

**Eusko
Ikaskuntza
100 urte**

Euskal dunon Mendea 1918–2018

El Siglo Vasco
100 años de
Eusko Ikaskuntza

Le Siècle Basque
100 ans
d'Eusko Ikaskuntza

**Eusko
Ikaskuntza
100 urte**

Euskal dunon Mendea 1918–2018

El Siglo Vasco
100 años de
Eusko Ikaskuntza

Le Siècle Basque
100 ans
d'Eusko Ikaskuntza

Lehendakaria • Presidente • Président
Iñaki Dorronsoro

Mendeurreneko Batzorde Antolatzailearen Lehendakaria
Presidente del Comité Organizador del Centenario
Président du Comité Organisateur du Centenaire
Xabier Alkorta

Zuzendaria • Directora • Directrice
Arantza Cuesta

Edizio-arduraduna • Responsable editorial • Responsable éditorial
Juan Aguirre

Edizio-koordinazioa eta dokumentazioa • Coordinación editorial y documentación • Coordination éditoriale et documentation
José Angel Ormazabal

Eusko Ikaskuntza: Koordinazioa • Coordinación • Coordination
Arantza Cuesta

Idazkaritza teknikoa • Secretaría técnica • Secrétariat technique
Jaione Irureta

Itzulpenak • Traducciones • Traductions
Bakun, S.L.

Argazkiak • Fotografías • Photographies
Arantza Cuesta, Javier Juanes

Dokumentazioa eta digitalizazioa • Documentación y digitalización • Documentation et numérisation
Arantza Cuesta, Koro Muro

Diseinu grafikoa • Diseño gráfico • Conception graphique
Estudio Lanzagorta

Maketazioa • Maquetación • Mise en page
Ipar S.L. Arte Grafikoen Tailerra. Donostia

Inprimategia • Impresión • Impression
Michelena Artes Gráficas

Esker onak • Agradecimientos • Remerciements
Arkaitz Almortza, Eva Nieto, Paul Stinus, Hilario Urquía,
Josemari Velez de Mendizabal

Euskaldunon Mendea, 1918-2018 :
Eusko Ikaskuntza 100 urte = El Siglo
Vasco. 100 años de Eusko Ikaskuntza =
Le Siècle Basque. 100 ans d'Eusko
Ikaskuntza. - Donostia : Eusko Ikaskuntza,
2018. - 662 or. : ir. ; 27 cm

Eusko Ikaskuntzak bere esker ona
adierazi nahi die ale honetan parte hartu
duten autore guztiei, eta ohi duen gisa
hauen denen erizpideak errespetatzen
ditu, honek ez duelarik esan nahi bereziki
horiekin bat datorrenik.

Eusko Ikaskuntza – Sociedad de Estudios
Vascos muestra su agradecimiento a los
autores que han colaborado en este
volumen y de acuerdo con su tradición,
respeto todos sus criterios y opiniones,
sin que ello signifique que asuma en
particular cualquiera de ellos.

Eusko Ikaskuntza – Société d'Études
Basque remercie les auteurs qui ont
collaboré à ce volume et, selon sa
tradition, respecte tous leurs critères et
toutes leurs opinions. Cela ne signifie
pas pour autant qu'elle assume l'un
d'entre eux en particulier.

Lan hau Creative Commons Aitortu-
EzKomertziala-LanEratorririkGabe 3.0 bertsioan
lizentziatzen dago (CC BY-NC-ND 3.0 ES)

100 **EUSKO
IKASKUNTZA**
Asmoz ta Jakitez

Eusko Ikaskuntza – Sociedad de Estudios Vascos – Société d'Études Basques
1918an Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroako Foru Aldundiek sortutako erakundea
Institución fundada en 1918 por las Diputaciones Forales de Álava, Bizkaia, Gipuzkoa y Navarra
Institution fondée en 1918 par les Diputaciones forales d'Alava, Biscaye, Guipúzcoa et Navarre

ISBN: 978-84-8419-288-6
LG: SS-1306-2018

Aurkibidea

Euskaldunon mendea, 1918-2018

Eusko Ikaskuntza 100 urte

Aurkezpena. Presentación. Présentation.

Iñaki Dorronsoro

I Eusko Ikaskuntza, 1918-2018

Juan I. Aguirre Sorondo

Sarrera

1. Mende baten atarikoak
2. Lehen garaia: 1918-1936
3. Bi kulturak, 1936-1975
4. Bigarren garaia: 1976-2018
5. Eranskinak:

Hiru idatzi mende baterako

Eusko Ikaskuntzaren argitalpenak

Eusko Ikaskuntzaren sarien irabazleak

Eusko Ikaskuntzari buruzko bibliografia

Aitortzak eta sariak

II Mende bete zientziaren, ekonomiaren, gizartearen eta kulturaren garapenean

Aurkezpena

1. Euskal Unibertsitatea. Itziar Alkorta Idiakez
2. Hego Euskal Herriko Lehenbiziko Estatutua.
Eusko Ikaskuntza, 1931. Gregorio Monreal Zia
3. Argi-ilunak euskarak bizi izan duen menderik emakorrenean.
Rosa Miren Pagola
4. Zientzia Historikoak, 1918-2018. Eusko Ikaskuntzako eta
Historia saileko ekarpenak Zientzia Historikoen esparruan.
Joseba Agirreazkuenaga

5. Mende bete Antropologia, Etnografia eta
Folklore Euskal Herrian (1918-2018).

José Ignacio Homobono Martínez

6. Zuzenbide publikoa eta pribatua Euskal Herrian.
Eusko Ikaskuntzaren ekarpena, 1978-2018.

Gregorio Monreal Zia

7. Arteak eta Letrak:

- Artea eta Ondare Historiko-Artistikoa.

Edorta Kortadi Olano

- Eusko Ikaskuntzaren lana musikaren arloan (1918-1936 eta
1979-2013). Jon Bagües. Itziar Larrinaga

- Literaturaren ikerketa eta zabalkuntza Eusko Ikaskuntzan.
Jon Kortazar

8. Aldatzen ari den mundu aldatua. Ibilbide didaktiko azkarra lau
belaunalditan zehar. Juan José Etxeberria

9. Kultura eta Identitatea. Argitxu Camus Etchecopar

Euskaldunon mendea, 1918-2018

El Siglo Vasco. 100 años de Eusko Ikaskuntza

Euskaldunon mendea, 1918-2018

Le Siècle Basque. 100 ans d'Eusko Ikaskuntza

Aurkibideak. Índices. Sommaires

Lanaren aurkibide orokorra. Índice general de la obra.
Sommaire détaillé

Eduki grafikoak eta kredituak. Contenidos gráficos y créditos.
Contenus graphiques et crédits

Eusko Ikaskuntzaren logoaren
jatorrizko diseinua, arkatzean egina.

Aurkezpena

Hastapeneko urtea izan zen 1918a. Behin Lehen Mundu Gerra amaituta, indar aliatuen garaipenarekin eta erdiguneko potentzien desegitearekin, Europako nazionalitate historikoei beren burujabetza-eskubideak berretsi zituzten nazioarteko ordena berrian. Errusian, bertsio boltxebikean, proletarioen iraultzaren mamua gorpuzten ari zen, eta zibilizazio berri bat gorpuzten ari zen industria-iraultzaren arragoan. Gerran eginkizun funtsezkoa izan ostean, emakumeek boto-eskubidea konkistatu zuten Britainia Handian eta beste herrialde batzuetan. Garai hartako kontzeptuak ziren erlatibitate kuantikoa, zientziaren osotasunik eza, psikearen barrenko oihartzunak, abangoardia... Eraldaketa handi bat zegoen abian.

Urte horretan bertan, 1918an, Arabako, Bizkaiko, Gipuzkoako eta Nafarroako diputazioek bat egin zuten euskal komunitateen etorkizunaren hazi garrantzitsu bat landatzeko. Haien helburua zen artikulazio instituzional sendoko herrialde bat sortzea, kultura aberatsekoa, ikuspegi sozial aurreratukoa, ekonomia garatukoa... Laburbilduz, modernitatearen oinarriak finkatu nahi zituzten Euskal Herrian. Hazi horrek ernamuindu zuen Eusko Ikaskuntza, bilgune eta jakintzaren zuhaitz. Orduan hasi zen mendea, eta orduan hasi ziren betetzen itxaropen, egitasmo eta amets kolektiboak. Euskal Mendea abiatu zen.

Liburu hau urteurrenako ekimen bat baino zer bait gehiago da. Izan ere, Euskal Herriko kulturaren, zientziaren eta artearen ehun urteko ibilbidea kontatzen du. Mende horretan, lurraldeen arteko zubiak eraiki ditu Eusko Ikaskuntzak, hezkuntza-erakundeak abiatu eta ikerketa-lanak sustatu ditu, euskal ikasketen akuilu izan da, euskara bultzatu du, eta bertakoa indartu eta babestu du, mundura zabaltzeko.

Orain, 2018an, biziberriturik ekin diogu lanari eta gaur egungo egoerara egokitu dugu gure eginkizuna. Lanean ari gara, kohesioarena alde, dibertsitatearen integrazioaren alde eta gure herri-bereizgarrien alde. Zeregin hori betetzeko, geure-geurea den jarduera-esparrua lantzen dugu, hau da, ikaskuntzan aritzen gara, ikerketak bideratzen ditugu, “akademiaren” eta gizarte zibilaren jakintza partekatzen dugu, eta ezagutza kolektiboa lantzen eta mobilizatzen dugu, elkarrizketa bultzatuta. Ikerketak egiten ditu Eusko Ikaskuntzak –gertatzen dena deskribatzeko/ulertzeko–, eta gure errealitatei buruzko teoriak eta kontzeptuak sortzen ditu –zentzu weberiarrean–, baina, era berean, konponbide berritzaileak proposatzen ditu, eta herrialdeko esparru politiko eta administratiboetan esku hartzen/eragiten du –lan intelektualaren zentzu galtungnietan–.

Lan handia egin dute gure aurrekoek Eusko Ikaskuntzaren ehun urteko ibilbidean, Euskaldun Mendean. Harro gaude egin duten lanarekin, eta zinez eskertuta. Gure ondorengoak ere harro eta eskertuta izatea nahi genuke: horixe litzateke gaur egun egiten ari den lanaren saririk handiena.

Iñaki Dorronsoro Plazaola
Eusko Ikaskuntzako Lehendakaria

Presentación

En 1918 fue un año liminar. Acabada la Primera Guerra Mundial con el triunfo de las potencias aliadas y la desintegración de los imperios centrales, las nacionalidades históricas europeas afirmaron sus derechos de soberanía en el nuevo orden internacional. El fantasma de la “revolución proletaria” tomaba cuerpo en su versión bolchevique en Rusia, y del crisol de la Revolución industrial emergía una civilización nueva. Tras su fundamental aportación al esfuerzo bélico, la mujer conquistaba el derecho al voto en Gran Bretaña y en otros países. La relatividad, la cuántica, la incompletitud científica, las profundidades de la psique, las vanguardias... Se abría una era de grandes transformaciones.

También en 1918, las Diputaciones de Álava, Bizkaia, Gipuzkoa y Navarra se unieron para sembrar una valiosa semilla para el futuro de las comunidades vascas. Su objetivo era la construcción de un país institucionalmente vertebrado, culturalmente sólido, socialmente avanzado, económicamente desarrollado... En definitiva, sentar las bases de la modernidad en Vasconia. De esa semilla germinó el árbol del conocimiento y del encuentro que es Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos. Se iniciaba entonces una centuria durante la que irían haciéndose realidad expectativas y esperanzas, aspiraciones y sueños colectivos. Comenzaba *El Siglo Vasco*.

El presente libro es algo más que un volumen conmemorativo. Lo que se ofrece a la lectura es una panorámica retrospectiva sobre cien años de cultura, ciencia y artes en Euskal Herria. Un siglo en el que Eusko Ikaskuntza ha contribuido al engarce entre los territorios, a la implementación de instituciones educativas y a la investigación; ha sido acicate para los estudios vascos, ha impulsado el euskera y promovido, amparado e inscrito lo propio en la corriente de lo universal.

En 2018, con espíritu renovado y misión adaptada a las nuevas coordenadas, seguimos trabajando por la cohesión, por la integración de la diversidad y por el mantenimiento de cuanto nos define como pueblo. Y lo hacemos desde el ámbito que nos es propio: el estudio, la articulación de la investigación y el pensamiento compartido entre la “academia” y la sociedad civil, movilizándolo el conocimiento colectivo y haciéndolo fluir, estimulando el diálogo. Eusko Ikaskuntza investiga –para describir/entender– y genera conceptos o teorías en torno a nuestras realidades –en el sentido weberiano–, pero también propone soluciones innovadoras e interviene/influencia en los espacios político-administrativos del País –en el sentido galtungiano del trabajo intelectual.

El mejor premio al esfuerzo de hoy sería que las generaciones de mañana sientan por nosotros el mismo orgullo y agradecimiento que albergamos nosotros hacia quienes nos precedieron durante estos cien años de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos. Durante este Siglo Vasco.

Iñaki Dorronsoro Plazaola
Presidente de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos

Présentation

1918 fut une année liminaire. La Première Guerre mondiale terminée par la victoire des puissances alliées et le démantèlement des empires centraux, les nationalités historiques européennes affirmèrent leurs droits de souveraineté dans le nouvel ordre international. L'esprit de la « révolution prolétarienne » prenait corps dans sa version bolchevique en Russie et une civilisation nouvelle émergeait dès lors du creuset de la révolution industrielle. Après sa contribution essentielle à l'effort de guerre, la femme conquérait le droit de vote en Grande-Bretagne et dans d'autres pays. La relativité, la quantique, l'incomplétude scientifique, les profondeurs de la psyché, les avant-gardes... Une ère de grandes transformations s'ouvrait.

En 1918 également, les Diputaciones d'Alava, de Biscaye, de Guipuzcoa et de Navarre s'unirent afin de semer une graine précieuse pour l'avenir des communautés basques. Leur objectif était la construction d'un pays institutionnellement structuré, culturellement solide, socialement avancé, développé économiquement... En définitive, poser les fondements de la modernité en Pays Basque. De cette graine germa l'arbre de la connaissance et de la rencontre qu'est Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques. Débutait alors un siècle au cours duquel attentes et espoirs, aspirations et rêves collectifs deviendraient réalité. *Le Siècle Basque* commençait.

Le présent livre est un volume commémoratif mais pas seulement. Il propose à la lecture un regard rétrospectif sur cent ans de culture, science et arts en Euskal Herria – Pays Basque. Un siècle au cours duquel Eusko Ikaskuntza a contribué à l'enrichissement entre territoires, à la mise en place de structures d'enseignement et à la recherche ; elle a été un véritable aiguillon pour les études basques, a donné de l'élan à l'euskera et a encouragé, protégé et inscrit le spécifique dans le courant de l'universel.

En 2018, avec un esprit renouvelé et une mission adaptée aux nouvelles coordonnées, nous continuons d'œuvrer pour la cohésion, pour l'intégration de la diversité et pour le maintien de tout ce qui nous définit comme peuple. Et nous le faisons dans le domaine qui est le nôtre : l'étude, l'articulation de la recherche et la pensée partagée entre l'« académie » et la société civile, en mobilisant la connaissance collective et en la faisant circuler, en stimulant le dialogue. Eusko Ikaskuntza mène des recherches pour décrire/appréhender en générant des concepts ou théories à partir de nos réalités – au sens wébérien –, propose également des solutions innovantes et intervient/influence dans les espaces politiques et administratifs du Pays, au sens galtonien du travail intellectuel.

La meilleure récompense de l'effort fourni aujourd'hui : que les générations de demain ressentent à notre égard la même fierté et gratitude que nous éprouvons à l'égard de nos prédécesseurs durant ces cent ans d'Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques. Durant ce Siècle Basque.

Iñaki Dorronsoro Plazaola

Président d'Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques

**Eusko
Ikaskuntza
1918-2018**

Juan I. Aguirre Sorondo
Eusko Ikaskuntza

Sarrera

Ez da gutxitan adierazi Eusko Ikaskuntzak balio handiko herentzia hartu duela oinordetzan, eta nekez sor daitekeela, gaur egun, antzeko egitura bat, *ex novo* izaeraz. Egia da, izan ere, elkartearen egitura genetiko ez dela bere horretan klonatzeko modukoa. Egitura horren oinarrian, hain justu, euskal lurraldeetako erakundeek adostasunez bultzatutako elkarte bat dago, baina elkarte autogestionatua izan da beti, Euskal Herriko intelektualek eta adituek autonomiaz zuzendua. Gizarte zibilaren ordezkari da Eusko Ikaskuntza, gizarte horrek balioa eman baitio bere kultura propioari eta jakintza eragin eta baliatu nahi izan baitu, euskal jendarte osoaren aurrerabide ekonomikoa, soziala eta politikoa suspertzeko. Gure barne-aniztasunaren adierazle, askotarikoak dira gure kideen sentsibiltateak, ideologiak, jatorriko lurraldeak eta pertenezia-sentimenduak; diziplina eta lanbide ugaritako jendea da, euskalariak, bertako bizimoduaren eta nortasun-bereizgarrien maitaleak. Finean, adostasun berriak sortu nahi ditu Eusko Ikaskuntzak, eta pertsonen arteko harremanak indartu eta kohesionatu, euskal egoera soziologiko konplexuan. Zientzia eta kultura dira bere konpromisoak, berrikuntza eta aurrerabidea; helburu horiek lortzeko, elkarriketa sustatzen eta ikerlanak egiten saiatzen da.

Horiek dira, darabilgun metaforaren harian, Eusko Ikaskuntzaren DNA katearen katebegiak. Esan dugu ezinezkoa dela, gaur egun, horrela eratutako erakunde bat sortzea, baina esaldi anbigua da hori. Eusko Ikaskuntzaren ezaugarri bereizgarriak nabarmentzen dira beti, elkarte bakarra dela esaten da, eta ikusmolde horrek, gure legitimitate historikoaren oinarri den aldetik, goetsi egiten du orain arte egin dugun lana, baina, era berean, elkarte bakarra garena nabarmentzeak agerian uzten du zaila egiten zaigula lurraldeen arteko zubiak eraikitzea eta pertsonen eta erakundeen arteko lankidetzaz bideratzea Euskal Komunitate Globalean. Finean, esan dezakegu osotasunaren —euskal gizartearen— ahuleziaren harian sortua dela haren eragile baten —Eusko Ikaskuntzaren— indarra. Beste ikuspegi batetik irakur daiteke elkartearen sorrerako garaia, eta nabarmendu daiteke, Euskal Herriak bizi zuen une historiko jakin bati eta uneko arazo batzuei erantzuteko sortu zen aldetik, anakronikoa izan daitekeela horrelako egitura bat birsotzeko egitasmoa. Ikuspegi horrek ez du horrelako elkarte bat sortzea ezinezkoa denik adierazten; aitzitik, garaiz kanpokoa litzatekeela nabarmentzen du. Eta bada kontuan izan beharreko beste hari-

mutur bat ere, irudikatutako komunitate baten isla dela, hau da, ez dagoela komunitate hori biltzen duen mugape administratiborik (*hirutasunean*, hiru erregistrotan dago inskribatuta Eusko Ikaskuntza). Gai mamitsua da hori, luze eta zabala hausnartzekoa liburu hau irakurri ondoren.

Eusko Ikaskuntzaren ibilbide osoan izan diren konstanteak eta aldagaiak azaltzea da sarrera honekin abiatzen dugun idatziaren xede nagusia. Eusko Ikaskuntzaren ehun urteko bizitzaren kronika da hau, eta, kronikek egiten duten moduan, ibilbide hori azaltzen eta interpretatzen du, isilarazia izan zen urteen kontakizuna ahaztu gabe. Pertsonen eta pertsonalitateen elkarte honek hainbat garai eta gertari bizi izan ditu, *denetik egiteko* jaio baitzen, *ezertxo ere ez zuen* herrian: ez zuen erakunde erkiderik, unibertsitaterik, ikerketa-zentrorik, hizkuntza-akademiarik, argitalpen-industriarik edo kultura-ekoizlerik. Bere ibilbidearen lehen etapan (1918-1936), sektore anitzeko erakundea izan zen, diziplina askotan interesatua, esparru askotako gabeziak estali nahi baitzituen: kulturakoak, zientziakoak, hizkuntzakoak, arazo sozial eta ekonomikoak, iragan historikoa, bizitza tradizionala, hezkuntza, dibulgazioa eta beste asko. Urte haietan lelo honi jarraitzen ziotela zirudien: “euskaldunak gara eta Euskal Herriaren gaineko gai guztiak ditugu aztergai”.

Gerra Zibilaren ostean, itzalaldi luze bat izan zuen, eta Eusko Ikaskuntzen bi Kongresuk baino ez zuten argi-izpiren bat ekarri. XX. mendearen azken laurdenean, berriro ekin zion lanari, oso bestelako ingurune batean. Izan ere, administrazio demokratiko sortu berriek bereganatu zituzten, pixkanaka, ordura arte gizarte-eragileek betetako eta kudeatutako hainbat eginkizun. Halaber, eusko ikaskuntzen alorrean, profesionalizazioaren bidetara ekin zion esparru akademikoak. Diktaduraren garaian, adituen elkarte batzuk sortu ziren gureak utzitako hutsunea betetzeko, eta ez zioten lan egiteari utzi gure elkarte berriro lanean hasi zenean. Azkenik, ez da ahaztu behar Eusko Ikaskuntzak, bere bizitzako lehen urteetan, zenbait erakunderen sorrera sustatu zuela, baina erakunde horiek beren ibilbide propioa egin dutela (ez da halakorik gertatu, esaterako, Institut d’Estudis Catalans institutuarekin, akademien akademia eta bere zientzia-elkarte afiliatuen erakunde nagusi baita oraindik, Institut frantziarraren ereduari jarraituta).

Hori horrela, bere jarduera-esparrua murrizturik eta bere egiturak eta nortasuna ahuldurik zituela, Eusko Ikaskuntzak,

1978. urtetik aurrera, bere lekua bilatu behar izan zuen ekosistema gero eta saturatuago batean. Egoera zail horri aurre egiteko erreakzio naturala bere indarguneak erabiltzea izan zen, hau da, diziplina anitzen lanketa egitea, lurraldeen arteko elkarrikeria sustatzea, adostasunerako gaitasuna erakustea eta ikuspegi integratzailea baliatzea, besteak beste. Horrez gainera, bere katalogoa zabaltzea, gizarte-jardueraren maila guztietan egin zuen lan, eta beren interes-esparru berariazkoetan behar bezalako lanketarik ez zuten arloak jorratu zituen. Lan horri ekitean, argi zuen eginkizun subsidiarioa izango zuela euskal ikerkuntzan, beste erakunde kontsolidatu batzuen aldean.

Agerikoa da, beraz, ez zaiola erraza izan Eusko Ikaskuntzari garai berrietara egokitzea. Hori izango da, ziur asko, elkarrekin izatera gogoetatsua eta barnerakoa izatearen arrazoia, eta, horrela adierazi baldin badaiteke bederen, beti “gogo-jardunean” aritzearen arrazoia. Eusko Ikaskuntza etengabe ari da bere burua birpentsatzen, eta jarrera existentzial horrek argi erakusten du ez duela museoko pieza izan nahi. Bere lana funtsezkoa dela aldarrikatu nahi du, onura publikoko izatera duen aldetik.

Baina bada gehiago. Eusko Ikaskuntzaren eginkizun historikoa ulertzeko, ezinbestean aztertu behar da errealitatearen beste plano bat, goragokoa, zibilizatzeko lanaren esparrukoa. Gaur egun, izan ere, *ausentzia* ageriko zaigu kulturaren antzinako kontzeptua, sentikortasuna subjektuen artean komunikatzeko prozesuen gauzapena nabarmentzen zuena, eta ageriko zaigu, era berean, sozializazioaren zientzien eta bitartekoen, arteen, hizkuntzen, tradizioen eta historiaren ahultze-prozesua. Hori onartuta, kapitalismo berantiarren bertsio “digitalaren” gizartearen abian jarri den arte indarrean izan diren talde agregazioko sistema operatiboen fragmentazioaren gainean hausnartzera garamatza Eusko Ikaskuntzaren *biografiak*. Gizarteak, egun, “gizaki publikoaren gainbehera” dakar, desagiten ari dira elkartzun-harremanak, desatxikipena eta nartzismo teknologikoa bultzatzen dira, memoriaren balioa hutsaltzen da, positibismoak atzendu egiten ditu espiritualtasunaren bideak, eta edukitzearen etikak baztertu egiten du izatearen etika.

Euskal komunitateen aldeko lankidetzan aritzeko konpromisoa izan da Eusko Ikaskuntzak mende betean osatu duen tapiz ederra ehuntzeko haria. Euskal Mendeen balantzea positiboa izan da, ez bairik gabe. Eusko Ikaskuntzak gaitasun agerikoa izan du Euskal Herriaren egiturazko erronkak identifikatzeko eta horiei

erantzuteko, hau da, egitura administratiboak eta instituzionalak artikulatzeko, hezkuntza-sistema hobetzeko, hizkuntza eta sentikortasun artistikoa zabaltzeko eta gizarte-onurako ikerketak eta azterlanak egiteko. Euskal Herriaren ezagutza sakona eskuratuta eta plastikotasun intelektuala baliatuta, Eusko Ikaskuntzak mende bete darama azterlan sozialak eta kulturalak aurreratzen, hausnarketa eta proposamen berritzaileak egiten, jakintza zabaltzen, lurraldeko eta tokian tokiko gabeziak estaltzen, debateak sustatzen eta sormena lantzen. Eusko Ikaskuntzako emakumeek eta gizonek bide horiek eta beste asko jorratu dituzte, banaka zein taldean, Euskal Komunitate Globalaren mesedetan. Eta komunitate horren alde lan egiten jarraitzen du Eusko Ikaskuntzak, bere sorrerako eginkizunari hertsiki loturik; izan ere, Euskal Herria eta euskal kultura aztertzen ditu munduaren egungo koordinatu konplexuetan, erantzun eraginkorrak emateko haren kezka, arazo eta erronkei.

Aurrera begira, ilusioa berpizteko erronka datorkio, gazteak eta talentua erakartzeko. Kolektiboak batzeko modu berriak sustatu behar ditu, eta parte-hartze aktiborako bideak topatu behar ditu, gizarteak dispartorako joera duela eta konpromisoari itzuri egiten diola jakin arren. Nostalgia gabe onartu behar da euskal kulturaren aldeko lanak ez duela aurreko belaunaldientzat zuen esanahia, garai hartan erresistentzia, erromantizismoa eta, noizbait, agonia baitziren lan horren abiaburua. Gaur egun, beraz, beste modu batera ekin behar zaio XXI. mendeko Euskal Herria eraikitze lanari. Gizarte solidarioa, integratzailea, anitza, femeninoa eraiki behar da, irekia, kultura eta kritikoa. Jakintzaren esparru zabala arakatu behar dugu, justizia, ongizatea eta adimen sortzailea bultzatzeko, eta euskal sistema demokratikoa aberasteko, herritartasunean oinarrituta. Finean, bizi-proiektu indibidualak eta kolektiboak gauzatzen laguntzea dagokigu.

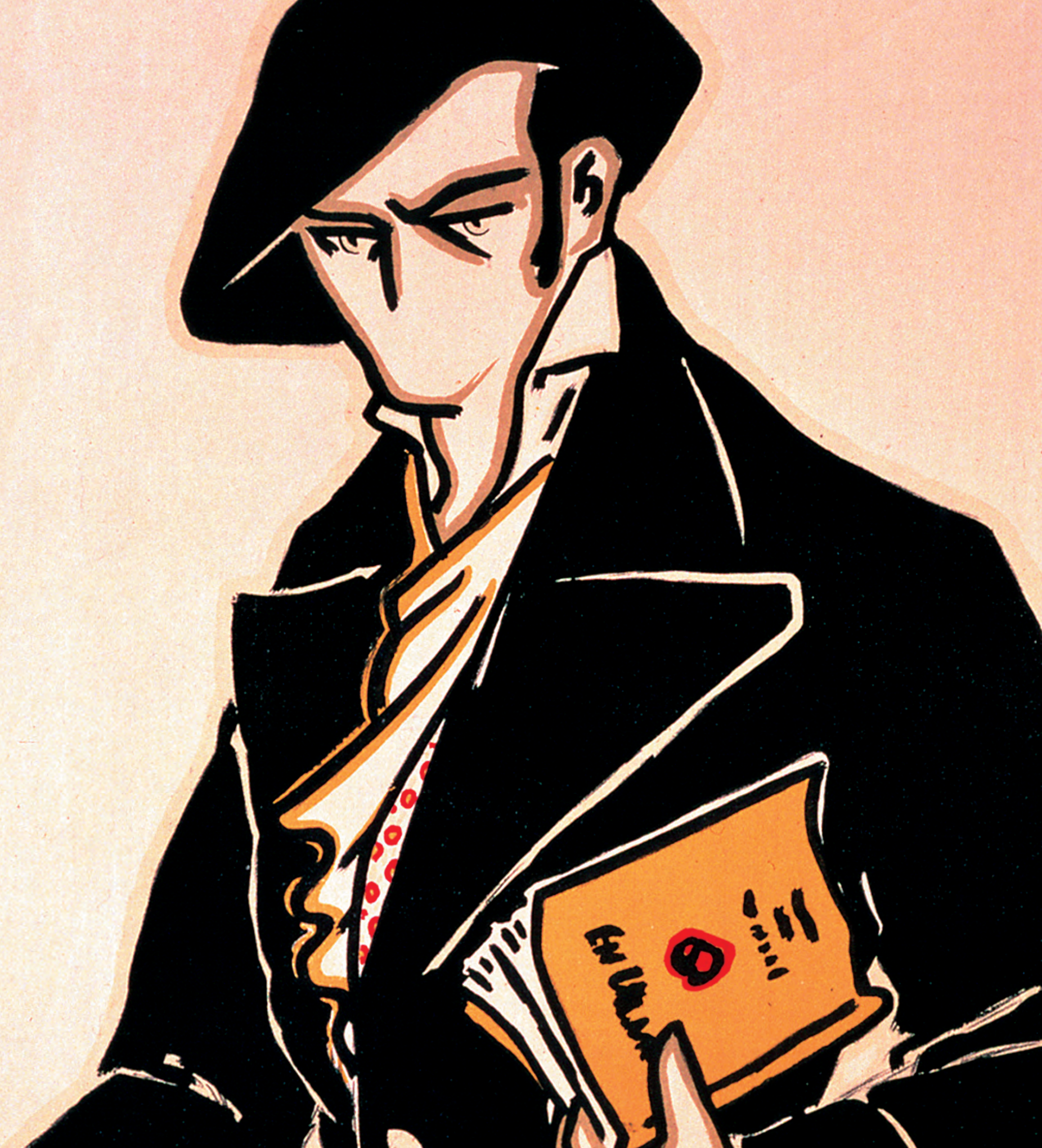
*

Sarrera honen egileak eskerrak eman nahi dizkie hura argitaratu aurretik irakurri, eta, beren ekarpenekin, testua nabartzen eta hobetzen lagundu diotenei. Hauek izan dira, ordena kronologikoan: Josemari Velez de Mendizabal, Xabier Alkorta, Arantza Cuesta, Juan Jose Etxeberria, Olatz Zumalabe, Jose Angel Ormazabal, Joseba Agirreazkuenaga eta Iñaki Dorronsoro.

Idatzia sinatzen duena da, noski, testuak izan ditzakeen muga eta datu zehazgabe ororen erantzule bakarra.

**Mende
baten
atarikoak**

1

Zientzia-arloko ikerketak behaketa-gaitasun berezien beharra dauka. Horregatik, Europa modernoko zientzia-akademia zaharrenari, 1603an Erroman sortutakoari, Katamotzen Akademia (Accademia dei Lineei) izena jarri zitzaion. Akademia horretako kide izan zen Galileo Gailei. Isaak Newton, berriz, Londresko Royal Society-ko presidentea izan zen. Elkarre hori 1660an sortu zen, Horazioren *Nullius in verba* (hitzari ez fida) lelotzat hartuta: hartara, egia zientifikoa esperientzia objektiboarekin identifikatzen zen, eta ez autoritate-printzipioarekin. 1666an, Frantziako Zientzien Errege Akademia sortu zen Parisen, “onura nabarmen eta lasterreko” ikerketa zientifikoak eta teknikoak egiteko.

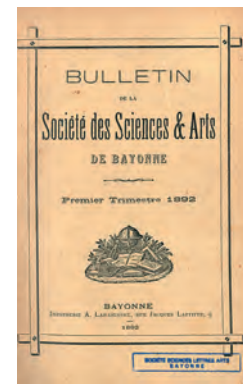
XVIII. mendean zehar, jakitunen akademiak eta elkarteak sortu ziren Europa osoan (Dublin, Londres, Edinburgo, Hannover, Florentzia, Berna, Metz eta abar). Peñafloidako kondeak Euskal Herriaren Adiskideen Elkarre sortu zuen Azkoitian 1764an, indarrak batzeko lurraldearen garapen ekonomikoaren eta sozialaren alde. Euskal Herriko Ilustrazioaren adierazpen goren izaki, elkartearen jardunak erresistentzia handiak aurkitu zituen orduko gizarte hartan, tradizioaren eta berrikuntzaren artean banatuta baitzegoen. Inbasio napoleonikoarekin desagertu zen, eta mendearen amaieran berriz aldi labur batez jardun ondoren, 1919an eten zuen bere lana. Izan zuen hurrengo aldiaz, orrialde hauetan hitz egingo da.

Baionako Zientzia, Letra eta Arteen Elkarre (Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne) erakunde zientifiko garrantzitsua izan zen, eta Iparraldeko elite intelektuala bildu zuen 1873. urtetik aurrera. Hemezortzigarren mendeko akademien ereduari jarraituta, Baionako elkarteak jakintza lantzen eta ideiak trukatzeko jardun zuen. Ikasketa faktikoei, orduan nagusi zen positibismoaren arabera, garrantzi intelektuala eman zioten, eta ez bakarrik kulturala. Guztia ere, Euskal Herri kontinentalak XIX. mendearen azken laurdenean euskal kulturaren pizkundeari egindako ekarpen garrantzitsua izan zen. Eta hori bereziki garrantzitsua izan zen lurralde horretan, aldameneko Biarnok ez bezala, ez zeukalako tradizio akademikorik eta unibertsitariorik¹.

1.1. Aro garaikide berria

Historia politikoa, goi-garaikidetasunetik behe-garaikidetasunera arteko aldaketaren adierazgarri izan ziren hamarkada berean, 1870ekoan, izandako gertaera batzuk: Espainiako I. Errepublikaren aldarrikapena eta gerra zibil karlista; bai Italia bai Alemania batzea; Frantziako III. Errepublika; Estatu Batuetako *Reconstruction Era* Sezesio Gerraren ondoren; Japonia modernizatzen eta kanpora irekitzen hasi zen garaia, Meiji Aroa.

Société des Sciences, Lettres et Arts
de Bayonne, 1892an sortua, "L'étude
fait l'avenir" goiburupean.

Zientzia, teknika eta kapitalismo finantzarioa batzea izan zen mendearen azken laurdenaren ezaugarria, eta emaitza, berriz, bigarren Industria Iraultza, zeinaren subjektu historikoa Men-debaldeko gizarte ekonomikoki aurreratuak izan baitziren. Altzairua, petrolio, elektrizitatea... Itsasontziak, trenbideak, hegazkinak, automobilak, makina berriak, ingeniari-tza-lan handiak... Oso ezagunak dira berebiziko zibilizazio-aldaketa ahalbidetu zuten osagaiak ("idatzizko dokumentuetan jasotako munduaren historian, giza bizitzak izandako eraldaketarik fun-tsezkoea", historialari ospetsu baten ustez²). Garraioen eta komunikazioen mekanizazioak giza eskalara hurbiltzen du planeta. Enpresa transnazionalak eta multinazionalak sortzen dira, eta, familia- eta toki-kapitalismoa gaindituta, oso egink-i-zun garrantzitsua beteko dute nazioarteko harreman ekonomikoetan. "Lanaren antolaketa zientifikoaren" sorreraren lekuko gara, taylorismoarena, outputaren estandarizazioa eta zehaztasuna sustatuko dituzten produkzio-prozesuak bateratze-arena. Aberastasuna, azken batean, metatu egiten da.

Arrazoi ondo oinarrituak zeuden etorkizunean sinesteko: aurrerapen zientifikoaren eta teknologikoaren emaitzak ez ziren bakarrik asmatutako hainbat tresna, makina, hala nola telegrafoa, telefonoa, idazmakina, jasogailuak, lehen batugai-luak eta kutxa erregistratzaileak edo makina-erremintak. Bizi-baldintzetan ere oso eragin onuragarria izango zuten: osasuna, elikadura, higieena. Europan, biztanle kopurua bikoiztu egingo da mende batean, eta erruz konpentsatuko dira Amerikarantzko migrazio-fluxuak. Hiri-kontzentrazioak izango dira eklosio demografiko horren hartzaile nagusiak.

Ekoizpen-egitura berriek eta aldaketa teknologikoek ekono-miaren mundializazioa abiarazi zuten. "Politika koloniala politika industrialaren ondorengoa da", esango du garaiko protagonista politikotako batek. Heltze-fase betean zegoen orduko kapita-

lismo industrialeko potentziak lehia eroan abiatu ziren bitarte-koak eta merkatuak lortu nahian. Inperioen Aroa hasi zen.

'Belle' hutsa baino gehiago izandako garaia

Gehiegikeriaz betetako garaia. Gehiegizko produkzioa, 1873ko krisia sortuko zuena. Beharbada, gehiegizko baikortasuna ere bai. "Erruki ditut gaztetan Europan izandako azken konfiantza-urte horiek bizi ez zituztenak", gogoraraziko zuen bere oroitzapenetan Stefan Zweig idazleak. "Gure zientziaren eta gure teknikaren garaipenak eragindako harrotasunak, etengabe gertatzen baitziren, lehendabizikoz erraztu zuen europar senti-mendu komuna, europar kontzientzia nazionala"³. Vienar idazlea bezala, beste asko zeuden guztiz sinetsita zientziaren eta teknologiaren aurrerapen geldiezinak giza gaitz guztiak desagerraraziko zituela (pobrezia, eritasuna, ezjakintasuna, gerrak...). Mugimendu horren buruan zientifistak zeuden, zientziaren gurtzaileak; bai eta positibistak ere, garaiko ideolo-gia nagusietako bat sortu zuen korronte filosofikoaren ordezkariak. Metodologia berrien babesean, gizarte-zientziek zientzia enpirikoekin homologatzea bilatu zuten.

Baikortasunaren bestaldean zeudenek, berriz, kapitalismo neu-rrigabearen aurrean, eredia guztiz zuzendu nahi zuten, desparekotasunen, alienazioaren eta miseriaren sortzailatzat jotzen baitzuten. Askatasun liberalak garapen ekonomikoa ahal-bidetzen du, baina, gehienek bizi-baldintzak garatu gabe: askatasuna azalekoa da. Estatuak, gainbehera-fasea gaindituta, lehen maila hartu zuen berriz. Ez borrokarik gabe, hazkunda-aren etekinen zati bat gizarte-eskubideak bermatzeko banatuko da: lana, hezkuntza, gizarte-sorospena, osasuna, atsedena, zahartzaroa eta beste hainbat alorreko eskubideak. Baita esku-bide politikoak ere. Mendearen azken herenetik, joera demokratizatzaileak trinkotuz joango dira: sufragio erdi-uni-bertsala, eredu konstituzionala, alderdien sistema... Iritzi

Oñatiko Unibertsitatea, Gipuzkoa.

publikoa lehenengoz hasten da neurtzen zer eragin-ahalmen duen, eta intelektualaren figura agertzen da, haren eledun izateko⁴.

Frantziako Errepublikak Eliza eta Estatua bereiztea lortu zuen mendearen hasieran, baina hori ezinezkoa izango zen Espainia katoliko hartan, euskal lurraldearen oniritziarekin, txit katolikoa baitzen, hura bezainbeste. Askatasunen erregimena onartuko zuen Eliza amesten zuten katoliko liberalek, baina Vatikanoko I. Kontzilioak galdu zuen amets hori: integritasmoa eta “liberalismoa bekatu da” printzipioaren ikuspegia gailendu ziren. Motelaldi ideologiko horretatik, XX. mendean protagonista izan ziren nazioek hasitako hegaldi kultural eta zientifikoaren ikusle pasibo izan ginen.

Frantziako III. Errepublikak hezkuntza nazionalerako lehen sistema egiazkoa eta eraginkorra sortu zuen, heziketa gizartegatazken, erradikalismo iraultzailaren eta atzerapen ekonomiko eta sozialaren aurkako antidotoa izateko konfiantzarekin. Industriaren beharrek tokian tokiko egitura ekonomikoaren premia berezietarako langile kualifikatuen prestakuntza sustatuko zuen. Arte- eta lanbide-eskolak ondorioa izango dira.

Hiri-bizimoduak eta lan-merkatuan bigarren sektorea indartzeak aisialdia lortzea ekarri zuten. Aisia kontzeptua sortu zen, eta komunikazioek, zentzu zabalean, aurrera egitearekin batera, alfabetatzea eta prentsa zabaltzea etorri ziren, kultura gizarte-klase guztiengana iristeko ikuspegia gailenduta, aberastasun-iturri den aldetik. Herri-zaletasunen katalogoa zezenketa tradizionaletatik eta antzerkitik masa-kiroletaraino eta zinematograforaino zabaldu zen. Are plazer-bidaiek, turismoak eta txangozaletasunak ere alde batera utzi zuten behinolako handikeria aristokratikoa. Hitz batez, argazkigintza

demokratizatu egin zen, eta folletoizko literaturak irakurleen irudimena liluratu zuen.

Hori zen, oro har, *Belle Époque* zeritzon aldiaren irudia. Aldi hartan ia modu erlijiosoan sinesten zen arrazoiaren ahalmenean, mugarik gabeko aurrerapena, aurkikuntza handiak eta aurrerapen teknologikoak egiteko bitartekoa zela iritzita. Baina giza esplotazioa ere izan zen, neurrigabeko anbizioak ere bai, krisia, eta bake armatua, azkenean historiako kontzeptu industria-leko eta eremu globaleko lehen gerran amaitu zena. Gerra hartako lubakietan inkubatu ziren totalitarismoak⁵.

1.2. Euskal Herria, 1876-1936. Gizartea eraldatzen

1876ko otsailaren 27an, Karlos VII.ak, izangai legitimistak, bere tropen azken zatiak lagun zituela, muga zeharkatu zuen Luzaiden. Armak isildu eta lau hilabete geroago, Gorteek beste konstituzio zentralista bat onartu zuten. Arau horren babesean, eta Espainiako iritzi publikoa alde zegoela, karlismoa eta foruak nahasten baitzituen, erregimen tradizionalak indargabeketa geratu ziren urte bereko uztailaren 21ean Araban, Gipuzkoan eta Bizkaian. Nafarroak, berriz, 1841eko Lege Itundutik indarrean izandako estatusari eutsi ahal izan zion, aldiari behin bere zerga-autonomiaren aurkako Estatuaren erasoak jasanda ere (batzuetan herria haserrearaziz; 1893-1894ko Gamazada izenekoan, adibidez).

Aldi batez arrakastarik gabe negoziatu ondoren, batzar nagusiak eta foru-aldundiak desagertu ziren. Hiru lurraldeetako bakoitzean, gobernadore zibilek izendatutako diputazio probintzialek beren gain hartu zuten kudeaketa administratiboa; ez, ordea, politikoa. Zerga jakin batzuk biltzeko eta kudeatzeko

autonomia fiskala zeukaten, Estatuko Ogasunari honenbesteko kopuru bat ordaintzeko betebeharrarekin. Oinarri hori zuen 1878an onartu zuten Itun sistemak, eta Berrezarkuntza borboiaren aldi luzean (1876-1931) iraun zuen, II. Errepublikara arte. Berrezarkuntza-erregimenaren babesle nagusi Cánovas del Castilloren limosna hutsa zela egozten ziotenek gutxietsita, foruak kendu izana berdintzeko baliorik ez zuelako, eredu, azken batez, bitarteko onuragarria izango zen Bizkaiko burgesiarentzat, iparraldetik zetorren Industria Iraultzaren trenera igo nahi baitzuen.

Industria Iraultza, kontrasteak

“Nork esan du gerra hilkintza besterik ez dela? Ez, gerra erditzea da”, aldarrikatzen zuen Unamunok, gerrek ere, munduko gauza guztiek bezala, daukaten alde onari erreparatuta⁶. Gerrak berak baino, bigarren karlistaldiaren gerraosteak erditu zuen Euskal Herrian inoiz izandako eraldaketa sozial, kultural, ekonomiko eta demografikorik handiena. Baieztapen horretan, aldiei eta lurraldeei buruzko kontu batzuk argitu beharko lirarteke: Euskal Herriaren industrializazioa isurialde kantauriarrean finkatu zen, baina barrualdeak nagusiki nekazaritzari emana egoten jarraitu zuen hurrengo gerraostera arte; epe luzean, ordea, industrializazio-prozesuak Euskal Herria osoan izan zuen eragina, eta sakon aldatu zion fisionomia.

Ondo jakina da Industria Iraultza Bizkaiko Mendebaldeko haranetako meategien ustiapenarekin hasi zela, erruz baitzuten Britainia Handiko siderurgiiek eskatzen zuten mineral bat: burdina ez-fosforikoa. Mineral horren esportazioari esker lortutako etekin handiak berriz inbertitu zituen bertako kapitalismo berriak ekoizpen siderurgikoan eta metalikoan, astunean bezala arinean ere, eta ontzigintzaren sektorean. Meategietara eta itsasadarrean zehar, Nerbioi ibaiaren goi-haranera arte, nahiz probintziako beste inguru batzuetan barreiatuta

zeuden planta berrietara jende-oste izugarri handiak joan ziren, langile-eskariak erakarrita. Oso egoera prekarioan finkatuta, Euskal Herriko lehen proletalgoa izango dira. Industria-eta meatze-eremuan demografiak eztanda egitearekin batera, hilkortasun-tasa handia gertatuko da, XIX. mendeko azken hamarkadako greben ondoren soilik jaisten hasiko dena, bizi-baldintzak hobetu ahala. Baina ez da horregatik desagertuko oligarkiaren eta langile-klasearen arteko polarizazio soziala, berezkoa baitute soziologia marxistaren adierazpen ospetsuaren arabera “metaketa primitiboa” gertatu zen aldi hartako produkzio-harremanek.

Gipuzkoan, ordea, industrializazioaren historia paraleloa izan zen, baina berezia, bertan, 1900. urtetik aurrera, ekonomiaren pixkanakako hazkunde-prozesua gertatu baitzen, eta gizarte-aldaketa ez zen inola ere izan aldameneko lurraldean bezain haustailea. Lehengairik ez zegoen inbertsio masiboak egiteko eta, horiek eraginda, industria-kontzentrazio trinkoak sortzeko, eta Gipuzkoako kapitalismoak eskala txikiagoko garapenei heldu zien. Garapen horiek industria dibertsifikatuak ezarrita gertatu ziren: kontsumo-ondasunak (papera, ehungintza, zapa-tagintza eta elikadura), eraldatu metalikoak (armak, makina-erreminta, sarrailagintza eta trenbide-materiala) eta bitarteko ondasunak (siderurgia, zementu-fabrikak eta produktu kimikoak). Gizartearen ikuspegitik, eredu horrek gutxiago bultzatuko zuen deserrotzea, bateragarriak izan baitziren baserriko lana eta lantegikoa, eta, horrenbestez, kanpoko langile gutxiago erakarri zuen. Horrek begi-bistako ondorio kulturalak izango zituen.

Trenbide-sarea funtsezkoa izan zen Gipuzkoa XX. mendean garatzen hasteko. Kontuan hartuta Paris-Baiona lineak 1855etik funtzionatzen zuela, esan daiteke trena berandu iritsi zela Hegoaldera. 1845etik Bizkaiko handikien ametsa izanda ere

Biarritzeko promozio-kartela (1930).

Madril eta Irun arteko burdinbidea Bilbotik igarotzea, baina bazekiten lanaren kostu handiak itxaropen horren aurka egiten zuela. Nafarrek, bestalde, esaten zuten, kostaldeko probintzietako geografia bihurria zela eta, egokiena trenak biderik erosoena hartzea zela; hau da, uste zutenaren arabera, Iruñetik igarotzea, eta muga Aldunden pasatzea. Baina Gipuzkoako Diputazioak aukera ona zuen: Arabako Diputazioaren laguntzarekin, eta Madrilen eta Parisen negoziatu ondoren, diru-laguntza handi bat lortuta ere, ibilbidea Miranda eta Irun artekoa izatea lortu zuen, Lautada zeharkatu eta Etzegarateko gaina gaintituta. 1864ko abuztuaren 15ean, Iparraldeko Trenbideak, Norteko Ferrokarrilak, lehendabizikoz zeharkatu zuen Gipuzkoa mutur batetik bestera.

Urtebete lehenago, 1863an, Miranda Ebrotik zihoan Tuter eta Bilbo arteko bide zabaleko trena funtzionatzen hasi zen. Eta XX. mendearen hasieran, kapital gehiena Bizkaian jarri zutela, Bilbo eta Donostia lotuko zituen bide estuko linea eraiki zuten, eta Compañía de los Ferrocarriles Vascongados konpainiaren barruan sartu⁷.

Euskal Herriko arrantzaaren produkzio-oinarriak pixkanaka aldatu ziren aldi horretan. Ontzigintzan izandako aurrerapenek eta teknologia arrantzatzeko artisau-sistemetan aplikatzeak, merkatuak irekitzearekin eta aldaketa instituzionalekin batera, hurrengo hamarkadetan arrantza-sektorerara oparotasuna ekarriko zuen arrantza-industriaren oinarriak jarri zituzten.

Aditzera eman da industrializatzeko lehiak, hasieran, alde batera utzi zituela Araba eta Nafarroa, eta bi lurralde horiek ia ukitu gabe gorde zituzten nekazaritza-profilak, industria-eremu jakin batzuetan izan ezik. (Gasteiz-Iruñea ardatzean burdinaren industria loratu zen 1850-1866 urte-bitartean, baina etsi egin behar izan zuen, Bizkaiko lantegiak gailendu

baitziren jarduera horretan). Baina sektore horretan ere izan ziren aurrerapen garrantzitsu batzuk (ongarriak, makinismoa eta abar). Datu adierazgarria da 1930ean, Nafarroan, biztanle aktiboen %60 ari zela nekazaritzan, eta Araban, berriz, %50. Gipuzkoan eta Bizkaian, ordea, hurrenez hurren %25 eta %20 soilik ari zen sektore horretan.

1857tik 1930era bitarte, Espainiako biztanle guztien kopurua 15,5 milioitik 23,5 milioira aldatu zen; hau da, %52 handitu zen. Tarte berean, Bizkaia %202 eta Gipuzkoa %93 handitu ziren. Nafarroako lurraldean hazkunde demografikoa %16koa izan zen, eta %8koa, berriz, Arabakoa⁸.

Bidasoaren Iparraldean, egoera Hegoaldeko bi errealitateen nahasketa zen. Iparraldea kontraste-gune moduan sartu zen XX. mendean. Bertako nekazaritza-egiturek leial jarraitu zioten familia-ustiategi ertainen eredu zaharkituari, merkataritza-dinamismo txikia izanik. Hazkunde demografikoa emigrazioak beretuko du: Frantzia 1890eko hamarkadan atzeriratu zirenen bi heren Euskal Herriko barnealde landatarreko kantonamenduetakoak izan ziren.

Bigarren sektorea Baionan kokatu zen: 1880ko hamarkadan industria metalurgikoa ezartzeak bertako portu-eremua dinamizatu zuen, eta, gero, onugarri izan zuen Aturriko barra dragatzea. Zuberoako zapatagintzak, Donibane Lohizuneko arrantzak eta arrainaren deribatuek, ahaztu gabe Biarritzek Bigarren Inperioaz geroztik, mendearen erdialdetik burdinbideak jartzeak lagunduta, nazioarteko jomuga turistiko gisa lortutako sonak, mendetako lozorrotik atera zuten Frantziako euskal lurraldea⁹.

Mende berriko politikak

“Egia Pirinioen alde honetan; okerra bestaldean”: gutxitan aplikatu ahal izan zen hain hitzez hitz Pascalen atsoitza. Izan

Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako
Foru Aldundiek gobernuari Mezu bat
bidaltzea onartu zuteneko bilera
(1917-VII-17).

ere, I. Mundu Gerrak hondamendia ekarri zuen maila guztietan Ipar Euskal Herriarentzat, belaunaldi bat galdu baitzuen lubakietan, itsasoetan eta guda-zelaietan. Aldi berean, Hegoaldea euforia ekonomiko betean zegoen murgilduta, Espainiak gerran zuen neutraltasunak zekarzkion itzelezko irabaziak baliatuta. Laztura alde batean, oparoaldia bestean. Hala ere, egia da onaldi hark ez zuela sustatu gizarte-justizia handiagoa izatea –1917ko udako greba orokor iraultzaileak langileen egozinezinaren neurria eman zuen–, eta etorkizunerako oinarri ekonomikoak finkatzeko ere ez zuen balio izan: metatutako irabaziak laster xahutu ziren luxuzko, epe laburrera begirako edo zalantzako bideragarritasuneko inbertsioen bidez. Bien bitartean, Iparraldean, gerra “erditzea” izan zen beste behin: armistizioaren ondoren, egitura produktiboak modernizatzearekin zitzaion, eta XX. mendeko goraldi handia abiatu zen.

Hego Euskal Herrian, ordea, arlo politikoan, hemeretzigarren mendeko karlismo/liberalismo lehia eskuin/ezer dialektikarantz aldatu zen mendearen hasieran. Bi arazo nagusiren ondorio izan zen hori: erlijio-arazoarena eta gizarte-arazoarena.

Industria Iraultzaren harian, indar ideologiko berriak sortu ziren Bizkaian. Sozialismo-errepublikanismoaren eta sorburu katoliko-konfesionaleko euskal nazionalismoaren mugimenduek hainbat jende biltzen zuten: militanteak, sindikalistak (UGT, Langileen Batasun Orokorra, 1888an sortu zen; Solidaridad de Obreros Vascos, berriz, 1911n; ondoren, 1933an, SOVri izena aldatu eta Eusko Langileen Elkartasuna ELA-STV jarri zioten), eta prentsaren, argitalpenen, ospakizunen eta zirkulu bidez (hau da, herriko etxeen, batzokien eta zirkulu karlisten jardunaren ondorioz) oso sozializatutako gazteak eta emakumeak Sozialistek eta nazionalistek (zinegotziak zituzten Bilboko Udalean 1900. urteaz geroztik) hirutan banatu zuten ordezkagaitasun politikoa, kontserbadurismo espainolistarekin

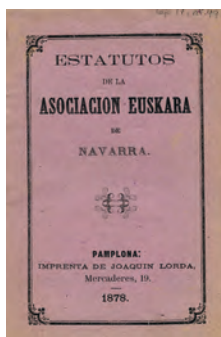
batera (azken horiek monarkikoak ziren, nagusiki). Historikoak izan ziren Eusko Elkarte Abertzalea (Comunión Nacionalista Vasca) 1917-1918an Bizkaian lortutako emaitzak. Baina joera horri kostatu egin zitzaion indarra hartzea, Baskoniako gainerako lurraldeetan karlistak, integristak eta katoliko independenteak indartsuak eta eragin handikoak baitziren. Berehala helduko diogu gai horri.

Estatu-nazioa ahultzen ari zela, eta berrosatzen Europako mapa politikoa lau inperioak (otomandarra, errusiarra, austro-hungariarra eta alemana) amaitu ondoren, nazionalitate iberikoek –Kataluniak eta Hego Euskal Herriak nagusiki–, ez zuhurtzearik gabe, urrats bat egin zuten aurrera. Gurean, mugimendu horren abiapuntua Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako *Diputazioen Mezu*a izan zen, 1917ko abendukoa, foruak berrezartzeko eskatu baitzioten erresumako gobernuari, edo, bestela, esku-menak birbanatzeko eskubide historikoen barruan.

Garrantzitsua da testuinguru hori gogoan izatea, ondo ulertzeko azkenean Eusko Ikaskuntza sortzea ekarri zuen prozesua; izan ere, sorrera horretarako lehen urratsak Berrezarkuntzaren krisiarekin eta sektore zabalek bertako hizkuntzari, kulturari eta autogobernu-erakundeei dagokienez konpondu gabe zeuden arazoez kontzientzia hartzearekin batera egin ziren.

Erljio-kontutik estatutu-arazora

Elizak presentzia eta eragin handia izango zituen Euskal Herrian Berrezarkuntzaren urteetan. Mendearen hasieran, Gipuzkoa zen erlijio-erakundeen dentsitate handiena zuen Espainia osoko probintzia. Horretan, zerikusia izan zuen zenbait frantziar kongregazio bertaratu izanak, 1905eko lege errepublikanoa aplikatzearen ondorioz irakaskuntzatik kanpo geratu ondoren. Elizaren eta Estatuaren arteko bereizketak eta ondasunak kultura-elkarteen artean banatzeko elizaren onda-

Wilhem von Humboldt (1767-1835).
Nafarroako Euskal Elkargoaren araudia
eta domina (1870).

rean egindako inbentarioek etsaitasun sorra baino gehiago sortu zuten Euskal Herri kontinentalean. Horren ondorioz, Iparaldean eskola laikotzek Hegoaldeko ikasgeletan erlijio-elementua neurritz gain ordezkaturik egotea eragin zuen.

Bizitza sozialaren konfesionaltasuna esparru politikora ere iristen zen alderdien bidez, dotrina eta erlijio-balioak baitziztzen bide-erakusle ideietan nahiz jardunean. Hogeiko urteetara arte, behintzat, karlismoak eta integrismoak ondo eutsi zioten Euskal Herri landatarrean: Nafarroako diputatu hautetsien %36 eta Iruñeko eta Gasteizko zinegotzien %40 karlistak ziren; boto-biltegi handiek, Tolosak eta Azpeitiak, adibidez, Gipuzkoako Foru Aldundiko presidentetza karlisten eskuetan egotea ziurtatzen zuten.

Izaera katolikoko kofradiek, sindikatuak eta kooperatibek lehen sektorearen jardun militantea bermatzen zuten, suebakia izan zedin Elizatik gero eta urrunago zegoen eta, are gehiago, etsaitzat hartzen zuen langile-mugimenduaren eraginaren aurka. Hitz batean, euskal kultura patrimonializatu izanak intelektual klerikoaren klixea utziko digu, Gasteizko seminarioan ikasitakoarena ("haztegi separatista" zen zenbaiten ustez, irakasleen zati bat euskal ikasketetan espezializatuta zegoelako).

Euskal Herriak hogeita hamarreko urteetan izandako berezitasun politikoak direla eta, "sistema propioa" aipatu ohi da, Espainia osotik bereizia, jadanik bosturteko errepublikanoan zuen osaeragatik eta izandako bilakaerarengatik¹⁰. Bi indar autoktonoek, karlistek eta nazionalistek, Gorteetarako Euskal Herriko diputatuen %50 eta %75 bitarte lortu zituzten hogeita hamarreko urteetan. Nafarroan, eskuinak ia ez du oposizioirik izango, eta Comución Tradicionalistak (Elkarte Tradizionalista: integristen, tradizionalisten eta karlismoaren barruko zenbait adarren berrelkarketa) gehiengoa izango du Araban. Industria-

eremuetan izan ezik, non PSOEn (Espainiako Langile Alderdi Sozialista) aldeko botoa kokatuko baita, Bizkaiko eta Gipuzkoako zati handi batean EAJ Euzko Alderdi Jeltzalea izango da nagusi. Hiri-munduaren eta landa-munduaren arteko banaketa mapa politikoaren koloreetan agertuko da: alkate errepublikanoak izango dira lau hiriburuetako buruan, eta eskuinek (monarkikoei, tradizionalistek, katoliko independenteek eta nazionalistek), berriz, Euskal Herriko udalerrri gehienak kontrolatuko dituzte. Hori garrantzitsua izango da estatutu-arazoaren, hau da, 1931 eta 1936 arteko euskal bizitza politikoaren giltzarriaren bilakaeran. Izan ere, II. Errepublika aldarrikatu zenean, "erlijio-arazoa" delakoa (klerikalismoa edo antiklerikalismoa) alde batera utzi zuen auzi autonomikoak, eta hori konpontzeko deia egin zitzaion Eusko Ikaskuntzari, laster ikusiko dugun bezala.

Ñabardura gutxiago zituen politikak Frantziako lurraldean. III. Errepublika osoan, eskuinak bere hegemonia ezarri zuen tokian tokiko handikiei esker, zeinak bonapartismotik edo legitimismotik errepublikanismo moderatua eta, hogeita hamarreko urteetan, nazionalismo autoritarrak lerratuz joan baitziren¹¹. Jean Ibarnegarai izan daiteke bilakaera horren adierazgarri: Maulen behin eta berriz hautatu zuten diputatu (bozen %80tik gora lortuta) 1914tik 1942ra bitartean eta, okupazioaren ondoren, ministroa izan zen Vichyko Gobernua. Frantziako Pilota Federazioa sortu eta zuzendu zuen, eta Eusko Ikaskuntzako presidenteorde izan zen 1921 eta 1929 artean.

Iparaldeko mundu politikoan eta euskal kleroan, gehien-gehienak 1936an mugaren bestaldean izandako kolpe militarren alde agertu ziren. Kolpea gertatu zenean, ekonomia zertxobait suspertzen ari zen, zenbait urtetan euskal sektore industrialari kalte larria egin zion krisiaren ondoren. Langabezia-tasak %25era iritsi ziren langile-guneetan, eta

Antoine d’Abbadie (1810-1897),
Lore Jokoen edo Euskal Festen
sustatzaillea.

gizarte-gatazkak, inoiz ez bezala, Nafarroako landa-eremura ere heldu ziren (nekazariak greba egin zuten 1934an). Horren guztiaren ondorioz, hogeita hamarreko urteetako krisi sozioe-konomikoak eta politikoak eta nazioarteko testuinguruak eragin handia izan zuten erregimen errepublikanoaren amaieran.

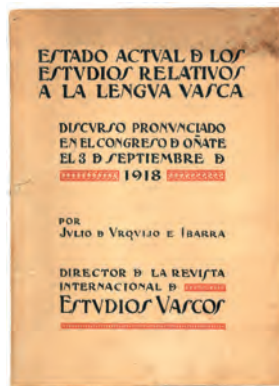
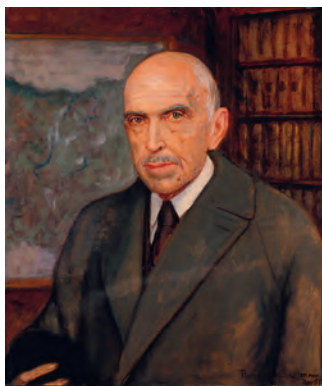
1.3. Eusko Ikaskuntza sortzeko oinarriak

Karlistaldia amaitu ondoko urteetan (1872-1876), estatu propioa izateko nahia indarberritu zen kontinentean. Fase berantiarreko erromantizismo kulturalaren garaia zen, eta herriek, herri-hizkuntzaren eta herri-funtsaren adierazpideen bidez, jarrera etniko bat objektibatzin zuten errealitatearen eta munduaren aurrean; horixe zen Humboldt-ek landutako izaera nazionalaren muina. Historian leku besterenezin hori berreskuratzeara premiazkotzat joko da zibilizazio industrialak eragindako seriazioaren eta gizatasun-galtzearen aurrean. Eta egiteko horretaz nazionalitateen pizkundea deritzonoko mugimenduak arduratuko dira Europako zenbait nazionalitatetan: Euskal Pizkundea, *Renaixença* Katalunian, *Rexurdimento* Galizian.

Euskal Jaiak funtsezkoak izan ziren XIX. mendearen bigarren erdialdean bertako izaera berreskuratu eta balioesteko, eta euskara lantzeraz eta estimatzera akuilatu zuten, ezaugarri komun handia izaki, muga eta desberdintasun politikoaren gainetik. *Zazpiak bat!* leloak hala laburbiltzen zuen. Hastapenean, Antoine D’Abbadie intelektuala euskaldun irlandarrak sustatu zituen. Haren inguruan Iparraldeko eta Hegoaldeko euskalari-sare bat osatuz joan zen, eta euskalariok izango ziren Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresua egiteko deialdiarekin eta, ondoren, Eusko Ikaskuntza sortzearekin amaitu zen ziklo historiko luzearen protagonistak. Eusko Ikaskuntzak D’Abbadieren lagun eta laguntzaile bat izendatu

Giza eta
Gizarte Zientziak

Zientzia “gogorak” (Natura eta eta Medikuntzako Zientziak, Matematika, Fisika eta Kimika...) lantzeaz gabe, Giza eta Gizarte Zientzietan ikaskuntzak ikertzeagatik eta sustatzeagatik nabarmendu da Eusko Ikaskuntza. Mende osoko jardunean, bizkarrezurra izan ditu hizkuntzaren zientziak, Hezkuntza, Antropologia, Zuzenbidea eta Soziologia; iraganaren zientziak, hala nola Historia, Historiaurrea eta Arkeologia; eta Arteak eta ikasketa kulturalak. Gizarte-zientziek gizartearen jatorria, garapena eta aldaketak azaltzen dituzte. Mundu modernoaren bilakaera ulertuta soilik proiektu gaitzeko ikuspegi egokiarekin gure esparru berezitik, Euskal Herrikoetik. Giza eta Gizarte Zientziek gizarte-alderdia, gogoeta eta ikuspegi kritikoa eranstzen dituzte. Gurutz Jauregi Eusko Ikaskuntzako kide eta legelari adituak esan bezala, “gaur egun hainbatek esaten du teknologian ikertzen ez duen herrialdea atzeratuta geratuko dela, eta ez duela aurrera egingo. Erabat ados nago, baina gogoan izan behar da herrialde gaixoa dela Giza eta Gizarte Zientziei itsu zaiena. Eta gizadi gaixoa izango du Giza eta Gizarte Zientziak ikertzen ez dituen munduak”¹².

Julio de Urquijo Ibarra (1871-1950), RIEV aldizkariaren fundatzailea; Thyra Ekwall de Ullmann-en erretratua.

zuen erakundeko ohorezko lehen presidente, Arturo Campión. 1877an, Nafarroako Euskal Elkargoa (Asociación Euskara de Navarra) sortu zen, elkartearen helburua izanik “hizkuntza, literatura eta historia euskal-nafarrak babestea eta hedatzea, lurralde haien legeria aztertzea eta herriaren onura moral eta ongizatea ekarriko dituen ororen alde jokatzeta”, eta Campión izan zen elkargo aitzindari horren sortzaileetako bat. 1878-1883 bosturtekoan zehar, elkartearen *Revista Éuskara* agerkaria munduko euskalarien komunikazio-plataforma izan zen, baita elkargune ere tokiko *intelligentsia*rentzat¹³.

Elkartea alderdiz gaindikoa izateak, foruzale liberalak zein karlistak biltzen baitzituen, eragina izan zuen elkartearen ereduari jarraituta nabarmenduz joan ziren zenbait proiektutan, besteak beste, Fermin Herran arabarraren *Revista de las Provincias Éuskaras* (1878-1879) agerkarian (Herran bera izan zen Biblioteca Vascongada eskerbaren editorea eta sustatzailea, 1896-1901) eta Jose Manterola eta Antonio Arzak donostiarren *Euskal-Erria* aldizkarian (1880-1918). Baionako *Eskualduna* (1887-1944), ordea, beligerantea izan zen. Astekaria Louis Etcheberri politikari tradizionalistak sortu zuen, *Le Réveil Basque* argitalpen elebidun, errepublikazale eta antiklerikalari aurre egiteko.

Mende berria hastean, euskararen eta kulturaren defentsarekin eta sustapenarekin konprometitutako euskalarien mugaz haraindiko lehen elkartea eratu zen. Eskualzaleen Biltzarra elkartearen jarduera-programa eskolan literatura sustatzera eta batasun ortografikoaz eztabaidatzera bideratu zen.

Hemeretzigarren mendeko beste ekimen batzuk aipatuta osatu behar da orrialde hauek xede duten erakundearen aurrekarien zerrenda.

XX. mendeko primiziak

XX. mendeko lehen hamarkadetan, hizkuntza-, antropologia-, prehistoria-, musika- eta folklore-arloko Europako akademi-koen eta ikertzaileen arreta berenganatu zuten eusko ikaskuntzek. Horren erakusgarri agerikoa da euskal edukiak unibertsitate askotan irakatsi zirela: Alemaniako zazpitan (Göttingen, Berlin, Erlangen, Tübingen, Hanburgo, Kolonia eta Bonn), Frantziako bostetan (Bordele, Tolosa, Estrasburgo, Sorbona eta Collège de France), Austriako hirutan (Viena, Graz, Innsbruck), Italiako bitan (Turin, Bolonia), Suitzako bitan (Geneva, Zurich), Erresuma Batuko bitan (Londres, Oxford), bai eta Polonian (Krakovia), Errusia/SESBen (San Petersburgo) eta Holandan (Leyden) ere. Gainera, Paris, Viena, Hanburgo eta Varsoviako museoetan euskal objektu etnografi-koen bildumak erakusten ziren¹⁴.

Adituen arteko trukeak errazteko eta hizkuntzalaritzari, folklore-ari, historiari, antropologiari, bibliografiari, literaturari, paremiologiari eta abarri buruzko mota guztietako ikerketak egitera bultzatzeko, 1907an *Revista Internacional de los Estudios Vascos* aldizkaria sortu zen (Eusko Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkaria), gehiago ezagutzen dena RIEV akronimoaren bidez (ikus RIEV, 88 or.). Julio de Urquijo Ibarra bizkaitar filologo bikaina izan zen aldizkariaren zuzentzailea eta babeslea, eta oso harreman onak zituen nazioarteko zientzialarien munduan; horrenbestez, izen handiko ikertzaileak eta publizistak erakarri zituen aldizka-riaren orrialdeetara, hizkuntzalaritza-arloan batez ere. 1921 urtearen amaiera aldera, aldizkariaren goiburuarren titulartasuna Eusko Ikaskuntzari aldatu zitzaion, eta Julio de Urquijo erakunde horretako lehen presidenteorde izan zen (1918-1930).

Hitzaren adierarik jatorrenean, dibulgazio-balioa izan zuen *Eus-kalerraren-Alde* aldizkariak, 1911tik euskal ikaskuntzekiko zaletasuna sustatu baitzuen gazteen artean; horrez gainera, hiz-

XX. mende hasierako bi lan:
Euskalerraren Alde (1906) eta
Donostiako San Telmo Museoa
(1902).

kuntza gordetzen, zabaltzen eta lantzen lagundu zuen, noski. *Euskalerraren-Alde* aldizkaria, *Euskal Eснаlea* gehigarria (izen bereko elkartearen agerkaria) bezala, 1931n desagertu zen, Gregorio Mujika bultzatzailea, sorreraz geroztik Eusko Ikaskuntzako idazkariorde izandakoa, hil ondoren.

Baionako Eskualduna astekari herrikoiaren eta *Gure Herria* (1921-1939, 1950-1976) aldizkari kulturistagoaren artean, Aintzina hilabetekariak bidea egin zuen 1930eko eta 1940ko hamarkadetan, ildo nazionalista leuna izanda (“Trait-d’union mensuel des régionalistes basques-français”, zuen izenburua), Piarres Lafitte kalonjeak zuzenduta.

Museistikan, ordura arte sakabanatuta zegoena biltzen zuten erakundeak sortu ziren XX. mendean. Bertako kultura-adierazpenen gaineko herritar-sentiberatasun berriak bultzatuta, zenbait museo ireki ziren: Donostiako San Telmo Museoa (1902), Nafarroako Arkeologia Museoa (1910), Bilboko Euskal Arkeologia eta Etnografia Museoa (1923) eta Baionako Euskal Museoa (1924). Itsasoko biologiari eta kulturari buruzko ikerketen indargarri izan ziren Gipuzkoako Ozeanografia Elkartearen (1908) eta Miarritzeko Ozeanografia eta Ontzi Museoaren (1933) sorrerak.

Baionako Leon Bonnat Museoa ireki zenetik (1901) Bilboko Arte Modernoaren Museoa ireki arteko (1924) aldi horretan, Euskal Artisten Elkartea sortu zen (1911), eta arte ederrak bultzatzen jardun zuen nagusiki, bai eta talentu plastikoaren kanpo-sustapenean ere. Mendeko bigarren hamarkada horretan, halaber, *Hermes* (1917-1922) aldizkari bikaina sortu zen, non “politikek zatituta, baina beren lurrari zioten maitasunak elkartuta”¹⁵ lan egin zuten jakin-nahi handiko hainbat talentu. Belaunaldi batek partekatutako modernizatze- eta pluralismo-irrikak gorpuztu ziren ekimen horretan.

Hezkuntza eta Euskara

1919an, Leoncio Urabaienek, Eusko Ikaskuntza sortu berriko irakaskuntza-atalaren arduradunak, Euskal Herria, “hertsiki esanda, ez da herrialde modernoa” salatu zuen artikuluan batean, oso gabezia kultural handiak zituelako: ez dago ama-eskolarik, haurtzaindegirik, “lehen hezkuntzako eskolak falta dira, kopuruan bezala kalitatean ere”, bigarren mailako hezkuntza bazter utzita dago “institutu fosilizatuekin eta ia ezertarako balio ez duten lanbide-eskola gutxi-gutxirekin”; lau maistra-eskola baino ez dago, eta ez dago unibertsitate-hezkuntzarik¹⁶.

Zehatz dezagun azken baieztapen hori, Deustuan unibertsitateko irakaskuntza ematen baitzuen Jesusen Lagundiak, Zuzenbide eta Filosofiakoa, 1886. urtetik, bai eta merkataritza-ikasketak ere, 1916. urtetik. Baina, arrazoi osoz, unibertsitate publiko euskaldunaren falta nabaritzen zen. Gauza bera gertatzen zen lehen mailako ikaskuntzetan, ez baitzituen aintzat hartzen haurrak eremu euskaldunetan (milioi erdi pertsona inguru bizi ziren eremu horietan). “Biztanle-masa horrek ez du inolako heziketarik jasotzen, baina ez Lehen Hezkuntzako ikastetxerik ez dagoelako, baizik eta, Estatuek oinarritzko irakaskuntza-zentro horiek antolatutako eraren ondorioz, alferrikakoak ez ezik, kaltegarriak ere badirelako”, esan zuen Luis Eleizalde Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuan emandako hitzaldian (“El problema de la enseñanza en el País Vasco”).

Euskararen atzerakada-prozesua ez zen hasi berria, baina Berrezarkuntzan areagotu egin zen. Aroaren amaiera aldera, jakintza-tasa %10ekoa zen Araban, %60koa Gipuzkoan eta %20-30 bitartekoa Nafarroan eta Bizkaian. Euskal hiztun gehienak ez zeuden alfabetatuta beren hizkuntzan¹⁷. Arrazoi horiek guztiek Sabino Aranak 1901ean egindako iragarpen iluna indartzen zuten: “Hau badoa, hasi berri den mendea amaitu baino lehen joango da”.

Egoerak ez zuen baikor izateko arrazoi handiagorik ematen Iparraldean. Eremu urriko hizkuntzek (patois izen gutxiesgarriaren barruan nahasita) ez zuten lekurik III. Errepublikako eskola nazionallean. 1881eko eskola-araudiaren arabera, irakasleak frantsesa irakasten laguntzeko baino ezin zuen erabili euskara ikasgelan. Legediak erlijio-doktrinamendua zokoratzeko bulkada berean atera zuen euskara hezkuntza-sistematik: ondorioz, elkartu egin ziren katiximaren, euskararen eta euskal kulturaren patuak.

Berri onak 1914an iristen hasi ziren, Migel Muñoak haur-hezkuntzatik lehen hezkuntzara arteko euskarazko lehen ikastetxea sortu zuelako Donostian (Resurrección Mª Azkue ikastola, 1896ko Bilbo hartan, elebiduna zen). Muñoaren ereduak eskola sortu zuen, zentzu hertsian, haren eredu imitatua izan baitzen. Tokian tokiko eta probintzietako erakundeen esku-hartzeak aurrerapen nabarmena ekarri zuen, hogeiko urteez geroztik, eremu marjinaletako analfabetismoaren aurkako borrokan; izan ere, garai horretan sortu ziren landa- eta auzo-eskolak (hurrengo kapituluan emango dugu horien berri). Mendearen hirugarren hamarkadan, Espainiako batez bestekoaren oso gainetik zegoen alfabetatze-maila euskal probintzietan.

Egoera horren aurrean, ulertzekoa da hezkuntza-autonomia izatea Eusko Ikaskuntzak 1918. urteaz geroztik aldarrikatu zuen gai nagusietako bat, hainbat helburu lortzeko helburuarekin: elebitasun ofizialera iristea, lehen mailetatik unibertsitatera arte irakastea hizkuntza, irakasleak prestatzea eta ikasgelek eskola-material egokiak izatea, besteak beste. Askoren ahaleginak bildu ziren ekintza-programa horretan.

Euskal Pizkundea

Euskal Herriaren historia garaikideko une garrantzitsu bat gogorarazten ari gara, oso orokorrean bada ere. Herria kanpo-

eraginetara zabaltzen ari zen, eta, aldi berean, presentzia irabazten ari zen bere mugetatik harago, eta interesa edo, behintzat, jakin-min intelektuala erakartzen ari zen. Modernotasuna eta tradizioa plaza berean elkartzen ziren egunero, bai eta adierazpen euskaldunak, beren barne-dibertsitate osoarekin, eta adierazpen espainolak edo frantsesak ere; plazagizonaren eszeptizismoa eta tribunako nahiz pulpituko dogmatismoak; kostumbrismoa eta abangoardismoa. Hitz batean, *polimorfismo kultural*eko unea zen, Julio Caro Barojak garai hori izendatzeko asmatutako adierazpen egokiaren arabera¹⁸.

Egoera horretan sortu zen Eusko Ikaskuntza, desberdinak elkartzeko, panbaskismoa biltzeko eta kultura indartzeko zubi izateko. Historian *Euskal Pizkundea* izen generikoarekin sartu den mugimenduaren ekimen kolektibo handinahitsuena izan zen.

Pizkunde hori ahalbidetu zuen belaunaldia omentzeko testu batean, Anjel Lertxundi idazleak honela laburtu zuen lortu zutena:

“Euskarari prestigioa eman. Euskararen irakaskuntzaren oinarriak jarri. Ahozko literatura duindu. Literatura idatzia bide berrien arrastoan abiarazi eta noranahikoa egin. Antzerkia dinamizatu. Prentsa sortu eta suspertu. Dantza berritu, dantza berriarekin joan-etorrian. Garaiko korronteen arabera musika bultzatu, eta musika tradizionala ikertu, baliatu, ezagutarazi. Arte plastikoak abangoardiarekin lotu, diziplina artistikoak elkarrekin harremanetan jarri... Euskarak ordu arte inoiz ezagutu zuen mugimendu kultural bizi eraginkorrena protagonizatu zuten Pizkundeko gizon-emakume haiek”¹⁹.

Euskal Pizkundearen lorpenek Eusko Ikaskuntzak 1918an sortu zenetik lortutakoarekin bat egin zuten. Dena batuko da nortasun kolektiboa berresteko eta lantzeko korronte historiko handian.

Agintarien dantza Oñatin,
Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuan
(1918-XI-8).

1.4. 1918

Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuan (ikus Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresua, 1918, 29 or.), ondorioak ateratzeko egindako saioan, 1918ko irailaren 7an, deia egin zitzaien “euskal lurra maite duten guztiei”, bil zitezen “gure kulturaren pizkundearen bateratzaile eta zuzentzaile moduan iraupen luzea” izango duen erakunde baten inguruan. Ulertu zuten asmo hori instituzionalizatzeko emango lukeen indarra oinarri hartuta soilik egin litekeela Kongresuak jarritako helburuak lortzeko bidea.

Idoia Estornés Zubizarretak Eusko Ikaskuntzaren lehen aldiari buruz egin zuen erreferentziatzeko lanean, argi zehaztu zuen zer ildo intelektual, politiko, sozial eta humano ezarri ziren Elkar-tearen sorreraren eta garapenaren oinarrian:

“Tolerantziaren aldeko fede-aitormenaren antzeko zerbait egin ondoren, euskal herritar batzuk bildu ziren, intransigentziatzeko iraganari eta borroka ideologikoak gidatutako orainari itzuri eginda. Nekez ikusiko ditugu berriro horrelakoak. Eusko Ikaskuntzako kideek pentsatu zuten ekin ziezaioketela beren lanari, zaila izanda ere. Eta hori, bat eginda arituz gero, alde batera utzi gabe bakoitzaren kolore politikoa, hartatik abiatuta baizik, helburu komun baten bilaketan. Helburu hori autonomia besterik ezin zen izan, eta, iritsi bitartean, kultura-proiektu zabal eta errespetatu bat osatu zuten: Eusko Ikaskuntza”²⁰.

Eraikin berriak bi jomuga hauek zituen: unibertsitatea eta autonomia politikoa; eta, haietara iristeko bitarteko moduan, euskal ikaskuntzak eta jakintza lantzea, nazioarteko korrante zientifikoen ildotik.

Euskal Unibertsitatearen zirriborroa, euskalaritza duintzeko eta mundu osoko ikertzaile eta aditu guztiak harremanetan jartzeko

plataforma bat, bai eta lau lurraldeetako autogobernuaren zerbitzurako tresna prestigiotsu bat ere. Ezaugarri horiek aurkeztu zen Eusko Ikaskuntza 1918. urtearen amaiera aldera, euskal gizarte zibilarren ahots izateko. Ikasketa kulturalak egiteko elkarte bat, atxikimendu politikorik gabekoa, baina ez horregatik apolitikoa, ez-konfesionala, baina arreta berezia jartzen zuena gehiengoaren erlijioan, eta konprometitua herriko gizarte-arazo nagusiekin (hizkuntza, irakaskuntza, administrazioa, ekonomia, osasun publikoa...). Lau diputazioek babestua, baina autokudeatua eta kideek modu autonomoan zuzendua. Elkarte irekia eta gizarte-oinarri zabalekoa, non akademikoaren arazoia abertzalearen bihotzarekin nahasiko den; eta hiru hizkuntza ofizial dituen, euskara, gaztelania eta frantsesa, nahiz eta lehendabizikoari, euskal herriarena ez beste ezeinena izaki, eta hizkuntza bizi moduan egoera larrian egonda, oso arreta berezia eta lehentasunezko zaintzak emango zaizkion.

1918ko abenduaren 22a

“Oñatiko Kongresuak herri osoan lortutako atxikimenduen babesean”, Gipuzkoako Diputazioaren Jauregian 1918ko abenduaren 22an, igandearekin, goizeko 10:30ean, Eusko Ikaskuntza behin betiko eratzeko saiorako deialdia egin zen. Gipuzkoako diputatu probintzial Julian Elorzak, karlismoari atxikia bera, Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuko sailek helburu horretarako izendatutako ordezkariak zuzendu ziren hitzordua.

Kongresuak onartutako araudiak agintzen zuen “jarduera nabarmeneko pertsonak” osatu behar zutela elkarteko Batzorde Betearazlea. Aho batez onartutakoak hauek izan ziren (biografiak ikusteko, oharreko erref.²¹):

Ohorezko presidentea: Arturo Campi3n

Presidente eraginkorra: Julian Elorza

Presidenteordeak: Julio de Urquijo eta Pierre Broussain

Bilboko “Sociedad de Estudios Vascos” erakundearen zigilua; 1919an, Eusko Ikaskuntzarekin bat egin zuen.

Gipuzkoako Foru Aldundiaren jauregiko bulegoa.

Idazkari nagusia: Angel de Apraiz
Idazkariordea: Gregorio de Mujika
Diruzaina: Leoncio Urabaien
Diruzainordea: Victor Artola

Batzorde horren ardurak zuzendaritza betearazlea eta elkartearen ordezkaritza ziren. Lau urterako aukeratzen zen, eta batzordekideek ez zuten ezer kobratzen, idazkariak izan ezik, betetzen zuen postua mugagabea izateaz gain, ordainsaria jasotzen baitzuen “betetzen zituen eginkizunen garrantzia eta jarraitutasuna” aintzakotzat hartuta (Apraiz izan zen, 1918 eta 1936 bitartean, kudeatzaile intelektual eta egitatezkoa).

Batzorde Betearazlearen gainera, Batzar Nagusia eta Batzorde Iraunkorra zeuden. Kongresuak egin behar zirenean deitzen zen Batzar Nagusia, eta kongresuak bi urtez behin egiteko ahalgina egiten zen. Batzorde Iraunkorrak lau diputazioen ordezkariak eta zortzi sail zientifikoetako bakoitzak izendatutako bina kide zituen. Sailak, berriz, hauek ziren: Gizarte eta Politika Zientziak, Arraza (ohiko kontzeptua garai hartan, Antropologia, Historiaurrea eta Etnografia biltzen zituen; ikus, behean: 79 or.), Medikuntza, Hizkuntza, Historia, Artea, Irakaskuntza eta Euskal Ikaskuntzak. Lau urtez behin, kideen erdiak berritzen ziren.

Lehen urtean, elkartearen izen ofiziala *Euzko-Ikaskuntza* izan zen, Luis Eleizalde matematikari eta irakaskuntza- nahiz euskara-arloko adituak proposatuta. Harik eta Eleizaldek berak ohartarazi zuen arte Euskaltzaindiak ortografiar hartutako erabakiak bete behar zirela. Hartara, *Euzko-Ikaskuntza* zena, *Eusko-Ikaskuntza* izatera aldatu zen.

Espainierazko izendapenari dagokionez, antzeko helburuak zituen *Sociedad de Estudios Vascos* bat zegoen Bilbon 1915etik. Luis Gonzalez

Ettxabarri kazetaria zen elkarte horretako idazkaria 1919an, elkarte berrian sartzeko eskatu zutenean, eta “diru guztia, agiri guztiak eta euskal patronimian, toponimian eta bibliografian egindako lana” eman zizkieten elkarte sortu berriari.

Beharbada hau da toki egokia azaltzeko zer-nolako zailtasunak zekarzkie euskarazko komunikazioari hizkuntza batu gabe bat izateak. Erabakitako irizpidea edozein izanda ere, Batzordeko kideek uste zuten nekez gogobeteko zituela bazkide guztiak. Azkenean, onartu zen elkarteak “herri osoarentzat” egindako lehen zirkularra bizkaieraz, lapurteraz eta frantsesez izatea, gipuzkeraz egindako jatorrizkoaz gain.

Elkartearen egoitza Donostian jarri zen, euskal hiriburu hori erdigunean eta ondo komunikatuta dagoelako. Gipuzkoako Diputazioak “lokala eta bulego moderno baterako altzari egokiak” laga zizkion bere jauregian, eta lehen diru-laguntza eman zion, 10.000 pezetakoa (lehen ekitaldirako aurrekontua 36.000 pezetakoa izan zen).

Profilak

1918ko araudiak hiru bazkide mota ezarri zituen: sortzaileak, osoak eta babesleak.

Oñatiko Kongresuan parte hartu zutenak kide sortzaile izan ziren. Lehen zenbakia Alfonso XIII.a erregeari eman zitzaion, lehen kongresu horren buru izan zenari. Lan hori bera egin zuen Eusko Ikaskuntzaren bigarren (1920) eta hirugarren (1922) kongresuetan.

Bazkide babesle izan ziren udalak, talde politikoak eta sindikalak, kultura-, irakaskuntza- eta erlijio-erakundeak, profesionalen elkargoak, erakunde ekonomikoak nahiz finantzarioak eta hedabideak. Zerrendako lehenak ziren ugarienak

Oñati, Eusko Ikaskuntzaren
I. Kongresuan, 1918an.

eta ekarpen ekonomiko handiena egin zutenak, aurrezki-kutxen aurretik.

Hauek ziren finantzaketa-iturriak: lau diputazioak, argitalpenen salmenta, bazkideen kuotak, emaitzak, mezenasgoak eta Amerikako euskal kolonien ekarpenak (Argentinakoak eta Uruguaiakoak batez ere).

Bazkide oso moduan erregistratzen zirenak betiko bazkide bihurtzen ziren, baldin eta sartzean gutxienez 250 euro ordaintzen bazituzten.

1922tik aurrera, ikasle gazteak bazkide ikasle gisa sartzea sustatu zen: kuota txikia ordaintzen zuten, eta ez zuten boto-eskubiderik. 1925ean, berriz, merituzko bazkideen kategoria sortu zen, Euskal Herrikoak ez ziren pertsonak aintzatesteko.

Lehen etapa hartan, Eusko Ikaskuntzak 800 bat alta izan zituen urte bakoitzeko. Primo Riveraren diktaduran, ordea, altak gutxiago izan ziren; urtean, batez beste, ehun inguru. Lurraldeen banaketari begiratuta, Gipuzkoakoak, Bizkaikoak eta Nafarroakoak ziren gehien-gehienak, hurrenkera horretan.

Eusko Ikaskuntzak, sortu zenetik, ahalegin handia egin zuen emakumea sartzeko Euskal Herriko bizitza kulturalen eta zientifikoan. Hori izan zen elkarte berriaren beste bereizgarri bat, antzeko beste elkarte batzuetan ez baitzen halakorik gertatzen. 1919an, hamabi emakumek soilik hartu zuten bazkide-txartela, baina hurrengo urtean 131 emakume sartu ziren, hezitzaileak gehienak, Gipuzkoako Eskola Arrunteko Emakumezko Ikasleen Elkarteari eman zitzaion Euskal Etnografiako ikastaroari esker eta II. Kongresuaren bultzadari esker (irakaskuntza eta arazo ekonomiko-sozialak landu zituen, hain justu, kongresu horrek). Lehen aldi osoan, 1918 eta 1936 bitartean, gizonak soilik izan zitezkeen zuzendaritza-organoetako kide.

Sektore sozialei eta familia politikoei begiratuta, nazionalisten eta euskaltzale katolikoen ordezkaritza nabarmendu zen, eta ordezkaritza alderantziz proportzionala izan zuten ezkerreko militanteek, etorkinek eta burgesia laikoak. Aldi horretan, Espainiako eta Euskal Herriko politikaren giro nahasian egin zuen lan Eusko Ikaskuntzak, eta alderdien gaineko ikuspegia hartu zuen lan hori egiteko. Ikuspegi hori zen bere sinesgarritasunaren oinarria, eta, ondorioz, Herriaren alde lan egiteko gaitasunaren indargunea. Bi adibide jarriko ditugu.

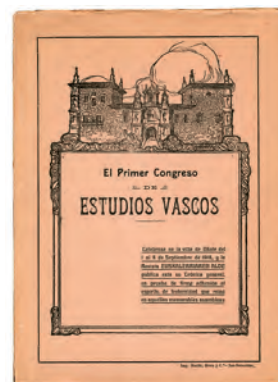
Eusko Ikaskuntzaren II. Kongresuan, Batzorde Iraunkorrari ohartarazi zitzaion nazionalisten protestak eragin zitzakeela Zientzia Politiko eta Sozialen sailean iragarritako hitzaldietako baten edukiak. Gaia aztertu ondoren, batzordeak hizlariaren askatasuna ez murriztea erabaki zuen, eta muga bakarra jarri zion: "... hezierak eta kontzientziak ezartzen ziotena, entzuleei tolerantzia eskatuz bat".

Kongresuaren ondoren, prentsa kontserbadoreak kritika ugari egin zituen. Erakundeari leporatu zioten Euskal Herrirako hezkuntza-autonomia eskatzean erakusten zuen jarrera irmoa ez zuela erakusten maila guztietako irakaskuntzan erlijio-printzipioak eta Elizaren autoritatea aldeztetan. Batzorde Iraunkorra polemikatik kanpo egoten ahalegindu zen, baina behartuta egon zen 1921eko otsailaren 6an adieraztera ezen, Vatikanoren eta Estatuaren arteko konkordatuari men eginda, Eusko Ikaskuntzaren lanaren xedea zela "Euskal Herriko irakaskuntza bideratzea, alde teknikoetan bezala etnikoetan ere, gure herriaren ezaugarrien arabera, eta herriko organo propioen bidez".

Ez da harritzekoa, beraz, honako hau irautzea:

"Eusko Ikaskuntzak denetarik entzun du bere historian. 'Bizkaitarra' eta 'jesuitikoa' zela zioten monarkikoek eta

Asociación de Artistas Vascos
elkarteak hartu zuen Eusko
Ikaskuntzaren Bilboko lehen
ordezkaritza.

errepublikanoek 1923an; 'laizista' eta 'neutralista', berriz, integristek 1920-1921ean; 'anbiguoak', zenbait aranistak 1919an; 'monarkikoa', 1930eko errepublikanoek (...)"²².

Ordezkaritzak. Kanpo-presentzia

Batzorde Iraunkorreko kide bakoitzak ordezkaritza —edo batzorde delegatu— bat era zezakeen bizi zen lekuan, egoki iriztitzako pertsonak bilduta. Egoitzak eta finantzaketa lortzeko zailtasunak izan zituen, eta horrek atzeratu egin zuen elkartearen lurralde-finkapena.

Arabaren sortu zen lehen ordezkaritza, 1925eko urtarilaren 7an. Bultzatzaileak Jose Mª Diaz de Mendibil, Jose Gabriel Guinea, Enrique Eguren eta Angel de Apraiz arabarrak izan ziren; lau arabar horiei gipuzkoar bat gehitu zitzaion, Jose Miguel de Barandiaran. Gasteizko Arte eta Lanbide Eskolan zuen bulegoa.

Bizkaiko egoitza Diputazioaren mendeko Kultura Batzordean antolatu zen behin-behinean, eta, geroago, Euskal Artisten Elkarte. Tentsio politikoei eragin kaltegarria izan zuten lurralde-ordezkaritza horren ibilbidean. Arrazoi berarengatik itxaron behar izan zen 1935era arte Nafarroakoa eratzeke, baina, bitartean, ordezkariak ireki ziren Bartzelonan, Gipuzkoan (1925), Madrilan (1926), Gernikan (1930) eta Amerikako zenbait lekutan, besteak beste Argentinan (1931) eta Mexikon (1934). Manilan, gauza bera egiten saiatu zen Manuel de Ynchausti (ikus. *Zinema etnografikoaren aitzindaria*, 66 or.).

Euskal Herriko kultura eta zientzia Europako ingurune akademikoetan zabaltzeko lana ez zen inola ere antzua izan, eta horren adierazgarri da Eusko Ikaskuntzak 1936an euskal herri-tarrak ez ziren bazkideak eta laguntzaileak izatea Alemanian, Belgikan, Txekoslovakian, Frantzian, Britainia Handian, Holandan, Italian, Polonian, Suitzan eta Sobietar Batasunean.

Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresua, 1918

Hego Euskal Herriko diputazioek bat egin zuten 1918an, Eusko Ikaskuntzen Kongresu handi baterako deia egiteko. Lehen kongresu horren helburua euskal kultura zabaltzea zen, eta Hego Euskal Herrian une horretan zeuden muineko arazoak aztertzea eta arazo horietarako konponbideak proposatzea.

Bederatziehun pertsona baino gehiago bildu ziren Oñatin irailaren 1etik 8ra bitarte, eta zazpi sailetan banatu ziren: Gizarte eta Politika Zientziak, Hizkuntza, Historia, Arte, Irakaskuntza, Eusko Ikaskuntzak eta Antropologia, Historiaurrea eta Etnografia. Arlo horietako bakoitzean eusko ikaskuntzak zer egoeratan zeuden aztertu zen, etorkizuneko ikerketetarako oinarriak jartzeko. Horretarako, esparru-txostenak egiteko eskatu zitzaion hainbat adituri.

Kongresuak ilusio handia piztu zuen, eta lau aldundiek beren gain hartu zuten erakunde bat sortzeko konpromisoa. Erakunde horrek kongresuko lan-sailak izan behar zituen, eta bere gain hartuko zuen erabakiak gauzatzeko eta ematen ziren aholkuak betetzeko ardura: "Euskal lurra maite duten guztiek eratuta, Kongresuaren lanari jarraipena emango dion erakundea, eta, gure kulturaren pizkundearen bateratzaile eta zuzentzaile, iraupen luzea izango duena".

Saio akademikoen itxiera-ekitaldian, irailaren 7an, larunbatarekin, Eusko Ikaskuntza berriaren araudia onartu zen, eta sailek hamalau ordezkari izendatu zituzten lehen batzorde iraunkorrerako. Bi urtez behin antzeko kongresu bat egitea erabaki zen.

Lehen aldia: 1918-1936.
Julian Elorzaren
lehendakaritza

Hego Euskal Herriak 1918tik 1936rako hemezortzi urteetan –Eusko Ikaskuntza sortu zenetik Espainiako Gerra Zibilaren ondorioz behartuta desegin zen arte– bizi izandako egoera historikoa dela eta, erakundearen lehen bizialdia hiru zatitan banatu izan da, oro har: bosturteko eratzailea (1918-1923), Primo de Riveraren diktadura (1924-1930) eta Errepublikagaraiko fasea (1931-1936). Hemen ere kronologia horri jarraituko diogu.

2.1. Bosturteko eratzailea, 1918-1923

1918an sortu zenetik, interes-sorta zabala izan da, batez ere, Eusko Ikaskuntzaren bereizgarri, bai eta ikerketaren, prestakuntzaren eta sustapen zientifikoaren eta kulturalaren zerbitzura jarritako askotariko baliabideak ere. Sortu zenean, oinarritzko helburuak zehaztu behar izan zituen bere jarduera-esparru bakoitzean, Oñatiko Kongresuko lan-sailetan eman ziren ildoak erreferentziatzat hartuta. Betiere goian aipatutako lehentasunei erreparatuz: Euskal Unibertsitatea eta lurraldeentzako esparru autonomiko bateratua lortzea.

Liburu honetan (ikus Alkorta, 128 or.), irakurleak Euskal Unibertsitatearen historiaren laburpen zabala eta dokumentatua aurkituko du, eta xehetasunez azalduko zaio lehen aldiko Eusko

Ikaskuntzaren lidergoa unibertsitatearen aldeko ekintzan. Horren adierazgarri da hirugarren ohiko batzarra (1919ko ekaina). Bertan, Batzorde Iraunkorrek "dagoeneko izaera orokorra eta gero eta premiazkoagoa hartzen ari den Euskal Unibertsitate bat izateko gogo biziaren" berri eman zuen. Asmo hori "legezko prozedura eta baliabide guztien bitartez" lortzeko, Batzordeak hau adostu zuen: "lau diputazioen arteko adostasuna era aktiboan kudeatzea, loraldia eta ospea lortuko duen unibertsitate bat ezartzeko Euskal Herrian". Aldi berean, unibertsitate-estatutua idazten hasi zen, ministerioko agintariei aurkezteko.

Unibertsitatearen aldeko aldarrikapena gogotsua, errepikatua eta tematia ere izan zen, bai Berrezarkuntzako gobernuen aurrean, bai Errepublikakoen aurrean. Baina ametsa behin betiko egia egiteko zain egon gabe, Eusko Ikaskuntza hutsune hori betetzen ahalegindu zen. Alde batetik, kanpoan zeuden euskal ikasle unibertsitarioen errolda bat egin zuen: Espainiako (Bartzelona, Madril, Zaragoza, Valladolid) eta Europako gainerako herrialdeetako (Tolosa –Okzitania–, Paris, Oxford...) 16 unibertsitatetan matrikulatutako 30 emakume eta 467 gizon. Ikasleen % 70 baino gehiago Bizkaikoak eta Nafarroakoak ziren; irakasgaiak dagokienez, Medikuntza eta Zuzenbidea eskatzen ziren gehien.

Beste alde batetik, ekintza zientifikoa eta kulturala bultzatzeko programa zabal bat garatu zuen. Lehen bi kongresuen (Eusko

Alfonso XIII.a eta agintariak
Iruñeko Gazteluko plazan,
Eusko Ikaskuntzaren
II. Kongresuan (1920-VII-25)

Herriaren mapa

Zazpi probintzien mapa zientifiko bat editatzea izan zen Eusko Ikaskuntzak jaso zuen lehen enkarguetako bat. Aurrekari askorik gabe, lan zaila eta nekeza izan zen. Garai hartan ez zegoen datu geodesiko eta topografikorik, eta maparen lantaldeak 1921ean Eusko Ikaskuntzari adierazi zion ezin zutela lan tekniko zehatzik egin. Arazo kartografiko horiez gain, erabaki gabe zeuden toponimiaren hainbat alderdi, eta Euskaltzaindiak ekin zion lan horri. Goitik behera berraztertu behar izan zen proiektua. Azkenik, Eusko Ikaskuntzen III. Kongresuak, 1923. urtean, ale originala aurkeztu zuen, 1:200.000 eskalan. Federico Montaner Canet militar eta kartografoa izan zen zuzendaria, eta Manuel Ronchel-ek marraztu zuen mapa. Maparen 5.000 ale jarri ziren salmentan. Lau orritan egin zen, ukiturik gabeko fotograbatuan eta kolore okre argi bakarrean. Mapak 1,19 x 1,04 metro zituen. Jesus Maria Leizaolak bazkideak, gerora Eusko Jaurlaritzako lehendakari izango zenak, 5.000 toponimo baino gehiagoko fitxategi bat egin zuen maparako, laukitxoen sistema erabilia.

Ikaskuntzak antolatutako lehenak, noski) edukian, asmo hori adierazten da.

1920ko eta 1922ko kongresuak

Nafarroako Diputazioak eta Iruñeko Udalak sustatu zuten Eusko Ikaskuntzaren II. Kongresua; Iruñean egin zen uztailaren 18tik 23ra, eta gai zehatz hauek izan zituen: Irakaskuntza eta arazo ekonomiko-sozialak. Azken gai hori bost esparrutan banatu zen: Estatistika, Lehorreko eta itsasoko arazoak, Biztantzua, Aseguruak, eta Kapitala eta Banka. II. Kongresuan parte hartu zutenen maila oso altua izan zen (haien artean zeuden, besteak beste, Maria Maeztu, Ricardo Bastida, Juan Zaragueta, Domingo Miral, Arturo Campión...). Alfonso XIII.a erregeak –Elren ohorezko presidentea 1918tik aurrera– itxi zuen kongresua. Amaiera-hitzaldian, kongresua definitzeko, “lau probintzietako gizarte-bizitzaren bereizgarrienaren” laburpen bat zela esan zuen, eta hau adierazi zuen: “nire sinpatia eta nire goraipamena meritu handiko lan honetan Euskal Herriaren alderdi morala eta materiala handitzeagatik”.

Eliza, aldiz, Eusko Ikaskuntzaren aurka agertu zen. Zerbait aurrerratu da dagoeneko. Mateo Múgicak, garai hartan Burgo de Osmako gotzainak, Juan Zaraguetari (Batzorde Iraunkorreko kidea) bidalitako gutun pertsonalean hau salatu zuen: “batzar gogoangarrian”, zenbait “hizlari oso heterodoxok” parte hartu zutela, eta haietako batek “heregien (sic) eta akatsen publizitatea zabaltzea beste meriturik ez duena goraipatu” zuela (ez da zaila asmatzea Maria Maeztuk bere txostenean Rousseauri buruz egindako aipamenaz ari dela). Iruñeko eta Gasteizko gotzain izango zenaren esanetan, Kongresuan, eta Irakaskuntzaren sailean bereziki, “adierazpen katoliko handiak, kategorikoak eta biribilak” aldarrikatzearen falta nabaritu zen²³.

Elizak ezarritako zaintza intelektualak ez zuen, inola ere, gauzak bideratzen lagundu, eta giro politikoak ere ez. Aitzitik,

bandera baten eta bestearen aldeko nazionalisten arteko ezinikusia Eusko Ikaskuntzaren jardun-esparrua estutzen joan zen. Horrela, Bizkaiko Ekintza Monarkikoaren Ligaren boikotak eragindako tentsioak Eusko Ikaskuntzaren III. Kongresuko giroa asaldatu zuen. Gernikan egin zen, 1922ko irailaren 10etik 17ra, eta Hizkuntzari eta Irakaskuntzari buruzko gaiak jorratu ziren. Hizlarien bikaintasuna izan zen berriro ere ezaugarri nagusia, foro horretan munduko euskalari aipagarrienak bildu baitziren. Lurralde eleanitzetako zenbait hezkuntza-esperientzia ezagutzera eman ziren, hala nola Flandriakoa edo Galeskoa, eta Alemaniako unibertsitateen ordezkaritza garrantzitsua ere izan zen.

Amaiera-ekitaldian, prestatuta zekarren hitzaldia irakurri ondoren, Alfonso XIII.a erregeak garaiko giroa islatzen duten hitz batzuk inprobisatu zituen:

“Nik beti gomendatu dizuet zuen ama-hizkuntza lantzeko, baina espainiarra eta euskal herriarren maitalea naizen aldetik, gehiegikeria guztiek dituzten arriskuak adierazi behar dizkizuet. Horrek esan nahi du ez duzuela euskara soilik ikasi behar; izan ere, onartu beharko duzue Espainia ezin dela Euskal Herria gabe bizi, ezta Euskal Herria Espainiarik gabe ere. Hori esan nahi nizuen, Bizkaiko tradizioak gogoratuz; zuek guzti-guztiok gaztelania jakiteko beharra duzuela; euskara ikas dezakezue eta ikasi behar duzue, baina gaztelania ikasteko beharra ere baduzue”.

Euskara: ikaskuntza, irakaskuntza eta sustapena

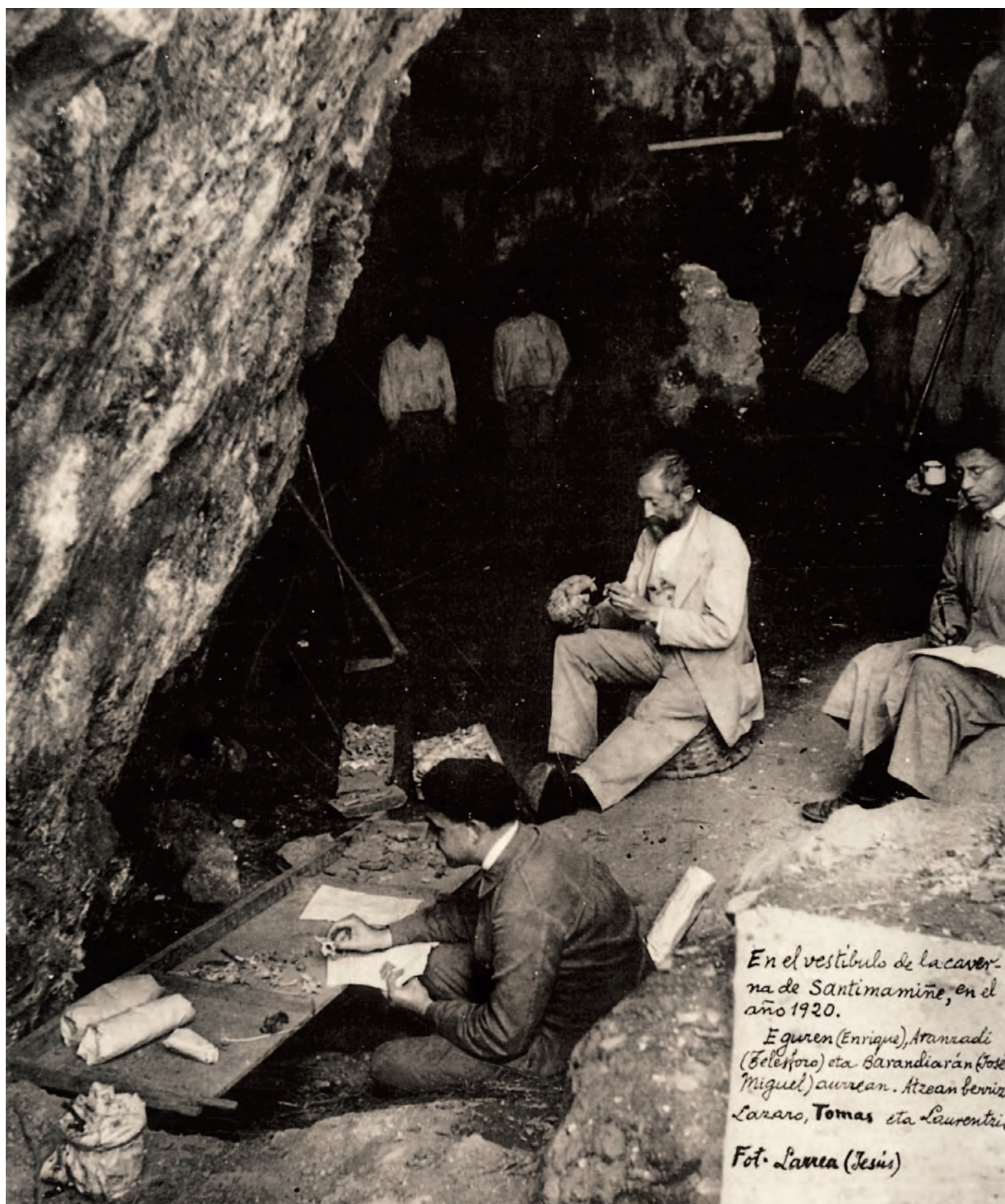
Gobernuari euskara ikaskuntza-planetan sartzeko eskatzeaz gain, Batzorde Iraunkorrak goi-mailako prestakuntza-programak diseinatu zituen. Ramón Menéndez Pidal filologo baliotsuaren laguntzarekin, Madrilgo Ateneoan “euskal hizkun-

tzalaritzarentzat interes praktikoa eta gaurkotasun handiena duten gaiei buruz” ikastaroak eman zituzten Menéndezek berak eta Centro de Estudios Históricos de Madrid eta Institut d’Estudis Catalans erakundeetako irakasleek. Aurrerapauso gisa, 1921ean Ateneoan bertan Euskararen katedra bat sortu zen. Juan Allende Salazar bazkidea izan zuen babesle. Bibliografo nabarmena eta Gernikako artearen historialaria zen Allende Salazar jauna, eta geroago Eusko Ikaskuntzako Madrilgo ordezkartzaren sortzaile eta presidente izan zen. Ardura akademikoa Juan de la Escalera Maidagan irakasleak hartu zuen. Udako Ikastaroetako irakasle-lanetan aritu zen gero, bai eta Elk hizkuntza sustatzeko egindako jarduera guztietan ere.

Gasteizko Euskararen katedra ere 1921ean ireki zen, Manuel Lekuonaren agindupean: bi sexueta eta gizarte-maila guztietako ikasleak izan zituen. Hurrengo urteetan, beste bi katedra sortu ziren Iruñean, eta beste bana Zurichen (1922), Bartzelonan (1923), Bartzelonako Unibertsitatean (1930) eta Lizarran (1933). *Eusko Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkariak* (RIEV) material interesgarriak eskaini zituen ikasleen lanerako.

Eusko Ikaskuntzak lehen hezkuntzaren egoerari ematen zion garrantzia, haren gabeziei buruz bi kongresuetan azaldutakoagatik, batez ere. Diagnostikoa hobeto zehazteko, galdetegi bat bidali zen Bizkaiko herri guztietara, haietako eskolen egoerari buruz galdetzeko. Jasotako erantzunei esker, arazoak konpontzeko lanean jarri ahal izan ziren.

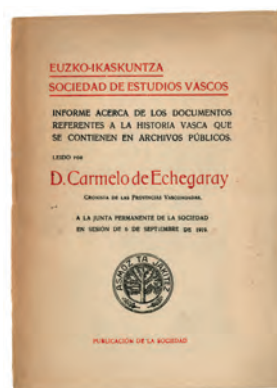
Ordurako martxan zeuden auzoetako lehen eskolak: eremu marjinatueta analfabetismoari aurre egiteko sortu ziren Bizkaian, Eusko Ikaskuntzako bazkide batzuek proposatuta (Juan Gallano Bengoetxea, Luis Eleizalde, Praxedes Aransolo, Eduardo Landeta). Haietan egin zen euskara hezkuntza-sisteman sartzeko eta normalizatzeko lehen saiakera. Ahalegin horretan

En el vestibulo de la caverna de Santimamiñe, en el año 1920.

Eguren (Enrique), Aranzadi (Belésforo) eta Barandiarán (José Miguel) aurkean. Atzean berria Lazaro, Tomas eta Laurentin.

Fot. Lamea (Jesus)

laguntzeko, irakaskuntza-sailean lan-talde bat osatu zen, lurralde bakoitzeko euskalkian irakurketa-liburuak eta eskola-eskuliburuak prestatzeko zereginarekin.

Kultura tradizionala eta kultura modernoa

Banakoekin nahiz nazioarteko kolektiboekin egindako harreman-sarearen, ikerketaren eta prestakuntzaren bitartez, Eusko Ikaskuntza kultura tradizionala berreskuratzen eta gaurkotzen saiatu zen eta, aldi berean, euskal ikasketak zientziaren eta kulturaren paradigma nagusien mailan jartzen ere bai. Berehala, 1919an, Metodologiari eta Goi Kulturari buruzko programak diseinatu zituen. Ikertzaile eta irakasle garrantzitsuek irakatsi zituzten programok, hala nola Ettore Pais italiarrak (Historia), Eugeniusz Frankowskik (Antropologia), Wilhelm Meyer-Lübkek, Antonio Grierak edo Menéndez Pidalek (Hizkuntzalaritza), Ramiro Maeztuk (Filosofia), Pedro Bosch Gimperak (Arkeologia) edo Bonifacio de Echegarayk (Zuzenbidea).

Horri esker, Historiaurreari buruzko ikasketak sendotu ziren gure artean, eta Telesforo Aranzadi, Enrique Eguren eta Jose Miguel de Barandiaran arkeologoek egindako indusketak ordaindu ziren. Gainera, “Eguren jaunak zenbait eskualdetako hezurtegietai garezurrak jasotzeko egindako proposamena” onartu zuen Eusko Ikaskuntzak, “aurretik gotzainari banakako eskaria egin eta gero”. Horren guztiaren berri eman zuten hiru troglodita tristeek Batzorde Iraunkorrean aurkeztutako zenbait txostenetan.

Jose Miguel de Barandiaran arkeologoaren lana aipatzeak bere lan etnografikora garamatza: *Anuario de Eusko Folklore* eta *Eusko Folklore: materiales y cuestionarios* lanen zuzendaria izan zen, eta Eusko Ikaskuntzak 1921ean argitaratu zituen. Horrez gain, ez da ahaztu behar 1919. urtearen hasieran sortutako Herri Ohituren

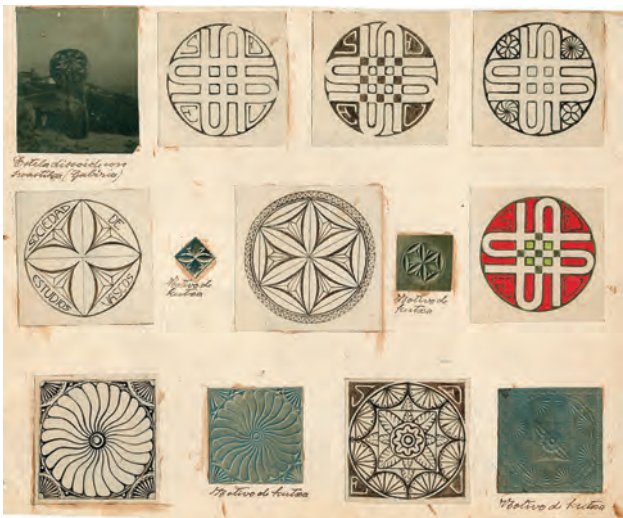
Antzerkia Eusko Ikaskuntzan

Eusko Ikaskuntzako bazkide fundatzaileetako bat izan zen Toribio Alzaga Anabitarte donostiarra. Euskaraz egindako antzerkia sustatu zuen, modalitate guztietan: antzerkilarien errepertorioak osatzeko obra-biltegi bat sortu zuen, testu originalak idazteko lehiaketak deitu zituen, eta antzerki-taldean eta txotxongiloen sariketarak antolatatu zituen. Eusko Ikaskuntzaren kongresuek eta udako ikastaroek beti izan zuten, 1918. urteaz geroztik, euskaraz egindako emanaldiren bat.

Antzerki-obra asko eta oso dibertigarriak egin zituen Alzagak, eta arrakasta handia izan zuten garai hartan. Hark itzuli zuen lehen aldiz Shakespeareren obra bat, euskaraz antzezteko: *Irritza* izena jarri zion *Macbeth* obraren egokitzapenari. Sarrera eta hiru ekitaldi zituen egokitzapenak. Donostian estreinatu zen, 1925eko Euskal Jaietan, eta Toribio Alzagak berak zuzentzen zuen Deklamazio Eskolak antzeztu zuen. Hilabete batzuk geroago, antzelanaren testua argitaratu zuen Eusko Ikaskuntzak.

Eusko Ikaskuntzaren logoaren hasierako zirriborroak.

Batzordean (Junta de Costumbres Populares) izan zuen eginkizuna. Batzorde hori bazkideak datu etnologiko-etnografikoak jasotzera animatzeko sortu zen, eta, horretarako, Eusko Ikaskuntzaren *Deia* hiruhileko buletinean argitaratzen ziren galdetegiei jarraitzen zieten bazkideek.

Atzerrian ikertzeari laguntzeko lehen beka-deialdiak eskaera asko eta maila onekoak jaso zituen. Baina baliabideak muga-tuak zirela eta, hiru beka eman ziren soilik. Gaien eta bekadunen hautaketak garaiko kezak adierazten ditu: Francisco Díaz de Arcaya Estatuko abokatuari Frantziako eta Suitzako autonomia-antolaketa –Ogasunari zegokiona bereziki– aztertzeko eman zitzaion diru-laguntza; Vicente Martínez de Ubago –Municheko Unibertsitatean ikasi zuen Filosofia– Danimarkara joan zen, sistema kooperatibistan sakontzera; eta Eladio García, Nafarroako irakaskuntza-inspektoreak, Suitzara eta Belgikara joateko eskaera egin zuen, euskal eremuan aplikatuzitekeen joera pedagogikoak aztertzeko.

Eusko Ikaskuntzak, besteak beste, lan hauek finantzatu zituen: Leoncio Urabayen nafarraren geografiari buruzko lanak (1924-1927), Luis Eleizalderen ikasketa toponimikoak (1921-1925), lehen aipatutako Bonifacio de Echegarayren zuzenbide foral pribatuari eta Historiari buruzkoak (1923-1936), edo Alvaro Arciniega doktorearen ganaduaren txertaketari buruzkoak (1929).

Carmelo de Echegaray euskal historiari buruzko dokumentuen hustuketa egin zuen Belgikako Brujas hiriko artxiboetan. Haien edukia ezagutu ondoren, Batzordeak aurkibidea inprimatzearabaki zuen. Euskal artxiboen (pribatuak, publikoak eta udaletakoak) egoerari buruzko txostenak ere eginarazi zituen Elk. Horri partikularren zenbait donazio gehituta, historialarien eskura jarri zen datu-base bat eratu zen.

Ikerketarako eta azterketarako diru-laguntzen eta laguntzen atalera, 1922-1924 aldian guztizko aurrekontuaren % 22,08 bideratu zen. Hogeita hamarreko hamarkadan ehuneko hori erdira murriztu zen.

Gai sozioekonomikoak

Oñatiko Kongresuaren ondoren, Eusko Ikaskuntzaren historian gizarte-proiektzioa izandako lehen ekitaldi handia Donostian egin zen, 1919ko irailaren 17tik 21era. Udalen Biltzarrak (Asamblea de Administración Municipal Vasca) Euskal Herri osoko udal askotako ordezkariak eta funtzionarioak bildu zituen, udal-administrazioaren arazoez arduratutako beste pertsona batzuekin batera. Helburua arazo horiei "ikerketa-ikuspegi batetik" konponbide egokia aurkitzen saiatzea zen. Biltzarrak euskal udal-idazkarien lehen araudia babestu zuen²⁴.

Eusko Ikaskuntzak bere lehen urteetan antolatutako ekitaldi garrantzitsuenetako bat, Nekazaritza eta Abeltzaintzako Arabako Astea (Semana Alavesa Agropecuaria), 1921eko irailean egin zen Gasteizen. Landako, eta nekazaritza eta abeltzaintzako sektoreko egoera aztertzeko, programa oso zabala garatu zuen. Programa horretan, lehen sektoreko profesionalen kezka nagusiei begiratu zitzaion: ustiategiak, teknikak, higieena, ekonomia, abeltzaintza, basozaintza eta abar. Azalpenak, berriz, nekazaritza-zerbitzu ofizialeko teknikariek, abeltzain-batzordeek, kooperatibistek eta mediku-elkargoen ordezkariak eman zituzten.

Angel de Apraiz idazkariak "langile-klaseen bizi-baldintzak hobetzeko Elren interesa" nabarmendu zuen. Argudio horixe hartu zuen oinarritzat Batzorde Iraunkorrek euskarazko hitzaldiak babesteko. Gaiak hauek izan ziren, besteak beste: basoberritzea eta itsasoko jendea prestatzea. Itsasoan lan egiten zutenentzat izan zen, halaber, Itsas Arrantzari buruzko

Itsas Arrantzari buruzko Biltzarraren kartela eta zigilua (1925).

Euskal Udalen Biltzarrerako sinestamendua (1919).

Biltzarra (Asamblea de Pesca Marítima Vasca). Nekazaritza eta abeltzaintzako biltzarrean egin zen bezala, sektorearen egoera eta arazoak aztertu ziren biltzar horretan ere. Hasieran, 1923rako aurreikusita zegoen, baina atzeratu egin zen 1925eko irailera arte²⁵.

Lan-munduari emandako beste laguntza bat —oso garrantzitsua hori ere— finantza-arlokoa izan zen. Gregorio Mujikak —Aurreikuspen Institutu Nazionalaren kudeatzailea Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintzialean— adierazi zuenez, esparru sozioekonomikoan "hartu behar den neurririk premiazkoena eta egokiena Nafarroako Diputazioak bere Aurrezki Kutxa nola ezarri kudeatzea da, eta Arabako Diputazioak berean egiten duena areagotzea". Hilabete batzuk geroago, 1921ean, Elren gestioek emaitza izan zuten, Nafarroako Aurrezki Kutxa sortu baitzen. Julian Elorzak, ondoren, lau probintzietako aurrezki-kutxak, Ameriketako euskaldunekin batera, kreditu-partzuergo bateratu batean elkartzea proposatu zuen, baina ideia ez zen gauzatu.

Eusko Ikaskuntzaren zerbitzatzeko bokazioa erakusten dute zuzendaritza-organoen mahaietara normalean iristen ziren gaiek. Osasun publikoarekin lotutako gaiek, esate baterako. 1921eko udan, Batzorde Iraunkorrek Claudio Armendariz eta Jose Madinabeitia doktoreei —Medikuntza saileko batzordekideak ziren biak— alkoholismoaren kontrako kanpaina bat inplementatzeko agindu zien. Aldi berean, Policarpo Larrañaga doktoreak tuberkulosiaren aurkako borrokarako herri-hitzaldien bira hasi zuen. Eusko Ikaskuntzak "proiektzioetarako materialak" emanda lagundu zion (ez dakigu zer izango zen hori orain dela mende bat).

Bosturteko baten laburpena

Laburbilduz, esan dezagun Eusko Ikaskuntzak eman ziola behin betiko azken bultzada hain luzaroan amestutako era-

kunde baten, Euskaltzaindiaren, sorrerari (ikus Euskaltzaindia, 1919, 46 or.)²⁶. 1918tik 1923ra bi Kongresu antolatu zituen, bata Irakaskuntzari eta gai ekonomiko-sozialei buruzkoa eta bestea Hizkuntzari eta Irakaskuntzari buruzkoa. Horrez gain, udal-administrazioari eta nekazaritza eta abeltzaintzako kontuei buruzko biltzar bana ere antolatu zuen. Metodologiari eta Goi Kulturari buruzko ikastaroak eman zituen, ekonomikoki babestu zituen indusketa arkeologikoak, eta bekak eman zizkien ikasle nahiz ikertzaileei. Historian ikeritzeko, artxiboaren egoeraz eta dokumentazio-gabezia nagusiez arduratu zen.

Bestalde, erakundearen izen ona baliatuz, gizarteari eta erakunde-ideei nabarmen utzi zien oso premiazkoa zela ondare artistikoa, monumentala eta kulturala babestea. Alde batetik, joera interesaturik eta aurreiritzirik gabe, landa-ikerketara egitea bultzatu zuen adin, sexu, heziketa eta maila guztietako pertsonen artean, herri-ohiturei buruzko galdetegi etnografikoen bitartez; bestetik, euskal arteari eta artistei buruzko aurkibideak egitea sustatu zuen.

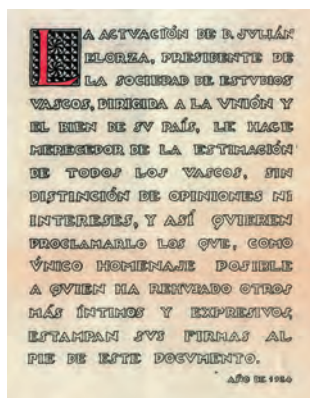
Horrekin guztiarekin, Eusko Ikaskuntzak unibertsitate-kultura hedatzen, euskal ikasketen maila igotzen eta gizartea nortasun kolektiboa osatzen duten zeinuetan eta balioetan sentsibilizatzen lagundu zuen.

2.2. Diktadurako interludioa, 1923-1930

1923ko estatu-kolpearekin eta hari jarraitu zion monarkiak babestutako direktorio militarra ezartzearekin, Berrezarkuntzako sistemaren krisiari irtenbide bat aurkitzen ahalegindu zen armada, egoera larrian baitzegoen sistema hura, Afrikako gerrako porrota eta barneko gizarte-arazoak zirela eta.

Mutrikuko Arrantza Eskolako
irakaslea eta ikasleak.

Carmelo Echegarayren erretratua, Manuel Losadak egina (1927).

Julian Elorzaren omenezko sinaduren albumaren azala (1924).

Sistema parlamentarioa “immorala eta ustela” zelako bertan behera utzi eta gero, Miguel Primo de Rivera jeneralak dekretu bat sinatu zuen “aberriaren segurtasunaren eta batasunaren kontrako delituen eta aberria sakabanatzeko, hari indarra kentzeko eta haren kontzeptua behertzeko joera duen guztia” aurka. “Separatismoaren errepresioa” izenekoak debekatu egiten zuen ekitaldietan bi koloretakoa ez zen beste bandera bat altxatzea edo erakustea, eta erregistro ofizialetan gaztelania ez zen beste hizkuntza bat erabiltzea²⁸. Hala ere, “erregionalismo sano” baten aldeko diktadorearen lehen adierazpenen ondoren, foruak berrezartzea eskatzen zuen txosten bat aurkeztera animatu zen Gipuzkoako Diputazioa 1923ko azken egunetan. Diputazioaren buru Julian Elorza zen, Eusko Ikaskuntzako presidentea.

Elorza “autonomista konbentzitua zen, eta ohiz kanpoko diplomazia eta egokitze gaitasuna zituen”²⁹, baina Bizkaiko Diputazioak ez zuen onartu haren proposamena. Bizkaiko Diputazioa Ekintza Monarkikoaren Ligak (Liga de Acción Monárquica) kontrolatzen zuen, eta, hedaturaz, Eusko Ikaskuntzaren aurkako jarrera nabaria agertu zuen, “herrialdearen sentimendu espainolistaren aurkako joera nabarmena” zuela egozten baitzion. Une horretatik aurrera, diru-laguntzak eten egin ziren eta euskarazko testuak argitaratzea debekatu zen Bizkaiko aldizkari eta egunkari guztietan. Aldi berean, Gasteizko eta Madrilgo ateneoetan, lehen aipatu ditugun Euskararen katedrak itxi egin ziren.

Eusko Ikaskuntzaren aurkako kanpainak hainbat protesta eragin zituen barneko, Espainiako eta diasporako euskal komunitatean. Baita familia politiko autonomistekin aurrez aurre zeuden familia politikoenak ere. Horrela, *La Voz de Guipúzcoa* egunkariaren orrialdeetan, errepublikanoek Eusko Ikaskuntzaren alde egin zuten. Entitate hori, adierazi zuten, “filiazio eta sinesmen guztietako” pertsonak osatzen dute.

“Afiliatuen artean ez daude liberalak soilik, baita sozialistak (...) [eta] errepublikano sutsuak ere. Errepublikano horiek ez lirateke izango separatisten interesen aldeko iruzur baten partaide, eta baja eskatuko lukete Elk bere eremu apolitikoa eta akonfesionala gainditu duelako susmoa izandako egun berean”³⁰.

Elizaren presioa gehitu behar zaie alfonsotarren jazarpen politikoari eta hurrengo urteetan Eusko Ikaskuntzaren bizitza estutuko zuten muga ekonomikoei. Bazkide erlijiosoei edozein parte-hartze bertan behera uzteko agindu zitzairen. Gasteizko seminarioak atek itxi zizkion Eusko Folklorearen Laborategiaren jardueri eta Jose Miguel de Barandiaran buru zuen arkeologia-taldeari. Hiri bereko Arte eta Lanbide Eskolan hartu zituzten. Bertan, 1925eko otsailean, Eusko Ikaskuntzaren Ikerketa Prehistorikoen Zentroa eratu zen. Haren programaren helburuak hauek ziren: “Historiaurrearen ikerketa sustatzea gazte ikertzaileen artean, eta, zentroaren eraginez, artea, historia eta herrien jatorria —erlikia gurtu horiek— ezagutaraztea herriari”. Bere areto-museoan Arabako aztarnategietako objektu-bilduma ugaria erakusten zen³¹.

Errealismoagatik, beldurragatik edo, besterik gabe, proiektu batzuk diktaduraren testuinguruan gauaezinak zirelako, jarduketa-plan asko berraztertu egin behar izan ziren. Teorikoki hain arriskutsuak ez ziren jarduerak aukeratu ziren, hala nola industria arkeologikoak, geografiari buruzko ikerketak, artxiboen antolaketa edota obra klasikoaren argitalpena. Gasteizen 1924an egitekoa zen gai autonomikoei buruzko kongresua atzeratu egin zen, garai hobeak iritsi arte.

Omenaldietarako eta oroitzapenetarako garai egokia zenez, besteak beste, ondorengo hauek egin ziren: iraina ordaintzeko Julian Elorzari (berriro ere presidente hautatu zuten 1924ko

Eusko Folklorearen Laborategiak,
Ikerketa Prehistorikoen Zentroak
bezala, Gasteizko Arte eta Lanbide
Eskolan zuen egoitza.

Asmoz ta Jakitez

1919ko ekainaren 27an, Eusko Ikaskuntzaren Batzorde Iraunkorrek “Asmoz ta Jakitez” leloa hartu zuen, eta sinbolotzat, haritz bat. Proposamena Juan Carlos Guerra genealogista eta heraldistak egin zuen, eta, horretarako, Aulestiko (Bizkaia) Bengoetxea oinetxearen entseinan oinarritu zen:

“Bekoak goikoa
ezkondu leidi
Ta txikiak handia
benzi leidi
Asmoz ta Jakitez”

Pedro Miguel Etxenike fisikariak azaldu zuen bezala, “Asmoz ta jakitez leloak *trebetasuna eta abilezia* esan nahi zezakeen Aulestia familiaren armariaren gerra-testuinguruan, baina euskal ikertzaileen erreferentziazko arma bihurtzean, esanahi orokorragoa eta jatorrizkoagoa hartu zuen: alde batetik, *asmoa, desioa, gogoa, erabakitasuna* edo *konpromisoa*; bestetik, *jakinduria, ezagutza, zientzia* edo *trebezia*”.

“Ez dago determinismorik leloan, baina bai determinazioa –erantsi zuen ikertzaileak–, gizakien hasierako desabantailei *asmoz* eta *jakitez* (hau da, alderdi subjektiboenen indarrak eta talentuak) helduz gero, zailtasunak gainditu egin daitezkeela aldarrikatzean. Izan ere, horien eragina erabakiorra da arrakastan eta porrotean, gaur historiako beste edozein garaitan baino askoz gehiago”²⁷.

Horrela, bada, *Asmoz ta Jakitez* leloa Ilustrazioko *Sapere aude* leloaren bertsio propiotzat har daiteke.

abenduan), frai Diego de Estellari, bere mendeurrenean, Axularri... Hamarkaden arteko mugan, publikoki goraipatu zen Manuel Larramendiren, Juan Ignazio Iztuetaren, Luis Eleizalderen edo Carmelo de Echegarayren oroitzapena; bizirik zeuden zenbait pertsona ospetsu ere laudatu zituzten, hala nola Teofilo Guiard eta Arturo Campión.

Gizarte-balioko ekarpenak

Erregimenaren politika protekzionistak mesede egin zion Hego Euskal Herriari, oro har, eta Bizkaia batik bat, diktadura-garaian siderurgia- eta ontzigintza-sektoreak garatu baitzituen azken horrek; gainera, azpiegiturak eta komunikazioak hobetu ziren, urtegiak eraiki ziren (hala nola Gorbeaiakoa Araban)... Baina erregimenaren porrot politikoa 1926ko plebiszitua ondoen burutu zen, Primo de Riveraren kolpearen hirugarren urteurrenean. Plebiszitutik biltzar konstituziogile bat atera behar zen, Estatu korporatiboa ordenatzeko prozesuari amaiera emateko ardura izango zuena³².

Handik aurrera errepresioa leuntzen joan zen, eta Eusko Ikaskuntzaren bizitza bere onera etortzen hasi zen poliki-poliki. Bizkaiko Diputazioko presidentzia eskuratu zuen Esteban Bilbao Eguía agintari karlista ospetsuak. Eusko Ikaskuntzako bazkide zen, eta haren Batzorde Iraunkorreko kide, ikaskuntza sozialen sailaren ordezkari zen aldetik. Hark hartu zuen bere gain, 1919an, Euskal estatutuaren tramitazioa Espainiako Parlamentuan.

1926 urte horretan bertan, uztailaren 25etik abuztuaren 1era, Gasteizko Arte eta Lanbide Eskolak Eusko Ikaskuntzaren IV. Kongresua, Lanbide-orientazioari eta Irakaskuntzari buruzkoa, hartu zuen (gai horrek, goian aipatu dugun bezala, hasieran aurreikusita zegoena ordezkatu zuen; gai autonomikoena, alegia). Oraingoan ez zen erregea joan, baina bai irakaskuntzan

Eusko Ikaskuntzaren
IV. Kongresua (Gasteiz, 1926).

Txistuaren sustapena

“Herri txikietan baserritar gazte askok gustura ikasiko lukete txistua, baldin eta bat erosteko aukerarik izango baldin balute, eta ikusita herri edo bailara batzuetan gazte horien esku izan daitezkeela dantzak edo horien aldaerak bizirauteko giltzak, Kongresuak arren eskatzen die diputazioei txistu batzuk oparitziko adituen ustez aurrerabide artistikoa izan dezaketenei”.

Eskaera horri erantzuteko, Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuko Arte sailak txistuak egiteko enkargua eman zien, besteak beste, Juan Miguel Biauurrarena, Teodoro Larralde eta Isidro Ansorena txistugileei. Eskaera asko iritsi zitzaizkion Eusko Ikaskuntzari, bai Euskal Herri osotik, bai munduan zabalduetako diasporatik, eta eskaerek nabarmen gaintitu zuten eskaintza. Garai hartako dokumentazioak adierazten du 300 txistu baino gehiago banatu zirela 1921. urtetik aurrera. Ezpel-egurrekoak ziren gehienak eta horietako batzuek esaldi hau zeramaten idatzita: “Eusko Ikaskuntza’k Emandakoa”.

aritzen ziren organizazio eta erakunde garrantzitsu batzuetako ordezkariak: Madrilgo eta Bartzelonako Lanbide Orientazioko institutuak, Madrilgo Laneko Baliaezinak Berriro Hezteko Institutua, Irakasle Goi Ikasketen Eskola eta Euskal Herriko lanbide-irakaskuntzako entitate nagusiak.

Handik gutxira, Eusko Ikaskuntzak egitura unibertsitarioko udako ikastaroak sustatu behar lituzkeela proposatu zuen Angel de Apraiz idazkari orokorrak. Saiakera hori 1927ko uztailleko lehen hamar egunetan egin zen. Donostiako egoitzan, Gramatikari, Antropologiari, Historiari, Arteari, Folkloreari, Zuzenbide tradizionalari eta Bibliografiari buruzko ikasketak eman ziren. Hitzaldi publikoak eta dibulgazio-solasaldiak ere izan ziren euskaraz eta gaztelaniaz. Txangoek, zentroetara eta museoetara egindako bisitek eta antzezpenek lasaitzeko uneak eman zizkieten ikasleei. Zaragozako Unibertsitateak Jacan egiten zituen udako ikastaroak zaharrenak izan zirela esaten da, eta garai berekoak izan ziren Eusko Ikaskuntzarenak. Lehen Udako Ikastaroen arrakastak haien jarraitutasuna ziurtatu zuen, bai eta hurrengo urteetan irakaskuntza-programa zabaltzea ere. Aurrerago hitz egingo dugu berriz haietaz.

Herritarrentzako euskarazko hitzaldiak diktadura baino lehenago hasi ziren, eta berriro ekin zitzairen, lehen sektoreko prestakuntza teknikora eta oinarritzko hezkuntzako eta bizi-higieneko gabeziei erantzutera bideratuta. Bi urte geroago, 1929an, batzorde iraunkor bat sortu zen, nekazari-exodoaren arazo larriari heltzeko. Batzordeko kideen gaitasuna ukaezina zen (Jose Maria Díaz de Mendibil, Estatuko Nekazaritza Ikerketen Institutuaren presidentea Araban; Telesforo Aranzadi, antropologoa eta Natur Zientzietan doktorea; Bonifacio de Echegaray, zuzenbide foralean aditua; Jose Orueta, industria-, politika- eta kultura-sustatzaila; Esteban Bilbao, Bizkaiko Diputazioko presidentea; eta Alejandro Gaytán de Ayala, Biz-

1932ko Udako Ikastaroetako parte-hartzaileak, Iruñean.

kaiko Nekazaritza Federazio Katolikoko presidentea), baina, hala ere, batzordea ez zen gai izan adostasunak lortzeko euskal landa-eremuaren despopulatzeak kaltetutako sektoreen artean.

Olatu euskaltzale bat

Euskararen Egunera Zumarragara 1928an joan ondoren, Julian Elorzak hau idatzi zuen:

“Argi dago hizkuntzarekin zerikusia duen guztiak interes handia sortzen duela; herria konturatu da hori dela Euskal Herriko arazorik larriena; izan ere, gazte batzuek egindako deiari, euskaltzale masa handi batek erantzun dio, Zumarragan ikusi zen bezala”³³.

Elorza presidenteak aipatu zituen gazte horiek, hain zuzen, ekarri zioten arnas berria Eusko Ikaskuntzari. Bi sexuetako belaunaldi berri bat zen, eta euskararen aldeko olatuaren gainean, Elren biziberritzearen protagonista izan ziren diktadurako azken urteetan eta Errepublikako bosturtekoan.

Euskararen aldeko jardueraren frogaharri gisa, 1928an Baraibar saila sortu zen. Haren eponimoa, Federico Baraibar Zumarraga (1851-1918), publizista, itzultzailea eta irakasle aipagarria izan zen, eta “Arabarekin lotutako zeregin kultural guztien arima azken mende erdian”³⁴. Jose Mª Díaz de Mendi- bil zen sailaren presidentea, eta Juan Untzalu eta Francisco Javier de Landaburu zituen presidenteorde eta idazkari, hurrenez hurren. Baraibarrek kultura- eta jai-jarduerak animatzen zituen Araban, euskaldunen presentzia ahula zen lurralde batean. Jarduera kulturalen artean, 1935ean Arabako Diputa- zioan egindako euskal liburuei buruzko erakusketa bat (ekimen aitzindaria esparru horretan) aipa daiteke; jai giroko jardueren adibide gisa, berriz, Gasteizko Santa Agedako koruak 1930etik aurrera suspertzea.

Mendearen hirugarren hamarkada amaitzen ari zela, Eusko Ikaskuntzaren beste filial bat sortu zen: Euskeltzaleak, Euskal Herri Ekintza (Acción Popular Vasca). Honela aurkeztu zuen bere burua: “Politika gairik ikutu gabe, Euskaleñi osoan eri-

Euskeltzaleak elkartaren oinarri programatikoak (1930).

Euskal liburuen erakusketa Arabako Foru Aldundiaren jauregian (1935).

jakintza zabaldu nai luteken lagun taldeak”. Euskara zuen erabateko lehentasuna, eta hura sustatzeko, prentsa, irakaskuntza, dibulgazioa, antzerkia (ikus *Antzerkia Eusko Ikaskuntzan*, 36 or.), jai-giroko uneak eta abar baliatu zituen.

Oso eraginkorrak izan ziren talde horren Egunak: Euskararen egunak edo Euskal-Egunak, Haur Euskaldunarenak, Euskal Olerkiaren, Antzerkiaren edo Eleberriarenak (azken hori 1936ko udazkenerako zegoen aurreikusita). Horrekin batera, historiaren, legediaren, literaturaren, folklorearen era abarren ezagutza sustatu zuen. Hori guztia kristau-moralaren arauen barnean oso zorrotz kokatuta eta ortodoxia katolikoari leialtasun osoa gordeta³⁵. Apolitizismoaren eta katolizismo zintzoaren aitortpen horrek “Eusko Ikaskuntzaren inguruan beti egon ziren ‘susmo jainkotiar eta gizatiarretatik babestuta’ mantendu zuen Euskeltzaleak elkarte”³⁶.

Hori horrela izanda ere, egia da, halaber, kideetako batzuen joera ideologikoei zalantza guztiak uxatzen zitzutela: Aitzol, Lizardi, Lauaxeta, Orixe, Enbeita eta abar. Gazte horien literatura-talentua nazio-sentimendu garbi batean sustraituta zegoen. Idatzita geratu ziren Xabier Lizardiren bi proposamen gogora ditzakegu hemen. Lehena, Eusko Ikaskuntza bi arlotan banatzea: bata akademikoa, *Goi-Lan*; bestea, herrikoia, *Erri-Lan*. Proposatu zuen bigarren ideia euskara hutsezko lehen egunkaria argitaratzea izan zen, eta gai horretaz hitzaldi bat eman zuen Elren egoitzan 1929an³⁷.

Nolabaiteko koordinazioa izateko, 1928ko Udako Ikastaroetan elkartu ziren elkarteak, filialak eta sailak. Elkarriketa horietatik sortu zen FAPE (Federación de Acción Popular Euskerista) edo Herri Ekintza Euskaltzalearen Federazioa (Euskal Elkarte Bazpata 1934ra arte, eta data horretatik aurrera Euskal Bazkuneko Alkartasuna). Bertan elkartzen ziren Euskaltzaleen Biltzarra,

Jaungoiko-Zale, Euskal-Esnalea, Nafarroako Euskeraren Adiskideak, Euskeltzaleak eta Arabako Baraibar Taldea. Euskaltzaindia hilabete batzuk geroago batu zitzairen.

FAPE Eusko Ikaskuntzaren barnean subsumituta geratu zen. Elk bere egiten zuen haren finantzaketa, eta bulegoak uzten zizkion, entitate bakoitzaren nortasuna eta autonomia gutxitu gabe. Urte bakoitzeko biltzarrak izaten zuen Udako Ikastaroen programa urtero irekitzeko ohorea.

Euskararen aldeko jarduera-katalogo dinamiko eta irudimentsu baten laguntzarekin (lehiaketak, mota askotako babesak, jaiak, Egunak, sariak, bekak, hizkuntza-gaitasun agiriak, kudeaketak, propaganda, etab.), FAPEk gizartean nahikoa hedatzea lortu zuen hogeita hamarreko hamarkadan³⁸. Eusko Ikaskuntzaren V. Kongresuak (Bergara, 1930) bultzada bat gehiago eman zion mugimenduari. Haur Euskaldunaren Eguna, Emakumeak Euskarari egindako Omenaldia eta Euskararen Eguna berrietasunak izan ziren kongresuaren programan, jarraian azalduko dugun bezala.

Sailak eta liburuak bai, baina diru gutxi

1922an egindako lehen berrantolaketaren ondorioz eta 1928an euskararen aldeko Arabako saila sartu ondoren, hamarkada amaitzean Eusko Ikaskuntzak hogeita hiru sail zituen: Antropologia, Etnografia eta Historiaurrea; Medikuntza; Hizkuntza; Geografia eta Natur Zientziak; Historia; Lehen Hezkuntza; Irakaskuntza Bereziak; Euskal Unibertsitatea; Arkitektura; Pintura eta Eskultura; Musika eta Dantzak; Literatura; Zientzia Matematika, Fisika eta Kimika; Zientzia Filosofikoak, Moralak eta Erlazioak; Euskal Zuzenbidea; Udal Administrazioa; Ikerketa Ekonomikoak; Gizarte Ikerketak; Nekazaritza Arazoak; Itsas Arazoak; Meatzaritza eta Industria Arazoak; Kirolak eta Baraibar. 1932an sail bat sortu zen *ad hoc*, Batzorde Iraunkorrean Manuel

Ohorezko aurrekua
Eusko Ikaskuntzaren
V. Kongresuaren
inaugurazioan
(Bergara, 1930-VIII-31).

de Irujo Ollo diputatua batzordekide gisa sartzeko. Irujo Elren ekintzen bozeramaile nekaezina zen Madrilgo instantzia politiko-koen eta judizialen aurrean: hogeita laugarren sailaren izena Administrazio Orokorra izan zen.

Eusko Ikaskuntzak Gipuzkoako Diputazioan bulego, artxibategi eta areto-liburutegi izateko zuen gelan egiten ziren sail horren jarduera gehienak. Gobernu-organoen (Batzar Nagusia, Batzorde Iraunkorra eta abar) ohiko bilerez gain, han biltzen ziren, besteak beste, batzordeak, Euskeltzaleak eta FAPE elkarten deialdiak, Udako Ikastaroak, omenaldiak, etab. areto-liburutegian (ikus *Euskal Liburutegia*, 55 or.), 1918tik pilatzen joandako material dokumentala artxibatzen zen: euskal toponimiari buruzko paper-bildumak, euskal artisten zerrendak eta euskal artelaren katalogoa, eta gai horiei buruzko bi mila argazki baino gehiago ere bai. 1929an, liburuen eta eskuizkribuen erakusketa bat egin zen han³⁹. Urte berean, Sevillako Erakusketa Iberoamerikarrera joan zen Eusko Ikaskuntza, eta leku bat izan zuen Gipuzkoako Diputazioaren pabiloiaren barnean⁴⁰.

Paradoxikoki, liburutegi bikainaren apalak mundu osoko aleekin betetzen ari ziren bitartean, bertako argitalpen-produkzioa murriztu egin zen. Izan ere, gizarte-jarduerak ugaritzea eta haien kostua igotzea ekarri zuen Eusko Ikaskuntzaren inguruan euskararen aldeko indarrak pilatzeak, baina kostu horiek ez ziren berdindu sarreraren ataleko diru-laguntzekin eta kotizazioekin. Aurrekontuaren murrizketa areagotu egin zen hogeita hamarrekotako krisi ekonomikoarekin.

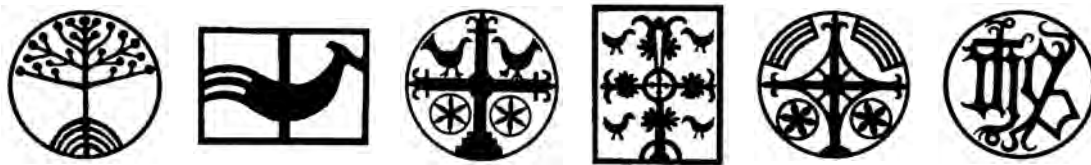
Autonomia eta Arte Herrikoia: V. Kongresua

1930eko urtarrian, Dámaso Berenguer jenerala Gobernuko presidente egin zen, normaltasun konstituzionalera itzultzeko aginduarekin. Jeneral horren izena *dictablanda* izeneko garaiarekin lotzen da.

Erregioen gaia mahai gainean jartzeko aukera zegoela-eta, ordu-rako behin baino gehiagotan atzeratutako kongresu autonomikoa antolatzearen egokitasunaz eztabaidatu zen Eusko Ikaskuntzan. Ez zen onartu. Haren orde, gai askoz aseptikoagoa aukeratu zuten: Euskal Arte Herrikoia. Edorta Kortadik liburu honen orrialdeetan azaltzen duen bezala (ikus Kortadi, 270 or.), Eusko Ikaskuntzaren V. Kongresuaren edukia eta Nazioarteko Arte Herrikoia lehenean Kongresua –Nazioen Elkartea Pragan 1928ko amaieran antolatua– lotuta zeuden. Bigarren horretan, Eusko Ikaskuntzako gizon eta emakume batzuek parte hartu zuten, eta herriaren errealitate-tik gertuen zeuden sormen-adierazpenetan sakontzearen eta haiek duin egitearen aldeko aldarriaren bozeramaile bihurtu ziren. Hori izan zen 1930eko abuztuaren 31tik irailaren 8ra arte egindako kongresuaren zentzua.

Kongresua abiatu baino hamabost egun lehenago, abuztuaren 17an, monarkiaren aurkako indarrek Errepublikak ezartzeko itun bat sinatu zuten Donostian. Sinatzaileen artean zeuden alderdi errepublikanoak, alderdi katalanista eta galegista nagusiak eta zenbait pertsona norberaren izenean (Indalecio Prieto, esaterako). Euskal abertzaletasunaren sektore guztietako bat bera ere ez zen joan, birmoldatzen ari baitziren (Eusko Alderdi Jeltzale –EAJ-PNV– berria sortu zen, alde batetik; bestetik, Eusko Abertzale Ekintza –EAE-ANV–). Abertzaleek ez sinatzea Elizaren esku-hartzeari egotzi zaio; izan ere, Eliza beldur zen “erregimen laikoa, akatolikoa eta atea ezartzeko, ezkerreko alderdien konpromisoa” –Manuel de Irujoen hitzak⁴¹– izango zela manifestu hura, eta haren aurka zegoen. Eta baliteke Errepublikak Hego Euskal Herriak autogobernua eskuratzeko izandako atzerapena izatea sinatze-ekitaldi hartan ez egotearen ondorio nagusietako bat.

Espainiako II. Errepublikaren aurreko egunetan, euskal gizartearen egoera eta garaiko inguruko gizartearen bilakaera ez

Arte herrikoari eskainitako
Eusko Ikaskuntzaren
Kongresuaren akten
edizioko biñetak.

zetozen bat: ondorio horretara heldu zen Idoia Estornés historialaria, kongresuaren arrandi zibiko-erlijiozkoa eta programa zeharo kulturalista ikusita⁴². Dena dela, 1931ko ziaboga historikoak Eusko Ikaskuntza guztiz joko kanpo ez zuela harrapatu ere esan daiteke. Egia da ausardia falta izan zitzaiola Autonomiari buruzko kongresu monografiko bat egiteko –gogoratu behar da diktadurak eragotzi zuela, sei urte lehenago, kongresu hori egitea–, eta kongresu horrek hausnarketa eta masa kritiko gehituko zizkiola etorkizuneko Hego Euskal Herriko Estatutuaren proiektuari; hala ere, Eusko Ikaskuntzak irteerako marran kokatzen jakin zuen, herriak handik gutxira agindu zion zereginari aurre egiteko.

Aurrekoa defendatzen da *Adierazpen publikoan*, non Elk autogobernuaren interesaren alde lan egiten jarraitzeko konpromisoa hartu zuen. Adierazpen hori V. Kongresuaren azken egunean aurkeztu zen, eta iritzi desberdineko berrehun pertsona opesurari egindako inkesta baten emaitzetan oinarrituta osatu zen. Haren aurka, baziren egoki irizten ez ziotenak Eusko Ikaskuntza gai horretan sartzeari. Haiei erantzuteko zirudien, aipatu ere egin gabe, *Adierazpenaren* lehen puntuak:

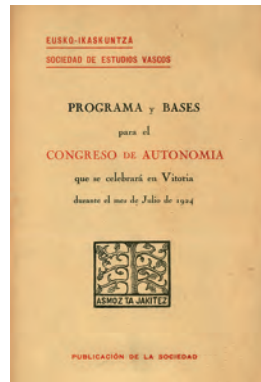
“Foruak Berrezartzearen arazoa edo gaur egungo autonomia baino handiagoaren arazoa aztertzea Elri bere Estatutuek ematen dizkioten eskumenen artean dagoela, elkartearen zeregin kulturean sartzen diren askotariko alderdien barnean, eta ulertu behar da bide horretatik hasten duen lan guztia Euskal Herriko arazo bat ikertzea izango dela, baina sekula ez mugimendu politiko bat gidatzeko ekintza bat”⁴³.

Eibarren 1931ko apirilaren 14an hiru koloreko bandera altxatu eta gero, autonomia izan zen uneko zeregin nagusia Eusko Ikaskuntzarentzat.

Euskaltzaindia, 1919

1886ko Durangoko Euskal Jaietan hasi zen taxutzen euskara zaintzearen erakunde bat sortzeko antzinako asmoa, haietan aurkeztu baitzuen Aristides Artiñano historialariak bere *Proyecto de Academia Vascongada* txostena.

Hogeita hamar urte baino gehiago igaro ondoren, Oñatiko Eusko Ikaskuntzaren Kongresuak “euskara zaintzeko eta ikertzeko erakunde bat” eratzeko deia egin zuen. 1919ko martxoaren 2an, Eusko Ikaskuntzako Batzorde Iraunkorrak “Hizkuntzaren Akademia edo entitate” bat sortzea onartu zuen: autonomia eman zitzaion alderdi zientifikoan, baina Elren filiala izaten jarraitu zuen. “Hizkuntzaren batasun lexikoa, fonetikoa eta grafikoa ezartzera bideratuko dira haren lanak, hori ezinbesteko oinarria baita literatura indartsua sortzeko, bai eta, horren ondoren, literatura-dialektoaren behin betiko batasuna lortzeko ezinbesteko aurrekaria ere, euskaldun guztien nahia den aldetik” adierazi zen erabakian. Akademiaren osaera Eusko Ikaskuntzako bazkide batzuek erabaki zuten, eta fundatzaile izatearen meritua eman zitzaion: Resurrección Mª Azkue, Arturo Campión, Luis Eleizalde eta Julio de Urquijo, gehi zortzi konpromisario, proiektua lantzeko izendatu ziren aldizkariak eta elkarteak ordezkatzeko. Fase eratzailean, Eusko Ikaskuntzak mantendu zuen ekonomikoki Euskaltzaindia, eta toponimiari eta patronimiari buruzko zenbait fitxategi jarri zituen haren eskura.

2.3. Errepublikako urteak, 1931-1936

1931rako, Eusko Ikaskuntza nabarmen zen ospe handienekoa euskal panorama soziokulturaleko entitateen artean. Madrilgo Junta de Ampliación de Estudios eta Bartzelonako Institut d'Estudis Catalans parekideak baino gazteagoa zen (biak 1907koak ziren), eta ezinbesteko erreferentetzat hartu behar zen euskal munduaren ezagutzarekin eta hedapenarekin lotutako guztian. Unibertsitatetik gabeko herri batean, ez zegoen hark adinako ospea zuenik kontsulta- eta laguntza-lanetarako, dokumentaziorako eta trukerako, Elren inguruan ehundu zen Estatuko eta nazioarteko ikertzaileen eta erakunde akademikoaren sareari esker.

Horrela, bada, Eusko Ikaskuntzari Euskal Herriko bazter guztietako eskaerak iristen zitzaizkion, era askotako gaiei buruzko iritzia eman zezan. Aipa dezagun, anekdota gisa, 1931n egindako txostena, euskal komunitate guztiak “kolore politikorik gabe benetan ordezkatzan dituen” enblemari buruzkoa. Bere erantzunean onartu zuen bi gurutzekoa edo ikurrina zela “euskal herritarren batasun espiritualaren adierazpena, mesfidantza guztien gainetik egon behar duena”⁴⁴. Elren lan onean konfiantza zutenez, kolektibo askok harengana jotzen zuten gizarte zibilaren eta erakundearen artean bitarteko lanak egin zitzen. Esate baterako, 1934an, Donostiako Euskal Dantzen Akademiak eskatu zion kudea zitzala diputazioekin Londreseko International Folk Dance Festival jaialdian parte hartzeko behar ziren diru-laguntzak.

Euskal Pizkundearen urte nagusietan, Lourdes Otaegi espezialistak dioenez, Eusko Ikaskuntza izan zen “nortasun osoena izan zuen erakundea, esparru zientifiko guztietako euskal produkzio identitarioa ahalegintzen baitzen ikertzen, hala nola Historiakoa, Soziologiakoa, Irakaskuntzakoa eta abar”⁴⁵.

Zientziak eta arteak; haitzuloen sakontasuna eta mendien gailurra; ingurune naturalaren eta gorputzaren nahiz adimenaren osasuna; kultura eta nekazaritza; ekonomia eta musika; poesia eta dantza; zuzenbidea eta publikoaren administrazioa; giza zientziak eta zientzia zehatzak; iragana eta etorkizuna, bizitako eta irudikatutako orainaldia; gauzen eta lekuen izenak; liburuak, zinema eta jasotako oroitzapena eta herentzia gordetzeko euskarri erabilgarri guztiak; euskara eta irakaskuntza; euskara eta irakaskuntza, batez ere... Eusko Ikaskuntzako bazkideek esan zezaketen, klasikoak esandakoa erabiliz, “euskal herritarrek gara, eta ez zaigu arrotza Euskal Herriarekin zerikusia duen ezer”.

Hego Euskal Herriko Estatutua

Egoki azpimarratu du gaur egungo lehendakariak, Iñaki Dorronsorok, hasierako Eusko Ikaskuntzaren kemen utopikoa:

“Inperio, Estatu eta herrien arteko lau mendetako guden ondoren suntsitutako Europa. Transformazio ekonomiko, sozial eta ideologiko bete-betean zen Euskal Herria, borroka ugari ahulduta: karlista eta liberalak, eskuin eta ezker, euskaldun, espainiar eta frantziar, elizkoi eta laizista... utopikoa zirudien gizarte zibila biltzeak herriaren maitasunetik abiatuta, etorkizuneko aukerak aztertze”⁴⁶.

Kemen utopikoa bai, baina pragmatismo-dosi handiak ere elkartu ziren Estatutuaren testua idazteko. Nahiz eta porrot egindako ahalegin bat izan zen, Eusko Ikaskuntzaren Estatutua gure historia modernoaren mugarrien artean geratu da. Hegoaldeko euskal herritar guztiak elkartzeko eta borondateak batzeko lehen ahalegin handia izan zen, eta Eusko Ikaskuntzak egoki lortu zuen joera oso desberdinetako intelektualek eta politikoei Euskal Herriaren iraganaren eta etorkizunaren ikus-

Indicaciones eventuales de orden interior

Comunicado a:	Hora:	Op:
Transmitido a las:		Envíase:
Tel. ocupado a las:		
Tel. en contestación a las:		Na se envía:

ELIZONDO SAN SEBASTIAN 6 28 11 15, 10 15, 15 12 VASCO

La primera portadora que se indica en la procedencia y la segunda el punto de destino. El primer número que figura después del centro de destino es el de destino y el segundo el de los países, y los siguientes la fecha y hora de destino y recepción.

TEXTO:

RUEGA ENCARECIDAMENTE ESTE MUNICIPIO A SOCIEDAD ESTUDIOS VASCO REDACTE ESTATUTOS CONSULTANDO PREVIAMENTE TODOS PARTIDOS POLITICOS SIGUIENDO DESEOS MUNICIPIOS NAVARROS.

JOSE GOYENCHE
ALCALDE DE MAYA.

ARTX. EI/SEV.

Salto:

Agiri Zk.

AYUD.- Es imprescindible presentar este telefonema en caso de cualquier reclamación o modificación.
La Compañía no es responsable de los daños y perjuicios ocasionados en la prestación del servicio telefónico.

Eusko Ikaskuntzari 1931n igorritako telefonema, Autonomia Estatutuaren proiektuan inplikatzeko eskatzeko.

Estatutuaren kanpainaren zigilua.

pegi desberdinen arteko izendatzaile komunaren bilaketa egitea. Horren ondorioa “negoziazioaren eta ulermenaren paradigma bat izan zen, prestatu eta idatzi zutenen kalitatearen eta neurri moralaren adierazle”⁴⁷.

Liburuki honen bigarren zatian, Gregorio Monreal irakasleak prozesuaren kontakizun osoa egiten du (ikus Monreal, 154 or.); beraz, hemen funtsezko datuak baino ez ditugu gogoratuko.

1930eko iraileko Bergarako Adierazpen publikoaren ondoren, Autonomiaren Batzordea bost kide izatetik hogeita bi izatera igaro zen. Lurraldeen arteko proportzionaltasuna gordeta, Hego Euskal Herriko familia ideologiko nagusietako abokatuek eta politikariek osatzen zuten, independente gutxi batzuekin batera; zerrenda horretan nabarmen geratzen da ezker ez-abetzalea, bizkaitarra bereziki, ez zela agertu⁴⁸. Estatutu-proiektuaren inguruko masa kritikoa hazi egin zen azpibatzerde probintzialak izendatu zirenean, haien lanetara pertsona gaituak erakartzeko ahalmena izan baitzuten.

Errepublika 1931ko apirilean aldarrikatu zenean, erakunde bakarra zen gai estatutu-aurreproiektu bat aurkezteko; Eusko Ikaskuntza, alegia. Argi utzi zuen hori udaletatik eta entitateetatik Elren inplikazioa eskatuz bidalitako telefonema- eta telegrama-uholdeak. Halaber, prentsa ere iritzi berekoa zen: “Eusko Ikaskuntzaren mementua da, apolitikoa, inpartzialago eta, batez ere, eraginkorragoa den aldetik, oro har ospe onaren jabe delako eta alderdi guztien gainetik dagoelako”, irakur zitekeen *El Día* egunkari donostiarrean⁴⁹.

Euskal Estatuaren Estatutu Orokorren arkitekturak lau probintziako euskal naziotasuna marraztu zuen, autonomia, konfederala, plurala, laikoa eta modernoa, distantziakide errealismoaren eta independentismoaren poloen artean⁵⁰.

Egoki egindako beste gauza batzuek gain, aurreproiektuak foru-tradizioa eta federalismo modernoa uztartzen jakin zuen, eta, alde askotatik, arazoak aurreikusi zituen, bai eta aurretik ibilbide historikoa zuten konponbideak aurreratu ere⁵¹.

Testua iritzi publikoari aurkeztean, Julian Elorza presidentek batzorde idazlearen adostasun-bokazioa azpimarratu zuen: “Eusko Ikaskuntzak ez du inolako ikurrin politikorik jasotzen, bere lanen emaitza Herriari eskaini besterik ez du egiten, eta Herriak egoki iritziko dion moduan jasoko du hori”.

1931ko maiatzaren 31n izan zen; lau aste falta ziren Errepublikako Gorte konstituziogileen hauteskundeetarako. Hauteskunde aurreko giro horretan, elkarrekin lehian ari ziren indar politikoei Eusko Ikaskuntzaren Estatutu hura baliatu zuten, moldaketa batzuk egin eta beren bertsioak idazteko. Azkenean, hiru bertsio izan ziren: *Lizarrako Estatutua*, abertzalea (ekainak 14), Eusko Ikaskuntzak egindako jatorrizkoari izaera liberala eta laikoa kendu ziona; Nafarroako Diputazioko batzorde errepublikanoarena (ekainak 15), hauteskundearen ondoren Nafarroako udalen % 85ek berretsi zuena; eta lau lurralde historikoetako batzorde kudetzailena (ekainak 21), jatorrizko bertsiotik gertuen zegoena⁵².

Azken batean, polarizazio eta erradikalizazio politikoko baldintzek erabilezin bihurtu zuten aurreproiektua, eta Hego Euskal Herriko Estatuaren prozesua geratu egin zuten, alde batera utzi baitzen gerrara arte. Eusko Ikaskuntzak politikan egindako sarrera utopikoaren eta, aldi berean, pragmatikoaren porrota ez zen gertatu testuaren beraren izaeragatik, baizik eta, batez ere, ehun politikoan homogeneotasunik ez egoteagatik; izan ere, zatituta zegoen zenbait gaitan, hala nola erlijioa, indarren arteko botere-erlazioa edo immigranteak hautesleen artean sartzea⁵³.

Euskal Unibertsitatearen
(Eusko Ikastola Nagusi Alde)
aldeko kanpaina zigiluen
jaulkipen baten bidez
finantzatu zen
(1932-1933).

Ikasketa Zientifikoen Zentroa

Estatutuaren aurreproiektuak bere laugarren tituluan zioen Euskal Estatuak eskumena izango zuela legeak egiteko, administratzeko eta epaitzeko "irakaskuntzako maila eta espezialitate guztietan, hizkuntzan eta kulturaren. Arte Ederretan". Eta hitz bat gehiago ez hezkuntzari buruz.

Kontuan izanda Euskal Unibertsitatera iristeko helburua zuen plataforma gisa sortu zela Eusko Ikaskuntza 1918an, nola uler daiteke aipatu ere ez egitea aldarrikapen hori hain garrantzitsua zen dokumentu batean? Erantzuna Itziar Alkorta Idiakezek ematen digu Euskal Unibertsitatea bere testuan (ikus Alkorta, 128 or.): estatutu-proiektua oztopo hipotetiko batetik aske utzi nahi zen. Beldur hori hilabete batzuk geroago adierazi zen hitzez, Batzorde Iraunkorrak etorkizuneko unibertsitateari buruz 1923an onartutako oinarriak berretsi zituen. Hain zuzen, Batzordeak arrisku honetaz ohartarazi zuen: "baliteke une hauetan presaka ibiltzeak zailtasunak sortzea Autonomia Estatutuari irakaskuntza publikoaren gaian"⁵⁴. Horrenbestez, gaia alde batera utzi zen, autogobernua onartu ondoren berme handiagoarekin berriro helduko zitzaiolakoan.

Baina horrek ez du esan nahi gaiak geldialdia izan zuenik. Eusko Ikaskuntzak unibertsitatekoen antzeko egiturak eraikitzearen alde egin zuen *de facto*, jarduera zientifiko-teknikoak eta kulturalak sustatzeko eta garatzeko. Eta, aldi berean, Euskal Unibertsitatearen aldeko batzorde bat arduratu zen mota horretako unibertsitate bat ezartzeko bideak aztertzeaz.

Zientzien fakultatearen entsegu orokor interesgarria Donostiako Ikasketa Zientifikoen Zentroa izan zen. Julio Rey Pastorrek, Argentinan bizi zen matematikari espainiar bikainak, Eusko Ikaskuntzari idatzi zion, Euskal Herriko ikertzaileen

lanerako goi-mailako kultura zientifikoaren zentro bat babestera animatzeko. Gure entitateko bi bazkide —Rey Pastorren ikasle ere baziren—, Carlos Santamaria Ansa eta Jose Oñate Guillen, egin ziren proiektuaren buru, Batzorde Iraunkorrak, 1932ko martxoan, ekimen berriaren eskura bere baliabideak jarri eta gero.

Areto-liburutegian egin zen Ikasketa Zientifikoen Zentroaren eratze-ekitaldi ofiziala. Helburu hauek zituen zentro berriak:

"Ikasketa zientifikoak lantzea eta zabaltzea, ikerketaren eta azterketaren bidez eta mota horretako ezagutzetako ideiak eta lanak beste pertsona edo antzeko zentro batzuekin trukatzearen bidez; bai eta printzipio eta arau zientifikoak herrialdeko jardueri nola aplikatu aztertzea ere, hala nola nekazaritzari, meatzaritzari, industriei, garraioei, medikuntzari, farmaziari, arteei eta aurrerapen zientifikoarekin lotuta dauden jarduera guztiei".

Erronka horiek honela mailakatu ziren: epe laburrean, zientzia hutsaren eta industriari aplikatutakoaren ikasketak bultzatzea; epe ertainean, benetako ikerketa-institutu bat lantzea; eta etorkizunean, zientzia-fakultate bat sortzea. Izan ere, Ikasketa Zientifikoen Zentroan, Euskal Unibertsitatearen Batzorde bat eratu zen, eta Zientzien Fakultatearen eta Irakaskuntza Teknikoko Eskola Berezien aurreproiektua idazteko zeregina eman zitzaion. Aldi berean, Jose Oñate, zentroko presidentea, Eusko Ikaskuntzako Euskal Unibertsitatearen aldeko Batzordea osatzen zutenen taldekoa zen.

1932-1933 ikasturtearen eta Espainiako gerraoste zibilaren artean, Donostiako Ikasketa Zientifikoen Zentroak liburutegi zientifiko-tekniko bat eta azterketa eta entsegu industrialen laborategi bat sortu zituen; ia hirurehun bazkide erakarri

Ángel de Apraiz

Bonifacio de Echegaray

Juan Miguel Sansinenea

Elena Tuduri

Udako Ikastaroetako parte-hartzaileak; Pedro Antequera Azpiriren eta Jon Zabalo Txikiren erretratuak.

zituen zentroan emandako hainbat ikastaro eta hitzalditara; eta zentroaren aldizkarian dozenaka artikulua eta ehunka problema argitaratu ziren. José Llombart Paleten erreferentziatzko liburu batean berriro zuen esperientzia hori⁵⁵. Lan horrek azaltzen duen pasarte laburra da, baina aipagarria Euskal Unibertsitatea ezartzeko borroka luzean. Eta, aldi berean, orrialde esanguratsua da XX. mendeko Espainiako zientziaren historian, liburu horri buruzko aipamen batean Mariano Hormigón historialariak nabarmendu zuen bezala⁵⁶.

Udako Ikastaroak, 1927-1935

Eusko Ikaskuntzaren Udako Ikastaroek ere unibertsitatekoen parekoak izateko bokazioa zuten, eta herritarrak opor-garaian “beren herriari berezkoak zitzaizkion ikasketak lantzerantz” animatzen zituzten. Giza Zientzietako ikerketa-metodoetan hasi nahi zutenentzat ziren, batez ere, bai eta euskal errealitatean interesa zutenentzat ere. Ikastaro horien bidez, beraz, Elk “gure herria ezagutzera eman zion Estatuko eta atzerriko jendeari, Euskal Herriari berari ere interesatzen baitzitzaion haiek ezagutze zuten”.

Bi sexuetako ikasle-irakasleek, intelektualek eta jakin-mina zuten espirtuek osatu zuten, batik bat, udako ikastaroen bederatzi edizioetan (1927tik 1935era) matrikulatutako taldea. Haien programetan behin eta berriz agertzen ziren gai hauek: Gramatika eta Euskara; Antropologia, Etnografia eta Folklore; Historia eta Historiaurrea; Arte eta Arkitektura; Zuzenbidea. Noizbehinkako ikastaroen gaiak, berriz, era askotakoak ziren: Matematika eta Zientzia Fisiko-Naturalak nahiz Osasunari eta Higieneari buruzko gaiak, edo Psikologia, kultura zientifikoa, Genealogia eta Heraldika. Ikuspegi dagokienez, edukiari edo metodologiari buruzkoak izan zitezkeen.

Euskarako azterketak eta gaitasun-egiaztagiriak ikastaroen erakargarritasun gehigarri bat ziren. Deialdia irekia eta doakoa

izaten zen, beti larunbatetan, eta egiaztagiriak irakaskuntzarako, funtzionario izateko edota beste sektore batzuetarako prestatzen edo gaitzen zuten.

Bosgarren ediziotik aurrera, Donostiako ikastaro orokorrak beste hiriburu batzuetan luzatu ziren, irailean egindako gaikako programekin. 1931n, Bilbon, gai medikoei eta soziosanitarioei buruzko hitzaldiak eta ikastaroak eman ziren. Hurrengo urtean, zuzenbide tradizionala landu zuten ikasleek Iruñean. 1933ko iraileko ikastaroak Gasteizko Eusko-Folklorearen Laborategian egin ziren, eta laborategia bera izan zuten aztergai.

1934ko Udako Ikastaroa eta Eusko Ikaskuntzaren VI. Kongresua batera egin ziren. Idoia Estornés historialariak “ezohiko kongresua” izan zela dio bi arrazoiengatik. Lehenik, bi diziplina heterogeneo jorratu zituelako; Medikuntza eta Natur Zientziak, hain zuzen (Basurtuko ospitalaren eta Eusko Ikaskuntzaren artean banatu zuten antolaketa) Bigarrenik, inolako agintaririk ez zegoelako, iraultza zibileko giroak eraginda neurri handi batean: kongresuko saioak Bilbon egin ziren irailean 10etik 15era, Zumarragan tentsio-giroan egindako udal-biltzarra baino egun batzuk geroago eta 1934ko urriko greba-mugimendu odoltsua baino hilabete eskas lehenago. Jaiaren egitaraua bertan behera geratu zen, Gobernuak hala aginduta.

Eusko Ikaskuntzaren historiako azken Udako Ikastaroak 1935ekoak izan ziren. Estatu-kolpeak bertan behera utzi zuen 1936ko uztailean 15ean hasi berria zen ikastaroa. Uda tragiko horren une horretan, osatuta eta egiteko prest zegoen Historiari buruzko Kongresua. Ia beste berrogeita hamar urte itxaron beharko zen, Iberiar penintsulako lurretan Eusko Ikaskuntzaren beste kongresu bat ikusteko. Baina merezi du geldialdi bat egitea huts egin zuen kongresu hartan; Lizarran egin behar zen Ikasketa Historikoei buruzko Kongresuan, alegia.

José de Aguirre

Toribio Alzaga

P. Miguel de Alzo

José Miguel de Barandiaran

Jesús Mª de Leizaola

Historia historiak zapaldua

Gaueko aukeretatik eguneko errealitatera igarotzea. Erronka hori izan zuen mahai gainean Eusko Ikaskuntzak, bere bataioko aktak I. Kongresuan adierazitako asmoak baitzituen erantsita. Eta zerrenda ez zen laburra. Euskal Herriak behar izugarriak zituen, eta itxaropen handiak Eusko Ikaskuntzarengan, erakunde gazte, kementsu eta adoretzu horri esker premia haiek aseko zituelakoan. Esate baterako, haren lanetan oinarrituta, Euskal Herriko Historia bat egingo zen itxaropena zegoen, ezinbesteko tresna Euskal Herria artikulatzeko, alderdi instituzionalean nahiz hezkuntzakoan eta kulturean. Eta harago joanda, espiritualean ere bai.

De los vascos sin historia a los vascos con historia: Joseba Agirreazkue-naga⁵⁷ irakaslearen liburuaren izenburuak balio dezake 1918tik 1936ra ahalegin asko behar izan zituen helburu bat definitzeko. Kapitulu bereiz batean (ikus Agirreazkue-naga, 202 or.), historialari horrek Eusko Ikaskuntzak gaur egungo historiografiari egindako ekarpenak xehatzen ditu. Hiru arlo nagusitan esku hartu zuen Elk: argitalpen-produkzioa; dokumentazioa eta ikerketarako azpiegitura; eta erakusketak eta kongresuak.

Has gaitezen azkenetik. Pentsatu zen XIX. mendeko gerra zibilei buruzko sakoneko gogoeta batek herrialdea kohesionatzen lagunduko zuela; hain zuzen, partekatutako sufrimenduaren memoriari buruz gogoeta egiteak. Hori guztiz gizarteratzeko, onena erakusketa didaktiko bat egitea zela uste zen, 1814tik (okupazio napoleonikoa) 1876ra (azken karlistaldia) euskal lurraldeetan izan ziren gerrei buruzko dokumentazioarekin eta objektuekin. Eta, gainera, erakusketa etorkizuneko Historiaren Museo baten hazia izatea nahi zen.

Nafarroa izanik euskal historiaren bizkarrezurra, joera naturala zirudien erakusketaren egoitza Iruñean egotea. Gainera, urte

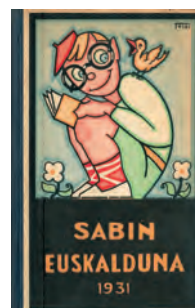
batzuk lehenago, 1921ean, Arturo Campiónek dei bat zabaldu zuen: Iruñean egoitza izango zuen Euskal Herriko Ikasketa Historikoen Institutu batean, “Arabako, Gipuzkoako, Nafarroako eta Bizkaiko historia lantzeko eta dibulgatzeko” interesa zutenak biltzeko eskatu zuen, “bai lurralde bakoitzaren historia, bai bata besteekiko harremanenak, batasun goren bateko partaide gisa”. Meritu handiko zentro hori Eusko Ikaskuntzak –Campión zuen ohorezko presidente– filialtzat onartu zuen, eta etenik gabe sortu eta desagertu zen barne-liskarren artean⁵⁸.

Ez zuen aurrerago egin 1928ko udarako aurreikusitako hemezizgarren mendeko gerrei buruzko erakusketak: barne- eta kanpo-arazoez eragotzi zuten. Erakusketako piezak eta elementuak jasotzeko izendatutako batzorde probintzialetan karlismoak ordezkari gehiegi izateak ekarri zuen barne-ondoeza. Pio Baroja idazleak eta batzorde antolatzaileko beste kide batzuek dimisioa aurkeztu zuten. Azken arnasa Primo de Riverak berak kendu zion 1928ko urtarrilaren 14an:

“Gobernuburuari gerra zibiletako garaikurren, bibliografien eta oroitzapenen erakusketa bat Iparraldeko probintzia batzuetan egiteko asmoaren berri eman zaio, eta hark probintzia horietako gobernadore zibilei agindu die ekintza horiei dagozkien baimenak ez emateko; izan ere, ez lukete izango ez eraginkortasunik, ez egokitasunik, eta goratu behar ez diren grinak areagotzea besterik ez lukete eragingo”⁵⁹.

Ikuspegi zientifikoa zuen entitate babesleak, baina ez zuen lortu herrialdeko errealitate soziopolitiko tragikoa indargabetzea: antzinako irrika kainitek bizirik jarraitzen zuten, eta borrokarako prest.

Ideia berriro azaleratu zen Errepublika-garaian. Gizartearen egoera, hasiera batean, egokiagoa zenez, bazkideek gogor ekin

Txikiren azalekin, Eusko Ikaskuntzak ikastoletarako silabarioak eta bestelako liburuak argitaratu edota banatu zituen.

zioten materialak biltzeari, Historiari buruzko kongresu monografiko bat eta gerra zibilei buruzko erakusketa bat prestatzeko. Baina oraingo honetan batzorde antolatzailea bitan zatitu zen: alde batetik, mediebalistei deitu eta, gai oso zehatzei buruz, maila akademiko altuko bilkura bat antolatzearen aldekoak zeuden, herriaren iraganaren ezagutza aurrerapen positiboa lortzeko; eta, bestetik, maila jaitsi eta gai orokorreari buruzko hitzaldi dibulgatiboz osatutako programa ireki baten alde egiten zutenak⁶⁰. Azken horiek nagusitu ziren.

Ikaskuntza historikoei buruzkoa zen VII. Kongresua, eta izendatuak zituen lekua eta datak: Lizarra, irailaren 6tik 13ra. Edukiak, berriz, hamaika lan-sailetan banatu ziren: Jatorriari buruzko gaiak Euskal Historian; Euskal Herriko eta hango elizbarrutietako Elizaren Historia; Euskal Herriko monastegi handiak; euskararen bizitzaren prozesu historikoa; Nafarroa eta hark beste euskal herriekin dituen harremanak; euskal nabigatzaileak eta arrantzaileak; Araba eta Nafarroa euskal batasunaren historian; gizarte- eta lan-bizitza nahiz bizitza ekonomikoa Euskal Historian; Euskal Herritik kanpo dauden euskal herritarrak; Euskal Herriko erakundeak; XIX. mendeko borroka zibilen bibliografia.

“Programaren irakurketa arretatsu batek pentsarazten du profesionalizatzeko eta bizitza akademikoarekin bat egiteko bidean aurrera zihoala euskal historiografia”, adierazi zuen Joseba Agirreazkuenagak, eta hau erantsi zion: “Historiaurrea eta Elizaren historia lantzeak erakargarri izaten jarraitzen zuen, baina nazioarteko historiografia berritzen ari zen, eta, horrekin batera, euskal historiografian ere beste gai batzuk nagusitzen ari ziren”⁶¹.

Baina historiaren praxiak Historiari buruzko gogoeta ito zuen. Eusko Ikaskuntzaren Diputazioko jauregiko egoitzaren ateak irailaren 5ean, larunbatean, itxi ziren azken aldiz. Eta Nafarroatik zetozen erreketen zutabeak irailaren 13an, igandean, sartu

ziren Donostian: hain zuzen, bertan behera utzitako Kongresua ixtea aurreikusten zen datan.

Amaitu gabeko liburu bat

Oñatin Euskal Herriko Historia bat osatzeko egindako eskaerara itzuliko gara. Carmelo de Echegarayk, zegokion sailaren batzordekideak, nabarmendu zuen garrantzi horretako asmo batek garai hartan ez zeuden tresna dokumentalak behar zituela. Horrenbestez, ezer baino lehen, ikerketarako azpiegitura bat eraiki behar zen, Euskal Probintzietako Kronistaren ustez. Artxiboen ordenazioa eta katalogazioa bultzatu behar zen, aurkibide bibliografikoak bildu behar ziren, iturri dokumentalak argitaratu behar ziren, eta entitatearen beraren artxibategi bat sortu behar zen, erakundeko ikertzaileek sortutako edo mezenasek emandako materialekin.

Hori guztia oso kontuan hartu zuen Eusko Ikaskuntzak, erakundeari Euskal Herriaren Historia desiratu hura egiteko eskaerak iristen zitzaizkion bitartean. Baina zer motatako historia itxaroten zen? Oñatiko Kongresuko ondorioetan “Euskal Herriko historia-eskuliburu bat idazteaz” hitz egin zen, “ikaste-txeetan testu-liburu gisa erabiltzeko”. Baina itxaropenak asko igo ziren lana egiteko beka-deialdia egin zenean: lan hori ezin zen mugatu daten eta gertakarien zerrenda bat izatera. Aitzitik, honako hau jorratu behar zuen:

“batez ere, gure arbasoak nola bizi izan ziren, nola joan ziren eraldatzen denboraren, ingurunearen eraginaren edo beste arrazoi batzuen ondorioz, nolako izaera zuten eta nola pentsatzen zuten euskal lurraldean, gu baino lehenago, bizi izan ziren belaunaldiek”.

Ahalegin ikaragarria eskatzen zuen Euskal Herriaren historia globala, bizia eta organikoa egiteak, eta ez zen erakargarri gertatu hurrengo beka-deialdietan, esleitu gabe geratu baitziren.

Atrila Angel de Apraizentzat

1996. urtean, Angel de Apraizen oinordekoek dohaintzan eman zioten bere dokumentu-funtsa Eusko Ikaskuntzari. Egurrezko atril eder bat nabarmentzen da funts horretan, eta esaldi hau darama idatzita: “Eusko Ikaskuntzaren Batzar Iranvkorak bere Idazlari (sic) Nagvsiari”. Ez da jakina noiz egin zen, baina Teodoro Aguirre ebanistak egin zuela uste da. Gasteizko Aitzogile kalean zuen tailerra (gaur egun, Bibat. Fournier Karta Museoa dago leku horretan). Atrila Zalduondo herri arabarreko etxe partikular batean izan zen urte askoan.

Bestalde, Euskal Herriaren iraganari buruzko materialak eskatzen zituzten irakasleek premiatuta, Lehen Hezkuntzako Batzordeak Bonifacio de Echegarayri zuzenean liburu bat eskatzeko gomendatu zuen, *Vasconia* hitz goraipatuaren egilea baitzen Espasa entziklopedian. 1932. urtearen amaieran, lana hasi eta sei hilabetera, liburuaren plana diseinatuta zuela eta mahai gainean mila informazio-paper inguru zituela, Echegarayk jakinarazi zion Batzorde Iraunkorrari handik ateratzen zen historia “ez zela eta ezin izango zela lan didaktiko bat”, baina kapitulu bakoitzetik edo atal bakoitzetik abiatuta, laburpen motzak egin zitzakeela geroago irakaskuntzarako. Espainiako Gerra Zibilak lana amaitu gabe harrapatu zuen.

Azken batean, Eusko Ikaskuntzako historialariak ez ziren gai izan “garaiko eskakizun teorikoekin eta metodologikoekin bat zetorren Euskal Herriaren historia orokor bat”⁶² egiteko. Baina Batzordeak ikuspegi pragmatikoa izan zuen, eta Bernardo Estornés eta Fausto Arocena bazkideei liburu bana eskatu zien euskaraz eta gaztelaniaz eskoletarako. Eta hori aipatzeak Errepublikara-garaiko hezkuntza-jardunean sartzen gaitu.

Irakaskuntza eta elebitasuna

Gogora dezagun Euskararen lehen katedrak Madrilan eta Gasteizen (1921), Iruñean eta Zurichen (1922) eta Bartzelonan (1923) sortu zirela. Hurrengo hamarkadan, 1930ean, Bartzelonako Unibertsitatea gehitu zitzairen bi ikastarorekin (hizkuntzari buruzkoa eta euskararen eta erromantzearen harremanei buruzkoa); eta Lizarra, Ekimen eta Turismo Sindikatuak babestuta eta Eusko Ikaskuntzak zati bat finantzatuta (1933).

Juan Zaragüeta filosofoaren lan onari esker, katedra bat sortu zen Madrilgo Filosofia eta Letren fakultatean, eta han Odon Apraiz sartu zen. Paragrafo hau amaitzeko, esan dezagun garai

Eusko Ikaskuntzaren
Batzorde Iraunkorra (1932).

hartan Euskal Herritik kanpo zeuden bazkideen erdiak baino gehiago hiri horretan bizi zirela, ikasleak gehienak.

1930eko udaberrian Eusko Ikasbatza, Madrilgo Euskal Kulturaren Taldea, sortu zen, euskal ikasketak sustatzeko. Eusko Ikasbatza hitzaldiak eta euskara-eskolak antolatzeagatik nabarmendu zen, eta, batez ere, 1932an Euskal Unibertsitateari buruz egindako inkesta publikoagatik. Azken horretan, garai hartako intelektual nagusietako batzuen iritzia jaso ziren (Ortega y Gasset, Domingo Miral, Unamuno, Carlos Jiménez Díaz, Fernando de los Ríos...) (Ikus Alkorta, 142 or.).

Bai goi-mailako ikasketetan, bai lehen hezkuntzakoetan eta ertainetan, Eusko Ikaskuntzaren pizgarri-lana nabarmendu zen. “Irakaskuntza izan zen, ziur asko, Elren jarduerako gai errepikatuen, ordu gehien eskatu zituena eta itxaropen handienak —alferrikakoak— piztu zituena”, idatzi zuen Idoia Estornése⁶³. Zerbaitegatik zen euskal eskola *Euskal Pizkunda* mugimendua egituratzen zuen ardatzetako bat. Ikastolak antolaketarik, materialik, irakasle gaiturik eta erakundeen babesik ez zuenez —sarritan gizartearena ere ez—, Eusko Ikaskuntzak bere baliabide guztiak martxan jarri zituen haiek aholkatzeko eta diruz laguntzeko; testu-liburuen kopuru handi bat landu, argitaratu eta banatu zuen; maila guztietako administrazioei zuzendu zien bere ahots errespetatua, eta Gorteak eskola-elebitasunaren aldeko dekretu bat, Kataluniakoaren antzekoa, onartzera premiatu zituen; kleroa euskararen aldeko lanean laguntzera bultzatu zuen; irakasleak prestatu zituen eta, azken batean, irizpide pedagogikoak ezarri zituen, zorroztasuna eta ordena jartzeko ordura arte boluntarismoa eta ahalegina soilik zegoen lekuan.

Horri guztiari buruzko xehetasunak ematen dira argitalpen honen bigarren zatiko berariazko kapitulu batean (ikus Pagola,

176 or.). Baina ezin dugu amaitu Lehen Hezkuntzako Batzordea bigarren aldiz aipatu gabe, ikastola finkatzen eta hedatzen lan eraginkorra egin baitzuen 1931tik 1936ra. Xabier Lizardi buru zuen batzorde horren ekimen gogoangarriena 1931ko udan egindako Elebitasunaren Kongresua izan zen, irakaskuntza publikoko eta pribatuko bi sexuetako ehunka irakasle bildu baitzituen.

Prestatutako edo prestatzear zeuden zenbait ekimenekin harraipatu zuen 1936ko eten historikoak Batzordea: Eskolako Hizkuntza Mapa; gaztelania-euskarazko lexiko pedagogikoaren argitalpena, Euskaltzaindiarekin batera egina; irakaskuntzako euskal testuen azterketa eta kritika; eta irakaskuntzarako funtsezko zereginetan sakontzen zuten lan batzuk.

Horrez gain, 1936ko Udako Ikastaroko programan, elebitasunak leku nabarmena izan behar zuen. Lehen mailako espezialisten parte-hartzeak interesa piztu zuen: Alexandre Galí, pedagogo eta historialaria, Kataluniako Generalitateko Kultura Kontseiluko idazkaria; Pierre Bovet, Suitzako psikologoa eta pedagogo, 1928an Luxenburgon egin zen lehen Elebitasunaren Nazioarteko Biltzarrerako izendatutako batzordeko kidea; eta Aniceto Olano (Miguel de Alzo aita), Batzorde Iraunkorreko kidea, Lehen Hezkuntzako Batzordeko ordezkari gisa.

Giza alderdia

1936ko Eusko Ikaskuntza, arlo askotan, hemezortzi urte lehenago abiatu zenaren antzekoa zen. Asmo eta nahi berberak mugiarazten zuten (unibertsitatea, egituratze politikoa, hizkuntza, modernizazioa, ezagutza zientifikoa, ondarearekin lotutako balioak eta balio historikoak berreskuratzea...). Baina beste alderdi batzuetan aldatuta zegoen. Giza alderdian, nabarmen. Gerren bitarteko urteetan gizarte-eraldaketa handiak izan, eta Eusko Ikaskuntzak berak hazkunde kualitatibo eta kuantitatibo bat izan zuen, gizarte zibil kultuago eta gero eta

Eusko Ikaskuntzaren Euskal
Liburutegian, Oñatiko
Unibertsitatetik iritsitako
bi eguzki zeuden ikusgai.

sentikorrago baten isla. Horren ondorioz, urteek aurrera egin ahala, elkarte biziberritu egin zen, zahartu beharrean.

1930etik aurrera bazkideak ia etengabe ugaritu ziren. 1936an 3.835 bazkide zituen, modalitate guztien batura eginez gero (Osoak, Babesleak eta Ikasleak)⁶⁴. Bazkide berriek, beren bul-tzadaren eta gaztetasunaren bitartez, barne-funtzionamenduko gardentasunean eta parte-hartze demokratikoan aurrera egiteko presioa egin zuten.

Arturo Campión, ohorezko presidentea, Julian Elorza, presi-dente eragilea, eta Angel de Apraiz, idazkaria, zuzendaritzan egon ziren 1918tik 1936ra arte. Azken taldean, honako hauek lagundu zieten: Serapio Mujica eta Michel Lérémboure, presi-denteordeak; Pedro Garmendia, idazkari kudeatzailea; Aingeru Irigaray, idazkariordea; Claudio Armendariz doktorea, diru-zaina; eta Jose de Aguirre, diruzainordea.

“Azken” Eusko Ikaskuntza haren giza profila argitzeko, Batzorde Iraunkorraren osaera aztertu behar da: bertan, exeku-tiboekin eta erakundearen sortzaileekin batera, sailetako batzordekideak esertzen ziren. Idoia Estornésekin kideen *erretiratu* *robot*a marraztu zuen: Errepublikaren urteetan hautatutako batzordekidea 45en bat urteko unibertsitateko gizonezko bat zen, familia onekoa, profesionala —abokatua, batez ere— eta sin-patia abertzaleak edo euskal kulturaren aldekoak zituena. Gipuzkoarren presentzia bizkaitarra eta nafarra baino han-diagoa zen, ordena horretan⁶⁵.

Batzorde Iraunkor horretakoak ziren Eusko Ikaskuntzaren suari eustera eta haren berpiztea katalizatza deituta zeuden sei gizonak: Jose Miguel de Barandiaran, Justo Garate; Aingeru Iri-garay, Joaquín Irizar, Manuel de Irujo eta Manuel Lekuona. Lau hamarkada igaro beharko ziren.

Euskal Liburutegia

1918an sortu zenean entitateak jaso zituen aginduen artean, Euskal Liburutegia antolatzeko zegoen: Euskal Herriaren alderdi guztiei buruzko produkzio bibliografiko nagusia bildu behar zuen hizkuntza guztietan. Kataluniako Liburutegia, 1914an Institut d'Estudis Catalans erakundeak antolatua, hartu zuen Eusko Ikaskuntzak eredutzat proiektu hori gauzatzeko.

Liburutegi berriaren inaugurazioa Gipuzkoako Diputazioaren jauregian izan zen 1927ko ekainaren 11n. Hasieran, 5.000 liburu inguru zituen, baina ugaritzen joan ziren erosketen, emakiden eta gordailutzeen bitartez. Gainera, bi funts garrantzitsu zaintzen zituen: Jose Francisco Aizkibelena eta Louis-Lucien Bonaparterena. Estatuko eta nazioarteko ikertzaileek bisitatzen zuten, eta nolabaiteko izena lortu zuen akademikoen eta kulturako jendearen artean. Elren jarduera gehienak areto-liburutegi dotorean egiten ziren.

Espainiako Gerra Zibilaren ondorioz, Eusko Ikaskuntzaren Euskal Liburutegia liburutegi probintzialeko funts orokorarekin nahastu zen. 1993an, Gipuzkoako Foru Aldundiak ofizialki aitortu zuen gerraostean, euskal kulturarentzat egoera kaltegarria zenean, egindako jabetze hori. Koldo Mitxelena Kulturuneko (hau da, Gipuzkoako foru-liburutegiko gaur egungo egoitza) plaka batek aitorten hori bistaratzen du: "Koldo Mitxelena Kulturune honetan Eusko Ikaskuntzaren liburutegia (1918-1936) gordetzen da"⁶⁶.

**Bi kulturak,
1936-1975**

3

G

Gerra Zibilaren amaieran, Espainian, kulturako jendartea honako hiru multzo hauetan banatuta zegoen: izutuak, deserri-
tuak eta lurperatuak. Jose Ricardo Morales idazle erbesteratuak
egindako hiruko banaketa hori Eusko Ikaskuntzako gizon-ema-
kumeei ere aplikatu dakieke 1936tik aurrera.

Bihotzean beruna zeramatela izan ziren lurperatuak, besteak
beste, Estepan Urkiaga *Lauaxeta* poeta eta frankista-karlistek fusi-
latutako hamasei apaizetatik bost (Martin de Lekuona, Jose
Aritzimuño, Aitzol, Jose de Markiegi, Leonardo de Guridi eta
Jose Sagarna). Errepublikarrek fusilatuta hil ziren Joaquin
Beunza, Jose Maria de Urquijo Ibarra eta Ramiro de Maeztu.
Eusko Ikaskuntzako kide ziren guztiak.

Izututa, gehiengo isil batek ahalik eta duintasun handienarekin
bizitzen saiatu behar izan zuen, itxurak gordeta, bere kulturari,
bere hizkuntzari, eta bere sineste sendoei uko egin gabe.
Izututa bizi izan zen Manuel Lekuona. Bere bi anai nola afusila-
tzen zituzten ikusi ondoren, zenbait urte eman zituen
Lasarteko komentutik batean izkutatuta.

Eta deserrituak izan ziren, 36ko uztailaz geroztik, beren herria
utzi behar izan zuten hamar milaka euskal-herritarrak. Eusko
Ikaskuntzako kide ziren ehunka batzuk. Hauek izan ziren horie-
tako batzuk: Justo Garate doktorea, Santiago Cunchillos abokatu

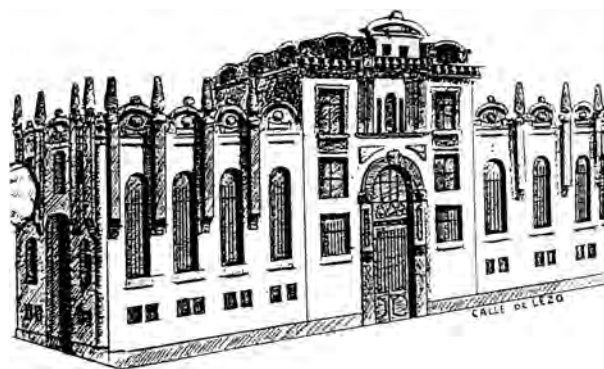
nafarra, Javier Gortazar industriagizona, Sebero Altube musikari
eta euskalzalea, itsasoko arazoetan aditua zen Francisco Baste-
rretxea, Agustin Zumalabe merkataritza-irakaslea, Estornés Lasa
anaiak, biak ere editoreak, Eduardo Landeta eskola-sustatzailea,
eta Jose Miguel de Barandiaran antropologoa.

Izutuak, deserriatuak eta lurperatuak izan ziren asko, eta beste
asko erregimen berrian integratu ziren, hala nola Julio Urquijo
(haren anaia eta gertuko bost senitarteko indarkeriaren ondorioz
hil ziren gerran), Resurrección Maria de Azkue, Enrique Eguren,
Pedro Garmendia, Joaquin Zuazagoitia, Ignacio Baleztena.

Urte horretatik aurrera, eta 1976ra arte, eten egin zen gure
historiaren haria. Ezin da esan Eusko Ikaskuntza berezko fun-
tzionamendu-egiturez hornitutako subjektu korporatibo bat
zenik. Baina erakundea bizirik zegoela adierazten duten arras-
toak aurki daitezke hogeita hamarreko eta berrogeiko
hamarkadetako gerren ondorioz sakabanatuak izan ziren per-
tsonen eta kolektiboen zereginetan. Hala ere, arrasto ahulak
dira, erakundea lozorroan egon baitzen berrogei urtez.

Momentum catastrophicum

XIX. mendearen amaieran, modernitaterantz abiatzen hasi zen
Euskal Herria, eta eraldaketa horren adierazle argienetako bat
izan zen Eusko Ikaskuntza, baina hura errotik eten zen Gerra

Zibilaren ostean. Erregimen berriak euskalgintza zanpatu zuen, hain justu ere, hura berpizten ari zen unean. Ez ziren haren debekua agintzera iritsi zuzenbidez, baina, izatez, euskaraz adierazpen publikoak egitea eragotzi zuten (irakaskuntzan, komunikabideetan, izenen erregistroan, mintzaldietan, etab.). Euskal kulturaren gaztelarazko adierazpenek ere erregimen nazionalkatolikoaren kontrol itogarria jasan behar izan zuten. Erregimenaren garro zapaltzaileak gizarte-bizitzaren azken txokoetaraino iritsi ziren.

Gizartearen militarizazioaren ondorioz, elkartzeko eta biltzeko eskubideak eta askatasun publikoak bertan behera geratu ziren 1936ko estatu-kolpea nagusitu zen tokitan Gerra amaiztean, 1941eko dekretuaren bidez, Mugimenduaren Oinarrizko Printzipioen kontrako helburuak zituzten elkarte guztien jardura debekatu zen, eta ezin zen elkarte berririk sortu Gobernazio Ministerioaren onespenez gabe. Horrek esan nahi du Eusko Ikaskuntza ez zela espresuki debekatu, isilbidez baizik.

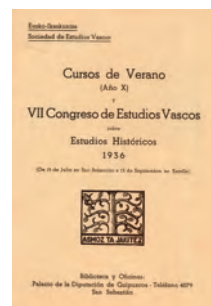
Zuzen-zuzenean erakunde ofizialen (hau da, Mugimendu Nazionalaren) eta Elizaren mende ez zegoen jardura ororen gaineko kontrola oso estua izan zen, eta horrek errotik ito zuen elkarte-bizitza Gerra Zibilaren osteko urteetan⁶⁷. Besteak beste, funtzionarioak, irakasleak eta enpleguak depuratzeko hasi ziren, bai eta apaizak ere. Garai batean ikerketa aurreratuak egiteko zentro eta intelektuaren harrobi izandako Gasteizko apaizgaitegia atzitu zuten, hartan ortodoxia neointegrista ezarzteko. Berrogeiko hamarkadan euskaraz idatzitako liburu guztiak –hogei izenburu gutxi gorabehera, guztira– gai erlijiosoak buruzkoak edo elizgizonek idatzitakoak ziren⁶⁸.

Lanari berrekin zion Euskaltzaindiak. Resurrección Mª Azkue euskaltzainburua harremanak lantzen hasi zen Nazario Oleaga karlistaren laguntzarekin eta Eusko Ikaskuntzako kide izandako

beste pertsona batzuekin⁶⁹. Hiru baldintza ezarri zitzaizkion Euskaltzaindiari bere lanari berrekiteko: ez zituen Frantzian zeuden kideak deituko, beste pertsona batzuk jarri behar zituen erbesteratuen ordean, eta nazionalismo espainiarretik ekarri behar zituen kide berriak⁷⁰.

Nafarroan, Diputazioko Kultura Kontseiluak, 1940an, Vianako Printzea Erakundea sortu zuen ondarea babestu eta berreskuratzeko. Bizkaian, berriz, Kultura Hispanikoaren Euskal Institutua eratu zen 1942an, eta lehen presidente izendatu zuten Ignacio Urquijo Olano, hau da, Urquijoko Konde eta Julioren hiloba. 1945ean, Euskalerriaren Adiskideen Elkartearen berrezartzean ere esku hartu zuen Urquijok, Zientzia Ikerketen Kontseilu Nagusiaren (Centro Superior de Investigaciones Científicas) eskuordeko erakunde gisa. Hala, posizio pribilegiatu hori baliatuta, beste modu batera erregistroan onartuko ez lituzketen elkarte batzuen babesle edo amabitxi izan zen Euskalerriaren Adiskideen Elkartea; besteak beste, honako hauena: Aranzadi Zientzia Elkartearena, Gipuzkoako Argazkilari Elkartearena, historia- eta arte-ondarea kontserbatzeko Francisco de Ibero Institutuarena, eta, hirurogeita hamarreko hamarkadan jadanik, Donostiako Historiaren Doctor Camino Taldearena. Egan, hots, gerraosteko lehenengo literatura-aldizkari elebiduna ere zalduntxoaren erakundearen barnean sortu zen 1948an. Proiektu horien guztien sorkuntzan bizirik iraun zuen behin-behinean desagertutako Eusko Ikaskuntzaren oroimenaren taupadak, erreferentzia inspiratzaile gisa⁷¹.

Gerra aurretik Eusko Ikaskuntzaren antolakuntza murgilduta ikusi genuen Carlos Santamaria Ansa bazkideak babestu zituen Donostiako Nazioarteko Elkarriketa Katolikoak (1947-1959), eta hori izan zen gerraosteko Espainia hartan tolerantziari ireki zitzaion lehen zirriketua. Elkarriketa haietan, Vatikanoko II.

Eusko Ikaskuntzaren VII.
Kongresua (Biarritz, 1948).
→

kontzilioaren erlijio-berrikuntza iragarri zen zenbait zentzutan⁷². Eta gerraosteko lehen hamarkada hartan, beste bazkide batek, Julio Caro Barojak, alegia, *Los vascos. Etnología* liburua argitaratu zuen. XX. mendeko lan horrek berebiziko garrantzia izan zuen euskal historia sozialaren eraketan⁷³.

Erbesteko kultura

Suak euskal herritar guztien etxea alde batetik irensten zuen bitartean, herritarrak bestaldera igaro eta onik ateratzen saiatu ziren. Beren geletatik irten ziren, baina ez beren etxetik. Hamar urte geroaro egiaztatu zen Primo de Riveraren diktadurako urteetan Hendaian egon zenean Miguel de Unamunok egin-dako metafora zuzen hura.

Hala ere, sua Iparraldera ere hedatu zen, eta 1940ko ekainean tropa alemaniarrek hara sartu zirenean, ezinezko bihurtu zen alde batetik bestera igarotzea. Agintari okupatzaileek nahiz espainiarrek muga itxi zuten. Iparraldera iritsitako erbestertalde hura Europako eta Amerikako hainbat herrialdetan sakabanatzen joan zen 1936. urteaz geroztik.

Tropa inbaditzaileek 1944ko abuztuan Euskal Herri kontinentala abandonatu zuten arte itxaron behar izan zen, berriro ere elkartu ahal izateko eta lan kulturalari berrekiteko Lapurdin, Zuberoan eta Nafarroa Beherean. Handik hilabete gutxira sortu zen Institut d'Extension Culturelle Gernika delakoa, besteak beste, letrak, historia, etnologia, eta gizarte- eta politika-zientziak sustatu eta zabaltzeko asmoz. Jose Ramon Zabalaren hitzetan, institutu horren komunikazio-organoa, Gernika aldizkaria, alegia, “euskal erbestearen kultura-esperientzia interesgarrienetako bat izan zen, mota honetako aldizkari gehienek kontuan hartzen ez zituzten pluraltasun- eta unibertsal-tasun-planteamenduak kontuan hartuta egindako argitalpen bakanetako bat”⁷⁴.

Saran bizi zela, Jose Miguel de Barandiaranek Eusko Ikaskuntza eta haren Ikuska argitalpena (1946) suspertu zituen, baita euskal ikasketetan haren homonimoa zen *Eusko Jakintza* (1947) ere, eta *Eusko Folklore: matériels et questionnaires* delakoaren serie berri bat egin zuen. Ataun jaioterrira itzuli zenean, *Anuario de Eusko Folklore* (1955) argitaratu zuen. Ekimen horiek guztiek maila handiko eduki intelektuala zuten.

Eta Eusko Ikaskuntza? Lehen Mundu Gerraren amaieran, ezi-nezkotzat jotzen zen “probintzia traidoreetan” erakundea berreraikitzea, nahiz eta buruan ideia hori zebilkien 1947an Aranzadi Zientzia Elkartea martxan jarri zutenei (hori jakin-arazi zion Jesus Elosegik Jose Miguel de Barandiarani 1948an)⁷⁵. Espero zitekeen gauza bakarra zen potentzia aliatuen presioak erregimen frankista hondoratzea.

1948ko otsailean, Eusko Ikaskuntzen Lagunartea eratu zen, Eusko Ikaskuntzaren hatsari eusteko eta haren kongresu-tradizioa bizirauteko. Ekimen horrek laguntza eskuratu zuen. Erbesteko Eusko Jaurlaritzaren eta, besteak beste, Manuel de Ynchausti (ikus *Zinema etnografikoaren aitzindari*, 66 or.) eta Manuel de la Sota mezenasen laguntza ekonomikoa eta giza laguntza jaso zituen (horren aurretik, azken horren aitak, sir Ramon de la Sota Llanok, alegia, erakundea diruz lagundu zuen Primo de Riveraren diktadurako urte zailetan)⁷⁶.

Eusko Ikaskuntzaren VII. Kongresua 1948ko irailean egin zen, Biarritzen. Elkartzeko topaleku gisa planteatu zen, bai eta hamalau urte lehenagoko azken kongresutik orduraino egindakoa berraurkezteko eta haren balantzea egiteko ere. Gerra Zibilaren ostean eta Lehen Mundu Gerraren erdian, Euskal Herrian kultura, hizkuntza, ekonomia, industria eta zientziak zer egoeratan zeuden aztertu zen. 263 komunikazio egin ziren, horietako bost euskaraz, eta egileen artean aurki ditzakegu,

besteak beste, zientzietako, arteetako, erlijioeko edo politikako pertsonen izenak, hala nola Jose Antonio Aguirre, Ramiro Arrue, Resurreccion Mª de Azkue, Jose Miguel de Barandiaran, Jon Bilbao, Julio Caro Baroja, Mariano Estornés Lasa, Jesus Galindez, Eugène Goyheneche, Antonio Irala, Manuel de Irujo, Ceferino de Jemein, Mixel Labeguerie, Javier de Landaburu, Manuel Lekuona, Marc Légasse, Ixaka Lopez-Mendizabal edo Philippe Veyrin.

Frantzia bide diplomatikotik presionatu zuen Francoren Gobernuak, kongresurik izan ez zedin. Biarritzeko konklabearen aurrean bi gobernu horiek oso urduri jarri zirela agerian geratzen da Espainiako Kanpo Arazoetako Ministerioaren ahozko protestak ikusita, bai eta Espainian Frantziako legazioaren arazoetarako arduradun Bernard de Chalvron-ek Quai d'Orsay-ra bidalitako txostenak ikusita ere⁷⁷. Iparraldeko prentsan, Tolosan, Parisen eta Frantziako beste eskualde batzuetan oihartzuna izan zuen kongresuak, eta haren oihartzuna handia izan zen euskal herritar erbesterratuak hartu zituzten herrialde guztietan. Bidasoaren hegoaldean isilarazia izan zen erabat.

Kongresu hartan erabaki zen, batetik, Euskararen eta Euskal Literaturaren katedra sortzea Bordeleko Unibertsitatean, eta, bestetik, urtero, abenduaren 3an, Euskararen Nazioarteko Eguna ospatzeko deialdia egitea, “ez soilik Euskal Herriko hiri-buruetan, hirietan eta herrietan, baizik eta euskal kolektibitateak dauden beste toki guztietan ere, jaioterritik gertukoetan zein urrutikoetan”. Harez geroztik, euskaltzale guztien egutegian finkatuta geratu zen egun hori.

1936tik 1948ra arteko hamabi urte tragikoen ostean, itxaropena piztu zen euskal kulturarentzat. Baina, horretarako, Kongresuaren amaieran hark airean utzitako lemarren mehatxua menderatu beharko zuen: “Ez dadila hil euskal arima!”⁷⁸.

VII. Kongresutik VIII. Kongresura

1948an, Lehen Mundu Gerran garaitua izan zen Ardatzeko indarrekin lerrokatu izana pairatzen ari zela, ez zirudien denbora asko beharko zenik diktadura frankista erortzeko. Baina ez zen halakorik gertatu. Egoerak okerrera egin zuen Iparraldeko bi kongresu horien artean igaro ziren sei urteetan.

Frantziaren posizioa irauli egin zen, eta hegoaldeko bizilagunarekin elkarlanean hasi zen, merkataritza huts-hutseko harremanetatik harago. Frantziak erabaki mingarriak hartu zituen, eta 1946az geroztik Iparraldetik euskal erbesteari ahotsa eman zion *Radio Euzkadi* ixteko erabakia izan zen horietako bat. 1950eko azaroan, lau urte lehenago onetsitako erregimenaren kondena baliogabetu zuen Nazio Batuen Erakundeak, eta 1953an sinatu ziren, alde batetik, Konkordatua Vatikanorekin, eta, bestetik, Estatu Batuekin hitzarmenak. Diktadurari onuragarri izan zitzaion Gerra Hotza, eta isolamendutik irteteko aukera izan zuen, 1955ean Nazio Batuen Erakundean (ONU) sartu ondoren.

Hori horrela izanik ere, bete egin zen Oliver Harvey estatu-idazkariorde ingelesak 1945eko uztaillean egindako iragarpen latza: “Zorionez, Espainia ez da mehatxu bat bakearentzat edo haren ondokoentzat. Bere buruarentzat baino ez da arrisku eta zorigaitz”⁷⁹. Arrisku eta zorigaitz. Atzerriko Eusko Ikaskuntzako kideek ongi baino hobeto zekiten hori, bai eta barneko askok ere.

Euskararen Nazioarteko Eguna antolatzeko batzordea osatu zuten Eusko Ikaskuntzako, Eskualzaleen Biltzarreko eta Gure Herria aldizkariako arduradunek, eta, haiekin batera, Herria aste-kariaren zuzendari Pierre Lafittek. Talde horretan sartu ziren gero William Boissel, Baionako Euskal Museoaren zuzendaria, eta Georges Hahn, Ustaritzeko Udako Nazioarteko Unibertsitatearen bultzatzailea. Talde horrek eman zion lehen bultzada

Euskal Ikasketen Institutu
Amerikarra Eusko Ikaskuntzaren
oinordeko gisa aurkeztu zen.

Eusko Ikaskuntzaren VIII. Kongresuari, eta hura gauzatzear arduratu ziren, batez ere, Manuel de Ynchausti, Manu de la Sota, Telesforo de Monzon, aurretik aipatutako Lafitte eta Louis Dassance, besteak beste.

“Euskal hizkuntza eta kultura: nola mantendu eta garatu” leloa aukeratu zuten 1954ko udako kongresurako. Guztira, 181 lan aurkeztu ziren VIII. Kongresu hartan, horietatik lau euskaraz, hamalau sail desberdinetan, eta Baionako Euskal Museoa eta Ustaritzeko Udako Nazioarteko Unibertsitatean egin ziren saioak (azken horretan Euskal Unibertsitatea izan zitekeenaten zirriborro bat ikusi zuen Ynchaustik)⁸⁰.

1954ko udako giro geldoak zerikusi gutxi zuen 1948ko gogoberotasunarekin alderatuta. Eusko Jaurlaritza krisi politiko handi batean zegoen murgilduta, eta aurreko kongresuan ez bezala, oraingoan ezin izan zuen laguntzarik eman. Hala, misio-teknikak erabili behar izan zituzten: dendetan diru-laguntzak banan-banan jaso zituzten Baionan, Biarritzen...; parte-hartzaileek beren poltsikotik ordaindu behar izan zuten bidaia; eta ez zen inprimatu kartelik, programarik, ez eta prospekturik ere. Aktak idazteaz arduratu zen Jean-Claude Larrondek esan bezala, “gabeziaren kongresua” izan zen.

Jardunaldi haietan bizi izan zuten giroa kongresuaren amaieran egin zuten dei dramatiko honetan laburbildu daiteke: “Erne euskaldunak: euskara hiltzorian dago”⁸¹.

Amerikako argiak

XX. mendeko diasporak euskal etxeen konstelazio bat sortu zuen kontinente amerikar osoan zehar. Euskal etxe haietan, elkartasuna eta babesa izaten zuten beren jaioterriitik urrun bizi zirenek, aisia-jarduerak eginda eta kultura propioa landuta: euskara-ikastaroak, jai tradizionalak, literatura, antzerkia eta

irratia, bai eta aldizkariak ere, askotan kolektibitate oso sakabanutua batzeko nahitaezkoak izan baitziren. Euskal etxe bakoitza informazio-txosten edo -organo bat sortzen saiatu zen.

Euskal erbestek berrogeiko urteetatik aurrera osatu zuen hemeroteka begiratuta, *Euzko Deya* idazpuruarekin inprimatutako paper asko aurkituko genituzke Londresen, Parisen, Buenos Airesen eta Mexikon, eta *Euzkadi* izenburuarekin Caracasen eta Txileko Santiagon. Era berean, euskal aldizkariak argitaratu ziren, esate baterako *Euzko Gogo*a, Guatemalan, edo *Basques*, New Yorken. Asmo handiagoak ziren Buenos Airesko Euskal Ikasketen Institutu Amerikarrak (Instituto Americano de Estudios Vascos) argitaratutakoak. Institutu horren zuzendari izan zen Gabino Garrika hamabost urtez, eta haren txostenean inprimatzen hasi zen *Inventario Bibliográfico Vasco* (1892-1950)⁸². Eta egile-aldizkariak ere izan ziren, nolabait esatearren: Isidoro de Fagoagarena (aurretik aipatutako Gernika, Baionatik Buenos Airesera igaro zena), Jokin Zaitegirena (*Euzko Gogo*a), eta Jon Oñatibiarena (*Argia*).

Zerrenda zehatz bat osatzeko helbururik gabe, hauek izan ziren irakaskuntzan, sormenean edo kulturaren sustapenean lan egin zuten beste erreferentziatzko pertsona batzuk: Andima Ibinagabeitia, Salvatore Mitxelena, Telesforo de Monzon (Eusko Ikaskuntza eredu gisa hartuta, Mexikoko Euskal Kulturaren Batzordeko zuzendari izan zen berrogeiko hamarkadaren lehen urteetan) eta Orixe eta Ixaka *ikaskuntza zale* oihak. Azken horrek, hots, Ixaka Lopez Mendizabalek, Andres Irujo-ekin eta Sebastian Amorrortu inprimatzaile buenosaiestarrekin batera, Ekin argitaletxea sortu zuen, hau da, “euskal erbestearen lorpen kultural handia”. Hasierako helburuak gainditu zituela ikusita, horrelaxe definitu zuen Jose Ramon Zabala⁸³ adituak barneko eta erbesteko euskal herritarren eta emigrazioaren artean zubi-lanak egin zituen egitasmo hori.

Arturo Campi3n, Eusko Ikaskuntzako ohorezko presidentea, 1918-1936. Horren liburu bat, *El genio de Navarra*, izan zen Ekinek Buenos Airesen argitaratutako lehena.

1942an, lehen liburua argitaratu zuen argitaletxeak: *El genio de Navarra*, Arturo Campi3nek idatzia.

Ezin dugu aurrera egin euskal erbeste errepublikar joria aipatu gabe. Idazle eta saiakeragileak: Juan Larrea, Cecilia G. Guilarte, Ernestina Champourcin; kritikariak eta filologoak: Carlos Blanco Aguinaga, Juan Bautista Avall3 Arce, Amado Alonso; kultura-kazetariak: Enrique Loubet, Juan de la Encina; filosofoak: Juan David Garcia Bacca, Eugenio Imaz; antropologoak: Pedro Armillas. Izen horiek ekarri ditugu hona XX. mendearen erdialdeko hamarkadetan Amerika hispanoaren bizitza kultural3an eta zientifikoan nabarmendu ziren beste askoren ordezkari gisa⁸⁴.

Barneko kultura

Berrogeita hamargarreko hamarkadaren amaieran eta hirurogeikoaren hasieran, euskal esparruaren jostura sozialak asko tenkatu ziren. Nazioz haraindiko aldaketa soziologikoen eta demografikoen ondorioz, belaunaldi-hausturak zailantzan jarri zituen mendearen erdialdera arte indarrean ziren baloreak eta ikuskerak.

Xabier Apaolaza irakasleak ondo sintetizatu du Euskal Herrian gertatutako *belaunaldi-aldaketa*. Gerra bizi eta jasan behar izan ez zuen —ez behintzat beren aurrekoen neurri berean— belaunaldi batek premia handia zuen, eta aldaketa handiak bultzatzen hasi zen.

“Gerra aurretik ospea hartutako pertson3k egindako lanarekin batera, kultura-ekoizle izaten hasi ziren, gero eta indar handiagoz, gazteez osatutako talde aktiboak, prestakuntza, balore eta heldutasun-maila askotakoak, baina beste gizarte baten lekuko zirenak. Gerra osteko euskal belaunaldi horrek bestelako gustu eta sentsibilitate estetiko, kultural eta soziopolitikoak zituen,

mendearen amaierako kultura-mugimendutik Bigarren Errepublikaren urteetara garatutakoekin alderatuta”⁸⁵.

Horren ondorioz, askatasun guneak zabaltzen hasi ziren. Urratsez urrats, kulturaren alorrean galdutakoa berreskuratzen hasi ziren, baina ez maila politikoa. Izan ere, erregimenak lubakian jarraitu zuen, diktadorea hil zen arte.

Ibon Sarasolak adierazi duen moduan, euskarazko literaturgintzaren berrikuntzarik garrantzitsuen gertatu zen 1954tik 1964ra. Baieztape hori zehaztu zuen gero Joan Mari Torrealdaik, eta hark adierazi zuen 1956. urte hori “ardatz bat” izan zela, eta “gerra osteko literaturaren historia haren inguruan biratzen zela, simetrikoki” (zenbait egile klasikoren lanak berrargitaratu ziren lehenengo aldiz 1936tik, itzulpen garrantzitsuak agertu ziren, gerra osteko lehen kongresua egin zuen Euskaltzaindiak...) ⁸⁶.

Horren aurretik, 1952an, Antonio Tovar filologoak, Salamanca Unibertsitateko errektoreak, euskal ikasketak Espainian normalizatzeko beharra ikusi, eta gure hizkuntza eta kultura ikastera bideratutako katedra bat sustatu zuen (bigarrena izan zen, aurretik aipatutako Bordelekoaren ondoren). Katedra horretan irakasle izatera gonbidatu zituzten Jose Miguel de Barandianar eta Koldo Mitxelena, eta horri esker, lehena Euskal Herrira itzuli ahal izan zen, eta, mundu akademikoan onartua izan zen bigarrena, nahiz eta antifrankista sutsua izan. Biek ala biek, Mitxelenak eta Tovarrek, alegia, bai eta Manuel Agud Querolek ere, beren gain hartu zuten Gipuzkoako Diputazioak babestutako Julio de Urquijo Euskal Filologia Mintegia kudeatzeko ardura, 1953an. Euskara batua finkatzeko kontzeptu eta metodologiak hamarkada horretan eta hurrengoan garatzen joan ziren, eta prozesu hura 1968an amaitu zen Arantzazuko frantzikostarren santutegiko kongresuan.

Arantzazu, kultura-erreferentzia garrantzitsua diktaduraren urteetan.

Urte horretan bertan, eta 1969an ospetsu bihurtu baino lehen, Oñatiko basilikara itzuli zen Jorge Oteiza eskultorea, aurreko hamarkadan eliza-hierarkiaren aginduz etendako frisoa amaitzera. Arantzazuk erakutsi zigun batasunak indarra emateaz gain, abangoardiako erlijio-artearen adierazle ere badela batzuetan (Saenz de Oiza, Chillida, Basterretxea, Lucio Muñoz, Alvarez de Eulate, Oteiza). Santutegi bat baino gehiago da Arantzazu: herria eraldatzen ari ziren korronte intelektual, estetiko eta kultural berrien ageriko irudia da⁸⁷.

Eta Oñatiko gune sakratuaz hitz egiten hasita, ezin dugu Jakin kultura-taldea aipatu gabe utzi. 1956an jaio zen gune horretan bertan, haren aldizkaria euskal kulturaren historiaren lekuko nagusia izan zen, eta, berebiziko garrantzia izan zuen XX. mendearen bigarren zatiko gizarte-sekularizazioaren prozesua ulertzeko.

Immigrazioa, sekularizazioa eta hezkuntza

Sekularizazioa eta immigrazioa garrantzia itzeleko bi mugimendu soziologiko eta demografiko izan ziren, eta eragin handia izan dute denbora luzean. 1951tik 1975era arte, ia-ia 600.000 pertsonak hartu zuen bizilekua Euskal Herri penintsularrean. Azken urte horretarako, jada, hiru herritarretik bat Euskal Herritik kanpo jaioa zen. Industrializazio azkarraren ondorioz, eremu berde asko fabrikagune bihurtu ziren, eta hirigintzan kaosa eta kutsadura nagusitu ziren. Horrek guztiak ingurumena kaltetu zuen, eta, aldi berean, mundu tradizionalako adierazpen immaterialak desagertuz joan ziren. Gizarte hartan, lana zen gizarte-motibazioen alfa eta omega, eta gehiegikeria asko egin ziren, etekin ekonomikoak lortzeko.

Euskal Elizak, Juan XXIII.aren eta Montini Aita Santuaren aldietan, gizartearekiko konpromisoa indartu zuen. Erromatik bultzatutako bidea izan zen hura, eta Vatikanoko II. kontzilioak (1962-1965) trinkotu egin zuen doktrina-joera hori. Nazional-

katolizismoan ez bezala, euskal elizaren ebangelio-mezuak lehenetsi egin zituen, besteak beste, langileak, emakumeak, gizatalde baztertuak eta herrialde esplotatuak. Tentsio handiak izan ziren apaizgaitegietan, eta sekularizazioek gora egin zuten. Urte horietan, gure elizbarrutietan ordenak hartzen zituen pertsona bakoitzeko lauk erabakitzen zuten eliz bizitza uztea.

Hezkuntza-sistemaren zatirik handiena Elizaren estalduraren pean geratu zen: ikastetxe pribatuak eta unibertsitateak, baita euskarazko hezkuntza ere. Izan ere, hasieran legez kanpokoak izan arren, ikastolek elizaren babesa izan zuten. Donostian, berrogeita hamargarreko hamarkadatik aurrera, Elbira Zipitriak ikasgela pribatuetara eraman zuen euskara. Haurrei bere etxean irakasten zien, euskaraz, Muñoz Ikastolan andereño eta gerra aurretik Eusko Ikaskuntzan bazkide aktiboa izandakoak. Kultura herrikoien nahiz Orixeren eta Lizardiren literatur-lanetako abesti, olerki eta ipuinen bidez lantzen zuten hizkuntza. Zipitriak garrantzia handia eman zion erlijioa irakasteari.

Bilbon, Zipitriaren ikasle izandako Maria Angeles Garai andereño-lanetan hasi zen San Nikolas parrokian, 1957tik aurrera. Elizaren eta Euskaltzaindiaren babesarekin, tituluak emateko baimen ofiziala jaso zuen Bilboko Azkue Ikastolak 1966an. Baimen hori lortzen lehena izan zen Bizkaian. Euskal eskolak ireki ziren gerora Iruñean, 1963an, eta Gasteizen, 1966an.

1964/65 ikasturtean 600 ikasle baino zertxobait gutxiagok ikasi zuten ikastoletan; hamar urte geroago, 27.000 haur matrikulatu ziren. Matrikula horien guztien lurraldekako bana-keta honako hau izan zen: % 0,8 Iparraldean, % 3,8 Araban, % 7,02 Nafarroan, % 21,6 Bizkaian eta % 66,7 Gipuzkoan⁸⁸.

Diktaduraren amaierako urteetan, euskaldunen tasa % 27koa zen Euskadin, eta % 11koa Nafarroan.

ASMOZTZA JAKITEZ

LOS TITANES
DE LA
CULTURA
VASCA

JAKITZER
DE
EUSKAL
HERRIA

COLLECCION: EUSKAL
KULTURA

Antzerki independentea eta Euskal Kanta Berria; adierazpen kultural eta aldarrikatzaileak hedatzen ari ziren 1960ko eta 1970eko hamarkadetan.

Gizarteko sektore dinamikoenen kontrakotasunak jazarrita, eta hura sustengatu zuten balore-sistemaren deskonposaketaren aurrean, diktadura frankistak indarkeria baliatu zuen. 1967tik 1975era bitarteko epean, zazpi salbuespen-egoera abiarazi ziren Euskal Herrian. Hirurogeiko hamarkada amaitzen ari zela, Parisko kaleetan iraultza utopiko bat, Pragan askatasunaren udaberria, eta mundu osoan Vietnameko gerraren kontrako manifestaldiak gertatzen ari zirela ikusita, erregimen autokratiakoaren aurkako borrokan erroldatu ziren ehundaka euskal gazte, bide baketsuak nahiz indarkeriazkoak erabilita.

1966an eta 1967an, ETaren V. Asanbladak honako lau fronte hauetan bere ekintzak biderkatzea erabaki zuen: fronte militarrean, fronte politikoan, langileen frontean eta kulturaren frontean. Azken horretan, euskararen, unibertsitatearen, artearen eta gizarte-eskolen alorrean kontrabotere bat sortzea erabaki zuen. Baina hamarkada horren amaieran, fronte militarra eta langileen frontea ziren berezko dinamika bat izaten jarraitzen zuten bakarrak. Bi fronte horien arteko kontrakotasunaren ondorioz, barne-krisi ugari izan ziren. Burgosko Prozesuan hamasei militante auzipetu zituzten, eta, horren ondoren, nazionalismo berriaren izaera erradikalak eta utopikoak kutsatuta geratu zen ETA militarra. 1973ko VI. Asanbladaren ondorioz, militante batzuek erakundea utzi zuten, eta horietako batzuk kulturaren alorrean eta alor intelektualean nabarmendu ziren gerora. Hurrengo urtean, langileen frontea zatitu, eta alderdi eta sindikatu-indar bihurtu zen⁹².

1975eko udaz geroztik, tentsioa asko handitu zen kalean, eta tentsio horrek guztiak eztanda egin zuen irailean, diktadurak 1936ko udan hasitako odolezko zirkulua itxi eta azken afusilamenduak egin zituenean, hain justu ere. Franco azaroan hil zen, eta, orduan bai, irekiera-prozesu geldo bat hasi zen, zalan-tza handikoa, baina atzera-bueltarik ez zuena.

Zinema etnografikoaren aitzindari

Manuel de Ynchausti (1900-1961) Manilan jaio zen euskal emigranteen familia batean, eta itsasoaz haraindiko merkataritzako negozio arrakastatsu bat hartu zuen herentzian. Eusko Ikaskuntzako kide izan zen 1923. urteaz geroztik.

Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuan "zinta zinematografikoak grabatzeko" deia egin zen, eta, dei horri erantzuteko, euskal dantzei, jokoei, kirolei eta tipoei buruzko pelikula-kopuru zehaztugabea grabatu zuen 35 mm-tan. *Eusko Ikusgayak* izenburupean, gaur egun kontserbatzen diren zortzi dokumentalak dokumentalismo etnografikoaren pieza aitzindariak dira⁹³.

Gerra ostean, Frantzian euskal errefuxiatuak hartzeko lan egin zuen, eta Estatu Batuetako Aguirre lehendakariaren erbestea kudeatu zuen. Eusko Ikaskuntzaren 1948ko eta 1954ko Kongresuak antolatzeko lanetan arduradun ere izan zen⁹⁴.

Biarritzko Lizeoa, Eusko Ikaskuntzaren
VII. Kongresuaren egoitza (1948).

Bigarren aldia: 1976-2018

4

4.1. Anabiositik suspertzera

Krisia eta itxaropenak

Trantsizio politikoa atzeraldi ekonomikoko eta XIX. mendetik herrialdeko oparotasuna finkatu zuen industria-ereduaren krisi larriko aldi batekin batera gertatu zen. Prozesu traumatikoa izan zen, eta 80ko hamarkadako birmoldaketak industrialde zabalen eraisketa ekarri zuen, batez ere Bilbon eta Nerbioiko siderurgia-gerrikoan. Bizkaia, 1971n Espainiako *per capita* errenta handieneko probintzia zena, hamalagarren postura jaitsi zen 1985ean; denbora-tarte berean, Gipuzkoa aberastasunean bigarrena izatetik hamaikagarrena izatera pasatu zen; eta Nafarroa, zortzigarrenetik hamargarren postura. Ekoizpena beheraka zihoan eta langabezia goraka: % 22,7koa zen Euskadin eta % 17,7koa Nafarroan. Urte batzuk lehenago Espainiako beste lurralde batzuetatik etorritako langile asko jaioterrira itzuli ziren, edo beste leku batzuetara joan ziren, lan bila.

Gainera, arazo ekonomikoari krisi politikoa gehitu zitzaion. 1977ko lehen hauteskundeek hauteskunde-mapa heterogeneoa ekarri zuten. Euskal lurretan, Partido Socialista Obrero Español, Eusko Alderdi Jeltzalea eta Unión del Centro Democrático (UCD) alderdiak lortu zituzten eserleku gehien. Euskadin boto ez-nazionalistak batu zuen gehiengoa, bozkatuena EAJ izan

bazen ere. Araban eta Nafarroan UCDren inguruan bildutako eskuinak lortu zuen garaipena, PSOE atzetik zuela.

1978ko urtarrilaren 4an, Araban, Bizkaian eta Gipuzkoan erre-gimen aurreautonomikoa ezarri zen, Nafarroatik bereizita; azken horrek foru-erregimena eguneratzeko bidea jarraitu zuen (Foru Hobekuntza). Gernikako Estatutuak zirrikitu bat utzi zuen bi erkidegoen arteko instituzio-etena lehengoratzeko aukera araututa, bi erkidegoek demokratikoki hala erabakiz gero. Ezker abertzaleak 1979ko hauteskundeetan parte hartu zuen (1977an ez zuen parte hartu), baina konpetentzia-marko berria onartu gabe. Orduan, boto nazionalistak ez-nazionalis-tena gainditu zuen hiru lurralde historikoetan, baina oso atzean geratu zen Nafarroan; azken horretan UCD izan zen berriro ere zerrenda bozkatuena⁹⁵.

Etaparen jarraitu zuen frankismoaren azken etapan asko nabarmendutako armen kulturak, eta horrek amildegi ertzera eraman zuen gizartea. Amnistiek, erbesteratuen itzulerak eta alderdiek hauteskundeetan lehiatzeko askatasunak ez zuten odoljariora eten. ETAren zati batek, politikoenak, zuzeneko ekintza utzi zuen, baina korrante militaristak jarraitu egin zuen, euskal hiritarren gehiengoaren mandatu demokratikoari entzungor eginez; deskontrol polizialak eta eskuin muturrak estatuko aparatuekin zituen konexioen bidez eragiten zuen bel-

José Miguel de Barandiaran parte-hartzaileak
agurtzen, 1978ko batzar historikoan.

1936tik 1978ra arteko protagonistak:
José Miguel de Barandiaran, Justo Garate,
Aingeru Irigaray, Joaquín Irizar,
Manuel de Irujo, Manuen Lekuona eta
Agustin Zumalabe.

honako hau jakinarazteko: “iritxi dala Eusko Ikaskuntzak bere lan etenak bir-asteko ordua, eta erriaren serbitzurako eta Euskal-Kulturaren onerako bere burua bir-eskeintzeko une egokia”. Horretarako, Batzar Nagusi baterako deia egin zuten, berreguneratzearen eta biziberritzearen alde aurreko urratsa izan zedin (ikus *Eranskinak: Hiru idatzi mende baterako*, 2. testua, 112 or.)⁹⁸.

Berreratzeko unea

Sancti Spiritus Unibertsitatea XVI. mendearen lehen erdian eraiki zen Oñatin, bertako herritarra zen Rodrigo Mercado de Zuazola apezpikuaren borondatez. Jakina denez, udalerrri horretan egin zen, hain zuzen, Eusko Ikaskuntzaren lehen Kongresua, 1918. urtean. Eraikin errenazentista hori egokia zen Eusko Ikaskuntzaren jarduerari berrekiteko biltzarra ospatzeko. Edo José Maria Busca Isusi zientzialariak ordu hartan erabilitako esamoldea beste behin baliatuz: 1936tik bizi zuen “anabiosi-egoera” amaitzeko, bizi-konstanteak minimora murriztuta izan baitzituen.

Laurehun pertsona inguruk jaso zuten deialdia, gerraurreko azken Batzorde Iraunkorretik bizirik iraundakoek sinatutakoa: Jose Miguel de Barandiaranek, Etnografia eta Historiaurrea saileko batzordekideak; Justo Garatek, Medikuntza saileko batzordekideak; Aingeru Irigarayk, 1933tik Lehen Mailako Irakaskuntza saileko ordezkariak eta 1935etik erakundeko idazkariordeak; Joaquín Irizarrek, Arkitektura saileko batzordekideak; Manuel de Irujok, hori ere 1936an batzordekidea Administrazio orokorraren arloan; eta Manuel Lekuonak, Literatura sailekoak. Sei horiez gain, Agustin Zumalabek sinatu zuen deialdia. 1934tik bulegoetan lan egin zuen, eta idazkari-kudeatzaile funtzioak bete zituen une horretan: antolaketa-ikuspegi handiko gizona; bere ekarpena erabakigarria izan zen 1978ko irailaren 17an, igandearekin, biltzarra egin zedin.

Biltzarraren aurretik, ekitaldi akademiko bat egin zen, berrogeita bi urteko debekuaeren ondoren. Hamahiru espezialistak eusko ikasketetako hainbat diziplinen egoeraren balantzea egin zuten: Julio Caro Barojak (Antropologia eta Etnografia), Edorta Kortadik (Arte Ederrak), Juan Jose Etxeberriak (Gizarte eta Ekonomia Zientziak), Carlos Santamariak (Fisika eta Kimika eta Matematika Zientziak), Iñaki Barriolak (Medikuntza Zientziak), Jesus Elosegik (Natur Zientziak), Adrian Celayak (Zuzenbidea), Francisco Salinasek (Nafarroako ikasketa eta lan juridiko-foralak), Ander Manterolak (Hezkuntza), Andres Mañaricuak (Historia-Geografia), Manuel Lekuonak (Hizkuntza eta Literatura), Jorge Riezuk (Musika eta Folklore), eta Jesus Altunak (Historiaurrea eta Arkeologia).

Barandiaranek elkarrearen historia laburbildu zuen, eta etorkizuneko aukera batzuen berri eman zuen.

“Bainan oroi bear degu, oraingo mundu au ez dala guda-aurrekoa bezala. Orain teknikak, erainkinak, nagusialdeak, lantegiak eta milla eratako estugarriak edo erasoak darabillega gizaki bakoitza aizeak orbela bezala; bainan geldiur gabeko igitze ontan ere zenbait gauza beti dirauten dutenak ba-dirala eta berak oiñarritzat artu bearra ezagutu. Oiñarri edo egikuntza ortatik aurrera jo bear, bada. Eta Gure Eusko-Ikaskuntzak ala bear du izan: Ikerketa oiñarritzat darabilen elkarte”⁹⁹.

Irautza tekniko agerikoa alde batera utzita, eten handia gertatu zen iraganeko egoerarekiko. Gerraurreko Eusko Ikaskuntzaren jomugak, nagusiki, hezkuntza-sistema publikoa eta autogobernua ziren. Bere jardunarekin, zer falta zen ikusaraztea lortu zuen. Baina *ikaskuntza* zaleek 1918tik eta gogoz saiatuta lortu nahi zituzten helburuetako asko lortze-bidean ziren, egitura instituzionalen eta gobernuaren ezarpenarekin.

Hala, unibertsitate-barrutia sortu zen 1977an, eta hiru urte geroago, Bilboko Unibertsitatea. Haren mende zeuden hiru probintzietako ikastegi publikoak, eta, aurrerago, Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU) bilakatu zen. 1987an, Foru Komunitateko parlamentuak Nafarroako Unibertsitate Publikoa sortzeko baimena eman zuen. Horrenbestez, eten luze baten ostean, zer bide hartu pentsatu behar izan zuen Eusko Ikaskuntzak, gizartearen alde lanean jarraitzeko. Hausnartzekoak zituen, era berean, bideragarritasun formala, babesak, ekintza-bideak eta egokitasun historikoa. Zalantza horien aurrean, Koldo Mitxelenak honako hau erantzun zuen: “Gure herrialdeak dituen premiei erantzuten asmatzea izango da gakoa”. Bere sinesgarritasunari eusteko, gizartearen premia horiek hauteman behar zituen, eta testuiguru eta bide egokiak landu eta baliatu behar zituen.

Oñatiko biltzar historikoan, Jose Miguel de Barandiaranek helburu komun honekin lan egiteko bultzada eman nahi izan zuen: “gure Elkartea, guztion lanari esker, euskal ikerkuntza eta ikaskuntzarako gunea izan dadin, hemengo eta mundu osoko euskalarien bilgunea edo elkargunea”. Hilabete batzuen buruan, Batzorde Iraunkorrek helburuen eta programaren lehen zehaztapena onartu zuen:

“Eusko Ikaskuntza, Arabako, Gipuzkoako, Nafarroako eta Bizkaiko aldundiek sortua, euskal kulturaren munduan interesgarriak diren gai guztien ikerketa eta ikaskuntza helburu duen erakundea da. Zeregin horretan lan egin nahi duen edozein pertsona sartu ahal izango da elkartean, kredoak eta ideologiak alde batera utzirik. Elkartean zientzia-korrante guztiek izango dute lekua, antagonikoak izanda ere, eta bakar-bakarrak objektibotasuna, esfortzuaren argitasuna eta beharrezko zorroztasun zientifikoa duten lan-metodoen erabilera eskatuko dira.

Aipatutako helburuarekin eta ideologia-irekieraren printzipioekin bat etorritik, euskal ondare kulturala osatzen duen edo osa dezakeen guztira zabalduko da Eusko Ikaskuntzaren jarduera-esparrua, geografia- eta administrazio-mugarik gabe; eta horretarako, jarduketazehatz hauek lehenetsiko dira:

- Bazkideen artean euskal kulturaren ikaskuntza, ikerketa eta dibulgazioa areagotzea dakarten jarduerak sustatzea, eta horretarako behar den babes ematea.
- Euskal Herriko kultura-arloko helburuen elkargunea sustatzea, kultura-mugimenduak koordinatuz eta sustatuz.
- Euskal kulturari aintzat hartu gabe dauden edo arretagutxiegiz jarri zaien kultura-esparruak sustatzea.
- Bere esparruan, kultura unibertsalaren ezagutza handiagoa sustatzea”¹⁰⁰.

Horrenbestez, lan handia zegoen egiteko. Lan hori, ordea, behar bezala bideratu eta koordinatu behar zen. Horri ekin zioten zuzendari berriek, erreleboa ziurtatu zuten kide historikoak agur esaten zihoazen bitartean. Joaquín Irizar 1979an hil zen, Manuel de Irujo 1981ean, bi urte geroago Aingeru Irigaray, eta 1987an Manuel Lekuona. Justo Garate eta Jose Miguel de Barandiaran izan ziren gerraurreko Batzorde Iraunkorretik laurogeita hamargarren hamarkadara iritsi ziren bakarrak.

4.2. Jose Miguel de Barandiaranen lehendakaritza, 1978-1991

Eta errepublikanoko egituren eta dinamiken jarraipena izan zen Jose Migel Barandiaranen agintaldiaren ezaugarri nagusia. Aldaketa gutxi batzuk egin ziren elkartearen estatutuetan, zenbait alderdi aldatzeko. Zuzendaritza-organoetako kide

izateko aukera eman zitzairen emakumeei eta 23 urtetik beherakoei –ordura arte ez zuten horretarako aukerarik–, eta lurraldekako lehendakariordetzak sortzeko aukera arautu zen.

1976-1977 urteetan osatutako taldearen behin-behinekotasunari amaiera emanez, 1979ko maiatzaren 26an Gasteizen egin zen bigarren Batzar Nagusian, lehen Batzorde Eragilea aukeratu zen demokratikoki:

Lehendakaria: Jose Miguel de Barandiaran
Arabako lehendakariordea: Armando Llanos
Bizkaiko lehendakariordea: Ander Manterola
Gipuzkoako lehendakariordea: Imanol Olaizola
Nafarroako lehendakariordea: Jose Maria Jimeno Jurio
Idazkari nagusia: Agustin Zumalabe
Idazkariordea: Gurutzi Arregi
Diruzaina: Juan Jose Etxeberría
Diruzainordea: Jose Antonio Loidi

Batzarren arteko organo erabakitzaile gorenean, Batzorde Iraunkorrean, 1936tik bizirik iraundako sei kideak sartu ziren, biziarteko kide gisa; aitoren hori egin zitzaion Fausto Arocnari ere (bulegoko buru izan zen 1919-1928 aldian, eta, Gipuzkoako Aldundiko artxibozain-postutik, elkarteko dokumentu-artxiboaren *aingeru guardakoa* izan zen, elkarte debekatuta egondako berrogei urteetan). Batzordean lau foru-erakunde sortzaileetako ordezkariak parte hartu zuten, hamabost zientzia-alorretako ordezkariekin eta Juan Garmendia Larrañaga eta Gurutzi Arregi idazkari kudeatzaileekin batera. Unibertsitateek eta herrialdeko ikasketa-erakunde nagusiek ere hitza eta botoa zuten.

Gipuzkoako Aldundiaren jauregian (eta Hondarribiako Ramery jauregian) bitarteko aldi bat igaro ostean, Eusko Ikaskuntzak bi

egoitza izan zituen Donostiako Zabalgunean: 1982tik aurrera Txurruka kalean, eta 1987tik aurrera Legazpi kalean. 1994an, Miramar jauregiara aldatu zen egoitza. 1982an, lurralde-bulegoak ireki ziren Gasteizen (Vicente Goicoechea kalean) eta Bilbon (Arbieto kalean), aldundien laguntzarekin. Beste bat ireki zen Iruñean (García Castañón kalean).

Bazkideen lehen zerrenda ofizialak 1.304 izen biltzen zituen. Ikasle gazteak eta kategoria profesionalak ugari ziren. Emakumeak ziren ia herenak. *Bazkide birfundatzaileen* zerrendak bikaintasun ukaezineko eta aniztasun handiko talde intelektuala osatu zuen¹⁰¹.

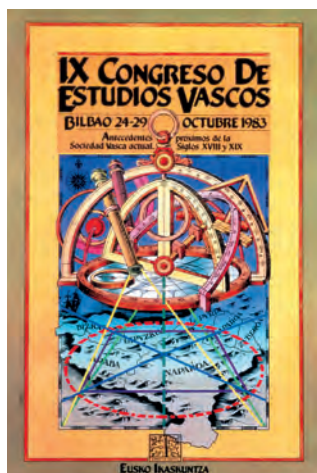
Bazkide babesle gisa hainbat erakundek parte hartu zuten: udalak, ikastetxeak, liburutegi eta museoak, argitaletxeak eta artxiboak, enpresa txiki eta ertainak, banku eta finantza-erakundeak, elkargo ofizialak, erlijio-kongregazioak...

Lurraldeka, Gipuzkoak eta Bizkaiak egin zuten, berriz ere, ekarpen handiena; Iparraldeko ordezkariak geroago sartu ziren.

Panoptika garaikidea

1981ean, Agustin Zumalabe hil zenean, Edorta Kortadi Olanok bete zuen Idazkari Nagusiaren postua (Arte Plastiko eta Monumentalen saileko lehendakari izan zen ordura arte). Hamar urte baino gehiagoan, Kortadi izan zuen kudeaketaren ardura-duna, eta elkarrearen ordezkaria ere izan zen, lehendakariaren adin handia aintzat hartuta. Olatz Zumalabe (idazkari teknikoa), Itziar Rekarte eta Alfredo Gonzalo (bulego-lanetan) aritu ziren, lehen urteetan, egoitza nagusian. Geroago, Jose Angel Ormazabal sartu zen (idazkari teknikoa izan zen lehenik, eta argitalpenen idazkaria geroago).

Edorta Kortadik liburu honetan (ikus Kortadi, 276 or.) laburbiltzen du erakundearen lehen urteetako espiritua:

Euskalerriko Historia
Kontenporaneoko
Dokumentazio Zentroa,
Hondarribian 1980an
egokitua.

“Eusko Ikaskuntzak bizi berri bati ekin zion 1978an. Urte horretarako, aldatuak ziren gauza asko, eta ez guztiak kalterako, alderdi dezenteak hobera egin baitzuten. Hala ere, politika kultural kaskarrekin eta eraginkortasunik gabeko zentralismoak ondorio mingarri ugari izan zituzten.

Gerra ondoren jaioetako belaunaldi gazteen ekarriaz elikatu zen Eusko Ikaskuntza. Gogotsu bizitako urteak izan ziren, ilusio handikoak, lan konpartituaren inguruan. Erakunde demokratikoen zerbitzura jarri ginen, laguntza eman genien eta, aldi berean, haien gabeziak estaltzen saiatzen ginen, egitura oraindik prekarioak iristen ez ziren lekuetara iristeko. Lan handia egin zen; izan ere, urte askotan ehunka lagunek esparru guztietan egin dute lan. Mota askotako jendeak egin du lan hori, adin, jatorri, sentikortasun eta bizi-ikuskeraren arabera, uztartu baitira lan hori guztia egiteko.

Presarik, baina etenik gabe, trantsizio politikoan eratu ziren foru-aldundi berriek, Eusko Jaurlaritzak eta Nafarroako Gobernuak hartu eta egituratu dituzte Eusko Ikaskuntzak bere bigarren etapa horren hasieran abiatu zituen ekintza eta egin zituen eskakizun horietako asko”.

Hori zen egoera. Alde batetik, premiazko iritzitako beharrak, artean erakunde ofizial hasiberriek beren gain hartzen ez zituztenak, asetzen saiatzen zen; eta beste alde batetik, ikerketa sustatzen zen lan-sailen bidez. Ezagutzaren zabalkundea eta gizarteratzea zen hastapenetako hirugarren oinarritzko zutabea: argitalpenak, jardunaldiak, mintegiak, hitzaldiak, foroak, etab. Eta, nola ez, Eusko Ikaskuntzaren Kongresuak.

Eusko Ikaskuntza berreraiki ondorengo lehen kongresua XVIII. mendetik aurrerako euskal garaikidetasunaren gaineko begirada panoptiko gisa antolatu zen. Historia hurbileko gertaerak

aztertzeaz gain, euskal gizartearen gaineko analisia sustatzea zen hitzordu haren helburua, haren alderdi guztiak eta denboran zehar izan duen eraketa kontuan izanda: “Gure herria azken bi mendeetan nolakoa izan den, nola konpondu dituen bizitzak ekarri dizkion arazoak eta nolako portaera izan duen bere ibilerako hainbat alderditan”. Euskal Herrian hasten ari zen etapa berriari laguntzeko modu egokia zen, bai eta elkartearen eginkizunari buruz hausnartzen laguntzekoa ere.

“Gaurko euskal gizartearen sorburu hurbilak, XVIII-XIX. mendeak” epigrafearekin, Eusko Ikaskuntzaren IX. Kongresuan (Bilbo, 1983ko urria) ezagutza-arlo askotako espezialistak elkartu ziren, eta alderdi hauen analisia egin zuten: marko historikoa (Miguel Artola), alderdi ideologikoak (Vicente Manterola), industria-ekonomia (Luis Maria Bilbao), lehen sektoreko ekonomia (Emiliano Fernández de Pinedo), ekonomia eta iraultza burgesa (Javier M. Donezar), gizartea (Ignacio Olabarri), historia erlijiosoa (Isidoro Pinedo, Francisco Rodríguez de Coro), euskara (Koldo Mitxelena), euskal literatura (Jesus M. Lasagabaster), medikuntza (Luis Sánchez Granjel), hezkuntza (Carmelo Sáenz de Santamaría), arkitektura (Carlos Sambricio), musika (Jose Luis Ansorena) eta Euskalerriaren Adiskideen Elkarteari buruzko azterketa (Jose Ignacio Tellechea Idigoras).

Dokumentazioa eta artxiboak

IX. Kongresuaren programan, ikerketa-lanaren oinarritzko lehengai-euskarriei buruzko txosten bat aurkeztu zuen Historia-Geografia sailak: artxiboei buruzkoa, alegia. Txostenean, arazo premiazkoenak zerrendatu ziren, eta aurre egiteko iradokizunak proposatu. Lehenetsunaren artean, tresna deskriptiboak sortzea adierazi zen: inbentarioak, katalogoak, gidak...

Testuinguru horretan, 1979ko martxoan, garai hartako euskal historiari buruzko materialak biltzeko zentro bat sortzea pro-

my n. de. l. m. p. z

52

12
legitim
m. l. d. v. l. l. d. m. d. m. p. z. x. x. d. i. a. s. d. e. m. e. s. d. h. e. n. d.
d. d. m. y. d. m. o. s. d. d. i. o. v. n. a. c. f. i. r. m. a. d. a. d. e. t. y. m. v. o. m. o. r. c.
h. p. a. n. d. a. d. a. d. g. o. p. i. r. d. g. o. y. o. d. n. o. y. e. d. m. u. l. t. i. d. i. d. e.
c. p. t. a. n. t. p. o. r. t. a. q. u. i. n. t. d. i. d. i. t. o. h. n. o. l. e. g. r. i. m. o. d.
m. i. n. d. e. l. e. m. p. z. o. l. e. o. v. v. o. n. a. d. i. e. d. m. a. b. a. f. u. l. e. n. m. y. d.
d. l. t. z. d. d. i. g. n. e. l. y. n. o. t. d. e. d. p. o. n. a. d. e. p. e. d. o. n. m. y. y. z. c.
p. o. n. t. i. n. u. t. a. n. d. h. i. p. o. l. e. g. e. n. o. d. m. a. d. p. i. n. y. d. o. n. s. h.
p. o. l. e. g. e. o. d. e. n. y. d. d. e. m. i. n. t. o. m. (m. d. l. e. s. o. r. e. h. e. n. d. e. s. a. r.)

Ja d. d. v. l. l. e. l. n.

53

53
c. p. t. a. n. t. d. d. i. o. n. e. f. i. r. m. a. d. a. d. e. t. y. e. d. l. a. d. y. i. n. u. o. s.
d. m. o. r. s. d. f. f. e. n. d. i. d. e. d. g. o. p. i. r. d. g. o. y. o. d. n. o. y. e. d. m. u. l. t. i. d. i. d. e.
c. a. d. d. e. l. y. n. o. t. p. o. r. t. a. d. l. o. n. s. d. i. t. o. s. h. n. o. m. i. d. v. n.
d. e. n. s. m. v. d. l. a. d. i. g. n. e. s. d. e. f. u. e. r. o. d. v. i. z. n. y. a. d. i. p. e. d. d. v. l. l. e. l. n.
p. o. n. a. n. o. d. e. h. p. d. i. n. d. e. n. d. a. n. o. d. m. a. d. i. e. n. l. o. g. y. l. o. t. i. n. y. o.
c. l. e. d. e. f. i. p. a. r. a. d. m. i. n. l. u. n. a. m. i. n. e. m. i. r. o. d. e. n. a. r. a. m. a. r. c. a. n. y.

py d. n.

54

c. p. t. a. n. t. d. d. i. o. n. e. f. i. r. m. a. d. a. d. e. t. y. e. d. l. a. d. y. i. n. u. o. s.
d. m. o. r. s. d. f. f. e. n. d. i. d. e. d. g. o. p. i. r. d. g. o. y. o. d. n. o. y. e. d. m. u. l. t. i. d. i. d. e.
p. o. n. t. i. n. u. t. a. n. d. h. i. p. o. l. e. g. e. n. o. d. m. a. d. p. i. n. y. d. o. n. s. h.
c. p. t. a. n. t. d. d. i. o. n. e. f. i. r. m. a. d. a. d. e. t. y. e. d. l. a. d. y. i. n. u. o. s.
d. m. o. r. s. d. f. f. e. n. d. i. d. e. d. g. o. p. i. r. d. g. o. y. o. d. n. o. y. e. d. m. u. l. t. i. d. i. d. e.
c. a. d. d. e. l. y. n. o. t. p. o. r. t. a. d. l. o. n. s. d. i. t. o. s. h. n. o. m. i. d. v. n.

d. i. p. o. n. t.

55

c. p. t. a. n. t. d. d. i. o. n. e. f. i. r. m. a. d. a. d. e. t. y. e. d. l. a. d. y. i. n. u. o. s.
d. m. o. r. s. d. f. f. e. n. d. i. d. e. d. g. o. p. i. r. d. g. o. y. o. d. n. o. y. e. d. m. u. l. t. i. d. i. d. e.
c. a. d. d. e. l. y. n. o. t. p. o. r. t. a. d. l. o. n. s. d. i. t. o. s. h. n. o. m. i. d. v. n. i. o. m. a. d. e. m. i. n. d.
d. l. a. d. i. d. a. d. d. e. f. i. r. m. a. d. a. d. d. e. t. y. e. t. i. s. t. a. p. o. r. e. l. e. t. o. c. u. l. a. b. d. e. l. e. h. p. o.

p. p. a. t. i. n. o.

56

56
p. o. r. q. u. i. t. o. p. o. r. p. a. t. i. d. v. o. c. p. o. p. a. t. i. n. o. v. d. l. a. l. u. b. a. d. d. e. x. e. r. e. z.
d. e. f. r. o. n. t. i. n. o. s. e. s. f. r. e. h. a. f. r. e. n. g. o. d. o. s. p. o. r. n. o. s. d. i. n. y. z. q. u.
r. e. y. d. a. m. i. n. d. v. r. a. d. i. n. a. m. i. d. v. n. a. e. d. e. m. a. s. d. e. z. f. i. n. d. e. s. c.
c. i. r. a. n. e. l. a. s. e. t. i. f. u. r. e. a. s. e. g. i. n. e. d. y. e. e. d. m. a. l. l. o. d. e. p. a. f. a. z.
v. n. d. i. l. a. s. d. i. l. l. e. n. d. e. d. h. a. z. e. g. r. a. d. l. o. c. m. o. r. o. s. h. e. n. e. m. y. g. o. d. e.
i. n. f. a. m. i. f. r. e. t. u. t. o. h. a. c. o. u. o. s. d. i. g. n. i. t. o. s. d. e. d. i. t. a. t. a. n. t. o. g.

Iruñeak hiru erakusketa hartu zituen Eusko Ikaskuntzaren X. Kongresuan, artxibategiei, liburutegiei eta museoei buruzkoak (1987).

posatu zuen Juan Carlos Jiménez de Aberasturik¹⁰². Espainiako Historia Garaikideari buruzko Dokumentazio Zentroa, Frantziako Zientzia Ikerketarako Guneak (CNRS) babestutakoa, zen eredu. Orduko zuzendaria zen Manuel Tuñón de Lara irakasle-ari biziki interesatu zitzaion sortzen ari zen proiektu hori. Zentroaren helburua Gerra Zibilaz geroztik sakabanatuta zegoen dokumentazio nagusia biltzea zen. Garai hartan aktibo zeuden ikertzaileak hartu ziren kontuan, baina baita etorkizuneari garai horretako historia idatzi beharko zutenak ere: Trantsizioko urte bizien historia biltzea zen xedea. Liburuak, egunkariak, aldizkariak, liburuxkak, esku-paperak, kartelak eta garai hori aztertzekeo interesekoa izan zitekeen dokumentazio politiko eta sozial oro bilduko zen. Anbizio handiko ekintza zen, eta denboraren poderioz, aukera errealean arabera birdimentsionatuz joan zen. Horrekin batera, 1984an *Cuadernos del Centro de Documentación de Historia Contemporánea del País Vasco* izeneko lana osatzeari ekin zitzaion, eta haren zortzi liburuki argitaratu ziren hurrengo hamar urteetan.

Gaur eguneko Historiaren agiri-dokumentuen bil-tokia Euskadiko Artxibo Historikoan dago 2018tik, ikerketarako funtsezko erreferentzia da, eta lehen mailako iturriak biltzen ditu, bai Euskal Herriko XX. mendeari buruzkoak, bai, bereziki, frankismoari eta trantsizioari buruzkoak.

1982an, beste argitalpen bat sortu zen: *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco*. Bilduma hori elkartek sortutakoen artean oparoena da, RIEVen atzetik; 153 zenbaki ditu 2017. urtera arte, eta aurrera darrai bere sorrera eragin zuten ideiei jarraituz: Erdi Aroko euskal dokumentazioa, gure geografian zein kanpoko artxiboetan dagoena, transkribatu eta argitaratzea. Paleografoak prestatzeko, ikastaroak antolatu ziren eta transkripzio-beken deialdiak egin ziren¹⁰³ (Ikus Erdi Aroko dokumentu-iturriak, 80 or.).

Horrez gain, 1986an Eusko Ikaskuntzak Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako artxiboen errolda argitaratzeari ekin zion; ondoren liburutegiena egin zuen, eta azkenik, garai hartan irekita zeuden euskal museo guztien zerrendaren liburuki bat atera zuen.

Jardunbide hori guztia Eusko Ikaskuntzaren X. Kongresuaren ospakizuneari (Iruñea, 1987ko apirila) bildu zen, kongresua artxiboei, liburutegiei eta museoei eskainia baitzen osorik. Alde batetik, profesionalak, teknikariak, erakundeetako ordezkariak eta adituak gonbidatu ziren, egoeraren eta hutsune nagusien diagnostikoa egiteko. Beste alde batetik, beste inguru batzuetan entseatutako esperientziei, martxan zeuden proiektuei eta informatikaren eta teknologia berrien atarian zeuden aplikazio teknikoei buruzko informazioa eman zen.

X. Kongresuaren ondotik iritsi ziren artxiboetako ikerketametodologiari buruzko jardunaldiak eta ikastaroak; bibliotekologiako, artxibategietako, paleografia eta diploma-ziako ikastaroak; eta dokumentazio-zentroen planifikazioa, antolaketa eta kudeaketa. Artxiboen, funtsen eta liburutegien katalogazioak, inbentarioak eta antolamenduak egiten hasi ziren. Horrekin guztiarekin, ikerketa historikoak egiteko oinarritzko lanketa egin zuen Eusko Ikaskuntzak.

Lan-sailak

Azaldu dugu Eusko Ikaskuntzak hogeita hiru sail zituela 1936an, baina hamabost osatu zituela 1978an. Zehazki, hauek osatu zituen: Antropologia-Etnografia; Hizkuntza eta Literatura; Historiaurrea-Arkeologia; Gizarte eta Ekonomia Zientziak; Musika eta Folklorea (antzina bananduak); Medikuntza Zientziak; Zuzenbidea; Natur Zientziak; Arte Plastikoa eta Monumentalak; Zinematografia; Fisika, Kimika eta Matematika Zientziak; Hezkuntza; Komunikabideak; Historia-Geografia.

Historiak ez zuen lanketa handirik izan Eusko Ikaskuntzaren lehenengo aldian (ikusi goian *Historia historiak zapaldua*, 51 or.), baina indar handia hartu zuen bigarren etapan. Horretan eragin handia izan zuen, zalantzarik gabe, espezialista betarrien eta gazte lizentziatuen elkarketak. Gai historikoak kongresu, jardunaldi eta zikloen mamia izan ziren: *El Fuero de San Sebastián y su época* (1981), *Vizcaya en la Edad Media* (1984), *150 años de los primeros sitios de Bilbao* (1986), *475 Aniversario de la Conquista de Navarra* (1987), *Estudios de Historia Local* (1988-2006), *Inquisición y Sociedad en el País Vasco* (1991)... Historiak hartutako pisu handiaren eraginez, geografia bazterrean geratu zen. Sailak 1979an jada agerian utzi zuen aurreikusteko modukoa zen arrisku hura, eta erdibitze posible bat proposatu zen (ikusi Agirreazkuenaga, 214 or.).

Zituen parte-hartzaileen eta jarduera-bolumenaren eraginez, puntako beste sail bat Antropologia-Etnografia izan zen, hasieran “arrazarena” deitua. Baina ideologia arrazistek eragindako kalteek Mundu Gerraren ostean biologizismoaren paradigmak berriz ebaluatzea ekarri zuen. Horren ondorioz, lehen antropologia haren amaiera historikoa gertatu zen, eta horrek, Jean Jamin etnologo eta antropologo frantsesaren esanetan, “debate teoriko bat aurrezteka ekarri zuen”¹⁰⁴. Sailean, batzuek Antropologia fisikoa, ikuskera zientifiko berrietan oinarritua, landu zuten (sailak 1987an omendu zuen Jose Maria Basabe, espezialitate horretako erreferentzia gurean). Haiekin batera lan egin zuten Barandiaranen eskolako etnografoek, eta aurrerago, gizarte- eta kultura-antropologoek (ikus Homobono, 235 or.).

Kideen artean ikerketa sustatzeko, urtero diru-laguntza txikiak ematen ziren, bai eta elkartearen historiako pertsona ospetsuen izena zeramaten bi beka ere: Lehena Angel de Apraiz beka zen, esparru hauetako ikerketara zuzendua: Arte Plastikoa eta Monumentalak, Zinematografia, Folklore, Hizkuntza eta

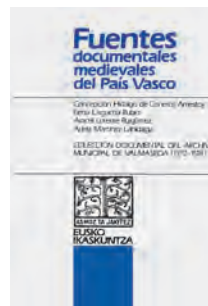
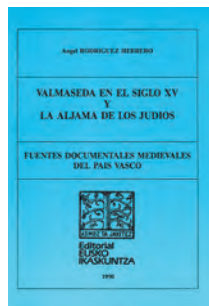
Literatura, Musika, Gizarte Zientziak, Zuzenbidea, Hezkuntza, Historia eta Geografia eta Komunikabideak. Bigarrena, Agustín Zumalabe beka, Ekonomia Zientzien, Fisika, Kimika eta Matematika Zientzien, Medikuntza Zientzien eta Natur Zientzien arloetako proiektuak babestera zuzendua. Biak hogeita hamar urtez ireki ziren, espezialitateen mugaketan aldaketa batzuk eginda.

1988an, Jose Miguel de Barandiaran Fundazioaren sorrerarekin, Eusko Ikaskuntzak 1981etik bazkideei eta bazkide ez zirenei etnologiako eta arkeologiako lanetarako ematen zien izen bereko bekaren lagapena egin zuen. *Anuario de Eusko Folklore* agerkariarekin batera, horiek izan ziren erakunde berriari egin zitzaizkion bi ekarpenak.

Argitalpenak

1982an *Cuadernos de Sección* aurkeztu ziren, eta 1996tik aurrera, hamabost bildumetako bakoitzak izenburu partikular bat izango zuen izen generiko horrekin batera. Guztira 295 liburuki inprimatu dira (1983-2017), sail zientifikoetako kideek egindako ikerketak, jardunaldiak, omenaldiak, laguntzak eta bekak ezagutarazteko; liburuki batzuk monografikoak dira:

- Mediatika. Cuadernos de Medios de Comunicación (argitaratutako zenbakiak, guztira: 15)
- Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas (16)
- Azpilcueta. Cuadernos de Derecho (21)
- Ikastaria. Cuadernos de Educación (19)
- Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía (36)
- Jentilbaratz. Cuadernos de Folklore (15)
- Formula. Cuadernos de Ciencias Físico-Químicas y Matemáticas (5)
- Naturzale. Cuadernos de Ciencias Naturales (19)
- Osasunaz. Cuadernos de Ciencias de la Salud (12)

Ondare. Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales (28)
Musiker. Cuadernos de Música (20)
Ikusgaiak. Cuadernos de Cinematografía (8)
Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura (28)
Isturitz. Cuadernos de Prehistoria-Arqueología (12)
Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía (41)

Zailagoa zirudien Eusko Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkaria (RIEV) berrabiaraztea: “Tradizioarekiko errespetua zegoen, baina orainaldiko erronkei egoki erantzuteko ardurak pisua eragiten zuen”, azaldu zuen Gregorio Monrealek RIEVeko historiari buruz idatzitako lanean. Aldizkariaren zuzendaritzan Julio Caro Baroja, prestigio handiko figura, jartzeak (aitortu zuen Jose Miguel de Barandiaranekiko obedientzia-sentimendu batengatik onartu zuela kargua) dudakeria haiek gainditzen lagundu zuen¹⁰⁵.

Etnohistorialariaren arabera, aldizkariaren asmoa “herrialdeko kontzientzia-maila gorena eta herritarren hoberena erakustea izan behar zen. Eta kanpoan, jakiteko eta ulertzeko grina behar duten arloetan, herrialdeaz pentsatzen dena erakustea ere bai”. Lan monografikoak edo zehatzak argitaratzen dituen *Cuadernos de Sección* bildumarekin alderatuz, RIEVek testu sintetiko eta orokorragoei tokia egin nahi zien, hala nola ekonomia, soziologia eta psikiatria lantzeko, baina bestelako gaiak, besteak beste, hizkuntzalaritza, antropologia eta historiaurrea, alde batera utzi gabe. Horrez gain, gai berriak eztabaidatzeko aukera eman nahi zen, egungo errealtateko alderdi kritikoak barne, eztabaidak eta erantzunak eragiteko aukera zabaldua¹⁰⁶ (ikus RIEV, 88 or.).

Pertsona ospetsuak eta erakundeak omentzeko modu bat izan dira Eusko Ikaskuntzaren argitalpenak. Omenaldi horietako bat Manuel Lekuonari egin zitzaion 1983an, eta haren omenez,

Erdi Aroko dokumentu-iturriak

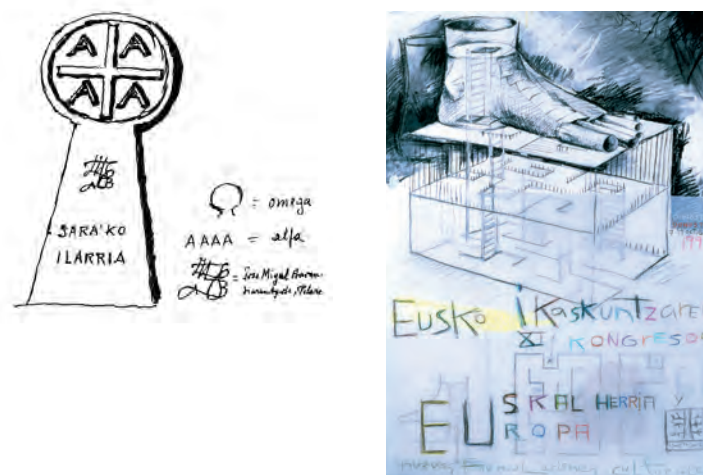
Eusko Ikaskuntzak 1978an bere jarduerari berrekin zionean, hutsune handiak eta premia larriak zituen euskal kultura- eta zientzia-sareak. Orduan, lehentasunzatz hartu zen dokumentu-artxiobotako edukiak berreskuratzea, transkribatzea eta argitaratzea, hori ezinbestekoa baitzen historiaren ikerketa-lanerako. Asmo horrekin, 1982an *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco* bilduma sortu zen. Aldundietatik (Bizkaiko eta Gipuzkoako aldundietatik bereziki), Kultura Ministeriotik, Eusko Jaurlaritzatik, Akitania-Nafarroa Kooperazioko Funtsetik, eta gerora, udalekin eginiko hitzarmenetatik –udal artxiobotak lantzeko– jasotako babesari esker, proiektua garrantzi handiko bilakatu zen.

Hasieran, espezialistek uste zuten Nafarroatik kanpo lan gutxi izango zutela. Inork ez zuen aurreikusten bildumak liburu-kozena gutxi bartzuen langa gaindi zezakeenik. Gaur egun, 150 liburu-kozena argitaratuta, Eusko Ikaskuntzak argitaratzen dituenetatik oparoena da. 2011. urtetik formatu digitalean ere argitaratzen da.

Gogo biziz baina irabazi gutxiarekin transkripzioak egin dituztenen aitorza ere egin beharra dago hemen.

Bilduma Jose Luis Orellak (1982-1994), Aingeru Zabalak (1994-2006) eta Mª Rosa Ayerbek (azken urte horretatik) zuzendu dute.

José Miguel de Barandiaranek bere hilarria diseinatu zuen. Eusko Ikaskuntzaren XI. Kongresua egin eta aste gutxira hil zen (1991).

hain zuzen, izen bereko sari bat sortu zen, Remigio Mendiburu artistak eginiko brontzezko eskulturaz gain, biobibliografia baten argitalpena ere barne hartzen duena. Sari horren filosofia egindako obra guztietan (*opera omnia*) nabarmendu diren pertsonen aitortza egitea da, eta bereziki, beren ibilbidea euskal kulturarentzat hain zaila izan zen XX. mendean egin dutenena. Horregatik dute sarituek hain adin handia (78 urte, batez beste, 1983-2017 aldian).

XX. mende 'laburra'

80ko hamarkadako *Zeitgeist*a europazaletasunak tindatuta zegoen. 1986an Europako Ekonomia Erkidegoan sartu aurretik, bitartean eta ondoren, kontinenteko errealtate politiko, ekonomiko, kultural eta sozialaren eztabaida, analisisa eta dibulgazio-ekoizpena ugaritu ziren. Gure elkarteak ere mugimendu horretan parte hartu zuen, egiten dakien moduan: foroak antolatuz, adituak bilduz, arazo teknikoei aurrea hartuz (adibidez, lurreko garraioa, ekonomia, berrikuntza edo kalitatea, integrazioaren erronkaren aurrean). Eta, betiere, mugaz haraindikotasunean arreta jarritz, historikoki euskal munduaren harmoniadun garapena oztopatu duten mugak gainditze aldera.

Europar sartu eta bost urtera, Eusko Ikaskuntzak kulturaz hausnartzera gonbidatu zituen mundu intelektual eta akademikoko pertsona ospetsuak, erakunde publiko zein pribatuak eta gizarte-sektore eta -taldeak, estatuez gaindiko koordinatu berriak aintzat hartuta. Bi ikuspegi hauek baliatu ziren: batetik, kontinenteko potentzia handien artean tokia bilatzeko desafioari aurre egin behar dioten herri eta komunitate minoritarioen adierazpen den aldetik aztertu zen kultura; eta bestetik, kultura ekoizpen- eta kontsumo-industria den aldetik; izan ere, norbanakoak, eredu multinazional batzuen eraginpean, "subjektu sortzaile bilakatzen dira, eta era

berean, norbere habitatean eta ekosisteman gero eta arrozagoak diren kulturen hartzaile".

Eusko Ikaskuntzaren XI. Kongresuko (Donostia, 1991ko urria) programaren oinarriak hiru gai-sail handitan ardaztuta zeuden: Zibilizazioa, hizkuntza eta kultura-elkargunea; Euskal Herriak XVIII. mendetik kulturari eta zibilizazioari eginiko ekarpen eta mailegu kulturalak; Egungo Europako estatu eta herriak kultura-esparruan: kultura-ereduak. Hiru esparruak lema bakarrean laburbilduta: "Kultur antolabide berriak: Euskal Herria eta Europa".

Gure kongresuen artean europarrena izandakoa igaro eta bi hilabetera, kontinenteko mapa politikoa aldatu egin zen, Sobietar Errepublika Sozialisten Batasuna desagitean eta blokeen zatiketa amaitzean. Hala, "XX. mende laburra" amaitu zen (horrela izendatu zuen Eric Hobsbawm historialari britainiarrek I. Mundu Gerraren eta Gerra Hotzaren amaieraren arteko aldia).

1991ko abenduaren 21ean, 102 urte betetzeko hamar egun falta zituela, José Miguel de Barandiaran hil zen Ataumen. Lehendakari hautatua eta beste hiru aldiz ere berrautatua, lehendakari bat baino askoz gehiago zen: ikurra eta erreferentea izan zen. Elkarte sortu zen unetik, Eusko Ikaskuntzari lotua ageri da bere ibilbide pertsonala eta zientifikoa, maisutza intelektual handia eta bizi-jarrerara irmoak zituen, eta Gerra Zibilaren aurreko eta osteko belaunaldien arteko zubi-lanak egin zituen; hark irudikatzen zuen, beste inork baino hobeto, elkartearen legitimotasun historikoa¹⁰⁷.

Eusko Ikaskuntza 1918an sortu zen, I. Mundu Gerran, eta bere ibilbideko atal luze bat itxi zuen 1991ko azken egunetan. Elkartearentzat ere "XX. mende laburra" izan zen hura.

Gregorio Monreal
lehendakariordeekin eta sailetako
ordezkariekin (1993).

Ezagutzaren zerbitzura

Eusko Ikaskuntzaren sorrerako egitasmoak izan dira ikerketa antolatzea eta sustatzea, ezagutzak eskuratzeko prestakuntza ematea eta ezagutza zabaltzea.

Eusko Ikaskuntzak lan handia egin du iturriak eta baliabideak biltzen, eta oro har, ikaskuntzarako azpiegiturak abiarazten: datu-bankuak, bilduma bibliografikoak, ahozko zein idatzizko iturriak, zentsuak eta dokumentu-transkripzioak sortzen, teknologia berriak aprobetxatzen... Horrez gain, zeregin horretan sartzen dira metodologiaren prestakuntza eta ikerketa-praktikak. Modu horretan, ezinbesteko zimendu batzuk finkatu ditu sistema akademiko eta administratiboak aintzat hartzen ez dituen arloetan.

Ezagutzaren mobilizazioak beste deribatu garrantzitsu bat du espezialisten arteko topaketetan eta kontrasteen. Eusko Ikaskuntzaren kongresuak ikerketa- eta kultura-lana babesten duten sektoreak izateaz gain, euskal komunitateen etorkizuneko behar eta desafio sozialei buruz laguntza ematen dute. Eta kongresuekin batera, foroak, mintegiak eta mahai sozialak ere hausnarketa partekaturako eta elkarriketarako pizgarriak dira.

Ekoizpen intelektuala finkatzeko argitalpenek eta elkartearen zabalkunde-bideek, bai eta elkartearekin elkarlanean aritzen direnek ere, bazkideen lan horren guztia gizarteratzea bermatzen dute.

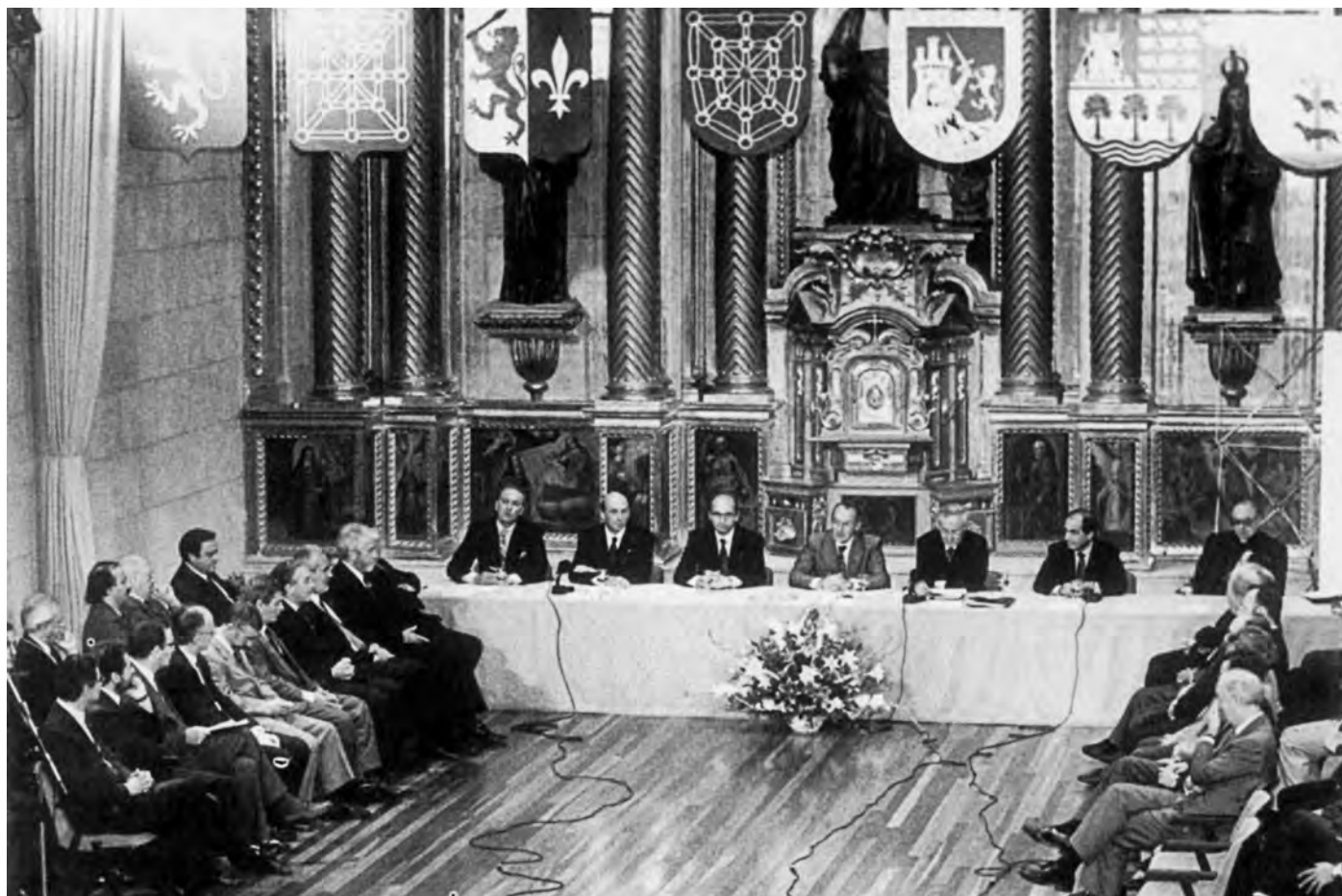
4.3. Gregorio Monrealen lehendakaritza, 1992-1996

Trantsizio-garaia lurraldekako lehendakariordeek osatutako lehendakaritzarekin igarota, 1992ko ekainaren 6an hautespena egin zen Oñatiko Unibertsitatean. Ordura arte lehen aldiz, hiru hautagai zeuden: Gregorio Monreal, Imanol Olaizola eta Juan Plazaola. Gregorio Monreal izan zen Jose Miguel de Barandiaranen ondorengoa Eusko Ikaskuntzaren lehendakaritzan.

1942an Nafarroako Etaiu herrian jaioa, Gregorio Monrealek Zuzenbideko doktoretza egin zuen Madrilgo Unibertsitate Konplutentsean. Zuzenbidearen historia irakatsi du Espainiako eta nazioarteko hainbat unibertsitatetan –nazioartean irakasle gonbidatu gisa–. 1981-1985 urteen artean Euskal Herriko Unibertsitateko errektorea izan zen. Legegintzaldi eratzailan Gipuzkoako senataria izan zen eta Euskal Autonomia Erkidegoko Estatutuaren idazketan parte hartu zuen. 1987-1991 artean foru-parlamentaria izan zen, eta ondoren Eusko Jaurlaritzako Unibertsitate eta Ikerketa sailburuorde.

1992-1996 laurtekoan, egiturak eta prozedurak modernizatzeko erreformak sustatu zituen Monrealek, eta Eusko Ikaskuntzak XX. mende amaierako testuinguru historikoan zuen estrategia-orientazioko arazoari heldu zion. Horrek 1918tik funtzionamenduan zeuden inertzia asko etetea ekarri zuen. Eta gainera, bazkideen ugaritzea eta maila guztietako berrikuntza eragin zuen.

Memorandum sobre Eusko Ikaskuntza¹⁰⁸ argitalpena elkartearen hiru-rogeita hamabosgarren urteurrenean (1993) aurkeztu zen, eta barne-hausnarketarako abiapuntu eta erakunde sortzaile zein babesleekin eta komunitate zientifiko osoarekin elkarriketarako erreferentzia-puntu izan zen. Eusko Ikaskuntzak lurralde

Eusko Ikaskuntzaren sorreraren
75. urteurrena (Oñati, 1993-IX-17).

osoan zehar sakabanatuta zeuden erakunde, elkarte eta ikerketa-zentrozen sarean zer posizio zuen argitzeko egindako lehen ahalegin nabarmena izan zen. Eta, bide batez, hona hemen Eusko Ikaskuntzaren bereizgarri bat, dokumentu horretako hitzaurrean adierazten den moduan: Euskaltzaindiarekin batera, Euskal Herriko lurralde osoan finkatuta dagoen erakunde zientifiko-kultural bakarra da, eta posizio hori oinarritzkoa da bere jardunean, erakundeen arteko harremanaren eta herrialdearen kohesioaren alde egiteko. Horri sinesmen eta ideologia guztietako pertsonak –Euskal Herriarekiko maitasunak eta balio kultural jakin batzuk babesteko beharrak bultzatuta– erakartzeko duen gaitasuna gehitu behar zaio.

Bestalde, Eusko Ikaskuntzak Euskal Herriko intelektual eta adituek autogestionatutako enpresa kultural publiko gisa definitu zuen bere burua; eta zehaztu zuen Euskal Herriko talde-identitatea osatzen duten egitura fisiko, kultural, ekonomiko eta politikoei, iraganeko zein etorkizuneko, buruzko ezagutzen ikerketara, azterketara eta zabalkundera bideratuta

dagoela. Helburu horiei fidel eutsiz, hirurogeita hamabost urte lehenagokoaren oso bestelakoa zen garai eta herrialderako jarduketaren eremu zehatza mugatzea zen xedea.

Labur esanda, 1993ko Memorandumak hurrengo urteetan lantzeko lau bektore proposatu zituen: *Euskal ikasketen maila goratzea*; *Komunitate zientifikoaren artikulazioa*; *Zientziaren eta kulturaren zabalkundea*; eta *Euskal kulturaren nazioartekotzea*.

Euskal ikasketen maila goratzea

Euskal ikasketen sorkuntza oparoko hainbat urte igarota, bazarudien hutsune nagusiak zein ziren zehazteko ordua zela, bai eta lehenetsi beharreko helburuak hautatzeko ere, batez ere giza zientzietako ikerketetan. Horrela jokatuta, ikasketa horiek goratzea sustatuko zen, herrialdean kultura unibertsala jasotzearekin batera.

Beste alde batetik, euskal ikasketak haur-hezkuntzako, lehen hezkuntzako eta bigarren hezkuntzako zegoien jakintza-

Erakusketa bat

Eusko Ikaskuntzaren 75. urteurrena ospatu zen 1993an, eta ospakizun horren egitarauaren barruan “Eusko Ikaskuntza: iragana, oraina eta geroa” izeneko erakusketa prestatu zen. Liburuak, kartelak, argazkiak, eskuizkribuak, eskulturak eta, unean-unean, aurkezpen multimedialak erabili ziren erakusketa ikusgarria eta erakargarria bat osatzeko. Eusko Ikaskuntzaren historia eta jarduerak erakutsi zituen, Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresutik hasi eta 90ko hamarkadaren lehen urte haien bitartekoak. Euskal Herriak, urte horietan, aro berri bati ekin zion, Europar Erkidegoan sartu ondoren. Jose Angel Ormazabal idazkari teknikoak pentsatu eta prestatu zuen erakusketa.

Oñatiko Unibertsitatearen klaustroan inauguratu zen “Eusko Ikaskuntza: iragana, oraina eta geroa” erakusketa, eta Euskal Autonomia Erkidegoko hogeit hamar herritara eraman zen, Vital kutzak, Gipuzkoa Kutxa fundazioak eta Bilbao Bizkaia kutzak babestuta. Horrez gainera, Nafarroako udalerrri batzuetan aurkeztu zen, Nafarroako Gobernuaren Hizkuntza Politikarako Zuzendaritzaren laguntzaz.

arloan txertatu behar zirela azpimarratu zen, betiere Euskal Autonomia Erkidegoko eta Nafarroako Foru Komunitateko oinarritzko curriculumen ildoekin bat etorritik. Gai horiek aztertzen zituen, 1993ko udazkenean, Gasteizen egin zen Eusko Ikaskuntzen XII. Kongresuak. Kongresua komunitate zientifikoa eta hezkuntza-komunitatea bildu eta haien arteko elkarbizketa eragiteko foro gisa diseinatu zen, zazpi sailekin: natura-zientziak; gizarte-zientziak; hizkuntza eta literatura; gorputz-, musika- eta plastika-adierazpena; teknologia; unibertsitatea; eta zeharkako lerroak. Erreforma-plana ikusita, hezkuntza-auziak, esperientzia pedagogiko berrienek eta euskal ikasketekin zuten loturak hainbat hitzaldi komunikazio eta eztabaida piztu zituzten. Amaierako ondorioek, hamasei ataletan banatuta, gizartearen inplikazioak zuten bere osotasunean, eta bereziki, hezkuntza-sistema, unibertsitateak eta ikerketa-zentroak, zientzia- eta teknologia-sistema, erakundeak eta eduki-sortzaileak.

Ondorio horiek kontuan izanda, Jakitez graduondokoa abiatu zen, unibertsitateko ikasleak euskal ikasketetan espezializatzeko. 1996 eta 2002 artean, programak Eusko Ikaskuntzak eta Euskal Herriko Unibertsitateak ofizialki akreditatutako ikertzaile berriak sartu ahal izan zituen komunitate zientifikoa. Azken horrekin, Pauko eta Aturrialdeko Unibertsitatearekin (Université de Pau et des Pays de l'Adour) eta Reno-Nevadako Unibertsitatearekin beste hainbat hitzarmen sinatu ziren.

Oxfordeko Unibertsitatearekin eginiko hitzarmen baten bidez, 1997-2007 aldian euskal ikasketetan espezializatutako irakasleak eman zituzten *Basque Visiting Fellow* programaren barruan. Prestigio handiko erakunde akademiko ingelesaren baliabide teknikoak eta giza baliabideak izanda, irakasle gonbidatuak urtero ikerketa bat egiten eta *workshop* bat antolatzen zuen (horietako batzuk RIEV Cuadernos bilduman argitaratu dira).

"Zientzia, teknologia eta gizarte aldaketa" erakusketa Zamudion, Eusko Ikaskuntzaren XIII. Kongresua zela eta.

1996an Institut d'Estudis Catalans-ekin sinatutako hitzarmenaren ondoriozko elkarrekiko bekak bestelakoak ziren, euskal kulturako edo kultura katalaneko alderdiren bat aztertu nahi zuten bi komunitateetako ikertzaile gazteei zuzendurikoak, hain zuzen.

Euskal komunitate zientifikoaren artikulazioa

Euskal ikasketen ekoizpena handitu zela esan dugu, eta beste hainbeste esan dezakegu euskal komunitate zientifikoaren gainean. Kalkuluen arabera, 90eko hamarkadaren hasieran bost mila pertsona baino gehiagok betetzen zuten egitekoren bat Euskal Herriko unibertsitateetako, babespeko teknologia-zen-troetako eta ikerketa-taldeetako goi-mailako irakaskuntzan edo ikerketan. Hala ere, komunikazioa eta koordinazioa falta zitzairen; ez zuten plan harmonizaturik eta politika komunik. Eusko Ikaskuntzaren lurralde-aniztasunak Ebrotik Aturrirainoko komunitate zientifikoaren artikulazioan eragiteko aukera ematen zion, gutxienez paperean.

Komunitatea hori artikulatzeko xedea hartuta, zientzia- eta teknologia-sistemari buruzko bi azterketa egin ziren Euskal Autonomia Erkidegoan eta Nafarroako Foru Komunitatean: lehena, ikerketa zientifikoko eta garapen teknologikoko jardueretara bideratzen ziren baliabide edo input ekonomikoak zein ziren zerrendatzeko; eta bigarrena, *outputen* erradiografia egiteko, hau da zientzia- eta teknologia-ekoizpenaren eta horren zabalkundearen emaitzena.

Bi azterlan horietatik abiatuta, 1995ean euskal zientzia- eta teknologia-sistemaren egoera aztertu zen, emaitzei erreparatuz eraginkortasuna handitzeko gomendioak formulatzeko asmoz. Horixe izan zen Eusko Ikaskuntzaren XIII. Kongresuaren aurkezpen-gutuna (Zamudio, 1995eko azaroa-abendua), "Zientzia, teknologia eta gizarte aldaketa Euskal Herrian" lema

zuen. Programa hiru atal handitan egituratu zen: Teknologia-berrikuntzaren sorkuntza eta ondorioak; Teknologia-berrikuntza eta I+G jarduerak Euskal Herrian; eta Zientzia- eta teknologia-politika, hezkuntza-sistema eta aldaketarekiko jarrerak.

Kongresua igarotakoan, eta ateratako ondorioak eta gomen-dioak aplikatzeko, Eusko Ikaskuntzak auzi horiei buruzko topaketak eta azterketak sustatzen jarraitu zuen, hezkuntza- eta zientzia-sistemen hobekuntzan, artikulazioan eta interrelazioan laguntzeko.

Zabalkundea eta nazioartekotzea

Eusko Ikaskuntza hasieratik nabarmendu duen beste alderdi bat kulturako elementu aipagarriak maila guztietan ikertzeko, zabaltzeko eta dibulгатzeko duen bokazioa da: ondarea, historia, zuzenbidea, ahozko eta idatzizko literatura, musika, dantza, etnografia... Elkarteko jendearen hedadurari eta gaitasunei esker, euskal geografia osoan zehar kalean bertan lan egitera ateratzen zen tokiko erakundeekin harremanetan jarrita. Horretarako, 1994an udal batekin hitzarmena sinatu zuen lehen aldiz (Arrasaten izan zen), kultura- eta zientzia-jarduerak dinamizatzeko. Eredu hori beste ehun udalerrri baino gehiagotan errepikatu zen, eta horri esker hainbat ikerketa-proiektu, etorkizuneko foro, prestakuntza-ikastaro, argitalpen, arte-adierazpen eta tokiko ondarea gizarteratzeko lanak aurrera eramanez ahal izan dira, pertsona asko eta askoren inplikazioarekin.

Azkenik, *Memorandume*ko azken puntua euskal kultura nazioartean hedatzeari buruzkoa da. Diaspora akademikoko erakunde edo pertsonekin harreman estuagoak egitea (Nevadako Unibertsitateko Basque Studies Program eta Society of Basque Studies in America) eta kultura minoritarioen foroe-

Oñatiko Unibertsitatearen eusko ikaskuntzen programa W. von Humboldt: Hezkuntza, Hizkuntza, Euskal Herria nazioarteko ikastaroarekin inauguratu zen (1995).

tan parte-hartze aktiboa izatea aplikatu beharreko bi neurri argi zirela jotzen zen. Baina maila goreneko nazioarteko zabalkunderako tresna onena *Revista Internacional de Estudios Vascos* RIEV, aldizkaria zen. Produktu zientifiko gisa indartzeko neurri batzuk proposatu ziren: euskaraz eta gaztelaniaz gain, lanak ingelesez argitaratzea; euskal unibertsitateetan egindako doktore-tesiei buruzko informazioa ematea; eta Eusko Ikaskuntzaren argitalpen guztien laburpenak egitea. Hori praktikara eramateaz Gregorio Monreal bera arduratuko zen, aldizkariaren zuzendari egin baitzen 1995ean Julio Caro Baroja hil eta bi urtera.

Hilabete batzuk lehenago *Los Vascos* lanaren egileari Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxaren Humanitate, Kultura, Arte eta Gizarte Zientzia Saria eman zioten, sariaren lehen edizioan. Bikaintasun zientifikoaren urteroko sari horren epaimahai ebaluatzailean Euskal Herriko zazpi unibertsitateetako ordezkariak daude, erakunde sari-emaeletako presidentekin batera.

Azken ohar bat argitalpenen harira. RIEVekin egindako moduan, *Cuadernos de Sección* argitalpenak eraberritzeari ekin zitzaion, nazioarteko *paper*-en indarreko arauekin homologatzeko. Ideia hori begi onez ikusi zuten unibertsitateetako profesionalek, eta hamarkada horren erdialdean jende ugari hasi zen sailetan lanean. Zalantzarik gabe, horrek eztabaiden eta zientzia-ekoizpenaren maila goratu zuen hamabost sailetan eta haien *Cuadernos* argitalpenetan; baina ordain gisa, historikoki Eusko Ikaskuntzaren harrera eta ikertzaile-lanetarako babesa jaso zuten bazkide ez-profesionalak pixkanaka aldentzen hasi ziren. “Eusko Ikaskuntza unibertsitateko irakasleek beren lumaje intelektuala erakusteko baliatzen duten klub sozial modukoa bilakatuko al da?”, galdetu zuten bazkide batzuek une hartan.

Mudantza-garaiak

1992. urtearen amaieran, Europar Batasun barruko mugak ezabatu eta egun gutxira, Iparraldeko Eusko Ikaskuntza-Société d’Études Basques osatu zen (1993ko urtarrilaren 8an inskribatu zen Baionako suprefeturaren, elkarteei buruzko 1901 lege frantziarrak araututako moduan). Isabelle de Ajuriaguerrak, ordu hartan lurralde-lehendakariorde izendatuak, gertakariari harrera egin zion, “Hegoaldearen eta Iparraldearen arteko muga mentalak eraisteko aurrerapauso bat izango zela desiratuz”¹⁰⁹.

Data berdinetan, Bidasoaren hegoaldean Eusko Jaurlaritzak Eusko Ikaskuntza Onura Publikoko erakunde izendatu zuen “Euskadiren interes orokorra sustatzen zuelako, kulturaren eta jakintzaren garapenaren eta zabalkundearen alde eginiko lanaren bidez”. Aurrerapen handia zen azken hamar urteetan sozietate anonimo gisa aritutako elkartearentzat, legezko aterki hori baitzen bere jarduerak modu ordenatuan garatzea ahalbidetzen zion modalitate bakarra.

Barne-araudiko irregulartasunek eta hutsuneek oso bestelako izaera zuten. Dakigunez, araudiaren jatorria 1936 aurrekoa da, eta, esaterako, ez ditu adierazten Eusko Ikaskuntzako lehendakariaren eskumenak eta funtzioak, ezta kide bakarreko beste organoenak ere. Gregorio Monrealen agintaldian aldaketak izan zituen, eta lehendakariaren arduratzat ezarri ziren Eusko Ikaskuntzaren eta haren organo kolegiatuen eta kide bakarreko organoen zuzendaritza nagusia, aurrekontuen osaketa eta ordezkaritza legal eta instituzionala. Hala, gaur egun arte mantendu den lehendakaritza-eredua *de facto* finkatuta geratu zen.

Eusko Ikaskuntzako Ospe Batzordea, maila goreneko organo aholku-emalea, 1995ean sortu zen. Hasieran, ekonomiaren, enpresaren, kudeaketa publikoaren, zientzien, arteen eta zuzen-

William A. Douglass eta Gregorio Monreal Basque Studies Program egitasmoaren omenaldian (1992).

bidearen alorretako pertsonak osatu zuten. Ohorezko bazkidearen modalitatea sortu zen, eta, hogeita hiru urte hauetan, ohorezko bazkide hauek izendatu dira: Eli Galdos, Juan Garmendia Larrañaga, Imanol Olaizola, Gregorio Monreal, Jesus M. Alkain, Leopoldo Zugaza, Joxe Joan Gonzalez de Txabarri, Benito Lertxundi, Xabier Retegi, Jose Antonio Gonzalez de Salazar eta Oñatiko Udala.

Eusko Ikaskuntzak bi mila bazkideko muga gainditu zuen. Ia herena emakumezkoa zen; orotara, % 41 gipuzkoarra, % 28 bizkaitarra, % 14 nafarra eta % 11 arabarra. Elkartearen hazkundeak egunerokotasunean kudeaketa profesionalizatuago baten beharra ekarri zuen. 1994an, zuzendari gerente bat kontratatu zen, ordura arte idazkariak betetzen zituen funtzioak eta beste ardura exekutibo batzuk bere gain hartzeko. Josemari Velez de Mendizabalek postu hartarako egoki bihurtzen zuten hiru alderdi zituen curriculumean: enpresa-zientzietan eta ekonomia-zientzietan prestakuntza zuen, hogeitaz urteko esperientziarekin enpresa pribatuan, sortzaile euskaldun ezaguna zen (idazlea eta Euskal Idazleen Elkartearen sortzailea), eta kultura-politikan esperientzia zuen (Eusko Jaurlaritzako sailburuordea izan zen 1983-1985 aldian). Hiru bosturtekotan eta lau lehendakari desberdinekin, Velez de Mendizabal Eusko Ikaskuntzaaren aginte exekutiboaz arduratu zen.

1993ko Memorandumak elkartearen hauskortasun ekonomikoa ere azaltzen zuen. Ezinegon batzuk 1995ean Eusko Ikaskuntza Estatuko Aurrekontu Orokorretan izenez sartzean argitu ahal izan ziren (Joxe Joan Gonzalez de Txabarri –bazkidea eta Gortee-tako diputatua Gipuzkoatik– parte-hartze nabarmena izan zuen Gustavo Suárez Pertierra sozialistak zuzentzen zuen Hezkuntza eta Zientzia Ministerioarekin egindako negoziazioan)¹¹⁰.

‘Asmoz’

Asmoz ta Jakitez izena du, 1993. urteaz geroztik, Eusko Ikaskuntzaaren informazio-aldizkariak. *Eusko Ikaskuntzaaren Deia*–*Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos* aldizkariaren ondorengoa da. *Asmoz ta Jakitez* aldizkaria hileroko kaleratzen da hiru hizkuntzatan, eta bazkideei, erakundeek, kultura-elkarteei eta pertsona partikularrei banatzen zaie. Sare telematikoaren bidez argitaratzen da 2012. urteaz geroztik. Lan askotarikoak eta Eusko Ikaskuntzaaren Kongresuei buruzko ale monografikoak kaleratzen ditu, eta 2008ko irailaren eta 2011ko abenduaren bitartean, gehigarri kultural bat izan zuen: *Atejoka*.

Eusko Ikaskuntzako kideak Atapuercako aztarnategia bisitatzen (1999).

RIEV

Julio de Urquijok 1907an sortu zuen *Revista Internacional de los Estudios Vascos* aldizkaria –zientzia- eta kultura-arloko argitalpen zaharrena da gurean–, eta geroztik “eusko ikasketak fantasia guztien edo eromenen aterpe eta portu seguru izateari utzea” lortu du, Koldo Mitxelena-ren hitzetan.

1983an, Julio Caro Baroja orduko zuzendariak adierazi zuen bere nahia “aldizkariak herrialdeko kontzientzia-maila gorena eta herritarren hoberena erakustea” zela. Eta kanpoan, “jakiteko eta ulertzeko grina behar duten arloetan, herrialdeaz pentsatzen dena erakustea”.

1995ean, Gregorio Monrealekin, aldizkariak beste norabide bat hartu zuen, beste toki batean zehazten diren berrikuntzekin. 2006-2015 artean, Aingeru Zabalak gidatu zuen eta *RIEV. Cuadernos* bilduma sortu zen¹¹¹. Gaur egun, Nicanor Ursua Lezaun filosofiako doktoreak zuzentzen du.

RIEVek gure garaiko gai handiei buruzko hausnarketak biltzen ditu. Bokazio horrekin, *RIEVEN* orrialdeetan XXI. mendeko Euskal Herria eraikitza zuzenduriko kalitatezko ekarpenak aurki ditzakegu. Aldizkaria iraganarekiko fidela da eta ikerketak egiteko balio intelektualeko edukiak ere eskaintzen ditu. Hori guztia gero eta gizarte landuago, irekiago eta kritikoago baterantz aurrerapausoak emateko helburuarekin.

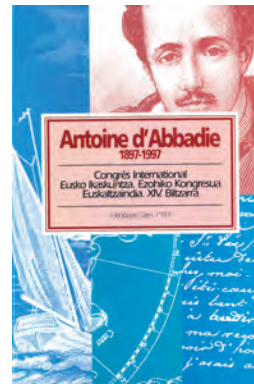
Laurteko hartatik aurrera, euskararen presentzia handitu zen eta alor berriak konkistatu zituen zientzia-ekoizpenean, dibulgazioan eta komunikazioan. Eginkizun horretan, *Asmoz ta Jakitez* aldizkariaren sorrerak laguntza eman zuen; *Eusko Ikaskuntzaren Deia*—*Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos* aldizkariaren ordezkoa zen (121 zenbaki 1919-1993 aldian) (ikus *Asmoz*, 87 or.). Eta kanpo-proiektzioari begira, zientziari, kulturari eta gizarteari buruzko saioak programatzeari ekin zion euskal irratietan.

Bulegoen ohiko fisionomia aldatu egin zen. Miramar jauregiko egoitza nagusian, Kontxako badiara begira, idazmakinek bulegotika-tresna berriei lekua utzi zieten pixkanaka. Euskarri digitaleko edukiak sortu eta sustatzearen aldeko apustu irmoa egitea erabaki zen. Erabaki estrategikoa zen, modernotasunaren ikuspegitik herrialdea eraikitze beharrezkoa zelako jada martxan zegoen informazioaren gizartean katigatzea. 1996an egokitutako Eusko Ikaskuntzaren lehen webguneak jaso zituen sarrerak milaka gutxi batzuk izan ziren. Hogeita bat urte geroago, 2017an, Eusko Ikaskuntzaren webguneak 8 milioi kontsulta baino gehiago izan ditu.

4.4. Juan Jose Goiriena de Gandariasen lehendakaritza, 1997-2002

Lau urte eta erdiko kudeaketaren ostean, 1996ko abenduaren 21ean Juan José Goiriena de Gandariasen (Vitoria-Gasteiz, 1948) esku utzi zuen Gregorio Monrealek Eusko Ikaskuntzaren lehendakaritza. Medikuntzan doktorea eta Fisiologian katedraduna, Euskal Herriko Unibertsitatearen buru izan zen (1991-1996), bere aurrekoaren antzera. Horren aurretik, Eusko Jaurlaritzako Osasun eta Kontsumoko sailburuordea izan zen.

Goiriena de Gandariasen 2.500 bazkidetik gorako Elkartea hartu zuen oinordetzan, kulturaren nahiz zientziaren sarean

erreferentziazko erakunde izaten jarraitu nahi zuena. Hura lehendakaritzara iritsi zenekoak dira zenbait gertaera garrantzitsu, hala nola Saretek – Zientzia, Teknologia eta Berrikuntzaren Euskal Sarearen eta Mondragon Unibertsitatearen sorrera. Nazioartekotzea gero eta errealitate zehatzagoa zen, eta jada finkatzen hasia zen lehiakortasuna lortzeko ikerkuntzan eta eza-gutza aplikatuaren ekoizpenean aurrera egin behar zelako ideia. Mendea amaitu baino lehen, Europar Batasunak “hamabosten” helburu komun gisa onartu zuen ezagutzaren ekonomia, horrek hazkunde etengabea, enplegua eta gizarte kohesioa ekarriko zituelakoan. Lisboako Estrategia (2000) aplikatuz, berrikuntzan eta enpresan inbertitzea sustatuko zen, baita hezkuntza sistemak informazioaren gizartearen eskakizunetara moldatzea ere. Oinarri horien gainean gauzatu zuen bere ekintza Eusko Ikaskuntzak XXI. mendearen bihurtunean.

1998ko udan gogoeta estrategiko bat egin ostean, gidaritza berriak erakundearen eginkizuna definitu zuen, eta ahalegin nagusiak oinarritzko zer prozesutara bideratu ezarri zuen. Eginkizunaren adierazpenak zehazten zuen Eusko Ikaskuntza Euskal Herria osoan finkatutako sozietate bat dela, Herrialdearen integrazioari mesede egiten diona eduki zientifikoak eta kulturalak ikertuz, prestatuz eta hedatuz bazkideen lan nagusiki boluntarioaren bidez.

Funtsezko estrategia eta prozesuei dagokienez, zazpi hauek ageri ziren aipatuta:

- Autogobernua. Kontzertu eta Hitzarmen ekonomikoak
- Europaren eraikuntza
- Lurraldeko politikak
- Zientzia eta teknologia
- Berrikuntza eta lehiakortasuna
- Ezagutzaren gizartea
- Eta sail zientifikoentzako alderdi interesgarriak

Proiektuak zehazteko garaian, Sozietateak aintzat hartu behar zituen euskal ikerkuntzaren arloan antzemandako hutsuneak: hutsune horiek betetzea izango zen bere ekintzaren zentzuaren oinarria.

Aldaketa teknologikoa

Laurogeita hamarreko hamarkadako laugarren Kongresuak (horren ondoren lau urtez behingo aldiakotasunari heldu zitzaion berriro) teknologien iraultzak euskal gizartean izan zezakeen eragina eta eman ziezazkiokeen aukerak aztertuz zituen. Ondorioetan, Eusko Ikaskuntzaren XIV. Kongresuak (1997ko azaroaren 25etik 27ra egin zen, egoitza anitzen arteko konexioa erabiliz bost euskal hiriburuen artean eta Madrilekin) dei egin zuen telekomunikazioen arloan are ahalegin handiagoa egiteko, beste nazio batzuekiko atzerapena gainditze aldera. “Gure herrialdearen berezko edukiak sortu eta Internet sarean sartu ondoren” (garai hartan oso urriak ziren), gure kulturak, enpresak eta gizarteak nazioarteko erakusleirio horren atea zeharkatuko zuten, eta bertakoa eskaintzeaz gain, beste eremu geografiko batzuetan sortzen zen oro modu orokorrean eskuratzeko aukera ere izango zuten, era berean. “Sortzen ari den herri globalean” bete-betea eta bizkor esku hartzea proposatu zen.

Aintzat hartu zen komunikazioen teknologietan inbertitzeko eta edukiak sortzeko deia. 1996az geroztik, Eusko Ikaskuntzaren lehentasunetako bat zen material elektronikoak sortu eta zabaltzea, bai berak ekoitziak, bai hirugarrenek ekoitziak, eta bizkortu egin zuen urratsa zeregin horretan, euskal zientzia eta kulturari buruzko Sareko plataforma nagusi bilakatzeko (ikus *Sareak josten*, 91 or.). Mediateka, XIV. Kongresuaren baitan aurkeztutako tresna teknologikoa, espazio algoritmiko berrietarako sarrera bideratzeaz arduratuko zen.

Bernardo Estornés editorea
Auñamendi Entziklopediaren
digitalizazio-proiektuaren
lehenengo erakustaldian
(1997-I-17).

Aldez aurretik kontratua sinatuta Estornés familiarekin, Auñamendi argitaletxearen jabearekin, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco* lanaren digitalizazioari ekin zitzaion, Sarean zintzilikatzeke asmoz, lehenik, eta berau eguneratzeko, ondoren. Eusko Jaurlaritzak eta Hego Euskal Herriko Aurrezki Kutxen Federazioak bitartekoak eman zituzten proiektu handi horretarako.

Beste gertaera garrantzitsu bat Internet bidezko hezkuntza programen hasiera izan zen. 1997an zeuden bitarteko informatiko eskasekin, Ingurumen Zuzenbideari buruzko master interaktibo bat eskaini zen urte hartan, arlo horretako lehena Estatuan, eta munduko hainbat tokitako ikasleengan piztu zuen interesa. Goi mailako ikastaroen, trebakuntza ikastaroen eta lineako masterren katalogoa handituz joan zen etengabe. 2000. urtean, Sozietateak, aitzindari, Jakinet - Eusko Ikasgaietako Ikastaroa antolatu zuen Internet bidez, Jakitez graduondokoaren luzapena. Irakaskuntzako jarduerak bitarteko telematikoen bidez sustatu eta gauzatzearekin zerikusia zuen orotan eraginkortasun hobea lortzeko asmoz, 2002an Asmoz Fundazioa jaio zen.

Euskomedia Fundazioak, aurrekoarekin batera sortuak, jarraitutasuna eta lege sendotasuna eman zizkion jatorrizko Mediatekari. Proiektu horretako froga-harri izan zen euskal kulturari buruzko irispide irekiko datu-base handiena irekitzea sareen sarean. Auñamendi entziklopedia eta Eusko Ikaskuntzaren argitalpen katalogoa; bibliografia eta dokumentu funts pribatuak (Manuel de Irujo, Angel de Apraiz eta Manuel Lekuona), eta multimedia dokumentuen galeria zabala, 1900etik 1975era bitarteko kultura sorkuntzei eta jardueri buruzkoa zenbait mila prentsa albiste, Euskal Kantutegia eta Euskal Herriko herri eta hirietako jaien egutegia bilduta eratu zen *Euskomedia Euskal Kulturaren Informazio Sistema*. Hurrengo urteetan, edukien sorrera bizi eta etengabeari esker, Euskomedia ezinbesteko zerbitzari bilakatu zen munduko edozein txokota-

tik euskal mundua ezagutu nahi zuen ororentzat. Eusko Jaurlaritzak Teknologiaren Euskal Sarearen baitako Eragile Teknologiko gisa aitortu zuen Euskomedia Fundazioa.

Euskal zientzia eta kultura, eta sare telematikoak

Pixkana-pixkana, euskarri informatikoan berrargitaratu zen argitalpen funts osoa: lehenengo, Eusko Ikaskuntzaren kongresuetako aktak; ondoren, *Cuadernos de Sección* izeneko koadernoak, eta, amaitzeko, Eusko Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkaria (RIEV) eta *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco* argitalpenen bilduma osoak. Modu horretan, liburutegiak, dokumentuak eta argazki artxiboak katalogatuz eta digitalizatuz, Eusko Ikaskuntzak iker-tzaileen, ikasleen eta herritarren esku jarri zuen balio ondarezkoa, historikoa eta soziala duen informazio kopuru handi bat.

XXI. mendearen hasieran, Eusko Ikaskuntzaren XV. Kongresuak (Donostia, 2001eko azaroa) sakon aztertu zuen zer nolako egoeratan zeuden zientzia, kultura eta arteak mende berriari begira, eta informazio sistema berriek ezagutzen eta sorkuntzan zuten eraginean jarri zuen arreta. Saio eta eztabaidetako beste gai batzuk Euskal Herriko gizarte mugimenduak eta Europako instituzionalizazioa izan ziren.

“Euskal zientzia eta kultura, eta sare telematikoak” izeneko Kongresuan bostehundik gora biltzarkidek eta ia berrehun hizlarik parte hartu zuten, zazpi sailetan banatuta: Etorkizun bat gure iraganerako: Antropologiaren eta Kultura Ondarearen arloko berrikuntzak; Euskal Herria Europa berrian. Historian eta Zuzenbidean oinarritutako ikuspegia; Gizarte zibilaren ahotsa Euskal Herrian. Eragile berriak eta gizarte aldaketa milurteko berriaren atarian; Literatura eta Antzez Arteak. Egoera; Arte Plastikoak. Egoera; Ezagueraren gizartea eta Euskal Herria. Egoera eta etorkizuneko aukerak.

Eusko Ikaskuntzaren XV.
Kongresuko ondorioen
aurkezpena (2001-XI-30).

Sareak josten

1997. urtearen hasieran, Bernardo Estornés Lasa (1907-1999) Eusko Ikaskuntzaren egoitzara gonbidatu zuten. Monitore baten aurrean eserita, beste inork baino lehenago ikusi ahal izan zuen sistema digitalean jasoa bere bizitzako lan handia, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco* entziklopedia. Erakustaldiaren ostean, editore zaharrak bere iritzia eman zuen: “Etorkizuna hemen dago”.

Eta arrazoi zuen bai, etorkizuna hastear zen. Eta Eusko Ikaskuntza gailendu egin zen etorkizun hartan, aitzindaria izan baitzen Sarean euskal zientzia eta kulturari buruzko edukiak sortzen. Añamendi Entziklopedia - Estornés Funtsa digitalizatu, eta eguneratuz joan zen. Lehenengo on-line euskal liburutegi handia sortu zen, eta oso goiz txertatu zen Europako liburutegi digitalean (Europeana). Internet bidezko hezkuntza programak (masterrak, graduondokoak, prestakuntza ikastaroak) 1997an hasi ziren. Eta hurrengo urtean jaio zen *Euskonews*, zientzia, kultura eta gizarteari buruzko lehen aldizkari elektronikoa. (ikus *Euskonews aldizkari aintzindaria*, 94 or.).

Ikertzaile, ikasle eta internauten eskura jarri zen balio ondarezkoa, historikoa eta soziala zuen informazio ugari. Ahalegin horretan pertsona askok parte hartu zuten, eta Arantza Cuesta (orduan Euskomedia Fundazioko zuzendaria zena eta Eusko Ikaskuntzakoa dena haren mendeurrenean) izan zen funtsezko oinarria. Lanak hainbat sari jaso zituen, aitorten gisa.

Gaur egun, Euskal Kulturaren Dokumentazio Zentroa, Eusko Ikaskuntzaren web-orrian kokatua, euskal munduari buruzko dokumentu funts garrantzitsuen da.

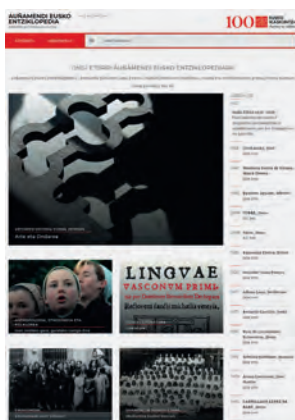
Sail bakoitzean zehaztutako ondorioek euskal gizartearen, zientziaren eta kulturaren gaineko diagnosi osatua osatzen zuten, hastapenetan zen mendearen erronkei aurre egin ahal izateko.

Buruera eta arrazoimena

Juan Jose Goiriena de Gandariasen bigarren agintaldia (1999ko abenduan berrautatu zuten) 2001ean Eusko Jaurlaritzarekin eta hiru foru aldundiekin sinatutako esparru hitzarmen batekin heldu zen gailurrera. Hitzarmen horren bidez, euskal erakundeek hitzeman zuten Eusko Ikaskuntzaren jarduera orokorrak eta proiektuak babestuko zituztela. Hortaz, lanerako oinarri egonkor bat eskaini zioten.

Hitzarmenaren aurkezpen ekitaldian, erakundeko lehendakariak adierazi zuen Eusko Ikaskuntzaren zeregina zela “gogoeta egitea kulturak eta zientziak 2002an zuten egoerari buruz, tradizioa eta historia egungo errealitatearekin uztartu nahian”. Helburu horretarako, hitzarmen berriak aukera emango zien, Goiriena de Gandariasen iritziz, “Euskal Herriaren etorkizun kulturala taxutu eta bideratzeko prozesuan parte hartu eta laguntzeko, gure asmoa baita zientziak eta kulturak Herrialdea eratzeke balio dezaten erreferentzia eta topagune izaten jarraitzea”. Mahaiaren beste aldetik, Euskal Autonomia Erkidegoko lau erakunde publiko garrantzitsuenek lehen aldiz Eusko Ikaskuntza babesteko bat egin izana azpimarratu zuten: “Erakundeok murgilduta gauden une gatazkatsu hauetan, entitate honek guztiok batera sina dezagun lortu du, eta horrek balio erantsia ematen dio”, aipatu zuen Arabako ahaladun nagusiak.

Urte haietan, Sozietatea hedatu egin zen, ordurako oso profesionalizatu eta finkatua egonik hazten ari zen egitura batek bultzatuta. Alde batetik, gutxitu egin zen bazkideen partaidetza aktiboa sailetan, baina bestetik, nabarmenki handitu zen espezia-

Eusko Ikaskuntza-Baiona
Hiria sariak banatzeko
ekitaldia, 2006an.

Auñamendi Entziklopediaren
azala – Bernardo Estornés
Lasa Funtsa.

Bi melodia historiarako

Gure herrian hainbat ekitaldi handitan entzuten dugun arren, ez da oso ezaguna Eusko Ikaskuntzaren eta *Agur Jaunak* abestiaren arteko lotura. Musika-pieza bera antzinakoa da eta ez da jakina nork egin zuen, baina 1918. urtean egin zen ezaguna, Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuan aurkeztu zenean Aita Donostiaren harmonizazioarekin. Gipuzkoako diputazioko turuta-jotzaileek *Agur Jaunak* jo zuten euskal agintariak Oñatiko plazan elkar besarkatzen zuten bitartean, eta une horretatik aurrera egin zen ezagun abesti enblematikoa. Bestelakoa da Angel Illarramendi konpositoreak Eusko Ikaskuntzaren 80. urteurrenerako konposatu zuen pieza. Musika sinfonikoaren, koralarren eta ganbera-musikaren egile, zinemarako soinu-banda ospetsuak idatzi ditu Angelek. Obrak *80.urtebetetzea* izena du, eta Euskadiko Orkestra Sinfonikoak eta Jose Ignazio Ansorena txistulariak grabatu zuten, konpositorearen beraren gidaritzapean.

listentzako zein herritar ororentzako ikastaro, jardunaldi, mintegi eta gogoeta foroen katalogoa. Horietan landu ziren edukiak aztertuz gero, argi geratzen da zibilizazio modernoaren-tzat funtsezkoak ziren gaiekiko kezka, baita une historiko hartan euskal komunitateek aurrean zituzten arazo zehatzekikoa ere.

Estatuaren eta Euskal Autonomia Erkidegoaren artean kupoa birnegoziatzeko prozesuaren bezperetan, hiriburuetan egin-dako hitzaldi eta jardunaldi ziklo batek Europako araudiaren testuinguruan aztertu zituen Kontzertua eta Hitzarmen ekono-mikoa. Bete-betean gauzatzen ari zela Maastrichteko Tratatu-a (1993) eta behin onartuta Europar Batasuneko Oinarritzko Eskubideen Gutuna (2000), horrek Euskal Herriaren lurralde barnekotasunean zeuzkan ondorioak argitu ziren hainbat alder-diri buruzko saioetan: mugaz haraindiko lankidetz-a harremanak, eurohiria, eskualdeen Europa, diru bakarra (2002ko lehen egunetik zirkulazioan zena) edo Euskal Herri-a-ren iparraldearen eta hegoaldearen arteko elkarriketa kulturala landu ziren, besteak beste.

Aztertzen ari garen seiurtekoan, hurrengo urteetan martxan jarraitu zuten zikloak jarri ziren abian: Europako Proiektika Jar-dunaldiak (1996-2011), Euskal Arteari buruzko Euskoart Jardunaldiak (1996-2008), Osasuna eta Gizartea Jardunaldiak (1999-2008) edo antropologia sozial eta kulturalako jardun-al-diak, hainbat gai lantzen zituztenak (1992-2013). Sortutako guztia aztertzeke asmorik gabe, soilik erants dezagun zientzia eta teknologiari, aro digitalari, zuzenbide autoktonoari, folkl-o-reari edo zientzia fisiko-kimikoei eta matematikoei buruzko gogoeta ere egin zela.

1999an, beste sari batzuk gehitu zitzaizkien ordurako finkatuta zeuden Manuel Lekuona Sariari (1983az geroztik) eta Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxaren Humanitate, Kultura, Arte eta

Eusko Ikaskuntzarekin hitzarmena duten udaletako kideen bilera (Oñati, 2004–XI-30).

Gizarte Zientzia Sariari (1995az geroztik), hots, Eusko Ikaskuntza-Baiona Hiria Sariak, Baionako Udalaren babesarekin ematen direnak urtero, hiru modalitatetan: Ohorezkoa, Euskal Kultura eta Bideo Dokumentalak.

4.5. Xabier Retegiren lehendakaritza, 2003–2008

Bergaran jaioa (1937), Xabier Retegi Ayastui hainbat arlotan aritua da bere ibilbide profesionalean, bai hezkuntza arloan, bai enpresa kudeaketan, baita politika arloan ere: Mondragon Eskola Politeknikoko zuzendaria (1962-1975); Eusko Jaurlaritzako hezkuntza sailburuordea (1979-1982); Caja Laboral Popular/Euskadiko Kutzako enpresa saileko zuzendaria; Enpresa Garapenerako Euskal Agentzia SPRI SAko zuzendari nagusia (1991-1992); Industria eta Energia Saileko sailburuordea (1995-1998); Mondragon Korporazio Kooperatiboko Garapen Teknologikoa eta Kalitatea saileko zuzendaria, eta Mondragon Unibertsitateko errektorea (1999-2002).

2002ko abenduaren 28an, Xabier Retegi Ayastui Eusko Ikaskuntzaren historiako bosgarren lehendakari izendatu zuten. Haren hautagaitzak, lurraldeetako lehendakariordetzekin bateratuak, botoen % 88,5 jaso zituen.

Lehendakaritza talde berriak hitzeman zuen aurrera eramango zuela “gogoeta estrategiko bat, Eusko Ikaskuntzaren hausnarketa egiteko, kontuan hartuta erakundeko kideen partaidetza zabala, baita haren bultzadari edo lankidetzari esker jaio ziren eta helburu berberak dituzten antzeko beste erakunde batzuen ere”. Ariketa kritiko horren bidez —zeina prozesu eratzaille batekin alderatzen zuen Retegik—, hasiera eman zitzaion “transizio etapa bati, xedetzat duena Eusko Ikaskuntza berrantolatzea, guztiek onartutako erreferentzia izan dadin,

balio eztabaidaezin batzuen garapenaren alde egingo duena, eta, horrela, mesede egingo diona banatuta eta atsekabetuta dagoen Herrialde honen kohesioari”.

Xabier Retegik eta bere taldeak (emakumeek gobernu organoetan zuten presentziak lekukotasun hutsezkoa izateari utzi zion jada) bete zuten seiurtekoan, aurrekaririk gabeko jardun maila hedatu zuen Eusko Ikaskuntza. Aldeko koiuntura orokorraren haizeak bultzatuta, ekonomikoki hazi, eta inoizko aurrekonturik handiena lortu zuen, eta giza baliabideen alderdian ere handitu zen (hiru mila bazkidetik gora eta langile talde handia izan zituen); jardun bizia izan zuen bai hezkuntzan, bai ikerkuntzan (50-100 beka eta laguntza, eta 25 liburuki inguru argitaratu urtero), baita dibulgazioan ere, era askotako bitartekoak eta euskarriak erabiliz (urteko 100 programazio ordu inguru irratian, eta lau milioitik gora bisitari web-orrietan 2008an); euskal geografia osora zabaldtu zuen jarduna (ehun hitzarmen baino gehiago sinatu zituen udalekin), eta horri guztiari esker, aurrera egin zuen, argiro, bere helburuaren erdiespenean.

Baina, hedapen prozesu hori gauzatzen zuen bitartean, Eusko Ikaskuntzak ez zuen alde batera utzi barne begiradazko tentsioa. Jose Maria Arizmendiarietaren gomendioak, “egiten ari garena pentsatu eta pentsatuta egin” dioenak, goiburu kategoriat hartu zuen etapa hartan, inoiz baino ugariagoak izan baitziren gizartearen eta kulturaren aurrerabidean onuragarri izaten jarraitzeko Eusko Ikaskuntzak XXI. mendearen hasieran zer nolako sozietate mota izan behar zuen aztertzeko ariketak.

2004–2008 aldirako Plan Estrategikoa

Lehenengo zeregina Eusko Ikaskuntzaren errealitate kontzeptualarekin eta funtzionalarekin bat zetorren definizioa aurkitzea zen. Adierazpen hau izan zen emaitza:

“Eusko Ikaskuntza osaera, ideologia eta kredo desberdinetako pertsonak, erakundeak eta lurraldeak sozialki partekatutako eta sortutako balio batzuen inguruan biltzeko gaitasuna duen erakunde bat da. Honako hauek dira balio horiek: Euskal Herria kulturantzun eta solidarioarekiko maitasuna; zientzia eta kulturarekiko konpromisoa; aniztasun ideologikoa; errespetua eta elkarriketa; berrikuntza eta aurrerabidea; euskararen babesa”.

Deskribapen horren arabera, hamar ezaugarri antzeman ziren, Eusko Ikaskuntza bere historian zehar taxutu dutenak:

- Diziplina aniztasuna
- Lurralde aniztasuna
- Lanbide aniztasuna
- Kudeaketako malgutasuna
- Erakundeak eta pertsonak biltzeko gaitasuna
- Euskal Herriaren etorkizuneko behar eta erronkei aurre hartzea, kontzientzia sortuz eta soluzioak proposatuz
- Ikasketak eta berrikuntza: erakunde independentea denez, ikuspegi zientifiko eta ikertzailetik hel diezaieke arazoei, politikan izan ohi den epe laburreko ikuspegitik aldentuta, eta erabakiak hartzean lagungarria izan daitekeen eztabaida soziala sor dezake
- Gizarte zibilaren integrazioa
- Euskal kultura eta zientziak Euskal Herria osora eta mundura hedatzea
- Gizarteko hutsuneak beteko dituzten erakunde eta tresnak sustatzea

2004-2008 aldirako Plan Estrategikoan, honela definitu zen erakundearen eginkizuna:

Euskonews, aldizkari aitzindaria

Posta elektronikoak *Euskonews & Media* (gerora, *Euskonews* soilik) aldizkariaren 1. zenbakia banatu zuen 1998ko irailaren 8an. Lehen ale horrek 889 bisitari izan zituen, eta 3.034 sarrera, guztira. Hamar urte bete aurretik, urtero milioi bat bisita baino gehiago izatea lortu du. Euskal zientziari, kulturari eta gizarteari buruzko aldizkari elektroniko aitzindaria etenik gabe argitaratu da geroztik, eta gutxi falta du 750. zenbakira iristeko. 2007tik 2011ra bitartean *Euskonews* Gaztea gaztegehigarria argitaratu zen (231 ale, 1.500 artikulua eta 231 elkarriketa). Hogei urteotan, sari ugari jaso ditu *Euskonews* aldizkariak (ikus *Eranskinak: Aitortzak eta sariak*, 123 or.).

BAI programaren bilera, XVI.
Kongresua prestatzeko (2005).

"Topagune bat eskaintzea euskal kulturarekiko interesa duen orori. Kulturari eta zientziari lotutako gaitan ikertzea, azterlanak egitea eta prestakuntza garatzea. Gizarte zibila kohesionatzea, Euskal Herriaren aurrerabidea sustatzea, diziplina anitzeko ikerkuntza garatzea eta gizarte kohesioa nahiz ezaugarri partekatuak indartzea".

Bost urterako ibilbide orri horretan zazpi helburu finkatu ziren: bazkide kopurua handitzea; jardun kultural eta zientifiko indartzea; antzeko beste erakunde batzuekin aliantzak ezartzea; komunikazioa, hedapena eta irudia bideratzeko plan bat diseinatzea; filialak sortu eta bultzatzea; gobernu sistema eta kudeaketa orokorra hobetzea, eta erakundearen etorkizun ekonomiko-finantzarioa bermatzea.

Horrez gainera, agerian geratu zen, halaber, funtsezko hiru eremurekin loturak estutzeko nahia: euskal kulturako akademiko, profesional, irakasle eta adituekin; hiru lurraldeetako administrazioekin (Euskadi, Nafarroa eta Akitania), eta diasporarekin, ahalik eta probetxu handiena atereaz komunikaziorako teknologia modernoei.

Garapen Iraunkorra

Jardueren hierarkizazioa hobetzeko asmoz, 2002az geroztik lehenatasuneko lan ildoak hautatu ziren, Eusko Ikaskuntzaren ekintzaren egituratzaileak. *Programa Emblemático* izena eman zitzaion. Honako hauek izan ziren horrelakotzat jotako lehenak: RIEV aldizkaria, *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco* bilduma, Jakitez graduondokoa, Eusko Ikaskuntzako argitalpen kontseilua eta Jose Miguel de Barandiaran, Euskomedia eta Asmoz fundazioak. Retegiren agintaldian, jada, kategoria berri bat ezarri zen, *Diziplina Anitzeko Programa Bereziak*, eta honako hauek barne hartu zituen hasieran: Garapen Iraunko-

rrako programa, Auñamendi Eusko Entziklopedia, EuskoSare eta Euskonews aldizkaria.

Garapen Iraunkorreko programak (ondoren beste izen bat ipini zioten: BAI. Berezo Aurrerapen Iraunkorra Programa Emblemático / Programa Emblemático Progreso Genuino y Duradero) gizarteko eragileak, enpresak eta erakundeak bildu zituen, garapen ereduari buruzko azterketa egin zezaten sei ikuspegi hauetatik: Lurraldearen Antolamendua eta Kudeaketa eta bertako Baliabideak; Garapen Iraunkorraren Alderdi Soziala; Enpresa Dinamismoa; Ekonomia eta Fiskalitatea; Energia; Garraioa. Lehenengo etapan, sei talde horien eginkizuna izan zen bi galdera hauei erantzutea: *Zer ari da gertatzen?* eta *Zertan eragiten digu?* Diagnostiko hori Eusko Ikaskuntzaren XVI. Kongresurako ekarpen espezifiko izan zen. Kongresua 2005eko azaroaren 29tik abenduaren 1era egin zen, Bilbon, "Garapen Iraunkorra-IT. etorkizuna" izenburupean.

Kongresuak abiapuntutzat izan zituen prozesu hartan ateratako ondorioak, eta aberastu egin zituen, Garapen Iraunkorraren arloan nazioartean gauzatutako esperientzia nagusietako batzuekin erkatuta. Era berean, gizartearen sentsibilizazioaren garrantzia azpimarratu zen, baita enpresek nahiz ekonomiaren arloak bete behar luketen eginkizuna ere. Aldi berean, Gazte Foro batek berrehun bat gazte unibertsitario bildu zituen. Etor-kizuneko protagonista izaki, oso baliotsutzat jo ziren haiek garapen ereduaren gainean zeuzkaten ikuspegiak, kezak eta zalantzak.

Eskarmentu horrek guztiak aberastuta, Eusko Ikaskuntzak gogoeta estrategikorako prozesuarekin jarraitu zuen, Garapen Iraunkorraren sozializaziora irekita zeuden partaidetazko foroen bitartez. Administrazioen eta erakunde akademiko, sozial eta ekonomikoen laguntzaz, jokamoldeak aldatzea xede-

Hernaniko Chillida Lekun eman zen Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxaren hamargarren edizioari dagokion saria (2004-IX-8).

tzat zuten ahaleginak egin ziren. Lan luzea izan zen hura, hurrengo hamarkadara arte luzatu zena.

Urrutian eta hurbilean

Euskal Komunitate Globaleko pertsona eta erakundeen arteko harremana eta komunikazioa sustatu, finkatu eta zabaltzeko asmoz sortu zen EuskoSare, 2005ean. Informazioa, komunitateak eta zerbitzuak ziren programa horren oinarritzko kontzeptuak, eta haren web-orria, www.euskosare.org, lau hizkuntzatan argitaratzen zen (euskara, gaztelania, frantsesa eta ingelesa). Euskosare Interneteko plataforma bat baino askoz gehiago izan zen: kultura, euskara, hezkuntza, ekonomia eta abar biltzen zituen sare bat ehundu zuen, *on-line* zein *off-line*. Egitasmoak hainbat ekitaldi sustatu zituen munduan barrena: lankidetzak Euskal Herria Mugaz Gaindi Nazioarteko Mintegien antolakuntzan eta hedapenean; Internet bidezko irratsaioak; Forokoop foroaren zerbait kongresuri buruzko informazioaren euskarria eta jarraipena; Euskararen Nazioarteko Egunaren inguruko ekitaldiak; abesbatza, bideoak, ipuinak... lehiaketak.

Aldi berean, nazioarteko presentzia areagotu zen, euskal giza taldeen eta erakunde akademikoen bidez. Genevako Unibertsitatearekin (Suitza) hitzartuta, Eusko Ikaskuntzak izen-datutako beka-dunek doktorego osteko ikerketak egingo zituzten hango Psikologia eta Hezkuntza Zientzien Fakultatean 2005etik 2013ra bitarte.

Stanfordeko Unibertsitateak (Kalifornia) ere atek ireki zizkien eusko ikaskuntzei. 2008ko akordioaren bidez, Ipar Amerikako unibertsitate ospetsu horretan euskal kulturari buruzko programa akademiko bat ezarri zen, gradu aurrekoa eta gradu ostekoa, Giza Zientzien eta Gizarte Zientzien arloetan oinarritua, batik bat. Bernardo Atxaga idazlea izan zen lehen Eusko Ikaskuntza Visiting Profesor of Basque Culture, eta izenda-

pen horrekin, XX. mendearen bigarren erditik aurrera euskal hizkuntzak eta kulturak izandako bilakaerari buruzko ikastaro batzuk eman zituen. Kontinente horretan bertan, La Platako Unibertsitateak eta Argentinako Unibertsitate Katolikoak eusko ikaskuntzekin lotutako kultura eta irakats jarduerak hartu zituzten, eta gure erakundeko bazkideak arduratu ziren jarduera horiek eskaintzeaz.

Zeregin hori koordinatzeko eta horretan sakontzeko, 2005ean Atzerriko Lehendakariordetza sortu zen. Eta euskararen eta euskal kulturaren sustapenean nabartzen diren diasporako erakundeei aitorpen soziala egiteko, 2006az geroztik ENE Saria ematen da urtero, abenduaren 3an. ENE akronimoak (Euskararen Nazioarteko Eguna) gogora ekartzen du Eusko Ikaskuntzak Euskararen Nazioarteko Egunarekin duen lotura, egun hori 1948ko Eusko Ikaskuntzaren Kongresuan egindako deia-ostean instituzionalizatu baitzen, dagokion kapituluan azaldu denez.

Laburbilduz: erakundeen arteko harremanak areagotzeak berekin ekarri zuen lankidetzako hitzarmen gehiago sinatzea, herrialde barruan nahiz herrialdetik kanpo, nazioarteko erakunde eta unibertsitateekin, elkarteekin, enpresekin, erakundeekin eta euskal udalekin. Urrutian zein hurbilean, Eusko Ikaskuntzako kideen presentzia adoretsua nabari zen.

Bokazio kolektiboa

2005eko abenduan, Xabier Retegik bere burua aurkeztu zuen berriro lehendakari izateko. Talde berritua aurkeztu zuen, eta jardun programan hainbat helburu proposatu zituen, hala nola Eusko Ikaskuntzaren sorrerako printzipioak indarberritzea, EuskoSare Euskal Komunitate Globala lortzeko plataforma gisa sendotzea, sail zientifikoak funtsezko ikerketarako gune gisa sustatzea eta Euskomedia eta Asmoz fundazioen finantzaketa bermatzea.

EuskoSarek online eta offline
jarduerak sustatu zituen
munduan sakabanatutako
euskal komunitatearen artean.

Beste hautagaitza bat ere izan zen, Euskal Herriko Unibertsitateko Logika eta Filosofia departamentuko katedradun Jesus Maria Larrazabal buru zuena. Sailetako lehendakari batzuk izan ziren oposizioko hautagaitza horretan, ordura arte egindako kudeaketa-lanarekiko ikuspegi kritikoa zutenak aspalditik. Hautagaitza horretako kideen ustez, ordura arteko kudeaketak eredu enpresarial bat ezarri zuen erakundean. Sail zientifikoak eta ikerkuntza indartu nahi zituen hautagaitza horrek, garrantzi handiagoa emateko alderdi akademiko eta unibertsitarioari. Eusko Ikaskuntzaren historian izan den parte-hartze handienetako bat bildu zuen Batzar Orokorrak, eta hautagaitza kontinuistaren alde egin zuen.

Argi zegoen sail zientifikoek kezka eragiten zietela batzuei zein besteei. Zuzendaritza hautetsia lanean hasi zen, eta erabaki zuen Eusko Ikaskuntzak ikertzaileak erakarri eta bitartekoz hornitu behar zituela Gizarte Zientzien eremuan erakunde ikertzaile eta proiektu-kudeatzaile gisa kokatu nahi bazuen. Horixe izan zen Ikerkuntza Lehiakorra Babesteko Planaren oinarri teorikoa, eta plan horrek lehentasunezko lau arlo zeuzkan:

- Arlo ekonomikoa: Eskualdeko lehiakortasuna. Eskualde kudeaketarako eredu berria.
- Gizarte arloa: Mundu ordena berria. Demografia eta immigrazioa. Herritarrak. Foro Soziala
- Kultura arloa: Kulturaren sakontzea eta hedapena
- Iraunkortasun arloa: Berezko aurrerapena

Proposamenaren argudioak azaltzean, Xabier Retegik Eusko Ikaskuntzaren funtzionamenduan egin beharreko “jauzi kualitatiboa” aipatu zuen, eta erakundeak lehenengo etapan gainditu behar izan zituen zeregin zail batzuekin alderatu zuen:

ENE Benito Lertxundi

2006ko Euskararen Nazioarteko Eguna zela eta, Benito Lertxundi kantautoreak, Eusko Ikaskuntzaren eskariz, soinu-ikur bilakatu den melodia konposatu zuen.

“Euskara giza ondarea da: komunikazio / eta batasunerako tresna. /
Elkar ulertu eta giza helburu gorenera heltzeko beharrezko baliabidea.
Hizkuntzak lehuntzen du animalia eta / gizon bilakatzen. / Berak bide-
ratzen elkar laguntza giza / mailan gauatzeko. / Zentzu horretan he-
datzen da herri bakoitzaren beharretara.
Hizkuntza ispilu leiala da, / non kondairan zehar, herri baten /
baldintza sozialak isladatzen diren.
Hizkuntzak jakinarazten dio belaunaldi bakoitzari oinarritzko
kultura guztia.
Bere hizkuntzarekin hautsi duen herriak tradizioa du errausten
eta arima / epeltzen.
Hizkuntzak bere baitan, herri baten / mundua ulertzeko era gordetzen
du, herritarrek hitzegiten dutenean.
Euskara, gure hizkuntza, giza ondarea / da”.

Euskal Nortasuna eta Kultura XXI. mendearen hasieran azterlanaren aurkezpena (2007).

“Euskal komunitateetan bokazio kolektiboa sortzen laguntzea Eusko Ikaskuntzaren xedea izan da hasiera-hasieratik. Hau da, borondateak uztartzeko ahalgina bere gain hartu zuen, arazoak gainditzeko eta aurrerapen orokorra lortzeko nahiak eraginda. Gaur egun, beste inoiz baino gehiago, euskal gizartearen sortutako erronketan partaidetza aktiboa izatea gure betebeharra dela uste dugu, eta halaber, eginahalak egin behar ditugula Euskal Herria-Vasconiak XXI.eko abangordian kokaturik jarraitu dezan”¹¹².

Bien bitartean, Eusko Ikaskuntzak funts desberdineko proiektuetan esku hartzen zuen ikertzaileen bidez. Aipa ditzagun adierazgarriak izan daitezkeen hiru: “Euskal Nortasuna eta Kultura XXI. mende hasieran”, Euskal Herriko lurraldeetako biztanleek nortasunari eta kulturari begira duten pertzepzio subjektiboari buruz egindako diagnostiko bat, ordura arteko osatuena (2007an amaitu zuten, Euskal Kultur Erakundearekin elkarlanean); Euskal Herriko lau klusterren historiari, orainari eta etorkizuneko aukerei buruzko ikerketa (2008-2012, Orkestra-Lehiakortasunerako Euskal Institutuarekin), eta Euskal Autonomia Erkidegoko ekintzailatza jarduna Global Entrepreneurship Monitor GEM nazioarteko proiektuan parte hartzen duten gainerako herrialdeekin alderatuta ebaluatzeko txostenak (2005-2014, Deustuko Unibertsitatearekin eta UPV/EHUrekin hasieran).

Eusko Ikaskuntzaren buruera jakina

Hiru urteko bigarren agintaldiaren hasieran, 75 urte bete zituen, hain justu, Euskal Estaturako Estatutu Orokorren Aurreproiektuak, jada aipatu denak zegokion tokian. 1931ko jatorrizko testua berrargitaratu zen, lehendakariaren hitzaurrea erantsita. Honela zioen bertan:

“Euskal komunitateen arteko egituraketan eta harmonizazioan laguntzea gure Sozietateak sortzetik duen zereginetako bat da, eta etengabe eguneratzen da, iraganezko esperientzien gaineko gogoeta eginez, oraina aztertuz eta etorkizuneko erronkei begirako ikerketa aitzindariak eginez”.

Eta joera horren adibide gisa, Europako Federazio baterako Konstituzioaren proiektu aurkeztu berria (2003) aipatu zuen, zeina baitzen Euskal Herriatik eta Espainiatik Europar Batasunari aurkeztutako egituraketa osoko proposamen bakarra, erakundeei arkitektura komunitario berria eraikitzeko prozesuan parte har zezaten egindako deiari erantzuteko prestatua. Eusko Ikaskuntzaren Konstituzioa, horrela esan badakioke, Zuzenbide saileko batzorde txostengile batek idatzi zuen. Eredu federalista bat proposatzen zuen, hiru legimititate iturritan oinarritua: herritarrak, herriak eta Estatuak, bakoitzak bere ordezkarien ganbera izango zuelarik. Era berean, Europako Parlamentua eta Europako Batzordea indartzearen alde egiten zuen. Beste zenbait berrikuntza ere planteatzen zituen, hala nola Oinarrizko Eskubideen Gutuna konstituzioko artikuluko multzo gisa txertatzea eta Europako herritar guztiek boto eskubidea izatea bizitoki zuten Estatuko hauteskundeetan, bai estatukoetan, bai autonomikoetan.

1995az geroztik abian zen Ospe Batzordea eredutzat harturik, Juan Jose Goiriena de Gandariasen agintaldian zertu egin zen Eusko Ikaskuntzak adituen ganbera moduko bat babesteko ideia; ganbera horri kontsultak egin ahal izango zizkioten erakundeek, eta ezagutza aditua sortuko zuen, Herrialdearen zerbitzura jartzeko. Proiektua heltzen joan zen, eta 2007ko urrian errealitate bilakatu zen, gizartearen aurrean aurkeztu baitzen “zientzia, arte eta literatura arloetako komunitateen eta gizarte orokorraren erronka handien gaineko gogoeta, azterketa, diagnosi eta aholkularitza foro bat”. Jakiunde, Zien-

tzia, Arte eta Letren Akademiak zientzietan, arteetan eta letre-
tan erreferentziatzat jotzen ziren hogeita bost pertsona bildu
zituen hasieran, eta Pedro Migel Etxenike zientzialaria izan
zuen lehenengo lehendakari, Eusko Ikaskuntzak zuzenean
izendatuta.

Agintaldiaren azken txanpan, talde errektoreak bigarren Plan
Estrategikoa prestatu zuen, eta, haren kronologia aintzat
hartuta (2008-2012), hurrengo taldea arduratuko zen plan
hura gauzatzear. “Arazo modernoek buruzko gogoeta sakona
egiteko beharra” aipatu zuten orduan ere.

Eusko Ikaskuntzaren laurogeita hamargarren urteurrena zela
eta, 2008ko abenduan, lehendakariak, kargua uztear zela,
azken etapan adierazitako ideietako batzuk laburbildu zituen:

“Eta horretarako, inoiz baino beharrezkoagoak dira
Eusko Ikaskuntza bezalako erakundeak, zeinek,
gizarte zibilaren baitatik sortuak izanik, lidergo par-
tekatuak antolatzen lan egiten duten, halakoek
gizarte erantzunen atomizazioaren aurkako inda-
rrak batu ditzaten eta, gehiegitan, guztiok ukitzen
gaituzten erabakiak hartzera behartzen duten epe
laburra eta taktizismotik haratagoko helburuak izan
ditzaten.

Halere, Eusko Ikaskuntzak ere krisian jarri behar
ditu bere egiturak eta paradigmak, inertziekin
hautsi, bere egitekoa eguneratuko badu. Lau fun-
tziotara laburbilduko dut egiteko hori: prospekzio
lana gauzatzear, etorkizuneko erronkei aurrea
hartuko diena; gizarte balio handiko ikerketan
sakontzea; etengabeko prestakuntzaren alde lan
egitea, kultura zein lanbide alorrean; eta, azkenik,

kontsumismo huts eta alienatzailearen aro baten
ondoren, kontsumo onuragarriarena etor dadin
ahalbidetzea, halako eran non kulturak eta lankide-
tzak gizarte balio geroz handiagoa izango
duten”¹¹³.

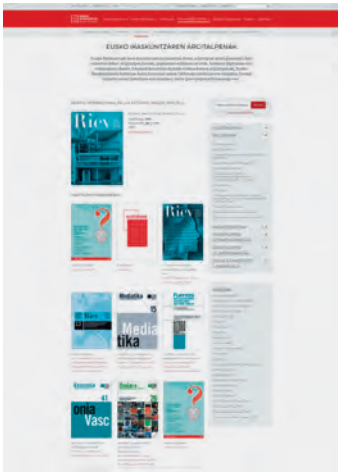
Agintaldia amaitu eta hilabete batzuk geroago, Eusko Ikaskun-
tzako Batzar Nagusiak erakundeko ohorezko lehendakari
izendatu zuen Xabier Retegi.

4.6. Jose Maria Muñozaren lehendakaritza, 2009-2012

Aro globaleko lehen krisi handia aspalditik ari zen sortzen,
baina iritzi publikoaren begitan 2008ko irailean egin zuen
eztanda, Ipar Amerikako Lehman Brothers inbertsio bankuak,
mende eta erditik gorako ibilbidea zuenak, ordu gutxiren
buruan porrot egin zuenean *zabor* hipoteka deiturikoen
ondorioz.

Atzeraldi Handiak eragina izan zuen Espainiako ekonomian,
zor pribatu gehiegi baitzeukan. Higiezin burbuilak oztopatu
egin zituen finantza erakundeak balantzeak, eta Estatuak erres-
katatu egin zituen. Defizit publikoa ikaragarri handitu zen.
Langabeen kopurua handitu egin zen, 2008an bi milioi
langabe izatetik 2013an ia sei milioi langabe izatera igarota.
Biztanleria aktikoaren % 26 baino gehiago lanik gabe geratu
zen. BPG-a % 7tik gora murriztu zen.

Egoera zertxobait hobea izan zen penintsulako Euskal Herrian.
Atzeraldiaren urte txarrean, 2009an, Euskal Autonomia Erki-
degoko BPG-ak %4 egin zuen atzera, eta Nafarroakoak, berri-
z, % 3,7. Hala eta guztiz ere, 2008tik 2013ra bitarte pilatutako

Eusko Ikaskuntzaren argitalpenen zati handi bat digitalizatuta dago, eta webgunean dago ikusgai.

Beste arlo zientifiko batzuk

Liburuaren bigarren zatian landutakoez gain, Eusko Ikaskuntzako sailek beste arlo zientifiko batzuk ere jorratu zituzten erakundearen bigarren etapan.

Hedabideak: Historia, hedabideak eta enpresak, kazetaritza zientifikoa, esperientziak eta figurak, alderdi formalak, publizitatea, euskara, tokiko prentsa, digitala...

Gizarte eta Ekonomia Zientziak: Enpresa, lurraldearen antolamendua eta kudeaketa, mugaz gaindiko harremanak, zientzia eta teknologia, berrikuntza, legedia...

Hezkuntza: Pedagogia, metodologia, irakasleen prestakuntza, hizkuntza aniztasuna, curriculumeko alderdiak, hezkuntzaren kalitatea, hezkuntza eta generoa, hezkuntza bereziak...

Zientzia Fisiko-Kimikoak eta Matematikoak: Fisika, materialak, ikerketa zentroak, historia, egitura elektronikoak, dibulgazioa...

Natura Zientziak: Flora eta fauna, biodibertsitatea, garapen iraunkorra, nekazaritza, abeltzaintza, arrantza, basoak, bilduma naturalistikoak...

Osasun Zientziak: Historia eta pertsona ospetsuak, Paleomedikuntza, Psikiatria, Medikuntza klinikoa, auzitegiko medikuntza, Pediatria, Gerontologia, genetika, osasuna eta gizarteak, elikadura...

Zinematografia: Zinema Euskal Herrian: historia, sorkuntza, egileak, azterketa artistikoa, produkzioa, hedapena, espazioak, zentsura, ikerketa eta harrera...

Historiaurrea-Arkeologia: Historiaurreko habitatak, labar artea, errituak, aztarnategiak eta azterketak, arkeobotanika, ondarea, analitika, teknikak...

batez besteko beherakada % 3-4 ingurukoa izan zen, eta, bosturtekoaren amaieran, langabezia tasa % 15etik % 17ra bitartekoa zen, bi lurraldeak batera hartuta.

Testuinguru horrek eragin handia izan zuen Eusko Ikaskuntzaren aurrekontuetan. 2009az geroztik, diru sarrera gordinek geldialdi bat izan zuten, lehenengo, eta ondoren nabarmenki murriztu ziren. Ekarpen orokorrak ia erdira murriztu ziren 2009tik 2012ra. 2008aren amaieran hautatutako zuzendaritza taldeak, Jose Maria Muñoa lehendakari zuenak, aurre egin behar izan zion une latz horri, seguru asko Elkarateak 1978an bigarren etapa hasi zuenetik izandako une latzenari.

Jose Maria Muñoa Ganuza erbestean jaio zen, Frantzia, 1942an. Eusko Ikaskuntzaren sortzaileetako biren ondorengoa da: Juan eta Miguel Muñoarena (azken hori Gipuzkoako lehenengo ikastolaren sustatzailea izan zen, 1914an). Eusko Ikaskuntzako seigarren lehendakariak ingeniari gisa egin zuen lan. Hamalau urtez Eusko Jaurlaritzaren ordezkari izan zen Eskualdeen Europako Batzordean, zeinak egoitza Bruselan duen. Egindako ibilbide luzearen aitortpen gisa, Europako Parlamentuak Europako Herritar Saria eman zion 2009an.

Ekonomia orokorra eta erakundearen ekonomia hartzen ari ziren itxura aintzat hartuta, Muñoak eta bere Batzorde Eragileak erabaki zuten energien sakabanaketa mugatzea eta ahaleginak jarduera jakin batzuetara bideratzea. Zuzendari-gerente berri baten eskutik, lanak proiektuak planifikatuko ziren. Eta egituraren neurriak berrezarriko ziren, urrats hori ezinbestekoa baitzen kontuan harturik oparoaldi ekonomikoko ziklo luze bat amaitu zela eta estutasun ziklo batean sartu zirela, zenbat iraungo zuen jakin ere ez zekiten ziklo batean.

Eusko Ikaskuntzaren XVII. Kongresuaren inaugurazio-ekitaldia (Gasteiz, 2009).

Lehentasuna eman zitzaion argitalpen enblematikoei (RIEV, *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco* bilduma), eta *Cuadernos de Sección* aldizkariaren argitalpena euskarri digitalera aldatu zen. Berezko Aurrerapen Iraunkorrari buruzko etorkizuneko programa estrategikoak bat egin zuen beste euskal eragile batzuekin (Innobasque, Aclima Ingurumen Klusterra eta MLC-ITS Logistika eta Garraio Klusterra), prozesuaren fase berri bati heltzeko. BAI+5 izena jarri zioten fase berri horri.

“Gizarte aurrerapen iraunkorrerako berrikuntza” gaia jorratu zuten Eusko Ikaskuntzaren XVII. Kongresuan (Vitoria-Gasteiz, 2009ko azaroa). Zalantza jositako une hartan, Kongresuak asmatu zuen, Gizarte Zientziekin lotutako alderdi garrantzitsu batzuk berriz hausnartu eta adierazi baitzituen, errealitate hurbilekoena abiapuntutzat hartuta. Justiziaren kontzeptua mundu globalizatuan, publikoa denaren balioa, gizarte solidario baten eraikuntza, bizi kalitatea, genero harremanak, iraganaren eta etorkizunaren arteko zubi lanak egingo dituen memoria sozial baten beharra... Gai horiek eta beste batzuk jorratu zituzten zazpiehun inguru biltzarkidek, erreferentzia komuntzat harturik gizarte aurrerapen iraunkorrerako berrikuntza.

Hiru ardatz nagusi

Erakundearentzat garrantzitsuak eta gizartearentzat baliotsuak zirelako, lehentasuna eman zitzaion hiru programari. Horietako bi atzetik zetozen; hirugarrena orduan sortu zen.

Eusko Jaurlaritzaren babesarekin, Añamendi Eusko Entziklopedia-Enciclopedia Vasca Añamendi zuzendu, osatu, eguneratu eta itzultzeko lanekin jarraitu zuten. 2012-2015 hirurtekoan zehar, Antropologia-Etnologia-Folklore, Artea, Historia eta Literatura arloetan sakondu zen, nagusiki euskaraz idatzitako sarrerekin eta hedapen irekia nahiz doakoa izanik

helburua. Horrek indartu egingo zuen Eusko Ikaskuntzak euskal kulturari buruzko edukien Interneteko zerbitzari gisa lortua zuen lidergoa.

Bigarren lan ildoak Udalak izango zen. Ehundik gora udalekin hitzarmena eginda, jardueren espiral berri bat sortu nahi zen Euskal Herriko udalerrri eta hiri guztietan: ikerketak, argitalpenak, txosten teknikoak, artxiboko lanak eta dokumentuak biltzeko lanak, ikastaroak, hitzaldiak eta hedapen jardunaldiak, lantegiak, arte programak eta abar luze bat.

Aurreko bien oso bestelakoa zen hirugarren programa: *Elkarbizitza/Convivencia*. Euskal komunitateak materialki oso garatuak izan arren bereizketa eta liskar ideologikoez jositako urte luzeen ondorioz bizikidetzaren esparruan defizit handia zutela zioen diagnostikoa abiapuntutzat hartuta, sentsibiltate guztietako intelektualak gonbidatu zituzten, guztien artean oinarritzko adostasun esparru bat egitura zezaten, balio etiko, kulturaren eta euskararen inguruan. Indarkeria urte luzeen ostean pluralismoa politikoki antolatzeko funtsak ziren, eta horien helburua jada antzematen zen 2010eko Bruselako *Adierazpena* baino lehen.

Krisi bikoitza

2012ko maiatzean, Batzorde Eragileak premiazko erabakien onespena proposatu zuen, ekitaldiko kontuak egokitzeko. Erabaki horien artean zeuden honako hauek: XVIII. Kongresua, 2013. urtearen hasierarako aurreikusia, egoera egokia izan arte atzeratzea; *EuskoNews* astekaria ezeztatzea, eta enplegua erregulatzeako espediente bat abiaraztea. Batzorde Iraunkor osoak ezezkoa eman zien erabaki horiei, eta, hortaz, krisi ekonomikoaren krisi instituzional bilakatu zen. Hauteskunde prozesua 2012. urtearen amaieran egitekoa zen, baina bost hilabete aurreratu zuten.

Agur hitzetan, Jose Maria Muñoak honako hau adierazi zuen:

“Lehenengo mendeurrena aurrean dugula bete behar genukeen tokiari buruzko gogoeta egin beharra dugunez, hementxe azalduko dut nire iritzi pertsonala, jada bazkide huts gisa, erakundearen etorkizuneko jardunak oinarritzat hartu behar lituzkeen premisei buruz:

1. EI-SEVek ez du desegokiro nahasi behar jada existitzen diren erakunde edo organismoei dagozkien eremuetan.
2. Euskaltzaindia, 1931ko Autonomia Estatutua, Euskal Unibertsitate Publikoaren lehen zirriborroa, Jakiunde – Zientzia, Arte eta Letren Akademia: gure historiako adibide bikain horiek argi adierazten dute EI-SEVren bokazioa ekintza zein erakundeen sustatzaile eta bultzatzaile gisa, bizitza kultural, zientifiko eta sozialaren katalizatzaile handi gisa. Eginkizun horrek berdingerabe egiten du erakundea, eta horretan ezin zaio leporatu eskumenen talka.
3. EI-SEVek Herrialdearentzat funtsezkoak diren proiektuetan bildu behar ditu eginahalak. Gaur egun *Auñamendi Eusko Entziklopedia*, *Elkarbizitza* eta *Udalak* aipa genitzake. Balio soziala duten proiektuak, laguntza ematen dietenak gure erakundeei eta beste erakunde batzuek ezin lituzketenak hain baldintza mesedegarritan garatu.
4. Eginkizun hori betetzeko behar adina masa kritiko dugula uste dut. Eta hemen gure Gizarte Ospe Batzordearen garrantzia nabarmendu nahi dut, zeina izan bailiteke Herrialdearentzat eta haren erakundentzat onuragarria izango litzatekeen maila gorenenean aholkularitza organo baten ernamuina.
5. Aurreko guztia betetzeko baldintza ezinbestekoa da EI-SEV iraunkorra izatea”¹¹⁴.

4.7. Iñaki Dorronsororen lehendakaritza, 2012-

Etorkizunerako agindu argiak izanik norabide estrategikoa berbideratzea eta Eusko Ikaskuntzako antolakuntza oinarriak berritzea, 2012ko uztailan bazkideen Ezohiko Batzarrak Iñaki Dorronsoro buru zuen taldea hautatu zuen.

Bilboko Industria Ingeniarien Goi Eskolan prestatua eta 1973az geroztik mundu kooperatibistari lotua, Iñaki Dorronsoro Plazaolak (Ataun, 1947) Ampo S. Coop kooperatibako Balbulen Atala sortu eta finkatzeko prozesua zuzendu zuen, eta horren ostean hainbat funtzio bete zituen Industria Sustapenaren Arloan, LKS Talde berriaren burutza bere gain hartu aurretik (1991-1998). Mondragon Korporazio Kooperatiboko Teknologia eta Kalitatea sailetik MIK Kudeaketako Ikerketa Zentroaren sorrera sustatu zuen, eta horren lehendakari eta zuzendari izan zen. Mondragon Unibertsitateko, Ikerlaneko eta Idekoko kontseilu errektoreko kide izan zen, eta Ezagutzaren Klusterraren sorreran parte hartu zuen. Estrategia eta Lehiakortasuneko irakaslea izan da Mondragon Unibertsitatean, Deustuko Unibertsitatean eta Lancaster Unibertsitatean. Ibilbide luze horretan intelektualki jorratu ditu Giza eta Gizarte Zientziak era askotako eremutan.

Lehen aldi exekutiboan (2012-2016), Eusko Ikaskuntza taldea berregituratzeko prozesu sakon eta mingarri bati heldu zion, eta, aldi berean, diseinu estrategiko berri eraginkorra egin zuen, erakundea egokitzeko eta berriz posizionatzeko.

Lehendabiziko neurriari dagokionez, kudeaketako egitura berrantolatu zen, eta horrek eragina izan zuen herentzian jasotako proiektuetan, fundazioetan (Euskomedia Asmoz Fundazioaren baitan geratu zen) eta lanpostuetan (2018ko lan taldea 2012koaren bostena da). Erabaki horiei guztiei esker

Bi ekimen: Urteko Galdera eta Solasaldiak.

nolabaiteko egonkortasun ekonomikoa lortu zen, eta kudeaketa arin eta eraginkorra.

Barne gogoeta eta eztabaidarako prozesuan laurehun bat pertsonak parte hartu zuten. Administrazioen, alderdi politikoaren eta zientzia, gizarte eta kultura arloetako ordezkarien iritzia bildu ziren. Zeregin horretan jasotako iritziei zegokienez, Iñaki Dorronsorok honako hau adierazi zuen:

“[...] esan beharra dut, izan ditugun erakunde eta zientzia-kultura munduko ordezkari, hiritar eta herri-tarren sektore anitzeko ordezkariekin izandako hamarnaka bilera eta topaketetan lortu dugun argazkia suspergarria dela: dituen berezitasunengatik, prestigio-agatik, historiagatik eta kideen bikaintasunagatik, Eusko Ikaskuntzak posizio berezia du eta bakar eta errepikae-zin bihurtzen duten baloreak batzen ditu bere baitan. Horrek etorkizunari anbizioz begiratzeraz eraman behar gaitu”¹¹⁵.

Aldi berean, erakundeak bere zeregina zer testuingurutan hedatzen duen aztertu zen. Erakundearen esperientzia eta potentzialtasun erreala kontuan hartu, eta Eusko Ikaskuntza modu batera edo bestera ezagutzaren esparruan diharduten erakundearen ekosisteman kokatzea zen xedea, eta haren filosofia eta prozedurak XXI. mendeko errealtateak dakartzan baldintza eta eskakizunetara egokitzea. Helburu horiei erantzuten zieten Batzar Nagusiak 2013. urtearen amaieran onartu zituen eredu berriak eta funtzionamendu egitura oinarritzak¹¹⁶.

Eredu berriaren oinarriak

Honako item hauetan laburbildu daitezke eredu berriaren alderdi orokorrak:

- EI-SEVek berretsi egiten du bere jatorrizko eginkizuna, euskal gizartearen inguruko ezagutza aztertze, iker-tzeko eta zabaltzeko erakundea baita. Betiere bere ahaleginak erakundea bera sorrarazi duen gizartearen funtsezko beharrianetara bideratzeko bokazioarekin.
- Euskal Gizartea eta Euskal Kultura ditu xede eta helburu bere jardunak. Ikuspegi berri bat garatzeko asmoz, egungo arazoak eta etorkizuneko erronkak aztertu eta solu-zio ausartak eskainiko dizkio Euskal Autonomia Globalari.
- Erakundearen eginkizun garrantzitsuenetako bat Euskal Herriko erakundearen eta gizarte eragileen artean zubiak eraikitzea eta sinergia sorraraztea da. Lurraldeaz gaindi jarduteko eta gogoetak egiteko espazioa da.
- EI-SEVek sendotu egiten du bere jatorrizko izaera. Elkar-tea bazkide boluntarioek osatzen dute, eta Euskal Herriko testuinguru kulturalen eta zientifikoan azterla-nak, ikerlanak, gogoetak eta eztabaidak eginik, Euskal Herriko arazoei eta erronkei soluzio aurreratuak propo-satzeko eta aztertze ahaleginean elkartu dira.
- Oso aintzat hartuko ditu belaunaldi berriak: Euskal Herriaren errealtateen aurrean gazte sentiberak aintzat hartuko ditu, euskal gizarteak haien eskutik lortu beharko baititu jarraibideak eta lehentasunak etorkizu-nean ere garatuko bada.
- Ateak irekiko dizkie lehenetsitako proiektu eta ideiei, eta parte hartzeko hainbat modu artikulatuko dira.
- Orain abiatzen ari den trantsizioa finkatuko duten indargune garrantzitsuak dauzka EI-SEVek: gizarte masa zabala eta askotarikoa, askotariko lurraldetasuna, Admi-nistrazio ororen ezagutza, presentzia garrantzitsua toki mailan, Sarean dagoen dokumentazio plataforma han-dienetako bat, etab.
- Gaur egun zer eskaintzen die Eusko Ikaskuntzak ikerla-riei eta ikasleei?

Nevadako Unibertsitateko
(Reno) Center for Basque
Studies zentroari ENE Saria
emateko ekitaldia, 2017an.

- El-SEVen eginkizuna duen erakunde bat, gaur inoiz baino beharrezkoagoa dena, sustatzea eta bultzatzea, euskal gizartearen berrikuntzan zuzenean parte hartuz.
- Euskal gizartearen erronkei eta beharrezkoen buruz duen ikuspegia jakinaraztea.
- Azterlan eta hausnarketa kolektiboko jardueretan modu proaktiboan parte hartzea.
- Euskal Herriarentzat izaera estrategikoa duten proiektuak proposatzea eta sustatzea.

Gobernantzari buruzko kapituluaren, Elkartearen organigrama soilik hiru instantzia betearazletara murriztea aurreikusten du eredu berriak: Batzar Nagusia, organo gorena; Kontseilu Errektorea, non lurralde bakoitzeko bina ordezkari, erakunde fundatzaileak eta garrantzitsuenak, idazkaria, diruzaina, zuzendaria eta langile profesionalen ordezkari bat bilduko diren; eta Zuzendaritza Batzordea, jardueren programari jarraiki funtzionamenduaren kudeaketaz arduratzen diren pertsonen osatua izango dena. Sail zientifikoen bidezko ikerkuntza-egitura desgerraraztea proposatzen zuen eredu horrek.

Berritzea eta itxaropena

Euskal komunitateen etorkizunari begira aldaketa sakonak iragartzen dituzten jazoera aipagarri batzuk gertatu dira 2011 eta 2018 bitartean. Haietako bat, inolaz ere guztietan positiboena, frankismoan abiatutako indarkeria ziklo luzearen amaiera da. 2011. urtean Donostian egin zen Nazioarteko Konferentziaren (Aieteko Konferentziaren) ostean, "borroka armatuaren behin betiko amaiera" iragarri zuen ETak. 2018ko apirilaren 20an komunikatu bat kaleratu zuen, eta "eragindako kaltea" eta euskal gizarteak jasan duen "gehiegizko sufrimenduan" izandako "zuzeneko erantzukizuna" aitortu zituen. Maiatzaren 4an Kanbon egindako ekitaldi batean irudikatu zen ETaren amaiera atzeraezina. Itxi egin da gure

historiaren kapitulu hori, eta memorian izango dira orain ia mila hildakoren, estortsioa jasandako eta ihes egindako ehunka pertsonaren, familia hautsien eta urte askotan hausturak gainditzeko lan nekeza izan duen herriaren oroitzapenak. Ezinbestean aipatu behar da hainbat gazteren egoera; izan ere, lider jakin batzuen arduragabekeriak eta euskal gizartearen eta nazioartean gertatu diren aldaketak interpretatzeko ikuspegi murrizak ustezko "gerra" bat sortu baitzuten, irabazteko inolako aukerarik izan gabe. Bizi-proiektu gehiegi suntsitu dira.

Euskal gizarteari dagozkion gaiak askatasunez aztertzeke eta eztabaidatzeko muga handiak izan dira urteetan, eta Iñaki Dorronsororen lehendakaritza izango da ETarik gabeko egoera berrian beteko den lehena. Horrenbestez, itxaropengarri zaio etorkizuna Eusko Ikaskuntzari Euskal Herria aztertzen dituen eta haren erronken gaineko hausnarketa egiten dituen erakundea den aldetik; izan ere, eginkizun hori eman zitzaion orain ehun urte, Oñatin egin zen sorrerako Kongresuan.

Aztergai dugun epean, 2017ko urtarrilean sortutako Euskal Hirigune Elkargoa (Communauté d'Agglomération du Pays Basque) da beste mugarri bat. 158 udalerri eta 300.000 biztanle biltzen ditu 3.000 km²-tan. Ipar Euskal Herriko lurralde guztiak hartzen ditu (Zuberoako bi udalerri izan ezik baina Bearnoko udalerri bat barne). Horrek esan nahi du Ipar Euskal Herriak azkenean lortu egin duela irrikatutako lurralde batasuna.

Eusko Ikaskuntzaren Kontseilu Errektorean sartu da Euskal Hirigune Elkargoa. Eta 2015. urteaz geroztik, Nafarroako Gobernua normaltasunez ari da betetzen, erakunde fundatzaile den aldetik, Eusko Ikaskuntzaren Batzorde Iraunkorrean beti gorderik izan duen lekua eta, 2014. urteaz geroztik, Kontseilu Errektorean gorderik duen lekua. Ehun urteko historian,

Eusko Ikaskuntzaren XVIII. Kongresua

Eusko Ikaskuntzak bere fundazioaren mendeurrenean egingo du XVIII. Kongresua. Foro horretan aurkeztuko dira profesionalek eta adituek, herritarrek, eragile sozialek, politikoez eta ekonomikoek, erakunde publikoek eta beste batzuek bost arlotan landutako diagnostikoak eta proposamenak. Helburua da Euskal Herriak dauzkan erronkei eta kezkei erantzungo dieten agertokien aukerak mahai gaineratzea eta gizartearen zein erakundeen konpromisoa lortzea ikergaietan eta eztabaidagaietan sakontzen jarraitzeko.

Ikuspegi global batetik baina tokian tokitik bultzatuta, Euskadiko eta Nafarroako lurraldeek XXI. mendeari arlo politiko, sozial, kultural eta sozioekonomikoan, eta sinboloen eta partekatutako balioen arloetan, aurre egiteko behar dituzten tresnei buruzko gogoeta prozesu bat abiarazi da. Betiere demokratizazioaren aroan, garapen soziala eta gobernantza kultura, kapital, lurralde eta herritartasuna bezalako balioekin uztartzen direla ardatz hartuta.

“Geroa Elkar-Ekin / El futuro que nos (re)une” goiburuekin, Euskal Herriko hiriburuetan banatuko dira Eusko Ikaskuntzaren XVIII. Kongresuaren saioak: Baionan (urriak 5), Gasteizen (urriak 19), Iruñean (urriak 26), Bilbon (azaroak 9) eta Donostian (azaroak 16), eta Oñatin emango zaio amaiera kongresuari 2018ko azaroaren 23an. Azaroaren 24an, berriz, Eusko Ikaskuntzaren ehun urteak ospatuko dira Oñatin ere.

Eusko Ikaskuntzak lehen aldiz lortu du Euskal Herriko administrazio guztiak bere gobernu-organismoan izatea: Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako foru-aldundiak, Nafarroako Gobernua eta Euskal Hirigune Elkargoa.

Azimut guztietan

Berritzen eta birbideratzen jarraitzen zuen aldi berean, ikerlanak eta azterlanak bultzatzen jarraitu zuen Eusko Ikaskuntzak; bere kabuz edo beste erakunde batzuekin batera askotariko gaiak eta parte hartzaileak bilduko zituzten jardunaldiak, mintegiak eta hitzaldiak antolatzen; liburuak argitaratzen, ikerlanak sustatzen eta txosten teknikoak lantzen. Bestalde, urtero, beren ibilbideetan egindako lanagatik merezitako esker ona adierazten die hainbat laguni sariren bitartez.

Jardueren katalogoan bi berrikuntza gehitu ziren. Eusko Ikaskuntzaren bokazioarekin, jakintza adituaren topagune eta goi mailako zabalkunderako plataforma izateko bokazioarekin uztartzen dira bi berri horiek: Urteko Galdera eta Solasaldiak, gizartearen, kulturaren, zientziaren eta teknologiaren arloetan egungo arazoen eta erronken inguruan analisiak, hausnarketa eta eztabaida irekia egiteko foroak.

2016ko ekainean, Batzar Nagusiak berriz ere aukeratu zuen Iñaki Dorronsoro. Era berean, Kontseilu Errektorarako lurraldeetako bost ordezkariaren berritzea bozkatu zen. Lehenasunezko zazpi ildotan egituratzen da 2016-2020 laurtekorako jarduera programa:

- Proiektu nagusien garapena (Ekinez).
- Lankidetzaren sareak indartzea Euskal Herriko eta Euskal Herrikan kanpoko zientzia eta kultur erakundeekin.
- Ezagutzaren zabalkundean sakontzea: udalak, Urteko Galdera, Solasaldiak, gure argitalpenak sustatzea eta beste aldizkari eta

2018ko mendeurrena dela-eta, erakunde fundatzaileak Eusko Ikaskuntza babesteko adierazpena sinatu zuten (Bilbo, 2018-III-14).

argitalpen zientifikoetan parte hartzea, ikerlanen eta gogoe-
ten prozesuak eta emaitzak Sarearen bitartez gizarteratzea...

- Bazkideen oinarria sendotzea eta kolaboratzaileen sarea handitzea: kolaboratzaileen gordailu bat sortzea, Eusko Ikaskuntzako kideen lan "boluntarioa" egituratzea eta kide gehiago biltzea, beren gogobetetze maila aintzat hartzea, *Asmoz ta Jakitez* aldizkaria berritzea...
- Pertsonen antolakuntza eta garapena: ikerlarien kontratazioa, lanaren kalitatea bermatzea, kudeaketari buruzko informazioa ematea, prozesuen eta lanpostuen zehaztapena, langileen analisia, egoitza nagusiari eman beharreko soluzioa, dokumentu eta bibliografia funtsak...
- Oinarri ekonomikoa eta profil ekonomiko berria indartzea, ekarpen orokorren eta beste ekarpen batzuen aldean proiektuen araberako sarrerak lehenesteko.
- Komunikazioa indartzea eta Eusko Ikaskuntzaren kokapena sendotzea: web orria berriz diseinatzea, marka korporatibo berria lantzea eta irudia berrantolatzea sakabanatuta gera ez dadin, komunikazio politika baten diseinua...

Batzarrak, era berean, Estatutueta gobernu eta administrazio organoei dagozkien sei artikulua aldatzea erabaki zuen gorago deskribatutakoaren arabera.

Ekinez programa

Eusko Ikaskuntzaren Oinarrizko Eredua eta Egitura onartu ondoren finkatutako esparru berriaren baitan, eta Denok Gai izeneko metodologia parte hartzailearen bitartez, errealitate kolektiboaren analisiari ekin zitzaion aztertu beharreko gaikako arloak aukeratu baino lehen¹⁷. Aukeratutako bost arloen egituratze praktikotik Ekinez proiektu programa (2016-2019) sortu zen: Euskal Herriaren erronka estrategikoei buruzko hausnarketa eta analisi sakonak egitea du xede.

XXI. mendeko Euskal Herri iraunkorra du ardatz estrategiko Ekinez programak. Diziplina arteko bost lan eta ikerketa arlo finkatu dira, urte askotan jarduteko eskemari jarraiki eta ondoren zehazten diren esparruetan:

- Etorkizuna irudikatzen
- Errealitate soziokulturala
- Euskara eta bere etorkizuna
- Egitura soziopolitikoak
- Ereditu sozioekonomikoak

Parte hartzeko metodologia berri batean oinarritzen da Ekinez. Hauexek ditu funtsezko elementuak:

- *Euskal Herriko Lurralde(ar)en Liburu Berdearen* erredakzioa, bi helburu garrantzitsu bete nahi dituen: planteatutako ardatzei buruzko kontzeptu mapa bat egitea; eta kohesioari eta elkartasunari dagokienez, egoeraren diagnostiko bat modu parte hartzailean finkatzea.
- Adituen ahotsa eta ikuspegia islatuko dituen *Liburu Berdetik* abiatuta, gizarte zibilaren iritziak eta proposamenak biltzeko *herritarren mahaia* osatzen dira.
- *Liburu Berdean* eta *herritarren mahaia*etan jasotako gaiei buruzko gogoetak egiteko foro sozialen garapena.
- Urrats horiek guztiak eman ondoren, *Liburu Zuria* idatziko da. Bertan jasoko dira euskal gizarteak, hau da, herritarrek, adituek, gizarte-eragileek eta erakundeek, zer oinarri eta balizko agertoki planteatzen dituzten etorkizuneko erronkei aurre egiteko. Ondoren, horrek guztiak zer inplikazio instituzional izan ditzakeen aztertuko da, eta 1918an Oñatiko Kongresuan egin zen moduan, Eusko Ikaskuntzaren etorkizuneko agenda osatuko da.

Oharrak

1. Dambier, Jean-Marie. “La Société des Sciences Lettres et Arts de Bayonne”. In: *El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV* (RIEV. Cuadernos, 1). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007.
2. Hobsbaw, Eric. *Industria e Imperio. Una historia económica de Gran Bretaña desde 1750*. Bartzelona: Ariel, 1982, 13. or.
3. Zweig, Stefan. *El mundo de ayer. Memorias de un europeo*. Bartzelona: Acantilado, 2014.
4. Villares, Ramón; Bahamonde, Angel. *El mundo contemporáneo. Siglos XIX y XX*. Madril: Taurus, 2001.
5. Paredes, Javier (koord.). *Historia universal contemporánea. I: De las Revoluciones Liberales a la Primera Guerra Mundial*. Bartzelona: Ariel, 1999.
6. Azaola, Jose Miguel de. “Las tres guerras civiles de Unamuno”. In: *Cuenta y Razón*, 25. zk., 1986ko urria-abendua, 29. or.
7. “Ferrocarriles” (sarrera). *Auñamendi Entziklopedia*. Linean: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/ferrocarriles/ar-65430/#hasiera> (2018/06).
8. Azaola, Jose Miguel. *Vasconia y su destino II: los vascos ayer y hoy* (2 lib.). Madril: Revista de Occidente, 1976.
9. Etchandy, Pantxo. *La IIIe République au Pays Basque 1870-1940: un pays et un peuple entre tradition et modernité*. Baiona: Elkar, 2017.
10. De la Granja, Jose Luis. “Paz entre dos guerras civiles (1876-1936/37)”. In: Bazán, Iñaki (zuz.). *De Tíbal a Aitor. Historia de Vasconia*. Madril: La Esfera de los Libros, 2002, 522. or. eta oo.
11. Goyheneche, Eugène. *Historia de Iparralde: desde los orígenes a nuestros días*. Donostia: Txertoa, 1985.
12. Elkarrietzeta Euskonews aldizkariaren 699. alean, “Solasaldiak”, 2015ko uztaila. <http://www.euskonews.com/ug/solasaldiak/2015/gurutz-jauregui> (2018/06).
13. *Revista Euskara*. Ed. faks. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1996, 6 lib.
14. Estornés Zubizarreta, Idoia. “El fenómeno vascófilo en la Europa de la primera mitad del siglo XX (1900-1945)”. In: *Eusko Ikaskuntzaren XI Kongresua* (1991). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1992, 323-336. or.
15. Saiz Valdivielso, Alfonso Carlos. *Rafael Sánchez Mazas. El espejo de la memoria*. Bilbao: Muelle de Uribitarte, 2010.
16. Urabayen, Leoncio. “Un llamamiento a la riqueza que tiene corazón”. In: *Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos - Euzko-Ikaskuntza'ren Deia* (hemendik aurrera, EID), 2. zk. 1919, 22-28 or.
17. De la Granja, Jose Luis. “Paz entre dos guerras civiles (1876-1936/37)”. In: op. cit., 585. or.
18. Caro Baroja, Julio. *El laberinto vasco*. Donostia: Txertoa, 1984.
19. Lertxundi, Anjel. *Nor naizen asmatu*. Linean: [- \[teratura/aitzol/Euskal_pizkundera_eta_aitzol_manifiesto.pdf\]\(#\) \(2018/06\).
 20. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la cultura vasca \(1918-1936\)*. \[Donostia\]: Eusko Ikaskuntza, 1983, 17. or.
 21. Agirreazkuenaga, Joseba \(zuz.\). *Eusko Ikaskuntzaren hiztegiografikoa \(1918-1998\)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.
 22. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. Op. cit., 3. or.
 23. *Ibidem*, 23. or.
 24. *Asamblea de administración municipal vasca. San Sebastián 1919: recopilación de trabajos*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995. Argitalpen honen edizio faksimila: Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1920.
 25. *Asamblea de Pesca Marítima Vasca* \(1925. Donostia\). Proposamenak. Ant. Eusko Ikaskuntza Donostia: Imp. y Lib. San Ignacio de Loyola, 1925.
 26. *Euskera*. Bilbao: Euskaltzaindia, 1920, I. lib., I. zk., 39-41 or.
 27. Pedro Miguel Etxenikeren hitzaldia Zientzia, Arte eta Letren Ja-kiunde akademiaren fundazio-ekitaldian. Donostia, 2007ko urriak 25.
 28. ABC egunkaria, 1923ko irailak 19ko alea, 8. or.
 29. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko Ikaskuntza \(1918-1931\)*. \(Cuadernos de Sección. Historia-Geografía, 14\). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1991, 180. or.
 30. *La Voz de Guipúzcoa*, egunkari errepublikarra. Donostia, 1924ko urtar-rrilak 1, 1. or.
 31. Centro de Investigaciones Prehistóricas \[programa\] / Sociedad de Estudios Vascos = \[Eusko Ikaskuntza\]. Gasteiz, 1925.
 32. “Dictadura de Primo de Rivera” \(sarrera\). *Auñamendi Entziklopedia*. Linean \(2048/06\).
 33. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. Op. cit., 185. or.
 34. Apraiz, Odon. “Don Federico Baraibar y los Estudios Vascos”. In: *RIEV*, 11, 3 zk., 1920, 186-193 or.
 35. *Euskeltzaleak, zertarako? Acción Popular Vasca. Su finalidad, su organización, su programa* \(1930\). Zarautz: Gizona & Lanak, 1999.
 36. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. Op. cit., 186. or.
 37. Lizardi'tar, Xabier. “Euskel-Egunerokoa”. In: *EID*, 42. zk., 1929, 12-22 or.
 38. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. Op. cit., 248. or.
 39. “Nuestra exposición de libros vascos”. In: *EID*, 43. zk. \(1929\), 13-21 or. Erakutsitako liburuen eta eskuizkribuen zerrenda dakar.
 40. “Exposición Ibero-Americana de Sevilla”. In: *EID*, 42. zk. \(1929\), 7-8 or.
 41. Aipatua: Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca*. Op. cit., 247. or.
 42. *Ibidem*. 249. or.
 43. “Las juntas de «Eusko-Ikaskuntza» y la cuestión autonómica”. In: *V Congreso de Estudios Vascos* \(1930\). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1934, XLIII. or.](http://www.donostia-kultura.eus/images/500_noticias/530_gabinete_de_prensa/2011/li-</div><div data-bbox=)

-
44. El Pueblo Vasco, egunkari independentea. Donostia, 1936ko martxoak 29, 1. or.
45. Elkarrizketa Euskonews aldizkariaren 596. zkian, 2011ko urria. Linean (2018/06).
46. Iñaki Dorronsororen hitzaldia Eusko Ikaskuntzaren mendeurreneko ekitaldi instituzionalean: Bizkaiko Foru Aldundia, 2018ko martxoak 14.
47. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. Op. cit., 30. or.
48. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca*. Op. cit., 277. or.
49. Aipatua: Xabier Retegi Ayastuyk *Anteproyecto de Estatuto General del Estado Vasco* (1931) berrargitaralpen faksimilaren sarreran. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011.
50. “Eusko Ikaskuntza” (sarrera). *Auñamendi Entziklopedia*. Linean (2018/06).
51. Retegi Ayastuy, Xabier. Aipatutako obraren aitzin-solasa.
52. Estornés, Idoia. “75 años del ‘Estatuto General del Estado Vasco’ de Eusko Ikaskuntza”. In: *Asmoz ta Jakitez*, 168. zk. (2006ko ekaina), 4. or.
53. “Eusko Ikaskuntza” (sarrera). *Auñamendi Entziklopedia*. Linean (2018/06).
54. 1932ko otsailaren 21ean egindako ezohiko bilkurako aktak, EID 53. zk., 12-14 or.
55. Llombart Palet, Jose. El “Centro de Estudios Científicos” de San Sebastián. (Cuadernos de Sección. Ciencias Físico-Químicas y Matemáticas, 3. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.
56. Resña. In: RIEV, 41, 1. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1996, 184-185 or.
57. Agirreazkuenaga, Joseba. *De los vascos sin historia a los vascos con historia*. Donostia: Txertoa, 2017.
58. Granja Pascual, Jose Javier. “Arturo Campión y la Sociedad de Estudios Vascos”. In: *Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura*, 5. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1985, 75-93 or.
59. EID, 36 zk., 1927, 11-12 or.
60. Grupo “Dr. Camino” de Historia Donostiarra (*de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País*). *Obra Cultural de la Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián*. Donostia: Euskalerriaren Adiskideen Elkartea, 1966, 63. or. Ricardo Izaguirre kazetari eta ikertzaileak idatzi zuen liburuki hori. Lizarrako Kongresua antolatzen parte hartu zuen.
61. Agirreazkuenaga, Joseba. Op. cit., 107. or.
62. Ibidem., 105. or.
63. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. Op. cit., 248. or.
64. Ibidem., 52. or.
65. Ibidem., 69-70 or.
66. “La Biblioteca Vasca de Eusko Ikaskuntza (1918-1936). Una aproximación”. Txosten teknikoa, 2017 / Jose Angel Ormazabal.
67. Lamikiz Jauregiondo, Amaia. “Espacios para una cultura desde abajo: asociacionismo donostiarra e imágenes de la nación durante el franquismo”. In: *Historia y Política*, 38 (2017), 129-159 or.
68. Pablo, Santiago de. “De la Guerra Civil al Estatuto de Guernica”. In: Bazán, Iñaki (zuz.). *De Tübal a Aitor*, op. cit., 651. or.
69. Torrealдай, Joan Mari; Murua Uria, Imanol. *Euskaltzaindia: ekin eta jarrai*. [Bilbao]: Euskaltzaindia, 2009, 49. or eta oo.
70. Ugarte, Anton. “The relaunching of Euskaltzaindia (1937-1941): from the Ministry of National Education’s omission to the Board of Culture of Bizkaia’s imposition”. In: *Bidebarrieta* 26. zk. Bilbao: Udala, 2016, 165-184 or.
71. Aguirre, Juan. “Instituto Doctor Camino de Historia Donostiarra, 1966-2016. «La fundamental lección de nuestra Historia»”. In: *El Instituto Doctor Camino. 50 años de historia donostiarra*. Donostia: Kutxa fundazioa, 2017.
72. López-Chaves, Pablo. *Los intelectuales católicos en el franquismo. Las Conversaciones Católicas Internacionales de San Sebastián (1947-1959)*. Granada: Granda Unibertsitatea, 2017.
73. Agirreazkuenaga, Joseba. Op. cit., 126. or.
74. Zabala, Jose Ramon. “Aproximacion a la hemerografia del exilio vasco, 1936-1960”. In: *La cultura del exilio vasco*, II. Donostia: J.A. Ascunce, 1994, 109. or.
75. Jesus Elosequik 1948ko maiatzaren 30ean Jose Migel Barandiarani idatzitako gutuna. Aipamenaren egilea: Larronde, Jean-Claude. “Histoire du VIIème Congrès d’Etudes Basques. Biarritz, 1948”. In: *VIIème Congrès d’Etudes Basques*, I. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003, 37. or.
76. Agirreazkuenaga, Joseba (zuz.). Op. cit., 190. or.
77. Jiménez de Aberasturi Corta, Juan Carlos. “Nuevos documentos para la historia contemporanea del País Vasco: los fondos del Ministerio de Asuntos Exteriores francés (1940-1949)”. In: *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía*, 10. zk. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1988, 342-343 or.
78. Larronde, Jean-Claude, op. cit., 19. or.
79. Collado Seidel, Carlos. *El telegrama que salvó a Franco. Londres, Washington y la cuestión del Régimen (1942-1945)*. Bartzelona: Crítica, 2016.
80. Larronde, Jean-Claude. “Histoire du VIIIème Congrès d’Etudes Basques. Bayonne, Ustaritz, 1954”. In: *VIIIème Congrès d’Etudes Basques*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003, 34-35 or.
81. Eusko Ikaskuntzaren VII. eta VIII. kongresuetako aktak 2003. urtean argitaratu ziren. Jean-Claude Larronde bazkidea urte askoan aritu zen artxibo publikoak eta pribatuak ikertzen, harik eta informazio-bolumen handia bildu zuen arte (1.500 orri inguru), aurretik argitaratu gabea gehien-gehiena. Hiru liburukiek XX. mendeko euskal kultura sakon ezagutzeko aukera ematen dute, gure historia modernoko urte zailenetan bizi izan ziren azterlari eta intelektual askoren gogoeten bidez.
82. Zabala, Jose Ramon. “Aproximación a la hemerografia del exilio vasco, 1936-1960”. In: Op. cit., 71. or. eta oo.
83. Zabala, Jose Ramon. “EKIN: una luz en el túnel. Las editoriales del exilio”. In: Op. cit., 129. or. eta oo.
84. Ascunce, J.A.; San Miguel, M.L. (edit.). *La cultura del exilio vasco I*. Donostia: J.A. Ascunce, 1994, 51. or.
-

85. Apaolaza, Xabier. “De la esperanza de una cultura nacional al exilio (1895-1960)”. In: *Ibidem*, 133-134 or.

86. Ugalde, Martín de. *Historia de Euskadi*. Bartzelona: Cupsa, Planeta, 1982, V. lib., 295. or. eta oo.

87. Monforte García, Isabel. *Arantzazu: Arquitectura para una vanguardia*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 1994.

88. Iturria: Siadeco: 1964-65 a 1974-75. Ikastolen Elkartea: 1975-76 tik 1981-82 ra.

89. “Durangoko Euskal Liburu eta Disko Azoka” (sarrera). *Auñamendi Entziklopedia*. Linean (2018/06).

90. Torrealdei, Joan Mari. *Euskal idazleak, gaur. Historia social de la lengua y literatura vascas*. Tolosa : Jakin, 1977.

—Euskal kultura gaur. *Liburuaren mundua*. Donostia: Jakin, 1997.

91. Fusi, Juan Pablo. *Espacios de libertad. La cultura española bajo el franquismo y la reinención de la democracia (1960-1990)*. Bartzelona: Galaxia Gutenberg, 2017, 100-111 or.

92. “ETA-Euskadi ta Askatasuna” (sarrera). *Auñamendi Entziklopedia*. Linean (2018/06).

93. Unsain, José María. *El cine y los vascos*. (Cuadernos de Sección. Cinematografía, 1). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1985, 87-89 or.

94. Larronde, Jean-Claude. *Manuel de Ynchausti (1900-1961). Un mecenas inspirado* (Bidasoa, 8. zk.). Millafranga-Villefrancque: Hegoa institutua, 1998.

95. Pablo, Santiago de. “De la Guerra Civil al Estatuto de Guernica”. In: *op. cit.*, 627. eta 635. or.

96. Monreal Zia, Gregorio. “Una historia de la Revista Internacional de los Estudios Vascos”. In: *RIEV*, 46.1 zk. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001, 12. or.

97. *La Voz de España*. Donostia, 1976ko martxoak 30, 19. or.

98. “Eusko Ikaskuntza’ren agiria (77-IX-20). In: *Eusko Ikaskuntzaren berriak*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, [1978], [20] or. Horrez gainera: “Eusko Ikaskuntza’. Sociedad de Estudios Vascos”. In: *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos*, 112. zk., 1978ko martxoa, 46-48 or. Linean: <http://urazandi.euskaletxeak.net/vol1/dvd04/Bolet%EDnIAEV/htm/index.htm> (2018/06)

99. Batzarre Nagusia. *Euskal Ikasteen gaurko egoera*. Donostia: Eusko Ikakuntza, 1979.

100. *EID*, 70. zk., 1981, 17-18 or.

101. “Lista de socios”. In: *Memoria de la Sociedad*. 1978-1980. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1981, 85-112 or.

102. Jiménez de Aberasturi Corta, Juan Carlos. *Proyecto de Centro de Documentación de Historia Contemporánea del País Vasco*. Eskuorria. [Donostia]: Eusko Ikaskuntza, 1979, [12] or.

103. Zabala, Aingeru. “Colección de Fuentes documentales medievales del País Vasco”. In: *RIEV*, 45, 1. zk. Donostia, 2000, 369-388 or.

104. Dosse, François. *Historia del estructuralismo*. Madril: Akal, 2017, I. liburukia, 33. or.

105. Julio Caro Barojaren hitzaurrea. In: *RIEV*, 28, 1. zk. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983, 17. or.

106. Monreal Zia, Gregorio. “Una historia de la Revista Internacional de los Estudios Vascos”. In: *op. cit.*, 35-36 or.

107. Estornés Zubizarreta, I.; Ortiz de Orruño, J.M.; Roldán Gual, J.M. *Eusko Ikaskuntzaren iragana, oraina eta geroa*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1993, 56. or.

108. *EID*, 121, zk., 1993, 63-75 or.

109. *EID*, 117, zk., 1992, 55. or.

110. Vélez de Mendizabal, Josemari. *Etorri nintzen bezala, banoa*. Arrasate: autoedizioa, 2010 [salgai jarri gabea].

111. “El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV 1907-2007”. (*RIEV*. Cuadernos, 1). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007.

112. Retegui Ayastui, Javier. “Una vocación colectiva para la sociedad vasca”. In: *Eusko News & Media*, 402. zk., 2007ko uztaila. Linean (2018/06).

113. Retegui Ayastui, Javier. “Eusko Ikaskuntza: 90 años y mucho por hacer”. *Komunikabide batzuetan argitaratua*. 2008ko abendua.

114. J.M. Muñozaren hitzaldia 2012ko uztailaren 20an egindako ezohiko batzarrean.

115. *Memoria 2013*. Aurkezpena. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2014, 5-7 or.

116. *Modelo y Estructura Básica de Eusko Ikaskuntza*. Donostia, 2013ko azaroak 21.

117. Denok Gai. *Prozesuaren txostena*. Donostia, 2014ko uztailaren 24an.

Eranskinak

5

Hiru idatzi mende baterako

1. Eusko Ikaskuntzaren araudia. 1919ko otsailak 18 (Sozietateen erregistro bereziko bigarren liburua, 482. zk., 86. folioa, Gipuzkoako Gobernu Zibila)

1. artikulua.- Eusko Ikaskuntzaren helburua da Euskal Herria maite duten pertsonak biltzea, eta bere nortasuna leheneratzeko grinak bultzatuta, bere kultura indartzeko bitarteko egokiak sustatu nahi ditu, xede hori betetzeko baldintza ezinbestekoa den aldetik.

Egitarau horren barruan egingo dituen lanetan, bere nortasunaren elementu oinarritzakoak eta bereizgarriak baliatuko ditu Sozietate honek. Era berean, kultura unibertsaleko elementuak erabiliko ditu, baldin eta Euskal Herrian baliatzeko modukoak baldin badira, eta lehentasuna emango die premiazkoak direnei. Bertako zein bestelako elementuak lantzean, euskal eremuko lurraldeen interes bereziak zainduko dira, beti izan duten izaera erlijiosoari eutsita.

2. Eusko Ikaskuntzak 1977ko irailaren 20an egindako adierazpena

Eusko Ikaskuntza, erderaz «Sociedad de Estudios Vascos», Oñati'ko Batzar Nagusian, 1918'gn urtean sortu zan. Gipuzkoa'ko Aldundiak hortarako itza atera zuen ezkerero, bereala on-artu zuten asmo ori Araba'ko, Nafarroa'ko, Bizkai'ko eta Gipuzkoa'ko Aldundiak.

Eusko Ikaskuntza sortu zanetik lan aundi eta ederrak egin ditu euskal kulturaren alorrean. Euskaltzaindia, «Revista Internacional de Estudios Vascos» aldizkaria, D. Julio de Urkijo'k sortua; 1919'gn urtetik 1934 arterako bi urtez beingo Batzar Nagusiak; 1927 ezkerero «Udarako Ikastaroak»; euskera ikasteko eta euskeraz irakasteko Ikastolak nunean-nunean; 1931'gn urteko «Estatuto Vasco»; Bilingüismo-Elebitza baterako oñarriak, etab., etab.; guzti hori Eusko Ikaskuntzaren lana izan da.

Teoria utsezko ikaskuntza ta azterketa-lana bakarrik ez du egin, beraz; sorkari praktikoak ere sortu ditu bere bizitza ederrean, bere barruan dituan kultur -lantegi ugarietan, erriaren on ta abantailarako.

Gogoan euki behar da. Eusko Ikaskuntza beti bazkun azke-librea izan dala, Erriaren maitasunez azke-libre sortua, iñungo politika alderdirekin edo-ta estadu-bazkunekin artu-emanik gabe.

Izaera zabal honi esker, Eusko Ikaskuntzaren barruan, ideologi guztietako gizakume oro izan dira bazkide; Izkuntz-gaietan, nahiz politikan, iritzi orotarikoak, Añamendiren bi aldetakoak, beti ere gure erriarenganako maitasun bero batean alkarturik.

Zoritxarrez, Eusko Ikaskuntzaren lanak bapatean eten beharrak izan ziran 1936'gn urteko erri-guda etorri zanean. Urte hartako Agorrillaren 5'ean itxi behar izan zituan bere ateak eta utzi alde batera bere oiturazko lanak; gure Erriari etorri zitzaion egoera estu artan ez bait zan lan haientarako lekuri, eta giro hartan Eusko Ikaskuntzaren asmoak aipatzea bera ere gauza galerezia bihurtu bait zan.

Berrogei urte luze iraun du egoera horrek. Eta epe luze hortan Eusko Ikaskuntzak ez du izan txolarte egoki bat bere lehengo lanetan bir-asi ahal izateko; ez bait zan, artean, behar bezelako askatasun-girorik bazterretan. Hortaz gañera berrogei urte hoietan eriotzak eraman dizkigu, banan-banan, gaur oraindik gogoan ditugun eta lehen Bazkunaren ogei ta iru lan sailletan langille burutsu izan genituan gizon aundirik asko ta asko.

Egoera illun hura gora-beera, ordea, Bazkunaren Batzorde Zuzendariak etzuan iñoiz ere etsitu egoera hura, ezta ukatu ere bere izaterik ezta utzitzat eman ere Bazkunaren eskubiderik, ezta galdu ere, Eusko Ikaskuntza egunen batean berriz ere lehengo lan etenak bir-asiko zituan uste ta itxaropenik ere, hortarako behar diran askatasun eta demokrazi-giroak berriro etor bali tez.

Gaur, 1934'gn urtean aukeratutako Batzorde Zuzendaritik, oraindik ere bizi geranok, legez dagokigun eginkizun jator bezela, gauza ondo pentsatu ondoren, aho batez hau erabaki dugu: iritxi dala Eusko Ikaskuntzak bere lan etenak bir-asteko ordua, eta erriaren serbitzurako eta Euskal-Kulturaren onerako bere burua bir-eskeintzeko une egokia.

Une hontan Bazkunak berriro beharrik izango du: era-berritu, indar-berritu. Eta hortarako auxerizkiogu gauza egokienik, egoera berak eta Bazkunaren Araudiak eskatzen duan neurrian;

oraindik bizi diran eta Izendegietan ageri diran bazkideai –laureun-bat bizi bait dira– Batzar Nagusi Orokor batera dei egitea, eta han guztion artean erabaki, nora eta nolako gaurtasuna eman behar diogun gure bazkunari.

Gauza hau berau aditzera eman nai diogu Erri osoari Agiri onen bidez, uste bait dugu, gure asmo hauei arrera ona egingo diotela danok, eta batez ere gaurko gazteak –orren erri-zale, euskaltzale ta kultura-zale ikusten ditugun gazteak– eta berdin baita gaur euskal-lanetan diarduten gure honen antzeko beste Bazkunak ere, guztiok, senide-antzeko elkarrekin lan egin dezagun, euskal-kulturaren alorrean.

Aizkenik uste dugu, baita, gure Batzar Nagusi Orokorra egin ondoren, eta artu behar diran erabakiak artu ondoren, Bazkide berriak ere izango ditugula beti bezelako askatasun eta demokrazi-girorik ederrenean lanean jarduteko. Horrela Eusko Ikaskuntzaren atea berriro ere zabalik jarraituko dute, gurekin batean euskal-kulturaren alde lan egin nai duten guztiontzat.

Uste dugun bezela, gure bazkide guztien Batzar Nagusi Orokorra asmo ta ariera hau ontzat eman baleza, Eusko Ikaskuntzaren etorkizuna gure bazkide berriari zorko zaie batez ere.

Uste dugu, baita, arrera erriko zabal-zabala izango duala gaurko gure agiri eta dei honek, eta horrela Eusko Ikaskuntzak, lehen izan zuen ariera eder hartan jarraituko duala bere bigarren jardun-aldi hontan ere.

José M. Barandiarán – Justo Gárate – Angel Irigaray
Manuel Irujo – Manuel Lekuona – Joaquín Yrizar

3. Erakunde fundatzaileek 2018ko martxoaren 14an adierazpen instituzionala Eusko Ikaskuntzaren mendeurrenean

1918an, Lehen Mundu Gerra bukatu eta berehala kontinentea berregituratu zenean, Europako nazionalitateen errealitatea nahitaez baztertu ezinezko kontu bihurtu zen. Euskal lurraldeetan ere, zeinak historikoki elkarren arteko lotura material eta espiritualak, sozial eta kulturalak baitzituzten, autonomiaren beharrak ere indar handia hartu zuen.

Aldi berean, gure gizarteak, XIX. mendeaz geroztik garapen ekonomiko handia bizi izan baitzuen, gabezia handiak zituen hezkuntza eta kultura gaietan. Izan ere, Euskal Herria zen Estatuko eskualde guztietatik unibertsitate publiko edota erakunde ofizialik ez zuen bakarra. Alegia, herri honek ez zuen bere hizkuntza eta identitatea babestuko zituen instituziorik.

Bi gai hauek, Autonomia politikoarena eta Euskal Unibertsitatearena, hain zuzen ere, urte horietan antolatutako zenbait ekimenen erdigunean egon ziren. Honela, ekimen hauek guztiek bat egin zuten Arabako, Gipuzkoako, Nafarroako eta Bizkaiko Foru Aldundiek batera antolatutako foro handi batean: 1918an Oñatin ospatu zen Eusko Ikaskuntzaren Kongresuan, hain justu. Kongresu horretara gonbidatuak izan ziren “Herrialdearen nortasunaren zaharberritzearen eta kultura areagotzearen alde” lan egiten zuten pertsonak. Modu honetan, gure historia modernoan giltzarria izan zen aroari hasiera eman zitzaion, euskal lurraldeen egituraketa sozial, politiko eta kulturala osatzen lagundu zuena. Zailtasunak eta gorabeherak izanda ere, egituraketa hau garatzen joan zen, Gerra Zibila hasi zen arte.

Kongresuan egindako lanei jarraipena emateko asmoz, lau Foru Aldundiek Eusko Ikaskuntza sortu zuten. Lurralde mugak gainditu, modu bateratzaile batean lan egin eta kulturaren pizkundearen gidari izango zen erakunde zabal eta irekia. Intrantsigentzietatik eta banderetatik haratago, Eusko Ikaskuntzak ezinbesteko eta beharrezko zen proiektu horren inguruan lurralde guztietako eta ideologia politiko ezberdinetako pertsonak biltzea lortu zuen.

Lehenbiziko aro horretan Eusko Ikaskuntzak, besteak beste, zientziarekin, historiarekin, artearekin, ordenamendu juridikoarekin eta gorabehera sozio-ekonomikoekin lotutako kezken gaineko Kongresu eta Bilkurak antolatu zituen; Euskaltzaindia sortzen lagundu zuen; Ikastolen probintziarteko koordinatzaile bezala jardun zuen, irakasleen formakuntza bultzatu zuen eta lehenbiziko euskarazko eskola-liburuak editatu zituen; hainbeste amestutako Euskal Unibertsitatea sortzeko lanak ere gidatu zituen eta, proiektu hori burutu bitartean, hutsune hori, ikerkuntza, formakuntza eta dibulgazioa bultzatuz bete zuen bere Sail Zientifikoaren bitartez. Eta ezin daiteke ahaztu, noski, gure historiako lehenbiziko

Euskal Herriko proiektu autonomikoa bultzatu zuela 1931ean, “Eusko Ikaskuntzaren Estatutua” deitzen zena.

Gerra Zibila bukatutakoan, Eusko Ikaskuntzaren jarduera erabat debekatu zen Hegoaldean. Hala ere, hori ez zen oztopo izan Biarritz eta Baiona-Uztaritzeko Kongresuak antolatzeke. Bi Kongresu horiek erbestean zeuden euskal intelektualen gogoeta kolektiborako lagungarri izan ziren, batez ere, gure kulturarentzako biziki zailak ziren garai ilun haietan.

1978. urtean bere biziberritzea onartu zenetik, Eusko Ikaskuntzak bere egiteko gero eta zabalago eta hedatuagoa etengabe garatu du, bere lehendakari Jose Migel Barandiaranek eskatutakoari erantzuna emanez: “Izan dadila Eusko Ikaskuntza euskal ikerketa eta ikasketen gunea, hemengo eta munduko euskalari guztien batasun eta elkartze tokia”.

Bere eguneroko jarduerekin orokorki, eta antolatu dituen Kongresuekin bereziki, Eusko Ikaskuntzak bide eta mami eman die euskal gizartearen jakin-nahiei, helburu bikoitz bati erantzuten diola horrela: batetik, gure nortasun kulturala sendotu du eta, bestetik, erronka sozial nagusiak ikuskera prospektibo batekin aztertu ditu.

Eusko Ikaskuntzak funtsezko bi ezaugarri ditu. Lehenbizi, bere ezartze territoriala: Euskaltzaindiarekin batera, Euskal Herri

mailan ofizialki onartuta dagoen erakunde bakarra da. Gainera, zuzeneko harremana du euskal Administrazio guztiekin. Bigarrenik, euskaldun, euskalari eta euskaltzale guztiak batzeko gaitasuna du, sentsibiltateak, ideologiak eta lurraldeak gaindituz. Izan ere, zientziarekin, kulturarekin, berrikuntzarekin eta aurrerapen kolektiboarekin lotutako konpromiso partekatua da Eusko Ikaskuntzaren inguruan lan egiten dutenak batzen dituen.

Mendeurrenaren urtea hastear dagoela, erakunde honen sortzaileak garen lau Foru Aldundiek –Nafarroako Gobernuak, eta Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako Foru Aldundiek– Eusko Ikaskuntzarekiko gure konpromezua berresten dugu, bera baita ezagutza sortzen laguntzen duen eta egungo erronka nagusiei erantzuna ematen saiatzen den gizarte zibilaren adierazle bizi eta akuilatzailea. ‘Asmoz ta Jakitez’, bere lemak, duela ehun urtetik bere burua gainditzea helburu duen eta bokazioz kultura unibertsalari irekita dagoen erakunde honen bizitzeko zergatia bikain adierazten du.

Hori dela eta, Eusko Ikaskuntza zoriondu nahi dugu, eta bere egitekoa babestu, bere lana gaur egun duela ehun urte bezain garrantzitsua delako Euskal Herria etorkizunaren aurrean toki aurreratu batean kokatu nahi badugu.

Eusko Ikaskuntzaren Mendeurrenaren aurrean, erakunde honen sortzaileak garen lau Foru Aldundiek—Nafarroako Gobernuak, eta Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako Foru Aldundiek—Eusko Ikaskuntzarekiko gure konpromezua berresten dugu Adierazpen Instituzional honen bitartez.

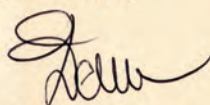
Bilbon, 2018ko martxoaren 14ean,

Ante el Centenario de Eusko Ikaskuntza- Sociedad de Estudios Vascos, las cuatro instituciones fundadoras —Gobierno Foral de Navarra, Diputación Foral de Araba, Diputación Foral de Bizkaia y Diputación Foral de Gipuzkoa— renovamos nuestro compromiso con Eusko Ikaskuntza mediante la presente Declaración institucional.

En Bilbao, a 14 de marzo de 2018,

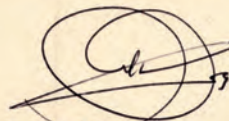
Al'occasion du Centenaire d'Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques les quatre institutions fondatrices, le Gouvernement Foral de Navarre, la Députation Forale d'Araba, la Députation Forale de Bizkaia et la Députation Forale de Gipuzkoa, nous renouvelons notre engagement envers Eusko Ikaskuntza à travers cette Déclaration institutionnelle.

À Bilbao, le 14 mars 2018,

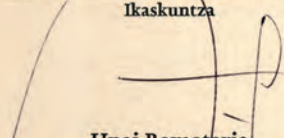
Iñaki Dorronsoro

Eusko Ikaskuntzaren Lehendakaria / Presidente de Eusko Ikaskuntza / Président d'Eusko Ikaskuntza

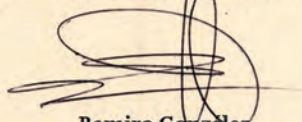
Xabier Alkorta

Eusko Ikaskuntzaren Mendeurrenaren Lehendakaria / Presidente del Centenario de Eusko Ikaskuntza / Président du Centenaire d'Eusko Ikaskuntza

Unai Remeteria

Bizkaiko Ahaldu Nagusia / Diputado Foral de Bizkaia / Député Général de Bizkaia

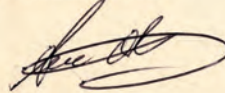
Ramiro Gonzalez

Arabako Ahaldu Nagusia / Diputado Foral de Álava / Député Général d'Alava

Markel Olano

Gipuzkoako Ahaldu Nagusia / Diputado Foral de Gipuzkoa / Député Général Gipuzkoa

Ana Olló

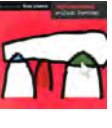
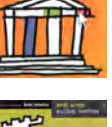
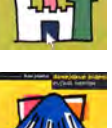
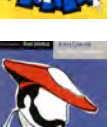
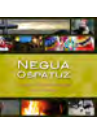
Herritarrekiko eta Erakundeekiko Harremanetako Kontseilaria / Consejera de Relaciones Ciudadanas e Institucionales / Conseillère des Relations Citoyens et Institutionnelles

Argitalpenak

eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak

Anuario de Eusko Folklore 1 (1921) -	Censo de Archivos, Bibliotecas y Museos del País Vasco (1986-1989)	Colección Barandiarán 1 (1984) -	Congresos de Estudios Vascos 1 (1919) -	Cuadernos (1982) -	Cuadernos del CDHV del País Vasco 1 (1984) - 8 (1994)	Eleria. Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria. 0 (1996) - Eleria. Testuak 1 (1999) -	Eusko Folklore: materiales y cuestionarios (1921) - (1975)	Eusko Ikaskuntza Laboral Kutxaren Saria (1995) -	Eusko-news 1 (1998) -

Oro har, Eusko Ikaskuntzak –batez ere 1978an berrantolatu zenetik–, honako hauek izan ditu ardatz bere argitalpen-produkzioan: bildumak eta aldizkako argitalpen seriatuak (askotariko edukiak dituztenak), eta ale monografikoak.

Global Entrepreneurship Monitor 1-10 (2005-2014)	Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 1 (1982) -	Ikasi jolastuz 1-7 (2002-2008)	Lankidetzan bilduma 1 (1996) -	Manuel Lekuona Saria 1 [1994] -	Obras Completas del P. Donostia 1-10 (1983-2016)	Juan Garmendia Larrañaga Bilduma 1-73 (2007-2012)	Revista Euskara I–VI (1878-1883) Faks. ed. 1996	Revista Internacional de los Estudios Vascos, RIEV I (1907) - RIEV. Cuadernos 1 (2007) -	Mono-grafiak	Argitalpen korporatiboak
										
										
										
										
										

Eusko Ikaskuntzaren sarien irabazleak

Manuel Lekuona Saria

- 1983. Manuel Lekuona
- 1984. Odón Apraiz
- 1985. P. Jorge de Riezu
- 1986. Andrés de Mañaricua y Nuere
- 1987. Justo Gárate
- 1988. Manuel Laborde
- 1989. Eugène Goyheneche
- 1990. Gerardo López de Guereñu Galarraga
- 1991. Carlos Santamaría Ansa
- 1992. Bernardo Estornés Lasa
- 1993. Francisco Salinas Quijada
- 1994. Xabier Diharce "Iratzeder"
- 1995. Adrián Celaya Ibarra
- 1996. Jorge Oteiza Embil
- 1997. Micaela Portilla Vitoria
- 1998. José María Jimeno Jurío
- 1999. Piarres Charriton
- 2000. José Miguel de Azaola
- 2001. José Ignacio Tellechea Idígoras
- 2002. Armando Llanos Ortiz de Landaluze
- 2003. Jesus Atxa Agirre
- 2004. Jean Haritschelhar
- 2005. Elías Amézaga
- 2006. Menchu Gal
- 2007. Sabin Salaberri Urzelai
- 2008. Montxo Armendáriz
- 2009. Txomin Peillen
- 2010. Jose Antonio Arana Martixa
- 2011. Jose Luis Ansorena
- 2012. Soledad Silva y Verástegui
- 2014. Antxon Aguirre Sorondo
- 2015. Joan Mari Torrealdai
- 2016. Jean-Louis Davant
- 2017. Fermín Leizaola
- 2018. Mari-Jose Azurmendi

Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxaren Humanitate, Kultura, Arteak eta Gizarte Zientzien Saria

- 1995. Julio Caro Baroja
- 1996. Alvaro d'Ors Pérez Peix
- 1997. Luis Villasante Kortabitarte
- 1998. Jesus Altuna Etxabe, Juan Plazaola Artola
- 1999. Eduardo Chillida Juantegui
- 2000. Miguel Artola Gallego
- 2001. Juan Garmendia Larrañaga
- 2002. Bernardo Atxaga
- 2003. Gurutz Jáuregui
- 2004. Juan San Martín Ortiz de Zárate
- 2005. Nestor Basterretxea
- 2006. Maïté Lafourcade
- 2007. Gregorio Monreal Zia
- 2008. Daniel Innerarity Grau
- 2009. Javier Elzo
- 2010. Joxerramon Bengoetxea
- 2011. Maria Bayo
- 2012. Joxe Azurmendi Otaegi
- 2013. Mari Carmen Gallastegui, Francisco Etxeberria
- 2014. Marisun Landa, Jean-Baptiste Orpustan
- 2015. Juan José Álvarez Rubio
- 2016. Javier Echeverría Ezponda
- 2017. Montxo Armendariz
- 2018. Teresa del Valle

Eusko Ikaskuntzak, bere sarien bidez, kulturaren nahiz zientziaren ikerketan, sustapenean eta hedapenean diharduten hainbat pertsonaren eta kolektiboren lan nabarmena aitortzen du urtero, eta, aldi berean, sari horiek akuilu dira belaunaldi gazteentzat.

Eusko Ikaskuntza-Ville de Bayonne Ohorezko Saria

- 1999. Clément Urrutibéhéty
- 2000. Alexandre de la Cerda, Jacques Blot
- 2001. Javier Bello Portu
- -
- 2003. Jesus Echevarria
- 2004. Jakes Casaubon
- 2005. Jean-Louis Davant
- 2006. Michel Duvert
- 2007. Xarles Videgain
- 2008. Beñat Oyharçabal
- 2009. Manex Pagola
- 2010. Maite Idirin, André Pées
- 2011. Jean Nesprias, Philippe Oyhamburu, Koldo Zabala
- 2012. Ramuntxo Camblong
- 2013. Marie-Claude Berger, Jean-Michel Berger
- 2014. Daniel Landart
- 2015. Oraï Bat, Baionako Dantza Taldea
- 2016. Maite Lafourcade
- 2017. Jean-Mixel Bedaxagar
- 2018. Kepa Akixo, "Zigor"

ENE Saria

- 2006. Artaburu Euskaltzale Elkartea. Mar del Plata (Argentina)
- 2007. Bartzelonako Euskal Etxea. Bartzelona
- 2008. Eskualdunen Biltzarra-Association des Basques. Burdeos (Frantzia)
- 2009. The North American Basque Organizations Incorporated
- 2010. Sustraiak-Erroak Elkartea. Paris (Frantzia)
- 2011. Hogar Vasco-Euskal Etxea. Madril
- 2012. Unión Vasca. Bahía Blanca (Argentina)
- 2013. Euskaltzaleak – Escuela de Lengua Vasca. Buenos Aires (Argentina)
- 2014. Gernika Deutsch - Baskischer Kulturverein. Berlin (Alemania)
- 2015. Associazione Culturale Euskara. Erroma (Italia)
- 2016. Euskal Echea Kultura eta Ongintza Elkartea (Argentina)
- 2017. William A. Douglass Center for Basque Studies (USA)

Eusko Ikaskuntzari buruzko bibliografia

Agirreazkuenaga, Joseba (zuz). *Eusko Ikaskuntzaren hiztegi biografikoa (1918-1998)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

Batzarre nagusia 78-IX-17: euskal ikasketen gaurko egoera. Amabi lansailetan irakurritako txostenak *Eusko Ikaskuntza*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.

Asmoz ta Jakitez. Informazio-buletina. 1. zk.- , (1993-). Hilabetekaria. Argitalpen elektronikoa da 2012. urteaz geroztik. Sarera igota daude 75. Zenbakitik aurrerakoak (1998) <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/asmoz-ta-jakitez/> (2018/07)

Atejoka. Asmoz ta Jakitez buletinaren gehigarri kulturala. 1 zk. (2008)-37 zk. (2011). Hilabetekaria. Sarean: <http://www.eusko-ikaskuntza.org/eu/atejoka/> (2018/07)

Cursos de Verano de la Sociedad de Estudios Vascos. [Egitarrak] 1º (1927)-10º (1936).

El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV 1907-2007. (RIEV. Cuadernos, 1) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007.

Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca*. [Donostia]: Eusko Ikaskuntza, 1983.

Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca: el autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*. (Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía, 14.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1990.

Estornés Zubizarreta, I.; Ortiz de Orruño, J.M.; Roldán Gual, J.M. *Eusko Ikaskuntzaren iragana, oraina eta geroa*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1993.

Eusko Ikaskuntza. Zientzia erakundea. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

Eusko Ikaskuntza [azalpen-memoria]. Donostia: Leizaola, 1928?

Eusko Ikaskuntzaren 75. urtemuga. Ekitaldi akademikoaren hitzaldiak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994.

Eusko Ikaskuntzaren Deia-Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos. 1 zk. (1919)–121 zk. (1993). Hiru hilabetekaria. Sarean. <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/eusko-ikaskuntzaren-deia/bi-21833/> (2018/07)

Eusko Ikaskuntzaren Eredua eta Oinarrizko Estructura. Donostia, 2013ko azaroaren 21ean.

Eusko Ikaskuntzaren Memoria [...]. Bi urtean behin argitaratu da 1918-1935, 1978-1992 aldietan. Urtekaria da orduz geroztik (1994-). Sarean: 2003- . <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/memoriak/bi-16012/> (2018/07)

Goiriena de Gandarias y Gandarias, Juan Jose. “Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos: Ochenta años haciendo ciencia”. In: *Arbor, ciencia, pensamiento y cultura*, CLXIII, 641, 1999ko maiatza, 99-122 or.

Ormazabal Altuna, Jose Angel; Arzamendi Sese, Arantza. *Eusko Ikaskuntza: argitalpen jardueraren katalogoa [1918-1998]*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.

“Sociedad de Estudios Vascos (Eusko Ikaskuntza)” sarrera. *Auñamendi Entziklopedia*. Sarean: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/eusko-ikaskuntza/ar-40053/> (07/2018).

Eusko Ikaskuntzaren Kongresuak

Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresua (1918. Oñati). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1919.

Eusko Ikaskuntzaren II. Kongresua (1920. Iruñea). Irakaskuntza eta Arazo ekonomiko-sozialak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1920.

Eusko Ikaskuntzaren III. Kongresua (1922. Gernika). Hizkuntza eta Irakaskuntza. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1923.

Eusko Ikaskuntzaren IV. Kongresua (1926. Gasteiz). Lanbide orientazioa eta Irakaskuntza. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1927.

Eusko Ikaskuntzaren V. Kongresua (1930. Bergara). Euskal Arte herrikoia. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1934.

VIIème Congrès d'Études Basques (1948. Biarritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003. 2 liburuki.

VIIIème Congrès d'Études Basques (1954. Baiona, Uztaritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

Eusko Ikaskuntzaren IX. Kongresua (1983. Bilbao). Gaurko euskal gizartearen sorburu hurbilak. XVIII-XIX. mendeak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1984.

Eusko Ikaskuntzaren X. Kongresua (1987. Iruñea). Artxiboak, Liburutegiak, Museoak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1988.

Eusko Ikaskuntzaren XI. Kongresua (1991. Donostia). Kultur antolabide berriak: Euskal Herria eta Europa. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1992.

Eusko Ikaskuntzaren XII. Kongresua (1993. Vitoria-Gasteiz). Euskal Ikaskuntzak hezkuntza sarean. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

Eusko Ikaskuntzaren XIII. Kongresua (1995. Zamudio). Zientzia, teknologia eta gizarte aldaketa Euskal Herrian. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1996.

Eusko Ikaskuntzaren XIV. Kongresua (1997. Donostia, etab.). Informazioaren gizartea. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

Eusko Ikaskuntzaren XV. Kongresua (2001. Donostia, Baiona). Euskal zientzia eta kultura, eta sare telematikoak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2002.

Eusko Ikaskuntzaren XVI. Kongresua (2005. Bilbao). Garapen Iraunkorra-IT. Etorkizuna. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2006.

Eusko Ikaskuntzaren XVII. Kongresua (2009. Vitoria-Gasteiz). Gizarte Aurrerapen Iraunkorrerako Berrikuntza. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2012.

Baliabide digitalak

Eusko Ikaskuntzaren argitalpen-funtsa:

<http://www.eusko-ikaskuntza.eus/>

Aunamendi entziklopedia-Bernardo Estornés funtsa:

<http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/>

Ikus-entzunezkoak

La Sociedad de Estudios Vascos = Eusko Ikaskuntza. Gidoia eta zuzendaritza: Javier González Purroy; Ekoizpena: Artevisión.

Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1987.

Aitortzak eta sariak

Hainbat erakunde, entitate eta kolektibok aintzatetsi dute Eusko Ikaskuntza, sari ugari emanda, hala bere ibilbide historikoa omentzeko nola ikerketaren, hedapenaren eta kulturaren alorrean egindako lana aitortzeko.

Arabako domina, 2018

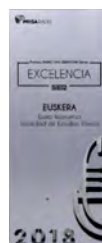
Donostiako urrezko domina, 2018

Armeria Eskolaren
"Ondo egindako lana", 2018

Bikaintasunaren
Radio San Sebastian Saria, 2018

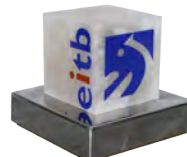
Euskal Kazetaritza Saria, 2018

Artetsu Saria eskulangintza zabaltzeko
lanarengatik: Euskonews "Artisautza"
atala, 2005

Iparragirre saria irrati bidezko kultura-
hedapenari, 2005

Euskal webgune onenari emandako
Correo Digital saria www.eusko-ikaskuntza.org webguneak, 2003

Buber Saria komunikabide onenari:
Euskonews, 2003

Argia Merezimenduzko Saria:
Euskonews, 1999

Eusko Ikaskuntzari Euskal Kulturaren
Kriselua izateagatik. 29. Euskal Liburu eta
Disko Azoka. Durango, 1994

**Mende bete zientziaren,
ekonomiaren, gizartearen
eta kulturaren garapenean**

II

Aurkezpena

Euskal Unibertsitate irrikatuaren saiakuntza orokorra edo aurrerakina izateko jaio zen Eusko Ikaskuntza, eta geroztik, beti izan du arlo edo diziplina ugari aztertze eta ikertze grina. Denborak aurrera egin ahala, barne-faktoreek eraginez eta inguruneak bultzatuta, lan-ildo eta azterketa-eremu batzuk lehenetsi ditu. Hori horrela, lanketa handia izan dute Gizarte Zientziek, Antropologiak, Historiak, Arteek eta Zuzenbideak, eta dute hainbesteko lanketarik izan, lehen etapan bazkide batzuek lan distiratsua egin zuten arren, zientzia exaktuek eta esperimentalek, Arkeologiak edo Historiaurreak.

“Garapen zientifikoa, ekonomikoa, soziala eta kulturala mende betean” atalak Eusko Ikaskuntzaren ekarpen nabarmenak aztertzen ditu, hamaika artikulua tematikoren bidez. Eusko Ikaskuntzaren beraren eta arlo askotan egin duen lanaren berri izango du orri hauek irakurtzen dituenak, eta, horrez gainera, Euskal Herriak mende betean izan duen bilakaeraren gaineko informazioa eskuratuko du. Era berean, artikulua irakurrita, historiaren, nortasunaren eta ondarearen gaineko azterlanak, gogoetak eta ikerlanak ezagutuko ditu, eta euskal komunitateen aurrerabidea eta kokapen historikoa ulertzeko informazioa eskuratuko du.

Bi irizpide erabili ditugu artikuluen egileak hautatzeko: diziplina edo arlo jakinetako espezialistak dira guztiak, eta ondo dakite zer den Eusko Ikaskuntza eta zer ekarpen egin dion euskal gizarte modernoari, haren kide direlako eta karguren bat betetzen dutelako edo bete izan dutelako erakundean. Artikuluen egile dira:

Itziar Alkorta Idiakez. Zuzenbide zibileko irakasle titularra. Euskal Herriko Unibertsitatea. Eusko Ikaskuntzako Batzorde Eragileko idazkaria, 2006-2009.

Gregorio Monreal Zia. Zuzenbidearen Historiako katedradun emeritua. Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Eusko Ikaskuntzako lehendakaria, 1992-1996.

Rosa Miren Pagola. Deustuko Unibertsitateko katedraduna. Eusko Ikaskuntzaren lehendakariordea Bizkaian 2012. urteaz geroztik.

Joseba Agirreazkuenaga. Euskal Herriko Unibertsitateko katedraduna. Historia-Geografia saileko lehendakaria, 1985-1992. Eusko Ikaskuntzaren lehendakariordea Bizkaian, 1992-1997.

José Ignacio Homobono. Ikertzaile Euskal Herriko Unibertsitatean. Zainak. *Cuadernos de Antropología-Etnografía* koadernoaren erredakzio-kontseiluko eta batzorde zientifikoko kidea.

Edorta Kortadi Olano. Deustuko Unibertsitateko irakasle seniorra. Arte-kritikaria. Arte saileko lehendakaria, 1978-1982. Eusko Ikaskuntzako idazkari nagusia, 1982-1994.

Jon Bagües. Eresbil Musikaren Euskal Artxiboaren zuzendaria. Eusko Ikaskuntzaren Musika saileko lehendakaria, 1990-1996.

Itziar Larrinaga. Musikene, Euskal Herriko Goi-mailako Musika Ikastegia. Eusko Ikaskuntzaren Musika saileko lehendakaria, 2005-2013.

Jon Kortazar. Euskal Literaturako katedraduna. Euskal Herriko Unibertsitatea. Hizkuntza eta Literatura saileko lehendakaria, 2002-2006. Eusko Ikaskuntzaren lehendakariordea Bizkaian, 2005-2008.

Juan Jose Etxeberria. Bankoako kontseilaria. Eusko Ikaskuntzako diruzaina, 1978-1991.

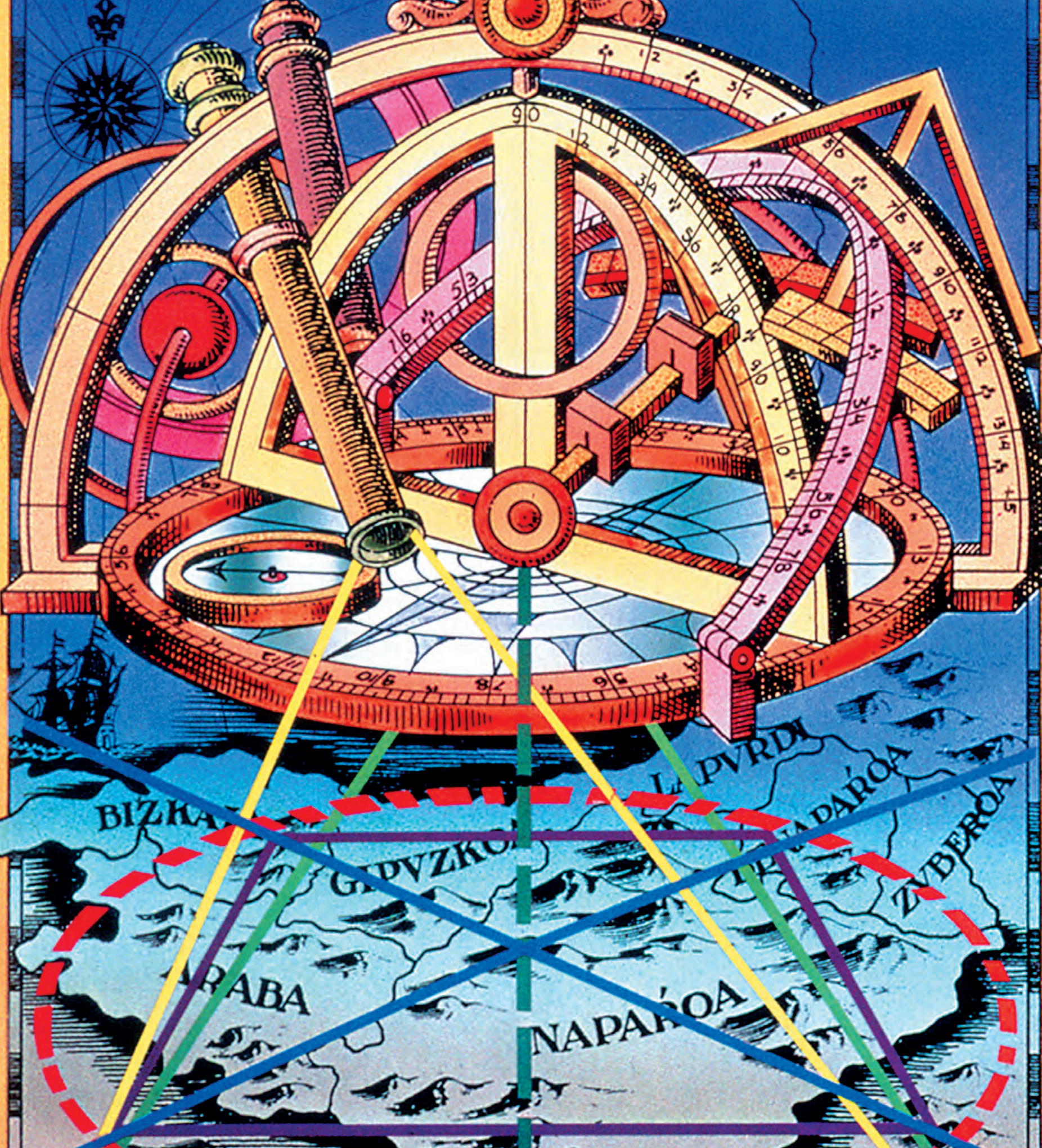
Argitxu Camus Etchecopar. Historian doktorea. Euskararen Erakunde Publikoa. Eusko Ikaskuntzako Kontseilu Errektoreko kide, 2014-2016, eta Iparraldeko Batzorde Administratiboko kide, 2012-2018

**Euskal
Unibertsitatea***

Itziar Alkorta Idiakez
Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

* Orig. es, 373 or.

S

Sarrera

Euskal unibertsitatea eratzeko eskakizuna Eusko Ikaskuntzaren aldarrikapen historikoa izan da, baina gaur egun ez da oso ezaguna helburu hori lortzeko egin duen lan handia. Gerra ostean ikasi zuten ikasleen aldean, belaunaldi berriek ez dakite zer zailtasun handiak izan zituzten garai bateko euskal herritarrek unibertsitatean ikasteko. Urte gutxi behar izan ditugu irakaskuntza publikoa gure eguneroko bizitzako paisaia instituzionalean barneratu eta egoera horretara ohitzeko; egun pertsona gutxi du gogoan aldarrikapen zahar baten gauzapen nahiko berria dugula. Unibertsitatearen egungo egoera naturalizatu du gizarteak, eta gero eta gehiago baliatzen du haren lana, baina nekez aitortzen zaio unibertsitateari bere lan-esparru zabala eta potentzialtasun handia. Komeni da, beraz, euskal unibertsitatea nola sortu zen azaltzea eta zer bultzatzaile izan zituen gogoratzea, erakundeari begirune eta atxikimendu handiagoz begiratzeko aukera emango digulako. Izan ere, jakintzan oinarritutako gizarte demokratikoaren egungo eraketari erreparatuta, asko baitu oraindik emateko unibertsitateak.

Herrien garapena bultzatzen du unibertsitateak, dela profesional kualifikatuak prestatzeko eskumen ia-ia eskusiboa duelako, dela ekarpen berebizikoa egiten diolako herrien garapen kultu-

ralari. Inor gutxi jartzen du ezbaian ageriko errealitate hori. Zortzi mende baino gehiago dira, mendebaldeko herrialdeetan, unibertsitatea zientziaren ibilbidea argitzen hasi zela. Adimen handiko pertsona buruargiak erakartzeaz gain, lanean jarri ditu, gizarte-aurrerabidearen mesedetan.

Euskal Herria, aldi, denbora luzean izan da unibertsitate handiek urratu duten bidearen bazterretara alboratua. Jakina da Euskal Herriak XX. mendearen bigarren erdialdean lortu duela goi-mailako irakaskuntza publikoko ikastegiak izatea. Gai hori hizpide hartuta, Mitxelenak 1979. urtean esan zuen gure unibertsitatea “gau luzeegi baten ondoren”¹ jaio zela. Hori esatean, “Euskal Herriko Unibertsitatea/Universidad del País Vasco” ize-narekin sortu zen erakundea eratu bitarteko denbora oso luzea nabarmendu nahi zuen. Unibertsitatearen gaia jorratzen zuen elkarrizketa horretan bertan, Mitxelenak etsipenez begiratzen zion goi-mailako hezkuntzaren gabeziak mendeetan ekarri zuen gaitasun-galerari, “batzuek ez dutelako fruiturik eman landu ez direlako, eta beste batzuek kanpoan eman dituztelako fruituak”. Bakartze intelektuala zen unibertsitaterik ez izatearen ondorioetako bat, eta horrek mendekotasun kulturala zekarren, “besteren hizkuntzan imitatu behar baitziren”².

Euskal Herri penintsularrean eta kontinentalean gertatu zen egoera hori, bi lurraldeek pairatu baitzituzten goi-mailako ira-

kaskuntza-egituren gabezia eta horren ondoriozko aipatu bakartze intelektuala; hala ere, Euskal Herrian beste gai askorekin gertatu den modu berean, unibertsitatea sortzeko aldarrikapenak bi dinamika oso desberdin, bereiziak eta independenteak, bizi izan ditugu lurralde batetik bestera. Unibertsitate propio baten aldarrikapena nahiko berria da Iparraldean –80ko hamarkadakoa–, eta, Administrazio frantziarrak ageri duen gotortasunaren ondorioz, ez du emaitza zehatzik iritsi oraindik. Euskal Herria penintsularrean, aldiz, unibertsitateak berak adina urte ditu, kasik, unibertsitatearen aldeko aldarrikapenak, eta unibertsitate espainiarraren ibilbide luze eta gorabeheratsuari lotua ageri da.

Euskal Unibertsitatearen sorrera aldarrikatzeko jaio zen, hain justu, Eusko Ikaskuntza (EI-SEV), eta hori izan zen bere lehen egitekoa eta eginkizun behinena 1924. urtera arte, eta baita gerora ere, II. Errepublikan³. Euskal eremuko lau aldundien laguntza izan zuen arren, elkarte independente moduan lan egin zuen, unibertsitatearen gabeziak zekartzan hutsune kulturalak eta zientifikoak osatzeko ahaleginean. Geroztik, ez da herri-ikuspegi horrekin lan egin. Eusko Ikaskuntzak egindako lanari esker, hobetu egin zen euskal zientziak eta kulturak ageri zuten egoera gordina, eta, lan horretan, ez zuen azterlan etnikoen erredukzionismorik egin, gutxi ziren arren, garai hartan, halakorik egiten ez zuten erakundeak⁴. Belaunaldi gogoangarri batek egin zuen lan Eusko Ikaskuntzaren hasiera hartan. Europako unibertsitatearen ezagutza zuzena zuen eta argi ikusi zuen zer-nolako garrantzia duen goi-mailako irakaskuntzak herri-eraikuntzan⁵.

Gaur egun bizi dugun egoera nahasian, badugu Eusko Ikaskuntzaren lana mirestekoa arrazoirik, hasiera batean urrun diruditen irizpideak eta xedeak bateratu eta adosteko gaitasuna erakutsi baitu. Euskal Herria k unibertsitatea izan behar zuela proposatu zuten, sentikortasun politiko handiko pertsona ikasi haiek eta herri zatitu batentzat proiektu baliagarri bat adosteko gai izan ziren. Oroitza eta aitortzarako lan honek, beraz, ezinbestean gogoratu behar du Eusko Ikaskuntzaren beraren ibilbideko atal hori. Laburpen hau egiteko, eskura dagoen material bibliografikoa⁶ baliatu da, eta Euskal Herriak mende osoan zehar unibertsitate-egitura propioak eskuratzeko egin duen ahaleginaren ikuspegi zabala ematen da bertan; izan ere, ahalegin hori ia gaur egunera artekoa izan dela esan daiteke. Hori guztia aztertuta, xehetasunez azaltzen da, ondoren, Eusko

Ikaskuntzak esparru horretan egin duen lan ezinbestekoa. Gertaeren kontakizunean, erakundearen historia banatzeko erabiltzen den bereizketa klasikoa, bi aroetakoa, erabiliko dugu, eta aro bakoitzean landu diren gai nagusiak nabarmenduko ditugu. Unibertsitatearen aldarrikapena izan zen lehen aroko gai ikurra, erakundearen sorreratik Gerra Zibilera bitartera (1918-1936). Bigarren aroa 1978an abiatu zen, Eusko Ikaskuntzaren birfundazioarekin. Bigarren aro horretan, unibertsitatea jardunean zen jada, eta Eusko Ikaskuntza bere lana eta euskal kulturaren duen eginkizuna birplanteatu beharrean izan da. Artikulu honen amaieran adieraziko dugu zer ekimen abiarazi dituzten lantaldeen bigarren aro honetan.

1. Aurrekari historikoak, XVI-XIX. mendeak

“Salamanca-ra nindoalarik...”, euskal ikasleak kanpoko unibertsitateetara joaten zirenekoa

Unibertsitateak Espainian bere zortziehun urteko historian erakutsi duen bilakaerari erreparatuz gero, oso deigarria da honako datu hau: penintsulako gainerako lurraldeek hainbat ikasketa eta unibertsitate izan dituzten bitartean, goi-mailako ikastegien presentzia oso txikia edo ia deuseza da euskal eremuan. Egia da unibertsitate-ikastegien mapa aldatu egin dela garaitik garaira eta erreinu eta lurralde historiko batetik bestera, baina esan daiteke penintsulako eskualde guztietan izan dela, 1600. urteaz geroztik, goi-mailako ikasketen unibertsitatearen bat Euskal Herrian ezik. Gaztelan penintsulako gainerako lurraldeetan baino goi-mailako ikastegi gehiago eta inportanteagoak izan dira Erdi Aroan eta Aro Modernoan; hala ere, penintsularen ekialdean garapen handia izan zuten udal-ekimeneko unibertsitate-ikasketek, harik eta Ondorengotza Gerra hasi zen arte. Unibertsitate-ikastegi horiek ez zuten, alderdi akademikoari eta zientifikoari begiratuta, Gaztelako unibertsitate nagusien –Salamanca, Valladolid eta Alcalako unibertsitateen– adinako mailarik, baina lan handia egin zuten, hala ere, kultura propioen garapenari laguntzeko. Zeregin horretan nabarmendu ziren, batik bat, Zaragozako⁷ eta Valentiako unibertsitateak. Hegoaldean, eta gotzaindegia lotua, ospe handia izan zuen Sevillako Unibertsitateak, baita Santiagokoak ere, Galizian⁸.

Garai berean, Nafarroako Erreinuak eta hiru probintziek ez zuten unibertsitate nagusirik. Goi-mailako ikasketen esparruan,

Oñati eta Iratxekoak ziren salbuespen bakarrak, baina ez zituzten asetzen, urrik ere, euskal gazteen prestakuntza-premiak. Haien garai loriatsuenetan, ez ziren 200 ikasle baino gehiago graduatzen batez beste, eta gainerako ikasleek Euskal Herriatik kanpo egin behar izaten zituzten ikasketak⁹. Ikasle nafarrak, XV. mendearen erdialdera arte, Pauera, Cahorsera, Montpellierrera, Tolosara eta Parisko Sorbonara joaten ziren, baina baita Bologniara eta Erromara ere¹⁰. Bien bitartean, bizkaitarrak, gipuzkoarrak eta arabarrak Salamanca eta Valladolideko unibertsitate gaztelarretara joan ohi ziren, baita, geroago, Alcalako Unibertsitateara ere. 1512. urteko konkistaren ondoren, Felipe II.ak 1559an eman zuen pragmatikaren ondorioz (kanpoko unibertsitateetan ikastea debekatu zien gazteei, herejia protestanteak erasan ez ziezaien), Gaztelako unibertsitateetara joan ziren ikasle nafarrak, eta talde edo kidego bat osatu zuten ikasle “bizkaitarrekin” batera –nabarmentzekoa da *Colegio Vizcaíno de Salamanca* esaten zitzaiola ikastegi bati¹¹.

Salamanca zen, Valladolidekin eta Alcalarekin batera, penintsula osoko unibertsitate erakargarriena Iparraldetik eta euskal lurretatik joandako ikasleentzat. Gainerakoak baino lurralde aberatsagoak izanda, kapare ugari joaten ziren unibertsitate nagusi horietan ikastera, bai baitzekiten, kargu zibilak eta eklesiastikoak banatzen zirenean, lehentasuna izango zutela ikastegi handi horietan graduatutakoek. Espainian, XIII. mendean abiatu ziren lehen unibertsitateak, eta data horretatik XX. mendearen amaiera bitarteko denbora luzean, Euskal Herriatik joandakoa izan zen unibertsitate-ikasleen komunitaterik handiena. Ikasketa juridikoen fakultateetara joaten ziren euskal ikasle horietako asko, handik Estatuko eta Elizako kargu handietara sustatzeko. Mitxelenak gogorarazten zigun moduan, bertako talentuak periferiatik erdialdera bidaliak izan ziren Austriarren monarkiaren urteetan, Gaztelako Gortearren zerbitzura jarriak izan baitziren euskal funtzionarioen eliteak¹².

Oñatin eta Iratxen ikasteko aukera ohoretsu eta salbuesenezkoak

Esan dugu euskal lurretan ez zela unibertsitatenagusirik, baina Oñatiko eta Iratxeko ikastegiak lorpen sendoak izan ziren goimailako irakaskuntzan. Izan ziren unibertsitate handiagoak sortzeko saiakera batzuk, Nafarroan batik bat. Lurralde horretako Gorteen behin baino gehiagotan adierazi zuten asmo hori 1546. urteaz geroztik¹³.

Unibertsitate lurraldetarra zen Oñatikoa. Trentoko erreformaren ostean, izaera horretako erakunde ugari sortu ziren XVI. mendetik aurrera; izan ere, ikastegiak eta mintegiak sortzea sustatzen zuen erreformak, jakintzaren indarra zurkaizteko (*para asegurar la firmeza en la sabiduría*)¹⁴, ikasleen ohiturak zuzendu eta erreformatzeko, eta kleroaren prestakuntza handitzeko. Tankera bereko hainbat unibertsitate sortu ziren penintsulako leku askotan, hala nola Sigüenzan, Toledon, Osman, Orihuelan, Avilan, Baezan, Osunan, Almagron eta Gandian. Jiménez autoreak, *Historia de la Universidad Española* izeneko lanean gogorarazten digu, unibertsitate nagusien –Salamanca, Valladolid eta Alcalar– aldean, periferiako ikastegi txikiak izaten zirela, eta haien katedrek Gramatika, Arteak eta, zenbaitetan, Teologia irakasten zutela¹⁵.

Oñatiko unibertsitatea estilo errenazentista¹⁶ dotorean eraiki zen, herri horretako seme loriatsu batek, Rodrigo Mercado Zuazola apezpikuak, bultzatu eta sustatuta. Testamentuan adierazi zuen bere nahikundea, euskal lurralde osorako unibertsitate bat sortzekoa (*para toda la tierra vascongada*)¹⁷. Nahikundea 1533an adierazi zuen arren, 1540an gauzatu zen. Urte horretan sortu zen, Aita Santuaren bula bidez, unibertsitate-eskola, Sigüenzako San Antonio Portaceli unibertsitate-eskolaren eredia jarraituta¹⁸. Izen hona iritsi zuen XVI. eta XVII. mendetan, 300 ikasle¹⁹ hartuta. Orduz geroztik, gainbeheran jauzi zen, unibertsitate handien aldeko hautua lehenetsi zutelarik ikasle askok. XVIII. mendean, hiru probintziek ekarpen ekonomikoak egin zituzten hura biziberritzen saiatzeko, eta Errege Zuzenbideko ikasketak ere irakatsi zituen, baina ez ziren garai bateko loriak berpiztu. Hemeretzigarren mendean ere egin ziren zenbait ahalegin unibertsitatea berrindartzeko; ez zuten arrakastarik izan ez unibertsitate libre bihurtzeko saioak 1869an, ez euskal probintzietako eta Nafarroako unibertsitatea edo *Primera universidad carlista* bihurtzekoak, 1874an²⁰. Instrukzio Publiko eta Arte Ederretako Ministerioak, 1901eko abuztuaren 23ko dataz, Oñatiko Udalari 1896ko martxoaren 6ko Errege Dekretuaren bidez eman zitzaion baimenaren iraungipena deklaratu zuen. Hori izan zen Oñatiko Unibertsitatearen amaiera, sortu eta 359 urtera. Tamaina txikiakoa izan bazen ere, hura izan zen Euskal Herriak, bere historian, unibertsitate bat egiteko saiatu duen ekimensendena. Rosa Ayerbe historialariak nabarmendu du Oñatiko herriak zer lan gogotsu egin zuen hainbat urtetan unibertsitatearen unean-uneke egoerari aurre egiteko. Herriak

pobretzeari aurre egin behar izan zion, eta baita botereen arteko eskumen-lehiari ere: unibertsitateko errektoreaz gain, botere-instantziak ziren konde feudala, herriko alkateak eta San Migelko abadea²¹.

Adierazi dugu Nafarroak, Erreinu izan arren, ez zuela unibertsitate ofizialik bere lurraldean. 1575. urtearen inguruan, beneditarren Sahagungo ikastegi nagusia Iratxeko monasteriora eraman zen, monasterio beneditarra hura ere, Lizarra inguruan. Unibertsitate ofizialik ez zuenez, erregeak Lizarrako egitasmoa onartu ondoren sortu zen, Nafarroan, lehen goi-mailako ikastegia. Arteen Eskola izan zen 1544az geroztik, eta aita santuaren mendeko unibertsitate bihurtu zuen Paulo V.a aita santuak 1616. urtean. Gerora, 1665ean, izendapen hori berretsi zuen Felipe VI.ak, . Bost fakultate izan zituen: Teologia, Filosofia, Zuzenbide kanonikoa, Zuzenbide Zibila eta Medikuntza. Ikastegi horrek, ordea, ez zituen Erreinuaren beharrianak asetzen, ezta apezpiku-barrutikoak ere. Oñatikoa baino ikastegi txikiagoa zen eta ikasle gutxiago hartzen zituen, garai onenetan 100 ikasle izan baitzituen urteko. Unibertsitate minorra zen aldetik, Salamancako Unibertsitate nagusiak zenbait gradu aitortu zizkion. Iratxen irakasten ziren Arteetako eta Teologia ikasketek Salamancako Unibertsitatearen aitortza ofiziala eskuratu zuten 1587an; baita Medikuntzakoek ere²². Lehen hiru katedrak izan ziren, egiaz, gehien irakatsi zirenak, Hizkuntza klasiko eta semitikoekin eta Historiarekin batera. Unibertsitatearen inprentak zabalkunde-lanetan lagundu zuen.

Loraldia bizi izan zuen XVII. mendean, baina behera egin zuen XIX. mendearen hasieran. Karlos IVaren erabakiz, ikasgelak itxi zituen 1807an, ia bi mende eta erdiko ibilbidea egin ondoren. Talentu handiko pertsonak ikasi zuten han, bai eliztarrak, bai seglarrak. Alborno, Aguirre eta Sala kardinalak dira lehenengo adibide, baita 50 apezpiku, abade eta Elizako bestelako agintari ere; hala nola, , magistratuak, abokatuak, kantzilertzako zuzendariak eta medikuak²³.

Argi-izpi bat gau ilunean: Bergarako Errege Mintegia

1600. urtearen ondotik, Erdi Arotik Aro Modernorako bidean, inboluzio-prozesu bat izan zuten unibertsitate iberiarrek, eta lehen munduan abiatutako iraultza ilustratu eta liberaletik at geratu ziren, bakartuta²⁴. Izan ere, Errenazimenduak goitik behera berritu zituen natura-zientziak eta humanitateak. Hala ere, unibertsitate-eremu tradizioaletik kanpora landu ziren

iraultza zientifikoaren funtsezko alderdiak, ikastegietan lan profesionalik egiten ez zuten pertsonen eskutik. Aurrerago, Ingalaterrako eta Frantziako akademiek abiatutako bidea hobetsita, Herriaren Adiskideen Elkartek sortu zituzten ilustratuek. Elkarrekin jendartearen instrukzioa handitzeko eta aurrerabidea bultzatzeko asmo argiz landu zituzten jakintza berriak. Horrenbestez, ezin da esan Bergarako Mintegia Euskal Unibertsitatearen aurrekaria denik. Izan ere, erreformismo borboitarren bultzadaz sortu ziren Real Academia Española edo Real Academia de la Historia erakundeak, , ez zuten unibertsitatea aldatzen edo hobetzen —ez zen hori, berez, haien asmoa—. Esandakoaren erakusgarri da unibertsitateak, beren biziraupenaz kezkatuta, aurre egin ziotela, Estatuan, akademien sorrerari²⁵.

Euskal Herrian ez zen halakorik gertatu, goi-mailako irakaskuntza-erakundeen premian baitzegoen —Oñatikoa gainbehera larrian zen garai hartan—, eta jakin-min handiz hartu zen Euskal Herriaren Adiskideen Elkarrekin sorrera.

Euskal Herriaren Adiskideen Elkarrekin 1764an sortu zen, Azkoitiko Intsausti jauregian, Xabier Munibe, Peñafloredako kondeak bultzatuta egiten ziren tertulien abarotan. Haren memoriei begiratuta, ikusten da Zalduntxoek nekazaritzaren, industriaren eta merkataritzaren gaineko lanketa aplikatua eta esperimentala egin nahi izan zutela²⁶. Ikasketarako Elkarrekin estatutueta 1. artikulua adierazten du asmo horren xedea:

“... Euskal Herriko nazioak Zientzien eta Letra eta Arte Ederren gaineko joera eta gustua lantzea, bere ohiturak zuzentzea eta fintzea, aisia eta bere ondorio nardagarriak desagerraraztea, eta Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako hiru probintzien eta Euskal Herri osoaren arteko loturak indartzea”. “Ohartu behar da gerora onartu zen Erregelamenduaren 9. artikulua honako hau arautzen zuela: “hizkuntza nazionalak, euskara eta gaztelania, ikastea eta Elizako karrera egiten dutenek, latina”.

Euskal Herriaren Adiskideen Elkarrekin, 1776. urtean, Bergarako Errege Mintegia sortu zuen, eta hori izan zen Elkarrekin lehen aroko ekintza nabarmenetako bat. Mintegia ikerketako eta irakaskuntzako erakunde aitzindaria izan da Euskal Herrian. Laboratorium Chemicum izeneko sortu zuen, eta ezaguna

denez, Elhuyar anaiek wolframioa deskubritu zuten laborategi horretan. Euskalerrriaren Adiskideen Elkartearen beste lorpen batzuk izan ziren, besteak beste, atzerrian ikasteko beken programa bat abiatzea eta Diderot eta D'Alembert autoreen entziklopedia frantsesa zabaltzea herrian. Ez zen lorpen horien parekorik iritsi penintsularen gainerako lurraldeetan, eta horrek berak adierazten du zer-nolako loraldia bizi izan zuen garai hartan herriaren jarduera intelektualak. Euskalerrriaren Adiskideen Elkartek 1.200 eta 1.300 kide bitarte izan zituen 1784 eta 1793 urteen artean²⁷. Euskal Herriatik kanpo, Campomanesek goretsi zituen Mintegiaren berritasuna eta balioa, eta antzeko elkartek sortzea gomendatu zuen²⁸. Ondorengo urteetan, horrelako 80 sozietate inguru eratu ziren, baina Madrilgoak soilik lortu zuen euskaldunaren antzeko sona.

Euskal Herriko bizitza zientifiko eta kulturalaren gune nagusia izan zen Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea haren lehen urteetan, eta Mintegiaren eta bere laborategiaren lanari esker arindu zituen, neurri batean, herrialdeak ikerketaren eta zientziaren alorretan zuen hutsune edo gabezia handia –“*un rayo en un día azul de verano*”, uda-egun urdin bateko izpia, izan zela esan zuen Mitxelenak²⁹–. Lankidetzan jardun zuen Espainiako irakasle ospetsuekin –bereziki, Salamancako Unibertsitatekoekin– eta atzerriko irakasle entzutetsuekin.

Ibilbide oparoa izan zuen, harik eta, 1794an, Frantziarekin izandako gerran, Monceyk Bergara okupatu eta irakaskuntzaz lana bertan behera geratu zen arte. Bakea sinatu zenean, berrerratu egin zen, baina ibilbide nabarmen motelagoa izan zuen, harik eta, 1808an, Independentzia Gerrarekin, berriro lan egiteari utzi zion arte. Amaierako garai horretan bisitatu zuen Humboldt zientzialariak, eta gainbehera betean aurkitu zuen, 36 seminarista baino ez baitzituen (130 izan zituen garai onenean)³⁰. Arrazoi bat baino gehiago izan zituen gainbehera horrek: joanak ziren irakasle onenak³¹; fundatzaileak hil zirenean, ez zuen inork hartu haien lekua; eta Karlos IV.ak politika erasokorra baliatu zuen ideologia iraultzaileari lagundu izanaren susmagarri ziren erakunde kulturalekin.

Ez ziren Euskal Herrira iritsi Espainiako unibertsitateen erreformak

XIX. mendean aldaketa handiak egin ziren Espainiako goi-mailako irakaskuntzan. Erreformismo borboitarra abiatzean, oin berriko eredu bat baliatu zen goi-mailako hezkuntzan, uni-

bertsitate napoleonikoari jarraituta. Antzinako Erregimeneko unibertsitate korporatiboen azken arrastoak desagerrarazi zituen horrek. Ikastetxeen kopurua murriztu zen, Estatuak hartu zuen haien kontrola eta unibertsitate-barrutiak sortu ziren³². 1845eko Pidal Planetik eratorritako Errege Dekretuak, bi eremu handitan banatu zuen herrialdea goi hezkuntza ikuspetik: Valladolideko unibertsitate-barruti sortu berrira atxiki ziren Bizkaia, Gipuzkoa eta Araba, eta Zaragozakora atxiki zuten Nafarroa. Horrez gainera, 1857ko Moyano Legeak unibertsitate zentralizatu, uniforme eta burokratikoaren eredua ezarri zuen, eta hurrengo mendeko laurogeiko hamarkadara arte izan zen indarrean, unibertsitate-erreformarako legea eman zen arte.

Aldaketa horiek guztiek, aitzitik, ez zuten kezka handirik eragin eliteengan, egia den arren izan zirela salbuespen oho-ragarri batzuk. Egoera oso larria zen ordea. Euskal Herriak ez zuen, formakuntzaren alorrean, gutxieneko azpiegitura eta baliabiderik, eta ezin zuen, ondorioz, hizkuntzaren bizirau-pena bermatu –ez zuen irakasleei prestakuntza emateko eskumenik–³³, ezta bertako zuzenbidearena ere –bestelakoa zen Aragoiko eta Kataluniako zuzenbide propioen egoera, zuzenbide-fakultateak baitzituzten beren legeak zaintzeko eta lantzeko–. Nazio-identitatearen bi adierazpen kultural nabarmenek ez zuten behar bezalako lanketarik, ez zegoelako haien garapena eta haien gainerako prestakuntza bideratuko zuen unibertsitaterik. Ez dirudi, baina, egoera horrek asaldura handia sortzen zuenik Euskal Herriko agintarien artean. Kataluniako elite ekonomikoek prestakuntza-egitasmo handiak bultzatu zituzten beren lurraldean, Euskal Herrian, aldiz, nolabaiteko etsipenez bizi zen unibertsitaterik gabeko egoera³⁴. Harrigarria da ikustea irakaskuntza teknikora mugatu zirela goi-mailako irakaskuntzako egiturak eskuratzeko ahaleginak –Bilboko Udalak eta probintziako aldundiak beren gain hartu zuten Ingeniaritza Eskola sustatzeko konpromisoa, “Estatuak bizi duen egoera larriari erreparatuta”–. Kontuan izan behar da Merkataritza Eskola lehendik sortua zegoela, 1818an, Bilboko kontsulatuaren bultzadarekin hastapenean, eta Merkataritza Ganberarenarekin gerora³⁵. Garai hartako pentsamolde jakin batek azal dezake agian egoera hori; izan ere, esparru teknikoak alde batera utzita, Bizkaiaren industrializazioak sortu zituen hezkuntza-premiekin, batetik, eta gizartea hezkuntza katolikoaren bidez birmoldatzeko asmoekin, bestetik, bateragarritasun erabatekoa zutela pentsa zezaketen zenbait eragilek³⁶.

Egoera horren aurrean, zenbait ekimen abiatu ziren titulartasun pribatuko ikasketak zentroak sortu eta garai hartako hutsune handia arintzen saiatzeko. Bilbon, zuzenbideko eta filosofiako ikasketak irakasten hasi ziren 1886. urtetik aurrera, eta 1916tik aurrera merkataritzakoak gehitu zitzaizkien, Aguirre fundazioak babestuta. Hori izan zen Deustuko Unibertsitatearen ernamuina. Eskema bera erabili zen ESTE (*Escuela Superior de Técnica Empresarial*) eskola teknikoa sortzeko. Gipuzkoako metalurgiaren industriako Victorio Luzuriaga eta Patricio Echevarría, enpresariak beren gain hartu zuten “*Enseñanza Superior*” izeneko sozietate anonimoaren zuzendaritza, eta Gipuzkoan unibertsitatea sortzeko enkargatu zioten Jesusen Lagundiari³⁷. Ordutik, Deustuko Unibertsitateak izan zuen irakaskuntza juridikoen monopolioa herrialdean, harik eta 1968an Donostian UPV/EHUko zuzenbide-fakultatea egin zen arte. Euskal legelari eta ekonomialari ugari prestatu eta atera zituen Deustuko Unibertsitateak, zeinak eragin handia izan baitute erakunde ekonomikoetan eta administratiboetan. Beste lurralde batzuetan, eta bereziki, lehendik unibertsitate publikoa sortua zuten lekuetan, ez dute Lagundiaren ikastegietan ikasikoen eragin hain handirik izan³⁸.

“Laurac-bat” eta Universidad Vasco-Navarra izenekoak sortzeko egitasmoa

Nafarroan bestelako prozesu bat bizi izan zen, baina emaitzak, agerikoa den moduan, ez ziren leinu bereko gainerako probintzietakoak baino askoz hobek izan. Aipatu dugun moduan, Gorteen 1841. urtean eta, gerora, Nafarroako Hezkuntza Batzordeak, Nafarroan unibertsitate ofizial bat egitea eskatu zuten behin baino gehiagotan.

Ez zen beste eskaerarik egingo 1866. urtera arte. Aldundia izan zen, urte horretan, eskaera egin zuena, Laurac-bat ekimenaren barruan –hiru probintzietako Irurac-bat ekimenaren ordeza abiatu zen ekimen berria–. Laurac-batek bultzatu zituen herri-proiektu edo egitasmoen artean, nabarmentzekoa da *Universidad Vasco-Navarra* izeneko erakundea sortzekoa. Ekimen hori abiatzeko bultzada Altsasun eman zen 1866. urtearen inguruan, Nafarroako foru-diputatu batzuk eta Arabatik Gorteetara joandako Ortiz de Zarate diputatuak³⁹ egindako konferentzietan, “leinu bereko lau probintzien arteko harremanak estutzearen sentimendu patriotikoa indartzeko”. Erakunde ofizialetan aritu ziren lanean diputatu nafar horiek, eta unibertsitatearen ekimena eta beste ekimen batzuk bultzatu zituzten. Diputatu

arabarrak, bestalde, lan instituzionalak eta prentsan egindako lana uztartu zituen.

Foru Aldundiaren eremu instituzionalean, unibertsitatea sortzeko proiektu azaleko bat aurkeztu zuen aldundi horrek berak 1866ko ekainaren 7an. Zabalza, Fortún, Calatayud, Saenz de Tejada, Bobadilla, Barberena eta Elorz diputatu nafarrek izenpetu zuten proiektua. Nafarroako korporazioak honako azalpen hau eman zien beste hiru aldundiei: “planteatu berri den arazoa [herrialdeak unibertsitate ofizialik ez izatea] konpontze-ari ekitean, erakundea ez da mugatu bere lurraldean ikastegi fakultatibo bat sortzeko bitartekoak eskatzera; aitzitik, bere lurraldeari begiratzeaz gain, Baskonia osoari begiratu dio izaera gaileneko prozesuari ekiteko”. Proiektuak, ikuspegi erre-alista bat baliatuta, honako xede hau finkatu zuen:

“Bizkaiko, Gipuzkoako, Arabako eta Nafarroako aldundiek egoki iritzitako lekuan izango du egoitza *Vasco-Navarra* unibertsitateak, eta bere unibertsitate-barrutiak lau probintzia horiek eta Estatuko Gobernuak eransten dizkionak hartuko ditu”⁴⁰.

Zuzenbideko, Medikuntzako, Farmaziako, Zientzietako, Filosofiako eta Letretako fakultateen proiektuen berri ematen du agiri horrek berak⁴¹.

Beste hiru aldundiek erantzun epela eman zuten, beren interesen babesaren kariaz, ziur asko. Haien jarrera pasiboa ikusita, bere kasa aurrera egitea erabaki zuen Foru Aldundiak. Erreginari unibertsitate bat eskatu zion Nafarroarentzat. Eskaera egin ondoren, gestioak egin ziren bi urtez, baina ez zen emaitzarik lortu, unibertsitateen kopurua murrizteko aitzakiari eutsi baitzion Gobernuak⁴².

Ordutik aurrera, bestelako bide batzuk saiatu zituzten aldundiek. Probintzia-eremurako proposamenak abiatu zituzten, urriaren 21eko dekretuan oinarrituta⁴³. Arabak *Universidad Libre* izenekoak sortu zuen Gasteizen, Zuzenbideko eta Filosofiako fakultateekin, 1873an Errepublikak aldarrikatu zen arte iraun zuena. Adierazi dugun moduan “*Universidad Católica Vizcaína*” sortzearen alde egin zen Bizkaian. Zientzietako, Letretako eta Zuzenbideko fakultateak zituen egungo Deustuko Unibertsitatearen ernamuina izandakoak. Gipuzkoak, berriz, Oñatiko Unibertsitatea eta zuzenbide-ikasketak berreskuratzearen alde egin zuen⁴⁴.

Lehen adierazitako parentesiaren ondoren, Euskal Unibertsitatea sortzeko ibilbide historikoaren hurrengo mugarria Gipuzkoako Batzar Nagusiek ezarri zuten Karlistaldian; izan ere, “*Sociedad de Amigos del País de Guipúzcoa*” elkarte berrezartzeko proposatu zion erakunde horrek Aldundiari, honako helburu hau betetzeko: “beste bi probintzia anaiei eta, azkenik, Nafarroari zabaltzeko, eta ‘Laurac-bat’ leloa hartuta, ‘Iruac-bat’ leloarekin eratu zenaren xede bera izango duen elkarte bat eratzeko”⁴⁵. Gerra-garaia zen, ordea, eta berriro eten zen prozesua, harik eta, 80ko hamarkadan, harremanak berrezarri ziren arte, kideak agurtzeko eta gai puntualak lantzeko soilik izan bazen ere. Urte horretan bertan, Aldundiak, apirilaren 5ean egin zuen bilkuran, Buenos Aireseko “Laurac-bat” Sozietateko zuzendari Antonio M. de Apellanizen komunikazioa, titulartasunaren eta inaugurazioaren akta legeztatuaren eskaintza zekarrena, jaso izanaren adierazpena egin zuen.

Hegoaldean gerra piztu zen garai horretan, baina bestelako dinamika bat bizi zuen Iparraldeak, abiatua baitzen, Kataluniatik ekarrita, euskal *Reinaxença* izango zenaren lehen kimua. Jakina denez, 1853an, Antoine d’Abbadie eragileak bultzatuta, euskal berpizkunde kulturalari ekin zitzaion Lapurdin, Euskal Jaiei inguruan.

Euskal Lore Jokoak pizgarri izan ziren, eta Hegoaldean ere antolatu ziren 1881etik aurrera. Garai hartako bilgune handia izan ziren Lore Jokoak, eta bilgune-izaera hori era izan zuten garai hartan antolatu ziren hitzaldien zikloak, eratu ziren zientzia-elkarteak eta argitaratu ziren kultura-albizkariak. Prozesua indartu egin zen mendearen azken hamarkadan eta XX. mendeko lehen bi hamarkadetan, eta elkartearen sare zabala eta oparoa sortu zen. Erreferentziazko pertsonak ondu eta lan zientifiko paradigmaticoak sortu ziren ekimen horien guztien ondorioz. Mugimendu horrek ereindako lurrean sortu zen, urte batzuk geroago, Eusko Ikaskuntza⁴⁶.

2. Eusko Ikaskuntza eta Euskal Unibertsitatea

Eusko Ikaskuntzaren sorrera eta Euskal Unibertsitatearen aldarrikapena

Eusko Ikaskuntza sortu zenean, bultzada instituzionalari eutsi zitzaion arren, intelektualek eta unibertsitate-irakasleek hartu

zuten unibertsitate bat sortzeko aldarrikapenaren gidaritza. Horren ondorioz, beste tonu bat erabili zen eztabaidan eta aberastu egin zen Euskal Unibertsitatearen inguruko debatea. Hau esan zuen eztabaida giro hari buruz Eusko Ikaskuntzako presidente izandako Gregorio Monrealek: “Eusko Ikaskuntzak hogeiko hamarkadan unibertsitateari buruz egin duen debatea izan da mende honetan [XX. mendean] egin den ganorazko bakarra”⁴⁷. Unibertsitatearen gabeziak Euskal Herriaren ahalbide ezinbesteko bat galarazten zuela zeritzon Euskal Pizkundeko belaunaldiak. Hazkuntzako eta industria-garapeneko garaia bizi zuen Euskal Herriak, aberastasuna sortzen ari zen eta finantzetarako gune indartsu izateko bidean zen, baina, aldi berean, azpigarapeneko egoeran zen unibertsitate-jarduera. XX. mendera iritsita, gero eta agerikoagoa zen hutsune hori.

Goi-mailako irakaskuntzaren eta ikerketaren balioa aldarrikatzen zuen Eusko Ikaskuntzak, bertako kultura lantzeko eta aurrerabide ekonomikoa bideratzeko egitura den aldetik. Belaunaldi aparta izan zen, eta argitasunez lan egin zuen eragile askoren borondateak batu eta unibertsitatearen gaia debatearen erdira ekartzeko. Eusko Ikaskuntzak ideologia askotako pertsonak hartu zituen, alderdikarien gainetik. Proposamen doituak eta errealistak egin zituen beti, Estatuko legediaren barruan⁴⁸. Gerra aurreko egoera politiko eta soziala gatazkatsua zen arren, gizarte mugiarazten asmatu zuen eta erakundearen konfiantza bereganatu zuen. Era berean, egoki landu zuen lurraldetasunaren gaia Euskal Herri zatituan, lanketa burutsua egingen baitzuen garai hartako euskal kulturak probintziatik probintziara eta mugez gaindi bizi zuen egoeraren gainean.

Egia da Estatuaren jarrera itxiaren eta garai politiko nahasiaren ondorioz, autonomia lortzea ezinbestekoa zela Eusko Ikaskuntzarentzat, Estatutua onartzearen bide hori begietsi baitzuen unibertsitatearen gaineko eskumena lortu, barruti propioa sortu eta, azkenik, euskal unibertsitate bat eratzeko. Ez zen, ordea, ezaguna denez, horrelakorik gertatu. Tamalez, berandu iritsi ziren lan handi horren emaitzak eta denbora laburrean iraun zuten, Errepublikaren beraren biziraupenaren mende baitzeuden. Estatutua onartuta, zatiketa handia gertatu zen, eta ondoren, gerrak behin betiko azpiratu zituen ordura arteko egitasmoak.

Apraizen belaunaldiak egindako lan itzela ez zen, hala ere, alferkekoa izan. Unibertsitatearen aldarrikapena bideratzeko ezarri

zituen puntu nagusien inguruan egin zuen lan Eusko Ikaskuntzak berak XX. mendearen azken laurdenean, instituzioak berrezarri zirenean. Funtsezkoa da, beraz, Elkarrekin unibertsitate-ereduaren lanketa egin zuenean zer alderdi eztabaidatu zituen aztertzea, eta garai hartako gestio, kongresu eta mobilizazioen nondik-norakoak azaltzea, erreferentzialak izan baitira gerora.

Unibertsitate-ereduaren gaineko hausnarketa

Eusko Ikaskuntzak lan handia egin zuen unibertsitate-eredu bat zehazteko, eta ahalegin horrek erakusten du Europako eta Espainiako hezkuntza-mugimendu berritzaileen ekarpenak baliatzeko borondatea zuela. Hala ere, nabarmendu behar da, era berean, hausnarketa horrek zenbait berezitasun izan zituela, garai hartako nazio-erakuntzaren premiak bultzatuta. Barrutia-
ren eremua, ikastegien kokapena, irakaskuntza-eredua, finantzazioa, unibertsitatearen gobernantza eta probintziaz gairikoa beste gai jakin batzuk izan ziren Euskal Unibertsitatearen gaineko hausnarketaren eztabaidagai nagusiak.

Eusko Ikaskuntza sortu zuen belaunaldiak, Espainiako unibertsitatea ezagutzeaz gain, bazuen Europako unibertsitate onenen berri, bazkide batzuek horietan ikasi baitzuten eta harremanetan baitziren oraindik unibertsitate horiekin. Angel Apraiz berak –Literatura eta Artearen Teoriako katedraduna izan zen Salamancako eta Bartzelonako unibertsitateetan– Junta de Ampliación de Estudios batzordearen bidaia-beka bat jaso zuen, eta ondo ezagutzen zituen Institución Libre de Enseñanza erakundearen ideiak. Bidaia ugari egin zituen, baita zenbait egonaldi ere atzerriko unibertsitateetan, eta, ondorioz, irizpide argiz konpara zitzaizkeen hezkuntza-sistemak, garai hartako ereduak bat hautatzeko⁴⁹. Bertute horiez guztiez baliaturik eztabaidaren oinarriak jarri zituzten bada Elkartetik, gerora ere Unibertsitate moldearen inguruan gogoeta egin den bakoitzean mintzagai izan direnak.

Lehenik eta behin, Moyano Legearen ondoren, “unibertsitatearen auzia” gatazka-iturri izan zen Espainiako katoliko tradizionalisten eta liberalen artean⁵⁰, baina Eusko Ikaskuntzak ez zuen eztabaida horretan parte hartu. Euskal Unibertsitatearen aldeko sustatzaile gehienek atxikipen konfesional agerikoa zuen arren, Eusko Ikaskuntzak nahita itzuri egin zion gai arantzatuari, eta ez zuten adierazi zer-nolako unibertsitatea eratu nahi zuen, **laikoa ala konfesionala**⁵¹.

Horrez gainera, ez zuten ikastegien kokapenaren gaineko eztabaidan sartu nahi izan, gai horrek lurralde-erakundearen arteko mesfidantza eragin baitzuen iraganen. Jarrera pragmatikoa hartuta, alde batera utzi zituzten bi gai horiek, zatiketa ideologikoa eragin baitzezaketen, eta Estatuari eskaera zehatz bat egitea erabaki zuten. Horrela jokatu, Estatuak onartzeko moduko aldarrikapen bat egin nahi izan zuten, euskal kultura garatu eta jasotzeko asmoa baztertu gabe. Herriaren egitura josteko eta kohesioa indartzeko erakundea izan behar zuen unibertsitateak. Ez zuen herria asaldatu behar. Eusko Ikaskuntzako kide guztiak bat etorri ziren unibertsitatearen **lurralde-esparrua** zehaztean. Lau probintziako egitura baten alde egin zuten, Euskal Herria penintsular osoa hartu eta euskal kulturaren ikur izateko. Apraizen esanetan,

“[...] ez du Herriaren leku jakin batean kokatutako erakundea izan behar, irakaskuntzaren eta zientziaren alorrean egun dauden eta gerora sor daitezkeen goi-ikastegi guztien antolakunde izan behar baitu; [...] lurraldearekin harremanean izan behar du, eta, unibertsitate hitzaren zentzu zabalarri erreparatzen diodan aldetik, Herriko udalerrri nabarmen guztietan koka daiteke eta hura iristeko baliabide egokienak har ditzake”⁵².

Geroztik ez da berriro egin nazio-erakuntzarako aldarrikapen giltzarri hori, ez autonomia-prozesuaren amaieran, ez Errepublikaren garaian, ezta 1978ko Konstituzioa onartu ondoren ere.

Unibertsitateak zer **helburu** izan behar zituen zehazteko, Estatutuek adierazi zuten “jakintzan eta herriarekiko maitasunean oinarritutako hezkuntzaren erpina” izan behar zuela. Unibertsitatearen egitekoa hezte, “euskal espiritua indartzea eta iraunaraztea”⁵³ izan behar zuen, Elorrietaren hitzetan. Ikuspegi euskaltzalea zen, baina bete egiten zuen orduan indarrean zen legedia, Elorrietak berak esan baitzuen egin asmo zen unibertsitatea “euskal herriak Espainiaren loriari egin diezaiokeen maitasun-adierazpen handiena”⁵⁴ izango zela. Telesforo Aranzadik honako hau erantsi zuen: “ezin diogunez gure nortasunari uko egin eta hari eusteko betebeharra dugun aldetik, ezinbestean eskuratu behar dugu legeko baimena unibertsitatea eratze, geure erakunde propioa izan behar baitu, geure kulturaren bultzatzaile...”⁵⁵. Haren aburuan, ikertzea izan behar

zuen euskal unibertsitatearen helburu behinena, airea emateko “hiltzearen den kulturari”⁵⁶.

Aho bateko iritzirik ez zegoen, ordea, **unibertsitate-eredua** erabakitzeko: molde propio baten alde egin zuten batzuek –Landetak, Vilallongako kondeak, esaterako–, eredu ofizialaren burokrazia eta mendetasunak nekagarri zitzaizkielako eta herriaren berezitasun kulturalak lanketa berariazkoa behar zuela uste zutelako; intelektual batzuek –Miralek, Elorrietak– eredu autonomoaren alde egin zuten, eta eredu hori gailendu zen 1922an Gernikan egin zen III. Kongresuan; beste batzuek (Aranzadik, Zaragüetak, Egurenak, Apraizek) eredu malgu bate alde egin zuten, Estatuko unibertsitatearen eredutik asko urrundu gabe: graduak herrian ziren ikastegietan eta azpiegiturekin abiatu nahi zituzten, gerora eskatzeko Gobernuari horien aintzatespena. Unibertsitate ofizialaren alde egin zuen Apraizek, aintzat hartu baitzituen “Estatuko unibertsitateak Katalunian iritsitako emaitza bikain eta onuragarriak: “Estatuko unibertsitateak Katalunian iritsitako emaitza bikain eta onuragarriak: haren akatsak eta bizioak ez dira gainerako erakundeek baino handiagoak”⁵⁷. Azkenik, Vilallongak idatzitako Oinarriak eta Memoria igorri zitzaizkion Gobernuari 1924an. Irtenbide malgu baten alde egin zen, non ziurtatzen zen unibertsitateak “indarreko legedia beteko duela, eta bere ideiak gauzatzeko –hau da, irakaskuntza-askatasuna iristeko– egoki irizten dituen erreformak proposatuko ditu haren gainean”⁵⁸. Eredu horri “**estatutu malgua**” esan zitzaion.

Unibertsitatearen **ikasketa-planak** zehazteko, enborreko irakaskaien gutxieneko kopuru bat bermatu nahi zen, titulu ofizialak eskuratzeko eta ikasleak Estatuko probetara unibertsitate ofizialeko ikasleekin berdintasunean iristeko. Horrez gainera, euskal lurraldeak Zaragozako eta Valladolideko barrutietatik ateratzeko eskatu zen. Alde horretatik, honako hau zituen onartutako oinarriak:

“[...] izaera sozial eta hezigarria izango du unibertsitateak, irakaskuntza klasikoak, zientifikoak, teknologikoak eta profesionalak irakatsiko ditu, baita goi-mailako arte ederrak, irakasleen prestakuntza eta lehen eta bigarren hezkuntza ere, unibertsitatara joan aurreko prestakuntza ematekoak direnean”.

Era berean, goi-mailako irakaskuntzak langileen etengabeko prestakuntza eman behar zuela adierazi zen.

Ez zen arazo handirik izan **erregimen ekonomikoa eta finantzazio moldeak** adosteko. Euskal Herriak bere unibertsitatea egiteko eta mantentzeko gaitasun ekonomiko aski zuela adierazi zen, eta pentsatzen zuten eskatzen zituzten laguntza publiko eta pribatuak ez ziotela kalterik egingo unibertsitatearen jarduteko askatasunari. Jakin, bazekiten Estatuak ez zuela beste unibertsitate bat finantzatzeko, alferreko eskaera izango zela, baina horren gainetik, garai hartako idatziek argi uzten dute ez zutela Estatuaren finantzaziorik nahi, horrek lotura handiegia zekarrelakoan.

Zuzendaritza instituzional bakarraren alde egin zuten, Estatuaren gain utzita ikuskatzeko funtzioa eta eginkizun osagarriak. Zuzendaritzako taldean, unibertsitateko kideak, alumniak eta erakunde laguntzaileak leudeke.

Gehiengoak irakasleen eta ikertzaileen **kontratazio askearen** aldeko hautua egin zuen, finantzazio propioak horretarako ahalbidea zekarren aldetik.

Unibertsitateak **euskararen** aldeko lan gogotsua egin behar zuela zeritzoten, eta funtsezkoa zela lan hori egitea. Aranzadik honokoa nabarmendu zuen bere hitzaldi batean: “merezi digun begirunea izango zaio beti euskarari, eta eskubiderik baduela jakin behar du euskaldunarekin dagoenak”⁵⁹.

Ikerkuntzaren eremuari begiratuta, adierazi zen tesiak ez zirela hizkuntza bakar batean egin beharrik ezinbestean, eta lan zientifikoetan euskara erabiltzeko atea ireki zen, horrenbestez. Asmo hori adierazita, gerora unibertsitateak euskararen normalizazioaren gainean izango zuen debatea aurreratu zuen, hein handi batean.

Eusko Ikaskuntzak unibertsitatearen alde egindako gestioak eta Kongresuak (1918-1936)

Adierazi dugu lehenago Eusko Ikaskuntzak alor horretan egin zituen gestioak garaiz bildu zirela Memoria batean, Batzar Nagusiak onartu eta Estatuko Gobernuari zuzendu zitzaizkion Oinarri batzuk egokitu ondoren⁶⁰. Garai hartako idazkari nagusiak osatu zuen agiri zehatzari esker dakizkigu gaur egun Eusko Ikaskuntzak unibertsitatea aldarrikatzeko egin zuen lan aitzindariaren nondik norakoak.

1918. urtean, Bizkaiko Aldundiaren Kultura Batzordeak antolatu zuen hitzaldi-zikloaren harian, Angel Apraizek, gerora Eusko Ikaskuntzako idazkari nagusi izango zenak, Kongresu bat egitea eta harekin euskal kulturak bizi zuen pizkundera indartzea proposatu zuen. Europako unibertsitateen ildoari jarraitzea zen horren helburua, “gure herriaren bizi-adar guztiak esentzia puru idealen” inguruan biltzeko. Diskurtso horrek abiarazi zuen ordura arte Euskal Unibertsitatearen alde ekin zen kanpainarik handiena. Egun batzuk geroago, Gipuzkoako Aldundiaren presidentek, Ladislao Zavalak, mozio bat aurkeztu zuen, urte horretan bertan, irailean, Eusko Ikaskuntzen Kongresu bat antolatzeko proposamenarekin. Onartu egin zen mozioa. Lau aldundiek eta Iruñea, Gasteiz eta Baionako apezpikuek babestutako bilkura egitea planteatu zen, eta gaietako bat unibertsitate nazionala sortzeko egitasmoa izatea⁶¹. Arabako Aldundiaren esku utzi zen 1866an bultzatu zenaren antzeko unibertsitate baten aldeko proiektua sustatzeko eginkizuna; hala ere, 1918ko ekainean, Gasteizko alkatuek unibertsitatearen errektoretza eta lau fakultate (Zuzenbidea, Filosofia, Zientziak eta Farmazia) eskatu zituen udalerrri horrentzat, Medikuntza Bilborentzat, Natura Zientziak Donostiarentzat eta Albaitaritza Iruñearentzat utzita. Proposamen hori onartezina zen beste hiru probintzientzat eta aldentze bat ekarri zuena. Hala baina negoziazioak onbideratzea lortu zen eta hainbat gora behera ostean batera deitu zuten **Eusko Ikaskuntzen I. Kongresua**. Oñatin egin zen, 1918ko irailean. Kongresuak arrakasta handia izan zuen, eta, amaitzean, irmotasunez adierazi zen arrazoi sozial, zientifiko eta ekonomikoak zeudela Euskal Unibertsitate bat sortzeko⁶².

Testuinguru hartan, unibertsitate-autonomia handitu zuen Silió ministroak 1919ko maiatzaren 21ean berretsi zuen Oinarrien Errege Dekretuak, eta lau aldundiek, aukera bat ikusita, unibertsitate bat eskatu zioten Gobernuari⁶³. Eskaera egin ondoren, proiektuari ateak ixteko presioa egin zuten Zaragozako eta Valladolideko unibertsitateek, euskal unibertsitate bat egiteko asmoak nabarmen murriztuko baitzituen bi unibertsitate horien unibertsitate-barrutia eta Euskal Herritik hartzen zituzten ikasleen kopuruak. Bi unibertsitate horietako klaustroek, eskatu zioten ministroari, baldin eta unibertsitate berriren batek Gobernuaren Autonomia Planean parte hartu nahi baldin bazuen, lege berezi bat onartzeko baldintza arautzeko. Horrez gainera, Valladolideko Unibertsitateko estatutuetan xedatu zen ezingo zela beste unibertsitaterik ezarri bere barrutian, eta beste horrenbeste arautu zen segidan Zaragozako

Unibertsitatearen estatutuetan⁶⁴. 1919ko abuztuan, Chalbaud eta Horn senatari abertzaleak Instrukzio Publikoko ministro berriarekin, Prado y Palacio jaunarekin, bildu ziren. Joera kontserbadoreko politikaria zen, euskararen aurkako izandakoa, eta iragarri zien unibertsitate-autonomiari buruzko dekretuak ez zuela euskal probintzietan edo Nafarroan unibertsitaterik sortzeko aukerarik ematen: “unibertsitate-autonomiari buruzko dekretuak ez zuela euskal probintzietan edo Nafarroan unibertsitaterik sortzeko aukerarik ematen”⁶⁵. Ministroak 1919ko azaroaren 14an aurkeztu zuen Gorteetan unibertsitatei buruzko legearen proiektua, eta orduko unibertsitateen interes kontserbadoreen alde egin zuen: proiektuak adierazi zuen lege bat onartu beharko zela unibertsitate berri bat sortzeko, eta ez zela aski izango, ordura arte gertatu zen moduan, gobernuak dekretu bat ematea.

Egoera horri erantzuteko, bi komunikazio-idatzi kaleratzea erabaki zuen Eusko Ikaskuntzak. Aldundien presidenteei zuzendu zien bat, eta Gorteetako ordezkariari bestea. Aldundiek, azaroan, idatzi bat bidali zioten Senatuko Instrukzio Publikoko Batzordeari, artikulua murriztailearen aurkako errekurtsioa jartzeko; zehazki, alegazio hau egin zuten:

“[...] Espainiako unibertsitateen mapari gaingiroki begiratzuz gero, ikusten da haren lurralde historiko guztiek dutela goi-mailako irakaskuntzako ikastegiren bat, baina euskal probintziek eta Nafarroak ez dute halakorik; eta aintzat hartuta gaur egungo egoeran zer nolako indarra eta distira hartuko lukeen han unibertsitate batek eta zer onura handia egingo liokeen kultura publikoari, arrazoi horiek zirriboratu nahi ditugu hemen, horietan oinarritzen baita Batzorde informatzaile honetan aurkeztu nahi dugun aldarrikapen partekatua... egungo lege-proiektuaren lehen artikulutik kendu nahi baitugu unibertsitate-kulturako egitasmo berriak abiatu, sustatu eta berresteko lege berezi bat onartu beharko dela agintzen duen xedapena, ez baitu arau-egitasmoaren xederik atxikitzen”⁶⁶.

Aurrerago, 1920ko urtarrilean, joera politiko guztietako euskal ordezkari zenbaitek, Ortega Morejón, Gáldiz, González de Chávarri, Chalbaud eta Federico de Echevarría senatariek, lege-proposamen bat aurkeztu zuten, eta haren 1. artikulua unibertsitatea eratzen zuen euskal probintzietan eta Nafarroan.

Aldundien egitekoa izango zen fakultateak non jarri erabakitzea eta horien gastuak ordaintzea⁶⁷. Pentsatzekoa zen moduan, atzera bota zuten proposamena. Gestio horiek arrakastarik izan ez zuten arren, unibertsitatearen aldarrikapena izan zen Eusko Ikaskuntzaren hurrengo kongresuetako gai nagusietako bat.

Iruñean egin zen **II. Kongresua**, uztailaren 18tik 25era, eta “Irakaskuntza eta arazo ekonomiko-sozialak” izan zen bere izenburua. Gabino Bugallal Herrizaintzako ministroak parte hartu zuen, eta Alfonso XIII erregeak egin zuen amaierako diskurtsoa. Hau izan zen Kongresuaren konklusioetako bat:

“[...] Unibertsitatea sortzeko baimena eskuratzea Botere Publikoengandik, gure kulturaren eta aurrerabide intelektualaren euskarri izan dadin” [izan ere] “Euskal Unibertsitatea sortzeko eta mantentzeko behar den gaitasun ekonomikoa du Euskal Herriak, eta haren irakaskuntza-esparruan izango dira ikerkuntza zientifikoko goi-mailako ikasketak, irakaskuntza profesional eta fakultatiboak, gaur egun eskola berezien izendapena jasotzen dutenak eta Magisteritzako prestakuntza ematen dutenak”⁶⁸.

1921eko abenduaren 20an, berriro aurkeztu zen Gorteetan unibertsitate-autonomiari buruzko lege-proiektua, eta berriro gestioei ekiteko eskatu zien Eusko Ikaskuntzako Batzorde Iraunkorrek euskal diputatu eta senatariei,

“[...] lege horrek adierazten duenean zer unibertsitatek izango duten izaera hori, xedatu behar da beste bat sortuko dela Gobernuak euskal probintziekin eta Nafarroarekin adostutako erabaki baten bidez, hura baita, Espainiako unibertsitateen mapari begiratuta, bere interesei eta kulturari egokitutako organo hori ez duen lurralde bakarra”⁶⁹.

Dei horri Senante, Elosegui, Ampuero, Aranzadi, Oreja, Barricart, Marques de Tenorio eta Amorena diputatuak erantzun zioten, baina, Ponentzian lege-proiektuari zuzenketa bat egin zioten arren, ez zuten helburua erdietsi. Ministerioak ezezkoari eusten ziola eta emaitzak urri zirela ikusita, herria mugiarazteari ekin zion berriro Eusko Ikaskuntzak 1922an, eta Estatu osoan zabaldutako euskal ikasleen errolda batabiarazi zuen.

Handik gutxira, 1922. urtean, **Eusko Ikaskuntzaren III. Kongresua** egin zen Gernikan, Kongresu horretan unibertsitatearen gaia landu zen atal batean. Gaiaren lanketan, unibertsitateak izan zitzakeen ikasketa-planak aztertzea iritsi ziren, hala nola Medikuntzako, Justo Garate doktoreak prestatua⁷⁰. Hitzaldiak egiten ziren bitartean, Euskal Unibertsitatearen Erregelamendua aztertzeari eta idazteari ekin zion batzordeak. Inprimitu egin zen proiektua, bazkide guztiei zabaltzeko eta haien ekarpenak jasotzeko. Ekitaldi horretan, intzidente bat gertatu zen ordea, Euskal Herriak unibertsitate propio baten alde zerabilen borrokaren ikur izango zena. Gazte abertzale batzuek, eta, horien artean, gerora lehendakari izango zen Jesus Maria Leizaolak, zenbait kartel erakutsi zituzten, Alfonso XIII bertaratu zela profitatuta. Kartel horietan “Unibertsitatea nahi dugu” leloa zegoen idatzita, baina ordena publikoko indarrek kendu egin zizkieten. Ondoren, oihuen eta liskarren artean amaitu zen Euskal Unibertsitatearen aldeko manifestazio baimendu gabe bat. Guardia Zibilak atxilotu egin zituen manifestariak eta oinez eraman zituzten Gernikatik Bilbora, baina, azkenik, aske utzi zituzten helmugara iritsi aurretik.

Gipuzkoako Aldundiaren presidente Julian Elorzak, III. Kongresuaren amaierako ekitaldian, Euskal Herriak unibertsitatea edukitzeko zuen irrika bizi, kartsu eta sustraitua aldarrikatu zuen, eta laguntza zuzena emateko eskatu zion erregeari: “Emaguzu, Maiestate, zure esku ongilea eta, zure babesarekin, eraiki bedi Unibertsitate irrikatua”⁷¹. Konklusioak lantzean, erabaki zen berariaz izendatutako batzorde batek zehaztuko zuela Euskal Unibertsitatea egiteko proiektua, eta aldundiei bidaliko zitzaizela.

Batzorde Iraunkorrek 1923ko martxoaren 26an erabaki zuen hura eratzea, osaera honekin: Aranzadi, Vilallonga, Landeta, Zaragüeta, Fuentes, Apraiz eta Eguren. Esan dugu unibertsitate librea eskatzearen aldekoak zirela batzuk, eta beste batzuk, berriz, Angel Apraiz buru zutela, unibertsitate ofizial baten alde egin zutela⁷². Barne-eztabaidek hartaratuta, batzordea bertan behera geratu zen 1923an⁷³. Handik gutxira, irailean, estatukolpea abiatu eta diktadura ezarri zuen Primo de Rivera generalak. Azkenik, 1923ko irailaren 18an, Berrezarkuntzako gobernuen ezeгонkortasunak unibertsitate ofizial bat nekez ekar zezakeela ikusita, ondorio honetara iritsi zen Eusko Ikaskuntzako Batzarra:

“[...] erakunde edo korporazio librea izan behar du Euskal Herriaren Unibertsitateak, eta irakaskuntza-maila eta gaitasun kulturala egiaztatzen dituenean, bere lanaren jarraipena ziurtatuko duten ondasunak eta errentak eskuratzen dituenean, eta interes partikularrik gabeko fundazioen izaera objektiboa iristen duenean, Botere Publikoarengana zuzen daiteke gomendio bila, eta behar izanez gero, laguntza eske, interes publikoko erakundea bailitzateke, lan soziala egingo lukeen aldetik, legeek agindutako berme guztiekin”⁷⁴.

1923ko azaroaren 2an, irakaskuntzaren esparruan aldaketak egiteko aukera handiak zeudela jakinda, aurrez erabakitako jarrera berretsi zuen Batzorde Iraunkorrek, eta jendaurrean ireki zen informaziorako tramitean parte hartzea erabaki zuen. Idatzi bat bidali zuen Direktorio Militararrera, eta, zioen azalpena egin ondoren eta informazio-izapidean parte hartzeko frogak azaldu ondoren, irakaskuntza-askatasuna aldarrikatu eta proba profesionalak, Estatu Azterketa izenekoak ezartzeko eskatu zuen⁷⁵. Ez zirudien unibertsitatea galdatzeko abagune politikorik egokiena, baina diktadorearen berrezarkuntzarako joera ikusita, lurralde-deszentralizazioaren alde egin zezakeela zirudien hasieran batean. Testuinguru horretan, Eusko Ikaskuntzaren aldarrikapen-ildoaren berri zehatza eman nahi izan zitzaion herriari eta botere publikoari, eta, horretarako, lehen adierazi diren **Oinarriak** argitaratzeko lanei ekitea erabaki zen 1923ko abenduaren 19an egindako bilkuran. Vilallongak idatzi zituen etorkizuneko unibertsitatearen oinarri horiek, eta **Memoria** bat osatu zen haren aurretik, Eusko Ikaskuntzak 1919az geroztik Euskal Unibertsitatearen alde egin zituen gestio guztiak azaltzeko⁷⁶. Inprimatu ondoren, aldundiei eta Gobernuari bidali zitzaizkien oinarriak.

Idatzi horietan Eusko Ikaskuntzak herri osorako unibertsitate euskaltzale bat aldarrikatu zuen, baina garai horretan bertan bestelako proiektu bat, toki-izaerakoa, aurkeztu zen. Orduko beste proiektu hori ez zen, 1918an gertatu zen moduan, Gas-teizetik abiatu; izan ere, unibertsitate bilbotar bat sortzea proposatu zuten Bilboko Udalak eta Bizkaiko Aldundiak —monarkikoen eta Primo de Riveraren aldekoen esku zeuden garai hartan—. Diktadorearen giro politikoa hartan, Bilboko Unibertsitatearen alde egiteko hautua ez zen lurralde-aferra soilik, hautu ideologiko bat adierazten baitzuen. Euskal autonomiaren gaineko polemika azaleratu zuen auzi horrek, monarkikoak

zentralistak baitziren, abertzaleek Eusko Ikaskuntzaren proiektuaren alde egiten zuten bitartean. Edonola ere, ekimen bilbotarrak eta Eusko Ikaskuntzaren egitasmoak amaiera berbera izan zuten, diktadorearen intrantsigentziarekin talka egin ondoren.

Eusko Ikaskuntzak, 1924an, barrutia zatitzeko eta Euskal Unibertsitatea ezartzeko eskaera formalak egin zion Valladolideko Unibertsitateari. Errektoreak Gobernuari igorri zion eskaera, eta exekutiboak Instrukzio Publikoko Kontseiluaren txostena abiarazi zuen. Direktorio Militarrek ezetsi egin zuen, azkenik, eskaera, beharrian hori asetzeko behar adina fakultate zeudelakoan⁷⁷. Senatuak Euskal Unibertsitatearen aurka eman berri zuen irizpenaz baliatuta, hau gaineratu zuen Errege Agindua:

“[...] eta adierazi behar da, era berean, unibertsitate-ikastegiz inguratua dagoela euskal lurraldea: Oviedo, Valladolid eta Zaragoza ditu ondoan, oso ondo komunikatuta dago haiekin eta ez dago beste bat ezartzeko arrazoi administratiborik, ezta egun daudenez bestelako ikastegiak sortzekoa ere, euskal probintzietako eta Nafarroako ikasleek unibertsitate horietako ikastegietara joaten baitira, zaharrena da horietako bat eta historia handiko unibertsitate-ikastegiak guztiak, eta unibertsitate berri baten sorrerak kalte handia egin diezaiekie horiei guztiei”.

1924ko Agindua, zeharkako erreferentzia bat eginez, honako hau erantzun zion Eusko Ikaskuntzak aldarrikatutako unibertsitate librearen ereduari:

“[...] baina adierazitakoaz bestelako arazoak dakartza unibertsitate berri baten sorrerak edo ezarpenak, eta gai hori aztertzeko, ezinbestean begiratu behar zaio unibertsitate-irakaskuntzak gure herrian duen egoerari, eta aztertu behar da gurearen aldean oso bestelako egoera sozial eta administratiboa duten herrialdeetako sistemak eta metodoak ezartzea komeni ote den eta gurean errotu daitezkeen”⁷⁸.

Erabaki horrek erakutsi zuen diktadoreak uko egin ziola hasieran azaldu zuen erreionalismo-joerari, eta, praktikan, bidea itxi zion proiektu bilbotarrari. Horren ondorioz, erakunde bizkaitarrek Eusko Ikaskuntzari zioten ezinikusia handitu zen,

ministroaren erabakiaren erantzule egin baitzuten. Gobernuak, ezezko hori emateaz gainera, unibertsitatearen gaineko berriak argitaratzea debekatu zion Bilboko prentsari, eta bertan behera utzi behar izan ziren gai horren gainean antolatutako hitzaldi guztiak. Hurrengo urteetan, alde batera geratu zen unibertsitatearen aldarria; hala ere, Bilbon Medikuntzako fakultate bat egiteko eskaerak plazaratu ziren 1927an eta 1928an. Aurrerago, 1930. urtean, debekua zertxobait lasaitu ondoren, berriro ekin zitzaion kanpainari, beste zenbait erakunderen laguntzarekin. Horien artean, **Agrupación de Cultura Vasca de Madrid** izeneko nabarmen du behar da, lotura estua eta harreman handia baitzuen Eusko Ikaskuntzarekin⁷⁹. Eusko Ikaskuntzaren euskarakatedra irakasten zen elkarte horren lokaletan, eta “pro-Universidad Vasca” izeneko inkesta egin eta bete zen garai hartako intelektual eta politikariek, hala nola Ortega, Fernando de los Ríos, Domingo Miral, Angel Herrera, Miguel de Unamuno, Carlos Jiménez Díaz, Manuel Irujo, etab.⁸⁰. II. Errepublikaren aldarrikapena egin aurreko hiletan, Eusko Ikaskuntzaren akuilu izan ziren Medikuntzako fakultatearen talde bultzatzailea eta Agrupación de Cultura Vasca elkarte. Bultzada horrekin, Diktaduraren geldotasunari aurre egiten saiatu zen Eusko Ikaskuntza, baina ez zuen denbora askorik horretan saiatzeko, galtzak bete lan baitzuen Autonomia Batzordeko egin-kizunak betetzen. 1932an bereganatu zuen, berriro, unibertsitate-aldarrikapenean izan zuen lidergoa. Bitarte horretan, Eusko ikaskuntzak bertan behera utzi zituen, aldi baterako, unibertsitatea aldarrikatzeko ekintzak, ez baitzuen trabarik jarri nahi Autonomia Estatutuaren negoziazioetan⁸¹.

Jakina denez, 1931ko apirilaren 14an aldarrikatu zen II. Errepublika, eta horrek hauspo berria eman zien autonomiaren eta unibertsitatearen eskakizunei. Bi aldarrikapenek ibilera paraleloa izan zuten 1931 eta 1936 bitartean, eta Euskal Estatutuaren atzerapenak geroratu egin zuten, era berean, unibertsitatearen egitasmoa. Urte horietan ez ziren 1923. urteko gatazka handiak izan –Estatutua izan zen eztabaidagai nagusia, eta ez unibertsitatea–, baina Diktaduran erabili ziren arrazoibide berak errepikatu ziren Errepublikan. Eusko Ikaskuntzak 1931ko maiatzean egin zuen errepublika-garaiko lehen **Estatutu-proiektua**, proiektu horrek gaiari buruzko aipamen labur hau baino ez zuelarik egiten: “Euskal Estatuak eskuduntzak izango ditu irakaskuntzaren gradu eta espezialitate guztietan, hizkuntzan eta kulturen eta Arte Ederretan” (art. 18). Eusko Ikaskuntzak hitz gutxiko formula hori erabili zuen, ez zuelako

gaia berraztertuta, lehen ikusi dugun moduan, ez ziolako trabarik jarri bere lehentasunezko helburuari, Estatutuaren negoziazioari, alegia.

Unibertsitatea berariaz aipatzen ez baldin bada ere, formula zabala erabili zen, mugapenik gabekoa, eta hitzez hitz eraman zen Lizarrako Estatutura. Bigarren proiektu horrek, ordea, irakaskuntza publikorako arau bat, eman behar zela agintzen zuen, irakaskuntzaren, eta horren barruan, unibertsitatearen antolamendua arautzeko. Garaiko gertakizun politikoak zirela eta *in*passe egoerara etorri zen bigarren estatutu proiektu hori ere. Lizarrako Estatutua blokeo-egoeran zegoenez, unibertsitatearen oinarriak sortzeko lan osagarriak egin zituen Eusko Ikaskuntzak. Hori horrela, 1923ko oinarriak berrestea erabaki zuen 1932ko otsailaren 21ean egin zen ezohiko batzarrak, baina ez zuen fakultateen kokapenaren gaineko proposamenik egin, ez baitzituen urrats arinegiekin kaltetu nahi Autonomia Estatutuaren gaineko negoziazioak⁸². Edonola, II. Errepublikaren garaian, azpiegitura zientifikoak, eta, zehazki, Medikuntzako, Zientzietako eta Kazetaritzako fakultateak, sortzeko plangintzak landu zituen Eusko Ikaskuntzak.

1932. urtearen hasieran, Jesusen Lagundia desegitea eta Deustuko Unibertsitatearen eraikinak konfiskatzea erabaki zuen Azañaren gobernu errepublikarrak. Handik lasterrera, Deustuko eraikin horietan Bilboko Unibertsitatea sortzea proposatu zuen Indalecio Prietok. Euskal eta nafar ordezkariak, gutxiengo egoeran izanda, ez zeuden ados proposamen horrekin, eta parlamentuan gai horri buruzko interpelazio bat egitea erabaki zuten⁸³. Bestalde, ANV alderdia izan zen Euskal Unibertsitatea Bilbon kokatzaren aldeko sustatzaile nagusia, eta adierazi zuen Estatutua onartu arte itxarotea komeni zela, hura autonomia-esparru berrian eratzeko. Azkenik, Bilboko Udalean sortu ziren liskar ideologikoen ondorioz, bertan behera utzi zen goimailako irakaskuntzaren aldeko batzarra, 1932ko otsailaren 28rako deitua⁸⁴.

Ikastegi berriak ezarri eta gastuak toki-erakundeekin partekatzearen aldeko jarrera erakutsi zuen Estatuak. Horren ondorioz, urte horren amaieran, berriro eztabaidatu zen Eusko Ikaskuntzan unibertsitate-erregimenaren gai zaharra, Autonomia Estatutua onartu aurretik Estatuarekin lankidetzan aritu ala ez erabakitzeko. Bazkideek mesfidantzaz begiratzen zioten Estatuaren izaera laikoari, eta kezka-iturri zen haren esku-hartze

handiegiaren arriskua. Alarma-ahotsak entzun ziren, Estatuak kontrolatutako unibertsitateak ikuspegi euskaltzalea ahul zezakeela uste baitzuten zenbaitek. Era berean, eragile batzuek ez zuten begi onez ikusten jesuitak eta Gasteizko Elizbarrutia izatea Euskal Unibertsitatearen aldeko batzordeak bultzatutako bertakotasun-aldarriaren atzean. Jarrera neutrala izaten saiatu zen Apraiz: herriko pertsona gaituekin Patronatu bat sortzea proposatu zuen (“elementos capacitados del país” esapidea erabili zuen), Estatutua onartu aurreko eta ondorengo garairako, Euskal Unibertsitatearen eta Estatuaren arteko bitartekari-lana egin zezan⁸⁵.

Bien bitartean, Gestoren Estatutuaren proiektu berria idatzi zen, eta euskal lurraldeei eta Nafarroari irakaskuntza-eskumen osoa ematen zien, Konstituzioak araututako mugen barruan. Aurreko proiektuak baino formulazio zehatzagoa zerabilen, eta, berariaz, “Universidad del País Vasco-Navarro” zeritzona sortzea aurreikusten zuen. Hezkuntza-sistema organiko autonomoa izango zen, eta bere lurralde-eremuko ikastegi guztiak ikuskatuko lituzke, Estatuaren gain utzita hari zegozkion eskumenak. Unibertsitate horrek ikerkuntza zientifikoa, aplikazio teknikoak eta ikasketen zabalkuntza, prestakuntza eta orientabide zientifikoa eta profesionalak, eta hezkuntza herrikoi eta osoa landuko zituen, Euskal Herriaren izaerari eta kultura unibertsalaren ildoei jarraituta. Era berean, atzerrian delegazioak eta ikastegiak irekitzeko aukera izango luke. Azkenik, lege berezi bat, euskal lurretako eta Nafarroako parlamentu orokorrak bozkatua, onartu behar zela arautzen zen, oinarri horien gainean eraikitako hezkuntza antolatzeko. Haren bidez, irakaskuntza zuzentzeko bitartekoak eskuratu behar zituen unibertsitateak, eta haren autonomia bermatu behar zen.

Estatutua onartu izan balitz, bete egingo zen, aurreko proiektuekin gerta zitekeen moduan, lau probintzietarako unibertsitatea sortzeko helburua, Eusko Ikaskuntzak aldarrikatutakoa. Alabaina, 1932ko ekainean, Nafarroako udal gehienek Estatutuaren aurka egin zuten, jokabide garbirik erakutsi gabe—udalbatzek erabakitakoaren aurkako botoa eman zuten alkate batzuek—, eta proiektua berregin beharrean gertatu ziren, hiru euskal probintzietara mugatuta. Proiektu berria 1933ko azaroan bozkatu zuten euskal hautetsiek eta Nafarroa kanpo geratu zen, baina xedapen gehigarri bat ezarri zen etorkizunean euskal lurralde autonomoekin bat egiteko aukera arautzeko. Irakaskuntzari buruzko artikuluan, “Universidad

Vasco-Navarra” izatekoa zena, “Universidad del País Vasco” izatera igaro zen⁸⁶. Horrek bazter utzi zuen, beste behin, lau probintzietarako unibertsitate bakarra egiteko helburua.

Biurteko erradikal-zedistan (1933-1934), etendura-egoeran jarraitu zuen euskal autonomia-estatutuaren proiektuak, baita hari ezinbestean loturiko unibertsitatearen aferak ere. Egoera 1936ko otsailean desblokeatu zen, Fronte Popularrak hauteskundeak irabazi ondoren. Parlamentu-batzordera eraman zen Estatutua eta aldaketa txiki batzuk egin zitzaizkion. Baina, 1936ko uztailan, onartzeaz zela, gerra hasi zen.

Urte horretako udazkenean, altxamenduak Gipuzkoan aurrera egiten zuela ikusita, presazko izaeraz onartu zen Estatutua—EAJ behin betiko engaiatzeko Errepublikaren aldeko defentsa militarrean—. Gorteetan onartutako testuak espezialitate eta gradu guztietako ikastegiak, unibertsitate-mailakoak barne, sortzeko eta mantentzeko eskumena ematen zion Euskadiri, baldin eta arau gorenaren 48. artikulua oinarritzko izaeraz araututako ildoari eta metodoei atxikitzen baldin baitzairen. Estatuak bere ikastegiei eusteko eskumena zuen, baita beste batzuk sortzeko ere, beharrezko irizten bazituen (48. art.). Horrez gainera, titulazio akademikoak eta profesionalak homologatzeko, erabaki zen, 49. artikulua agindutakoa arautuko zuen legea ematen ez zen bitartean, amaierako Estatu proba bat egin beharko zela lurralde autonomiadunak eutsitako unibertsitatean eta gainerako ikastegietan, Errepublikako Gobernuak erabakitako arauak eta finkatutako eskakizunak beteta (49. art.). Aurreko proiektuetakoak baino hezkuntza-eskumen mugatuagoak airtortzen zitzaizkion Euskadiri.

Proiektu horren eta ondorengo gertakarien ondoren, nabarmen aldatu zen goi-mailako euskal hezkuntza-ereduari buruzko debatea. Ez zen berririo proposatu euskal probintziak eta Nafarroa uztartuko zituen unibertsitate nazionala egitea. Horren ordeaz, Eusko Jaurlaritza izango zenak, gerra-garaian, Euskal Unibertsitatea gauzatu zuen Euskal Autonomia Erkidegorako. Nafarroak, ordea, agintari eskuindarren esku izanik, ez zuen Estatuturik erdietsi, eta alde batera geratu zen unibertsitatearen eztabaida.

Gerra Zibileko Euskal Unibertsitatearen ibilbide laburra

Gerra-garaia izan arren, Eusko Jaurlaritzak lan eraginkorra egin zuen. EAJ eraikuntza nazionalerako egitasmoak gauzatzen

saiatu zen, eta, horretarako, administrazio-egitura zabala baliatu zuen, Euskadiren isolamendua eta garaiko egoera baliatuta⁸⁷. Jaurilaritza 1936ko urriaren 7an eratu zen, eta bi egun geroago, Jesús María Leizaolak, Justizia eta Kultura sailburuak, “oro agindu” bat argitaratu zuen Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkarian, Unibertsitatearen gaineko batzorde bat sortu araziz. Dekretuak ikuspegi pragmatikoa baliatu zuen, honako hau adierazi baitzuen:

“[...] ezin da obra perfektu baten lorpen oso eta erabatekorik erdietsi, ernamuin bat baino ez baita hau, herri euskaldunak osorik gauzatzen duenean izango duen handitasunari bidea emateko, bide hori zabaltzea baita ekimen honek egin nahi duena, ilusio, itxaropen eta konfiantza mugagabea oinarrituta”.

Ondoren adierazten zuen, horrelako egitasmo kultural handia prestatzeko, ezinbestekoa zela unibertsitate-alorreko pertsona erreferentzialen laguntza, eta batzorde bat eratzeke eta Euskal Unibertsitatearen oinarriak idazteko agindu zuen. Adierazitako pragmatismo horrek berak bultzatuta, dekretuak azaltzen zuen bi baldintzatzaile handi zituela ekimenak: gerra eta, mobilizatuta zeudenez, irakasleak zein ikasleak lortzeko zailtasuna batetik, eta Bilbon Medikuntzako fakultatea irekitzeko abian ziren prestakuntza-lanak, bestetik. Egoera horrek premiatuta, fakultate hori albait lasterren antolatzeke agindu zuen, hura baitzen abiatzeko baliabide tekniko gehien zituen ikastegia.

Apraizek egin zuen, berriz ere, lan handiena: Eusko Ikaskuntzak aurreko etapan prestatu zituen materialak baliatuta, kontzeptuaren, antolamenduaren, kokapenaren, ikastegien eta gainerako alderdien gaineko zirriborroak landu zituen. Errealismoaren bidea urratu zen Medikuntzako fakultatea (Osakuntzako Ikastola) abiaraztean, eta ikastegi horretan irakatsi zen, lehen aldiz, Medikuntzako Euskararen irakasgaia.

Azkenik, **Eusko Irakastola Nagusia** sortu zen 1936ko azaroaren 17an “oroagindu” bitartez⁸⁸. Eta, abenduaren 1ean, Medikuntza fakultatearen inaugurazio ofiziala egin zen Basurtoko Ospitale Zibilean. Ekitaldi horretan, unibertsitatea hizpide hartuta, honako hau azpimarratu zuen lehendakariak:

“[...] laborategi bat izan behar du, prestakuntza-eskola bat, ez ditu gizaki automatak sortu behar, eta bai zientzia eta beren jokabide eredugarria zabaltzeko prestatuta dauden pertsonak; pertsona horiek, beste unibertsitate batzuekin harreman kulturala izaten dutenean, gure arima, gure kultura, gure hezkuntza zabaldu behar dute, Euskal Herrian eskola duina dugula esateko moduan izan daitezen”.

Nabarmendu zuen helburu nagusia, pertsona eredugarriak hezteaz gain, euskal kultura munduan zabaltzea zela. Agirre Lehendakariak esan zuen, helburu hori betetzeko, eredu propio bat sortu behar zela, Espainiako unibertsitateen betiko akatsak errepikatu gabe. Bartzelonako Unibertsitateko errektorearen mezu bat izan zen Euskal Unibertsitatearen izaera berezi horren erakusgarri, “Kataluniako herri anaiaren” izenean bidali zuen aldetik⁸⁹. Alabaina, 1937ko ekainean, armada frankistak Bilbo hartu zuen. Eusko Jaurilaritza erbestera joan zen eta ezabatu ziren erakunde autonomiko guztiak, unibertsitatea barne.

Unibertsitatearen aldarrikapena frankismoaren garaian

Euskal Unibertsitatearen egitasmoa erabat baztertua izan zen Franco generalaren diktadurako esparru politikoan. Bizkaiko zenbait erakundek unibertsitate-barrutiaren aldeko eskaerak egin zituzten, baina ikuspegi tekniko hutsari begiratuta egindako eskaerak izan ziren arren, sumatu ziren liskar-zantzuak horien inguruan. Unibertsitatearen gaia berreskuratu zuen lehen gertakaria 1955eko maiatzaren 27ko Dekretua eman ondoren gertatu zen. Ekonomiako ikasketak berrantolatu zituen dekretu horrek, eta Zientzia Politiko, Ekonomiko eta Komertzialen fakultatea (Ekonomia eta Merkataritza sekziokoa) sortu zuen Bilbon, Valladolideko Unibertsitatearen mende. Une horretan bertan eman zioten oihartzuna egunkariei “Universidad del Norte” sortzearen aldeko kanpainari⁹⁰. Gogoan izan behar da garai hartan Unibertsitate Antolamenduko Legea, 1943ko uztailakoa, zegoela indarrean. Lege horrek, unibertsitate katoliko, inperial eta patriotikoaren eredua aldarrikatzeaz gain, Errepublikaren garaiko 12 unibertsitate publikoak eta horien barrutiak mantentzen zituen, baina beste batzuk sortzeko aukera ematen zuen, baldin eta gutxienez hiru fakultaterekin eratzen baldin baziren. 1919. urtean gertatu zen moduan, Bilboko ekimena beren interesen aurkako eraso larria zela iritzi zuten Valladolideko

Unibertsitateak eta Valladolideko hiriak berak. Eta iraganean gertatu zen moduan, ekimena geldiarazi zen orduan ere.

Hirurogeiko hamarkadaren azken urteetan, aldaketa handi bat gertatu zen Espainiako unibertsitateetan, ikaslez gainezkatuak baitzeuden horietako asko. Bitarteko nahikorik ez zutenez, eta beren egoera larria lasaitze aldera, aldatu egin zuten unibertsitate berriak sortzearen aurkako jarrera itxia. Egoera horrek bultzatuta eta Diktaduraren amaierako urteetako bilakaeraren harira, Bilbon unibertsitate autonomo bat sortzea erabaki zuen Ministro Kontseiluak 1968ko maiatzaren 22an. “Autonomo” izendapen horrek adierazten zuen ez zuela unibertsitate-barruti propiorik izango. Valladolidetik askatuta, haren mende geratu zen Ekonomia fakultatea, baita Medikuntzako ere, oraindik proiektu-fasean zegoen arren. Urte horretan bertan, Zientzietako fakultatea gehitu zitzaion. Aurrerago, beste ikastegi eta instalazio komun batzuk, Leioako kanpus eskuratu berrian egindakoak, gehitu zitzaizkion Bilboko Unibertsitate Autonomoari. Bizkaiko Aldundiak eta Bilboko Udalak eskuratutako lur-eremu zabal batean egin zen Leioako kanpua, eta bi erakunde horiek Hezkuntza Ministerioari laga zioten eremu handi hori, eraikinak eraiki zitzaizkan. Hasiera batean horrelako asmorik ez bazen ere, 1969ko abenduaren 18an emandako Dekretu batek unibertsitate-barruti bat eman zion unibertsitateari. Ez zen barruti handia, Bizkaiko probintzia soilik hartzen baitzuen, baina esanahi politiko handia izan zuen.

Bilboko Unibertsitateak lehen urratsak ematen zituen bitartean, Valladolideko barrutian jarraitzen zuten Arabako eta Gipuzkoako probintziek, eta Zaragozako barrutiaren mende Nafarroak. Unibertsitate-ikastegi publikoak ezarri ziren lurralde horietan guztietan ere. Gipuzkoan, unibertsitate gipuzkoar bat eskatu zuen batzorde batek. *Asociación Católica de Padres de Familia* elkarteak presidente Ignacio Maria Barriola zen batzorde horren burua. 1968. urtean Bilboko Unibertsitatea sortu zuen Ministro Kontseiluak berak **Donostian Zuzenbide fakultate** bat irekitzeko baimena eman zuen; hala ere, Valladolideko Unibertsitatearen mendeko unibertsitatea izango zen, eta ez Bilbokoaren mendekoa, Bizkaiko agintariak hori eskatu zuten arren. Hurrengo urteetan, Gipuzkoako unibertsitate-eskaintza handitzea lortu zen, **Zientzia Kimikoen** fakultatearekin. Haren atzetik etorri zen, 1976an, **Informatika** fakultatea, izen horrekin Estatu espainiarrean ireki zen

lehenengoa, Madrilgoarekin eta Bartzelonakoarekin batera. Bi fakultate horiekin eta aurretik zeuden Magisteritzako eta Enpresa Ikasketetako unibertsitate-eskolekin batera⁹¹, probintziak nahikoa ikastegi zituen Valladolideko Unibertsitateetik askatzeko eskaera egiteko. Gipuzkoako Unibertsitatearen ernamuina izan zitekeen Barriolak irrikatu eta haren sustatzaileek amesten zuten moduan, baina Trantsizioko giro politiko eta sozialak beste bide batera eraman zuen gaia. Hala ere, luzera begira, UPV/EHU unibertsitatearen sorrera lagundu zuen ministerioak une horretan emandako ukoak. Unibertsitate gipuzkoarra baimendu izan balu, beste autonomia-erkidego batzuetan erabili den eredu probintziala gailenduko zen, hirugarren unibertsitate bat zabalduko zen Araban, eta ez zen unibertsitate bakar bat eratuko EAE osorako.

Frankismoaren azken urteetan, unibertsitateak egin zuen bidea Araban ere, baina ez zuen Bizkaiko eta Gipuzkoako garapenik iritsi. Dekretu batek **Arabako Unibertsitate Eskola** sortu zuen 1970ean. Valladolideko Unibertsitatearen mende zegoen, eta Filosofia eta Letrak, Zientziak eta Medikuntzako selektiboa irakatsi zituen hasieran. EAEko hiru probintzietatik, Araba izan zen urruneko irakaskuntzako **UNED** unibertsitatearen ordezkaritza bat izan zuen lehena, Gasteizko ikastegi elkartuaren sorrera sustatu baitzuen probintzia horretako foru-aldundiak 1975ean. Hurrengo urtean, Gipuzkoan ireki zen ordezkaritza bat, Bergaran, eta Bizkaia 1990ko hamarkadaren hasierara arte itxaron behar izan zuen, orduan ireki baitzen Portugaleteko ordezkaritza. **Nafarroak** aurrea hartu zuen UNED unibertsitatearen ezarpenean, ikastegi elkartu bat baitzuen Iruñean 1971. urteaz geroztik. Aurrerago, beste bat zabaldu zen Tuteran.

Hirurogeita hamarreko hamarkadan, Udako Euskal Unibertsitatea, UEU, izan zen Euskal Unibertsitatearen aldeko eragile nagusietako bat, haren izaera euskalduna nabarmenduta. Euskal Unibertsitatearen aurrekari izateko asmoa adierazi zuen Udako Euskal Unibertsitateak, eta zenbait pertsona eta erakunderen erreferentzialen babesa jaso zuen, hala nola Julio Caro Baroja-rena, Jose Miguel Barandiaranena eta Euskalerriaren Adiskideen Elkartearena. Unibertsitate nazional, herrikoi eta elebakar baten aldeko zenbait manifestu bultzatu zituen 1975 eta 1977 bitartean. Alabaina, idatzi horietako batzuen izaera maximalista kritikatu zuten orduko kolaboratzaile nabarmen batzuek, hala nola Koldo Mitxelenak eta Carlos Santamariak.

3. Unibertsitatearen garapena XX. mendearen azken herenean

Aipatu dugunez, Eusko Ikaskuntza lan handia egin zen 1936. urtearen aurretik Euskal Unibertsitatearen alde, eta hainbat urte geroago, 1977an, Elkartea berrerratzeko unearen atarian, lehen hauteskunde demokratikoak egin ziren, eta **euskal unibertsitate-barrutia** sortu zen. Unibertsitatea sortzeko lehen urratsa eman zuten 1977ko ekaineko hauteskundeetan hautatuak izan ziren eusko legebiltzarkideek. Unibertsitate-barruti berri bat sortu zuen urriaren 23ko 2541/77 Dekretuak, eta Bilboko Unibertsitateari eman zion haren gaineko agintaritzak. Gerora Euskal Autonomia Erkidegoa (EAE) izango zenaren hiru probintziak hartu zituen barruti sortu berri horrek. Nafarroa ez zen barruti berrian sartu, UCD alderdiak erresuma zaharrean zituen ordezkarien ezezkoarengatik⁹².

Gernikako Estatutua onartu zen 1979an, eta haren 16. artikulua arautu zuen EAEren eskuduntza izango direla “irakaskuntza bere luze-zabalean, maila eta gradu guztietan, molde eta espezialitate orotan”, bai eta “zientzia- eta teknika-ikerketak kultura” ere (16. art.). Horrela ekin zion EAEko unibertsitate publikoak bere prozesu estatutario luze eta gatazkatsuari. Aurrez aurre gertatu ziren berriro ere herriarentzat iritsi nahi ziren unibertsitate-ereduak, baina eztabaidak, orain, esparru ideologikora lerratu zen batik bat⁹³. Lege-esparru berria ezartzeko prozesua berandatu zuen Trantsizioeko egoera politikoa zailak. 1980ko otsailean, ministro-agindu batek Bilboko Unibertsitateari izena aldatu eta **Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea** izendatzea erabaki zuen, unibertsitate-barrutia hiru euskal probintzietara zabalduta. Handik gutxira, Euskal Autonomia Erkidegoko lehen hauteskundeak egin ziren, eta demokraziako lehen Eusko Jaurlaritza eratu zen, Carlos Garaikoetxea lehendakari zuela.

Unibertsitate Erreformatarako Legea eman zen 1983ko abuztuan, eta epe bat arautu zuen UPV/EHUko estatutuak onartzeko, hura idazteko prozesua amaitu gabea baitzen 1978. urteaz geroztik. Azkenik, Jose Antonio Ardanza Eusko Jaurlaritzako lehendakari izendatzearekin batera, 1985ean lortu zen UPV/EHUko estatutuak onartzea⁹⁴.

Denbora horretan, bilakaera azkarra izan zuten unibertsitate konfesionalek. **Deustuko Unibertsitateak** 1940an ireki zituen

ateak berriro, eta azkar zabaldu zen Donostiara, Gipuzkoako Unibertsitate Ikasketa eta Ikasketa Teknikoekin (EUTG). Gasteizen, ordea, gutxi iraun zuen Deustuko adarrak.

Beste erakunde katoliko batek, Opus Deik, **Estudio General de Navarra** izenekoa sortu zuen 1952. urtean Iruñean, baina haren zuzenbide-eskola Zaragozako Unibertsitatearen mende izan zen hastapenean. Espainiak eta Vatikanok 1953. urtean izenpetu zuten konkordatuak “Elizaren unibertsitateak” sortzeko aukera ematen zuela baliatuta, Estudio General hori Universidad de Navarra izatera igaro zen 1960ko abuztuan, eta berehala handitu zuen bere ikasketen eskaintza, Medikuntzako, Filosofia eta Letretako, Kazetaritzako, Arkitekturrako, Zientzietako, Farmaziako eta beste arlo batzuetako fakultateak irekita. Laster, 1961ean, Gipuzkoan zabaltzeari ekin zion, eta Industria Ingeniarien Goi Mailako Eskola Teknikoa sortu zuen Donostian, baita, gerora jarraitu ez zuen arren, Zientzietako fakultate bat ere.

Nafarroako Parlamentuak, 1987. urtean, **Nafarroako Unibertsitate Publikoa** sortzea erabaki zuen, eta hura finantzatzeko konpromisoa hartu zuen. Titulazioen eskaintza handitzea eta ordura arte ikastegi publikoetan, baina koordinazio nahikorik gabe, irakasten ziren unibertsitate-ikasketak biltzea izan zen ekimen horren helburua.

Laurogeita hamarrekoko hamarkadaren amaieran, euskal unibertsitate gazteena, **Mondragon Unibertsitatea**, sortu zen, hiru hezkuntza-kooperatiba elkartu ondoren: Goi-mailako eskola politeknikoa, Enpresa Ikasketen fakultatea, eta Humanitateen eta Hezkuntza Zientzien fakultatea. Laugarren bat batu zitzaion 2011n, Gastronomia Zientzien fakultatea.

Euskal Autonomia Erkidegoan errotutako unibertsitatei erreparatuta, Eusko Legebiltzarrak **Euskal Unibertsitate Sistema** sortu zuen 2004. urtean. Haren barruan daude UPV/EHU, erkidego osorako unibertsitate publiko bakarra, 45.000 ikasle baino gehiago dituen, Deustuko Unibertsitatea eta Mondragon Unibertsitatea.

Iparraldeak ez du unibertsitate propiorik izan, eta beste lurralde batzuetako ikastegien presentzia da nabarmentzeko alderdi bakarra. Aurreko mendeko laurogeiko hamarkadan izan zen unibertsitatearen aldeko aldarri ozena, baina oso apaldua

da gaur egun. Bordelen, Pauen edo Baionan ikasten dute Lapurdiko, Nafarroa Behereko eta Zuberoako unibertsitate-ikasleek. Unibertsitate-hiriak dira lehendabiziko biak, eta Baionako ikasketa-diziplina anitzeko fakultatea Paueko eta Aturrialdeko Unibertsitatearen partaide da –UPPA (Université de Pau et des Pays de l'Adour) du frantsesezko sigla eta Aturrialde osoan zabaltzen da, Tarbes, Mont-de-Marsan eta Baiona artean–. Baionako IUT (Institut Universitaire Technique) ikastegia izan zen ikasketa-diziplina anitzeko fakultatearen ernamuina. Fakultate hori UPPA unibertsitatearen barnean dago gaur egun, eta 900 unibertsitate-ikasketa bakoitza gehiago hartzen ditu urtero. Bidarteko *École Supérieure des Technologies Industrielles Avancées* (ESTIA) eskolak osatzen du Euskal Herri kontinentaleko goi-mailako ikasketen eskaintza.

Zer eginkizun du Eusko Ikaskuntzak unibertsitateen egituraketa berrian? Planteamendu berriak

Eusko Ikaskuntzaren bigarren etapa abiatzean, autonomia-erki-degoetako unibertsitate-sistemak garatu ziren, Estatuak unibertsitate-barrutiak baimendu ondoren. Prozesu hori abian zela, Eusko Ikaskuntzak aldaketa horretara egokitu behar zuen bere egitekoa.

Hala eta guztiz ere, berariaz azpimarratu behar da bere betiko bi ezaugarriak balio berezia ematen diotela Eusko Ikaskuntzari, sortu zenetik gaur egunera arte ari baitira bere xedea zuzentzen. Lehendabizi, azpimarratu behar da Eusko Ikaskuntza dela, oraindik ere, Euskal Herriko lurralde guztietan ezarrita dagoen elkarte zientifiko-kultural nabarmen bakarra. Lurraldearen zati-ketak zailtasun handiak dakartza proiektu nazionalak egituratzeko; beraz, horrelako erakundeak iraunarazi, lagundu eta indartu behar direla agintzen du herri-senak. Sinesmen eta ideologia guztietako pertsonak elkartzeko topagune bat izatea da Eusko Ikaskuntzari balio apartekoa ematen dion bigarren faktorea; izan ere, herri anitza da gurea, eta herritarrek ikuspegi politiko askotarikoak dituzte. Euskal Herrian bizitzea eta herria maitatzea da Eusko Ikaskuntzan aritzen diren pertsona askotariko horien guztien lotura-puntua, eta sortu zenetik, 1918az geroztik, zabaltzen du erakundeak tolerantzia eta errespetuzko eredu hori.

Bereizgarri horien bultzadaz, garai berrietara egokitzen saiatu da Eusko Ikaskuntza, eta, haren egungo presidentearen hitzetan, euskal kulturaren alde aritu da lanean, “leku bat hartzeko

eta egonkortasuna iristeko Euskal Herriko erakunde eta entitate kultural eta zientifikoaren sarean, jarrera argia, propioa eta berezituia izanda”⁹⁵.

José Miguel Barandiaran berreskurapen garaiko lehen presidente hautatzearekin ekin zion Eusko Ikaskuntzak bere ibilbidearen bigarren aroari, eta bigarren aro honetan landu dituen jardueren ildoen laburpen bat eginda jakingo ditugu helburu edo xede horren nondik norakoak⁹⁶.

Gregorio Monreal lehendakariaren garaian (1992-1996) finkatu zituen Eusko Ikaskuntzak bere jardun-ildo nagusiak eta herriaren egoera berrian beteko zituen funtzio edo eginkizunak. 1993. urtean onartu zuen *Memorandum* agiriak nabarmentzen du egitasmo kultural publiko autogestionatua dela Eusko Ikaskuntza, eta bere egitekoak direla euskal komunitate zientifikoa artikulatzea, euskal ikasketen maila handitzea, zabalkuntza kulturala, euskal kultura internazionalizatzea eta ikerkuntza-lana bultzatzea.

Lehen xede edo egitekoa euskal komunitate zientifikoa artikulatzea da, eta haxe dio *Memorandum* agiriak horren gainean:

“Euskal komunitate zientifikoak garapen itzela izan du azken urteetan; garai batean oso kide gutxi zituen arren, bost mila pertsona baino gehiago ari dira gaur egun goi-mailako irakaskuntza eta ikerketa lantzen Euskal Herriko bost unibertsitateetan, teknologia-zentro babestuetan eta Administrazioan eta enpresetan eratu-tako ikerketa-taldeetan. Elkarri bizkar emanda lan egiten ari dira unibertsitateak, baterako planak eta politika bateratuak falta dira irakaskuntzaren eta ikerkuntzaren alorretan. Komunitate zientifikoa artikulatzeko lanean eragiteko aukera ematen dio lurraldetasunak Eusko Ikaskuntzari”.

Artikulatze-lana bideratzeko, hitzarmenak izenpetu zituen Euskal Unibertsitate Sistemako unibertsitateekin, UNED unibertsitatearekin eta Renoko Unibertsitateko Basque Studies Programdelakoarekin; horrez gainera, gestioak egin zituen Nafarroako unibertsitateekin eta UPPA erakundearekin. Era berean, komunitate zientifiko hori osatzen duten pertsonak ezagutzeko ekimen bat abiatu zen, Iberdrolak finantzatua. Euskadiko Kutxaren babesletzarekin, Humanitate, Kultura,

Arteak eta Gizarte Zientzien curriculum onenaren Saria jarri da abian. Epaimahai batek urtero ematen du sari hori, eta Eusko Ikaskuntzaren jarduera-eremuko zazpi unibertsitateak daude ordezkaturak epaimahai horretan. Horrez gainera, hitzarmen garrantzitsu bat izenpetu zen Oxford Unibertsitatearekin, eta, haren bidez, ikerketa-egonaldiak egin ahal izan dituzte gizarte-zientzietako eta zientzia juridikoetako euskal irakasleek.

Euskal ikaskuntzen maila handitzea izan da erakundearen beste helburuetako bat. Eusko Ikaskuntzaren XII. Kongresua Gasteizen egin zen, 1993ko abenduan, eta haren izenburua “Euskal ikaskuntzak hezkuntza-sarean” izan zen. Hezkuntza-komunitatearen eta komunitate zientifikoaren arteko lan bateratua bultzatu zen, hezkuntza-maila guztien eta jakintza-arloen arteko lotura-bideak eskainita. Eusko Ikaskuntzaren sail bakoitzak koaderno bat argitaratzeko egiten zuen lana eraldatzeari ekin zitzaion, aldizkari horien maila zientifikoa handitzeko eta argitalpen horiek nazioartean betetzekoak dituzten arauetara egokitzeko. Euskal kulturaren adierazpen askotarikoak zabaltzeko ahalegin handia egin zen etapa horretan. Erakunde askorentzat egin zen lan, baina, batik bat, udalentsat. Hitzarmenak izenpetu ziren horietako askorekin, eta egitarau zabalak osatu ziren hitzarmen horien inguruan.

Monrealen garaian, *Revista Internacional de los Estudios Vascos* (RIEV) aldizkariaren batzorde zientifikoa aldatu zen, haren maila zientifikoa handitzeko eta langintza zientifikoaren eskakizunetara egokitzeko. Aldaketa horien ondorioz, nabarmen handitu zen haren nazioarteko zabalkundea. Garai horretan negoziatu zen, era berean, Auñamendi Entziklopediaren gaineko eskubideak Eusko Ikaskuntzara eskualdatzeko transferentzia, eta “Euskal Herriko Entziklopedia Orokor Ilustratua” Internetera eramateko egitas-moa prestatu zen, Eusko Ikaskuntzaren proiektu enblematikoa.

Hiru urteko bi agintaldi (1996-2002 bitartean) egin zituen **Juan Jose Goiriena de Gandarias** buru zuen lantaldeak. Urte horietan, Gregorio Monrealen garaian finkatu ziren jardueraildo nagusietan sakondu zen, eta gauzatu egin ziren aurreko urteetan abiatutako planak eta proiektuak. Xede hori hartuta, lan handia egin zen edukiak gizarte digital berriaren adierazpen-moduetara eta zabalkuntza-bitartekoetara egokitzeko. Garai horretan sortu zuen, bere lehen web-orria (gaur egun, www.eusko-ikaskuntza.eus), eta, orduz gozotik, bere eta bes-

teren informazio, irakaskuntza eta dibulgazioko edukiak eskaini ditu, euskal kulturaren eta zientziaren alorretan. Euskal kulturak Interneten duen erakusleihu handiena da eta gero eta zabalkunde handiagoa du, maila guztietan.

Etapaz luze horretan egin ziren bi Kongresuek (1997, 2001) edukien egokitzapenari eta horien Internet bidezko eta euskarri digital berrien bidezko zabalkuntzari erreparatu zioten. Asmoz eta Euskomedia fundazioak sortu ziren 2002an. Internet bidezko eskaintza osoa hartu zuen bere gain Asmoz Fundazioak: ingurumen-zuzenbideko master interaktiboa, euskal ikasketetan espezializatzeko Jakitez programa, lurraldearen antolamenduaren eta kudeaketaren gaineko ikastaroa, eta, gerora, baita goi-mailako beste ikastaro, gaikuntza-ikastaro eta on line master batzuk ere. Irakasleek munduko leku guztietatik parte har dezakete horietan guztietan.

Hurrengo aldian, **2002 eta 2008** bitartean, **Xabier Retegi** izan zen lehendakaria, eta garai horretako jardun nagusia izan zen hausnartzea Eusko Ikaskuntzak zer-nolako elkarte izan behar duen, aurrerabide sozialari eta kulturalari laguntzen jarraitzeko XXI. mendearen hasieran. Retegiren esanetan, osaera, ideologia eta sinesmen askotarikoak dituzten pertsona, erakunde eta lurralde askotarikoak balio sozialki konpartitu eta eratuen inguruan batzeko gaitasuna indartu behar du Eusko Ikaskuntzak.

Etapaz luze horretan, euskal komunitate akademikoari artikulazio zientifikoa emateko ekimena berreskuratu zen, euskal eremuko, Espainiako eta atzerriko unibertsitate publiko eta pribatuetan sakabanatua baitzegoen. Euskal kulturaren gaineko ikerketa-programa bat sortu zen, diziplinarteko gaiak eta lehentasuneko arloak jorratzeko. Era berean, sailak modernizatzeko ahalegina egin zen, horietako batzuk gainbehera ari baitziren aspaldian, garaiko ekoizpen zientifikoaren estandarretara homologatu ezinik.

Nazioartean zuen presentzia indartzen saiatu zen Eusko Ikaskuntza, euskal kolektibitateekin eta erakunde akademikoekin lankidetzan. Izan ere, lankidetzaz hitzarmenak izenpetu zituen Amerikan, eta kontinente hartan zabaldu zituen euskal ikaskuntzak. Horrez gainera, euskal kolektibitateen ondarea zaintzeko ekimenak abiatu zituen. Lan hori guztia koordinatzeko eta indartzeko asmoa hartuta, Kanpo lehendakariordetza sortu zuen 2005ean.

Euskal Zientzia, Letra eta Arteen Jakiunde Akademiaren sorrera bultzatu eta babestu zuen Eusko Ikaskuntzak. Pedro Miguel Etxenike izan zen Jakiunderen lehen presidentea.

Munduko krisi ekonomikoaren ondorioz, laguntza instituzionalen murrizketari aurre egin behar izan zion **Jose Mari Muñoaren** kargualdiak (2008-2012). Honako hau adierazten du kargualdiaren azken urteko, 2012. urteko, Memoriak:

“[...] gure lanari euskarri ekonomikoa ematen dioten instituzioen aurrekontu-murrizketak... Baliabideak gutxitu diren honetan, ezinbestekoa da aztertzea, alderdi ekonomikoari ezik, funtsari ere begiratuta, zernolako ekarpena egin behar dion Eusko Ikaskuntzak gure izatearen sorburu eta gure lanaren hartzailerik den gizarteari: zehatz-mehatz finkatu behar ditugu gure indarguneak eta balio bereizgarriak, eta zer eginkizun bete ditzakegun eta bete behar ditugun zehaztu behar dugu, kultura euskalduneko komunitateen kohesiorako eta garapenerako erakunde funtsezkoa izaten jarraitzeko, lehen mendeurrenaren bidean”.

4. Amaitu gabeko proiektua eta etorkizuna

Eusko Ikaskuntzak lan handia egin du goi-mailako irakaskuntza-esparru bat izan dezagun, baina lan hori egiteko baliatu duen herri-ikuspegia gauzatu gabea da oraingoz. Akaso, herri-ikuspegi hori iritsi gabea delako da hain ezezaguna Eusko Ikaskuntzak Euskal Unibertsitatearen alde egin duen ahalegin nekagaitza. Penintsulako lau probintziak hartzen zituen kideek 1918 eta 1936 urteen bitartean irudikatu eta borrokatu zuten Euskal Unibertsitateak. Onartzen ziren Estatu ofizialtasunerako eskatzen zituen baldintzak, baina, ofizialtasun horrekin bateragarri zen neurrian, euskal kulturaren adierazpen guztiak aztertuko zituen komunitate zientifiko bat artikulatzea zen Eusko Ikaskuntzaren helburua, unibertsitate lurraldetarren gainerako xedeak betetzeari uko egin gabe. Jakina da II. Errepublikako Euskal Estatutua onartu zenean bertan behera geratu zela lau probintzietarako unibertsitatearen aukera eta gainerako erakunde erkideak sortzeko egitasmoak, Estatuak bi autonomia-erkidegotan banatu baitzuen herria. Hori bera xedatzen dute egun indarrean diren arauak, 1978ko Konstituzioak eta Gernikako Estatutuak, 1980koak.

Autonomia-erkidegoek beren gobernu propioak sortu zituzten, eta geroztik, hezkuntza-sistema berezituak eta bakoitzak bere unibertsitate publikoa izanda, hezkuntzaren gaineko politikek dinamika paraleloak erakutsi dituzte, bi unibertsitateetako komunitate zientifikoak elkarrengana gerturatzeko asmo handirik gabe. Dinamika paralelo horiek ez dira gertatu, soilik, agintarien erabakiak ez direlako Euskal Herru osoaren garapeneraren aldekoak izan, baina egia da, autonomia-erkidegoetako gobernuak berrogei urte daramatzatela agintean eta elkarri bizkar emanda bizi direla bi komunitateak. Baterako ekimen gutxi abiatzen dira, eta ez dago euskal kultura landuko duen komunitate zientifiko bat artikulatzeko asmo agerikorik. Gobernu zentralak tarte urria utzi dio ekimen orori, politika arautzailea ezarri baitu laurogeiko hamarkadan abiatu zuen unibertsitate-erreformarekin; LRU legea eman zuen, 1983an eta, gerora, 2001eko Unibertsitate Legea). Dekretu bidez gobernatutako unibertsitate-sistema horrek uniformetasuna eta mediokritatea baino ez ditu sorrarazi Espainiako unibertsitate gehien-gehienetan.

Nabarmendu behar da EAEko hezkuntza-politikek eta, neurri batean bada ere, Nafarroakoek, izan dutela arrakastarik derri-gorrezko hezkuntza euskalduntzeko, eta, laurogeita hamarreko hamarkadatik aurrera, horrek izan duela islarik Euskal Herriko Unibertsitatean, handitu egin baita hizkuntza propioan irakasten diren gradu-ikasketen eskaintza. Horren ondorioz, hazi egin da, era berean, ekoizpen zientifikoa, bai hizkuntza propioaren gainekoa, bai hari atxikitako beste jakintza-eremu batzuen gainekoa, hala nola zuzenbideari buruzkoa.

Berrogei urteko garapen- eta ezarpen-ibilbidea darama unibertsitate publikoak Euskal Herrian, eta, denbora horretan, euskal kulturaren alde lanean jarraitu du Eusko Ikaskuntzak. Lan horretan, haren sailalara eta programetara gerturatu diren unibertsitate-irakasleen bultzada izan du maiz. Gregorio Monrealen kargualdian, oso gogoan izan zen langintza hori, eta baita Xabier Retegiren kargualdian ere. Azken horren garaian, esparru-hitzarmen bat izenpetu zen Euskal Herriko sei unibertsitateen artean. Hala ere, politika horiek ez dute jarraitasun handirik izan, eta ez da oraingoz emaitza instituzional adierazgarrikerik erdietsi, zailtasun nabarmenak izan baititu Eusko Ikaskuntzak bide horretan. Aitortu behar da euskal unibertsitate publiko eta pribatuak beste sare batzuk eta beste ikasketak-programa batzuk lehenetsi dituztela Estatuak diseina-

tutako politiketan, eta horren arrazoia izan da, ziur asko, ez dutela ikusi, finantzatzaile dituzten administrazioengan, euskal unibertsitate-administrazioen arteko harreman instituzionalak sortzeko interes berezirik.

Horren guztiaren ondorioz, artikulatu gabe dago oraindik Apraizen belaunaldiak amestu zuen komunitate zientifiko nazionala. Gerraren aurreko erakundeek sinetsi zuten xede horretan, ez, ordea, haren beldur, Estatutuko erakunde zentralak. Erdietsi gabeko erronka da oraindik ere irakasleen eta ikasleen komunitate bat sortzea, eta komunitate horrek arazo moral, politiko eta ekonomiko askotarikoak hausnartzeko grina izatea, kulturari kalitatea dakarkioten balio intelektual eta moralak balioetsiz, hala nola espiritu zabala izatea, ebidentzie-kiko begirunea, dogmatismoaren errefusatzeari, adierazpen askatasuna, pluralismoaren onarpena eta herriaren aniztasuna, haren zerbitzura izateko bokazioarekin batera. Euskal unibertsitateen sistemak batera eta herri-ikuspegiarekin egin behar lioke aurre erronka horri. Izan ere, iristekoa baita oraindik Eusko Ikaskuntzaren sortzaileek ekinaren ekinez lortu nahi izan zuten xede nagusia.

Oharrak

1. Mitxelena, K. “La universidad vasca”, *Muga*, 63, 1979, 44. or.

2. Ibidem.

3. Estornés Zubizarreta, I. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca* (1918-1936), Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983, 87. or.

4. Monreal, G. “Pasado y presente de la institución universitaria”. In: Ohiartzabal, L. (koord.) *La UPV/EHU a debate*, Donostia: Erein, 1998, 25. or.

5. Herriak berak eta herriko agintariak ez zuten historian zehar erakutsi sentikortasun politiko eta kultural handirik unibertsitatearen gaiarekiko, eta garai hartan bizi zen giro horren berri ematen dute García de Cortázar eta Montero autoreek. García de Cortázar, F. eta Montero, M. “Universidades”, *Diccionario de Historia del País Vasco*, Donostia: Txertoa, 1983.

6. Eusko Ikaskuntzak berak jaso zuen, 1923an argitaratu zuen

Memorian, 1918tik 1924ra bitartean euskal unibertsitatearen alde egin zuen lan gogotsuaren kontakizuna. *Ikus Memoria y bases para la resolución del problema universitario en el País Vasco*, “autorizado por la censura militar”, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1923. Horrez gainera, bibliografia hartu daiteke kontuan, eta haren barruan, zerrenda zehatza osatu gabe, aintzat hartzekoak dira Jose Estornés Lasaren lanak (*Los vascos y la universidad*, I. eta II. liburukiak, Auñamendi bilduma: Donostia, 1968); eta Idoia Estornesek, Eusko Ikaskuntzaren historia lantzean, unibertsitatearen aldarrikapenari eskaintzen dion atal luzea, erreferentzia dokumental ugari daramatzana (Estornés Zubizarreta, I. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca* (1918-1936), cit.). Ikus, baita ere, Orella, J.L. *La universidad vasca. Proyectos actuales para su implantación*, Donostia: Erein, 1977.

7. Adibide bat da Zaragozako Zuzenbide fakultateko Legelari Aragoiarren Eskola, Zuzenbide propioa landu eta arau kodetuen corpus heldua iritsi zuelako, gaur egungo Zuzenbide Zibil Aragoiar modernoaren aitzindari.

8. Rodríguez-San Pedro Bezares, L. E. eta Polo Rodríguez, J. L. (ed.) *Universidades hispánicas. Modelos territoriales en la Edad Moderna*, Miscelánea Alfonso IX, II. lib., Salamanca: Ediciones Universidad Salamanca, 2006.

9. Monreal, “Pasado y presente...”, cit. 18. or.

10. Goñi Gaztambide, J. “La formación intelectual de los navarros en la Edad Media (1122-1500)”, *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 10, 1975.

11. Monreal, “Pasado y presente...”, cit. 18. or.

12. Mitxelena, *La universidad...* cit. 44. or.

13. Jimeno Aranguren, R. “La Contrarreforma en Navarra incorporada a la Corona castellana: las instituciones educativas (1515-1630)”, In: Arrieta, Gil, Morales (koord.), *La Diadema del Rey. Vizcaya, Navarra, Aragón y Cerdeña en la Monarquía de España (siglos XVI-XVIII)*, Leioa: UPV/EHUko argitalpen-zerbitzua, 2017, 378. or.

14. Casado Arboniés, M. “Los colegios menores seculares de patronato eclesiástico de la Universidad de Alcalá. Líneas de investigación”, *Universidades clásicas de la Europa mediterránea: Bolonia, Coimbra y Alcalá*, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2005, 225. or.

15. Ongile aberats eta itzaldunek kuriaren agiri apostolikoak eskuratzen zituzten katedra horietarako. Haien sorreraren nolakoa azaltzen zen agiri horietan, eta autoritate apostolikodun graduak emateko eskumena ematen zitzaion kolegioko errektoreari edo komentuko prioreari. Unibertsitate handien bidea urratu nahi izaten zuten erakunde horiek, baina baliabide urriak izaten zituzten eta ez zuten behar adina diru katedrak eta irakasleak ordaintzeko. Hiribildu txikietan zeuden horietako asko. Haien beste eragozpen bat zen unibertsitate maiorrek nekez hartzen zituztela erakunde horietan graduatutakoak. Ikus Jimenez, A. *Historia de la Universidad Española*, Madril: Alianza, 1971, 120. or.

16. Fornells, M. *La Universidad de Oñati y el Renacimiento*, Donostia: Gipuzkoako Aldundia, 1995.

17. Apezpikuaren soslaiaaren berri izateko, ikus Ayerbe Irizar, R. “Universidad de Sancti Spiritus de Oñate. Fuentes y líneas de investigación”, In: Rodríguez-San Pedro Bezares, L.E. eta Polo Rodríguez, J.L. (ed.) *Universidades hispánicas. Modelos territoriales en la Edad Moderna*, cit., 99. or.

18. Ibidem. Unibertsitate literarioak izaten zituten erantsita unibertsitate-kolegioek, eta hori zen garai hartako kolegio maiorren eta minorren formulazioarekiko zuten aldea. Unibertsitate-kolegioaren mendekoa zen erabat, bai goi-mailako ikasketen erregimenaren alderdian, bai administrazioaren alderdian. Kolegioa eratzea zen ekimenaren xede nagusia, eta haren epaile eta kontserbatzaile berezkoa zen errektorea. Bi kontseilarik lagunduta zuzentzen zuen unibertsitatea, hark epaitzen zituen gertatzen ziren auziak eta hark administratzen zituen ondasunak.

19. Estornés Lasa, *Los vascos y la universidad...*, cit. 21. or.

20. Karlos VII.a erregegaik urriaren 21ean emandako Errege Aginduaren bidez, euskal probintzietako eta Nafarroako unibertsitate-barrutiko buru izendatu zen Oñatiko Unibertsitatea, “irakaskuntza katolikoaren gune izan zedin lau probintzietan”. Gerra Zibila karlisten porrotarekin amaitu ondoren, tokiko guarnizioaren kuartel bihurtu zen unibertsitatearen eraikina, eta kuartel militarra izan zen 1883. urtera arte. Estatuak ez zituen baliozkotu han egin ziren ikasketak.

21. Ayerbe, *La Universidad...*, cit. 99. or.

22. Medikuntzako fakultateak, hala ere, zailtasun handiak izan zituen. Unibertsitatean ikasten ez zen arren, medikuntzako graduak eman ohi ziren Iratxan. Pribilegio bitxi horri eutsi zion, harik eta, 1753. urtean, Fernando VI.ak bertan behera utzi zuen arte, ez zituelako Medikuntzako hiru fakultate, titulua emateko baldintza ezinbestekoa.

23. Estornés, *Los vascos y la universidad...*, cit. 50. or.

24. Jiménez, *Historia de la Universidad...*, cit. 263. or.

25. Ekimen horiek ez zuten gauzatzeko erraztasunik izan, unibertsitateak ez baitziren horien alde azaldu (esaterako, Ekonomia Politiko, Zuzenbide Publiko eta Filosofia Moraleko katedrak ezartzen saiatu zen Zaragozako Sozietatea 1778an, baina Zaragozako Unibertsitateak aurkakotasun erabatekoa azaldu zuen). Beste leku batzuetan, sozietateen berezko aurkari izan ziren auzitegiak, udalak eta bestelako epaileak, haien gaineko agintaritza despotikoa ezarri nahi baitzuten. Elizako karguek, influentzien bidez, sozietateen aldeko lana egin zezaketen, eta horietako batzuk egin zuten sozietateen mesederako lanik, baina beste batzuek ez zuten laguntzeko inolako asmorik erakutsi. Ikus Sempere y Guarinos, J. *Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores del reinado del Carlos III*, IV. liburukia, Madrilgoan oinarritutako argitalpen digitala, Errege Moldiztegia, 1789. Edizio faksimila: Madril: Gredos, 1969, 135. or.

26. Munibe e Idiaquez, X. *Ensayo de la Sociedad Bascongada de Amigos del País dedicado al Rey N. Señor*, Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea, 1766. Edizio faksimila.

27. Hainbat lekutan zituen bazkideak: “Irurac bat”, Nafarroako bazkideak, Gortekoak eta Andaluzia-Amerika zirkuitukoak. Monreal, “Pasado y presente...” cit., 21. or.

28. Campomanes, *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, 1774, Madrilgoan oinarritutako edizio digitala: Antonio Sancharen moldiztegia, 1774; *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, 1775. Madrilgoan oinarritutako edizio digitala: Antonio Sancharen moldiztegia, 1775. Ondorengo urteetan, horrelako 80 sozietate inguru eratu ziren, baina Madrilgoak soilik lortu zuen euskaldunaren antzeko sona. Bref autoreak 73 sozietateren berri eman zuen. Bref, *Guía del extranjero*, 1804, 43. or.

29. Mitxelena, *La universidad...* cit. 44. or.

30. Arocena, F. *Panorama de la Historia de Guipúzcoa*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 1968, 107. or.

31. Hainbat arrazoik bultzatuta, Chavaneau, Proust, Elhuyar eta beste irakasle erreferentzial batzuk joan egin ziren Bergaratik, eta, ordutik aurrera, Mintegiak gainbehera egin zuen. Gainbeheraren beste arrazoi bat izan zen ikasle gehienak Espainiako tradizio kulturei atxikiak jarraitzen zutela, esparru zientifikoaren ideia berritzaileak onartu gabe; mintegiko antolatzaileek eta zuzendariak, gainera, ez zituzten ideia horiek indarrez inposatu nahi izan. Karrera egiteko aukera egingarriak ziren gazteentzat Administrazioa, Eliza eta esparru militarra; aitzitik, zientzia fisiko-naturalek eta aplikatuek ez zuten estimazio handirik ordutan. Ikus Silván, L. *Los estudios científicos en Vergara a fines del siglo XVIII*. Donostia, 1953.

32. 1807ko uztailaren 5eko dekretuak 22 unibertsitatetik 11ra murriztu zuen, Karlos IV.aren garaian, Espainiako unibertsitateen kopurua, eta azkendu egin zituen, besteak beste, Oñatiko eta Iratzeko unibertsitateak.

33. Eragin handia izan zuen egoera horretan Moyano Legeak, unibertsitate-barrutietako buruetan egiten ziren oposaketen bidez gaitzen baitziren irakasleak, eta, lehen esan dugun moduan, hemen ez zegoen horretarako eskumenik. Irakasleen eskolak kontrolatzeari utziko zioten Euskal aldundiek, eta horrek atzerakada handia ekarri zion euskararen egoerari. Galera oso dramatikoa izan zen Nafarroan, 51 udalerrik galdu baitzuten euskara garai hartan. Iruñea izan zen horietako bat. Magisteritzako lehen mailaketa orokorra sortu zen 1912, probintzietako mailaketen orde. Urte horretan, lau probintzietatik kanpo jaiotakoak ziren irakasleen % 61,8. Bestelako egoera bizi zuten Katalunian (% 19,5) eta Galizian (% 18,7), unibertsitate ofiziala zuten aldetik. Dávila, autore honek egindako aipuan: Estornés Zubizarreta, I. *La construcción de una nacionalidad vasca...* cit. 25. or.

34. Unibertsitatearen aldeko aldarrikapenaren apaltasunari begiratuta, Idoia Estornesek adierazi du Bizkaiko elite industrialek ez zutela konexiorik, hasiera haietan, herri euskaldunarekin eta bere beharrian kulturekin. “Gizon horietako gehienek, Kataluniako industria-gizonek ez bezala, talde itxia eta aberatsa osatu zuten, Bizkaiaarekin eta gainerako lurraldeekin lotura psiko-afektiborik izan gabe”. Estornes Zubizarreta, I. *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)* (Cuadernos de Sección. Historia-Geografía, 14). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1991, 180 or.

35. Flores Gómez, T. *Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea*, 1963-1993, Leioa: UPV/EHUko argitalpen-zerbitzua, 1997, 23. or.

36. García de Cortázar, F. Montero, M. “Universidades”, cit.

37. Díaz de Guereñu, J.M. *Campus de Mundaiz. 50 años de universidad en San Sebastián*, Donostia, 2006, 38. or.

38. Mitxelena, *La universidad vasca...* cit. 43. or.

39. Ortiz de Zárate, R. “Semanario Católico Vasco-Navarro”, 1867ko 22-II eta 28-VI bitartean argitaratu ziren astekari horretan, eta hamar artikulua argitaratu ziren Gasteizen, 1866-IX-17tik aurrera, “Lauracbat” izenburuarekin.

40. Idoate, F. “Un intento frustrado de universidad vasco-navarra en 1866”, *Letras de Deusto*, 1, 1971. 531-544.

41. Ez da unibertsitatea jartzeko lekurik adierazten, baina Iruñeako Udalak hiru milioi erreal eta Takonera eta San Lorenzoko lurrak eskaini zituen, San Frantziskoko komentuaren ondoan, unibertsitate-proiektuari laguntzeko. Iruñean 16.000 pertsona bizi ziren, eta bost fakultateko eta 1.500 ikaslerentzako unibertsitate bat egitea aurreikusi zen. Ikus Idóate, F. *Un intento...* cit. 536. or.

42. Instrukzio Publikoko zuzendari Catalina jaunarekin izan zuen elkarrizketaren berri emanez erantzun zuen Guendulaingo kondeak 1867ko maiatzaren 31n. Zuzendariak argi eta garbi adierazi zion ezin zuela erantzunik eman, harik eta kenduko ziren unibertsitateen gaia argitzen zen arte, eta unibertsitatea eratzeke ezinbestekoa zela barruti bat eta institutuak eta eskolen gaineko jurisdikzioa izatea. Ez zen hori Gobernuaren egitasmoa. Ikus Idóate, *Un intento...* cit. 540. or. Hala ere, 1868. urtearen hasieran, Nafarroako berriro idatzi zien gainerako euskal aldundiei, hezkuntzaren eta ekonomiaren alorretako zenbait proiektu baterakoetan parte hartzeko gonbidapena egiteko. Aldundiak igorri zuen testuak esanbidez adierazten zuen lau probintzien arteko batasun bat behar zela proiektu horiek egiteko. Bizkaiko Batzar nagusiek, 1868an, politika horietan parte hartzea erabaki zuten egintza formal baten bidez. Ez zen, beraz, 1866. urtekoa errepikatu. Lau aldundien baterako ekimen horiek bat-batean geldiarazi ziren, 1868ko iraileko iraultzan izan ziren gertakari larrien ondorioz. Ikus Orella, *La universidad vasca...* cit. 26. or.

43. Hezkuntza publikoaren eta pribatuaren arteko oreka, ikasketen iraupena bestelako gaitasunak dituzten pertsonen ezaugarrietara egokitzea eta katedra-askatasuna arautu zituen 1868ko urriaren 21eko Dekretuak. Beste dekretu garrantzitsu bat eman zen urte horren urriaren 25ean, Bigarren Hezkuntza antolatzeko. Lehen Hezkuntzaren osagarri edo zabalgarri zela arautu zuen, eta herritar ilustratuak hezi behar zituela xedatu zuen. Filosofia eta Letretako, Zientzietako, Farmaziako, Zuzenbideko eta Teologiako fakultateak arautu zituen.

44. Sustapen Ministerioarekin egindako gestioek izan zuten emaitzarik, eta 1868ko urriaren 25eko Dekretuaren bidez, Arteetako eta Zuzenbide Zibil eta Kanonikoko fakultateetan irakasteko baimena eman zitzaion Oñatiri. Horrela sortu zen, denbora laburrerako, Oñatiko Unibertsitate Librea. Ikus Ayerbe, *La Universidad Sancti...* cit. 145. or.

45. Gipuzkoako Batzar Nagusietako Akten Erregistroa, 1872. urtea, 88. or. Aurrrerago, Gipuzkoako Batzar Nagusiek, 1875. urtean, ezetsi egin zuten, berriro, Bergarako ordezkariak udalerrri horretako Mintegiarentzat eskatu zuten babes morala eta materiala. Erantzuna arrazoitzeko, Batzar Nagusiek adierazi zuten egoerak horrela agintzen zuela eta ez zela Aldundiaren partaidetza eskatu Mintegia sortzeko. Urte horretan bertan, Aldundiak, apirilaren 5ean egin zuen bilkuran, Buenos Aireseko “Laurac-bat” Sozietateko zuzendari Antonio M. de Apellanizen komunikazioa, titulartasunaren eta inagurazioaren akta legeztatuaren eskaintza zekarrena, jaso izanaren adierazpena egin zuen. Ikus Gipuzkoako Foru Aldundiaren bilkuren 1884ko erregistroa, 23-24. or.

46. Monreal, “Pasado y presente...”, cit. 24. or.

47. Ibidem.

48. Ibidem.

49. Arrien, G. “Las ideas educativas europeas en los primeros congresos de estudios vascos”. *XI Congreso de Estudios Vascos: Nuevas*

formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1992, 195-202. or.

50. Espainian, XIX. mendeaz geroztik, tradizioa eta sekularizazioa izan dira unibertsitatearen gaineko eztabaidaren bi ardatzak. Estatuaren kontrolaren eta irakaskuntza-askatasunaren bitarteko jarretan garatu da sekularizazioa, unean uneko gobernuaren ideologia politikoaren arabera. Jiménez, op. cit. 354. or.

51. Eliza mesfidati ageri zen Estatuko gobernu ez-konfesionalarekin, eta Eusko Ikaskuntzak, bere bigarren kongresua amaitu ondoren, kontsultak egin zizkion, kexa handia baitzuen Eusko Ikaskuntzaren plangintzan Teologia fakultaterik aurreikusten ez zelako. Orella, José Luis. *La universidad vasca...* cit., 12. or.

52. Apraiz, A. “Universidad Vasca”, *Conferencias organizadas por la Junta de Cultura Vasca para el ciclo de 1918*, Bilbao, 1919, 16. or.

53. Elorrieta, T. “Conferencia general sobre enseñanza superior”, *II Congreso de Estudios Vascos*, 1920, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1920, 167. or.

54. Ibidem.

55. Aranzadi, T. “Los diversos fines a los que debe tender la Universidad: el profesional, el de investigación. Organización de estudios”. *II Congreso de Estudios Vascos*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 209. or.

56. Ibidem.

57. Monreal, “Pasado y Presente...”, cit. 26. or.

58. *Memorias y Bases para la resolución del problema universitario en el País Vasco*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1923, 5. or.

59. Aranzadi, op. cit. 217. or.

60. *Memoria y Bases para la resolución...*, cit.

61. De Pablo, S. eta Rubio Pobes, C. *Historia de la UPV/EHU, 1980-2005*, Leioa: UPV/EHUko argitalpen-zerbitzua, 2006, 29. or.

62. Konklusioen 26. puntuak aztertzen da unibertsitatearen gaia: “Unibertsitatea. Euskal Unibertsitate bat sortzeko arrazoi sozial, zientifiko eta ekonomikoak daudela ikusita, unibertsitate hori sortzeko gestioak egiteko eskatzen dio sailak Eusko Ikaskuntzen Kongresuari. Eratzen denean, Eusko Ikaskuntzaren esku utz daiteke unibertsitatea eratzeke lanketa.” *Eusko Ikaskuntzen I. Kongresua*, Konklusioak, 26. zk., “Irakaskuntza”, 947. or.

63. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. 217. or.

64. De Pablo, S., Rubio Pobes, C. *Historia de la UPV/EHU...*, cit. 30. or.

65. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. 217. or.

66. Orella, *La universidad vasca...* cit. 16. or.

67. Senatuko zuzenketak Bilkuren Egunerokoa, eranskina 57. zenbakia, 1920ko urtarrilak 21, eta 58. zenbakia, Euskal Unibertsitatea sortzeko lege-proposamena.

68. Hauek izan ziren hizlariak: Elorrieta, T. “Conferencia general sobre enseñanza superior”, 167-183 or.; Miral, D. “La familia, el municipio y el Estado ante la Libertad de Enseñanza”, 184-191 or.; Eguren, E. “Régimen autónomo económico-administrativo de la Universidad Vasca”, 192-206 or.; Aranzadi, T. “Los diversos fines a que debe tender la Universidad Vasca: el profesional, el educativo, el de investigación-Organización de estudios”, 207-218 or.; Simonena, A. “Organización de la investigación en la Universidad Vasca”, 219. or.;

González de Echávarri, J.M. “Las instituciones jurídicas y administrativas en la enseñanza universitaria del país”, 219. or.; Apraiz, A. “Organizaciones estudiantiles. Residencias, sociedades y otros complementos de la vida universitaria. Becas y pensiones. Instituciones postescolares”, 220-232 or.

69. Elorzak eta Apraizek izenpetu zuten idatzia.

70. Garate Arriola, J. *Plan de estudios pre-clínicos de la carrera de medicina*, Eusko Ikaskuntzako III. Kongresua, Gernika 1922, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 155-157. or.

71. Elorza, J. *Cronica del III Congreso de Estudios Vascos*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1923, 18. or.

72. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. 222 or.

73. Ibidem.

74. Ibidem.

75. Ibidem.

76. *Memoria y bases para la resolución...*, cit.

77. Errege Ordena, 1924ko urtarrilaren 19koa, Instrukzio Publikoko Ministerioarena.

78. Ibidem.

79. Landeta presidentzian, Eleizalde (diruzaina), Lacarra (liburuzaina) eta Berastegui (idazkaria). De Pablo, Rubio, *La Universidad...*, cit. 36. or.

80. Galdetutako pertsona gehienak zuten Euskal Herrian unibertsitate bat egitearen alde. Unamunok “aldeko” zela erantzun zuen, aldeko “kartsu” izan gabe. Oro har, unibertsitate euskaltzalearen alde egiten zuten abertzaleek eta abertzale ez zirenek, eta ezkeraren ordezkariak –Enrique Francisco sozialistak, esaterako– estatu-ikastegi “unibertsalista” eratu nahi zuten. Unamunok adierazi zuen hori zela. Fakultateak hiriburuetan banatzearen alde egin zuten askok, probintzien arteko gatazkarik ez sortzeko. Ortega ez zen aukera horren aldekoa, elkarren arteko harreman zuzen eta esturik gabeko fakultate sakabanatuek ez zutelako, haren ustez, aurrerabide egokirik izango. Unibertsitate osoa Bilbon kokatzea proposatu zuen, industria ugari baitzituen eta bankuek indar handia baitzuten hiri horretan. Bilbo okerturik eta noraezean dabilen ontzia zela esaten zuen, eta kulturaren indarrak zuzendu zain zegoela. Akats nazional handia zeritzon Bilboko unibertsitaterik ez izateari. Ikus, “La Universidad Vasca. Opiniones recogidas por la Agrupación de Cultura Vasca”, Madril, 1932.

81. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. 232. or.

82. 1932 otsailaren 21ean egindako ezohiko batzarraren aktak, *Eusko Ikaskuntzaren Deia* buletina 50. zk., 1931, 33-34 or. eta 53. zk., 12-14. or.

83. Mees, L.; De la Granja Sainz, J.L.; De Pablo Contreras, S.; Rodríguez Ranz, J.A. *La política como pasión: El lehendakari José Antonio Aguirre (1904-1960)*, Madril: Tecnos, 2014, 264. or.

84. De la Granja Sainz, J. L. *Nacionalismo y Segunda República en el País Vasco, Estatutos de Autonomía, Partidos y Elecciones, Historia de Acción Nacionalista Vasca: 1930-1936*, Mexiko: Siglo XXI, 2008, 67. or.

85. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. 233. or.

86. Tamayo, V. eta Tamayo, M. *Fuentes documentales y normativas del Estatuto de Gernika*, Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 1981, 43., 52-3, 60. or.

87. Mees, eta beste batzuk. *La política como pasión...* cit. 281. or.

88. Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkaria, Oroagindua Euzko Irakastola Nagusia sortu-eraziz, 41. zkia., 1936ko azaroaren 18koa.

89. De Pablo, Rubio, *La Universidad...*, cit. 41. or.

90. ‘ABC’ egunkariak, 1955eko uztailaren 22ko alean, Gaztelaren iparraldeak eta euskal probintziek barruti handiegia osatzen zutela adierazi zuen.

91. Udalak eta Gipuzkoako Aldundiak bultzatuta, Perituen Eskola zuen Donostiak 1915. urteaz geroztik. Mailaz igo zen 1923an, eta goi-mailako eskola izan zen ordutik aurrera. Merkataritzako irakaslearen titulazioa irakasten hasi zen. Valladolideko Unibertsitatean sartuta, Enpresa Ikasketen Unibertsitate Eskola izatera igaro zen 1972an. Ikus Arana Gondra, J. eta Espí Guzmán, M.T. *Escuela Universitaria de Estudios Empresariales de San Sebastián. Un siglo de Historia: 1915-2015.*, Leioa: UPV/EHUko argitalpen-zerbitzua, 2015, 15. eta 16. or.

92. Monreal, “*Pasado y presente...*”, cit. 34. or.

93. Unibertsitate deszentralizatu baten aldeko jarrera erakutsi zuen Errektoretzak, EAEko lurralde-erakundeek izaera probintzial agerikoari erantzuteko. Era berean, iradoki zuen egokia litzatekeela Euskal Herri osoko unibertsitate-sistemearen estekatutako ikastegi publikoak sortzea Nafarroan, baina argi eta garbi adierazi zuen Nafarroako herritarren eta unibertsitate-eragileen oniritziarekin erabaki beharreko neurria zela. Herriaren pluralismo kulturalarekin konprometitutako unibertsitate bat sortu nahi zuten, eta hizkuntza-ereduaren gaineko ikuspegia ematean, adierazi zuten gizarteak Eusko Legebiltzarrean azaldutako borondateari lotu behar zitzaiola, baina arian-arian sendotuz euskararen normalkuntza EHU-n.

Monreal, G., Mitxelena, K., eta beste batzuk, *Declaración sobre la Universidad del País Vasco*, 1979.

94. Unibertsitatearen Estatutuen 1. artikulua arautzen zuen haren xedea euskara eta euskal kultura sustatzea zela, baina ez zen hori estatutuetan hartzen zuen konpromiso bakarra; hiru kanpuseko unibertsitatea izango zela adierazten zuen agiri horrek, eta Nafarroara zabaltzeko aukera zabaldu nahi zuen, hiruko osaera hori indarrean zela gogoratuta. Horrez gainera, honako hau adierazten zuen, 2. artikuluan: “Bere izenak adierazten duen moduan, Euskal Herriko Unibertsitateak ahalegin berezia egingo du Nafarroako ikastegiekin harremanetan izateko, eta lau euskal probintzietarako unibertsitate-esparrua eratzen saiatuko da”. Beste unibertsitate eta ikerketa-zentro batzuekiko harremanaren gaiari helduta, adierazi zuen Euskal Herriko Unibertsitateak berariaz izango zituela lankidetzaren harremanak Euskal Herriko gainerako unibertsitate-ikastegi publikoekin eta kultura-erakundeekin, horiek guztiak arian-arian antolatzeko, bat eginik, Euskal Herriaren zerbitzura. Unibertsitatearen funtzionamendua eta lan egiteko modua zehazteko, Estatutuek adierazten zuten batasun-printzipioa baliatuko duela eta lurralde-antolamendu deszentralizatua eta funtzionamendu deskontzentratua izango dituela.

95. Eusko Ikaskuntzako presidente Iñaki Dorronsorok Batzar Nagusiaren ezohiko bilkuran egindako diskurtsoa: 2013ko abenduak 20.

96. Neurri handi batean, Añamendi entziklopediak *Eusko Ikaskuntza* sarreraren “Nola egokitu EI aro berrietara?” epigrafeak egiten duen kontakizun laburtuari jarraitu diogu.

Hego Euskal Herriko lehenbiziko Estatutua

Eusko Ikaskuntza, 1931*

Gregorio Monreal Zia

Universidad Pública de Navarra
Nafarroako Unibertsitate Publikoa

* Orig. es, 387 or.

1. Gaiaren egoera. Idoia Estornésen ekarpena bai EI-SEVi buruzko ezagutzarako bai EI-SEVek Gerra Zibilaren aurreko etapan autonomiarako egindako ekarpenei buruzko ezagutzarako

Idoia Estornés Zubizarretak egin zuen, 1980ko hamarkadan, Eusko Ikaskuntza (EI-SEV) elkarteari buruzko ezagutzarako funtsezko ekarpena, Gerra Zibilaren aurreko aldiari dagokionez. Lehenik eta behin, *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*¹ ezinbesteko liburua da aldi horretako euskal kulturaren bilakaeraren berri izateko, eta funtsezkoa da, gainera, erakunde horri buruzko ezagutzarako. Mendeurrenaren ospakizunetan parte hartzeko modu ona izan daiteke testu bikain hori arretaz irakurtzea, erudizioa eta testu eta grafikoen aurkezpen aparta uztartzen baititu, eta gainera irakurtzen gozatzeko prosan dago idatzita. Lan hori sarean kontsultatu daiteke gaur egun².

Zazpi urte geroago, Idoia Estornésen EI-SEV elkarteak Euskal Herriaren autogobernarako egindako ekarpenaren berri emateko bigarren lana plazaratu zuen. Hain zuzen ere, 1990ean, *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*³ izeneko ikerlana argitaratu zuen. Bere doktorego-tesiaren emaitza izan zen lan hori, bai eta

fresko erraldoi bat ere, Eusko Ikaskuntzak aldi nahasi eta sortzaile horretako arazo publiko nagusian izandako inplikazioari buruz. Elkartearen artxibo historikoa berreskuratzeak (1981) eta Salamancako artxiboa irekitzeak aukera eman zioten oso material baliotsuak eskura izateko. Bost urtez, hiru bosturteko erabakigarri haiei buruz ezagutzen zena behin eta berriz aztertu zuen, sakon eta arreta handiz. Egia da geroago beste ikerketa batzuek garai horri buruzko ezagutzak zehaztu dituztela, baina EI-SEVen lan autonomikoari dagokionez, esan daiteke Idoia Estornésen lana nolabaiteko bertsio kanonikoa dela. Zorionez, lan horretan interesik dutenek eskura dute obra hori Internet bidez⁴.

Horregatik, hain zuzen, Idoia Estornésen bigarren lan horren sintesia egitera mugatu dut nire lana. Aitortu behar dut ez dela batere erraza izan lan horren 730 orrialdeen mamia ateratzea. Izan ere, informazio eta gogoeta ugariz beteta dago, eta gainera, aztertzen den prozesu autonomikoa eta politikoa oso konplexua da. Sintesi honetan, nire ekarpen pertsonala noiz edo noiz zenbait *sententias et colores* gehitzea izan da. Baina erabilgarri izateko helburua duen testu honetan, esan behar dut hau irakurtzeak ez duela kentzen Idoia Estornésen jatorrizko lana ere irakurtzea. Nahiko nuke testu hau irakurtzeak Euskal Herriko historia autonomikoan interesa dutenak bultzatzea jatorrizko iturrira jotzera eta hura

erabiltzera. Ondo legoke elkarteak hori erraztea, Idoia Estornésen lana berrargitaratuz, hori posible balitz.

Nolanahi ere, gogoan izan behar dugu monografia eta artikulua askotan jorratu dela II. Errepublikaren garaiko euskal estatutismoaren historia, Idoia Estornésen bi lan horiek argitaratu aurretik eta ondoren. Egile batzuek, hala nola Castellsek, Tamayok, Salaberriak eta De la Granjak, estatutuak landu zituzten, oro har; beste batzuek, berriz, gaia ikuspegi probintzialetik aztertu zuten; esaterako, Jimeno Juríok, Arbeloak eta Santiago de Pablok⁵. Izan ere, sintesi honen xede zehatzaren muga EI-SEVek lehenbiziko euskal autonomia-estatutua sortzeko prozesuan izan zuen lotura eta eginkizuna bada ere, beste bi testu sortu ziren estatutu horretatik, eta, batez ere, kontuan hartu behar da Madrilgo Gorteek bi proiektu ofizial aztertu zituztela: Batzordeen Estatutua (1932) eta 1936an aurrera atera zena, oso desberdina. Hau da, II. Errepublikan badago historia estatutarioa, EI-SEVen barruan egindakotik harago.

2. Aurrekariak: autogobernua EI-SEVeko kongresuetan

Euskal Herrian, ikuspegi ugari zeuden Euskal Herria Estatuan txertatzeko moduari buruz. Aniztasun horretaz ohartzeak eragin zuen, hain zuzen ere, Eusko Ikaskuntzak zuhurtziaz jokatzeko arazo autonomikoa planteatzeko orduan. Izan ere, zatiketa-elementua izan zitekeen gai hori, ideia politiko desberdinak zituzten bazkideen artean. Autokontrol hori hautematen da kongresuetarako hautatutako gaietan. Erakundearen ekitaldi enblematikoak ziren kongresuak; izan ere, ekitaldi horiek aldizka egingo zirela bermatzeko sortu zen erakundea. Hain zuzen ere, kongresuetan, erregenerazionismo nazionalarekin lotutako gaiak landu ziren, irakaskuntza, batez ere, baina oinarritzko adostasunak zalantzan jarriko ez zirela zainduta. Hori ondorioztu daiteke 1936ra arte egindako sei kongresuetako enuntziatuetatik: irakaskuntza eta gai ekonomiko-sozialak (Iruñea, 1920), hizkuntza eta irakaskuntza (Gernika, 1922), euskal arte herrikoia (Bergara, 1930), Medikuntza eta Natura Zientziak (Bilbo, 1934) eta euskal historia (Lizarran egitekoa zen, 1936ko irailean)⁶.

Kongresuetan, ordea, autogobernuaren gaia aztertzeko kezka hor egon zen beti, Eusko Ikaskuntzaren sorreratik. Normala zen.

Euskal gizartearen zati bat, 45 urtetik gorako pertsonak hain zuzen ere, foruen amaiera bizi izan zuten, Cánovasek 1876an Foruak abolitzeko Legea aldarrikatu zuenean. Gertaera goibel horren oihartzuna hurrengo bi belaunaldietan sumatu zen. Data horretatik aurrera zabaldu zen mingostasunak eta ezkortasunak askorengan eragin zuten. Bestalde, ez zen irtenbide argirik ikusten gai nagusirako, nahiz eta aldaketa politikoek Euskal Herriaren erreakzioa eta susperraldi arina ahalbidetu zuten, Diputazioen Mezuan (1917) nabarmendu bezala. Nafarroa eta Arabari eskua luzatu zieten, probintzia horietan mugimendua geldiarazi egin baitzuten bai ekonomia-itunaren statu quoaren alde zeuden arabarrek bai 1841eko Lege Itunduenen ondorioz sortutako erregimenarekin pozik zeuden nafarrek.

Testuinguru horretan, normala da norbaitek gai hori ateratzea. Oruetak⁷, hain zuzen ere, Iruñean 1920an egin behar zen EI-SEVen kongresua prestatzeko batzarrean, Gorteetan gertatzen ari zen prozesua aipatuz, autonomiaren auziari lehentasuna emateko eskatu zuen. Parlamentuko batzorde txostengilean, euskal ordezkariak 1839ko legea eta hura osatzeko arauak derogatzeko eskatu zuten. Baina, ordurako, Euskal Herriko koiuntura aldatzen ari zen, eta Bizkaian, foruen aldeko gehiengoak aurre egin behar zion Liga Monarkiko boteretsuaren eta Prietoren sozialisten arteko aliantzari.

3. Autonomiaren gaiari buruzko huts egindako kongresua (1924)

Hala eta guztiz ere, foruak eta autonomia bizitza publikoko gaiak ziren, eta Eusko Ikaskuntzak bere egin zituen, erabat. Erakundeak Gasteizen 1924an egitekoa zen III. Kongresuan gai hori lantzeko asmoa izan zuen.

Azter dezagun huts egindako gertakari horren prestatze-lana, autonomiak kongresu-gaiaren maila lortu izango baitzuen, aurrera ateraz gero. 1922ko otsailaren 3ko Batzorde Iraunkorrek hau adostu zuen: “Elorza, Orueta eta Landeta⁸ jaunek eta Politika eta Gizarte Zientzien Saileko bokalek osatutako batzorde batek aztertu dezala autonomiari buruzko kongresu-proiektua 1924rako. Kongresu horren berri Gernikako lanak amaitu ostean emango da”. Eta hain zuzen ere, Gernikako Kongresuaren baitan, hurrengo iragarri zen, aipatu berri dugun gaia landuko zela adierazita.

Oruetak autonomiari buruzko kongresuaren zirriborroa egin zuen. Gaiak izaera teknikoa izateko asmoz landu zuen zirriborroa Oruetak, eta Romanonesek izendatutako parlamentuz kanpoko batzordeak Gorteetan aurkeztutako Estatutu Erregionalaren Legea hartu zuen oinarritzat. Arau horrek alde on hauek zituen: gobernu-proiektu bat zela eta jada artikulatuta zegoela. Baina bazituen eragozpenak ere; esaterako, ez zuen foru-aldundien ahalmen itungilea onartzen. Landetak eta Chalbaudek nahiago zuten konpromiso handiagoko zirriborro zehatzago bat egitea. Alde horretatik, pentsatu zuten egokiagoa zela parlamentuz kanpoko batzorde horretako euskal azpibatzerde txostengileak prestatutako testua. Kontua da ordura arte gobernu zentralak eta Gorteen ez zituztela aintzat hartu Euskal Herriaren eskaerak, eta azterketaren abiapuntuak autonomiari gutxieneko edukia ematea behar zuen izan. Halaber, komeni zen Nafarroa azterketan sartzea. Eta azkenik, oso erakunde esanguratsu batzuetarako, hala nola unibertsitatetako eta justizia-administrazioarako, zenbait eskumenen erabilera mankomunatuaren alde egiten zuten.

Azkenean, Batzorde Iraunkorrak batera eman zitezkeen zerbitzuei buruzko azterketa egiteko lana jarri zion 1924ko Kongresuari. Nafarroako kideei txostenaren oinarritzat balio zezakeen proposamen bat aurkezteko eskatu zieten.

1922ko irailaren 17an, Gernikan, hurrengo kongresurako zirriborroa irakurri zen, gaiak eta gai bakoitzaren garapen-ildoak adierazita. Zirriborro horrek ondo islatzen du nola zegoen oraindik Euskal Herrian autonomiaren kontzeptuaren eraketa. Udalerrien biltzar batek probintzia bakoitzeko barne-konstituzioa ezarriko zuen. Konstituzio horrek batzarrak, foru-aldundiak eta erakunde horien eskumenak arautuko zituen, udalekiko eta udal-erregimenarekiko harremana barne. Beste arlo batzuek ere arautuko zituen, hala nola irakaskuntza, obra publikoak, hiri-, industria- eta nekazaritza-aberastasuna, osasungintza, ordena publikoa, ogasun probintziala, probintzia arteko zerbitzuak –hala balegokio–, zuzenbide sozial eta pribatua, eta justiziaren administrazioa. Halaber, Estatuari ordaindu beharreko kupoa zehazteko aplikatu zitezkeen proportzionaltasun-oinarri automatikoa ere arautuko zuen.

Zirriborroan, Nafarroari tratamendu espezifiko emateko kezka agerikoa da, eta horretarako, Batzorde Iraunkorreko kide

nafarrek osatutako batzorde bat izendatzea proposatzen da. Xede horrekin, kide horiek harremanetan jarriko lirarteke Foru Diputazioarekin, probintziarako autogobernu-proiektu bat egiteko. Batzorde Iraunkorreko sei kide nafarrek, ideologia karlista, jaimista edo nazionalistakoak, testu labur bat prestatu zuten, eta 1922ko urrian onetsi zen Kongresurako behin betiko programan sartu zen. Testu horretan, 1841ko Legearen ondorioz sortutako erregimenari eusten zioten, eta aldi berean, beste hiru probintziekin baterako etorkizuneko autogobernua aztertzea onartzen zuten.

Proiektua alde batera utzi behar izan zuten Primo de Riveraren estatu-kolpearen ondoren. Diktadoreak hizkuntzaren eta ikurrinaren aurkako errepresio-neurriak hartu zituen berehala, udalak desegin zituen, etab. Egun haietan, gainera, monarkikoei eta Prietoren aldeko sozialistek Bilbon egindako mitin batean, hotsandi handiz egin zioten uko euskal unibertsitatetako proiektuari –enblematikoa zen proiektu hori EI-SEVentzat–. Hori dela eta, erakundearen bultzada autonomistak atzera egin zuen, ahulduta.

Bestalde, diktadoreak autonomia-memorial bat egiteko eskatu zien euskal foru-aldundiei, eta gertaera horrek ere EI-SEVen kongresu-ekimena desitxuratzeko aldera egin zuen. Gipuzkoak berehala erantzun zuen, eta beste bi foru-aldundiak testu horretan oinarritu ziren. Gipuzkoako Foru Aldundiko testua zolitasun handiko lana izan zen, eta, jakina, EI-SEVen ildoetatik kanpo joan zen. Gipuzkoako memorian badago urte batzuk geroago berreskuratuko zen ideia emankor bat: hiru probintziek ezaugarri bereziko eskualde natural bat osatzen dutela. Baina testuaren erretorikan, probintzia zen ardatza, eta uko egin zen eskualdez gaindikoko entitate bat sortzearen aldeko oinarri nazionalitariorik emateari. Ez ziren garai haietan baztertzekoak ziren terminoak erabili, hala nola “vasco”, “pueblo vasco”, “Vasconia” (Baskonia), “Euskal Herria”. Autonomiaren edukiaren ikuspegitik, ordea, ez dago atzerakadarik foru-aldundiek 1917an gobernuari bidalitako mezuko proposamenarekiko. Hau da, bi aukera hauek proposatzen ditu: batetik, foruen berrezarpena –foru-aldundien helburuak guztiz beteko lituzkeen aukera horrek, eta berreskuratze-metodo bat ere adierazten da–, edo bestetik, hamaika arlotan ahalmena izango lukeen eskualde-erakunde bat sortzea. Memorian, Nafarroa aintzat hartzen da, hiru foru-aldundiek erresuma zaharrarekin erakunde-konbergentzia egin

nahi dutela azpimarratzen baita. Arabako Foru Aldundiak memoria onartu zuen. Baina Bizkaian ez zuten onartu –José Félix Lequericak muturreko adierazpen garratz bat egin zuen–.

1924rako aurreikusitako autonomiari buruzko kongresua, beraz, etenda geratu zen, eta Bizkaiko Foru Aldundiak, gainera, Jaureria Eusko Ikaskuntzatik atera zuen. Bizkaiko Liga Monarkikoko ordezkariak eraso egin zioten erakundeari, eta Elorzaren kontra jardun zuten, batik bat. EI-SEVek zenbaiten defentsari esker iraun zuen bizirik. Zaragüeta filosofoa izan zen horietako bat. Bestalde, oso kaltegarriak izan ziren Iruñeko eta Gasteizko gotzainen erasoak, honako hauek leporatu baitzizkioten Eusko Ikaskuntzari: neutralismo erlijiosoz jokatzeko, Elizaren irakasletzako diziplinatik aldentzea eta Peñafloredaren figura goraiatzeko –zalantza ortodoxiako pertsona zen gotzaintzat–. Ezinbesteko atzeragite horren ondoren, EI-SEV 1927an berraktibatu zen, udako ikastaroen bidez. Ikastaroek aukera eman zuten belaunaldi berri batekoak erakartzeko eta hizkuntza sustatzearekin lotutako jarduerak sartzeko.

4. EI-SEVek autonomia-ekimena berreskuratu. Pertsona ospetsuen txostena. Hasierako kontsulta eta erantzunak

Diktaduraren krisia hastean, normala zen autonomiaren gaia berriz plazaratzea; izan ere, lehentasunezko gaia zen Primo de Rivera jeneralak boterea bereganatu zuenean (1923). Erakundean, euskal iritzia arakatzeko gogo sortu zen, itxuraz lokartua zen iritzi hori. Gogo hori are handiagoa zen, foru-aldundien eta udalen berritze autoritarioaren ostean. Batzorde Iraunkorrak, eskolan elebitasuna aldarrikatzeko lanean ari zenak, Eusko Ikaskuntzari zegokion erantzukizuna hartu zuen bere gain 1930eko uztailaren 29an. Landetak eta Chalbaudek adierazi zuten hurrengo kongresuan –Bergaran egitekoa zen– autonomiaren gaia jorratu behar zela, lau hitzaldiren bidez (hitzaldi bat probintzia bakoitzeko). Basterrecheak, berriz, alderdien artean adostutako estatutu bat sustatzeko beharra aipatu zuen zuzen-zuzenean. Autonomiaren Batzorde bat izendatu zuten, aipatutako hiru pertsona horiek eta Elorzak eta Oruetak osatua. Batzorde horretan sortu zen ideologia desberdinetako 200 pertsona ospetsuri –Arabako 20, Nafarroako 39, Gipuzkoako 31, bat Lapurdikoa eta Bizkaiko 62 [sic]– kontsulta egiteko ideia, aurretiko edo oinarritzko gai hauei erantzuteko eskatuta:

1. Alde batera utziko dira honako hauekin lotutako gaiak: erregimen monarkikoa ala errepublikanoa, eskuineko edo ezkerreko printzipioak, eta euskal subiranotasunarekin lotutako arazo juridikoak zein historikoak. Tesi partikularrak direnez, Batzordeak ez ditu aurretik juzgatu edo konprometitu nahi.
2. Euskal nortasuna berretsiko da, batasun etniko eta espirituala den aldetik, eta haren hizkuntza zaharra babestuko da, hizkuntza koofizial gisa.
3. Organismoak, araubidea eta funtzioak, ahal den neurrian, tradizionalak izango dira, gaur egungo garaietara egokitzeko behar diren aldaketak eginda, gure administrazio publikoaren eraginkortasun eta ekonomia handiena lortze aldera. Behar horien artean, euskal eskualde historikoen federazio bat sortzearen beharra dago, bakoitzaren barne-autonomiari kalterik egin gabe.

Testu horrek zenbait muga jartzen zituen, agerikoa da hori, baina zenbait tesi nazionalitario erabakigarri aipatzen zituen. Batik bat, autonomia-eredu forala, probintziala, proposatzen zuten, eta erakunde politiko berri bat eratzea iradokitzen zuten, euskal federazio bat.

Berez, zaila zen jaso ziren erantzun heterogeneo guztiak ordenatzea, denetatik baitzegoen. Eskuinari dagokionez, dinastiaren aldeko monarkikoak, horrelako proposamenekin haserretutako batzuk kenduta, foruak berrezartzearen alde zeuden, eskualde-mailan gauzatu zitekeen eskumen osagarriren batekin batera. Dinastiaren kontrakoen iritzi ugarietan, karlisten zatiketaren eta ahultasunaren eragina zen nagusi. Integristen artean, dinastiaren aldekoek adierazitako planteamenduaren antzekoa zen nagusi, eskualdekatzearena kenduta. Mellisten jarrera kontzesiboagoa zen, eta jaimistek, berriz, eskualdetasun sakonago baten alde egiten zuten, Foru Aldundien Mezuan adierazitako bidetik. Hau da, lehenik eta behin, nahiago zen foruak berrezartzearen aldeko aukera, eta hori ezean, eskualde-erakunde autonomiko bat eratzearen aldekoa, konponbide iragankor gisa.

Euskal nazionalismoan, barne-zatiketak zirela eta, geraldiko eta pasibotasuneko unea zen aldarrikapen autonomikoaren arloan, Aberri korrontekoak kenduta. Erantzun zutenen artean, ez zen doktrina uniformerik sumatu. Honako hauek proposatu zituzten besteak beste: foruak berrezartzea (Ángel de Zabala); lurraldeen independentzia, geroago konfederazio batean bat

egiteko (Ceferino de Jemein); edo foruzaletasun probintziala gainditzea, lau lurraldeen autonomia lortzen ahalegintzeko, Nafarroa sartuta eta banantze-maniobrak eragotzita. Halaber, autogobernua ere defendatu zuten batzuek, ahalik eskumen gehien izanda (José Eizaguirre). Irujok, berriz, ekimena gehiegizko presaz egiten ari zirela uste zuen, eta nahiago zuen EI-SEVen ez-ohiko kongresu bat egitea, Euskal Herriko sentsibilitate politiko guztietara irekia. Eta bere etengabeko kezka existentzialarekin bat, aldarrikatzen zuen beharrezkoa zela Nafarroa alde batera ez uztea.

Harrigarria bada ere, foruzaleak aurkituko ditugu berriz errepublikanoen artean. Prietok ere aipatu zuen espiritu forala. Nabarmenagoa da baterako autonomiarekin fidatzen ez diren beste batzuetan. Alde horretatik, foru-erakundeak identitate probintzialaren defentsaren bermetzat hartzen zituzten (Martínez de Aragón, Otalora, Madinaveitia). Fatrásek soilik egin zuen botere politiko propioa eskualde autonomo gisa handitzearen alde.

5. Bergarako txostena

Bergarako Kongresuaren amaieran –hori izan zen izaera zibiko-erlijiosoko erritu tradizionala betez egin zen azkena–, bertaratutakoek **Autonomiari buruzko txostenaren** irakurketa entzun ahal izan zuten, Landeta, Chalbaud, Elorza Orueta eta Basterrecheak 1930eko ekainaren 29an izenpetu zutena. Txostena egin zutenek askatasun handiz jokatu zuten pertsona ospetsuek emandako iritziekiko. Hiru akordiorekin batera aurkeztu zuten txostena, eta horietako batean Eusko Ikaskuntzak autonomia-estatutuaren aurreproiektua egiteko helburuari eutsiko ziola adierazi zen.

Kontzeptu juridiko eta instituzionalen aldetik, txostena sormen handikoa da, eta erabateko eragina izan zuen estatutua egiteko fasean. Merezi du txostenaren edukiari erreparatzeak.

Txostenaren egileek ez zituzten lurraldearen iragana eta askatasunak alde batera utzi, baina beren garaiko egoeran kokatu ziren. Erakunde haien eduki teoriko-praktikoa ardatzat hartu nahi izan zuten, “Euskal Herrirako konstituzio foraleko eta askatasun handiagoko oinarri orokor batzuen azterketa” prestatzeko. Alderdi-ikuspegietatik aldendu ziren eta foru-erakundeetan jarri zuten arreta, haien berrezarpenean “eta

Estatu zentralarekiko edo Penintsulako pertsona ospetsuekiko harremanetan, ezartzen diren hipotesi konstituzionalen arabera. Eta, horren ondorioz, Estatuari esleitu behar zaion eta lurraldeari egokitu beharko zaion ekintza-esparrua bereiztea”.

Bigarren gaiari dagokionez, ondorio zabalagoak atera zitezkeen, honako hau adierazi baitzuten: “Euskal **nortasuna berretsiko da**, batasun etniko eta espiritualaren aldetik, eta haren hizkuntza zaharra babestuko da, hizkuntza koofizial gisa”. Batzordearen ustez, tesi hori begi-bistakoa zen, lau lurraldeetan kokatutako euskal herriak herritzat hartzeko identitate-elementuak baititu, bai eta nortasun espiritual ere, hizkuntzan eta kulturen adierazten dena. Euskal nortasun petoa dago, dibertsitate historikoaren gainetik.

Hirugarren gaiari dagokionez, txostengileek ulertu zuten kontsultatutako pertsona ospetsuek onartzen zutela, oro har, **foru-erakundeak gaur egungo egoerara eguneratuta berreskuratzea**, baina ez zeudela hain ados foru-tradizioa errespetatuko eta “historiaren obra” perfektzionatuko zuten **euskal lurraldeen arteko federazioaren planteamenduarekin**. Azpimarratu zuten iraganean erakunde txikien multzoak eratzeke joera zegoela (kofradiak, kontzejuak, merindadeak, probintziak, Konferentziak, Koroarekiko integrazioa...). Eta, hain zuzen, euskal federazioa sortzearen irtenbidea izango litzateke “pluralitate historikoaren antitesia gainditzeko bidea, funtsezko batasun etniko eta espiritualaren bidez, eta gizarte-eboluzioa perfektzionatuko litzateke, euskal eskualdeen banakotasunak guztiz errespetatuta”.

Batzordearen ustez, iritsia zen euskal autogobernuarekin lotutako kontzeptu nagusiak argitzeko eta zehazteko unea. Izan ere, esate baterako, foruak berrezarrit gero, Euskal Herriaren ahalmen konstituziogilea berreskuratuko litzateke, eta horrekin batera, foruak eraldatu eta eguneratzekoa, eta euskal biltzarrek ahalmen zabalak izango lituzkete, foru-aldundiek 1917ko mezuan aldarrikatutakoen parekoak.

Beraz, egokia da definizioak adieraztea eta honako hauek bereiztea: jatorrizko foruen berrezarpena, 1841ean eta 1876an sortutako erregimena, eta autonomia. Gehitu horri guztiari euskal federazioaren definizio berritzailea. Agerikoa da Eusko Ikaskuntzak ekarpen teoriko garrantzitsuak egin zituela euskal zuzenbide publikoaren arloan. **Foruen berrezarpenak** honako hauek dakartza berekin:

“Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiari beren askatasun historikoa eta foruen bidez moldatutako subiranotasuna itzultzea. Horren arabera, probintzia horiek beren konstituzioa, barne-araubidea eta – funtzionamendua finkatuko dituzte, bai eta harremanetarako araubidea ere. Berekin dakar, halaber, euskal foruak abolitzeko legeak baliogabetzea, eta horren aurreko legedia berrezartzea. Hau da, ulertzen dugu, tradizioa eta gure lotura historikoak kontuan hartuta, **euskal botere konstituziogile bat** izango litzatekeela, edo **izan ziren eskualde-biltzarren bezainbeste botere, elkarren artean berdinak izango zirenak, foruak kentzeko lehenbiziko legearen aurreko egoera eta legediari eusteko ahalmena izanda, edo horiek berez eraldatzekoa ere, halakorik askatasunez adostuz gero”.**

Foruen bigarren berrezarpena –ulertu behar da Cánovas del Castillok 1878an hiru probintzietan ezarritako kontzertu-erregimenaz edo 1841eko Nafarroako Lege Itunduaz ari direla– honako hau da:

“euskal nortasunaren eta haren adierazpen historikoen jarraitutasuna; askatasun eta subiranotasun tradizional haiek edukitzea, Euskal Herriari kendu zitzaizkion foru-erakunde bidez; **gaur egungo gure titulua** honako hau izanik: **aldebakarreko abolizioaren bidez egindako bidegabekeria konpontzea** (neurri batean edo bestean adierazitako itunek erakunde horiek bermatzen baitzituzten), euskal batzarren onespenez gabe egin zelako, neurri horren aurkako protestak behin eta berriz eginda ere”.

Iraganeko oztopoei aurrea hartzeko honako hau adierazi zuen Batzordeak: “udal-autonomiarik gabe benetako foruen berrezarpena ez dagoela bene-benetan esan badaiteke ere, ezin (da esan) berrezarpen hori udal-autonomia soilik itzultzea denik”.

Azkenean, une horretan lortu nahi den **autonomia** definitu zuten. Hau da:

“lehen aipatutako askatasun eta eskubide horien arpillatzaren erreparazio partziala, egoera iragankorra sortuko lukeena (...), gaur egungoa baino askatasun

handiagoko erregimena. 1839ko urriaren 25eko 2. artikuluan xedatutako eta aitortutako negoziazio-eskubidea ere bada; izan ere, lege horren 1. artikuluan, foruak berretsi ziren, monarkiaren batasun konstituzionalari kalterik egin gabe, eta gure arbasoek «foru-konponketa» zeritzotenerako eskubidea aitortu zuen, baina konponketa hori ez zen burutu, eta lege horren bidez, Bergarako Hitzarmena bera bete gabe geratu zen (...).«Autonomia» hura ez da «Berrezarpen» hau bezalakoa, ahalmen aske, subirano eta tradizionalaren erreforma, konstituzio orokor baten (orduan, 1837koa) printzipioekin bateragarri egin behar izatearen muga baitu, halaxe ezartzen baitute lege-testuak berak eta gobernuaren interpretazioak”.

Autonomia deiturikoa subsidiarioki eskatu behar dela eta ahalik eta zabalena eta Espainiako estatuaren batasunarekiko ahalik bateragarriena izan behar duela aldarrikatzean, adierazten da foruak berrezartzearen aldarrikapena ez dela alde batera utzi behar. Halaber, adierazten da ez diola udal-autonomiari eragin behar. Udal-autonomia da, hain zuzen, euskal autogobernu ororen gangaren giltzarria.

Eta laugarren eta azken kontzeptua barne-egituraketarena izango litzateke, **euskal federazioa**, orainaren beharretan oinarritzen zena. Aldarrikapen hori lotuta dago...

“... gure eskubideen aldarrikapen partzialarekin. Batzordearen ustez, aldarrikapen hori lau eskualde senideentzat izan behar da, haien oinarri biologiko-historiko-filosofikoa berdina delako; oinarri hori dela eta, 1839ko urriaren 25eko aipatutako lege horren 2. artikuluan jasotako negoziazio-eskubideari helduko diogu; eskualdeok batuta jardun behar dute bai ordezkaritzan bai kudeaketan, eskubide komun hori lortzeko, lege beraren bidez abolitu baitziren Arabako, Gipuzkoako, Nafarroako eta Bizkaiko foruak. Hauxe izan beharko litzateke gure leloa: «Denok elkarrekin, eskubide bera lortzeko»”.

Federazioa “Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaia eskualde senideen artean lotura handiagoa izatearen beharrari” erantzuteko da. Interesen erkidegoa dago, eta komeni da eskualdeen zerbitzu komunak koordinatzea, foru-espirituari

eutsita eta bakoitzaren nortasuna bermatuta. Batzuen ustez, oinarria “Konferentzia” tradizionaletan bilatu behar zen, eta beste batzuk, berriz, erakunde komun eta iraunkor baten alde egin zuten, “Euskal-nafar Anaitasun” moduko zerbit. Euskal lurralde-biltzarrek erabaki beharko zuten, eta denek erabaki horiek onartuko zituzten.

Txostengileek foruen berrezarpenak ekarriko zuen berezko erakunde-eguneraketari buruzko gaiak nabarmendu zituzten. Ez da ahaztu behar 1876an desagindako Batzarretara udalak joaten zirela, berreskuratutako egiturak homogeneousatu behar zirela, eta, batez ere, lau probintzietarako organo komunari edo komunei buruz hausnartu behar zela. Erantzun askotan nabarmendutako mesfidantzak gainditzeko, zuhurtzia handiz jokatu beharko zen, probintzia bakoitzaren nortasuna errespetatuta. Eta, horregatik, Euskal Herriaren iritzari buruz galdetzen jarraitu behar zen.

Txostena amaitzeko, euskal estatutuaren aurreproiektua idazteko iradokitzen zen. Hain zuzen ere, lan hori Autonomiaren Batzordearen esku uztea proposatu zen, eta horretarako, batzordekideen kopurua handitzea, lau probintzietako beste kide batzuekin, Batzorde Iraunkorrekoak zein kanpokoak.

Batzorde Iraunkorrak txostenaren testua guztiz onartu zuen, Landetaren eta Zaragüetaren erreparoeekin, uste baitzuten ez zegokiola Eusko Ikaskuntzari ez txostena idaztea ez estatutua prestatzea. Baina Batzordeak erabaki zuen lan hori elkarrekin egin beharreko kultura-lanaren barruan sartzen zela. Eta bazen elkarrekin lana foraltasunaren eduki teoriko-praktikoa aztertzea eta foraltasunaren arazo historikoak eta unean-uneak bereiztea.

“Azterketa horiek foruen berrezarpena edo 1839ko urriaren 25eko Legearen 2. artikularen aplikazioa oinarritzat hartuta bideratu behar dira, artikulua horrek Araba, Gipuzkoa, Bizkaia eta Nafarroarako xedatzen eta aitortzen duen negoziazio-eskubidearekin bat. Nafarroari dagokionez, horretarako, 1841eko abuztuaren 16ko Lege berrikusi beharko litzateke”.

Batzorde Iraunkorraren iritziz, Autonomiaren Batzordeak bere lana jarraitu behar zuen, Zaragüeta eta Echegaray gehituta, bai eta Batzordeak izendatutako beste batzuk gehituta ere.

6. Diktaduraren krisia. Autonomia Batzordea handiagotzea, azpibatzen eta jarduteko modua

Bergaran autonomiari buruzko txostena aurkeztu zen garaian, Euskal Herriaren barneko eta kanpoko esparru politikoa bizkor aldatzen ari zen. Espainiako errepublikanoen eta Kataluniako ezkerrearen konfluentziak Katalunia politikoki aitortzeko konpromisoa hartu zuen Donostiako Itunean, eta Kataluniarentzat estatutu bat prestatzeko, gerora eratuko ziren Gorteetan aztertuko zena. Bide bat ireki zen Galizia eta Euskal Herriako ere, baina ez hain argia. 1930eko amaieran, Estatuko krisi politikoa areagotu zen, eta Euskal Herrian, euskal familia politikoak berrelkartu ziren: nazionalistak –sektore horretan Eusko Abertzale Ekintza-Acción Nacionalista Vasca (EAE-ANV) sortu zen–, jaimistak eta mellistak. Errepublikanoek auzi foral eta autonomikoarekiko inplikaziorik eza leporatu zioten EI-SEVi, eta gai hori Kongresuetan baztertu izana.

Aznar almirantearen gobernuaren liberalizazio-neurriak berandu iritsi ziren, gizartea jada mobilizatu egin baitzen erregimenaren kontra, aldaketa politiko sakonagoa lortu nahian. Baina autonomiari dagokionez, nabarmendu beharra dago gobernuak jarrera aldatu egin zuela Kataluniaren autogobernuarekiko eta, agian, Euskal Herriaren autogobernuarekiko ere. 1931ko otsaileko adierazpenean, honako hau eskaini zuen:

“Gorteetan proiektu bat aurkezte. Txosten horretan, funtzioak zehazteko, Antonio Maura jaunaren presidentetzapean parlamentuz kanpoko batzordeak 1919an adierazitako txostena hartuko litzateke gutxieneko oinarritzat, eta eskualdeari autonomia osoa emango litzaioke esleitzen zaizkion funtzioak egiteko. Hala, bikoiztasunek eragindako kostuak eta nahasmenak eragotziko lirateke. Gobernuak, halaber, proiektu bat aurkezte eskaintzen du, probintzia batek edo batzuek eskualdea eratu ahal izateko baldintzak eta bermeak finkatzeko, bai eta zer eskumen eman ahal izango zaizkion finkatzeko ere”.

Nahasmen politiko orokorreko egoeran, EI-SEVek bultzadari eutsi zion eta Autonomiaren Batzordeak bere lan isila egiten jarraitu zuen, autogobernuaren arazoak aztertuz. Batzordea

handitzeko beharra zegoen, eta horretarako, 20 kideko zerrenda egin zen eta pertsona horiei parte hartzeko gonbidapena egin zitzaien. Besteak beste, honako hauek zeuden zerrendan: Manuel Chabaud, Ramón de Madariaga, Francisco de Basterrechea eta Adolfo González de Careaga (Bizkaia); José Gabriel de Guinea, Luis M. de Uriarte, José de Otalora eta José María Díaz de Mendiivil (Araba); Julián Elorza, Ladislao de Zabala, Sebastián Machimbarrena, José de Orueta eta Bonifacio de Echegaray (Gipuzkoa); eta Joaquín Beunza, Santiago Cunchillos, Luis Oroz, Rafael Aizpún eta Serapio Huici (Nafarroa).

1931ko urtarrilaren 4an, Autonomiaren Batzordeak honako erabaki hauek hartu zituen: azpibatzerde probintzialak sortzea, federazioaren gaia aztertzea, foruen aurretiko berrezarpena eta egokitzapena oinarritzat hartuta, eta, bitxia bada ere, XIX. mendeko krisi forala aztertzea. Izan ere, autonomia euskal nortasunaren premisa oinarritzeko, beharrezkoa zen hura aztertzea eta definitzea, eta horregatik sortu zen estatutua idatzi behar zutenek kontuan hartu beharreko zenbait alderdi aztertzeko premia; esate baterako, esan berri dugun bezala, aurreko mendeko krisi foralaren nondik norakoak, euskal zuzenbidearen adarren ideia zehatzagoa eskuratzea, eta euskal kulturako elementuak sistematizatzea. Hiru sail arduratuko ziren intereseko hiru gai horiek aztertzeaz, eta beste bat (laugarrena) ekonomia aztertzeaz arduratuko zen.

Aipatu ditugun azpibatzerde probintzialak Autonomiaren Batzordeko kideek osatuko zituzten, lurralde bakoitzekoak, bai eta egokitze jotako pertsona batzuek ere, esparru berekoak. Azpibatzerdeen lana bi puntu zehatz hauei erantzutea izango zen: nola “zeuden eratuta Arabako, Gipuzkoako, Nafarroako eta Bizkaiko ordezkari-organismo foralak 1837an” —hau da, foruak abolitu aurretik—, eta nola “eratu zitezkeen gaur egun, aurrekari historikoak eta gaur egungo errealitatea kontuan hartuta”.

Egun batzuk geroago, lau azpibatzerdeen osatutako batzordea behin betiko eratuta geratu zen. Lehenago aipatu ditugun pertsonen osatu zuten batzordea, aldaketa batzuekin. Araban, Julián Echeniquek ere parte hartu zuen, eta azpibatzerdearen arduraduna **José Gabriel de Guinea** izan zen. Gipuzkoan, Víctor Artolak Sebastián Machimbarrena ordeztu zuen. Azpibatzerdearen arduraduna **Julián Elorza** izan zen. Nafarroan, Huicik ez zuen parte hartu, eta Miguel Gortari sartu

zen azpibatzerdean. Foru Aldundiko idazkari **Luis Oroz** arduratu zen taldearen koordinazioaz. Bizkaian, José Ignacio de Arana sartu zen azpibatzerdean, eta **Ramón de Madariaga** izan zen arduraduna. Azpibatzerdeen eskumena zuten honako hauei kontsultatzeko —eta azpibatzerdean integratzeko—:

“Eusko Ikaskuntzak lortu nahi dituen helburuen alde ekarpen eraginkorra eta emankorra egin dezaketen probintziako pertsona ospetsuei, pertsona horien zaletasunak, ikasketen espezialitateak edo lanbideak, gizarte-ordezkaritza, historia publiko edo korporatiboa, edo iritzi-sektoreetan duten posizio nabarmena direla eta”.

Bizkaiko azpibatzerdeak eraginkortasunez egin zuen lan otsailean eta martxoan. Zenbait alorretan nabarmentzen ziren Jaurerriko 20 pertsona ospetsuren parte-hartzea izan zuen, baina ez dakigu zer neurritan parte hartu zuten. Bizkaiko talde sendoak honako hauei buruzko proposamenak egin zituen: Jaurerriaren iragan foralaren azterketa, batzarren eta foru-aldundien egungo eguneraketa, eta erakunde komunaren diseinua —Eusko Kontseilu Nagusia, osaera konfederala— .Nabarmendu beharra dago etorkizuneko estatutuan txertatu beharko litzatekeen aurretiko adierazpena:

“Egunen batean Espainiako Gorteek onetsiko duten Euskal Autonomiaren Estatutuan edo Legean, honako adierazpen hau sartzea nahi dugu, 1. artikuluko gisa: «Euskal Herria, gaur egungo Araba, Gipuzkoa, Bizkaia eta Nafarroa probintziek osatzen dutena, nortasun politiko propioa duen entitate natural eta juridikoa da, eta, horrenbestez, Espainiako estatuaren barruan organismo autonomoa eratzeko eta hura bere kabuz gobernatzeko eskubidea aitortzen zaio. Espainiako estatuarekin antolatuta egongo da, harremanetarako adosten diren legeekin bat etorriz. Probintzia horietako bakoitzak, berriz, autonomia izango du Euskal Herriko batasunaren barruan»”.

Oso gutxi dakigu Gipuzkoako azpibatzerdearen lanari buruz. Nafarroako eta Arabako azpibatzerdeen, agian, ez zuten bilerarik ere egin.

Bestalde, Bizkaiko azpibatzerdea lanean ari zela, udalak berritzeko hauteskunde-kanpaina abiatu zen. Diktaduran zazpi

urtez atzera eginda egon ondoren, familia politikoez erabakiak hartu behar zituzten beren antolaketari eta hautagai-zerrendak aurkezteari buruz. Sozialistek eta errepublikanoek, talde nazionalistek, eta monarkikoez (dinastiaren aldekoek zein kontrakoek) akordioak egin zituzten eta beren programak egokitu zituzten lehia horretarako. Azpimarratu beharra dago erregimenaren forma zegoela jokoan, ea monarkiak jarraitu behar zuen ala errepublika bat aldarrikatu behar zen. Autonomiaren gaia ez zen aipatu ere egin.

7. Udal-hauteskundeak, II. Errepublikaren aldarrikapena, eta elkarren kontrako jarrerak, Euskal Herriko erregimen iragankorraren gaiaren harira

Euskal Herrian, monarkia babesten zuten indarrek irabazi zituzten udal-hauteskundeak. Bilbon eta Donostian soilik izan zen Estatuko ezkerrearen, eskuinaren eta nazionalismoaren arteko triangulazioa. Errepublikanoek ordezkartzaren % 15 baino gutxiago lortu zuten. Baina monarkiak porrot egin zuen Estatuan –Eibarrek aurrea hartu zuen–, eta une horretatik aurrera, Euskal Herrian aplikatu behar zen erregimen iragankorra izan zen kezka nagusia, Katalunian proposatu zen errepublika katalan konfederatuaren ildoari jarraituz.

Batetik, Euzko Alderdi Jeltzaleak (EAJ-PNV) babestutako erregimen iragankorra zegoen, metodo tradizionalan oinarritua: euskal errepublika berri bat, baina udal-oinarrikoa. Errepublikako arduradunek estatutu bat idatziko zuten. Behin-behineko autonomiako aukera organiko horrek legitimazio demokratikoaren abantaila handia zuen, udalak baitziren hauteskundeetatik sortu berri ziren erakunde bakarrak, baina bazegoen eragozpen bat ere: hauteskundeetako emaitzetan eskuinak irabazi izana. Estatuko agintarientzat zaila zen udalen batzorde kudeatzaile baten baliozkotasuna onartzea, zinegotzi gehienek monarkiaren amaieran inplikaziorik izan ez zutela jakinda. Nazionalistek Gernikan udalen bilera egiteko deialdia egin zuten, baina Madrilgo gobernuak indarrez eragotzi zuen ekitaldi hori.

Bestalde EAE-ANV beste proposamen bat egin zuen, errepublikanoen blokearekin lotuta: Euskadi ordezkatzeko organismo bat sortzea, geroago eratuko ziren Gorteetan

onartuko zen estatutua aurrera eramateaz ardura zedin. Hori bai, EAE-ANV eta bloke errepublikanoak lortutako emaitzak zirela eta, organismo horrek legitimotasun demokratiko txikia izango zuen. Hala ere, EAE-ANV bere proposamena justifikatzen zuen, errepublika sortu berrian joera autonomista nagusi zela eta Euskal Herrian aukeratutako ordezkarien foruzetasuna eskasa zela argudiatuz. Madrilen beren ekimenaren aldeko babesa izango zutela uste zuten, baina ez zen hala gertatu. Nolanahi ere, EAE-ANV, presa handiegiz jokotuta, ez zen ohartu ezezko hori Euskal Herriaren gizarte-gehiengoarentzako kanpo-babesa zela.

EAE-ANV bloke errepublikanoarekin ari zen bidea egiten, baina joera hori, ikusi dugunez, guztiz minoritarioa zen Euskal Herrian. Apirilaren 21ean behin-behineko Batzorde Kudeatzaile probintzialak sortu zituzten, bloke errepublikano eta EAE-ANVko kideekin. Errepublikaren izenean, foru-aldundien ardura bereganatu zuten. Katalunian Generalitatea berrezarri zela ikusita (apirilak 27), koadroen alderdi berri eta txikiak aurrera jarraitu zuen organismo kudeatzailea sortzeko ahaleginean, eta hitz ederrak jaso zuen Prietorengandik, Euskal Herriak errepublika leialtasunez babestearen truke. Hori guztia ezerezean gelditu zen. EAJ-PNV alderdiak gobernuarengana hurbiltzeak ere ez zuen eraginik izan. Gobernuak argudiatu zuen ezin zuela Nafarroa sartu lau probintziako estatutu batean.

8. El-SEVengana jotzea, behin-behineko Autonomia-erregimenerako proposamenen porrotaren ondoren. Alkateen Mugimenduaren eta probintzietako Batzorde Kudeatzaileen arteko lehia, autonomia-ekimenaren harira

Bi alderdien estrategiaren porrotak, lau probintziako behin-behineko autonomia-erregimen munizipalista edo errepublikanoa sortzeari dagokionez, beste metodo bat bilatu beharra eragin zuen. Euskal Herrian ez zen egongo behin betiko autonomia-estatutu bat prestatzeko eta aurrera eramateko behin-behineko agintaririk. Alderdiz gaindiko erakunde autonomista bat behar zen, lurraldean autoritate intelektuala eta morala izan beharko zuena. Eta hortxe zegoen El-SEV.

Maiatzeko gertakariak —elizak eta erlijio-eraikinak erre zituzten Estatuko zenbait lekutan— gehiengo katolikoko biztanleriaren sentimenduak mindu zituzten Euskal Herrian, eta eskuinaren eta nazionalismoaren ohiko konfluentzia sustatu zuten. Errepublikak sustatutako laikotze-neurrien aurrean, EAJ-PNV babes-eremua zirudien egoera berriarekin deseroso zeuden eta noraezean zebiltzan eskuindarrentzat. Alderdi horrek babestutako Alkateen Mugimendua erakartze-dinamika horren onurak lortu zituen zuzen-zuzenean. Noski, aipatutako joerak eragina izan zuen autonomiaren gaian, udalentsako gai nagusi zen horretan. Eskuineko alkate eta zinegotzien eta nazionalisten arteko adostasuna foruen berrezarpenen zetzan, eta ez zihotan hortik harago, herrialde-egituraketaren gaia ez baitzegoen batere argi karlistentzat, eta horri erabat uko egiten zioten *Diario de Navarra* egunkariaren inguruneetan. Euskal nazionalismoa soilik zegoen lau probintziak bilduko zituen erakunde-organismo konfederatibo osagarri bat eratzearen alde.

Lurraldeko lau hiriburuetakoa alkate eta zinegotziek erreparoa izan zituzten alkateen mugimenduekin bat egiteko, edo ez zuten horrekin bat egin nahi izan. Hiriburuek lurralde bakoitzean garrantzi handia zuten, erreparo edo ezezko hori eragozpena izan zen alkateen multzoaren autonomia-ekimena aktibatzeke. Errepublikano batzuk probintziako Batzorde Kudeatzaileak gaiaz ardura zitezen saiatu ziren, baina arrakastarik gabe. Ikusi dugunez, EI-SEVen aukerak bide bideragarria zirudien. Maiatzaren 7an, alkateen eta erakunde horren arteko lehen kontaktua izan zen. Hurrengo egunean, idazki hau jaso zen EI-SEVen:

“Euskal udalerri guztien izenean, aho batez adostu zen Eusko Ikaskuntzari eskatzea honako hau erabakitzeke: Donostian hurrengo igandean egingo den bileran, euskal eskualdeen azpibatzen Nafarroako, Gipuzkoako, Arabako eta Bizkaiko estatutuak idatz dezaten erabakitzea, estatutu horiek, elkarren artean artikulatuta, euskal estatutua osa dezaten. Halaber, azpibatzen bakoitzari eskatzea kontsulta-aldi bat irekitzea nork bere eskualdean, eta estatutua idazten lagun dezaketen alderdi politikoei eta pertsona ospetsu guztiei lehenbizi gonbidatzea horretara. Xede horretarako, printzipioz, data hauek finkatu ziren, Eusko Ikaskuntzak maiatzaren 10ean egingo duen bilera abiapuntu hartuta: hamabost eguneko aldia, maiatzaren 24ra arte; data horretarako egin baita eskualde-

biltzarren deialdia, eta hor eskualde-estatutuak kontsultatu eta prestatuko dira.

Eskualde-biltzarrak maiatzaren 24an eginda, Euskal Herriko Biltzar Nagusia deituko da, Iruñean maiatzaren 31n egiteko. Hor, estatutuak onetsiko dira, eta elkarren artean lotuta, Euskal Estatutua osatuko dute”.

EI-SEVen maiatzaren 10ean berrekin zion bere lanari. Autonomiaren Batzordearen lehen bileran, ikusi ahal izan zen adostutako estatutu-testua lortzeko gai korapilatsu asko aztertu eta konpondu behar zirela. Hasteko, EI-SEVen Alkateen Mugimenduaren enkargua onartu behar zuen (estatutu bat idaztea), baina probintziako Batzorde Kudeatzaileekiko zubiak apurtu gabe. Gero, erabaki behar zen batasun baten aldeko formula baliatzea ala foru-organismoak berpizten soilik saiatzeko. Testuan ideia errepublikanoak edo autoktonoak sartzea; eskumen asko edo ez hainbeste sartzea. Eta betiko inkognita, Nafarroarekin bat egitea beste hiru probintzien estatus berdina ezartzeko, edo Mankomunitate huts bat eratzea, Euskal-nafar Kontseilu Nagusi baten bidez.

Bestalde, EAE-ANVk eutsi egin zion EI-SEVen aterako zena gizarte politikoan bideratu beharko zuen organismoari buruzko eztabaidari. Estatutuaren aldeko alderdien fronte bat —Batzorde Kudeatzaileekin lotuta— lortze aldera saiatu zen EAE-ANV, baina bere gestioek ez zuten aurrera egin, nahiz eta proposamen horrek harrera ona izan zuen Araban eta Nafarroan. Hala eta guztiz ere, ekimen horri esker, bi lurraldeetan lortutako adostasuna zabaltzea lortu zuten, eta hori mesedegarria izan zen Alkateen Mugimenduentzat: maiatzaren eta ekainaren artean, Euskal Herriko 548 udalerritatik 400 atxikitzea lortu zuten. Alde horretatik, aipatu beharra dago zein dinamismo harrigarria lortu zuen Mugimenduak maiatzeko hiru astetan. Batez ere, ikusgarria izan zen Nafarroan lortu zuen garapena —ziur asko, Irujo bultzatuko zuen itzalpetik—. Zerikusirik izango zuen Ameskoabarrenako eta Gareseko alkateek argitaratu zituzten manifestuetako erretorika onean. Nafarroan, estatutuaren aldekoak gehiengo zirela zirudien: alkate eta zinegotzi batzuek Alkateen Mugimenduaren alde egin zuten zuzenean, eta beste batzuek, berriz, Diputazioak babestuko zuen testuari. Une hartan, hain zuzen, Diputazioa EI-SEV prestatzen ari zen aurreproiektuaren emaitzaren zain zegoen. Alkateen Mugimenduko arduradunek apirilaren 27an Iruñean egindako bilera batean, erabaki zen EI-SEVen lanetik ateratako

estatutuaren alde egitea, baina probintzietako Batzorde Kudeatzaileekiko harremana ez galtzeko interesa ere adierazi zen. Bilera horretatik atera zen behin betiko testua idatziko zuen 18 kideko Batzordea. Nahasmen horretan, gero eta indar handiagoko udal-mugimenduak hiru batzorde kudeatzailearen onarpena zuen, nolabait. Gipuzkoako Batzorde Kudeatzaileak, berriz, jarrera hotza zuen Alkateen Mugimenduarekiko.

Une batean, Bilbon maiatzaren 29an egindako bileran, Alkateen Mugimendua eta probintzietako Batzorde Kudeatzaileak koordinatzea posible izan zitekeela pentsatu zen. Soriano tuterarrak Nafarroaren berezitasun instituzionala alegatu zuen, eta berezko bidea behar zuela esan zuen, Diputazioak egin behar zuen estatutu probintziala Madrilgo Gorteetan onarpena lortu arte. Nabarmena zen Batzorde Kudeatzaileek oso gizarte-babes minoritarioa zutela Euskal Herrian, baina probintziako boterea zuten, gobernu zentralak eskuordetuta. Pentsatzekoa zen haien eskuetan zegoela Gorteetako atea zabaltzeko giltza. Ezustean, Alkateen Mugimenduko ordezkariak bertaratu ziren bilera horretan, bi ekimenak koordinatzeko akordio bat lortu nahian. Jose Antonio Agirrek adierazi zuen Alkateen Mugimenduak EI-SEVi estatutua prestatzeko lana enkargatu ziola eta Batzorde Kudeatzaileekin batera egin nahi zuela kanpaina. Sorianok ez zuen onartu, Nafarroaren erdia euskalduna ez zela argudiatuz. Alkateen Mugimenduko ordezkariak joan ondoren, Batzorde Kudeatzaileek Sorianoaren ezezkua bere egin zuten, eta estatutua idatzeko prozedura bat diseinatu zuten, oso geldoa, non Batzordeak ziren protagonistak. Agerikoa da EAJ-PNVk ezin zuela horrelako atzerapena onartu, ezinezkoa izango baitzen hurrengo hauteskunde konstituziogileetara denak aurkeztea Euskal Herrirako adostutako estatutu bat eskuan izanda. Momentuz, alkateek eta Batzorde Kudeatzaileek bide bereziak egin zituzten.

Bi egun geroago, udal-hauteskundeak egin ziren, apirilaren 14ko udal-hauteskundeetan protestatutako zinegotzi-postuak betetzeko. EAJ-PNVk emaitzak hobetu zituen Gipuzkoan eta Bizkaian, eta bloke errepublikanoak, berriz, Araban eta Nafarroan. Alkateen Mugimendua sendotu egin zen une horretan, Gipuzkoan eta Nafarroan jasotako atxikipen berriei esker. Laburbil dezagun auziaren egoera. Une horretara arte, bultzada autonomikoa bi erakarpen-polo lehiakorren artean garatu zen. Batetik, EAJ-PNVk bultzatutako Alkateen Mugimendu indartsua zegoen. Gehiengoa zen eta gaitasuna zuen Euskal Herrian, baina estatutua Madrilera iritsiz gero,

balizko gehiengo errepublikano-sozialistaren erresistentzia izango zuen aurrean. Bestetik, EAE-ANVren proposamena zegoen, protagonismoa probintzietako Batzorde Kudeatzaileei ematekoa. Batzordeek ez zuten hainbesteko indarra gizartean, eta autonomiaren aldeko haien jarrera zalantzazkoa zen. Jarrera horrek geldotu egiten zuen ekimen autonomikoak Euskal Herrian gora egitea, baina aurrera egitea lortuz gero, harrera hobe izango zuen Errepublikaren Gorteetan, Alkateen Mugimendukoak baino.

9. Autonomiaren Batzordeak EI-SEVEN estatutua landu zuenekoak. Arazo nagusiak: probintzia foralak edo konfederazio nazionala

Autonomiaren Batzordea maiatzaren 10ean hasi zen berriz lanean, eta batzorde txostengile berezi bat sortu zuen. Batzorde txostengile horrek Bizkaiko azpibatzenak ia bi hilabete lehenago egindako ekarpen garrantzitsua izan zuen mahai gainean. Material horien artean, lehenago hitzez hitz jaso dugun aurretiko adierazpena zegoen. Hilabete horretako bigarren hamabostaldian, Alkateen Mugimenduak enkargatutako lana amaitu zuten. Batzordeak eztabaida piztu eta erresistentzia eragin zezaketen gaiak aztertu zituen.

Batzordeak ezkerrekoentzat eta eskuinekoentzat balioko zuen testua lortu beharko zuen, eta Euskal Herriko autonomia-proiektuetan inoiz izandako arazo korapilatsuena konpondu beharko zuen: lurraldeen erakunde-antolamendua, hain zuzen ere. Foruen etapa gaunditzeko, lau probintzien arteko konfederazioaren alde egin behar zen. Horretan jardun zuten Donostian maiatzaren 14an, batzorde txostengilearen osoko bilkuraren lehen bileran.

Basterrechea txostengile bizkaitarra *de factoko* egoera honetatik abiatu zen: Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroa egituratu gabeko lau probintzia dira, elkarren artean antolatzeko eta egitura bat eratzeko eskubidea dutenak, eta hala eginez gero, Errepublikaren aurrean ordezkariak komuna izateko eskubidea ere badute. Probintzien arteko harremana berdintasunezkoa izango litzateke, arau zehatzak ezarrita. Hasieran, planteamenduak onargarria zirudien. Nafarroaren egoera berezia eta probintzia horrek Estatuarekin zuen interlokuzio zuzena eta sendotua aipatzean, honako hau proposatu zen

oztopo hori gainditzeko: probintzien interes espezifikoei buruzko gaietan, euskal erakundeak bere egingo zuen arazoak eragindako eskualdearen proposamena.

Aniztasun probintzialaren eta batasun edo koordinazio beharrezkoaren arteko tentsioa printzipio bikoitz baten bidez gainditu zen: herrialde bat osatzen duen komunitate natural eta juridikoa dago, eta berezko nortasun juridikoa aitortzen zaio. Eta aldi berean, probintzia desberdinak daude, eta adostuta antolatzen dira elkarren artean. Ikus dezagun berriz Bizkaian idatzitako formula, hainbesteko arrakasta lortu zuena. Izan ere, ez da inoiz errepikatu batzorde txostengilearen bezainbesteko irmotasunez:

“Euskal Herria, gaur egun Araba, Gipuzkoa, Bizkaia eta Nafarroa probintziek osatzen dutena, nortasun politiko propioa duen entitate natural eta juridikoa da, eta, horrenbestez, Espainiako estatuaren barruan organismo autonomoa eratzeke eta hura bere kabuz gobernatzeke eskubidea aitortzen zaio, eta Espainiako estatuarekin antolatuta egongo da, harremanetarako adosten diren legeekin bat etorritik.

Probintzia bakoitzaren zuzenbideko egoera berdina izango da Errepublikarekiko, eta probintzien eskumenak handitzeko ahalegina egingo da, eta, nolana ere, estatu zentralak zein estatu partikularrek errespetatu egingo dituzte probintzia bakoitzak gaur egun dituen eskumenak.

Eskumen horiek erabiltzean, lau probintziek, elkarrekin ados jarrita, zehaztuko dituzte elkarren artean ezarri nahi dituzten harreman iragankorrak eta iraunkorrak, eta probintzien ordezkarien –kopuru berdinean eta eskubide berdinekin– parte-hartzeke organismo bat arduratuko da harreman horiek kudeatzeaz”.

Halaber, zenbait gai erabakigarritarako konponbideak aztertu ziren; esate baterako, Eusko Kontseilu Nagusiaren eta Batzorde Exekutiboaren osaera, eskumenak eta euskal ogasuna (itunak eta hitzarmenak). Hortik aurrera, batzorde txostengileak, bere lanerako, Bizkaiko errepublikano euskaltzale Ramón de Madariagak egindako lana hartu zuen oinarritzat. Madariagak urtariletik lantzen jardun zuen testu bat aurkezteko konpromisoa hartu zuen. Testu hori federalismo konparatuan eta Suitzako konstituzioan inspiratuta zegoen. Kontzeptu ideologikoren batek, hala nola herrialdearen ideiak, EAE-ANVren planteamenduekin

bat egiten duela dirudi. Idoia Estornésesek adierazten du EAE-ANVren iturrietan arakatu behar dela.

Autonomiaren funtsezko arazoak Madariagaren testutik abiatuta aztertu ziren. Esaterako, **lurraldetasuna**. Gai horri dagokionez, une hartan, auzia ez zen Nafarroa, baizik eta Trebiñu eta beste leku batzuk, eta Errioxa integratzeko aukera. **Euskal herritartasunaren** auziari dagokionez, momentuz, auzotasunarekin parekatuz konpondu zen, sufragioa pasiboa baliatzeari zegozkion baldintzak izan ezik. **Sistema judizialari** dagokionez, haren diseinua Nazario de Oleaga abokatuak Bizkaian prestatutako sistemaren egokitzapena zen.

Gobernadoreak edo gobernu zentralaren ordezkariak kentzea adierazi zen, Estatuaren ordezkariaren eskumena euskal Estatuaren lehendakariak izango baitzuen. Euskal estatuaren **eskumen legegilea** aztertu zen, bai eta probintzienak ere. Eta **ogasunaren** auziari dagokionez, hiru probintzien itunen eta Nafarroaren hitzarmenaren arteko desberdintasunak sortutako arazoa honela konpontzea proposatu zen: Nafarroako ordezkariak auzi horri buruzko xedapen espezifikoko idatziko zituzten. Halaber, Batzordean, **estatutua** Euskal Herrian **onartzeko prozedura** erabaki zen: Batzorde Kudeatzaileek deialdia egingo zieten udalei, eta haien botoa biztanle-kopuruen arabera haztatuko zen.

Bi auzik eztabaida sortu zuten, haiei buruzko erabaki irmorik hartzera iritsi gabe: gaur egun Eliza eta Estatuaren arteko harreman deritzoguna, batetik, eta ogasunaren gaia, bestetik.

Mahai gainean jarri eta berehala, ikusi zen **Eliza eta Estatuaren arteko harremanen** gaia izango zela konplikatuena, eta halaxe gertatu zen geroago. Errepublikanoek, hala nola Madariagak, pentsatzen zuten konkordatu-auzia, nazioarteko arazoa zenez, Estatuaren eskumena zela, eta aurreikusten zen Konstituzioak bide horretatik joko zuela. EAJ-PNVk, berriz, pentsatzen zuen Euskal Herria, erlijioaren aldetik, oso desberdina zela Estatuko gainerako lurraldeekiko, eta ez zirela euskaldunen sentimenduak alde batera utzi behar. Horrenbestez, pentsatzen zuten erregimen berezi bat behar zela Elizarekiko harremanaren auzian. Formula hori jada bazegoen Bavarian. Momentuz, Batzordeak ez zuen ezer erabaki. Isiltasun horrek aditzera eman zezakeen Estatuari aitortzen ziotela eskumen hori.

Fiskaltasuna luze eta zabal eztabaidatu zen, eta zenbait akordio lortu ziren, baina ez zituzten gero behin betiko testuan sartu.

Euskal sistema fiskalari buruzko azken erabakia etorkizunean eratzekoak ziren Batzar Nagusi konstituziogileen esku utzi zen, eta Estatuarekiko harreman fiskalen gaiari zegokionez, hiru probintziek zerga-eskumen osoa zutela xedatu zen –1925eko Ekonomia Ituna abiapuntu hartuta–, bai eta Nafarroak ere –1927ko Hitzarmen Ekonomikoa abiapuntu hartuta–. Konexio-arauei eta Estatuarekin arbitratzeko batzorde bat sortzeari buruzko xedapenak onartu ziren.

10. EI-SEVen estatutuaren azken idazketa, maiatzaren 30ean eta 31n

Batzorde txostengilea maiatzaren 30ean bildu zen, aurreko bilerako (maiatzaren 27a) zirriborroan jasotako arazo garrantzitsuenei buruzko erabakiak hartzeko.

Idoia Estornések, euskal historiako aditu handiak, digresio interesgarria egin zuen estatutuan lurraldeari ematen zitzaion izenari buruz. Literatura historikoan eta testu juridikoetan erabilitako izenen ikuspegiari erreparatuta, nahiko berritzailea zen **Euskal Herria izena** erabiltzea. Ez baita lortu lurraldea eta bertako biztanleak izendatzeko izen egonkorrik: “Vasconia” (Baskonia), “Kantabria”, “Nafarroa”, “Provincias Vascongadas”, “País Vascongado”... *Nafarroa* markak mila urte iraundako forma politiko baten babes ospetsua zuen; beraz, “País Vasco” berrikuntza nolabait frantsestuen gaitzespena eragin zezakeen erresuma zaharrean. Horrela eman zuten aditzera Batzordeko Nafarroako kideek. Hala ere, proposatutako izen hori nagusitu zen, “País Vasco-Navarro” aintzat hartuta ere, eta hori udalen biltzarren erabakiaren mende utzi zen. Bide batez, Errioxa integratzeari dagokionez, Batzordea ez zen ageri horren alde, horretarako biztanleriaren atxikipen-maila oso altua beharko baitzen.

Euskal herritartasunaren eskubideak eta betebeharrak hamar urtez gordeko lirатеke, eta bi urteko benetako egoitza legala izan beharko litzateke herritartasuna lortzeko.

Eusko Kontseilu Nagusiaren osakeraren gai garrantzitsuak erresistentzia sortu zuen. Eraginkortasunik izango ez zuelakoan, nafarrei gehiegizkoa iruditu zitzaion probintzietako biltzarrek 80 kide hautatzea (20, probintzia bakoitzeko), euskal ganbera hori osatzeko. Nahiago zuten zer bait malguagoa, agindutako atazen arabera.

Batzordea **Euskal Herriko antolaketa militarra** xehetasunez arautzen saiatu zen. Aterako zen testua estatutuaren eranskin bat izango zen. Berezko antolaketa Espainiako armadan integratuta geratzen zen, eta haren mende egongo zen oinarritzko araudia (errekrutatze proportzionala biztanleriarekiko, etab.). Euskal-nafar unitate militarrek osatuko zuten euskal armada. Testuan xehatzen da zer-nolako antolamendua izango zuten gorputz horiek, eta euskal Estatuak haiek sostengatzeko konpromisoa hartzen zuela. Testu interesgarria da, azaltzen baitu zer-nolako ikuspegia zuten batzordekideek armada eta soldadutzaren gai garrantzitsu horri buruz. Planteamendu autonomiko oso zabalak dira, eta konstituzio errepublikanoa onetsi bezain pronto desagertu ziren.

Batzordean, azkenean, eskuinak aldarrikatutako konkordatuari buruzko adostasuna lortu zen. Testuarekin bat, “Estatu nazionala arduratuko da” **Elizaren eta Estatuaren arteko harremanez**, eta “azken batean, erreklamaziorik egin nahi izanez gero, Estatu nazionalarengana jo ahal izango dute herritarrek, elkarteek, udalerriak, probintziek, etab.”.

Gai askotan ez zen inolako arazorik sortu: segurtasun publikoa eta defentsa (polizia, armada eta itsas armada barne); osasungintza eta higiena; irakaskuntza, maila eta espezialitate guztietan; ongintza publiko eta pribatua; eta hipoteka-, prozesu- eta notario-arloetako legedia. Langileen erretiroari eta langabeziari buruzko oharrak egin ziren, eta obra publikoen arloan oso urrun joateko ere ahalegina egin zen, Bilboko eta Pasaiako portuen mantentzeari zegokiona izan ezik; eginkizun hori Estatuarekin hitzartzeko kontua izango zela adostu zen.

Estatuaren eskumenei zegokienez, etorkizuneko Konstituzioaren arabera –zirriborroaren berri zuten– Errepublikarenak izango zirenak batera jarri zituzten: banakako eskubideak eta gizarte-eskubideak, kontzientzia- eta gurtza-askatasuna, sindikatu-eskubidea eta banakako jarduera ekonomikoak askatasunez egiteko eskubidea barne. Zalantza eskumen batzuk Euskal Herriari esleitu zizkieten, hala nola hilerrien araubidea eta ordena monastikoen edo erlijioso-kongregazioen existentzia, araubidea eta aitortza.

Errepublikak **euskal estatutua betetzeko** eman beharko lituzkeen **bermeen** gaia ez zen aztertu. Testuan ez ziren sartu foru-baimenaren gisako babes-mekanismo edo -erakundeak;

aitzitik, euskal erakundeari eska ziezazkiokeen baldintza batzuk jaso ziren: herritarren eskubide politikoak forma demokratikoen bidez gauzatu behar zirela, euskal araudiak konstituzioaren aurkako xedapenik ez zituela izango, eta estatutuaren onarpena, aldaketa edo erreforma herritarren gehiengo absolutuaren botoen bidez berretsi beharko zela. Ikusten denez, xedapen horiek guztiak aldebakarrekoak dira, eta Estatuaren aldekoak.

Probintzia bakoitzaren estatutu bereziei eta probintzietako biltzar legegileak sufragio unibertsal bidez hautatzeko eskakizunari zegokienez, nafarrek adierazi zuten ordezkaritza korporatiboa balia zitekeela. Hauteskunde-prozedura probintzia bakoitzak erabakiko zuen. Hondar-eskumena probintziena izatearekin ados egon ziren.

Azken saioan, honako hauek egon ziren: Julián Elorza, Telesforo Aranzadi, José Miguel de Barandiarán, José María Díez de Mendivil, Francisco de Basterrechea, Joaquín Fuentes, José de Aguirre, Claudio de Armendáriz, Luis Chalbaud, Joaquin Beunza, José María Aguirre, José de Vilallonga, Julio Urquijo, Alejo Eleta, Bonifacio de Echegaray eta Ángel Apraiz⁹.

11. EI-SEVen estatutuaren hasierako harrera gizartean eta euskal alderdien aldetik

Hemendik aurrera, alde batera utz dezakegu EI-SEVek Gerra Zibilaren aurreko etapan autogobernuaren gaian izandako inplikazioaren kontakizuna. Estatutuaren Batzordearen eta Batzorde Iraunkorraren eginkizun zuzena testua Alkateen Mugimenduari eta probintzietako Batzorde Kudeatzaileei ematean amaitu zen. Aipatutako erakunde eta alderdiek arduratuko beharko zuten autonomiaren kudeaketaz. Nolanahi ere, komeni da aztertzea, labur bada ere, zer bide egin zuen estatutuak testua jaso zutenen eskuetan, eta horretarako, lehenik eta behin, adierazi behar da zer-nolako erreakzioa izan zuten hasieran gizarteak eta alderdiek. Eta, batez ere, aipatu beharra dago testuan aldaketa garrantzitsu batzuk egin zirela Udalen Biltzarrean.

EI-SEVen estatutua gizartera eramatean, bi puntu kritiko nabarmendu ziren berehala. Lehenik eta behin, erresuma zaharraren berezitasun instituzionala. *Diario de Navarra* egunkariak berehala aieratu zuen gai hori. Nafarroako

eskuinaren hedabide eragingarri horrek adierazi zuen estatutuak Nafarroa probintzia bihurtzen zuela, eta lurralde horrek eskumen gorenak izateko moduko meritu historikoak eta egoera zituela. Eskuineko alderdien prentsak eta zenbait nazionalistak iruzkin negatiboak egin zituzten, halaber, Egoitza Santuarekin harreman zuzena izatearen gaia estatututik kanpo uzteagatik. Baina, momentuz, inork ez zuen EI-SEVen testuarentzako alternatibarik adierazi.

Alderdien jarrera ofizialei dagokienez, EAJ-PNVk eta Komunio Tradizionalistak bi aldaketa garrantzitsu egitearen beharra adierazi zuten, eta bat etorri ziren horretan. Aldaketa horiek eragin suntsitzailea izan zuten Eusko Ikaskuntzaren estatutuan lortutako adostasunean. Hainbestetan aipatutako Elizaren eta Estatuaren arteko harremanen gaiaren harira, bi familia politikoez eskumen hori euskal estatuarena izatea nahi zuten. Horrez gain, Euskal Herrian izandako benetako egoitza-aldia hamar urtera igo nahi zuten, eskubide politikoak lortu ahal izateko. Bestalde, karlistek, antolaketa-forma korporatiboen aldekoak zirenez, erreparorak adierazi zituzten sufragio unibertsala probintzietako biltzarrak integratzeko prozedura bakarra izateagatik.

Euskal-nafar sozialistei –Batasun Errepublikanoa, kasu– sufragioaren gai horrek sortzen zien kezka, hain zuzen. Izan ere, sufragio unibertsala uztartu egiten zen euskal estatuko organo komunetarako –hau da, Kontseilu Nagusia eta Batzorde Exekutiboa– ordezkaritzarako proportzionaltasunarekin. Sozialistek, minoritarioak zirenez, Bizkaiaren pisu demografikoa baliatu behar zuten, han baitzuten indar handiena. Zalantzarik gabe, eskaera demokratikoa zen, baina eragin arrisksukoa: zailago bihurtzen zuen Euskal Herriaren batasun politikoa konfederazionaltasunean oinarrituta lortzea, eta hori ezinbesteko baldintza zen desegituratutako lurralde bat batzeko. Halaber, Errepublikaren esku utzi nahi zituzten planteamendu laikoekin lotutako zenbait arlo –esaterako, Elizaren eta Estatuaren arteko harremanak–, edo udalen garrantzi organikoa gutxitu erakunde politiko berriaren konfigurazioan. Baina, funtsean, estatutua onartu zuten, eta jarrera horretan eragina izan zuen EAE-ANVren pertsuasio zuhur eta eraginkorra, alderdi hori eragile erabakigarria izan baitzen ezkerraren adostasuna lortzeko EI-SEVen estatutuaren inguruan.

Batasun Errepublikanoari –liberalagoa zen, ez hain jakobinoa– Estatuak zer eskumen gordetzen zituen baino kezka handiagoa

eragiten zion eremu probintzialei eustearen gaiak. Solidaridad de Obreros Vascos sindikatuak (izena aldatu zioten 1933an: Eusko Langileen Alkartasuna-Solidaridad de los Trabajadores Vascos) oinarritzko babesa eman zion testuari. Integristak alde batera utzi ditugu. Haien zuzenketen helburua Euskal Herria eremu teokratiko bihurtzea zen.

12. EI-SEVen estatututik Lizarrako Estatutura. Sartutako zuzenketak

Hasieran, itxuraz, EI-SEVen aurreproiektua Euskal Herriko autonomiarako erreferentzia eztabaiaezina bihurtu zen. Baina euskaldunen lurraldea ez da lekuri onena erreferentzia kolektibo partekatuak eratzeko. Hasteko, Gipuzkoako Batzorde Kudeatzaileak probintziako udalen bilerarako deialdia egin zuen, Iruñean ekainaren 14an egin behar zen biltzarra baino lehenago. Probintziaren gobernurako balizko testu autonomikoaren gaiaren harira, Batzordeak nahi zuen udalek adieraztea zer-nolako estatutua edo estatutuak nahi zituzten. Alkateen Mugimenduak deialdi hori bertan behera geratzea lortu zuen.

Bestalde, Nafarroako eskuin katoliko indartsuak –probintzian udal-ordezkaritza monopolizatzen zuen ia– maiatzeko gertakarietan erretako eraikin erlijiosoengatik Estatuan sortutako berrespen katolikoko korrantearekin bat egin zuen. Nafarroako eskuin katolikoaren ustez, Elizaren askatasunetik lehentasuna zuten Euskal Herriaren autonomiaren gainetik. Eta Alkateen Mugimenduaren biltzarrerako jarritako egun eta leku berean biltzea erabaki zuten. Alkateen Mugimenduko agintariak egindako gestioak ez zuten ezertarako balio izan, eta eskuinekoek ekitaldi jendetsua egin zuten Nafarroako hiriburuan. Autonomiaren aldeko biltzarra lekuz aldatu behar izan zuten, eta Lizarran egin zen.

EAJ-PNVk Udalen Biltzar Nagusia Iruñean egiteko kanpaina bere indar guztiekin babestu zuen –bezperan erabaki zen lekuz aldatzea–. Baina, bitartean, EI-SEVen lortutako adostasunetik aldenduta, konpromiso arriskutsu bat hartu zuen Azpeitian, Gipuzkoako udalen aurretiko bilera batean. Bilera horretan, besteak beste, adostutako estatutuaren etorkizunerako zoritarrekoak izango ziren bi zuzenketak onartu zituen. Eskuineko prentsako iritziak bere eginda, honako hauek proposatu zituen: jaimistekin eta integristekin bat eginik, euskal

estatuak Egoitza Santuarekin konkordatu negoziatu ahal izatea, eta jaimistekin bat eginik, berriz, Euskal Herrian auzotasun politikoa lortu ahal izateko benetako egoitza-aldia hamar urtera igotzea. Batzuek eta besteek, halaber, 1839ko legea baliogabetzea, Iruñea hiriburua izatea eta abar eskatu zituzten.

Egaren hirian egin zen Udalen Biltzar Nagusia 485 ordezkari joan ziren Euskal Herriko 552 udaletatik, bai eta milaka pertsona ere (40.000, batzuen esanetan, eta 10.000, beste batzuen arabera). Suhartasun- eta anaitasun-giroan, udalen % 85,87k estatutua onartu zuen. Nafarroako udalek emandako botoan, erabakigarria izan zen Diputazioak estatutuari babes inplizitua eman izana. Udalerrri askok diputazioaren iritzia irarritzen zioten, eta erakunde horrek, hainbeste interferentzia izanda ere, ondo moldatu zen Alkateen Mugimenduarekin.

Eusko Ikaskuntzaren estatutuaren jaiotza konplikatu baina zoriontsua izan zen, estatutuaren sortze-prozesuan konkordia-espirtua eta oreka-sena izanda, baina hala ere, Azpeitian onartutako bi zuzenketen mehatxua zuen gaienean, bai eta espirtu errepublikanoarentzat –Madrilen adierazitako moduan– iraingarri ziren beste xedapen batzuen ere. Egundak, Estatuaren Konstituzioaren zirriborroaren berri izan zen. EAE-ANVk soilik ikusi zuen ez zela EI-SEVen estatutua ukitu behar, elkarrekiko amore-ematean eta orekan emaitza baitzen.

Ba, Azpeitiko zuzenketak aklamazioz onartu ziren Lizarrako Udalen Biltzarrean. Zuzenketa horiei beste aldaketa hau ere gehitu zitzaion: estatutua ez geratzea etorkizuneko Konstituzio errepublikanoaren eskakizunen mende. Izan ere, 15. artikulua abiapuntua euskal lurraldeen jatorrizko subiranotasun foralaren ikuspegia zen, estatu errepublikano berriari partzialki lagatua. Hori bat zetorren, bai, tradizio foralarekin edo Euskal Herriko gehiengoak nahi zuenarekin, baina ez ordea gutxiengo errepublikano-sozialista erabakigarriaren planteamendu konstituzionalarekin, eta gutxiengo horrek Estatuaren homologoen babesa zuen; hau da, Gorteetako gehiengoarena. Gehiengo horren onarpena ezinbestekoa zen estatutuak aurrera egiteko, eta onarpen hori ia ezinezkoa zen Elizarekiko harremanen erregulazio autoktonoa eta hamar urteko egoitza-aldiko eskakizuna ezarri nahi izanez gero.

Gainera, Alkateen Mugimenduko buruek estatutuaren testuari gehitu zioten **Azalpen historikoa**, tradizio soberanista

foralarekin bat zetorrena, ez zen lagungarria izango estatutua Batzorde Kudeatzaileen edo gobernu zentralaren esparruan onartzeko. Paragrafo deigarri bat dago. Hor, lurraldeak batasun konstituzionalarekiko duen jarrera tradizionala eta foruen berrezarpenaren aldarrikapena jorratu ziren. Eta deigarria da, halaber, eskubide historikoak gordetzeari buruzko amaierako adierazpena, momentuz lortu ezin den autonomia-maila handiagoa etorkizunean lortzeko bide gisa.

Hona hemen lehenbiziko paragrafoko pasarte zabal bat:

“XIX. mendean eta mende honetan igarotako urteetan, Espainiako monarkiako batasun konstituzionalaren hedapenaren aurkako protesta orokorra izan zen, eta behin eta berriz adierazi zuten hori Euskal Herriko organismo foral eta publikoek, erakunde politikoek eta iritziz publiko orokorrak. Hori dela eta, beti bezala, lege haiek derogatzeko eskatzen duen mugimendu unibertsal bat dago euskal herrian, lege horien aurreko egoera juridikora itzultzeko. Gure lurraldean, **Foruen berrezarpena** esaten diogu horri”.

Eta estatutuaren testuaren amaierarako, eskubide historikoei buruzko aipatutako klausula, autonomia-eskaera modernoetan konstantea dena.

“Lizarrako Biltzarrean aho batez hartutako akordioaren arabera, euskal udalerriek adierazten dute Estatutu hau onartzeak ez duela esan nahi foruen berrezarpena osoari uko egiten zaionik. Berrezarpen hori gauzatze aldera, honako hau nahi dute: 1839ko urriaren 25eko eta 1841eko abuztuaren 16ko legeak osorik eta erabat baliogabetzea, bai eta data horien aurretik eta ondoren Euskal Herriko eskubide sakratuak nolabait urratu dituzten lege guztiak baliogabetzea ere”.

13. Geroko aldaketak EI-SEVen estatutuan. Probintzietako Batzorde Kudeatzaileek ere zuzenketak aurkeztu

Alkateen Mugimenduak okerreko urratsa eman zuen Lizarran EI-SEVen estatutua zuzentzean. Gutxi-asko, Batzorde Kudeatzaileek, Alkateen Mugimenduaren lehiakideek, EI-SEVen lana onartzen edo toleratzen zuten. Baina Alkateen

Mugimenduak estatutua ildo jakin baterantz zuzentzean, Batzorde Kudeatzaileak legitimatuta sentitu ziren estatutua beste ildo baterantz aldatzeko.

Arabako Batzordeak udalen konplizitatea lortzen saiatu zen, estatutu probintzial bat aurrera ateratzeko, baina, momentuz, ez zuen arrakastarik izan. **Gipuzkoakoak**, berriz, EI-SEVen estatutua onartu zuen.

Nafarroan gertatutakoak garrantzi handiagoa izan zuen. Diputazioak, EI-SEVi egindako enkarguaren emaitza onartzearen aldekoa zenak, batzorde berezi bat izendatu zuen, eta batzorde horretatik, hiru proposamen hauek atera ziren: EI-SEVen estatutua onartzea, Nafarroarako estatutu berezi bat sustatzea, edo 1841eko legetik eratorritako indarreko erregimena egokitzea. Proposamen horiek Nafarroako Udalen Biltzarrerara eramane ziren abuztuaren 10ean, eta lehenbizikoak irabazi zuen, alde handiz (229 udal, 267tik), baina zenbait zuzenketa arriskutsu eginda; esaterako, Elizari buruzko zuzenketa, eta estatutua onartzeko prozedurari buruzkoa (testu osoari buruzko bozketa egingo zen; hau da, zuzenketak gehituta). Zalantzarik gabe, Nafarroan egindako zuzenketek eragina zuten estatutuaren bideragarritasunean.

Bizkaian, udal gutxi batzuk bildu ziren Batzorde Kudeatzaileak egindako deialdian. EAJ-PNV eta EAE-ANV lehiatu ziren. EAJ-PNV Lizarrako Estatutuarekin egiten zuen bat, han onartutako zuzenketek Euskal Herriaren borondatea hobeto islatzen zutela pentsatzen zuelako; EAE-ANVk, berriz, EI-SEVen jatorrizko estatutua babesteko proposamenak aurrera egitea lortu zuen.

Beraz, ez zen hain txarra izan estatutuak gainditu beharreko lehenbiziko probaren emaitza, Batzorde Kudeatzaileek babestutako udal-bileretan egin zitzaion testean. Batzorde Kudeatzaileak, hain zuzen, Errepublikaren botere legalaren ordezkari ziren lau lurraldeetako bakoitzean, bai eta errepublikano-sozialistena ere.

EI-SEVen sortze-zikloa amaitua zen, eta ezaguna zen Alkateen Mugimenduak Lizarran egindako aldarrikapena. Batzorde Kudeatzaileek –EAE-ANV bere baitara biltzen ahalegindu zen– beren iritziz ofiziala adierazi behar zuten orduan. Ekainaren 21eko bileran, EI-SEVen testua onartu zuten, hamar

zuzenketekin. Zuzenketak garrantzitsuak ziren eta arazoak sortzen zituzten, baina, berez, ez ziren estatutua gero izapidetzeko oztopo gaindiezina. Zuzenketek honako hauetan izan zuten eragina: ente autonomiakoaren izen berria aldatu zen –orain, “País Vasco-Navarro” (Euskal-nafar Herria)–, biltzar legegilearen osaera aldatu zen (80 kideetik 40ra), egoitza-aldia bost urtera jaitsi zen, eta zenbait eskumen murriztu edo aldatu ziren.

14. Eskuina eta ezkerra hauteskunde orokor konstituziogileetara Lizarrako Estatutuarekin eta Batzordeen Estatutuarekin aurkeztu ziren

Printzipioz, bloke lehiakideek estatutuaren aldaeretakoa batekin edo bestearekin egin zuten hauteskunde-kanpaina; hau da, nazionalistek eta eskuinekoek Lizarrako Estatutua defendatzen zuten, eta bloke errepublikano-sozialistako alderdiek, berriz, Batzorde Kudeatzaileen Estatutua. EAE-ANV, ezkerra EI-SEVen testuan jasotako autonomismo integratzailean sartzeko hain lan handia egin ondoren, porrot egin zuen estatutu hori aldarrikapen komuntzat izango zuen hautagai-zerrenda antolatzeke ahaleginean. Bi testuen artean hautatzeko balizko erreferendum batean EAJ-PNVk erreferendumaren emaitza onar zezan ere saiatu zen.

Begi-bistakoa da hauteskunde-kanpainan EAJ-PNV soilik inplikatu zela buru-belarri Lizarrako Estatutuarekin. Alderdi horrek Nafarroan izan zuen krisi sakona –Manuel Aranzadiren ordezkari Jose Antonio Agirre jartzean– Nafarroako eskuineko alderdiak Estatutuarekin konprometitu nahi izateagatik gertatu zen, hain zuzen ere. Baina eskuineko alderdiek beste mota batzuetako kezkek zituzten eta ez zioten garrantzirik eman estatutuaren gaiari.

Ezkerreko blokeak ez zuen konpromiso autonomikoa gogo handiegiz onartu, eta kanpainan, estatutua bigarren mailako gaitzat aurkeztu zuen. Baina kanpainak aurrera egitean, ikuspegia erabat aldatu, eta oso jarrera negatiboa hartu zuen hauteskunde bezpera aurreko egunean. Indalecio Prietok, euskal agintari errepublikano nagusia eta Madrilgo gobernuko kide erabakigarria zenak, Lizarrako Euskal Estatutua kondenatu zuen, Bilboko Euskalduna frontoian emandako hitzaldi

ospetsuan. Buruzagi sozialistaren ustez, Gorte konstituziogileek ez zuten euskal estatutu bat onartuko. Testu erreakzionarioa zen, eta Elizarekiko mendekotasuna adierazten zuen. Euskal Herrian “Gibraltar vatikanista” bat eratu nahi zen. Estatutuak ez zuen euskaldunen arteko konkordia ezarri, ezta Errepublikarekiko konkordia ere. Sustatzaileek jakin behar zuten boto errepublikano-sozialistak zirela gakoa. Prietok adierazi zuen nazionalismoa ez zela Errepublikarekin konprometitu.

Eusko Ikaskuntzak agindu zioten lana betea zuen. Une horretatik aurrera, estatutuaren nondik norakoak beste batzuen eskuetan zeuden. Ur nahasiak zeharkatu behar izan zituen estatutuak, bai Errepublikako politikan, bai eta Euskal Herrian ere, zenbait eragileren artean zatiketa baitzegoen autonomiaren gaian. Madrilgo Gorteak urrun zeuden, eta Estatuko Konstituzioa idazten eta Errepublika sendotzen ari ziren buru-belarri. Euskal estatutua ez zen lehen mailako gaia.

Amaitzeko. Bi orrialdeko sintesi laburrean, Idoia Estornésekin Eusko Ikaskuntzak idatzitako berrikuntzak adierazi zituen¹⁰. Berrikuntzak kontzeptuetan eta erakunde-arloan, Euskal Herriaren eraikuntza politikoaren prozesuan funtsezko mugarri direnak. Aipatutako bi orrialde horiek hemen jaso beharko nituzke hitzez hitz, baina irakurlea orrialde horiek zuzenean irakurtzera animatuz, hasieran aipatu ditugun bi lanak irakurtzeko gomendioa errepikatu nahi dugu, sintesi hau egiteko erreferentziatzat erabili duguna, batik bat.

Eranskina

Francoren diktaduraren parentesi luzea. Erbesteko Eusko Jaurlaritzaren apustua, Euskal Herria osorako kode zibil baten alde: Jesús de Galíndez en oinarriak

EI-SEVek bere jarduerak bertan behera utzi zituen, matxinada militarrek eta Gerra Zibilak ordena errepublikanoan eragindako haustura bortitzaren ondoren. Euskal Herrian, batzuek erakundearen dokumentazioa ezkatatzeko zuhurtzia izan zuten. II. Mundu Gerra amaitu ondoren, 1948an, VII. Kongresua antolatu zen Miarritzen, erbesteko baldintza zailetan eta Eusko Jaurlaritzaren babespean. Jean-Claude Larrondek

ekitaldi hori aztertu du eta kongresu horretan eratu ziren 15 sailetan aurkeztutako ehun lanetik gora berreskuratu ditu¹¹.

Autogobernuari dagokionez, Kongresuan ez zen ekarpen esanguratsurik egin. Aurkeztutako txostenak edo testuak ez dira, jakina, erakundeak egindako enkarguen emaitza, ez jardutera behartuta baitzegoen. Kongresuaren giroan, Errepublikarekin konprometitu zen Eusko Jaurlaritzaren inspirazio-iturri izandako ideiak eta helburuak zebiltzan. Bai eta Euskal Herriari buruzko ikuspegia ere, ikerketarako eta instituzionalizazio-proposamenetarako esparru gisa.

Hala ere, VII. Kongresuan, interes handiko proiektu bat aurkeztu zen, Euskal Herriko zuzenbide zibilarekin lotuta. Proiektu horrek EI-SEVekin izan zuen lotura unean unekoa izan zen, proiektua beste leku batean sortu eta gauzatu baitzen. Dena dela, ekimenaren bitxitasuna eta originaltasuna direla eta, arreta eman behar diogu.

Zuzenbideko Sailean –Javier de Landaburu eta Jean Etxheverry-Ainchart ziren buruak–, Jesús de Galíndez zenduak lan hau aurkeztu zuen. *Proyecto de bases para la redacción de un Fuero civil vasco*¹². Aiaraldekua zen Galíndez, eta oraindik gaztea –Trujillok erail zuen zortzi urte geroago, 41 urte beteta zituenean–, baina ezagutza apartak zituen Euskal Herriko zuzenbideari buruz¹³.

Bere ikerketak Madrilen ikasten ari zela hasi zituen, hogeitau urte bete baino lehen. Aiaraldeari buruzko interesa erakutsi zuen, hangoak baitziren bere arbasoak. Nazioarteko zuzenbidean interesa zuen, eta euskal zuzenbidea aztertzen egin zituen ahalegin handienak. Bere monografia aipagarrienak (*El Derecho vasco*. Buenos Aires: Editorial Vasca Ekin, 1947) ez du merezi duen hedapena izan gure artean. Zuzenbidearen Euskal Akademiak 2008an berrargitaratu zuen, sarrera zabal bat gehituta. Sarreran, Adrián Celayak zuzenbide pribatua jorratu zuen, eta Santiago Larrazábalek, berriz, zuzenbide publikoa.

1944an, Galíndezek Eusko Jaurlaritzako Batzorde Juridikoaren –José María Lasarte buru zela– agindua jaso zuen, euskal legedia pribatuari buruzko proiektu bat egiteko; hau da, Euskal Herria osorako, ez soilik Bizkairako edo Nafarroako, hori baitzen garai hartako joera. Hurrengo urtean, Galíndezek oinarrien testu bat eman zion Eusko Jaurlaritzari, modu ez-ofizialean, bai eta erakunde horretako “beste bulegoren bati” ere. Hiru urte geroago, Eusko Ikaskuntzako VII. Kongresuan

zeuden legegileei eman zien. Gerraren aurretik zen Galíndez Eusko Ikaskuntzako kide, eta Dominikar Errepublikan egin zuen proiektua. Testuak Euskal Herriko lurraldeetarako legedia zibil komunerako planteamendua zuen, “berriz legeak egiteko aukera izango dugun etorkizunari” begira. Ulertu zuen ez zela lehenbiziko proiektua, baina bai izaera orokorra zuen lehena, bai eta izaera nolabait ofiziala ere. Horregatik du hain balio handia. Izan ere, egun haietan, Francoren Espainian, tradizionalismoak, Zaragozako Kongresuaren ondoren, irtenbide probintziala ezarri nahi izan zuen; gurean, hain zuzen ere, Bizkaiko eta Nafarroako zuzenbidea bilduz. Eusko Jaurlaritzak 1944an bultzatutako ekimen haren ostean, ahaztuta geratu zen Euskal Herriko zuzenbide zibil orokorraren alderdi nazionala. Ez politikariak ez legegileak ez dira horretaz berriz arduratu.

Galíndezek Kode Zibilaren etengabeko penetrazioa eta bertako zuzenbidearen atzerakada salatu zituen, Kode Zibilaren 12. artikulua bestela xedatzen badu ere. Nabarmendu zuen zehazki adierazitako ohiturazko xedapenak soilik aipatzen direla, eta gainerako guztietarako, Espainiako Kode Zibilera jotzen dela. Galíndezek dio baduela Euskal Herrian iraganean egindako biltze-ahaleginen berri, eta Ameriketako erbestearaino iritsi zaiola Euskal Herrian gertatzen ari denaren berri. Une horretara arte egindakoak proiektu partzialak dira, idatziz jasotako zuzenbidean oinarrituak, eta gainera, batzuetan, intentzio txarrez egin dira. Bere testuan sartzeko helburua ez badu ere, ez da “iparraldeko hiru probintziez” ahazten. Frantziako Kode Zibilak probintzia horiek itota dituen arren, Bidasoa ibaitik haragoko biztanleek ohiturazko zenbait erakunderi eustea lortzen dute.

Proiektuan, alde batera utzi ziren besteen lege-sistemak, eta legedia guztiz euskaldunari bide ematen saiatu zen. Hala eta guztiz ere, testua bat etor zitekeen 1936ko euskal autonomia-estatutuan jasotako xedapenekin, bai eta Espainiako Kode Zibilaren 12. artikuluan xedatutakoarekin ere. Zuzenbide autoktono tradizionala egokitu zuen eta hutsuneak euskal sistemaren antzeko sistemetako erakundeekin edo xedapenekin bete zuen. Batzuetan, duda egin gabe, irtenbide “zilegiak” proposatzen ditu, dirudienek berak sortuak.

Galíndezek 492 oinarriak –Foru Zibil esaten die; zuzenbide agrario, sozial eta komertzialeko beste hiru corpus berezi egiteko asmoa ere bazuen– egitura honetan antolatu zituen:

printzipio orokor batzuk, atariko titulu bat, eta bost liburu, zuzenbide zibilean mendez mende erabilitako materia-ordena orokorraren arabera. I. liburua: giza nortasuna –zortzi kapitulu– eta nortasun kolektiboa. II. liburua: familia. Ezkontzari, filiazioari eta beste ahaidetasun batzuei buruzko tituluak zituen. III. liburua: ondasunak. Bi kapitulu zituen jabekidetasun pribatuari eta jabetza publikoari buruz. IV. liburua: betebeharrak. 154 oinarri ziren. Eta V. liburua dohaintzei eta oinordetzei buruz zen. Honako hauek nabarmendu behar dira: ezkontza-dohaintzak, testamentua egiteko askatasuna, eta testamentuzko deien ordena¹⁴.

Galíndezek Euskal Herrirako lege-programa baten ikuspegia aztertzean, deigarria da hirugarren oinarriko adierazpena. Hain zuzen ere, etorkizunean, idatzizko legean, honako hau jaso beharko dela adierazi zuen:

“lehentasunez, euskal foruen xedapen tradizionalak hartuko dira kontuan, eta harmonizatu egingo dira, desberdintasunik izanez gero; hutsuneak betetzeko, atzerriko lege-testuak baliatuko dira, gure printzipioekin bat datozenak”¹⁵.

Jakin dadila, beraz, Jesús de Galíndez izan zela euskal kode zibil nazional bat egiten saiatu den lehena eta bakarra. Francoren garaiko bildumak –Bizkaikoa, 1959an, eta Nafarroako Foru Zibila, 1973an– garai hartako berezko ikuspegietan dute oinarria. Eta 1978ko Konstituzioaren ostean egindako zuzenbide-corpusetan, segur aski ezinbestean, Konstituzioan ezarritako lurralde-esparruak eta aurreko garaiko lege-ondarea onartu ziren, eta uko egin zitzaion Euskal Herriko zuzenbide zibil orokorra izateari. Hori dela-eta du balio handia Galíndez lan horrek. Zoritxarrez, ezezaguna izan da Larrondek VII. Kongresurako egin zuen ediziorako erreskatatu zuen arte¹⁶.

Agian, edo segur aski ere, Galíndezek ideia kontuan hartuko zen, 1940ko edo 1950eko hamarkadetan demokraziak frankismoa apurtu izan balu eta legezkotasun errepublikanoa berrezarri izan balitz, Eusko Jaurlaritzaren proiektu nazionalak indar handia zuen garai hartan. Baina errealistak izan behar dugu: Jesús de Galíndezek 1948an egindako ekarpena eta EI-SEVen 1931ko Estatutua ez dira konparagarriak. Azken hori erakundearen lehentasunezko helburua zen, eta hori

gauzatzeko, EI-SEVen gobernu-organoak lurraldeko talenturik onenak elkartzen saiatu ziren. Aurreranzko jauzia izan zen euskal zuzenbide publikoko funtsezko kontzeptuen definizioan. Galíndezek oinarrietan (*Bases*), ordea, EI-SEVen eginkizuna askoz apalagoa izan zen, Miarritzen, erbestean, egindako kongresuan bizitza osoan Euskal Herriaren mesederako lan egindako legegile bikain baten lana hartu baino ez baitzuen egin. Zirkunstantzia hori gertatu eta Larrondek Galíndezek lana berreskuratu ezean, gaur egun, agian, ez genukeen abangoardiako proiektu horren berri izango.

Oharrak

1. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983, 300 or. Eusko Ikaskuntzaren sorreraren, garapen-etapa nagusien, elkartean sartu zen giza elementuaren eta ekintza-ildo eta bitartekoen berri ematen du. Kultura-arloetan egindako ekarpenak deskribatzen ditu: Natura Zientziak, Giza Zientziak, Arteak, Euskara, Hezkuntza, unibertsitate-aldarrikapena eta arazo publikoak.
2. <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/analitica/18418> (2018/06).
3. *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía*, 14. zenbakia. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1990. Idoia Estornéseki autonomiaren aurreko aurrekari historikoak eta Eusko Ikaskuntzak arlo horretan 1923ra arte egin zituen lanak deskribatu zituen; hau da, Primo de Riveraren diktadurara arte egindako lanak. Gero, erakundearen jardunaren jarraipena egin zuen, urratsez urrats: Bergarako Txostena, Autonomiaren Batzordearen eraketa eta haren gorabeherak II. Errepublikak aldarrikatu aurretik eta ondoren –batez ere, Alkateen Mugimenduak Euskal Herrirako estatutu bat idazteko enkarguarekin lotutakoak–, eta enkargatutako testu horren azken emaitza –zoritxarrez, alkateek eta probintzietako agintari errepublikanoek partzialki desitxuratu zuten–.
4. Online: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/vasconia/vas14/14015728.pdf> (2018/06)
5. Bibliografian, honako hauek nabarmenduko ditugu:
–Blinkhorn, Martin. “The Basque Ulster: Navarre and the Basque Autonomy Question under the Spanish Second Republic”, in *The Historical Journal* 3, 1974, 595.-613. or.

–Castells Arceche, José Manuel. *El Estatuto Vasco. El Estado regional y el proceso estatutario vasco*. Donostia: Ed. Luis Haranburu, 1976.

–Jimeno Jurío, José María. *Navarra jamás dijo no al Estatuto Vasco*. Iruñea: Equipo Informativo Punto y Hora, 1977.

–Arbeloa Muro, Víctor Manuel. *Navarra ante los Estatutos, 1916-1932*. Iruñea: Diario de Navarra, 1978.

– “Navarra ante el Estatuto Vasco (1932)”, in *Historia* 16, 52. zk., 1980ko abuztua, 19.-28. or.

–Fusi Aizpurua, Juan Pablo. “Indalecio Prieto y el Estatuto Vasco de las Izquierdas”, in *Homenaje a Julio Caro Baroja*. Madril: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1978, 391.-403. or.

Eta Rodríguez de Coro, Francisco. “El Estatuto vasco de la República fue Indalecio Prieto”, in *Sancho el Sabio*, 1. zk., 1991, 33.-53. or.

–Tomás y Valiente, Francisco. “Los ‘derechos históricos’ de Euskadi”, in *Sistema*, 31, 1979, 3.-28. or.

–Tamayo Salaberria, Virginia eta Carlos. *Fuentes documentales y normativas del Estatuto de Gernika*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 1981.

–Tamayo Salaberria, Virginia. “El proceso estatutario vasco y la reserva de los derechos históricos”, in *Jornadas de estudio sobre la actualización de los Derechos Históricos Vascos*. Bilbo: UPV-EHU, 1986, 113.-144. or.

Génesis del Estatuto de Gernika. Oñati: IVAP/HAEE, 1991.

–Clavero, Bartolomé. “Del principio de salvedad constitucional del derecho histórico vasco”, in *Revista de Estudios Políticos*, 37, 1984, 7.-23. or.

–Granja, José Luis de la. “Los problemas de la autonomía vasca en el primer bienio republicano”, in *La II República. El primer bienio*. Madril: Siglo XXI, 1987, 401.-427. or.

El Estatuto vasco de 1936, sus antecedentes en la República, su aplicación en la Guerra Civil. Oñati: IVAP/HAEE, 1988.

–Pablo, Santiago de. “El Estatuto alavés y la carta foral, dos proyectos autonómicos para Álava durante la II República”, in *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía*, 6. zk., Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1985, 75.-103. or. *Álava y la autonomía vasca durante la II República*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 1985.

“Navarra y el Estatuto vasco: de la Asamblea de Pamplona al Frente Popular (1932-1936)”, in *Príncipe de Viana* aldizkaria, 184. zk. Iruñea: Institución Príncipe de Viana, 1988, 401.-414. or.

“Constitucionalismo republicano y Estatuto de Autonomía”, in *Cuadernos de Alzate: revista vasca de la cultura y de las ideas*, 33. zk. Madril: Fundación Pablo Iglesias, 2005. 101.-115. or.

6. Kongresuei buruz, kontakizun laburra dago hemen: Estornés Zubizarreta, Idoia, *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*, op. cit. Oñatiko sortze-ekitaldi kulturallean (1918), hainbat arlotako gaiak landu ziren [73.-74. or.]. II. Kongresua Iruñean egin zen, 1920an, eta gai hauek landu ziren: *Irakaskuntza eta arazo ekonomiko-sozialak*. Oruetak eskatu zuen lehentasuna emateko autonomiaren gaiari [75. or.]. III. Kongresua Gernikan egin zen, 1922an eta hizkuntza eta irakaskuntza jorratu ziren [76. or.]. IV.

Kongresuan (Gasteiz, 1926) autonomiarekin lotutako gaiak lantzea zen asmoa. Diktadura zela eta, bi urteko atzerapena izan zuen, eta lanbide-orientazioa eta irakaskuntza jorratu ziren [79. or.]. V. Kongresuan (Bergara, 1930), euskal arte herrikoiaren gaia aztertu zen [80. or.]. Errepublikaren garaiko ezegonkortasun politikoa tarteko, VI. Kongresua 1934ra arte atzeratu zen eta gizarte politikoaren gatazken eragina izan zuen. Bilbon egin zen kongresu hori eta *Medikuntza eta Natura Zientziak* izan ziren kongresuko gaiak. RIEVen eta aldizkari espezializatueta argitaratu zen [82. or.]. Eusko Ikaskuntzaren lehen etapako azken kongresua 1936ko irailaren 6tik 13ra egiteko programatuta zegoen eta Euskal historia zen hor jorratzeko gaia, baina Gerra Zibila piztearen ondorioz, ez zen egin [82. or.].

7. José Antonio Oruetak lan bikaina idatzi zuen aztertzen ari garen gaiari buruz: *Fueros y Autonomía. Proceso del Estatuto Vasco*. Donostia: Nueva Editorial, 1934.

8. Oro har, lan honetan aipatutako EI-SEVeiko kideen biografien berri izateko, ikusi *Eusko Ikaskuntzaren Hiztegi Biografikoa (1918-1998)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

9. Behin betiko testua hemen: *Estatuto General del Estado Vasco: Anteproyecto de la Sociedad de Estudios Vascos*. Donostia, 1931, 16 or. Berrargitalpen faksimilea. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2006. Online: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/est1931/0001015.pdf> (2018/06)

10. *La construcción de una nacionalidad vasca...* Op. cit., 415.-416. or.

11. Euskal kulturako zenbait pertsona ospetsuren ekimenez egin zen eta erbesteko Eusko Jaurlaritzak ere parte hartu zuen. Jean-Claude Larronde (ed. lit.). *VII Congreso de Estudios Vascos*. Biarritz, 1948. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

12. Online: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/congresos/07/07571615.pdf> (2018/06)

13. Galíndezek bere lan zientifiko eta literarioarekin lortutako garrantzia areagotu egin zen bere heriotza tragikoarekin. Diktadorearen agenteek, Galínडेzen tesia argitaratzekotan zegoela jakinda, bahitu eta erail egin zuten, tesia oso kritikoa baitzen Trujilloren erregimenarekin. Badaude Galínडेzen biografiari buruzko zenbait lan (Pedro de Basaldúa, 1981, Koldo San Sebastián, 1996; Iñaki Bernardo Urkijo, 1990, 1993 eta 2006; Alberto Elósegui, 1990).

1980ko hamarkadan, zenbait erakundek Galínडेzen lan literario, historiko, politikoa eta juridikoen bildumak argitaratu zituzten.

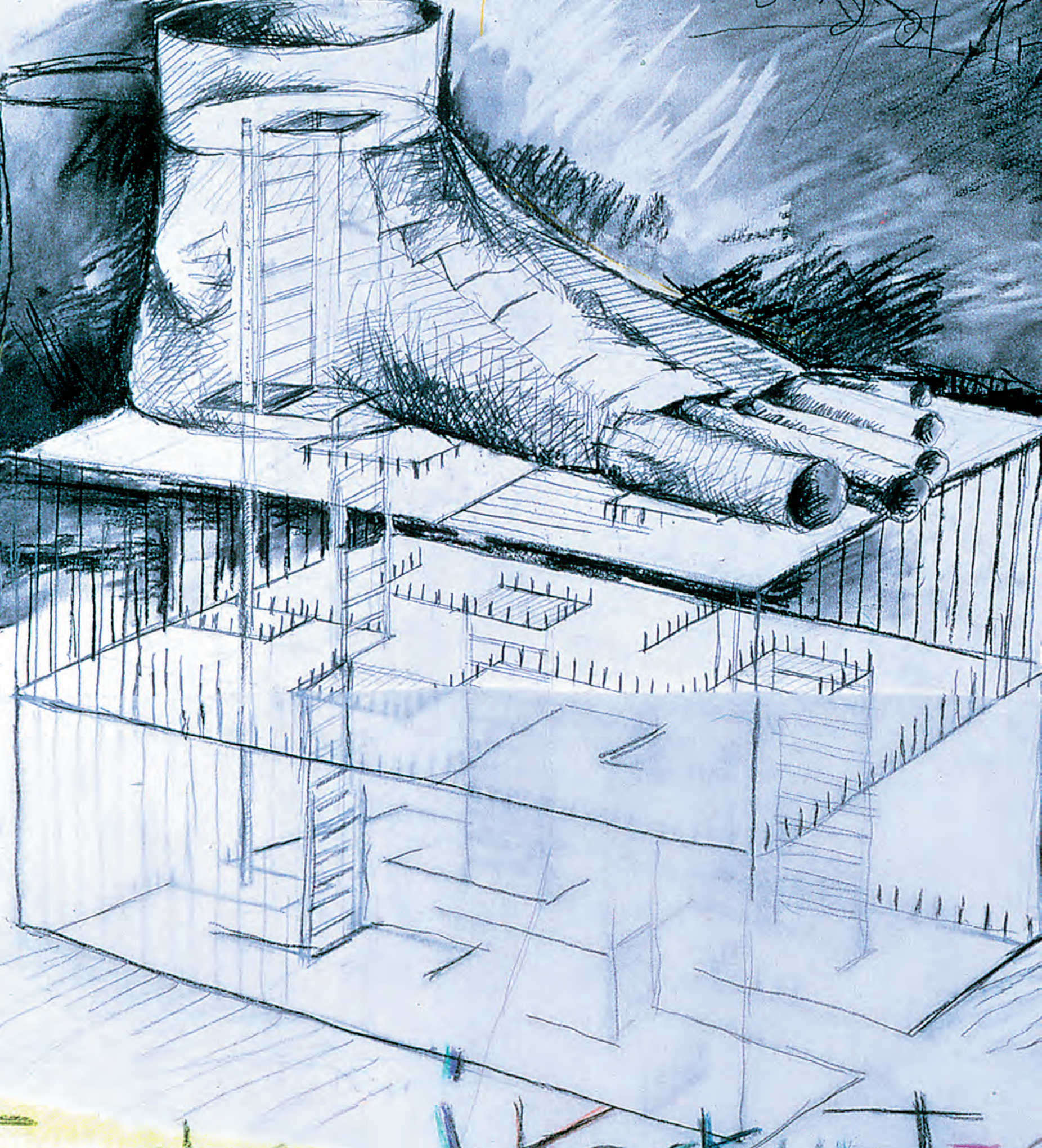
14. Online: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/congresos/07/07571615.pdf>, 571.-615. or.; hain zuzen ere, 614.-615. or. (2018/06)

15. *Ibidem*, 573. or.

16. Miarritzeko kongresu berean beste bi txosten aurkeztu zituen: *Valor de los Fueros Vascos considerados según las circunstancias históricas que les dieron origen* (*Ibidem*, 623.-638. or.) eta *Semejanza entre los Fueros de Ayala y Bizkaya* (653.-656. or.).

**Argi-ilunak euskarak bizi
izan duen menderik
emankorrenean**

3

Atarikoa

Euskarak azken ehun urteetan izan duen ibilbideari buruz labur hitz egitea ez da erraza. Batez ere horrenbeste mendetan erdi ezkutuan bizi ondoren, gaur duen egoera ehun urte horietan lortu duenean. Areago, inoiz izan ez duen maila juridiko eta estandarizatuera iritsi da azken hogeita hamar urte hauetan. Alabaina, egoera hori ez zen lortu ahal izango aurreneko urteetan ezarri ez balira ahalbideratu zuten oinarri sendoak. Eta hor egon zen Eusko Ikaskuntza bere hastapenetik oinarri horien bideak zabaltzen. Urte hauei, hain ezagunak ez direlako eman diegu leku gehiago, izan duten garrantzia agerraraztea beharrezkoa zela uste bait dugu.

1. Eusko Ikaskuntza sortu zen garaiko egoera

Ezagutzen dugun neurrian, euskaldunon historian eta, beraz, baita euskararenean ere, garairik garrantzitsuenetako bat Eusko Ikaskuntza sortu aurretiko eta garai hartako urteetan koka daiteke. Gerrate karlisten ondoren, 1876an, Foruen indargabetzeak sortu zuen giroak ateak zabaltu zizkion hirurogei urte hartuko zituen lehenengo Eusko Pizkundea deitu zen mugimenduari. Garai hark arlo aunitzetan eragin zituen

aldaketak, eta euskararekikoak ez ziren ahulenak izan, orduantxe ezagutu baitzuen loraldi bizia. Giro eta epe hartan kokatu behar dira atal honetan aurkeztuko diren Eusko Ikaskuntzak euskararen inguruan eman zituen pausuak eta lehenengo emaitzak.

Indar ezberdinek eragin zuten urte haietan herri mina eta herriarekiko kontzientzia. Bestalde, euskararen ahulezia eta zenbait lurraldetan gertatzen ari zen galera, nabaria zen, Nafarroan gertatzen ari zena batez ere. Ahantzi gabe, Araban aurreko mendean gertatu zela handiena eta Iparraldekoa Frantziako Iraultza garaitik zetorrela¹. Gogora ekar daiteke Unamunok zioena, Campiónen hitzei jarraituz, euskara goitara lekutuz ari zela, hantxe gordez zerutik hurbilago hil zedin².

Ez zitzaien arrazoia falta, batez ere gudaren galeraren ondoren, administrazio zentralaren menean egon beharra zela bide. Euskara gero eta baztertuagoa zegoen eta gero eta indartsuago euskara ordezkatzeko joera erdararen mesedetan. Izan ere, XX. mendearen hasieran euskararen aurkako giroak inoiz baino gogorrago jarraitzen zuen. Barnean ere entzuten ziren bitxikeria mingarriak, eta kaltegarriak, noski: euskara ez zela literaturarako, ez zuela baliorik zientziak garatzeko, familian eta, hori ere, baserri giroan erabiltzeko baino ez zen hizkuntza zela aldarrikatzen zuten, Pio Baroja bera eta Unamuno

ezagunenak horien artean. Haurren irakaskuntzan ere, euskararen erabilera erabat debekatua zegoen zigorpean. Maisuak ere, dotrina gaztelera hutsean erakustera derrigortuak zeuden, irakaskuntzatik erabat baztertuak gelditzeko eta irabaziak zituzten eskumenak galtzeko mehatxuaz³.

Ala ere, alderantziz, Estatu mailan euskara erasotua zegoen heinean eta Euskal Herrian bertan kultura-arlo guztietatik baztertua, atzerriko unibertsitateetan harribitxi eder bezala eta abegirik hoberenaz hartzen hasiak ziren.

1.1. Euskara Europako unibertsitateetan

Euskarari kosta zitzaion gizartean mailaz goratzen eta zientifikoki aztertua izaten. Europan euskararekiko ikuspegia bestelakoa zenez, kanpotik etorri zitzaion laguntza eta bultzada. Izan ere, G. Humboldten ahots kualifikatua, XIX. mendean, Vienako unibertsitateetik Europako hizkuntzalari ospetsuenetara zabaldu zenetik, euskararen ospea etengabe joan zen igotzen. Neogramatikoen garai hartan, hizkuntzen jatorriak eta haien arteko ahaidetasunak bilatu bidenabar, hizkuntzen azterketa zientifikoa egiten hasiak ziren. Euskarari asko lagundu zion landua aurkitu zuen giro akademiko horrek. Orduko hizkuntzalaririk hoberenak miresten hasi ziren Europan kokatua zegoen hain hizkuntza zaharra eta, ikasi eta aztertuz gain, euskal testu klasikoan edizioak eta argitalpenak egin zituzten. Aipatuenak: K. Bouda eta Th. Linschmann alemanak; H. Schuchardt austriarra –neogramatikoa ez zena, bestalde–; Ch. Uhlenbeck eta W.J. van Eys holandarrak; N. Tauer txekoslovakiarra, beste batzuen artean. Garai ezberdinetakoak izan ziren frantsesak: J. J. Saroihandy, J. Vinson, R. Lafon, H. Gavel. J. Urquijok sortu eta editatzen zuen RIEV aldizkariari esker, zabaldu ziren Euskal Herrian atzerritar hauen lanak eta ezagutzera eman ere, bidea zabalduz bertako ikerlariei, J. Larrasqueti besteak beste. Espainian, aldiz, hizkuntzen ikasketa zientifikoa atzeratuak ibilki eta XX. mendera arte, R. M. Menéndez Pidalekin, ez dira hasiko garatzen. Izango du honek ere eragina euskal ikasketen garapenean. Garai horretan, J. Urquijo eta R.M. Azkue izan ziren gehien bultzatu zutenak euskararen hizkuntza-azterketa. Eta, noski, egin zituen lan izugarriez gain, euskaldunengan izan zuen eragina eta euskararen aldeko harrotasuna piztea lortu zuen Luis Luciano Bonaparte aitzindaria⁴.

1.2. Elkarteak eta aldizkariak. Lehenengo emaitzak

Azaldu den giro horretan, gizarteko pertsona arduratuenen artean sortuz eta hedatuz joan zen gure herriaren nortasuna galtzeko zegoen arriskuaren kezka bizia. Horrek bultzatu zituen herriaren ardatza zen hizkuntzaren alde lan egitera euskal izaera berpiztu nahiz. Foruen galerak ideologia ezberdinetakoak batu eta, politika girotik abiatuz, euskara indartzera bultzatu zituen. Intelektualak, politikoak, goi-mailako pertsonaiak izan ziren, batez ere, hasiera honetan mugitu zirenak.

Madrilen, 1876an, *La Paz* egunkaria sortu zen, foruak eta euskal erakundeak defendatzeko helburuz. Miresgarria izan zen lehenengo alean 29 kolaboratzaileen zerrenda, euskal intelektual aipatuenetako izenez osatua, bai Madrilen bizi zirenekin nola Euskal Herriko lurralde denetakoekin. Bi urtetako bizitza baino ez izan arren, *La Paz* har daiteke urte gutxiren buruan argitara emango ziren aldizkari ugarien aurrelaria.

Haren jarraian, elkarre eta, batez ere, egunkariaren garapen aberatsa gertatu zen. Lehenengoak nafarrak izan ziren, Iturralde y Suit buru zelarik, Nafarroako Euskarazko Elkargoa eratuz eta, 1877an, *Revista Euskara* sortuz. Elkargoaren helburu nagusia euskara bultzatzea eta indartzea zen. Eurek sortu zuten *Zazpiak bat* lema eta haren armarrria burutu zuten, aurrenekoak izan zirelarik Euskal Herriko lurralde guztiak ikur bakarrean bateratu zituztenak. Aldizkaria, hizkuntzaz eta literaturaz hornitua, kalitatea bermatuz, benetan eredugarria izan zen. Tamalez, euskal kolaboratzaileen urritasunez, 1883an, itzali egin zen. Nafarrez gain, garaiko idazlerik entzutetsuenek hartu zuten parte: Vicente Arana, Duvoisin, Becerro de Bengoa, Vinson, eta abar luze bat. Besteak beste, aipagarria da Lore-jokoetan saritutako olerkiak argitaratzen zituela; baita Bonapartek ere Nafarroako hizkerei buruz idatzi zituen azkenetariko lanak.

Laster, elkarre honen irudira, beste lurraldeetan hasiko dira mugimenduak sortzen. Euskararen ikuspegitik, adierazgarrienak, euskarari buruz batez ere, euskaraz idazteko agertu ziren aldizkariak izan ziren. Kronologikoki aipatuz: Joaquin Herranek Gasteizen sortu zuen *Revista de las Provincias Euskas* (1878-1881). Arabar ospetsuak izan zituen

kolaboratzaileen artean: A. de Apraiz, Becerro de Bengoa, Baraibar. Donostian, J. Manterola zuzendari izan zuen *Euskal-Erria* aldizkaria, 1880an sortua, eta gehien iraun zuena⁵. Bilbon, 1885ean, *Revista de Vizcaya* sortu zen denetarikoa gaiez osatua, eta ez ziren falta euskarari buruz idatzi zutenak ere, Sabino Arana eta Miguel de Unamuno barne. Azken honek 1886an honela idatzi zuen euskarari buruz: “Nik ere zenbait alditan erabiltzen dut”, eta aurrerago, “Bakarka erabiltzen dut, baina ez dut zabaltzeko ahaleginik egiten, beste gauza batzuk egiteko ditudalako eta emaitzarik gabekoa eta alferrikakoa dela uste dudalako”⁶. Bizkaian ere, Azkuek 1897. urtean, labur iraun bazuen ere, euskara modu dibulgatzaile batean hedatzeko *Euskalzale* sortu zuen. Azkenik, Iparraldeko lurralde guztietan arrakasta handiz eta luzaro iraun zuen *Eskualduna* astekaria 1887. urtean hasi zen argitaratzen⁷.

Hizkuntza idatziaren erabilera areagotzeak ekarri zituen ortografiaren inguruko eztabaidak. Giro horretan antolatu zen, Hendaian 1901ean, *Ortografia kongresua*, euskarari buruz antolatu izan den lehenengoa. Garaiko 30 euskaltzale jantzienetakoak bildu ziren eta hiru talde egin ziren: lehenengoa, Sabino Aranak zuzentzen zuen; bigarrena, Arturo Campiónek, eta hirugarrena, Gracián Adema “Zaldubik”. Eztabaida gogorrak sortu ziren, baina ondorio nagusi bezala hartu zen: euskara hizkuntza bizia izatea lortzea eta garaiko bizitza beharretara egokitzea, zientzia mailara barne. Halaber, ideologiak alde batera utziz, ortografia mailan hartutako erabakiak zorrotz betetzea eskatu zen eta baita gramatika eta lexiko mailan hartzeko ziren euskara batuaren inguruko erabakiak ere.

1.3. Ekitaldi herrikoiak

Garai hartan, ez ziren idazleen eta intelektualen artekoak izan egin ziren ekintza bakarrak. Bestela esan, ez zioten bizkarra eman herriari, alderantziz baizik, herria baitzuten beti jomuga eta euskararen etorkizuna harengan baino ez baitzuten ezartzen. Alabaina, nola sartu eta indartu euskara herrian? Nola lortu, gizarte mailan, euskararekiko atxikimendua? Horrela hasi ziren, eten gabe eta lurralde guztietan, herritarrei zuzendutako ekitaldiak antolatzen.

Euskal Pizkundearen aurretik, Antoine d’Abbadiek, Iparraldean, 1853-1876 urteen artean, Euskal Besten inguruan lore-jokoen

antolaketari hasiera eman zion. Arrakasta handia zutela eta oso besta herrikoi bihurtzen ari zirela ikusiz, *Nafarroako Euskarazko Elkargoak*, 1879an, hegoaldeko lehenengo lore-jokoak, Elizondon antolatu zituen. Okasio hartan, Felipe Arrese Beitiak irabazi zuen hain ezaguna den “Ama Euskerari azken agurrak” olerkiarekin. Laster zabaldu ziren hurrengo urteetan beste lurraldeetara. Zenbaitetan, urte berean leku ezberdinetan egin zirelarik ere, esaterako, 1880an Maulen, Beran, Donostian eta Begoñan. Araban ere, 1899an, Aramaion jokatu ziren. XX. mendearen lehenengo hamarkadan segitu zuten arrakastaz. Gogoratzekoak dira, 1901ean Bilboko Arriaga antzokian egin zirenetan, M. Unamunok eman zuen hitzaldian euskara orduko bizitzara ezin zela egokitu eta Bilbon euskaraz hitz egitea kontraesan bat zela eta, euskararen heriotza duin bat eskatu zuen⁸. Ilusioz beterik eta pozarren zeuden guztiek –S. Arana, R. M. Azkue, Kirikiño eta hainbeste– amorru biziz hartu zuten haren ateraldia.

Horien artean, Iturralde y Suit zinegotziak bultzatuak eta Iruñeko Udalak antolatuak, ospe eta arrakasta handiz Gayarre antzokian, 1882-1886 urteen artean, ospatu ziren literatura lehiaketak. Hasieran izan zuten distira handia itzaliz joan zen ez zelako lanik aski aurkezten. Claudio Otaegui eta Carmelo Echegaray gipuzkoarrak eta Felipe Arrese Beitia bizkaitarra izaten ziren irabazleak. Tamalgarriena, desagertu eta ez zela kexa txikienik inon sumatu⁹. Geroago, berriz ere martxan jartzeko beste saio bat egin zen A. Damaso de Intzaren eskutik, baina honek ere ez zuen arrakastarik izan, bi urte besterik ez baitzuen iraun, 1926tik 1928raino¹⁰.

1.4. Erabilera juridiko-administratiboaz

Goian aipatu diren aginduak indarrean egon arren, giro euskaltzale horren eraginak bere tokia hartu zuen administrazioan ere. Historian zehar, testigantza murrizt batzuk kenduta, ez zen dokumentazio ofizialik euskaraz idatzi, are gutxiago euskarara itzuli. Hemen darabilgun garaira jo behar da berariaz horretara zuzenduak diren aurreneko dokumentuak, sistematizazioz eta iraunkortasun batez aurkitzeko. Lehenengoak, XIX. mendearen bukaeran, Ekonomia Itunaren eskutik, herri xeheari zuzenduak agertzen diren bakarrak. Zenbait agiri euskarara itzuliak dira, Bizkaiko eta Gipuzkoako Foru Aldundiek sortutakoak. Itzulpen juridikoaren

jatorria hemen aurkituko da, XX. mendea bideratua dagoenean, 1917tik 1920raino Bizkaian, eta gerra zibila hasi arte Gipuzkoan. Aldundi horiek, bakoitzak bere herrialdeko udalei erabaki adierazgarrienekin, gazteleraz batera, euskarara itzuliak zeuden zirkularrak bidaltzen zizkieten. Asko ez bazen ere egin zena, bere garrantzia izan zuen ordura arte erabili ez zen terminologia juridikoa zenbait ezagutza esparrutan zabaltzen hasi zelako. Baina bere neurrian baloratzeko, aurrekari garrantzitsu bezala hartu behar dira itzulpengintzan ari izan ziren itzultzaileen lana eta izenak: Juan Luis Biziola eta Mikel Arrutza, bizkaitarrak, eta Gregorio Mujika, gipuzkoarra¹¹.

Hortik aurrera, hurrengo urteetan, euskarari ez zitzaion bidea leundu, lastu baizik. 1923/9/8ko *Errege Dekretuak* zionez:

“Hizkuntza edo dialektotan mintzatzea edo idaztea, abestiak, dantzak, ohitura eta jantzi herrialdekoiak, ez dira debekaturik, baina nazioarteko nahiz nazional jiteko egintza ofizialetan pertsona agintedunek ezin erabiliko dute gaztelania ez beste hizkuntzarik; hau bait da Estatu Espainolaren hizkuntza ofiziala; debeku honen barruan ez da sartzen, haatik, leku edo eskualde mailako gorporazioen barne bizitza; haatik, hauek ere beharturik dira errejistro ofizialeko liburuak, aktak, gaztelaniaz idaztera; agintariei zuzenduak ez diren mezu eta izkribuak hizkuntza herrialdekoian idatziak diren kasuetan beraietan ere”¹².

Irakaskuntza mailari beste horrenbeste ezarri zitzaion, hiru urte beranduago indarrean jarri zen 1926/6/11ko lehenengo artikularen *Errege Dekretuaren* arabera: “Jatorrizko hizkuntza gordetzen duten herrialdeetako eskoletan hizkuntza ofizialaren irakaskuntza zokoratu edo oztopa lezaten maisu nazionalak expedientatu egingo dira, hilabete batetik hirutara bitarteko enplegu eta soldata etendura ezartzen ahal zaielarik”.

Eta garbiago eta zehatzago, bigarren artikuluan: “Berriro ere errudun balira, ofiziala beste hizkuntzarik mintzo ez den beste probintzia batetara aldatuko dira, biztanle kopuru berdin edo txikiagoa lukeenera”.

Errepublikako Konstituzioak, 1931/12/9, ez du euskararen egoera hobetzen. Izan ere, aurrerago ikusiko dugun bezala, Kongresu eta Senatuko sesioetan esfortzu handiak egin arren,

ez zuten hemengo politiko abertzaleek egoera egokiago bat lortu, Miguel Unamunok, aldiz, eragin handiagoa izan zuen.

Horrela zioen 4. kapituluan:

“Gaztelania da Errepublikako hizkuntza ofiziala. Espainol guztiek derrigorrez ezagutu behar dute eta erabiltzeko eskubidea dute, herrialdeetako hizkuntzei Estatuko legeek aitortzen dizkieten eskubideak salbu. Lege berezietan erabakitzen dena salbu, inori ezin izango zaio eskatu inongo herrialdeko hizkuntzaren ezaguera ezta erabilera ere”¹³.

2. Eusko Ikaskuntza: lehenengo epea

Azaldu dugun euskal giro horretan oinarritu ziren lau Aldundiak euskal gizarteak aurrerantzean izango zituen erronkei erantzun egokia eman zizkiezan. Hortik sortu zen Oñatiko Kongresua 1918an, irailaren 1etik 8ra. Zortzi egun izan ziren, denetarikoa pentsaera eta ideologietako ehunetik gora kongresistez osatua. Bat zetozen euskal gizartearen nortasuna, kultura eta hizkuntza barne, bultzatu eta indartu egin behar zela suharki aldarrikatzen. Oñatiko batzar horretan ezarri ziren Eusko Ikaskuntzaren sustraiak eta haien fruitua handik hiru hilabetera burutu ziren¹⁴. Orduan ireki zen ildo ezin zitekeen galtzen utzi, eta han hartu ziren erabakiak betetzeko, lau Aldundien babesez, nortasun ofiziala eman zitzaion Eusko Ikaskuntzari eta erakunde berriaren helburuak finkatu ziren.

Aurretik ere ospatu ziren beste kongresu batzuk inizatiba desberdinen eraginez, 1901etik Munduko Lehenengo Gerratea hasi arte: lehenengoa, nazioartekoa, Parisen, eta hurrengoak Hendaian, Donostian eta Biarritz-Hendaian. Euskararen arloan, ortografia eta lexikoa, batez ere, izan ziren gehien erabili eta eztabaidatu zirenak. Baina ez zuten probetxu handirik atera, kongresisten arteko zatiketa eta liskarra ezaugarri agiri bezala bai, ordea. Horregatik gertatzen da berezia Oñatiko, ideologia eta pentsamolde anitzen artean, armonia onez eta batasunez hartu zirelako erabaki zorrotzak.

Oñatiko Kongresuan –I. Kongresua deitua izango dena– garatu ziren zazpi talde nagusietatik, bat hizkuntzari eskaini zitzaion. Julio Urquijo ez zen gustura gelditu gai honen inguruan egin zen

antolaketarekin¹⁵. Edonola ere, alor honek arrakasta izan zuen, zehaztasunetara gehiegi jaitsi ez zen arren. Jaso ziren ondorioak orokorrak izan ziren, eta azpimarratu behar da, bereziki eta aho batez eskatu zela euskara babestu, indartu eta bultzatzea. Dena den, ez ziren han eskatu ziren guztiak bete. Julio Urquijok, hizkuntzalaritzaren norabidea hurbiletik jarraitzen baitzuen, euskararen ikasketa zientifikoaren garapenerako honako hauek Aldundiei eskatu zizkien: euskal katedrak sortzea, fonetika esperimentalerako ikertegi bat egitea, euskal hiztegia osatzea eta Euskal Herriko hizkuntza-atlasa argitaratzea¹⁶.

Eusko Ikaskuntzak Kongresuan ezarritako helburuak zintzo bete zituen. Agian, horren irla dira Batzorde Iraunkorra osatu zuten kideak. Arturo Campi3n ohorezko lehendakari izendatuz gain¹⁷, hautatuak izan ziren: Lehendakari, Julian Elorza; Lehendakari orde, Julio Urquijo eta Pierre Broussain; 3ngel de Apraiz, idazkari, eta Gregorio Mujika, haren ordezkari; Leoncio Urabayen, diruzain, eta ordezkari, V3ctor Artola. Izan ere, lehenengoa eta azken biak izan ezik, beste guztiak hizkuntzaren inguruan arituak ziren. Ikus, Gregorio Mujikak¹⁸ agertzen duen kezka:

“¿Eta guk, euskaldun gazteak, arnasa eta otsarearen adiñetan gauden euskaldun gazteak, egon bear degu geldi, ixilik eta besoak gurutzetuta gure izkuntza nola galtzen dan ikusiaz? [...] Eta zuek, gazteak, euskera piztu deikezutenak; egun batian jakiten dezutenian euskera galdu dela ¿ez zerate lotsatuko euskaldunak izan ziñatela esaten?”.

Adierazgarria gertatzen da, Mujikak berak, idazkariorde bezala, agertzen duen kezka gipuzkeraz idatzi behar dituelako bazkideei zuzendutako zirkularrak. Euskalkien inguruan sortu zen eztabaidaren ondoren, erabaki zehatz bat hartu zen: Mujikak gipuzkeraz idatzitakoaren bi bertsio egingo zirela, Eleizalde bizkaierara eta Broussainek lapurterara.

2.1. Hastapenak

2.1.1. Irakaskuntza

Batzorde Iraunkorra, esan bezala, egiten dituen aurreneko batzarretatik hasten da euskararen inguruan erabakiak hartzen, ideiak martxan jartzen eta planak garatzen. Lehenetariko bat

Irakaskuntza arloa da, hiru maila bereziz: umeena, gazteena, euskal unibertsitateari zegokiona eta nagusia. Azken hauen arloa hiru esparrutan bana daiteke: euskarazko ikasketekin lotzen dena, euskarari buruzko hitzaldiekin bigarrena eta, azkena, beste ikaskuntza arloekin lotzen dena.

L. Eleizalde, I. Kongresuan aurkeztu zuen txosten latz batean, irakaskuntza sistemaren aurka azaltzen da gogor. Euskal Herrian 500.000 biztanle euskaldun elebakarrak zeudela esan zuen eta eskoletan gazteleraz baino ez zela erakusten, Iparraldean ere egoera berdina zutela adieraziz, eta horren ondorioak umeentzat guztiz kaltegarriak zirela agertuz¹⁹. Horrek lagunduko zuen xedetan gai honi garrantzi berezia emateko. Umeen irakaskuntza euskaraz bultzatzea nahi izan zuten, eta, horrekin batera, kartilak edo silabarioak argitaratzearen ardura hartu zuten, haur euskaldunak euskaraz irakurtzen ikasteko. Hala ere, ez zitzairen lan erraza gertatu eta urte batzuk behar izan zituzten asmo horiek martxan jartzeko. Neurri batean, Eusko Ikaskuntzatik at gelditu ziren Bizkaiko Aldundiak eta gero Gipuzkoakoak zabalduetako “Auzune eskolak”²⁰. Eskola hauek gizartean oso lagungarri eta emankor gertatu ziren umeak eskolatzeko eta aukera handiak eman zituzten bi hizkuntzetan alfabetatzeko, elebitasunaren bidea zabalduz²¹. Edonola ere, kontutan hartu behar da Eusko Ikaskuntzaren bazkideak izan zirela hau dena martxan jarri zutenak²². Bestalde, oroit gaitezen, orduantxe sortzen hasiak ziren lehenengo ikastolen oinarri teorikoak Eusko Ikaskuntzak jarri zituela²³.

Beste mailako ikasleentzat, euskaraz ikasteko eta alfabetatzeko eskolak antolatu nahi zituzten hiriburuetan. Bilboko Instituto Vizcainok euskerazko katedra bat lehiaketara 1888an atera zuen. R. M. Azkuek irabazi zuen, M. Unamuno eta S. Aranarekin lehian. 1936 arte katedradun izan zen, nahiz eta, 1920an, Euskaltzaindiako lehendakaria zela eta, jubilatzea eta pentsio bat hartzea eskatu zuen²⁴. Nafarroan Lekarotzeko ikastetxean kaputxinoek sartua zuten euskararen irakaskuntza eta Eusko Ikaskuntzak babestu zuen Nafarroako Aldundiak Seminarioan eta Magisteritzako eskolan sortu nahi zituen katedrak garatzen. Araban Seminarioan Manuel Lekuonak ematen zituen euskarazko eskolak 1915etik eta han katedra sortzea pentsatu zuten. Oztopo handiak jaso zituzten, ministroa bera euskara Gasteizen jartzearen aurka gogor agertu zelarik. Azkenean, bi urtetako trabak gainditu ondoren, Gasteizko Ateneoan sortu zen katedra, Lekuona irakasle. Bide horretatik jarraituko du Eusko

Ikaskuntzak erakundeen laguntzaz katedrak zabaltzen, kurtsoak ematen eta kanpora eramaten ere²⁵. Arlo hau osatzeko eta irakaskuntza egoki bat egiteko, ezinbestekoa ikusten zuten, maila honetan ere, euskal liburugintzari ekitea eta lan horri bidea zabaltzea nahi izan zioten²⁶.

2.1.2. Zabalkuntza

I. Kongresuaren ildotik jarraituz, Gobernu Zentralaren laguntzaz, Madrilén euskarazko eskola/hitzaldiak emateko bidea zabaltzea nahi zuten eta horretarako R. Menéndez Pidali gutun bat idatzi zioten laguntza eskatuz. Laster jaso zuten filologo ospetsuaren erantzuna. Euskarazko katedra bat sortzea baino, beste ekintza arinago eta herrikoia goak antolatzea proposatzen die: hitzaldiak, abestiak, errefrauek, kontuak, esamesak, e. ab., horrela jende ezjakinen konplizitatea bilatuz, askoz ere zabalkunde handiagoa emateko aukera zutelarik.

Gehiago proposatzen die oraindik, material horiekin argitalpen erakargarriagoak egin zitezkeela esanez. “Centro de Estudios Históricos” zenak laguntza osoa eskaintzen die eta berak ere bere burua prest agertzen du nahi duten laguntza emateko. Kasu eginez, 1919. urtean hasiko dira hain ospe ona izan zuten *Cursos de Metodología y Alta Cultura* izeneko lehenengo ikastaroak ematen. Hasieratik arrakastatsuak izan zirenez, urtero antolatzen jarraitu zuten, Bilbo eta Madrilera hirietan ez ezik, baita beste hirietan eta herrietan ere. Ikasgaiak, euskararen gaia baztertu gabe, esparru zabala landu zuten eta, neurri on batean, kongresuen aitzin-ataria bihurtu ziren.

2.1.3. Argitalpenak

Argitaratzeko premian edo arazoekin zeuden liburuak laguntzea erabaki zen: Ithurryren *Euskal Gramatika*, Azkueren *Hitzegia*, Añibarroren *Geroko gero*, Sorrairen hizkuntza guztien *Katalogoa*. Bestalde, beren material propioak ere hasten dira kaleratzen: *Eusko Ikaskuntzaren Deia-Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos* buletinaz gain, *Metodología y Alta Cultura* ikastaro arrakastatsuenak; Euskal Herriaren lehen mapa; toponimia inguruko zenbait liburu argitaratzeko asmoa ere agertzen dute. Dena den, toponimiaren arloa ez dute bereziki Hizkuntza Sailean lantzen, “Erri-oiuren batzordea” deitzen duten

Antroponimiakoan baizik. Euskaltzaindiaren sorreraren kudeaketa egiten dutenean batzen dituzten material horiek Euskaltzaindiari pasatzeko asmoa agertzen dute:

“Beste zenbait lan garrantzitsurekin jarraitzeko, zorionez hasiak daudenak, “Eusko Ikaskuntza” kargutu da diru baliakizunez eta Kide den Bilboko “Eusko Ikasketak” erakundeak, egun gurean bateratua, transferitu dizkion Toponimiari eta Patronimiari dagozkien garrantzi handiko funts dokumentalez. Dokumentazio guzti hori, milaka idazkiz behar bezala sailkatu eta katalogatuz osatua, gero izango den hizkuntzaren erakunde berria sortzen denean, bereala haren esku jarriko da”²⁷.

Aipatzen diren materialak L. Eleizalde batu, osatu eta argitaratzeko prestatu zituen. RIEVen argitaratu ziren 1922tik gerra hasi zen arte²⁸.

XIX. mendean euskara unibertsitarioa izatera iritsi zen hizkuntzalari europarreier esker. Horrekin batera, lan zientifikoak argitaratzeko, hamar urteko (1886-1896) iraupena izan zuen *Euskerā* aldizkaria sortu zen K. Hannemann eta Th. Linschmannen eskutik.

Euskal Herrian, aldiz, ez zen maila horretako aldizkaririk izan Julio Urquijok, hutsune hori betetzeko, *Revista Internacional de Estudios Vascos*, RIEV, 1907an sortu zuen arte²⁹. Maila zientifiko jasoa eman zion lehen unetik eta, ordutik, euskal filologo eta ikerlariek, etxekoek nola kanpokoek aukera izan zuten lanak argitaratzeko. 1921ean, aldizkari zientifiko bat behar zuela eta, Eusko Ikaskuntzari eskaini zion. Hurrengo urtean gauzatu zen aldaketa eta, Urquijo zuzendari jarraituz 1936ra arte, Eusko Ikaskuntzaren organo zientifiko bihurtu zen³⁰. Hasierako mailari eutsi zion eta Urquijok berak, gainerako kolaborazioez gain, asko aberastu zuen bere lanekin, euskararen inguruan beste batzuk egiten zituzten lanen informazioa emanaz eta, baita, hain gogoko zituen eta egoki egin zuen euskal klasikoen obrak berrargitaratuz.

2.1.4. Euskaltzaindiaren sorrera

Hasiak ziren XIX. mendean hainbat ahots, José Pablo Ulibarri, José Frantzisko Aizkibel, Aita Arana jesuita eta besterik, euskal

akademia eskatzen, baina hurrengo mendera arte ez zen haien oihartzunik jaso. Saio batzuk tartean egon baziren ere, I. Kongresua izan zen eskaera hari erantzuna eman behar zitzaiola eutsi ziona Bizkaiko Aldundiak eramandako initziatibaz³¹, lau Aldundiek hartu zituzten erabakien arteko bat horixe izan zen, Euskaltzaindia sortzea. Eusko Ikaskuntzari eman zioten hori bideratzeko eta babesteko enkargua. Horrez gain, erabaki zen Kongresuko Hizkuntza Sailak txosten bat egitea eta Eusko Ikaskuntzari bidaltzea kudeatu zezan. Txostena, oinarritzko estatutuekin batera, Bilbon 1918ko udazkenerako egina zegoen eta Eusko Ikaskuntzari bidali zitzaion³². Bigarren bileran, Eusko Ikaskuntzako Batzorde Iraunkorrek hartu zituen aurrera egiteko erabakiak, eta 2019ko martxoaren 2-3ko aktan honako hau batzen da:

“Oinartiko Kongresuaren akordio bat betetzeko eta han finkatu zen txostenarekin bat etorritz erabaki da Hizkuntzaren Akademia edo erakundea sortzea, honi, zientzia alderdiari dagozkionetan, autonomia zabal eta erabatekoa emanaz, baina hala nola Sozietateak lagundu diezaiokeela tutoretza arloan, hala euskal hizkuntzako ikastaroak ezarritik, nola euskarazko testu liburuak argitaratuz edo hizkuntzaren zabalkundea edonola bultzatuz. Nolanahi ere, erabakitzen da Akademiak Sozietatearekiko filial izakerako erlazioa izan dezala eta komenigarria dela haren inprimaki eta menbreteetan, Akademiaren izenaz gain, Sozietatearena ager dadila. Ekonomiari dagokionez, erabaki da Akademiak jaso ditzazkeela subentzioak askatasunez Sozietateak har ditzazkeenetatik aske, eragozten ez duelarik honen ekarria haren sostenurako hasieran eta aurrerantzean ere izan ditzan harekin erlazio ekonomikoak”³³.

Akademia martxan jartzeko prozedura ere erabaki zen: Eginiko egitasmoa Aldundiei bidaltzea eta, behin hauek egitasmoa onartu ondoren, “bideratu dadila eraketa deia Sozietateko Juntako akademiko kideen aldetik, eta orduan izango da Sozietatearen eta Akademiaren arteko erlazioak finkatzeko unea”³⁴. Egitasmoarekin batera, bidali behar zen aurkezpen idazkia prestatzeko enkargua, Hizkuntza Saileko ordezkari zen Luis de Eleizalderi eman zitzaion, eta arin idatzi bide zuen, buletin berean argitaratu baitzen: “Euskaltzaindia. Gizarteak Diputazioei aurkeztutako idazkia”. Hartan, Euskaltzaindia sortzeko arrazoiak ematen dira, zein helburu izango zituen eta

baita zein sail ere. Azken hauek bi, hain zuzen: bata, hizkuntzaren ikerketara zuzendua, eta Jagon saila, bestea, euskararen babeserako eta zabalkuntzarako³⁵.

Irailaren 6an, Jarraipen Batzordeak egindako batzarrean Aldundien onarpena jaso zela jakitera eman ondoren, Euskaltzaindia sortzeko bidea irekia zegoela adierazi zen. Beraz, Lehendakariak eta Idazkariak deialdia irailaren 21erako finkatu zuten. Bide batez, hasierako batzarretan sortuko diren gastuei Eusko Ikaskuntzak aurre egingo zien, eta aurrerantzerako, martxoko batzarrean finkatutakoaren harremanari eutsiz, Eusko Ikaskuntzak urteko diru-laguntza Euskaltzaindiari pasatuko zion erabakia hartua gelditu zen³⁶.

Antolatu bezala, Euskaltzaindia sortzeko batzarra Gipuzkoako Aldundian egin zen 1919ko irailaren 21ean. Deituak izan ziren, egin zen txostenaren arabera, Akademiako kide izan behar ziren pertsonak eta ordezkatuak izan behar ziren erakundeak. R. M. de Azkue, Arturo Campión, Luis de Eleizalde eta Julio Urquijo akademikoak izan ziren *de facto*. Hauek eta aldizkariaren eta erakundearen ordezkariak zutenek hautatu zituzten gainerakoak: Txomin Agirre, Pierre Broussain, M. l'Abbé Adéma, Ramón Inzagaray, Jose Agerre, Juan Bautista Eguzquiza, A. Raimundo Olabide eta A. Pierre Lhande. Euskaltzaindiak egindako hurrengo batzarrean, urriaren 5ean, Adémak uzten zuela adierazi zen eta haren ordezkari Landerreche izan zen izendatua. Bertan, beste antolakuntzaren inguruko xehetasunak finkatuz gain, karguak banatu ziren eta Euskaltzaindia Eusko Ikaskuntzaren filiala izango zela berretsi zen³⁷.

Urriaren 29an, Donostiako alkatea, Aldundiko ordezkariarekin batera, euskaltzainek, meza entzun ondoren, hirugarren batzarra egin zuten. Batzar horretan eta azaroaren 13koan, Ohorezko euskaltzainak izendatuak izan ziren: Schuchardt, Uhlenbeck. Vinson eta Orkaiztegui. Kanpoko urgazleak: Gavel, Saroñandy, Darricarrere, Menéndez Pidal, Spencer, Dogson, Winckler, Urtel, Lischman eta León. Eta bertako urgazleak, Euskal Herrikoak alegia, 37 orotara³⁸.

Azkenik, bai Euskaltzaindiak nola Eusko Ikaskuntzak, Euskaltzaindia erakundea eta honen izena zeinek sortuak ziren garbi utzi zuten. Euskaltzaindiak bere batzarren ondoren batu zuen aktan “Eusko-Ikaskuntzaren erabagia” izenburuaz idazkariak honela agertzen du:

“Urrengo Deyu’n ipiñiko dogu “Eusko-Ikaskuntza”ren Buru-Batzarrak juaan dan illaren amalauan batuta artu daun erabagia “Euskaltzaindia”ren asmoen gaiñ. Esan eban Eleizalde jaunak “Eusko-Ikaskuntza”ri eskerrak egin zala “Euskaltzaindia”; izena be berak ipiñitakua artu ebal, eta berak nai ebal erregutu be oñ “Euskaltzaindia”k jartzen daben idazkeria ontzat artu zeñ. Danak erantzun eben baietz, ta euskal idazkeriaren alde alaxe erabagi eben”³⁹.

Euskaltzaindia sortu eta hurrengo urterako kaleratua zegoen *Euskeru* aldizkaria, buletin ofizial bezala, beren batzarretako aktak eta, bide batez, ikerlanak ere argitaratzeko. Bestalde, aho batez eskatzen zen euskararen batasunari ere erantzun behar zitzaiola. Ez zen garairik errazena horretarako, iritzi ezberdinak zirelako nagusi bai kanpoan, bai euskaltzainen artean ere. Batasun ortografikoa laster erabaki zen, 1896. urtean S. Aranak zabalduetako bideari jarraituz. Alabaina, horretan ere ez zen adostasunik, Azkue bera dela adibide adierazgarriena, bai ortografia finkatzeko bai euskalki batu bat proposatzeko lan bereziak idatziz. 1920. urtean, euskaltzainen enkarguz A. Campiñ eta P. Broussainek egindako txostena aurkeztu zen, baina ez zuen arrakastarik izan⁴⁰. Aipatzekoa da 1921ean hartzen den erabakia: gramatika batua egiteko xedearekin, oinarritzko arau batzuk ezarri behar zirela eta lurralde guztietan *Erikizundi Irukoitza* deitzen zen galdekizuna jaso behar zela. Euskalkien ezaugarrien bilketan –maila morfosintaktiko eta lexikoan– egin izan den lehenengo kanpo lan sistematizatua izan zen. Zeukan xedea, gramatika arautu bat egitearena, bete ez bazen ere, interesgarriak dira bildu ziren testigantzak⁴¹. Gerrarekin denak erabat moztuak gelditu ziren.

Edonola ere, Euskaltzaindiaren gerra aurreko garaia oso emankorra izan zen eta dimentsio berri bat eman zion euskarari.

2.1.5. Kongresuak

Eusko Ikaskuntzarentzat kongresuak dira egiten duen lanaren ispilu eta aurrera egitean argia ematen dioten izar distiratsuak. Sei ospatu ziren 1918ko lehenengotik 1934raino, denak zein baino zein arrakastatsuagoak nahiz zientzia mailan nahiz gizartearen lortzen zuten oihartzunean. Zazpigarrena, 1936ko irailean Lizarran ospatzeko prest zegoena, gerrak zapuztu zuen.

Hizkuntzari dagokionez, beren beregi bat bera eskaintzen ez bazaio ere, lehenengo hirurak interesgarriak dira eta haien ekarria garrantzitsua. Lehenengoan, 1918koan, goian aipatu den bezala, egon ziren zazpi taldeetatik bat hizkuntzari zuzendu zitzaion. J. Urquijo euskal ikasketen egoeraz mintzatu zen; Luis Eleizalde euskara errekupeatzeko metodologiak; A. Olabide lexikologiak eta lexikografiak eta R. M. Azkue fonetikak. Euskararen kanpo historiari dagokionez, interesgarria izan zen irakaskuntzaren arloari begira egin zen lana ere. Euskararen egoera zein zen eta hizkuntza suspertzeko umee behar zuten formakuntza seriozki aztertu ziren. Bigarren Kongresuak, Iruñea 1920, giza-ekonomiarekin batera, hezkuntzaren esparrua garatu zuen. Gauza interesgarri asko azaldu ziren eta nabarmentzekoa da Eleizalderen txostena “Lehen-mailako irakaskuntza euskal hizkuntzako lurraldeetan”.

Hirugarrena, Gernika 1922, Hizkuntzari eta Irakaskuntzari zuzendua izan zen osorik. Okasio honetan, Urquijoren desioa betez, kanpotik etorritako hainbat izen handiko hizkuntzalarik parte hartu zuen: Ühlenbeck, Meyer-Lübke, Saroñandy, Leon, Gavel, Urtel, Lacombe. Espainako adituena ere han zeuden: Menéndez Pidal, Navarro Tomás, Amado Alonso. Irakurri ziren 21 txostenetatik, 13 hizkuntzari eta euskarari buruzkoak izan ziren. Gai ugari eta ikuspuntu ezberdinetatik aurkeztuak: hizkuntzalaritza historikoa, deskriptiboa, esperimentala. Hizkuntzaren arlo guztiak maisutasunez aztertu ziren, batzuk erreferente bihurtu direnak. Irakaskuntza mailan, behekotik hasita gorainokoenak –euskal unibertsitatea aho batez erreibindikatua izan zen kongresu hartan– aztertu ziren.

Ezinezkoa da hemen Hizkuntza sailak hirugarren kongresuan aurkeztu zituen 23 puntuen ondorioak laburbiltzea. Denak garrantzitsuak izan baziren ere, esan daiteke euskararen normalizazio mailan zenbait zutabe nagusi ipini zirela. Hona batzuk: irakaskuntzaren autonomia eskatu bidenabar, irakaskuntza mailan euskararen presentzia hegoaldeko herrietan, lurraldeen arabera, aldarrikatu zen; herri euskaldunei, Euskaltzaindiak emandako akreditazioarekin, mediku eta idazkari euskaldunak hartzeko gomendioa luzatzen zitzaion; halaber, izendatzen ziren notarioak ere, prozedura berdinez, euskaldunak izatea Estatuari eskatzen zitzaion; toponimia euskalduna, grafiak barne, erabiltzea eskatzen zen; lurralde guztietako gotzainak euskaldunak izatea eta apezek euskara erabiltzea beren pastoraltzako ofizioetan eskatzen zen;

era berean, dotrina eta testu erlijiosoak, euskalkien arteko hurbilketa eta bateraketa egitea Euskaltzaindiari eskatu zitzaion.

Azkenik, kongresu honetan lehenengoko Sail kopurua 8tik 23raino gehitu zen. Edonola ere, Hizkuntza arloak ez zuen inolako aldaketarik izan hasieratik sortua bait zegoen. Oraingoan, ordezkariak izendatu ziren⁴².

Aipatzekoa, kongresuaren bukaeran, Julian Elorzak, Eusko Ikaskuntzaren lehendakari eta Gipuzkoako Aldundiko buru zenak, esandako hitzak:

“Euskerarekin zer-ikusia duten gaietan, erabaki sendo-
sendo, indartsu bat artu degu: geroz ta geigo maite ta
geroz ta geigo zabaltzea Euskera, gure ustez, ez da etxe-
barruan bakarrik erabili bear degun izkera; ez da senide
artean bakarrik erdi-izkutuan itzegitekoa. Zabalera,
argitara, guzioen begien aurrera atera nai degu.
Euskera, gure mamia, gure odola, gure bizia bezelaxe
da, ta ala dalako ilunpe ta izkututik atera ta argiz beteta
alde guztietan ikusi nai degu”⁴³.

2.2. 1930era arteko bilakabidea

Puntu honetara iritsita, ezinbestekoa da gogoratzea Primo de Riverak 1923ko irailaren 13an eman zuen kolpe militarra, eta, hori baliatuz, Alfonso XIII Erregeak diktadura inposatu zuen, 1930 arte iraun zuena. Bi aldi edo epe bereizten dira diktadura horretan, lehenbizikoa, 1925erainokoa, bereziki gogorra, euskarak eraso eta ondorio latzak jasan zituen. Bigarrenean, euskararen aldeko lana, aski arin, indarra hartzen joan zen.

Hirugarren Kongresuak Euskal Herrian izan zuen eragin bizia galdu egin zen. Kolpe handia euskarak hartu zuena, baina handiena irakaskuntzak jasan zuena izan zen, biak Eusko Ikaskuntzaren izar estimagarrienak eta errekurtsorik gehien hartu zituztenak.

2.2.1. Erasoak

Aldaketak laster hasi ziren sumatzen. Egoera zein zen garbi uzteko, kolpea eman eta hilabetera, Errege Agindu batek

(1923/10/18) Estaduko hizkuntza ofiziala gaztelania zela deklaratu zuen eta agintariek ekitaldi ofizialetan erabili behar zuten hizkuntza bakarra. Jarraian, eskolen txanda hartuz: irakaskuntza guztia gazteleraz eman behar zela agintzen zen eta horren jarraipena inspektoreei ezartzen zitzairen, maisuen suspentsioa erabakitzeko indarra ematen zitzaielarik (ED 1924/2/12). Horrela jarraituko dute, dekretuak tarteko, gazteleraz idatzita ez zeuden liburuak irakaskuntzatik erretiratzek⁴⁴. Hain ahalegin handiekin eskoletan sartua zen euskarazko irakaskuntza erabat kaltetu zen eta ipini ziren baliabideak ere galdu egin ziren. Horrela, Bilboko Magisteritza eskolan ematen zen euskarazko gaia kendu behar izan zen eta Katedra debekatuak gelditu ziren⁴⁵.

Dena den, aurretik ere hasiak ziren euskararen aurkako erasoak. Bizkaiko Aldunditik, besteak beste, euskal irakaskuntza oztopatzen⁴⁶. Esanguratsua da, kolpe militarra baino hiru hilabete lehenago, Landetaren eskaria:

“... Bizkaiko zenbait auzune eskola bisitatu nituen, non Euskal testuak erretiratuak izan diren, horien ordezkariak gaztelaniazko klasikoen atalak, ikasleek tutik ere ulertzen ez zituztenak, kopiatuz. Beraz, ezin beharrezkoago gertatzen zen ikasleei euskarazko testuak eskuratzea, horrela, eskolan ez bada ere, euren etxeetan haiek irakurtzen ihardun ahal daitezen”⁴⁷.

Lurralde honetako erakundeak, Bizkaikoak alegia, aitzindariak izan ziren euskararen erabilera bermatzen, giro berrian, Aldundiko buruekin batera, beste agintari batzuk ere prest daude euskara lekutzen laguntzeko, irakaskuntzatik eta beste arloetatik ere: liburuen argitalpenetatik, aldizkarietatik, egunkarietatik e.ab. “Aginte militarren eta elizakoenetik euskarari buruzko hartu diren erabakiak direla eta, Eusko Ikaskuntzak ezingo du mutu gelditu” dio A. Bernardino de Estellak erakunde honi bidaltzen dion gutunean⁴⁸. Hartu beharko diren jarrearen aurrean, ez dago Eusko Ikaskuntzaren agintarien artean batasunik. Esaterako, euskara hitz egiten zen lurraldeetan, irakaskuntza elebidunaren inguruan Landetak idatzitako txosten laburra ‘Directorio Militar’ delakoari bidaltzea eskatzen da. Baina aurka dauden ahotsak indar gehiago dute eta idazki horrek ez du aurrera egiten, horren ordezkariak, Gasteizen itxi den euskal katedraren inguruko mozio bigun bat bidaltzen da⁴⁹. Laugarren kongresua, 1926,

autozentsuraz gaia Euskal Herriko autonomiagatik, “Orientabidea eta Lanbide Heziketa”ra aldatu zen eta euskarari eta euskal gaiei ez zitzaien tokirik utzi.

2.2.2. Erresistentzia garaia

Eusko Ikaskuntzak hurrengo urteetan jarraitu egin zuen errebindikazioen artean eskoletako elebiduntasuna eskatzen. Baztertuak izan ziren katedrak berreskuratu ziren eta indarra hartu zuten. Madrileko Ateneoan, 1925ean, hasi ziren eskolak eta hitzaldiak ematen. Itxi zen Gasteizko katedra ere martxan jartzeko, Artes y Oficioson bilatu zen tokia. Alabaina, eskola horrek ministeritzatik hartzen zuen dirulaguntza galtzeko mehatxua jaso zuen. Eusko Ikaskuntzak bidali zuen idazki sutuak ez zuen aldeko erantzunik izan⁵⁰. Hala ere, Garibay Akademian aurkitzen dute eskolak emateko tokia. Ez ziren batere gaizki joan eta hiru mailetako eskolak eman behar izaten zituzten. Azkenean, Akademiaren espazioa txikiegia gelditu zitzaenez, 130 ikasleak berriro Artes y Oficioseko eskolara itzuli ziren. Bartzelonako katedrak ere lau urteko hutsunea izan zuen, 1923an Miguel de Alzo kaputxinoak “Solar Vasco-Navarro”n hasi zituen euskarazko eskolek ez zutelako aurrera egin⁵¹. 1928an berreskuratu ziren, oraingoan Ateneoan. M. Lekuonaz gain, beste bi irakasle hartu behar izan zituzten⁵². Eusko Ikaskuntzaren laguntzaz Bizkaian, Larreako karmelitak, eta Nafarroan, Lekarozko kaputxinoak, eskolak euskaraz ematen zituzten. Azken honetan, arrakastaren adierazgarri gisa, 1929-30 ikasturtean, Eusko Ikaskuntzarekin batera ospatu zen *Euskararen Festan* 160 ikaslek jaso zituzten sariak⁵³.

Aurreko urteetako erritmo bizia moteldu arren, antolatzen ziren aktibitateekin jarraitzen da. RIEV aldizkariak berdin jarraitzen du, bere maila zientifiko gorenari eutsiz. Segida ematen zaie euskara hutsean antolatzen ziren Herri Hitzaldiei. Bestalde, Espainiako nola atzerriko hizkuntz eta kultur-erakunde akademikoekin jarraitzen dute harremanetan, eskatzen den laguntza elkarri eskainiz. Oro har, lan gehiegia behar ez zuten ekitaldiak antolatzen ziren. Urteurren ospaketak, esaterako, herrian harrera ona izaten zuten eta hainbat egin ziren. Euskararen inguruko artean pare bat gogoangarriak, Eusko Ikaskuntzak berak Iztuetari eskaini ziona edo, beste erakunde batzuekin batera, Larramendiri eskaini zitzaizkion Omenaldia eta Astea.

2.2.3. Gizartearen iraultza: erakundeen sormena

“Hizkuntzari dagokion denak interes handia sortzen duela zalantzarik ez dago; gizartea ohartzen da hauxe dela herriaren arazorik gaitzena, Zumarragan ikusi zen bezala, zenbait gazteren deiari euskaltzale adoretsuen giza kopuru ikaragarriak erantzuten”⁵⁴.

Elorzaren hitz hauek ondo agertzen dute nola sortu zen, bat-batean eta ustekabea, euskararen aldeko herri mugimendua. Agian, horren arrazoia izan daiteke gizarteak urte horietan bizi izan zuen euskararen aurkako erreakzioa. Baina, neurri on batean, sortzen diren talde berriek, Eusko Ikaskuntzak nola Euskaltzaindiak euskararen inguruan egiten dutena indartu eta eraberritu nahi dute eta erakunde eraginkor eta malguen bitartez, ideologia politikoetatik at, euskararen alde gogor ekiteko prest daude. Talde horien sortzaileak euskal kulturaren eta Eusko Ikaskuntzaren inguruan mugitzen direnak dira, eta duten helburua: euskara erakutsi, sustatu eta zabaldu.

Kronologikoki lehenengoa Nafarroan sortzen da, Euskeraren Adiskideak, 1925ean. Sortzaile nagusia Arturo Campión izan zen. Hurrengo urtean, Gipuzkoan, *Euskaltzaleak* elkarteak, Eusko Ikaskuntza eta Euskal-Esnalearen eskutik sortu zena⁵⁵. Azkenik, 1928an, Arabako Eusko Ikaskuntzaren ordezkariak “Baraibar” saila sortzen du. Helburua: Arabako euskal herrietan euskararen alde lana gogor egitea euskara mantendu zedin⁵⁶.

Urte horretan, Eusko Ikaskuntzak antolatu zuen batzar batera gomitatu zituen euskararen sustapenerako sortuak zeuden erakundeak⁵⁷. Batzar horretan, Federación de Acción Popular Euskerista/Euskal Elkarte Bazpatza (FAPE) sortu zuten⁵⁸. Erabaki zen arabera, erakunde berri honek Eusko Ikaskuntzaren inguruan elkartzen zituen beste guztiak, bakoitzak bere autonomia gordez eta bere baliabide propioak bermatuz, finantzaketa barne. Batzarrean bertan finkatu ziren elkarte berriaren funtzionamenduko oinarriak Eusko Ikaskuntzaren Batzorde Iraunkorrean osatu eta onartu ziren, babesa eta finantzaketa bere kontu hartuz. Erakunde berriaren batzordearen konposizioa eratu zen: erakunde bakoitzeko ordezkari bat eta lehendakaria Eusko Ikaskuntzako batzordekide bat. Kargu honetarako, hasieratik erakunde berria

sortzeko atzetik ibili zena, Bonifacio Echegaray, hautatu zen. Egoitza Eusko Ikaskuntzarenean jarri zen eta hasieratik eurentzat lana egingo zuen langile berri bat ezarri zen⁵⁹. Aurrerago, 1934an, izena aldatu zioten Euskal-Bazkunen Alkartasuna ipiniz⁶⁰.

Ordutik, elkarte berri horrekin, euskarak beste aire bat hartzen du gizartean. Gazte sutsuen indarrez, ekitaldi herrikoiak sustatzen dituzte: euskarazko idazkiak egunkarietan, euskal liburuaren banaketak, udako ikastaroetan egiten zituzten euskarazko azterketak, Euskararen Egunen antolaketak eta Euskal Herriko lurralde guztietan prestatzen diren euskararen inguruko herri bestak⁶¹. Oinarri bikaina 1930tik aurrera datorren garai loretsua zabaltzeko.

2.3. 1936ra arteko ekintzak

1930etik gerra sortu arte euskararen inguruan egin ziren lanak biltzea oso luzea litzateke. Urte haietan bazirudien euskararen historia osoan egin ez zena dena batera egin nahi zela. Eusko Ikaskuntzak partaidetza handia izan zuen euskararen aldeko eginkizunetan. Askotan ekitaldien antolatzaile eta errebindikazioen eusle, eta beti laguntzaile.

Bartzelonan, Ateneoko euskarazko eskolez gain, han zuen delegazioak Unibertsitatean, 1930eko azaroan, euskararen katedra zabaltzeko, bi ikastarokin: bat hizkuntzakoa eta bestea euskara eta erromantzearen harremanen ingurukoa. Eskola Odon Apraizek hasi zuen, eta 1934tik aurrera Angel Apraizek jarraitu zuen. Madrileko Filosofia eta Letren fakultatean beste katedra unibertsitario bat sortu zen, ordurako Madrilen bizi zen Odon Apraizek hartu zuena.⁶²

2.3.1. Kongresuak eta ikastaroak

Garai honetan bi kongresu ospatu ziren eta hirugarrena, esan bezala, gerrarengatik bertan behera utzi behar izan zen. Lehenengoa, hasieratik bosgarrena, 1930ean Bergaran ospatu zen “Euskal Arte Errikoia” gaiarekin. M. Lekuona, Azkue eta A. Donostiaren olerkien, herri sineskerien eta abestien inguruko hitzaldiak kenduta, euskararekin zuzen lotzen ziren gaiak ez zen egon. Hala ere, Ume Euskaldunaren Eguna;

Emakumeen Omenaldia Euskarari; Euskararen Eguna ekitaldiak ospatu ziren. Hona kongresuaren kronika egin zuen batek, nola deskribatzen zuen Bergaran zegoen giroa:

“Batzarkideai ongi etorririk egokiena egin nahiz, zoritxarrez kutxa zarrean gordeta, pipiaren mende euki oi dugun euskal jazkera apañena jantzi du [Bergarak]: euskera dario leio ta balkoi guzitatik, euskera saletxe iragarkietan, euskera ezpain geienetatik. “Euskera, beti erri onetako izkera” dio leio batek”⁶³.

Urteroko udako ikastaroak, 1927tik 1935eraino, Donostian antolatzen ziren, zenbaitetan, Bergara, Bilbo, Iruñea edo Gasteiz bezalako lurraldetara zabalduz, eta maiz Iparraldera txangoak ere antolatzen ziren. Aipagarria, Donostian, 1935ean, Hizkuntza, Literatura, Historia eta Euskal kirola gaien inguruan egin zena. A. Irigarayk, J. M. Barandiaranek, B. Echegarayk, J. M. Leizaolak, J. Gorostiagak parte hartu zuten, besteak beste.

2.3.2. Euskara ofizialtzeko bidean

Laburki bada ere, ekarri nahi da 1931ko ekainaren 14an Lizarran, Euskal Udalen 1go. Batzarreko Euskal Estatutua, *Lizarrako Estatutua* izenez ezagutzen dena, jatorriz *Euskal Estatuko Estatutu Nagusia: Sozietatearen Aurreproiektua*, Eusko Ikaskuntzak idatzia. Aipaturiko Batzarrean Alkateen aurrean aurkeztua eta aldaketa gutxi batzuekin onartua. 5. Tituluak, Hizkuntza izenburupean, horrela zioen:

- “16. art. Euskaldunen hizkuntza nazionala euskara da. Bera izango da ofizial bezala onetsia gaztelaniaren baldintza berdinetan.
17. art. Lurralde euskaldunetan irakaskuntzarako hizkuntza bezala, euskara erabiliko da, gaztelania ikasgaia izango delarik irakats maila guztietan; gaztelania hizkuntzako lurraldeetan, ordea, irakaskuntza hizkuntza horretan izango da, euskara ikasiko delarik irakats maila guztietan.
- Lehenengoetan lan egiten duten funtzionario denek, hala administraritzako nola epaitegietaoek, euskaraz jakin beharko dute.

Aldundi bakoitzak xedatuko ditu, artikulatu honen ondorioei dagokienez, lurralde euskaldunak”⁶⁴.

Euskararen estatusaren historian lehenengo aldia zen testu artikulatu batean biltzen zela. Une hartan, 700.000 biztanle euskaldunen hizkuntza bakarra babesteko zorian jartzen zen⁶⁵.

Bestalde, garai hartan kokatzen dira ere, irakaskuntza eta udaletxeetako funtzionarioak besteak beste, euskararen ezagutza maila egiaztatze beharrari erantzuteko, Eusko Ikaskuntzaren udako ikastaroetan egiten ziren azterketak⁶⁶.

2.3.3. Argitalpenak

Eskoletarako argitalpenen arloko inizatibak ez ziren gutxi, baina ez aski euskararen eta euskal irakaskuntzaren beharritan aurre egiteko⁶⁷. Eusko Ikaskuntzak bere prioritateen artean euskarazko eskola-liburugintza sustatzea eta laguntzea zuen. Horren adierazgarri da argitaratzeko eskaintzen zuen dirua. Esaterako, 1931rako aurrekontuan 5.000 pezeta ezartzen ditu horretarako, baina urte berean eta zegoen eskariari aurre egiteko 8.000raino igo zuen⁶⁸.

Eusko Ikaskuntzako Lehen Irakaskuntzako Komisioak 1931n argitaratu zituen: P. Iturrioren Txomin ikasle, bizkaieraz eta gipuzkeraz eginak; Umearen laguna eta Martin Txilibitu, biak I. Lopez Mendizabalenak⁶⁹. Aurretik, Bernardo Estornesek Sabin Euskalduna (1931) idatzi zuen⁷⁰. I. Lopez Mendizabalek, aho batez eskaka ari ziren Xabiertxo liburuaren edizio berri bat paratu zuen, hau ere, bi euskalkietan emana, bizkaieraz eta gipuzkeraz, 1932an⁷¹.

Interesgarria gertatzen da Ariztimuñoren lana. Erronkaria zegoen egoeratik ateratzeko, Izaban eta Uztarroten haur-eskola bana zabaltzeko lanetan ibili zen. Horrez gain, erronkariaraz elkarriketako eskuliburu bat prestatzen aritu zen eta Erronkarin eta Zaraitzun banatzeko euskal orriak prestatzeko asmoa ere ibili zuen⁷².

M. Lekuonaren zuzendaritzapean, Euskaltzaindiaren Laguntzaileak taldekoek euskararen mapa egiteko eta argitaratzeko egitasmoa zuten⁷³. Interesa sortu zuen eta nahi zen egin, besteak beste, eskoletan ikasmaterial gisa zabaltzeko.

2.3.4. Elizaren jarrera

Kontutan hartuz zein errotua zegoen Eliza garai honetako gizartean, oso garrantzitsua gertatzen da haren jarrera euskararen erabilerari dagokionez. Euskararen alde egiten zutenak ez ziren elizaren agintariak, inizatibak eta ekintzak beste bide batetik joaten ziren, bakarka edo taldean, baina gutxitan goitik bultzaturik.

Bizkaiko Jaungoiko-zale bazkunak, Gipuzkoara ere zabaltzen zena, indar handia zuen eta ekitaldi asko egiten zituen elizari zegozkion jardunetan euskara erabiltzeko eta baita suspertzeko ere. Dotrina euskaraz emateaz gain, dotrinaren azterketak ere euskaraz egin zitezkeen haren batzarretara ordezkarik bat joaten zen, apeza eta idazlea zen Juan Bautista Eguzkitza gehienetan. Erasoak ere izan zituzten, esaterako, 1935ean debekua jaso zuten Dotrinaren ohizko azterketak Zornotzan egiteko, argitalpenetara ere debekua zabaltzeko⁷⁴. Hauek eta gehiago ere etorriko zirenen aurrekariak ziren.

Mateo Mugika gipuzkoarra, euskalduna eta Eusko Ikaskuntzako bazkidea zena⁷⁵, 1922tik 1928an Gasteiza joan arte, Iruñeko gotzain izan zen⁷⁶. Euskararekiko jarrera aktiboa eta baikorra izan zuen eta urratsak eman zituen: 1925ean euskaraz atera zuen pastoral bat; Seminarioan seminaristen plangintza didaktikoan euskal formazioa sartu zuen (1926); haren enkarguz, D. de Inzak Kristau Ikasbidea (1927) argitaratu zuen. Baina Huelvatik etorri zen hurrengoarekin gauzak okertu egin ziren alde baino aurka gehiago egin zuelako. Euskal Adiskideen Elkartearen inguruan mugitzen ziren apez eta erlijiosoak hainbat ziren, baina goitik ez zuten laguntzarik jasotzen. Birritan eskatu zuen Eusko Ikaskuntzak herri euskaldunetara apez euskaldunak bidaltzea. Bigarrenetan, lehendakaria bera pertsonalki, Elkarteko kideez lagundurik, Gotzainari eskatzera joan zitzaion. Ez zen deus lortu. Batzorde Iraunkorrak gerra aurretik egin zuen azken batzarrean, A. Irigarayren eskariz hartu zen akordioa, Iruñeko gotzain berri bezala Marcelino Olaechea zoriontzeko eta, euskalduna izaki, euskararen inguruko aurreko gatazkak konponduko zituen itxaropena agertzeko⁷⁷.

Adierazgarria izan zen A. Irigarayk, herriz herriko informazioa batu ondoren, prestatu zuen txostena. Bertan, euskaraz baizik egiten ez zen herritan apez erdaldunak bidaltzen zirela eta,

ondorioz, elizkizun guztiak, dotrinaren irakaskuntza barne, gazteleraz ematen zirela agertzen zuen⁷⁸.

Arabán, mende hasieratik, J. Cadena y Eleta gotzaiak izan zuen jarreraz giro txarra zegoen⁷⁹. 1928tik aurrera, Mugikarekin, gauzak ez ziren asko aldatu eta Eusko Ikaskuntzak birritan egindako eskaria, parrokia-eskoletan ezarri ziren irizpide elebidunak gordetzea, ez zuen kontutan hartu. Bestalde, Arabán, 1932ko abenduan hasita, euskara loratzeko lurralde hartan, 26ko apez taldea sortu zen eta beste lurraldetako 53 batu zitzaizkien. Lortutakoarekin poza zuten eta metodo eta ekintza berriak lantzeko asmoa agertzen zuten⁸⁰.

2.3.5. Euskararen eguna

Euskaltzaleak taldea talde dinamiko eta imaginatiboari “Egunak” ipintzea otu zitzaien: “Ume euskaldunaren Eguna”, “Olerki euskaldunaren Eguna” eta abarren artean “Euskeraren Eguna”. 1930aren aurretik Gipuzkoan antolatzen ziren eta arrakasta handia izan zuten Arrasaten, Zumarragan, Bergaran, Seguran. Beste herrialdetan, EBAk antolatuz: 1927an Donibane Garazin; distira berezia izan zuen 1930ean Iruñekoak. 1931koa Altsasun antolatzea egoki iruditu zitzaien⁸¹. Hala ere, Elkarteko lehendakariak, Echegarayk, uste zuenez “Altsasun eta inguruetan jaso ziren zantzuen arabera, ez zirudien susmoek ekintza han eta orain egitea aholkatzen zutenik”⁸². Ondarroan, Txomin Agirreri eskaini behar zitzaion omenaldiarekin batera egiteko utzi zen.

1934koa Arabán egitea egoki izango zela eta Audio hautatu zen. Pentsatu zuten aldi berean, hautaketa horri aukera gehiago emateko, irailean Bilbon ospatu behar zen VI. Kongresuaren ondoren izango zenez, Audio Bilbotik hurbil gelditzen zela eta, jendea besta eta euskal giroa gozatzeraz gustura joango zela. Eusko Ikaskuntzari laguntza eskatzeko asmoa agertu zuten⁸³. Dena prest zutenean, gobernuaren debekuz ezin izan zen ospatu. Berdin gertatu zen 1935ean. Eta ezinezkoa izan zen 1936ko irailerako Baranbion antolatua zutenarekin.

3. Errepresio urteak

Ikusi den loraldiaren garaiak beste iraun zuten gerraren ondoren euskarari jausi zitzaizkion burdin eta suzko urteek.

Gogorrak haiek, aurretik gogoz eta kemenez lortu zen dena galerazi eta errotik ateraz: euskara eskoletatik erabat kendu, ikastolak itxi, argitalpenak debekatu, euskaraz publikoan egitea zigortu, etxeetan izan zitezkeen idazki eta liburuak entregarazi mehatxupean, e. ab. luzea⁸⁴. Elizkizunetatik ere baztertuta izan zen eta zenbait apaizek, sermoia euskaraz egiteagatik, zigorrak eta isunak jasan zituzten. Aurretik nabarmendu ziren euskaltzale eta abertzaleak erbestera alde egin behar izan zuten, fusilatutako izatetik ihes egin nahi bazuten⁸⁵, beste aunitzen artean bi baino ez aipatzearren, “Aitzol”, J. Ariztimuño, eta “Lauaxeta”, E. Urkiaga, izan ziren bezala. Eta hoberenean, urteetako kartzela. Ulergarria da, beraz, jasanezina zen giro hartan, Eusko Ikaskuntzaren isilaldia.

Gerra garaian euskararen historiari orri berezi bat zabaldu zitzaion, sortu berria zen Eusko Jaurlaritzaren eskutik, Estatuto de Autonomía del País Vasco indarrean jarri zenean⁸⁶. Beste aitorpenen artean, euskara, gaztelera bezala, Euskal Herriko hizkuntza ofizial ezarri zen. Epe laburrean iraun bazuen ere, 1937ko ekainean Bilbo jausi zen arte, Eusko Jaurlaritzak agintea zuen lurraldeetan, Bizkaian, Arabako iparraldeko lurraldeetan eta Gipuzkoako mendebaleko Eibar eta Elgetan, estatus berriari zegokion maila guztietan garapena izan zuen. Irakaskuntzan, agindu ofizialetan, elizkizunetan, e. ab. Horrez gain, Eguna sortu zen, lehenengo euskal egunkaria, 1937ko hasieratik ekainera arte egunero argitaratu zena. Laster berreskuratuko zen itxaropenaz itxi zen. Inork ez zuen usteko berrogei urtetik gora iraungo zuela itxierak. Bitartean, 1941ean, Eusko Kontseilu Nazionala sortu zen erakundearen itzalpean, M. Irujok idatzi zuen Konstituzio-Proiektuan euskara hizkuntza nazionala zela adierazten zen⁸⁷.

3.1. Euskara Iparraldean eta munduan: argitalpenak

Urte haietan euskarak izan zituen arnasa-guneak erbestera alde egin zuten euskaltzaleei esker agertu ziren. Iparraldean, Barandiaranen eskutik, Institut Basque de Recherches – Gernika sortu zen sei ataletan banandua, horietako bat hizkuntzari zuzendua. Erakundearen aldizkaria, Ikuska, egiten ziren lan zientifikoak argitaratzeko. Euskararen aldetik, ahoko literaturaren ingurukoak eta lexikografiakoak izan ziren argitaratu ziren lanak. Bestalde, 1948an, Baionan, Eusko

Ikaskuntzaren itzalpean eta haren hedapen gisa, Société Internationale d'Etudes Basques eta Eusko Yakintza aldizkaria sortu ziren. Lagungarri gertatu ziren elkarte berriak, urte horretan antolatu zen Eusko Ikaskuntzaren Kongresuan parte hartze garrantzitsua izan baitzuten, hori, geroko lana ahanzi gabe.

Urte haietan euskaldunek elkarrekin komunikatzeko zuten beharrari erantzuteko argitalpen ugari sortu zen. Ez daitezke hona argitaratu ziren denak ekarri, iraupen laburra izan zuten gehienak, eta, askotan, euskarari ez zitzaion toki handirik ematen, ezer ematen zitzaionetan ere. Horietako batzuk: 1939an, Euzko Enda, Baionan, eta Anayak, Parisen. Aurrerago, 1948an, Donibane Lohizunetik, Rafael Pikabearen zuzendaritzaz, Gernika atera zen, jakintza arlo ezberdinez osatua. Barandiaran, Orixe, Iratzeder, Basarri, Mirande, Villasante, Krutwig izan ziren, besteak beste, han idatzi zutenak. Baionan, Eskualduna desagertu ondoren, 1944an, Herria sortu zen, P. Lafitteren zuzendaritzapean. Urte gutxiren buruan 10.000 ale banatzen zituen eta %99a euskaraz zen. Euskal liburuak ere, neurri murriztagoan, argitaratu ziren: Iparraldetik at, Frantziako zenbait hirietan, eta Madrilén bertan ere bai, esaterako, Azkueren *Euskalerraren Yakintza*⁸⁸.

Latinoamerikara joan ziren erbesteratuak, han kokatu ahala hasi ziren etengabe euskal kultura ekoizten. Idazleek, neurri txikiagoan, jarraitu zuten euskaraz idazten eta zenbait klasiko euskarara itzultzen ere. Ondorioz, non argitaratu beharrezkoa zen. Buenos Aires, Caracas, Guatemala, Montebideo, Mexico, besteak beste, hiri eta herrialde aukerakoak ziren argitaletxeetarako eta aldizkariak eta liburuak kaleratzeko. P. Irujo, I. Lopez-Mendizabal, Monzon, Zaitegi, Orixe, Ibinagabeitia, e. abar protagonista ezagunenetarikoa izan ziren. Ekin, Euskal Idaztiak, Euzko-Gogoa, Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos argitaletxe eta aldizkari sonatuen artean aipatuenak.

Leku aktiboenetakoa Argentina izan dela ez dago dudarik. XIX. mendetik hasi ziren euskararen mundua lantzen, baina, Espainiako gerra izan zela eta, erbesteratuen laguntzaz euskararen presentziak indar handia hartu zuen. Argitaletxe eta euskal argitalpenez gain, euskararen irakaskuntza asko garatu zen. 1955ean zeuden 24 euskal etxeetatik, 9tan euskarazko eskolak ematen ziren. *Euskaltzaleak* fundazioak eragin handiko

partaidetza izan zuen. Horren adibide esanguratsu bakar bat ekarriz, balia dezake hain aipatua izan den lehenengo *Euskararen Eguna*, Buenos Airesen 1949an antolatua⁸⁹.

3.2. Kongresuak

Zazpigarrena Biarritzen ospatu zen 1948an. Manu de la Sota aspalditik ideia horri biraka zebilen eta J. A. Aguirre Lehendakariaren laguntzarekin aurrera egin zuen. Ameriketara zeuden euskaldunen hornidura ekonomikoa izan zuen eta, sortu berriak ziren “Gernika” Euskal Institutua eta Nazioarteko Eusko Ikaskuntzen Lagunartea erakundeekin, adituen laguntzarekin batera, kontatu zen. Helburu nagusia azken hamalau urteetan Euskal Herriko eta mundu guztiko euskaltzaleek egin zuten lanen berri edukitzea izan zen⁹⁰. Lau hizkuntzetan eskaini zen programa, eta han bildu zen euskaltzaleen andanaz gain, nazioarteko jakintsu ugari ere parte hartu zuen, eta, denera, 15 jakintza-arlo landu eta 260 txosten eskaini ziren. Hizkuntzalaritzarena ondo ordezkatua egon zen: H. Gavel, R. Lafon, P. Lafitte, P. Bosch Gimpera, A. Tovar, Tagliavini, besteak beste. Hala ere, zenbaitek, J. Caro Baroja eta Menéndez Pidal barne, bisa ezin lortuz, ez zuten joaterik izan. Bestalde, kongresuaren zientzia eta jakintza ondorioez landa, Frantziako Hezkuntzako Ministroak Bordelen euskararen katedra bat sortzea agindu zuen; P. Lhanderen Basque-français hiztegia falta zitzaion Français-basque partearekin osatzea eta euskararen hizkuntzalaritzako atlasa egitea Jon Bilbaok zuzendutako talde batekin erabaki zen. Atal berezia hartu zuen Euskararen Nazioarteko Eguna ospakizunak. *Lotsa handia litzateke guk, Euskaldunok, geure hizkuntza galtzen ikustea* lelopean, abenduaren 3an, San Frantzisko Xabierren egunean ospatzea erabaki zen⁹¹. Lehenengoa, goian ikusi den bezala, 1949an, Buenos Airesen, Laurak Bat elkartearen ardurapean izan zen. 1995etik aurrera, Eusko Jaurlaritzak, Euskaltzaindiarekin batera, ospakizun hori bera eta haren egun berean, *Euskararen eguna* izenarekin ezarri zuen Euskal Autonomia Erkidegorako, eta ordutik urtero ospatzen da. Aipa dezagun, azkenik, Eusko Ikaskuntzak urtero kudeatzen duen ENE (Euskararen Nazioarteko Eguna) saria, euskara Euskal Herritik at bultzatzen eta garatzen gehien saiatu den erakundearen lana nabarmentzeko.

Zortzigarren kongresuan (Baiona, 1954) euskarari eskaini zitzaion atala xumeagoa izan zen. Gorostiaga, Altube eta beste batzuk izan ziren parte hartzaileak⁹².

Azkenik, Eusko Jaurlaritzak antolatu zuen Nazioarteko I. Euskal Kongresua, Parisen 1956. urtean ospatu zen. Bertan, Euskal Kulturaren Alde – EKA erakundea sortu ondoren, programa eraginkor bat garatu nahi izan zuten euskara salbatzeko helburuarekin. Partaideak: J. Zaitegi, lehendakaria; J. M. Barandiaran, Leizaola, J. Solaun, T. Monzon, taldekideak; Nardiz, diruzaina. Bestalde, kongresu honetan euskal kolektibitateek partaidetza bizia izan zuten, esaterako, Argentinatik bi txosten aurkeztu ziren⁹³.

3.3. Galdua berreskuratzen

Errepresioaren urteek aurrera egin ahala, egoera, oso astiro, zerbait bigunduz joan zen. 50eko hamarkadaren erdi aldera gertatu zen ikasle gazteen artean euskara berreskuratze mugimendua. 1960ko hamarkada, izan zitezkeen beldurrak saihestuz, bereziki nabarmentzen da, lehenengo aldaketak arlo ezberdinetan zabaltzen hasten direlako: irakaskuntzan, argitalpenetan, euskal kantetan.

Kronologiara lotuz, 1944an Euskalerriaren Adiskideen Elkartea berriro sortu zen eta lau urtera, 1948an, *Egan* buletin argitaratzen hasi zen. Hasiera elebiduna izan zuen, eta Mitxelenaren luma ale gehienetan agertzen zen. 1954tik aurrera, Mitxelenak, Irigarayk eta Arruek idatzi zuten “Asmo berri” izenburuko editorialarekin hasi zen euskara hutsean argitaratzen, eta horrela jarraitu zuen 1987ra arte, zuzendaria K. Mitxelena izan zuelarik. 1954an, euskal hizkuntza eta literatura lanetarako gaztelarazko *Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”* – ASJU Koldo Mitxelena eta Manuel Agudek Gipuzkoako Aldundian eratu zuten mintegiaren itzalpean sortu zen. Nafarroan, Diputazioaren Vianako Printzea Erakundeak, kulturaren kudeaketarako sortua, euskararen aldeko mugimendua hasi zuen. 1940an sortu zen *Príncipe de Viana* kultur aldizkariaren babesaz eta bere adar bezala, 1969an, *Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta* – FLV, aldizkari berria sortzeko. Oraindik bizirik dirauten azken bi aldizkari hauek, ASJU eta FLV, euskal filologoen aterpe eta babes bihurtu ziren.

Euskaltzaindiak, batez ere Azkueren eta Krutwigen eskutik, nola edo hala aurrera egin zuen 50eko urte gogorretan. 1954an arautegia berritu eta euskaltzain osoak hautatu ziren.

Muga data bezala, 1956an Arantzazun egin zuten gerraondoko batzarra hartzen da. Izen berriko euskaltzale gazteak sartu ziren eta beste martxa bat eman zioten erakundeari eta *Euskara* buletina argitaratzen hasi zen. Bestalde, gizartea eskaka zegoen bere funtzioei erantzuna emateko testuinguruan, 1968an, izan zen Arantzazuko batzar ospetsua. K. Mitxelenaren lidergoarekin, hizkuntza idatziaren batasunerako oinarritzko arauak ezarri ziren: maila ortografikoan, morfo-sintaktikoan eta lexikoan. Horrela XIX. mendetik zetorren eskariari erantzuna eman zitzaion⁹⁴.

Hizkuntza normalizatu hori –“Euskara batua” – zuzenean zegozkion instantzietan sartuz joan zen: administrazioan, irakaskuntzan, komunikabideetan. Hala ere, eta normalizat jo daitekeen bezala, ez zen hain ondo hartua izan zenbait sektoretan eta baziren ere hartu ziren erabakiak onartzen ez zituztenak⁹⁵. Dena den, denbora pasa ahala, euskara batua zabaltzen eta finkatzen joan zen hizkuntza idatzian eta irakaskuntzako maila ezberdinetan.

Gerora, Euskaltzaindiaren ibilbidea oparoa izan da. Gramatika eta hiztegi arautuaz gain, aipagarriak dira, besteak beste, *Orotariko Euskal Hiztegia* eta *Euskeraren Herri Hizkeren Atlas*a (EHHA).

Ezarri beharko bagenu epe honetako euskararen loraldia, ezbaierik gabe, 60ko hamarkada hautatuko genuke. Indarrez hasi ziren ugaritzen, lurralde guztietan, ikastolak eta, horrekin batera, liburugintza hazten hasi zen. Nafarroako Unibertsitateak 1963an sortu zuen Euskal hizkuntza eta kulturako katedra. Helburu nagusia: hizkuntzako eta etnologiako ikerketak eta euskararen ezagutza bultzatu. J. M. Barandiaran eta Jose Basterretxea izan ziren lehenengo irakasleak. Deustuko Unibertsitatean, ikasleek irakasleren batekin 1967-68 ikasturtean lortu zuten *Euskal Kultur Mintegia* – EKM sortzea. Besteak beste, euskararekiko eta euskal kulturako moldeak berritzea eta euskara ere unibertsitateko maila zientifikora igotzea eta lantzea bilatzen zuten. Handik gutxira, unibertsitatearen babesaz, hasi ziren: irakaskuntzan, euskarazko eskolak ematen; mintegietan, euskal kultura jorratzen; aldizkariak argitaratzen eta beste hainbat ekitaldi antolatzen: hitzaldiak, mahai-inguruak, euskal asteak, kantaldiak, bertsolaritza saioak, errebindikazio kanpainak euskal unibertsitatea sortzeko, eta abar⁹⁶. Baina, ez zen kasu bakarra izan, unibertsitatetik at ere mugimendua beste erakunde eta

arlotan martxan zegoen eta orduantxe agertu ziren euskal kulturaren inguruan lehenengo emanaldiak.

Hala ere, hurrengo hamarkadan joango da dena finkatuz eta gotortuz. Deustuko Unibertsitateak, 1976-77 ikasturtean Euskal Filologiako lizentziatura ezarriz, euskarak lortu zuen, lehenengo aldiz bere historian, errekonozimendu ofiziala unibertsitatean. Ordurako, unibertsitate berean, Zuzendaritza fakultatean euskaraz ere irakusten zen. 80ko hamarkadan, Euskal Herriko Unibertsitatean, zabalduko da jakin-arlo guztietara irakaskuntza euskaraz. Gaur egun unibertsitate guztiek, Pau eta Pays de l'Adourrekoak barne, dauzkate euskara beren programetan eta hizkuntzaren normalkuntzarako planak.

4. Azkenean ofiziala!

Euskararen garapenari babesa egoera politikoaren aldaketarekin etorriko zaio Gobernabide autonomikoaren testuinguruan. 1979an, indarrean jarritako EAEko Euskadiko Estatutuan –komunki Gernikako Estatutua deitua– esaten da: “Euskara, Euskal Herriaren berezko hizkuntza denez, hizkuntza ofizialen maila izango du Euskal Herrian, gaztelaniarekin batera, eta guztiek dute bi hizkuntzok ezagutzeko eta erabiltzeko eskubidea” (6. 1 art.). Honen garapena gero egingo da Euskararen Erabilpena Arauzkotzakoa (1982) legearen bidez.

Nafarroan, 1982an, Nafarroako Foruen Hobekuntzak biltzen du euskararen estatua. Horren arabera, gaztelera da Nafarroako hizkuntza ofiziala eta Nafarroa hiru hizkuntza-eremutan banatzen da, euskara ez delarik ofiziala eremu euskaldunetan izan ezik (9. art.). Horren garapena Ley Foral del Vascuence (1986), 2017an, izena aldatuz, Euskararen Foru Legea deitzen den legean egiten da⁹⁷. Iparraldean, irakaskuntza mailan batez ere, aldeko urrats nabarmenak ematen ari dira.

Ezaguna da legeek eta arauak, berez, ez dutela bermatzen estutasunetan aurkitzen den hizkuntzaren salbamena, baina, gutxienez, hizkuntzak gizartean behar dituen errekonozimendu eta duintasunerako aurreneko eskubide eta betebeharrak dira. Zentzu onez bildu zen Gernikako Estatutuan:

“Komunitate Autonomoko Erakunde Amankomunek, Euskal Herriko egoera soziolinguistikoaren ñabardurak

kontutan izanik, bi hizkuntzen erabilpena bermatuko dute, beroien ofizialtasuna erregulatuz, eta beroien ezagutza segurtatzeko behar diren neurriak eta baliabideak erabaki eta baliaraziko dituzte” (6.2 art.).

Gizartearen funtzioa oso garrantzitsua zen eta ondo ezagutzeaz eta onartzeaz gain, irudi onez eta batasunez agertzea beharrezkoa zen eta horretarako alderdi politikoen papera garrantzitsua:

“Egoera hartan euskararen biziraupen eta hazkunderako ezinbestekoa zen alderdi politikoen artean ahalik eta kontsentsu gehiena erdietsi zezakeen prozesu bat jarri zuen martxan Legeak”⁹⁸.

EAEan, Euskararen Legea indarrean jartzearekin, jarraian ahalbideratu ziren, nagusiki, honako erakundeak: Euskararen Aholku Batzordea (1982); Euskal Irrati Telebista (1982); Hezkuntza ez unibertsitarioko Hizkuntza Ofizialen Erabilera Dekretua (1983); Herri Arduralaritzaren Euskal Erakundea (1983); Hizkuntza Politikarako Idazkaritza Nagusia (1983, 1995); Euskal Herri Administrazioetarako Hizkuntza Normalkuntzarako Plana (1989). Irakaskuntzak ere hartu zuen lehenengo mailako protagonismoa. Ikastolen garapenaz gain, zentro guztietan aplikatzeko hizkuntza ereduak ezarri ziren. Ikasleen euskalduntze planekin batera, irakasleria ere euskalduna behar izan zen, eta hortik abiatu zen Irakaslegoaren Alfabetatze-Euskalduntze programa – IRALE. Eta, noski, beste sailetako funtzionarioekin prozesu bera, gizartera ere zabaltu zena. Horrela sortzen dira HABE, AEK, Udal-Euskaltegiak, Udako Ikastaroak, eta hainbeste euskaltegi. Azken urteotan, Euskararen Aholku Batzordearen Euskara Biziberritzeko Plana jarraitzen da. Bestalde, Eusko Jaurlaritzak sortutako Etxepare institutuari esker, euskara eta bere kultura mundu guztian zabaltzen ari dira.

Ez dago dena aipatzerik, baina ezin daitezke ekarri gabe utzi herri mugimenduen indarra eta aniztasuna. Komunikabideak euskaraz: irratiak, telebista pribatuak, Euskaldunon Egunkaria⁹⁹, astekariak. Literatura eta liburugintzaren ugaltasuna. Ikus-entzunezkoak: kankak, diskoak, euskal zinema, haurrentzako euskarazko ipuin eta kontakizunak..., Durangoko Azoka. Eta, hainbat sektore euskalduntzeko ahaleginak: enpresa, merkataritza, etab.

5. Eusko Ikaskuntzaren bigarren epea

Galdua irudi lezakeena berreskuratzeke ez zen asti askoren beharrik izan. Eusko Ikaskuntzaren bigarren epeari 1978an Oñatin ospatu zen Batzar Nagusian eman zitzaion jarraia. Han hartu ziren garai berriari ekiteko eta Sailak birsortzeko erabakiak¹⁰⁰. Jakintza arlo bakoitzaren berri emateko, hamahiru orotara, arduradun bat hautatu zen, eta Manuel Lekuonari esleitu zitzaion Hizkuntza eta Literaturakoa aurkezteko. Bestalde, kontutan hartuz Eusko Ikaskuntzaren historian kongresuak izan zirela Euskal Herriko erreferentea bai zientzia bai kultura arloetan, hastapeneko egitasmoetan horiei jarraia ematea izan zen erabaki garrantzitsuenetako bat.

5.1. Kongresuak

Eusko Ikaskuntzen IX. Kongresua, Bilbon ospatu zen 1983an, “Gaurko euskal gizartearen sorburu hurbilak. XVIII-XIX mendeak” izenburuz. Hizkuntzari zegokion hitzaldi nagusia K. Mitxelenak eman zuen “Euskara eta euskararekiko ikerlanak (1700-1880)” gaiarekin.

“Kultur antolabide berriak: Euskal Herria eta Europa” izenaz antolatu zen Hamaikagarrena (Donostia, 1991), eta hizkuntzari eremu zabala eskaini zitzaion. Lehenengo atalak, “Zibilizazioa, hizkuntza eta kulturen arteko gurutzaguneak”, hizkuntzen etorkizuna marko eta ikuspegi ezberdinetatik aztertzen zituen. Lau izan ziren enkarguko hitzaldiak, eta garbi ageri zuten garaiko norabidea: J. Maurais: “Las relaciones entre lengua y sociedad en una perspectiva de modernización”; K. Rotaetxe: “Lengua, cultura y civilización: delimitaciones recíprocas y situación vasca”; J. Arenas: “Lengua, sociedad y escuela en la Europa del 2000” eta J. M. Sánchez Carrión: “Las lenguas vistas desde la historia versus la historia vista desde las lenguas”. Gainerakoen txostenek egoki osatu zuten marko anitz hori, batez ere Europaren zerikusiekiko ikuspuntuetatik, euskararen hizkuntza politikarenetik eta dialektologiaren arlotik ere.

1993. urtekoa, hamabigarrena, hezkuntza arloari zegokionez, elebiduntasunak eta eleaniztasunak eskoletan zezaketen arazoez eta betebeharez aritu zen, besteak beste. Beti ere, irakaskuntza hizkeraren arlo tekniko-aplikatutik, eta komunikazio

zereginetik. Euskal gaien egoerak eta beharrak Euskal Herriko unibertsitateetan ere bere gunea izan zuten. Kongresuko ondorioetan bat, euskara gradu-ondoetako, masterretako eta doktoregoko programetan sendotu beharrarena atera zen eta, horrekin batera, baita beste unibertsitateekin eta ikerketa zentroekin harremanak eta elkartrukea sustatu beharra.

5.2. Argitalpenak

Burdinazko urteetan isilik egon behar izan zuen *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, RIEV aldizkariak, J. Caro Barojaren eskutik argia ikusi zuen arte 1983an. Formatua aldatuz gain, gaien eremua arlo askotara zabaltu zuen. Hizkuntzalaritzak eta euskarak beren gunea zuten, noski, baina diziplinarterako bihurtu zenez, hura mugatuagoa gelditu zen¹⁰¹.

Nolanahi ere, hizkuntzaren arloa ez zen umezurtz gelditu. Izan ere, sailak osatzen zituzten ikertzaileei, nola kanpokoei, beren ikerketa lanak argitaratzeko gune zientifiko bat eskaintzeko asmoz, sail bakoitzari bere argitalpen propioak izateko aukera eman zitzaion “Cuadernos de Sección” izen generikoaz. Horrela sortu zen, 1982an, *Hizkuntza eta Literatura* bilduma. 1997an, *Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura* izena hartu zuen eta horri eutsi zion 2013an azken zenbakiak argia ikusi zuen arte. Azken urteetan formatu digital askean argitaratzen zen. Urtekaria ez bazen ere, ia urtero editatu zen ale bat, eta inoiz, urte berean bi ale argitaratzea ere gerta zitekeen.

Hizkuntzara mugatuz, aberatsa izan da horrenbeste urtez euskarari eman zaion tratamendua. Hizkuntzaren arlo guztiak: fonetikoa, morfologikoa, sintaktikoa aztertu dira, baita lexikografikoa eta lexikologiakoa ere, onomastikari eskaini zitzaion arreta aparta ahortzi gabe. Lan diakronikoak zein sinkronikoak, deskriptiboak eta enpirikoak. Agian, toponimia eta dialektologia izan dira gehientsu aztertu direnak. Tarteka, hasierako urteetan batez ere, ale batzuk gai monografikoaz osatu ziren. Hizkuntzaren ingurukoak hiru hauek: “Aingeru Irigarayri omenaldia” (1985); Eusko Ikaskuntzak emandako bekaren bidez, Nafarroan jasotako inkesten erantzunak (1989); eta Tafallako toponimiari buruzkoa (1989). 2006tik aurrera, lau ale monografiko atera ziren Sailak antolatu zituen “Jornadas de Lingüística vasco-románica” en emaitzen aktekin, azkena, 28garrena, 2013an.

Hezkuntza sailak garrantzi berezia eman zion hizkuntzari, denera argitaratu zituen 19 zenbakietatik, 6 gai horri eskaintzeak agertzen duen bezala. Hona hemen argitaratuak: “Hezkuntza eta heziketa prozesuak: hezkuntza eleaniztasuna” (2010); “Euskal testuen azterketa eta euskararen irakaskuntza: ikerketak eta gogoetak” (2005); “Kode bereizketa eta bateraketa eremu urriko hizkuntzarekiko elebitasun goiztiarrean” eta “Nuevos caminos para la enseñanza plurilingüe”, (2000) biak; “Planificación y organización en la escuela plurilingüe” (1997) eta “Las ikastolas de Bizkaia, 1957-1972: sus orígenes y organización” (1993).

Aipatzekoak dira, Sailen argitalpenen atal honetan, *Mediatika. Cuadernos de Medios de Comunicación* bildumak, lehenengo aleko “Coyuntura de la prensa vasca. Aproximación al suceso social y al problema lingüístico” (1984) eta “Euskal prentsaren sorrera eta garapena (1834-1939)” (1995). Bukatzeko, *Eleria. Euskal Herriko Legeriaren Aldizkaria* (1996-2013), Eusko Ikaskuntzak argitaratua, ezin daiteke baztertu, hizkuntza juridikoaren normalkuntzari eskaini dion gunea garrantzitsua izan baita. Bereizgarria da “Euskararen Normalkuntzarako Legea aztergai” izenez eskaini zen zenbakia. Izan ere, Eusko Ikaskuntzak, HAEE/IVAP erakundearen laguntzaz, euskararen normalkuntzaren legearen XVI. urteurrena zela eta, ospatu zituen jardunaldien emaitzak batzen ditu¹⁰².

Eusko Ikaskuntzaren Lankidetzan bildumako ‘Monografiak’ direlako atalean, euskararen inguruan, *Resurrección Mª de Azkue: euskal kulturaren erraldoia eta funtsezko zutabea* (2003)¹⁰³ argitaratu zen. Bestalde, atal horretatik at, *15 años de la ley del Euskera en la Educación, Administración y Medios de Comunicación* (1998)¹⁰⁴; *Euskal nortasuna eta kultura XXI. mendearen hasieran* (2006)¹⁰⁵; *Euskarazko aldizkari, egutegi eta almanaken errolda* (1834-1959); *El espacio bilingüe (Aspectos etnolingüísticos del bilingüismo y teoría lingüística de los espacios)*¹⁰⁶.

5.3. Ikastaroak, jardunaldiak, ikerketak, bekak, sariak

Garai honetan, arrazoizkoa zen bezala, irakaskuntza euskaraz indartzearekin, irakasleak prestatu eta trebatu behar ziren beren lana bermetasunez egin zezaten. Premia garrantzitsu horri erantzuteko adi, Eusko Ikaskuntzak ikastaroak eta jardunaldiak eratu zituen. Lehenengoak, irakasleei zuzenduak, euskal

gramatikaren ezagutza sakonagoa lortzeko bi urte jarraitutan eskaini ziren, 1983 eta 1984an. Aurrerago, gai honen inguruan, 2011n, euskal doinuaren inguruko mintegiak. Bestalde, itzulpengintza landuz, 1984 eta 1985ean, ikastaro bat itzultzaileei eskaini zitzaion, ahantzi gabe, 1982an, Kimikako eskuliburuak ere itzuli zirela.

Euskara komunikabideetan aski landua izan da eta, zegokion Saitetik egindako lanak baztertu gabe, bereziki aipa daiteke 1998ko udako ikastaroetan “Medios de Comunicación y lengua estándar: los grandes idiomas y las lenguas minoritarias” mintegian euskarak hartu zuen toki garrantzitsua.

Ikerketa arloa Eusko Ikaskuntzak arreta bereziaz zaindu du beti, eta euskararena erreferentziakotzat izan du. Alde batera utziz goian aipatutako Hizkuntza eta Literatura Sailak 28 zenbakitan argitaratu dituen lanak, euskarari beren beregi eskainitako hainbat ikerketa lan bultzatu du. Ez dago hemen lagundu izan dituen denak aipatzerik. Esate baterako, 1986tik 2010era arte, euskararen alderdi desberdinetera zuzenduriko iker lanetarako 50 laguntza banandu zituen. Hizkuntzaren arlo guztiak eta metodologia ezberdinak landu dira, azken urteetan teknologia berriak erabiliz barne. Bestalde, Eusko Ikaskuntzak berak antolatu eta kudeatu du soziolinguistikako esparrua edo, zuzenago esanda, hizkuntzaren soziologiarena. DIKOMA – *Hizkuntza ekologikoaren diskurtsoa eta komunitatearen ahalmentzea* egitasmoa garatu du 2012-2014 bitartean, Soziolinguistika Klusterrarekin batera. Aldi berean, aurreko egitasmoaren emaitza bezala, *EkoLingua* solas-jokoa egin zuen. Azkenetariko egitasmoa Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politika sailetik 2014an EGOD egitasmo berria sustatu eta Eusko Ikaskuntzak gidatu zuen. Euskarari buruzko oinarritzko diskurtsoak aztertzea, proposamenak egitea eta hizkuntzaren ikuskera gizarte baldintza berrietara egokitzea bilatzen zuen. 2015etik aurrera, Ekinez programan kokatzen den Euskararen etorkizuneko eszenarioak ikerketa egitasmoa garatzen ari da, Eusko Ikaskuntzaren Mendeurrenean ospatuko den XVIII. Kongresuaren markoan burutuko dena.

Euskara suspertzeko edo eta duen egoera hobeto ezagutzeko eman izan diren bekak sail ezberdinen artean banandu izan dira. Apraizenak: 1993an, “El euskera en Navarra: encuestas lingüísticas (1965-1967)”, argitalpenetan aipatua; 1994an, “Euskarazko prentsa lokala: edukiaren azterketa”; 2010ean,

“Hizkerak adierazten duena. Goizuetako adibidea”. Zumalabereren beka: 1996an, “Euskarazko testu juridiko historikoak: Bibliografia” lantzeko. Beste erakundeekin batera, 2005ean, Institut d’Estudis Catalansekin “Atzerritarren hizkuntza integrazioa Katalunian eta Euskal Herrian”. Nazioarteko mailakoak dira 2005etik 2013ra, Eusko Ikaskuntzak Ginebrako Unibertsitatearekin sinaturiko kolaborazioko hitzarmenaren pean, bekaz lagundu dituen Psikologia eta Hezkuntza zientzietako ikerlariak, *Hôte de Relations Internationales* bezala. Irakaskuntzari zuzenduak, euskara aztergai izan zuten bederatzi beka banandu ziren.

Bukatzeko, hizkuntzalari saridunen palmaresa ere esanguratsua izan da, Manuel Lekuonaren saria hainbat euskal hizkuntzalarik jaso: Manuel Lekuonak berak 1983an; Odon Apraizek (1984); Gerardo Lopez de Gereñuk (1990); Jose M^a. Jimeno Juríok (1998); Piarres Charritonek (1999); J. A. Arana Martijak (2010); Jean Haritschelharek (2004); eta Txomin Peillenek (2009). *Prix Ville de Baiona* jaso zuten Xarles Videgainek 2007an eta Beñat Oyharçabalek 2008an. Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxarena Luis Villasantek 1997an eta Jean-Baptiste Orpustanek 2014an.

Azkena

Eusko Ikaskuntza sortu zutenen helburuak eta ametsak, euskarari dagokionez, aisa bete dira eta harro egongo lirateke, igaro direnak igaro, lortu dena ikusiz. Ze esango lukete Barojak eta Unamunok ez unibertsitatean, baizik mundu guztian mugitzen diren sareetan beste hizkuntza handien parera euskara kokatzen dela ikusiz? Izan ere, ehun urte hauetan mundua aldatu den heinean Euskal Herria ere aldatu eta airoski egokitu da. Oraingo erronkak hagitz bestelakoak dira. Begirada altxatuz eta aitzinera begiratzuz, zein diren ongi asmatu behar da eta nola bideratu ere. Helburu nagusia, ordea, ez da pittinik ere aldatu: euskara hizkuntza sendo bihurtzea Euskal Herri guztian eta komunikazio maila guztietan erabiltzea. Hori erdiestea konplexua da. Hala ere, Eusko Ikaskuntzaren egiturak eta norabideak egokiak dira ‘bide luze bezain malkor’ horretan urratsak ematen laguntzeko.

Erreferentzia bibliografikoak

Alonso Olea, Eduardo. (Sarrera eta Edizioa) *El concierto económico. Qué ha sido, qué es, qué debe ser.* (Foru Ogasunaren klasikoak 3) Bilbao: Bizkaiko Foru Aldundia, Euskal Herriko Unibertsitatea, 1998.

Barandiaran, Alberto. *Iruñeko Udalaren literatur lehiaketak (1882-1928)*. Iruñea: Iruñeko Udala, 1998.

Estornes Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko-Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983.

Intxausti, Joseba. *Euskara, euskaldunon hizkuntza*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurilaritzaren Argitalpen-zerbitzu Nagusia, 1990.

Euskaltzaindia. *Euskararen liburu zuria*. Bilbao: Euskaltzaindia, 1978.

Euskaltzaindia. *Hizkuntz borroka Euskal Herrian*. Bilbao: Euskaltzaindia, 1979.

Irigaray, A. "Noticia del estado lingüístico de Navarra en 1.935". En: *Euskera* 1. 1956. Bilbao: Euskaltzaindia; 41-46. or.

Larronde, J.-C. "Histoire du VIIme. Congrès d'Etudes Basques". *VIIème Congrès d'Etudes Basques. Eusko Ikaskuntzaren VII. Kongresua. VII Congreso de Estudios Vascos*. Biarritz, 1948, Donostia: Eusko Ikaskuntza; 2003, 17-61. or.

Mignaburu, M. E. *El euskera en Argentina. Identidad y sentimiento*. Buenos Aires. 2015.

Mitxelena, K. "Campiónen gramatika eta beste". En: *Sobre historia de la lengua vasca*. (ASJU, 10. 1988). Donostia-San Sebastián.

Mujika, G. "Euskaldun gazterari". *RIEV* 1. Bilbao. 1907:48.

Pagola, R. M. *Dialektologiaren atarian. Euskal dialektologiaren historiara hurbilketa*. Bilbo: Guero-Mensajero, 1991.

Pagola, R. M. "Euskal kulturari unibertsitateko leihoa Deustun zabaltzen: EKM". *Bilbo: hirigunea, zabalkundea eta mugak*. (Bidebarrieta: Revista de Humanidades y Ciencias Sociales, 24), Bilbao: 2013, 114-124. or.

Torrealdai, Joan Mari. *El Libro Negro del euskera*. Donostia: Ttartalo, 1998.

Unamuno y Jugo, Miguel de. *Obras completas*. M. García Blancoren Sarrera eta oharra (16 ale). Madrid: Afrosio Aguado. 1950-58.

Urmeneta, Blanca. *Navarra ante el vascoence: actitudes y actuaciones (1876-1919)*. Pamplona-Iruñea: Euskaltzaindia, Gobierno de Navarra. Fondo de Publicaciones, 1997.

Urquijo, Julio. *Estado actual de los estudios relativos a la lengua vasca. Discurso pronunciado en el Congreso de Oñate el 3 de septiembre de 1918, por Julio de Urquijo e Ibarra, Director de la Revista Internacional de Estudios Vascos*. Bilbao: Imp. y Enc. de Eléxpuru Hermanos, 1918 (separata).

Urrutia Badiola, Andres M. (arg.). *Euskara Foru Aldundien zirkularretan: Bizkaia (1917-1919), Gipuzkoa (1918-1923)*. Bilbao: Zuzenbidearen Euskal Akademia, 2015.

Villasante, Luis. *Hacia la lengua literaria común*. Oñate, Guipúzcoa: Editorial Franciscana Aranzazu, 1970.

Oharrak

1. Euskaldunen kopurua I. Velascok 1879. urtean batu zituen datuen arabera hau zen: Iparraldean, Bizkaian eta Gipuzkoan % 82,73koa zen. Nafarroan %19,98 eta Araban % 9,59. J. Intxausti (1990:124).
2. M. Unamuno, VI. alea (1958:330). Sabino Arana ere irudi berdintsuaz baliatu zen Hendaian, Ortografiako kongresuan (1901).
3. Romanonesek emandako EA 1902/11/21. Testigantzen bilduma Joan Mari Torrealdaik batzen du (1998:42 eta hur).
4. Xehetasun gehiagoz haren lana eta ondarearen edizioa web orri honetan ikus daiteke: <http://bonaparte.deusto.eus> (2018/06)
5. Baroja liburu dendaren babesaz argitaratu zen. Horrela esan zen azken zenbakia atera ondoren:
“1918ko urriaren 15ean, XXXIX. urtekoa, LXXIX. aleari zegokion zenbakiarekin argitalpenak eten zuen, laster berragertzea espero da. Baroja Liburutegia. Donostia”. (Itzulpena: Rosa Miren Pagola. Hurrengoetan, euskarara eginiko itzulpenetan, R.M.P. bezala aipatuko da).
6. *Revista de Vizcaya*, 1886ko apirileko 12, 15.
7. Ez dira aipatu Eliza ingurukoen eraginez argitaratzen ziren aldizkariak eta etxe arrunt askotan hartzen zirenak, hala nola: *Jaungoikozale*, *Zornotza*; *Irugarren Prantzisko'tarra*, *Iruña*; *Jesus'en Biotzaren Deya*, *Bilbo*; *Zeruko-Argia*, *Iruña*.
8. Urte hartan Unamuno Salamancako unibertsitateko errektore izendatua izan zen.
9. Ikus: B. Urmeneta (1997).
10. Alberto Barandiaranek (1998) argitaratu zituen sarituak izan ziren lanak.
11. Itzultzaileen gutunak argitaratuta daude. Ikus A. Urrutia (2015).
12. Aipu hau eta hurrengo biak *Euskararen liburu zuria* (1978:395)tik jasoak dira.
13. Itzulpena: R.M.P.
14. 1919. urtean, organo ofizial bezala, *Eusko Ikaskuntza'ren Deia*, hiruhileko buletina sortu zen. Lehenengo epe honetan eten gabe argitaratu zen 1936ra arte.
Eusko Ikaskuntzari dagokionez, artikulu honetan ematen den informazio nagusia bertatik jasoa da. (Aurrerantzean, buletin hau EID bezala aipatuko da). Eusko Ikaskuntza 1918ko abenduaren 22an egin zen lehenengo batzar ofizialean behin-betiko sortu zen. EID 1 (1919:4).
15. Goi-maila zientifikoa emateko kanpotik hizkuntzalari ospetsuak ekartzea nahi izan zuen, baina, denbora faltaz batez ere, hemengoekin antolatuta zen. “Hizkuntzari dagokion saila hagitz muga murriz eta apaletan garatu behar zen, euskarologiaren egungo loratze mailari erantzuten ez diotenetan”. J. Urquijo (1918:14). (Itzulpena R.M.P.).

16. Ekartzen diren eskari hauek eta aurreko oharrekoa Kongresuan eman zuen “Euskarari dagozkion ikasketen egungo egoera” hitzaldian esan zituen.
17. “Miresmen adierazgarri bezala jaun horrek euskal ikasketekin loturiko zenbait jakintza gaietan garatu duen hainbesteko maisulanaren erakusgarri bezala”. EID 1, (1919,5). (Itzulpena R.M.P.).
18. RIEV 1 (1907:48). (Itzulpena R.M.P.).
19. Eduardo de Landetak 1923an 8000 haur baino gehiago zirela Bizkaian euskaldun elebakarrak esaten zuen. I. Estornés (1983: 196)tik hartua.
20. “Escuelas de barriada” deituak.
21. 1920. urtean, Bizkaiko Aldundiak deialdi publiko bat egin zuen hauetako 50 eskola irakasleekin hornitzeko. 3.000 pezetako soldata eskaintzen zien, euskaraz ala erdaraz, herriaren arabera, eskolak emateko. EID 6 (1920:29).
22. Eskola hauek, hizkuntzari dagokionez ere, aurreratua izan ziren, herrietan egiten zen hizkuntzaren arabera –euskaraz ala gaztelaraz–, bi taldetan sailkatuak bait zeuden. Bestalde, Eusko Ikaskuntzako kideak izan ziren Bizkaiko Aldundiari ezartzeko egitasmoa aurkeztu zioten hiru lagunetik bi, Aldundiko *Junta de Instrucción* delako kideak zirenak, Eduardo Landeta eta Luis Eleizalde. Haei buruz, aurrerago hitz egingo da Kongresuei zuzentzen zaien atalean. Ikus, bestalde, argitalpenen inguruan, Bizkaiko Aldundiak babesturik –ahaztu gabe aurreko mendeko S. Aranaren Umiaren *lenengo aizkidea* (1897) eta I. Lopez Mendizabalaren *Ume koxkorrentzat euzkeraz egindako zenbakiztiya* (1913)–, 1920an argitaratutako *Euskeraz irakurteko irakazpidea ta lenengo irakurkizunak*. Bizkai-Aldundiaren Erri-Iraskuntza Batzordearen arduraz ta ordainez argitaldua. Bilbaon, Alvarezen irarkolan. I. Lopez de Mendizabalena: *Umiaren laguna* (1923) eta bi urte geroago hain arrakasta handia izan zuen *Xabiertxo* irakurketa liburua.
23. Dagoeneko, Bilbon R. M. Azkueren eskutik, mutilentzat soilik, ikastetxe bat sortua zegoen (1896-97) eta Gipuzkoan M. Muñoz, 1914ean, neska eta mutilentzat Koruko Andra Mariaren ikastetxea zabaldu zuen.
24. Ez zioten eskaria onartu. Eduardo Alonso (1998: XX-XXI).
25. Aipatutakoaz gain, Lizarran 1933an; Baionan H. Gavelek ere bi kudeatuko ditu, bat Seminarioan eta bestea lizeoan; Bartzelonan –Miguel de Alzo kaputxinoa irakasle– bi katedra izatera iritsi ziren; Madrilen, 1921ean, Juan de la Escalera Maidaganek, Eusko Ikaskuntzako bazkideak ematen zituen eskolak Ateneoan; Zurichen, Odon Apraiz irakaslearekin.
26. Zegoeneko agertzen hasiak ziren. Aurreko urtean argitaratu zen euskaraz ikasteko eskuliburua: *Euskaltzale Bazkuna – Método gradual para aprender el euzkera*. Primer Grado. Publicaciones Editorial Vasca, Euzko Argitaldia: Bilbao, 1918.
27. EID 2 (1919:12). (Itzulpena R.M.P.).

28. Lehenengo artikulua RIEV 13,2 (1922:113-509) eta azkena 27,1(1936: 167-176). 1923an zendu zenez Eleizalde, urte horretako 4. zenbakitik aurrera argitaratu ziren denak hilondokoak izan ziren.

29. Aipatzekoa da Gregorio Mujikak zuzentzen zuen *Euskal-Esnalea* aldizkaria ere, zeinetan, maila apalagoxea bazen ere, hainbat euskaltzalek idatzi zuen.

30. Idazkari G. Lacombe jarraitu zuen. EID 11 (1921:4).

31. Aurretik ere, A. G. de Urquijok, Bizkaiko Aldundiko Lehendakariak, “Academia de la Lengua Vascongada” izenez, Aldundiari berari egin zion eskaria ikusteko RIEV 1 (1907:31-36). Eta Kosme Elgezabalek Bizkaiko Aldundiari, 1918ko urtarrilaren 25ean, aurkeztutako idazkia, *Euskera* 1-1 (1920:39-41)

32. EID 2 (1919:21-22).

33. “Sozietatea” aipatzen denean, “Eusko Ikaskuntza” adierazten da. EID 2 (1919:6). (Itzulpena R.M.P.).

34. EID 2 (1919:6). (Itzulpena R.M.P.).

35. EID 2 (1919:11-13).

36. EID 4 (1919:3-4). Euskaltzaindiak urtero, baita urte txarrenetan ere, 3.000 pezetako laguntza jaso zuen 1936ra arte.

37. EID 4 (1919:16-17).

38. EID 4 (1919:17).

39. EID 5 (1920:13-14). Horrela egin zen, aipaturiko datan han esandakoa aktan bilduz gain, Euskaltzaindia izena Luis de Eleizalde proposatutakoa zela esaten da. EID 6 (1920:4-5).

40. Azkuek, “Gipuzkera osotua” ereduaz ezarri nahi zuen, *Ardi galdua* eleberria eredu gisa proposatuz. Ortografiari buruz *De fonética vasca* (1919) idatziko du. Honen eta txostenaren inguruan esaten dena zehatzago ikusi nahi izanez gero, R. M. Pagola (1991:164-168 eta 177-178).

41. Ikus R.M. Pagola (1991: 179-182).

42. Ondorioak jaso zituen akta elebidunean honela agertzen da Sailaren izena, “Sección de Lengua” gaztelaniaz eta “Euskal-Saila” euskaraz. “Conclusiones de la Sección de Lengua” (1923:105). Sailerako izendatu ziren sei kideetatik ez zen Arabakorik ez eta Iparraldekorik ere; beste lurraldeek, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroa, bakoitzak bi izan zituen. Hona, jarraiberean, izenak: K. Elgezabal eta N. Oleaga; A. Zatarain eta M. Ureta; J. Beuntza, I. Arantzadi.

43. *Crónica del Tercer Congreso de Estudios Vascos. Preliminares* (1923:16).

44. Garai honetan euskarak jasan zuen errepresioa zehaztasun gehiagoz ezagutu nahi izanez gero, ikus: Torrealdei (1998:70-80).

45. Madrilekoak, Direktorio Militarretik behin-behingo hersketa agindua 1924aren hasieran jaso zuen. Hilabete bat lehenago, 1923ko abenduan, gauza bera Gasteizen ixteko agindua institutuko zuzendariari igorri zitzaion, Ateneoaren egoitza, Arabako Aldundiaren baimenez, institutuan zegoelako. M. Lekuona irakasleak, 1923ko abenduan, Eusko Ikaskuntzari horren komunikazioa igorri zion. EID 21 (1924-6-7).

46. Hauteskundeen ondoren, Nazionalistek, R. Sota buru zelarik, Diputazioa galdu zenean, *Liga de Acción Monárquica*ekin hasi ziren arazoak. Nabarmentzekoa, 1924tik 1927ra arte, Eusko Ikaskuntzari subentzioa ere erretiratu egin zitzaiola.

47. Eusko Ikaskuntzako Batzorde Iraunkorrari, 1923ko ekainaren 30ean, egiten dion eskaria. EID 19 (1923:6). (Itzulpena R.M.P.).

48. I. Estornés (1983:27). (Itzulpena R.M.P.).

49. Zaragüeta izan zen Landetaren mozioaren aurka atera zena. Erabaki hori zela bide, Landetak Eusko Ikaskuntzan bere dimisioa aurkeztu eta baja eman zuen. Aurrerago, berriro kide egin zen EID 25 (1925:3).

50. Merezi du irakurtzeak euskararen aldeko alegatoa: EID 24 (1924:17-18).

51. EID 17 (1923:42).

52. J. Unzu eta P. Anitua. EID 41 (1929:16).

53. EID 37 (1929:36; 43-44).

54. Zumarragan ospatu zen Euskararen egunaren ondoren Elorzak –Eusko Ikaskuntzaren izenean egon zenak– Apraizi, 1928ko urriaren 10ean, idatzitako gutuna. I. Estornés (1983:185). (Itzulpena R.M.P.).

55. Aurreko urtean, Hondarribian, Gipuzkoako Aldundiak antolatu zituen Euskal Besten markoan atera zen sortzearen ideia. EID 28 (1925:7). Edonola ere, Gipuzkoatik beste lurraldeetara zabaltzen dira. Esaterako, 1930ean Bizkaian ehundaka bazkide zituzten eta batzorde propioa ere. EID 47 (1930:35).

56. Hona sortzen den uneko egitasmoak: “Arabian oraindik euskara gordetzen duten familien zentsu bat egin, haurren heziketa euskalduna sustatu, euskararen zabalkuntza, desagertzeko arrisku handiena duten probintziako lurraldeetan euskararen erabilera susper dezaketen lehiaketak eta norgehiagokak eta herri festak antolatu, e.ab.”. EID 38 (1928:10). (Itzulpena R.M.P.).

57. Irekia izan zenez, batzarrean jende asko egon zen. Bildu ziren erakundeak hauek izan ziren: *Eskualzaleen Biltzarra*, *Jaungoiko-Zale*, *Euskal-Esnalea*, *Euskeraren Adiskideak*, *Euskaltzaleak* eta *Baraiar taldea*.

58. Bi hilabeteren buruan, Iparraldetik, J. Etchepare, *Eskualzaleen Biltzarra*ko lehendakariaren gutun baten bidez, elkartearekiko atxikipena agertzen du. Bide batez, *Eskualzaleen Biltzarren* egoera azaltzen du, adibide moduan, bazkideen kopurua urtetik urtera biziki handitzen dituela, eskoletan haurren artean egiten diren txapelketak arrakastatsuak direla, urte horretan bertan, 1928an, 42 ikastetxetatik 650 lan eder aurkeztu zirela. EID 39 (1928:18). FAPE sortu eta hiru hilabeteren ondoren, Eusko Ikaskuntzan Euskaltzaindiaren komunikazioa jasotzen da, bere ohiko batzarrean erakunde berriarekin bat egiten duela eta B. Echegaray bera, euskaltzaina zena, ordezkari izendatzen dutela. EID 39 (1928:21).

Urte berean ere, A. Donostiak, Eusko Ikaskuntzari jakinarazi zion Saski-Naski elkarte sortu zuela eta Elkartearen harremanak eta babesa ere jaso nahi zuela. EID 40 (1928:8-9).

1934an Euskaltzaindiaren *Laguntzaileak* elkarteari sartzeko gomita luzatu zitzaion eta gauza bera 1936an Gipuzkoan sortu berria zen *Jaungoikozale* elkarteari.

59. EID 39 (1928:15-20) han ematen da sorkuntzaren informazio zehatza.

60. EID 63 (1934:14). Hurrengoetan elkarte hau izen honen siglaz aipatuko da EBA, alegia

61. Errenderin Euskal Ikastetxea zabaltzeko zeuden oztopoak gainditu zituzten eta baita Gasteizko euskarazko eskolak berriro hasteko ekintzak bideratu, besteak beste.

62. EID 48 (1930:41) eta 65 (1935:13).

63. *Luzear* goitizenaekin sinatua, “Euskera, Eusko-Ikaskuntza-ren V Batzarrean” izenburuko idazkia. EID 47 (1930:37). Bestalde, seigarren kongresuak (Bilbo, 1934) bi ikas-arlo izan zituen. Euskarari buruz ez zen ezer egin; ez zen aurrekoaren girorik; ez zen agintaririk etorri, “matxinada giroan gertatzen zelako”; eta ez zen euskal bestarik ospatu.

64. Itzulpena (R.M.P.).

65. Kopurua Intxausti (1990:125)tik jaso.

66. Azterketak Euskal Elkarte Bazpatzak, EBak, Euskaltzaindiarekin batera, egiten zituen. Ikus: EID 50 (1931:20); 52 (1931:8).

67. Gero eta beharrezkoago gertatzen ziren euskal eskolen hazkundearen aurrean. Besteak beste, 1931-32 ikasturtean, *Nafarroako Euskararen Adiskideak* Iruñako lehenengo euskal eskola sortu zuen. 1932an Bizkaiko Euskal Eskolen Federazioa sortu zen. Gipuzkoan 1914an Muñoak zabaldu zuen bidea gero eta zabalagoa egiten ari zen.

68. Aurrekontua: EID 48 (1931:35); egiten duen jasoketa: EID 53 (1932:9).

69. Eusko Ikaskuntzak saldu zituen (pezeta bat lehenengoa eta 10 zentimo bestea, eta beherapenarekin bazkideei eta ordaindu ezin zutenei). EID 53 (1932:3).

70. Agustín Zumalabek euskaratua. Liburu hau izan zen jatorriz euskaraz idatzi ez zen bakarra.

71. Eskoletarako entziklopedia bat argitaratzeko bidean zegoela agertzen du. Bestalde, Nafarroatik, Archancok eta Irigarayk, eskoletan euskal liburuen falta handia zegoela eta, argitaratu beharko zirela Elri eskatzen zioten. Horrez gain, *Xabiertxo* liburua, nafar-lapurterazko bertsoan atera beharko litzatekeela eskatzen zuten. EID 56 (1932:12-13). Idatzitako beste batzuk: Iturriozen *Lutelestia*; Gasteizko seminaristak, Barandiaranen zuzendaritzapean, *Lege Zarra*. Zientzien arloan, aurretik, López Mendizabalek ateratako *Ume koxkor'entzat euzkeraz egindako zenbakizitiya edo aritmetika* (1913) liburuaren ildotik, Eleizalde, *Zenbakizitiya: lenengo mallea* (1920) paratu zuen; J.M. Zabala-Aranak, Bruñoren eskutik, bi egin zituen *Euskerazko Zenbakera* (1929) eta *Zenbakizitiya lengaien ikastia* (1933), egile berak, 1923an, geometria lantzeko liburua ere eman zuen argitara: *Daneurtizite: amabi ataltxotan* (1923). J. Jauregik *Pisia* (1935) eta *Kimia* (1936) paratu zituen. Gehienak Eusko Ikaskuntzak finantziatuak izan ziren.

72. Asmo horiek agertzen dizkio EBari. EID 47 (1930:35). Ariztimuñok berak, itzulpengintza arloan, *Euskaltzaleak* izenez, Schilleren *Gillermo Tell* liburua eta Henri Gheonen *Lucha de idiomas* bilduma euskarara itzuli eta argitaratu zirelaren informazioa EBari ematen dio. EID 67 (1935:4).

73. Eusko Ikaskuntzari egindako eskariak: EID 60 (1933:12) eta 65 (1935:15). Esan gabe uzten da J. Urquijok hainbeste aldiz euskal atlasa egiteko enpresa bideratzeko Iparraldean eman zituen lehen urratsak.

74. Manterolak EBari emandako informazioa. EID 65 (1935:15).

75. EID 37 (1928:22).

76. Agian izango zuen eragina Nafarroan III. Kongresuan egin zen eskariak: elizbarrutiko gotzainak euskaldunak izan zitezela.

77. Batzarra 1935ko irailaren 22an egin zen. EID 69 (1936:9-10).

78. Bailara hauetako herrietan: Esteribar, Aezkoa, Zaraitzu, Basaburua, Ultzama, Odieta, Atez, Imoz, Burunda, Larraun. Eta gehiengo euskalduna zutenetan ere berdin: Juslapainen besteak beste. A. Irigaray (1974:42-46).

79. Laburki ikusteko, J. Intxausti (1990:136).

80. 1933ko ekainaren 29an EBari bidalitako gutuna. Euskaltzaindiko Jagon sailaren filial bezala aurkeztzen ziren eta, bide batez, Eusko Ikaskuntzaren babesa eskatzen zuten. EID 58 (1933:12-13).

81. “Aditzera emanez Euskaltzaindiak bere hurrengo urteko Euskararen eguna ospatu behar zuela eta, ziurrenez ez lukeela eragozpenik izango Altsasuko organizazioari eransteko”. EID 49 (1931:16).

82. EID 50 (1931:19).

83. EID 63 (1934:14-15).

84. Testigantzetarako, J.M. Torrealdai (1998:85-147). Merezi du irakurtzea, Ricardo Sanz Iturriak, Lizarran, hango alkate zen Fortunato Agirre fusilatu baino lau egun aurretik, 1936ko irailaren 25ean, eman zuen Bandoa”. J.M. Torrealdai (1998:86).

85. Zerrenda luze bezain saminetik, Eusko Ikaskuntzarekin izan zuten harreman estuagatik, D. de Inza eta J. M. Barandiaran aipa daitezke.

86. Valentzian zeuden Gorteetan, 1936ko urriaren 1ean.

87. J. Intxausti (1990:156).

88. Espasa Calpen, hiru liburukietan, 1942-47 urteen artean atera zen.

89. Euskal munduak zuen indarra ikusteko adierazle onak dira ekitaldira joan ziren erakundeak: “Euskal Echea, Gure Echea, Centro Navarro, Laurak Bat, Euzko Txokoa, Euskaltzaleak, Asociación Coral Lagun Onak, la audición Programa Vasco, Agrupación Saski-Naski, Liga de Amigos de los Vascos, el periódico Euzko Deya, Acción Vasca de la Argentina, Emakume Abertzale Batza de Buenos Aires y el Instituto Americano de Estudios Vascos”. Magdalena E. Mignaburu (2015:52).

90. Kongresu honi buruzko informazioa Larronde (2003)tik jaso.

91. Larronde (2003:42).

92. Boletín de Estudios Americanos (1954:234-238).

93. Lehenengoa, Bonifazio de Ataunek aurkeztu zuen izenburu honekin: “Asmozko jomugatzat Herria erabat euskalduntzea lortzeko, kanpaina intentsibo baten plangintza eratu”; bigarrena, lau Euskal Etxek aurkeztua: “Euskararen defentsa eta suspertzearen alde” izenarekin. M. E. Mignaburu (2015:52-53). (Itzulpena R.M.P.).

94. Euskara batuaren premiaz XIX. mendetik hasita maiz hitz egin bazen ere, agerpen formala eta ofiziala, Eusko Ikaskuntzako Batzorde Iraunkorrak, gorago aipatu den Euskaltzaindia sortzeko Aldundiei bidaltzen dien idazkian ageri da, bere funtzioak eta egitekoak zein izan zitezkeen azaldu bidenabar. Izan ere, I. Kongresuko Hizkuntza sailak aho batez eskatu zuen bide horretan aurrerapausoak ematea. Hona, aipaturiko zirkularrean esaten zena: “Bere eginkizun praktikoak bideratuko dira bereziki (eta Oñatiko kongresuan zegokion sailean aho batez onartutako ondorioen arabera) hizkuntzaren batasun lexiko, fonetiko eta grafikoa finkatzera, ezinbesteko oinarri bezala euskaldun guztien ametsa den hizkera literarioaren behar- beharrezko eta behin betiko bateratasuna”. EID 2 (1919:12). (Itzulpena R.M.P.).

95. Horrek eragin zion orduko Euskaltzaindiko Lehendakariari, Luis Villasanteri, *Hacia la lengua literaria común* (1970) liburua idaztera.

96. Informazio zehatzagoa R. M. Pagola (2013:114-124).

97. 2017ko ekainaren 22an, Nafarroako legebiltzarrean onartu zen. Izena aldatzeaz gain, Eremu mixtoa beste 44 herritara zabaldu zen eta Atez euskal eremuan sartu zen.

98. J. Bengoetxea eta I. Alkorta, editoreak, *Eleria* 5 (2000:9).

99. Estatuko hainbat arloetan euskararen presentzia eguneroko prentsa idatzian irentsi ezina agertzen du *Egunkariarekin* egin zenak: zuzendaria eta arduradunak atxilotu eta egunkaria itxi. *Berria* sortu behar izan zen ondorioz.

100. Sail horiek 2013ra arte iraun zuten, egungo erronkei eta datozen denbora berriei hobeki erantzuteko Erakundea beste modu batera egituratu delarik.

101. Zuzendari bakoitzak eman izan dio bere nortasuna: J. Garmendia Larrañagak, G. Monrealek, Aingeru Zabalak, Nicanor Ursuak. Edonola ere, joera eta teoria zientifikoen elkartoki eta eztabaida leku izatea du xede nagusia. Bestalde, aldizkariaren mendeurrena ospatu zenean, luzapen gisa, RIEV. *Cuadernos* periodikotasun finkorik gabeko monografia bilduma sortu zen.

102. *Eleria* 5, 1-196, Donostia, 2000.

103. Bazan, Iñaki eta Garamendi, Maite egileak. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

104. Gregorio Monreal et alii, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

105. Euskal nortasuna eta kulturaren inguruan Euskal Herriko lurralde guztietan egindako inkesten emaitzak.
<http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/ident/eu/ident.pdf> (2018.05).

106. Sánchez Carrión, José María: *El espacio bilingüe. (Aspectos etnolingüísticos del bilingüismo y teoría lingüística de los espacios)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1981.

201

**Zientzia
Historikoak,
1918-2018**

Eusko Ikaskuntzako
eta Historia saileko
ekarpenak Zientzia
Historikoen esparruan

Joseba Agirreazkuenaga
Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

S

Sarrera

Eusko Ikaskuntzaren Oñatiko Batzarrean (1918) bai egitarauan, emaitzetan zein ondorengo urteetan, iraganari buruzko gogoetek eta begirada historikoei berebiziko garrantzia izan zuten. Batzarraren ondoren, 1919an egindako argitalpenaren sarreran adibidez, talde antolatzaileko idazkari izan zen Gregorio Mujikak idatzi zuen Kongresuak helburu nagusi bat izan zuela: “Gure edesti ahaztu eta ilundua argiz ase nahiz”. Iraganak historia berria behar zuen etorkizun berria eraiki ahal izateko.

Urte batzuk lehenago, 1897an, Donibane Lohizunen, Udalaren ekimenez, Euskal Herriko tradizioari buruzko Kongresu zientifikoa antolatu zuten (“Fêtes internationales de la Tradition Basque” *Zazpiak bat*), iraganari buruzkoa alegia, Societé d’Ethnographie Nationale et d’Art Populaire Frantziako erakunde zientifikoaren laguntzaz. Bertara, adituak, politikariak eta jakintza zaleak bildu ziren. Hego Euskal Herriko ikerlariak ere izan ziren, adibidez, R.M. Azkue eta baita Beasaingo dantzariak eta Gipuzkoako Aldundiko presidentea, besteak beste. Gai desberdinak landu ziren: antropologia, historia, zuzenbidea, soziologia, antzerkia, literatura, musika eta hizkuntza. Historiaren atalean Adrien Planté jakintsuaren hitzaldiaren izenburua hauxe izan zen: *Baina euskaldunek ba ote dute*

historiarik? Herri txikiak historiarik gabeko herri bihurtu ziren, eta XIX. mende bukaeran estatu-nazioek sorturiko kontakizunak eta iragana azaltzeko narratibak, konstituzioaren bidez legalizatutako historia bakarra sortu zuten. Eta hiritargo berriak hala onartu behar zuen. Eta Europako Estatu-nazio hauek koloniak Afrikan, Asian eta Ameriketara sortu ahala, metahistoria baten kontakizuna asmatu zuten, esentzialismoan oinarriturik, menpeko lurralde guztietako biztanleentzat historia berbera, azken batean, Estatu-nazioaren agintaritzaren bermatzeko. Historia eskubide zibilen iturri eta bitartekaria bihurtzen zen.

Beraz, zentzuzkoa zen galdera bera egitea: euskaldunek iragana zutela ez zegoen zalantzarik, antzinateko herri primitiboaren atalean kokatzen zirelako; baina historiarik agian ez, historiarik ez zutelako sortu, estatu zehatzik osatu ez zutelako XIX. mende bukaeran. Donibane Lohizuneko alkate zenak, Albert Goyeneche euskaltzaleak (1848-1900), adierazi zuen euskaldunen historia ikusten ez zen horietakoa zela, ganorazko emakumezkoen antzekoa, historia gabea, alegia¹. Dena dela A. Planté erakutsi zuen euskal nazionalitateak zuzenbide arloan Pirinio mendietan sortu eta garaturiko erakundeetan ageri zuela bere historia eta, azken batean, euskaldunen iragana, historikotasunean kokatu eta aztertzeko gai zela frogatu zuen.

Parisen, erakusketa unibertsalaren giroan, 1900an, Palais des Congrès delakoan, Julien Vinsonek Congrès d'Etudes Basques antolatu zuen eta bertan Telesforo Aranzadi partaide izan zen². 1901ean, Hendaian, euskaltzaleak bildu ziren euskararen etorkizuna gizarte berrian galtzen ari zelako. Eta 1911an, Biarritzen, Baiona, Biarritz eta hego mendebaleko Frantziako "sociétés historiques" delakoen laguntzaz, beste Kongresu bat ere antolatu zen³.

Beraz, 1897tik 1918ra, euskal gizartean jakintsu eta adituen artean, euskal kulturaz eta iraganaz jakin-mina pizturik zegoen, etorkizun berritzaileak iragan berritzailea behar zuelako. Bestalde, bazen gabeziaren bat, ezinegona ere bai, euskaldunen ikusgarritasunaz, euskaldunen desagertzeaz. Baina ez soilik historialarien artean, baita hizkuntzaz, agintaritzaz eta politikaz arduratzen zirenen artean ere bai.

Oñatiko Kongresuko egitarauan kezka hori islatu zen: euskaldunen nortasunaren ikusgarritasuna, bai iraganean eta baita etorkizunari begira, iluntasunetik atera eta argien bidez arakatua izatea eskatzen ari ziren. Eta hauxe nabarmendu behar dugu lehendabizi ekarpen handitzat: Oñatin bildu ziren garaikide ziren akademiko, ikerlari eta kultur zaleak. Lehendabizikoz, euskal komunitate zientifikoren antolaketarako ekimen bateratu bat antolatzeko gai izan ziren, jainkotiarrek eta ez jainkotiarrek bildu ziren eta guztia lau euskal Aldundien babespean eta hiru eliz-barruti katolikoen laguntzaz ere, Iruñea, Baiona, Gasteiz. Ondorioz, Eusko Ikaskuntzaren ekarpena osotasunean aztertu beharra dago eta, horregatik, ez da mugatu behar bertan sortu zen historia sailaren ekintza soilera. Izan ere, 1877tik abiatu zen euskal pizkundeak 1918an lortu zuen lehen erakundetze zabala euskal gizartean.

Laburbilduz, 1918ko Kongresuak, alde batetik, euskaldunei buruzko ezagutzan sakontzea zuen helburu; bestetik, metodo zientifikoen eta kultura zientifikoen arauak zabaltzea eta aplikatzea. Horretarako euskal unibertsitatea eskatu zen eta autogobernu politikoa. Eta, horrela, zientzia historikoen bidezko azterketaren bidez, iragan hori, historia bihurtzeko erronka planteatu zen. G. Mujikak idatzi zuen bezala, iragana edesti edo historia bihurtzea, argiz, zientziaren argitan, iluntasunak azalduz. Beraz, lehendabizi, ikertzaileak bildu eta antolatu behar ziren.

Aurrerantzean Euskal Herriko biztanleak historiaren eta kontakizunaren erdi erdian kokatu behar ziren, bizitzako arlo guztietan, analisiaren erdigune edo subjektu bihurtzeko. Eta horretan datza 1918ko Kongresuaren garrantzia: Euskal Herriko komunitate zientifikoa bildu eta bertatik Eusko Ikaskuntzan erakundeturik atera ziren, eta 1919an Euskaltzaindia ere eratu zen⁴.

Ehun urteko ibilbide honetan, historiaren atalari ekingo diogu. Hiru aldi kronologiko aintzat harturik, lehendabizi sarrera labur batean, euskal historiografiaren egoera azalduko dugu. Ondoren, Eusko Ikaskuntza erakundearen ondoko bidezko ekarpenak:

Lehen 1918tik 1936ra: euskaldunen iraganari buruzko historia berritzailearen sistematizazioa eta azpiegituraren antolaketa, Europan barreneko zientzia historikoen metodo eta protokoloen bidez burutzeko asmoz. Hala ere arazoak agiri ziren. Adibidez, 1924an Bizkaiko Diputazioko agintari monarkikoez azaldu zuten Eusko Ikaskuntzako kideen artean "manifiesta tendencia contra el sentimiento espa  olista del País" zegoela; beraz, erakunde berria ez laguntzea erabaki zuten.

Bigarrena, 1945-1954: Eusko Ikaskuntzaren 7. eta 8. Kongresuak Biarritzen eta Baionan antolatu ziren, Ipar Euskal Herrian erakundeturik, Société International d'Etudes Basques delakoaren bidez.

Hirugarrena: 1978an Oñatin Eusko Ikaskuntzaren berregituratzea eta historia saileko kideen ekintzabideak.

Aldi bakoitzean atal bi bereziko ditugu: zientzia historikoen arloko eztabaida edo kezka historiografikoen nondik norakoak, eta zeintzuk ziren ikerketa gai arazo nagusiak. Bestetik, historiaren produkzio horretan nortzuk nabarmendu diren aipatuko dugu.

Ondoan, bibliografia zehatza bezain zabala ageri da eta, beraz, aipamenak murrizak izango dira. Horrez gain Eusko Ikaskuntzak argitaratu ohi dituen aldizkariak arakatuko ditugu, *Revista Internacional de Estudios V  scos*, *Gernika Eusko Jakintza Revue des Etudes Basques* eta 1983tik *Cuadernos de Historia-Geografía* aldizkaria, gerora *Vasconia* izena hartuko zuena. Auñamendi Entziklopedia Eusko

Ikaskuntzen hiztegitzat ere har daiteke. Bernardo Estornes Lasak entziklopediaren hastapenari ekin zion 1935ean, Eusko Ikaskuntzako langile zela. Ondoren, 1960ko hamarkadan, Txiletik itzultzerakoan entziklopedia sortzeari ekin zion, argitaletxea horretarako sortuz. Eta, azkenik, Eusko Ikaskuntzaren ondare bihurtu da azken hogeitaz urteotan. Beraz, entziklopediak ere bere atal berezia beharko luke, Eusko Ikaskuntza eta euskal historiografiaren isla eta zabaltzailea delako.

Baina Historia esaten dugunean zer adierazi nahi dugu? Iraganeko denborari buruz, alde batetik, lehen historia edo aurre historia legoke ondoan dugarik antzinatea, erromatar zibilizazioa eta horren hondamendia. Arkeologiaren bidezko arakatzeak berebiziko garrantzia du. Bestetik, 1000. urtean jartzen dugu mugarri bereizgarria, Iruñeako erresumaren aginte antolaketa ageri delako, hau da, euskal agintaritza nabarmen eta dokumentatuaren sorrera dugu Europako testuinguruan. Agiri idatziak eta ahozkoak, arkeologiaz gain sortzen diren ebidentziak baino ezagunagoak dira, Europar barrena gertatzen den bezalaxe. Beraz, XI. mendean geroztik, euskaldunen “ipse” delakoa, nortasuna, norberekotasuna, agintaritza batean ere egituratu zen eta horren araberrak agintaritzak, bizipenak eta ekintzak antolatzen hasi ziren.

1. Euskal Pizkundearen abiadan (1876-1918): iragana, metakontakizunak eta historia

XIX. mendean barrena, jatorriari eta euskaldunen balizko antzinateari buruzkoa zen kezka iturri nagusi, euskal erromantizismoaren isla, A. Txahoren euskaldunen iraganaz idatzitakoa horren adierazle eta adibidea zelarik. Baina iraganari buruzko kontakizunaren protagonistak euskaldunak ziren. Iparraldean, ohiko erakundeak iraultza frantsesaren (1789) ondorioz ezabaturik, euskaldunei buruzko gogoetak, kontakizunak, historiak erruz zabaltzen ari ziren. Hego Euskal Herriko historialariak berriz, Foruen bidezko erakundeen kontakizunean, legitimazio historikoan egon ziren murgildurik 1877ra arte; aginte publikoen iraupena zegoen jokoan.

Aldi berean, oraindik orain, iraganari buruzko gogoeta metakontakizunen bidez egin ohi zen. Bibliaren informazioa hartzen zen iraganari buruzko ezagutza bidetzat. Horrela, J. P.

Astarloak, Bilbon fraide zela, 1818an idatzi zuen “Antzinako euskaldunen alabantzak” eta, bertan, Bibliatik abiatutik euskaldunen iragana azaldu zuen eta etorkizunari begira egitasmoa argi eta garbi formulatu zuen: Euskaldunek betidanik, defenditu ohi dute erlijio katolikoa, “geure legeak, geure euskera”. J.A. Zamakolak, masoia eta liberala izanik, euskaldunen historia lana burutzeko A. Oihenarteren ildo hartu zuen eta ondoko liburua argitaratu zuen: *Historia de las naciones bascas*⁵ Euskal gizartea eta herria hartzen ditu gaitzat, Europako batasuna eta federazioa helburu. Zamakolaren historia berriztatzailea da gai eta kezka berriak dituelako, baina aldi berean garaiko uste ustel eta mito ugari erabiltzen ditu. Baina iraganari buruzko jenero narratiboak arrakasta izan zuen. Kontakizunak eta nobelak idatzi ziren irudipen berriak asmatuz. Navarro Villosladaren *Amaya o los vascos en el siglo VIII* lanak izan zuen arrakastarik handiena.

Beraz, iragana eta historia berezi beharra dugu. Iragan urruna eta hurbila ditugu eta gertakizun horietaz historia edo historiak idazten dira, zientzia historikoen bidez. Euskaldunen iraganari buruz, kontakizunen bidez, literaturan edo bertsolaritzan ageri zaizkigu ikuspegiak. Erakundeetan foruen bidezko erakundetzea defendatzea zuen helburu, bai monarkia konposatuaren garaian, zein estatu-nazio liberalaren garaian. Gaztelaraz eta latinez produzitzen da Nafarroan eta bestelako herrialdeetako Batzar Nagusietan. Espainietako erresumaren baitan zabaltzeko kontakizunak ziren.

Hala ere, J. I. Iztueta iraganari buruzko bi kontakizunak, ahoz aho hedatutakoa eta kultua, uztartzeko ahalegina agiri zen eta Gipuzkoako historia euskaraz idatzi zuen⁶. Sekularizazioa indartu ahala, zientzia historikoen bidezko iraganari buruzko ezagutza nagusitzen eta bereizten joan zen, metahistoria literarioak alde batera utziaz.

Bereizketa eta garapen honetan, Arturo Campi3n eta Carmelo Echegaray nabarmendu ziren. Bi historialari hauek, 1918an, Eusko Ikaskuntzaren sorreran erreferentziatzko historialariak ziren. Arturo Campi3nek Euskal Herriko ikuspegia lantzeko, Nafarroako erresumaren aginte egituratik abiatu zen. Horrez gainera, ondo bereizten zituen fikziozko generoak. Alde batetik, nobela eta kontakizun historikoak idazten zituen. Baina, bestetik, iragana aztertzeko, positibismo historiografikoan oinarriturik, zientzia historikoen bidezko metodologiak eta

teoriak erabili zituen. Bere lanetan garaikide zituen Frantziako edo Erresuma Batuko historialariak ageri dira: Thomas Carlyle, Jules Michelet, Lord Macaulay, Augustin Thierry, Edgar Quinet, Lucien Febvre. Bere kezka nagusia erakundetze politikoa zen eta Nafarroaren historia egiten du Euskal Herrikoa ulergarri bihurtzeko. Adibidez, XIX. mendeko karlismoaren gorakada eta arrakasta azaltzeko, psikologismoaren bidez azaltzen saiatu zen⁷. Adiskide zuen Carmelo Echegarayren omenez idatzitako testuan historiak egia bilatu behar zuela aldarrikatu zuen baina, aldi berean, era ederrean azaltzeko gaitasuna ere erakutsi behar zuela, “busca la verdad y la dice luego bellamente”⁸.

Bestalde, Carmelo Echegaray izan zen Oñatiko Kongresuan 1918an, historiari buruzko hitzaldi nagusia egin zuena. Hogei urte lehenago, 1898an, *Trabajos de un cronista*⁹ liburuan, bere helburu historiografikoa argi eta garbi adierazi zuen:

“La renovación de los estudios históricos relativos al país vascongado (...). La historia no es obra exclusiva de los grandes, de los próceres, de los caudillos; más que de ellos, es obra de los pequeños, de los desconocidos, de los anónimos, de los invisibles, de aquellos que constituyen lo que llamamos pueblo”.

Ez da mugatzen agirien positibismora. Frantziako Augustin Thierry izango zuen eredu eta XIX. mendeko historizismoa.

Garaikide zituen Sabin Arana eta Anjel Zabala euskaldunen iragana euskal abertzaletasunaren ikuspegitik irakurtzen hasi ziren. Historia baino kontakizun berria asmatzen saiatu ziren. Ez zuten gogoko C. Echegarayren ildoak. J.A. Zamakola eta Pedro Novia de Salcedorenen liburuetan¹⁰ oinarriturik, foruen bidezko erakunde publikoen burujabetzaz kezkatutik zeuden. Iraganeko kontakizun politikoa idatzi zuten, etorkizunari begirako proiektuaren arabera. Zientzia historikoen metodoak eta garaikide zituzten joera historiografikoen arabera historiari ez zuten idatzi. Hala ere, beraien kontakizunaren bidez, XX. mendean euskaldunak subjektu kolektibo gisa lehenetsiaz, eragina izan zuten. 1877an Batzar Nagusiak eta ohiko Foru gobernua Espainiakoak desegin zituenean, euskaldunen nortasun politikoa kezka iturri bihurtu zen.

Telesforo Aranzadi dugu, C. Echegarayrekin batera, beste pertsonaia garrantzitsua eta 1918ko Kongresuaren eragile

zuzena. Unibertsitateko goi mailako irakaslea, ikertzailea eta Eusko Ikaskuntzaren bultzagile handia izan zen. XIX. mende amaieran, euskaldunei buruz burutu zuen bere doktoretza, euskaldunen jatorriaz, baina zientzia gizon zorrotza izanik, arkeologia eta historiaurrea edo lehen historiako metodo zientifikoaren aplikazioa ezarri zuen. Aditu eta ikerlarien belaunaldi berri baten maisu bihurtu zen, bereziki Jose Miguel Barandiaranena, arkeologian eta historiaurrean sakontzeko.

Hala ere argi eta garbi adierazi eta idatzi zuen 1934ean, J.M. Barandiaranen *Breve historia del hombre primitivo* liburua sarreran: “Al querer clasificar a los vascos, que ni son primitivos estancados o arrinconados, ni indistintos, (...) entercados en querer utilizarlos como ejemplo argumental de teorías trasnochadas”¹¹. Euskaldunak ez ziren beraz primitiboak, antzinakoak. Nolabait horrekin adierazi nahi zuen helburu bat izan daitekeela jatorrizko kulturak ezagutzea. Baina gaur eguneko zenbait aztarna jatorri ezezagun batekin lotura zuzenean jartzea ez zela guztiz bidezkoa. Aztarnak izan arren, garrantzitsuena, bizitza modernoaren ibilbidea, azken mila urteetan garatu eta gertaturiko bilakaera historikoa litzateke.

Hermes aldizkaria J. Sarriak sortu zuen 1917an. Argitalpena euskaltzaletasun kosmopolitaren erakusle bihurtu zen. Hermesek Eusko Ikaskuntzen Kongresuaren alde egin zuen eta J. Sarria eta lankideak Oñatira joan ziren. Euskal historia Europa eta munduko historiarekin uztartzeko ahalegina egin zuen¹².

Geografía general del País Vasco-Navarro izeneko entziklopedia Kataluniako argitaletxearen bidez abian jarri zen, Francisco Carreras Candik zuzendua. 1911an abiatu zen lehen liburukia eta 1925ean seigarren liburuki handia argitaratu zen. Ikonografia modernista berritzaile batez azaldurik, Entziklopedia honetan, herriz herriko historiak erakusten ziren eta, horrez gainera, herrialdez herrialdekoa. Garaian garaiko historia eta geografiaren ezagutzarako lan sistematiko garrantzitsua izan zen.

Azkenik, gogoratu behar da, XX. mende hasieran, jadanik, Euskal Herriko Bizkaia eta Gipuzkoan gizarte eraberriturik zegoela, iraultza industrialaren arrakastaren ondorioz. Europako beste leku industrialetan bezala, gihartzen ari zen sakoneko haustura gizartean eta iragan galduaren mina ere agiri zen.

Beraz, 1918an, iragana metodologia zientifikoetan oinarriturik historia bihurtzeko premia nabari zuten eta aldi berean Angel Apraiz eta beste ikertzaileek Europako unibertsitateetan zegoen ezagutza zientifikoa Euskal Herrian gihartu nahi zuten.

2. Oñatiko Eusko Ikaskuntzen kongresua 1918an: Historia saila

Kongresuaren ideia eta zergatia Angel Apraizek Bilbon azaldu zuen 1917an: Euskal Herri berriak, industrigintzan oinarriturik aldaketa ekonomikoan abiatu zenak, premiazkoa zuen ezagutza berriei jabetzea arlo guztietan, metodo zientifiko bidez. Kongresuko deialdiak, euskal herritarren gizartearen premian jarri zuen begirada eta, horretarako, zientzi sistema edo unibertsitatea sortu beharra zegoela azpimarratu zuen. Laburbilduz, euskal unibertsitatea aldarrikatu zuen. Unibertsitate ereduak ezagutzeko A. Apraizek munduan barrena bidaia egin zituen eta kongresuaren dinamika akademikoaren eraginez, euskal unibertsitatearentzat abiatu nahi zuen. Kongresua, euskal eta Euskal Herriaz arduratzen ziren ikertzaile eta akademiko guztien topagune bihurtu nahi izan zuen eta Oñatin lortu ere. Euskal Herriko lau Aldundiak eta Gasteiz, Iruñea eta Baionako Elizbarrutiak izan ziren antolatzaileak. Bizkaiko Aldundian lehendabizikoz, Jeltzaleak ziren nagusi; Gipuzkoan, integrista katolikoak eta karlistak; Araban eta Nafarroan monarkikoak.

Kongresuaren antolaketa eta hitzaldi guztietan iraganari buruzko begirada eta azterketa nabarmena zen, galtzearen zegoen Euskal Herria eta jatorrizko Euskal Herri jatorra zertan zetzan ezagutu nahi zuten. Hala ere, garaian garaiko osasun arazoak edo hirigintza eta ekonomia ingurukoak ere aztergai izan ziren. Baina zera nabarmendu behar dugu: Kongresu osoaren dinamikan metodo zientifiko bidezko ezagutza egin behar zela zabaldu zen, eta iragana aztertzeke unean zientzia historikoen eta arkeologiaren bidez egingo zela. Gizarte berriak eta etorkizunak iraganaren irakurketa berria eskatzen zuten, hots, historia berria.

Historia sailera atxikiturik, Angel Apraizen hitzaldiak eta testuak hartu behar ditugu aztergai. Salamancako Unibertsitateko katedraduna literatura eta arte ederretako sailean zen Apraiz. Euskaldunen iragana diskurtso historikoaren argitan interpretatu

nahi izan zuen. Izenburuan bertan kezka berri bat adierazi zuen hitzaldi nagusian: Euskaldunen egitekoa kultura unibertsalaren erronken aurrean, “La labor del pueblo vasco ante la cultura universal”. Eta hitzaldiaren lehen lerroan helburua zehaztu zuen: “Colocar los asuntos que afectan a la vida de nuestro pueblo más profundamente, en un plano de universalidad”. Euskaldunen izaeran eta nortasunean honakoa zen bereizgarria: borondatea eta ekiteko gogo. Arlo guztietan ageri da grinazko borondatea, energia, konstantzia. Ikuspegi globalean kokatuz, euskaldunen ekarpenaz jabetu behar zen. Horretarako, pertsona konkretuak aztertu zituen. Mundu ikuspegitik abiatuz, lehendabizi, euskaldunak marinel, merkatari eta itsas gizaki lege goratzen ditu, balearen bila aurrenekoz joanda eta itsasoan barrena ibiliak. Itsasoaren bidez burutu zen lehen mundializazioa eta bertan euskaldunak izan ziren. Zuzenbide arloan Francisco de Vitoria eta Inazio Loiolakoa erlijioaren esparruan (“elevadísima esfera de la acción religiosa”) eta beste batzuk aipatzen ditu. Ondoren, Sociedad de Amigos del País XVIII. mendean, zientzien arloko lorpenengatik eta musikariengatik jartzen du agerian. Euskararen geroaz kezkatutik ageri da eta euskara euskal nortasunaren oinarritzat hartzen du. Hala laburbiltzen du: “Así el conocimiento propio, base del saber, y la concentración del esfuerzo que es el principio de toda acción, serán nuestras mejores ofrendas al patrimonio común de todos los hombres”¹³.

Baina zentzu hertsian, historia saileko hitzaldi nagusia, C. Echegaray egin zuen. Bera zen historialari ofizioa zeukana. Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako Aldundien kronista ofizialaren izendapena zuen. Erdi Aroaz aritu zen historia sailean, aspaldian idatzi zuen liburuaren laburpena eginez¹⁴; ekarpen zehatza izan zen eta historiografia europarren ereduari atxikiturik. Bestalde, gizarte zientzien sailean ere beste hitzaldi bat egin zuen, *Derecho político vasco*, gai berari buruz, eta bertan adierazi zuen “necesidad de dar a este estudio una base científica” eta hemen ere historia ari zen, euskal zuzenbide historikoaren aginteak aztertzeke premia, alegia. Euskal zuzenbidea, zuzenbideren ibilbidea Euskal Herrian denboran barrena aztertzea aldarrikatu zuen, etorkizuneko euskal autogobernuaren gaiari eusteko abiapuntua zelakoan, autogobernu politikoa 1917tik Aldundien eskakizun komuna baitzen.

Historia sailean, azpimarratzekoa da Eugenio Urrozek aurkeztu zuen Euskal Herriari buruzko *Historia religiosa*. Gaiari buruzko

ezagutza sakona erakusten du, mito zahar batzuk kritikatu, euskaldunen monoteismoa, adibidez. Eta, bukaeran, euskal elizaren historia baterako metodologia ere proposatu zuen. Kristautasunaren aurreko erlijioa alde batetik eta antolaketa eklesiastikoaren azterketa bestetik aztertzeo egitasmoa burutu zuen. Arlo berean, J.A. Lizarralde ere ekarpena egin zuen. Bestalde Teófilo Guiard Bilbori buruzko historialaria eta itsas historian adituak ere bere ekarpena egin zuen historia sailean. Gregorio Mujikak ohiturak landu zituen. Pedro Mourlanek, euskarazko poesia. Bibliografiaren gaia eta inprentaren historia baterako abiapuntua ezarri zuen Juan Allende-Salazarrek. Armarrien eta genealogiaren gaiari buruz Juan Carlos Guerrak egin zuen hitzaldia. Euskal Biblioteka nagusi baten premiaz aritu zen Tomás Echevarria. Azkenik, Gregorio Balparda Bizkaian liberal monarkikoen buru zenak, euskal abertzaletasunaren ikuspegiaren aurka eginez, euskal herritarren espainolismoa goratu zuen, eta espainiar naziogintzan euskaldunen parte-hartzea azaltzea izan zen bere helburua. XVIII mendeko Konbentzioko gerran gertaturikoa hartu zuen abiapuntu eta adibidetzat.

Baina iraganari buruzko ikuspegia edo interpretazioa, beste sailetan ere landu zen. Artearen sailean, adibidez, Angel Apraizen ekarpena eta Ricardo Gutierrezen hitzaldia berritzaileak izan ziren. Manuel M. Smithen, bestalde, hiri eta herrien hirigintza denboran barrena izan zuen aztergai.

Historiaurrea edo lehen historiari dagokionez, Jose Miguel Barandiaranek *arraz*a zeritzon atalean, mundu eta Europako egoera aztertu ondoren Euskal Herrikoari ekin zion. Egin zuen ekarpenak berebiziko garrantzia izan zuen. Historiaurrea arakatzeko arkeologiaren bidezko metodoa azaldu zuen. Frantziako *Manuel de recherches prehistoriques* delakoa hartu zuen oinarri eta Euskal Herrira aplikatu zuen. Une horretan, Santimamiñeko indusketa hasia zeukaten. Frantziako beste kobazuloetan aurkituriko estratigrafiaren arabera, Euskal Herrikoak ere eskema estratigrafiko eta teoriko berberaren argitan uler zitekeela uste zuten. Une oro, ikertzaile zientifikoa zen heinean, ondorioztatzen zuen aurrerantzean Euskal Herriko historiaurreko garaia ikerketa berrien bidez moldatu eta aldatu beharko zirela.

Laburbilduz, Oñatin egindako Kongresuaren ekarpen nagusia historia sailean, hauxe dugu: Aurrerantzean,

iraganari buruzko ezagutza lortzeko, zientzietan oinarrituriko historia behar zuen izan. Ikerketa lerro berriak galdera berritzailez azaldu behar ziren eta arlo bakoitzean zientzia historikoen metodologiak, garaiko joera historiografikoak, teoriak eta ikuspegiak erabili behar ziren. Erudizio enpirikoan oinarrituriko ezagutza sakonduz, euskal herritarren historia ulergarria eta interpretagarria, kultura unibertsalaren baitan burutu behar zen, azken batean, euskaldunei buruzko historia berria honela asmatuko zelakoan. Iraganaz aritzeko eta iragana ezagutzeko bazeuden bai bestelako bideak, asmakizun edo fikziozko ipuinen bidezkoak adibidez edo han hemengo kontakizunak. Baina oinarri zientifikoetan finkatu gabeko hurbilketa litzateke eta ez historia.

Beraz, frogak eta agiriak behar ziren eta horrela historia sailean, etorkizunari begira, agiritegien eta artxiboen antolaketak egin behar zirela ondorioztatu zen, Serapio Mujikak Gipuzkoan egin zuena eredutzat harturik. Agirien argitalpenak eginez, euskal herritarren historiaz azterketa berritzaileak sortuko ziren. Baina oraindik positibismoaren berezko ekarpenetan gehiegi sinisten zen. Monografia historikoen aldeko aldarria egin zuten.

Horrez gainera “Euskal Herriko ikastetxeetan erabiltzeko, Euskal Herriaren edesti labur bat egiteko eskatu” zen. Hau da, euskaldunen historiaz eskuliburua idatzi behar zen, eskola guztietan irakasteko. Historiari buruzko aldizkari baten premia ere aldarrikatu zen. Historiaurre edo lehen historiaren atalean eta etnografian eskakizun zehatzak ere egin ziren etorkizunari begira: Euskal Museoaren eraketa, euskaraz hitz egiteagatik eraztunaren zigorraren erabilpena eskoletan ezabatzea eta haitzuloen katalogoa egitea, besteak beste.

Carmelo Echegaray eta Juan Allende-Salazar aukeratu ziren historia saileko ordezkari izateko Eusko Ikaskuntzako batzorde iraunkorrean.

3. Historia, historiaurre eta arkeologia arloko ekarpenik nabarmenenak: 1918-1936

Lehen historian edo historiaurrean arkeologiaren bidez aurrerapen eta ekarpen nabarmenak egin ziren. Hiru izen

gogoratu behar dira: Telesforo Aranzadi, J. M. Barandiaran eta Esteban Eguren. Baina, horrez gain, J.M. Barandiaranek ikuspegi orokorreko laburpenak argitaratu zituen eta bere lana Eusko Ikaskuntzaren ekintzabide zientifikoaren ikur bihurtu zen.

Historiaren arloan, aldiz, ekarpenak murriztagoak izan ziren, baina, hala ere, bi izen nabarmen ditugu: Carmelo Echegaray eta Bonifacio Echegaray¹⁵.

3.1. Jose Miguel Barandiaran

1917an jadanik Gasteizen argitaratu zuen *Resumen de la prehistoria del País Vasco* lana eta Eusko Ikaskuntzan historiaurreari buruzko atala garatu eta arautu egin zuen, begirada berritzailea eskainiz. Horrez gainera, Eusko Folklore elkartearen bidez ahozko metodologiak eta inkesta etnografikoak erabiltzen zituen. Inkesta sistematikoen bidez, iturri berriak sortzeko metodologia indarrean jarri zuen. Eusko Folklore Gasteizen sortu zuen, elizbarrutiko apaiztegian, bertan, J. M. Barandiaran irakasle zelako. Baina laster Eusko Ikaskuntzaren atal bihurtu zen. Etnografiaren bidezko informazioak aintzat harturik, ohiko euskal zibilizazioaren ezagutza lortzeko bidea abian jarri zuen. Lege zaharraren garaiko Euskal Herria ezagutzeko, bereziki XVII. mendean geroztikoa, Eusko Folklorearen bidezko argitalpenetan aurkitzen da materiala. Inkestak eta ahozko informazioaren bidez, herritarren bizimodua eta iraganari buruz zuten ikuspegia biltzen zuen eta historia eremurako sorburu berritzaileak ziren. Herriz herri jasotako informazioak, bestelako herritarren historia, ikusgarri bihurtu zuen Eusko Folklorearen bidez. Eta aldizkari horretan J. M. Barandiaranek herrien sorrera eta garapenari buruz bere interpretazio historikoa azaldu zuen.

Hala ere historiaurreari buruzko atalean bere ekarpenak nabarmenagoak izan ziren agian eta 1919an Eusko Ikaskuntzak J.M. Barandiaran, Telesforo Aranzadi eta Enrique Egurenen ikerketak eta prospekzioak finantzatu zituen. 1925ean Gasteizko Arte eta ofizioetako eskolan arkeologia batzarra antolatu zen eta Centro de Investigaciones Prehistóricas delakoa sortu zuten. Breve historia del hombre primitivo liburu orokorra argitaratu zuen 1933an, etnografia eta arkeologiaren bidez, lehen garaiko zibilizazioen ezagutza lortzeko. Eta, ondoren, eskema hori

Euskal Herrira aplikatu zuen. 1934an J.M. Barandianek Euskal Herriko lehen gizona liburua euskaraz eta *El hombre primitivo en el País Vasco* gazteleraz argitaratu zituen. Aurrerantzean historiaurreko interpretazioa sistematizaturik geratu zen arkeologiaren bidez corpus enpirikoa erabat berritua. J. M. Barandiaranen ustean, hogeigarren mendean oraindik orain lehen gizakien aztarnak euskaldunen artean aurkitzen ziren. Horrela, euskaldun garaikidea eta lehen gizakien arteko lotura zegoela proposatu zuen. Bereziki gaur egungo euskaldunak epipaleolitiko eta neolitiko gizakiekin loturik zeuden. 1953an idatzi zuen liburu berrian, euskaldunak antzinako gizakien ondoko zuzenak lirateke. Pirinioetan gertatu zen bilakaera hori. Baina Europako mendebaldeko gizakiak izanik, halabeharrez historian barreneko aldaketak, pentsaerak eta bilakaerak ere sortzen joan ziren, historialariok azaltzen saiatzen garelarik.

Laburbilduz, T. Aranzadik antropologia fisikoan eta J. M. Barandiaranek historiaurreari buruzko ikerketetan, Europako ikerlarien giroan pareko ari ziren.

3.2. Carmelo Echegaray

Arturo Campi3n historialaria zen Eusko Ikaskuntzako ohorezko lehendakaria eta maisua euskal historialarientzat. Baina historia sailaren ardura C. Echegarayk hartu zuen. Historia sailean iturrien katalogoen bidez ikerketarako azpiegiturak sortu behar zirela erabaki zen. Horrela, C. Echegaray Espainiako eta Europako artxiboetan aurkitzen ziren iturri dokumentalen berri eman zuen eta bazirudien hori zela historia saileko egiteko nagusia¹⁶. Baina 1925ean hil zen eta bere omenez 1928an Eusko Ikaskuntzak liburua prestatu zuen¹⁷. Liburua garai bateko euskal historiografiaren isla dugu. Ikerlariak artean agirien menpekoak ziren, historialari baino gehiago berri eta albiste biltzaileak ziren, hori bai, ohiko kontakizunak alboratzeko metodotzat harturik. Baina historiak, halabeharrez, hari interpretatzaile eta narratiboa behar zuen. Agiriak ez dira bere horretan historiaren argitzaileak, historialariak bihurtzen ditu argitzaile. Horregatik, ekarpen guztiak agirien bidezko datu zehatzen bilketa izatea ez da aski. C. Echegarayren omenezko liburuan, J.M.Barandiaranek Mariri buruzko ikerketa zabala eta interpretazioa argitaratu zuen. Bestalde, University of Californiako Beatrice Quijadak F. Navarro Villosladaren nobela historikoari buruzko ekarpena egin zuen.

Liburu horretan A. Campiónek historiari buruzko gogoeta jakingarria egin zuen.

Hurrengo urtean, 1929an, bere anaiak, Bonifacio Echegarayk, *Vasconia* izeneko sarreran Euskal Herriaren historia ulertzeko laburpena argitaratu zuen Espasa-Calperen hiztegi entziklopedikoan.

3.3. Bonifacio Echegaray, Eusko Ikaskuntzako historialaria eta beste egitasmoak

Eusko Ikaskuntzak 1918ko kongresuan erabaki zena burutu nahi izan zuen, hau da, Euskal Herriaren historia berria idaztea. Horretarako lehiaketa deitu zuen baina arrakastarik gabe. Horregatik, azkenean, B. Echegarayri agindu zion idaztea eta honek ekarpenak egin zituen, zuzenbidea abiapuntutzat harturik, monografia sendoak idatziz: bizitza merkataria eta zibilari buruz, heriotzaren inguruko erritoez, auzokidetasunaz eta horrek sortzen zituen harremanei buruz¹⁸. Baina ez zuen argitaratu Euskal Herriko historia orokorrik.

Bitartean, Eusko Ikaskuntzako langilea zen Bernardo Estornesek 1932an *Historia del País Vasco* argitaratu zuen, euskal abertzaletasunen ikuspegitik. Euskal entziklopedia baten beharraz jabetu zen eta etorkizunean egin ere, Auñamendi Eusko Entziklopedia¹⁹.

Monografiak egitea eta XIX. mendeko gerra zibilen erakusketa izan zen beste egitasmoa, baina ez zen burutu. Karlista eta Liberalen arteko gerra zibilen esperientzia eta ondoko ezinikusiek artean bizirik zirauten eta liberalak karlisten interpretazioaren eraginaren beldur ziren. Tamalez, 1936an, karlistek beste gerra bat piztu zuten bereziki Euskal Herrian eta erakusketa ez ezik gerraren errealitate gordina Euskal Herrian biziberritu zen.

Eusko Ikaskuntzen VII. Kongresua prestatzen ari ziren 1936an eta Jose Maria Lacarra gaztea tarteko zen. Euskal Herriaren historian sakontzea zuen helburu eta egitaraua oso erakargarria zen. Liburu honen lehen zatian aipatzen dira 11 gai nagusi. Iragana zientzia historikoen bidez ikertzeko asmoa agiri du egitasmoak eta garaiko historialarien profesionaltasunaren isla ere badugu Kongresuaren egitaraua. Bazirudien euskal sistema historiografikoa sortzeko ekimenak aurrera egingo zuela

Kongresuaren ostean. Historia ekonomiko eta soziala ere aintzat hartzen zen, Ildefonso Gurrutxagaren bidez. Théodore Lefebvreren ekarpena ere agiri zen. 1936ko irailerako iragarrita zegoen Estella-Lizarran. Baina, tamalez, 1936an karlistek eta frankistek Errepublikaren aurka antolatu zuten kolpe militarrek bertan behera utzi zuen zazpigarren Eusko Ikaskuntzen Kongresua eta Eusko Ikaskuntza erakundea ere.

Liburu honen lehen zatian (ikus 2.3 kapitulua, 52 or.), aipatzen da zer hamaika sailetan banatu behar zuten 1936ko Historiari buruzko Kongresua. Gai horien aipamenak indartu egiten du guk hemen defendatzen dugun hipotesia; alegia, jakintzagai hori gero eta profesionalizatuago zegoela eta ordurako jada bazela historialari-komunitate bat.

3.4. Euskal Herriko historiaren berrikuntza: Théodore Lefebvre, *Les modes de vie dans les Pyrénées Atlantiques orientales* (1933)

Theodore Lefebvre-ren ikerketa eta argitalpena ez zen egin Eusko Ikaskuntzaren inguruan. Baina bere ekarpena handia izan zen ikuspuntu historiografikotik eta Eusko Ikaskuntzan ezaguna bihurtu zen. Euskal herritarren zibilizazio materialaren ikerketa sistematikoa burutu zuen, bereziki azken 500 urteetako²⁰. Iraganari buruzko ikerketa etnografikoetan datarik ez izan arren, Lefebvreren ekarpenean azalpen demografikoaren ondoren, zibilizazio materialaren antolaketa eta egituraketa azaltzen zen. Aurrerantzean, beraz, ikuspegi sozio-ekonomikorako eta ingurune fisikoaren azterketan, oinarritzko abiapuntua jarri zuen. J. Thalamasek, Eusko Ikaskuntzako kideak, 1935ean, gaztelaniaz, *Aspectos de la vida profesional vasca* liburuan, ikerketa horren laburpena eta zabalkundea egin zuen eta ezinbestekoa bihurtu zen euskal historiografiarako.

4. Eusko Ikaskuntzaren eta historialarien nazioarteratzea garai zailetan, diktadura eta erbestean (1936-1978): Jose Miguel Barandiaran, Philippe Veyrin, Ildefonso Gurrutxaga, Julio Caro Baroja, Jon Bilbao

1936an, Espainian, militar batzuek eta, Euskal Herrian, bereziki karlistek II. Errepublikaren kontra jo zutenean, Eusko

Ikaskuntzako presidentea politiko bat zen, Julian Elorza karlista ezaguna, Komunion Tradizionalistako kidea. Baina Eusko Ikaskuntzako gidaritza idazkari nagusiaren bidez burutzen zen, Angel Apraiz irakasle unibertsitarioa, liberal eta euskaltzalearen ekimenez. Sail zientifikoak ugari ziren guztira 23 ordezkariarekin. Historia saileko ordezkaria Serapio Mujika zen, aipatu dugun bezala, Gipuzkoako artxiboen antolatzaile nagusia. Lehen historia eta antropologiakoa, J. M. Barandiaran. Zuzenbidekoa, B. Echegaray. Gehienek, abokatuak edo ikasketa unibertsitarioak zituzten.

Eusko Ikaskuntzakoak, batez ere katolikoen eremu soziologikoan kokatzen ziren, karlistak eta jeltxideak, besteak beste. Baina Eusko Ikaskuntzak ez zuen jarraipenik izan frankismoak ezarritako Estatu totalitario berrian. Aldi berean, Bizkaiko eta Gipuzkoako Aldundietan Kontzertu ekonomikoa ezabatua izan zenean, ahalmen ekonomikoa ere erabat mugatu zitzairen. Jesus Elosegik²¹ J. M. Barandiarani azaldu bezala, badirudi, J. Urquijo eta Eusko Ikaskuntzako kide karlista eta, beraz, frankismoan diktadurarekin lerroturik zirenek, ez zutela interesik Eusko Ikaskuntzaren jarraipenean. Eta 1945an beste elkarte berri bat birlundatu zuten: Real Sociedad Vascongada de Amigos del País. R. M. Azkuek, aldiz, Euskaltzaindiari nola-hala jarraipena eman zion, erakundea neurri batean frankisten aginduetara moldatu eta egokiturik.

Hala ere, Eusko Ikaskuntzaren giroan, zientzia historikoen bidez, Euskal Herriko iragana aztertzeke joerak bere jarraipena izan zuen, harik eta 1978an berriz historia saila indarrean jarri arte²².

4.1. Eusko Ikaskuntzaren eragina eta euskal historialariak testuinguru berrietan: Biarritz (1948), Buenos Aires (1950) Baiona (1954), Reno (Nevada) (1967)

Jose Migel Barandiaran erbesteraturik bizi zen iparraldean eta helburua argi zuen: 1918ko ildoarean jarraipena, ikerketak egiten eta zientifikoak biltzen. 1945ean Gernika Institutuaren inguruan eta 1947an Gernika Eusko Jakintza. *Revue des Etudes Basques*-*Revista de Estudios Vascos* delakoan argitaratzen hasi zen eta, ondoren, Biarritzen, Eusko Ikaskuntzen VII. 1948ko Kongresua antolatzeke Eusko Ikaskuntzen lagunartea, Société International

d'Etudes Basques izeneko elkarte sortu zen eta Jose Migel Barandiaran izan zen presidentea. Idazkari lanetan eta J. M. Barandiaranen laguntzaile Jon Bilbao historialari gaztea zegoen²³. Eusko Ikaskuntza eta, bereziki, euskaldunen iraganari buruzko gaia, nazioarteko ikerlari eta jakintsuen arazoa ere zela frogatu nahi zuten. Giro honetan, Baionako Euskal Museoa, eta bertako batzordekoa zen Philippe Veyrin ere partaide zen. 1943an liburu garrantzitsua argitaratu zuen. Liburu horretan Lapurdi, Behe Nafarroa eta Zuberoko euskaldunak izan zituen aztergai eta bereziki iparraldeko euskaldunen historia laburbildu zuen²⁴.

Biarritzen 1948an antolatu zen Eusko Ikaskuntzen zazpigarren Kongresuan, beste behin historiari buruzko lan ugari aurkeztu ziren. Baina hegoaldekoek bertan partaide zuzenak izateko, oztopoak eta debekuak izan zituzten. Nazioarteko giroa nagusitu zen eta Frantziako ikerlariak tarteko, *basques* edo euskaldunak zeuden ekarpen zientifikoek erdigunean. Jon Bilbao giro honetan hasi zuen bere Eusko bibliografiaren lana eta, bestalde, Manuel Ynchausti euskaldunen zabalkundeaz eta eraginez munduan barrena arduratu zen. Kongresuaren ondoren, ekimenari jarraipena emateko asmoz, Udako unibertsitatea sortzea izan zuten helburu. Eusko ikaskuntzen erakundetze unibertsitario bideratu nahi zen, baina ekimenak arrakasta mugatua izan zuen²⁵.

VIII. Kongresua 1954an Baionan antolatu zen²⁶. Baionako Euskal museoaren, Musée Basque de Bayonne delakoaren eragina ageri da eta bertan Manuel Ynchaustik burututako *Salle de l'Expansion Basque*, euskaldunen zabalkundea eta eragina munduan barrena ageri da. Beraz, 1918an, A. Apraizek landu zuenaren ildotik abiatu zen. M. Ynchaustiren ahalegina historia globalean euskaldunen ikusgarritasuna erakusten eta azaltzen saiatu zen.

Bestalde, 1943an Buenos Airesen Instituto Americano de Estudios Vascos antolatu zen. Eusko Ikaskuntzaren ikurrean oinarritu zen Institutu berria. Aldizkaria argitaratzen hasi ziren eta, bertan, historiako gaiak lantzen dira, bereziki, Gabino Garriga eta Ildefonso Gurrutxagaren eraginez. Gurrutxagak 1936an Eusko Ikaskuntzako historiako Kongresurako hitzaldia prestatu behar zuen eta, gerora, erbestean, euskal herritarren historia landu zuen. Ikuspegi kritikoa eta zorrotza erabili zuen, zientzia historikoen arlokoa eta J.A. Aguirre lehendakariarekin Euskal Herriko historia berritzailea, orokorra eta euskal

ikuspegi nazionalekoa lantzen saiatu zen baina, azkenik, ez zuen burutu²⁷.

Euskaldunen eragina munduan barrena aztertzeko, Jon Bilbao historialariaren eraginez, Nevadako unibertsitatean izan zuen jarraipena eta 1967an Basque Studies Program delakoa erakundetu egin zen. Bertan, 1975ean, W. Douglasssek eta J. Bilbaok euskaldunen migrazio eta diasporari buruzko historia liburua, *Amerikanuak. Basques in the New World* argitaratu zuten²⁸. Jon Bilbaoren eraginez, Eusko Ikaskuntzak sortu zuen historia egiteko metodologia, joera eta begirada nabari da liburuan. Liburu hau, aurrerantzean euskal migrazio eta diasporari buruzko historia lantzeko ezinbesteko erreferentzia bihurtu da. Gaur egun The William A. Douglass Center for Basque Studies, Renon (University of Nevada), Eusko Ikaskuntzen ikerketetarako, euskaldunen historia ikertzeko, nazioarteko gune garrantzitsua bihurtu da.

4.2. Eusko Ikaskuntzako historialarien jarraipena Donostian: Real Sociedad Vascongada de Amigos del País. Julio Caro Baroja, *Los Vascos* (1949)

1953an J. M. Barandiaran hegoaldera etorri zen. Jesus Elosegiz izan zuen lokarri, zientzi gizona eta antolatzaile bikaina. Iparraldeko eusko ikaskuntzen ekimen eta argitalpenetan partaide izan zen eta gero Aranzadi zientzi elkartearen eragilea (1947) Real Sociedad Vascongada de Amigos del País elkartearen babespean. 1948an ezin izan zuen parte hartu Biarritzan, baimenik ez zuelako lortu. Eusko Ikaskuntzen jarraipenerako hegoaldean, egoeraren berri zehatza ematen zion J.M. Barandiarani, eta Eusko Ikaskuntza elkartearen jarraipen edo biziberritzea ezinezkoa zela adierazi zion.

1945an beste elkarte bat abiarazi zen, Francoren diktadurak asmatutako legalitateari egokiturik: Real Sociedad Vascongada de Amigos del País RSVAP. Euskal Herriari buruzko jakintzak eta ikaskuntzak lantzeko eta zabaltzeko sortu zen. Historiazko lanak Boletinean argitaratzen ziren. Eta Gipuzkoako Aldundian biltzen ziren, mintegiak antolatzeko. Bertako partaideen artean Julio Caro Baroja edo Fausto Arocena zeuden besteak beste. Eusko Ikaskuntzako giroan hezituak izan ziren eta hasiera bidea eta lehen argitalpenak Eusko Ikaskuntzan egin zituzten. Giro horretan, 1949an, J. Carok *Los Vascos* liburu bikaina argitaratu

zuen²⁹. Liburu hau historiografia berritzailearen ildoan kokatu zen, Parisen *Annales* aldizkariko eskolakoa bete-betean, Henry Lapeyrek argitaratutako aipamenean agiri bezala³⁰. Euskal herritar guztiak hartzen zituen aztergai, ipar zein hegokoak. Bukaeran oraindik orain erabilgarria den eskema historiografiko oro hartzailea burutu zuen. Liburu honetan, euskal herritarren azken mila urteetako bizimoduak eta bilakaerak azaltzen zituen. Aurre historiaren eragina erromatarren ondokoa baino garrantzitsuagoa izan zela azpimarratu zuen. Eusko Ikaskuntzen ildoko historia liburua dugu, aurrerantzean ezinbestekoa izango zena.

Lehen historia eta aurre historiaren atalean zein etnografian Jesus Elosegiren laguntzaz, Aranzadi zientzia elkartearen, RSVAP aipatu elkartearen babespean, J. M. Barandiaranek hegoaldean bere ikerketak jarraitu zituen. Izenez ez baina izatez, Aranzadi elkarteak, eusko ikaskuntzen dinamikan ikerlari jarraitzeko, J. M. Barandiarani babesgunea eman zion. Horrez gain, 1953an J. M. Barandiaranek, Buenos Aireseko Ekin argitaletxean, beste lan sistematiko bat argitaratu zuen, Euskal Herrian antzinako eta paleolito aroko gizakien bizipenari buruzkoa, nolabait euskaldunen jatorriaren galderari erantzuteko asmoz; liburu bikaina.

Azkenik, historiaren arloan, Donostian, Eusko Ikaskuntzan aritutako Fausto Arocenaren produkzio historikoa nabarmendu behar dugu. Bilbon, aldiz, J. L. Goti medikuaren eraginez, Bilboko zientzia medikuen akademia eta Deustuko Unibertsitateko laguntzaz, 1970an, Semana de antropología vasca antolatu zen. Bigarren astean, J. Caro Barojaren zuzendaritzapean, historia arloa landu zen Eusko Ikaskuntzen gaiak, ikerketa akademikoen baitan kokatzeko asmoz. Belaunaldi berrientzat ekimen hauek zubi lana izan ziren harik eta, berriz, Eusko Ikaskuntza elkartearen indarrean jarri arte.

5. 1978ko Eusko Ikaskuntzaren berpiztea eta antolaketa Oñatin: “Ikerketa oinarritzat darabilen elkarte”, Jose Miguel Barandiaran

1936ko Eusko Ikaskuntzako Batzorde iraunkorreko sei kide bizi ziren eta hauen artean Jose Miguel Barandiaran lokarria eta buru zela, 1936ko batzorde iraunkorren jarraipenaren berme

bihurtu ziren. Barandiaranek, beste behin, Eusko Ikaskuntza zer izan behar zuen etorkizunean, argi eta garbi adierazi zuen: “Ikerketa oinarritzat darabilen elkarte”. Jakintza lortzeko ikerketa zientifikoak burutu behar zirela aldarrikatu zen 1918an eta 1978an, helburu bera berriz gogoratu zuen. Eusko Ikaskuntzak erromatarren ondokoa, bereziki, kultura zientifikoaren sustatzaile eta zabaltzailea izan behar zuen.

1978an Oñatiko bilkuran, historiari buruzko lanak alde batetik, eta lehen historia edo aurre historia eta arkeologiari buruzkoak bestetik, antolatu ziren eta, guztira, Eusko Ikaskuntza berrituan 12 ikerketa sail zientifiko eratu ziren.

Historia sailean hitzaldi nagusia Deustuko Unibertsitateko irakasle zen Andres Mañarikuak egin zuen. Historiografian aditua, Euskal Herriko ebaluazio historiografiko orokorra azaldu zuen. Baina historiarekiko bere begirada murrizta izan zen. Alde batetik, positibismoaren korrante historiografikoaren baitan kokatzen zuen bere burua eta, bestetik zera lehenesten zuen: erakundeen historia, gizartearen isla nagusizat harturik, historia egiteko bestelako kezka edo ikuspegiak aipatu gabe. Euskal Herriko historia orokorraren gabeziak jabeturik zegoen, bide horretan, azpiegiturazko lan historiografikoen premia eta monografia berriak behar zirela azaldu zuen. Euskal Herriko historiari buruzko aldizkariak aipatu zituen, historiografia berriaren isla haietan agiri zela adieraziz. Deustuko Unibertsitatean lizentziatura gradua lortzeko egiten ziren ikerlanak aintzat harturik, demografia eta gizarte gaiak ugarienak zirela azpimarratu zuen eta beraz historiaren esparru tematikoa zabaltzen zihoala. Horregatik, historia osoa burutzeko, osotasunean, erakunde eta ideia politikoen historia ez ezik, ekonomiaren eta gizarte eta kulturaren ikerketak ezinbestekoak ziren. 1978an jadanik, iraganari buruzko laburbildumazko azterketa historiko berritzaileak burutu ziren, abiapuntutzat hartu beharrekoak hartuta, adibidez, aipatu ditugun Lefebvre (1933) eta Julio Caro Barojarena (1949). Baina historiaren arloan, J. M. Barandiaranen azterketa ugari ere sartu behar ziren, herritarren mentalitatei buruzkoak edo tokian tokiko herrien bilakaerari buruzkoak.

Historiaurreari buruzko gaia, 1978an Jesus Altuna Unibertsitateko irakasleak egin zuen laburpen historiografikoa eta honako ondorioa adierazi zuen: lehen historiako ikerketa zientifikoek garapen handia lortu zutela eta, beraz, sendoturik zeudela: Munibe aldizkaria horren erakusle. Aranzadi elkarteak

argitaratzen zuen aldizkaria goi mailako aldizkari zientifiko bihurturik zegoen. Lehen historiaren arloan eta arkeologian Eusko Ikaskuntza ez zen ondoko urteetan gehiegi nabarmendu. Beste erakunde batzuk, Aranzadi edo UPV/EHU arduratu eta nabarmendu ziren arkeologiaren bidezko ikerketetan.

6. Eusko Ikaskuntzako Historia-Geografia saileko historialarien ekarpenak: 1979-2012

Historia-Geografia saila izan arren, berez geografia arlokoak Andres Urdaneta Euskal Geografi Elkargoan (INGEBA) antolaturik zeuden eta horrela jarraitu zuten. Aurrerantzean Historia-Geografia sailean bereziki historialarien saila izan ohi da. 1978an Historia saila antolatzen hasi zenean, bazkide ugariaren ikasketak, jadanik, unibertsitate mailakoak ziren. Historiari buruzko lanak aldizkari batzuetan argitaratzen ziren baina historia berria idazteko kezka eta erronkak handiak ziren. Historia ikasketak Valladolid, Salamanca, Bartzelona, Zaragoza eta Madrilan egiten ohi zituzten eta 1963tik Deustuko Unibertsitatean ere. Beste horrenbeste Nafarroako Unibertsitatean, Iruñean, eta 1979tik Euskal Herriko unibertsitate publikoan ere, Gasteizen, Historia ikasketak egiteko aukera zabaldu zen, Beraz, aurrerantzean unibertsitatearen bidezko ikerlari gazteak lizentziaturako ikerketak egitea gero eta arruntagoa zen eta doktoregoa lortzeko programak indarrean jarri zirenez gero, doktoretza burutzeko ikerketak ugaltu ziren. Beraz, iragana aztertzeko eta ezagutzeko, metodo zientifikoen bidez historia burutzeko, Euskal Herrian unibertsitateak zeuden.

Horrez gainera, Deustuko Unibertsitatean, Euskal Kultur Mintegiak Eusko Ikaskuntzaren ikurra erabili eta zabaldu egin zuen eta euskal ikasketen aldeko zaletasuna bultzatzen hasi zen, besteak beste, Gonzalo Duo ekintzailearen eskutik. Udako Ikastaro Unibertsitarioak antolatzen hasi ziren, 1972tik, Loiolan eta gero Oñati eta Azkoitian. Udako Euskal Unibertsitatea 1973an eratu zen historia sailaren ikerketak eta ikasketak euskaraz burutuz. Beraz, 1948ko Eusko Ikaskuntzaren udako unibertsitatearen ekimena, ildo berri eta iraunkor bihurtu zen.

Giro berri honetan³¹, Eusko Ikaskuntzaren Historia saileko kideen lehen bilera Donostian izan zen, 1979ko otsailaren 10ean, eta Jose Maria Jimeno Jurio izan zen lehen sailburua.

Geografia eta historia arloko ikerlariak biltzen zituen sailak. 1980ko apirilean, Iñaki Zumalde sailburu berria aukeratua izan zen eta 1985 arte iraun zuen. Gerora, Historia sailburuak hauek izan ziren eta azpimarratzekoa da guztiak Historian doktoredunak, beraz goi mailako ikerketa zientifikoetan adituak: Joseba Agirreazkuenaga, (1985-1992), Lola Valverde (1992-1996), Josu Chueca (1996-1999) Iñaki Bazan (1999-2010) Juan Carlos Jimenez de Aberasturi (2010-2012). Historia saileko historialarien azken bilera eta akta 2012ko abenduaren 27koa dugu. Gaur egun Eusko Ikaskuntzako historialariek *Vasconia* aldizkariaren argitalpenari eusten diote.

Eusko Ikaskuntzako Historia sailaren ekarpenak zehazki laburbiltzeko, ondoko ekimenak eta kezak bideratu izana, aipatu behar dira:

1. Historian trebatzeko eta ikerketa zientifikoak eragiteko, premiazko azpiegiturak.
2. Euskal sistema historiografikoaren sarea eta antolaketa: *Vasconia* aldizkaria.
3. Eusko Ikaskuntzaren Kongresuak: historiaz, bereziki, IX. eta X.ak.
4. Ikerketarako programak: tokian tokiko historiak burutzeko jardunaldiak.
5. Ikerlarien arteko jardunaldi eta bilkurak.
6. Ikerketarako zaletasuna eragiteko laguntzak bazkideentzat, bereziki ikerlari gazteentzat, ikerketa munduan sartzeko eta ikerketak burutu eta argitaratzeko.

6.1. Historian trebatzeko eta ikerketa zientifikoak eragiteko, premiazko azpiegiturak

Eusko Ikaskuntzako Historia saileko lehen bileretan artxiboen eta agiritegien egoeraz kezka bizia adierazi zen. Azpiegitura historiografikoak berritu behar ziren. Artxibo publiko batzuetara ez zegoen sartzerik eta beste batzuetan ez zegoen katalogorik. Oñatin A. Mañaricuak agirien katalogoen premia azaldu zuen. Horren ondorioz, arlo honetan bi egitasmo eta ekimen burutu dira:

- Erdi Aroko agirien transkripzio eta argitalpena: Historia saila antolatu eta lasterrera, 1980an, ekimena abiatu zen,

Eusko Jaurlaritzako artxibo eta biblioteken zuzendari-arekin, Aingeru Zabalaarekin, hitz egin ondoren. Deustuko Unibertsitateko irakaslea zen eta gaia ezagutzen zuen eta Bizkaiko Foru Aldundian zegoenean ere eragile zuzena izan zen. Bestalde 1981ean Donostiako forua eta bere garaia buruzko Kongresua izan zen eta bertan ere egitasmoaren premia aldarrikatu zen. Eta horrela, Jose Luis Orellaren zuzendaritzapean argitalpenak hasi ziren. Egitasmoaren izenburua, hauxe: *Fuentes documentales medievales del País Vasco*. Bilduma honek 1982an argitaratu zuen lehen liburukia eta, azkena, oraintsu 153 liburukia. Lan hori guztia Eusko Ikaskuntzako web-gunean dago arakatzeko prest. Goi Erdi Arotik XVI. mende bitarteko agiriak transkribaturik argitaratu dira, Euskal Herri osokoak³². Ekimen hau eredu garria bihurtu da, metodologikoki ondo taxutua izan delako, transkripzioetarako eredu garria eta, oro har, ikerlariak erraz ezagutzeko moduan, agiriak guztion esku jarri direlako. Hainbat Kongresu eta bilkuretan txalotua izan da ekarpen hau eta espero dugu aurrerantzean jarraipena izatea. Eusko Ikaskuntzan argitaratuak izateak zera erakusten du, euskal agiritegien arteko bateratasuna eta oinarri zientifikoetan sustatutako egitasmoa dela.

- Euskal Herriko Historia garaikiderako agiritegia, Centro de documentación de Historia Contemporánea del País Vasco. Agiritegiaren ekimena eta proposamena Juan Carlos Jimenez de Aberasturik aurkeztu zuen, 1979an, Historia saileko lehen bileran, eta onartua izan zen. Hondarribiko Ramery Jauregian izan zuen egoitza. Garaian garaiko literatura grisa delakoaren bilduma burutu zuen: kartelak, aldizkariak, panfletoak, argazkiak eta abar. Horrez gainera, artxibo pribatuak ere bildu zituen, partidu, sindikatu eta elkarten agiritegien bilduma. 40 urte igaro ondoren, balio handia hartu du bildutako agiritegiak, ezinbestekoa, Euskal Herriko historia garaikidea burutzeko. Horrez gainera, zentroak 8 argitalpen monografiko egin zituen. Historia saileko kideen ekimen kolektibo bihurtu zen eta, azkenean, Eusko Ikaskuntzak bilduma baliotsu batez, ekarpen nabarmena egin du. Une honetan, ikerlarien eskuetan kontsultagai egoteko guztiaren digitalizazioa premiazkoa litzateke eta Euskadiko artxibo historikoan uztea erabaki du Eusko Ikaskuntzak.

6.2. Euskal sistema historiografikoaren sarea eta antolaketa: *Vasconia* aldizkaria

Eusko Ikaskuntzako 15 sailetako kideek ikerketak argitaratzeko aldizkari zientifikoaren premia zegoela ikusi zuten eta Historia saileko kideek ere Euskal Herriko historiari buruzko ikerketen zabalkudearen premia ikusi ondoren, historia aldizkaria sortzea pentsatu zuten eta 1983an *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía* izenarekin sortu ere. Historia sailean gertatu den ekintzarik sendoena eta iraunkorrena dugu aldizkariaren sorrera eta garapena. Euskal Herriko sistema historiografikoa garatzeko ezinbesteko tresna eta historialarien bilgunearen ekimen eta ekarpen iraunkorraren ikurra da.

1990ean, goi mailako aldizkari zientifikoaren arauak aplikatu zituen, kontseilua osatu eta 1996tik *Vasconia* izena hartu zuen, latinezko izen klasikoa. Espainiako ikerketarako kontseiluak, *Hispania* deitzen den historia aldizkaria argitaratzen du.

Aldizkari honetan ageri dira historia arloko ikerlarien kezka eta ildo berriak. Europako historiografietan lantzen diren ikerketa joeren ildokoa bihurtua da *Vasconia* eta, azken batean, euskal sistema historiografiko baten egituraketarako bidea artikulatzen du. Guztira, 41 ale argitaratu dira. European Reference Index for Humanities delako sailkapenean onartua dago aldizkaria, European Science Foundation delakoaren atalean, alegia. Espainiako beste index delakoetan ere aintzat hartzen da eta aurrerantz beste data bildumetan sailkatzeko ahaleginean ari da.

2003an, Carmelo Landak aldizkariaren 20 urteetako ibilbidea aztertu zuen³³. “Revista *Vasconia*, cantera de la nueva historiografía vasca (1983-2003)”, *Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía*, 34 (2005). Guztira 33 ale aztertzen ditu. 356 pertsonak artikulak argitaratu dituzte eta, horietarik, 238, Eusko Ikaskuntzako kideak izan dira. Askorentzat, ikerketa zientifikoak argitaratzeko lehen eskola bihurtu zen aldizkaria. Eusko Ikaskuntzak ikerketarako laguntzak ematen zituen eta, ondoren, emaitzak argitaratzen ziren. Datua aintzat hartzekoa da eta horretan oinarriturik, historialari zientifikoaren eskolatzat har dezakegu *Vasconia* aldizkaria. C. Landak azpimarratzen duenez, 1992an, 19. zenbakian UNESCOren aldizkari zientifikoaren araudia aplikatzen hasi zenez gero, aldizkariaren homologazio zientifikoa burutu zen eta 24. zenbakitik *Vasconia* izena hartu zen. Aldizkaria 1996an egonkortu egin zen.

Artikuluak argitaratu baino lehen, bi adituk irakurri behar dituzte ebaluazioa egiteko. Aldizkariaren zuzendaria eta idazkaria, saileko lehendakaria eta idazkaria ziren.

1983tik 2003ra, 33 zenbakitan, guztira 484 testu argitaratu ziren eta autoreak 356 pertsona izan ziren. Artikulu gehienak, 428 (%88), gaztelaniaz argitaraturik daude; euskaraz, 29 (%6); frantsesez, 5 (%1), eta ingelesez 2 artikulua. Gaiei buruz, C. Landaren zifrak borobilduz, %30 historia sozialari buruzkoak dira, % 20 historia politikoaz, %10 historia ekonomikoaz, zuzenbide, administrazio eta lurralde antolaketaz %13, %8 historiografiaz eta %5, kulturaz. Aldizkariaren bilduman 4 monografia eta horrez gainera, antolatutako jardunaldi eta mintegietako ekarpenak ere argitaratu dira.

Baina 2005tik 2017ra, 34 zenbakitik 41 zenbakira, aurreko dinamika moteldu egin da pixka bat. Hala ere, 147 artikulua argitaratu dira eta gehienak autore bakarrekoak. Moteltzearen zergatietan sakonduz, bereziki faktore bi daude: ikerlari gazteentzat laguntzak desagertu direla eta beste bat, agian nabarmenena, historia saileko kideen antolaketa arautua eta bilkurak egiteko dinamika ezabatu egin dela, Eusko Ikaskuntzako zuzendaritzak hala erabaki zuelako. Euskal Herriko historia gaietan ikerlari garenok sakabanaturik gaude eta aldizkariaren argitalpena bihurtu da nolabaiteko lotura arina.

Beraz, guztira 631 artikulua argitaratu dira eta 400 ikerlarik ekarpenak egin dituzte. Euskal historiografian, zalantzarik gabe, izugarritzko ekarpena egin dela erakusten du. Zientzia historikoen metodoaren bidez lantzen da Euskal Herriko historia eta *Vasconia* aldizkaria euskal historiografian erreferentzia bihurtu da ikerlari berrientzat. Une honetan, “Open Journal System” delakoan kokaturik argitaratzen jarraitzeko asmoa da.

6.3. Eusko Ikaskuntzaren Kongresuak, IX. eta X.

Bederatzi eta hamargarren kongresuak zientzia historikoei loturikoak ditugu. IX. kongresua Bilbon 1983an antolatu zen eta euskal gizarte berriaren aurrekari hurbilak izan zituen gai nagusitzat. Horren ondorioz, bertan landu ziren gaiak XVIII. eta XIX. mendeko gaiak izan ziren, arlo guztietan baina

bereziki historia ekonomiko eta sozialekoak. Gaia berritzailea zen, bai teoria arloan, bai metodologian. Horrez gainera, kultura literarioa eta beste gai batzuk aztertu ziren. Azterketa historiografikoa ere nabarmena izan zen. Komunikazioen arloan, belaunaldi berri baten ekarpenak ageri ziren.

X. Kongresua 1987an Iruñean antolatu zen. Artxiboak, biblioteca eta museoak aztertzeko bildu ziren adituak. Historialarientzat kongresu jakingarria izan zen, azken batean, artxiboetan lehen eskuko sorburuak daudelako eta biblioteca eta museoak, aldi berean, historia ikerketak zabaltzeko izaten direlako.

Ondoko kongresuetan ere historiari buruzko gogoetak eta ekarpenak egin izan dira, baina beste gai nagusien atalen baitan. Azpimarratzekoa dugu 1993ko Kongresuan egindakoak, hezkuntzari buruzkoan Gasteizen.

6.4. Ikerketarako programak: tokian tokiko historiak burutzeko jardunaldiak

1987an Historia sailak ikerketa programa berri bati ekitea erabaki zuen. Eta aurreko tradizioa aintzat harturik, ikerlariak trebatzeko ikastaroa antolatu zuen, lehendabizi, Bilbon eta Iruñean. Tokian tokiko historiak burutzeko, metodologia ikastaroa antolatu zen ikerlari gazteak eta ez hain gazteak hezitzeko asmoz. Ikastaroen argitalpena ere egin zen³⁴.

Ondoren, 1988ko azaroaren 24 eta 25ean, Donostian, Dr. Camino liburutegian, Tokian tokiko historian sakontzeko Euskal Herrian barne lehen jardunaldia antolatu zen eta gai nagusia aginteak izan ziren, bereziki, politikoak: Erdi arotik gaur egunera arteko arlo guztietako aginteak izan ziren aztergai. Guztira, 1988tik 2006ra bitartean, 9 jardunaldi arrakastatsu antolatu dira eta emaitzak *Vasconia* aldizkarian argitaratu. Jardunaldi hauek eta ekarpenak Eusko Ikaskuntzako historialarien ekimenaren erakusleak ditugu. Honako gaiak izan dira aztergai: aginte politikoak, gizartea eta gatazka, hirien espazioa, kulturaren giza transmisio erak, familia eta senitartekoak, lana, emakumeak eta gizonak, generoen historia eta tokian tokiko foruetatik udal ordenantzetara.

Tokian tokiko Jardunaldien giroan ondoko ekimenak ildo berean, 1996tik aurrera antolatu ohi dira Bilboko historiari

buruzkoak. Bidebarrieta Kulturgunea eta Eusko Ikaskuntzaren ekimen bateratua dugu. Guztira, 21 Symposium antolatu dira eta 300 ikerlarik baino gehiagok Bilbori buruzko iragana aztertuz, Bilbori buruzko historia ezagunagoa egin da. Emaitzak, orain arte, *Bidebarrieta* aldizkarian argitaratu dira³⁵.

6.5. Jardunaldiak eta ikerlarien arteko bilkurak

Beste Jardunaldi batzuk ere aipagarriak dira: geografiari buruzkoa, Nafarroako konkistaren 475eko urteurrena, Felix M. Ugarteri omenaldia, Gerra zibilak eta biolentzia, Bilboko setioaren 150. urteurrena, Arrasate Kobentzioko gerra garaian, Manuel Irujo Ollo, Ahozko historiaz eta Arnaud Oihenarti buruzkoa. Jardunaldi horiek ikerlarien kezka iturrien adibide eta isla garbiak dira. Historia saileko bileretan proposatu, eztabaidatu eta onartuak izan ziren.

6.6. Ikerketarako laguntzak bazkideentzat, bereziki ikerlari gazteentzat ikerketa munduan sartzeko eta ikerketak burutu eta argitaratzeko

Ikerlari berriak sortzeko, giroa eta sareak ezinbestekoak dira. Euskal Herriko historiaren zaletasuna ikerlarien artean sustatzeko ere ekimen kolektiboa premiazkoa da. Unibertsitatean sozializazio sistema bat indarrean jartzen da, baina historia arloko ikerketak beste eremu ugarian ere lantzen dira. Modu honetan, belaunaldi berriek aurrekoen esperientzia jaso eta erronka berriak azaltzen dituzte. Eusko Ikaskuntzak ikerketarako zaletasuna sortzeko diru laguntzak ezarri zituen indarrean. Batzorde batek ikerketen balioa eta kalitatea ebaluatu ondoren ikerketak erabaki eta egiten ziren. Gazteentzat ikerketa giroan abiatzeko aukera zen, gero emaitzak aldizkarian argitaratzeko. Ekintzabide honek, euskal sistema historiografikoaren aztarna eta egituraketa egonkortzea lortzen du.

Ondorioak

Azken ehun urteotan Eusko Ikaskuntzaren ekarpen nagusia historiaren ezagutzaren arloan ondoko hau izan da: Euskal Herriko iragana aztertzeko euskaldunak hartu dituela oinarri eta abiapuntu gisa, eta ezagutza hori lortzeko metodo

zientifikoen erabilpena eta zabalkundea egin duela. Euskal herritarren historia burutzeko zientzia historikoen bidez egin behar zela aldarrikatu eta praktika zuten Eusko Ikaskuntzako historialari eta bestelako ikerlariek.

Ekarpenak hiru alditan banatu ditugu:

1. 1918tik 1936ra: Euskal Herritarren jatorriaz kezkatutik, aurrehistoria edo lehen historia, arkeologia eta metodo zientifikoen erabilpena sustatzea eta sustraitzea lortu zuten. Eta ondoko historian ere beste horrenbeste aldarrikatu zen eta etorkizunerako bide berrien oinarria jarrita geratu ziren.

2. 1936tik 1978ra: Eusko Ikaskuntzak jarri zituen oinarriak eta dinamika erroturik zeudenez gero, erakundeak jarraipenik lortu ez arren 1936an, bai ipar Euskal Herrian, bai hego Euskal Herrian eta Ameriketara, abiadura zientifikoaren inertiak jarraipena lortu zuen.

Iparraldean eusko ikaskuntzen gaiak eta historiako ikerketak nazioartean, 1945etik 1954ra, zabaldu ziren. Ameriketara, hegoaldean eta iparraldean, euskaldunen eragin historikoa aztergai bihurtu zen. Baionako Euskal Museoan, Buenos Airesen eta Renoko Nevadako Unibertsitatean euskaldunen historiari buruzko ikerketak erakundetu egin ziren. Renoko Center for Basque Studies delakoan euskal historiari buruzko ikerketek 1967az geroztik, Eusko Ikaskuntzen ildoan, Nevadako Unibertsitatean jarraipena dute.

Hegoaldean, Real Sociedad Vascongada Amigos del País eta Aranzadi zientzia elkartearen bidez, lehen historiako eta historia arloko ikerketak landu ziren. J. Caro Barojaren *Los Vascos* liburua Eusko Ikaskuntzaren historia saileko dinamika erakuslea da. Estornes anaien *Auñamendi* entziklopediaren kontzeptua eta ekimena eta Auñamendi argitaletxea Eusko Ikaskuntzaren dinamika baitan kokatu behar ditugu. Euskal Herriko historiari buruzko Entziklopediako sarrerak garrantzi handikoak dira.

3. 1978an Oñatin Eusko Ikaskuntza erakundearen berregituraketa burutu zen: Historia saila antolatu zen eta J.M. Barandiaranen asmoari jarraituz, ikerketa programak indarrean jarri ziren. Ikerlarien bilgune bihurtu zen, Erdi Aroko agiriak bilduma argitaratu, historia garaikiderako agiritegia sortu eta

tokian tokiko historiak burutzeko programa berezia landu da. 9. Jardunalditan. Ildo berean, Bilbori buruzko 21 Symposium antolatu dira, 1996tik, etenik gabe. Baina, *Vasconia* aldizkariaren argitalpena da ekarpenik handiena, euskal sistema historiografikoaren ekimenean, goi mailako aldizkari zientifiko bihurtuz, ERIHk (European Reference Index for Humanities) bere sailkapenean sartzeak ageri duenez. Euskal historiografiari bereziki, 1983tik, 631 artikuluko zientifiko eta ekarpen nabarmenak erantsi dizkio. Etorkizunari begira, aldizkariaren eta historia sailaren ikertzaile dinamika eutsi beharra egongo da, euskaldunenei buruzko ikerketa historikoak, Europa eta munduko zientzia historikoen historiografian aztergai bihurtzeko.

Oharrak

1. Planté, Adrien. “Les Basques ont-ils une histoire?” in *La Tradition au Pays Basque. Ethnographie, Folklore, Art populaire, Histoire, Hagiographie*. Baiona, (1899), Elkar, 1994, 112 or.
2. Aranzadi, Telesforo. *La Vasconia*, Buenos Aires, 1900, azaroa.
3. Vilallonga, José. “Les Congrès des Etudes Basques ont une histoire. Chronique des Congrès précédents” in *VIIIème Congrès d’Etudes Basques = Eusko Ikaskuntzaren VIII. Kongresua = VIII Congreso de Estudios Vascos* (8. 1954. Baiona, Uztaritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003. 9-14 or.
4. Euskal historiografia osoaren testuinguruan Eusko Ikaskuntzako historialarien eragina ebaluatzeko, ikus Agirreazkuenaga, Joseba, *De los vascos sin historia a los vascos con historia*. Donostia: Txertoa, 2016.
5. Zamacola, José Antonio. *Historia de las naciones vascas de una y otra parte del pirineo septentrional y costas del mar cantábrico desde sus primeros pobladores hasta nuestros días con la descripción, carácter, usos, costumbres y leyes de cada uno de los estados Vascos que hoy existen*. (Auch, 1818)
6. Iztueta, Juan Ignacio. *Gipuzkoako probintziaren kondaira edo Historia zeinetan jartzen diraden argiro beraren hasieratik orain arte dagozkion barri gogoangarriak egin eta zuzendu deban*. Donostia: I. R. Barojaren moldiztegian, 1847.
7. Majuelo, Emilio. *La idea de historia en Arturo Campión*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011.

-
8. Campión, Arturo. “Echegaray y la historia”, *Euskalerriaren alde*, San Sebastian: 1925, 413-415 or.
9. Echegaray, Carmelo. *Trabajos de un cronista*. Bilbao: Biblioteca Bascongada de Fermín Herran, 1898, 131 or.
- Arocena, Fausto. “Don Carmelo de Echegaray y la historia del País Vasco”, *Euskalerriaren alde*, San Sebastian, 1926, 404-418 or.
- Gurrutxaga, Ildefonso. “Carmelo de Echegaray. Su influencia en los estudios vascos”, *Euskalerriaren alde*, San Sebastian, 1928, 127-135 or.
10. Novia de Salcedo, Pedro. *Defensa histórica legislativa y económica del Señorío de Vizcaya y provincias de Alava y Guipúzcoa*. Bilbao: Delmas e hijo, 1851, 4 liburuki.
11. Aranzadi, Telesforo. “Preámbulo” a Barandiaran, J.M. *Breve historia del hombre primitivo*. Vitoria: Montepio diocesano, 1933.
12. Agirreazkuenaga, Joseba. *Hermes. Revista del País Vasco*. Bilbao 1917-1922. *La ciudad, el hombre, la revista. Hiria, gizona, aldizkaria*. Bilbao: Bidebarrieta Kulturgunea-Ayuntamiento de Bilbao, 2000, 110 orri.
13. Apraiz, Angel. “La labor del pueblo vasco ante la cultura universal”. *Primer Congreso de Estudios Vascos*. Bilbao: Bilbaina de Artes Gráficas, 1919-1920, 498 or.
14. Echegaray, Carmelo. *Las provincias Vascongadas a fines de la Edad Media. Ensayo histórico*. San Sebastián: 1895.
15. Garañaren azterketarako ikus, Estornes, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983, 115-135 or.
16. Echegaray, Carmelo. *Informe acerca de los documentos referentes a la historia vasca que se contienen en los archivos públicos*. San Sebastián: 1919.
- Inéditos de documentos referentes a la historia vasca que se contienen en los archivos de Brujas*. San Sebastián: 1929.
17. *Homenaje a Carmelo Echegaray*. San Sebastian: Diputación de Guipúzcoa-Eusko Ikaskuntza, 1929.
18. Echegaray, Bonifacio. *El proceso de la Zamacolada. Conferencia*. Bilbao: 1920.
- “Vasconia” in *Enciclopedia Universal ilustrada*. Espasa. Madrid: 1929, 148-169 or.
- La Vecindad. Relaciones que engendra en el País Vasco*. San Sebastián: 1933.
- La vida civil y mercantil de los vascos a través de sus instituciones jurídicas*. San Sebastián: 1923.
19. Bernardo Estornes Lasa Funtza. <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/> (2018/06)
20. Lefebvre, Théodore. *Les modes de vies dans les Pyrénées Atlantiques Orientales*. Paris: A.Colin, 1933.
21. Larronde, Jean-Claude. “Histoire du VIIème Congrès d’Etudes Basques, Biarritz, 1948” in *Eusko Ikaskuntzaren VII. Kongresua* (7. 1948. Biarritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza Ikaskuntza, 2003, 37 or.
22. Agirreazkuenaga, Joseba. “Reinterpreting the Basque Past in Exile: Scholars, Narratives and Agendas (1936-1977)” in *Storia della Storiografia-Histoire de l’Historiographie-History of Historiography-Geschichte der Geschichtsschreibung*. N°69, 1. Pisa-Roma: Fabrizio Serra editore, 2016, 65-82 or.
23. Irujo, Xabier. *Jon Bilbao Azkarreta (Cayey 1914-Vitoria-Gasteiz 1994)*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritza (bidegileak bilduma), 2014.
24. Veyrin, Philippe. *Les Basques de Labourd, de Soule eta de Basse Navarre leur histoire et leurs traditions*. Bayonne (1943): Arthaud, 1975.
25. Larronde, Jean-Claude, “Histoire du VIIème Congrès d’Etudes Basques, Biarritz, 1948” in *op.cit.*, 17-61 or.
26. Larronde, Jean-Claude. “Histoire du VIIIème Congrès d’Etudes Basques, Biarritz, 1948” in *Eusko Ikaskuntzaren VIII. Kongresua* (8. 1954. Baiona, Ustaritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003, 13-39 or.
27. San Miguel Maria Luisa (ed.) *Ildefonso Gurruchaga: Aprendamos nuestra Historia. Reflexiones sobre mi país*. Donostia, Saturrarán, 2002, bi liburuki. M. L. San Miguel, “La Historia de una Historia”, in J.A. Agirre: *proiektu kultural bat-un proyecto cultural*. Donostia-San Sebastian: Saturrarán, 2007.
- Institutuak boletina argitaratzen zuen. Boletineko historiako lanak ikusteko ondoko helbidean:
<http://urazandi.euskaletxeak.net/vol1/dvd04/Bolet%EDnIAEV/htm/index.htm> (2018/06)
28. Douglass, W.A.; Bilbao, J. *Amerikanuak. Basques in the New World*. Reno: University of Nevada, 1975
29. Julio Caro barak adierazia elkarrizketan bere Itzeako etxean. Caro Baroja, Julio. *Los Vascos. Etnología*. San Sebastián: RSVAP, 1949.
30. Henry Lapeyre, “une telle conception de l’ethnologie se confond presque trait pour trait avec celle de l’histoire, comme on la comprend actuellement. D’ailleurs, M. Caro Baroja est un excellent historien”, “Ethnologie et Histoire. A propos des Basques” in *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*. Paris: 1951, 499 or.
31. Giroaren adibiderako ikus, Lopez Atxurra, Rafael: “Cultura, educación y estudios vascos: hitos para la recuperación de nuestra memoria histórica (cronología)”, in *Eusko Ikaskuntzaren XII. Kongresua: Eusko Ikaskuntzak Hezkuntza Sarean* (Gasteiz, 1993). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995, 55-81 or.
- Artetxe, Karmele. *Euskara unibertsitatera bidean: eragileak eta proiektuak (1939-1990)*. Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea, 2011, 151 or.
32. Zabala, Aingeru. “Colección de Fuentes documentales medievales del País Vasco” in *RIEV*, 45,1. Donostia: 2000.
33. Landa, Carmelo. “Revista Vasconia, cantera de la nueva historiografía vasca (1983-2003)”, in *Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía*, 34 (2005), 481-633 or.
34. Agirreazkuenaga, Joseba (ed.) *Tokiko historiak-Estudios de historia local* (Bilbao, 1987). Donostia: Eusko Ikaskuntza, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1987.
35. <http://www.ehu.eus/ojs/index.php/Bidebarrieta>;
www.bidebarrieta.com (2018/06)
-

**Mende bete Antropologia,
Etnografia eta Folklore
Euskal Herrian (1918-2018)***

José Ignacio Homobono Martínez
Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

* Orig. es, 426 or.

Euskal Herria

1. Aurkezpena

Atal honetan azaldu nahi dugu zer-nolako bilakaera izan duten Euskal Herrian bi jakintzak, Etnografiak eta Folkloreak, eta diziplina akademiko batek, Gizarte Antropologiak, 1918. urtetik 2018. urtera igaro den mendearen. Hastapenean elkarrekiko lotura ia banaezina zuten hirurek, eta, batik bat, hirugarrenak, nahikoa berandu sortu delako; horrenbestez, testuinguru diakroniko batean kokatu behar ditugu, Eusko Ikaskuntzak berak bere ibilbidean bizi izan duen testuinguru berean. Hiru diziplina horiek egituratzeko erakunde kultural ezinbestekoa izan da Eusko Ikaskuntza. Ikuspegi hori erabiltzeko beste arrazoi bat da Euskal Herrian ez direla garai berean agertu hiru metodo horiek osatzen lagundu duten zenbait esparru akademiko eta elkarte.

Ikerlarien ibilbide nagusiari erreparatuta egituratu da lan honen azalpena. Ikerlari horiek ez dute eskola edo ildo zehatzik osatu, eta ez da erraza erakunde akademikoen eta/edo ikerketa-ildoen arabera sailkatzea (Etniker taldeak eta antropologo feministak izan daitezke horren salbuespen bakarrak). Ikerlari batzuek eskola batean baino gehiagotan lan egin dutenez eta azpiespezialitate zenbaitetan jardun direnez, horietako bakoitzaren ibilbide berezituari erreparatu zaio,

kanpo-behatzaile baten ikuspegitik bederen, eta beti eman zaio, lan honetan, lehentasuna Eusko Ikaskuntzari.

Hauek dira, Eusko Ikaskuntzaz gain, gurean ikerkuntza-arlo horiek jorratu dituzten beste erakunde batzuk: Barandiaran fundazioa, Aranzadi Zientzia Elkarte, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte eta Ortzadar Folklore Taldea.

Era berean, honako argitalpen hauek nabarmendu dira: *Anuario de Eusko-Folklore*; *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*; *Jentilbaratz. Cuadernos de Folklore*; *Revista Internacional de los Estudios Vascos (RIEV)*, Eusko Ikaskuntzak argitaratutakoak horiek guztiak. *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra (CEEN)* (Nafarroako Gobernua); *Kobie. Antropología Cultural* (Bizkaiko Foru Aldundia); *Munibe* (Aranzadi Zientzia Elkarte), *Boletín de la RSBAP*, *Ohitura*, *Ankulegi*, *Sukil* eta *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco* (Untzi Museoa, Donostia).

2. Antropologiaren, Etnografiaren eta Folklorearen hastapenak Eusko Ikaskuntzaren lehen aroan

Bere ibilbidearen lehen aroan (1918-1936), Etnografiaren eta Folklorearen adierazpenak bideratu zituen Eusko Ikaskuntzak.

Eusko Ikaskuntza Oñatiko Kongresuan eratu zen, eta urte hartan, 1918an, “Raza” izendapenarekin landu ziren gaur egun edonola ere elkartuko ez ziren zenbait jakintza-eremu –Antropologia Fisikoa, Prehistoria eta Etnologia–. Ezaugarri fisiologikoak aztertzen zituen Antropologiak, eta Etnografiak, berriz, kultura materialaren azterketa enpirista egiten zuen. Folkloreak, azkenik, kultura inmateriala aztertzen zuen, eta hori zuen Etnografiarekiko alde bakarra. Kongresu horretan, gai-esparru horretako hizlari izan ziren Jose Miguel Barandiaran apaiz eta ikertzaile gaztea (Ataun [Gipuzkoa], 1889-1991), Telesforo Aranzadi antropologoa (Bergara [Gipuzkoa], 1860-1945) eta Enrique Eguren arkeologoa (Gasteiz, 1888-1944). Aralarko dolmen guneak ikertzen aritu ziren garai hartan.

Farmazia doktoretza eskuratu ondoren (1887), Antropologia landu zuen Telesforo Aranzadik. Parisko Antropologia Elkartearen saria eskuratu zuen 1891n, “El pueblo euskalduna” lanarekin. Barandiaran ezagutu zuen 1917an, eta dolmenak induskatzeari ekin zioten. Lan horren emaitzak *Anuario de Eusko-Folklore* urtekariaren lehen liburukian jaso ziren (1921). Bartzelonako Unibertsitateko Antropologia katedradun izendatu zuten 1920an, eta izaera horri eutsi zion harik eta jubilatu zen arte, 1931. urtean. Gerora, 1936. urtean, ordura arteko garezurrik antzinakoena aurkitu zen Itziarren. Horren ondorioz, historiaurreko garaira gibelatu zen biotipo indigenaren antzinatasuna. Ekoizpen itzela kaleratu zuen Aranzadik: guztira, 300 argitalpen –liburu eta artikulua– baino gehiago, Euskal Herriko Antropologiaren, Etnografiaren eta Historiaurrearen gainean (Goicoetxea, 1987).

Eusko Ikaskuntzak 1919. urtean ekin zion datu etnografikoak biltzeari. Euskal gizarte tradizionalaren azterketa hertsia (nekazaritzari, artzaintzari eta arrantzari mugatua) egin zuen galdetegi baten bidez, eta ez zuen aintzat hartu alderdi industrial eta hiritarren arteko binomioa, garai hartan eremu demografiko handienetan gailentzen zena. Betierekoak irizten zituzten bereizgarrien inbentarioa egitea zen lan horren xedea.

Europako herrien nekazaritzako tradizio kulturalak aztertzeko diziplina izateko sortu ziren Folklore eta Etnografia, eta haien diskurtsoetan agerikoak ziren erromantizismoaren, erlijioaren eta Estatuko edo periferiako nazionalismoaren eragina¹. Hori horrela, datuak biltzeari eta sailkatzeari ekin zioten, baina lan

horrek hausnarketa falta zuen oraindik². Izan ere, aztertutako gertakarien interpretazio betiereko baten alde egiten zuten, ustezko pentsamendu mitiko baten adierazpenak aztertzen zituztenaren ustean. Ikuspegi horretatik, bazterrera utzi ziren aldaketaren, gatazkaren eta aurrerabidearen kontzeptuak, nahiz eta gizarte tradizionalak bazuen horien eraginik (Homobono, 2009: 358-364). Barandiaranek, hala ere, honako hau onartu zuen bere bizitzako azken garaian:

“Gizakien egoerak, ordea, aldagarriak dira; etengabe ari dira aldatzen. Forma berriek hartzen dute tradizioen lekua, eta tradizioen gainbehera, gaur egun, inoiz baino bizkorragoa izaten ari da; hori horrela, tradizioak amaitzear edo guztiz desagertzear daude bizitzaren industrializazioaren bultzadaz, horrek dakartzan bizipen berrien ondorioz, eta indar aloktonoen ezarpenaren eraginez” (Barandiaran, 1980: XI-XII).

Hastapeneko garai hartan, laster ikusi zuten bereizi egin behar zirela Antropologia Fisikoa, Historiaurrea eta Etnografia, eta bakoitzak bere ikerketa-metodoak erabili behar zituela (Caro Baroja, 1979: 18). Gaingitu beharrekoak zituzten tokian tokiko mugak eta muga politikoak. Horren guztiaren ondorioz, gai horien gaineko kontsultarako erakunde ezinbestekoa bihurtu zen Eusko Ikaskuntza (Estornés, 1983:111-113).

Hiru ekimen abiatu zituen Barandiaranek 1921. urtean: Eusko-Folklore elkarte sortzea izan zen lehena. Etnologia eta Folkloreko laborategi bat zuen elkarteak, eta Gasteizko Seminarioan zuen egoitza. Euskal bizitza tradizionalari buruzko corpus bat osatzea zen elkartearen xedea, herri osoko eskualdeetan bizi ziren kolaboratzaileen lanaz baliatuta. Alde batera utzi ziren aurrez egindako deskribapen askoren tonua, eta modu zientifikoa sailkatu ziren bildutako datuak. Bigarren ekimena *Anuario de Eusko-Folklore* aldizkaria abiatzea izan zen. Eusko Ikaskuntzak argitaratu zituen haren lehen 14 zenbakiak (1934. urtera arte)³. Eta hirugarren ekimena *Eusko-Folklore. Materiales y cuestionarios* izeneko argitalpen berria sustatzea izan zen. Argitalpen horretan bildu ziren herri euskaldunaren elezaharrak, tradizioak, sinesmenak, ohiturak eta erlijio- eta magia-praktikak.

Finean, Barandiaranek instituzionalizatu zituen azterlan etnografikoak eta folklorikoak. 1913. urtean, W. Wundt

irakasleak herrien psikologiaren ganean eman zuen ikastaro batera joan zen Alemaniako Leipzig Unibertsitatera. Haren eragina jasota, norberaren lurraldeko kultura aztertzea ezinbestekoa zela ulertu zuen Barandiaranek. Etnologiako, Antropologiako eta Giza Paleontologiako ikasketak handitu zituen Parisko Sorbonan. Vienako Eskola Historikoak eragin handia izan zuen haren ikuspuntu teorikoan. Herrien berezitasunak aztertzea zen eskolaren jarduera nagusia, forma ustez arkaikoen desagertzea galera handia zekartela irizten zuten, enpirismoaren alde egiten zuten, egitate kulturalen bilketa eta deskribapen sistematikoa orokortze zientifiko ororen oinarria zela aldarrikatzen zuten eta izaera konfesional kristaua zuten (Azcona, 1984); “teorietan larregi sakondu gabe” (Barandiaran, 1980: XIII).

Antropologia, Etnografia eta Historiaurreko sailak Barandiaran hautatu zuen presidente 1923. urtean. Ordurako, Eusko Ikaskuntzak zabalkuntza zientifikorako tresna propio bat zuen, *Revista Internacional de Estudios Vasco* (RIEV) aldizkaria, Julio Urquijo filologo bizkaitarrak sortua 1907. urtean. Urquijok harreman onak zituen nazioarteko erakunde zientifikoetako hainbat pertsonarekin, eta garai hartan ospe handia zuten ikerlariak eta publizistak ekarri zituen RIEV aldizkarietako orrietara: Georges Hérélle (1848-1935), euskal herri-antzerkigintzaren aztertzaile zorrotza; Violet Alford (1881-1972), folklorista ingeles handia, dantza eta antzerki herrikoiaren gaineko azterlan ugariaren egilea; Rodney Gallop (1901-1948), diplomatiko eta folklorista ingelesa, *A Book of the Basques* lanaren egilea (1930); Wentworth Webster artzain protestante eta euskalaria (1828-1907), hainbat ipuin eta elezhar bildutakoa; edo Julien Vinson (1843-1926), *Les basques et le Pays Basque* korografiaren (1882) eta euskarazko bibliografia nabarmen baten egilea eta RIEV aldizkariako kolaboratzailea, zenbait azterlan filologikorekin.

Estatu espainiarrean, erregimen frankistak bortxaz desagerrarazi zuen Eusko Ikaskuntza, eta bertan behera geratu ziren haren jarduerak ia guztiak 1936an (Caro Baroja, 1978: 17-18). Hala eta guztiz ere, Eusko Ikaskuntzen bi kongresu egin ziren, Miarritzen bat (1948) eta Baiona/Uztaritzen bestea (1954). Euskal kulturak erbestean zuen jendea biltzeko aukera eman zuten kongresu horiek.

Hala ere, ez ziren lan guztiak utzi bertan behera; izan ere, Saran zegoela, Barandiaranek Laboratoire d’ethnologie & Eusko-

Folklore laborategia sortu zuen 1938. urtean, eta *Ikuska* aldizkaria 1946. urtean. Horrez gain, *Eusko-Folklore. Documents et questionnaires* argitalpenaren zenbaki batzuk argitaratu ziren Baionako Euskal Museoan eta Herria astekarian. Era berean, inkesta etnografikoen eta Historiaurrearen garaiko ikerlanen kanpaina bat abiatu zen. Sara zen ikerlan horien gune nagusia, baina iparraldeko beste hamaika udalerritara eta Nafarroako mugara, Zugarramurdira, zabaldu zuen haien eremua (Barandiaran, 1982: 298; Duvert, 2014).

Hegoaldean, *Euskalerraren Yakintza* folklore-bilduma handiaren lau liburukiak argitaratu ziren 1942 eta 1947 urteen bitartean. Resurrección Mª de Azkue apaiza (Lekeitio [Bizkaia], 1864-1951) izan zen lan handi horren egilea; horrez gainera, lehen euskaltzainburua izan zen (1919-1951) (Rubio-Ardanaz, 2003). Hamarkada horretan bertan, bere lehen ikerlanak argitaratu zituen Julio Caro Barojak.

3. Euskal eskola etnografiko-folklorikoa

3.1. Jose Miguel Barandiaran eta Etniker taldeak

Barandiaran 1953an bueltatu zen Ataunera, eta Historiaurrea eta Etnografia ikertzen jarraitu zuen. Nafarroako Universidad de Navarra (UNAV) unibertsitateko Euskal Hizkuntza eta Kulturako katedraren Etnologia ikastaroko zuzendaria izan zen 1963 eta 1980 urteen bitartean (Beguiristain, 2011). Euskal Herriko Unibertsitateak Honoris Causa doktore izendatu zuen 1978an, eta horixe bera egin zuen Deustuko Unibertsitateak 1986an. Horrez gainera, seme kuttun izendatu zuten Gipuzkoako Foru Aldundiak (1983) eta Bizkaiko Foru Aldundiak (1990), eta Nafarroako Gobernuak eta Arabako Foru Aldundiko urrezko dominak jaso zituen (1990).

Eusko Ikaskuntzaren Batzorde Iraunkorrak gerra aurreko azken bilkuran zituen kideekin batera, Eusko Ikaskuntza berrerratzeari ekin zion Barandiaranek 1976an, eta haren Batzar Nagusian (1978), presidente izendatu zuten. Kargu hori bete zuen hil bitartean. Hamar urte geroago, Eusko Ikaskuntzaren bultzadarekin, Jose Miguel Barandiaran Fundazioa sortu zen –hura izan zuen lehen presidentea–, eta Labayru Institutuko ohorezko kide izendatu zuten. Bere ibilbide luzean, 248 lan argitaratu zituen, liburuen eta artikuluen artean. 1972 eta

1984 urteen bitartean, haren *Obras Completas* lanaren 22 liburukiak argitaratu ziren. Horrez gainera, 1989. urtearen amaieran, *Mitos del Pueblo Vasco* lana argitaratu zuen.

Hori guztia esan ondoren, Barandiaranen ondorengo diren taldeak, ikerketa-ildoen eta argitalpenen nondik norakoak nabarmenduko ditugu hemendik aurrera. Barandiaranen lanari jarraitu dion eskola etnografiko-folkloristak landa-eremuan ikertu ditu balio (etiko eta erlijiosoak), sinesmen eta osagai kultural “egiazki euskaldunak”; eta ez ditu aintzat hartu hiria eta haren kultura, aldaketak eta historikotasuna, alderdi horiek atzenduak izan baitira, gizarte tradizional hori desegituratzearen arrazoi izan direlako (Beguiristain, 1996: 2; Jimeno Aranguren, 2003). Barandiaranek berak, laurogeita hamar urteak beteta zituela, adierazi zuen ez zela bazterketa metodologiko baten ondorio bere taldeek abiatutako ikerlanetan hiri-ingurunearen aipamenik ez egitea, eta bai ingurune horrek ordeztutakoa “biltzeko eta sailkatzeko” lana lehenestearen ondorio. Alde horretatik, nabarmendu behar da hiri-ingurunea ikertzen dutela *Atlas Etnográfico de Vasconia* lanaren azken bi liburukiek. Euskaraz mintzo diren eremuen aldeko diskriminazio positiboa egitea da eskola horren beste ezaugarri bat.

Hori horrela, herri-kultura lehenik eta, ondoren, kultura-ondarea dira Etnografia eta Folklore izendapena jaso zuten esparru edo eremuak ordezttera etorri diren bi kontzeptuak, horien arteko bereizketa argia ez baldin bada ere (Homobono, 2009: 359). Alabaina, kulturaren bereizgarri diren ideiak aztertzearen alde egin du Folkloreak, eta Etnografiaren esku utzi ditu haren alderdi materialak. Maisuak berak esan zuen osagai kultural guztiek “egiteko utilitarioak eta sinbolikoak” dituztela (Barandiaran, 1982: 299; Homobono, 2009: 359). Gaur egun, erakunde akademikoetatik kanpo lan egiten duten taldeek lantzen dituzte biak ala biak.

Oinarritzko inkestek osagai kultural bat edo batzuk deskribatzeko xedea dute, eta horiek izan ziren egiten lehenak. Horien ondoren hasi ziren inkesta sistematikoak egiten, populazio bat osatzen duten kategorien sistema osoa aztertzeko (Barandiaran, 1982: 299). Haren hitzetan esateko, metodologia harekin egindako ikerlanak eta argitalpenak “dokumentuen harrobia egiazkoa dira, eta handik atera ahalko dituzte materialak [...] herri-ohiturak aztertzeko interesa

dutenek [...] eta, bereziki, euskal folklorea aztertu nahi dutenek” (Barandiaran, 1982: 297).

UNAV unibertsitateko Barandiaran katedraren osagarri, Etniker taldeak sustatu ziren 1968 eta 1986 urteen bitartean, bilduma etnografikoak osatzeko. Talde horien azken xedea *Atlas Etnográfico de Vasconia* lana osatzea da (1987. urtean ekin zitzaion lanari), talde horiek prestatutako galdetegiak eta landa-lana baliatuta (Manterola eta Arregi, 2005). Euskal Herriaren gainerako lurretara zabaldu zen mugimendua; hala, atalak edo taldeak sortu dira Hegoaldean lehenik, eta Iparraldean ondoren, eta lurralde bakoitzeko monografia batzuk eta gaikako liburuak kaleratu dituzte. Haien lan hautatuak argitaratu izan dira *Anuario de Eusko-Folklore* urtekarian.

Euskal gizartea egungo sekularizazio-prozesuan barneratu baino lehen, ez zegoen unibertsitate publikorik eta garai hartako bi unibertsitate katolikoek landu zuten esparru hau. Horregatik nabarmentzen da esparru honetan, XX. mendean abiatutako beste ekimen kultural askorekin gertatzen den moduan, kutsu konfesional bat. Bestalde, kolaboratzaile horietako batzuk profesionalak eta akademikoak diren arren, gehien-gehienek ez dute gizarte-zientzien alorrean lan egiten, eta aisia kulturalaren ikuspegitik aztertzen dituzte beren herriak eta eskualdeak.

Nafarroan osatu zen lehen taldea, 1968. urtean. Mª Amor Beguiristain (Iruñea, 1949), UNAV unibertsitateko Historiaurreko katedraduna, da talde horren zuzendaria. Talde horretako kideek egindako lan batzuk argitaratu dira *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* (CEEN) aldizkarian. Julio Caro Baroja izan zen haren lehen zuzendaria, eta Beguiristain berak hartu zuen haren lekua. Gerora etorri dira leku hori hartzera Jesus Azcona gizarte-antropologoa, Mikel Aranburu Urtasun, Kepa Fernandez de Larrinoa, Susana Irigaray eta David Mariezkurrena.

1973. urtean, Etniker-Bizkaia sortu zen. Bilboko Elizbarrutiko Derioko Seminarioaren Euskal Biblioteka izan zen haren lehen egoitza. Lau urte geroago, Labayru Institututuko (gaur, Labayru Fundazioa) Etnografia Departamentuan barneratu zen (Barandiaran, 1982: 298; Homobono, 1992: 148). Etniker-Euskalerrria elkartearen sorrera sustatu zuen gune bizkaitar horrek 1991. urtean. Ander Manterola Aldekoa (Zeanuri

[Bizkaia], 1934), Derioko Elizbarrutiko Magisteritza Eskolako irakaslea, izan zen talde horretako burua (1974-1979). Bizkaiko adarreko presidenteordea izan zen Eusko Ikaskuntzan (1979-1991), eta Barandiaran fundazioko presidentea (1991-1994). Bizkaitar Argia da 2002. urteaz geroztik. *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiaran* (1889-1991) lanaren egilea da (2003), Gurutzi Arregirekin batera –Labayru Ikastegiko Etnografia Departamentuko zuzendaria eta Etniker-Bizkaia taldekoa haien sorreratik–. 1986tik aurrera Etniker-Euskalerrria Ikerkuntza Etnografikoko Taldeen lurralde arteko komiteko kide eta *Atlas Etnográfico de Vasconia* atlasaren koordinatzaile izan da.

Etniker-Araba taldea 1971. urtean sortu zen, eta zenbait gorabehera izan zituen, harik eta, 1988. urtean, Arabako Etnografia Seminarioan erakunde juridiko independente moduan barneratu zen arte. Seminarioak *Ohitura. Estudios de Etnografía Alavesa* izeneko aldizkaria argitaratzen zuen. Juan Jose Galdós López de Laño (Vitoria-Gasteiz, 1963) izan zen haren zuzendaria 1994. urteaz geroztik. Bestalde, 1972. Urtean, Aranzadi Zientzia Elkartearen bultzadarekin, Etniker-Gipuzkoa taldea sortu zen. 1986. urtean, Etniker-Iparralde taldea sortu zen, Baionako Association Lauburu elkartearen barruan.

Barandiaranek emandako jarraibideak erabili zituzten Etniker taldeek lan egiteko, hau da, landa-lanari eman zioten lehentasuna, hausnarketaren gainetik; izan ere, “ikerketa-lanaren pizgarri izan daiteke teoria zenbaitetan, baina, oro har, horretara mugatu behar du: egitura teorikoen edo hipotesien tona batek baino gehiago balio du egitateen gramatikarekin” (Barandiaran, 1979: XV).

3.2. Etnografo eta folklorista autonomoak

Izenburu honekin bilduko ditugu Barandiaranen bestelako jarraitzaile batzuk, beren lanetan Etnografia eta/edo Folklorearen landu dutenak. Aurrez adierazitako erakundeetako kide dira batzuk, eta erakundeotan karguak ere bete izan dituzte horietako zenbaitek ere, baina ibilbide autonomoa egin izana da beren ezaugarri nagusia.

Gerardo López de Guereñu Galarraga (Vitoria-Gasteiz, 1904-1992) etnografoa nabarmenduko dugu lehenik. Ez zuen inoiz ere Barandiaranekin batera lan egin, baina Josemari Velez de

Mendizabalek 1990ean Manuel Lekuona sariaren irabazle izandakoaren biografian esan zuena gogoratuz, “haren aholkuak eta ikasgaiak jarraituta lan egin zuen, zuzenean harekin inoiz ere lan egin ez zuen arren”. Manuel Iradier Txangolari Elkarteko (Sociedad Excursionista Manuel Iradier) lehen batzordeko kide izan zen, eta ondare kulturalari eta naturalari buruzko eskolak eman zituen. Autodidakta izan zen, eta bakarrik lan egin zuen zenbait ikerkuntza-arlotan, hala nola Etnografia, lexikoa, Arabako herriak –batik bat, Apellaniz–, jaien egutegia eta herri-medikuntza.

Juan Garmendia Larrañaga (Tolosa [Gipuzkoa], 1926-2015): etnografoa eta folklorista. Barandiaranen lanaren eragina jaso zuen, baina baita Caro Barojarena ere. 1984. urtean, Antropologia Filosofikoko doktoretza eskuratu zuen UPV/EHU. Zenbait kargu bete zituen Eusko Ikaskuntzan eta ohorezko bazkide izendatu zuten 1996an. Humanitate, Kultura, Arteak eta Gizarte Zientzien Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa saria irabazi zuen 2001. urtean. Julio Caro Baroja RIEV aldizkariako zuzendari izan zen urteetan, koordinatzaile-lanak egin zituen, eta hura hil zenean, behin-behinean bete zuen haren lekua, harik eta Gregorio Monreal izendatu zuten arte. Lankidetzan bildumako monografiko baten hartzaile izan zen, *Juan Garmendia Larrañaga. Solasean* (2005) zuen izenburua, eta Josemari Velez de Mendizabal izan zen monografiaren egilea. Bere lan guztiak, *Obras Completas* izenarekin bilduta, 1997 eta 2008 bitartean argitaratu ziren, eta euskarri digitalera bihurtu ditu Eusko Ikaskuntzak. Gaika sailkatuta ageri dira web-orrian: etnografia, inauteriak, jaiak, jokoak, mitoak eta elezaharrak, herri-medikuntza, errituak, historia eta egileari buruzko idatziak (Velez de Mendizabal, 2005; Homobono, 2009: 364).

Antxon Aguirre Sorondo, donostiarra (1946-2014). Etnografoa, folklorista eta historialaria, euskal ondare kultureko gai guztien gaineko interesa izan zuen, eta horren erakusgarri dira idatzi zituen ia hogeita hamar liburuak. Horietako batzuk dira *Tratado de Molinología* (1988), *Ermidas de Gipuzkoa* (1993), *Supersticiones populares vascas* (1997) eta *Etnografía del Enclave de Treviño* (2005). Horrez gainera, ehunka artikulua eta kolaborazio idatzi zituen aldizkari, egunkari eta argitalpen kolektiboetan. Merezimenduen artean, ikerketa antropologikoaren “Marqués de Lozoya” saria nabarmendu behar da (1987) eta bere lan osoari emandako Manuel Lekuona saria (2014).

Anton Erkoreka (Bermeo [Bizkaia], 1950). Irakasle-lanak eta Medikuntza eta Zientzia Historiaren Euskal Museoko zuzendaritza-lanak egin ditu 1998. urteaz geroztik. EHUren Bizkaiko kanpusean dago museoa, eta kanpus horretako errektoreorde ere izan zen epe labur batean (2004-2005). Haien sorreratik da Etniker taldeetako kide. Eusko Ikaskuntzako Antropologia-Etnografia saileko presidentea (1987-1992) eta Bizkaiko adarreko presidenteordea izan zen (1997-2002). Esparru etnografiko-folklorikoan, artikuluez gain, zenbait liburu idatzi ditu, hala nola *Análisis de la medicina popular vasca* (1985), *Euskal Antropologoak*, *Etnologoak eta Etnografoak gaur* (1988) eta *Etnografía de Bermeo* (2003).

Fermin Leizaola, donostiarra (1943), Aranzadi Zientzia Elkarteko Etnografia Saileko zuzendaria eta Gipuzkoako Foru Aldundiak sustatutako proiektuen koordinatzailea. Euskal artzaintzari buruzko monografiak eta artikulua idatzi ditu, baita sinesmen eta sinboloei buruzko azterlanak ere. Manuel Lekuona saria eskuratu zuen 2017. urtean.

Jose Maria Satrustegi (Arruazu [Nafarroa], 1930-2003). Barandiaranen ikasle eta Julio Caro Barojaren kolaboratzailea CEEN aldizkariaren hastapenetatik, Etniker-Nafarroa taldeko kide izan zen. Autodidakta izan zen, eta etnografoen eta folkloristen lan-eremu zurruna gainditu zuen bere jakin-minak. Bere lan etnologiko zabaleko liburu nabarmenak dira, besteak beste, *Etnografía navarra. Solsticio de invierno* (1974), *Mitos y creencias* (1980) eta *Comportamiento sexual de los vascos* (1981); horrez gainera, artikulua idatzi zituen honako gai hauen gainean: mitologia, herri-sinesmenak, herri-medikuntza, teknologia eta eskulangintza tradizionala eta folklorea (Jimeno Aranguren, 2004; Homobono, 2009: 364).

Felipe Barandiaran Irizar (Donostia, 1913-1995), etnologoa, Jose Miguel Barandiaranen iloba. Etnologiako eta soziologia erlijiosoko ikasketak egin zituen Parisko Institutu Katolikoan, eta irakasgai horiek irakatsi zituen Gasteizko Seminarioko Ikastegi Sozialean. Etnologiaren alorreko lan monografiko handi bat egin zuen: *La comunidad de pescadores de bajura de Pasajes de San Juan (ayer y hoy)* (1982).

Emeterio Sorazu (Getaria, 1937-Ibarra [Gipuzkoa], 2010). *Antropología y religión del pueblo vasco* doktore-tesia egin zuen, eta 1980. urtean argitaratu zen, Barandiaranen hitzaurre batekin.

Ez ditu antropologiako pasarte asko, ezta etnografiakoak ere, baina luze eta zabal aztertu du folklorea. Besteak beste, erlijioa eta mitologia landu zituen, erlijio-munduaren egitura teofanikoak eta hierofaniak, esparru sakratuarekiko bitartekari diren aldetik. Santutegien, herri-erlijiotasunaren eta jai tradizionalen gaineko artikulua idatzi zituen.

Gurutzi Arregi (Lemoa [Bizkaia], 1936), Soziologian doktorea. Eusko Ikaskuntzako idazkariordea (1979-1984), idazkari kudeatzailea (1982-1990) eta erakundearen Antropologia-Etnografia Saileko presidentea (1979-1988). *Ermitas de Bizkaia* (1987) eta *Origen y significación de las ermitas de Bizkaia* (1999) argitaratu zituen. Horrez gainera, herri-erlijiotasunaren, kofradien, sinesmenen, errituen eta herri-medikuntzaren gaineko artikulua argitaratu ditu.

Michel Duvert (Baiona, 1941), Natura Zientzietan doktorea eta Euskal Ikaskuntzen gaineko prestakuntza eskuratua Eugène Goyheneche eta Jose Miguel Barandiaranekin batera. Etniker-Iparralde taldean eman zituen lehen urratsak: taldeko zuzendaria izan zen eta lurralde arteko Etniker Euskalerrria batzordeko kide izan zen. Horrez gainera, *Atlas Etnográfico de Vasconia* atlasaren erredakzio-taldeko partaidea izan zen. Folkloreari eta Etnografiari buruzko artikulua idatzi ditu. Herri-erlijioa, hileta-errituak, artea eta tokian tokiko istorioak ditu gogoko, euskal mendizaletasunari buruzkoak bereziki.

Etniker-Iparralde eta Eusko Ikaskuntzako kidea da Thierry Truffaut, eta 1978. urteaz geroztik aztertu ditu euskal inauteriak. Unibertsitate-ikasketen bidetara ekin zion –Etnologiako doktore da–, eta bide horretan egindako hausnarketen ondoren, jakintza-arlo horren mugak gainditu ditu. Nafarroako Ituren eta Zubietako herrietako eta Lapurdiko inauteriak aztertu zituen *Joaldun et kaskarot* (2005) liburuan, eta ordura arte baino arreta handiagoz aztertu ditu gazteen soziazibiltasuna eta auzotasun-harremanak, baita jai horien esanahiek post-modernitatearen garaiko landa-gizarteetan izan dituzten aldaketak ere. Egiten dituen interpretazioek, ordea, ez diote utzi balizko oinarri mitologiko baten biziraupenarekin identifikatzeko asmoaren eraginpean izateari (Homobono, 2009: 367).

Argitaratu zen garaian, lan berritzailea izan zen *La tradition de danse en Béarn et Pays Basque français* (1984) azterlan etnologikoa,

Jean-Michel eta Hélène Guilcher dantza tradizional frantsesen alorreko espezialistek egindakoa. Izaera berritzaile hori bera izan zuten Ituren eta Zubietako ihoaldunen inauteri-multzoen gaineko lanek ere, bai Mikel Lizartzak ikuspegi etnografikoa nabarmenduta egin zuenak (1974), bai M.O. Echegutek etnologia historikoan oinarrituta egin zuenak ere (1991) (Homobono, 2009: 367).

3.3. Folklore Eusko Ikaskuntzaren bigarren aroan⁴

Eusko Ikaskuntzaren Cuadernos de Sección. Folklore aldizkaria 1983. urtean argitaratu zen. Izen horrekin kaleratu ziren lehen bost zenbakiak (1983-1994). Seigarrenetik aurrera (1997), izenburua aldatu zuen, eta *Jentilbaratz*. Cuadernos de Folklore izena du geroztik. Musika, ohiturak, jokoak eta kirolak, festak, dantzak eta horien adierazpenak aztertzen ditu.

Eusko Ikaskuntzako Folklore Sailak, 1983 eta 2013 urteen bitartean, jardunaldiak, mintegiak eta topaketak antolatu zituen, hainbat gai aztertzeko: euskal folklorea aztertzeko hastapenak (Donostia, 1981, Iruñea, 1982, Bilbao, 1983, Gasteiz 1984); Nafarroako makil-dantzak (Iruñea, 1985); Folklore eta hezkuntza (Bilbao, 1999); musika eta dantza tradizionalen gaineko ikerkuntza garaikidea (Donostia, 2003; Abadiño [Bizkaia], 2005); Gabonetako errituak (Lesaka [Nafarroa], 2005); egungo jaiak Folklorearen ikuspegitik (Donostia, 2006); Folklore eta ikus-entzunezkoetan (Bilbao, 2007); herri-joko eta -kirol tradizionalak (Basauri [Bizkaia], 2008); ikerkuntza folklorikoa eta etnografikoa Euskal Herrian (Basauri, 2008); folk-musika eta musika tradizionala (Basauri, 2009). Mendearen bigarren hamarkadan, dantza sueltoa (Eibar [Gipuzkoa], 2011) eta kultura tradizionalaren adierazpen soinuadunak (Bilbao, 2013) aztertu ditu sailak. Folklorearen aktualitatea eta potentzialtasun berriak erakutsi dira mendearen bigarren hamarkadako lantegi horietan.

Jentilbaratz aldizkarian eta *Lankidetzan* bilduman jaso dira topagune horietan guztietan egin diren hausnarketa asko. Aldizkariaren lau zenbaki monografiko kaleratu dira. Tomas Díez Peñalba izan zen 3. zenbakiaren egilea (1989): *Legado musical de Julián Romano: repertorio de música para dulzaina*. Urko Arozena izan zen 10. zenbakiaren egilea: *Panderoa jotzen ikasteko eskuliburua* (2007).

Monografikoa izan zen, era berean, 13. zenbakia: *Haur folklorea Euskal Herrian. Irakaskuntzako materialak* (2011). Baita 15. zenbakia ere: *Performantza eta erritua Gernikako Marijesietan. Identitaterako ahotsak* (2013). Daniel Rementeria Arruza izan zen haren egilea (Agustin Zumalabe beka jaso zuen 2005ean).

Juan Antonio Urbeltz Navarro (Iruñea, 1940) izan zen Folklore saileko presidentea haren lehen urteetan. Koreografoa eta folklorista izanda, hainbat dantza-ikuskizun landu ditu tradizioan oinarrituta, baina proposamen berritzaileak eginda, aldi berean. Dantzen jatorriari eta esanahiari buruzko interpretazio oso pertsonalak eta espekulatiboak egin ditu argitaratu dituen liburuetan: *Dantzak. Notas sobre las danzas tradicionales de los vascos* (1978), *Los bailes de espadas y sus símbolos: ciénagas, insectos y moros* (2000), *Crónlech vasco y zorro japonés. De Jorge Oteiza a Akira Kurosawa* (2012), *‘Morir’ en la hoguera el Martes de Carnaval* (2017), etab. Nazioarteko sari handiak jaso ditu bere koreografiengatik eta herri-kulturaren gainean egin dituen lanengatik.

Emilio Xabier Dueñas (Barakaldo [Bizkaia], 1959) izan da, Folklore saileko presidentea den aldetik, *Jentilbaratz* aldizkariaren azken aroko zuzendaria. Dantza eta musika tradizionalak ikertu ditu, baita jai-ohiturak ere: *Olentzero, inauteriak eta beste asko*. Hainbat artikuluren eta libururen egile edo egilekide da, hala nola *Ihauteriak* (Bilbao, 1992); *Invitación al estudio de la danza tradicional en el País Vasco* (1998); eta *Fronteras y puentes culturales. Danza tradicional e identidad social* (1999). “Dantza eta eszena tradizionala: Dokumentazio eta bilduma mapa” proiektua zuzendu du (2009-2010). Proiektu horren helburua izan da dantza eta musika tradizionala lantzen duten dantza-taldeak eta -ikastegien, musika-taldeak eta bestelako elkarten gaineko dokumentazioa biltzea.

Bi ikerlari berritzaile dira Josu Larrinaga Zugadi eta Emilio Xabier Dueñas, eta elkarrekin egin dituzten ikerlanetan bereziki nabarmendu dituzte euskal folklorearen identitate-, sozializazio- eta partaidetza-alderdiak (Homobono, 2009: 366-367). Larrinagak eginak dira, besteak beste, *Asociaciones de mociéras en Euskal Herria* (1988), *Fiestas y niños en Bizkaia* (1994) eta *Sakanako Folklore. Folklore de la Sakana* (2003) lanak. Artikuluak argitaratu ditu *Jentilbaratz* aldizkarian, Bizkaiko gazte-elkarteak, haurren sozializazioa eta hezkuntza, euskal inauteriak eta dantza sueltoa aztertzeko. Era berean, Zainak aldizkarian, festa-elkarten gaineko idatziak argitaratu ditu. Agustin Zumalabe beka eskuratu zuen 1999. urtean.

Halaber, *Jentilbaratz* aldizkarian idatzi dute, pareko maiztasunik gabe, Jose Antonio Quijera, Karlos Sánchez Ekiza eta Iñaki Irigoien autoreek, baita lehen aipatu dugun Mikel Aranburu Urtasunek ere. Eusko Ikaskuntzaren Nafarroako adarreko presidentea izan zen Mikel Aranburu 1996-2002 urteen bitartean, eta jaietako dantza-ekitaldiak aztertu eta berritu nahi izan zituen, identitate kolektiboen eraikuntza bultzatzeko. Aldizkarian idatzi dutenen zerrendan daude, era berean, Kepa Fernández de Larrinoa eta Daniel Rementeria gizarte-antropologoak.

Bere presidenteen nortasunaren eta interesen eragin nabarmenarekin lan egin du Folklore sailak urte horietan guztietan: Juan Antonio Urbeltz (1978-1994), Jose Antonio Quijera (1994-1998), Mertxe García Pérez (1998-2001), Karlos Sánchez Ekiza (2001-2005) eta Emilio Xabier Dueñas (2005-2013). Musika eta dantza tradizionalak izan ziren gai nagusiak lehen lau kargualdietan. 2006. urteaz geroztik, sekzioaren erreferentziazko eremu horiek aztertzeaz gain, kultura tradizionalaren alderdi horien eta beste batzuen bitartekoak aztertu ziren; izan ere, urte horretan bertan, Kultura Ondare Immateriala babesteko helburua hartu zuen UNESCO erakundeak. Era berean, jakin-min berrituarekin aztertu dira, besteak beste, herriko jaien desmitifikazioa eta argazkigintza eta bideogintza, ikaskuntzarako eta sustapenerako bitartekoak diren aldetik.

Eusko Ikaskuntzaren ahaleginaz gainera, euskal folklorea aztertzeko bide berritzaileak urratu izan dira; esaterako, Ortzadar Euskal Folklore Taldeak jardunaldiak antolatu ditu Iruñean 1970. urteaz geroztik, eta jardunaldi horien emaitzak eta beste lan batzuk argitaratu dituzte CEEN eta Sukil aldizkariak (1995-2004).

4. Etnohistoria

Handiak dira, uztartzen direnean, Historiaren eta Antropologia-Etnologiaren arteko bateratasun-loturak. Historialari eta antropologo batzuek ukatu egiten dute lotura dutenik, eta, gehienez ere, onartuko dute bi jakintza-arlo horietako datuak gainjarri egiten direla, edo bereiz aztertzeko datuak direla. Egoera horren ondorioz, berandu sortu da Etnohistoria, 1940ko hamarkadaren inguruan, eta gutxi dira modalitate hori ikertzen dutenak.

4.1. Julio Caro Baroja

Julio Caro Baroja (Madril, 1914-Bera [Nafarroa], 1995). Madrilgo Complutense unibertsitatean defendatu zuen bere doktore-tesia (1941). Irakasle izan zen Coimbra (1957-1959), Oxford, Chicago eta Parisko unibertsitateetan (1962). Etnografia-irakasle izan zen 1965 eta 1968 urteen bitartean Madrilgo Centro Iberoamericano de Antropología ikastegian. Urte asko igaro ondoren, 1981. urtean, Antropologia Filosofikoko katedradun apartekoa izendatu zuen Euskal Herriko Unibertsitateak, eta ikastaro batzuk irakatsi zituen unibertsitate horrek Donostian duen Filosofia eta Hezkuntza Zientzien fakultatean –1981 eta 1984 urteen bitartean–. Irakasle izan zen, era berean, Deustuko Unibertsitatean.

Irakaskuntza-lan informalak egiten zituen bere *Itzea* etxeko bulegoan, eta han hartu eta aholkatu zituen Estatu espainiarrera landa-lana egitera etorritako hainbat gizarte-antropologo: Kenny, Douglass, Tax, Greenwood, MacClancy eta beste batzuk. Bere irakaspenak zabaldu zituen, baita ere, liburuaren, artikuluen eta hitzaldien bidez. Mentore eta erreferentzia izan zen euskal eremuko, Espainiako eta atzerriko antropologoen zenbait belaunaldirentzat –George Foster, Julian Pitt-Rivers–, eta baita, ikuspegi antiklerikala zuen arren, Barandiaranen eskolako batzuentzat ere. Caro Barojaren lanak miretsiak izan dira Euskal Herrian, baina ez du jarraitzailearik izan.

Antropologoa izateko baldintzak betetzen zituen arren, etnohistorialaria zela esaten zuen, ikuspegi diakronikoa eta kultura zirelako bere azterlanen egiturazko erreferenteak. Antropologia ez zegoen instituzionalizatuta Espainian, eta, Vienako Eskolako irakasle alemaniarren eragina izan arren, paradigma nagusietatik eta ortodoxiatik aparte lan egin zuen; hala ere, jakintza-alor horretako teoria-autore handia izan zen Caro Baroja, eta eragina izan zuen nazioartean.

Guztira, 60 liburu baino gehiago eta ehunka artikulua idatzi zituen, eta horietako asko euskal kulturaren gainekoak, eta bera-riaz, Nafarroari buruzkoak izan ziren. Sakon aztertu zituen herri-erlijiositatea, mitoak, errituak eta urteko zikloko jaiak honako liburu hauetan: *El carnaval. Análisis histórico-cultural* (1965), *La estación de amor. Fiestas populares de mayo a San Juan* (1979) eta *El estío festivo. Fiestas populares del verano* (1984) (Jimeno Aranguren, 1997: 102-103). 1941. urtean, *La vida rural en Vera de Bidasoa* lan entzute-

tsua argitaratu zuen, baina *Los Vascos* (1949) izan zen ziklo horren gailurra, euskal kulturaren gaineko sintesi-ikuspegi osoa adierazi baitzuen. Horren ondoren argitaratu zituen *Vasconiana. De Historia y Etnología* (1957), *Ritos y mitos equívocos* (1974) eta *Etnografía histórica de Navarra* (1971-72). Horrez gainera, Euskal Herriari buruz egin zituen azterlanen antologia bat argitaratu zuen *Estudios Vascos* izeneko lanean. Ikuspegi kritiko batez hausnartu zituen garai hartan gori-gorian zeuden hainbat gai, hala nola, euskal nortasuna, populismoa eta indarkeria (1984), eta hainbat talka izan zituen gatazka politiko handiak bizi zituen ingurune sozial eta akademikoarekin (Caro Baroja, 1978; Homobono, 1992: 149-150 y 2009: 365; Velasco, 2015).

Interpretazio mitikoen eta interpretazio horien biziraupenaren akaberaz ohartarazi gintuen. Artxiboko iturriak eta iturri literarioak nabarmendu ziren haren helduaroko lanetan. Bere bizitzaren azken garaian, gai epistemologikoak landu zituen. Bizitzaren azken aro horretan lortu zuen, hain justu, aitorpen publikoa. Haren lanaren hil ondorengo konpilazioa egiten du *Con letra fina y aguda. Navarra en los textos de Julio Caro Baroja* (2014) argitalpenak.

Unibertsitateko ikasle zen garaian sartu zen Eusko Ikaskuntzan, eta Pirinioetako bi aldeetan zeudenekin izan zituen harremanak 1940. urteaz geroztik. Eusko Ikaskuntza berreraikitze lanetan parte hartu zuen 1978. urtean. RIEV aldizkariaren zuzendari izan zen 1981. urtetik aurrera. Aldizkariak haren omenezko bi liburuki argitaratu zituen (31.2 eta 31.3 zenbakiak), 70 autoreren laguntzarekin. Zenbait akademia zientifikoren kide izan zen, eta sari handiak eskuratu zituen, hala nola Vianako Printzea (1995) eta Humanitate, Kultura, Arte eta Gizarte Zientzietako Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa saria, haren lehen urtean (1995).

4.2. Jose Mª Jimeno Jurío

Bere ibilbidearen hasieran Barandiaranen kolaboratzaile izan zen arren, Jose Mª Jimeno Jurío (Artaxoa [Nafarroa], 1927-2002) hautsi egin zituen bere garaiko molde folkloristak, eta beste hainbeste egin zuen eremu atlantiar eta euskalduna (Mendialdea) aztertze joera nagusiarekin; izan ere, osotasunean aztertu zuen Nafarroa, eta lehentasuna eman zien erdialdeari eta Erriberari, ipar-mendebaldeak euskaltasunarekiko zuen balioespen esentziala “la valoración de lo noroccidental como quintaesencia de lo

vasco” konpentsatzeko. Historia, Etnografia eta Folklore landu zituen. Herriko jaiak landu zituen folkloreaken esparruan, egutegiaren egiturari jarraituta: inauteriak, maiatza, San Joan, erromeriak eta tokian tokiko zaindarien jaiak. Etniker-Navarra taldean sartu zen 1970. urtean, eta CEEN koadernoan lehen argitalpena egin zuen. Aldaketa politikoaren aldeko konpromisoaren harian, euskal historiaren azken garaietako gai gatazkatsuak aztertu zituen, baina ikerlan etnologikoak alde batera utzi gabe. Eusko Ikaskuntzako Nafarroako adarraren presidenteorde izan zen 1983 eta 1987 urteen bitartean, eta erakunde horrek berak Manuel Lekuona saria eman zion 1998. urtean (Homobono, 2006:15-45, 383-396; 2009: 366).

Caro Barojarekin gertatu zen moduan, aitorpen zabala eskuratu zuen Jimenoren lanak, baina bakarrik lan egin behar izan zuen, bere izaera kritiko eta askearen ondorioz. Obra mardula osatu zuen, hogeitaz liburu eta berrehun artikulua eta liburu-atal baino gehiago idatzi baitzituen. Pamiela argitaletxe nafarrak –Udalbide eta Euskara Kultur Elkargoa erakundeekin batera– Jimenoren *Obras Completas* bilduma, 62 liburukikoa, osatzeari ekin zion 2005. urtean. Haren seme Roldan Jimeno da ekimenaren zuzendaria eta David Mariezkurrena koordinatzailea.

5. Antropologia: Euskal Herria igorle eta hartzaile

5.1. Anglosaxoien ekarpena

Eremu anglosaxoian, berritu egin ziren, garai hartan, Gizarte Antropologia britainiarra eta Antropologia Kultural iparramerikarra. Iberiar Penintsularen gaineko interesa piztu zen 1945 eta 1948 urteen bitartean, eta ikertzaile batzuek ingurune horretan egin zituzten beren landa-lanak. Hala ere, 1960-1970 hamarkadetako urteetan etorri ziren Euskal Herrira haien ikasleak, prestakuntza akademikoa jasotako antropologo gazte iparramerikarrak (Caro Baroja, 1978: 20), eta geroxeago etorri ziren haien kide britainiarrak. Landa-komunitateen gaineko landa-azterlanak egin zituzten, nekazari europarren gainean zuten interesaren adierazgarri. Ikertzeko eremu erakargarria zitzaien Euskal Herria, landa eremuko gizarte tradizionalaren aldaketa-prozesua bizi baitzuen, gizarte hiritar industrialaren izateko bidean.

William A. Douglass estatubatuarra (1939) izan zen haien aitzindaria. Aldizkako egonaldiak egin zituen Euskal Herrian 1963 eta 1974 urteen bitartean, Bizkaiko Aulestin eta Nafarroako Etxalarren. Bi lan monografiko osatu zituen egonaldi horietan: *Death in Murelaga: the social significance of funerary ritual in a Spanish Basque village* (1969), eta *Echalar and Murelaga: opportunity and rural depopulation in two Spanish Basque villages* (1973). Gaztelaniara itzuli ziren biak ala biak, 1973an eta 1977an, hurrenez hurren. Lehen lan monografikoak heriotzaren gaia ikertu zuen, eta etxearen eta auzoaren inguruko zirkulu kontzentrikoen bidez aztertu zituen ahaidetasuneko eta auzotasuneko egiturak eta tokiko komunitate inklusiboak. Antropologia Kulturalaren paradigma nagusiari jarraitzen diote bi monografiek, funtzionalismoa eta komunitate-ikerketak lantzen baitituzte. Lehendabiziko lanak komunitate itxi baten moduan aztertu zuen Aulesti, baina bigarrenak tokiko bi komunitateen arteko konparaketaren metodoa baliatu zuen. Horrez gainera, euskal diaspora ikertu zuen Douglasssek, bai Amerika mendebaldean, bai Australian. *Amerikanuak. Basques in the New World* (1975) lana argitaratu zuen Jon Bilbaorekin batera. Berariaz aztertu zituen euskal jaialdiak, jatorriko komunitate etnikoarekiko kidesatasunenaren erreproduzio moduan ulertuta. 1967. urtean, Gizarte Antropologiako doktoretza eskuratu zuen Chicagoko Unibertsitatean, eta urte horretan bertan Renoko Unibertsitateko (Nevada) Euskal Ikasketen Programaren koordinatzaile izendatu zuten. Lan hori bete zuen, harik eta erretiroa hartu zuen arte, 2000. urtean (Homobono, 1992: 150-151).

Haren ondoren, Joseba Zulaika Iruretak (Itziar-Deba [Gipuzkoa], 1948) hartu du programaren koordinazioa. Eremu anglosaxoian lan egindako antropologoa da, nahiz eta aldi labur batez irakasle-lanak ere egin zituen Euskal Herriko Unibertsitatean. Bere argitalpen-lan nabarmenetako batek, *Basque violence: metaphor and sacrament* (1988) izenekoak, eztabaida handia piztu zuen, eta 1990. urtean itzuli zen gaztelaniara. Bestalde, Bilboko azpiegitura nabarmen baten sorrera gogor kritikatu zuen arren, ikuspegia aldatu zuen, eta aldaketa horren berri eman zuen 1997. urteko *Guggenheim Bilbao. Crónica de una seducción* saiakeran. Eta 2014. urtean, hogeituroko lanaren ondoren, *Vieja luna de Bilbao. Crónicas de mi generación* lana argitaratu zuen (Homobono, 1992: 159-160).

Davydd J. Greenwood antropologo eta ekonomialari estatubatuarra (1942) Antropologiako irakasle emeritua da

Goldwin Smith ikastegian, eta Cornell Unibertsitateko (Ithaca, New York) Ikasketa Europarren Institutuko zuzendaria da. 1968-69 urteen bitartean egin zuen landa-lanean oinarrituta, doktore-tesia aurkeztu zuen 1970. urtean. Hondarribian gertatutako aldaketa sozial, ekonomiko eta kulturalak aztertu zituen doktore-tesi horretan, nekazaritzaren eta turismoaren arteko esparru osoan. Haren aburuan, bitarteko turistiko indartsuak dira bertako kultura eta Alardea. Arrasate inguruko kooperatibagintzaren gaineko interesa azaldu zuen geroago: *Industrial Democracy as Process: Participatory Action Research in the Fagor Cooperative Group of Mondragón* (1992). Haren aurretik *Culturas de Fagor* (1991) argitaratu zuen (Homobono, 1992: 151-152).

1970eko hamarkadan, ingelesez mintzo den Marianne Heiberg (1945-2004) antropologo norvegiarrak landa-lana egin zuen Euskal Herrian. Euskal abertzaletasuna aztertzen aritu zen, bai makro ikuspegitik –nazio-eraikuntzan eragiteko gaitasuna duten diskurtsoen egile nabarmenak–, bai mikro ikuspegitik –koadrilen eta elkarten jarduna, Elgetan (Gipuzkoa)–. Hainbat argitalpen kaleratu zituen lan horretan oinarrituta (Homobono, 1992: 152-153).

Sandra Ott estatubatuarrak (Pennsylvania, 1951) Gizarte Antropologia ikasi zuen Oxford Unibertsitatean, eta Renoko Unibertsitatean (Nevada) lan egiten du gaur egun. Hark egin da *The Circle of Mountains. A Basque Shepherding Community* (1981) ikerlan aparta, 1976 eta 1979 urteen bitartean Santa Graziko artzainen komunitate zuberotarrean osatu zuen landa-lanean oinarrituta. Etxekoen arteko harremanak eta bizitzaren zikloan erritualizatutako ekintzak dira haren gai nagusiak (Homobono, 1992: 152).

Unibertsitate publikorik gabeko garai hartan espero zitekeen moduan, Antropologia Soziokulturaleko lan aitzindari horiek guztiak “inportazioko gizarte-zientzien” emaitza zirela esan zen (Homobono, 1992: 150-153).

Antropologo anglosaxoien azken ordezkaria Jeremy MacClancy (1953) dugu oraingoz. Oxfordeko Unibertsitatetik etorria, abertzaletasunari eta euskal nortasunari buruzko ikerlan bat egin zuen Nafarroako bi herritan (1989-1990). Hark idatzitako “Imaging the Basques: anthropological perspectives” (2008) artikulua argitaratu zuen RIEV. Cuadernos argitalpeneko 2.

zenbakiak. Tesi eztabaidagarri honen alde egin zuen: bilakaera zuzena gertatu da landa-eremuko karlismotik nazionalismo abertzalera.

5.2. Antropologia Soziokulturala

Gizarte-zientzien lanaren banaketari begiratuta, Soziologiaren eginkizuna da sozietate moderno eta hiritarretan gu den hori aztertzea, eta Antropologia Soziokulturalaren eginkizuna da besteak aztertzea, hau da, gizarte primitibo eta/edo tradizionalen bereizgarri propio exotikoak analizatzea. Diziplinaren ibilbideko bigarren aroan aldatu da Antropologia Soziokulturalaren aztergaia gizarte industrial eta hiritarretako landa-esparruen ingurura, lehenik, eta esparru zehatz horietara, azkenik. Hori horrela izanda, bi gizarte-zientzia horien aztergaia gainjarri egiten da gaur egun, eta, zenbaitetan, metodologia ere gainjartzen zaie, batik bat metodo kualitatiboak erabiltzen dituztenean. Hasiera batean, Gizarte Antropologia instituzionalizatu zen, ildo funtzionalisten hegemoniak bultzatuta. Eredu funtzionalistek jarraikortasunari begiratzen diote, aldaketei eta gatazkei eta erreparatu gabe (Homobono, 2000: 7; 2009: 360).

Antropologia Soziokulturala berandu barneratu da euskal esparru akademikoan, eta bere ikerketa-ildo nagusiak hizkuntza, etnia, nazionalismoa eta generoa izan dira. Gai horiek legitimatzeko lanean aritu da, eta ez die horrenbesteko arretarik eskaini bestelako azter-eremuei, hala nola jai-errituei, hiri-eremuari eta itsas gaiei. Antropologiaren analisiak aldagai edo elementu horien azterketa lehenesten du gizarte konplexuetan, eta euskal gizartea da horietako bat, baina gainerako analisi aukerak noraezean ageri dira, bi ildo nagusien artean; izan ere, enpirismo etnografikoak, Ezilak, baztertu egiten ditu landa-eremuko gizarte eta kulturetatik kanpoko alderdiak, eta antropologia kultural amerikarrak, Karibisek, ez ditu behar bezala aztertzen landa-eremuak (Homobono, 1992, 2009: 368).

Ikuspegi antropologikoan, datuak biltzeko tresna da Etnografia. Datuak interpretatu ondoren, testuak osatzen dira. Landa-lana eta analisirako esparru teoriko eta azalpenezkoa baliatuta, elkarrizketa bat abiatzen da behatzailearen eta aztertutako fenomenoaren artean. Datuak eraiki, diseinatu eta bihurtu egiten

ditu deskribapen etnografikoak, analisi teorikoa abiatu aurretik (Rubio-Ardanaz, 2007: 41-45).

5.3. Gizarte Antropologia unibertsitateetan

5.3.1. Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Euskal Herriko Unibertsitatea izan da, 1980. urtetik aurrera, euskal eremuko Gizarte Antropologia akademikoaren gune instituzional nagusia, eta Eusko Ikaskuntza izan da ikerkuntzarako gune nabarmena. Gizarte Antropologiako saila 1979-80 ikasturtean eratu zen Donostiako Filosofia eta Hezkuntza Zientzien fakultatean, eta gerora, 1987an, Balioen Filosofia eta Gizarte Antropologiaren fakultatera igaro zen (Homobono 1992: 153).

1980. urtean, Emakumeari buruzko Ikerketarako Mintegia eratu zen haren barruan, emakumeei buruzko azterlanak sustatzeko euskal gizartearen eta kulturaren esparruetan. Diziplinarteko ikerlan handiaren emaitza izan ziren mintegiak argitaratutako *Txostenak* (Homobono, 1992: 153-156). Graduondoko ikasketak ezarri ostean, Ikasketa Feministak eta Generokoak izeneko masterra abiatu zen haren ordeiz. Mintegiak kostaldeko eta ingurune landatar eta hiritarreko hamazazpi udalerritan egin zuen lehen azterlana, eta *Mujer Vasca. Imagen y realidad* (1985) argitalpenaren bidez ezagutarazi zen.

Antropologo horietako asko emakumeak dira, eta genero-identitatea eta -kultura dituzte azterketa-gai ia bakarrak, ildo edo bokazio feministarekin landuta. Aztergai dituzte, hala ere, beste identitate batzuek ere. Etnografiarekiko egiten duten eten metodologikoak adierazten du ez dutela aparteko interesik gizarte tradizionalarengan; beraz, ez dute alor hori sakontasunez landu. Horixe bera gertatzen da gizarte-desberdintasunekin eta soziabilitatearekin. Sailak, alabaina, ganoraz aztertzen ditu Hiri Antropologia eta ondare kulturala.

Saileko sorreraren eta lan-ildoaren arduradun nagusia haren lehen zuzendaria izan zen hastapenean, Teresa del Valle Murga (Donostia, 1937), Antropologia doktorea Hawaiko Unibertsitatean (1978). Bueltatu zenean, 1979. urtean, sortu gabea zen artean Euskal Herriko Unibertsitatea, baina hark eskuratu zuen lehen katedra 1988. urtean, eta izaera horrekin lan egin du, harik eta katedra emeritua eskuratu zuen arte

(2007). Emakumeari buruzko Ikerketarako Mintegiko zuzendari izan zen (1990-1994). Hark zuzendu zuen “Estudio comparativo sobre el comportamiento y valores de la mujer vasca en el medio rural, pesquero y urbano” ikerlana egin zuen lantaldea, Eusko Ikaskuntzaren Jose Miguel Barandiaran beka jaso ondoren 1981. urtean. *Cuadernos de Antropología* (1981-1995) bildumaren zuzendari izan zen. Irakasle eta ikerlari zen aldetik, Antropologia Feministaren alorrean nabarmendu zen. Hainbat gai aztertu ditu, hala nola espazioa eta denbora, jabetza-sistemak eta ahaidetasunaren estrategiak, etnizitatea eta errituak, sozializazio berrien eragina eta emakumeen eta gizonen arteko botere-banaketa ageri den desparekotasuna. Euskal Herriari buruz osatu dituen lanen artean, honako hauek nabarmentzen dira: *Mujer vasca. Imagen y realidad* (zuz., 1985); *Korrika: rituales de la lengua en el espacio* (1988); *Andamios para una nueva ciudad. Lecturas desde la antropología* (1997). Horrez gainera, artikulatu ugari idatzi ditu ikuspuntu feminista baliatuta, eta, besteak beste, generoen arteko desparekotasuna eta indarkeria matxista aztertu ditu. Eusko Ikaskuntzaren XVII. Kongresuko lehendakaria izan zen (2008) (Homobono, 1992: 156-157). Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa Saria (2018).

Genero-harremanak Antropologia feministaren ikuspuntutik aztertzeko lanean ari dira, era berean, Lourdes Méndez Pérez katedraduna eta Mari Luz Esteban Galarza irakaslea, eta hainbat lan argitaratu dituzte antropologia-aldizkarietan. Margaret Bullen britainiarra Gizarte Antropologiako doktore da Liverpoolgo Unibertsitatean eta sail horretako kide da. Euskal Herrian bizi da 1991. urteaz geroztik eta Euskal Herriko Unibertsitatara datozen ikasle atzerritarrei irakasten die. *Tristes espectáculos: las mujeres y los Alardes de Irun y Hondarribia* (2004) liburua idatzi zuen, Jose Antonio Egidorekin batera.

Joxemartin Apalategi Begiristain (Ataun, 1949-2006) sail horretako irakasle izan zen 1981. urteaz geroztik, eta Antropologia Kulturaleko doktoretza eskuratu zuen hiru urte geroago. Barandiaranen ildotik gertuen lan egin duen antropologoa izan da. Ahozko herri-tradizioa, Antropologiaren historia eta hiri-esparruko Antropologia izan ziren bere ikerketa-ildoetako batzuk. Haren lan nabarmen batzuk dira *Mujer vasca. Imagen y realidad* (1985, lankidetzan); *Antropología Hiria Bilbon* (1987) eta *Introducción a la historia oral: Kontzaharrak, cuentos viejos* (1987). Eusko Ikaskuntzako Gipuzkoako adarraren presidentea izan zen 1991-1993 bitartean; eta Haranburu

argitaletxearen “Antropologiaren Euskal Bilduma. Barandiaran, Joxemiel” bildumako zuzendaria izan zen 1989. urtera arte. Barandiaran fundazioaren lehen batzorde zientifikoko kide izan zen (Erkoreka, 1988: 53-58; Homobono, 1992: 157-158).

Aitzpea Leizaola Egaña (Donostia, 1971) saileko irakasle da 2001. urteaz geroztik. 2010. urtean, Antropologiako doktoretza eskuratu zuen Nanterreko Unibertsitatean (Frantzia), muga politikoak Euskal Herrian duen eragina, identitatea eta lurraldetasuna aztertu ondoren. Gizarte Antropologiaren alorrean egin dituen ikerlanek Europa eta bere identitatea aztertu dute, baita beste gai hauek ere: nazionalitatea, Antropologia politikoa, Gerra Zibilaren memoria Euskal Herrian (2006 eta 2007) eta museo etnologikoak.

Jesus Azcona Mauleón (Arroitz [Nafarroa]) Etnologiako doktore da Friburgoko Unibertsitatean (Suitza), eta Gizarte Antropologiako katedraduna Euskal Herriko Unibertsitatean. Antropologiaren korranteak alderdi teorikotik eta epistemologikotik aztertzea da bere langintza nagusia. Horrez gainera, euskal Antropologia aztertu du *Etnia y nacionalismo vasco. Una aproximación desde la antropología* (1984) lanean eta zenbait artikulutan.

Iñaki Arrieta Urtizberea (Errenteria [Gipuzkoa], 1965). Gizarte Antropologiako doktore da Euskal Herriko Unibertsitatean (1998) eta saileko kide (2000). Landa-ingurunea, museologia eta ondare kulturala ikertu ditu. 2006. urteaz geroztik, museoen ondareari buruzko nazioarteko kongresu bat deitzen du, eta liburu-bilduma batean jasotzen dira haren emaitzak.

Pío Pérez Aldasoro (Pasaia [Gipuzkoa], 1963) Gizarte Antropologiako doktore eta irakasle da Euskal Herriko Unibertsitatean 2005. urteaz geroztik, eta Pasaian eta Hondarribian egiten den baxurako arrantzari buruzko artikulua argitaratu ditu aldizkari batzuetan. Ignacio Ayestaranekin batera, Agustín Zumalabe ikerketa-beka lortu zuen 2010ean.

Jose Miguel (Txemi) Apaolaza Beraza (Hernani [Gipuzkoa], 1949). Gizarte Antropologiako doktore da Euskal Herriko Unibertsitatean (1990), eta unibertsitate horretako irakasle izan zen 2010. urtera arte. Etnia-identitatea, generoa eta

espazioa eta immigrazioa ikertu ditu zenbait proiektutan. *Lengua, etnicidad y nacionalismo* (1993) liburuaren egilea da.

5.3.2. Nafarroako Unibertsitate Publikoa (NUP)

Kepa Fernández de Larrinoak (Bilbao, 1958) Gizarte Antropologiako doktoretza eskuratu zuen Euskal Herriko Unibertsitatean, eta irakasle izan zen unibertsitate horretako Gizarte Laneko Eskolan. 2005. urteaz geroztik, izen bereko saileko irakasle da UPNA unibertsitatean. Ameriketako Estatu Batuen mendebaldean aztertu zuen euskal kultura, Renoko jaialdietan.

Horren ondoren, jai eta dantza tradizionalak ikertu ditu, eta, batik bat, Zuberoako *Maskaradak*. Pirinioetako artzainen ekosistemak eta landa-komunitateak aztertzeke ikerketa-proiektuak zuzendu ditu. Haren liburu eta monografieta batzuk dira *Nekazal gizartea eta antzerki herrikoia Pirinioetako haran batean* (Zainak, 9. zk. [1993]), 1991ean Angel Apraiz beka eskuratu ondoren osatutakoa; *Mujer, ritual y fiesta: género, antropología y teatro de carnaval en la sociedad rural pirenaica* (1997); eta *Danzas tradicionales en el País Vasco. Fronteras y puentes culturales: danza tradicional e identidad local* (zuz., 1998), Eusko Jaurlaritzak agindutako proiektu baten hiru zatietako lehena da, eta proiektu horretan egindakoak dira, era berean: *Invitación al estudio de la danza tradicional en el País Vasco* (koord., 1987) eta *Catálogo de fiestas y danzas tradicionales en el País Vasco* (zuz., 2003) (Homobono, 1992: 162; 2009: 371-372). Aurreko horiek baino berriagoak ditu *Del delito cultural y su resolución sociopolítica* (2013) eta *Manifiesto por una antropología razonada* (2011) argitalpenak. Eusko Ikaskuntzaren Antropologia-Etnografia saileko presidentea izan zen (1995-1998).

Roldan Jimeno Aranguren (Iruñea, 1973) Historiako doktore da NUP unibertsitatean (2001) eta Filosofia eta Hezkuntza Zientzietako doktore Euskal Herriko Unibertsitatean. Irakasle izan da Nafarroako Unibertsitatean (1996-2001) eta Université de Pau et des Pays de l'Adour unibertsitatean (2001-2002). 2003-2004 ikasturteaz geroztik, Zuzenbidearen Historia irakasten du NUP unibertsitatean, ikuspegi antropologikoa nabarmenduta. RIEV aldizkariako koordinatzaile izan zen 1998 eta 2005 urteen bitartean. Dozena bat liburu baino gehiago idatzi ditu, eta horietako bat bere aitaren, Jose Maria Jimeno Juríoren, biografia izan da (Eusko Ikaskuntzak argitaratu zuen, 1998. urtean). Argitalpenetan landu duen gai nagusia Erdi

Aroan eta Aro Modernoan Nafarroako santuek eta kristautasunak izan duten gurtza izan da, eta hiru ikuspegi hauetatik landu du gai hori: historikoa, antropologikoa eta desmitifikatzeak.

Rosa García-Orellán (Pasaia [Gipuzkoa], 1960) Gizarte eta Kultura Antropologiako doktore da Euskal Herriko Unibertsitatean (2002), UNED-Bergara ikastegiko irakasle-tutore izan zen, eta 2010. urteaz geroztik, NUP unibertsitateko Osasun Zientzien saileko irakasle da. Bi lan-ildo hauek jorratu dituzte bere ikerlanek: heriotzaren Antropologia batetik, eta bakailaoaren arrantza transnazionala eta industrial bestetik, Euskal Herriko eta Galiziako egoerak konparatuta eta emakumeak jarduera horretan duen egoerari erreparatuta. Banako eta taldeko argitalpen ugari ditu, eta *Hombres de Terranova* (2009) liburua da nabarmenetako bat.

Jose Antonio Jauregui Oroquieta (Egillor [Nafarroa], 1941-Sibiu [Errumania], 2005). Gizarte Antropologiako masterra egin zuen Oxfordeko Unibertsitatean, eta soziobiologoa zen. Gizarte Antropologiako irakasle numerarioa izan zen Oxforden eta Kalifornian. NUP unibertsitateko Antropologia sailaren sortzaile eta zuzendari eta Giza eta Gizarte Zientzien fakultateko lehen dekanoa izan zen. Jean Monnet katedra eskuratu zuen EBn. NUP unibertsitatearen ordezkari izan zen Eusko Ikaskuntzaren Batzorde Iraunkorrean (Homobono, 1992: 163).

Nuria Cano Suñén (Zaragoza, 1975). Ekonomia-alorreko ikasketak egin zituen hasiera batean, baina Gizarte Antropologiako doktoretza amaitu zuen Euskal Herriko Unibertsitatean (2011). Esku-hartze Sozialeko eskolak eman ditu Gizarte Laneko graduan. Ezkerraldearen iragan industrialeko paisaien eta errepresentazioen gaineko lanak egin ditu, eta lan handia egin du landa-eremuko paisaiak, eta bereziki, Bizkaiko Karrantzakoak aztertzeke.

5.3.3. Deustuko Unibertsitatea (DU)

Josetxu Martínez Montoya antropologoa (Zanbrana [Araba], 1947) doktore da Parisko Gizarte Zientzien goi-mailako Ikasketen Eskolan. 1995 eta 2010 urteen bitartean, Gizarte Antropologiako lizentziaren arduradun izan zen Deustuko Unibertsitatean. Arabako memoria kolektiboa eta landartartasun berria ikertu ditu. Bere argitalpen nabarmen

batzuk dira *Los nuevos usos del espacio rural* (1994); *Pueblos, ritos y montañas. Prácticas vecinales y religiosas en el tiempo y en el espacio de la comunidad rural* (Valle de Arana, Álava) (1996); eta *La identidad reconstruida. Espacios y sociabilidades emergentes en la ruralidad alavesa* (2002), 1992 eta 2000 urteen bitartean argitaratutako artikuluen bilduma. Zaindarien jaietako ezaugarri sinbolikoak eta horiek sorrarazten dituzten kidetasun- edo pertenezia-sentimenduak aztertu ditu. Zainak aldizkariko 18. zenbakiaren editore literarioa izan zen. *Religión y símbolos* (1999) izan zen ale horren izenburua (Homobono, 2009: 371).

5.3.4. Université de Pau et des Pays de l'Adour

Pierre Bidartek (Baigorri [Nafarroa Beherea], 1947-Sofia [Bulgaria], 2010) Letra eta Gizarte Zientzien doktoretza eskuratu zuen Paris-10 Unibertsitatean, eta Université de Pau et des Pays de l'Adour unibertsitatean hasi zuen bere irakasle-ibilbidea; ondoren, Antropologiako irakasle eta katedradun izan zen Bordeaux-II unibertsitatean. Antropologia politikoaren eta euskal gizartearen eta kulturaren alorretan, *Le pouvoir politique à Baïgorri, village basque* (1977) eta *La singularité basque: généalogie et usages* (2001) lanak argitaratu ditu. Horrez gainera, *La nouvelle société basque: ruptures et changements* (1980) eta *Société, politique, culture en Pays Basque* (1986) azterlan kolektiboak zuzendu zituen.

Casa de Velázquez erakundeko kide (1984-1987) eta Izpegi batzordeko presidentea izan zen (elkarte hori 1989. urtean sortu zen, hausnartu eta garapen ekonomikoa eta kulturala bultzatzeko). Sariak jaso zituen Frantzian (2001) eta Espainian (2002). Sofiara bidaiatu zuen lankidetzaz zientifiko eta kulturalerako aholkulari izateko, eta 2010ean hil zen (Homobono, 1992: 165-166).

5.3.5. Euskal Herriari buruzko Gizarte Antropologia kanpoko unibertsitateetan

Eugenia Ramírez Goicoechea (Cambridge [Ingalaterra], 1958) Soziologiako doktore da Gizarte Antropologiaren espezialitatean, eta irakasgai hori irakasten du Madrilgo UNED unibertsitatean 1985. urteaz geroztik. Bere lehen liburua, *De jóvenes e identidades: socioantropología de la etnicidad en Euskadi* (1991),

Gipuzkoako Errenteria herrian egindako landa-lanean oinarritu zuen. Bere argitalpenen gai izan dira Hondarribiako Alardea (1985), Euskal Herriko lagun-koadrilak eta bertako nortasuna (1984) eta marjinalitatearen nolakoa Errenteriako auzo batean (1992 eta 2000) (Homobono, 1992: 164).

Francesc Xavier Medina Luque gizarte-antropologoa da eta Universitat Oberta de Catalunya unibertsitateko irakasle Bartzelonan. *Vascos en Barcelona. Etnicidad y migración vasca hacia Cataluña en el siglo XX* tesiarekin eskuratu zuen doktoretza (Eusko Jaurlaritzak argitaratu zuen 2002. urtean). Gai hori landu du zenbait liburu-atal eta artikulutan (1993-2003). Zainak aldizkariak Hiri Antropologiari buruz argitaratu dituen monografiko batzuetan parte hartu du, gai askotako testuak idatzita: jaiak, elikadura, soziazioaren eta asoziazionismoa eta euskal diasporak eraikitako eta bereganatutako nortasun etnikoen eremuak. RIEV aldizkariko kolaboratzaile izan da (Homobono, 2011: 116-117).

6. Eusko Ikaskuntzako Antropologia-Etnografia saila

Eusko Ikaskuntzaren gainerako sailtako koadernoan moduan, 1982. urtean sortu zen *Cuadernos de Sección. Antropología-Etnografía* aldizkaria. Izen horrekin argitaratu ziren lehen hamahiru zenbakiak (1982-1995). Gerora, 14. zenbakitik aurrera (1997), *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía* izenburua hartu zuen. Aldaketa horrekin, ikerketa fisiko, sozial eta etnografikoetan espezializatutako aldizkari zientifikoaren izaera sendotu zuen. Guztira, 36 zenbaki argitaratu ziren 2013. urtera arte, gai askotako zenbakiak eta ale monografikoak txandakatuta. Jardunaldiak egin izan dira horien gainean.

Saila antropologia-ikerketarako egitura nabarmenetako bat izan da Europa hegoaldean, eta euskal lurraldeetako, Espainiako eta atzerriko ikerlari ugari lan egin dute bertan. Nabarmenezkoak dira, era berean, ikertzaile horiek Eusko Ikaskuntzako Kongresuetara eramane dituzten lanak; esaterako, XV. Kongresuan (Donostia, 2001), *Un futuro para nuestro pasado. Innovaciones en el campo de la Antropología y del Patrimonio Cultural* izeneko atalean, Antropologia Fisikoaren, Antropologia Soziokulturalaren eta Folklorearen esparruetako ekarpen ugari egin zituzten.

Jose Miguel Barandiaran fundazioa da gai horien ikerkuntza bultzatzen duen beste erakundeetako bat, eta izen bereko bekak ematen ditu, etnologia-lanak egiteko. Teresa del Valle eta bere lantaldeak (1981), *Atlas Etnográfico de Vasconia* atlasa egiten duten taldeak (1983) eta Michel Duvert ikerlariak (1987) eskuratu zuten beka, Barandiaran fundazioa Eusko Ikaskuntzaren adarra zen garaian. Gerora, Kepa Fernández de Larrinoa, Thierry Truffaut, Daniel Rementeria eta ikertzaile-talde zenbaitek eskuratu dute.

Bekaren onuradun izan zen, era berean, Eric Dicharry (Baiona, 1969), Europaren Historian eta Gizarte Antropologian doktorea, etnolinguistikako espezialista eta Zuberoako maskaradetan aditua (gai hori ikertu zuen 2012. urtean egin zuen doktore-tesian: *Du rite au rire. Le discours des mascarades au Pays Basque*). Barandiaran fundazioaren Etnologia saileko ikerketa-bekak umorearen gaia sakontzeko aukera eman zion 2009. urtean, eta XXI. mendearen hasieran bertsolaritzak Iparraldean ageri zuen umorearen ikuspegitik ikertu zuen gai hori. Ikerketa horren emaitza *Le rire des Basques* liburuan argitaratu zuen, 2013. urtean.

Bestalde, Eusko Ikaskuntzak Agustin Zumalabe eta Angel Apraiz bekak eman izan ditu urtero eta, horien bidez, laguntza ekonomikoa eman die bere bazkideen ikerlanei. Lan horien emaitzak sailetako koadernoetan eta, nola ez, *Zainak* aldizkarian argitaratu dira.

Puntu honetan adierazi ditugun euskal antropologoak irakasle-lanak egin dituzte *Jakitez* ikastaro interaktiboaren lehen ediziotik (2000-2001) azken ediziora bitartean (2006-2007).

6.1. Etnografia

Aldizkariaren izenak berak adierazten duen moduan, Etnografia izan da *Zainak* koadernoaren lan-esparruetako bat, batik bat haren hastapeneko zenbakietan. Gai anitzeko zenbakietan, egile askoren lanak argitaratu ditu aldizkariak: Gurutzi Arregi, Antxon Aguirre, Anton Erkoreka, Ander Manterola, Fermín Leizaola, Juan Antonio Apraiz, Thierry Truffaut, David Mariezkurrena eta beste asko. Folklorearen eremuan sar daitezke ondare immaterialari buruzko artikuluko batzuk: jai askotarikoak eta inauteriak, sinesmenak, magia eta

mitoak, elezaharrak eta ipuinak, hileta-errituak eta dantzak. Horixe bera esan daiteke José Miguel de Barandiaranek idatzitako “Guía para una encuesta etnográfica” (3. zk., 1985) artikuluaaren bigarren zatia buruz —erlijioa eta gurtza—.

Autore horiek, gerora ale monografikoetan parte hartu duten autoreek ez bezala, euskal eremukoak dira eta Etniker taldeetako kide dira horietako asko. Ez da metodologiak eta gaiak berritzeko kezkarik hautematen argitalpen horietan; hala ere, aldaketa eta gatazka eta gizarte-harremanen historikotasuna aztertu ditu artikuluko batek⁵, iturri dokumentalen erabilera lehenetsita. Antropologiaren espezialitateak indartu ahala, behera egin zuen corpus etnografiko horrek.

6.2. Antropologia Fisikoa

Antropologia fisikoak garrantzi handia izan zuen Eusko Ikaskuntzaren lehen aroan, baina berrindartzeko zailtasunak izan zituen euskal unibertsitateek ez zegoelako eta Eusko Ikaskuntza berandu berrerratu zelako. *Zainak* aldizkariak leku nabarmen bat eman zion Antropologiaren adar horri. Honako jardunaldi hauek egin dira alor horretan: Elikadura eta Nutrizioa (Bilbao, 1999); Elikaduraren, Nutrizioaren eta Osasunaren Antropologia (Bilbao, 2003); Elikaduraren alorreko ohiturak eta usadioak (Bilbao, 2006); Elikadura eta Globalizazioa (Bilbao, 2010).

Zainak aldizkariaren 1. eta 3. zenbakiek Jose Maria Basabe apaiz eta antropologoaren bi artikuluko dakartzate (Muskiz [Bizkaia], 1914-1985). Natura Zientzien ikasketak egin zituen Bartzelonako Unibertsitatean, eta Biologia orokorreko irakasle izan zen ikastegi horretan 1956. urtetik aurrera. Zientzietako doktoretza eskuratu zuen 1958. urtean. Gerora, 1960ko hamarkadan, CSIC zentroko Antropologia eta Etnologia saileko laguntzaile izan zen Bartzelonan, eta kolaboratzaile izendatu zuten zenbait ikerketa genetiko eta antropologikoetan. Zientzien fakultateko antropologia-laboregian lan egin zuen 1968-1973 bitartean. Aurrerago, Biologia saileko Antropologia irakasle eta Biologiako dekanorde izan zen Leongo Unibertsitatean. Biologia fakultate hori Oviedoko Unibertsitateara atxikia zegoen. Euskal Herriko Unibertsitatea sortu zenean, Antropologia katedradun izendatu zuten Zientzia

fakultatean. Euskal Herria izan zen haren ikerketaren xedea, eta jatorri genetiko euskalduneko herritarrak aztertu zituen zehazki, bere premisa biologistetatik abiatuta. Erretiratutako katedradun izatera igaro zen 1981. urtean. *Zainak* (1987) aldizkariaren 4. eta 5. zenbakiek hil ondorengo omenaldia egin zioten, *Homenaje al Dr. Basabe* izeneko aleetan.

Aldizkariaren 1, 4, 7. eta 13. zenbakietan, zenbait artikuluren egilekide izan zen Concepción de la Rúa Vaca (Bilbao, 1958). Biologia Zientzietan doktorea (1984), Euskal Herriko Unibertsitateko Genetika, Antropologia Fisikoa eta Animalien Fisiologia Saileko Antropologia Fisikoaren katedra bereganatu zuen 2000. urtean. Euskal Herriko populazio antzinakoak ikertu ditu, eta giza populazioen historiaren gaineko proiektuetara zabaldu du, gerora, bere ikerketa-esparrua. Metodologia-ikuspegi berritzaileak erabili zituen, hala nola DNAREN analisia, datazio-teknikak eta antzinako genomen analisia. Isabel Arenalekin batera, *Antropología de una población medieval vizcaína. San Juan de Momotio* Garai ikerlana argitaratu zuen. Ikerlan horrek Agustin Zumalabe beka jaso zuen (1987) eta hari buruzko monografiko bat argitaratu zuen (7. zk., 1990). Hala ere, bere lan gehienak beste argitalpen batzuen bidez zabaldu dira.

Alor horretan lan nabarmena egin du, era berean, Esther Rebato doktoreak (Algorta [Bizkaia]). Doktoretza 1985. urtean eskuratu zuen, eta Euskal Herriko Unibertsitatean irakasten hasi zen, de la Rúa doktorearen sail berean. *Zainak* aldizkariako erredakzio-batzordeko kide izan zen lehenik, eta batzorde zientifikoko kide ondoren. Ikerlari-talde ugariako partaide, aldizkariaren zenbaki ugarietan egin ditu kolaborazio-lanak, eta espezialitate horretako monografikoen edizio-lanak partekatu ditu: *Estudio del somatotipo en la comarca de Busturia* (12. zk., 1995); *Investigación bioantropológica en la población de Bizkaia* (16. zk., 1998), Agustin Zumalabe bekaren emaitza; *Nutrición, alimentación y salud: confluencias antropológicas* (20. zk., 2000); *La imagen corporal, entre la biología y la cultura: antropología de la alimentación, nutrición y salud* (27. zk., 2005); *Usos y costumbres en la alimentación* (nº 30, 2008); eta *Alimentación y globalización* (34. zk., 2011). Giza populazioen biologia-alderdiak ikertu ditu: hazkuntza eta garapena, nutrizio-egoera, dimorfismo sexuala eta tamainaren herentzia eta gorputz-formak. Biztanleria orokorraren obesitateari dagozkion fenotipoen eragile genetikoak ikertu berri ditu, eta ijitoen etnia aztertu du bereziki. Txekiako Antropologia

Sozietateak proposatuta, Alex Hrdlička domina akademikoarekin saritu zuten Esther Rebato 2009. urtean, Antropologia Fisikoaren alorrean egin duen ibilbide oparoa aitortzeko. European Anthropological Association elkartekeo presidente hautatu zuten 2012. urtean.

Javier Rosique da espezialitate honetako beste izen nabarmen bat. Biologia Zientzietan doktore da (Antropologia Fisikoa) Euskal Herriko Unibertsitatean. Gaur egun irakasle da Kolonbiako Medellin hirian dagoen Antioquia Unibertsitatean. Ikerketa-taldeetako kide izanda, *Zainak* aldizkariako bederatzi zenbakitan egin ditu kolaborazioak, eta, Esther Rebatorekin batera, Agustin Zumalabe beka eskuratu zuen 1994. urtean.

6.3. Antropologia Soziokulturala

Antropologiaren azpi-espezialitate batzuk, izaera sozialekoak guztiak, landu dira *Zainak* aldizkariaren zenbaki monografikotan. Aldizkariaren 6. zenbakiak (1988) izenburu orokor hau izan zuen: *Antropología Cultural*. Munduko II. Euskal Kongresuko ponentzien berri eman zuen zenbaki horrek, “Congreso de Antropología: física, cultural y arqueología” (Antropologiari buruzko Biltzar: fisika, kultura eta arkeologia) atalean.

Zainak aldizkariak Etnografiaren eta Folklorearen lorreko hiru gai hauek jaso zituen, ordena kronologikoan: mendi-komunitateen azterketa, itsas bizitza eta herrietako jaiak. Datu etnografikoak landa-lanaren, behaketaren eta elkarrizketen bidez eskuratu ondoren, Gizarte Antropologiaren ikuspegi analitikoa baliatu zuen aldizkariak, lehen edo bigarren mailako dokumentuekin batera. Horrez gainera, Hiri Antropologia berritzailea landu zuen, nahiko berria, garai hartan, mendealdeko herrialdeetan.

Honako jardunaldi eta kongresu hauek antolatu ziren 1981 eta 2012 urteen bitartean, Gizarte Antropologiaren azpi-espezialitateak lantzeko: Antropologia (Baiona eta Donostia, 1981); Mitologia (Baiona eta Donostia, 1986); Hilariei buruzko Nazioarteko Kongresua (Donostia, 1991); Artxiboetan ikertzeko metodologia (Bergara, 1993); Baso eta mendietako antropologia: sarrera (Donostia, 1995); Mendietako komunitateak (Iruñea, 1996); Arrantza-eremuko

komunitateen antropologia: sarrera (Folklore sailarekin batera antolatu zen, Donostia, 1996); Hiri Antropologia. Kaleak: Antropologoak hirian (Donostia, 1997); Arrantza-komunitateetako Antropologia (Bilbao, 1997); Basoko eta mendietako komunitateen Antropologia (Gasteiz, 1997); Erlijioaren eta sinboloen gaineko Antropologia (Iruñea, 1998); Arrantzaren eta itsasoaren Antropologia Euskal Herrian (Donibane-Lohitzune [Lapurdi], 2000); Antropologia eta erlijioa: jaiak, errituak eta identitateak (Iruñea, 2001); Hiri Antropologia: hiriaren kulturak (Bilbao, 2002); Itsas Antropologia: teknologia, ekonomia, gizarte eta aldaketa kulturala artisau-erako arrantzan (Bermeo [Bizkaia], 2002); Hausnarketa antropologikorako topaketa. Landa-lana, etnografia eta metodologia (Donostia, 2004); Erlijioaren Antropologia: herriaren erlijiositatea eta identitateak (Iruñea, 2004); Itsas Antropologia. Itsas inguruneko kultura eta komunitateak: ibilbideak eta etorkizunerako aurreikuspenak (Portugalete [Bizkaia], 2005); Hiri Antropologia. Hiri globalak eta tokian tokiko kulturak (Bilbao, 2007); Itsas antropologiako jardunaldiak. Itsas inguruneko kulturak eta komunitateak (Portugalete, 2009); Hiri Antropologia. Eredu publikoak: erabilerak, diskurtsoak eta balioak (Bilbao, 2012).

Jardunaldi horietako asko kongresuak izan direla esan daiteke, Euskal Herriko, Espainiako eta Europako parte-hartzaile asko eta kalitate handikoak izan dituztelako. Zainak aldizkari-zenbakietan argitaratu dira horien ekarpen handienak.

6.3.1. Mendietako Komunitateak

Zainak aldizkariaren 14. zenbakiaren izenburua *Comunidades de Montaña* izan zen, eta Kepa Fernández de Larrinoa izan zen zenbaki horren editore literarioa. Gai bakar hori lantzean, mendiko bizitza-modalitate eta gizarte-egitura berriak aztertu zituen, eta bereziki erreparatu zien komunitate guztietan eta gizarte-bizitzako eremu nagusien artean (ekonomiaren, jendartearen, politikaren eta errepresentazio sozialen artean) dauden lotura estuei. Aldizkariaren 17. zenbakiaren izenburua *Montaña, Sociedad y Cultura* izan zen eta Josetxu Martínez Montoya izan zen zenbaki horren editore literarioa. Zenbaki horrekin osatu egin zuen aurreko ale monografikoak mendiko komunitateen gainean abiatu zuen azterlan soziokulturala.

6.3.2. Itsas Antropologia

Antropologiaren espezialitate honek, gurean, baxurako arrantza soilik aztertzen duela esan daiteke. Antropologiaren adar horrentzat, harremanen bidezko eraikuntza dinamikoa da itsas inguruneko kultura, eta etengabe ari da aldatzen ekoizpenerako eta merkaturatzeko teknologia eta teknika berrien eskurapenaren ondorioz, eta harreman sozialen berrantolaketaen ondorioz (Rubio-Ardanaz, 2003a: 9-11). Kostaldeko eta itsas inguruneko adierazpen soziokulturalen sare konplexuak dira antropologiaren espezialitate horren xede. Ondarea biltzen eta hari balioa ematen saiatzen da, museoen eta beste herri-adierazpen batzuen bitartez, memoria eta identitatea osatzeko.

Juan Antonio Rubio-Ardanaz (Bilbao, 1956) doktoreak (Ph. D. Anthropologie) Montrealgo Unibertsitatean (Kanadan) amaitu zuen bere tesia, 1996. urtean. Bilboko Itsasadarra Itsas Museoen erakusketa iraunkorra egiteko proiektua zuzendu zuen (1999-2001). Antropologia Soziokulturaleko irakasle izan da NUP, Deustuko Unibertsitatean eta EHU unibertsitateetan. 2003. urteaz geroztik, Gizarte Antropologiako irakasle da Extremadurako Unibertsitatean. Arrantzaren esparrua aztertu du ikuspegi teoriko eta aplikatuetatik, eta lan horren emaitza izan dira arrantzari eta itsas ondareari buruzko hainbat artikulua eta, besteak beste, honako liburu hauek: *La Antropología Marítima subdisciplina de la Antropología Sociocultural. Teoría y temas para una aproximación a la comunidad pescadora de Santurtzi* (1994); *Lemanes, sardineras y pescadores. Realidades marítimas en perspectiva antropológica* (2006); eta *Antropología y Maritimidad. Entramados y constructos patrimoniales en el Abra y Ría de Bilbao* (2014). Bilboko Itsasadarra Itsas Museoko itsas ikasketen bildumako zuzendaria da. Eusko Ikaskuntzaren Antropologia-Etnografia sailaren lehendakaria izan zen, eta Zainak aldizkariaren zuzendaria bera desagertu zen arte (1999-2013), eta editorea edo koeditore literarioa izan zen Zainak aldizkariak Itsas Antropologiaren gainean kaleratutako bost ale monografikotan.

Itsas gaiei buruzko idatziak argitaratu dituzte Pío Pérez Aldasoro eta Rosa García-Orellán antropologoek; Anton Erkoreka eta Juan Antonio Apraiz Zallo etnografo bermeotarrek –nabigazio tradizionala berreskuratzen saiatu da bigarren–; eta Xabier Armendarizek, itsas inguruko sinesmen, botozko

opari eta eskaintzetan aditua. Esparru horretan aritu dira, halaber, Jose Ignacio Homobono eta Isusko Vivas.

2010. urtean, Itsas Antropologia eta Etnografiako adituen talde batek kostaldeko komunitateen diagnostiko izaerako analisi bat egin zuen, eredu sozio-patrimonial bat zehazten saiatu eta komunitate horien garapenari laguntzeko. Aditu-taldeko kide ziren Juan Antonio Rubio-Ardanaz, Juan Antonio Apraiz, Jose Ignacio Homobono eta Isusko Vivas. Honako erakunde hauek bultzatu zuten *Mare Vasconum* izeneko azterlan hori: Eusko Ikaskuntza, Eusko Jaurlaritz eta Udalarantz (Eudel erakundeko kostaldeko udalerrien bilgunea).

6.3.3. Herrietako jaiak, errituak eta identitate kolektiboak

Herrietako jaiak, gutxi-asko, honako alderdi hauek izaten dituzte: erlijioa, identitatea, aisia, soziazitate eta otorduak, ekonomia, ideologia eta nazio-identitatea eta leku eta eremu publikoen apropiazioa, beren erritu eta sinboloekin batera.

Euskal egutegiko jaiak aztertu ditu Jose Ignacio Homobonok, hala nola santutegietara eta mendiko ermitetara egiten diren erromeriak. Azterketa-ildo horri jarraituta, Zainak aldizkariko bi zenbaki osatu zituen Roldan Jimenorekin batera: 26. zenbakia (*Fiestas, rituales e identidades*) eta 28. zenbakia (*Formas de religiosidad e identidades*). Aztertu egin ditu, era berean, hirietan eta metropolialdeetan (hala nola meatze-fabriken guneeetan eta Bilboko Itsasadarrean eta haren Abran) egiten diren jai herrikoiak eta arrantza guneeetako jaiak, soziazitatearen, otorduetako lagun-arteak giroaren eta laneko, generoko eta tokian tokiko identitateen bideratzaile diren aldetik. Halaber, produktuen, Erdi Aroko azoken eta tradizioen inguruan eratzen diren jaiak aztertu ditu. Iraganaren irudikapen idealizatua eta merkataritza, identitate-erreferenteak eta ikuskizunak uztartzen dituzte jai tematiko horiek. Kulturen arteko jaiak aztertu ditu, azkenik, immigrazioari harrera egitekoak (Homobono, 1992; 2009: 368-383).

Inauterien azterlari izan dira Josetxu Martínez, Kepa Fernández de Larrinoa eta Margaret Bullen; eta Maribel Egizabalek genero-ikuspegitik aztertu ditu Bilboko auzo zaharretako espazio publikoak izan dituzten eraldatze-errituak.

6.3.4. Hiri Antropologia

Euskal Herriko Hiri Antropologia berriaren eginkizuna hiri-ingurunea aztertzea da, bai alderdi teorikoetan, bai alderdi enpirikoetan. Berariaz ditu aztertzeak eremu publikoak –kontsumorakoak, kulturen bizikidetzak-eremuak, gazteen soziazitatearako espazioak, generokoak eta jaietan egiten den espazio-eskurapena–, gizarte-mugimenduak eta estigmatizazioa (Homobono, 2000a). Amaitzeaz da landa-eremuak eta eremu hiritarrak bereizten zituen etena, bi eremu horiek gero eta gertuago baitaude egungo joeren ondorioz: landa-eremuak hiritartzeko eta modernizatzeko prozesuak, hiri difusioak, produkzio-prozesuen aldaketak eta gizarte-mugimendu berriak (Homobono, 2000 b: 33).

Jose Ignacio Homobono Eusko Ikaskuntzaren Gizarte Antropologiako jardunaldien sustatzailea da (hiriak, erlijiositatea eta jaiak aztertzeak lan antropologikoa egiten da jardunaldi horietan), Zainak aldizkariaren erredakzio-batzordeko kide izan zen lehenik eta haren batzorde zientifikoko partaide ondoren, eta aldizkariaren zenbaki monografiko hauetako editore literarioa izan da: 19. zenbakikoa, *Invitación a la Antropología Urbana* (2000); 31-32 zenbakietakoa, Isusko Vivasekin batera, *Ciudades globales y culturas locales* (2009); eta 36. zenbakikoa, *Espacios públicos: discursos, usos y valores* (2013) (Homobono, 1992: 162-163; 2009: 369-370). Oro har, parte-hartzaileen kopuruari eta kalitateari begiratuta, Hiri Antropologiari buruzko jardunaldiak eta monografikoak izan dira nabarmenenak.

Hiri Antropologiaren definizio osoa ikertu eta haren bibliografia eguneratu du. Euskal Herrian, honako hauek ikertu ditu: hiri-festak, hirietako kultura, espazio publikoak; auzo-lurraldeak; eta soziazitateak (talde informalek eta elkarrekin), horien oinarri diren identitateak zehaztuta. Horrez gainera, zenbait alorretako autore klasikoak aztertu ditu, hala nola soziologia hiritar eta landatarrekoak (Bourdieu, Lefebvre), hiri-geografia aztertutakoak (Reclus) eta hirigintza ikertutakoak (Mumford).

Jose Ignacio Homobono Martínez gizarte-antropologoa⁶ (Barakaldo [Bizkaia], 1947) Soziologiako doktore da Euskal Herriko Unibertsitatean eta Gizarte Antropologiako doktore Extremadurako Unibertsitatean (2015). Hainbat ikerlari-

taldetako kide izan da, eta talde horietan, kulturaren, hirigintzaren eta lurraldetasunaren alorreko azterlanak egin ditu Eusko Jaurlaritzarentzat eta Nafarroako Gobernuarentzat. Industria-ondareari buruzko hiru erakusketaren komisario izan zen. Soziologia-irakasle izan da UNED-Bergara (Gipuzkoa) ikastegian (1983-1991), Deustuko Unibertsitateko Ingurumen eta Lurralde Ikasketetako Master Programan (1990-2001), eta Euskal Herriko Unibertsitatean, 1989. urtetik 2015. urtera. Landu dituen ikerketa-ildoen artean dira ondare kulturala, jai eta identitate kolektiboak, soziabilitatea eta itsas bizitza. Horrez gainera, hiri-azterlanak egin ditu Bilbon eta Gasteizen. Honako liburu hauen egile da: *Fiesta, sociabilidad e identidad: cronotopos de la globalización* (2009); eta *Fiestas marítimas populares. Patrimonio inmaterial de la Ría de Bilbao. El Abra y la costa occidental de Bizkaia* (2016). Zuzendari-lanak egin ditu beste hiru liburutan eta 55 artikulutik gora idatzi ditu, aldizkari zientifikoetan idatzitako artikuluen eta liburuetan argitaratutako atalen artean, 1982. urtetik 2018. urtera.

Isusko Vivas Ziarrusta (Bilbao, 1975) Arte Ederretako doktore da Euskal Herriko Unibertsitatean (2004) eta, horrez gainera, UNED eta Extremadurako Unibertsitatean egin ditu ikasketak (Gizarte Antropologiako doktoretza, 2013). Euskal Herriko Unibertsitateko Arte Ederren fakultateko irakasle da 2007. urteaz geroztik. Euskal eremuko hirigintza-azterlanak egin eta argitaratu ditu (1999-2015). Bere lanetan baliatzen duen diziplinarteko ikuspegia Arte Ederren alorretik abiatu zuen hasiera batean, eta arian-arian Gizarte Antropologiaren

esparrurantz egin du. Berezi landu dituen gaiak dira, besteak beste, espazioak eta paisaiak, hiri-eskulturrak, garai post-industrialeko plangintza edo ondarea, monumentuen jarraitasuna eta sinboloen iraunkortasuna (Homobono, 2009: 124-125).

Bilboko metropoliaren plangintza eta birgaikuntzako prozesuak ikertu ditu, baita euskal kostaldeko beste bi hiriek uraren parean bizi dituzten prozesuak ere. Argitaratu dituen liburuetan, itsasoko gaiak, ondareari buruzkoak eta hirigintzaren gainekoak landu ditu Isuskok: *Entre la escultura y el mobiliario urbano: el caso de Bilbao: regeneración urbana de la ciudad postindustrial* (2005); *Donostia: itsasbaterreko hiria* (2014); eta *Identidad marítima, iconicidad y patrimonio. Paisaje Fluvial, portuario e industrial en el Área Metropolitana de la Ría de Bilbao* (2015). Horrez gainera, 40 artikulua idatzi ditu aldizkari zientifikoetan. Zainak aldizkariako erredakzio-batzordeko kide izan zen lehenik, eta batzorde zientifikoko kide ondoren.

Horiez gainera, Hiri Antropologia landu dute Zainak aldizkarian eta beste agerkari batzuetan honako autore hauek: Teresa del Valle, Jokin Apalategi eta Margaret Bullen; Eugenia Ramírez; Maribel Egizabal, Joseba Zulaika eta Marisol Esteban. Halaber, Bilboko metropoliaren espazio publikoa eta eremu horretan bizi diren hiritarren despolitizazioa aztertu dute Andeka Larrea eta Garikoitz Gamarra autoreek. Era berean, Baiona-Donostia eurohiria aztertu zuen Eusko Ikaskuntzako talde batek (Homobono, 2009: 119-127).

Bibliografia eta estekak

Agirreazkuenaga, Joseba; Gómez, Agustín; Morales, Juan Antonio. *Eusko Ikaskuntzaren Hiztegi Biografikoa (1918-1998)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999; 23-214. or. Linean: www.eusko-ikaskuntza.org/eu/argitalpenak/diccionario-biografico-de-eusko-ikaskuntza-1918-1998/ar-1098/ (2018/06)

Auario de Eusko Folklore. Vitoria-Gasteiz: Barandiaran Fundazioa. Linean: <http://www.barandiaranfundazioa.eus/index.php/eu/> (2018/06)

Aranzadi, Telesforo; Barandiaran, José Miguel; Etcheverry, Miguel Ángel. *La Raza Vasca*. Zarautz: Itxaropena, 1959.

Arregi, Gurutzi. "El patrimonio cultural en la obra de don José Miguel de Barandiaran". In: *Cuadernos de Etnología y Etnografía Navarra (CEEN)*. Iruñea: Nafarroako Gobernua (NG); 73. zk., 1999, 343-353 or.

Aunamendi Eusko Entziklopedia. Bernardo Estornés Lasa Funtsa. Eusko Entziklopedia. Eusko Ikaskuntza. Linean: aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/ (2018/06)

Azcona, Jesus. "La Escuela Histórica de Viena y la antropología vasca. Su alcance epistemológico en el contexto de la antropología europea". In: *CEEN*, 43. zk., 1984. Iruñea: NG; 137-152 or.

Barandiaran, José Miguel. "Antropología cultural en el País Vasco. Investigación del equipamiento material y de las mentalidades". In: *Cuadernos de Sección. Antropología-Etnografía*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1. zk., 1982; 295-300 or.

Barandiaran, José Miguel. "Prólogo (1979)". In: Emeterio Sorazu Ugartemendia. *Antropología y Religión en el Pueblo Vasco*, 2. ed. Donostia: Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, 1980; XI-XV or.

Barandiaran, José Miguel. "Prólogo". In: *Ohitura. Estudios de etnografía alavesa*. Vitoria-Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 5. zk., 1987; 7-17 or.

Beguiristain, Mª Amor. "Del folklore a la etnología". In: Mª A. Beguiristain (zuz. lit.). *Etnografía de Navarra*. 1. ed. Iruñea: Diario de Navarra, 1996; I. lib., 1-14 or.

Beguiristain, Mª Amor. "José Miguel de Barandiarán en la Universidad de Navarra". In: *CEEN*, 86. zk., 2011. Iruñea: NG; 321-341 or.

Caro Baroja, Julio. "Antropología y Etnografía. Antropologhia eta Etnografia. Balance de cuarenta y dos años". In: Batzarre Nagusia. *Euskal Ikasteen gaurko egoera*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979; 17-26 or.

Carreira, A. "Bibliografía de Julio Caro Baroja". In: *Revista Internacional de los Estudios Vascos, RIEV*, 31. lib., 2. zk., 1986. Donostia: Eusko Ikaskuntza; 247-290 or.

Carreira, A. *Julio Caro Baroja, etnógrafo*, 1. ed. Santander: Kantabriako Unibertsitatea, 1995.

Dialnet. Dialnet fundazioa. Logroño: Universidad de La Rioja. Linean: <https://dialnet.unirioja.es/>

Dueñas, Emilio Xabier. "La Cultura de la Tradición: entre el Folklore... y la Antropología". En: *El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV (RIEV. Cuadernos, 1 zk.)* Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007, 57-102 or.

Duvert, Michel. "José Miguel de Barandiarán y la investigación antropológica en el País Vasco (1936 a 1953)". In: *CEEN*, 89. zk., 2015. Iruñea: NG; 179-201 or.

Erkoreka Barrena, Anton. *Euskal antropologoak, etnologoak eta etnografoak gaur*, 1. ed. Donostia: Kriselu, 1988.

Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*, 1. ed. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983; 300 or. Linean: <http://www.euskomedia.org/analitica/1841> (2018/06)

Garmendia Larrañaga, Juan. *Juan Garmendia Larrañaga. Bilduma*. Linean: www.eusko-ikaskuntza.org/eu/argitalpenak/ (2018/06)

Greenwood, Davydd. "Julio Caro Baroja. Sus obras e ideas". In: *RIEV*, 31-2 zk., 1986. Donostia: Eusko Ikaskuntza; 227-245 or.

Goicoetxea Marcaida, Ángel. "La Antropología Cultural en [Telesforo] Aranzadi". In: *Cuadernos de Sección. Antropología-Etnografía*, 5. zk., 1987. Donostia: Eusko Ikaskuntza; 192-213 or.

Homobono Martínez, José Ignacio. "Evolución y estado actual de la antropología en el País Vasco". In: *Anales de la Fundación Joaquín Costa*. 9. zk., 1992. Huesca: Joaquín Costa Fundazioa; 147-170 or.

Homobono Martínez, José Ignacio. "De la antropología social a la antropología urbana". In: *Invitación a la antropología urbana; Zainak* 19. zk., 2000a. Donostia: Eusko Ikaskuntza; 7-12 or.

Homobono Martínez, José Ignacio. "Antropología urbana: itinerarios teóricos, tradiciones nacionales y ámbitos temáticos en la exploración de lo urbano". In: *Zainak*, 2000b. Donostia: Eusko Ikaskuntza; 15-50 or.

Homobono Martínez, José Ignacio. "Los trabajos y los días de un etnohistoriador. José María Jimeno Jurío, diseñador de calendarios festivos de Vasconia". In: *Obras completas de José Mº Jimeno Jurío*. Iruñea: Udalbide-Pamiela-Euskara Kultur Elkargoa, 51. zk., 2006; 15-45 eta 383-396 or.

Homobono Martínez, José Ignacio. "Folklore, socioantropología y fiesta. La licuefacción de la tradición vasca en la modernidad globalizada". In: Emilio Dueñas (ed. lit.). *Juegos, Deportes e Investigación Folclórica. Jornadas. Basauri, 2008* (Lankidetzan 51. zk.), 2009. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 357-391 or.

Homobono Martínez, José Ignacio. "Explorando los campos de asfalto. Los trabajos y los días de la antropología urbana en Euskal Herria". In: *Joxemartin Apalategi Begiristain. Oroimenez - En recuerdo - À la mémoire*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011; 107-140 or.

Jentilbaratz. Cuadernos de Folklore. Donostia: Eusko Ikaskuntza. Linean: www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/jentilbaratz-cuadernos-de-folklore/bi-725/ (2018/06)

Jimeno Aranguren, Roldán. "Julio Caro Baroja, Etnografía Histórica de Navarra. Índice y Estudio Crítico". In: *CEEN*, 69. zk., 1997. Iruñea: NG; 87-206 or.

Jimeno Aranguren, Roldán. "La negación de la ciudad como lugar antropológico en la metodología de José Miguel Barandiarán". In: J. I. Homobono eta J. A. Rubio-Ardanaz (editore literarioak). *Las culturas de la ciudad*. (Zainak, 23. zk.), 2003. Donostia: Eusko Ikaskuntza; 399-414 or.

Jimeno Aranguren, Roldán. "Aportación de Jose Mari Satrustegi a la Antropología histórica, cultural y simbólica". In: *Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta*, 96. zk., 2004. Iruñea: NG; 385-389 or.

Manterola, Ander eta Arregi, Gurutzi. *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiarán, 1889-1991*, 1. ed. Ataun (Gipuzkoa): José Miguel Barandiaran Fundazioa, 2003.

Manterola, Ander eta Arregi, Gurutzi. "El Atlas Etnográfico de Vasconia. Génesis y desarrollo de un proyecto de investigación". In: *Munibe (Antropología-Arkeologia)*, 57. zk., 2005. Donostia: Aranzadi Zientzia Elkartea; 401-413 or.

Pérez Aldasoro, Pío. "La obra etnológica de Felipe Barandiaran Irizar: su preocupación por la cultura pescadora". In: *Zainak*, 15. zk. Donostia: Eusko Ikaskuntza; 29-37 or.

Rubio-Ardanaz, Juan Antonio. "El cambio como objeto de estudio y análisis para la antropología de la pesca". In: *Zainak*, 25. zk., 2003a. Donostia: Eusko Ikaskuntza; 9-11 or.

Rubio-Ardanaz, Juan Antonio. "Azkue folklorista y gran testamentario de la tradición cultural vasca". In: Iñaki Bazán eta Maite Garamendi (editore literarioak). *Resurrección Mº de Azkue: euskal kulturaren erraldoia eta funtsezko zutabea*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003b; 71-81 or.

Rubio-Ardanaz, Juan Antonio. "Diseño y paisaje de la cultura pescadora: etnografía y epistemología de la antropología marítima". In: *Zainak*, 29. zk., 2007. Donostia: Eusko Ikaskuntza; 39-52 or.

Velasco Maíllo, Honorio M. "Las aportaciones de Julio Caro Baroja en tiempos de una antropología no institucionalizada en España". In: *CEEN*, 89. zk., 2015. Iruñea: NG; 151-176 or.

Vélez de Mendizabal Azkarraga, Josemari. *Juan Garmendia Larrañaga. Solasean* (Lankidetzan, 36 zk.) 1. ed. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2005.

Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía. Donostia: Eusko Ikaskuntza. Linean: www.eusko-ikaskuntza.org/eu/argitalpenak/zainak-cuadernos-de-antropologia-etnografia/bi-720/ (2018/06)

Oharrak

1. Aurrekari aipagarri izan ziren J. G. Herder (volksgeits: herri-espirtua) eta Grimm anaiak (Alemania); eta A. Van Gennep (Frantzia): folklorista eta etnografoa, egitate kultural immaterialen ikerlaria.
2. Behaketaren eta elkarrizketen bidez lortu ziren datuak. Bronislaw Malinowski gizarte-antropologoaren buruera baliatu zen.
3. Aranzadi Zientzia Elkartek hartu zuen lekukoa 1955. urtean, eta 16 zenbaki argitaratu zituen. Eusko Ikaskuntzak 1981. urtean berrekin zion urtekaria argitaratzeari. Gerra aurreko lanak berrargitaratzeaz gain, bederatzi zenbaki argitaratu zituen. Azkenik, 37. zenbakitik aurrera eta gaur egun arte, Barandiaran Fundazioa da bildumaren jabea.
4. Emilio Xabier Dueñasek emandako laguntza eskertzen dugu, Folklore aditua den aldetik.
5. Córdón, Juan: “Conflictos administrativo-sociales entre la población minera y la tradicional durante la explotación intensiva de mineral de hierro en los montes de Triano (1877-1885). Consecuencias actuales”. *Cuadernos de Sección. Antropología-Etnografía*, 6. zk. (1988).
6. Soziologia eta Antropologia uztartzen ditu Gizarte Antropologiaren eskolak. Hainbat autorek jorratu zuten ildo hori XX. mendearen hasieratik: Émile Durkheim, Marcel Mauss, Robert Hertz, Georges Gurvitch eta Maurice Halbwachs autoreek, besteak beste. Frantzia da haren gune nagusia, baina badu loturarik Chicagoko Eskolarekin, hiriaren azterketa etnologikoa egiteari lotu baitzitzaion 1930-1960 aldian: Nels Anderson, Louis Wirth, William Whyte, etab.

Zuzenbide publikoa eta pribatua Euskal Herrian

Eusko Ikaskuntzaren
ekarpena, 1978-2018*

Gregorio Monreal Zia
Universidad Pública de Navarra
Nafarroako Unibertsitate Publikoa

* Orig. es, 438 or.

1. Ziklo historiko berria, Euskal Herriko autogobernuaren gaian EI-SEVek izandako eginkizunari dagokionez

Espainian 1977an egin zen erreforma politikoaren ondoren, egoera politiko-instituzionala oso desberdina zen 1931ko egoeraren aldean. Urte horretan (1931), hain zuzen, Eusko Ikaskuntza (EI-SEV) erakundeak autonomia-estatutu bat, Euskal Herriak inoiz izan duen garrantzitsuen, idazteko lanak amaitu zituen. Bi datu bereizgarri garrantzitsu aipatu behar dira. Lehenbizikoa eskura zeuden baliabide intelektualei buruzkoa da.

Lehen aldian (1918-1936), unibertsitaterik gabeko lurralde honetan, Eusko Ikaskuntzak kulturaren arloko pertsona ospetsu gehienak biltzen zituen, edo haien onarpena zuen. Baina 1970eko hamarkadatik aurrera, zenbait unibertsitate sortu ziren Euskal Herrian. Batzuetan, Zuzenbideko eta Gizarte Zientzietako fakultateak zeuden eta ehunka ikertzailek eta adituk jarduten zuten haietan. Trantsizioaren hasieran, EI-SEV oraindik atera gabe zegoen frankismoaren garaian eragindako berrogei urteko etenaldiaren letargia-alditik.

Bestalde, desberdintasun handiak zeuden lurraldearen autonomia-prozesurako egoeran ere. Izan ere, Errepublikaren

garaian autogobernua eskuratzeko zegoen moduak zerikusi gutxi zuen 1978-1979 aldian euskal aurreautonomia eta, geroago, Gernikako Estatutua eta Nafarroako Hobekuntza lortzeko erabilitako prozedurarekin. Errepublikaren garaian, udal-hauteskunde batzuen ondoren, udalek soilik zuten ekiteko legitimazio demokratikoa. 1970eko hamarkadan, berriz, Trantsizioa hasita zela, erregimen frankistako agintariak udaletan jarraitu zuten oraindik ere, urte pare batez. Gogoan izan, 1977ko hauteskunde orokorren ondoren, parlamentari hautetsien –diputatuak eta senatariak– biltzarra zela arlo publikoko edozein esparrutan ebazpen konstituziogileak eman zezakeen bakarra.

Laburbilduz, garai bateko eta besteko desberdintasun intelektualak eta politikoak handiak ziren, eta horrek eragina izan zuen gaur egungo euskal autonomiaren eraketako lehenbiziko lau urteetan EI-SEVek autogobernuaren alorrean izandako eginkizunean. Erakundea katakonbetatik ateratzen ari zen, eta martxan jarri zenerako, jada bazeuden euskal estatutua, legebiltzarra eta gobernua. Eta bi autonomia-erkidego Euskal Herrian. Azterketa-funtzio beharrezkoa geratzen zen, baina elkarteak ikertzaile propiorik ez zuenez, Euskal Herrian sortu ziren unibertsitate eta erakundeetako sailtako ikertzaileekin jardun beharko zuen lankidetzan (Deustuko Unibertsitatea,

Euskal Herriko Unibertsitatea, Nafarroako Unibertsitatea, Nafarroako Unibertsitate Publikoa, Paue eta Aturriko Unibertsitateko diziplina anitzeko Baionako fakultatea).

Normala zen aipatu berri dugun egoeran EI-SEV ez arduratzea legedia autonomikoan eragiteaz edo horrelako gaiei buruz iritzia emateaz. Baina gogotsu aritu da eta emaitza nabarmenak lortu ditu iraganeko eta gaur egungo autogobernuarekin lotutako ikerketetan, bai elkarte osoaren kongresu edo jardueretan bai Zuzenbideko Sailak antolatutako jardunaldietan.

Monografia luze eta zabal bat beharko litzateke Eusko Ikaskuntzak bere bigarren aldian (1978-2017) Euskal Herriko eta Euskal Herrian eratutako bi autonomia-erkidegoetako lurraldeetako zuzenbideari eta erakundeei buruz egin dituen lan guztien berri jasotzeko. Baina artikulu baterako lekua baino ez dugu lan kolektibo honetan, eta horregatik, ahalik eta gehien laburtu beharrean gaude.

2. EI-SEVen argitalpenak zuzenbidearekin eta autogobernuarekin lotutako gaitan

1980ko hamarkadatik aurrera, EI-SEVek berragertzeak ekarritako berrikuntza zela eta, elkarrekin testu ugari jaso zituen hedatzen ari zen komunitate zientifiko espezializatutik. Lan gehienak Euskal Herriko fakultateetako eta goi-mailako zentroetako aditu eta irakaslearenak ziren. Testu-fluxu horretarako, euskarri osagarriak behar ziren, Kongresuetako aktez –kongresuen araberrakoa maiztasunaz argitaratzen ziren–, berreskuratutako RIEV aldizkariak edo bilduma normalez gain. Orduan, Sailako Koadernoak sortu ziren, bakoitza bere zuzendaritza-kontseiluarekin. 1996tik aurrera, izenburu berezi bat jarri zitzaion hamabost bildumetako bakoitzari. Horrela gertatu zen Zuzenbideko Saileko koadernoarekin. 1998tik (11. zenbakia), *Azpilcueta* terminoaz osatu zuen izena, XVI. mendeko legegile eta moralista nafar handiaren omenez. Sailak argitaratu zituen 21 koadernoetan, Euskal Herriko zuzenbide publikoari eta pribatuari buruzko lanak jaso ziren, eta laster gainditu zen Euskal Herriaren esparrua, Europako eraikuntza juridiko eta instituzionalak sortzen zituen erronkak zirela eta. Boloniako planak unibertsitate-lanbidean eragindako krisi larriak eta ebaluazio zientifikoko sistemak eragina izan dute EI-SEVen

argitalpenetan, bai eta koaderno horren paperezko argitalpenean ere –2010ean eten zen–. *Koadernoak* ez da jada argitaratzen, baina 1984tik 2010era bitartean argitaratutako 21 zenbakiak Interneten kontsulta daitezke¹.

Bigarrenik, badago aipatu beharreko beste euskarri editorial bat: *RIEV. Cuadernos*, hain zuzen ere. Gai jakin batzuei buruzko benetako monografiak dira –zenbaki bakoitza jorratzen den gaiarekin izendatzen da–. Argitaratu diren hamabi monografietatik, lau interesgarriak dira guretzat. Azkenik, beste bilduma bat dago, *Lankidetzan*, elkartetik kanpoko erakundeekin lankidetzan egindako jarduerak jasotzen dituen. Ikusiko dugunez, bilduma horretan orain arte argitaratu diren 63 zenbakietatik, bik soilik dute zerikusirik artikulu honetan lantzen den esparruarekin.

Zabaldu nahi ditugun materia-multzoak arakatzear, aipatutako iturri guztiak erabiliko ditugu. Hizkuntza-berezitasuna eta planteamendu editorialaren berezitasuna direla eta, EI-SEVek sortutako beste euskarri bat bereizita aztertuko dugu, *Eleria*. *Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria*, hain zuzen ere.

EI-SEVek Euskal Herriko autogobernuaren gaian egindako ekarpenaren azalpen honetako materia-antolaketa erakunde horrek betetako eginkizuna argitu nahi du. Ezinbestekoa da subjektibotasunaren eragina izatea, baina hori ere barkatzeko modukoa izan daiteke, ez baitago inon ezarrita gaiak hautatzeko eta hierarkizatzeko ordena objektiborik. Gerta liteke irakurleak pentsatzea, eta ziurrenik arrazoi izango du, badaudela beste irizpide eta modu egokiagoak Eusko Ikaskuntzak Euskal Herriko zuzenbide publikoaren eta pribatuaren arloan egindako ekoizpena antolatzeko.

Guri egokia iruditzen zaigu Euskal Herriko zuzenbide historikoarekin eta instituzionalizazioarekin hasia eta aldi hori hitzartutako zerga-araubidearekin amaitzea; hori da, hain zuzen ere, gure bi autonomia-erkidegoen erakunderik bereizgarriena. Gero, zuzenbide pribatu foralari buruz egindako azterketak landuko ditugu, eta lanaren gainerako ataletan, autogobernuari azken hamarkadetan sortu zaizkion arazoak jorratuko ditugu: botere publikoaren izaera eta balioarekiko aldaketa kontzeptualak; autonomiaren erreforma-beharrak, Espainiako estatu konstituzionalaren bilakaera dela eta; eta Europar Batasunean sartzearen esanahia.

3. Zuzenbide historikoa

EI-SEVek nolabaiteko arreta eman die **zuzenbide historikoaren** zenbait alderdiri. Aipatutako Sailetako Koadernoetako lehenbiziko zenbakian (1984), Donostiako Zuzenbide Fakultateko irakasle batzuek zuzenbide historikoak lurraldeetan izandako eraketa aztertu zuten². Sei urte geroago argitaratutako beste zenbaki batean, **Gorteei, biltzarrei eta parlamentuei buruzko Jardunaldiak** landu ziren. Euskal ordezkaritza-ganberak balio handiko lanen koaderno horretan aztertu ziren: informazio-balio handiko zazpi txosten eta hogeikomunikazio aurkeztu ziren, kontuan hartu behar direnak³. Oro har, Aro Modernoa eta Garaikidea landu ziren, baina XIX. mendeko historiografiako edo politikako gizon prestuen berri eman zen: Ortiz de Zárate eta Pedro de Egaña, Yanguas y Miranda, Chalbaud eta Gregorio Balparda. Lurralde historikoen autogobernuari eta, hain zuzen, XIX. mendeko Batzar Nagusiei dagokienez, interesgarria da J. Agirreazkuenagak ordezkaritza-biltzarrei buruzko beste jarduera batzuetan aurkeztutako txostena⁴. Batzarrak dira gaur egungo parlamentu autonomikoen aurrekaririk hurbilena.

Zuzenbide publiko historikoarekin lotuta dago Oxfordeko Unibertsitatean 2006an Jon Arrieta irakasleak –une horretan, *fellow* zen EI-SEVek Ingalaterrako unibertsitate ospetsu horretan zuzkitutako katedra batean– eta John Elliot historialari eta publizista ingeles ospetsuak antolatutako solasaldia. **Ingalaterrako eta Espainiako lurraldearen egituraketa politikoko formak** aztertu zituzten solasaldian, Antzinako Erregimeneko berezko estatu konposatu ziren aldetik. Bi herrialde horietako integrazio-mekanismo instituzionalak aztertu eta alderatu nahi zituzten. Bildutako lanak monarkia garrantzitsu horien organo zentralen funtzionamendua zuzenean argitzeko helburura bideratuta bazeuden ere, ez da ahaztu behar erregea eta errege-kontseiluak euskal foraltasunaren funtsezko alderdi bat direla. Gaztelako monarka da Euskal Herriko lurraldeak Espainiako monarkian txertatzeko modua eratzen duen elementuetako bat.

Ez ditugu gauzak behartzen **konstituzionalismoaren eta estatutismoaren** jatorriak zuzenbide historikoaren eremuan sartzen baditugu, 1931ko estatutu-proiektu garrantzitsua orain albo batera utzita ere –beste artikulua batean aztertu dugu (ikusi Monreal, 154 or.)–. *Lankidetzan* aldizkariako beste bi

zenbakitan ere lantzen da gai hori. 2008an, EI-SEVek jardunaldi batzuk antolatu zituen Baionako diziplina anitzeko fakultatean, Napoleonek Espainiarako prestatutako konstituzioaren idazketaren eta aldarrikapenaren bigarren mendeurrena ospatzeko. Konstituzio hori lehen mugarriztat hartzen da Penintsulako estatu liberalaren bilakaeran. Hamasei txosten aurkeztu ziren, Espainiako eta Frantziako irakasle ospetsuren eskutik. Han bildutakoek bi estatuen aurrekari konstituzionalak aztertu zituzten (A. Rigaudière, J.P. Massias, M. Lafourcade eta A. Vergne), bai eta une hartako Espainiako esparru juridikoa ere (J.C. Alli). Baionako Konstituzioaren –batzuen ustez, emandako gutun bat baino ez zen izan– zenbait alderdiren inguruan, ekarpen interesagarriak egin ziren; esaterako, banakako eskubideen tratamendua (A. Martin) edo Baionako Estatutuan administrazio zentrala antolatzeke xedatutako modua (J.A. Escudero). Auzi forala alde batera uztea ezinezkoa zen: Baionako Batzarrean egon zirenak Espainiako Konstituzioaren eta euskal foruen arteko lehenbiziko konfrontazioaren lekuko izan ziren, hurrengo bi mendeetan iraungo zuen funtsezko arazoa (G. Monreal). Baionako Batzarraren garaiko edo bertan egondako hiru protagonista aztertu ziren: Manuel eta Miguel de Lardizábal (J. L. Orella), eta Bilboko Mazarredo almirantea⁵.

Nolabait, **II. Errepublikak** azken orduan, 1936ko urrian, **emandako estatutua** zuzenbide historikoan koka daiteke. Estatutu horren jatorria eta botere legegilea, betearazlea eta judiziala eratzeke modua aztertu ziren, bai eta foraltasunak estatutuaren edukian izandako eragina ere⁶.

4. Euskal Herriaren barne-instituzionalizazioaz

Gernikako Estatutua (1979) eta Nafarroako Hobekuntza (1982) Euskal Herriko barne-instituzionalizazioaren sarrerako atea dira, aipatu berri dugun Errepublikaren garaiko estatutua 1936ko egituraketa laburrean bezalaxe. Zoritxarrez, EI-SEVek ez zuen ikerlanik egin Nafarroako funtsezko araua, **Nafarroako Foru Eraentza Hobetzeari** buruzko Lege Organikoa, aztertzeke. Baina **Gernikako Estatutua** aztertu zuen. Euskal Herriko Unibertsitateko, Deustuko Unibertsitateko eta Nafarroako Unibertsitate Publikoko akademiko nabarmenek estatutuaren funtsezko gaiak aztertu zituzten. Besteak beste, Estatutuaren eta

Konstituzioaren arteko harremana, Nafarroako Foru Erkidegoarekiko ahaidetasuna edo estatutuaren eskakizunak ikerketa-arloan. Azterketaren aurretik elkarriketa mamitsu bat zegoen P.L. Uriarterekin –lehenbiziko Ekonomia Itunaren negoziatzailea izan zen–⁷.

4.1. Udalerrria

Euskal Herriko egituren instituzionalizazioaren azterketa Zuzenbideko Sailaren kezka izan da. Lehenik eta behin, **udalerrriaren** eginkizuna, erakunde hori funtsezkoa izan baita Euskal Herriaren bilakaera instituzionalean: jardunaldi batzuetan, gogora ekarri zen EI-SEVek sortu berritan, 1919an, antolatutako euskal udalen biltzarra⁸. Erakunde horren gaur egungo egoerari buruzko gogoeta zabala egin zen, eta Euskal Autonomia Erkidegoko eta Nafarroako udalerrriak aztertu ziren. Donostiako eta Gasteizko alkateek aukera izan zuten udal-gobernuari buruzko beren ikuspegiak azaltzeko, bai eta 1990eko hamarkadan bi hiriek zuten egoera azaltzeko ere⁹.

4.2. Nafarroaren, Euskal Autonomia Erkidegoaren eta Iparraldearen arteko harremanak

Gure herri desegituratuaren instituzionalizazioaren esparruan, **Euskal Autonomia Erkidegoaren eta Nafarroaren arteko harremanei** buruzko jardunaldi berezi bat aipatu behar da. Harremanak marko konstituzionalean kokatu behar ziren; hau da, Estatuko zuzenbideak ematen dituen korrespondentzia-aukerak ebaluatzea eta gizarteko sentsibiltate maioritarioak aztertzea. Horiei buruzko aurkezpen dotorea egin zuten Javier Balzak eta Jaime Ignacio del Burgok¹⁰. Errespetuzko iritzitrukea izan zen, gaur egun, hogeitaz geroago, jakitea merezi duena. Izan ere, bi aldeek arteko harremana garraztu egin da, gutxienez aldeetako baten jarrera dela eta.

Lurraldetasunaren beste alderdiari dagokionez –**Iparraldeko** euskaldunak, alegia–, EI-SEVek harreman emankorra sustatzeko esparruak eta kontzeptuak ezartzen laguntzeko topaketak eta jarduerak egin ditu. Besteak beste: mugako eskualdearen kontzeptua eta errealtatea zehaztea; lurralde-aliantzak eta Europako mugak; eta europar eskualde jakin eta desiragarri baten baitan –Akitaniak Euskadik eta Nafarroak emaitza

desberdinekin eratu dutena– eratutako aliantzarako araudia. Alderdi zehatzagoak ere aztertu dira, hala nola Baiona-Donostia eurohiriaren aukerak aztertzea, eta modu orokorragoan hirigintzara hedatzea, mugaz haraindiko lurraldea antolatzeko forma gisa.

4.3. Euskal Herriko autonomia-erkidegoen proiektzioa Estatuan: egitate bereizgarriak

Lankidetzan bildumako monografiko batean –**euskal bereizgarriak autonomien Estatuaren barruan** zen monografikoaren gaia–, gai erakargarri baina eztabaidatu horri buruzko ekarpen asko bildu ziren. Monografiko horretan, berezitasun instituzional batek zer dakarren aztertu zen, zenbait ikuspegitatik, bai ikuspegi orokorretik, bai euskal ikuspegi berezitik. Izan ere, gurean, hizkuntza, kultura, egitura sozioekonomikoak eta politika egitate bereizgarriak dira, eta mendealdeko Euskal Herrian eta Nafarroan 1977ko trantsiziotik aurrera sendotutako autonomien izaeran islatzen dira. Horregatik da garrantzitsua definitzea zer esanahi konstituzional duten egitate bereizgarriek (E. Fossas), hizkuntzarekin, kulturarekin eta antolaketa foralarekin lotutakoek batez ere (I. Agirreazkuenaga eta M. Razquin), eta zer eragin duten egitate horiek federalismo demokratikoan eta plurinazionalitatean (F. Requejo). Leku batzuetan, “gizarte desberdina” izatearen baldintza federalismo bereizgarri baterako oinarria da, hala nola Quebecen (A. Sáiz). Espainiako estatuari eta Euskal Herriari dagokienez, honako hauek jakin nahi ziren: zer erantzun eman dioten Espainiako konstituzioek azken bi mendeetan euskal foruen gai zehatzari (G. Monreal), eta, jada Trantsizioan, zer aztarna utzi duten egitate bereizgarriek bai indarreko Konstituzioan (J.C. Alli) bai autonomia-estatutuetan (D. Loperena) bai konstituzio-jurisprudenzian (J. Caño). Aipatutako ikuspegi-multzo zabala beste alderdi nabarmen batzuekin osatu zen. Esate baterako, Europar Batasuneko zuzenbidean egitate bereizgarriek aplikatzen zaien tratamendua, edo konstituzionaltasunaren blokean dagokien kokapena (J.A. Corriente). Egokia izan zen gure bi autonomia-erkidegoetako egitate bereizgarriei buruzko amaierako sintesia egitea (J.M. Castells)¹¹.

Laburragoa izan zen *La institucionalización jurídica y política de Vasconia* izeneko monografia, G. Jáuregui, J.M. Castells eta X. Iriondo

irakasleek prestatua. Helburu hauek zituen: **globalizazioak subiranotasun-printzipioan duen eragina** erakustea, **europar ikuspegiak** aipatutako instituzionalizazioan **zer eragin duen** azaltzea, eta Euskal Herriak Espainiako eta Frantziako estatuetan duen egituraketaren esanahi zehatza dezifratzea¹².

4.4. Erabakitzeako eskubideari buruzko Kataluniako iritzia Euskal Herrira heldu da

Hamarkada honetako erdialdera, Kataluniako auziaren oihartzuna iritsi zen Euskal Herrira, oihartzun areagotua, Konstituzio Auzitegiak jada erreferendum bidez onartu zen estatutuari buruz 2010ean emandako epaiaren ondoren. Horregatik, eta Euskal Herrian kezka endogenoak zeudelako, eztabaida bizia sortu zen Euskal Herriko komunitate akademikoaren zati batean. Bereziki bizia eta sormenezkoa izan zen zenbait legegile eta politologoren artekoa. 2015ean, EISEVetik gertuko hiru ikertzailek (Joxerramon Bengoetxea, Julen Goikoetxea eta Mario Zubiaga) **demokraziarekin eta erabakitzeako eskubidearekin** lotutako lan batzuk bildu eta argitaratu zituzten, **XXI. mendea** denbora-esparrutzat hartuta. Ez da erraza azalpen-ordena argigarri batean ematea RIEV Cuadernos bildumako 11. zenbakian jorratutako gai-sorta zabala¹³. Egile batzuek autodeterminazio-eskubidea erabaki demokratikoan oinarritu zuten (J. Goikoetxea, I. Urrutia eta M. Zubiaga), eta eskubide hori aplikatu zuten sezesio demokratikoko teorietan eta prozesuetan, Kataluniakoa erreferentziatzat hartuta (F. Requejo eta M. Zubiaga). Hala eta guztiz ere, Kanadako erreferentzia-elementu indartsu eta saihestezina eztabaidan sartu zen; hain zuzen ere, erreferendum konstituzionalarekin lotutako alderdia (A. Gagnon). Zuela gutxi Eskozian independentziari buruz egindako plebiszitu-kontsulta ere ezin zen albo batera utzi (C. O'Neill). Bestalde, interes handiz hausnartu zen ea zer erantzun eman ziezaiekeen Europar Batasunak independentzia lortu nahi zuten eskualdeei (G. Avery), eta ea zer-nolako tratamendua izan zezakeen independentzia horrek Batasunaren barne-zabalkuntzako modalitatetzat hartzeko aukera aintzat hartuz gero (J.J. Álvarez). Modu batean edo bestean, komeni zen erabakitzeako eskubidea aztertzea (E. Ruiz Vieytes), bai eta eskubide horretatik eratorritako instituzioak ere, hala nola erreferenduma, sezesioa eta konstituzio-erreforma (E. Vígala eta I. Urrutia). Eta, azkenik, erabakitzeako eskubidea erabiltzearen aldekoek auzi

garrantzitsu bati egin behar diote aurre: zer egin, prozedura demokratikoak une oro beteta. Ekitaldia antolatu zuten hiru irakasleak arduratu ziren galdera horri erantzuteaz. Izan ere, soziologia politikoaren berezko ikuspegi batek erabakitze-prozesuak aktibatzen dituzten gizarte-eragileetan jartzen du arreta (P. Ibarra, Z. Nikolas, S. Noon eta P. Pugès).

5. Ekonomia Itunaren eta Hitzarmen Ekonomikoaren aplikazioari buruzko mende-amaierako balantzea

Agian, 2002an Ekonomia Itunaren eta Hitzarmen Ekonomikoaren azterketarako egindako jardunaldiak dira EISEVek euskal autogobernuaren instituzio bereizgarrienari buruz egindako ekarpen funtsezkoena. Antolatzaile eta editore Joxe Mari Aizegak ekitaldi horren arrazoia azaldu zuen hitzaurre luze batean. Hogeita hamar txostengile inguru bildu ziren lau eguneko jardunaldi horietan, egunero hitzaldi nagusi bat izanda. Antolaketan, Zuzenbideko eta Gizarte Zientzietako sailek hartu zuten parte. Ituna eta Hitzarmena garrantzitsuak izan arren –hori begi-bistakoa dirudi gaur egun–, garai hartan ez ziren oso ezagunak ez akademikoentzat ez herritarrentzat.

Meritu handiko antolaketa-ahalegina egin zen, eta hori nabarmendu behar dugu; izan ere, ez zen batere erraza erakunde berari buruzko hainbeste esku-hartze antolatzea eta, aldi berean, bikoiztasunak saihestea¹⁴. Zailtasun bera dugu orain, ekarpenen aurkezpenean ordena jartzeko.

5.1. Ekonomia Itunaren eta Hitzarmen Ekonomikoaren sormen fiskala

Hogei urte igarota zeuden Añoveros ministroak eta Karlos Garaikoetxearen gobernuko ogasun-sailburu Pedro Luis Uriartek Ekonomia Itunaren negoziazioa burutu zutenetik. Hamar urte geroago, Nafarroako Hitzarmen Ekonomikoa berritu zen, sakon aldatuta. Negoziazioaren zirkunstantziak lagungarriak izan ziren fiskaltasunaren arloan sormenezko prozesu bat dinamizatzeko –zuzenbide konparatuak laguntza gutxi eman zezakeen horretan–. Nafarroako Gobernuko ekonomia-sailburuak hau adierazi zuen bere txostenean:

“Presio politikoak, batzuetan, zehaztasun teknikoa behartu dezake, eta honako hauek sortu ditzake: kontzeptu juridiko zehaztugabeak (presio global baliokidea), oso balorazio gaitzeko magnitudeak (erkidego barruko erosketengatik diru-bilketa, doikuntzetan erabilitako makromagnitudeak), asimetriak (legedia aplikagarriko edo ikuskatze-eskumenerako, finantza-doikuntzetarako formuletan) edo administrazio-jarraipen gaitzeko konexio-puntuak (benetako egoitza-aldia)”.

Negoiazioaren gorabeherez lehen aipatu ditugu bi protagonistak arduratu ziren. José Antonio Asiainek, Nafarroako Gobernuko presidenteorde izan zenak, azaldu zuen nola garatu zen 1990eko akordioa lortu arteko ekimena. Hitzarmena ezin bestekoa zen, Foru Erkidegoak hezkuntzako eta osasungintzako eskumenak bere gain hartzea nahi izanez gero. Oso ahalegin handia egin zen Nafarroako indar politikoen artean ahalik eta adostasun-mailarik altuena lortzeko. Ekonomia Itunaren negoziatzaile José Ramón López Larrínagak, berriz, hau nabarmendu zuen: Gernikako Estatutuan etorkizunean egingo zen Itunari buruzko oinarriak ezarri baziren ere, Ituna negoziatzean, gauza konplikatu asko zehaztu behar ziren (zer, nola...). Zailtasunei dagokionez, lehen zatia (legediarekin lotutakoa) bigarrena (kuotarekin lotutakoa) bezain konplikatu izan zen.

Nafarroako sistema bereziaren berrikuntza (1969) eta Hitzarmen berria (1990), berriz, honako faktore honengatik gertatu ziren: Foru Erkidegoak egokitu behar izatea ekonomia berriak eta egitate zergagarriaren gero eta deslokalizazio handiagoak eragindako zerga-aldaketetara (José Javier Armendáriz). Bestalde, 1981eko Itunaren berrikuntza zela eta –ahalmen araugilea izatea–, Euskal Autonomia Erkidegoko agintariek zerga-eskumenak bereganatu eta garatu behar izan zituzten, bai eta geroago zabaltzeko ere (Javier Moreno). Halaber, Estatuko ogasun-funtzionarioak hartu behar izan zituzten, bai eta funtzionario-plaza berriak betetzeko deialdiak egin ere (Javier Muguruza).

5.2. Estatuarekiko zerga-harremanen egituraketa

Ogasun-arloko bilakaerari buruzko lan batean, Joseba Agirreazkuenagak 1839tik lehen Ituna onetsi arte emandako

urratsak azaldu zituen, bai araugintzaren ikuspegitik bai tokiko ogasunen sendotze organikoaren ikuspegitik.

Administrazio zentralak euskal finantza-erakundearekiko izan duen fede eta onarpen falta arazo iraunkorra izan da bai Gerra Zibilaren aurretik bai 1978ko Konstituzioa eta Estatutua onartu ondoren. Euskal zuzenbide historikoaren alorrean doktrina akademikoak izandako ezjakintasunak ere eragin handia izan du horretan. Hori diogu, hain zuzen ere, jardunaldiak egin ziren garaian bazeudelako espediente irekiak eta gatazka judizializatuak; hori dela eta, txostenetan, auzipekotasuna behin eta berriz aipatzen da. Esan zitekeen Estatuarekiko gatazka Ekonomia Itunaren berezko ezaugarria zela, eta gatazka hori areagotu egin zela lurraldeek eskumenak bereganatu ahala. 2000. urtean Kupoaren Batzorde Mistoan adostutako bake fiskalak soilik baretu zuen foru-lurraldeen eta administrazio zentralaren arteko harremana (José Luis Vivanco). Nafarroari dagokionez, gobernu zentralak lau konstituzionaltasun-errekurtso ere jarri zituen Iruñeko Legebiltzarrean onartutako lau foru-legeren aurka (Pedro Ugalde).

Iñaki Lasagabasterren ustez, auzipekotasuna eta judizializazioa gainditzeko, lagungarria izango litzateke harmonizazio-kontzeptuak ondo definituta egotea eta foru-arauei lege-maila aitortzea, Konstituzio Auzitegiaren kontrolpean jartzeko aukera emango luke eta. Elena Retak, berriz, adierazi zuen komeni zela hiru lurralde historikoek konexio-puntuak arautzea eta adostea, zergadunek arazorik ez izateko. Hala eta guztiz ere, Iñaki Zubirik Itunaren emaitza positiboak eta onurak nabarmendu zituen; besteak beste, foru-aldundiek zerga-sistemako funtsezko zerga guztiak biltzea, eta Itunean kupoa zehaztea, bai eta, inplizituki, foru-lurraldeen eskura geratzen diren baliabideak ere.

5.3. Sistema hitzartua eta Europar Batasuna

Joxe Mari Aizegak hau nabarmendu zuen: Europan, barne-mugak eta aduanak kentzean hasi zirela zerga-distortsioak desagertzen. Jakina, urrats horiek ez ziren nahikoak eta estatuen arteko zerga-sistemako desberdintasun handien hesia gainditu behar zen. Alde horretatik, benetako barne-merkatu bat izateak Europar Batasuneko biztanle guztiak

parekatzera behartzen du. Hori lortze aldera egin dute bai zerga-neurrien multzoak bai aurrezkiari eta jokabide-kodeari buruzko zuzentzarauak.

Urte haietan, agerian geratu zen Luxenburgoko Justizia Auzitegiarentzat ulergaitza zela Itunen izaera juridikoa eta politikoa. “Estatuaren laguntzez” eta zerga-pizgarriez ari gara (Antonio Creus). Printzipioz, Estatuaren laguntzak ez dira baliabide-transferentziak, baizik eta karga espezifiko batzuk arintzea (Marcos Araujo). Hala ere, Franco Fichera aditu italiarrak, ondo dokumentatutako lan batean, azpimarratu zuen zenbait euskal neurri jokabide-kodean sartu zirela.

6. Euskal Herriko zuzenbide zibilaren erronka berriak

Aipatu dugu zuzenbide zibil propioa, lurraldearen kulturako funtsezko elementuetako bat, ez zela Eusko Ikaskuntzaren funtsezko aztergai bihurtu. Eta hori, gainera, zuzenbide zibila eguneratzeko eta kodetzeko ekimen akademikoak eta lege-ekimenak zeuden garaian. Hausnarketa egin beharko litzateke zer dela eta egin zuten atzera zuzenbide zibileko adituek. Baina horrek ez du esan nahi aldi horretako lehenbiziko urteetan ekarpen baliotsurik egin ez denik. Oraintxe ikusiko ditugu.

6.1. Bertako ohitura juridikoa aztertzea eta gordetzea

1978an, EI-SEVen berrezarkuntzaren unean, Euskal Herriko zuzenbide zibila itopuntuan zegoen, Euskal Autonomia Erkidegoan batez ere¹⁵. Nolanahi ere, zuzenbide horrek indarrean jarraitzeko kezka zuten legelari batzuk, hala nola Adrián Celaya zibilista bizkaitarra, 1959ko Bizkaiko Bilduma Zibila aldatzearen aldekoak ziren. Bilduma hori frankismoaren garaian egin zen, Antonio Iturmendi, bizkaitarra ere, ministro zela. Nafarroako bilduma hamabi urte geroago egin zen, eta kalitate teknikoa eta kontserbadurismoa ziren haren ezaugarriak. Bestalde, bat zetorren Foru Erkidegoko botere faktiko hegemonikoen ikuspegiekin.

1978ko Konstituzio demokratiko berriak eskumena ematen zien autonomia-erkidegoei zuzenbide zibil foral zaharra

birformulatzeko. Trantsizioaren garaiko euskal koiuntura zibilistikoaren ezaugarri esanguratsua zen, orain arte bezala, ez zeudela bi autonomia-erkidegoen zuzenbide zibil foralaren baterako formulazioa egiten saiatzeko baldintza soziopolitikoak. Faktore hauek azal dezakete hori: batetik, ez zegoen horretarako borondaterik esparru politikoan, eta bestetik, adituek ez zuten proposamen sinesgarriarik egin. Izan ere, zientzia juridikoaren arloan, Euskal Herrian ez zeuden helburu integratzaile bat proposatzen zuten pertsona ospetsuak¹⁶.

Nafarroak, autokonplazentziaz jokatuta, 1973ko Bilduma edo Foru Berri frankista erreformatzeko aukerari uko egin zion –gaur egun arte–. Euskal Autonomia Erkidegoak ez ordea, bere antolamendu berezia 3/1992 Legearen, Euskal Herriko Foru Zuzenbide Zibilari buruzkoaren, bidez eguneratu baitzuen, nolabaiteko atzerapenaz izan bazen ere. Gertaera horrek helburu foralistak suspertu zituen, eta EI-SEVeko Zuzenbide Sailak hiru jardunaldi egin zituen Euskal Herriko antolamendu bereziaren inguruan, lurraldearen kulturako harribitxi ezezagun horren inguruan. Jardunaldi horietan, *Cuadernos de Derecho* bildumako hiru koaderno argitaratu ziren, 8. (1993), 12. (1998) eta 13. (1998) zenbakiak, hain zuzen ere. Oro har, zenbait foralista ospetsuren ekarpenekin osatu ziren koaderno horiek. Horien artean zeuden, besteak beste, zendutako Álvaro Navajas gipuzkoar gogotsua, Adrián Celaya bizkaitar zibilista beteteranoa, bai eta Francisco Salinas legelari nafarra eta Maïte Lafourcade zuzenbidearen historialari lapurtarra ere. Maïte Lafourcade, hain zuzen, aditua zen mugaz bestaldeko antolamendu juridikoan. Egia da intereseko une bat izan zela, lurraldearen ikuspegi globalagatik, lurraldeetako zuzenbide zibilak alderatzen hasi baino egin ez bazen ere –dena dela, ez da horrelako jakin-minik berriz piztu–. Baina Eusko Ikaskuntzak Euskal Herria osoko zuzenbide zibila batera aztertzeko borondatea zuela azpimarratu zen. Gutako batzuentzat, lurralde horrek Euskal Autonomia Erkidegoa, Nafarroa eta Frantziako euskaldunak batera hartzen ditu bere baitan. Sintesi-lanek lurralde batzuen eta besteen antolamendu tradizionala eta haren ezaugarriak deskribatzen zituzten. Egileen gaitasun ziurtatuak ematen die balioa ekarpenei¹⁷. Gipuzkoan zuzenbide zibil foral propioaren jadanekotasunaren auzia zegoen aztertzeke¹⁸.

Zuzenbideko Sailean sortutako eta Akitaniako Eskualde Kontseiluak finantzatutako mugaz haraindiko legelari-talde batek, ohitura juridikoaren orainaz eta etorkizunaz kezkatuta,

Baionako diziplina anitzeko fakultatean jardunaldi batzuk antolatzeke ekimena izan zuen 1994an. Hor, zuzenbidearen iturri horren balioari buruzko txosten batzuk jakitera eman ziren. Txosten horietan aztertzen zen ea zer-nolako balioa zuen ohiturak; batez ere, idatzizko zuzenbiderik ez zuten lekuetan edo ohitura antolamendu juridikoan onartzen ez zen lekuetan¹⁹. Garrantzia eman zitzaion Arabako zuzenbide zibilaren etorkizunari, Euskal Herriko Foru **Zuzenbide Zibilari** buruzko Legea aldarrikatu ostean, bai eta Iparraldeko zuzenbide zibil propioaren hondarren biziraupenari ere²⁰. Pena da data horretatik aurrera koadernoek ez zutela zuzenbide zibilaren arloko ekarpenik jaso, salbuespenen bat izan ezik²¹.

6.2. Zuzenbide zibil propioaren ezaugarriak eta europar erronka

Merezi du une batez arreta ematea Eusko Ikaskuntzaren XI. Kongresuari (Donostian egin zen, 1991n). Kongresu horretan, lehenago aipatutako legelarietako batzuek zuzenbide zibil propioari buruzko gogoeta egin zuten. Eta komeni da, halaber, oraingoz sintesitik aldendu gabe, gogoeta horiek nolabaiteko hedaduraz aztertzea.

Esan berri dugu ia ahaztuta zegoela Euskal Herria peninsularrerako zuzenbide zibila integratzearen helburua. Helburu hori Errepublikaren garaiko berezko nahia zen, eta Jesús de Galíndezek idatzitako *Bases* izeneko oinarrietan ere ageri zen –Euskal Herrian ez zen oinarri horien berri izan bere garaian– (ikusi Monreal, *Eranskina*, 172 or.). Ordurako, euskaldunek bereganatuta zituzten bi autonomia-erkidegoen mapa konstituzionala eta bakoitzari zegokion antolamendu zibila. Une horretako helburuak Bizkaiko Zuzenbidea Euskal Autonomia Erkidego osora hedatzera mugatzen ziren, eta Gipuzkoako ohiturazko erakunderen bat berreskuratzera. Nafarroako eragin handiko sektoreek Francok 1973an onartutako Foru Berria eztaba daezintzat jotzen zuten. XI. Kongresuan, EI-SEVek deitutako legelariak antolamendu zibil bereziaren azpian dauden balioei buruz ikertzen jarraitu zuten, eta Europar Batasunean sartzeak izan zezakeen eraginari buruzko zenbait gogoeta aurkeztu zituzten.

Adrián Celaya²² legelari bizkaitar ospetsuak, Europar Batasunaren izaeraz, aniztasunaz eta batasunaz hausnartzean,

kontinenteko zuzenbidearen berezko balioak nabarmendu zituen; esate baterako, humanismoa, pluralismoa eta unibertsalismoa. Hain zuzen ere, zuzenbide horren bilakaera azaltzean, honako hauek nabarmendu zituen: jainkozko zuzenbidearekiko eta teologiarekiko emantzipazioa, zuzenbide zibil erromatarra berreskuratzea Goi Erdi Arotik, Ilustrazioaren garaiko ikuspegi juridikorantz igarotzea, eta hortik aurrera, Frantziako Iraultzako zuzenbidearen hedapena, berdintasunean eta askatasunean oinarritua.

Celayaren arabera, honako hauek dira euskal zuzenbidearen ezaugarriak: erromatar zuzenbidea onartzearen aurkako erresistentzia, eta antolamendu autoktonoaren defentsa-mekanismoak. Bereizgarri hau ere badu: euskal gizartearen sekularizazio-joera, autogobernu-erakundeak klerikoen eta Elizaren aginpidearen eraginetik askatu nahia. Celayak dio, halaber, Erdi Aroko euskal foruetan zeuden askatasun jakin batzuk sendotzeak formulazio liberal modernoetarako bidea prestatu zutela. Alde horretatik, kaparetasuna orokortzea funtsezko aurrerapausoa izan zen. Hori dela eta, gure zuzenbidearen behatzaileak, ikuspegi garaikidetik, adierazi zuen gure arbasoen askatasun jakin batzuk positiboak zirela; esaterako, zorreatatik preso sartzeko debekua; prebentziozko atxiloteta kentzea, salatuak zuzenbidearen arabera erantzuteko bermeak emanez gero; etxearen immunitatea; eta tortura debekatzea. Celayak Euskal Herria garai hartan bidegurutze penagarrian zegoela sentitzen zuen, indarkeriak, konnotazio etiko negatiboa izateaz gain, lurraldea Europarantzko bidetik urruntzen baitzuen.

Tomás Urzainki Mina²³ abokatu eta publizista iruindarrak Toulouseko Unibertsitateko zuzenbidearen historialari Paul Ourliac-en tesiaren berri eman zuen. Tesia Pirinioetako ekosistema juridiko baten existentziari buruzkoa zen, eta, besteak beste, Euskal Herriko zuzenbide zibilak (Nafarroakoa barne, noski) ekosistema horren parte zirela defendatzen zuen. Zuzenbide hori Behe Inperioan eratu zen, ohiturazko formen bidez. Ohitura horiek Goi eta Behe Erdi Aroan jaso ziren idatziz, eta sistema XVI. mendean iritsi zen helduarora. Ourliac-en ustez, Nafarroako antolamenduak ez du izan beharko lukeen aitortza, Nafarroak mende horretan galdu zuelako estatu-izaera, eta ezin zuen iraun izan, sistema juridikoak ez baitzuen subiranotasunak ematen dion babesa. Euskaldunek izan duten estatu-egitura –giza komunitate antolatuen antolaketa-forma aurreratuenak– bakarra Nafarroa

izan delako tesia abiapuntutzat hartuta, eskumenak berrezartzea edo itzultzea lehentasunezko arazotzat hartzen du.

1973ko Foru Berriaren arabera Nafarroako zuzenbidearen iturrien lehentasun-ordena nola geratu zen azaltzean, **Francisco Salinas Quijada**²⁴ legelari tuterar bikainak Espainia Europako Erkidegoan sartzeak arlo horretan ekarritako aldaketak adierazi zituen. EBko zuzenbidea dago erresuma zaharraren lege-hierarkiaren lehenbiziko postuan. EBko zuzenbideak Nafarroako foru-antolamenduan duen eragina zenbait erakunderen ekin-tzen bidez adierazten da, hala nola Europako Kontseiluaren ekintzen bidez. Erakunde hori Europar Batasuneko antolamendu zibilen harmonizazioa lortzen saiatzen da, eta oinarritzko bi lege-tresna baliatzen ditu horretarako: *Konbentzioak* eta *Gomendioak*. Konbentzioak itun aldeaniztunak dira eta zenbait herrialdek gai jakin bati buruz adostutakoa biltzen dute, baina eraginkorrak izateko, herrialdeko legedian integratu behar dira. Konbentzioek hartzen ez dituzten xedeetarako, gomendioek edo iradokizun ez-derrigorrezkoek balio dezakete. Bada, hori horrela, legedia foralak amore egin beharko luke tratatuetan adostutakoaren aurrean, baina ez EBko araugintzako beste adierazpen batzuen aurrean.

Europako Erkidegoan sartzeak, printzipioz, ez luke araugintza-aldaketa garrantzitsurik ekarri behar Estatuaren eta Nafarroaren artean eskumenak banatzerakoan, kontinentetik datorren zuzenbidea aplikatzeko, baina laster sumatuko dira murrizketak eskumenetan, eta funtzio betearazleak indartuko dira. Nafarroako Foru Erantza Berrezarri eta Hobetzeari buruzko Legearen (LO-RAFNA) 58.2 artikularekin bat, Foru Komunitateari dagokio nazioarteko itun eta hitzarmenak bere lurraldean betearaztea, Nafarroaren eskumeneko gaiak ukitzen dituztenean, eta horrek eragina izan dezake Nafarroako zuzenbide zibilean. Salinasek, adibide gisa, EBko zuzenbideak zenbait foru-erakundetan duen eragin berezia aurkezten du. Hala, Nafarroako zuzenbide zibilaren hirugarren iturriari dagokiona (zuzenbidearen printzipio orokorrak). European, printzipio horiek definitzea EBko Justizia Auzitegiari dagokio, eta estatuetako antolamenduetatik eta itunetatik ateratzen ditu. Hori dela eta, berezko hutsune juridikorik egonez gero, EBko printzipio orokorrek eragina izan dezakete Nafarroako printzipio orokorretan.

Lehentasun-printzipioarekin bat etorritik, Nafarroako auzitegien jurisprudentziak men egin behar dio EBko zuzenbideari,

Nafarroan duen eragin zuzenari eta arazo prejudizialen erabilera sistematikoari dagokienez. Estatuetakoko epaileen eta Europako Auzitegiaren errespetuan eta borondate onean oinarritutako sistema bat da. Aurreko guztia kontuan izan beharko da 1973ko Foru Berriaren erreforma egiten denean.

7. Euskal konbergentzia, nazio liberal eta plurala, eta post-subiranotasuna

Eusko Ikaskuntzaren XV. Kongresuan –Donostian egin zen, 2001. urtean²⁵–, egituraketa nazionalako arazoekin lotutako zenbait txosten aurkeztu ziren. Gurean, arazo horiek berriz sortu ziren Trantsizioaren garaian, historiografia estatualistak ez baitzituen aldarrikapen nazionalak ulertu, eta praktikan subiranotasunaren ikuspegi-aniztasuna izan baitzen.

Gregorio Monrealek²⁶ aztertu zuen zer eragin duten gaur egungo egituren eta iraganetik irauten dutenek euskaldunek komunitate politiko gisa kohesioa eta integrazioa lortzeko. Alderdi asko aztertu behar dira (geografia fisikoa, biztanleria eta habitata, ekonomia...), baina Monrealek euskal herriari subjektu politiko gisa eratzeko eragiten dizkieten alderdi politiko, instituzional eta juridikoak aztertu zituen, batez ere.

Lehenik eta behin, Euskal Herria komunitate politikotzat egituratu ahal izateko, ahulezietako bat da denek onartutako izendapen komun bat ez izatea euskal kolektibitatearentzat. Lurralde-desegituraketako historiaren isla da hori. Historia horretan, joera edo bulkada zentripetoak izan dira, baina urrunketa nagusitu da, gutxienez Nafarroari eta beste hiru probintziei dagokienean. Gaur egun, bi autonomia-erkidegotan antolatuta dago lurraldea, Espainiako Konstituzioaren ondorioz, eta eraketa hori da bilakaera dual eta kontraesankor horren emaitza. Iragana erabat agerikoa izan zen Euskal Herrian demokraziarako Trantsizioan. Orduan, desadostasun ugari egon ziren: erreforma politikoa onartzea edo hari uko egitea, Euskal Herriaren izaerari buruzko aurrez aurreko ikuspegi desberdinak, eta Euskal Herriak Estatutik jaso behar zituen kontzesioak. Eta gehitu horri autonomiaren garapenean eta Euskal Herriaren gobernuan erabili beharreko metodo politikoari buruzko ikuspegi desberdinak –frentista edo zeharkakoa– eta Estatuko konstituzioarekiko eta autonomia-estatutuarekiko –azken berrogei urteetako funtsezko bi arauak– izan beharreko jarrera

Alde nagusia Euskal Herria Espainian egoteko moduarekin dago lotuta. Horixe da oraindik ere arazoaren funtsa, Estatu konstituzionala ezarri eta foraltasunaren krisia abiatu zenetik: Euskal Herria Estatuko beste lurralde-elementu baino ez izatea, Konstituzioan estatua osatzen duten elementuei buruzko eskema orokorrari jarraituz –lehen, probintziak, eta gaur egun, probintzia-multzoek osatutako autonomia-erkidegoak–, edo nolabaiteko jarraitutasuna ematea foraltasunaren kultura politikoari –honako hauek defendatzen zituen kultura politiko horrek: Euskal Herria Espainiarekin batasun politikoa izatea, aldebigotasuneko harremana eta zuzenbide propioa izanda–.

Joxerramon Bengoetxea irakaslearen ustez²⁷, falazia da nazioa estatutik ez bereiztea, bai ikuspegi kontzeptualean bai araugintza-ikuspegian. Estatuaren elementu espezifikoa subiranotasuna da. Subiranotasunak, berriz, eratorritako atributu bat du: nazioarteko nortasun juridikoa. Hain zuzen ere, subiranotasuna da nazioa izatek estatua izateko derrigorrezko bidea. Bi kontzeptuak lotuta daude autodeterminazioarekin. Subiranotasuna, hala ere, kontzeptu graduagarria da, bere etorkizunari buruz erabakiak hartu dezakeena ere bere baitan hartzen baitu. Horixe dugu, adibidez, Europar Batasuneko subiranotasun partekatua: botere-, eskumen- eta eginkizun-banaketa dago Europar Batasunaren eta estatu kideen artean, subsidiarioratasun- eta proportzionaltasun-printzipioak zein eraginkortasun- eta hurbiltasun-printzipioak kontuan hartuta.

Nazionalismo liberalaren eginkizun historikoa aldarrikatzen du, Europako herriak Frantziako Iraultzatik hasita askatu izana, eta mesfidantza du estatu-nazionalismoa sustatzen duten doktrinekiko, kontinentearen batasun politikoaren garapena oztopatzen dutelako.

Nazioaren arazoari heltzean, Bengoetxeak zenbait galdera egiten ditu. Esaterako, nazioa zer den eta nola definitzen den galderari, ikuspegi deskriptibo-konstitutibotik erantzuten dio. Eta araugintzaren ikuspegitik heltzen dio nazio batek beste nazioekiko bete behar dituen eskakizunen gaiari, nazioko kideen betebeharrak aztertuta. Azkenik, nazionalismoen kokapenari edo mailaketari dagokionez, muturreko bi poloren artean kokatzen ditu: inperialismo nazionalista, batetik, eta kosmopolitismo erradikala, bestetik. Bengoetxea nazionalismo minimalistaren aldekoa da, liberalismoarekin bat egiten duena, eta pluralismoarekin eta aniztasunarekin bateragarria dena.

Estatuak ez du berez higadurarik izan, gobernu zentralaren posizioa izan ezik, boterearen barne-banaketa galera izan duela sentitzen baitu. Jakina, gaur egungo faktore batzuek eragina dute estatu klasikoan. Besteak beste, estatuaren gainetik beste botere bat garatu izana, mundu globalizatu honetako lankidetzak eskakizunak, prozesu federatiboak eta nazioarteko eragile pribatuen jarduna (multinazionalak, adibidez). Baina, oro har eta oraingoz, EBko organo kontinentalak gobernu artekoak dira, ez nazioz gaindikoa. Eta nazioz gaindikoa direnak ez dira demokratikoak, hala nola Europako Batzordea, Justizia Auzitegia eta Giza Eskubideen Europako Auzitegia.

Estaturik gabeko nazioen autodeterminazioa dela eta –hau da, tamaina txikiko eskualde-nazio bat edo batzuk dituzten estatu-egituretan sartuta daudenak–, zenbait irtenbide daude. Izan ere, zenbait estatuk jada uzten diete beren osagarriei –Alemaniako *länderrak* edo Belgikako eskualdeak– Europar parte hartzen. Europako gobernantzan funtzio bat betetzen saiatzen diren eskualde konstituzionalak dira. Agian, Euskal Herriak joko horretarako aliantzak bilatzen saiatu beharko luke, Europar Batasuna errealtate horietara irekitzera bultzatzeko, ahaztu gabe estatu kideek nazio-eskualdeen rola minimizatzen tentazioa izaten dutela, eta udalerririk sustatzen dituztela Europako esparruko boterearen bazkide gisa.

Michael Keating irakasleak, ESRC Centre on Constitutional Change eskoziar erakundeko zuzendariak, historiografia lehia-kideak daudela dio. Historiografia estatualista bat dago: estatua batasun nazionalerako bideko fasetzat hartzen du, eta subiranotasuna da prozesuaren azken adierazpena. Alde horretatik, Europako Aro Modernoaren aurreko ordena aurrerapenerako eta Ilustraziorako oztopotzat jotzen du. Guri dagokigunez, historiografia estatualistak –haren muturreko adierazpenak batez ere, Frantziako jakobinismoan oinarritua, alegia– kultura eta hizkuntza minoritarioak gutxiesten ditu. Halaber, zalantzan jartzen du denboran izotzutako eskubide historikoen balio morala, Frantziako Iraultzatik sortutako ordenarekin bateraezina direla uste baitu.

Keatingen ustez, Gizarte Zientziek nazionalitateen printzipioa eta nazionalismoa estatuarekin lotzen dute, eta nazioa eskubiderik gabeko asmakuntzatzat jotzen dute. Baina, hala ere, estaturik gabeko nazioak egon daitezke: egitura objektiboak eta autokontzientzia nazionala duten egiturak dira, eta autodeter-

minazioa eskatzen dute, nahiz eta autodeterminazioaren ondorioa ez du zertan izan independentzia ezinbestean. Autodeterminazioa estatus propioa negoziatzeko ahalmena izango litzateke, nazioarteko ordena emerjentean.

Ekonomia global berriaren eragina eta nazioz gaindiko egituren garrantzia direla eta, hiru joera daude mugimendu nazionalistetan. Batetik, mugimendu soberanistak daude, hala nola Scottish National Party alderdia. Pentsatzen dute posible dela independentzia subiranoa lortzea, iraganean baino kostu txikiagoan. Bestetik, baterako subiranotasunaren edo subiranotasun-asoziazioaren aldekoak daude. Jatorrizko estatuarekiko loturari eustea onartzen dute –Quebec da joera horren adibidea–. Eta azkenik, postsobranistak daude. Autonomia eta nazioaren eragina maximizatu nahi dituzte, baina anibalenteak dira azken helburuei dagokienez. Europako estatu gabeko zenbait nazio baliatzen dute planteamendu hori. Beraz, estrategia desberdinak daude, eta autodeterminazioak zenbait irtenbide ekar ditzake.

Postsubiranotasunarekin kritiko direnei, Keatingek gogorarazten die leku batzuetan jendeak bi identitate edo gehiago onartzen dituela, eta uko egiten diola autonomia zabalaren, subiranotasunaren eta independentziaren artean erabateko lerro bat ezartzeari. Estrategia postsobranistaren forma aldatu egiten da kasuan kasu, eta badu lekua merkatu politikoan.

Engile britainiarrak, “demokrazia plurinazionala” deritzon eremuan sartuta, multinazionalitatea –zenbait nazioaren koexistentzia– eta plurinazionalitatea bereizten ditu; hau da, nazionalitatearen kontzeptu plurala, testuinguru desberdinetan esanahi desberdina izatea, alegia. Eta hortik eratoritzen da estatu plurinazionala, komunitate politiko desberdinez, *demos* desberdinez osatuta dagoena. Haien artean, asimetria posible da.

8. Bide egoki baten bila, Euskal Herriko autogobernuan sakontzeko

2012-2016 legeitzaldiko Eusko Legebiltzarreko Autogobernu Batzordean gertatutakoa eta legeitzaldi abiatu berrirako gobernu-itunean autonomiaren arloan jarritako helburuak ikusita, Eusko Ikaskuntzak hausnarketa-jardunaldi bat antolatu zuen 2016ko apirilaren 20an. Izan ere,

jardunaldiaren zati baten gaia –oraintxe aztertuko dugu– euskal autogobernuan sakontzeko bide egokiena aurkitzea zen; beste zatian, Europako ereduak alderatzen jardun zen²⁸.

Lehen zatiaz Euskal Herriko Unibertsitateko Nazioarteko Zuzenbide Publikoko katedradun **Juan José Álvarez** arduratu zen, batez ere. Euskal Herrian eta Estatuan jarrera desberdinak daude autogobernuarekiko, hurrengo urteetan nahi den bilakaerari buruzko ikuspegi desberdinen ondorioz. Joera birzentralizatzaile bat dago, gure artean jarraitzaile gutxi dituen, Estatuan ez bezala. Joera horretakoek estatu bertikal baten alde egiten dute, eta Estatuak eskumenen nahaste-borrastearen eta autonomien estatuaren kostuaren aurka erreakzionatzea nahi dute. Beste joera batek babes handiagoa du Espainiako estatuan, eta horren jarraitzaileek gaur egungo estatu *quo*ari eustea proposatzen dute, edo nola edo hala onartzen dute. Hori da Estatuko eskuinaren eta ezkerrekoen zati baten proposamena. Azkenik, sistema plurinazionala ezarri nahiko luketenak daude. Aukera horrek berekin ekarri beharko luke komunitate batzuen nazio-izaera aitortzea, autogobernu zabalagoa ematea, eta nazionalitate horietako subjektuek erakunde zentraletan presentzia izatea. Eta alde bikotasuna. Horren alde daude Kataluniako eta Euskal Herriko nazionalitate periferikoak.

Demokrazia plurinazionala aitortzeak talka egiten du pluralismo erlijiosoa edo kulturala onartu bai, baina pluralismo nazionala onartzen ez duen kultura politiko batekin –pluralismo nazionalak soilik bermatzen du *demos* izatea lortzen duten subjektu nazional desberdinen berdintasun juridikoa–. Izan ere, horrelako demokrazia baten berezko ezaugarria da demokrazia horretan *demos* desberdinak sar daitezkeela. Pluralismo nazionalaren ideia gizarte politikoan zabaltzeak lurraldeko etorkizuneko akordioak erraztuko lituzke.

Gaur egungo egoera aldatzeko prozesurako sortzen den arazoa Konstituzioaren VIII. tituluaren anbiguitasuna da. Izan ere, ez ditu Estatuak osatzen duten erakunde autonomikoak ere aipatzen. Bestalde, 1978an abiatutako araugintza-bloke konstituzionalaren kristalizazioa eta fixismoa dago. Historiako une hori oso baldintzatuta egon zen diktaduraren garaian jatorria zuten indarren hegemoniatatik. Araugintza-bloke konstituzionalak Estatu birzentralizatzearen alde egiten

dutenen indarra islatzen du (administrazio zentrala eta epaileria). Hori lortze aldera, lege organikoak eta oinarrien legeak baliatzen dira, gobernuak sustatuak eta Parlamentuko gehiengoei esker onartuak. Horrez gain, jurisprudentzia-interpretazioek joera hori berretsi ohi dute.

Konstituzioaren erreformarako arazoa honetan datza: indar-erlazioen marko zehatz batean egin behar dela, eta indar-erlazio hori oso kontrakoa dela aitortza nazionalarentzat. Euskal nazioaren existentziari ez ikusiarena egitea ekar dezake, edo eskumenak ere galtzea, eta benetako *reformatio in peius* izan liteke. Euskal Herrian, berriz, lurraldea gehiengoak partekatu gabeko proiektu instituzional bat izan gabe harrapatuko luke, edozein aldaketa-ekimen geldiarazten duen ziurtasunik ezako egoeran.

Aitortza nazionalaren arazoa ez da erreforma nahi izateko arrazoi bakarra. Badaude erreforma beharrezko bihurtzen duten beste arrazoi garrantzitsu batzuk; esaterako, Konstituzioa zaharkituta dagoela. Adibide bat: 1978an, Konstituzioa idatzi zutenak XIX. mendean galdutako koloniez oroitzen ziren oraindik ere, eta Ameriketako lurraldeetarako eta Filipinetarako tratamendu berezi bat xedatu zuten, eta, aldi berean, ez zioten jaramonik egin Europar Batasunaren errealitate emerjenteari. Inperioaren oroimina eta arreta-defizita Espainia kide den Europari, orduan kontinenteko erakundeetatik kanpo egonda ere.

Álvarezek adierazten du Euskal Herriaren –edo Euskal Herriaren zati baten– izaera nazionalan oinarritutako autogobernuaren aurrerapenak bi bide hauek jarrai ditzakeela: batetik, bide geldo bat, erreformatzailea, edo, bestetik, bide zuzen bat. Bide zuzen horrek proiektuen arteko talkak ekar litzake, bai Euskal Herrian bai Estatu zentrolean. Hori bai, bide erreformistarako euskal barne-konfluentziak kontuan hartu beharko litzuke adosteko errazak diruditen zenbait elementu; esate baterako, Gernikako Estatutuaren espezifikotasuna eta berezitasunak onartzea, edo estatutu hori guztiz garatu gabe dagoela aipatzea ere. Ziur asko, gehienek onartu ahal izango lukete harago joan behar dela eskumenen eta aitortzaren alorretan, euskal berezitasunak horretarako aukera emango bailuke. Eta, agian, printzipio paktista onartzea, bai barne-esparruan –euskal barne-esparrua– bai Estatuarekiko harremanetan.

Eskumen-zerrenda bat adostea izango litzateke kontua, izaera nazionalan eta titulu historikoen aurrekarian oinarritutako erabaki askeak ematen duen legitimotasunaren bermea izanda. Eskumen horiek “benetako erabakitze-edukia izan beharko lukete; haiei buruzko interpretazio bilateral adostu beharko litzateke, gatazka-kasueterako; eta adostutakoa beteko dela bermatu beharko litzateke”.

Álvarezen ustez, badaude Euskal Herriaren gaur egungo estatusaren erreforma egin ahal izateko tresna juridikoak. I. xedapen gehigarria dago –erreferentzia gutxi daude Álvarezen gogoetetan, eta muga bat du: konstituzio-jurisprudentziak asko murriztu duela xedapen horren eragina–, eta 2. xedapen indargabetzailea ere aipatzen du. Hain zuzen ere, eztabaidatu egin beharko litzateke ea senatariak asmatu zuten edo huts egin zuten 1977an zuzenketa hori onartzen uztean, ez baitu euskal posizioa hobetzen Konstituzioan, eta Nafarroarekiko titulu juridiko komun bat apurtzen baitu. Horrez gain, eta kasu honetan ziurtasun handiagoz, Gernikako Estatutuko eta Nafarroako Foru Hobekuntzako xedapen gehigarria egongo litzateke. Batean zein bestean, eskubide historikoak gordetzen direla aldarrikatzen da, eta horrek autogobernua zabaltzeko bide eman lezake. Baldin eta beste aldeak, Estatuak, bide hori onartuko balu.

Euskal Herrian, beraz, “erabakitzeko eskubidea” dago, erabakitzen dena gero “Estatuarekin hitzartu” behar delarik. Gaur egungo antolamenduko adierazpen batzuk, hala nola Ekonomia Ituna, subiranotasun partekatua formak dira, eta hori lortzeko, akordioak lortu behar dira aldizka euskal barne-esparruan eta Estatuarekin, eta negoziazioak ere egin behar dira. Adierazpen horiek Euskal Herriaren garapen politiko orokorreko eredurako inspirazio-iturri izan litezke. Álvarezen ustez, deskribatutako kontzeptu- eta arau-esparruaren ahalmenak Estatuarekiko akordio edo itun politiko berri baterako ateak ireki beharko litzuke, aurretik euskal indar politikoen artean adostasuna lortuta.

Laburbilduz, lehenago aipatu bezala, akordio politiko berri batean, helburu hauek hartu beharko lirateke kontuan: oraindik guztiz bete ez den estatutua osatzea; estatutua eguneratzea, Euskal Herriko, Espainiako eta Europako testuinguru soziopolitikoa kontuan hartuta. Eta plurinazionalitaterantz aurrera egitea²⁹.

9. Euskal Herriaren proiektzio europarra

9.1. EI-SEV europar erkidegoetan sartzearen aurrean. Eskualdeak sendotzea, Europar Batasuneko Oinarritzko Eskubideen Gutuna, eta Eusko Ikaskuntzaren proiektua europar federazio baten konstituzioa egiteko

Espainia europar erkidegoetan sartzea erronka handia izan zen Zuzenbideko Sailarentzat. Hor, Europa-Euskal Herria izeneko ikerketa-taldea sortu zen. Zenbait irakasle gazte eta gogotsuk osatu zuten taldea, Joxerramon Bengoetxeak eta Maite Zelaia bultzatuta. Euskadi eta Nafarroako autonomia-erkidegoen estatuz azpitiko izaera eta Iparraldearen administrazio-mendekotasuneko egoera zirela eta, logikoa zen sustatzaileen interesa bideratzea eskualdeetara eta eskualdeek Europako ordena instituzional berrian izan beharreko eginkizunera. Hain zuzen ere, eskualdetasunari buruz 1998. eta 2000. urteetan egindako jardunaldietan, aztertu nahi izan zuten zer-nolako eginkizuna izan zezaketen estatuz azpitiko erakunde horiek Europar Batasunaren bilakaeran, EBren integrazioa eta sendotzea ezinbestekoak direla jakinik.

Maastrichteko Tratatuak **Eskualdeetako Lantaldea** sortu zuen, eta hor, ordezkartza izango zuten izaera desberdineko lurralde-entitateek, hala nola tokiko erakunde soilek eta legeagintza-eskumenak zituzten erakundeek. Pentsatu zen Amsterdamgo Tratatuak “eskualdeak” Euskal Herriaren europar interesen mesederako noranzkoan gara zitzakeela, eta horregatik sortu zen gaiari buruz hausnartzeko interesa. 2000. urteko jardunaldietan, Bengoetxeak aukera izan zuen arazoaren esparru orokorra zehazteko, eta beste txostengile batzuk honako gai hauek zehazteaz arduratu ziren: eskualdearen kontzeptua (Zelaia), eskualdetasunaren balioa europar integrazioarako (Renyer), eta zer-nolako erabilgarritasuna izan zezakeen Europako Kontseiluko Eskualdeen Ganberak ordezkartza-forma berezitu bat ezartzeko. Baina Eskualdeetako Lantaleri eman zitzaion arretarik handiena. Zenbait inplikazio-forma aurkitzeko ahalegina egin bazen ere, aipatu zen autonomia-erkidegoen parte-hartzea europar arazoetan ez zela behar adinakoa (R. Bustos Gisbert eta E. Roig Molés). Eta, lehen esan bezala, hauxe zen interesa pizten zuen gaia: zer-nolako eginkizuna izango zuten legeagintza-eskumenak zituzten

eskualdeek lantalde horretan, gure bi autonomia-erkidegoek kasu (J. Llimona)³⁰.

Hurrengo urtean, 2000ko abenduan, Europako Parlamentuak, Europako Kontseiluak eta Europako Batzordeak **Europar Batasuneko Oinarritzko Eskubideen Gutuna** onetsi zuten. Hor, dokumentu bakar batean, legedia nazionaletan eta Europako Kontseiluko edo Nazio Batuetako nazioarteko hitzarmenetan sakabanatuta zeuden eskubideak bildu ziren. EI-SEVeko Zuzenbide Sail dinamikoak testu berrituaren azterketa teknikoa eta juridikoa egiteko jardunaldi batzuk egitea erabaki zuen. Bertaratutako unibertsitate-irakasleek, EBko zuzenbidean eta oinarritzko eskubideei buruzko zuzenbidean adituak, Gutunaren eraginkortasun juridikoa aztertu zuten (L. Martín Retortillo), eta haren zeharkako indarra eta autonomia moderatua nabarmendu zuten (R. Alonso García). Eta bi galdera garrantzitsuri erantzuna ematen saiatu ziren: ea Gutuna europar konstituzio baterako lehen urratsa zen (P. Pérez Tremps), eta ea, giza eskubideei zegokienez, EBko zuzenbidearen eta nazioarteko zuzenbidearen esparruan kokatu behar al zen³¹.

Kontinentean tratatuak sinplifikatu eta benetako europar konstituzioa lortze aldera egiten ari ziren ekimenetan, urrats garrantzitsua eman zen 2003ko ekainaren 18an, tratatu konstituzional baten testua onartu baitzen lehen aldiz. Zuzenbideko Saila erne zegoen eta honako hau egitea erabaki zuen: **Eusko Ikaskuntzaren Konstituzio Europarra (2003)**³². Artikulutan banatutako testua da, eta bost titulu ditu: konstituzio berriaren printzipioak (I), egitekoak (II), erakundeak (III), erabakiak hartzeko prozedura (IV) eta azken xedapenak (V). Esan dugun moduan, Zuzenbideko Sailaren babespean egin zen, eta Eusko Ikaskuntzaren onarpena eta laguntza izan zuen. Nolanahi ere, hainbat lege-testurekin gertatzen den bezala, Joxerramon Bengoetxearen lan pertsonala izan zen. Pertsona hori funtsezkoa izan zen EI-SEVen eginkizun juridikoan mende honetako lehenbiziko hamarkadan, bai eta hurrengo urteetan ere. Proposamena testigantza hutsezko ekinga izanda ere, balio pedagogiko handikoa da –artikuluak EBko zuzenbidean hasteko gida bikaina dira–.Halaber, esan daiteke EI-SEVeko kideen zati handi baten sentimendu europazale eta demokratikoen adierazpena dela. Zalantzarik gabe, ohorea da kultura-elkarte batentzat testu hori bere egin izana.

9.2. Lurralde-autonomiako europar ereduak

EI-SEVek 2016ko apirilaren 20an antolatu zuen jardunaldian –lehen aipatu dugu–, botere politikoaren lurralde-banaketako europar ereduak konparatuta aztertu nahi izan zituzten, EBko erakundeekin dituzten harremanak barne hartuta. Hain zuzen ere, herrialde hauek aztertu ziren –gutxienez, txosten bat egin zen haiei buruz–: Eskozia, Belgika eta Suitzar Konfederakundea. Txostengileek gaiari emandako tratamendua askea izan zen, alderatze-parametrorik gabe, bakoitzak aztertutako herrialdearen autogobernuko bereizgarriak nabarmendu baitzituen. Jardunaldiaren izenburua kontuan hartu zuten; hau da, *Euskal autogobernuaren etorkizuna: ereduaren analisi konparatua eta dimentsio europarra*.

Interesatzen zaigun ikuspegiako elementu baliagarriak dituzten eredu europarrak bilatu nahian, Edinburgeko Unibertsitateko **Andrew Scotte**k Eskoziaren bilakaera politiko, ideologiko eta konstituzionala labur aztertu zuen. Herrialde zeltiko zaharrak bere subiranotasuna laga zion Ingalaterrako Koroari 1708ko Union Act legearen bidez. Eskoziarrak Britainiar Inperioaren etekinetan parte hartu zuten 300 urtez, eta Inperioa desagertzean, beren botereak berreskuratu eta zabaltzeko nahi izan zituzten. Independentziari buruzko erreferendum bat ere egin zuten 2015ean.

Flandrian ere, euskaldunek badute beren autogobernurako inspirazio-iturria, nazioarteko eskuduntza bereganatzeari dagokionez. Anberesko Unibertsitateko **David Crikemansek** horren berri eman zuen. Belgikako lurralde dinamiko horren erronkak gure kontinenteko zenbait komunitate ez-estataletan azken aldian autogobernuaren alde gertatu diren hiru boladetan kokatzen dira: 1980koa, 1990ekoa eta gaur egungoa. Belgika da garapen ekonomiko eta kulturala bilatuzetik nazioarteko mapan kokatzen saiatzera egindako urratsaren adibidea. Flandrian berezko jarduera diplomatikoa –edo estatu zentralaren jarduera diplomatikoaren osagarria– egiteko aukera emango duten tresnak sortzen jarduten da, bai eta kanpo-harremanen antolaketa-egitura bertikalizatzen ere, lurraldeek tresna guztiek izan dezaten saiatuta. Berezko barne-botereak (*in foro interno*) eta erakunde federatuaren eskumenak (*in foro externo*) bat eginarazten eta bateratzen ahalegintzen dira. Eskumen horietan oinarrituta, Flandriak tratatuak egiteko ahalmena izango luke, edo nazioarteko edo nazioz gaindiko erakundeetara ordezkariak

bidaltzekoa. Bestalde, Belgikako gobernuen arteko hierarkiak desagerrarazteko helburua dute, gobernu federatuak edo federalak izan. Crikemansek azaldu zuen norainokoa zen Belgikaren ordezkaritza erakunde europarretan: zuzeneko jarduera paradiplomatikoa egiteko aukera, ekonomia-, kultura-, turismo- eta nekazaritza-arloetan sare propioak izanda³³.

Federalismoari buruz hitz egitean, hor dago beti Suitzako adibidea. Friburgoko Unibertsitateko Federalismoko Institutuko **Nicolas Schmitte**k “batasuna aniztasunean” suitzar mitoa azaldu zuen, Alpeetako herrialdearen berezko eleaniztasunak sinbolizatzen duena. Mito horrek badu nolabaiteko funtsa, denborarekin lortua, non kantonamendu txikien ezinbesteko zentralizazioak ez baituen eragotzi zenbait berezitasuni eustea. *Unus pro omnibus, omnes pro uno* esamoldeak suitzar konstituzionalismoaren dimentsio mitikoa adierazten du, lege-aitorpena du 1848ko eta 1999ko konstituzioen III. artikuluan, eta zenbait erakundetan gauzatzen da; esaterako, Kontseilu Federalean eta kontsulta-araubidean, bai eta udalerriei, kantonamenduei eta Konfederakundeari aitortutako zerga-araubidean ere. Suitzako Konfederazio Zaharraren aztarnak ere badaude dimentsio demokratikoan –esparru federalean zein kantonalean–, bai eta esparru horietako erakundeek elkarren artean zein nazioartean akordioak egiteko duten ahalmenean ere. Kantonamenduek badute esparru nazionalako erabakietan parte hartzeko ahalmena edo kanpo-politikako gaietan kontsultatuak izatekoa³⁴.

Kanpo-errealitateak, hala nola Erresuma Batua, Alemania federala eta Belgika konfederala, Euskal Herrian zenbaterainoko aplikatu daitezkeen azaltzen saiatu zen **Asier Aranbarri**, aitorten konstituzionala eta europarra duten eskualdeen errealitatea abiapuntu hartuta³⁵. Bestalde, Europako ereduaren heterogeneotasun nabarmena dela eta, **Juan José Álvarezek** galdera hau planteatu zuen: ea nola hartuko lituzketen Europar Batasunean Euskal Herriko berezitasun instituzional propioak edo Katalunian sor daitezkeenak. Begi-bistakoa baita EBko eredu instituzionalak modu desberdinetan egituratzen direla. Oraintxe ikusi dugu: Suitzako subiranotasun partekatua, Alemaniako leialtasun multilateral federala, Flandriaren gero eta ahalmen handiagoa kanpo-politikaren eta EBko erakundeetako ordezkaritzaaren arloei dagokienez. Guk ogasun-elementu konfederalak ditugu Euskal Herriko bi autonomia-erkidegoetan.

Xabier Ezeizabarrenak noranzko beretik jotzen du. Subiranotasunaren kontzeptua berrirakurtzea proposatu du, azken hamarkadetan botere politikoaren erabilera aldatu baita, herritarren giza eskubideek botere horri barne-mugak jarri dizkiotelako. Gurean, Estatuaren subiranotasuna baldintzatuta geratuko litzateke alderikotasun-printzipioak edo subiranotasun partekatukoak aplikazio malgua eta zabala izango balu. Printzipio hori jasota dago Konstituzioaren 1. xedapen gehigarrian eta gure bi autonomia-erkidegoetan horrekin bat datozen xedapenetan. Aldebikotasuna lortzen saiatu beharko litzateke, leialtasun instituzionala eta betetze-bermeak ezarriko litzatekeen marko estatutario berri bategan. Xedapen gehigarria erabiltzea nabarmentzen du, eskumen berriak lortzeko eta babesteko, xedapen hori Estatuaren eta Europar Batasunaren aurrean baliaraziz. Europar Batasunari dagokionez, hortxe daude Alemanian, Belgikan eta Austrian egin diren erreformak edo interpretazioak, *länderren* eta eskualdeen parte-hartze aktiboa errazteko EBko organoen aurrean³⁶.

9.3. Estatu matritzetik emantzipatzen diren eskualde-nazioek Europar Batasunean izan behar duten lekua

Aipatzen ari garen jardunaldian, gai garrantzitsu hau ere jorratu zen: zer arazo sortuko litzatekeen eskualde-nazio bat Europar Batasuneko estatu kide batetik emantzipatuko balitz eta EBko kide izan nahiko balu. Arazo hori Euskal Herriko Unibertsitateko zuzenbidearen filosofo **Joxerramon Bengoetxeak** aztertu zuen. Hain zuzen ere, Eskoziaren kasua aztertu zuen, Ipar Atlantikoko herrialde horretan 2014ko irailean erreferenduma egin ondoren –ez independizatzearen aldeko emaitza ateratu zen erreferendumean–. Gogoetarako, hipotesi hau planteatu zuen Bengoetxeak: zer gertatuko litzateke beste erreferendum bat egin eta independentziaren aldeko emaitza aterako balitz. Lehenbiziko erreferenduma egin zenean, Erresuma Batuak oraindik egin gabe zuen EBko kide izaten jarraitzeari buruzko erreferenduma, eta aieruak egiten ziren, ea zer ondorio positibo edo negatibo izan zezaketen Eskoziarentzat erreferendumean Brexitaren aldeko emaitza edo Erresuma Batua EBn jarraitzearen aldeko emaitza aterako balitz.

Joxerramon Bengoetxearen Neil McCormick irakasleak hausnartu du Eskoziak Europar Batasunean izan zezakeen

parte-hartzeari buruz, prozedura demokratiko eta adostu bati jarraituz estatutatzat eratuko balitz. Hain zuzen ere, EBko estatuek osatzen dituzten erakundeetatik irteten beharko lukeen, gainerako herrialdeen kanporatze-egintza baten bidez, edo, aitzitik, EBren barruan jarraituko lukeen automatikoki, beste kide bat balitz bezala. McCormickek bigarren aukera defendatzen du, “barne-zabalkundeko” kasutzat hartzen baitu, Europako lurraldea edo biztanleria handitzen ez duena.

McCormickek barne-zabalkuntza hori zabalkuntza “arruntetik” bereizten du; hau da, Europar Batasuneko kide ez ziren herrialdeak sartzeko zabalkundetik. Azken kasu horretan, izangaiek eskatzen zaizkien baldintzak bete ondoren gertatzen da integrazioa –estatu kideek baldintza horiek jada betetzen dituzte–. Integrazio-bide hori egin dute Europako bederatzi estatuk 1973tik 1995era bitartean. Orain arte, zabalkunde arrunta da ezagutzen den integrazio-prozedura bakarra; beraz, arazo korapilatsuak sortzen dira eskualdeen integrazio berritzailea planteatzen denean, hala nola Eskoziarena eta, agian geroago, beste eskualde-nazio batzuenak. Lurralde horiek, zeharka, Europar Batasunean daude jada.

Mendebaldeko Europako eskualde-nazio horiek formaren aldetik soilik izango lirateke kide berriak, ez baita lurraldea edo biztanleria handitzen, eta ez dute beren antolamendu juridikoa aldatu beharrik, EBko antolamendura egokitzeko. EBren barruan zeuden jada; beraz, ez luke zentzurik izango lurralde horiei irtenaraztea, gero berriz sartzeko. Europar Batasuneko erakundeetan zer ordezkaritza izango luketen zehaztea baino ez litzateke faltako. Modu horretan jokatzeko Europar Batasuneko erakunde guztien printzipio demokratikoaren eskakizun bat betetzea izango litzateke, erakunde komunak, estatuetakoak edo eskualdeetakoak izan. Emantzipazio-prozesua adostua izan bada, Europar Batasuna eta beste herrialde kideek emaitza onartu behar dute, eta aipatutako ordezkaritza-xehetasunak negoziatzeari ekin beharko liokete.

“Barne-zabalkundearen” kasuan, Bengoetxeak nabarmentzen du garrantzitsua izan daitekeela, printzipio demokratikoarekin batera, interdependentziaren printzipioa. Hau da, Europar Batasuneko kideak elkarrekiko independenteak direla, baina, aldi berean, mendekoak ere. Horixe da, hain zuzen, Europa instituzional berriaren izateko arrazoia. Interdependentziaren,

demokraziaren, herri-borondatearen eta eskubideen berezko funtzionalismoaz ari gara. Interdependentziak herrien borondate demokratikoa kontuan izan behar du. Gizarte bakoitzaren barruko eta herrien arteko bizikidetza sustatzeko sortzen den sarea konfiantzan oinarrituta dagoelako. Kide batek berak ere ezin du bere posizioa neurritz kanpo baliatu. Eta errespetuan ere oinarritzen da, errespetuz onartzen baita Erresuma Batuen irteera, erreferendum bidez hala erabakitzen badu, bai eta Eskoziaren irteera ere, hala gertatuz gero.

Bengoetxeak kontuan hartzen du emantzipatzeko erabakia modu demokratikoan eta estatu matrizearekin adostutako prozedura bat erabiliz hartzearen garrantzia. Funtsezko alderdi bat izango litzateke baldintza hori, Europar Batasuneko kideek, leialtasun federalarekin bat etorritz, emaitza onartzeko. Europa ez da merkatu bat soilik, botere moraleko esparru bat ere bada, demokratikoki gauzatutako prozedurak eta lortutako emaitzak errespetatzen dituen. Leialtasun federalaren kontzeptu horrek Alemaniako doktrina konstituzionalean du jatorria, nahiz eta Europako Batzordeko Presidentetzak horri buruzko adierazpen kontraesankorrak egin dituen.

Estatu matrizeetik bereizten den entitateak EBko printzipio konstituzionalak betetzen dituela abiapuntu hartuta, EBn izan dezakeen parte-hartzeari buruzko hausnarketa egin daiteke, EB eratzeke tratatuetan ez baita gai hori xedatzen. Hori dela eta, gerta litekeenari buruzko zenbait hipotesi adierazten dira. Gutxienez lau: lehena, Europar Batasunaren barruan geratzea automatikoki, eta entitate estatal berriak EBko gobernu-organotan izango lukeen ordezkaritza buruzko gaiak soilik eztabaidatzea; bigarrena, entitate estatal berriaren aldi baterako irteera fiktizioa egitea, ordezkaritza eta beste alderdi batzuei buruzko xehetasunak adostu bitartean; hirugarrena, EBtik benetan irtetea eta, gero, berriz sartzeko eskatzea (prozedura konplikatu da); eta azkenik, EBtik irtetea, berriz sartu gabe, sezesioaren zigor gisa (EBren demokrazia-, leialtasun- eta interdependentzia-printzipioen guztiz aurkakoa da). Baina, esan dugunez, tratatuetan ez dago ezer jasota horri buruz.

EBko antolamenduan ikusten den hutsunea dela eta, Bengoetxeak gogorarazten du hutsune hori osatzeko EBko antolamenduko printzipio orokorren analogia, interpretazioa eta erabilera balia daitezkeela, teoriarik behintzat. Analogiaren bidez zer egin daitekeen ikusteko, Tratatu 48., 49. eta 50.

artikuluetara jotzen du. Hiru artikuluko horiek eragozpen bat dute: Europar Batasunetik kanpoko estatuei buruzko xedapenak jasotzen dituztela, eta aztertzen ari garen hipotesian begi-bistakoa da estatu eskatzailea ez dela EBtik irteten eta barruan egoteko baldintza guztiak betetzen dituela. Bestalde, irtetean, beren eskubideak kentzen zaizkie europar herritarrei eta jada merkatu bateratuan dauden enpresei, herritar eta enpresa horien gogoen kontra, gainera. Tratatuaren esparruari dagokionez, irtetebide bakarra tratatuak aldatzea izango litzateke, EBn parte hartzeari buruzko kasu espezifiko hori jasotzeko.

EBko zuzenbidean analogia oinarritzeko araugintza-elementurik ez dagoenez, nazioarteko zuzenbide publikora eta EBko zuzenbideko printzipio orokorretara jo behar da. Esate baterako, eraginen jarraitutasun-printzipiora, estatu berri bat sortzeak dakarren eragina minimizatzeko. Edo zuzenbide horrek estatutuei eta tratatuei buruz dioenera –baliabide hori ez da oso emankorra, ez baitago aurrekaririk EBn–. Bengoetxearen ustez, gurerako gutxi balio du Aljerian, Groenlandian, Sarren, Ekialdeko Alemanian edo Txekoslovakian gertatutakoa, kasu horietan ez baita eskualde-nazio bat EBko estatu kide batetik segregatu. Eskualde-nazio bat EBn txertatzeko oinarri gutxi-asko segurua bilatu nahian, egileak europar tratatuetan jasotako printzipio orokorren birtualitateak aztertzen ditu. Edo beste plano batean arakatzea proposatzen du, EBren funtsean hain zuzen, bere helburuan, hura oinarritzen duen proiektu-motan, sortzeko arrazoian; hau da, filosofia politikora jo behar da.

Bengoetxearen ustez, emantzipatutako eskualde-nazioen integrazioa EBren izateko funtsean oinarritzeko ildoak kaltetuta geratu zen, Kontseilu Europarrak 2016ko martxoan hartutako erabaki murriztailearen ondorioz. Baina hori estatutetako gobernuburuen erabakia izan zen gehienbat, eta estatu bakoitzarentzat izango litzateke loteslea, ez EBrentzat.

Argudio juridikoekin batera, EBren azken helburuak lortzeko oinarri pragmatikoa dago. Errealitate praktikoen eta politikoen aurrean gaude. Garrantzia eman beharko litzaietke eskualde-nazio bat estatu matrizeetik bereiztera eta EBn egituratutako erakunde estatalak eratzerako bultzatzen duten arrazoiei. EBren funtsezko helburuari eragiten ez dion nahia baita. Haztea eta hedatzea globalizazioari, krisi ekonomiko eta finantzarioari, edo klima-aldaketari aurre egin nahi dion Europaren berezko

helburu bat da. Gauzak horrela badira, ez du zentzurik baldintza horiek guztiak bete, eta EBren kide izan nahi dutenak EBren esparrutik kanpo uztea³⁷.

10. Euskara eta Zuzenbidea EI-SEVen

Ezin da esan bigarren etapako EI-SEV nabarmendu denik euskarazko ekoizpenengatik. Baina ez zaio meriturik falta Euskal Herriko kultura-eginkizuneko funtsezko eremu horretan. Alderdi horri dagokionez, bi esparru desberdin aipatu behar dira: hizkuntza-araubideari buruzko ikerketa, eta aldizkari juridiko bat euskaraz argitaratzea.

10.1. Euskal Autonomia Erkidegoko eta Nafarroako hizkuntza-araubidea aztertzeke eta ezagutzera emateko interesa

1998an, Eusko Ikaskuntzak *15 años de la Ley del Euskera en la educación, la administración y medios de comunicación* (hau da, Euskararen Legeak 15 urte hezkuntzan, administrazioan eta hedabideetan) izeneko monografia argitaratu zuen. Legearen lorpen eta hutsen balantzeari buruzko dosierra zen, legea hamarkada eta erdi baino gehiago indarrean egon eta gero. Monografikoan, lehenik eta behin, Pedro Miguel Etxenikek, artean Eusko Jaurlaritzako hezkuntza-sailburua, lege-proiektuaz Gasteizko Legebiltzarrean egindako defentsa jaso zen. Baina, monografian bazeuden aipatutako arau horretan oinarritu ziren hizkuntza-politikei buruzko hausnarketa kritikoak ere. EAEko administrazio publikoan zer eragin izan zuen jakin behar zen, hori nabarmendu baitzen bi hizkuntzen erabilera udal-esparruan zonakatu behar zela adierazten zuen plangintza batean (I. Agirreazkuenaga eta J. Erkoreka). Halaber, “emaitza ikusgarrienak lortutako arloa” ere aztertu zen; hau da, unibertsitatetik kanpoko irakaskuntza elebidunaren bilakaera, elebitasunari buruzko 138/83 Dekretuan xedatutako ereduetatik abiatuta (Mikel Zalbide). Azkenik, legeak idatzizko prentsan, irratian, telebistan eta Interneten izandako aplikazioaren balantzea egin zen (J. Díaz Noci)³⁸.

Hamar urte geroago, EI-SEVek bi monografia argitaratu zituen ingelesez, euskararen lege-araubideari buruz. Lehenbizikoa I. Lasagabasterrek egin zuen, Frantziako eta Espainiako administrazio-egiturak eta herrialde horietako konstituzioetan

xedatutakoa kontuan hartuta. Nafarroako Hobekuntzan euskararen ofizialtasun-erregimen murriztailean jasotako hizkuntza-zonakatzearen ondorio negatiboak adierazi zituen. Ondorio horiek areagotu egiten dira, gainera, hizkuntza-politika mugatzailea nahita egiten delako. Iparraldean, lege-esparrua dela eta, ofizialtasuna ezinezkoa da³⁹.

Aipatutako bigarren lanean, G. Totoricagüena eta I. Urrutia izan ziren zuzendari, eta bederatzi adituk euskararen lege-egoera eta benetako egoera aztertu eta diagnostikatu zuten, euskal lurraldean eta kanpoan. Artikuluetan, euskarak bizirautea eragozten edo laguntzen duten gaur egungo lege-auziak, legeak, gobernu-politikak eta programak zehazten dira, Euskal Herrikoak eta diasporakoak. Konparazio-elementu bat bilatu nahian, Kanadako hizkuntza-koexistentziako ereduaren deskribapen zabala dago⁴⁰.

10.2. Eleria, Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria

Euskararen eta zuzenbidearen esparruan, EI-SEVen ekimen original eta goraipagarri baten aipamen berezia egin behar da, nahiz eta ekimen horrek jarraipenik izan ez duen. Eleria, Euskal Herriko Legelariaren Aldizkariaren jatorria lurraldeko hizkuntzan hezitako belaunaldi berri bat unibertsitate-lanbidean hastearekin lotuta dago. Hau zen aldizkaria sortzeko helburu nagusia: “Euskaraz egiten den zuzenbidearen argitaratze-bidea izatea eta euskara juridikoaren normalizaziorako tresna baliagarria izatea, hala unibertsitatearen alorrean nola praktikaren eremuan”⁴¹.

Zuzenbidean doktore eta administrazio autonomikoan aditu Josu Erkoreka izan zen aldizkariaren zuzendaria. Lehenbizikoa hogeitazentzietan, Zuzenbide Zibileko irakasle titular Itziar Alkorta Idiakez arduratu zen idazkaritza akademikoaz, eta funtsezko eginkizuna izan zuen aldizkaria martxan jartzeko eta hari eusteko lanean.

Eleria aldizkariak 24 zenbaki argitaratu zituen 1996tik 2013ra bitartean. Zazpi urtetan, bi zenbaki argitaratu zituzten, eta horrek erakusten du seihileko aldizkaria egin nahi zutela. Urte batean soilik, 2002an, ez zen Eleria argitaratu. Azken zenbakien edukia ikusita, aldizkaria argitaratzen utzi zioten, originalak elkartera heltzen hasi zirela zirudienean.

Ezinezkoa izango litzateke, labur bada ere, aldizkariaren bizitzako hamazazpi urteetan argitaratutako ehunka artikuluen berri ematea. Horregatik, aldizkariaren hiru esparru orokorrak nabarmenduko ditugu: lehenik eta behin, zuzenbiderako eta zientzia juridikorako ekarpen aipagarri batzuk; gero, hizkuntzaren alorreko antolamenduari buruzko ikerketak; eta azkenik, lanbidean nabarmendutako pertsonen egindako elkarrizketak, bai akademikoei bai zuzenbidearen aplikatzaileei.

Aurretik, bi ohar egin behar ditugu. Batetik, aipatu dugun bezala, ez dugu alor eta gai guztietan egindako ekarpenen zerrendatze eta deskribapen xehaturik egingo, helburu hori betetzea ezinezkoa izango baitzen. Bestetik, ez ditugu artikuluen bibliografia-erreferentzia osoak emango. Oharretan, aipatutako gaia argitaratu zen aldizkariaren zerbakiak adieraziko da.

1.- Zertxobait errepikakorra da lehenago emandako informazioarekiko, baina ez genduke aldizkaria dagokion neurrian baloratuko landutako zuzenbide-arloen berri eman gabe, labur bada ere.

Zuzenbide publikoan Europarekin lotutako gaiak –hirigintzarekin batera—⁴² jorratu ziren gehien: Europako Konstituzioa, Eskubideen Adierazpena eta, batez ere, eskualdea, Euskal Herrian interes handiena pizten duen erakundea, EBn ordezkartza eta parte-hartzea izateko elementua izan daitekeen aldetik⁴³. Adibide gisa. *Eleria* aldizkariak zerbaki bat osorik argitaratu zuen eskualdeari buruz. Hogei lan baino gehiago zituen zerbaki horrek, eta eskualdearen alderdi historikoak, etikoak eta politikoak aztertu ziren, Europar Batasunarekin eta politikarekin lotuta⁴⁴. Halaber, eskubide historikoen gaia landu zen, kontinenteko erakundeekiko harremanei zegokienez⁴⁵.

Lan-zuzenbidearekin eta gizarte-segurantzarekin lotutako ekoizpena txikia izan zen, bai eta zuzenbide fiskalarekin lotutakoa ere. Azken horretan, hain zuzen, harmonizazioarekin lotutako alderdiak baino ez ziren aztertu⁴⁶.

Zuzenbide zibilari dagokionez, honako gai hauei buruzko testuak daude: egile-eskubideak eta jabetza intelektuala; landa-errentamenduak; genetika eta giza ugalketarako lege-murrizketak; bai eta Nafarroako erlijio-zentroen jabetza ere⁴⁷. **Zuzenbide zibil foralari** buruzko ekoizpena urria da,

oinordetza itunduei eta oinordeko izateko ahalak eskuordetzeari buruzko lan pare bat baino ez⁴⁸. Gauza bera esan daiteke **merkataritza-zuzenbideari** dagokionez. Artikulu gutxi batzuk daude garraio-kontratuari, autoentradari, arbitrajeari eta partaidetza duten enpresei buruz⁴⁹.

Zuzenbide penalean espezializatutako kolaboratzaileen pisua hautematen da. **Penalistikako testu kanonikoak** aurkeztu zituzten eta zenbait egileren lanen (Luigi Ferrajoli, Günter Jakobs, Winfried Hassemer, David Garland eta Bernd Schünemann) **errezentsio bibliografikoak** egin zituzten⁵⁰.

Zerbaki berezi bat argitaratu zen **justiziari** eta **autogobernuari** buruzko artikuluekin. Oñatin egindako jardunaldi batzuetako testuak bildu ziren zerbaki horretan. Zenbait gairi buruzko txostenak ziren, ikuspegi historikoak, soziologikoak, juridikoak eta konparatuak baliatuz landuak. Atzerriko adituek idatzitako lanak ere bazeuden⁵¹.

2.- Ikusi dugu aldizkaria, batez ere, euskararen garapenarekin konprometitutako legelari euskaldunen belaunaldi berri batek bultzatuta sortu zela. Lehenik eta behin, Trantsizioaren lehen urteetan ezarritako **hizkuntza-araubidea** nolakoa zen jakin behar zen. Hamabost urte igarota zeuden jada Euskal Autonomia Erkidegoan Euskararen Legea (10/1982 Legea) onartu zenetik. Gaztelaniaz argitaratutako monografiaren berri jakinda, *Eleria*ko zerbaki berezi honetan zenbait espezialistaren lanak plazaratu ziren, ebaluatzeko nolakoa izan zen legearen aplikazioa ofizialtasunak hartutako hiru esparruetan: irakaskuntza, administrazioa eta komunikabideak. Halaber, etorkizunari buruzko gogoeta egin zen⁵². Bestalde, aldizkariak Udalerri Euskaldunen Mankomunitatea (UEMA) erakundearen sorrera eta funtzionamendua aztertu zituen. Erakundea, bestea beste, udalerri euskaldunetan hizkuntzaren erabilera sustatzeko eta sendotzeko sortu zen⁵³. Adierazitako tratamendu-eredua kontuan hartuta, Foru Erkidegoko Legebiltzarrak onartutako Euskararen Legeak (18/1986 Foru Legea) Nafarroan zuen aplikazioaren azterketa xehatua egin zen. Azkenik, Iparraldeko hizkuntza-araubideari eta lurralde horretako udalerrietan euskarak duen egoerari buruzko lan bat zegoen⁵⁴.

Euskararekiko eta euskararen erabilera akademikoarekiko konpromisoa ez zen amaitu lege-araubidearen azterketarekin. Lehenago aipatu dugu *Eleria* aldizkariaren sorrerako

helburuetako bat **euskara juridikoa aztertzea eta sortzea** zela⁵⁵. Aldizkariaren erredakzioak bere gain hartutako atazetarako, irizpide tekniko zehatzak behar ziren⁵⁶. Zenbait lanbidetan, hala nola magistratutzan, hizkuntza-eskakizunak eskatzeak gizartean sortzen duen eztabaidaren berri eman zen⁵⁷, bai eta administrazioan euskara erabiltzeko lege-baldintzen berri ere⁵⁸.

Euskararen teknolekto juridikoa garatzeak **zientzia juridikoko** zenbait **lan klasiko** hautatu, itzuli eta aurkezteko beharra eragin zuen. Ez zen gertaerara Zuzenbidearen Filosofiako edo beste diziplina batzuetako teorialari nagusien lan guztiak euskarara itzultzea, baina posible zen testu-bilduma esanguratsu bat aukeratzea, egile horien berri zuzenean jakin nahi zuten ikasleen edo ikertzaileen eskura jartzeko. *Eleria* aldizkariaren zuzendaritzak itzulpen-lanen programa txiki bat diseinatu zuen, eta itzulpen horiek zenbait zenbakitan argitaratu ziren, amaieran zenbaki berezi batean biltzeko

asmoz. Testuekin batera, adituen iruzkinak argitaratu ziren. Agian, desiragarria izango litzateke aipatutako zenbakiaren berrargitalpen berezia egitea, klasikoekin loturarik ez duten beste elementu batzuk kenduta. Honako egile hauen testuez ari gara: Friedrich von Savigny, Rudolf Ihering, Karl L. Llewellyn, H.L.A. Hart, Hans Kelsen, Lawrence Friedman, Ronald Dworkin, Neil MacCormick⁵⁹.

3.- Aipatu beharreko beste atal bat ere izan zuen aldizkariak, gaur egun informazio-baliorik galdu ez duena. **Elkarriketen atala** izan zen. Lehen zenbakitik jarri zen martxan. Elkarriketa horiek benetan erabilgarriak dira, XX. mendearen amaierako eta XXI. mendearen hasierako arlo judizialaren eta akademikoaren interesen eta kezken berri izateko. Dozena erdi bat magistratu eta justizia-administratzaile⁶⁰ eta beste horrenbeste unibertsitate-irakasleri egin zitzairen elkarriketa⁶¹. Baita jardun akademikoan aritzen zen politikariren bati ere⁶².

Oharrak

1. <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/azpilcueta-cuadernos-de-derecho/bi-710/> (2018/06)
2. *Azpilcueta. Cuadernos de Derecho* aldizkariko 1. zenbakian (1984), José Luis Orellak, Ricardo Gómez Riverok eta Luis Miguel Díez de Salazarrek parte hartu zuten, arlo horri buruzko zenbait lan eginez.
3. *Azpilcueta. Cuadernos de Derecho*, 6. zenbakia (1988). Nafarroa Goieneko Gorteak Fernando Arvizuk aztertu zituen, eta Nafarroa Beherekoak, berriz, Manex Goyhenetxek. Zenbaki horretan ere txosten bana argitaratu zuten José Luis Orellak eta Ricardo Gómez Riverok. Nafarroako Legebiltzar berriaz Martín Razquín arduratu zen. Komunikazioek informazio ugari eta askotarikoaren berri ematen dute, eta erakunde historikoetako alderdi zehatz batzuei buruzkoak dira ia erabat.
4. Agirreazkuenaga Zigorrage, Joseba. “Exploring Resilience Patterns amongst National Minorities: From the Historical Representative Assemblies (1812-1877) to the Basque Parliament (1980)”, in *The Making of Parliaments: 19th and 20th Century, Europe and America*. (RIEV. Cuadernos, 6). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2010.
5. *Les origines du constitutionnalisme et la Constitution de Bayonne du 7 juillet 1808*. (RIEV. Cuadernos, 4). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2009.
6. *Azpilcueta. Cuadernos de Derecho*, 4. zenbakia, 1987. Sorrera Idoia Estorénések aztertu zuen; praxis autonomikoa, J.M. Castellsek; botere betearazlea, Enrique Lucasek; botere judiziala, Antonio M. Lorcak; eta zuzenbide pribatuaren tratamendua, Francisco Salinasek.
7. Gernikako Estatutoaren 20. Urteurrena=20º Aniversario del Estatuto de Gernika. (Euskonews&Mediaren monografiak). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2000. Euskonews&Mediaren argitaraldi berezia, 51 (1999).
8. Eusko Ikaskuntzak aktak berrargitaratu zituen. Sarean: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/asamblea-de-administracion-municipal-vasca-san-sebastian-1919-recopilacion-de-trabajos/ar-1090/> (2018/06)
9. *Azpilcueta. Cuadernos de Derecho*, 10. zenbakia (1995), udalerriri buruzkoa.
10. *Azpilcueta. Cuadernos de Derecho*, 11. zenbakia (1998). Arlo hori arautzen duen konstituzio-esparrua konstituzio-zuzenbideko Francesc de Carrera katedradun katalanak aztertu zuen.
11. *Estado Autnómico y Hecho Diferencial de Vasconia*. (Lankidetzan, 15). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2000.
12. Jáuregui, Gurutz; Castells, José Manuel; Iriondo, Xabier. *La institucionalización jurídica y política de Vasconia*. (Lankidetzan, 4.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997.
13. *Naciones y Estados en el siglo XXI: Democracia y Derecho a Decidir*. (RIEV. Cuadernos, 11). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2015.
14. *Concierto y Convenio Económico: Jornadas de Estudio*. (Azpilcueta. Cuadernos de Derecho, 18). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2002, 400 or.

15. Adrián Celayak Bizkaiko zuzenbideari buruzko ikerketan egoera aztertu zuen 1979an, “El Derecho vasco, hoy” izeneko lanean: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/asamblea/00990106.pdf> (2018/06)

Aldi berean eta helburu bera betetzeko, Francisco Salinas Quijadak beste testu bat prestatu zuen, “Estado de los estudios y trabajos jurídico-forales navarros” izeneko: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/asamblea/01070115.pdf> (2018/06)

16. Egia da legegintza-prozesuaren hasieran UPV/EHUko Zuzenbide Zibileko departamentuan izan zirela Euskal Autonomia Erkidegoko zuzenbide pribatua zatikatuta zegoela eta zuzenbide-arlo hori ikuspegi orokor batetik landu behar zela aldarrikatu zutenak.

17. *Azpilcueta. Cuadernos de Derecho*, 8. zenbakia (1993). Zenbaki hori Álvaro Navajasen omenez argitaratu zen. Lurralde bakoitzeko zuzenbidearen deskribapena Lafourcadek, Celayak eta Salinasek egin zuten. Interesgarria da Jacques Poumarèdek Iparraldeko zuzenbide zibilari buruz egindako ekarpena: bere maisu Ourliacén tesiari eusten dio; hau da, kultura juridiko komuna zegoela Pirinioetako bi aldeetan.

18. *Azpilcueta. Cuadernos de Derecho*, 12. zenbakia (1998). Adrián Celayak Gipuzkoak lege zibil berrian zuen tratamendua aztertu zuen, eta zenbaki hau argitaratu zen urte berean Legebiltzarrean gauzatu ziren proposamenak egin zituen.

19. El-SEVek auzotartasunarekin lotutako lan pare bat monografia batean argitaratzen lagundu zuen. Lan horiek 1933an inprimatuak ziren: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/riev/23/23546564.pdf> (2018/06)

Halaber, Euskal Herriko hileta-erritu batzuen esanahi juridikoari buruzko beste lan bat irakurtzeko aukera eman du. 1925ean argitaratutako lana zen hori: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/riev/16/16094118.pdf> (2018/06)

20. *Azpilcueta. Cuadernos de Derecho*, 13. zenbakia (1998). Jardunaldiaren izenburuan Euskal Herriko ohiturazko zuzenbidearen praktika ageri zen. Arabaz, Manuel M. Uriarte arduratu zen; Francisco Salinasek Nafarroako ohitura aztertu zuen; eta Iparralde, jardunaldiaren atal garrantzitsuen, Maïté Lafourcadek, Jean Etcheverry-Ainchartek, Bernard Gouffrantek eta Michel Richerrek aztertu zuten.

21. Hori da, adibidez, José María Gorostizak egindako lan baten kasua: euskal zuzenbide zibilaren garapenean, zer-nolako indarraldia eta balioa ditu gaur egun tronkaltasunak testamentua egiteko muga-tzat (*Azpilcueta. Cuadernos de Derecho*, 21. zenbakia, 2010).

22. Celaya Ibarra, Adrián. “El Derecho vasco en el ámbito del Derecho europeo”, in *Eusko Ikaskuntzaren XI. Kongresua: Kultur antolabide berriak: Euskal Herria eta Europa*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1991, 153.-161. or.

23. Urzainqui Mina, Tomás. “El Derecho navarro en la encrucijada europea”. *Ibidem*, 415.-441. or.

24. Salinas Quijada, Francisco. “El Derecho navarro y la nueva Europa”. *Ibidem*, 359.-372. or. Egile berak “Estudio comparativo del

Derecho ayalés y navarro” izeneko txosten interesgarria aurkeztu zuen *La Formación de Álava* kongresuan (1982ko urriaren 2a). Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 1983, 447.-466. or.

25. Eusko Ikaskuntzaren XV. Kongresua, 2001. Euskal zientzia eta kultura, eta sare telematikoak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2002.

26. Monreal Zia, Gregorio. “El presente vasco condicionado por el pasado”. *Ibidem*, 337.-352. or.

27. Bengoetxea, Joxerramon. “Europa-Euskalerrria: un mosaico policéntrico”. *Ibidem*, 419.-432. or.

28. Álvarez Rubio, Juan José [edit. lit.]. *Euskal autogobernuaren etorkizuna: ereduaren azterketa alderatua eta dimentsio europarra*. (RIEV. Cuadernos, 12). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2016.

29. Álvarez Rubio, Juan José. “The future of Basque Self-governement: A Constructive Reflection”, in *Ibidem*, 125.-160. or.

30. Azpilcueta. *Cuadernos de Derecho*, 16. zenbakia (2001). “Estudios sobre regionalismo en Europa” da koaderno horren izenburu orokorra. Bi eranskinetan, Europako Eskualdetasunaren Adierazpena eta Europako Kontseiluko Tokiko eta Eskualdeko Botereen Kongresuaren dokumentuak bildu ziren.

31. Azpilcueta. *Cuadernos de Derecho*, 17. zenbakia (2001). Jardunaldien aurkezpena Maite Zelaia egin zuen, eta gai horri buruzko ikuspegi ofiziala, berriz, José María Muñozak, eskualdetasunari buruzko aurreko jardunaldietan bezala.

32. Aipatutako izenburuaz, dokumentu hori hemen kontsultatu daiteke: http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/eukons/konstituzioa_es.pdf (2018/06)

33. Crikemans, David. “Flanders/Belgium: identity and national coexistence, and the representation of the interests of the Belgian federation vis-a-vis of the European institutions”, in *Euskal autogobernuaren etorkizuna: ereduaren azterketa alderatua eta dimentsio europarra*, op. cit., 43.-59. or.

34. Schmitt, Nicolas. “In the country of William Tell, the myth becomes reality: some reflections about cantons’ sovereignty”, in *Ibidem*, 60.-80. or.

35. “Erregio errealtateen papera Europan”, in *Ibidem*, 83.-100. or.

36. Ezeizabarrena Sáenz, Xabier. *Basque Historical Rights within the European Union. A Path towards Co-Sovereignty*. (RIEV. Cuadernos, 12). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2008. Urte berean, *Foreword: Europe and Co-sovereignty* (Donostia: Eusko Ikaskuntza) lanaren sarrera idatzi zuen. Lan monografikoa zen eta Europar Batasuneko estatuz azpitiko erakundeei eta baterako subiranotasunari buruzko ekarpenak biltzen ditu.

37. Bengoetxea, Joxerramon. “Nazio-erregio izatetik Estatukide izatera, barneko zabalkuntza Europar Batasunean”, in *Euskal autogobernuaren etorkizuna: ereduaren azterketa alderatua eta dimentsio europarra*, op. cit., 104.-123. or.

38. 15 años de la Ley del Euskera en la Educación, Administración y Medios de Comunicación. RIEV 43, 2, (1998), pp. 319-459. (Aparteko argitalpena) Donostia: Eusko Ikaskuntza.

39. Lasagabaster, Iñaki. “The Legal Status of Euskara in the French and Spanish Constitutional Systems”, in Totoricagüena, Gloria; Urrutia, Iñigo (ed.). *The Legal Status of the Basque Language Today: One Language, Three Administrations, Seven Different Geographies and a Diaspora*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2008, 115.-133. or.

40. *Ibidem*.

41. Eleria. *Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria*, 0, 1996.

42. Eleria, 2, 4, 19.

43. Eleria, 6, 12, 13, 19.

44. Eleria, 21.

45. Eleria, 13.

46. Eleria, 1, 20, 22.

47. Eleria, 7, 10, 13, 19, 24.

48. Eleria, 16 eta 17.

49. Eleria, 9, 18, 19.

50. Eleria, 17, 20, 22, 23, 24.

51. Eleria, 7. Jardunaldiak Oñatiko Lege Soziologiako Nazioarteko Erakundearien laguntzaz egin ziren. Besteak beste, honako hauek aritu ziren: Jon Arrieta, Benjamín González Alonso, Rafael Jiménez Asensio, Michele Taruffo eta Jacques Commaille.

52. Eleria, 5.

53. Eleria, 6.

54. Eleria, 3 (legediari dagokionez) eta 17 (udalerrien araberako erabilerari dagokionez).

55. Eleria, 0.

56. Eleria, 1.

57. Eleria, 1.

58. Eleria, 4.

59. Testuak Eleria aldizkariko 3, 4, 7, 9, 10. eta 12. zenbakietan argitaratu ziren. 15. zenbakiko (bilduma) aurkezpenak Joxerramon Bengoetxeak (zazpi) eta José Ignacio Lacastak (bat) egin zituzten.

60. Honako hauei egindako elkarriketak nabarmendu behar dira: Emilio Olabarria, une horretan Botere Judizialaren Kontseiluko kide zena (1. zenbakia), Joaquín Bayo (2), Manuel Zorrilla (3), Garbiñe Biurrun (4), Alfonso Aya (6), Adrián Celaya –irakasle eta publizista ere bazen– (12) eta Juan Luis Ibarra (18). Halaber, hor sartu behar dira Andrés Urrutia notarioari (13) eta Lehiaren Defentsarako Euskal Auzitegiko presidente Javier Berásteguiari egindako elkarriketak.

61. Gregorio Monreal (Eleria, 7.), Alberto Atxabal (8), Maite Lafourcade (14), Joxerramon Bengoetxea (20) eta Juan Churruca (22). Halaber, Pierre Guibentif soziologo juristari egindako elkarriketa gehitu behar da (6).

62. Xabier Arzalluz (Eleria, 23.).

Teia

**Arteak
eta Letrak**

Hasierako urteak

XX. mendearen lehen urteetan, arte-sorkuntzarako eta artearen sustapenerako ekimen aitzindariak sortu ziren euskal lurretan, baita ondarea aztertu eta babesteko ekimenak ere. Euskal Artisten Elkarte sortu zen 1911n, “arte ederren garapena sustatzeko”. Estatuko eta nazioarteko erakusketetan parte hartzeko bitartekoak ematen zizkien elkarteak artistei. Aurreko mendetik, lanean aritu ziren Monumentuen batzorde probintzialak (beraien lana azterketa eta informazioko buletinetan biltzen zen: Nafarroakoa, 1895az gerotik, eta Bizkaikoa, 1909az gerotik), eta, 1915ean, *Catálogo Monumental de España* katalogoaren lehen liburukia gehitu zitzaion lan horri. Arabari buruzkoa zen lehen liburuki hori, lehen probintzia delako gaztelaniazko ordena alfabetikoan. Hamarkada horretan bertan ekin zitzaion *Geografía General del País Vasco Navarro* lanari. Sei liburukiko lana zen, eta penintsulako euskal arte-ondarea sistematizatzeko ekimena izan zen, aurretiaz inoiz ere egin gabekoa.

Ekimen horien egileetako batzuek Eusko Ikaskuntzen lehen Kongresuan parte hartu zuten 1918an, eta, hilabete batzuk geroago, Eusko Ikaskuntza erakundearen eraketa bultzatu zuten. Ikastaro askotarikoak eman ziren Oñatin, hala nola artearen historiari, pintura eta eskulturari, arkeologiari, arkitekturari eta

hirigintzari buruzkoak. Ekimen horietan egin ziren debateetan, gai ugari eztabaidatu ziren, hala nola artelanen katalogazioa, horien kontserbazioa eta zaharberritzea, eta eraikuntza-lanetan eta arte aplikatuetan (orduan *Bellas industrias* esaten zitzaien) euskal estiloa sustatzeko beharrezana. Kongresuak Oñatiko unibertsitate errenazentistaren klaustroan iraun zuen denboran, euskal artearen bostehun koadro, eskultura, altzari eta beste-lako elementu erakutsi ziren.

Angel Apraiz irakasle arabarra izan zen Kongresuaren sustatzaile nagusia, artearen teoriako eta literaturako katedradun izandakoa Salamancako Unibertsitatean eta, gerora, Bartzelonakoan. Eusko Ikaskuntza sortu zenean, erakundearen idazkari orokorra eta Arte saileko kidea izan zen. Kargu horietan, kongresu-ponentzietan egin ziren proposamenak gauzatzen ahalegindu zen: euskal artisten errepertorio bat osatzea; arte plastikoak sustatzea lehiaketen, erakusketen eta bildumen bitartez; herri-bildumak egitea; eta arte-ondarea katalogatzea. Proposamen hauek egin ziren arkitekturaren eta hirigintzaren esparruan: udal-ordenantza berariazkoak egitea, *ad hoc* izaerakoak; planoak egitea; udalerrri guztiak urbanizatzea; birgaitzeak kontrolatzea; iraganeko arkitektura-formen gaineko ezagutza zabaltzea eta eraikuntza nabarmenak katalogatzea.

* Orig. es, 450 or.

Hainbat ekintzatan gauzatu ziren proposamen horiek; esaterako, euskal artearen eta artisten lehen aurkibideak, katalogoak eta fitxategiak egitea bultzatu zuen sailak, eta arteari eta arkitekturari buruzko argazki-artxiboaren zabalkuntzarekin hantitu zen horien esparrua. Gainera, horiek ziren, garai hartan, genero hori lantzen zuten bakarrak lurralde osoan. Denbora behar izan zen bilketa-lan hori egiteko, eta bazkideak, ikasleak, profesionalak eta afizionatuak aritu ziren langintza horretan.

Ondare historiko-monumentala erreskatatzeko, babesteko eta aztertze lanari ekin zitzaion, probintzia bakoitzeko Historia eta Arte Monumentuen Batzordeen lankidetzarekin. Nafarroan, bi erakunde horiek artearen atzera begirako erakusketa handi bat babestu zuten Eusko Ikaskuntzaren II. Kongresuan, 1920an. Horrek gogorarazten digu Eusko Ikaskuntzak antolatutako kongresuek, erakundearen izenak berak adierazten dituen azterketak bultzatzeaz gain, sensibilizazio-lanak eta arte-sorkuntza ere lantzen zituztela. Kongresuetako erakusketak antolatzeaz gain (ikus behean *Erakusketak Eusko Ikaskuntzaren Kongresuetan*), Eusko Ikaskuntzak bere kongresuen kartelak diseinatzeko eskatzen zitzaion sortzaile ospetsuei. Jokamolde hori asko zabaldu zen gurean hogeiko hamarkadatik aurrera. Memoria bisual kolektiboan daude afixa horietako batzuk: Antonio de Gueza (bigarren Kongresua, 1920), Alberto Arrue (hirugarrena, 1922), Obdulio L. Uralde (laugarrena, 1926) eta Eduardo Lagarde (bosgarrena, 1930). Eusko Ikaskuntzaren bigarren aro historikoan, jarraipena eman zitzaion jardun-molde horri, eta kartelen egile izan ziren, besteak beste, Xabier Morras (hamargarren Kongresua, 1987), Andres Nagel (hamaikagarrena, 1991) eta Nestor Basterretxea (hamabigarrena, 1993).

Eusko Ikaskuntzaren Deia informazio-aldizkariaren lehen zenbakiek galdetegi etnografikoak argitaratzen zituzten, landa-ikerketak bultzatzeko pizgarri izan zitezen bazkideentzat. Errituak, tradizioak eta galzorian zeuden bertako adierazpenen ikerketa-lanak bultzatu nahi ziren. Eusko Ikaskuntzaren V. Kongresuaren gaia Euskal Arte Herrikoa izan zen (Bergara, 1930) eta kongresu hori prestatzeko lanak egin zirenean, teknika hori bera baliatu zen. Arkitektura-eraikuntza nabarmenen zentsu bat osatu zen lan horren ondorioz, eta beste hainbeste egin zen arte plastiko eta dekorazio-arteekin. Gai hori hautatu zen, batetik, Primo de Riveraren diktadurak eragotzi egiten zuelako autonomiari buruzko kongresu desiratua egitea, eta, bestetik, aukerako gaia zelako: Nazioen Elkartearen mendeko erakunde batek, Lankide-

tza Intelektualeko Nazioarteko Batzordeak, Arte Herrikoari buruzko Nazioarteko Kongresua antolatu zuen Pragan 1928. urtearen amaieran, eta Eusko Ikaskuntzako gizon eta emakume batzuek kongresu horretan parte hartu zuten. Pertsona horiek ekarri zuten herri xehearen sorkuntzaren adierazpenak aztertzeko eta duintzeko aldarria, nazioarteko kongresu horrek egindakoa.

“Cuestiones generales acerca del Arte popular vasco” izeneko ponentzian, Eugeniusz Frankowski irakasleak honela definitu zuen arte herrikoa: “herriaren bizitzaren ispilua, haren adierazpen espiritual eta materialen aberastasun guztiarekin”. Eta, era berean, adierazi zuen hau zela haren balioa: “herriak, bere sorkuntza-lanetan, belaunaldi ugartan landutako estilo propio bati eutsi dio, bizitzaren gune handietatik urrun”. Jose Miguel de Barandiaranek, bestalde, euskal arte herrikoiak historian izan dituen bereizgarriak nabarmendu zituen.

Eusko Ikaskuntzaren V. Kongresua proiektu ugariaren iturburu izan zen, hala nola Euskal Dekorazio Artearen Erakusketa, Getxon egindakoa 1935. urtearen amaieran. Izan ziren beste proiektu batzuk ere, baina etenda geratu ziren, Eusko Ikaskuntzaren beraren jardunarekin batera, 1936ko uztaileko estatu-kolpearen ondoren.

Urte dramatikoak

Eusko Ikaskuntza berrogei urtez desagerrarazi zuten, indarrez, euskal eremu kulturaletik. Gertaera horrek agerian uzten du zer-nolako hondamendi handia izan zen Gerra Zibila eta horren ondorengo diktadura gure herriarentzat. Izan ere, isilarazi egin zuten espektro politikoaren gehiengoa, eta, are larriagoa dena, berezkoak eta bereziak diren alderdiak adieraztea debekatu zuten, bai gorputzaren adierazpen behinenak, bai irudimen sortzailearen erabilera askea. Egoera horren ondorioz, gerra hasi aurretik etorkizun handikoak ziren artista askok bertan behera utzi behar izan zuten beren ibilbidea, gerran hil ziren beste asko, eta erbestera joan behar izan zuten beste askok. Urteak igaro ziren beste belaunaldi batek haien lekukoa hartu zuen arte.

Diktadurak ekarritako sakabanaketaren ondorioz, ezinbestekoa izan zen erbestean antolatzea, ez baitzen jakina noiz egingo

zion erregimenak men Bigarren Mundu Gerrako potentzia irabazleen presioari. Egoerak bultzatuta, Eusko Ikaskuntzaren VII. Kongresua deitu zen 1948an, “Euskal gogoa hil ez dadin” leloarekin. Hemen aztertzeoak ditugun gaiak landu zituzten hamabost sailetako bik: *Museografian*, museoen egoerari buruzko hamar ponentzia aurkeztu ziren, Iparraldeari begiratuta batik bat, baina landu ziren, era berean, Hegoaldeko egoera eta euskal presentzia Parisen. *Arteak* sailean, nagusiki gai musikal eta folklorikoak landu zituzten ponentziek, baina izan ziren pinturaren, dekorazio-arteen eta heraldikaren gaineko ekarpenak ere.

Giro politikoa nabarmen hoztu zen erregimenak Vatikanoarekin egindako konkordatuaren eta Estatu Batuekin iritsitako hitzarmenen ondorioz, frankismoaren ezarpena sendotu baitzuten. Giro horretan, Eusko Ikaskuntzaren VIII. Kongresua deitu zen 1954ko udan, eta Baionan eta Uztaritzen izan zituen egoitzak. Bost urte lehenago erabili zen eskema bera erabili zen; hala, *Artea* eta *musika* eta *Museologia* izan ziren ponentzietako bi, eta horietako bakoitzean zazpi ponentzia aurkeztu ziren.

Eusko Ikaskuntzen lehen Kongresua 1918an egin zen, eta kongresu horrek euskal kleroaren prestakuntza artistikoa handitzeko eskatu zion Elizari. Urte batzuk geroago, 1953an, kongresuan parte hartu zutenek zoriontze-mezu bat igorri zioten Baionako gotzain Terrier monsinoreari, bere elizbarrutiko tenpluetatik seriean egindako eskulturak eta margolanak erretiratzeko erabakia hartu zuelako. VIII. Kongresuak eredu hori hartzeko eskatu zien udalerriei eta taldeei; zehazki, eskatu zien tokian-tokian egindako lan originalekin ordeztzeko objektu sinpleak, “gustu onez osatu behar diren lokaletan eta plazetan”.

Eratze-urteak

Eusko Ikaskuntzak, 1936an eten zuen ibilbideari berrekin zionean, etapa berrian egingo zituen lanen egitura-ildoak zehazteari ekin zion lehenik. Arteak eta monumentu-ondarea ziren, noski, ildo horietako batzuk. Lehen zirriborro bat egiteko eskatu zitzaion idatzi hau izenpetzen duenari. Oñatin 1978ko irailean Eusko Ikaskuntza berrerratzeko egin zen Batzar Nagusian azaldu genuen zirriborro hori:

- Euskal Herriko Unibertsitatea sortze-bidean zenez, lanak eta asmoak koordinatu behar ziren esparru akademikoarekin.
- Eusko Ikaskuntzari ezarri zitzaion isilaldi behartuko denbora luzean, artearen alorreko elkarateak, galeriak, zaletuen taldeak eta klubak sortu ziren, eta, ondorioz, pertsona banakoen eta erakunde kultural eta artistikoen arteko koordinazioa bultzatu behar zen, egoera aztertu eta etorkizuneko erronkei erantzun koherenteak emateko.
- Euskal Herri osoko museoak, liburutegiak eta kultur etxeak biziberritzeko, sendotzeko eta eguneratzeko lana egin behar zen.
- Artelanen kontserbazioa eta zaharberritzea, katalogazioa eta erakusketa barneratu behar zuen Eusko Ikaskuntzak bere sail zientifiko berriaren agendan.
- Eta ezinbestekoa zen artea zabaltzeko eta sozializatzeko bide askotarikoak urratzea.

Presaz egindako lana izan zen, inprobisazio puntu batekin, baina haren egiteko bakarra zen Arte Plastiko eta Monumentalen sailari (“arte ederretakoa” zen, hasiera batean) abiapuntu bat ematea. Modu ofizialean, 1979ko otsailaren 10ean eratu zen.

Honako zortzi atal hauetan labur daiteke Eusko Ikaskuntzak orduz geroztiko lau hamarkadetan egin duen lana:

Museoak eta monumentuak
Foro akademikoak. Bibliografia-bildumak
Ikerketaren sustapena
Argitalpenak
Tokian tokiko lana
Erakusketak eta programa artistikoak
Arte-irakaskuntza
Sariak

Museoak eta monumentuak

Lau hamarkada igaro ziren kulturarekiko ezaxola, ondarea zaindu gabe, eta horrek guztiak egoera kezagarrian utzi zuen herria. Neurri batean, baliozkoak ziren oraindik Angel Apraizek hirurogei urte lehenago esan zituen hitzak, euskal ondare

historikoa eta kulturala katalogatzeko eta babesteko premia aldarrikatzen zutenak, “neurri handi batean zuzentzeko dirugosearen eta ezjakintasunaren hondarrak eta profanazioak”.

Azkar prestatu ziren ondarea babesteko eta haren gaineko sentikortasuna indartzeko lan-plangintzak. Zehar-arazo bat izan zela ulertuta, diziplinen arteko batzorde bat eratu zen 1980an, Eusko Ikaskuntzako lau saileko kideez osatuta: Prehistoria eta Arkeologia, Arte Plastikoak eta Monumentalak, Etnografia eta Antropologia eta Natura Zientziak. Txosten zehatz bat idatzi eta argitaratu zen katalogazioaren, legediaren, politika eta egitura administratiboaren, ekinbide praktikoaren, dibulgazioaren eta kontzientziazioaren berri emateko. Horrez gainera, lurralde historiko bakoitzean ondare artistikoa babesteko batzorde probintzialak osatzea proposatu zen, kontsultarako organoak izan zitezen administrazio-publikoentzat.

Urte horretan bertan, Arte Plastiko eta Monumentalen Sailak ondare artistikoaren kontserbazioari buruzko hitzaldien lehen ziklo bat antolatu zuen, presazko arazoen gaineko gizarte-sentsibilizazioa handitzeko. Eta 1987 eta 1991 bitartean, Eusko Jaurlaritzari lagundu zion Eusko Ikaskuntzak, Elizaren ondare historiko-arkitektonikoa eta ondare higigarria inbentariatzeko lanetan.

Zorionez, urte horietan beraietan hasi ziren argitaratzen monumentuen katalogoak, denbora luzea haien zain izan ondoren: *Monumentos de Bizkaia* lanaren lau liburukiek 1987an eguneratu eta osatu zuten 1958an argitaratutako lana; *Catálogo Monumental de Navarra* lana argitaratu zen, bederatzi liburukitan, 1980 eta 1998 urteen bitartean; eta, era berean, *Catálogo Monumental de la Diócesis de Vitoria* lanarekin jarraitu zen, harekin 1967. urtean hasi ondoren.

Presa handiko lana zen, era berean, museoen egoera aztertzea, berriro ekin behar baitzitzaion 1948ko eta 1954ko kongresuetan landu zen gai horri. Euskal Herriko museoen zentsu oso eta eguneraturik ez zenez, Antropologia-Etnografiako Sailak egin zuen lan hori behin-behinean, nahiz eta, 1980ko hamarkada horretan, gogoia zuen bitarteko nagusi, bestelako baliabideen gainetik. Urte batzuk geroago, Eusko Ikaskuntzako unibertsitate-ikerlarien talde batek *Censo de Museos del País Vasco* izeneko lana argitaratu zuen, eta Eusko Ikaskuntzaren X. Kongresuan (Iruñea, 1987), artxiboen, liburutegien eta museoen

gainekoan, aurkeztu zen. Une garrantzitsua izan zen hori, honako bi arrazoi hauengatik: lehenik eta behin, xehetasun handiz finkatu zelako gaiaren egoera, eta, bigarrenik, kongresuaren eztabaidetan profesionalizazio berri baten eta modernizazio teknikoaren aldeko oinarriak marraztu zirelako, museologiaren azken joerei erreparatuta.

Laurogeiko hamarkadaren lehen urteetatik bi milako urte haue-tara egin den jauzia neurtzeko, 1987ko kongresu hartan adierazi ziren kezekin konpara daitezke Museoen Legearen gainean 2007an egin ziren jardunaldiak antolatzeke izan ziren arrazoiak edo kezak. Legearen gaineko jardunaldien helburua ez zen izan, Iruñean hogeitau urte lehenago gertatu zen moduan, zer museo dauden jakitea edo horiek nola kudeatu behar diren adostea, oso izaera eta ñabardura desberdinak izan baitzituzten Arte Plastiko eta Monumentalen Sailak proposatuta aztertu ziren gaiak: ondarea kontserbatu eta zabaltzeko formatu berriak, barne-mugarik gabeko Euskal Herriak gai horretan zituen aukerak eta zailtasunak, iraultza teknologikoak museoetan eta kultura-ekipamenduan duen eragina eta bilduma publikoak / bilduma pribatuak binomioa. Egoera nahiko ondo kontsolidatu baten adierazle dira, finean, milurteko berriaren kezka horiek.

Foro akademikoak. Bibliografia-bildumak

Eusko Ikaskuntzaren X. Kongresuaren aipamena egin dugu lehen, eta orain nabarmendu behar dugu ondoren egindako kongresuek ere hainbat hausnarketa egin dituztela artearen eta ondare artistiko eta arkitektonikoaren gainean. Berariaz nabarmendu behar da XV. Kongresua, 2001. urtekoa, Euskal Herriko artearen (arkitektura, eskultura, pinturaren, argazkigintza eta arte elektronikoa berria), kulturaren eta zientziaren azterketa sakona egin baitzuen, azken iraultza teknologikoari begiratuta eta XXI. mendeko koordinatu sozial, instituzional eta politikoei erreparatuta.

Bost urte lehenago, 1996aren amaieran, sailak alorreko eragile guztiak bildu zituen Bilbon, arte garaikidea hiru ikuspegi hauetatik aztertzeke hiru egunetan: sorkuntza, prestakuntza eta zabalkuntza.

Hala ere, ziklo honen bidez egin du Eusko Ikaskuntzak bere ekarpen handiena eta oparoena: *Euskoart. Jornadas de Arte Vasco*.

Saileko lehendakariak, Montserrat Fornells-ek, bere programan jaso ondoren, hainbat garaitako historiografia berrikusi eta eguneratu zen jardunaldi horietan, 1996 eta 2008 urteen bitartean. Mª Jose Aranzasti izan zen lanen koordinatzaile. Espezialista entzutetsuen esku jarri ziren zazpi jardunaldietako ponentzia nagusiak, eta, horiekin batera, komunikazio ugari aurkeztu zituzten hainbat irakasle, dotoregai, ikasle, kritikari eta ikerlarik. Balio erantsia sortzeko, arteak historiaren hainbat fasetan sortu duen bibliografia guztia bildu zuen Mikel Bilbao bazkideak (urteetan izan zen proiektu hori egiteko asmoa, eta egin zen lehen zirriborroa bat ere, 1980 eta 1986 bitartean, Euskal Herriko Unibertsitateko departamentuekin batera apailatutako “Recopilaciones bibliográficas para el estudio del Arte” izeneko lanekin).

Gerora, *Ondare. Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales* aldizkariaren ale monografikoei hainbat ponentzia, komunikazio eta bibliografia argitaratu dituzte, zazpi liburukitan. Ale monografiko horiek euskal artea Erdi Arotik XXI. mendera bitartean aztertzearen erreferentzia ezinbestekoak dira. Hona hemen ale monografikoak:

- Erdi Aroko Artearen berrikusketa (lehen jardunaldia izan zen, 1996an). *Ondare. Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales*, 15. zk.
- Errenazimenduko Artearen Berrikusketa (1998). *Ondare*, 17.
- Arte Barrokoaren Berrikusketa (2000). *Ondare*, 19.
- Arte Neoklasiko eta Erromantikoaren berrikuspena (2002). *Ondare*, 21.
- Euskal Artearen berrikusketa: 1875-1939 (2004). *Ondare*, 23.
- Artearen Berrikusketa: 1939-1975 (2006). *Ondare*, 25.
- Artearen Berrikusketa: 1975-2005 (2008). *Ondare*, 26.

Ziklo zabal haren gehigarri gisa, 2010ean Baskonia penintsularrean beste hainbeste jardunaldi antolatu ziren ondare historiko-artistikoaren egoerari buruz.

Ikerketaren sustapena

Jakintza sustatzen duen erakundea den aldetik, arlo humanistikoak aztertu eta ikertu ditu Eusko Ikaskuntzak ehun urteko ibilbidean, eta artea izan da arlo horietako bat.

Sail zientifikoei unibertsitate-ikasleei laguntzeko erabili zituzten urtero ikerketarako ematen ziren diru-laguntzak, harik eta, behar bezala landutakoan, tesinak eta doktore-tesiak osatzen zituzten arte. Era berean, ikerlari ez profesionalek bide hori baliatu zuten arteari buruzko lanak eta beste alor batzuetakoak egiteko Eusko Ikaskuntzako espezialisten zuzendaritzapean. Lan horiek historia, etnografia, musika eta beste alor batzuk landu zituzten.

Angel Apraiz bekei Institut d’Estudis Catalans institutuarekin lankidetzan emandako bekei euskal gazteek eta gazte katalanek egindako azterlan nabarmenak finantzatu zituzten. Azterlan horietako batzuek artearen eta ondarearen alorrak landu zituzten.

Argitalpenak

Jardunaldietako, mintegietako eta foroetako ponentzien eta komunikazioen testuak eta sailek sustatutako ikerketen emaitzak bildu dituzte *Cuadernos* aldizkariak, eta 16. zenbakiaren ondotik (1997), *Ondare* izena duen aldizkarian jaso dira. Guztira, 28 liburuki ditu bilduma osoak: Euskal Artearen Berrikusketari dagozkion zazpiak, ale monografikoetan argitaratutako hiru liburukiak eta gainerakoak, askotariko edukiak biltzen dituztenak.

Horrez gainera, *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, RIEV, izeneko aldizkaria, 1907an sortutakoa, nabarmendu behar da, euskal arteari buruzko lan bikainak baitakartza, haren alderdi dinamikoan zein estatikoan. Aldizkari horren lehen garaiko ia ehun liburukietan, Erdi Aroko eta Aro Modernoko azterlanak nabarmentzen dira, eta bigarren garaian, berriz, Arte Garaikidekoak.

Tokian tokiko lana

Egindako lanaren balantzeak ezinbestean aipatu behar ditu lau rogeita hamarreko hamarkadaren erdialdetik aurrera hainbat udalekin eta eskualde-erakunderekin egin diren hitzarmenak, tokian tokiko ondareak kontserbatzeko, aztertzearen eta balioes- teko lanen oinarri izan baitira.

Inbentarioek, aholkularitza zientifikoa eta teknikoak, ikerketarako bekei, museoak eta artxiboak abiatzeko lanek,

argitalpenek, erakusketek, programa artistikoeek, seinaleek eta beste hainbat ekimenek argi eta garbi erakusten dute lan handia eta askotarikoa egin dela Euskal Herriko lurralde guztietan.

Arte-irakaskuntza

Eusko Ikaskuntzak hiru zeregin nagusi izan ditu historian zehar, ikerketa, prestakuntza eta zabalkuntza, eta, zeregin

horiek betetzean, arte-hezkuntzako programek formulazio konkretu bat izan zuten gerraren aurretik, Bilboko Arte eta Lanbideen Eskolan ematen ziren estetika-ikastaroekin eta Eusko Ikaskuntzak 1926. urtetik Guerra Zibila hasi arte antolatu zituen udako ikastaroekin.

Bigarren etapan, artearen alorreko ikertzaileen eta hezkuntza-ikertzaileen arteko topaketa interesgarriak egin ziren sail zientifikoetan, eta gaiaren gaineko irakaskuntza-programak

Erakusketak Eusko Ikaskuntzaren Kongresuetan

- I. Kongresua (1918. Oñati). Sancti Spiritus Unibertsitatearen Klaus-troan 400 pieza baino gehiago erakutsi ziren, zortzi ataletan banatuta: pintura, eskultura, argazkigintza eta grabatuak, arte-objektuak, altzariak, beste objektu batzuk, etnografia eta antropologia, eta erlijio-objektuak.
- II. Kongresua (1920. Iruñea). Artearen atzera begirako erakusketak merindadeetako ondarearen lagin zabal bat erakutsi zuen kate-dralaren klaus-troan, honako espezialitate hauetan: historiaurrea, pintura, eskultura, metal landuak, zeramika eta esmaltea, altzariak, heraldika, ehunak, bibliografia eta sigilografia, dokumentazio his-torikoa, armagintza, numismatika eta beste batzuk.
- III. Kongresua (1922. Gernika). Hiru erakusketa antolatu ziren hiz-kuntzari eta irakaskuntzari buruzko kongresuan: Bizkaiko au-rrezki-kutxek ekonomiaren alorrean egindako jardueren gaine-koa bat, auzoetako eskolei buruzkoa beste bat, eta arteari eta euskal jantzi tipikoei buruzkoa hirugarrena. Bizkaiko Foru Al-dundiak, halaber, berrehun laneko erakusketa bat babestu zuen, margolan antzinako eta modernoak, grabatuak, eskulturak eta dekorazio-arteko pieza oso nabarmenak bilduta.
- IV. Kongresua (1926. Gasteiz). Hiru erakusketa egin ziren lanbide-orientazioko eta irakaskuntzako gaien inguruan: Gasteizko an-tzinako arteari buruzkoa bat, Ribera, Murillo, Greco, Zurbaran eta beste pintore handi batzuen margolanekin; Arabako doku-mentazio historikoaren laginekin beste bat; eta lanbide-hezike-tako zentroen gainekoa, hirugarrena.
- V. Kongresua (1930. Bergara). Euskal Arte Herrikoa erakusteko, hainbat garaitako dekorazio-piezen hautaketa zabal bat egin zen, eta, era berean, arte higigarria eta etxekoa, erlijiosoa eta hilobietakoa, burdinaren arteak, jantziak, lanbideak eta ohiturak eta bestelakoak erakutsi ziren. Horrez gainera, elementu asko

- berreraiki ziren, hala nola hilerri bat, ermita bat, burdinola bat, garai bat, aroztegi eta buztingintza-lantegi bat eta nafar motako euskal sukalde bat.
- VIII. Kongresua (1954. Baiona, Uztaritze). Manuel Ynchausti me-zenasak Euskal Diasporaren Areto bat pentsatu, egin eta finan-tzatu zuen Baionako Euskal Museoa.
 - X. Kongresua (1987. Iruñea). Kongresuaren gai nagusiarekin lotura zuzena zuten hiru erakusketa egin ziren: inprenta Nafarroan; kontserbazioa eta zaharberritzea museoa; eta artxibo, liburu-tegi eta museoan argitalpenak.
 - XI. Kongresua (1991. Donostia). Aurreko hamar kongresuen erre-pasoa egin zen, haien kartelen, egitarauen, akten, esku-orrien eta inprimaki administratiboen bidez.
 - XII. Kongresua (1993. Gasteiz). Aldi bereko zortzi erakusketa egin ziren hezkuntza-sistemako euskal ikasketen gainean.
 - XIII. Kongresua (1995. Zamudio). Zientzia, Teknologia eta Gizarte Aldaketa izeneko erakusketak bistaratu zuen zer-nolako eragina izan duten zientziak eta teknologiak gizateriaren historian, eta berariaz erakutsi zuen horien egoera Euskal Herrian.
 - XV. Kongresua (2001. Donostia). Euskal Herrian arte elektronikoari buruz egin den lehen erakusketa antolatu zuen Arte Plastiko eta Monumentalen Sailak.
 - XVI. Kongresua (2005. Bilbao). Hainbat erakunde eta instituzioek garapen jasangarriaren alorreko lanen aurkezpen bisuala egin zuten.
 - XVII. Kongresua (2009. Gasteiz). Euskal historiaren pasarte tragiko bat erakutsi zen: Francoren diktadura-garaian, 15.000 presok esklabotza-lana egin zuten Mendebaldeko Pirinioetan.

egin ziren, hala nola Jakitez graduondoa, Euskal Ikasketen alorreko unibertsitate-espezialistentzat (1996-2002). Euskal artea zen graduondoko horren curriculum-eskaintzaren edukietako bat.

Sariak

Errepaso azkar hau amaitzeko, Eusko Ikaskuntzak urtero ematen dituen sarien aipamena egingo dugu; izan ere, haren bazkideek urtero saritzen dituzte erreferente intelektual, artistiko eta humanoak.

Manuel Lekuona sariaren palmares luzean, saridun izan dira, aztertu dugun alorrean, Manuel Lekuona bera (lehen saritua izan zen, 1983. urtean), Jorge Oteiza eskultorea (1996), Menchu Gal margolaria (2006), eta Micaela Portilla (1997) eta Soledad Silva Verástegui (2012) arte-historialariak.

Eta Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxaren Humanitate, Kultura, Arteak eta Gizarte Zientzien sariak jaso dituzte, besteak beste, Juan Plazaola irakasleak (1998), eta Eduardo Chillida (1999) eta Nestor Basterretxea (2005) artista handiek.

Balorazio-laburpena

Eusko Ikaskuntzak, bere ehun urteko ibilbidean, fideltasunez eutsi die sorrerako bokazioari eta espirituari, baina, normala den moduan, egokitu eta moldatu egin du bere lana, gure herriak bizi izan dituen aldaketa kulturalen, historikoen eta sozialen harira.

Sortu zenean, 1918an, lan handia zuen aurretik: ikaskuntzarako eta ikerkuntzarako plataformak eta bitartekoak falta zituen Euskal Herriak, ondare ukigarriaren eta ukiezinen gaineko sentikortasuna handitu behar zen, eta finean, modernizatu egin behar zen Euskal Herria. *Hasierako urte* haietan, Eusko Ikaskuntzako gizon eta emakumeek lan gogotsua eta askotarikoa egin zuten. Lan horrek guztiak bide berriak ireki eta ibili zituen, harik eta Gerra Zibila abiatu zen arte. Gerra 1936an hasi zen, baina Eusko Ikaskuntzaren kongresuetan ezarri ziren lehentasunetako gutxi batzuk baino ezin izan ziren gauzatu ordura arte egindako lanarekin. Ezin

izan ziren bete aurreikusi ziren proiektu handi asko, baina horiek egin zuten ekarpena berebizikoa eta funtsezkoa izan da Euskal Herriaren historia modernoan.

Gerraren ondoren, diktaduraren, erbestearen eta armek inposatutako isiltasunaren urte *dramatikoak* etorri ziren. Oso garai luzea izan zen, eta, denbora horretan, desagertu egin ziren Eusko Ikaskuntza sortu eta indartu zuten pertsona asko, baina erakundea bera ez zen desagertu. Bizirik jarraitu zuen itxaropen eta bizi-xede moduan. Horrela adierazi zuten Eusko Ikaskuntzaren Kongresuetarako deiek, 1948an (“Euskal gogoa hil ez dadin”), eta 1954an (“Euskal hizkuntza eta kultura: nola gorde eta garatzea”).

Eusko Ikaskuntzak bizi berri bati ekin zion 1978an. Urte horretarako, aldatuak ziren gauza asko, eta ez guztiak kalterako, alderdi dezentek hobera egin baitzuten. Hala ere, politika kultural kaskarrek eta eraginkortasunik gabeko zentralismoak ondorio mingarri ugari izan zituzten.

Gerra ondoren jaioetako belaunaldi gazteen ekarriaz elikatu zen Eusko Ikaskuntza. Gogotsu bizitako urteak izan ziren, ilusio handikoak, lan konpartituaren inguruan. Erakunde demokratikoen zerbitzura jarri ginen, laguntza eman genien eta, aldi berean, haien gabeziak estaltzen saiatzen ginen, egitura oraindik prekarioak iristen ez ziren lekuetara iristeko. Lan handia egin zen; izan ere, urte askotan ehunka lagunek esparru guztietan egin dute lan. Mota askotako jendeak egin du lan hori, adin, jatorri, sentikortasun eta bizi-ikuskera askotarikoak uztartu baitira lan hori guztia egiteko.

Presarik, baina etenik gabe, trantsizio politikoan eratu ziren foru-aldundi berriek, Eusko Jaurlaritzak eta Nafarroako Gobernuak hartu eta egituratu dituzte Eusko Ikaskuntzak bere bigarren etapa horren hasieran abiatu zituen ekintza eta egin zituen eskakizun horietako asko. Euskal Herriko ondare historiko-artistikoaren eta euskal arteen balantze labur bat egin dugu hemen. Balantze horrek ezinbestean adierazi behar du instantzia espezializatu ugari sortu direla Eusko Ikaskuntzaren *eratze-urteetan*. Museoen sare handia dugu gaur egun, eta horietako batzuek itzal handia dute nazioartean; artea lantzen duten zentroak daude lurralde guztietan eta kultur etxeak herri eta auzoetan; espezialista gazteak prestatzen dituzte urtero euskal unibertsitateek eta arteen baitako diziplina guztien

gaineko ikerkuntza sustatzen da; eskoletan, artearen gaineko sentikortasuna eta jakintza sustatzen dira gure ondorengo belaunaldiekin; ondarearen alde lan egiten duten elkarteak ditugu gurean; baditugu galeriak ere, merkatuaren egoeraren berri ematen eta profesionalen lana ahalbidetzen dutenak. Eta artistak ditugu, oso artista onak.

Finean, ez gara bizi mundurik hoberenean, halaxe da hori, baina egun bizi dugun egoera ez dago 1918an Eusko Ikaskuntza sortu zuten gure aurrekoek amesten zuten egoera horretatik oso urrun.

Bibliografia

- Abós Ugarte, Ángel. *Bases para el estudio de museos y monumentos de Euskal Herria*. (Cuadernos de Sección. Medios de Comunicación, 2). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1987.
- Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1983.
- Kortadi Olano, Edorta. "Eusko Ikaskuntza eta Artea" In: *Batzarre Nagusia. Euskal Ikasteen gaurko egoera* (1978). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.
- Ondare. *Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales*. 28 lib. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982-2012. Linean: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/ondare-cuadernos-de-artes-plasticas-y-monumentales/bi-745/> (2018/06)
- Ormazabal Altuna, José Ángel. "Eusko Ikaskuntza, los Congresos de Estudios Vascos y sus exposiciones". In: *XI Congreso de Estudios Vascos: «Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa»*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1992; 557-579. or.
- V Congreso de Estudios Vascos (1930). Euskal Arte Herrikoia. Linean: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/eusko-ikaskuntzaren-v-kongresua-bergara-1930-euskal-arte-herrikoia/ar-1538/> (2018/06)
- Velilla Iriondo, Jaione. "La presencia del Arte en la RIEV". In: *El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV, 1907-2007*. (RIEV. Cuadernos, 1). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007; 143-218. or.
- XV Congreso de Estudios Vascos (2001). Saila 5. Arte-plastikoak. Linean: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/eusko-ikaskuntzaren-xv-kongresua-donostia-baiona-2001-euskal-zientzia-eta-kultura-eta-sare-telematikoak/ar-1052/> (2018/06).

Eusko Ikaskuntzaren lana musikaren arloan (1918–1936 eta 1979–2013)*

Jon Bagüés
ERESBIL. Musikaren Euskal Artxiboa

Itziar Larrinaga
Musikene. Euskal Herriko Goi-Mailako
Musika Ikastegia

1. 1918 eta 1936 bitartean

Eusko Ikaskuntzak 1922an egin zuen sailen berrantolaketaren ondorioz sortu zen Musika eta Dantzaren Saila, eta Juan Carlos de Gortazar izan zen sailaren lehen ordezkaria. Horren aurretik, Artea izeneko sailean lantzen zen musika. Eusko Ikaskuntzak honako hau egiteko asmoa azaldu zuen 1919. urtean: “ordezkariak izendatzea Herriko doinuak, ele eta esaera zaharrak eta, oro har, folklorea biltzeko”¹. Urte horretan bertan, 1919an, kontuetako gastuen sailean “herri-musikako instrumentuen” gastuak zehazten dira, txistua sustatzeko kanpainaren barruan². Gaur egun, ekintza hori xumea izan zela pentsa dezakegu, baina txistua, musika-tresna moduan, homogeneousatzeko saiakera bat izan zen XX. mendearen hasieran. Euskal musika eta dantza tradizionalen transmisioa bermatu zuten organologia-aurrerapenak eta musika-tresna horren literatura tradizionala berreskuratzeko lanek.

Gizarte-eragin handiko lana izan zen, Euskal Herrian, musika-bandentzako errepertorioa berritzea. Eusko Ikaskuntzak lan hori egiteko laguntza eman zion Editorial de Música Vasca argitaletxeak 1920an aurkeztu zuen proiektuari. Bernardino Elosegui eta Isaac Mendizabalek aurkeztu zuten proiektua, eta Tolosan burutu zen. Bandarako 50 obra editatu ziren

–partitura-gidoia eta instrumentu guztien parteak– 1921 eta 1935 urteen bitartean³.

Eusko Ikaskuntzak beste hainbat gestio egin zituen hastapeneko urte haietan, atzerrian zeuden euskal konpositoreen musika sustatzeko⁴.

Juan Ignacio Iztuetaren *Gipuzkoako Dantzak* liburua berrargitaratzeko proiektua aurkeztu zuen Juan Carlos de Gortazarrek 1925ean. Proiektua aurkeztu ondorengo urtean hil zenez, ez zuen liburuaren berrargitarapena ikusi. Aita Donostiak berrargitaratu zuen, azkenik, 1929. urtean⁵. Horren harian, adierazi behar dugu Aita Donostia sail horretako arduradun izendatua izan zela 1926an, eta berriro hautatua izan zela 1930ean. Interesgarria da ikustea zer hautatze-prozesu proposatu zen, 1934an, hurrengo aldirako: sail bakoitzerako hirukoak osatzeko eskatu zien Batzarrak bazkideei, ordura arte zuten zuzendaria berriro hautatzeko aukerari eutsita. Musika sailean, Jesus Guridik, Pablo Sorozabalek eta Jose Uruñuelak osatu zuten hirukoa. Azkenik, Aita Donostia hautatu zuten berriro, 1935–1939 aldirako.

Erakunde eta ekimen ugari Eusko Ikaskuntzaren laguntza eta babes eskatu zuten 1927 eta 1936 bitarteko hamar urteetan;

* Orig. es, 455 or.

esaterako, Donostiako Udalak sustatutako Euskal Dantzen Akademiak (1927), eta Saski-Naski erakundeak (1928). Eusko Ikaskuntzak 200 aletan handitu zuen Iztuetaren lanaren berrargitarapena, Txistularien Elkarteko bazkide guztiek doako ale bana izan zezaten. Musika-tresna tradizionalak berreskuratzeko lan hori beste instrumentu batzuetara zabaldu zen, hala nola albokara. Telesforo de Aranzadik proposatu zuen albokariaren lehiaketa bat egitea Eusko Ikaskuntzaren 1930. urteko Kongresuan, Bergaran. Eusko Ikaskuntzak 1927an babestu zituen kongresuetan eta udako ikastaroetan, folkloreaki buruzko hitzaldiez gain, euskal dantzen eta musiken emanaldiak izan ziren.

Musika tradizionalaren generoaz gain, Eusko Ikaskuntzak landu zituen beste genero batzuk ere bere musikaren alorreko langintzan. Euskal ondare musikala berreskuratzeko proiektu berezi bat abiatu zuen 1930ean. Hau adierazi zuen Aita Donostiak urte horretan: “Eusko Ikaskuntzak Anchietak musikari azpeitiarraren obra argitaratu gabeak, XV. mendearen amaierakoak, argitaratzea nahi nuke. Horietako batzuk Tarazonan daude, eta Mossen Anglés musikari katalanak horien fotokopia batzuk lortu ditu Kataluniako Bibliotekarako”⁶. Onartu egin zen proiektua, eta Bartzelonako Mas artxiboak egindako argazkien kopiak lortu ziren. Aita Donostiak honako hau jakinarazi zuen, 1938. urtean, aurrerago aipatzen den memorian: “Memoria honen egileak Joannes de Anchietak polifonista handiaren liburuki bat du prestatua haren obra batzuekin. Bi Meza, bi Magnificat, Salve bat, Motete bat eta Libera me bat dira. Argitaratu gabe daude gehienak”⁷.

Ez zen hori izan Aita Donostiak Eusko Ikaskuntzan egindako lan bakarra musika historikoaren esparruan. Aita Donostiari buruzko informazio hau eman zitzaion Batzorde Iraunkorrari 1934. urtean:

“Interes handiko aurkikuntza bat egin berri du euskal musikografiarentzat. XVIII. mendeko ganbara-musikako obra ugari topatu ditu koaderno zahar abandonatueta, argiro euskaldunak eta, ia denak, ezezagun diren egileenak –Oxinaga, Larrañaga, Lonbide, Bidaurre, Echeberria, Gamarra, Sostoa, Eguiguren, Aguirre eta Ibarzabal–. Horiek guztiak Bartzelonako zentro kulturalen batean aurkezteko ahaleginak egiten ari da Eusko-Ikaskuntza eta, gerora, Bilbon egingo dugun

kongresuan, gure kultura artistiko sustraituaren erakusgarri”⁸.

Apirilean egin zen aurkezpen bat, Bartzelonako Unibertsitatean, eta irailean bestea, Bilboko Sociedad Filarmonicaren aretoan, Eusko Ikaskuntzaren VI. Kongresuari amaiera emateko.

Hastapen-garai horretako beste jardun-alor nabarmen bat da musika eta teknologia berriak uztartzeko ardura eta interesa. Hasiera batean, argazkigintzaren eta film zinematografikoen bidez landu zen harreman edo lotura hori, baina egin zitzaizkien zenbait aipamen gramofonoari⁹ eta, batik bat, irratsaioei, euskal musikaren erabilera sustatzen zuten aldetik. Hori horrela, 1931. urtean, Aita Donostiaren hitzaldi bat transmititu zen Baionatik Laborde tenorrek lagunduta, eta obra batzuk interpretatu zituen Donibane Lohizuneko Schola Cantorum abesbatzak. 1932. urtetik aurrera, Donostia Unión Radio irratia euskarazko irratsaioak programatu zituen astero, asteazkenetan. 1934. urtean, ehungarren emisioa ospatzeko, irratsaio berezi bat egin zuten, Donostiara orkestra filarmonikoaren, Eusko Abesbatzaren eta Errenteriako txistularien partaidetzarekin. Radio Bilbao irratia ere astero emititzen zituen “musika-emanaldiak” bere irratsaioetan.

Euskal konpositoreen orkestrarako lanak argitaratzeko laguntzak ematea proposatu zuen César Figueridok 1935ean, Eusko Ikaskuntzaren Batzorde Iraunkorrek hastapeneko garai hartan egin zuen azken-aurreko bilkuran. Musika-sustatzaileen belaunaldi baten azken argi-izpia izan zen hura; horren ondoren, berrogei urtez zabaldu ziren intolerantziaren hodei ilunak.

Hala eta guztiz ere, erbestean eta gerra-garaian zela, Aita Donostiak “Estudios Vascos... Sección MÚSICA – Publicaciones que pueden hacerse” izeneko memoria idatzi zuen, 1938an, Begla herrian (Bordele). Eusko Ikaskuntzaren musika sailarentzat proposatzen zuen lan-ildoak azaldu zuen memoria horretan. Honako proiektu hauek jaso zituen: Mme. de la Villéhioren *Souvenir des Pyrénées* (1864) argitalpenaren erreproduzio faksimila; Charles Bordesek *La Tradition Basque* liburuan (1896) herri-musikaren gainean jasotako ponentziarena; Resurrección Mª de Azkuek herri-musikaren gainean eman zuen hitzaldia (1901) eta Jose Uruñelak *Folklore*

Musical Vasco en Alaba [sic] gaiaren gainean eman zuena (1934) berrargitaratzea; eta *Cancionero Vasco Inédito* lana argitaratzea, Aita Donostiak berak bildu zituen doinuekin¹⁰. Horrez gainera, “música sabia” zeritzonaren atalean, Anchietaren lanak argitaratzeko egitasmoaz gain, Aita Donostiaren asmoa zen “euskal autoreek tekla-instrumentuetarako egindako musikaren bi koaderno argitaratzea: XVI. eta XVII. mendeetako organo-jotzaileen lanak biltzeko bata; eta XVIII. mendeako klabezin-jotzaileen lanak biltzeko bestea”¹¹.

2. 1979 eta 2013 bitartean

2.1. Berrerraketa

Gerraren eta diktaduraren parentesi luzearen ondoren, Jorge de Riezu musikaren eta folkloreak gaineko azterlanen egoera aztertu zuen Eusko Ikaskuntzak 1978an egin zuen batzar nagusian, “Música popular y música sabia”¹² ponentziaren bidez. Hortik gutxira, musika eta dantzen sailak berriro ekin zion lanari, *sección de Música y Folklore* izena hartuta. 1979ko ekainaren 8an egin zuen lehen bilera, eta saila bi zati hauetan banatzea planteatu zen arren, ez zen, azkenik, horrelakorik erabaki: “a) Folklore, lau ataletan banatua: koreografia, jantziak, herri-instrumentuak eta herri-musika; b) Musika klasikoa”¹³.

Batzorde Iraunkorrak, Imanol Olaizolak egindako proposamena aintzat hartu ondoren, bi atal horiek sortzea erabaki zuen 1979ko uztailaren 14an, sailak esparru zabalegia hartzen zuelako: “es demasiado amplio el sector cultural que abarca”¹⁴. Aho batez erabaki zen Juan Antonio Urbeltzek jarraituko zuela folklore-sailaren burutzan, presidente-karguarekin. Eta, behin-behineko izaeraz, Jose Luis Ansorena, Eresbileko zuzendaria, musika saila abian jartzeko koordinatzaile izandatu zuten. Sailaren lehen bilkura 1979ko azaroaren 10ean egin zen, eta presidente hautatua izan zen hura. Ondoren, berriro hautatu zuten 1984an. Gerora, honako hauek bete dute kargua: Jose Antonio Arana Martija (1987 eta 1990), Jon Bagüés (1990-1996), Aintzane Camara (1996-2000), Gotzon Ibarretxe (2000-2005) eta Itziar Larrinagak (2005-2009 eta 2009-2013).

Sailak lan handia egin du 1979 eta 2013 urteen bitarteko denboran, hiru atal handi hauetan banatuta: lehentasunezko lan-il-

doak; argitalpenak, eta mintegi, jardunaldi eta kongresuak. Sailaren estrategia eta abiatutako proiektu nagusiak lantzen ditu lehen atalak, eta sailak egindako azterlanak, eztabaidak eta hausnarketak sozializatzeko tresnak izan dira beste biak.

2.2. Lehentasunezko lan-ildoak

Musika Sailaren lehentasunezko lan-ildoek bi gai hauek landu dituzte: Euskal Herriko musika-ondarea lehenik, eta, bigarren maila batean, musika-hezkuntza. Lehen ekintza-ildoaren berri emango dugu hemen. Musika-ondarea zaindu, balioesteko eta sustatzeko ekimenak egin ziren lan-ildo horretan, hala nola musika berreskuratzeko lanak, eremu horretako konpositoreen gaineko ikerketa-lan monografikoak, eta organoaren eta beste musika-tresna batzuen balioespena handitzeko jarduerak. Horren guztiaren presazko helburua zen “balioak salbatzea” eta “suntsitzetik libratzea”¹⁵. Epe ertain eta luzeko helburua, berriro, gizartearen memoria aberastea zen.

Ildo horretan egin ziren proiektuen artean, nabarmentzekoak dira Euskal Herriko musika-artxiboak —eliz-erakunde eta erakunde zibil eta pertsona partikularrena— topatu, antolatu eta katalogatzeko lana, 1979. urtetik bertatik abiatutakoa. Probin-tziako lan-taldeak sortu ziren lan hori egiteko. Gutxienez 28 artxiboren inbentariatzeko-lanak eta katalogo-bilketak egin ziren, hala nola Markina-Xemeingo Jasokundeko Amaren parrokiako musika-artxiboarena, Donostiako udal-kontserbatorioko art-xibo sinfonikoarena eta Norberto Almandoen artxibo parti-kularrena. Era berean, Euskal Herriko autoreen lanak egungo grafiara transkribatzeko lan handia egin zen, gerora interpreta-tzeko: Eresbilen, gaur egun, Eusko Ikaskuntzak finantzatutako 66 transkripzio gordetzen dira. Egileen artean daude, besteak beste, Juan de Anchieta, Fray Jose de Baquedano, Juan Francés de Iribarren eta Joaquín Tadeo de Murguía. Horrez gainera, Eresbil-eresiak euskal musikako kontzertuen zikloa jarri zen abian 1980. urtean. Hasiera batean, Eusko Ikaskuntzaren ba-besa jaso zuen ziklo horrek. Dokumentazioaren alorreko profe-sionalen prestakuntzari begira, katalogatze-lanari buruzko ikastaro bat antolatu zen 1991ean.

Musika Sailak, 1992tik aurrera, Euskal Herriko musika tradizionalaren ondarea sustatu eta haren balioa indartzeko proiektu bat lantzen hasi zen, gerora Eusko Ikaskuntzaren ikur

enblematikoa izan dena: Euskal Kantutegia. Proiektu horrek folkloreko, antropologiako eta hizkuntza eta literaturako sailen inplikazioa biltzen saiatu zen, linean kontsultatzeko moduko datu-base bat egite aldera musika tradizionalako euskal kantutegiekin. Lehen fasea 1997 eta 2001 urteen bitartean egin zen, eta modu sistematikoan hustu ziren inprimatutako 31 kantutegi zaharrenak edo “primarioak”: besteak beste, Iztuetak eta Villéhiok XIX. mendean egindakoak; Vogelena, Gerra Zibilaren aurrekoa; eta Aita Donostiaren *Cancionero Vasco* kantutegia, Eusko Ikaskuntzak 1994an argitaratua. Bigarren fasea Euskomedia eta Eresbil erakundeek zuzendu zuten 2008 eta 2009 urteen bitartean. Beste 16 kantutegi gehitu ziren. Gaur egun, Euskal Kantutegiak 5.000 abesti baino gehiago ditu linean –erregistro bakoitzak katalogo-fitxa, partitura, testua eta midi artxiboa ditu–. Bigarren fasean katalogatutako 3.500 abesti gehitu behar zaizkie horiei guztiei (oraindik ezin dira linean kontsultatu). Balio itzeleko baliabidea da hezkuntza, ikerketa, interpretazioa eta sorkuntza lantzeko, eta erreferentziazko gune bat da Euskal Herriko abesti tradizionalaren gaineko proiektu berriak lantzeko.

Musika Sailak beste lan asko egin zituen, iraganeko musika “jasora” eta “herriko” musikara mugatu gabe. Era berean, 1996tik aurrera, Euskal Herriko egungo sorkuntzari erreparatu dio, eta 1997an, Asociación de Compositores Vasco-Navarros elkartearen –gaur egun, Musikagileak deritzon elkartearen–¹⁶ sorrera sustatu zuen, Eresbilekin batera –hura izan zen sustatzaile nagusietako bat–. Gerora, jardunaldien, mintegien eta argitalpenen atalean ikusiko den moduan, zenbait mintegi egitea eta garaiko sorkuntzaren gaineko argitalpen sendo bat kaleratzea aurreikusi zuen: *Musiker* aldizkariaren 18. zenbakia. Horrez gainera, musika garaikideko kontzertu-hitzaldiak antolatu zituen, hala nola Oiasso Novis taldeak 2003an egindakoa, eta Ramon Humeten kontzertua eta harekin egindako topaketa 2006an, Sinkro festibalarekin lankidetzan.

2005etik aurrera, Eusko Ikaskuntzaren estrategia orokorraren bidetik, tokian tokiko ondareak berreskuratzeko eta sustatzeko proiektuak bultzatzeari ekin zion sailak, Eusko Ikaskuntzak EAEko eta Nafarroako zenbait udalekin izenpetu zituen hitzarmenak betetzeko. Urte horretan bertan proiektu bat aurkeztu zen Lesakan, eta proiektu horren baitan 300 obra inguruko musika-artxibo bat sortu zen, herri horretako

elkarteen errepertorioa aberasteko. Gerora, Zumaian, katalogatze-lan handia egin zen. Zumaian jaiotako edo herri horrekin harremana izandako konpositoreek idatzitako obren 1.800 erregistro osatu ziren. Euskal Herriko musikaren historiako konpositore nabarmenak daude horien artean, hala nola Antonio eta Jose Trueba, Luis eta Juan Urteaga, Jose Maria Beobide, Jose Maria Olaizola, Angel Embil eta Maximo Moreno. Antzuolako eta Lizarrako udalekin egindako hitzarmenaren barruan, Alfonso Ugarte musikariaren gaineko azterlan monografiko bat egin zen. Egile horrek musika sakroa berritu zuen XX. mendearen hasieran.

Musika Sailak, era berean, lan handia egin zuen organogintzaren ospea eta, musika-tresna den aldetik, organoaren beraren izen ona handitzeko. Zergatik izan zuen lan handi hori egiteko grina? Gure ondare historiko eta artistikoaren ondasun nabarmena izan da –eta izaten jarraitzen du– organoak. Gure herri eta hirietako musika-tresna enblematikoa da, bai bere konplexutasun teknikoarengatik, bai duen historiarengatik. Organogintza tradizio handiko jarduna da Euskal Herrian, XVII. mendetik XX. mendeko azken laurdenerainokoa. Organogintzako langile aitzindariak sortu ziren gure lurretan eta horietako batzuek organo-erakuntzaren ildo nagusiak ezarri zituzten Iberiar Penintsulan eta haren kolonietan. Fray Jose de Echevarria eta Aquilino Amezua izan ziren horietako bi. Musika Sailak organoaren gainean zuen interesak bultzatuta, organo-batzorde bat eratu zuen bere baitan 2009. urtean. Batzorde horrek lan ugari egin zituen, eta horietako bat izan zen Berako San Esteban elizako organoa biziberritzea: organo jakin horren gaineko ikerketa bat egitea eta kontzertuen ziklo klasiko bat ematea ziren egitasmo horren abiaburua –formula hori erabiltzeko eskatu zuen Udalak–, eta, egitasmoaren bigarren fasean, zabalkuntzarako ekimen berri eta askotarikoak egin ziren.

2.3. Argitalpenak

2.3.1. *Musiker. Cuadernos de Música*

Eusko Ikaskuntzak *Cuadernos de Sección* izeneko aldizkariak argitaratzeari ekin zion 1982an. Musika-aldizkaria¹⁷ izan zen horietako bat, eta 1983an kaleratu zen haren lehen alea. *Cuaderno* horrek garrantzi handia du, hutsune historiko bat

bete baitu. Musika-ikerketaren alorreko aldizkarien aurrekari bakar bat zegoen ordura arte: *Revista Musical de Bilbao*, 1909 eta 1913 urteen bitartean argitaratutakoa. Euskal unibertsitateek eta Nafarroakoek azterketa musikologikorik egin ez zutenaz, Musiker aldizkariak bideratu eta ikusarazi zuen musika-ikerketa Euskal Herrian hiru hamarkadatik gorako aldian. Hogei zenbakirekin sendotu ondoren, Eusko Ikaskuntzak, aldizkari horren bidez, presentzia nabarmena izan du Estatuko esparru musikologikoan.

Jon Bagüés izan zen koordinatzailea lehen zortzi zenbakietan. Aldizkariak Musiker izena hartu zuen 9. zenbakitik aurrera (1997. urtean), eta erredakzio-kontseilu bat eratu zen. Kontseilu zientifikoa osatu zen 2011n. Saileko presidentek izan dira aldizkariako zuzendariak: Aintzane Camara (9-12), Gotzon Ibarretxe (13-14) eta Itziar Larrinaga (15-20). Aldizkariak, 15. zenbakitik aurrera, eta 16. zenbakiaren salbuespenarekin, editore literarioak izan ditu. Hauek izan dira, hurrenez hurren: Jon Bagüés, Natalie Morel, Aintzane Camara, Esteban Landart eta Michel Jurine, eta Patricio Goyalde.

Azpimarratzekoak dira Musiker aldizkariak argitaratutako ale monografiko batzuk, bai euskal konpositoreak, interpreteak, musikologoak eta organo-jotzaileak aztertzeke egin duten ekarpen handiarengatik –adibidez, Aita Donostia (*Cuadernos*, 3. zenbakia), Enrique Jordá (9), Jose Luis Ansorena (13), Jose Antonio Arana Martija (15) edo Aquilino Amezua (19)–, bai egungo gaiak –hala nola Musika eta lurraldea (17), Musika eta sorkuntza garaikidea (18) eta Musika Urbanoak (20)– lantzeko izan duen ekimenarengatik.

2.3.2. Partiturak

Saila 1979an hasi zen lanean, eta hastapen-une horretatik bertatik asmo handiko ideia bat gauzatu nahi izan zuen: jarraipena ematea musika [partiturak] argitaratzeko lanari; izan ere, lan hori bera egiten zuen Espainiako Gerra Zibilaren aurretik, Editorial de Música Vasca argitaletxearen bidez eta Eusko Ikaskuntzak babestuta¹⁸. Sailak, zenbait etapatan, partiturak editatzeko proiektuak aztertu zituen, antzinako musikakoak eta musika garaikidekoak, baita kaseteak eta CD-ak grabatzeko proiektuak ere. Ez zen proiektu horiek

gauzatzerik izan, baina zenbait autoreren lanek edizio faksimilak kaleratu ziren, hala nola Damaso Zabala (12 estudios de Mecanismo, op. 66 eta op. 67), Felipe Gorriti (Zortziko), Jose Mª Alvira (*Romanza sin palabras: para piano*) eta Jose Mª Uruñelarenak (*El clavecin de Bendaña* eta *Eusko Dantzak*). Horrez gainera, musika historikoko partituren bilduma sortu zen, baina lehen bi liburukiak soilik argitaratu ziren: Manuel de Gamarraren *Juegos de versos y sonatas* 1986an, eta Joaquín Ojinagaren *Obras musicales* 1989an. Gerora, 2008an, Alberto Aguirreraren musika-lanak argitaratu zituen, Andoaingo Udalaren eskariz.

2.3.3. Monografiak

Eusko Ikaskuntzak monografia ugari argitaratu ditu, eta musikaren gainekoak izan dira horietako batzuk. Musikaren gaineko monografia gehienak Lankidetzan bilduman argitaratu ditu. Bilduma horrek askotariko gaien gaineko ikerlanak biltzen ditu, Euskal Autonomia Erkidegoko eta Nafarroako udalekin eta erakundeekin lankidetzan egindakoak. Horietako batzuk dira, esaterako, J. Sergio del Campok egindako *El órgano en la villa de Ochandiano* (2000) eta Ainhoa Kaieroren *Alfonso Ugarte (1879-1937) eta musika sakratuaren berrikuntza Hego Euskal Herrian* (2009); eta, Folklore sailari atxikitako beste batzuk, hala nola Juan Mª Beltranen *San Telmo Museoko soinu eta hots tresnak* (1998) eta Oxtikenekoak Kultur Elkartek egindako *Senpereko Kantu Xaharrak* (2001). Azkenik, bilduma horretatik kanpo, Aintzane Cámara eta beste egile batzuek egindako *Acercar la música a través de programas educativos en la CAPV: miradas desde la diversidad de públicos* lan monografikoa, 2012koa, argitaratu zuen sailak. Lan horrek sakon aztertu zituen euskal erakundeek musika pertsona gazteei eta helduei gerturatzeko helburuarekin indarrean zituen programak, eta hausnarketa orokor bat egiteaz gain, orduko egoera hobetzeko proposamenak plazaratzen zituen.

2.3.4. Aita Donostiaren *Obras Completas* argitalpena

Bereziki nabarmendu behar da Eusko Ikaskuntzak Aita Donostiaren *Obras Completas* argitalpena editatzeko hainbat urtetan egin duen sustapen-lana. Aita Donostiaren Artxiiboak haren musika-lanak (*Obras musicales*) argitaratu ondoren, argitalpen horren osagarri moduan, literatura-lanak (*Obras*

Literaria) argitaratzeko prozesuari ekin zitzaion 1983an. La Gran Enciclopedia Vasca ekimena zen egitasmoaren bultzatzaile, eta, gerora, Eusko Ikaskuntzak hartu zuen bere gain lan hori, 1985ean. Bilduma horretan, *Cancionero Vasco* lanaren lau liburukiak argitaratzeko lanetan parte hartu zuen Musika Sailak. Lan hori, lehen azaldu den moduan, 1994an argitaratu zen. Bestalde, *Obras Completas* lanaren azken liburukia (X), *Notas de Folklore* izenekoa, 2016an argitaratu da.

2.3.5. Manuel Lekuona sariak

Manuel Lekuona saria 1983an sortu zen, euskal kulturaren aldeko *opera omnia* bat osatu duten pertsonak saritzeko, eta, geroztik, musikari bati baino gehiagori eman zaio. Manuel Lekuona sarien bilduman, honako hauen biografiak eta bibliografiak eta/edo obra-katalogoak argitaratu dira: Jorge de Riezu (3. zk., 1994), 1985ean saritua; Sabin Salaberri (25. zk., 2008), 2007an saritua; Jose Antonio Arana-Martija (28. zk., 2011), 2010ean saritua; eta Jose Luis Ansorena Miranda (29. zk., 2012), 2011n saritua.

2.3.6. Beste argitalpen batzuk

Eusko Ikaskuntzaren Deia (EID) argitalpenak, 1918 eta 1936 urteen bitartean, “Naskaldia” izeneko atala argitaratzen zuen, hiru hilean behin. Euskal lurretako bizitza kulturalaren berriak argitaratzen zituen. Atal horren eduki asko musika-ekitaldiak ziren, noski.

Kantitateari begiratuta, nabarmentzekoa da Eusko Ikaskuntzaren beste argitalpen batzuek, hala nola RIEV eta *Euskonews* aldizkariak, musikari egin dioten lekua; izan ere, musikari buruzko 50 eta 400 artikulua inguru argitaratu dituzte, hurrenez hurren. Musika Sailak, bere bazkideen bitartez, lan handia egin du bi argitalpen horietan, baita Añamendi euskal entziklopedian ere.

Eusko Ikaskuntzak, era berean, musikari buruzko beste idatzi batzuk argitaratu ditu, hala nola Aita Donostiaren *¿Cómo canta el vasco?* ponentzia, haren lehen garaikoa, eta *Exposición de música vasca* 1985 eskuorria.

2.4. Mintegiak, jardunaldiak eta kongresuak

Musika Sailak jarduera asko antolatu zituen; esaterako, 1997. urtean, Euskal Herriko musikaren historiari buruzko bost hitzaldi antolatu zituen Donostian, Musikaste jaialdiaren 25. urteurrenean. Hitzaldi horiek ekarpen handia egin zioten ordura arte gutxi landutako gai bati. Sailak parte-hartze handia izan zuen 1997. urtean Bilbori buruz antolatu zen III. symposiumean. “Bilbao, una ciudad musical” izan zen haren izenburua, eta Bidebarrieta kulturguneak eta Eusko Ikaskuntzak antolatu zuten.

Horrez gainera, 1999 eta 2001 urteen bitartean, musika garaikideari buruzko mintegi batzuk antolatu zituen Musikagileak elkartearen, Bilboko Institut Français institutuaren eta Bilbo Arte erakundearekin batera.

Gerora, 2005etik aurrera, XXI. mendeko musika-lanbideei buruzko gaiak landu zituzten bazkideek. Gai horiek landu ziren 2006ko eta 2009ko jardunaldietan –organistaren lanbidea aztertu zuen azken horrek–.

Nabarmentzekoak dira, era berean, omenaldi-jardunaldiak; esaterako, Rodrigo A. de Santiago (1907-1985) musikariari eskainitakoa. Barakaldoko Udalaren eta udalerrri horretako kontserbatorioaren laguntzarekin egin zen, 2007an. Urtebete geroago, Jose Antonio Arana Martija omentzeko xedea hartuta, Musika atalak Musiker aldizkariko 15. zenbakia eskaini zion.

Ezinbestean ekarri behar dira hona Musiker aldizkariko 18. eta 20. bitarteko zenbakiak aurkezteko jardunaldiak: 18. zenbakiaren gaia *Música y creación actual / Gaurko musika eta sorkuntza* izan zen (2011); Aquilino Amezua organogileari buruzkoa izan zen 19. zenbakia (2012); eta *Músicas urbanas / Hiri musikak* (2014) izan zen 20. zenbakiaren gaia. Bazkideen eta kolaboratzaileen ikerketa-lanak eta hausnarketak gizarteratu zituzten aurkezpen horiek.

Nabarmentzekoak dira, era berean, Eusko Ikaskuntzaren kongresuetan egin diren ekarpen musikalak; batik bat, Donostia-Baionan egindako kongresuan, 2001an (XV. Kongresua) eta Gasteizen egindakoan, 2009an (XVII. Kongresua)¹⁹.

Amaitzeko

Euskal Herriko musikaren gaineko azterlanak egiten nabarmendu da Eusko Ikaskuntza, eta ekarpen handia egin du arlo horretan. Musikologiaren ikerketan saiatzen ziren ikerlari banakoen lana biltzeko gunea izan zen Eusko Ikaskuntzaren Musika Saila, bertako unibertsitateek ez baitzuten esparru hori aztertzen. Alde horretatik, Musika Sailak 1979. urtetik aurrera abiatu zituen ekimenen helburua Musikologiako Euskal Institutua²⁰ sortzen laguntzea zen. Institutu hori ez da inoiz eratu, baina sailak musika-ikerketarekin zuen konpromisoaren gauzapen izan ziren, besteak beste, argitalpen monografikoak eta musika historikoko partituren argitalpenak. Horiez gainera, aldizkari zientifiko bat argitaratu du, *Musiker* izenekoa. Aldizkariak, urtez urte, handitu egin ditu bere kalitatea, presentzia eta itzala, harik eta estatuko erreferentzietako bat izatera iritsi arte.

Musika beste arte eta zientzia-adar batzuen ondoan, haien maila berean, kokatzea izan da, ezbairik gabe, Eusko Ikaskuntzaren lorpen handienetako bat. Baliatu zuen ikuspegi horri esker, leku bat eman zion musikari euskal azterlanen esparruan, ez baitzuen halakorik unibertsitateetan.

Nabarmentzekoa da, era berean, Eusko Ikaskuntzak, Eresbilekin hitzartuta eta harekin lankidetzan, musika herrikoiairen ondareari egin dion ekarpena, baita musika-hezkuntzaren esparruan izan duen eragina ere, bere azterlanen eta hausnarketen bitartez. Azpimarratzekoa da, halaber, *Euskonews* aldizkariaren eta irratsaioen bidez musikaren gaineko ikerkuntzaren berri emateko egin duen lana.

Musika Saila musikaz hausnartzeko plaza izan zen, baina ez soilik azterlarienez, plaza horretan bildu baitziren interpreteak, konpositoreak eta kritikariak ere. Egindako proiektuen berri ematen du lan honek, baina garatzeko moduan daude zirriboratu ziren beste batzuk, hala nola Kantutegia proiektu enblematikoa eta Azkue-Kantutegia proiektu zehatza. Ideia eta amets handien erakusgarri izan ziren beste proiektu batzuk, hala nola, musikaren museo bat egitekoa, partiturak editatu eta grabatzeko proiektuak eta EAEko hiru hiriburuetan ganbera-musikako jaialdi txandakatu bat antolatzekoa (Eusko Jaurlaritzako Kultura Saileko Musikarako Aholku Batzordean iradoki zuen jaialdiaren proiektua). Horiek izan ziren iradokitako proiektu handienak.

Eusko Ikaskuntzaren kolaboratzaile fidela izan da Eresbil Musikaren Euskal Artxiboa, eta, zenbaitetan, Musika Sailaren bultzatzaile eta sostengatzaile izan da. Musikagileak, Euskal Herriko Musikagileen Elkartek, harreman estua izan zuen, haren hastapenetan, Eusko Ikaskuntzarekin. Era berean, Musikenek, Euskal Herriko goi-mailako Musika Ikastegiak, musika-ikerketarako Musikertuz datu-basea sortzeko egitasmoaren bidez ekin zion Eusko Ikaskuntzarekin kolaboratzeari. Eusko Ikaskuntzaren aukera da aliantza horiek berreskuratzea eta herriarentzat musikaren alorreko proiektu handiak sustatzen jarraitzea.

Oharrak

1. Eusko Ikaskuntza'ren *Deia-Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos* (EID), 2. zk, 1919, 8. or.
2. Eusko Ikaskuntzak egin eta dohaintzan emandako txistuetako bat gorde du Juan Mª Beltranek Oiartzungo *Soinuena* erakundean. Txistu batzuek “Eusko Ikaskuntza’k emandakoa” esaldia zeramatzaten idatzita. Juan Miguel Biurrarena, Teodoro Larralde eta Isidro Ansorena eskulangileak izan ziren, besteak beste, txistuen egile. Agiri administratiboen arabera, 300 txistu baino gehiago egin ziren. 1934. urtean, Aita Donostiak hala eskatuta, “erabaki zen, haiengandik jasotzen diren eskaera ugarien artetik, erakundeek egindakoak lehenestea, eta, bereziki, desagertu diren lekuetan haien erabilera berpiztu dezaketena”.
3. Lehiaketetan saritutako konposizioak izan ziren obra horietako asko, eta euskal banden errepertorioan diraute, oraindik, banda sinfonikorako egin ziren hainbat lan. Horien egile izan ziren, besteak beste, Feliciano Beobide, Jose Franco, Jesus Guridi, Eduardo Mocorrea, Tomás Mugica, Rodrigo A. de Santiago eta Jose Mª Usandizaga. Argitaletxeak, era berean, pianorako partiturak (12), ahots eta pianorako partiturak (12) eta abesbatzarako musika-partiturak (30) editatu zituen.

4. Eusko Ikaskuntzak Aita Donostiaren *Preludios Vascos* obraren lau pieza igorri zituen 1921ean, Schnelder Petersen orkestrak interpretatu zituan Kopenhageko Tivoli antzokian. Obraren interpretazioaren ondoren, prentsa daniarrak laudatu egin zuen haren berritasuna.

5. Aurrerago, 1931n, Aita Donostia 250 pezetako kreditu bat lortu zuen “gaztelaniara itzultzeko Iztuetak euskal dantzei buruz egindako lana, ikertzaileentzat oso erabilgarria izango dena”.

6. EID, 46. zk, 1930, 7. or.

7. Memoria aipatua in Riezu, Jorge de. “Música popular y música sabia”. In: *Batzarre Nagusia. Euskal Ikasteen gaurko egoera*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979, 151-158. or. Aita Donostiak “Joanes de Anchieta y su obra musical” lana aurkeztu zuen Bartzelonan 1936. urteko apirilean egin zen Nazioarteko Musikologia Kongresuan (gerora, hemen argitaratua: *La Gran Enciclopedia Vasca*, I. t., 583. or. eta *Obra Literaria del P. Donostia*, V. lib., 203-213 or.. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1985). Aita Donostiaren artxiboan daude gordeta gure musikari eta ikertzaileak egin zituen transkripzioa guztiak; zehazki, hark adierazi zuen moduan, “185 partitura-orritan”.

8. EID, 61. zk, 1934, 23. or.

9. 1922. urtean, hau egitea proposatu zuen Leoncio Urabayenek: “gramofonoa eta zinematografoa erabiltzea komeni da euskal kantu, dantza, joko eta kirolen azarnak biltzeko. Proposamen horri erantzuteko, proiektuak egiteko neurri presazko batzuk adostu ziren; zehazki Resurrección Maria de Azkue eta Jose Antonio de Donostia folkloristei lan hori egiteko behar ziren fonografia-aparatuak erosteko aukera eskaintzea, Eusko Ikaskuntzaren bidez”.

10. El P. Jorge de Riezu ematen du memoria horren berri, ohar zehatzak eginda, “Música popular y música sabia” ekarpenean, *op. cit.*

11. Aita Donostiak bera argitaratu zuen bigarrena, izenburu honekin: *Música de Tecla en el País Vasco. Siglo XVIII* (Lekaro, 1954).

12. Riezu, Jorge de. “Música popular y música sabia”, *op. cit.*

13. Musika eta Folklore sailak 1979ko ekainaren 8an egindako bilkuraren akta.

14. Batzorde Iraunkorrak 1979ko uztailaren 14an egindako bilkuraren akta.

15. Musika Sailak 1984-01-21ean egindako bileraren akta. Ondarea berreskuratzeko lanaren garrantzia nabarmentzen du.

16. Musika Sailak 1996ko azaroaren 23an egindako bilkuraren akta. Elkarte horretako ordezkariak Musika Sailaren bilkuretara joaten hasi ziren.

17. Sailak 1980-11-15ean egindako bilkuraren aktak adierazten du denboran “urrun” egiteko proiektua zela Euskal Musikologiari buruzko aldizkariarena, baina nahiko azkar gauzatu zen Eusko Ikaskuntzaren argitalpen-politikari esker.

18. 1979-11-20an Eusko Ikaskuntzako zuzendariari zuzendutako gutuna. Musika Sailaren lehen bilkuraren gaineko dossier bat dakar.

19. 2001eko Kongresuan, mahai hauek antolatu zituen sailak: “Diagnóstico de la música en Euskal Herria” eta “Metas y realidades en la educación del músico profesional y del aficionado”. Bestalde, 2012ko Kongresuan, “Innovación y creatividad en la educación y en la difusión de la música: hacia una comunidad solidaria” komunikazio-saioa eta “Musika ondarea / Patrimonio musical” mahaia antolatu zituen. 2009ko Kongresu horretan, “Beethoven: a escena” kontzertu-proposamen berritzailea antolatu zuen, Musikene ikastegiarekin batera.

20. Haren presidente Jose Luis Ansorenaren esanetan, “izaera ofizial handiagoko” erakunderen bati “edo musikologoei beraiei” zegokien hura sortzea. Musika Sailak 1980-11-15ean egindako bilkuraren akta. Ikus, era berean, Ansorena, Jose Luis, “Hacia la creación del Instituto de Musicología Vasca”. In: Txistulari, 99. zk., 9-10 or.; eta Ansorena, Jose Luis, “Eresbil euskal ereslarien bilduma / Archivo de Compositores vascos”. In: *I Semana de Estudios de Historia Eclesiástica del País Vasco. Homenaje a J. M. de Barandiarán y M. de Lecuona*. Vitoria-Gasteiz: Teologia Fakultatea, 1981.

Eusko Ikaskuntzak (EI-SEV) euskal literaturaren alorrean, eta batik bat, euskaraz idatzitako literaturaren alorrean egin duen lana laburtzea da lan honen asmoa. Erakundeak sistema literarioan duen leku zentralaz hausnartuko dugu. Eusko Ikaskuntzak egindako lanaren bi etapa azalduko ditugu. 1936. urtera bitartean egindako lanak osatzen du lehen etapa. Hasiera horretan, ikerketa eta zabalkuntzako jarduerak egin zituen, batik bat. Bigarren etapan, berriz, arreta handiagoa eskaini dio literaturaren instituzionalizazioari, baina ikerketa-lana egiteari utzi gabe.

Instituzioak sistema literarioetan

Sistema literarioaren definizioa eman duen autoreetako bat da Itamar Even-Zohar (linean: 33), eta definizio hori ematean, beti nabarmentzen du instituzioek literaturaren praktikan eta haren gaineko hausnarketan duten garrantzia:

“Jakobsonek komunikazioaren eta hizkuntzaren gainean egindako eskema baliatu nahi nuke (Jakobson 1980 [1956]; Jakobson 1960: 353-356 esp.), hura literaturaren alorrera moldatzeko. Horrenbestez, taula hau baliatu dezakegu (poli)sistema literarioaren

faktoreak azaltzeko (kortxeteen artean adierazten dira Jakobsonek erabili zituen terminoak):

INSTITUZIOA [testuingurua]
ERREPERTORIOA [kodigoa]
EKOIZLEA [igorlea]——[hartzailea] KONTSUMITZAILEA
(‘idazlea’)(‘irakurlea’)
MERKATUA [kontaktuak/kanala]
PRODUKTUA [mezua]”.

Nolabait Jakobsonen jarraitzaile dela adierazi dugun arren, Itamar Even-Zohar autoreak badaki instituzioaren kategoria barneratu izana dela bere eskemak hizkuntzalari errusiarraren eskemarekiko duen diferentziarik nabarmenena, bere sistema-kontzeptua bereizten duen aldetik, eguneroko bizitzako hizkera-komunikazioa deskribatzen duen harengandik. Horrez gainera, ez du testuinguru kontzeptuarekin hertsiki parekatzen “instituzio” kontzeptuaren definizioa:

“Literatura jarduera soziokulturala izatea dakarten faktoreen batura da ‘instituzioa’. Literatura-jarduerak zer arau izango dituen erabakitzen du instituzioak, arau batzuk onartzen eta beste batzuek baztertzen baititu” (ibidem, linean: 40).

* Orig. es, 459 or.

Instituzioak kanon-sortzaile direla nabarmentzen du Itamar Even-Zohar autoreak, baina azpimarratzen du instituzio bat baino gehiago dagoela eta instituzio guztiek ez dutela beti adostasunean jarduten; beraz, instituzioen arteko frikzio edo desadostasunak gerta daitezke. Hori horrela, sisteman zenbait elementu daudela edo literatura-sisteman instituzio bat baino gehiago dagoela onartzen du.

“Termino espezifikokoak erabilia, instituzioaren elementu dira, gutxienez, ekoizleak, ‘kritikariak’ (mota guztietakoak), argitaletxeak, aldizkariak, klubak, idazle-taldeak, gobernu-egiturak (ministerio-bulegoak eta akademiak, esaterako), hezkuntza-erakundeak (ikastegi guztiak, unibertsitate-izaerakoak barne), masa-komunikabideen aldaera guztiak eta beste asko. Askotariko elementuak direnez, ezinezkoa da, noski, eta nolabait esateko, harmoniaz jardungo duen egitura homogeneo bat osatzea, eta ezingo ditu erabateko ziurtasunez ezarri bere lehentasunak. Instituzioak berak nagusitasuna iristeko barne-borrokak bizi ditu; unean-unean, aldatu egiten da instituzioan gailentasuna hartzen duen taldea, eta gailentzen den talde horrek darama gidaritza” (ibidem, linean: 40).

Behatzaile orori agerikoa zaio Eusko Ikaskuntzak protagonismo handia izan duela Euskal Herriko hizkuntza guztietan egin den literatura aztertu eta euskal sistema literarioan eragiteko lanean.

Eusko Ikaskuntzak lan egiteko modua aldatu du historian zehar, eta denbora horretan guztian aldatu egin da, baita ere, sisteman izan duen garrantzi instituzionala. Hala ere, euskarazko literatura-sistemaren instituzio nabarmenetako bat da historian. Egia da neurri berritzaileak abiatu zituela bere ibilbidearen lehen aroan, euskal panorama kulturalako erakunde zentral eta bakarra zelako. Garai hartan, goi-mailako ikerlariak eta zientzialariak bildu eta zuzendu zituen, diziplinarteko ikuspegia landuta. Bere prozesu historikoaren bigarren aroan, lan kontserbadoreagoa egin du, jarduera ohikoagoak egin baititu (bekak eman, kongresuak antolatu eta aldizkari akademikoak argitaratu ditu); hala ere, balio handiko egitekoak dira horiek ere.

Eusko Ikaskuntzak literaturaren gaineko zer hausnarketa egin duen eta, batik bat, bere historian zehar euskal literaturari

buruzko zer gogoeta egin dituen azaldu nahi du artikulu honek; izan ere, oinarritzko erakunde zientifikoa izan da euskal literatura mantentzeko eta garatzeko lanetan, Itamar Even-Zohar autoreak sistema literarioen barnean instituzioentzat zehazten duen egitekoari begiratuta.

Instituzioek sistema literarioetan duten funtzio oinarritzkoaren irakurketa akademikoa egin ondotik, ikuspegi pertsonalago batetik kontatu nahi dut Eusko Ikaskuntzaren historia. Horrenbestez, barnetik azaltzen saiatuko naiz haren historia, irakurleak Eusko Ikaskuntzaren historiarako hurbilpen intuitibo bat egin dezan. Artikuluaren xedea, beraz, Eusko Ikaskuntzak literaturaren esparruan egin duen lanaren ikuspegi orokor bat ematea izango da, literatura-esparru horren gainean egin dituen lan ugariak zerrendatzea bainoago.

Eusko Ikaskuntza eta literaturaren gaineko ikerkuntza. Lehen aroa

Bi gertakari –oso ezaguna da bat, eta bestea ez hainbeste– mugarri zaizkit Eusko Ikaskuntzaren gainean dudan iruditerian eta nire lan intelektualean. Bi gertakarietatik ezagunena da lehenengoa, Eusko Ikaskuntzaren 1930eko Kongresuan On Manuel Lekuonak *La poesía popular vasca* aurkeztu zueneko. Gertakari nabarmena izan zen hura, ahozketasuna aztertze lanen ildo zabaldu baitzuen gure esparru kulturalan. Bigarren gertakaria ez da batere ezaguna: Esteban Urkiaga *Lauaxeta* poeta euskalduna Donostian zen 1936ko uztailaren 18an, Eusko Ikaskuntzaren udako ikastaroetara etorria. Presaka joan zen Bilbora, Eusko Alderdi Jeltzalearen agindupean jarri eta Eusko Gudarostea antolatzen laguntzera. Heriotzara kondenatu zuen epaiketaren sumarioak ematen du horren berri.

Eusko Ikaskuntzaren ibilbidea laburbiltzen dute bi gertakari horiek: ikerkuntza, prestakuntza eta zabalkuntza.

Lehen aro horretan, literaturaren gaineko ikerkuntzak, euskaraz idatzitako euskal literaturarenak batik bat, bitarteko bikaina izan zuen zabalkuntzarako eta sorkuntzarako: *Revista Internacional de los Estudios Vascos* aldizkaria, Julio de Urquijok 1907an sortua. Urquijok Eusko Ikaskuntzaren esku utzi zuen aldizkaria 1921ean, eta geroztik leku handia hartu du sorkuntza kulturalaren esparruan. Aldizkariaren izenburuak berak

adierazten du hasieratik eman nahi izan zaion nazioarteko izaera, eta nabarmentzekoa da RIEV aldizkariak irauli egin zituela euskal filologiako azterlanak, argitaratzen zituen lanen zorrotzasunak alde batera utzi baitzituen XX. mendearen hasieran asmo onez, baina zorrotzasun zientifiko handirik gabe, egiten ziren azterlan linguistiko asko. RIEV aldizkariak egin zuen lan funtsezkoa azpimarratuko dugu hemen, nabarmen gailendu baitzitzairen garai hartan eta alor horretan argitaratzen ziren gainerako argitalpen zientifikoei.

Eusko Ikaskuntzak zeharkakotasun ideologiko agerikoa zuen, askotarikoak baitziren haren bazkideen eta zuzendarien joera ideologikoak. Eusko Ikaskuntzako RIEV aldizkariak eta Literatura Sailak azkar erreparatu zioten euskaraz idatzitako literaturari, eta bien artean osatu zuten literatura nazioaren ideiaren oinarri izateko programa. Itamar Even-Zohar autoreak honela azaltzen du programa hori:

“Ia-ia ezinbestekoa izan da ‘literatura’, izen horiek adierazitako ‘nazioak’ sortzeko. Kasu guztietan, pertsona-talde txiki bat –hizkera herrikoian, ‘idazleak’, ‘poetak’, ‘pentsalariak’, ‘kritikariak’, ‘filosofoak’ eta tankerakoak izaten dira, nik ‘eragile sozio-semiotikoak’ direla esango dut– testuen corpus itzelak egiten hasi zen, iritsi nahi den entitatearen –hau da, nazio alemaniarraren, nazio bulgariarraren, italiarraren eta bestelako nazioen– izatea edo horiek iristeko premia nahiz horien balioa eta egokitasuna justifikatzeko, onesteko eta oinarritzeko. Era berean, beren helburua justifikatzeko baliagarri izan daitezkeen testuen eta izenen multzoa antolatzea izaten da haien beste egiteko bat” (linean: 67).

Eragile intelektual horiek sortzea izan zen RIEV aldizkariaren lan nagusia. Eragileek hainbat testu sortu zituzten eta euskal egileen obrak bildu eta argitaratu zituzten (Domingo Agirrerren nobelak argitaratzea izan zen lan horietako bat), eta, alde horretatik, euskarazko “nortasun-zeinuak sortzen” lagundu zuten. Lan hori guztia eginda, nazioaren ideia sortzen laguntzen zutela pentsatzen zuten. Euskal idazle klasikoek lanak zabalduta (Juan Aguirre, linean, eta Estornés Zubizarreta 1983: 150-151), ordura arte zegoen hutsune bat bete, eta hizkuntzaren azterketa egiazko bat bultzatu zuten, hasierako euskal nazionalismoaren purismotik aldentuta.

Testuak biltzeko lan horretan, literatura tradizionalako testuak biltzeari ekin zion Manuel Lekuonak haren *La poesía popular vasca* azterlan klasikoaren bidez. Ponentzia hori aurkeztu zuen Bergarako Kongresuan, eta liburu-formatuan argitaratu zuen 1935. urtean, *Literatura oral euskérica* izenburuarekin. Literatura tradizionala eta herrikoia balioesteko modu berri bati ekin zitzaion azterlan horrekin, eta hura aztertzeke metodologia berriak proposatu zituen. Ahozko literaturaren moldeen eta tekniken gaineko ikuspegi argia zuen Manuel Lekuonak, eta gaur egunerako arte iritsi zaizkigu ahozko moldeak eta generoak aztertzeke urratu zituen bideak (Kortazar 2016). Haren lanari esker esan zuen Luis Michelenak honako hau, urte batzuk geroago:

“Ahozkoa da, funtsean, euskal literatura herrikoia, eta gainerako herrietakoa bezain aberatsa eta askotarikoa, ziur asko. Literatura jasoa, berriz, berantiarra eta urria da, eta ez du, oro har, kalitate handirik” (1960: 11).

Eusko Ikaskuntzako kide gogotsuaren eredu izan zitekeen Esteban Urkiaga, *Lauaxeta*, gizon ikasia eta nekaezina. Zinez uste zuen, 14ko belaunaldiko idazleekin batera, herrien eta nazioen hazia ernetzen zuela kulturak, eta ezinbestekoa zela espiritua lantzea, jendartea hezteko. 1927az geroztik, maiz parte hartzen zuen Eusko Ikaskuntzak prestakuntzarako eta zabalkuntzarako antolatzen zituen udako ikastaroetan (Estornés Zubizarreta 1983: 87). Eusko Ikaskuntzaren argitalpenek leku nabarmena zuten haren liburutegian, eta liburutegi horrek ez zuen falta Manuel Lekuonak idatzitako *Literatura oral euskérica* lanaren ale bat. Poesia idazteaz gain, antzerkia landu zuen *Lauaxetak*, alor horren garrantziaren jakitun. Garai horretan bertan, antzerkigintza sustatzen saiatu zen Eusko Ikaskuntza, hainbat ekimen bultzatuta: antzeztaldeek erabiltzeko moduko antzeztanaka bildu zituen; antzeztaldeetarako *Antzezlari aldaren* Sariketa sortu zuen; eta *Certamen de Teatro Guignol* (Antzerki eta giñol lehiaketa) izeneko sortu zuen, euskaraz (Estornés Zubizarreta 1983: 164-166).

Literatura eta gizartea. Eusko Ikaskuntzaren bigarren aroa

Diktadura frankistak iraun zuen denbora luzearen ondoren, Eusko Ikaskuntzak 1978an berrekin zion bere ibilbideari. Espainiako Trantsizioa deritzon garaia zen, eta kultura-erakundeen be-

rreskurapenak atea ireki zion 1936-39 bitarteko Gerra Zibilean galdu ziren egitura politikoen berragerpenari. Honako bi pertsona hauek egin zuten errepublikaren garaiko eta demokraziaren garai berriaren arteko zubi-lana: Jose Miguel Barandiaran batetik, Eusko Ikaskuntzaren presidente eta erakundearen gidari izan baitzen, eta Manuel Lekuona bestetik, hark zuzendu baitzuen literatura-azterketen lan-ildoak (bitxia da biekin errespetuzko On tratamendu publikoa erabili izan dela ikustea: On Jose Miguel, On Manuel. Beren kultura-esparruko proiektuen zuzendaritzarekin eskuratu zuten kapital sinbolikoa adierazten digu horrek).

Agerikoa zen, ordea, beste garai historiko bat bizi zela. Aurreko garaietan ez bezala, Eusko Ikaskuntza ez zegoen bakarrik. Euskal Herriko unibertsitateak jardunean ziren, eta Eusko Ikaskuntzaren sailen eremu berberak lantzen eta ikertzen hasiak ziren. Nire aburuan, instituzionalizazioaren bidean sakondu zuen euskal literaturari buruzko azterlanentzat erabaki zen estrategiak. Bigarren aro honetan, omenaldiak (sarien bidez egindakoak), ikerkuntza (Hizkuntza eta Literatura Sailak argitaratutako aldizkari espezializatuaren eta RIEV aldizkariaren bidez), eta euskal literaturaren nazioartekotzea landu ditu. Nazioartekotzean sakontzeko, hitzarmenak egin ditu atzerriko zenbait unibertsitateekin. Hori horrela, “erreputazioen” sortzaile bihurtu dela esan daiteke –ulertu bedi kontzeptua bere adiera soziologikoan– (Even-Zohar linean: 40). Unibertsitateek egindako literatura-azterlanek literatura garaikideari erreparatzeko joera nabarmena adierazi dute, eta, postmodernitateak bultzatuta, arreta handiagoz begiratu diote arte herrikoiari. Jakina denez, postmodernitateak ez ditu argiro zedarritzen kultura jasoaren eta kultura herrikoiaren arteko mugak. Esan daiteke, beraz, balorazio postmodernoaren aurrean, ikuspegi modernoaren alde egin du.

a) Sariak

Bi sari sustatzen ditu Eusko Ikaskuntzak, ospearen eta kalitatearen adierazle euskal sistema kulturalean. Kultura orokorraren alorreko sariak dira, eta ez, berariaz, literaturaren alorrekoak. Sariak sistema kulturalean egiten duten lanaren berri izateko, argigarria da Ana Toledok argitaratutako lanari begiratzea (2002), sariak idazleen kanonizazioan duten garrantzia aztertzen baitu.

Kulturaren, arteen, humanitateen eta gizarte-zientzien alorretan lan nabarmena egin duten pertsonak nabarmentzen ditu Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa sariak. Literatura-sorkuntzaren alorrean, honako pertsona hauek saritu ditu: Julio Caro Baroja, Luis Villasante, Juan Garmendia Larrañaga, Bernardo Atxaga, Juan San Martín, Daniel Innerarity, Joxe Azurmendi, Mariasun Landa, Jean-Baptiste Orpustan eta Javier Echeverría. Nabarmentzeko da saritutako pertsonen jardun-alor askotarikoak. Euskaraz eta gaztelaniaz idazten duten pertsonak saritu dira, fikzioa eta poesia landu dutenak (Atxaga, Mariasun Landa, Juan San Martín), eta filologia eta literatura aztertu dituztenak (Villasante eta Orpustan). Nabarmentzeko da, era berean, saiogileak eta gizarte-zientzietako adituak saritzeko joera ageri dutela sariek, aktualitatearen eta garaiko mugimenduen azterketa balioetsita. Deigarria da asko direla sari hori jaso aurretik Espainiako Erreinuko Literatura Sari Nazionala jaso dutenak, zenbait modalitatetan (Atxaga eta Landa narratiban eta haur eta gazte literaturan, eta Innerarity eta Echeverría, saiakeran).

Manuel Lekuona saria 1983. urtean eman zen lehen aldiz, sariari izena ematen dion pertsona saritzeko, hain justu. Letren alorra lantzen duten pertsonen lana saritu ohi du, baina saritu izan ditu beste diziplina batzuetako sortzaileak ere. Idatzi gabeko arau batek dio Euskal Herriko lurralde desberdinetako pertsonak saritu behar direla urtetik urtera, eta horrek oreka-ilusio moduko bat sortzen du. Lurraldez aldatzean, ez dira beti sortzaileak saritzen, eta euskal kulturaren eta literaturaren aztertzaileak ere saritu ohi dira, baita historialariak ere. Bi sariek ez dute euskarazko eta gaztelaniazko sorkuntza bereizten, eta eutsi egiten diote, ondorioz, Eusko Ikaskuntzak historian erakutsi duen zeharkakotasunari.

Euskal Herriko lurralde historiko guztiei begiratzeko erabakiaren erakusgarri, aintzat hartzekoak dira, era berean, Ville de Bayonne saria, Ipar Euskal Herriko sortzaileak saritzen dituen aldetik.

b) Kongresuak, jardunaldiak eta foroak

Eusko Ikaskuntzaren bigarren aroan, zenbait kongresu nabarmendu behar dira, azterlan monografikoak landu

baitituzte euskal sistema literarioaren protagonista izan diren pertsonak utzitako ondarearen gainean. Ez dira sortzaileak zentzu hertsian, ez baikara idazleez hitz egiten ari, baina badira kultura-sistemako eragileak, sistemako beste egile batzuek egindako sorkuntza-lanen bultzatzaile diren aldetik. Horien artean ditugu Emiliano Arriaga omentzeko egin zen jardunaldi-mintegia (1994), W. von Humboldt hizkuntzalariaren lana aztertzeko foroak (1995, 2001) eta argitalpenak, eta Antoine d'Abbadie eragilearen gaineko nazioarteko kongresua (1997). Bere jardueraren adar horrekin, Eusko Ikaskuntzak erakutsi du bere azterlanen egiturak ez dituela bazter uzten XIX. mendeko lan-ildoak, gerora euskal kulturaren nabarmen eragin dutenak. Lan horrekin guztiarekin, erakusten da literatura ez dela sorkuntza bakarrik, eta testuez haraindiko beste eragile batzuek ere eragin handia dutela literaturan.

Ez dira horiek, ordea, Eusko Ikaskuntzak omendu dituen eragile soziokultural bakarrik. Izan ere, ale monografikoak eskaini zaizkie, besteak beste, Resurrección María de Azkue (2003), Elías Amezaga (2009) eta Agosti Xaho (2013) eragileei.

c) Ikerkuntza: Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura

Eusko Ikaskuntzak literaturaren azterketari eman dion bultzadaren eta alor horretan ageri duen interes handiaren erakusgarri nabarmena da Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura aldizkaria argitaratzeko ekimena. Aldizkari horretan argitaratu dira sortzaile eta ikertzaile ospetsu zein hasiberri askoren ikerlan literarioak.

Aldizkariak, 1982az geroztik, ekarpen handiak egin dizkio euskal literaturaren eta kulturaren gaineko jakintzari. Eusko Ikaskuntzako Hizkuntza eta Literatura sailaren ibilbidean, saileko presidentek zuzendu dituzte, beren nortasunak bultzatuta, koadernoetan aztertu diren gai monografikoak. Manuel Lekuona (1979-1987), Karmele Rotaetxe (1987-1992) eta Jose Maria Etxebarria (1992-1995) izan ziren sailaren lehen arduradunak. Patricio Urkizuk sailaren burutza hartu zuenean (1995-2002), antzerkigintzarekiko eta Lehen Mundu Gerraren gaineko literaturarekiko interesa azaldu zuen; hori horrela, *Guerra y literatura* eta *Teatro popular europeo* lan

monografikoak argitaratu ziren, besteak beste. Artikulu hau izenpetzen duenak (2002-2006) literatura garaikidea aztertzea proposatu zuen, eta bi lan monografiko zuzendu zituen, Unai Elorriaga idazlearen narratibari buruzkoa bata, eta *Creación y Censura* izenekoa bestea, Dorre Bikien aurka egindako atentatuaren ondoren sortutako krispazio-giroaren gaineko hausnarketa egiteko. Linguistika-gaiak aztertzearen alde egin du Carmen Iasik (2006-2011).

d) Presentzia nazioartean

Euskal kulturaren kanpo-sustapenak duen garrantziaz jabetuta, Eusko Ikaskuntzak aspalditik ditu harremanak atzerriko unibertsitateekin. Azpimarratzekoa da, alde horretatik, Argentinako Universidad de La Plata unibertsitatearekin izenpetu zuen hitzarmena, euskal ahozko literaturari buruzko master-ikastaro bat egin baitzen hitzarmen horren barruan (2006), idatzi hau izenpetzen duenaren eskutik. Nabarmenezkoa da, era berean, Bernardo Atxagak Ameriketako Estatu Batuetako Stanford unibertsitatean eman zuen ikastaroa, *El despertar del erizo: el caso de la cultura vasca* (2010) izenekoa.

Nazioarteko izaera izan zuen, era berean, literatura iberikoen eta Gerra Zibilaren gaineko memoria historikoari buruzko Mintegia, Donostian egindakoa 2011. urtean. Europako eta Estatu Batuetako unibertsitateetako adituek parte hartu zuten mintegi horretan.

e) Bekak eta laguntzak

Euskal esparru kulturalean eragiteko modu bat izan da atzerriko izen handiei begiratzea, baina ez da ahaztu behar Eusko Ikaskuntzak ikerkuntza-lanak bultzatzeko beka instituzionalak ere ematen dituela. Apraiz-Zumalabe beka da horietako bat. Urtez urte ematen da, eta diru-hornidura handia du. Era berean, Eusko Ikaskuntza-Institut d'Estudis Catalans beka nabarmendu behar da, emaitza zientifiko paregabeak eman baititu. Eta, horiez gainera, berariaz azpimarratu behar dira ikertzaile gazteei ematen zaizkien laguntzak, haiek baitira sorkuntza zientifikoaren harrobi egiazkoa Euskal Herrian.

Ondorioa

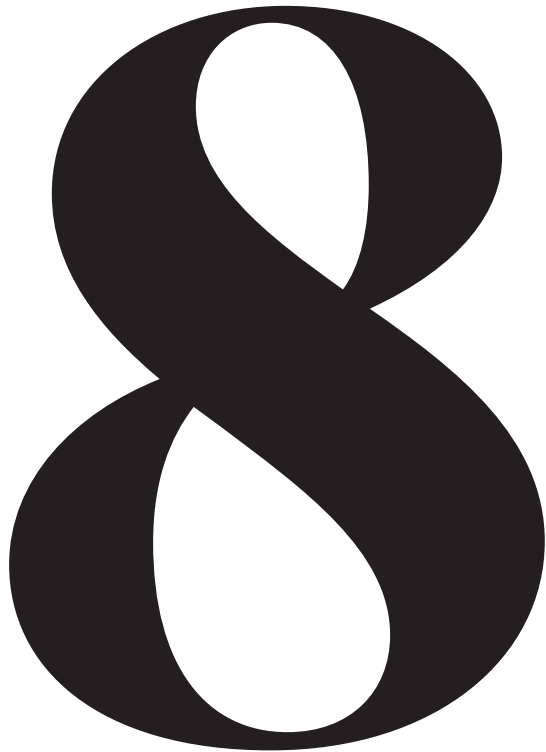
Eusko Ikaskuntzak literaturaren alorrean egin dituen lanen ikuspegi orokor honi amaiera emateko, erakundeak sortu zenetik izan dituen bi bereizgarri azpimarratu nahi ditut. Zeharkakotasun ideologikoa eta Euskal Herri osoaren ikuspegi orokorra erabiltzea da lehen bereizgarria. Bigarren bereizgarria da ikerlanean urteak daramatzaten pertsonekin lan egiten jakin duela, ikerketa-ibilbideari ekiten dioten pertsonekin ahaztu gabe. Konsagratuak eta hasiberriak ez dira leku beretik abiatu, baina leku bat partekatu dute ikerkuntza-erakundean.

Bibliografia

- Aguirre, Juan (linean): "Revista Internacional de los Estudios Vascos". *Auñamendi entziklopedia*.
<http://www.euskomedia.org/aunamendi/126377> (2017/06)
- Estornés Zubizarreta, Idoia: *La Sociedad de Estudios Vascos. La aportación de Eusko-Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983; 308 or.
<http://www.euskomedia.org/analitica/18418> (2017/06)
- Even-Zohar, Itamar (linean): *Polisistemas de la cultura*.
http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/polisistemas_de_cultura2007.pdf (2017/06)
- Kortazar, Jon: "Orality in Basque Literary Historiography". In: Chamberlain, D.F; Chamberlin, J.E, (ed.): *Or Words to that effect*. John Benjamins: Amsterdam/Philadelphia, 2016; 172-181.
- Michelena, Luis: *Historia de la Literatura Vasca*. Madril: Minotauro, 1960.
- Oihenart. *Cuadernos de Lengua y Literatura*. <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/oihenart-cuadernos-de-lengua-y-literatura/bi-760/> (2017/06)
- Toledo, Ana: "En torno a los premios literarios". *Mundaiz*, 2002, 64; 57-70.

**Aldatzen ari
den mundu
aldatua**

Ibilbide didaktiko
azkarra lau
belaunalditan zehar*

Juan José Etxeberria
Bankoa

* Orig. es, 463 or.

E

Ehun urtean gertatutako aldaketa sozioekonomikoen oinarrian, denbora-bitarte horretan izan diren ekintzak eta gertakizunak daude, eta horietako bakoitza, banaka, naturaltasunez hartzen eta onartzen da gertatzen den unean. Hala ere, nekez ohartzen dugu zer-nolako sakontasuna dakarkioten denboran urrun dauden beste une batzuekiko ikuspegiek gertakari horien gaineko begiradari. Esparru sozioekonomikoan gertatu direnak eta gertakari horiek Euskal Herrian eta Eusko Ikaskuntzan izan duten eraginaren erakusgarri, zenbait gertakizun adierazten dira atal honetan, kontakizun xume bat egiteko. Oharrek eta iruzkinek ematen dute gertakari horien berri, batzuk egokiak izango dira, eta beste batzuk ez hainbeste, baina kontakizuna belaunaldi gazteei zuzentzea erabaki da, interesgarri izan baitaiteke haientzat egungo Eusko Ikaskuntza eta Euskal Herria egituratu duten gertakari eta egoeren berri izatea, gaingiroki baldin bada ere. Hori dute, gainera, etorkizuna eraikitzeko abiapuntu.

Historia azaltzean, ikuspegi orokor bat erabiltzeko ahalegina egin da, baita objetibotasunez jokatzekoa ere, begirada subjektiboa dela jakin arren. Ehun urteren kontakizuna josi da, aurrerapen handiak, gatazkak eta gertakari mugarriak (horietako batzuk, mingarriak) harilkatuta, bide berriak irekitzen edo bide zaharrak eten dituztenak hautatuta. Garapen sozioekonomikoa bultzatu dute gertakari horietako gehienek

(ez guztiek), eta gizartearen antolamendua sakon berregiteko premia izan da horien ondotik. Ikuspegi hori erakusten diegu zuzenean azkenaldiko gertakariak eta teknologia-jauziak soilik ezagutu dituzten belaunaldi gazteei. Azken gertakariak ez dira aurrekoak baino garrantzi txikiagokoak; aitzitik, garrantzi handikoak dira, garaiotako aurrerabide azkarra, gorakorra eta geldiezina ez baita oharkabekoa, ez horixe. Zer dakarkigu horrek: sinesmenak galtzea ala utopiak erdiestea?

Nola eta nondik iritsi gara gaur egungo egoera sozioekonomikora? Nolakoa da egoera hori, eta nola azal daiteke? Ezin zaie galdera horiei erantzun zenbakien, ehunekoen, grafikoen eta bestelako datuen uholde baten bidez, zenbakiek eta joerek ez dutelako, haiek bakarrik, gertatutakoa azaltzen. Gertatutakoari begiratzea da egiaz inportantea, eta arakatzea gizarteak zer sentimendu bizi izan dituen eta zer helburu iritsi nahi izan dituen, behatzea zer aldartetan bizi izan dituen aztertutako egoerak, eta bere ilusioak eta atsekabeak, pozak eta minak, proiektuak, utopiak eta gainerako alderdiak azaltzea. Lan honek iradoki egiten du gaia, beste pertsona batzuek landu dutelako, baina badu oraindik mamiarik beste ikerketa batzuetan sakontzeko.

Historia korritzen eta gertakari batzuk kokatzen laguntzen dute belaunaldi-aldaketek, baina ez dira aldaketa horiek baliatu

behar berritasun guztiak azaltzeko eta justifikatzeko, bizitzak ustekabeko gorabeherak izaten baititu, pertsonen adina kontuan izan gabe: aldaketak gertatu egiten dira, besterik gabe. Batzuetan, aurrez ikusitako edo sumatutako joeren emaitza izaten dira aldaketak; beste batzuetan, berriz, aurrez sumatu ezin ziren aurkikuntzak, aurrerapen zientifikoak edo intuizio buruargiak izaten dira aldaketen atzean. Eta izaten dira arduragabekeriak eta botere-gose amorratuak bultzatutako gerren ondoriozko aldaketak ere. Bibliak zazpi ugaritasun-urte eta zazpi urritasun-urte irudikatu ditu egoera edo errealtate horren berri emateko. Belaunaldi guztietan hautematen dira, gainjarrita, aldaketak eta aurrerapenak, eta guztietan ikusten dira ongi egindakoak, akatsak eta gatazkak.

Herenaitonak eta herenamonak

Gaur egungo gazteen **herenaitonen** garaian, gatazka politiko eta lehia kolonial eta mugaldeko ugari bizi izan ziren European, harik eta, 1914-1918 bitartean, **Gerra Handia** egin zen arte. Gerra horrek ondorio latzak izan zituen, baina gerrak ekarriko zuen egoera berria ezkutuan egosi zen, gerra aurrean. Belle Époque esan zitzaion gerra aurreko garai horri, bizi-ohitura lasaiak bizi izan zituelako. Orduko *soirées* sonatuak, dantza-saioak, kasinoak, jokoa eta bizimodu ona itxurakeria nabarmenez eta dotoreziaz gozatu nahi izan zituzten pertsona batzuek; beste batzuek, berriz, miresmenez, inbidiaz edo mespretxuz begiratzen zioten bizimodu horri. Miarritze eta Donostia dira garai hartako arkitekturaren eta hirigintzaren loraldiaren lekuko.

Euskal Herriak, XIX. mendearen amaieran eta XX. mendearen hasieran, finantza-sistema oso bat zuen, eta sistema horren partaide ziren Bilbao, Vitoria, Guipuzcoano, Vizcaya eta San Sebastián bankuak, zazpi aurrezki-kutxa –probintziakoak ziren hiru aurrezki-kutxa eta udal-mailakoak lau–, Caisse d'épargne, nekazarien kuxkak eta Bilboko Burtsa, gure finantza-garapenaren erakunde giltzarria izan dena ehun urtean, unean uneko egoera politikoa aintzat hartu gabe. Probintzietako merkataritza-ganberek lan handia egiten zuten, eta horietako batzuek jarraipena eman zieten kontsulatu historikoen lanari.

Unibertsitate publiko propiorik izan ez arren, goi-mailako hezkuntzaren esparrua betetzen zuten, neurri batean, Deustuko

Unibertsitateak, Industria Ingeniarien Eskolak eta unibertsitate-izaerako beste eskola eta ikastegi mendeko batzuek.

1911. urtean, Solidaridad de Obreros Vascos sindikatua sortu zen Bilbon (gerora, Eusko Langileen Alkartasuna-Solidaridad de los Trabajadores Vascos, ELA-STV izena hartu zuen), baina, ordura arte, Unión General de Trabajadores (UGT) sindikatu sozialistak izan zuen gehiengoa esparru sindikalean. Nekazaritza, arrantza, meatzaritza, merkataritza eta enpresa txiki eta ertainak ziren Euskal Herriaren ekonomiaren oinarria, baina baziren eta sortu ziren enpresa handiak ere, hala nola Forges de l'Adour (1882), Papelera Española (1901), Altos Hornos de Vizcaya (1902), Cementos Portland (1905) eta Construcciones y Auxiliar de Ferrocarriles - CAF (1917). Gasteizen bazen, XIX. mendearen amaieraz geroztik, beste enpresa ospetsu eta original bat: Heraclio Fournier.

Itsas merkataritza Bilboko, Pasaiaiko eta Baionako portuetatik bideratzen zen. Herritarren bereizgarri ziren lanerako saiatuak izatea, aurreztaileak izatea (batik bat, Iparraldean) eta teknologiarako zaletasuna. Eibarreko Armagintza Eskola izan zen Espainian lanbide-heziketa irakatsi zuen lehena, eta 1913an izan zuen lehen ikasturtea. Nekazaritzako kooperatibagintza indarrez sortu zen Nafarroan, nekazaritza garatzeko. Demografia-hazkuntzak eta jarduera ekonomiko apalak emigraziora bultzatu zuen jende asko, batik bat Donibane Garaziko eta Baigorriko kantoietan. Garai jakinetan, jendez hustu ziren Iparraldearen barnealdeko herriak.

Aurkikuntzen garaiak ziren munduan: Ipar Polo ustezkoa aurkitu zen 1909an eta Antartikaren aurkikuntza egiaztatu zen 1911n.

Lehen Mundu Gerraren armistizioa izenpetu baino bi hilabete lehenago eratu zen **Eusko Ikaskuntza** (1918ko azaroaren 11n). Urtebete geroago sortu zen Euskaltzaindia.

Entente Irabazleko herrialdeek zehapen gogorrek ezarri zizkieten potentzia zentralei, eta, batik bat, Alemaniari, 14-18 bitarteko Gerra amaitu zenean (5.200 hildako eragin zituen Iparraldean); horrez gainera, herrialdeen arteko mugak birplanteatu ziren, eta horrek gatazkak eragin zituen. Gaur egun arte iraun dute gatazka horietako batzuek.

Bake ezegonkorra ezarri zen, baina horrek onura egin zion turismoari. Zerbitzuen sektoreko jarduera nabarmenetako bat izanda, gero eta pisu handiagoa izan zuen Lapurdiko BPGan. Miarritzen urrezko aroa izan zen. Aldez edo moldez, garrantzi handia izan zuen Euskal Herriko gainerako lurraldeetan. Garai hartan beren sukaldariekin etortzen ziren turista handikiak, eta haiek utzi zuten, gerorako, goi-mailako euskal sukaldaritzaren hazia.

1921. urtean, *Caja de Ahorros de Navarra* izenekoak fundatu zen, eta hogeiko hamarkadaren erdialdean, Euskal Herriko zortzi kutxek FVNCA federazioa osatu zuten (*Federación Vasco Navarra de Cajas de Ahorro*).

Era berean, 1925. urtean, Espainian eman zen lehen jatorri-izendapena eman zitzaien Arabako ardoei.

Birraiton-amonak

Urte batzuk aurrerago, urritasun-urteak heldu ziren **herenaitonen** garaira: **29ko Depresio Handiak** (New Yorkeko burtsak krak egin zuen urriaren 29an, “Astearte beltza” esan zitzaion), inflazio ikaragarriak, galtzaile izan ziren herrialdeen abaildurak, nazionalismoek eta abertzaletasun sukartsuek arrago edo haztegi moduko bat osatu zuten, eta handik **sortu ziren faszismoa, nazismoa** eta haien korifeoak...

Mundu osoan eta berrogeiko hamarkadaren lehen urteetara arte izan zuten eragina Depresioa Handiak eta haren hedatze-uhinek. Porrot-egoerak eta suizidioak maiztu ziren aberatsen artean, eta langabezia eta miseria izan ziren egoera erkinean zeudenen bidaide.

Urte horietan, UGT eta ELA-STV sindikatuek partekatu zuten gehiengo sindikala Hego Euskal Herrian; CGT sindikatuak zuen gehiengoa Iparraldean. Sindikatu abertzaleak ordezkaritza handia lortu zuen 1930etik aurrera bertako langileen artean.

Espainiako II. Errepublika eratu zen 1931ko apirilaren 14an (Eibar izan zen hura aldarrikatu zuen lehen udala). Bost urte geroago, altxamendu militar batek eraginda, Gerra Zibila (1936ko uztailak 18 - 1939ko apirilak 1) egin zen. Diktadura frankista abiatu zen hura amaitzean. Askatasunik gabeko

erregimena zen aldetik, Eusko Ikaskuntzak ere ez zuen askatasun formalik izan. Euskal Herri osoan —eta, bereziki, Gipuzkoan eta Bizkaian, 1937ko ekainaren 23ko dekretu frankista batek “probintzia traidore” izendatu ondoren—, urte **oso zailak izan ziren hogeita hamarreko hamarkadaren amaierakoak, berrogeiko hamarkadakoak eta berrogeita hamarreko lehenengoak** (birraitonen garaikoak), bai esparru politikoan, bai esparru ekonomikoan, bai esparru sozialean. Gerrak zauri sakonak, nekez osatzekoak, utzi zituen bi bandoetan, eta, gerraren ostean ere, errepresio gorrotagarri bat ezarri zen.

Eusko Ikaskuntzak, bere lehen garai horretan, nekazaritzaren, abeltzaintzaren eta arrantzaren alorreko azterlanak egiten zituen batik bat, hau da, lehen sektoreari buruzkoak. Garai hartan egindakoak dira, esaterako, Arabako Nekazaritzaren eta Abeltzaintzaren Astea (Gasteiz, 1921), Itsas Arrantzari buruzko Biltzarra (Donostia, 1925) eta Nekazaritzarako Jarraibideen Ikastaroak, Tuteran 1935ean egin ziren udako ikastaroetan emandakoak. Nekazaritzako, abeltzaintzako eta basogintzako gaiak landu ziren Eusko Ikaskuntzaren zenbait kongresutan.

Era berean, interesgarria izan zen —garaiko soziologiari egin zion ekarpen handiarengatik— Herri osorako estatistika-zerbitzuak antolatzeke ekimena. II. Kongresuko (Iruñea, 1920) hitzaldietako bat “*Habitación en el País Vasco y Navarra*” izan zen, eta gai horren gaineko estatistika-taula bat aurkeztu zen hitzaldi horretan (F. de Urbina).

Nafarroako zenbait foru-diputatuk, Eusko Ikaskuntzako kideak, Nafarroako Aurrezki Kutxa sortzea proposatu zioten Diputazioaren osoko bilkurari 1921. urtean, eta urte horretan bertan eratu zen. Eusko Ikaskuntzak ekarpen teoriko ugari egin zituen gai fiskaletan eta Udal Ogasunaren esparruan (xehetasunez aztertu zuen azken hori “*La Banca Privada en el País Vasco y Navarra en los inicios del siglo XX*” azterlanak).

Garrantzi historikoa izan zuen Autonomia Estatutuaren Aurreproiektuak, Eusko Ikaskuntzak egindakoa 1931n.

Ordutik aurrera, probintziako diputazioak izan ziren Bizkaiko eta Gipuzkoako foru-aldundiak, eta erregimen berrira atxikitako pertsonen zuzendu zituzten, irizpide nazional-sindikalisten arabera. Hori horrela, baliabideak kudeatzeko autonomiarik gabe utzi zituzten. Arabak eutsi egin zion 1925eko ekainaren 9ko Dekretuaren bidez onartu zen Ekonomia Itunari. Nafarroak ere eutsi egin zion Lege Itunduak

aitortzen zion foru-erregimenari. Foruei eusteak ageriko onurak izan zituen bi lurralde horientzat. Horren adibide da lurralde horiek errepide zabalak eta kalitate onekoak zituztela, eta Bizkaiak eta Gipuzkoak, berriz, errepide estu eta zaindu gabeak zituztela. Adiskidekeria izan zen diktaduraren beste ezaugarrietako bat. Izan ere, “leial” izan ez ziren lurraldeei baino tratu hobea eman zitzaizen leial izan zirenei; erregimenari atxikitako enpresek tratu hobea izan zuten atxikimendurik izan ez edo atxikimendurik adierazi ez zuten enpresek baino; eta ekipo eta lehengai jakinak inportatzeko erraztasunak ematen zitzaizkien mugimenduaren aldeko enpresei. Gainerako enpresek inportaziorako erraztasunik ez zutenez, lehia-abantailak sorrarazten ziren.

Hego Euskal Herrian, Espainiako herri gehienetan gertatu zen moduan, **errazionamendua** ezarri zitzaizen oinarritzko janariei (koko-olio, azukre beltza, aixkolak eta bestelako lekale arraroez ordezkatuak); irin ilun ezezagunekin egiten zen ogia (algarrobatik ateratakoak izango ziren horietako batzuk); irintsua edo hareatsua zen txokolatea; Erregimenak tokian-tokian bere buruaren onuran izendatu zituen buruzagien onespenarekin, iruzurgileak ugaltu ziren (gaur egungo ustelkeriaren aurrerakin loriatsua izan zen); eta eragin handia izan zuen **estraperloak** (produktu tasatuen salmenta klandestinoak) pisuetan, prezioetan eta beste alderdi batzuetan. Lekaleek –eta, bereziki, dilistek– harri txiki ugari izaten zituzten, eta tentuz bereizi behar ziren, hortzik ez kaltetzeko... Gari-sailen jabeek eta beren lagunek, Erregimeneko begipekoek gainera, gari-irineko kupoak jasotzen zituzten, eta ogi zuria jaten zuten, haien auzokideen harridurarako. Goseak bizi zen jende asko, egiazko gosearekin. Garapen industrial nabarmenak izateko aukera oro galtzen zituen lehengaien gabeziak.

Erregimenak adierazi zuen autarkiaren bideari ekin behar ziola Espainiak, herrialdeak bazuelako aurrera egiteko behar adina baliabide, beste inoren mende izan beharrik gabe. Elizak, ejertzitoak eta goi-burgesiaren zati batek txalotu egin zuten dotrina berria, zenbait teoria ekonomiko aldatzeko xedez eta beste herrialde batzuen eredu izateko asmoz sortutakoa.

Sindikatu bakarra zegoen, “Bertikala” zeritzona, eta hari aurre egiteko, UGT, ELA-STV eta CNT sindikatuek –erbestean ziren garai hartan, Frantzia gehienak–, berrogeiko hamarkadan, greba batzuk sustatu zituzten Bizkaiko industrialdeetan. Grebek

ez zuten arrakasta handirik izan, baina II. Errepublikaren espiritua bizirik iraunarazteko balio izan zuten.

Gerraosteko garai horretan, Bilbon sortu zen, 1944. urtean, **Iberduero** enpresa, Hidroeléctrica Ibérica eta Saltos del Duero enpresek bat egin ondoren (Banco de Vizcaya eta Banco de Bilbao banketxeen jabetzakoak ziren, hurrenez hurren). Penintsulako enpresa elektriko handiena izateko eratu zen. Gerora, 1992an, Hidroeléctrica Española enpresarekin bat egin ondoren, Iberdrola sortu zen.

Nazien Alemaniak Polonia inbaditu zuen 1939ko irailaren 1ean, eta horrek **Bigarren Mundu Gerra** abiarazi zuen, 1945. urteko erdialderaino. Iparraldean gerra pairatu zuten, baita lurraldearen zatiketa ere, alemaniarrek okupatua baitzegoen zati bat, eta Vichyko gobernuaren menean bestea.

Europako ekonomiak II. Mundu Gerraren ostean izan zuen beheraldia ikusita, Ameriketako Estatu batuek **Marshall Plana** izeneko laguntza-programa bat abiatu zuten (1948). Europa mendebaldeko herrialde gehienetara iritsi zen plana, baina ez Espainiara, bere borondatez bakartu baitzen gainerako herrialde demokratikoengandik, patriaren espirituari “kaltegarri zaizkion ideien” etorrera galarazteko. Ideia judeo-masonikoak ziren haiek, baita gorri separatistek susta zitzaizkien ideia komunista eta boltxebikeak ere. (Akaso, plan horrek Espainiari egindako opari hoberena *Bienvenido Mr. Marshall* filma izan zen, umorez adierazten dituen aldetik herri baten egoera eta ilusioak.)

Marshall Planari erantzuteko, 1949an **COMECON** plana eratu zen Moskun. Sobietar errepublika sozialisten –SESB– eta horien sateliteen arteko laguntza elkarrekikoa emateko plana izan zen. Plan horrekin abiatu zen mendebaldeko herrialde kapitalisten eta Errusiaren orbitan ziren herrialdeen arteko **Gerra Hotza**. Konfrontazio politikoa, ekonomikoa, militarra, soziala, zientifikoa eta esparru orotakoa izan zen, Ameriketako Estatu Batuen gidaritzapean zegoen mendebaldeko bloke kapitalistaren eta Sobietar Batasunak gidatutako ekialdeko bloke komunistaren artekoa.

Berrogeita hamarreko hamarkadaren lehen urteetan, Ameriketako Estatu Batuek laguntza ekonomiko nabarmen bat eskaini zion Espainiari, lau base militar operatibo ezartzeko

baimenaren truke. Laguntza horrek arindu egin zuen herrialdearen isolamendua, nazioarteko zenbait erakundetan onartua izan ondoren eta nazioarteko merkataritzan jarduten hasi ondoren.

Zenbait hamarkadatan, patrioiaren figura nabarmendu zen (zenbaitetan, “patriarka” ere esaten zitzaion), gehienbat herri industrialetan. Figura horren itzalpean “paternalismoa” instituzionalizatu zen praktikan. Hitz horrek konnotazio negatiboak hartu ditu azkenaldian, baina garai hartan ez zuen horrelakorik. Patriarkak eta matriarkak egunez egun (maiz, jaiegunetan ere bai) bizi ziren beren enpresari lotuak, eta hainbat ekimenen bidez saiatzen ziren osatzen beren langileen estaldura sozialak garai hartan zituen gabeziak.

Aiton-amonak

Kalkuluak egiten hasita, esan daiteke birraitonen belaunaldiak **aiton-amonen** belaunaldira izan zuen trantsizioa edo gainjartzea **XX. mendeko bigarren erdialdeko** lehen urteetan gertatu zela. Aiton-amonak izango ziren horien helduaroko lehen garaian, eragin ekonomiko eta sozial nabarmeneko proiektu handi batzuk egin ziren Espainian, hala nola urtegi handiak eraikitzea, energia elektrikoa sortzeko, lursailak ureztatzeko eta herriak urez hornitzeko. Trenbideak handitu ziren. Enpresa elektrikoek gero eta garrantzi handiagoa hartu zuten. Burdinaren industria berrindartu egin zen. Francok **Sefanitro** inauguratu zuen Barakaldon, 1950. urtean. 1952an, Estudio General de Navarra sortu zen, **Nafarroako Unibertsitatearen** aurrekaria. **Ajuria SA**, 1923an sortutako enpresa gasteiztarra, Espainiako fabrika handiena izan zen, 1954. urtean, nekazaritzako makineriaren fabrikazioaren sektorean. 1954. urte horretan bertan, **Koipe** eratu zen Donostian, elikadurarako olioan Estatuko ekoizle eta merkaturatzaile handiena. 1955. urtean, **Imosa** sortu zen Gasteizen. DKW furgonetak egin zituen urte askoan (eta Mercedes-Benz ibilgailuak 1981etik aurrera, akzio-egituran hainbat gorabehera izan ondoren). Nafarroan, berrogeita hamarrek hamarkadan izan zuen goraldia Nafarroako industriak, **Imenasa** (1953), **Agni** (1954) eta **Potasas de Navarra** (1957) enprekin, besteak beste. Iparraldean, eraldaketa handi baten hasiera izan zen 1954. urtea. Nekazaritza eraldatu zen barnean eta industria itsasertzean.

Turismoak gora egin zuen eta nekazaritza-kooperatibak sortu ziren.

Euskal Herrian –zenbait erakunderen laguntzarekin eta enpresen parte-hartzearekin– Lanbide Heziketa sustatu izan da aspalditik. Politika hori giltzarria izan da bere garapen ekonomikorako, enpresen erdi-mailako arduradunen kalitate tekniko eta humanoari esker. Aktibo garrantzitsua den aldetik, babestu eta eguneratu egin behar da Lanbide Heziketa. Teknologiaren bilakaerari egokitu behar zaio heziketa, ematen den prestakuntza orok izan behar duen testuinguru humanistari begiratuta. Alde horretatik, “lanbide-heziketa duala” bultzatu berri du Eusko Jaurlaritzak, eta bete-betean atxikitzen zaio adierazitako ildo horri, enpresek, ikastegiekin eta ikasleek maiz eskatutako eredu bat abiarazi baitu.

Espainia katolikoan ezarri zen gizarte-ereduaren adierazpenetako bat zen jaiegun izendatzen zela maiatzaren lehen, **San Jose Langilea** gurtzeko. Egun horretan **Erakustaldi Sindikalak** egiten ziren Santiago Bernabéu futbol-zelaian (gimnastika-ariketak ziren, Frente de Juventudes fronteko mutilek eta Sección Femenina sekzioko neskek egindakoak, blusa batez eta bonbatxo gona diskretu batez jantziak azken horiek). Mukuru beteta izaten zen estadioa eta bertaratutako ikusleek gogo eta diziplina handiz animatzen zuten.

Jose Maria Arizmendiarrrieta apaizak berrogeita hamarrek hamarkadaren erdialdean abiatu zuen **kooperatibagintza** izan zen Euskal Herriko bilakaera ekonomiko eta sozialeko gertakari nabarmenetako bat.

Erromako Tratatua izenpetu zen 1957an. Euratom eta Europako Ekonomia Erkidegoa (“Merkatu Erkidea” esaten zitzaion hasieran) abiatu ziren 1958ko urtarrilaren 1ean. IAEE (Ikatzaren eta Altzairuaren Europako Erkidegoa) erakundearen ondorengo dira. Merkatu Erkideari erantzuteko, Erresuma Batuak **Europako Merkataritza Askearen Elkartearen** sorrera sustatu zuen 1960an. Hasiera batean, Suedia, Norvegia, Danimarka, Suitza, Austria eta Portugal izan ziren elkarte horretako kide. Bi merkataritza-bloketan banatu zen Europa: sei kidekoa bata eta zazpikoa bestea, nahiz eta azken horrek iraupen laburra izan zuen. Espainia 1986an sartu zen erakunde europarretan.

1957. urtean, **Bilboko VIII. Erakustazoka** inauguratu zen, Bizkaiko eta Euskadi osoko sare ekonomiko eta industrialaren erakusleihoa hurrengo mende erdian.

Caja Laboral Popular (gaur egun, Laboral Kutxa) lehen adierazitako kooperatibagintzatik sortu zen, 1959an. Urte hori mugarrria izan zen Espainiako ekonomiarentzat eta gizartearentzat, orduan abiarazi baitzen **Egonkortze Plana**, garai hartan Merkataritza ministro zen Alberto Ullastresen bultzatua. Isolamendu ekonomikoko aro batekin amaitu zuen plan horrek, eta garapenaren bideari ekin zion. Gerora, Garapen Ekonomiko eta Sozialeko Planarekin indartu zen abiatutako garapena, eta plan horren **Garapen Poloak** Espainiako eskualde txiroenak bultzatzen ahalegindu ziren (ez ziren horien artean garai hartan *provincias vascongadas* deituriko lurraldeak).

Mendearen 60ko hamarkadan, **teknokratek** hartu zuten gobernuaren zuzendaritza ekonomikoa. Paraxutisten eta pertsona zurien Espainian ordura arte itxuraz ikusi gabea zen eraginkortasuna eta zorrotasuna ekarri zuten *Lopezdarrek* (L. Rodó, L. Bravo, L. de Letona). Banketxe komertzial handiek beren banketxe industrialak sortu zituzten, besteak beste Baninbao eta Induban. Euskal Herrian egin zuten lan handiena erakunde horiek, enpresaburuen dinamismoak erakarrita.

Mugen irekiera partzialaren eta nazioarteko merkataritzaren hastapeneko urratsen bultzadaz, gertakari nabarmenak izan ziren esparru ekonomikoan. Atzerriko inbertsioak iristen hasi ziren. 1963an, Iruñean ezarri zen automobilgintzako sektorea AUTHI (*Automóviles de Turismo Hispano-Ingleses*) lantegiarekin. Gerora, SEAT izan zen eta, gaur egun, **Volkswagen** da. Irekiera horrek eragina izan zuen gizarte-mugimenduetan, baina indarrean jarraitu zuen sindikatu bertikalak, lan-alorreko gertakari guztiak irmotasunez kontrolatzeko tresna eraginkorra baitzen. Hala ere, langile-sindikatuak debekuak ez zuten betiko erakunde jarduera klandestinoa eragotzi, ezta mugimendu berrien sorrera ere, batik bat hirurogeiko eta hirurogeita hamarreko hamarkadetako hazkunde ekonomikoko garaian.

Euskal Herriak ez zuen Garapen Ekonomiko eta Sozialeko Planaren laguntzarik edo onurarik lortu. Laguntza horiek gabe egin behar izan zuen aurrera. Bertako poloa izatera iritsi zen Araba: auzoko lurraldeetako industria-enpresek beren zabalkunderako eskatzen zituzten **azpiegiturak** **prestatu zituen Gasteiz**ek, eta behar zituzten laguntzak eman zizkien.

Espainian nork hartu zituen kontuan probintzia “*vascongada*” guztiak planaren dirua banatzean? Euskaldunak soilik gogoratzen ziren beren etxekoen eta auzotarren premiez. Beren herriari laguntzeko adimena, lana eta ondasunak baliatu zituzten gizaki handiak nabarmendu behar ditugu hemen. Ez zioten men egin indarkeriaren ikarari, eta ez zuten dirurik eraman paradisu urrunetara. Beren herrian inbertitu zituzten lanak eta diruak. Aberastasuna sortu zuten komunitatearentzat, enplegua sortu zuten. Eta langileek —bertakoek eta bertaratuek— lan egin zuten, lan handia. Arrakasta izan zuten askok. Berdintzera egin zuten gizarteak. Klase ertaina gehiago izatera igaro zen eta egoera horrek oreka sozial, ekonomiko, kultural eta artistikoa ekarri zuen. Euskadik ez zion uko egin bere izaerari, tutoretza politikoaren zama izan arren.

Esparru soziologikoari begiratuta, nabarmendu behar da Gasteizko enpresetan nabarmen handiagoa zela emakume langileen ehunekoa, gizona baino. Esaterako, lehen aipatu dugun Fournier enpresak ia mila langile zituen, eta emakumezkoak ziren langileen % 90 baino gehiago.

Nafarroan, Foru Diputazioak 1964an abiatutako *Plan de Promoción Industrial* delakoaren ondotik sendotu zen bigarren sektorea. Plan hori eta nekazaritza, basogintza eta turismoaren gaineko beste plan bat izan ziren lurraldeak estatuko garapen-planei eman zien erantzuna.

Iparraldean, herrialdea zatitu zuen II. Mundu Gerrak eta haren garapena geldiarazi zuen; hala ere, gerraostea igarota, eraldatu egin zen: arto hibridoa ekarri zen, nekazaritzako kooperatibak sortu ziren eta laborantzarako lurren azalera handitu zen; kostaldean, arrantza-jarduerak indartu ziren, industrializazioa berpiztu zen eta hainbat enpresa ezarri ziren, hala nola **Dassault**, Saint-Gobain eta Forjas itxi ziren 1964an, eta, horren ondoren, **BAB** (Bayonne-Anglet-Biarritz) konurbazioa sustatu zen. Ekimen horren baitan, multzokatutako industria txikien eremu bat osatu zen portuaren inguruan. Urte gutxi batzuetan, eremu horretara bildu zen bigarren sektoreko enpresen % 60.

Bizkaian eta Gipuzkoan bultzada nabarmena izan zuten arrantzak (PYSBE, 1919-1974) eta haren ondoriozko kontserba-industriak.

ELA-STV sindikatuak eraldaketa sakona izan zuen 1964. urtetik aurrera. Bere egitura aldatzen joan da pixkanaka, eta

horrek eragin handia izan du bere izaeran eta nortasunean. Fabriketako elkartze-mugimenduen harian sortu ziren, garai horretan bertan, Comisiones Obreras (CC.OO.) izenekoak, gerora, Partido Comunista de España (PCE) alderdiak bultzatuta, izen bereko sindikatua izango zenaren aurrekaria. Era berean, ezker abertzale iraultzailearen langile-fronteak ETA zuen abangoardian, eta fronte hori izan zen egungo LAB sindikatuaren (Langile Abertzaleen Batzordeak) aurrekaria.

Gizakia **Ilargira** iritsi zen 1969an, eta Lurrean, berriz, nolabaiteko goraldi ekonomikoa bizi zen.

Urte horretan bertan, 1969an, sortu zen **Eroski**, MCC korporazioko kooperatiba-enpresa, banaketaren sektorekoa.

Pertsona ugari –enpresaburuek, merkatariak, profesionalek, hainbat esparrutako langileak, artistak, sendagileak, filosofoak eta beste hainbatek– eutsi zioten Eusko Ikaskuntzaren bizi-indarrari bere jarduna debekatuta izan zen denbora –luze– horretan. Horrela bete zen hutsunea, bizi-indarra errealtatean gauzatuta: "Asmoz ta jakitez". On Jose Miguel Barandiaranek esaten zuen Eusko Ikaskuntzak gerraostean lanean jarraitu zuela, bere bazkideek ikertzen jarraitu zutelako.

Parentesi bat izan zen, baina ez zen ahanzturarik izan, ez indiferentziarik ezta konformismorik ere. Izan ere, Eusko Ikaskuntzaren VII. eta VIII. Kongresuak egin ziren Miarritzen (1948) eta Baionan (1954). Lehen kongresu horren harian, Euskararen Nazioarteko Eguna aldarrikatu zen 1949an.

Aiton-amonen lehen garai luze (1950-70 bitartekoa) eta gorabeheratsu horretan, herri euskaldunaren ekimen eta lan saiatuari esker eutsi eta gainditu ziren, hasiera batean, lehengaien eskasiak eta autarkiak zekartzaten zailtasun ekonomikoak. Gerora, kanpora begirako irekieraren harian, inbertsio batzuk erakarri ziren eta, batik bat, lan-indarraren migrazio-mugimendu handiak hartu ziren. Horren ondorioz, aldatu egin zen, pixkanaka, herriaren egitura soziologikoa, biztanleriak kulturen, hezkuntzan, hirigintzan, etxegintzan eta beste esparru askotan ageri zituen ezaugarri berrien arabera.

Euskal Herriak bizi duen energia-defizitari aurre egiteko, zenbait ekimen abiatu ziren. Ekimen nabarmenetako bat **Petronor** sortzea izan zen. Findegiaren sozietate sustatzailea **1968an** eratu zen, Industria Ministerioaren baimena eskuratu

ondoren. Hastapenetan, partaide izan zituen Bilbao eta Vizcaya bankuak, udal eta probintziako aurrezki-kutxak, Gulf Oil Co. eta Río Gulf. Emakida eskuratu ondoren, CAMPSA (Compañía Arrendataria del Monopolio de Petróleos Sociedad Anónima) sartu zen ekimenean. Emakida baimentzeko baldintza moduan, inbertsio gehigarri bat egiteko eskatu zitzaion Gulf Oil korporazioari. Inbertsio hori Luzuero puntako dikea finantzatzeko erabili zen, funtsezko obra zen aldetik, bai superportua handitzeko, bai petrolio-ontzi handiak porturatzeko. Agerikoa da inbertsio horiek eragin ekonomiko nabarmena izan zutela Euskal Herrian. Findegia **1973an** hasi zen lanean, **petrolioaren krisia** abiatu baino hilabete batzuk lehenago (petrolio gordineko upelaren prezioa 1,20 dolarretatik 12 eta 14 dolar bitartera igo zen). Krisi horren ondorioz, aldatu egin ziren orduko energia motak erabiltzeko irizpideak. Petrolioaren prezioa etengabe ari zen garestitzen, eta, harekiko kostuak konparatuta, berriro indartu ziren **energia alternatiboak** (ikatz eta beste batzuk), eta beste batzuk ikertu ziren.

Aiton-amonen garai horretan, gatazka luze eta konplexu bat sorrarazi zuen **energia nuklearrak**. Estatuak energia-mota hori sortzeko instalazioak egin nahi zituen Euskal Herrian, gizarteak horien aldeko joerarik erakusten ez zuen arren. Egoera horrek hainbat erreakzio eragin zituen, indarkeria mutur eta tamalgarrikoak horietako batzuk. 1972. urtean, Lemoizko zentral nuklearra eraikitzeari ekin zitzaion, baina geldiarazi egin zen 1984an, obra zibila ia osaturik zegoenean. Zentralaren eraikuntza geldiarazi aurretik, ETak atentatu batzuk egin zituen eta proiektuarekiko lotura hertsiki teknikoa zuten bost pertsona hil ziren horien ondorioz.

Aiton-amonen garai horretan, 1970ko hamarkadan, ondu eta eraiki zen **B-B autopista** (Bilbao-Behobia), bi lurraldeen garapenerako egituratze-ardatza. Bizkaia eta Gipuzkoako finantza-erakunde guztiak izan ziren azpiegitura horren sustatzaile, SENER aholkularitza-etxeak lagunduta: Bilbao, Vizcaya, Guipuzcoano eta San Sebastián banketxeak, Bizkaiko eta Gipuzkoako aurrezki-kutxa probintzialak eta Bilboko eta Donostiako aurrezki-kutxak. Inoiz ikusi gabea zen ahaleginen batura horrek ez zuen emakida eskuratu, Ferrovialek berariaz sortu zuen sozietateari eman baitzitzaion; hala ere, gonbidatuak izan ziren, gerora, adierazi ditugun aurrezki-kutxa horiek.

Gertakari horiek hirurogeiko hamarkadaren azken urteetatik abian zen krisi sozial eta politiko baten eta belaunaldien arteko krisi baten esparruan gertatu ziren. Gobernu frankistak, 1967 eta 1975 urteen bitartean, zazpi salbuespen-egoera deklaratu zituen Euskadin, eta eten egin zituen lehendik ere urriak ziren askatasun publikoak.

1973. urtean **Ibermática** sortu zen, Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián aurrezki-kutxaren eta IBM multinazionalaren aliantzaren ondorioz.

1975. urtean, Banco Industrial de Gipuzkoa izeneko sortu zen; urteetara, **Bankoa** izena hartu zuen (Crédit Agricole Pyrénées-Gascogne erakundeak haren kapitalaren gehiengoa eskuratu zuen 1997an).

Aiton-amonen belaunaldia zen, artean, **demokraziarako itzulera** gauzatu zenean, Francisco Franco Bahamonde diktadorea hil ondoren (1975eko azaroaren 20an hil zen). Aurkako mugimenduak eta kritikak –azal eta mamikoak– izan ziren arren, monarkia parlamentarioa berrezarri zen, eta diputatuak eta senatariak hautatzeko hauteskunde orokorrak egin ziren 1977ko ekainaren 15ean.

Espainiako indar parlamentario guztiek **Moncloako Itunak** izenpetu zituzten 1977ko urriaren 25ean, herrialdeak une hartan bizi zuen egoera ekonomiko kezkarriari aurre egiteko. Ekonomia-alorreko Enrique Fuentes Quintana ministroak idatzi zituen itunok. Une historiko horretan, kontsumitzen zen energiaren bi heren inportatu behar zituen herrialdeak, balantza komertzialak defizit ikaragarria zuen, kanpo-zorra handia zen, inflazioa % 20tik gorakoa (une jakinetan, % 40tik gorakoa izan zen) eta langabeen kopurua gero eta handiagoa zen. Egoera ekonomiko haren larritasuna azaltzen dute zifra horiek, eta eragina izan zuen, noski, trantsizio politikoko prozesuan.

Estura ekonomikoko testuinguru horretan, **krisi handi bat** izan zen hirurogeita hamarrek hamarkadaren azken urteetan eta laurogeiko hamarkadaren lehen urteetan. Finantza-erakunde, **banketxe eta nekazarien kutxa** askori erasan zien krisi horrek. Gutxi gorabehera, 56 banku-erakunde desagertu ziren xurgapenen, titulartasun-aldaketen, likidazioen eta bestelako mugimenduen ondorioz. Horixe bera gertatu zen aurrezki-kutxa eta nekazarien kutxa batzuekin. Euskal eremuan

hirurogeiko hamarkadaren ondotik sortu ziren finantza-erakunde guztietatik, Bankoak eta banka handiaren banketxe industrial adarrek soilik iraun zuten.

1978. urtean, Instituto Vasco de Estudios e Investigación (IVEI) erakundea sortu zen, eta, handik gutxira, **Ikei** izena hartu zuen. Euskadiko merkataritza-ganberen, aurrezki-kutxen, banketxeen eta zenbait enpresa handiren laguntzarekin, erakunde horrek bete zuen demokraziaren berreskurapenerako garai haietan makroekonomiaren, industriaren, garraioen eta beste sektore batzuen gaineko azterlanen gabezia.

1979ko abenduaren 18an, lege-organikoaren izaeraz onartu zen **Euskadiko Autonomia Estatutua**, urte horretako urriaren 25ean egin zen erreferendumen ondoren.

1980an, lehen abala eman zuen **Elkargi** elkar bermatzeko sozietateak. Motor eragile handia izan zen, enpresaburu bakoitzaren bultzadaren osagarri, enpresa txiki eta ertainen garapena azkartzeko, aurrez eskuratzen zaila zuten finantzazio-bide bat eskaintzen zien aldetik. Bere ospeak mugak gainditu zituen eta haren urteko batzarrak enpresaburuak eta agintariak elkartzeko gune bilakatu zen, baita ekonomiaren etorkizunaz hausnartzeko foroa ere.

1980ean eratu zen, formalki, **Euskal Herriko Unibertsitatea**.

Estatu-kolpe ikusgarri eta teatral bat saiatu zen **1981eko otsailaren 23an**, baina, ziurgabetasuneko hainbat ordu igaro ondoren, huts egin zuen. Hala ere, kezka zabaldu zen, agerian geratu baitzen, zeuden susmoez gainera, demokraziaren aurkako indarrak zeudela, eta askatasun osorako bide irekian oztupoak jartzeko eginahalean ari zirela.

Espainiako eta Euskadiko gobernuak **Ekonomia Ituna** formalizatu zuten 1981ean, eta Estatuari, transferitu gabeko eskuduntzen ordainetan, ordaindu beharreko **kupoa** zehazteko irizpideak ezarri ziren.

Nafarroako Foru Eraentza Berrezarri eta Hobetzeari buruzko Lege Organikoa promulgatu zen 1982an. Lege horrek eguneratu egin zituen Foru Diputazioaren eskuduntzak, eta 1984an, Nafarroako Gobernua izena hartu zuen, aurrekoa bigarren izen moduan utzita.

Confebask 1983ko martxoaren 4an eratu zen, Arabako (SEA), Bizkaiko (CEV) eta Gipuzkoako (ADEGI) enpresaburuen elkartearen ekimenez, modu bateratuan ordezkatzeko euskal enpresariaren interes orokor eta komunak.

Garai horretarako, Eusko Ikaskuntza itzulia zen, formalki, hura sortu zuen gizartera.

Autogobernuaren eta ituneko eta hitzarmeneko sistemen gainera azterlanak egitea izan zen bere lan-egitarauaren jardura nagusietako bat, autogobernuko egiturak eratze eta finkatzeko prozesu guztian.

Euskal Autonomia Erkidegoaren lehen urratsak eman ziren garaian, ekonomiaren gainera prozesu transzendental bat gertatu zen: **industria-birmoldaketa**. Laurogeiko hamarkadan hasi zen prozesua eta hamarkada osoan jarraitu zuen (hamarkadaren bigarren zatian sartuta, 1986ko urtarrilaren 1ean, Europako Ekonomia Erkidegoan sartu zen Espainia, eta baldintzatu egin zuen prozesu hori). Euskal Herriko esparru ekonomiko nagusiek birmoldaketaren eragin handia eta beharrezkoa izan zuten, baina sektore tradizional ugari murritzeten bidesari saihestezin eta mingarria ordaindu behar izan zuten, hala nola altzairugintzak, ekipo-ondasunek, papergintzak eta oihalgintzak. Ziurgabetasun- eta atsekabe-egoerak orokortu ziren enpresen itxieren eta kaleratze masiboen ondorioz eta egoera horiek ez ziren berehalakoan onbidatu. Bizkaia, 1971. urtean, Espainiako lehen probintzia zen *per capita* errentari begiratuta, baina hamalagarrenera jauzi zen 1985ean. Denbora horretan, bigarren postutik hamaikagarrenera erori zen Gipuzkoa, eta zortzigarrenetik hamargarrenera Nafarroa. Euskadin, % 21,9ko langabezia-tasa iritsi zen 1984an. Urteak eta lan handiak behar izan ziren beste oreka bat iristeko. Zorionez, Eusko Jaurlaritzaren eta Nafarroako Gobernuaren eskumen politiko eta ekonomikoak erabakigarriak izan ziren egitura ekonomikoak beritu eta beren lurraldeetako industria-sareari eusteko. Enpresa Garapeneko Euskal Agentzia (SPRI), lankidetzaren publiko-pribatua eta gobernuaren finantza-erakundeekin egindako hitzarmenak garrantzitsuak izan ziren krisi industrial eta ekonomikoaren une larrienean.

Nafarroako Gobernuak erabakimenez egin zuen landa-turismoaren aldeko apustua, eta, gerora ere, aitzindari izaten jarraitu du nekazaritza-turismoaren bidetik.

Aitak eta amak

XX. mendeko 80ko hamarkadaren erdialdean, aiton-amonen belaunaldiari zegokion garaian sartzen hasi zen **aita-amen** belaunaldia. Europako Erkidegoetara **atxikitze**ko akta izenpetu zuen Espainiak 1985eko ekainaren 12an, eta hurrengo urtean Europako Ekonomia Erkidegoan sartu zen (Europar Batasuna da gaur egun).

1985. urtean, Institut du logiciel et des systèmes institutua sortu zen **Bidarten**. ESTIA - École Supérieure des Technologies Industrielles Avancées goi-mailako eskolaren aurrekaria izan zen.

1987an, **Nafarroako Unibertsitate Publikoa** sortu zen.

Europako Ekonomia Erkidegoan sartzeko aurreikuspenaren aurrean, Eusko Ikaskuntzak azterlanak egiteko deia egin zuen, ekonomiaren, berrikuntzaren, garraioaren esparruetan eta gaur egun Europar Batasuna den horretan sartzeko eragingarri ziren beste alor batzuetan.

Laurogeiko hamarkadatik aurrera, Europar batuko koordinatu berrietan zeuden mugaz gaindiko harremanei buruzko alderdi orokorrak eta partzialak lantzeko jardunaldiak eta hausnarketa-foroak sustatu ziren (ikus bibliografian: *Azkoaga. Cuadernos de Sección Ciencias Sociales y Económicas*).

1987. urtean, **Perestroika** abiatu zen Sobietar Errepublika Sozialisten Batasunean, sobietar ekonomia berregituratzeko eta adierazpen askatasuna eta parte-hartze politikoa handitzeko ahalegin xumea. Une horretan, prozesu historiko handi bati ekin zitzaion, harik eta, 1989aren amaieran, **Berlingo Harresia** eraitsi eta, 1990eko urrian, Alemania bateratu zen arte. Prozesu horrek eragin zuzena izan zuen herrialde askoren —bereziki, Europa ekialdeko herrialdeen— ekonomian, eta zeharkako eragina beste batzuetan, hala nola Euskal Herrian.

Bilbao eta Vizcaya banketxeak bat-egiteko hitzarmena izenpetu zen 1988an. Akordio horretatik BBV erakundea sortu zen, eta 1999az geroztik BBVA izena du, Argentaria erakundea (Espainiako banketxe ofizialen konglomeratua) hari batu ondoren.

Laurogeiko hamarkadaren amaieran, **Norbolsa**, **Biharko** eta **Zihurko** enpresen sorrera sustatu zuen aurrezki-kutxen

FVNCA federazioak (*Federación Vasco Navarra de Cajas de Ahorros*). Federazioaren partaide ziren Euskadiko sei kutxa. Gerora, garai hartako joerari eutsita, lurralde bakoitzeko probintzia- eta udal-izaerako kutxen arteko bategiteak bultzatu zituen federazio horrek: horren harian sortu ziren, 1990ean, BBK, Vital Kutxa eta Gipuzkoa eta Donostiako Kutxa sortu ziren Euskadin, eta Nafarroan, hamar urte geroago, Caja Municipal de Pamplona kutxa xurgatu zuen Caja Navarra erakundeak.

Garai horretan, dibertsifikazioaren aldeko apustua egin zen industrian eta Michael Porter irakasleak iradokitako “klusterrak” eratzen hasi ziren, zenbait sektoreen lehiakortasunaren mesedetan. Eusko Ikaskuntzak eta Lehiakortasunerako Orkestra Euskal Institutuak honako kluster hauen gaineko azterlanak bultzatu zituzten 2008 eta 2012 urteen bitartean: papera, elektronika, informatika eta telekomunikazioak, itsas industria eta industria aeronautikoa eta espaziala.

Laurogeiko hamarkadaren amaieran, EHN enpresaren eskutik (*Energía Hidroeléctrica de Navarra*), **energia eolikoaren** sorkuntzak gero eta indar handiagoa hartu zuen Nafarroan, haize-errota ugari ezarri eta haien osagaietako batzuk egiteko enpresak sortu baitziren.

Aiton-amonen belaunaldian koka daiteke demokraziaren berreskurapenak abiatu zuen garaia (1975-1990), eta denbora-bitarte horretan, Espainiako gizarteak –eta, antzeko ildoa, euskal gizarteak– nolabaiteko “kontratu sozial” bat izenpetu zuen, hitzez zehaztu gabea. Kontratu horren oinarria ongizate-estatuaren onuretan eta haren baldintzetan oinarritzen zen, hau da: alde batetik, merkatu-ekonomia arautuaren onarpena, eta, bestetik, berme publikoen ezarpena hezkuntzaren, osasunaren eta gizarte-segurantzaren unibertsalaren esparruetan. Testuinguru horretan, ekonomiak nolabaiteko harmonia bat izan zuen, nahiz eta, Euskadin, indarkeriak bidea ixten zien zenbait ekimeni.

1992. urtean, partaidetzako maileguak emateari ekin zion **Luzarok**.

1992ko otsailaren 7an, Europar Batasunaren –EB– Tratatuaren izenpetu zen Herbehereetako Maastricht hirian. Ordura arte Europako Ekonomia Erkidegoa –EEE– zeritzoneko kide ziren herrialdeen integrazioarako beste urrats bat izan zen. 1993ko azaroaren 1ean jarri zen indarrean **Maastrichteko Tratatu**a, eta

kanpo- eta segurtasun-politika erkideak ezarri zituen, batasun ekonomiko eta monetarioarekin batera.

Banestoren krisi handia azaleratu zen 1993. urtea amaitzeko hiru egun falta zirela, eta krisi horrek aurretik eraman zuen Banco de Vitoria erakundeak.

Europa batuaren barne-mugak ireki ziren 1993an, eta ordutik aurrera, lehen aldiz historia modernoan, Pirinioetako bi aldeetako euskaldunok alde batetik bestera igarotzeko aske izan ginen. Oztopo naturalak gainditzea da, orain, joan-etorrirako eragozpen bakarra. Askatasun horrek aukerak dakartza, eta baita erronka ekonomikoak ere. Laurogeita hamarreko hamarkadaren lehen urteetan, mugaz gaindiko **ZAISA** plataforma sortu zen Irunen. Zenbait garapen jarraitu izan ondoren, Euskadiko garraio- eta logistika-enpresen bilgune handiena da, eta Europa hegoaldeko handienetako bat.

Leitzarango autobideak intzidente ugari eta gertakari tamalgarriak –horien artean, heriotzak– izan zituen, azpiegitura hori eraikitzearen aurka zeudenek eragindakoa. Sei urteko lanak behar izan ziren hura egiteko. Lan horiek 1995eko maiatzaren 5ean amaitu ziren.

Urte horretan bertan –1995ean–, **Euskaltel** sortu zen Eusko Jaurlaritzaren eta Euskadiko aurrezki-kutxen eskutik (2015aren amaieran, bat egin zuen R kable-operadore galiziarrekin, Espainia iparraldeko telekomunikazio-talde liderra eratzeko).

Euskal Herriaren beste bereizgarri nabarmen bat izan dira **zentro teknologikoak**, berrikuntza eta ikerketa laguntzeko erakundeak, informazioaren eta komunikazioaren teknologien (IKT deritzotenen) garapena, eta ildo horretako ekimenen bultzada. Ezin da esan, hala ere, garai jakin batean ezarri eta garatutako ekimenak direnik, garai guztietan izan baitira, alde edo moldez. Ekimen horiek guztiek enpresak sortu eta sustatu izan dituzte, eta horren ondorioz, betiko industriaren jarduera hirugarren sektorerako lekualdatzeko joera bat ikusten da, BPGaren eta enpleguaren ikuspegitik.

Laurogeiko hamarkadako amaieran eta laurogeita hamarreko hamarkadaren hasieran egin ziren Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako **parke teknologiko eta zientifikoak**: Miñanokoa, Zamudiokoa eta Miramongoa. Nafarroan, urte batzuk geroago

(2000), Berrikuntzaren Parkea sustatu zen. Izarbel poloa bultzatu zen Lapurdin.

Bilboko superportua eraikitzeko lan erraldoia abiatu zen 1992an, eta gero eta handiagoa egin da, kai eta instalazio berriak egin baitzaizkio arian-arian, darabilen itsas trafikoko etengabea garapenari erantzuteko.

Mondragon Unibertsitatea sortu zen 1997an.

1998an, **Europako Banku Zentrala** eratu zen, Europar Batasuneko herrialdeen banku zentrala. Europar Batasunak erabaki zuen euroa izango zuela zirkulazioko moneta 2002tik aurrera.

1995. urtean, Proiektikako lehen Jardunaldi Europarrak egin ziren. Urtero, 2011 bitartean, Iparraldean eta Hegoaldean gizarte-zientzien alorrean lan egiten duten ikertzaileek topagune bat izan dute, proiektuaren zientziaren gainean hausnartzeko, sistema sozialen konplexutasuna ezagutu, antolatu eta lantzeko modua den aldetik.

Nafarroako Ubidea eraikitzen hasi zen 1999an. Nekazaritzako elikagaien industriak garrantzi handia du lurralde horretan, aberastasun eta dibertsitate handiko nekazaritza baitu. Ubideak mesede handia egin dio jarduera horri; hala, ubidearen lehen fasean, 20.000 hektarea jarri dira ureztatzeko moduan, eta 30.000 gehiago jarriko dira bigarren fasea amaitzean.

Laurogeita hamarreko hamarkadaren amaieran, **Bahía de Bizkaia Gas** konpainia eratu zen, eta 2003an, itsasontzi berezietan garraiatutako gas natural likidotua birgasifikatzeko instalazioak inauguratu ziren Zierbenan. Proiektuak izaera estrategikoa du, industrializazio-maila handia izan arren, energia-defizita duen ingurune horrentzat.

Bigarren milurtekoa igaro zen, baina ez zen igarle tremendista batzuek iragarritako kaos informatikorik gertatu. **2001. urteak** abiatu zuen XXI. mendea, aurrerabide eta ongizateko agintzariekin. Ekonomiak, ordea, hazkunde-denbora luze baten ajeak ageri zituen eta finantza-ingeniariaritza hasia zen ikasi gabeen adimena nahasten. Punto com izaerako enpresak eta arrisku-kapitalekoak ugaltu ziren, harik eta sorginkeria amaitu

eta sorginduak putzura erori ziren arte. Horren ondoren, oroitzapenen txokora igaro zen “ekonomia berri” hura.

Laurogeita hamarreko hamarkadaren hasieratik, Eusko Ikaskuntzak inplikazio handia izan du Euskal Autonomia Erkidegoko eta Nafarroako zientzia- eta teknologia-sistemaren gaineko hausnarketan, dibulgazioan eta irakaskuntzan. Bere helburua beti izan da Euskal Herria iraultza teknologikoaren aurreko postura eramatea. (Ikus Bibliografia atalean)

Horrez gainera, graduondokoak abiarazi zituen eusko ikasgaietan eta kultura zientifikoaren sustapenean (1996-2002), eta lurraldearen antolamenduan eta kudeaketan (1997-2005).

“Trailak 11” da 2001. urteko titular handia. Hainbat adierazpenekin deskribatu ziren egun horretan gertatutakoak: gauza harriagarria, egoera ikaragarria, konfiantzaren haustura, etab. Baina hori eta gehiago ekarri zuten egun horretan gertatutakoek: zenbait hegazkin suizidek talka egin zuten New Yorkeko Dorre Bikien eta Pentagonoaren aurka, eta Kapitolioaren aurka talka egiten saiatu ziren. Hondamena eta heriotza horiek bizi-esparru askotan izan zuten eragina. Depresioaren arriskua bizi zuen ekonomia berrindartzeko xedea hartuta, jaitsi egin ziren erreferentziazko interes-tasak. Hainbat arrazoik bultzatuta, Euskal Herriak ez zuen garapenik eten.

Lehen adierazitako “hitzarmen inplizitua” atzean utzita, laurogeita hamarreko hamarkadako urteetan bazterrerara utzi zen merkatuaren alderdi “soziala” eta hura desarautzeari ekin zitzaion. Horrez gainera, mugatu egin ziren langile-klaseen orduko eta geroako bermeak, eta horrek handitu egin zituen, pixkanaka, desberdintasunak. Horren ondorioz, protesta-mugimenduak ugaltu ziren, eta ezeگونkortasun sozial kezkarri bat sortu zen.

Euroko txanponak eta billeteak 2002ko urtarrilaren 1ean jarri ziren zirkulazioan hura hartu zuten EBko hamabi estatuetan: Alemanian, Austrian, Belgikan, Espainian, Finlandian, Frantzian, Grezian, Irlandan, Italian, Luxenburgon, Herbehereetan eta Portugalen.

Berriro ere kaosa gailenduko zela iragarri zen arren, ez zen halakorik gertatu estatuetako monetek euroarekin bat egin zutenean. Baina

Espainian izan zuen ondorio ageriko bat: pezeta desagertzean, gorantz borobildu ziren prezioak, eta horrek garestitu egin zituen kontsumoko produktu gehienak. Euskal Herrian ere izan ziren horrelako jokabideak; berariaz, merkatari batzuek artez eta jokabide lotsagabez jardun zuten.

Eusko Ikaskuntzak XX. mendean (2001) egin zuen lehen kongresuan, sakontasunez aztertu zen arteak, kulturak eta zientziak Euskal Herrian bizi zuten egoera. Bereziki azpimarratu ziren etorkizunerako bi gai giltzarri: Europa berrian barneratzeko prozesua eta euskal mugimendu sozialen egoera.

2003. urtea **gerra** baten mehatxu patetikoarekin hasi zen. Haren ondorioak mingarriak izango zirela aurreikusten zen, eta horrelaxe izan zen, **Irak** inbaditu eta haren presidentea kargutik kendu eta urkatu ondoren. Espainian, indartsu zirauen higiezinaren inguruko jarduerak, hazkunde kaotiko samarrean.

Urte horretan bertan, 2003an, **FICOPA** egin zen Irunen, mugaz gaindiko feria-eremu dinamikoa, Bidasoaren bi aldeetako ekonomiak ezagutzeko eta gerturatzeko aukera dakarrena.

2004. urtean, Bilboko Erakustazokak bere lekua utzi zion San Mames Barria estadioari, eta **BEC** (Bilbao Exhibition Center) ireki zen Barakaldon.

Izan zen, 2004. urte horretan bertan, gertakari ilunik ere. Atentatu terrorista-yihadista bortitza egin zen Madrilen martxoaren 11n (gerora, **11-M** esaten zaio), eta borroka politiko gogorreko urtea baldintzatu zuen. Betiko geratu dira geure memorian egun horretan ikusi ziren min urragarriko irudiak, baina baita, horien aringarri, elkartasun mugagabearen ukendu gozagarria ere. Urtea amaitzeaz zela, katastrofe natural lazgarri bat gertatu zen Asiako hego-ekialdeko zenbait herrialdetan. Ordura arte, jende askok ez zekien **tsunami** hitzaren berri, baina betiko barneratu zen amesgaiztoen hiztegiaren.

ETak erabilitako indarkeriari amaiera emateko aurreikuspenak bat-batean eten ziren 2006. urtea amaitu baino bi egun lehenago, **Barajaseko atentatuarekin**. Atentatu horrek nahasmendua, izu larria eta kalte material ugari eragin zituen, eta baita beste ondorio tamalagarri bat ere, bi gazteren heriotza eragin baitzuen.

Eusko Jaurlaritzak, 2006an, Zientziarako **Ikerbasque** Euskal Fundazioa sustatu zuen; Berrikuntzarako **Innobasque** Euskal Agentzia sortu zen 2007ko uztailan, eta, urrian, Eusko Ikaskuntzak sustatuta, **Jakiunde** fundatu zen, Zientzia, Arte eta Letren Akademia.

Munduan, 2007. urtearen oroigarri dira Ameriketako Estatu Batuetako banketxeek emandako hipoteka-maileguek osatutako **subprime** finantza-aktiboen leherketa. Mailegu horien arriskuak eta interesak ez ziren batere egokiak, baina titulu bihurtu eta saldu egin ziren, kalifikazio-agentziek emandako nota bikainei esker. Titulu horietako asko ordaintzen ez zirenez, mesfidantza sortu zen munduko banketxeen artean, ez baitzen jakina **subprime** horien eraginpean zeudenik. Egoera horrek bankuen arteko transakzio-merkatua ito zuen, eta asko kaltetu zuen enpresen likidezia.

Espainian, **higiezinaren burbuila** azaltzen hasi zen, baita ustelkeria handia ere.

Garapen jasagarriaren kontzeptuan sakontzeko prozesu bati ekin zion Eusko Ikaskuntzak 2004an. Hurrengo urteetan, hazkuntzarako egungo eredu sozioekonomikoaren eta bere ondorioen gaineko diagnostikoak eta balorazioak egin ziren. Eusko Ikaskuntzaren XVI. Kongresua izan zen lan horren mugarrietako bat (2005).

Urte horretan, Eusko Ikaskuntza, Deustuko Unibertsitatea eta Euskal Herriko Unibertsitatea elkarlanean aritu ziren, ikerlarien partzuergo bat egin eta etengabe ebaluatzeko euskal ekintzailetzaren egoera, GEM metodologia (Global Entrepreneurship Monitor) baliatuta.

2008. urtean zehar, porrot egin zuen **Lehman Brothers** finantza-erakundeak, inbertsio eta negozioko banku asko salbatu zituzten azken orduan, eta beren estatusa galdu zuten beste askok.

Ustelkeria, besteren arazoei ezaxola egiten dion jardun hori, azalarazten hasi zen, baina ez zuten desagerrarazi. Barak Obama presidente amerikarrak esan zuen diru-goseak eragin zuela **subprime** produktuen *aferra*; eta, era berean, desarauketaren ondorioak nabarmendu zituen. Neoliberalismoaren ikurra da desarauketa, eta neoliberalismoak fede itsua du merkatuan.

Espainian, langabezia handia zegoenez, beharrian-egoera larrian zeuden pertsonen laguntzeko mekanismoak abiatu behar

izan ziren. Era berean, abian jarri ziren Europar Batasunarekin konprometitutako doikuntzak. Sistema indartzeko, Bankuen Antolamendua Berregituratzeko Funtza, **FROB** izenekoa, eta Babes Sistema Instituzionalak, **SIP** zeritzotenak, sortu zituen Espainiako Bankuak. Azken figura juridiko horrek denbora laburrean iraun zuen, arazoak zituzten aurrezki-kutxak bategiteko xedea izanda, lehen zegoena baino arazo handiagoa sortu baitzuen: horrek erakutsi zuen txarra x txarra eragiketaren emaitza = okerragoa dela.

2009ko maiatzean, **Eibar-Gasteiz autopista** ireki zen, B-B autopista egiten hasi zenetik hogeita hamabost urte igaro ondoren.

Zalantza betetako une historiko hartan, gizarte-zientzien zenbait alderdi birpentsatzeko eta birformulatzeko proposamena egin zuten Eusko Ikaskuntzak gizarte-eragileei, errealitatearen alderdi gertuenetik abiatuta: justiziaren kontzeptua mundu globalizatuan, izaera publikoa duten egituren balioa, gizarte solidario baten eraikuntza, bizi-kalitatea, genero-harremanak, iraganaren eta etorkizunaren arteko zubi-lana egingo duen gizarte-memoria baten beharrezana... Gai horiek eta beste batzuk landu ziren Eusko Ikaskuntzak 2009. urtean egin zuen XVII Kongresuan, eta gizarte-aurrerabide iraunkorrerako berrikuntza izan zen haren gai nagusia.

Ekonomiak, munduan, gorabehera handiak ageri zituen. European, krisiak kalte handiak eragin zituen **PIGS** herrialdeen ekonomian (UltraNorth herrialdeen eman zuten izendapen mespretxagarri hori Portugal, Italia, Irlanda, Grezia eta Espainiari, beren ingelesezko lehen hizkia baliatuz). Ezbaian zegoen euroaren sendotasuna. Eta *subprime* produktuei notarik hoberena –AAA– eman zieten agentzia horiek beraiek herrialdeen zorren gaineko eragina izaten jarraitu zuten, batzuetan onuragarria eta, beste batzuetan, kaltegarria, beren irizpide eztabaidagarriak erabiliz. Politikari zenbaitek bi abiadurako Europa planteatu zuten (arrakastarik izan gabe, zorionez): pistan lasterka egingo zuten herrialde aurreratuena batetik, eta bide estuan eta aldapan gora arituko ziren herrialdeena, bestetik.

2010eko udan, **Banco Guipuzcoano** erakundea eskuratu zuen **Banco Sabadell** banketxeak. Mugimendu horrekin, Euskal Herritik kanpo joan zen Gipuzkoako eta Euskadiko aurrezki-

erakunde zaharrenetako baten erabakigunea, eta ia desagertu egin dela esan daiteke.

2011 eta 2012 urteetan, beltzeko gizonak ospetsu egin ziren. Europar Batasuneko funtzionarioak ziren eta beren egitekoa zen Nazioarteko Moneta Funtzak, Europako Banku Zentralak eta Europako Batzordeak osatutako **Troikaren** irizpideak ezartzea finantza-erakunde gatazkatsuak zituzten herrialdeetan.

Testuinguru aztoratu horretan, euskal kutxen **bigarren fusioa** egin zen 2011n. Fusio horretatik, **Kutxabank** sortu zen, Euskadiko hiru kutxen ekarpenarekin. Lehen BBK, Kutxa Gipuzkoa-Donostia eta Vital Kutxa zirenak, banku-fundazio bihurtu ziren, beren gizarte-ekintzei eta bankuz kanpoko aktiboei eutsita, banku berriaren akzioak eskuratu ondoren.

Era berean, **CaixaBank** erakundean desegin zen **Caja de Navarra kutxa nafarra**, eta eragiketa horrek Espainiako erakunde sendoenetako bat sortu zuen. Erabakiguneak Nafarroatik Kataluniara aldatu ziren.

Hori horrela, nabarmen aldatu zen Euskal Herriko geografia finantzarioa, baina ez hobera.

Herritarrek onetsi egiten zuten aurrezki-kutxen finantza-eredua, maila guztietako herritarrei irekita zegoela eta egiazko ikuspegi soziala zuela ikusten baitzuten. Kutxetako langileek beraiek eta bezeroek balioetsi egiten zuten erakunde horien lana, baina desagerrarazi egin zuten finantza-eredu hori. Desagerrarazteko prozesu horretan, jarrera pasiboa izan zuten haren biziraupenaren alde egin behar zutenek. Kutxetako kudeatzailerak batzuen eta politikari zenbaiten inkompetentziak, ezjakintasunak eta jarduera txepelak ondorio larri hau ekarri zuten: ez da arazorik emango duen kutxarik izango. Arrakasta handia haien lehiatzaileentzat.

2011ko urrian, jarduera armatua behin betiko amaitzea erabaki zuela iragarri zuen **ETA**k. Aspaldi irrikatutako iragarpena zen. Izan ere, ez da ahanzi behar denbora-epe luze batean, hirurogeiko hamarkadatik 2011ra, euskal gizarteak segurtasun gabezia, errezeloa eta beldurra bizi izan zituela, ETaren terrorismoak zekartzan mehatxuen eta estortsioaren ondorioz, eta eskuin muturreko taldeen erantzunen ondorioz. Biktimak, erahilak, bahituak, xantaia eta familia askoren mina eragin zituen **indarkeriak**. Inbertsioak ez ziren eten eta garapen ekonomikoa izan zen, baina gizartea ezegonkortzeko

arriskuak eta kezka erasan egin zituen jarduera ekonomikoak. Zer bilakaera izango zukeen Euskal Herriak eraso horiek izan ez balitu? Galderaren erantzunak ez digu ondorio materialik ekarriko. Hala ere, egin beharreko galdera da, horren gaineko hausnarketa morala egin behar baita.

2012an, Ipar Kutxa eta Caja Laboral erakundeen arteko fusioak **Laboral Kutxa** sortu zuen.

Mendeko bigarren mendearen hasieran, **langabezia-datuek** oso kopuru kezkarriak adierazi zituzten. 2012an, langabeen kopurua sei milioira gerturatu zen Espainian! Langabezia % 26tik gorakoa zen. Euskadin, urte horretan bertan, datua % 16ra gerturatu zen, eta % 17tik gorakoa izan zen Nafarroan. Larriagoa zen, oraindik, honako egoera hau: gazteen % 40 baino gehiago zegoen lanik gabe leku askotan, eta leku batzuetan tasa % 50etik gorakoa zen.

Espainian prezioek behera egin zutela ikusita, **nazioarteko inbertsiogileak** gerturatu ziren (horietako batzuk “marrazo” izateren labelarekin). Inbertsiogile horiek enpresa handiak eta txikiak eskuratu zituzten, eta Hego Euskal Herrian ere izan ziren horrelako mugimenduak. Iparraldean, bestalde, nahiko ondo eutsi zitzaion erabakitzeko gaitasunari. Alde horren arrazoi izango da, ziur asko, Iparraldeko eta Hegoaldeko enpresek izan duten bilakaera desberdina, Iparraldekoek ez dutelako inbertsio-funtsentzat erakargarri izateko mailarik iritsi.

Euskal esparruko magnitude ekonomiko eta sozialen bilakaeraren gaineko azterlanak argitaratu ziren *Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas* aldizkarian. Gai ugari landu zituzten azterlanek: zientzia eta teknologia, lurraldearen antolamendua eta kudeaketa, ekonomia eta enpresa, eta ezagutzaren gizartea (ikus Bibliografia)

2014. urtean, tentsio ekonomikoek, herrialde batzuen egoera ahulak eta austeritate-programek **deflazio-joera** sorrarazi zuten.

Krisi-urte horietan, **petrolioaren prezioek** gorabehera handiak izan zituzten munduan izandako gertakariengatik eta herrialde ekoizleek horiekiko zituzten erreakzioengatik, baita *fracking* izeneko prozesuan iritsitako aurrerapen teknologikoengatik ere. 2014ko ekainaren 19an, Brent petrolio-upel batek 115 dolarreko kotizazioa zuen; ordutik aurrera, beherakada handia

izan zuen: 30 \$ baino gutxiagoko kotizazioa izan zuen 2016aren hasieran, eta 50 \$ inguruan egonkortu zen gerora.

Garapen ekonomikoarekin batera, nabarmen ari da kaltetzen **ingurumena**, eta klima aldatzen ari da. Horrek guztiak oso ondorio kaltegarriak izan ditzake naturan eta jendearen bizitzan. Egoera horri erreparatuta, Francisko aita santuak, 2015eko maiatzaren 24an, **Laudato si** entziklika argitaratu zuen, Ama Lurra zaintzearen aldeko aldarria egiteko. 2016ko ekainaren 22an, 195 herrialdek hitzarmen bat adostu zuten **Klima-aldaketari buruzko Parisko Goi-bileran**, planetaren tenperatura-igoera mugatze aldera.

Tamalez, hilabete gutxi batzuk geroago, Donald Trump Estatu Batuetako presidente hautatu berriak adierazi zuen hitzarmenetik irtengo zela bere herrialdea, enpresen negozioari ez kaltetzeko. Iragarria zuen: “America first!! America first!!...”. Ito arte.

Matxinadek eta **Siriako gerraren** egoera latzak derrigortuta, **giza saldoak** Europara abiatu ziren bizitzeko eta pertsona sentitzeko leku **babes baten bila**, harik eta beren jatorriko herrialdeek bakea iristen duten eta berreraikitzen hasten diren arte. Beren ibilbide nekagarri horren hasieratik bertatik saiatzeko dira mafia nardagarriak ihesean doazen horiez aprobetxatzen. Arazo humanitarioa da, eta Europak, eta ondorioz, Euskal Herriak, ezin diote bizkarrik eman. Aintzat hartzekoak dira, noski, arazoaren ikuspegi ekonomikoak eta soziologikoak ere.

2016ko ekainaren 23an, Erresuma Batuk erreferendum bat egin zuen Europar Batasunean jarraitu ala ez erabakitzeko. Ez jarraitzearen aldeko hautua gailendu zen –**Brexit** esan zitzaion irteera horri–; hala, herri ingelesaren sektore atzerakoienean planto egin zieten Europako gainerako herrialdeei eta Erresuma Batuko gainerako herritarrei, batik bat gazteei.

2016ko otsailaren 5ean, hamabi hilerako **euribor** indizeak balio negatiboa, -0.002, adierazi zuen historian lehen aldiz, eta joera horri eutsi zion 2017ko lehen asteetan (-0,10%). Interes negatibo jarraituko hamabi hil osatu zituen.

Urte horren azken egunean, xurgatze bidezko fusioa egin zuen **Elkargi erakundeak Oinarri erakundearen gainean**, eta eragiketa horren ondorioz elkar bermatzeko sozietate handi bat sortu zen, bere tamainari, kaudimenari eta jarduerari begiratuta.

XXI. mendeko bigarren hamarkadan, **zibereraso** ugari egin dira, eta, 2017an, eraso horiek eragin berezia izan dute erakunde publikoetan eta enpresa handietan.

Gazteak

Euskal Herriaren egungo egoera ekonomikoaren gaineko ohar laburrak, hainbat ikuspegitik

Nola azal ditzakegu egungo egoera ekonomikoaren berezitasunak eta etorkizunerako irudi dituen joerak?

Zerbitzuen alorreko zenbait jarduera, aspaldikoak izan arren, aintzatespen handia eskuratzen ari dira orain, bai beren garrantzi kuantitatibo edo kualitatiboarengatik, bai BPGari eta enpleguari egiten dioten ekarpenarengatik. Jarduera horien garrantziaren gaineko kontzientzia ez da beti une berean eskuratzen. Izendapen propioa duten partzela ekonomikoak dira. Horien artean daude, besteak beste, **kulturaren** ekonomia, **gastronomiarena** eta **sukaldaritzarena**, **kirolarena**, **adineko pertsonena**, **teknologiarena**, **ikaskuntzarena** eta, bereziki gurean, **berdintasunaren** ekonomia deritzoguna, gaitasun mugaturen bat duten pertsonen jarduna eta lan-indarra hartzeko xedea duten enpresena.

Euskal Herrian, ekonomia horiek guztiek orekan garatzeko joera ageri dutela esan dezakegu; hala ere, egia da **anaia handiaren** izaera erakutsi duela eta egiteko hori betetzen jarraituko duela **industriak**, teknologiaren alorreko egokitzapenekin eta bilakaerarekin (4.0 industria, ekonomia zirkularra, lankidetzazkoa, hiru dimentsiokoa edo auskalo nolakoa); eta, noski, baita **anaia txikiaren**, lehen sektore ezinbesteko eta kutunaren bilakaerarekin ere.

Esan daiteke oso egokia eta itxaropengarria dela ikustea nola hartu eta bultzatu dituzten seme-alabek beren gurasoen garaian abiatu diren jarduerak, bestelako ekonomia bat dakarkiguten aldetik. Ekonomia berri honek aurrekoak baino irekitasun handiagoa du mundura eta pertsonalistagoa da, baina, aldi berean, lankidetzaren eta elkar topatzeko mekanismoak behar ditu. Lankidetzaren aritzeko prest izan behar du, nazioartean lan egiteko bideak irekiko baldin baditu (horren adibide da, esaterako, **Goierrri Valley** sortu

dela 2017an, eskualde gipuzkoar horretako enpresen arteko aliantza bat).

Nekeza dirudi besteren konturako lanaren galera-prozesua itzularaztea. Pixkanaka bada ere, gero eta protagonismo txikiagoa izango du besteren konturako lanak, eta profesional autonomoak edo mini enpresak ugalduko dira. Teknologikoak izango dira horietako asko.

Joera gero eta handiagoa da robotek egitea gaur egun pertsonen egiten dituzten hainbat jarduera, eta joera hori handitzen den neurrian, aisiak gero eta denbora handiagoa hartuko du (baina ez da komeni beti esatea aisia “ekonomia” denik). Lana kentzearen eta aisia sortzearen joera horrek ezinbestean ekarriko du **oinarizko errenta unibertsal** edo **baldintzarik gabekoa** sortzeko premia. Belaunaldi berriek izango dute errenta hori arautzeko eginkizuna.

Gertutasunak, globalizazioaren ifrentzuan, balioa handituko du, eta eragin ekonomikoak izango ditu hiri-estatuaren hainbat eremutan.

Turisten uholdeak nekagarri izaten hasi dira, norbera denean haien hartzailerak, baina ez da ahaztu behar gu geu ere turista garelako. Horren ondorioz, mugak ezarriko dira, bisitari-mota jakinak erakartzen saiatzeko batzuetan, eta haiek uxatzen saiatzeko, beste batzuetan. Ikusten dira horrelako joerak Euskal Herrian ere. Helburua da orain aberastasun-iturria, kulturen arteko harremanerako bidea eta mundura irekiko modua den horrek ez kaltetzea, jasangaitz bihurtzeraino, tokian tokiko biztanleen eta bizilagunen bizitza.

Datozen belaunaldien egitekoa izango da, era berean, nola edo hala itzularaztea edo arintzea globalizazioaren ondorio kaltegarriak, hala nola gero eta handiagoa eta jasangaitza den desberdintasuna. Munduko populazioaren % 1ek gaineke % 99k baino aberastasun gehiago biltzen ditu, eta munduko zortzi **milioimetatzailerak** ludi osoko biztanleen % 50ek duten diru-kopuru berdina dute (dolar gora, dolar behera): horiek globalizatu dira, bai.

Honako arrisku hau dagoela ohartarazi dute azterlan batzuek: garapeneko politiken eta gizarte-ongizateko politiken arteko desorekek bi abiadurako Euskal Herria egitea. Hori jakinda,

kalitatezko enpleguak sortzeko ekimenak indartu behar dira, eta, horretarako, prestakuntza zabala eskuratu behar dute herritar guztiek. Jaiotze-tasa handitzeko pizgarriak emanda ere, migrazioaren premia izango da. Hamarkada batzuk beharko dira, onenean jarrita ere, migrazio-oreka adieraziko duten zifretara iristeko.

Eta, esateak pellokeria dirudien arren, jarraitu egingo du digitalizazio-prozesuak, harik eta eguneroko bizitzako jarduera guztiak hartzen dituen arte.

Eusko Ikaskuntzak pentsamendu kritikoaren sorrera sustatzen du ikerketa-taldeen, hausnarketa-foroen eta jardunaldi eta kongresu zientifiko bidez. Bere mendeurrenean, 2018an, egingo duena da horietako bat. Garapen sozioekonomikoa da Eusko Ikaskuntzaren XVIII. Kongresuaren bost esparruetako baten ardatza: euskal gizartea eta enpresa.

Ohar garrantzitsua

Administrazio-lan onaren ondorio da gaur egungo egoera, eta egoera on erakusgarri da, eta ez paradoxa bat, ikustea zer emaitza desberdin lortu izan diren historia honen guztiaren garai desberdinetan.

Laurogeiko hamarkadaren lehen urteetan autonomia-erkidegotako gobernuek zientziaren eta teknologiaren alorretan ezarri zituzten estrategiak erabakigarriak izan ziren I+G inbertsioak bultzatzeko; izan ere, BPGren % 0,05 hutsala izatetik, % 2ko langa gainditzera igaro ziren milurteko berrian.

Birmoldaketak gogor jo zituen lurralde espainiar ugari, eta Euskadik, garai batean puntakoak izandako hainbat enpresaren gainbehera eta langabeziaren gorakada ikusi ondoren, indarrez eta modu koordinatuan jaurti zuen, ez mailua, baizik eta ekintza publiko-pribatua, Ekonomia Itun onartu berriari esker eskuratu zituen eskumenak baliatuta. Euskadik eskumen horiek erabili zituen ekonomia berrindartzeko. SPRI erakundearen eta beste erakunde eta programa batzuen bidez, ekimen pribatua bultzatu zen, Jaurilaritzak babestuta. Beste leku batzuetan, berriz, susperraldia moteldu eta langabezia kronifikatu zen.

Garai gertukoetara etorrira, Eusko Jaurilaritzak ezin izan du bere aurrezki-kutxak kudeatzeko eta kontrolatzeko finantza-

subiranotasuna (bere autonomia-estatutuan jasotakoa) erabili Espainiak Europar Batasuneko erreskatearen bidez onbideratu behar izan duenean gaizki kudeatutako aurrezki-kutxa ugari sortu duten triskantza finantzarioa. Horren ondorioz, ezin izan ditu bere aurrezki-kutxak babestu eta, inolako begirunerik gabe, gainerako kutxen sarean barneratu dituzte, harik eta, horren ondorioz, desagertu egin diren arte.

Hauek dira horren guztiaren konklusioak: eskumenek badute baliorik; berebiziko garrantzia dute gai ekonomiko eta finantzarioak autonomiaz-soberaniaz kudeatzeko; eta erabat justifikatuta dago eskumen horien aldarrikapen legitiinoa –eta legezkoa–, baldin eta –hemen gertatzen den moduan– behar bezala kudeatzen baldin badira, eta emaitza hau lortzen baldin badute: “zenbat eta soberania eta autogobernu gehiago, orduan eta onura handiagoak gizartearentzat”.

Epilogo

Eusko Ikaskuntza sortu eta lehen hogeitun urteetan, herenaitonen garaia bizi zen, hainbat gerra eta gatazkez josia. Ordurako, finantzak, burdinaren industriak eta lehen sektoreak oinarri sendoak ezarri zituzten Euskal Herriaren ekonomia finantzarioan eta ekonomia errealean.

Birraitonen garaitik, nabarmentzekoa da Espainiak bizi zuen giro mesfidatia, uzkurra eta, zenbaitetan, itzaltsua. Egoera hori bereziki nabarmena zen Euskal Herrian, errepresioaren, salaketa anonimo gogaikarrien eta askatasun faltaren ondorioz. Aiton-amonen garaian, askatasun faltaren giroa eta mendekotasun-sentsazioa bizi ziren, baina irekitasun-haizearen bolada batzuk suma zitezkeen.

Intelektualen aurkako jazarpenaren ondorio bat gehiago izan zen Eusko Ikaskuntzaren jardueraren debekua (1937-77), frankismoaren printzipioek ezarria. Denbora luze horretan, migrazio-olde handien hartzaile izan zen Hego Euskal Herria, eta horrek aldatu egin zuen bere soziologia; hala ere, herriaren dekadentzia ekonomikoa eta morala eragotzi zen.

Iparraldean, Munduko Gerraren ondorengo garaian, jarduera ekonomikoak berpiztu ziren; lehen sektorea Nafarroa Beherean eta Zuberoan, eta industria kostaldean.

Hegoaldean, diktadorea hil ondoren, Eusko Ikaskuntza “ofizialtasunera” itzuli zela ospatu zuten aitona-amonek 1978. urtean. Jarduera eta ekimen ugari egin zituzten, sail zientifikoetan gehien-gehienak. Lantalde txiki bat osatu zen horiek guztiak egiteko, eta austeritate hori gailendu zen kudeaketan. Lurralde guztietako pertsonak osatu zuten lantaldea, eta hark kudeatu zituen erakunde fundatzaileak, foru-aldundiek eta Nafarroako Gobernuak emandako laguntzak eta Eusko Jaurlaritzako eta Espainiako Gobernuak noiz edo noiz emandakoak.

XX. mendearen azken hamarkadetan eta XXI. mendearen lehen urteetan, aita-amak ekinean zirela, Euskal Herriko ekonomia indartu eta eguneratu zen, aurrerapen teknologikoak eskuratu zituen eta nazioartekotze-bideari ekin zion.

Azken hamar urteetan, munduko krisi ekonomikoak kolokan jarri ditu egitura asko herrialde guztietan. Ez ginen salbuespena izan; Eusko Ikaskuntzak bere egiturak doitu eta bere funtzionamendua berrantolatu behar izan zituen. Aurre egin zitzaion egoera zailari, baina izan zen oinazetik.

Atzeraldi handia esan zaio krisiari, eta ondorio ugari izan ditu. Langabezia eta desberdintasuna dira nabarmenenak. Zalantza handi batzuk ere ekarri ditu etorkizunerako, hala nola petrolioia eta haren prezioaren gorabeherak, eta dirua, interes negatiboak ageri izan dituen. Horrez gainera, teknologia ate berriak irekitzen ari da –geldiezin–, eta belaunaldi gazteak –seme-alabak– eragile dira ekonomian. Beraien lana da, hain justu, ekonomia moldatzea: egiteko dituzte bateratzea, erlazionatzea, integratzea, hautatzea, bultzatzea edo galgatzea, eta bateragarri egitea hainbat kontzeptu eta egoera, hala nola Globalizazioa, Gertutasuna, Nazioartekotzea, Berdintasuna, Enplegua, Autonomia, Denbora librea, Aisia, Oinarritzako Errenta Unibertsala, Lankidetzak, Kompetentzia, Turismoa, Masifikazioa, Bizitza-luzera, Ingurumena, Ekologia...

Eta hori guztia herri humanista, zintzo, langile, ireki eta irudimentsuan egingo dute, horrela baita eta horrela izaten jarraituko baitu –kolore guztietako herriarrek hala nahi dutelako–. Partaide izango da Europak hartzen dituen erabaki globaletan, eta solidarioa gainerako herriekin, bazterketarik eta gainezarritako interesik gabe, ez orain, ezta gerora ere.

Badago lanik aitona-amonentzat, aita-amentzat, gazteentzat eta ondorengoentzat.

Bibliografia

1. Saileko Koadernoak

Cuadernos de Sección aldizkariaren 16 zenbaki argitaratu ditu Eusko Ikaskuntzaren Gizarte eta Ekonomia Zientzien Sailak 1984 eta 2013 bitartean (Azkoaga. *Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas* izan da 1997tik aurrera). Hemen daude guztiak: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/azkoaga-cuadernos-de-ciencias-sociales-y-economicas/-bi-705/> (2018/06)

Gallastegui, Mª Carmen eta Inmaculada. *Un análisis económico de la Ley de Territorios Históricos*. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, 1. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1984.

Investigación científica e innovación tecnológica. (Cuadernos de Sección. Sociedad, Ciencia y Tecnología, 1. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994.

Sociedad, ciencia y tecnología: riesgos y beneficios sociales del desarrollo tecnológico. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, 2. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

Sociedad, ciencia y tecnología: relaciones ciencia, tecnología e industria en el País Vasco. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, 3. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

Sociedad, ciencia y tecnología: investigación y empresa. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 4. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997.

Alianzas territoriales et frontières européennes. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 5. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997.

Buesa, Mikel; Navarro, Mikel; Zubiaurre, Arantxa. *La innovación tecnológica en las empresas de las Comunidades Autónomas del País Vasco y Navarra*. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 6. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997.

Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 7. zk. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.

Trabajos sobre Ordenación y Gestión del Territorio de Euskal Herria, 1. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 8. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Indicadores de la ciencia, la tecnología y la innovación: metodología y fuentes para la CAPV y Navarra. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 9. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Alberdi Larizgoitia, Alberto. *Tasa de beneficio, crecimiento económico y distribución de la renta*. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 10. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Jornadas de reflexión sobre la Eurociudad Vasca Bayonne-San Sebastián. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 11. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Trabajos sobre Ordenación y Gestión del Territorio de Euskal Herria, 2. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 12. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2004.

La producción de la identidad en la sociedad del conocimiento. Cultura experta e identidad en el País Vasco. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 13. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2006.

Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas. Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, 14. zk. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011.

Euskal ekonomiaren eta enpresaren egungo erronkak. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 15. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2012.

Enpresen Ekonomia eta Administrazioa Euskal Herrian gaiari buruzko Doktoretza Ikerketaren II. Jardunaldia. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, 16. zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2013.

2. Eusko Ikaskuntzen kongresuak

Eusko Ikaskuntzaren 17 kongresu egin dira 1918 eta 2008 bitartean, eta horietako 11 kongresutan gutxienez, interes sozial eta ekonomikoko gaiak landu dira; gai nagusi moduan batzuetan, eta gai-arloka, beste batzuetan. Hemen daude ponentzia guztiak: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/eusko-ikaskuntzen-kongresuak/bi-129/>.(2018/06)

Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresua (1918. Oñati). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1919.

Eusko Ikaskuntzaren II. Kongresua (1920. Iruñea). Irakaskuntza eta arazo ekonomiko-sozialak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1920.

Eusko Ikaskuntzaren IV. Kongresua (1926. Gasteiz). Lanbide-orientazioa eta irakaskuntza. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1927.

Eusko Ikaskuntzaren VII. Kongresua (1948. Miarritze). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

Eusko Ikaskuntzaren VIII. Kongresua (1952. Baiona, Ustaritze). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

Eusko Ikaskuntzaren IX. Kongresua (1983. Bilbao). Gaurko euskal gizartearen sorburu hurbilak. XVIII-XIX. mendeak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1984.

Eusko Ikaskuntzaren X. Kongresua (1987. Iruñea). Artxiboak, Liburutegiak, Museoak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1988.

Eusko Ikaskuntzaren XI. Kongresua (1991. Donostia). Kultur antolabide berriak: Euskal Herria eta Europa. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1991.

Eusko Ikaskuntzaren XII. Kongresua (1993. Gasteiz). Euskal ikaskuntzak hezkuntza sarean. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

Eusko Ikaskuntzaren XIII. Kongresua (1995. Zamudio) Zientzia, teknologia eta gizarte aldaketa Euskal Herrian. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1996.

Eusko Ikaskuntzaren XIV. Kongresua (1993. Gasteiz). Informazioaren gizartea. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

Eusko Ikaskuntzaren XV. Kongresua (2001. Donostia, Baiona). Euskal zientzia eta kultura, eta sare telematikoak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2002.

Eusko Ikaskuntzaren XVI. Kongresua (2005. Bilbao). Garapen Iraunkorra-IT. Etorkizuna. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2006.

Eusko Ikaskuntzaren XVII. Kongresua (2009. Gasteiz). Gizarte aurrerapen iraunkorrerako berrikuntza. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2012.

Innovación para el progreso social sostenible. (RIEV. Cuadernos; 7 zk.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2010.

3. Beste argitalpen batzuk

L'aménagement du territoire en Pays Basque. (Actes du Colloque). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007.

Bayona Sáez, Cristina (zuz.). *Sistema de innovación y competitividad en Navarra. Una comparación con el País Vasco.* Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2005.

Global Entrepreneurship Monitor. Comunidad Autónoma del País Vasco. Informes ejecutivos anuales, 2005-2014. Hemen eskuragarri: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak/global-entrepreneurship-monitor/bi-24055/> (2018/06)

Navarro, Mikel; Buesa, Mikel. *Sistema de innovación y competitividad en el País Vasco.* Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

Los orígenes históricos del clúster de la industria aeronáutica y espacial en el País Vasco. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2012.

Los orígenes históricos del clúster de la industria marítima en el País Vasco y su legado para el presente. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2010.

Los orígenes históricos del clúster de electrónica, informática y telecomunicaciones en el País Vasco y su legado para el presente. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2008.

Los orígenes históricos del clúster del papel en el País Vasco y su legado para el presente. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2008.

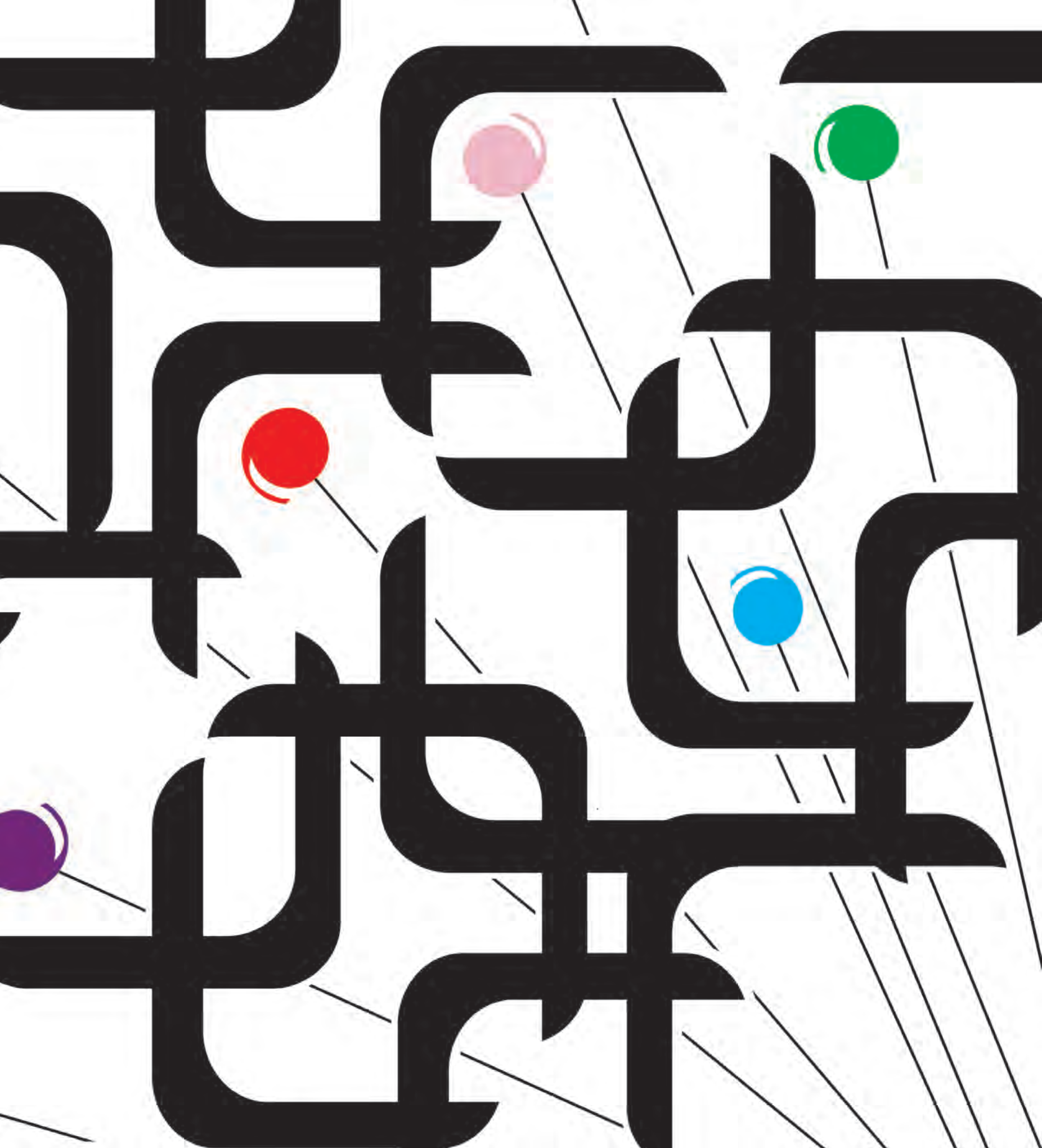
Los sistemas de ciencia y tecnología de la Comunidad Autónoma Vasca y Navarra: una visión desde los recursos económicos dedicados a proyectos de investigación. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

**Kultura eta
identitatea***

Argitxu Camus Etchecopar
Euskararen Erakunde Publikoa
Office Public de la Langue Basque

* Orig. fr., 633 or.

S

Sarrera

Eusko Ikaskuntzaren Lehen Kongresua Oñatin egin zen 1918ko irailean, eta, haren amaieran, bertan zeuden biltzarkideek Eusko Ikaskuntza sortu zuten. Erakundearen helburuak honela zehaztu zituzten:

«Eusko Ikaskuntzaren helburua **Euskal Herriaren nortasuna indarberritzea** gogo duten gure herriaren zaleak biltzea da, baliabide egokien bidez **kultura biziagotzen** saiatzen direnak, helburu lortzeko ezinbesteko baldintza delarik. Egitasmo honetan egindako lanei dagokienez, Eusko Ikaskuntzak bere nortasunaren elementu funtsezko eta bereziak hartuko ditu aintzat, bai eta **kultura unibertsala**, Herri honetatik sortzen dena, premiazkotzat hartzen direnak lehenetsirik. Edonola ere, **Euskal Herriko eskualdeen ezberdinen** interesen mende egongo da oso bereziki, beti izan duen **erlijio-izaeraren** jakinaren gainean”¹.

Beraz, jarraibidea ezartzen da: Eusko Ikaskuntzak (EI-SEV)² anbizio handiko kultura-proiektua izan nahi du gizarte jakin batean —euskal gizarte—, eta haren aurrerapen sozial eta kulturalaren alde egin nahi du. Horretarako, bere ibilbidean

zehar, Eusko Ikaskuntzak joera guztietako pertsonak eta erakundeak bildu izan ditu etengabe, euskal egitateari dagokion oro hedatzeko, sustatzeko eta aztertzeko. Proiektuak gauzatzean, erakundea bere oinarrian errotzen da beti, euskal gizarte—, eta haren premiei buruz hausnartzen du, etengabe aldatzen ari dira eta. Hortaz, begien bistakoa da identitate eta kultura kontzeptuak erakundearentzat zein garrantzitsuak diren, eta, artikulua honetan, hain zuzen, hori zehazkiago aztertzen saiatuko gara. Bide batez, egokia da izugarri korapilatsuak diren bi kontzeptu horietan pixka batean arreta jartzea.

Ildo horretan, Mucchielli soziologoak, identitateari buruzko *Que Sais-je* batean, oso azalpen interesgarriak ematen ditu:

“Lehen adieran, berdina edo antzekoa denaren izaera da identitatea. Izen horrek adierazten du gauza batek —edo pertsona batek— beste baten izaera bera duela, haren berdina dela. Ondoren, beste esanahi batzuk hartzen ditu. Filosofian erabiltzen hasi zen, iraunkorra denaren izaera adierazteko. «Oroimenak zehazten du norberaren identitatea», dio Rousseauk, «norbaitek oroimena galduz gero, nola izango litzateke bera?» (*Emilio edo Hezkuntzaz*, 1762). Beraz, esanahia iraunkortasun

kontzeptura hedatzen da. Azkenik, gaur egun, banako edo talde baten izaera bakarra adierazten du. Baina *bakartasun* hori osotasun bateratu eta iraunkor bat osatzen duen banako edo talde batena da. Identitatearen definizio gehienetan, hiru *oinarri* hauek aurkitzen ditugu: bakartasuna, batasuna eta iraunkortasuna”³.

Alabaina, identitate kontzeptua edozein gauza da, kontzeptu finko bat izan ezik. Konplexutasunaren eta subjektibotasunaren paradigmaren esparruan ulertu behar da. Mucchiellik identitatearen definizio hau proposatzen du:

“Identitatea ezarritako esanahien multzo bat da, eragile batzuek bizi izan dituzten munduen errealitate fisiko eta subjektibo bati buruz (gutxi-asko nahaspilatsua) ezarria; hau da, eragile batek eraikia da. Beraz, hautemandako zentzu bat da, eragile bakoitzak bere buruari edo beste eragile batzuei ematen diena”⁴.

Identitate hori etengabe ari da aldatzen, esanahiak ematen dituzten erreferentzia-testuinguruak (biologikoa, ekonomikoa, kulturala...) norberaren interakzioen ondorioz aldatzen ari baitira. Identitatea kontzeptu konplexua da, oso errealitate desberdinei baitagokie. Horrenbestez, gizarte-eragile bat gizarte-klase batekin, genero batekin, familia batekin, herrialde batekin, talde etniko batekin eta abarrekin identifika daiteke aldi berean. Hain zuzen, talde etnikoa dugu artikulu honetan mintzagai: euskal identitate kolektiboko kide izatearen sentimendua. Identitate kolektibo horren markatzaile eta adierazpenak askotarikoak dira (euskaldun sentitzeko modu bat baino gehiago daude) eta etengabe aldatzen dira. Euskal Herrian, eta mundu osoan, beren burua euskalduntzat hartzen duten pertsonak daude. Hala ere, historian zehar, identitate horren adierazpenak aldatu egin dira. Askotariko adierazpenak dira. Esaterako, jendeak ez du bere identitatea modu berean biziko San Frantziskon (Kalifornia) bizi bada, edo Bilbon (Bizkaian) bizi bada, edo Maulen (Zuberoa) edo Arrasaten (Gipuzkoa).

Identitate kontzeptuak bezala, kultura kontzeptuak errealitate desberdinak dakartza berekin:

“Kultura bat talde bateko kideen bereganatze komunaren multzoa da, eta bereganatze mentalen sistema horren

ondoriozko adierazpen eta errealizazio guztien multzoa ere bai. Kultura sinesmen, arau, balio eta adierazpen komunak hartzen ditu barnean, baina baita ohiturak, tradizioak, eta eguneroko objektuen eta arte-adierazpenen multzoa ere”⁵.

Kultura identitatearen ondorio bat da, eta ez haren deskribapenaren elementu bat. Talde etniko ororen aldarrikapen errepikakorra da kultura denboraren joanean bere horretan jarraitzen duela, baina, egia esan, kultura etengabe aldatzen da. Gero eta onartuago dago talde etniko bateko kide izatearen sentimendua ez dela kultura-berezitasun objektibo baten ondorioa, bere eraketa sozial eta politikoaren ondorioa baizik⁶. Hortaz, kultura eta identitate kontzeptuak –baita nazio kontzeptua ere– aztertzea ez da lan erraza, interpretazio-zientzia bat baita.

XX. mendean zehar, hainbat eraldaketa sozial eta politiko gertatu dira euskal gizartean, eta, jakina, horrek eragin handia izan du haren identitate eta kulturean. EI-SEVek, bere ibilbidea (1918-2018) eta helburu nagusia (ikus lehenago egindako aipamena) direla-eta, oso hurbiletik aztertu du bilakaera hori, bere orientazioak aldaketa horietara egokitu behar izan ditu, eta, gainera, parte-hartze aktiboa izan du horietan. Beraz, artikulu honetan, funtsezko bi galderari erantzun nahi diegu. Zer euskal kultura eta identitate jartzen ditu EI-SEVek agerian? Nola lagundu du oinarritzko bi kontzeptu horiek definitzen eta haiekiko pertzepzioa aldatzen?

Aurrerago, bi galdera horiei erantzuten saiatuko gara.

Identitatea

Eusko Ikaskuntza testuinguru berezi batean sortu zen: Europa osoan, kultura-berrikuntza orokorreko prozesu bat zegoen martxan. Bere izenak argi eta garbi adierazten duenez, erakundeak euskal identitatea uzten du agerian. Dena den, irekita dago beste ideologia batzuetara, eta euskaldunak ez diren erakundeekin elkarlanean jarduten du. Bestalde, nabarmen agerian jartzen den euskal identitate horrekin lotutako konnotazio hori dela-eta, hainbat kritika eta oztopo izan ditu bere historian zehar.

Eusko Ikaskuntza sortu zen garaiko testuinguru berezia

EI-SEV sortu zenean, testuinguru berezia zegoen bai Europan bai Euskal Herrian, eta garrantzitsua da gogora ekartzea. Garai hartan, naziotasunen gorakada gertatu zen Europan⁷, eta, XIX. mendeko mugimendu erromantikoaren ondorioz, herri-kulturei eta folkloreari buruzko interesa berpiztu egin zen.

XIX. mendearen amaieran eta XX. mendearen hasieran, aldaketa handiak gertatu ziren euskal gizarte tradizionalan: euskarak hiztunak galtzen zituen, ekonomia industrializatu egin zen (Gipuzkoan eta Bizkaian, batik bat), penintsulako beste eskualde batzuetako milaka immigrante Hego Euskal Herrian kokatu ziren, eta urbanizazio-prozesua eta nekazari-exodoa abiatu ziren. Egoera hori ikusita, zenbait ikertzailek desagertzen ari ziren ohiturak eta sinesmenak biltzeari ekin zioten⁸.

Hau da, XIX. mendearen bigarren erdian, euskal herri-kultura kontserbatzeko eta ikertzeko zenbait ekimen sortu ziren. Ekimen horietako batzuk soilik aipatzearren, Antoine d'Abbadiek 1853tik eta 1899ra bitartean antolatutako Euskal Jaiak (Lore Jokoak ere esaten zitzairen) eta Nafarroako Euskara Elkar-tea, 1877an sortua, mugimendu horren baitan zeuden. Euskal identitatea biziberritze aldera, Antoine d'Abbadiek euskal pilotari, euskarazko bertsogintzari eta tokiko beste ohitura batzuei gorazarre egiteko jaiak sortu zituen. Nafarroako Euskara Elkar-teak, Juan Iturralde Suit (1840-1909) nafar historialari, idazle eta margolariak Iruñean 1877an sortuak, hau zuen helburu: "euskal-nafar hizkuntza, literatura eta historia kontserbatzea eta zabaltzea, bertako legeria aztertzea, eta Herriaren ongizate moral eta materialean eragina duen oro sustatzea". Iraganarekiko eta euskal ikaskuntzekiko interesa berpiztu izanak zenbait emaitza ekarri zituen: euskarari buruzko ikerketek gain, arkeologia-, antropologia- eta historia-ikerketak ere egin ziren. 1916tik 1936ra bitartean, Barandiaranek, Aranzadik eta Egurenek osatutako ikerketa-taldeak hainbat prospekzio, indusketa eta bilaketa egin zituen Euskal Herriko mendietan.

Ikuspuntu politikotik, karlistaldiak amaitzean foruak galdu zirenean, erakunde-hutsune handia sortu zen. Horren ondorioz, Hego Euskal Herriko lau probintzien (Bizkaia, Gipuzkoa, Nafarroa eta Araba) artean erakunde- eta kultura-loturak sortzeko gogoak piztu zen. Bestalde, Eusko Ikaskuntza

sortu baino apur bat lehenago, hautagai nazionalistek 1918ko otsaileko hauteskundeak irabazi zituzten Bizkaian.

Beraz, 1918an Oñatin (Gipuzkoa) Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresua egin zenean, gorespen kultural eta politikoko giro aparta zegoen. Gipuzkoako Aldundiak bultzatu zuen Kongresua, eta Araba, Bizkaia eta Nafarroako aldundiek antolaketan lagundu zioten. 900 biltzarkidek baino gehiagok hartu zuten parte, eta, beraz, Kongresuak izugarritzko arrakasta izan zuen. Euskal ikaskuntzetan espezializatutako ikertzaile askok (legelariak, hizkuntzalariak, musikariak, ekonomialariak...) erantzun zioten deiari. Kongresuaren amaieran, EI-SEV sortu zen, anbizio handiko kultura-proiektua, hutsune kultural, akademiko eta politikoa betetzeko helburua zuena. "Kultura-enpresa publiko bat sortu berri zen. Lau aldundien ekarpenen bidez finantzatu arren, autokudeatua zen, eta Euskal Herriko intelektual eta ikertzaileek autonomiaz zuzendua"⁹.

1978ko Kongresuan, Jose Migel Barandiaranek, 1991n hil zen arte EI-SEVeko kide gailena izan zenak, erakundearen helburua identitatea berreskuratzea zela gogorarazi zuen. Diktadura frankistak behartutako lozorro luze baten ondoren, biltzar hark erakundearen berrezarpena ekarri zuen. Honela esan zuen Barandiaranek:

"Euskal kultura zabaltzea, eta herrialdearen zientzia-arloko eta egungo zenbait arazotarako konponbideak proposatzea. Eta, orobat, Kongresuaren lana iraunaraziko zuen eta gure kulturaren pizkundera bateratu eta zuzenduko zuen organismo bat, Euskal Herriaren zale guztiek osatua, sustatzea"¹⁰.

Euskal identitatea erakusten du, argi eta garbi,...

EI-SEVek beren burua euskal herritartzat edo Euskal Herriaren edo haren kulturaren zaletzat duten pertsonak biltzen ditu. Bestalde, Eusko Ikaskuntzako kideek, lehen urteetan, euskaltzaletzat ("vasquistas") zuten beren burua. Hala ere, nolako euskal identitatea sustatzen du erakundeak?

EI-SEVek euskal herritar guztientzat irekita egon nahi du. Gaur egun, eta sortu zenetik, EI-SEVek Euskal Herriko zazpi

probintzia historikoak hartzen dituen euskal identitate bat sustatzen du. Euskal lurralde osoa aintzat hartzeko borondate horretan, erakundeak Euskal Herrian hitz egiten diren hiru hizkuntzak (euskara, frantsesa eta gaztelania) hartu ditu erabilera-hizkuntza ofizialtzat.

Egia da erakundearen jatorriaren atzean Hego Euskal Herriko lau aldundiak daudela bereziki, horiek izan baitira (1980ko hamarkadaz geroztik, Eusko Jaurlaritza eta, geroago, Espainiako gobernua ere bai) hasieratik erakundearen finantza-iturri nagusiak. Hala ere, sortu zenetik, bokazio paneuskaltzalea du: Iparraldeak ordezkariak izan zituen 1918ko Kongresuan eta erakundearen organo erabakitzaileetan. Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuan, honako hauek zeuden, besteak beste, Bidasoa ibaitik iparraldeko ordezkaritzan: Gieure monsinorea, Baionako apezpikua; Ibarnégaray eta Guichené diputatuak; eta euskal ikaskuntzak zabaltzen zituzten zenbait intelektual (esaterako: Daranatz, *Euskalduna* aldizkariaren zuzendaria; Darricarère lexikologoa; eta *Eusko Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkariaren*, RIEV, zuzendari Georges Lacombe).

1918an onartutako estatutuen arabera, Batzorde Iraunkorrean, Arabako, Gipuzkoako, Bizkaiko eta Nafarroako aldundietako ordezkariak egongo ziren, “eta Euskal Herriko gainerako lurralde-etako ordezkaritzak analogoak”; hots, Ipar Euskal Herrikoak. Euskal lurralde guztiak ordezkatzuta egotea nahi izate hori Batzorde Eragilean ere islatzen da. Lehen Batzorde Eragilea 1918. urtearen amaieran osatu zen, eta honako hauek ziren kideak: bi nafar (Arturo Campi3n ohorezko presidentea eta Leoncio Urabayan diruzaina), hiru gipuzkoar (Julian Elorza presidentea, Gregorio Mujika idazkariordea eta Victor Artola diruzainordea), bizkaitar bat (Julio Urkijo lehen presidenteordea, *Eusko Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkariaren* (RIEV) sortzailea), arabar bat (Angel Apraiz idazkari nagusia) eta Pirinioez bestaldeko pertsona bat (Pierre Broussain bigarren presidenteordea).

Espainiako Gerra Zibilaren bezperan, EI-SEVek, Donostiako egoitzaz gain, tokiko ordezkaritzak zituen Araban, Bizkaian, Gipuzkoan eta Nafarroan. Halaber, ordezkaritzak sortu ziren Madrilen eta Bartzelonan, bai eta, 1920ko eta 1930eko hamarkadetan, Amerikan ere (Argentinako eta Mexikoko hiriburuetan). Erakundeak bazuen kolaboratzaile-talde aktibo bat Iparraldean ere, baina 1993ra itxaron behar izan zen mugaren alde horretan gauzak formalizatzeko, 1901eko

Legearen arabera “Eusko Ikaskuntza-Société d’Etudes Basques” elkartea sortzeko, alegia. 1993an, EI-SEVen 75. urteurrenaren ekitaldian, Maurice Touraton Akitania eskualdeko kultura-kontseilariak eta Pierre Bidart Paueko eta Aturrialdeko Unibertsitateko (Université de Pau et des Pays de l’Adour) irakasleak hasierako zeremonian hartu zuten parte.

Hortaz, Eusko Ikaskuntza oso kontziente da mundu osoan sakabanatutako euskaldunen errealitateaz eta Euskal Herriaren eta diasporaren artean zubiak sortzearen garrantziaz. Euskal komunitate globalean parte hartzeko borondate horren gailurra 2005ean sortutako Euskosare programa izan zen, euskal komunitate globalaren sarea. Euskosare komunikazio-tresna bat zen, mundu osoan zehar dauden euskaldunentzat eta erakundeentzat sortua. Tresna horren bidez, munduko euskal komunitateek informazioa eman diezaioketen elkarri, eta komunitateen artean jarduera zehatzak antolatu.

Azkenik, gogoan izan behar da erakundea irekita dagoela Euskal Herriaren zale guztientzat, euskal egitateari buruzko interesa duten pertsona guztientzat, euskaldunak izan ala ez. Hori dela-eta, EI-SEVek mundu osoko euskalari eta erakunde intelektual askorekin jardun du elkarlanean. Bestalde, Eusko Ikaskuntzak euskal gaiei buruzko hainbat kontsulta jaso zituen mundu osoko erakunde akademikoetatik, Gerra Zibilak haren jarduerak geldiarazi zituen arte.

Gaur egun, EI-SEV da Euskaltzaindiarekin batera Euskal Herriko lurralde guztietan (Euskal Autonomia Erkidegoan, Nafarroako Foru Komunitatean eta duela oso gutxi sortutako Euskal Hirigune Elkargoan) dagoen kultura-erakunde bakarra.

... baina irekita dago ideologia desberdinetara

Lehenago aipatu dugunez, EI-SEVen sorrera eta mugimendu autonomiazalearen garapena hertsiki lotuta daude. Eusko Ikaskuntza “XX. mendearen hasieran Euskal Herria zeharkatzen zuen mugimendu autonomiazalearen kultura-isla baten gisa sortu da [...]. Mugimendu autonomiazale berri homogeneo eta batuagoa ahalbidetuko eta babestuko duen kultura-humusa sortzea izango du helburua”¹¹. Autonomiazale guztiek uste zuten euskal errealitateari buruzko ezagutza sendotzeak (esate baterako, unibertsitate baten bidez) autonomia kultural eta

politiko handiagoa ekarriko zuela. Horrenbestez, mugimendu autonomiazalea kultura-proiektu baten bitartez gauzatu zen, Eusko Ikaskuntzaren bidez, alegia.

Proiektu horrek alderdiez gaindiko kultura-plataforma bat izan nahi du, ideologia desberdinetara irekita dagoena. Sortu zenetik, erakundeak adostasuna bilatzen du, batu egin nahi du. Horri esker, Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuak garai hartako alderdi politiko gehienek babesa jaso zuen; sozialistek eta ezkerreko errepublikanoek soilik egin zioten uko. Ikusi dugunez, erakundearen organo erabakitzaileetan eskualdeen arteko oreka lortu nahi izan zen. Horrez gain, proportzionaltasun ideologikoari ere eutsi zitzaion: karlistek, nazionalistek, liberalek eta monarkiazaleek kultura-proiektu hori, Eusko Ikaskuntza, sortzeko elkarlanean aritzea erabaki zuten. Etiketa politikorik gabeko pertsonen ere hartu zuten parte proiektuan; besteak beste, Victor Artola Galardi banku-zuzendaria aipa daiteke, “euskaltzalea baina etiketarik gabea”¹². Hortaz, ez zen kasualitatea izan 1918an Julian Elorza Aizpuru (Gipuzkoako probintzia-diputatu), “elkarrizketarako eta negoziatzeko ahalmen handiko” pertsona bat, Eusko Ikaskuntzako presidente izendatu izana¹³.

Gainera, erakundeak erlijio katolikoarekiko errespetua adierazi zuen nabarmenki, baina, edonola ere, ez zen konfesionala: laikoak eta elizgizonak zeuden. Iruñeko Katedraleko kalonjea, Alejo Eleta Larumbe, Eusko Ikaskuntzako Ikerketa Sozialen sailaz arduratu zen 1931tik 1934ra bitartean. Eusko Ikaskuntzaren II. Kongresuan (Iruñea, 1920), honako gai hau jorratu zuen: “herri-bankuak eta aurrezki-kutxak: langile-klaseari ahalik eta ondoen laguntzeko orientazioa”.

EI-SEV, bere burua kultura-erakundetzat hartzen badu ere, ez da apolitikoa. Izan ere, bere garaiko eztabaidetan parte hartu nahi du, eta, askotan, foro politiko gisa jardun du: intelektuallak eta familia politiko desberdinetako kideak biltzeko eta Euskal Herriari eta haren etorkizunari buruz hitz egiteko toki gisa. Eusko Ikaskuntzak, iragana aztertuz, proaktibotasunez jokatu nahi du aldi berean etorkizuneko euskal gizartearen definitzen. Hona hemen ideia hori argitzen duten bi adibide: alde batetik, 1930eko hamarkadan, Eusko Ikaskuntzak autonomia-estatutu baten aurreproiektua egin zuen, Errepublikako Gorteetara eramateko; beste batetik, duela gutxi, mendeurrenaren prestatzen ari zela, Eusko Ikaskuntzak foroak sustatu zituen gizarte zibilean, etorkizuneko euskal gizarteaz zer ikuspegi

duen jakiteko eta etorkizun hori elkarrekin eraikitzeko. Beraz, Eusko Ikaskuntzak, Euskal Herriko hainbat erakunderekin (Eusko Jauriaritza, Euskal Elkargoa¹⁴, hiriak...) lankidetzan aritzen bada ere, bere autonomiari eusten dio eta gizarte zibilaren adierazpen-bide bat izan nahi du.

Ikusi dugunez, aniztasun ideologikoa Eusko Ikaskuntzaren nor-tasunaren ezaugarri nagusietako bat da, sortu zenetik. EI-SEVen zeharkakotasun izaera horrek –lurralde, erakunde, ideologia eta lanbide desberdinetako pertsonak biltzeak– bere horretan jarraitzen du gaur egun.

... eta kritikak jaso zituen horregatik

EI-SEVek, argi eta garbi erakutsitako euskal identitatea eta aniztasun ideologikoa direla-eta, adostasuna lortzeko zailtasun ugari izan zituen 1920ko eta 1930eko hamarkadetakoa erradikalismo politikoaren testuinguru berezian.

Hasiera-hasieratik, erakundeak kritikak eta erasoak jasan zituen. Testuinguru politikoaren arabera, kritika eta eraso horien oldarkortasun-maila handiagoa edo txikiagoa izan zen. Esate baterako, Bizkaiko Liga Monarkikoa (Liga Monárquica de Vizcaya), ere 1918an sortua, proiektuaren aurka azaldu zen hasieratik. Primo de Riveraren diktaduran, EI-SEVen jardueren kontrako erasoak ugariak izan ziren, eta, horren ondorioz, jarduera horietako batzuk ezin izan ziren gauzatu. 1924an, Bizkaiko Aldundiak, Liga Monarkikoa zuzenduta, harremanak eten zituen Eusko Ikaskuntzarekin; hori dela-eta, erakundearen sartzeko zuzen diru-kopurua nabarmen txikitu zen.

Behin baino gehiagotan, Jose Miguel Barandiaran apaizari bileretan parte hartzea debekatu zitzaion, haren nagusi hierarkikoen aginduz. Haren ilobak, Luis Barandiaran Irizarrek, *José Miguel de Barandiaran: Patriarca de la Cultura Vasca* liburuan, gai hori jorratu du kapitulu batean: “Euskal ikaskuntzetara orientatzeko bekak edo ikertzaile baten argiak eta gurutzeak”. Oso termino esanguratsuetan zitatzen du osaba: “Espainia defendatzeko aitzakiarekin, euskaldunei ez zieten uzten ez euskal herria ez haren erlijioa ikertzen”.

Gerra Zibilaren ondoren Franco boterera iritsi zenean, EI-SEVen jarduerak bertan behera gelditu ziren, eta kideak mundu

osoan sakabanatu ziren. Barandiaran, oraintsu aipatu duguna, Iparraldera erbesteratu zen, eta han bizi izan zen, 1953an jaio-terrira –Ataunera (Gipuzkoa)– itzuli zen arte. Beste askok ere Euskal Herritik alde egin behar izan zuten. Sebero Altube Lertxundi bizkaitar filologo, filosofo eta idazlea Argentinara erbesteratu zen 1936an, eta, ondoren, 22 urte eman zituen Pauen (Biarno), 1958an Gernikara itzuli aurretik¹⁵. Eusko Ikaskuntzako beste kide batzuek jardueraz aldatu behar izan zuten. Angel Apraiz Buesa, Gasteizkoa, Salamancako Unibertsitateko irakaslea zen, baina gerra amaitu eta sei urte itxaron behar izan zuen, 1945era arte, irakaskuntza-jardunari berriz heltzeko. Beste batzuk gerran hil ziren, hala nola Joaquin Beunza Redin nafarra, fusilatuta hil baitzuten¹⁶. Diktadura frankistak iraun zuen bitartean, Iparraldean edo diasporan erbesteratuta zeuden Eusko Ikaskuntzako kideek EI-SEVeko jarduerak egiten jarraitu zuten, nahiz eta zailtasunekin eta lehen baino maiztasun txikiagoarekin. Hain zuzen, bi Kongresu egin zituzten: 1948an Biarritzen, eta 1954an Baionan. Hala ere, diktadura amaitu arte itxaron behar izan zuten, 1978an erakundea berrezartzeko.

Kultura

1918an, EI-SEVeko kideek helburu nagusi hau ezarri zuten: euskal kultura ezagutzeko, kontserbatzeko eta garatzeko lan egitea. Horretarako, anbizio handiko kultura-proiektu bat zehaztu zuten, oso biribila, kulturaren alor guztiak jorratzen zituen: giza eta gizarte-zientziak, natura-zientziak, arteak... Estatuetan jasota dagoenez, Eusko Ikaskuntzak bi kulturatan du interesa: alde batetik, euskal kultura tradizionalan, eta, bestetik, euskal gizarteak garatutako kultura unibertsalean. Urteak joan eta urteak etorri, erakundeak proiektu horri eutsi dio, baina arlo jakin batzuk besteak baino gehiago jorratu dira.

Anbizio handiko kultura-proiektu horren atzean, euskal unibertsitate bat sortzeko proiektua eta amateurismo zientifikoa deuseztatu nahia zeuden.

Euskal kulturaren pizkundea

Kideen etengabeko lanari esker, EI-SEVek zeregin garrantzitsua izan zuen euskal kulturaren pizkundera. Ezagutzera ematen lagundu zuen. Euskal egitateari buruzko ikerketa-lanak ugaritu

egin ziren, eta, beraz, gizarteak bere kulturari buruz zeukan ezagutza orokorrak hobera egin zuen. Euskal ikaskuntzak bidezko ikerketa-gaia izan ziren aurrerantzean. Gainera, erakundeak erabilitako dibulgazio-tresnei esker, ezagutza hori mundu akademikora zabaldu zen (Euskal Herrian nahiz atzerrian), baita gizarte zibilera ere, Kongresuak, hitzaldiak, udako ikastaroak, argitalpenak eta abar eginez. Hori dela-eta, EI-SEVek, proposatutako jardueren bidez, asko lagundu zuen bai euskaldunen identitate kolektiboko sentimendua sendotzen, bai euskal kultura Euskal Herritik kanpo ezagutarazten. Barandiaranek, 1978an EI-SEVen berrezarkuntza dela-eta eman zuen hitzaldian, azaldu zuen zein zen erakundearen sortzaileen helburuetako bat: “euskaltasuna agertu eta albizitza”¹⁷.

XX. mendearen hasieran, mundu osoan, intelektual askoren kezka beren herrietako ohiturak eta tradizioak biltzea zen, eta Eusko Ikaskuntzaren inguruan lan egiten zuten ikertzaileak ez ziren salbuespena. Esaterako, Barandiaranek herri-sinesmenei buruz egindako lanak, Aita Donostiak musika tradizionalari buruz egindako idazkiak, eta Azkuek herri-abesti eta -ipuienei buruz egindako ikerketak joera horren adierazgarri apartak dira.

“Unibertsitate-kulturaren hastapenak eta amateurismoaren kontrola”¹⁸

EI-SEV erakundeari esker, euskal ikaskuntzek eta haiei buruzko ikerketek jauzi kualitatibo handia izan zuten ikuspuntu zientifikotik.

Zalantzarik gabe, EI-SEVen bultzatzaile nagusietako bat Angel Apraiz izan zen. 1885ean Gasteizen jaioa zen, eta literatura eta artea irakasten zituen Salamancako Unibertsitatean. Askok bidaiatu zuen Frantziara, Ingalaterrara, Herbehereetara eta Estatu Batuetara, eta, bidaiaren horietan, askotariko unibertsitate-sistemak ezagutu zituen. Bartzelonan bizi izan zen, eta, han, Institut d’Estudis Catalans erakundea ezagutu zuen. 1918an, Bizkaiko Aldundiko Euskal Kulturaren Batzordeak hitzaldiziklo batean parte hartzera gonbidatu zuen, eta haren hitzaldia, hain zuzen, euskal unibertsitateari buruzkoa izan zen. Orduan hasi zen EI-SEV sortzeko proiektua. Agirreazkuenagak honela azaldu zuen: “esan daiteke Eusko

Ikaskuntzaren egile eta ideologo nagusia izan zela”. Angel Apraizek estatutuak idatzi zituen, eta, 1918tik 1936ra bitartean, erakundeko idazkari nagusia izan zen¹⁹.

Hortaz, Euskal Herrian unibertsitate bat sortzea izan zen erakundearen hasierako aldarrikapen handietako bat. Hain zuzen ere, EI-SEVen sortzaile guztiek ideia bera zuten: euskal unibertsitate bat sortuz gero, euskal kulturak mundu akademikoaren errespetua lortuko zuela. Horretarako, erakundeko kideek gogotsu jardun zuten euskal gizartearen pentsamenduan unibertsitate-kultura pixkanaka sartzeko (udako ikastaroak, hitzaldiak...).

EI-SEVen inguruan lan egiten zuten ikertzaileek euskal ikaskuntzen ordura arteko ezaugarri bat deuseztatu nahi zuten: amateurismo zientifikoa. Horrenbestez, ikertzaileek metodologia zientifikoko ikastaroak proposatu zituzten, betiere EI-SEVen zuzendaritzapean. Erakundeak Europako goi-mailako espezialistak erakarri zituen Euskal Herrira, beren jakintza zabaltzeko. Euskal ikertzaileek, bestalde, Europako beste eskualde batzuetara bidaiatu zuten, beren ezagutza metodologikoak hobetzeko. Jose Miguel Barandiaranen ibilbideak ezin hobeto argitzen ditu gure hitzak: Barandiaranek Europako zientzietatik atera zituen euskal gizarte tradizionalari buruzko ikerketak egiteko behar zituen tresnak²⁰. 1913., 1919. eta 1922. urteetan, Barandiaran Alemaniara (Leipzig eta Kolonia) joan zen Wilhem Wundt²¹, Fritz Grabner²² eta beste espezialista bikain batzuen eskolak jasotzera. Eskola horiek oso onuragarriak izan zitzaizkion bere ikerketa etnografikoak egiteko, batez ere ikuspuntu metodologikotik. Fritz Graebner Vienako Etnologia Eskolaren (eskola difusionista) sortzailea izan zen, Wilhem Wundtekin batera; eskola horrek metodo historiko-kulturala erabiltzen du. Barandiaranek Bronislaw Malinowski ezagutu zuen, eskola funtzionalistaren sortzailea, antropologian partaidetzazko metodoa erabiltzaileari buruz teorizatu zuena. Historiaurreari buruzko ikaskuntzak egiteko, zenbait aldiz bidaiatu zuen Parisera, 1920. eta 1930. hamarkadetan, Collège de France eta Institut de Paléontologie Humaine eskoletara, “Historiaurrearen aita santua”, Henri Breuil apaiza, ezagutzeko. Beraz, Barandiaran irakaskuntza haietan guztietan oinarritu zen, bere “herri-bizitzaren ikerketa etnografikorako galde-sorta” egiteko. Gainera, 1921ean, Barandiaranek, berak zuzentzen zuen *Anuario de Eusko Folklore* zientzia-aldizkariaren lehen zenbakian, “Breves instrucciones

prácticas para el investigador folclorista” argitaratu zuen, eta ikertzaileak trebatzen hasi zen²³.

Handik gutxira, Barandiaranen lanek Europako espezialisten laudorioak jaso zituzten, eta zientzia-erakunde ospetsuenen atea ireki zitzaizkion. Asko lagundu zuen nazioartean euskal ikaskuntzen berri ematen. Ander Manterolak, *Vida y obra de José Miguel de Barandiaran* liburuan, honela azaldu du, eta arrazoi handiz: “Barandiaranek bildutako materiala Euskal Herriak Europako etnologiari egin dion ekarpen garrantzitsuenetako bat da”²⁴.

Euskal etnografiako beste espezialista bikain bat Julio Caro Baroja izan zen, zalantzarik gabe; ikasle zela hasi zen EI-SEVekin harremanetan. Madrilgo Unibertsitatean, Hugo Obermayer eta Hermann Trimtorn irakasle ospetsuek (hurrenez hurren, historiaurreko eta etnologiako irakasleak) historiako eta etnografiako ikasketetara bideratu zuten. Maisutzat hartzen zituen Barandiaran eta Aranzadi, eta asko ikasi zuen haiengandik: batik bat, tradizioak eta ohiturak biltzeko lan-metodoa transmititu zioten. Madrilgo Espainiar Herriaren Museoa zuzendu zuen, eta asko bidaiatu zuen Espainian eta atzerrian: Estatu Batuak, Ingalaterra, Sahara...

Euskal kulturaren kontzeptuaren berrikuntza

Azkenik, garrantzitsua iruditzen zaigu EI-SEVeko kideen beste ekarpen bat aipatzea: euskal kulturaren kontzeptuaren berrikuntza. XX. mendearen hasieran, ugariak ziren euskal herriaren jatorriari buruzko ikerketak. Haietan, askotan, arraza kontzeptuaren ikuspegitik garatzen ziren tesiak. Baina Barandiaranen eta Caro Barojaren herri-bizimoduei buruzko lanek, besteak beste, bigarren mailan jarri zituzten arrazari buruzko diskurtsoak. Hortaz, arraza alde batera utzita, etnia nagusitu zen²⁵.

Kultura unibertsal eta modernora irekitzea

EI-SEVek gizartearen iraganean, orainean eta etorkizunean jartzen du arreta aldi berean. EI-SEVek xede hau ezarri du: euskal gizartearen aurrerapen sozial eta kulturalaren alde egitea. Xabier Retegik, 2002tik 2008ra bitartean presidentea izan zenak, honela azaldu zuen ideia hori: “Historikoki, Eusko Ikaskuntzaren ezaugarri nagusiak izan dira, batetik, aurrea

hartzeko ahalmena, eta bestetik, euskal gizartearen premien eta etorkizuneko erronken ikuspegi estrategikoa izatea”. Bere helburuak lortzeko, erakundeak beti jakin izan du unean-unekeo garaira egokitzen eta kultura unibertsal eta modernoaren paradigmatara jotzen. Hain zuzen ere, 1918ko Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuan, Angel Apraizek euskal herriak kultura unibertsalerako duen zeregina aipatu zuen.

EI-SEVek ondo baino hobeto zekien, euskal gizartearen aurrerapen sozial eta kulturala gertatzeko, beharrezkoa zela irakaskuntzan erreforma bat egitea, besteak beste. Horrenbestez, unibertsitate bat sortzeko proiektuaz gain, EI-SEVeko kideek lehen irakaskuntzaren erreforma aztertzeari ekin zioten; zehazkiago, irakaskuntza elebidunaren auzian jarri zituzten indarrak. Hala, Eusko Ikaskuntzaren II. Kongresuan, Iruñean 1920an, irakaskuntza eta gai ekonomiko eta sozialak jorratu ziren. EI-SEVek “pedagogia teoriko eta esperimentalean oinarritutako irakaskuntza-eredu elebidunak diseinatu zituen”²⁶, lehen ikastolen sorreran parte hartu zuen, eta ikastola haietarako euskarazko eskuliburuak argitaratu zituen.

Bere ibilbidean, EI-SEVek gai ekonomiko eta sozialei heldu die, eta gizarte-eztabaida garrantzitsuak bultzatu ditu. Esaterako, Gerra Zibila piztu baino lehen, arrantzari eta nekazaritzari buruzko ikerketak egin, eta nekazari-exodoaz arduratzeko batzorde espezifiko bat sortu zuen. Gainera, Medikuntza sailaren bidez, higienari eta osasunari buruzko dibulgazio-kanpainak abiarazi zituen. Batez ere, haurtzaintzari eta higienari buruzko liburuxka bana argitaratu zuen eskoletarako, eta alkoholak zekartzan hondamenez ohartarazteko kanpaina bat egin zuen.

Aurrerapen sozialaren alde lan egiteko gogo horrek bere horretan jarraitu zuen EI-SEV berrezarri ondoren ere, 1978tik aurrera. 1990eko hamarkadan, nabarmena izan zen teknologia berrien garapena, eta euskal gizartea gizarte globalaren testuinguru berri horretan sartzeko beharra sortu zen. Beraz, 1997an, Eusko Ikaskuntzaren XIV. Kongresuan landu beharreko gaia ez zen kasualitatez aukeratu: informazioaren gizartea. Kongresu horretan, hasiera eman zitzaion teknologia berriei buruzko hausnarketa bati. Teknologia horiek euskal gizartearen zer-nolako inpaktua izan zezaketen ebaluatzea eta eskaini zitzaizkieten aukerak aprobetxatzea zen helburua. Harrezkero, EI-SEVek tresna berriei eta lan egiteko modu berriei buruz

hausnartu zuen, betiere, euskal kulturaren zerbitzuan: Añamendi Entziklopediaren eta erakundearen beste funts batzuen digitalizazioa, argitalpen elektronikoak...

Ondorioa

Sortu zenean, 1918an, EI-SEVen oinarriak sendo ezarri ziren. Fundatzaileek gizarte-proiektu handi bat sortu zuten, oso anbizio handikoa. Gaur egun, erakundeak helburu berak ditu:

“ Euskal kultura zabaltzea, eta herrialdearen zientzia-arloko eta egungo zenbait arazotarako konponbideak proposatzea. Eta, orobat, Kongresuaren lana iraunaraziko zuen eta gure kulturaren pizkundera bateratu eta zuzenduko zuen organismo bat, Euskal Herriaren zale guztiek osatua, sustatzea”²⁷.

Erakundeak nahi du sustatzen duen euskal identitatea inklusiboa izatea: irekita dago Euskal Herriko lurralde guztietako eta gainerako lekuetako euskaldunentzat eta euskaldunak ez diren guztientzat. EI-SEVek lankidetzak aktiboan jarduten du zortzigarren probintziako (euskal diaspora aipatzeko erabiltzen den adierazpidea) kideekin eta euskal ikaskuntzetan interesa duen pertsona ororekin. Gainera, aniztasun ideologikoa da EI-SEVeko kideen beste ezaugarri bat.

Erakundearen misioa euskal gizartearen aurrerapen sozial eta kulturalaren alde lan egitea da. Beraz, bere proiektuetan, euskal kulturari buruzko gaiak jorratzeaz gain, Euskal Herrian sortutako kultura unibertsala ere lantzen du.

EI-SEVek zeregin garrantzitsua izan du XX. mendean zehar euskal identitatearen eta euskal kulturaren biziraupenerako, berrikuntzarako eta garapenerako. Hain zuzen ere, identitate eta kultura horiek ez dira finkoak, etengabe aldatzen ari direlako. Eusko Ikaskuntzak euskal kultura gure herrian eta nazioartean ezagutzera ematen lagundu du, bai eta euskal kultura modernoaren oinarriak finkatzen ere. Kultura-aintzatespena lortu, eta ospe sendoa irabazi du. 1992az geroztik, onura publikoko erakundetzat aitortuta dago.

EI-SEV euskal gizarteak sortutako tresna bat da, eta gizarte horren zerbitzura dago. Gizartea etengabe aldatzen da, eta EI-

SEVek aldaketa horiek arretaz aztertu behar ditu, bere jarduerak haien arabera etengabe aldatzeko. EI-SEVen 75. urteurrenean, Euskal Autonomia Erkidegoko orduko lehendakariak, Jose Antonio Ardantzak, 25 urte geroago indarrean jarraitzen duten hitz hauek esan zituen:

“Eusko Ikaskuntzaren berrikuntza ezin da duela 75 urte egin zenaren errepikapen hutsa izan. Egungo euskal gizartearen eta bertako erakundeen testuingurura egokitu behar du; hori guztia, erreforma- eta birsorkuntza-prozesu baten barruan”.

Hain zuzen, Eusko Ikaskuntza sortu zenean, 1918an, hutsune kultural bat zegoen garai hartako euskal gizartean. Diktadura frankistaren ondoren, euskal gizarteak, apurka-apurka, zenbait kultura-erakunde eta unibertsitate sortu zituen. Hori dela-eta, EI-SEVek bere lekua aurkitu behar du testuinguru sozial eta kultural berrian. 1990eko hamarkadan bezala²⁸, mendeurrena dela-eta, EI-SEVek beste hausnarketa estrategiko bati ekin dio, bere garapenari eta euskal gizartearen garapenari buruz gogoeta egiteko. Helburua XXI. mendeko Euskal Herrian gizarte jasangarria eraikitzea da. Horretarako, lau dira aztergaiak: euskararen etorkizuna, egitura soziopolitikoak, eredu sozioekonomikoak eta errealitate soziokulturala²⁹. Gai bakoitzean, diagnostiko bat ezarri, eta etorkizunerako proposamen zehatzak aurreratzen dira.

Bibliografia

Agirreazkuenaga, Joseba (et al). *Eusko Ikaskuntzaren Hiztegi Biografiakoa (1918-1998)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.

Anderson, Benedict. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. New York: Verso, 1991.

Añamendi Entziklopedia, “Eusko Ikaskuntza”: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/artikuluak/artikulua.php?id=eu&ar=40053>

Barandiaran, José Miguel. *Diario personal. Desde los primeros trabajos científicos, hasta el inicio del exilio (1917-1936)*. I. liburukia, (Sara Bilduma, 6). Ataun: José Miguel Barandiaran Fundazioa, 2005.

Camus Etchecopar, Argitxu. “Barandiaran eta Europa”. In: *Europa, Barandiaran eta baloreak. José Miguel Barandiaranen heriotzaren 25. urteurrena, 2016*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 2017, 55-62. or.

“El primer Congreso de Estudios Vascos. Celebrado en la villa de Oñate del 1 al 8 de septiembre de 1918”. In: *Euskalerrriaren Alde*, Donostia: Martín, Mena y cía. inprimategia, c. 1919³⁰

Estornés Zubizarreta, Idoia (et al.). *Eusko Ikaskuntzaren Iragana, Oraina eta Geroa*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1993.

Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos: Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983.

“Eusko Ikaskuntza”. Sarrera. *Añamendi Entziklopedia*. <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/artikuluak/artikulua.php?id=eu&ar=40053> (2018/06).

Eusko Ikaskuntza. *Batzarre Nagusia. Euskal ikasteen gaurko egoera (Oñati, 1978)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.

Eusko Ikaskuntza. “75 aniversario de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos”. Ekitaldi akademikoko hitzaldia. In: *RIEV*, 42, 1. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994; 183-229. or.

Fernández de Labastida, Ixone. “José Miguel Barandiaran, euskal gizartea eta kultura”. In: *Europa, Barandiaran eta baloreak. Jose Miguel Barandiaranen heriotzaren 25. urteurrena, 2016*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia; 43-53. or.

Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1993.

Manterola, Ander; Arregi, Gurutzi. *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiaran* (Sara Bilduma, 1). Ataun: José Miguel Barandiaran Fundazioa, 2003.

Mucchielli, Alex. *L’identité* (Coll. Que Sais-je). Paris: PUF, 2013.

Oharrak

1. Eusko Ikaskuntzaren 1918ko Estatutueta lehen artikulua. Kulturari eta nortasunari egiten zaizkien erreferentziak letra lodiz jartzeko atrebentzia izan dugu.
2. Ekarpen honetan, modu ezberdinetan aipatzen dugu Eusko Ikaskuntza: Eusko Ikaskuntza, EI-SEV, elkarteak, erakundea edo baita organizazioa ere.
3. Mucchielli, Alex. *L'identité*, Coll. Que Sais-je. Paris: PUF, 2013.
4. *Idem*.
5. *Idem*.
6. Geertz (1993) eta Anderson (1991) egileen lanetan, gaiari buruzko azalpen interesgarriak aurkituko ditugu. Hona hemen Geertzen definizioa: “an historically transmitted pattern of meanings embodied in symbols, a system of inherited conceptions expressed in symbolic forms by means of which men communicate, perpetuate, and develop their knowledge about and attitudes toward life” (Geertz, 89. or.). Andersonek honela definitzen du nazioa: “komunitate politiko imajinatua”. Asmakizun kontzeptu hori edozein kultura-azterketatan erabiltzen da.
7. Esate baterako, independentzia-mugimenduak Belgikan eta Balkanetako Penintsulako herrialdetan sortu ziren bereziki; izan ere, Balkanetako herrialdeak otomandar tutorearen mendetasunetik askatu ziren pixkanaka. Naziotasun ideiarekin batera, autodeterminaziorako askatasun-printzipioa Europako herri askotan finkatu zen, hala nola Euskal Herrian.
8. Adibidez, Wentworth Webster (1828-1907) apaiz anglikanoak itzelezko lana egin zuen Euskal Herriko ipuin tradizionalak biltzeko.
9. Auñamendi Entziklopedia: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/eusko-ikaskuntza/ar-40053/> (2018/06).
10. Barandiaran, José Miguel. “Breve historia de la Sociedad de Estudios Vascos”, in: *Eusko Ikaskuntza. Batzarre Nagusia. Euskal ikasteen gaurko egoera*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.
11. Auñamendi Entziklopedia, *op.cit*.
12. Agirreazkuenaga, Joseba (et al.). *Eusko Ikaskuntzaren Hiztegi Biografikoa* (1918-1998). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.
13. *Idem*.
14. Euskal Hirigune Elkargoa.
15. 1931tik 1935era bitartean, Gernikako alkatea izan zen. Agirreazkuenaga, *op.cit*.
16. Agirreazkuenaga, *op.cit*.

17. Barandiaran, *op.cit.*, 1978. Hitzok esan zituen “Bazkideei ongi etorria” hitzaldian: “Oriek danak, beren erri eta ezikerari buruz zerabilzkiten asmakizunentzat argibilla etorriak; beren euskaltasuna agertu eta albizitera; eta elkargo bat eratzeraz, Euskalerrria eta euskal-ezikera orain, leen eta beti izan dan bezela asmoz eta jakitez ikasi al zezan elkargoa alegia”.
18. Estornés Zubizarreta, Idoia (et al.). *Eusko Ikaskuntza. Iragana, Oraina, Geroa*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1993.
19. Agirreazkuenaga, *op.cit*.
20. Camus Etchecopar, Argitxu. “Barandiaran eta Europa”. In: *Europa, Barandiaran eta baloreak. Jose Miguel Barandiaranen heriotzaren 25. urteurrena*, 2016. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 2017, 55-62. or.
21. Wilhelm Wundt (1832-1920), psikologo eta filosofo alemana.
22. Fritz Graebner (1877-1934), geografo eta etnologo alemana.
23. Barandiaranen inguruan, 1960. hamarkadan, Etniker ikerketataldeak euskal kulturari buruzko datuak biltzeko antolatu ziren.
24. Manterola, Ander; Arregi, Gurutzi. *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiaran*. Atun: José Miguel Barandiaran Fundazioa (Sara Bilduma, 1), 2003. Baina mundu guztia ez zegoen EI-SEVekin ados landu behar ziren gaiei (euskal ikaskuntzak) eta erabilitako metodoen berrikuntzari buruz. Barandiaranek, bere egunerokoan, nagusi hierarkikoek bere ikerketa-jardueretan jarritako arreta eskasagatik etsita zegoela adierazi zuen. Izugarri gustatuko zitzaiokeen bere lorpen guztiak Gasteizko Seminarioko klaseetan azaldu ahal izatea. “Museoetan egon ondoren, Alemaniak ikasi ondoren, mintegian irakasteko gogo handiz etorri nintzen, nire ustez lehen baino hornituta baitnengoen. Baina, Gasteizen, ez zuten nire zerbitzuak erabiltzeko presarik”. Apaiz askok ez zuten ulertzen Barandiaranek herri-sinesmenetan zuen interesa; sineskeriatzat hartzen zituzten, eta gai hori ez zen batere interesgarria haientzat.
25. Fernández de Labastida, Ixone. “José Miguel Barandiaran, euskal gizartea eta kultura”. In: *Europa, Barandiaran eta baloreak. op.cit.*, 43-53. or.
26. Estornés Zubizarreta, Idoia (et al.), *op.cit*.
27. Berrriro aipatzen dugu Barandiaran. 1978an, EI-SEV berrezartzean eman zuen hitzaldia.
28. Orduan, EI-SEVeko presidentea Gregorio Monreal Zia nafarra zen, unibertsitateko irakaslea. Hausnarketa hartatik ondorioztatu zen EI-SEVek euskal komunitate zientifikoa egituratzen, euskal ikaskuntzen maila handitzen, kultura zabaltzen eta euskal kultura nazioartean ezagutarazten lan egin behar zuela (Auñamendi Entziklopedia, *op.cit.*).
29. Errealitate soziokulturalean, atal hau dago: *Euskal gizartea: kultura eta identitateak*.
30. Euskalerrriaren Alde aldizkariak 1918ko Kongresuaren kronika orokorra argitaratu zuen. Horrek erakusten du Kongresuan atxikipen handia eta senidetasun-espirtua zegoela.

**Eusko
Ikaskuntza
100 urte**

**Euskal—
dunon
Mendea
1918–2018**

El Siglo Vasco
100 años de
Eusko Ikaskuntza

Índice

I Eusko Ikaskuntza, 1918-2018

Juan I. Aguirre Sorondo

- Introducción
- 1. Prolegómenos a un siglo
 - 2. Primer periodo: 1918-1936
 - 3. Las dos culturas, 1936-1975
 - 4. Segundo periodo: 1976-2018
 - 5. Apéndices:
 - Tres textos para cien años
 - Publicaciones de Eusko Ikaskuntza
 - Palmarés de Premios de Eusko Ikaskuntza
 - Bibliografía sobre Eusko Ikaskuntza
 - Reconocimientos y premios

II Un siglo de desarrollo científico, económico, social y cultural

- Presentación
- 1. La Universidad Vasca. Itziar Alkorta Idiakez
 - 2. El primer Estatuto Vasco o Vasco-Navarro. Eusko Ikaskuntza, 1931. Gregorio Monreal Zia
 - 3. Luces y sombras en el siglo más fecundo de la historia del euskera. Rosa Miren Pagola
 - 4. Ciencias Históricas, 1918-2018. Aportación de Eusko Ikaskuntza y de su sección al ámbito de la Historia. Joseba Agirreazkuenaga
 - 5. Un siglo de Antropología, Etnografía y Folklore en Euskal Herria (1918-2018). José Ignacio Homobono Martínez
 - 6. Derecho público y privado en Vasconia. Aportación de la Sociedad de Estudios Vascos, 1978-2018. Gregorio Monreal Zia
 - 7. Artes y Letras:
 - Arte y Patrimonio Histórico-Artístico. Edorta Kortadi Olano
 - Acción musical de Eusko Ikaskuntza (1918-1936 y 1979-2013). Jon Bagües. Itziar Larrinaga
 - Investigación y difusión de la literatura en Eusko Ikaskuntza. Jon Kortazar
 - 8. Un mundo cambiado y en cambio. Un veloz recorrido didáctico de la mano de cuatro generaciones. Juan José Etxeberria
 - 9. Cultura e identidad. Argitxu Camus Etchecopar

Índices

- Índice general de la obra
- Contenidos gráficos y créditos

I

Eusko Ikaskuntza, 1918-2018

Juan I. Aguirre Sorondo

Eusko Ikaskuntza

Introducción

Muchas veces se ha señalado que Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos es una herencia histórica con un valor muy singular por cuanto que hoy sería imposible crear *ex novo* algo semejante. Hemos de entender con ello que su estructura genética no resultaría apta para la clonación. Estructura que podría responder a la siguiente definición: una asociación impulsada de común acuerdo por las instituciones de los diferentes territorios vascos; apoyada económicamente por estas, pero autogestionada y dirigida de forma autónoma por intelectuales y estudiosos de Vasconia; que representa a una sociedad civil consciente de la importancia de la cultura propia y que apuesta por la movilización del conocimiento para el avance económico, social y político del mundo vasco en su conjunto. Expresión de nuestra diversidad interna, favorece el encuentro de mujeres y hombres de todas las sensibilidades, ideologías y territorios, procedencias y sentimientos de pertenencia; de plurales disciplinas y profesiones, vascólogos y amantes del modo de vida o de los signos de identidad vernáculos. En definitiva, una entidad para la generación de nuevos consensos y para el fortalecimiento de lazos de cohesión dentro de la compleja sociología vasca. Todo ello en torno al compromiso con la ciencia y la cultura, la innovación y el progreso a través de la promoción del diálogo y del estudio.

Hasta aquí la cadena de ADN —por seguir con la metáfora— de Eusko Ikaskuntza. Ahora bien, la afirmación de que hoy sería imposible crear un ente con esta morfología es ambigua. Pues al destacar sus rasgos privativos, su unicidad, esto que puede entenderse como un elogio y como la razón que sustenta su legitimidad histórica supone al mismo tiempo un reconocimiento de la dificultad que padecemos para tender puentes entre territorios y para cooperar instituciones y personas dentro de lo que se ha dado en llamar Comunidad Vasca Global. En suma, que la fortaleza de la parte —la Sociedad de Estudios Vascos— es consecuencia de la debilidad del todo —la sociedad vasca—. Pero, girando la perspectiva, también cabría interpretar que, nacida como reacción a un momento histórico concreto del País con sus coyunturales problemas, la idea de que un artefacto semejante pudiera reproducirse cae en lo anacrónico. Su imposibilidad se confundiría, en este caso, con la extemporaneidad. Y todavía hay un fleco más: el de una entidad que es reflejo de una comunidad imaginada en ausencia de plasmación administrativa que la respalde (*trinitariamente*, Eusko Ikaskuntza es una Sociedad única con tres registros oficiales distintos). Se nos antoja este un asunto con miga para pensar y debatir una vez terminada la lectura del presente libro.

Trazar las constantes y las variables a lo largo de la trayectoria de la Sociedad de Estudios Vascos es el propósito que en buena medida justifica el texto que aquí se inicia. Lo que se ofrece es la crónica —descriptiva e interpretativa, como corresponde a este género— de sus cien años de existencia, incluidos los del obligado letargo. Un siglo de etapas y de avatares de una asociación de personas y de personalidades que nació para *hacer de todo* en un país que *no tenía de nada*: ni instituciones comunes,

ni universidad, ni centros de investigación, ni academia de lengua vasca, ni industria editorial o productoras culturales. Así, en su primera etapa (1918-1936), se manifestó como un organismo multivectorial, de intereses pluridisciplinarios, afanado en cubrir carencias que afectaban a la cultura, la ciencia, la lengua, los problemas sociales y económicos, el pasado histórico, la vida tradicional, la educación, la divulgación... “Vascos somos y nada relacionado con Vasconia nos es ajeno”: tal parecía su divisa en aquellos años.

Luego del largo eclipse iniciado tras la Guerra Civil, solo punteado por dos Congresos de Estudios Vascos, reemergió en el último cuarto del siglo XX en un entorno radicalmente diferente al que había conocido en sus orígenes. Pues las jóvenes Administraciones democráticas irían asumiendo muchas funciones que antes se gestionaban desde las dinámicas sociales de base. Asimismo, el ámbito de los estudios vascos se hallaba en proceso de profesionalización de la mano del mundo académico. A lo que se sumaba el que nuevas asociaciones expertas habían surgido durante la dictadura para llenar el vacío que dejó la nuestra, las cuales, como es obvio, no desaparecieron con la reinstauración de aquella. Por último, no debe olvidarse que Eusko Ikaskuntza ha tenido desde sus inicios una vocación promotora de entidades que en la mayoría de los casos se han sustraído de su tutela (a diferencia de su homólogo el Institut d'Estudis Catalans que, siguiendo el modelo del Institut de France, sí ha mantenido su carácter de academia de academias y entidad nodriza para las sociedades científicas afiliadas).

De tal manera que, constreñida en su espacio vital y mermada en su fortaleza e identidad por las razones indicadas, a partir de 1978 la Sociedad de Estudios Vascos hubo de reubicarse en un ecosistema crecientemente saturado. Su reacción natural fue poner en valor sus bazas (pluridisciplinariedad, interlocución pluriterritorial, capacidad aglutinadora, visión integradora...), ampliar su catálogo, prodigarse en actividades a todos los niveles de la vida social y cubrir nichos desocupados o insuficientemente atendidos en sus áreas de interés específico; asumiendo ya de partida que en el campo de la investigación vasca su papel sería subsidiario respecto a otros entes consolidados.

Se deduce con todo que la adaptación de Eusko Ikaskuntza al curso de los tiempos no ha sido sencilla. De ahí proviene el carácter pertinazmente reflexivo, introspectivo, su permanente “estar en ejercicios” —admitase la expresión—. Algo de existencialismo hay en el continuo repensarse de una institución que se rebela contra un destino museístico y reivindica su esencial papel desde la utilidad pública que tiene acreditada.

Pero queda aún algo más. Queda la constatación de una realidad que se halla en un plano superior, civilizatorio nos atrevemos a decir, y que afecta directamente a la comprensión del papel histórico de Eusko Ikaskuntza. Algo que hoy sentimos como una *ausencia* importante: la antigua noción de cultura como cristalización de procesos intersubjetivos de comunicación de sensibilidades, el debilitamiento de las ciencias e instrumentos de socialización, artes, lenguas, tradiciones e historia. Admitido esto, a partir de la *biografía* de Eusko Ikaskuntza cabe hacer una

reflexión sobre el proceso de fragmentación de los sistemas de agregación grupal operativos hasta la irrupción de la sociedad del capitalismo tardío en su versión “digital”. Sociedad del “declive del hombre público” donde los vínculos solidarios se deshacen, se fomenta la desafiliación y el narcisismo tecnológico, se vacía de valor a la memoria, el positivismo desacredita cualquier atisbo de espiritualidad y la ética del tener desplaza a la ética del ser.

El gran tapiz de los cien años de Eusko Ikaskuntza se teje con el hilo de un compromiso por trabajar cooperativamente al servicio de las comunidades que conforman el todo vasco. El balance de este Siglo Vasco resulta inequívocamente positivo. Habla de su valor la capacidad que ha desarrollado para detectar y acometer los retos medulares de Vasconia, ya sea para su articulación administrativa e institucional como para mejorar su sistema educativo, así sirva a la proyección de la lengua y la sensibilidad artística como a la investigación y los estudios de provecho social. Con bien perfilado conocimiento del País y aplicada plasticidad intelectual, Eusko Ikaskuntza lleva un siglo anticipando análisis sociales y culturales; promoviendo reflexiones y propuestas innovadoras; difundiendo saberes; atendiendo a carencias tanto en los territorios como a nivel local; generando debate; estimulando la creatividad. De todas estas y de otras maneras las mujeres y los hombres de Eusko Ikaskuntza han contribuido, individual y colectivamente, a la Comunidad Vasca Global. Y la sirven hoy en que Eusko Ikaskuntza, fiel al cometido para el que nació, busca aportar respuestas eficientes a las preocupaciones, inquietudes y desafíos a través del estudio de Euskal Herria y de su cultura en las complejas coordenadas del mundo actual.

De cara al futuro, tiene ante sí el reto de generar un entusiasmo renovado que atraiga juventud y talento. Ha de promover nuevas formas de adhesión colectiva, de participación activa en una sociedad tendente a la dispersión y reacia a cualquier forma de compromiso. Admitiendo sin melancolía que el trabajo por la cultura vasca ya no tiene el aura resistente, romántica e incluso agónica que poseía para las generaciones anteriores, es preciso dar un nuevo sentido a la implicación en la importante tarea de construir la Euskal Herria del siglo XXI. Una sociedad solidaria, integradora, diversa, femenina... cada vez más abierta, culta y crítica. Explorando en las regiones del conocimiento al servicio de la justicia, el bienestar, la inteligencia creativa y contribuyendo al enriquecimiento del sistema democrático vasco desde la ciudadanía. En definitiva, ayudando a la realización efectiva de los proyectos vitales tanto individuales como colectivos.

*

El autor de este capítulo debe agradecer a las personas que han leído el texto antes de su publicación y han contribuido con sus aportaciones a mejorarlo y a matizarlo. Son, en orden cronológico, Josemari Velez de Mendizabal, Xabier Alkorta, Arantza Cuesta, Juan José Etxeberria, Olatz Zumalabe, José Ángel Ormazabal, Joseba Agirreazkuenaga e Iñaki Dorronsoro.

Quede entendido que de las limitaciones e imprecisiones que pueden encontrarse el único responsable es quien lo firma.

1

Prolegómenos a un siglo

La investigación en ciencia precisa de especiales capacidades de observación. Es por eso que la más antigua academia científica de la Europa moderna, fundada en Roma en 1603, se llamó Academia de los Linceos (Accademia dei Lincei). A ella perteneció Galileo Galilei, en tanto que Isaac Newton fue presidente de la Royal Society de Londres, fundada en 1660 bajo la divisa horaciana *Nullius in verba* (en la palabra de nadie): se identificaba así la verdad científica con la experiencia objetiva y no con el principio de autoridad. En 1666 nació en París la Real Academia de las Ciencias de Francia para el desarrollo de investigaciones científicas y técnicas “de una utilidad notoria y pronta”.

A lo largo del siglo XVIII por toda Europa (Dublín, Londres, Edimburgo, Hannover, Florencia, Berna, Metz, etc.) fueron surgiendo academias y sociedades eruditas. El Conde de Peñaflorida creó en Azkotia el año 1764 la Sociedad Bascongada de los Amigos del País con afán de aunar esfuerzos en favor del desarrollo económico y social del territorio. Máximo exponente de la Ilustración vasca, su importante actividad tropezó con importantes resistencias en una sociedad dividida entre la tradición y la renovación. Desapareció con la invasión napoleónica y, tras un breve rebrote a final de siglo, volvió a cesar en 1919. De su siguiente etapa se hablará en estas páginas.

La Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne fue una importante sociedad científica que a partir de 1873 agrupó a la élite intelectual de Iparralde. Siguiendo el modelo de las academias dieciochescas, la entidad bayonesa se dedicó al cultivo del conocimiento y al intercambio de ideas. Los estudios fácticos, conforme al positivismo entonces triunfante, le otorgó una dimensión intelectual y no solo cultural. Con todo, representaría la más importante contribución del País Vasco continental al renacer de la cultura vasca del último cuarto del siglo XIX. Algo especialmente significativo en un territorio que, a diferencia del vecino Bearne, carecía de tradición académica y universitaria¹.

1.1. La nueva edad contemporánea

El paso de la alta a la baja contemporaneidad en la historia política viene señalado por una sucesión de acontecimientos condensados en una misma década, la de 1870: proclamación de la I República española y guerra civil carlista; unificaciones de Italia y Alemania; III República francesa; Reconstruction Era de los Estados Unidos tras la Guerra de Secesión; Era Meiji con la que comienza la modernización y apertura al exterior de Japón.

El último cuarto de siglo se caracteriza por la unión de ciencia, técnica y capitalismo financiero que dará como resultado la segunda Revolución industrial cuyo sujeto histórico serán las sociedades económicamente desarrolladas de Occidente. Acero, petróleo, electricidad... Barcos, ferrocarriles, aviones, automóviles, nuevas máquinas, grandes obras ingenieriles... Los ingredientes que hicieron posible el colosal cambio civilizatorio (“la transformación más fundamental experimentada por la vida humana en la historia del mundo registrada en documentos escritos”, a juicio de un prestigioso historiador²) son sobradamente conocidos. La mecanización de transportes y comunicaciones amolda el planeta a la escala humana. Se crean empresas transnacionales y multinacionales que, superando el capitalismo familiar y local, jugarían un papel protagonista en las relaciones económicas internacionales. Asistimos al nacimiento de la “organización científica

del trabajo”, del taylorismo, de la armonización de los procesos de producción que favorecen la precisión y la estandarización del output. Las riquezas, en fin, se acumulan.

Había fundadas razones para creer en el futuro: los efectos del progreso científico y tecnológico rendían no solo en la invención de artefactos tales como el telégrafo, el teléfono, la máquina de escribir, los sistemas elevadores, las primeras sumadoras y registradoras de caja o las máquinas herramienta. También impactará positivamente en las condiciones de vida: salud, alimentación, higiene. Europa verá duplicada su población en un siglo, compensando ampliamente los flujos migratorios hacia América. Las concentraciones urbanas actuarán como principales receptoras de esta eclosión demográfica.

Las nuevas estructuras productivas y los cambios tecnológicos abren a la *mundialización* de la economía. “La política colonial es hija de la política industrial”, dirá uno de los protagonistas políticos del momento. Las potencias del capitalismo industrial en fase de maduración se lanzan a una desenfrenada carrera en busca de recursos y de mercados. Se inaugura la *Era de los Imperios*.

Una época no solo ‘bella’

Una época de excesos. Exceso de producción que engendrará la crisis de 1873. Exceso quizá también de optimismo. “Compadezco a los que en su juventud no vivieron esos últimos años de confianza en Europa”, evocaría en sus memorias Stefan Zweig. “El orgullo por los triunfos de nuestra ciencia y de nuestra técnica, que se sucedían hora tras hora, propició por primera vez un sentimiento europeo común, una conciencia nacional europea”³. Como el escritor vienés, otros muchos acariciaban la convicción de que el imparable avance de la ciencia y la tecnología haría desaparecer todas las lacras humanas (pobreza, enfermedad, ignorancia, guerras...). A la cabeza de este movimiento estaban los científicos con su culto a la ciencia y también los positivistas, corriente filosófica fundadora de una de las ideologías dominantes del periodo. Al arrimo de nuevas metodologías, las ciencias sociales buscarán homologarse con las ciencias empíricas.

En el envés del optimismo estaban quienes, frente al capitalismo desaforado, planteaban enmiendas a la totalidad de un modelo generador de desigualdades, de alienación y de miseria. La libertad liberal hace posible el desarrollo económico, pero sin desarrollo de las condiciones de vida de la mayoría la libertad es cáscara vacía. El Estado, superada su fase de eclipse, volvía a ocupar el primer plano. No sin lucha, parte de los beneficios del crecimiento se redistribuirá en derechos sociales: derechos relativos al trabajo, la educación, el socorro social, la salud, el descanso, la vejez... Y derechos políticos. Desde el último tercio del siglo las tendencias democratizadoras se irán densificando: sufragio semiuniversal, modelo constitucional, sistema de partidos... Aparece la figura del intelectual como portavoz de una opinión pública que, por primera vez, mide su capacidad de influencia⁴.

La separación entre Iglesia y Estado, conquistada por la República francesa a comienzos de siglo, se mostraría impracticable en la muy católica España con la aquiescencia de la no menos catolicísima tierra vasca. La esperanza de los católicos liberales en una Iglesia compatible con un régimen de libertades se iría al traste tras el Concilio Vaticano I: se impuso entonces una visión integrista y el principio de “el liberalismo es pecado”. Desde este marasmo ideológico fuimos espectadores pasivos del vuelo cultural y científico que emprendieron las naciones que protagonizarían el siglo XX.

La III República francesa creará el primer sistema real y efectivo de educación nacional confiada en que la instrucción era el mejor antídoto a la conflictividad social, al radicalismo revolucionario y al atraso económico y social. Las necesidades de la industria estimularán la formación

de trabajadores cualificados para las necesidades específicas del tejido económico local. Las escuelas de artes y oficios serán sus hijuelas.

La vida urbana y la *secundarización* del mercado laboral trajo consigo la conquista del tiempo libre. Aparece el concepto de ocio y, con el progreso de las comunicaciones en sentido amplio, la alfabetización y la difusión de la prensa, la idea de cultura como posibilidad de enriquecimiento abierta a todas las clases sociales. El catálogo de pasiones populares se amplía desde los tradicionales toros y teatro hasta los deportes de masas y el cinematógrafo. Incluso los viajes de placer, el turismo y el excursionismo, abandonan su altivez aristocrática de antaño. En fin, la fotografía se democratiza y la literatura folletinesca encandila la imaginación de los lectores.

Tal era, a grandes rasgos, el cuadro de la llamada *Belle Époque*. Un periodo de convicción casi religiosa en el poder de la razón como palanca para un progreso sin límite, de grandes descubrimientos y de avances tecnológicos. Pero tiempo también de explotación humana, de ambiciones desmedidas, de crisis, y de *paz armada* que desembocó en la primera contienda bélica con concepto industrial y marco global de la historia. En sus trincheras se incubarían los totalitarismos⁵.

1.2. Vasconia, 1876-1936. Una sociedad en transformación

El 27 de febrero de 1876 el aspirante legitimista, Carlos VII, acompañado de los últimos jirones de sus tropas cruzaba la frontera por Valcarlos. Cuatro meses después de que callaran las armas, las Cortes aprobaron una nueva Constitución de carácter centralista. Bajo esta norma, y con el viento a favor de una opinión pública española que amalgamaba carlismo con fueros, el 21 de julio de ese mismo año quedaron suprimidos los regímenes tradicionales en Álava, Gipuzkoa y Bizkaia, en tanto que Navarra pudo mantener el estatus vigente desde la Ley paccionada de 1841, no sin periódicas acometidas por parte del Estado contra su autonomía tributaria (en ocasiones soliviantando las pasiones populares, como en la llamada *Gamazada* de 1893-1894).

Tras un periodo de fallidas negociaciones, Juntas Generales y Diputaciones forales fueron prohibidas y abolidas. La gestión administrativa, que no política, será asumida por las Diputaciones provinciales nombradas por el Gobierno central. Disponían de autonomía fiscal para recaudar y gestionar determinados impuestos con la obligación de pagar una cantidad alzada a la Hacienda estatal. Tal era la base del sistema de Concierto aprobado en 1878 que se prolongó durante el largo periodo de la Restauración borbónica (1876-1931) y hasta la II República. Desdeñado por quienes lo tachaban de mera limosna de Cánovas del Castillo –principal valedor del régimen restauracionista– sin valor compensatorio frente a la supresión de los fueros, el modelo a la postre se revelaría como instrumento de provecho para una burguesía vizcaína que ambicionaba encaramarse al tren de la Revolución industrial que irrumpía desde el norte.

La Revolución industrial y sus contrastes

“¿Quién ha dicho que la guerra es solo matanza? No, la guerra es parto”, clamaba Unamuno fijándose en el aspecto positivo que las guerras, como todas las cosas del mundo, también poseen⁶. Más que la guerra digamos que fue la posguerra de la segunda contienda carlista la partera de la mayor transformación social, cultural, económica y demográfica de toda la historia vasca. Afirmación esta última que precisaría de matizaciones relativas tanto a los periodos como a los territorios: la industrialización vasca afincó en la fachada cantábrica en tanto que el traspais siguió siendo básicamente agrario hasta la siguiente posguerra; pero en el largo plazo, el proceso industrializador repercutió en toda Vasconia modificando de manera profunda su fisonomía.

Es bien sabido que el origen de la Revolución industrial se encuentra en la explotación de las minas en los valles occidentales de Bizkaia, ricas en mineral de hierro no fosfórico demandado por las siderurgias británicas. Su exportación generó grandes beneficios que fueron reinvertidos por el joven capitalismo autóctono en la producción siderúrgica y metálica, tanto pesada como ligera, y en el sector naval. A las minas y a las nuevas plantas esparcidas a lo largo de la ría hasta el valle alto del Nervión, así como en otros puntos de la provincia, irán afluyendo enormes contingentes humanos atraídos por la demanda de mano de obra. En condiciones de asiento extremadamente precarias, constituirán el primer proletariado de la historia vasca. La explosión demográfica en la zona fabril y minera vendrá acompañada de una tasa de mortandad elevada que solo tras las huelgas de la última década del siglo XIX empezará a reducirse al par que mejoraban sus condiciones de vida. Pero no por ello desaparecerá la polarización social entre oligarquía y clase obrera, ingénita a las relaciones de producción de aquel periodo de “acumulación primitiva” según la célebre fórmula de la sociología marxista.

Paralela pero peculiar es la historia de la industrialización en Gipuzkoa donde a partir de 1900 se irá consolidando un proceso de crecimiento económico gradual y un cambio social mucho menos rupturista que en el territorio vecino. Ante la ausencia de materias primas codiciadas para inversiones masivas en torno a las que se pudieran generar densas concentraciones industriales, el capitalismo guipuzcoano verá en desarrollos de menor escala. Vendrán estos con la implantación de industrias diversificadas: bienes de consumo (papel, textil, calzado y alimentación), transformados metálicos (armas, máquina-herramienta, cerrajería y material ferroviario) y bienes intermedios (siderurgia, cementeras o productos químicos). Socialmente este modelo favorecerá menos el desarraigo, al hacer compatible el trabajo en el caserío con el de la fábrica, y en consecuencia no atraerá tanta mano de obra foránea. Ello tendrá obvias consecuencias culturales.

La red ferroviaria sería fundamental para el despegue de Gipuzkoa en el siglo XX. Teniendo en cuenta que la línea París-Baiona funcionaba desde 1855, puede decirse que el tren llegó al sur con retraso. Y eso que desde 1845 los prohombres vizcaínos soñaban con que el camino de hierro entre Madrid e Irun pasara por Bilbao, si bien eran conscientes de que su enorme coste actuaba en contra de tal esperanza. Por su parte los navarros sostenían que, dada la tortuosa geografía de las provincias costeras, lo mejor era que el tren tomase la ruta más cómoda, que a su entender no era otra que la que transitaba por Pamplona y cruzaba la frontera por los Alduides. Pero la Diputación guipuzcoana contaba con buenas bazas: con apoyo de su homóloga alavesa, previas negociaciones en Madrid y en París, y amén de una jugosa subvención, consiguió que el trazado entre Miranda e Irun por la Llanada, salvando el alto de Etxegarate, fuera el elegido. El 15 de agosto de 1864, el Ferrocarril del Norte circuló por primera vez de extremo a extremo de Gipuzkoa. La línea de vía ancha entre Tudela y Bilbao por Miranda del Ebro y el ferrocarril de Triano para la exportación por mar del mineral de hierro son realizaciones de esa misma década. Y a principios del siglo XX, con mayoría de capital vizcaíno, se construyó la línea de unión entre Bilbao y San Sebastián, de vía estrecha, que se integró dentro de la Compañía de los Ferrocarriles Vascongados⁷.

La pesquería vasca experimenta en este periodo una paulatina transformación de sus bases productivas. Los progresos en la construcción naval y la aplicación de tecnología a los sistemas artesanales de pesca, junto con la apertura de los mercados y los cambios institucionales, sentarían los cimientos de la pesca industrial que en décadas posteriores proporcionaría prosperidad al sector *arrantzale*.

Ya se ha insinuado que la carrera hacia la industrialización, en un primer momento, pasó de largo por Álava y Navarra cuyos paisajes mantendrán sus perfiles agrarios casi intactos, a excepción de puntuales enclaves fabriles (una industria del hierro floreció en el eje Vitoria-Pamplona en el periodo 1850-1866, pero sucumbiría frente al empuje de las fábricas de Bizkaia). Aunque también en este sector se consignan algunos adelantos importantes (abonos, maquinismo, etc.). Dato elocuente es que en 1930 el agro ocupaba al 60% de la población activa de Navarra y al 50% de Álava. En cambio, solo llegaba al 25% en Gipuzkoa y al 20% en Bizkaia.

En el periodo que va de 1857 a 1930, la población total de España pasó de 15'5 millones de habitantes a 23'5 millones; esto supone un aumento del 52%. En el mismo tiempo, Bizkaia creció un 202% y Gipuzkoa, el 93%. El incremento demográfico del territorio navarro fue del 16% y la mitad, 8%, el del alavés⁸.

La situación al norte del Bidasoa combinaba ambas realidades del sur. Iparralde entró en el siglo XX como un espacio de contrastes. Sus estructuras agrarias permanecerán fieles al vetusto modelo de explotaciones medianas, familiares y con escaso dinamismo comercial. El crecimiento demográfico lo absorberá la emigración: dos tercios de los expatriados de Francia en la década de 1890 procedían de los cantones del interior rural vasco.

El sector secundario quedará localizado en Baiona: la implantación de una industria metalúrgica en la década de 1880 dinamizó su área portuaria, beneficiada luego por el dragado de la barra del Adour. Las manufacturas de calzado en Zuberoa, la pesquería y sus derivados en Donibane Lohizune, sin olvidar el prestigio de Biarritz como destino turístico internacional a partir del Segundo Imperio propiciado por el tendido de vías férreas desde mediados de siglo, sacarían al territorio vasco de Francia de su secular letargo⁹.

Políticas del nuevo siglo

“Verdad a este lado de los Pirineos, error al otro lado”: pocas veces el proverbio pascaliano se pudo aplicar con tanta literalidad. Pues la I Guerra Mundial entrañó un desastre en todos los órdenes para el País Vasco del norte que perdió a una generación en trincheras, mares y campos de batalla. Al mismo tiempo, el sur vivía un periodo de euforia económica, disfrutando de las enormes ganancias que la neutralidad española en el conflicto procuraba. Horror a un lado, bonanza al otro. Bien es cierto que aquella prosperidad no favoreció una mayor justicia social –la huelga general revolucionaria del verano de 1917 daría medida del malestar obrero–, y ni tan siquiera sirvió para sentar unas bases económicas de futuro: los beneficios acumulados pronto se derramaron por el cántaro roto de las inversiones suntuarias, cortoplacistas o de dudosa viabilidad. Mientras tanto, en Iparralde la guerra volvió a ser “parto”: con el armisticio se inició un periodo de modernización de las estructuras productivas que prepararon el definitivo despegue del siglo XX.

Nos quedamos en la Euskal Herria meridional para señalar que, en el plano político, la decimonónica oposición carlismo/liberalismo bascularía a comienzos de la centuria hacia la dialéctica derecha/izquierda. Será la consecuencia de dos problemas troncales: el religioso y el social.

Al calor de la Revolución industrial, en Bizkaia surgieron nuevas fuerzas ideológicas. El socialismo-republicanismo y el nacionalismo vasco de inspiración católica-confesional aglutinaban a militantes, sindicalistas (Unión General de Trabajadores, creado en 1888, y Solidaridad de Obreros Vascos, en 1911), jóvenes y mujeres fuertemente socializados a través de prensa, publicaciones, celebraciones y círculos (casas del pueblo y *batzokis*, como los tenían también los carlistas). Socialistas y nacionalistas se repartirán tripartitamente la representatividad política con el conservadurismo españolista, monárquicos

básicamente (con concejales en el ayuntamiento de Bilbao desde 1900). De significado histórico fueron los resultados de Comunión Nacionalista Vasca en la Bizkaia de 1917-1918. Pero la tendencia tardará en contagiarse a los restantes territorios de Vasconia por el peso e influencia que mantuvieron carlistas, integristas y católicos independientes. Volveremos enseguida a ello.

En un contexto de debilitamiento del Estado-nación y de recomposición del mapa político europeo tras la liquidación de los cuatro imperios (otomano, ruso, austrohúngaro y alemán), las nacionalidades ibéricas –Cataluña y Vasconia fundamentalmente–, no sin cautelas, darán un paso al frente. Movimiento que arranca entre nosotros con el *Mensaje de las Diputaciones* de Álava, Bizkaia y Gipuzkoa de diciembre de 1917 demandando al Gobierno del reino bien la reintegración foral o bien una redistribución de las competencias en el marco de los derechos históricos.

Importa retener este contexto de cara a la comprensión del proceso que desembocará en el nacimiento de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, cuyos primeros pasos coinciden con la crisis de la Restauración y la toma de conciencia de amplios sectores ante los problemas pendientes en el País en orden a su lengua, cultura e instituciones de autogobierno.

De la cuestión religiosa al problema estatutario

La Iglesia gozará de gran presencia e influencia en Vasconia durante los años de la Restauración. A comienzos de siglo, Gipuzkoa era la provincia con mayor densidad de instituciones religiosas de toda España. Tuvo en ello que ver la llegada de congregaciones francesas una vez que fueron apartadas del ejercicio de la enseñanza en aplicación de la Ley republicana de 1905. La separación Iglesia/Estado y los inventarios del patrimonio eclesial para su entrega a asociaciones culturales desencadenaron algo más que una sorda hostilidad en el País Vasco continental. De donde resultó que la laicización de la escuela al norte repercutió en la sobrerrepresentación del elemento religioso en las aulas del sur.

La confesionalidad de la vida social alcanzaba también al cuerpo político por medio de partidos que hacían de la doctrina y los valores religiosos faro de su ideario y acción. Al menos hasta los años veinte, el carlismo y el integrismo resistirán con solvencia en la Vasconia rural: el 36% de los diputados electos navarros y el 40% de los concejales de Pamplona y Vitoria eran carlistas; fieles graneros de votos como Tolosa y Azpeitia les aseguraron la presidencia de la Diputación guipuzcoana.

Cofradías, sindicatos y cooperativas de inspiración católica garantizaban la piedad militante del sector primario como cortafuegos ante la influencia de un obrerismo cada vez más alejado e incluso hostil hacia la Iglesia. En fin, la patrimonialización de la cultura vasca nos dejará el cliché del intelectual clérigo, frecuentemente formado en el seminario de Vitoria (“semillero separatista”, según algunos, por la especialización en estudios vascos de una parte de su profesorado).

Las peculiaridades políticas de Vasconia han llevado a hablar de un “sistema propio”, diferenciado del conjunto de España tanto por su composición como por su evolución en el lustro republicano¹⁰. Las dos fuerzas autóctonas, carlistas y nacionalistas, conquistarán entre el 50 y el 75% de los diputados de Vasconia a las Cortes de los años treinta. En Navarra, las derechas apenas encontrarán oposición, y la Comunión Tradicionalista (reagrupación de integristas, tradicionalistas y familias varias del carlismo) será mayoritaria en Álava. Salvo en los núcleos industriales donde afincaba el voto al Partido Socialista Obrero Español (PSOE), el Partido Nacionalista Vasco (PNV) dominará buena parte de Bizkaia y de Gipuzkoa. La escisión entre el mundo urbano y el rural se plasma en la diversa coloración del mapa político: al frente de las cuatro capitales aparecen alcaldes republicanos, mientras las derechas (monár-

quicos, tradicionalistas, católicos independientes o nacionalistas) controlan la mayoría de los municipios vasco-navarros. Aspecto este que será importante para el devenir del problema estatutario, clave de bóveda de la vida política vasca entre 1931 y 1936. De hecho, con la proclamación de la II República el llamado “problema religioso” (clericalismo o anticlericalismo) quedará desplazado por la cuestión autonómica, a cuya resolución sería convocada la Sociedad de Estudios Vascos como enseguida se verá.

Humanidades y Ciencias Sociales

Aun sin dejar de cultivar las ciencias llamadas “duras” (Naturales y Médicas, Matemáticas, Física y Química...), Eusko Ikaskuntza se ha singularizado por la investigación y el fomento de los estudios en Humanidades y Ciencias Sociales. Las ciencias del lenguaje, la Educación, la Antropología, el Derecho y la Sociología; las ciencias del pasado como la Historia, la Prehistoria o la Arqueología; las Artes y los estudios culturales, han ocupado una posición vertebradora en su acción de un siglo.

Se entienden por Ciencias Sociales aquellas que explican el origen, el desarrollo y las transformaciones de la sociedad. Solo mediante la comprensión del devenir del mundo moderno podemos proyectarnos con la debida perspectiva desde nuestro ámbito singular, el vasco.

Las Humanidades y las Ciencias Sociales aportan una dimensión social, una base reflexiva y un enfoque crítico. Como señalara el socio de Eusko Ikaskuntza y experto jurista Gurutz Jáuregui, “hoy está muy extendida la idea de que un país que no investiga en tecnología es un país que quedará retrasado, que no avanzará. Totalmente de acuerdo, pero hay que añadir que un país que es ciego en Humanidades y en Ciencias Sociales, es un país enfermo. Y un mundo que no investiga en Humanidades y en Ciencias Sociales es una humanidad enferma”¹².

Menos matices presentaba la política en suelo francés. Durante toda la III República la derecha impuso su hegemonía por medio de notables locales que se fueron deslizando desde el bonapartismo o el legitimismo al republicanismo moderado y, en los años treinta, al nacionalismo autoritario¹¹. Evolución que puede ilustrarse en la figura de Jean Ybarnégaray, diputado por Maule ininterrumpidamente reelegido (con sufragios superiores al 80%) desde 1914 a 1942, y ministro del Gobierno de Vichy tras la ocupación. Fundó y presidió la Federación Francesa de Pelota, y ostentó la vicepresidencia de Eusko Ikaskuntza entre 1921 y 1929.

En muy amplia mayoría, el mundo político y el clero vasco de Iparralde apoyarán el golpe militar al otro lado de la muga en 1936. Este se produjo en un contexto de tibia recuperación económica después de varios años de crisis que castigaron severamente al sector industrial vasco. Las tasas de paro en los núcleos obreros llegaron al 25% y la conflictividad social alcanzó, de forma inédita, incluso al campo navarro (huelga campesina de 1934). Con todo, las crisis socioeconómica y política, más el contexto internacional de los años treinta, pesaron en la suerte final del régimen republicano.

1.3. Bases para el nacimiento de Eusko Ikaskuntza

Los años que siguen al final de la Guerra Carlista (1872-1876) corren en paralelo con un reverdecer nacionalitario en el continente. Latía un romanticismo cultural en fase tardía según el cual los pueblos a través

de la lengua vernácula y de las manifestaciones de su esencia popular objetivizan una posición étnica ante la realidad y el mundo; tal es la sustancia del carácter nacional del que hablara Humboldt. Recuperar ese lugar intransferible en la historia se revelará como urgente frente a la seriación y la deshumanización de la civilización industrial. Misión que en diversas nacionalidades de Europa asumirán los movimientos del llamado Renacimiento de las nacionalidades: *Euskal Pizkunda*, *Renaixença* catalana, *Rexurdimento* gallego.

Cardinales para la recuperación y la reevaluación de lo autóctono en la segunda mitad del XIX, las Fiestas Éuskaras animarán al cultivo y al aprecio por el euskera como gran denominador común por encima de fronteras y de diferencias políticas. El lema *Zazpiak bat!* así lo sintetizaba. Su impulso inicial se debió al intelectual vasco-irlandés Antoine d'Abbadie. En torno suyo se fue tejiendo una red de vascólogos del norte y del sur llamados a protagonizar el largo ciclo histórico que desembocará en la convocatoria del I Congreso de Estudios Vascos y en la consecutiva creación de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos. Esta designaría como su primer presidente honorario a Arturo Campión, amigo y colaborador de D'Abbadie. Campión figura entre los fundadores de la pionera Asociación Éuskara de Navarra creada en 1877 al objeto de “conservar y propagar la lengua, literatura e historia vasconavarra, estudiar su legislación y procurar cuanto tienda al bienestar moral y material del país”. Durante el lustro 1878-1883 su *Revista Éuskara* sirvió como plataforma de comunicación entre vascólogos del mundo y de punto de encuentro para la *intelligentsia* local¹³.

La impronta suprapartidista de esta asociación, sedimento de fueristas tanto liberales como carlistas, influiría en los sucesivos proyectos que a su ejemplo irían despuntando, como la *Revista de las Provincias Éuskaras* (1878-1879) del alavés Fermín Herrán (editor y promotor también de la monumental Biblioteca Vascongada, 1896-1901), o *Euskal-Erria* (1880-1918) de los donostiarras José Manterola y Antonio Arzac. Carácter beligerante tendrá en cambio *Eskualduna* de Baiona (1887-1944), semanario fundado por el político tradicionalista Louis Etcheverry para contrarrestar a *Le Réveil Basque*, publicación bilingüe, republicana y anticlerical.

Al iniciarse el nuevo siglo se constituirá la primera agrupación transfronteriza de vascófilos comprometidos con la defensa y promoción del euskara y de la cultura. El programa de actuación de *Eskualleen Biltzarra* se orientó al estímulo literario en la escuela y al debate sobre la unificación ortográfica.

La relación de antecedentes a la institución que motiva las presentes páginas debe completarse con la mención de otras iniciativas novecentistas.

Primicias del siglo XX

Durante las primeras décadas del siglo XX los estudios vascos despertarán la atención de académicos y estudiosos europeos en Lengua, Antropología, Prehistoria, Música o Folklore. Prueba inequívoca es el hecho de que se impartieran contenidos vascos en siete universidades de Alemania (Gottingen, Berlín, Erlangen, Tübingen, Hamburgo, Colonia y Bonn), cinco de Francia (Burdeos, Toulouse, Estrasburgo, Sorbona y Collège de France), tres en Austria (Viena, Gratz, Innsbruck), dos en Italia (Turín, Bolonia), Suiza (Ginebra, Zurich) y Reino Unido (Londres, Oxford), más en Polonia (Cracovia), Rusia/URSS (Leningrado) y Holanda (Leyden). Además, en museos de París, Viena, Hamburgo y Varsovia se exponían colecciones de objetos etnográficos vascos¹⁴.

Para favorecer los intercambios entre especialistas y para animar a la realización de todo género de investigaciones relativas a Lingüística, Folklore, Historia, Antropología, Bibliografía, Literatura, Paremiología, etc., en 1907 nació la *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, más conocida

por el acrónimo RIEV (vid *La RIEV*, p. 356). Su director y patrocinador, el eminente filólogo vizcaíno Julio de Urquijo e Ibarra, persona muy bien relacionada en los medios científicos internacionales, atrajo a sus páginas a investigadores y publicistas de renombre, especialmente en el campo de la lingüística. A finales de 1921, la titularidad de la cabecera se transfirió a Eusko Ikaskuntza, de la que Julio de Urquijo fue vicepresidente primero (1918-1930).

Valor divulgativo en el sentido más noble del término tuvo *Euskalerriaren-Alde*, revista que desde 1911 cosquilleó entre la juventud la afición por los estudios vascos, amén, claro está, de contribuir a la conservación, difusión y cultivo del idioma. *Euskalerriaren-Alde*, al igual que su anexo *Euskal Esmalea* (órgano de la Sociedad homónima), desaparecieron en 1931 al expirar su *alma mater*, Gregorio de Mújica, vicesecretario de Eusko Ikaskuntza desde su fundación.

Entre el semanario popular *Eskualduna* de Baiona, del que ya hemos hablado, y la más culturalista revista *Gure Herria* (1921-1939, 1950-1976), se abrió un hueco en las décadas de 1930 y 1940 el mensual *Aintzina*, con una línea nacionalista atemperada (“*Trait-d’union mensuel des régionalistes basques-français*”, rezaba en su mancheta) bajo la batuta de Piarres Lafitte.

En el terreno de la museística el siglo XX verá nacer instituciones aglutinadoras de lo hasta entonces disperso. Una nueva sensibilidad ciudadana hacia los hechos culturales autóctonos alentará la apertura del Museo San Telmo de San Sebastián (1902), el Museo Arqueológico de Navarra (1910), el Museo Arqueológico y Etnográfico Vasco de Bilbao (1923) y el Musée Basque de Baiona (1924). Los estudios sobre biología y cultura del mar se verán respaldados con la constitución de la Sociedad Oceanográfica de Gipuzkoa (1908) y del Museo Oceanográfico y Naval en Biarritz (1933).

Intermedio entre la inauguración del Musée Bonnat de Baiona (1901) y del Museo de Arte Moderno de Bilbao (1924), la Asociación de Artistas Vascos (1911) concentró su tarea en el fomento de las Bellas Artes y en la promoción exterior del talento plástico. También en esa segunda década del siglo surgirá en Bilbao *Hermes* (1917-1922), excelente revista que dio cuerpo a los anhelos de modernización y de pluralismo compartidos por una generación de inquietos talentos “divididos por políticas, pero estrechamente unida por el común amor a su tierra”¹⁵.

Educación y euskera

En 1919, Leoncio Urabayen, responsable de la sección de Enseñanza de la recién nacida Eusko Ikaskuntza, denunciaba en un artículo que Vasconia “no puede llamarse propiamente un país moderno” dadas sus enormes carencias culturales: no hay casas-cuna, jardines de infancia, “faltan escuelas primarias en cantidad y calidad”, la educación secundaria está en abandono con “Institutos fosilizados y escasas Escuelas profesionales casi inútiles”; solo hay cuatro escuelas de maestras y la educación universitaria es inexistente¹⁶.

Puntualicemos lo último, pues en Deusto se impartía enseñanza universitaria en Derecho y Filosofía por parte de la Compañía de Jesús desde 1886, y estudios comerciales desde 1916. Lo que se echaba en falta, y con buenas razones, era una universidad pública y euskaldun. Lo mismo sucedía en los niveles primarios que ninguneaban a los niños de las áreas vascófonas (donde residía en torno al medio millón de personas). “Esa masa de población no recibe instrucción ninguna, no porque falten escuelas primarias, sino porque la organización dada por el Estado a esos centros de instrucción elemental los hace no sólo inútiles sino contraproducentes”, diría Luis Eleizalde en su ponencia ante el I Congreso de Estudios Vascos (“El problema de la enseñanza en el País Vasco”).

El retroceso del euskera venía de etapas anteriores pero se acentuó durante la Restauración. En la fase tardía del periodo, la tasa de conocimiento oscilaba entre el 10% de Álava y el 60% de Gipuzkoa, moviéndose en una horquilla del 20-30% en Navarra y Bizkaia. La mayoría de estos vascoparlantes no estaba alfabetizada en su idioma¹⁷. Argumentos que alimentaban el oscuro presagio de Sabino Arana en 1901: “Esto se va, se va antes que termine el siglo que acaba de empezar”.

No invitaba a mayor optimismo la situación al norte. Las lenguas minoritarias (amalgamadas bajo el peyorativo concepto de *patois*) no tenían cabida en la escuela nacional de la III República. Según el reglamento escolar de 1881, el docente solo podía emplear el vasco en el aula como apoyo a la enseñanza del francés. La legislación sacó al euskera del sistema educativo en el mismo impulso con que arrumbó el adoctrinamiento religioso: de results, catecismo y lengua y cultura vascas anudarán sus destinos.

Las buenas noticias empezarían a llegar en 1914, cuando Miguel de Muñoa fundaba en Donostia el primer centro de enseñanza en vascuence desde párvulos a primaria (la ikastola de Resurrección Mª de Azkue, en el Bilbao de 1896, era bilingüe). El ejemplo de Muñoa hizo escuela, y nunca mejor dicho, pues su ejemplo sería imitado. Entrañó un significativo avance la implicación de instituciones locales y provinciales en el combate contra el analfabetismo en zonas marginales desde los años veinte (lo que cristalizó en las escuelas rurales y de barriada, de las que se hablará en el siguiente capítulo). Al llegar la tercera década del siglo, las provincias vascas figuraban muy por encima de la media española en nivel de alfabetización.

Dibujado este panorama, se entiende que la autonomía educativa fuera una de las principales banderas que empuñó Eusko Ikaskuntza desde 1918: reivindicación del bilingüismo oficial, enseñanza de la lengua desde los primeros niveles hasta la universidad, formación del profesorado, dotación de aulas con materiales escolares adecuados... Todo un programa de acción que movilizará no pocos esfuerzos.

Euskal Pizkundea

Estamos evocando, aunque a muy grandes trazos, un momento importante en la historia contemporánea de Vasconia. El retrato de un país que se iba abriendo a influencias exógenas a la vez que ganaba presencia y atraía interés o, cuanto menos, curiosidad intelectual más allá de sus fronteras; donde convivían en contacto diario lo tradicional con lo moderno, lo rural con lo urbano, lo euskaldun, en toda su diversidad interna, con lo español y lo francés; el escepticismo de plaza gizon con los dogmatismos de tribuna y púlpito; el costumbrismo con el vanguardismo. En suma, un momento de *polimorfismo cultural*, según la atinada expresión acuñada por Julio Caro Baroja para definir el periodo¹⁸.

Sobre este paisaje emerge la Sociedad de Estudios Vascos, Eusko Ikaskuntza, como un puente de encuentro entre diferentes, de unión panvasquista y de intensificación cultural. Será la empresa colectiva más ambiciosa del movimiento que ha entrado en la historia bajo el genérico *Euskal Pizkundea*.

En un texto de homenaje a la generación que hizo posible ese Renacimiento, el escritor Anjel Lertxundi resume sus logros de esta manera:

“Prestigiaron el euskera. Pusieron las bases de la enseñanza en lengua vasca. Dignificaron la literatura oral. Abrieron nuevos rumbos a la creación literaria y por ellos llevaron a la lengua vasca. Desarrollaron el teatro. Crearon y fomentaron medios de comunicación. Renovaron la danza y la pusieron en la vía de la modernidad. Desarrollaron nuevas músicas abiertas a las corrientes internacionales, al tiempo que investigaron, trabajaron y difundieron la música tradicional. Uncieron las artes plásticas a las vanguardias, interrelaciona-

ron las disciplinas artísticas... Aquellos hombres y mujeres de Pizkundea protagonizaron el movimiento cultural más vital y efectivo que hasta entonces conoció el euskera”¹⁹.

Las conquistas de *Euskal Pizkundea* se funden con las de Eusko Ikaskuntza a partir de su constitución en 1918. Todo sumará en la gran corriente histórica de afirmación y cultivo de una personalidad colectiva.

1.4. 1918

Durante la sesión de conclusiones del I Congreso de Estudios Vascos (vid. *I Congreso de Estudios Vascos*, 1918, p. 335), el 7 de septiembre de 1918, se convocó “a todos los amantes de la tierra vasca” a reunirse en torno a una entidad que “perdurase como unificadora y directriz del renacimiento de nuestra cultura”. Entendiendo que solo desde la fortaleza que otorgaría la institucionalización de esa voluntad, se podría avanzar hacia la consecución de los objetivos señalados por el Congreso.

En su estudio referencial sobre la primera etapa de Eusko Ikaskuntza, Idoia Estornés Zubizarreta fija con claridad las coordenadas intelectuales, políticas, sociales y humanas que cimentaron el nacimiento y desarrollo de la Sociedad:

“Algo parecido a una profesión de fe en la tolerancia congrega a una serie de vascos, probablemente irrepetible, en ruptura con un pasado de intransigencia y con un presente regido por el forcejeo ideológico. Los hombres de la SEV creyeron que, pese a la dificultad de la tarea, ésta podía acometerse. Y ello, a condición de unirse, no prescindiendo de su color político, sino desde él, en la búsqueda de un techo común. Este techo no podía ser otro que la autonomía y, hasta tanto ésta llegase, un proyecto cultural amplio y respetado: la Sociedad de Estudios Vascos”²⁰.

El nuevo edificio se levantó con vistas hacia un doble horizonte: la universidad y la autonomía política; y como medio para llegar a ellas, los estudios vascos y el cultivo del conocimiento en línea con las corrientes internacionales y científicas.

Un esbozo de Universidad Vasca, una plataforma para dignificar la vasculogía y poner en relación a investigadores y estudiosos de todo el mundo, así como un instrumento de prestigio al servicio del autogobierno de los cuatro territorios. Tales eran las señas de identidad con que Eusko Ikaskuntza se presentaría a finales de 1918 como voz de la sociedad civil vasca. Una asociación de estudios culturales sin adscripción política pero no por ello apolítica, no confesional pero especialmente atenta con la religión mayoritaria, y comprometida con los principales problemas sociales del país (lengua, enseñanza, administración, economía, salud pública...). Respaldada por las cuatro Diputaciones, aunque autogestionada y dirigida de forma autónoma por sus miembros. Sociedad abierta y con ancha base social, en donde la razón del académico emulsionará con el corazón del patriota; y con tres lenguas oficiales, euskera, castellano y francés, si bien la primera, privativa del pueblo vasco y en precaria situación como lengua viva, merecerá extrema atención y cuidados prioritarios.

22 de diciembre de 1918

“Al calor de los entusiasmos que en todo el país produjera el Congreso de Oñate”, en el palacio de la Diputación de Gipuzkoa se convocó el domingo 22 de diciembre de 1918 a las 10:30 de la mañana la sesión de constitución definitiva de Eusko Ikaskuntza. El diputado provincial por Gipuzkoa Julián Elorza, de adscripción carlista, dirigió la cita a los de-

legados nombrados para este fin por las secciones del I Congreso de Estudios Vascos.

Prescribía el reglamento aprobado por el Congreso que el Comité Ejecutivo de la Sociedad estuviera integrado por “personas de marcada actividad”. Las elegidas por unanimidad fueron (ver sus biografías en ref. nota²¹):

Presidente honorario: Arturo Campión
Presidente efectivo: Julián Elorza
Vicepresidentes: Julio de Urquijo y Pierre Broussain
Secretario general: Ángel de Apraiz
Vicesecretario: Gregorio de Mújica
Tesorero: Leoncio Urabayen
Vicetesorero: Víctor Artola

Este Comité asumía la dirección ejecutiva y la representación de la Sociedad. Sus mandatos eran de cuatro años y no remunerados, salvo el secretario que tenía carácter indefinido y retribución económica en reconocimiento a “la importancia y asiduidad de sus funciones” (Apraiz actuaría como gestor intelectual y práctico durante toda la etapa de 1918 a 1936).

Por encima del Comité Ejecutivo se encontraban la Asamblea General, convocada coincidiendo con los Congresos (“cuya celebración se procurará sea bienal”), y la Junta Permanente. Esta Junta estaba formada por los representantes de las cuatro Diputaciones, más dos vocales nombrados por cada una de las ocho secciones científicas: Ciencias Sociales y Políticas, Raza (concepto usual en la época que englobaba Antropología, Prehistoria y Etnografía; vid. infra: p. 354), Medicina, Lengua, Historia, Arte, Enseñanza, y Estudios Vascos. Cada cuatro años se renovaba la mitad de sus miembros.

Durante el primer año de vida su denominación oficial fue *Euzko-Ikaskuntza*, nombre propuesto por Luis Eleizalde, matemático, experto en enseñanza y en lengua vasca. Hasta que el propio Eleizalde llamó la atención sobre la obligatoriedad de respetar los acuerdos adoptados por *Euskaltzaindia* acerca de la ortografía. Con lo que de *Euzko-Ikaskuntza* se pasó a *Eusko-Ikaskuntza*.

En referencia a su nominativo español, se dio la circunstancia de que en Bilbao existía desde 1915 una *Sociedad de Estudios Vascos* con fines análogos. El periodista Luis González de Etxabarri ocupaba la secretaría de la misma cuando, en 1919, pidió ser incorporada a la nueva institución a la que hizo entrega “de toda su existencia en Caja, documentación y labor realizada en patronimia, toponimia y bibliografía vascas”.

Quizá sea este el lugar para recoger las dificultades que planteaba para la comunicación en euskera la no unificación lingüística. Temían los miembros de la Junta que, cualquiera que fuera el criterio que se aplicara, no sería de la satisfacción de todos los socios. Finalmente se aprobó que la primera circular de la Sociedad, “dirigida a todo el pueblo”, se hiciese en euskera vizcaino, labortano y francés, además de la original redactada en dialecto guipuzcoano.

Por ser la más céntrica y mejor comunicada de las capitales vascas, la sede social se estableció en San Sebastián. La Diputación guipuzcoana cedió en su palacio “el local y los muebles adecuados para una moderna oficina”, además de otorgar una primera subvención (10.000 pesetas sobre un presupuesto para el primer ejercicio de 36.000 pts.).

Perfiles

El reglamento de 1918 establecía tres categorías de socios: Fundadores, de Número y Protectores.

Los participantes en el Congreso de Oñati ingresaron como miembros Fundadores. El número 1 se reservó para el rey Alfonso XIII, quien

presidió aquel acontecimiento y volvería a estar presente en el segundo (1920) y tercer Congreso de Estudios Vascos (1922).

Como socios Protectores se inscribieron ayuntamientos, agrupaciones políticas o sindicales, instituciones culturales, docentes, religiosas, colegios profesionales, entidades económicas o financieras y medios de comunicación. Los primeros citados eran los más numerosos y los de mayor aportación económica, seguidos por las cajas de ahorros.

Las fuentes de financiación provenían de las cuatro Diputaciones, venta de publicaciones, cuotas de socios, donaciones, mecenazgos y aportaciones de las colonias vascas de América (Argentina y Uruguay, fundamentalmente).

Quienes se registraban como socios de Número recibían la consideración de socios Perpetuos si a su ingreso abonaban al menos 250 pesetas.

A partir de 1922 se fomentó el ingreso de jóvenes estudiantes como socios Alumnos, que abonaban una cuota reducida y no tenían derecho a voto. Y en 1925 se creaba la categoría de socios de Mérito para el reconocimiento de personalidades no vascas.

A lo largo de su primera etapa *Eusko Ikaskuntza* creció a un ritmo de unas 800 altas cada año. Durante la dictadura de Primo Rivera disminuyeron las incorporaciones a una media anual cercana al centenar. Por territorios, Gipuzkoa, Bizkaia y Navarra eran, por este orden, los que aportaban mayores adherentes.

I Congreso de Estudios Vascos, 1918

Las Diputaciones vasco-navarras se unieron en 1918 para convocar un gran Congreso de Estudios Vascos con el objetivo de difundir la cultura vasca y estudiar y proponer soluciones para “los diferentes problemas de esencia y de actualidad en el País vasco-navarro”.

Los más de novecientos congresistas que se dieron cita en Oñati entre el 1 y el 8 de septiembre se repartieron en siete secciones: Ciencias Políticas y Sociales, Lengua, Historia, Arte, Enseñanza, Estudios Vascos, y Antropología, Prehistoria y Etnografía. En cada una de estas áreas concretas se examinó el estado en que se hallaban los estudios vascos a fin de establecer las bases para futuras investigaciones. Con tal intención se encargaron ponencias marco a especialistas.

El Congreso suscitó gran entusiasmo y las cuatro Diputaciones se comprometieron a respaldar la creación de una institución que integrara a las secciones de trabajo y asumiera el cumplimiento de las resoluciones y la aplicación de los consejos manifestados: “Una entidad que, constituida por todos los amantes de la tierra vasca, dé permanencia a la labor del Congreso y perdure como unificadora y directriz del renacimiento de nuestra cultura”.

En la clausura de las sesiones académicas, el sábado 7 de septiembre, se aprobó el reglamento de la nueva Sociedad de Estudios Vascos y las secciones nombraron catorce delegados para su primera Junta Permanente. Se acordó que cada dos años se celebrase un Congreso de similares características.

Desde su fundación, *Eusko Ikaskuntza* invirtió notables esfuerzos por incorporar a la mujer a la vida cultural y científica vasca. Esta fue otra de sus peculiaridades en relación con entidades homólogas. En 1919 tomaron el carné solo doce mujeres, pero al año siguiente ingresaron 131, educadoras en su mayoría, como resultado del curso de Etnografía Vasca dirigido a la Asociación de Antiguas Alumnas de la Normal guipuzcoana

y del II Congreso dedicado a la enseñanza y las cuestiones económico-sociales. Durante toda la primera época, entre 1918 y 1936, el acceso a los órganos directivos estuvo limitado a los varones.

En cuanto a sectores sociales y familias políticas, la representación de nacionalistas y de vasquistas católicos resultó inversamente proporcional a la de militantes de izquierda, de inmigrantes y burguesía laica. Dicho esto, añadamos que Eusko Ikaskuntza capeó en el revuelto mar de la política española y vasca desde el escrúpulo suprapartidista en el que reposaba su credibilidad y, con ello, su capacidad para servir al País. Pondremos dos ejemplos.

Durante el II Congreso de Estudios Vascos, la Junta Permanente fue advertida de que el contenido de una de las conferencias anunciadas en la sección de Ciencias Políticas y Sociales podría provocar las protestas de los nacionalistas. Tras deliberación, la Junta resolvió no coartar la libertad del conferenciante al que no puso más límites “que los de su propia educación y conciencia, recabando al mismo tiempo la tolerancia del auditorio”.

Después del Congreso llovieron las críticas desde la prensa conservadora. Acusaron a la entidad de reclamar autonomía educativa para el País Vasco con una energía que se echaba en falta en la defensa de los principios religiosos y de la autoridad de la Iglesia en materia de enseñanza en todos los grados. Aunque intentó mantenerse al margen de la polémica, la Junta Permanente se vio en la necesidad de manifestar el 6 de febrero de 1921 que, acatando el concordato entre la Santa Sede y el Estado, la labor de Eusko Ikaskuntza se dirige a “la orientación de la enseñanza del País Vasco, en sus aspectos técnico y étnico, conforme a las características de nuestro pueblo y por órganos propios del mismo”.

Con todo esto, no ha de extrañar que

“a Eusko Ikaskuntza, a lo largo de su historia, se le llamó muchas cosas. ‘Bizkaitarra’ y ‘jesuítica’ por monárquicos y republicanos en 1923, ‘laicista’ y ‘neutralista’ por los integristas en 1920-1921, ‘ambigua’ por algunos aranistas en 1919, ‘monárquica’ por los republicanos de 1930 (...)”²².

Delegaciones. Presencia exterior

Cada miembro de la Junta Permanente podía constituir una delegación —o comisión delegada— en su lugar de residencia reuniendo a aquellas personas que considerara más adecuadas. Las dificultades para hallar sedes y financiación atrasaron la consolidación territorial mediante este procedimiento.

La primera delegación que se creó fue la alavesa, el 7 de enero de 1925. Fueron sus impulsores José Mª Díaz de Mendivil, José Gabriel de Guinea, Enrique Eguren y Ángel de Apraiz; cuatro alaveses a quienes se unió un guipuzcoano, José Miguel de Barandiaran. Tenía su oficina en la Escuela de Artes y Oficios de Vitoria.

La de Bizkaia se organizó provisionalmente en el seno de la Junta de Cultura, dependiente de la Diputación, y más tarde en la Asociación de Artistas Vascos. Las tensiones políticas influyeron negativamente en el desarrollo de esta delegación. Por las mismas razones hubo que esperar hasta 1935 para que se constituyera la navarra, pero mientras tanto se fueron abriendo delegaciones en Barcelona, Gipuzkoa (1925), Madrid (1926), Gernika (1930), y en distintos lugares de América como Argentina (1931) o México (1934). Manuel de Ynchausti intentó hacer lo propio en Manila (vid. *Pionero del cine etnográfico*, p. 350).

El trabajo de difusión de la cultura y la ciencia vasca en los medios académicos europeos no fue en absoluto estéril como lo prueba que en 1936 Eusko Ikaskuntza contara con socios y colaboradores no vascos en Alemania, Bélgica, Checoslovaquia, Francia, Gran Bretaña, Holanda, Italia, Polonia, Suiza y la Unión Soviética.

2

Primer periodo: 1918-1936. Presidencia de Julián Elorza

Las circunstancias históricas por las que atravesó el país en los dieciocho años transcurridos desde la fundación de Eusko Ikaskuntza hasta su disolución forzosa a consecuencia de la Guerra Civil, clásicamente han llevado a dividir su primera etapa de vida en tres periodos: el lustro constituyente (1918-1923), la dictadura de Primo de Rivera (1924-1930) y la fase republicana (1931-1936). Nos atenemos también aquí a esta cronología.

2.1. Lustró constituyente, 1918-1923

Si algo ha caracterizado a Eusko Ikaskuntza desde su nacimiento en 1918 es el amplio abanico de intereses y la variedad de medios puestos al servicio de la investigación, la formación y la promoción científica y cultural. A su constitución, hubo de perfilar los objetivos básicos en cada una de sus áreas de actuación, tomando como referencia las directrices emanadas de las secciones de trabajo del Congreso oñatiarra. Siempre con la vista puesta en las prioridades ya citadas: la consecución de una Universidad Vasca y un marco autonómico común para los territorios.

Mapa del País

Uno de los primeros encargos que recibió Eusko Ikaskuntza fue editar un mapa de las siete provincias científicamente elaborado. La tarea, sin apenas precedentes, se reveló compleja y costosa. Ante la ausencia de los datos geodésicos y topográficos necesarios, en 1921 el equipo responsable manifestó a la Sociedad la imposibilidad de una ejecución técnicamente precisa. A estos problemas de orden cartográfico se añadían los de toponimia, tarea en la que se implicó Euskaltzaindia. Hubo que replantearse todo el proyecto.

Por fin, en el III Congreso de Estudios Vascos de 1923 se presentó el original realizado a escala 1:200.000 bajo la dirección del militar y cartógrafo Federico Montaner Canet y dibujado por Manuel Ronchel. Se tiraron para su venta 5.000 copias, en fotograbado sin retoque, a un solo color ocre claro en cuatro hojas. Medía 1,19 x 1,04 m. En 1934, el socio Jesús Mª Leizaola (futuro Lehendakari del Gobierno Vasco) confeccionó un fichero con más de 5.000 topónimos localizables en el mapa mediante sistema de cuadrículas.

En este mismo libro (vid. Alkorta, p. 373), el y la lectora encontrará una amplia y muy documentada síntesis de la historia de la Universidad Vasca, con pormenor de la acción pro-universidad liderada por Eusko Ikaskuntza durante su primera etapa. Baste indicar aquí que ya en su tercera reunión ordinaria (junio de 1919), la Junta Permanente se hizo eco del “anhelo por una Universidad Vasca que se manifiesta ya con carácter general y cada vez más apremiante”. Para conseguir “por todos los procedimientos y medios legales” esa aspiración, la Junta acordó “gestionar activamente de las cuatro Diputaciones Vascas el mutuo acuerdo para el establecimiento en el País de una Universidad que pudiera alcanzar gran florecimiento y esplendor”. Al mismo tiempo, se

inició la redacción de un Estatuto universitario para su presentación ante las autoridades ministeriales.

La reivindicación universitaria fue insistente, reiterada, incluso machacona, tanto ante los gobiernos de la Restauración como ante los de la República. Pero sin esperar a que el sueño se hiciera realidad definitiva, Eusko Ikaskuntza procuró cubrir esa carencia. Por un lado, realizó un censo de los universitarios vascos en el exterior: 30 mujeres y 467 hombres matriculados en 16 universidades españolas (Barcelona, Madrid, Zaragoza, Valladolid) y europeas (Toulouse, París, Oxford...). Más del 70% procedían de Bizkaia y Navarra, y por disciplinas, destacaban la Medicina y el Derecho.

Por otro lado, desplegó un extenso programa de acción científica y cultural. El contenido de sus dos primeros Congresos (primeros organizados por la Sociedad, se entiende) se inscribe en esa voluntad.

Congresos de 1920 y 1922

La Diputación de Navarra y el Ayuntamiento de Pamplona impulsaron el II Congreso de Estudios Vascos, celebrado en Pamplona del 18 al 23 de julio de 1920 con un ámbito temático preciso: la Enseñanza y las Cuestiones económico-sociales. Ese último epígrafe se subdividió en cinco áreas: Estadística, Problemas de la tierra y marítimos, Habitación, Seguros, y Capital y Banca. El II Congreso gozó de un altísimo nivel de participantes (entre los que se encontraban María de Maeztu, Ricardo de Bastida, Juan Zaragüeta, Domingo Miral, Arturo Campión, etc.). El rey Alfonso XIII, presidente de Honor de la Sociedad desde 1918, lo clausuró con un discurso en el que definió el Congreso como compendio de “lo más caracterizado en la vida social de las cuatro provincias”, expresando “mis simpatías y mi aplauso en esta obra meritoria por el engrandecimiento moral y material del país vasconavarro”.

Por el contrario, desde la Iglesia llovieron dardos contra la organización. Algo se ha anticipado ya. Mateo Múgica, a la sazón prelado de Burgo de Osma, denunció en carta personal al también eclesiástico y miembro de la Junta Permanente Juan Zaragüeta que “en la memorable asamblea” habían intervenido “oradores notoriamente heterodoxos”, alguno de los cuales “glorificó al que sólo tiene de grande el haber lanzado a la publicidad grandes heregías [sic] y errores” (no es difícil adivinar la alusión a Rousseau que había hecho María de Maeztu en su ponencia). Al decir del futuro obispo de Pamplona y Vitoria, se había echado de menos que en el Congreso, y especialmente en su sección de Enseñanza, se hubieran proclamado “las grandes, categóricas y rotundas afirmaciones católicas”²³.

Ni la vigilancia intelectual ejercida por la Iglesia ni el clima político ayudaron a encauzar las cosas sino más bien al contrario. El encono entre nacionalistas de una y otra bandera iría estrechando el campo para el juego de Eusko Ikaskuntza. Así, la tensión por el boicot de la Liga de Acción Monárquica de Bizkaia turbó el ambiente del III Congreso de Estudios Vascos. En Gernika, del 10 al 17 de septiembre de 1922, se abordaron temas de Lengua y Enseñanza. La excelencia de los ponentes fue, una vez más, nota dominante de un foro que concitó a lo más granado de la vascología mundial. Se dieron a conocer diversas experiencias educativas en territorios plurilingües como Flandes o Gales, y las universidades alemanas tuvieron relevante representación.

En el acto de clausura, luego de leer el discurso que traía preparado, el rey Alfonso XIII improvisó unas palabras que reflejan el clima de la época:

“Yo siempre os he recomendado que cultivéis vuestra lengua materna, pero a fuero de español y amante del pueblo vasco, no puedo menos de señalaros los peligros que encierra toda exageración. Quiere decir que no debéis, en modo alguno, circunscribiros al es-

tudio del vascuence, porque habréis de reconocer que ni España puede vivir sin Vasconia, ni Vasconia sin España. Eso quería deciros, recordando las tradiciones de Vizcaya; que todos vosotros, todos, necesitáis conocer el castellano; podéis y debéis estudiar el vasco, pero necesitáis estudiar también el castellano”.

Lengua Vasca: estudio, enseñanza y promoción

Además de solicitar al Gobierno la inclusión del euskera en los planes de estudio, la Junta Permanente diseñó programas de formación superior. Contando con el valioso apoyo del filólogo Ramón Menéndez Pidal, en el Ateneo de Madrid se impartieron cursos “sobre las cuestiones más palpitantes y de más práctico interés para la lingüística vasca” a cargo del propio Menéndez y de profesorado del Centro de Estudios Históricos de Madrid y del Institut d’Estudis Catalans. Como paso adelante, en 1921 se instituyó en el mismo Ateneo una cátedra de Lengua Vasca. Tuvo como valedor al socio Juan Allende Salazar, notable bibliógrafo e historiador del Arte gernikarra, quien más adelante crearía y presidiría la delegación madrileña de Eusko Ikaskuntza. La responsabilidad académica recayó en el profesor Juan de la Escalera Maidagan, al que luego encontraremos implicado en labores docentes en los Cursos de Verano y en cuantas actividades de promoción de la lengua llevase a cabo la Sociedad.

También en 1921 se abrió la cátedra de Lengua Vasca de Vitoria, regentada por Manuel Lekuona, con alumnos de ambos sexos y de todas las clases sociales. En años sucesivos se formalizarían dos cátedras más en Pamplona, otra en Zurich (1922), en Barcelona (1923), Universidad de Barcelona (1930) y Estella (1933). La Revista Internacional de los Estudios Vascos nutriría de interesantes materiales para el trabajo de los estudiantes.

El teatro en Eusko Ikaskuntza

El donostiarra Toribio Alzaga Anabitarte fue uno de los socios fundadores de Eusko Ikaskuntza. En su seno promovió el teatro en euskera en todas sus modalidades: se creó un depósito de obras que pudieran nutrir los repertorios de los cuadros artísticos; se convocaron concursos para textos originales así como certámenes de grupos y de guiñol. Y ya desde 1918 en los Congresos y Cursos de Verano de la Sociedad de Estudios Vascos nunca se echaban en falta las representaciones en euskera.

Alzaga, quien gozó de gran predicamento como autor de muchas y muy divertidas obras que alcanzaron popularidad en el teatro vasco de su época, realizaría la primera traducción de Shakespeare para la escena euskaldun: *Irritza*, adaptación en tres actos y prólogo de *La tragedia de Macbeth*. Su estreno tuvo lugar en la Fiesta Vasca/Euskal Jaia donostiarra de 1925 a cargo del cuadro dramático de la Escuela de la Lengua y Declamación Euskara que dirigía el propio Toribio Alzaga. Meses después, el texto fue publicado por Eusko Ikaskuntza.

Importaba a la Sociedad la situación de la enseñanza primaria, sobre todo después de lo expuesto en los dos Congresos respecto a sus carencias. Para perfilar mejor el diagnóstico, se remitió a todos los pueblos de Bizkaia un cuestionario sobre el estado de sus escuelas. Las contestaciones obtenidas permitieron ponerse a trabajar en la solución a los problemas.

Para entonces ya estaban en funcionamiento las primeras escuelas de barriada surgidas en Bizkaia a propuesta de varios socios de Eusko Ikaskuntza (Juan Gallano Bengoechea, Luis Eleizalde, Práxedes Aránsolo,

Eduardo Landeta) para resolver el analfabetismo en las zonas marginadas. En ellas estuvo el primer intento por introducir y normalizar la lengua vernácula en el sistema educativo. Como contribución a ese esfuerzo, en el seno de la sección de Enseñanza se formó un grupo de trabajo encargado de preparar libros de lectura y manuales escolares en el euskera de cada territorio.

Cultura tradicional y cultura moderna

Por medio de la investigación, de la formación, del tejido de contactos con individuos y con colectivos internacionales, Eusko Ikaskuntza buscó recuperar y actualizar la cultura tradicional, y al mismo tiempo alinear los estudios vascos con los principales paradigmas de la ciencia y la cultura modernas. Muy pronto, en 1919, diseñó programas sobre Metodología y Alta Cultura impartidos por relevantes figuras como el italiano Ettore Pais (Historia), Eugeniusz Frankowski (Antropología), Wilhelm Meyer-Lübke, Antonio Griera o Menéndez Pidal (Lingüística), Ramiro de Maeztu (Filosofía), Pedro Bosch Gimpera (Arqueología) o Bonifacio de Echegaray (Derecho).

Propiciará que los estudios de Prehistoria se consoliden entre nosotros sufragando la realización de excavaciones por parte de los arqueólogos Telesforo de Aranzadi, Enrique de Eguren y José Miguel de Barandiaran. Además, aceptó “la propuesta del sr. Eguren de recogida de cráneos en osarios de diferentes comarcas, previa petición al Prelado con carácter particular”. Rendirían cuentas de todo ello los tres tristes trogloditas en diferentes memorias presentadas ante la Junta Permanente.

La mención a José Miguel de Barandiaran como arqueólogo enlaza con su tarea etnográfica como director del *Anuario de Eusko Folklore* y de *Eusko Folklore: materiales y cuestionarios* que la Sociedad publicó desde 1921. Sin olvidar su papel en la Junta de Costumbres Populares creada a comienzos de 1919 para animar a socios y socias a la recogida de datos etnológico-etnográficos siguiendo los cuestionarios que se publicaban en el boletín trimestral *Eusko Ikaskuntzaren Deia*.

La primera convocatoria de becas de investigación en el extranjero recibió muchas solicitudes y de considerable nivel. Pero la limitación de recursos redujo las concesiones a solo tres. La selección de becarios y de materias son indicativas de las preocupaciones del momento: Francisco Díaz de Arcaya, abogado del Estado, fue pensionado para estudiar en Francia y Suiza la organización autonómica especialmente en lo relativo a la Hacienda; Vicente Martínez de Ubago, formado en Filosofía por la Universidad de Munich, viajó a Dinamarca para profundizar en el sistema cooperativista; y Eladio García, inspector de Enseñanza de Navarra, se interesó en Suiza y Bélgica por las orientaciones pedagógicas aplicables al contexto vasco.

La Sociedad financiará trabajos sobre geografía del navarro Leoncio Urabayen (1924-1927), estudios toponímicos de Luis Eleizalde (1921-1925), de Derecho foral privado e Historia del antes citado Bonifacio de Echegaray (1923-1936) o del doctor Álvaro Arciniega sobre vacunación del ganado (1929), entre otros.

Carmelo de Echegaray realizó un vaciado de documentos referentes a la historia vasca en los archivos de la ciudad belga de Brujas. Tras conocer su contenido, la Junta decidió la impresión del índice. También encargó informes sobre la situación de los archivos vascos (privados, públicos y municipales). Sumado esto a diferentes donaciones de particulares, se constituiría una base de datos a disposición de los historiadores.

Al capítulo de ayudas y subvenciones a investigación y estudio se destinó durante el periodo 1922-1924 el 22’08% del presupuesto total. En la década de los años treinta, dicho porcentaje se redujo a la mitad.

Temas socioeconómicos

El primer gran acto de proyección social en la historia de Eusko Ikaskuntza tras el Congreso de Oñati tuvo lugar del 17 al 21 de septiembre de 1919 en Donostia. Una Asamblea Municipal reunió a representantes y funcionarios de un gran número de ayuntamientos de todo el país, junto con personas preocupadas por los problemas de la administración local, para tratar de encontrarles solución adecuada “desde una posición de estudio”. La Asamblea auspició la primera reglamentación de los secretarios municipales vascos²⁴.

Uno de los eventos más importantes organizados por la Sociedad en sus primeros años de existencia fue la Semana Alavesa Agropecuaria, en el mes de septiembre de 1921 en Gasteiz. Dedicada al estudio de la situación del campo y del sector agropecuario, desarrolló un programa muy amplio en el que se hizo repaso a las principales preocupaciones de los profesionales del medio primario: explotaciones, técnicas, higiene, economía, ganadería, silvicultura, etc. Las exposiciones corrieron a cargo de técnicos de los servicios agrónomos oficiales, juntas de ganaderos, cooperativistas y representantes de los colegios médicos.

Asmoz ta Jakitez

El 27 de junio de 1919, la Junta Permanente de la Sociedad adoptó el lema “Asmoz ta Jakitez”, y como símbolo un roble. La propuesta partió del genealogista y heraldista Juan Carlos Guerra, inspirándose en la divisa de la casa solar Bengoetxea de Aulestia, Bizkaia:

“Bekoak goikoa
ezkondu leidi
Ta txikiak handia
benzi leidi
Asmoz ta jakitez”.

Tal como explicó el físico Pedro Miguel Etxenike, “*Asmoz eta jakitez*, en el contexto guerrero del escudo de los Aulestia, pudo traducirse *por astucia y saber hacer*, pero al asumirlas como armas de referencia de los estudiosos vascos adquieren su significado más genérico y original en el sentido de *intención, deseo, ganas, decisión o compromiso*, de un lado, y *sabiduría, conocimiento, ciencia o saber hacer*, del otro”.

“No hay determinismo en el lema, pero sí determinación –añade el investigador–, al proclamar que las desventajas humanas de partida *pueden ser superadas* si se interviene sobre ellas *asmoz eta jakitez*, es decir, con la fuerza y el talento de los factores más subjetivos, que –mucho más que en cualquier otra época de la historia– son los que condicionan más decisivamente el éxito y el fracaso”²⁷.

Así las cosas, podemos considerar el lema *Asmoz ta Jakitez* como una versión propia del *Sapere aude* ilustrado.

El secretario Ángel de Apraiz destacaba “el interés [que] guía a la Sociedad para elevar las condiciones de vida de las clases trabajadoras”. En este mismo argumento se apoyó la Junta Permanente para patrocinar conferencias en euskara sobre temas como la repoblación forestal o la instrucción de la gente de la mar. Estos últimos serían también destinatarios de la Asamblea de Pesca Marítima Vasca que, a semejanza de la Semana Agropecuaria, pulsó el estado del sector y los problemas a que se enfrentaba. Prevista inicialmente para 1923, su celebración se retrasó hasta septiembre de 1925²⁵.

Otro tipo de auxilio al mundo del trabajo, pero no de menor importancia, era el proveniente del ámbito financiero. Gregorio de Mújica, gestor del Instituto Nacional de Previsión en la Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, manifestó que, en el área socioeconómica, “la más urgente y oportuna medida que debe adoptarse es la de gestionar que la Diputación de Navarra establezca una Caja de Ahorros propia y que la de Álava intensifique la acción de la suya”. Meses más tarde, en 1921, las gestiones de la Sociedad darían fruto con el nacimiento de la Caja de Ahorros de Navarra. Julián Elorza propondría a continuación la unión de las cajas de ahorro de las cuatro provincias en un consorcio de crédito aunado con los vascos de América, pero la idea no fructificó.

La vocación de servicio a la sociedad se refleja en los asuntos que comúnmente llegaban a la mesa de sus órganos rectores. Asuntos como, por ejemplo, los relacionados con la sanidad pública. En el verano de 1921, la Junta Permanente encargó a los doctores Claudio Armendariz y José Madinabeitia, vocales de la sección de Medicina, la implementación de una campaña contra el alcoholismo. Al mismo tiempo, el doctor Policarpo Larrañaga emprendió una gira de conferencias populares para la lucha antituberculosa a la que Eusko Ikaskuntza contribuyó proporcionándole “material de proyecciones” (ignoramos qué podría definirse por tal hace un siglo).

Recapitulación a un lustro

Ya resumiendo, señalemos que a la Sociedad de Estudios Vascos se debió el soplo vital definitivo para el nacimiento de una institución largamente deseada, Euskaltzaindia, la Academia de la Lengua Vasca (vid. *Euskaltzaindia*, 1919, p. 341)²⁶. Entre 1918 y 1923 organizó dos Congresos de Estudios Vascos, uno sobre Enseñanza y Cuestiones económico-sociales y otro sobre Lengua y Enseñanza, más sendas asambleas sobre administración municipal y asuntos agropecuarios. Impartió cursos de Metodología y Alta Cultura, prestó soporte económico a prospecciones arqueológicas y otorgó becas a estudiantes e investigadores. Se preocupó por el estado de los archivos y por las principales carencias documentales para la investigación en Historia.

Valiéndose de su prestigio, llamó la atención de la sociedad y de las instituciones sobre la urgente necesidad de proteger el patrimonio artístico, monumental y cultural. Sin sesgos ni prejuicios, estimuló entre personas de toda edad, sexo, educación y condición el ejercicio de la investigación de campo a través de cuestionarios etnográficos sobre costumbres populares, y la realización de índices sobre arte y artistas vascos.

Con esto y con todo, Eusko Ikaskuntza favoreció la penetración de la cultura universitaria, la elevación de los estudios vascos y la sensibilización social frente a aquellos signos y valores constitutivos de la personalidad colectiva.

2.2. Interludio dictatorial, 1923-1930

Con el golpe de Estado de septiembre de 1923 y la subsiguiente instauración de un directorio militar bajo tutela monárquica, el Ejército intentó dar salida a la crisis del sistema restauracionista acuciado por el fracaso de la guerra de África y el problema social interior.

Tras suprimir el sistema parlamentario por “inmoral y corrupto”, el general Miguel Primo de Rivera firmó un decreto contra los “delitos contra la seguridad y la unidad de la patria y cuanto tienda a disgregarla, restarle fortaleza y rebajar su concepto”. La llamada “represión del separatismo” incluía la prohibición de izar ni exhibir otras banderas que la bicolor y el empleo de cualquier lengua que no fuera la española

en actos y registros oficiales²⁸. No obstante, las primeras manifestaciones del dictador en sentido favorable a un “sano regionalismo” animó a la Diputación de Gipuzkoa, a cuyo frente se encontraba Julián Elorza, presidente de Eusko Ikaskuntza, a presentar en los últimos días de 1923 una memoria demandando la restauración foral.

La propuesta de Elorza, “autonomista convencido dotado de una diplomacia y poder de contemporización poco corriente”²⁹, topó con el violento rechazo de la Diputación de Bizkaia, controlada por la Liga de Acción Monárquica, que por extensión adoptará una actitud hostil hacia Eusko Ikaskuntza acusándola de “manifiesta tendencia contra el sentimiento españolista del País”. Desde ese momento se suspenden las subvenciones y se prohíbe la publicación de textos en euskera en todas las revistas y periódicos de Bizkaia. Al mismo tiempo, los ateneos de Vitoria y Madrid ven clausuradas las cátedras de Lengua Vasca de las que ya se ha hablado.

Promoción del txistu

“Existiendo en los pueblos pequeños jóvenes caseros que aprenderían con gusto el ‘chistu’ si estuviera en su posibilidad el poder comprarlo, y comprendiendo que, tal vez, en un pueblo o en un valle, de un joven de estos puede depender la conservación de un baile o de una variante de él que importa conservar, el Congreso suplica a las Diputaciones procuren regalar algunos ‘chistus’ a aquellos de quienes según personas entendidas, pueda sacarse algún partido artístico”.

En aplicación de esta demanda de la sección de Arte del I Congreso de Estudios Vascos, Eusko Ikaskuntza sufragó la confección de txistus por parte de diversos artesanos (Juan Miguel Baurrarena, Teodoro Larraalde e Isidro Ansorena, entre otros). Las numerosas peticiones procedentes de todos los puntos del país y de la diáspora desbordaron las posibilidades de la Sociedad. Por la documentación disponible sabemos que a partir de 1921 se distribuyeron más de 300 txistus, la mayor parte en madera de boj y algunos con la inscripción “Eusko Ikaskuntza’k Emandakoa”.

La campaña contra Eusko Ikaskuntza movilizará múltiples protestas en la comunidad vasca del interior, de España y de la diáspora. También desde familias políticas enfrentadas a las más autonomistas. Así, desde las páginas de *La Voz de Guipúzcoa* los republicanos saldrán en defensa de Eusko Ikaskuntza. Una entidad, señalan, formada por personas

“de todas las filiaciones y confesiones. No ya liberales, sino socialistas cuenta entre sus afiliados (...) [y] fervientes republicanos, que no se prestarían a servir de coro en una farsa que sirviera los intereses de los separatistas, y que pedirían su baja el mismo día en que sospecharan que la Sociedad había rebasado su órbita apolítica y aconfesional”³⁰.

Al hostigamiento político de los alfonsinos y a las limitaciones económicas que constreñirán la vida de la Sociedad en los siguientes años, habría que sumar la presión de la Iglesia. Los socios religiosos fueron llamados a suspender toda participación. El seminario de Vitoria cerró sus puertas a las actividades del Laboratorio de Eusko Folklore y del grupo de arqueología que lideraba José Miguel de Barandiaran. Hallaron acogida en la Escuela de Artes y Oficios de la misma ciudad, donde en febrero de 1925 se constituyó el Centro de Investigaciones Prehistóricas de la Sociedad de Estudios Vascos. Sus fines programáticos eran: “fomentar el estudio de la Prehistoria entre los jóvenes estudiosos y por

su influencia hacer que llegue el pueblo a conocer, respetar y estimar esas reliquias veneradas del arte, de la historia y de los orígenes de los pueblos". En su sala-museo se exponía una amplia colección de objetos de yacimientos alaveses³¹.

Por realismo, por temor o, sencillamente, porque algunos proyectos resultaban irrealizables en el contexto de la dictadura, hubo que replantearse muchos planes de actuación. Se optó por actividades teóricamente menos comprometidas, como las excavaciones arqueológicas, los estudios sobre geografía, la organización de archivos o la publicación de obras clásicas. El Congreso previsto para 1924 en Vitoria sobre asuntos autonómicos quedó postergado hasta tiempos mejores.

Periodo propicio para homenajes y conmemoraciones, se rindió tributo de desagravio a Julián Elorza, reelegido como presidente en diciembre de 1924, a fray Diego de Estella en su centenario, a Axular... En la divisoria entre las décadas las memorias de Manuel de Larramendi, Juan Ignacio Iztueta, Luis Eleizalde o Carmelo de Echegaray fueron objeto de público elogio, como también lo fueron personalidades vivas como Teófilo Guiard y Arturo Campión.

Aportaciones con valor social

La política proteccionista del régimen favoreció al País Vasco en general y a Bizkaia en particular que durante la dictadura experimentó un desarrollo en los sectores siderúrgico y naval, mejoraron las infraestructuras y las comunicaciones, se construyeron embalses como el alavés de Gorbea, etc. Pero su fracaso político se consumó tras el plebiscito de septiembre de 1926, en el tercer aniversario del golpe primorriverista, del que debería salir una asamblea constituyente encargada de culminar el proceso de ordenación del Estado corporativo³².

Desde entonces la represión se fue atenuando y la vida societaria pudo recuperar lentamente el pulso. A la presidencia de la Diputación de Bizkaia accedió Esteban Bilbao Eguía, socio de Eusko Ikaskuntza y miembro de su Junta Permanente en representación de la sección de Estudios Sociales. Este insigne dirigente carlista había asumido en 1919 la tramitación del Estatuto Vasco ante el Parlamento español.

Ese mismo 1926, del 25 de julio al 1 de agosto, la Escuela de Artes y Oficios de Vitoria albergó el IV Congreso de Estudios Vascos sobre Orientación y Enseñanza Profesional (tema que sustituyó al inicialmente previsto, asuntos autonómicos, como se ha dicho más arriba). Esta vez no asistió el monarca, pero sí lo hicieron representantes de relevantes organizaciones e instituciones dedicadas a la docencia: institutos de Orientación Profesional de Madrid y Barcelona, Instituto de Reeducción de Inválidos del Trabajo de Madrid, Escuela de Estudios Superiores del Magisterio y principales entidades de enseñanza profesional de Vasconia.

Al poco, el secretario general Ángel de Apraiz propuso que la Sociedad promoviera unos cursos de verano con estructura universitaria. Es lo que se ensayó durante la primera decena del mes de julio de 1927. En la sede de Donostia se impartieron lecciones sobre Gramática, Antropología, Historia, Arte, Folklore, Derecho tradicional y Bibliografía. También hubo conferencias públicas y conversaciones divulgativas en euskera y castellano. Excursiones, visitas a centros y a museos y representaciones teatrales dieron motivos para la expansión de los cursillistas. Coetáneos a los de la Universidad de Zaragoza en Jaca, considerados como los más antiguos de España, el éxito de aquellos primeros Cursos de Verano de la Sociedad de Estudios Vascos aseguró su continuidad y la extensión del programa docente en años sucesivos. Volveremos sobre ellos más adelante.

Las conferencias populares en euskera, iniciadas ya antes de la dictadura, se reanudaron orientadas a la formación técnica del sector pri-

mario y a atender las carencias en educación elemental e higiene de vida. Dos años después, en 1929, se creará una comisión permanente para abordar el grave problema del éxodo rural. La incuestionable competencia de sus integrantes (el presidente del Instituto de Investigaciones Agronómicas del Estado en Álava, José María Díaz de Mendivil; el antropólogo y doctor en Ciencias Naturales, Telesforo de Aranzadi; el especialista en Derecho foral, Bonifacio de Echegaray; José Orueta, promotor industrial, político y cultural; Esteban Bilbao, presidente de la Diputación de Bizkaia, y el de la Federación Católica Agraria del mismo territorio, Alejandro Gaytán de Ayala) no fue suficiente para que la comisión consiguiera trenzar acuerdos entre los distintos sectores afectados por el despoblamiento del campo vasco.

Una ola euskerista

Después de asistir al Día del Euskera en Zumarraga en 1928, Julián Elorza anotó:

"Es indudable que todo lo que se refiere a la lengua despierta un gran interés; el pueblo se percata de que es éste el problema más grave del país, porque, al llamamiento de unos cuantos jóvenes responde, como se vio en Zumárraga, una masa enorme de entusiastas del euskera"³³.

Esos jóvenes que citaba el presidente Elorza serían quienes inyectaran savia renovadora a Eusko Ikaskuntza. Una nueva generación de socios de ambos sexos que, a lomos de la ola euskerista, protagonizarán la revitalización de la Sociedad en los años finales de la dictadura y durante el lustro republicano.

Piedra de toque de la actividad en favor del euskera, en 1928 se crea la sección Baraibar. Su epónimo, Federico Baraibar Zumarraga (1851-1918), fue un notable publicista, traductor, docente, y "alma de toda empresa cultural relacionada con Álava en el último medio siglo"³⁴. Presidía la sección José Mª Díaz de Mendivil, Juan de Unzueta era su vicepresidente y tenía a Francisco Javier de Landaburu como secretario. Baraibar animaba actividades tanto culturales como festivas en un territorio débilmente euskaldunizado como el alavés. Entre las primeras, una exposición de libros vascos celebrada en la Diputación de Álava en 1935 (iniciativa pionera en su género); y como ejemplo de las segundas puede citarse la reanimación de los coros de Santa Águeda en Vitoria desde 1930.

Terminaba la tercera década del siglo cuando nació una nueva filial de Eusko Ikaskuntza: Euskeltzaleak, Acción Popular Vasca. Se presentaba como "una organización, que, apartada de la influencia de todo partido político, pretende desarrollar, en el pueblo vasco, una intensa acción de cultura popular". Con la lengua vasca como absoluta prioridad, para su promoción se servirá de la prensa, la enseñanza, la divulgación, el teatro (vid. *El Teatro en Eusko Ikaskuntza*, p. 337), los momentos festivos... Notablemente eficaces se mostraron sus *Días*: Días del Euskera o *Euskal-Egunak*, del Niño Euskaldun, de la Poesía Vasca, del Teatro Vasco o de la Novela, este último previsto para el otoño de 1936. En paralelo, fomentará el conocimiento de la historia, la legislación, la literatura, el folklore, etc. Todo ello desde el más estricto encuadramiento con las normas de la moral cristiana y en fiel observancia de la ortodoxia católica³⁵. Profesión de apoliticismo y de catolicismo íntegro que mantendrá a Euskeltzaleak "al abrigo de las sospechas divinas y humanas" que rondaron siempre a la Sociedad³⁶.

Siendo cierto lo anterior, no lo es menos que las posiciones ideológicas de algunos de sus miembros apenas dejaban espacio a la ambigüedad: Aitzol, Lizardi, Lauaxeta, Orixe, Enbeita, etc. Jóvenes cuyo talento literario bebía de un acendrado sentimiento nacional. De Xabier Lizardi

cabe recordar aquí dos propuestas que quedaron en el papel. Una, el desdoblamiento de Eusko Ikaskuntza entre un área académica, *Goi-Lan*, y otra popular, *Erri-Lan*. La segunda idea que lanzó fue la publicación del primer periódico monolingüe euskaldun, tema al que dedicó una conferencia en la sede de la Sociedad en 1929³⁷.

Para articular alguna forma de coordinación, las distintas asociaciones, filiales y secciones se dieron cita en los Cursos de Verano de 1928. De esas conversaciones surgió la Federación de Acción Popular Euskerista (Euskal Elkarte Bazpatza hasta 1934, y desde esa fecha Euskel Bazkunen Alkartasuna), que agruparía a Eskualzaleen Biltzarra, Jaungoiko-Zale, Euskal-Esnalea, Euskeraren Adiskideak de Navarra, Euskeltzaleak y Grupo Baraibar de Álava. Euskaltzaindia se adherirá meses después. La Federación quedó subsumida dentro de Eusko Ikaskuntza, la cual asumía su financiación y prestaba sus oficinas, sin menoscabo de la personalidad y autonomía de cada entidad. Su asamblea anual tendrá el honor de abrir cada año el programa de los Cursos de Verano.

Con un dinámico e imaginativo catálogo de actividades pro lengua vasca (concursos, patrocinios diversos, fiestas, *Días*, premios, becas, certificados de competencia lingüística, gestiones, propaganda, etc.), la FAPE conseguirá una interesante penetración social en los años treinta³⁸. El V Congreso de Estudios Vascos (Bergara, 1930) supondría un empujón más para el movimiento. Día del Niño Euskaldun, Homenaje de la Mujer al Euskera y Día del Euskera, fueron novedades en el programa congresual sobre el que trataremos seguidamente.

Secciones, libros, pero poco dinero

Como resultado de una primera reestructuración llevada a cabo en 1922, y con la incorporación de la citada sección euskerista alavesa en 1928, al finalizar la década Eusko Ikaskuntza sumaba veintitrés secciones: Antropología, Etnografía y Prehistoria; Medicina; Lengua; Geografía y Ciencias Naturales; Historia; Enseñanza Primaria; Enseñanzas Especiales; Universidad Vasca; Arquitectura; Pintura y Escultura; Música y Danzas; Literatura; Ciencias Matemáticas, Físicas y Químicas; Ciencias Filosóficas, Morales y Religiosas; Derecho Vasco; Administración Municipal; Estudios Económicos; Estudios Sociales; Problemas Agrícolas; Problemas Marítimos; Problemas Minerofabriles; Deportes; Baraibar. Todavía en 1932 se crearía una sección *ad hoc* para integrar como vocal en la Junta Permanente al diputado Manuel de Irujo Olló, indismeyable portavoz de la acción de la Sociedad ante las instancias políticas y judiciales madrileñas: Administración General sería el nombre de la vigésimocuarta sección.

El local de la Sociedad dedicado a oficina, archivo y salón-biblioteca en la Diputación de Gipuzkoa albergaba gran parte de sus actividades. Además de las reuniones ordinarias de los órganos de gobierno (Junta General, Junta Permanente, etc.), allí se concitaban también las diferentes comisiones, las convocatorias de Euskeltzaleak y de la FAPE, los Cursos de Verano, los homenajes, etc. En el salón-biblioteca (vid. *Biblioteca Vasca*, p. 346) se archivaba el material documental que se había ido acopiando desde 1918: colecciones de papeletas sobre toponimia vasca, repertorio de artistas y catálogo de obras de arte vascas, más unas dos mil fotografías sobre estos asuntos. En 1929 fue escenario de una exposición de libros y manuscritos³⁹. Ese mismo año también, la Sociedad concurrió a la Exposición Ibero-Americana de Sevilla con un puesto dentro del pabellón de la Diputación de Gipuzkoa⁴⁰.

Paradójicamente, al mismo tiempo que los estantes de la flamante biblioteca se iban llenando con volúmenes procedentes de todas partes del mundo, la producción editorial propia disminuía. Y es que la acumulación de fuerzas euskeristas en torno a Eusko Ikaskuntza entrañó un aumento de sus actividades sociales, con el coste que suponía, sin que ello se viera compensado en el capítulo de ingresos con subvenciones

y cotizaciones. La mengua presupuestaria se acentuaría con la crisis económica de los años treinta.

Autonomía y Arte Popular: el V Congreso

En enero de 1930, el general Dámaso Berenguer accedió a la presidencia del Gobierno con el encargo de retornar a la normalidad constitucional. Su nombre quedará asociado con el periodo de la dictablanda.

Ante la probabilidad de que la cuestión regional volviera a ponerse sobre el tapete, en el seno de Eusko Ikaskuntza se debatió sobre la pertinencia de organizar el varias veces aplazado congreso autonómico. Fue desechado. En su lugar se escogió un tema mucho más aséptico: Arte Popular Vasco. Tal como explica Edorta Kortadi en las páginas de este mismo libro (vid. Kortadi, p. 451), el contenido del V Congreso de Estudios Vascos enlazaba con el primer Congreso Internacional de Arte Popular, foro convocado por la Sociedad de Naciones en Praga a finales de 1928. En él participaron hombres y mujeres de Eusko Ikaskuntza que se harían portavoces del llamamiento en favor de la dignificación y la profundización de las manifestaciones creativas más próximas a la realidad del pueblo. Tal fue el sentido del Congreso celebrado en Bergara del 31 de agosto al 8 de septiembre de 1930.

Euskaltzaindia, 1919

La antigua aspiración de crear un organismo que velara por la lengua vasca tomó su primera forma en las Fiestas Éuskaras de Durango de 1886, en las que el historiador Arístides Artiñano presentó su *Proyecto de Academia Vascongada*.

Más de treinta años después, el Congreso de Estudios Vascos de Oñati llamó a constituir “un organismo de investigación y tutela del euskara”. El 2 de marzo de 1919 la Junta Permanente de Eusko Ikaskuntza aprobó la creación de una “entidad o Academia de la Lengua” que tendría autonomía en la parte científica, pero guardaría su carácter de filial con relación a la Sociedad. “Sus trabajos se enderezarán a establecer la unificación léxica, fonética y gráfica del idioma, como base necesaria para la creación de una pujante literatura, y como preliminar indispensable también de la ulterior y definitiva unificación del dialecto literario, aspiración de todos los vascos”, afirmaba la resolución.

La composición de la Academia fue decidida por una serie de socios de Eusko Ikaskuntza ameritados como fundadores: Resurrección Mª de Azkue, Arturo Campión, Luis de Eleizalde y Julio de Urquijo, más ocho compromisarios en representación de las revistas y sociedades que en la elaboración del proyecto se designaron.

Durante su fase constituyente, Eusko Ikaskuntza sostendría económicamente a Euskaltzaindia y pondría a su disposición diversos ficheros sobre toponimia y patronimia.

Quince días antes de su inauguración, el 17 de agosto, en San Sebastián, las fuerzas antimonárquicas firmaban un pacto para la instauración de la República. Lo suscribieron los partidos republicanos, las principales fuerzas catalanistas y galleguistas, y varias personas a título individual como el socialista Indalecio Prieto. Estuvieron ausentes todos los sectores del nacionalismo vasco, embarcados entonces en su recomposición (que daría origen al nuevo Partido Nacionalista Vasco, por un lado, y a Acción Nacionalista Vasca, por otro). Esta inhibición nacionalista se ha achacado a la intervención de la Iglesia contra lo que temía fuera “un compromiso de las izquierdas para instaurar un régimen

laico, acatólico y ateo”, en palabras de Manuel de Irujo⁴¹. Y una de sus principales consecuencias pudo ser el retraso con que el país vasco-navarro accedió al autogobierno durante la etapa republicana.

En vísperas de la II República española gran parte de la sociedad vasca se había desacompasado con la marcha de los tiempos: a esta conclusión llegó la historiadora Idoia Estornés a la vista del boato cívico-religioso y el programa extremadamente culturalista del Congreso⁴². Aunque también cabe afirmar que la ciaboga histórica de 1931 no pilló a Eusko Ikaskuntza con el pie del todo cambiado. Pues, aunque le faltó audacia para retomar la idea del Congreso monográfico sobre Autonomía —cuya celebración, recordemos, había impedido seis años antes la dictadura— que habría aportado caudal reflexivo y masa crítica en favor del futuro proyecto de Estatuto Vasco-Navarro, la Sociedad no obstante supo situarse en línea de salida para encarar el cometido que el país pronto le encomendó.

Lo anterior se sostiene en la *Declaración pública* por la que la Sociedad se comprometía a seguir trabajando en interés del autogobierno. Declaración presentada en la última jornada del V Congreso y que fue elaborada a partir de los resultados de una encuesta realizada a doscientas personalidades de distinto signo. En su contra, había quienes no veían pertinente que Eusko Ikaskuntza se implicara en este asunto. Parecía responderles, aun sin citarlos, el primer punto de la *Declaración*:

“Que el estudio del problema de la Reintegración Foral, o de una mayor autonomía que la actual, incumbe a la competencia que le está atribuida por sus Estatutos [a Eusko Ikaskuntza], como uno de los muchos aspectos que abarca su labor cultural, sin que pueda entenderse que los trabajos que en ese sentido emprenda representen otra cosa que el estudio de un problema del país, pero nunca una acción dirigente de un movimiento político”⁴³.

Tras la izada de la bandera tricolor en Eibar, en la madrugada del 14 de abril de 1931, la autonomía será la gran tarea del momento para Eusko Ikaskuntza.

2.3. Los años republicanos, 1931-1936

Para 1931, la Sociedad de Estudios Vascos descollaba como la de mayor prestigio entre las entidades del panorama sociocultural vasco. Más joven que sus pares la Junta de Ampliación de Estudios de Madrid y el Institut d’Estudis Catalans con sede en Barcelona (ambos de 1907), fulgía como insoslayable punto de encuentro para cuanto tuviera relación con el conocimiento y la difusión de lo vasco. En un país sin universidad, no había otra referencia tan acreditada para labores de consulta y ayuda, documentación e intercambio merced a la red tanto nacional como internacional de investigadores e instituciones académicas que tejió en torno a ella.

De tal manera que a Eusko Ikaskuntza le llegaban solicitudes desde todos los rincones del País para que se pronunciase sobre las más variadas materias. Citemos como ejemplo anecdótico el dictamen elaborado en 1931 sobre cuál fuera el emblema que “sin color político, represente genuinamente” al conjunto de las comunidades vascas. En su respuesta sancionó la bicrucífera o ikurriña como “expresión de la unidad espiritual de los vascos que debe estar por encima de todas las suspicacias”⁴⁴. Confiando en sus buenos oficios, muchos colectivos recurrían a ella como entidad mediadora entre la sociedad civil y las instituciones. Por ejemplo, en 1934, la Academia de Danzas Vascas de San Sebastián pidió que gestionara cerca de las Diputaciones las ayudas necesarias para poder participar en el International Folk Dance Festival de Londres.

En los años centrales de Euskal Pizkundera, el renacimiento cultural, fue Eusko Ikaskuntza, en palabras de la especialista Lourdes Otaegi, “la entidad con una personalidad más completa, ya que trataba de estudiar la producción identitaria vasca en los diferentes campos científicos, como por ejemplo en el ámbito de la historia, de la sociología, de la enseñanza, etc.”⁴⁵.

Las ciencias y las artes; las profundidades de las cuevas y las cimas de las montañas; la salud del medio natural y la del cuerpo y de la mente; la cultura y la agricultura; la economía y la música; la poesía y el teatro; el Derecho y la administración de la res publica; las ciencias humanas y las exactas; el pasado y el futuro, el presente vivido y el imaginado; los nombres de las cosas y de los lugares; los libros, el cine y todos los soportes útiles para salvar la memoria y la herencia recibida; el euskera y la enseñanza: sobre todo el euskera y la enseñanza... Socias y socios de Eusko Ikaskuntza habrían podido decir, parafraseando al clásico, que “vascos somos y nada relacionado con Vasconia nos es ajeno”.

El Estatuto Vasco-Navarro

Ajustadamente ha destacado el actual presidente, Iñaki Dorronsoro, el aliento utópico que movía a la primera Eusko Ikaskuntza:

“En una Europa devastada tras cuatro años de guerras entre imperios, Estados y pueblos. En una Vasconia en fase de transformación económica, social e ideológica, debilitada por confrontaciones entre carlistas y liberales, entre derechas e izquierdas, entre vascos, españoles y franceses, entre clericales y laicistas, entre monárquicos y republicanos... se antojaba utópica la aspiración de congregar a la sociedad civil para explorar las potencialidades de futuro a partir del amor por el País”⁴⁶.

Aliento utópico pero también grandes dosis de pragmatismo se conjugaron en la redacción del texto estatutario. A pesar de tratarse de un intento fallido, el Estatuto de Estudios Vascos ha quedado como un hito de nuestra historia moderna. Con gran esfuerzo de unión y de síntesis de voluntades entre todos los vascos del sur, Eusko Ikaskuntza consiguió que intelectuales y políticos de las más diversas tendencias rastrearan en busca del común denominador entre las diferentes visiones del pasado y del futuro de Vasconia. Lo que dio como resultado un “paradigma de negociación y entendimiento, reflejos de la calidad y talla moral de quienes lo prepararon y redactaron”⁴⁷.

En la segunda parte del presente tomo el profesor Gregorio Monreal ofrece un relato exhaustivo del proceso (vid. Monreal, p. 387), por lo que aquí nos limitamos a recordar los datos esenciales.

Tras la *Declaración pública* de septiembre de 1930 en Bergara, la Comisión de Autonomía se amplió de cinco a veintidós integrantes. Con proporcionalidad territorial, la constituían abogados y políticos de las principales familias ideológicas del país, más un puñado de independientes; en su nómina clarea la ausencia de la izquierda no nacionalista, en especial de la vizcaína⁴⁸. La masa crítica alrededor del proyecto estatutario aumentaría con la designación de subcomisiones provinciales con potestad para atraer a sus trabajos a personas competentes.

Al proclamarse la República en abril de 1931, solo había una institución en condiciones de presentar un anteproyecto de Estatuto y era Eusko Ikaskuntza. Lo evidenció el aluvión de telefonemas y telegramas remitidos por municipios y entidades pidiendo su implicación. Asimismo la prensa abundaba en la idea: “Es el momento de Estudios Vascos, como apolítica, más imparcial y, sobre todo, más eficaz, por gozar de general prestigio y estar por encima de todo partido”, se leía en el periódico donostiarra *El Día*⁴⁹.

La arquitectura del Estatuto General del Estado Vasco dibujaba una nacionalidad vasca cuadriprovincial, autónoma, confederal, plural, laica y moderna, equidistante entre los polos que representaban el regionalismo y el independentismo⁵⁰. Amén de otros aciertos, el anteproyecto supo armonizar la tradición foral con el moderno federalismo, y en muchos sentidos anticipó problemas y avanzó soluciones con recorrido histórico por delante⁵¹.

Al presentar el texto a la opinión pública, el presidente Julián Elorza insistió en la vocación consensual de la comisión redactora: “Eusko Ikaskuntza no levanta bandera política de ninguna clase, sino que se limita a ofrecer al País un resultado de sus trabajos, que el País recibirá del modo que estime conveniente”.

Era el 31 de mayo de 1931; faltaban cuatro semanas para las elecciones a Cortes constituyentes de la República. En ese clima preelectoral, el llamado Estatuto de la Sociedad de Estudios Vascos se convirtió en despena a la que acudieron las distintas fuerzas políticas en liza para redactar sus propias versiones, que resultaron finalmente tres: el Estatuto de Estella, carlista y nacionalista vasco (14 de junio), despojará a nuestro original de su carácter liberal y laico; el de la comisión gestora republicana de la Diputación de Navarra (15 de junio) que sería refrendado por el 85% de sus ayuntamientos después de las elecciones; y el de las comisiones gestoras de los cuatro territorios (21 de junio), el más cercano a la fuente original⁵².

En definitiva, las condiciones de polarización y de radicalización política inutilizaron el anteproyecto y frenaron el proceso estatutario vasco-navarro, que entró en vía muerta hasta la guerra. El fracaso de Eusko Ikaskuntza en su utópica y a la vez pragmática incursión en la política no se debería tanto a la naturaleza del texto mismo sino, sobre todo, a la falta de homogeneidad del tejido político dividido por cuestiones como la religiosa, las relaciones de poder entre las fuerzas o la integración de la inmigración en el cuerpo electoral⁵³.

El Centro de Estudios Científicos

Fijaba en su título cuarto el anteproyecto de Estatuto que el Estado Vasco dispondría de competencias para legislar, administrar y juzgar en “Enseñanza en todos sus grados y especialidades, lengua y cultura. Bellas Artes”. Y ni una palabra más referente al problema educativo.

¿Cómo se explica que, habiendo surgido en 1918 como plataforma hacia la Universidad Vasca, Eusko Ikaskuntza omitiese de forma expresa dicha reivindicación en tan trascendental documento? La respuesta nos la da Itziar Alkorta Idiakez en su texto *La Universidad Vasca* (vid. Alkorta, p. 373): se quería librar al proyecto estatutario de un hipotético escollo. Este temor se verbalizó meses después, cuando la Junta Permanente refrendó las bases aprobadas en 1923 sobre la futura universidad advirtiéndolo del peligro “de que una precipitación en estos momentos pudiese crear dificultades para el Estatuto de Autonomía en materia de Instrucción pública”⁵⁴. Se aparcaba el asunto en la confianza de que pudiera retomarse con mayores garantías tras la aprobación del autogobierno.

Pero no por ello el tema cayó en el marasmo. La Sociedad optó por ir construyendo, de facto, estructuras parauniversitarias para la promoción y desarrollo de actividades científico-técnicas y culturales. Y, al mismo tiempo, un Comité pro Universidad Vasca se encargaría de estudiar las vías hacia su implantación.

Interesante ensayo general de facultad de Ciencias fue el Centro de Estudios Científicos de San Sebastián. Julio Rey Pastor, notable matemático español residente en Argentina, escribió a Eusko Ikaskuntza animándole a patrocinar un centro de cultura científica superior para el trabajo de los investigadores vascos. Dos socios de nuestra entidad y a la vez alumnos de Rey Pastor, Carlos Santamaría Ansa y José Oñate Gui-

llén, se pusieron a la cabeza del proyecto después de que la Junta Permanente, en marzo de 1932, ofreciera sus medios a la nueva iniciativa.

En el salón-biblioteca se celebró la constitución oficial del Centro de Estudios Científicos que aspiraba a cumplir los siguientes objetivos:

“dedicarse y propalar los estudios científicos, por la investigación y el estudio y por el intercambio de ideas y trabajos de esta clase de conocimientos con otras personas o Centros análogos; así como el de estudiar la aplicación de principios y normas científicos a las actividades distintas del País en orden a la Agricultura, la Minería, las Industrias, los Transportes, la Medicina, la Farmacia, las Artes y cuantas actividades estén hermanadas con el progreso científico”.

Ambiciones que se escalonaban así: a corto plazo, impulsar los estudios de ciencia pura y aplicada a la industria; a medio, madurar en un verdadero instituto de investigación; y en el horizonte, una facultad de Ciencias. De hecho, en el seno del Centro de Estudios Científicos se constituyó una Comisión de Universidad Vasca que debería redactar el anteproyecto de facultad de Ciencias y Escuelas Especiales de Enseñanza Técnica. Simultáneamente, el presidente del CEC, José Oñate, formaba parte del panel del Comité pro Universidad Vasca de Eusko Ikaskuntza.

Entre el curso 1932-1933 y la posguerra civil, el Centro de Estudios Científicos de San Sebastián creó una biblioteca científico-técnica y un laboratorio de análisis y ensayos industriales; impartió numerosos cursos y conferencias que lograron atraer a cerca de trescientos socios; y en su revista se publicaron decenas de artículos y cientos de problemas. José Llombart Palet reconstruyó esta experiencia en un libro de referencia⁵⁵. Trabajo que pone luz sobre un episodio efímero pero notable en la larga pugna por establecer la Universidad Vasca. Y que, al mismo tiempo, es una página significativa en la historia de la ciencia española del siglo XX, como destacó el historiador Mariano Hormigón en una reseña al mencionado libro⁵⁶.

Cursos de Verano, 1927-1935

También con vocación parauniversitaria, los Cursos de Verano de Eusko Ikaskuntza animaban a la ciudadanía a aprovechar la época vacacional “para cultivar los estudios peculiares de su país”. Especialmente se dirigían a quienes deseaban iniciarse en los métodos de investigación en Ciencias Humanas, y a los interesados por la realidad vasca. Cursos, pues, con los que la Sociedad daría “a conocer nuestro País a gentes, nacionales como extranjeras, por quienes al País mismo interesa ser verdaderamente conocido”.

Jóvenes estudiantes y enseñantes de ambos sexos, intelectuales y espíritus curiosos formarán el grueso de matriculados en las nueve ediciones de los cursos estivales (entre 1927 y 1935). Materias que aparecen en sus sucesivos programas son: Gramática y lengua vasca; Antropología, Etnografía y Folklore; Historia y Prehistoria; Arte y Arquitectura; Derecho. La lista de cursos ocasionales se extiende desde las Matemáticas y las Ciencias Físico-Naturales a los temas de salud e higiene, pasando por otros como la Psicología, la cultura científica o la Genealogía y la Heráldica. Sus enfoques podían ser bien de contenido o bien metodológicos.

Un atractivo añadido a los cursos eran los exámenes y certificaciones de aptitud en lengua vasca. La convocatoria se hacía de manera abierta y gratuita, siempre en sábado, y su acreditación habilitaba para el ejercicio profesional en la enseñanza, el funcionariado u otros sectores.

A partir de su quinta edición, los cursos generales de San Sebastián se prolongaban en otras capitales, en septiembre, con programas temáticos. En 1931, en Bilbao, se dieron conferencias y cursos sobre cuestiones médicas y sociosanitarias. El Derecho tradicional ocupó a los

cursillistas de Pamplona al año siguiente. Las lecciones de septiembre de 1933 tuvieron como escenario y tema el Laboratorio de Eusko-Folklore de Vitoria.

El Curso de Verano de 1934 se hizo coincidir con el VI Congreso de Estudios Vascos. La historiadora Idoia Estornes lo califica de “congreso atípico” por dos razones. Primero, porque abordó dos disciplinas heterogéneas, la Medicina y las Ciencias Naturales, repartiéndose la organización entre el hospital de Basurto y Eusko Ikaskuntza. La segunda razón de su atipicidad reside en la total ausencia de autoridades motivada en buena parte por el clima de insurrección civil: las sesiones congresuales se desarrollaron en Bilbao del 10 al 15 de septiembre, días después de la tensa asamblea de ayuntamientos celebrada en Zumarraga y a menos de un mes del sangriento movimiento huelguístico de octubre del 34. El programa festivo se suspendió por orden gubernativa.

Los últimos Cursos de Verano de la historia de Eusko Ikaskuntza fueron los de 1935. El golpe de Estado arruinó el curso recién iniciado el 15 de julio de 1936 y el Congreso sobre Historia listo y dispuesto para su celebración aquel trágico verano. Habría que esperar casi cincuenta años para ver un nuevo Congreso de Estudios Vascos en suelo peninsular. Pero vale la pena detenerse en el fallido Congreso sobre Estudios Históricos que iba a tener a Estella como escenario.

La Historia atropellada por la historia

Pasar de la noche de las posibilidades al día de la realidad. Tal fue el desafío que se le planteó a una Eusko Ikaskuntza cuya acta de bautismo traía anexas las desideratas manifestadas en su I Congreso. Y la lista no era breve. Un país con enormes necesidades abrigaba francas expectativas de verlas satisfechas gracias a la joven, briosa y entusiasta Sociedad de Estudios Vascos. Se esperaba, por ejemplo, que de sus trabajos resultara la elaboración de una Historia de Vasconia, instrumento imprescindible para su articulación tanto en el plano institucional como en el educativo y cultural. Y, si se apura, hasta en el espiritual.

De los vascos sin historia a los vascos con historia: el título del libro del profesor Joseba Agirreazkuenaga⁵⁷ serviría para definir un empeño en el que se invirtieron no escasos esfuerzos entre 1918 y 1936. En capítulo aparte (vid. Agirreazkuenaga, p. 415), el citado historiador desmenuza la acción y la aportación de la Sociedad a la historiografía vasca contemporánea. Enumeremos sus tres principales frentes de intervención: producción editorial, documentación e infraestructura para la investigación, y exposiciones y congresos.

Empezando por lo último. Se pensó que una reflexión de fondo sobre las guerras civiles del siglo XIX ayudaría a cohesionar al país en torno a la memoria del sufrimiento compartido. Para su plena socialización, nada mejor que una exposición didáctica con documentación y objetos referentes a las guerras que tuvieron por escenario el territorio vasco entre 1814 (ocupación napoleónica) y 1876 (última carlistada). Y que además sirviera de germen para un futuro Museo de la Historia.

Siendo Navarra columna vertebradora de la historia vasca, la elección de Pamplona como sede de la muestra se decantaba naturalmente. Además, unos años antes, en 1921, Arturo Campión había convocado a cuantos se interesaban por el “cultivo y divulgación de la historia de Álava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya, ora particularmente consideradas, ora en sus mutuas relaciones como integrantes de una unidad superior”, a agruparse en un Instituto de Estudios Históricos del País Vasco con sede en Pamplona. El benemérito centro, reconocido como filial por la Sociedad de la que Campión era presidente de Honor, nació y murió sin solución de continuidad entre disputas internas⁵⁸.

Más lejos no se llegó con la proyectada exposición sobre las guerras decimonónicas prevista para el verano de 1928. Razones de orden interno y externo se la llevaron por delante. El malestar interno lo pro-

dujo la sobrerrepresentación del carlismo en los comités provinciales designados para recaudar las piezas y elementos expositivos. El escritor Pío Baroja y otros miembros de la comisión organizadora dimitieron. Apuntilló el proyecto el mismísimo Primo de Rivera con fecha 14 de enero de 1928:

“Informado el jefe del Gobierno del propósito de celebrar una Exposición de trofeos, bibliografías y recuerdos de las guerras civiles en algunas provincias del Norte, ha dispuesto se oficie a los gobernadores civiles de ellas para que denieguen las autorizaciones precisas para tales actos, que carecerían de toda eficacia y oportunidad, conduciendo solo al recrudecimiento de pasiones que no deben ser exaltadas”⁵⁹.

Pese a su posición científica, la entidad patrocinadora no consiguió neutralizar la trágica realidad sociopolítica del país: las viejas pulsiones cainitas seguían vivas y prestas al combate.

La idea reflató al comienzo de la etapa republicana. En circunstancias sociales en principio más adecuadas, socios y socias se entregaron a la recopilación de materiales para la preparación de un Congreso monográficamente dedicado a la Historia y de una exposición sobre guerras civiles. Pero esta vez el debate dividió al comité organizador entre quienes, por un lado, propugnaban una reunión de alto nivel académico sobre temas muy concretos y con expertos medievalistas que diera como resultado un positivo avance en el conocimiento del pasado del País; y, por otro lado, los que rebajaban el listón defendiendo un programa abierto de conferencias divulgativas sobre temas generales⁶⁰. Estos segundos se impusieron.

El VII Congreso de Estudios Vascos tenía designado lugar y fechas: Estella, del 6 al 13 de septiembre; y contenidos distribuidos en once secciones de trabajo: Cuestiones de orígenes en la Historia Vasca; Historia Eclesiástica del País Vasco y sus diócesis; Los grandes monasterios del País; Proceso histórico de la vida del euskera; Navarra y sus relaciones con los demás pueblos vascos; Los navegantes y pescadores vascos; Álava y Navarra en la historia de la unidad vasca; La vida social, económica y del trabajo en la Historia Vasca; Los vascos fuera del País; Instituciones del País Vasco; Bibliografía de las luchas civiles del siglo XIX.

“Una lectura atenta del temario del programa invita a pensar que la historiografía vasca caminaba hacia su profesionalización y su entronque en la vida académica”, constatará Joseba Agirreazkuenaga, quien añade: “Pese a la atracción que seguía ejerciendo el cultivo de la prehistoria y la historia eclesiástica, una nueva temática al unísono de la renovación que acontecía en la historiografía internacional atravesaba la historiografía vasca”⁶¹.

Mas la praxis de la historia ahogó la reflexión sobre la Historia. La sede de Eusko Ikaskuntza en el palacio de la Diputación cerró sus puertas por última vez el sábado 5 de septiembre. Y las columnas de requetés provenientes de Navarra penetraban en San Sebastián el domingo 13 de septiembre: precisamente en la fecha prevista para la clausura del Congreso suspendido.

Un libro inacabado

Volvemos a la solicitud hecha en Oñati para la confección de una Historia de Vasconia. Carmelo Echegaray, vocal de la sección correspondiente, haría notar que para un empeño de esa enjundia se necesitaba de un aparato documental en aquel momento inexistente. Por lo que ante todo se imponía, a juicio del Cronista de las Provincias Vascongadas, la construcción de una infraestructura para la investigación. Había que impulsar la ordenación y catalogación de archivos, acopiar índices bibliográficos, publicar fuentes documentales, crear un archivo propio

de la entidad con materiales generados por sus investigadores o donados por mecenas.

De todo ello tomó buena nota la Sociedad, mientras a su puerta seguían sonando los requerimientos para la tan deseada *Historia del País*. ¿Pero qué clase de historia se esperaba? En las conclusiones del Congreso de Oñati se habló de la “redacción de una historia manual del País Vasco que se enseñe como texto en los centros docentes”. Pero las ambiciones habían aumentado mucho cuando se convocaron becas para la elaboración de una obra que no habría de limitarse a una simple relación de fechas y hechos, sino que abordara

“muy especialmente cómo vivieron nuestros mayores, cómo se han ido transformando, por la acción del tiempo y la influencia del ambiente o de otras causas, los modos de ser y de pensar de las generaciones que ocuparon, antes que nosotros, este solar vasco”.

Ímprobo esfuerzo este de aparejar una historia global del País, viva y orgánica, que no suscitó apetencias en las sucesivas convocatorias de becas que quedaron desiertas.

Apremiada a su vez por el profesorado que pedía materiales sobre el pasado de Euskal Herria, la Comisión de Enseñanza Primaria aconsejó encargar directamente un libro a Bonifacio de Echegaray, reciente autor de la muy elogiada voz *Vasconia* de la enciclopedia Espasa. A finales de 1932, a los seis meses de iniciar el trabajo, con el plan de la obra diseñado y cerca de un millar de papeletas informativas sobre su mesa, Echegaray comunicó a la Junta Permanente que la historia resultante “no será ni podrá ser una obra didáctica”, si bien a partir de cada capítulo o apartado él mismo podría preparar posteriormente breves resúmenes con fines docentes. La Guerra Civil le sorprendería con el trabajo inconcluso.

En definitiva, los historiadores de Eusko Ikaskuntza no fueron capaces de producir “una historia general de Euskal Herria de conformidad a las exigencias teóricas y metodológicas de su tiempo”⁶². Lo que sí hizo la Junta con visión pragmática fue solicitar a los socios Bernardo Estornés y Fausto Arocena sendos libros en euskera y castellano con destino a escolares. Referencia que nos introduce en la acción educativa en aquellos años republicanos.

Enseñanza y bilingüismo

Recordamos que las primeras cátedras de Lengua Vasca se crearon en Madrid y Vitoria en 1921, en Pamplona y Zurich en 1922, y en Barcelona en 1923. En la siguiente década se incorporó la Universidad de Barcelona con dos cursos sobre lengua y relaciones euskara-romance (1930), y Estella al amparo de su Sindicato de Iniciativa y Turismo y con financiación parcial de Eusko Ikaskuntza (1933).

Los buenos oficios del filósofo Juan Zaragüeta germinaron en una cátedra en la facultad de Filosofía y Letras de Madrid a la que accedió Odón de Apraiz. Apuramos este párrafo anotando que, por entonces, más de la mitad de los socios extraterritoriales residían en esa ciudad, estudiantes en su mayoría. En la primavera de 1930 se creaba Eusko Ikasbatza, Agrupación de Cultura Vasca de Madrid, para el fomento de los estudios vascos. Destacó Eusko Ikasbatza por la organización de conferencias, clases de lengua vasca y, sobre todo, por la encuesta pública sobre Universidad Vasca publicada en 1932 en la que se recogieron las opiniones que al respecto manifestaron algunos de los principales intelectuales del momento (Ortega y Gasset, Domingo Miral, Unamuno, Carlos Jiménez Díaz, Fernando de los Ríos...) (vid. Alkorta, p. 380).

Tanto en estudios superiores como en enseñanzas primaria y media, la Sociedad se hará notar como acicate. “La enseñanza será, con toda probabilidad, el tema más recurrente en la actividad de Eusko Ikas-

kuntza, el que más horas consuma y más esperanzas –inútiles– suscite”, escribe Idoia Estornés⁶³. No en vano, la escuela vasca era uno de los ejes vertebradores del movimiento *Euskal Pizkundea*. Ante una ikastola falta de organización, de materiales, de aptitud en sus docentes, de respaldo institucional y, no pocas veces, también social, Eusko Ikaskuntza pondrá toda su maquinaria a trabajar en asesorarlas y ayudarlas económicamente; elaborará, editará y distribuirá un generoso volumen de libros de texto; alzará su respetada voz cerca de las Administraciones a todos sus niveles, apremiando a las Cortes a la aprobación de un decreto por el bilingüismo escolar similar al de Cataluña; instará al clero a colaborar en favor del euskera; formará profesorado y establecerá, en fin, unos criterios pedagógicos que pondrán rigor y orden donde hasta entonces solo había voluntarismo y empeño.

De todo esto se da detalle en un capítulo específico de la parte segunda de la presente publicación (vid. Pagola, p. 399). Pero no debemos cerrar sin una segunda mención a la Comisión de Enseñanza Primaria por su eficaz trabajo en el afianzamiento y expansión de la ikastola entre 1931 y 1936. Feliz iniciativa de esta misma Comisión, a cuya cabeza se hallaba Xabier Lizardi, fue el Congreso de Bilingüismo del verano de 1931 que congregó a varios centenares de maestros de ambos sexos de la enseñanza pública y privada.

Un facistol para Ángel de Apraiz

En 1996, los herederos de Ángel de Apraiz donaron su fondo documental a la Sociedad de Estudios Vascos. Entre otros materiales el legado incluía un bellissimo facistol de madera con la inscripción “Evsko Ikaskvntzaren Batzar Iravnkarak bere Idazlari (sic) Nagvsiari”. La pieza, no datada, se atribuye al ebanista Teodoro Aguirre que tenía su taller en la calle Cuchillería de Vitoria-Gasteiz (actual emplazamiento de Bibat. Museo Fournier de Naipes). Durante años estuvo depositado en una casa particular de la localidad alavesa de Zalduondo.

El corte histórico de 1936 sorprendió a la Comisión con iniciativas ya dispuestas o en vía de preparación, como el Mapa Lingüístico Escolar, la edición junto con Euskaltzaindia de un léxico pedagógico castellano-euskara, un examen y crítica de los textos docentes euskéricos, más distintos trabajos que ahondaban en tareas esenciales para la enseñanza.

A más de esto, en el programa del Curso de Verano de 1936 el bilingüismo iba a ocupar un espacio destacado. Se aguardaba con interés la intervención de especialistas de primer nivel: Alexandre Galí, pedagogo e historiador, secretario del Consejo de Cultura de la Generalitat de Cataluña; Pierre Bovet, psicólogo y pedagogo suizo, miembro de la comisión designada en la primera Conferencia Internacional de Bilingüismo celebrada en Luxemburgo en 1928; y Aniceto Olano (padre Miguel de Alzo), vocal de la Junta Permanente en representación de la Comisión de Enseñanza Primaria.

El componente humano

La Eusko Ikaskuntza de 1936 seguía siendo, en no pocos aspectos, similar a la que dieciocho años antes había echado a andar. Le movían las mismas ambiciones (universidad, vertebración política, lengua, modernización, conocimiento científico, recuperación de valores patrimoniales e históricos...). Pero, en otras facetas, había cambiado. Notoriamente, en su componente humano. Su tránsito por el periodo de entreguerras, tiempo de transformaciones sociales de gran calado,

más su propio crecimiento cuantitativo y cualitativo como espejo de una sociedad civil más culta y crecientemente sensible, dieron como resultado que, en vez de envejecer, la Sociedad de Estudios Vascos reverdeció con los años.

Desde 1930 su masa societaria creció en progresión casi constante. En 1936 agrupaba a 3.865 socios sumando todas las modalidades (de Número, Protectores y Alumnos)⁶⁴. Con su empuje y juventud, los nuevos miembros presionarían para ganar en transparencia y participación democrática en su funcionamiento interno.

Arturo Campión, presidente de Honor, Julián Elorza, presidente ejecutivo, y el secretario Ángel de Apraiz, se mantuvieron en la directiva de 1918 hasta 1936. En el último equipo les acompañarán Serapio Mújica y Michel Lérémboure como vicepresidentes; Pedro Garmendia, secretario gestor; Aingeru Irigaray, vicesecretario; el doctor Claudio Armendariz, tesorero; y el vicesorero José de Aguirre.

Biblioteca Vasca

Entre los mandatos que recibió la entidad a su fundación en 1918 estaba el de organizar una Biblioteca Vasca que reuniera lo principal de la producción bibliográfica relativa al país en todos sus aspectos y en las diversas lenguas. La Biblioteca de Cataluña, habilitada por el Institut d'Estudis Catalans en 1914, fue espejo en el que se miró la Sociedad para llevar a cabo este proyecto.

La inauguración del nuevo espacio bibliotecario en el palacio de la Diputación de Gipuzkoa tuvo lugar el 11 de junio de 1927. Inicialmente contaba con unos 5.000 volúmenes que fueron aumentando por medio de adquisiciones, donaciones y depósitos. Además, custodiaba dos fondos de importancia: los de José Francisco Aizkibel y Louis-Lucien Bonaparte. Visitada por investigadores nacionales y extranjeros, llegó a alcanzar cierto renombre entre académicos y gentes de la cultura. Gran parte de las actividades de la Sociedad tenían como marco el elegante salón-biblioteca.

A raíz de la Guerra Civil, la Biblioteca Vasca de Eusko Ikaskuntza fue disuelta en el fondo general de la biblioteca provincial. En 1993, la Diputación Foral de Gipuzkoa reconoció oficialmente esta apropiación realizada en la posguerra en circunstancias adversas para la cultura vasca. Una placa en el Koldo Mitxelena Kulturunea, actual sede de la biblioteca foral guipuzcoana, visualiza dicho reconocimiento: "Koldo Mitxelena Kulturune honetan Eusko Ikaskuntzaren liburutegia (1918-1936) gordetzen da"⁶⁶.

Hay que examinar la composición de la Junta Permanente, donde junto a los ejecutivos y las instituciones fundadoras se sentaban los vocales de las distintas secciones, para desentrañar el perfil humano de aquella "última" Eusko Ikaskuntza. Idoia Estornés trazó el *retrato robot* de sus integrantes: el vocal elegido en los años republicanos será un varón universitario de unos 45 años, de familia acomodada, profesional —preferentemente abogado— y de simpatías nacionalistas o vasquistas. La presencia guipuzcoana sobrepaja a la vizcaína y a la navarra, por este orden⁶⁵.

A esa Junta Permanente pertenecían los seis hombres llamados a mantener la llama de Eusko Ikaskuntza y a catalizar su reanimación: José Miguel de Barandiaran, Justo Gárate, Aingeru Irigaray, Joaquín de Irizar, Manuel de Irujo y Manuel Lekuona. Tendrían que pasar cuatro décadas.

3

Las dos culturas, 1936-1975

Al final de la Guerra Civil, en España, las gentes de la cultura se dividían en tres grupos: aterrados, desterrados y enterrados. Esta tripartición, hecha por el escritor exiliado José Ricardo Morales, se puede aplicar también a los hombres y mujeres de Eusko Ikaskuntza a partir de 1936.

Enterrados con plomo en el corazón: entre otros, el poeta Esteban Urquiaga, *Lauaxeta*, y cinco de los dieciséis curas vascos fusilados por los franquistas-carlistas (Martín de Lekuona, José de Ariztimuño, Aitzol, José de Markiegi, Leonardo de Guridi y José Sagarna); Joaquín Beunza, José María Urquijo e Ibarra y Ramiro de Maeztu, fusilados por los republicanos. Todos ellos pertenecían a Eusko Ikaskuntza.

Aterrada, una mayoría silenciosa que procuraría sobrevivir de la manera más digna, guardando las apariencias, sin renunciar a su cultura, a su lengua ni a sus convicciones. Aterrado Manuel Lekuona que tras asistir al fusilamiento de dos de sus hermanos pasó varios años refugiado en un convento de Lasarte.

Y desterrados decenas de miles de vascos que abandonaron el territorio a partir de julio del 36. Cientos de ellos y de ellas, miembros de la Sociedad de Estudios Vascos. De algunos conocemos sus nombres: el doctor Justo Gárate, el abogado navarro Santiago Cunchillos, el industrial Javier Gortazar, el músico y euskaltzale Sebero Altube, el experto en problemas del mar Francisco Basterretxea, el profesor mercantil Agustín Zumalabe, los hermanos Estornes Lasa, editores, el promotor escolar Eduardo Landeta, el antropólogo José Miguel de Barandiaran...

Aterrados, desterrados, enterrados, pero también integrados en el nuevo régimen con mayor o menor entusiasmo: Julio de Urquijo (cuyo hermano y cinco parientes cercanos perecieron de forma violenta durante la contienda), Resurrección Mª de Azkue, Enrique Eguren, Pedro Garmendia, Joaquín Zuazagoitia, Ignacio Baleztana...

A partir de este umbral y hasta 1976 el hilo de nuestra historia se interrumpe. No es posible hablar de la Sociedad de Estudios Vascos como sujeto corporativo dotado de estructuras propias de funcionamiento. Pero sí cabe rastrear signos de vida de la institución en los quehaceres individuales y colectivos de sus miembros dispersos a consecuencia de los vendavales bélicos de los años treinta y cuarenta. Atisbos en todo caso tenues, como corresponde a una entidad que durante cuarenta años permaneció en letargo.

Momentum catastrophicum

La transformación hacia la modernidad que Vasconia había iniciado a finales del siglo XIX, y que tenía en Eusko Ikaskuntza uno de sus más preclaros exponentes, se cortó de raíz tras la Guerra Civil. El nuevo régimen aplastó la cultura euskerista en pleno renacimiento. No se llegó a decretar su prohibición *de iure*, pero *de facto* se impidieron las manifestaciones públicas en lengua vasca (enseñanza, medios de comunicación, registro de nombres, alocuciones, etc.). También la cultura vasca en expresión castellana padeció el control asfixiante del régimen nacionalcatólico cuyos tentáculos represivos se extendían hasta los últimos rincones de la vida social.

Como resultado de la militarización de la sociedad, allí donde triunfó el golpe de Estado de 1936 se suspendieron derechos y libertades públicas de asociación y de reunión. Acabada la guerra, por Decreto de enero de 1941, se prohibió la actividad de todas las asociaciones que tuviesen fines contrarios a los Principios Fundamentales del Movimiento, y no se constituirían nuevas sin la aprobación del Ministerio de

la Gobernación. Quiere esto decir que no se produjo una interdicción expresa sino tácita de la Sociedad de Estudios Vascos.

El férreo control que el régimen ejerció sobre toda actividad no directamente dependiente de sus instituciones oficiales (Movimiento Nacional) y de la Iglesia, ahogó de raíz la vida asociativa en los años posteriores a la Guerra Civil⁶⁷. Se procedió a la depuración de funcionarios, de maestros, de empleados... También de sacerdotes. Fue intervenido el seminario de Vitoria, otrora centro de investigación avanzada y cantera de intelectuales, para ahormarlo en la ortodoxia neointegrista. Todos los libros escritos en euskera que se publicaron en la década de los cuarenta –cerca de una veintena de títulos en total– o eran obras de tema religioso o escritas por clérigos⁶⁸.

Euskaltzaindia retomó la actividad. Resurrección Mª de Azkue, su presidente, concitó complicidades con apoyo del carlista Nazario Oleaga y con algunos elementos que habían pertenecido a Eusko Ikaskuntza⁶⁹. Tres requisitos se impusieron a la Academia para su reanudación: los miembros en Francia no serían convocados, se reemplazaría a los exiliados y las nuevas incorporaciones provendrían del nacionalismo español⁷⁰.

En Navarra, el Consejo de Cultura de la Diputación creaba en 1940 la Institución Príncipe de Viana para la protección y recuperación del patrimonio, y en Bizkaia, en 1942, se constituía el Instituto Vascongado de Cultura Hispánica que designó como primer presidente a Ignacio Urquijo Olano, conde de Urquijo y sobrino de Julio. También intervino Urquijo en la restauración de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País en 1945 como entidad delegada del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Desde esta posición privilegiada, la Vascongada (luego Bascongada) amadrinó asociaciones que de otro modo no hubieran sido admitidas a registro: la Sociedad de Ciencias Aranzadi, la Sociedad Fotográfica de Guipúzcoa, el Instituto Francisco de Ibero para la conservación del patrimonio histórico-artístico y, ya en los años sesenta, el Grupo Doctor Camino de Historia Donostiarra. Dentro de la institución de los *caballeritos* se gestó también la primera revista literaria bilingüe de la posguerra, *Egan*, desde 1948. En la concepción de todos estos proyectos latía como referencia inspiradora el recuerdo de la provisionalmente extinta Sociedad de Estudios Vascos⁷¹.

El socio Carlos Santamaría Ansa, al que vimos antes de la guerra implicado en la organización del Centro de Estudios Científicos, auspiciaría las Conversaciones Católicas Internacionales de San Sebastián (1947-1959), primera rendija de tolerancia que se abrió en la España de posguerra; conversaciones que en varios sentidos prenunciaron la renovación religiosa del Concilio Vaticano II⁷². Y en esa primera década de la posguerra otro socio, Julio Caro Baroja, publicaba *Los vascos. Etnología*, obra capital del siglo XX para la conformación de una historia social vasca⁷³.

La cultura del exilio

Cuando el fuego empieza a devorar la casa común de los vascos por uno de los lados, sus habitantes intentan salvarse pasando al otro lado. Habrán abandonado así sus habitaciones, pero no su hogar. La atinada metáfora de Miguel de Unamuno, formulada durante su estancia en Hendaia en los años de la dictadura de Primo de Rivera, volvió a verificarse un decenio después.

Sin embargo, cuando el fuego alcanzó al norte con la entrada de las tropas alemanas en junio de 1940 no fue posible esa mudanza. Tanto las autoridades ocupantes como las españolas cerraron la frontera. El contingente de exiliados arribado a Iparralde a partir de 1936 se fue dispersando por distintos países europeos y americanos.

Hubo que esperar a que las tropas invasoras abandonasen el País Vasco continental en agosto de 1944 para que pudiera darse un nuevo

reagrupamiento. Y para que la actividad cultural se recuperase en Laburdi, Zuberoa y Nafarroa Beherea. A los meses florecía el Institut d'Extension Culturelle Gernika para fomentar y difundir las letras, la historia, la etnología, las ciencias sociales y políticas, etc. En su órgano de comunicación, la revista *Gernika*, disponemos de “una de las más interesantes experiencias culturales del exilio vasco, una de las pocas publicaciones llevadas bajo planteamientos de pluralidad y universalidad de la que carecieron la mayor parte de estas revistas”, en palabras de José Ramón Zabala⁷⁴.

Instalado en Sara, José Miguel de Barandiarán reanimará el Instituto Vasco de Investigaciones y su publicación *Ikuska* (1946), su homóloga de estudios vascos *Eusko Jakintza* (1947), una nueva serie de *Eusko Folklore: matériels et questionnaires* (1947) y, ya de vuelta a su Ataun natal, el *Anuario de Eusko Folklore* (1955). Iniciativas todas ellas de alto contenido intelectual.

¿Y Eusko Ikaskuntza? Al término de la Guerra Mundial, la posibilidad de reconstituir la Sociedad en “las provincias traidoras” se antojaba inviable, bien que la idea gravitara sobre las cabezas de quienes en 1947 pusieron en funcionamiento la Sociedad de Ciencias Aranzadi (así se lo hizo saber Jesús Elosegí a José Miguel de Barandiarán en marzo de 1948)⁷⁵. Solo quedaba confiar en que el régimen franquista se desmoronase bajo presión de las potencias aliadas.

Constituida en febrero de 1948, será la Société Internationale d'Etudes Basques - Eusko Ikaskuntzen Lagunartea, el máximo exponente de la pervivencia de Eusko Ikaskuntza y de su tradición congresual. Bien es cierto que no estuvo sola. Contó con apoyos económicos y humanos del Gobierno Vasco en el exilio y de los mecenas Manuel de Ynchausti (vid. *Pionero del cine etnográfico*, p. 350) y Manuel de la Sota, entre otras personas (el padre del segundo, sir Ramón de la Sota Llano, ya había contribuido al sostenimiento económico de la Sociedad durante los difíciles años de la dictadura primorriverista)⁷⁶.

El VII Congreso de Estudios Vascos, celebrado en septiembre de 1948 en Biarritz, se planteó como un espacio de reencuentro, balance y recapitulación de lo realizado desde la cita precedente, catorce años antes. Se analizó la situación de la cultura, la lengua, la economía, la industria y las ciencias en Vasconia después de la Guerra Civil y en plena posguerra mundial. En el listado de autores de las 263 comunicaciones (cinco de ellas en euskera) encontramos los nombres de personalidades de las ciencias, las artes, la religión o la política como José Antonio Aguirre, Ramiro Arrúe, Resurrección Mª de Azkue, José Miguel de Barandiarán, Jon Bilbao, Julio Caro Baroja, Mariano Estornés Lasa, Jesús de Galindez, Eugène Goyheneche, Antonio Irala, Manuel de Irujo, Ceferino de Jemein, Michel Labéguerie, Javier de Landaburu, Manuel Lekuona, Marc Légasse, Ixaka/Isaac Lopez-Mendizabal o Philippe Veyrin.

Por vía diplomática el Gobierno franquista presionó a Francia para impedir su celebración. Tanto las protestas verbales del Ministerio de Asuntos Exteriores español, como los numerosos informes remitidos al Quai d'Orsay por Bernard de Chalvron, encargado de Asuntos de la legación francesa en España, prueban la inquietud que ambos Gobiernos albergaban respecto al cónclave de Biarritz⁷⁷. El Congreso tuvo eco en la prensa del norte, en Toulouse, en París y en otras regiones francesas, y con profusión en todos los países de acogida del exilio vasco. Al sur del Bidasoa fue completamente silenciado.

Como realizaciones quedaron la cátedra de Lengua y Literatura Vasca en la Universidad de Burdeos, y el llamamiento para conmemorar cada 3 de diciembre el Día Internacional del Euskera, Euskaren Nazioarteko Eguna, “no solamente en las capitales, ciudades y aldeas de Euskal Herria, sino también allá donde existan colectividades vascas, próximas o alejadas del País natal”. A partir de ese momento la fecha quedó estampada en el calendario de todos los euskaltzales.

Después de la docena trágica 1936-1948, se atisbaba una esperanza para la cultura vasca. Pero para eso habría que vencer la amenaza que el lema del Congreso dejó en el aire a su conclusión: “¡Que el alma vasca no muera!”⁷⁸.

Del VII al VIII Congreso

Con la dictadura franquista penando por su alineamiento con las fuerzas del Eje derrotadas en la contienda mundial, a la altura de 1948 no parecía que su caída se hiciera esperar mucho. Tal cosa no ocurrió. En los seis años que mediaron entre los dos Congresos de Iparralde el panorama cambió en sentido negativo.

Francia dio un giro en su posición y estableció lazos de colaboración con el vecino del sur incluso más allá de lo estrictamente comercial; con decisiones tan lacerantes como la clausura de Radio Euskadi que desde 1946 puso voz desde Iparralde al exilio vasco. En noviembre de 1950, la Organización de las Naciones Unidas revoca la condena al régimen aprobada cuatro años antes y en 1953 se firman tanto el Concordato con el Vaticano como los Pactos con los Estados Unidos. La dictadura, beneficiada del contexto de la Guerra Fría, rompía su aislamiento y en diciembre de 1955 ingresaba en la ONU.

Con todo, se cumplió el estremecedor vaticinio que hiciera el subsecretario de Estado inglés, Oliver Harvey, en julio de 1945: “Por fortuna, España no es una amenaza para la paz o la integridad de sus vecinos. Únicamente es un peligro y una desgracia para sí misma”⁷⁹. Un peligro y una desgracia. Bien que lo sabían los miembros de Eusko Ikaskuntza del exterior y no pocos del interior.

El comité organizador del Día Internacional del Euskera desde 1948 estaba compuesto por directivos de la Société Internationale d’Etudes Basques, de Eskualzaleen Biltzarra, de la revista *Gure Herria* más el director del semanario *Herria*, Pierre Lafitte. A este grupo se unió el director del Museo Vasco de Baiona, William Boissel, y Georges Hahn, animador de la Universidad Internacional de Verano de Ustaritz. De este núcleo partió el primer impulso hacia el VIII Congreso de Estudios Vascos, de cuya ejecución se harían cargo, por lo principal, Manuel de Ynchausti, Manu de la Sota, Telesforo de Monzón, el citado Lafitte y Louis Das-sance, entre otros.

“Lengua y cultura vasca: cómo mantenerlas y desarrollarlas” fue el lema elegido para el foro del verano de 1954. Al VIII Congreso se presentaron 181 trabajos, cuatro en euskera, en catorce secciones cuyas sesiones se distribuyeron entre el Museo Vasco de Baiona y la Universidad Internacional de Verano de Ustaritz (en la cual Ynchausti veía un esbozo de lo que podría ser la soñada Universidad Vasca)⁸⁰.

El moroso ambiente del verano de 1954 contrastaba con el entusiasmo de 1948. El Gobierno Vasco, por entonces sumido en una seria crisis política, no pudo ayudar como lo había hecho en la ocasión precedente. De modo que hubo que recurrir a técnicas misionales: se postularon donativos comercio a comercio por Baiona, Biarritz, etc.; los participantes se sufragaron el viaje de su bolsillo; no se imprimieron carteles, programas ni prospectos. Fue “el Congreso de la penuria”, como lo definió el editor de las actas Jean-Claude Larronde.

El tono general de las jornadas puede sintetizarse en el dramático llamamiento que se lanzó en su clausura: “Alerta a los vascos: el euskera está en peligro de muerte”⁸¹.

Luces de América

La diáspora del siglo XX generó una constelación de centros vascos repartidos por todo el continente americano. Allí se entretejían lazos de hermandad y de arropamiento mutuo, siempre esenciales para quienes viven lejos de su tierra natal, a través del ocio y el cultivo de lo autóctono: clases de euskera, fiestas tradicionales, literatura, teatro, radio...

Más las imprescindibles revistas que apiñaban a una colectividad a menudo dispersa por geografías inmensas. Cada Euskal Etxea procurará dotarse de su boletín u órgano de información.

En una hemeroteca del exilio vasco desde los años cuarenta en adelante encontraremos mucho papel impreso en Londres o París, Buenos Aires o México con el título común de *Euzko Deya*; manchetas de Caracas y Santiago de Chile con el encabezado *Euzkadi*; revistas vascas en Guatemala, como *Euzko Gogoa*, o en Nueva York como *Basques*. Mayor aspiración tendrá lo publicado por el Instituto Americano de Estudios Vascos de Buenos Aires en cuyo boletín, dirigido por Gabino Garriga durante tres lustros, se emprendió la estampa del *Inventario Bibliográfico Vasco* (1892-1950)⁸². Y habrá revistas, por decirlo así, de autor: Isidoro de Fagoaga (la ya mencionada *Gernika*, que de Baiona pasó a Buenos Aires), Jokin Zaitegi (*Euzko Gogoa*), Jon Oñatibia (*Argia*).

Sin afán de exhaustividad, citemos otros nombres de referencia ya sea por su dedicación a la docencia, a la creación o a la promoción cultural: Andima Ibinagabeitia, Salvatore Mitxelena, Telesforo de Monzon (presidente a comienzos de los cuarenta de la Comisión de Cultura Vasca en México que tomaba como modelo a la Sociedad de Estudios Vascos) o los antiguos *ikaskuntza zaleak* Orixe e Ixaka/Isaac Lopez-Mendizabal, artífice este último junto con Andrés Irujo y el impresor bonaerense Sebastián de Amorrortu de “la gran realización cultural del exilio vasco”: la editorial Ekin. Es así como define el especialista José Ramón Zabala⁸³ a esta empresa que trascendió a sus objetivos iniciales y sirvió de puente de unión entre vascos del interior, del exilio y la emigración. En 1942 salía de sus máquinas el primer libro: *El genio de Navarra* de Arturo Campión.

No pasaremos de largo sin mencionar al brillante exilio republicano vasco. Literatos y ensayistas: Juan Larrea, Cecilia G. de Guilarte, Ernestina de Champourcin; críticos y filólogos: Carlos Blanco Aguinaga, Juan Bautista Avalor Arce, Amado Alonso; periodistas culturales: Enrique Loubet, Juan de la Encina; filósofos: Juan David García Bacca, Eugenio Imaz; antropólogos: Pedro Armillas. Queden estos nombres en representación de tantos otros que destacaron en la vida cultural y científica de la América hispana en las décadas intermedias del siglo XX⁸⁴.

La cultura del interior

Entre finales de los cincuenta y comienzos de los sesenta, las costuras sociales del mundo vasco se verán profundamente tensionadas. Producto de cambios sociológicos y demográficos de alcance transnacional, una ruptura generacional puso en entredicho muchos de los valores y concepciones vigentes hasta el mediodía del siglo.

El profesor Xabier Apaolaza atina a sintetizar el cambio de guardia que se produjo en Vasconia con la emergencia de una generación que no había vivido y sufrido la guerra —o, al menos, no de la misma manera que sus mayores— y que empezó a impulsar sustanciales transformaciones:

“En la producción cultural, tomaban parte, cada vez con mayor empuje, no solo figuras forjadas en la preguerra sino grupos activos de jóvenes de formación, valor y madurez desigual, pero testigos de otra sociedad, la generación vasca de la posguerra de gustos y sensibilidades estéticas, culturales y socio-políticas diferentes a las desarrolladas desde el movimiento cultural de finales del siglo anterior hasta los años de la Segunda República”⁸⁵.

Como consecuencia, se empezaron a ensanchar los espacios de libertad. Palmo a palmo, se inició la reconquista del terreno arrebatado en lo cultural, ya que no en lo político dado que el régimen se mantendría bunkerizado hasta la muerte del dictador.

Entre 1954 y 1964 se produce la más importante renovación literaria en lengua vasca, tal como la califica Ibon Sarasola, afirmación que matiza Joan Mari Torrealdai señalando el año 1956 como “el quicio sobre el que gira, simétricamente, la historia de la literatura de la posguerra” (se reeditan varios autores clásicos por primera vez desde 1936, aparecen también traducciones importantes, se celebra el primer Congreso de Euskaltzaindia de la posguerra...) ⁸⁶.

Antes de eso, en 1952, el filólogo Antonio Tovar, rector de la Universidad de Salamanca, sensible a la necesidad de normalizar los estudios vascos en España, promovió una cátedra dedicada a nuestra lengua y cultura (la segunda después de la ya citada de Burdeos). La invitación para impartir en ella a José Miguel de Barandiaran y a Koldo Mitxelena permitió el retorno del primero a Vasconia y la admisión del segundo, notorio antifranquista, en el mundo académico. Ambos, Mitxelena y Tovar, a más de Manuel Agud Querol, asumirán la gestión del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo, patrocinado por la Diputación de Gipuzkoa, en 1953. Los mimbres conceptuales y metodológicos para la fijación del euskera unificado se irán tejiendo en esa década y en la siguiente hasta culminar en el congreso celebrado en 1968 en el santuario franciscano de Arantzazu.

Ese mismo año volvía a la basílica oñatiarra el escultor Jorge Oteiza para culminar el friso interrumpido por mandato de la jerarquía eclesiástica en la década anterior, como paso previo a su consagración en 1969. La lección de Arantzazu es que la unión no solo hace la fuerza sino, en ocasiones, también la belleza dada la genial coalición de la que emergió ese fastuoso exponente del arte religioso de vanguardia (Sáenz de Oiza, Chillida, Basterretxea, Lucio Muñoz, Álvarez de Eulate, Oteiza). Algo más que un santuario: un verdadero manifiesto visual de las nuevas corrientes intelectuales, estéticas y culturales que estaban transformando el país ⁸⁷.

Y no podemos dejar el farallón sagrado de Oñati sin mencionar al grupo cultural Jakin, surgido allí en 1956, cuya revista será testimonio capital de la historia de la cultura vasca y, todavía más, para la comprensión del proceso de secularización social de la segunda mitad del siglo XX.

Inmigración, secularización, educación

Y es que secularización e inmigración sobresalen como dos cambios sociológicos y demográficos de enorme calado y con largas consecuencias para el futuro. Entre 1951 y 1975 casi 600.000 personas se avecindaron en el País Vasco peninsular. Ya para ese último año, uno de cada tres residentes había nacido fuera. Por efecto de la industrialización acelerada, amplios valles convertidos en áreas fabriles, caos urbanístico y contaminación, degradaron el medio natural, al tiempo que manifestaciones inmateriales del mundo tradicional se extinguían. En una sociedad donde el trabajo era alfa y omega de las motivaciones sociales, el beneficio económico servía de coartada para todo tipo de desmanes.

En la Iglesia vasca se dejó sentir el compromiso con el mundo social asumido por Roma durante los pontificados de Juan XXIII y el papa Montini, y que tomó espesor doctrinal con las reformas aprobadas por el Concilio Vaticano II (1962-1965). Lectura del mensaje evangélico que, a contrapié del nacionalcatolicismo, privilegiaba a trabajadores, mujeres, sectores marginados, pueblos explotados... Tensiones y desencantos sacudieron los seminarios; aumentaron las secularizaciones. Hubo años en que la proporción entre quienes ahorcaban los hábitos y quienes se ordenaban en nuestras diócesis era de cuatro a uno.

La mayor parte del sistema de enseñanza se mantuvo bajo manto eclesial: colegios privados, universidades e incluso la educación en euskera ya que, inicialmente alegales, las ikastolas se beneficiaron de su cobertura. En San Sebastián, Elbira Zipitria introducirá el euskera en

aulas privadas desde los años cuarenta. Antigua maestra de la ikastola Muñoa y socia muy activa de la Eusko Ikaskuntza de preguerra, enseñaba a los niños en su propia casa. Trabajaban el idioma con canciones, poesías o cuentos tanto de la cultura popular como de obras literarias de Orixe y Lizardi. Zipitria ponía atención especial en la enseñanza de la religión.

En Bilbao, una discípula de Zipitria, María Ángeles Garai, se afincó como *andereño* en la parroquia de San Nicolás a partir de 1957. Con la Iglesia y Euskaltzaindia como valedores oficiales, en 1966 la bilbaína ikastola Azkue obtenía autorización oficial para expedir titulaciones: fue la primera en Bizkaia que lo conquistó. En Iruñea-Pamplona en 1963 y en Vitoria-Gasteiz en 1966 se abrieron escuelas vascas.

Si en el curso 1964-1965 algo menos de 600 alumnos cursaban en ikastolas, diez años después las matrículas alcanzaban cerca de 27.000 repartidas por territorios de esta manera: 0'8% en Iparralde, 3'8% en Álava, 7'02% en Navarra, 21'6% en Bizkaia y 66'7% en Gipuzkoa ⁸⁸.

La tasa de euskaldunes en el tramo final de la Dictadura era del 27% en Euskadi y del 11% en Navarra.

La Universidad de Deusto, de la Compañía de Jesús, que reabrió sus puertas en Bilbao en 1940, y la Universidad de Navarra en Pamplona, del Opus Dei, coparon la retícula universitaria hasta finales de la década. Ambas se extendieron pronto hasta Donostia: aquella con los Estudios Universitarios y Técnicos de Gipuzkoa (EUTG), y esta con la Escuela Técnica Superior de Ingenieros Industriales.

La Universidad de Bilbao, de carácter público y con facultad de Derecho en Donostia, nació en 1968. En 1970 se creaba el Institut d'Etudes Juridiques et Economiques de Baiona, dependiente de la Universidad de Pau y Países del Adour. El primer centro asociado de la UNED en suelo vasco se inauguró en 1971 en Pamplona; seguirían Tudela y Vitoria. En esta última ciudad el Colegio Universitario de Álava, de la Universidad de Valladolid, empezó a impartir en 1971 (vid. Alkorta, p. 381).

La modernidad y sus enemigos

Como hicieran antes sus mayores, los jóvenes del sur corrieron a salvarse al otro lado de la casa común cuando las llamas de la represión franquista les dejaban sin el oxígeno necesario para una vida digna en libertad. El norte no solo ofrecerá tierra de asilo sino también un reducto para la expresión cultural: *kantaldis*, pastorales, festivales literarios, muestras artísticas... Allí vivía, componía y cantaba Michel Labéguerie, médico de Ustaritz, autor de piezas frescas y pegadizas con alusiones emocionadas a la Guerra Civil, al exilio y a la represión. De esa semilla, fertilizada con las influencias que otro médico trajo de Cataluña, Mikel Laboa, germinó Ez dok amairu (Lete, Lertxundi, Iriondo, Artze, el propio Laboa), grupo que firma el acta de bautismo de la moderna música vasca con raíces tradicionales.

Para la promoción de la creatividad, la Feria del Libro y del Disco de Durango vino a actualizar y ampliar lo que treinta años antes había esbozado el grupo Baraibar de Eusko Ikaskuntza con su exposición de libros vascos ⁸⁹. Entre los dieciocho expositores que en su primer año, 1965, se instalaron en el pórtico de la iglesia de Santa María de Uribarri se encontraban las dos editoriales de referencia en la época: Itxaropena, de Zarautz, veterana casa de preguerra que traía como novedad un poemario que entraría en el selecto índice de los clásicos de la literatura en lengua vasca, *Harri eta Herri* de Gabriel Aresti; y Añamendi, de la familia Estornés, con el *Quousque tandem...*! de Oteiza en su catálogo, amén de un ambicioso proyecto ya en fase de producción, la Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco, al que seguiría la monumental Eusko Bibliographia de Jon Bilbao. En años venideros la oferta en el mercado del libro y del disco se ampliaría con la irrup-

ción de nuevas editoriales y sellos. Se entraba así en la edad de oro de la edición vasca⁹⁰.

Con todas las limitaciones y contradicciones, lo cierto es que nuestra sociedad iba recobrando el pulso de la modernidad. Afirmación que tuvo un reflejo hiperexpresivo en el verano de 1972 en Pamplona, convertida en escenario urbano para el festival de arte público de vanguardia nacional e internacional más importante de cuantos se celebraron en el siglo XX en el Estado: los Encuentros de Pamplona⁹¹. La tensión política y la intervención de la censura interfirió el normal desarrollo de la muestra, tal como dos años antes lo había hecho con el Festival Internacional de Teatro de San Sebastián, el llamado *Festival Cero*, que, suspendido, ni siquiera llegó a completar toda su programación.

Pionero del cine etnográfico

Nacido en Manila en una familia de emigrantes vascos, Manuel de Ynchausti (1900-1961) heredó un próspero negocio de comercio ultramarino. Desde 1923 perteneció a Eusko Ikaskuntza.

En cumplimiento del llamamiento hecho en el I Congreso de Estudios Vascos para “la impresión de cintas cinematográficas”, en los años veinte filmó un número indeterminado de películas en 35 mm sobre danzas, costumbres, juegos, deportes y tipos vascos. Bajo el título de *Eusko Ikus-gayak*, los ocho cortometrajes hoy conservados constituyen piezas pioneras del documentalismo etnográfico⁹².

Tras la guerra, Ynchausti se implicó en la acogida de refugiados vascos en Francia y gestionó el exilio del lehendakari Aguirre a Estados Unidos. Tuvo responsabilidades organizativas en los Congresos de Estudios Vascos de 1948 y 1954⁹⁴.

Acosada por la hostilidad de los sectores más dinámicos de la sociedad y ante la descomposición del sistema de valores que la había sostenido, la dictadura franquista recurrió a la violencia. Solo entre 1967 y 1975 se aplicaron en el País Vasco siete estados de excepción. Terminando la década del sesenta, enterados de una revolución utópica en las calles de París, de una primavera de la libertad en Praga y de manifestaciones contra la Guerra de Vietnam por todo el mundo, cientos de jóvenes vascos se enrolaban, por vías pacíficas o violentas, en la lucha contra el régimen del militar autócrata.

En 1966-1967, la V Asamblea de ETA decidía multiplicar su acción en cuatro frentes: militar, político, obrero y cultural; dentro de este último resolvió crear un *contrapoder* en campos como el euskera, la universidad, el arte y las escuelas sociales. Pero a finales de la década solo los frentes militar y obrero seguían una dinámica propia. La rivalidad entre ambos derivará en un rosario de crisis internas. Tras el Proceso de Burgos en el que fueron encausados dieciséis militantes, ETA militar quedó impregnada del carácter radical y utópico del nuevo nacionalismo. Como resultado de la VI Asamblea de 1973 se produjo una secuencia de abandonos de militantes, algunos de los cuales luego despuntarían en el terreno cultural e intelectual. Al año siguiente, el frente obrero se desgaja constituyéndose en partido y fuerza sindical⁹².

A partir del verano de 1975 la tensión en las calles alcanzó muy altas cotas y estalló en el mes de septiembre, cuando la dictadura cerraba el círculo de sangre que abriera en el verano de 1936 perpetrando sus últimos fusilamientos. En noviembre moría Franco y comenzaba un período de lenta, vacilante, pero irremediable apertura.

4

Segundo periodo: 1976-2018

4.1. De la anabiosis a la revitalización

Crisis y esperanzas

La Transición política coincidió con un período de recesión económica y de grave crisis del modelo industrial en el que se asentaba la prosperidad del País desde el siglo XIX. Proceso a todas luces traumático, la reconversión de los años ochenta entrañó el desmantelamiento de amplias áreas industriales, especialmente en Bilbao y el cinturón siderúrgico del Nervión. Bizkaia, que en 1971 figuraba como la provincia con mayor renta *per capita* de España, descendió hasta el puesto decimo-cuarto en 1985; en ese mismo lapso, Gipuzkoa pasó de la segunda a la undécima posición en riqueza; y Navarra, del octavo al décimo puesto. Caía la producción a la par que aumentaba el desempleo: 22'7% en Euskadi y 17'7% en Navarra. Muchos trabajadores inmigrados años antes desde todas las regiones españolas retornaron a ellas o salieron en busca de otros caladeros laborales.

Al problema económico se sumó la crisis política. Las primeras elecciones, en junio de 1977, dejaron un mapa electoral heterogéneo. En el conjunto de Vasconia, Partido Socialista Obrero Español, Partido Nacionalista Vasco y Unión del Centro Democrático (UCD) obtuvieron la mayor parte de los escaños. El voto no nacionalista sumó mayoría en Euskadi, si bien la plancha más votada fue la del PNV. En Álava y en Navarra, la derecha aglutinada en torno a UCD se alzó con el triunfo, con el PSOE a su zaga.

El 4 de enero de 1978 se establece el régimen preautonómico en Álava, Bizkaia y Gipuzkoa, separadamente de Navarra que seguirá la vía de la actualización del régimen foral (Amejoramiento). El Estatuto de Gernika dejó un resquicio abierto para que la brecha institucional entre ambas comunidades pudiera revertirse si así lo decidían democráticamente ambas comunidades. La izquierda abertzale compareció en los comicios de 1979 (no lo hizo en 1977) aun sin aceptar el nuevo marco competencial. El voto nacionalista superó entonces al no nacionalista en los tres territorios históricos, pero quedó muy rezagado en Navarra donde UCD repitió como lista más votada⁹⁵.

La cultura de las armas, que caló profundamente en el tardofranquismo, se prolongaría en la nueva etapa amenazando con abocar al abismo al conjunto de la sociedad. Las sucesivas amnistías, el regreso de los exilados y la libre concurrencia a las urnas de todos los partidos no frenaron la hemorragia. Una parte de ETA, más política, abandonaría la acción directa pero la corriente militarista perseveró desoyendo el mandato democrático de la mayoría de la ciudadanía vasca; el descontrol policial y la intimidación de la extrema derecha con diáfanas conexiones con los aparatos del Estado contribuyeron a su justificación desde ciertos sectores sociales. La muerte, la extorsión, la violencia en todas sus modalidades acompañarían casi a diario la vida durante los que se han denominado “años de plomo”.

En un plano mucho más positivo, la aprobación del Estatuto de Autonomía del País Vasco el 18 de diciembre de 1979 vino acompañada de un notable reverdecimiento de la vida cultural. Para la promoción y difusión de la cultura vasca, “teniendo muy presente el fomento y desarrollo del euskera”, se constituía en 1982 Euskal Irrati Telebista, EITB, estructura de radio y televisión de titularidad pública.

Siguieron naciendo ikastolas públicas, concertadas y privadas por toda la geografía, y se fortaleció la transmisión y el uso de la lengua recuperándose a marchas forzadas el inmenso terreno perdido. El nuevo

cine vasco (*La Fuga de Segovia*, *Tasio*, *La muerte de Mikel*...) o la literatura euskaldun (Ramon Saizarbitoria, Bernardo Atxaga, Anjel Lertxundi...) no harán sino consolidarse y progresar al compás de una sociedad en construcción democrática. Tiempos de mucha creatividad.

Al constituirse las Juntas Generales de Gipuzkoa, Benigno Bascaran, viejo luchador antifranquista y uno de los protagonistas de la primera aclamación republicana en Eibar en abril de 1931, formuló este deseo:

“El Estatuto tiene que ser pieza fundamental que busque la paz y la concordia en Euskadi. El Estatuto nos tiene que dar el camino de la libertad, el camino de la democracia, el camino de la justicia, rindiendo culto al trabajo y rindiendo culto a la verdad, que son los verdaderos valores espirituales de la humanidad”.

Todo un programa de reconstrucción social al que no era en absoluto ajena una institución tan íntimamente comprometida con su tiempo como Eusko Ikaskuntza.

Tiempos nuevos, vida nueva

La reanudación de las actividades de Eusko Ikaskuntza tuvieron un preludio algo extraño. Sucedió que, en 1969, una editorial vizcaína sacó a la venta una edición facsímil de la colección completa de la *Revista Internacional de los Estudios Vascos* (27 tomos entre 1907 y 1936). Al margen del indudable interés cultural de la iniciativa, la empresa aprovechó que la Sociedad propietaria de la cabecera carecía de personalidad jurídica para burlar el pago de los derechos de reproducción. Al parecer, Koldo Mitxelena fue el único que alertó públicamente para que “los bienes ajenos, entre ellos la obra de don Julio y la Sociedad de Estudios Vascos (cuya vida legal, que se sepa, no ha terminado todavía) no fueran tratados como baldíos y mostrencos”⁹⁶.

Pasado un lustro, el 10 de diciembre de 1974, la Diputación de Gipuzkoa, asumiendo tácitamente la representación de las cuatro fundadoras de Eusko Ikaskuntza, registró bajo su titularidad la cabecera de la RIEV. De esta forma, el bien patrimonial más valioso de la institución quedaba a salvo.

El socio Imanol Olaizola, hijo de José Olaizola Gabarain, congresista en Oñati en 1918 y en el VII Congreso celebrado en Biarritz treinta años después, tuvo una intervención determinante tanto en esta operación como en el acuerdo de 29 de marzo de 1976 (cuatro meses después de la muerte del dictador) por el que la Diputación guipuzcoana, en sesión plenaria, solicitó la reinstauración de la Sociedad de Estudios Vascos, y se comprometió a contribuir a su funcionamiento y al cumplimiento de sus fines. Las Diputaciones de Bizkaia (25 de marzo), Álava (30 de marzo) y Navarra (23 de abril) aprobaron resoluciones similares⁹⁷.

El 20 de septiembre de 1977, los seis componentes de la última Junta Permanente elegida en septiembre de 1934, firmaron una *Declaración* por la que anunciaban “llegada ya la hora de que ‘Eusko Ikaskuntza’ reanude su vida normal y vuelva a ponerse al servicio del pueblo vasco y de su cultura”, para lo cual convocaron una Asamblea General como paso previo a su reactualización y revitalización (vid *Apéndices: Tres textos para cien años*, n.º 2, p. 369)⁹⁸.

El momento reconstituyente

La Universidad del Sancti Spiritus se erigió en la primera mitad del siglo XVI por voluntad del obispo Rodrigo Mercado de Zuazola en su natal Oñati, la misma localidad que, como sabemos, albergó en 1918 el Primer Congreso de Estudios Vascos. El edificio renacentista constituía el marco idóneo para la celebración de la asamblea que debería aprobar la reanudación de las actividades de Eusko Ikaskuntza. O por usar una vez

más la expresión que utilizara entonces el científico José María Busca Isusi: poner fin al “estado de anabiosis” en que sobrevivía desde 1936, con sus constantes vitales reducidas al mínimo.

Del orden de cuatrocientas personas recibieron la convocatoria firmada por los supervivientes de la última Junta Permanente de preguerra: José Miguel de Barandiaran, vocal de la sección de Etnografía y Prehistoria; Justo Gárate, vocal de la sección de Medicina; Aingeru Irigaray, desde 1933 vocal en representación de la sección de Enseñanza Primaria y desde 1935 vicesecretario de la entidad; Joaquín Irizar, vocal de la sección de Arquitectura; Manuel de Irujo, también juntero en 1936 como vocal de Administración General; y Manuel Lekuona, de la sección de Literatura. Junto con estos seis, Agustín Zumalabe, quien desde 1934 había trabajado en las oficinas y asumía ahora funciones de secretario gestor: hombre con gran visión organizativa, su aportación fue decisiva para que llegara a hacerse realidad la asamblea del domingo 17 de septiembre de 1978.

La misma estuvo precedida de un acto académico, el primero después de cuarenta y dos años de proscripción. Trece especialistas hicieron balance de la situación en las diferentes disciplinas de los estudios vascos: Julio Caro Baroja (Antropología y Etnografía), Edorta Kortadi (Bellas Artes), Juan José Echeberría (Ciencias Sociales y Económicas), Carlos Santamaría (Ciencias Físico-Químicas y Matemáticas), Iñaki Mª Barriola (Ciencias Médicas), Jesús Elósegui (Ciencias Naturales), Adrián Celaya (Derecho), Francisco Salinas (estudios y trabajos jurídico-forales navarros), Ander Manterola (Educación), Andrés E. de Mañaricúa (Historia-Geografía), Manuel Lekuona (Lengua y Literatura), Jorge de Riezu (Música y Folklore), y Jesús Altuna (Prehistoria y Arqueología).

Por su parte, Barandiarán repasó la historia de la Sociedad y esbozó algunas de las expectativas que se abrían.

“La Sociedad de Estudios Vascos deberá tener presente –afirmó– que el mundo de ahora no es el de hace medio siglo. El mundo actual se halla dominado por la técnica. En este proceso evolutivo existen ciertas constantes de quehaceres básicos que no pierden actualidad. Entre estos quehaceres se halla el de cultivar o proponer la investigación en todos los aspectos de la felicidad humana”⁹⁹.

A casi nadie se le escapaba que, más allá de la revolución técnica –que también–, un corte profundo separaba el presente del pasado. La Sociedad de Estudios Vascos de preguerra tenía como horizonte, principalmente, el sistema de educación pública y el autogobierno. Con su actividad hizo presente lo que estaba ausente. Pero muchas de las aspiraciones tenazmente perseguidas por las y los *ikaskuntza zaleak* desde 1918 se estaban ya materializando con la implementación de estructuras institucionales y de gobierno.

Así, en 1977 se creaba el distrito universitario y tres años después la Universidad de Bilbao –de la que dependían los centros públicos de las tres provincias– se reconvertía en Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU). En 1987 el parlamento de la Comunidad Foral dio luz verde a la creación de la Universidad Pública de Navarra. De modo que la venerable institución tendría que repensarse para seguir sirviendo a la sociedad de la que de nuevo emergía tras un largo hiato. Habría de interrogarse no solo sobre su viabilidad formal, sus apoyos y sus medios de acción, sino también sobre su pertinencia histórica. Ante estas dudas Koldo Mitxelena respondió: “Todo dependerá de si acertamos a responder a las necesidades de nuestro País”. Buena parte de su crédito se jugaría en la detección de esas necesidades sociales y en que supiera abordarlas en el marco y con los medios adecuados.

En la histórica asamblea de Oñati José Miguel de Barandiaran animó a trabajar con una aspiración común: “Que entre todos logremos que nuestra Sociedad sea centro de investigaciones y de estudios vascos, centro de unión o convergencia de todos los vascólogos de aquí y de todo el mundo”. Meses después, la Junta Permanente aprobaba una primera concreción de objetivos y programa:

“La Sociedad de Estudios Vascos, creada por las Diputaciones de Álava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya, es una Entidad que tiene por objeto la investigación y el estudio de todos los temas que interesan al mundo de la cultura vasca.

Toda persona que quiera aportar su esfuerzo a la mencionada tarea podrá integrarse en la Sociedad, sin distinción de credos e ideologías. Tendrán cabida en ella todas las corrientes científicas, aun cuando fueren antagónicas, y únicamente se exigirá un propósito de objetividad, claridad en el esfuerzo y el empleo de métodos de trabajo dotados del debido rigor científico.

En consonancia con el mencionado objeto y principios de apertura ideológicas señalados, el campo de actividad de la Sociedad de Estudios Vascos se extenderá a todo lo que constituye o constituya el acervo cultural vasco, sin limitaciones de tipo geográfico ni administrativo, y a tal fin prestará especial atención a las siguientes actuaciones concretas:

- Promover entre sus asociados la realización de aquellas actividades que supongan una intensificación de los estudios, investigación y divulgación de la cultura vasca, dotándoles a tal fin de los apoyos necesarios.
- Propugnar la convergencia de las aspiraciones culturales de Euskalerría mediante la coordinación y potenciación de sus movimientos culturales.
- Impulsar aquellos campos culturales que se consideren desatendidos o deficientemente atendidos en el ámbito de la cultura vasca.
- Fomentar dentro de su propio ámbito un mayor conocimiento de la cultura universal”¹⁰⁰.

Tareas, por tanto, había por delante. Pero debían orientarse debidamente y conseguir que los esfuerzos coordinados fueran de la máxima utilidad. En ello se aplicaron los nuevos rectores, mientras los históricos que habían asegurado el relevo se fueron despidiendo: Joaquín de Irizar fallecía en 1979, Manuel de Irujo en 1981, dos años después Aingeru Irigaray y Manuel Lekuona en 1987. Justo Gárate y José Miguel de Barandiaran entraron en la década del noventa como últimos supervivientes de la Junta Permanente de preguerra.

4.2. Presidencia de José Miguel de Barandiaran, 1978-1991

La continuidad respecto a las estructuras y las dinámicas de la etapa republicana fue nota dominante durante este mandato. Las modificaciones estatutarias, mínimas también, afectaron al acceso a los órganos directivos de mujeres y menores de 23 años antes excluidos, y a la creación de vicepresidencias territoriales.

Poniendo fin a la provisionalidad del equipo formado en 1976-1977, en la segunda Asamblea General, el 26 de mayo de 1979 en Vitoria-Gasteiz, se eligió democráticamente al primer Comité Ejecutivo:

Presidente: José Miguel de Barandiaran
Vicepresidente por Alava: Armando Llanos
Vicepresidente por Bizkaia: Ander Manterola

Vicepresidente por Gipuzkoa: Imanol Olaizola
Vicepresidente por Navarra: José María Jimeno Jurío
Secretario general: Agustín Zumalabe
Vicesecretaria: Gurutzi Arregi
Tesorero: Juan José Etxeberria
Vicesorero: José Antonio Loidi

Máximo órgano de decisión entre asambleas, en la Junta Permanente se sentarían los seis supervivientes de la de 1936 en calidad de miembros vitalicios, consideración que también se dio a Fausto Arocena, jefe de la oficina entre 1919 y 1928 y que desde su posición de archivero de la Diputación guipuzcoana ejerció como *ángel custodio* del archivo documental de la Sociedad durante los cuarenta años de prohibición. Participaban en la Junta representantes de las cuatro instituciones forales fundadoras, vocales por cada una de las quince secciones científicas más los secretarios gestores Juan Garmendia Larrañaga y Gurutzi Arregi. Universidades y principales entidades de estudio del país disponían en ella de voz y de voto.

Tras un periodo de interinidad en el palacio de la Diputación de Gipuzkoa (alternado con el palacio Ramery de Hondarribia), Eusko Ikaskuntza tuvo dos sedes en el Ensanche donostiarra: en la calle Churruga desde finales de 1982 y en la calle Legazpi desde 1987; en junio de 1994 se trasladaría al palacio Miramar. En 1982 se abrieron oficinas territoriales en Vitoria (calle Vicente Goicochea) y Bilbao (calle Arbieta) con apoyo de sus respectivas Diputaciones; y también en Pamplona (calle García Castañón).

El primer listado oficial de socios lo componían 1.304 registros. Abundaba la juventud estudiante y las categorías profesionales. Cerca de un tercio eran mujeres. La relación de *socios refundadores* dibuja un plan-tel intelectual de incuestionable excelencia y notable diversidad¹⁰¹.

Como socios Protectores se apuntaron muchos ayuntamientos, centros de enseñanza, bibliotecas y museos, editoriales y archivos, pequeñas y medianas empresas, bancos y entidades financieras, colegios oficiales, congregaciones religiosas...

Por territorios, nuevamente Gipuzkoa y Bizkaia aportaron el mayor contingente; la incorporación de gente de Iparralde se haría esperar.

Panóptica contemporánea

Tras el fallecimiento de Agustín Zumalabe en 1981, el hasta entonces presidente de la sección de Artes Plásticas y Monumentales Edorta Kortadi Olano ocupó la secretaría general. Durante más de diez años Kortadi llevaría la gestión pero también la representación de la Sociedad por razones de edad del presidente. Olatz Zumalabe (secretaria técnica), Itziar Rekarte y Alfredo Gonzalo (en tareas de oficina) componían la plantilla profesional de la sede central en los primeros años. Más tarde se incorporó José Ángel Ormazabal (secretario técnico y de publicaciones sucesivamente).

En este mismo libro (vid. Kortadi, p. 454), resume Edorta Kortadi el espíritu que movía a la entidad en sus primeros pasos:

“Cuando la Sociedad de Estudios Vascos inició una nueva vida, en 1978, muchas cosas habían cambiado e incluso no pocas, todo hay que decirlo, habían mejorado. Pero las secuelas de cuarenta años de políticas culturales ramplonas y de centralismo ineficiente dejaron efectos lacerantes.

Eusko Ikaskuntza se nutrió con la savia de jóvenes generaciones nacidas tras la guerra. Fueron tiempos de efervescencia, de enorme ilusión, de trabajo compartido. Nos pusimos al servicio de las instituciones democráticas, auxiliándolas, al mismo tiempo que intentábamos cubrir sus carencias allí donde las estructuras aún precarias

no alcanzaban. Se desplegó una gran labor en todos los órdenes que implicó a lo largo de los años a cientos de personas de edades y de procedencias diferentes, de sensibilidades y con orientaciones vitales heterogéneas.

Muchas de aquellas iniciativas y demandas de las que la Sociedad de Estudios Vascos hizo bandera en el albor de su segunda etapa fueron asumidas y articuladas, sin prisas pero sin pausa, por las nuevas Diputaciones forales y los Gobiernos vasco y navarro constituidos durante la transición política”.

En efecto. Mientras por un lado se intentaba ir cubriendo las necesidades consideradas como más apremiantes y a las que las aún bisoñas instituciones oficiales no llegaban, por otro se estimulaba la investigación a través de las secciones de trabajo. La difusión y socialización del conocimiento fue el tercer pilar básico en aquellos inicios: publicaciones, jornadas, seminarios, conferencias, foros, etc. Y, por supuesto, Congresos de Estudios Vascos.

El primer Congreso tras la reconstitución de Eusko Ikaskuntza se planteó como una mirada panóptica sobre la contemporaneidad vasca desde el siglo XVIII. Pero, más allá de estudiar los hechos acaecidos en la historia reciente, lo que la cita quería suscitar era un análisis sobre la sociedad vasca en todas sus dimensiones y en su conformación en el tiempo: “Cómo ha sido este nuestro pueblo en los dos últimos siglos, cómo ha resuelto los problemas que le planteaba la vida y cómo ha sido su comportamiento en los diversos aspectos de su andadura”. Una manera adecuada de contribuir a la nueva etapa que se iniciaba para Vasconia, y también a la reflexión de la propia Sociedad en torno a su rol.

Bajo el epígrafe “Antecedentes próximos de la sociedad vasca actual. Siglos XVIII y XIX”, al IX Congreso de Estudios Vascos (Bilbao, octubre de 1983) concurrieron especialistas en diferentes áreas de conocimiento que hicieron análisis de: marco histórico (Miguel Artola), aspectos ideológicos (Vicente Manterola), Economía industrial (Luis Mª Bilbao), Economía primaria (Emiliano Fernández de Pinedo), Economía y revolución burguesa (Javier Mª Donezar), Sociedad (Ignacio Olabarri), Historia religiosa (Isidoro Pinedo, Francisco Rodríguez de Coro), Lengua vasca (Koldo Mitxelena) y Literatura vasca (Jesús Mª Lasagabaster), Medicina (Luis Sánchez Granjel), Educación (Carmelo Sáenz de Santamaría), Arquitectura (Carlos Sambricio), Música (José Luis Ansorena) y estudios sobre la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País (José Ignacio Tellechea Idígoras).

Documentación y archivos

Dentro del programa del IX Congreso, la sección de Historia-Geografía presentó un informe sobre los contenedores de la materia prima que hace posible el trabajo de investigación: los archivos. En la misma se desgranaban los problemas más acuciantes y se ofrecían sugerencias para atacarlos. Entre las prioridades se citaba la elaboración de instrumentos descriptivos: inventarios, catálogos, guías...

En ese contexto, en marzo de 1979 el historiador Juan Carlos Jiménez de Aberasturi planteó la creación de un centro donde reunir materiales relativos a la historia vasca más reciente¹⁰². El Centro de Documentación de Historia Contemporánea de España, patrocinado por el Centro Nacional de Investigación Científica de Francia (CNRS), ofrecía un modelo a seguir. Su director de entonces, el profesor Manuel Tuñón de Lara, se interesó vivamente por el proyecto que aquí se estaba gestando. El Centro pretendía reunir lo principal de la documentación dispersa desde la Guerra Civil. Se trabajó pensando en los investigadores entonces en activo, pero también en quienes en el futuro tendrían que escribir la historia del presente: los intensos años de la Transición. Libros, periódicos, revistas, folletos, octavillas, carteles... y cuanta docu-

mentación política y social resultara a priori de interés para el estudio de la historia reciente sería objeto de acopio. Ambiciosa empresa que el tiempo se encargó de redimensionar conforme a las posibilidades reales. Junto con eso, en 1984 se inició la publicación de los *Cuadernos del Centro de Documentación de Historia Contemporánea del País Vasco*, de los que se publicaron ocho tomos en los siguientes diez años.

Depositado en el Archivo Histórico de Euskadi desde 2018, el Centro de Documentación de Historia Contemporánea es referencia básica para la investigación con fuentes primarias sobre el siglo XX vasco y, en especial, sobre el franquismo y la Transición.

En 1982 nacía una nueva cabecera, *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco*. La colección es, tras la RIEV, la más nutrida de cuantas ha editado la Sociedad (153 números hasta 2017), y sigue adelante conforme al ideario que motivó su creación: transcribir y publicar documentación vasca de la Edad Media contenida en archivos de dentro y fuera de nuestra geografía. Para la formación de paleógrafos se organizaron cursos y se convocaron becas de transcripción¹⁰³. (Vid. *Fuentes Documentales Medievales*, p. 353)

A más de esto, en 1986 Eusko Ikaskuntza inició la publicación de censos de archivos de Álava, Bizkaia y Gipuzkoa, a los que seguirían los de bibliotecas y, por último, un tomo listando la totalidad de museos vascos abiertos en aquellas fechas.

Fuentes Documentales Medievales

Cuando Eusko Ikaskuntza reanudó su actividad en 1978 el tejido cultural y científico vasco adolecía de enormes carencias y acusaba necesidades urgentes. Se fijó entonces como prioritaria la recuperación, transcripción y publicación de los contenidos de los archivos documentales, condición necesaria para la tarea investigadora sobre la Historia. Con esta voluntad, en 1982 se abrió la colección *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco*.

Con los apoyos recibidos desde las Diputaciones (señaladamente de las de Bizkaia y Gipuzkoa), Ministerio de Cultura, Gobierno Vasco, del Fondo de Cooperación Aquitania-Navarra, y posteriormente mediante convenios con los ayuntamientos para tratar los respectivos archivos municipales, el proyecto fue adquiriendo una importante dimensión. Y eso que, inicialmente, los especialistas pensaban que, fuera de Navarra, habría “poco trabajo”. Nadie preveía que la colección fuera más allá de unas pocas docenas de tomos. Hoy, con más de 150 volúmenes publicados, es la más nutrida de cuantas publica Eusko Ikaskuntza. Desde 2011, se edita también en formato digital.

El reconocimiento a quienes han realizado las transcripciones con más entusiasmo que beneficio es de obligada mención en este lugar.

La colección ha estado dirigida por José Luis Orella (1982-1994), Aingeru Zabala (1994-2006) y Mª Rosa Ayerbe (desde ese último año).

Toda esta línea de trabajo concurrió en la celebración del X Congreso de Estudios Vascos (Pamplona, abril de 1987) dedicado monográficamente a archivos, bibliotecas y museos. Por una parte, se invitó a profesionales, técnicos, representantes institucionales y estudiosos para que hicieran diagnóstico del estado de situación y de los principales déficits. De otro lado, se dieron a conocer experiencias ensayadas en otras latitudes, proyectos en marcha y aplicaciones técnicas ya en el umbral de la informática y de las nuevas tecnologías.

El X Congreso derivaría en jornadas y cursos sobre metodología de la investigación en archivos; cursos de bibliotecología, archivística, pa-

leografía y diplomática; planificación, organización y gestión de centros de documentación. Se empezaron a realizar catalogaciones, inventarios y ordenaciones tanto de archivos como de fondos y de bibliotecas. Con todo, Eusko Ikaskuntza desplegó una labor básica para que la investigación histórica tomara vuelo.

Secciones de trabajo

Se ha escrito ya que de las veintitrés secciones que había en 1936 se pasó a quince en 1978. Eran estas: Antropología-Etnografía; Lengua y Literatura; Prehistoria-Arqueología; Ciencias Sociales y Económicas; Música y Folklore (tempranamente escindidas); Ciencias Médicas; Derecho; Ciencias Naturales; Artes Plásticas y Monumentales; Cinematografía; Ciencias Físico-Químicas y Matemáticas; Educación; Medios de Comunicación; Historia-Geografía.

La Historia, gran asignatura pendiente de la primera Eusko Ikaskuntza (vid. supra: *La Historia atropellada por la historia*, p. 344), adquirió un inusitado brío en la segunda. Tuvo sin duda mucho que ver en este vigor el encuentro en el seno de la sección de veteranos especialistas con jóvenes licenciados. Los temas históricos fueron sustancia para congresos, jornadas y ciclos: El Fuero de San Sebastián y su época (1981), Vizcaya en la Edad Media (1984), 150 años de los primeros sitios de Bilbao (1986), 475 Aniversario de la Conquista de Navarra (1987), estudios de Historia Local (1988-2006), Inquisición y Sociedad en el País Vasco (1991)... El enorme peso de la Historia marginó a su par la Geografía. Riesgo previsible que la sección hizo notar ya en 1979, cuando se planteó un posible desdoblamiento (vid. Agirreazkuenaga, p. 422).

Por número de participantes y por volumen de actividad otra sección puntera fue la de Antropología-Etnografía, la que primitivamente se llamó “de Raza”. Pero los estragos provocados por las ideologías racistas llevaron a la reevaluación de los paradigmas del biologicismo tras la Guerra Mundial. Como consecuencia se produjo la liquidación histórica de aquella primera Antropología, “lo que provocó el ahorro de un debate teórico”, en palabras del etnólogo y antropólogo francés Jean Jamin¹⁰⁴. La Antropología física, asentada sobre nuevas concepciones científicas, tendría sus cultivadores en el seno de la sección (el vizcaíno José María Basabe, referencia de la especialidad entre nosotros, sería homenajeado por ella en 1987), en convivencia con los etnógrafos de la escuela de Barandiaran y, más tarde, con los antropólogos sociales y culturales (vid. Homobono, p. 433).

Para estimular la investigación entre sus miembros, se otorgaban pequeñas ayudas económicas anuales y dos importantes becas a las que daban nombre sendas personalidades en la historia de la institución: Ángel de Apraiz, destinada a investigaciones en las áreas de Artes Plásticas y Monumentales, Cinematografía, Folklore, Lengua y Literatura, Música, Ciencias Sociales, Derecho, Educación, Historia y Geografía y Medios de Comunicación; y la beca Agustín Zumalabe que respaldaba los proyectos relacionados con Ciencias Económicas, Ciencias Físico-Químicas y Matemáticas, Ciencias Médicas y Ciencias Naturales. Ambas se convocaron durante treinta años, con algunas modificaciones en el deslinde de las especialidades.

En 1988, al nacimiento de la Fundación José Miguel de Barandiaran, Eusko Ikaskuntza cedió la beca homónima que desde 1981 se concedía a socios y no socios para trabajos de Etnología y Arqueología. Junto con el *Anuario de Eusko Folklore*, fueron sus dos aportaciones fundacionales a la nueva entidad.

Publicaciones

En 1982 se presentaban los *Cuadernos de Sección*, nombre genérico que a partir de 1996 vino precedido de un título particular para cada una de las quince colecciones. Se han impreso en total 295 tomos (1983-2017), en

cuyas páginas se dan a conocer las investigaciones producidas por los integrantes de las secciones científicas, en jornadas y homenajes, mediante ayudas y becas; algunos volúmenes tienen carácter monográfico:

Mediatika. Cuadernos de Medios de Comunicación (total de números editados: 15)
Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas (16)
Azpilueta. Cuadernos de Derecho (21)
Ikastaria. Cuadernos de Educación (19)
Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía (36)
Jentilbaratz. Cuadernos de Folklore (15)
Formula. Cuadernos de Ciencias Físico-Químicas y Matemáticas (5)
Naturzale. Cuadernos de Ciencias Naturales (19)
Osasunaz. Cuadernos de Ciencias de la Salud (12)
Ondare. Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales (28)
Musiker. Cuadernos de Música (20)
Ikusgaiak. Cuadernos de Cinematografía (8)
Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura (28)
Isturitz. Cuadernos de Prehistoria-Arqueología (12)
Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía (41)

Más complicado se antojaba el relanzamiento de la *Revista Internacional de los Estudios Vascos*: “Se sentía respeto por la tradición, pero pesaba la responsabilidad de responder, de manera adecuada, a los retos del presente”, explicará Gregorio Monreal en su historia de la RIEV. La designación como director de una figura del prestigio de Julio Caro Baroja (quien reconocería aceptar el cargo por “un sentimiento de obediencia ante Don José Miguel de Barandiaran”) tuvo una importancia decisiva en la superación de aquellos escrúpulos¹⁰⁵.

Al servicio del conocimiento

La articulación y el estímulo a la investigación, la formación para el conocimiento y su difusión, forman parte del ideario fundacional de la Sociedad de Estudios Vascos.

Eusko Ikaskuntza ha invertido esfuerzos en el acopio de fuentes y recursos y, más en general, en la implementación de infraestructuras de estudio: creación de bancos de datos, recopilaciones bibliográficas, de fuentes escritas y orales, censos y transcripciones documentales, aprovechamiento de las nuevas tecnologías... Dentro de esta labor debe incluirse también la formación en metodología y prácticas para la investigación. De este modo, ha sentado unos cimientos imprescindibles en ámbitos comúnmente desatendidos por el sistema académico y administrativo.

La movilización del conocimiento tiene otra importante derivada en el encuentro y el contraste entre especialistas. Los Congresos de Estudios Vascos son vectores que, además de respaldar el trabajo investigador y cultural, orientan sobre las necesidades y desafíos sociales para el futuro de las comunidades vascas. Y junto con los congresos, los foros, seminarios o mesas sociales suponen otros tantos acicates para la reflexión compartida y el diálogo.

Las publicaciones como asiento de la producción intelectual, y los medios de difusión propios o con los que la Sociedad colabora, aseguran la socialización de toda esta labor.

De acuerdo con el etnohistoriador, la revista debía aspirar a dar “expresión del más alto nivel de conciencia del país y de lo mejor de su gente. También de lo que se piensa de él fuera, en ámbitos dominados

por el deseo de saber y de comprender”. A diferencia de los *Cuadernos de Sección*, destinados a trabajos monográficos o de detalle, la RIEV daría cabida a textos de carácter más sintético y general sobre disciplinas tales como la Economía, la Sociología, la Psiquiatría, etc., sin dejar de cultivar la Lingüística, la Antropología o la Prehistoria. Y tendría que estar abierta a la discusión sobre temas nuevos, incluidos los aspectos críticos de la realidad presente, aunque pudieran provocar controversias y réplicas¹⁰⁶. (Vid. La RIEV, p. 356)

Las publicaciones de Eusko Ikaskuntza han dado soporte a homenajes tributados a individualidades y a entidades. Precisamente a raíz de uno de ellos, el que mereció Manuel Lekuona en 1983, se instituiría el premio que lleva su nombre y que, además de la escultura en bronce creada por el artista Remigio Mendiburu, se acompaña de la edición de una bio-bibliografía. La filosofía de este premio apunta al reconocimiento de personalidades que se hayan distinguido por la totalidad de su obra (*opera omnia*), y especialmente de quienes labraron sus trayectorias en el difícil contexto del siglo XX para la cultura vasca. De ahí la elevada edad media de su palmarés (78 años, entre 1983 y 2017).

El ‘corto’ siglo XX

El *Zeitgeist* de los años ochenta estuvo teñido de europeísmo. Antes, durante y después de nuestra incorporación a la Comunidad Económica Europea en 1986 proliferaron los debates, los análisis y la producción divulgativa sobre la realidad política, económica, cultural y social del continente. Movimiento en el que también se involucró la Sociedad de la manera en que sabe hacerlo: convocando foros, reuniendo a expertos, anticipándose a problemas técnicos (como el transporte terrestre, la economía, la innovación o la calidad ante el reto de la integración). Siempre con el faro puesto en la transfronteridad como paso hacia la superación de las barreras que históricamente han obstaculizado el desarrollo armónico del mundo vasco.

Cinco años después de la integración en Europa, Eusko Ikaskuntza invitó a personalidades del mundo intelectual y académico, instituciones públicas y privadas, sectores y grupos sociales, a reflexionar sobre la cultura en las nuevas coordenadas supraestatales desde un doble prisma: la cultura como expresión de pueblos y de comunidades minoritarias que encaran el desafío de encontrar su lugar entre las grandes potencias continentales; y cultura como industria de producción y de consumo a través de la cual los individuos, por influencia de unos modelos multinacionales, se convierten “en sujetos creadores al mismo tiempo que pacientes de culturas cada vez más ajenas al propio hábitat y ecosistema”.

Hasta aquí los fundamentos programáticos del XI Congreso de Estudios Vascos (Donostia, octubre de 1991) que pivotó sobre tres grandes secciones temáticas: Civilización, lengua e intersección cultural; Aportaciones y préstamos culturales de/a Euskal Herria a la cultura y a la civilización desde el siglo XVIII; Estados y pueblos en el marco cultural actual europeo: modelos culturales. Tres áreas resumidas en un lema común: “Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa”.

Dos meses después de la celebración del más europeísta de nuestros congresos, el continente vio su mapa político alterado con la disolución de la Unión de Repúblicas Socialistas Soviéticas y el fin de la división en bloques. Se cerraba entonces “el corto siglo XX”, concepto con que el historiador británico Eric Hobsbawm definió el período comprendido entre la I Guerra Mundial y el final de la Guerra Fría.

El 21 diciembre de 1991, faltando diez días para su 102 cumpleaños, José Miguel de Barandiaran fallecía en Ataun. Un presidente elegido y reelegido hasta en tres ocasiones, pero mucho más que un presidente: todo un símbolo y un referente. Porque su biografía hu-

mana y científica se imbrica con la de Eusko Ikaskuntza desde su misma fundación; por su magisterio intelectual y por su insobornable actitud vital; por su irremplazable función de puente entre las generaciones de antes y después de la Guerra Civil, nadie pudo encarnar mejor que él la legitimidad histórica de la institución¹⁰⁷.

Eusko Ikaskuntza, germinada durante la I Guerra Mundial, en 1918, cerraba un largo capítulo de su existencia en los últimos días de 1991. “El corto siglo XX” también lo fue para ella.

4.3. Presidencia de Gregorio Monreal, 1992-1996

Después del periodo de transición cubierto por una presidencia colegiada de vicepresidentes territoriales, el 6 de junio de 1992 en la Universidad de Oñati tuvo lugar la elección. Hecho inédito hasta entonces, a ella concurrieron tres candidatos: Gregorio Monreal, Imanol Olaizola y Juan Plazaola. El primero de ellos sucedería a José Miguel de Barandiaran como máximo responsable de Eusko Ikaskuntza.

Nacido en la localidad navarra de Etayo en 1942, Gregorio Monreal se doctoró en Derecho por la Universidad Complutense de Madrid. Docente en la disciplina de Historia del Derecho en diferentes universidades españolas y en internacionales como profesor invitado, entre 1981 y 1985 fue rector de la Universidad del País Vasco. Como senador por Gipuzkoa en la legislatura constituyente participó en la ponencia redactora del Estatuto de Autonomía del País Vasco. Parlamentario foral en 1987-1991, y luego consejero de Universidades e Investigación del Gobierno Vasco.

Una exposición

Dentro del programa de celebraciones del 75 aniversario de la Sociedad, en 1993, se preparó la exposición “Eusko Ikaskuntza: pasado, presente y futuro”. De forma visual y atractiva a través de libros, carteles, fotografías, textos manuscritos y esculturas, y eventualmente complementada con presentaciones multimedia, la muestra describía la historia y actividades de la Sociedad desde su creación tras el I Congreso de Estudios Vascos hasta aquellos inicios de los años 90 en que, con la integración en la Comunidad Europea, Euskal Herria abría una nueva etapa. El secretario técnico José Ángel Ormazabal fue responsable de su concepción y realización.

Inaugurada en el claustro de la Universidad de Oñati, “Eusko Ikaskuntza: pasado, presente y futuro” recorrió una veintena de localidades de la Comunidad Autónoma Vasca con el patrocinio de Caja Vital Kutxa, Fundación Kutxa Gipuzkoa y Bilbao Bizkaia Kutxa. Y con apoyo de la Dirección de Política Lingüística del Gobierno Foral se presentó también en varios municipios navarros.

Durante el cuatrienio 1992-1996, Monreal impulsó reformas encaminadas a la modernización de estructuras y procedimientos, y abordó el hasta entonces aplazado problema de la orientación estratégica de Eusko Ikaskuntza en el contexto histórico de finales del siglo XX. Ello supuso romper con muchas de las inercias con que se venía funcionando desde 1918. E implicó, por añadidura, la ampliación de su plantel de socios y una renovación a todos los niveles.

El *Memorandum sobre Eusko Ikaskuntza*¹⁰⁸ presentado el año de sus bodas de platino (1993), serviría de punto de partida para la reflexión interna y como referencia para el diálogo tanto con las entidades fundadoras y

patrocinadoras como con el conjunto de la comunidad científica. Será el primer esfuerzo importante por clarificar la posición de la Sociedad en el entramado de instituciones, asociaciones y centros de investigación distribuidos a lo largo y ancho del territorio. Y viene aquí a propósito una primera singularidad de Eusko Ikaskuntza tal como queda recogida en el preámbulo del documento: junto con Euskaltzaindia es la única entidad científico-cultural implantada en todo el ámbito de Vasconia, posición básica para su desempeño en favor de la interrelación entre instituciones y la cohesión del país. A esto se añade su capacidad de atracción de personas de todo credo e ideología unidas por su amor a Euskal Herria y por su convicción de que determinados valores culturales han de ser preservados.

Por otro lado, la Sociedad de Estudios Vascos se definía como una empresa cultural pública autogestionada por intelectuales y estudiosos de Vasconia dedicada a la investigación, el estudio y la difusión de conocimientos acerca de las estructuras físicas, culturales, económicas y políticas, pasadas y presentes, que han configurado la identidad colectiva de Vasconia. Con fidelidad a estos objetivos, se trataba de delimitar su campo concreto de actuación en un tiempo y en un país muy distintos a los que la alumbraron setenta y cinco años antes.

Resumidamente, el *Memorandum* de 1993 proponía cuatro vectores en los que habría de aplicarse en los siguientes años: *Elevación del nivel de los estudios vascos*, *Articulación de la comunidad científica*, *Difusión de la ciencia y la cultura*, e *Internacionalización de la cultura vasca*.

Elevación del nivel de los estudios vascos

Después de años de importante generación de estudios vascos, parecía llegado el momento de determinar cuáles eran las principales carencias, así como de seleccionar los objetivos que deberían priorizarse, singularmente en las investigaciones en Humanidades. Se fomentaría de esta manera la elevación de dichos estudios, al mismo tiempo que la recepción en el país de la cultura universal.

Por otra parte, se incidió en la necesaria inclusión de los estudios vascos en cada una de las áreas de conocimiento de los niveles educativos infantil, primario y secundario, siempre en conformidad con el diseño curricular de base de la Comunidad Autónoma Vasca y de la Comunidad Foral de Navarra. En torno a esta cuestión giró el XII Congreso de Estudios Vascos, celebrado en Vitoria-Gasteiz en el otoño de 1993. El Congreso se diseñó como foro de encuentro y diálogo entre las comunidades científica y educativa en torno a siete secciones: Ciencias Naturales; Ciencias Sociales; Lengua y Literatura; Expresión corporal, musical y plástica; Tecnología; Universidad, y Líneas transversales. La cuestión educativa a la luz de los planes de reforma, las experiencias pedagógicas más recientes y cuanto tuviera que ver con los estudios vascos motivaron las ponencias, comunicaciones y debates. Las conclusiones finales, desglosadas en dieciséis apartados, implicaban a la sociedad en su conjunto y, específicamente, al sistema educativo, a las universidades y centros de investigación, al sistema de ciencia y tecnología, a las instituciones y a los productores de contenidos.

Tomando en cuenta dichas conclusiones, se implantó el posgrado Jakitez para la formación de Especialistas Universitarios en Estudios Vascos. Entre 1996 y 2002 el programa logró incorporar a la comunidad científica a nuevos investigadores oficialmente acreditados por Eusko Ikaskuntza y la Universidad del País Vasco. Con esta última, así como con la Université de Pau et des Pays de l'Adour y con la Universidad de Reno-Nevada, se firmaron otros tantos convenios

Por acuerdo con la Universidad de Oxford, entre 1997 y 2007 profesores especializados en estudios vascos impartieron dentro del programa *Basque Visiting Fellow*. Contando con los medios técnicos y humanos de la prestigiosa institución académica inglesa, cada año el o la

profesora invitada desarrollaba una investigación y organizaba un *workshop* (algunos de ellos fueron publicados en la colección *RIEV. Cuadernos*).

De otro tenor serían las becas recíprocas derivadas del convenio de 1996 con el Institut d'Estudis Catalans destinadas a jóvenes investigadores de las dos comunidades interesados en el análisis de algún aspecto de las culturas catalana y/o vasca.

Articulación de la comunidad científica vasca

Si, como se ha señalado, la producción de estudios vascos había aumentado, otro tanto podía decirse de la comunidad científica vasca. Se calculaba que, a comienzos de los años noventa, más de cinco mil personas desempeñaban funciones relacionadas con la enseñanza superior y la investigación en las universidades de Vasconia, en centros tecnológicos tutelados y en grupos de investigación. Pero adolecían de falta de comunicación y de coordinación, de planes armonizados y de políticas comunes. La pluriterritorialidad de Eusko Ikaskuntza lo habilitaba, al menos sobre el papel, para contribuir a la articulación de esa comunidad científica desde el Ebro hasta el Adour.

Como un paso en tal dirección, se realizaron dos estudios relativos al sistema de Ciencia y Tecnología en la Comunidad Autónoma Vasca y en la Comunidad Foral de Navarra: el primero para desglosar cuáles eran los recursos o inputs económicos destinados a las actividades de investigación científica y de desarrollo tecnológico; el segundo hizo radiografía de los outputs, esto es, de los resultados en términos de producción científica y tecnológica y de difusión.

La RIEV

Desde su creación por Julio de Urquijo el año 1907 –fecha que la corona como publicación decana entre las de ciencia y cultura en nuestro ámbito–, la *Revista Internacional de los Estudios Vascos* consiguió “que los estudios vascos dejaran de ser el refugio y puerto seguro de todas las fantasías, cuando no de todas las locuras”, en palabras de Koldo Mitxelena. Al hacerse cargo de la dirección en 1983, Julio Caro Baroja expresó su deseo de que “esta revista diera expresión del más alto nivel de conciencia del país y de lo mejor de su gente. También de lo que se piensa de él fuera, en ámbitos dominados por el deseo de saber y de comprender”. En 1995, Gregorio Monreal dio un giro a la revista con las novedades que se detallan en otro lugar. Entre 2006 y 2015 llevó sus riendas el historiador Aingeru Zabala y se creó la colección *RIEV. Cuadernos*¹¹¹. Actualmente la dirige el doctor en Filosofía Nicanor Ursua Lezaun.

La RIEV acoge reflexiones sobre los grandes temas de nuestro tiempo. Con esa vocación, en sus páginas encontraremos contribuciones de calidad orientadas a la construcción de la Vasconia del siglo XXI. Con fidelidad a su pasado, la RIEV proporciona además contenidos de valor intelectual para la realización de investigaciones. Todo ello con el objetivo de avanzar hacia una sociedad cada vez más culta, abierta y crítica.

Partiendo de ambos estudios, en 1995 se analizó la situación del sistema científico y tecnológico vasco para, a tenor de los resultados, formular una serie de recomendaciones para incrementar su eficiencia. Esta fue la carta de presentación del XIII Congreso de Estudios Vascos (Zamudio, noviembre-diciembre de 1995), convocado en torno al lema “Ciencia, tecnología y cambio social en Euskal Herria”. Su programa se estructuró en tres grandes apartados: Generación y consecuencias de la innovación tecnológica; Innovación tecnológica y

actividades de I+D en Euskal Herria; y Política científica y tecnológica, sistema educativo y actitudes frente al cambio.

Tras la celebración del Congreso, y en aplicación de sus conclusiones y recomendaciones, la Sociedad continuó promoviendo encuentros y estudios en torno a estas cuestiones como modo de cooperar en la mejora de los sistemas educativo y científico, su articulación e interrelación.

Difusión e internacionalización

Otro rasgo que históricamente ha distinguido a Eusko Ikaskuntza es su vocación investigadora, difusora y divulgadora de los elementos significativos de la cultura a todos los niveles: Patrimonio, Historia, Derecho, Literatura oral y escrita, Música, Danza, Etnografía... Con la amplitud y la aptitud de su componente humano, se propuso salir a trabajar a pie de calle por toda la geografía vasca en contacto con las instituciones de base local. A tal fin, en 1994 se firmaba el primer convenio con un ayuntamiento (Arrasate-Mondragón en la ocurrencia) para la dinamización de actividades culturales y científicas. Ejemplo este que sería seguido por más de cien municipios y que ha permitido llevar a cabo una ingente cantidad de proyectos de investigación, foros de futuro, cursos de formación, publicaciones, expresiones artísticas y trabajos de socialización del patrimonio local que han implicado a un número indeterminado pero sin duda enorme de personas.

Finalmente, en su último punto, el *Memorandum* se ocupaba de la proyección internacional de la cultura vasca. Estrechar lazos con instituciones o personas de la diáspora académica (caso del Basque Studies Program de la Universidad de Nevada o la Society of Basque Studies in America), y tomar parte activa en los foros sobre culturas minoritarias, parecían dos medidas de aplicación evidente. Pero el mejor instrumento para la proyección internacional al más alto nivel se hallaba en la *Revista Internacional de los Estudios Vascos* (RIEV). Se planteó un paquete de medidas para reforzarla como producto científico: publicación de trabajos en inglés, además de en euskera y castellano, información sobre tesis doctorales elaboradas en las universidades de Vasconia y resúmenes de todas las publicaciones de Eusko Ikaskuntza. De su puesta en práctica se haría cargo el propio Gregorio Monreal al acceder a la dirección de la revista dos años después del fallecimiento de Julio Caro Baroja en 1995.

Meses antes, el autor de *Los vascos* sería galardonado con el Premio Eusko Ikaskuntza-Caja Laboral de Humanidades, Cultura, Artes y Ciencias Sociales en su primera edición. Este premio anual a la excelencia científica cuenta en su jurado evaluador con representantes de las siete universidades de Vasconia, además de los presidentes de las entidades otorgantes.

Un apunte final sobre publicaciones. Al igual que se hiciera con la RIEV, se acometió la reforma de los *Cuadernos de Sección* para homologarlos con las normas internacionales vigentes para *papers*. Idea bien recibida por los profesionales universitarios que, en número considerable, entraron a trabajar en las secciones a mediados de esa década. Sin duda que esto elevó el nivel de los debates y de la producción científica en las quince disciplinas y en sus respectivos *Cuadernos*, pero tuvo como contrapartida el paulatino alejamiento de socios y socias no profesionales a los que históricamente la Sociedad había dado acogida y también apoyo para su desempeño investigador. “¿Se convertirá la Sociedad de Estudios Vascos en una especie de *club social* adonde los profesores universitarios acuden para desplegar su plumaje intelectual?”, se interrogaban algunos socios en aquel momento.

Tiempos de mudanza

A finales de 1992, solo unos días después de la supresión de las fronteras interiores en la Unión Europea, se constituía Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques de Iparralde (inscrita en la subprefectura de

Baiona el 8 de enero de 1993 según la ley francesa de asociaciones de 1901). Isabelle de Ajuriaguerra, elegida entonces como vicepresidenta territorial, saludaba el acontecimiento deseando que fuera un paso más hacia el derribo de “las barreras mentales entre Hegoalde e Iparralde”¹⁰⁹.

Al sur del Bidasoa, en las mismas fechas, el Gobierno Vasco otorgó a Eusko Ikaskuntza el reconocimiento como entidad de Utilidad Pública “por considerar que promueve el interés general de Euskadi a través de su labor en pro del desarrollo y difusión de la cultura y el saber”. Todo un avance para una asociación que durante los diez años anteriores funcionó como sociedad anónima, pues solo bajo ese paraguas legal podía desarrollar ordenadamente sus actividades.

De otro tenor eran las anomalías y lagunas de que adolecía el reglamento interno que, como ya sabemos, provenía en su matriz de antes de 1936. Por ejemplo, no se contemplaban allí las competencias y funciones del presidente de Eusko Ikaskuntza ni de los restantes órganos unipersonales. Tras su modificación durante el mandato de Gregorio Monreal, quedaron determinadas como responsabilidades de la presidencia la dirección general de la Sociedad y de sus órganos colegiados y unipersonales, la ejecución de los presupuestos y la representación tanto legal como institucional. Quedaría así establecido, *de facto*, el modelo presidencialista que se ha mantenido hasta el presente.

El Consejo de Excelencia, órgano consultivo al más alto nivel, se instauró en 1995. En su primera composición concitó a personas relacionadas con la economía, la empresa, la gestión pública, las ciencias, las artes o la judicatura. También se creó la modalidad de socio de Honor (título que en estos veintitrés años ha sido atribuido a Eli Galdos, Juan Garmendia Larrañaga, Imanol Olaizola, Gregorio Monreal, Jesús Mª Alkain, Leopoldo Zugaza, Joxe Joan González de Txabarri, Benito Lertxundi, Xabier Retegui, José Antonio González de Salazar y Ayuntamiento de Oñati).

‘El Asmoz’

Asmoz ta Jakitez es, desde 1993, el boletín informativo de Eusko Ikaskuntza. Da continuación a *Eusko Ikaskuntzaren Deia-Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos*. Con periodicidad mensual y tratamiento trilingüe, *Asmoz ta Jakitez* se distribuye a socios, instituciones, entidades culturales y particulares. Desde 2012 se publica a través de las redes telemáticas.

Además de los números monográficos dedicados a publicaciones y a los Congresos de Estudios Vascos, entre septiembre de 2008 y diciembre de 2011 “el Asmoz” llevaba encartado un suplemento cultural: *Atejoka*.

Eusko Ikaskuntza superó la frontera de los dos mil socios. Algo más de un tercio eran mujeres; de Gipuzkoa, el 41% del total, 28% de Bizkaia, 14% de Navarra y 11% de Álava. El crecimiento de la Sociedad hacía necesaria una gestión más profesionalizada en el día a día. En 1994 se contrató a un director-gerente para asumir las funciones hasta entonces atribuidas al secretario y otras responsabilidades ejecutivas. Josemari Velez de Mendizabal combinaba en su currículo tres facetas que le hacían idóneo para el puesto: formado en Ciencias Empresariales y en Económicas, con veinte años de dedicación a la empresa privada, era un conocido creador euskaldun (escritor y fundador de Euskal Idazleen Elkarte), y poseía experiencia en la política cultural (fue vicesejero del Gobierno Vasco entre 1983 y 1985). Durante tres lustros y

con cuatro presidentes distintos, Velez de Mendizabal llevó las riendas ejecutivas de Eusko Ikaskuntza.

El Memorandum de 1993 se detenía también en la fragilidad económica de la Sociedad. Algunas inquietudes se pudieron despejar con la inclusión de Eusko Ikaskuntza en los Presupuestos Generales del Estado de forma nominativa desde 1995 (el socio y diputado en Cortes por Gipuzkoa Joxe Joan González de Txabarri tuvo una participación destacada en la negociación con el Ministerio de Educación y Ciencia, dirigido entonces por el socialista Gustavo Suárez Pertierra)¹¹⁰.

A partir de este cuatrienio el euskera ganó en presencia y conquistó nuevas parcelas así en la producción científica como en la divulgación y en la comunicación. A este último menester contribuyó la apertura de una revista, *Asmoz ta Jakitez*, que sustituyó a *Eusko Ikaskuntzaren Deia*—*Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos* (121 números entre 1919 y 1993) (vid. *El Asmoz*, p. 357). Y para la proyección externa, en 1994 se inició la programación de espacios sobre ciencia, cultura y sociedad en la radiodifusión vasca.

La fisonomía habitual de las oficinas se transformó. En la nueva sede central del palacio Miramar, sobre la bahía de La Concha, las máquinas de escribir dejaron lugar paulatinamente a nuevas herramientas ofimáticas. Se decidió apostar de manera firme por la creación y promoción de contenidos en soporte digital. Decisión estratégica que se asentaba en la convicción de que para construir País, en términos de modernidad, era obligado engancharse cuanto antes a la sociedad de la información ya en marcha. La primera web, habilitada en 1996, recibió unos pocos miles de entradas. Veintiún años después, en 2017, la web de Eusko Ikaskuntza sobrepasaba los 8 millones de consultas.

4.4. Presidencia de Juan José Goiriena de Gandarias, 1997-2002

Después de una gestión de cuatro años y medio, el 21 de diciembre de 1996 Gregorio Monreal cedía la presidencia de Eusko Ikaskuntza a Juan José Goiriena de Gandarias (Vitoria-Gasteiz, 1948). Doctor en Medicina y catedrático de Fisiología, al igual que su predecesor había estado al frente de la Universidad del País Vasco como rector (1991-1996). Antes, ocupó la viceconsejería de Salud y Consumo del Gobierno Vasco.

Goiriena de Gandarias heredó una Sociedad con más de 2.500 socios y socias que aspiraba a seguir siendo referente en el entramado cultural y científico. Su llegada a la presidencia coincidió en el tiempo con hechos tan relevantes como el nacimiento de Saretek, Red Vasca de Ciencia, Tecnología e Innovación, y de Mondragon Unibertsitatea. La mundialización era una realidad cada vez menos difusa, y calaba ya la idea de que la competitividad pasaba por el progreso en la investigación y la producción de conocimiento aplicado. Antes de terminar el siglo, la Unión Europea adoptaba la economía del conocimiento como un objetivo común de “los quince” que llevaría al crecimiento sostenido, al empleo y a la cohesión social. En aplicación de la Estrategia de Lisboa (2000) se fomentaría la inversión en innovación y empresa, así como la adaptación de los sistemas educativos a los requerimientos de la sociedad de la información. Sobre este trasfondo inscribirá su acción Eusko Ikaskuntza en el recodo del siglo XXI.

Tras una reflexión estratégica en el verano de 1998, el nuevo equipo rector perfiló la misión de la entidad y definió estrategias y procesos clave sobre los que encauzar sus principales esfuerzos. El enunciado de la primera especificaba que Eusko Ikaskuntza es una sociedad establecida en toda Vasconia que contribuye a una mejor integración del País mediante la investigación, preparación y difusión de contenidos científicos y culturales a partir del trabajo fundamentalmente voluntario de sus miembros.

Respecto a las estrategias y procesos clave, se citaban siete:

Autogobierno. Concierto y convenio económicos
Construcción europea
Políticas del territorio
Ciencia y tecnología
Innovación y competitividad
Sociedad del conocimiento
Y aspectos de interés sectorial para las secciones científicas

A la hora de concretar sus proyectos, la Sociedad debería tener en cuenta las carencias detectadas en el campo de la investigación vasca: en llenar esos vacíos se fundamentaría el sentido de su acción.

El giro tecnológico

El cuarto Congreso de la década de los noventa (luego de este se recuperaría la periodicidad cuatrienal), evaluó el impacto que la revolución de las tecnologías podría tener sobre la sociedad vasca y las oportunidades que se le ofrecían. En sus conclusiones, el XIV Congreso de Estudios Vascos (del 25 al 27 de noviembre de 1997 celebrado en conexión multisede entre las cinco capitales vascas y con Madrid) hizo un llamamiento a redoblar esfuerzos en materia de telecomunicaciones para recuperar el atraso acumulado respecto a otras naciones. Con la “creación de contenidos propios de nuestro país a insertar en la red internet” (por entonces muy escasos) nuestras cultura, empresas y sociedad franquearían la puerta a ese gran escaparate mundial, haciendo posible recíprocamente un acceso generalizado a cuanto se producía en otros ámbitos geográficos. Con todo, se animaba a implicarse de lleno y con celeridad “en la aldea global que se está construyendo”.

Dos melodías para la historia

Un dato no demasiado conocido es el que vincula a Eusko Ikaskuntza con el *Agur Jaunak*, canto para saludar y solemnizar los momentos especiales. Y es que la pieza, de autor anónimo y antigüedad indiscutida, no adquirió vuelo y popularidad hasta 1918, cuando Aita Donostia la armonizó según hoy la conocemos y así se presentó en la inauguración del I Congreso de Estudios Vascos. Con la ejecución del *Agur Jaunak* por los clarineros de la Diputación de Gipuzkoa en el momento en que las autoridades vascas se fundían en un abrazo en la plaza de Oñati, nacía todo un emblema musical.

De otro orden es la pieza que compuso en 1998 Ángel Illarramendi, autor de música sinfónica, de cámara y coral, además de reputado creador de bandas sonoras para el cine. Con el título *80. urtebetetzea*, la obra conmemorativa del 80 aniversario de Eusko Ikaskuntza fue grabada por instrumentistas de la Orquesta Sinfónica de Euskadi y el txistulari José Ignazio Ansorena bajo la dirección del propio compositor.

El llamamiento a la inversión en materia de tecnologías de la comunicación y a la producción de contenidos no cayó en saco roto. Eusko Ikaskuntza, que desde 1996 tenía entre sus prioridades la generación y difusión electrónica de materiales tanto de producción propia como ajena, aceleró el paso para convertirse en la principal plataforma sobre ciencia y cultura vascas en Red (vid. *Echando redes*, p. 359). Mediateka, herramienta tecnológica presentada en el marco del citado XIV Congreso, sería la encargada de dirigir la penetración en los nuevos espacios algorítmicos.

Previo contrato firmado con la familia Estornés, propietaria de la editorial Auñamendi, se emprendió la digitalización de la Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco con vistas a su puesta en Red primero y a su actualización después. El Gobierno Vasco y la Federación de Cajas de Ahorros Vasco-Navarras aportarían recursos para este gran proyecto.

Otro hito fue el inicio de los programas educativos por internet. Con los precarios medios informáticos existentes en 1997, se impartió ese año un máster interactivo en Derecho Ambiental, primero en su género del Estado y que concitó el interés de alumnos desde diversos lugares del mundo. El catálogo de cursos superiores, cursos de capacitación y másteres online no dejaría de crecer. En 2000 organizó, de forma pionera, el primer Curso de Estudios Vascos por internet, Jakinet, prolongación del mencionado posgrado Jakitez. Para una mejor operatividad de cuanto estaba relacionado con el fomento y ejecución de actividades de docencia por medios telemáticos, en 2002 nació Asmoz Fundazioa.

Euskomedia Fundazioa, creada al mismo tiempo que la anterior, vino a dar continuidad y solidez legal a la primigenia Mediateka. Piedra de toque en este proyecto fue la apertura de la mayor base de datos sobre cultura vasca de libre acceso en la Red de redes. Con la enciclopedia Auñamendi más el catálogo editorial de Eusko Ikaskuntza; con bibliografías y fondos documentales privados (Manuel de Irujo, Ángel de Apraiz y Manuel Lekuona); y sumado a una amplia galería multimedia, varios miles de noticias de prensa sobre creación y actividad cultural entre 1900 y 1975, Euskal Kantutegia/Cancionero Vasco y un calendario festivo de pueblos y ciudades de Euskal Herria, se constituyó el Sistema de Información para la Cultura Vasca Euskomedia. En años sucesivos, el intenso y sostenido trabajo de generación de contenidos hizo de Euskomedia el servidor indispensable para quienes desde terminales en cualquier rincón del planeta se asomasen al mundo vasco. La Fundación Euskomedia fue reconocida por el Gobierno Vasco como Agente Tecnológico dentro de la Red Vasca de Tecnología.

Ciencia y cultura vasca, y redes telemáticas

Paso a paso se fue reeditando en soporte informático todo el fondo editorial, empezando por las actas de los Congresos de Estudios Vascos, continuando con los Cuadernos de Sección y culminando en las colecciones completas de la Revista Internacional de los Estudios Vascos y de Fuentes Documentales Medievales del País Vasco. Y de este modo, mediante catalogación y digitalización de bibliotecas, documentos y archivos fotográficos, Eusko Ikaskuntza fue poniendo a disposición de investigadores, estudiantes y ciudadanía en general un extraordinario volumen de información con valor patrimonial, histórico y social.

Al doblar el cabo del siglo, el XV Congreso de Estudios Vascos (Donostia-San Sebastián, noviembre de 2001) profundizó en la situación de la ciencia, la cultura y las artes ante el nuevo milenio, fijando el foco sobre la influencia de los nuevos sistemas de información en el conocimiento y la creación. Los movimientos sociales en Euskal Herria y la institucionalización europea centraron otra parte de las sesiones y debates.

Al Congreso “Ciencia y cultura vascas, y redes telemáticas” asistieron más de medio millar de congresistas y casi docientos ponentes repartidos en siete secciones: Un futuro para nuestro pasado: Innovaciones en el campo de la Antropología y del Patrimonio Cultural; Euskal Herria en la nueva Europa. Una visión desde la Historia y el Derecho; La voz de la sociedad civil en Euskal Herria. Nuevos actores y cambio social en el umbral del nuevo milenio; Literatura y Artes Escénicas. Estado de situación; Artes plásticas. Estado de situación; La sociedad del conocimiento y Euskal Herria. Situación y perspectivas de futuro.

Las conclusiones concretadas por cada una de las secciones componían, en su conjunto, un completo diagnóstico sobre la situación de la sociedad vasca, su ciencia y cultura, de cara a afrontar los desafíos del siglo que nacía.

Cuenta y razón

El segundo mandato de Juan José Goiriena de Gandarias (reelegido en diciembre de 1999) se vio coronado con la firma de un acuerdo-marco con el Gobierno Vasco y las tres Diputaciones forales en 2001 por el que las instituciones vascas se comprometían a respaldar las actividades generales y los proyectos de Eusko Ikaskuntza, brindando así una base de estabilidad sobre la que cimentar su labor.

En el acto de presentación del acuerdo, el presidente situó el quehacer de la Sociedad en “una reflexión sobre el estado cultural y científico en el 2002, porque queremos conciliar la tradición y la historia con la realidad actual”. A ese fin, el nuevo convenio permitiría, a juicio de Goiriena de Gandarias, “participar y ayudar a dar forma y dirección al futuro cultural del País Vasco, porque queremos seguir siendo el punto de referencia y encuentro para tratar de que la ciencia y la cultura sirvan para hacer País”. Desde la otra parte de la mesa se hizo hincapié en el hecho de que las cuatro instituciones públicas más importantes de la Comunidad Autónoma Vasca se unieran por primera vez en apoyo de Eusko Ikaskuntza: “En estos momentos de conflictividad que tenemos las instituciones, esta entidad ha conseguido reunirnos a todos para firmar, lo que le otorga un valor añadido”, señaló el Diputado General de Álava.

Echando Redes

Comenzando el año 1997, Bernardo Estornés Lasa (1907-1999) fue invitado a la sede de Eusko Ikaskuntza. Sentado frente a un monitor, tuvo la primicia de ver cómo la gran obra de su vida, la Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco, se plasmaba en sistema digital. Tras la demostración, el veterano editor emitió su juicio: “Aquí está el futuro”.

Efectivamente, comenzaba el futuro. Un futuro en el que Eusko Ikaskuntza despuntó como pionera en la generación de contenidos sobre ciencia y cultura vascas en Red. La mencionada Enciclopedia Auñamendi-Fondo Estornés se digitalizó y fue actualizándose. Se creó la primera gran biblioteca vasca online tempranamente incorporada a Europeaana, biblioteca digital europea. Los programas educativos por internet (másteres, posgrados, cursos de formación) comenzaron en 1997. Y al año siguiente nacía la primera revista electrónica sobre ciencia, cultura y sociedad, *Euskonews* (vid. *Euskonews, revista pionera*, p. 361).

Se fue poniendo a disposición de investigadores, estudiantes e internautas un extraordinario volumen de información con valor patrimonial, histórico y social. Este esfuerzo, en el que tomaron parte muchas personas y que tuvo un pilar fundamental en Arantza Cuesta (a la sazón directora de la Fundación Euskomedia y que lo es de Eusko Ikaskuntza en su Centenario), fue reconocido con distintos premios.

En la actualidad, el Centro de Documentación de Cultura Vasca ubicado en la web de Eusko Ikaskuntza es el más importante fondo documental existente sobre el mundo vasco.

Fueron años de expansión de la Sociedad a impulso de una estructura ya muy profesionalizada, consolidada y en crecimiento. Si por un lado se asiste a un declinar de la participación activa de socios/socias en las secciones, por otro el catálogo de cursos, jornadas, seminarios y foros de reflexión para especialistas o abiertos a la sociedad, experimentó un aumento muy sensible. El repaso a sus contenidos evidencia

una preocupación por los temas clave para la civilización moderna y por los concretos problemas que en aquel momento histórico enfrentaban las comunidades vascas.

En vísperas del comienzo de la renegociación del Cupo entre el Estado y la Comunidad Autónoma Vasca, un ciclo de conferencias y jornadas en las diferentes capitales sometió a examen el Concierto y el Convenio económicos en el escenario normativo europeo. Ya en plena ejecución del Tratado de Maastricht (1993) y una vez aprobada la Carta de los Derechos Fundamentales de la Unión Europea (2000), sus implicaciones para la intraterritorialidad vasca fueron deslindadas en sesiones temáticas sobre aspectos como las relaciones de cooperación transfronteriza, la Eurociudad, la Europa de las Regiones, la moneda única (en circulación desde el primer día de 2002) o el diálogo cultural entre el norte y el sur de Vasconia.

En el sexenio que repasamos arrancaron ciclos que tendrían continuidad en los siguientes años: jornadas Europeas de Proyéctica (1996-2011), Euskoart de revisión del Arte Vasco (1996-2008), Salud y Sociedad (1999-2008) o las de Antropología social y cultural en sus distintas facetas temáticas (1992-2013). Sin pretensión de aquilatar todo lo producido, añadamos tan solo que se reflexionó también sobre ciencia y tecnología, sobre la era digital, sobre Derecho autóctono, sobre Folklore o sobre ciencias físico-químicas y matemáticas.

Un nuevo palmarés vino a sumarse en 1999 a los ya institucionalizados Manuel Lekuona (desde 1983) y Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa de Humanidades, Cultura, Artes y Ciencias Sociales (desde 1995): los premios Eusko Ikaskuntza-Ville de Baiona que, con apoyo del ayuntamiento laburdino, anualmente se reparten en las modalidades de Honor, premio de la Cultura Vasca, y premio a la Creación de Vídeos Documentales.

4.5. Presidencia de Xabier Retegui, 2003-2008

Natural de Bergara (1937), Xabier Retegui Ayastui había alternado en su trayectoria profesional la acción educativa con la gestión empresarial y las responsabilidades políticas: director de la Escuela Politécnica de Mondragón (1962-1975); viceconsejero de Educación del Gobierno Vasco (1979-1982); director de división empresarial de Caja Laboral Popular; director general de la Agencia Vasca de Desarrollo Empresarial, SPRI, S.A. (1991-1992); viceconsejero de Industria y Energía (1992-1995); consejero de Industria, Agricultura y Pesca (1995-1998); director del departamento de Desarrollo Tecnológico y de Calidad de Mondragon Corporación Cooperativa; y rector de Mondragon Unibertsitatea (1999-2002).

El 28 de diciembre de 2002, Xabier Retegui Ayastui era proclamado quinto presidente en la historia de Eusko Ikaskuntza. Su candidatura, unitaria con las vicepresidencias territoriales, recabó el 88'5% de los sufragios.

El nuevo equipo presidencial se comprometía a la ejecución de “una reflexión estratégica que nos lleve a un replanteamiento de Eusko Ikaskuntza contando con la amplia participación de los integrantes de la institución y de otras entidades afines que nacieron bajo su impulso o colaboración y que comparten muchos de sus objetivos”. Mediante este ejercicio crítico –que Retegui comparaba con un proceso constituyente– se abriría “una etapa de transición hacia una Eusko Ikaskuntza refundada, que se convierta en una referencia de aceptación general, que apuesta por el desarrollo de unos valores indiscutidos, contribuyendo a la cohesión de este dividido y atribulado País”.

Durante el sexenio de Xabier Retegui y su equipo (ya con presencia femenina algo más que testimonial en los órganos de go-

bierno), la Sociedad desplegará un nivel de actividad sin precedentes. Con el viento en popa de una coyuntura general favorable, crecerá en lo económico alcanzando su techo presupuestario, y también en lo humano (más de tres mil socios y una extensa plantilla de trabajadores); intensa será la labor educativa, investigadora (entre 50 y 100 becas y ayudas, y unos 25 volúmenes editados anualmente) y divulgativa aprovechando los más variados medios y soportes (unas 100 horas de programación anuales en las ondas de radio, y más de cuatro millones de visitantes en sus webs en 2008); llevará su actividad por toda la geografía vasca (se superó el centenar de convenios firmados con ayuntamientos) y, con todo, avanzará netamente en su objetivación social.

Pero, en paralelo a esta acción expansiva, no desmayará en su tensión introspectiva. La recomendación de José María Arizmendiarieta, “pensar haciendo y hacer pensando”, adquirió valor de lema en una etapa en la que se prodigaron como nunca los ejercicios de reflexión sobre el modelo de sociedad que debería constituir Eusko Ikaskuntza a comienzos del siglo XXI para seguir sirviendo con provecho al progreso social y cultural.

Plan Estratégico 2004-2008

La primera tarea consistió en dar con una definición ajustada a la realidad conceptual y funcional de la Sociedad. Se llegaría a este enunciado:

“Eusko Ikaskuntza es una entidad con capacidad de aglutinar a personas, instituciones y territorios de diferente composición, ideología y credo en torno a valores socialmente compartidos y acunados: amor a Vasconia, multicultural y solidaria; compromiso con la ciencia y la cultura; pluralidad ideológica; respeto y diálogo; innovación y progreso; respaldo al euskara”.

Conforme a esta descripción, se detectaron diez características o rasgos que la han configurado a lo largo de su historia:

- Pluridisciplinariedad
- Pluriterritorialidad
- Pluriprofesionalidad
- Flexibilidad de gestión
- Capacidad aglutinadora de instituciones y personas
- Anticipación a las necesidades y retos de futuro de Vasconia, creando conciencia y proponiendo soluciones
- Estudios e Innovación: por su carácter independiente, puede enfocar los problemas desde una visión científica e investigadora sin el apremio del cortoplacismo político, y generar debate social que ayude a la toma de decisiones
- Integración de la sociedad civil
- Difusión de la cultura y de la ciencia vascas al conjunto de Euskal Herria y al mundo
- Promoción de entidades y de instrumentos que atiendan a carencias sociales

En el Plan Estratégico 2004-2008 su misión quedó definida así:

“Ofrecer un punto de encuentro a todos aquellos interesados en la cultura vasca. Investigar en temáticas culturales y científicas, realizar estudios y desarrollar la formación. Cohesionar la sociedad civil, promover el avance de Vasconia, desarrollar una investigación de carácter multidisciplinar, fortalecer la cohesión social y las identidades compartidas”.

En esta hoja de ruta quinquenal se fijaron siete objetivos: ampliar la base social; potenciar la actividad cultural y científica; establecer alianzas con otras entidades similares; diseñar un plan de comunicación, difusión e imagen; crear y potenciar filiales; mejorar el sistema de gobierno y la gestión global; y garantizar el futuro económico-financiero de la entidad.

A más de ello, se manifestaba el deseo de soldar vínculos con tres ámbitos fundamentales: con el mundo académico, profesional, docente y estudioso de la cultura vasca; con las Administraciones de los tres territorios (Euskadi, Navarra y Aquitania); y con la diáspora, sacando la máxima utilidad a las modernas tecnologías de la comunicación.

Desarrollo Sostenible

Para una mejor jerarquización del panel de actividades, a partir de 2002 se seleccionaron líneas de trabajo preferentes y vertebradoras de la acción de la Sociedad. Se denominaron *Programas Emblemáticos*. Los primeros con tal consideración fueron: la RIEV, la colección Fuentes Documentales Medievales del País Vasco, el posgrado Jakitez, el consejo editorial de Eusko Ikaskuntza y las fundaciones José Miguel de Barandiaran, Eusko-media y Asmoz. Ya durante el mandato de Retegui se estableció una nueva categoría, *Programas Especiales Pluridisciplinarios* (PEPs), que inicialmente englobó: el programa Desarrollo Sostenible, Añamendi Eusko Entziklopedia, así como EuskoSare y la revista *Euskonews*.

El programa sobre Desarrollo Sostenible (rebautizado posteriormente como BAI. Berezkio Aurrerapen Iraunkorra Programa Emblematikoa / Programa Emblemático Progreso Genuino y Duradero), concitó a agentes sociales, empresariales e institucionales en torno al análisis sobre el modelo de desarrollo desde seis prismas: Organización y Gestión del Territorio y sus Recursos; Dimensión Social del Desarrollo Sostenible; Dinamismo Empresarial; Economía y Fiscalidad; Energía; Transporte. En una primera etapa, estos seis grupos se fijaron la misión de dar respuesta a dos preguntas: ¿Qué está sucediendo? y ¿En qué nos afecta? Este diagnóstico constituiría una aportación específica al XVI Congreso de Estudios Vascos celebrado del 29 de noviembre al 1 de diciembre de 2005 en Bilbao con el título “Desarrollo Sostenible-IT. el futuro”.

Euskonews, revista pionera

El 8 de septiembre de 1998 el correo electrónico distribuyó el número 1 de *Euskonews & Media* (luego *Euskonews* a secas). En su ejemplar inicial consiguió 889 visitantes y un total de 3.034 entradas. Antes de cumplir diez años, *Euskonews* recibía más de un millón de visitas anualmente.

La revista pionera sobre ciencia, cultura y sociedad vasca en soporte electrónico, se viene editando ininterrumpidamente desde entonces y se acerca ya a los 750 números. Entre 2007 y 2011 se publicó el suplemento juvenil *Euskonews Gaztea* (231 números con 1.500 artículos y 231 entrevistas).

En estos veinte años *Euskonews* ha obtenido diversos galardones (vid. *Apéndices: Reconocimientos y premios*, p. 371).

El Congreso partió de las conclusiones obtenidas en aquel proceso y las enriqueció al contraste con algunas de las principales experiencias internacionales en el campo del Desarrollo Sostenible. Al mismo tiempo, se incidió en la importancia de la sensibilización social y en el papel que debieran desempeñar las empresas y el mundo económico. Paralelamente, un Foro de Juventud reunió a unos doscientos jóvenes universitarios. Como protagonistas del futuro, se entendía que sus pun-

tos de vista, sus preocupaciones y sus dudas sobre el modelo de desarrollo poseían un significativo valor.

Enriquecida con todo ese bagaje, la Sociedad de Estudios Vascos continuó el proceso de reflexión estratégica a través de foros participativos y abiertos a la socialización del Desarrollo Sostenible. En complicidad con Administraciones y con organizaciones académicas, sociales y económicas, se integraron esfuerzos orientados hacia un cambio en los comportamientos. Labor de largo aliento que se prolongaría hasta la década siguiente.

En la lejanía y en proximidad

Con el objetivo de incentivar, afianzar y extender la relación y la comunicación entre personas y organizaciones pertenecientes a la Comunidad Vasca Global, en 2005 surgió EuskoSare. Información, comunidades y servicios eran los conceptos sobre los que pivotaba este programa cuyo sitio www.euskosare.org se editaba en cuatro idiomas (euskara, castellano, francés e inglés). EuskoSare fue mucho más que una plataforma en internet: tejió una red *online* y *offline* que integraba cultura, euskera, educación, economía, etc. El proyecto promovió actividades entre la comunidad vasca dispersa por el mundo: colaboración en la organización y difusión de los Seminarios Internacionales Euskal Herria Mugaz Gaindi, programas de radio por internet, soporte y seguimiento informativo de varios congresos de Forokoop, eventos en torno al Día Internacional del Euskera, concursos de coros, videos, cuentos, etc.

Paralelamente, se intensificó la presencia internacional a través de las colectividades vascas y las instituciones académicas. Por convenio con la Universidad de Ginebra, Suiza, becarios o becarias designados por Eusko Ikaskuntza desarrollarían entre 2005 y 2013 investigaciones posdoctorales en su facultad de Psicología y Ciencias de la Educación.

También la Universidad de Stanford, en California, abrió puertas a los estudios vascos. El acuerdo de 2008 selló el establecimiento en la prestigiosa universidad norteamericana de un programa académico a niveles de pregrado y de posgrado sobre cultura vasca, fundamentalmente en las áreas de Humanidades y Ciencias Sociales. El escritor Bernardo Atxaga tuvo el privilegio de ser el primer *Eusko Ikaskuntza Visiting Profesor of Basque Culture* con sendos cursos sobre el devenir de la lengua y la cultura vascas desde la segunda mitad del siglo XX. Sin salir del nuevo continente, la Universidad de La Plata y la Universidad Católica Argentina acogieron actividades culturales y docentes relacionadas con los estudios vascos e impartidas por socios de nuestra entidad.

Para coordinar y profundizar en dicha labor, en 2005 se creaba la vicepresidencia para el Exterior. Y para el reconocimiento social a las entidades de la diáspora que destaquen en la promoción del euskara y la cultura, desde 2006 cada 3 de diciembre se concede el ENE Saria. El acrónimo ENE (Euskaren Nazioarteko Eguna) recuerda la vinculación de la Sociedad con el Día Internacional del Euskera que se institucionalizó tras el llamamiento hecho en el Congreso de Estudios Vascos de 1948, tal como ha quedado recogido en el capítulo correspondiente.

Resumidamente: el incremento de las relaciones interinstitucionales se tradujo en un impulso a los convenios de colaboración tanto dentro como fuera del país con entidades y universidades internacionales, con asociaciones, empresas, instituciones y ayuntamientos vascos. Así en la lejanía como en la proximidad, las gentes de Eusko Ikaskuntza dejaban sentir su animosa presencia.

Vocación colectiva

Xabier Retegui se presentó a la reelección en diciembre de 2005 al frente de un equipo remozado y con un programa de actuación en el que, entre otros objetivos, proponía reavivar los principios constitutivos de Eusko Ikaskuntza; consolidar a EuskoSare como plataforma para

la consecución de una Comunidad Vasca Global; impulsar las secciones científicas como polos de investigación sustantiva; y asegurar la financiación de las fundaciones Euskomedia y Asmoz.

Concurrió a la urna una segunda candidatura encabezada por Jesús Mª Larrazabal, catedrático del departamento de Lógica y Filosofía de la Ciencia de la UPV/EHU. La plancha opositora aglutinaba a aquellos presidentes y presidentas de sección que, desde tiempo atrás, venían manifestándose críticamente con una gestión que, a su juicio, había hecho bascular a la entidad hacia un modelo marcadamente empresarial. Proponían robustecer las secciones científicas y la investigación dando mayor peso al componente académico y universitario. Con uno de los índices de participación más altos de toda la historia, la Asamblea General dio su respaldo a la candidatura continuista.

ENE. Benito Lertxundi

Con motivo de la edición del Euskararen Nazioarteko Eguna de 2006, el cantautor Benito Lertxundi compuso a petición de Eusko Ikaskuntza una melodía convertida en el emblema sonoro del Día Internacional del Euskera.

“El euskara es patrimonio humano: herramienta / de comunicación
y unidad. / Recurso necesario / para entenderse y / llegar al más
alto ideal humano.

La lengua / perfecciona al animal / y lo hace hombre. / Ella encauza la
ayuda mutua para que se realice en el plano humano. / En este sentido
se extiende / a las necesidades / de cada pueblo.

La lengua es espejo fiel, / en el que se reflejan / las condiciones sociales
/ de un pueblo / a través de la historia.

A cada generación / la lengua enseña / toda la cultura básica.

Pueblo que rompe / con su lengua / es pueblo que destroza su
tradición y enfría su alma.

La lengua guarda en sí / el modo de entender / el mundo de un
pueblo, cuando sus naturales la hablan.

El euskara, nuestra lengua, es patrimonio / humano”.

Era obvio que las secciones científicas estaban en el centro de las preocupaciones de unos y de otros. La dirección electa se puso a la tarea y concluyó que Eusko Ikaskuntza debería atraer a investigadores y dotarles de medios si quería situarse como ente investigador y gestor de proyectos en el área de las Ciencias Sociales. Tal fue el cimiento teórico en que se asentó el Plan de Apoyo a la Investigación Competitiva, que estaba centrado en cuatro áreas prioritarias:

Área Económica: Competitividad regional. Nuevo modelo de gestión regional

Área Social: Nuevo orden mundial. Demografía e inmigración. Ciudadanía. Foro Social

Área Cultural: Profundización y extensión cultural

Área Sostenibilidad: Progreso genuino

En la exposición argumental de la propuesta, Xabier Retegui hablaba de un “salto cualitativo” en el funcionamiento de Eusko Ikaskuntza y lo comparaba con algunas de las no menos complejas tareas que afrontó en su primera etapa de vida:

“Desde su origen, Eusko Ikaskuntza se fijó la misión de alentar a la formación de una *vocación colectiva* en las comunidades vascas; esto

es, asumió el empeño de aunar voluntades orientadas hacia la superación y el progreso general. Hoy, con más razón que nunca, nos sentimos en el deber de implicarnos activamente en los retos que tiene ante sí la sociedad vasca contribuyendo, en la medida de nuestras posibilidades, a reformulaciones exitosas que sitúen a Euskal Herria-Vasconia en una posición de vanguardia también en el siglo XXI”¹¹².

Entretanto, la Sociedad a través de sus investigadores se implicaba en proyectos de variable enjundia. Citemos tres que pueden ser representativos: “Identidad y Cultura Vascas a comienzos del siglo XXI”, el más completo diagnóstico hasta entonces realizado sobre la percepción subjetiva de la identidad y de la cultura de los y las habitantes de los diferentes territorios de Euskal Herria (culminado en 2007, en colaboración con Euskal Kultur Erakundea); la investigación sobre la historia, el presente y las perspectivas de futuro de los cuatro clústeres del País Vasco (2008-2012, con Orkestra-Instituto Vasco de Competitividad); y los informes de evaluación de la actividad emprendedora en la Comunidad Autónoma del País Vasco en comparación con los restantes países que participan en el proyecto internacional Global Entrepreneurship Monitor, GEM (2005-2014, con la Universidad de Deusto y la UPV/EHU inicialmente).

Una cierta idea de la SEV

El inicio del segundo mandato trienal coincidió con el 75 aniversario del Anteproyecto de Estatuto General del Estado Vasco, del que ya se ha hablado en su lugar. El texto original de 1931 fue reeditado con un prólogo en el que el presidente recordaba que

“contribuir a la vertebración y a la armonización entre las comunidades vascas es tarea fundacional de nuestra Sociedad, que se actualiza permanentemente con las reflexiones sobre las experiencias del pasado, el análisis del presente y los estudios precursores ante los retos de futuro”.

Y como ejemplo de esa inclinación citaba el reciente proyecto de Constitución para una Federación Europea (2003), única propuesta con articulado completo elevada desde Vasconia y España a la Unión Europea en respuesta al llamamiento de las instituciones a participar en el proceso de construcción de la nueva arquitectura comunitaria. La Constitución de Eusko Ikaskuntza, si así puede llamarse, fue redactada por una ponencia conformada por la sección de Derecho. Proponía un modelo federalista sustentado en una triple fuente de legitimidad: la ciudadanía, los pueblos y los Estados, cada uno con su Cámara de representantes. Asimismo, se apostaba por el reforzamiento del Parlamento Europeo y de la Comisión. Contaba también como novedades la incorporación de la Carta de los Derechos Fundamentales como articulado constitucional, y el derecho a voto de todos los ciudadanos europeos en las elecciones estatales y autonómicas de su Estado de residencia.

Tomando como modelo el Consejo de Excelencia que venía funcionando desde 1995, durante el mandato de Juan José Goiriena de Gandarias cuajó la idea de que Eusko Ikaskuntza auspiciara una suerte de cámara de notables de carácter consultivo para las instituciones y generadora de conocimiento experto al servicio del País. El proyecto fue madurando hasta hacerse realidad en octubre de 2007, cuando se presentaba en sociedad un “foro de reflexión, análisis, diagnóstico y asesoramiento sobre los grandes retos de las comunidades científica, artística y literaria y de la sociedad en general”. Jakiunde, Academia de las Ciencias, las Artes y las Letras, reunía un plantel inicial de veinticinco personas consideradas referentes en los ámbitos de las ciencias, las artes

y las letras, y con el científico Pedro Miguel Etxenike como primer presidente por designación directa de Eusko Ikaskuntza.

En la parte final de su mandato, el equipo rector puso en pie un segundo Plan Estratégico de cuya ejecución deberían encargarse en lo sustancial de su cronología (2008-2012) quienes tomaran el relevo. Una vez más se insistía en “la necesidad de una profunda reflexión en torno a las problemáticas modernas”.

Con motivo del nonagésimo aniversario de Eusko Ikaskuntza, en diciembre de 2008, el presidente, a punto de abandonar el cargo, recapitulaba algunas de las ideas que había venido formulando durante el periodo:

Otras áreas científicas

Además de las tratadas en la segunda parte del libro, otras áreas científicas han sido cultivadas por Eusko Ikaskuntza a través de sus secciones durante su segunda etapa.

Medios de Comunicación: Historia, medios y empresas, periodismo científico, experiencias y figuras, aspectos formales, publicidad, euskera, prensa local, digital...

Ciencias Sociales y Económicas: Empresa, ordenación y gestión del territorio, relaciones transfronterizas, ciencia y tecnología, innovación, legislación...

Educación: Pedagogía, metodología, formación del profesorado, plurilingüismo, aspectos curriculares, calidad de la educación, educación y género, enseñanzas especiales...

Ciencias Físico-Químicas y Matemáticas: Física, materiales, centros de investigación, historia, estructuras electrónicas, divulgación...

Ciencias Naturales: Flora y fauna, biodiversidad, desarrollo sostenible, agricultura, ganadería, pesca, bosques, colecciones naturalísticas...

Ciencias de la Salud: Historia y personalidades, Paleomedicina, Psiquiatría, Medicina clínica, forense, Pediatría, Gerontología, genética, salud y sociedad, alimentación...

Cinematografía: El cine en Vasconia: historia, creación, autores, análisis artístico, producción, difusión, espacios, censura, estudio y recepción...

Prehistoria-Arqueología: Hábitats prehistóricos, arte rupestre, ritualidad, yacimientos y prospecciones, arqueobotánica, patrimonio, analíticas, técnicas...

“(…) son más necesarias que nunca instituciones como Eusko Ikaskuntza que, surgiendo del seno de la sociedad civil, trabajan en la articulación de liderazgos compartidos que aúnen fuerzas contra la atomización de las respuestas sociales y tengan sus miras puestas más allá del cortoplacismo y el tacticismo que demasiadas veces determina y constriñen la toma de decisiones que nos afectan a todos. No obstante, también Eusko Ikaskuntza ha de poner en crisis sus estructuras y paradigmas, romper con las inercias a fin de actualizar su cometido que resumiré en cuatro funciones: realizar una tarea prospectiva, que se anticipe a los retos del futuro; ahondar en la investigación de alto valor social; trabajar por la formación continua, la profesional y la cultural; y, por último, hacer posible que a una etapa de consumismo vacío y alienante suceda otra de consumo constructivo donde la cultura y la cooperación tengan un valor social creciente”¹¹³.

Meses después de finalizar su mandato, la Asamblea General de Eusko Ikaskuntza designó a Xabier Retegui como presidente de Honor de la institución.

4.6. Presidencia de José María Muñoa, 2009-2012

La primera gran crisis de la era global se venía larvando desde tiempo antes, pero su estallido a ojos de la opinión pública se produjo en septiembre de 2008 cuando el banco de inversión norteamericano Lehman Brothers, con más de siglo y medio de vida, sucumbía en unas horas bajo el peso de las llamadas hipotecas basura.

La Gran Recesión impactó sobre una economía española sobreexpuesta a la deuda privada. La burbuja inmobiliaria lastró los balances de las entidades financieras, a cuyo rescate acudió el Estado. El déficit público se disparó. El número de parados creció de dos millones en 2008 a casi seis en 2013; más del 26% de la población activa se quedó sin trabajo. El PIB se contrajo por encima del 7%.

Las cosas fueron algo mejor en la Vasconia peninsular. En el año más negro de la recesión, 2009, el PIB de la Comunidad Autónoma Vasca retrocedió un 4% y el de Navarra hasta el 3’7%. Con todo, la caída media acumulada entre 2008 y 2013 fue del orden del 3-4%; y la tasa de desempleo al final del quinquenio oscilaba entre el 15 y el 17% en el conjunto de ambos territorios.

Este contexto afectó seriamente a los presupuestos de Eusko Ikaskuntza. Desde 2009 se experimentó primero un estancamiento y posteriormente una importante disminución de los ingresos brutos. Las aportaciones generalistas se redujeron casi a la mitad entre 2009 y 2012. El equipo directivo elegido a finales de 2008, con José María Muñoa como presidente, tuvo que lidiar con el que probablemente haya sido el momento más difícil de la Sociedad desde que iniciara su segunda etapa en 1978.

José María Muñoa Ganuza nació en el exilio francés el año 1942. Es descendiente de dos socios fundadores de Eusko Ikaskuntza: Juan y Miguel de Muñoa, promotor este último de la primera ikastola de Gipuzkoa en 1914. El sexto presidente de Eusko Ikaskuntza ejerció profesionalmente como ingeniero. Durante catorce años representó al Gobierno de Euskadi en el Comité Europeo de las Regiones con sede en Bruselas. En reconocimiento a su larga trayectoria, el parlamento de la Unión le concedió en 2009 el Premio Ciudadano Europeo.

Ante el cariz que tomaba la economía general y la particular de la propia institución, Muñoa y su Comité Ejecutivo determinaron limitar la dispersión de energías y acotar esfuerzos en actividades señaladas. De la mano de un nuevo director-gerente, se aplicaría una planificación del trabajo por proyectos. Y se acometería el redimensionamiento de la estructura, algo por otra parte irremediable cuando tocaba a su fin un largo ciclo de bonanza económica y se entraba en otro de estrechez que no se sabía cuánto podría durar.

Se priorizaron las publicaciones emblemáticas (RIEV, colección *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco*) y se transfirió la edición de los *Cuadernos de Sección* a soporte digital. El programa prospectivo-estratégico sobre Progreso Genuino Duradero convergió con otros agentes vascos (Innobasque, Aclima Clúster de Medio Ambiente y MLC-ITS Clúster de Logística y Transporte) para encarar una nueva fase del proceso al que se denominó BAI+5.

En torno a la “Innovación para el progreso social sostenible” se convocó el XVII Congreso de Estudios Vascos (Vitoria-Gasteiz, noviembre de 2009). En un momento de incertidumbre, el Congreso tuvo el acierto de repensar y reformular importantes aspectos relacionados con las Ciencias Sociales partiendo de la realidad más inmediata. El con-

cepto de Justicia en un mundo globalizado, el valor de lo público, la construcción de una sociedad solidaria, la calidad de vida, las relaciones de género, la necesidad de una memoria social que haga de puente entre el pasado y el futuro... Sobre estos y otros temas trabajaron cerca de setecientos congresistas con la innovación para el progreso social sostenible como referente común.

Tres ejes principales

Por su relevancia para la entidad y por su valor social, se dio prelación a tres programas. Dos de ellos venían de atrás, el tercero surgió *ex novo*.

Con apoyo del Gobierno Vasco, continuaron los trabajos de corrección, completación, actualización y traducción de *Auñamendi Eusko Entziklopedia-Enciclopedia Vasca Auñamendi*. Durante el trienio 2012-2015 se profundizó en las áreas de Antropología-Etnología-Folklore, Arte, Historia y Literatura, prioritariamente con voces redactadas en lengua vasca y siempre con vistas a su difusión abierta y gratuita. Ello reforzaría el liderazgo de Eusko Ikaskuntza como servidor de contenidos sobre cultura vasca en internet.

La segunda línea de trabajo sería *Udalak*. Con más de cien ayuntamientos conveniados, se apostaba por generar una nueva espiral de actividades por localidades y ciudades de toda Euskal Herria: investigaciones, publicaciones, informes técnicos, trabajos de archivo y de recopilación documental, cursos, charlas y jornadas de difusión, talleres, programas artísticos, y un largo etcétera.

Completamente distinto a los anteriores era el tercer programa, *Elkarbizitza/Convivencia*. Partiendo del diagnóstico de que las comunidades vascas, materialmente muy desarrolladas, poseen sin embargo un importante déficit en términos de convivencia como consecuencia de años de división y de enfrentamientos ideológicos, se invitó a intelectuales de todas las sensibilidades para que, conjuntamente, articularan un marco básico de consenso en torno a valores éticos, a la cultura y el euskera. Fundamentos al servicio de la organización política del pluralismo después de años de violencia cuyo fin se atisbaba ya antes de la *Declaración de Bruselas* de 2010.

Doble crisis

En mayo de 2012, el Comité Ejecutivo propuso la adopción de decisiones de urgencia para cuadrar las cuentas del ejercicio: entre ellas se incluía el aplazamiento del XVIII Congreso, previsto en principio para 2013, hasta que las circunstancias lo permitieran, la supresión del semanario *Euskonews* y la puesta en marcha de un expediente de regulación de empleo. La Junta Permanente las rechazó en bloque, con lo cual la crisis económica derivó en crisis institucional. El proceso electoral, que correspondía celebrar a finales de 2012, se anticipó cinco meses.

En su despedida, José María Muñoa señaló:

- “Puesto que nos vemos obligados a reflexionar sobre el lugar que nos pueda competer en el horizonte del primer centenario, dejaré aquí mi opinión personal, ya a título de simple socio, sobre cuáles han de ser las premisas en las que debería basarse su acción futura:
- 1º. EI-SEV no debe interferirse inadecuadamente en ámbitos propios de instituciones u organismos ya existentes.
 - 2º. Euskaltzaindia, el Estatuto de Autonomía de 1931, el primer esbozo de una Universidad Pública Vasca, Jakiunde – Academia de las Ciencias, las Artes y las Letras: estos brillantes ejemplos de nuestra historia ilustran sobre la vocación de EI-SEV como promotora e impulsora de acciones y de instituciones, como gran catalizadora de la vida cultural, científica y social. Misión que la singulariza y en la que no puede ser acusada de colisión de competencias.

3º. EI-SEV debe concentrar sus esfuerzos en aquellos proyectos clave para el País. Hoy se podrían citar *Auñamendi Eusko Entziklopedia*, *Elkarbizitza* y *Udalak*. Proyectos con valor social, que, además, prestan asistencia a nuestras instituciones y que no podrían ser desarrollados en condiciones tan favorables por otras entidades.

4º. Para esta misión considero que disponemos de la suficiente masa crítica. Y aquí quiero destacar la importancia de nuestro *Gizarte Ospe Batzordea* / Consejo de Excelencia Social, que podría ser el embrión de un organismo asesor al más alto nivel para provecho del País y de sus instituciones.

5º. Condición necesaria para todo lo anterior es que EI-SEV sea sostenible”¹¹⁴.

4.7. Presidencia de Iñaki Dorronsoro, 2012-

Con el claro mandato de acometer la reorientación del rumbo estratégico y la renovación de las bases organizativas de Eusko Ikaskuntza, en julio de 2012 la Asamblea Extraordinaria de socios respaldó la elección de la plancha encabezada por Iñaki Dorronsoro.

Formado en la Escuela Superior de Ingeniería Industrial de Bilbao y ligado al mundo cooperativista desde 1973, Iñaki Dorronsoro Plazaola (Ataun, 1947), tras liderar la creación y consolidación de la División de Válvulas de Ampo S.Coop., desempeñó diversas funciones en el Área de la Promoción Industrial antes de ponerse al frente del nuevo Grupo LKS (1991-1998). Desde el departamento de Tecnología y Calidad de Mondragón Corporación Cooperativa promovió la creación del Centro de Investigación en Gestión MIK, del que fue presidente y director. Formó parte de los consejos rectores de Mondragón Unibertsitatea, Ikerlan e Ideko, y estuvo en el origen del Clúster del Conocimiento. Ha sido profesor de Estrategia y Competitividad en las universidades de Mondragón, Deusto y Lancaster. A lo largo de todos estos años ha cultivado intelectualmente las Humanidades y las Ciencias Sociales en muy diversos campos.

Durante su primer periodo ejecutivo (2012-2016), abordó un profundo y doloroso proceso de reestructuración del grupo Eusko Ikaskuntza y, al mismo tiempo, llevó a cabo un efectivo rediseño estratégico con el fin de adaptar y reposicionar a la Sociedad.

Respecto a lo primero, se acometió la reorganización de la estructura de gestión, lo que afectó a los proyectos heredados, a las fundaciones (*Euskomedia* fue subsumida en *Asmoz Fundazioa*) y a los puestos de trabajo (la plantilla de 2018 representa la quinta parte de la de 2012). Todas estas decisiones permitieron una relativa estabilización económica y una gestión más eficiente y ágil.

El proceso de reflexión y debate interno implicó a cerca de cuatrocientas personas. Se procedió a recabar opiniones en Administraciones, partidos políticos y personas representativas del mundo científico, social y cultural. A propósito de las impresiones recogidas en esta labor, Iñaki Dorronsoro señalaba:

“Debo decir que de las decenas de encuentros y reuniones con representantes institucionales y del tejido científico-cultural, con ciudadanos y con actores de los más diversos sectores de la sociedad civil, obtuvimos una radiografía estimulante: por sus especificidades, por su prestigio, por su historia y por la excelencia de sus miembros, Eusko Ikaskuntza ocupa una posición singular y atesora unos valores que la hacen, en muchos sentidos, única e irrepetible. Ello nos ha de mover a encarar el porvenir con ambición”¹¹⁵.

En paralelo, se analizó el contexto en que despliega su labor la institución. Se trataba de ubicar a Eusko Ikaskuntza, con su bagaje y su potencialidad real, en el ecosistema de instituciones dedicadas de un modo u otro al conocimiento, y de adaptar su filosofía y procedimientos a las condiciones y exigencias que emergen de la realidad del siglo XXI. A estos objetivos respondían el modelo renovado y la estructura básica de funcionamiento que la Asamblea General aprobó a finales de 2013¹¹⁶.

Bases del nuevo modelo

Los aspectos generales del nuevo modelo pueden resumirse en los siguientes ítems:

- EI-SEV se reafirma en su misión original como entidad de estudio, de investigación y de movilización del conocimiento en torno a la sociedad vasca. Siempre con la vocación de encauzar sus esfuerzos hacia las necesidades fundamentales de la sociedad de la que emerge.
- Su actividad tiene por objeto y por objetivo la Sociedad Vasca y la Cultura Vasca. Con el ánimo de desarrollar un enfoque renovado, abordará las problemáticas actuales así como los retos de futuro aportando soluciones atrevidas y valientes a la Comunidad Vasca Global.
- Una de sus funciones fundamentales sigue siendo tender puentes y generar sinergias entre instituciones y agentes sociales de Vasconia–Euskal Herria. Se define como un espacio de pensamiento y acción supraterritorial.
- EI-SEV se consolida en su naturaleza original como sociedad de socios/socias voluntarios/as, unidos en el afán de analizar y proponer soluciones avanzadas a los retos y problemáticas del País mediante estudios, investigaciones, reflexiones y debates en el contexto cultural y científico vasco.
- Se dará una especial consideración a las nuevas generaciones: jóvenes sensibles con las realidades del País de quienes la sociedad vasca ha de obtener las orientaciones y prioridades para su desarrollo en el futuro.
- Se abrirá a proyectos e ideas que se definan como prioritarios y se articularán formas de participación diversas.
- EI-SEV posee importantes fortalezas que apuntalarán la transición que ahora inicia: una amplia y diversa masa societaria, pluriterritorialidad, reconocimiento de todas las Administraciones, presencia importante a nivel local, una de las más grandes plataformas de documentación en Red, etc.
- ¿Qué ofrece hoy Eusko Ikaskuntza a los investigadores y estudiantes?
 - Impulsar y apoyar a una institución con la misión de EI-SEV, hoy más necesaria que nunca, siendo partícipes activos en la renovación de la sociedad vasca.
 - Trasladar su visión acerca de los retos y necesidades de la sociedad vasca.
 - Participar proactivamente en actividades de estudio y reflexión colectiva.
 - Proponer e impulsar proyectos de carácter estratégico para Euskal Herria.

En el capítulo de *Gobernanza*, el nuevo modelo contemplaba la simplificación del organigrama de la Sociedad a tres únicas instancias ejecutivas: la Asamblea General como órgano soberano; el Consejo Rector donde se reunirán dos representantes de cada territorio, las instituciones fundadoras y las más relevantes, además del secretario/a, tesorero/a, director/a y un/a representante de la plantilla profesional; y el Comité de Dirección compuesto por los/as responsables de la gestión

funcional de acuerdo con el mapa de actividades. La estructura de investigación mediante secciones científicas desaparecía.

Renovación y esperanza

Entre 2011 y 2018 se produce una serie de hechos que anticipan cambios de calado para las comunidades vascas. Uno de ellos, sin lugar a dudas el más positivo, es el fin del largo ciclo de violencia iniciado durante el franquismo. Tras la Conferencia Internacional de San Sebastián (Aiete) de 2011, ETA anunciaba “el cese definitivo de su actividad armada”. El 20 de abril de 2018 hacía público un comunicado reconociendo “el daño causado” y su “responsabilidad directa” en el “sufrimiento desmedido” que la sociedad vasca ha padecido. El 4 de mayo el irreversible final se escenificaba en un acto celebrado en Kanbo. Un capítulo de nuestra historia se cerraba dejando la memoria de casi un millar de muertos, centenares de extorsionados y huidos, familias destrozadas y un país que ha penado durante años para salir adelante superando las fracturas. Sin dejar de mencionar a tantos jóvenes a los que la irresponsabilidad de determinados líderes, la ceguera en la interpretación de los cambios en la sociedad vasca y el contexto social e internacional condujeron a una supuesta “guerra” sin expectativas de victoria. Demasiados proyectos vitales arruinados.

La presidencia de Iñaki Dorronsoro se sitúa, así, en la primera etapa del nuevo escenario pos-ETA, y después de años de constricción de los espacios para el debate y el análisis libre de los temas que afectan a la sociedad vasca actual. Se abren, pues, horizontes esperanzadores para Eusko Ikaskuntza como institución de estudio y reflexión de los retos de Euskal Herria, en cumplimiento con la misión establecida hace cien años en el Congreso fundacional de Oñati.

No es ajeno a lo anterior la constitución en enero de 2017 de la Communauté d’Agglomération du Pays Basque (Euskal Hirigune Elkar-goia). Se compone de 158 comunas repartidas sobre 3.000 km² y con 300.000 habitantes. Su geografía se identifica con la práctica totalidad de los territorios vascos de Iparralde (menos dos comunas suletinas y con una comuna bearnesa). Esto significa que el País Vasco continental ha adquirido al fin la tan anhelada unidad territorial.

La Comunidad de Aglomeración del País Vasco se ha integrado en el Consejo Rector de la entidad. Y desde 2015 el Gobierno Foral de Navarra ha normalizado su participación ocupando el puesto que, como institución fundadora, ha tenido siempre reservado primero en la Junta Permanente y desde 2014 en el Consejo Rector de Eusko Ikaskuntza. De tal modo que, por primera vez en su centenaria historia, la Sociedad de Estudios Vascos reúne en su órgano de gobierno a todas las Administraciones de Vasconia: Diputaciones Forales de Álava, Bizkaia y Gipuzkoa, Gobierno Foral de Navarra y Comunidad de Aglomeración del País Vasco.

En todos los azimuts

Al mismo tiempo que avanzaba en su renovación y reorientación, Eusko Ikaskuntza siguió impulsando investigaciones y estudios; organizando, en solitario o conjuntamente con otras instituciones, jornadas, seminarios y conferencias con amplio espectro de temas y de participantes; editando libros, fomentando investigaciones y realizando informes técnicos, sin dejar de tributar cada año el debido reconocimiento a personalidades por sus trayectorias a través de los diversos premios.

Al catálogo de actividades se sumaron dos novedades que enlazan con la vocación de Eusko Ikaskuntza como polo de encuentro del saber experto y como plataforma para la alta divulgación: *Urteko Galdera* y *Solasaldiak*, sendos foros para el análisis, la reflexión y el debate abierto en torno a problemáticas y retos de actualidad relacionados con la sociedad, la cultura, la ciencia o la tecnología.

En junio de 2016, la Asamblea General reeligió a Iñaki Dorronsoro. Asimismo, se votó la renovación de cinco vocalías territoriales al Consejo Rector. El programa de actuación para el cuatrienio 2016-2020 se articula en siete líneas prioritarias:

XVIII Congreso de Estudios Vascos

En el año del centenario de su fundación, Eusko Ikaskuntza celebra el XVIII Congreso de Estudios Vascos. En ese foro se presentarán los diagnósticos y proposiciones elaborados en cinco áreas por profesionales y expertos, sociedad civil, agentes sociales, políticos y económicos, instituciones públicas, etc. El objetivo es desplegar opciones de escenarios que respondan a las inquietudes y retos que Vasconia tiene ante sí, y lograr un compromiso socio-institucional para seguir profundizando en los temas de investigación y de debate.

Con una mirada global pero desde un impulso local, se ha abierto un proceso deliberativo sobre las herramientas que los territorios vasco-navarros necesitan para afrontar el siglo XXI en lo político, social, cultural, socioeconómico, y también en torno a lo simbólico y a los valores compartidos. Desde la premisa de que, en la era de la democratización, el desarrollo social y la gobernanza se hallan ensambados a valores como la cultura, el capital, el territorio y la ciudadanía.

Bajo el lema “Geroa Elkar-Ekin / El futuro que nos (re)une”, las sesiones del XVIII Congreso de Estudios Vascos se repartirán entre las distintas capitales de Vasconia: Baiona (5 de octubre), Vitoria-Gasteiz (19 de octubre), Pamplona (26 de octubre), Bilbao (9 de noviembre), Donostia (16 de noviembre), para terminar en Oñati el día 23. El día 24 se conmemorarán los cien años de existencia de Eusko Ikaskuntza también en Oñati.

- Desarrollar los proyectos principales (Ekinez).
- Reforzar las redes de colaboración con entidades científicas y culturales de dentro y fuera del ámbito vasco.
- Ahondar en la difusión del conocimiento: ayuntamientos, Urteko Galdera, Solasaldiak, promover las publicaciones propias y participar en otras revistas y publicaciones científicas, socializar a través de la Red los procesos y resultados de las investigaciones y reflexiones...
- Reforzar la base de socios y ampliar la red de colaboradores: crear un repositorio de colaboradores, estructurar el trabajo “voluntario” de los miembros de Eusko Ikaskuntza y captar nuevos, atender a su satisfacción, reformar el boletín Asmoz ta Jakitez...
- Organización y desarrollo de las personas: contratación de investigadores, garantizar la calidad del trabajo, informar de la gestión, definición de los procesos y puestos de trabajo, análisis del personal, solución a la sede central, fondos documentales y bibliográficos...
- Reforzar la base económica y nuevo perfil económico en el que prevalezcan los ingresos por proyectos por encima de las aportaciones generalistas y otras.
- Reforzar la comunicación y fortalecer el posicionamiento de Eusko Ikaskuntza: rediseño de la web, nueva marca corporativa y reordenamiento de la imagen para evitar su dispersión, diseño de una política comunicativa...

La Asamblea aprobó asimismo la modificación de seis artículos de los Estatutos relativos a los órganos de gobierno y administración conforme a lo descrito más arriba.

Programa Ekinez

Dentro del nuevo marco establecido tras la aprobación del Modelo y Estructura Básica de Eusko Ikaskuntza, y mediante una metodología participativa que recibió el nombre de Denok Gai, se emprendió el análisis de la realidad colectiva como paso previo a la selección de áreas temáticas de estudio¹⁷. De la articulación práctica de las cinco áreas elegidas surgió el programa de proyectos Ekinez (2016-2019) orientado a reflexiones y análisis de fondo sobre desafíos estratégicos para el País.

Ekinez tiene como eje estratégico la Vasconia sostenible del siglo XXI. Se han establecido cinco áreas de trabajo e investigación multidisciplinares con esquemas plurianuales de actuación en los siguientes ámbitos:

- Imaginar el futuro
- Realidad socio-cultural
- El euskera y su futuro
- Estructura socio-política
- Modelos socioeconómicos

Ekinez se apoya en una nueva metodología participativa cuyos elementos fundamentales son los siguientes:

- Redacción del Libro Verde de (de los) Territorio(s) de Vasconia, que quiere cumplir con dos objetivos fundamentales: realizar un mapa conceptual sobre los diferentes ejes planteados; y, en relación a la cohesión y solidaridad, establecer un diagnóstico de situación de manera participativa.
- A partir del Libro Verde donde se refleja la voz y la visión de los expertos, se desarrollan mesas ciudadanas para incorporar la opinión y las proposiciones de la sociedad civil.
- Desarrollo de foros sociales para deliberar sobre los temas recogidos en el Libro Verde y en las mesas ciudadanas.
- Con todo ello, se llega a la redacción del Libro Blanco que recogerá las bases fundamentales y los escenarios posibles que desde la sociedad (ciudadanía, expertos, agentes sociales, instituciones) vasco-navarra se plantean para su posicionamiento ante los retos de futuro; desde ahí se hará examen de las posibles implicaciones institucionales y, al igual que en el Congreso de Oñate de 1918, se diseñará la agenda de actuación futura de la propia Eusko Ikaskuntza.

Notas

1. Dambier, Jean-Marie. “La Société des Sciences Lettres et Arts de Bayonne”. En: *El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV* (RIEV. Cuadernos, 1). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007.
2. Hobsbaw, Eric. *Industria e Imperio. Una historia económica de Gran Bretaña desde 1750*. Barcelona: Ariel, 1982, p. 13.
3. Zweig, Stefan. *El mundo de ayer. Memorias de un europeo*. Barcelona: Acantilado, 2014.
4. Villares, Ramón; Bahamonde, Angel. *El mundo contemporáneo. Siglos XIX y XX*. Madrid: Taurus, 2001.
5. Paredes, Javier (coord.). *Historia universal contemporánea. I: De las Revoluciones Liberales a la Primera Guerra Mundial*. Barcelona: Ariel, 1999.

6. Azaola, José Miguel de. “Las tres guerras civiles de Unamuno”. En: *Cuenta y Razón*, nº 25, octubre-diciembre de 1986, p. 29.
7. “Ferrocarriles”. *Voz Enciclopedia Ilustrada del País Vasco*. En línea: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/ferrocarriles/ar-65430/#hasiera> (06/2018).
8. Azaola, José Miguel de. *Vasconia y su destino II: los vascos ayer y hoy* (2 vol.). Madrid: Revista de Occidente, 1976.
9. Etchandy, Pantxo. *La IIIe République au Pays Basque 1870-1940: un pays et un peuple entre tradition et modernité*. Baiona: Elkar, 2017.
10. De la Granja, José Luis. “Paz entre dos guerras civiles (1876-1936/37)”. En: Bazán, Iñaki (dir.). *De Tübal a Aitor. Historia de Vasconia*. Madrid: La Esfera de los Libros, 2002, pp. 522 ss.
11. Goyheneche, Eugène. *Historia de Iparalde: desde los orígenes a nuestros días*. San Sebastián: Txertoa, 1985.
12. Entrevista en revista Euskonews, nº 699, sección “Solalsaldia”, julio de 2015. <http://www.euskonews.com/ug/solalsaldia/2015/gurutz-jauregui> (06/2018).
13. Revista Euskara. Ed. facs. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1996, 6 v.
14. Estornés Zubizarreta, Idoia. “El fenómeno vascófilo en la Europa de la primera mitad del siglo XX (1900-1945)”. En: *XI Congreso de Estudios Vascos* (1991). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1992, pp. 323-336.
15. Saiz Valdivielso, Alfonso Carlos. *Rafael Sánchez Mazas. El espejo de la memoria*. Bilbao: Muelle de Uribitarte, 2010.
16. Urabayen, Leoncio. “Un llamamiento a la riqueza que tiene corazón”. En: *Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos - Euzko-Ikaskuntza-ren Deia* (en adelante, EID), nº 2, 1919, pp. 22-28.
17. De la Granja, José Luis. “Paz entre dos guerras civiles (1876-1936/37)”. En: *op. cit.*, p. 585.
18. Caro Baroja, Julio. *El laberinto vasco*. San Sebastián: Txertoa, 1984.
19. Lertxundi, Anjel. *Nor naizen asmatu*. En línea: http://www.donostiakultura.eus/images/500_noticias/530_gabinete_de_prensa/2011/literatura/aitzol/Euskal_pizkundea_eta_aitzol_manifiesto.pdf (06/2018).
20. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*. [San Sebastián]: Eusko Ikaskuntza, 1983, p. 17.
21. Agirreazkuenaga, Joseba (dir.). *Diccionario biográfico de Eusko Ikaskuntza (1918-1998)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.
22. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. *Op. cit.*, p. 3.
23. *Ibidem*, p. 23.
24. *Asamblea de administración municipal vasca. San Sebastián 1919: recopilación de trabajos*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995. Reprod. facs. de la ed. de: San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1920.
25. *Asamblea de Pesca Marítima Vasca (1925. San Sebastián)*. *Proposiciones / Org. Sociedad de Estudios Vascos*. San Sebastián: Imp. y Lib. San Ignacio de Loyola, 1925.
26. *Euskera*. Bilbao: Euskaltzaindia, 1920, tomo I, núm. I, pp. 39-41.
27. Discurso de Pedro Miguel Etxenike en el acto fundacional de Jakiunde, Academia de las Ciencias, las Artes y las Letras. Donostia-San Sebastián, 25 de octubre de 2007.
28. *Diario ABC*, 19 de septiembre de 1923, p. 8.
29. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*. (Cuadernos de Sección. Historia-Geografía, 14). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1991, p. 180.
30. *La Voz de Guipúzcoa*, diario republicano. San Sebastián, 1 de enero de 1924, p. 1.
31. Centro de Investigaciones Prehistóricas [programa] / Sociedad de Estudios Vascos = [Eusko Ikaskuntza]. Vitoria: 1925.
32. “Dictadura de Primo de Rivera”. *Voz Enciclopedia Ilustrada del País Vasco*. En línea: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/dictadura-de-primo-de-rivera/ar-27324> (06/2018).
33. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. *Op. cit.*, p. 185.
34. Apraiz, Odón. “Don Federico Baraibar y los Estudios Vascos”. En: RIEV, nº 11,3, 1920, pp. 186-193.
35. *Euskeltzaleak, zertarako? Acción Popular Vasca. Su finalidad, su organización, su programa* (1930). Zarautz: Gizona & Lanak, 1999.
36. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. *Op. cit.*, p. 186.
37. Lizardi'tar, Xabier. “Euskel-Egunerokoa”. En: EID, nº 42, 1929, pp. 12-22.
38. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. *Op. cit.*, p. 248.
39. “Nuestra exposición de libros vascos”. En: EID, nº 43 (1929), pp. 13-21. Incluye relación de libros y manuscritos expuestos.
40. “Exposición Ibero-Americana de Sevilla”. En: EID, nº 42 (1929), pp. 7-8.
41. Citado por Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca*. *Op. cit.*, p. 247.
42. *Ibidem*. p. 249.
43. “Las juntas de «Eusko-Ikaskuntza» y la cuestión autonómica”. En: *V Congreso de Estudios Vascos* (1930). San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1934, p. XLIII.
44. *El Pueblo Vasco*, diario independiente. San Sebastián, 29 de marzo de 1936, p. 1.
45. Entrevista en semanario electrónico Euskonews, nº 596, octubre de 2011. En línea (06/2018).
46. Discurso de Iñaki Dorronsoro en el acto institucional de apertura del Centenario de Eusko Ikaskuntza: Diputación Foral de Bizkaia, 14 de marzo de 2018.
47. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. *Op. cit.*, p. 30.
48. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca*. *Op. cit.*, p. 277.
49. Citado por Xabier Retegi Ayastuy en el prólogo a la reedición facsímil del *Anteproyecto de Estatuto General del Estado Vasco* (1931). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011.
50. “Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos”. *Voz Enciclopedia Ilustrada del País Vasco*. En línea: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/eusko-ikaskuntza-sociedad-de-estudios-vascos/ar-40053> (07/2018).
51. Retegi Ayastuy, Xabier. *Prólogo a la op. cit.*
52. Estornés, Idoia. “75 años del ‘Estatuto General del Estado Vasco’ de Eusko Ikaskuntza”. En: *Asmoz ta Jakitez*, nº 168 (junio de 2006), p. 4.
53. “Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos”. *Op. cit.* en línea.
54. *Actas de la Junta Extraordinaria de 21 de febrero 1932*, EID nº 53, pp. 12-14.
55. Llombart Palet, José. El “Centro de Estudios Científicos” de San Sebastián. Cuadernos de Sección. (Ciencias Físico-Químicas y Matemáticas, nº 3). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.
56. *Reseña*. En: RIEV, 41,1. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1996, pp. 184-185.
57. Agirreazkuenaga, Joseba. *De los vascos sin historia a los vascos con historia*. Donostia: Txertoa, 2017.
58. Granja Pascual, José Javier. “Arturo Campión y la Sociedad de Estudios Vascos”. En: *Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura*, 5. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1985, pp. 75-93.
59. EID, nº 36, 1927, pp. 11-12.
60. Grupo “Dr. Camino” de Historia Donostiarra (de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País). *Obra Cultural de la Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián*. San Sebastián: Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País, 1966, p. 63. Este volumen fue redactado por Ricardo Izaguirre, periodista e historiador, quien había estado involucrado en la organización del Congreso de Estella.
61. Agirreazkuenaga, Joseba. *Op. cit.*, p. 107.
62. *Ibidem*., p. 105.
63. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. *Op. cit.*, p. 248.
64. *Ibidem*., p. 52.
65. *Ibidem*., pp. 69-70.
66. “La Biblioteca Vasca de EL-SEV (1918-1936). Una aproximación”. Informe técnico, 2017 / José Ángel Ormazabal.
67. Lamikiz Jauregiondo, Amaia. “Espacios para una cultura desde abajo: asocionismo donostiarra e imágenes de la nación durante el franquismo”. En: *Historia y Política*, 38 (2017), pp. 129-159.
68. Pablo, Santiago de. “De la Guerra Civil al Estatuto de Guernica”. En: Bazán, Iñaki (dir.). *De Tübal a Aitor*, *op. cit.*, p. 651.
69. Torrealdai, Joan Mari; Murua Uria, Imanol. *Euskaltzaindia: ekin eta jarrai*. [Bilbao]: Euskaltzaindia, 2009, pp. 49 ss.
70. Ugarte, Anton. “The relaunching of Euskaltzaindia (1937-1941): from the Ministry of National Education's omission to the Board of Culture of Bizkaia's imposition”. En: *Bidebarrieta*, nº 26. Bilbao: Ayuntamiento, 2016, pp. 165-184.
71. Aguirre, Juan. “Instituto Doctor Camino de Historia Donostiarra, 1966-2016. «La fundamental lección de nuestra Historia»”. En: *El Instituto Doctor Camino. 50 años de historia donostiarra*. Donostia: Fundación Kutxa, 2017.
72. López-Chaves, Pablo. *Los intelectuales católicos en el franquismo. Las Conversaciones Católicas Internacionales de San Sebastián (1947-1959)*. Granada: Universidad de Granada, 2017.

73. Agirreazkuenaga, Joseba. *Op. cit.*, p. 126.

74. Zabala, José Ramón. “Aproximación a la hemerografía del exilio vasco, 1936-1960”. En: *La cultura del exilio vasco*, II. Donostia: J.A. Asuncion, 1994, p. 109.

75. Carta de Jesús Elosegui a José Miguel de Barandiaran del 30 de marzo de 1948. Citado por Larronde, Jean-Claude. “Histoire du VIIème Congrès d’Études Basques. Biarritz, 1948”. En: *VIIème Congrès d’Études Basques*, I. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003, p. 37.

76. Agirreazkuenaga, Joseba (dir.). *Op. cit.*, p. 190.

77. Jiménez de Aberasturi Corta, Juan Carlos. “Nuevos documentos para la historia contemporánea del País Vasco: los fondos del Ministerio de Asuntos Exteriores francés (1940-1949)”. En: *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía*, nº 10. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1988, pp. 342-343.

78. Larronde, Jean-Claude, *op. cit.*, p. 19.

79. Collado Seidel, Carlos. *El telegrama que salvó a Franco. Londres, Washington y la cuestión del Régimen (1942-1945)*. Barcelona: Editorial Crítica, 2016.

80. Larronde, Jean-Claude. “Histoire du VIIIème Congrès d’Études Basques. Bayonne, Ustaritz, 1954”. En: *VIIIème Congrès d’Études Basques*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003, pp. 34-35.

81. Las actas de los VII y VIII Congresos de Estudios Vascos no vieron la luz hasta 2003. La publicación requirió varios años de investigación en archivos públicos y privados por parte del socio Jean-Claude Larronde quien consiguió rescatar un vastísimo caudal de información (unas 1.500 páginas), en su mayor parte inédita. Los tres tomos constituyen una aportación de primer orden al conocimiento de la cultura vasca en el siglo XX a través de la mirada de estudiosos e intelectuales vascos que vivieron y reflexionaron en los años más difíciles de nuestra historia moderna.

82. Zabala, José Ramón. “Aproximación a la hemerografía del exilio vasco, 1936-1960”. En: *Op. cit.*, p. 71 ss.

83. Zabala, José Ramón. “EKIN: una luz en el túnel. Las editoriales del exilio”. En: *Op. cit.*, p. 129 ss.

84. Asuncion, J.A., San Miguel, M.L. (eds.). *La cultura del exilio vasco I*. Donostia: J.A. Asuncion, 1994, p. 51.

85. Apaolaza, Xabier. “De la esperanza de una cultura nacional al exilio (1895-1960)”. En: *Ibidem.*, pp. 133-134.

86. Ugalde, Martín de. *Historia de Euskadi*. Barcelona: Cupsa, Planeta, 1982, tomo V, p. 295 ss.

87. Monforte García, Isabel. *Arantzazu: Arquitectura para una vanguardia*. San Sebastián: Diputación Foral de Gipuzkoa, 1994.

88. Fuente: Siadeco: 1964-65 a 1974-75. Federaciones de Ikastolas: 1975-76 a 1981-82.

89. “Durangoko Euskal Liburu eta Disko Azoka”. *Voz Enciclopedia Ilustrada del País Vasco*. En línea: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/durangoko-euskal-liburu-eta-disko-azoka/ar-46361/> (06/2018).

90. Torrealdai, Joan Mari. *Euskal idazleak, gaur. Historia social de la lengua y literatura vascas*. Arantzazu, Oñati: Jakin, 1977.

—*Euskal kultura gaur. Liburuaren mundua*. [Donostia]: Jakin, 1997.

91. Fusi, Juan Pablo. *Espacios de libertad. La cultura española bajo el franquismo y la reinención de la democracia (1960-1990)*. Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2017, pp. 100-111.

92. “ETA-Euskadi ta Askatasuna”. *Voz Enciclopedia Ilustrada del País Vasco*. En línea: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/eta-euskadi-ta-askatasuna/ar-32820/> (06/2018).

93. Unsain, José María. *El cine y los vascos*. (Cuadernos de Sección. Cinematografía, nº 1). San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1985, pp. 87-89.

94. Larronde, Jean-Claude. *Manuel de Ynchausti (1900-1961). Un mecenas inspirado*. (Bidasoa, nº 8) Millafranga-Villefrancque: Instituto de Historia Contemporánea Hegoa, 1998.

95. Pablo, Santiago de. “De la Guerra Civil al Estatuto de Guernica”. En: *op. cit.*, pp. 627 y 635.

96. Monreal Zia, Gregorio. “Una historia de la Revista Internacional de los Estudios Vascos”. En: *RIEV*, nº 46, I. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001, p. 12.

97. *La Voz de España*. San Sebastián, 30 de marzo de 1976, p. 19.

98. “Eusko Ikaskuntza’ren agiria (20-IX-77). Declaración de la Sociedad de Estudios Vascos (20-9-77)”. En: *Eusko Ikaskuntzaren berriak = Información de la Sociedad de Estudios Vascos*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, [1978], [20] p. También: “Eusko Ikaskuntza’. Sociedad de Estudios Vascos”. En: *Boletín del Instituto Americano de Estudios*

Vascos, nº 112, marzo de 1978, pp. 46-48. En línea: <http://urazandi.euskale-txeak.net/vol1/dvd04/Bolet%EDnIAEV/htm/index.htm> (06/2018)

99. *Asamblea General. Estado actual de los estudios vascos*. Donostia: Eusko Ikakuntza, 1979.

100. *EID*, nº 70, 1981, pp. 17-18.

101. “Lista de socios”. En: *Memoria de la Sociedad*. 1978-1980. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1981, p. 85-112.

102. Jiménez de Aberasturi Corta, Juan Carlos. *Proyecto de Centro de Documentación de Historia Contemporánea del País Vasco*. Folleto. [Donostia]: Eusko Ikaskuntza, 1979, [12 p.].

103. Zabala, Aingeru. “Colección de Fuentes documentales medievales del País Vasco”. En: *RIEV*, nº 45, I. Donostia, 2000; pp. 369-388.

104. Dosse, François. *Historia del estructuralismo*. Madrid: Akal, 2017, tomo I, p. 33.

105. Prólogo de Julio Caro Baroja. En: *RIEV*, nº 28, I. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1983, p. 17.

106. Monreal Zia, Gregorio. “Una historia de la Revista Internacional de los Estudios Vascos”. En: *op. cit.*, pp. 35-36.

107. Estornés Zubizarreta, I., Ortiz de Orruño, J.M. Roldán Gual, J.M. *Eusko Ikaskuntza: pasado, presente y futuro*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1993, p. 56.

108. *EID*, nº 121, 1993, pp. 63-75.

109. *EID*, nº 117, 1992, p. 55.

110. Vélez de Mendizabal, Josemari. *Etorri nintzen bezala, banoa*. Arrasate: autoedición, 2010 [no venal].

111. *El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV 1907-2007*. (RIEV. Cuadernos, 1). Donostia-San Sebastián: EI-SEV, 2007.

112. Retegui Ayastui, Javier. “Una vocación colectiva para la sociedad vasca”. En: *Euskonews & Media*, nº 402, julio de 2007. En línea (06/2018).

113. Retegui Ayastui, Javier. “Eusko Ikaskuntza: 90 años y mucho por hacer”. Publicado en diversos medios de comunicación. Diciembre de 2008.

114. Intervención de J.M. Muñoa en la Asamblea General Extraordinaria, 20 de julio de 2012.

115. Presentación a la *Memoria 2013*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2014, pp. 5-7.

116. *Modelo y Estructura Básica de Eusko Ikaskuntza*. Donostia, 21 de noviembre de 2013.

117. Denok Gai. Informe del proceso. San Sebastián, 24 de julio de 2014.

5

Apéndices

Tres textos para cien años

1. Reglamento de Eusko Ikaskuntza. 18 de febrero de 1919 (segundo libro de registro especial de Sociedades, nº 482, folio 86. Gobierno Civil de Guipúzcoa)

Artículo 1º.- La Sociedad de Estudios Vascos tiene por objeto reunir a todos los amantes del País Vasco que, ansiando la restauración de la personalidad del mismo, se proponen promover por los medios adecuados la intensificación de su cultura como condición indispensable para la consecución de aquel fin.

En los trabajos presididos por tal programa esta Sociedad atenderá, tanto a los elementos básicos y peculiares de su personalidad, como a los que integran la cultura universal y cuya aplicación sea procedente en este País, dando preferencia a aquellos que se reputen más urgentes. En unos y otros se proveerá con especial cuidado a los intereses peculiares de las diversas regiones de la tierra vasca, informados del carácter religioso que siempre ha tenido.

2. Declaración de la Sociedad de Estudios Vascos (20 de septiembre de 1977)

La Sociedad de Estudios Vascos, «Eusko Ikaskuntza», fue fundada en el Congreso de Oñate de 1918, por iniciativa de la Diputación de Guipúzcoa y con el apoyo de las cuatro Corporaciones forales de Alava, Navarra, Guipúzcoa y Vizcaya. Desarrolló un conjunto de acciones importantes en el campo de la cultura vasca, tales como la creación de la Academia de la Lengua Vasca; la publicación, bajo la dirección de don Julio de Urquijo, de la Revista Internacional de Estudios Vascos; los Congresos de Estudios Vascos celebrados desde el año 1918 hasta el 1934; los Cursos de verano a partir de 1927; la creación de cátedras de euskera; la redacción del Proyecto de Estatuto Vasco en 1931, a petición de los Ayuntamientos y Diputaciones de las cuatro provincias hermanas; el proyecto de Bases para el bilingüismo escolar; Asambleas, tales como la de Administración Municipal Vasca, etcétera.

La Sociedad no se ha limitado, pues, a la investigación y al estudio de los temas científicos sino que, a lo largo de su brillante historia, ha tratado siempre de fomentar y promover toda suerte de acciones beneficiosas para la cultura y la vida del País.

Hay que hacer notar que la Sociedad de Estudios Vascos fue siempre una Sociedad cultural, libremente constituida por personas amantes de nuestro pueblo, con total independencia de la política concreta y de los organismos oficiales.

Esta amplitud de conceptos hizo que pudieran formar parte de ella hombres de todas las ideologías y de diversas opiniones políticas, científicas o lingüísticas, procedentes de todos los territorios vascos, unidos en fraternal tarea para el bien del pueblo vasco.

Por desgracia, las actividades de la Sociedad de Estudios Vascos tuvieron que cesar al producirse la guerra civil. El 5 de setiembre de 1936 la Sociedad tuvo que cerrar sus puertas e interrumpir sus trabajos como consecuencia de la grave situación que se había impuesto a nuestro pueblo y que hacía imposible el funcionamiento de «Eusko Ikaskuntza».

Transcurrieron así las cuatro últimas décadas, sin que se viera la posibilidad de que la Sociedad reanudase su funcionamiento, por no existir las condiciones idóneas para ello. Al mismo tiempo, en el transcurso de estos cuarenta años fueron desapareciendo poco a poco muchas de las figuras señeras que hoy están vivas en nuestro espíritu y que en otro tiempo habían sido miembros de la Sociedad, de su Junta Permanente y de sus veintitrés comisiones especializadas.

Sin embargo, la última Junta Permanente de la Sociedad elegida el mes de setiembre de 1934, que era y sigue siendo el órgano de la misma, no hizo renuncia de los derechos de la Sociedad ni abandonó en ningún momento la idea de que ésta pudiera volver a funcionar algún día, si para ello se presentaban las condiciones mínimas necesarias.

Ahora bien, los componentes de la Junta Permanente, en unánime acuerdo, y en la seguridad de ser los legítimos depositarios de la continuidad estatutaria de la Sociedad, estimamos llegada ya la hora de que «Eusko Ikaskuntza» reanude su vida normal y vuelva a ponerse al servicio del pueblo vasco y de su cultura.

Consideramos que la Sociedad debe ser reactualizada y revitalizada por el aporte de nuevos miembros, y a este fin hemos tomado la decisión, que nos parece la más adecuada y conforme a los estatutos de la Sociedad, de convocar a los socios que superviven, y que aparecen inscritos en los registros de la Sociedad, en número de unos cuatrocientos, a una Asamblea General en la que se decidirá el procedimiento que se ha de seguir para llevar a cabo, a la mayor brevedad posible, esa necesaria renovación.

Queremos asimismo informar de estos propósitos a la opinión de todas las regiones vasconas por medio de la presente declaración y esperamos que tales propósitos encuentren buena acogida en las nuevas generaciones, tan bien dispuestas para todo lo que redunda en beneficio del País, de su lengua y de su cultura, así como en las múltiples organizaciones que hoy trabajan en pro de la cultura vasca y con las cuales «Eusko Ikaskuntza» espera colaborar.

Finalmente, esperamos que, una vez celebrada la Asamblea General y adoptados por ésta los acuerdos apropiados, podrá procederse a la inscripción de nuevos socios, con el mismo criterio de liberalidad y democracia que siempre fue el de la Sociedad de Estudios Vascos. De esta manera, las puertas de la Sociedad quedarán de nuevo abiertas a todas las personas amantes de nuestra cultura que deseen formar parte de ella y colaborar en sus trabajos.

Si, como creemos, la Asamblea General aprueba esta línea de acción, el porvenir y la futura acción de la Sociedad dependerán en gran parte de las nuevas adhesiones que reciba una vez abierta la inscripción de nuevos socios.

Nosotros confiamos que este respaldo popular sea ampliamente concedido a nuestra Sociedad y que en la nueva etapa que ahora va a iniciarse los fines de la misma puedan ser realizados con igual o mayor brillantez y eficacia que lo fueron en otros tiempos.

José M. Barandiarán – Angel Irigaray – Manuel de Irujo
Justo Gárate – Manuel Lecuona – Joaquín Yrizar.

3. Declaración institucional de las entidades fundadoras ante el centenario de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos (14 de marzo de 2018)

En 1918, con la reconfiguración del mapa continental al término de la Primera Guerra Mundial, la realidad de las nacionalidades europeas volvió a revelarse como insoslayable. También en los territorios vasco-peninsulares, históricamente unidos entre sí por lazos materiales y espirituales, sociales y culturales, el anhelo de autonomía recobró fuerza.

Al mismo tiempo, nuestra sociedad, que desde finales del siglo XIX experimentó un importante desarrollo económico, acusaba graves carencias en materia educativa y cultural. Vasconia-Euskal Herria era la única de entre todas las regiones del Estado que no poseía universidad pública ni instituciones oficiales que velasen por su lengua e identidad.

Autonomía política y Universidad Vasca estarán en el centro de una serie de iniciativas que confluyeron en un gran foro organizado conjuntamente por las Diputaciones de Álava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya: el Congreso de Estudios Vascos, celebrado en septiembre de 1918 en Oñati. A él fueron convocados cuantos trabajaban por «la restauración de la personalidad del País y por la intensificación de la cultura como condición indispensable para la consecución de aquel fin». Se abrirá así un periodo clave de nuestra Historia moderna en orden a la vertebración social, política y cultural de los territorios vascos que, no sin vaivenes y dificultades, iría profundizándose hasta el estallido de la Guerra Civil en 1936.

Para dar continuidad a los trabajos del Congreso, estas cuatro Diputaciones se unieron para constituir Eusko Ikaskuntza como entidad supraterritorial, unificadora y directriz del renacimiento cultural. Rompiendo con intransigencias y banderías seculares, la Sociedad de Estudios Vascos atrajo a personas de todos los territorios y de prácticamente todas las ideologías en torno a un proyecto tan esencial como ambicioso.

Durante la primera etapa, Eusko Ikaskuntza organizó Congresos y Asambleas en torno a preocupaciones relacionadas con las ciencias, la historia, las artes, las cuestiones económico-sociales o el ordenamiento administrativo, entre otros temas; acompañó al nacimiento de Euskaltzaindia-Academia de la Lengua Vasca; actuó como coordinadora interprovincial de ikastolas, fomentó la formación de profesorado vernáculo y editó los primeros textos escolares en euskera; lideró las gestiones en favor de la tan deseada Universidad Vasca y, en espera, llenó ese vacío promoviendo la investigación, la formación y la divulgación a través de sus Secciones Científicas. Sin olvidar el primer proyecto autonómico vasco-navarro de nuestra historia, el denominado ‘Estatuto de Estudios Vascos’, del año 1931.

Tras la Guerra Civil sus actividades fueron prohibidas en territorio peninsular, pero ello no fue obstáculo para la celebración de sendos Congresos en Biarritz y Baiona-Ustaritz, que permitieron la reflexión colectiva por parte de la intelectualidad en el exilio en momentos tan dramáticos para nuestra cultura.

Desde que en septiembre de 1978 se aprobara su revitalización, Eusko Ikaskuntza ha desarrollado de forma ininterrumpida una labor cada vez más amplia y de mayor alcance, llevando así a efecto lo que entonces demandara su Presidente, José Miguel de Barandiarán: «Que nuestra Sociedad sea centro de investigaciones y de estudios vascos, centro de unión o convergencia de todos los vascólogos de aquí y de todo el mundo».

Con sus actividades en general y con sus Congresos de Estudios Vascos en particular, Eusko Ikaskuntza ha dado cauce y sustancia a las inquietudes de la sociedad orientándolas hacia el doble objetivo de, por un lado, consolidar nuestra personalidad cultural y, por otro, abordar con visión prospectiva algunos de los principales retos sociales.

Eusko Ikaskuntza posee dos cualidades primordiales. Primero, su implantación territorial: junto con Euskaltzaindia, es la única entidad oficialmente reconocida en todo el ámbito de Vasconia-Euskal Herria y con interlocución en todas sus Administraciones. La segunda cualidad es su excepcional naturaleza aglutinadora de vascólogos y vascófilos de todas las sensibilidades, ideologías y territorios unidos por un compromiso compartido con la ciencia y la cultura, con la innovación y el progreso colectivo. En este sentido, no es exagerado decir que se trata de un fenómeno irrepetible, de imposible reproducción en las circunstancias actuales.

A punto de iniciarse el año del centenario, las cuatro instituciones fundadoras –Gobierno Foral de Navarra, Diputación Foral de Araba, Diputación Foral de Bizkaia y Diputación Foral de Gipuzkoa– renovamos nuestro compromiso con Eusko Ikaskuntza como expresión viva y estimulante de la sociedad civil que trabaja por la generación de conocimiento y por la comprensión y respuesta a los desafíos de nuestro tiempo. Su lema ‘Asmoz ta Jakitez’, por el pensamiento y el saber, sintetiza el ejemplar aliento de superación que desde hace un siglo nos transmite esta entidad vocacionalmente abierta a la cultura universal desde el valor de lo propio y sustantivo.

Por todo ello, felicitamos a Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos y la respaldamos en su esfuerzo, hoy en día tan necesario como hace un siglo, por situar a Vasconia-Euskal Herria en posición avanzada ante el futuro.

Publicaciones de Eusko Ikaskuntza

eusko-ikaskuntza.eus/es/argitalpenak

La producción editorial de Eusko Ikaskuntza, sobre todo a partir de su reconstitución en 1978, se ha estructurado básicamente en torno a colecciones y a publicaciones periódicas seriadas de contenido misceláneo y números monográficos.

Ver página 116

Palmarés de premios de Eusko Ikaskuntza

<http://www.eusko-ikaskuntza.org/es/premios/>

El palmarés de premios de Eusko Ikaskuntza reconoce cada año a personas y colectivos de destacada labor en la investigación, la promoción o la difusión cultural y científica, sirviendo al mismo tiempo de estímulo a las jóvenes generaciones.

Ver página 118

Bibliografía sobre Eusko Ikaskuntza

Agirreazkuenaga, Joseba (dir.). *Diccionario biográfico de Eusko Ikaskuntza (1918-1998)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

Asamblea general 17-IX-78: estado actual de los estudios vascos. Ponencias leídas en las doce secciones de trabajo / Sociedad de Estudios Vascos. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.

Asmoz ta Jakitez. Informativo mensual. Nº 1- (1993-). En edición electrónica desde 2012. En red desde el nº 75 (1998): www.eusko-ikaskuntza.org/es/asmoz-ta-jakitez/ (07/2018)

Atejoka. Suplemento cultural mensual de *Asmoz ta Jakitez*. Nº 1 (2008)-37(2011). En red: www.eusko-ikaskuntza.org/es/atejoka/ (07/2018)

Cursos de Verano de la Sociedad de Estudios Vascos. [Programas] 1º (1927)-10º (1936).

El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV 1907-2007. (RIEV. Cuadernos, 1). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007.

Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca*. [San Sebastián]: Eusko Ikaskuntza, 1983.

Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca: el autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*. (Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía, 14) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1990.

Estornés Zubizarreta, I.; Ortiz de Orruño, J.M.; Roldán Gual, J.M. *Eusko Ikaskuntza: pasado, presente y futuro*. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1993.

Eusko Ikaskuntza. *Memoria de la Sociedad*. [...] 1918-1935, 1978-1992, bienal. Memoria 1994- , anual. En red a partir de 2003. www.eusko-ikaskuntza.org/es/argitalpenak/memoriak/bi-16012/ (07/2018)

Eusko Ikaskuntza. Modelo y Estructura Básica de Eusko Ikaskuntza. Donostia, 21 de noviembre de 2013.

Eusko Ikaskuntza. 75 aniversario de la Sociedad de Estudios Vascos. Discursos del acto académico. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994.

Eusko Ikaskuntza. Una institución científica. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

Eusko Ikaskuntzaren Deia-Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos. Trimestral. Nº 1 (1919)-121 (1993). En red: www.eusko-ikaskuntza.org/es/argitalpenak/eusko-ikaskuntzaren-deia/bi-21833/ (07/2018)

Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos [memoria explicativa]. San Sebastián: Leizaola, [1928?].

Goiriena de Gandarias y Gandarias, Juan José. “Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos: Ochenta años haciendo ciencia”. En: *Arbor, ciencia, pensamiento y cultura*, CLXIII, 641, mayo 1999, pp. 99-122.

Ormazabal Altuna, José Ángel; Arzamendi Sesé, Arantza. *Sociedad de Estudios Vascos: catálogo de la actividad editorial [1918-1998]*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.

“Sociedad de Estudios Vascos-Eusko Ikaskuntza”. *Voz Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*. En red: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/eusko-ikaskuntza-sociedad-de-estudios-vascos/ar-40053> (07/2018).

Congresos de Estudios Vascos

I Congreso de Estudios Vascos (1918. Oñate). San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1919.

II Congreso de Estudios Vascos (1920. Pamplona). Enseñanza y cuestiones económico-sociales. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1920.

III de Estudios Vascos (1922. Guernica). Lengua y enseñanza. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1923.

IV Congreso de Estudios Vascos (1926. Vitoria). Orientación y enseñanza profesionales. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1927.

V Congreso de Estudios Vascos (1930. Vergara). Arte popular vasco. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1934.

VIIème Congrès d'Études Basques (1948. Biarritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003. 2 vols.

VIIIème Congrès d'Études Basques (1954. Baiona, Ustaritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

IX Congreso de Estudios Vascos (1983. Bilbao). Antecedentes próximos de la sociedad vasca actual. Siglos XVIII y XIX. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1984.

X Congreso de Estudios Vascos (1987. Iruñea). Archivos, Bibliotecas y Museos. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1988.

XI Congreso de Estudios Vascos (1991. Donostia). Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1992.

XII Congreso de Estudios Vascos (1993. Vitoria-Gasteiz). Estudios vascos en el sistema educativo. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

XIII Congreso de Estudios Vascos (1995. Zamudio). Ciencia, tecnología y cambio social en Euskal Herria. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1996.

XIV Congreso de Estudios Vascos (1997. Donostia, etc.). Sociedad de la Información. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

XV Congreso de Estudios Vascos (2001. Donostia, Baiona). Ciencia y cultura vasca, y redes telemáticas. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2002.

XVI Congreso de Estudios Vascos (2005. Bilbao). Desarrollo Sostenible-IT. El futuro. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2006.

XVII Congreso de Estudios Vascos (2009. Vitoria-Gasteiz). Innovación para el Progreso Social Sostenible. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2012.

Recursos digitales

Fondo editorial de Eusko Ikaskuntza: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/Enciclopedia> Aunamendi-Fondo Bernardo Estornés: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/>

Audiovisuales

La Sociedad de Estudios Vascos = Eusko Ikaskuntza. Guión y dirección: Javier González Purroy; Producción: Artevisión. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1987.

Reconocimientos y premios

Eusko Ikaskuntza ha sido reconocida por distintas instituciones, entidades y colectivos con numerosos premios y galardones en homenaje a su trayectoria histórica y a su labor en investigación, difusión y cultura.

Institucionales:

- Medalla de Álava, 2018
- Medalla de Oro de Donostia-San Sebastián, 2018
- Premio Radio San Sebastián a la Excelencia, 2018
- Reconocimiento “Ondo egindako lana” de Armeria Eskola. Eibar, 2018

A la difusión:

- Eusko Ikaskuntzari Euskal Kulturaren Kriselua Izateagatik. 29 Feria del Libro y del Disco Vasco de Durango, 1994
- Argia Merezimenduzko Saria a *Euskonews*, 1999
- Premio El Correo Digital a www.eusko-ikaskuntza.org como la mejor web vasca, 2003
- Buber Saria a *Euskonews* como mejor medio de comunicación. Asociación Internet & Euskadi Elkarte, 2003
- Artetsu Saria a la sección “Artisautza” de *Euskonews* por su labor de difusión de la artesanía. Arbaso, Asociación para el Fomento de la Artesanía Tradicional de Euskal Herria, 2005
- Premio Iparragirre a la difusión cultural por radio. EITB, 2005
- Premios Periodismo Vasco 2018 de la Asociación Vasca de Periodistas y el Colegio Vasco de Periodistas

II

Un siglo de desarrollo científico, económico, social y cultural

Presentación

Desde su creación como anticipo o ensayo general de la deseada Universidad Vasca, Eusko Ikaskuntza se caracterizó por una gran diversidad de intereses y por su pluridisciplinariedad. Con el paso del tiempo, por influencia tanto de factores internos como de la evolución del contexto, su labor se fue perfilando en torno a líneas y a dominios preferentes. Así, las ciencias sociales, la Antropología, la Historia, las Artes o el Derecho serían objeto de un cultivo más intensivo que, por ejemplo, las ciencias puras y experimentales, la Arqueología o la Prehistoria, aun cuando algunos socios destacaran en estas últimas durante su primera época.

Bajo el título “Un siglo de desarrollo científico, económico, social y cultural”, se agrupan aquí once artículos temáticos que analizan contribuciones relevantes de la Sociedad de Estudios Vascos. El objetivo es que la lectura de estas páginas no solo ayude al conocimiento de la institución que las motiva y su desempeño en diferentes áreas, sino que ilustre también sobre el devenir de Vasconia-Euskal Herria durante los últimos cien años y aporte comprensión a la manera como se estudia, reflexiona e investiga en torno a la historia, la personalidad, el patrimonio y cuanto hace posible el progreso de las comunidades vascas y su encuadramiento en las corrientes del Tiempo.

Respecto a la nómina de autoras y autores, su elección se ha basado en dos criterios: la especialización en sus respectivas disciplinas y el conocimiento contrastado de Eusko Ikaskuntza —a la que pertenecen y en la que han tenido o tienen cargos de responsabilidad—, y de lo que ha supuesto para la conformación de la moderna sociedad vasca. Firman los textos:

Itziar Alkorta Idiakez. Profesora Titular de Derecho civil. Universidad del País Vasco. Secretaria del Comité Ejecutivo de Eusko Ikaskuntza, 2006-2009.

Gregorio Monreal Zia. Catedrático emérito de Historia del Derecho. Universidad Pública de Navarra. Presidente de Eusko Ikaskuntza, 1992-1996.

Rosa Miren Pagola. Catedrática de la Universidad de Deusto. Vicepresidenta por Bizkaia de Eusko Ikaskuntza desde 2012.

Joseba Agirreazkuenaga. Catedrático de la Universidad del País Vasco. Presidente de la sección de Historia-Geografía, 1985-1992. Vicepresidente por Bizkaia de Eusko Ikaskuntza, 1992-1997.

José Ignacio Homobono. Investigador de la Universidad del País Vasco. Miembro de los consejos de redacción y científico de *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*.

Edorta Kortadi Olano. Profesor Senior de la Universidad de Deusto. Crítico de Arte. Presidente de la sección de Arte, 1978-1982. Secretario General de Eusko Ikaskuntza, 1982-1994.

Jon Bagües. Director de Eresbil, Archivo Vasco de la Música. Presidente de la sección de Música de Eusko Ikaskuntza, 1990-1996.

Itziar Larrinaga. Musikene, Centro Superior de Música del País Vasco. Presidenta de la sección de Música de Eusko Ikaskuntza, 2005-2013.

Juan Kortazar. Catedrático de Literatura Vasca. Universidad del País Vasco. Presidente de la sección de Lengua y Literatura, 2002-2006. Vicepresidente por Bizkaia de Eusko Ikaskuntza 2005-2008.

Juan José Etxeberria. Consejero de Bankoa. Tesorero de Eusko Ikaskuntza, 1978-1991.

Argitxu Camus Etchecopar. Doctora en Historia. Euskararen Erakunde Publikoa-Office Public de la Langue Basque. Miembro del Consejo Rector de Eusko Ikaskuntza, 2014-2016, y del Consejo de Administración de Iparralde, 2012-2018.

1

La Universidad Vasca

Itziar Alkorta Idiakez
Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

Introducción

Pese a su enorme relevancia, la reivindicación universitaria constituye uno de los capítulos más desconocidos de nuestra historia institucional. Las generaciones jóvenes, a diferencia de los que estudiaron en la posguerra, desconocen las dificultades que durante tanto tiempo tuvieron que arrostrar los vascos para estudiar en la universidad. En pocos años, nos hemos acostumbrado a la presencia de la enseñanza pública como parte de nuestro paisaje institucional cotidiano, sin advertir que se trata de una consecución reciente fruto de una reivindicación secular. Ello hace que la sociedad viva hoy acomodada a la nueva realidad universitaria, de la que hacemos un uso siempre creciente, pero sin valorarla en todo su alcance y potencialidad. Cabe pensar que un mayor conocimiento de las circunstancias en las que surgió y de los protagonistas que la hicieron realidad nos permitiría contemplar la institución con otros ojos, de mayor respeto y adhesión a una instancia educativa que tiene tanto que ofrecer en la configuración del modelo actual de sociedad democrática basada en el conocimiento.

Pocos ponen en duda la importancia de la universidad para el desarrollo de un pueblo, no solo por su competencia cuasi monopolística en la formación de profesionales cualificados, sino también por su contribución insustituible al desarrollo cultural del país. Durante más de ocho siglos, la universidad ha sido el faro que alumbrara la aventura de la ciencia en Occidente, atrayendo las mejores mentes y los talentos más agudos y poniéndolos al servicio del progreso social.

Desgraciadamente, Vasconia quedó durante mucho tiempo relegada a los márgenes del circuito en el que participaban las grandes universidades. Como es sabido, los vascos no contamos con centros públicos de enseñanza superior hasta bien entrada la segunda mitad del siglo XX. En 1979, refiriéndose a esta cuestión, decía Mitxelena que el alumbramiento de nuestra universidad se produjo “tras una noche demasiado larga”¹. Hacía alusión al larguísimo tiempo que tuvo que transcurrir hasta la creación de la que finalmente se dio en llamar “Euskal Herriko Unibertsitatea/Universidad del País Vasco”. En la misma entrevista sobre la cuestión universitaria, se lamentaba Mitxelena del vacío en materia de educación superior, que durante siglos llevó aparejada la pérdida de capacidades “que no llegaban a dar fruto por falta de cultivo o que lo darían fuera del país”. La falta de universidad provocaba aislamiento intelectual y se traducía en la dependencia cultural de “otros a los que había que imitar en su propia lengua”².

La afirmación es válida tanto para el País Vasco peninsular como para el continental, que padecieron por igual la falta de estructuras de enseñanza superior y el aislamiento intelectual consecuente, aunque como en tantas otras cuestiones concernientes a Euskal Herria y a sus anhelos, la historia de la reivindicación universitaria sigue dinámicas completamente separadas e independientes en las dos latitudes. Mientras en Iparralde la reivindicación de una universidad propia es relativamente reciente –data de los años 80– y carece aún de cualquier fruto tangible arrancado a la inexpugnable fortaleza de la Administración Francesa, por su parte, la aspiración universitaria en la Vasconia peninsular es casi tan antigua como la propia historia de la institución, y ha

estado ligada a los avatares de la larga y desigual trayectoria de la universidad española.

Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos (EI-SEV) nació, precisamente, para reivindicar la creación de la Universidad Vasca, siendo esta su labor primera y principal hasta 1924, y aun después durante la II República³. Con una visión de país que no se ha vuelto a repetir desde entonces, hizo lo posible como asociación independiente –aunque apoyada en las cuatro Diputaciones vascas– por llenar los espacios culturales y científicos que dejaba vacíos la falta de una universidad. Gracias a su labor mejoró la descarnada situación que presentaban la ciencia y la cultura vascas del momento, sin caer en el reduccionismo de los estudios étnicos, del que pocas entidades se libraron en otros lugares⁴. En Eusko Ikaskuntza se dio cita una generación notable, que poseía un conocimiento directo de la universidad europea, y que tuvo una visión clara de la transcendencia de la enseñanza superior en la construcción nacional⁵.

En nuestra confusa coyuntura actual tenemos motivos para admirar la actuación de la SEV, capaz de aunar criterios y de concertar voluntades inicialmente distantes. La propuesta de universidad para Vasconia realizada por la Sociedad fue obra de personas de cultura dotadas de gran sensibilidad política, que fueron capaces de consensuar un proyecto válido para un país fragmentado, que estaba entonces –como ahora– salpicado de contradicciones. Resulta por tanto oportuno recordar en una obra de naturaleza conmemorativa como es esta, dicho capítulo de la historia de la propia Sociedad. En este breve resumen, elaborado a partir del material bibliográfico existente⁶, se ofrece una visión extensa de la lucha secular del país por dotarse de estructuras universitarias propias –lucha que se extiende casi hasta nuestros días–, para descender después al detalle de la trascendental labor desplegada por la SEV en este ámbito. Al efecto, partiremos de la distinción clásica de las dos épocas de su historia, que nos servirán además para abordar las grandes preocupaciones que caracterizan a cada una de ellas. Nos referimos a la primera época, ligada a la reivindicación de la universidad, que va desde su fundación hasta la Guerra (1918-1936); y la segunda, a partir de su refundación en el año 1978, en la que, habiendo universidad, la SEV tiene que replantearse su misión y su lugar en la cultura vasca. Las iniciativas que se han puesto en marcha por parte de los distintos equipos en esta segunda época serán objeto de reseña al final de este artículo.

1. Antecedentes históricos, siglos XVI-XIX

“Salamanca-ra nindoalarik...”, el éxodo de los bachilleros vascos hacia universidades foráneas

Cuando se observa la evolución del mapa de la universidad española durante los más de ochocientos años de su historia hay un hecho que llama poderosamente la atención: la escasa o nula presencia de centros de enseñanza superior en el País Vasco, que contrasta con la implantación de estudios y universidades en el resto de los territorios peninsulares. Es cierto que, según las épocas, los centros universitarios estuvieron desigualmente distribuidos a lo largo de los reinos y de los territorios históricos, pero, a partir del 1600, se puede afirmar que en todas las regiones peninsulares hubo universidades mayores salvo en Vasconia. El número e importancia de los centros, tanto los fundados durante la Edad Media como en la Moderna, fue mayor en las dos Castillas que en el resto de la península, aunque esto no impidió que en el tercio oriental se produjera un notable desarrollo universitario de impulso municipal, que duró hasta la Guerra de Sucesión. La relevancia de estos centros desde el punto de vista académico y científico fue menor que el de las denominadas universidades mayores de Castilla –Sala-

manca, Valladolid, Alcalá–, aunque esto no impidió que coadyuvaran con fuerza al desarrollo de la cultura propia, singularmente Zaragoza⁷ y Valencia. En el sur, la Universidad de Sevilla, de cuño episcopal, tuvo un devenir brillante, lo mismo que la de Santiago, en Galicia⁸.

En la misma época, el reino de Navarra y las tres provincias carecían de universidades mayores, salvando las honrosas excepciones de Oñati e Iratxe, que no cubrían ni de lejos las necesidades de formación de los jóvenes vascos; por término medio y en su mejor época, se graduaban no más de 200 alumnos al año en los dos centros, viéndose el resto obligado a cursar sus estudios fuera del País⁹. Así, hasta mediado el siglo XVI los navarros acuden a las universidades francesas de Pau, Cahors, Montpellier, Toulouse y la Sorbona de París, pero también a Bolonia o Roma¹⁰. Mientras los vizcaínos, guipuzcoanos y alaveses se orientaban hacia las universidades castellanas de Salamanca, Valladolid y, más tarde, Alcalá. A partir de la conquista de 1512, pero sobre todo a raíz de la pragmática de Felipe II de 1559 prohibiendo estudiar en universidades extranjeras a fin de que los jóvenes no se contaminasen de la herejía protestante, los navarros recalarán también en las universidades castellanas donde forman un único cuerpo con los “vizcaínos” –nótese el nombre de Colegio Vizcaíno de Salamanca–¹¹.

Salamanca, junto con Valladolid y Alcalá, supondría el foco de atracción más activo para toda la extensión peninsular, pero principalmente para los estudiantes que vienen desde el norte, desde el País Vasco, donde existía mayor riqueza y gran cantidad de hidalgos que acudían a las aulas de las universidades mayores –sabían que después, a la hora de repartir cargos civiles y eclesiásticos, serían preferidos los graduados de estos grandes centros–. Durante mucho tiempo, desde la implantación de las primeras universidades en España en el siglo XIII hasta finales del siglo XX, Vasconia integrará la comunidad expatriada más importante de estudiantes universitarios. Especialmente las facultades jurídicas aumentan sus contingentes con estudiantes vascos que son promovidos después hacia los mejores puestos del Estado y de la Iglesia. Como nos recordaba Mitxelena, en los años de la monarquía austriaca, un constante drenaje de cerebros empujaría desde la periferia al centro a las élites funcionariales vascas colocadas al servicio de la corte castellana¹².

Los estudios de Oñati e Iratxe, dos honrosas excepciones

En un País Vasco ayuno de universidades mayores, los centros de Oñati e Iratxe fueron los únicos logros de cierta consistencia en materia de enseñanza superior, a pesar de los varios intentos de creación de universidades tradicionales, singularmente en Navarra, cuyas Cortes expresaron reiteradamente su interés por la institución desde el año 1546¹³.

La Universidad de Oñati formaba parte del elenco de universidades territoriales surgidas en gran número a partir del siglo XVI a raíz de la reforma Tridentina, que instaba a la erección de colegios o seminarios “para asegurar la firmeza en la sabiduría”, regular y reformar las costumbres de los estudiantes y elevar la formación del clero¹⁴. Así, aparecieron en la península universidades como las de Sigüenza, Toledo, Osma, Orihuela, Ávila, Baeza, Osuna, Almagro, Gandía, etc. En su *Historia de la Universidad Española*, recuerda Jiménez que, frente a las universidades mayores –Salamanca, Valladolid y Alcalá–, se trataba, en general, de centros periféricos menores dotados de cátedras de Gramática, Artes y algo de Teología¹⁵.

La Universidad de Oñati, de bellísima factura renacentista¹⁶, nació por obra y gracia de un ilustre hijo de la villa, el obispo Rodrigo Mercado Zuazola¹⁷. Tras expresar su voluntad por testamento en 1533, la creación de una universidad “para toda la tierra vascongada” no se hizo realidad hasta 1540. Ese año se creó el Colegio universitario, por bula papal, y siguiendo el novedoso modelo de Colegio-Universidad de San

Antonio Portaceli de Sigüenza¹⁸. Tuvo cierto brillo en los siglos XVI y XVII, llegando a reunir hasta 300 colegiales¹⁹. A partir de entonces conoce la deserción de estudiantes que prefieren las grandes universidades. Aunque durante el XVIII las tres provincias intentan revitalizarla con aportaciones económicas y se introduce el estudio del Derecho real, los estudios no volverán a tener el brillo de otras épocas. Tampoco prosperaron los esfuerzos decimonónicos por relanzar la universidad, ni como universidad libre en 1869, ni como universidad vasco-navarra (“Primera universidad carlista”) en 1874²⁰. Con fecha de 23 de agosto de 1901, el Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes declaró caducada la autorización concedida al Ayuntamiento de la villa por Real Decreto de 6 de marzo de 1896. Y así acaba la Universidad de Oñati, 359 años después de su fundación. A pesar de su modesta entidad, fue sin duda el logro más serio de universidad que tuvo el País Vasco a lo largo de su historia. Rosa Ayerbe pone de manifiesto el valor de una lucha secular de la villa con las circunstancias, con el empobrecimiento, con la competencia de poderes en una Oñati en la que frente al rector de la universidad convergían los poderes del conde feudal, de los alcaldes ordinarios, del abad de San Miguel²¹.

Ya hemos señalado que Navarra, a pesar de su condición de Reino, carecía de universidad oficial en su territorio. En torno a 1575, el antiguo Estudio general benedictino de Sahagún se había trasladado al monasterio homónimo de Iratxe, en las proximidades de Estella. A falta de universidad oficial, el primer centro de educación superior navarro fue fruto del reconocimiento real del proyecto estellés. En 1544 se crea el Colegio de Artes, que se convierte en Universidad Pontificia en 1616 de la mano del papa Paulo V, y en 1665 lo confirma Felipe IV. Quedó constituida con cinco facultades: Teología, Filosofía, Derecho canónico, Derecho civil y Medicina. Pero el centro distaba de colmar las necesidades del Reino, ni siquiera las del Obispado. No era superior a Oñati en tamaño ni en número de estudiantes, ya que egresaba, en sus mejores tiempos, unos 100 alumnos al año. Como universidad menor, obtuvo el reconocimiento de distintos grados por parte de la Universidad mayor de Salamanca. Ya en 1587 se admitían oficialmente en Salamanca los cursos de Artes y Teología administrados en Iratxe; y también los de Medicina²². Realmente las tres primeras cátedras fueron las más cultivadas junto con las Lenguas clásicas y semíticas así como la Historia. La imprenta de la propia universidad ayudó en tal difusión.

Después de un periodo de auge en el XVII decae a comienzos del XIX, cerrándose sus aulas en 1807 por decisión de Carlos IV, tras casi dos siglos y medio de existencia. Por las mismas habían pasado verdaderas lumberras no solo eclesiásticas, sino también seglares. Entre las primeras conocemos a los cardenales Alborno, Aguirre y Sala; más de 50 obispos, abades y otras autoridades eclesiásticas, además de magistrados, abogados, regentes de cancellerías, médicos, etc.²³.

Un rayo de luz en la oscuridad de la noche: el Real Seminario de Bergara

A partir del año 1600, en el tránsito de la Edad Media a la Moderna, las universidades ibéricas procedentes del Medievo se hallaban en un proceso de involución, quedando aisladas de la revolución ilustrada y liberal que prendía en el primer mundo²⁴. No en vano, el Renacimiento había traído consigo una profunda renovación de las ciencias tanto naturales como humanas. Sin embargo, casi todo lo que podemos considerar como nuclear de la revolución científica se tratará fuera del ámbito universitario tradicional y por quienes no eran profesionales de la institución. Más tarde, los ilustrados crean Sociedades de Amigos del País a imagen y semejanza de las Academias británica y francesa, donde los saberes emergentes se cultivan con una clara voluntad de favorecer

la instrucción pública y el progreso. Por este motivo, sería un error considerar el Seminario de Bergara como antecedente de la Universidad Vasca, de la misma manera que la Real Academia Española o la Real Academia de Historia, fundadas a impulso del reformismo borbónico, tampoco contribuyeron, ni era su intención hacerlo, a cambiar ni a mejorar la universidad. Es más, en el Estado, las universidades se opusieron a la creación de Academias temiendo por su supervivencia²⁵.

No fue este el caso del País Vasco en el que, necesitado como estaba de instituciones de enseñanza superior importantes —la de Oñati había entrado en franca decadencia en esta época— la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País (RSBAP) se recibió con enorme interés. Los orígenes de la RSBAP, fundada en 1764, fueron las tertulias que se celebraban en el palacio de Intsausti, en Azkoitia, bajo el impulso del conde de Peñaflores, Xavier de Munibe. Sus memorias dan cuenta de la preocupación de los *Caballeritos* por la agricultura, la industria, el comercio, desde una vertiente aplicada y experimental²⁶. La finalidad de su empeño venía expresada en el artículo 1º de los estatutos de la Sociedad de estudios que fundaron:

“... cultivar la inclinación y el gusto de la Nación Bascongada hacia las Ciencias, Bellas Letras y Artes, corregir y pulir sus costumbres, desterrar el ocio y sus funestas consecuencias y estrechar más la unión de las tres Provincias de Álava, Bizkaia y Gipuzkoa, y de todo el País Vasco”.

Nótese que el artículo 9 del Reglamento aprobado posteriormente prescribía “el estudio de las lenguas nacionales como son el vascuence y el castellano, y latín para los que siguen la carrera de la Iglesia”.

Una de las realizaciones más representativas de la RSBAP en su primera etapa fue la fundación del Real Seminario de Bergara en 1776, entidad pionera en investigación y docencia en el País Vasco. Ligado al Seminario surge poco después el *Laboratorium Chemicum* en el que los hermanos Elhuyar descubrieron el wolframio. En el haber de la RSBAP hay que incluir además el programa de becas para estudiar en el exterior, la difusión en el país de la Enciclopedia francesa de Diderot y D’Alembert, etc. Por todo ello, esta realización constituye un fenómeno sin parangón con lo que ocurre en el resto de la monarquía, que habla por sí misma de la bonanza del clima intelectual que existía en el país. Entre 1784 y 1793 el número de socios de la RSBAP oscila entre 1.200 y 1.300²⁷. Fuera del país, la novedad y el valor del Seminario fue percibido por Campomanes que recomendaba que se crearan sociedades análogas²⁸.

La Bascongada en sus primeros años de existencia fue foco principal de la vida científica y cultural de Vasconia, paliando en parte, a través del Seminario y de su Laboratorio, el enorme vacío que padecía el país en materia de investigación y ciencia —“un rayo en un día azul de verano”, dirá Mitxelena²⁹—. Colaboró con ilustres profesores tanto españoles —en particular profesorado de la Universidad de Salamanca— como extranjeros.

Llevó próspera vida hasta 1794, en que, con motivo de la guerra con Francia, Bergara fue ocupada por Moncey, y las enseñanzas interrumpidas. Reestablecido con la firma de la paz, siguió una vida lánguida hasta su nueva interrupción, en 1808, con motivo de la Guerra de la independencia. Humboldt, que la visitó en esta época final, la encontró en plena decadencia, con solo 36 seminaristas (había llegado a tener 130)³⁰. Diversas causas confluyen en el declive: marcha de los profesores más destacados³¹, desaparición de los fundadores que no tuvieron sucesores, a lo que hay que añadir la política hostil de Carlos IV contra las instituciones culturales sospechosas de haber colaborado con la ideología revolucionaria.

Las reformas de la universidad española en el siglo XIX pasan de largo por el País Vasco

El siglo XIX trajo consigo grandes cambios en la enseñanza superior en España. Con la instauración del reformismo borbónico, se optó por un modelo de nueva planta en la educación superior, inspirado en la universidad napoleónica, que dio al traste con lo que quedaba de las universidades corporativas del Antiguo Régimen. Se redujo el número de universidades y se controló su funcionamiento desde el Estado, creándose los distritos universitarios³². Con el Real Decreto de Universidades derivado del Plan Pidal de 1845 se divide el país adscribiéndolo a dos grandes zonas de influencia: Bizkaia, Gipuzkoa y Araba se adscribirán al recién creado distrito universitario de Valladolid, mientras Navarra se hará depender de Zaragoza. A ello hay que añadir el hecho de que a consecuencia de la Ley Moyano de 1857 se asienta el modelo de universidad centralizada, uniforme y burocrática, que pervivirá hasta la ley de reforma universitaria de los años ochenta del siglo siguiente.

Con todo, salvo honrosas excepciones, sería engañoso pensar que estos acontecimientos generaran en la época gran preocupación en el país y sus élites. Lo cierto es que Euskal Herria carecía, sin sobresalto aparente, de los instrumentos mínimos de formación que, entre otras cosas, permitieran garantizar la continuación de la lengua —la formación de maestros no estaba en sus manos³³, y del Derecho propio —no era este el caso del Derecho aragonés o del catalán que se apoyaban en sendas facultades de Derecho, por ejemplo—. Las dos manifestaciones culturales más relevantes de la identidad nacional estaban descuidadas por falta de una universidad que pudiera formar y laborar por su desarrollo. A diferencia de las élites económicas catalanas que impulsaron importantes proyectos formativos en el territorio, en el País Vasco la falta de universidad propia se vivía con una especie de resignación³⁴. Causa sorpresa, en efecto, una vez admitido el desnivel existente entre cultura y riqueza, que el esfuerzo realizado por hacerse con la enseñanza superior se limitara a resolver la insuficiencia de la enseñanza técnica —el Ayuntamiento de Bilbao y la Diputación provincial se habían comprometido a establecer a sus expensas la Escuela de Ingeniería, “vistas las angustiosas circunstancias por las que atravesaba el Estado”—, ya que la Mercantil existía desde 1818, creada a instancias del Consulado de Bilbao y posteriormente de la Cámara de Comercio³⁵. Es posible que se pensara que “las necesidades educativas creadas por la industrialización vizcaína, fuera del campo técnico, podían compaginarse perfectamente con el deseo de remodelar la sociedad mediante la educación católica”³⁶.

Esta situación hizo que surgieran iniciativas para la creación de centros de estudios de titularidad privada que vinieron a paliar el enorme vacío existente. En Bilbao, desde 1886 se empezaron a impartir estudios de Derecho y Filosofía, a los que a partir de 1916 se añadieron los comerciales bajo el patrocinio de la Fundación Aguirre. He ahí el germen de la Universidad de Deusto. Este mismo esquema se repitió en la creación de la ESTE (Escuela Superior de Técnica Empresarial), en la que Victorio Luzuriaga y Patricio Echevarría, empresarios que representaban la industria metalúrgica más activa y poderosa de Gipuzkoa, encabezaron la Sociedad Anónima “Enseñanza Superior” que encargó a la Compañía de Jesús la erección de la nueva universidad guipuzcoana³⁷. En lo sucesivo, y hasta la creación de la facultad de Derecho en Donostia, en 1968, Deusto tuvo el monopolio de las enseñanzas jurídicas en el país: las aulas de los jesuitas formarán y egresarán importantes contingentes de juristas y economistas vascos cuya influencia en las esferas económicas y administrativas ha sido decisiva, en comparación con otros territorios en los que el desarrollo de la universidad pública fue más temprano³⁸.

“Laurac-bat” y la Universidad Vasco-Navarra

En Navarra, gracias a la intervención de la Diputación foral, las cosas discurrieron de otra manera, aun cuando los resultados no fueron, como es notorio, muy diferentes a los de las provincias hermanas. Como se ha dicho, las propias Cortes hasta 1841 y la Junta de Educación de Navarra después, habían solicitado reiteradamente el establecimiento de una universidad oficial en el territorio.

La solicitud no volverá a repetirse hasta 1866, esta vez por iniciativa de la Diputación, en el contexto del movimiento Laurac-bat —que venía a sustituir al antiguo Irurac-bat, propio de las tres provincias—. De entre los proyectos conjuntos impulsados por Laurac-bat destaca el de la Universidad Vasco-navarra, el cual nace de una serie de conferencias celebradas en Alsasua hacia 1866 “para impulsar el patriótico sentimiento de reunir en estrecho abrazo a las cuatro provincias hermanas”, entre algunos diputados forales de Navarra y el diputado a Cortes por Araba, Ortiz de Zárate³⁹. Los primeros trabajarían en el ámbito oficial a través de iniciativas como la mencionada, y el último, tanto en el ámbito institucional como en la prensa.

Al citado ámbito institucional responde la iniciativa de la Diputación foral de 7 de junio de 1866 acompañada de un somero plan de creación de la Universidad, firmado por los diputados navarros Zabala, Fortún, Calatayud, Saenz de Tejada, Bobadilla, Barberena y Elorz. En el mensaje dirigido a las Diputaciones hermanas por la corporación navarra se explica “que al tratar de resolver el problema que acaba de plantear [la falta de universidad oficial en el país], no se ha limitado a inquirir los medios de establecer dentro de su territorio un centro de enseñanza facultativa, sino que para tan elevado proceso ha considerado como a su propio país a todo el Vascongado”. La base primera del proyecto recogerá de forma realista el siguiente propósito:

“La universidad vasco-navarra se domiciliará en el punto que estimen conveniente las diputaciones de Vizcaya, Guipúzcoa, Álava y Navarra, y formarán un distrito universitario que abrace estas cuatro provincias y las que el Gobierno del Estado crea oportuno agregarle”⁴⁰.

En el mismo documento se recogen los proyectos de las facultades de Derecho, Medicina, Farmacia, Ciencias, Filosofía y Letras⁴¹.

Las Diputaciones aludidas responden de forma templada, calculando quizá la respuesta en función de sus propios intereses. Ante la actitud pasiva del resto de los gobiernos provinciales, la Diputación foral acuerda seguir adelante, esta vez solicitando a la reina una universidad para Navarra. Le siguen dos años de gestiones infructuosas, que se toparán con los planes del Gobierno de continuar reduciendo el número de universidades⁴².

A partir de este momento, las iniciativas tomarán otros derroteros. Amparadas en el Decreto de 21 de octubre de 1868 se ponen en marcha propuestas de corte provincial en cada una de las Diputaciones⁴³. Araba crea su Universidad Libre en Vitoria, con facultades de Derecho y Filosofía, vigente hasta la proclamación de la República en 1873. Como hemos visto, Bizkaia opta por plantearse la creación de una “Universidad Católica Vizcaína”, con facultades de Ciencias, Letras y Derecho que constituye el embrión de la futura Universidad de Deusto. Y Gipuzkoa, por su parte, se plantea la recuperación de la antigua Universidad de Oñati con los estudios de Derecho⁴⁴.

Tras el paréntesis citado, el siguiente hito en este recorrido histórico del proyecto de Universidad Vasco-Navarra, se encuentra en la aprobación por las Juntas de Gipuzkoa, en plena Guerra Carlista, de una proposición por la que se encarga a la Diputación el restablecimiento de la “Sociedad de Amigos del País de Guipúzcoa”, con la intención de “extenderla a las otras dos provincias hermanas y por último a Navarra, para que bajo el lema del ‘Laurac-bat’, se forme una

sociedad con el objeto que tuvo la antigua bajo el de ‘Irurac-bat’...”⁴⁵. Sin embargo, el país había entrado en guerra, de forma que se vuelve a suspender el proceso hasta la década de los 80, en la que se recuperan las relaciones, aunque solo sea a efectos de saluciones personales y asuntos puntuales.

Frente a la guerra que se vivía en el sur, distinta era la dinámica que se vivía en Iparralde donde había prendido, procedente de Cataluña, el primer retoño de lo que será la *Reinaxença* vasca. En 1853 se había iniciado en Laburdi el renacimiento cultural vasco protagonizado por Antoine d’Abbadie a través de sus Fiestas Vascas.

Gracias a la irradiación de Euskal Lore Jokoak, también en Hegoalde a partir 1881, serán los juegos florales el medio de reunión a que se recurre junto con la organización de ciclos de conferencias, constitución de sociedades científicas y de revistas culturales. El proceso se acentúa en la última década de la centuria y en las dos primeras del siglo XX, generándose un entramado variado y fecundo de asociaciones, en el que surgen personalidades de gran relieve y obras científicas paradigmáticas. Se había creado el caldo de cultivo para la aparición de la Sociedad de Estudios Vascos-Eusko Ikaskuntza⁴⁶.

2. Eusko Ikaskuntza y la Universidad Vasca

Eusko Ikaskuntza nace ligada a la reivindicación de la Universidad Vasca

Con el advenimiento de la SEV la reivindicación universitaria cambió de manos; pasó de ser una petición de impulso institucional a convertirse en una reclamación principalmente liderada por intelectuales y profesores universitarios. Este hecho hace que el debate mute de tono y se enriquezca. Monreal dirá que “el debate sobre la universidad habido en los años veinte en el seno de la EI-SEV ha sido el único de relieve que se ha producido en este siglo [XX]”⁴⁷. Para la generación de Euskal Pizkundea, la falta de universidad en Euskal Herria se vivía como una amputación de las facultades fundamentales del pueblo vasco. El país, en pleno periodo de expansión y desarrollo industrial acumulaba riqueza, se desarrollaba como centro financiero, mientras padecía al mismo tiempo de un auténtico subdesarrollo en materia universitaria. En pleno siglo XX, el vacío se iba haciendo cada vez más notorio.

La Sociedad de Estudios Vascos conocía el valor de la enseñanza superior y de la investigación, su importancia para el cultivo de la cultura propia y para el progreso económico. Fue una generación excepcional que luchó inteligentemente por sumar voluntades a todos los niveles, situando la cuestión universitaria en el centro del debate. Eusko Ikaskuntza supo aglutinar ideologías diversas, desde un planteamiento suprapartidista, inclinándose siempre por propuestas graduales y realistas que respetaran la legalidad estatal⁴⁸. En medio del tumultuoso panorama político y social de la preguerra, tuvo la habilidad de movilizar a la sociedad y de ganarse la confianza de las instituciones. Supo además tratar adecuadamente la cuestión territorial en un país desarticulado como lo era el vasco, integrando con inteligencia la dimensión interprovincial y transfronteriza de la cultura vasca de la época.

Es cierto que, ante la cerrazón del Estado y la zozobra política del momento, EI-SEV confió en que la consecución de la autonomía traería aparejada la competencia universitaria y el distrito propio a partir de la cual se llegaría a una Universidad Vasca, pero esto, como es sabido, no sucedió. Desgraciadamente, los frutos de su esfuerzo fueron tardíos y efímeros, en la medida en que, vinculados al devenir de la República, se frustraron tras la división del país producida con el Estatuto aprobado y quedaron después definitivamente enterrados por los acontecimientos bélicos.

Pero el esfuerzo realizado por la generación de Apraiz no fue baldío. Los términos en los que se plantearon en la Sociedad las cuestiones principales que afectaban a la reivindicación universitaria marcaron las pautas de la institución una vez de restauradas las instituciones en la tercera mitad del siglo XX. Es por ello relevante repasar los ejes del debate sobre el modelo de universidad que tuvo lugar en el seno de la SEV, y relatar los avatares de unas gestiones, congresos y movilizaciones que fueron referencia para épocas posteriores.

El debate sobre el modelo universitario

El gran esfuerzo desarrollado por la SEV en este campo pone de manifiesto su voluntad de sintonizar con los movimientos educativos renovadores de Europa y de España, pero tuvo al mismo tiempo una dimensión propia, vinculada a las necesidades de construcción nacional de la época. El debate sobre la Universidad Vasca giró en torno a determinados temas de alcance supraprovincial como la extensión del distrito, la ubicación de los centros, el modelo de enseñanza, la financiación, el gobierno de la universidad, etc.

La generación que creó la SEV conocía la universidad española, pero también las universidades europeas más relevantes, en las que algunos de sus socios habían estudiado y con las que seguían manteniendo contacto. El propio Ángel de Apraiz – catedrático de Literatura y Teoría del Arte en las universidades de Salamanca y Barcelona– había sido beneficiario de una beca de viaje de la Junta de Ampliación de Estudios y conocía de primera mano el ideario de la Institución Libre de Enseñanza. Sus múltiples viajes y estancias en universidades extranjeras le permitían comparar sistemas educativos con fundado criterio para decidir entre los diferentes modelos⁴⁹.

Mientras en España, desde la Ley Moyano, “la cuestión universitaria” enfrentaba a católicos tradicionalistas y liberales⁵⁰, la SEV se mantuvo al margen de dicho debate. Pese a la manifiesta adscripción confesional de la mayoría de los promotores de la Universidad Vasca, la Sociedad orilló el conflicto, evitando pronunciarse sobre el **carácter laico o confesional** de la universidad a la que aspiraban⁵¹.

Tampoco quisieron enzarzarse en la discusión sobre la ubicación de los centros, lo que tantas suspicacias había despertado en el pasado entre las instituciones territoriales. Con visión pragmática, orillaron las dos cuestiones mencionadas que podían dividir ideológicamente, y se concentraron en definirse frente al Estado con una demanda que, siendo aceptable para los poderes centrales, permitiera al mismo tiempo desarrollar y elevar el nivel de la cultura vasca. La universidad debía concebirse como un elemento de vertebración y cohesión del país, no como un factor desestabilizador. En la SEV había unanimidad sobre el **ámbito territorial** que debía comprender. Se piensa en una estructura tetraprovincial que abarque el conjunto de la Vasconia peninsular y que represente así a la cultura vasca. Apraiz dirá que la Universidad Vasca

“[...] no ha de considerarse como una institución localizada en determinado punto del País, sino como la organización de todos los centros científicos y docentes de grado superior existentes y que se creen [...] en relación con la tierra en la que ha de asentarse, localización que dado el amplio sentido que le doy a la palabra universidad puede abarcar todas las poblaciones importantes del País, y mejores medios de conseguirla”⁵².

Esta reivindicación esencial para la construcción nacional no volvió a repetirse en el desarrollo final de la autonomía ni en la República ni después con la Constitución de 1978.

En relación a los **finés**, se deseaba, tal como recogían los Estatutos, que la universidad fuera “el vértice de una educación ligada al conocimiento y al amor al país”. La misión de la universidad, según Elorrieta, debía ser la de educar, “fortalecer y perpetuar la vida del espíritu vasco”⁵³. Se trataba de un enfoque vasquista pero contemporizador en relación a la legalidad vigente, puesto que el propio Elorrieta definió la futura universidad como “el mejor atributo de amor que el pueblo vasco podía ofrecer a la gloria de España”⁵⁴. Telesforo de Aranzadi dirá que “nuestro espíritu propio al que no tenemos derecho a renunciar y tenemos el deber de no ahogar, reclama la legalidad de la autorización para fundar una universidad, que sea ante todo un órgano propio, propulsor de nuestra cultura...”⁵⁵. Al efecto, considera que el fin prioritario de la Universidad Vasca debería ser la investigación para dar oxígeno “a una cultura moribunda”⁵⁶.

No había, en cambio, unanimidad sobre el **modelo universitario** que debía adoptarse: estaban los que deseaban un modelo propio –Lan-deta, el conde de Vilallonga–, distinto al oficial que tanta insatisfacción producía por su burocratismo y adocenamiento, y por entender que la especificidad cultural del país requería una respuesta universitaria también específica; determinadas personalidades intelectuales –Miral, Elorrieta– apoyaban el planteamiento autónomo, que se acabó imponiendo en el III Congreso de Gernika de 1922; y por otra parte, estaban los que abogaban por una solución flexible, más contemporizadora con la universidad estatal (Aranzadi, Zaragüeta, Eguren, Apraiz), es decir, que eran partidarios de empezar a impartir los grados con los centros e infraestructuras existentes y con el tiempo se pediría el reconocimiento al Gobierno. Apraiz se decantará por una universidad oficial, al ponderar “los grandes y positivos beneficios conseguidos en Cataluña por la universidad estatal: los defectos y vicios de esta no son mayores que los de las instituciones de tipo diferente”⁵⁷. Finalmente, las Bases y la Memoria elaboradas por Vilallonga y enviadas al Gobierno en 1924 se inclinan por una solución flexible: universidad “sometida a la legalidad vigente, proponiendo respecto de ella las reformas que estima más conducentes a la consecución de sus ideales”, que no eran otros sino la libertad de enseñanza⁵⁸. Es lo que se denominó “**estatuto elástico**”.

En cuanto a los **planes de estudio**, se quería cumplir con una troncalidad mínima necesaria para obtener títulos oficiales y poder acceder a las pruebas de Estado en pie de igualdad con las universidades oficiales, a las que solicitan que se desgaje el País Vasco de los distritos existentes en Zaragoza y Valladolid. En este sentido, las bases aprobadas dirán que

“[...] la universidad tendrá carácter educativo y social, abarcando las enseñanzas clásicas, las científicas, tecnológicas y profesionales, así como las bellas artes en su grado superior, la preparación de maestros, y la primera y segunda enseñanza en cuanto supongan preparación previa para la universidad”.

Se expresaba también la necesidad de que la enseñanza superior atendiera a las necesidades de formación continua de los obreros.

Fue pacífica la cuestión del **régimen económico y la financiación**. Se dirá que el País Vasco tiene capacidad económica para fundar y sostener la universidad, y se confía en que el goce de estos subsidios públicos y privados que se reclaman no cercene la libertad de acción de la institución. Tienen claro que el Estado no va a financiar otra universidad, que la solicitud sería ilusoria, y además queda patente en sus escritos que no quieren que lo haga.

Se inclinan por una **dirección** institucional única, responsable ante un órgano compuesto por elementos universitarios, post-escolares y cooperadores, dejando en manos del Estado la función inspectora y su-

pletoria. Los más se inclinan por la libre contratación del profesorado docente e investigador como prerrogativa de la financiación propia.

En cuanto a la lengua, se considera fundamental impulsarla de forma decidida desde la universidad. Aranzadi subrayará que “se le tendrá siempre al euskara el respeto que nos merece, y de quien con el euskalduna conviva hay derecho de exigir”⁵⁹. Incluso al nivel de la investigación, precisa que el idioma de las tesis no será uno obligatorio, abriendo así la puerta al euskara en el registro científico, y anticipándose con ello en muchos aspectos al debate posterior sobre la normalización de la lengua en el ámbito universitario.

Gestiones y Congresos de la SEV a favor de la Universidad (1918-1936)

Ya se ha dicho que las gestiones realizadas en este ámbito por la Sociedad fueron prontamente resumidas en una Memoria con ocasión de la adaptación de unas Bases aprobadas por la Junta General y dirigidas al Gobierno del Estado⁶⁰. Gracias al detallado documento elaborado por el secretario general de entonces, conocemos hoy de primera mano los avatares de la reivindicación universitaria liderada por EI-SEV.

En el año 1918, con motivo del ciclo de conferencias organizadas por la Junta de Cultura de la Diputación de Bizkaia, Angel de Apraiz, futuro secretario general de la SEV, propuso la celebración de un Congreso de Estudios Vascos para la afirmación de la renaciente cultura vasca, el cual pudiese concretar, al igual que lo hacían las universidades europeas, “todas las corrientes de vida de nuestro pueblo alrededor de las puras esencias ideales”. Con este discurso se había iniciado la campaña pro-Universidad Vasca más importante acometida hasta el momento. Días más tarde, la Diputación de Gipuzkoa aprobaba una moción presentada por su presidente, Ladislao de Zavala, proponiendo para setiembre de ese mismo año la organización de un Congreso de Estudios Vascos patrocinado por las cuatro Diputaciones y los obispos de Iruña, Vitoria-Gasteiz y Baiona que, entre otros objetivos, impulsara la idea de una universidad nacional⁶¹. La Diputación de Araba recibió un voto de confianza para patrocinar el proyecto de “universidad vasco navarra con bases análogas a las de 1866”; sin embargo, en junio de 1918, el alcalde de Vitoria exigió para la villa el rectorado de la universidad y cuatro facultades (Derecho, Filosofía, Ciencias y Farmacia), dejando Medicina para Bilbao, Ciencias Naturales para Donostia y Veterinaria para Iruña. Esta propuesta era inaceptable para las otras tres provincias, que al final lograron reconducir las negociaciones, convocando de forma unitaria el **I Congreso de Estudios Vascos**, celebrado en Oñati en septiembre de 1918. El citado Congreso de Estudios Vascos se estrenó con notable éxito y concluyó declarando firmemente “la necesidad de creación de una Universidad Vasca, por razones sociales, científicas y económicas”⁶².

En este contexto, el Real Decreto de Bases de 21 mayo de 1919 reafirmado por el ministro Silió, reconociendo una autonomía universitaria más amplia, fue interpretado como una oportunidad que aprovecharon las cuatro Diputaciones, esta vez de la mano, solicitando “una universidad mediante acuerdo del Gobierno y de las Diputaciones de las Provincias Vascongadas y Navarra”⁶³. Ante la solicitud planteada, las universidades de Zaragoza y Valladolid, afectadas por las aspiraciones vascas que amenazaban con reducir sustancialmente su distrito universitario y el consiguiente contingente de estudiantes que recibían del País Vasco, reaccionaron intentando cerrar las puertas al proyecto. Los claustros de ambas instituciones tomaron sendos acuerdos exigiendo al ministro que la creación de nuevas universidades que quisieran acogerse al Plan de autonomía del Gobierno tuviera que aprobarse por ley especial en cada caso, consig-

nándose además en los Estatutos de la Universidad de Valladolid y también en los de Zaragoza que no se podía establecer ninguna otra universidad en su distrito⁶⁴. En agosto de 1919, los senadores nacionalistas Chalbaud y Horn visitaron al nuevo ministro de Instrucción Pública, Prado y Palacio, conservador, conocido por su hostilidad al euskara, el cual les anunció “que el Decreto sobre autonomía universitaria no permite a este Ministerio crear una Universidad en cualquiera de las provincias vascongadas o Navarra”⁶⁵. El proyecto de ley de universidades presentado poco después en Cortes por el ministro (14 de noviembre de 1919) respaldó los intereses conservadores de las universidades existentes: según el proyecto, para crear una nueva universidad era necesaria una ley, no bastando como hasta entonces con un decreto gubernativo.

La SEV reaccionó redactando dos comunicaciones, una dirigida a los presidentes de las Diputaciones y otra destinada a los representantes en Cortes. Así, en noviembre las Diputaciones se dirigieron a la Comisión de Instrucción Pública del Senado con la pretensión de recurrir el artículo restrictivo, alegando que:

“[...] la mera consideración del mapa universitario de España, en el que todas sus históricas regiones ostentan el respectivo centro de enseñanza superior, menos la constituida por las actuales provincias Vascongadas y Navarra; y, principalmente la perspectiva de la intensidad y el esplendor que en el actual momento adquiriría allí una Universidad, para beneficio de la pública cultura, son razones que pretendemos esbozar solamente y en las que se funda el común anhelo que tenemos de hacer presente ante esa Comisión informadora... que desaparezca del actual proyecto de ley su primer artículo, la exigencia, que en nada atañe a los fines de aquel, de una ley especial para que el Gobierno pueda emprender, fomentar o sancionar nuevas obras de cultura universitaria”⁶⁶.

A su vez, en enero de 1920, senadores vascos de todas las tendencias políticas (Ortega Morejón, Gáldiz, González de Chávarri, Chalbaud y Federico de Echevarría), presentaron una proposición de ley cuyo artículo 1º erigía la Universidad en las Provincias Vascongadas y Navarra, designando las Diputaciones el emplazamiento de las facultades y sufragando sus gastos⁶⁷. Como era previsible, la proposición fue rechazada. Pese al fracaso de estas gestiones, la reivindicación universitaria continuó ocupando un primer plano en los sucesivos congresos de Eusko Ikaskuntza.

El **II Congreso** dedicado a “Enseñanza y cuestiones económico-sociales”, celebrado en Iruña del 18 al 25 de julio, contó con la presencia del ministro de Gobernación, Gabino Bugallal, y dictó el discurso de clausura Alfonso XIII. En sus conclusiones se recoge que el Congreso decidió,

“[...] recabar de los Poderes Públicos la autorización necesaria para crear una Universidad que sea órgano de nuestra cultura y progreso intelectual... [ya que]... el País Vasco tiene capacidad económica suficiente para fundar y sostener la Universidad Vasca, que comprenderá estudios superiores de investigación científica, los de carácter profesional y facultativo, incluso los comprendidos actualmente bajo la denominación de Escuelas especiales y los de formación de Magisterio”⁶⁸.

Con motivo de presentarse de nuevo ante las Cortes el citado proyecto de ley de autonomía universitaria, el 20 diciembre de 1921, la Junta Permanente de Eusko Ikaskuntza pidió a los diputados y senadores vascos que retomaran las gestiones

“[...] para que al designarse en dicha ley las universidades que tendrán carácter de tales se determine también que habrá de establecerse otra, mediante acuerdo del Gobierno con las Diputaciones de las Provincias Vascongadas y Navarra, única región del mapa universitario español que carece de tal órgano adecuado a sus intereses y a su cultura”⁶⁹.

Responden los diputados Senante, Elósegui, Ampuero, Aranzadi, Oreja, Barricart, Marqués de Tenorio y Amorena, que plantean una enmienda al proyecto de ley en la Ponencia, que también resultó infructuosa. Ante la falta de resultados y la cerrazón ministerial, en la primavera de 1922 Eusko Ikaskuntza recurre de nuevo a la movilización del país, y organiza un censo de estudiantes vascos localizados en todo el Estado.

Poco después, el III Congreso de Estudios Vascos, celebrado en Gernika del 10 al 17 de septiembre de 1922, que también en esa ocasión contó con la presencia de Alfonso XIII, volvió a tener una sección universitaria, discutiéndose incluso posibles planes de estudio, como los de Medicina, que preparó el doctor Justo Gárate⁷⁰. Mientras se desarrollaban las conferencias, la comisión se dedicó al estudio y redacción del Reglamento de la Universidad Vasca. El proyecto elaborado se imprime para conocimiento de todos los socios con el fin de recoger observaciones. En este contexto se produjo un incidente que se convirtió en el símbolo de la lucha del País Vasco por una universidad propia. Varios jóvenes nacionalistas (entre ellos el futuro lehendakari Jesús María de Leizaola) aprovecharon la presencia de Alfonso XIII para exhibir unos carteles con el lema: “Queremos la Universidad”, que fueron retirados por las fuerzas de orden público. A continuación, una manifestación no autorizada a favor de la Universidad Vasca terminó con gritos e incidentes. La Guardia Civil detuvo a los manifestantes y los condujo a pie desde Gernika a Bilbao, aunque finalmente fueron liberados antes de llegar a su destino.

En la clausura del III Congreso, el presidente de la Diputación de Gipuzkoa, Julián Elorza, se refirió al “vivo, vehemente y arraigado anhelo de tener una Universidad para el pueblo vasco”, pidiendo incluso la ayuda directa del rey: “Tiéndanos Vuestra Majestad su mano bienhechora y con su protección levántese la Universidad anhelada”⁷¹. En las conclusiones se acordó que el proyecto de Universidad Vasca fuera concretado por una comisión nombrada al efecto y enviado a las Diputaciones.

La constitución de la comisión se aprobó en la Junta Permanente del 26 de marzo de 1923 con la siguiente composición: Aranzadi, Vilallonga, Landeta, Zaragüeta, Fuentes, Apraiz, Eguren. Ya se ha dicho que algunos eran partidarios de pedir una universidad libre, mientras Ángel de Apraiz encabezaba la opción a favor de una universidad oficial⁷². En agosto de 1923 se escinde la comisión debido a disensiones internas⁷³. Poco después, en septiembre, se producirá el golpe de estado del general Primo de Rivera que instauró la Dictadura. Por fin, el 18 de septiembre de 1923, viendo que la inestabilidad de los gobiernos de la Restauración hacía difícil lograr una universidad oficial, la Junta de Eusko Ikaskuntza llegó a la conclusión de que:

“[...] la Universidad que el País Vasco necesita, debe ser una Institución o Corporación libre, que cuando haya acreditado su capacidad docente y cultural, cuando haya conseguido reunir bienes y rentas que se aseguren la continuidad de la obra, y que ésta tenga el carácter objetivo de una fundación independiente de todo interés particularista, pueda dirigirse al Poder Público en demanda de recomendaciones e, incluso, de auxilio, como institución que sería de interés público, puesto que realizaba una labor social bajo aquellas garantías que las leyes establecen”⁷⁴.

El 2 noviembre 1923, al conocer las noticias que circulan sobre probables reformas de la enseñanza, la Junta Permanente se ratifica en la orientación anterior y decide tomar parte en la información pública abierta enviando al Directorio Militar un escrito en el que, después de exponer los motivos y aportar las pruebas que le llevaban a intervenir en la referida información, se preconizaba la libertad de enseñanza y el establecimiento de las pruebas profesionales “que actualmente se designan con el nombre de Examen de Estado”⁷⁵. Cabría pensar que el nuevo contexto político no era el adecuado para pedir la universidad, y sin embargo el regeneracionismo del dictador pareció en un principio aceptar la posibilidad de cierta descentralización regional. En esta tesitura, y con el fin de concretar ante el país y el poder público el criterio que propugnaba la SEV, se acordó, en sesión de 19 de diciembre de 1923, acometer la publicación de las citadas Bases sobre las cuales debería asentarse la futura universidad, redactadas por Vilallonga, que iban precedidas de una Memoria en la que se relataban las gestiones realizadas por Eusko Ikaskuntza en pro de la Universidad Vasca desde 1919⁷⁶. Estas bases fueron impresas y enviadas a las Diputaciones y al Gobierno.

En la misma época, al modelo de universidad que propugnaba la SEV –vasquista y común para todo el país– se contrapuso otro proyecto diferente, de carácter local, que provenía en esta ocasión no de Vitoria-Gasteiz, como en 1918, sino del Ayuntamiento de Bilbao y de la Diputación, en manos de monárquicos y primorriveristas, que pidieron una universidad bilbaína. En el ambiente político de la Dictadura, la defensa de la Universidad de Bilbao no era solo territorial sino ideológica, reflejando la polémica sobre la autonomía vasca, que enfrentaba a los monárquicos centralistas y a los nacionalistas, quienes defendían el proyecto de Eusko Ikaskuntza. En cualquier caso, ambas iniciativas, la bilbaína y la de la SEV, tenían reservado un destino común ante la intransigencia de la Dictadura.

En 1924, la SEV solicitó formalmente a la Universidad de Valladolid la división del distrito y el establecimiento de la Universidad Vasca. El rector remitió la solicitud al Gobierno que incoó informe del Consejo de Instrucción Pública. El Directorio Militar deniega finalmente la petición pues “existen, para tal necesidad nacional, número suficiente de facultades para cumplir tal fin”⁷⁷. Valiéndose del reciente dictamen senatorial en contra de la Universidad Vasca, añade la Real Orden que:

“[...] tampoco cabe dejar de consignar que, rodeada la región vasca de centros universitarios: Oviedo, Valladolid y Zaragoza, con gran facilidad de comunicaciones, no habrá razón, de orden administrativo, para establecer una nueva, sin crear centros de distinta naturaleza de los ya existentes y en los que reciben enseñanza los naturales de las provincias vascas y Navarra, centros universitarios de antigua historia y alguno de ellos el que más pudiera ser afectado por la creación de una nueva Universidad”.

En referencia velada al modelo de universidad libre propugnado por Eusko Ikaskuntza, la Orden de 1924 responderá que

“[...] mas la creación o establecimiento de una nueva Universidad plantea problemas de orden distinto del indicado y tiene que ser examinada con arreglo a la situación en que la enseñanza universitaria se halla en nuestro país y a la posibilidad de arraigo y conveniencia de implantar en nosotros sistemas y métodos de países en los que la situación social y la administrativa oficial es muy otra de la nuestra”⁷⁸.

Esta decisión que reflejaba el abandono por el dictador de su inicial regionalismo, en la práctica suponía cerrar el paso también al proyecto

bilbaíno, lo que incrementó la inquina de las instituciones vizcaínas contra la SEV a la que se responsabilizaba de la decisión del ministro. Al mismo tiempo, la prensa bilbaína recibió interdicto del Gobierno sobre cualquier tipo de estudio referente a la universidad, y las conferencias que se proyectaban sobre el tema tuvieron que ser anuladas. En los años siguientes la reivindicación universitaria quedó postergada, salvo algunas peticiones de facultad de Medicina para Bilbao entre 1927 y 1928. De nuevo en 1930, cuando se relajó la prohibición citada, se retomó la campaña, apoyada por otras instituciones entre las que destacó la **Agrupación de Cultura Vasca de Madrid**, estrechamente vinculada y asociada a la SEV⁷⁹. En sus locales se impartía la cátedra de euskara de la SEV, y se preparó y efectuó la encuesta “pro-Universidad Vasca” entre personalidades intelectuales y políticas de la época como Ortega, Fernando de los Ríos, Domingo Miral, Ángel Herrera, Miguel de Unamuno, Carlos Jiménez Díaz, Manuel Irujo, etc.⁸⁰. En los meses que preceden a la proclamación de la II República, el grupo impulsor de facultad de Medicina y la Agrupación de Cultura Vasca empujan a la SEV, sacándola del sopor de la Dictadura; pero los quehaceres de la Comisión de Autonomía monopolizan la atención de la Sociedad de tal forma que hasta 1932 no asume el liderazgo anterior. Sin duda, se habían detenido las acciones en este ámbito para no interferir en la negociación sobre el Estatuto de Autonomía como razón u objetivo superior⁸¹.

La proclamación de la II República, el 14 de abril de 1931, dio un nuevo impulso tanto a la reivindicación de la autonomía como a la universitaria. Ambas caminaron de nuevo de la mano entre 1931 y 1936, de forma que la dilación del Estatuto vasco supuso también el de la universidad. Sin existir enfrentamiento tan virulento como el de 1923 – puesto que en esta ocasión se centró directamente en el Estatuto, y no en la universidad –, en la República se repitieron los argumentos que ya habían aparecido durante la Dictadura. El primer **proyecto de Estatuto** de la época republicana, elaborado por Eusko Ikaskuntza en mayo de 1931, despacha el asunto con formulación lacónica: “el Estado Vasco tendrá competencias sobre la enseñanza en todas sus grados y especialidades, lengua y cultura, Bellas Artes” (art. 18). La razón de esta fórmula escueta es que la Sociedad aún no había retomado la cuestión y, además, no quería arriesgarse a que aquella contaminara la negociación del Estatuto que consideraban, como se ha visto, labor prioritaria y tractora.

Aunque no mencionaba expresamente la universidad, se trataba de una formulación muy amplia, sin restricción alguna, que fue incluida literalmente en el Estatuto de Estella, aunque en este segundo proyecto una Disposición Transitoria preveía la redacción de “un Reglamento de instrucción pública” que fijara la organización de la enseñanza, incluso de la universidad. Los acontecimientos políticos de la época llevan de nuevo el Estatuto a una situación de *impasse*. Ante el bloqueo del Estatuto de Estella, Eusko Ikaskuntza se dedicó a realizar trabajos complementarios que pudieran servir de base a la futura universidad. Así, la Junta Extraordinaria de 21 de febrero 1932 acuerda ratificar las bases de 1923 eludiendo pronunciarse sobre localización de facultades ni incurrir en precipitaciones que pudieran poner en peligro la negociación del Estatuto de Autonomía⁸². La acción de la SEV se encaminó a lo largo de la II República a la creación de planes de infraestructuras científicas: facultades de Medicina, Ciencias y Periodismo.

A comienzos del año 1932, el Gobierno republicano de Azaña tomó la decisión de disolver la Compañía de Jesús e incautar los edificios de la Universidad de Deusto. Inmediatamente después, Indalecio Prieto propuso una Universidad de Bilbao en las dependencias incautadas. Sin estar de acuerdo con dicha propuesta, la minoría vasco-navarra acordó formular una interpelación parlamentaria al Gobierno sobre el particular⁸³. ANV, el gran promotor de la Universidad Vasca en Bilbao, entendía que era preferible esperar a la aprobación del Estatuto para

crear la misma en el marco del nuevo marco autonómico. Al final, las discrepancias ideológicas surgidas en el seno del Ayuntamiento de Bilbao hicieron que se suspendiera una asamblea pro-enseñanza superior que este había convocado para el 28 de febrero de 1932⁸⁴.

A finales de año parece observarse una mayor inclinación del Estado a la implantación de nuevos centros con gastos compartidos con entidades locales. Con este motivo, vuelve a discutirse en la SEV el viejo tema del régimen universitario, colaborar o no con el Estado antes del Estatuto de Autonomía. El recelo hacia un Estado de corte laicista corría parejo con la preocupación ante un excesivo intervencionismo estatal. Se levantan voces de alarma ante la hipotética labor desvasquizadora de una universidad controlada por el Estado. Al mismo tiempo, algunos clamaron contra la presencia de los jesuitas y de la Diócesis de Vitoria detrás el autoctonismo del comité pro-Universidad Vasca. Apraiz, neutral, aboga por una solución pragmática: crear un Patronato con “elementos capacitados del país” para antes y después del Estatuto, como elemento colchón entre Universidad Vasca y Estado⁸⁵.

Mientras tanto, se había redactado el nuevo proyecto de Estatuto de las Gestoras que asignaba al País Vasco-Navarro “toda la enseñanza en su territorio, sin más limitaciones que las establecidas en la Constitución”. Concretando más que los proyectos anteriores, preveía la creación de una “Universidad del País Vasco-Navarro”, que regiría “un sistema orgánico educativo” autónomo y ejercería la “inspección de todos los Centros de enseñanza del país, sin perjuicio de la que corresponde al Estado”. Esta universidad se dedicaría a “la investigación científica, la aplicación técnica y la ampliación de estudios, la preparación y orientación científica y profesional y la educación popular e integral, según las características del pueblo vasco y las direcciones de la cultura universal”, y podría incluso abrir “delegaciones y Centros de estudio en el extranjero”. Por último, se preveía que una ley especial, votada por el Parlamento general vasco-navarro, organizara la enseñanza sobre las precedentes bases, dotando a la universidad de los recursos necesarios para el cumplimiento de su misión rectora de la función docente y garantizando su autonomía.

De haberse aprobado este Estatuto se habría alcanzado también, como en los proyectos anteriores, la meta de la universidad tetraprovincial propugnada por la SEV. Sin embargo, en junio de 1932, el Estatuto fue rechazado espuriamente por la mayoría de los ayuntamientos navarros –ya que varios alcaldes votaron en contra de lo acordado por los consistorios–, lo que obligó a rehacer el proyecto, limitado ahora a las tres provincias vascongadas. El nuevo proyecto, refrendado en noviembre de 1933 por los electores vascos, dejaba fuera a Navarra, cuya futura incorporación a la región autónoma vasca permitía una Disposición Adicional. En el artículo relativo a la enseñanza no se hablaba ya de Universidad Vasco-Navarra sino de “Universidad del País Vasco”⁸⁶. La aspiración a una única universidad para las cuatro provincias había quedado, de nuevo, aparcada.

Durante el bienio radical cedista (1933-1934) sigue en suspenso el proyecto de Estatuto de Autonomía vasca y con ello la cuestión universitaria que le había quedado inexorablemente ligada. Tras el triunfo electoral del Frente Popular, en febrero de 1936, la situación se desbloqueó. El Estatuto pasó por la comisión parlamentaria y se hicieron algunas modificaciones menores. Pero cuando estaba a punto de aprobarse, en julio de 1936, estalló la guerra.

En otoño de ese año, ante el avance de los sublevados por Gipuzkoa, se aprobó de urgencia el Estatuto con la intención de integrar definitivamente al PNV en la defensa militar de la República. El texto aprobado por las Cortes reconocía al País Vasco “la facultad de crear y sostener Centros docentes de todas las especialidades y grados, incluso el universitario, siempre que su orientación y métodos se ciñan a lo imperiosamente establecido en el art. 48 de la propia ley fundamental”. El

Estado podría mantener los centros con los que contaba y crear otros nuevos si los consideraba necesarios (art. 48). Además, para la colación de títulos académicos y profesionales, en tanto no se dictara ley que regulara lo prevenido en el artículo 49, se establece la prueba final de Estado en la futura universidad y en los demás centros de enseñanza sostenidos por la región autónoma con arreglo a las normas y requisitos que señalara el Gobierno de la República (art. 49). Todo ello limitaba las competencias educativas de Euskadi en comparación con los proyectos anteriores.

A partir de este proyecto y de los sucesos posteriores, el debate sobre el modelo de educación superior en el país cambió sustancialmente. No se volvió a plantear la universidad nacional vasco-navarra. En su lugar, el futuro Gobierno Vasco, ya en plena guerra, materializará la Universidad Vasca solo para la Comunidad Autónoma, mientras Navarra, en manos de la derecha, no consigue un Estatuto, de manera que el desarrollo universitario quedó aparcado.

La efímera Universidad Vasca de la Guerra Civil

A pesar de la situación bélica, el Gobierno Vasco puso en marcha, con extraordinaria eficacia, una amplia estructura administrativa, reflejo de la idea de construcción nacional que, aprovechando el aislamiento de Euskadi y las circunstancias del momento, ensayó el PNV⁸⁷. Si el Gobierno se constituyó el 7 de octubre de 1936, dos días después, Jesús de Leizaola, consejero de Justicia y Cultura, publicó un Decreto recordando que la aspiración sentida de largos años tenía en aquellos momentos posibilidades de inmediata creación. Con gran pragmatismo el decreto reconocía que:

“[...] no es posible llegar a la realización total y plena de una obra perfecta, sino solo como un germen que se atreve a presentar una obra cuya grandeza espera llegue a tener plenitud al ser realizada por el pueblo vasco, valiéndose del cauce que esta iniciativa suya quiere dar al mismo, con una gran ilusión, con esperanza y confianza ilimitadas”.

Señalaba a continuación que la preparación de una empresa cultural de tanta trascendencia requería el asesoramiento de personalidades destacadas en las disciplinas universitarias, a las que encomendaba la constitución de una comisión y la redacción de las bases de la Universidad Vasca. Dentro del referido pragmatismo se indicaba también que el planteamiento de esta iniciativa venía definido por dos circunstancias, la guerra y la dificultad de reclutar profesores y alumnos, que estaban movilizados, y la preparación existente en Bilbao para el establecimiento de una facultad de Medicina, por lo que se ordenaba que se procediera a organizar sin pérdida de tiempo dicha facultad para la que se disponía de mayor número de elementos técnicos adecuados.

La labor fundamental recayó de nuevo sobre Apraiz que, aprovechando los materiales generados por Eusko Ikaskuntza en la etapa anterior, preparó los borradores sobre el concepto, organización, localización, centros... haciendo las máximas concesiones al realismo a la hora de poner en marcha la facultad de Medicina, en la que por vez primera se introdujo la asignatura de Euskara Médico.

Así, el 17 de noviembre de 1936 se creaba la **Universidad Vasca/Euzko Irakastola Nagusia**⁸⁸. Y el 1 de diciembre se inauguraba oficialmente en el Hospital Civil de Basurto su facultad de Medicina. En este acto, el Lehendakari recalcó que la Universidad Vasca había de ser:

“[...] un laboratorio, una escuela de formación, no hemos de sacar de ella hombres autómatas, sino hombres formados que puedan ex-

pandir la ciencia y la ejemplaridad de su conducta; hombres que cuando se establezca el intercambio cultural con otras universidades puedan llevar a ellas toda nuestra alma, nuestra cultura, nuestra educación, para que puedan decir que existe una escuela digna del País”.

Destacaba que la misión, además de formar personas ejemplares, era la de difundir la cultura vasca en el mundo. Para ello, decía Agirre, era preciso crear un modelo propio que evitara reproducir los males de las universidades tradicionales españolas. Este carácter especial de la Universidad Vasca quedó manifiesto al recibirse un mensaje del rector de la Universidad de Barcelona en representación del “pueblo hermano de Cataluña”⁸⁹. Pero en junio de 1937 Bilbao era conquistada por tropas franquistas. El Gobierno Vasco marchó al exilio y todas las instituciones autonómicas, incluyendo la universidad, fueron borradas del mapa.

La reivindicación universitaria durante el franquismo

Durante la dictadura del general Franco la idea de Universidad Vasca quedó absolutamente relegada del ámbito político. Las peticiones que se realizaron a favor del distrito universitario por parte de diversas entidades vizcaínas tuvieron un carácter puramente técnico, pero no por ello estuvieron desprovistas de cualquier matiz conflictivo. El primer episodio en el que se vuelve a tratar la cuestión universitaria se produjo a raíz del Decreto de 27 de mayo de 1955 que reorganizaba los estudios de Economía y creaba en Bilbao la facultad de Ciencias Políticas, Económicas y Comerciales (sección de Económicas y Comerciales) dependiente de la Universidad de Valladolid. Fue en ese momento cuando saltó a los periódicos la campaña a favor de crear la Universidad del Norte⁹⁰. No hay que olvidar que en ese momento regía la Ley de Ordenación Universitaria de julio de 1943 que, además de imponer un modelo de universidad católica, imperial y patriótica, seguía contemplando las 12 universidades públicas existentes en los años republicanos, con sus respectivos distritos, si bien abría la puerta a la posible creación de otras nuevas mediante una ley, con la condición de que al menos debían nacer con tres facultades. Como en 1919, la Universidad de Valladolid y la propia ciudad acogieron la propuesta bilbaína como una seria amenaza para sus intereses. Y, como entonces, se consiguió parar esta iniciativa.

A partir de los últimos años sesenta se produjo un cambio importante en el panorama español, las universidades existentes empezaban a estar saturadas de estudiantes. Agobiadas por la falta de medios, ya no se oponían tan virulentamente como antes a la creación de nuevas universidades que aliviaran su situación. Este hecho, junto con el tímido relajamiento que se produjo en la etapa postrera de la Dictadura, hizo que el 22 de mayo de 1968 el Consejo de Ministros acordara crear una **Universidad autónoma en Bilbao**; término del cual se desprendía que no tendría distrito universitario propio. De ella dependerían la facultad de Económicas, que se desligaba de Valladolid, y la proyectada facultad de Medicina, a la que se añadió en ese mismo año una facultad de Ciencias. Más tarde se sumaron a la Universidad Autónoma de Bilbao otros centros y dependencias comunes erigidas en el campus de Leioa, en una extensa área adquirida por la Diputación y el Ayuntamiento de Bilbao, quienes lo cedieron al Ministerio de Educación, que se hizo cargo de la construcción de los edificios. En contra de lo previsto inicialmente, un Decreto de 18 de diciembre de 1969 establecía un distrito universitario para la universidad. De escasa extensión, pues estaba compuesto solo por la provincia de Bizkaia, pero con importante significado político.

Mientras la Universidad de Bilbao daba sus primeros pasos, en las otras provincias que dependían del distrito universitario de Valladolid, caso de Araba y Gipuzkoa, y de Zaragoza en el caso navarro, también

se implantaron centros universitarios públicos. En Gipuzkoa, una comisión encabezada por Ignacio María Barriola, presidente de la Asociación Católica de Padres de Familia, pedía una universidad guipuzcoana. El mismo Consejo de Ministros que creó la Universidad de Bilbao, en 1968, había autorizado la apertura de una **facultad de Derecho en San Sebastián** que dependería de Valladolid, y no de Bilbao como habían solicitado en un principio las autoridades vizcaínas. En los años siguientes se consiguió incrementar la oferta universitaria en territorio guipuzcoano con la facultad de **Ciencias Químicas**, a la que se sumó en 1976 la de **Informática**, que fue, junto con las de Madrid y Barcelona, la primera de esta denominación existente en el Estado. Con estas dos facultades, más las preexistentes Escuelas Universitarias de Magisterio y Empresariales⁹¹, la provincia contaba con centros suficientes en el territorio como para pedir la desanexión de la Universidad de Valladolid. El proyecto anhelado por Barriola podía haber sido el germen de la Universidad de Gipuzkoa, como soñaban sus promotores, pero el ambiente político y social de la época de la Transición llevó la cuestión en otra dirección. En este sentido, la negativa del Ministerio facilitó a la larga la conformación de la UPV/EHU. En caso contrario, se habría ido probablemente a un modelo provincial como el aplicado en otras comunidades autónomas, generando una tercera universidad en Araba, y rompiendo el modelo de integración parcial –limitado a la CAV– que suponía el contar con una sola universidad pública en las tres provincias.

En Araba también se produjo en el tardofranquismo cierto desarrollo universitario, más modesto que el vizcaíno o el guipuzcoano. En 1970, un Decreto ministerial creaba en Vitoria el **Colegio Universitario de Álava**, dependiente de la Universidad de Valladolid, que comenzó a impartir Filosofía y Letras, Ciencias y el selectivo de Medicina. Además, Araba fue la primera de las tres provincias que contó con una delegación de la **Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED)**, al promover su Diputación Foral la creación del Centro Asociado de Vitoria en 1975. Al año siguiente se puso en marcha en Gipuzkoa, en Bergara, mientras que Bizkaia no lo tuvo hasta principios de la década de 1990, cuando se erigió en Portugalete. Por su parte, **Navarra** se había adelantado en la implantación de la UNED, pues ya desde 1971 contaba con un Centro Asociado en Pamplona, al que más tarde se sumó el de Tudela.

Buena parte de la campaña de los años setenta a favor de la Universidad Vasca, poniendo el acento en su carácter euskaldún, fue llevada a cabo por la Udako Euskal Unibertsitatea (UEU). La UEU se presentó a sí misma como embrión de la Universidad Vasca, recibiendo el apoyo de personalidades como Julio Caro Baroja y José Miguel de Barandiarán, y de la RSBAF. Entre 1975 y 1977 promovió varios manifiestos a favor de una universidad nacional, popular y monolingüe. Sin embargo, el carácter maximalista de algunos de estos escritos hizo que fueran criticados por destacados colaboradores iniciales como Koldo Mitxelena o Carlos Santamaría.

3. El desarrollo universitario vasco del último tercio del siglo XX

En 1977, en vísperas de la reconstitución de Eusko Ikaskuntza que con tanto ahínco había trabajado por una Universidad Vasca antes de 1936, se celebraban las primeras elecciones democráticas y nacía el **distrito universitario vasco**. Los parlamentarios vascos elegidos en las elecciones de junio de 1977 hicieron posible el primer paso para la creación de la universidad. El Decreto 2.541/77 de 23 de septiembre situó bajo la autoridad de la Universidad de Bilbao un nuevo distrito cuyo ámbito

territorial comprendería las tres provincias de lo que más tarde sería la Comunidad Autónoma del País Vasco. La UCD de Navarra impidió la inclusión del viejo Reino en el nuevo distrito⁹².

En 1979, aprobado el Estatuto de Gernika, se estableció como competencia de la CAV “la enseñanza en toda su extensión, niveles y grados, modalidades y especialidades”, así como la “investigación científica y técnica y la cultura” (art. 16). La universidad pública de la CAV iniciaba así su propio, largo y convulso proceso estatutario. De nuevo se produjo un desencuentro entre los modelos de universidad que se querían para el país, aunque esta vez el debate tuvo un sesgo fundamentalmente ideológico⁹³. La difícil situación política de la Transición retrasó la elaboración del nuevo marco legal. En febrero de 1980 una orden ministerial autorizaba el cambio de denominación de Universidad de Bilbao a **Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea** “en base a la ampliación del Distrito Universitario a las tres provincias vascas”. Poco después tuvieron lugar las primeras elecciones autonómicas de las que surgió el primer Gobierno Vasco de la democracia encabezado por el lehendakari Carlos Garaikoetxea.

La aprobación de la Ley de Reforma Universitaria en agosto de 1983 puso plazo a la procelosa fase de elaboración de los Estatutos de la UPV/EHU, que había sido iniciada en 1978. En 1985, coincidiendo con el acceso de José Antonio Ardanza a la presidencia del Gobierno Vasco, se lograba la aprobación de los Estatutos de la UPV/EHU⁹⁴.

Entre tanto, las universidades confesionales habían experimentado un gran desarrollo en el país. Ya se ha dicho que la **Universidad de Deusto**, que reabrió sus puertas en 1940, conoció una rápida extensión en Donostia, donde se asentaron los EUTG (Estudios Universitarios y Técnicos de Gipuzkoa). En Vitoria, por el contrario, la sucursal de Deusto desapareció en poco tiempo.

Otra institución católica, el Opus Dei, creó en Pamplona en 1952 el **Estudio General de Navarra**, cuya Escuela de Derecho dependió al principio de la Universidad de Zaragoza. En el marco del concordato suscrito en 1953 entre España y la Santa Sede, que permitía la creación de “Universidades de la Iglesia”, en agosto de 1960 el Estudio General pasó a ser la Universidad de Navarra, que enseguida amplió su oferta docente con facultades de Medicina, Filosofía y Letras, Periodismo, Arquitectura, Ciencias, Farmacia, etc. En 1961, la Universidad de Navarra comenzó también una expansión en Gipuzkoa, creando en la capital una Escuela Técnica Superior de Ingenieros Industriales, y una facultad de Ciencias, posteriormente desaparecida.

En 1987 el Parlamento de Navarra aprobó la creación de la **Universidad Pública de Navarra** y asumió el compromiso de su financiación con el objetivo de que ampliara la oferta de titulaciones existentes y de que reuniera las enseñanzas universitarias impartidas en centros públicos que hasta este momento actuaban sin la coordinación suficiente.

A fines de la década de los noventa se sumó la más joven de las universidades vascas, **Mondragón Unibertsitatea**, que nace por la asociación de tres cooperativas educativas: Escuela Politécnica Superior, facultad de Empresariales y facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación. El año 2011 se suma una cuarta, la facultad de Ciencias Gastronómicas.

A partir de las universidades con sede en la CAV, una Ley del Parlamento Vasco de 2004 creó el **Sistema Universitario Vasco** comprendiendo así a la UPV/EHU, como única universidad pública de la Comunidad que ofrece enseñanzas a más de 45.000 alumnos, la Universidad de Deusto y la MU.

Iparralde no ha poseído, salvo una reseñable presencia de centros pertenecientes a otros territorios, universidad propia. Existió una reivindicación activa en los años ochenta del pasado siglo hoy apenas audible. El alumnado universitario de Laburdi, Baja Navarra y Zuberoa

estudia en Burdeos, Pau o Baiona. Las dos primeras son ciudades propiamente universitarias; en cuanto a Baiona, la facultad Pluridisciplinar forma parte de la Universidad de Pau y de los Países de Adour –UPPA– que desde Pau extiende sus competencias en todo el valle del Adour, entre Tarbes, Mont-de-Marsan y Baiona. El IUT de Baiona (Institut Universitaire Technique), embrión de la facultad Pluridisciplinar, dependiente de la UPPA, ofrece enseñanzas a más de 900 universitarios cada año. La *École Supérieure des Technologies Industrielles Avancées* (ESTIA), sita en Bidart, completa esta oferta de estudios superiores en el País Vasco continental.

¿Cómo acomodar la SEV en el nuevo contexto universitario? Los nuevos planteamientos

La segunda etapa de la Sociedad de Estudios Vascos coincidirá con el desarrollo del sistema universitario autonómico en los distintos territorios, una vez concedidos los distritos universitarios por parte del Estado. A partir de ese momento se hará patente la necesidad de adecuar la misión de la SEV a la situación actual.

Como ha sucedido con otras sociedades científicas importantes como el Institut d'Estudis Catalans, también la SEV ha procurado hallar su lugar en el nuevo contexto. Con todo, es importante subrayar que existen dos factores cuya perennidad confiere especial valor a la Sociedad desde su creación y continúan orientando su misión tanto en el periodo inicial como en el actual. En primer lugar, debe subrayarse que Eusko Ikaskuntza sigue siendo la única sociedad científico-cultural de relieve implantada en el conjunto de los territorios de Vasconia. Teniendo en cuenta que la articulación de proyectos nacionales presenta tantas dificultades dada la fragmentación territorial, el sentido de país sigue aconsejando apoyar, mantener e impulsar instituciones de esta naturaleza. Otro factor que le confiere un valor de primer orden en un país políticamente diverso y plural como es el nuestro, es que la SEV ofrece un lugar de encuentro de personas de cualquier credo e ideología a las que une su amor a Euskal Herria y que conviven en ella, dando ejemplo de tolerancia y respeto como, por otra parte, viene sucediendo desde su fundación en 1918.

Con dichos intangibles en su haber ha intentado la Sociedad adaptarse a los nuevos tiempos para seguir sirviendo a la cultura vasca, procurando, como subrayaba su actual Presidente, “encontrar acomodo y estabilidad con un posicionamiento propio, diferenciado y claramente definido en la red de instituciones y entidades culturales y científicas de Vasconia-Euskal Herria”⁹⁵. Un breve resumen de las líneas de actuación desarrolladas por la Sociedad en esta segunda época, a partir del mandato de su primer presidente electo tras el periodo de recuperación, **José Miguel de Barandiaran**, nos permitirá evaluar la significación y el alcance de dicho propósito⁹⁶.

El mandato de **Gregorio Monreal (1992-1996)** fijó las grandes líneas maestras de actuación y las funciones que cumpliría la Sociedad en esta etapa de adaptación a las nuevas circunstancias del país. El *Memorandum* aprobado en 1993 pone de relieve el carácter de Eusko Ikaskuntza como “empresa cultural pública autogestional cuya finalidad será la articulación de la comunidad científica vasca, la elevación del nivel de los estudios vascos, la difusión cultural, internacionalización de la cultura vasca y el impulso a la labor investigadora”.

En relación a la primera finalidad, la articulación de la comunidad científica vasca, el *Memorandum* explica que:

“La comunidad científica vasca ha conocido un desarrollo espectacular en los últimos años; de no tener apenas consistencia se ha pasado a más de cinco mil personas que desempeñan funciones

relacionadas con la enseñanza superior y la investigación en las cinco Universidades de Vasconia, en los Centros Tecnológicos tutelados y en los grupos de investigación que operan en la Administración y en las empresas. Las Universidades viven de espaldas unas respecto a otras, faltan planes comunes y una política común en el área de la docencia e investigación. La territorialidad permite laborar a Eusko Ikaskuntza en la articulación de la comunidad científica”.

Para ello se suscribieron convenios con universidades del Sistema Universitario Vasco, la UNED, el Basque Studies Program de la Universidad de Reno, y se laboró por incorporar a las navarras y a la UPPA. Así mismo se realizó un trabajo financiado por Iberdrola con el fin de conocer a las personas que componen esa comunidad científica. Financiado por Caja Laboral se instituyó el Premio al mejor curriculum en Humanidades, Cultura, Artes y Ciencias Sociales que es fallado anualmente por un jurado en el que están representadas las siete universidades del ámbito de actuación de Eusko Ikaskuntza. Y se firmó un importante convenio con la Universidad de Oxford que permitió estancias de investigación en el St. Anthony's College a profesores vascos de ciencias sociales y jurídicas.

Al mismo tiempo se pretendía la elevación del nivel de los estudios vascos. El XII Congreso de la Sociedad celebrado en Vitoria-Gasteiz en diciembre de 1993 se centró en este tema bajo el título “Los Estudios Vascos en el sistema educativo”, involucrando a la comunidad científica y a la comunidad educativa, ofreciendo una vía de enlace entre los diferentes niveles educativos y entre las áreas de conocimiento. Los Cuadernos de Sección, revista de cada una de las secciones de que estaba compuesta la Sociedad, fueron reformados, elevando el nivel de exigencia científica y adecuándolos a las normas internacionales vigentes para este tipo de publicaciones. En esta etapa se hizo un gran esfuerzo por la difusión de la cultura vasca en sus múltiples manifestaciones, prestando sus servicios a las instituciones, sobre todo a Ayuntamientos con muchos de los cuales se firmaron convenios de colaboración, hasta superar el centenar, a partir de los cuales se generó un extenso programa.

En el periodo de Monreal se reformó el comité científico de la *Revista Internacional de los Estudios Vascos* (RIEV), elevándose el nivel de la revista y adaptándola a las exigencias científicas y mejorando notablemente su difusión internacional. Por otra parte, en este periodo se negoció la transferencia a la SEV de los derechos de la *Enciclopedia Auñamendi*, y se preparó el lanzamiento por internet de la “Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco”, proyecto emblemático de la Sociedad.

Durante sus dos mandatos trienales, el equipo de **Juan José Goiriena de Gandarias (1996-2002)** aplicó y extendió las líneas maestras fijadas durante la presidencia de Gregorio Monreal, con lo que fructificaron planes y proyectos puestos en marcha en años anteriores. Para ello se hizo un gran esfuerzo de adaptación de los contenidos a los medios de expresión y difusión de la nueva sociedad digital. Eusko Ikaskuntza abrió su primer sitio web (actualmente www.eusko-ikaskuntza.eus) desde el que empezó a ofertar un volumen cada vez mayor de contenidos informativos, docentes y divulgativos, tanto de producción propia como ajena, sobre ciencia y cultura vascas. Desde entonces, la institución se ha consolidado como el mayor escaparate de la cultura vasca existente en internet, con una importante progresión en sus niveles de difusión.

Los dos Congresos celebrados en esta extensa etapa (1997, 2001) giraron en torno a la adaptación de los contenidos y a su difusión a través de internet y de los nuevos soportes digitales. En el año 2002 se constituyeron las Fundaciones Asmoz y Euskomedia. Asmoz Fundazioa

asumía toda la oferta de formación por internet: máster interactivo en Derecho Ambiental, programa Jakitez de especialización en Estudios Vascos, curso de Ordenación y Gestión del Territorio, a los que se fueron sumando nuevos cursos superiores, cursos de capacitación y masters on line abiertos a la participación del alumnado desde cualquier lugar del mundo.

La acción directiva que impulsará **Xabier Retegi (2002-2008)** estará determinada por una reflexión de fondo sobre el modelo de Sociedad que debe constituir Eusko Ikaskuntza para seguir coadyuvando al progreso social y cultural a comienzos del siglo XXI. Para Retegi, la Sociedad de Estudios Vascos debe profundizar en su capacidad de “aglutinar personas, instituciones y territorios de diferente composición, ideología y credo en torno a valores socialmente compartidos y acunados”.

En este mandato se intentó retomar la idea de la articulación científica de la comunidad académica vasca, dispersa entre varias universidades públicas y privadas vascas, españolas y foráneas. Se diseñó un programa de investigación con áreas prioritarias en temas interdisciplinares con impacto en la cultura vasca. Al mismo tiempo se procuró modernizar las secciones, algunas de las cuales languidecían desde hacía tiempo, sin que su producción científica pudiera homologarse a los estándares exigidos a la ciencia contemporánea.

Paralelamente, Eusko Ikaskuntza intensificó su presencia internacional a través de las colectividades vascas y las instituciones académicas. La firma de diversos convenios de colaboración en América permitió la extensión de los Estudios Vascos en el nuevo continente, junto con diversas actuaciones para la preservación del patrimonio de las colectividades vascas. Para coordinar y profundizar en dicha labor, en 2005 se creaba la Vicepresidencia para el Exterior.

En esta etapa la Sociedad impulsó y patrocinó la creación de la Academia Vasca de las Ciencias, de las Artes y de las Letras, Jakiunde, cuyo primer presidente designado fue Pedro Miguel Etxenike.

El mandato de **José Mari Muñoa (2008-2012)** tuvo que hacer frente a la mengua de recursos provenientes de las instituciones como consecuencia de la crisis económica mundial. En la *Memoria* que da cuenta del último ejercicio correspondiente a año 2012 se hacía referencia a

“[...] las restricciones presupuestarias de parte de las instituciones que dan soporte a nuestras actividades... La mengua de los recursos apela al análisis no solo de tipo económico sino también de fondo sobre la contribución que le corresponde a Eusko Ikaskuntza respecto a la sociedad de la que nacimos y a la que servimos: debemos determinar con precisión cuáles son nuestras fortalezas y el valor diferencial, cuáles son las misiones que podemos y debemos cumplir para seguir siendo, ya en el horizonte del primer centenario, una entidad esencial e insustituible para la cohesión y el desarrollo de las comunidades culturalmente vascas”.

4. Un futuro para un proyecto inconcluso

La gran labor realizada por la Sociedad de Estudios Vascos en su empeño por dotarnos de estudios de enseñanza superior estuvo guiada por una visión de país que no ha llegado aún a dar sus frutos. Quizá por ello la lucha de Eusko Ikaskuntza por la Universidad Vasca representa uno de los capítulos más desconocidos de nuestra historia institucional. La Universidad Vasca que imaginaron y por la que lucharon los representantes de Eusko Ikaskuntza entre 1918 y 1936 era una universidad cuyo ámbito territorial se extendía a las cuatro provincias peninsulares. Aunque se aceptaban los condicionantes estatales en cuanto a su oficialidad, se fijaba el objetivo de articular la comunidad científica en torno al es-

tudio de la cultura vasca en todas sus manifestaciones en todo cuanto fuera compatible con aquella y sin olvidar el resto de las misiones de una universidad territorial. Como es sabido, la idea de universidad tetraprovincial se frustró, al igual que otras instituciones comunes, al aprobarse el Estatuto vasco de la II República que dividía el país en dos regiones autonómicas diferentes, y lo mismo volvió a suceder con la Constitución de 1978 y el Estatuto de Gernika de 1980, hoy vigentes.

A la creación de las comunidades autónomas con sus instituciones gubernativas propias, sus sistemas educativos diferenciados y sus dos universidades públicas, siguió una política de dinámicas paralelas, con escasa o nula preocupación por acercar las comunidades científicas de ambas universidades. Estas dinámicas paralelas, no únicamente achacables a las decisiones de autoridades poco vasquistas, han desembocado al cabo de cuarenta años de gobiernos autonómicos en dos realidades que se dan mutuamente la espalda, con pocas iniciativas comunes y sin una preocupación manifiesta por articular una comunidad científica dedicada al cultivo de la cultura vasca. No cabe duda de que la política reglamentista del Gobierno central instaurada a partir de la reforma universitaria de los ochenta (LRU de 1983), seguida por la Ley de Universidades de 2001, ha dejado poco margen a la iniciativa en un sistema universitario español gobernado por decreto cuyo resultado ha sido la uniformidad y la mediocridad de la gran mayoría de las universidades españolas.

Hay que constatar en el haber de las políticas educativas de la CAV, y en parte en Navarra, el éxito de la euskaldunización de las enseñanzas obligatorias, que a partir de los noventa entra con fuerza en la Universidad del País Vasco, dando como resultado una extensa oferta de estudios de grado en la lengua propia, que se va extendiendo a la producción científica, no solo de la propia lengua, sino de otros ámbitos de conocimiento ligados a la misma, como el Derecho.

Durante estos cuarenta años en los que se han ido desarrollando e implantando las universidades públicas en Vasconia, Eusko Ikaskuntza ha seguido laborando por la cultura vasca, a menudo apoyada en el profesorado universitario que se acercaba a sus secciones y a sus programas. Durante el mandato de Gregorio Monreal esta preocupación estuvo constantemente presente, y también estuvo presente en el mandato de Xabier Retegi, que llegó a firmar un convenio marco con las seis universidades de Vasconia. Sin embargo, la falta de continuidad de estas políticas, junto con las dificultades que presentaba su materialización a la propia Sociedad de Estudios Vascos, ha dificultado por el momento la consecución de importantes resultados a nivel institucional. Es preciso reconocer que las universidades vascas, tanto las públicas como las privadas, han priorizado otras redes y otros programas de estudio dentro de las políticas diseñadas por el Estado, entendiéndolo quizá que sus respectivas administraciones financiadoras tampoco mostraban especial interés en crear estos lazos institucionales entre las administraciones universitarias.

De ahí que la articulación de la comunidad científica nacional, objetivo soñado por la generación de Apraiz, en la que creyeron las instituciones de la preguerra y que tanto temieron siempre las instituciones centrales del Estado, sigue siendo hoy una realidad inconclusa. La creación de una comunidad de profesores y alumnado, preocupada por el estímulo de la reflexión, la apertura a toda clase de problemas morales, políticos y económicos, y la estima de valores intelectuales que determinan la calidad de una cultura, la amplitud de espíritu, el respeto a la evidencia, el rechazo del dogmatismo, la libertad de expresión, la aceptación del pluralismo y la diversidad del país junto con la vocación de servirlo, sigue siendo el reto pendiente. El sistema de universidades vascas debería atender a este reto de forma conjunta y con visión de país. Es posible por ello que la principal meta por la que lucharon los fundadores de la Sociedad siga hoy en vigor.

Notas

1. Mitxelena, K. “La Universidad Vasca”, Muga, 63, 1979, p. 44.
2. Ibidem.
3. Estornés Zubizarreta, I. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca* (1918-1936), Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983, p. 87.
4. Monreal, G. “Pasado y presente de la institución universitaria”. En: Ohiartzabal, L. (coord.) *La UPV/EHU a debate*, Donostia: Erein, 1998, p. 25.
5. En un contexto que se había caracterizado históricamente por la atonía, por no decir falta de sensibilidad política y cultural del país y sus dirigentes ante la cuestión universitaria, como apuntan García de Cortázar y Montero. García de Cortázar, F. y Montero, M. “Universidades”, *Diccionario de Historia del País Vasco*, Donostia: Txertoa, 1983.
6. El relato de la intensa actividad desplegada por la SEV desde 1918 hasta 1924 a favor de la Universidad Vasca fue recogido por la propia Sociedad en la Memoria aprobada y publicada en 1923. Vid. *Memoria y bases para la resolución del problema universitario en el País Vasco, “autorizado por la censura militar”*, San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1923. Además, se puede considerar la bibliografía existente, en la que cabe reseñar sin ánimo exhaustivo obras de José Estornés Lasa (*Los vascos y la universidad*, T. I y II. Colección Auñamendi: Donostia, 1968), y de Idoia Estornés quien dedica a la reivindicación universitaria un extenso capítulo de su historia de la Sociedad de Estudios Vascos acompañada de numerosas referencias documentales (Estornés Zubizarreta, I. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca* (1918-1936), cit.). Véase también Orella, J.L. *La Universidad Vasca. Proyectos actuales para su implantación*, Donostia: Erein, 1977.
7. A título de ejemplo se puede citar la Escuela de juristas aragoneses de la facultad de Derecho de Zaragoza, que cultivó el Derecho propio y tuvo un protagonismo destacado en el desarrollo de un corpus maduro de normas codificadas, que han dado lugar a lo que es hoy el moderno Derecho Civil Aragonés.
8. Rodríguez-San Pedro Bezares, L. E. y Polo Rodríguez, J. L. (eds.) *Universidades hispánicas. Modelos territoriales en la Edad Moderna*, Miscelánea Alfonso IX, T. II, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2006.
9. Monreal, “Pasado y presente...”, cit., p. 18.
10. Goñi Gaztambide, J. “La formación intelectual de los navarros en la Edad Media (1122-1500)”, *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 10, 1975.
11. Monreal, “Pasado y presente...”, cit., p. 18.
12. Mitxelena, *La universidad...* cit., p. 44.
13. Jimeno Aranguren, R. “La Contrarreforma en Navarra incorporada a la Corona castellana: las instituciones educativas, (1515-1630)”. En: Arrieta, Gil, Morales (coord.), *La Diadema del Rey. Vizcaya, Navarra, Aragón y Cerdeña en la Monarquía de España* (siglos XVI-XVIII), Leioa: Servicio Editorial UPV/EHU, 2017, p. 378.
14. Casado Arboniés, M. “Los colegios menores seculares de patronato eclesiástico de la Universidad de Alcalá. Líneas de investigación”, En *Universidades clásicas de la Europa mediterránea: Bolonia, Coimbra y Alcalá*, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2005, p. 225.
15. Cátedras para las que algún benefactor rico e influyente obtenía de la curia apostólica un buleto en que se narraba la historia de la fundación y se concedía al rector del colegio o prior del convento la facultad de conferir grados con autoridad apostólica. Queriendo emular a las grandes universidades, sufrían estas instituciones por regla general de escasez de recursos, siendo así que carecían de suficientes rentas para pagar cátedras y profesores, y muchas de ellas estaban ubicadas en pequeñas villas. Luchaban además contra el hecho de que las universidades mayores eran reticentes a admitir a los graduados de estas instituciones. Vid. Jiménez, A. *Historia de la Universidad Española*, Madrid: Alianza Editorial, 1971, p. 120.
16. Fornells, M. *La Universidad de Oñati y el Renacimiento*, Donostia: Diputación de Guipuzkoa, 1995.
17. Para una semblanza del personaje, vid. Ayerbe Irizar, R. “Universidad de Sancti Spiritus de Oñate. Fuentes y líneas de investigación”. En: Rodríguez-San Pedro Bezares, L.E. y Polo Rodríguez, J.L. (eds.) *Universidades hispánicas. Modelos territoriales en la Edad Moderna*, cit., p. 99.
18. Ibidem. La fórmula Colegio-Universidad se distinguía de los Colegios Mayores y Menores de su época en que llevaba aneja una Universidad literaria, sometida en un todo a aquél, tanto en su régimen superior como en su administración. El rector del Colegio (que constituía el objeto fundamental de la fundación), era juez y conservador nato y, asesorado por dos consiliarios, dirigía la Universidad, juzgaba sus causas y administraba su hacienda.

19. Estornés Lasa, *Los vascos y la universidad...*, cit. p. 21.
20. El 21 de octubre, una Real Orden del pretendiente Carlos VII convertía a la Universidad de Oñati en cabeza de distrito universitario vasco-navarro, “para que fuese el centro de la enseñanza católica en las cuatro Provincias vasco-navarras”. Acabada la Guerra Civil con la derrota de los carlistas, la universidad quedó convertida en cuartel de la guarnición local, el edificio fue utilizado como cuartel militar hasta 1883, y los cursos realizados no fueron revalidados por el Estado.
21. Ayerbe, *La Universidad...*, cit. p. 99.
22. Había no obstante una gran dificultad por lo que hace a la facultad de Medicina. En Iratxe era frecuente la concesión de grados en esta materia a pesar de que no se estudiaba en la universidad. Este raro privilegio lo conservó hasta el año 1753, en que el rey Fernando VI lo anuló por no disponer de tres facultades en Medicina como era obligatorio para poder dar dicho título.
23. Estornés, *Los vascos y la universidad...* cit. p. 50.
24. Jiménez, *Historia de la Universidad...*, cit. p. 263.
25. Estas iniciativas no encontraron facilidades pues su labor despertó las suspicacias de las Universidades (por ejemplo, la Sociedad de Zaragoza intentó en 1778 establecer cátedras de Economía Política, Derecho Público y Filosofía Moral, pero se encontró con la oposición frontal de la Universidad de Zaragoza). En otros lugares, los Tribunales, Ayuntamientos y demás jueces fueron enemigos natos de las Sociedades porque querían mandar despóticamente sobre ellas, como los eclesiásticos que por influencias podían haber hecho más para sacarlas adelante, pero así como algunos se mostraron propicios a ellas, otros se mostraron completamente indolentes y reacios a colaborar. Vid. Sempere y Guarinos, J. *Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores del reinado del Carlos III*, tomo IV, edición digital basada en la de Madrid, Imprenta Real, 1789. Edición facsímil: Madrid: Gredos, 1969. p. 135.
26. Muniñe e Idiáquez, X. *Ensayo de la Sociedad Bascongada de Amigos del País dedicado al Rey N. Señor*, RSBAP, 1766. Edición facsímil.
27. El número de socios comprende además del “Irurac bat”, los socios en Navarra, y luego en la Corte y en el circuito de Andalucía-América. Monreal, “Pasado y presente...” cit., p. 21.
28. Campomanes, *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, 1774, Edición digital basada en la de Madrid: Imprenta de Antonio Sancha, 1774; *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, 1775, Edición digital basada en la de Madrid: Imprenta de Antonio Sancha, 1775. En los años siguientes llegaron a constituirse hasta 80 instituciones de este carácter, aunque solo la de Madrid alcanza un brillo similar al de la entidad vasca. Bref señalaba la existencia de 73 Sociedades. Bref, *Guía del extranjero*, 1804, p. 43.
29. Mitxelena, *La universidad...*, cit. p. 44.
30. Arocena, F. *Panorama de la Historia de Guipuzcoa*, San Sebastián: Diputación de Guipuzcoa, 1968, p. 107.
31. Por diversos motivos los profesores más importantes, Chavaneau, Proust, Elhuyar, abandonaron Bergara, iniciándose un declive en la institución, al que contribuyó “el que la mayor parte de los estudiantes seguía aferrada a las tradiciones culturales españolas, y no había querido aceptar las ideas renovadoras del ambiente científico, que nunca trataron de imponer a la fuerza los organizadores y directores del Colegio vergarés”. Los jóvenes veían salidas más fáciles en la carrera administrativa, eclesiástica o militar cuando las ciencias físico-naturales o de aplicación no eran aun suficientemente estimadas. Vid. Silván, L. *Los estudios científicos en Vergara a fines del siglo XVIII*. San Sebastián, 1953.
32. El Decreto de 5 de julio de 1807, en tiempos de Carlos IV, redujo de 22 a 11 las universidades españolas, declarando extinguidas, entre otras, las universidades de Oñati e Iratxe.
33. Un hecho de particular incidencia será que, a consecuencia de la citada Ley Moyano, el magisterio surge de las oposiciones celebradas en las cabezas de los distritos universitarios, inexistentes en el país, como se ha dicho. Las Diputaciones vascas van a perder el control de las Escuelas de Maestros, provocándose con ello un brusco retroceso del euskara en el país. El impacto será especialmente dramático en Navarra, donde en esta época se pierde la lengua en 51 municipios, incluida Iruña. En 1912 se crea, además, el primer escalafón general de magisterio que sustituye a los escalafones provinciales. Dicho año, un 61,8% de los maestros que ejercen en el país es nacido fuera de las cuatro provincias frente a un 19,5 en Cataluña y 18,7 en Galicia, nacionalidades éstas dotadas de universidades oficiales. Dávila, citado por Estornés Zubizarreta, I. *La construcción de una nacionalidad vasca...* cit. p. 25.
34. En referencia a la tibieza de la reivindicación universitaria, Idoia Estornés dirá que hubo una desconexión inicial de las élites industriales vizcainas con el

pueblo vasco y sus necesidades culturales. “La mayor parte de estos hombres va a constituir, a diferencia de los industriales catalanes, una sociedad cerrada y opulenta aislada psico-afectivamente del resto de Bizkaia y del País Vasco”. Estornés Zubizarreta, I. *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*. (Cuadernos de Sección. Historia-Geografía, 14). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1991, p. 180.

35. Flores Gómez, T. *Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, 1963-1993*, Leioa: Servicio Ed. UPV/EHU, 1997, p. 23.

36. García de Cortázar, F. Montero, M. “Universidades”, cit.

37. Díaz de Guereñu, J.M. *Campus de Mundaiz. 50 años de universidad en San Sebastián*, Donostia, 2006, p. 38.

38. Mitxelena, *La Universidad Vasca...* cit. p. 43.

39. Ortiz de Zárate, R. “Semanario Católico Vasco- Navarro”, del 22-II al 28-VI de 1867 aparecen en el Semanario Católico Vasco-Navarro, publicado en Vitoria a partir del 17-IX-1866, diez artículos bajo el título de “Laurac-bat”.

40. Idoate, F. “Un intento frustrado de universidad vasco-navarra en 1866”, *Letras de Deusto*, 1, 1971. 531-544.

41. Aunque no se señala lugar para la universidad, el Ayuntamiento de Pamplona ofrece tres millones de reales y terrenos en la Taconera y en San Lorenzo, junto al convento de San Francisco como ayuda a la proyectada universidad. Pamplona tenía 16.000 habitantes y se proyecta una universidad con cinco facultades y 1.500 alumnos. vid. Idoate, F. *Un intento...* cit. p. 536.

42. El 31 de mayo de 1867 responde el Conde de Guendulain relatando su entrevista con Sr. Catalina, Director de instrucción pública el cual le adelanta claramente que no puede contestar el Gobierno hasta zanjar lo de las universidades suprimidas y que para ser universidad es preciso darle distrito con la jurisdicción correspondiente sobre institutos y escuelas, lo que trastocaría los planes del Gobierno. Vid. Idoate, *Un intento...* cit. p. 540. No obstante, a comienzos de 1868 la Diputación de Navarra escribía de nuevo a las demás Diputaciones vascas invitándolas a participar de algunos proyectos conjuntos de tipo educativo y económico que llevaban implícita la existencia de una unidad entre las cuatro provincias, como se explicita en el texto que envía la diputación. Bizkaia acordó formalmente, a diferencia de lo que había sucedido en 1866, participar de estas políticas en Juntas Generales de 1868. Este movimiento de actuación conjunta de las cuatro Diputaciones se corta como consecuencia de los graves sucesos de la Revolución de setiembre de 1868. Vid. Orella, *La Universidad Vasca...* cit. p. 26.

43. El Decreto de 21 de octubre de 1868 defendía el equilibrio entre la educación pública y privada, la necesidad de unos estudios distintos en duración para personas con desiguales capacidades y la libertad de cátedra. Otro importante decreto, aprobado el 25 de octubre de ese año, organizaba la Segunda Enseñanza, entendiéndola como un complemento o ampliación de la Educación Primaria, que debía formar ciudadanos ilustrados dotándoles de una amplia instrucción, y regulaba las facultades de Filosofía y Letras, Ciencias, Farmacia, Derecho y Teología.

44. Las gestiones realizadas ante el Ministerio de Fomento fructificaron y por Decreto de 25 de octubre de 1868, se permitió en Oñate la docencia de las facultades de Artes y de Derecho civil y Canónico. Surgió así la Universidad Libre de Oñate, de corta existencia. Vid. Ayerbe, *La Universidad Sancti...* cit. p. 145.

45. Registro de Actas de Juntas Generales de Gipuzkoa de 1872, p. 88. De nuevo, en Juntas Generales de Gipuzkoa de 1875, una propuesta de la representación de Bergara pidiendo apoyo moral y material para el Seminario Vasco-Navarro de la villa, es denegada “en razón a las circunstancias y a que no se contó con la Diputación para establecer dicho Seminario”. Este mismo año, en sesión de Diputación de 5 de abril se dan por enterados de la comunicación dirigida por Antonio M. de Apellániz, presidente de la Sociedad Vasco-Española “Laurac-bat” de Buenos Aires, en la que les ofrece acta legalizada de propiedad e inauguración. Vid. Registro de Sesiones de la Diputación Provincial de Gipuzkoa de 1884, p. 23-24.

46. Monreal, “Pasado y presente...”, cit., p. 24.

47. Ibidem

48. Ibidem

49. Arrien, G. “Las ideas educativas europeas en los primeros congresos de estudios vascos”. *XI Congreso de Estudios Vascos: Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1992, pp. 195-202.

50. Desde el siglo XIX, en España el debate sobre la cuestión universitaria oscilaba entre tradición y secularización, ligada esta última a la libertad de enseñanza o al control estatal, según la ideología política de cada uno de los gobiernos. Jiménez, op. cit. p. 354.

51. Tras el segundo congreso de la SEV, se hicieron consultas a la Iglesia que re-celaba del modelo oficial, ya que no confiaban en el Gobierno del Estado, porque no era confesional, y se quejaron amargamente de la falta de previsión de una facultad de Teología en los planes de la SEV. Orella, José Luis. *La Universidad Vasca...*, cit., p. 12.

52. Apraiz, A. “Universidad Vasca”, *Conferencias organizadas por la Junta de Cultura Vasca para el ciclo de 1918*, Bilbao, 1919, p. 16.

53. Elorrieta, T. “Conferencia general sobre enseñanza superior”, *II Congreso de Estudios Vascos*, 1920. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1920, p. 167.

54. Ibidem

55. Aranzadi, T. “Los diversos fines a los que debe tender la Universidad: el profesional, el de investigación. Organización de estudios”. *II Congreso de Estudios Vascos*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, p. 209.

56. Ibidem

57. Monreal, “Pasado y presente...”, cit., p. 26.

58. *Memorias y Bases para la resolución del problema universitario en el País Vasco*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1923, p. 5.

59. Aranzadi, op. cit. p. 217.

60. *Memoria y Bases para la resolución...*, cit.

61. De Pablo, S. y Rubio Pobes, C. *Historia de la UPV/EHU, 1980-2005*. Leioa: Servicio Ed. UPV/EHU, 2006, p. 29.

62. El tema universitario viene recogido en el número 26 de las Conclusiones con estas palabras: “Universidad. Reconocida la necesidad de la creación de una Universidad Vasca, por razones sociales, científicas y económicas, la sección ruega al Congreso de Estudios Vascos la gestión para el establecimiento de esa Universidad, cuyo estudio pudiera ser encomendado a la futura Sociedad de Estudios Vascos.” *I Congreso de Estudios Vascos*, Conclusiones, nº 26, secc. “Enseñanza”, p. 947.

63. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. p. 217.

64. De Pablo, S., Rubio Pobes, C. *Historia de la UPV/EHU...*, cit. p. 30.

65. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. p. 217.

66. Orella, *La Universidad Vasca...* cit. p. 16.

67. Enmiendas senatoriales en el Diario de Sesiones, apéndice al nº 57, 21 de enero de 1920, y nº 58, Proposición de Ley creando la Universidad Vasca.

68. El elenco de conferenciantes fue el siguiente: Elorrieta, T. “Conferencia general sobre enseñanza superior”, pp. 167-183; Miral, D. “La familia, el municipio y el Estado ante la Libertad de Enseñanza”, pp. 184-191; Eguren, E. “Régimen autónomo económico-administrativo de la Universidad Vasca”, pp. 192-206; Aranzadi, T. “Los diversos fines a que debe tender la Universidad Vasca: el profesional, el educativo, el de investigación- Organización de estudios”, pp. 207-218; Simonena, A. “Organización de la investigación en la Universidad Vasca”, p. 219; González de Echávarri, J.M. “Las instituciones jurídicas y administrativas en la enseñanza universitaria del país”, p. 219; Apraiz, A. “Organizaciones estudiantiles. Residencias, sociedades y otros complementos de la vida universitaria. Becas y pensiones. Instituciones postescolares”, p. 220-232.

69. Firman el escrito Elorza y Apraiz.

70. Garate Arriola, J. “Plan de estudios pre-clínicos de la carrera de medicina”, *III Congreso de Estudios Vascos*, Guernica 1922. Donostia: Eusko Ikaskuntza, pp. 155-157.

71. Elorza, J. *Crónica del III Congreso de Estudios Vascos*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1923, p. 18.

72. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios...*, cit. p. 222.

73. Ibidem.

74. Ibidem.

75. Ibidem.

76. *Memoria y bases para la resolución...*, cit.

77. Real Orden de 19 enero de 1924 del Ministerio de Instrucción Pública.

78. Ibidem.

79. Preside Landeta, Eleizalde (tesorero), Lacarra (bibliotecario), Berastegui (secretario). De Pablo, Rubio, *La Universidad...*, cit. p. 36.

80. Casi todos los encuestados estaban a favor de una universidad en el País Vasco, aunque Unamuno se declara “partidario”, pero no “entusiasta”. En general, nacionalistas y no nacionalistas defendían una universidad vasca, mientras que los representantes de izquierda –como el socialista Enrique Fran-

cisco— optaban por un centro estatal y “universalista”. De esta forma, según Unamuno, se podrían “evitar muchos peligros”, como el de dar demasiada importancia al vascuence, puesto que estaba convencido de que era una lengua moribunda, sin futuro, que “no llegará nunca a ser un instrumento de cultura”. En cuanto a la ubicación de las facultades, muchos optaban por su dispersión entre las capitales, para evitar conflictos interprovinciales. A esta idea se oponía Ortega, para quien “unas cuantas facultades desperdigadas, sin contacto directo e íntimo en las capitales vascas no variarían en lo más mínimo el rumbo de estas”. Por el contrario, proponía “la implantación de la Universidad completa en Bilbao”, ciudad a la que definía, “por sus industrias, por su potencia bancaria”, como “una barcaza acostada sobre un lado y que marcha a la deriva, en espera de una fuerza compensadora cultural que la salve. Es un enorme error nacional el que Bilbao no tenga todavía Universidad”. Véase “La Universidad Vasca. Opiniones recogidas por la Agrupación de Cultura Vasca”, Madrid, 1932.

81. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. p. 232.

82. Actas de la Junta Extraordinaria de 21 de febrero 1932, Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos, *Eusko Ikaskuntzaren Deia*, n° 50, 1931, pp. 33-34 y n° 53, pp. 12-14.

83. Mees, L.; De la Granja Sainz, J.L.; De Pablo Contreras, S.; Rodríguez Ranz, J.A. *La política como pasión: El lehendakari José Antonio Aguirre (1904-1960)*. Madrid: Tecnos, 2014, p. 264.

84. De la Granja Sainz, J. L. *Nacionalismo y Segunda República en el País Vasco, Estatutos de Autonomía, Partidos y Elecciones, Historia de Acción Nacionalista Vasca: 1930-1936*. México: Siglo XXI, 2008, p. 67.

85. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. p. 233.

86. Tamayo, V. y Tamayo, M. *Fuentes documentales y normativas del Estatuto de Gernika*. Victoria: Diputación Foral de Araba, 1981, pp. 43, 52-3, 60.

87. Mees, et al. *La política como pasión...* cit. p. 281.

88. Diario Oficial del País Vasco, n°. 41, 18 de noviembre de 1936, Decreto del Departamento de Justicia y Cultura, creando la Universidad Vasca.

89. De Pablo, Rubio, *La Universidad...*, cit. p. 41.

90. “Las provincias vascas y las del norte de Castilla forman un espacio demasiado amplio y demasiado denso culturalmente como para seguir privándolas de una Universidad”, sentenciaba el rotativo ‘ABC’ el 22 de julio de 1955.

91. Desde el año 1915 existía en Donostia la Escuela Pericial de Donostia impulsada en su día por la Diputación de Gipuzkoa y el Ayuntamiento. En el año 1923 se elevó su rango a la categoría de Escuela Superior pasando a impartirse el título de Profesor Mercantil. En 1972 se transformó en Escuela Universitaria de Estudios Empresariales, integrándose en la Universidad de Valladolid. Vid. Arana Gondra, J. y Espí Guzmán, M.T. *Escuela Universitaria de Estudios Empresariales de San Sebastián. Un siglo de Historia: 1915-2015*. Leioa: Servicio Editorial UPV/EHU, 2015, pp. 15 y 16.

92. Monreal, “Pasado y presente...” cit., p. 34.

93. Desde el Rectorado se apostaba por una universidad descentralizada que respondiera a la “acusada personalidad provincial” de los distintos entes territoriales que forman parte de la CAV, y expresaban su deseo de que Navarra se implantaran centros públicos articulados “en el sistema universitario del conjunto del País”, aclarando que esta aspiración pasa por el “respeto a la voluntad del pueblo y de los universitarios navarros”. Aspiraban a una universidad comprometida con el desarrollo del pluralismo cultural del país, y en lo concerniente al modelo lingüístico declaraban someterse “a la voluntad de la sociedad expresada por el Parlamento Vasco, si bien asumimos el compromiso de contribuir a la paulatina normalización de la lengua vasca en la UPV”. Monreal, G., Mitxelena, K., et. al., *Declaración sobre la Universidad del País Vasco*, 1979.

94. El fomento de la cultura y la lengua vascas, recogido como fin de la Universidad en su artículo 1, no era el único compromiso que se adquiría estatutariamente; los Estatutos establecían una universidad integrada por tres campus, aunque introduciendo la idea de su posible ampliación a Navarra, al señalar que esa composición tripartita estaba en vigor actualmente y al añadir: “De acuerdo con su nombre, la Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea prestará especial atención a las relaciones con los centros ubicados en Navarra y hará los esfuerzos necesarios para la consecución de un marco universitario para las cuatro provincias vascas” (art. 2). Al hablar de las relaciones con otras universidades y centros de investigación, especificaba que “de modo especial, la Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea establecerá relaciones de cooperación con los demás centros públicos de enseñanzas universitarias e instituciones culturales de Euskal Herria, de cara a la progresiva articulación de los mismos en una gran unidad al servicio del pueblo vasco”. A efectos de funcionamiento y desarrollo de sus actividades, la Universidad “se fundamenta en el

principio de unidad y se organiza de forma territorialmente descentralizada y funcionalmente desconcentrada”.

95. Discurso del presidente de la SEV, Iñaki Dorronsoro, en la Asamblea General Extraordinaria: 20 de diciembre de 2013.

96. Seguimos a grandes rasgos el resumen recogido en la voz *Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos* de la Enciclopedia Auñamendi, epígrafe “¿Cómo acomodar la SEV a los nuevos tiempos?”.

2

El Primer Estatuto Vasco o Vasco-Navarro Eusko Ikaskuntza, 1931

Gregorio Monreal Zia

Universidad Pública de Navarra
Nafarroako Unibertsitate Publikoa

1. Estado de la cuestión. La aportación de Idoia Estornés al conocimiento de EI-SEV y de su contribución a la autonomía en la etapa anterior a la Guerra civil

Idoia Estornés Zubizarreta efectuó en los años ochenta de la pasada centuria la contribución fundamental al conocimiento de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos (EI-SEV) en el período anterior a la Guerra civil. En primer lugar en su obra *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*¹, un libro imprescindible para conocer la evolución de la cultura vasca en ese período, e insoslayable para el conocimiento de la citada institución. Un buen modo de participar en la conmemoración del centenario de la fundación consistirá en una lectura atenta de este texto excelente, puesto que combina la erudición con una presentación excepcional de textos y gráficos, con una prosa que añade placer a la lectura. La obra puede consultarse hoy en su versión en Red².

Siete años más tarde publicó Idoia Estornés una segunda obra dedicada a informar sobre la aportación de EI-SEV al autogobierno de Vasconia. En efecto, en 1990 vio la luz una investigación que lleva el título de *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*³. Fue el resultado de su tesis doctoral y constituye un fresco de gran dimensión sobre la implicación de la Sociedad en el problema público primordial de este período revuelto y creativo. La recuperación del archivo histórico de la Sociedad en 1981 y la apertura del Archivo de Salamanca le permitían disponer de materiales muy valiosos. Durante cinco años reexaminó concienzudamente lo que se sabía hasta entonces acerca de aquellos tres lustros decisivos. Es cierto que otras investigaciones han perfilado después el conocimiento sobre la época pero en lo que respecta a la labor autonómica de la SEV, se puede decir que su obra ha fijado una especie de versión canónica. Afortunadamente, las personas interesadas disponen de la obra en versión en Red⁴.

Este es el motivo por el que nuestro trabajo se ha limitado a elaborar una síntesis de la segunda obra citada de Idoia Estornés. Debo confesar que no ha sido tarea fácil extraer la quintaesencia de las 730 páginas de

la obra, tan rica en información y en reflexión, además de que es complejo el proceso autonómico y político que estudia. Mi aportación personal a esta síntesis ha consistido, en algún momento, en añadir algunas *sententias et colores*. Pero en un texto que quiere ser simplemente útil, debo advertir que no exonera de la lectura de la obra original de Idoia Estornés. Me gustaría que estimulara a los socios y a las personas interesadas en la historia autonómica de Vasconia a acudir y a sacar provecho de la fuente original. Merecería la pena que la Sociedad facilitara la tarea reimprimiendo esta obra, si ello fuera posible.

En todo caso, recordemos que, antes y después de la aparición de las dos obras citadas de Idoia Estornés, se han dedicado numerosas monografías y artículos a la historia del estatutismo vasco durante la II República. Algunos se ocuparon del conjunto de los Estatutos, como Castells, Tamayo Salaberria o De la Granja; otros analizaron la cuestión desde una perspectiva provincial: así, Jimeno Jurío, Arbeloa o Santiago de Pablo⁵. Porque si bien el objeto concreto que esta síntesis se marca tiene como límite la vinculación y el papel de EI-SEV en la creación del primer Estatuto vasco de Autonomía, existieron otros textos derivados de él y, sobre todo, hay que tener en cuenta que las Cortes de Madrid examinaron dos proyectos oficiales, el de las Gestoras de 1932 y el que finalmente prosperó en 1936, bien distinto de aquel. Es decir, hay una historia estatutaria en la II República que va más allá del que se elaboró en el seno de la EI-SEV.

2. Antecedentes: el autogobierno en los Congresos de EI-SEV

Se diría que la conciencia de la diversidad de puntos de vista en el país respecto de la forma de inserción de Vasconia en el Estado, determinó la prudencia que mostró la Sociedad de Estudios Vascos en el modo de plantear la cuestión autonómica. Y es que podía ser un elemento de división entre asociados que profesaban distintos credos políticos. El autocontrol se aprecia en el objeto a que dedicaron los congresos, que constituían el evento emblemático de la institución, al punto de que nació la institución para garantizar su celebración periódica. Ciertamente los congresos se dedicaron a materias relacionadas con el regeneracionismo nacional, fundamentalmente la enseñanza, pero cuidando de que no pusieran en cuestión consensos básicos. Así se deduce del enunciado de los seis congresos celebrados hasta 1936: la enseñanza y las cuestiones económico sociales (Pamplona, 1920), la lengua y la enseñanza (Gernika, 1922), el arte popular vasco (Bergara, 1930), Medicina y Ciencia Naturales (Bilbao, 1934) e Historia vasca (proyectado para celebrar en Estella en septiembre de 1936)⁶.

La preocupación por tratar del autogobierno en los congresos estuvo presente, sin embargo, desde el nacimiento mismo de Eusko Ikaskuntza. Era natural. Una parte de la sociedad vasca, en concreto, las personas mayores de 45 años, había vivido el final de los Fueros con la Ley abolitoria de Cánovas de 1876, y el eco de aquel luctuoso acontecimiento se hizo sentir en las dos generaciones siguientes. Muchos participaban de la amargura y el derrotismo que impregnaron los espíritus a partir de aquella fecha. Por otra parte, no se veía una salida clara a la gran cuestión, aunque los cambios políticos hicieron posible la reacción y el leve despegue del país como lo puso de relieve el *Mensaje de las Diputaciones* de 1917. Extendieron la mano hacia Navarra y Álava, en donde el movimiento quedó frenado por los alaveses favorables al *statu quo* concertista o de los navarros satisfechos con el régimen nacido de la Ley Paccionada de 1841.

En este contexto es natural que se alzara alguna voz, como la de Orueta⁷ que pidió en la Junta preparatoria del Congreso de la SEV que se

iba a celebrar en Pamplona en 1920 que se diera prioridad a la cuestión autonómica, haciéndose eco del proceso que se estaba desarrollando en las Cortes. En la ponencia parlamentaria los representantes vascos habían pedido suprimir la ley de 1839 y las normas complementarias. Pero para entonces la coyuntura en Vasconia estaba cambiando, y la mayoría foral tenía que desenvolverse en Bizkaia con la poderosa Liga monárquica actuando de consuno con el socialismo prietista.

3. El fallido Congreso de Autonomía en 1924

Así y todo, los fueros y la autonomía eran cuestiones presentes en la vida pública y Eusko Ikaskuntza las asumió plenamente. La institución pretendió tratarlos en el III Congreso a celebrar en Vitoria, en 1924.

Detengámonos en la preparación de este evento fallido, que hubiera dado rango de materia congresual a la autonomía. La Junta Permanente de 3 de febrero de 1922 acordó “que una Comisión compuesta por los señores Elorza, Orueta y Landeta⁸, además de los vocales de la Sección de Ciencias Políticas y Sociales, vaya estudiando el proyecto de Congreso de Autonomía para 1924, que ha de anunciarse al terminar los trabajos del de Guernica”. En efecto, mientras se celebraba este evento en la villa foral, se anunció la celebración del próximo con el tema que se acaba de señalar.

Orueta realizó el bosquejo del Congreso de Autonomía. Pretendía que tuviera carácter técnico, tomando como base la Ley de Estatuto Regional presentada a las Cortes por la Comisión extraparlamentaria nombrada por Romanones. Dicha norma tenía la ventaja de ser un proyecto gubernamental y de estar ya articulada. Pero también el inconveniente de que ni tan siquiera aceptaba el poder concertista de las Diputaciones. Landeta y Chalbaud prefirieron un borrador más concreto y comprometido. En ese sentido, consideraron un punto de partida más apropiado el texto que elaboró la subponencia vasca de aquella Comisión extraparlamentaria. Lo cierto es que hasta el momento el Gobierno central y las Cortes habían hecho caso omiso de las peticiones del país, y el estudio debía partir de dotar de un contenido mínimo a la autonomía. Era, además, conveniente incluir a Navarra en el estudio. Y, por último, abogaban en favor del ejercicio mancomunado de algunas competencias sobre instituciones muy significativas, como la universidad o la administración de justicia.

Al final, la Junta Permanente señaló al Congreso de 1924 la tarea de realizar un estudio de los servicios susceptibles de prestarse de manera conjunta. Solicitaron a los miembros navarros que presentaran una propuesta que pudiera servir de base a la ponencia.

El 17 de septiembre de 1922 se leyó en Gernika el boceto del próximo Congreso, con los temas y las líneas de desarrollo de cada uno de ellos. Refleja bien cómo estaba todavía en Vasconia la elaboración conceptual de la autonomía. Una asamblea de municipios establecería la constitución interna de cada provincia. Regularía esta las Juntas y Diputaciones y sus respectivas competencias, incluida su relación con los ayuntamientos y el régimen municipal. Y así otras materias como enseñanza, obras públicas, riqueza urbana, industrial y agrícola, sanidad, orden público, hacienda provincial, servicios interprovinciales —en el caso de proceder—, derecho social y privado y administración de justicia. También la base automática de proporcionalidad que pudiera aplicarse a la determinación del cupo a pagar al Estado.

El boceto muestra la preocupación por tratar de manera específica a Navarra y para ello propone nombrar una Comisión compuesta por los miembros de la Junta Permanente pertenecientes a dicho territorio. Con ese objeto, estos contactarían con la Diputación foral para elaborar un proyecto de autogobierno provincial. Seis miembros navarros de la

Junta Permanente, de adscripción carlista-jaimista o nacionalista, prepararon un texto breve que fue incluido en el programa definitivo del Congreso aprobado en octubre de 1922. Salvaban el régimen nacido de la Ley de 1841 al tiempo que aceptaban estudiar el autogobierno futuro con las otras tres provincias.

El proyecto entró en barrena tras el golpe de Estado de Primo de Rivera que tomó pronto medidas represivas respecto de la lengua, la bandera, la disolución de ayuntamientos, etc. Por aquellos días, además, el proyecto de Universidad Vasca, emblemática para EI-SEV, fue rechazado solemnemente en Bilbao en un mitin de monárquicos y socialistas priestistas. De ahí el repliegue y el debilitamiento del impulso autonomista de la institución.

Por otra parte, contribuyó a desdibujar la iniciativa congresual de EI-SEV la solicitud que el Dictador dirigió a las Diputaciones vascas de elaborar un memorial de autonomía. Gipuzkoa respondió de inmediato y su texto inspiró los trabajos de las otras dos Diputaciones. Se trataba de un trabajo de gran finura, que obviamente transitó fuera del cauce de la SEV. Hay en la Memoria guipuzcoana una idea fecunda que se recuperaría años más tarde, la constatación de que las tres provincias constituyen una región natural dotada de características singulares; pero la retórica del texto está anclada en la provincia, evita dar una fundamentación nacionalitaria a la creación de un ente suprarregional. Excluye términos vitandos en aquellas fechas como *vasco*, *pueblo vasco*, *Vasconia*, *Euskal Herria*. Desde el punto de vista del contenido de la autonomía no hay, sin embargo, un retroceso respecto de la propuesta que contenía el Mensaje al Gobierno de las Diputaciones de 1917. Es decir, aboga o bien por la reintegración foral, que daría plena satisfacción a las aspiraciones y para la que incluso propone un método de recuperación, o bien la creación de un ente regional con poderes en once materias. La Memoria tiene presente a Navarra al poner de relieve el deseo de las tres Diputaciones de converger institucionalmente con el antiguo reino. La Diputación de Álava aceptó la Memoria. Y recibió el rechazo de Bizkaia con una agria declaración de sabor ultra redactada por José Félix Lequerica.

El Congreso de Autonomía previsto para 1924 quedó, por tanto, congelado e incluso la Diputación vizcaína retiró al Señorío de la Sociedad de Estudios Vascos. Representantes de la Liga Monárquica vizcaína atacaron a la institución, centrandolo las invectivas en la persona de Elorza. La SEV sobrevivió merced a la defensa de personas como el filósofo Zaragüeta. Fueron también muy dañinos los ataques de los obispos de Pamplona y de Vitoria que acusaron a la Sociedad de neutralismo religioso y de apartarse de la disciplina del magisterio eclesiástico, e incluso de enaltecer la figura de Peñafflorida, de dudosa ortodoxia para ellos. Tras el inevitable repliegue, la reactivación de EI-SEV en 1927 se produjo a través de los cursos de verano, que permitieron la incorporación de la nueva generación, y de actividades relacionadas con la promoción de la lengua.

4. La SEV recupera la iniciativa autonómica. El informe de las personalidades. La consulta inicial y las respuestas

Era natural que con la entrada en crisis de la Dictadura emergiera la cuestión de la autonomía, que había ocupado un lugar preferente entre las preocupaciones de la SEV hasta el momento en que el general Primo de Rivera tomó las riendas del poder en 1923. En la institución surge ahora el deseo de auscultar la opinión vasca, aparentemente adormecida. Un deseo más apremiante tras la renovación autoritaria de Diputaciones y Ayuntamientos. La Junta Permanente, ocupada hasta entonces en la reclamación del bilingüismo escolar, asumió el 29 de julio de 1930 la res-

ponsabilidad que tocaba a la Sociedad. Landeta y Chalbaud manifestaron que en el próximo Congreso a celebrar en Bergara debería tratarse de la autonomía mediante la impartición de cuatro conferencias, una por provincia. Y Basterrechea se refirió directamente a la necesidad de promover la elaboración de un Estatuto de consenso entre los partidos. Fue nombrada una Comisión de Autonomía que, además de los citados, integró a Elorza y Orueta. De allí salió la idea de llevar a cabo una consulta a 200 personalidades de distinto signo —20 alaveses, 39 navarros, 31 guipuzcoanos, uno de Laburdi y 62 vizcaínos [sic]— a las que se pedía que contestaran a estas tres cuestiones de orden preliminar o básico:

1. Se dejarán a salvo las cuestiones de régimen monárquico o republicano, los principios de derechas o de izquierdas, y los problemas de soberanía vasca ya en el terreno jurídico o en el histórico, tesis particulares todas que la Comisión no quiere prejuzgar ni comprometer.
2. Quedará afirmada la personalidad vasca en su unidad étnica y espiritual, y salvaguardada su lengua vernácula como lengua cooficial.
3. Los organismos, el régimen y las funciones, serán en lo posible del tipo tradicional, con las modificaciones precisas para adaptarlos a las necesidades de los tiempos presentes, buscando la mayor eficacia y economía de nuestra Administración pública. Entre tales necesidades se encuentra la de una federación de las regiones históricas vascas, sin perjuicio de su autonomía interior.

El texto precedente marcaba límites, como se ve, pero avanzaba algunas tesis decisivas de signo nacionalitario. Proponía, ciertamente, una vía autonómica fundamentalmente foral, provincial, sugiriendo la creación de un ente político nuevo, una Federación vasca.

De suyo era difícil ordenar las heterogéneas respuestas que llegaron, ya que había de todo. Por lo que toca a la derecha, los monárquicos dinásticos, dejando de lado a algunos indignados con la mera formulación de tales premisas, abogaban por la reintegración foral con alguna competencia complementaria regionalizable. El magma de opiniones de los no dinásticos estaba influido por la división y debilidad de los carlistas. Priva entre los integristas un planteamiento similar al indicado para los dinásticos, pero descontada la regionalización; es más concisiva la postura de los mellistas, mientras que los jaimistas se adhieren a un regionalismo más decidido, siguiendo la vía marcada por el Mensaje de las Diputaciones. Es decir, en primer lugar, la preferible reintegración foral, y, en su defecto y como solución transitoria, la creación de un ente regional autonómico.

El nacionalismo vasco, debido a sus divisiones internas, atravesaba un momento de receso y pasividad en materia de reivindicaciones autonómicas, salvo los del sector de Aberri. Entre las personalidades que contestan no se aprecia una doctrina uniforme. Las propuestas van del restablecimiento foral (Ángel de Zabala), a la independencia de los territorios convergiendo posteriormente en una confederación (Ceferino de Jemein), o a la superación del fuerismo provincial para procurar una autonomía de los cuatro territorios, incluyendo a Navarra y evitando maniobras divisionistas. Está presente también la defensa de un autogobierno con un máximo de facultades (José de Eizaguirre). Por su parte, Irujo estimaba que la iniciativa era precipitada y prefería un Congreso extraordinario de la SEV abierto a todas las sensibilidades políticas del país. Y, fiel a su constante preocupación existencial, advertía de la necesidad de no dejar de lado a Navarra.

Sorprendentemente, volvemos a encontrar fueristas entre los republicanos, a empezar por la vaga invocación de Prieto al espíritu foral. Es más patente en otros que recelan de la autonomía común. En ese sentido, los organismos forales aparecen como la garantía de defensa de la

identidad provincial (Martínez de Aragón, Otalora, Madinaveitia). Solo Fatrás abogó por incrementar el poder político propio a título de región autónoma.

5. El informe de Bergara

En el momento de la conclusión del Congreso de Bergara, el último celebrado ateniéndose al rito tradicional de carácter cívico-religioso, los asistentes pudieron escuchar la lectura del **Informe autonómico** suscrito el 29 de junio de 1930 por los autores del mismo: Landeta, Chalbaud, Elorza, Orueta y Basterrechea. Procedieron con mucha libertad respecto de las opiniones que emitieron las personalidades. Estaba acompañado de tres acuerdos, uno de los cuales declaraba que la Sociedad mantendría el propósito de elaborar un Anteproyecto de Estatuto de Autonomía.

Desde el punto de vista de los conceptos jurídicos e institucionales, el Informe es altamente creativo e influyó decisivamente en la fase estatutaria. Merece la pena detenerse en su contenido.

Los autores del Informe no prescinden del pasado del país y de sus libertades, pero se sitúan en el momento presente. Quieren centrarse en el contenido teórico-práctico de aquellas instituciones con el ánimo de preparar “el estudio de unas Bases Generales de constitución foral y de mayor libertad del País Vasco”. Huyen de puntos de vista de partido y proyectan el foco sobre las Instituciones forales, en su restauración “y en las relaciones con el Estado central, o con las personalidades peninsulares, según las hipótesis constitucionales que se establezcan. Y, en consecuencia, en discernir la esfera de acción que ha de atribuirse al Estado y la que debe corresponder al País”.

De la segunda cuestión cabía extraer amplias consecuencias al declarar que “quedará **afirmada la personalidad vasca**, en su unidad étnica y espiritual y salvaguardada su lengua vernácula, como lengua cooficial”. La Comisión considera esta tesis evidente, puesto que el pueblo vasco asentado en los cuatro territorios reúne los elementos de identidad que lo acreditan como tal, al igual que su personalidad espiritual que se manifiesta en la lengua y la cultura. Existe una personalidad vasca neta, por encima de la diversidad histórica.

En lo que toca a la tercera cuestión, entendían que las personalidades consultadas aceptaban en general la propuesta de **recuperación de las instituciones forales adaptadas al tiempo presente**, pero mucho menos el **planteamiento federativo intervasco** que sería respetuoso con la tradición foral y perfeccionaría “la obra de la historia”. Destacan que el pasado mostraba la tendencia a establecer agrupaciones de entidades inferiores (cofradías, concejos, merindades, provincias, Conferencias, integración en la Corona...). Y, en concreto, la solución de la Federación vasca sería “el medio de salvar la antítesis de la pluralidad histórica con la unidad fundamental étnica y espiritual, perfeccionando la evolución social, y bien entendido, dentro del mayor respeto a las individualidades regionales vascas”.

La Comisión cree que ha llegado el tiempo de clarificar y definir los grandes conceptos involucrados en el autogobierno vasco. Porque, por ejemplo, al reintegrar los Fueros se recuperará la capacidad constituyente del país y con ella la capacidad de reformarlos y actualizarlos, atribuyéndose las asambleas vascas amplias competencias, como las que reclamaron las Diputaciones en su Mensaje de 1917.

Procede, por tanto, entrar en definiciones distinguiendo entre reintegración del Fuero originario, el régimen nacido de 1841 y 1876 y la autonomía. Añadamos la definición novedosa de la Federación vasca. Es obvio que estamos ante importantes aportaciones teóricas de la Sociedad al Derecho público vasco. La **Reintegración foral** supone

“la restitución a Álava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya de su libertad histórica y de la soberanía atemperada por la tradición de la práctica foral, en cuya virtud fijarán ellas mismas, su propia constitución, régimen y funcionamiento interno y de relación. Supone la derogación de las leyes abolicionarias de los Fueros vascos y el restablecimiento del derecho anterior.

Es decir, que entendemos que con el carácter tradicional y de nuestros enlaces históricos, consistiría en **un poder constituyente vasco**, o en **tantos poderes iguales entre sí como Asambleas regionales fueron**, con la facultad de mantener el estado de derecho y de cosas anteriores a la primera Ley conculcadora de Fueros, y de reformarlos por sí, si ello se acordare libremente”.

La **Reintegración foral segunda** —hay que entender que se están refiriendo al régimen concertista establecido en 1878 por Cánovas del Castillo en las tres provincias, o la Ley Paccionada navarra de 1841—, es

“la continuidad de la personalidad vasca y de sus expresiones históricas; en la posesión en que nos encontrábamos de dicha libertad y soberanía tradicionales, bajo la forma de Instituciones forales de las que fue despojado el País Vasco; siendo **nuestro actual título el de reparación de la injusticia cometida con la abolición unilateral** (cuando pactos más o menos expresos garantizaban tales Instituciones), llevada a cabo sin consentimiento de las Asambleas Vascas, y aun con protestas constantemente renovadas”.

Saliendo al paso de objeciones pretéritas, la Comisión declara que “si puede decirse con toda verdad que no hay neta Reintegración foral sin autonomía municipal, no (puede afirmarse que) consiste aquella Reintegración en la autonomía municipal solamente”.

Definen, por último, la **autonomía** a la que se aspira ahora. Es la

“reparación parcial del despojo de las libertades y derechos antes aludidos, que produciría un estado transitorio (...), un régimen de mayor libertad que el actual; es el derecho de negociación establecido y reconocido por el artículo 2º de la Ley de 25 de Octubre de 1839, que al confirmar los Fueros por su artículo 1º, sin perjuicio de la unidad constitucional de la Monarquía, reconoció el derecho de lo que nuestros abuelos llamaban «el arreglo foral», arreglo que no se llevó a cabo, dejando incumplido, con la citada Ley, el mismo Convenio de Vergara (...). Aquella «Autonomía» no es como esta «Reintegración», la reforma de libre y soberana facultad tradicional, sino que está limitada por la imposición de conciliarla con los principios de una constitución general (entonces la de 1837), según el mismo texto legal y su autorizada interpretación gubernativa”.

Al proclamar que la llamada Autonomía debe reclamarse subsidiariamente y ser la más amplia posible y compatible con la unión con el Estado español, se está apuntando que la reivindicación de la reintegración foral no debe abandonarse. También que no debe afectar a la autonomía municipal, clave de bóveda de cualquier autogobierno vasco.

Y estaría el cuarto y último concepto, el de la articulación interior, la **Federación vasca**, que se basa en las necesidades del presente. Es una reivindicación conectada con

“la reivindicación parcial de nuestros derechos. Entiende la Comisión que debe ser común a las cuatro regiones hermanas, por ser análogo para ellas el fundamento biológico-histórico-jurídico; ateniéndonos con tal base al derecho de negociación proclamado en el aludido artículo 2º de la Ley de 25 de Octubre de 1839; debiendo

ir unidos en la representación y en la gestión para conseguir así un derecho común, por haber sido también una misma la Ley abolicionaria de los Fueros de Álava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya. Nuestro lema debería ser: «Todos juntos para el mismo derecho»».

La Federación responde a la “necesidad de un mayor enlace entre las regiones hermanas de Álava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya”. Hay una comunidad de intereses, y conviene coordinar sus servicios comunes, preservando el espíritu foral y garantizando la personalidad de cada una. Para unos, su base debe encontrarse en las tradicionales “Conferencias”, mientras que otros optan por un organismo común y permanente a modo de “Hermandad Vasco-Navarra”. Tocaría decidir a las asambleas territoriales vascas. Todos se avendrían a sus decisiones al respecto.

Los informantes llamaron la atención sobre cuestiones inherentes a la actualización de las instituciones que traería la reintegración foral. No hay que perder de vista que a las Juntas disueltas en 1876 acudían los municipios, que era necesario homogeneizar las estructuras recuperadas y, sobre todo, reflexionar sobre el órgano u órganos comunes de las cuatro provincias. Si se querían superar los recelos que se habían puesto de relieve en muchas de las respuestas, había que proceder con mucha cautela respetando la personalidad de cada provincia. Y, por ello, continuar indagando acerca de la opinión del país.

El informe concluía sugiriendo la redacción de un anteproyecto de Estatuto vasco. La propuesta consistía en encomendar la tarea a esta Comisión de Autonomía, ampliada con otros miembros de la Junta Permanente y de fuera, procedentes de las cuatro regiones vascas.

La Junta Permanente aceptó de lleno el texto del Informe, con las reservas de Landeta y Zaragüeta que estimaban que no tocaba a la Sociedad ni redactar el Informe ni elaborar un Estatuto. Pero la Junta estimó que se trataba de una parte de la tarea cultural que debía desempeñar. Y lo era el examinar el contenido teórico práctico de la foralidad y discernir sus problemas históricos y presentes.

“Tales estudios deben encaminarse sobre la base de la Reintegración foral, o de la aplicación del Art. 2º de la Ley de 25 de Octubre de 1839, ateniéndose al ejercicio del derecho de negociación que dicho precepto establece y reconoce para Álava, Guipúzcoa, Vizcaya y Navarra, y que en cuanto a ésta supondría una revisión de la Ley de 16 de Agosto de 1841”.

Para la Junta Permanente, la Comisión de Autonomía debería proseguir su labor, incorporando además a Zaragüeta y Echegaray, y a otros a designar por aquella.

6. Crisis de la Dictadura. Ampliación de la Comisión de Autonomía, las Subcomisiones y el modo de operar

Al tiempo que se presentaba el Informe autonómico en Bergara, el marco político interior y exterior del país cambiaba rápidamente. La confluencia de republicanos españoles y la izquierda catalana se comprometía en el Pacto de San Sebastián a reconocer políticamente a Cataluña y a dotarla de un Estatuto que se iba a someter a las futuras Cortes. De manera menos clara abría una vía para Galicia y Vasconia. A finales de 1930 se acentuó la crisis política en el Estado y en Euskal Herria se produjo el reagrupamiento de las principales familias políticas vascas —nacionalistas, sector en el que emergió la nueva formación Acción Nacionalista Vasca (ANV), jaimistas y mellistas—. Desde filas republicanas se acusó a la SEV de falta de implicación real con la causa foral y autonómica, de haberlas soslayado en los Congresos.

Las medidas liberalizadoras del Gobierno del almirante Aznar llegaron tarde para una sociedad que se había movilizado ya en contra del régimen en busca de un cambio político más profundo. Pero en lo que concierne a la autonomía hay que destacar que el Gobierno había variado su postura respecto del autogobierno catalán y quizás del de Vasconia: en la Declaración de febrero de 1931 ofreció

“someter a las Cortes un proyecto en el que, para la determinación de funciones, se tome como base mínima la ponencia de la Comisión extraparlamentaria formulada en 1919 bajo la presidencia de don Antonio Maura, otorgando a la región plena autonomía en el ejercicio de las funciones que le sean atribuidas, evitando costosas y perturbadoras duplicidades de servicios. Ofrece, igualmente, el Gobierno, presentar un proyecto fijando las condiciones y garantías para que una o varias provincias puedan constituirse en región y las facultades que se le pueden conceder”.

En un momento de desconcierto político general, la SEV mantuvo el impulso y la Comisión de Autonomía prosiguió su trabajo silencioso estudiando distintos problemas del autogobierno. Hacía falta ampliarla y se elaboró una lista de 20 miembros que fueron invitados a participar. En ella figuraban los vizcaínos Manuel Chalboud, Ramón de Madariaga, Francisco de Basterrechea y Adolfo González de Careaga. Los alaveses José Gabriel de Guinea, Luis M. de Uriarte, José de Otalora y José María Díaz de Mendivil. Los guipuzcoanos Julián Elorza, Ladislao de Zabala, Sebastián Machimbarrena, José de Orueta y Bonifacio de Echegaray. Y los navarros Joaquín Beunza, Santiago Cunchillos, Luis Oroz, Rafael Aizpún y Serapio Huici.

El 4 de enero de 1931 la Comisión de Autonomía decidió crear Subcomisiones provinciales, estudiar el tema de la Federación, sobre la base de la previa reintegración y adaptación de los Fueros, y, curiosamente, estudiar la crisis foral del siglo XIX. Porque fundamentar la autonomía en la premisa de una personalidad vasca requería estudio y definición, de ahí la urgencia de investigar algunos aspectos a tener en cuenta por los redactores del Estatuto: así, como se acaba de apuntar, el desarrollo de la crisis foral en el siglo precedente, formarse una idea más precisa de las distintas ramas del Derecho vasco y sistematizar los elementos de la cultura vasca. Tres secciones tratarían cada uno de estos tres temas de interés; y una cuarta estaría dedicada a la economía.

Las mencionadas Subcomisiones provinciales las compondrían los miembros de la Comisión de Autonomía pertenecientes a cada territorio más las personas del mismo ámbito que se estimaran pertinentes. Tocaba a las Subcomisiones dar respuesta a dos puntos concretos: el modo “en que se hallaban constituidos los organismos forales representativos de Álava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya en el año 1837”, es decir, antes de la abolición foral, y el modo de “constituirlos en los momentos actuales teniendo en cuenta los antecedentes históricos y la realidad presente”.

Días después quedó definitivamente perfilada la Comisión integrada por las cuatro Subcomisiones. Formaban parte de ella las personas que hemos citado más arriba, con alguna variante. En el caso de Álava incorporando a Julián Echenique y actuando la Subcomisión bajo la responsabilidad de **José Gabriel de Guinea**. En Gipuzkoa, Víctor Artola sustituyó a Sebastián Machimbarrena. La responsabilidad recae sobre **Julián Elorza**. En Navarra, desaparece Huici y se incorpora Miguel Gortari. La coordinación del grupo correrá a cargo de **Luis Oroz**, Secretario de la Diputación Foral. Y en Bizkaia se integra a José Ignacio de Arana, actuando **Ramón de Madariaga** como responsable. Las Subcomisiones quedaron facultadas para consultar e integrar a

“las personalidades de su provincia que por sus aficiones, la especialidad de sus estudios u ocupaciones, su representación social, su historia pública o corporativa o su posición destacada en los varios sectores de la opinión y de la economía del país puedan prestar un concurso eficaz y fecundo a los fines perseguidos por la Sociedad”.

La Subcomisión vizcaína trabajó con eficacia entre los meses de febrero y marzo. Contó, no sabemos de qué manera, con 20 importantes personalidades del Señorío que ciertamente destacaban en distintos campos. El potente grupo vizcaíno realizó propuestas referentes al estudio del pasado foral del Señorío, a la actualización presente de Juntas y Diputaciones, o al diseño del organismo común —el Consejo General Vasco, de composición confederal—. Hay que destacar la feliz formulación de la Declaración previa que debería insertarse en el futuro Estatuto:

“Aspiramos a que en el Estatuto o Ley de la Autonomía Vasca que ha de ser aprobado en su día por las Cortes españolas se inscriba como artículo 1º una declaración del tenor siguiente:

«Se declara que el País Vasco integrado por las actuales Provincias de Álava, Guipúzcoa, Vizcaya y Navarra constituye una entidad natural y jurídica con personalidad política propia y se le reconoce como tal el derecho a constituirse y regirse por sí mismo como organismo autónomo dentro de la totalidad del Estado Español con el que vivirá articulado conforme a las normas de la Ley de relaciones que se concierte.

Cada una de las referidas Provincias se constituirá y regirá a su vez autonómicamente dentro de la unidad del País Vasco»”.

Se sabe muy poco de la labor de la Subcomisión guipuzcoana, y posiblemente ni se llegaron a reunir la navarra y la alavesa.

Por otra parte, mientras la Subcomisión vizcaína hacía su trabajo, se había entrado en campaña electoral para renovar los Ayuntamientos. Tras siete años de repliegue durante la Dictadura, las familias políticas necesitaban tomar decisiones respecto de su organización y la presentación de candidaturas. Socialistas y republicanos, los grupos nacionalistas, y los monárquicos, tanto dinásticos como antidinásticos, llegaron a acuerdos y ajustaron sus programas para entrar en la competición. Hay que destacar que el trasfondo de lo que estaba en juego era la forma de régimen, si había de continuar la Monarquía o abrir paso a una República. El tema autonómico no salió a relucir.

7. Las elecciones municipales, proclamación de la II República y posturas enfrentadas con motivo de la cuestión del Régimen transitorio para Vasconia

En Vasconia, las elecciones municipales dieron el triunfo a fuerzas que respaldaban a la Monarquía. Sólo en Bilbao y San Sebastián se produjo la triangulación entre derecha, izquierda estatal y nacionalismo. Los republicanos no llegaron al 15% de la representación. Pero la Monarquía cayó en el Estado —Eibar como adelantada— y a partir de ese momento la preocupación mayor fue la del régimen transitorio que se había de aplicar en el país, siguiendo la estela de una República catalana confederada que se había propuesto en Cataluña.

De un lado, el modelo de régimen transitorio auspiciado por el Partido Nacionalista Vasco (PNV), inspirado en el método tradicional: una novedosa República vasca pero de base municipalista. Sus responsables elaborarían un Estatuto. Esta opción orgánica de autonomía provisional tenía la gran ventaja de la legitimación democrática, dado que los Ayuntamientos eran la única instancia recién salida de las urnas, pero el in-

conveniente de que los resultados electorales habían favorecido a la derecha. Para las autoridades del Estado era difícil aceptar la validez de una Junta Gestora de Ayuntamientos con mayoría de concejales no implicados en el derribo de la Monarquía. El Gobierno de Madrid abortó por la fuerza la convocatoria nacionalista a una reunión de Ayuntamientos a celebrar en Gernika.

De otro, la propuesta de ANV conectada con el Bloque republicano, de crear un organismo que representara a Euskadi y sacara adelante el Estatuto a aprobar en las futuras Cortes. Ahora bien, los resultados del Bloque y de ANV otorgaban escasa legitimidad democrática a tal organismo pese a que los aeneuvistas justificaban su propuesta en la coloración autonomista que parecía tener la naciente República y el vago fuerismo de sus representantes en Euskal Herria. Pensaron recibir el apoyo a su iniciativa desde Madrid, que no lo dio, pero en todo caso las prisas de ANV no le permitieron ver que se trataba de un respaldo exterior a la mayoría social del país.

El barco en el que estaba embarcada ANV, es decir, el Bloque republicano-socialista, completamente minoritario en el país, como hemos visto, navegaba por otros derroteros. El 21 de abril habían creado unas Gestoras provinciales provisionales con elementos del Bloque y ANV. En nombre de la República se hicieron cargo de las Diputaciones. A la vista de la restauración de la Generalitat en Cataluña el 27 de abril, prosiguió el nuevo y pequeño partido de cuadros su intento de crear el organismo gestor, y recibió de Prieto buenas palabras a cambio de que el país apoyara lealmente a la República. Todo quedó en agua de borrajas. El acercamiento del PNV al Gobierno tampoco surtió efecto. Alegó este que no podía incluir a Navarra en un Estatuto cuadriprovincial.

8. Tras el fracaso de las propuestas del Régimen provisional de autonomía, el recurso a El-SEV. El problema de la rivalidad entre el Movimiento de Alcaldes y las Gestoras Provinciales en cuanto a la iniciativa autonómica

El fracaso de la estrategia de ambos partidos en cuanto a crear un régimen provisional de autonomía cuadriprovincial, de signo municipalista o republicano, hizo necesario recurrir a otro método. No habría autoridades provisionales en Vasconia para elaborar y sacar adelante un Estatuto definitivo de autonomía. Se requería el protagonismo de una entidad suprapartidista y autonomista con autoridad intelectual y moral en el país. Ahí estaba la SEV.

Los sucesos de mayo con quema de iglesias y edificios religiosos en distintos puntos del Estado hirieron en Vasconia los sentimientos de una población mayoritariamente católica, suscitando la confluencia habitual entre la derecha y el nacionalismo. Ante las medidas de laicización que promovía la República, el PNV aparecía como un puerto de acogida para náufragos de la derecha incómodos con el nuevo estado de cosas. El Movimiento de Alcaldes auspiciado por dicho partido fue beneficiario directo de esta dinámica de atracción. Obviamente, la tendencia reseñada tuvo una repercusión en la cuestión autonómica, el negocio fundamental en el que los municipios estaban involucrados. El punto de coincidencia entre los alcaldes y concejales de la derecha y los nacionalistas estaba en la reintegración foral, pero no mucho más allá porque el paso a la vertebración del país no está nada clara para los carlistas y la rechazan absolutamente los entornos del *Diario de Navarra*. Solo el nacionalismo vasco aboga claramente por el complemento de una cúpula institucional, de tipo confederativo, a tender sobre las cuatro provincias.

La reticencia o la negativa a secundar el movimiento de los alcaldes por parte de los regidores del Bloque republicano de las cuatro capitales

del país, de mucho peso en cada territorio, supuso una dificultad para que se activara la iniciativa autonómica del grupo de alcaldes. Algunos republicanos intentaron sin éxito que las Comisiones Gestoras provinciales se hicieran cargo del tema. Ya hemos visto que EI-SEV parecía una vía transitable. El día 7 de mayo se produjo el primer contacto de los alcaldes con esta institución. Al día siguiente recibió esta un escrito de este tenor:

“Se acordó unánimemente, en nombre de todos los Municipios vascos, rogar a la Sociedad de Estudios Vascos a fin de que en la reunión del próximo domingo en Donostia acuerde que las subcomisiones de las regiones vascas redacten los Estatutos navarro, guipuzcoano, alavés y vizcaíno respectivamente, que articulados entre sí constituirán el Estatuto vasco.

Rogar asimismo que cada subcomisión en su región respectiva abra un período de consultas a las que se invite en primer término a los partidos políticos y a todas las personalidades que puedan colaborar en la confección del Estatuto.

Y para este efecto se fijaron en principio las siguientes fechas, partiendo de la reunión de Estudios Vascos del día 10 próximo: un período de quince días hasta el 24 del corriente, fecha acordada para la convocatoria de las Asambleas regionales, durante el cual se consultarán y confeccionarán los Estatutos regionales.

Celebradas el día 24 las Asambleas regionales, se convocará para el día 31 de los corrientes en la ciudad de Iruña la magna Asamblea del País a fin de aprobar los Estatutos que, enlazados entre sí, constituirán el Estatuto Vasco”.

La SEV reanudó su actividad el 10 de mayo. En la primera reunión de la Comisión de Autonomía pudo constatar que conseguir un texto de Estatuto consensuado requería atender y resolver muchas cuestiones espinosas. Para empezar, tenían que asumir el encargo del Movimiento de Alcaldes de hacer un Estatuto pero sin romper los puentes con las Comisiones Gestoras provinciales. Decidir, después, si atenerse a una fórmula unitaria u ocuparse solo de resucitar los organismos forales. Revestir el texto de ropaje republicano o autóctono; con muchas o con no tantas competencias. Y la perenne incógnita de si la conexión con Navarra para establecer un estatus igual a las otras tres provincias o de mera Mancomunidad a través de un Consejo General Vasco-navarro.

Por otra parte, ANV mantuvo abierta la polémica acerca de la instancia que debía vehicular en la sociedad política lo que saliera del seno de la SEV. No prosperaron sus gestiones para crear un frente de partidos pro-Estatuto vinculado a las Comisiones Gestoras, propuesta que, sin embargo, fue bien acogida en Álava y en Navarra. Así y todo, con esta iniciativa lograron ampliar el consenso obtenido en ambos territorios, expansión que terminó favoreciendo al Movimiento de Alcaldes que, entre mayo y el inmediato mes de junio, llegó a reunir 400 adhesiones sobre 548 municipios de Vasconia. En este sentido merece la pena destacar el sorprendente dinamismo que alcanzó el Movimiento en apenas tres semanas de mayo. En particular, fue espectacular su desarrollo en Navarra, animado probablemente desde la sombra por una personalidad como Irujo. No debió de ser ajena a su pluma la buena retórica de los manifiestos que publicaron los alcaldes de Améscoa Baja y Puente la Reina. El apoyo al Estatuto en Navarra parecía mayoritario: unos regidores dieron su confianza directamente al Movimiento de Alcaldes y otros respaldaron el texto que avalara la Diputación, la cual, en aquel momento, esperaba el resultado del anteproyecto que la SEV tenía entre manos. En una reunión en Pamplona de los responsables del Movimiento de Alcaldes –27 de abril– se decidió el apoyo al Estatuto que salga de la SEV, pero también el interés en no perder el contacto con las

Gestoras provinciales. De allí salió el Comité de los 18 que dará forma definitiva al texto. Dentro de la confusión reinante, el creciente Movimiento municipal contaba con cierta aquiescencia de las tres Gestoras y la fría actitud de la de Gipuzkoa.

Hubo un momento, en la reunión de Bilbao del 29 de mayo, en que pareció posible coordinar el Movimiento de Alcaldes con las Gestoras provinciales. El tudelano Soriano alegó la especialidad institucional de Navarra, que requería un camino propio hasta obtener la aprobación en las Cortes de Madrid del Estatuto provincial que debía elaborar la Diputación. Era obvio que las Gestoras tenían un respaldo social muy minoritario en el país, pero ejercían el poder provincial por delegación del Gobierno central. Previsiblemente en sus manos estaba la llave para abrir la puerta de las Cortes. Inopinadamente acudieron a la citada reunión los representantes del Movimiento de Alcaldes con ánimo de llegar a un acuerdo de coordinación de ambas iniciativas. José Antonio de Aguirre manifestó que el Movimiento de Alcaldes había encomendado a EI-SEV la preparación del Estatuto, y deseaban hacer la campaña juntamente con las Gestoras. Soriano se opuso sobre la base de que media Navarra no es vasca. Tras ausentarse los representantes del Movimiento, las Comisiones Gestoras hicieron suyo el rechazo de Soriano y diseñaron un procedimiento de redacción del Estatuto, protagonizado por ellas y extremadamente lento. Es obvio que el PNV no podía aceptar un retraso que probablemente desbarataría su propuesta de que todos acudieran a las próximas elecciones constituyentes con un Estatuto consensuado en el país. Por el momento, alcaldes y Gestoras continuaron por vías separadas.

Dos días más tarde se celebraron elecciones municipales para cubrir las concejalías protestadas de las elecciones precedentes del 14 de abril. El PNV ganó posiciones en Gipuzkoa y Bizkaia y el Bloque republicano-socialista en Álava y Navarra. El Movimiento de Alcaldes quedó reforzado con las nuevas adhesiones que recibe ahora en Gipuzkoa y en Navarra. Resumiendo el estado de la cuestión. Hasta el momento el impulso autonómico se había desenvuelto entre dos polos de atracción competitivos: o el potente Movimiento de Alcaldes que impulsaba el PNV, que suponía la mayoría y la suficiencia en Vasconia, aunque de llegar el Estatuto a Madrid encontraría la resistencia de la posible mayoría republicano-socialista; o la propuesta de ANV de conferir el protagonismo a las Comisiones Gestoras provinciales, socialmente débiles y de dudoso espíritu autonómico, que frenaba el despegue de la iniciativa autonómica en el país, pero, de prosperar, sería mejor acogida en las Cortes republicanas.

9. La Comisión de Autonomía elabora el Estatuto de la SEV. Problemas principales: provincias forales o confederación nacional

Al reiniciar el trabajo el 10 de mayo, la Comisión de Autonomía creó una ponencia especial que encontró sobre la mesa la importante aportación que realizó casi dos meses antes la Subcomisión vizcaína. Entre los materiales destacaba la relevante Declaración previa que hemos reproducido más arriba. En la segunda quincena de este mes concluyó la tarea encomendada por el Movimiento de Alcaldes. Fue abordando las cuestiones que podían suscitar debates y resistencias.

La Comisión tenía que lograr un texto válido para la izquierda y la derecha y resolver el problema más espinoso de cualquier proyecto autonómico de Vasconia, el de la vertebración institucional de los territorios. La superación del estadio foral requería abogar en favor de la Confederación de las cuatro provincias. A ello se aplicaron en la primera reunión del pleno de la ponencia, en San Sebastián el 14 de mayo.

El ponente vizcaíno Basterrechea partía de una situación de hecho, la de cuatro provincias desarticuladas que tienen derecho a constituirse y a articularse entre sí y, en el caso de hacerlo, a disponer de una representación común ante la República. La relación entre ellas se llevaría a cabo en pie de igualdad, estableciendo las reglas precisas. En principio, el planteamiento pareció aceptable. Al mencionar la situación especial de Navarra y el respeto a su consolidada interlocución directa con el Estado, se salvó la dificultad con la fórmula de que, en las cuestiones de interés provincial específico, el ente vasco haría suya la propuesta que presentara la región afectada.

La tensión entre la diversidad provincial y la necesaria unidad o coordinación se salvó con un principio doble: existe un país como comunidad natural y jurídica a la que se reconoce personalidad política propia. Y hay provincias diversas que confluyen y se articulan de manera pactada. Volvemos a la fórmula redactada en Bizkaia y que tanto éxito llegó a alcanzar. No se ha vuelto a repetir, al menos de la manera rotunda con que la plasmó la ponencia:

“Se declara que el País Vasco, integrado por las actuales provincias de Álava, Guipúzcoa, Vizcaya y Navarra, constituye una entidad natural y jurídica con personalidad política propia y se le reconoce, como tal, el derecho a constituirse y regirse por sí misma, dentro de la totalidad del Estado Español con el que vivirá articulado conforme a las normas de la Ley de Relaciones que se concierte. La situación de derecho de cada provincia ante la República será igual para todas, tratándose de ampliar sus facultades y respetándose, en todo caso, tanto por el Estado central como por el Estado particular, las que actualmente ejercita cada una de ellas. En el ejercicio de tales facultades, las cuatro provincias determinarán de mutuo acuerdo las relaciones transitorias y permanentes que deseen establecer entre sí, encomendando su gestión a un organismo en el que participen representantes de ellas con iguales número y derecho”.

Se barajaron también soluciones para temas cruciales como la composición del Consejo General Vasco y de la Comisión Ejecutiva, las competencias y la Hacienda vasca, con la cuestión de los Concierdos y Convenios. A partir de ahí, la ponencia va a trabajar sobre la base del trabajo del republicano vizcaíno, el vasquista Ramón de Madariaga. Se comprometió a aportar un texto en el que había venido trabajando desde el mes de enero. Estaba inspirado en el federalismo comparado y en la Constitución suiza. Algún concepto ideológico, como la idea de país, parece proceder de los planteamientos de ANV. Idoia Estornés apunta a la necesidad de rastrear en las fuentes de ANV.

Los problemas fundamentales de la autonomía fueron abordados a partir del texto de Madariaga. Así, la **territorialidad**, que en aquel momento no se refería a Navarra sino a Treviño y otros enclaves, y la consideración de una integración de La Rioja. La cuestión de la **ciudadanía vasca**, resuelta por el momento con una asimilación a la vecindad, salvo en lo concerniente al ejercicio del sufragio pasivo. El **sistema judicial**, cuyo diseño respondió a una adaptación del sistema que había preparado desde Bizkaia el abogado Nazario de Oleaga. La **supresión de los gobernadores o delegados del Gobierno central**, dado que la representación del Estado la asumiría el Presidente del Estado Vasco. La **competencia legislativa** de este, pero también de las provincias. Y la cuestión de la **Hacienda**, que planteaba el problema de la disimilitud entre los Concierdos de las tres provincias y el Convenio navarro, quedó encauzada con la propuesta de que los representantes de este territorio redactaran preceptos específicos sobre este particular. También quedó acordado en Comisión el **procedimiento de aprobación del Estatuto**

en el país: las Comisiones Gestoras convocarían a los Ayuntamientos cuyo voto sería ponderado según el número de habitantes.

Dos cuestiones suscitaron el debate sin que al final se llegara a decidir de manera firme: lo que hoy llamamos relaciones Iglesia-Estado, y el tema hacendístico.

Nada más colocarla sobre la mesa, se vio pronto que la cuestión de las **relaciones Iglesia-Estado** iba a ser la más complicada, como realmente aconteció más adelante. Republicanos como Madariaga pensaban que, de suyo, lo concordatario, como materia internacional, era de competencia estatal, y se preveía que la futura Constitución seguiría esa vía. El PNV entendía que, desde el punto de vista religioso, Vasconia era muy distinta al Estado y no se debían obviar los sentimientos de los vascos. De ahí que era necesario un régimen singular en materia de relación con la Iglesia. La fórmula ya existía en Baviera. De momento la Comisión no se pronunció. Cabía interpretar el silencio como reconocimiento de la competencia estatal.

La **fiscalidad** fue objeto de debate amplio con resultado de acuerdos que después no se incorporaron al texto definitivo. La decisión final sobre el sistema fiscal vasco quedó en manos de las futuras Juntas Generales constituyentes, y en cuanto a las relaciones fiscales con el Estado, se estableció la plena competencia tributaria de las tres provincias a partir del Concierdo Económico de 1925, y en el caso de Navarra, del todavía reciente Convenio de 1927. Se adoptaron resoluciones sobre las normas de conexión y sobre la creación de una Comisión arbitral con el Estado.

10. La redacción final del Estatuto de la SEV los días 30 y 31 de mayo

La ponencia se reunió el 30 de mayo para tomar decisiones respecto de problemas relevantes señalados en el borrador de la reunión precedente de 27 de mayo.

Desde su reconocida competencia en historia vasca, Idoia Estornés realizó en su obra una digresión interesante sobre el nombre que el Estatuto daba al país. En una perspectiva del uso de nombres en la literatura histórica y en los textos jurídicos más recientes, era relativamente novedosa la **denominación de País Vasco**. Porque no se ha conseguido un nombre estable para denominar al conjunto del territorio y a sus habitantes: Vasconia, Cantabria, Navarra, Provincias Vascongadas, País Vascongado... La marca *Navarra* contaba con el prestigioso respaldo de una forma política milenaria, de ahí que podía suscitar rechazo en el antiguo reino la novedad un tanto afrancesada de *País Vasco*. Así lo hicieron ver los miembros navarros de la Comisión. Se impuso, no obstante, el nombre propuesto, no sin considerar el de *País Vasco-Navarra*, que quedó al albur de la decisión de la asamblea de Ayuntamientos. Por cierto, e incidentalmente, no se mostró la Comisión muy proclive a la integración de La Rioja al exigir porcentajes muy altos de adhesión de la población.

La conservación de los **derechos y obligaciones de la ciudadanía vasca** tendría diez años de plazo, y se exigirían dos de residencia legal efectiva para adquirirla.

La relevante cuestión de la **composición del Consejo General Vasco** suscitó resistencia. Por su presumible ineficacia, parecieron excesivos a los navarros los 80 miembros que elegirían las asambleas provinciales (20 por provincia) con objeto de formar esta Cámara vasca. Preferían algo más flexible en función de las tareas encomendadas.

La Comisión pretendió regular con bastante detalle la **organización militar de Vasconia**. El texto resultante figuraría como un apéndice del Estatuto. La organización propia quedaba integrada en el Ejército español, al que estaría sujeta en su regulación básica (reclutamiento proporcional

a la población, etc.). Estaría integrada por unidades militares vasco-navarras. El texto detalla el ordenamiento que se iba a aplicar a los cuerpos y el compromiso del Estado Vasco en su sostenimiento. Su interés se funda en que explica la concepción que tenían los miembros de la Comisión respecto de un tema tan relevante como es el Ejército y el servicio militar. Se trata de planteamientos autonómicos muy amplios que desaparecieron tan pronto como se aprobó la Constitución republicana.

En el seno de la Comisión se alcanzó al fin la conciliación respecto del Concordato reivindicado por la derecha. De conformidad con el texto, las **relaciones entre la Iglesia y el Estado** “estarán bajo la salvaguardia del Estado nacional, al cual podrán acudir con sus reclamaciones en última instancia, así los ciudadanos como las asociaciones, los municipios y las provincias, etc.”.

No planteó mayores problemas una larga lista de materias: seguridad pública y Defensa, incluyendo policía, Ejército y marina militar, sanidad e higiene, enseñanza en todos sus niveles y especialidades, beneficencia pública y privada, y la legislación hipotecaria, procesal y notarial. Hubo observaciones respecto del retiro obrero y el paro, y un empeño en ir muy lejos en materia de obras públicas, salvo el mantenimiento de los puertos de Bilbao y Pasajes que sería objeto de convención con el Estado.

En lo que toca a **competencias del Estado**, agruparon aquellas que cabía estimar que tocaría ejercer a la República según la futura Constitución —cuyo borrador se conocía—: derechos individuales y sociales, incluyendo las libertades de conciencia y de cultos, derecho de sindicación y libre ejercicio de la actividad económica individual; y algunas de discutible incardinación las atribuyeron al País Vasco, como el régimen de cementerios y la existencia, reglamentación y reconocimiento de las órdenes monásticas o congregaciones religiosas.

No fueron tratadas las **garantías de cumplimiento del Estatuto Vasco** que debería prestar la República. Quedó falto el texto de los mecanismos o instituciones protectoras del tipo, por ejemplo, del pase foral; por el contrario, se consignaron determinadas condiciones exigibles al ente vasco: que los derechos políticos de los ciudadanos se ejerzan bajo formas democráticas, que la normativa vasca no contenga disposiciones inconstitucionales y que tanto la aprobación como la modificación o reforma del Estatuto se verifique con el voto de la mayoría absoluta de los ciudadanos. Como se ve, las prevenciones son de carácter unilateral y a favor del Estado.

En lo que toca a los **Estatutos particulares de cada provincia** y a la exigencia de que sus asambleas legislativas fueran elegidas por sufragio universal, los navarros objetaron que cabía la representación corporativa. El procedimiento electoral lo decidiría cada provincia. En lo que sí hubo acuerdo es en que el poder residual correspondiera a las provincias.

En la sesión final estuvieron presentes Julián Elorza, Telesforo Aranzadi, José Miguel de Barandiarán, José María Díez de Mendivil, Francisco de Basterrechea, Joaquín Fuentes, José de Aguirre, Claudio de Armendáriz, Luis Chalbaud, Joaquín Beunza, José María Aguirre, José de Vilallonga, Julio Urquijo, Alejo Eleta, Bonifacio de Echegaray y Ángel Apraiz⁹.

11. La primera recepción del Estatuto de la SEV en la sociedad y por los partidos vascos

A partir de ahora podríamos abandonar el relato de la implicación de El-SEV en el autogobierno en la etapa anterior a la Guerra Civil. El papel directo de la Comisión Estatutaria y de la Junta Permanente termina con la entrega del texto al Movimiento de Alcaldes y a las Gestoras provinciales. A las mencionadas instancias y a los partidos les tocará responsabilizarse de la gestión de la autonomía. Conviene sin embargo examinar de ma-

nera sumaria la suerte que corrió el Estatuto en manos de los que recibieron el texto, lo cual supone dar cuenta inicial de la reacción de la sociedad y de los partidos. Y, sobre todo, anotar algunos cambios relevantes en dicho texto que sobrevinieron en la Asamblea de Ayuntamientos.

En el traslado del Estatuto de la SEV a la sociedad se pusieron de manifiesto en seguida dos puntos críticos. En primer lugar, la especificidad institucional del viejo reino que fue aireada de inmediato por *Diario de Navarra*. El influyente medio de la derecha navarra objetó que el Estatuto provincializaba a un territorio que tenía méritos históricos y singular situación de presente para ser un Estado dotado de las máximas facultades. Y hubo comentarios negativos en la prensa de los partidos de la derecha y algunos nacionalistas en cuanto a la exclusión de la relación directa con la Santa Sede como materia estatutaria. Pero, por el momento, nadie ofreció una alternativa al texto de la SEV.

En lo que toca a los posicionamientos oficiales de los partidos, el PNV y la Comunión Tradicionalista coincidieron en la necesidad de formular dos importantes enmiendas que llegaron a tener un efecto destructivo del consenso alcanzado en el Estatuto de Eusko Ikaskuntza. Sobre la cuestión tantas veces citada de las relaciones Iglesia-Estado, ambas familias políticas querían reservarlas para el Estado Vasco, y, por otro lado, pretendían elevar a diez años la exigencia de la residencia efectiva en Vasconia para alcanzar los derechos políticos. Por su parte, los carlistas, proclives a formas corporativas de organización, expresaron su prevención respecto del sufragio universal como procedimiento único de integrar las asambleas provinciales.

A los socialistas vasco-navarros, como a la Unión Republicana, les preocupaba precisamente esta cuestión del sufragio que combinaban con la proporcionalidad en la representación en los órganos comunes del Estado Vasco, es decir, en el Consejo General y en la Comisión Ejecutiva. Minoritarios como eran, necesitaban hacer valer el peso demográfico de Bizkaia, núcleo mayor de su representación. Era, sin duda, una exigencia democrática pero de peligroso efecto, en la medida en que dificultaba la unión política de Vasconia sobre el presupuesto de la confederabilidad, condición necesaria para soldar un país invertebrado. Querían también dejar en manos de la República algunas materias relacionadas con un planteamiento laico —como las relaciones Iglesia-Estado— o disminuir el peso orgánico de los Ayuntamientos en la configuración del nuevo ente político. Pero básicamente aceptaron el Estatuto, postura en la que influyó la persuasión discreta y eficaz de ANV, agente fundamental del consenso en las filas de la izquierda en torno al Estatuto de la SEV.

A la Unión Republicana, menos jacobina, más liberal, no le preocupaba tanto la reserva de competencias en manos del Estado, pero sí preservar el espacio provincial. Solidaridad de Obreros Vascos (sindicato rebautizado en 1933 como Eusko Langileen Alkartasuna-Solidaridad de los Trabajadores Vascos) se sumó al apoyo básico al texto. Hemos dejado de lado a los integristas, que con sus enmiendas pretendían configurar a Vasconia como un dominio teocrático.

12. Del Estatuto de la SEV al Estatuto de Estella. Las enmiendas introducidas

Parece que, de salida, el anteproyecto de la SEV se había convertido en la referencia incontestable de la autonomía de Euskal Herria. Pero el país de los vascos no suele ser propicio a las referencias colectivas compartidas. Para empezar, la Comisión Gestora de Gipuzkoa convocó a los Ayuntamientos de la provincia para reunirse antes de que se celebrara la prevista asamblea de Pamplona del día 14 de junio. En nombre de un posible texto autonómico para el gobierno provincial, pretendía la Ges-

tora que los munícipes se pronunciaran acerca de qué Estatuto o Estatutos deseaban. El Movimiento de Alcaldes logró anular la convocatoria.

Por otra parte, las poderosas derechas católicas navarras, que casi monopolizaban la representación municipal en la provincia, siguieron la onda de reafirmación católica estatal inducida por los incendios de edificios eclesiásticos en los sucesos de mayo. A su juicio, las libertades de la Iglesia tenían preferencia sobre la autonomía del país. Y acordaron reunirse en el mismo lugar y día previstos para la asamblea del Movimiento de Alcaldes. De nada sirvieron las gestiones de los dirigentes del Movimiento, y las derechas celebraron en la capital navarra un acto multitudinario. Fue necesario que la asamblea autonomista cambiara de sede, llevándola a Estella.

El PNV apoyó con todas sus energías la campaña para la celebración de la Magna Asamblea de Ayuntamientos en Pamplona, cuyo traslado se acordó de víspera. Pero en el ínterin, apartándose del consenso logrado en la SEV, adquirió un peligroso compromiso en una reunión previa de Ayuntamientos guipuzcoanos que tuvo lugar en Azpeitia. Asumió allí, entre otras, las dos enmiendas que resultaron fatales para el futuro del Estatuto acordado. Haciéndose eco de comentarios de la prensa de derechas, propuso, junto con los jaimistas e integristas, que el Estado Vasco pudiera negociar un Concordato con la Santa Sede, y, de acuerdo con los jaimistas, elevaron a diez años el tiempo requerido de residencia efectiva para ganar la vecindad política en Vasconia. Unos y otros postularon también la derogación de la Ley de 1839, amén de la capitalidad en Pamplona, etc.

A la Magna Asamblea de Ayuntamientos habida en la ciudad del Ega asistieron 485 representantes de los 552 Ayuntamientos de Euskal Herria y varios miles de personas (40.000 según unos, 10.000 para otros). En un clima de entusiasmo y fraternidad fue aprobado el Estatuto por el 85,87% de los Ayuntamientos. En el caso de los Ayuntamientos navarros fue decisivo el apoyo implícito de la Diputación al Estatuto. Muchos municipios seguían su criterio, y la corporación, pese a tantas interferencias, mantuvo una buena sintonía con el Movimiento de Alcaldes.

Pese al alumbramiento feliz pero complicado del Estatuto de la Sociedad de Estudios Vascos, tras una gestación en la que se desplegó espíritu de concordia y sentido del equilibrio, pendían sobre la criatura dos de las enmiendas aprobadas en Azpeitia, amén de algunos otros preceptos que ofendían al espíritu republicano tal como se expresaba en Madrid. Por aquellos días se conoció el borrador de Constitución del Estado. Solamente ANV vio claro que no se debía tocar el Estatuto de la SEV, fruto de concesiones recíprocas y de equilibrios.

Pues bien, las enmiendas de Azpeitia fueron aprobadas por aclamación en la Asamblea de Ayuntamientos de Estella. Hay que sumar el cambio que se introdujo sobre la no subordinación del Estatuto a las exigencias de la futura Constitución republicana. Porque el artículo 15 partía de una concepción de la soberanía original foral de los territorios vascos, parcialmente cedida al nuevo Estado republicano. Respondían ciertamente a la tradición foral o a lo que quería la mayoría del país, pero no al planteamiento constitucional de la decisiva minoría republicano-socialista que tenía detrás el respaldo de sus homólogos en el Estado, es decir, de la mayoría en las Cortes. Su aquiescencia era imprescindible para que el Estatuto saliera adelante, algo casi imposible con la regulación autóctona de las relaciones con la Iglesia y la exigencia de los diez años de residencia.

La **Exposición histórica** que añadieron los cabezas del Movimiento de Alcaldes al texto estatutario, en línea con la tradición soberanista foral, tampoco iba a ayudar a la aceptación en el ámbito de las Gestoras o en el Gobierno central. Hay un llamativo párrafo sobre la actitud tradicional del país respecto de la unidad constitucional y sobre la reclamación de la reintegración foral. Y es llamativa la declaración final sobre

la reserva de los derechos históricos como medio de procurar en el futuro una autonomía superior, no alcanzable de momento.

Extraigamos un fragmento del amplio primer párrafo:

“En el transcurso del siglo XIX y durante todo lo que va del presente, la protesta contra la extensión de la unidad constitucional de la Monarquía española fue general y reiteradamente expresada por sus organismos forales y públicos, por las organizaciones políticas y por la opinión general del país.

De aquí que, como siempre, exista un movimiento universal en el pueblo vasco que reclama la derogación de aquellas leyes, volviendo al estado jurídico anterior a ellas, que es lo que en nuestro país se conoce con el nombre de **Reintegración foral**”.

Y como colofón final del texto estatutario, la citada cláusula de reserva de los derechos históricos, que constituye una constante de las reclamaciones modernas de autonomía:

“Según acuerdo adoptado por unanimidad en la Asamblea de Estella, los Municipios vascos declaran solemnemente que la aprobación de este Estatuto **no supone renuncia a la reintegración foral plena**, concretada en su anhelo a la derogación total y plena de las leyes de 25 de octubre de 1839, de 16 de agosto de 1841 y todas cuantas, bien con anterioridad o posterioridad a estas fechas, hayan conculcado de alguna manera los derechos sagrados de este País”.

13. Cambios posteriores en el Estatuto de la SEV. Las Gestoras Provinciales también enmiendan

El Movimiento de Alcaldes dio un paso en falso al enmendar en Estella el Estatuto de la SEV. Bien que mal las Gestoras, competidoras de los Alcaldes, aceptaban o toleraban la obra de la SEV. Pero si aquellos enmendaron en una dirección determinada, las Gestoras se sentían legitimadas para hacerlo en otra.

Por el momento, fracasó el intento de la Gestora de **Álava** de obtener la complicidad municipal para sacar adelante un Estatuto provincial, y la de **Gipuzkoa** aceptó el de la SEV.

Lo ocurrido en **Navarra** tuvo mayor relevancia. La Comisión especial nombrada por una Diputación proclive a aceptar el resultado del encargo a la SEV, abocó a tres propuestas: la de aceptarlo, promover un Estatuto particular para Navarra, o adaptar el régimen vigente proveniente de la Ley de 1841. Llevadas a la Asamblea de Ayuntamientos Navarros de 10 de agosto, venció ampliamente la primera (229 ayuntamientos sobre 267), pero con algunas enmiendas de riesgo, como la referente a la Iglesia o el procedimiento de aprobación del Estatuto, que debería efectuarse en bloque, es decir, sometiendo a votación el texto con las enmiendas incorporadas. Sin duda, las enmiendas navarras afectaban a la viabilidad del Estatuto.

En **Bizkaia**, la convocatoria de la Gestora provincial reunió a pocos Ayuntamientos. Compitieron el PNV, vinculado a Estella por creer que las enmiendas que se aprobaron allí reflejaban mejor la voluntad del país, y una ANV que consiguió que prosperara la propuesta de apoyar el Estatuto original de la SEV.

No fue tan malo, por tanto, el resultado de la primera prueba del Estatuto en el test a que fue sometido en las reuniones municipales auspiciadas por las Gestoras provinciales. Estas representaban el poder legal de la República en cada uno de los cuatro territorios, además de a la familia republicano-socialista.

Había culminado el ciclo creativo de la SEV, y era público el pronunciamiento del Movimiento de Alcaldes en Estella. Las Gestoras, trabajadas por ANV, tenían que expresar ahora su opinión oficial. En la reunión de 21 de junio aceptaron el texto de la SEV con el añadido de diez enmiendas. Eran relevantes y planteaban problemas, pero no suponían de suyo un obstáculo insuperable para la tramitación posterior del Estatuto. Afectaban al nombre del nuevo ente autonómico, ahora País Vasco-Navarro, modificaron la composición de la asamblea legislativa, de 80 a 40 miembros, rebajaron a cinco los años de residencia, y redujeron o modificaron algunas competencias...

14. Derecha e izquierda acuden a las elecciones generales constituyentes con el Estatuto de Estella y el de las Gestoras

En principio, los bloques contendientes acudieron a la campaña electoral con una u otra variante del Estatuto, es decir, el de Estella, defendido por los nacionalistas y las derechas, y el de las Gestoras, incluido en el programa de los partidos del Bloque republicano-socialista. ANV, a quien tanto debía la incorporación de la izquierda al autonomismo integrador representado por el texto de la SEV, fracasó en el intento de nuclear una candidatura que lo tuviera como reivindicación común. Intentó, incluso, que el PNV se comprometiera en acatar el resultado de un referéndum con los dos textos.

Es obvio que en la campaña electoral solo el PNV se implicó profundamente con el Estatuto de Estella. La profunda crisis que sufrió el partido en Navarra —a raíz de la sustitución de Manuel Aranzadi por José Antonio Aguirre— obedeció precisamente a la voluntad del partido de comprometer a las derechas navarras con el Estatuto. Pero estas tenían preocupaciones de otro orden y no concedieron relevancia al tema estatutario.

El bloque de izquierdas había aceptado con frialdad el compromiso autonómico, y en campaña trató el Estatuto como un tema secundario. Pero el curso de la campaña cambió de signo, de manera muy negativa, la antevíspera del día de las elecciones. Indalecio Prieto, el máximo dirigente republicano vasco y personalidad decisiva en el Gobierno de Madrid, condenó al Estatuto Vasco de Estella en su famosa intervención en el frontón Euskalduna de Bilbao. Para el dirigente socialista, las Cortes constituyentes no iban a aceptar un Estatuto Vasco. Era un texto reaccionario que expresaba la sumisión a la Iglesia. Se quería crear en Vasconia una Gibraltar vaticanista. El Estatuto no había establecido la concordia entre vascos ni tampoco con la República. Debían darse cuenta sus promotores de que la clave estaba en los votos republicano-socialistas. Aseguró Prieto que el nacionalismo no se había comprometido con la República.

La Sociedad de Estudios Vascos había cumplido la función encomendada. A partir de ese momento la suerte del Estatuto estaba en otras manos. Tuvo que navegar en las aguas turbulentas de la política republicana y de una Vasconia dividida con distintos actores en lo que toca a la autonomía. Las Cortes de Madrid estaban lejos, y empeñadas en elaborar la Constitución del Estado y en consolidar la República. El Estatuto Vasco no era una cuestión de primer orden.

Concluimos. En una apretada síntesis de dos páginas, Idoia Estornés enumeró las innovaciones que contiene el Estatuto de Eusko Ikaskuntza¹⁰. Innovaciones en los conceptos y en lo institucional que constituyen un hito fundamental en el proceso de la construcción política de Vasconia. Debería reproducir aquí literalmente las dos páginas mencionadas, pero al remitir al lector a la consulta directa a ellas, querría insistir en la llamada inicial a la lectura de las dos obras citadas, sobre todo a la que ha servido de referencia para elaborar esta síntesis.

Apéndice

El largo paréntesis de la Dictadura de Franco. La apuesta del Gobierno Vasco en el exilio por un Código civil para toda Vasconia: las Bases de Jesús de Galíndez

La SEV suspendió sus actividades tras la ruptura brutal del orden republicano que trajo la sublevación militar y la consiguiente Guerra Civil. En Vasconia, hubo quien tomó la precaución de ocultar la documentación de la institución. Una vez terminada la II Guerra Mundial, se organizó en 1948 el VII Congreso en Biarritz en las difíciles circunstancias del exilio y bajo la protección del Gobierno Vasco. Jean-Claude Larronde ha estudiado este evento y ha recuperado más de cien trabajos que se presentaron allí en el seno de las 15 secciones que se constituyeron¹¹.

En lo que respecta al autogobierno, el Congreso no contiene aportaciones significativas. Las ponencias o textos presentados no son obviamente resultado de encargos efectuados por la institución, forzada a la inoperancia. Flotaban en el ambiente las ideas y aspiraciones que inspiraron al Gobierno Vasco comprometido con la República. Está presente la visión de Vasconia como marco de investigación y de propuestas de institucionalización.

Sin embargo, el VII Congreso fue la ocasión para que se presentara un proyecto de gran interés relacionado con el Derecho civil de Vasconia. La vinculación del proyecto con la SEV fue algo circunstancial, puesto que se ideó y ejecutó en otro lugar, pero la rareza y originalidad de la iniciativa nos obliga a prestarle atención.

En la sección de Derecho, presidida por Javier de Landaburu y Jean Etcheverry-Ainchart, el malogrado Jesús de Galíndez presentó un trabajo que intituló *Proyecto de bases para la redacción de un Fuero civil vasco*¹². Originario del Valle de Ayala, era todavía una persona joven —fue asesinado por Trujillo ocho años más tarde, cuando había cumplido 41—, pero poseía saberes fuera de lo común sobre el Derecho del país¹³.

Inició sus investigaciones siendo estudiante en Madrid, cuando no había cumplido veinte años. Manifestó su interés por la Tierra de Ayala, de donde procedían sus ancestros. Interesado por el Derecho Internacional, dedicó sus mejores esfuerzos al Derecho vasco. Su monografía más notable (*El Derecho vasco*. Buenos Aires: Editorial Vasca Ekin, 1947) no ha tenido entre nosotros la difusión que merece. Reeditada en Bilbao en 2008 por la Academia Vasca de Derecho con una amplia introducción, en la que Adrián Celaya se ocupó del Derecho privado y Santiago Larrazábal del Derecho público.

En 1944, Galíndez recibió el encargo de la Comisión Jurídica del Gobierno Vasco, presidida por José María Lasarte, de elaborar un proyecto de legislación privada vasca, es decir, para toda Vasconia, no solo para Bizkaia o Navarra según se estilaba hasta entonces. Al año siguiente, Galíndez entregó un texto de Bases al Gobierno Vasco de manera no oficial y a “alguna otra oficina” de dicha entidad, y lo presentó tres años más tarde a los juristas presentes en el VII Congreso de Eusko Ikaskuntza, entidad de la que formaba parte desde antes de la guerra. Lo había elaborado en la República dominicana. El texto contenía un planteamiento de legislación civil común a los territorios de Vasconia con vistas a “un futuro en que podamos legislar de nuevo”. Entiende que no es el primer proyecto, pero sí el primero que tiene carácter general. Y en cierto modo carácter oficial. Aquí está su sobresaliente valor, porque en aquellas fechas en la España de Franco el tradicionalismo, tras el Congreso de Zaragoza, pretendió consagrar la solución provincial, en nuestro caso, recopilando el Derecho de Bizkaia y de Navarra. Desde aquella iniciativa del Gobierno Vasco de 1944, quedó olvidada la idea de la dimensión nacional de un Derecho civil general de Vasconia. No ha vuelto a preocupar a políticos ni a juristas.

Galíndez denunció la penetración constante del Código civil y el retroceso del Derecho propio pese a lo establecido en el artículo 12 de dicho Código. Consta que solo se invocan los preceptos consuetudinarios expresos y para lo demás se acude al Código español. Dice conocer los intentos recopiladores que se han dado en el país en el pasado y hasta su exilio americano han llegado noticias de lo que está pasando ahora en Vasconia. Lo que se ha hecho hasta el presente son proyectos parciales, basados en el Derecho recogido por escrito, amén de, en ocasiones, mal intencionados. Aun sin proponerse incluirlas en su texto, no olvida a las “tres provincias septentrionales” asfixiadas por el Código civil francés, aunque le consta que la población de allende el Bidasoa se las arregla para mantener algunas instituciones consuetudinarias.

El proyecto prescindía de sistemas legales ajenos y procuraba abrir paso a una legislación netamente vasca. Así y todo, el texto podría atenerse al Estatuto Vasco de Autonomía de 1936, e incluso a las exigencias del artículo 12 del Código civil español. Adapta el Derecho autóctono tradicional y llena sus lagunas con instituciones o preceptos de sistemas semejantes al vasco. En ocasiones, no vacila en proponer soluciones “justas”, se entiende que de su propia cosecha.

Las 492 bases de lo que denomina el Fuero civil —tenía también la intención de elaborar otros tres cuerpos especiales de Derecho agrario, social y comercial— se engarzan dentro de la siguiente estructura: unos principios generales, un título preliminar, y cinco libros que siguen la ordenación general de materias que estableció la civilística a lo largo de los siglos. Libro I: de la personalidad humana —con ocho capítulos— y colectiva. Libro II: de la familia, con títulos dedicados al matrimonio, la filiación y a otros parentescos. Libro III: de los bienes, con dos capítulos dedicados a las bases para regular la copropiedad privada y la propiedad pública. Libro IV: de las obligaciones. Consta de 154 bases. Y el Libro V, de las donaciones y sucesiones, en el que hay que destacar las donaciones matrimoniales, la libertad de testar y el orden de los llamamientos¹⁴.

Al situarse Galíndez en la perspectiva de un programa legislativo para Vasconia, llama la atención la declaración de la base tercera: prevé que en la futura redacción de la ley escrita

“se tendrán en cuenta de manera primordial los preceptos tradicionales de los Fueros vascos, armonizándoles cuando hubiere diferencias; y las lagunas restantes se llenarán acudiendo a aquellos textos legales extranjeros cuyos principios generales coincidan mejor con los nuestros”¹⁵.

Que se sepa, por tanto, le corresponde a Jesús de Galíndez el honor de ser el primero, y el único, que ha intentado elaborar un Código civil nacional vasco. Las compilaciones de la época de Franco —la vizcaína de 1959 y el Fuero civil navarro de 1973— hunden sus raíces en concepciones propias de aquel período. Y los cuerpos de Derecho realizados después de la Constitución de 1978 aceptaron, probablemente de manera inevitable, los marcos territoriales definidos en ella y el legado jurídico de la época precedente, con la renuncia a un Derecho civil general de Vasconia. De ahí el valor de esta obra, desgraciadamente no conocida hasta que Larronde la rescató en su edición del VII Congreso¹⁶.

Es posible, incluso probable, que su idea hubiera sido considerada de haberse producido en los años cuarenta o cincuenta la ruptura democrática del franquismo y la reinstauración de la legalidad republicana, cuando el proyecto nacional del Gobierno Vasco conservaba todo su vigor. Pero seamos realistas: no son comparables la aportación personal de Jesús de Galíndez en 1948 y el Estatuto de la SEV de 1931. Este último constituía un objetivo prioritario de la institución y se materializó en el empeño de sus órganos de gobierno en aglutinar a los mejo-

res talentos del país. Supuso un salto adelante en la definición de conceptos fundamentales de Derecho público vasco. El papel de El-SEV en las Bases de Galíndez fue mucho más modesto, pues se limitó a recibir en su Congreso en el exilio de Biarritz el trabajo de un gran jurista que dedicó su vida al servicio de su país. De no haber mediado esa circunstancia, y la feliz recuperación de Larronde, es posible que hoy no conociéramos este proyecto vanguardista.

Notas

1. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1983, 300 pp. Da cuenta del nacimiento y principales etapas del desarrollo, del elemento humano que se integró en la Sociedad y de las líneas y medios de acción. Describe la aportación a los distintos campos de la cultura: Ciencias Naturales y Humanas, Artes, Euskera, Enseñanza, reivindicación universitaria y asuntos públicos.

2. [http://www.eusko-ikaskuntza.org/es/publicaciones/la-sociedad-de-estudios-vascos-aportacion-de-eusko-ikaskuntza-a-la-cultura-vasca-1918-1936-ar-1079/\(06/2018\)](http://www.eusko-ikaskuntza.org/es/publicaciones/la-sociedad-de-estudios-vascos-aportacion-de-eusko-ikaskuntza-a-la-cultura-vasca-1918-1936-ar-1079/(06/2018)).

3. Cuadernos de Sección. Historia-Geografía, nº 14. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1990. Idoia Estornés describió los antecedentes históricos inmediatos de la autonomía, y la labor que llevó a cabo la Sociedad en este campo hasta 1923, es decir, hasta la Dictadura de Primo de Rivera. Siguió después paso a paso la actuación de la entidad: el Informe de Bergara, la constitución de la Comisión de Autonomía y su devenir antes y después de la proclamación de la II República, singularmente cuando recibió el encargo del Movimiento de Alcaldes de redactar un Estatuto para Vasconia. Y el resultado final de un texto que, desafortunadamente, fue desfigurado de manera parcial por alcaldes y autoridades republicanas provinciales.

4. En línea: [http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/vasconia/vas14/14015728.pdf\(06/2018\)](http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/vasconia/vas14/14015728.pdf(06/2018)).

5. Entre la bibliografía existente destaquemos:

—Blinkhorn, Martin. “The Basque Ulster: Navarre and the Basque Autonomy Question under the Spanish Second Republic”, en *The Historical Journal* 3, 1974, pp. 595-613.

—Castells Arteche, José Manuel. *El Estatuto Vasco. El Estado regional y el proceso estatutario vasco*. San Sebastián: Ed. Luis Haranburu, 1976.

—Jimeno Jurío, José María. *Navarra jamás dijo no al Estatuto Vasco*. Pamplona: Equipo Informativo Punto y Hora, 1977.

—Arbeloa Muro, Víctor Manuel. *Navarra ante los Estatutos, 1916-1932*. Pamplona: Diario de Navarra, 1978.

—“Navarra ante el Estatuto Vasco (1932)”, en *Historia* 16, nº 52, agosto 1980, pp. 19-28.

—Fusi Aizpurua, Juan Pablo. “Indalecio Prieto y el Estatuto Vasco de las Izquierdas”, en *Homenaje a Julio Caro Baroja*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1978, pp. 391-403.

Y Rodríguez de Coro, Francisco. “El Estatuto vasco de la República fue Indalecio Prieto”, en *Sancho el Sabio*, nº 1, 1991, pp. 33-53.

—Tomás y Valiente, Francisco. “Los ‘derechos históricos’ de Euskadi”, en *Sistema*, 31, 1979, pp. 3-28.

—Tamayo Salaberria, Virginia y Carlos. *Fuentes documentales y normativas del Estatuto de Gernika*. Vitoria: Diputación Foral de Álava, 1981.

—Tamayo Salaberria, Virginia. “El proceso estatutario vasco y la reserva de los derechos históricos”, en *Jornadas de estudio sobre la actualización de los Derechos Históricos Vascos*. Bilbao: UPV-EHU, 1986, pp. 113-144.

Génesis del Estatuto de Gernika. Oñati: IVAP, 1991.

—Clavero, Bartolomé. “Del principio de salvedad constitucional del derecho histórico vasco”, en *Revista de Estudios Políticos*, 37, 1984, pp. 7-23.

—Granja, José Luis de la. “Los problemas de la autonomía vasca en el primer bienio republicano”, en *La II República. El primer bienio*. Madrid: Siglo XXI, 1987, pp. 401-427.

El Estatuto vasco de 1936, sus antecedentes en la República, su aplicación en la guerra civil. Oñati: IVAR, 1988.

—Pablo, Santiago de. “El Estatuto alavés y la carta foral, dos proyectos autonómicos para Álava durante la II República”, en *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía*, nº 6, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1985, pp. 75-103.

Álava y la autonomía vasca durante la II República. Vitoria-Gasteiz: Diputación Foral de Álava, 1985.

“Navarra y el Estatuto vasco: de la Asamblea de Pamplona al Frente Popular (1932-1936)”, en revista *Príncipe de Viana*, nº 184. Pamplona: Institución Príncipe de Viana, 1988, pp. 401-414.

“Constitucionalismo republicano y Estatuto de Autonomía”, en *Cuadernos de Alzate: revista vasca de la cultura y de las ideas*, nº 33. Madrid: Fundación Pablo Iglesias, 2005 pp. 101-115.

6. Sobre los distintos Congresos, un relato abreviado en: Estornés Zubizarreta, Idoia, *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca* (1918-1936), op. cit. El acontecimiento cultural fundacional en Oñati, en 1918, fue variopinto en cuanto a las materias tratadas [pp. 73-74]. El II Congreso, en Pamplona, en 1920, se dedicó a *Enseñanza y cuestiones económico-sociales*. Orueta había pedido que se diera prioridad al tema autonómico [p. 75]. El III Congreso, en 1922, en Gernika, se ocupó de la cuestión de *lengua y enseñanza* [p. 76]. El IV Congreso, 1926, Vitoria, iba a estar dedicado íntegramente a asuntos autonómicos. Sufrió, por el advenimiento de la dictadura, un retraso de dos años, y se dedicó a *orientación y enseñanza profesionales* [p. 79]. El V Congreso, celebrado en Bergara en 1930, trató del arte popular vasco [p. 80]. La inestabilidad política republicana retrasó el VI Congreso hasta 1934, que acusó los enfrentamientos de la sociedad política. Bilbao acogió a los congresistas para tratar de *Medicina y Ciencias Naturales*. Fue publicado en la RIEV y en revistas especializadas [p. 82]. El último Congreso de la primera etapa de la SEV, programado para llevarse a cabo entre los días 6 al 13 de septiembre de 1936 y que se iba consagrar a la *Historia vasca*, no pudo celebrarse por el estallido de la Guerra Civil [p. 82].

7. José Antonio Orueta es autor de una obra muy notable respecto del tema que nos ocupa: *Fueros y Autonomía. Proceso del Estatuto Vasco*. San Sebastián: Nueva Editorial, 1934.

8. En general, para el conocimiento de las biografías de los personajes de EI-SEV citados en este trabajo, cfr. a *Diccionario Biográfico de Eusko Ikaskuntza* (1918-1998). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

9. El texto final en *Estatuto General del Estado Vasco: Anteproyecto de la Sociedad de Estudios Vascos*. San Sebastián, 1931, 16 pp. Reed. facsímil. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2006. En línea: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/est1931/0001015.pdf> (06/2018)

10. *La construcción de una nacionalidad vasca...* Op. cit., pp. 415-416.

11. Se produjo a iniciativa de varias personalidades de la cultura vasca y contó con la asistencia del Gobierno Vasco en el exilio. Jean-Claude Laronde (ed. lit.). *VII Congreso de Estudios Vascos*. Biarritz, 1948. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

12. En línea: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/congresos/07/07571615.pdf> (06/2018)

13. La relevancia del personaje ganada con su obra científica y literaria, se acrecentó con su trágico destino final. Agentes del dictador, alarmado por la noticia de la próxima publicación de su tesis doctoral, muy crítica con su régimen, secuestraron y asesinaron al malogrado Jesús de Galíndez. Existen varias aproximaciones biográficas (Pedro de Basaldúa, 1981, Koldo San Sebastián, 1996; Iñaki Bernardo Urkijo, 1990, 1993 y 2006; Alberto Elósegui, 1990).

En los años ochenta del siglo pasado distintas entidades publicaron recopilaciones de sus trabajos literarios, históricos, políticos y jurídicos.

14. En línea: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/congresos/07/07571615.pdf> (06/2018), pp. 571-615, y, en concreto, 614-615.

15. *Ibidem*, p. 573.

16. En el mismo Congreso de Biarritz presentó otras dos ponencias: *Valor de los Fueros Vascos considerados según las circunstancias históricas que les dieron origen* (*Ibidem*, pp. 623-638) y *Semejanza entre los Fueros de Ayala y Bizcaya* (pp. 653-656).

3

Luces y sombras en el siglo más fecundo de la historia del euskera *

Rosa Miren Pagola

Universidad de Deusto
Deustuko Unibertsitatea

Introducción

No es empresa sencilla hablar sobre la evolución del euskera durante esta recién pasada centuria. Sobre todo, teniendo en cuenta que el avance conseguido, tras tantos siglos de inmovilismo y retroceso, le corresponde únicamente a ella. Precisando más en el tiempo, no ha sido hasta estos últimos treinta años cuando ha alcanzado un estatus jurídico y normalizado del que nunca antes había disfrutado. Sin embargo, fue en las décadas anteriores cuando se sentaron las sólidas bases que posibilitaron llegar a la situación actual. Ahí estuvo la Sociedad de Estudios Vascos-Eusko Ikaskuntza desde el comienzo, facilitando el camino y colaborando en el empeño. La importancia y, a su vez, el desconocimiento de este primer período nos ha movido a ser más prolijos en su descripción.

1. Situación del euskera a la creación de Eusko Ikaskuntza

En la medida en que los testimonios lo permiten, puede decirse que uno de los momentos más importantes en la historia de los vascos, así como en la del euskera, corresponde a la época previa y posterior de la creación de Eusko Ikaskuntza. El ambiente creado a raíz de la pérdida de los Fueros, en 1876, tras la última guerra carlista, abrió las puertas al movimiento denominado *Renacimiento Vasco*, que tuvo una duración de sesenta años. Aquel período se caracterizó por los numerosos cambios producidos en diversos ámbitos, y los referentes al euskera no fueron los menores, ya que entonces vivió un destacado florecimiento. Nuestra atención se centrará en la exposición de aquel ambiente en el que se situaban los primeros pasos dados por Eusko Ikaskuntza en torno al euskera con sus consiguientes logros.

Fueron diversas las fuerzas que causaron dolor y conciencia de pueblo en los mencionados años. Por otra parte, la debilidad del euskera y la pérdida que se estaba produciendo en ciertos territorios, especialmente en Navarra, era evidente. Sin olvidar que en el siglo anterior se había consumado la mayor pérdida en Álava, y la que, tras la Revolución Francesa, se estaba ocasionando en el País Vasco continental¹. Y es difícil no acordarse de Unamuno cuando decía, citando a Campión, que el euskera estaba subiendo hacia las alturas y refugiándose en ellas para morir más cerca del cielo².

A consecuencia de la pérdida de la guerra se incrementó considerablemente la dependencia de la Administración central. La presencia del euskera fue reduciéndose en la misma medida en que crecía la actitud de sustituirla por el castellano. De hecho, a comienzos del siglo XX el ambiente en contra del euskera era mayor que nunca. La desesperanza también aumentaba aun en los espacios más favorables, creando un entorno que en nada le favorecía: falta de capacidad para desarrollar literatura escrita en euskera, imposibilidad de uso para el desarrollo científico, limitación de uso al ámbito familiar, y, aún en él, sólo en los caseríos. Las voces más destacadas eran las de Unamuno y Pío Baroja, que

no perdían ocasión para ponerlo en evidencia. En la enseñanza estaba totalmente prohibido su uso bajo amenaza de castigo físico para los niños que lo hablaran, y los maestros que impartieran la doctrina en euskera corrían el riesgo de perder todos los derechos adquiridos y ser retirados de la docencia³.

Sin embargo, en la medida en que a nivel estatal el euskera era atacado y en el País Vasco alejado de todos los focos culturales, en las universidades extranjeras se le tenía como una piedra preciosa merecedora del más alto trato.

1.1. El euskera en las universidades europeas

Afortunadamente, esa alta consideración que los científicos europeos tenían del euskera influyó de modo notable en el reconocimiento social que fue alcanzando y del que estaba tan necesitado, unido a la progresión a nivel intelectual. Desde que la autorizada voz de W. Humboldt, en el siglo XIX, se extendiera desde la Universidad de Viena a los lingüistas más prestigiosos del momento, su popularidad fue creciendo sin parar. Justo en la época de los neogramáticos, cuando, con la búsqueda del origen de las lenguas y sus relaciones de parentesco, habían comenzado a realizarse los primeros trabajos científicos de las lenguas. Al euskera le favoreció mucho, sin duda, aquel ambiente académico. A los científicos más preclaros les llamaba la atención que existiera en Europa una lengua tan antigua y, junto con la admiración, les suscitó el interés por conocerla, analizarla y editar sus textos clásicos. Cabe destacar, entre otros: los alemanes K. Bouda y Th. Linschmann; el austríaco H. Schuchardt —que, por cierto, no era neogramático—; los holandeses Ch. Uhlenbeck y W.J. van Eys; el checoslovaco N. Tauer. También los franceses, aunque de diferentes épocas, J.J. Saroihandy, J. Vinson, R. Lafón, H. Gavel. Gracias a la revista *RIEV*, creada y editada por J. Urquijo, pudieron publicarse y se dieron a conocer los trabajos de estos lingüistas extranjeros y abrieron paso a investigadores del país, como J. Larrasquet, entre otros. A nivel estatal, será en el siglo XX, de la mano de R.M. Menéndez Pidal, cuando se inicien las investigaciones científicas de las lenguas romances de la Península. Este retraso tuvo entre nosotros influencia en el desarrollo de los estudios vascos, si bien, además del impulso de J. Urquijo, R.M. Azkue destacó por sus trabajos de recogida y análisis del euskera. Finalmente, no se puede dejar de mencionar al precursor de todos, Luis Luciano Bonaparte, por el gigantesco trabajo que realizó y por la influencia ejercida entre los propios euskaldunes, en quienes despertó el orgullo por su lengua⁴.

1.2. Sociedades y publicaciones periódicas. Primeros testimonios

Este ambiente de pesimismo y zozobra sobre el futuro del euskera y la identidad vasca fue haciendo mella entre las personas más concienciadas de la sociedad y se convirtió en acicate para trabajar a favor de la lengua como factor decisivo para el resurgimiento del pueblo vasco. La pérdida de los fueros logró, desde un ambiente político, congrega diferentes ideologías en defensa del euskera. Así, destacaron en este esfuerzo inicial intelectuales, políticos y personajes de ambientes cultos y de cierta relevancia social.

En 1876, con objeto de defender los fueros y las instituciones vascas, se creó en Madrid el diario *La Paz*. Sorprende que ya en el primer ejemplar colaboraran 29 renombrados intelectuales vascos, residentes en Madrid y en todos los territorios del País Vasco. Aunque no durara más que dos años, puede considerarse al diario *La Paz* precursor de las numerosas publicaciones periódicas que fueron apareciendo en años sucesivos.

La riqueza de sociedades y, sobre todo, de publicaciones que se sucedieron a continuación fue grande. Los primeros fueron los navarros, con Iturralde y Suit a la cabeza, quienes crearon la Asociación Éuskara de Navarra. Dirigida a potenciar el primer objetivo propuesto, impulsar y fortalecer el euskera, editaron el primer número de la *Revista Éuskara* en 1876. A ellos se debe la creación del lema *Zazpiak bat* y el diseño de un escudo que, por primera vez, unía a todos los territorios vascos. La revista, dedicada a la lengua y a su literatura, fue de una calidad contrastada y modélica. Además de autores navarros, los escritores más afamados del momento colaboraron en ella: Vicente Arana, Duvoisin, Becerro de Bengoa, Vinson, entre otros muchos. También en sus páginas vieron la luz las poesías premiadas en las Fiestas Vascas, así como los últimos artículos que sobre el euskera en Navarra escribiera el Príncipe Bonaparte. Por desgracia, debido a la escasez de colaboradores que escribieran en euskera, dejó de publicarse a partir de 1883.

Siguiendo el modelo de esta sociedad navarra, pronto comenzaron a crearse nuevas en otros territorios vascos. Desde el punto de vista del euskera las más representativas fueron las dirigidas hacia la publicación de revistas para escribir en y sobre el euskera. Cronológicamente, podrían destacarse las siguientes: *Revista de las Provincias Éuskaras* (1878-1881), creada por el destacado vitoriano Joaquín Herrán. Entre sus colaboradores contó con A. de Apraiz, Becerro de Bengoa o Baraibar. En San Sebastián, la revista *Euskal-Erria*, creada en 1880 de la mano de J. Manterola y que gozó de mayor tiempo de publicación⁵. En Bilbao, con carácter generalista, vio la luz la *Revista de Vizcaya* en 1885, en la que no faltaron artículos escritos sobre el euskera firmados por S. Arana y M. de Unamuno, entre otros. Este último, en 1886, decía: “Yo también lo utilizo en algunas ocasiones”, y más adelante: “individualmente cultivo el idioma vasco, aunque no me empeño en propagarlo, porque tengo otras cosas que hacer y porque considero esta propaganda infructuosa e inútil”⁶. También en Bizkaia, y aunque de vida corta, en 1897, R.M. de Azkue, con afán divulgativo, creó la revista *Euskalzale*. Finalmente, es destacable por su gran duración y popularidad, con presencia en todos los territorios del País Vasco continental, el semanario *Eskualduna* que comenzó a publicarse en 1887⁷.

La proliferación del euskera escrito puso en evidencia la necesidad de la unificación ortográfica, lo que conllevó una gran disparidad de criterios entre los escritores con sus correspondientes diatribas. En este ambiente, y con deseo de avanzar y llegar a acuerdos, se organizó en Hendaya, en 1901, el que fuera primer congreso sobre el euskera, el Congreso de Ortografía. Acogió a 30 vascófilos, los más notables del momento, que se distribuyeron en tres grupos: el primero, dirigido por Sabino Arana; el segundo, por Arturo Campión y el tercero, por Gracián Adema “Zaldubi”. A pesar de que las discusiones fueron considerables, se llegó a formular un objetivo principal: que el euskera fuera una lengua viva y que se adaptara a las necesidades cotidianas de la época, incluido el nivel científico. Asimismo, dejando las ideologías en un segundo plano, se instó a que las decisiones que se tomaran en el nivel fónico tuvieran estricto cumplimiento, al igual que las decisiones gramaticales y léxicas que se adoptaran.

1.3. Actividades populares

Las actividades organizadas por los intelectuales en aquella época no fueron las únicas. Dicho de otro modo, eran conscientes de que el futuro del euskera estaba supeditado al pueblo, que era necesaria la colaboración de los ciudadanos y que a ellos debían dirigirse los actos que se organizaran. No obstante, no tenían claro cómo conseguir que el euskera penetrara y se potenciara entre la gente. ¿Cómo conseguir, a nivel social,

la adhesión al euskera? Intentando responder a este reto organizaron actividades dirigidas a los ciudadanos de todos los territorios.

Antoine d'Abbadie, adelantándose al Renacimiento Vasco, entre los años 1853-1876, comenzó a organizar en Iparralde juegos florales en el marco de las Fiestas Vascas. En vista del gran éxito obtenido y, puesto que se estaban transformando en fiestas muy populares, la Asociación Éuskara de Navarra organizó en Elizondo, en 1879, los primeros juegos florales del País Vasco peninsular. En aquella ocasión el vencedor fue Felipe Arrese Beitia con la poesía "Ama Euskerari azken agurrak" ("Última despedida a la madre Euskera") que alcanzó gran popularidad. La propagación de los juegos florales al resto de territorios fue muy rápida. Incluso se llegaron a organizar en diversas localidades al unísono y en todos los territorios de la zona peninsular. Por ejemplo, en 1880, además de Mauleón, disfrutaron del evento: Bera, San Sebastián, Begoña; y en Aramayona en 1899. Así continuaron organizándose en toda la primera década del siglo XX. Han quedado especialmente grabados los celebrados en 1901 en el teatro Arriaga de Bilbao, con la intervención de M. de Unamuno, en la que dijo que el euskera no podía adaptarse a las necesidades del momento y que era una contradicción hablar en euskera en Bilbao, a la vez que solicitaba se le concediera una muerte digna⁸. Todo el auditorio —entre los que se encontraban R. M. Azkue, S. Arana, Kirikiño, entre otros destacados vascófilos—, que rebosaba ilusión y alegría, recibió con gran indignación aquellas palabras.

Otras actividades fueron los certámenes literarios impulsados por Iturralde y Suit y organizados por el Ayuntamiento de Pamplona en el teatro Gayarre entre los años 1882-1886, con gran éxito de público. El brillo del inicio se fue apagando debido a la escasa participación de concursantes. Los ganadores se repetían: los guipuzcoanos Claudio Otaegi y Carmelo Echegaray y el vizcaíno Felipe Arrese Beitia. Lo más deplorable fue que, una vez desaparecidos, nadie se quejó ni lamentó su pérdida⁹. Más adelante, gracias al empeño del P. Dámaso de Inza, se hizo un intento para impulsarlos de nuevo, pero no tuvo éxito, ya que no duró más que dos años, de 1926 al 1928¹⁰.

1.4. Uso jurídico-administrativo

A pesar de continuar en vigor la situación jurídica comentada, el ambiente euskaldún que se fue generando influyó también en la Administración. A excepción de unos escasos testimonios que nos han llegado, no se produjo documentación oficial escrita en euskera a lo largo de los siglos ni documentación traducida a dicha lengua. Los primeros documentos escritos que, con cierta duración, expresa y sistemáticamente se originaron, corresponden a la época que aquí se relata. Los primeros y únicos dirigidos a los ciudadanos, que versan sobre el Pacto Económico, datan de finales del siglo XIX. Los documentos producidos por las Diputaciones de Bizkaia y Gipuzkoa son traducciones hechas al euskera. Este es el inicio de las traducciones jurídicas al euskera, correspondientes sobre todo a los años que van de 1917 a 1920 en Bizkaia, y hasta el comienzo de la guerra civil en Gipuzkoa. Estas Diputaciones enviaban, cada una a los municipios respectivos, las resoluciones principales en circulares escritas en castellano con su correspondiente traducción al euskera. Esta acción, aunque cuantitativamente no suponga mucho, tuvo su importancia, ya que comenzó a utilizarse y difundirse la terminología jurídica en áreas de conocimiento que hasta entonces no la habían empleado. La contribución de los traductores, los vizcaínos Juan Luis Biziola y Mikel Arrutza y el guipuzcoano Gregorio Mujika, merece el reconocimiento de pioneros en esta labor y en el desarrollo de esta área¹¹.

En adelante, lejos de facilitar legalmente el uso del euskera, las dificultades no hacen sino ahondar más su camino. El Real Decreto (RD) del 8/9/1923 recoge:

"el expresarse o escribir en idiomas o dialectos, las canciones, bailes, costumbres y trajes regionales no son objeto de prohibición alguna, pero en los actos oficiales de carácter nacional o internacional no podrá usarse por las personas investidas de autoridad otro idioma que el castellano, que es el oficial del Estado español, sin que esta prohibición alcance a la vida interna de las corporaciones de carácter local o regional, obligadas, no obstante, a llevar en castellano los libros oficiales de registro, actas, aun en los casos de que los avisos y comunicaciones no dirigidas a las autoridades se hayan redactado en lengua regional"¹².

Tres años más tarde, en el RD 11/6/1926, art. 1, se le impone la misma aplicación a la enseñanza: "Los maestros nacionales que proscriban, abandonen o entorpezcan la enseñanza en su escuela del idioma oficial en aquellas regiones en que se conserva otra lengua nativa serán sometidas a expediente, pudiendo serles impuesta la suspensión de empleo y sueldo de uno a tres meses".

Y en el art. 2 se matiza: "En caso de reincidencia se les trasladará a otra provincia donde no se hable más lengua que la oficial de igual o menor vecindario".

Tampoco la Constitución de la República, 9/12/1931, mejora la situación. De hecho, tal como se verá más adelante, a pesar del esfuerzo realizado por los políticos nacionalistas en las sesiones del Senado, no se consiguió ningún logro. No así la intervención de Miguel de Unamuno que influyó sin duda en las decisiones tomadas.

La redacción del Cap. 4 es la siguiente:

"El castellano es el idioma oficial de la República.

Todo español tiene la obligación de saberlo y derecho de usarlo, sin perjuicio del derecho que las leyes del Estado reconozcan a las lenguas de las provincias o regiones.

Salvo lo que se disponga en leyes especiales a nadie se le podrá exigir el conocimiento ni el uso de ninguna lengua regional".

2. Eusko Ikaskuntza: primera etapa

Con el fin de salir de aquella situación en la que se encontraba la sociedad vasca, las cuatro Diputaciones afrontaron el reto de ponerle remedio. De aquel ambiente, entre el 1 y el 8 de septiembre de 1918, tras laboriosa planificación y preparación, surgió el Congreso de Oñate, que durante ocho días aglutinó a más de cien congresistas que representaban a un amplio espectro del pensamiento e ideología de la época. Todos coincidían en la necesidad de proclamar con fuerza la personalidad de la sociedad vasca y de potenciar y fortalecer su lengua y cultura. En este congreso se plantaron las raíces de Eusko Ikaskuntza, y a los tres meses ya fueron visibles los frutos producidos¹³.

Antes de este congreso, desde comienzos de siglo hasta la Primera Guerra Mundial, se habían celebrado ya otros, surgidos a raíz de diferentes iniciativas, en París, Hendaya, Donostia y Biarritz-Hendaya. En el ámbito del euskera, la ortografía y el léxico recibieron una atención preferente y, como ya se ha comentado, fueron motivo de reflexión e, incluso, de desencuentros. Desde el punto de vista de los resultados, más allá de la imagen de división y confrontación entre los congresistas, no se produjeron logros destacables. También por esta razón resultó sobresaliente el de Oñate, ya que, aun con la diversidad de pensamiento

de los asistentes, se adoptaron rigurosas e importantes decisiones en un clima de unidad y franca armonía.

En el Congreso de Oñate —denominado Primer Congreso de Estudios Vascos—, de los siete grupos generales que se establecieron, uno se dedicó a la lengua. Julio Urquijo no quedó muy satisfecho de su organización¹⁴. Aunque las conclusiones generales que se formularon no descendieran al detalle, esta área tuvo gran éxito, y debe destacarse que, sobre todo y de modo unánime, se solicitó la protección, impulso y fortalecimiento del euskera. No obstante, no se cumplió todo lo que allí se demandó. El mismo Julio Urquijo, que estaba al tanto de los avances científicos aplicados a la lingüística, presentó a las Diputaciones las principales necesidades que debían atenderse para afrontar el estudio científico del euskera: creación de cátedras vascas, la de un laboratorio de fonética experimental, la consecución del diccionario vasco y la publicación del atlas lingüístico del País Vasco¹⁵.

Los objetivos propuestos en el Congreso tuvieron por parte de Eusko Ikaskuntza un estricto cumplimiento. Posiblemente, un claro ejemplo de ello está en las personas elegidas para ocupar los cargos. Además de otorgar a Arturo Campión la presidencia de Honor de la Sociedad¹⁶, fueron nombrados miembros del Comité Ejecutivo: presidente, Julián de Elorza; vicepresidentes, Julio Urquijo y Pierre Broussain; secretario, Ángel de Apraiz; y vicesecretario, Gregorio Mujika; tesorero, Leoncio Urabayen; y vicesorero, Víctor Artola. Amén de la larga lista de vocales elegidos entre lo más granado del mundo de la cultura y la judicatura. A destacar, además, que un gran número de electos habían escrito y trabajado en torno al euskera. Es ilustrativo el temor que reflejaba en sus palabras Gregorio Mujika cuando escribía:

“¿Y nosotros, los vascos jóvenes, jóvenes vascos que tenemos la fuerza y el entusiasmo que proporciona la juventud, debemos quedarnos parados, silenciosos y con los brazos cruzados mientras vemos cómo se está perdiendo nuestra lengua? Y vosotros, jóvenes, que podéis resucitar el euskera, cuando os enteréis que se ha perdido ¿no os avergonzaréis reconociendo que habéis sido euskaldunes?”¹⁷.

No deja de sorprender, por otra parte, la inquietud que mostraba el propio Mujika, como vicesecretario de la Sociedad, por tener que hacer uso del dialecto guipuzcoano en las circulares dirigidas a los socios, hasta el punto de suscitar una discusión entre los miembros de la ejecutiva, que, finalmente, decidió realizar cada comunicación en tres versiones: además de la guipuzcoana, escrita por el propio Mujika, se le encargó a Eleizalde la versión vizcaína y a Broussain la labortana.

2.1. Los inicios

2.1.1. Enseñanza

El euskera fue, entre otros, asunto prioritario para la Junta Permanente que, ya desde la primera reunión, comenzó a poner en marcha nuevas ideas y a tomar decisiones y desarrollar planes. Uno de los primeros en acometerse fue el referido a la enseñanza, secuenciada en tres etapas, infantil, la de mayor relevancia, la juvenil, centrada en la universidad, y la tercera, dirigida a los adultos. Esta última, a su vez, se distribuyó en tres ámbitos diferentes: uno dirigido a los estudios vascos, el segundo en torno a la organización de conferencias sobre el euskera y, el último, más general, correspondiente a otros estudios.

En la firme ponencia que L. Eleizalde presentó en el marco del Primer Congreso criticó sin ambages el sistema docente de su tiempo. Censuraba que, a pesar de los 500.000 habitantes monolingües vascos

con que contaba la población, la única lengua de uso en las escuelas era el castellano, y que otro tanto podía aplicarse al País Vasco continental con la lengua francesa. Y denunciaba las graves consecuencias que esta práctica acarrearía a los niños¹⁸.

Esta situación influyó, sin duda, en la gran importancia que adquirió este tema en los objetivos de la Sociedad. Deseaban impulsar la enseñanza en euskera y, para lograrlo, veían perentoria la necesidad de publicar cartillas y silabarios para que aprendieran a leer en euskera los niños euskaldunes. No fue empresa fácil y fueron precisos varios años para alcanzar este objetivo. En cierto modo, quedaron fuera del ámbito de la acción de Eusko Ikaskuntza las “Escuelas de Barriada”, que tuvieron su inicio en Bizkaia con el patrocinio de la Diputación, y que posteriormente se implantaron en Gipuzkoa. Estas escuelas cumplieron una notable labor social y fueron de gran ayuda para alcanzar muy buenos resultados en la escolarización de los niños, abriendo un fecundo camino para la alfabetización bilingüe¹⁹.

En cualquier caso, debe tenerse en cuenta que quienes se encargaron de gestionar y poner en práctica este programa eran socios de Eusko Ikaskuntza²⁰. Por otra parte, hay que recordar que fue también la misma Sociedad la que estableció en aquel momento las bases teóricas para la implantación de las primeras ikastolas²¹.

También se atendió a la enseñanza del euskera y a la alfabetización de los estudiantes correspondientes a niveles superiores en las ciudades. En 1888 el Instituto Vizcaino de Bilbao sacó a concurso público una plaza para proveer una cátedra en euskera. Como es bien conocido, compitieron R.M. Azkue, M. Unamuno y S. Arana, resultando vencedor el primero. Mantuvo la cátedra desde su inicio, en 1888, hasta 1936, si bien, en 1920, tras su nombramiento como presidente de Euskaltzaindia, solicitó su jubilación con la concesión de una pensión²². En Navarra, los padres capuchinos, impulsados por el Primer Congreso, introdujeron la enseñanza del euskera en el plan de estudios del colegio de Lecároz. Eusko Ikaskuntza, por su parte, ayudó a la Diputación de Navarra en el desarrollo de las cátedras que creó en el Seminario Diocesano y en la Escuela de Magisterio. En Álava, Manuel Lekuona impartía clases de euskera en el Seminario desde 1915 y se pensó crear a su sombra una cátedra. Fueron grandes las dificultades que encontraron, ya que se opuso hasta el propio ministro de Educación. Finalmente, tras superar los obstáculos, que duraron dos años, se creó la cátedra en el Ateneo de Vitoria, con Lekuona de profesor. En la misma línea de colaboración interinstitucional, Eusko Ikaskuntza siguió creando cátedras dentro y fuera del País Vasco²³. También en este ámbito, para impartir las clases con competencia, sintieron la necesidad de crear manuales de enseñanza y abrir una línea de producción propia²⁴.

2.1.2. Divulgación

Siguiendo la línea del Primer Congreso, con idea de abrir una vía dirigida a impartir clases y/o conferencias en euskera en Madrid, con la ayuda del Gobierno central, Eusko Ikaskuntza se puso en contacto epistolar con Ramón Menéndez Pidal solicitándole su ayuda. No se hizo de rogar el famoso filólogo. Su opinión fue clara y directa, en lugar de crear una cátedra de euskera, proponía realizar actividades más ágiles y populares: conferencias, actividades con canciones, refranes, cuentos, etc., de ese modo, decía, se podía atraer la complicidad de la gente y las oportunidades de presencia y difusión resultarían mucho más efectivas.

Su propuesta fue más lejos al indicar que con esos materiales podrían hacerse publicaciones atractivas. Prestaba la ayuda incondicional del “Centro de Estudios Históricos”, que él dirigía, y él mismo se ofreció para ayudar en la empresa. Así, siguiendo sus indicaciones, en 1919

comenzaron a impartirse los denominados Cursos de Metodología y Alta Cultura que tanto éxito tuvieron. Desde el inicio despertaron un gran interés y siguieron ofertándose durante años. El mismo modelo se extrapoló de Madrid a Bilbao y al resto de las capitales vascas, así como a diferentes municipios del País Vasco. El contenido de las clases, sin desplazar el euskera, tuvo una gran diversidad de materias y llegó a influir en la elección temática de los congresos.

2.1.3. Publicaciones

El inicio de sus publicaciones se produjo con materiales de producción propia: además del *Eusko Ikaskuntzaren Deia-Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos* los seminarios de Metodología y Alta Cultura que obtuvieron más éxito. El mapa de Euskal Herria también fue objeto de alto interés. La acción editorial se extendió además a obras con problemas para su publicación. La *Euskal Gramatika* de Ithurri; el *Diccionario* de Azkue; el *Geroko gero* de Añibarro; el *Catálogo de todas las lenguas* de Sorraín fueron algunas de las favorecidas. La publicación de los trabajos sobre toponimia despertó un interés notable. Si bien este tema no se ubicó en la sección científica de Lengua sino en la de Antroponimia, denominada “Comisión de tradiciones populares”, al realizar la gestión de creación de Euskaltzaindia quedó patente el deseo de trasladar a la Academia los materiales recogidos:

“La ‘Sociedad de Estudios Vascos’ se ha hecho cargo de los recursos pecuniarios y de los importantes fondos documentales relativos a Toponimia y Patronímica vascas, que le han sido transferidos por la similar organización de ‘Estudios Vascos’ de Bilbao, refundida hoy en la nuestra. Todos estos documentos, constituidos por varios millares de papeletas debidamente clasificadas y catalogadas, serán puestas a disposición de la futura entidad tutelar del idioma, en cuanto sea constituida”²⁵.

Los materiales citados fueron recogidos, completados y preparados para su edición por Luis Eleizalde. Vieron la luz en la RIEV desde 1922 hasta el comienzo de la guerra²⁶.

El euskera, a partir de último tercio del siglo XIX, se convirtió en lengua universitaria gracias a la iniciativa de los lingüistas europeos K. Hannemann y Th. Linschmann, que crearon la revista científica *Euskera* (1886-1896). Publicación que pudo dar cobertura durante una década a cuantos científicos quisieron publicar sus trabajos.

No hubo, sin embargo, revistas de ese nivel en Euskal Herria, hasta que Julio Urquijo, en 1907, pudo cubrir ese vacío con la creación de la *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, RIEV²⁷. Siempre mantuvo Urquijo el alto nivel con que la dotó desde el comienzo, cuidando las colaboraciones externas, pero también con su propio trabajo e informando sobre las investigaciones que se realizaban en torno al euskera, sin olvidar la gran labor que hizo reeditando un gran número de obras clásicas. En 1921, ante la necesidad de que la Sociedad dispusiera de una revista de carácter científico, J. Urquijo ofreció la posibilidad de que la RIEV se transformara en dicho órgano. Ofrecimiento que fue aceptado y el propio J. Urquijo siguió siendo su director hasta 1936²⁸.

2.1.4. Creación de Euskaltzaindia

Si bien las primeras voces que reivindicaban una academia vasca se oyeron durante el siglo XIX, las de José Pablo Ulibarri, José Frantzisko Aizkibel, el jesuita P. Arana, entre otras, habría que esperar al siguiente siglo a que se materializase dicho deseo. Será en el Primer Congreso de Estu-

dios Vascos, a iniciativa de la Diputación de Bizkaia, donde se obtendrá el respaldo necesario para llevar adelante la iniciativa²⁹. En efecto, esta fue una de las decisiones adoptadas por las cuatro Diputaciones: la creación de la Academia Vasca, con el encargo a Eusko Ikaskuntza de que la pusiera en marcha y la tutelara. Además, se decidió que la Comisión de Lengua redactara y enviara a Eusko Ikaskuntza una ponencia para su posterior gestión. Texto que, pasados diversos trámites, junto con un estatuto básico, se le envió en otoño del mismo año, 1918³⁰. En la segunda reunión de su Junta Permanente, 2 de marzo de 1919, Eusko Ikaskuntza tomó las decisiones pertinentes para ejecutar la encomienda formulada y crear la Academia, tal como se recogió en el acta correspondiente:

“Se resuelve en cumplimiento de un acuerdo del Congreso de Oñate y obrando de conformidad con la ponencia allí designada, la creación de la entidad o Academia de la Lengua, dejando a ésta una amplia y absoluta autonomía en la parte científica, pero de suerte que la Sociedad pueda actuar en la sección tutelar, bien estableciendo cursos de lengua vasca, bien editando libros de textos euzkéricos, e impulsando de otro cualquier modo la difusión del idioma. De todos modos, se determina que la Academia tenga carácter de filial con relación a la Sociedad y que conviene que en sus impresos y membretes figure, además del título de la Academia, el de la Sociedad. En cuanto a la cuestión económica se resuelve que la Academia pueda recibir subvenciones independientemente de las que reciba la Sociedad, sin perjuicio de que ésta contribuya a su sostenimiento en un principio y mantenga también en lo sucesivo con ella relaciones económicas”³¹.

Se estableció un procedimiento para poner en marcha la Academia consistente en enviar a las Diputaciones el proyecto antes mencionado y, una vez aprobado por estas, “se proceda a la convocatoria de constitución por los académicos Miembros de la Junta de la Sociedad, y entonces será el momento de fijar las relaciones entre la Sociedad con la Academia”³². Luis de Eleizalde, representante de la sección de Lengua, recibió el encargo de redactar el documento que acompañaría al proyecto con las resoluciones sobre su constitución. Encargo que cumplió con gran celeridad, ya que se publicó en el mismo número del boletín bajo el título “Academia de la Lengua Vasca. Escrito presentado por la Sociedad a las Diputaciones”. En el mismo se daban las razones que motivaron la creación de Euskaltzaindia, los objetivos a cumplir y las secciones que la compondrían. Estas últimas eran dos, una dedicada a la investigación de la lengua y la otra al cuidado y difusión de la misma³³.

En la reunión que celebró la Junta Permanente de Eusko Ikaskuntza el 6 de septiembre, se estimó, una vez recibida la aprobación de las Diputaciones, que ya estaba preparado el camino para la creación de Euskaltzaindia. En consecuencia, el presidente y el secretario establecieron la fecha del 21 de septiembre para materializar el acto. Asimismo, se decidió que los gastos generados en las primeras reuniones serían asumidos por Eusko Ikaskuntza y que, en lo sucesivo, las relaciones se regirían sobre los principios establecidos en la reunión de marzo; además se tomó la decisión de que Eusko Ikaskuntza pasara a Euskaltzaindia una asignación económica anual³⁴.

Tal como estaba previsto, la reunión de constitución de la Academia se celebró en la sede de la Diputación de Gipuzkoa el 21 de septiembre de 1919. Siguiendo el procedimiento establecido, fueron convocadas las personas, miembros de la Junta de la Sociedad, que sin ninguna elección se nombrarían académicos *de facto*, y las que acudirían en representación de las instituciones y publicaciones culturales. Automáticamente fueron proclamados académicos los pertenecientes al primer grupo: R.M. de Azkue, Arturo Campión, Luis de Eleizalde y Julio Urquijo. A continuación, los nuevos académicos, junto con los compromi-

sarios que ostentaban la representación mencionada, procedieron a la elección de los restantes miembros que recayó en los siguientes: Txomin Agirre, Pierre Broussain, M. l'Abbé Adéma, Ramón Inzagaray, José Agerre, Juan Bautista Eguzquiza, A. Raimundo Olabide y A. Pierre Lhande. En la siguiente reunión de Euskaltzaindia, celebrada el 5 de octubre, se aceptó la renuncia presentada por Adema y se eligió a Landerreche para ocupar la vacante producida. En la misma reunión, además de tomar otras decisiones referidas a su organización interna, se procedió al reparto de cargos y se confirmó que Euskaltzaindia fuera una filial de Eusko Ikaskuntza³⁵.

La tercera reunión, celebrada el 29 de octubre, comenzó con una misa a la que asistieron, además de los académicos, el alcalde de San Sebastián junto con representantes de la Diputación de Gipuzkoa. En esa misma sesión y en la siguiente, celebrada el 13 de noviembre, se eligieron los académicos de honor: Schuchardt, Ühlenbeck, Vinson y Orkaiztegui, y los académicos correspondientes foráneos: Gavel, Saroiandy, Darricarrère, Menéndez Pidal, Spencer, Dogson, Winckler, Urtel, Lischman y León. Este capítulo se cerró con la elección de 37 académicos correspondientes originarios de Euskal Herria³⁶.

Por otra parte, tanto Euskaltzaindia como Eusko Ikaskuntza explicitaron taxativamente que la Sociedad fue la creadora de la Academia y la que la bautizó con el nombre de Euskaltzaindia. Da cuenta de este testimonio el acta de dicha reunión, recogida por el secretario de Euskaltzaindia bajo el título “Resolución de Eusko-Ikaskuntza”, y que se expresa en los siguientes términos:

“En el siguiente número de *Deya* recogeremos la resolución que la Junta Permanente de ‘Eusko Ikaskuntza’ tomó el día 14 del mes pasado sobre la decisión de ‘Euskaltzaindia’.

El señor Elizalde dijo que gracias a ‘Eusko Ikaskuntza’ se creó ‘Euskaltzaindia’, y que se adoptó el nombre que ella misma le había puesto, y que él personalmente le rogaba que aceptara al recién nombrado secretario.

Todos respondieron que sí, y así se acordó, siguiendo lo propuesto por el secretario”³⁷.

Con objeto de publicar las actas de las reuniones de la Academia y los trabajos de investigación que surgieran en su seno, al año de su creación comenzó la publicación del boletín oficial *Euskera*. Por otra parte, la necesidad de responder a la unificación de la lengua seguía reivindicándose con fuerza, aunque, a causa de la diversidad de opiniones que existían tanto en la sociedad como entre los propios académicos, no parecía que era el momento más propicio para afrontar este reto. Hubo acuerdo en lo concerniente a la unificación ortográfica, tema debatido con anterioridad a la creación de Euskaltzaindia, siguiendo la propuesta que hiciera S. Arana en 1896. Si bien tampoco en este punto se mantuvo la unidad, ya que R.M. de Azkue dictó sus propias normas y opiniones sobre ortografía y el establecimiento de un dialecto unificado³⁸. Un año más tarde, en 1920, en respuesta al encargo hecho a los académicos A. Campión y P. Broussain, se presentó un informe que no tuvo en aquel momento gran repercusión, pero sí influencia interna. Al año siguiente, se tomó la decisión de elaborar una gramática unificada estableciendo unas normas básicas, elaboradas a partir de las respuestas que se recogieran en todos los territorios de habla euskaldun mediante el denominado *Triple Cuestionario*. Se hicieron todas las encuestas previstas, con lo que se obtuvo lo que puede considerarse como el primer trabajo de campo realizado en toda Euskal Herria, dirigido a la recogida del nivel morfosintáctico y léxico del euskera. El comienzo de la guerra frustró la consecución del objetivo último, la elaboración de la gramática unificada, pero quedó el corpus como testimonio de una empresa de mayor envergadura³⁹.

En cualquier caso, la actividad de Euskaltzaindia en el período anterior a la guerra fue copiosa y contribuyó a dar una nueva dimensión al euskera, inexistente hasta aquel momento.

2.1.5. Congresos

Los congresos han sido y son para Eusko Ikaskuntza referencia y reflejo de su actividad. Fueron seis los celebrados en el espacio comprendido desde el comienzo, en 1918, hasta 1934. Todos ellos tuvieron gran éxito y repercusión, así en el área científica como en la cultural y la social. El séptimo, a punto de celebrarse en Estella en 1936, quedó trunco por el inicio de la guerra.

En lo que respecta al ámbito lingüístico, no hubo durante este período ninguno que se dedicara exclusivamente al euskera. Los tres primeros fueron muy interesantes, e importantes las contribuciones que ofrecieron. En el primero, de los siete grupos creados, uno estuvo dirigido a la lengua. J. Urquijo disertó sobre la situación de los estudios vascos; Luis Eleizalde, sobre la metodología para recuperar el euskera; el P. Olabide, sobre lexicología y lexicografía y R.M. de Azkue, sobre fonética. En cuanto a la historia externa del euskera, el trabajo desarrollado en torno a su enseñanza fue de gran interés. Aspectos como la situación en la que se encontraba el euskera y la formación necesaria para que los niños pudieran dominarlo fueron ampliamente debatidos. En el Segundo Congreso, Pamplona 1920, conjuntamente con el ámbito socio-económico, se desarrolló el educativo. En este sentido, resulta interesante la ponencia que, como complemento a la primera, preparó L. Eleizalde sobre “El problema de la enseñanza primaria en las regiones del País donde sólo se conoce la lengua vasca”.

El Tercer Congreso, Gernika 1922, fue dedicado exclusivamente a la lengua y a la enseñanza. En esta ocasión, Urquijo vio cumplido su deseo al contar con numerosos lingüistas extranjeros: Ühlenbeck, Meyer-Lübke, Saroiandy, Leon, Gavel, Urtel, Lacombe. También estuvieron presentes los renombrados lingüistas españoles: Menéndez Pidal, Navarro Tomás, Amado Alonso. De las 21 ponencias leídas, 13 versaron sobre la lengua y el euskera. Los temas, que iban desde la lingüística histórica hasta la descriptiva y experimental y que abarcaron diversos ámbitos, fueron tratados con gran rigor científico y no pocos se convirtieron en referenciales. El aspecto docente abarcó todos los niveles, también el universitario, que, una vez más, fue objeto de reivindicación.

Resultan interesantes las principales conclusiones que, resumidas en 23 puntos, se extrajeron de este Tercer Congreso. Cabe mencionar que allí se establecieron las principales bases dirigidas a la normalización social del euskera. Además de solicitar la autonomía en la enseñanza, se reivindicó la enseñanza en euskera en aquellas poblaciones de habla euskaldún del País Vasco peninsular; se recomendó la contratación de médicos y secretarios euskaldunes que tuvieran la acreditación concedida por Euskaltzaindia; también se le solicitaba al Estado el mismo proceder en el nombramiento de notarios euskaldunes; que se utilizara la toponimia vasca, expresada con grafía propia; que los obispos de todos los territorios fueran euskaldunes y que los sacerdotes utilizaran el euskera en los oficios y celebraciones pastorales; igualmente, se le solicitaba a Euskaltzaindia que, desde el punto de vista dialectal, aproximara tanto los textos dirigidos a la docencia de la doctrina cristiana como los religiosos en general.

Finalmente, en este congreso se aumentó el número de secciones de ocho a veintitrés. De cualquier modo, la sección de Lengua no tuvo ningún cambio, ya que estaba creada desde el comienzo. Si bien se nombraron en esta ocasión nuevos representantes⁴⁰.

Cabe reseñar las palabras pronunciadas por Julián Elorza, presidente de Eusko Ikaskuntza y de la Diputación de Gipuzkoa:

“Una resolución firme hemos adoptado, la de amar cada vez más y difundir cada vez más nuestro venerable euskera, que, a nuestro juicio, no debe encerrarse tan sólo dentro de los límites reducidos del hogar doméstico y hablarlo como a hurtadillas con nuestros familiares, sino ostentado a la luz y al aire, mostrarlo cada vez más vivo a los ojos de todos. Vos sabéis, Señor, las raíces que ese antiquísimo idioma tiene en nuestra alma, lo que él vale y significa para nosotros; por eso queremos sacarlo de la obscuridad y manifestarlo en público, vivo y fulgurante”⁴¹.

2.2. Evolución hasta 1930

Llegados a este punto, es de rigor recordar el golpe militar de Primo de Rivera el 13 de septiembre de 1923 y, en consecuencia, la dictadura impuesta por Alfonso XIII que duró hasta 1930. Durante este período se establecen dos momentos que comportan cambios de actitud. El primero, hasta 1925, en el que el euskera sufrió ataques y graves consecuencias, fue el más duro. El segundo, mucho más ligero, en el que pudo ir restableciéndose de las agresiones sufridas.

El impulso producido por la influencia del Tercer Congreso quedó difuminado. El sector más castigado, en el campo del euskera, fue el de la enseñanza, una de las señas de identidad más estimadas de Eusko Ikaskuntza y que con mayores recursos había contado.

2.2.1. Ataques

Pronto empezaron a percibirse. Para que quedara clara la situación, al mes de producirse el golpe, una Real Orden (18/10/1923) declaraba que la lengua oficial del Estado era el castellano y la única lengua que los gobernantes debían utilizar en los actos oficiales. A continuación, vino la educación: toda la enseñanza debía impartirse en castellano y los inspectores debían hacer el seguimiento del cumplimiento de la orden, llegando a facultarles para que suspendieran de su función a los maestros que la incumplieran (RD 12/2/1924). Los decretos fueron sucediéndose hasta llegar a la retirada de los libros escolares que no estuvieran escritos en castellano⁴². El gran esfuerzo efectuado en torno a la enseñanza en euskera en las escuelas sufrió un gran descalabro y se perdieron los recursos invertidos. Valgan como ejemplos el caso de la supresión de la asignatura de euskera que se impartía en la Escuela de Magisterio de Bilbao y el de la supresión de las cátedras⁴³.

No obstante, la embestida dirigida a impedir la enseñanza del euskera había comenzado con anterioridad, especialmente desde la Diputación de Bizkaia⁴⁴. Es significativa la petición de Landeta tres meses antes de producirse el golpe militar:

“Deseaba poner en conocimiento de ésta [de la Junta] que había visitado algunas escuelas de barriada de Vizcaya, de las que han sido retirados los textos euskéricos, copiándose en ellos en cambio trozos de los clásicos castellanos, que los niños no entendían en absoluto. Que por tanto resultaba de la mayor urgencia el que se proporcionen a los alumnos textos en lengua vasca, para que si no en la escuela en su domicilio puedan dedicarse a la lectura”⁴⁵.

De este modo, las instituciones de Bizkaia, con las autoridades de la Diputación a la cabeza, que habían sido pioneras garantizando el fomento del euskera en un nuevo ambiente, ahora son también las primeras en desalojar el euskera de la enseñanza y de otros ámbitos como las publicaciones de libros, revistas, periódicos, etc. “Ante las disposiciones tomadas con el euskera por las autoridades militares y por la eclesiástica, la Sociedad de Estudios Vascos no habrá de permanecer muda” le pedía el P. Bernardino de Estella en carta enviada a la Sociedad⁴⁶. No se produce unanimidad entre los directivos de la Sociedad en los criterios a seguir. Mientras algunos solicitaban que se enviara al Directorio Militar la ponencia escrita por Landeta sobre la enseñanza bilingüe en los lugares de habla en euskera, otros, los más numerosos, se manifestaban en contra y consiguieron que se rechazara. En sustitución, se envió una suave moción en favor de la cátedra vitoriana suprimida⁴⁷.

También el Cuarto Congreso, a celebrar en 1926 sobre la autonomía del País Vasco, fue autocensurado y sustituido por la “Orientación y Educación Laboral”. Los temas vascos o relacionados con el euskera no tuvieron espacio.

2.2.2. Tiempo de resistencia

A pesar de las desavenencias internas, en los años siguientes no cejó Eusko Ikaskuntza en su empeño de reivindicar la enseñanza bilingüe en las escuelas. Poco a poco las cátedras clausuradas fueron fortaleciéndose tras su apertura. En 1925 en el Ateneo de Madrid comenzaron a impartirse las clases y a pronunciar conferencias. La cátedra de Vitoria-Gasteiz quiso volver a abrirse en la Escuela de Artes y Oficios, pero esta iniciativa se suspendió por la amenaza de que recibió desde el ministerio de que le sería retirada la ayuda económica. La encendida misiva que envió Eusko Ikaskuntza no tuvo respuesta⁴⁸. Finalmente, el acomodo encontrado en la Academia Garibay tuvo aceptación, ya que pronto se tuvo que ampliar la oferta docente a los tres niveles de conocimiento. Al resultar insuficiente el espacio disponible en la Academia, se hizo el traslado, con los 130 estudiantes que tenían, esta vez sí, a la Escuela de Artes y Oficios. En Barcelona se produjo un vacío de cuatro años, ya que las clases que, desde 1923, impartía el capuchino Miguel de Alzo tuvieron que suspenderse⁴⁹. Reinstaurada la actividad docente en 1928, ahora en el Ateneo, el número de estudiantes fue copioso y contó con tres profesores, siendo el titular M. Lekuona⁵⁰. Las clases en euskera impulsadas por Eusko Ikaskuntza llegaron también a los centros de enseñanza de religiosos: en Bizkaia, en los Carmelitas de Larrea y, en Navarra, en el Colegio de los Capuchinos de Lekaroz. El éxito de las clases fue notable. Puede servir de muestra la fiesta organizada por este último colegio, el de Lekaroz, conjuntamente con Eusko Ikaskuntza, *Euskeraren Festa*, en la que se repartieron premios entre 160 estudiantes⁵¹.

En los años posteriores se siguió trabajando con entusiasmo, aunque cediera algo el ritmo impuesto en la organización de actividades del comienzo. La revista RIEV continuó con sus publicaciones manteniendo, como siempre, su alto nivel científico. Entre las acciones de la Sociedad, fue tomando cada vez más fuerza la organización en euskera de conferencias populares. Se incrementaron los contactos y colaboraciones con las academias y organizaciones culturales tanto de España como del extranjero. De modo general, puede decirse que las actividades organizadas no exigían excesivo trabajo. Por otra parte, las numerosas celebraciones organizadas en torno a efemérides contaron con gran aceptación popular. Por citar dos memorables concernientes al euskera: la ofrecida a Iztueta y, conjuntamente con otras instituciones, el homenaje y la semana dedicada al jesuita Manuel Larramendi.

2.2.3. Revolución social: creación de organismos

“Es indudable que todo lo que se refiere a la lengua despierta un gran interés; el pueblo se percató de que es éste el problema más grave del país, porque, al llamamiento de unos cuantos jóvenes, responde, como se vio en Zumárraga, una masa enorme de entusiastas del euskera”⁵².

Estas elocuentes palabras de Elorza ilustran el espontáneo entusiasmo popular que despertaban los actos celebrados en pro del euskera. Es posible que respondiera como reacción de la sociedad a consecuencia de la represión que sufrió la lengua durante aquellos años. Esta razón iría unida, en buena medida, al trabajo y tesón que determinados grupos desarrollaron a través de asociaciones activas y flexibles, al margen de ideologías políticas y potenciados por Eusko Ikaskuntza y Euskaltzaindia. Sus líderes e inspiradores, miembros de Eusko Ikaskuntza empeñados en el cultivo de la cultura vasca, centran su objetivo principal en el impulso, la enseñanza y la propagación del euskera.

Siguiendo una clasificación cronológica, la primera en surgir fue Nafarroako Euskeraren Adiskideak (Amigos del Euskera de Navarra) en 1925. Su principal fundador fue Arturo Campión. Al año siguiente, la sociedad Euskaltzaleak (Los Vascófilos)⁵³ creada de la mano de Euskal-Esnalea y Eusko Ikaskuntza. Finalmente, en 1928, la delegación de Eusko Ikaskuntza en Álava crea la sección Baraibar, con el fin de trabajar con denuedo por la supervivencia del euskera en los pueblos euskaldunes del territorio⁵⁴.

Ese mismo año, Eusko Ikaskuntza organizó una reunión a la que invitó a todas las asociaciones creadas para impulsar el euskera⁵⁵. En dicha reunión se creó la Federación de Acción Popular Euskerista (FAPE) / Euskal Elkartea Bazpatza, federación que quedaba constituida en el seno de la Sociedad de Estudios Vascos, Eusko Ikaskuntza⁵⁶. Las entidades y grupos que formaban el conjunto conservaban su autoridad y autonomía, debiendo presentar a la Sociedad cuantos actos y obras juzgaran oportunas, indicando a la Sociedad los recursos con que contaban junto con la colaboración que solicitaban. En la misma reunión se fijaron las bases de funcionamiento de la nueva organización y se decidió que la financiación de la misma corriera a cargo de Eusko Ikaskuntza. Se estableció que la Junta Directiva estuviera compuesta por un representante de cada asociación o grupo y que el presidente fuera un miembro perteneciente al Comité Ejecutivo de Eusko Ikaskuntza. Resultó elegido para este último cargo Bonifacio Echegaray, quien había trabajado intensamente en la creación de la nueva institución. Además, se dispuso que la sede residiera en los mismos locales de Eusko Ikaskuntza y que contaran desde el inicio con la ayuda de un empleado contratado al efecto⁵⁷. En 1934, cambiaron su nombre por Euskal-Bazkunen Alkartasuna / Federación de Acción Popular Euskerista⁵⁸.

A partir de este momento, con esta nueva asociación el euskera adquiere una gran presencia en la sociedad. La fuerza de la juventud se refleja en las actividades populares que organizan: colaboraciones en euskera en los periódicos, distribución de libros vascos, exámenes de euskera en los cursos de verano de Eusko Ikaskuntza, organización de las fiestas del Día del Euskera y otras populares siempre en torno al euskera celebradas a lo largo y ancho de Euskal Herria⁵⁹. La constitución de dicha federación supuso un preámbulo de la brillante época que se avecinaba.

2.3. Actividades desarrolladas hasta 1936

Recoger todo lo que se hizo en la década de los años 30 hasta el comienzo de la guerra exigiría un espacio mucho mayor del que dispo-

nemos. Se diría que se quiso hacer en aquel momento lo que no se había hecho en toda su historia. Eusko Ikaskuntza fue el motor del movimiento, bien apoyando siempre cuantas iniciativas surgieran en torno a la lengua, como llevando la iniciativa en la organización y reivindicación de gran número de actividades.

La delegación que tenía en Barcelona, además de las clases de euskera que impartía, consiguió abrir en noviembre de 1930 una cátedra de euskera en la universidad con dos cursos: uno dirigido a la lengua y otro en torno a las relaciones entre el euskera y el romance. Las clases iniciadas por Odón Apraiz tuvieron su continuación, a partir de 1934, con Ángel Apraiz. En la facultad de Filosofía y Letras de Madrid se creó otra cátedra universitaria que la ocupó Odón Apraiz⁶⁰.

2.3.1. Congresos y cursos

En esta década de los 30, se organizaron dos congresos, y el tercero, tal como se ha comentado, tuvo que cancelarse por el inicio de la guerra. El primero, Quinto en orden de comienzo, se celebró en 1930 en Bergara bajo el título “Arte Popular Vasco”. No hubo temas que incidieran directamente sobre el euskera, a excepción de las intervenciones de M. Lekuona, R.M. Azkue y el P. Donostia, que disertaron sobre creencias populares y sobre música. Sin embargo, la lengua tuvo un importante espacio en las actividades organizadas: Día del Niño Euskaldún, Homenaje de la Mujer al Euskera, Día del Euskera. Valgan estas elocuentes palabras de un cronista del congreso sobre el ambiente que se vivió en Bergara:

[Bergara] “se ha vestido con su mejor traje que, por desgracia, lo ha tenido guardado en el arcón a merced de la polilla, con el deseo de dar la mejor bienvenida a los congresistas: el euskera fluye por todas las ventanas y balcones, el euskera en los anuncios de los comercios, el euskera en la mayoría de los labios. «El euskera, siempre la lengua de este pueblo» reza una ventana”⁶¹.

Los cursos de verano que, desde 1927 hasta 1935, se celebraron anualmente en Donostia, tuvieron prolongaciones en otras localidades como Bergara, Bilbao, Pamplona, Vitoria-Gasteiz, y con frecuencia se organizaban excursiones a Iparralde. A destacar el de 1935, en torno a los temas de: Lengua, Literatura, Historia e Historia del deporte, con los ponentes A. Irigaray, J.M. Barandiarán, B. Echegaray, J.M. Leizaola, J. Gorostiaga, entre otros.

2.3.2. El euskera en vías de oficialización

Aunque sea brevemente, se hace precisa una nota sobre la reunión que tuvo lugar el 14 de junio de 1931 en Estella en torno a la Asamblea de Municipios Vascos, a la que asistieron la mayoría de alcaldes de Euskal Herria a fin de deliberar acerca del Estatuto Vasco, más conocido como *Estatuto de Estella*. El borrador presentado, redactado por Eusko Ikaskuntza con el título *Estatuto General del Estado Vasco: Anteproyecto de la Sociedad*, fue aprobado con algunas modificaciones. El Título 5 dedicado a *La Lengua* decía así:

“Art. 16. La lengua nacional de los vascos es el euskera. Ella será reconocida como oficial en iguales condiciones que el castellano.

Art. 17. En las escuelas de los territorios de lengua vasca se utilizará el euskera como idioma vehículo de enseñanza, cursándose como asignatura en todos los grados el castellano; mientras que en las es-

cuelas de zonas de lengua castellana se dará la enseñanza en este idioma, cursándose el euskera como asignatura en todos los grados. Todos los funcionarios, así administrativos como judiciales, que presten servicio en los primeros, deberán ser conocedores del euskera.

Las respectivas Diputaciones demarcarán, a los efectos de este artículo, los territorios de lengua vasca”.

Era la primera vez en la historia del euskera en que quedaba recogido en un texto articulado su estatus jurídico. Aquel año comenzaba a vislumbrarse un atisbo de protección hacia la lengua de Euskal Herria y, sobre todo, de reconocimiento a los 700.000 habitantes euskaldunes⁶².

Por otra parte, surgió la necesidad de acreditar el conocimiento de euskera en los diferentes ámbitos de la Administración como en la enseñanza y en los ayuntamientos. A tal fin, se organizaron en el marco de los cursos de verano de Eusko Ikaskuntza exámenes dirigidos a la expedición de títulos acreditativos⁶³.

2.3.3. Publicaciones

Las iniciativas en torno a la publicación de materiales escolares no fueron pocas, aunque no suficientes para afrontar las necesidades surgidas en torno al euskera y la enseñanza en euskera⁶⁴. Entre las prioridades de Eusko Ikaskuntza estaba la promoción y ayuda a la producción de libros escolares. Un indicador elocuente es la cantidad económica que destinaba a tal fin. Así, en los presupuestos de 1931, la partida destinada a este tema ascendió a 5.000 pesetas, pero ese mismo año, para dar respuesta a la gran demanda existente, se subió a 8.000⁶⁵.

La Comisión de Primera Enseñanza de Eusko Ikaskuntza publicó en 1931 el libro de P. Iturriz Txomin *ikasle* en dos versiones dialectales. Las obras de I. Lopez Mendizabal *Umearen laguna* y *Martin Txilibitu*⁶⁶. Con anterioridad, Bernardo Estornés había escrito *Sabin Euskalduna* (1931)⁶⁷. En respuesta a la demanda, en 1932 se realizó una nueva edición, también en las variedades del vizcaíno y guipuzcoano, de la obra de I. López Mendizabal *Xabiertxo*⁶⁸.

Resulta interesante resaltar el trabajo que desarrolló Ariztimuño para salvar el dialecto roncalés de su agónica situación, consistente en el empeño que puso en abrir dos escuelas infantiles, en Isaba y Uztarroz. Además, estuvo preparando un manual de conversación en dicho dialecto y, si bien no tuvo tiempo para materializar la idea, exploró la posibilidad de distribuir “hojas euskéricas” en los valles de Roncal y Salazar⁶⁹.

El grupo Euskaltzaindiaren Laguntzaileak (Ayudantes de Euskaltzaindia), bajo la dirección de M. Lekuona, presentó un proyecto que pretendía diseñar y publicar un mapa del euskera⁷⁰. Este proyecto creó interés en su momento y hubo voluntad de llevarlo adelante, especialmente para ofrecerse como material escolar.

2.3.4. Actitud de la Iglesia

El tema sobre la actitud que mantuvo la Iglesia en cuanto al uso del euskera es sumamente importante, debido a la gran implantación y la influencia que ejercía en aquel tiempo en la sociedad vasca. No fueron precisamente los dirigentes eclesiásticos los que tuvieron iniciativas en favor del euskera, las actividades que se desarrollaron en este entorno surgieron desde otros niveles, individuales o colectivos, pero en muy pocas ocasiones apoyadas desde arriba.

La sociedad vizcaína Jaungoiko-zale (Amigos de Dios), más adelante expandida también a Gipuzkoa, tuvo gran fuerza y organizó muchas ac-

tividades sobre el euskera, relacionadas en general con la Iglesia y dirigidas a potenciar su uso. Además de la enseñanza de la doctrina en euskera, enviaban a un representante suyo para asegurar que los exámenes acerca del conocimiento de la doctrina se realizaran en euskera; en general, esta labor recaía en el sacerdote y escritor Juan Bautista Eguzkitza. Tampoco estuvieron exentos de ataques, como el que sufrieron en 1935 con la prohibición de realizar los habituales exámenes de la doctrina en Zornotza, extendiendo la prohibición a las publicaciones⁷¹. Estas prohibiciones y las que vinieron después fueron el presagio de lo que se avecinaba.

El guipuzcoano Mateo Múgica, euskaldún y socio de Eusko Ikaskuntza⁷², fue obispo de Pamplona, hasta su traslado a Vitoria, entre los años 1922-1928⁷³. Su actitud con el euskera fue positiva y productiva, los testimonios dan fe de ello: en 1925 publicó una pastoral en euskera; introdujo en el plan didáctico de los seminaristas formación en euskera (1926); a encargo suyo, el P. Dámaso de Inza publicó una doctrina en euskera (1927). Sin embargo, con el obispo que le sucedió, procedente de Huelva, la situación empeoró notablemente, ya que fue más lo que hizo en contra que a favor del euskera. Los sacerdotes y religiosos que se movían en el entorno de la asociación Euskal Adiskideen Elkarte no recibían ninguna ayuda ni apoyo. En dos ocasiones, Eusko Ikaskuntza solicitó que se enviaran sacerdotes euskaldunes a los pueblos de habla vasca. En la segunda, la solicitud dirigida al obispo fue avalada por el propio presidente y apoyada con las firmas de los socios de aquella asociación. No se consiguió nada. En la última reunión que celebró antes de la guerra la Junta Permanente, a iniciativa de A. Irigaray se tomó el acuerdo de felicitar al nuevo obispo, Marcelino Olaechea y, apelando a su condición de euskaldún, manifestarle la esperanza de que arreglaría los problemas surgidos en torno a la utilización y práctica del euskera⁷⁴.

Resulta reseñable la ponencia de A. Irigaray en la que presentaba la situación del euskera recogida, pueblo a pueblo, en toda la geografía navarra. En ella se da cuenta de cómo los sacerdotes destinados a pueblos euskaldunes desconocían el euskera y, en consecuencia, todas las actividades religiosas, incluida la enseñanza de la doctrina, se realizaban en castellano⁷⁵.

En Álava, desde comienzos de siglo y a consecuencia de la actitud del obispo J. Cadena Eleta, el ambiente fue negativo⁷⁶. A partir de 1928, con Múgica, apenas mejoró la situación y la solicitud que cursó hasta en dos ocasiones Eusko Ikaskuntza para que se mantuvieran los criterios sobre bilingüismo establecidos para las parroquias y para la enseñanza no se tuvieron en cuenta. Por otra parte, en Álava, desde 1932, con objeto de que floreciera el euskera en este territorio, se creó un grupo formado por 26 sacerdotes, al que se sumaron otros 53 procedentes de otros territorios. Se sentían contentos con lo que consiguieron, aunque fuera más lo que pensaban hacer y no pudieron llevarlo a la práctica⁷⁷.

2.3.5. Día del Euskera

Al grupo Euskaltzaleak, siempre dinámico e imaginativo, se le ocurrió poner en marcha la idea de “Egunak” (Los Días): *Día de los niños euskaldunes*, *Día de la poesía en euskera*, etc., y, entre otros, también el *Día del Euskera*. Estos últimos comenzaron a celebrarse en Gipuzkoa antes de 1930, y tuvieron gran éxito en Mondragón, Zumárraga, Bergara, Segura. A iniciativa de la FAPE, se expandieron a otros territorios y se celebraron en San Juan de Pie de Puerto en 1927; en Pamplona en 1930, acontecimiento que tuvo un eco sensacional. Creyeron oportuno celebrar el de 1931 en Alsasua⁷⁸. Sin embargo, el presidente de la Federación, Echegaray, manifestaba: “Según las impresiones que había recogido en Alsasua y sus contornos, no parecía que las circunstancias aconsejaran celebrar allí y ahora los actos que se habían proyectado”⁷⁹. Se decidió,

en consecuencia, que se celebraría en Ondarroa, uniéndose con el homenaje que pensaba rendírsele a Txomin Agirre.

En 1934, pensando que sería pertinente hacer la fiesta en Álava, se decidió celebrarla en Llodio. Para darle más peso y prestancia, consideraron que, puesto que se organizaría al finalizar el VI Congreso, previsto para el mes de septiembre en Bilbao, y como Llodio quedaba cerca, los asistentes al Congreso podrían disfrutar de la fiesta y de su buen ambiente euskaldún. Mostraron, además, la intención de solicitar a Eusko Ikaskuntza su ayuda⁸⁰. Cuando estaba ya todo preparado, llegó una orden del Gobierno prohibiendo la celebración del Día del Euskera. Todo ello, organización y denegación, volvió a repetirse al siguiente año, 1934. Tampoco pudo festejarse la que habían organizado en Barambio para septiembre de 1936.

3. Los años de represión

La misma duración que tuvo la época de florecimiento fue la correspondiente a los años de hierro y fuego que le cayeron al euskera tras el final de la guerra. Muy duros, ya que se arrancaron de raíz todos los logros que se consiguieron anteriormente con tanto tesón y esfuerzo: desaparición total del euskera de las escuelas, cierre de ikastolas, prohibición de publicaciones, castigo a quienes hablaran en euskera en público, obligación bajo amenaza de entregar todos los escritos y libros en euskera que se tuvieran en las casas, y un largo etcétera⁸¹. También se erradicó de los actos religiosos y algunos sacerdotes recibieron castigos y multas por dar sus sermones en euskera. Para evitar su fusilamiento, las personas vascófilas se vieron obligadas a exiliarse⁸². Peor suerte sufrieron los que quedaron, como “Aitzol”, J. Ariztimuño, entre otros muchos. Y, en el mejor de los casos, la cárcel durante muchos años, y con el temor de acabar su vida en la mayoría de ellos. Resulta, por tanto, comprensible en aquel ambiente de represión máxima el silencio al que se vio obligada a guardar la Sociedad.

Paradójicamente, durante la época de la guerra se abrió una página especial en la historia del euskera, de la mano del Gobierno Vasco, cuando entró en vigor el Estatuto de Autonomía del País Vasco⁸³. Entre otras declaraciones, el euskera, al igual que el castellano, se reconocía e implantaba como idioma oficial. Aunque fue breve el período de duración, hasta la caída de Bilbao en junio de 1937, en aquellos lugares en los que tenía competencia el Gobierno Vasco, en Bizkaia, territorios del norte de Álava y en el occidente de Gipuzkoa, en Eibar y Elgeta, tuvo desarrollo a todos los niveles en lo concerniente a su nuevo estatus. En la enseñanza, en las órdenes oficiales, en los servicios religiosos, etc. Además, se creó el primer diario en euskera, *Eguna*, que se publicó desde el comienzo de 1937 hasta junio del mismo, sin fallo alguno, diariamente. Se cerró con la esperanza de que pronto se restablecería. Nadie pudo imaginarse que el cierre duraría más de cuarenta años. Mientras tanto, a la sombra de la institución creada en 1941, Eusko Kontseilu Nazionala (Consejo Nacional Vasco), en el Proyecto de Constitución escrito por M. Irujo se proclamaba al euskera como lengua nacional⁸⁴.

3.1. El euskera en Iparralde y en el mundo: publicaciones

Durante la posguerra, los espacios de los que pudo disfrutar el euskera se debieron a los euskaltzales huidos. En el País Vasco continental, de la mano de Barandiarán, se creó el Institut Basque de Recherches – Gernika. Una de las seis secciones en las que se distribuía estaba dedicada a la lengua y contaba con la revista *Ikuska* para la publicación de los trabajos científicos. Los que se publicaron sobre el euskera estaban relacio-

nados con la literatura oral y la lexicografía. Por otra parte, en 1948 en Bayona, siguiendo la estela de Eusko Ikaskuntza y como una prolongación suya, se fundó la Société Internationale d'Etudes Basques con su revista *Eusko Yakintza*. Estas sociedades resultaron de mucha utilidad, ya que, entre otras muchas actividades llevadas a cabo durante aquel período, colaboraron activamente en la organización del Congreso de Estudios Vascos celebrado ese mismo año.

En esta época, la necesidad que sentían los euskaldunes de comunicarse hizo que se multiplicaran las publicaciones. No es posible hacer una mención detallada de todas ellas, ni por razones de duración, pues la mayoría tuvo una existencia efímera, ni por la temática, el euskera, que aun en aquellas en las que aparecía, no ocupaba mucho espacio. Podrían citarse *Euzko Enda* y *Anayak*, publicadas en Bayona y París respectivamente en 1939. Más adelante, en 1948, bajo la dirección de Rafael Pikabea, se publicó *Gernika* en San Juan de Luz. Autores como Barandiarán, Orixe, Iratzeder, Basarri, Mirande, Villasante, Krutwig, escribieron en sus páginas, si bien el contenido iba dirigido a diferentes áreas de conocimiento. En Bayona, tras la desaparición de *Eskuaduna*, en 1944, bajo la dirección de P. Lafitte, se editó *Herria*. Esta revista, con un contenido del 99% escrito en euskera, obtuvo en pocos años una gran difusión, llegando a alcanzar una tirada de 10.000 ejemplares. Aunque en menor medida, también se publicaron libros fuera del País Vasco, en algunas ciudades francesas y también en Madrid como, por ejemplo, la obra de R.M. de Azkue *Euskalerraren Yakintza*.

Los exiliados refugiados en Latinoamérica, tan pronto como se situaron, continuaron con la producción escrita de dos tipos: creación propia, aunque en menor medida, y traducción de clásicos. Una de las necesidades más apremiantes con que se encontraron fue la de dónde publicar sus trabajos. Las ciudades más importantes que les albergaron resultaron ser los lugares idóneos para implantar editoriales y, en consecuencia, publicar tanto libros como revistas: Buenos Aires, Caracas, Guatemala, Montevideo, México, entre otras. Promotores significativos fueron, P. Irujo, I. López-Mendizábal, Monzón, Zaitegi, Orixe, Ibinagabeitia y de entre las editoriales y revistas más renombradas estarían Ekin, *Euskal Idaztiak*, *Euzko-Gogoa* y el *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos*.

Uno de los lugares más activos en cuanto al cultivo del mundo cultural vasco se refiere, ya desde el siglo XIX, fue Argentina. No cabe duda de que la gran afluencia de refugiados activos en este campo contribuyó a potenciar más todavía el fortalecimiento del euskera. Además de las editoriales y sus correspondientes publicaciones, la enseñanza del euskera se extendió de modo considerable. De las veinticuatro Casas Vascas que había en 1955, en nueve se daban clases en euskera. También la participación de la fundación Euskaltzaleak fue grande y significativa. La celebración del *Día del Euskera* en Buenos Aires, en 1949, es buena muestra de ello⁸⁵.

3.2. Congresos

Manu de la Sota llevaba tiempo con la idea de organizar el VII Congreso de Estudios Vascos y, finalmente, con la ayuda del lehendakari J.A. Aguirre, consiguió que se celebrara en Biarritz en 1948. Contó con el apoyo económico de los vascos residentes en América y en su organización intervinieron, además de profesionales que colaboraron a nivel individual, los recién creados “Gernika” Euskal Institutua (Instituto Vasco “Gernika”) y Nazioarteko Eusko Ikaskuntzen Lagunartea (Asociación Internacional de Estudios Vascos). Objetivo principal del Congreso era dar a conocer el trabajo que durante los últimos catorce años habían realizado los euskaltzales dispersos por el mundo⁸⁶.

El programa, presentado en cuatro idiomas, contó con una gran participación de euskaltzales y elevado número de especialistas internacionales. En total, se presentaron 260 ponencias correspondientes a quince áreas de conocimiento. La referida a la lingüística estaba muy bien representada. Entre otros, tomaron parte: H. Gavel, R. Lafon, P. Lafitte, P. Bosch Gimpera, A. Tovar, Tagliavini. Algunos, a falta del visado necesario, no pudieron estar presentes, como ocurrió con J. Caro Baroja y Menéndez Pidal. Además de todas las intervenciones, con sus aportaciones respectivas, se produjeron hechos memorables. Por ejemplo, el ministro francés de Educación prometió crear una cátedra vasca en Burdeos; se decidió que el diccionario vasco-francés de Pierre Lhande se completaría con la parte francés-vasco y que un equipo dirigido por Jon Bilbao se encargaría de confeccionar el atlas lingüístico del euskera. La celebración de la fiesta del *Día Internacional del Euskera* ocupó también un lugar preferente. Se decidió establecer como fecha de celebración el día de San Francisco Javier, el 3 de diciembre, bajo el lema “*Lotsa handia litzateke guk, Euskaldunok, geure hizkuntza galtzen ikustea*” (*Sería una gran vergüenza que nosotros, los vascos, viéramos perderse nuestra lengua*)⁸⁷. El primero en celebrarse, como se ha dicho arriba, fue en Buenos Aires en 1949, bajo la responsabilidad del centro Laurak Bat. A partir de 1995, el Gobierno Vasco, conjuntamente con Euskaltzaindia, restableció en el mismo día y fiesta el *Euskeraren Eguna* en la Comunidad Autónoma Vasca y desde entonces se celebra anualmente. También Eusko Ikaskuntza organiza y gestiona anualmente el premio ENE - Euskeraren Nazioarteko Eguna (Día Internacional del Euskera), dirigido a reconocer a los organismos o instituciones de fuera de Euskal Herria que más han destacado en la promoción y difusión del euskera.

En el VIII Congreso (Baiona, 1954), el espacio que se dedicó al euskera fue limitado. Participaron con sus contribuciones, entre otros, Gorostiaga y Altube⁸⁸.

Finalmente, el Gobierno Vasco organizó el I Congreso Internacional Vasco, celebrado en París en 1956. Con objeto de preparar un programa relevante en torno al euskera y su salvación, se creó la institución Euskal Kulturaren Alde – EKA (A favor de la Cultura Vasca). Participaron: J. Zaitegi como presidente, J.M. Barandiarán, J.M. Leizaola, J. Solaun, T. Monzón como miembros y G. Nárdiz como tesorero. En este Congreso las colectividades vascas tuvieron una participación importante, Argentina, por ejemplo, presentó dos ponencias⁸⁹.

3.3. Tiempo de recuperación

En la medida en que los años de la represión iban avanzando, la situación iba distendiéndose lentamente. Hacia la mitad de la década de los años 50 surgió un movimiento juvenil de estudiantes que fue involucrándose de modo activo en la recuperación del euskera. Ya en la década de los 60 los cambios respecto a la perspectiva del miedo se hacen significativos y dan lugar a vislumbrar algún avance en diferentes ámbitos del mundo euskaldún como en el de la enseñanza, en el campo de las publicaciones y en el mundo musical.

Ciñéndose a la cronología, en 1944 surge de nuevo la Sociedad Bascongada de Amigos del País – Euskalerriaren Adiskideen Elkarte y, cuatro años más tarde, en 1948, comienza a publicar el boletín *Egan*. La firma de Luis Mitxelena estuvo presente prácticamente en todos los números, que al comienzo tuvieron una factura bilingüe. A partir de 1954, presentado con un editorial titulado “*Asmo berri*” (Nuevo proyecto), firmado por Michelena, Irigaray y Arrue, bajo la dirección del propio Michelena, el boletín se publicó exclusivamente en euskera, dándole continuidad hasta 1987. No fue la única iniciativa. A partir de 1954, la publicación de trabajos en castellano sobre lengua y literatura vascas tuvieron acogida en el *Anuario del Seminario de Filología Vasca* “Julio de

Urquijo” – ASJU, dependiente de la Diputación de Gipuzkoa y bajo la dirección de Luis Michelena y Manuel Agud. En Navarra, la Diputación Foral creó la Institución Príncipe de Viana como órgano de gestión cultural con una revista propia, denominada igualmente *Príncipe de Viana* (1940). En torno a este núcleo cultural surgió un movimiento a favor del euskera que, entre otras iniciativas, dio lugar a la aparición de la revista sobre lingüística vasca *Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta* – FLV, (1969). Ambas publicaciones, ASJU y FLV, siguen actualmente activas y son referente obligado para los filólogos vascos.

En los todavía años duros de la década de los 50, Euskaltzaindia seguía adelante, activa, aunque renqueante, de la mano de Azkue y Krutwig especialmente. En 1954, con los estatutos renovados, nombró a vascófilos jóvenes como académicos de número que introdujeron aires nuevos en la institución. La reunión que celebraron en Aránzazu y la publicación de la revista *Euskera*, ambas en 1956, convierten esta fecha en clave del cambio. En un marco en el que la sociedad le demandaba a la Academia, cada vez de modo más apremiante, que actuara en la normalización lingüística, se celebró la tan conocida reunión de Aránzazu de 1968. En ella se establecieron, bajo el liderazgo de Michelena, las normas básicas para la unificación del euskera escrito en los niveles ortográfico, morfo-sintáctico y léxico. Con lo que se dio respuesta a la necesidad que se venía manifestando desde el siglo XIX⁹⁰.

Esta modalidad del euskera unificado, denominado *euskara batua*, fue introduciéndose directamente en los ámbitos de su competencia: Administración, enseñanza, medios de comunicación, entre otros. No obstante, en ciertos sectores no fue tan bien recibida y se rechazaron algunas de las decisiones adoptadas⁹¹. Con el tiempo, el euskara batua se fue expandiendo y afianzando en la lengua escrita, en los diversos niveles educativos y en los medios de comunicación, sobre todo.

El itinerario de Euskaltzaindia en adelante ha dado sus frutos. Entre sus trabajos más relevantes hasta la actualidad, además de la gramática y el diccionario unificado, cabría destacar el *Orotariko Euskal Hiztegia* y el *Euskararen Herri Hizkeren Atlas* (EHHA), (Atlas del euskera de las hablas de los pueblos).

La década de los 60 sería, sin lugar a dudas, el momento del florecimiento del euskera en la etapa que estamos describiendo. Durante estos años comenzaron a surgir con fuerza en todos los territorios las ikastolas y, junto con ellas, las publicaciones en euskera comenzaron a incrementarse. En 1963 la Universidad de Navarra creó la cátedra de Lengua y Cultura Vasca con un objetivo principal: impulsar la enseñanza en euskera y la investigación en el ámbito de la lengua y la etnología. Los primeros profesores fueron J.M. Barandiarán y Jose Basterretxea. En la Universidad de Deusto en el curso 1967-68, un grupo de estudiantes, con la colaboración de algunos profesores jesuitas y el apoyo de la universidad, creó el Euskal Kultur Mintegia – EKM (Seminario de Cultura Vasca). Fueron numerosos y de diversa índole los logros conseguidos. Renovaron los modelos culturales en torno al euskera y la cultura vasca, y lucharon para que el euskera se cultivara en la universidad y alcanzara nivel científico. Al poco tiempo comenzaron, a nivel de enseñanza, con las clases de euskera en la universidad; en los seminarios, a promover la cultura vasca; a publicar revistas universitarias sobre el tema; y a organizar diversas actividades como conferencias, mesas redondas, semanas vascas, recitales de canto, sesiones de *bertsolaris*, campañas dirigidas a la creación de la Universidad Vasca, etc.⁹². No fue, sin embargo, el único caso. Más allá de la universidad también comenzaron otras organizaciones y ámbitos a moverse, y en ese tiempo fueron dándose las primeras manifestaciones en torno al euskera y a la cultura vasca.

A pesar de lo dicho, habrá que esperar a la siguiente década para que se vayan afianzando y consolidando a nivel más institucional este tipo de iniciativas.

Una página memorable para la historia del euskera se abrió con la implantación de los estudios de Filología Vasca por la Universidad de Deusto en el curso 1976-77 y su reconocimiento oficial. Ya para entonces, en la facultad de Derecho de la misma universidad se impartían clases en euskera. Durante la década de los 80, la enseñanza en euskera en todas las titulaciones será un hecho en la Universidad del País Vasco. En la actualidad, todas las universidades con implantación en Vasconia, incluidas las de Pau y del Pays de l'Adour, recogen el euskera en sus programas y tienen sus propios planes de normalización lingüística.

4. Oficial, ¡por fin!

El amparo institucional del euskera vendrá con el cambio político, y en el contexto del gobierno autonómico, con la entrada en vigor del Estatuto de Euskadi, denominado popularmente Estatuto de Gernika, en 1979. En su artículo 6.1 dice: “El Euskera, lengua propia del Pueblo Vasco, tendrá, como el castellano, carácter de lengua oficial en Euskadi, y todos sus habitantes tienen el derecho a conocer y usar ambas lenguas”. Y, con base a esta determinación normativa, la Ley del 10/1982, de 24 de noviembre define el marco para la normalización y fomento del uso del euskera en la citada comunidad.

En la comunidad navarra, el estatus del euskera se recoge en la ley orgánica de Reintegración y Amejoramiento del Régimen Foral de Navarra, más conocida como Amejoramiento del Fuero (1982). Según dicha normativa, la lengua oficial de Navarra es el castellano, y el euskera sólo es oficial en las zonas de habla vasca, quedando de este modo el territorio navarro dividido en tres zonas lingüísticas (Art. 9). Su desarrollo quedó recogido en la Ley Foral del Vascuence (1986), que en 2017 tuvo, además de su título, algún cambio no esencial: Ley Foral del Euskera⁹³. En la zona vasca continental, Iparralde, si bien no es lengua oficial, se están dando avances considerables sobre todo en lo que atañe a la enseñanza.

Es bien sabido que las leyes y las normas, por sí solas, no garantizan la salvación de las lenguas que se encuentran en peligro, aunque son punto de arranque y elemento esencial para el necesario y obligado reconocimiento social de sus derechos y deberes. En este sentido, el Estatuto de Gernika recogió con buen criterio que: “Las instituciones comunes de la Comunidad Autónoma, teniendo en cuenta la diversidad socio-lingüística del País Vasco, garantizarán el uso de ambas lenguas, regulando su carácter oficial, y arbitrarán y regularán las medidas y medios necesarios para asegurar su cumplimiento” (Art. 6.2).

Esta declaración otorgaba un papel decisivo a los partidos políticos, en orden a lograr que llegara a la sociedad la capital importancia que tenía contar con su reconocimiento y aceptación unánime: “En aquella situación, la Ley abrió un proceso dirigido a concitar el mayor consenso posible entre los partidos políticos a fin de lograr la supervivencia y desarrollo del euskera”⁹⁴.

La puesta en vigor de la Ley del Euskera en la Comunidad Autónoma del País Vasco hizo posible que se habilitaran diferentes organismos como: el Consejo Asesor del Euskera (1982); la Radio Televisión Vasca (EITB) en (1982); se decretó el Uso de las Lenguas Oficiales de las Enseñanzas no universitarias (1983); Instituto Vasco de Administración Pública (1983); Secretaría de Política Lingüística (1983, 1995); Plan de Normalización Lingüística de las Administraciones de Euskadi (1989). También la enseñanza alcanzó un papel protagonista. Además de la ampliación del número de ikastolas, se diseñaron los modelos lingüísticos para su aplicación en todos los centros escolares. Conjuntamente con planes de euskaldunización de los estudiantes, y para atender la necesidad de contar con profesorado euskaldún, se desarrolló

el programa dirigido a su alfabetización y euskaldunización denominado IRALE. Y, como no podía ser de otra manera, se amplió el mismo proceso a todos los funcionarios de los diversos departamentos, y, por último, también a la sociedad. Este fue el comienzo de entidades como: HABE, AEK, euskaltegis municipales, cursos de verano y tantos centros distribuidos por toda la geografía vasca. Durante estos últimos años, se sigue el plan denominado Euskara Biziberritzeko Plana - Plan de Promoción del Uso del Euskera definido por la Comisión Asesora del Euskera.

Aunque no es posible citar todos los movimientos y organizaciones que trabajan en esta línea, es obligado mencionar siquiera genéricamente la gran fuerza y variedad de actuaciones surgidas a iniciativa popular. A nivel de medios de comunicación: emisoras, canales de televisión privados, el diario *Euskaldunon Egunkaria*⁹⁵, semanarios. La gran eclosión de la literatura y aumento notable de publicaciones en general. Medios audiovisuales: canciones, discos, cine vasco, literatura infantil..., la feria de Durango. Y, además, el gran esfuerzo por euskaldunizar tantos sectores: mundo empresarial y comercial, etc.

5. Segunda etapa de Eusko Ikaskuntza

Recuperar lo que en apariencia estaba perdido no necesitó excesivo tiempo. El inicio de la segunda etapa de Eusko Ikaskuntza tuvo lugar en 1978 con la celebración de la Asamblea General, en Oñate, en la que se formularon las líneas rectoras de la Sociedad. También se volvieron a retomar las secciones anteriormente existentes, trece en total, y se eligió a un responsable para cada una de ellas a fin de que perfilara e informara sobre los pasos a dar. La elección para la presentación de la sección de Lengua y Literatura recayó en la figura de Manuel Lekuona⁹⁶. Por otra parte, teniendo en cuenta que en la trayectoria anterior de Eusko Ikaskuntza los congresos habían sido referencia cultural y científica del País Vasco, se tomó la decisión de dar continuidad a los mismos.

5.1. Congresos

El IX Congreso se celebró en Bilbao en 1983 con el siguiente título: “Antecedentes próximos de la sociedad vasca actual. Siglos XVIII y XIX”. En la parte correspondiente a la lengua, la conferencia principal corrió a cargo de Luis Michelena, que disertó sobre el euskera y las investigaciones habidas en torno a la lengua vasca entre los años 1700 a 1880.

El siguiente congreso que concita nuestro interés fue el XI Congreso celebrado bajo el epígrafe: “Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa” (San Sebastián, 1991), ya que ofrecía un amplio marco al ámbito lingüístico en el primero de los tres grandes bloques que comprendió dicho congreso, el dirigido a la “Civilización, lengua e intersección cultural”. A este bloque se le asignaron cuatro ponencias que reflexionaban sobre el futuro de las lenguas desde diferentes perspectivas y en las que mostraron sus puntos de vista: J. Maurais: “Las relaciones entre lengua y sociedad en una perspectiva de modernización”; K. Rotaetxe: “Lengua, cultura y civilización: delimitaciones recíprocas y situación vasca”; J. Arenas: “Lengua, sociedad y escuela en la Europa del 2000”; y J.M. Sánchez Carrión: “Las lenguas vistas desde la historia versus la historia vista desde las lenguas”. Las comunicaciones presentadas completaron adecuadamente la pluralidad del marco descrito, sobre todo europeo, en lo referente a la política lingüística del euskera y de la dialectología.

El congreso celebrado en 1993, el duodécimo, en el ámbito de la educación versó, entre otros temas, sobre los problemas y retos del bi-

lingüismo y del plurilingüismo en las escuelas, enfocado de modo concreto al aspecto técnico aplicado a la enseñanza de la lengua y a la función comunicativa. También ocuparon espacio la situación y necesidades de las universidades vascas que impartían asignaturas en euskera en sus titulaciones. Una de las conclusiones que afloraron del congreso fue la necesidad de reforzar la presencia del euskera en los programas de posgrado, de máster y de doctorado y, en esta misma línea, la necesidad de promover e intercambiar relaciones mutuas entre las universidades y los centros de investigación.

5.2. Publicaciones

Durante los años de hierro de la dictadura, la *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, RIEV, tuvo que mantenerse en silencio, hasta que, de la mano de J. Caro Baroja, vio de nuevo la luz en 1983. Los cambios producidos fueron notables, ya que, además del cambio de formato, se amplió a diversas y variadas áreas de conocimiento. La lingüística y el euskera, obviamente, tuvieron su espacio, aunque limitado en la medida en que el contenido se hizo interdisciplinar⁹⁷.

A pesar de este recorte, no quedó huérfano el ámbito lingüístico en cuanto a las publicaciones de la Sociedad. De hecho, se ofreció a cada sección la posibilidad de tener su propia publicación con la denominación genérica de “Cuadernos de Sección”. De este modo, se ofrecía la posibilidad de que cualquier investigador, fuera o no socio o miembro de la sección, tuviera un lugar para publicar sus trabajos de investigación. En 1982 se creó la colección de *Lengua y Literatura*, que a partir de 1997 cambió su denominación por la de *Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura*. Los últimos años se publicó en formato digital libre. Si bien no se trataba de un anuario, se procuró que cada año se editara un número, objetivo que casi siempre se alcanzó e, incluso, en alguna ocasión llegaron a salir hasta dos números en el mismo año.

La aportación que se ha hecho al euskera durante este largo e interesante período de desarrollo filológico de la lengua ha sido notable, puesto que han sido estudiadas sus diferentes áreas: fonética, morfología, sintaxis, incluidas la lexicografía y la lexicología, sin olvidar el amplio espacio que ha ocupado la onomástica. Los aspectos desde los que han sido tratados han sido igualmente variados: diacronía, sincronía, trabajos descriptivos, empíricos. Posiblemente los campos de la dialectología y de la toponimia hayan sido los más cultivados. Durante los primeros años algunos números de la revista se dedicaron a la publicación de temas monográficos, tanto literarios como lingüísticos. Los dedicados a este último tema fueron: el homenaje dedicado a Aingeru Irigaray (1985); el resultado de las encuestas lingüísticas recogidas en Navarra, fruto de una beca concedida por la misma Sociedad de Estudios Vascos (1989); la toponimia de Tafalla, que también ocupó un número completo (1989). A partir del 2006, se recogieron las actas correspondientes a las Jornadas de Lingüística Vasco-románica organizadas por la misma sección, con lo que estos números de la revista también adquirieron carácter monográfico. Fueron cuatro números en total, uno por año; el último, que hacía el 28 de la colección, correspondió al año 2013.

También los Cuadernos que publicó la sección de Educación, *Ikastaria*, dedicaron gran parte de su atención a la lengua, como da cuenta el hecho de que, del total de 19 números publicados de su revista, seis se ocuparon de ella. Estos fueron los temas: “Hizkuntza eta heziketa prozesuak: hezkuntza eleanitza – Lenguas y procesos formativos: educación plurilingüe” (2010); “Euskal testuen azterketa eta euskararen irakaskuntza: ikerketak eta gogoetak – Análisis de textos vascos y enseñanza del euskera: investigaciones y reflexiones” (2005); “Kode bereizketa eta

bateraketa eremu urriko hizkuntzarekiko elebitasun goiztiarrean – Separación y unificación de códigos en el bilingüismo temprano de lenguas minoritarias” y “Nuevos caminos para la enseñanza plurilingüe”, ambos temas en el 2000; “Planificación y organización en la escuela plurilingüe” (1997) y “Las ikastolas de Bizkaia, 1957-1972: sus orígenes y organización” (1993).

En este apartado dirigido a las publicaciones de las secciones, también cabe mencionar algunos trabajos de la colección *Mediatika. Cuadernos de Medios de Comunicación*. En su primer número se publicó “Coyuntura de la prensa vasca. Aproximación al suceso social y al problema lingüístico” (1984), y once años más tarde “Euskal prentsaren sorrera eta garapena - Creación y desarrollo de la prensa vasca (1834-1939)” (1995). Para finalizar, una mención a la publicación de la propia Sociedad de la revista: *Eleria. Euskal Herriko Legeriaren Aldizkaria* (1996-2013), por la importante aportación hecha en torno a la normalización jurídica de la lengua. Referencia especial merece el número dedicado al análisis de la Ley de Normalización del Euskera, “Euskararen Normalkuntzarako Legea aztergai”. En este número monográfico se recogen las contribuciones realizadas en las Jornadas que, con motivo del XVI aniversario de la implantación de dicha Ley, organizó Eusko Ikaskuntza con la colaboración del HAEE/IVAP⁹⁸.

Cabe citar los números monográficos que Eusko Ikaskuntza ha ido editando, mediante convenio, dentro de la colección: *Lankidetza*. En este apartado referente a la lengua se publicó: *Resurrección Mª de Azkue: euskal kulturaren erraldoia eta funtsezko zutabea* (Resurrección Mª de Azkue: gigante de la cultura vasca y pilar fundamental)⁹⁹.

Otras monografías que han sido publicadas por Eusko Ikaskuntza son los trabajos: *15 años de la Ley del Euskera en la Educación, Administración y Medios de Comunicación* (1998)¹⁰⁰; *Euskal nortasuna eta kultura XXI. mendearen hasieran* (Identidad y cultura vascas a principios del siglo XXI) (2006)¹⁰¹; *Euskarazko aldizkari, egutegi eta almanaken errolda* (Censo vasco de revistas, calendarios y almanaques), (1834-1959); *El espacio bilingüe. (Aspectos etnolingüísticos del bilingüismo y teoría lingüística de los espacios)*¹⁰².

5.3. Cursos, jornadas, investigación, becas, premios

En esta época, la creciente demanda de educación en euskera trajo consigo la necesidad de contar con profesorado formado y bien preparado a fin de garantizar una enseñanza de calidad. Ante la escasez de personal cualificado, Eusko Ikaskuntza, atenta a esta demanda, organizó diversas actividades docentes. Los primeros cursos, ofrecidos durante dos años, entre 1983 y 1984, se dedicaron a la enseñanza de la gramática vasca, al objeto de que los profesores obtuvieran la debida competencia en el tema. Más adelante, en 2011, se organizaron seminarios dirigidos al conocimiento del acento vasco. Por otra parte, se atendió el área de la traducción en euskara, para lo que se ofreció un curso dirigido a los profesionales de este ámbito (1984-85) y la propia Sociedad realizó la de un manual de Química.

Eusko Ikaskuntza ha cultivado, igualmente, la presencia del euskera en los medios de comunicación. Sin olvidarnos de los trabajos realizados desde la sección, cabe destacar el lugar preeminente que tuvo el euskera en los cursos de verano de 1998 con la celebración del seminario “Medios de Comunicación y lengua estándar: los grandes idiomas y las lenguas minoritarias”.

La Sociedad siempre ha atendido de modo especial el área de la investigación y, en concreto, la correspondiente al euskera se convirtió en punto de referencia por toda la labor de fomento y promoción desplegada en torno a ella, tal como se ha visto, parcialmente, al tratar sobre la sección de Lengua y Literatura y los 28 números de su revista.

Enumerar todas las ayudas que ha ido ofreciendo a lo largo de los años sobrepasa las posibilidades de este trabajo. A modo de ejemplo, citaríamos las 50 que ofreció entre los años 1986 al 2010 para la realización de investigaciones con enfoques y metodologías diferentes, incluidas las correspondientes a las nuevas tecnologías aplicadas a la lengua que se han concedido estos últimos años. Por otra parte, Eusko Ikaskuntza ha trabajado y gestionado el campo de la sociolingüística o, más justamente, el de la sociología de la lengua. Así, entre el 2012-2014, ha desarrollado, conjuntamente con el Clúster de Sociolingüística, el proyecto DIKOMA – *Hizkuntza ekologikoaren diskurtsoa eta komunitatearen ahalmentzea* (El poder del discurso ecológico y el empoderamiento de la comunidad). Y, como complemento práctico del trabajo anterior para usar la lengua, se creó el juego denominado *EkoLingua solas-jokoa*. Uno de los últimos trabajos ha consistido en la dirección del proyecto EGOD promovido por el Departamento de Política Lingüística del Gobierno Vasco (2014). El objetivo de este proyecto consistía en el análisis de los discursos básicos del euskera, aportar propuestas y adaptar la concepción del lenguaje a las nuevas condiciones sociales. A partir del 2015, trabaja en el proyecto *Los escenarios del futuro del euskera*, perteneciente al programa Ekinez, este último ubicado, a su vez, en el marco del XVIII Congreso a celebrar con motivo del Centenario de la Sociedad (2018).

El capítulo de becas, repartido entre diferentes secciones, ha ido dirigido, en general, al fomento o mejora del conocimiento sobre la situación del uso del euskera. Las becas Apraiz se repartieron, en lo que a la lengua concierne, del siguiente modo: en 1993, “El euskera en Navarra: encuestas lingüísticas (1965-1967)”, citado también en el apartado de publicaciones; en 1994, “Euskarazko prentsa lokala: edukiaren azterketa” (Prensa local en euskera: análisis de contenido); el año 2010, obtuvo la beca el trabajo titulado: “Hizkerak adierazten duena. Goizuetako adibidea” (Lo que transmite la lengua. El ejemplo de Goizueta). En 1996, la beca Zumalabe se concedió al trabajo “Euskarazko testu juridiko historikoak: Bibliografía” (Textos jurídicos históricos en euskera. Bibliografía). En compañía con otras instituciones, se otorgaron: en 2005, con el Institut d’Estudis Catalans, “Atzerritarren hizkuntza integrazioa Katalunian eta Euskal Herrian” (Integración lingüística de los extranjeros en Cataluña y el País vasco). Tuvieron carácter internacional las concedidas entre los años 2005 al 2013, en colaboración de Eusko Ikaskuntza con la Universidad de Ginebra, en virtud de un convenio de colaboración entre ambas instituciones, y que iban dirigidas a los investigadores del campo de la Psicología y las Ciencias de la Educación, bajo el concepto de *Hôte de Relations Internationales*. Las becas dirigidas al área de Educación y que tenían como tema de trabajo el euskera ascendieron a nueve.

Para finalizar, también ha sido significativo el palmarés de los lingüistas que han recibido premios otorgados por Eusko Ikaskuntza. El premio Manuel Lekuona ha sido otorgado en varias ocasiones a lingüistas vascos: el propio Manuel Lekuona en 1983; Odon Apraiz (1984); Gerardo López de Gereñu (1990); José M^a. Jimeno Jurío (1998); Piarrres Charriton (1999); J.A. Arana Martija (2010); Jean Haritschelhar (2004); y Txomin Peillen (2009). El premio denominado Prix Ville de Bayonne le fue concedido en 2007 a Xarles Videgain y a Beñat Oyharçabal en 2008. Finalmente, el premio Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa, en 1997 lo recibió Luis Villasante y en 2014, Jean-Baptiste Orpustan.

Reflexión final

Las personas que con tanta ilusión y empeño fundaron hace cien años Eusko Ikaskuntza se sentirían orgullosas y contentas al ver que los objetivos que definieron y soñaron, en cuanto al euskera se refiere, en

cierta medida se han logrado. Por otra parte, ¿qué pensarían ahora Pío Baroja y Miguel de Unamuno al constatar que, no solo en la universidad, el euskera se mueve y se coloca en las redes al nivel de las grandes lenguas? De hecho, durante estos últimos años, en los que el mundo ha cambiado de modo espectacular, Vasconia-Euskal Herria ha sabido adecuarse dignamente a los cambios.

Los retos actuales son totalmente diferentes a los que podían imaginar siquiera nuestros antecesores. Ahora se hace necesario, al elevar la mirada, acertar bien a captar dichos retos y saber cómo hacerles frente sin dar posibilidad al error. No obstante, el objetivo principal no ha cambiado ni un ápice: conseguir que el euskera sea una lengua fuerte y vital y se use en todos los niveles de comunicación. Labor compleja. No obstante, junto con todas las instituciones y organismos con los que actualmente se cuenta, las estructuras de Eusko Ikaskuntza, adaptadas a las nuevas situaciones, son adecuadas y la Sociedad ha marcado bien el rumbo para avanzar por el largo camino que nos espera.

Referencias bibliográficas

- Alonso Olea, Eduardo (intro. y ed.). *El concierto económico. ¿Qué ha sido, qué es, qué debe ser?* (Clásicos de la Hacienda Foral, 3). Bilbao: Diputación Foral de Bizkaia, Departamento de Hacienda y Finanzas, Instituto de Derecho Histórico de Euskal Herria (UPV-EHU), 1998.
- Barandiaran, Alberto. *Iruñeko Udalaren literatur lehiaketak (1882-1928)*. Iruñea: Iruñeko Udala, 1998.
- Estornes Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko-Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983.
- Intxausti, Joseba. *Euskara, euskaldunon hizkuntza*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurilaritzaren Argitalpen-zerbitzu Nagusia, 1990.
- Euskaltzaindia. *Euskararen liburu zuria*. Bilbao: Euskaltzaindia, 1978.
- Euskaltzaindia. *Hizkuntz borroka Euskal Herrian*. Bilbao: Euskaltzaindia, 1979.
- Irigaray, A. “Noticia del estado lingüístico de Navarra en 1935”. En: *Euskera*, 1, 1956. Bilbao: Euskaltzaindia, pp. 41-46.
- Larronde, J.-C. “Histoire du VIIème Congrès d’Etudes Basques”. En: *VIIème Congrès d’Etudes Basques = Eusko Ikaskuntzaren VII. Kongresua = VII Congreso de Estudios Vascos*. Biarritz, 1948. Donostia: Eusko Ikaskuntza; 2003, pp. 17-61.
- Mignaburu, M.E. *El euskera en Argentina. Identidad y sentimiento*. Buenos Aires, 2015.
- Mitxelena, K. “Campiónen gramatika eta beste” en: *Sobre historia de la lengua vasca*. ASJU, 10. Donostia-San Sebastián, 1988.
- Mujika, G. “Euskaldun gazteriari” en *RIEV*, 1, Bilbao. 1907, p. 48.
- Pagola, R.M. *Dialektologiaren atarian. Euskal dialektologiaren historiara hurbilketa*. Bilbo: Guero-Mensajero, 1991.
- Pagola, R.M. “Euskal kulturari unibertsitateko leihoa Deustun zabaltzen: EKM”. *Bilbao: espacio, expansión y fronteras* (Bidebarrieta: Revista de Humanidades y Ciencias Sociales, 24). Bilbao, 2013, pp. 114-124.

Torrealdai, Joan Mari. *El Libro Negro del euskera*. Donostia: Ttarttalo, 1998.

Unamuno y Jugo, Miguel de. *Obras completas*. Introducción y notas de M. García Blanco (16 vol.). Madrid: Afrodisio Aguado, 1950-1958.

Urmeneta, Blanca. *Navarra ante el vascuence: actitudes y actuaciones (1876-1919)*. Pamplona-Iruña: Euskaltzaindia, Gobierno de Navarra, 1997.

Urquijo, Julio. *Estado actual de los estudios relativos a la lengua vasca: discurso pronunciado en el Congreso de Oñate el 3 de septiembre de 1918*. Bilbao: Imp. y enc. de Eléxpuru Hermanos, 1918 (separata).

Urrutia Badiola, Andres M. (edit.). *Euskara Foru Aldundien zirkularretan: Bizkaia (1917-1919), Gipuzkoa (1918-1923)*. Bilbao: Academia Vasca de Derecho, 2015.

Villasante, Luis. *Hacia la lengua literaria común*. Oñate: Editorial Franciscana de Aranzazu, 1970.

Notas

1. Según los datos recogidos por I. Velasco, en 1879 el número de euskaldunes era: País Vasco continental, Bizkaia y Gipuzkoa, 82,73 %; Navarra, 19,98 % y Álava, 9,59 %. J. Intxausti (1990:124).

2. M. Unamuno, vol. VI. (1958: 330). También Sabino Arana se sirvió de imágenes análogas en el congreso celebrado en Hendaya (1901).

3. RD emitido por Romanones 1902/11/21. El conjunto de testimonios los recoge Joan Mari Torrealdai (1998:42 y ss.).

4. Puede verse en detalle su trabajo y la publicación de su Fondo en: <http://bonaparte.deusto.eus> (06/2018)

5. Publicado bajo la tutela de la librería Baroja. Así se relataba tras la publicación del último número: “Interrumpió con el número de 15 de octubre, 1918, correspondiente al año XXXIX, tomo LXXIX, su publicación, se espera se reanude en breve. Librería Baroja, San Sebastián”.

6. *Revista de Vizcaya*, 12, 15 de abril de 1886.

7. No se mencionan las revistas en euskera que se publicaron con el patrocinio de la Iglesia y sus instituciones y que, por otra parte, tuvieron una gran acogida en los hogares vascos de la época. Son reseñables: *Jaungoiko-zale*, Amorebieta; *Iru-garren Prantzisko'tarra*, Pamplona; *Jesús'en Biotzaren Deya*, Bilbao; *Zeruko-Argia*, Pamplona.

8. En ese mismo año Unamuno fue nombrado rector de la Universidad de Salamanca.

9. Véase: B. Urmeneta (1997).

10. Alberto Barandiarán (1998) publicó los trabajos premiados.

11. Véase en A. Urrutia (2015) la edición de los textos traducidos.

12. Esta cita y las dos siguientes tomadas de *El libro blanco del Euskera* (1978: 397-398).

13. En 1919 se creó como órgano oficial el boletín trimestral *Eusko Ikaskuntza'ren Deia*. Durante el primer período, hasta el año 1936, se publicó sin interrupción. *Eusko Ikaskuntza* se constituyó definitivamente en la primera reunión oficial celebrada el 22 de diciembre de 1918, EID 1 (1919:4).

En lo referente a *Eusko Ikaskuntza*, la información principal reflejada en el presente artículo, se ha recogido de dicho Boletín. (En adelante, se citará como EID).

14. “A pesar de pretender traer a afamados lingüistas extranjeros a fin de dotar el Congreso de un alto nivel científico [...] a causa, sobre todo, del apremio del tiempo, la Sección relativa a la Lengua había de desarrollarse dentro de límites

sumamente estrechos y modestos, que no responden al estado de florecimiento actual de la euskarología”. J. Urquijo (1918:14).

15. Estas solicitudes las hizo en la conferencia que impartió en el Primer Congreso bajo el título: “Estado actual de los estudios relativos a la lengua vasca”.

16. La referencia “Sociedad” indica abreviadamente *Sociedad de Estudios Vascos - Eusko Ikaskuntza*.

17. RIEV 1 (1907:48). (Traducción: Rosa Miren Pagola. En adelante R.M.P.).

18. Según el testimonio de Eduardo de Landeta, en 1923 había en Bizkaia más de 8.000 niños monolingües vascos. Tomado de I. Estornés (1983:196).

19. En 1920 la Diputación de Bizkaia realizó una convocatoria pública con objeto de dotar con profesorado a 50 de estas escuelas. La retribución ofrecida, para enseñar en euskera o castellano, según el perfil de municipio, ascendía a 3.000 pesetas. EID 6 (1920:29).

20. En lo correspondiente a la lengua, estas escuelas fueron pioneras, ya que estaban distribuidas en dos grupos, según la lengua que se hablara en el municipio, euskera o castellano. Por otra parte, dos de los miembros de la Junta de Instrucción que presentaron el plan de implantación a la Diputación Foral de Bizkaia, Eduardo Landeta y Luis Eleizalde, eran socios de *Eusko Ikaskuntza*. Más adelante, en el apartado dedicado a Congresos se volverá sobre ellas. Respecto a las publicaciones patrocinadas por la Diputación de Bizkaia –sin olvidar las pioneras del siglo anterior: S. Arana, *Umiaren lenengo aizkidea* (1897) e I. Lopez Mendizabal, *Ume koxkorrentzat euzkeraz egindako zenbakizitiya* (1913)–, cabría citar: *Euskeraz irakurteko irakazpidea ta lenengo irakurkizunak*. Bizkaia-Aldundiaren Erri-Irakaskuntza Batzordearen arduraz ta ordaiñez argitaldua. Bilbaon, Alvarezen irarkolan, 1920. Y la de I. Lopez de Mendizabal: *Umiaren laguna* (1923), sin olvidar el clásico y exitoso libro de lectura *Xabiertxo* publicado dos años más tarde.

21. Aunque con corta vida, R.M. Azkue había impulsado la creación de una exclusivamente para niños en Bilbao (1896-97) y M. Muñoa, con mayor fortuna en su duración y abierta a todos, niños y niñas, abrió en San Sebastián el centro *Koruko Andre Mariaren Ikastetxea* (1914).

22. Solicitud que no le fue concedida. Eduardo Alonso (1998: XX-XXI).

23. Además de lo indicado, cabe destacar los cursos impartidos en otros lugares: Estella, 1933; Baiona, bajo la dirección de H. Gavel que impartía en dos centros, en el Seminario y en el Liceo; Barcelona –con el capuchino Miguel de Alzo como profesor– y que llegó a tener dos cátedras; Madrid, en el Ateneo, en 1921, con el socio de *Eusko Ikaskuntza* Juan de la Escalera Maidagan como profesor; y Zurich, con Odon Apraiz.

24. Se contaba con un precedente, ya que un año antes se había publicado el manual dirigido al estudio del euskera: *Euskaltzale Bazkuna – Método gradual para aprender el euskera*. Primer Grado. Publicaciones Editorial Vasca, Euzko Argitaldaria: Bilbao, 1918.

25. EID 2 (1919:12).

26. El primer artículo en RIEV 13,2 (1922:113-509) y el último en el 27,1 (1936: 167-176). Puesto que en 1923 se produjo el fallecimiento de Eleizalde, todo lo publicado a partir del 4º volumen fue póstumo.

27. Cabría nombrar la revista que dirigía Gregorio Mujika, *Euskal-Esnalea*, que, aunque a nivel modesto, ofreció a los vascólogos espacio para que sus trabajos vieran la luz.

28. Como secretario, continuó G. Lacombe. EID 11 (1921:4).

29. Relevante fue la que presentó a la propia Diputación el presidente de la Diputación de Bizkaia, A. G. de Urquijo, en 1906, bajo el título “Academia de la Lengua Vascongada”, RIEV 1 (1907:31-36). Y el escrito que Kosme Elgezabal dirigió a la Diputación de Bizkaia el 25 de enero de 1918, *Euskera* 1-1 (1920:39-41).

30. EID 2 (1919:21-22).

31. EID 2 (1919:6).

32. EID 2 (1919:6).

33. EID 2 (1919:11-13).

34. EID 4 (1919:3-4). *Euskaltzaindia*, incluidos los peores años, recibió de *Eusko Ikaskuntza* una ayuda anual de 3.000 pesetas hasta el comienzo de la guerra en 1936.

35. EID 4 (1919:16-17).

36. EID 4 (1919:17).

37. EID 5 (1920:13-14). Traducción R.M.P. Efectivamente, además de recogerlo en el acta correspondiente a la reunión de la fecha indicada, se explicita que el nombre de *Euskaltzaindia* se debe a Luis de Eleizalde. EID 6 (1920:4-5).

38. Bajo el nombre de “Gipuzkera osotua” propuso su propio modelo, y escribió siguiendo los criterios allí recogidos la novela *Ardi galdua* como ejemplo a seguir. También vertió sus opiniones sobre ortografía en su trabajo *De fonética vasca* (1919). Sobre los criterios que estableció y el trabajo desarrollado, puede verse con más detalle en R.M. Pagola (1991:164-168 y 177-178).

39. Véase: R.M. Pagola (1991: 179-182).

40. Un cambio mencionable es el referido a la denominación recogida en el acta. En la versión castellana dice “Sección de Lengua” y en la de euskera “Euskal-Saila”. “Conclusiones de la Sección de Lengua” (1923:105). Entre los seis miembros que se nombraron, no figura ningún alavés ni del País Vasco continental; el resto de los territorios, Bizkaia, Gipuzkoa y Navarra, tuvieron cada uno sus representantes: K. Elgezabal y N. Oleaga; A. Zatarain y M. Ureta; J. Beuntza, I. Arantzadi, respectivamente.

41. *Crónica del Tercer Congreso de Estudios Vascos. Preliminares* (1923:18).

42. Para un mejor conocimiento de la represión que sufrió el euskera en aquella época, véase: Torrealdai (1998:70-80).

43. La de Madrid recibió la orden provisional de cierre del Directorio Militar a comienzos de 1924. Un mes antes, en diciembre de 1923, a tenor de la información dirigida a Eusko Ikaskuntza por el profesor M. Lekuona, el director del Instituto de Vitoria-Gasteiz recibió la misma orden de suspensión, ya que la sede del Ateneo, con el beneplácito de la Diputación, residía en el Instituto. EID 21 (1924-6-7).

44. Los problemas surgieron tras la derrota de los nacionalistas, encabezados por R. de la Sota, y el triunfo de la Liga de Acción Monárquica. Conste como acción significativa la retirada de toda subvención a Eusko Ikaskuntza entre los años 1924-1927.

45. Solicitud realizada a la Junta Permanente de Eusko Ikaskuntza el 30 de junio de 1923. EID 19 (1923:6).

46. I. Estornés (1983:27).

47. Zaragüeta fue quien se manifestó en contra de la moción de Landeta. Como consecuencia de dicha decisión Landeta presentó su dimisión en Eusko Ikaskuntza y causó baja. Más adelante volvió a retomar su condición de socio. EID 25 (1925:3).

48. Merece la pena leer el alegato que se hace en favor del euskera en EID 24 (1924:17-18).

49. EID 17 (1923:42).

50. J. Unzalu y P. Anitua. EID 41 (1929:16).

51. EID 37 (1929:36; 43-44).

52. Carta escrita por Elorza a Apraiz, el 19 de octubre de 1928, tras la celebración del Día del Euskera a la que asistió en representación de Eusko Ikaskuntza. I. Estornés (1983:185).

53. La idea de su creación surgió el año anterior en Fuenterrabía en el marco de las Fiestas Vascas organizadas por la Diputación de Gipuzkoa. EID 28 (1925:7). Posteriormente, se extenderá a otros territorios, así en Bizkaia, en 1930, contaba con cientos de socios y también con comisión propia. EID 47 (1930:35).

54. Los objetivos previstos fueron: “la formación de un censo de familias que aún conserven el euskera en Álava, el fomento de la educación euskérica de los niños, la propagación de la lengua vasca en las zonas de la provincia que más peligro corre de desaparecer, la organización de concursos y certámenes que alienten el cultivo del euskera, organización de fiestas populares, etc., etc.”. EID 28 (1928:10).

55. Al tratarse de una reunión abierta, el número de asistentes fue muy elevado. Las asociaciones presentes fueron: Eskualzaleen Biltzarra, Jaungoiko-Zale, Euskal-Esnalea, Euskeraren Adiskideak, Euskaltzaleak y la Sección Baraibar.

56. Dejaba abierta la posibilidad de que se pudieran agregar nuevas sociedades u organizaciones. Así, desde el norte del País Vasco, J. Etchepare, acompañado de una carta del presidente del Eskualzaleen Biltzarra (Asamblea de Vascófilos), manifestaba su adhesión a la nueva federación. De paso informaba sobre la situación del Eskualzaleen Biltzarra señalando que, de año en año, la afiliación aumentaba de modo sensible y del gran éxito que estaban alcanzando los concursos organizados entre los niños de las escuelas, señalando que ese mismo año 1928, de 42 centros de enseñanza se habían presentado más de 650 composiciones, algunas con un alto grado de calidad. EID 39 (1928:18).

Tres meses después de la creación de la FAPE, Eusko Ikaskuntza recibe una comunicación de Euskaltzaindia en la que se le comunica el acuerdo de la Academia de adherirse a la nueva federación y delegar su representación en el académico B. Echegaray quien, a su vez, había sido designado como presidente de dicha entidad. EID 39 (1928:21). También en el mismo año, el Padre Donostia

comunicó a Eusko Ikaskuntza la creación de Saski Naski y su interés por tener, además de contactos, el apoyo de la misma. EID 40 (1928:8-9).

En 1934, se ofreció a la asociación Amigos de Euskaltzaindia la invitación a participar en la Federación e, igualmente, en 1936, a la recién creada Jaungoiko-zale (Amigos de Dios).

57. Una información detallada en EID 39 (1928:15-20).

58. EID 63 (1934:14). En adelante, esta entidad se mencionará con las siglas del nombre en castellano, FAPE.

59. Resolvieron problemas que estaban estancados. Así, entre otros muchos logros, superaron los impedimentos existentes para abrir la Escuela Vasca de Rentería y lograron también que se pusieran de nuevo en marcha las clases de euskera en Vitoria.

60. EID 48 (1930:41) y 65 (1935:13).

61. Artículo titulado “Euskera, Eusko-Ikaskuntza’ren V. Batzarrean”, firmado con el seudónimo *Luzear*. EID 47 (1930:37). Por otra parte, el Sexto Congreso (Bilbao, 1934) se distribuyó entre dos ámbitos de conocimiento. El euskera no contó con espacio propio ni disfrutó del ambiente del anterior, no hubo presencia institucional, ni se celebraron fiestas vascas. Según los cronistas, “se vivía ambiente de sublevación”.

62. La cifra, tomada de Intxausti (1990:125).

63. Los exámenes los realizaban conjuntamente la Federación de Acción Popular Euskerista (FAPE) y Euskaltzaindia. Véase: EID 50 (1931:20); 52 (1931:8).

64. A tenor del gran crecimiento de las escuelas vascas, las necesidades cada vez eran mayores. Entre otras iniciativas, en el curso 1931-32 se crearon: la primera escuela vasca de Pamplona a iniciativa de la asociación Nafarroako Euskeraren Adiskideak (Amigos del Euskera de Navarra). En 1932 se creó la Federación de Escuelas Vascas de Bizkaia. En esta misma línea, en Gipuzkoa, el camino que iniciara en 1914 Muñoa iba haciéndose cada vez mayor.

65. El presupuesto en: EID 48 (1931:35); la corrección posterior en: EID 53 (1932:9).

66. Las ventas las hizo Eusko Ikaskuntza. El costo de cada una fue de una peseta la primera y 10 céntimos la segunda, con bonificaciones para los socios y para las personas que no podían afrontar el gasto. EID 53 (1932:3).

67. Traducido por Agustín Zumalabe. Este libro fue el único que no se escribió originalmente en euskera.

68. Hubo otras iniciativas de las que algunas no llegaron a cuajar. Existía un gran interés en que se publicara una enciclopedia escolar. Desde Navarra, Archanco e Irigaray solicitaban vehementemente a Eusko Ikaskuntza que afrontara la gran necesidad existente de libros vascos en las escuelas del territorio. La edición en dialecto navarro-labortano de *Xabiertxo* fue otra reivindicación presente. EID 56 (1932: 12-13). Otras publicaciones vascas reseñables fueron: la *Geografía de Iturrioz*; la obra *Lege Zarra* (Fueros Viejos), escrita por seminaristas de Vitoria-Gasteiz bajo la dirección de Barandiaran. En el ámbito de las ciencias, si no todas, fueron diversas las obras que financió Eusko Ikaskuntza y en todos los casos impulsó su preparación y publicación. Siguiendo el modelo de la obra que López Mendizabal publicó en 1913, *Ume koxkor’entzat euzkeraz egindako zenbakizitiya edo aritmetika*, L. Eleizalde publicó *Zenbakizitia, lenengo mallea* (1920); J.M. Zabala-Arana, editó dos en la editorial Bruño *Euskerazko Zenbakera* (1929) y *Zenbakiziti lengaien ikastia* (1933), el mismo autor en 1923, también preparó una obra de geometría: *Daneurtiztie: amabi ataltxotan* (1923). J. Jauregi publicó dos libritos, uno de física y otro de química: *Pisia* (1935) y *Kimia* (1936).

69. Proyectos presentados a la Junta Directiva de la FAPE. EID 47 (1930:35). El mismo Ariztimuño informa a la Junta sobre la publicación de las obras traducidas al euskera en nombre de Euskaltzaleak: la obra de Schiller, *Guillermo Tell*, y la de Henri Gheon, *Lucha de idiomas*. EID 67 (1935:4).

70. Solicitud formulada a Eusko Ikaskuntza, EID 60 (1933: 12) y 65 (1935:15). Cabría comentar, como antecedente, los intentos de J. Urquijo dirigidos a la realización del atlas del euskera en el País Vasco continental.

71. Información facilitada por Manterola a la FAPE. EID 65 (1935:15).

72. EID 37 (1928:22).

73. Es posible que su nombramiento estuviera influido por el llamamiento que se hizo en el III Congreso de Estudios Vascos, celebrado en Pamplona, en el que se solicitaba que las diócesis vascas contaran con obispos euskaldunes.

74. La reunión se celebró el 22 de septiembre de 1935. EID 69 (1936:9-10).

75. Esta situación se producía en los valles de: Esteribar, Aezcoa, Salazar, Basaburua, Ulzama, Odietza, Atez, Imoz, Burunda, Larraun. E, igualmente, en los que eran mayoritariamente euskaldunes, como en Juslapeña, entre otros. A. Irigaray (1974:42-46).

76. Para ver brevemente, J. Intxausti (1990:136).

77. Los métodos a seguir y las acciones previstas las expusieron en carta enviada a la FAPE el 29 de junio de 1933. Se presentaban como una filial de la sección Jagon de Euskaltzaindia y, de paso, solicitaban la ayuda de Eusko Ikaskuntza. EID 58 (1933:12-13).

78. Indicando que no tendrían inconveniente en que también Euskaltzaindia se sumara a la iniciativa para la organización de su propio Día. EID 49 (1931:16).

79. EID 50 (1931:19).

80. EID 63 (1934:14-15).

81. Para los testimonios, J.M. Torrealdei (1998:85-147). Merece leerse el referido a Ricardo Sanz Iturria, de Estella, y el bando dado en la ciudad cuatro días antes del fusilamiento de su alcalde, Fortunato Aguirre, el 25 de septiembre de 1936. J.M. Torrealdei (1998:86).

82. De una larga y dolorosa lista de exiliados que tuvieron estrecha relación con Eusko Ikaskuntza citaríamos a D. de Inza y a J.M. Barandiarán.

83. En las Cortes, que a la sazón se encontraban en Valencia, el 1 de octubre de 1936.

84. J. Intxausti (1990:156).

85. La presencia vasca en aquel momento es la constatación de las instituciones que participaron en ella: Euskal Echea, Gure Echea, Centro Navarro, Laurak Bat, Euzko Txokoa, Euskaltzaleak, Asociación Coral Lagun Onak, la audición Programa Vasco, Agrupación Saski-Naski, Liga de Amigos de los Vascos, el periódico Euzko Deya, Acción Vasca de la Argentina, Emakume Abertzale Batza de Buenos Aires y el Instituto Americano de Estudios Vascos. Fuente: Magdalena E. Mignaburu (2015:52).

86. La información sobre este Congreso se ha tomado de Larronde (2003).

87. Larronde (2003:42).

88. *Boletín de Estudios Americanos* (1954:234-238).

89. La primera por Bonifazio de Ataun, con el título: “Planeamiento de una Campaña intensiva para lograr, como meta ideal, la euskerización total del País”, y la segunda, presentada por cuatro Centros Vascos: “Por la defensa y rehabilitación del euskera”. M. E. Mignaburu (2015:52-53).

90. Dicha exigencia recurrentemente testimoniada desde el siglo XIX, se hizo formal y oficial en la reunión de la Junta Permanente de Eusko Ikaskuntza, en el escrito citado arriba, que envió a las Diputaciones solicitándoles la creación de Euskaltzaindia, junto con las funciones y actividades que debía desarrollar. De hecho, la sección de Lengua del Primer Congreso solicitó por unanimidad que se dieran los primeros pasos en ese sentido. A continuación, el texto en el que se recogía dicho pasaje:

“Sus trabajos de carácter práctico se enderezarán desde luego (y a tenor de las conclusiones unánimemente aceptadas en la respectiva Sección del Congreso onatiense) a establecer la unificación léxica, fonética y gráfica del idioma, como base necesaria para la creación de una pujante literatura y como preliminar indispensable también de la ulterior y definitiva unificación del dialecto literario aspiración de todos los vascos”. EID 2 (1919:12).

91. Razón que motivó al presidente de Euskaltzaindia, Luis Villasante, a escribir la obra *Hacia la lengua literaria común* (1970).

92. Información más detallada en: R.M. Pagola (2013:114-124).

93. Aprobada en el Parlamento de Navarra el 22 de junio de 2017. Además del cambio de nombre, se amplió la Zona Mixta a otras 44 poblaciones y se incluyó el valle de Atez en la zona vascófona.

94. J. Bengoetxea y I. Alkorta, editores, *Eleria 5* (2000:9). (Traducción R.M.P.).

95. Lo ocurrido con *Egunkaria* —encarcelamiento del director y responsables y cierre del periódico sin razón que justificara tales atropellos— refleja la actitud contraria al euskera y a la prensa diaria escrita en euskera por parte de estamentos estatales, fue altamente significativo y tuvo gran eco. Y, en consecuencia, hubo de crearse el nuevo diario *Berria*.

96. Estas secciones tuvieron continuidad hasta el año 2013, fecha en la que, con objeto de responder de modo más adecuado a los retos presentes y venideros, se modificó la estructura de la Sociedad.

97. A partir de ese momento, cada director le ha ido marcando su propia personalidad: J. Garmendia Larrañaga, G. Monreal, Aingeru Zabala, Nicanor Ursua, si bien su objetivo principal ha sido siempre el mismo: ofrecer a las tendencias y teorías científicas un lugar de encuentro y debate. Por otra parte, cuando se celebró el centenario de la revista, se creó, como extensión de la RIEV y sin periodicidad fija, la colección de monográficos RIEV. Cuadernos.

98. *Eleria 5*, 1-196, Donostia, 2000.

99. Bazan, Iñaki y Garamendi, Maite. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

100. G. Monreal et alii, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

101. Ofrece los resultados de las encuestas realizadas en todos los territorios de Euskal Herria en torno a la identidad y cultura vascas. <http://www.eusko-ikas-kuntza.eus/PDFAnlt/mono/ident/es/ident.pdf> (05/2018).

102. Sánchez Carrión, J. M.: *El espacio bilingüe. (Aspectos etnolingüísticos del bilingüismo y teoría lingüística de los espacios)*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1981.

4

Ciencias Históricas, 1918-2018 Aportación de Eusko Ikaskuntza y de su sección al ámbito de la Historia *

Joseba Agirreazkuenaga
Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

Introducción

Las reflexiones sobre el pasado de los vascos y las miradas a la historia estuvieron presentes de forma destacada tanto en el programa como en las conclusiones del Congreso de Eusko Ikaskuntza de Oñati (1918). Basta leer la introducción al libro del Congreso, editado en 1919, escrita por Gregorio Mujika, secretario del comité organizador, en el que señala que el objetivo principal del Congreso fue “iluminar nuestra historia olvidada y oscurecida”.

Un renovado proyecto de futuro fundado en el autogobierno de los vascos requería un nuevo relato y, por lo tanto, una nueva interpretación y comprensión de los hechos del pasado ya que la abolición de las instituciones forales y de autogobierno no podían erigirse en el punto de arranque de la modernidad de los vascos y su marginación de la historia.

Algunos años antes, en 1897, se organizó por iniciativa del Ayuntamiento de San Juan de Luz, con la colaboración de la Société d’Ethnographie Nationale et d’Art Populaire, un Congreso científico que trató sobre la tradición y el pasado de Euskal Herria (Fêtes Internationales de la Tradition Basque bajo el lema de *Zazpiak bat*, “los siete territorios vascos en visión conjunta”). En dicho Congreso se dieron cita expertos, políticos y personas ávidas de un conocimiento contrastado sobre los vascos. Y, así, asistieron investigadores de la Euskal Herria peninsular, tales como R.M. Azkue, el grupo de dantzaris de Beasain y el presidente de la Diputación de Gipuzkoa, entre otros. Diferentes temas relativos a la Antropología, la Historia, el Derecho, la Sociología, el teatro, la Literatura, la música, o la lengua fueron objeto de análisis en el Congreso. En el apartado de Historia, Adrién Planté, presidente de la Sociedad Científica de Pau y correspondiente de la Academia de la Historia de España, impartió la conferencia principal con un sugestivo título: “¿Pero acaso los vascos tienen historia?”. A fines del siglo XIX los pueblos pequeños carecían de historia, ya que el relato creado por los estados-na-

ción y la narrativa para explicar el pasado dieron como resultado una historia de relato único cuyo contenido se sancionaba en las respectivas constituciones políticas, y dicha visión se transmitía en los territorios metropolitanos y coloniales. Y la nueva ciudadanía debía acatar y aprender dicha interpretación del pasado. Por tanto, en la medida en que estos Estados-nación europeos fueron estableciendo colonias en África, Asia y América, inventaron un relato, una metahistoria basada en un esencialismo histórico inspirado en la Biblia. En definitiva, una metahistoria para una ciudadanía común y uniforme, con independencia del pasado, incluidos los habitantes de los territorios subordinados y colonizados, de cara a garantizar la autoridad del recién formado Estado-nación liberal.

En ese contexto, era razonable plantear la cuestión: no había duda de que los vascos poseían un pasado, ya que se encontraban clasificados entre los pueblos primitivos de la Antigüedad, pero quizá no historia, ya que no crearon la suya, al no haberse convertido en un Estado concreto a finales del siglo XIX. Albert Goyeneche, alcalde de San Juan de Luz, además de euskaltzale (1848-1900), le susurró al ponente que la historia de los vascos era una de aquellas historias invisibles, similar a las mujeres de buena conducta. En cualquier caso, A. Planté demostró que la historia de la nacionalidad vasca se manifestaba prioritariamente en el campo del Derecho y se hacía presente en las instituciones creadas y desarrolladas en los montes pirenaicos¹.

En el París del año 1900, en plena vorágine de la Exposición Universal, se organizó, bajo la dirección de Julien Vinson, el Congrès d'Etudes Basques, que tuvo lugar en el Palais des Congrès. El concepto de estudios vascos comienza a instalarse en la academia universitaria. En este Congreso participó Telesforo Aranzadi², otro de los protagonistas de 1918. Un año más tarde, en 1901, se reunieron en Hendaia los vascófilos preocupados por la supervivencia de la lengua vasca en el mundo moderno. Y en 1911, en Biarritz, se organizó un congreso de historia con la colaboración de "sociétés historiques" de la Francia meridional³.

Por lo tanto, desde 1897 a 1918 creció el interés en la comunidad científica sobre el pasado de los vascos. Por otra parte, existía una gran preocupación en cuanto a la visibilidad de los vascos no solo entre los historiadores que analizaban el pasado sino también en otros colectivos profesionales, pues en el siglo XX había calado una sensación y sentimiento de quiebra y desaparición progresiva de la lengua vasca, de la comunidad histórica vasca, así como de sus instituciones de autogobierno. Esa preocupación se reflejó en el programa del Congreso de Oñati donde, como consecuencia de lo anterior, se proponía analizar y dotar de visibilidad a la vida de los vascos frente a los retos de la modernidad. Lo cual requería una evaluación del pasado con la mirada puesta en el futuro mediante la investigación científica. La promoción de la cultura científica estaba en el centro de la actividad congresual.

La primera aportación del Congreso fue la capacidad de convocatoria para reunir a la comunidad científica vasca de la época con el apoyo de las cuatro Diputaciones vascas y las tres diócesis católicas de Gasteiz, Iruñea y Baiona. Al mismo tiempo, acordaron dar continuidad y estabilidad a dicha iniciativa mediante la fundación de una nueva institución, Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, que debía impulsar la consecución de la Universidad Vasca y las instituciones de autogobierno político. Esta dinámica, deudora del renacimiento literario vasco de 1877, logró su madurez a partir de 1918 mediante la institucionalización académica y científica.

En resumen, el Congreso de 1918 tenía como objetivo profundizar en el conocimiento sobre los vascos mediante los métodos científicos; por otra parte, buscaba ampliar y aplicar la metodología científica a todas las ramas del saber estimulando la cultura científica. Tal y como escribió G. Mujika, había que convertir el pasado en Historia, dando luz

a las sombras del conocimiento con la metodología propia de las ciencias históricas. Y para todo ello, era necesario reunir y organizar a los investigadores ante la carencia de una Universidad Vasca. Ahí reside la importancia del Congreso de 1918 ya que fomentó la articulación de una comunidad científica vasca y su institucionalización en Eusko Ikaskuntza⁴. En adelante, todos los habitantes de Euskal Herria se convertían en objeto de estudio, y los vascos pasaban al primer plano con el fin de constituirse en sujetos del relato de la Historia que les incumbía y también de la Historia Universal, tal y como lo destacó Ángel Apraiz.

En primer lugar mostraremos un breve estado de la cuestión sobre la historiografía vasca, para posteriormente hacer hincapié en las aportaciones realizadas por los historiadores de Eusko Ikaskuntza. Para ello es preciso distinguir tres períodos cronológicos:

El primer período, entre 1918 y 1936: con el objetivo de sistematizar la historia sobre el pasado de los vascos de forma innovadora, se propusieron organizar las infraestructuras de acuerdo con los métodos y protocolos de las ciencias históricas en Europa.

El segundo período, entre 1948-1954: se organizaron el VII y VIII Congreso de Eusko Ikaskuntza en Biarritz y Baiona, mediante la Société Internationale d'Etudes Basques. Por otro lado, se organizaron en América sociedades homólogas de estudios vascos.

El tercer período, entre 1978-2012, se caracteriza por el restablecimiento de Eusko Ikaskuntza en la Universidad de Oñati y por la organización de una sección de Historia-Geografía.

En cada etapa diferenciaremos el debate historiográfico general y los retos de investigación particular, con mención expresa a los historiadores referenciales al período en cuestión. Analizaremos asimismo las contribuciones publicadas por Eusko Ikaskuntza y, desde 1983, la edición de una revista de investigaciones históricas, los *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía*, que más tarde pasarían a denominarse *Vasconia*. Entre las contribuciones a la cultura científica de Eusko Ikaskuntza también cabe incluir la edición de la Enciclopedia Auñamendi. Bernardo Estornés Lasa fue quien comenzó a dar los primeros pasos en 1935, cuando trabajaba en Eusko Ikaskuntza y posteriormente, ya en la década de 1960, al volver de su exilio en Chile, creó la enciclopedia desde la editorial Auñamendi. Finalmente, la enciclopedia se ha convertido en patrimonio de Eusko Ikaskuntza a lo largo de estos últimos veinte años y en la misma las entradas y voces de temática histórica adquieren una importancia destacada, hasta el punto de que también pudiera considerarse una enciclopedia de temas históricos.

Pero, ¿qué es lo que entendemos por Historia? Por una parte, diferenciamos la Prehistoria, la Antigüedad y la posterior a la civilización romana, que se investiga principalmente mediante la arqueología. Por otro lado, el primer hito significativo de la historia vasca se puede establecer en el año 1000, ya que aparece una organización del poder en lo que se llamó el reino de Pamplona. Tal como sucede en Europa, los documentos escritos y orales son más conocidos que las evidencias arqueológicas. Desde el siglo XI, el denominado "ipse" de los vascos se estructuró en torno a un poder público constituido que tomó forma de reino con autoridades, vivencias y experiencias que se encuentran en el fundamento de la nueva civilización europea.

1. El Renacimiento Vasco (1876-1918): el pasado, los meta-relatos y la historia

Durante el siglo XIX, en la época del Romanticismo, el origen, la antigüedad y primitivismo de los vascos se convirtió en objeto de interés e investigación. La historia de los vascos escrita y publicada por Agustín Chaho resulta un fiel testigo. Pero lo que cabe destacar es que los pro-

tagonistas de estos relatos eran “los vascos”. En el País Vasco continental, las instituciones representativas del Ancien Régime fueron abolidas en el curso de la Revolución francesa y, en consecuencia, se prodigaron las reflexiones y los relatos en torno al origen de los vascos. Mientras tanto, los juristas e historiadores de Euskal Herria peninsular estuvieron inmersos en la legitimación histórica de las instituciones derivadas de la constitución foral hasta 1877. Los juristas ocuparon el territorio de la historia y, por lo tanto, crearon argumentos *ad probandum* en el contexto de un pleito en el que se dilucidaba la supervivencia de las instituciones vascas de autogobierno. Se construían los argumentos en función de la tesis final que había que probar como si se encontraran actuando en un tribunal de justicia español.

La explicación del pasado fundada en los metarrelatos también pesaba y se transmitía particularmente en el ámbito popular. La Biblia era tomada como fuente de conocimiento preferente y en su contexto se establecía la sucesión de los acontecimientos históricos. Así, José Pablo Astarloa escribió hacia 1818 *Antzinako euskaldunen alabantzak*, “las glorias de los primitivos vascos”. Partiendo de las narraciones propias de la Biblia, se establecía un nexo de unión con la experiencia contemporánea de los vascos y estos emergían como pueblo singular para la defensa de la religión católica en un sentido providencialista, así como “nuestras leyes, nuestro euskara”. Coetáneamente, J.A. Zamakola tomó el camino del jurista e historiador Arnaud Oihenart para culminar su trabajo, publicando la *Historia de las naciones vascas*⁵. En esta obra, la sociedad y el pueblo emergen como eje narrativo para proclamar la federación de los pueblos en una suerte de Unión Europea. Ahora bien, la obra de Zamakola también aceptaba mitos y leyendas de su época demostrando escaso espíritu crítico. Asimismo, se escribieron leyendas, cuentos y novelas de trasfondo histórico que contribuían a fomentar un imaginario vasco. La obra del escritor Francisco Navarro Villoslada *Amaya o los vascos en el siglo VIII* fue la que mayor éxito cosechó.

Por lo tanto, debemos diferenciar el pasado y su conocimiento analítico mediante las ciencias históricas cuyo resultado desembocaría en la Historia. Contamos con un pasado cercano y otro lejano y en torno a esos hechos se escribe la Historia y se escriben historias. Sobre el pasado de los vascos, diferentes y contradictorios puntos de vista se reflejan en relatos, en la literatura, o en el *bertsolarismo*. Por su lado, la historia elaborada en las instituciones tenía como objeto la defensa de la institucionalización foral, tanto en la época de la monarquía compuesta como en el periodo liberal. En Navarra, como en las Juntas Generales de los territorios de Bizkaia, Gipuzkoa y Álava, se producía en castellano y en latín, ya que los destinatarios de las historias con tesis jurídicas y políticas eran las autoridades del reino de España. Sin embargo, Juan Ignacio Iztueta escribió en euskera la historia de Gipuzkoa y trató de combinar en la misma obra los relatos orales y míticos con los propios de la narrativa culta⁶.

En la medida en que la secularización se generalizó en detrimento de una visión providencialista se desarrolló el conocimiento del pasado a través de las ciencias históricas, al margen de las metahistorias literarias.

En este proceso de discernimiento y transición entre metahistorias literarias, una historia providencialista y la producción histórica con fundamentos científicos, destacaron dos autores: Arturo Campión y Carmelo Echegaray. Ambos historiadores fueron referenciales en el nacimiento de Eusko Ikaskuntza, en el año 1918. Arturo Campión analizó la estructura de poder del reino de Navarra, para elaborar una visión general del pasado de los vascos y de Euskal Herria. Además, diferenciaba los géneros de ficción frente a las contribuciones con fundamento en los métodos de investigación histórica. Por una parte, escribía novelas y narraciones históricas, pero, por otra, y basándose en el positivismo historiográfico, utilizó las metodologías y teorías de las ciencias históricas para analizar el pasado. En sus trabajos destaca el conocimiento de

historiadores contemporáneos, tanto franceses como del Reino Unido: Thomas Carlyle, Jules Michelet, Lord Macaulay, Augustin Thierry, Edgar Quinet o Lucien Febvre. Su principal preocupación era la institucionalización política, y elaboró una renovación historiográfica de la historia de Navarra y de Euskal Herria ajustada al acontecimiento histórico. Para explicar el auge y éxito del carlismo del siglo XIX, utilizó el psicologismo⁷. En el texto que escribió para homenajear a su amigo C. Echegaray, declaró que la Historia debía buscar la verdad, pero, al mismo tiempo, debía de escribirse con estilo y belleza: la Historia “busca la verdad y la dice luego bellamente”⁸.

Por otra parte, fue Carmelo Echegaray quien impartió la ponencia inicial de la sección de Historia en el Congreso de 1918. Veinte años antes, en 1898, reflejó con meridiana claridad en su libro *Trabajos de un cronista*⁹ cuál era su objetivo historiográfico:

“La renovación de los estudios históricos relativos al país vascongado, (...) la historia no es obra exclusiva de los grandes, de los próceres, de los caudillos. Más que de ellos, es obra de los pequeños, de los desconocidos, de los anónimos, de los invisibles, de aquellos que constituyen lo que llamamos pueblo”.

No se limita a la transcripción de los documentos. Se inspiró en el historiador Augustin Thierry y en el historicismo del siglo XIX.

Sabin Arana y Anjel Zabala, contemporáneos de C. Echegaray, criticaron su obra porque para ellos el recurso al pasado era un medio para fundamentar un proyecto de futuro. En su opinión, el pasado político e institucional de los vascos se debía interpretar en una clave de soberanía política. Sobre la base de los libros de J.A. Zamakola y Pedro de Novia de Salcedo¹⁰, evocaban una soberanía política en tiempos pasados, propia de la sociedad política liberal, generando un anacronismo historiográfico sin embargo útil para un relato nacionalista vasco. Su objeto no era tanto la redacción de una historia fundada en las ciencias históricas cuanto la elaboración de un relato que fundamentara la construcción de un proyecto político futuro. Ahora bien, en dicho relato los vascos aparecen como sujeto colectivo en un momento en el que las instituciones representativas vascas fueron abolidas en 1877 y, por ende, la personalidad política colectiva, y dicha visión influyó en los proyectos de historia nacional vasca.

Telesforo Aranzadi es otro de los personajes importantes y protagonista del Congreso de 1918. Catedrático de universidad en Barcelona que gozaba de gran prestigio por sus investigaciones y uno de los más importantes promotores de Eusko Ikaskuntza. Durante los últimos años del siglo XIX realizó su doctorado en torno a los vascos, siendo el origen de estos el problema que se proponía resolver. Pero se trataba de un hombre de ciencia y de convicciones ateas por lo que marcó distancia con el metarrelato de la Biblia. Apeló al método científico para responder a los retos del conocimiento y a la arqueología para investigar la prehistoria. Fue maestro de una nueva generación de investigadores entre los que se hallaba José Miguel Barandiaran. En un prólogo escrito en 1934 para el libro de J.M. Barandiaran *Breve historia del hombre primitivo*, manifestó que no cabía “querer clasificar a los vascos, que ni son primitivos estancados o arrinconados, ni indistintos, (...) entercados en querer utilizarlos como ejemplo argumental de teorías trasnochadas”¹¹; en suma, los vascos no eran primitivos, ni antiguos. El conocimiento de las culturas primitivas puede constituir un objeto de estudio loable y necesario pero su correlación con la contemporánea y la consideración de primitivos a los contemporáneos no se sostenía en términos científicos, porque no en vano los vascos habían estado en comunicación y acción permanente en la construcción social moderna de la sociedad vasca en el curso de cambios sucesivos durante el último milenio de Europa.

La revista *Hermes* fue fundada en 1917 por el cubano de nacimiento Jesús de Sarria y manifestaba una nueva modernidad vasca. La publicación se convirtió en una revista vasca con vocación cosmopolita, con artículos en diversas lenguas, incluida el euskera. Su director y otros miembros de su consejo editorial también participaron en el Congreso de Oñati y apoyaron la creación de Eusko Ikaskuntza. Este intelectual que llegó de una gran ciudad cosmopolita como era La Habana a fines del siglo XIX quería hacer de Bilbao una nueva ciudad vasca y cosmopolita y por ello en sus páginas, junto a la historia vasca, promovía también en paralelo una historia de Europa y universal¹².

La enciclopedia denominada *Geografía General del País Vasco-Navarro* se puso en marcha a través de una editorial catalana, bajo la dirección de Francisco Carreras Candi. El primer volumen se publicó en 1911 y el último en 1925. Con una iconografía modernista renovadora, esta enciclopedia reflejaba historias de las localidades y en su conjunto constituyó un trabajo sistemático importante para el conocimiento de la historia y geografía de los vascos, estableciendo un marco de referencia para el estado de la cuestión de las investigaciones históricas.

Para finalizar, hay que recordar que, desde comienzos del siglo XX, tanto Bizkaia como Gipuzkoa estaban inmersas en el proceso de Revolución industrial. Tal como sucediera en otras zonas industriales de Europa, una nueva sociedad se abría paso en ruptura con el pasado y la sensación de discontinuidad embargaba la conciencia de una parte significativa de la sociedad vasca. Por lo tanto, no es extraño que en 1918 se despertara un interés añadido por un renovado conocimiento del pasado que explicara lo que pasaba en el presente, fundado en métodos científicos.

2. El Congreso de Estudios Vascos de Oñati, en 1918: sección de Historia

Ángel Apraiz, catedrático de Estética y Literatura en la Universidad de Salamanca, en una conferencia dictada en Bilbao sobre la Universidad Vasca propuso en enero de 1917 la convocatoria de un Congreso de Estudios Vascos. La Euskal Herria que se estaba modernizando como consecuencia de la industrialización, necesitaba urgentemente adquirir nuevos conocimientos a través de los métodos científicos, en todas las áreas del saber. Por lo tanto, el Congreso sistematizó las demandas y necesidades propias de una sociedad moderna y entre estas señaló y reivindicó la necesidad de una universidad propia. A. Apraiz había viajado y analizado los diversos modelos de universidad y proponía el norteamericano frente al que estaba establecido en España. Como punto de arranque entendía que, en primer lugar, los científicos vascos debían darse cita en un Congreso y articularse en una institución, propósito que consiguió con la fundación de la Sociedad de Estudios Vascos-Eusko Ikaskuntza.

El Congreso fue organizado por las cuatro Diputaciones vascas y las diócesis de Gasteiz, Iruñea y Baiona. En Bizkaia, los *jeltzales* de la Comunión Nacionalista Vasca, quienes por primera vez habían llegado a ocupar la presidencia de la Diputación, impulsaron con apoyo de su presidente Ramón de Sota el proyecto de Congreso. En Gipuzkoa, el pacto de integristas católicos y carlistas también se adhirió al Congreso, mientras en Álava y Navarra los monárquicos de inspiración conservadora y liberal también lo apoyaron. Por lo tanto, la mayor parte de los participantes se hallaban adscritos a partidos confesionales de inspiración católica. Tanto en la organización del Congreso como en todas y cada una de las conferencias existía una predominante mirada al pasado, la Euskal Herria que estaba a punto de perderse, y clamaban por analizar y conservar las características propias de los vascos que ya se iban o desaparecían con el fin de garantizar una suerte de continuidad

ante los cambios que se avecindaban. Pero el futuro gravita también tanto como el pasado y embarga la preocupación de los organizadores, y por ello se analizan los problemas sanitarios de la época, o temas relacionados con el urbanismo y la economía, la industria, las relaciones sociales... Por ello, a falta de universidad, consideraron necesario institucionalizar la experiencia congresual y crearon Eusko Ikaskuntza para ejecutar el programa del Congreso así como para impulsar el conocimiento del método científico. A la hora de analizar el pasado era obligado hacerlo a través de la ciencia histórica y la arqueología.

Ciñéndonos a la sección de Historia, antes de nada, debemos analizar la conferencia de Ángel Apraiz, quien interpretaba el pasado de los vascos a la luz de un renovado discurso histórico. En el mismo título expresó una innovadora inquietud: “La labor del pueblo vasco ante la cultura universal”. Y en la primera línea concretó el objetivo: “Colocar los asuntos que afectan a la vida de nuestro pueblo más profundamente, en un plano de universalidad”. En referencia a la forma de ser y la identidad de los vascos destacó dos peculiaridades: la voluntad y el deseo. La apasionada voluntad, la energía y la constancia se hacen ver en todas las áreas en las que intervenían. Asimismo, trató de establecer los puntos de conexión entre la historia local y global para fijar y evaluar la aportación de los vascos. Y para ello, menciona las contribuciones de personas concretas. En primer lugar se refiere a los vascos como marineros, comerciantes y hombres del mar, inmersos en el océano y en la búsqueda de la ballena. Fue a través del mar como se llevó a cabo la primera mundialización y en ella estuvieron presentes los vascos. En el ámbito del Derecho mencionaba a Francisco de Vitoria, y a Ignacio de Loiola desde “la elevadísima esfera de la acción religiosa”. Posteriormente, a la Sociedad de Amigos del País en el siglo XVIII por su aportación a la cultura científica así como a la musicología. Se mostró preocupado por el futuro del euskera y consideraba que representaba el elemento esencial de la identidad vasca, y concluyó: “Así el conocimiento propio, base del saber, y la concentración del esfuerzo que es el principio de toda acción, serán nuestras mejores ofrendas al patrimonio común de todos los hombres”¹³.

Sin embargo, la conferencia central del área de Historia la llevó a cabo C. Echegaray. Era él quien representaba la profesionalización del oficio de historiador a principios del siglo XX, y desde fines del siglo XIX ejercía de cronista nombrado por las tres Diputaciones. En su conferencia magistral se refirió a la Edad Media, resumiendo lo publicado en un libro años atrás¹⁴, una aportación realizada en el marco del modelo de la historiografía europea.

Pero, además, también ofreció otra conferencia más comprometida con el debate político del momento en el área de las Ciencias Sociales que tituló “Derecho político vasco”. En esta contribución señaló la “necesidad de dar a este estudio una base científica”. De este modo, incidía nuevamente en la importancia del conocimiento histórico, es decir, en la urgencia de analizar los poderes públicos y su ejercicio en el contexto del Derecho histórico vasco. También defendió la necesidad de comprender en su integridad el Derecho histórico, el modo en que los vascos conceptualizaron y crearon un Derecho, en orden a los marcos competenciales que el futuro autogobierno vasco debía fijar, ya que a partir del *Mensaje* de las Diputaciones de 1917 la consecución de un amplio marco de autogobierno político se convirtió en la principal preocupación de los políticos vascos.

En la sección de la Historia merece una mención destacada la *Historia religiosa* que sobre Euskal Herria presentó Eugenio Urroz. Mostró conocimiento del tema, criticó viejos mitos tales como el monoteísmo de los vascos. Y, para finalizar, propuso una metodología para la elaboración de una historia de la Iglesia vasca. Asimismo, realizó una propuesta con el fin de analizar las creencias previas al cristianismo y la evolución de la organización eclesiástica del cristianismo. J.A. Lizarralde realizó su

aportación en el campo de la historia religiosa y T. Guiard con relación a la historia marítima de los vascos. Gregorio Mujika analizó elementos de la vida cotidiana. Pedro Mourlane, la poesía en euskara. Juan Allende-Salazar se ocupó de poner las bases para el análisis de la bibliografía vasca, así como una historia de la imprenta. Fue Juan Carlos Guerra quien llevó a cabo la conferencia sobre la genealogía. Tomás Echevarría habló sobre la urgente necesidad de contar con una Biblioteca Central Vasca. Y, para finalizar, quien fuera líder de los liberales monárquicos de Bizkaia, criticando los presupuestos del nacionalismo vasco, ensalzó el españolismo de los vascos y para tratar de demostrar su influencia en el fortalecimiento de la nación española tomó como referencia su actitud en el curso de la guerra de la Convención (1793-1795), un tema realmente controvertido.

Pero las reflexiones sobre el pasado también se realizaron en el resto de las secciones del Congreso. Por ejemplo, en el ámbito del Arte, nuevamente el trabajo de Ángel Apraiz y las conferencias de Ricardo Gutiérrez resultaron innovadoras. Por otra parte, Manuel M. Smith analizó el urbanismo de ciudades y pueblos a través del tiempo, y Luis Elizalde realizó una incursión en la historia de la enseñanza en la sección correspondiente.

En cuanto a la Prehistoria, José Miguel Barandiaran en la sección denominada *Raza* abordó el tema de los orígenes y su aportación tuvo un valor fundamental. Profundizó en el ámbito de la Prehistoria y la metodología arqueológica. Tomó como referencia el llamado *Manuel de recherches préhistoriques* editado en Francia y lo aplicó al marco de Euskal Herria. Desde 1916, el grupo formado por T. Aranzadi, Enrique Eguren, ambos catedráticos de universidad, y J.M. Barandiaran, profesor en el Seminario Diocesano de Vitoria, realizaban prospecciones arqueológicas en comunicación con los prehistoriadores europeos. Habían comenzado las excavaciones de Santimamiñe y la hipótesis estratigráfica elaborada allí la explicaban en función de las estratigrafías de otras cuevas excavadas en Francia. Sin embargo, en tanto que era un investigador científico, concluía que los resultados ya conocidos tendrían que ser sometidos a modificaciones y cambios, a tenor de los resultados de las sucesivas investigaciones.

En resumen, la aportación más importante realizada en el Congreso llevado a cabo en Oñati fue que la Prehistoria y la Historia debían desarrollarse con las metodologías científicas propias del siglo XX. En el Congreso se plantearon nuevas cuestiones e interrogantes sobre el pasado y las respuestas debían obtenerse aplicando las ciencias históricas, en virtud de las tendencias historiográficas, teorías y enfoques del momento. En suma, los ponentes del Congreso abogaron por la redacción de una nueva Historia basada en la metodología científica, profundizando en un conocimiento que se fundara en la erudición empírica y proclamaron que la Historia debía hacerse comprensible e interpretable dentro de los parámetros de la cultura universal ya que, después de todo, la historia vasca es parte de ella. En adelante, las historias contadas a través de relatos y cuentos de ficción o narrativas noveladas debían circunscribirse al campo de la Literatura.

Por último, y en cuanto a la sección de Historia, acordaron que de cara al futuro era necesario llevar a cabo la organización de archivos y su difusión siguiendo el ejemplo de Serapio Mujika, quien había realizado una reorganización de los archivos municipales y generales de Gipuzkoa. La publicación de una nueva documentación debía implementar la realización de nuevas investigaciones sobre la historia de los vascos, confiando quizá en exceso en los beneficios que pudiera aportar una historia positivista ajustada al documento. Asimismo, proclamaron la necesidad de realizar monografías históricas. Y, por último, solicitaron “que se realice una breve historia de Euskal Herria, con el fin de que se estudie en las escuelas del territorio”. Es decir, era necesario escribir un

manual sobre la historia de los vascos con el objetivo de que se enseñara en todos los centros escolares. También se reivindicó la necesidad de una revista científica de estudios históricos vascos.

Entre otras iniciativas abogaron por la creación del Museo Vasco, la derogación del castigo del anillo por hablar en euskera en las escuelas y la elaboración del catálogo de las cuevas.

Carmelo Echegaray y Juan Allende fueron elegidos para ser los representantes de la sección de Historia en la Junta Permanente de Eusko Ikaskuntza.

3. Las aportaciones más significativas en las áreas de Historia, Prehistoria y Arqueología: 1918-1936

En el área de Prehistoria se realizaron mayores aportaciones que en el área de Historia. Tres nombres son de obligada mención: Telesforo Aranzadi, J.M. Barandiaran y Enrique Eguren. Pero fue J.M. Barandiaran quien asumió la tarea de sintetizar desde una perspectiva general las novedades que las investigaciones prehistóricas aportaron al tema de los orígenes de los vascos.

En el ámbito de la Historia, las contribuciones resultaron más modestas, pero, en cualquier caso, debemos destacar a los hermanos Carmelo y Bonifacio Echegaray, ya que Arturo Campión había realizado sus aportaciones historiográficas principales con antelación a la fundación de Eusko Ikaskuntza¹⁵.

3.1. José Miguel Barandiaran

En 1917 ya había publicado en Gasteiz el trabajo *Resumen de la prehistoria del País Vasco* y en Eusko Ikaskuntza desarrolló la sección de Prehistoria con una perspectiva renovadora. Además, utilizó de forma sistemática metodologías orales y encuestas etnográficas mediante la sociedad Eusko Folklore. Puso en marcha una metodología para crear nuevas fuentes a través de encuestas sistemáticas. Eusko Folklore fue creada en Gasteiz, en el seminario de la diócesis de Vitoria, de la que J.M. Barandiaran era profesor. Con sus *Anuarios de Eusko Folklore* y sus interpretaciones históricas sobre la formación y difusión de los hechos culturales contribuyó al conocimiento de la historia de la vida cotidiana de los siglos XIX y XX. En las publicaciones de *Eusko Folklore* encontramos materiales sobre la vida cotidiana así como creencias propias de la época de los Fueros, principalmente a partir del siglo XVII. La compilación de datos en torno al modo de vida y el pasado de las gentes hace que J.M. Barandiaran además de prehistoriador deba considerarse como historiador de las personas comunes. Sus estudios etnográficos contribuyeron a dar visibilidad científica e histórica a quienes carecían formalmente de historia. Por eso, *Eusko Folklore* también debe considerarse una revista del territorio de la Historia. Y por medio de esa revista J.M. Barandiaran expresó su interpretación histórica en torno a la formación de las comunidades rurales y su evolución.

Sin embargo, sus aportaciones a la sección de Prehistoria tuvieron un mayor impacto científico. Eusko Ikaskuntza financió las investigaciones y prospecciones de J.M. Barandiaran, Telesforo Aranzadi y Enrique Eguren en 1919. En 1925 organizó un congreso de Arqueología en la Escuela de Artes y Oficios de Gasteiz; asimismo, crearon el *Centro de Investigaciones Prehistóricas*. En 1933 publicó un estado de la cuestión general, *Breve historia del hombre primitivo*, con el objetivo de ofrecer el marco general de conocimiento. Y, posteriormente, aplicó ese esquema a Euskal Herria. En 1934, J.M. Barandiaran publicó, en euskera y castellano, *El hombre primitivo en el País Vasco*, la historia de los primeros pobladores de Euskal Herria. La interpretación prehistórica se instaló en la cultura científica

tras una aportación empírica sin precedentes. Según observación de J.M. Barandiaran, en pleno siglo XX aún permanecían entre los vascos las huellas de los primeros habitantes y, por ello, en su interpretación procuraba establecer un nexo de unión y continuidad entre los vascos contemporáneos y los habitantes de la prehistoria, como vía para resolver el reto de los orígenes de los vascos. En el nuevo libro que publicó en Buenos Aires en 1953 estableció que los vascos serían los descendientes directos de los habitantes de la prehistoria, en un proceso de evolución desplegado en el Pirineo occidental.

En resumen, tanto T. Aranzadi en el ámbito de la Antropología física como J.M. Barandiaran establecieron las investigaciones prehistóricas al nivel de sus colegas europeos.

3.2. Carmelo Echegaray

El historiador Arturo Campión era presidente de honor de Eusko Ikaskuntza y maestro para los historiadores vascos. Pero fue C. Echegaray quien asumió la responsabilidad de la sección de Historia de Eusko Ikaskuntza. Acordaron que lo prioritario era fomentar las infraestructuras para la investigación histórica, por ejemplo catálogos documentales y de fuentes archivísticas. Así, C. Echegaray informó sobre las fuentes en archivos públicos¹⁶. Falleció en 1925 y Eusko Ikaskuntza preparó un libro de homenaje en 1928¹⁷. Este libro refleja un estado del nivel de la historiografía vasca del momento. Los investigadores eran aún rehenes de los documentos y adictos a la colección de noticias. Sin embargo, la Historia requiere obligatoriamente un hilo interpretativo y narrativo. Los documentos no son en sí mismos más que instrumentos para explicar la Historia, es el historiador quien los convierte en elementos interpretativos de los sucesos y hechos. En este libro J.M. Barandiaran expuso una erudita investigación en torno a Mari en el mundo mitológico vasco y Beatrice Quijada, de la University of California, realizó una aportación sobre la novela histórica creada por F. Navarro Villoslada.

Al año siguiente, su hermano, Bonifacio Echegaray, realizó un valioso resumen de la historia de Euskal Herria con la entrada *Vasconia*, en el diccionario enciclopédico que publicaba Espasa-Calpe.

3.3. Bonifacio Echegaray, el Congreso de Historia y otras iniciativas

El propósito de Eusko Ikaskuntza era la publicación de una nueva historia de los vascos ajustada a los criterios de la historiografía científica. Impulsó a tal fin concursos públicos pero ante los resultados fallidos encomendó a Bonifacio Echegaray que la escribiera. Éste realizó aportaciones tomando como punto de partida el Derecho y publicó artículos monográficos extensos sobre los siguientes temas: la vida comercial y civil, ritos sobre la muerte, la vecindad y las relaciones que se derivan de ella¹⁸.

Entretanto, Bernardo Estornés, empleado en Eusko Ikaskuntza, publicó en 1932 un manual de *Historia del País Vasco* desde la perspectiva del nacionalismo vasco inspirado en la doctrina de Sabin Arana. Posteriormente inició el proyecto de una enciclopedia vasca, a la que ya nos hemos referido, que se convirtió en la obra de su vida¹⁹.

Otra iniciativa consistió en la promoción de investigaciones monográficas sobre localidades. Asimismo, en la sección de Historia se debatió el proyecto de una exposición sobre las guerras civiles del siglo XIX. Sin embargo, los recuerdos y desconfianzas entre carlistas y liberales persistían y estos últimos temían las interpretaciones que pudieran hacer los carlistas. Desafortunadamente, en 1936, en lugar

de una exposición la población vasca tuvo que soportar una guerra. El golpe militar organizado, entre otros, por los carlistas y los franquistas contra la República, obligaron a suspender el VII Congreso de Estudios Vascos que estaba previsto celebrarse en Estella-Lizarra en el mes de septiembre.

El VII Congreso estaría dedicado de forma monográfica a los estudios históricos. El joven historiador José María Lacarra fue una de las personas que participó en su preparación con un programa acorde con la historiografía del momento. Todo indicaba que las iniciativas para la creación de un sistema historiográfico vasco podrían llevarse a cabo tras el Congreso. La historia económica y social era un tema relevante que debía abordarlo Ildefonso Gurrutxaga, y también estaba anunciada la intervención de Th. Lefebvre.

En la primera parte del presente libro (vid. capítulo 2.3, pp. 344) se citan las once secciones en que iba a dividirse el Congreso de Historia de 1936. La enumeración de estos temas refuerza la hipótesis que aquí sostenemos respecto a la creciente profesionalización de la disciplina y a la existencia ya entonces de una comunidad de historiadores.

3.4. Una innovación en la historia vasca: Théodore Lefebvre, *Les modes de vie dans les Pyrénées Atlantiques orientales* (1933)

La investigación y publicación de Théodore Lefebvre no se elaboró en el entorno de Eusko Ikaskuntza pero impactó directamente en los estudios históricos vascos. Se trata de una contribución innovadora que analiza la civilización material producida en los últimos 500 años a ambos lados del Pirineo, dentro de la geografía de los vascos²⁰. Con frecuencia las investigaciones etnográficas de la vida tradicional vasca no reflejan el tiempo cronológico; sin embargo, la investigación de Th. Lefebvre trató de fijar la evolución en el tiempo de las actividades marítimas, agrícolas, ganaderas, comerciales o protoindustriales. Asimismo, analizó por primera vez la evolución demográfica en los sucesivos siglos. En suma, estableció un punto de partida básico para la investigación histórica desde el prisma socio-económico y la investigación del entorno físico. El miembro de Eusko Ikaskuntza J. Thalamas publicó en 1935 un libro titulado *Aspectos de la vida profesional vasca* inspirado en los resultados de la investigación de Th. Lefebvre y se convirtió en una nueva referencia para una renovada interpretación del pasado profesional de la mayoría de la población vasca.

4. Continuidad, difusión e internacionalización de los historiadores de Eusko Ikaskuntza durante el difícil período de la dictadura y el exilio (1936-1978): José Miguel Barandiaran, Philippe Veyrin, Ildefonso Gurrutxaga, Julio Caro Baroja, Jon Bilbao

En el momento del golpe militar de 1936 contra la República, ejecutado por un sector de miembros del Ejército español, la Comunión Tradicionalista y los monárquicos, el presidente de Eusko Ikaskuntza era un destacado dirigente carlista de la Comunión Tradicionalista, Julián Elorza, mientras que el secretario general, Ángel Apraiz, era un académico liberal y vasquista, quien al término de la guerra sufrió la represión. En 1936 componían la Junta Permanente de Eusko Ikaskuntza 23 representantes de las secciones científicas y de trabajo. Serapio Mujika, quien, como se ha indicado, había destacado como organizador general de los archivos de Gipuzkoa, era el presidente de la sección de Historia; J.M. Barandiaran, de la sección de Prehistoria y Antropología; y B. Echegaray, de la sección de Derecho. Los miembros de la Junta Permanente

eran personalidades con estudios superiores universitarios, con presencia destacada de abogados.

La mayoría de miembros de Eusko Ikaskuntza se situaba en el entorno sociológico del catolicismo de inspiración vasquista, particularmente del Partido Nacionalista Vasco (PNV) y Comunión Tradicionalista. Pese a la significativa presencia de estos últimos, victoriosos al término de la guerra, sin embargo Eusko Ikaskuntza no tuvo continuidad durante el franquismo, aunque tampoco consta que fuera suprimida mediante ninguna orden expresa. Al término de la guerra, español y vasco eran conceptos antitéticos para los nuevos gobernantes y, por ende, se había convertido en objeto de sospecha. En cualquier caso, la derogación del Concierto Económico en las Diputaciones de Bizkaia y Gipuzkoa conllevó una limitación económica total de las mismas. Tal como explicó Jesús Elosegi²¹ a J.M. Barandiaran, ni Julio Urquijo, ni los miembros de Eusko Ikaskuntza alineados con el carlismo y por lo tanto con el franquismo, mostraron ningún interés en la continuidad de Eusko Ikaskuntza, y en 1945 refundaron la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País. Sin embargo, R.M. Azkue, con el apoyo del abogado tradicionalista y vasquista Nazario Oleaga, logró la continuidad de Euskaltzaindia, si bien aceptando las modificaciones organizativas dictadas por las autoridades franquistas.

En cualquier caso, la cultura y experiencia científica de Eusko Ikaskuntza y de los historiadores en particular, se reprodujo más allá de la propia supervivencia de la institución, tanto en el exilio como en el interior, hasta que en 1978 se restableció la institución y la sección de Historia²².

4.1. Actividades internacionales de Eusko Ikaskuntza y de historiadores vascos: VII Congreso de Biarritz (1948), VIII de Baiona (1954). Instituto Americano de Estudios Vascos de Buenos Aires (1950). Basque Studies Program de Reno, Nevada (1967)

José Miguel Barandiaran vivía exiliado en el País Vasco continental y tenía un propósito muy claro: la labor iniciada por Eusko Ikaskuntza debía perpetuarse promoviendo investigaciones científicas en los campos de la Historia y la Etnografía. En 1945, los investigadores se organizaron en torno al Instituto Gernika y en 1947 se publicó el primer número de *Gernika Eusko Jakintza. Revues des Etudes Basques - Revista de Estudios Vascos*. Los miembros de Eusko Ikaskuntza pensaron posteriormente que era preciso proseguir con la tradición de los Congresos de Estudios Vascos para lo cual crearon una nueva sociedad instrumental llamada Société Internationale d'Etudes Basques presidida por José Miguel Barandiaran y con Jon Bilbao como secretario de sus iniciativas científicas²³. Querían demostrar que los Estudios Vascos, y especialmente la historia de los vascos, eran materia propia de investigadores y expertos a nivel internacional, con independencia de credo político o religioso. El Museo Vasco de Baiona resultó otro agente activo en estas iniciativas. Precisamente un miembro del consejo del Museo, Philippe Veyrin, publicó en 1943 una historia general de los vascos de Lapurdi, Behe Nafarroa y Zuberoa²⁴.

El VII Congreso de Estudios Vascos fue organizado en Biarritz en 1948 y se presentaron numerosos trabajos de Historia. Sin embargo, para las autoridades franquistas el Congreso tenía connotaciones políticas e impidieron la participación directa de investigadores del sur de los Pirineos como Jesús Elosegi o Julio Caro Baroja. En un ambiente internacional y con la participación de investigadores franceses, les *Basques* o los vascos eran objeto de investigación preferente. En ese entorno, Jon Bilbao comenzó su trabajo sobre la bibliografía vasca, mientras el mecenas filipino Manuel Ynchausti realizó un trabajo gráfico sobre la ex-

pansión de los vascos a lo largo del mundo. Al término del Congreso proyectaron la fundación de una universidad de verano con la intención de fortalecer la continuidad científica y la institucionalización de los estudios vascos, pero el proyecto no se consolidó²⁵.

El VIII Congreso de Estudios Vascos tuvo lugar en Baiona en 1954²⁶. De nuevo el Museo Vasco de Baiona fue un agente activo, y Manuel Ynchausti impulsó la realización de una exposición sobre la expansión de los vascos y su influencia a lo largo del mundo, como si tratara de realizar el programa que A. Apraiz anunciara en 1918. El esfuerzo realizado por M. Ynchausti permite evidenciar la visibilidad de los vascos en la historia global.

Por otro lado, en 1943 se fundó en Buenos Aires el Instituto Americano de Estudios Vascos. El nuevo Instituto se formó bajo el signo y emblema de Eusko Ikaskuntza. Comenzaron publicando un boletín con artículos referidos al pasado de los vascos bajo la dirección de Gabino Garriga e Ildefonso Gurrutxaga. Gurrutxaga debía intervenir en el frustrado Congreso de Historia de 1936. Impartió clases de historia de los vascos en Ziburu y durante el exilio se consolidó como un historiador de referencia. Sus artículos combatían una visión idealizada del pasado que la consideraba propia del tradicionalismo y, por lo tanto, abogaba por una historia rigurosa y crítica de conformidad a los métodos científicos. Aunque el exilio no fuera el estado ideal para las investigaciones históricas, trató de elaborar una renovada visión del pasado para explicarla en una perspectiva de historia nacional vasca. Este proyecto, impulsado personalmente por José Antonio Aguirre, se frustró por la prematura muerte del lehendakari²⁷. No obstante, en el decenio de 1960 siguió impartiendo sus conocimientos de historia en conferencias y conversaciones en Donibane Lohitzune, siendo Martin Ugalde quien supo compendiar dicha visión en su síntesis de la historia de los vascos.

La Universidad de Nevada, en 1967, fundó el Basque Studies Program bajo la dirección de William Douglass al que se incorporó el historiador Jon Bilbao. Como resultado de sus investigaciones, en 1975 W. Douglass y J. Bilbao publicaron *Amerikanuak. Basques in the New World*²⁸, una investigación sobre la diáspora vasca, particularmente en América. La experiencia de Eusko Ikaskuntza fue decisiva en la formación intelectual de Jon Bilbao. La visión general y la metodología científica que aplicaban las investigaciones editadas por Eusko Ikaskuntza subyacen en este libro. Este libro, además de inaugurar una nueva línea de investigación sobre la diáspora y las emigraciones vascas, también representa una manera de hacer historia en la que los vascos se constituyen en sujetos centrales de la narrativa histórica. Actualmente, The William A. Douglass Center for Basque Studies, en Reno (University of Nevada), se ha convertido en centro internacional académico de referencia para la investigación en estudios vascos en general y en estudios históricos en particular.

4.2. La continuidad de los historiadores de Eusko Ikaskuntza en Donostia: Real Sociedad Vascongada de Amigos del País. Julio Caro, Los Vascos (1949)

En 1953 J.M. Barandiaran regresó de nuevo al País Vasco de España. Jesús Elosegi era su persona de contacto y confianza, quien había participado en campañas arqueológicas y publicaciones. Posteriormente se convirtió en el animador principal de la Sociedad de Ciencias Aranzadi, fundada en Donostia-San Sebastián al amparo de la RSVAP en 1947. La RSVAP se fundó en 1945 con el fin de investigar y profundizar en estudios vascos así como en Historia. Editaba una revista, el *Boletín de la RSVAP*, y se reunían en la Diputación de Gipuzkoa para organizar seminarios y

actividades académicas. Entre los participantes se encontraba Julio Caro Baroja, quien llevó a cabo sus primeras publicaciones en Eusko Ikaskuntza. Y fue en ese contexto en el que publicó su libro *Los Vascos. Etnología*²⁹.

Se trata de un libro de historia de los vascos que enfatiza el proceso de la romanización así como el proceso de transformaciones de la sociedad vasca en el último milenio. Sus presupuestos, temática y visión social conectaban con la forma de hacer historia representada por los animadores de la revista *Annales de París*³⁰. El libro comprende a los vascos de ambos lados de los Pirineos. Al final mostraba un esquema historiográfico globalizador, que sigue siendo fuente de inspiración en la actualidad. Este libro subrayaba la importancia del período histórico del último milenio en la conformación de la sociedad vasca y representaba una renovada visión social, económica y antropológica para comprender dinámicas desarrolladas por los vascos ante los retos de las modernidades que imperaban en Europa. Tanto por su concepción como por la temática se situaba en los presupuestos teóricos que Eusko Ikaskuntza había impulsado, y representó una contribución imprescindible para los estudios históricos en general y para la historia social en particular.

Las iniciativas y organización de la Sociedad de Ciencias Aranzadi, en sus secciones de Prehistoria y Etnografía, también significaron una línea de continuidad con la labor iniciada por Eusko Ikaskuntza bajo la dirección de J.M. Barandiaran y Jesús Elsegui. En 1953 J.M. Barandiaran publicó en la editorial Ekin de Buenos Aires otro trabajo sistemático sobre los primitivos pobladores de Euskal Herria para dar una respuesta más sólida a los orígenes de los vascos entroncándolos con los habitantes del neolítico y paleolítico superior.

Para finalizar, tenemos que destacar la producción histórica de Fausto Arocena en Donostia. En Bilbao, con apoyo de su Academia de Ciencias Médicas y la colaboración de la Universidad de Deusto, en 1970 se organizó la Semana de Antropología Vasca bajo las directrices del médico José Luis Goti. En posteriores ediciones, ya con dirección científica de J. Caro Baroja, las Semanas abordaron temas históricos. De cara a las nuevas generaciones de universitarios vascos, esta iniciativa representó una suerte de puente y nexo de continuidad entre la dinámica de Eusko Ikaskuntza de la preguerra y la que a partir de 1978 llegó a desarrollar.

5. La revitalización de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos de 1978: “Una Sociedad que tenga como base la investigación”, José Miguel Barandiaran

Habida cuenta de que era uno de los seis miembros supervivientes de la Junta Permanente de 1936, José Miguel Barandiaran ejerció de nexo de unión para establecer la legitimidad y continuidad de Eusko Ikaskuntza. Y expresó con meridiana claridad qué debía ser Eusko Ikaskuntza en el futuro: “Una sociedad que tenga como base la investigación”. A partir de 1918, la metodología propia de las ciencias era la que debía guiar las investigaciones en estudios vascos, y en 1978 recordaba que la Sociedad de Estudios Vascos debía promover, estimular y divulgar la cultura científica. En consecuencia, en Oñati en septiembre de 1978 se acordó la reorganización de las secciones científicas y, así, por un lado se formó la sección de Historia-Geografía y por otro la sección de Prehistoria-Arqueología, en el marco de un conjunto de quince secciones científicas de la renovada Eusko Ikaskuntza.

La conferencia sobre Historia corrió a cargo del profesor de la Universidad de Deusto Andrés Mañaricua. Experto en la disciplina, su objetivo fue dibujar un cuadro de conjunto de la historiografía vasca en 1978. Pero priorizó, desde su prisma positivista, la institucional y

la política, sin apenas mención a la económica, social o cultural que observaba como emergentes. De nuevo invocó la carencia de una historia general de Euskal Herria y planteó la necesidad de investigaciones monográficas. Mencionó las revistas de estudios históricos vascos como fiel indicador de las problemáticas planteadas. Ahora bien, también se preocupó por citar las investigaciones que realizaban los jóvenes licenciados en la Universidad de Deusto siendo la demografía y los temas socioeconómicos los que mayor interés despertaban. Por ello, concluyó que además de la historia de las instituciones y las ideas políticas, era imprescindible abordar la económica, social y cultural. Sin embargo, ignoró enfoques e investigaciones innovadoras, tales como la obra de Th. Lefebvre (1933) o Julio Caro Baroja (1949) o las aportaciones de J.M. Barandiaran a la historia de las mentalidades populares.

Mucho más preciso fue el resumen que sobre Prehistoria y Arqueología realizara el profesor universitario Jesús Altuna. Concluyó que la investigación científica había alcanzado un gran desarrollo y que, por lo tanto, estaba consolidada. La revista que publicaba Aranzadi, *Munibe*, era un excelente indicador ya que se trataba de una publicación de alto impacto científico. Quizá por ello, la sección de Prehistoria-Arqueología de Eusko Ikaskuntza, ocupada en buena parte por miembros de la Sociedad de Ciencias Aranzadi, apenas tendría desarrollo en años sucesivos.

6. Las aportaciones de los historiadores de la sección de Historia-Geografía de Eusko Ikaskuntza: 1979-2012

Dada la existencia del Instituto Geográfico Vasco, Andrés de Urdaneta, Euskal Geografi Elkargoa (INGEBA), que desarrollaba actividades específicamente vinculadas a la Geografía, la sección de Historia-Geografía en la práctica se centró exclusivamente en la primera de las dos disciplinas. Cuando en 1978 comenzó a organizarse la sección de Historia, la mayoría de sus miembros activos eran titulados universitarios en Historia y materias afines formados en Valladolid, Salamanca, Barcelona, Zaragoza, Madrid, desde 1963 en la Universidad de Deusto y en la Universidad de Navarra y a partir 1979 en la universidad pública, UPV/EHU, en el campus de Vitoria-Gasteiz. Por otro lado, cabe destacar que el Seminario de Cultura Vasca–Euskal Kultur Mintegia de la Universidad de Deusto utilizó y difundió el símbolo de Eusko Ikaskuntza en carteles y campañas protagonizadas, entre otros, por Gonzalo Duo, y en 1972 impulsó una universidad de verano en Azkoitia y Oñati para promover los estudios vascos. Por su parte, en Donibane Lohitzune se organizó la Udako Euskal Unibertsitatea (1973). En ambas iniciativas el euskara era lengua vehicular para las investigaciones científicas. Por lo tanto, la iniciativa ideada por los cursos de verano de Eusko Ikaskuntza entre 1927 y 1936 o la universidad de verano de 1948 en Ustaritz, encontró un nuevo marco de realización con una novedad: las nuevas iniciativas se realizaban en euskara.

En este nuevo contexto³¹, la primera reunión de miembros de la sección de Historia de Eusko Ikaskuntza tuvo lugar el 10 de febrero de 1979 en Donostia, siendo elegido presidente José María Jimeno Jurio. En 1980 Iñaki Zumalabe fue nombrado nuevo presidente quien permaneció en el cargo hasta 1985. Posteriormente, los presidentes de la sección de Historia han sido doctores universitarios: Joseba Agirreazkuenaga (1985-1992), Lola Valverde (1992-1996), Josu Chueca (1996-1999), Iñaki Bazan (1999-2010) y Juan Carlos Jiménez de Aberasturi (2010-2012). La última reunión orgánica de la sección, según acta ordinaria, se celebró el 27 de diciembre de 2012. Sin embargo, un grupo de

miembros se reúnen para sostener, apoyar y dar continuidad a la publicación de la revista de historia, *Vasconia*.

Las aportaciones de los historiadores de la sección de Historia de Eusko Ikaskuntza se resumen en las siguientes iniciativas:

1. La creación de infraestructuras historiográficas para el fomento de las investigaciones históricas
2. El fomento de un sistema historiográfico vasco: el *Cuaderno de Sección* y revista *Vasconia*
3. Los Congresos de los Estudios Vascos IX y X
4. Programas de investigación: el curso y las Jornadas de estudios históricos locales
5. Jornadas, conferencias y reuniones de investigadores por iniciativa de los miembros de sección
6. Ayudas a la investigación como estímulo especialmente dirigido a los socios jóvenes.

6.1. La creación de infraestructuras historiográficas para el fomento de las investigaciones históricas

En las primeras actas de las reuniones de la sección de Historia de Eusko Ikaskuntza se manifiesta una gran preocupación por el estado de los archivos y los documentos históricos, así como por el acceso a los mismos. Los catálogos eran limitados y deficientes. Era necesario renovar las infraestructuras historiográficas. En Oñati, A. Mañaricua apeló a la necesidad de elaborar catálogos de documentos archivísticos. En este ámbito hay que destacar dos proyectos e iniciativas planteadas en reuniones ordinarias de la sección de Historia:

- *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco*. La transcripción y publicación de documentos de la Edad Media fue una iniciativa tomada inmediatamente después de que se organizara la sección de Historia y se constituyera el Gobierno Vasco. El director de Patrimonio, Archivos y Bibliotecas del Gobierno Vasco era Aingeru Zabala, profesor de la Universidad de Deusto quien, sensible a la demanda planteada, se comprometió en dar cauce a la iniciativa y posteriormente la continuó sustentando desde su responsabilidad en la Diputación Foral de Bizkaia. En el Congreso El Fuero de San Sebastián y su época organizado por Eusko Ikaskuntza en el mes de enero de 1981 se insistió en la necesidad del proyecto, y bajo la dirección del profesor José Luis Orella arrancó con éxito. El primer tomo de esta colección se publicó en 1982 y acaba de editarse el volumen 153. Esta colección contiene transcripciones de documentos desde la alta Edad Media hasta el siglo XVI³².
- *Centro de Documentación de Historia Contemporánea del País Vasco*. La idea para su creación también se presentó en 1979, en la primera reunión de la sección, y una vez aprobada su primera ubicación fue en el Palacio Ramery de Hondarribia. Este Centro ha recopilado una valiosa colección documental contemporánea de literatura gris, correspondiente a un tiempo histórico de gran vitalidad social, compuesta por carteles, revistas, panfletos, fotos, etcétera. Además de eso, reunió archivos privados, así como una extensa colección de documentos de partidos, sindicatos y asociaciones. Estos materiales recopilados han adquirido un valor adicional por su rareza y difícil hallazgo en la actualidad. El Centro elaboró y editó ocho publicaciones monográficas. En 2018, lo principal de este fondo excepcional ha sido depositado en el Archivo Histórico de Euskadi y se antoja urgente su digitalización.

6.2. Un sistema historiográfico vasco: la revista *Vasconia*

Los miembros de las 15 secciones de Eusko Ikaskuntza detectaron como necesidad perentoria la creación de revistas científicas para la difusión de sus investigaciones y la cultura científica. Y así Eusko Ikaskuntza acordó crear, entre otras, la revista titulada *Cuadernos de sección*. *Historia-Geografía* cuyo primer número se editó en 1983.

La creación de esta revista ha sido la iniciativa más importante y duradera ya que se trata de una herramienta imprescindible para el desarrollo del sistema historiográfico vasco. Una revista resulta el indicador más destacado para medir el nivel e impacto investigador de una comunidad científica

En 1990, Eusko Ikaskuntza adoptó para sus publicaciones científicas las normas propias de las revistas científicas de impacto, y a partir de 1996 el consejo de redacción de la revista acordó la denominación de *Vasconia*, precediendo al genérico *Cuadernos de Historia-Geografía*, el nombre clásico latino correspondiente al territorio de la comunidad de los vascos.

En esta publicación se editan los resultados de las investigaciones de los miembros de la sección, así como de otros investigadores. Se observa una variedad temática, exponente de los intereses y corrientes historiográficas a lo largo de 35 años. Se han publicado hasta la fecha un total de 41 números. La revista está incluida en el European Reference Index for Humanities de la European Science Foundation, así como en otros índices de referencia que avalan su calidad científica.

En 2003, Carmelo Landa³³ analizó 33 números editados durante 20 años correspondientes al período 1983-2003, siendo 356 investigadores los que han colaborado de los que 238 eran miembros de Eusko Ikaskuntza. Entre 1983 y 2003, se publicaron 484 textos. La mayoría de los textos, 428 (el 88%), están publicados en castellano, 29 en euskara (6%), cinco en francés (1%) y dos en inglés. En cuanto a los temas, redondeando las cifras de C. Landa, el 30% versa sobre Historia social, el 20% sobre Historia política, el 10% se ocupa de la Historia económica y el 13 % del Derecho, Administración y organización territorial; un 8% corresponde a Historiografía y un 5% a la Cultura.

La revista se convirtió asimismo en una plataforma para la difusión de los artículos de los jóvenes investigadores becados por Eusko Ikaskuntza, una referencia y oportunidad para quienes se inician en el oficio de historiador. El presidente y el secretario de la sección, respectivamente, ocupaban durante el período de su mandato el cargo de director y secretario de la revista.

Entre 2005 y 2017, es decir, desde el número 34 al 41, la vitalidad del período inicial decae, si bien es cierto que en ocho volúmenes de la revista se han publicado 147 artículos, la mayoría de autoría única. La desaparición de las ayudas a la investigación de Eusko Ikaskuntza para los jóvenes investigadores y el cese de las convocatorias de las Jornadas de estudios históricos locales, así como la disolución de la sección de Historia-Geografía en 2013 como consecuencia de un proceso de reestructuración organizativa de Eusko Ikaskuntza, son algunos de los factores que han perjudicado su brillante trayectoria. En la actualidad, los investigadores en temas históricos vascos estamos diseminados y la publicación de la revista se ha convertido en un frágil nexo de unión.

En total, la revista ha aportado 631 artículos y textos en cuya autoría han participado más de 400 investigadores. Esto significa que la aportación a la historiografía vasca expresada en la revista *Vasconia* alcanza una repercusión considerable no solamente en la comunidad científica de Euskal Herria sino en la general de historiadores. La revista *Vasconia* se ha convertido en referencia de la historiografía vasca para los investigadores y ha fomentado la difusión de los métodos propios de las ciencias históricas para analizar el pasado, y se prepara para nuevos

retos propios de un siglo XXI globalizado y sometido a la disciplina de los índices de evaluación.

6.3. Los Congresos de Estudios Vascos, IX y X

Los contenidos de los Congresos de Estudios Vascos noveno y décimo estuvieron estrechamente unidos a las ciencias históricas. El noveno se celebró en 1983 en Bilbao y tuvo como tema principal los antecedentes próximos a la sociedad contemporánea vasca. Se analizaron temas y problemas relativos a la historia económica y social, así como a la cultura literaria de los siglos XVIII y XIX. Una nueva generación de historiadores se abrió paso en el Congreso.

El décimo Congreso tuvo lugar en 1987, en Iruñea-Pamplona, con el tema de archivos, bibliotecas y museos. En el curso del mismo se abordó la infraestructura documental de los historiadores, así como la difusión de sus resultados en los museos. En sucesivos Congresos de Estudios Vascos, en particular en el de Gasteiz-Vitoria de 1993 sobre Educación, los temas históricos se abordaron en función de la problemática general del Congreso.

6.4. Programas de investigación: Jornadas de Historia Local

En 1987, la sección de Historia emprendió un nuevo programa general de investigación de Historia local. De conformidad a la propia trayectoria de Eusko Ikaskuntza, en primer lugar organizó un curso metodológico para la capacitación de los investigadores, primero en Bilbao y posteriormente en Iruñea-Pamplona. En este curso jóvenes investigadores y no tan jóvenes tuvieron la oportunidad de adquirir y contrastar una serie de conocimientos con los que abordar la realización de monografías de estudios locales. Con los textos de los ponentes del curso se editó un libro de formación para investigadores³⁴.

Posteriormente, se convocaron las primeras Jornadas de Historia Local los días 24 y 25 de noviembre de 1988 en la biblioteca Dr. Camino de San Sebastián. Las Jornadas se proponían analizar los poderes locales, en particular los públicos, desde la Edad Media hasta la actualidad.

En total, entre 1988 y 2006, se organizaron nueve Jornadas y sus resultados fueron publicados en la revista *Vasconia*. Estas Jornadas son una muestra de la iniciativa de los historiadores de Eusko Ikaskuntza. Las temáticas abordadas fueron las siguientes: poderes políticos, sociedad y conflicto, el espacio urbano, las formas de transmisión cultural, familia y familiares, empleo, la historia de género, de los fueros locales a las ordenanzas municipales.

Otra iniciativa vinculada a la dinámica de las Jornadas son los symposiums anuales de Historia de Bilbao organizados desde 1996. Iniciativa conjunta de Bidebarrieta Kulturgunea y Eusko Ikaskuntza, hasta la fecha se han celebrado veintiuna ediciones en las que han participado más de 300 investigadores que han contribuido a una revisión historiográfica y a un conocimiento más profundo del pasado de Bilbao. Los resultados se han publicado en la revista *Bidebarrieta*³⁵.

6.5. Jornadas y reuniones de investigadores

También hay que destacar otras Jornadas impulsadas por iniciativa de la sección de Historia: 475 aniversario de la conquista de Navarra; homenaje a Félix M. Ugarte; la Guerra Civil y la violencia; 150 aniversario del sitio de Bilbao; Mondragón en tiempos de la guerra de la Convención; Manuel Irujo Olló; Jornadas de Historia oral; Arnaud Oihenart y el siglo

XVII. Estas Jornadas y reuniones científicas son fruto de la pluralidad de intereses e inquietudes que se manifestaban en las reuniones ordinarias académicas de la sección de Historia.

6.6. Ayudas a la investigación como estímulo especialmente dirigido a los socios jóvenes

La creación de una atmósfera y comunidad de investigadores es un requisito imprescindible para el estímulo de la investigación y la generación de nuevos investigadores. Asimismo, para que los investigadores giren su mirada hacia los estudios históricos vascos es necesario fomentar retos de investigación. En la universidad se establece un sistema académico, pero la transmisión de conocimientos requiere también de otros ámbitos de socialización.

El sistema de ayudas a la investigación que había organizado Eusko Ikaskuntza contribuyó a fomentar las investigaciones históricas sobre los vascos y fue un instrumento para atraer a jóvenes talentos, a quienes se ofrecía un foro de discusión y publicación de los resultados de sus investigaciones. Este programa de ayudas gestionado por la sección de Historia consiguió fortalecer y consolidar el sistema historiográfico vasco.

Conclusiones

La principal aportación de Eusko Ikaskuntza en el ámbito de la Historia a lo largo de estos últimos cien años ha sido el uso, manejo y difusión de los métodos científicos para analizar el pasado de los vascos y para fomentar la escritura de la historia de los vascos. La Sociedad de Estudios Vascos adoptó y difundió el conocimiento y la aplicación de las ciencias históricas para la escritura de la historia de los vascos.

Las aportaciones específicas son las siguientes:

1. Desde 1918 hasta 1936: la adopción, fomento y difusión de los métodos científicos para la elaboración de una historia general de Euskal Herria, tanto referida a la Prehistoria como a la Historia.
2. Desde 1936 hasta 1978: la dinámica emprendida en los años anteriores, pese a la desaparición de la propia institución, inspiró una inercia que encontró vías de continuidad en el conjunto de Euskal Herria así como en la diáspora con los historiadores refugiados. Entre 1945 y 1954, se produjo una internacionalización de los historiadores e investigadores formados en Eusko Ikaskuntza a raíz del exilio provocado por el franquismo. Los historiadores e intelectuales refugiados en otros países procuraron continuar con la cultura científica de Eusko Ikaskuntza y así contribuyeron a su institucionalización y difusión en el País Vasco continental, en el Museo Vasco de Baiona, en Montevideo, Buenos Aires y Reno. La iniciativa emprendida en 1967 en Reno (University of Nevada) ha resultado la más duradera y ha impulsado investigaciones históricas, en particular de los vascos en América y Australia, por derroteros propios de la cultura científica de Eusko Ikaskuntza. En el País Vasco peninsular, bajo la dictadura franquista, continuaron las investigaciones de Prehistoria e Historia, en el marco de la refundada Real Sociedad Vascongada Amigos del País y la Sociedad de Ciencias Aranzadi. El libro de J. Caro Baroja *Los Vascos*, es un claro indicador de continuidad de la dinámica emprendida por los historiadores de Eusko Ikaskuntza. La realización de la enciclopedia Auñamendi de los hermanos Bernardo y José Estornés

también responde a la cultura científica promovida por Eusko Ikaskuntza, siendo destacables las entradas sistemáticas que contiene dicha enciclopedia sobre la Historia de Euskal Herria.

3. En 1978 se restauró Eusko Ikaskuntza y, atendiendo a las instrucciones del nuevo presidente, J.M. Barandiaran, se restablecieron las secciones científicas porque la investigación debía ser seña e identidad de Eusko Ikaskuntza. En 1979 se organizó la sección de Historia entrando en vigor los programas de investigación. La sección ha sido punto de encuentro de los investigadores y ha realizado valiosas aportaciones a la comunidad científica: la colección Fuentes Documentales Medievales, el Centro de Documentación de Historia Contemporánea, un programa específico de investigaciones locales con nueve Jornadas y veintiún symposiums de historia de Bilbao y sucesivas Jornadas monográficas. Pero la aportación más valiosa ha sido la fundación y publicación de una revista científica de Historia, *Vasconia*, exponente del alto nivel de su producción historiográfica como refleja el hecho de su inclusión en ERIH (European Reference Index for Humanites). Desde 1983 ha publicado 631 textos y artículos científicos, una aportación significativa a la historiografía vasca. El reto del futuro es la inclusión de la revista en otros índices de referencia para que el impacto de su difusión sea mayor, así como la producción de artículos de investigación de calidad como medio de inserción de la historiografía vasca en las redes europeas y mundiales de las ciencias históricas.

Notas

1. Planté, Adrien. “Les Basques ont-ils une histoire?” in *La Tradition au Pays Basque. Ethnographie, Folk-Lore, Art populaire, Histoire, Hagiographie*. Baiona: 1899; Elkar, 1994, p. 112.
 2. Aranzadi, Telesforo. *La Vasconia*. Buenos Aires: noviembre 1900.
 3. Vilallonga, José. “Les Congrès des Etudes Basques ont une histoire. Chronique des Congrès précédents” in *VIIIème Congrès d’Etudes Basques = Eusko Ikaskuntzaren VIII. Kongresua = VIII Congreso de Estudios Vascos* (8. 1954. Baiona, Uztaritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003, pp. 9-14.
 4. Para evaluar la influencia de los historiadores de Eusko Ikaskuntza en el contexto de la historiografía vasca, ver: Agirreazkuenaga, Joseba. *De los vascos sin historia a los vascos con historia*. Donostia: Txertoa, 2016.
 5. Zamacola, José Antonio. *Historia de las naciones bascas de una y otra parte del pirineo septentrional y costas del mar cantábrico desde sus primeros pobladores hasta nuestros días con la descripción, carácter, usos, costumbres y leyes de cada uno de los estados Bascos que hoy existen*. Auch, 1818.
 6. Iztueta, Juan Ignacio. *Gipuzkoako probintziaren kondairaren edo Historia zeinetan jartzen diraden argiro beraren hasieratik orain arte dagozkion barri gogoangarriak egin eta zuzendu deban*. Donostia: Imprinta Baroja, 1847.
 7. Majuelo, Emilio. *La idea de historia en Arturo Campión*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011.
 8. Campión, Arturo. “Echegaray y la historia”, in *Euskalerriaren alde*. San Sebastián: 1925, pp. 413-415.
 9. Echegaray, Carmelo. *Trabajos de un cronista*. Bilbao: Biblioteca Bascongada de Fermín Herran, 1898, p. 131.
- Arocena, Fausto. “Don Carmelo de Echegaray y la historia del País Vasco”, in *Euskalerriaren alde*. San Sebastián: 1926, pp. 404-418.

—Gurrutxaga, Ildenfoso. “Carmelo de Echegaray. Su influencia en los estudios vascos” in *Euskalerriaren alde*. San Sebastián: 1928, pp. 127-135.

10. Novia de Salcedo, Pedro. *Defensa histórica legislativa y económica del Señorío de Vizcaya y provincias de Alava y Guipúzcoa*. Bilbao: Delmas e hijo, 1851, 4 vols.
 11. Aranzadi, Telesforo. “Preámbulo” a Barandiaran, J.M. *Breve historia del hombre primitivo*. Vitoria: Montepío diocesano, 1933.
 12. Agirreazkuenaga J. Hermes. *Revista del País Vasco*. Bilbao 1917-1922. *La ciudad, el hombre, la revista. Hiria, gizona, aldizkaria*. Bilbao: Bidebarrieta Kulturgunea-Ayto. de Bilbao, 2000, 110 pags.
 13. Apraiz, Angel. “La labor del pueblo vasco ante la cultura universal” in *Primer Congreso de Estudios Vascos*. Bilbao: Bilbaina de artes gráficas, 1919-1920, p. 498.
 14. Echegaray, Carmelo. *Las provincias Vascongadas a fines de la Edad Media. Ensayo histórico*. San Sebastián: 1895.
 15. Para analizar la época ver Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca*. (1918-1936). San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1983, pp. 115-135.
 16. Echegaray, Carmelo. *Informe acerca de los documentos referentes a la historia vasca que se contienen en los archivos públicos*. San Sebastián: 1919.
- Inéditos de documentos referentes a la historia vasca que se contienen en los archivos de Brujas. San Sebastián: 1929.
17. *Homenaje a Carmelo Echegaray*. San Sebastián: Diputación de Guipúzcoa-Eusko Ikaskuntza, 1929.
 18. Echegaray, Bonifacio. *El proceso de la Zamacolada*. Conferencia. Bilbao: 1920.
- “Vasconia” in *Enciclopedia Universal ilustrada*. Madrid: Espasa, 1929, pp. 148-169.
- La Vecindad. Relaciones que engendra en el País Vasco*. San Sebastián: 1933.
- La vida civil y mercantil de los vascos a través de sus instituciones jurídicas*. San Sebastián: 1923.
19. Fondo Bernardo Estornes Lasa. En línea: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/> (06/2018).
 20. Lefebvre, Théodore. *Les modes de vie dans les Pyrénées Atlantiques Orientales*. París: A. Colin, 1933.
 21. Larronde, Jean-Claude. “Histoire du VIIème Congrès d’Etudes Basques. Biarritz, 1948” in *VII Congreso de Estudios Vascos* (7. 1948. Biarritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza Ikaskuntza, 2003, p. 37.
 22. Agirreazkuenaga, Joseba. “Reinterpreting the Basque Past in Exile: Scholars, Narratives and Agendas (1936-1977)” in *Storia della Storiografia-Histoire de l’Historiographie-History of Historiography-Geschichte der Geschichtsschreibung*. N° 69, 1. Pisa-Roma: Fabrizio Serra editore, 2016, pp. 65-82.
 23. Irujo, Xabier. *Jon Bilbao Azkarreta* (Cayey 1914-Vitoria-Gasteiz 1994). Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurilaritza, colección Bidegileak, 2014.
 24. Veyrin, Philippe. *Les Basques de Labourd, de Soule eta de Basse Navarre, leur histoire et leurs traditions*. Bayonne: 1943; Arthaud, 1975.
 25. Larronde, Jean-Claude. “Histoire du VIIème Congrès d’Etudes Basques, Biarritz, 1948” in *op.cit.*, pp. 17-61.
 26. Larronde, Jean Claude. “Histoire du VIIIème Congrès d’Etudes Basques. Baiona, Ustaritz, 1954” in *VIII Congreso de Estudios Vascos* (8. 1954. Baiona, Ustaritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003, pp. 13-39.
 27. San Miguel, María Luisa (ed.). *Ildefonso Gurruchaga: Aprendamos nuestra Historia. Reflexiones sobre mi país*. Donostia: Saturraran, 2002, 2 vols.
- “La Historia de una Historia”, in J.A. Agirre: *proiektu kultural bat - Un proyecto cultural*. Donostia-San Sebastián: Saturraran, 2007.
- El instituto publicaba su boletín. Se pueden ver los trabajos de historia que aparecían en la siguiente dirección: <http://urazandi.euskaletxeak.net/vol1/dvd04/Bolet%EDnIAEV/htm/index.htm> (06/2018).
28. Douglass, W.A., Bilbao, J. *Amerikanuak. Basques in the New World*. Reno: University of Nevada, 1975.
 29. Expresado por el mismo Julio Caro en entrevista realizada en su casa de Itzea (Bera). Caro Baroja, Julio. *Los Vascos. Etnología*. San Sebastián: RSVAP, 1949.
 30. “Une telle conception de l’ethnologie se confond presque trait pour trait avec celle de l’histoire, comme on la comprend actuellement. D’ailleurs, M. Caro Baroja est un excelent historien”. Lapeyre, Henry. “Ethnologie et Histoire. A propos des Basques” in *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*. Paris: 1951, p. 499.
 31. Para conocer el contexto ver: Lopez Atxurra, Rafael. “Cultura, educación y estudios vascos: hitos para la recuperación de nuestra memoria histórica (crono-

logía”, in *XII Congreso de Estudios Vascos: Estudios Vascos en el Sistema Educativo* (Gasteiz, 1993). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995, pp. 55-81.

Artetxe, Karmele. *Euskara unibertsitatera bidean: eragileak eta proiektuak (1939-1990)*. Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea, 2011, p. 151.

32. Zabala, Aingeru. “Colección de Fuentes documentales medievales del País Vasco” in *RIEV*, 45,1. Donostia, 2000.

33. Landa, Carmelo. “Revista Vasconia, cantera de la nueva historiografía vasca (1983-2003)”, in *Vasconia, Cuadernos de Historia-Geografía*, 34. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2005, pp. 481-633.

34. Agirreazkuenaga, Joseba (ed.). *Tokiko historiaz ikerketak=Estudios de historia local* (Bilbao, 1987). Donostia: Eusko Ikaskuntza, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1987.

35. <http://www.ehu.es/ojs/index.php/Bidebarrieta>; www.bidebarrieta.com (06/2018).

5

Un siglo de Antropología, Etnografía y Folclore en Euskal Herria (1918-2018)

José Ignacio Homobono Martínez

Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

1. Presentación

Este capítulo trata de dilucidar sendos perfiles de dos saberes, la Etnografía y el Folclore, más el de una disciplina del ámbito académico, la Antropología Social, en el contexto espacial y temporal de Vasconia (1918-2018). Inextricablemente unidos en sus orígenes pero netamente diferenciados —en particular la última— tras su tardía aparición, será preciso situarlos en un contexto diacrónico, el mismo seguido por Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos (EI-SEV), institución cultural que será determinante en la configuración de los tres. Y dada la desigual aparición cronológica en Euskal Herria de ámbitos —académicos o asociativos— que contribuyen a la configuración de esta trilogía metodológica.

La estructura de la exposición se apoya en la trayectoria principal de los/as investigadores/as. Dado que estos/as no conforman escuelas o tendencias definidas (salvo los Grupos Etniker y las antropólogas feministas), no resulta fácil agruparlos por instituciones académicas y/o de investigación. Por lo que, en base a la duplicidad o multiplicidad de adscripciones y subespecialidades, se ha tenido en cuenta la más evidente de cada investigador/a, al menos desde la perspectiva de un observador externo, y dando siempre prioridad a EI-SEV.

Además de esta última, otras instituciones de nuestro ámbito donde se han cultivado estas disciplinas son: Fundación Barandiaran, Sociedad de Ciencias Aranzadi, Real Sociedad Bascongada de Amigos del País (RSBAP) y Ortzadar Folklore Taldea.

En cuanto a las publicaciones, destacan principalmente: *Anuario de Eusko-Folklore*, *Zainak*. *Cuadernos de Antropología-Etnografía*, *Jentilbaratz*. *Cuadernos de Folklore*, *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, *RIEV*, todas ellas de EI-SEV. *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* (Gobierno de Navarra); *Kobie*.

Antropología Cultural (Diputación Foral de Bizkaia); *Munibe* (S.C. Aranzadi), *Boletín de la RSBAP*, *Ohitura*, *Ankulegi*, *Sukil e Itsas Memoria*. *Revista de Estudios Marítimos del País Vasco* (Untzi Museoa/Museo Naval de San Sebastián).

2. Las incipientes Antropología, Etnografía y Folclore en el primer periodo de Eusko Ikaskuntza

Durante esta primera etapa (1918-1936), Eusko Ikaskuntza canalizó la producción de la Etnografía y el Folclore. En el Congreso de Oñate, fundacional de EI-SEV, bajo la denominación de “Raza” se englobaron saberes —Antropología Física, Prehistoria, Etnología— quizás difíciles de deslindar en 1918, pero de incomprensible asociación en nuestros días. Una Antropología dedicada a estudiar las características fisiológicas y una Etnografía empirista de la cultura material, únicamente diferenciada del Folclore por referirse este a la cultura inmaterial. Los ponentes del Congreso en esta área fueron el joven sacerdote e investigador José Miguel de Barandiaran (Ataun [Gipuzkoa], 1889-1991), el antropólogo Telesforo de Aranzadi (Bergara [Gipuzkoa], 1860-1945) y el arqueólogo Enrique de Eguren (Vitoria, 1888-1944), que exploraban los núcleos dolménicos de Aralar.

Tras obtener el doctorado en Farmacia (1887), Telesforo de Aranzadi se interesó por la Antropología. En 1891 obtuvo el premio de la Sociedad Antropológica de París por su trabajo “El pueblo euskalduna”. En 1917 conoce a Barandiaran, con quien comienza su labor de excavación de los dólmenes, cuyos resultados fueron recogidos en el primer volumen del *Anuario de Eusko-Folklore* (1921). En 1920 fue nombrado Catedrático de Antropología de la Universidad de Barcelona, que ostentó hasta su jubilación en 1931. En 1936 tuvo lugar el descubrimiento, en Itziar, del cráneo más antiguo hasta entonces. Lo que hizo retrotraer la antigüedad del biotipo indígena a la época prehistórica. La producción de Aranzadi fue inmensa: más de 300 publicaciones —libros y artículos— sobre Antropología, Etnografía y Prehistoria del País Vasco (Goicoetxea, 1987).

Las primeras colectas de datos etnográficos de EI-SEV se inician en 1919 mediante un cuestionario ceñido al estudio de la sociedad tradicional vasca (campesina, pastoril y pesquera), ignorando el binomio industrial/urbano, predominante ya entonces en las zonas más importantes demográficamente. Se trataba de inventariar rasgos supuestamente perennes.

El Folclore y la Etnografía nacieron como disciplinas de estudio de las tradiciones culturales campesinas en los pueblos europeos con un discurso vinculado al romanticismo, la religión y al nacionalismo periférico o estatal¹. Y se convirtió en una recopilación y clasificación de datos sin demasiada reflexión². Cuando no en la interpretación perennalista de los hechos estudiados como supervivencias de un presunto pensamiento mítico. Con el consiguiente rechazo de los conceptos de cambio, conflicto y progreso a los que incluso la sociedad tradicional no permanece ajena (Homobono, 2009: 358-364). Aunque Barandiaran admitiría en la última etapa de su vida:

“Mas la realidad humana es variable; se halla en continua mudanza. Las tradiciones dan paso a nuevas formas, están en una decadencia hoy más acelerada que nunca, próximas a su ocaso o total extinción a causa de la industrialización de la vida y de las nuevas vivencias asociadas a ella y por imposiciones de fuerzas alóctonas” (Barandiaran, 1980: XI-XII).

Prontamente se adquirió conciencia de que la Antropología Física, la Prehistoria y la Etnografía debían diferenciarse y usar sus propios

métodos de investigación (Caro Baroja, 1979: 18). Superando los límites locales e incluso la frontera política. Con todo ello, EI-SEV se convierte en la institución de consulta obligada en estas temáticas (Estornés, 1983:111-113).

En 1921 Barandiaran pone en marcha tres iniciativas: por un lado, crea la Sociedad de Eusko-Folklore, con Laboratorio de Etnología y Folklore, con sede en el Seminario de Vitoria. Su objetivo es ir formando un corpus referente a la vida tradicional vasca mediante un cuerpo de colaboradores residentes en diversas regiones del país. Se huye del carácter de muchas descripciones anteriores y los datos recogidos se clasifican científicamente. Por otra parte, funda la revista *Anuario de Eusko-Folklore*, cuyos primeros 14 números (hasta 1934) serían publicados por EI-SEV³. Y en tercer lugar impulsa una nueva publicación, *Eusko-Folklore. Materiales y cuestionarios*, donde se recogerán leyendas, tradiciones, creencias, costumbres, prácticas religiosas y mágicas del pueblo vasco.

En definitiva, corresponde a Barandiaran la institucionalización de los estudios etnográficos y folclóricos. En 1913, en la Universidad de Leipzig, Alemania, había asistido a un curso del profesor W. Wundt sobre Psicología de los pueblos. Influido por él, Barandiaran entendió como imprescindible el estudio de la cultura de la tierra propia. En la Sorbona parisina amplió estudios de Etnología, Antropología y Paleontología humana. Su orientación teórica apunta hacia la Escuela Histórica de Viena, que estaba centrada en el estudio de las particularidades de los pueblos y lamentaba la desaparición de las supuestas formas arcaicas, se proclamaba empirista, postulaba que toda generalización científica había de ser precedida por una sistemática recopilación y descripción de los hechos culturales, y era confesionalmente cristiana (Azcona, 1984); “sin cargar mucho con teorías” (Barandiaran, 1980: XIII).

La sección de Antropología, Etnografía y Prehistoria eligió como su presidente a Barandiaran en 1923. Ya para entonces, la Sociedad de Estudios Vascos contaba con un órgano propio para la difusión científica: la *Revista Internacional de Estudios Vasco* (RIEV), fundada en 1907 por el filólogo vizcaíno Julio de Urquijo. Persona bien relacionada en los medios científicos internacionales, Urquijo consiguió atraer a las páginas de la RIEV a investigadores y publicistas de gran prestigio en su tiempo: Georges Hérrelle (1848-1935), riguroso analista del teatro popular vasco; Violet Alford (1881-1972), eminente folklorista inglesa, autora de un importante repertorio de estudios sobre danza y teatro popular; Rodney Gallop (1901-1948), diplomático y folklorista inglés, autor de *A Book of the Basques* (1930); el pastor protestante y vascólogo inglés Wentworth Webster (1828-1907), a quien debemos una amplia recopilación de cuentos y leyendas; o Julien Vinson (1843-1926), quien además de la corografía *Les basques et le Pays Basque* (1882) preparó una importante bibliografía en lengua vasca y colaboró en la RIEV con estudios filológicos.

Con su brutal supresión en el Estado español por el régimen franquista, cesan todas las actividades de EI-SEV en 1936 (Caro Baroja, 1978: 17-18). Lo que no fue obstáculo para la celebración de dos Congresos de Estudios Vascos en Biarritz (1948) y en Baiona/Ustaritz (1954), que posibilitaron el reagrupamiento de las gentes exiliadas de la cultura vasca.

Aunque la labor no se interrumpió por completo, ya que desde Sara Barandiaran crearía el *Laboratoire d'Ethnologie & Eusko-Folklore* en 1938 y la revista *Ikuska* en 1946. Además, se publicaron algunos números de *Eusko-Folklore. Documents et questionnaires* en el Boletín del Museo Vasco de Baiona y en el semanario *Herria*. Se desarrolló también una campaña de encuestas etnográficas e investigaciones prehistóricas centradas en Sara y realizadas en once municipios de Iparralde más el fronterizo pueblo navarro de Zugarramurdi (Barandiaran, 1982: 298; Duvert, 2014).

En Hegoalde, desde 1942 a 1947 se publicaron los cuatro volúmenes de *Euskalerraren Yakintza*, vasto repositorio folclórico obra del sacerdote Resurrección Mª de Azkue (Lekeitio [Bizkaia], 1864-1951), presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca (1919-1951) (Rubio-Ardanaz, 2003). En esa misma década, Julio Caro Baroja publica sus primeras investigaciones.

3. La escuela etnográfico-folclórica vasca

3. 1. José Miguel de Barandiaran y los grupos Etniker

De regreso a Ataun en 1953, Barandiaran retoma sus investigaciones prehistóricas y etnográficas. Entre 1963 y 1980 dirigió el Curso de Etnología en la cátedra de Lengua y Cultura Vascas de la Universidad de Navarra (UNAV) (Beguiristain, 2011). En 1978 fue designado Doctor Honoris Causa por la Universidad del País Vasco y en 1986 por la Universidad de Deusto (UD). Asimismo, fue nombrado hijo predilecto por dos Diputaciones: Gipuzkoa (1983) y Bizkaia (1990), y recibió las medallas de Oro del Gobierno de Navarra y de la Diputación de Álava (1990).

En 1976 emprendió junto a los miembros de la última Junta Permanente de preguerra la refundación de Eusko Ikaskuntza por cuya Junta General (1978) fue designado presidente, cargo que desempeñó hasta el final de su vida. Diez años más tarde se creaba bajo los auspicios de Eusko Ikaskuntza la Fundación José Miguel de Barandiaran, que también presidiría, y se le reconoce como miembro de honor del Instituto Labayru. A lo largo de su dilatada vida publicó 248 trabajos entre libros y artículos. De 1972 a 1984 vieron la luz los 22 volúmenes de sus *Obras Completas*. Todavía a finales de 1989 publicó *Mitos del Pueblo Vasco*.

A partir de aquí, más aún que la notoria personalidad de Barandiaran, nos interesa el entramado de grupos, líneas de investigación y publicaciones que tienen en él a su maestro. La escuela etnográfico-folclórica que sigue su estela profundiza en el ámbito rural entendido como depositario de valores (étnicos y religiosos), de creencias y de elementos culturales “auténticamente vascos”, frente a la ciudad y su cultura, el cambio y la historicidad, soslayados como inductores de la desestructuración de dicha sociedad tradicional (Beguiristain, 1996: 2; Jimeno Aranguren, 2003). Pese a que un Barandiaran ya nonagenario afirmase que la ausencia del medio urbano en las investigaciones emprendidas por sus grupos no se debía tanto a una exclusión metodológica como a la prioridad por “recoger y clasificar” lo que estaba siendo sustituido por aquel. De hecho, el mundo urbano tiene su lugar en los tomos más recientes del *Atlas Etnográfico de Vasconia*. Otra característica de esta escuela es la discriminación positiva a favor de las zonas vascófonas.

Así las cosas, la cultura popular primero y el patrimonio cultural después, son conceptos que han venido a ocupar el ámbito de lo que se denominó Etnografía y Folklore, entre los que no existe un deslinde neto (Homobono, 2009: 359). Aunque el Folklore se haya decantado por los rasgos ideativos de la cultura, dejando para la Etnografía los aspectos materiales. Ya que, según el propio maestro, cualquier componente cultural posee “funciones utilitarias y simbólicas” (Barandiaran, 1982: 299; Homobono, 2009: 359). Ambos los cultivan hoy grupos al margen de las instituciones académicas.

Las encuestas sistemáticas, en las que se estudia todo el sistema de categorías que forman parte de una población, comenzaron a realizarse más adelante que las elementales, centradas en la descripción de uno o varios elementos culturales (Barandiaran, 1982: 299). Según una cita suya, los trabajos de investigación y publicaciones realizados de acuerdo con aquella metodología “constituyen una verdadera cantera

de documentos de la que podrán sacar materiales todos aquellos [...] a quienes interesa el estudio de las tradiciones populares [...] y del folclore vasco en particular” (Barandiaran, 1982: 297).

Como apoyo de la cátedra de Barandiaran en la UNAV, entre 1968 y 1986 se fueron promoviendo los Grupos Etniker, dedicados a la compilación etnográfica. Su objetivo último es la creación de un *Atlas Etnográfico de Vasconia* (iniciado en 1987), mediante la aplicación del cuestionario elaborado por aquel y del trabajo de campo (Manterola y Arregi, 2005). El movimiento fue propagándose al resto de Euskal Herria, de modo que se crearon secciones o grupos en Hegoalde –y más tarde en Iparralde– de carácter territorial que llevan publicadas varias monografías y volúmenes temáticos. Una selección de sus trabajos se iba recogiendo en el *Anuario de Eusko-Folklore*.

El contexto de la sociedad vasca anterior a su actual secularización, en ausencia de universidades públicas y con predominio de dos universidades católicas, explica, en esta como en muchas otras iniciativas culturales surgidas en el siglo XX, su impronta confesional. Por otro lado, aun cuando entre sus colaboradores haya profesionales o académicos, lo son mayoritariamente de disciplinas ajenas a las ciencias sociales, que muchas veces hacen del estudio de sus localidades o comarcas de origen una práctica de ocio cultural.

El primer grupo fue el de Navarra, fundado en 1968. Su responsable es Mª Amor Beguiristain (Pamplona, 1949), catedrática de Prehistoria de la UNAV. Algunos trabajos de sus integrantes se han recogido en los *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* (CEEN), revista dirigida inicialmente por Julio Caro Baroja, a quien sustituyó la propia Beguiristain. El antropólogo social Jesús Azcona, Mikel Aranburu Urtasun, Kepa Fernandez de Larrinoa, Susana Irigaray y David Mariezkurrena se han sucedido al frente de la publicación.

En 1973 se crea Etniker-Bizkaia, con sede en la Euskal Biblioteca del Seminario de Derio, de la Diócesis de Bilbao, y cuatro años después el grupo quedó integrado en el Departamento de Etnografía del Instituto Labayru, hoy Labayru Fundazioa (Barandiaran, 1982: 298; Homobono, 1992: 148). Desde el núcleo vizcaíno se impulsará la creación en 1991 de la Sociedad Etniker-Euskalherria. Al frente de la misma estará el sacerdote Ander Manterola Aldekoa (Zeanuri [Bizkaia], 1934), profesor de Antropología Cultural en la Escuela Diocesana de Magisterio de Derio (1974-1979). Fue vicepresidente por Bizkaia de EI-SEV (1979-1991) y presidente de la Fundación Barandiaran (1991-1994). Bizkaitar Argia/Ilustre de Bizkaia, desde 2002. Es autor de *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiaran* (1889-1991) (2003), escrita junto a Gurutzi Arregi, directora tanto del Departamento de Etnografía del Instituto Labayru como de Etniker-Bizkaia desde su creación. A partir de 1986 forma parte del comité interregional de los Grupos de Investigación Etnográfica Etniker- Euskalherria, y coordina el comité de redacción del *Atlas Etnográfico de Vasconia*.

En 1971 se crea el Grupo Etniker-Araba, que pasó por diferentes avatares hasta insertarse en 1988 en el Seminario Alavés de Etnografía con entidad jurídica independiente. El seminario publicaba la revista *Ohitura. Estudios de Etnografía Alavesa*, dirigida desde 1994 por el etnógrafo alavés Juan José Galdós López de Laño (Vitoria-Gasteiz, 1963). Por su parte, la Sociedad de Ciencias Aranzadi dio cobertura en 1972 al nacimiento del Grupo Etniker-Gipuzkoa. En 1986 se constituyó Etniker-Iparralde en el seno de la Association Lauburu de Baiona.

Los Grupos Etniker van a continuar trabajando con las premisas que enunció Barandiaran, priorizando el trabajo de campo sobre la reflexión, ya que “puede la teoría servir a veces de estimulante de la investigación; pero en general no debe pasar de ahí: un gramo de hechos vale más que una tonelada de aparato teórico o de hipótesis” (Barandiaran, 1979: XV).

3.2. Etnógrafos y/o folcloristas más autónomos

Cabe agrupar bajo esta rúbrica a investigadores, discípulos de Barandiaran, en cuya obra están presentes la Etnografía y/o el Folclore. Y que, aun perteneciendo a alguna o a varias de las instituciones precitadas, e incluso desempeñando cargos en las mismas, se han caracterizado por su trayectoria autónoma.

Al margen de la labor de Barandiaran pero “siguiendo sus consejos y lecciones, aunque nunca llegara a trabajar en colaboración directa con él”, como escribe Josemari Vélez de Mendizábal en la biografía dedicada al premio Manuel Lekuona 1990, debe citarse al etnógrafo Gerardo López de Guereñu Galarraga (Vitoria-Gasteiz, 1904-1992). Perteneció a la primera junta de la Sociedad Excursionista Manuel Iradier donde dio clases sobre patrimonio cultural y natural. Autodidacta, trabajó en solitario abarcando varios frentes de investigación, entre ellos la Etnografía, el léxico, los pueblos alaveses –fundamentalmente Apellániz–, el calendario festivo o la medicina popular.

Juan Garmendia Larrañaga (Tolosa [Gipuzkoa], 1926-2015): etnógrafo y folclorista influenciado por la obra de Barandiaran, pero también por la de Caro Baroja. En 1984 obtuvo el doctorado en Antropología Filosófica en la UPV/EHU. En EI-SEV ocupó diferentes cargos y en 1996 fue designado socio de honor. En 2001 se hizo acreedor al premio Eusko Ikaskuntza-Caja Laboral de Humanidades, Cultura, Artes y Ciencias Sociales. Durante los años en que la RIEV estuvo dirigida por Julio Caro Baroja ejerció como coordinador, y al fallecimiento de aquel ocupó interinamente la dirección hasta la designación de Gregorio Monreal. Se le dedicó el monográfico de la colección Lankidetzan: *Juan Garmendia Larrañaga. Solasean* (2005), de Josemari Vélez de Mendizabal. Sus *Obras Completas*, publicadas entre 1997 y 2008 y puestas en soporte digital por EI-SEV, se alojan en la web clasificadas por materias: etnografía, carnavales, fiestas, juegos, mitos y leyendas, medicina popular, ritos, historia y escritos sobre el autor (Vélez de Mendizabal, 2005; Homobono, 2009: 364).

Antxon Aguirre Sorondo, donostiarra (1946-2014). Etnógrafo, folclorista e historiador, para quien ningún tema relativo al patrimonio cultural vasco fue ajeno, como lo evidencian sus casi treinta libros. Entre ellos: *Tratado de Molinología* (1988), *Ermitas de Gipuzkoa* (1993), *Supersticiones populares vascas* (1997) o *Etnografía del Enclave de Treviño* (2005). Más centenares de artículos y colaboraciones en revistas, periódicos y publicaciones colectivas. Entre sus méritos destacan los premios Marqués de Lozoya a la investigación antropológica (1987) y Manuel Lekuona por la totalidad de su obra (2014).

Anton Erkoreka (Bermeo [Bizkaia], 1950). Ha compatibilizado su actividad como profesor con la dirección a partir de 1998 del Museo Vasco de Historia de la Medicina y la Ciencia sito en el campus de Bizkaia (UPV/EHU) del que fue vicerrector (2004-2005). Forma parte de los Grupos Etniker desde su fundación. Presidente de la sección de Antropología-Etnografía de Eusko Ikaskuntza (1987-1992) y vicepresidente por Bizkaia (1997-2002). En el ámbito etnográfico-folclórico, además de artículos, ha publicado libros como: *Análisis de la medicina popular vasca* (1985), *Euskal Antropologoak, Etnologoak eta Etnografoak gaur* (1988) y *Etnografía de Bermeo* (2003).

Fermín Leizaola, donostiarra (1943), director del Departamento de Etnografía de la Sociedad de Ciencias Aranzadi y coordinador de proyectos promovidos por la Diputación Foral de Gipuzkoa. Autor de monografías y artículos sobre el pastoreo vasco, y también de estudios sobre creencias y símbolos. Premio Manuel Lekuona en 2017.

José María Satrustegi (Arruazu [Navarra], 1930-2003) fue discípulo de Barandiaran, colaborador de Julio Caro Baroja desde la etapa fundadora de los CEEN y miembro del Grupo Etniker-Navarra. Aunque en clave autodidacta, sus inquietudes intelectuales rebasaban el rígido

corsé de etnógrafos y folcloristas. Entre su extensa obra etnológica figuran los libros: *Etnografía navarra. Solsticio de invierno* (1974), *Mitos y creencias* (1980) y *Comportamiento sexual de los vascos* (1981), además de muchos artículos sobre mitología, religiosidad popular, medicina popular, tecnología y artesanía tradicional, y folclore (Jimeno Aranguren, 2004; Homobono, 2009: 364).

Felipe Barandiaran Irizar (Donostia, 1913-1995), etnólogo, sobrino de José Miguel de Barandiaran. Hizo estudios de Etnología y Sociología religiosa en el Instituto Católico de París, materias que impartió desde 1956 en la Escuela Social del Seminario de Vitoria-Gasteiz. Es autor de una importante monografía etnológica: *La comunidad de pescadores de bajura de Pasajes de San Juan (ayer y hoy)* (1982).

Emeterio Sorazu (Getaria, 1937-Ibarra [Gipuzkoa], 2010) superó su tesis doctoral *Antropología y religión del pueblo vasco*, editada en 1980, con prólogo de Barandiaran. Contiene poco de Antropología, mucho de Folclore y algo de Etnografía. En ella trata la religión y la mitología, las estructuras teofánicas del mundo religioso y las hierofanías como mediadoras de lo sagrado. Publicó artículos sobre santuarios, religiosidad popular y fiestas tradicionales.

La ya citada Gurutzi Arregi (Lemoa [Bizkaia], 1936) es doctora en Sociología. Vicesecretaria de Eusko Ikaskuntza (1979-1984), secretaria gestora (1982-1990) y presidenta de su sección de Antropología-Etnografía (1979-1988). Publicó los libros *Ermitas de Bizkaia* (1987) y *Origen y significación de las ermitas de Bizkaia* (1999). Tiene además publicados artículos sobre religiosidad popular, cofradías, creencias, ritos y medicina popular.

Michel Duvert (Baiona, 1941), doctor en Ciencias Naturales y formado en Estudios Vascos junto a Eugène Goyheneche y José Miguel de Barandiaran. Sus primeros pasos los dio en el seno del Grupo Etniker-Iparralde: director del mismo, miembro del comité interregional de los Grupos Etniker Euskalerría y del comité de redacción del *Atlas Etnográfico de Vasconia*. Autor de numerosos artículos sobre Folclore y Etnografía. Temas de su predilección son la religión popular y los ritos funerarios, el arte y las historias del hábitat local, en especial de la montaña vasca.

Thierry Truffaut, perteneciente al Grupo Etniker-Iparralde y a EI-SEV, ha estudiado los carnavales vascos desde 1978. Su reorientación hacia los estudios universitarios –doctorado en Etnología– le ha permitido repensar sus planteamientos superando la descripción etnográfica. En su libro *Joaldun et kaskarot* (2005) sobre los carnavales de Ituren y Zubietta (Navarra) y de Lapurdi, presta mayor atención a aspectos tales como la sociabilidad juvenil o las relaciones de vecindad; o a la cambiante significación de ambas fiestas en localidades inscritas en la sociedad rural de la postmodernidad. Aunque sus interpretaciones permanecen cautivas del propósito de identificarlas con supervivencias de un hipotético trasfondo mitológico (Homobono, 2009: 367).

En su día constituyó un esfuerzo innovador el estudio etnológico *La tradition de danse en Béarn et Pays Basque français* (1984) de Jean-Michel y Hélène Guilcher, especialistas en danzas tradicionales francesas. Como asimismo lo fueron los centrados en los grupos carnavalescos de *ihaldunak* de Ituren y Zubietta: nos referimos tanto al más etnográfico de Mikel Lizarza (1974) como al efectuado por M.O. Echegut (1991) a partir de la etnología histórica (Homobono, 2009: 367).

3.3. El Folclore en la segunda etapa de Eusko Ikaskuntza⁴

El primer número de los Cuadernos de Sección. Folklore de EI-SEV se publica en 1983. Con esta denominación aparecieron los cinco primeros números (1983-1994). A partir del sexto (1997) cambia su título por *Jen-*

tilbaratz. Cuadernos de Folklore. Su temática se ha ceñido a expresiones de música, costumbres, juegos y deportes, fiestas y danzas.

Entre 1983 y 2013 la sección de Folclore organizó Jornadas, Seminarios y Encuentros sobre: iniciación al folclore vasco (Donostia, 1981, Pamplona-Iruñea, 1982, Bilbao, 1983, Vitoria-Gasteiz 1984); danzas de palos en Navarra (Pamplona-Iruñea, 1985); Folclore y educación (Bilbao, 1999); la investigación actual sobre música y danzas tradicionales (Donostia, 2003; Abadiño [Bizkaia], 2005); sobre ritos navideños (Lesaka [Navarra], 2005); las fiestas actuales desde el punto de vista del Folclore (Donostia, 2006); el Folclore en los audiovisuales (Bilbao, 2007); juegos y deportes populares y tradicionales (Basauri [Bizkaia], 2008); la investigación folclórica y etnográfica en Euskal Herria (Basauri, 2008); la música folk y la música tradicional (Basauri, 2009). En la segunda década del siglo los foros versaron sobre el baile al suelto (Eibar [Gipuzkoa], 2011) y las manifestaciones sonoras en relación a la cultura tradicional (Bilbao, 2013). Estas últimas sirvieron para mostrar la actualidad y nuevas potencialidades del Folclore.

Buena parte de las reflexiones recogidas en esas citas se fueron vertiendo a los cuadernos *Jentilbaratz* y a la colección *Lankidetzan*. Aquellos, además, han contado con cuatro números monográficos. El 3, de Tomás Díez Peñalba (1989): *Legado musical de Julián Romano: repertorio de música para dulzaina*. El número 10, de Urko Arozena: *Panderoa jotzen ikasteko eskuliburua* (2007). El 13: *Haur folklorea Euskal Herrian. Irakaskuntzako materialak / El folklore infantil en Euskal Herria. Materiales para su enseñanza* (2011). Y el 15: *Performantza eta erritua Gernikako Marijesetan. Identitaterako ahotzak* (2013), con autoría de Daniel Rementeria Arruza (beca Agustín Zumalabe 2005).

Juan Antonio Urbeltz Navarro (Pamplona-Iruñea 1940) presidió la sección de Folclore durante los primeros años. Coreógrafo y folclorista, su trabajo se ha plasmado en espectáculos de danza que hunden sus raíces en la tradición y aportan renovadoras propuestas. En sus libros ensaya interpretaciones muy personales, y altamente especulativas, sobre sus orígenes y significados: *Dantzak. Notas sobre las danzas tradicionales de los vascos* (1978), *Los bailes de espadas y sus símbolos: ciénagas, insectos y moros* (2000), *Crónlech vasco y zorro japonés*. De Jorge Oteiza a Akira Kurosawa (2012), *‘Morir’ en la hoguera el Martes de Carnaval* (2017), etc. Ha recibido importantes premios internacionales por sus propuestas coreográficas y de cultura popular.

Emilio Xabier Dueñas (Barakaldo [Bizkaia], 1959), como presidente de la sección de Folclore dirigió la revista *Jentilbaratz* en su última etapa. Sus temas de investigación giran en torno a la danza y la música tradicionales, o las costumbres festivas: Olentzero, carnavales, etc. Es autor y/o coautor de artículos y de libros: *Ihauteriak / Carnavales* (Bilbao, 1992); *Invitación al estudio de la danza tradicional en el País Vasco* (1998); *Fronteras y puentes culturales. Danza tradicional e identidad social* (1999). Ha dirigido el proyecto “Dantza eta eszena tradizionala: Dokumentazio eta bilduma mapa” (2009-2010) para el acopio de documentación sobre grupos y academias de danza, colectivos musicales y otras asociaciones ligadas a la danza y música tradicionales.

Josu Larrinaga Zugadi junto Dueñas forman un tándem de investigadores innovadores que ponen el énfasis en los aspectos identitarios, socializadores y participativos del folclore vasco (Homobono, 2009: 366-367). Larrinaga es autor de *Asociaciones de mocerías en Euskal Herria* (1988), *Fiestas y niños en Bizkaia* (1994) y *Sakanako Folklorea. Folklore de la Sakana* (2003). Ha publicado en *Jentilbaratz* artículos sobre asociaciones de mocerías en Bizkaia, socialización y educación infantil, carnavales vascos, baile a lo suelto. Y en *Zainak* ha colaborado con temas sobre agrupaciones festivas. Obtuvo la beca Agustín Zumalabe en 1999.

También han publicado en *Jentilbaratz* con mayor o menor asiduidad José Antonio Quijera, Karlos Sánchez Ekiza, Iñaki Irigoien, así como el ya mencionado Mikel Aranburu Urtasun, vicepresidente de EI-SEV por Navarra en el período 1996-2002, quien focaliza su atención en even-

tos festivos de danza y en la reinención de los mismos al servicio de la construcción de identidades colectivas. En el índice de autores encontramos también a los antropólogos sociales Kepa Fernández de Larrinoa y Daniel Rementeria.

La orientación de la sección de Folklore a lo largo de los años vino dada por la personalidad y los intereses de sus presidentes y presidentas: Juan Antonio Urbeltz (1978-1994), José Antonio Quijera (1994-1998), Mertxe García Pérez (1998-2001), Karlos Sánchez Ekiza (2001-2005) y Emilio Xabier Dueñas (2005-2013). La música y la danza tradicionales predominaron durante los primeros cuatro mandatos. A partir de 2006 se atendió a cubrir no solo los campos que sirven de referencia a la sección sino también los medios que soportan a estos y otros aspectos de la cultura tradicional, en un momento en que la UNESCO asumió entre sus objetivos la defensa del Patrimonio Cultural Intangible. La desmitificación de las fiestas populares o la aplicación de la fotografía y del vídeo como herramientas de aprendizaje y de fomento, fueron temas de renovado interés.

Externamente a EI-SEV, en los estudios de Folclore vasco el talante innovador se manifiesta en iniciativas como las Jornadas de Folclore organizadas desde 1970 por Ortazar Euskal Folklore Taldea en Pamplona-Iruñea y publicadas en las revistas CEEN y Sukil (1995-2004).

4. La Etnohistoria

La conjunción de Historia y de Antropología o Etnología implica una profunda imbricación entre estas dos disciplinas. Imbricación rechazada por algunos historiadores o antropólogos que, como mucho, pueden entender la existencia de una superposición de datos entre ambas, cuando no su estudio por separado. De aquí que los investigadores de esta modalidad sean escasos y la aparición de la Etnohistoria tardía, en torno a la década de 1940.

4.1. Julio Caro Baroja

Julio Caro Baroja (Madrid, 1914-Bera [Navarra], 1995). Defendió su tesis doctoral en la Universidad Complutense (1941). Y fue docente en las universidades de Coimbra (1957-1959), Oxford, Chicago y París (1962). Entre 1965 y 1968 impartió Etnografía de España en el Centro Iberoamericano de Antropología, en Madrid. Muy tardíamente, en 1981, se produjo su nombramiento como catedrático Extraordinario de Antropología Filosófica por la UPV/EHU, impartiendo varios cursos –1981 a 1984– en su facultad de Filosofía y Ciencias de la Educación en Donostia-San Sebastián. También desempeñó la enseñanza en la Universidad de Deusto.

Su labor docente informal la realizó desde el despacho de su casa *Itzea*, recibiendo y orientando a antropólogos sociales que se proponían realizar trabajos de campo en el Estado español: Kenny, Douglass, Tax, Greenwood, MacClancy y otros. Magisterio extensivo a través de sus libros, artículos y conferencias. También fue mentor y referente para generaciones de antropólogos extranjeros –George Foster, Julian Pitt-Rivers–, españoles y vascos, incluso algunos de la escuela de Barandiaran, aun siendo anticlerical. En Euskal Herria los trabajos de Caro Baroja suscitaron admiración, pero no discípulos.

Aunque reúne los requisitos para ser considerado antropólogo, prefirió definirse como etnohistoriador, ya que los referentes que estructuran sus estudios son la mirada diacrónica y la cultura. En una España donde la Antropología no estaba institucionalizada, se mantuvo alejado de los paradigmas dominantes y de las ortodoxias, aunque

contó con preceptores alemanes de la Escuela de Viena. Lo que no obsta para que fuese nuestro gran teórico de la Antropología, de alcance internacional.

Buena parte de su magna obra, integrada por más de 60 libros y por centenares de artículos, estuvo dedicada a la cultura vasca y a Navarra en particular. Ahondó en temas como la religiosidad popular, los mitos, los ritos y las fiestas del ciclo anual: *El carnaval. Análisis histórico-cultural* (1965), *La estación de amor. Fiestas populares de mayo a San Juan* (1979) y *El estío festivo. Fiestas populares del verano* (1984) (Jimeno Aranguren, 1997: 102-103). Ya en 1941 había publicado *La vida rural en Vera de Bidasoa*. Aunque su obra cumbre al respecto es *Los Vascos* (1949), visión de síntesis del conjunto de la cultura vasca. Título al que siguieron *Vasconiana. De Historia y Etnología* (1957), *Ritos y mitos equívocos* (1974), *Etnografía histórica de Navarra* (1971-72). Y una serie de cinco volúmenes titulados *Estudios Vascos*, que es una antología de su obra referente a Vasconia. Reflexionó críticamente sobre temas tan candentes como la identidad vasca, el populismo o la violencia (1984), entrando en colisión con un contexto social y académico de agudos conflictos políticos (Caro Baroja, 1978; Homobono, 1992: 149-150 y 2009: 365; Velasco, 2015).

Nos puso sobre aviso de la caducidad de interpretaciones míticas o de presuntas supervivencias. En su obra de madurez adquieren protagonismo las fuentes de archivo y las literarias. Y en la última etapa de su vida los temas de marcado carácter epistemológico. Fue precisamente en esta postrera etapa cuando le alcanzó el reconocimiento público. *Con letra fina y aguda. Navarra en los textos de Julio Caro Baroja* (2014), es una compilación póstuma de su obra.

Se vinculó a EI-SEV siendo estudiante universitario y a partir de 1940 mantuvo relación con los supervivientes a ambos lados del Pirineo. Participó en la reactivación de la Sociedad en 1978. Asumió la dirección de la RIEV en 1981. Esta revista le dedicó dos tomos de homenaje (números 31.2 y 31.3), con participación de 70 autores/as. Perteneció a diversas academias científicas, recibiendo cualificadas distinciones como el premio Príncipe de Viana (1995) y el Eusko Ikaskuntza-Caja Laboral de Humanidades, Cultura, Artes y Ciencias Sociales en su primera edición (1995).

4.2. José Mª Jimeno Jurío

José Mª Jimeno Jurío (Artajona [Navarra], 1927-2002) rompió con los cánones folcloristas tras su inicial colaboración con Barandiaran; así como con la dinámica de estudiar la zona atlántica y euskaldun (la Montaña), para ocuparse de Navarra en su conjunto, primando las zonas Media y Ribera con el propósito de compensar “la valoración de lo noroccidental como quintaesencia de lo vasco”. En su obra cultiva la Historia, la Etnología y el Folclore. Este último en torno a las fiestas populares, estructuradas en forma de calendario: Carnaval, Mayo, San Juan, romerías y fiestas patronales. En 1970 se unió al Grupo Etniker-Navarra publicando por vez primera en los CEEN. Dado su compromiso con el cambio político, se dedicó a los más controvertidos asuntos de la historia vasca reciente pero sin desatender los estudios etnológicos. Fue vicepresidente de Eusko Ikaskuntza por Navarra entre 1983 y 1987, institución que en 1998 le concedió el premio Manuel Lekuona (Homobono, 2006: 15-45, 383-396; 2009: 366).

Como Caro Baroja, Jimeno gozó de reconocimiento pero, por su carácter crítico e independiente, se vio abocado a trabajar en solitario. Entre su extensa obra se contabilizan más de veinte libros y doscientos trabajos entre artículos y capítulos de libros. La editorial navarra Pamiela –junto con Udalbide y Euskara Kultur Elkargoa– emprendió en

2005 la edición de los 62 volúmenes de sus *Obras Completas* bajo dirección de su hijo Roldan Jimeno y coordinación de David Mariezkurrena.

5. La Antropología en y sobre Euskal Herria

5.1. La aportación anglosajona

Paralelamente, en el ámbito anglosajón se había producido una renovación de la Antropología Social británica y de la Antropología Cultural norteamericana. Con el despertar del interés hacia la Península Ibérica, entre 1945 y 1948 algunos investigadores desarrollaron aquí trabajos de campo. Pero no será hasta las décadas de 1960-1970 cuando vengan a Euskal Herria jóvenes antropólogos norteamericanos de formación académica, discípulos de aquellos (Caro Baroja, 1978: 20), seguidos más tarde por homólogos británicos. Realizan estudios de campo sobre comunidades rurales, actuaciones que proceden de su interés por el campesinado europeo. Euskal Herria ofrecía un laboratorio sugestivo para el estudio del proceso de cambio de la sociedad rural tradicional a la industrial-urbana.

El adelantado de todos ellos fue el norteamericano William A. Douglass (1939), cuyas estancias discontinuas en Euskal Herria se realizan entre 1963 y 1974 en Aulesti- Murélagu (Bizkaia) y en Etxalar (Navarra). De ellas surgen dos monografías: *Death in Murelaga: the social significance of funerary ritual in a Spanish Basque village* (1969), y *Echalar and Murelaga: opportunity and rural depopulation in two Spanish Basque villages* (1973), traducidas al castellano en 1973 y 1977, respectivamente. En la primera, y en torno al estudio de la muerte, analiza las estructuras de parentesco y vecindad a partir de los círculos concéntricos de *etxea* y *auzoa* (casa y barriada), y la más inclusiva comunidad local. Ambas monografías se inscriben en el paradigma dominante de la Antropología Cultural, el funcionalismo y los estudios de comunidad. Pero mientras la primera contempla Aulesti (Murélagu) como comunidad cerrada, la segunda introduce la perspectiva del método comparativo entre dos comunidades locales. Douglass también abordó el estudio de la diáspora vasca, tanto en el Oeste americano como en Australia. Junto a Jon Bilbao publicó *Amerikatuak. Basques in the New World* (1975). Fijó su estudio particularmente en los festivales vascos como reproducción del sentido de pertenencia a la comunidad étnica de origen. En 1967 se doctoró en Antropología Social en la Universidad de Chicago y el mismo año asumió la coordinación del Programa de Estudios Vascos de la Universidad de Reno (Nevada), que dirigiría hasta su jubilación en 2000 (Homobono, 1992: 150-151).

Le sucedió en este cargo Joseba Zulaika Irureta (Itziar-Deba [Gipuzkoa], 1948), antropólogo con curriculum anglosajón salvo un breve ejercicio docente en la UPV/EHU. Destaca entre sus publicaciones la controvertida *Basque violence: metaphor and sacrament* (1988), traducida al castellano en 1990. Si bien inicialmente fue un duro crítico del museo bilbaino, su conversión se plasma en su ensayo *Guggenheim Bilbao. Crónica de una seducción*, de 1997. En 2014, y tras veinte años de trabajo, vio la luz la obra *Vieja luna de Bilbao. Crónicas de mi generación* (Homobono, 1992: 159-160).

Antropólogo y economista norteamericano, Davydd J. Greenwood (1942) es profesor emérito de Antropología del Goldwin Smith y director del Instituto de Estudios Europeos en la Universidad de Cornell (Ithaca, Nueva York). A partir de un trabajo de campo en 1968-69, realizó su tesis doctoral en 1970 sobre los cambios sociales, económicos y culturales producidos en la localidad guipuzcoana de Hondarribia, desde la agricultura al turismo. Entiende la cultura local y la fiesta del Alarde como sendos recursos turísticos más. Después, su interés derivó

hacia el fenómeno cooperativo de Mondragón: *Industrial Democracy as Process: Participatory Action Research in the Fagor Cooperative Group of Mondragon* (1992). Precedido por la publicación de *Culturas de Fagor* (1991) (Homobono, 1992: 151-152).

Durante el decenio de 1970, la antropóloga noruega de expresión anglófona Marianne Heiberg (1945-2004) efectuó un trabajo de campo en el País Vasco. Era su objeto el estudio del nacionalismo vasco, tanto a nivel macro –personalidades cuyos discursos construyen nación– como micro –cuadrillas y sociedades que efectúan lo propio en la villa de Elgeta (Gipuzkoa)–. Todo ello lo plasmó en diversas publicaciones (Homobono, 1992: 152-153).

La estadounidense y británica Sandra Ott (Pennsylvania, 1951) estudió Antropología Social en la Universidad de Oxford y hoy pertenece a la Universidad de Reno (Nevada). Es autora de un notorio trabajo de investigación, *The Circle of Mountains. A Basque Sheperding Community* (1981), fruto de su trabajo de campo entre 1976 y 1979 en la comunidad pastoril suletina de Santa Grazi. Su tema es el intercambio entre grupos domésticos y los eventos ritualizados del ciclo vital (Homobono, 1992: 152).

Como no podía ser de otra forma dada la ausencia de instituciones universitarias públicas, estos trabajos pioneros de Antropología Sociocultural no sobrepasaron la rúbrica de (ciencias sociales de importación) (Homobono, 1992: 150-153).

El último hasta el momento de esta saga de antropólogos anglosajones fue Jeremy MacClancy (1953). Procedente de la Universidad de Oxford, realizó una investigación en torno al nacionalismo y la identidad vasca en dos pueblos navarros (1989-1990). Su artículo “Imaging the Basques: anthropological perspectives” (2008) se recoge en *RIEV. Cuadernos*, nº 2. Defendió la discutible tesis de la transición directa del carlismo rural al nacionalismo *abertzale*.

5.2. La Antropología Sociocultural

La división del trabajo en el ámbito de las ciencias sociales asignó a la Sociología el estudio del *nosotros*, de las sociedades modernas y urbanas, y a la Antropología Sociocultural el estudio de los *otros*, de lo exótico propio de las sociedades primitivas y/o tradicionales. Solo en un segundo momento de su historia, el interés de la Antropología Sociocultural se fue desplazando hacia los segmentos rurales de las sociedades industriales y urbanas y, por último, hacia estas. Con lo que ambas ciencias sociales en la actualidad se solapan temática y, en ocasiones, metodológicamente, sobre todo cuando utilizan métodos cualitativos. Institucionalizándose inicialmente la Antropología Social con la hegemonía de los postulados funcionalistas que, soslayando cambios y conflictos, subrayan las continuidades (Homobono, 2000: 7; 2009: 360).

La Antropología Sociocultural, tardíamente incardinada en el ámbito académico vasco, dedicó sus líneas de investigación preferentes a temas como la lengua, la etnia, el nacionalismo y el género, en una tarea legitimadora de los mismos, pero en detrimento de otros campos de estudio como los rituales festivos, el urbano o la maritimidad. Mientras que el análisis antropológico prima aquellas variables en una sociedad compleja como la vasca, cualquier otra posibilidad permanece a la deriva entre el Escila de un empirismo etnográfico que desdena cuanto no se refiera a la sociedad y a la cultura rural, y el Caribdis de una Antropología Cultural americana que no presta la suficiente atención a estas (Homobono, 1992, 2009: 368).

En la perspectiva antropológica, la Etnografía constituye la herramienta de la recogida de datos, para después interpretarlos y componer textos. Se establece un diálogo entre el observador y los fenómenos es-

tudiados mediante el trabajo de campo y el marco teórico y explicativo en el que se apoya el análisis. La descripción etnográfica es una labor de construcción, diseño y traducción, previa al análisis de carácter teórico (Rubio-Ardanaz, 2007: 41-45).

5.3. La Antropología Social en las universidades

5.3.1. Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

A partir de 1980, buena parte de la actividad académica de la Antropología Social vasca se encuadra institucionalmente en la UPV/EHU; y la investigadora, en EI-SEV. El departamento de Antropología Social se constituyó durante el curso 1979-80 en la donostiarra facultad de Filosofía y Ciencias de la Educación, para integrarse luego (1987) en el de Filosofía de los Valores y Antropología Social (Homobono 1992: 153).

El Seminario de Estudios sobre la Mujer/Emakumeari Ikerketarako Mintegia, constituido en su seno en 1980, promovió los estudios de/sobre las mujeres en la sociedad y en la cultura vascas. Su intensa labor investigadora interdisciplinar se plasmó en la publicación *Txostenak* (Homobono, 1992: 153-156). Con la implantación de los estudios de posgrado dejó paso al Master en Estudios Feministas y de Género. El primer estudio del seminario, llevado a cabo en diecisiete localidades del litoral, del medio rural y del urbano, quedó recogido en la publicación *Mujer Vasca. Imagen y realidad* (1985).

Que estas antropólogas sean mujeres hace que la identidad y la cultura de género sean sus temas de interés preferente, casi exclusivo y de vocación feminista. Aunque también les motivan otras identidades. Su corte metodológico con la Etnografía no es ajeno a un desinterés por la sociedad tradicional; los rituales festivos son temáticas que, desde esa perspectiva, ofrecen un limitado desarrollo. Lo propio sucede con las desigualdades sociales y la sociabilidad. Aunque el departamento no descuida la Antropología Urbana, así como el patrimonio cultural.

El alma mater de la creación y orientación de este departamento fue su primera directora, Teresa del Valle Murga (Donostia, 1937), doctora en Antropología por la Universidad de Hawai (1978). A su regreso en 1979 aún no existía en la UPV/EHU la disciplina de la Antropología Social, cuya primera cátedra obtuvo en 1988 y la ha desempeñado hasta su paso a la condición de emérita (2007). Ha sido directora del Seminario de Estudios de la Mujer (1990-1994). Dirigió el equipo que obtuvo la beca José Miguel de Barandiaran de EI-SEV en 1981 para la investigación “Estudio comparativo sobre el comportamiento y valores de la mujer vasca en el medio rural, pesquero y urbano”. Directora de la colección *Cuadernos de Antropología* (1981-1995). En su labor docente e investigadora sobresale el campo de la Antropología Feminista. Los temas tratados tienen que ver con el espacio y el tiempo, los sistemas de propiedad y las estrategias del parentesco, la etnicidad y los rituales, la incidencia de las nuevas socializaciones y el desigual reparto del poder entre mujeres y hombres. Entre sus obras publicadas sobre Euskal Herria destacan: *Mujer vasca. Imagen y realidad* (dir., 1985); *Korrika: rituales de la lengua en el espacio* (1988); *Andamios para una nueva ciudad. Lecturas desde la antropología* (1997). Ha publicado, además, numerosos artículos desde un punto de vista feminista, tratando las desigualdades entre géneros y la violencia machista. Fue presidenta del XVII Congreso de Estudios Vascos (2008) (Homobono, 1992: 156-157). Premio Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa (2018).

En este monocultivo de las relaciones de género desde una Antropología feminista se sitúan asimismo la catedrática Lourdes Méndez

Pérez o la profesora Mari Luz Esteban Galarza, con publicaciones en revistas antropológicas. La británica Margaret Bullen, doctora en Antropología Social por la Universidad de Liverpool, está afincada en Euskal Herria desde 1991 y pertenece a este departamento donde imparte al alumnado extranjero que visita la UPV/EHU. Es coautora, junto a José Antonio Egido, del libro *Tristes espectáculos: las mujeres y los Alardes de Irun y Hondarribia* (2004).

Joxemartin Apalategi Begiristain (Ataun, 1949-2006) impartió en el precitado departamento desde 1981, doctorándose en Antropología Cultural tres años después. Fue el antropólogo más próximo a la obra de Barandiaran. Sus líneas de investigación estuvieron centradas en la producción oral popular, historia de la Antropología, Antropología Urbana, etc. Entre sus obras destacaremos: *Mujer vasca. Imagen y realidad* (1985, en colaboración); *Antropología Hiria Bilbon* (1987); *Introducción a la historia oral: Kontzaharrak, cuentos viejos* (1987). Fue vicepresidente por Gipuzkoa de EI-SEV entre 1991-1993; y director hasta 1989 de la colección “Antropologiaren Euskal Bilduma Barandiaran Joxemiel” de la editorial Haranburu. Perteneció al primer comité científico de la Fundación Barandiaran (Erkoreka, 1988: 53-58; Homobono, 1992: 157-158).

Aitzpea Leizaola Egaña (Donostia, 1971) es profesora del departamento desde 2001. Se doctoró en Antropología por la Universidad de Nanterre (Francia) en 2010 con una tesis sobre la influencia de la frontera política en Vasconia, la identidad y la territorialidad. El foco principal de sus investigaciones en Antropología Social lo pone sobre Europa y su identidad, la nacionalidad, la Antropología política y la memoria de la Guerra Civil en Euskal Herria (2006 y 2007), más los museos etnológicos.

Jesús Azcona Mauleón (Arróniz [Navarra]), doctor en Etnología por la Universidad de Friburgo (Suiza) y catedrático de Antropología Social (UPV/EHU), centra sus intereses en el análisis teórico y epistemológico de las diversas corrientes antropológicas. Otro de sus ámbitos de estudio es la Antropología vasca, con publicaciones como *Etnia y nacionalismo vasco. Una aproximación desde la antropología* (1984), y diversos artículos.

Íñaki Arrieta Urtizberea (Errenteria [Gipuzkoa], 1965). Doctorado en Antropología Social por la UPV/EHU (1998) y miembro del departamento (2000). Sus líneas de investigación se refieren al medio rural, museología y patrimonio cultural. Desde 2006 convoca anualmente un congreso internacional sobre patrimonio museístico cuyos resultados se recogen en una colección de libros.

Pío Pérez Aldasoro (Pasaia [Gipuzkoa], 1963), doctor en Antropología Social y profesor de la UPV/EHU desde 2005, ha publicado artículos sobre pesca de bajura en Pasaia y Hondarribia (Gipuzkoa) en diferentes revistas. Obtuvo la beca de investigación Agustín Zumalabe 2010 formando equipo con Ignacio Ayestarán.

José Miguel (Txemi) Apaolaza Beraza (Hernani [Gipuzkoa], 1949). Doctor en Antropología Social por la UPV/EHU (1990), de la que fue profesor hasta 2010. Participó en proyectos de investigación sobre identidad étnica, género y espacio e inmigración. Autor del libro *Lengua, etnicidad y nacionalismo* (1993).

5.3.2. Universidad Pública de Navarra / Nafarroako Unibertsitate Publikoa (UPNA)

Kepa Fernández de Larrinoa (Bilbao, 1958) se doctoró en Antropología Social por la UPV/EHU en cuya Escuela de Trabajo Social impartió clases. Desde 2005 es profesor en el departamento homónimo de la UPNA. Ha estudiado la cultura vasca en el Oeste de los Estados Unidos

a través de los festivales de Reno. A partir de ese momento centró sus investigaciones en las fiestas y danzas tradicionales, en especial las *Mas-karakadak* carnalescas de Zuberoa. También ha dirigido diferentes proyectos de investigación sobre el ecosistema pastoral pirenaico o las comunidades rurales. Entre sus libros y monografías están: *Nekazal gizartea eta antzerki herrikoia Pirinioetako haran batean* (Zainak, n° 9 [1993]), posibilitado por la beca Ángel de Apraiz en 1991; *Mujer, ritual y fiesta: género, antropología y teatro de carnaval en la sociedad rural pirenaica* (1997); y *Danzas tradicionales en el País Vasco. Fronteras y puentes culturales: danza tradicional e identidad local* (dir., 1998), primera de las tres partes de un proyecto encargado por el Gobierno Vasco que incluye también: *Invitación al estudio de la danza tradicional en el País Vasco* (coord., 1987) y *Catálogo de fiestas y danzas tradicionales en el País Vasco* (dir., 2003) (Homobono, 1992: 162; 2009: 371-372).

Más recientemente ha publicado *Del delito cultural y su resolución sociopolítica* (2013) y *Manifiesto por una antropología razonada* (2011). Fue presidente de la sección de Antropología-Etnografía de EI-SEV (1995-1998).

Roldán Jimeno Aranguren (Pamplona, 1973) es doctor en Historia por la UPNA (2001) y en Filosofía y Ciencias de la Educación por la UPV/EHU. Profesor de la Universidad de Navarra (1996-2001) y de la Université de Pau et des Pays de l'Adour (2001-2002). Desde el curso 2003-2004 imparte Historia del Derecho en la UPNA, materia que aborda con neta mirada antropológica. Entre 1998 y 2005 fue coordinador de la RIEV. Autor de más de una docena de libros (alguno editado por EI-SEV, como la biografía de su padre, José María Jimeno Jurío, de 1998) en buena parte dedicados al culto a los santos navarros y al cristianismo en las edades medieval y moderna con una triple perspectiva: histórica, antropológica y desmitificadora.

Rosa García-Orellán (Pasaia [Gipuzkoa], 1960), doctora en Antropología Social y Cultural por la UPV/EHU (2002), fue profesora-tutora de la UNED-Bergara y desde 2010 imparte en el departamento de Ciencias de la Salud de la UPNA. Sus investigaciones giran en torno a dos líneas de trabajo: la Antropología de la muerte, y el estudio de la pesca transnacional e industrial del bacalao comparativamente entre Euskal Herria y Galicia, y con foco en la situación de la mujer en esta actividad. Entre sus numerosas publicaciones individuales o colectivas destacan libros como *Hombres de Terranova* (2009).

José Antonio Jáuregui Oroquieta (Egillor [Navarra], 1941-Sibiu [Rumania], 2005). Master en Antropología Social por la Universidad de Oxford y sociobiólogo. Fue profesor numerario de Antropología Social en Oxford y en California; fundador y director del departamento de Antropología de la UPNA, y primer decano de su facultad de Ciencias Sociales y Humanas. Cátedra Jean Monnet de la UE. Representó a la UPNA en la Junta Permanente de EI-SEV (Homobono, 1992: 163).

Nuria Cano Suñén (Zaragoza, 1975), inicialmente formada como economista, culminó su doctorado en Antropología Social en la UPV/EHU (2011). Ha dado clases de Intervención social en el grado de Trabajo Social. Es autora de diversos trabajos sobre paisajes y representaciones del pasado industrial de la Margen Izquierda y con mayor énfasis sobre el paisaje del mundo rural, en concreto del valle de Karrantza (Bizkaia).

5.3.3. Universidad de Deusto (UD)

Josetxu Martínez Montoya, antropólogo alavés (Zambrana [Álava], 1947), doctor por la Escuela de Estudios Superiores en Ciencias Sociales de París. De 1995 a 2010 fue responsable de la licenciatura de Antropología Social de la UD. Ha investigado sobre la memoria colectiva y la nueva ruralidad alavesa. Entre sus publicaciones destacan: *Los nuevos usos del espacio rural* (1994); *Pueblos, ritos y montañas. Prácticas vecinales y religiosas en el*

tiempo y en el espacio de la comunidad rural (Valle de Arana, Álava) (1996); y *La identidad reconstruida. Espacios y sociabilidades emergentes en la ruralidad alavesa* (2002), recopilación de artículos publicados entre 1992 y 2000. Ha analizado los rasgos simbólicos de las fiestas patronales y los sentimientos de pertenencia que suscitan. Asumió la edición literaria del número 18 de Zainak sobre Religión y símbolos (1999) (Homobono, 2009: 371).

5.3.4. Université de Pau et des Pays de l'Adour

Pierre Bidart (Saint-Etienne-de-Baigorri [Nafarroa Beherea], 1947-Sofia [Bulgaria], 2010) se doctoró en Letras y Ciencias Humanas por la Universidad París-10, e impartió primero en la Université de Pau et des Pays de l'Adour, y luego en la de Bordeaux-II como profesor y catedrático de Antropología. Sobre Antropología política, sociedad y cultura vascas ha publicado: *Le pouvoir politique à Baigorri, village basque* (1977), y *La singularité basque*: généalogie et usages* (2001).

También dirigió estudios colectivos como *La nouvelle société basque: ruptures et changements* (1980) o *Société, politique, culture en Pays Basque* (1986).

Miembro de la Casa de Velázquez (1984-1987) y presidente del Comité Izpegi (asociación creada en 1989 para la reflexión y la actuación en favor del desarrollo económico y cultural), fue distinguido por los Estados francés (2001) y español (2002). Destinado a Sofía como consejero para la cooperación científica y cultural, falleció en 2010 (Homobono, 1992: 165-166).

5.3.5. La Antropología Social vasca en universidades foráneas

Eugenia Ramírez Goicoechea (Cambridge [Inglaterra], 1958), doctora en Sociología, especialidad Antropología Social, materia que imparte en la UNED de Madrid desde 1985. Su primer libro, fruto de un trabajo de campo en Errenteria (Gipuzkoa), lleva por título *De jóvenes e identidades: socioantropología de la etnicidad en Euskadi* (1991). Ha publicado sobre el alarde de Hondarribia (1985), sobre cuadrillas en el País Vasco e identidad local (1984) y acerca de la marginalidad en un barrio de Errenteria (1992 y 2000) (Homobono, 1992: 164).

Francesc Xavier Medina Luque, antropólogo social y profesor de la Universitat Oberta de Catalunya en Barcelona, se doctoró con la tesis *Vascos en Barcelona. Etnicidad y migración vasca hacia Cataluña en el siglo XX* (editada por el Gobierno Vasco en 2002), tema sobre el que también ha publicado capítulos en libros y artículos (1993-2003). A diversos monográficos sobre Antropología Urbana de Zainak ha contribuido con textos sobre la fiesta, la alimentación, la sociabilidad y el asociacionismo, la construcción y la apropiación de territorios de identidad étnica por parte de la diáspora vasca. También ha colaborado en la RIEV (Homobono, 2011: 116-117).

6. La sección de Antropología-Etnografía de Eusko Ikaskuntza

El Cuaderno de Sección. *Antropología-Etnografía*, como las restantes revistas de sección de EI-SEV, fue creado en 1982. Con esta denominación aparecieron los trece primeros números (1982-1995). A partir del número 14 (1997) su título será Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía, cambio que coincide con su consolidación como revista científica especializada en investigaciones físicas y sociales, además de etnográficas. Hasta 2013 se publicaron 36 números, alternando los misceláneos con monográficos de temática especializada tras los que se encuentran las precedentes Jornadas.

Ha sido uno de los órganos más relevantes de la investigación antropológica del sur de Europa, con participación de numerosos investigadores españoles, extranjeros y vascos. Sin contar los trabajos aportados por estos a los Congresos de EI-SEV: así por ejemplo, en el XV Congreso (Donostia, 2001), en su sección *Un futuro para nuestro pasado. Innovaciones en el campo de la Antropología y del Patrimonio Cultural*, se presentó un importante número contribuciones en los ámbitos de la Antropología Física, la Antropología Sociocultural y el Folclore.

La investigación en esas materias también se promueve desde la Fundación José Miguel de Barandiaran a través de las becas etnológicas que llevan su nombre. Teresa del Valle y su equipo (1981), los grupos que elaboran el *Atlas Etnográfico de Vasconia* (1983) y Michel Duvert (1987) fueron respaldados durante la etapa en que la Fundación era filial de EI-SEV. Posteriormente, Kepa Fernández de Larrinoa, Thierry Truffaut, Daniel Rementeria y diversos grupos de investigadores han sido sus beneficiarios.

Asimismo lo fue Eric Dicharry (Baiona, 1969), doctor en Antropología Social e Histórica de Europa, especialista en etnolingüística y experto en el fenómeno de las mascaradas suletinas, tema al que dedicó su tesis doctoral publicada en 2012 con el título *Du rite au rire. Le discours des mascarades au Pays Basque*. La beca de investigación en el área de Etnología de la Fundación Barandiaran en 2009 le permitió profundizar en el humor esta vez desde la perspectiva del bertsolarismo en Iparralde a comienzos del siglo XXI. El libro resultante, *Le rire des Basques*, vio la luz en 2013.

Por su parte, EI-SEV concedía cada año las becas Agustín Zumalabe y Ángel de Apraiz, y a través de las secciones respaldaba económicamente las investigaciones de socios y socias algunas de las cuales se plasmaban en los *Cuadernos de Sección*, incluido, obviamente, *Zainak*.

Antropólogos vascos reseñados en este epígrafe han intervenido como docentes en el curso interactivo *Jakitez* desde su primera edición (2000-2001) hasta la última (2006-2007).

6.1. Etnografía

Como corresponde a la denominación de la revista, la Etnografía ha estado presente en la andadura de *Zainak*, sobre todo durante su etapa inicial. En sus números misceláneos sobresalen los nombres de autores como Gurutzi Arregi, Antxon Aguirre, Anton Erkoreka, Ander Manterola, Fermín Leizaola, Juan Antonio Apraiz, Thierry Truffaut, David Mariezkurrena, etc. Algunos artículos relacionados con el patrimonio inmaterial pueden adscribirse al Folclore: fiestas varias y carnavales, creencias, magia y mitos, leyendas y cuentos, ritos mortuorios y danzas. Lo mismo vale decir para la segunda parte –religión y culto– del artículo de José Miguel de Barandiaran “Guía para una encuesta etnográfica” (nº 3, 1985).

Estos autores, a diferencia de quienes colaborarían en posteriores monográficos, pertenecen exclusivamente al ámbito vasco y muchos son miembros de los Grupos Etniker. No se observa una preocupación por las innovaciones metodológicas ni temáticas, excepción hecha de algún artículo⁵ que aborda el cambio y el conflicto, la historicidad propia de las relaciones sociales, más la utilización de fuentes documentales. Todo este corpus etnográfico irá menguando a medida que se afiance la Antropología en sus diversas especialidades.

6.2. Antropología Física

La Antropología Física, muy importante en la primera etapa de Eusko Ikaskuntza, vio dificultado su resurgir por su falta de presencia en las

universidades vascas y por la tardía refundación de EI-SEV. Y es en su revista *Zainak* donde encontrará un hueco preferente. Las Jornadas de esta área han sido las siguientes: Alimentación y Nutrición (Bilbao, 1999); Antropología de la Alimentación, Nutrición y Salud (Bilbao, 2003); Usos y costumbres en la alimentación (Bilbao, 2006); Alimentación y Globalización (Bilbao, 2010).

En los números 1 y 3 de *Zainak* aparecen dos artículos de José María Basabe (Muskiz [Bizkaia], 1914-1985). Sacerdote y antropólogo, estudió Ciencias Naturales en la Universidad de Barcelona ingresando en ella como profesor de Biología general en 1956. En 1958 obtiene el doctorado en Ciencias. En la década de 1960 ejerce como ayudante en el departamento de Antropología y Etnología del CSIC en Barcelona donde será nombrado colaborador para investigaciones genéticas y antropológicas. Entre 1968-1973 forma parte del Laboratorio de Antropología de la facultad de Ciencias. Después fue profesor del departamento de Antropología de la sección de Biológicas y vicedecano de Biología de León, facultad adscrita a la Universidad de Oviedo. Cuando se crea la Universidad del País Vasco es nombrado catedrático de Antropología de la facultad de Ciencias. Su tarea investigadora se fue orientando hacia Vasconia donde restringe sus estudios al sector de población genéticamente vasca, de acuerdo con sus premisas biológicas. En 1981 pasó a la situación de catedrático jubilado. Los números 4 y 5 de *Zainak* (1987) constituyeron un póstumo *Homenaje al Dr. Basabe*.

También en los números 1, 4, 7 y 13 firma sendos artículos, en colaboración, Concepción de la Rúa Vaca (Bilbao, 1958). Doctora en Ciencias Biológicas (1984), desde 2000 ostenta la cátedra de Antropología Física del departamento de Genética, Antropología Física y Fisiología Animal en la Universidad del País Vasco. Ha dedicado parte de su investigación al estudio de las poblaciones antiguas de Vasconia, para después ampliarla hacia proyectos de historia de las poblaciones humanas. Introduce enfoques metodológicos novedosos como el análisis de ADN, las técnicas de datación y el análisis de genomas antiguos. Junto con Isabel Arenal publicó *Antropología de una población medieval vizcaína. San Juan de Momoitio. Garai*, investigación elaborada merced a la beca Agustín Zumalabe (1987) y recogida en un monográfico (nº 7, 1990). Aunque la mayor parte de sus aportaciones se canalizan hacia otros ámbitos de publicación.

Tras ella, el protagonismo en este campo corresponde a Esther Rebato (Algorta [Bizkaia]), doctorada en 1985, quien comenzó su actividad docente en la UPV/EHU en el mismo departamento que la anterior. Fue miembro del comité de redacción de *Zainak* y después de su comité científico. Formando parte de equipos de investigación colabora en muchos números, y ha coeditado los monográficos de esta especialidad: *Estudio del somatotipo en la comarca de Busturia* (nº 12, 1995); *Investigación bioantropológica en la población de Bizkaia* (nº 16, 1998), resultado de la beca Agustín Zumalabe; *Nutrición, alimentación y salud: confluencias antropológicas* (nº 20, 2000); *La imagen corporal, entre la biología y la cultura: antropología de la alimentación, nutrición y salud* (nº 27, 2005); *Usos y costumbres en la alimentación* (nº 30, 2008); y *Alimentación y globalización* (nº 34, 2011). Su investigación se ha centrado en aspectos de la biología de las poblaciones humanas actuales: crecimiento y desarrollo, estado nutricional, dimorfismo sexual y heredabilidad del tamaño y forma corporales. Más recientemente ha estudiado los determinantes genéticos de los fenotipos de obesidad en la población general y en la etnia gitana en particular. Esther Rebato fue galardonada en 2009 con la medalla académica Alex Hrdlička, a propuesta de la Sociedad Checa de Antropología, en reconocimiento a su relevante trayectoria en el área de la Antropología Física. En 2012 fue elegida presidenta de la European Anthropological Association.

Otro nombre relevante de esta especialidad es Javier Rosique, doctor en Ciencias Biológicas (Antropología Física) por la UPV/EHU. Actualmente es docente en la Universidad de Antioquía, Medellín

(Colombia). Formando parte de equipos investigadores ha colaborado en nueve números de *Zainak* y obtuvo junto a Esther Rebato la beca Agustín Zumalabe en 1994.

6.3. Antropología Sociocultural

La principal línea de monográficos de *Zainak* se dedicó a diversas subespecialidades antropológicas, todas ellas sociales. Ya el número 6 (1988) se tituló genéricamente *Antropología Cultural*. En él se recogían las ponencias presentadas al II Congreso Mundial Vasco dentro del llamado “Congreso de Antropología”: física, cultural y arqueología.

Zainak hereda de la Etnografía y del Folclore tres temáticas que, cronológicamente ordenadas, son: el estudio de las sociedades de montaña, la maritimidad, religiosidad y las fiestas populares. En ellas se utiliza la perspectiva analítica de la Antropología Social tras previa obtención de datos etnográficos –trabajo de campo, observación y entrevistas–, más documentación de fuentes primarias o secundarias. Y se incorpora la novedosa Antropología Urbana, más o menos reciente en los países occidentales.

Dentro de las distintas subespecialidades de la Antropología Social, entre 1981 y 2012 se organizaron las siguientes Jornadas y congresos: Antropología (Baiona y Donostia, 1981); Mitología (Baiona y Donostia, 1986); Congreso Internacional sobre la Estela Funeraria (Donostia, 1991); Metodología de investigación en archivos (Bergara, 1993); Introducción a la Antropología del bosque y la montaña (Donostia, 1995); Sociedades de montaña (Pamplona-Iruñea, 1996); Introducción a la Antropología de las sociedades pesqueras (coorganizada con la sección de Folklore en Donostia, 1996); Antropología Urbana. Calles: Antropólogos en la ciudad (Donostia, 1997); Antropología de las comunidades pesqueras (Bilbao, 1997); Antropología del bosque y de las sociedades de montaña (Vitoria-Gasteiz, 1997); Antropología sobre religión y símbolos (Pamplona-Iruñea, 1998); Antropología de la pesca y de la mar en el País Vasco (Donibane-Lohitzune [Lapurdi], 2000); Antropología y religión: fiestas, rituales e identidades (Pamplona-Iruñea, 2001); Antropología Urbana: las culturas de la ciudad (Bilbao, 2002); Antropología del mar: tecnología, economía, sociedad y cambio cultural en la pesca artesanal (Bermeo [Bizkaia], 2002); Encuentro de reflexión antropológica. El trabajo de campo, la etnografía y la metodología (Donostia, 2004); Antropología de la religión: religiosidad popular e identidades (Pamplona-Iruñea, 2004); Antropología Marítima. Cultura y sociedades marítimas: recorridos y expectativas futuras (Portugalete [Bizkaia], 2005); Antropología Urbana. Ciudades globales y culturas locales (Bilbao, 2007); Jornadas de Antropología del mar. Sociedades y culturas pesqueras (Portugalete, 2009); Antropología Urbana. Espacios públicos: usos, discursos y valores (Bilbao, 2012).

Muchas de estas Jornadas han sido verdaderos congresos debido a la calidad y cantidad de sus participantes tanto vascos como españoles y europeos. Sus principales aportaciones fueron publicadas en los sucesivos números de *Zainak*.

6.3.1. Sociedades de montaña

El número 14 de *Zainak* (*Comunidades de Montaña*), con edición literaria de Kepa Fernández de Larrinoa, está dedicado de forma monográfica a las nuevas modalidades de vida y estructuras sociales en este ámbito, destacando la estrecha relación que se da en toda comunidad entre los campos más relevantes de su vida social (economía, sociedad, política y representaciones sociales). El nº 17 (*Montaña, Sociedad y Cultura*), con edi-

ción literaria de Josetxu Martínez Montoya, complementa al anterior en el estudio sociocultural de las comunidades de montaña.

6.3.2. Antropología Marítima

Esta especialidad de la Antropología es, entre nosotros, un estudio casi exclusivo de la pesca de bajura. La cultura marítima es pensada como un constructo relacional dinámico, en constante cambio por la adopción de nuevas tecnologías y técnicas para la producción y para el mercado, y por la reorganización de las relaciones sociales (Rubio-Ardanaz, 2003a: 9-11). La maritimidad es un complejo entramado de manifestaciones socioculturales propias del litoral y de la mar. Destacando la patrimonialización y la puesta en valor, bien a través del museo u otras expresiones populares, que cumplen la función de memoria e identidad.

Juan Antonio Rubio-Ardanaz (Bilbao, 1956) culminó su tesis doctoral (Ph. D. Anthropologie) en la Universidad de Montreal (Canadá) en 1996. En el Museo Marítimo de Bilbao dirigió el proyecto de la exposición permanente (1999-2001). Ha trabajado como profesor de Antropología Sociocultural en UPNA, UD y UPV/EHU. Tras estas experiencias docentes se consolida como profesor de Antropología Social en la Universidad de Extremadura desde 2003. Su dedicación al campo haliéutico desde perspectivas teóricas y aplicadas se concreta en artículos sobre la pesca y el patrimonio marítimo y en libros como: *La Antropología Marítima subdisciplina de la Antropología Sociocultural. Teoría y temas para una aproximación a la comunidad pescadora de Santurtzi* (1994); *Lemanes, sardineras y pescadores. Realidades marítimas en perspectiva antropológica* (2006); así como *Antropología y Maritimidad. Entramados y constructos patrimoniales en el Abra y Ría de Bilbao* (2014). Es director de la colección de estudios marítimos del Museo Marítimo Ría de Bilbao. Fue presidente de la sección de Antropología-Etnografía de Eusko Ikaskuntza, y director de *Zainak*, hasta su extinción (1999-2013) así como editor o coeditor literario de los cinco monográficos de *Zainak* sobre Antropología Marítima.

También sobre temas marítimos han escrito los/as antropólogos/as Pío Pérez Aldasoro y Rosa García-Orellán; los etnógrafos bermeanos Anton Erkoreka y Juan Antonio Apraiz Zallo, recuperador de la navegación tradicional; Xabier Armendariz, experto en creencias, exvotos y ofrendas marineras. Más José Ignacio Homobono e Isusko Vivas.

En 2010 un equipo de expertos en Antropología y Etnografía marítimas –Juan Antonio Rubio-Ardanaz, Juan Antonio Apraiz, José Ignacio Homobono e Isusko Vivas– realizó un análisis a modo de diagnóstico para la definición de un modelo socio-patrimonial en las comunidades costeras con objeto de favorecer su desarrollo. Las entidades promotoras de *Mare Vasconum* fueron: El-SEV, Gobierno Vasco y Udallarrantz (Foro de municipios costeros de Eudel)

6.3.3. Fiestas populares, rituales e identidades colectivas

Toda fiesta popular consta, en mayor o menor medida, de los siguientes aspectos: religioso, identitario, lúdico, sociable y comensalístico, económico, ideológico y nacionalitario, más la apropiación de lugares y espacios públicos, con sus rituales y símbolos.

José Ignacio Homobono ha estudiado las fiestas del ciclo anual vasco, como las romerías a santuarios o ermitas de montaña. En esta línea editó, junto con Roldán Jimeno, dos números de *Zainak*: el 26 (*Fiestas, rituales e identidades*) y el 28 (*Formas de religiosidad e identidades*). También son objeto de estudio las fiestas populares urbanas y de áreas metropolitanas (como la zona mineroabril o la Ría de Bilbao y su Abra), las fiestas de núcleos *arrantzales*, que vehiculan la sociabilidad y la comensalidad

amicales, así como las identidades laborales, de género o locales. Y las fiestas temáticas en torno a un producto, mercado medieval o tradición en las que la representación idealizada del pasado se combina con prácticas de mercado, referentes identitarios y espectáculos. También las fiestas pluriculturales, que se hacen eco de la inmigración (Homobono, 1992; 2009: 368-383).

Otros eventos festivos son los de carnaval, estudiados por Josetxu Martínez, Kepa Fernández de Larrinoa y Margaret Bullen; Maribel Egizabal se ha ocupado de los rituales de transformación del espacio público de los viejos barrios de Bilbao desde perspectivas de género.

6.3.4. Antropología Urbana

El quehacer de la joven Antropología Urbana en Euskal Herria tiene como objeto de estudio el ámbito urbano, tanto en sus aspectos teóricos como empíricos. Especialmente sus espacios públicos –de consumo, de multiculturalismo, de sociabilidad juvenil, de género y de apropiación festiva–, movimientos sociales y estigmatización (Homobono, 2000a). De la difusión del proceso de urbanización y modernización del campo, de la ciudad difusa, del cambio de procesos productivos y de nuevos movimientos sociales se deduce el fin de la discontinuidad entre los ámbitos rural y urbano (Homobono, 2000 b: 33).

Promotor de las Jornadas de Antropología Social de EI-SEV (urbanas, religiosidad y fiestas), y miembro del comité de redacción y después del comité científico de Zainak, José Ignacio Homobono ha ejercido como editor literario de varios de sus números monográficos: el 19, *Invitación a la Antropología Urbana* (2000); con Isusko Vivas de los números 31-32, *Ciudades globales y culturas locales* (2009), y 36, *Espacios públicos: discursos, usos y valores* (2013) (Homobono, 1992: 162-163; 2009: 369-370). En su conjunto, las Jornadas y monográficos sobre Antropología Urbana han sido los más importantes por el número y calidad de sus participantes.

Ha investigado la definición global de la Antropología Urbana y actualizado su bibliografía. En Euskal Herria: fiestas urbanas, la cultura de las ciudades, los espacios públicos; los territorios barriales; las sociabilidades (grupos informales y asociaciones), explicitando las identidades que las sustentan. Más el estudio de autores clásicos de la sociología urbana y rural (Bourdieu, Lefebvre), la geografía urbana (Reclus) y el urbanismo (Mumford).

José Ignacio Homobono Martínez, socioantropólogo⁶ (Barakaldo [Bizkaia], 1947), es doctor en Sociología por la UPV/EHU y en Antropología Social por la Universidad de Extremadura (2015). Ha formado parte de equipos de investigación en estudios de tipo cultural, urbanístico y territorial realizados para el Gobierno Vasco y el Gobierno de Navarra. También fue comisario de tres exposiciones sobre patrimonio industrial. Ha sido profesor de Sociología de la UNED-Bergara (Gipuzkoa) (1983-1991), del Programa Master en Estudios Ambientales y Territoriales de la UD (1990-2001), y desde 1989 hasta 2015 de la UPV/EHU. Sus líneas de investigación se desarrollan en torno al patrimonio cultural, fiestas e identidades colectivas, sociabilidad, maritimidad; más estudios urbanos en Bilbao y Vitoria- Gasteiz. Autor de los libros: *Fiesta, sociabilidad e identidad: cronotopos de la globalización* (2009); y *Fiestas marítimas populares. Patrimonio inmaterial de la Ría de Bilbao. El Abra y la costa occidental de Bizkaia* (2016). Director de otros tres libros y con más de 55 artículos en revistas científicas o capítulos de libros publicados desde 1982 a 2018.

Isusko Vivas Ziarrusta (Bilbao, 1975) estudió en la UPV/EHU (doctor en Bellas Artes, 2004), UNED y Universidad de Extremadura (doctorado en Antropología Social, 2013). Es profesor de la facultad de

Bellas Artes (UPV/EHU) desde 2007. Irrumpe algo más tardíamente en el ámbito de los estudios urbanísticos vascos con una serie de publicaciones (1999-2015). A partir de una mirada interdisciplinar, inicialmente vertebrada a partir de las Bellas Artes y progresivamente inclinada hacia la Antropología Social, sus temas principales se articulan en torno a los espacios y paisajes, la escultura urbana, la planificación o el patrimonio de la ciudad postindustrial, las permanencias monumentales y las persistencias simbólicas (Homobono, 2009: 124-125).

Investiga los procesos de planificación y rehabilitación urbana del Bilbao Metropolitano, más las otras dos ciudades litorales vascas en sus frentes de agua. Isusko ha publicado libros que compaginan las temáticas marítima, patrimonial y urbanística: *Entre la escultura y el mobiliario urbano: el caso de Bilbao: regeneración urbana de la ciudad postindustrial* (2005); *Donostia: itsasbaktereko hiria* (2014); e *Identidad marítima, iconicidad y patrimonio. Paisaje Fluvial, portuario e industrial en el Área Metropolitana de la Ría de Bilbao* (2015). Con 40 artículos en revistas científicas. En Zainak fue miembro del comité de redacción y después del comité científico.

Tanto dentro como fuera de Zainak, también han cultivado los campos de asfalto: Teresa del Valle, Jokin Apalategi y Margaret Bullen; Eugenia Ramírez; Maribel Egizabal, Joseba Zulaika o Marisol Esteban. Por su parte, Andeka Larrea y Garikoitz Gamarra tratan del espacio público y de la despolitización de la ciudadanía del Bilbao Metropolitano. Más un equipo de EI-SEV que estudió la Eurociudad Vasca Bayonne- San Sebastián (Homobono, 2009: 119-127).

Bibliografía y enlaces

- Agirreazkuenaga, Joseba; Gómez, Agustín; Morales, Juan Antonio. *Diccionario biográfico de Eusko Ikaskuntza (1918-1998)*. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1999; pp. 23-214. En línea: [http://www.eusko-ikaskuntza.org/es/publicaciones/diccionario-biograficode-eusko-ikaskuntza-1918-1998/ar-1098/\(06/2018\)](http://www.eusko-ikaskuntza.org/es/publicaciones/diccionario-biograficode-eusko-ikaskuntza-1918-1998/ar-1098/(06/2018)).
- Anuario de Eusko Folklore*. Ataun: Barandiaran Fundazioa-Fundación. En línea: <http://www.barandiaranfundazioa.eus/index.php/es/argitalpe-nak-2/eusko-folklorearen-urtekaria> (06/2018).
- Aranzadi, Telesforo; Barandiaran, José Miguel; Etcheverry, Miguel Ángel. *La Raza Vasca*. Zarauz: Icharopena, 1959.
- Arregi, Gurutzi. "El patrimonio cultural en la obra de don José Miguel de Barandiarán". En: *Cuadernos de Etnología y Etnografía Navarra (CEEN)*. Pamplona/Iruña: Gobierno de Navarra (GN), n° 73, 1999, pp. 343-353.
- Auñamendi Eusko Entziklopedia*. Bernardo Estornés Lasa Funtsa. Diccionario Enciclopédico Vasco. Eusko Ikaskuntza. En línea: aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/
- Azcona, Jesús. "La Escuela Histórica de Viena y la antropología vasca. Su alcance epistemológico en el contexto de la antropología europea". En: *CEEN*, n° 43, 1984. Pamplona/Iruña: GN; pp. 137-152.

- Barandiaran, José Miguel. "Antropología cultural en el País Vasco. Investigación del equipamiento material y de las mentalidades". En: *Cuadernos de Sección. Antropología-Etnografía*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, nº 1, 1982; pp. 295-300.
- Barandiaran, José Miguel. "Prólogo (1979)". En: Emeterio Sorazu Ugarte-mendia. *Antropología y Religión en el Pueblo Vasco*, 2ª ed. Donostia-San Sebastián: Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, 1980; pp. XI-XV.
- Barandiaran, José Miguel. "Prólogo". En: *Ohitura. Estudios de etnografía alavesa*. Vitoria-Gasteiz. Diputación Foral de Álava, nº 5, 1987; pp. 7-17.
- Beguiristain, Mª Amor. "Del folklore a la etnología". En: Mª A. Beguiristain (dir. lit.). *Etnografía de Navarra*. 1ª ed. Pamplona/Iruña: Diario de Navarra, 1996; vol. I, pp. 1-14.
- Beguiristain, Mª. Amor. "José Miguel de Barandiarán en la Universidad de Navarra". En: *CEEN*, nº 86, 2011. Pamplona/Iruña: GN; pp. 321-341.
- Caro Baroja, Julio. , "Antropología y Etnografía. Antropologia eta Etnografia. Balance de cuarenta y dos años". En: *Asamblea General. Estado Actual de los Estudios Vascos*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1979; pp. 17-26.
- Carreira, A. "Bibliografía de Julio Caro Baroja". En: *Revista Internacional de los Estudios Vascos, RIEV*, vol. 31, nº 2, 1986. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza; pp. 247-290.
- Carreira, A. *Julio Caro Baroja, etnógrafo*, 1ª ed. Santander: Univ. de Cantabria, 1995.
- Dialnet. Fundación Dialnet. Logroño: Universidad de La Rioja. En línea: <https://dialnet.unirioja.es/>
- Dueñas, Emilio Xabier. "La Cultura de la Tradición: entre el Folklore... y la Antropología". En: *El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV* (RIEV. Cuadernos, 1). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007; pp. 57-102.
- Duvert, Michel. "José Miguel de Barandiarán y la investigación antropológica en el País Vasco (1936 a 1953)". En: *CEEN*, nº 89, 2015. Pamplona/Iruña: GN; pp. 179-201.
- Erkoreka Barrena, Anton. *Euskal antropologoak, etnologoak eta etnografoak gaur*, 1ª ed. Donostia: Kriselu, 1988.
- Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*, 1ª ed. [San Sebastián]: Eusko Ikaskuntza, 1983; 300 p. En línea: [http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/la-sociedad-de-estudios-vascos-apor-tacion-de-eusko-ikaskuntza-a-la-cultura-vasca-1918-1936/ar-1079/\(06/2018\)](http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/la-sociedad-de-estudios-vascos-apor-tacion-de-eusko-ikaskuntza-a-la-cultura-vasca-1918-1936/ar-1079/(06/2018))
- Garmendia Larrañaga, Juan. *Juan Garmendia Larrañaga. Bilduma*. En línea: www.eusko-ikaskuntza.org/es/publicaciones (06/2018)
- Greenwood, Davydd. "Julio Caro Baroja. Sus obras e ideas". En: *RIEV*, nº 31-2, 1986. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza; pp. 227-245.
- Goicoetxea Marcaida, Ángel. "La Antropología Cultural en [Telesforo] Aranzadi". En: *Cuadernos de Sección. Antropología-Etnografía*, nº 5, 1987. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza; pp. 192-213.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "Evolución y estado actual de la antropología en el País Vasco". En: *Anales de la Fundación Joaquín Costa*. nº 9, 1992. Huesca: Fundación Joaquín Costa; pp. 147-170.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "De la antropología social a la antropología urbana". En: *Invitación a la antropología urbana*, nº 19 de *Zainak*, 2000a. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 7-12.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "Antropología urbana: itinerarios teóricos, tradiciones nacionales y ámbitos temáticos en la exploración de lo urbano". En: *Zainak*, 2000b. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 15-50.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "Los trabajos y los días de un etnohistoriador. José María Jimeno Jurío, diseñador de calendarios festivos de Vasconia". En: *Obras completas de José Mª Jimeno Jurío*. Pamplona/Iruña: Udalbide-Pamiela-Euskara Kultur Elkargoa, nº 51, 2006; pp. 15-45 y 383-396.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "Folklore, socioantropología y fiesta. La licuefacción de la tradición vasca en la modernidad globalizada". En: Emilio Dueñas (ed. lit.). *Juegos, Deportes e Investigación Folclórica. Jornadas. Basauri, 2008* (Lankidetzan nº 51). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2009; pp. 357-391.
- Homobono, José Ignacio. "Explorando los campos de asfalto. Los trabajos y los días de la antropología urbana en Euskal Herria". En: *Joxemartin Apalategi Begiristain. Oroimenez - En recuerdo - À la mémoire*. Donostia. Eusko Ikaskuntza, 2011; pp. 107-140.
- Jentilbaratz. *Cuadernos de Folklore*. Donostia: Eusko Ikaskuntza. En línea: [http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/jentilbaratz-cuadernos-de-folklore/bi-725/\(06/2018\)](http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/jentilbaratz-cuadernos-de-folklore/bi-725/(06/2018))
- Jimeno Aranguren, Roldán. "Julio Caro Baroja, Etnografía Histórica de Navarra. Índice y Estudio Crítico". En: *CEEN*, nº 69, 1997. Pamplona/Iruña: GN; pp. 87-206.
- Jimeno Aranguren, Roldán. "La negación de la ciudad como lugar antropológico en la metodología de José Miguel Barandiarán". En: J. I. Homobono y J. A. Rubio-Ardanaz (eds. lits.), *Las culturas de la ciudad* (Zainak, nº 23), 2003. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 399-414.
- Jimeno Aranguren, Roldán. "Aportación de Jose Mari Satrustegi a la Antropología histórica, cultural y simbólica". En: *Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta*, nº 96, 2004. Pamplona/Iruña: GN; pp. 385-389.
- Manterola, Ander y Arregi, Gurutzi. *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiarán, 1889-1991*, 1ª ed. Ataun (Gipuzkoa): Fundación José Miguel de Barandiaran, 2003.
- Manterola, Ander y Arregi, Gurutzi. "El Atlas Etnográfico de Vasconia. Génesis y desarrollo de un proyecto de investigación". En: *Munibe (Antropología-Arkeologia)*, nº 57, 2005. Donostia-San Sebastián: Sociedad de Ciencias Aranzadi; pp. 401-413.
- Pérez Aldasoro, Pío. "La obra etnológica de Felipe Barandiaran Irizar: su preocupación por la cultura pescadora". En: *Zainak*, nº 15. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 29-37.
- Rubio-Ardanaz, Juan Antonio. "El cambio como objeto de estudio y análisis para la antropología de la pesca". En: *Zainak*, nº 25, 2003a. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 9-11.
- Rubio-Ardanaz, Juan Antonio. "Azkue folklorista y gran testamentario de la tradición cultural vasca". En: Iñaki Bazán y Maite Garamendi (eds. lits.). *Resurrección Mª de Azkue: euskal kulturaren erraldoia eta funtzesko zutabea* (Lankidetzan, 26). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003b; pp. 71-81.
- Rubio-Ardanaz, Juan Antonio. "Diseño y paisaje de la cultura pescadora: etnografía y epistemología de la antropología marítima". En: *Zainak*, nº 29, 2007. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 39-52.
- Velasco Maíllo, Honorio M. "Las aportaciones de Julio Caro Baroja en tiempos de una antropología no institucionalizada en España". En: *CEEN*, nº 89, 2015. Pamplona/Iruña: GN; pp. 151-176.
- Vélez de Mendizabal Azkarraga, Josemari. *Juan Garmendia Larrañaga solasean*, (Lankidetzan, 36). 1ª ed. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2005.
- Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*. Donostia: Eusko Ikaskuntza. En línea: [http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/zainak-cuadernos-de-antropologia-etnografia/bi-720/\(06/2018\)](http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/zainak-cuadernos-de-antropologia-etnografia/bi-720/(06/2018))

Notas

1. Con notorios antecesores en J. G. Herder (*volksgeits*: espíritu del pueblo) y los hermanos Grimm (Alemania); A. Van Gennep (Francia): folclorista y etnógrafo, que indagaba los hechos culturales inmateriales.
2. Obtenidos mediante observación y entrevistas. Como lo entendiera el antropólogo social Bronislaw Malinowski.
3. En 1955 se hará cargo la Sociedad de Ciencias Aranzadi que edita 16 números. En 1981 retoma el *Anuario EI-SEV* que hasta 1990 publicará nueve números y reeditará los de preguerra. Por último, a partir del número 37 hasta el presente es colección propiedad de la Fundación Barandiaran.
4. Agradecemos la colaboración prestada por Emilio Xabier Dueñas como experto en Folclore.
5. Cerdón, Juan: "Conflictos administrativo-sociales entre la población minera y la tradicional durante la explotación intensiva de mineral de hierro en los montes de Triano (1877-1885). Consecuencias actuales". *Cuadernos de Sección. Antropología-Etnografía*, nº 6 (1988).
6. La Socioantropología es una escuela que combina la Sociología y la Antropología. Como lo entendieron, ya desde comienzos del siglo XX, Émile Durkheim, Marcel Mauss, Robert Hertz, Georges Gurvitch, Maurice Halbwachs, etc. Es fundamentalmente francesa, aunque enlaza con la americana Escuela de Chicago dedicada al estudio etnológico de la ciudad entre 1930-1960: Nels Anderson, Louis Wirth, William Whyte, etc.

6

Derecho público y privado en Vasconia Aportación de la Sociedad de Estudios Vascos, 1978-2018

Gregorio Monreal Zia

Universidad Pública de Navarra
Nafarroako Unibertsitate Publikoa

1. Nuevo ciclo histórico en relación con el papel de EI-SEV en materia de autogobierno de Vasconia

Tras la Reforma política que se llevó a cabo en España en 1977, el escenario político-institucional era bien distinto al de 1931, el año en el que Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos (EI-SEV) concluyó la elaboración de un Estatuto de Autonomía, el más relevante que ha tenido Vasconia. Hay que consignar dos datos diferenciales de relieve. El primero se refiere a los recursos intelectuales disponibles.

En la primera época (1918-1936), en un país desprovisto de universidad, Eusko Ikaskuntza acogía o era aceptada por la mayoría de las personalidades del mundo de la cultura. Pero a partir de los años setenta del siglo pasado surgieron en Vasconia varias universidades, provistas algunas de facultades de Derecho y de Ciencias Sociales en las que profesaba una

comunidad de cientos de investigadores y estudiosos. En el comienzo de la Transición, EI-SEV no había salido todavía del letargo de cuarenta años de suspensión a que se vio obligada durante el franquismo.

Por otra parte, las diferencias no podían ser mayores en lo que toca al proceso autonómico del país, puesto que poco tuvo que ver el modo de acceso al autogobierno que se siguió en la etapa republicana con el procedimiento empleado para obtener la preautonomía vasca de 1978-1979 y luego la definitiva del Estatuto de Gernika y del Amejoramiento navarro. En aquel período, tras unas elecciones municipales, los Ayuntamientos eran la única instancia legitimada democráticamente para actuar, mientras que ahora, iniciada ya la Transición, las casas consistoriales siguieron ocupadas durante un par de años por autoridades de la época franquista. Recordemos que, después de las elecciones generales de 1977, la asamblea de parlamentarios electos –diputados y senadores– era la única que podía tomar resoluciones constituyentes en cualquier ámbito de la esfera pública.

En suma, las diferencias intelectuales y políticas en una y en otra época eran notables, lo que repercutió en el papel de EI-SEV en materia de autogobierno en los primeros cuatro años fundacionales de la actual autonomía vasca. La institución estaba saliendo de las catacumbas y para cuando empieza su andadura ya hay un Estatuto, un Parlamento y un Gobierno vascos. Y dos Comunidades Autónomas constituidas en Euskal Herria. Quedaba una función necesaria de estudio si bien, al no disponer de personal investigador propio, debería cooperar con los investigadores de los departamentos de las universidades e instituciones que habían florecido en Vasconia (Universidad de Deusto, Universidad del País Vasco, Universidad de Navarra, Universidad Pública de Navarra, facultad pluridisciplinar de Bayona de la Universidad de Pau y de los Países del Adour).

Era natural que en las nuevas circunstancias que acabamos de reseñar, EI-SEV se desentendiera de influir en la normativa autonómica o de dictaminar sobre cuestiones de esta naturaleza. Sí se ha implicado, con dedicación y resultados notables, en estudios concernientes al autogobierno del pasado y del presente en congresos o actividades de toda la Sociedad, o en jornadas organizadas por la sección de Derecho.

Sería necesaria una amplia monografía para dar cuenta del conjunto de trabajos que la Sociedad ha dedicado en su segundo período de vida –1978-2017– al Derecho y a las instituciones de los territorios de Vasconia y de las dos Comunidades Autónomas constituidas en ella. Pero solo disponemos del espacio de un artículo dentro de esta obra colectiva, lo que obliga a la síntesis más extremada.

2. Las publicaciones de EI-SEV relacionadas con el Derecho y el autogobierno

Tras la novedad que supuso su reaparición, a partir de los años ochenta, EI-SEV recibió abundantes textos provenientes de una comunidad científica especializada y en expansión. La mayoría de los trabajos procedían de estudiosos y de profesores de facultades y centros superiores del país. El flujo de textos requería soportes complementarios a las actas de los Congresos, publicadas con la cadencia que daba su celebración, a la recuperada RIEV, o a las colecciones normales. Se crearon entonces los Cuadernos de Sección, dirigidos cada uno por su propio Consejo de Redacción. A partir de 1996 se antepuso un título particular para cada una de las quince colecciones. Es lo que aconteció con el *Cuaderno* de la sección de Derecho, que desde 1998 (número 11) completó su nombre con el término de *Azpilcueta*, en conmemoración del gran jurista y moralista navarro del siglo XVI. Los 21 cuadernos que editó la sección acogieron los trabajos dedicados al Derecho público y

privado de Vasconia, superando pronto el ámbito del país ante los retos que planteaba la construcción jurídica e institucional de Europa. La gran crisis que ha traído a la profesión universitaria el Plan de Bolonia y los sistemas de evaluación científica han afectado a las publicaciones de EI-SEV y también a la edición en papel de este *Cuaderno*, que fue interrumpida en 2010. No se sigue editando, por tanto, pero los 21 números publicados entre 1984 y el mencionado año de 2010 pueden consultarse en Red¹.

Hay, en segundo lugar, otro soporte editorial a reseñar: nos referimos a *RIEV. Cuadernos*, que de hecho constituyen auténticas monografías dedicadas a temas concretos que dan el título de cada uno de los números. De entre las doce monografías publicadas, cuatro tienen interés para nosotros. Por último, existe otra colección, *Lankidetzan*, fruto de actividades desarrolladas en colaboración con entidades distintas a la propia Sociedad. Como vamos a ver, solo dos números, de entre los 63 de que consta hasta el momento la colección, tienen que ver con el dominio del que se ocupa este artículo.

Al explorar los grupos de materias de las que nos proponemos informar utilizaremos todas las fuentes citadas. Añadamos que por su singularidad lingüística y de planteamiento editorial trataremos aparte otro soporte creado por EI-SEV. Nos referimos a la revista *Eleria. Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria*.

La ordenación de materias de la presente exposición de la aportación de EI-SEV al autogobierno de Vasconia intenta elucidar el papel desempeñado por la institución. Es inevitable que se interfiera lo subjetivo, quizás disculpable cuando en ningún lugar está prescrito un orden objetivo de selección y de jerarquización de temas. Es probable que el lector considere, y probablemente tenga razón, que hay otros criterios y formas más apropiadas de articular la producción de la Sociedad en materia del Derecho público y privado del país.

Hemos creído conveniente empezar por el Derecho histórico y la institucionalización de Vasconia, concluyendo con el régimen fiscal concertado, la institución más característica de nuestras dos comunidades autónomas. Abordar después los estudios realizados sobre el Derecho privado foral, y dedicar el resto del trabajo a los problemas que se han planteado al autogobierno en las últimas décadas: así, los cambios conceptuales respecto de la naturaleza y el valor de poder público, la necesidad de reformas de la autonomía a la vista de la evolución del Estado constitucional en España y de lo que representa la incorporación a Europa.

3. El Derecho histórico

EI-SEV ha dedicado cierta atención a distintos aspectos del **Derecho histórico**. En el primer número de los citados Cuadernos de Sección, de 1984, algunos profesores de la facultad de Derecho de San Sebastián se ocuparon de la formación del Derecho histórico en los distintos territorios². Y seis años más tarde se publicó otro número dedicado a las **Jornadas sobre Cortes, Juntas y Parlamentos**. Las asambleas representativas vascas fueron objeto en dicho Cuaderno de valiosos trabajos, tanto en el caso de las siete ponencias presentadas como en veinte comunicaciones de notable valor informativo, que merecen ser tenidos en cuenta³. En general, se ocuparon de la Edad moderna y contemporánea, pero dando también noticia de prohombres de la historiografía o de la política decimonónica como Ortiz de Zárate y Pedro de Egaña, Yanguas y Miranda, Chalbaud y Gregorio Balparda. En lo que concierne al autogobierno de los territorios históricos, en concreto a las Juntas Generales del siglo XIX, interesa la ponencia presentada por J. Agirreazkuenaga en otra jornada dedicada a la historia de las asambleas representativas⁴. La

Juntas se consideran a justo título el antecedente más inmediato de los actuales parlamentos autonómicos.

Con el Derecho público histórico está relacionado un interesante coloquio que en 2006 organizaron en la Universidad de Oxford los profesores Jon Arrieta —a la sazón *fellow* en aquel renombrado centro inglés en una cátedra dotada por EI-SEV— y el conocido historiador y publicista inglés John Elliot. Versó sobre las **formas de articulación política territorial en Inglaterra y España**, constituidas en Estados compuestos propios del Antiguo Régimen. Pretendían estudiar y comparar sus mecanismos institucionales de integración. Aunque los trabajos aportados están orientados de manera directa a dilucidar el funcionamiento de los órganos centrales de estas importantes monarquías, no hay que perder de vista que el rey y sus Consejos constituyen una dimensión esencial de la foralidad vasca. El monarca castellano es uno de los elementos que configuran el modo de inserción de los territorios de Vasconia en el conjunto de la Monarquía española.

No forzamos las cosas al inscribir en el campo del Derecho histórico los orígenes del **constitucionalismo** y del **estatutismo**, aun dejando de lado ahora el magno proyecto de Estatuto de 1931, que hemos examinado en otro lugar (vid. Monreal, p. 387). Hay dos números de *Lankidetzan* dedicados a esta materia. En 2008, EI-SEV organizó en la facultad pluridisciplinar de Bayona unas jornadas dedicadas a conmemorar el segundo centenario de la elaboración y promulgación por Napoleón de su Constitución para España, el primer hito, como es conocido, en la evolución del Estado liberal en la península. Fueron presentadas hasta dieciséis ponencias a cargo de destacados profesores españoles y franceses. Los reunidos abordaron los antecedentes de carácter constitucional en ambos Estados (A. Rigaudière, J.P. Massias, M. Lafourcade y A. Vergne) y el marco jurídico español del momento (J.C. Alli). Merecieron la atención algunos aspectos internos de la Constitución bayonesa —para algunos mera Carta otorgada—, como el tratamiento que reciben los derechos individuales (A. Martin) o la forma en que organiza el Estatuto de Bayona la Administración central (J.A. Escudero). La cuestión foral era insoslayable: los asistentes a la Junta de Bayona fueron testigos por primera vez de la confrontación entre la Constitución española y los Fueros vascos, un problema crucial abocado a perdurar en los dos siglos siguientes (G. Monreal). Tres personajes, coetáneos o presentes en la Junta de Bayona, fueron estudiados. Es el caso de Manuel y Miguel de Lardizábal (J. L. Orella), y del bilbaíno Almirante Mazarredo⁵.

De algún modo cabe ubicar en el Derecho histórico el **Estatuto que concedió la II República** a última hora, en octubre de 1936. Fue objeto de análisis su origen y el modo en que se conformaron los poderes legislativo, ejecutivo y judicial, así como la influencia que ejerció la foralidad en su contenido⁶.

4. Sobre la institucionalización interna de Vasconia

El Estatuto de Gernika de 1979 y el Amejoramiento navarro de 1982 constituyen la puerta de entrada a la institucionalización interna de Vasconia, como lo fue el Estatuto republicano que acabamos de mencionar en la fugaz estructuración de 1936. Desafortunadamente, EI-SEV no dedicó un estudio específico a la norma fundamental navarra, la Ley Orgánica de **Amejoramiento del Fuero de Navarra** (LORAFNA). Pero sí se ocupó la Sociedad del **Estatuto de Gernika**. Destacados académicos de las Universidades del País Vasco, Deusto y Pública de Navarra trataron los temas esenciales del Estatuto. Entre ellos, la relación del Estatuto con la Constitución, el entronque con la Comunidad Foral de Navarra o las exigencias estatutarias en materia de investigación. El estudio venía pre-

cedido por una sustanciosa entrevista con P.L. Uriarte, el que fue negociador del primer Concierto económico⁷.

4.1. Municipio

El estudio de la institucionalización de distintas estructuras del país ha estado en la preocupación de la sección de Derecho. Para empezar, sobre el papel reservado al **municipio**, la entidad que ha de considerarse primordial en el devenir institucional de Vasconia: unas jornadas rememorarón la Asamblea municipal vasca de 1919, que EI-SEV, recién creada, organizó aquel año⁸. Hubo una amplia reflexión sobre la institución en nuestros días, estudiando tanto el municipio en la Comunidad Autónoma Vasca como en Navarra. Los alcaldes de Donostia y Gasteiz tuvieron la oportunidad de explicar sus puntos de vista sobre el gobierno municipal y el estado de ambas ciudades a la altura de los años noventa⁹.

4.2. Relaciones entre Navarra, la Comunidad Autónoma Vasca y el País Vasco de Francia

En el ámbito de la institucionalización de nuestro invertebrado país hay que situar una singular jornada dedicada a las **relaciones entre la Comunidad Autónoma Vasca y Navarra**. Había que ubicar los contactos en el marco constitucional, es decir, evaluar las posibilidades de correspondencia que concede el Derecho del Estado y chequear las sensibilidades mayoritarias existentes en la sociedad, que fueron presentadas con elegancia por Javier Balza y Jaime Ignacio del Burgo¹⁰. Una respetuosa confrontación de opiniones que merece la penar conocer hoy, veinte años más tarde, cuando se ha instaurado un trato agrio recíproco, al menos por una de las partes.

En lo que toca a la otra dimensión de la territorialidad, la que tiene que ver con los vascos de **Iparralde**, EI-SEV ha llevado a cabo encuentros y actividades tendentes a establecer marcos y conceptos que propicien una relación fructífera. Desde la delimitación del concepto y la realidad de la región fronteriza, a las alianzas territoriales y las fronteras europeas, y a la normativa de una alianza concreta y deseable en el seno de una región europea, la que con suerte desigual han constituido Aquitania-Euskadi-Navarra. Se ha descendido a la dimensión más concreta de explorar las posibilidades de la Eurociudad Bayona-San Sebastián, con una prolongación más genérica al urbanismo como forma de organización del territorio transfronterizo.

4.3. La proyección en el Estado de las Comunidades Autónomas de Vasconia: los hechos diferenciales

Un monográfico de la colección *Lankidetzan*, consagrado al **hecho diferencial vasco dentro del Estado autonómico**, recogió numerosas aportaciones sobre un tema sugestivo pero discutido. El número contempla lo que supone una especificidad institucional desde distintas perspectivas, tanto la general como la singular vasca. Porque, en nuestro caso, la lengua, la cultura, las estructuras socioeconómicas y la política constituyen hechos diferenciales que tienen un reflejo en el carácter de las autonomías que se han consolidado en Vasconia occidental y en Navarra a partir de la Transición de 1977. De ahí la importancia de definir lo que suponen constitucionalmente los hechos diferenciales (E. Fossas), especialmente los referentes a la lengua, la cultura y la organización foral (I. Agirreazkuenaga y M. Razquin) y la influencia que tienen tales hechos

en el federalismo democrático y en la plurinacionalidad (F. Requejo). Hay lugares en los que la condición de “sociedad distinta” sirve de base a un federalismo diferenciador, como es el caso de Quebec (A. Sáiz). Volviendo al Estado español y a Vasconia, interesaba conocer la respuesta que dieron las Constituciones españolas en las dos últimas centurias a una cuestión tan específica como son los Fueros Vascos (G. Monreal), y ya en la Transición, la impronta que han dejado los hechos diferenciales tanto en la Constitución vigente (J.C. Alli), como en los Estatutos de Autonomía (D. Loperena) y en la jurisprudencia constitucional (J. Caño). El amplio elenco de perspectivas reseñado se completó con otros aspectos destacables. Por ejemplo, el del tratamiento que aplica el Derecho comunitario a los hechos diferenciales o el de la ubicación que le corresponde en el bloque de constitucionalidad (J.A. Corriente). Fue procedente una síntesis final sobre el hecho diferencial de nuestras dos comunidades (J.M. Castells)¹¹.

Fue más breve la monografía que bajo el rótulo de *La institucionalización jurídica y política de Vasconia* prepararon los profesores G. Jáuregui, J.M. Castells y X. Iriondo. El objetivo era mostrar los **efectos de la globalización sobre el principio de soberanía**, así como la **influencia de la perspectiva europea** sobre la referida institucionalización, y descifrar el significado concreto de la articulación de Vasconia en los Estados español y francés¹².

4.4. Llega a Vasconia la onda catalana del derecho a decidir

A mediados de esta década llegó a Vasconia el eco de la cuestión catalana, inflamada tras la sentencia de 2010 del Tribunal Constitucional respecto del Estatuto ya aprobado en referéndum. Por ello y porque existían preocupaciones endógenas en Euskal Herria, se suscitó un debate intenso en el seno de una parte de la comunidad académica del país. Fue especialmente vivo y creativo entre algunos juristas y politólogos. Tres investigadores próximos a EI-SEV, Joxerramon Bengoetxea, Julen Goikoetxea y Mario Zubiaga, reunieron y editaron en 2015 un conjunto de trabajos relacionados con **la democracia y el derecho a decidir en el siglo XXI**. No es fácil reconducir a un orden expositivo clarificador el amplio elenco de cuestiones abordadas en el número 11 de RIEV. *Cuadernos*¹³. Hubo autores que fundamentaron el derecho de autodisposición en la decisión democrática (J. Goikoetxea, I. Urrutia y M. Zubiaga), y realizaron una aplicación de tal derecho a las teorías y procesos de secesión democráticos, tomando como referencia el caso catalán (F. Requejo y el mismo Zubiaga). Así y todo, el elemento de referencia canadiense, poderoso e inevitable, estuvo presente en el debate, en concreto en lo referente al referéndum constitucional (A. Gagnon). Tampoco podía soslayarse la todavía reciente consulta plebiscitaria sobre la independencia realizada en Escocia (C. O'Neill). Por otra parte, interesaba mucho elucubrar sobre la previsible respuesta de la Unión Europea a las regiones con aspiraciones a la independencia (G. Avery), y la consideración que podría merecer esta última hipótesis como una mera modalidad de ampliación interna de la Unión (J.J. Álvarez). De una u otra manera, era conveniente examinar la regulación del derecho a decidir (E. Ruiz Vieyetz), al igual que la de instituciones derivadas de este como el referéndum, la secesión y la reforma constitucional (E. Virgala e I. Urrutia). Y, en fin, los que abogan por el ejercicio del derecho a decidir han de afrontar la cuestión relevante de qué hacer ateniéndose siempre a procedimientos democráticos. La respuesta fue asumida por los tres profesores organizadores del evento. Porque hay también una perspectiva propia de la sociología política que pone el punto de atención en los agentes sociales que activan los procesos decisorios (P. Ibarra, Z. Nikolas, S. Noon y P. Pugès).

5. Balance finisecular de la aplicación del Concierto y del Convenio económicos

Es posible que las Jornadas de estudio de 2002 sobre el Concierto y el Convenio Económico sean la aportación fundamental de EI-SEV al conocimiento de la institución más característica del autogobierno vasco. El organizador y editor Joxe Mari Aizega explicó en un amplio prólogo la razón de ser de este evento que llegó a congregarse a una treintena de ponentes en cuatro jornadas, con una conferencia central cada una. Intervinieron en la organización las secciones de Derecho y de Ciencias Sociales. Pese a la relevancia de los Conciertos y del Convenio, que ahora parece evidente, una y otra institución eran entonces mal conocidas en el mundo académico y entre la ciudadanía.

Hay que destacar el meritorio esfuerzo organizativo de articular un número tan elevado de intervenciones dedicadas a la misma institución, con ánimo de superar inevitables solapamientos¹⁴. La misma dificultad que se experimenta al intentar poner un orden ahora en la presentación de las aportaciones.

5.1. La creatividad fiscal del Concierto y del Convenio económicos

Habían transcurrido veinte años desde que el ministro Añoveros y el consejero de Hacienda del Gobierno de Carlos Garaikoetxea, Pedro Luis Uriarte, culminaran la negociación del Concierto Económico. Diez años después se renovó profundamente el Convenio navarro. Las circunstancias negociadoras coadyuvaron a dinamizar un proceso creativo en el ámbito de la fiscalidad en el que el Derecho comparado poca ayuda podía prestar. Como indicó en su ponencia el consejero de Economía del Gobierno de Navarra:

“La presión política puede forzar en ocasiones la precisión técnica y alumbrar conceptos jurídicos indeterminados (presión global equivalente), magnitudes de muy difícil valoración (recaudación por adquisiciones intracomunitarias, macromagnitudes empleadas en los ajustes), asimetrías (para la normativa aplicable o la competencia inspectora, en las fórmulas de los ajustes financieros) o puntos de conexión de difícil seguimiento administrativo (residencia efectiva)”.

Del tira y afloja de la negociación se ocuparon dos protagonistas señalados de ella. El que fue vicepresidente del Gobierno de Navarra, José Antonio Asiain, explicó cómo se desarrolló la iniciativa para llegar al acuerdo de 1990. El Convenio era imprescindible si se pretendía que la Comunidad Foral asumiera las competencias en Educación y Sanidad. Hubo un empeño muy grande en conseguir el grado más alto de consenso entre las fuerzas políticas de Navarra. En tanto que el negociador del Concierto Económico, José Ramón López Larrínaga, destacó que, si bien el Estatuto de Gernika estableció las bases del futuro Concierto, era necesario llegar en este a complicadas concreciones sobre el qué y el cómo. En cuanto a las dificultades, tan espinoso fue establecer la primera parte normativa como la segunda referente a la cuota.

La renovación navarra de 1969 y el nuevo Convenio de 1990 también venían requeridos por el hecho de que la Comunidad Foral necesitaba adaptarse a los cambios fiscales derivados de la nueva economía y la creciente deslocalización del hecho imponible (José Javier Armendariz). Por otra parte, la novedad del Concierto de 1981 de disponer de una capacidad normativa obligó a las autoridades de la Comunidad Autónoma Vasca a asimilar y desarrollar las competencias fiscales, incluso

ampliándolas posteriormente (Javier Moreno). También a incorporar a funcionarios de Hacienda del Estado y a convocar nuevas plazas de funcionarios (Javier Muguruza).

5.2. La articulación de las relaciones tributarias con el Estado

En un trabajo sobre la evolución hacendística, Joseba Agirreazkuenaga señaló los pasos que se dieron después de 1839 hasta la aprobación del primer Concierto, tanto desde el punto de vista normativo como de fortalecimiento orgánico de las Haciendas locales.

La falta de fe y de aceptación de la Administración central respecto de la institución financiera vasca ha sido un problema permanente antes de la Guerra Civil y después de la aprobación de la Constitución de 1978 y del Estatuto. También ha pesado lo suyo la ignorancia de la doctrina académica sobre el Derecho histórico vasco. Decimos esto porque, precisamente en el tiempo en que se celebraron las Jornadas, había expedientes abiertos y judicializaciones de los conflictos, de ahí que las ponencias se refiriesen una y otra vez a la litigiosidad. Se diría que el conflicto con el Estado fue algo inherente al Concierto Económico, y fue creciendo a medida que los territorios iban asumiendo competencias. Solo la paz fiscal acordada en enero de 2000 en la Comisión Mixta del Cupo apaciguó la relación entre los territorios forales y la Administración central (José Luis Vivanco). En el caso de Navarra, el Gobierno central llegó a plantear hasta cuatro recursos de constitucionalidad contra otras tantas leyes forales aprobadas en el Parlamento de Pamplona (Pedro Ugalde).

A juicio de Iñaki Lasagabaster, ayudaría a superar la litigiosidad y la judicialización una buena definición de los conceptos armonizados y el reconocimiento de fuerza de ley a las normas forales, que permitiría someterlas al control del Tribunal Constitucional. Por su parte, Elena Reta señaló la conveniencia de que los tres Territorios Históricos regulen y pacten los diferentes puntos de conexión con objeto de evitar problemas a los contribuyentes. Así y todo, Iñaki Zubiri destacó los resultados positivos y los beneficios del Concierto, entre ellos la recaudación por parte de las Diputaciones de todos los impuestos esenciales del sistema fiscal, y el hecho de que el Concierto determina el cupo e implícitamente los recursos que quedan a disposición de los territorios forales.

5.3. El sistema concertado y la Unión Europea

Joxe Mari Aizega puso de relieve que la eliminación de las distorsiones fiscales en Europa dio comienzo con el desmantelamiento de las fronteras interiores y la supresión de las aduanas. Obviamente tales pasos no eran suficientes y había que superar la barrera que suponen las importantes diferencias en los sistemas tributarios de los Estados. En ese sentido, la consecución del mercado interior efectivo obliga a equiparar a todos los residentes en la Unión Europea. A ello han tendido tanto el paquete fiscal como la directiva sobre el ahorro y el código de conducta.

Por aquellos años se puso de manifiesto la incomprensión del Tribunal de Justicia de Luxemburgo acerca de la naturaleza jurídica y política de los Conciertos. Nos referimos a la cuestión de las “ayudas de Estado” y de los incentivos fiscales (Antonio Creus). En principio aquellas no suponen transferencia de recursos sino alivio de cargas específicas (Marcos Araujo), si bien el especialista italiano Franco Fichera, en un documentado trabajo, subrayó que algunas medidas vascas habían sido incluidas en el código de conducta.

6. Los nuevos retos del Derecho civil de Vasconia

Ya indicábamos que el Derecho civil propio, uno de los elementos primordiales de la cultura del país, no llegó a convertirse en un objeto central de la dedicación de la Sociedad. Y ello en un momento de iniciativas académicas y legislativas para actualizarlo y codificarlo. Habría que meditar por los motivos de retraimiento de los civilistas. Pero ello no supone, como vamos a ver, que no se hayan dado aportaciones valiosas en los primeros años de este período.

6.1. Estudiar y preservar la costumbre jurídica autóctona

En el momento de la restauración de EI-SEV en 1978, el Derecho civil de Vasconia se hallaba en punto muerto, al menos en la Comunidad Autónoma Vasca¹⁵. Ahora bien, algunos juristas preocupados por su vigencia, como es el caso conocido del civilista vizcaíno Adrián Celaya, eran partidarios de reformar la Compilación civil vizcaína de 1959, elaborada durante el ministerio franquista de Antonio Iturmendi, también hijo del Señorío. La Compilación navarra, elaborada doce años más tarde se caracterizaba por su calidad técnica y su conservadurismo. Sintetizaba además con el modo de ver las cosas de los poderes fácticos hegemónicos en la Comunidad Foral.

La nueva Constitución democrática de 1978 habilitaba a las Comunidades Autónomas para reformular el viejo Derecho civil foral. Lo más significativo de la coyuntura civilística vasca de la Transición fue que, al igual que ahora, faltaban condiciones sociopolíticas para cualquier intento de llevar a cabo una formulación conjunta del Derecho civil foral de ambas comunidades. Cabe explicarlo por una combinación de falta de voluntad en el ámbito político y de ausencia de propuestas creíbles entre los estudiosos. Lo cierto es que no existían en Vasconia personalidades relevantes de la ciencia jurídica que plantearan un objetivo integrador¹⁶.

Una Navarra autocomplaciente dejó pasar –hasta el día de hoy– la oportunidad de la reforma de la Compilación o Fuero Nuevo franquista de 1973. No fue el caso de la Comunidad Autónoma que, aun con cierta demora, actualizó su ordenamiento privativo con la Ley/1992 de **Derecho Civil** del País Vasco. El evento despertó las vocaciones foralistas y la sección de Derecho de EI-SEV dedicó hasta tres Jornadas al ordenamiento privado de Vasconia, la desconocida joya de la cultura del país. En su seno se publicaron tres *Cuadernos de Derecho* dedicados a la materia, los números 8 (1993), 12 (1998) y 13 (1998). En general, sus páginas se nutrieron con las aportaciones de algunos foralistas distinguidos. Entre ellos se contaban el entusiasta y malogrado Álvaro Navajas, guipuzcoano, el veterano civilista vizcaíno Adrián Celaya, juntamente con el jurista navarro Francisco Salinas, y la historiadora del Derecho laburdina Maïté Lafourcade, concededora del ordenamiento del otro lado de la frontera. Es verdad que fue un momento de interés por la perspectiva global del país, aunque se limitara a atisbar la comparación de los Derechos civiles territoriales, curiosidad que después no se ha repetido. Pero lo cierto es que se puso de relieve la voluntad de la Sociedad de tratar conjuntamente el Derecho civil de todo el país, que para algunos de nosotros significa la suma de la Comunidad Autónoma Vasca, Navarra y de los vascos de Francia. Los trabajos de síntesis aportados describían y caracterizaban el ordenamiento tradicional de los distintos territorios. El valor de las aportaciones proviene de la acreditada competencia de sus autores¹⁷. Estaba pendiente la cuestión de la vigencia en Gipuzkoa de un Derecho civil foral propio¹⁸.

Un grupo transfronterizo de juristas, surgido en el seno de la sección de Derecho y financiado por el Consejo Regional de Aquitania, ante la preocupación por el presente y el futuro de la costumbre jurí-

dica, tomó la iniciativa de celebrar unas Jornadas en 1994 en la facultad pluridisciplinar de Bayona. Allí se dieron a conocer algunas ponencias dedicadas al valor de esta fuente de Derecho, sobre todo allí donde no se contaba con Derecho escrito o la costumbre no estaba reconocida en el ordenamiento jurídico¹⁹. Importaba el futuro del Derecho civil en Álava tras la promulgación de la Ley civil vasca o la supervivencia de los restos del Derecho civil propio en Iparralde²⁰. Hay que lamentar que, a partir de dicha fecha, los Cuadernos dejaron de recibir producción civilística, salvo alguna excepción²¹.

6.2. La caracterización del Derecho civil propio y el reto europeo

Merece detenerse y prestar atención al XI Congreso de Estudios Vascos celebrado en San Sebastián en 1991 en el que algunos de los juristas mencionados más arriba reflexionaron sobre el Derecho civil propio. Y conviene que, sin abandonar por ahora el modo de síntesis, recojamos tales reflexiones con alguna amplitud.

Acabamos de decir que estaba prácticamente olvidado el ideal de integración de un Derecho civil para la Vasconia peninsular, aspiración propia de la etapa republicana y todavía presente en las Bases que redactó Jesús de Galíndez, que no llegaron a conocerse en el país (vid. Monreal, *Apéndice*, pp. 397). Para entonces los vascos habían asimilado el mapa constitucional de dos Comunidades Autónomas, con sus correspondientes ordenamientos civiles. Las aspiraciones actuales se limitaban a extender el Derecho de Bizkaia al conjunto de la Comunidad Autónoma Vasca, recuperando al tiempo alguna institución consuetudinaria guipuzcoana. Por su parte, los sectores influyentes de Navarra consideraban incuestionable el Fuero Nuevo aprobado por Franco en 1973. En el XI Congreso, los juristas convocados por EI-SEV siguieron indagando sobre los valores subyacentes del ordenamiento civil privativo y presentaron algunas reflexiones acerca del posible efecto de la entrada en Europa.

El ilustre jurista vizcaíno **Adrián Celaya**²², al especular sobre la naturaleza de Europa, su variedad y unidad, destacó los valores que son propios del Derecho del continente. Entre ellos el humanismo, el pluralismo y el universalismo. En concreto, al señalar su evolución puso de relieve su emancipación del Derecho divino y de la teología, la recuperación del Derecho civil romano efectuada a partir de la Alta Edad Media, y el tránsito hacia las concepciones jurídicas de la Ilustración y, a partir de ella, la difusión del Derecho revolucionario, inspirado por la igualdad y la libertad.

Lo que caracteriza al Derecho vasco, según Celaya, es su resistencia a aceptar el Derecho romano y la existencia de mecanismos de defensa del ordenamiento autóctono. Es una peculiaridad la tendencia secularizadora de la sociedad vasca que tiende a librar las instituciones de autogobierno de la influencia de los clérigos y de las autoridades eclesiásticas. Anota que el afianzamiento de las libertades concretas, presentes en los fueros medievales vascos, preparó el camino a las formulaciones liberales modernas. Un decisivo paso adelante en esa dirección fue la generalización de la hidalguía. De ahí que el observador de nuestro Derecho situado en una perspectiva contemporánea, constata que algunas de las libertades concretas de nuestros antepasados merecen un juicio muy positivo: así, la prohibición de la prisión por deudas, o la supresión de la detención preventiva si el acusado daba garantías de responder a derecho, o la inmunidad de la casa, la prohibición de la tortura, etc. Sentía Celaya la penosa encrucijada en que se hallaba Vasconia en aquellas fechas, puesto que la violencia, además de su negativa connotación ética, apartaba al país del camino hacia Europa.

El abogado y publicista pamplonés **Tomás Urzainki Mina**²³ se hizo eco de la tesis de Paul Ourliac, historiador del Derecho de la Universi-

dad de Toulouse, acerca de la existencia de un ecosistema jurídico pirenaico del que formarían parte, entre otros, los Derechos civiles de Vasconia, incluyendo naturalmente el navarro. Configurado en sus formas consuetudinarias en el Bajo Imperio, y puestos por escrito en el Alto y el Bajo Medioevo, consiguió su madurez en el siglo XVI. A su juicio, el ordenamiento navarro carece del reconocimiento debido desde que Navarra perdió la estatalidad en dicho siglo, y no podrá subsistir al faltarle el respaldo que recibe el sistema jurídico con la soberanía. Partiendo de la tesis de que Navarra ha sido la única estructura estatal —la forma más avanzada de una comunidad humana organizada— de que se han dotado los vascos, considera prioritaria la restitución o devolución de competencias.

Al explicar el orden de prelación de fuentes del Derecho en Navarra, tal como quedó establecido en el Fuero Nuevo de 1973, el gran jurista tudelano **Francisco Salinas Quijada**²⁴ anotó los cambios que ha traído en este campo la entrada de España en la Comunidad Europea. El Derecho comunitario ha pasado a ocupar el primer lugar en la jerarquía normativa del antiguo reino. La incidencia de tal Derecho en el ordenamiento foral navarro se manifiesta sobre todo en la acción de instituciones como el Consejo de Europa que procura la armonización de los ordenamientos civiles continentales a través de dos instrumentos legales básicos, las *Convenciones* y las *Recomendaciones*. Aquellas son tratados multilaterales que recogen el consenso de varios países sobre un tema específico, aunque para su efectividad es necesario que se integren en la legislación nacional. En donde no llegan las Convenciones pueden valer las Recomendaciones o sugerencias no obligatorias. Pues bien, la legislación foral cedería ante lo acordado en los tratados, no así ante otras expresiones de voluntad normativa europea.

La incorporación a la Comunidad Europea no debería suponer, en principio, cambios normativos sustantivos en el reparto de competencias entre el Estado y Navarra para la aplicación del Derecho que viene del continente, aunque se hará sentir pronto una reducción competencial y la potenciación de funciones ejecutivas. La LORAFNA (Ley Orgánica de Reintegración y Amejoramiento del Régimen Foral de Navarra) en su artículo 58.2 confiere a Navarra la ejecución de los Tratados y Convenios Internacionales en lo que afecten a materias propias de su competencia, lo que podría incidir en el Derecho civil navarro. Salinas presenta, a título de ejemplo, la influencia singular del Derecho comunitario sobre ciertas instituciones civiles forales. Así, en lo que toca a la tercera fuente del Derecho civil navarro, es decir, a los principios generales del Derecho. La definición de tales principios corresponde en Europa al Tribunal de Justicia de la Comunidad, que los extrae de los ordenamientos estatales y de los tratados. De ahí que, en caso de lagunas jurídicas propias, los principios generales europeos pueden incidir en los principios generales navarros.

En virtud del principio de primacía, la jurisprudencia de los tribunales navarros debe acatar el Derecho comunitario en cuanto al efecto directo que tiene sobre Navarra y al uso sistemático del incidente prejudicial. Se trata de un sistema fundado en el respeto y la buena voluntad de los jueces estatales y del Tribunal europeo. Habrá que tener en cuenta lo precedente en el momento en que se efectúe la reforma del Fuero Nuevo de 1973.

7. Convergencia vasca, nación liberal y plural, y postsoberanía

En el XV Congreso de Estudios Vascos, celebrado en Donostia en 2001²⁵, hubo algunas ponencias relacionadas con los problemas de la articulación nacional, que entre nosotros se manifestaron de nuevo durante la

Transición, con la incompreensión de la historiografía estatista respecto de las reivindicaciones nacionales, y con la variedad práctica de concepciones de la soberanía

Gregorio Monreal²⁶ examinó la incidencia que tienen las estructuras actuales y las pasadas que están todavía vivas en la cohesión y la integración de los vascos como comunidad política. Son muchos los aspectos a examinar, desde la geografía física a la población y el hábitat, la economía... Pero centró el análisis en los aspectos políticos, institucionales y jurídicos que afectan a la constitución del pueblo vasco como un sujeto político.

Entre los puntos débiles de Vasconia para vertebrarse como comunidad política se halla, en primer lugar, la falta de una denominación común a la colectividad vasca que sea aceptada por todos. Es el reflejo de una historia de desvertebración territorial, en la que se han dado tendencias o pulsiones centrípetas, pero en la que se ha impuesto el alejamiento, al menos en lo que concierne a Navarra y las otras tres provincias. La configuración actual en dos Comunidades, derivada de la Constitución española, es el resultado de ese devenir dual, contradictorio. El pasado se manifestó en Vasconia con contundencia durante la Transición a la democracia. Las divergencias fueron entonces múltiples: la aceptación o el rechazo de la Reforma política, las diferentes concepciones confrontadas sobre la naturaleza del país y las concesiones que como tal debía recibir del Estado. A lo que sumaba la distinta apreciación sobre el método político a utilizar en el desarrollo autonómico y en el gobierno de Vasconia —frentista o transversal—, y la actitud a seguir respecto de la Constitución del Estado y el Estatuto de Autonomía, las dos normas fundamentales de los últimos cuarenta años.

La divergencia mayor se refiere a la forma de estar de Vasconia en España. Continúa siendo la cuestión de fondo desde la instauración del Estado constitucional y la crisis de la foralidad: o Vasconia constituye un elemento territorial más del Estado, siguiendo el esquema general de la Constitución sobre el estatus de sus partes componentes —antes provincias y ahora agrupaciones de ellas en Comunidades Autónomas—, o se da algún género de continuidad a la cultura política de la foralidad que postulaba la unión política de Vasconia en España pero desde el Derecho propio y la bilateralidad de la relación.

Para el profesor **Joxerramon Bengoetxea**²⁷ es una falacia no distinguir la nación del Estado, tanto desde el punto de vista conceptual como normativo. El elemento específico del Estado es la soberanía que viene acompañada de un atributo derivado, la personalidad jurídica internacional. Es precisamente la soberanía la pasarela obligada en el camino que va de la nación al Estado. Ambos conceptos se relacionan con la autodeterminación, aunque la soberanía es un concepto graduable que se predica también de quien puede decidir sobre su futuro. Ahí está el caso de la soberanía compartida europea y observamos una división de poderes, competencias y funciones entre la Unión y los Estados miembros que se distribuyen ateniéndose a los principios de subsidiaridad y proporcionalidad, y a los de eficacia y proximidad.

Reivindica la función histórica del nacionalismo liberal y su papel liberador de los pueblos de Europa a partir de la Revolución francesa, en tanto que desconfía de las doctrinas que propician el nacionalismo de Estado porque obstaculizan el desarrollo de la unión política del continente.

Al afrontar el problema de la nación, Bengoetxea formula algunas preguntas. Así, a la cuestión de qué es la nación y cómo se define, responde desde un plano descriptivo-constitutivo. Y aborda desde un plano normativo las exigencias de la nación respecto de las demás naciones, entrando en la cuestión de los deberes de los nacionales. Por último, en lo que toca a la ubicación o gradación de nacionalismos los sitúa entre dos polos ideales extremos que van del imperialismo nacio-

nalista al cosmopolitismo radical. Bengoetxea se inclina por un nacionalismo minimalista, compañero del liberalismo, compatible con el pluralismo y la diversidad.

El Estado como tal no se ha erosionado, salvo la posición del Gobierno central que siente la pérdida de la distribución interna del poder. Ciertamente hay factores en la contemporaneidad que afectan al Estado clásico. Se constata el desarrollo de un poder por encima de él, las exigencias de cooperación en un mundo globalizado, o los procesos federativos y la acción de los actores internacionales de tipo privado, como las multinacionales. Pero, en general y por el momento, los órganos continentales europeos son intergubernamentales, no supranacionales. Y los que lo son no tienen carácter democrático, como es el caso de la Comisión Europea, el Tribunal de Justicia y el Tribunal Europeo de los Derechos Humanos.

La autodeterminación de naciones sin Estado, es decir, las incluidas en estructuras estatales que incluyen una o varias regiones-naciones de pequeño tamaño, aboca a soluciones varias. Porque hay ya Estados que dan juego europeo a sus partes integrantes, como los *länder* alemanes o las regiones belgas. Son las regiones constitucionales que intentan desempeñar un papel en la gobernanza europea. Probablemente ese es un campo de juego en el que Vasconia debería buscar alianzas para empujar a la Unión a abrirse a estas realidades, sin perder de vista que los Estados miembros sienten la tentación de minimizar el papel de las naciones-regiones favoreciendo a los municipios como *partenaires* del poder europeo.

El profesor **Michael Keating**, director del Centro Escocés de Cambio Constitucional, constata la existencia de historiografías competitivas. Hay una historiografía estatalista que contempla al Estado como un estadio en el camino hacia la unidad nacional en el que la soberanía representa la expresión final del proceso. En ese sentido, presenta al orden premoderno europeo como un obstáculo al progreso y a la Ilustración. Por lo que nos atañe, la historiografía estatalista, singularmente en su formulación extrema —la inspirada en el jacobinismo francés—, desdeña las culturas y las lenguas minoritarias. Cuestiona también el valor moral de los derechos históricos congelados en el tiempo, considerándolos incompatibles con el orden salido de la Revolución francesa.

Según Keating, las Ciencias Sociales vinculan el principio de las nacionalidades y el nacionalismo con el Estado, mientras ven en la nación una invención que carece de derechos. Y, sin embargo, pueden existir naciones sin Estado: se trata de formaciones con estructuras objetivas y autoconciencia nacional que reclaman la autodeterminación, aunque esta no tiene por qué abocar necesariamente a la independencia. Supondría que tienen capacidad para negociar un estatus propio dentro de un orden internacional emergente.

A la vista de las implicaciones que trae la nueva economía global y el peso de las estructuras transnacionales, los movimientos nacionalistas se orientan en tres direcciones. Hay movimientos soberanistas, como es el caso del Scottish National Party, para los que es posible la independencia soberana a un costo más bajo que en el pasado. Están después los partidarios de la cosoberanía o soberanía-asociación que aceptan mantener un vínculo con el Estado original —es el caso de Quebec—. Y, por último, los postsoberanistas, que aspiran a maximizar la autonomía y la influencia de la nación pero se mantienen ambivalentes en cuanto a los objetivos últimos. A este planteamiento responden varias naciones sin Estado europeas. Hay, por tanto, distintas estrategias y la autodeterminación puede abocar a diversas salidas.

Keating recuerda a los críticos de la postsoberanía que hay lugares donde la gente asume dos o más identidades, y se resiste a trazar una línea rotunda entre autonomía amplia, soberanía e independencia. La

estrategia postsoberanista, cuya forma precisa cambia de caso en caso, tiene un lugar en el mercado político.

Entrando en el campo de lo que llama “la democracia plurinacional”, el autor británico distingue entre multinacionalidad —la coexistencia de varias naciones— y plurinacionalidad, como concepto plural de nacionalidad que toma diferentes significados en distintos contextos. Y de ahí deriva el Estado plurinacional, el que consta de distintas comunidades políticas, de distintos *demos*. Entre ellas cabe la asimetría.

8. En busca de una vía apropiada para profundizar en el autogobierno de Vasconia

A partir de lo acontecido en la Comisión de Autogobierno del Parlamento Vasco de la legislatura de 2012-2016 y de los propósitos en materia autonómica que se asignó el Pacto de Gobierno de la que se acababa de inaugurar, la Sociedad de Estudios Vascos organizó una Jornada de reflexión el 20 de abril de 2016. De hecho, una parte de la Jornada, que examinamos ahora, se dedicó a la indagación sobre la vía más adecuada para profundizar en el autogobierno vasco; la otra se ocupó de comparar los modelos europeos²⁸.

El peso de la primera parte recayó en **Juan José Álvarez**, catedrático de Derecho Internacional Público de la Universidad del País Vasco. En Vasconia y en el Estado existen posiciones diversas en cuanto al autogobierno que responden a distintos enfoques respecto de la evolución deseable en los próximos años. Hay una opción recentralizadora que cuenta con pocos partidarios entre nosotros, aunque no se puede decir lo mismo en el Estado. Aboga en favor de un Estado vertical que reaccione frente al desbarajuste competencial y al coste del Estado de las autonomías. Una segunda opción, que dispone de un apoyo mayor en el conjunto del territorio español, propone o se resigna al mantenimiento del *statu quo* actual. Es esta la propuesta de la derecha estatal y de parte de la izquierda. Están, por último, los que desearían implantar un sistema plurinacional, que supondría el reconocimiento de la condición nacional de algunas comunidades, un autogobierno más amplio, y la presencia de los sujetos nacionales en las instituciones centrales. Y la bilateralidad. Tiene el favor de las nacionalidades periféricas de Cataluña y Vasconia.

El reconocimiento de la democracia plurinacional tropieza con una cultura política que acepta el pluralismo religioso o cultural, pero no así el nacional, que es el único que garantiza la igualdad jurídica de los diversos sujetos nacionales que alcanzan la condición de *demos*. Porque lo propio de una democracia de esta naturaleza es que en ella tienen cabida distintos *demos*. Extender la idea del pluralismo nacional en la sociedad política facilitaría los acuerdos futuros en el país.

El problema con que tropieza un proceso de cambio de la situación actual es la ambigüedad que preside el título VIII de la Constitución que, para empezar, no menciona las entidades autonómicas que componen el Estado. Y, por otra parte, está la cristalización y el fixismo de un bloque normativo constitucional que arranca de 1978, un momento histórico muy condicionado por la hegemonía de las fuerzas que provenían de la Dictadura. El bloque normativo constitucional refleja la potencia de la Administración central y de una judicatura que presionan en pro de la recentralización del Estado, tanto con leyes orgánicas y de bases promovidas por el Gobierno y aprobadas por las mayorías del Parlamento como con interpretaciones jurisprudenciales que confirman aquella orientación.

El problema de la reforma de la Constitución radica en que se ha de realizar en un concreto marco de relación de fuerzas muy desfavorable al reconocimiento nacional. Podría abocar a la ignorancia de la existencia

de la nación vasca o incluso a la pérdida de competencias, llegando a una verdadera *reformatio in peius* constitucional. Y por parte vasca, sorprendería al país sin un proyecto institucional mayoritariamente compartido, en un estado de inseguridad que frena cualquier iniciativa de cambio.

La cuestión del reconocimiento nacional no es el único motivo que hace deseable la reforma. Hay otras razones de enjundia que la hacen necesaria, entre ellas la obsolescencia de la propia Constitución. Un ejemplo: todavía en 1978 los constituyentes parecían añorar las colonias perdidas en el siglo XIX, y arbitraron un tratamiento especial en la Carta Magna de los territorios de América y Filipinas mientras se ignoró la realidad emergente de la Unión Europea. Nostalgia imperial y déficit de atención a la Europa a la que pertenece España, aunque entonces se hallaba fuera de las instituciones del continente.

Álvarez constata que el avance del autogobierno fundado en la condición nacional de Vasconia —o de una parte de ella— puede seguir o bien una vía lenta, de naturaleza reformista, o un camino directo que podría abocar al enfrentamiento de proyectos tanto en el país como en el Estado central. Ahora bien, la confluencia interna vasca para una vía reformista necesitaría tomar en consideración algunos elementos que parecen fáciles de consensuar: así, la aceptación de lo que tiene de específico y singular el Estatuto de Gernika, o la constatación de que este todavía no se ha desarrollado plenamente. Probablemente también los más podrían asumir que es preciso ir más allá en cuanto al elenco competencial y al reconocimiento, dado que la singularidad vasca lo permitiría. Y probablemente la aceptación del principio pactista tanto en el ámbito interno, intervasco, como en las relaciones con el Estado.

Apoyándose en la legitimidad que da la libre decisión basada en la condición nacional y en el antecedente de los títulos históricos, se trataría de consensuar un listado de competencias dotadas de “un contenido decisorio real, y pactar también su interpretación bilateral en caso de conflicto y garantizar el cumplimiento de lo pactado”.

Álvarez entiende que existen instrumentos jurídicos para llevar a cabo una reforma del estatus actual de Vasconia. Está la Disposición Adicional 1ª, sobre la que hay pocas referencias en sus reflexiones y que tiene el inconveniente de que ha sido severamente limitada en su alcance por la jurisprudencia constitucional, y cita también la Derogatoria 2ª. Precisamente habría que discutir si fue un acierto o un error de los senadores permitir la aprobación de tal enmienda en 1977, puesto que no consta que mejore la posición constitucional vasca y rompe un título jurídico común con Navarra. Estaría también, por añadidura, y en este caso con mayor seguridad, la Disposición Adicional del Estatuto de Gernika y del Mejoramiento navarro. En uno y en otro caso, declaran la reserva de los derechos históricos, que podrían habilitar una ampliación del autogobierno. Claro que siempre que la otra parte, el Estado, aceptara esta vía.

En Vasconia existe, por tanto, “un derecho de decisión sujeto a pacto” posterior con el Estado. Algunas expresiones del ordenamiento actual, como el Concierto Económico, constituyen una forma de soberanía compartida e implican el acuerdo periódico intervasco y con el Estado y la negociación. Podrían ser el modelo que inspirara el desarrollo político general de Vasconia. A juicio de Álvarez la potencialidad del marco conceptual y normativo descrito debiera abrir las puertas a un nuevo acuerdo o pacto político con el Estado, previo el entendimiento entre las fuerzas políticas vascas.

En suma, como se indicaba más arriba, los objetivos a atender en un nuevo acuerdo político serían estos: completar un Estatuto que no ha sido todavía cumplido en su integridad; actualizarlo, teniendo en cuenta el nuevo contexto sociopolítico vasco, español y europeo. Y avanzar en dirección a la plurinacionalidad²⁹.

9. La proyección europea de Vasconia

9.1. EI-SEV ante la entrada en las Comunidades europeas. Fortalecimiento de las Regiones, Carta Europea de Derechos Fundamentales y proyecto de una Constitución para una Federación Europea de la Sociedad de Estudios Vascos

El ingreso de España en las Comunidades europeas supuso un gran reto para la sección de Derecho, donde se constituyó un Grupo de Estudios intitulado Europa-Euskal Herria. Estaba compuesto por varios jóvenes profesores entusiastas animados por Joxerramon Bengoetxea y Maite Zelaia. Era lógico que la condición infraestatal de nuestras dos comunidades autónomas vascas y la situación administrativamente subordinada de Iparralde orientara el interés de los promotores por las regiones y su papel en el nuevo orden institucional europeo. Precisamente las Jornadas sobre regionalismo celebradas en 1998 y en el año 2000 quisieron examinar la función de estas entidades subestatales en la evolución de una Unión Europea abocada a la integración y a la consolidación.

El Tratado de Maastricht había creado el **Comité de las Regiones**, en el que iban a estar representadas entidades territoriales dotadas de distinta naturaleza, desde meros entes de carácter local a formaciones provistas de competencias legislativas. Se pensó que el Tratado de Amsterdam podría desarrollar las “regiones” en una dirección favorable a los intereses europeos de Euskal Herria. De ahí el interés en reflexionar sobre el tema. En las Jornadas de 2000, Bengoetxea tuvo ocasión de definir el marco general de problemas, mientras que distintos ponentes se ocuparon de precisar el concepto de región (Zelaia), el valor del regionalismo para la integración europea (Renyer), y la utilidad de una Cámara de las Regiones del Consejo de Europa para instaurar una forma diferenciada de representación. Pero fue la institución del Comité de Regiones la que recibió una atención mayor. Se constató la insuficiencia de la participación autonómica en los asuntos europeos, aun intentando descubrir formas diversas de implicación (R. Bustos Gisbert y E. Roig Molés). Y, como hemos apuntado, interesaba sobre todo el papel a desempeñar dentro de dicho Comité por las regiones con competencia legislativa, como es el caso de nuestras dos comunidades autónomas (J. Llimona)³⁰.

Al año siguiente, en diciembre de 2000, el Parlamento Europeo, el Consejo de Europa y la Comisión Europea aprobaron la **Carta Europea de Derechos Fundamentales**, que reunía en un solo documento los derechos hasta entonces dispersos en legislaciones nacionales y en Convenios internacionales del Consejo de Europa o de las Naciones Unidas. La dinámica sección de Derecho de EI-SEV se propuso realizar un análisis técnico y jurídico del texto renovado en unas jornadas. Los profesores universitarios presentes, especializados en Derecho comunitario y en Derechos fundamentales, especularon sobre la eficacia jurídica de la Carta (L. Martín Retortillo), destacando su fuerza indirecta y su moderada autonomía (R. Alonso García). Y trataron de dar respuesta a dos cuestiones relevantes, la de si la Carta constituía un primer paso hacia la Constitución europea (P. Pérez Tremps) y si, en lo que tocaba a los derechos humanos, había que ubicarla en el ámbito del Derecho comunitario y del internacional³¹.

Las iniciativas que se estaban produciendo en el continente en dirección a disponer de una auténtica Constitución europea que simplificara los Tratados existentes dieron un paso significativo el 18 de junio de 2003 con la primera aprobación de un texto de Tratado constitucional. La sección de Derecho estaba al quite, y se propuso elaborar lo que denominó **Constitución Europea de la Sociedad de Estudios Vascos** (2003)³². Se trata de un texto articulado que consta de cinco títulos dedicados a principios de la nueva Constitución (I), misiones (II), insti-

tuciones (III), procedimientos de adopción de decisiones (IV) y disposiciones finales (V). Se realizó, como decimos, bajo la cobertura de la sección y contó con su aprobación y con el respaldo de los órganos de gobierno de la Sociedad, aunque de hecho, como acontece con tantos textos legislativos, fue obra personal de Joxerramon Bengoetxea, personalidad decisiva en el quehacer jurídico de EI-SEV durante la primera década de esta centuria. También en los años siguientes. El carácter testimonial de la propuesta no le resta valor pedagógico —el articulado constituye una excelente guía de iniciación en el Derecho comunitario europeo—. Cabe decir, además, que expresa el sentir radicalmente europeísta y democrático de una parte importante de los miembros de EI-SEV. Sin duda, es un honor para una asociación cultural haber hecho suyo este texto.

9.2. Modelos europeos de autonomía territorial

La Jornada que organizó la SEV el 20 de abril de 2016, que mencionábamos más arriba, quiso examinar de manera comparativa los modelos europeos de distribución territorial del poder político, incluso en lo que concierne a su relación con las instituciones europeas. De hecho, los países estudiados —o al menos objeto de ponencia— fueron Escocia, Bélgica y la Confederación suiza. El tratamiento que siguieron los ponentes fue libre, no sujeto a parámetros comparativos, ya que cada cual destacó lo característico del autogobierno del país estudiado. Se hicieron eco del rótulo ya que se refería al *Futuro del autogobierno vasco: análisis comparado de modelos y la dimensión europea*.

En la búsqueda de modelos europeos que contengan elementos aprovechables desde el punto de vista que nos ocupa, **Andrew Scott**, de la Universidad de Edimburgo, examinó de manera concisa la evolución política, ideológica y constitucional de Escocia, el antiguo país céltico que cedió su soberanía a la Corona inglesa en la Union Act de 1708. Los escoceses participaron en los beneficios del Imperio Británico durante 300 años y, tras la desaparición de este, quisieron recuperar y ampliar sus poderes. Plantearon incluso un referéndum de independencia en 2015.

En Flandes tienen también los vascos una fuente de inspiración para su propio autogobierno en lo que concierne a la adquisición de competencia internacional. **David Crieckemans**, de la Universidad de Amberes, dio cuenta de ello. Los retos que afectan a este dinámico territorio belga se sitúan dentro de las tres oleadas a favor del autogobierno que se han producido en los últimos tiempos en algunas comunidades no estatales de nuestro continente: las de 1980, 1990 y la actual. Bélgica constituye un ejemplo del paso de la búsqueda del desarrollo económico y cultural al intento de situarse en el mapa internacional. En Flandes se labora en crear instrumentos que posibiliten una actividad diplomática propia o complementaria a la del Estado central; y en verticalizar la estructura organizativa de las relaciones exteriores, procurando dotar a los territorios de todos los instrumentos. Tratan de hacer coincidir y converger los poderes internos propios (*in foro interno*) con las competencias de la entidad federada (*in foro externo*). Sobre la base de aquellas tendría Flandes la capacidad de concluir tratados o de enviar representantes propios a organizaciones internacionales o supranacionales. Por otra parte, pretenden hacer desaparecer las jerarquías entre los distintos gobiernos belgas, sean federados o federales. Crieckemans expuso el alcance de la representación belga en las instituciones europeas: la permisión de una actividad paradiplomática directa, con redes propias en las áreas económica, cultural, turística y agrícola³³.

El ejemplo suizo está siempre presente cuando se habla de federalismo. **Nicolas Schmitt**, del Instituto de Federalismo de la Universidad

de Friburgo, explicó el mito suizo de la unidad en la diversidad, simbolizado en el multilingüismo propio del país alpino. Un mito con cierta sustancia ganada a lo largo del tiempo, en el que la necesaria centralización de pequeños cantones no ha impedido conservar ciertas especificidades. La expresión *unus pro omnibus, omnes pro uno* expresa la dimensión mítica del constitucionalismo suizo, que tiene un reconocimiento legal en el artículo III de la Constitución de 1848 y en la de 1999, y se concreta en instituciones como el Consejo Federal y en el régimen de consultas, o en el régimen fiscal reconocido a municipios, cantones y a la Confederación. Los restos confederativos están también presentes en la dimensión democrática tanto a nivel federal como cantonal, en la capacidad de estas entidades para concluir acuerdos entre ellos o a nivel internacional. Existe una capacidad cantonal para participar en la toma de decisiones de ámbito nacional o de ser consultados en materias de políticas exterior³⁴.

A la pregunta de la aplicabilidad en Vasconia de realidades externas como las del Reino Unido, la Alemania federal y la Bélgica confederal intentó responder el profesor **Asier Aranbarri** a partir de la realidad de las regiones dotadas de reconocimiento constitucional y europeo³⁵. Y, por otra parte, la evidente heterogeneidad de los modelos europeos llevó a **Juan José Álvarez** a preguntarse por la receptividad de la Unión Europea a las peculiaridades institucionales propias de Vasconia o a lo que pueda surgir en Cataluña. Porque es evidente que los modelos institucionales europeos se articulan de distinta manera. Ya se ha visto: desde la soberanía compartida suiza, a la lealtad multilateral federal alemana, o la creciente capacidad de Flandes en materia de política exterior y de representación en las instituciones europeas. Nosotros disponemos de elementos hacendísticos confederales en las dos Comunidades Autónomas del país.

En la misma dirección se orienta **Xabier Ezeizabarrena**. Ha propuesto una relectura del concepto de soberanía porque ha cambiado en las últimas décadas el ejercicio del poder político, limitado internamente por los derechos humanos de los ciudadanos. Entre nosotros, la soberanía estatal quedaría condicionada si se aplicara de manera flexible y extensiva el principio de bilateralidad o de soberanía compartida, que está presente en la Disposición Adicional 1ª de la Constitución y en las disposiciones concordantes de los Estatutos de nuestras dos comunidades. Habría que procurar la bilateralidad en un marco estatutario renovado que establezca la lealtad institucional y las garantías de cumplimiento. Pone el acento en el ejercicio de la Disposición Adicional para recabar nuevas competencias y para protegerlas, haciéndola valer frente al Estado y a la Unión Europea. En lo que respecta a esta última, ahí está el caso de las reformas o interpretaciones que se han realizado en Alemania, Bélgica y Austria, para facilitar la participación activa de los *länder* y regiones ante los órganos continentales³⁶.

9.3. Sobre el lugar que deben ocupar en la Unión Europea las regiones-naciones que se emancipan del Estado matriz

En la Jornada que venimos mencionando se abordó la relevante cuestión de los problemas que suscita el caso de una región-nación que llegara a emanciparse de un Estado que forma parte de la Unión Europea y que pretende ser miembro de dicha entidad. El problema fue tratado por el filósofo del Derecho de la Universidad del País Vasco **Joxerramon Bengoetxea**. En concreto, examinó el caso de Escocia tras el referéndum que este país noratlántico celebró en septiembre de 2014, con resultado negativo. La reflexión se apoyó en un hipotético segundo referéndum que abocara a un resultado positivo. En aquella fecha el Reino Unido no

había decidido todavía en referéndum acerca de su pertenencia a la UE, y se hacían cábalas sobre las consecuencias positivas o negativas que el resultado podría tener para Escocia, ya desembocara en el Brexit o en el mantenimiento inglés dentro de la Unión.

Ha sido Neil McCormick, maestro del estudioso vasco, el que ha reflexionado sobre la suerte que podría tocar a Escocia en cuanto a su participación en la Unión Europea en el supuesto de que llegara a constituirse en Estado siguiendo un procedimiento democrático y pactado. En concreto, de si implicaría su salida de las instituciones que aglutinan a los Estados del continente, en virtud de un acto de exclusión de los demás países, o, por el contrario, se mantendría automáticamente dentro de ella como un miembro más de la Unión. McCormick aboga por la última solución en base a que se trata de un supuesto de ampliación “interior” que no supone aumento territorial o de población en Europa.

McCormick distingue la citada ampliación interior de la “común”, la que se refiere a países que hasta entonces no formaban parte de la Unión. La integración se produce en este último caso después de que los aspirantes llegaran a reunir las condiciones que se les exige y que ya cumplen los Estados miembros. Es el modo de integración que han seguido nueve Estados europeos entre 1973 y 1995. Hasta ahora la ampliación común es el único procedimiento de integración conocido, por lo que se plantean problemas arduos cuando se trata de la novedosa integración de regiones como Escocia, y quizás más adelante de otras regiones-naciones. Se trata de territorios que indirectamente ya están en la Unión.

Estas regiones-naciones del Occidente europeo solo formalmente serían miembros nuevos, dado que no generan aumento del territorio, ni de la población, ni están obligadas a alterar su ordenamiento jurídico para adaptarlo al ordenamiento europeo. Ya estaban dentro, por lo que no tendría sentido obligarles a salir para que vuelvan a entrar de nuevo. Solo faltaría determinar su representación en las instituciones europeas. Proceder de ese modo sería una exigencia del principio democrático que impregna todas las instancias europeas, sean comunes, estatales o regionales. Si el proceso emancipador ha sido acordado, la Unión y los demás miembros deben aceptar el resultado, procediendo a negociar los mencionados extremos de representación.

Bengoetxea destaca, en el caso de la “ampliación interior”, la importancia que puede tener, junto al principio democrático, el de interdependencia. El hecho de que los miembros de la Unión son al mismo tiempo independientes unos de otros, pero también dependientes. Es la razón misma de ser de la nueva Europa institucional. Hablamos del funcionalismo inherente a la interdependencia, a la democracia, a la voluntad popular y a los derechos. La interdependencia tiene que tener en cuenta la voluntad democrática de los pueblos. Porque está basada en la confianza la red que se crea para favorecer la convivencia interior de cada sociedad, y entre pueblos. Ningún miembro puede abusar de su posición. Y en el respeto que, por ejemplo, se manifiesta en Europa al aceptar la salida del Reino Unido si así lo acuerda de manera referendaria, al igual que la salida de Escocia, si se produjera.

Bengoetxea pondera la importancia de que la decisión de emancipación se adopte de manera democrática y utilizando un procedimiento pactado con el Estado matriz. Sería esta una cuestión central, una condición para que el resultado, en virtud de la lealtad federal, sea aceptado por los miembros de la Unión. Europa no es solo un mercado sino un ámbito de poder moral, que respeta los procedimientos y los resultados democráticamente obtenidos. Este concepto de la lealtad federal proviene de la doctrina constitucional alemana. Aunque a este respecto ha habido declaraciones contradictorias de la Presidencia de la Comisión Europea.

Partiendo del supuesto de que el ente que se segrega del Estado matriz cumple los principios constitucionales de la UE, cabe especular acerca de su participación en la Unión, cuestión que no contemplan los tratados constitutivos de aquella. De ahí que se susciten distintas hipótesis sobre lo que puede acontecer. Al menos cuatro: quedar automáticamente dentro de la Unión Europea, debatiendo solamente los problemas de representación del nuevo ente estatal en los órganos de gobierno de la Comunidad; en segundo lugar, la salida ficticia y temporal de esta, mientras se consensua el indicado tema y otros extremos; en tercer lugar, el complicado procedimiento de salir realmente para luego solicitar la entrada; y, por último, la salida sin retorno como castigo a la secesión, algo contrario a los principios de democracia, lealtad e interdependencia que impregnan la UE. Pero, como decimos, los tratados nada dicen al respecto.

Ante la laguna que se observa en el ordenamiento europeo, Bengoetxea recuerda que, teóricamente al menos, cabe completar el vacío recurriendo a la analogía, a la interpretación y al empleo de los principios generales del ordenamiento europeo. Para ver qué da de sí la analogía acude a los artículos 48, 49 y 50 del Tratado. Los tres presentan el inconveniente de que están previstos para el caso de Estados que se hallan fuera de la Unión, cuando es evidente que el nuevo Estado solicitante no ha salido de la UE y cumple todos los requisitos para estar dentro. Además, con la salida se priva de sus derechos a ciudadanos europeos, a empresas que ya están en el mercado único, y todo ello en contra de la voluntad de los implicados. Moviéndonos en el ámbito de los tratados, la única salida que queda sería modificarlos para contemplar este caso específico de participación en la Unión Europea.

Dado que el Derecho comunitario no aporta elementos normativos para fundamentar la analogía, hay que acudir al Derecho público internacional y a los principios generales del Derecho europeo. Por ejemplo, al principio de continuidad de los efectos utilizado para minimizar el impacto de la emergencia de un nuevo Estado. O a lo que indica dicho Derecho en cuanto a estatutos y tratados, recurso poco fructífero dado que no hay precedentes en la UE. A juicio de Bengoetxea, de poco sirve para nuestro caso lo ocurrido con Argelia, Groenlandia, El Sarre, Alemania del Este o Checoslovaquia, ya que no son supuestos de segregación de una región-nación respecto de un Estado miembro. En la búsqueda de una fundamentación más o menos segura para la incardinación en la UE de una región-nación, analiza el autor las virtualidades de los principios generales contenidos en los tratados europeos. O propone indagar en otro plano, en el sentido mismo que tiene la UE, en su finalidad, en la clase de proyecto que la sustenta, en la razón de su nacimiento; es decir, hay que acudir a la filosofía política.

La línea de fundamentar la integración de las regiones-naciones emancipadas en la razón última de ser de la UE quedó afectada, según Bengoetxea, por el acuerdo restrictivo del Consejo Europeo de marzo de 2016. Pero fue más bien un acuerdo de los jefes de Gobierno de los Estados y que por ello vincularía a cada uno de los Estados, no a la UE como tal.

Al lado de la imprecisión de los argumentos jurídicos se halla el fundamento pragmático de la consecución de los objetivos finales de la UE. Estamos ante realidades prácticas y políticas. Deberían importar los motivos que empujan a una región-nación a desgajarse del Estado nicho y a dotarse de instituciones estatales articuladas en la Unión. Porque se trata de una aspiración que no afecta al fin fundamental. Crecer y extenderse es un objetivo propio de una Europa que pretende responder a la globalización, a la crisis económica y financiera o al cambio climático. Si las cosas son así, no tiene sentido excluir de su ámbito a quien, reuniendo todos los requisitos, quiere continuar siendo miembro de la UE³⁷.

10. Lengua vasca y Derecho en EI-SEV

No es posible decir que la EI-SEV de la segunda época haya destacado por la producción en euskera. Pero tampoco le faltan méritos en este campo fundamental del quehacer cultural de Vasconia. Hay que reseñar, en lo que nos concierne, dos dominios diferentes, el del estudio del régimen lingüístico y la publicación de una revista jurídica en euskera.

10.1. El interés por estudiar y dar a conocer el régimen lingüístico de la Comunidad Autónoma Vasca y de Navarra

En 1998 la Sociedad dedicó un monográfico a los 15 años de la *Ley del Euskera en la educación la administración y medios de comunicación*. Reunía un dossier sobre los “logros y malos logros de la ley tras más de década y media de vigencia”. Reprodujo el monográfico en primer lugar la defensa del proyecto en el Parlamento de Gasteiz, que corrió a cargo de Pedro Miguel Etxenike, entonces titular de la cartera de Educación del Gobierno Vasco. Pero contenía también una reflexión crítica en torno a las políticas lingüísticas que se sustentaron en la norma mencionada. Había que conocer su impacto en la Administración pública de la CAV, puesto de relieve en una planificación que apuntaba a la necesidad de zonificar el uso de las dos lenguas en el ámbito municipal (I. Agirreazkuenaga y J. Erkoreka). Trató también del “área donde los resultados han sido más espectaculares”, es decir, de la evolución de la enseñanza bilingüe no universitaria a partir de los modelos contemplados en el Decreto 138/83 de Bilingüismo (Mikel Zalbide). Por último, se hizo un balance de la aplicación de la Ley en la prensa escrita, radio, televisión e Internet (J. Díaz Noci)³⁸.

Diez años más tarde, EI-SEV publicó dos monografías en inglés sobre el régimen legal del euskera. La primera, elaborada por I. Lasagabaster, tomó en consideración las estructuras administrativas de Francia y España y lo previsto en sus respectivas Constituciones. Constató las consecuencias negativas de la zonificación lingüística que provienen del restrictivo régimen de oficialidad del euskera en el Amejoramiento navarro, que se acentúan por una política lingüística deliberadamente limitadora. En el País Vasco de Francia, el marco legal hace imposible la oficialidad³⁹.

En la segunda obra mencionada, conducida por G. Totoricagüena e I. Urrutia, nueve especialistas analizaron y diagnosticaron la realidad legal y efectiva de la lengua vasca, en su propia tierra y fuera de ella. Los artículos detallan casos legales, leyes, políticas de gobierno y programas contemporáneos de Euskal Herria y de la diáspora que dificultan o ayudan a mantener vivo el idioma privativo. En la búsqueda de un elemento de comparación hay una descripción amplia del modelo de coexistencia lingüística de Canadá⁴⁰.

10.2. Eleria, Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria

En el ámbito de la lengua vasca y del Derecho es necesario hacer una mención especial de una original y encomiable iniciativa de EI-SEV que, desgraciadamente, no ha tenido continuidad. El origen de *Eleria*, revista de los juristas vascos, está relacionado con el acceso a la profesión universitaria en los años ochenta de una nueva generación educada en la lengua del país. Su objetivo fundacional primordial fue ofrecer un cauce editorial al “derecho producido en euskara y el servir de útil para la normalización del euskara jurídico, tanto en el ámbito universitario como en el mundo de la práctica”⁴¹.

La revista estuvo dirigida por Josu Erkoreka, doctor en Derecho y conocedor de la Administración autonómica. La gestión de la secretaría académica durante los veinte primeros números estuvo en manos de

Itziar Alkorta Idiakez, profesora titular de Derecho civil, que desempeñó un papel relevante en el lanzamiento y mantenimiento de la revista.

Eleria llegó a publicar 24 números entre 1996 y 2013. En siete ocasiones vieron la luz dos números por año, lo que acredita la voluntad de hacer una revista semestral. Solo en una ocasión, en 2002, *Eleria* faltó a su cita anual. A juzgar por el contenido de los últimos números, la revista abandonó la escena pública cuando parecía que los originales afluirían a la Sociedad.

Sería imposible dar cuenta, aun de la manera más sucinta, de los cientos de artículos publicados en los diecisiete años de vida de la revista. Vamos a poner el acento por ello en tres dominios generales de la revista: en primer lugar, algunas contribuciones destacables al Derecho y a la ciencia jurídica, después, los estudios sobre el ordenamiento en materia de lengua y, por último, la serie de entrevistas a personas que destacaron en el campo de la profesión, ya fueran académicos o aplicadores del Derecho.

Es preciso hacer dos observaciones previas. De un lado, y como se acaba de indicar, no vamos a ofrecer una enumeración ni descripción pormenorizadas de la contribución a los distintos campos o materias, que sería un objetivo de imposible realización. Por otra parte, no se suministran las referencias bibliográficas completas de los artículos. Las remisiones del aparato crítico conducen al número de la revista donde se aborda la materia referida.

1.- Resulta un tanto repetitivo respecto de la información aportada más arriba, pero no valoraríamos en su justa medida a la revista sin dar cuenta sumaria de los campos del Derecho cultivados.

En **Derecho público** fueron los temas europeos –junto al urbanismo–⁴², los que aparecen más a menudo: la Constitución europea, la Declaración de Derechos, y sobre todo, la región, la entidad europea que interesa más en Vasconia por su condición de elemento de representación y participación en la Unión⁴³. A modo de ejemplo: *Eleria* dedicó a la región un número completo, con veinte trabajos, tratando sus aspectos históricos, éticos y políticos, poniéndola en relación con la Unión Europea y la política⁴⁴. Hubo también un hueco para la cuestión de los derechos históricos en su relación con las instituciones del continente⁴⁵.

Fue marginal la producción en materia de Derecho laboral y Seguridad Social, lo mismo en cuanto al Derecho fiscal, abordado solo en lo que toca a las armonizaciones⁴⁶.

En cuanto al **Derecho civil** hay textos sobre derechos de autor y propiedad intelectual, arrendamientos rústicos, genética y limitaciones legales a la reproducción humana, así como respecto de la propiedad de los centros religiosos en Navarra⁴⁷. Es escasa la producción en materia de **Derecho civil foral**, justo un par de trabajos sobre sucesiones paccionadas y delegaciones de poderes para suceder⁴⁸. Lo mismo cabe decir en cuanto al **Derecho mercantil** con artículos sobre el contrato de transporte, y sobre autoentrada, arbitraje y empresas con participación⁴⁹.

Se aprecia el peso de los colaboradores especializados en Derecho penal que presentan **textos canónicos de la penalística** y elaboran **revisiones bibliográficas** a las obras de autores como Luigi Ferrajoli, Günter Jakobs, Winfried Hassemer, David Garland y Bernd Schünemann⁵⁰.

La **Justicia** y el **autogobierno** fueron objeto de un número especial. Reunió los materiales acarreados en unas Jornadas celebradas en Oñati. Se trataba de ponencias que recayeron sobre cuestiones diversas desde perspectivas históricas, sociológicas, jurídicas y comparadas. Figuraban trabajos firmados por expertos extranjeros⁵¹.

2.- Hemos visto que la revista surgió primordialmente por impulso de una nueva generación de juristas euskaldunes implicados en el desarrollo científico del propio idioma. Era necesario conocer en primer lugar el **régimen legal lingüístico** que se estableció en los primeros

años de la Transición. Habían transcurrido ya quince años desde la aprobación de la Ley del Euskera (Ley 10/1982) en la Comunidad Autónoma Vasca. Haciéndose eco de la monografía publicada en castellano, engrosaron este número especial de *Eleria* los trabajos de varios especialistas que evaluaron la aplicación de la norma en los tres ámbitos de la sociedad afectados por la oficialidad: la enseñanza, la Administración y los medios de comunicación. Se reflexionó también sobre lo que puede deparar el futuro⁵². Por otra parte, la revista estudió la génesis y el funcionamiento de Udalerri Euskaldunen Mankomunitatea (UEMA), entidad nacida, entre otras finalidades, para promover y consolidar el uso de la lengua en los municipios vascófonos⁵³. Ateniéndose al modelo de tratamiento indicado, fue también objeto de detallado estudio la aplicación en Navarra de la Ley del Vascuence que aprobó en su día el Parlamento de la Comunidad (Ley Foral 18/1986). Por último, hay un trabajo dedicado al régimen lingüístico de Iparralde y al euskera en los municipios de aquel territorio⁵⁴.

El compromiso con el euskera y su uso académico no se agotó con el estudio del régimen legal. Anotábamos más arriba que uno de las fines fundacionales que se asignó *Eleria* fue el estudio y la creación del euskera jurídico⁵⁵. Las tareas que asumió la redacción de la revista requerían contar con criterios técnicos explícitos⁵⁶. Se dio cuenta de la controversia existente en la sociedad sobre la necesidad de exigir requisitos lingüísticos en algunas profesiones, como la magistratura⁵⁷, o de las condiciones legales para su uso en la Administración⁵⁸.

El desarrollo del tecnolecto jurídico del euskera hizo necesaria la selección, traducción y presentación de textos de algunos clásicos de la ciencia jurídica. No era probable que se tradujeran a nuestra lengua las obras al completo de algunos grandes teóricos de la Filosofía del Derecho o de otras disciplinas, pero cabía espigar una colección de textos relevante poniéndolos a disposición de los estudiantes o de los investigadores interesados en conocer directamente a los autores. La dirección de *Eleria* diseñó un pequeño programa de traducciones que fueron publicándose en sucesivos números con el ánimo de reunirlos al final en un número especial recopilatorio. Los textos fueron acompañados de comentarios de especialistas. Quizás sería deseable que el mencionado número, despojado de otros elementos no relacionados con los clásicos, fuera objeto ahora de una publicación singular. Hablamos de textos de Friedrich von Savigny, Rudolf Ihering, Karl L. Llewellyn, H.L.A. Hart, Hans Kelsen, Lawrence Friedman, Ronald Dworkin, Neil MacCormick⁵⁹.

3.- Hubo otra sección que merece citarse y que conserva hoy todo su valor informativo. Nos referimos a la **sección de entrevistas** que se inició ya en el primer número. Son realmente útiles para conocer las preocupaciones e intereses del mundo judicial y académico finisecular y de comienzos de nuestro siglo. Fueron entrevistados media docena de magistrados y administradores de la justicia⁶⁰ y otros tantos profesores de universidad⁶¹. Incluso algún político con dedicación académica⁶².

Notas

1. <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/azpilcueta-cuadernos-de-derecho/bi-710/> (06/2018)

2. En el nº 1 de *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, correspondiente a 1984, participaron José Luis Orella, Ricardo Gómez Rivero y Luis Miguel Díez de Salazar con diversos trabajos sobre esta materia.

3. *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, 6, de 1988. Las Cortes de la Alta Navarra fueron estudiadas por Fernando Arvizu y por Manex Goyhenetche las de la Baja Navarra.

También en esta ocasión presentaron sendas ponencias José Luis Orella y Ricardo Gómez Rivero. Del nuevo Parlamento navarro se ocupó Martín Razquin. Las comunicaciones, provistas de rica y variada información, se refieren casi exclusivamente a aspectos concretos de las instituciones históricas.

4. Agirreazkuenaga Zigorraga, Joseba. "Exploring Resilience Patterns amongst National Minorities: From the Historical Representative Assemblies (1812-1877) to the Basque Parliament (1980)", en *The Making of Parliaments: 19th and 20th Century, Europe and America*. (RIEV. Cuadernos, 6). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2010.

5. *Les origines du constitutionnalisme et la Constitution de Bayonne du 7 juillet 1808*. (RIEV. Cuadernos, 4). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2009.

6. *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, 4, 1987. De la génesis se ocupó Idoia Estornés, de la praxis autonómica J.M. Castells, del poder ejecutivo Enrique Lucas, del judicial Antonio M. Lorca, y del tratamiento del Derecho privado, Francisco Salinas.

7. *Gernikako Estatutoaren 20. Urteurrena=20º Aniversario del Estatuto de Gernika*. (Monografías Euskoneus&Media). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2000. Tirada aparte de Euskoneus&Media, 51 (1999).

8. La Sociedad reeditó sus actas. En línea: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/asamblea-de-administracion-municipal-vasca-san-sebastian-1919-recopilacion-de-trabajos/ar-1090/> (06/2018)

9. *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, 10, de 1995, dedicado al municipio.

10. *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, 11, de 1998. Del marco constitucional que regula la materia trató Francesc de Carrera, catedrático catalán de Derecho constitucional.

11. *Estado Autonómico y Hecho Diferencial de Vasconia*. (Lankidetzan, 15). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2000.

12. Jáuregui, Gurutz; Castells, José Manuel e Iriondo, Xabier. *La institucionalización jurídica y política de Vasconia*. (Lankidetzan, 4.) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997.

13. *Naciones y Estados en el siglo XXI: Democracia y Derecho a Decidir*. (RIEV. Cuadernos, nº 11). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2015.

14. *Concierto y Convenio Económico: Jornadas de Estudio*. (Azpilcueta. Cuadernos de Derecho, 18). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2002, 400 pp.

15. Adrián Celaya llevó a cabo en 1979, con el título de "El Derecho vasco, hoy", una aproximación al estado en que se hallaban los estudios sobre el Derecho vizcaíno: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/asamblea/00990106.pdf> (06/2018). En paralelo y con el mismo objetivo, Francisco Salinas Quijada preparó otro texto, "Estado de los estudios y trabajos jurídicos-forales navarros": <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/asamblea/01070115.pdf> (06/2018)

16. Es cierto que en el comienzo del proceso legislativo hubo voces en el departamento de Derecho civil de la UPV/EHU que pusieron de manifiesto la fragmentación del Derecho privado de la Comunidad Autónoma y la necesidad de abordar su tratamiento desde una perspectiva general. Entiéndase, de Comunidad Autónoma Vasca.

17. *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, 8, de 1993. El número fue dedicado al homenaje a Álvaro Navajas. La descripción del Derecho de cada territorio la llevaron a cabo Lafourcade, Celaya y Salinas. Tiene interés la aportación de Jacques Poumarède sobre el Derecho civil norpirenaico, en la que mantiene la tesis de su maestro Ourliac acerca de la existencia de una común cultura jurídica en las dos vertientes del Pirineo.

18. *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, 12, de 1998. Adrián Celaya se ocupó del tratamiento de Gipuzkoa en la nueva ley civil y realizó propuestas que fructificaron en el Parlamento en el mismo año de publicación de este número.

19. El SEV facilitó la publicación en una monografía de un par de trabajos relacionados con la vecindad. Se habían impreso en 1933: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/riev/23/23546564.pdf> (06/2018)

También ha hecho posible la lectura de otro trabajo sobre significación jurídica de algunos ritos funerarios del País Vasco que vio la luz en 1925: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/riev/16/16094118.pdf> (06/2018)

20. *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, 13, de 1998. En el enunciado de la Jornada figuraba la práctica del Derecho consuetudinario en Euskal Herria. De Álava se ocupó Manuel M. Uriarte, Francisco Salinas de la costumbre de Navarra y en cuanto a Iparralde, que era el plato fuerte de la Jornada, se ocuparon Maïté Lafourcade, Jean Etcheverry-Ainchart, Bernard Gouffrant y Michel Richer.

21. Es el caso, por ejemplo, de un trabajo de José María Gorostiza sobre la vigencia y el valor actual de la troncalidad como limitación a la libertad de testar en el desarrollo del Derecho civil vasco. En *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, 21, 2010.

22. Celaya Ibarra, Adrián. "El Derecho vasco en el ámbito del Derecho europeo", en *XI Congreso de Estudios Vascos: Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1991, pp. 153-161.

23. Urzainqui Mina, Tomás. “El Derecho navarro en la encrucijada europea”. *Ibidem*, pp. 415-441.
24. Salinas Quijada, Francisco. “El Derecho navarro y la nueva Europa”. *Ibidem*, pp. 359-372. El mismo autor presentó en el Congreso *La Formación de Álava* (2 de octubre de 1982) la interesante ponencia “Estudio comparativo del Derecho ayalés y navarro”. Vitoria: Diputación Foral de Álava, 1983, pp. 447-466.
25. XV Congreso de Estudios Vascos, 2001. *Ciencia y Cultura vasca y Redes telemáticas*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2002.
26. Monreal Zia, Gregorio. “El presente vasco condicionado por el pasado”. *Ibidem*, pp. 337-352.
27. Bengoetxea, Joxerramon. “Europa-Euskalerrria: un mosaico policéntrico”. *Ibidem*, pp. 419-432.
28. Álvarez Rubio, Juan José [edit. lit.]. *Euskal autogobernuaren etorkizuna: eredu en azterketa alderatua eta dimentsio europarra*. (RIEV. Cuadernos, 12). Eusko Ikaskuntza. Donostia: 2016.
29. Álvarez Rubio, Juan José. “The future of Basque Self-govenment: A Constructive Reflection”, en *Ibidem*, pp. 125-160.
30. Azpilcueta. *Cuadernos de Derecho*, 16, de 2001. Responde al enunciado general de “Estudios sobre regionalismo en Europa”. Recogía en sendos anexos la Declaración sobre el Regionalismo en Europa y los Documentos del Congreso de Poderes Locales y Regionales de Europa.
31. Azpilcueta. *Cuadernos de Derecho*, 17, de 2001. Las Jornadas fueron presentadas por Maite Zelaia y el punto de vista oficial sobre esta cuestión, como en las precedentes Jornadas sobre regionalismo, fue expuesto por José María Muñoz.
32. Con el indicado título se puede consultar el documento en: http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/eukons/konstituzioa_es.pdf (06/2018)
33. Crieckemans, David. “Flanders/Belgium: identity and national coexistence, and the representation of the interests of the Belgian federation vis-a-vis of the European institutions”, en *Euskal autogobernuaren etorkizuna: eredu en azterketa alderatua eta dimentsio europarra*, op. cit., pp. 43-59.
34. Schmitt, Nicolas. “In the country of William Tell, the myth become reality: some reflections about cantons’ sovereignty”, en *Ibidem*, pp. 60-80.
35. “Erregio errealtateen papera Europan”, en *Ibidem*, pp. 83-100.
36. Ezeizabarrena Sáenz, Xabier. *Basque Historical Rights within the European Union. A Path towards Co-Sovereignty*. (RIEV. Cuadernos, 12). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2008. El mismo año redactó la introducción a *Foreword: Europe and Co-sovereignty*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, una publicación monográfica donde se recogen distintas aportaciones sobre las entidades subestales y la cosoberanía dentro del marco de la Unión Europea.
37. Bengoetxea, Joxerramon. “Nazio-erregio izatetik Estatukide izatera, barneko zabalkuntza Europar Batasunean”, en *Euskal autogobernuaren etorkizuna: eredu en azterketa alderatua eta dimentsio europarra*, op. cit., pp. 104-123.
38. 15 años de la Ley del Euskera en la Educación, Administración y Medios de Comunicación, RIEV 43, 2, (1998), pp. 319-459. (Tirada aparte) Donostia: Eusko Ikaskuntza.
39. Lasagabaster, Iñaki. “The Legal Status of Euskara in the French and Spanish Constitutional Systems”, en Totoricagüena, Gloria, Urrutia, Iñigo (eds.). *The Legal Status of the Basque Language Today: One Language, Three Administrations, Seven Different Geographies and a Diaspora*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2008, pp. 115-133.
40. *Ibidem*.
41. Eleria. *Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria*, 0, 1996.
42. Eleria, 2, 4, 19.
43. Eleria, 6, 12, 13, 19.
44. Eleria, 21.
45. Eleria, 13.
46. Eleria, 1, 20, 22.
47. Eleria, 7, 10, 13, 19, 24.
48. Eleria, 16 y 17.
49. Eleria, 9, 18, 19.
50. Eleria, 17, 20, 22, 23, 24.
51. Eleria, 7. Las Jornadas se celebraron en colaboración con el Instituto Internacional de Sociología Jurídica, de Oñati. Colaboraron, entre otros, Jon Arrieta, Benjamín González Alonso, Rafael Jiménez Asensio, Michele Taruffo y Jacques Commaille.
52. Eleria, 5.
53. Eleria, 6.

54. Eleria, 3 (en la legislación) y 17 (en lo que respecta al uso según municipios).
55. Eleria, 0.
56. Eleria, 1.
57. Eleria, 1.
58. Eleria, 4.
59. Los textos fueron publicándose en los números de Eleria, 3, 4, 7, 9, 10 y 12. Las presentaciones que figuran en el recopilatorio número 15 corrieron a cargo de Joxerramon Bengoetxea –siete–, y una de José Ignacio Lacasta.
60. Cabe destacar las entrevistas a Emilio Olabarria, miembro entonces del Consejo del Poder Judicial (Eleria, 1), Joaquín Bayo (2), Manuel Zorrilla (3), Garbiñe Biurrun (4), Alfonso Aya (6), Adrián Celaya –en este caso también profesor y publicista– (12), y Juan Luis Ibarra (18). Hay que incluir también la entrevista al notario Andrés Urrutia (13) y a Javier Berástegui, Presidente del Tribunal Vasco para la Defensa de la Competencia.
61. Gregorio Monreal (Eleria, 7), Alberto Atxabal (8), Maïté Lafourcade (14), Joxerramon Bengoetxea (20), y Juan Churrua (22). Hay que añadir la entrevista al sociólogo jurídico Pierre Guibentif (6).
62. Xabier Arzalluz (Eleria, 23).

7

ARTES Y LETRAS

Arte y Patrimonio Histórico-Artístico

Edorta Kortadi Olano

Universidad de Deusto

Deustuko Unibertsitatea

Los años precursores

Durante los primeros años del siglo XX surgieron en territorio vasco iniciativas pioneras en orden a la creación artística y a su promoción, al estudio y a la protección patrimonial. En 1911 nacía la Asociación de Artistas Vascos con la misión de “fomentar el desarrollo de las bellas artes” proporcionando a los artistas los medios necesarios para su participación en exposiciones nacionales e internacionales. A la labor emprendida desde el siglo anterior por las comisiones provinciales de Monumentos (recopilada en sus boletines de información y de estudio: el de Navarra desde 1895 y el boletín de Bizkaia desde 1909), se sumó la aparición el año 1915 del primer tomo del *Catálogo Monumental de España* que, por ser la primera en la relación alfabética de provincias, correspondió al territorio de Álava. Y en esa misma década se iniciaba también la publicación de *Geografía General del País Vasco Navarro*, obra en seis volúmenes que incluía una hasta entonces inédita sistematización del patrimonio artístico vasco peninsular.

Detrás de las anteriores iniciativas se hallaban personas que en 1918 tomarían parte en el primer Congreso de Estudios Vascos y que meses después apadrinaron la creación de la Sociedad de Estudios Vascos-Eusko Ikaskuntza. En Oñati se impartieron cursillos sobre historia del Arte, pintura y escultura, arqueología, arquitectura, urbanismo... Hubo debates en los que se abordaron, entre otros temas, la catalogación de obras artísticas, su conservación y restauración, el fomento del estilo vasco en la construcción o las artes aplicadas (entonces denominadas *Bellas industrias*). Y durante el tiempo que duró el Congreso en el

claustro de la universidad renacentista oñatiarra se expuso cerca de medio millar de cuadros, esculturas, muebles y otros elementos representativos del Arte Vasco.

Auténtica *alma mater* del Congreso fue el alavés Ángel de Apraiz, catedrático de Literatura y Teoría del Arte en la Universidad de Salamanca y más tarde en la de Barcelona. Al constituirse Eusko Ikaskuntza ocupó su Secretaría General y la vocalía de la sección de Arte desde la que intentó llevar a la práctica las propuestas emanadas de las ponencias congresuales que, señaladamente, eran: formación de un repertorio de artistas vascos; fomento de las artes plásticas mediante concursos, exposiciones y colecciones; establecimiento de colecciones populares; catalogación del patrimonio artístico. Y en el ámbito de la arquitectura y el urbanismo: adopción de ordenanzas municipales *ad hoc*; levantamiento de planos; urbanización de todos los municipios; control de las reformas; divulgación de las formas arquitectónicas pretéritas y, asimismo, la catalogación de los edificios destacados.

Traducido en hechos, la sección auspiciará la creación de los primeros índices, catálogos y ficheros sobre Arte y artistas vascos, que se ampliarían con la apertura del Archivo Fotográfico de Arte y de Arquitectura, en aquel entonces únicos repertorios en su género relativos a todo el país. Esta tarea de acopio se mantendrá en el tiempo e implicará a socios y estudiantes, profesionales y aficionados.

En colaboración con las antes mencionadas Comisiones de Monumentos Históricos y Artísticos de los diferentes territorios, se acometió el rescate, protección y estudio del patrimonio histórico monumental. En Navarra, ambas instituciones patrocinaron una importante Exposición de Arte Retrospectivo celebrada durante el II Congreso de Estudios Vascos, en 1920. Esto último nos lleva a recordar que los Congresos organizados por Eusko Ikaskuntza servirían desde entonces no solo al estudio, como corresponde a su enunciado, sino también a la sensibilización y a la creatividad artística. Además de organizar exposiciones como las que se describen (ver *infra Exposiciones en los Congresos de Estudios Vascos*), se encargaba a prestigiosos creadores el diseño de sus carteles, técnica esta que gozó en nuestro país de un amplio desarrollo a partir de los años veinte). Algunos de aquellos afiches hoy forman parte de la memoria visual colectiva: Antonio de Gueza (segundo Congreso, 1920), Alberto Arrue (tercero, 1922), Obdulio L. Uralde (cuarto, 1926) y Eduardo Lagarde (quinto, 1930). En la segunda época histórica de la Sociedad se dará continuidad de la mano de Xabier Morrás (décimo Congreso, 1987), Andrés Nagel (undécimo, 1991) y Néstor Basterretxea (duodécimo, 1993), entre otros artistas.

En los primeros boletines informativos de la Sociedad (*Eusko Ikaskuntzaren Deia*) se empezaron a publicar cuestionarios etnográficos como modo de estimular la investigación de campo por parte de socios y socias fundamentalmente sobre ritos, tradiciones y expresiones autóctonas en vías de extinción. Mediante la misma técnica se consiguió reunir un censo de construcciones arquitectónicas de interés, y otro tanto se hizo respecto a las artes plásticas y decorativas durante los trabajos de preparación del V Congreso que versó sobre Arte Popular Vasco (Bergara, 1930). La elección de este tema vino dada por un obstáculo —la dictadura de Primo de Rivera que impedía la celebración del deseado Congreso de Autonomía— y a la vez por su oportunidad: el primer Congreso Internacional de Arte Popular organizado a finales de 1928 en Praga por la Comisión Internacional de Cooperación Intelectual, dependiente de la Sociedad de Naciones, en el que tomaron parte hombres y mujeres de Eusko Ikaskuntza que se hicieron portavoces del llamamiento hecho en favor de la dignificación y la profundización de las manifestaciones creativas del pueblo llano.

En su ponencia titulada “Cuestiones generales acerca del Arte popular vasco”, el profesor Eugeniusz Frankowski definía el Arte popular

como “el espejo de la vida del pueblo en toda su riqueza de manifestaciones espirituales y materiales”, y cifraba su valor en que “el pueblo, alejado de los grandes centros de la vida, ha sabido conservar en sus creaciones un estilo propio, elaborado por muchas generaciones”. José Miguel de Barandiaran, por su parte, incidiría en las características históricamente persistentes del Arte popular vasco.

El V Congreso dejó una estela de proyectos como la Exposición de Arte Decorativo Vasco celebrada en Getxo a finales de 1935, más otros que, como el conjunto de las actividades y de la propia Sociedad, quedaron suspendidos tras el golpe de Estado de julio de 1936.

Los años dramáticos

La violenta erradicación de Eusko Ikaskuntza del espacio cultural vasco durante más de cuarenta años ha de verse como signo elocuente de la catástrofe que para nuestro país supuso la Guerra Civil y la posterior dictadura. Y es que no solo un segmento mayoritario del espectro político fue silenciado sino que, para mayor gravedad, se proscribió la expresión de lo propio y singular, desde lo más carnal como es la lengua hasta el libre ejercicio de la imaginación creadora. En esas circunstancias, muchos de los prometedores artistas de preguerra vieron sus carreras truncadas o marcharon al exilio, cuando no murieron en la contienda. Hubo que esperar años para que una nueva generación tomase su relevo.

De la dispersión provocada por la dictadura vino el apremio por organizarse desde el exterior a la espera de que el régimen cediera bajo la presión de las potencias vencedoras en la Segunda Guerra Mundial. Eso alentó la convocatoria en 1948 en Biarritz del VII Congreso de Estudios Vascos bajo el lema “Que el alma vasca no muera”. Dos de sus quince secciones se ocuparon de temas que aquí nos interesan: en *Museografía* se presentaron diez ponencias sobre la situación museística en Iparralde sobre todo, pero también en Hegoalde y de tema vasco en París; en la sección *Artes* la mayoría de las ponencias versaron sobre cuestiones musicales y folklóricas, con puntuales aportaciones relacionadas con la pintura, las artes decorativas y la heráldica.

En un ambiente político sensiblemente más deprimido tras la firma del Concordato con el Vaticano y de los pactos con Estados Unidos que apuntalaron al franquismo, en el verano de 1954 se convocó el VIII Congreso de Estudios Vascos con sedes en Baiona y Ustaritz. Siguiendo el mismo esquema que un lustro antes, sendas secciones estuvieron dedicadas a *Arte y música* y a *Museología*, con siete ponencias presentadas en cada una de ellas.

En las conclusiones del primer Congreso de Estudios Vascos, en 1918, se había hecho llamamiento a la Iglesia para que elevara el nivel de formación artística del clero vasco. Pues bien, en 1953 los congresistas enviarán una felicitación al obispo de Baiona, monseñor Terrier, por su decisión de retirar de los templos de su diócesis las esculturas y pinturas producidas en serie. El VIII Congreso instó a municipios y colectivos a tomar ejemplo reemplazando los objetos banales por obras originales de creación autóctona “en los locales o las plazas que dependen de su buen gusto”.

Los años nucleares

Al reanudar el hilo de su historia interrumpida en 1936, nuestra Sociedad empezó por definir cuáles serían las áreas vertebradoras de su acción en la nueva etapa. Obviamente, las artes y el patrimonio monumental se encontraban entre ellas. A quien esto escribe se le pidió

que hiciera un primer esbozo, que expusimos en la Asamblea General de refundación celebrada en Oñati en septiembre de 1978:

- En el horizonte de una Universidad del País Vasco que estaba ya en gestación, habría que aunar esfuerzos y coordinar voluntades con el mundo académico.
- Teniendo en cuenta que en el tiempo transcurrido desde el silencio forzoso de Eusko Ikaskuntza habían surgido asociaciones, galerías, grupos de aficionados y clubes de Arte, era precisa una coordinación de individuos y de entidades culturales/artísticas para analizar la situación y hallar respuestas coherentes a los retos de futuro.
- Se trabajaría por la potenciación, revitalización y puesta al día de museos, bibliotecas y casas de cultura a lo largo y ancho de todo el país.
- La conservación y restauración, la catalogación y la exposición de obras de Arte deberían entrar asimismo en la agenda de la nueva sección científica de Eusko Ikaskuntza.
- Y era menester abrir canales de distribución y de socialización del Arte en todas sus modalidades.

Se trataba de un análisis de urgencia y un tanto improvisado que no tenía otra función que brindar un punto de partida a los trabajos de la sección de Artes Plásticas y Monumentales (inicialmente “de Bellas Artes”), que se constituiría oficialmente el 10 de febrero de 1979.

La actividad de Eusko Ikaskuntza en el área que nos atañe durante las siguientes cuatro décadas puede resumirse en ocho apartados:

Museos y monumentos
Foros académicos. Recopilaciones bibliográficas
Promoción de la investigación
Publicaciones
Trabajo a nivel local
Exposiciones y programas artísticos
Enseñanza artística
Reconocimientos

Museos y monumentos

Cuatro décadas de incuria cultural y de maltrato del patrimonio dejaron al país en una situación preocupante. Seguían valiendo en alguna medida las palabras que Ángel de Apraiz pronunciara sesenta años antes sobre la necesidad de catalogar y proteger el acervo histórico y artístico vasco, “con lo que se evitarían en gran parte los despojos y profanaciones de la codicia y la ignorancia”.

Muy pronto se diseñaron planes de trabajo orientados a la sensibilización y la defensa del patrimonio. Entiendo que se trataba de un problema transversal, en 1980 se aprobó la creación de una comisión interdisciplinar integrada por miembros de cuatro secciones de Eusko Ikaskuntza: Prehistoria y Arqueología, Artes Plásticas y Monumentales, Etnografía y Antropología y Ciencias Naturales. Se redactó y publicó un detallado informe sobre catalogación, legislación, política y estructuración administrativa, realizaciones prácticas, divulgación y concienciación. Además, se propuso que en cada territorio se instituyera una Comisión Provincial de defensa del Patrimonio Artístico que sirviesen como órganos consultivos de las Administraciones públicas.

Ese mismo año, la sección de Artes Plásticas y Monumentales organizó un primer ciclo de conferencias sobre Conservación del Patrimonio Artístico orientado a la sensibilización social ante los problemas que acuciaban. Y entre 1987 y 1991, la Sociedad colaboró con el Gobierno

Vasco en el inventariado del patrimonio histórico-arquitectónico y del patrimonio mueble de la Iglesia.

Felizmente, en aquellos mismos años fueron viendo la luz los tan esperados catálogos monumentales: los cuatro volúmenes de *Monumentos de Bizkaia* actualizaron y completaron en 1987 el publicado en 1958; entre 1980 y 1998 salió de imprenta el *Catálogo Monumental de Navarra* en nueve tomos; mientras continuaba la elaboración del *Catálogo Monumental de la Diócesis de Vitoria*, iniciado en 1967.

Pero no menos urgente era el estudio de la realidad museística, tema que, como hemos visto, fue objeto de debate en los Congresos de 1948 y 1954. La inexistencia de un censo completo y actualizado de museos de Euskal Herria motivó que la sección de Antropología-Etnografía lo elaborase de manera provisional, con más entusiasmo que medios, a comienzos de la década de 1980. Hasta que, unos años después, un equipo de investigadores universitarios de la Sociedad confeccionó el primer *Censo de Museos del País Vasco*, que fue presentado durante el X Congreso de Estudios Vascos dedicado a Archivos, Bibliotecas y Museos (Pamplona, 1987). Fue este un momento importante por dos razones: primero, porque se fijó el estado de la cuestión con bastante detalle, y segundo porque en los debates congresuales se delinearon las bases para una renovada profesionalización y modernización técnica conforme a las últimas tendencias museológicas.

El salto dado de inicios de los ochenta a los dos mil puede medirse comparando las preocupaciones que se manifestaron en el aludido Congreso de 1987 con las que motivaron la convocatoria de las Jornadas sobre la Ley de Museos en 2007. Pues en esta última fecha ya no se trataba de conocer qué museos existen, ni de examinar quiénes y cómo habrían de gestionarse los mismos, como se hizo en Pamplona veinte años antes, sino que los temas debatidos a propuesta de la sección de Artes Plásticas y Monumentales tenían un cariz y un matiz bien distintos: los nuevos formatos para la conservación y difusión del Patrimonio, las oportunidades y dificultades que en la materia se planteaban en una Euskal Herria ya sin fronteras interiores, la incidencia de la revolución tecnológica en museos y equipamientos culturales o el binomio coleccionismo público / coleccionismo privado. Inquietudes que, en definitiva, reflejaban una realidad ya bien consolidada.

Foros académicos. Recopilaciones bibliográficas

Al hilo de la mención al X Congreso de Estudios Vascos añadamos ahora que las reflexiones sobre Arte y patrimonio artístico y arquitectónico también han sido estimuladas en citas congresuales posteriores. En especial es de destacar el XV Congreso, del año 2001, donde se hizo un completo examen sobre el estado del Arte (arquitectura, escultura, pintura y fotografía, así como el arte electrónico emergente), de la cultura y de la ciencia en Euskal Herria en el contexto de la última revolución tecnológica y en las coordenadas sociales, institucionales y políticas de comienzos del siglo XXI.

Ya cinco años antes, finalizando 1996, la sección había convocado en Bilbao a agentes implicados para debatir durante tres días sobre el Arte Contemporáneo desde su triple perspectiva: creación, formación y difusión.

Sin embargo, la aportación más ambiciosa y fructífera de cuantas haya alumbrado Eusko Ikaskuntza en nuestra disciplina fue la encuadrada en el ciclo *Euskoart. Jornadas de Arte Vasco*. Iniciativa de Montserrat Fornells recogida en su programa como presidenta de la sección, y con María José Aranzasti en labores de coordinación, entre 1996 y 2008 se procedió a revisar y actualizar la historiografía sobre los diferentes períodos. Las ponencias principales de las siete Jornadas se encargaron a destacados especialistas, y se acompañaron de un siempre nutrido nú-

mero de comunicaciones presentadas por docentes, doctorandos, estudiantes, críticos e investigadores. Como valor añadido, se hizo acopio de toda la bibliografía sobre el Arte en cada fase de la historia por parte del socio Mikel Bilbao (era este un proyecto acariciado desde años antes y que había tenido un primer esbozo en las “Recopilaciones bibliográficas para el estudio del Arte” realizadas en 1980 y 1986 por miembros de la sección en colaboración con el departamento correspondiente de la Universidad del País Vasco).

Ponencias, comunicaciones y bibliografías se recogieron en sucesivos monográficos de *Ondare. Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales*, siete volúmenes que hoy son referencia insoslayable para el estudio del Arte Vasco desde el medioevo y hasta el siglo XXI. Los enumeramos aquí:

- Revisión del Arte Medieval (primera Jornada, celebrada el año 1996). *Ondare. Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales*, nº 15.
- Revisión del Arte del Renacimiento (1998). *Ondare*, 17.
- Revisión del Arte Barroco (2000). *Ondare*, 19.
- Revisión del Arte Neoclásico y Romántico (2002). *Ondare*, 21.
- Revisión del Arte Vasco: 1875-1939 (2004). *Ondare*, 23.
- Revisión del Arte: 1939-1975 (2006). *Ondare*, 25.
- Revisión del Arte: 1975-2005 (2008). *Ondare*, 26.

Como apéndice a aquel extenso ciclo, en 2010 en las cuatro capitales de la Vasconia peninsular se organizaron otras tantas Jornadas sobre el estado del patrimonio histórico-artístico.

Promoción de la investigación

Como entidad promotora del conocimiento, a lo largo de sus cien años de vida Eusko Ikaskuntza ha estimulado el estudio y la investigación sobre todo en áreas humanísticas, siendo el Arte una de ellas.

Las ayudas anuales a la investigación, canalizadas a través de las secciones científicas, respaldaron a estudiantes universitarios en proyectos que podían terminar madurando en tesinas o en tesis doctorales; también por esa vía los investigadores no profesionales pudieron aportar trabajos sobre Arte, al igual que sobre Historia, Etnografía o Música, bajo la dirección de especialistas de la Sociedad.

Las becas Ángel de Apraiz y las concedidas en colaboración con Institut d'Estudis Catalans financiaron estudios de cierta envergadura llevados a cabo por jóvenes especialistas vascos y catalanes en ocasiones interesados en temas artísticos o patrimoniales.

Exposiciones en los Congresos de Estudios Vascos

- I Congreso de Estudios Vascos (1918. Oñati). En el claustro de la Universidad Sancti Spiritus se expusieron más de 400 piezas distribuidas en ocho secciones: pintura, escultura, fotografía y grabado, objetos artísticos, muebles, otros objetos, etnografía y antropología, y objetos religiosos.
- II Congreso (1920. Pamplona). La Exposición de Arte Retrospectivo reunió en el claustro de la catedral un amplio muestrario del patrimonio de las merindades en las especialidades de prehistoria, pintura, escultura, metales trabajados, cerámica y esmalte, mobiliario, heráldica, tejidos, bibliografía y sigilografía, documentación histórica, armería, numismática y diversos.
- III Congreso (1922. Gernika). En el Congreso sobre Lengua y Enseñanza se organizaron tres exposiciones: sobre las actividades realizadas en el campo económico por las cajas de ahorros vizcaínas; sobre las escuelas de barriada; y una tercera artística y de trajes típicos vascos. Simultáneamente, la Diputación vizcaína patrocinó una exposición con cerca de doscientas obras muy notables de pintura antigua y moderna, grabado, escultura y arte decorativo.
- IV Congreso (1926. Vitoria). En torno al tema Orientación y Enseñanza Profesionales se habilitaron tres exposiciones: Arte Antiguo de Vitoria, con cuadros de grandes dimensiones de autores como Ribera, Murillo, Greco, Zurbarán, etc.; un muestrario de documentación histórica alavesa y otro sobre los centros de Enseñanza Profesional.
- V Congreso (1930. Bergara). Para ilustrar el Arte Popular Vasco se realizó una completa selección de piezas decorativas de distintos periodos, arte mueble y doméstico, religioso y funerario, artes del hierro, industrial, labores y costumbres... Se reconstruyeron, entre otros ele-

mentos, un cementerio, una ermita, una ferrería, un hórreo, talleres de carpintero y ceramista y una cocina vasca de tipo navarro.

- VIII Congreso (1954. Baiona, Ustaritz). El mecenas Manuel de Ynchausti concibió, realizó y financió una Sala de la Diáspora Vasca en el Museo Vasco de Baiona.
- X Congreso (1987. Iruñea). Se instalaron tres exposiciones directamente relacionadas con la temática del Congreso: la imprenta en Navarra; conservación y restauración en el museo; y publicaciones de archivos, bibliotecas y museos.
- XI Congreso (1991. Donostia-San Sebastián). Se hizo repaso a los diez Congresos precedentes a través de carteles, programas, actas, publicaciones, folletos e impresos administrativos.
- XII Congreso (1993. Vitoria-Gasteiz). Ocho exposiciones simultáneas sobre los estudios vascos en el sistema educativo.
- XIII Congreso (1995. Zamudio). La exposición Ciencia, Tecnología y Cambio Social visualizó la influencia de la ciencia y la tecnología en la sociedad a lo largo de la historia de la humanidad, con aproximación a la realidad concreta de Euskal Herria en dicha materia.
- XV Congreso (2001. Donostia-San Sebastián). La sección de Artes Plásticas y Monumentales organizó la primera exposición sobre Arte electrónico celebrada en Euskal Herria.
- XVI Congreso (2005. Bilbao). Diversas organizaciones e instituciones presentaron visualmente sus trabajos en materia de desarrollo sostenible.
- XVII Congreso (2009. Vitoria-Gasteiz). El trabajo esclavo de más de 15.000 prisioneros durante la dictadura franquista en el Pirineo Occidental dio testimonio de un trágico episodio de la historia vasca.

Publicaciones

Los textos de las ponencias y comunicaciones a Jornadas, seminarios y foros, más el producto de las investigaciones animadas desde las secciones, se han ido recogiendo en los *Cuadernos* correspondientes que a partir del número 16 (1997) se presentan bajo la cabecera de *Ondare*. La colección completa consta de 28 volúmenes: los siete citados dedicados a la Revisión del Arte Vasco, tres más de carácter monográfico y de contenido misceláneo los restantes.

A esto hay que sumar que la *Revista Internacional de Estudios Vascos* (RIEV), creada en 1907, guarda entre sus páginas excelentes trabajos sobre Arte Vasco tanto en su realidad estática como en la dinámica. En los casi cien tomos de su primera época predominan los estudios referidos al Arte Medieval y al Moderno, mientras que en la segunda prevalecen los de Arte Contemporáneo.

Trabajo a nivel local

Este balance quedaría incompleto sin una referencia a los convenios con ayuntamientos y entidades comarcales que, desde mediados de la década de los noventa, vienen dando soporte a trabajos orientados a la conservación, el estudio y la puesta en valor del patrimonio local.

Inventarios, asesoramiento científico y técnico, becas a la investigación, organización de museos y archivos, publicaciones, exposiciones, programas artísticos, señalética... dan cuenta de una acción diversa y extensa por prácticamente toda la geografía de Vasconia.

Enseñanza artística

Dentro del trípode que históricamente ha sostenido el quehacer de Eusko Ikaskuntza –investigación, formación y divulgación–, los programas de educación artística tuvieron una formulación concreta en la preguerra a través de los cursos sobre Estética en la Escuela de Artes y Oficios de Bilbao, así como dentro de los Cursos de Verano que Eusko Ikaskuntza organizó desde 1926 hasta la Guerra Civil.

En la segunda etapa se produjeron interesantes confluencias entre investigadores e investigadoras de Arte y de educación en sus respectivas secciones científicas, y se impartieron programas docentes en la materia como el postgrado Jakitez de especialistas universitarios en Estudios Vascos (1996-2002) cuya oferta curricular incluía el Arte Vasco.

Reconocimientos

Concluimos este rápido repaso con los premios con los que Eusko Ikaskuntza señala cada año a aquellas figuras que, a juicio de sus socios y socias, merecen la consideración de referentes intelectuales, artísticos y humanos.

Dentro del largo palmarés del Premio Manuel Lekuona, en el área que nos ocupa encontramos los nombres del propio Manuel Lekuona (primer laureado, el año 1983), del escultor Jorge Oteiza (1996), la pintora Menchu Gal (2006), y las historiadoras del Arte Micaela Portilla (1997) y Soledad Silva Verástegui (2012).

Y en las ediciones hasta hoy falladas del Premio Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa de Humanidades, Cultura, Artes y Ciencias Sociales fueron homenajeados el profesor Juan Plazaola (1998), y dos grandes artistas: Eduardo Chillida (1999) y Nestor Basterretxea (2005).

Recapitulación valorativa

Durante sus cien años de vida, Eusko Ikaskuntza se ha mantenido fiel a la vocación y al espíritu con que fue creada, aunque, como es obvio, ha adaptado y modulado su acción al compás de los cambios culturales, históricos y sociales producidos en nuestro país.

Inmensa era la tarea que tenía por delante a su nacimiento, en 1918. Prácticamente todo estaba por hacer en orden a la creación de plataformas y a la dotación de medios para el estudio y la investigación, a la sensibilización social hacia lo tangible y lo intangible del patrimonio del pueblo vasco, a la modernización del País. En aquellos que hemos denominado *los años precursores*, las mujeres y los hombres de Eusko Ikaskuntza desplegaron una acción entusiasta y multiforme que abrió caminos nuevos sobre los que transitaría hasta el estallido de la Guerra Civil. Para entonces, año 1936, solo había podido llevar a cabo una mínima parte de las prioridades que se fueron fijando en los sucesivos Congresos de Estudios Vascos. Buena parte de las grandes expectativas dibujadas no tuvieron satisfacción, pero su aportación quedaría como una página trascendental en la historia moderna de Vasconia.

Vinieron luego *los años dramáticos* de la dictadura, el exilio y el silencio impuesto por las armas. Un larguísimo período en el que muchas de las personas que habían creado y levantado Eusko Ikaskuntza fueron desapareciendo, aunque ella misma no pereció. Siguió viviendo en forma de esperanza y de horizonte vital como lo expresaron los llamamientos a los Congresos de Estudios Vascos de los años 1948 (“Que el alma vasca no muera”), y 1954 (“Lengua y cultura vasca: cómo mantenerlas y desarrollarlas”).

Cuando la Sociedad de Estudios Vascos inició una nueva vida, en 1978, muchas cosas habían cambiado e incluso no pocas, todo hay que decirlo, habían mejorado. Pero las secuelas de cuarenta años de políticas culturales ramplonas y de centralismo ineficiente dejaron efectos lacerantes.

Eusko Ikaskuntza se nutrió con la savia de jóvenes generaciones nacidas tras la guerra. Fueron tiempos de eferescencia, de enorme ilusión, de trabajo compartido. Nos pusimos al servicio de las instituciones democráticas, auxiliándolas, al mismo tiempo que intentábamos cubrir sus carencias allí donde las estructuras aún precarias no alcanzaban. Se desplegó una gran labor en todos los órdenes que implicó a lo largo de los años a cientos de personas de edades y de procedencias diferentes, de sensibilidades y con orientaciones vitales heterogéneas.

Muchas de aquellas iniciativas y demandas de las que la Sociedad de Estudios Vascos hizo bandera en el albor de su segunda etapa fueron asumidas y articuladas, sin prisas pero sin pausa, por las nuevas Diputaciones Forales y los Gobiernos Vasco y Navarro constituidos durante la transición política. Dentro de las artes y del patrimonio histórico-artístico vasco, de lo que aquí hemos rendido un sucinto balance, en estos *años nucleares* de la vida de Eusko Ikaskuntza han ido apareciendo infinidad de instancias especializadas. Hoy disponemos de una red de museos extensa y en algunos casos internacionalmente prestigiados; hay centros de Arte en todos los territorios y casas de cultura en pueblos y barrios; las universidades vascas forman cada año a jóvenes especialistas y se fomenta la investigación en todas las disciplinas asociadas a las artes; en los niveles escolares se cultiva la sensibilidad y el conocimiento artístico entre las generaciones que nos sucedrán; tenemos asociaciones preocupadas por la defensa del patrimonio; hay galerías que dan cuenta de la necesaria dimensión de mercado sin la cual no habría profesionales. Y tenemos artistas, muy buenos artistas.

En definitiva, no vivimos en el mejor de los mundos, ciertamente, pero nuestra realidad actual no se aleja demasiado de aquello con lo que soñaban nuestros predecesores cuando fundaron Eusko Ikaskuntza en 1918.

Bibliografía

- Abós Ugarte, Ángel. *Bases para el estudio de museos y monumentos de Euskal Herria*. (Cuadernos de Sección. Medios de Comunicación, 2). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1987.
- Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1983.
- Kortadi Olano, Edorta. "Eusko Ikaskuntza eta Artea" En: *Asamblea General. Estado Actual de los Estudios Vascos* (1978). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.
- Ondare. *Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales*. 28 vols. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982-2012. En línea: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/ondare-cuadernos-de-artes-plasticas-y-monumentales/bi-745/> (06/2018)
- Ormazabal Altuna, José Ángel. "Eusko Ikaskuntza, los Congresos de Estudios Vascos y sus exposiciones". En: *XI Congreso de Estudios Vascos: «Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa»*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1992; pp. 557-579.
- V Congreso de Estudios Vascos (1930). *Arte Popular Vasco*. En línea: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/v-congreso-de-estudios-vascos-bergara-1930-arte-popular-vasco/ar-1538/> (06/2018)
- Velilla Iriondo, Jaione. "La presencia del Arte en la RIEV". En: *El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV, 1907-2007* (RIEV. Cuadernos, 1) Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007; pp. 143-218.
- XV Congreso de Estudios Vascos (2001). Sección 5. Artes plásticas. En línea: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/xv-congreso-de-estudios-vascos-donostia-baiona-2001-ciencia-y-cultura-vasca-y-redes-telematicas/ar-1052/> (06/2018)

7

ARTES Y LETRAS

Acción musical de Eusko Ikaskuntza (1918-1936 y 1979-2013)

Jon Bagüés

ERESBIL. Musikaren Euskal Artxiboa
Archivo Vasco de la Música

Itziar Larrinaga

Musikene. Euskal Herriko Goi-Mailako Musika Ikastegia
Centro Superior de Música del País Vasco

1. Entre 1918 y 1936

La sección de Música y Danza se creó como fruto de la reorganización de secciones de Eusko Ikaskuntza en el año 1922, siendo elegido como primer representante Juan Carlos de Gortázar. Previamente, la música formaba parte de la sección de Arte. Ya en el año 1919 la Sociedad ma-

nifestó su interés por "nombrar representantes que se encarguen de recoger melodías, leyendas, proverbios y en general cuanto se relacione con el folk-lore del País"¹. En las cuentas del mismo año 1919 aparecen especificados los gastos en "instrumentos de música popular", alusión a una campaña de impulso al instrumento del txistu. Esta acción, que hoy nos puede parecer sencilla, suponía a comienzos del siglo XX una homogeneización del instrumento del txistu², adelantos organológicos que, junto con la recuperación de la literatura más antigua conocida para el instrumento, aseguraba la transmisión de la tradición vasca de música y danza.

Una acción de importante impacto social fue la renovación del repertorio para bandas de música en el País Vasco mediante el apoyo que ofreció Eusko Ikaskuntza al proyecto de la Editorial de Música Vasca, presentado en 1920 por Bernardino Elósegui e Isaac Mendizábal y materializado en Tolosa. Se editaron 50 obras para banda —en partitura-guión, más partes para todos los instrumentos— entre los años 1921 y 1935³.

Eusko Ikaskuntza realizó también en época temprana gestiones para promocionar la música de los compositores vascos en el extranjero⁴.

En 1925 Juan Carlos de Gortázar presentó el proyecto de reedición del libro *Gipuzkoako Dantzak*, de Juan Ignacio Iztueta. Su fallecimiento al año siguiente le impidió ver la publicación, finalmente editada por su sucesor, el Padre Donostia, el año 1929⁵. Al hilo de esto señalemos que Aita Donostia fue elegido al frente de la sección en 1926 y reelegido en 1930. Es interesante el proceso de elección que se propuso en 1934 para el siguiente período: la Junta solicitó a los socios la elaboración de ternas para cada sección, con la posibilidad de que fuera reelegido el director vigente; en la sección de Música se incluyeron en la terna los nombres de Jesús Guridi, Pablo Sorozábal y José Uruñuela. Finalmente fue vuelto a reelegir el Padre Donostia para el período 1935-1939.

En el decenio 1927-1936 diversas entidades y proyectos solicitaron el apoyo y protección de Eusko Ikaskuntza, por ejemplo, la Academia de Danzas Vascas promovida por el Ayuntamiento de San Sebastián (1927) o la entidad Saski-Naski (1928). Eusko Ikaskuntza también amplió la tirada de la reedición de Iztueta en 200 ejemplares para que todos los socios de la Asociación de Txistularis tuvieran acceso gratuito a un ejemplar. La preocupación por la recuperación de instrumentos de música tradicional se extendió a otros instrumentos, como la alboka, proponiendo Telesforo de Aranzadi la celebración de un concurso de albokaris durante el Congreso de Estudios Vascos celebrado en Bergara el año 1930. Tanto los Congresos como los Cursos de Verano que patrocinaba la Sociedad desde el año 1927 acogieron no solo conferencias sobre folklore sino también actuaciones de danza y música vascas.

Pero la acción musical de Eusko Ikaskuntza no se limitó al género tradicional. En 1930 se inició un proyecto de especial calado para la recuperación del patrimonio musical vasco. Indicaba en esa fecha el Padre Donostia el "deseo de que la Sociedad publique las obras inéditas del músico azpeitiano Anchieta, de fines del siglo XV, algunas de las cuales se encuentran en Tarazona, donde el musicógrafo catalán Mossen Anglés ha obtenido fotocopias de ellas para la Biblioteca de Cataluña"⁶. El proyecto fue aprobado, y se lograron copias de las fotografías realizadas por el archivo Mas de Barcelona. En la Memoria que se cita más adelante, escrita por el Padre Donostia en 1938, el compositor informaba: "El autor de esta Memoria tiene preparado un volumen de composiciones, casi todas inéditas, del gran polifonista Joannes de Anchieta, que comprende dos Misas, dos Magnificat, una Salve, varios Motetes y un Libera me"⁷.

No fue el único trabajo que desarrolló el Padre Donostia en relación a la música histórica en el seno de Eusko Ikaskuntza. El año 1934 la Junta Permanente es informada de que Donostia

“acaba de realizar un descubrimiento de gran interés para la musicografía vasca. En viejos cuadernos abandonados, ha hallado numerosas obras de música de cámara del siglo XVIII, de autores indudablemente vascos y casi todos desconocidos –Oxinaga, Larrañaga, Lonbide, Bidaurre, Echeberria, Gamarra, Sostoa, Eguiguren, Aguirre e Ibarzabal– los cuales Eusko-Ikaskuntza trata de presentar ahora en algún centro cultural de Barcelona y después en nuestro congreso de Bilbao, como una afirmación de la raigambre de nuestra cultura artística”⁸.

La presentación se realizó en abril en la Universidad de Barcelona y en septiembre en el salón de la Sociedad Filarmónica de Bilbao, como colofón del VI Congreso de Eusko Ikaskuntza.

Otro tema que creemos destacable en toda esta primera época es la preocupación y el interés por relacionar la música con las nuevas tecnologías. Inicialmente fue a través de la fotografía y de las películas cinematográficas, pero estuvieron también presentes las alusiones al gramófono⁹ y, sobre todo, a las emisiones radiofónicas, donde se incidía en el uso de la música vasca. Así, en 1931 se transmitía desde Bayona una conferencia del Padre Donostia acompañado por el tenor Laborde, así como por la interpretación de varias obras por la Schola Cantorum de San Juan de Luz. Desde 1932 se programaron espacios semanales en euskera, los miércoles, en Unión Radio de Donostia. En 1934, para celebrar la centésima de las emisiones, tuvo lugar una edición especial con intervención de la Orquesta Filarmónica Donostiarra, Eusko Abesbatza y los txistularis de Rentería. También en Radio Bilbao se emitían semanalmente programas con “números musicales”.

Una nueva propuesta de apoyo a la publicación de obras orquestales de compositores vascos fue presentada por César Figuerido el año 1935, en la anteúltima Junta Permanente de la Sociedad en esta primera época. Fue el último rayo de luz de una generación de promotores musicales antes de que los negros nubarrones de la intolerancia se extendieran a lo largo de cuarenta años.

A pesar de ello, en el exilio y en plena guerra, en 1938, el Padre Donostia escribía en Bègles (Burdeos) una Memoria titulada “Estudios Vascos... Sección MÚSICA – Publicaciones que pueden hacerse”, con el rumbo que proponía para la sección de Música de Eusko Ikaskuntza. Incluía como proyectos la reproducción en facsímil de la publicación *Souvenir des Pyrénées*, de Mme. de la Villéhelio (1864), la conferencia de Charles Bordes sobre Música Popular incluida en el libro *La Tradition Basque* (1896), la reedición de la conferencia sobre Música Popular de Resurrección Mª de Azkue (1901), la de José Uruñuela sobre el *Folklore Musical Vasco en Alaba* [sic] (1934) o la publicación del *Cancionero Vasco Inédito* con las melodías por él mismo recogidas a lo largo de su vida¹⁰. Dentro de la denominada “música sabia”, además de la edición de la obra de Anchieta, preveía el Padre Donostia la edición de “dos cuadernos de música de tecla de autores vascos: de organistas de los siglos XVI y XVII el uno; de clavecinistas del siglo XVIII el otro”¹¹.

2. Entre 1979 y 2013

2.1. La reconstitución

Tras el largo paréntesis de la guerra y la dictadura, Jorge de Riezu trazó en la Asamblea General de Eusko Ikaskuntza de 1978 el estado de la cuestión de los estudios de Música y Folklore en su ponencia “Música popular y música sabia”¹². La sección de Música y Danzas retomó su actividad poco después con el nombre de sección de Música y Folklore. Su primera reunión tuvo lugar el 8 de junio de 1979 y en ella se planteó, pero

no decidió, la división de la misma en dos partes: “a) Folklore, dividida en cuatro apartados: Coreografía, Indumentaria, Instrumentos populares y Música Popular; b) Música culta”¹³.

Fue la Junta Permanente la que, a propuesta de Imanol Olaizola, acordó su escisión en las citadas dos secciones el 14 de julio de 1979 porque “es demasiado amplio el sector cultural que abarca”¹⁴. Se estableció que a la cabeza de la sección de Folklore continuara Juan Antonio Urbeltz, elegido presidente por unanimidad de la sección, y se nombró provisionalmente coordinador para la puesta en marcha de la sección de Música a José Luis Ansorena, director del Archivo Eresbil. Este fue elegido presidente en la primera reunión de la sección, celebrada el 10 de noviembre de 1979, y reelegido nuevamente en 1984. Posteriormente, el cargo lo ostentaron José Antonio Arana Martija (entre 1987 y 1990), Jon Bagüés (1990-1996), Aintzane Cámara (1996-2000), Gotzon Ibarretxe (2000-2005), e Itziar Larrinaga (2005-2009, y 2009-2013).

La amplia actividad de la sección durante todo el periodo que se inicia en 1979 y finaliza en 2013 podría ordenarse en tres grandes apartados: líneas prioritarias de acción; publicaciones; y seminarios, jornadas y congresos. El primero atañe a la estrategia de la sección y a los principales proyectos abordados; los dos últimos fueron el vehículo para la socialización de los estudios, debates y reflexiones impulsados en su seno.

2.2. Líneas prioritarias de acción

Las líneas prioritarias de acción de la sección de Música convergieron hacia dos grandes temas: en primer lugar, el patrimonio musical vasco-navarro, y, de manera subsidiaria, la educación musical. Nos ocuparemos aquí del primero de ellos, en el que se enmarcan las iniciativas para la conservación, revalorización y promoción del patrimonio musical, que abarcaron tanto la recuperación de la música propiamente dicha, como la investigación monográfica de sus compositores/as y la revalorización de instrumentos como el órgano. Todo ello con el fin urgente de “salvar valores” y “evitar la destrucción”¹⁵ y con la visión a medio y largo plazo de enriquecimiento de la memoria social.

Entre los proyectos que se promovieron en esta dirección cabe destacar ya desde 1979 la coordinación para la localización, ordenación y catalogación de los archivos musicales vasco-navarros –de instituciones eclesiásticas, civiles y de particulares– a través de la creación de equipos de trabajo provinciales. Se inventariaron, o se realizó el acopio de catalogaciones existentes, de al menos 28 archivos, entre ellos del Archivo musical de la parroquia de Nuestra Señora de la Asunción de Markina-Xemein, el Archivo Sinfónico del Conservatorio Municipal de San Sebastián, o el particular de Norberto Almandoz. Asimismo, se emprendió una importante labor de transcripción a la grafía actual de obras de autores vasco-navarros para su posterior interpretación: en Eresbil se conservan en la actualidad 66 transcripciones financiadas por Eusko Ikaskuntza de autores como Juan de Anchieta, Fray José de Baquedano, Juan Francés de Iribarren y Joaquín Tadeo de Murguía. También se puso en marcha en 1980 el ciclo de conciertos de música vasca Eresbil-Eresiak, patrocinado inicialmente por Eusko Ikaskuntza. En relación a la preparación de profesionales de la documentación, en 1991 se organizó un curso de catalogación.

A partir de 1992 la sección de Música comenzó la gestación de un proyecto de revalorización y promoción patrimonial en torno a la música tradicional de Euskal Herria que se convertiría en emblemático para Eusko Ikaskuntza: Euskal Kantutegia. Dicho proyecto procuró implicar a las secciones de Folklore, Antropología y Lengua y Literatura y consistió en la creación de una base de datos, consultable en línea, de

los cancioneros vascos de música tradicional. Durante la primera fase, desarrollada entre 1997 y 2001, se vaciaron sistemáticamente los 31 cancioneros impresos más antiguos y que podrían considerarse “primarios”: se incluyeron, entre ellos, los de Iztueta y Villélhélio del siglo XIX; el de Vogel, anterior a la Guerra Civil; y también el *Cancionero Vasco* del Padre Donostia, publicado en 1994 por Eusko Ikaskuntza. La segunda fase, liderada por Euskomedia y Eresbil, se acometió entre 2008 y 2009 con la inclusión de 16 nuevos cancioneros. Euskal Kantutegia contiene actualmente más de 5.000 canciones en línea —cada registro se compone de ficha catalográfica, partitura, texto y archivo midi—. A estas hay que añadir más de 3.500 canciones catalogadas en la segunda fase (aún no consultables en línea). Es un recurso de inestimable valor para la educación, la investigación, la interpretación y la creación; y también un punto de referencia para la gestación de nuevos proyectos en torno a la canción tradicional en Euskal Herria.

Pero la sección de Música no solamente se ocupó de la música “sabia” del pasado y de la música “popular”. A partir de 1996 estuvo también atenta a la creación actual en Vasconia e impulsó en 1997 de la mano Eresbil —uno de los principales promotores— la creación de la actual Musikagileak-Asociación Vasco Navarra de Compositores¹⁶. Posteriormente, como se observará en el apartado de jornadas, seminarios y en el de publicaciones, proyectó diversos seminarios y una publicación de calado referida a la creación actual: el número 18 de *Musiker*. También organizó conferencias-concierto de música contemporánea, como la del grupo Oiasso Novis en 2003, o el encuentro y concierto de Ramón Humet en 2006 en colaboración con el Festival Sinkro.

A partir de 2005, y de acuerdo con la estrategia general de Eusko Ikaskuntza, la sección pasó a promover proyectos de recuperación y promoción patrimonial de ámbito local en el marco de los convenios que la institución tenía suscritos con diferentes ayuntamientos vasconavarros. El presentado en Lesaka ese mismo año tuvo como consecuencia la creación de un archivo musical con cerca de 300 obras que pasó a nutrir el repertorio de las agrupaciones locales. Posteriormente, en Zumaia, se abordó un ingente trabajo de catalogación que reunió más de 1.800 registros de obras escritas por compositores nacidos o vinculados a la villa, entre los que se hallan autores tan significativos para la historia de la música en Vasconia como Antonio y José Trueba, Luis y Juan Urteaga, José María Beobide, José María Olaizola, Ángel Embil o Máximo Moreno. Asimismo, en convenio con los ayuntamientos de Antzuola y Lizarra, se impulsó un estudio monográfico sobre el músico Alfonso Ugarte, reformador de la música sacra a comienzos del siglo XX.

La sección de Música también se ocupó con esmero de la revalorización del arte de la organería y del órgano como instrumento. Cabría preguntarse el porqué de este interés. El órgano es parte significativa de nuestro patrimonio histórico artístico y ha sido —y aún sigue siendo— un instrumento emblemático de nuestros pueblos y ciudades, tanto por su complejidad técnica como por su historia. Asimismo, la organería ha tenido un gran arraigo en Vasconia desde el siglo XVII hasta el último cuarto del siglo XX. De nuestras tierras surgieron organeros pioneros que marcaron el rumbo de la construcción de órganos en la península Ibérica y sus colonias durante varios siglos, entre ellos Fray José de Echevarría y Aquilino Amezua. El interés de la sección en torno al instrumento llevó a la creación en su seno de una comisión de órgano en 2009, que, entre otras acciones, supervisó un proyecto piloto para la puesta en valor del órgano de la iglesia de San Esteban de Bera: dicho proyecto partía de una investigación sobre el instrumento y de un ciclo clásico de conciertos —fórmula solicitada por el Ayuntamiento— para proponer, en una segunda fase, diversas y nuevas formas de divulgación.

2.3. Las publicaciones

2.3.1. Musiker. Cuadernos de Música

En 1982 Eusko Ikaskuntza iniciaba la publicación de los *Cuadernos de Sección*, entre ellos el de Música¹⁷, cuyo primer número vio la luz en 1983. La importancia de este *Cuaderno* es considerable en cuanto que vino a cubrir una laguna histórica. Solamente existía el precedente de una revista relacionada con la investigación musical, la *Revista Musical de Bilbao*, publicada entre 1909 y 1913. Asimismo, dada la inexistencia de estudios musicológicos en las universidades vasco-navarras, Musiker canalizó y dio visibilidad a la investigación musical en Vasconia durante más de tres décadas. Su consolidación a través de veinte números ofreció a Eusko Ikaskuntza una presencia destacada en el ámbito musicológico estatal.

El coordinador de los primeros ocho números fue Jon Bagüés. A partir del número 9 (año 1997) la revista pasó a llamarse Musiker, y se creó un consejo de redacción. En 2011 se constituyó el consejo científico. La dirección de la publicación fue responsabilidad de los/las presidentes/as de la sección: Aintzane Cámara (del número 9 al 12), Gotzon Ibarretxe (13 y 14) e Itziar Larrinaga (del 15 al 20). A partir del número 15 y con el paréntesis del número 16, la revista contó con la figura de un editor literario, que fue desempeñada, respectivamente, por Jon Bagüés, Natalie Morel, Aintzane Cámara, Esteban Landart y Michel Jurine, y Patricio Goyalde.

Cabe destacar los monográficos de Musiker por su inestimable contribución tanto al estudio de compositores, intérpretes, musicólogos u organeros vascos —véase Aita Donostia (*Cuaderno* número 3), Enrique Jordá (9), José Luis Ansorena (13), José Antonio Arana Martija (15) o Aquilino Amezua (19)— como a temáticas de actualidad —tales como Música y territorio (17), Música y creación actual (18) y Músicas Urbanas (20)—.

2.3.2. Las partituras

Ya en el momento de su puesta en marcha en 1979, la sección tuvo la ambiciosa idea de continuar “la gran tarea de publicaciones musicales [partituras] que Eusko Ikaskuntza llevó a cabo en la etapa anterior a la guerra civil española, a través de la Editorial de Música Vasca, patrocinada por Eusko Ikaskuntza”¹⁸. Se discutieron en su seno, en diferentes etapas, proyectos de edición de partituras tanto de música antigua como de contemporánea, incluso de grabación de cassettes o CDs. Si bien dichos proyectos no pudieron llevarse a cabo, se logró realizar la edición facsímil de obras de Dámaso Zabala (12 estudios de *Mecanismo*, op. 66 y op. 67), Felipe Gorriti (*Zortziko*), José Mª Alvira (*Romanza sin palabras: para piano*) y José Mª Uruñuela (*El clavecin de Bendaña y Eusko Dantzak*). Asimismo, se creó una colección de partituras dedicada a la música histórica, de la que vieron la luz solamente los dos primeros volúmenes: *Juegos de versos y sonatas* de Manuel de Gamarra, en 1986, y *Obras musicales* de Joaquín Ojinaga, en 1989. Posteriormente, en 2008, respondiendo a una petición del Ayuntamiento de Andoain, se publicó la obra musical de Alberto Aguirre.

2.3.3. Las monografías

Dentro de las monografías editadas por Eusko Ikaskuntza cabe destacar varias dedicadas a la música. La mayor parte está publicada dentro de la colección Lankidetzan, que aglutina investigaciones sobre temáticas muy variadas desarrolladas en colaboración con distintos ayuntamientos o entidades del País Vasco y Navarra. Es el caso de los trabajos de

J. Sergio del Campo, *El órgano en la villa de Ochandiano* (2000), y de Ainhoa Kaiero, Alfonso Ugarte (1879-1937) *eta musika sakratuaren berrikuntza Hego Euskal Herrian* = Alfonso Ugarte (1879-1937) y la reforma de la música sacra en territorio vasco-navarro (2009); y, más ligados a la sección de Folklore, los de Juan Mª Beltrán, *San Telmo Museoko soinu eta hots tresnak* (1998) y de Oxtikenekoak Kultur Elkartea, *Senpereko Kantu Xaharrak* (2001). Por último, y fuera de esta colección, la sección publicó la monografía de Aintzane Cámara et al. *Acercar la música a través de programas educativos en la CAPV: miradas desde la diversidad de públicos* (2012), que realizaba un análisis de los programas que diferentes organismos vascos tenían en marcha con el propósito de acercar la música a jóvenes y adultos y ofrecía, además de una reflexión de conjunto, propuestas de actuación.

2.3.4. Obras Completas del Padre Donostia

Merece especial reconocimiento la publicación impulsada por Eusko Ikaskuntza a lo largo de los años de las *Obras Completas* del Padre Donostia. Como complemento de las *Obras musicales* editadas por el Archivo del Padre Donostia, se puso en marcha en 1983 la edición de su *Obra Literaria*, proyecto de La Gran Enciclopedia Vasca que recogió en 1985 Eusko Ikaskuntza. Dentro de esta colección, la sección de Música participó en la edición de los cuatro volúmenes del *Cancionero Vasco* que, como ya se ha señalado, vio la luz en 1994. Las *Obras Completas* han visto editado el último volumen (X), de título *Notas de Folklore*, en el año 2016.

2.3.5. Premios Manuel Lekuona

Desde que el Premio Manuel Lekuona fuera creado en 1983 para distinguir a quienes hubieran destacado por su *opera omnia* a favor de la cultura vasca, el galardón ha recaído en varios músicos. En la colección Premio Manuel Lekuona se han publicado las biografías y bibliografías o/y catálogos de obras de: Jorge de Riezu (número 3, 1994, premiado en 1985), Sabin Salaberri (nº 25, 2008, premiado en 2007), José Antonio Arana-Martija (nº 28, 2011, premiado en 2010) y José Luis Ansoarena Miranda (nº 29, 2012, premiado en 2011).

2.3.6. Otras publicaciones

Durante el periodo 1918-1936, el Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos (EID), de periodicidad trimestral, incluía una sección titulada “Naskaldia” donde se recogían noticias sobre la vida cultural a todo lo largo y ancho de la geografía vasca. Las actividades musicales, obviamente, ocupaban un amplio espacio.

También es importante señalar, aunque sea de forma cuantitativa, el espacio que otras publicaciones de Eusko Ikaskuntza han dedicado a la música, tales como la RIEV o *Euskonews*, que cuentan con aproximadamente 50 y 400 artículos sobre música, respectivamente. La sección, a través de sus socios, ha contribuido activamente en ambas publicaciones y también en *Auñamendi Euskal Entziklopedia*.

Eusko Ikaskuntza ha publicado igualmente otros impresos relacionados con la música, como es el caso de la conferencia *¿Cómo canta el vasco?* de Aita Donostia en su primera época o el folleto *Exposición de música vasca 1985*.

2.4. Seminarios, jornadas y congresos

Entre las diversas actividades organizadas por la sección podrían destacarse las cinco conferencias que se desarrollaron en 1997 en Donostia

sobre la historia de la música en Vasconia con motivo del 25 aniversario del Festival Musikaste, y que venía a ofrecer una significativa contribución a una materia muy poco tratada. La sección participó también activamente en el III symposium sobre Bilbao, en 1997, que llevó por título “Bilbao, una ciudad musical”, organizado por Bidebarrieta Kulturgunea y Eusko Ikaskuntza.

Asimismo, entre 1999 y 2001 organizó varios seminarios sobre Música Contemporánea en colaboración con la Asociación de Compositores Vasco-Navarros, el Institut Français de Bilbao y Bilbo Arte.

A partir de 2005, las preocupaciones de los socios comenzaron a centrarse en las profesiones de la música en el siglo XXI. Fruto de esa inquietud fueron las Jornadas de 2006 y 2009 —esta última centrada en el oficio de organista—.

Cabe subrayar también las Jornadas-homenaje, como la ofrecida al músico Rodrigo A. de Santiago (1907-1985) en colaboración con el Ayuntamiento de Barakaldo y el Conservatorio de la localidad en 2007, y un año después en reconocimiento a la figura de José Antonio Arana Martija a quien la sección dedicó el número 15 de la revista *Musiker*.

Es preciso mencionar las Jornadas de presentación de los números 18 al 20 de *Musiker*: el 18, dedicado a la *Música y creación actual* / *Gaurko musika eta sorkuntza* (2011); el 19 en torno al organero Aquilino Amezuza (2012); y el número 20 sobre *Músicas urbanas* / *Hiri musikak* (2014). Dichas presentaciones dieron oportunidad para socializar la investigación y las reflexiones de socios y colaboradores en los medios de comunicación.

No dejaremos sin referencia las contribuciones musicales a los Congresos de Eusko Ikaskuntza, citando como muestra los celebrados en Donostia-Baiona en 2001 (XV Congreso) y en Vitoria-Gasteiz en 2009 (XVII Congreso)¹⁹.

A modo de cierre

La contribución de Eusko Ikaskuntza a los estudios sobre música en Vasconia resulta indiscutible. Su sección de Música fue el aglutinante de las individualidades que se esforzaban en el desarrollo de la investigación en el área de la Musicología, disciplina inexistente como tal en las universidades del país. En efecto, las acciones que la sección de Música emprendió a partir de 1979 tenían como horizonte contribuir a la creación de un Instituto de Musicología Vasca²⁰. Si bien dicho Instituto no llegó a constituirse, el compromiso de la sección con la investigación musical cristalizó, además de en publicaciones monográficas y de partituras de música histórica, en una revista científica, *Musiker*, que con el paso de los años fue creciendo en calidad, presencia e impacto hasta consolidarse como una publicación de referencia a nivel estatal.

No cabe duda de que uno de los logros fundamentales de Eusko Ikaskuntza fue su visión de ubicar a la música al lado y al mismo nivel que otras artes y disciplinas científicas ofreciéndole de este modo una presencia en el ámbito de los estudios vascos que no tenía en las universidades.

Destaca también la contribución de la institución al país en el ámbito del patrimonio musical, en convenio y estrecha relación con Eresbil, así como su incidencia en el ámbito de la educación musical a través de estudios y reflexiones sobre la problemática. Es reseñable también su trabajo de difusión de la investigación musical a través de la revista *Euskonews* o los programas de radio.

La sección de Música fue un ágora de reflexión en torno a la música que además de a estudiosos, reunió a intérpretes, compositores y críticos. En este trabajo se ha tratado sobre los proyectos que llevó a cabo, pero se dejaron otros pergeñados que todavía podrían desarrollarse, como la promoción del proyecto emblemático Kantutegia o el proyecto

específico Azkue-Kantutegia. Otros quedaron en el ámbito de las grandes ideas o los sueños, como la creación de un museo de la música, los ya mencionados proyectos de edición de partituras y de grabación, la organización de un festival de música de cámara rotativo por las tres capitales vascas, sugerencia esta última nacida de la Junta Asesora de Música del Departamento de Cultura del Gobierno Vasco, por citar las de mayor envergadura.

Eresbil-Archivo Vasco de la Música ha sido un fiel colaborador de Eusko Ikaskuntza, y en algunos momentos ha hecho de motor y sostén de la sección de Música. Musikagileak, Asociación Vasco Navarra de Compositores, tuvo también una estrecha relación en sus inicios con Eusko Ikaskuntza. Asimismo, Musikene, el Centro Superior de Música del País Vasco, inició su colaboración con Eusko Ikaskuntza a través de la creación de una base de datos relacionada con la investigación musical, Musikertuz. Eusko Ikaskuntza tiene en su mano la opción de recuperar estas alianzas y de volver a promover proyectos de calado para el país en el ámbito musical.

Notas

1. Eusko Ikaskuntza'ren Deia-Boletín de la Sociedad de Estudios Vascos (EID), nº 2, 1919, p. 8.

2. Juan Mª Beltrán ha logrado conservar en la institución Soinuenea de Oiartzun un ejemplar de los txistus fabricados y donados por Eusko Ikaskuntza. Algunos llevaban una placa con la leyenda "Eusko Ikaskuntza'k emandakoa". Fueron fabricados por Juan Miguel Biurrarena, Teodoro Larralde e Isidro Ansorena, entre otros artesanos. Sabemos por documentos administrativos que llegaron a producirse más de 300 instrumentos. En 1934, y a petición del Padre Donostia, "se acordó que entre las numerosas peticiones que de aquéllos se reciben, sean preferidas las procedentes de entidades y especialmente de aquellas que puedan hacer resurgir su uso en regiones en que se ha extinguido".

3. Buena parte de las obras fueron composiciones premiadas en concursos, resultando obras para banda sinfónica que aún forman parte del repertorio de las bandas vascas. Entre sus autores encontramos los nombres de Feliciano Beobide, José Franco, Jesús Guridi, Eduardo Mocoroa, Tomás Múgica, Rodrigo A. de Santiago o José Mª Usandizaga. La editorial editó igualmente una serie de partituras para piano (12), una serie de partituras para voz y piano (12) y otra serie de música coral (30).

4. En 1921 remitieron desde Eusko Ikaskuntza cuatro Preludios Vascos del Padre Donostia para su interpretación por la orquesta Schnelder Petersen en el teatro Tivoli de Copenhague. Tras su interpretación, la prensa danesa recogió la novedad de manera elogiosa.

5. Más adelante, en 1931, Aita Donostia logró un crédito de 250 pesetas para traducir "al castellano el texto euskérico de Iztueta sobre danzas vascas, que sería tan útil a los investigadores".

6. EID, nº 46, 1930, p. 7.

7. Memoria citada en Riezu, Jorge de. "Música popular y música sabia". En: *Asamblea General. Estado actual de los estudios vascos*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1979, pp. 151-158. El Padre Donostia había presentado en el Congreso Internacional de Musicología celebrado en abril de 1936 en Barcelona el trabajo "Joanes de Anchieta y su obra musical" (publicado posteriormente en *La Gran Enciclopedia Vasca*, t. I, p. 583 y en el vol. V, p. 203-213, de la *Obra Literaria del P. Donostia*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1985). Se conservan en el Archivo del Padre Donostia todas las transcripciones realizadas por nuestro músico e investigador, concretadas, según especificaba él mismo, en "185 páginas de partitura".

8. EID, nº 61, 1934, p. 23.

9. En 1922, como respuesta a la propuesta de Leoncio Urabayen sobre "la conveniencia de que por medio del gramófono y el cinematógrafo puedan recogerse las impresiones de cantos, danzas, juegos y deportes vascos, se acordaron como medidas inmediatas que facilitarían la ejecución del proyecto, ofrecer a los fol-

kloristas D. Resurrección María de Azkue y D. José Antonio de Donostía, la adquisición por la Sociedad de los aparatos fonográficos que estimaren útiles con tal objeto".

10. El P. Jorge de Riezu da cuenta de esta Memoria, con precisos comentarios, en la aportación "Música popular y música sabia", *op. cit.*

11. El segundo fue publicado por el propio Padre Donostia con el título *Música de Tecla en el País Vasco. Siglo XVIII* (Lecároz, 1954).

12. Riezu, Jorge de. "Música popular y música sabia", *op. cit.*

13. Acta de la sección de Música y Folklore, 8 de junio de 1979.

14. Acta de la Junta Permanente, 14 de julio de 1979.

15. Acta de la sección de Música 21-01-1984. En ella se subraya la importancia de esta labor de recuperación patrimonial.

16. Acta de la sección de Música de 23 de noviembre de 1996. A las reuniones de la sección de Música comienzan a asistir delegados de dicha Asociación.

17. El acta de la sección de 15-11-1980 refleja que la creación de una revista de Musicología Vasca era un proyecto concebido "lejanamente" en el tiempo, que cristalizó gracias a la política editorial de Eusko Ikaskuntza.

18. Carta de 20-11-1979 al presidente de Eusko Ikaskuntza en la que se presenta un dossier de la primera reunión de la sección de Música.

19. En el Congreso de 2001 la sección organizó las mesas "Diagnóstico de la música en Euskal Herria" y "Metas y realidades en la educación del músico profesional y del aficionado"; y en el de 2009 la sesión de comunicaciones "Innovación y creatividad en la educación y en la difusión de la música: hacia una comunidad solidaria", y la mesa "Musika ondarea / Patrimonio musical". Este último Congreso incluyó también la propuesta innovadora de concierto "Beethoven: a escena", en colaboración con Musikene-Centro Superior de Música del País Vasco.

20. Según el presidente, José Luis Ansorena, su fundación correspondía a un organismo "con carácter más oficial" que la propia sección "o incluso a los mismos musicólogos". Acta de la sección de Música de 15-11-1980. Véase también Ansorena, José Luis, "Hacia la creación del Instituto de Musicología Vasca". En: Txistulari, nº 99, pp. 9-10; y Ansorena, José Luis, "Eresbil euskal ereslarien bilduma / Archivo de Compositores vascos". En: *I Semana de Estudios de Historia Eclesiástica del País Vasco. Homenaje a J. M. de Barandiarán y M. de Lecuona*. Vitoria-Gasteiz: Facultad de Teología, 1981.

7

ARTES Y LETRAS

Investigación y difusión de la literatura en Eusko Ikaskuntza

Jon Kortazar
Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

Este trabajo pretende resumir la historia de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos (EI-SEV) en relación con la literatura vasca, sobre todo con la que escrita en euskara. Se reflexiona sobre su carácter de institución central en el sistema literario. Y se describen dos épocas en su trabajo: una primera etapa, hasta 1936, en la que se subraya la importancia de la investigación y difusión, y la segunda donde, sin abandonar la investigación, ha llevado a cabo un mayor papel de institucionalización de la literatura.

Las instituciones en los sistemas literarios

Cuando Itamar Even-Zohar (en línea: 33) define el sistema literario, se refiere siempre a la importancia de las instituciones dentro de la práctica y la reflexión sobre la literatura:

“Quisiera tomar prestado el famoso esquema de la comunicación y el lenguaje de Jakobson (Jakobson 1980 [1956]; Jakobson 1960: esp. 353-356), adaptándolo al caso de la literatura. Puede producir así la siguiente tabla de factores implicados en el (poli)sistema literario (con los términos de Jakobson entre corchetes):

INSTITUCION [contexto]
REPERTORIO [código]
PRODUCTOR [emisor]—[receptor] CONSUMIDOR
 (‘escritor’)(‘lector’)
MERCADO [contacto/canal]
PRODUCTO [mensaje]”.

A pesar de la afirmación de que sigue en cierto sentido a Jakobson, Itamar Even-Zohar es consciente de que aquello que distingue a su esquema respecto al realizado por el lingüista ruso se sitúa precisamente en la introducción de la categoría de institución que diferencia su concepto de sistema de aquel que describe la comunicación en el habla cotidiana. Y sigue más adelante con la definición de “institución” que no coincide exactamente con la de contexto:

“La ‘institución’ consiste en el agregado de factores implicados en el mantenimiento de la literatura como actividad socio-cultural. Es la institución lo que rige las normas que prevalecen en esta actividad, sancionando unas y rechazando otras” (*ibidem*, en línea: 40).

El sentido de creación de canon que Itamar Even-Zohar concede a la institución se ve equilibrado por el hecho de que hay diversas instituciones y que no todas actúan de forma consensuada, por lo que pueden producirse fricciones entre varias instituciones. En consecuencia, admite la concurrencia en el sistema de varios elementos o de diferentes instituciones en el sistema literario.

“En términos específicos, la institución incluye al menos parte de los productores, ‘críticos’ (de cualquier clase), casas editoras, publicaciones periódicas, clubs, grupos de escritores, cuerpos de gobierno (como oficinas ministeriales y academias), instituciones educativas (escuelas de cualquier nivel, incluyendo las universidades), los medios de comunicación de masas en todas sus facetas, y más. Naturalmente, esta enorme variedad no produce un cuerpo homogéneo, capaz –por así decirlo– de actuar armónicamente y con éxito seguro a la hora de imponer sus preferencias. Dentro de la institución misma hay luchas por el dominio, de modo que en cada ocasión uno u otro grupo logran ocupar el centro de la institución, convirtiéndose en el estamento rector” (*ibidem*, en línea: 40).

Resulta evidente para cualquier observador que Eusko Ikaskuntza ha sido protagonista a la hora de estudiar la literatura en las diversas lenguas de Vasconia y de actuar dentro del sistema literario vasco.

Su forma de trabajo ha variado en la historia, como ha cambiado también su peso de institución en el sistema con el paso del tiempo. Sin embargo, su presencia ha sido incuestionable dentro de la historia de las instituciones en el sistema de la literatura en lengua vasca. Bien es cierto que ha impulsado medidas más innovadoras en el primer mo-

mento de su historia, por ser una institución central y única dentro del panorama cultural vasco, capaz de aunar y dirigir a investigadores y científicos de primer nivel y de claro sesgo pluridisciplinar, y más conservadoras en la segunda parte de su proceso histórico, realizando actividades más convencionales (becas, congresos, revistas académicas), pero no menos valiosas.

Este artículo pretende un acercamiento a la actividad en la reflexión sobre literatura, y, ante todo, sobre literatura vasca en la Sociedad a lo largo de su historia, definiéndose como una de las organizaciones científicas básicas en el desarrollo y el mantenimiento de la literatura vasca, tal como define Itamar Even-Zohar el trabajo de las instituciones dentro de los sistemas literarios.

Sin embargo, tras haber descrito de manera académica la función básica de las instituciones en los sistemas literarios, me gustaría realizar una aproximación más personal a la historia de la Sociedad, ensayando una descripción de su historia desde dentro, de manera que el lector se acerque a su historia de manera más intuitiva. La orientación del artículo se basa, pues, en ofrecer una visión general sobre el trabajo de la institución en el ámbito de la literatura, y no tanto en enumerar la ingente producción sobre el terreno de la literatura.

Eusko Ikaskuntza y la investigación sobre literatura. Primera época

Hay dos hechos –uno muy conocido, el otro no tanto– que han unido mi imaginación y mi trabajo intelectual a la historia de la Sociedad. El primero, el más divulgado, se resume en la presentación al Congreso de Estudios Vascos de 1930 de *La poesía popular vasca* de On Manuel Lekuona, que de forma importante ha abierto la senda de los estudios sobre oralidad en nuestro entorno cultural. El segundo resulta casi inédito: el poeta vasco Esteban Urkiaga, *Lauaxeta*, se encontraba en Donostia el 18 de julio de 1936 asistiendo a los Cursos de Verano de Eusko Ikaskuntza. Se trasladó con prisa a Bilbao para ponerse a las órdenes del Partido Nacionalista Vasco y participar en la organización del Ejército Vasco. Este dato aparece en el sumario del juicio que le condenó a muerte.

Los dos hechos resumen la trayectoria de la sociedad: investigación, formación, difusión.

En esta primera época, la exploración sobre literatura, y fundamentalmente vasca, la escrita en esa lengua, tendrá un puntal importante para su difusión y creación en la *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, fundada en 1907 por Julio de Urquijo, quien la cedió a la Sociedad de Estudios Vascos en 1921. No hay duda de su importancia en el panorama de la creación cultural. Nacida con una impronta internacional presente ya en su título, la RIEV llevó a cabo una revolución en los estudios de filología vasca, puesto que su rigor venía a arrinconar los esfuerzos bienintencionados pero acientíficos que eran corrientes en los estudios lingüísticos de principios del XX. Solo mencionaremos la importantísima labor realizada por la *Revista*, que deja muy lejos al resto de publicaciones científicas que en ese campo se publicaron en la época.

Se sabe bien que nuestra institución hacía gala de transversalidad ideológica y que reunía a personas de distinto signo tanto entre sus socios como entre sus directivos. Pero la RIEV y la sección de Literatura de Eusko Ikaskuntza mirarán pronto a la literatura escrita en lengua vasca, de forma que ambas llevan a cabo el programa para que la literatura sirva de base a la idea de nación, programa que Itamar Even-Zohar describe de esta manera:

“La ‘literatura’ ha resultado punto menos que indispensable para la creación de las ‘naciones’ aludidas por esos nombres. En cada uno de

los casos, un pequeño grupo de personas, que llamaré ‘agentes socio-semióticos’, popularmente conocidos bajo la denominación de ‘escritores’, ‘poetas’, ‘pensadores’, ‘críticos’, ‘filósofos’ y similares, produjeron un enorme corpus de textos con los que pretendían justificar, sancionar y sustentar la existencia o lo deseable de ella, el valor y la pertinencia de una entidad creada a la que se aspira, es decir, de la nación alemana, de la nación búlgara, la italiana, etc. Al mismo tiempo, también ponen en orden el conjunto de textos y nombres que en principio podrían ser útiles a la hora de justificar su causa” (en línea: 67).

La labor de la RIEV consistió de manera fundamental en la creación de esos agentes intelectuales que produjeron textos y que se empeñaron en la edición y recopilación (sin olvidar la publicación de las novelas de Domingo Agirre) de obras de autores vascos, y en ese sentido contribuyó a la “producción de signos identitarios” en lengua vasca que reforzaban la idea de que así ayudaban a la creación de la idea de nación. El objetivo de dar a conocer las obras de los escritores clásicos vascos (Juan Aguirre, en línea, y Estornés Zubizarreta 1983: 150-151) venía a llenar un hueco que estaba desabastecido, propugnando así un examen de la lengua real, alejada del purismo llevado a cabo desde el primer nacionalismo vasco.

Por otro lado, Manuel Lekuona importaba a ese terreno de acumulación de textos los que provenían de la literatura tradicional a partir de su clásico estudio *La poesía popular vasca*, ponencia presentada en el Congreso de Bergara y que en 1935 se publicó como libro con el título de *Literatura oral euskérica*. Esta obra fundó una nueva valoración de la literatura tradicional y popular a la par que proponía nuevas metodologías para su estudio. Manuel Lekuona tuvo una clara conciencia del valor de las formas y las técnicas de la literatura oral, de manera que abrió un camino de conocimiento sobre las formas y géneros orales que ha llegado hasta nuestros días (Kortazar 2016). Él hizo posible que años más tarde Luis Michelena pudiera afirmar:

“La literatura popular vasca, esencialmente oral, es probablemente tan rica y variada como la de cualquier otro pueblo. La literatura culta es por el contrario tardía, escasa y en conjunto de no muy alta calidad” (1960: 11).

Un espíritu inquieto y culto como el que llevaba Esteban Urkiaga, *Lauaxeta*, podría constituir el paradigma de un entusiasta de la Sociedad. Convencido, como los escritores de la generación del 14, de que la cultura creaba el germen de los pueblos y naciones, y de que el cultivo espiritual era indispensable para la educación de las masas, asistía con frecuencia a los Cursos de Verano que la Sociedad organizaba con sentido formativo y divulgativo desde 1927 (Estornés Zubizarreta 1983: 87). Y si se repasa su biblioteca, las publicaciones de la Sociedad destacan en su colección; también puede verse un ejemplar de *Literatura oral euskérica* de Manuel Lekuona. Además de poeta, *Lauaxeta*, consciente de su importancia, cultivó asimismo el teatro, y en ello coincide con los esfuerzos de Eusko Ikaskuntza que impulsó el arte escénico a través de diversas iniciativas: depósito de obras que pudieran nutrir a los grupos artísticos; *Antzerki Sariketa* para textos escénicos; *Antzezleri aldraen Sariketa*, certamen de grupos; *Certamen de Teatro Guignol* en euskera (Estornés Zubizarreta 1983: 164-166).

Literatura y sociedad. La segunda etapa de Eusko Ikaskuntza

Tras la larga noche de la dictadura franquista, Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos inicia de nuevo su andadura en 1978, en la época de la Transición española, y en el momento en que la recupera-

ción de las instituciones culturales servirá de pórtico a la aparición de las estructuras políticas perdidas en la Guerra Civil de 1936-39. Dos personas ejercerán como puente entre la época republicana y la nueva en democracia: José Miguel de Barandiaran, que guiará la Sociedad desde la presidencia, y Manuel Lekuona, que volverá a hacerse cargo de la orientación de los estudios sobre literatura. (Resulta curioso el tratamiento público de respeto que se les concede a través de la utilización del *Don*: Don José Miguel, On Manuel. Ello resalta el capital simbólico que atesoran como directores de proyectos en su práctica cultural.)

Pero el tiempo histórico ha cambiado. La Sociedad ya no está sola. Las distintas universidades del País Vasco han comenzado a trabajar e investigar en los campos en los que laboraban las diferentes secciones de la Sociedad. En mi opinión, su estrategia en lo que concierne a los estudios sobre literatura vasca va a seguir un camino de institucionalización aún mayor. De esta manera, su trabajo se centra en los homenajes (a través de los premios), en la investigación (a través de la revista especializada publicada por la sección de Lengua y Literatura, y de la RIEV), e internacionalización de la literatura vasca a través de conciertos con universidades extranjeras. Así, se ha convertido en una creadora —y tómeselo el concepto en su sentido más sociológico— de “reputaciones” (Even-Zohar en línea: 40). Los estudios sobre literatura llevados a cabo en las universidades, por su parte, han preferido centrarse en una atención más constante a la literatura contemporánea, y han mostrado mayor interés en el arte popular, impulsado por la postmodernidad, que, como se sabe, procura una indefinición respecto a la frontera entre alta cultura y baja cultura. En general, puede afirmarse que la Sociedad ha preferido mantenerse en una visión más moderna que postmoderna de la cultura, en una valoración de la alta cultura.

a) Los premios

La institución mantiene y promueve dos premios de prestigio y calidad dentro del sistema cultural vasco, premios no delimitados al ámbito de la literatura sino de la cultura en general. El trabajo de Ana Toledo (2002) sobre la importancia de los premios para la canonización de un escritor resulta esclarecedor para analizar el papel que juegan estos galardones en el sistema cultural.

El premio Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa menciona a personas que han llevado a cabo una destacada actividad en el mundo de la cultura, las artes, las humanidades o las ciencias sociales. En el ámbito de la creación literaria han sido destacadas las siguientes personas: Julio Caro Baroja, Luis Villasante, Juan Garmendia Larrañaga, Bernardo Atxaga, Juan San Martín, Daniel Innerarity, Joxe Azurmendi, Mariasun Landa, Jean-Baptiste Orpustan y Javier Echeverría. Habría que destacar la versatilidad de la perspectiva de los premiados. Se han nominado a escritores en euskara y castellano, a creadores de ficción y poesía (Atxaga, Mariasun Landa, Juan San Martín) y a estudiosos de la filología y la literatura (Villasante y Orpustan). Cabe destacar la tendencia a premiar a ensayistas y a expertos en ciencias sociales que analizan la actualidad y los movimientos más contemporáneos. Llama la atención el número de premiados que previamente habían ganado el Nacional de Literatura del Reino de España en sus diversas modalidades (Atxaga, Landa en narrativa y en literatura infantil y juvenil, Innerarity y Echeverría en la modalidad de ensayo).

El premio Manuel Lekuona, que comenzó en 1983 reconociendo precisamente a quien le da nombre, resulta un galardón más centrado en el mundo de las letras, si bien puede observarse una presencia de creadores de otras disciplinas. La ley no escrita de otorgarlo cada año a una personalidad de un territorio distinto de Euskal Herria crea una ilusión de equilibrio. En este caso, los creadores dejan su lugar a los diversos es-

tudiosos sobre la literatura y la cultura vasca y no son raros los ejemplos de historiadores. Tanto en este como en el anterior premio las menciones no diferencian la creación en euskara o en castellano, siguiendo la transversalidad que caracteriza a la Sociedad a lo largo de su historia.

No se deberían desdeñar los prix Ville de Baiona por su búsqueda vocación de premiar a los creadores del País Vasco francés, pues demuestran nuevamente la decisión de atender a los distintos territorios históricos de Euskal Herria.

b) Congresos, jornadas y foros

En la segunda etapa de la Sociedad destacan varios congresos que de manera monográfica han trabajado el legado dejado por varios importantes protagonistas del sistema literario vasco. No se trata en puridad de creadores, por ello no nos referimos a escritores, pero sí son creadores de sistema cultural, de manera que su impulso lleva a cabo una multiplicación de creación por otros agentes de sistema. Me refiero en concreto a la jornada-seminario en homenaje a Emiliano Arriaga (1994), a los foros (1995, 2001) y publicaciones dedicados a W. von Humboldt, y al congreso internacional centrado en Antoine d'Abbadie (1997). En este impulso la Sociedad se muestra como una estructura de estudios que no desatiende a corrientes del siglo XIX que definieron con posterioridad la cultura vasca. Se muestra así que la literatura no se compone solo de creación, sino que otros agentes extra-textuales influyen poderosamente en la actividad literaria.

No son los únicos agentes socio-culturales que Eusko Ikaskuntza ha homenajeado. Debe quedar constancia de los volúmenes dedicados a Resurrección María de Azkue (2003), a Elías Amezaga (2009) o a Agosti Xaho (2013).

c) La investigación: Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura

El impulso por el estudio de la literatura que ha mostrado la Sociedad y la prueba de su interés se muestra de forma evidente en el sostenimiento de Oihenart. *Cuadernos de Lengua y Literatura*, publicación donde se han dado a conocer los trabajos de investigación sobre literatura de muchísimos creadores e investigadores, algunos reconocidos, otros en sus primeros pasos.

Desde 1982 la revista ha dejado aportaciones clave al conocimiento de la literatura y cultura vascas. En su historia, cada presidente de la sección Lengua y Literatura de Eusko Ikaskuntza ha marcado con la impronta de su personalidad los temas monográficos de los *Cuadernos*. Manuel Lekuona (1979-1987), Karnele Rotaetxe (1987-1992) y José María Etxebarria (1992-1995) fueron los primeros responsables de la sección. Patricio Urkizu (1995-2002), interesado en el teatro y en los estudios sobre la literatura sobre la Primera Guerra Mundial, impulsó los monográficos que ampliaron el saber sobre *Guerra y literatura* o *Teatro popular europeo*. Quien firma este artículo se propuso trabajar (2002-2006) sobre literatura contemporánea y dirigió dos monográficos, uno dedicado a la narrativa de Unai Elorriaga, y otro sobre *Creación y Censura*, reflexión que partía del ambiente de crispación creado tras el atentado a las Torres Gemelas. Carmen Isasi (2006-2011) ha preferido dirigir sus preferencias a temas de lingüística.

d) Presencia internacional

La institución, consciente de la importancia de la promoción exterior de la cultura vasca, ha mantenido relaciones duraderas con universida-

des extranjeras. Destacan los convenios firmados con la Universidad de La Plata en Argentina que dio lugar a un curso de máster sobre Literatura oral vasca (2006), impartido por quien esto firma, y el que Bernardo Atxaga desarrolló en la Universidad de Stanford, Estados Unidos, bajo el título de *El despertar del erizo: el caso de la cultura vasca* (2010).

De alcance asimismo internacional fue el Seminario sobre la memoria histórica de la Guerra Civil en las literaturas ibéricas celebrado en Donostia en 2011 con participación de especialistas de universidades de Europa y Estados Unidos.

e) Becas y ayudas

Si la mirada exterior hacia los nombres importantes ha sido una manera de incidir en el mundo cultural vasco, no hay que olvidar el apoyo a la investigación que la Sociedad ha brindado a través de becas institucionales, algunas importantes y sostenidas en el tiempo como las Apraiz y Zumalabe, además de la beca Eusko Ikaskuntza-Institut d'Estudis Catalans, que tan buenos resultados científicos han ofrecido. Pero particularmente deben destacarse las ayudas a los jóvenes investigadores, verdadero vivero de creación científica en el País Vasco.

Conclusión

En esta visión general a las actividades en torno a la literatura que ha realizado Eusko Ikaskuntza, quisiera resaltar un par de características que se han mantenido desde su nacimiento: transversalidad ideológica y mirada global, en primer lugar a Vasconia en su totalidad, y en segundo a los estudiosos ya consagrados sin olvidarse de los que empiezan en su carrera investigadora. Consagrados y noveles han tenido no la misma preeminencia, pero sí un lugar compartido en una institución de investigación.

Bibliografía

Aguirre, Juan (en línea): "Revista Internacional de los Estudios Vascos". *Enciclopedia Auñamendi*. <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/revista-internacional-de-estudios-vascos/ar-126377/> (06/2017).

Estornés Zubizarreta, Idoia: *La Sociedad de Estudios Vascos. La aportación de Eusko-Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1983; 308 or. <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/la-sociedad-de-estudios-vascos-aportacion-de-eusko-ikaskuntza-a-la-cultura-vasca-1918-1936/ar-1079/> (06/2017).

Even Zohar, Itamar (en línea): *Polisistemas de la cultura*. http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/polisistemas_de_cultura2007.pdf (06/2017).

Kortazar, Jon: "Orality in Basque Literary Historiography". En: Chamberlin, D.F; Chamberlin, J.E, (ed.): *Or Words to that effect*. John Benjamins: Amsterdam/Philadelphia, 2016; 172-181.

Michelena, Luis: *Historia de la Literatura Vasca*. Madrid: Minotauro, 1960.

Oihenart. *Cuadernos de Lengua y Literatura*. <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/oihenart-cuadernos-de-lengua-y-literatura/bi-760/> (06/2017).

Toledo, Ana: "En torno a los premios literarios". *Mundaiz*, 2002, 64; 57-70.

8

Un mundo cambiado y en cambio Un veloz recorrido didáctico de la mano de cuatro generaciones

Juan José Etxeberria

Bankoa

El cambio socioeconómico que se ha producido en cien años es el resultado de múltiples acciones y acontecimientos que han tenido lugar a lo largo de ese período, hechos que –de uno en uno– se perciben y asumen con naturalidad en el momento en que se producen, pero sin tomar conciencia de la profundidad que adquiere la visión cuando se refiere a dos momentos alejados entre sí. Como una muestra de lo acaecido en el área socioeconómica y su incidencia en Euskal Herria y en Eusko Ikaskuntza, este capítulo recoge algunos sucesos que conforman un relato sencillo, construido con apuntes y comentarios elegidos con más o menos acierto y que ha considerado que sus principales destinatarias han de ser las jóvenes generaciones, a las que puede interesar el conocimiento –siquiera somero– de hechos y situaciones que han determinado las realidades que son hoy Eusko Ikaskuntza y la Euskal Herria desde la que han de construir su futuro.

Se ha procurado recorrer la historia con una perspectiva global, objetiva desde la inevitable subjetividad de la mirada, enlazando los cien años como una cadena cuyos eslabones son hitos, avances significativos, conflictos, acontecimientos (algunos dolorosos), que –unos y otros– abren una nueva senda o suponen un salto de ruptura de anteriores caminos; unos hechos que han impulsado (aunque en ocasiones hayan frenado) el desarrollo socioeconómico y en todo caso han originado reorganizaciones sociales, casi siempre de amplio calado. Esa es la perspectiva que mostramos a las generaciones jóvenes que no han conocido directamente más que acontecimientos y saltos tecnológicos recientes, no por ello menos significativos sino probablemente más trascendentes que muchos de los anteriores, en la medida en que el acelerado, creciente e imparable progreso no solo no pasa desapercibido sino muy al contrario... ¿hace estragos de las creencias o hace realidad las utopías?

¿Cómo y desde dónde se ha llegado a la situación socioeconómica actual? ¿Y cuál es y cómo podría describirse esta? Cuestiones cuya respuesta no puede despacharse con una oleada de datos numéricos, porcentajes y gráficos; porque no tanto –o no solo– cuentan los números y las tendencias; lo que de verdad es importante es fijarse en hechos e indagar en los sentimientos y los afanes de la sociedad; descubrir sus estados de ánimo en las diversas circunstancias consideradas, sus ilusiones y decepciones, sus alegrías y sufrimientos, sus proyectos, sus utopías... Un tema tan solo insinuado en este trabajo, tratado ya por otras personas, pero aun así abierto para profundizar en él en futuras investigaciones.

El cambio generacional ayuda a recorrer la historia y situar algunos hechos; pero no debe ser utilizado para explicar y justificar cualquier novedad; porque la vida transcurre con inesperados altibajos que no toman en cuenta las edades de las personas: sencillamente, los cambios se dan, suceden; a veces como resultado de unas tendencias ya percibidas o meramente intuitas; otras veces a causa de impredecibles descubrimientos, avances científicos o intuiciones geniales; también por conflictos bélicos alentados por una enfermiza ambición de poder y por la falta de escrúpulos. Los siete años de vacas gordas y los siete de vacas

flacas son el recuerdo bíblico de esta realidad. En todas las generaciones –solapando generaciones– se perciben cambios y avances y se encuentran aciertos, errores y conflictos.

Tatarabuelos y tatarabuelas

En el tiempo de los tatarabuelos de los jóvenes de hoy, se vivió en Europa una situación de conflictos políticos y de disputas coloniales y fronterizas que desembocaron en la denominada **Gran Guerra** (1914-1918), cuyas nefastas consecuencias crecieron larvadas en paralelo a la relajación de las costumbres que conformaron la que dio en llamarse la *Belle Époque*, aquella en la que las *soirées*, los bailes, los casinos, el juego y el buen vivir eran disfrutados con rebuscada distinción y elegancia por algunos y contemplados con admiración, con envidia o con despecho por otros. Biarritz y San Sebastián dan testimonio en su arquitectura y su urbanismo del esplendor de aquel tiempo.

Euskal Herria disponía ya a finales del siglo XIX y principios del XX de un completo sistema financiero con los bancos de Bilbao, de Vitoria, Guipuzcoano, de Vizcaya, de San Sebastián y siete cajas de ahorros –tres provinciales y cuatro municipales– además de la Caisse d'épargne, varias cajas rurales y también la Bolsa de Bilbao, institución clave para nuestro desarrollo financiero a lo largo de los cien años, con independencia del momento político que se viviera. Las cámaras de comercio de cada territorio tenían una actividad pujante, continuadora en varios casos de los históricos Consulados.

Aunque sin universidad pública propia, la Universidad de Deusto, la Escuela de Ingenieros Industriales y otras diversas escuelas y centros universitarios dependientes cubrían parcialmente el ámbito de la enseñanza superior.

Hasta 1911, fecha de la creación en Bilbao de Solidaridad de Obreros Vascos (luego Eusko Langileen Alkartasuna-Solidaridad de los Trabajadores Vascos, ELA-STV), el sindicato socialista Unión General de Trabajadores (UGT) dominaba la escena sindical. La economía de Euskal Herria se asentaba en el agro, la pesca, la minería, el comercio y en las PYME, aunque existían ya o fueron naciendo empresas de tamaño importante como Forges de l'Adour (1882), Papelera Española (1901), Altos Hornos de Vizcaya (1902), Cementos Portland (1905), Construcciones y Auxiliar de Ferrocarriles - CAF (1917)... y otras famosas por su originalidad como Heraclio Fournier, asentada en Vitoria desde finales del XIX.

El comercio marítimo tenía lugar a través de los puertos de Bilbao, Pasajes y Baiona. Se apuntaban como notas características de la población su laboriosidad, espíritu de ahorro (particularmente en Iparralde) y afición por la tecnología. La Escuela de Armería de Eibar –la primera de formación profesional en España– inauguró su primer curso en 1913. El cooperativismo agrario emergía con fuerza en Nafarroa impulsando el desarrollo del agro. El crecimiento demográfico y la insuficiente actividad económica empujaban a la emigración, especialmente desde los cantones de Donibane Garazi y Baigorri, produciéndose en determinados momentos el despoblamiento del interior de Iparralde.

En el mundo eran tiempos de descubrimientos: el supuesto del Polo Norte en 1909 y el acreditado de la Antártida en 1911.

Eusko Ikaskuntza se constituye dos meses antes de la firma del armisticio de la Primera Guerra Mundial (11 de noviembre de 1918). Un año más tarde nace Euskaltzaindia, Academia de la Lengua Vasca.

Concluida la Guerra del 14-18 (que deja más de 5.200 muertos en Iparralde), los países de la llamada Entente Vencedora imponen severas sanciones a las derrotadas Potencias Centrales, particularmente a Alemania, y se replantean las fronteras, origen de conflictos que aún hoy perduran.

Una vez instaurada la paz, bien que precaria, el turismo comienza a ser uno de los componentes del sector servicios que aportan cifras crecientes al PIB de Lapurdi; es la edad de oro de Biarritz. También lo es en mayor o menor grado en los restantes territorios de Euskal Herria. Precisamente en esa época los turistas de copete vienen con sus cocineiros que dejarán aquí la semilla de la futura alta cocina vasca.

En 1921 se fundaba la Caja de Ahorros de Navarra y a mediados de los años veinte las ocho cajas de Euskal Herria formaban la FVNCA (Federación Vasco Navarra de Cajas de Ahorro).

En 1925 los vinos de Araba obtenían la primera denominación de origen concedida en España.

Los bisabuelos y las bisabuelas

Solapándose con el tiempo de los **bisabuelos**, llegan en cadena los años de las *vacas flacas*: la **Gran Depresión del 29** (a partir del crac de la Bolsa de Nueva York el 29 de octubre, conocido como “Martes Negro”), la inflación galopante, la desmoralización de los pueblos perdedores, los nacionalismos y los fervores patrios... una minestrone, caldo de cultivo para el **surgimiento del fascismo, del nazismo** y de sus corifeos...

La Gran Depresión y sus flecos se dejaron sentir prácticamente en todo el mundo hasta los primeros años cuarenta. Las quiebras y los suicidios proliferaron en el mundo de los hacendados, mientras el paro y la miseria eran compañeros indeseados de los más débiles.

En esa larga época, UGT y ELA-STV compartieron el predominio sindical en Hego Euskal Herria; en Iparralde, la CGT. A partir de 1930, el sindicato nacionalista logra una fuerte penetración en la clase obrera autóctona.

Las aportaciones de Eusko Ikaskuntza en el área socioeconómica en esta su primera época se refieren básicamente a estudios relacionados con la agricultura, la ganadería y la pesca, con el sector primario en definitiva. En este contexto pueden recordarse la Semana Agropecuaria Alavesa (Vitoria, 1921), la Asamblea sobre Pesca Marítima (San Sebastián, 1925) o los Cursos de Orientación Agrícola en el marco de los Cursos de Verano de 1935 en Tudela. En diversos Congresos de Estudios Vascos se tocaron temas agropecuarios y forestales.

También de interés –por lo que supone de valiosa aportación a la sociología de la época– fue la organización de servicios de estadística para el conjunto del País. En el II Congreso (Pamplona, 1920), una ponencia se dedicó al problema de “Habitación en el País Vasco y Navarra”, con presentación de una tabla estadística al respecto (F. de Urbina).

En 1921, diputados forales navarros, miembros de esta Sociedad de Estudios Vascos, propusieron al pleno de la Diputación la creación de la Caja de Ahorros de Navarra, que efectivamente se constituyó ese mismo año. Son frecuentes las contribuciones teóricas de la Sociedad a cuestiones fiscales y relativas a la Hacienda Municipal (como el detallado estudio “La Banca Privada en el País Vasco y Navarra en los inicios del siglo XX”). De importancia histórica fue el Anteproyecto de Estatuto de Autonomía de Eusko Ikaskuntza de 1931.

El 14 de abril de 1931 tiene lugar el nacimiento de la II República de España (Eibar fue el primer ayuntamiento en proclamarla). A los cinco años se produce el levantamiento militar que da lugar a la **Guerra Civil** (18 de julio 1936-1 de abril 1939). Comenzaba la dictadura franquista, un régimen en el que las libertades no tenían cabida como, en consecuencia, tampoco la tuvo Eusko Ikaskuntza a efectos formales. En

toda Euskal Herria –especialmente en Gipuzkoa y Bizkaia, que un decreto franquista del 23 de junio del 1937 calificó como “provincias traidoras”– los años correspondientes a la **segunda mitad de la década de los treinta, los cuarenta y los primeros cincuenta** (siguen los bisabuelos) fueron **particularmente penosos**, no solo en lo político sino también en lo económico y en lo social. La guerra en ambos bandos y la odiosa represión que siguió a la victoria dejaron heridas muy profundas y de difícil cicatrización

Las Diputaciones Forales de Bizkaia y Gipuzkoa se transformaron en Diputaciones Provinciales pasando a ser regidas por personas afectas al nuevo régimen con sometimiento a las directrices nacionalsindicalistas y con la consiguiente pérdida de autonomía a efectos de la gestión de los recursos. En Araba subsistió el Concierto Económico aprobado por Decreto de 9 de junio de 1925. También Nafarroa mantuvo el régimen foral reconocido por la Ley Paccionada. Una de las pruebas de la importancia que tuvo para estos dos territorios el mantenimiento de su fuero se encuentra en la amplitud y calidad que tenían sus carreteras, en contraste con la estrechez y abandono de las vías vizcainas y guipuzcoanas. Siendo el amiguismo otra de las características de la dictadura, fue diferente el trato otorgado a los territorios “leales” y a los que no lo habían sido, así como a las empresas adictas al Régimen respecto a las que no lo eran o no lo expresaban; a las afectas a la causa se les facilitaba la importación de determinados equipos y materias primas, cosa que estaba vedada a las demás, lo que incidía directamente en una ventaja competitiva.

En Hego Euskal Herria –al igual que en la mayoría de pueblos de España– se impone el **racionamiento** de los alimentos esenciales (sustituidos por aceites de coco, azúcar morena, extrañas legumbres como las llamadas muelas o titos...); el pan se elabora con harinas negruzcas desconocidas (en parte de algarroba, probablemente), el chocolate resulta harinoso o arenoso, los estafadores proliferan con el beneplácito de los prebostes locales nombrados por y para el Régimen (glorioso anticipo de la moderna corrupción); y el **estraperlo** (venta clandestina de productos tasados) hace de las suyas alterando –además del precio– el peso; así, las legumbres –particularmente las lentejas– abundan en piedrecillas que hay que separar pacientemente para evitar averías dentales... Los propietarios de terrenos con trigales y los amigos de estos, amén de los enchufados del Régimen, reciben cupos de harina de trigo y comen pan blanco para admiración de sus convecinos. Mucha gente pasa hambre, auténtica hambre. La escasez de materias primas frena cualquier atisbo de desarrollo industrial significativo.

El Régimen proclama que la autarquía es la vía que España debe seguir, dado que el país cuenta con recursos suficientes sin tener que depender de nadie. La Iglesia, el Ejército y parte de la alta burguesía aplauden la nueva doctrina que aspira a modificar diversas teorías económicas y a servir como ejemplo para otros países...

Como desafío al sindicato único, llamado “Vertical”, UGT, ELA-STV y CNT promueven en los años cuarenta desde el exilio, principalmente desde Francia, algunas huelgas en las áreas industriales de Bizkaia que no tuvieron un seguimiento sino testimonial, pero sirvieron para mantener vivo el espíritu de la II República.

De esta época de posguerra es el nacimiento en Bilbao el año 1944 de **Iberduero**, resultado de la fusión de Hidroeléctrica Ibérica y Saltos del Duero (empresas pertenecientes respectivamente al Banco de Vizcaya y al Banco de Bilbao), llamada a convertirse en la empresa eléctrica más importante de la península. En 1992, su unión con Hidroeléctrica Española dará pie a la creación de Iberdrola.

La invasión de Polonia por la Alemania nazi (1 de septiembre 1939) da inicio a la **Segunda Guerra Mundial**, que se alargará hasta mediado el año 1945. Iparralde sufre la guerra y la división del territorio entre un sector ocupado por los alemanes y otro bajo el gobierno de Vichy.

Ante el deterioro de la economía europea tras la II Guerra Mundial, los Estados Unidos lanzaron un programa de ayuda denominado **Plan Marshall** (1948), que llegó a la mayoría de Estados europeos occidentales pero no así a España, voluntariamente aislada de los países democráticos para evitar la importación de “ideas dañinas” para el espíritu patrio, las llamadas judeo-masónicas, amén de las comunistas bolcheviques que pudieran alentar las tendencias rojo-separatistas. (Quizás el mejor regalo de este Plan para España fue la película *Bienvenido Mr. Marshall* que refleja con sentido del humor las ilusiones y la realidad de un pueblo.)

Como respuesta al Plan Marshall, en 1949 se constituyó en Moscú el **COMECON**, plan de apoyo mutuo entre los componentes de las repúblicas socialistas soviéticas —la URSS— y sus satélites. Este plan marca el inicio de la que se denominó **Guerra Fría** entre el Occidente capitalista y los países de la órbita rusa, enfrentamiento político, económico, militar, social, científico, en fin, de todo orden, entre el bloque occidental (capitalista) liderado por los Estados Unidos y el bloque oriental (comunista) manejado por la Unión Soviética.

En los primeros cincuenta, en contrapartida a la autorización para establecer cuatro bases operativas militares, Estados Unidos ofreció una considerable ayuda económica a España y alivió el aislamiento del país tras su admisión en algunos organismos internacionales, así como un incipiente comercio internacional.

Durante muchas décadas, particularmente en los pueblos industriales, destacó la figura del patrono (en ocasiones “patriarca”) que dio lugar en la práctica a institucionalizar el “paternalismo”, un concepto alejado de las connotaciones negativas que en épocas más recientes se le adjudicó; eran años en los que el patriarca o la matriarca vivían día a día (incluso festivos) entregados a su empresa y procuraban suplir con distintas iniciativas la insuficiente cobertura social de que disponían en aquellos tiempos sus trabajadoras y trabajadores.

Los abuelos y las abuelas

Puede estimarse que la paulatina transición (o el solapamiento) de la generación de los bisabuelos a la de los **abuelos** tuvo lugar en los primeros años de la **segunda mitad del siglo XX**. En esa primera época de madurez de los futuros abuelos se van realizando en España algunos grandes proyectos de incidencia económica y social, como es la construcción de enormes pantanos para la generación de energía eléctrica, además de para el regadío de los campos y el suministro de agua a las poblaciones. Las líneas ferroviarias se extienden. Las empresas de electricidad adquieren importancia creciente. La industria del hierro redobra su fortaleza. **Sefanitro** se inauguró por Franco en 1950 en Barakaldo. En 1952, nace el Estudio General de Navarra, antecedente de la **Universidad de Navarra**. En 1954, **Ajuria S.A.**, empresa creada en Vitoria en 1923, es considerada la mayor fábrica de maquinaria agrícola de España. En 1954 se constituye en San Sebastián **Koipe**, la mayor productora y comercializadora de aceite para la alimentación del Estado. En 1955, se crea también en Vitoria **Imosa**, que durante años producirá furgonetas DKW (y vehículos Mercedes-Benz a partir de 1981, tras una larga serie de vicisitudes accionariales). El desarrollo industrial navarro despegó en los cincuenta con empresas como **Imenasa** (1953), **Agni** (1954) o **Potasas de Navarra** (1957). En Iparralde, 1954 marca el inicio de una gran transformación, agraria en el interior, industrial en el litoral; el turismo recibe un nuevo impulso; se crean las cooperativas agrícolas.

Como un reflejo del estilo social que imperaba en la católica España, los primeros de mayo eran declarados festivos bajo la advocación de **San José Obrero** y tenían lugar en el estadio de fútbol Santiago Ber-

nabéu, abarrotado de un personal disciplinadamente enfervorizado, las **Demostraciones Sindicales** (ejercicios gimnásticos realizados por muchachos del Frente de Juventudes y chicas de la Sección Femenina ataviadas con blusa y discreta falda bombacho).

El **movimiento cooperativo** iniciado por el sacerdote D. José María Arizmendiarieta a mediados de los cincuenta es uno de los acontecimientos más importantes en el devenir económico y social de Euskal Herria.

En Euskal Herria —con el apoyo de diversas organizaciones y el concurso de las empresas— ha sido fomentada tradicionalmente la Formación Profesional, política que ha sido clave en su desarrollo económico, gracias a la calidad técnica y humana de los mandos intermedios de las empresas. Es este un importante activo que hay que defender y actualizar adaptando la formación a la evolución tecnológica que se vaya produciendo, siempre en el contexto humanista que toda formación debe contemplar. En este sentido, la denominada “formación profesional dual” recientemente impulsada desde el Gobierno Vasco incide plenamente en esta línea, que añade un modelo a menudo solicitado por empresas, centros de formación y estudiantes.

En 1957 se firma el **Tratado de Roma**. El Euratom y la Comunidad Económica Europea (inicialmente conocida como “Mercado Común”) se ponen en marcha el 1 de enero de 1958. Estas instituciones son continuación de la CECA (Comunidad Europea del Carbón y del Acero). Como respuesta al Mercado Común, en 1960 Reino Unido impulsa la creación de la **Asociación Europea de Libre Cambio**, que integrarán en un primer momento Suecia, Noruega, Dinamarca, Suiza, Austria y Portugal. Europa queda dividida en dos bloques comerciales: uno, de seis y el otro de siete, este último de escasa duración. España permanecerá fuera de las instituciones europeas hasta 1986.

En 1957 se inauguraba la **VIII Feria de Muestras de Bilbao**, gran escaparate del tejido económico e industrial no solo de Bizkaia sino de Euskadi entera durante el siguiente medio siglo.

Caja Laboral Popular (hoy Laboral Kutxa), con raíz en el movimiento cooperativo antes citado, se fundaba en 1959, año que marca un hito de gran importancia para la economía y la sociedad españolas: el **Plan de Estabilización**, propugnado por el entonces ministro de Comercio Alberto Ullastres, que pone fin a una era de aislacionismo económico y da pie a un incipiente desarrollo, luego potenciado por el denominado Plan de Desarrollo Económico y Social cuyos **Polos de Desarrollo** tratarán de impulsar a las regiones españolas más deprimidas (que no era el caso de las entonces llamadas *provincias vascongadas*).

En los años 60, los **tecnócratas** se hacen con el área económica del Gobierno; la pléyade de los **López** (L. Rodó, L. Bravo, L. de Letona) marca un estilo de eficacia y rigor aparentemente desconocido hasta entonces en la España de los arrivistas y aduladores. Cada uno de los grandes bancos comerciales crea su banco industrial, entre ellos Baninbao e Indubán. Y es en Euskal Herria donde más actividad despliegan estas entidades, incentivadas por el dinamismo de sus empresarios y empresarias.

Al amparo de una **relativa apertura de fronteras** y del incipiente desarrollo del comercio internacional, se producen acontecimientos de gran importancia en el orden económico. Comienzan a afluir inversiones extranjeras. En 1963, el sector del automóvil se implanta en Pamplona con la planta de AUTHI (Automóviles de Turismo Hispano-Ingleses) que luego se transforma en SEAT y en la actualidad **Volkswagen**. Esa apertura influye también en los movimientos sociales, aunque persiste el sindicato vertical, eficaz invento para controlar con mano de hierro cualquier veleidad laboral. Y es que la prohibición de los sindicatos obreros en el período franquista no evitó la actuación clandestina de las organizaciones tradicionales ni que surgiesen nuevos movimientos, sobre todo en el período de crecimiento económico de los años sesenta y setenta.

En el Plan de Desarrollo Económico y Social, Euskal Herria no recibió ayudas ni ventajas; se las tuvo que arreglar sin esos apoyos. Araba se convirtió en un polo autóctono: **Vitoria desplegó las infraestructuras** que demandaban para su expansión las empresas industriales de los territorios vecinos y les ofreció los apoyos pertinentes.

¿Quién, desde España, tuvo en cuenta a todas las “provincias vascongadas” a la hora de repartir fondos? Solo los vascos se acordaban de las necesidades de sus congéneres y vecinos. Ahí habría que citar a los prohombres que pusieron inteligencia, esfuerzo y bienes para apoyar a su país. Ni se fueron atemorizados por la violencia, ni se llevaron los dineros a paraísos lejanos. Se quedaron e invirtieron esfuerzo y capitales en su tierra. Y crearon riqueza para la comunidad, crearon empleo. Y los trabajadores –los de aquí y los que vinieron– trabajaron; y trabajaron duro. Y muchos triunfaron. La sociedad tendió a igualarse. Las clases medias fueron imponiendo su presencia mayoritaria y generaron equilibrio, social y económico, cultural y artístico. Aun bajo el peso de la tutela política, Euskadi no perdía su esencia.

En el orden sociológico es destacable el elevado número de empresas de Vitoria-Gasteiz en las que las mujeres ocupaban puestos de trabajo en proporción muy superior a los hombres, como en el caso antes citado de Fournier con más del 90% de trabajadoras en una plantilla de casi mil personas.

En Nafarroa, la consolidación del sector secundario viene a partir del Plan de Promoción Industrial de 1964 lanzado por la Diputación Foral y que es, junto al Plan Agrario, Forestal y Turismo, la respuesta del territorio a los Planes de Desarrollo del Estado.

En Iparralde, la II Guerra Mundial dividió al país, como se ha dicho, y frenó su desarrollo; pero superada la posguerra se transformó: se introdujo el maíz híbrido, se crearon cooperativas agrícolas, aumentó la superficie de cultivo; en el litoral, se acentuó la actividad pesquera, se reactivó la industrialización, se implantaron empresas como **Dassault**. Y tras el cierre de Saint-Gobain y de Forjas en 1964, se promueve la conurbación **BAB** (Bayonne-Anglet-Biarritz) que da lugar al nacimiento de una pléyade de pequeñas industrias agrupadas en torno al puerto. En pocos años, casi el 60% del sector secundario se concentra en este espacio.

En Bizkaia y Gipuzkoa la actividad pesquera (PYSBE, 1919-1974) y la consiguiente industria conservera experimentaron una notable expansión.

ELA-STV experimentó a partir de 1964 una profunda transformación, que paulatinamente ha ido modificando su configuración y ha influido fuertemente en su carácter y personalidad. De los movimientos unitarios promovidos en las fábricas surgieron en ese mismo período las Comisiones Obreras (CC.OO.), germen del sindicato homónimo inspirado por el Partido Comunista de España (PCE), así como el frente obrero de la izquierda nacionalista revolucionaria, que tenía en ETA a su vanguardia, antecedente del actual LAB (Langile Abertzaleen Batzordeak).

El 20 de julio de 1969 el hombre llegaba a **la Luna** mientras en la Tierra se disfrutaba de una etapa de cierta bonanza económica.

También en 1969 nace **Eroski**, empresa cooperativa de distribución perteneciente a la Corporación Cooperativa Mondragón (MCC).

En ese largo y azaroso período de la primera época de los abuelos (aproximadamente 1950-70), la iniciativa y el espíritu de trabajo del pueblo euskaldun permitieron en Hegoalde, primero, soportar y sortear las dificultades económicas inherentes a la escasez de materias primas y a la autarquía y, más adelante, cuando tuvo lugar una incipiente apertura al exterior, atraer alguna inversión y, sobre todo, convertirse en país receptor de grandes movimientos migratorios de fuerza laboral. Consecuentemente, su sociología fue modificándose en función de las

nuevas circunstancias de la población relativas a la cultura, la enseñanza, el urbanismo, la vivienda y otros aspectos.

Fueron muchas las personas –empresarios, empresarias, comerciantes, profesionales, trabajadores, trabajadoras, artistas, médicas, filósofos...– que mantuvieron vivo el espíritu de Eusko Ikaskuntza todo el tiempo –que fue mucho– en el que estuvo, de facto, proscrita. Así se llenó ese vacío: con espíritu materializado en realidades: “Asmoz ta jakitez”. Don José Miguel Barandiaran decía que Eusko Ikaskuntza continuó trabajando en la posguerra porque sus socios siguieron investigando. Hubo paréntesis pero no hubo olvido, ni indiferencia, ni conformismo. A ello contribuyeron los VII y VIII Congresos de Estudios Vascos celebrados en Biarritz (1948) y en Baiona (1954). A raíz del primero, en 1949 se proclamó el Día Internacional del Euskera.

El déficit de energía que padece Euskal Herria justificó varias iniciativas. Una de las más importantes fue la creación de **Petronor**. En 1968 se constituyó la sociedad promotora de la refinería cuya autorización había sido concedida por el Ministerio de Industria. Participaron en su inicio los bancos de Bilbao y Vizcaya, las cajas de ahorros municipal y provincial, Gulf Oil Co. y Río Gulf; una vez obtenida la concesión se incorporó CAMPSA, monopolio de petróleo de España. Como condición adicional para la concesión se exigía de Gulf Oil una inversión complementaria que se concretó en la financiación del dique de Punta Lucero, obra de extraordinaria importancia pues permitiría el desarrollo del superpuerto y el atraque de petroleros de gran envergadura. Puede adivinarse el impacto económico que estas inversiones supusieron en Euskal Herria. La refinería comenzó a operar en 1973, precisamente unos meses antes de que se desatara la **crisis del petróleo** (el precio del barril de crudo saltó desde aproximadamente 1,20 dólares hasta los 12 o 14). Este hecho fue un detonante que cambió los criterios sobre el uso de las diferentes clases de energía. Las **energías alternativas** (carbón y otras) volvieron a ponerse en valor o fueron objeto de investigación, todo ello justificado por el coste comparado ante un petróleo en alza permanente.

Durante esta época de los abuelos, se sufrió una larga y compleja problemática alrededor de la **energía nuclear**. Los intentos del Estado de crear en Euskal Herria plantas de generación de este tipo de energía con una opinión social contraria desataron reacciones, algunas de extrema y lamentable violencia. La construcción de la central nuclear de Lemoiz, iniciada en 1972, se detuvo en marzo de 1984 cuando prácticamente se había completado la obra civil. Antes de su paralización, ETA perpetró atentados que costaron la vida a cinco personas que por razones estrictamente técnicas estaban involucradas en el proyecto.

También en esa época de los abuelos (década de 1970) es cuando se gesta y se construye la **autopista B-B** (Bilbao-Behobia), eje vertebrador para el desarrollo de los dos territorios. En su promoción unieron fuerzas –asesorados por la consultora SENER– todas las entidades financieras de Bizkaia y Gipuzkoa, esto es: bancos Bilbao, Vizcaya, Guipuzcoano y San Sebastián, cajas de ahorros provinciales de Vizcaya y de Guipúzcoa, cajas de ahorros municipales de Bilbao y San Sebastián. Una unión inédita de esfuerzos que no se vió compensada con la adjudicación de la concesión que fue otorgada a la sociedad promovida al efecto por Ferrovial a la que, no obstante, fueron también finalmente invitadas las cajas de ahorros citadas.

Estos sucesos se enmarcan en una crisis generacional, social y política que venía ya apuntándose desde finales de los sesenta. Solo entre

1967 y 1975 el Gobierno franquista declaró siete estados de excepción en el País Vasco, con la consiguiente suspensión de las ya escasas libertades públicas.

En 1973 nació **Ibermática**, en asociación de la Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián y la multinacional IBM.

En 1975 se crea el Banco Industrial de Gipuzkoa que, al cabo de varios años, cambió su nombre por el de **Bankoa**. (En 1997 Crédit Agricole Pyrénées-Gascogne adquirió la mayoría del capital.)

Es todavía en la generación de los abuelos cuando se produce el **retorno a la democracia**, al fallecer el dictador Francisco Franco Bahamonde el 20 de noviembre de 1975. No sin oposición y críticas –de fondo y de forma– se reinstauró una monarquía parlamentaria y las elecciones generales de diputados y senadores se celebraron el miércoles 15 de junio de 1977.

Los **Pactos de La Moncloa**, redactados por el ministro de Economía Enrique Fuentes Quintana, se firmaron el 25 de octubre de 1977 entre todas las fuerzas políticas parlamentarias de España para dar respuesta a la alarmante situación económica del momento en un país que tenía que importar dos tercios de la energía consumida, que sufría un fortísimo déficit en la balanza comercial, con elevada deuda exterior, inflación superior al 20% (con puntas superiores al 40% coyunturalmente) y un número de parados creciente. Cifras que revelan la gravedad de una situación económica que coincidió, y sin duda también influyó, en el proceso de transición política.

En ese contexto de penuria económica, a finales de los años setenta y primeros ochenta se desencadena una **profunda crisis** que alcanza a un elevado número de entidades financieras, **bancos y cajas rurales**. Del orden de 56 bancos desaparecieron mediante absorciones, cambios de titularidad, liquidaciones... además de varias cajas de ahorros y numerosas cajas rurales. De todas las entidades nacidas en el ámbito vasco a partir de los sesenta, solamente subsistieron Bankoa y los bancos industriales filiales de la gran banca.

En 1978 se crea el Instituto Vasco de Estudios e Investigación (IVEI) que muy pronto cambió su denominación a **Ikei**. Con la participación de las cámaras de comercio, cajas de ahorros, bancos y varias importantes empresas de los tres territorios de Euskadi, llenó el vacío existente en el ámbito de los estudios sobre macroeconomía, sectores industriales, transportes y otros en aquellos momentos de recuperación de la democracia.

El 18 de diciembre de 1979 se aprueba como ley orgánica el **Estatuto de Autonomía de Euskadi** tras el referéndum celebrado el 25 de octubre de ese año.

En 1980 **Elkargi** –sociedad de garantía recíproca– emite su primer aval. Fue un importantísimo motor –adicional al empuje propio de cada empresario– para el más rápido desarrollo de las PYME, en la medida en que les ofrecía una vía de financiación previamente difícil de obtener. Su prestigio rebasó fronteras y su asamblea anual se convirtió en un punto de encuentro entre empresarios, empresarias y autoridades, así como en foro de reflexión sobre el futuro de la economía.

En 1980, se constituye formalmente la **Universidad del País Vasco**.

El **23 de febrero de 1981** se produjo un espectacular y teatral **golpe de Estado** que, tras largas horas de incertidumbre, resultó fallido. Dejó no obstante la inquietante, no ya solo sensación sino constatación, de que seguía existiendo una considerable fuerza recelosa o contraria a la democracia, dispuesta a pugnar por establecer límites a una abierta evolución hacia la plena libertad.

En mayo de 1981 se formaliza por los gobiernos español y vasco el **Concierto Económico** y se establecen los criterios para definir el **Cupo** que habrá de pagarse al Estado como compensación a las competencias no transferidas.

En 1982 se promulga la Ley Orgánica de **Reintegración y Amejoramiento del Régimen Foral de Navarra**, que actualiza las competencias de la Diputación Foral, la cual en 1984 pasó a llamarse Gobierno de Navarra, manteniendo la anterior como segunda denominación.

Confebask se constituyó el 4 de marzo de 1983 por iniciativa de las organizaciones empresariales de Araba (SEA), Bizkaia (CEV) y Gipuzkoa (ADEGI) para representar de forma unitaria los intereses generales y comunes de los empresarios vascos.

Para esas fechas, Eusko Ikaskuntza había regresado formalmente a la sociedad que la había creado.

Los estudios relacionados con el autogobierno y los sistemas de Concierto y Convenio serán una constante en su programa durante todo el proceso de constitución y de consolidación de las estructuras de autogobierno.

En coincidencia con los primeros pasos de la autonomía vasca, tiene lugar una etapa trascendental para la economía: la **reconversión industrial**, iniciada a comienzos de los ochenta y que se prolonga a lo largo de la década (condicionada en su segunda mitad por el ingreso de España en la Comunidad Económica Europea el 1 de enero de 1986). Las principales áreas industriales de Euskal Herria se vieron seriamente afectadas por una reconversión que fue necesaria pero tuvo el inevitable y doloroso peaje de la drástica reducción de sectores tradicionales, como acero, bienes de equipo, papel, textil, y otros muchos. El cierre de empresas y los despidos masivos generaron momentos de incertidumbre y descontento generalizado que no se saldaron de inmediato. Bizkaia, que en 1971 ocupaba el primer puesto en renta *per cápita* de entre las provincias españolas, pasó al puesto catorce en 1985; en el mismo período, Gipuzkoa cayó de la segunda a la undécima posición, y Nafarroa de la octava a la décima. El paro en Euskadi alcanzaría el 21,9% en 1984. Fueron precisos años y esfuerzos para encontrar un nuevo equilibrio.

Afortunadamente, la capacidad política y económica de que disponían el Gobierno Vasco y el Gobierno de Navarra fueron determinantes para renovar las estructuras económicas y mantener el tejido industrial de sus territorios. La Agencia Vasca de Desarrollo Empresarial (SPRI), la colaboración público-privada y el acuerdo de gobiernos con instituciones financieras resultaron clave en plena crisis industrial y económica.

En el caso de Nafarroa su Gobierno apostó decididamente también por un turismo rural, antecedente del agroturismo del que ha seguido siendo pionera a lo largo de los años.

Eusko Ikaskuntza vive con intensidad el largo y durísimo proceso de reconversión, y contribuye a su superación con lo que sabe hacer: investigar, reflexionar, socializar el conocimiento.

Los padres y las madres

La época de la generación de los abuelos va solapándose con la de los padres más o menos a mediados de los años 80 del siglo XX.

El 12 de junio de 1985 España firmaba el acta de **adhesión** a las Comunidades Europeas, que desembocó al año siguiente en su ingreso en la **Comunidad Económica Europea** (en la actualidad Unión Europea).

En 1985, se crea en **Bidart** el Institut du Logiciel et des Systèmes, antecedente de ESTIA - École Supérieure des Technologies Industrielles Avancées.

Ante la perspectiva de la incorporación a la Comunidad Económica Europea, Eusko Ikaskuntza animó a la realización de estudios sobre economía, innovación, transporte y otros aspectos de incidencia de cara a la integración en la actual U.E.

Y a partir de los años ochenta, se promovieron Jornadas y foros de reflexión sobre aspectos generales y parciales de las relaciones transfronterizas en las nuevas coordenadas de la Europa unida. (Ver en bibliografía: Azkoaga. Cuadernos de Sección Ciencias Sociales y Económicas)

En 1987 nace la **Universidad Pública de Navarra**.

En la URSS, en 1987, se pone en marcha la **Perestroika**, reestructuración de la economía soviética y tímida apertura a la libre expresión y a la participación política. Comenzaba así un proceso histórico de trascendencia que culminó con la caída del **Muro de Berlín** a finales de 1989 y la reunificación alemana en octubre de 1990. Todo ello tendría repercusión directa para las economías de muchos países –particularmente los de la Europa del Este– e indirecta para otros, como Euskal Herria.

En 1988 se firma el acuerdo de **fusión del Banco de Bilbao y el Banco de Vizcaya**, dando origen al BBV y desde 1999 al BBVA tras la incorporación de Argentaria (conglomerado de bancos oficiales de España).

A finales de los ochenta, la **FVNCA** (Federación Vasco Navarra de Cajas de Ahorros) promueve la creación de **Norbolsa**, **Biharko** y **Zihurko**, empresas en las que participan las seis cajas de Euskadi. Posteriormente, siguiendo la tendencia del momento, la Federación impulsa las fusiones entre las cajas provinciales y municipales de cada territorio: surgen así en 1990, en Euskadi, BBK, Vital Kutxa y Gipuzkoa eta Donostiako Kutxa, mientras en Nafarroa, diez años más tarde, tiene lugar la absorción de la Caja Municipal de Pamplona por Caja Navarra.

Destaca en esta época la apuesta por la diversificación industrial y la progresiva configuración de los denominados “clusters” sugeridos por el profesor Michael Porter, que contribuyeron a una mejora de la competitividad en diversos sectores. Eusko Ikaskuntza y el Instituto Vasco de Competitividad-Orkestra promoverían entre 2008 y 2012 estudios sobre los clusters del Papel, la Electrónica, Informática y Telecomunicaciones, la Industria Marítima y la Industria Aeronáutica y Espacial.

De la mano de EHN (Energía Hidroeléctrica de Navarra), acabando los ochenta, la generación de **energía eólica** va adquiriendo creciente importancia en Nafarroa, donde se instalan numerosos molinos y se crean empresas para la construcción de parte de sus componentes.

En el período de tiempo que arranca con la recuperación de la democracia, que puede situarse en la generación de los abuelos (1975-1990), la sociedad española –y en particular medida la vasca– vive de hecho una especie de “contrato social” no explicitado basado en la aceptación tanto de las bondades del Estado del Bienestar como también de sus condicionamientos, es decir: de una parte, aceptación de una economía de mercado regulada y, de otra parte, establecimiento de garantías públicas en educación, sanidad y seguridad social general. En ese marco, la economía se desarrolló con cierta armonía, pese a que en Euskadi la violencia frenaba determinadas iniciativas.

En 1992, **Luzaro** inicia su actividad de préstamos participativos.

El 7 de febrero de 1992 se firmó en la ciudad neerlandesa de Maastricht el Tratado de la Unión Europea –UE–, nuevo paso en la integra-

ción de los países miembros de la que hasta entonces se denominaba Comunidad Económica Europea –CEE–. En vigor desde el 1 de noviembre de 1993, el **Tratado de Maastricht** impulsó el establecimiento de una política exterior y de seguridad común, así como la unión económica y monetaria.

Tres días antes de finalizar 1993, se declara la gran **crisis de Ballesto**, arrastrando con ella al Banco de Vitoria.

La apertura de las fronteras interiores en la Europa unida, el año 1993, supone que por primera vez en la historia moderna vascos de uno y otro lado de los Pirineos podemos transitar libremente sin más obstáculos que los del medio natural. Ello entraña oportunidades y también desafíos económicos. En los primeros noventa surge en la zona aduanera de Irun la plataforma transfronteriza **ZAISA**, que tras sucesivos desarrollos se erige en la mayor concentración de empresas de transporte y logística del País Vasco y una de las más importantes del sur de Europa.

La **autovía del Leizarán (hoy Leizaran)**, tras numerosos incidentes y lamentables sucesos –incluso muertes– provocados por quienes se oponían a su construcción, finalizó tras seis años de obras el 5 de mayo de 1995.

Ese mismo año –1995– nace **Euskaltel** de la mano del Gobierno Vasco y las cajas de ahorro de Euskadi. (A finales de 2015, se unió a la operadora de cable gallega R para formar el grupo de telecomunicaciones líder del norte de España.)

Sin que pueda asignarse su implantación y desarrollo a una época concreta, pues en diferentes grados han existido en todas ellas, los **centros tecnológicos**, los organismos de apoyo a la innovación y a la investigación, el desarrollo de las tecnologías de la información y la comunicación (las TIC)... añaden otra nota característica de Euskal Herria, con el natural efecto en la creación y promoción de empresas basadas en las nuevas tecnologías, resultando de todo ello un paulatino desplazamiento –en lo relativo al PIB y al empleo– de las industrias tradicionales hacia el sector terciario.

Los **parques tecnológicos** y científicos de Araba, Bizkaia y Gipuzkoa, conocidos como Miñano, Zamudio y Miramón, se crean en la segunda mitad de los ochenta y primeros noventa. En Nafarroa, unos años más tarde (2000), se promueve el Parque de la Innovación. Lapurdi impulsa el Polo de Izarbel.

El **superpuerto de Bilbao**, obra gigantesca iniciada en 1992, viene creciendo gradualmente, incorporando nuevos muelles e instalaciones que permiten el continuo desarrollo del tráfico marítimo en sus diversos tipos.

En 1995 se celebraron las primeras Jornadas Europeas de Proyección. Anualmente, hasta 2011, investigadores sobre ciencias sociales de Iparralde y Hegoalde se dieron cita para abordar reflexiones sobre la ciencia del proyecto como modo de cognición, de organización y de acción frente a la complejidad en los sistemas sociales.

En 1997 nace la **Universidad de Mondragón**.

En 1998 se funda el **Banco Central Europeo (BCE)**, banco central de los países de la Unión Europea que adoptaría el euro como moneda en circulación a partir de 2002.

En 1999 se inicia la construcción del **Canal de Navarra**. La gran importancia que tiene en este territorio la industria agroalimentaria, basada en la riqueza y variedad de su agricultura, se ha visto así potenciada por el canal cuya primera fase ha permitido poner en rega-

dió más de 20.000 hectáreas y añadirá otras 30.000 una vez concluya la segunda fase.

A finales de los noventa se constituye la sociedad **Bahía de Bizkaia Gas** y en 2003 se inauguran en Zierbena las instalaciones de regasificación del gas natural licuado transportado en buques especiales. Proyecto de indudable carácter estratégico para un entorno muy industrializado y, sin embargo, deficitario en energía.

Desde comienzos de la década de los noventa, Eusko Ikaskuntza se implicó en la reflexión, la divulgación y la docencia sobre el sistema ciencia-tecnología en la Comunidad Autónoma Vasca y en Nafarroa. Siempre con la vista puesta en situar a Vasconia en una posición avanzada ante la revolución tecnológica. (Ver en Bibliografía)

Al mismo tiempo, puso en marcha postgrados sobre estudios vascos y estímulo de la cultura científica (1996-2002), y sobre Ordenación y gestión del territorio (1997-2005).

Traspassado el segundo milenio sin que el cambio de dígito hubiera producido el caos informático anunciado por algunos augures tremendistas, **2001** abrió el esperado siglo XXI con promesas de progreso y bienestar. Sin embargo, la economía se resentía tras una larga etapa de crecimiento y la ingeniería financiera comenzaba a obnubilar las mentes de los no iniciados; las empresas punto com y el capital riesgo elevaron el vuelo hasta que se produjo la ruptura del hechizo y el sopapo de los hechizados. Así, la que había dado en llamarse “nueva economía” pasó al cajón de los recuerdos.

A diferencia del “pacto implícito” antes comentado, a partir de los años noventa se olvidó el respeto al aspecto “social” del mercado procediendo a su desregulación y a una limitación de las garantías presentes y futuras de las clases trabajadoras, cuya secuela fue un progresivo aumento de la desigualdad. En consecuencia, los movimientos de protesta proliferaron generando una preocupante inestabilidad social.

“**11 de septiembre**” es el titular indiscutible de 2001. Hecho insólito, situación de estupor, ruptura de confianza... todo eso y mucho más representaron los acontecimientos de esa fecha, los impactos suicidas de aviones contra las Torres Gemelas de Nueva York, contra el Pentágono y el fallido contra el Capitolio. Destrucción y muerte que incidieron en muchos ámbitos de la vida. La necesidad de relanzar una economía que peligraba deprimirse trajo consigo una reducción de los tipos de interés de referencia. Por una u otra razón, Euskal Herria no frenó su desarrollo.

El primer Congreso de Estudios Vascos del siglo XX (2001), realizó un completo examen sobre el estado del Arte, la Cultura y la Ciencia en Euskal Herria. Se puso especial énfasis en dos aspectos importantes de cara al futuro: la inserción en la nueva Europa y el estado de los movimientos sociales vascos.

Las monedas y billetes en **euros** entraron en circulación el **1 de enero de 2002** en los doce Estados de la UE que lo adoptaron: Alemania, Austria, Bélgica, España, Finlandia, Francia, Grecia, Irlanda, Italia, Luxemburgo, Países Bajos y Portugal.

Tampoco en este caso se produjo el anunciado caos por la confluencia de las monedas nacionales en el euro. Lo que sí produjo en el caso de España la desaparición de la peseta

fue un redondeo general al alza de los precios que derivó en el encarecimiento de la mayoría de productos de consumo. Euskal Herria no se libró de esa maniobra que, particularmente algunos comerciantes, realizaron con maestría y con cara dura.

Se abrió 2003 con la patética amenaza de una **guerra** cuyas consecuencias se preveían dolorosas, como resultaron serlo una vez que **Irak** fue invadido y derrocado su presidente, que luego sería ahorcado. En España, la actividad inmobiliaria seguía un imparable y algo caótico crecimiento.

En 2003 nace en Irún **FICOBA**, un dinámico recinto ferial transfronterizo que contribuye al conocimiento y al acercamiento de las economías de ambos lados del Bidasoa.

En 2004, la Feria de Muestras de Bilbao cede su espacio para la construcción del nuevo estadio San Mamés Barria y se abre en Barakaldo el **BEC** (Bilbao Exhibition Center).

Ese mismo 2004 dejó acontecimientos luctuosos que es obligado recordar. El brutal atentado terrorista-yihadista sufrido en Madrid el 11 de marzo (el **11-M**) marcó un año pleno de confrontación política, pero, sobre todo, dejó impresa en nuestra memoria de forma indeleble imágenes de profundo dolor, entremezcladas con el bálsamo de una solidaridad sin límites. Y próximo a expirar el año, una impresionante catástrofe natural se cebaba en varios países del sureste asiático. El término **tsunami**, desconocido hasta ese momento para muchas personas, se incorporaba para siempre al diccionario de las pesadillas.

Las expectativas de una inminente desaparición de la violencia de ETA fueron cortadas bruscamente dos días antes de que finalizara el año 2006 cuando tuvo lugar el **atentado de Barajas**, que produjo desconcierto, angustia y cuantiosos daños materiales y, lo que es más de lamentar, porque es irreparable, segó dos vidas jóvenes.

En 2004 la Sociedad iniciaba un proceso para profundizar en el concepto de Desarrollo Sostenible. En años sucesivos se llevarían a cabo diagnósticos y valoraciones sobre el actual modelo de crecimiento socioeconómico y sus consecuencias. Un hito dentro de esa labor fue el XVI Congreso de Estudios Vascos (2005).

Este último año Eusko Ikaskuntza, la Universidad de Deusto y la Universidad del País Vasco unieron fuerzas para la creación de un consorcio de investigadores orientados a evaluar de manera continua la realidad emprendedora vasca conforme a la metodología GEM (Global Entrepreneurship Monitor).

En diciembre de 2006 el Gobierno Vasco promueve **Ikerbasque**, Fundación Vasca para la Ciencia; en julio de 2007 se crea **Innobasque**, Agencia Vasca de la Innovación, y en octubre, impulsada por Eusko Ikaskuntza, se funda **Jakiunde**, Academia de las Ciencias, las Artes y las Letras.

A nivel mundial, 2007 será recordado por la explosión de las **subprimes**, activos financieros compuestos por préstamos hipotecarios concedidos por bancos estadounidenses en condiciones de riesgo y de interés nada ortodoxos y luego titulizados y vendidos gracias a las excelentes notas otorgadas por las agencias de calificación. A raíz del impago de estos títulos se instaló en todo el mundo la desconfianza entre bancos, cuya exposición a dichas subprimes no era conocida, lo que yuguló el mercado de transacciones diarias interbancarias y afectó seriamente a la liquidez de las empresas.

En España empezaban a desvelarse una gran **burbuja inmobiliaria** y una profunda corrupción.

En el transcurso de 2008 se produjo la quiebra de **Lehman Brothers** y el salvamento en última instancia o la pérdida de estatus de prácticamente la totalidad de los bancos de inversión y de negocios.

La **corrupción** –indiferente a problemas ajenos– comienza a ser desenmascarada pero no erradicada. El presidente americano Barak Obama atribuye a la codicia la responsabilidad en el affaire de las subprimes; también se refiere a la desregulación que es insignia del neoliberalismo cuya fe en el dios mercado es infinita.

En España, el paro obligaba a poner en marcha mecanismos de apoyo a personas en extrema necesidad, al tiempo que comenzaron los ajustes fiscales comprometidos con la Unión Europea. Para fortalecer el sistema, el Banco de España crea el **FROB**, Fondo de Reestructuración Ordenada Bancaria, y los **SIP**, Sistema Institucional de Protección, figura de efímera duración orientada a la fusión entre cajas de ahorros con problemas que, lejos de conducir a una solución, derivó en un problema aún mayor: se demostró así que malo x malo = peor.

En un momento histórico dominado por la incertidumbre, Eusko Ikaskuntza planteó a los agentes sociales repensar y reformular aspectos relacionados con las ciencias sociales partiendo de la realidad más inmediata: el concepto de Justicia en un mundo globalizado, el valor de lo público, la construcción de una sociedad solidaria, la calidad de vida, las relaciones de género, la necesidad de una memoria social que haga de puente entre el pasado y el futuro... Sobre estos y otros temas trabajó el XVII Congreso de Estudios Vascos en 2009 con la Innovación para el Progreso Social Sostenible como referente temático.

En mayo de 2009 se abrió la **autopista Eibar-Vitoria**, treinta y cinco años después del inicio de la B-B.

La economía mundial ofrecía claras disparidades. En Europa, la crisis había dejado muy dañadas las economías de los **PIGS** (por sus iniciales en inglés: Portugal, Italia, Irlanda, Grecia y España), denominados despectivamente así por los países UltraNorth. La solidez del euro era cuestionada. Y las mismas agencias que otorgaron la mejor nota posible –AAA– a las subprimes, contribuyeron con sus muy discutibles criterios a favorecer o perjudicar la deuda de unos u otros países. Algunos políticos llegaron a plantear (afortunadamente sin éxito) una Europa a dos velocidades: la de los aventajados que correrían por una pista y la del pelotón de los torpes que se moverían por un sendero cuesta arriba.

En el verano de 2010 se produce la **adquisición del Banco Guipuzcoano por el Banco Sabadell**, lo que supone el desplazamiento de su centro de decisión fuera de Euskal Herria y la práctica desaparición de una de las entidades de ahorro más antiguas de Gipuzkoa y de Euskadi.

Los **hombres de negro**, funcionarios europeos enviados a imponer los criterios de la apodada **Troika** (Fondo Monetario Internacional, Banco Central Europeo y Comisión Europea) en los países con entidades financieras en problemas, se hacen célebres en los años 2011 y 2012.

En ese exasperado contexto, en 2011 se realizaba la **segunda fusión** de las cajas vascas, esta vez para dar lugar a la creación de **Kutxabank** por aportación de la rama bancaria de las tres cajas de Euskadi. Las antiguas BBK, Kutxa Gipuzkoa-Donostia y Vital Kutxa se transformaban en Fundaciones Bancarias, manteniendo sus respectivas obras sociales y los activos no bancarios, así como las acciones del nuevo banco.

Por su parte, **Caja de Navarra se diluía en el seno de CaixaBank**, que se conformaba como una de las entidades más potentes de España. Los centros de decisión se trasladaban de Nafarroa a Cataluña.

De esta forma, la geografía financiera de Euskal Herria cambiaba sustancialmente; y no precisamente a mejor.

El modelo financiero que representaban las cajas de ahorros gozaba del reconocimiento popular, de un espíritu auténticamente social, abierto a todas las capas de la población y era apreciado por sus propios trabajadores y por sus clientes, pero fue eliminado ante la pasividad de quienes tenían que haber sido capaces de defender su pervivencia. La incompetencia de algunos gestores de cajas y de algunos políticos, su ignorancia y su pusilanimidad trajeron como resultado la gran conclusión: ya no hay ni habrá cajas que den problemas. Un éxito para sus competidores.

Hay que destacar que en octubre de 2011 se producía el ansiado anuncio del **cese definitivo de la actividad armada de ETA**. Porque no puede olvidarse que durante un largo período de tiempo (desde los años sesenta hasta 2011) la sociedad vasca hubo de convivir, en un ambiente de inseguridad, recelo y miedo, con las amenazas y la extorsión del terrorismo de ETA y la réplica de grupos de ultraderecha; una **violencia** que dejó gran número de víctimas, asesinados, secuestrados, chantajeados y dolor en muchas familias. La inversión y el desarrollo económico, aunque continuaron, se vieron seriamente afectados por el temor y el riesgo a una eventual inestabilidad social. ¿Qué habría sido de Euskal Herria si no hubiera sufrido ese azote? Una disquisición que a nada conduce en lo material. Pero una disquisición que no se puede ni se debe evitar como reflexión moral.

En 2012, la fusión de Ipar Kutxa y Caja Laboral da lugar a **Laboral Kutxa**.

Al comienzo de la segunda década del siglo las **cifras del paro** alcanzaron niveles altamente preocupantes. En 2012 se rozaron los ¡seis millones en España! Por encima del 26%. Y en Euskadi, ese mismo año, el paro se acercaba al 16%, mientras en Nafarroa era de poco más del 17%. Y lo que es más grave aún: entre los y las jóvenes adquiría proporciones alarmantes, más del 40% en muchos lugares e incluso más del 50% en algunos casos.

La caída de los precios en España atrajo a numerosos **inversores internacionales** (algunos de ellos con label de “tiburón”) que adquirieron empresas grandes y pequeñas, fenómeno que en parecida medida se dio también en Hego Euskal Herria. En Iparralde, por el contrario, se mantenía en grado muy superior la capacidad de decisión. La probable causa de esta disparidad hay que buscarla en el desigual desarrollo de las empresas de Ipar y Hegoalde, las primeras todavía sin haber alcanzado niveles que las conviertan en objeto de deseo para fondos de inversión.

Los diversos números de *Azkoaga. Cuaderno de Ciencias Sociales y Económicas* recogieron estudios sobre la evolución de las principales magnitudes económicas y sociales del País: a los ya citados sobre ciencia y tecnología, deben sumarse las aportaciones sobre ordenación y gestión del territorio, Economía y empresa o Sociedad del Conocimiento. (Ver Bibliografía)

En 2014, las tensiones económicas, las penurias de algunos países o los programas de austeridad llevados al extremo desembocaron en una indeseada **tendencia deflacionista**.

A lo largo de estos años de crisis el **precio del petróleo** tuvo grandes oscilaciones en función de distintos acontecimientos y reacciones de los países productores y también debido a los avances tecnológicos conseguidos en el proceso del denominado *fracking*. El 19 de junio de 2014 un barril de petróleo Brent cotizaba a 115 dólares; a partir de ese momento, su desplome ha sido espectacular: a principios de 2016 llegó a bajar de 30 \$ para asentarse alrededor de los 50 \$.

En paralelo al desarrollo económico, se viene produciendo un serio deterioro del **medio ambiente** y un cambio climático cuyas consecuen-

cias sobre la naturaleza y sobre la vida de las personas pueden ser extremadamente dañinas. En este contexto, el 24 de mayo de 2015 el papa Francisco publicó la carta encíclica *Laudato si* apelando al cuidado de la Madre Tierra y el 22 de junio de 2016, en la *Cumbre de París sobre el Cambio Climático*, 195 países lograron un acuerdo para limitar el aumento de la temperatura del planeta.

Lamentablemente, solo unos meses más tarde el recién elegido presidente de los Estados Unidos, Donald Trump, afirmaba que su país se desengancharía del acuerdo para no perjudicar el negocio de las empresas contaminantes de su país. Ya lo anunció: “¡¡America first!! ¡¡America first!!...”. Hasta la asfixia final.

A raíz de las revueltas y la compleja *guerra de Siria*, una *marea humana* comenzó a moverse hacia Europa **en busca de un refugio** en el que vivir y sentirse personas hasta que sus lugares de origen recuperen la paz y puedan reconstruirse. Personas a las que las repugnantes mafias esquilman ya desde el inicio de su penoso peregrinaje. Una cuestión humanitaria a la que Europa, y por lo tanto Euskal Herria, no pueden dar la espalda, sin perjuicio de que haya de ser considerada y tratada también desde el ángulo económico y sociológico.

El 23 de junio de 2016, el Reino Unido celebró un referéndum sobre su permanencia en la Unión Europea. El resultado, favorable a la salida –el apodado *Brexit*– supuso un inesperado desplante del más rancio pueblo inglés al resto de Europa y a muchos de sus propios ciudadanos, sobre todo jóvenes.

El 5 de febrero de 2016 el *euribor* a doce meses cayó a **negativo** por primera vez en su historia, -0.002, y las primeras semanas de 2017 confirmaron la tendencia (-0,10%). Se cumplían así doce meses seguidos de interés negativo.

El último día de ese año se consumó la fusión por absorción de *El-kargi* sobre *Oinarri*, dando lugar a una sociedad de garantía recíproca relevante por su tamaño, su solvencia y su actividad.

Los *ciberataques* proliferaron en la segunda década del siglo XXI, con particular incidencia en instituciones públicas y en grandes empresas en 2017.

Los/las jóvenes

Flashs de la economía actual en Euskal Herria, vista desde diversos ángulos

¿Cómo podríamos describir las singularidades del panorama económico de hoy y los caminos que parece que seguirá en el próximo futuro?

Con mayor o menor conciencia de los momentos en que han adquirido relevancia, hay actividades en el mundo de los servicios que vienen de antiguo pero que hoy reciben especial consideración por su importancia cuantitativa o cualitativa y por su aportación al PIB y al empleo. Se trata de diversas parcelas económicas con denominación propia. Así encontraremos la economía de la *cultura*, de la *gastronomía* y *restauración*, del *deporte*, de las *personas mayores*, de las *tecnológicas*, del *aprendizaje*, y también (con especial intensidad entre nosotros) las que conforman una economía que denominamos de la *igualdad*, empresas concebidas con la finalidad de acoger el empeño y la fuerza de trabajo de personas con alguna capacidad limitada.

En el caso de Euskal Herria, podemos hablar –cuando menos como tendencia– de un desarrollo equilibrado del conjunto de estas economías sin perjuicio de la que ha sido la *hermana mayor*, la *industria*, que seguirá siéndolo con las adaptaciones que la tecnología y la evolución

aconsejen (Industria 4.0, economía circular, colaborativa, tridimensional o Dios sabe cuál) y, por supuesto, también con la evolución de la indispensable y entrañable *hermana menor*, el sector primario.

Puede considerarse muy satisfactoria y esperanzadora la forma en la que están siendo plenamente asumidas y potenciadas por las nuevas generaciones, los hijos, las actuaciones iniciadas en época de sus padres, que conforman una economía diferente, más abierta al mundo, más personalista y al mismo tiempo más necesitada de colaboración, de mecanismos de encuentro, dispuesta a la cooperación para abordar experiencias internacionales (un ejemplo: en 2017 nace *Goierri Valley*, una alianza entre empresas de este valle guipuzcoano).

La caída del empleo por cuenta ajena parece una tendencia difícil de revertir: aunque lentamente, irá perdiendo protagonismo en tanto que proliferarán los profesionales autónomos o mini empresas, entre ellas las tecnológicas.

El ocio (al que no es prudente catalogar siempre como “economía”) ocupará una parte creciente del tiempo a medida que los robots vayan desempeñando tareas hoy servidas por personas de carne y hueso. Este fenómeno de expulsión del trabajo y generación de tiempo libre traerá consigo la necesidad imperiosa de arbitrar la que se denomina *renta básica universal* o *incondicional* cuya regulación corresponderá establecer a las jóvenes generaciones.

La proximidad, como contraste a la globalización, se convertirá en un valor que tendrá repercusión económica en muy diversas áreas de la Ciudad-Estado.

Eusko Ikaskuntza promueve la generación de pensamiento crítico a través de grupos de investigación, foros de reflexión, Jornadas y congresos científicos como el que tendrá lugar con motivo de su centenario en 2018. Una de las cinco áreas del XVIII Congreso de Estudios Vascos tiene como eje temático el Desarrollo socio-económico: sociedad vasca y empresa.

Las avalanchas de turistas (a las que todos contribuimos) empiezan a cansar cuando toca ser receptor y no emisor. De ahí las restricciones que irán estableciéndose para, en unos casos, alentar un tipo de visitante y, en otros, desalentarlo; un tema que también afecta a Euskal Herria. Se tratará de no convertir una fuente de riqueza, relación cultural y apertura al mundo en un elemento que distorsione hasta extremos insostenibles la vida de los y las habitantes, moradores de cada pueblo.

De una forma u otra corresponderá también a las nuevas generaciones revertir o mitigar los efectos perversos de la globalización, entre ellos una creciente e insostenible desigualdad. El 1% de la población del mundo acumula más riqueza que el 99% restante, y los ocho más millonarios disponen (dólar más, dólar menos) del mismo importe que el 50% de los habitantes del globo terráqueo: ellos sí se han globalizado.

Algunos estudios alertan sobre el riesgo de que un desajuste entre las políticas de desarrollo y las de bienestar social generen una Euskal Herria a dos velocidades. De ahí el énfasis que ha de ponerse en la creación de empleos de calidad, lo que a su vez presupone una amplia formación generalizada en la población. La inmigración será necesaria, incluso si se incentiva la natalidad que, en el mejor de los casos, necesitaría unas cuantas décadas para alcanzar cifras de equilibrio migratorio.

Y aunque ya casi resulta obvio el citarlo, la digitalización continuará avanzando e impregnando -hasta empaparlas- todas las actividades de la vida.

Un apunte significativo

No es paradójico sino demostrativo de una realidad —el valor de una buena administración propia—, el diferente resultado que se produjo en diferentes momentos de toda esta historia.

Las estrategias sobre ciencia y tecnología establecidas por los gobiernos autonómicos ya a primeros de los ochenta fueron determinantes para permitir el impulso a la inversión en I+D, que pasó de representar en aquellos años un insignificante 0,05% del PIB a alcanzar a partir del nuevo milenio porcentajes algo superiores al 2%.

Cuando la reconversión golpeó con fuerza a todas las regiones españolas, Euskal Herria —después de soportar como yunque el brutal castigo del desmantelamiento de empresas antes punteras y un paro elevado— lanzó con fuerza y coordinadamente, no el martillo, sino una acción público-privada que fue posible porque las instituciones vascas (recién aprobado el Concierto Económico) tenían competencias y las utilizaron para relanzar la economía; impulsaron a través de la SPRI y otros organismos y programas a una iniciativa privada que se sintió apoyada por su Gobierno, en tanto que en otras muchas regiones la recuperación se ralentizaba y el paro se cronificaba.

En tiempos más recientes, cuando España tenía que purgar por el rescate europeo solicitado para recomponer la debacle financiera de un elevado número de cajas de ahorros mal gestionadas, el hecho de no poder ejercer el Gobierno Vasco la soberanía financiera en materia de gestión y control de sus cajas de ahorros (recogida en el Estatuto de Autonomía), le impidió defenderlas y supuso que, sin consideración alguna, fueran introducidas en la misma red que el resto y, como consecuencia, desaparecieran como tales.

Las conclusiones son: que de algo sirven las competencias; que tiene gran importancia la autonomía-soberanía en la gestión de los temas económicos y financieros; y que está plenamente justificada la reivindicación legítima —y legal— de esas competencias, que se justifican cuando —como es el caso— se gestionan correctamente y se traducen en “a más soberanía y autogobierno, mejora de la sociedad”.

Epílogo

El nacimiento de Eusko Ikaskuntza y sus primeros veinte años coincidieron con la época convulsa de disputas y guerras que vivieron los tatarabuelos. Las finanzas, la industria del hierro y el sector primario habían ya establecido unas bases sólidas para la economía financiera y la economía real en Euskal Herria.

En la época de los bisabuelos, es destacable el ambiente suspicaz, receloso, en ocasiones tenebroso que se vive en España, y particularmente en Euskal Herria, a causa de la represión, de la viperina denuncia anónima y de la ausencia de libertad. En tiempo de los abuelos, se vive también la sensación de falta de libertad y de estar sojuzgado, aunque se producen algunas ráfagas de apertura.

El paréntesis de la proscripción de Eusko Ikaskuntza (1937-77) fue una consecuencia más de la persecución a la intelectualidad que, en coherencia con sus principios, practicó el franquismo. Durante este largo período, Hego Euskal Herria recibió grandes flujos migratorios que modificaron su sociología, pero en todo caso se evitó la decadencia económica y moral del País.

En Iparralde, superada la posguerra mundial, se produjo un renacer de la actividad económica, el sector primario en Benabarre y Zuberoa y la industria en las zonas costeras.

En Hegoalde, fallecido el dictador, los abuelos celebraron en 1978 el retorno a la “oficialidad” de Eusko Ikaskuntza que conllevó una au-

téntica explosión de actividades e iniciativas, mayoritariamente canalizadas a través de las secciones científicas, desde la austeridad de una gestión realizada por un pequeño equipo de personas provenientes de todos los territorios que administró los apoyos recibidos de las instituciones fundadoras, las Diputaciones forales y el Gobierno de Navarra, así como ocasionalmente de los Gobiernos vasco y español.

En las décadas finales del siglo XX y primeros años del XXI, con los padres en activo, la economía de Euskal Herria se fortaleció, se actualizó, incorporó avances tecnológicos y se internacionalizó en buena medida.

En los últimos diez años, el impacto de la crisis económica mundial hizo tambalearse muchas estructuras en todos los países. No fuimos excepción; Eusko Ikaskuntza ajustó su estructura y reordenó su funcionamiento. Se consiguió superar dificultades, no sin sufrimiento.

La denominada Gran Recesión ha dejado numerosas secuelas, las principales el paro y la desigualdad; y también grandes incógnitas para el próximo futuro, como es el caso del petróleo y la deriva de su precio, o el dinero, en ocasiones con interés negativo. Pero, entretanto, la tecnología —imparable— sigue abriendo nuevos escenarios y las jóvenes generaciones —los hijos— son ya actores de una economía que a ellos corresponde ir modelando: tendrán que conjugar, relacionar, integrar, elegir, impulsar o frenar, hacer compatibles conceptos y realidades tales como Globalización, Proximidad, Internacionalización, Igualdad, Empleo, Autonomía, Tiempo libre, Ocio, Renta Básica Universal, Cooperación, Competencia, Turismo, Masificación, Longevidad, Medio ambiente, Ecología...

Y lo harán en un pueblo humanista, honrado, trabajador, abierto, imaginativo, que es y va a seguir siendo —porque así lo quieren sus ciudadanos y ciudadanas de todos los colores— copartícipe en las decisiones globales europeas y solidario con los demás pueblos, nunca residual y sometido a intereses sobrevenidos, que no es el caso actual y no debe permitirse que lo sea en el futuro.

Hay tarea para abuelos y abuelas, madres y padres, jóvenes... y sus descendientes.

Bibliografía

1. Cuadernos de Sección

La sección de Ciencias Sociales y Económicas de Eusko Ikaskuntza publicó 16 volúmenes de sus *Cuadernos de Sección* entre 1984 y 2013 (Azkoaga. *Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas* a partir de 1997). Todos ellos se encuentran alojados en: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/azkoaga-cuadernos-de-ciencias-sociales-y-economicas/-bi-705/> (06/2018)

Gallastegui, Mª Carmen e Inmaculada. *Un análisis económico de la Ley de Territorios Históricos*. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 1). San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1984.

Investigación científica e innovación tecnológica. (Cuadernos de Sección. Sociedad, Ciencia y Tecnología, nº 1). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994.

Sociedad, ciencia y tecnología: riesgos y beneficios sociales del desarrollo tecnológico. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, nº 2). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

Sociedad, ciencia y tecnología: relaciones ciencia, tecnología e industria en el País Vasco. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, nº 3). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

Sociedad, ciencia y tecnología: investigación y empresa. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 4). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1996.

Alliances territoriales et frontières européennes. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 5). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997.

Buesa, Mikel; Navarro, Mikel; Zubiaurre, Arantxa. *La innovación tecnológica en las empresas de las Comunidades Autónomas del País Vasco y Navarra.* (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 6). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997.

Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 7. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.

Trabajos sobre Ordenación y Gestión del Territorio de Euskal Herria, 1. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 8). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Indicadores de la ciencia, la tecnología y la innovación: metodología y fuentes para la CAPV y Navarra. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 9). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Alberdi Larizgoitia, Alberto. *Tasa de beneficio, crecimiento económico y distribución de la renta.* (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 10). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Jornadas de reflexión sobre la Eurociudad Vasca Bayonne-San Sebastián. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 11). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Trabajos sobre Ordenación y Gestión del Territorio de Euskal Herria, 2. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 12). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2004.

La producción de la identidad en la sociedad del conocimiento. Cultura experta e identidad en el País Vasco. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 13). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2006.

Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 14. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011.

Retos actuales de la economía y empresa vasca. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 15). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2012.

II Jornada de Investigación Doctoral sobre Economía y Administración de Empresas en Euskal Herria. (Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, nº 16). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2013.

2. Congresos de Estudios Vascos

En al menos 11 de los 17 Congresos de Estudios Vascos celebrados entre 1918 y 2008 se abordaron, de forma principal o en áreas temáticas, asuntos de interés social y económico. Todas las ponencias se encuentran alojadas en <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/congresos-de-estudios-vascos/bi-129/> (06/2018)

I Congreso de Estudios Vascos (1918. Oñate). San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1919.

II Congreso de Estudios Vascos (1920. Pamplona). Temas de enseñanza y cuestiones económico-sociales. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1920.

IV Congreso de Estudios Vascos (1926. Vitoria). Temas de orientación y enseñanza profesionales. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1927.

VII Congreso de Estudios Vascos (1948. Biarritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

VIII Congreso de Estudios Vascos (1952. Baiona, Ustaritz). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

IX Congreso de Estudios Vascos (1983. Bilbao). Antecedentes próximos de la sociedad vasca actual. Siglos XVIII y XIX. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1984.

X Congreso de Estudios Vascos (1987. Iruñea). Archivos, Bibliotecas y Museos. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1988.

XI Congreso de Estudios Vascos (1991. Donostia). Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1991.

XII Congreso de Estudios Vascos (1993. Vitoria-Gasteiz). Estudios Vascos en el sistema educativo. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

XIII Congreso de Estudios Vascos (1995. Zamudio). Ciencia, tecnología y cambio social en Euskal Herria. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1996.

XIV Congreso de Estudios Vascos (1993. Vitoria-Gasteiz). Sociedad de la Información. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1998.

XV Congreso de Estudios Vascos (2001. Donostia, Baiona). Ciencia y cultura vascas, y redes telemáticas. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2002.

XVI Congreso de Estudios Vascos (2005. Bilbao). Desarrollo Sostenible-IT. El futuro. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2006.

XVII Congreso de Estudios Vascos (2009. Vitoria-Gasteiz). Innovación para el progreso social sostenible. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2012.

Innovación para el progreso social sostenible. (Riev. Cuadernos ; 7). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2010.

3. Otras publicaciones

L'aménagement du territoire en Pays Basque. (Actes du Colloque). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007.

Bayona Sáez, Cristina (dir.). *Sistema de innovación y competitividad en Navarra. Una comparación con el País Vasco.* Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2005.

Global Entrepreneurship Monitor. Comunidad Autónoma del País Vasco. Informes ejecutivos anuales, 2005-2014. Alojados en: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/global-entrepreneurship-monitor/bi-24055/> (06/2018)

Navarro, Mikel; Buesa, Mikel. *Sistema de innovación y competitividad en el País Vasco.* Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

Los orígenes históricos del clúster de la industria aeronáutica y espacial en el País Vasco. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2012.

Los orígenes históricos del clúster de la industria marítima en el País Vasco y su legado para el presente. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2010.

Los orígenes históricos del clúster de electrónica, informática y telecomunicaciones en el País Vasco y su legado para el presente. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2008.

Los orígenes históricos del clúster del papel en el País Vasco y su legado para el presente. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2008.

Los sistemas de ciencia y tecnología de la Comunidad Autónoma Vasca y Navarra: una visión desde los recursos económicos dedicados a proyectos de investigación. Donostia: Eusko Ikaskuntza 1995.

9

Cultura e identidad *

Argitxu Camus Etchecopar
Euskararen Erakunde Publikoa
Office Public de la Langue Basque

Introducción

Al final del primer Congreso de Estudios Vascos que se celebró en Oñati en septiembre de 1918, los congresistas presentes fundaron la Sociedad de Estudios Vascos. Los objetivos de la organización se definieron en estos términos:

“La Sociedad de Estudios Vascos tiene como objetivo reunir a todos los amantes del País Vasco quienes, aspirando a **restaurar su personalidad**, se proponen promover por los medios adecuados la **intensificación de la cultura** como condición indispensable para la consecución de este objetivo. Por lo que se refiere a los trabajos realizados por este programa, esta Sociedad responderá tanto a los elementos fundamentales y especiales de su personalidad, como a los elementos que constituyen la **cultura universal** y que surge de este País, favoreciendo a los considerados más urgentes. En cualquier caso, servirá muy especialmente los intereses de **las diferentes regiones del País Vasco**, informados del **carácter religioso** que siempre ha tenido”¹.

Así, se establece ya la pauta: Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos (EI-SEV)² quiere ser un proyecto cultural ambicioso, inscrito claramente en una sociedad determinada —la sociedad vasca—, que desea trabajar al servicio del progreso social y cultural de esta. Para ello, a lo largo de su trayectoria, EI-SEV no dejará de reunir a personas, instituciones de todas las tendencias para trabajar en la difusión, promoción y estudio de todo lo que afecta al hecho vasco. La organización, en el momento de aplicar sus diferentes proyectos, se arraiga siempre en su base, la sociedad vasca, reflexionando sobre sus necesidades (en mutación constante). La importancia que tienen los conceptos de “identidad” y de “cultura” en los fundamentos de la organización —y que esta aportación se propone analizar de forma más detallada— es, por lo tanto, evidente. Parece oportuno detenerse un instante en estos dos conceptos extraordinariamente complejos.

En este sentido, el sociólogo Mucchielli, en un *Que Sais-je* dedicado a la identidad aporta explicaciones muy interesantes:

“En su primera acepción, la identidad es el carácter de aquello que es idéntico o similar. Este nombre indica que una cosa (o una persona) tiene la misma naturaleza que otra, que es idéntica a ella. A continuación, adopta más sentidos. Se empieza a utilizar en filosofía para indicar el carácter de aquello que es permanente. «La memoria define la identidad de uno», afirma Rousseau, «si uno pierde la memoria, ¿cómo sería el mismo?» (*Emilio o de la Educación*, 1762). Así pues, su sentido se amplía al concepto de permanencia. Por último, actualmente, designa el carácter único de un individuo o de un grupo. Pero esta *unicidad* es la de un individuo o de un grupo que forma un todo unido de carácter permanente. En la mayoría de las definiciones de identidad encontramos estos tres pilares de la identidad que son la unicidad, la unidad y la permanencia”³.

Pero el concepto de identidad es cualquier cosa excepto un concepto fijo. Hay que concebirlo en el marco del paradigma de la complejidad y de la subjetividad. Mucchielli propone esta definición de identidad:

“La identidad es un conjunto de significados fijados por actores sobre una realidad física y subjetiva, más o menos confusa, de los mundos que han vivido, conjunto construido por un actor. Así pues, es un sentido percibido y atribuido por cada actor a sí mismo o a otros actores”⁴.

Esta identidad siempre se está transformando porque sus contextos de referencia (contexto biológico, económico, cultural...) que proporcionan los significados están evolucionando por las propias interacciones. La identidad representa un concepto complejo en el sentido de que cubre realidades completamente diferentes. De este modo, un actor social se puede identificar, al mismo tiempo, con una clase social, un sexo, una familia, un país, un grupo étnico... Es este último aspecto evocado, el grupo étnico, del que se habla en este artículo: el sentimiento de pertenencia a la identidad colectiva vasca. Los marcadores y las manifestaciones de esta identidad colectiva son plurales (existen varias formas de sentirse vasco) y cambian constantemente. En el País Vasco, y en todo el mundo, hay personas que se reivindican como vascas. Sin embargo, en el transcurso de la historia, han cambiado las manifestaciones de esta identidad. Estas manifestaciones son plurales. Así, uno no vive su identidad del mismo modo si vive en San Francisco (California) o en Bilbao (Bizkaia); si vive en Mauléon (Zuberoa) o en Mondragón (Gipuzkoa).

El concepto de cultura, al igual que el concepto de identidad, conlleva realidades diferentes:

“Una cultura es un conjunto de adquisiciones comunes a los miembros de un grupo y también es todas las expresiones y realizaciones procedentes de este sistema de adquisiciones mentales. Una cultura incluye las creencias, las normas, los valores y las representaciones comunes, aunque también las costumbres, las tradiciones, el conjunto de los objetos cotidianos y de las expresiones artísticas”⁵.

La cultura representa una consecuencia de la identidad y no un elemento de su descripción. La continuidad de la cultura con el paso del tiempo es una reivindicación recurrente de cualquier grupo étnico aun cuando, en realidad, cambia constantemente. Cada vez está más aceptado que el sentimiento de pertenencia étnica no se define por una particularidad cultural objetiva sino por su construcción social y política⁶. El análisis de conceptos como la cultura, la identidad (o incluso la nación) no es, por lo tanto, una tarea sencilla porque es una ciencia interpretativa.

Lógicamente, las numerosas transformaciones sociales y políticas ocurridas en la sociedad vasca durante el siglo XX han marcado profundamente su identidad y su cultura. EI-SEV, debido a su recorrido (1918-2018) y principal cometido (véase la cita más arriba), ha seguido de cerca dicha evolución, ha tenido que adaptar sus orientaciones a tenor de estos cambios y también ha participado activamente en ellos. Así pues, nuestra contribución tiene el propósito de responder a dos preguntas básicas: ¿qué cultura e identidad vascas pone de manifiesto EI-SEV? Y ¿cuál ha sido su contribución a la definición y la evolución de la percepción de estos dos conceptos clave?

En lo que sigue intentaremos responder por separado a ambas preguntas.

* Orig. fr., p. 633

Identidad

La Sociedad de Estudios Vascos se formó en un contexto especial de renovación cultural generalizada en toda Europa. Como su nombre indica, la organización pone en relieve una identidad claramente vasca, lo que no le impide abrirse a ideologías diferentes y colaborar activamente con organizaciones que no son vascas. Por otro lado, esta connotación identitaria vasca que se manifiesta abiertamente le ha valido diferentes críticas y obstáculos durante su historia.

Contexto especial en el que nace Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos

La creación de EI-SEV se inscribe en un contexto europeo y vasco especial que parece importante recordar. En esa época, Europa vive un auge de las nacionalidades⁷ y, como resultado del movimiento romántico del siglo XIX, resurge el interés hacia las culturas populares y el folklóre.

Al final del XIX e inicio del siglo siguiente, se producen grandes transformaciones en la sociedad tradicional vasca: la lengua vernácula pierde hablantes, su economía se industrializa (en Gipuzkoa y en Bizkaia sobre todo), miles de inmigrantes procedentes de otras regiones de la Península se instalan en el País Vasco sur y se inicia el proceso de urbanización y de éxodo rural. Ante esta realidad, algunos investigadores se ponen a trabajar para recoger las costumbres y las creencias que están desapareciendo⁸.

De este modo, en la segunda mitad del siglo XIX nacen varias iniciativas con el objetivo de conservar y estudiar la cultura popular vasca. Por solo citar algunas, las Fiestas Vascas (llamadas también Juegos Florales o *Lore Jokoak*) organizadas por Antoine d'Abbadie entre 1853 y 1899 y la Asociación Euskara de Navarra fundada en 1877 se inscriben en este movimiento. Con la intención de insuflar nueva vida a la identidad vasca, Antoine d'Abbadie instituyó fiestas que rinden homenaje a la pelota, la versificación en lengua vasca y otras costumbres locales. La Asociación Euskara de Navarra, creada por el historiador, escritor y pintor navarro Juan Iturralde y Suit (1840-1909) en Pamplona en 1877, tenía como objetivo “conservar y propagar la lengua, la literatura y la historia vasconavarra, estudiar su legislación y fomentar todo aquello que afecta al bienestar moral y material del País”. Esta recuperación del interés por el pasado y por los estudios vascos comportó, además de estudios sobre la lengua vasca, el desarrollo de investigaciones arqueológicas, antropológicas e históricas. El equipo de investigación formado por Barandiaran, Aranzadi y Eguren llevó a cabo numerosas prospecciones, excavaciones y búsquedas en las montañas vascas entre 1916 y 1936.

Desde un punto de vista político, la pérdida de los fueros al final de las guerras carlistas generó un gran vacío institucional y esto se tradujo en el deseo de crear vínculos institucionales y culturales entre las cuatro provincias del sur del País Vasco (Bizkaia, Gipuzkoa, Navarra, Álava). Por otro lado, en vísperas de la creación de Eusko Ikaskuntza, los candidatos nacionalistas ganaron las elecciones de febrero de 1918 en Bizkaia.

De modo que el I Congreso de Estudios Vascos de Oñati, Gipuzkoa, en 1918 se celebró en un clima de exaltación cultural y política. La Diputación de Gipuzkoa fue su instigadora y compartió la organización con sus homólogos de Álava, Bizkaia y Navarra. Con asistencia de más de 900 congresistas, el Congreso fue todo un éxito. Gran número de investigadores especializados en estudios vascos respondieron a la llamada (juristas, lingüistas, músicos, economistas...). Al final del Congreso se fundó EI-SEV, un proyecto cultural ambicioso cuyo objetivo era llenar un vacío cultural, académico y político. “Acababa de

nacer una empresa cultural pública, financiada por las contribuciones de las cuatro diputaciones, aunque autogestionada y dirigida de forma autónoma por los intelectuales y los investigadores del País Vasco”⁹.

José Miguel de Barandiaran, miembro eminente de EI-SEV hasta su muerte en 1991, recordó el objetivo de recuperación identitaria de la organización durante la Asamblea de 1978 que marcó su restauración tras un largo periodo de letargo forzado por la dictadura franquista:

“Difundir la cultura vasca y proponer soluciones a los diferentes problemas científicos y actuales en el país. Y también promover la formación de un organismo que, constituido por todos los amantes del País Vasco, diese permanencia a la labor del Congreso y perdurase como unificadora y directriz del renacimiento de nuestra cultura”¹⁰.

Una identidad que se mostraba claramente vasca...

EI-SEV agrupa en su seno personas que se consideran vascas o “amantes” de Vasconia y de su cultura. Por otro lado, los miembros de Eusko Ikaskuntza, en sus primeros años, se proclamaban “vasquistas”. Sin embargo, ¿qué tipo de identidad vasca promueve la organización?

EI-SEV pretende estar abierta a todos los vascos. Aún actualmente y desde su origen, EI-SEV promueve una identidad vasca que incluye las siete provincias históricas de Vasconia. Con esta voluntad de apertura a todo el territorio vasco, la organización siempre ha tenido como lenguas oficiales de funcionamiento las tres habladas en el País (el vasco, el francés y el español).

Es cierto que es emanación de las cuatro Diputaciones del País Vasco sur, principales financiadoras de la organización en sus inicios (con el Gobierno autónomo vasco desde los años 1980, y más tarde el Gobierno español). Aunque desde sus orígenes tiene una vocación panvasquista: Iparralde estuvo representada en el Congreso de 1918 y en los órganos decisorios. La delegación procedente del norte del Bidasoa presente durante el I Congreso de Estudios Vascos estaba formada, entre otros, por monseñor Gieure, obispo de Bayona, los diputados Ibarnegaray y Guichené, así como por varios intelectuales que trabajaban para la difusión de los estudios vascos (Daranatz, director de *Euskalduna*, el lexicólogo Darricarrère y el secretario de la *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, RIEV, Georges Lacombe).

Según los estatutos de la organización aprobados en 1918, la Junta Permanente estaría formada por representantes de las Diputaciones de Álava, Gipuzkoa, Bizkaia y Navarra “y las representaciones análogas del resto del País Vasco”, lo que hace referencia al País Vasco francés. Este deseo de representar al conjunto de los territorios vascos lo encontramos también en el Comité Ejecutivo. El primero, designado a finales de 1918, incluía a dos navarros (el presidente de honor Arturo Campión y el tesorero Leoncio Urabayen), tres guipuzcoanos (el presidente Julián Elorza, el vicesecretario Gregorio de Mújica y el vicesorero Víctor Artola), un vizcaíno (el primer vicepresidente Julio de Urquijo, fundador de la *Revista Internacional de los Estudios Vascos*), uno de Álava (el secretario general Ángel de Apraiz) y una persona “ultrapirenaica” (Pierre Broussain como segundo vicepresidente).

En la víspera de la Guerra Civil española, EI-SEV contaba, además de su sede en Donostia, con delegaciones locales en Álava, en Bizkaia, en Gipuzkoa y en Navarra. También se crearon delegaciones en Madrid, Barcelona, así como en América en los años 1920 y 1930 (en las capitales argentina y mejicana). La organización contaba con un núcleo activo de colaboradores en Iparralde, pero habría que esperar a 1993 para que se formalizasen las cosas a ese lado de la frontera con la creación

por la Ley de 1901 de la asociación “Eusko Ikaskuntza-Société d’Etudes Basques”. Durante la celebración del 75º aniversario de EI-SEV en 1993, el consejero regional de Cultura de la Región Aquitania, Maurice Touraton, y el profesor de la Universidad de Pau y de los Países del Adour Pierre Bidart, participaron en la ceremonia de apertura.

Así pues, Eusko Ikaskuntza es perfectamente consciente de la realidad de los vascos diseminados por todo el mundo y de la importancia de crear puentes entre Vasconia y su diáspora. Esta voluntad de participar en la comunidad vasca global alcanza su punto culminante con la creación del programa Euskosare, red de la comunidad vasca global, en 2005. Euskosare se creó como un instrumento de comunicación destinado a los vascos y a las instituciones repartidas por todo el mundo. Este instrumento permitía intercambiar información sobre las diferentes colectividades vascas existentes en todo el mundo y organizar actividades concretas entre ellas.

Por último, es importante recordar que la asociación está abierta a todos los “amantes del País Vasco”, todos aquellos que muestran interés por el hecho vasco, sean o no vascos. Por ello, EI-SEV, durante su existencia, ha colaborado de forma activa con muchos vascólogos y entidades intelectuales de todo el mundo. Por otro lado, Eusko Ikaskuntza hizo las veces de centro de recepción de consultas relativas a temas vascos procedentes de instituciones académicas de todo el mundo hasta que la Guerra Civil puso fin a sus actividades.

Actualmente, EI-SEV se cuenta entre las organizaciones culturales vascas (con Euskaltzaindia) implantadas en todos los territorios (la Comunidad Autónoma Vasca, la Comunidad Foral de Navarra y la recién creada Comunidad de Aglomeración del País Vasco).

...Abierta a ideologías diferentes

Tal y como se ha mencionado anteriormente, la creación de EI-SEV y el desarrollo del movimiento autonomista están íntimamente relacionados. Eusko Ikaskuntza “nace como un reflejo cultural del movimiento autonomista que afecta al País Vasco a inicios del siglo XX (...). El objetivo será la creación de un humus cultural que sostendrá y hará posible un nuevo movimiento autonomista más homogéneo y unitario”¹¹. Los autonomistas comparten la idea según la cual el hecho de reforzar el conocimiento sobre la realidad vasca (mediante, por ejemplo, una universidad) podrá comportar una mayor autonomía cultural y política. Así pues, el movimiento autonomista se ejemplifica en un proyecto cultural, Eusko Ikaskuntza.

Este proyecto pretende ser una plataforma cultural suprapartidista, abierta a ideologías diferentes. Desde su creación, la organización busca el consenso, busca unir. De este modo, el I Congreso de Estudios Vascos puede contar con el apoyo de la mayor parte de los grupos políticos de la época, con la excepción de los socialistas y los republicanos de izquierdas. Hemos visto ya que en los órganos decisorios de la organización se buscará el equilibrio regional. Aunque la proporcionalidad ideológica también está presente: carlistas, nacionalistas, liberales, monárquicos, deciden trabajar juntos en la elaboración de este proyecto cultural que es Eusko Ikaskuntza. Personas sin etiqueta política también participaron en el proyecto: sobre todo, el director de banco Víctor Artola Galarzi “de tendencia vasquista sin etiqueta”¹². Así pues, no es ninguna casualidad que a un hombre dotado de una “gran capacidad de diálogo y de negociación” como Julián Elorza Aizpuru (diputado provincial de Gipuzkoa) se le nombre presidente de Eusko Ikaskuntza en 1918¹³.

Además, la organización se muestra claramente como una entidad respetuosa con la religión católica, sin por ello ser confesional: se en-

cuentran laicos y hombres de Iglesia. El canónigo de la catedral de Pamplona, Alejo Eleta Larumbe, asumió la sección de Estudios Sociales de Eusko Ikaskuntza de 1931 a 1934. Durante el II Congreso de Estudios Vascos que se celebró en Pamplona en 1920, su contribución trató sobre los “bancos populares y las cajas de ahorro: su orientación para ayudar de la mejor forma posible a la clase obrera”.

EI-SEV, aunque se reivindica como entidad cultural, no es, sin embargo, apolítica. Efectivamente, desea participar en los debates de su tiempo y, con frecuencia, ejerce de foro político: un espacio en el que intelectuales y políticos procedentes de familias diferentes pueden reunirse y exponer su visión del País y de su futuro. Eusko Ikaskuntza, estudiando el pasado, quiere ser al mismo tiempo proactiva en la definición de la sociedad vasca de mañana. Mencionamos aquí dos ejemplos ilustradores de esta idea. En los años 1930, Eusko Ikaskuntza redactó un anteproyecto de Estatuto de autonomía para las Cortes republicanas. Más recientemente, en la preparación de su centenario, Eusko Ikaskuntza impulsó foros dirigidos a la sociedad civil para recoger su visión de la sociedad vasca de mañana y construir juntos su futuro. En consecuencia, Eusko Ikaskuntza, trabajando con las diferentes instituciones del País (Gobierno Vasco, diputaciones, CAPB¹⁴, ciudades), conserva su autonomía y quiere ser un medio de expresión de la sociedad civil.

Lo hemos visto, el pluralismo ideológico caracteriza fuertemente la identidad de EI-SEV, y esto desde su origen. Este carácter transversal de EI-SEV, que reúne a representantes de territorios, instituciones, ideologías y profesiones diferentes pervive actualmente.

...Que le ha valido críticas

La connotación identitaria vasca abiertamente mostrada por EI-SEV y su pluralismo ideológico estaban muy lejos de obtener el consenso en el contexto especial de radicalismo político de los años 1920-1930.

Desde sus primeros años, la organización tuvo que soportar críticas y ataques. Estos fueron más o menos virulentos según el contexto político vigente. Por ejemplo, la Liga Monárquica de Vizcaya, que se formó en 1918, desde su creación expresó abiertamente su oposición al proyecto. Durante la dictadura de Primo de Rivera, las hostilidades y ataques contra las actividades de EI-SEV fueron abundantes y algunas no pudieron realizarse. En 1924, la Diputación de Bizkaia, dirigida por la Liga Monárquica, rompió con Eusko Ikaskuntza que, con ello, vio reducida la entrada de dinero de manera importante.

El sacerdote José Miguel Barandiaran vio cómo en varias ocasiones se le prohibía participar en reuniones por orden de su jerarquía. Su sobrino, Luis de Barandiaran Irizar, en su libro *José Miguel de Barandiaran: Patriarca de la Cultura Vasca* dedica un capítulo a este asunto: “El ‘Pecado’ de orientarse por los estudios vascos o las luces y las cruces de un investigador”. Cita a su tío en estos términos muy relevantes: “Con el pretexto de defender a España, no se permite a los vascos estudiar al pueblo vasco ni a su religión”.

La Guerra Civil y la llegada de Franco al poder detuvieron las actividades y dispersaron a los miembros de EI-SEV por todo el mundo. Barandiaran, del que acabamos de hablar, se exilió a Iparalde donde residió hasta volver a su localidad natal de Ataun, Gipuzkoa, en 1953. Muchos otros tuvieron que dejar el País Vasco. El filólogo, filósofo y escritor de Bizkaia Sebero Altube Lertxundi se exilió a Argentina en 1936 y residió 22 años en Pau (Béarn) antes de volver a Gernika en 1958¹⁵. Otros miembros de Eusko Ikaskuntza tuvieron que cambiar de actividad. Ángel de Apraiz Buesa, nativo de Vitoria-Gasteiz, que era profesor en la Universidad de Salamanca, no pudo retomar su actividad hasta

seis años después de acabada la guerra, en 1945. Otros murieron durante la misma, como el navarro Joaquín Beunza Redin a quien fusilaron¹⁶. Durante las décadas de dictadura franquista, los miembros de Eusko Ikaskuntza en el exilio en Iparralde o en la diáspora continuaron las actividades de EI-SEV, no sin dificultades y con menos intensidad que antes. De este modo, se celebraron dos Congresos, en 1948 en Biarritz y en 1954 en Bayona. Sin embargo, habrá que esperar al final de la dictadura para ver cómo se reinstauraba la organización en 1978.

Cultura

En 1918 los miembros de EI-SEV establecieron como principal objetivo trabajar por el conocimiento, conservación y desarrollo de la cultura vasca. Para ello, definieron un proyecto cultural ambicioso, muy completo, que afectaba a todos los ámbitos de la cultura: ciencias humanas y sociales, ciencias naturales, las artes... Tal y como establecen los estatutos, Eusko Ikaskuntza se interesa tanto por la cultura tradicional vasca como por la llamada cultura universal desarrollada por la sociedad vasca. Con el paso de los años, la institución ha seguido este proyecto, progresivamente, aunque algunos ámbitos se han desarrollado más que otros.

Detrás de este proyecto cultural ambicioso, en segundo plano, se encontraba el proyecto de creación de una Universidad Vasca y el deseo de acabar con el amateurismo científico.

El renacimiento de la cultura vasca

Gracias al trabajo incesante de sus miembros, EI-SEV desempeñó una función preponderante en el renacimiento de la cultura vasca. Contribuyó a hacerla más visible. Las obras de investigación sobre el hecho vasco se multiplicaron, mejorando, por ello, el conocimiento general de la sociedad sobre su cultura. Los estudios vascos se convirtieron en un tema legítimo de investigación. Además, los instrumentos de divulgación aplicados por la Sociedad permitieron abrir este conocimiento al mundo académico en general (localmente y en el extranjero), así como a la sociedad civil mediante la organización de congresos, conferencias, cursos de verano, publicaciones... En consecuencia, EI-SEV, mediante las actividades propuestas, contribuyó en gran medida a reforzar el sentimiento de identidad colectiva de los vascos y a difundir la cultura vasca más allá del País. Barandiaran, durante el discurso que pronunció en 1978 con motivo de la restauración de EI-SEV, explicó que uno de los objetivos que perseguían los fundadores de la asociación era “afirmar y cultivar su propia conciencia de vascos”¹⁷.

A inicios del siglo XX, la preocupación de muchos intelectuales repartidos por el mundo —y los investigadores que trabajan en la órbita de Eusko Ikaskuntza no constituyen ninguna excepción— era recoger las costumbres y las tradiciones de los pueblos. De este modo, los trabajos realizados por Barandiaran sobre las creencias populares, los escritos del Padre Donostia sobre la música tradicional o, incluso, las investigaciones de Azkue sobre los cantos y cuentos populares ilustran bien dicha tendencia.

“Penetración de la cultura universitaria y el control del amateurismo”¹⁸

Con EI-SEV, los estudios vascos y su investigación conocen un gran salto cualitativo desde un punto de vista científico.

Uno de los principales instigadores de EI-SEV es, sin ninguna duda, Ángel de Apraiz. Nacido en Vitoria-Gasteiz en 1885, enseñaba Literatura y Arte en la Universidad de Salamanca. Viajó mucho a Francia, Inglaterra, Holanda y Estados Unidos donde tuvo la oportunidad de familiarizarse con sistemas universitarios diferentes. Vivió en Barcelona donde conoció el Institut d’Estudis Catalans. Cuando, en enero de 1918, la Junta de Cultura Vasca de la Diputación de Bizkaia le invitó a participar en un ciclo de conferencias, su aportación versó sobre la Universidad Vasca. Allí nace el proyecto de creación de EI-SEV. Agirreazkue naga explica: “se le puede considerar el principal autor e ideólogo de Eusko Ikaskuntza”. Ángel de Apraiz redactó los estatutos y ocupó el cargo de secretario general de la organización entre 1918 y 1936¹⁹.

De este modo, la creación de una universidad en Vasconia forma parte de las grandes reivindicaciones de la Sociedad en sus inicios. Efectivamente, los fundadores de EI-SEV comparten la idea según la cual la creación de una Universidad Vasca otorgaría respetabilidad académica a la cultura vasca. Para ello, los miembros de la asociación trabajaron con ahínco en la penetración progresiva de la cultura universitaria en el seno de la sociedad vasca (cursos de verano, conferencias...).

Los investigadores que trabajaban en el entorno de EI-SEV querían poner fin al amateurismo científico que entonces caracterizaba a los estudios vascos. De este modo, los investigadores proponen cursos de metodología científica bajo la dirección de EI-SEV: la asociación atrae a eminentes especialistas europeos al País Vasco para que compartan su saber y los investigadores vascos, por su parte, no dudan en renovar sus conocimientos metodológicos realizando viajes a otras regiones de Europa. El ejemplo de la trayectoria de José Miguel de Barandiaran ilustra bien nuestras observaciones. Barandiaran no dejará de extraer de las ciencias europeas las herramientas necesarias para sus investigaciones relativas a la sociedad tradicional vasca²⁰. En 1913, 1919 y 1922 Barandiaran viajó a Alemania (Leipzig y Colonia) para asistir a clases de eminentes especialistas como Wilhem Wundt²¹ y Fritz Grabner²². Estas clases le resultaron beneficiosas para sus estudios etnográficos, sobre todo desde el punto de vista metodológico. Fritz Graebner es el fundador de la Escuela de Etnología de Viena (escuela difusionista) al lado de Wilhem Wundt; escuela que aplica el método histórico-cultural. Barandiaran conoció a Bronislaw Malinowski, quien teorizó sobre el método participativo en antropología (fundador de la Escuela funcionalista). Para sus estudios prehistóricos viajó en varias ocasiones a París en los años 1920 y 1930, visitando el Collège de France y el Institut de Paléontologie Humaine, para conocer al “Papa de la prehistoria”, el Padre Henri Breuil. Así pues, Barandiaran se inspiró en todas estas enseñanzas para redactar su “cuestionario para un estudio etnográfico de la vida popular”. Además, en 1921, en el primer número de la revista científica *Anuario de Eusko Folklore* que dirigía, Barandiaran publicó sus “Breves instrucciones prácticas para el investigador folclorista” y empezó, por su parte, a formar a investigadores²³.

Poco después, las obras de Barandiaran reciben el aplauso de los especialistas europeos y se le abren las puertas de las entidades científicas más prestigiosas. Contribuyó mucho a la difusión de los estudios vascos en el ámbito internacional. Ander Manterola, en su *Vida y obra de José Miguel de Barandiaran* explica y con razón: “el material recopilado por Barandiaran es una de las contribuciones más importantes que el País Vasco ha realizado a la etnología europea”²⁴.

Otro especialista eminente de la etnografía vasca es, sin ninguna duda, Julio Caro Baroja, que se empezó a relacionar con EI-SEV cuando aún era estudiante. En la Universidad de Madrid, sus prestigiosos profesores Hugo Obermayer (Prehistoria) y Hermann Trimborn (Etnología) le encaminan hacia los estudios de Historia y Etnografía. Aprendió mucho de Barandiaran y Aranzadi a quienes consideraba sus maestros:

le transmitieron, sobre todo, su método de trabajo respecto a la recopilación de tradiciones y costumbres. Dirigió el Museo del Pueblo Español de Madrid y realizó muchos viajes a España y al extranjero: Estados Unidos, Inglaterra, Sáhara...

La renovación del concepto de cultura vasca

Por último, nos parece importante mencionar otra aportación de los miembros de EI-SEV: la renovación del concepto de cultura vasca. A principios del siglo XX, los estudios sobre el origen del pueblo vasco son abundantes y desarrollan a menudo su tesis bajo el prisma del concepto de raza. Pero las obras sobre todo de Barandiaran y de Caro Baroja sobre los modos de vida populares, contribuyen a dejar los discursos sobre la raza en un segundo plano. Así pues, la raza deja paso a la etnia²⁵.

Abrirse a la cultura universal y moderna

EI-SEV se centra al mismo tiempo en el pasado, el presente y el futuro de la sociedad en la que se inscribe. EI-SEV se ha fijado como misión trabajar a favor del progreso social y cultural de la sociedad vasca. Xabier Retegi, presidente entre 2002 y 2008, expresa esta idea de la forma siguiente: "Históricamente, Eusko Ikaskuntza se ha distinguido por su capacidad de anticipación y por su visión estratégica de las necesidades y de los futuros retos de la sociedad vasca". Una de las características de la organización es que siempre se inscribe en su tiempo y que ha sabido recurrir a los paradigmas de la cultura universal y moderna para conseguir sus objetivos. Por cierto, durante el I Congreso de Estudios Vascos de 1918, la contribución de Ángel de Apraiz se refirió a "la labor del pueblo vasco ante la cultura universal".

EI-SEV era perfectamente consciente de que este progreso social y cultural de la sociedad vasca debería pasar, sobre todo, por una reforma de la enseñanza. De este modo, además del proyecto de creación de una universidad, los miembros de EI-SEV se aplicaron a la cuestión de la reforma de la enseñanza primaria y dirigieron sus esfuerzos más concretamente a la cuestión de la enseñanza bilingüe. De este modo, el segundo Congreso de Estudios Vascos organizado en 1920 en Pamplona abordó la enseñanza y cuestiones económico-sociales. EI-SEV "diseñó modelos de enseñanza bilingüe basados en la pedagogía teórica y experimental"²⁶, participó en la creación de las primeras escuelas (*ikastolak*) y publicó manuales en euskera para las mismas.

En su trayectoria, EI-SEV abordó cuestiones socio-económicas y fue instigadora de debates sociales importantes. Por ejemplo, antes de la Guerra Civil EI-SEV desarrolló estudios sobre la pesca y el medio agrícola y creó una comisión específica para abordar el tema del éxodo rural. Además, EI-SEV, mediante su sección de Medicina, lanzó campañas de divulgación relativas a la higiene y la salud. Publicó, señaladamente, un librito de puericultura, otro sobre higiene destinado a las escuelas e inició una campaña para advertir de los estragos del alcohol.

Este deseo de trabajar al servicio del progreso social perduró después de la restauración de EI-SEV, a partir de 1978. Los años 1990 estuvieron marcados por el desarrollo de las nuevas tecnologías y se hizo sentir la necesidad de inscribir a la sociedad vasca en este nuevo contexto de sociedad global. Así pues, no es casualidad que el XIV Congreso organizado en 1997 desarrollara el tema de la sociedad de la información. El Congreso marcó el inicio de una reflexión de fondo sobre las nuevas tecnologías. Se trataba de evaluar el impacto que estas podían tener en la sociedad vasca y de aprovechar las oportunidades que podían ofrecer. A partir de ahí, EI-SEV reflexionó sobre la creación de nue-

vas herramientas y nuevas formas de trabajar, siempre al servicio de la cultura vasca: digitalización de la Enciclopedia Auñamendi y otros fondos de la organización, publicaciones electrónicas...

Conclusión

A su creación en 1918, las bases de EI-SEV quedaron bien establecidas. Los fundadores pusieron en pie un gran proyecto social, muy ambicioso. Los objetivos siguen siendo los mismos en la actualidad:

"Divulgar la cultura vasca y proponer soluciones a los diferentes problemas de ciencia y de actualidad en el país. Y también promover la formación de un organismo que, formado por todos los amantes del País Vasco, dé permanencia a la actividad del Congreso y perdure como unificador y directriz del renacimiento de nuestra cultura"²⁷.

La identidad vasca fomentada por la organización quiere ser inclusiva: está abierta a todos los vascos y no vascos procedentes de todos los territorios del País y más allá: EI-SEV colabora activamente con los miembros de la "octava provincia" (expresión que hace referencia a la diáspora vasca) y con cualquier persona interesada en los estudios vascos. Además, el pluralismo ideológico caracteriza a los miembros de EI-SEV.

La organización se ha marcado como misión trabajar al servicio del progreso social y cultural de la sociedad vasca. Por consiguiente, sus proyectos se interesan, al mismo tiempo, por la cultura tradicional vasca y por la cultura universal procedente de Vasconia.

EI-SEV ha desempeñado una función de primer orden a lo largo de todo el siglo XX para la supervivencia, la renovación y el desarrollo de la identidad y de la cultura vascas. Efectivamente, esta identidad y esta cultura no son fijas porque evolucionan de forma permanente. Eusko Ikaskuntza ha contribuido a hacer más visible la cultura vasca (local e internacionalmente) y ha ayudado a sentar las bases de la cultura vasca moderna. Es objeto de un reconocimiento cultural y se ha forjado una reputación sólida. Se le reconoce como entidad de utilidad pública desde 1992.

EI-SEV es una herramienta creada por la sociedad vasca y que actúa a su servicio. La sociedad cambia de forma constante y EI-SEV debe seguir estos cambios renovando constantemente sus actividades. Durante el 75 aniversario de EI-SEV, el presidente de la Comunidad Autónoma Vasca de la época, José Antonio Ardanza, pronunció las palabras siguientes que, 25 años más tarde, no han perdido vigencia:

"La renovación de Eusko Ikaskuntza no puede ser una simple repetición de lo que se hizo hace 75 años. Debe ajustarse al contexto de la sociedad vasca actual y de las instituciones con que se ha dotado; todo ello dentro de un proceso de reforma y de regeneración".

Efectivamente, cuando nació Eusko Ikaskuntza en 1918, un vacío cultural caracterizaba a la sociedad vasca de la época. Después de la dictadura franquista, la sociedad vasca se levanta y funda, de forma progresiva, varias entidades culturales y universidades. En consecuencia, EI-SEV debe encontrar su lugar en el nuevo contexto sociocultural. Tal y como lo hizo en los años 1990²⁸, con motivo de su centenario, EI-SEV inició una nueva reflexión estratégica sobre su desarrollo y el de la sociedad vasca. El objetivo es construir una sociedad sostenible en la Vasconia del siglo XXI. Para ello, se estudian cuatro temas: el futuro de la lengua vasca, la estructura sociopolítica, los modelos socioeconómicos y la realidad sociocultural²⁹. Para cada uno de los temas, se establece un diagnóstico y se avanzan propuestas concretas para el futuro.

Bibliografía

Agirreazkuenaga, Joseba (et al). *Diccionario biográfico de Eusko Ikaskuntza (1918-1998)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.

Anderson, Benedict. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Nueva York: Verso, 1991.

Barandiaran, José Miguel (de). *Diario personal. Desde los primeros trabajos científicos, hasta el inicio del exilio (1917-1936)*. Volumen I. (Colección Sara, 6). Ataun: José Miguel de Barandiaran Fundazioa, 2005.

Camus Etchecopar, Argitxu. “Barandiaran eta Europa”. En: *Europa, Barandiaran eta baloreak. Jose Miguel Barandiaranen heriotzaren 25. Urteurrena*, 2016. Vitoria-Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 2017; pp. 55-62.

“El Primer Congreso de Estudios Vascos. Celebrado en la villa de Oñate del 1 al 8 de septiembre de 1918”, In *Euskalerrriaren Alde*, San Sebastián: imprenta Martín, Mena y cía., c. 1919³⁰.

Estornes Zubizarreta, Idoia (et al). *Eusko Ikaskuntza: Pasado, Presente y Futuro*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1993.

Estornes Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos: Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1983.

“Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos”. *Voz Enciclopedia Auñamendi*. <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/eusko-ikaskuntza-sociedad-de-estudios-vascos/ar-40053/> (06/2018).

Eusko Ikaskuntza. *Asamblea General. Estado actual de los estudios vascos (Oñati, 1978)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.

Eusko Ikaskuntza. “75 aniversario de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos”. Discursos del acto académico. En: *RIEV*, 42, 1. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994; pp. 183-229.

Fernández de Labastida, Ixone. “Jose Miguel Barandiaran, euskal gizartea eta cultura”. En: *Europa, Barandiaran eta baloreak. Jose Miguel Barandiaranen heriotzaren 25. Urteurrena*, 2016. Vitoria-Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 2017; pp. 43-53.

Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. Nueva York: Basic Books, 1993.

Manterola, Ander; Arregi, Gurutzi. *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiaran* (Colección Sara, 1). Ataun: José Miguel de Barandiaran Fundazioa, 2003.

Mucchielli, Alex. *L’identité* (Coll. Que Sais-je). París: PUF, 2013.

Notas

1. Artículo primero de los Estatutos de la Sociedad de Estudios Vascos, adoptados en 1918. Nos hemos tomado la libertad de poner las referencias a la cultura y a la identidad en negrita.

2. En esta aportación hacemos referencia a la Sociedad de Estudios Vascos-Eusko Ikaskuntza de forma diferente: Eusko Ikaskuntza, Sociedad de Estudios Vasco, EI-SEV, la asociación, la entidad o, incluso, la organización.

3. Mucchielli, Alex. *L’identité*, Coll. Que Sais-je. París: PUF, 2013.

4. Idem.

5. Idem.

6. Las obras de Geertz (1993) y de Anderson (1991) nos aportan aclaraciones interesantes sobre el tema. La definición de Geertz es la siguiente: “an historically transmitted pattern of meanings embodied in symbols, a system of inherited

conceptions expressed in symbolic forms by means of which men communicate, perpetuate, and develop their knowledge about and attitudes toward life” (Geertz, p. 89). Anderson define la nación como “una comunidad política imaginada”. Este concepto de invención se aplica a cualquier tipo de análisis cultural.

7. Algunos movimientos de independencia afectan, entre otros, a Bélgica y los países de la península de los Balcanes que, poco a poco, se emancipan de su tutor otomano. El principio de libertad de los pueblos de disponer de ellos mismos acompañado de la idea de nacionalidad se desarrolla en el seno de muchas poblaciones europeas como la vasca.

8. Por ejemplo, el sacerdote anglicano Wentworth Webster (1828-1907) realizó una enorme tarea de recogida de cuentos tradicionales del País Vasco.

9. Enciclopedia Auñamendi: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/eusko-ikaskuntza/ar-40053/> (06/2018).

10. Barandiaran, José Miguel (de). “Breve historia de la Sociedad de Estudios Vascos”, En: Eusko Ikaskuntza. *Asamblea general: estado actual de los estudios vascos*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.

11. Enciclopedia Auñamendi, op.cit.

12. Agirreazkuenaga, Joseba (et al). *Diccionario biográfico de Eusko Ikaskuntza (1918-1998)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.

13. Idem.

14. Comunidad de la Aglomeración del País Vasco.

15. Entre 1931 y 1935, había sido alcalde de Gernika. Agirreazkuenaga, op.cit.

16. Agirreazkuenaga, op.cit.

17. Barandiaran, op.cit, 1978. Pronunció estas palabras en la “Bienvenida a los asambleístas / Bazkideei ongi etorria”: “Los traía aquí un noble afán de estudiar trascendentales problemas de su pueblo, de este pueblo nuestro al que tanto debemos, a afirmar y cultivar su propia conciencia de vascos y a crear una institución que inquiriese su cultura actual, en sus raíces y en su largo proceso diacrónico, investigando y aprendiendo ‘asmoz ta jakitez’”.

18. Estornes Zubizarreta, Idoia (et al). *Eusko Ikaskuntza: Pasado, Presente y Futuro*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1993.

19. Agirreazkuenaga, op.cit.

20. Camus Etchecopar, Argitxu. “Barandiaran eta Europa”. En: *Europa, Barandiaran eta baloreak. Jose Miguel Barandiaranen heriotzaren 25. urteurrena*, 2016. Vitoria-Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 2017; pp. 55-62.

21. Wilhelm Wundt (1832-1920), sicólogo y filósofo alemán.

22. Fritz Graebner (1877-1934), geógrafo y etnólogo alemán.

23. En torno a Barandiaran, en los años 1960, los grupos de estudios Etniker se organizaron para recopilar datos relativos a la cultura vasca.

24. Manterola, Ander; Arregi, Gurutzi. *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiaran*. Ataun: José Miguel de Barandiaran Fundazioa, (Colección Sara, 1), 2003. Pero todo el mundo no comparte la opinión de EI-SEV sobre los temas que se deben tratar (estudios vascos) y la renovación de los métodos utilizados. Barandiaran, en su diario, expresa su decepción respecto al poco entusiasmo de su jerarquía hacia sus actividades de investigación. Le habría encantado poder integrar todos sus logros en sus clases en el Seminario de Vitoria donde enseñaba: “Después de los viajes por los museos, tras los estudios en mis cursos de Alemania, vine muy animado para actuar en el seminario, mejor equipado que antes en mi juicio. Pero en Vitoria no pensaban utilizar con prisas mis servicios”. Muchos son los sacerdotes que no comprenden el interés de Barandiaran por las creencias populares, consideradas como “supersticiones”, tema de poco interés para ellos.

25. Fernández de Labastida, Ixone. “Jose Miguel Barandiaran, euskal gizartea eta kultura”. En: *Europa, Barandiaran eta baloreak*. Op. cit., pp. 43-53.

26. Estornes, Idoia (et al), op.cit.

27. Mencionamos, de nuevo, Barandiaran. Discurso pronunciado durante la restauración de EI-SEV en 1978.

28. El presidente de EI-SEV en la época era el navarro Gregorio Monreal Zia, profesor de universidad. De esta reflexión se dedujo que EI-SEV tenía que trabajar en la articulación de la comunidad científica vasca, en la elevación del nivel de los estudios vascos, en la difusión cultural y en la internacionalización de la cultura vasca (Enciclopedia Auñamendi, op.cit.).

29. La parte “realidad sociocultural” incluye una sección *Sociedad vasca: cultura e identidades*.

30. La revista *Euskalerrriaren Alde* publica la “Crónica general” del Congreso de 1918, prueba de la gran adhesión y del espíritu de fraternidad que reinaba durante el congreso.

**Eusko
Ikaskuntza
100 urte**

**Euskal—
dunon
Mendea
1918–2018**

Le Siècle Basque
100 ans
d'Eusko Ikaskuntza

Sommaire

I

Eusko Ikaskuntza, 1918-2018

Juan I. Aguirre Sorondo

- Introduction
1. Prolégomènes pour un siècle

2. Première période : 1918-1936

3. Les deux cultures, 1936-1975

4. Seconde période : 1976-2018

5. Appendices:

Trois textes pour cent ans

Publications d'Eusko Ikaskuntza

Palmarès des Prix d'Eusko Ikaskuntza

Bibliographie sur Eusko Ikaskuntza

Récompenses et prix

II

Un siècle de développement scientifique, économique, social et culturel

- Presentation
1. L'Université Basque. Itziar Alkorta Idiakez

2. Le premier Statut Basque ou Basque-Navarrais. Eusko Ikaskuntza, 1931. Gregorio Monreal Zia

3. Ombres et lumières sur le siècle le plus fécond de l'histoire de la langue basque. Rosa Miren Pagola

4. Sciences Historiques, 1918-2018. Contribution d'Eusko Ikaskuntza et de sa section au domaine de l'Histoire. Joseba Agirreazkuenaga

5. Un siècle d'Anthropologie, d'Ethnographie et de Folklore au Pays Basque (1918-2018). José Ignacio Homobono Martínez

6. Droit public et privé en Vasconie. Contribution de la Société d'Études Basques, 1978-2018. Gregorio Monreal Zia

7. Des Arts et des Lettres :

• Art et Patrimoine Historico-Artistique. Edorta Kortadi Olano

• L'action musicale d'Eusko Ikaskuntza (1918-1936 et 1979-2013). Jon Bagües. Itziar Larrinaga

• Recherche et diffusion de la littérature au sein d'Eusko Ikaskuntza. Jon Kortazar

8. Un monde évolué et en évolution. Un rapide tour d'horizon pédagogique sur quatre générations. Juan José Etxeberria

9. Culture e identité. Argitxu Camus Etxecopar

Sommaires

- Sommaire détaillé
- Contenus graphiques et crédits

I Eusko Ikaskuntza, 1918-2018

Juan I. Aguirre Sorondo

Eusko Ikaskuntza

Introduction

Comme il a été souvent dit, Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques est un héritage historique doué d'une valeur très singulière, aussi serait-il impossible aujourd'hui de créer *ex novo* quelque chose d'équivalent. Nous devons comprendre par là que sa structure génétique serait inapte au clonage. Structure qui pourrait répondre à la définition suivante : une association lancée d'un commun accord par les institutions des différents territoires basques, soutenue financièrement par celles-ci, mais autogérée et dirigée de manière autonome par des intellectuels et spécialistes du Pays Basque, qui représente une société civile consciente de l'importance de la culture propre et qui mise sur la mobilisation de la connaissance pour le progrès économique, social et politique du monde basque dans son ensemble. Expression de notre diversité interne, elle favorise la rencontre de femmes et d'hommes de tout sensibilité et idéologie, issus de tous les territoires, de toute provenance et riches de tous les sentiments d'appartenance ; de disciplines et professions plurielles, bascologues et amoureux du mode de vie ou des signes d'identité autochtone. En définitive, un organisme visant à créer de nouveaux consensus et à resserrer les liens de cohésion au sein de l'univers sociétal basque. Tout cela axé sur l'engagement pour la science et la culture, l'innovation et le progrès à travers la promotion du dialogue et de l'étude.

En voilà assez pour la chaîne d'ADN – pour continuer la métaphore – d'Eusko Ikaskuntza. Cela dit, l'affirmation selon laquelle il serait impossible aujourd'hui de créer un organisme avec une morphologie équivalente est de nature ambiguë. En effet, en soulignant ses caractéristiques spécifiques, son unicité, qui peut être vue comme un éloge et la raison de sa légitimité historique, tout cela constitue à la fois une reconnaissance de la difficulté que nous, institutions et personnes, éprouvons tous à jeter des passerelles entre les territoires et à coopérer au sein de ce qu'on appelle aujourd'hui la Communauté Basque Globale. En somme, que la force de la partie, c'est-à-dire la Société d'Études Basques, est, de fait, la conséquence de la faiblesse du tout, c'est-à-dire la société basque. Et en inversant la perspective, on pourrait aussi conclure qu'un tel instrument, créé à une période historique bien précise du Pays avec ses problèmes conjoncturels, puisse être reproduit, cela relèverait de l'anachronisme. Son impossibilité serait vue alors comme une extemporanéité. Encore une dernière note : c'est une institution qui est le reflet d'une communauté imaginée en absence et en deçà de concrétisation administrative pour la soutenir (trinitairement, Eusko Ikaskuntza est une Société unique avec trois inscriptions officielles distinctes). Nous avons là, semble-t-il, une question qui donnerait matière à réfléchir et à débattre une fois la lecture de ce livre terminée.

Tracer les constantes et les variables du long parcours de la Société d'Études Basques est le but qui justifie dans une bonne mesure le texte qui va suivre. Il propose une chronique descriptive et interprétative, comme il convient à ce genre, de ses cent ans d'existence, y compris ceux de la léthargie contrainte (1937-1978). Un siècle d'étapes et

d'avatars d'une association de personnes et de personnalités née pour faire de tout dans un pays qui n'avait rien : ni institutions communes, ni université, ni centres de recherche, ni académie de langue basque, ni secteur de l'édition ou établissements culturels. Ainsi, dans sa première étape (1918-1936), elle se présenta comme un organisme multi-vectoriel, d'intérêts pluridisciplinaires, soucieux de répondre aux manques en matière de culture, science, langue, problèmes sociaux et économiques, passé historique, vie traditionnelle, éducation, vulgarisation... « Nous sommes Basques et rien de ce qui relève du Pays Basque ne nous est étranger » : telle semblait être sa devise à l'époque.

Après la longue éclipse amorcée à l'issue de la Guerre civile, seulement ponctuée de deux Congrès d'Études Basques, Eusko Ikaskuntza émergea à nouveau dans le dernier quart du XXe siècle dans un cadre totalement différent de celui qu'elle avait connu à ses débuts. En effet, les toutes jeunes Administrations démocratiques assumeraient de nombreuses fonctions auparavant gérées par les initiatives sociales de la base. Le domaine des études basques était lui aussi en phase de professionnalisation au sein du monde académique. À cela s'ajoutait le fait que de nouvelles associations expertes avaient vu le jour durant la dictature pour combler le vide que la nôtre laissa. À l'évidence, elles ne disparurent pas avec la réinstauration de cette dernière. Enfin, il ne faut pas oublier qu'Eusko Ikaskuntza a eu, dès ses débuts, vocation à promouvoir des organismes qui, dans la plupart des cas, se sont soustraits à sa tutelle (à la différence de son homologue l'Institut d'Estudis Catalans lequel, sur le modèle de l'Institut de France, a conservé son caractère d'académie des académies et de matrice pour les sociétés scientifiques affiliées).

De ce fait, limitée dans son espace vital et réduite dans sa force et son identité pour les raisons indiquées, à partir de 1978 la Société d'Études Basques dut se resituer dans un écosystème de plus en plus saturé. Sa réaction naturelle fut de mettre en valeur ses atouts (pluridisciplinarité, interlocution pluriterritoriale, capacité fédératrice, vision inclusive...), élargir son catalogue, intervenir dans des activités à tous les niveaux de la vie sociale et couvrir des créneaux délaissés ou insuffisamment exploités dans ses domaines d'intérêt particulier ; en assumant dès le départ que dans le champ de la recherche basque son rôle serait subsidiaire par rapport à d'autres organismes consolidés.

Il ressort néanmoins que l'adaptation d'Eusko Ikaskuntza au fil des époques n'a pas été de tout repos. De là vient le caractère pertinemment réfléchi, introspectif, sa volonté d'« être en exercice » – admettez l'expression – en permanence. Il y a un peu d'existentialisme dans la remise en question constante d'une institution qui se rebelle contre un destin muséal et revendique son rôle essentiel de par l'utilité publique qui lui est reconnue.

Mais il reste encore autre chose : le constat d'une réalité qui se trouve sur un plan supérieur, osons dire civilisateur, et qui touche directement la compréhension du rôle historique d'Eusko Ikaskuntza. Quelque chose que nous ressentons aujourd'hui comme une absence importante : l'ancienne notion de culture comme cristallisation de processus intersubjectifs de communication des sensibilités,

l'affaiblissement des sciences et des instruments de socialisation, arts, langues, traditions et histoire. Une fois cela admis, à partir de la biographie d'Eusko Ikaskuntza il convient de mener une réflexion sur le processus de fragmentation des systèmes d'agrégation groupale qui furent opérationnels jusqu'à l'irruption de la société du capitalisme tardif dans sa version « numérique ». Société du « déclin de l'homme public » où les liens solidaires et socio-familiaux se délient et se défont, où le narcissisme technologique est encouragé, la mémoire est vidée de sa valeur, le positivisme discrédite la moindre lueur de spiritualité et l'éthique de l'avoir prend la place de l'éthique de l'être.

La grande tapisserie des cent ans d'Eusko Ikaskuntza se tisse avec le fil d'un engagement à travailler ensemble au service des communautés qui forment le tout basque. Le bilan de ce *Siècle Basque* est clairement positif. La capacité qu'elle a développée pour déceler et relever les défis essentiels du Pays Basque, que ce soit pour son articulation administrative et institutionnelle ou pour améliorer son système éducatif, témoigne bien de sa valeur. Elle pourra servir ainsi la langue et son rayonnement, la sensibilité artistique autant que la recherche et les études pour le progrès social. Forte d'une connaissance bien affinée du Pays et d'une plasticité intellectuelle appliquée, Eusko Ikaskuntza anticipe depuis un siècle les analyses sociales et culturelles, en favorisant les réflexions et propositions innovantes, en diffusant les savoirs ; en remédiant aux carences tant dans les territoires qu'à l'échelle locale ; en suscitant le débat ; en stimulant la créativité. De toutes ces manières, et d'autres encore, les femmes et les hommes d'Eusko Ikaskuntza ont contribué, individuellement et collectivement, à la Communauté Basque Globale. Et ils la servent aujourd'hui dans la mesure où Eusko Ikaskuntza, fidèle à la mission pour laquelle elle est née, cherche à apporter des réponses efficaces aux préoccupations, inquiétudes et défis à travers l'étude du Pays Basque et de sa culture eu égard les coordonnées complexes du monde actuel.

Face à l'avenir, Eusko Ikaskuntza se pose le défi de susciter un enthousiasme renouvelé qui attirera la jeunesse et le talent. Elle doit promouvoir de nouvelles formes d'adhésion collective, de participation active au sein d'une société encline à la dispersion et réticente à toute forme d'engagement. En admettant sans mélancolie que le travail en faveur de la culture basque n'a plus l'aura résistante, romantique, voire même agonique qu'il possédait aux yeux des générations précédentes, nous devons donner un nouveau sens à l'implication dans la tâche importante de construire le Pays Basque du XXIe siècle. Une société solidaire, intégrante, diverse, féminine... de plus en plus ouverte, cultivée et critique. En explorant dans les régions de la connaissance au service de la justice, du bien-être, de l'intelligence créative et en contribuant à l'enrichissement du système démocratique basque par les citoyens mêmes. En définitive, en aidant à la réalisation effective des projets vitaux à la fois individuels et collectifs.

*

L'auteur de ce chapitre tient à remercier les personnes qui ont lu le texte avant sa publication et ont participé par leurs précieuses contributions à l'améliorer et à le nuancer. Il s'agit, dans l'ordre chronologique, de Josemari Velez de Mendizabal, Xabier Alkorta, Arantza Cuesta, Juan José Etxeberria, Olatz Zumalabe, José Ángel Ormazabal, Joseba Agirreazkuenaga et Iñaki Dorronsoro.

Il va de soi que le signataire est seul responsable des éventuels manques et imprécisions rencontrées.

1

Prolegomènes pour un siècle

La recherche en sciences exige des capacités d'observation particulières. C'est pourquoi la plus ancienne académie scientifique de l'Europe moderne, fondée à Rome en 1603, s'appela l'Académie des Lyncéens, ou parfois Académie des Lynx (en italien l'Accademia dei Lincei). Galileo Galilei en fit partie, tandis qu'Isaac Newton fut président de la Royal Society de Londres, fondée en 1660 sous la devise horacienne *Nullius in verba* (ne croyez personne sur parole) : la vérité scientifique était ainsi identifiée à l'expérience objective et non au principe de l'autorité. En 1666 naissait à Paris l'Académie royale des sciences de France pour le développement de recherches scientifiques et techniques « d'une utilité notoire et prompte ».

Le XVIIIe siècle vit apparaître des académies et sociétés savantes dans toute l'Europe (Dublin, Londres, Édimbourg, Hanovre, Florence, Berne, Metz, etc.). Le Comte de Peñaflores créa à Azkoitia en 1764 la Société Basque des Amis du Pays afin de conjuguer les efforts en faveur du développement économique et social du territoire. Principal représentant des Lumières basques, son activité majeure se heurta à de fortes résistances dans une société divisée entre la tradition et le renouveau. Elle disparut avec l'invasion napoléonienne et, après une brève réapparition à la fin du siècle, elle cessa à nouveau ses activités en 1919. Il sera question de son étape suivante dans les pages qui suivent.

La Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne fut une importante société scientifique qui, à partir de 1873, regroupa l'élite intellectuelle du Pays Basque nord. Sur le modèle des académies du XVIIIe siècle, l'association bayonnaise se consacra à la culture du savoir et à l'échange des idées. L'étude des faits, conforme au positivisme alors triomphant, lui conféra une dimension intellectuelle et pas uniquement culturelle. Malgré tout, elle représenterait la contribution majeure du Pays Basque continental au renouveau de la culture basque du dernier quart du XIXe siècle. Un aspect particulièrement significatif dans un territoire qui, à la différence du Béarn voisin, était dénué de tradition académique et universitaire¹.

1.1. La nouvelle époque contemporaine

Le passage de la haute à la basse modernité dans l'histoire politique est marqué par une succession d'événements condensés en une seule décennie, celle de 1870 : la proclamation de la Ire République espagnole et la guerre civile carliste, les unifications de l'Italie et l'Allemagne, la IIIe République française, la Reconstruction Era des États-Unis après la Guerre de Sécession, l'Ère Meiji marquant le début de la modernisation et l'ouverture vers l'extérieur du Japon.

Le dernier quart de siècle se caractérise par l'union de la science, la technique et le capitalisme financier qui aboutira à la seconde Révolution industrielle dont le sujet historique sera les sociétés économiquement développées d'Occident. Acier, pétrole, électricité... Bateaux, trains, avions, automobiles, nouvelles machines, grands travaux d'ingénierie... Les ingrédients à l'origine du changement colossal de civilisation (« la transformation la plus fondamentale expérimentée par la vie humaine dans l'histoire du monde enregistrée sur des documents écrits », selon un prestigieux historien²) sont largement connus. La mécanisation des transports et communications adapte la planète à l'échelle humaine. Des entreprises transnationales et multinationales sont créées. Au-delà du capitalisme familial et local, elles joueraient un

rôle prépondérant dans les relations économiques internationales. Nous assistons à la naissance de « l'organisation scientifique du travail », du taylorisme, de l'harmonisation des processus de production qui favorisent la précision et la standardisation de l'output. En un mot, les richesses s'accumulent.

Il y avait des raisons fondées de croire en l'avenir : le progrès scientifique et technologique portait ses fruits non seulement par l'invention de dispositifs tels que le télégraphe, le téléphone, la machine à écrire, les systèmes de levage, les premières calculatrices et caisses enregistreuses ou les machines-outils. Il aura également un effet positif sur les conditions de vie : la santé, l'alimentation, l'hygiène. L'Europe verra sa population doubler en un siècle, compensant ainsi largement les flux migratoires vers l'Amérique. Les agglomérations urbaines seront les premières à accueillir cette croissance démographique.

Les nouvelles structures de production et les changements technologiques ouvrent la porte à la mondialisation de l'économie. « La politique coloniale est fille de la politique industrielle », dira Jules Ferry. Les puissances du capitalisme industriel en phase de maturation se lancent dans une course effrénée en quête de ressources et de marchés. L'Ère des Empires commence.

Une époque pas seulement « belle »

Une époque d'excès. Un excès de production qui engendrera la crise de 1873. Un excès d'optimisme peut-être aussi. « Je plains tous ceux qui n'ont pas vécu ces dernières années de l'enfance de l'Europe », évoquerait Stefan Zweig dans ses mémoires. « Grâce à la fierté qu'inspiraient à chaque heure les triomphes sans cesse renouvelés de notre technique, de notre science, pour la première fois, un sentiment de solidarité européenne, une conscience nationale européenne, était en devenir »³. Comme l'écrivain viennois, ils étaient nombreux à nourrir la conviction que le progrès imparable de la science et la technologie ferait disparaître tous les fléaux humains (pauvreté, maladie, ignorance, guerres, etc.). À la tête de ce mouvement se trouvaient les scientifiques avec leur culte de la science et aussi les positivistes, courant philosophique fondateur d'une des idéologies dominantes de la période. À l'aide de nouvelles méthodologies, les sciences sociales chercheront à être homologuées au même titre que les sciences empiriques.

De l'autre côté de l'optimisme se trouvaient ceux qui, face au capitalisme débridé, proposaient des modifications à l'ensemble d'un modèle générateur d'inégalités, d'aliénation et de misère. La liberté libérale rend le développement économique possible, mais sans développement des conditions de vie de la majorité, la liberté est une coquille vide. Une fois sa phase d'éclipse passée, l'État occupait de nouveau le premier plan. Non sans lutte, une partie des bénéfices de la croissance sera redistribuée en droits sociaux : droits en matière de travail, éducation, aide sociale, santé, repos, vieillesse... Et droits politiques. À partir du dernier tiers du siècle, les tendances de démocratisation s'amplifieront : suffrage semi-universel, modèle constitutionnel, système de partis... La figure de l'intellectuel apparaît ainsi comme le porte-parole d'une opinion publique qui, pour la première fois, mesure sa capacité d'influence⁴.

La séparation entre l'Église et l'État, conquise par la République française au début du siècle, se révélerait irréalisable dans la très catholique Espagne avec l'accord du non moins très catholique Pays Basque. L'espoir des catholiques libéraux dans une Église compatible avec un régime de libertés s'effondrerait après le Concile Vatican I, qui imposa une vision intégriste et le principe selon lequel « le libéralisme est un péché ». À partir de ce marasme idéologique, nous observâmes passivement l'envolée culturelle et scientifique des pays acteurs du XXe siècle.

La IIIe République française créera le premier système réel et efficace d'éducation nationale, convaincue que l'instruction était le meilleur antidote aux conflits sociaux, au radicalisme révolutionnaire et au retard économique et social. Les besoins de l'industrie stimuleront la formation des ouvriers qualifiés pour les besoins spécifiques du tissu économique local. Les écoles d'arts et métiers seront leurs chemins de traverse.

La vie urbaine et la *secondarisation* du marché du travail aboutirent à la conquête du temps libre. Le concept de loisirs apparaît et, avec le progrès des communications au sens large, l'alphabétisation et la diffusion de la presse, l'idée de culture comme possibilité d'enrichissement ouverte à toutes les classes sociales. Le catalogue des passions populaires s'étend des traditionnelles corridas et du théâtre aux sports populaires et au cinématographe. Même les voyages de plaisir, le tourisme et la randonnée abandonnent leur arrogance aristocratique d'autrefois. Enfin, la photographie se démocratise et les feuillets éblouissent l'imagination des lecteurs.

Tel était, à grands traits, le tableau de la dénommée « Belle Époque ». Une période de conviction quasi religieuse au pouvoir de la raison comme levier pour un progrès sans limite, de grandes découvertes et des avancées technologiques. Mais un temps aussi d'exploitation humaine, d'ambitions démesurées, de crises, et de *paix armée* qui conduisit à la première guerre avec un concept industriel et un cadre global de l'histoire. Les totalitarismes allaient trouver leur lit dans les tranchées⁵.

1.2. Le Pays Basque, 1876-1936. Une société en mutation

Le 27 février 1876, le prétendant légitimiste, Charles VII, accompagné des derniers lambeaux de ses troupes traversait la frontière par Valcarlos. Quatre mois après le silence des armes, les Cortes [le Parlement espagnol, ndt] adoptèrent une nouvelle Constitution à caractère centraliste. En vertu de cette norme, avec le vent soufflant en faveur d'une opinion publique espagnole qui faisait l'amalgame du carlisme et des fueros, les régimes traditionnels en Alava, Guipuzcoa et Biscaye furent supprimés le 21 juillet de la même année, tandis que la Navarre put maintenir le statut en vigueur depuis la Loi pactisée de 1841, non sans assauts réguliers de la part de l'État contre son autonomie fiscale (en soulevant parfois les passions populaires, comme dans la dénommée *Gamazada* de 1893-1894).

Après une période de négociations infructueuses, les *Juntas Generales* [parlements provinciaux, ndt ; ci-après, Assemblées Générales] et les *Diputaciones forales* disparaissaient. La gestion administrative, mais non politique, sera assumée par les *Diputaciones provinciales* nommées par les gouverneurs civils dans chacun des trois territoires. Elles disposaient d'une autonomie fiscale pour collecter et gérer certains impôts avec l'obligation de payer une somme forfaitaire au Trésor public. Tel était le fondement du système de *Concierto* ou Accord économique approuvé en 1878 et qui se prolongea au cours de la longue période de la Restauration bourbonnienne (1876-1931). Dédaigné par ceux qui le qualifiaient de simple *aumône* de Cánovas del Castillo – principal protecteur du régime restaurationniste – sans valeur compensatoire face à la suppression des fueros, le modèle se révélerait être au final un instrument de profit pour la bourgeoisie biscayenne qui ambitionnait de prendre le train de la Révolution industrielle en provenance du nord.

La Révolution industrielle et ses contrastes

« Qui a dit que la guerre n'est que massacre ? Non, la guerre est accouchement », clamait Unamuno en voyant le côté positif que les guerres,

comme toute chose au monde, possèdent elles aussi⁶. Ce n'est pas la guerre mais disons plutôt l'après-guerre de la deuxième guerre carliste qui fut l'accoucheuse de la transformation sociale, culturelle, économique et démographique majeure de toute l'histoire basque. Cette dernière affirmation demanderait des nuances à la fois dans le temps et dans l'espace : l'industrialisation basque s'installe sur la façade cantabrique tandis que l'arrière-pays resta essentiellement agricole jusqu'à l'après-guerre suivante ; mais à long terme, le processus d'industrialisation eut des répercussions dans l'ensemble du Pays Basque, modifiant profondément sa physionomie.

Chacun sait que la Révolution industrielle est née de l'exploitation des mines dans les vallées occidentales de Biscaye, riches en minerai de fer non phosphoreux demandé par les sidérurgies britanniques. Son exportation entraîna d'importants bénéfices qui furent réinvestis par le jeune capitalisme local dans la production sidérurgique et métallique, aussi bien lourde que légère, et dans le secteur naval. D'énormes contingents humains, attirés par la demande de main-d'œuvre, afflueront au fur et à mesure dans les mines et sur les nouveaux sites éparpillés le long de l'estuaire jusque dans la haute vallée du Nervión, ainsi que dans d'autres lieux de la province. Ils créeront, dans des conditions d'installation extrêmement précaires, le premier prolétariat de l'histoire basque. L'explosion démographique dans la zone manufacturière et minière s'accompagnera d'un taux de mortalité élevé qui ne commencera à diminuer qu'après les grèves de la dernière décennie du XIXe siècle, à mesure que les conditions de vie allaient s'améliorer. Pour autant, la polarisation sociale entre oligarchie et classe ouvrière, née des relations de production de cette période d'« accumulation primitive », pour reprendre la célèbre formule de la sociologie marxiste, ne disparaîtra pas.

Tout en restant parallèle à sa voisine biscayenne, l'industrialisation en Guipuzcoa comprend ses spécificités propres. Un processus de croissance économique graduelle et de changement social bien moins rupturiste que dans le territoire voisin se consolidera à partir de 1900. Faute de matières premières convoitées pour des investissements massifs autour desquels créer de fortes concentrations industrielles, le capitalisme guipuzcoan s'engagera dans des développements à plus petite échelle. Ceux-ci arriveront avec l'implantation d'industries très diversifiées : biens de consommation (papier, textile, chaussures et alimentation), produits transformés métalliques (armes, machine-outil, serrurerie et matériel ferroviaire) et biens intermédiaires (sidérurgie, cimenteries ou produits chimiques). Socialement, ce modèle favorisera moins le déracinement, car il permettait de concilier le travail à la ferme avec celui de l'usine, et en conséquence il n'attirera pas autant de main-d'œuvre étrangère. Cela aura des conséquences culturelles évidentes.

Le réseau ferroviaire se révélerait crucial pour le décollage du Guipuzcoa au XXe siècle. Sachant que la ligne Paris-Bayonne était en service depuis 1855, on peut dire que le train arriva dans le sud avec retard. Et pourtant, déjà en 1845, les élites biscayennes rêvaient de voir le chemin de fer reliant Madrid à Irun passer par Bilbao, même si elles étaient conscientes que son coût énorme jouait en défaveur d'un tel espoir. Les navarraïens soutenaient pour leur part que, vu la géographie tortueuse des provinces côtières, le mieux était que le train empruntât l'itinéraire le plus pratique, à savoir selon eux celui qui circulait dans Pampelune et traversait la frontière par les Aldudes. Mais la Diputación de Guipuzcoa disposait de bons atouts : avec l'appui de son homologue d'Alava, des négociations préalables à Madrid et à Paris, outre une subvention substantielle, elle obtint le choix du tracé entre Miranda et Irun par la Llanada, en contournant le sommet d'Etzegarate, fût celui choisi. Le 15 août 1864, le Chemin de Fer du Nord parcourut pour la première fois le Guipuzcoa d'un bout à l'autre.

La ligne à voie large reliant Tudela et Bilbao par Miranda del Ebro et le chemin de fer de Triano pour l'exportation par mer du minerai de fer sont des réalisations de cette même décennie. Et au début du XXe siècle, un capital en majorité biscayen permit de construire la ligne reliant Bilbao à Saint-Sébastien, à voie étroite, qui fut intégrée à la Compagnie des chemins de fer basques⁷.

La pêche basque connaît à cette période une lente transformation de ses bases productives. Les progrès dans la construction navale et l'application de technologie aux systèmes artisanaux de pêche, alliés à l'ouverture des marchés et aux changements institutionnels, poseraient les fondements de la pêche industrielle qui assurerait la prospérité au secteur *arrantale* dans les décennies suivantes.

Comme affirmé plus haut, la course à l'industrialisation passa dans un premier temps sans s'arrêter en Alava ni en Navarre, dont les paysages conserveront leurs profils agricoles quasi intacts, à l'exception de certains sites industriels. En réalité, ce secteur affiche lui aussi quelques progrès importants (engrais, machinisme, etc.). Un chiffre éloquent : l'agriculture employait 60 % de la population active de Navarre et 50 % d'Alava en 1930. Par contre, elle n'atteignait que 25 % en Guipuzcoa et 20 % en Biscaye.

Sur la période allant de 1857 à 1930, la population totale de l'Espagne passa de 15,5 millions d'habitants à 23,5 millions, soit une hausse de 52 %. Dans le même temps, la Biscaye augmenta sa population de 202 % et le Guipuzcoa de 93 %. La hausse démographique du territoire navarraïen s'éleva à 16 % et celle du territoire alavais à la moitié, soit 8 %⁸.

La situation au nord de la Bidassoa combinait les deux réalités du sud. Le Pays Basque nord entra dans le XXe siècle comme un espace de contrastes. Ses structures agricoles resteront fidèles au modèle vétuste d'exploitations moyennes, familiales et à faible dynamisme commercial. La croissance démographique sera absorbée par l'émigration : deux tiers des expatriés de France dans les années 1890 venaient des cantons de l'intérieur rural basque.

Le secteur secondaire restera localisé à Bayonne : l'implantation d'une industrie métallurgique dans les années 1880 dynamisa sa zone portuaire, fortement favorisée ensuite par le dragage de la barre de l'Adour. Les manufactures de chaussures en Soule, la pêche et ses dérivés à Saint-Jean-de-Luz, sans oublier le prestige de Biarritz comme destination touristique internationale à partir du Second Empire, favorisée par la pose de voies ferrées dès le milieu du siècle, allaient en finir avec le desenclavement séculaire du territoire basque de France⁹.

Politiques du nouveau siècle

« Vérité en-deçà des Pyrénées, erreur au-delà » : rares sont les fois où le proverbe pascalien put s'appliquer aussi littéralement. En effet, la Ire Guerre mondiale entraîna un désastre sur tous les plans pour le Pays Basque du nord qui perdit une génération dans les tranchées, mers et champs de bataille. Pendant ce temps, le sud vivait une période d'euphorie économique, profitant des bénéfices énormes que procurait la neutralité espagnole dans le conflit. L'horreur d'un côté, la prospérité de l'autre. À vrai dire, cette prospérité ne favorisa pas une plus grande justice sociale – la grève générale révolutionnaire de l'été 1917 donnerait la mesure du malaise ouvrier –, ni même ne servit à jeter des bases économiques d'avenir : les bénéfices cumulés se répandirent bientôt dans la cruche cassée des placements somptuaires, à court terme ou de viabilité douteuse. Pendant ce temps, en Iparralde la guerre redevint « accouchement » : avec l'armistice s'amorça une période de modernisation des structures de production qui préparèrent le décollage définitif du XXe siècle.

Nous restons du côté sud de la frontière pour souligner, sur le plan politique, que l'opposition carlisme/libéralisme du dix-neuvième siècle basculerait au début du vingtième siècle vers la dialectique droite/gauche. Elle sera la conséquence de deux problèmes de fond : le religieux et le social.

Dans le feu de la Révolution industrielle, deux grandes forces idéologiques apparurent en Biscaye : le social-républicanisme et le nationalisme. Les mouvements de masse rassemblaient des militants, des syndicalistes (Union générale des travailleurs, créée en 1888, et Solidarité des ouvriers basques, en 1911), des jeunes et femmes fortement socialisés à travers la presse, les publications, fêtes et cercles (*casas del pueblo* et *batzokis*, comme les carlistes les avaient aussi). Compensés par le conservatisme espagnol (royalistes essentiellement), la représentativité politique sera organisée de façon tripartite. La Communion Nationaliste Basque dans la Biscaye de 1917-1918 obtint des résultats d'importance historique. Mais la tendance mettra du temps avant de se propager aux autres territoires du Pays Basque en raison du poids et de l'influence exercés par les carlistes, intégristes et catholiques indépendants. Nous y reviendrons très bientôt.

Dans un contexte d'affaiblissement de l'État-nation et de recomposition de la carte politique européenne après la liquidation des quatre empires (ottoman, russe, austro-hongrois et allemand), les nationalités ibériques – la Catalogne et le Pays Basque principalement – feront, non sans prudence, un pas en avant. Un mouvement qui démarre ici avec le *Message des Diputaciones* d'Alava, de Biscaye et du Guipuzcoa de décembre 1917 demandant au gouvernement du royaume soit la réintégration forale soit une redistribution des compétences dans le cadre des droits historiques.

Il importe de bien retenir ce contexte pour comprendre le processus qui aboutira à la naissance d'Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques, dont les premiers pas coïncident avec la crise de la Restauration et la sensibilisation d'un large éventail de secteurs aux problèmes en suspens dans le Pays concernant sa langue, sa culture et ses institutions d'autogouvernement.

De la question religieuse au problème statutaire

L'Église jouira d'une importante présence et influence au Pays Basque pendant les années de la Restauration. Au début du siècle, le Guipuzcoa était la province à plus forte densité d'institutions religieuses de l'Espagne entière. Cela s'explique notamment par l'arrivée de congrégations françaises qui furent écartées de l'exercice de l'enseignement en application de la Loi républicaine de 1905. La séparation Église/État et les inventaires du patrimoine ecclésial pour être remis à des associations culturelles suscitèrent quelque chose de plus qu'une sourde hostilité dans le Pays Basque continental. C'est pourquoi la laïcisation de l'école dans le nord engendra une surreprésentation de l'élément religieux dans les salles de classe du sud.

La confessionnalité de la vie sociale touchait aussi le corps politique par l'intermédiaire de partis qui faisaient de la doctrine et des valeurs religieuses le cœur de leur idéologie et de leur action. Le carlisme et l'intégrisme résisteront sans problème, au moins jusqu'aux années vingt, dans le Pays Basque rural : 36 % des députés élus navarrais et 40 % des conseillers municipaux de Pampelune et de Vitoria étaient carlistes ; les fidèles viviers électoraux tels Tolosa et Azpeitia leur assuraient la présidence de la Diputación de Guipuzcoa.

Les confréries, syndicats et coopératives d'inspiration catholique garantissaient la piété militante du secteur primaire comme pare-feu contre l'influence d'un mouvement ouvrier de plus en plus éloigné voire hostile à l'Église. Enfin, la patrimonialisation de la culture basque

nous laissera le cliché du prêtre intellectuel, souvent formé au séminaire de Vitoria (« foyer séparatiste », selon certains, du fait de la spécialisation en études basques d'une partie de son corps enseignant).

Les particularités politiques du Pays Basque ont conduit à parler d'un « système propre », distinct de l'ensemble de l'Espagne tant par sa composition que par son évolution au cours du lustre républicain¹⁰. Les deux forces autochtones, carlistes et nationalistes, séduiront entre 50 et 75 % des députés du Pays Basque aux Cortes des années trente. En Navarre, les droites ne rencontreront presque pas d'opposition et, en Alava, la Communion traditionaliste (regroupement des intégristes, traditionalistes et familles diverses du carlisme) sera majoritaire. Sauf dans les milieux industriels où résidait le vote en faveur du Parti socialiste ouvrier espagnol (PSOE), le Parti nationaliste basque (PNV) dominera une bonne partie de la Biscaye et du Guipuzcoa. La scission entre la ville et campagne se traduit par une riche palette de couleurs de la carte politique : à la tête des quatre capitales apparaissent les maires républicains, tandis que les droites (royalistes, traditionalistes, catholiques indépendants ou nationalistes) contrôlent la majorité des communes basco-navarraises. Cet aspect sera important pour le devenir du problème statutaire, clef de voûte de la vie politique basque entre 1931 et 1936. En effet, avec la proclamation de la IIe République, le « problème religieux » (cléricalisme ou anticléricalisme) sera déplacé par la question de l'autonomie, à la résolution de laquelle serait convoquée la Société d'Études Basques comme nous le verrons un peu plus loin.

Humanités et Sciences Sociales

Même en continuant à cultiver les sciences appelées « dures » (Naturelles et Médicales, Mathématiques, Physique et Chimie, etc.), Eusko Ikaskuntza s'est singularisé par la recherche et la promotion des études en Humanités et Sciences Sociales. Les études linguistiques, l'Éducation, l'Anthropologie, le Droit et la Sociologie, les sciences du passé comme l'Histoire, la Préhistoire ou l'Archéologie, les Arts et les études culturelles ont occupé une place centrale dans son action d'un siècle.

Les Sciences Sociales désignent celles qui expliquent l'origine, le développement et les transformations de la société. Seul la compréhension de l'évolution du monde moderne permet de nous projeter avec la bonne perspective depuis notre propre territoire, le territoire basque.

Les Humanités et les Sciences Sociales apportent une dimension sociale, une base de réflexion et une approche critique. Comme le notera le membre d'Eusko Ikaskuntza et expert juriste, Gurutz Jáuregui, « l'idée est aujourd'hui largement répandue qu'un pays qui ne fait pas de la recherche en technologie est un pays qui prendra du retard, qui n'avancera pas. Entièrement d'accord, mais on doit ajouter qu'un pays aveugle en Humanités et en Sciences Sociales est un pays malade. Et un monde qui ne fait pas de la recherche en Humanités et en Sciences Sociales est une humanité malade »¹².

La politique sur le sol français présentait moins de nuances. Tout au long de la IIIe République, la droite imposa son hégémonie par le biais de notables locaux qui glissèrent du bonapartisme ou du légitimisme au républicanisme modéré et, dans les années trente, au nationalisme autoritaire¹¹. Évolution qui peut s'illustrer en la personne de Jean Ybarnégary, député de Mauléon réélu sans interruption (avec des suffrages supérieurs à 80 %) de 1914 à 1942 et ministre du gouvernement de Vichy après l'Occupation. Il fonda et présida la Fédération française de

pelote basque. Par ailleurs, il occupa la vice-présidence d'Eusko Ikaskuntza entre 1921 et 1929.

Le monde politique et le clergé basque d'Iparralde soutiendront à une très large majorité le coup d'État militaire de l'autre côté de la frontière en 1936. Celui-ci intervint dans un contexte de légère reprise économique après plusieurs années de crise qui frappèrent sévèrement le secteur industriel basque. Les taux de chômage dans les milieux ouvriers grimpèrent à 25 % et la tension sociale gagna même de façon inédite la campagne navarraise (grève paysanne de 1934). Néanmoins, les crises socio-économique et politique, outre le contexte international des années trente, pesèrent grandement sur le sort final du régime républicain.

1.3. Bases de la naissance d'Eusko Ikaskuntza

Les années qui suivent la fin de la Guerre carliste (1872-1876) se déroulent en parallèle avec un nouvel élan nationalitaire sur le continent. On respirait alors un romantisme culturel tardif selon lequel les peuples, au travers de la langue vernaculaire et des manifestations de son essence populaire, objectivent une position ethnique vis-à-vis de la réalité et du monde ; telle est la substance du caractère *national* dont parlait Humboldt. Récupérer cette place inaliénable dans l'histoire se révélera être urgent face à la sérialisation et la déshumanisation de la civilisation industrielle. Mission qu'assumeront dans différentes nationalités d'Europe les mouvements de la dénommée Renaissance des nationalités : *Euskal Pizkundea*, *Renaixença* catalane, *Rexurdimento* galicien.

Essentielles à la récupération et la réévaluation de ce qui est autochtone dans la seconde moitié du XIXe siècle, les Fêtes Éuskaras encourageront à cultiver et apprécier l'euskera [la langue basque, ndt] comme grand dénominateur commun par-delà les frontières et les différences politiques. Ainsi le résumait la devise *Zazpiak bat!* [les sept provinces ne font qu'un, ndt]. C'est à l'intellectuel basco-irlandais Antoine d'Abbadie que l'on doit l'impulsion première de ces fêtes. Il tissa autour de lui un réseau de bascologues du nord et du sud appelés à incarner le long cycle historique qui aboutira à l'organisation du 1er Congrès d'Études Basques et à la création consécutive d'Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques. Celle-ci désignerait comme son premier président honoraire Arturo Campión, ami et collaborateur de d'Abbadie. Campión figure parmi les fondateurs de la pionnière Association Éuskara de Navarre créée en 1877 afin de « conserver et propager la langue, la littérature et l'histoire basco-navarraises, étudier sa législation et chercher tout ce qui tend au bien-être moral et matériel du pays ». Durant le lustre 1878-1883, sa revue *Revista Éuskara* servit de plateforme de communication entre bascologues du monde et de lieu de rencontre pour l'*intelligentsia* locale¹³.

L'empreinte interpartis de cette association, sédiment des fuéristes aussi bien libéraux que carlistes, influera sur les projets successifs qui, à son exemple, feraient leur apparition, comme la revue *Revista de las Provincias Éuskaras* (1878-1879) de l'alavais Fermín Herrán (à la fois éditeur et promoteur de la monumentale Bibliothèque Basque, 1896-1901), ou encore *Euskal-Eria* (1880-1918) des donostiars José Manterola et Antonio Arzac. En revanche, l'hebdomadaire *Eskualduna* de Bayonne (1887-1944) fondé par le politicien traditionaliste Louis Etcheverry aura un caractère belliqueux pour contrer *Le Réveil Basque*, publication bilingue, républicaine et anticléricale.

À l'aube du nouveau siècle sera créé le premier groupement transfrontalier de bascophiles engagés dans la défense et la promotion de l'euskara et de la culture. Le programme d'action d'Eskualzaleen Biltzarra était orienté vers la stimulation littéraire à l'école et vers le débat sur l'unification orthographique.

La liste d'antécédents de l'institution qui motive les présentes pages doit être complétée par la mention d'autres initiatives dans les années 1900.

Prémices du XXe siècle

Au cours des premières décennies du XXe siècle, les études basques éveilleront l'attention des universitaires et chercheurs européens en Langue, Anthropologie, Préhistoire, Musique ou Folklore. En témoigne sans équivoque l'enseignement de contenus basques dans sept universités en Allemagne (Göttingen, Berlin, Erlangen, Tübingen, Hambourg, Cologne et Bonn), cinq en France (Bordeaux, Toulouse, Strasbourg, La Sorbonne et le Collège de France), trois en Autriche (Vienne, Graz, Innsbruck), deux en Italie (Turin, Bologne), en Suisse (Genève, Zurich) et au Royaume-Uni (Londres, Oxford), mais aussi en Pologne (Cracovie), en Russie/URSS (Leningrad) et en Hollande (Leyde). Qui plus est, les musées de Paris, Vienne, Hambourg et Varsovie exposaient des collections d'objets ethnographiques basques¹⁴.

Pour favoriser les échanges entre spécialistes et encourager à la réalisation de toutes sortes de recherches en matière de Linguistique, Folklore, Histoire, Anthropologie, Bibliographie, Littérature, Parémiologie, etc., en 1907 naissait la *Revue Internationale des Études Basques*, plus connue sous l'acronyme RIEV (voir *La RIEV*, p. 514). Son directeur et commanditaire, l'éminent philologue biscayen Julio de Urquijo e Ibarra, une personne qui avait de très bonnes relations dans les milieux scientifiques internationaux, attira dans ses pages des chercheurs et journalistes de renom, notamment dans le domaine de la linguistique. Fin 1921, la manchette devint la propriété d'Eusko Ikaskuntza, dont Julio de Urquijo fut le premier vice-président (1918-1930).

Euskalerriaren-Alde, une revue qui suscita dès 1911 le goût des études basques chez les jeunes, eut une valeur vulgarisatrice au sens le plus noble du terme. Par ailleurs, elle contribua naturellement à la conservation, la diffusion et la culture de la langue. *Euskalerriaren-Alde*, de même que son annexe *Euskal Esnalea* (organe de la Société homonyme), disparurent en 1931 au décès de son *alma mater*, Gregorio de Mújica, vice-secrétaire d'Eusko Ikaskuntza depuis sa fondation.

Entre l'hebdomadaire populaire *Eskualduna* de Bayonne, que nous avons déjà évoqué, et la revue la plus culturelle *Gure Herria* (1921-1939, 1950-1976), le mensuel *Aintzina* se fit une place dans les années 1930 et 1940, sur une ligne nationaliste modérée (« Trait-d'union mensuel des régionalistes basques-français », titrait-il dans sa manchette) sous la houlette de Piarres Lafitte.

Le terrain des musées du XXe siècle verra naître des institutions fédératrices de ce qui était jusque-là dispersé. Une nouvelle sensibilité des citoyens aux événements culturels autochtones encouragera l'ouverture du Musée San Telmo de Saint-Sébastien (1902), du Musée archéologique de Navarre (1910), du Musée archéologique et ethnographique basque de Bilbao (1923) et du Musée basque de Bayonne (1924). Les études sur la biologie et la culture de la mer seront soutenues avec la création de la Société océanographique de Guipuzcoa (1908) et du Musée océanographique et naval à Biarritz (1933).

À mi-chemin entre l'inauguration du Musée Bonnat de Bayonne (1901) et du Musée d'art moderne de Bilbao (1924), l'Association des artistes basques (1911) concentra ses travaux sur la promotion des beaux-arts et sur la promotion extérieure du talent plastique. Cette deuxième décennie du siècle verra aussi naître à Bilbao *Hermes* (1917-1922), excellente revue qui donna corps aux désirs de modernisation et de pluralisme partagés par une génération de talents curieux « divisés par les politiques, mais étroitement unis par l'amour commun de leur pays »¹⁵.

Éducation et euskera

En 1919, Leoncio Urabayan, responsable de la section d'Enseignement de la toute nouvelle Eusko Ikaskuntza, dénonçait dans un article que le Pays Basque « ne peut pas s'appeler proprement un pays moderne » vu ses énormes carences culturelles : il n'y a pas de crèches, de jardins d'enfants, « il manque des écoles primaires en quantité et qualité », l'enseignement secondaire est à l'abandon avec des « Lycées fossilisés et quelques Écoles professionnelles quasi inutiles » ; il y a seulement quatre écoles des maîtres et l'enseignement universitaire est inexistant¹⁶.

Précisons ce dernier point. Deusto dispensait un enseignement universitaire en Droit et Philosophie par la Compagnie de Jésus depuis 1886, ainsi que des études commerciales depuis 1916. Ce que l'on déplorait, à juste titre, était une université publique et basque. Même chose dans l'enseignement primaire qui ignorait les enfants des secteurs bascophones (où habitait environ un demi-million de personnes). « Cette masse de population ne reçoit aucune instruction, non pas faute d'écoles primaires, mais parce que l'organisation donnée par l'État à ces établissements d'enseignement élémentaire les rend non seulement inutiles mais contre-productifs », dirait Luis Eleizalde dans sa conférence lors du Ier Congrès d'Études Basques (« Le problème de l'enseignement au Pays Basque »).

Le recul de l'euskera remontait à plus loin mais il s'accroissait sous la Restauration. Dans la phase finale de la période, le taux de connaissance de la langue oscillait entre 10 % en Alava et 60 % en Guipuzcoa, se situant dans une fourchette de 20-30 % en Navarre et Biscaye. La plupart de ces bascophones n'étaient pas alphabétisés dans leur langue¹⁷. Arguments qui alimentaient le sombre présage de Sabino Arana en 1901 : « La langue se perd, elle va disparaître avant la fin du siècle qui vient de commencer ».

La situation dans le nord n'incitait guère à plus d'optimisme. Les langues minoritaires, toutes regroupées sous le très péjoratif concept de *patois*, n'avaient pas leur place à l'école nationale de la IIIe République. Selon le règlement scolaire de 1881, l'enseignant ne pouvait utiliser le basque qu'au sein de la classe en appui à l'enseignement du français. La législation retira l'euskera du système éducatif dans le même élan qu'elle écarta l'endocritisme religieux : à la suite de quoi le catéchisme, la langue et la culture basques connaîtront des destins désormais liés.

Les bonnes nouvelles commenceraient à arriver en 1914, lorsque Miguel de Muñoa fonda à Saint-Sébastien le premier établissement d'enseignement en basque de la maternelle à l'école primaire (l'ikas-tola de Resurrección Mª de Azkue, dans le Bilbao de 1896, était bilingue). L'exemple de Muñoa fit école, c'est le cas de le dire, car son exemple serait tout à fait suivi. L'implication des institutions locales et provinciales dans la lutte contre l'analphabétisme dans les quartiers marginaux des années vingt constitua une grande avancée (cela se cristallisa dans les écoles rurales et de quartier, dont il sera question au chapitre suivant). Avec l'arrivée de la troisième décennie du siècle, les provinces basques figuraient largement au-dessus de la moyenne espagnole en niveau d'alphabétisation.

Ce tableau brossé, l'autonomie de l'enseignement allait naturellement devenir l'un des principaux chevaux de bataille auxquels Eusko Ikaskuntza s'attela à partir de 1918 : revendication du bilinguisme officiel, enseignement de la langue dès les premiers niveaux jusqu'à l'université, formation du corps enseignant, dotation des classes en matériel scolaire adapté... Tout un programme d'action qui mobilisera des efforts considérables.

Euskal Pizkundea

Nous évoquons, certes de manière très générale, un moment important dans l'histoire contemporaine du Pays Basque. Le portrait d'un pays qui

s'ouvrait à des influences exogènes en même temps qu'il s'imposait et suscitait l'intérêt, ou tout au moins la curiosité intellectuelle au-delà de ses frontières ; où se côtoyaient au quotidien le traditionnel et le moderne, le rural et l'urbain, le basque, dans toute sa diversité interne, et l'espagnol et le français ; le scepticisme de *plaza gizon* [l'esprit de loyauté, ndt] à l'égard des dogmatismes de tribune et de chaire ; le *costumbrisme* [mouvement artistique inspiré par les coutumes et traditions d'une région donnée, ndt] à l'égard de l'avant-garde. En définitive, une période de *polymorphisme culturel*, selon la juste expression consacrée par Julio Caro Baroja pour définir cette période¹⁸.

Dans ce contexte va émerger la Société d'Études Basques-Eusko Ikaskuntza comme un lieu de rencontre entre différentes personnes, d'union panbasquiste et d'intensification culturelle. Elle deviendra l'entreprise collective la plus ambitieuse du mouvement qui est entré le dans l'histoire sous le nom générique *Euskal Pizkundea*, la Renaissance basque.

Dans un texte en hommage à la génération qui rendit possible cette Renaissance, l'écrivain Anjel Lertxundi résume ses succès de la sorte :

« Ils vantèrent l'euskera. Ils posèrent les bases de l'enseignement en langue basque. Ils anoblirent la littérature orale. Ils ouvrirent de nouvelles voies à la création littéraire et ils y portèrent la langue basque. Ils développèrent le théâtre. Ils créèrent et promurent des médias. Ils renouvelèrent la danse et la guidèrent sur la voie de la modernité. Ils composèrent de nouvelles musiques ouvertes aux courants internationaux, tout en étudiant, travaillant et diffusant la musique traditionnelle. Ils attelèrent les arts plastiques aux avant-gardes, relièrent les disciplines artistiques entre elles... Les hommes et les femmes de Pizkundea incarnèrent le mouvement culturel le plus dynamique et efficace que l'euskera eût connu jusque-là »¹⁹.

Les conquêtes d'*Euskal Pizkundea* rejoignent celles d'Eusko Ikaskuntza à partir de sa constitution en 1918. Le tout s'inscrit dans le grand courant historique d'affirmation et de culture d'une personnalité collective.

1.4. 1918

La séance de conclusions du Ier Congrès d'Études Basques (voir Ier Congrès d'Études Basques, 1918, p. 492), le 7 septembre de 1918, invita « tous les amoureux de la terre basque » à se réunir autour d'un organisme qui « perdurerait comme unificateur et directeur de la renaissance de notre culture ». En d'autres termes, seul la force insufflée par l'institutionnalisation de cette volonté permettrait d'avancer vers la réalisation des objectifs définis par le Congrès.

Dans son étude référentielle sur la première étape d'Eusko Ikaskuntza, Idoia Estornés Zubizarreta fixe clairement les coordonnées intellectuelles, politiques, sociales et humaines à l'origine de la naissance et du développement de la Société :

« Une sorte de profession de foi dans la tolérance réunit un ensemble de basques, sans doute inimitable, en rupture avec un passé d'intransigeance et avec un présent régi par la lutte idéologique. Les hommes de la SEV pensèrent que, malgré la difficulté de la tâche, elle restait réalisable. Et ce, à condition de s'unir, sans renoncer à sa couleur politique, mais plutôt à partir de celle-ci, dans la recherche d'un toit commun. Ce toit ne pouvait être autre que l'autonomie et, le temps que celle-ci arrive, un projet culturel large et respecté : la Société d'Études Basques »²⁰.

Le nouveau bâtiment fut construit dans un double horizon : l'université et l'autonomie politique ; et comme moyen pour y parvenir, les études basques et la culture de la connaissance en phase avec les courants internationaux et scientifiques.

Une ébauche d'Université Basque, une plateforme pour anoblir la bascologie et mettre en relation des chercheurs et spécialistes du monde entier, ainsi qu'un outil de prestige au service de l'autogouvernement des quatre territoires. Telle était l'identité sous laquelle Eusko Ikaskuntza se présenterait fin 1918 comme voix de la société civile basque. Une association d'études culturelles sans appartenance politique, mais non pour autant apolitique, non confessionnelle mais particulièrement attentive à la religion majoritaire, et engagée par rapport aux principaux problèmes sociaux du pays (langue, enseignement, administration, économie, santé publique...). Soutenue par les quatre Diputaciones, même si autogérée et dirigée de façon autonome par ses membres. Société ouverte et à large base sociale, où la raison de l'académicien ira de pair avec le cœur du patriote et cela, dans les trois langues officielles, l'euskera, l'espagnol et le français, même si la première, propre au peuple basque et en situation fort précaire en tant que langue vivante, bénéficiera d'un intérêt grandissime et des attentions prioritaires.

22 décembre 1918

« Portée par l'enthousiasme que le Congrès d'Oñate suscita dans l'ensemble du pays », la séance de constitution définitive d'Eusko Ikaskuntza fut convoquée au Palais de la Diputación de Guipuzcoa le dimanche 22 décembre 1918 à 10h30 du matin. Le député provincial de Guipuzcoa Julián Elorza, d'appartenance carliste, adressa l'invitation aux délégués nommés à cet effet par les sections du Ier Congrès d'Études Basques.

Le règlement approuvé par le Congrès prescrivait que le Comité Exécutif de la Société serait composé de « personnes très actives ». Celles élues à l'unanimité furent (voir leurs biographies en réf. note²¹) :

Président honoraire : Arturo Campión

Président : Julián Elorza

Vice-présidents : Julio de Urquijo et Pierre Broussain

Secrétaire général : Ángel de Apraiz

Vice-secrétaire : Gregorio de Mújica

Trésorier : Leoncio Urabayen

Vice-trésorier : Víctor Artola

Ce Comité assumait la direction exécutive et la représentation de la Société. Ses mandats étaient de quatre ans et non rémunérés, sauf le secrétaire, nommé pour une durée indéterminée et rétribué d'un salaire en reconnaissance de « l'importance et l'assiduité de ses fonctions ».

Au-dessus du Comité Exécutif se trouvaient l'Assemblée Générale, convoquée à l'occasion des Congrès (« à titre biennal dans la mesure du possible »), et le Conseil Permanent. Ce Conseil était composé des représentants des quatre Diputaciones, plus deux membres désignés par chacune des huit sections scientifiques : Sciences Sociales et Politiques, Race (notion usuelle à l'époque qui englobait l'Anthropologie, la Préhistoire et l'Ethnographie ; voir *infra* : p. 511), Médecine, Langue, Histoire, Art, Enseignement et Études Basques. Tous les quatre ans, la moitié de ses membres étaient renouvelés.

Au cours de sa première année d'existence, elle prit le nom officiel d'Euzko-Ikaskuntza, proposé par Luis Eleizalde, mathématicien, ex-

pert en enseignement et en langue basque. Jusqu'à ce que Luis Eleizalde lui-même attira l'attention sur l'obligation de respecter les accords adoptés par Euskaltzaindia concernant l'orthographe. Euzko-Ikaskuntza devint alors Eusko-Ikaskuntza.

Concernant son nom espagnol, il s'avère qu'il existait à Bilbao depuis 1915 une *Société d'Études Basques* à des fins analogues. Le journaliste Luis González de Etxabbarri occupait le secrétariat de celle-ci lorsque, en 1919, elle demanda à être intégrée dans la nouvelle institution à laquelle il remit « tous ses fonds financiers, la documentation ainsi que l'ensemble du travail en patronymie, toponymie et bibliographie basques ».

Peut-être le moment est-il venu de relever les difficultés que posait la non-unification linguistique pour la communication en euskera. Les membres du Conseil craignaient, quel que fût le critère appliqué, que celui-ci ne satisfît pas tout le monde. Finalement, ils décidèrent que la première circulaire de la Société, « destinée à tout le peuple », serait rédigée en euskera biscayen, labourdin et français, en plus de l'original rédigé en dialecte guipuzcoan.

Étant la capitale basque la plus centrale et la mieux desservie, Saint-Sébastien en accueillit le siège. La Diputación de Guipuzcoa céda dans son palais « la salle et les meubles adaptés pour un bureau moderne », en accordant par ailleurs une première subvention (10 000 pesetas sur un budget de 36 000 pesetas pour le premier exercice).

Profil

Le règlement de 1918 prévoyait trois catégories de membres : Fondateurs, Titulaires et Protecteurs.

Tous les participants au Congrès d'Oñate furent membres Fondateurs. Le numéro 1 fut réservé au roi Alphonse XIII d'Espagne, qui présida cet événement et serait de nouveau présent aux deuxième (1920) et troisième Congrès d'Études Basques (1922).

Les municipalités, groupements politiques ou syndicaux, institutions culturelles, enseignants, religieux, associations professionnelles, entités économiques ou financières et médias s'inscrivirent en tant que membres Protecteurs. Les premiers cités étaient les plus nombreux et les principaux financeurs, suivis des caisses d'épargne.

Les sources de financement provenaient des quatre Diputaciones, de la vente de publications, des cotisations des membres, des dons, mécénats et contributions des colonies basques d'Amérique (Argentine et Uruguay principalement).

Les personnes qui s'inscrivaient comme membres Titulaires recevaient le statut de membres à Vie si, lors de leur adhésion, ils versaient au moins 250 pesetas.

À partir de 1922, on encouragea l'adhésion des jeunes élèves comme membres Étudiants, qui versaient une cotisation réduite et n'avaient pas le droit de vote. En 1925 était créée la catégorie de membres Méritants pour la reconnaissance de personnalités non basques.

Au cours de sa première étape, Eusko Ikaskuntza se développa à un rythme d'environ 800 inscriptions chaque année. Sous la dictature de Primo Rivera, les adhésions diminuèrent à une moyenne annuelle proche de la centaine. Par territoire, le Guipuzcoa, la Biscaye et la Navarre étaient, dans cet ordre, les provinces qui apportaient le plus d'adhérents.

Depuis sa fondation, Eusko Ikaskuntza réalisa des efforts considérables pour intégrer la femme dans la vie culturelle et scientifique basque. Ce fut là une autre de ses particularités par rapport aux organismes équivalents. En 1919, seul 12 femmes prirent la carte de membre, et furent rejointes l'année suivante par 131 autres femmes, enseignantes pour la plupart, à la suite du cours d'Ethnographie Basque destiné à l'Association des Anciennes Élèves de l'École Normale guipuz-

coane et du IIème Congrès consacré à l'enseignement et aux questions économiques et sociales. Tout au long de la première époque, entre 1918 et 1936, l'accès aux organes de direction fut réservé aux hommes.

Quant aux secteurs sociaux et aux familles politiques, la représentation des nationalistes et des basquistes catholiques fut inversement proportionnelle à celle des militants de gauche, des immigrés et de la bourgeoisie laïque. Cela dit, ajoutons qu'Eusko Ikaskuntza résista dans la mer agitée de la politique espagnole et basque par le scrupule interpartis sur lequel reposait sa crédibilité et, par là même, sa capacité à servir le Pays. Nous prendrons deux exemples.

Ier Congrès d'Études Basques, 1918

Les Diputaciones basques et navarraise s'unirent en 1918 pour convoquer un grand Congrès d'Études Basques afin de diffuser la culture basque et d'étudier puis proposer des solutions aux « différents problèmes de fond et d'actualité dans le Pays basco-navarrais ».

Les plus de neuf cents congressistes qui se rassemblèrent à Oñate du 1er au 8 septembre se répartirent en sept sections : Sciences Politiques et Sociales, Langue, Histoire, Art, Enseignement, Études Basques, et Anthropologie, Préhistoire et Ethnographie. Dans chacun de ces domaines concrets fut examinée la situation dans laquelle se trouvaient les études basques afin d'établir les bases pour de futures recherches. Dans cet esprit, les conférences-cadres furent confiées à des spécialistes.

Le Congrès suscita un grand enthousiasme et les quatre Diputaciones s'engagèrent à appuyer la création d'une institution qui intégrerait les sections de travail et assumerait l'exécution des décisions et l'application des conseils exprimés : « Un organisme qui, composé de tous les amoureux de la terre basque, perpétuera le travail du Congrès et perdurera comme unificateur et directeur de la renaissance de notre culture ».

Lors de la séance de clôture, le samedi 7 septembre, fut approuvé le règlement de la nouvelle Société d'Études Basques et les sections désignèrent quatorze délégués pour son premier Conseil Permanent. La décision fut prise d'organiser un Congrès aux caractéristiques semblables tous les deux ans.

Lors du IIème Congrès d'Études Basques, le Conseil Permanent fut averti que le contenu d'une des conférences annoncées dans la section des Sciences Politiques et Sociales pourrait entraîner les protestations des nationalistes. Après délibération, le Conseil décida de ne pas entraver la liberté du conférencier auquel il n'imposa pas d'autres limites « que celles de son éducation et de sa conscience, tout en réclamant la tolérance de l'auditoire ».

À l'issue du Congrès, les critiques de la presse conservatrice jaillirent. Elles accusèrent l'organisme de réclamer une autonomie éducative pour le Pays Basque avec une énergie qui manquait dans la défense des principes religieux et de l'autorité de l'Église en matière d'enseignement à tous les niveaux. Bien qu'il tentât de rester à l'écart de la polémique, le Conseil Permanent se vit dans l'obligation de déclarer le 6 février 1921 que, en vertu du concordat entre le Saint-Siège et l'État, le travail d'Eusko Ikaskuntza vise « l'orientation de l'enseignement du Pays Basque, dans ses aspects technique et ethnique, compte tenu des caractéristiques de notre peuple et par des organes internes à celui-ci ».

Toutefois, il n'est pas étonnant si

« Eusko Ikaskuntza fut au cours de son histoire qualifiée de tous les noms. 'Bizkaitarra' et 'jésuitique' par les royalistes et républicains en

1923, 'laïciste' et 'neutraliste' par les intégristes en 1920-1921, 'ambiguë' par certains aranistes en 1919, 'royaliste' par les républicains de 1930 (...) »²².

Délégations. Présence extérieure

Chaque membre du Conseil Permanent pouvait constituer une délégation — ou commission déléguée — sur son lieu de résidence en réunissant les personnes qu'il considérait les plus appropriées. Les difficultés pour trouver des sièges et le financement retardèrent la consolidation territoriale par ce moyen.

La première délégation créée fut de l'Alava, le 7 janvier 1925. On compte parmi ses instigateurs : José Mª Díaz de Mendivil, José Gabriel de Guinea, Enrique Eguren et Ángel de Apraiz, quatre alavais rejoints par un guipuzcoan, José Miguel de Barandiaran. Il avait son bureau à l'École des Arts et Métiers de Vitoria.

La délégation de Biscaye fut organisée provisoirement au sein du Conseil de la Culture, rattaché à la Diputación, et plus tard au sein de l'Association des Artistes Basques. Les tensions politiques pesèrent négativement sur le développement de cette délégation. Pour les mêmes raisons, il fallut attendre jusqu'en 1935 pour que la délégation navarraise vit le jour, mais en attendant d'autres délégations ouvrirent leurs portes à Barcelone, en Guipuzcoa (1925), à Madrid (1926), à Guernica (1930), et dans différents endroits d'Amérique comme l'Argentine (1931) ou le Mexique (1934). Manuel de Ynchausti tenta d'en faire de même à Manille (voir *Pionnier du cinéma ethnographique*, p. 506).

Le travail de diffusion de la culture et la science basques dans les milieux universitaires européens ne fut absolument pas stérile dans la mesure où, en 1936, Eusko Ikaskuntza comptait des membres et collaborateurs non basques en Allemagne, Belgique, Tchécoslovaquie, France, Grande-Bretagne, Hollande, Italie, Pologne, Suisse et l'Union Soviétique.

2

Première période : 1918-1936. Présidence de Julián Elorza

Les circonstances historiques vécues par le pays dans les dix-huit années écoulées entre la fondation d'Eusko Ikaskuntza et sa dissolution forcée par suite de la Guerre civile ont traditionnellement amené à diviser sa première étape d'existence en trois périodes : le lustre constituant (1918-1923), la dictature de Primo de Rivera (1924-1930) et la phase républicaine (1931-1936). Nous nous en tiendrons ici aussi à cette chronologie.

2.1. Lustre constituant, 1918-1923

S'il est un élément qui a caractérisé Eusko Ikaskuntza depuis sa naissance en 1918, c'est le large éventail d'intérêts et la variété de moyens mis au service de la recherche, la formation et la promotion scientifique et

culturelle. À sa constitution, il fallut définir les objectifs essentiels dans chacun de ses domaines d'action, en prenant comme référence les directives fixées par les sections de travail du Congrès d'Oñate. En gardant toujours le cap sur les priorités déjà citées : l'obtention d'une Université Basque et d'un cadre autonome commun pour les territoires.

Carte du Pays

Une des premières missions que reçut Eusko Ikaskuntza fut d'éditer une carte des sept provinces scientifiquement élaborée. La tâche, sans précédent, se révéla complexe et difficile. Face à l'absence des données géodésiques et topographiques nécessaires, en 1921 l'équipe responsable manifesta à la Société l'impossibilité d'une exécution techniquement précise. À ces problèmes d'ordre cartographique s'ajoutaient ceux de toponymie, un travail dans lequel s'investit Euskaltzaindia. Il fallut repenser tout le projet.

Enfin, lors du IIIème Congrès d'Études Basques de 1923, fut présenté l'original réalisé à échelle 1:200 000 sous la direction du militaire et cartographe Federico Montaner Canet et dessiné par Manuel Ronchel. On tira pour la vente 5 000 copies, en photogravure sans retouche, monochrome ocre clair sur quatre pages. La carte mesurait 1,19 x 1,04 m. En 1934, le membre Jesús Mª Leizaola (futur président du gouvernement basque) créa un fichier avec plus de 5 000 toponymes localisables sur la carte à l'aide d'un système de quadrillage.

Dans ce même livre (voir Alkorta, p. 531), le lecteur ou la lectrice trouvera une synthèse complète et bien documentée de l'histoire de l'Université Basque, décrivant dans le détail l'action pro-université menée par Eusko Ikaskuntza durant sa première étape. Il suffit d'indiquer ici que dès sa troisième réunion ordinaire (juin 1919), le Conseil Permanent se fit l'écho de « l'aspiration à une Université Basque qui se manifeste désormais de manière générale et de plus en plus pressante ». Pour réaliser « par tous les procédés et moyens légaux » cette aspiration, le Conseil décida de « gérer activement auprès des quatre Diputaciones basques l'accord mutuel pour établir dans le Pays une Université qui pourrait connaître l'essor et la splendeur ». Parallèlement commença la rédaction d'un Statut universitaire pour sa présentation aux autorités ministérielles.

La revendication universitaire fut insistante, réitérée, rabâcheuse même, tant auprès des gouvernants de la Restauration qu'auprès de ceux de la République. Mais sans attendre que le rêve ne devînt réalité définitive, Eusko Ikaskuntza s'efforça de combler cette lacune. D'une part, elle recensa les étudiants basques à l'extérieur : 30 femmes et 467 hommes inscrits dans 16 universités espagnoles (Barcelone, Madrid, Saragosse, Valladolid) et européennes (Toulouse, Paris, Oxford...). Plus de 70 % venaient de Biscaye ou encore de Navarre et, par disciplines, la Médecine et le Droit se démarquaient. D'autre part, elle mit en œuvre un vaste programme d'action scientifique et culturelle. Le contenu de ses deux premiers Congrès (sous-entendu les premiers organisés par la Société) s'inscrit pleinement dans cette volonté.

Congrès de 1920 et 1922

La Diputación de Navarre et la Municipalité de Pampelune lancèrent le IIème Congrès d'Études Basques, organisé à Pampelune du 18 au 23 juillet 1920 avec un domaine thématique précis : l'Enseignement et les Questions économiques et sociales. Ce dernier thème fut subdivisé en cinq domaines : Statistiques, Problèmes de la terre et maritimes, Loge-

ment, Assurances, Capital et Banque. Le IIème Congrès attira un grand nombre de participants (parmi lesquels se trouvaient María de Maeztu, Ricardo de Bastida, Juan Zaragüeta, Domingo Miral, Arturo Campión, etc.). Le roi Alphonse XIII d'Espagne, président d'honneur de la Société à partir de 1918, le clôtura par un discours dans lequel il définit le Congrès comme le rassemblement de traits les « plus caractéristiques de la vie sociale des quatre provinces », en exprimant « ma sympathie et mes applaudissements à cette œuvre méritoire pour l'élévation morale et matérielle du pays basco-navarrais ».

Au contraire, l'Église lança des pics contre l'organisation. Cela était à prévoir. Mateo Múgica, à l'époque prélat de Burgo de Osma, dénonça dans une lettre personnelle à Juan Zaragüeta, ecclésiastique lui aussi et membre du Conseil Permanent, que « lors de l'assemblée mémorable » étaient intervenus des « orateurs notoirement hétérodoxes », dont l'un d'eux « glorifia celui qui a pour seule grandeur d'avoir lancé à la publicité de grandes hérésies et erreurs » (il n'est pas difficile de deviner l'allusion à Rousseau faite par María de Maeztu dans sa conférence). Selon le futur évêque de Pampelune, la cité regrettait qu'au Congrès, et en particulier dans sa section d'Enseignement, n'avaient pas été retenues « les grandes affirmations catholiques catégoriques et claires »²³.

Ni la surveillance intellectuelle exercée par l'Église ni le climat politique n'aiderent à canaliser les choses mais plutôt l'inverse. L'animosité entre nationalistes d'un camp et de l'autre resserrait le terrain de jeu d'Eusko Ikaskuntza. Ainsi, la tension autour du boycott de la Ligue d'Action Monarchique de Biscaye troubla l'ambiance du IIIème Congrès d'Études Basques. À Guernica, du 10 au 17 septembre 1922, on aborda les thèmes de la Langue et l'Enseignement. L'excellence des conférenciers fut, une fois encore, la note dominante d'un forum qui rassembla l'élite de la bascologie mondiale. Il dévoila plusieurs expériences éducatives menées dans des territoires plurilingues comme la Flandre ou le Pays de Galles et les universités allemandes bénéficièrent d'une large représentation.

Lors de la clôture, après lecture du discours qu'il avait préparé, le roi Alphonse XIII d'Espagne improvisa quelques mots qui reflètent l'ambiance de l'époque :

« Je vous ai toujours recommandé de cultiver votre langue maternelle, mais en ma qualité d'espagnol et amoureux du peuple basque, je ne peux m'empêcher de vous avertir des dangers que renferme toute exagération. Cela veut dire que vous ne devez en aucun cas vous limiter à l'étude de la langue basque, car vous devez admettre que ni l'Espagne ne peut vivre sans le Pays Basque, ni le Pays Basque sans l'Espagne. Voilà ce que je tenais à vous dire, en rappelant les traditions de Biscaye ; vous devez tous sans exception connaître l'espagnol ; vous pouvez et devez étudier le basque, mais vous devez étudier aussi l'espagnol ».

Langue basque : étude, enseignement et promotion

En plus de demander au Gouvernement d'inclure le basque dans les programmes d'études, le Conseil Permanent élaborait des programmes de formation supérieure. Avec le soutien précieux du philologue Ramón Menéndez Pidal, l'Athénée de Madrid dispensa des cours « sur les questions les plus palpitantes et d'un intérêt plus pratique pour la linguistique basque » assurés par Menéndez lui-même et des enseignants du Centre d'Études Historiques de Madrid et de l'Institut d'Estudis Catalans. En guise de progrès, une chaire de Langue Basque fut instituée en 1921 au sein de l'Athénée. Elle eut pour protecteur le membre Juan Allende Salazar, remarquable bibliographe et historien de l'Art gornikar, qui plus tard créerait et présiderait la délégation madi-

lène d'Eusko Ikaskuntza. La responsabilité académique incombait au professeur Juan de la Escalera Maidagan, que nous trouverons par la suite investi de missions d'enseignement dans le cadre des cours d'été et de toutes les activités de promotion de la langue effectuées par la Société.

Le théâtre au sein d'Eusko Ikaskuntza

Le donostiar Toribio Alzaga Anabitarte fut un des membres fondateurs d'Eusko Ikaskuntza. En son sein, il promut le théâtre en basque sous toutes ses formes : on créa un dépôt de pièces capables d'alimenter les répertoires des troupes artistiques ; on organisa des compétitions de textes originaux ainsi que des concours de groupes et de marionnettes. Et, dès 1918, les représentations en basque ne manquaient jamais à l'occasion des Congrès et Cours d'Été de la Société d'Études Basques. Alzaga, fort d'une solide notoriété comme auteur de plusieurs pièces très amusantes qui connurent une popularité dans le théâtre basque de son époque, réaliserait la première traduction de Shakespeare pour la scène basque : *Irritza*, adaptation en trois actes et prologue de *La tragédie de Macbeth*. Sa première représentation se déroula à l'occasion de la Fête Basque/Euskal Jaia donostiarra de 1925 assurée par la troupe dramatique de l'École de la langue et de l'art oratoire basques que dirigeait Toribio Alzaga en personne. Quelques mois plus tard, le texte fut publié par Eusko Ikaskuntza.

En 1921, on créa une chaire de Langue Basque à Vitoria, dirigée par Manuel Lekuona, avec des étudiants des deux sexes et de toutes les classes sociales. Dans les années suivantes, deux autres chaires seraient établies à Pampelune, une autre à Zurich (1922), à Barcelone (1923), à l'Université de Barcelone (1930) et à Estella (1933). La *Revue Internationale des Études Basques* nourrirait de matériels intéressants pour le travail des étudiants.

La Société avait à cœur la situation de l'enseignement primaire, surtout après avoir relevé ses manques à l'occasion des deux Congrès. Pour mieux affiner le diagnostic, on remit à toutes les villes de Biscaye un questionnaire sur la situation de leurs écoles. Les réponses obtenues permirent de s'attaquer à la solution aux problèmes.

À ce moment-là, les premières escuelas de barriada [littéralement, écoles de faubourg, ndt] nées en Biscaye sur proposition de plusieurs membres d'Eusko Ikaskuntza (Juan Gallano Bengoechea, Luis Eleizalde, Práxedes Aránsolo, Eduardo Landeta) avaient ouvert leurs portes pour venir à bout de l'analphabétisme dans les zones marginalisées et isolées. Elles marquèrent la première tentative d'introduction et de normalisation de la langue vernaculaire dans le système éducatif. Comme contribution à cet effort, la section d'Enseignement forma en son sein un groupe de travail chargé de préparer les livres de lecture et manuels scolaires dans l'euskera de chaque territoire.

Culture traditionnelle et culture moderne

Au moyen de la recherche, de la formation, du réseau de contacts avec les individus et les groupes internationaux, Eusko Ikaskuntza chercha à récupérer et actualiser la culture traditionnelle, tout en alignant les études basques sur les principaux paradigmes de la science et la culture modernes. Très tôt, en 1919, elle élaborait des programmes de Méthodologie et Études culturelles approfondies assurés par d'éminentes figures telles que l'italien Ettore Pais (Histoire), Eugeniusz Frankowski (Anthropologie), Wilhelm Meyer-Lübke, Antonio Griaia ou Menéndez

Pidal (Linguistique), Ramiro de Maeztu (Philosophie), Pedro Bosch Gimpera (Archéologie) ou Bonifacio de Echegaray (Droit).

Elle permettra que les études de Préhistoire se consolident entre nous en finançant la réalisation de fouilles par les archéologues Telesforo de Aranzadi, Enrique de Eguen et José Miguel de Barandiaran. En outre, elle accepta « la proposition de M. Eguen de collecter des crânes dans les ossuaires de différentes régions, sur demande spéciale au Prélat ». Les trois tristes troglodytes [surnom des trois archéologues, ndt] rendraient compte de tout cela dans les différents rapports présentés au Conseil Permanent.

La mention de José Miguel de Barandiaran comme archéologue est liée à son travail ethnographique en tant que directeur de l'*Anuario de Eusko Folklore* et de l'*Eusko Folklore : matériels et questionnaires* que la Société publia à partir de 1921. Sans oublier son rôle au sein du Comité des Traditions Populaires créé début 1919 pour encourager les membres à collecter les données ethnologiques et ethnographiques en suivant les questionnaires qui étaient publiés dans le bulletin trimestriel *Eusko Ikaskuntzaren Deia*.

Les toutes premières bourses de recherche à l'étranger reçurent de nombreuses demandes d'un très grand niveau. Cependant, la limitation des ressources réduisit seulement à trois les octrois. La sélection des boursiers et des matières révèle les sujets-clés du moment : Francisco Díaz de Arcaya, avocat de l'État, fut pensionné pour étudier en France et en Suisse l'organisation autonome en particulier concernant les Finances ; Vicente Martínez de Ubago, formé en Philosophie à l'Université de Munich, voyagea au Danemark pour approfondir le système coopérativiste ; et Eladio García, inspecteur de l'Éducation de Navarre, s'intéressa en Suisse et en Belgique aux éventuelles orientations pédagogiques applicables au contexte basque.

La Société financerait des travaux sur la géographie du navarrais Leoncio Urabayen (1924-1927), sur les études toponymiques de Luis Eleizalde (1921-1925), le Droit foral privé et l'Histoire du déjà mentionné Bonifacio de Echegaray (1923-1936) ou encore du docteur Álvaro Arciniega sur la vaccination des animaux (1929), pour ne citer que quelques-uns.

Carmelo de Echegaray réalisa un dépouillement de documents concernant l'histoire basque dans les archives de la ville belge de Bruges. Après lecture de leur contenu, le Conseil décida d'en imprimer l'index. Il commanda par ailleurs des rapports sur la situation des archives basques (privées, publiques et municipales). Cela, ajouté à différents dons de particuliers, constituerait une base de données à la disposition des historiens.

Sur la période 1922-1924, Eusko Ikaskuntza destina 22,08 % du budget total au chapitre des aides et subventions à la recherche et à l'étude. Dans les années trente, ce pourcentage fut réduit de moitié.

Questions socioéconomiques

Le premier grand événement de portée sociale dans l'histoire d'Eusko Ikaskuntza après le Congrès d'Oñate eut lieu du 17 au 21 septembre 1919 à Saint-Sébastien. L'Assemblée Municipale réunit des représentants et fonctionnaires d'un grand nombre de mairies du pays entier, aux côtés de personnes intéressées par les problèmes de l'administration locale, pour tenter de trouver une solution adaptée « à partir d'une position d'étude ». L'Assemblée accueillit la première réglementation des secrétaires de mairie basques²⁴.

Un des événements les plus importants organisés par la Société dans ses premières années d'existence fut la Semaine Alavaise Agricole, au mois de septembre 1921 à Vitoria. Consacrée à l'étude de la situation de la campagne et du secteur agricole, elle mit en place un programme

très large visant à dresser un bilan des préoccupations majeures des professionnels du secteur primaire : exploitations, techniques, hygiène, économie, élevage, sylviculture, etc. Les exposés furent confiés à des techniciens des services publics agricoles, associations d'éleveurs, coopérativistes et représentants d'ordres de médecins.

Asmoz ta Jakítez

Le 27 juin 1919, le Conseil Permanent de la Société adopta la devise « Asmoz ta Jakítez » et comme symbole un chêne. La proposition vint du généalogiste et héraldiste Juan Carlos Guerra, en s'inspirant de la devise de la maison Bengoetxea d'Aulestia en Biscaye :

« Bekoak goikoa
ezkondu leidi
Ta txikiak handia
benzi leidi
Asmoz ta jakítez ».

Comme l'expliqua le physicien Pedro Miguel Etxenike, « *Asmoz eta jakítez*, dans le contexte guerrier des armoiries de la famille Aulestia, aurait pu être traduit par *astuce et savoir-faire*, mais en les interprétant comme armes de référence des spécialistes basques, ils prennent leur sens plus général et original d'*intention, désir, envie, décision ou engagement*, d'une part, et de *sagesse, connaissance, science ou savoir-faire*, d'autre part ». « Il n'y a pas de déterminisme dans la devise, mais de la détermination – ajoute le chercheur –, en proclamant que les inconvénients humains de départ *peuvent être* surmontés en ayant recours au *asmoz eta jakítez*, c'est-à-dire avec la force et le talent des facteurs plus subjectifs, qui – bien plus qu'à une autre époque de l'histoire – sont ceux qui conditionnent plus décisivement la réussite et l'échec »²⁷. Cela étant, nous pouvons considérer la devise *Asmoz ta Jakítez* comme une version propre du *Sapere aude* [l'Aie le courage de te servir de ton propre entendement', ndt] des Lumières.

Le secrétaire Ángel de Apraiz soulignait « l'intérêt [qui] guide la Société pour élever les conditions de vie des classes ouvrières ». Le Conseil Permanent use du même argument pour financer des conférences en basque sur des sujets comme le reboisement ou l'instruction des gens de mer. Ces derniers seraient également les destinataires de l'Assemblée de pêche maritime qui, à l'instar de la Semaine agricole, établit un diagnostic de la situation du secteur et des problèmes auxquels il se heurtait. Initialement prévu en 1923, il fut reporté en septembre 1925²⁵.

Une autre forme d'aide au monde du travail, mais non moins importante, venait du domaine financier. Gregorio de Mújica, responsable de l'Institut National de Prévoyance à la Caisse d'Épargne Provinciale de Guipuzcoa, déclara que, dans le secteur socio-économique, « la mesure la plus urgente et appropriée est de veiller à ce que la Diputación de Navarre crée sa Caisse d'Épargne et que la Diputación d'Alava développe l'action de la sienne ». Quelques mois plus tard, en 1921, les démarches de la Société porteraient leurs fruits avec la naissance de la Caisse d'Épargne de Navarre. Julián Elorza proposerait ensuite de réunir les caisses d'épargne des quatre provinces en un consortium de crédit allié avec les basques d'Amérique, mais cette idée n'aboutit point.

La vocation de service à la société se reflète dans les questions qui étaient généralement portées à l'attention de ses organes de décision.

Des questions comme par exemple celles relatives à la santé publique. À l'été 1921, le Conseil Permanent confia aux docteurs Claudio Armentariz et José Madinabeitia, membres de la section de Médecine, la réalisation d'une campagne contre l'alcoolisme. Parallèlement, le docteur Policarpo Larrañaga entreprit une tournée de conférences populaires pour la lutte contre la tuberculose, auxquelles Eusko Ikaskuntza contribua en lui fournissant du « matériel de projections » (nous ignorons ce qui pouvait être désigné comme tel il y a un siècle).

Récapitulatif d'un lustre

En résumé, notons que l'on doit à la Société d'Études Basques le souffle vital définitif pour la naissance d'une institution longtemps souhaitée, Euskaltzaindia, l'Académie de la langue basque (voir *Euskaltzaindia*, 1919, p. 498)²⁶. Entre 1918 et 1923, elle organisa deux Congrès d'Études Basques, l'un sur l'Enseignement et les Questions économiques et sociales, l'autre sur la Langue et l'Enseignement, auxquels il faut ajouter les assemblées de chacun sur l'administration municipale et les questions agricoles. Elle donna des cours de Méthodologie et d'Études culturelles approfondies, elle apporta une aide financière aux fouilles archéologiques et accorda des bourses aux étudiants et chercheurs. Elle se préoccupa de l'état des archives et des principales carences documentaires pour la recherche en Histoire.

Usant de son prestige, elle attira l'attention de la société et des institutions sur la nécessité urgente de protéger le patrimoine artistique, monumental et culturel. Sans parti pris ni préjugés, elle encouragea auprès des personnes de tout âge, sexe, éducation et statut l'exercice de la recherche sur le terrain au travers de questionnaires ethnographiques sur les traditions populaires, et la réalisation d'index sur l'art et les artistes basques.

Ainsi, dans l'ensemble, Eusko Ikaskuntza favorisa la pénétration de la culture universitaire, l'élévation des études basques et la sensibilisation sociale face aux signes et valeurs constitutives de la personnalité collective.

2.2. Interlude dictatorial, 1923-1930

Avec le coup d'État de septembre 1923 et l'instauration consécutive d'un directoire militaire sous tutelle monarchique, l'Armée tenta de sortir de la crise du système de la Restauration des Bourbons victime de l'échec de la guerre d'Afrique et de la question sociale intérieure.

Après avoir supprimé le système parlementaire qu'il jugeait « immoral et corrompu », le général Miguel Primo de Rivera signa un décret contre les « délits contre la sécurité et l'unité de la patrie et tout ce qui tend à la morceler, à l'affaiblir et à rabaisser sa notion ». Celle que l'on appelle la « répression du séparatisme » comprenait l'interdiction de hisser et de déployer des drapeaux autres que le drapeau bicolore et l'emploi d'une langue autre que la langue espagnole dans les actes et documents officiels²⁸. Néanmoins, les premières déclarations du dictateur en faveur d'un « régionalisme sain » incitèrent la Diputación de Guipuzcoa, à la tête de laquelle se trouvait Julián Elorza, président d'Eusko Ikaskuntza, à présenter dans les derniers jours de 1923 un mémoire réclamant la restauration des droits foraux.

La proposition de Elorza, « autonomiste convaincu doué d'un rare sens de la diplomatie et du pouvoir de conciliation »²⁹, se heurta au refus violent de la Diputación de Biscaye, dominée par la Ligue d'Action Monarchique qui, par extension, adoptera une attitude clairement hostile à l'égard d'Eusko Ikaskuntza en l'accusant de « tendance manifeste contre le sentiment espagnoliste du Pays ». Dès lors, les subventions

sont suspendues et la publication de textes en euskera est interdite dans tous les magazines et journaux de Biscaye. En même temps, les athénées de Vitoria et de Madrid voient se clôturer les chaires de Langue Basque évoquées plus haut.

La campagne contre Eusko Ikaskuntza mobilisera de nombreuses protestations dans la communauté basque de l'intérieur, d'Espagne et de la diaspora. Et cela également au sein de familles politiques opposées aux secteurs les plus autonomistes. Ainsi, dans les pages de *La Voz de Guipúzcoa*, les républicains prendront la défense d'Eusko Ikaskuntza. Un organisme, soulignent-ils, formé de personnes

« de toutes les filiations et confessions. Elle compte parmi ses affiliés non plus des libéraux, mais des socialistes (...) [et] de fervents républicains qui ne se prêteraient pas à jouer en chœur dans une farce servant les intérêts des séparatistes et qui demanderaient à se retirer le jour même où ils soupçonneraient la Société de dépasser son orbite apolitique et aconfessionnelle »³⁰.

Promotion du txistu

« Comme il existe dans les villages de jeunes habitants qui seraient heureux d'apprendre le 'chistu' s'ils avaient les moyens de l'acheter et, comme il n'en tient peut-être qu'à un de ces jeunes de conserver la tradition d'une danse ou d'une de ses variantes dans un village ou une vallée, le Congrès lance un appel aux *Diputaciones* pour faire en sorte d'offrir des 'chistus' à quiconque fait preuve d'un talent artistique selon les connaisseurs ».

En application de cette demande de la section d'Art du 1er Congrès d'Études Basques, Eusko Ikaskuntza prit en charge la confection de txistus par divers artisans (notamment Juan Miguel Biaurrarena, Teodoro Larraalde et Isidro Ansorena pour ne citer que quelques-uns). Les nombreuses demandes venant des quatre coins du pays et de la diaspora dépassèrent les possibilités de la Société. D'après la documentation disponible, nous savons que plus de 300 txistus furent distribués à partir de 1921, la plupart en bois de buis et quelques-uns portant l'inscription « Eusko Ikaskuntza'k Emandakoa ».

Au harcèlement politique des alphonssins [partisans du roi Alfonso XIII, ndt] et aux contraintes économiques qui opprimeront la vie de la Société dans les années suivantes, il faudrait ajouter ici la pression de l'Église. En effet, on demanda à tous les religieux d'annuler leur participation. Le séminaire de Vitoria ferma ses portes aux activités du Laboratoire d'Eusko Folklore et du groupe d'archéologie que dirigeait José Miguel de Barandiaran. Elles trouvèrent refuge à l'École des Arts et Métiers de la même ville, où fut créé en février 1925 le Centre de Recherches Préhistoriques de la Société d'Études Basques. Ses objectifs de programme étaient : « promouvoir l'étude de la Préhistoire chez les jeunes spécialistes et, par leur influence, apprendre au peuple à connaître, respecter et estimer ces reliques vénérées de l'art, de l'histoire et des origines des peuples ». Dans sa salle-musée était exposée une riche collection d'objets de sites archéologiques d'Alava³¹.

Par souci de réalisme, crainte ou simplement car certains projets étaient irréalisables dans le contexte de la dictature, il apparut indispensable de repenser bon nombre de plans d'action. On opta ainsi pour des activités théoriquement moins engagées, comme les fouilles archéologiques, les études sur la géographie, l'organisation des archives ou la publication d'œuvres classiques. Le Congrès prévu pour

1924 à Vitoria sur les questions d'autonomie fut reporté à des temps meilleurs.

Période propice aux cérémonies et commémorations, on rendit un hommage de réparation à Julián Elorza, réélu comme président en décembre 1924, au frère Diego de Estella à l'occasion de son centenaire, à Axular... Au tournant des décennies, les mémoires de Manuel de Larraendi, Juan Ignacio Iztueta, Luis Eleizalde ou Carmelo de Echegaray furent l'objet d'un éloge public, tout comme le furent des personnalités vivantes comme Teófilo Guiard et Arturo Campión.

Contributions à valeur sociale

La politique protectionniste du régime bénéficia au Pays Basque en général et à la Biscaye en particulier qui, sous la dictature, connut un développement dans les secteurs sidérurgique et naval, les infrastructures et les communications furent nettement améliorées ; on érigea des barrages comme celui de Gorbea en Alava, etc. Mais son échec politique fut consommé après le plébiscite de septembre 1926, à l'occasion du troisième anniversaire du coup d'État de Primo de Rivera, d'où naîtrait une assemblée constituante chargée de mettre le point final au processus d'organisation de l'État corporatif³².

Dès lors, la répression s'atténua peu à peu et la vie sociétale put reprendre lentement de ses couleurs. À la présidence de la Diputación de Biscaye accéda Esteban Bilbao Eguía, membre d'Eusko Ikaskuntza et de son Conseil Permanent en représentation de la section d'Études Sociales. Cet éminent dirigeant carliste avait assumé en 1919 la présentation du Statut Basque au Parlement espagnol.

La même année, du 25 juillet au 1er août, l'École des Arts et Métiers de Vitoria accueillit le IVème Congrès d'Études Basques intitulé « Orientation et Enseignement Professionnel » (sujet qui remplaça celui initialement prévu, questions d'autonomie, comme dit plus haut). Cette fois, le roi était absent. En revanche, y étaient présents les représentants d'importantes organisations et institutions vouées à l'enseignement étaient présents : les Instituts d'Orientation Professionnelle de Madrid et de Barcelone, l'Institut de Rééducation des Invalides du Travail de Madrid, l'École d'Études Supérieures de Formation des Maîtres et les principaux établissements d'enseignement professionnel du Pays Basque.

Peu après, le secrétaire général Ángel de Apraiz proposa à la Société de promouvoir des cours d'été de niveau universitaire. Cette première saison eut lieu pendant les dix premiers jours du mois de juillet 1927. La Société dispensa des leçons de Grammaire, Anthropologie, Histoire, Art, Folklore, Droit traditionnel et Bibliographie au siège de Saint-Sébastien. Il y eut aussi des conférences publiques et des conversations instructives en euskera et espagnol. Sorties sur le terrain, visites aux divers établissements et musées et séances théâtrales : voilà la cause de l'augmentation du nombre d'étudiants. Contemporains de ceux de l'Université de Saragosse à Jaca, considérés comme les plus anciens d'Espagne, le succès des premiers cours d'été de la Société d'Études Basques assura leur continuité et l'extension du programme de formation les années suivantes. Nous y reviendrons plus loin.

Les conférences populaires en euskera initiées avant la dictature reprirent, consacrées à la formation technique du secteur primaire et destinées à combler les carences en matière d'enseignement primaire et d'hygiène de vie. Deux ans plus tard, en 1929, une commission permanente sera créée pour aborder le problème sérieux de l'exode rural. Cette commission, même composée, comme elle l'était, de membres à la compétence indiscutable (le président de l'Institut espagnol de recherche agronomique en Alava José María Díaz de Mendivil ; l'anthropologue et docteur en Sciences Naturelles Telesforo de Aranzadi ; le spécialiste en Droit foral Bonifacio de Echegaray ; José Orueta, promo-

teur industriel, politique et culturel ; Esteban Bilbao, président de la Diputación de Biscaye, et le président de la Fédération catholique agricole du même territoire, Alejandro Gaytán de Ayala) n'arriva pas à nouer des accords entre les différents secteurs touchés par le dépeuplement de la campagne basque.

Une vague euskariste

Après avoir participé à la Journée de la langue basque à Zumarraga en 1928, Julián Elorza notait :

« Il est indéniable que tout ce qui se rapporte à la langue suscite un grand intérêt ; le peuple réalise que là est le problème le plus sérieux du pays car, à l'appel de quelques jeunes répond, comme on l'a vu à Zumarraga, une masse énorme de passionnés de l'euskera »³³.

Ces jeunes que citait le président Elorza apporteraient des énergies fraîches à Eusko Ikaskuntza. Une nouvelle génération de membres des deux sexes qui, sur le dos de la vague euskariste, joueront un rôle clé dans la revitalisation de la Société au cours des dernières années de la dictature et durant le lustre républicain.

Pierre de touche de l'activité en faveur de l'euskera, la section Baraibar est créée en 1928. Son éponyme, Federico Baraibar Zumarraga (1851-1918), fut un remarquable journaliste, traducteur et enseignant. Il incarnait « l'esprit de toute entreprise culturelle liée à l'Alava dans le dernier demi-siècle »³⁴. La section avait pour président José Mª Díaz de Mendivil, pour vice-président Juan de Unzueta et pour secrétaire Francisco Javier de Landaburu. Baraibar animait des activités à la fois culturelles et festives sur un territoire faiblement « euskaldunisé » [où la langue basque est parlée, ndt] tel que l'Alava ; parmi les activités culturelles, on doit noter l'exposition de livres basques, initiative toute pionnière qui eut lieu en 1935 à la Diputación d'Alava ; pour ce qui est des festivités, on peut citer la résurgence des chorales de Santa Águeda [collecte traditionnelle du 5 février, ndt] à Vitoria à partir de 1930.

La troisième décennie du siècle s'achevait avec la naissance d'une nouvelle filiale d'Eusko Ikaskuntza : Euskeltzaleak, Action Populaire Basque. Elle se présentait comme « une organisation qui, libre de l'influence de tout parti politique, cherche à développer au sein du peuple basque une action intense de culture populaire ». Avec la langue basque comme priorité absolue, elle utilisera la presse, l'enseignement, la diffusion, le théâtre (voir *Le Théâtre basque au sein d'Eusko Ikaskuntza*, p. 494), les moments de fête... pour sa promotion. Ses Journées furent remarquablement efficaces : Journées de la langue basque ou *Euskal-Egunak*, de l'enfant euskaldun, de la poésie basque, du théâtre basque ou encore du roman, cette dernière prévue pour l'automne 1936. En parallèle, elle favorisera la connaissance de l'histoire, la législation, la littérature, le folklore, etc. Tout cela en passant par un encadrement très strict des règles de la morale chrétienne et dans le scrupuleux respect de l'orthodoxie catholique³⁵. Profession d'apolitisme et de catholicisme intégral qui maintiendront Euskeltzaleak « à l'abri des soupçons divins et humains » qui pesèrent toujours sur la Société »³⁶.

Si ce qui précède est exact, il n'en demeure pas moins que les positions idéologiques de certains de ses membres laissaient peu de place à l'ambiguïté : Aitzol, Lizardi, Lauaxeta, Orixe, Enbeita, etc. Des jeunes dont le talent littéraire se nourrissait d'un sentiment national irréprochable. De Xabier Lizardi, il convient de rappeler ici deux propositions restées sans lendemain. L'une, le dédoublement d'Eusko Ikaskuntza entre un domaine académique, *Goi-Lan*, et un autre populaire, *Erri-Lan*. La deuxième idée qu'il lança fut la publication du premier journal mo-

nolingue basque, sujet auquel il consacra une conférence au siège de la Société en 1929³⁷.

Pour organiser une forme de coordination, les différentes associations, filiales et sections se donnèrent rendez-vous aux cours d'été de 1928. De ces conversations naquit la Fédération d'Action Populaire Euskariste (Euskal Elkarte Bazpatza jusqu'en 1934 et, à partir de cette date, Euskal Bazkunen Alkartasuna), qui regrouperait Euskaltzaleen Biltzarra, Jaungoiko-Zale, Euskal-Esnalea, Euskeraren Adiskideak de Navarre, Euskeltzaleak et le Groupe Baraibar d'Alava. Euskaltzaindia y adhérerait quelques mois plus tard. La Fédération fut intégrée au sein d'Eusko Ikaskuntza, laquelle assumait son financement et prêtait ses bureaux, sans porter atteinte à la personnalité et à l'autonomie de chaque organisme. Son assemblée annuelle aura l'honneur d'ouvrir chaque année le programme des cours d'été.

Avec un catalogue dynamique et original d'activités en faveur de la langue basque (concours, parrainages divers, fêtes, Journées, prix, bourses, certificats de compétence linguistique, démarches, propagande, etc.), la FAPE obtiendra une pénétration sociale intéressante dans les années trente³⁸. Le Vème Congrès d'Études Basques (Bergara, 1930) donnerait un coup de pouce au mouvement. La Journée de l'enfant euskaldun, l'Hommage de la femme à la langue basque et la Journée de la langue basque furent les nouveautés dans le programme du congrès que nous aborderons juste après.

Des sections, des livres mais peu d'argent

À l'issue d'un premier remaniement effectué en 1922 et avec l'intégration de ladite section euskariste alavaise en 1928, Eusko Ikaskuntza comptait à la fin de la décennie vingt-trois sections : Anthropologie, Ethnographie et Préhistoire ; Médecine ; Langue ; Géographie et Sciences Naturelles ; Histoire ; Enseignement Primaire ; Enseignements Spécialisés ; Université Basque ; Architecture ; Peinture et Sculpture ; Musique et Danses ; Littérature ; Sciences Mathématiques, Physiques et Chimiques ; Sciences Philosophiques, Morales et Religieuses ; Droit Basque ; Administration Municipale ; Études Économiques ; Études Sociales ; Questions Agricoles ; Questions Maritimes ; Mines et Manufactures ; Sports ; Baraibar. Toujours en 1932, une section *ad hoc* serait créée pour intégrer comme membre au Conseil Permanent le député Manuel de Irujo Olló, porte-parole inébranlable de l'action de la Société auprès des instances politiques et judiciaires madrilènes : Administration Générale serait le nom de la vingt-quatrième section.

Les locaux de la Société accueillant le bureau, les archives et la salle de bibliothèque à la Diputación de Guipuzcoa assuraient une grande partie des activités. Outre les réunions ordinaires des organes de direction (Assemblée Générale, Conseil Permanent, etc.), les différentes commissions, les appels à candidatures d'Euskeltzaleak et de la FAPE, les cours d'été, les hommages, etc. s'y donnaient rendez-vous. Le matériel documentaire que la Société avait réuni depuis 1918 était classé dans la salle de bibliothèque (voir *Bibliothèque Basque*, p. 502) : collections de fiches sur la toponymie basque, répertoire des artistes et catalogue des œuvres d'art basques, plus deux mille photos environ sur ces sujets. En 1929, elle servit de cadre à une Exposition de livres et manuscrits³⁹. La même année, la Société participa en outre à l'Exposition ibéro-américaine de Séville dans un stand de la Diputación de Guipuzcoa⁴⁰.

Paradoxalement, et en même temps que les étagères de la toute nouvelle bibliothèque se remplissaient de volumes issus de tous les coins du monde, la production éditoriale basque allait diminuant. À vrai dire, l'accumulation des forces euskaristes autour d'Eusko Ikaskuntza entraîna une hausse de ses activités sociales, avec le coût que cela représentait, sans être pour autant compensée par des subventions et

cotisations au chapitre des recettes. La coupe budgétaire irait s'accroissant avec la crise économique des années trente.

Autonomie et Art Populaire : le Vème Congrès

En janvier 1930, le général Dámaso Berenguer accéda à la présidence du Gouvernement avec la mission de retourner à la normalité constitutionnelle. Son nom restera associé à la période de la dictamolle.

Vu la probabilité que la question régionale fût à nouveau remise sur le tapis, Eusko Ikaskuntza ouvrit un débat en son sein sur la pertinence d'organiser le congrès sur l'autonomie, déjà reporté plusieurs fois. Le refus l'emporta et on se décida pour un thème bien plus aseptisé : l'Art Populaire Basque. Comme l'explique Edorta Kortadi dans les pages de ce livre (voir Kortadi, p. 610), le contenu du Vème Congrès d'Études Basques rejoignait celui du premier Congrès International d'Art Populaire, forum organisé par la Société des Nations à Prague fin 1928. Il comptait sur la participation des hommes et des femmes d'Eusko Ikaskuntza qui se feraient les porte-parole de l'appel en faveur de l'anoblissement et l'approfondissement des manifestations créatives plus proches de la réalité du peuple. Tel fut le sens du Congrès tenu à Bergara du 31 août au 8 septembre 1930.

Euskaltzaindia, 1919

L'ancienne aspiration de créer un organisme qui veillerait sur la langue basque prit sa première forme à l'occasion des Fêtes Éuskaras de Durango en 1886, où l'historien Aristides Artiñano présenta son *Projet d'Académie Basque*.

Plus de trente ans après, le Congrès d'Études Basques d'Oñate appela à constituer « un organisme de recherche et tutelle de l'euskara ». Le 2 mars 1919, le Conseil Permanent d'Eusko Ikaskuntza approuva la création d'un « organisme ou d'une Académie de la Langue » qui aurait une autonomie dans la partie scientifique, mais qui garderait son caractère de filiale par rapport à la Société. « Ses travaux viseront à établir l'unification lexicale, phonétique et graphique de la langue, comme base nécessaire à la création d'une littérature forte, préliminaire indispensable de l'unification ultérieure et définitive du dialecte littéraire, aspiration de tous les Basques », affirmait la décision.

La composition de l'Académie fut décidée par un certain nombre de membres d'Eusko Ikaskuntza en tant que fondateurs : Resurrección Mª de Azkue, Arturo Campión, Luis de Eleizalde et Julio de Urquijo, auxquels s'ajoutent huit représentants des revues et sociétés désignées lors de l'élaboration du projet.

Durant sa phase constituante, Eusko Ikaskuntza soutiendrait financièrement Euskaltzaindia et mettrait à sa disposition plusieurs fichiers sur la toponymie et la patronymie.

Quinze jours avant son inauguration, le 17 août, à Saint-Sébastien, les forces antiroyalistes signaient un pacte annonciateur de la IIe République espagnole. Les partis républicains, les principales forces catalanistes et galicistes, ainsi que plusieurs personnes à titre individuel comme le socialiste Indalecio Prieto signèrent ce pacte. Tous les secteurs du nationalisme basque étaient absents, embarqués à l'époque dans sa recomposition (qui donnerait naissance au nouveau Parti Nationaliste Basque, d'une part, et à l'Action Nationaliste Basque, d'autre part). Cette absence nationaliste a été attribuée à l'intervention de l'Église contre ce qu'elle craignait être « un engagement de la gauche pour instaurer un régime laïc, acatholique et athée », pour reprendre les termes de Manuel de Irujo⁴¹. Une de ses principales conséquences fut sans

doute le retard avec lequel le pays basco-navarrais accéda à l'autogouvernement durant l'étape républicaine.

À la veille de la IIe République espagnole, une grande partie de la société basque ne suivait plus le rythme de l'époque : l'historienne Idoia Estornés en arriva à cette conclusion en voyant l'ostentation civico-religieuse et le programme très culturaliste du Congrès⁴². Cependant, on peut aussi affirmer que le changement de cap historique de 1931 ne prit pas Eusko Ikaskuntza complètement à contre-pied. En effet, même si elle manqua de courage pour organiser un Congrès monographique sur l'Autonomie qui aurait apporté matière à réflexion et masse critique en faveur du futur projet de Statut basco-navarrais, la Société sut se placer sur la ligne de départ pour s'occuper de la mission que le pays lui confia peu après.

Ce qui précède s'appuie sur la *Déclaration publique* par laquelle la Société s'engageait à poursuivre son travail dans l'intérêt de l'autogouvernement. Déclaration présentée lors de la dernière journée du Vème Congrès et rédigée à partir des résultats d'une enquête menée auprès de deux cents personnalités de toute tendance. D'autres, opposés, ne voyaient raison aucune à ce qu'Eusko Ikaskuntza s'impliquât dans cette question. Le premier point de la *Déclaration* semblait leur répondre, sans même les citer :

« L'étude du problème de la Réintégration Forale, ou d'une plus grande autonomie que l'actuelle, relève de la compétence que lui [à Eusko Ikaskuntza, ndt] attribuent ses Statuts, comme l'un des nombreux aspects de sa mission culturelle. Pour autant, les travaux qu'elle entreprendra en ce sens ne sauraient constituer autre chose que l'étude d'un problème du pays. En tout cas jamais une action dirigeante d'un mouvement politique »⁴³.

Après la levée du drapeau républicain à Eibar, à l'aube du 14 avril 1931, l'autonomie sera la grande tâche du moment pour Eusko Ikaskuntza.

2.3. Les années républicaines, 1931-1936

Vers 1931, la Société d'Études Basques se distinguait comme l'organisme le plus prestigieux du paysage socioculturel basque. Plus jeune que ses pairs, le Conseil de perfectionnement des études de Madrid et l'Institut d'Estudis Catalans dont le siège est à Barcelone (tous deux de 1907), elle brillait comme référence incontournable pour tout ce qui concerne le savoir et la diffusion de tout ce qui est basque. Dans un pays sans université, il n'y avait pas d'autre référence aussi réputée pour les travaux de consultation et d'aide, de documentation et d'échange grâce au réseau national et international de chercheurs et d'institutions universitaires qu'elle tissa autour d'elle.

Au point qu'Eusko Ikaskuntza recevait des demandes de tous les coins du Pays afin qu'elle se prononçât sur les sujets les plus variés. Citons comme exemple anecdotique l'avis donné en 1931 à propos de quel serait l'emblème qui « sans couleur politique, représente véritablement » l'ensemble des communautés basques. Dans sa réponse, elle valida la double croix ou *ikurriña* comme « expression de l'unité spirituelle des basques qui doit être au-dessus de tout soupçon »⁴⁴. Compétant sur ses bons offices, nombre de collectifs faisaient appel à la médiation de la Société entre les institutions et la société civile. Par exemple, en 1934, l'Académie de danses basques de Saint-Sébastien lui demanda de gérer auprès des Diputaciones les aides nécessaires pour pouvoir participer à l'International Folk Dance Festival de Londres.

Dans les années centrales d'Euskal Pizkundea, la renaissance culturelle, Eusko Ikaskuntza fut, selon les termes de la spécialiste Lourdes Otaegi,

« un organisme à la personnalité plus aboutie, car il s'agissait d'étudier la production identitaire basque dans les différents domaines scientifiques, comme par exemple dans le domaine de l'histoire, de la sociologie, de l'enseignement, etc. »⁴⁵.

Les sciences et les arts ; les profondeurs des grottes et les sommets de montagnes ; la santé du milieu naturel et celle du corps et de l'esprit ; la culture et l'agriculture ; l'économie et la musique ; la poésie et le théâtre ; le droit et l'administration de la *res publica* ; les sciences humaines et les sciences exactes ; le passé et le futur, le présent vécu et imaginé ; les noms des choses et des lieux ; les livres, le cinéma et tous les supports utiles pour sauver la mémoire et l'héritage reçu ; l'euskera et l'enseignement : surtout l'euskera et l'enseignement... Les membres d'Eusko Ikaskuntza auraient pu dire, en paraphrasant un classique, que « nous sommes basques et rien de ce qui relève du Pays Basque ne nous est étranger ».

Le Statut Basco-Navarrais

Iñaki Dorronsoro, le président actuel, a souligné à juste titre le souffle utopique qui animait la première Eusko Ikaskuntza :

« Dans une Europe dévastée après quatre années de guerres entre empires, États et peuples. Dans un Pays Basque en phase de transformation économique, sociale et idéologique, affaiblie par les confrontations entre carlistes et libéraux, entre la droite et la gauche, entre basques, espagnols et français, entre religieux et laïcistes, entre royalistes et républicains... l'aspiration de réunir la société civile pour explorer les potentialités d'avenir à partir de l'amour du Pays semblait utopique »⁴⁶.

Un souffle utopique mais aussi de grandes doses de pragmatisme se conjuguèrent dans la rédaction du texte statutaire. Bien qu'il s'agisse d'une tentative manquée, le Statut d'Études Basques a marqué un jalon dans notre histoire moderne. Premier grand effort d'union et de synthèse des volontés entre tous les basques du sud, Eusko Ikaskuntza fit en sorte que les intellectuels et politiciens des tendances les plus diverses cherchent le dénominateur commun entre les différentes visions du passé et du futur du Pays Basque. Cela se traduisit par un « modèle de négociation et de compréhension, reflets de la qualité et du sens moral de ceux qui le préparèrent et rédigèrent »⁴⁷.

Dans la deuxième partie du présent tome, le professeur Gregorio Monreal offre un récit complet du processus (voir Monreal, p. 546), aussi nous limitons-nous ici à rappeler les informations essentielles.

À l'issue de la *Déclaration publique* de septembre 1930 à Bergara, la Commission d'Autonomie s'étendit de cinq à vingt-deux membres. Dotée d'une proportionnalité territoriale, elle était composée d'avocats et de politiciens des principales familles idéologiques du pays, plus de quelques indépendants ; sa liste de membres révèle l'absence de la gauche non nationaliste, en particulier de la biscayenne⁴⁸. La masse critique autour du projet statutaire allait augmenter avec la désignation de sous-commissions provinciales habilitées à attirer pour ses travaux des personnes compétentes.

À la proclamation de la République en avril 1931, seul une institution était en mesure de présenter un avant-projet de Statut, à savoir Eusko Ikaskuntza. En témoigne le flot d'appels téléphoniques et de télégrammes remis par les communes et collectivités réclamant leur implication. De même, la presse abondait dans l'idée : « Voici le temps d'Études Basques, en tant que entité apolitique, plus impartiale et, surtout, plus efficace, car elle jouit d'un prestige général et se place au-dessus de tout parti », disait-on dans le journal donostiar *El Día*⁴⁹.

L'architecture du *Statut Général de l'État Basque* dessinait une nationalité basque quadri-provinciale, autonome, confédérale, plurielle, laïque et moderne, équidistante entre les pôles que représentaient le régionalisme et l'indépendantisme⁵⁰. En plus d'autres succès, l'avant-projet sut harmoniser la tradition forale avec le fédéralisme moderne et, à bien des égards, il anticipa les problèmes et proposa des solutions en avance de son temps⁵¹.

En présentant le texte à l'opinion publique, le président Julián Elorza insista sur la vocation consensuelle de la commission de rédaction : « Eusko Ikaskuntza ne brandit nulle bannière politique, elle se limite plutôt à offrir au Pays un résultat de ses travaux, que le Pays recevra comme il lui convient ».

C'était le 31 mai 1931. Il restait quatre semaines avant les élections aux Cortes constituantes de la République. Dans ce climat préélectoral, le dénommé *Statut de la Société d'Études Basque* devint la réserve à laquelle les différentes forces politiques en lice firent appel pour rédiger leurs propres versions, finalement au nombre de trois : le *Statut d'Estella*, carliste et nationaliste basque (14 juin), dépouillera notre original de son caractère libéral et laïc ; celui de la commission gestionnaire républicaine de la Diputación de Navarre (15 juin) qui serait ratifié par 85 % de ses municipalités après les élections et enfin, celui des commissions gestionnaires des quatre territoires (21 juin), le plus proche de la source originale⁵².

En définitive, les conditions de polarisation et de radicalisation politique neutralisèrent l'avant-projet et freinèrent le processus statutaire basco-navarrais, qui resta au point mort jusqu'à la guerre. L'échec d'Eusko Ikaskuntza dans son incursion utopique et à la fois pragmatique en politique ne serait pas tant dû à la nature du texte lui-même, mais davantage au manque d'homogénéité du tissu politique divisé par des questions comme la question religieuse, les rapports de pouvoir entre les forces ou l'intégration de l'immigration au corps électoral⁵³.

Le Centre d'Études Scientifiques

L'avant-projet de Statut prévoyait dans son titre quatre que l'État Basque disposerait de compétences pour légiférer, administrer et évaluer sur « l'Enseignement à tous ses niveaux et dans toutes ses spécialités, langue et culture. Beaux-Arts ». Et pas un mot de plus concernant le problème de l'éducation.

Comment expliquer que, née en 1918 comme plateforme vers l'Université Basque, Eusko Ikaskuntza omit de façon explicite cette revendication dans un document aussi important ? Itziar Alkorta Idiakez nous en donne la réponse dans son texte *L'Université Basque* (voir Alkorta, p. 538) : on voulait éviter au projet statutaire un éventuel écueil. Cette crainte fut exprimée quelques mois plus tard, lorsque le Conseil Permanent ratifia les bases approuvées en 1923 sur la future université en avertissant « qu'une précipitation en ce moment risquerait de créer des difficultés pour le Statut d'Autonomie en matière d'Instruction publique »⁵⁴. La question était mise de côté dans l'espoir de pouvoir la reprendre plus sûrement après l'approbation de l'autogouvernement.

Mais pour autant, le problème ne tomba pas dans le marasme. La Société choisit de construire peu à peu, *de facto*, des structures para-universitaires pour la promotion et le développement d'activités scientifiques, techniques et culturelles. Et, en même temps, un Comité pro-Université Basque se chargerait d'étudier les moyens de les mettre en place.

Le Centre d'Études Scientifiques de Saint-Sébastien se voulait le levain d'une future faculté des Sciences et l'expérience s'avéra fort intéressante. Julio Rey Pastor, remarquable mathématicien espagnol

résidant en Argentine, écrivit à Eusko Ikaskuntza en l'encourageant à financer un centre supérieur de culture scientifique pour le travail des chercheurs basques. Deux membres de notre organisme et à la fois élèves de Rey Pastor, Carlos Santamaría Ansa et José Oñate Guillén, prirent la tête du projet après que le Conseil Permanent, en mars 1932, eut mis ses moyens à la disposition de la nouvelle initiative.

Dans la salle de bibliothèque se déroula la constitution officielle du Centre d'Études Scientifiques qui aspirait à réaliser les objectifs suivants :

« se consacrer aux études scientifiques et les diffuser, pour la recherche et l'étude et pour l'échange d'idées et de travaux de cette catégorie de connaissances avec d'autres personnes ou Centres analogues ; étudier l'application de principes et de règles scientifiques aux différentes activités du Pays concernant l'Agriculture, l'Exploitation minière, l'Industrie, les Transports, la Médecine, la Pharmacie, les Arts et toutes les activités associées au progrès scientifique ».

Ces ambitions s'échelonnaient ainsi : à court terme, développer les études de science pure et appliquée à l'industrie, à moyen terme, devenir un véritable institut de recherche, et à l'horizon, une faculté des Sciences. De fait, le Centre d'Études Scientifiques créa en son sein une Commission d'Université Basque chargée de rédiger l'avant-projet de faculté des Sciences et Écoles Spéciales d'Enseignement Technique. Simultanément, le président du CEC, José Oñate, faisait partie du panel du Comité pro-Université Basque d'Eusko Ikaskuntza.

Entre 1932-1933 et l'après-guerre civile, le Centre d'Études Scientifiques de Saint-Sébastien créa une bibliothèque scientifique et technique ainsi qu'un laboratoire d'analyse et d'essais industriels. Il organisa également de nombreux cycles de formation et conférences qui attirèrent près de trois cents participants. Enfin, sa revue publia des dizaines d'articles et des centaines de problèmes. José Llombart Palet retraça cette expérience dans un livre de référence⁵⁵. C'est un travail qui met en lumière un épisode éphémère mais notable dans la longue lutte pour établir l'Université Basque. En même temps, c'est une page importante dans l'histoire de la science espagnole du XXe siècle, comme le souligna l'historien Mariano Hormigón dans une commentaire au dit livre⁵⁶.

Cours d'été, 1927-1935

Les cours d'été d'Eusko Ikaskuntza, eux aussi à vocation para-universitaire, encourageaient les citoyens à profiter de la période de vacances « pour cultiver les études particulières de leur pays ». Ils s'adressaient en particulier à ceux qui souhaitaient s'initier aux méthodes de recherche en Sciences Humaines et à ceux intéressés par la réalité basque. En l'occurrence des cours qui permettraient à la Société de faire « découvrir notre Pays à des personnes, nationales et étrangères, par lesquelles il intéresse le Pays lui-même d'être véritablement connu ».

De jeunes étudiants et enseignants des deux sexes, intellectuels et esprits curieux formeront l'essentiel des inscrits dans les neuf éditions des cours d'été (entre 1927 et 1935). Des matières qui apparaissent dans leurs programmes successifs sont : Grammaire et langue basque ; Anthropologie, Ethnographie et Folklore ; Histoire et Préhistoire ; Art et Architecture ; Droit. La liste de cours occasionnels s'étend des Mathématiques et des Sciences Physiques et Naturelles jusqu'aux questions de santé et d'hygiène, en passant par d'autres comme la Psychologie, la culture scientifique ou la Généalogie et l'Héraldique. Ses approches pouvaient traiter du fond autant que de la méthodologie et la forme.

Les examens et certificats d'aptitude en langue basque constituaient un atout ajouté aux cours. La convocation, ouverte et gratuite, avait toujours lieu le samedi. Le diplôme habilitait à l'exercice professionnel de l'enseignement, la fonction publique ou d'autres secteurs.

À partir de leur cinquième édition, les cours généraux de Saint-Sébastien se prolongèrent dans d'autres capitales en septembre avec des programmes à thèmes. En 1931, Bilbao organisa des conférences et des cycles de formation sur des questions médicales, sanitaires et sociales. Le Droit traditionnel occupa les participants de Pampelune l'année suivante. Les cours de septembre 1933 eurent pour cadre et thème le Laboratoire d'Eusko-Folklore de Vitoria.

Le cours d'été de 1934 coïncida avec le VIème Congrès d'Études Basques. L'historienne Idoia Estornés le qualifie de « congrès atypique » pour deux raisons. En premier lieu, parce qu'il aborda deux disciplines distinctes, la Médecine et les Sciences Naturelles, l'organisation étant répartie entre l'hôpital de Basurto et Eusko Ikaskuntza. La deuxième raison de son côté atypique réside dans l'absence totale d'autorités due en bonne partie au climat d'insurrection civile : les sessions du congrès se déroulèrent à Bilbao du 10 au 15 septembre, quelques jours après la houleuse assemblée de municipalités de Zumarraga et à moins d'un mois de la grève sanglante d'octobre 1934. Le programme des fêtes fut annulé sur ordre du gouvernement.

Les derniers cours d'été de l'histoire d'Eusko Ikaskuntza remontent à 1935. Le coup d'État vint briser le cours récemment inauguré le 15 juillet 1936 ainsi que le Congrès sur l'Histoire prêt à avoir lieu en cet été tragique. Il faudrait attendre près de cinquante ans pour voir un nouveau Congrès d'Études Basques sur le sol ibérique. Mais on se doit de s'arrêter sur le Congrès manqué des Études Historiques qui avait pour cadre Estella.

L'Histoire renversée par l'histoire

Passer de l'ombre des possibilités à la lumière de la réalité. Tel fut le défi qui se posa à une Eusko Ikaskuntza dont l'acte de baptême comportait en annexe les desideratas exprimés lors de son Ier Congrès. Et la liste était bien longue. Un pays aux besoins énormes nourrissait de franches attentes de les voir satisfaits grâce à la jeune, brillante et dynamique Société d'Études Basques. On espérait par exemple que ses travaux aboutiraient à l'élaboration d'une Histoire du Pays Basque, outil indispensable pour son articulation autant sur le plan institutionnel que sur le plan éducatif et culturel. Et, si l'on pousse un peu plus loin, même sur le plan spirituel.

De los vascos sin historia a los vascos con historia : le titre du livre du professeur Joseba Agirreazkuenaga⁵⁷ servirait à définir une entreprise qui exige force efforts entre 1918 et 1936. Dans un chapitre à part (voir Agirreazkuenaga, p. 574), l'historien en question égraine l'action et la contribution de la Société à l'historiographie basque contemporaine. Énumérons ses trois principaux axes d'intervention : la production éditoriale, la documentation et l'infrastructure pour la recherche, les expositions et congrès.

Commençons par le dernier. La Société pensa qu'une réflexion de fond sur les guerres civiles du XIXe siècle aiderait à unir le pays autour de la mémoire de la souffrance partagée. Pour sa pleine socialisation, rien de mieux qu'une exposition didactique étayée de documentation et d'objets sur les guerres qui eurent pour théâtre le territoire basque entre 1814 (occupation napoléonienne) et 1876 (dernière guerre carliste). Et qui servirait par ailleurs de germe à un futur Musée de l'Histoire.

La Navarre étant la colonne vertébrale de l'histoire basque, le choix de Pampelune comme siège de l'exposition s'imposait naturellement.

D'autant plus que quelques années plus tôt, en 1921, Arturo Campión avait appelé tous ceux qui s'intéressaient à la « culture et la diffusion de l'histoire de l'Alava, du Guipuzcoa, de la Navarre et de la Biscaye, tantôt considérées particulièrement, tantôt considérées dans leurs relations mutuelles comme parties intégrantes d'une unité supérieure », à se rassembler au sein d'un Institut d'Études Historiques du Pays Basque avec siège à Pampelune. Ce centre méritoire, reconnu comme filiale par la Société dont Campión était le président d'Honneur, naquit et mourut sans solution de continuité entre les querelles internes⁵⁸.

L'exposition sur les guerres du XIXème siècle prévue pour l'été 1928 s'arrêta net. Des raisons d'ordre intérieur et extérieur y mirent fin. La surreprésentation du carlisme dans les comités provinciaux désignés pour recueillir les pièces et éléments de l'exposition suscita un malaise interne. L'écrivain Pío Baroja et d'autres membres du comité organisateur démissionnèrent. Primo de Rivera lui-même donna le coup de grâce au projet le 14 janvier 1928 :

« Le chef du Gouvernement, informé de l'intention d'organiser une Exposition de trophées, bibliographies et souvenirs des guerres civiles dans certaines provinces du Nord, a ordonné à leurs gouverneurs civils de refuser les autorisations nécessaires à ces actes, qui manqueraient d'efficacité et de pertinence, conduisant seulement à la recrudescence de passions qui ne doivent pas être exaltées »⁵⁹.

En dépit de sa position scientifique, l'organisme commanditaire ne parvint pas à neutraliser la réalité sociopolitique tragique du pays : les vieilles pulsions vengeresses, encore vivantes, étaient prêtes au combat.

L'idée fut relancée au début de l'étape républicaine. Dans des circonstances sociales en principe plus adaptées, les membres s'adonnèrent à la collecte de matériaux en vue de la préparation d'un Congrès monographique consacré à l'étude de l'Histoire et d'une exposition sur les guerres civiles. Or, cette fois, le débat divisa le comité organisateur entre ceux qui, d'une part, défendaient une réunion de haut niveau académique sur des questions très précises et avec des experts médiévalistes qui aboutirait à une avancée positive dans la connaissance du passé du Pays ; et ceux qui, d'autre part, plaçaient la barre moins haut en défendant un programme ouvert de conférences de divulgation sur des thèmes généraux⁶⁰. Ce furent ses derniers qui s'imposèrent.

Le lieu et les dates du VIIème Congrès sur les Études Historiques étaient désormais fixés : Estella, du 6 au 13 septembre ; et les contenus répartis en onze sections de travail : la question des origines dans l'Histoire Basque ; Histoire Ecclésiastique du Pays Basque et ses diocèses ; Les grands monastères du Pays ; Processus historique de la vie de l'euskera ; la Navarre et ses relations avec les autres peuples basques ; Les navigateurs et pêcheurs basques ; l'Alava et la Navarre dans l'histoire de l'unité basque ; La vie sociale, économique et du travail dans l'Histoire Basque ; Les Basques hors du Pays ; Institutions du Pays Basque ; Bibliographie des luttes civiles du XIXe siècle.

« Une lecture attentive de l'agenda du programme invite à penser que l'historiographie basque marchait vers sa professionnalisation et son rattachement à la vie universitaire », constatera Joseba Agirreazkuenaga, qui ajoute : « En dépit de l'attraction que continuait d'exercer la culture de la préhistoire et de l'histoire ecclésiastique, une nouvelle thématique à l'unisson de la rénovation qui avait lieu dans l'historiographie internationale traversait l'historiographie basque »⁶¹.

Mais la praxis de l'histoire étouffa la réflexion sur l'Histoire. Le siège d'Eusko Ikaskuntza au palais de la Diputación ferma ses portes

pour la dernière fois le samedi 5 septembre. Et les colonnes de volontaires carlistes ou « requetés » venant de Navarre pénétraient à Saint-Sébastien le dimanche 13 septembre : précisément à la date prévue pour la clôture de ce Congrès qui n'eut jamais lieu.

Un livre inachevé

Nous revenons à la demande faite à Oñate pour la rédaction d'une Histoire du Pays Basque. Carmelo Echegaray, membre de la section correspondante, allait remarquer que pour un engagement de cette ampleur, il fallait un appareil documentaire jusqu'alors inexistant. De ce fait, il s'imposait avant tout, selon le Chroniqueur des Provinces Basques, la construction d'une infrastructure pour la recherche. Il fallait introduire le classement et le catalogage des archives, rassembler les index bibliographiques, publier les sources documentaires, créer des archives propres à l'organisme avec des matériels produits par ses chercheurs ou donnés par des mécènes.

Un lutrin pour Angel de Apraiz

En 1996, les héritiers d'Ángel de Apraiz firent don de leur fonds documentaire à la Société d'Études Basques. Entre autres matériels, l'héritage comprenait un très beau lutrin en bois portant l'inscription « Evsko Ikaskvntzaren Batzar Iravnkarak bere Idazlari (sic). Nagvsiari » La pièce, non datée, est attribuée à l'ébéniste Teodoro Aguirre qui avait son atelier dans la rue Cuchillería de Vitoria-Gasteiz (actuel emplacement de Bibat. Musée Fournier de cartes à jouer). Pendant des années, il fut entreposé dans une maison privée de la localité alavaise de Zalduondo.

La Société prit bonne note de tout cela. Pendant ce temps, les revendications pour l'Histoire du Pays tant souhaitée continuaient de frapper à sa porte. Mais quelle sorte d'histoire attendait-on ? Dans les conclusions du Congrès d'Oñate, on évoqua la « rédaction d'un manuel d'Histoire du Pays Basque qui sera enseignée comme texte dans les établissements scolaires ». Or, les ambitions s'étaient multipliées lors des bourses offertes pour l'élaboration d'une œuvre qui ne devait pas se réduire à une simple liste de dates et d'événements, mais qui devait aborder

« tout particulièrement comment nos aînés vécurent, comment les manières d'être et de penser des générations avant nous sur cette terre basque se sont transformées sous l'action du temps et l'influence du milieu ou d'autres causes ».

Préparer une histoire globale du Pays, vivante et organique, représentait un immense effort qui ne suscita aucune envie puisque les diverses offres de bourses de recherche restèrent sans réponse.

Pressée également par le corps enseignant qui réclamait des matériels sur le passé du Pays Basque, la Commission de l'Enseignement Primaire conseilla de commander directement un livre à Bonifacio de Echegaray, auteur récent de l'article très applaudi *Vasconia* de l'encyclopédie Espasa. À la fin de l'année 1932, six mois après le début du travail, avec le plan de l'ouvrage élaboré et près d'un millier de fiches d'information sur son bureau, Echegaray informa le Conseil Permanent que l'histoire résultante « ne sera ni pourra être un ouvrage didactique », même si à partir de chaque chapitre ou partie lui-même pourrait très

bien rédiger de brefs résumés à des fins pédagogiques. Mais la Guerre civile le surprit avec son travail inachevé.

En définitive, les historiens d'Eusko Ikaskuntza ne furent pas capables de produire « une histoire générale du Pays Basque conforme aux exigences théoriques et méthodologiques de leur époque »⁶². En revanche, dans un souci pragmatique, le Conseil demanda aux deux membres Bernardo Estornés et Fausto Arocena d'écrire chacun un livre en basque et en espagnol pour les écoliers. Cette référence nous introduit d'emblée dans l'action éducative de ces années de la IIe République.

Enseignement et bilinguisme

Rappelons que les premières chaires de Langue Basque furent créées à Madrid et à Vitoria en 1921, à Pampelune et à Zurich en 1922, ainsi qu'à Barcelone en 1923. La décennie suivante, l'Université de Barcelone marque le pas en inaugurant deux cycles de formation sur la langue et les relations euskara-romance (1930), puis Estella sous l'égide de son Syndicat d'Initiative et de Tourisme et avec un financement partiel d'Eusko Ikaskuntza (1933).

Bibliothèque Basque

Parmi les mandats reçus par la Société à sa fondation en 1918 figurait celui d'organiser une Bibliothèque Basque qui réunirait l'essentiel de la production bibliographique relative au pays dans tous ses aspects et dans les diverses langues. La Bibliothèque de Catalogne, habilitée par l'Institut d'Estudis Catalans en 1914, fut le miroir dans lequel se regarda la Société pour mener à bien ce projet.

L'inauguration du nouvel espace bibliothécaire au palais de la Diputación de Guipuzcoa eut lieu le 11 juin 1927. Au départ, elle comptait environ 5 000 volumes, un nombre qui progressa peu à peu grâce aux achats, dons et dépôts. En outre, elle conservait deux fonds d'importance : ceux de José Francisco Aizkibel et Louis-Lucien Bonaparte. Visitée par des chercheurs nationaux et étrangers, elle acquit une certaine renommée auprès des académiciens et gens de culture. Une grande partie des activités de la Société avaient pour cadre l'élégante salle de bibliothèque.

En raison de la Guerre civile, la Bibliothèque Basque d'Eusko Ikaskuntza entra dans le fonds général de la bibliothèque provinciale. En 1993, la Diputación Foral de Guipuzcoa reconnut officiellement cette appropriation réalisée en pleine après-guerre dans des circonstances défavorables pour la culture basque. Une plaque sur le Koldo Mitxelena Kulturunea, siège actuel de la bibliothèque foral guipuzcoane, témoigne de cette reconnaissance : « Koldo Mitxelena Kulturune honetan Eusko Ikaskuntzaren liburategia (1918-1936) gordetzen da »⁶⁶.

Les bons offices du philosophe Juan Zaragüeta firent germer une chaire à la faculté de Philosophie et de Lettres de Madrid où entra Odón de Apraiz. Nous concluons ce paragraphe en remarquant que à l'époque plus de la moitié des membres extraterritoriaux résidaient dans cette ville, étudiants dans leur majorité. Au printemps 1930 était créée Eusko Ikasbatza, Association Culturelle Basque de Madrid, pour la promotion des études basques. Eusko Ikasbatza se distingua par l'organisation de conférences, cours de langue basque, mais surtout par l'enquête publique sur l'Université Basque publiée en 1932 qui recueillait les avis exprimés par quelques-uns des principaux intellectuels de l'époque

(Ortega y Gasset, Domingo Miral, Unamuno, Carlos Jiménez Díaz, Fernando de los Ríos, etc.) (voir Alkorta, p. 538).

Dans les études supérieures comme dans les enseignements primaire et secondaire, la Société sera perçue comme un aiguillon. « L'enseignement sera, selon toute probabilité, le sujet le plus récurrent dans l'activité de l'EI-SEV, celui qui nécessite le plus grand nombre d'heures de travail et suscite force vains espoirs », écrit Idoia Estornés⁶³. Pour une bonne raison, l'école basque était une des clés de voûte du mouvement Euskal Pizkundea. Face à une ikastola dépourvue d'organisation, de matériels, d'aptitude de ses enseignants, de soutien institutionnel et, dans la plupart des cas, social aussi, Eusko Ikaskuntza mettra tout en œuvre pour les conseiller et les aider financièrement : elle élaborera, publiera et distribuera un nombre généreux de manuels scolaires ; elle fera entendre sa voix respectée auprès de l'Administration à tous ses niveaux, en pressant les Cortes d'adopter un décret pour le bilinguisme scolaire semblable à celui de Catalogne ; elle pria le clergé de coopérer en faveur de la langue basque ; elle formera un corps enseignant et établira enfin des critères pédagogiques qui mettront de la rigueur et de l'ordre là où jusque-là il n'y avait eu que volontarisme et ténacité.

Un chapitre spécifique de la deuxième partie de la présente publication (voir Pagola, p. 558) explique tout cela en détail. Mais nous ne devons pas nous en tenir là sans mentionner une nouvelle fois la Commission de l'Enseignement Primaire pour son travail efficace dans la consolidation et l'expansion de l'ikastola entre 1931 et 1936. Le Congrès de Bilinguisme de l'été 1931 qui rassembla plusieurs centaines d'instituteurs des deux sexes de l'enseignement public et privé fut une heureuse initiative de cette même Commission, à la tête de laquelle se trouvait Xabier Lizardi.

Le tournant historique de 1936 surprit la Commission avec des initiatives déjà prêtes ou en voie de préparation, comme la Carte Linguistique Scolaire, la publication aux côtés d'Euskaltzaindia d'un lexique pédagogique espagnol-basque, un examen et une critique des textes pédagogiques euskariens, sans oublier différents travaux qui approfondissaient les tâches essentielles pour l'enseignement.

En outre, le bilinguisme allait occuper une place de choix dans le programme du Cours d'été de 1936. On attendait avec intérêt l'intervention de spécialistes de premier rang : Alexandre Galí, pédagogue et historien, secrétaire du Conseil de la Culture de la Generalitat de Catalogne [Gouvernement de la communauté autonome de Catalogne, ndt] ; Pierre Bovet, psychologue et pédagogue suisse, membre de la commission désignée à la première Conférence Internationale de Bilinguisme organisée à Luxembourg en 1928 ; et Aniceto Olano, membre du Conseil Permanent en représentation de la Commission de l'Enseignement Primaire.

La composante humaine

L'Eusko Ikaskuntza de 1936 demeurerait à bien des égards semblable à celle qui avait fait ses premiers pas dix-huit ans plus tôt. Les mêmes ambitions la motivaient (université, structuration politique, langue, modernisation, connaissance scientifique, récupération des valeurs patrimoniales et historiques, etc.). Toutefois, elle avait changé sous d'autres facettes et notamment dans sa composante humaine. Forte de sa traversée des années de l'entre-deux-guerres — époque de transformations sociales de grande ampleur —, ainsi que de son propre développement quantitatif et qualitatif comme miroir d'une société civile plus cultivée et de plus en plus sensible, au fil des années la Société d'Études Basques au lieu de se faner, rajeunissait.

À partir de 1930, son effectif sociétaire progressa de manière quasi constante. En 1936, Eusko Ikaskuntza regroupait 3 865 membres toutes

modalités confondues (Titulaires, Protecteurs et Étudiants)⁶⁴. Avec leur entraînement et leur jeunesse, les nouveaux membres faisaient pression pour gagner en transparence et en participation démocratique dans son fonctionnement interne.

Arturo Campión, président d'Honneur, Julián Elorza, président exécutif, et le secrétaire Ángel de Apraiz, se maintinrent au Conseil Permanent de 1918 à 1936. Dans la dernière équipe, ils seront accompagnés de Serapio Mújica et Michel Léremboure comme vice-présidents ; Pedro Garmendia, secrétaire gestionnaire ; Ángel Irigaray, vice-secrétaire ; le docteur Claudio Armendariz, trésorier ; et le vice-trésorier José de Aguirre.

Il convient d'examiner la composition du Conseil Permanent où siégeaient, aux côtés des dirigeants et des institutions fondatrices, les membres des différentes sections, pour connaître le profil humain de cette « dernière » Eusko Ikaskuntza. Idoia Estornés dressa le portrait robot de ses membres : l' élu dans les années républicaines sera un universitaire d'environ 45 ans, issu d'une famille aisée, de profession libérale – de préférence avocat – et sympathisant nationaliste ou basquiste. La présence guipuzcoane l'emporte sur la biscayenne et la navarroise et ce, dans cet ordre même⁶⁵.

Ce Conseil Permanent était composé des six hommes appelés à maintenir la flamme d'Eusko Ikaskuntza et à catalyser sa réanimation : José Miguel de Barandiaran, Justo Gárate, Ángel Irigaray, Joaquín de Irizar, Manuel Irujo et Manuel Lekuona. Quatre décennies devraient s'écouler.

3

Les deux cultures, 1936-1975

À la fin de la Guerre civile en Espagne, les gens du monde culturel se divisaient en trois groupes : terrorisés, exilés et enterrés. Cette tripartition, faite par l'écrivain en exil José Ricardo Morales, peut s'appliquer également aux hommes et aux femmes d'Eusko Ikaskuntza à partir de 1936.

Enterrés avec du plomb dans le cœur : entre autres, le poète Esteban Urquiaga, Lauaxeta, et cinq des seize curés basques fusillés par les franquistes-carlistes (Martín de Lekuona, José de Ariztimuño, Aitzol, José de Markiegi, Leonardo de Guridi et José Sagarna) ; Joaquín Beunza, José María Urquijo e Ibarra et Ramiro de Maeztu, fusillés par les républicains. Ils appartenaient tous à Eusko Ikaskuntza.

Terrorisé, cette majorité silencieuse qui tenterait de survivre aussi dignement que possible, en gardant les apparences, sans renoncer à sa culture, à sa langue ni à ses convictions. Atterré comme Manuel Lekuona qui, après avoir assisté à l'exécution de deux de ses frères, passa plusieurs années réfugié dans un couvent de Lasarte.

Et exilés, comme ces dizaines de milliers de basques qui quittèrent le territoire à partir de juillet 1936. Des centaines d'entre eux et d'entre elles appartenaient à la Société d'Études Basques. Nous en connaissons quelques-uns : le docteur Justo Gárate, l'avocat navarrois Santiago Cun-

chillos, l'industriel Javier Gortazar, le musicien et euskaltzale Sebero Altube, l'expert en problèmes de la mer Francisco Basterretxea, le professeur de commerce Agustín Zumalabe, les frères Estornés Lasa, éditeurs, le promoteur scolaire Eduardo Landeta, l'anthropologue José Miguel de Barandiaran...

Atterrés, exilés, enterrés, mais aussi intégrés dans le nouveau régime avec plus ou moins d'enthousiasme : Julio de Urquijo (dont le frère et cinq parents proches périrent de manière violente durant le conflit), Resurrección María de Azkue, Enrique Eguren, Pedro Garmendia, Joaquín Zuazagoitia, Ignacio Baleztena...

À partir de ce seuil et jusqu'en 1976, le fil de notre histoire s'interrompt. Il n'est pas possible d'évoquer la Société d'Études Basques comme sujet corporatif doué de structures propres de fonctionnement. En revanche, il convient de rechercher des signes de vie de l'institution dans les activités individuelles et collectives de ses membres dispersés à cause des vents de guerre des années trente et quarante : des lueurs en tout cas, ténues, comme il sied à un organisme en léthargie pendant quarante ans.

Momentum catastrophicum

La transformation vers la modernité que le Pays Basque avait engagée à la fin du XIXe siècle, et qui trouvait en Eusko Ikaskuntza un de ses exemples les plus illustres, fut étouffée dans l'œuf après la Guerre civile. Le nouveau régime écrasa la culture euskariste en pleine renaissance. S'il ne décréta pas son interdiction *de iure* [de plein droit, ndt], il empêcha *de facto* [en fait, ndt] les manifestations publiques en langue basque (enseignement, médias, inscription de noms, allocutions, etc.). La culture basque en expression espagnole subit également le contrôle étouffant du régime national-catholique dont les tentacules répressifs s'étendaient jusque dans les derniers recoins de la vie sociale.

La militarisation de la société là où triompha le coup d'État de 1936, entraîna la suspension totale des droits et libertés publiques d'association et de réunion. La guerre terminée, un Décret de janvier 1941 interdisait l'activité de toutes les associations ayant des objectifs contraires aux Principes Fondamentaux du Mouvement, et il n'en serait pas constitué de nouvelles sans l'accord du Ministère de l'Intérieur. Cela veut dire qu'il n'exista pas une interdiction expresse mais plutôt tacite de la Société d'Études Basques.

Le contrôle sévère que le régime exerça sur toute activité non directement dépendante de ses institutions officielles (Mouvement National) et de l'Église étouffa dans l'œuf la vie associative dans les années suivant la Guerre civile⁶⁷. On procéda à l'épuration de fonctionnaires, d'instituteurs, d'employés... De prêtres aussi. Le séminaire de Vitoria, jadis centre de recherche spécialisée et vivier d'intellectuels, fut soumis à l'orthodoxie néo-intégriste. Tous les livres écrits en basque et publiés dans les années quarante – près d'une vingtaine de titres au total – étaient soit des ouvrages à thème religieux soit écrits par des prêtres⁶⁸.

Euskaltzaindia reprit l'activité. Resurrección Mª de Azkue, son président, suscita des complicités avec le soutien du carliste Nazario Oleaga et avec quelques éléments qui avaient appartenu à Eusko Ikaskuntza⁶⁹. Trois conditions furent imposées à l'Académie pour sa reprise : les membres en France ne seraient pas convoqués, les exilés seraient remplacés et les nouvelles recrues viendraient du nationalisme espagnol⁷⁰.

En Navarre, le Conseil de la Culture de la Diputación créait en 1940 l'Institution Príncipe de Viana pour la protection et la récupération du patrimoine. En 1942, en Biscaye, était constitué l'Institut Basque de la Culture Hispanique qui désigna comme premier président Ignacio Ur-

quijo Olano, comte de Urquijo et neveu de Julio. Urquijo intervint également dans la restauration de la Royale Société Basque des Amis du Pays en 1945 comme organisme délégué du Conseil Supérieur de Recherches Scientifiques. De cette situation privilégiée, la « Vascongada » (plus tard « la Bascongada ») servit de matrice d'associations qui autrement n'auraient pas été admises à l'immatriculation : la Société des Sciences Aranzadi, la Société Photographique de Guipuzcoa, l'Institut Francisco de Ibero pour la conservation du patrimoine historique et artistique puis, dans les années soixante, le Groupe Doctor Camino de Historia Donostiarra. L'institution des *caballeritos* [gentilshommes, surnom des membres de la RSBAP, ndt] produira également la première revue littéraire bilingue de l'après-guerre, *Egan*, à partir de 1948. Dans la conception de tous ces projets le souvenir de la Société d'Études Basques, provisoirement éclipsé, servait de référence inspiratrice⁷¹.

Le membre Carlos Santamaría Ansa, que nous vîmes avant la guerre impliqué dans l'organisation du Centre d'Études Scientifiques, parrainerait les Conversations Catholiques Internationales de Saint-Sébastien (1947-1959), premier interstice de tolérance qui s'ouvrit dans l'Espagne d'après-guerre ; des conversations qui, à bien des égards, présagèrent le renouveau religieux du Concile Vatican II⁷². Dans cette première décennie de l'après-guerre, un autre membre, Julio Caro Baroja, publiait *Los vascos. Etnología*, œuvre capitale du XXe siècle pour la mise en place d'une histoire sociale basque⁷³.

La culture de l'exil

Quand le feu commence à dévorer la maison commune des basques d'un côté, ses habitants tentent de se sauver en passant de l'autre côté. Ils auront ainsi quitté leurs maisons, mais pas leur patrie. La juste métaphore de Miguel de Unamuno, formulée lors de son séjour à Hendaye dans les années de la dictature de Primo de Rivera, s'avérait valable encore une fois, une décennie après.

Toutefois, quand le feu atteignit le nord avec l'entrée des troupes allemandes en juin 1940, ce déménagement ne fut pas possible. Tant les autorités occupantes que les autorités espagnoles fermèrent la frontière. Le contingent d'exilés arrivé en Pays Basque nord à partir de 1936 se dispersa peu à peu dans différents pays européens et américains.

Il fallut attendre de voir les troupes d'occupation quitter le Pays Basque continental en août 1944 pour qu'un nouveau regroupement pût se former. Et aussi pour que l'activité culturelle reprît en Labourd, Soule et Basse-Navarre. Au bout de quelques mois, l'Institut d'extension culturelle Gernika fleurissait en promouvant et diffusant les lettres, l'histoire, l'ethnologie, les sciences sociales et politiques, etc. Dans son organe de communication, la revue *Gemika*, nous avons « une des plus intéressantes expériences culturelles de l'exil basque, une des rares publications réalisées dans des approches de pluralité et d'universalité qui faisaient défaut à la plupart de ces revues », selon José Ramón Zabala⁷⁴.

Installé à Sare, José Miguel de Barandiaran relancera l'Institut Basque de Recherches et sa publication *Ikuska* (1946), son homologue d'études basques *Eusko Jakintza* (1947), une nouvelle série d'*Eusko Folklore : matériels et questionnaires* (1947) et, de retour dans sa commune natale d'Ataun, l'*Anuario de Eusko Folklore* (1955). Ces initiatives sont toutes à fort contenu intellectuel.

Et Eusko Ikaskuntza ? À la fin de la Guerre Mondiale, la possibilité de reconstituer la Société dans « les provinces traîtresses » semblait irréalisable, bien que l'idée traversât l'esprit de ceux qui lancèrent en 1947 la Société des Sciences Aranzadi (Jesús Elozegi en parlerait à José Miguel de Barandiaran en mars 1948)⁷⁵. Il ne restait qu'à espérer que le régime franquiste s'effondrerait sous la pression des puissances alliées.

Constituée en février 1948, la Société Internationale d'Études Basques - Eusko Ikaskuntzen Lagunartea sera le plus grand représentant de la survie d'Eusko Ikaskuntza et de sa tradition des congrès. Certes, elle n'était pas seule. Elle bénéficiait d'aides financières et humaines du Gouvernement basque en exil et des mécènes Manuel de Ynchausti (voir *Pionnier du cinéma ethnographique*, p. 506) et Manuel de la Sota, entre autres personnes (le père du second, Sir Ramón de la Sota Llano, avait déjà contribué au soutien financier de la Société pendant les années difficiles de la dictature de Primo de Rivera)⁷⁶.

Le VIIème Congrès d'Études Basques, organisé en septembre 1948 à Biarritz, se présenta comme un espace de retrouvailles, bilan et récapitulatif des réalisations depuis le rendez-vous précédent, quatorze ans plus tôt. Il analysa la situation de la culture, la langue, l'économie, l'industrie et les sciences au Pays Basque après la Guerre civile et en pleine après-guerre mondiale. Dans la liste d'auteurs des 263 contributions (dont cinq en euskera) figurent les noms de personnalités des sciences, des arts, de la religion ou de la politique comme José Antonio Aguirre, Ramiro Arrúe, Resurrección Mª de Azkue, José Miguel de Barandiaran, Jon Bilbao, Julio Caro Baroja, Mariano Estornés Lasa, Jesús de Galindez, Eugène Goyheneche, Antonio Irala, Manuel de Irujo, Ceferino de Jemein, Michel Labéguerie, Javier de Landaburu, Manuel Lekuona, Marc Légasse, Ixaka/Isaac Lopez-Mendizabal ou Philippe Veyrin.

Par voie diplomatique, le Gouvernement franquiste fit pression sur la France pour empêcher son organisation. Les protestations verbales du Ministère des Affaires Étrangères espagnol et les nombreux rapports remis au Quai d'Orsay par Bernard de Chalvron, chargé d'affaires de la Légation française en Espagne, témoignent de l'inquiétude que les deux Gouvernements nourrissent concernant l'assemblée tenue à Biarritz⁷⁷. Le Congrès eut un écho dans la presse du nord, à Toulouse, à Paris et dans d'autres régions françaises, et à profusion dans tous les pays d'accueil de l'exil basque. Or, au sud de la Bidassoa, il fut passé complètement sous silence.

Au nombre des réalisations figurent la chaire de Langue et Littérature Basque à l'Université de Bordeaux et l'appel à commémorer chaque année le 3 décembre la Journée internationale de la langue basque, Euskaren Nazioarteko Eguna, « non seulement dans les capitales, villes et villages du Pays Basque, mais encore là où il existe des collectivités basques, proches ou éloignées du Pays natal ». Dès lors, la date fut marquée dans le calendrier de tous les euskaltzales.

Après la « douzaine tragique » 1936-1948, un espoir pointait pour la culture basque. Mais pour cela, il faudrait vaincre la menace que la devise du Congrès laissa en suspens à sa conclusion : « Que l'âme basque ne meure pas ! »⁷⁸.

Du VIIème au VIIIème Congrès

En 1948, la dictature franquiste payait le prix de son alignement sur les forces de l'Axe défaites à la fin de la Guerre mondiale et sa chute semblait imminente. Il n'en fut rien. Dans les six années d'intervalle entre les deux Congrès d'Iparralde, la situation changea dans le sens négatif.

La France marqua un changement de position et établit des liens de coopération avec le voisin du sud, au-delà même du strictement commercial ; avec des décisions aussi déchirantes que la fermeture de Radio Euskadi qui, depuis 1946, donnait sa voix à l'exil basque en Iparralde. En novembre 1950, l'Organisation des Nations unies révoque la condamnation du régime prononcée quatre ans plus tôt et, en 1953, le Concordat avec le Vatican et les Pactes avec les États-Unis sont signés. La dictature, avantagée par le contexte de la guerre froide, rompait son isolement et était admise dans l'ONU.

Cependant, la troublante prédiction faite par le sous-secrétaire d'État anglais, Oliver Harvey, se réalisa en juillet 1945 : « Par chance, l'Espagne n'est pas une menace pour la paix ou l'intégrité de ses voisins. Elle n'est qu'un danger et un malheur pour elle-même »⁷⁹. Un danger et un malheur. Les membres d'Eusko Ikaskuntza à l'extérieur et de nombreux basques à l'intérieur le savaient bien.

Le comité organisateur de la Journée internationale de la langue basque depuis 1948 était composé de dirigeants de la Société Internationale d'Études Basques, d'Eskualzaleen Biltzarra, de la revue *Gure Herria*, sans oublier le directeur de l'hebdomadaire *Herria*, Pierre Lafitte. À ce groupe se joignit le directeur du Musée basque de Bayonne, William Boissel, et Georges Hahn, animateur de l'Université internationale d'été d'Ustaritz. De ce noyau partit la première impulsion vers le VIIIème Congrès d'Études Basques, dont la réalisation serait prise en charge essentiellement par Manuel de Ynchausti, Manu de la Sota, Telesforo de Monzón, Pierre Lafitte et Louis Dassance, pour ne citer que quelques-uns.

« Langue et culture basque : comment les maintenir et les développer » fut le slogan choisi pour le forum de l'été 1954. Au VIIIème Congrès furent présentés 181 travaux, quatre en euskera, dans quatorze sections dont les séances furent réparties entre le Musée basque de Bayonne et l'Université internationale d'été d'Ustaritz (où Ynchausti voyait une ébauche de ce qui pourrait être l'Université Basque rêvée)⁸⁰.

L'ambiance morose de l'été 1954 contrastait avec l'enthousiasme de 1948. Le Gouvernement basque, à l'époque plongé dans une grave crise politique, ne fut pas en mesure d'aider comme il l'avait fait la fois précédente. Si bien que la Société fit appel à des techniques missionnaires : à Bayonne, Biarritz, etc. de commerce en commerce on procéda à une collecte des dons ; les participants payèrent le déplacement de leur poche ; on n'imprima pas d'affiches, de programmes ni de prospectus. Ce fut « le Congrès de la pénurie », comme le définit l'éditeur des comptes rendus Jean-Claude Larronde.

Le ton général des journées peut se résumer dans l'appel dramatique lancé lors de sa clôture : « Alerte aux Basques : l'euskera est en danger de mort »⁸¹.

Lumières d'Amérique

La diaspora du XXe siècle créa une constellation de centres basques répartis sur l'ensemble du continent américain. Là-bas, on nouait des liens de jumelage et de soutien mutuel, toujours essentiels pour ceux qui vivent loin de leur pays natal, à travers les loisirs et la culture de l'autochtone : cours d'euskera, fêtes traditionnelles, littérature, théâtre, radio... Sans oublier les revues incontournables qui unissaient une collectivité souvent dispersée dans les paysages immenses. Chaque Euskal Etxea s'efforcera de se doter de son bulletin ou organe d'information.

Dans une hémérothèque de l'exil basque, nous trouverons à partir des années quarante beaucoup de papier imprimé à Londres ou à Paris, Buenos Aires ou Mexico avec le titre commun d'*Euzko Deya* ; des manchettes de Caracas et Santiago du Chili avec l'en-tête *Euzkadi* ; des revues basques au Guatemala, comme *Euzko Gogoa*, ou à New York comme *Basques*. Plus ambitieuses seront les publications de l'Institut américain des études basques de Buenos Aires, dont le bulletin, dirigé par Gabino Garriga pendant trois lustres, entreprit l'illustration de l'*Inventario Bibliográfico Vasco* (1892-1950)⁸². Enfin, il y aura des revues d'auteur en quelque sorte : Isidoro de Fagoaga (la revue *Gernika* évoquée plus haut, qui passa de Bayonne à Buenos Aires), Jokín Zaitegi (*Euzko Gogoa*), Jon Oñatibia (*Argia*).

Sans souci d'exhaustivité, citons d'autres noms de référence pour leur dévouement à l'enseignement, à la création ou à la promotion cul-

turelle : Andima Ibinagabeitia, Salvatore Mitxelena, Telesforo Monzon (président au début des années quarante de la Commission de la Culture Basque à Mexico qui prenait pour modèle la Société d'Études Basques) ou les anciens *ikaskuntza zaleak* [membres de Eusko Ikaskuntza, ndt] Orixe et Ixaka/Isaac Lopez-Mendizabal, ce dernier, artisan aux côtés d'Andrés Irujo et de l'imprimeur de Buenos Aires Sebastián de Amorrortu de « la grande réalisation culturelle de l'exil basque » : la maison d'édition Ekin. Telle est la définition donnée par le spécialiste José Ramón Zabala⁸³ à cette entreprise qui dépassa ses objectifs initiaux et servit de trait d'union entre basques de l'intérieur, de l'exil et l'émigration. En 1942 sortait de ses presses le premier livre : *El genio de Navarra* d'Arturo Campión.

Nous ne manquerons pas de mentionner le brillant exil républicain basque. Écrivains et essayistes : Juan Larrea, Cecilia G. de Guilarte, Ernestina de Champourcin ; critiques et linguistes : Carlos Blanco Aguinaga, Juan Bautista Avallé Arce, Amado Alonso ; journalistes culturels : Enrique Loubet, Juan de la Encina ; philosophes : Juan David García Bacca, Eugenio Imaz ; anthropologues : Pedro Armillas. Ces noms sont donnés en représentation de tant d'autres qui se détachèrent dans la vie culturelle et scientifique de l'Amérique latine au cours des décennies du milieu du XXe siècle⁸⁴.

La culture de l'intérieur

Entre la fin des années cinquante et le début des années soixante, les coutures sociales du monde basque seront particulièrement tendues. Suite à des changements sociologiques et démographiques de portée transnationale, une rupture générationnelle remet en cause bon nombre des valeurs et conceptions héritées par ceux qui arrivèrent en pleine jeunesse au milieu du siècle.

Le professeur Xabier Apaolaza synthétise judicieusement la *relève* qui se produisit au Pays Basque avec l'émergence d'une génération qui n'avait pas vécu et subi la guerre – ou, du moins, pas de la même manière que ses aînés – et qui commença à engager des changements profonds :

« La production culturelle comptait sur la participation de plus en plus active tant de figures forgées dans l'avant-guerre que de groupes actifs de jeunes à formation, valeur et maturité inégales, mais témoins d'une autre société, la génération basque de l'après-guerre aux goûts et sensibilités esthétiques, culturelles et sociopolitiques différentes de celles développées depuis le mouvement culturel de la fin du siècle précédent jusqu'aux années de la Deuxième République »⁸⁵.

De ce fait, on commença à agrandir les espaces de liberté. Pas à pas, la reconquête du terrain arraché sur le plan culturel débuta, à défaut de plan politique, car le régime resterait *bunkérisé* jusqu'à la mort du dictateur.

Entre 1954 et 1964 se produit le plus important renouveau littéraire en langue basque, comme la qualifie Ibon Sarasola, une affirmation nuancée par Joan Mari Torrealdai qui observe en 1956 que « la charnière autour de laquelle tourne symétriquement l'histoire de la littérature de l'après-guerre » (plusieurs auteurs classiques sont réédités pour la première fois depuis 1936, des traductions importantes voient également le jour, le premier Congrès d'Euskaltzaindia de l'après-guerre est organisé, etc.)⁸⁶.

Avant cela, en 1952, le philologue Antonio Tovar, recteur de l'Université de Salamanque, sensible à la nécessité de normaliser les études basques en Espagne, promut une chaire dédiée à l'étude de la langue et

la culture basques (la deuxième après la chaire de Bordeaux mentionnée plus haut). Confiée à José Miguel de Barandiaran et à Koldo Mitxelena, elle permit le retour du premier au Pays Basque et l'entrée du second, notable antifranquiste, dans le monde universitaire. Tous deux, Mitxelena et Tovar, ainsi que Manuel Agud Querol, assumeront la gestion du Séminaire de Philologie Basque Julio de Urquijo, parrainé par la Diputación de Guipuzcoa, en 1953. Les brins d'osier conceptuels et méthodologiques pour la fixation de l'euskera unifié seront tissés peu à peu dans cette décennie et la suivante jusqu'à culminer lors du congrès organisé en 1968 au sanctuaire franciscain d'Arantzazu.

La même année, le sculpteur Jorge Oteiza revenait à la basilique d'Oñate pour achever la frise interrompue sur mandat de la hiérarchie ecclésiastique dans la décennie précédente, comme étape préalable à sa consécration en 1969. La leçon d'Arantzazu est que l'union fait non seulement la force, mais parfois aussi la beauté, vu la géniale alliance de laquelle émergea ce somptueux exemple de l'art religieux d'avant-garde (Sáenz de Oiza, Chillida, Basterretxea, Lucio Muñoz, Álvarez de Eulate, Oteiza). Un sanctuaire, mais pas seulement : un véritable manifeste visuel des nouveaux courants intellectuels, esthétiques et culturels qui transformaient le pays⁸⁷.

Et nous ne pouvons pas quitter l'éperon rocheux sacré d'Oñate sans évoquer le groupe culturel Jakin, né là-bas en 1956, dont la revue sera un témoignage capital de l'histoire de la culture basque, et plus encore pour la compréhension du processus de sécularisation sociale de la seconde moitié du XXe siècle.

Immigration, sécularisation, éducation

À vrai dire, la sécularisation et l'immigration ressortent comme deux changements sociologiques et démographiques de grande ampleur et avec des conséquences à long terme pour l'avenir. Entre 1951 et 1975, près de 600 000 personnes s'établirent dans le Pays Basque péninsulaire. Pour cette dernière année, un habitant sur trois était né hors de ses frontières. Sous l'effet de l'industrialisation accélérée, les larges vallées transformées en zones manufacturières, le chaos urbain et la pollution dégradèrent la vie naturelle, tandis que les manifestations immatérielles du secteur traditionnel disparaissaient. Dans une société où le travail était l'alpha et l'oméga des motivations sociales, le bénéfice économique servait d'alibi à toutes sortes d'abus.

Un vent nouveau venu de Rome et des pontificats de Jean XXIII et du pape Montini souffla alors au sein de l'Église basque : celui de l'engagement avec et dans le monde social. Il acquit une épaisseur doctrinale avec les réformes adoptées par le Concile Vatican II (1962-1965). Lecture du message évangélique qui, à contre-pied du national-catholicisme, privilégiait les ouvriers, les femmes, les secteurs marginalisés, les peuples exploités... Tensions et déceptions secouèrent les séminaires ; la sécularisation s'amplifia. Il y eut des années où la proportion entre ceux qui jetaient la soutane aux orties et ceux qui étaient ordonnés dans nos diocèses était de quatre contre un.

La majeure partie du système d'enseignement fut maintenue sous protection ecclésiastique : les écoles privées, les universités et même l'enseignement en euskera, car initialement sans statut légal, les ikastolas bénéficièrent de sa couverture. À Saint-Sébastien, Elbira Zipitria introduira l'euskera dans les classes privées à partir des années quarante. Ancienne institutrice de l'ikastola Muñoa et membre très active de l'Eusko Ikaskuntza d'avant-guerre, elle enseignait aux enfants chez elle. Ils travaillaient la langue à l'aide de chansons, de poésies ou de contes tant de la culture populaire que d'œuvres littéraires d'Orixe et Lizardi. Zipitria portait une attention particulière à l'enseignement de la religion.

À Bilbao, une disciple de Zipitria, María Ángeles Garai, s'installa comme *andereño* [institutrice, ndt] dans la paroisse de San Nicolás à partir de 1957. Avec l'Église et Euskaltzaindia comme protecteurs officiels, en 1966 l'ikastola Azkue de Bilbao obtenait une autorisation officielle pour délivrer des diplômes : elle fut la première en Biscaye à l'obtenir. Des écoles basques ouvrirent leurs portes à Iruñea-Pampelune en 1963 et à Vitoria-Gasteiz en 1966.

Pionnier du cinéma ethnographique

Né à Manille dans une famille d'émigrants basques, Manuel de Ynchausti (1900-1961) hérita d'une activité florissante de commerce d'épicerie. À partir de 1923, il devint membre d'Eusko Ikaskuntza.

Dans le cadre de l'appel lancé lors du 1er Congrès d'Études Basques pour « l'impression de bandes cinématographiques », il tourna dans les années vingt un nombre indéterminé de films en 35 mm sur les danses, les coutumes, les jeux, les épreuves de force et les portraits de profils basques. Intitulé *Eusko Ikusgayak*, les huit courts-métrages aujourd'hui conservés constituent des œuvres pionnières du documentarisme ethnographique⁹³.

Après la guerre, Ynchausti s'impliqua dans l'accueil des réfugiés basques en France et géra l'exil du président du gouvernement basque Aguirre aux États-Unis. Il assumait des responsabilités organisationnelles lors des Congrès d'Études Basques de 1948 et 1954⁹⁴.

Si un peu moins de 600 élèves fréquentaient les ikastolas en 1964-1965, dix ans plus tard les inscriptions s'élevaient à près de 27 000, réparties par territoire comme suit : 0,8 % en Iparralde, 3,8 % en Alava, 7,02 % en Navarre, 21,6 % en Biscaye et 66,7 % en Guipuzcoa⁸⁸.

Le taux d'euskaldunak dans la période finale de la dictature était de 27 % au Pays Basque et de 11 % en Navarre.

L'Université de Deusto, de la Compagnie de Jésus, qui rouvrit ses portes à Bilbao en 1940, et l'Université de Navarre à Pampelune, de l'Opus Dei, accaparèrent le réseau universitaire jusqu'à la fin de la décennie. Toutes deux s'étendirent rapidement jusqu'à Saint-Sébastien : la première avec les Études universitaires et techniques de Guipuzcoa (EUTG), la deuxième avec l'école technique supérieure d'ingénieurs industriels.

L'Université de Bilbao, publique, avec une faculté de Droit à Saint-Sébastien, naissait en 1968. En 1970 était créé l'Institut d'études juridiques et économiques de Bayonne, rattaché à l'Université de Pau et des Pays de l'Adour. Le premier établissement associé de l'UNED sur le sol basque fut inauguré en 1971 à Pampelune ; il serait suivi par d'autres à Tudela et à Vitoria. Dans cette dernière ville, le Collège universitaire d'Alava, de l'Université de Valladolid, inaugura ses enseignements en 1971 (voir Alkorta, p. 540).

La modernité et ses ennemis

Comme leurs aînés l'avaient fait avant eux, les jeunes du sud coururent se mettre à l'abri de l'autre côté de la maison commune lorsque les flammes de la répression consumaient l'oxygène nécessaire pour une vie digne en liberté. Le nord offrira non seulement une terre d'asile mais un bastion pour l'expression culturelle : *kantaldis* [concerts de chant basque, ndt], pastorales, festivals littéraires, expositions artistiques, etc. Là-bas vivait, composait et chantait Michel Labéguerie, mé-

decin d'Ustaritz, auteur de morceaux frais et accrocheurs aux allusions émouvantes à la Guerre civile, à l'exil et à la répression. De cette graine, fertilisée par les influences qu'un autre médecin rapporta de Catalogne, Mikel Laboa, germa Ez dok amairu (Lete, Lertxundi, Iriondo, Artze, Laboa lui-même), groupe qui signe l'acte de baptême de la musique basque moderne aux racines traditionnelles.

Pour la promotion de la créativité, la Foire du Livre et du Disque de Durango vint mettre à jour et développer ce que le groupe Baraibar d'Eusko Ikaskuntza avait ébauché trente ans plus tôt avec son exposition de livres basques⁸⁹. Parmi les dix-huit exposants installés la première année, 1965, sous le porche de l'église de Santa María de Uribarri se trouvaient les deux maisons d'édition de référence à l'époque : Itxaropena, de Zarautz, ancienne maison d'avant-guerre qui apportait en nouveauté un recueil de poèmes qui entrerait dans l'index sélect des classiques de la littérature en langue basque, *Harri eta Herri* de Gabriel Aresti ; et Auñamendi, de la famille Estornés, avec le *Quousque tandem...* ! d'Oteiza dans son catalogue, en plus d'un ambitieux projet déjà en phase de production, l'Encyclopédie Générale Illustrée du Pays Basque, qui serait suivie de l'immense Eusko Bibliographie de Jon Bilbao. Dans les années suivantes, l'offre sur le marché du livre et du disque se développerait avec l'irruption de nouvelles maisons d'édition et de nouveaux labels. On entrait ainsi dans l'âge d'or de l'édition basque⁹⁰.

Avec toutes les limites et contradictions, il est vrai que notre société retrouvait le rythme de la modernité. Cette affirmation trouva un reflet très expressif l'été 1972 à Pampelune, convertie en scène urbaine pour le festival d'art public d'avant-garde national et international le plus important de tous ceux organisés au XXe siècle en Espagne : les Rencontres de Pampelune⁹¹. La tension politique et l'intervention de la censure interférèrent dans le déroulement normal de l'exposition, comme deux ans auparavant à l'occasion du Festival International de Théâtre de Saint-Sébastien, le *Festival Cero*, qui, annulé, ne vint même pas à bout de sa programmation.

Harcelée par l'hostilité des secteurs les plus dynamiques de la société et face à la décomposition du système de valeurs qui l'avait soutenue, la dictature franquiste eut recours à la violence. Rien qu'entre 1967 et 1975, sept états d'exception furent appliqués au Pays Basque. À la fin des années soixante, informés d'une révolution utopique dans les rues de Paris, d'un printemps de la liberté à Prague et de manifestations contre la Guerre du Vietnam dans le monde entier, des centaines de jeunes basques s'enrôlaient, par des voies pacifiques ou violentes, dans la lutte contre le régime du militaire autocrate.

En 1966-1967, la Ve Assemblée de l'ETA décidait de multiplier son action sur quatre fronts : militaire, politique, ouvrier et culturel ; dans le cadre de ce dernier, il décida de créer un *contre-pouvoir* dans des domaines comme l'euskera, l'université, l'art et les écoles sociales. Mais à la fin de la décennie, seuls les fronts militaire et ouvrier avaient une dynamique propre. La rivalité entre les deux aboutira à un chapelet de crises internes. À l'issue du Procès de Burgos où seize militants furent mis en accusation, l'ETA militaire resta imprégnée du caractère radical et utopique du nouveau nationalisme. La VIe Assemblée de 1973 engendra une série d'abandons de militants, dont quelques-uns se distinguaient ensuite sur le terrain culturel et intellectuel. L'année suivante, le front ouvrier se sépare pour se constituer en parti et en mouvement syndical⁹².

À partir de l'été 1975, la tension dans les rues prit des proportions inédites et explosa au mois de septembre, lorsque la dictature fermait le cercle de sang ouvert à l'été 1936, avec ses dernières exécutions. En novembre, Franco mourait et commençait alors une période d'ouverture lente, hésitante, mais irrémédiable.

4

Seconde période : 1976-2018

4.1. De l'anabiose à la revitalisation

Crise et espoirs

La transition politique coïncida avec une période de récession économique et de grave crise du modèle industriel sur lequel reposait la prospérité du Pays depuis le XIXe siècle. Processus de toute évidence traumatisant, la reconversion des années quatre-vingt entraîna le démantèlement de vastes zones industrielles, en particulier à Bilbao et dans la ceinture sidérurgique du Nervión. Si en 1971 la Biscaye figurait comme la province avec le revenu par habitant le plus élevé d'Espagne, elle recula au quatorzième rang en 1985 ; dans cet intervalle, le Guipuzcoa passa de la deuxième à la onzième place en richesse ; et la Navarre, du huitième au dixième rang. La production diminuait tandis que le chômage augmentait : 22,7 % en Euskadi et 17,7 % en Navarre. Bon nombre de travailleurs venus de toutes les régions espagnoles quelques années plus tôt y retournèrent ou partirent en quête d'autres horizons professionnels.

Au problème économique s'ajouta la crise politique. Les premières élections, en juin 1977, laissèrent un territoire électoral hétérogène. Dans l'ensemble du Pays Basque, le Parti socialiste ouvrier espagnol (PSOE), le Parti nationaliste basque (PNV) et l'Union du centre démocratique (UCD) obtinrent la plupart des sièges. Le vote non nationaliste raffa la majorité en Euskadi, bien que la liste la plus votée fût celle du PNV. En Alava et en Navarre, la droite réunie autour de l'UCD remporta la victoire, avec le PSOE juste derrière.

Le régime de pré-autonomie est établi le 4 janvier 1978 en Alava, Biscaye et Guipuzcoa, séparément de la Navarre qui suivra la voie de l'actualisation du régime foral (Amélioration). Le Statut de Guernica laissa une chance pour que la brèche institutionnelle entre les deux communautés pût être inversée si celles-ci en décidaient ainsi démocratiquement. La gauche abertzale se présenta aux élections de 1979 (elle ne le fit pas en 1977) sans même accepter le nouveau cadre de compétence. Le vote nationaliste l'emporta alors sur le vote non nationaliste dans les trois territoires historiques, mais se situa loin derrière en Navarre où l'UCD se retrouva de nouveau comme la liste la plus votée⁹⁵.

La culture des armes, qui imprègne profondément la fin du franquisme, allait se prolonger dans la nouvelle étape en menaçant de conduire l'ensemble de la société dans le gouffre. Les amnisties successives, le retour des exilés et l'accès libre aux urnes de tous les partis ne freinèrent pas l'hémorragie. Une partie de l'ETA, plus politique, abandonnerait l'action directe mais le courant militariste persévéra en ignorant le mandat démocratique de la majorité des citoyens basques ; le manque de contrôle des forces de police et l'intimidation de l'extrême droite aux liens transparents avec les appareils de l'État contribuèrent à sa justification de la part de certains secteurs de la société basque. La mort, l'extorsion, la violence sous toutes ses formes accompagneraient presque tous les jours la vie sous les « années de plomb ».

Sur un plan beaucoup plus positif, l'adoption du Statut d'Autonomie du Pays Basque le 18 décembre 1979 s'accompagna d'un notable rajeunissement notable de la vie culturelle. Pour promouvoir et diffuser la culture basque, « en gardant bien à l'esprit la promotion et le développement de l'euskera », naissait en 1982 Euskal Irrati Telebista (EiTB), structure de radio et télévision de propriété publique.

Des ikastolas publiques, sous contrat et privées continuèrent de voir le jour sur l'ensemble du territoire. On renforça la transmission et l'uti-

lisation de la langue en récupérant à marche forcée l'immense terrain perdu. Le nouveau cinéma basque (*La Fuga de Segovia*, *Tasio*, *La muerte de Mikel*...) ou la littérature euskaldun (Ramón Saizarbitoria, Bernardo Atxaga, Anjel Lertxundi...) ne feront que se consolider et progresser au rythme d'une société en construction démocratique : période de grande créativité.

À la constitution des Assemblées Générales (*Juntas Generales*) de Guipuzcoa, Benigno Bascaran, ancien combattant antifranquiste et un des acteurs de la première acclamation républicaine à Eibar en avril 1931, formula ce désir :

« Le Statut doit être un élément essentiel qui recherche la paix et l'entente en Euskadi. Le Statut doit nous montrer la voie de la liberté, la voie de la démocratie, la voie de la justice, en rendant hommage au travail et en rendant hommage à la vérité, qui sont les véritables valeurs spirituelles de l'humanité ».

Tout un programme de reconstruction sociale auquel une institution comme Eusko Ikaskuntza, si étroitement engagée dans son époque, n'était pas du tout étrangère.

Nouvelle époque, nouvelle vie

La reprise des activités d'Eusko Ikaskuntza connut un prélude quelque peu étrange. En 1969, une maison d'édition biscayenne publia un fac-similé de la collection complète de la *Revue Internationale des Études Basques* (27 tomes entre 1907 et 1936). Malgré l'intérêt culturel indéniable de l'initiative, à l'évidence l'entreprise profita que la Société propriétaire de la manchette n'avait pas de personnalité juridique pour échapper au paiement des droits de reproduction. Apparemment, Koldo Mitxelena fut le seul à alerter publiquement afin que « les biens d'autrui, parmi lesquels l'œuvre de Julio de Urquijo et la Société d'Études Basques (dont la durée de vie légale, pour autant que l'on sache, n'est pas encore arrivée à son terme) ne fussent pas traités comme des terrains vagues et vacants »⁹⁶.

Cinq ans après, le 10 décembre 1974, la Diputación de Guipuzcoa, assumant tacitement la représentation des quatre entités fondatrices d'Eusko Ikaskuntza, inscrivit à son nom la manchette de la RIEV. Ainsi, le bien patrimonial le plus précieux de l'institution était en sécurité.

Le membre Imanol Olaizola – fils de José Olaizola Gabarain, participant au congrès d'Oñate en 1918 et au VIIème Congrès de Biarritz trente ans plus tard – eut une intervention déterminante dans cette démarche. Mais également dans l'accord du 29 mars 1976 (quatre mois après la mort du dictateur), par lequel la Diputación de Guipuzcoa décida, en séance plénière, de réclamer la réinstauration de la Société d'Études Basques en s'engageant à contribuer à son fonctionnement et à la réalisation de ses objectifs. Les Diputaciones de Biscaye (25 mars), d'Alava (30 mars) et de Navarre (23 avril) adoptèrent des accords semblables⁹⁷.

Le 20 septembre 1977, les six membres du dernier Conseil Permanent élu en septembre 1934 signèrent une *Déclaration* par laquelle ils annonçaient : « l'heure est venue pour 'Eusko Ikaskuntza' de reprendre sa vie normale et de se remettre au service du peuple basque et de sa culture ». Pour cela, ils convoquèrent une Assemblée Générale comme étape préalable à sa réactualisation et revitalisation (voir *Appendices* : *Trois textes pour cent ans*, n° 2, p. 526)⁹⁸.

Le moment reconstituant

L'Université du Sancti Spiritus fut construite au cours de la première moitié du XVIe siècle sur la volonté de l'évêque Rodrigo Mercado de

Zuazola dans sa ville natale d'Oñate, celle-là même qui, comme nous le savons, accueillit en 1918 le Premier Congrès d'Études Basques. L'édifice Renaissance constituait le cadre idéal pour organiser l'assemblée qui devrait approuver la reprise des activités d'Eusko Ikaskuntza. Ou, si nous nous plaçons à reprendre encore une fois l'expression qu'utilisait à l'époque le scientifique José María Busca Isusi, pour mettre fin à « l'état d'anabiose » dans lequel elle survivait depuis 1936, avec ses constantes vitales réduites au minimum.

Quatre cents personnes environ reçurent la convocation signée par les survivants du dernier Conseil Permanent d'avant-guerre : José Miguel de Barandiaran, membre de la section d'Ethnographie et Préhistoire ; Justo Gárate, membre de la section de Médecine ; Aingeru Irigaray, à partir de 1933 membre en représentation de la section d'Enseignement Primaire et à partir de 1935 vice-secrétaire de l'organisme ; Joaquín Irizar, membre de la section d'Architecture ; Manuel Irujo, lui aussi rattaché au conseil en 1936 comme membre de l'Administration Générale ; et Manuel Lekuona, de la section de Littérature. A leurs côtés, Agustín Zumalabe, qui avait travaillé depuis 1934 dans les bureaux et assumait maintenant des fonctions de secrétaire et gestionnaire : homme doué d'une grande vision organisationnelle, sa contribution fut décisive pour que l'assemblée du dimanche 17 septembre 1978 devint une réalité.

Cette assemblée fut précédée d'une séance académique, la première après quarante-deux ans de proscription. Treize spécialistes dressèrent le bilan de la situation dans les différentes disciplines des études basques : Julio Caro Baroja (Anthropologie et Ethnographie), Edorta Kortadi (Beaux-Arts), Juan José Echeberria (Sciences Sociales et Économiques), Carlos Santamaría (Sciences Physico-chimiques et Mathématiques), Iñaki Mª Barriola (Sciences Médicales), Jesús Elósegui (Sciences Naturelles), Adrián Celaya (Droit), Francisco Salinas (études et travaux juridico-foraux navarrais), Ander Manterola (Éducation), Andrés E. de Mañarcúa (Histoire-Géographie), Manuel Lekuona (Langue et Littérature), Jorge de Riezu (Musique et Folklore), et Jesús Altuna (Préhistoire et Archéologie).

Pour sa part, Barandiaran passa en revue l'histoire de la Société et esquisssa quelques-unes des perspectives qui s'ouvraient.

« La Société d'Études Basques devra garder à l'esprit – affirma-t-il – que le monde d'aujourd'hui n'est pas celui d'il y a un demi-siècle. Le monde actuel est dominé par la technique. Dans ce processus d'évolution, il existe certaines constantes de travaux essentiels qui restent d'actualité. Parmi ces travaux figurent celui de cultiver ou proposer la recherche dans tous les aspects du bonheur humain »⁹⁹.

Il n'échappait à quasiment personne que, au-delà de la révolution technique – celle-ci comprise –, un profond fossé séparait le présent du passé. La Société d'Études Basques d'avant-guerre avait principalement pour horizon le système d'enseignement public et l'autogouvernement. Grâce à son activité, elle rendit présent ce qui était absent. Mais bon nombre des aspirations poursuivies avec ténacité par les *ikaskuntza zaleak* depuis 1918 se concrétisaient par la mise en œuvre de structures institutionnelles et de direction.

Ainsi était créé en 1977 le district universitaire et, trois ans après, l'Université de Bilbao, à laquelle étaient rattachés les établissements publics des trois provinces, se transformait en Université du Pays Basque/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU). En 1987, le parlement de la Communauté forale donna le feu vert à la création de l'Université Publique de Navarre. De sorte que la vénérable institution devrait être repensée pour continuer à servir la société d'où elle émergeait à nouveau après un long hiatus. Il faudrait s'interroger non seule-

ment sur sa viabilité formelle, ses soutiens et ses moyens d'action, mais encore sur sa pertinence historique. Face à ces questions, Koldo Mitxelena répondit : « Tout dépendra si nous réussissons à répondre aux besoins de notre Pays ». Une bonne partie de sa réputation allait se jouer dans la détection de ces besoins sociaux et dans sa capacité à les aborder dans le cadre et avec les moyens adaptés.

À l'occasion de l'assemblée historique d'Oñate, José Miguel de Barandiaran appela à travailler autour d'une aspiration commune : « Qu'à nous tous, nous faisons de notre Société un centre de recherches et d'études basques, un centre d'union ou de convergence de tous les bascologues d'ici et du monde entier ». Quelques mois plus tard, le Conseil Permanent approuvait une première définition des objectifs et programme :

« La Société d'Études Basques, créée par les Diputaciones d'Alava, Guipuzcoa, Navarre et Biscaye, est un organisme qui a pour objet la recherche et l'étude de tous les sujets qui intéressent le monde de la culture basque.

Quiconque souhaite contribuer à cette mission pourra rejoindre la Société, sans distinction de croyances et d'idéologies. Tous les courants scientifiques y trouveront leur place, même s'ils sont antagoniques. Seules seront exigées une intention d'objectivité, de clarté dans l'effort et l'utilisation de méthodes de travail douées de la rigueur scientifique nécessaire.

En accord avec l'objet mentionné et les principes d'ouverture idéologiques énoncés, le champ d'activité de la Société d'Études Basques s'étendra à tout ce qui constitue ou constituerait le patrimoine culturel basque, sans limites de type géographique ou administratif. À cette fin, elle portera une attention particulière aux actions concrètes suivantes :

- Promouvoir auprès de ses associés la réalisation des activités qui impliquent une intensification des études, de la recherche et de la diffusion de la culture basque, en les dotant à cette fin des soutiens nécessaires.
- Soutenir la convergence des aspirations culturelles d'Euskalerrria – Pays Basque grâce à la coordination et au développement de ses mouvements culturels.
- Encourager les domaines culturels considérés comme négligés ou insuffisamment pris en compte dans le domaine de la culture basque.
- Favoriser sur son propre territoire une meilleure connaissance de la culture universelle »¹⁰⁰.

Les tâches, en l'occurrence, ne manquaient pas. Toutefois, il fallait les orienter correctement et veiller à ce que les efforts coordonnés fussent de la plus grande utilité. Les nouveaux recteurs s'y appliquèrent, tandis que les anciens qui avaient assuré la relève firent leurs adieux : Joaquín de Irizar décédait en 1979, Manuel Irujo en 1981, deux ans après Ángel Irigaray et Manuel Lekuona en 1987. Justo Gárate et José Miguel de Barandiaran entrèrent dans les années quatre-vingt-dix comme les derniers survivants du Conseil Permanent d'avant-guerre.

4.2. Présidence de José Miguel de Barandiaran, 1978-1991

La continuité en ce qui concerne les structures et les dynamiques de l'étape républicaine fut une note dominante sous ce mandat. Les modifications statutaires, mineures également, affectèrent l'accès aux organes dirigeants des femmes et des jeunes de moins de 23 ans jadis exclus, de même que la création de vice-présidences territoriales.

Pour mettre fin au caractère provisoire de l'équipe formée en 1976-1977, le premier Comité Exécutif fut élu démocratiquement à la deuxième Assemblée Générale le 26 mai 1979 à Vitoria-Gasteiz :

Président : José Miguel de Barandiaran
Vice-président en Alava : Armando Llanos
Vice-président en Biscaye : Ander Manterola
Vice-président en Guipuzcoa : Imanol Olaizola
Vice-président en Navarre : José María Jimeno Jurío
Secrétaire général : Agustín Zumalabe
Vice-secrétaire : Gurutzi Arregi
Trésorier : Juan José Etxeberria
Vice-trésorier : José Antonio Loidi

Organe suprême de décision entre les assemblées, au Conseil Permanent siégeraient les six survivants de celui de 1936 en qualité de membres à vie, un statut qui fut également accordé à Fausto Arocena, chef du bureau de 1919 à 1928 et qui, de son poste d'archiviste de la Diputación de Guipuzcoa officia comme *ange gardien* des archives documentaires de la Société pendant les quarante années d'interdiction. Au Conseil participaient les représentants des quatre institutions forales fondatrices, les membres de chacune des quinze sections scientifiques plus les secrétaires gestionnaires Juan Garmendia Larrañaga et Gurutzi Arregi. Les universités et principaux organismes de recherche du pays disposaient de voix délibérative en son sein.

Après une période transitoire au palais de la Diputación de Guipuzcoa (en alternance avec le palais Ramery de Fontarabie), Eusko Ikaskuntza eut deux sièges dans le grand Saint-Sébastien : à la rue Churruca à partir de fin 1982 et rue Legazpi à partir de 1987 ; en juin 1994, elle déménagera au palais Miramar. Des bureaux territoriaux ouvrirent leurs portes en 1982 à Vitoria (rue Vicente Goicoechea) et à Bilbao (rue Arbieto) avec l'appui de leurs Diputaciones respectives ; et aussi à Pamplune (rue García Castañón).

La première liste officielle de membres était composée de 1 304 inscriptions. La jeunesse étudiante et les catégories professionnelles étaient les plus nombreuses. Près d'un tiers étaient des femmes. La liste de *membres fondateurs* illustre une pépinière intellectuelle d'excellence indéniable et de diversité notable¹⁰¹.

Bon nombre de municipalités, établissements scolaires, bibliothèques et musées, maisons d'édition et archives, petites et moyennes entreprises, banques et établissements financiers, corporations officielles, congrégations religieuses... s'inscrivirent en tant que membres Protecteurs

Par territoire, le Guipuzcoa et la Biscaye durent les territoires qui apportèrent encore une fois le plus grand contingent ; l'intégration de membres d'Iparralde se ferait encore attendre quelque temps.

Panoptique contemporain

Après le décès d'Agustín Zumalabe en 1981, l'ancien président de la section d'Arts Plastiques et Monuments, Edorta Kortadi Olano, occupa le secrétariat général. Pendant plus de dix ans, Kortadi assurerait la gestion mais également la représentation de la Société et ce, vu l'âge du président. Olatz Zumalabe (secrétaire technique), Itziar Rekarte et Alfredo Gonzalo (tâches administratives) composaient l'effectif professionnel du siège central dans les premières années. Plus tard José Ángel Ormazabal les rejoignit (secrétaire technique et des publications successivement).

Dans ce livre (voir Kortadi, p. 614), Edorta Kortadi résume l'esprit qui motivait l'organisme dans ses premières étapes :

« Lorsque la Société d'Études Basques commença une nouvelle vie, en 1978, beaucoup de choses avaient changé et même, il faut le dire, amélioré. Mais les conséquences de quarante ans de grossières politiques culturelles et de centralisme inefficace laissèrent des effets poignants.

Eusko Ikaskuntza se nourrit de la sève de jeunes générations nées après la guerre. Ce fut une période d'effervescence, d'espoir immense, de travail partagé. Nous nous mîmes au service des institutions démocratiques, en les aidant, tout en essayant de combler leurs lacunes là où les structures encore trop précaires ne pouvaient encore assumer complètement leur rôle. Fut alors mis en œuvre un grand travail sur tous les plans qui impliqua au fil des années des centaines de personnes d'âges et d'horizons divers, aux sensibilités et parcours vitaux fort hétérogènes.

Nombre de ces initiatives et demandes que la Société d'Études Basques revendiqua à l'aube de sa seconde étape furent assumées et articulées, lentement mais sûrement, par les nouvelles Diputaciones Forales et les Gouvernements basque et navarrais mis en place dans les années de la transition espagnole ».

En effet, alors que d'un côté on cherchait à répondre aux besoins jugés les plus impérieux et inaccessibles aux institutions officielles encore débutantes, de l'autre, on stimulait la recherche à travers des sections de travail. La diffusion et socialisation de la connaissance fut le troisième pilier essentiel en ces débuts : publications, journées, séminaires, conférences, forums, etc. Et, naturellement, les Congrès d'Études Basques.

Le premier Congrès après la reconstitution d'Eusko Ikaskuntza apparut comme un regard panoptique sur la contemporanéité basque depuis le XVIIIe siècle. Mais au-delà d'étudier les événements survenus dans l'histoire récente, le rendez-vous voulait susciter une analyse de la société basque dans toutes ses dimensions et dans sa formation dans le temps : « Comment ceci est-il devenu notre peuple au cours des deux derniers siècles ? Comment a-t-il résolu les problèmes que la vie lui posait et quelle a été son attitude dans les différents aspects de son histoire ? ». Une bonne manière de contribuer non seulement à la nouvelle étape qui démarrait pour le Pays Basque, mais aussi à la réflexion de la Société elle-même au sujet de son véritable rôle.

Sous le titre « Antécédents récents de la société basque actuelle. XVIIIe et XIXe siècles », le IXème Congrès d'Études Basques (Bilbao, octobre 1983) réunit des spécialistes dans plusieurs domaines de connaissance qui réalisèrent des analyses de : cadre historique (Miguel Artola), aspects idéologiques (Vicente Manterola), Économie industrielle (Luis Mª Bilbao), Économie primaire (Emiliano Fernández de Pinedo), Économie et révolution bourgeoise (Javier Mª Donezar), Société (Ignacio Olabarri), Histoire religieuse (Isidoro Pinedo, Francisco Rodríguez de Coro), Langue basque (Koldo Mitxelena) et Littérature basque (Jesús Mª Lasagabaster), Médecine (Luis Sánchez Granjel), Éducation (Carmelo Sáenz de Santamaría), Architecture (Carlos Sambrićio), Musique (José Luis Ansorena) et études sur la Société Basque des Amis du Pays (José Ignacio Tellechea Idígoras).

Documentation et archives

Dans le cadre du programme du IXème Congrès, la section d'Histoire-Géographie présenta un rapport sur les conteneurs de la matière première qui rend possible le travail de recherche : les archives. Elle égrenait les problèmes les plus urgents et proposait des suggestions pour s'y attaquer. Parmi les priorités établies figurait l'élaboration d'outils descriptifs : inventaires, catalogues, guides...

Dans ce contexte, l'historien Juan Carlos Jiménez de Aberasturi proposa en mars 1979 la création d'un centre où réunir les matériels relatifs à l'histoire basque la plus récente¹⁰². Le Centre de documentation d'histoire contemporaine d'Espagne, parrainé par le Centre national de la recherche scientifique (CNRS), offrait un modèle à suivre. Son directeur de l'époque, le professeur Manuel Tuñón de Lara, s'intéressa vivement au projet qui se préparait ici. Le Centre comptait réunir l'essentiel de la documentation dispersée depuis la Guerre civile. Il travailla en pensant aux chercheurs en activité à l'époque, mais aussi à ceux qui devraient dans un futur écrire l'histoire du présent : les années intenses de la Transition [periode entre la fin de la dictature et la consolidation démocratique en Espagne, ndt]. On rassemblerait livres, journaux, revues, brochures, tracts, affiches... ainsi que toute documentation politique et sociétale digne d'intérêt *a priori* pour l'étude de l'histoire récente. Un projet ambitieux que le temps se chargea de redimensionner selon les possibilités réelles. Par ailleurs, en 1984, le Centre lança la publication des *Cuadernos del Centro de Documentación de Historia Contemporánea del País Vasco*, dont les huit premiers tomes furent publiés au cours des dix années suivantes.

Déposé dans les Archives Historiques d'Euskadi depuis 2018, le Centre de documentation d'histoire contemporaine est une référence essentielle pour la recherche avec des sources primaires sur le XXe siècle basque et, en particulier, sur le franquisme et la Transition.

En 1982 naissait une nouvelle manchette, *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco*. La collection est, après la RIEV, la plus riche de toutes celles éditées par la Société (153 numéros jusqu'en 2017) et elle continue de s'enrichir selon l'idéologie qui motiva sa création : transcrire et publier la documentation basque du Moyen Âge contenue dans des archives à l'intérieur et à l'extérieur de nos frontières. Pour la formation de paléographes, on organisa des cours et on lança des appels à candidatures pour bourses de transcripteur¹⁰³. (Voir *Ressources Médiévales*, p. 511)

De plus, en 1986 Eusko Ikaskuntza entama la publication de recensements des archives d'Alava, de Biscaye et de Guipuzcoa, qui seraient suivis de ceux des bibliothèques et, enfin, d'un tome énumérant la totalité des musées basques ouverts à cette époque-là.

Cette approche de travail contribua à l'organisation du Xème Congrès d'Études Basques (Pampelune, avril 1987) dédié monographiquement aux archives, bibliothèques et musées. D'une part, la Société invita tous les professionnels (techniciens, représentants institutionnels et chercheurs) à établir un diagnostic de la situation à l'époque et des principaux déficits. D'autre part, le Congrès fut l'occasion de dévoiler les expériences testées sous d'autres latitudes, les projets en cours et les applications techniques, désormais au seuil de l'informatique et des nouvelles technologies.

Le Xème Congrès se déroulerait sous forme de journées et de cours sur la méthodologie de la recherche en archives ; cours de bibliothécaire, archivage, paléographie et diplomatique ; planification, organisation et gestion des Centres de Documentation. On commença à réaliser des catalogues, inventaires et classements aussi bien d'archives que de fonds et de bibliothèques. Néanmoins, Eusko Ikaskuntza mena un travail fondamental pour que la recherche historique prît enfin son envol.

Sections de travail

Comme déjà évoqué plus haut, sur les vingt-trois sections disponibles en 1936, il n'en restait que quinze en 1978. À savoir, les suivantes : Anthropologie-Ethnographie ; Langue et Littérature ; Préhistoire-Archéologie ; Sciences Sociales et Économiques ; Musique et Folklore (scindées très tôt) ; Sciences Médicales ; Droit ; Sciences Naturelles ; Arts

Plastiques et Monumentaux ; Cinématographie ; Sciences Physico-chimiques et Mathématiques ; Éducation ; Médias ; Histoire-Géographie.

L'Histoire, grand projet en suspens de la première Eusko Ikaskuntza (voir *supra* : L'Histoire renversée par l'histoire, p. 500), connut un engouement inédit dans la seconde. La rencontre au sein de la section d'anciens spécialistes avec de jeunes diplômés joua certainement un rôle dans cette vitalité. Les sujets historiques alimentèrent les congrès, journées et cycles : le *Fuero* de Saint-Sébastien et son époque (1981), la Biscaye au Moyen Âge (1984), les 150 ans des premiers sièges de Bilbao (1986), 475e Anniversaire de la Conquête de la Navarre (1987), études de l'Histoire Locale (1988-2006), Inquisition et Société au Pays Basque (1991)... Le poids énorme de l'Histoire marginalisa en même temps la Géographie. Un risque prévisible que la section fit remarquer dès 1979, quand un dédoublement éventuel fut proposé (voir Agirreazkuenaga, p. 581).

Par nombre de participants et par volume d'activité, une autre section de pointe fut celle d'Anthropologie-Ethnographie, à l'origine appelée « de Race ». Mais les ravages provoqués par les idéologies racistes amenèrent à réévaluer les paradigmes du biologisme après la Guerre Mondiale. Il s'ensuivit la liquidation historique de cette première Anthropologie, « ce qui entraîna l'économie d'un débat théorique », pour reprendre les termes de l'ethnologue et anthropologue français Jean Jamin¹⁰⁴. L'Anthropologie physique, fondée sur de nouvelles conceptions scientifiques, aurait ses cultivateurs au sein de la section (celle-ci rendrait un hommage en 1987 au Biscayen José María Basabe, référence en la matière parmi nous), aux côtés des ethnographes de l'école de Barandiaran et, plus tard, des anthropologues sociaux et culturels (voir Homobono, p. 593).

Pour stimuler la recherche auprès de ses membres, elle accordait de modestes aides financières annuelles et deux bourses importantes qui portaient le nom de chacune des personnalités dans l'histoire de l'institution : Ángel de Apraiz, destinée aux recherches dans les domaines des Arts Plastiques et Monumentaux, Cinématographie, Folklore, Langue et Littérature, Musique, Sciences Sociales, Droit, Éducation, Histoire et Géographie et Médias ; et la bourse Agustín Zumalabe qui soutenait les projets rapport aux Sciences Économiques, Sciences Physico-chimiques et Mathématiques, Sciences Médicales et Sciences Naturelles. Toutes deux furent organisées pendant trente ans avec, bien entendu, quelques modifications dans la délimitation des spécialités.

En 1988, à la naissance de la Fondation José Miguel de Barandiaran, Eusko Ikaskuntza céda la bourse homonyme qui était accordée depuis 1981 à des membres et non membres pour leurs travaux d'Ethnologie et d'Archéologie. Avec l'*Anuario de Eusko Folklore*, elles furent les deux contributions fondatrices du tout nouvel organisme.

Publications

En 1982 étaient présentés les *Cuadernos de Sección*, terme générique qui, à partir de 1996, est précédé d'un titre particulier pour chacune des quinze collections. Au total, 295 tomes (1983-2017) ont été imprimés, dont les pages révèlent les recherches effectuées par les membres des sections scientifiques, aussi bien lors des journées et hommages qu'avec les bourses et les aides. Quelques volumes sont monographiques.

Mediatika. Cuadernos de Medios de Comunicación (nombre total de numéros publiés : 15)

Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas (16)

Azpilcueta. Cuadernos de Derecho (21)

Ikastaria. Cuadernos de Educación (19)

Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía (36)

Jentilbaratz. Cuadernos de Folklore (15)

Formula. Cuadernos de Ciencias Físico-Químicas y Matemáticas (5)

Naturzale. Cuadernos de Ciencias Naturales (19)

Osasunaz. Cuadernos de Ciencias de la Salud (12)

Ondare. Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales (28)

Musiker. Cuadernos de Música (20)

Ikusgaiak. Cuadernos de Cinematografía (8)

Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura (28)

Isturitz. Cuadernos de Prehistoria-Arqueología (12)

Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía (41)

Ressources Médiévales

Au moment de la reprise de l'activité d'Eusko Ikaskuntza en 1978, le tissu culturel et scientifique basque souffrait d'énormes carences et présentait des besoins urgents. La priorité était alors de récupérer, transcrire et publier les contenus des archives documentaires, une condition nécessaire pour la mission de recherche sur l'Histoire. Avec cette volonté, on ouvrit la collection Fuentes Documentales Medievales du Pays Basque en 1982. Le projet prit de l'ampleur à l'aide des soutiens des Diputaciones (notamment de la Diputación de Biscaye au début), du Ministère de la Culture, du Gouvernement basque, du Fonds de Coopération Aquitaine-Navarre, et plus tard grâce à des conventions avec les municipalités pour traiter les archives municipales respectives.

Au départ, les experts pensaient que, hormis en Navarre, il y aurait « peu de travail ». Personne ne croyait que la collection irait au-delà de quelques douzaines à peine de tomes. Aujourd'hui, avec plus de 150 volumes publiés, elle constitue la plus riche collection de toutes celles publiées par Eusko Ikaskuntza. Depuis 2011, ces cahiers sont également publiés au format numérique.

Il faut faire mention ici des personnes qui ont réalisé ces transcriptions avec un enthousiasme qui ne va point de pair avec un éventuel bénéfice. La collection a été dirigée par José Luis Orella (1982-1994), Aingeru Zabala (1994-2006) et Mª Rosa Ayerbe (à partir de 2006).

La relance de la Revue Internationale des Études Basques s'annonçait plus compliquée : « Le respect de la tradition se faisait sentir, mais la responsabilité de répondre de manière adéquate aux enjeux du présent pesait », expliquera Gregorio Monreal dans son histoire de la RIEV. La désignation comme directeur d'une personnalité de la taille de Julio Caro Baroja (qui avouerait accepter la fonction par « sentiment d'obédience à José Miguel de Barandiaran »), dont l'importance fut déterminante pour venir au bout de ces scrupules¹⁰⁵.

Selon l'ethno-historien, la revue devait aspirer à « exprimer le plus haut niveau de conscience du pays et le meilleur de ses habitants et également ce qu'on pense à l'extérieur, dans les secteurs dominés par le désir de savoir et de comprendre ». À la différence des *Cuadernos de Sección*, destinés aux travaux monographiques ou de détail, la RIEV contiendrait des textes de nature plus synthétique et générale sur des disciplines telles que l'Économie, la Sociologie, la Psychiatrie, etc., sans cesser de cultiver la Linguistique, l'Anthropologie ou la Préhistoire. Elle devrait par ailleurs être ouverte à la discussion sur de nouveaux sujets, en ce compris les aspects critiques de la réalité présente, même s'ils pouvaient susciter des controverses et répliques¹⁰⁶. (Voir La RIEV, p. 514)

Les publications d'Eusko Ikaskuntza servirent de support aux hommages rendus à des personnalités et à des organismes. Précisément à la suite de l'un de ces hommages, dont celui de Manuel Lekuona en 1983,

serait institué le prix qui porte son nom et qui, outre la sculpture en bronze créée par l'artiste Remigio Mendiburu, va de pair avec la publication d'une biobibliographie. L'esprit de ce prix met l'accent sur la reconnaissance de personnalités qui se sont distinguées pour l'ensemble de leur œuvre (*opera omnia*), et en particulier de celles qui ont mené leurs carrières dans le contexte difficile du XXe siècle pour la culture basque. D'où l'âge moyen élevé de son palmarès (78 ans, entre 1983 et 2017).

Le 'court' XXe siècle

Le *Zeitgeist* des années quatre-vingt fut teinté d'eupéisme. Avant, pendant et après notre entrée dans la Communauté économique européenne en 1986, les débats, les analyses et la production d'informations sur la réalité politique, économique, culturelle et sociale du continent se multiplièrent. Mouvement dans lequel aussi la Société s'impliqua aussi comme elle savait le faire : en convoquant des forums, en réunissant des experts, en anticipant les problèmes techniques (comme le transport routier, l'économie, l'innovation ou la qualité face au défi de l'intégration). Sans jamais perdre de vue la transfrontalité comme étape vers l'élimination des barrières qui, historiquement, ont freiné le développement harmonieux du monde basque.

Au service de la connaissance

L'articulation et la stimulation de la recherche, la formation pour la connaissance et sa diffusion, font partie de l'idéologie fondatrice de la Société d'Études Basques.

Eusko Ikaskuntza a consenti des efforts dans la collecte de sources et ressources et, plus généralement, dans la mise en œuvre d'infrastructures d'étude : création de banques de données, recueils bibliographiques, de sources écrites et orales, recensements et transcriptions documentaires, utilisation des nouvelles technologies... Ce travail doit inclure également la formation en méthodologie et pratiques pour la recherche. La Société a ainsi posé les fondations indispensables dans des domaines souvent négligés par le système académique et administratif

La mobilisation de la connaissance dérive sensiblement vers la rencontre et le contraste entre spécialistes. Les Congrès d'Études Basques sont des vecteurs qui, en plus de soutenir le travail de recherche et culturel, orientent sur les besoins et défis sociaux pour l'avenir des communautés basques. Et avec les congrès, les forums, séminaires ou rencontres sociales constituent autant d'autres stimulants pour la réflexion partagée et le dialogue.

Les publications en tant que socle de la production intellectuelle, et les moyens de diffusion internes ou externes avec lesquels la Société collabore, assurent elles, la socialisation de toutes ces tâches.

Cinq ans après l'entrée dans l'Europe, Eusko Ikaskuntza invita des personnalités du monde intellectuel et académique, des institutions publiques et privées, des secteurs et groupes sociaux, à réfléchir sur la culture aux nouvelles coordonnées supranationales sous deux angles : la culture comme expression des peuples et des communautés minoritaires qui relèvent le défi de trouver leur place parmi les grandes puissances continentales ; et la culture comme industrie de production et de consommation à travers laquelle les individus, sous l'influence de modèles multinationaux, deviennent « des sujets créateurs en même temps que des agents passifs de cultures de plus en plus étrangères à l'habitat et l'écosystème ».

Jusqu'ici les fondements programmatiques du XIème Congrès d'Études Basques (Saint-Sébastien, octobre 1991) axé sur trois grandes sections thématiques : Civilisation, langue et intersection culturelle ; Contributions et emprunts culturels de/au Pays Basque à la culture et à la civilisation depuis le XVIIIe siècle ; États et peuples dans le cadre culturel actuel européen : modèles culturels. Trois domaines résumés en une devise commune : « Nouvelles formulations culturelles : le Pays Basque et l'Europe ».

Deux mois après l'organisation du plus eupéiste de nos congrès, le continent vit sa carte politique modifiée avec la dissolution de l'Union des Républiques Socialistes Soviétiques et la fin de la division en blocs. S'achevait alors « le court XXe siècle », concept sous lequel l'historien britannique Eric Hobsbawm définit la période allant de la Ire Guerre mondiale et la fin de la Guerre froide.

Le 21 décembre 1991, à dix jours de son 102ème anniversaire, José Miguel de Barandiaran décédait à Ataun. Un président élu et réélu par trois fois, mais pas seulement un président : un beau symbole et un bel exemple. Car sa biographie humaine et scientifique s'imbrique dans celle d'Eusko Ikaskuntza dès sa fondation ; par son enseignement intellectuel et par son attitude d'insoumission vitale ; par son rôle irremplaçable de pont entre les générations d'avant et d'après la Guerre civile, nul mieux que lui ne put incarner la légitimité historique de l'institution¹⁰⁷.

Eusko Ikaskuntza, née durant la Ire Guerre mondiale, en 1918, fermait un long chapitre de son existence dans les derniers jours de 1991. « Le court XXe siècle » le fut aussi pour elle.

4.3. Présidence de Gregorio Monreal, 1992-1996

Après la période de transition assurée par une présidence collégiale de vice-présidents territoriaux, l'élection se déroula le 6 juin 1992 à l'Université d'Oñate. Fait inédit jusque-là, trois candidats se présentèrent : Gregorio Monreal, Imanol Olaizola et Juan Plazaola. Le premier succéda à José Miguel de Barandiaran à la tête d'Eusko Ikaskuntza.

Né dans la localité navarroise d'Etayo en 1942, Gregorio Monreal est docteur en Droit de l'Université Complutense de Madrid. Enseignant dans la discipline d'Histoire du Droit au sein de différentes universités espagnoles et universités internationales comme professeur invité, il fut recteur de l'Université du Pays Basque de 1981 à 1985. En tant que sénateur du Guipuzcoa sous la législature constituante, il participa à la rédaction du texte du Statut d'Autonomie du Pays Basque. Parlementaire foral navarrois entre 1987 et 1991, la dernière année il occupa le poste de vice-conseiller des Universités et de la Recherche du Gouvernement basque.

Au cours du quadriennat 1992-1996, Monreal impulsa des réformes visant à moderniser les structures et procédures. Il aborda aussi le problème jusque-là reporté de l'orientation stratégique d'Eusko Ikaskuntza dans le contexte historique de la fin du XXe siècle. Cela revint à bousculer maintes inerties en place depuis 1918. Et cela impliqua, de surcroît, l'élargissement de son cercle de membres et un renouvellement à tous les niveaux.

Le *Mémoire sur Eusko Ikaskuntza*¹⁰⁸ présenté l'année du soixante-quinzième anniversaire (1993), allait servir de point de départ à la réflexion interne et de référence pour le dialogue, aussi bien avec les organismes fondateurs et commanditaires qu'avec la communauté scientifique dans son ensemble. Ce sera le premier effort important pour clarifier la position de la Société dans le réseau d'institutions, associations et centres de recherche répartis sur l'ensemble du territoire. Et une première particularité d'Eusko Ikaskuntza telle qu'énoncée dans

le préambule du document vient ici à propos : avec Euskaltzaindia, elle constitue le seul organisme scientifique et culturel implanté sur l'ensemble du territoire du Pays Basque, lieu essentielle pour son activité en faveur de l'interrelation entre institutions et la cohésion du pays. À cela s'ajoute sa capacité d'attraction de personnes de toute croyance et idéologie unies par leur amour du Pays Basque et leur profond attachement à la préservation de certaines valeurs culturelles.

Par ailleurs, la Société d'Études Basques se définissait comme une entreprise culturelle publique autogérée par des intellectuels et spécialistes du Pays Basque dédiée à la recherche, l'étude et la diffusion de connaissances sur les structures physiques, culturelles, économiques et politiques, passées et présentes, qui ont façonné l'identité collective du Pays Basque. Dans le respect de ces objectifs, il s'agissait de délimiter son champ d'action concret à une époque et dans un pays très distincts de ceux qui l'enfantèrent soixante-quinze ans plus tôt.

En résumé, le *Mémoire* de 1993 proposait quatre vecteurs sur lesquels il faudrait s'appliquer les années suivantes : *Élévation du niveau des études basques*, *Articulation de la communauté scientifique*, *Diffusion de la science et la culture*, et *Internationalisation de la culture basque*.

Élévation du niveau des études basques

Après plusieurs années d'une abondante production d'études basques, le moment semblait venu de déterminer quels étaient les principaux manques, puis de sélectionner les objectifs à privilégier, notamment dans les recherches en Humanités. On encouragerait ainsi l'élévation du niveau des dites études, en même temps que l'accueil de la culture universelle dans le pays.

Par ailleurs, l'accent fut mis sur l'inclusion nécessaire des études basques dans chacun des domaines de connaissances de niveaux d'enseignement, en maternelle, primaire et secondaire, toujours en conformité avec l'élaboration du programme scolaire de base de la Communauté Autonome Basque et de la Communauté Forale de Navarre. Le XIIème Congrès d'Études Basques, organisé à Vitoria-Gasteiz en automne 1993, se pencha sur cette question. Le Congrès fut conçu comme un forum de rencontre et dialogue entre les communautés scientifique et éducative axé sur sept sections : Sciences Naturelles ; Sciences Sociales ; Langue et Littérature ; Expression corporelle, musicale et plastique ; Technologie ; Université, et Lignes transversales. La question éducative à la lumière des projets de réforme, les expériences pédagogiques les plus récentes et tout ce qui concernait les études basques donnèrent lieu aux conférences, communications et débats. Les conclusions finales, divisées en seize points, impliquaient la société dans son ensemble, en particulier le système éducatif, les universités et les centres de recherche, le système des sciences et de la technologie, les institutions et les producteurs de contenus.

Compte tenu de ces conclusions, le mastère spécialisé Jakitez pour la formation de Spécialistes Universitaires en Études Basques fut mis en place. De 1996 à 2002, le programme réussit à intégrer au sein de la communauté scientifique de nouveaux chercheurs officiellement accrédités par Eusko Ikaskuntza et l'Université du Pays Basque. Plusieurs autres conventions furent signées avec cette dernière, de même qu'avec l'Université de Pau et des Pays de l'Adour et avec l'Université de Reno-Nevada.

En accord avec l'Université d'Oxford, de 1997 à 2007 des professeurs spécialisés en études basques ont donné des cours dans le cadre du programme *Basque Visiting Fellow*. À l'aide des moyens techniques et humains de la prestigieuse institution académique anglaise, chaque année le professeur invité menait une recherche et organisait un *workshop* (certains d'entre eux furent publiés dans la collection RIEV. Cuadernos).

D'une autre nature ont été les bourses réciproques issues de la convention de 1996 avec l'Institut d'Estudis Catalans destinées à de jeunes chercheurs des deux communautés intéressées par l'analyse d'un aspect des cultures catalane et/ou basque.

Une exposition

Dans le cadre du programme des fêtes du 75e anniversaire de la Société, en 1993, on prépara l'exposition « Eusko Ikaskuntza : passé, présent et futur ». Sous forme visuelle et attrayante à travers des livres, affiches, photos, textes manuscrits et sculptures, et éventuellement complétée par des présentations multimédias, l'exposition décrivait l'histoire et les activités de la Société depuis sa création après le Ier Congrès d'Études Basques jusqu'au début des années 90 où, avec l'entrée dans la Communauté européenne, le Pays Basque ouvrait une nouvelle étape. Le secrétaire technique José Ángel Ormazabal fut chargé de sa conception et réalisation.

Inaugurée lors du conseil d'administration de l'Université d'Oñate, « Eusko Ikaskuntza : passé, présent et futur » sillonna une vingtaine de localités de la Communauté autonome basque sous l'égide de Caja Vital Kutxa, Fundación Kutxa Gipuzkoa et Bilbao Bizkaia Kutxa. Et avec le soutien de la Direction de Politique Linguistique du Gouvernement Foral, elle fut également présentée dans plusieurs communes navarraises.

Articulation de la communauté scientifique basque

Si, comme indiqué, la production d'études basques avait augmenté, il en allait de même pour la communauté scientifique basque. On estimait qu'au début des années quatre-vingt-dix, plus de cinq mille personnes exerçaient des fonctions liées à l'enseignement supérieur et à la recherche dans les universités du Pays Basque, dans les centres technologiques sous tutelle et dans les groupes de recherche. Mais elles souffraient d'un manque de communication et de coordination, de programmes harmonisés et de politiques communes. La pluriterritorialité d'Eusko Ikaskuntza l'habilitait, au moins sur le papier, à contribuer à l'articulation de cette communauté scientifique et ce, de l'Èbre à l'Adour.

Comme pas dans cette direction, deux études ont été réalisées sur le système de Science et Technologie dans la Communauté Autonome Basque et dans la Communauté Forale de Navarre : la première pour égrener les ressources ou *inputs* économiques destinées aux activités de recherche scientifique et de développement technologique ; la deuxième fit une radiographie des *outputs*, c'est-à-dire des résultats en termes de production scientifique et technologique et de diffusion.

À partir de ces deux analyses, la situation du système scientifique et technologique basque fut étudiée en 1995 pour, sur la base des résultats, formuler une série de recommandations afin d'accroître son efficacité. Telle fut la carte de visite du XIIIème Congrès d'Études Basques (Zamudio, novembre-décembre 1995), organisé autour de la devise « Science, technologie et changement social dans le Pays Basque ». Son programme s'est structuré en trois grands volets : Production et conséquences de l'innovation technologique ; Innovation technologique et activités de R&D au Pays Basque ; et, enfin, Politique scientifique et technologique, système éducatif et attitudes face au changement.

À l'issue du Congrès, et en application de ses conclusions et recommandations, la Société continua de promouvoir les rencontres et

études autour de ces questions comme moyen de coopérer à l'amélioration des systèmes éducatif et scientifique, leur articulation et interrelation.

Diffusion et internationalisation

Une autre caractéristique qui a distingué historiquement Eusko Ikaskuntza est sa vocation de recherche, diffusion et vulgarisation des éléments significatifs de la culture à tous les niveaux : Patrimoine, Histoire, Droit, Littérature orale et écrite, Musique, Danse, Ethnographie... Avec la diversité et la capacité de sa composante humaine, elle s'est proposé d'aller travailler sur le terrain dans tout le territoire basque, au contact des institutions de base locales. À cette fin, elle signait une première convention en 1994 avec une municipalité (en l'occurrence Arrasate-Mondragón) pour la dynamisation des activités culturelles et scientifiques. Cet exemple serait suivi par plus de cent communes et a permis de mener à bien un nombre important de projets de recherche, forums d'avenir, cours de formation, publications, expressions artistiques et travaux de socialisation du patrimoine local qui ont impliqué un nombre indéterminé mais assurément considérable de personnes.

Enfin, dans son dernier point, le *Mémoire* s'occupait du rayonnement international de la culture basque. Resserrer les liens avec des institutions ou personnes de la diaspora académique (cas du Basque Studies Program de l'Université de Nevada ou de la Society of Basque Studies in America), et prendre une part active dans les forums sur les cultures minoritaires, semblaient deux mesures d'application évidente. Mais le meilleur outil pour le rayonnement international au plus haut niveau se trouvait dans la *Revue Internationale des Études Basques* (RIEV). Un paquet de mesures fut proposé en tant que produit scientifique : publication de travaux en anglais, en plus du basque et de l'espagnole, information sur les thèses de doctorat rédigées au sein des universités du Pays Basque et résumés de toutes les publications d'Eusko Ikaskuntza. Gregorio Monreal assumait lui-même leur mise en œuvre en prenant la tête de la revue deux ans après le décès de Julio Caro Baroja en 1995.

Quelques mois auparavant, l'auteur de *Los vascos* serait récompensé par le Prix Eusko Ikaskuntza-Caja Laboral des Humanités, de la Culture, des Arts et des Sciences Sociales lors de sa première édition. Ce prix annuel de l'excellence scientifique comprend dans son jury d'évaluation des représentants des sept universités du Pays Basque et les présidents des organismes d'attribution.

Une dernière remarque sur les publications. À l'instar de la RIEV, la Société entreprit la rénovation des *Cuadernos de Sección* pour les homologuer aux normes internationales applicables en matière de *papers*. Une idée bien accueillie par les professionnels universitaires qui, en nombre considérable, vinrent travailler dans les sections en milieu de décennie. Ceci élevala sans aucun doute le niveau des débats et de la production scientifique dans les quinze disciplines et dans leurs *Cuadernos* respectifs. En contrepartie, les membres non professionnels que la Société avait historiquement accueillis, mais aussi soutenus pour leur activité de recherche, s'éloignèrent progressivement. « La Société d'Études Basques deviendra-t-elle une sorte de *club social* que les professeurs universitaires fréquentent pour déployer leur plumage intellectuel ? », s'interrogeaient quelques membres à ce moment-là.

Période de déménagement

À la fin de 1992, quelques jours seulement après la suppression des frontières intérieures dans l'Union Européenne, Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques d'Iparralde était constituée. Isabelle de Ajuria-guerra, élue alors vice-présidente territoriale, saluait l'événement en

souhaitant qu'il constituât une étape de plus vers la suppression des « barrières mentales entre Pays Basque sud et Pays Basque nord »¹⁰⁹.

Au sud de la Bidassoa, à la même époque, le Gouvernement basque accorda à Eusko Ikaskuntza la reconnaissance d'Organisme d'utilité publique « car il considère qu'elle promeut l'intérêt général du Pays Basque à travers son travail en faveur du développement et de la diffusion de la culture et du savoir ». Un véritable progrès pour une association qui, pendant les dix années précédentes, fonctionna comme société anonyme, car seul ce parapluie juridique lui permettait d'exercer ses activités de manière ordonnée.

La RIEV

Dès sa création par Julio de Urquijo en 1907 – date qui la couronne en tant que doyenne des publications scientifiques et culturelles dans notre région –, la *Revue Internationale des Études Basques* obtint que « les études basques cessassent d'être le refuge et la sphère de sécurité de toutes les chimères, voire de toutes les folies », selon les termes de Koldo Mitxelena.

En prenant la direction en 1983, Julio Caro Baroja souhaite que « cette revue exprimât le plus haut niveau de conscience du pays et le meilleur de ses habitants. Et aussi ce qu'on pense de lui à l'extérieur, dans les secteurs où règne le désir de savoir et comprendre ».

En 1995, Gregorio Monreal donna une nouvelle tournure à la revue avec les nouveautés qui sont décrites ailleurs. De 2006 à 2015, l'historien Aingeru Zabala en prit les rênes et la collection *Cuadernos RIEV* fut créée¹¹¹. Elle est actuellement dirigée par le docteur en Philosophie Nicanor Ursua Lezaun.

La RIEV accueille des réflexions sur les grands thèmes de notre époque. Habitée par cette vocation, nous trouverons dans ses pages des contributions de qualité visant la construction du Pays Basque du XXIe siècle. Fidèle à son passé, la RIEV fournit en outre des contenus de valeur intellectuelle pour la réalisation de recherches; tout cela dans le but de progresser vers une société de plus en plus cultivée, critique et ouverte.

D'une autre teneur étaient les anomalies et lacunes dont souffrait le règlement intérieur qui, comme nous le savons, émanait de son modèle d'avant 1936. Par exemple, il ne prévoyait pas les compétences et fonctions du président d'Eusko Ikaskuntza ni des autres organes unipersonnels. Après sa modification sous le mandat de Gregorio Monreal, les responsabilités de la présidence furent établies ainsi : la direction générale de la Société et de ses organes collégiaux et unipersonnels, l'exécution des budgets et la représentation autant juridique qu'institutionnelle. Voilà donc établi, *de facto*, le modèle présidentieliste qui a été maintenu jusqu'à aujourd'hui.

Le Conseil d'Excellence, organe consultatif suprême, fut instauré en 1995. Lors de sa première composition, il a réuni des personnes concernées par l'économie, l'entreprise, la gestion publique, les sciences, les arts ou la magistrature. La modalité de membre Honoraire fut également créée (titre qui a été attribué au cours des vingt-trois dernières années à Eli Galdos, Juan Garmendia Larrañaga, Imanol Olaizola, Gregorio Monreal, Jesús Mª Alkain, Leopoldo Zugaza, Joxe Joan González de Txabarri, Benito Lertxundi, Xabier Retegui, José Antonio González de Salazar et la Municipalité d'Oñate).

Eusko Ikaskuntza dépassa le seuil des deux mille membres. Un peu plus d'un tiers étaient des femmes ; au total, 41 % de Guipúzcoa, 28 % de Biscaye, 14 % de Navarre et 11 % d'Alava. La croissance de la Société

imposait une gestion plus professionnalisée au jour le jour. En 1994, un directeur général fut recruté pour assumer les fonctions jusque-là attribuées au secrétaire et d’autres responsabilités exécutives. Josemari Velez de Mendizabal combinait dans son CV trois facettes qui faisaient de lui le candidat idéal pour le poste : formé en Sciences Économiques et de Gestion, avec vingt ans de carrière à son actif dans le secteur privé, il était un créateur euskaldun connu (écrivain et fondateur d’Euskal Idazleen Elkartea) et avait acquis de l’expérience en politique culturelle (il fut vice-conseiller du Gouvernement basque de 1983 à 1985). Durant quinze ans et sous quatre présidents différents, Velez de Mendizabal prit les rênes exécutives d’Eusko Ikaskuntza.

Le *Mémorandum* de 1993 s’attardait également sur la fragilité économique de la Société. Certaines inquiétudes furent dissipées avec l’inclusion d’Eusko Ikaskuntza dans les Budgets Généraux de l’État de manière nominative à partir de 1995 (le membre et député aux Cortes de Guipuzcoa Joxe Joan González de Txabarri joua un rôle majeur dans la négociation avec le Ministère de l’Éducation et des Sciences, dirigé alors par le socialiste Gustavo Suárez Villaescusa)¹¹⁰.

À partir de ce quadriennat, l’euskera gagna en présence et conquiert ainsi de nouvelles parcelles dans la production scientifique comme dans la diffusion et dans la communication. Le lancement d’une revue, en l’occurrence *Asmoz ta Jakitez*, qui vint remplacer *Eusko Ikaskuntzaren Deia* – *Bulletin de la Société d’Études Basques* (121 numéros de 1919 à 1993) (voir ‘*Le Asmoz*’, p. 515) contribua à l’activité de communication. Pour son rayonnement externe, la Société entama en 1994 la programmation de créneaux sur la science, la culture et la société dans les ondes basques.

La physionomie habituelle des bureaux se transforma. Au nouveau siège central du palais Miramar, sur la baie de La Concha, les machines à écrire laisserent progressivement place aux nouveaux outils bureautiques. La Société décida de miser résolument sur la création et la promotion de contenus sur support numérique. Cette décision stratégique reposait sur la conviction que pour servir le Pays, en termes de modernité, il était impératif d’entrer au plus vite dans la société de l’information déjà en marche. Le premier site Internet, créé en 1996, reçut quelques milliers d’entrées. Vingt-et-un ans après, en 2017, le site d’Eusko Ikaskuntza dépassait les 8 millions de pages visitées.

4.4. Présidence de Juan José Goiriena de Gandarias, 1997-2002

Après une gestion de quatre ans et demi, Gregorio Monreal cédait la présidence d’Eusko Ikaskuntza à Juan José Goiriena de Gandarias (Vitoria-Gasteiz, 1948) le 21 décembre 1996. Docteur en Médecine et professeur de Physiologie, à l’exemple de son prédécesseur, il avait été à la tête de l’Université du Pays Basque comme recteur (1991-1996). Avant cela, il fut vice-conseiller à la Santé et la Consommation du Gouvernement Basque.

Goiriena de Gandarias hérita une Société avec plus de 2 500 membres qui aspirait à rester une référence dans le réseau culturel et scientifique. Son arrivée à la présidence coïncida dans le temps avec des événements majeurs comme la naissance de Sareteka, le Réseau basque de science, technologie et innovation, et de Mondragon Unibertsitatea. La mondialisation était une réalité de moins en moins diffuse et déjà s’installait l’idée que la compétitivité passait par le progrès dans la recherche et la production de connaissance appliquée. Avant la fin du siècle, l’Union européenne adoptait l’économie de la connaissance comme l’un des objectifs communs des « Quinze », sensé mener à la croissance durable, à l’emploi et à la cohésion sociale. En application de la Stratégie de Lisbonne (2000), elle favoriserait l’investissement dans l’innovation et l’entreprise, ainsi que l’adaptation des systèmes éduca-

tifs aux exigences de la société de l’information. Eusko Ikaskuntza inscrira son action dans ce contexte au détour du XXIe siècle.

Après une réflexion stratégique à l’été 1998, la nouvelle équipe de direction affina la mission de l’organisme et définit les stratégies et processus clés vers lesquels orienter ses principaux efforts. L’énoncé de la première précisait « Eusko Ikaskuntza est une société établie dans l’ensemble du Pays Basque qui contribue à une meilleure intégration du Pays grâce à la recherche, la préparation et la diffusion de contenus scientifiques et culturels à partir du travail essentiellement bénévole de ses membres ».

‘Le Asmoz’

Asmoz ta Jakitez est, depuis 1993, le bulletin d’informations d’Eusko Ikaskuntza. Il fait suite à *Eusko Ikaskuntzaren Deia* – *Bulletin de la Société d’Études Basques*. Avec une périodicité mensuelle et en version trilingue, *Asmoz ta Jakitez* est distribué aux membres, institutions, organismes culturels et particuliers. Depuis 2012, il est publié à travers les réseaux télématiques.

Outre les numéros monographiques dédiés aux publications et aux Congrès d’Études Basques, entre septembre 2008 et décembre 2011 “*le Asmoz*” comportait en encart un supplément culturel : *Atejoka*.

Concernant les stratégies et processus clés, elle en citait sept :

- Gouvernement autonome. *Concierto* et *convenio* ou accords économiques [accords économiques]
- Construction européenne
- Politiques du territoire
- Science et technologie
- Innovation et compétitivité
- Société de la connaissance
- Et pour les sections scientifiques, aspects d’intérêt sectoriel

Pour réaliser ses projets, la Société était sensé tenir compte des lacunes décelées dans le domaine de la recherche basque. Combler ces vides-là, voilà bien le véritable sens de son action.

Le tournant technologique

Le quatrième Congrès des années quatre-vingt-dix (après lequel on reviendrait à la périodicité quadriennale), évalua l’impact que la révolution des technologies pourrait avoir sur la société basque et les possibilités qui s’offraient à elle. Dans ses conclusions, le XIVème Congrès d’Études Basques (du 25 au 27 novembre 1997 organisé en connexion multisite entre les cinq capitales basques et avec Madrid) appela à redoubler d’efforts en matière de télécommunications pour rattraper le retard cumulé par rapport à d’autres pays. Avec la « création de contenus relevant de notre pays à mettre en ligne sur Internet » (très insuffisants à l’époque), nos cultures, nos entreprises et notre société franchiraient la porte de cette grande vitrine mondiale, autorisant réciproquement un accès généralisé à tout ce qui était produit ailleurs. Cependant, il encourageait à s’investir pleinement et sans délai « dans le village planétaire en train de se construire ».

L’appel à investir en matière de technologies de la communication et à produire des contenus ne resta pas lettre morte. Eusko Ikaskuntza, qui depuis 1996 comptait parmi ses priorités la création et la diffusion électronique de matériels produits en interne comme en externe, accé-

léra le pas pour devenir la principale plateforme en ligne sur la science et la culture basques (voir *Mise en ligne sur Internet*, p. 517). Médiatēka, outil technologique présenté dans le cadre du XIVème Congrès susmentionné, serait chargé de diriger la pénétration dans les nouveaux espaces algorithmiques.

À la suite d'un contrat signé avec la famille Estornés, propriétaire de la maison d'édition Auñamendi, Eusko Ikaskuntza entreprit la numérisation de l'Encyclopédie Générale Illustrée du Pays Basque en vue tout d'abord de sa mise en ligne, et ensuite de sa mise à jour. Le Gouvernement basque et la Fédération des Caisses d'épargne Basco-Navarraises affecteraient des ressources pour ce grand projet.

Deux mélodies pour l'histoire

Un fait peu connu est celui qui relie Eusko Ikaskuntza à l'*Agur Jaunak*, un chant pour saluer et solenniser les moments forts. À vrai dire, le morceau, d'auteur anonyme et d'ancienneté indiscutable, ne connut un élan de popularité qu'en 1918, quand Aita Donostia l'harmonisa tel que nous le connaissons aujourd'hui et qu'il fut présenté à l'inauguration du Ier Congrès d'Études Basques. Avec l'interprétation de l'*Agur Jaunak* par les joueurs de clairon de la *Diputación* de Guipuzcoa au moment où les autorités basques s'unissaient dans une étreinte sur la place d'Oñate, naissait tout un emblème musical.

D'un registre tout à fait différent est le morceau que composa en 1998 Ángel Illarramendi, auteur de musique symphonique, de chambre et chorale, mais aussi créateur renommé de bandes sonores pour le cinéma. Avec le titre *80.urtebetetzea*, l'œuvre commémorative du 80e anniversaire d'Eusko Ikaskuntza fut enregistrée par des instrumentistes de l'Orchestre Symphonique d'Euskadi et le txistulari José Ignazio Ansorena sous la direction du compositeur lui-même.

Le début des programmes d'enseignement en ligne marqua une autre étape. Avec les maigres moyens informatiques disponibles en 1997, un master interactif en Droit de l'Environnement fut assuré cette année-là. Premier du genre au niveau national, il suscita l'intérêt d'étudiants du monde entier. Le catalogue des cours supérieurs, cours de formation et mastères en ligne ne cesserait d'être enrichi. En 2000, Eusko Ikaskuntza organisa en pionnière le premier Cours d'Études Basques en ligne, Jakinet, prolongement du mastère spécialisé Jakitez. Pour un meilleur fonctionnement de tout ce qui concernait la promotion et la mise en œuvre des activités d'enseignement par des moyens télématiques, Asmoz Fundazioa voyait le jour en 2002.

Euskomedia Fundazioa, créée en même temps que la précédente, vint donner une continuité et une solidité juridique à Médiatēka. L'ouverture de la plus grande base de données concernant la culture basque en accès libre sur le réseau Internet fut la pierre de touche de ce projet. Avec, notamment, l'encyclopédie Auñamendi et le catalogue éditorial d'Eusko Ikaskuntza ; avec les bibliographies et les fonds documentaires privés (Manuel de Irujo, Ángel de Apraiz et Manuel Lekuona) ; et, outre une vaste galerie multimédia, plusieurs milliers d'articles de presse sur la création et l'activité culturelles de 1900 à 1975, l'Euskal Kantutegia/le Chansonnier Basque [recueil le chants basque, ndt] et un calendrier des fêtes de villages et villes du Pays Basque, on mit en place le Système d'Information pour la Culture Basque Euskomedia. Les années suivantes, le travail intense et soutenu de production de contenus fit d'Euskomedia le serveur indispensable pour

les personnes qui, en utilisant des terminaux informatiques aux quatre coins du monde, se penchaient sur le monde basque. Le Gouvernement Basque reconnu, au sein du Réseau Basque de Technologie, la Fondation Euskomedia comme *Agent Technologique*.

Science et culture basque, et réseaux télématiques

Peu à peu, tout le fonds éditorial a été réédité sur support informatique, à commencer par les comptes rendus des Congrès d'Études Basques, en poursuivant avec les *Cuadernos de Sección*, et pour finir par les collections complètes de la *Revue Internationale des Études Basque* et de *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco*. Ainsi, grâce au catalogage et à la numérisation des bibliothèques, documents et fichiers photographiques, Eusko Ikaskuntza put mettre à disposition des chercheurs, étudiants et citoyens en général une masse extraordinaire d'informations à grande valeur patrimoniale, historique et sociétale.

Au tournant du siècle, le XVème Congrès d'Études Basques (Saint-Sébastien, novembre 2001) se pencha sur la situation de la science, de la culture et des arts dans le contexte du nouveau millénaire, en mettant l'accent sur l'influence des nouveaux systèmes d'information sur la connaissance et la création. Les mouvements sociaux au Pays Basque et l'institutionnalisation européenne s'imposèrent dans un autre volet des séances et débats.

Le Congrès « Science et culture basques, et réseaux télématiques » rassembla plus d'un demi-millier de participants et près de deux cents conférenciers répartis en sept sections : Un futur pour notre passé : Innovations dans le domaine de l'Anthropologie et du Patrimoine Culturel ; Le Pays Basque dans la nouvelle Europe. Un regard sur l'Histoire et le Droit ; La voix de la société civile au Pays Basque. Nouveaux acteurs et changement social au seuil du nouveau millénaire ; Littérature et Arts du Spectacle. État de la question ; Arts plastiques. État de la question ; La société de la connaissance et le Pays Basque. État de la question et perspectives d'avenir.

Les conclusions fixées par chacune des sections composaient ensemble un diagnostic complet sur la situation de la société basque, sa science et sa culture, afin de relever les défis du siècle qui s'ouvrait.

Compte rendu

Le second mandat de Juan José Goiriena de Gandarias (réélu en décembre 1999) s'acheva par la signature d'un accord-cadre avec le Gouvernement basque et les trois Diputaciones forales en 2001 par lequel les institutions basques s'engageaient à soutenir les activités générales et les projets d'Eusko Ikaskuntza, en procurant ainsi une base de stabilité sur laquelle fonder sa mission.

Lors de la cérémonie de présentation de l'accord, le président situa l'activité de la Société dans « une réflexion sur l'état culturel et scientifique en 2002, car nous voulons concilier la tradition et l'histoire avec la réalité actuelle ». À cette fin, le nouvel accord permettrait, selon Goiriena de Gandarias, « de participer et d'aider à donner forme et sens à l'avenir culturel du Pays Basque, car nous tenons à rester le lieu de référence et de rencontre pour veiller à ce que la science et la culture servent au bien du Pays ». Par ailleurs, on mit l'accent sur l'union, inédite à ce jour, des quatre institutions publiques les plus importantes de la Communauté Autonome Basque en soutien à Eusko Ikaskuntza : « En cette période de conflit que nos institutions connaissent, cet organisme a su tous nous rassembler pour signer, ce qui lui confère une valeur ajoutée », remarqua le Député Général d'Alava.

Ce furent des années d'expansion de la Société sous l'impulsion d'une structure désormais très professionnalisée, consolidée et en

croissance. Si d'une part, l'on assiste à un déclin de la participation active des membres dans les sections, d'autre part, le programme des cours, journées, séminaires et forums de réflexion organisés à l'intention des spécialistes ou ouverts à la société, connut une forte hausse. L'examen de ses contenus met en évidence un très fort intérêt pour les questions clés de la civilisation moderne et les problèmes concrets qui opposaient les communautés basques à cette époque-là.

À la veille du début de la renégociation de la Quote-part entre l'État et la Communauté Autonome Basque [voir en 1.2. le fondement du système de *Concierto* ou Accord économique approuvé en 1878, ndt], un cycle de conférences et journées dans les différentes capitales soumit à examen le *Concierto* et le *Convenio* économiques sur la scène normative européenne. Plus tard, en pleine mise en œuvre du Traité de Maastricht (1993) et une fois la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne (2000) adoptée, leurs conséquences pour l'intrateritorialité basque furent précisées lors de séances thématiques sur des aspects comme les relations de coopération transfrontalière, l'Eurocité, l'Europe des Régions, la monnaie unique (en circulation dès le premier jour de 2002) ou le dialogue culturel entre le nord et le sud du Pays Basque.

Le sexennat examiné ici donna lieu à des cycles qui auraient une continuité dans les années suivantes : journées européennes de Projection (1996-2011), Euskoart de révision de l'Art Basque (1996-2008), Santé et Société (1999-2008) ou encore celles d'Anthropologie sociale et culturelle dans leurs différentes facettes thématiques (1992-2013). Sans vouloir évaluer tout ce qui fut accompli, ajoutons simplement que la réflexion porta aussi sur la science et la technologie, sur l'ère numérique, sur le droit local, sur le folklore ou sur les sciences physico-chimiques et mathématiques.

Un nouveau palmarès vint s'ajouter en 1999 aux prix Manuel Lekuona (depuis 1983) et Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa des Humanités, de la Culture, des Arts et des Sciences Sociales (depuis 1995) déjà institutionnalisés : les prix Eusko Ikaskuntza-Ville de Bayonne qui, avec l'appui de la municipalité labourdine, sont décernés tous les ans dans les catégories d'Honneur, prix de la Culture Basque, et prix à la Création de Vidéos Documentaires.

4.5. Présidence de Xabier Retegui, 2003-2008

Originaire de Bergara (1937), Xabier Retegui Ayastui avait alterné l'action éducative, la gestion d'entreprises et les responsabilités politiques au cours de sa carrière professionnelle : directeur de l'École Polytechnique de Mondragón (1962-1975) ; vice-conseiller de l'Éducation du Gouvernement basque (1979-1982) ; directeur de division d'entreprise de Caja Laboral Popular ; directeur général de l'Agence pour la promotion de l'industrie en Euskadi, SPRI S.A. (1991-1992) ; vice-conseiller de l'Industrie et de l'Énergie (1992-1995) ; conseiller de l'Industrie, de l'Agriculture et de la Pêche (1995-1998) ; directeur du service de Développement Technologique et de Qualité de Mondragon Corporación Cooperativa ; et recteur de Mondragon Unibertsitatea (1999-2002).

Le 28 décembre 2002, Xabier Retegui Ayastui était élu cinquième président dans l'histoire d'Eusko Ikaskuntza. Sa candidature, unitaire avec les vice-présidences territoriales, recueillit 88,5 % des suffrages.

La nouvelle équipe présidentielle s'engageait à mettre en œuvre « une réflexion stratégique visant à conduire à une réorganisation d'Eusko Ikaskuntza avec la large participation des membres de l'institution et d'autres organismes analogues nés sous son impulsion ou avec sa collaboration et qui partagent plusieurs de ses objectifs ». Par cet

exercice critique – que Retegui comparait à un processus constituant – s'ouvrirait « une étape de transition vers une Eusko Ikaskuntza refondée, qui deviendra une référence généralement acceptée, qui mise sur le développement de valeurs incontestées, en contribuant à la cohésion de ce Pays divisé et tourmenté ».

Durant le sexennat de Xabier Retegui et son équipe (désormais avec une présence féminine un peu plus que symbolique dans les organes de direction), la Société affichera un niveau d'activité sans précédent. Avec le vent en poupe d'une conjoncture générale favorable, Eusko Ikaskuntza se développera sur le plan économique en atteignant son plafond budgétaire, mais aussi sur le plan humain (plus de trois mille membres et un effectif important de salariés) ; la mission d'éducation, de recherche (de 50 à 100 bourses et aides et environ 25 livres publiés chaque année) et de diffusion sera intense, utilisant les moyens et supports les plus variés (environ 100 heures de programmation par an sur les ondes de radio, et plus de quatre millions de visiteurs sur ses sites en 2008) ; elle exercera son activité sur l'ensemble du territoire basque (plus d'une centaine de conventions signées avec les municipalités) et, ainsi, elle progressera nettement dans son objectivation sociale.

Mise en ligne sur Internet

Au début de l'année 1997, Bernardo Estornés Lasa (1907-1999) fut invité au siège d'Eusko Ikaskuntza. Assis devant un écran, il vit en exclusivité comment la grande œuvre de sa vie, l'Encyclopédie Générale Illustrée du Pays Basque passait au numérique. Après la démonstration, l'ancien éditeur donna son verdict : « L'avenir est ici ».

En effet, l'avenir commençait. Un avenir où Eusko Ikaskuntza se distinguait comme pionnière dans la génération de contenus sur la science et la culture basques sur Internet. Elle numérisa et mit à jour l'Encyclopédie Auñamendi-Fonds Estornés ci-dessus mentionnée. Elle créa la première grande bibliothèque basque en ligne rapidement intégrée à Europeana, bibliothèque numérique européenne. Les programmes d'enseignement par Internet (mastères, doctorats, cours de formation) commencèrent en 1997. L'année suivante naissait la première revue électronique sur la science, la culture et la société, *Euskonews* (voir *Euskonews*, revue pionnière, p. 518).

Eusko Ikaskuntza mit à la disposition des chercheurs, étudiants et internautes un volume exceptionnel d'informations de valeur patrimoniale, historique et sociale. Cet effort, auquel de nombreuses personnes prirent part et qui trouva un pilier essentiel en la personne d'Arantzazu Cuesta (directrice à l'époque de la Fondation Euskomedia et directrice en exercice d'Eusko Ikaskuntza à son Centenaire), fut récompensé en maintes occasions.

Aujourd'hui, le Centre de Documentation de la Culture Basque disponible sur le site Internet d'Eusko Ikaskuntza est le plus important fonds documentaire existant sur le monde basque.

Mais, en parallèle à cette action expansionniste, elle ne faiblira pas dans sa tension introspective. La préconisation de José María Arizmen-diarieta, « réfléchir en agissant et agir en réfléchissant », prit valeur de slogan dans une étape où l'on multiplia comme jamais les exercices de réflexion sur le type de société que devrait être Eusko Ikaskuntza au début du XXIe siècle pour continuer à servir utilement le progrès social et culturel.

Plan Stratégique 2004-2008

La première tâche consista à trouver une définition conforme à la réalité conceptuelle et fonctionnelle de la Société. On arriverait de la sorte à cet énoncé :

« Eusko Ikaskuntza est un organisme capable de rassembler les personnes, institutions et territoires de différente composition, idéologie et croyance autour de valeurs forgées et partagées socialement : l’amour du Pays Basque, multiculturel et solidaire ; l’engagement pour la science et la culture ; la pluralité idéologique ; le respect et le dialogue ; l’innovation et le progrès ; l’appui à l’euskara ».

Selon cette description, on a détecté dix caractéristiques ou traits qui ont façonnée la Société au fil de son histoire :

- Pluridisciplinarité
- Multiterritorialité
- Multiprofessionnalisme
- Flexibilité de gestion
- Capacité à rassembler des institutions et personnes
- Anticipation des besoins et défis à venir du Pays Basque, en sensibilisant et en proposant des solutions
- Études et Innovation : de par son caractère indépendant, elle peut envisager les problèmes du point de vue de la recherche sans la contrainte du court terme politique, et susciter un débat social qui aidera à la prise de décisions
- Intégration de la société civile
- Diffusion de la culture et de la science basques à l’ensemble du Pays basque et du monde
- Promotion d’organismes et d’outils répondant aux manques sociaux

Dans le Plan Stratégique 2004-2008, sa mission a été définie ainsi :

« Proposer un lieu de rencontre à tous les intéressés par la culture basque. Faire des recherches sur les thématiques culturelles et scientifiques, réaliser des études et développer la formation. Réunir la société civile, favoriser le progrès du Pays Basque, développer une recherche multidisciplinaire, renforcer la cohésion sociale et les identités partagées ».

Cette feuille de route quinquennale fixait sept objectifs : élargir la base sociale ; stimuler l’activité culturelle et scientifique ; établir des alliances avec d’autres organismes similaires ; élaborer un plan de communication, diffusion et image ; créer et dynamiser les filiales ; améliorer le système de direction et la gestion globale ; enfin, assurer l’avenir économique et financier de l’organisme.

En outre, elle manifestait le souhait de souder des liens avec trois domaines essentiels : avec le milieu universitaire, professionnel, enseignant et chercheur de la culture basque ; avec les Administrations des trois territoires (Euskadi, Navarre et Aquitaine) et avec la diaspora, en tirant le meilleur parti des technologies modernes de la communication.

Développement Durable

Pour une meilleure hiérarchisation du panel d’activités, à partir de 2002 on sélectionna des axes de travail préférentiels et structurants de l’action de la Société. Ils reçurent le nom de *Programmes Emblématiques*. Les premiers considérés comme tels furent : la RIEV, la collection Fuentes Documentales Medievales del País Vasco, le mastère spécialisé Jakitez, le conseil éditorial d’Eusko Ikaskuntza et les fondations José Miguel de Barandia-

ran, Euskomedia et Asmoz. Plus tardm, sous le mandat de Retegui, fut instaurée une nouvelle catégorie, *Programmes Spéciaux Pluridisciplinaires* (PEP), englobant au départ : le programme Développement Durable, Auñamendi Eusko Entziklopedia, ainsi qu’EuskoSare et la revue *Euskonews*.

Euskonews, revue pionnière

Le 8 septembre 1998, le courrier électronique distribua le numéro 1 d’*Euskonews & Media* (devenu par la suite *Euskonews* tout court). Son premier exemplaire attira 889 visiteurs et un total de 3 034 entrées. Avant de fêter ses dix ans, *Euskonews* recevait plus d’un million de visites par an.

La revue pionnière sur la science, la culture et la société basques en version électronique est éditée sans interruption depuis lors et frôle déjà les 750 numéros. Le supplément pour les jeunes *Euskonews Gaztea* (231 numéros avec 1 500 articles et 231 interviews) fut publié de 2007 à 2011. Au cours des vingt dernières années, *Euskonews* a obtenu plusieurs récompenses (voir *Appendices : Prix et récompenses*, p. 529).

Le programme sur le Développement Durable (rebaptisé par la suite BAI. Berezko Aurrerapen Iraunkorra Programa Enblematikoa / Programme Emblématique Progrès Authentique et Durable), réunit des acteurs sociaux, économiques et institutionnels autour de l’analyse sur le modèle de développement sous six angles : Organisation et Gestion du Territoire et ses Ressources ; Dimension Sociale du Développement Durable ; Dynamisme Entrepreneurial ; Économie et Fiscalité ; Énergie ; Transports. Dans une première étape, ces six groupes se donnerent la mission de répondre à deux questions : *Que se passe-t-il ?* et *En quoi cela nous concerne-t-il ?* Ce diagnostic allait donner lieu à un apport spécifique lors du XVIème Congrès d’Études Basques qui se tint du 29 novembre au 1er décembre 2005 à Bilbao sous l’intitulé « Développement Durable. IT - le futur ».

Ce Congrès est né des conclusions tirées de ce processus et les enrichit au vu des principales expériences internationales en matière de Développement Durable. En même temps, il souligna l’importance de la sensibilisation sociale et le rôle que devaient jouer les entreprises et le secteur économique. Parallèlement, un Forum de la Jeunesse rassembla environ deux cents jeunes universitaires. En tant qu’acteurs du futur, il allait de soi que leurs points de vue, leurs préoccupations et leurs questions sur le modèle de développement possédaient une valeur significative.

Enrichie de tout ce bagage, la Société d’Études Basques poursuivit le processus de réflexion stratégique au travers des forums participatifs et ouverts à la socialisation du Développement Durable. Aux côtés des Administrations, des entités académiques, sociales et économiques, elle a su intégrer les efforts pour changer les comportements. Un travail de longue haleine qui se prolongerait jusqu’à la décennie suivante.

À distance et à proximité

Afin d’encourager, consolider et étendre la relation et la communication entre personnes et organisations membres de la Communauté Basque Globale, EuskoSare vit le jour en 2005. Informations, communautés et services étaient les notions autour desquelles tournait ce programme dont le site www.euskosare.org était publié en quatre langues (euskara, espagnol, français et anglais). EuskoSare fut bien plus qu’une simple plateforme sur Internet : elle tissa un réseau en ligne et hors ligne qui intégrait culture, euskera, éducation, économie, etc. Le projet

a promu un ensemble d'activités dans la communauté basque mondiale : collaboration à l'organisation et diffusion des Séminaires Internationaux Euskal Herria Mugaz Gaindi, émissions de radio sur internet, support et suivi d'informations de plusieurs congrès de Forokoop, événements autour de la Journée internationale de la langue basque, concours de chorales, vidéos, contes, etc.

Parallèlement, la présence internationale s'intensifia à travers les collectivités basques et les institutions académiques. Par convention avec l'Université de Genève en Suisse, les boursiers ou boursières désignés par Eusko Ikaskuntza mèneraient de 2005 à 2013 des travaux de recherche postdoctorales au sein de sa faculté de Psychologie et des Sciences de l'Éducation.

L'Université de Stanford, en Californie, ouvrit également ses portes aux études basques. L'accord de 2008 a conclu l'établissement dans la prestigieuse université nord-américaine d'un programme académique en premier et troisième cycles sur la culture basque, principalement dans les domaines des Humanités et des Sciences Sociales. L'écrivain Bernardo Atxaga a eu le privilège d'être le premier Eusko Ikaskuntza Visiting Professor of Basque Culture en assurant deux cours sur le devenir de la langue et la culture basques depuis la seconde moitié du XXe siècle. Toujours sur le nouveau continent, l'Université de La Plata et l'Université Catholique Argentine ont accueilli des activités culturelles et d'enseignement en rapport aux études basques et dispensées par des membres de notre organisme.

Pour coordonner et approfondir cette tâche, la vice-présidence pour l'Étranger est créée en 2005 et, depuis l'année suivante, tous les 3 décembre est décerné le prix ENE Saria pour la reconnaissance sociale aux organismes de la diaspora qui se distinguent dans la promotion de l'euskara et la culture. L'acronyme ENE (Euskaren Nazioarteko Eguna) rappelle le lien de la Société avec la Journée internationale de la langue basque qui fut institutionnalisée après l'appel lancé au Congrès d'Études Basques de 1948, tel qu'indiqué dans le chapitre correspondant.

En résumé : l'accroissement des relations interinstitutionnelles se traduit par un élan des conventions de partenariat aussi bien à l'intérieur qu'à l'extérieur du pays avec des entités et universités internationales, associations, entreprises, institutions et municipalités basques. Ainsi, à distance et comme proximité, les membres d'Eusko Ikaskuntza faisaient sentir leur présence dynamique.

Vocation collective

Xabier Retegui se présenta à la réélection en décembre 2005 à la tête d'une équipe rafraîchie et avec un programme d'action qui proposait, entre autre objectifs, de raviver les principes constitutifs d'Eusko Ikaskuntza ; consolider EuskoSare comme plateforme pour la réalisation d'une Communauté Basque Globale ; promouvoir les sections scientifiques comme pôles de recherche fondamentale et assurer le financement des fondations Euskomedia et Asmoz.

Une deuxième candidature menée par Jesús Mª Larrazabal, professeur d'université au département de Logique et Philosophie de la Science de l'UPV/EHU, fut soumise au vote. La liste d'opposition rassemblait les présidents de section qui, depuis quelque temps déjà, se montraient critiques vis-à-vis d'une gestion qui, selon eux, avait fait basculer l'établissement vers un modèle expressement entrepreneurial. Ils proposaient de fortifier les sections scientifiques et la recherche en donnant plus de poids à la composante académique et universitaire. Avec un des taux de participation les plus élevés de toute l'histoire, l'Assemblée Générale appuya la candidature de la continuité.

À l'évidence, les sections scientifiques étaient au cœur des préoccupations des uns et des autres. La direction élue s'est attelé à la tâche et a

conclu qu'Eusko Ikaskuntza, si elle aspirait à une vraie reconnaissance en tant qu'institut de recherche et gestionnaire de projets dans les Sciences Sociales, elle se devait d'attirer des chercheurs et leur assurer les moyens nécessaires. Tel fut le fondement théorique sur lequel reposa le Plan de Soutien à la Recherche Compétitive, qui portait sur quatre domaines prioritaires :

Domaine Économique : Compétitivité régionale. Nouveau modèle de gestion régionale

Domaine Social : Nouvel ordre mondial. Démographie et immigration. Citoyenneté. Forum Social

Domaine Culturel : Approfondissement et diffusion de la Culture

Domaine Développement Durable : Progrès durable et véritable

Dans l'exposé argumenté de la proposition, Xabier Retegui évoquait un « saut qualitatif » dans le fonctionnement d'Eusko Ikaskuntza et le comparait à quelques-unes des tâches non moins complexes qu'il accomplit dans sa première étape de vie :

« Dès son origine, Eusko Ikaskuntza se donna la mission d'encourager la formation d'une vocation collective dans les communautés basques ; c'est-à-dire qu'elle s'engagea à conjuguer les efforts visant au surpassement et au progrès général. Aujourd'hui plus que jamais, nous estimons qu'il est de notre devoir de nous investir activement dans les défis que la société basque a devant elle, en contribuant, dans la mesure de nos possibilités, à des reformulations gagnantes qui placeront le Pays Basque à l'avant-garde au XXIe siècle aussi »¹¹².

ENE. Benito Lertxundi

À l'occasion de l'édition de l'Euskararen Nazioarteko Eguna de 2006, l'auteur-compositeur-interprète Benito Lertxundi composa à la demande d'Eusko Ikaskuntza une mélodie devenue l'emblème sonore de la Journée internationale de la langue basque.

«L'euskara est un patrimoine humain: un outil / de communication et d'unité. / Ressource nécessaire / pour s'entendre et / atteindre l'idéal humain le plus élevé.

La langue / perfectionne l'animal / et le fait homme. / Elle canalise l'aide mutuelle pour qu'elle se réalise sur le plan humain. / Elle s'étend dans ce sens / aux nécessités / de chaque peuple.

La langue est le miroir fidèle, dans lequel se reflètent / les conditions sociales / d'un peuple / à travers l'histoire.

A chaque génération / la langue enseigne / toute la culture de base. Un peuple qui rompt / avec sa langue / est un peuple qui détruit sa tradition et refroidit son âme.

La langue garde en soi / la façon de comprendre / le monde d'un peuple, lorsque ses natifs la parlent.

L'euskara, notre langue, est patrimoine / humain».

Entre-temps, la Société s'investissait, avec ses chercheurs, dans des projets d'envergure variable. Relevons-en trois qui peuvent être représentatifs : « Identité et Culture Basques au début du XXIème siècle », le diagnostic le plus complet réalisé jusque-là sur la perception subjective de l'identité et de la culture des habitants et habitantes de l'ensemble des territoires du Pays Basque (achevé en 2007, en partenariat avec Euskal Kultur Erakundea) ; la recherche sur l'histoire, le présent et les pers-

pectives d'avenir des quatre clusters du Pays Basque (2008-2012, avec Orkestra-Institut basque de la Compétitivité) et enfin, les rapports d'évaluation de l'activité entrepreneuriale dans la Communauté Autonome du Pays Basque comparée aux autres pays participant au projet international Global Entrepreneurship Monitor, GEM (2005-2014, avec l'Université de Deusto et l'UPV/EHU à l'origine).

Une certaine idée de la SEV

Le début du deuxième mandat triennal coïncida avec le 75e anniversaire de l'Avant-projet de Statut Général de l'État Basque, déjà évoqué plus haut. Le texte original de 1931 fut réédité avec un préambule dans lequel le président rappelait que

« contribuer à l'articulation et à l'harmonisation entre les communautés basques est la mission fondatrice de notre Société, en permanence actualisée grâce aux réflexions sur les expériences du passé, l'analyse du présent et les études précurseurs face aux défis du futur ».

Et pour illustrer cette orientation, il citait le projet récent de Constitution pour une Fédération européenne (2003), seule proposition porteuse d'un texte dûment achevé à être présentée depuis le Pays Basque et l'Espagne à l'Union européenne, en réponse à l'appel des institutions à participer au processus de construction de la nouvelle architecture communautaire. La Constitution d'Eusko Ikaskuntza, si on peut l'appeler ainsi, a été rédigée par une commission composée de la section de Droit. Elle proposait un modèle fédéraliste fondé sur une triple source de légitimité : les citoyens, les peuples et les États, chacun avec sa Chambre des représentants. Par ailleurs, elle misait sur le renforcement du Parlement européen et de la Commission. Comme fait nouveau, elle prévoyait aussi, en tant que texte constitutionnel, l'inclusion de la Charte des droits fondamentaux ainsi que le droit de vote pour tous les citoyens européens aux élections nationales et régionales ou autonomiques de leur État de résidence.

En prenant pour modèle le Conseil d'Excellence en place depuis 1995, sous le mandat de Juan José Goiriena de Gandarias est née l'idée selon laquelle Eusko Ikaskuntza mettrait en place une sorte de chambre de notables à caractère consultatif pour les institutions et génératrice de compétences au service du Pays. Le projet a mûri au point de devenir une réalité en octobre 2007, lors de la présentation en société comme un « forum de réflexion, analyse, diagnostic et conseil sur les grands défis des communautés scientifique, artistique et littéraire et de la société en général ». Jakiunde, Académie des Sciences, des Arts et des Lettres, réunissait une équipe initiale de vingt-cinq personnes considérées comme des références dans les domaines des sciences, des arts et des lettres, et avec le scientifique Pedro Miguel Etzenike comme premier président par désignation directe d'Eusko Ikaskuntza.

Dans la dernière ligne droite de son mandat, l'équipe de direction mit sur pied un deuxième Plan Stratégique dont la mise en œuvre serait confiée, pour l'essentiel de sa chronologie (2008-2012), à ses successeurs. Une fois de plus, elle insistait sur « la nécessité d'une réflexion profonde des problématiques modernes ».

À l'occasion du quatre-vingt-dixième anniversaire d'Eusko Ikaskuntza en décembre 2008, le président, sur le point de quitter sa fonction, récapitulait quelques-unes des idées qu'il avait formulées pendant la période :

« (...) sont plus que jamais nécessaires, des institutions comme Eusko Ikaskuntza qui, sorties du sein de la société civile, travaillent

à l'articulation de leaderships partagés qui rassemblent des forces contre l'atomisation des réponses sociales et qui regardent au-delà du court-termisme et du tacticisme qui trop souvent détermine et contraint la prise de décisions qui nous affecte tous.

Néanmoins, Eusko Ikaskuntza doit mettre en crise ses structures et ses paradigmes, rompre avec les inerties afin d'actualiser son objectif que je résumerai en quatre fonctions : réaliser une tâche prospective, qui anticipe les défis du futur ; approfondir la recherche de haute valeur sociale ; travailler pour la formation continue, professionnelle et culturelle ; et, finalement, permettre qu'à une étape de consommation vide et aliénante succède une autre étape de consommation raisonnée et édifiante où la culture et la coopération auraient une valeur sociale croissante »¹¹³.

Quelques mois après la fin de son mandat, l'Assemblée Générale d'Eusko Ikaskuntza désigna Xabier Retegui comme président d'Honneur de l'institution.

4.6. Présidence de José María Muñoa, 2009-2012

Bien que de façon larvée, la première grande crise de l'ère de la mondialisation était ressentie déjà depuis un certain temps, mais elle éclata au grand jour en septembre 2008, avec l'effondrement soudain de la banque d'investissement américaine Lehman Brothers, vieille de plus de 150 ans, sous le poids des dénommées prêts pourris (subprimes).

La Grande Récession frappa une économie espagnole surexposée à la dette privée. La bulle immobilière pesa sur les bilans des banques, au secours desquelles vint l'État. Le déficit public s'est envolé. Le nombre de chômeurs passa de deux millions en 2008 à près de six millions en 2013 ; plus de 26 % de la population active se retrouva sans emploi et le PIB se réduisit de plus de 7 %.

La situation était un peu meilleure dans le Pays Basque péninsulaire. En 2009, l'année la plus sombre de la récession, le PIB de la Communauté Autonome Basque a reculé de 4 % et celui de Navarre jusqu'à 3,7 %. Pour autant, la chute moyenne cumulée de 2008 à 2013 s'éleva à 3-4 % environ ; et le taux de chômage à la fin du quinquennat variait entre 15 et 17 % dans l'ensemble des deux territoires.

Ce contexte altéra sérieusement les budgets d'Eusko Ikaskuntza. À partir de 2009, elle connut d'abord une stagnation puis une forte diminution des recettes brutes. Les contributions générales diminuèrent près de moitié entre 2009 et 2012. L'équipe de direction élue fin 2008, avec José María Muñoa comme président, dut faire face au moment sans doute le plus difficile de la Société depuis le début de sa seconde étape en 1978.

José María Muñoa Ganuza vit le jour dans l'exil français en 1942. Il est le descendant de deux membres fondateurs d'Eusko Ikaskuntza : Juan et Miguel de Muñoa, ce dernier promoteur de la première ikastola de Guipuzcoa en 1914. Le sixième président d'Eusko Ikaskuntza exerça le métier d'ingénieur. Pendant quatorze ans, il représenta le Gouvernement d'Euskadi au Comité européen des régions dont le siège est à Bruxelles. En reconnaissance de sa longue carrière, le parlement de l'Union lui décerna en 2009 le Prix du citoyen européen.

Devant la tournure que prenait l'économie générale, et celle particulière de l'institution elle-même, Muñoa et son Comité Exécutif décidèrent d'éviter la dispersion des énergies et de réserver les efforts aux activités retenues. Avec l'aide d'un nouveau directeur général, ils mettraient en œuvre une planification du travail par projets. Et ils entreprendraient le redimensionnement de la structure, devenu par ailleurs irrémédiable dans la mesure où un long cycle économique

favorable touchait à sa fin pour laisser place à un autre cycle d'austérité dont on ignorait complètement la durée.

Ils privilégièrent les publications emblématiques (RIEV, collection Fuentes Documentales Medievales) et transférèrent l'édition des *Cuadernos de Sección* sur support numérique. Le programme prospectif et stratégique sur le Vritable Progrès Durable s'aligna avec d'autres acteurs basques (Innobasque, Aclima Cluster d'Environnement et MLC-ITS Cluster de Logistique et Transport) pour entrer dans une nouvelle phase du processus appelé BAI+5.

Autres domaines scientifiques

En plus des domaines traités dans la deuxième partie du livre, d'autres domaines scientifiques ont été cultivés par les sections d'Eusko Ikaskuntza durant sa seconde étape.

Médias : Histoire, médias et entreprises, journalisme scientifique, expériences et illustrations, aspects formels, publicité, euskara, presse locale, numérique...

Sciences Sociales et Économiques : Entreprise, aménagement et gestion du territoire, relations transfrontalières, science et technologie, innovation, législation...

Éducation : Pédagogie, méthodologie, formation du corps enseignant, plurilinguisme, aspects pédagogiques, qualité de l'enseignement, éducation et genre, enseignements spéciaux...

Sciences Physico-chimiques et Mathématiques : Physique, matériels, centres de recherche, histoire, structures électroniques, vulgarisation...

Sciences Naturelles : Flore et faune, biodiversité, développement durable, agriculture, élevage, pêche, forêts, collections naturalistes...

Sciences Médicales : Histoire et personnalités, Paléomédecine, Psychiatrie, Médecine clinique, légale, Pédiatrie, Gériatrie, génétique, santé et société, alimentation...

Cinématographie : Le cinéma au Pays Basque : histoire, création, auteurs, analyse artistique, production, diffusion, espaces, censure, études et réception...

Préhistoire-Archéologie : Habitats préhistoriques, art rupestre, ritualité, gisements et prospections, archéobotanique, patrimoine, analytique, techniques...

Le XVIIème Congrès d'Études Basques (Vitoria-Gasteiz, novembre 2009) fut organisé autour de l'« Innovation pour le progrès social durable ». Dans une période d'incertitude, le Congrès eut la sagesse de repenser et reformuler d'importants aspects liés aux Sciences Sociales en partant de la réalité la plus immédiate. La notion de Justice dans un contexte mondialisé, la valeur de la chose publique, la construction d'une société solidaire, la qualité de vie, les relations de genre, la nécessité d'une mémoire sociale qui serve de pont entre le passé et le futur... Près de sept cents participants se sont penché sur ces thèmes et d'autres encore avec, pour référence commune, l'innovation pour le progrès social durable.

Trois axes principaux

La priorité a été donnée à trois programmes en raison de leur importance pour l'organisme et de leur valeur sociale. Deux d'entre eux étaient anciens, le troisième apparut *ex novo*.

Avec l'appui du Gouvernement basque, les travaux de correction, d'achèvement, d'actualisation et de traduction d'Auñamendi Eusko Entziklopedia-Encyclopédie Basque Auñamendi se poursuivirent. Au cours du triennat 2012-2015, les domaines d'Anthropologie-Ethnologie-Folklore, Art, Histoire et Littérature ont été approfondis, en priorité avec des entrées rédigées en langue basque et toujours en vue de leur diffusion ouverte et gratuite. Cela renforcerait le leadership d'Eusko Ikaskuntza comme serveur de contenus sur la culture basque en ligne.

Le deuxième axe de travail serait *Udalak*. Avec plus de cent municipalités partenaires, Eusko Ikaskuntza misait sur la création d'une nouvelle spirale d'activités dans des localités et villes du Pays Basque entier : études, publications, rapports techniques, travaux d'archives et de compilation documentaire, cours, conférences et journées de diffusion, ateliers, programmes artistiques, etc.

Le troisième programme, *Elkarbizitza/Convivencia*, n'avait rien à voir avec les précédents. En partant du diagnostic que les communautés basques, matériellement très développées, affichent néanmoins un gros déficit en matière de vivre ensemble suite aux années de division et d'affrontements idéologiques, Eusko Ikaskuntza invita des intellectuels de toutes les sensibilités à définir ensemble un cadre essentiel de consensus sur les valeurs éthiques, la culture et l'euskara : fondements pour l'organisation politique du pluralisme après des années de violence dont on entrevoyait la fin avant même la Déclaration de Bruxelles de 2010.

Double crise

En mai 2012, le Comité Exécutif proposa l'adoption de décisions d'urgence pour équilibrer les comptes de l'exercice : parmi elles figuraient le report du XVIIIème Congrès, prévu en principe pour 2013, jusqu'à ce que les circonstances le permettent, la suppression de l'hebdomadaire *Euskonews* et la mise en place d'un plan de sauvegarde de l'emploi. Le Conseil Permanent les refusa en bloc, si bien que la crise économique se mua en crise institutionnelle. Le processus électoral, qui devait avoir lieu fin 2012, fut avancé de cinq mois.

En prenant congé, José María Muñoa fit remarquer :

« Puisque nous sommes contraints de réfléchir à la place qui peut nous correspondre à l'horizon du premier centenaire, je me permettrai de donner ici mon point de vue personnelle, désormais à titre de simple membre, sur quels principes devraient reposer ses actions futures :

1. EI-SEV ne doit pas intervenir dans des domaines propres aux institutions ou organismes déjà existants.
2. Euskaltzaindia, le Statut d'Autonomie de 1931, la première ébauche d'une Université Publique Basque, Jakiunde – Académie des Sciences, des Arts et des Lettres : ces exemples brillants de notre histoire illustrent la vocation d'EI-SEV comme promoteur et moteur d'actions et d'institutions, comme grand catalyseur de la vie culturelle, scientifique et sociale. Une mission qui singularise EI-SEV et pour laquelle elle ne peut pas être accusée de conflit des compétences.
3. EI-SEV doit concentrer ses efforts sur les projets clés pour le Pays. Aujourd'hui, on pourrait citer *Auñamendi Eusko Entziklopedia*, *Elkarbizitza* et *Udalak*. Des projets à valeur sociale qui, de surcroît, aident nos institutions et ne pourraient pas être développés dans des conditions aussi favorables par d'autres organismes.
4. Pour cette mission, je considère que nous disposons de la masse critique suffisante. Et je tiens à souligner ici l'importance de notre *Gizarte Ospe Batzordea* / Conseil d'Excellence Sociale, qui

pourrait être l'embryon d'un organisme consultatif suprême pour le bénéfice du Pays et de ses institutions.

5. La condition *sine qua non* pour tout ce qui précède est la durabilité d'EI-SEV »¹¹⁴.

4.7. Présidence d'Iñaki Dorronsoro, 2012-

Avec le mandat clair d'entreprendre la réorientation de la cap stratégique et la rénovation des bases organisationnelles d'Eusko Ikaskuntza, en juillet 2012 l'Assemblée Extraordinaire des membres soutint l'élection de la liste menée par Iñaki Dorronsoro.

Formé à l'École Supérieure d'Ingénierie Industrielle de Bilbao et lié au secteur coopératif depuis 1973, Iñaki Dorronsoro Plazaola (Ataun, 1947) dirigea la création et consolidation de la Division de Válvulas d'Ampo S.Coop., puis exerça diverses fonctions dans le domaine de la Promotion Industrielle avant de prendre la tête du nouveau Groupe LKS (1991-1998). Au sein du service de Technologie et Qualité de Mondragón Corporación Cooperativa, il lança la création du Centre de Recherche en Gestion MIK, dont il fut le président et directeur. Ancien membre des conseils d'administration de Mondragón Unibertsitatea, Ikerlan et Ideko ; il fut à l'origine du Cluster de la Connaissance. Il a été professeur de Stratégie et Compétitivité au sein des universités de Mondragón, Deusto et Lancaster. Pendant toutes ces années, il a cultivé intellectuellement les Humanités et les Sciences Sociales dans des domaines très divers.

Sous son premier mandat (2012-2016), il aborda un profond et douloureux processus de restructuration du groupe Eusko Ikaskuntza et, en même temps, il procéda à une refonte stratégique efficace afin d'adapter et de repositionner la Société.

Concernant le premier processus, la réorganisation de la structure de gestion fut entreprise, ce qui affecta les projets hérités, les Fondations (Euskomedia a été intégré à Asmoz Fundazioa) et les postes de travail (l'effectif de 2018 représente le cinquième de l'effectif de 2012). Toutes ces décisions permirent une relative stabilisation économique et une gestion plus efficace et rapide.

Le processus de réflexion et débat interne impliqua près de quatre cents personnes. On recueillit les opinions des Administrations, partis politiques et personnes représentatives du monde scientifique, social et culturel. À propos des impressions recueillies au cours de ce travail, Iñaki Dorronsoro retiendrait :

« Je dois dire que des dizaines de rencontres et réunions avec des représentants institutionnels et du réseau scientifique et culturel, avec des citoyens et avec des acteurs des secteurs les plus divers de la société civile, nous avons obtenu une radiographie encourageante : par ses spécificités, son prestige, son histoire et l'excellente de ses membres, Eusko Ikaskuntza occupe une place de choix et recèle des valeurs qui la rendent, à bien des égards, unique et irremplaçable. Cela doit nous motiver à préparer l'avenir avec ambition »¹¹⁵.

En parallèle, on analysa le contexte dans lequel l'institution mène son activité. Il s'agissait de placer Eusko Ikaskuntza, avec son bagage et son potentiel réel, dans l'écosystème d'institutions vouées peu ou prou à la connaissance, puis d'adapter sa philosophie et ses méthodes aux conditions et exigences qui émergent de la réalité du XXIe siècle. À ces objectifs répondaient le modèle rénové et la structure élémentaire de fonctionnement que l'Assemblée Générale a approuvés fin 2013¹¹⁶.

Bases du nouveau modèle

Les aspects généraux du nouveau modèle peuvent être résumés dans les points suivants :

- EI-SEV s'assied sur sa mission d'origine comme organisme d'étude, de recherche et de mobilisation de la connaissance sur la société basque. Et garde la vocation d'orienter ses efforts vers les besoins fondamentaux de la société dont elle émerge.
- Son activité a pour objet et pour objectif la Société Basque et la Culture Basque. Afin de développer une approche renouvelée, elle abordera les problématiques actuelles ainsi que les enjeux du futur en apportant des solutions audacieuses et courageuses à la Communauté Basque Globale.
- Une de ses fonctions essentielles reste la création de passerelles et de synergies entre institutions et acteurs sociaux du Pays Basque. Elle se définit comme un espace de pensée et d'action supra-territoriale.
- EI-SEV consolide sa nature d'origine en tant que société de membres bénévoles, unis par le désir d'analyser et de proposer des solutions avancées aux défis et problématiques du Pays grâce à des études, recherches, réflexions et débats dans le contexte culturel et scientifique basque.
- Elle portera une attention particulière aux nouvelles générations : les jeunes sensibles aux réalités du Pays auprès de qui la société basque doit obtenir les orientations et priorités pour son développement dans l'avenir.
- Elle s'ouvrira aux projets et idées définis comme prioritaires et articulera différentes formes de participation.
- EI-SEV bénéficie d'importants atouts qui consolideront la transition naissante : un ensemble large et varié de sociétaires, multiterritorialité, reconnaissance de toutes les Administrations, présence importante au niveau local, une des plus grandes plateformes de documentation sur Internet, etc.
- Que propose aujourd'hui Eusko Ikaskuntza aux chercheurs et étudiants ?
 - De promouvoir et appuyer une institution avec la mission d'EI-SEV, aujourd'hui plus nécessaire que jamais, en participant activement au renouveau de la société basque.
 - De transmettre leur vision des enjeux et attentes de la société basque.
 - De participer de manière proactive aux activités d'étude et de réflexion collective.
 - De proposer et développer des projets à caractère stratégique pour le Pays Basque.

Au chapitre de *Gouvernance*, le nouveau modèle prévoyait la simplification de l'organigramme de la Société à trois seules instances exécutives : l'Assemblée Générale comme organe souverain ; le Conseil de Direction où se réuniront deux représentants de chaque territoire, les institutions fondatrices et les plus pertinentes, sans oublier le/la secrétaire, le/la trésorier/ière, le/la directeur/-trice et un/e représentant/e du personnel ; enfin, le Comité de Direction composé des responsables de la gestion fonctionnelle selon la cartographie des activités. La structure de recherche répartie en sections scientifiques a disparu.

Rénovation et espoir

Entre 2011 et 2018 s'est produit un certain nombre d'événements qui ont anticipé de profonds changements pour le futur des communautés basques. L'un d'eux, sans aucun doute le plus positif, est la fin du long cycle de violence de l'ETA. À l'issue de la Conférence Internationale de

Saint-Sébastien de 2011, l'ETA annonçait « l'arrêt définitif de son activité armée ». Le 20 avril 2018, elle rendait public un communiqué reconnaissant « le dommage causé » et sa « responsabilité directe » dans la « souffrance incommensurable » dont la société basque a été victime. Le 4 mai, la fin irréversible de l'ETA était mise en scène à l'occasion d'une cérémonie organisée à Cambo-les-Bains. Un chapitre de notre histoire se ferme, certes, mais jamais il ne se fermera complètement : il reste la mémoire de près d'un millier de morts, des centaines d'extorqués et de fugitifs, des familles brisées et d'un pays qui a peiné pendant des années pour s'en sortir malgré ce grand fardeau.

Sans oublier de mentionner tant de jeunes que l'irresponsabilité de certains leaders, l'aveuglement dans l'interprétation des changements de la société basque et le contexte social et international amenèrent à une prétendue « guerre » sans espoir de victoire. Trop de projets de vie brisés.

XVIIIème Congrès d'Études Basques

Dans le cadre du centenaire de sa fondation, Eusko Ikaskuntza organise le XVIIIème Congrès d'Études Basques. Ce forum présentera les diagnostics et propositions élaborés dans cinq domaines par des professionnels et experts, la société civile, des acteurs sociaux, politiques et économiques, de institutions publiques, etc. L'objectif est de présenter les choix de scénarios qui répondent aux inquiétudes et défis à venir du Pays Basque, et de rechercher un compromis socio-institutionnel pour continuer d'approfondir les thèmes de recherche et de débat.

Un processus délibératif s'est ouvert, à la fois approche globale et impulsion locale, sur les outils nécessaires aux territoires basco-navarrais pour affronter le XXIe siècle sur le plan politique, social, culturel, socioéconomique, mais également au sujet des symboles et des valeurs partagées. Et ce, en partant du principe que, à l'ère de la démocratisation, le développement social et la gouvernance sont identifiés à des valeurs comme la culture, le capital, le territoire et la citoyenneté.

Avec le mot d'ordre « Geroa Elkar-Ekin / Le futur qui nous (ré)unit », les sessions du XVIIIème Congrès d'Études Basques seront réparties entre les différentes capitales du Pays Basque : Bayonne (5 octobre), Vitoria-Gasteiz (19 octobre), Pampelune (26 octobre), Bilbao (9 novembre), Saint-Sébastien (16 novembre), pour s'achever à pour s'achever à Oñate le 23 novembre. Le lendemain, dans la même ville, sera l'occasion de commémorer les cent ans d'existence d'Eusko Ikaskuntza.

La présidence d'Iñaki Dorronsoro se situe ainsi dans la première étape de la nouvelle scène post-ETA et après des années de rétrécissement des espaces pour le débat et l'analyse libre des questions concernant la société basque actuelle. S'ouvrent alors des horizons prometteurs pour Eusko Ikaskuntza comme institution d'étude et de réflexion des enjeux d'Euskal Herria – Pays Basque, dans le respect de la mission définie il y a cent ans lors du Congrès fondateur à Oñate.

La constitution, en janvier 2017, de la Communauté d'agglomération du Pays Basque (Euskal Hirigune Elkargoa) n'est point étrangère à ce processus. Elle se compose de 158 communes réparties sur 3 000 km² et de 300 000 habitants. Sa géographie s'identifie à la quasi-totalité de l'ensemble des territoires basques d'Iparralde (deux communes souletines exclues et une commune béarnaise incluse). Cela veut dire que le Pays Basque continental a finalement acquis l'unité territoriale tant convoitée.

La Communauté d'agglomération du Pays Basque a rejoint le Conseil de Direction de l'organisme. Et depuis 2015, le Gouvernement Foral de Navarre a normalisé sa participation en occupant le poste qui, en qualité d'institution fondatrice, lui a toujours été réservé d'abord au Conseil Permanent et, depuis 2014, au Conseil de Direction d'Eusko Ikaskuntza. Ainsi, pour la première fois de son histoire centenaire, la Société d'Études Basques réunit dans son organe de direction toutes les Administrations du Pays Basque : Diputaciones Forales d'Alava, de Biscaye et de Guipuzcoa, Gouvernement Foral de Navarre et Communauté d'agglomération du Pays Basque.

Dans tous les azimuts

À mesure qu'elle avançait dans sa rénovation et sa réorientation, Eusko Ikaskuntza continua de promouvoir les recherches et études ; en organisant, soit seule, soit aux côtés d'autres institutions, des journées, séminaires et conférences avec un large éventail de thèmes et de participants ; en publiant des livres, en encourageant les recherches et en réalisant des rapports techniques, tout en exprimant chaque année la reconnaissance qui s'impose à des personnalités pour leur carrière grâce à divers prix.

Deux nouveautés liées à la vocation d'Eusko Ikaskuntza comme pôle de rencontre du savoir expert et comme plateforme pour la grande vulgarisation furent ajoutées au catalogue d'activités : *Urteko Galdeta* et *Solasaldiak*, deux forums pour l'analyse, la réflexion et le débat ouvert sur les problématiques et enjeux actuels liés à la société, la culture, la science ou la technologie.

En juin 2016, l'Assemblée Générale réélut Iñaki Dorronsoro. De même, elle a voté le renouvellement de cinq membres territoriaux au Conseil de Direction. Le programme d'action pour le quadriennat 2016-2020 s'articule autour de sept axes prioritaires :

- Développer les projets principaux (Ekinez).
- Renforcer les réseaux de collaboration avec des organismes scientifiques et culturels à l'intérieur et à l'extérieur du territoire basque.
- Approfondir la diffusion de la connaissance : municipalités, *Urteko Galdeta*, *Solasaldiak*, promouvoir les publications internes et participer à d'autres revues et publications scientifiques, socialiser à travers Internet les processus et résultats des recherches et réflexions...
- Renforcer la base de membres et élargir le réseau de collaborateurs : créer un répertoire de collaborateurs, structurer le travail « bénévole » des membres d'Eusko Ikaskuntza et en attirer de nouveaux, les satisfaire, renover le bulletin *Asmoz ta Jakitez*...
- Organisation et développement des personnes : recrutement de chercheurs, garantir la qualité du travail, informer de la gestion, définir les méthodes et postes de travail, analyse du personnel, solution à la question du siège de la Société, fonds documentaires et bibliographiques...
- Renforcer la base économique et le nouveau profil économique dans lequel prévalent les recettes par projets au-delà des contributions généralistes et autres.
- Renforcer la communication et le positionnement d'Eusko Ikaskuntza : refonte du site Internet, nouvelle marque corporative et réorganisation de l'image pour éviter sa dispersion, élaboration d'une politique de communication...

Par ailleurs, l'Assemblée approuva la modification de six articles des Statuts relatifs aux organes de direction et d'administration conformément à la description donnée plus haut.

Programme Ekinez

Dans le nouveau cadre établi à l’issue de l’adoption du Modèle et de la Structure Fondamentale d’Eusko Ikaskuntza, et grâce à une méthodologie participative qui reçut le nom de Denok Gai, on entreprit l’analyse de la réalité collective comme étape préalable à la sélection de champs thématiques d’étude117. De l’articulation pratique des cinq champs choisis apparut le programme de projets Ekinez (2016-2019) orienté vers des réflexions et analyses de fond sur les enjeux stratégiques pour le Pays.

Ekinez a pour axe stratégique le Pays Basque durable du XXIe siècle. Cinq champs de travail et de recherche multidisciplinaires ont été établis avec des schémas pluriannuels d’action dans les domaines suivants :

- Imaginer le futur
- La réalité socio-culturelle
- L’euskara et son avenir
- Structure sociopolitique
- Modèles socioéconomiques

Ekinez s’appuie sur une nouvelle méthodologie participative dont les éléments fondamentaux sont les suivants :

- Rédaction du Livre Vert du (des) Territoire(s) du Pays Basque, qui vise à atteindre deux objectifs essentiels : réaliser une carte conceptuelle selon les différents axes proposés et, concernant la cohésion et la solidarité, établir un diagnostic de situation de manière participative.
- À partir du Livre Vert où figurent la voix et l’avis des experts, se déroulent des forums citoyens pour intégrer l’opinion et les propositions de la société civile.
- L’organisation de forums sociaux pour délibérer sur les questions recueillies dans le Livre Vert et lors des forums citoyens.
- Avec tout cela, on arrive à la rédaction du Livre Blanc qui énoncera les fondements et les scénarii possibles que la société (citoyens, experts, acteurs sociaux, institutions) basco-navarraise se posent sur son positionnement face aux défis du futur ; de là, on procédera à un examen des éventuels engagements institutionnels et des plans d’action futurs d’Eusko Ikaskuntza elle-même.

Notes

1. Dambier, Jean-Marie. «La Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne». In : *El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV* (RIEV. Cuadernos, 1). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2007.

2. Hobsbawm, Eric. *Industria e Imperio. Una historia económica de Gran Bretaña desde 1750*. Barcelone : Ariel, 1982, p. 13.

3. Zweig Stefan. *El mundo de ayer. Memorias de un europeo*. Barcelone : Acantilado, 2014.

4. Villares, Ramón; Bahamonde, Angel. *El mundo contemporáneo. Siglos XIX y XX*. Madrid : Taurus, 2001.

5. Paredes, Javier (coord.). *Historia universal contemporánea. I: De las Revoluciones Liberales a la Primera Guerra Mundial*. Barcelone : Ariel, 1999.

6. Azaola, José Miguel de. “Las tres guerras civiles de Unamuno”. In : *Cuenta y Razón*, n° 25, octobre-décembre 1986, p. 29.

7. “Ferrocarriiles”. Entrée *Encyclopédie Auñamendi*. En ligne : <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/ferrocarriles/ar-65430/#hasiera> (06/2018).

8. Azaola, José Miguel de. *Vasconia y su destino II: los vascos ayer y hoy* (2 vol.). Madrid : Revista de Occidente, 1976.

9. Etchandy, Pantxo. *La IIIe République au Pays Basque 1870-1940 : un pays et un peuple entre tradition et modernité*. Bayonne : Elkar, 2017.

10. De la Granja, José Luis. “Paz entre dos guerras civiles (1876-1936/37)”. In : Bazán, Iñaki (dir). *De Tübal a Aitor. Historia de Vasconia*. Madrid : La Esfera de los Libros, 2002, p. 522 ss.

11. Goyheneche, Eugène. *Historia de Iparralde: desde los orígenes a nuestros días*. Saint-Sébastien : Txertoa, 1985.

12. Entretien dans la revue *Euskonews*, n° 699, section “Solasaldiak”, juillet 2015. [http://www.euskonews.com/ug/solasaldiak/2015/gurutz-jauregui\(06/2018\)](http://www.euskonews.com/ug/solasaldiak/2015/gurutz-jauregui(06/2018)).

13. *Revista Euskara*. Éd. en fac-similé. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1996, 6 v.

14. Estornés Zubizarreta, Idoia. “El fenómeno vascófilo en la Europa de la primera mitad del siglo XX (1900-1945)”. In : *XIème Congrès d’Études Basques* (1991). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1992, p. 323-336.

15. Saiz Valdivielso, Alfonso Carlos. *Rafael Sánchez Mazas. El espejo de la memoria*. Bilbao : Muelle de Uribitarte, 2010.

16. Urabayan, Leoncio. “Un llamamiento a la riqueza que tiene corazón”. In : *Bulletin de la Société d’Études Basques - Euzko-Ikaskuntza’ren Deia* (ci-après EID), n° 2, 1919, p. 22-28.

17. De la Granja, José Luis. “Paz entre dos guerras civiles (1876-1936/37)”. In : *op. cit.*, p. 585.

18. Caro Baroja, Julio. *El laberinto vasco*. Saint-Sébastien : Txertoa, 1984.

19. Lertxundi, Anjel. *Nor naizen asmatu*. En ligne : http://www.donostiakultura.eus/images/500_noticias/530_gabinete_de_prensa/2011/literatura/aitzol/Euskal_pizkundea_eta_aitzol_manifiesto.pdf (06/2018)

20. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*. [Saint-Sébastien] : Eusko Ikaskuntza, 1983, p. 17.

21. Agirreazkuenaga, Joseba (dir.). *Diccionario biográfico de Eusko Ikaskuntza (1918-1998)*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1998.

22. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. *Op. cit.*, p. 3.

23. *Ibidem*, p. 23.

24. *Asamblea de administración municipal vasca. San Sebastián 1919: recopilación de trabajos*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1995. Reproduction en fac-similé de l’édition de : Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1920.

25. *Asamblea de Pesca Marítima Vasca (1925. Saint-Sébastien)*. Propositions / Organisation Société d’Études Basques. Saint-Sébastien : Imp. y Lib. San Ignacio de Loyola, 1925.

26. *Euskera*. Bilbao : Euskaltzaindia, 1920, tome I, n° I, p. 39-41.

27. Discours de Pedro Miguel Etxenike lors de l’acte de fondation de Jakiunde, Académie des Sciences, des Arts et des Lettres. Saint-Sébastien, 25 octobre 2007.

28. *Journal ABC*, 19 septembre 1923, p. 8.

29. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*. (Cuadernos de Sección. Historia-Geografía, 14). Donostia : Eusko Ikaskuntza, 1991, p. 180.

30. *La Voz de Guipúzcoa*, journal républicain. Saint-Sébastien, 1er janvier 1924, p. 1.

31. Centro de Investigaciones Prehistóricas [programme] / Société d’Études Basques = [Eusko Ikaskuntza]. Vitoria : 1925.

32. “Dictadura de Primo de Rivera”. Entrée *Encyclopédie Auñamendi*. En ligne : <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/dictadura-de-primo-de-rivera/ar-27324> (06/2018).

33. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. *Op. cit.*, p. 185.

34. Apraiz, Odón. “Don Federico Baraibar y los Estudios Vascos”. In : *RIEV*, n° 11,3, 1920, p. 186-193.

35. *Euskeltzaleak, zertarako? Acción Popular Vasca. Su finalidad, su organización, su programa (1930)*. Zarautz : Gizona & Lanak, 1999.

36. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. Op. cit., p. 186.
37. Lizardi'tar Xabier. "Euskal-Egunerokoa". In : EID, n° 42, 1929, p. 12-22.
38. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. Op. cit., p. 248.
39. "Nuestra exposición de libros vascos". In : EID, n° 43 (1929), p. 13-21. Elle contient une liste des livres et manuscrits exposés.
40. "Exposición Ibero-Americana de Sevilla". In : EID, n° 42 (1929), p. 7-8.
41. Cité par Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca*. Op. cit., p. 247.
42. *Ibidem*, p. 249.
43. "Las juntas de «Eusko-Ikaskuntza» y la cuestión autonómica". In : V Congreso de Estudios Vascos (1930). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1934, p. XLIII.
44. *El Pueblo Vasco*, journal indépendant. Saint-Sébastien, 29 mars 1936, p. 1.
45. Entretien dans l'hebdomadaire électronique Euskonews, n° 596, octobre 2011. En ligne (06/2018).
46. Discours d'Iñaki Dorronsoro à la cérémonie institutionnelle d'ouverture du Centenaire d'Eusko Ikaskuntza : Diputación Foral de Biscaye, 14 mars 2018.
47. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. Op. cit., p. 30.
48. Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca*. Op. cit., p. 277.
49. Cité par Xabier Retegi Ayastuy dans le prologue à la réédition en fac-similé de l'Anteproyecto de Estatuto General del Estado Vasco (1931). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2011.
50. "Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos". Entrée Encyclopédie Auñamendi. En ligne : <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/eusko-ikaskuntza-sociedad-de-estudios-vascos/ar-40053> (07/2018).
51. Retegi Ayastuy, Xabier. Prologue à l'op. cit.
52. Estornés, Idoia. "75 años del 'Estatuto General del Estado Vasco' de Eusko Ikaskuntza". In : *Asmoz ta Jakitez*, n° 168 (juin 2006), p. 4.
53. "Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos". Op. cit. en ligne (06/2018).
54. Comptes rendus de l'Assemblée Extraordinaire du 21 février 1932, EID n° 53, p. 12-14.
55. Llobart Palet, José. El "Centro de Estudios Científicos" de San Sebastián. (Cuadernos de Sección. Ciencias Físico-Químicas y Matemáticas, n° 3). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1995.
56. Reseña. In : RIEV, 41, 1. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1996, p. 184-185.
57. Agirreazkuenaga, Joseba. *De los vascos sin historia a los vascos con historia*. Saint-Sébastien : Txertoa, 2017.
58. Granja Pascual, José Javier. "Arturo Campión y la Sociedad de Estudios Vascos". In : *Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura*, 5. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1985, p. 75-93.
59. EID, n° 36, 1927, p. 11-12.
60. Grupo "Dr. Camino" de Historia Donostiarra (de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País). *Obra Cultural de la Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián*. Saint-Sébastien : Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País, 1966, p. 63. Ce volume fut rédigé par Ricardo Izaguirre, journaliste et historien, qui avait été impliqué dans l'organisation du Congrès d'Estella.
61. Agirreazkuenaga, Joseba. Op. cit., p. 107.
62. *Ibidem*, p. 105.
63. Estornés Zubizarreta Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos*. Op. cit., p. 248.
64. *Ibidem*, p. 52.
65. *Ibidem*, p. 69-70.
66. "La Biblioteca Vasca de EI-SEV (1918-1936). Una aproximación". Rapport technique, 2017 / José Ángel Ormazabal.
67. Lamikiz Jauregiando, Amaia. "Espacios para una cultura desde abajo: asacionismo donostiarra e imágenes de la nación durante el franquismo". In : *Historia y Política*, 38 (2017), p. 129-159.
68. Pablo, Santiago de. "De la Guerra Civil al Estatuto de Guernica". In : Bazán, Iñaki (dir). *De Tíbal a Aitor*, Op. cit., p. 651.
69. Torrealdei, Joan Mari; Murua Uria, Imanol. *Euskaltzaindia: ekin eta jarrai*. [Bilbao]: Euskaltzaindia, 2009, pp 49 ss.
70. Ugarte, Anton. "The relaunching of Euskaltzaindia (1937-1941): from the Ministry of National Education's omission to the Board of Culture of Bizkaia's imposition". In : *Bidebarrieta*, n° 26. Bilbao: Ayuntamiento, 2016, pp. 165-184.
71. Aguirre, Juan. "Instituto Doctor Camino de Historia Donostiarra, 1966-2016. «La fundamental lección de nuestra Historia»". In : *El Instituto Doctor Camino. 50 años de historia donostiarra*. Saint-Sébastien : Fondation Kutxa, 2017.
72. López-Chaves, Pablo. *Los intelectuales católicos en el franquismo. Las Conversaciones Católicas Internacionales de San Sebastián (1947-1959)*. Grenade : Université de Grenade, 2017.
73. Agirreazkuenaga, Joseba. Op. cit., p. 126.
74. Zabala, José Ramón. "Aproximación a la hemerografía del exilio vasco, 1936-1960". In : *La cultura del exilio vasco*, II. Saint-Sébastien : J.A. Ascunce, 1994, p. 109.
75. Lettre de Jesús Elosegui à José Miguel de Barandiaran du 30 mars 1948. Cité par Larronde Jean-Claude. «Histoire du VIIème Congrès d'Études Basques. Biarritz, 1948». In : VIIème Congrès d'Études Basques, I. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2003, p. 37.
76. Agirreazkuenaga, Joseba (dir.). Op. cit., p. 190.
77. Jiménez de Aberasturi Corta, Juan Carlos. "Nuevos documentos para la historia contemporanea del País Vasco: los fondos del Ministerio de Asuntos Exteriores francés (1940-1949)". In : *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía*, n° 10. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1988, p. 342-343.
78. Larronde Jean-Claude. Op. cit., p. 19.
79. Collado Seidel, Carlos. *El telegrama que salvó a Franco. Londres, Washington y la cuestión del Régimen (1942-1945)*. Barcelone : Editorial Crítica, 2016.
80. Larronde, Jean-Claude. « Histoire du VIIIème Congrès d'Études Basques. Bayonne, Ustaritz, 1954 ». In : VIIIème Congrès d'Études Basques. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2003, p. 34-35.
81. Les comptes rendus des VIIème et VIIIème Congrès d'Études Basques ne virent le jour qu'en 2003. La publication exigea plusieurs années de recherche dans les archives publiques et privées par Jean-Claude Larronde, membre d'Eusko Ikaskuntza, qui parvint à récupérer une grande richesse d'informations (1 500 pages environ), inédites pour la plupart. Les trois tomes constituent une contribution de premier plan à la connaissance de la culture basque au XXe siècle à travers le regard de savants et d'intellectuels basques qui vécurent et pensèrent dans les années les plus difficiles de notre histoire moderne.
82. Zabala, José Ramón. "Aproximación a la hemerografía del exilio vasco, 1936-1960". In : Op. cit., p. 71 ss.
83. Zabala, José Ramón. "EKIN: una luz en el túnel. Las editoriales del exilio". In : Op. cit., p. 129 ss.
84. Ascunce, J.A., San Miguel M.L. (eds.). *La cultura del exilio vasco I*. Saint-Sébastien : J.A. Ascunce, 1994, p. 51.
85. Apaolaza, Xabier. "De la esperanza de una cultura nacional al exilio (1895-1960)". In : *Ibidem*, p. 133-134.
86. Ugalde, Martín de. *Historia de Euskadi*. Barcelone : Cupsa, Planeta, 1982, tome V, p. 295 ss.
87. Monforte García, Isabel. *Arantzazu: Arquitectura para una vanguardia*. Saint-Sébastien : Diputación Foral de Guipúzcoa, 1994.
88. Source : Siadeco : 1964-65 à 1974-75. *Fédérations des Ikastolas : 1975-76 à 1981-82*.
89. "Durangoko Euskal Liburu eta Disko Azoka". Entrée Encyclopédie Auñamendi. En ligne : <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/durangoko-euskal-liburu-eta-disko-azoka/ar-46361/> (06/2018).
90. Torrealdei, Joan Mari. *Euskal idazleak, gaur. Historia social de la lengua y literatura vascas*. Arantzazu, Oñati : Jakin, 1977.
- Euskal kultura gaur. *Liburuaren mundua*. [Saint-Sébastien]: Jakin, 1997.
91. Fusi, Juan Pablo. *Espacios de libertad. La cultura española bajo el franquismo y la reinvención de la democracia (1960-1990)*. Barcelone : Galaxia Gutenberg, 2017, p. 100-111.
92. "ETA-Euskadi ta Askatasuna". Entrée Encyclopédie Auñamendi. En ligne : <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/eta-euskadi-ta-askatasuna/ar-32820/> (06/2018).
93. Unsain, José María. *El cine y los vascos* (Cuadernos de Sección. Cinematografía, n° 1). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1985, p. 87-89.
94. Larronde, Jean-Claude. «Manuel María de Ynchausti (1900-1961). Un mé-cène inspiré». In : *Bulletin du Musée Basque de Bayonne*, n° 136, 1993, p. 117-170.
95. Pablo, Santiago de. "De la Guerra Civil al Estatuto de Guernica". In : op. cit., p. 627 et 635.
96. Monreal Zia, Gregorio. "Una historia de la Revista Internacional de los Estudios Vascos". In : RIEV, n° 46, 1. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2001, p. 12.

97. *La Voz de España*. Saint-Sébastien, 30 mars 1976, p. 19.

98. “Eusko Ikaskuntza’ren agiria (20-IX-77). Declaración de la Sociedad de Estudios Vascos (20-9-77)”. In : *Eusko Ikaskuntzaren berriak = Información de la Sociedad de Estudios Vascos*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, [1978], [20] p. Et aussi : “Eusko Ikaskuntza’. Sociedad de Estudios Vascos”. In : *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos*, n° 112, mars 1978, p. 46-48. En ligne : <http://urazandi.euskaletxeak.net/vol1/dvd04/Bolet%EDnIAEV/htm/index.htm> (06/2018)

99. *Batzarre Nagusia. Euskal Ikasteen gaurko egoera = Asamblea General. Estado actual de los estudios vascos*. Saint-Sébastien : Eusko Ikakuntza, 1979.

100. EID, n° 70, 1981, p. 17-18.

101. “Lista de socios”. In : *Memoria de la Sociedad. 1978-1980*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1981, p. 85-12.

102. Jiménez de Aberasturi Corta, Juan Carlos. *Proyecto de Centro de Documentación de Historia Contemporánea del País Vasco*. Brochure. [Saint-Sébastien] : Eusko Ikaskuntza, 1979, [12 p.].

103. Zabala, Aingeru. “Colección de Fuentes documentales medievales del País Vasco”. In : *RIEV*, 45, 1. Saint-Sébastien, 2000; pp. 369-388.

104. Dosse, François. *Historia del estructuralismo*. Madrid : Akal, 2017, tome I, p. 33.

105. Prologue de Julio Caro Baroja. In : *RIEV*, n° 28, 1. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1983, p. 17.

106. Monreal Zia, Gregorio. “Una historia de la Revista Internacional de los Estudios Vascos”. In : *op. cit.*, p. 35-36.

107. Estornés Zubizarreta, I.; Ortiz de Orruño, J.M.; Roldán Gual, J.M. *Eusko Ikaskuntza : passé, présent et futur*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1993, p. 91.

108. EID, n° 121, 1993, p. 63-75.

109. EID, n° 117, 1992, p. 55.

110. Vélez de Mendizabal, Josemari. *Etorri nintzen bezala, banoa*. Arrasate : autoédition, 2010 [non vénale].

111. *El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV 1907-2007*. (RIEV. Cuadernos, 1) Saint-Sébastien : El-SEV, 2007.

112. Retegui Ayastui, Javier. “Une vocation collective pour la société basque”. In : *Euskonews & Media*, n° 402, juillet 2007. En ligne (06/2018).

113. Retegui Ayastui, Javier. “Eusko Ikaskuntza: 90 ans et encore beaucoup à faire”. Publié dans plusieurs médias. Décembre 2008.

114. Intervention de J.M. Muñoz à l’Assemblée Générale Extraordinaire, 20 juillet 2012.

115. Présentation. *Memoria 2013*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2014, p. 5-7.

116. *Modelo y Estructura Básica de Eusko Ikaskuntza*. Saint-Sébastien, 21 novembre 2013.

117. Denok Gai. *Prozesuaren txostena = Informe del proceso*. Saint-Sébastien, 24 juillet 2014.

5

Appendices

Trois textes pour cent ans

1. **Règlement d’Eusko Ikaskuntza. 18 février 1919** (second livre de registre spécial des Sociétés, n° 482, folio 86. Gouvernement Civil de Guipuzcoa)

Article 1er.- La Société d’Études Basques a pour objet de réunir tous les amoureux du Pays Basque qui, aspirant à la restauration de la personnalité de celui-ci, se proposent de promouvoir par les moyens adaptés

l’intensification de sa culture comme condition indispensable pour la réalisation de cet objectif.

Dans les travaux dirigés par un tel programme, cette Société répondra tant aux éléments fondamentaux et particuliers de sa personnalité, qu’aux éléments qui constituent la culture universelle et dont l’application viendra de ce Pays, en donnant priorité à ceux bien connus pour leur urgence. Quoi qu’il soit, dans ces deux cas, elle servira tout particulièrement les intérêts des diverses régions du Pays Basque, informés du caractère religieux qu’elle a toujours eu.

2. Déclaration de la Société d’Études Basques (20 septembre 1977)

La Société d’Études Basques, « Eusko Ikaskuntza », fut fondée lors du Congrès d’Oñate de 1918, à l’initiative de la Diputación de Guipuzcoa et avec le soutien des quatre Corporations forales d’Alava, Navarre, Guipuzcoa et Biscaye. Elle a développé un ensemble d’actions importantes dans le domaine de la culture basque, telles que la création de l’Académie de la langue basque ; la publication, sous la direction de Julio de Urquijo, de la Revue Internationale des Études Basques ; les Congrès d’Études Basques organisés depuis l’année 1918 jusqu’à 1934 ; les Cours d’été à partir de 1927 ; la création de chaires de langue basque ; la rédaction du Projet de Statut Basque en 1931, à la demande des Municipalités et Diputaciones des quatre provinces sœurs ; le projet des Fondements du bilinguisme scolaire ; les Assemblées telles que l’Administration Municipale Basque, etc.

La Société ne s’est donc par limitée à la recherche et à l’étude des questions scientifiques, mais a toujours essayé, au fil de sa brillante histoire, d’encourager et promouvoir toute sorte d’actions bénéfiques pour la culture et la vie du Pays.

Il est à remarquer que la Société d’Études Basques a toujours été une Société culturelle, librement créée par des personnes amoureuses de notre peuple, en toute indépendance de la politique concrète et des organismes officiels.

Cet éventail de concepts lui permet d’intégrer des hommes de toutes idéologies et de diverses opinions politiques, scientifiques ou linguistiques, issues de tous les territoires basques, unis dans un travail fraternel pour le bien du peuple basque.

Malheureusement, les activités de la Société d’Études Basques s’interrompirent quand éclata la guerre civile. Le 5 septembre 1936, la Société dut fermer ses portes et interrompre ses travaux à cause de la grave situation qui s’était imposée à notre peuple et qui rendait impossible le fonctionnement d’« Eusko Ikaskuntza ».

Les quatre dernières décennies s’écoulèrent ainsi, sans entrevoir la possibilité que la Société reprenne son activité, car les conditions minimales pour cela n’étaient pas réunies. En même temps, ces quarante années ont vu disparaître peu à peu bon nombre de personnalités importantes qui restent vivantes dans notre esprit aujourd’hui et qui avaient été, à une autre époque, membres de la Société, de son Conseil Permanent et de ses vingt-trois commissions spécialisées.

Néanmoins, le dernier Conseil Permanent de la Société élu au mois de septembre 1934 et qui est encore aujourd’hui l’organe de direction, ne renonça point aux droits de la Société et n’abandonna à aucun moment l’idée qu’elle pouvait reprendre son activité un jour, à savoir, si les conditions minimum nécessaires pour ce faire venaient à se présenter.

Pourtant, nous les membres du Conseil Permanent, à l’unanimité, dans la certitude d’être les dépositaires légitimes de la continuité statutaire de la Société, estimons que l’heure est venue pour «Eusko Ikaskuntza» de reprendre une vie normale et de se remettre au service du peuple basque et de sa culture.

Nous considérons que la Société doit être modernisée et redynamisée par l'apport de nouveaux membres et, à cette fin, nous avons pris la décision qui nous semble la meilleure et conforme aux statuts de la Société, de convoquer les membres survivants, et qui sont inscrits sur les registres de la Société, au nombre de quatre cents environ, à une Assemblée Générale où sera décidée la procédure à suivre pour réaliser, le plus tôt possible, ce renouvellement nécessaire.

Nous voulons également informer l'opinion de toutes les régions basques de ces objectifs par le biais de la présente déclaration et nous espérons que ces objectifs trouveront un bon accueil auprès des nouvelles générations, si bien disposées pour tout ce qui tourne à l'avantage du Pays, de sa langue et de sa culture, ainsi qu'auprès des multiples organisations qui travaillent aujourd'hui en faveur de la culture basque et avec « Eusko Ikaskuntza » espère collaborer.

Enfin, nous espérons qu'une fois l'Assemblée générale tenue et les accords nécessaires adoptés par celle-ci, on pourra procéder dès lors à l'inscription de nouveaux membres, avec le même critère de libéralité et de démocratie qui a toujours été celui de la Société d'Études Basques. De cette façon, les portes de la Société seront de nouveau ouvertes à toutes les personnes amoureuses de notre culture qui souhaitent en faire partie et collaborer à ses travaux.

Si, comme nous le pensons, l'Assemblée Générale approuve cette ligne d'action, l'avenir et les futures activités de la Société dépendront en grande partie des nouvelles adhésions qui se feront dès l'ouverture de l'inscription des nouveaux membres.

Nous espérons que notre Société bénéficiera largement de ce soutien populaire et que, dans la nouvelle étape sur le point de commencer, ses objectifs pourront être réalisés avec la même splendeur et efficacité, voire plus encore, qu'ils l'ont été à d'autres époques.

José M. Barandiaran – Angel Irigaray – Manuel de Irujo
Justo Gárate – Manuel Lecuona – Joaquín Yrizar

3. Déclaration institutionnelle des organismes fondateurs à l'occasion du centenaire d'Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques (14 mars 2018)

En 1918, avec la redistribution des frontières continentales à l'issue de la Première Guerre Mondiale, la réalité des nationalités européennes s'est de nouveau imposée. Dans les territoires vasco-péninsulaires, historiquement unis par des liens matériels et spirituels, sociaux et culturels, le désir d'autonomie fut ravivé.

Dans le même temps, la société basque, qui depuis la fin du XIXe siècle connaissait un fort développement économique, présentait de graves manques dans les domaines de l'éducation et de la culture. En effet, la Vasconia-Euskal Herria (Pays basque) était la seule région de l'État espagnol dépourvue d'université publique et d'institutions officielles veillant sur sa langue et sur son identité.

Autonomie politique et Université Basque sont ainsi au centre d'une série d'initiatives confluent en un grand forum organisé conjointement par les députations d'Alava, de Guipuzcoa, de Navarre et de Biscaye: le Congrès des Études Basques, organisé en septembre 1918 à Oñati. Tous ceux et toutes celles qui travaillaient «à la restauration de la personnalité du pays et à l'intensification de la culture comme condition indispensable à l'obtention de cet objectif» y furent conviés. C'est une période clé de notre Histoire moderne qui s'ouvrait, une période d'articulation sociale, politique et culturelle des territoires basques, laquelle, non sans de nombreux obstacles et des hauts et bas, allait s'intensifier jusqu'à la Guerre Civile en 1936.

Pour pérenniser les travaux du congrès, les quatre députations se sont rassemblées pour constituer Eusko Ikaskuntza, une entité supraterritoriale, unificatrice et motrice du renouveau culturel. Brisant les intransigeances et les factions séculaires, la Société des Études Basques a su regrouper des personnes issues de tous les territoires et de pratiquement toutes les idéologies autour d'un projet essentiel mais non moins ambitieux.

Au cours de sa première étape, Eusko Ikaskuntza a organisé des congrès et des assemblées autour de sujets liés aux sciences, à l'histoire, aux arts, aux aspects économiques et sociaux ou à l'organisation administrative, entre autres. La Société a accompagné la naissance d'Euskaltzaindia-Académie de la Langue Basque, elle a assumé le rôle de coordination interprovinciale des ikastolas, elle a impulsé la formation d'enseignants originaires du pays et a édité les premiers livres scolaires en langue basque. Elle a pris la tête des démarches visant à créer l'Université Basque, tant attendue... et, dans l'intervalle, elle a comblé le vide existant en promouvant la recherche, la formation et la divulgation par le biais de ses sections scientifiques. Sans oublier le premier projet d'autonomie basco-navarraise de l'histoire du pays, intitulé «Statut des Études Basques», en 1931.

Après la Guerre Civile, elle a vu ses activités interdites en territoire péninsulaire, ce qui ne l'a pas empêché d'organiser deux congrès à Biarritz et à Bayonne-Ustaritz, pour permettre une réflexion collective des intellectuels exilés, à une période aussi dramatique pour la culture basque.

Depuis l'approbation de sa revitalisation en 1978, Eusko Ikaskuntza s'est employée à élargir sans relâche la portée de son travail, en faisant réalité ce que demandait son président d'alors, José Miguel de Barandiaran: «Que notre Société soit un centre de recherches et d'études basques, un centre d'union ou de convergence de tous les bascologues d'ici et du monde entier».

Grâce à ses activités en général et à ses congrès d'études basques en particulier, Eusko Ikaskuntza a su canaliser et relayer les préoccupations de la société basque, en les orientant vers un double objectif: d'une part, consolider la personnalité culturelle basque et, de l'autre, appréhender dans une démarche prospective certains des principaux défis sociaux.

Eusko Ikaskuntza présente deux qualités primordiales. En premier lieu, son implantation territoriale: aux côtés d'Euskaltzaindia, c'est la seule entité jouissant d'une reconnaissance officielle dans l'ensemble du Pays basque (Vasconia-Euskal Herria) et ayant des contacts avec toutes ses administrations. En second lieu, elle fait preuve d'une capacité exceptionnelle de regroupement des bascologues et bascophiles de tous bords, sensibilités, idéologies et territoires, unis par un engagement partagé envers la science et la culture, envers l'innovation et le progrès collectif. Ainsi, il n'est pas trop fort d'affirmer qu'il s'agit d'un phénomène unique, impossible à reproduire dans les circonstances actuelles.

À l'aube de cette année du centenaire, les quatre institutions fondatrices, le Gouvernement Foral de Navarre, la Députation Forale d'Araba, la Députation Forale de Bizkaia et la Députation Forale de Gipuzkoa, renouvellent leur engagement envers Eusko Ikaskuntza, véritable expression vivante et stimulante de la société civile et qui s'attache à la création du savoir comme à comprendre et à relever les défis de notre époque. Sa devise «Asmoz ta jakitez» (pour la pensée et le savoir) résume parfaitement l'élan de dépassement transmis depuis un siècle par cet organisme dont la vocation est une ouverture sur la culture universelle à partir des valeurs locales et substantielles.

C'est pourquoi nous adressons nos félicitations à Eusko Ikaskuntza-Société des Études Basques et nous renouvelons notre soutien à son travail, aussi nécessaire aujourd'hui qu'il l'était il y a un siècle. Il s'agit en effet de positionner le Pays basque (Vasconia-Euskal Herria) aux premières places face aux défis de l'avenir.

Publications d'Eusko Ikaskuntza

eusko-ikaskuntza.eus/fr/argitalpenak

La production éditoriale d'Eusko Ikaskuntza, surtout à partir de sa reconstitution en 1978, s'est structurée essentiellement autour de collections et de publications périodiques en série à contenu varié et numéros monographiques.

Voir page 116

Palmarès des Prix d'Eusko Ikaskuntza

http://www.eusko-ikaskuntza.eus/fr/premios/

Le palmarès des prix d'Eusko Ikaskuntza récompense chaque année des personnes et collectivités ayant accompli un travail remarquable dans la recherche, la promotion ou la diffusion culturelle et scientifique, servant par la même occasion à encourager les jeunes générations.

Voir page 118

Bibliographie sur Eusko Ikaskuntza

Agirreazkuenaga, Joseba (dir.). *Eusko Ikaskuntzaren hiztegi biografikoa (1918-1998) = Diccionario biográfico de Eusko Ikaskuntza (1918-1998)*. Donostia : Eusko Ikaskuntza, 1998.

Asamblea general 17-IX-78: estado actual de los estudios vascos. Ponencias leídas en las doce secciones de trabajo / Sociedad de Estudios Vascos = Batzarre nagusia: euskal ikasketen gaurko egoera. Amabi lantsailetan irakurritako txostenak Eusko Ikaskuntza. Donostia : Eusko Ikaskuntza, 1979.

Asmoz ta Jakitez. Bulletin mensuel. N° 1- (1993-). Publication électronique desde 2012. En langue depuis n° 75 (1998): www.eusko-ikas-kuntza.eus/es/asmoz-ta-jakitez/ (07/2018)

Atejoka. Encart culturel mensuel d'Asmoz ta Jakitez. N° 1 (2008)-37 (2011). En langue: www.eusko-ikaskuntza.org/es/atejoka/ (07/2018)

Cursos de Verano de la Sociedad de Estudios Vascos. [Cours d'été. Programmes] 1° (1927)-10° (1936).

El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV 1907-2007. (RIEV. Cuadernos, 1). Donostia : Eusko Ikaskuntza, 2007.

Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca*. [Saint-Sébastien] : Eusko Ikaskuntza, 1983.

Estornés Zubizarreta, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca: el autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*. (Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía, 14) Donostia : Eusko Ikaskuntza, 1990.

Estornés Zubizarreta, I.; Ortiz de Orruño, J.M.; Roldán Gual J.M. *Eusko Ikaskuntza : passé, présent et futur*. Donostia : Eusko Ikaskuntza, 1993.

Eusko Ikaskuntza. *Memoire de la Société*. [...] 1918-1935, 1978-1992 bien-nale. *Memoire 1994- annuel*. En ligne depuis 2003. www.eusko-ikas-kuntza.eus/es/argitalpenak/memoriak/bi-16012/ (07/2018)

Eusko Ikaskuntza = Sociedad de Estudios Vascos [mémoire explicative]. Saint-Sébastien : Leizaola, [1928?]

Eusko Ikaskuntza. Une institution scientifique. Donostia : Eusko Ikaskuntza, 1998.

Eusko Ikaskuntzaren Deia-Bulletin de la Société d'Études Basques. Trimestriel. N° 1 (1919)-121 (1993). En ligne : www.eusko-ikaskuntza.eus/es/argitalpenak/eusko-ikaskuntzaren-deia/bi-21833/ (07/2018)

Eusko Ikaskuntzaren Eredua eta Oinarritzko Estructura = Modelo y Estructura Básica de Eusko Ikaskuntza. Donostia, 2013ko azaroaren 21ean = 21 de noviembre de 2013.

Eusko Ikaskuntza. 75ème anniversaire de la Société d'Études Basques. Discours de l'acte académique. Donostia : Eusko Ikaskuntza, 1994.

Goiriena de Gandarias y Gandarias, Juan José. « Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos: Ochenta años haciendo ciencia ». Dans : *Arbor, ciencia, pensamiento y cultura*, CLXIII, 641, mai 1999, p. 99-122.

Ormazabal Altuna, José Angel; Arzamendi Sese, Arantza. *Société d'Études Basques : catalogue de l'activité éditoriale [1918- 1998]*. Donostia : Eusko Ikaskuntza, 1999.

« Société d'Études Basques- Eusko Ikaskuntza ». Entrée dans l'*Encyclopédie Générale Illustrée du Pays Basque*. En ligne: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/fr/eusko-ikaskuntza-sociedad-de-estudios-vascos/ar-40053/> (07/2018).

Congrès d'Études Basques

Ier Congrès d'Études Basques (1918. Oñate). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1919.

IIème Congrès d'Études Basques (1920. Pampelune). L'orientation et l'enseignement professionnels. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1920.

IIIème Congrès d'Études Basques (1922. Guernica). Langue et l'enseignement. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1923.

IVème Congrès d'Études Basques (1926. Vitoria). L'enseignement et les questions économique-sociales. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1927.

Vème Congrès d'Études Basques (1930. Vergara). Art populaire basque. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1934.

VIIème Congrès d'Études Basques (1948. Biarritz). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2003. 2 volumes.

VIIIème Congrès d'Études Basques (1954. Bayonne, Ustaritz). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2003.

IXème Congrès d'Études Basques (1983. Bilbao). Antécédents récents de la société basque actuelle. XVIIIe et XIXe siècles. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1984.

Xème Congrès d'Études Basques (1987. Iruñea). Archives, Bibliothèques et Musées. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1988.

XIème Congrès d'Études Basques (1991. Donostia). Nouvelles formulations culturelles : le Pays Basque et l'Europe. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1992.

XIIème Congrès d'Études Basques (1993. Vitoria-Gasteiz). Études basques dans le système éducatif. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1995.

XIIIème Congrès d'Études Basques (1995. Zamudio). Science, technologie et changement social dans le Pays Basque. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1996.

XIVème Congrès d'Études Basques (1997. Donostia, etc.). Société de l'information. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1998.

XVème Congrès d'Études Basques (2001. Donostia, Baiona). Science et culture basque, et réseaux télématiques. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2002.

XVIème Congrès d'Études Basques (2005. Bilbao). Garapen Développement Durable-IT. Le futur. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2006.

XVIIème Congrès d'Études Basques (2009. Vitoria-Gasteiz). Innovation for Sustainable Social Progress. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2012.

Ressources numériques

Fonds éditorial d'Eusko Ikaskuntza :
<http://www.eusko-ikaskuntza.eus/>

Encyclopédie Auñamendi-Fonds Bernardo Estornés :
<http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/>

Vidéos

La Sociedad de Estudios Vascos = Eusko Ikaskuntza. Scénario et réalisation : Javier González Purroy ; Production : Artevisión. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1987.

Prix et récompenses

Eusko Ikaskuntza a été reconnue par plusieurs institutions, organismes et collectivités avec de nombreux prix et récompenses en hommage à sa trajectoire historique et à son travail de recherche, diffusion et culture.

Institutionnels :

- Médaille d'Alava, 2018
- Médaille d'Or de Saint-Sébastien, 2018
- Prix Radio San Sebastián d'excellence, 2018
- Récompense « Ondo egindako lana » d'Armeria Eskola. Eibar, 2018

À la diffusion :

- Eusko Ikaskuntzari Euskal Kulturaren Kriselua Izateagatik. 29ème Foire du livre et du disque basque de Durango, 1994
- Argia Merezimenduzko Saria à *Eusko News*, 1999
- Prix El Correo Digital à www.eusko-ikaskuntza.org comme le meilleur site Internet basque, 2003
- Buber Saria à *Eusko News* comme meilleur média. Asociación Internet & Euskadi Elkarte, 2003
- Artetsu Saria à la section « Artisautza » d'*Eusko News* pour son travail de diffusion de l'artisanat. Arbaso, Association pour la promotion de l'artisanat traditionnel basque, 2005
- Prix Iparragirre à la diffusion culturelle par radio. EITB, 2005
- Prix Periodismo Vasco 2018. Association Professionnelle de Journalistes Basques

II

Un siècle de développement scientifique, économique, social et culturel

Présentation

Dès sa création comme anticipation ou répétition générale de l'Université Basque, tant souhaitée, Eusko Ikaskuntza se caractérisa par une grande diversité d'intérêts et par sa pluridisciplinarité. Au fil des années, sous l'influence tant de facteurs internes que de l'évolution du contexte, sa mission prit forme autour d'axes et de domaines prioritaires. Ainsi, les sciences sociales, l'Anthropologie, l'Histoire, les Arts ou le Droit seraient cultivés de manière plus approfondie que, par exemple, les sciences pures et expérimentales, l'Archéologie ou la Pré-histoire, quand bien même certains membres se distingueraient dans ces dernières au cours de sa première époque.

Sous l'intitulé « Un siècle de développement scientifique, économique, social et culturel » sont regroupés ici onze articles thématiques qui analysent les contributions majeures de la Société d'Études Basques. L'objectif est que la lecture de ces pages puisse contribuer non seulement à la connaissance de l'institution qui les motive et son rôle dans différents domaines, mais qu'elle éclaire également sur l'évolution du Pays Basque au cours des cent dernières années et explique comment l'on étudie, réfléchit et fait des recherches sur l'histoire, la personnalité, le patrimoine et combien cela contribue au progrès des communautés basques et à leur inscription dans les courants du Temps.

En ce qui concerne la liste d'auteurs, notre choix s'est fondé sur deux critères : la spécialisation dans leurs disciplines respectives et la connaissance éprouvée d'Eusko Ikaskuntza – à laquelle ils appartiennent et au sein de laquelle ils ont occupé ou occupent des postes à responsabilité –, et de ce qu'elle a représenté pour la formation de la société basque moderne. Les textes sont signés :

Itziar Alkorta Idiakez. Maître de conférences en Droit civil. Université du Pays Basque. Secrétaire du Comité Exécutif d'Eusko Ikaskuntza, 2006-2009.

Gregorio Monreal Zia. Professeur émérite d'Histoire du droit. Université Publique de Navarre. Président d'Eusko Ikaskuntza, 1992-1996.

Rosa Miren Pagola. Professeur d'Université. Université de Deusto. Vice-présidente en Biscaye d'Eusko Ikaskuntza depuis 2012.

Joseba Agirreazkuenaga. Professeur d'Université. Université du Pays Basque. Président de la section d'Histoire-Géographie, 1985-1992. Vice-président en Biscaye d'Eusko Ikaskuntza, 1992-1997.

José Ignacio Homobono. Chercheur. Université du Pays Basque. Membre des comités de rédaction et scientifique de *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*.

Edorta Kortadi Olano. Maître de conférences sénior. Université de Deusto. Critique d'Art. Président de la section d'Art, 1978-1982. Secrétaire Général d'Eusko Ikaskuntza, 1982-1994.

Jon Bagües. Directeur d'Eresbil, Archives Basques de Musique. Président de la section de Musique d'Eusko Ikaskuntza, 1990-1996.

Itziar Larrinaga. Musikene, Centre Supérieur de Musique du Pays Basque. Présidente de la section de Musique d'Eusko Ikaskuntza, 2005-2013.

Jon Kortazar. Professeur de Littérature basque. Université du Pays Basque. Président de la section de Langue et Littérature, 2002-2006. Vice-président en Biscaye d'Eusko Ikaskuntza 2005-2008.

Juan José Etxeberria. Membre du Conseil d'Administration de Bankoa. Trésorier d'Eusko Ikaskuntza, 1978-1991.

Argitxu Camus Etchecopar. Docteur en Histoire. Euskararen Erakunde Publikoa - Office Public de la Langue Basque. Membre du Conseil de Direction d'Eusko Ikaskuntza, 2014-2016, et du Conseil d'administration d'Iparralde, 2012-2018.

L'Université Basque *

Itziar Alkorta Idiakez
Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

Introduction

En dépit de son énorme importance, la revendication universitaire constitue un des chapitres les plus méconnus de notre histoire institutionnelle. Les jeunes générations, à la différence des étudiants de l'après-guerre, ignorent les difficultés auxquelles se heurtèrent pendant si longtemps les basques pour étudier à l'université. En quelques années, nous nous sommes habitués à la présence de l'enseignement public qui fait partie de notre paysage institutionnel quotidien, sans remarquer qu'il s'agit d'une réussite récente fruit d'une revendication séculaire. De ce fait, la société vit aujourd'hui installée dans la nouvelle réalité universitaire, dont nous faisons un usage toujours croissant, mais sans l'apprécier dans toute son ampleur et son potentiel. On peut penser qu'une connaissance approfondie des circonstances dans lesquelles elle naquit et des acteurs qui lui donnèrent vie nous permettrait de porter un autre regard sur l'institution, plus respectueux et plus conforme à une instance d'enseignement qui a tellement à offrir dans la configuration du modèle actuel de société démocratique fondée sur la connaissance.

Peu mettent en doute l'importance de l'université pour le développement d'un peuple, à la fois en raison de sa compétence quasi monopolistique dans la formation de professionnels qualifiés et de sa contribution irremplaçable au développement culturel du pays. Pendant plus de huit siècles, l'université a été le phare qui éclairait l'avenue de la science en Occident, attirant les meilleurs esprits et les talents les plus affûtés et en les mettant au service du progrès social.

Malheureusement, le Pays Basque demeura fort longtemps relégué aux marges du circuit dans lequel participaient les grandes universités. Pour mémoire, les basques ne disposent pas d'établissements publics d'enseignement supérieur jusqu'à la seconde moitié du XXe siècle bien entamée. En 1979, Mitxelena disait à ce propos que la naissance de notre université se produisit « après une nuit trop longue »¹. Il faisait allusion au temps très long qui s'écoula avant la création de celle que l'on appela finalement « Euskal Herriko Unibertsitatea/Université du Pays Basque ». Dans le même entretien sur la question universitaire, Mitxelena déplorait le vide en matière d'enseignement supérieur qui, durant des siècles, s'accompagna de la perte de capacités « qui n'arrivaient pas à porter de fruits faute de culture ou qui en donneraient à l'extérieur du pays ». L'absence d'université provoquait un isolement intellectuel et se traduisait par la dépendance culturelle « d'autres qu'il fallait imiter dans leur propre langue »².

L'affirmation vaut autant pour le Pays Basque péninsulaire que pour celui continental, qui pâtirent de manière égale de l'absence de structures d'enseignement supérieur et de l'isolement intellectuel consécutif, même si comme dans tant d'autres questions concernant le Pays Basque et ses aspirations, l'histoire de la revendication universitaire suit des dynamiques complètement séparées et indépendantes sous les deux latitudes. Alors qu'en Pays Basque nord la revendication d'une université propre est relativement récente – elle date des années 80 – et ne porte pas encore de fruit concret arraché à la force inexpugnable de l'administration française, l'aspiration universitaire dans le Pays Basque

péninsulaire est pour sa part quasiment aussi ancienne que la propre histoire de l'institution [Eusko Ikaskuntza] et a été liée aux avatars de la longue et inégale trajectoire de l'université espagnole.

Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques (EI-SEV) naquit, précisément, pour revendiquer la création de l'Université Basque, celle-ci étant sa mission première et principale jusqu'en 1924, et même après, durant la IIe République³. Avec une vision de pays qui ne s'est pas reproduite depuis, elle mit tout en œuvre en qualité d'association indépendante – certes appuyée sur les quatre Diputaciones basques – pour remplir les espaces culturels et scientifiques laissés vides par l'absence d'une université. Grâce à son travail, la situation dépouillée que présentaient la science et la culture basques de l'époque s'améliora, sans tomber dans le réductionnisme des études ethniques, auquel peu d'organismes échappèrent ailleurs⁴. Eusko Ikaskuntza devint le lieu de rendez-vous d'une génération remarquable, qui possédait une connaissance directe de l'université européenne et qui vit clairement l'importance de l'enseignement supérieur dans la construction nationale⁵.

Dans notre conjoncture confuse actuelle, nous avons des raisons d'admirer l'action de la SEV, capable de fédérer les opinions et d'harmoniser les volontés initialement éloignées. La proposition d'université pour le Pays Basque réalisée par la Société fut l'œuvre de personnes de culture dotées d'une grande sensibilité politique, qui furent capables de s'accorder sur un projet valable pour un pays fragmenté, qui était alors – comme aujourd'hui – parsemé de contradictions. Il convient donc de rappeler dans un ouvrage de nature commémoratif comme celui-ci, ledit chapitre de l'histoire de la Société. Ce résumé succinct, élaboré à partir du matériel bibliographique disponible⁶, offre une vision complète de la lutte séculaire du pays pour se doter de structures universitaires propres – lutte qui s'étend quasiment jusqu'à nos jours –, pour entrer ensuite dans le détail de l'immense travail déployé par la SEV dans ce domaine. À cet effet, nous partirons de la distinction classique des deux époques de son histoire, qui nous serviront en outre à aborder les grandes préoccupations qui caractérisent chacune d'elles. Nous faisons référence à la première époque, liée à la revendication de l'université, qui va de sa fondation à la Guerre (1918-1936) ; et la seconde, à partir de sa refondation en 1978, où, avec l'existence d'une université, la SEV doit repenser sa mission et sa place dans la culture basque. Les initiatives qui ont été mises en œuvre par les différentes équipes au cours de cette seconde époque feront l'objet d'un compte rendu à la fin de cet article.

1. Antécédents historiques, XVIe-XIXe siècles

« Salamanca-ra nindoalarik... », l'exode des bacheliers basques vers les universités étrangères

Quand on observe l'évolution de la carte de l'université espagnole durant les plus de huit cents ans de son histoire, un fait retient tout particulièrement l'attention : la présence faible ou nulle des établissements d'enseignement supérieur au Pays Basque, qui contraste avec l'implantation de studia et d'universités dans le reste des territoires péninsulaires. Certes, selon les époques, les établissements universitaires furent inégalement répartis à travers les royaumes et les territoires historiques, mais, à partir de 1600, on peut affirmer que toutes les régions péninsulaires accueillirent des universités majeures sauf le Pays Basque. Le nombre et l'importance des établissements, tant ceux fondés au Moyen Âge qu'à l'époque moderne, fut plus élevé dans les deux Castilles que dans le reste de la péninsule, même si cela n'empêcha pas d'observer dans le tiers oriental un véritable essor universitaire à l'initiative municipale, qui dura jusqu'à la Guerre de Succession. Ces établissements furent de moindre importance du point de vue académique et scientifique que les

* Orig. es, p. 373

universités dites majeures de Castille – Salamanque, Valladolid, Alcalá –, même si cela ne les empêcha pas de contribuer avec force au développement de la culture propre, notamment Saragosse⁷ et Valence. Dans le sud, l'Université de Séville, de nature épiscopale, connut un avenir radieux, tout comme celle de Saint-Jacques-de-Compostelle, en Galice⁸.

À la même époque, le royaume de Navarre et les trois provinces étaient dépourvues d'universités majeures, aux honorables exceptions d'Oñate et d'Iratxe, qui ne couvraient pas, loin s'en faut, les besoins de formation des jeunes basques ; en moyenne et à leurs plus beaux jours, 200 étudiants tout au plus par an sortaient diplômés des deux établissements, le reste se voyant contraint d'aller faire ses études à l'extérieur du Pays⁹. Ainsi, jusqu'au milieu du XVIe siècle, les Navarrais fréquentent les universités françaises de Pau, Cahors, Montpellier, Toulouse et la Sorbonne à Paris, mais aussi à Bologne ou Rome¹⁰. Tandis que les Biscayens, Guipuzcoans et Alavais s'orientaient vers les universités espagnoles de Salamanque, Valladolid et, plus tard, Alcalá. À partir de la conquête de 1512, mais surtout à la suite de la pragmatique de Philippe II d'Espagne de 1559 interdisant d'étudier dans les universités étrangères afin que les jeunes ne fussent pas infestés par l'hérésie protestante, les Navarrais entrèrent également dans les universités espagnoles où ils forment un seul corps avec les « Biscayens » – notez le nom de Collège Biscayen de Salamanque¹¹.

Salamanque, aux côtés de Valladolid et d'Alcalá, constituerait le pôle d'attraction le plus actif pour toute la péninsule, mais principalement pour les étudiants qui viennent du nord, du Pays Basque, où il existait une richesse plus importante et une grande quantité d'hidalgos qui fréquentaient les salles de cours des universités majeures – ils savaient qu'après, au moment de répartir les fonctions civiles et ecclésiastiques, les diplômés de ces grands établissements seraient préférés. Pendant très longtemps, depuis l'implantation des premières universités en Espagne au XIIIe siècle jusqu'à la fin du XXe siècle, le Pays Basque intégrera la plus importante communauté expatriée d'étudiants universitaires. Les facultés juridiques en particulier augmentent leurs effectifs avec des étudiants basques qui sont ensuite promus aux meilleurs postes de l'État et de l'Église. Comme nous le rappelait Mitxelena, dans les années de la monarchie autrichienne, une fuite continue des cerveaux pousserait de la périphérie vers le centre les élites bureaucratiques basques placées au service de la cour espagnole¹².

Les studia d'Oñate et d'Iratxe, deux honorables exceptions

Dans un Pays Basque privé d'universités majeures, les établissements d'Oñate et d'Iratxe furent les seules réussites d'une certaine consistance en matière d'enseignement supérieur, malgré les diverses tentatives de création d'universités traditionnelles, singulièrement en Navarre, dont les Cortes [le Parlement espagnol, ndt] manifestèrent à plusieurs reprises leur intérêt pour l'institution depuis 1546¹³.

L'Université d'Oñate faisait partie de la liste d'universités territoriales nées en grand nombre à partir du XVIe siècle à la suite de la réforme Tridentine, qui exhortait à l'érection de collèges ou séminaires « pour assurer la fermeté dans la sagesse », réguler et réformer les coutumes des étudiants et élever la formation du clergé¹⁴. Ainsi, la péninsule vit l'apparition d'universités comme celles de Sigüenza, Tolède, Osma, Orihuela, Ávila, Baeza, Osuna, Almagro, Gandía, etc. Dans son *Historia de la Universidad Española*, Jiménez rappelle que, face aux universités majeures – Salamanque, Valladolid et Alcalá –, il s'agissait en général d'établissements périphériques mineurs dotés de chaires de Grammaire, Arts et un peu de Théologie¹⁵.

L'Université d'Oñate, de très belle facture Renaissance¹⁶, naquit par l'œuvre et la grâce d'un fils illustre de la ville, l'évêque Rodrigo Mercado Zuazola¹⁷. Après avoir exprimé sa volonté par testament en 1533,

la création d'une université « pour l'ensemble de la terre basque » ne devint réalité qu'en 1540. Cette année-là, le Collège universitaire fut créé par bulle papale suivant le nouveau modèle de Collège-Université de San Antonio Portaceli de Sigüenza¹⁸. Il connut un certain lustre aux XVIe et XVIIe siècles, réunissant jusqu'à 300 collégiens¹⁹. Puis vient la désertion d'étudiants qui préfèrent les grandes universités. Même si, durant le XVIIIe siècle, les trois provinces tentent de la redynamiser par des contributions financières et en introduisant l'étude du Droit royal, les studia ne connaîtront plus le lustre d'autres époques. Les efforts du XIXe siècle pour relancer l'université, en tant qu'université libre en 1869 et en tant qu'université basco-navarraise (« Première université carliste ») en 1874²⁰, n'aboutirent pas non plus. Le 23 août 1901, le Ministère de l'instruction publique et des beaux-arts déclara caduque l'autorisation donnée à la municipalité de la Ville par décret royal du 6 mars 1896. C'est ainsi que s'éteint l'Université d'Oñate, 359 ans après sa fondation. En dépit de son envergure modeste, elle fut sans nul doute la plus belle réussite d'université que connut le Pays Basque au cours de son histoire. Rosa Ayerbe souligne la valeur d'une lutte séculaire de la ville avec les circonstances, avec l'appauvrissement, avec la concurrence des pouvoirs dans un Oñate où, face au recteur de l'université, convergeaient les pouvoirs du comte féodal, des maires ordinaires, de l'abbé de San Miguel²¹.

Nous avons indiqué précédemment que la Navarre, en dépit de son statut de Royaume, n'avait pas d'université officielle sur son territoire. Aux alentours de 1575, l'ancien Studium général bénédictin de Sahagún avait été transféré au monastère homonyme d'Iratxe, à proximité d'Estella. À défaut d'université officielle, le premier établissement d'enseignement supérieur navarrais fut le fruit de la reconnaissance royale du projet d'Estella. En 1544 est créé le Collège des Arts, qui devient une Université Pontificale en 1616 grâce au pape Paul V, et en 1665 Philippe IV d'Espagne le confirme. Cinq facultés la composent : Théologie, Philosophie, Droit canonique, Droit civil et Médecine. Mais l'établissement était loin de combler les besoins du Royaume, pas même ceux de l'Évêché. Il n'était pas supérieur à Oñate en taille ni en nombre d'étudiants car, à sa plus belle époque, une centaine d'élèves par an en sortaient diplômés. En tant qu'université mineure, elle obtint la reconnaissance de différents grades de la part de l'Université majeure de Salamanque. Dès 1587, Salamanque admettait officiellement les cours d'Arts et de Théologie gérés à Iratxe ; et aussi ceux de Médecine²². En réalité, les trois premières chaires furent les plus cultivées aux côtés des Langues classiques et sémitiques ainsi que l'Histoire. L'imprimerie de l'université elle-même contribua à cette diffusion.

Après une période d'essor au XVIIe siècle, elle décline au début du XIXe siècle, fermant ses salles de cours en 1807 sur décision de Charles IV d'Espagne, après près de deux siècles et demi d'existence. Par celles-ci étaient passés de véritables érudits non seulement ecclésiastiques, mais également laïcs. Au nombre des premiers, citons les cardinaux Albornoz, Aguirre et Sala ; plus de 50 évêques, abbés et autres autorités ecclésiastiques, ainsi que des magistrats, avocats, régents des chancelleries, médecins, etc.²³.

Un rayon de lumière dans l'obscurité de la nuit : le Séminaire de Bergara

À partir de 1600, au passage du Moyen Âge à l'époque moderne, les universités ibériques issues du Moyen Âge se trouvaient dans un processus d'involution, isolées de la révolution éclairée et libérale qui gagnait le premier monde²⁴. Pour une bonne raison, la Renaissance avait entraîné une rénovation profonde des sciences à la fois naturelles et humaines. Néanmoins, presque tout ce que nous pouvons considérer

comme noyau de la révolution scientifique sera traité en dehors du milieu universitaire traditionnel et par des non-professionnels de l'institution. Plus tard, les esprits éclairés créent des Sociétés d'Amis du Pays à l'image des Académies britannique et française, où les savoirs émergents sont cultivés dans une volonté claire de favoriser l'instruction publique et le progrès. C'est pourquoi il serait erroné de considérer le Séminaire de Bergara comme antécédent de l'Université Basque, au même titre que l'Académie royale espagnole ou l'Académie royale d'histoire, fondées sous l'impulsion du réformisme des Bourbons, ne contribuèrent pas non plus à changer et à améliorer l'université, ni n'avaient l'intention de le faire. Qui plus est, en Espagne, les universités s'opposèrent à la création d'Académies craignant pour leur survie²⁵.

Ce ne fut pas le cas du Pays Basque qui avait tant besoin d'institutions d'enseignement supérieur importantes – celle d'Oñate était entrée en net déclin à cette époque –, la Royale Société Basque des Amis du Pays (RSBAP) fut accueillie avec un grand intérêt. Les origines de la RSBAP, fondée en 1764, furent les salons qui se déroulaient au palais d'Intsausti, à Azkoitia, sous l'impulsion du comte de Peñafloreda, Xavier de Munibe. Ses mémoires font état de la préoccupation des *caballeritos* [gentilshommes, surnom des membres de la RSBAP, ndt] pour l'agriculture, l'industrie, le commerce, d'un point de vue appliqué et expérimental²⁶. La finalité de leur engagement était énoncée à l'article 1er des statuts de la Société d'Études qu'ils fondèrent :

« ... cultiver l'inclination et le goût du Pays Basque pour les Sciences, Belles Lettres et Arts, corriger et parfaire ses coutumes, chasser l'oisiveté et ses conséquences funestes et renforcer davantage l'union des trois Provinces d'Alava, Biscaye et Guipúzcoa, et de l'ensemble du Pays Basque ».

Notez que l'article 9 du Règlement adopté par la suite prescrivait « l'étude des langues nationales comme le basque et l'espagnol, et le latin pour les étudiants qui s'orientent vers l'Église ».

Une des réalisations les plus représentatives de la RSBAP dans sa première étape fut la fondation du Séminaire Royal de Bergara en 1776, organisme pionnier en matière de recherche et d'enseignement au Pays Basque. Peu après naît rattaché au Séminaire le Laboratorium Chemicum, où les frères Elhuyar découvrirent le wolfram ou tungstène. À l'actif de la RSBAP, il faut compter en outre le programme de bourses pour étudier à l'étranger, la diffusion dans le pays de l'Encyclopédie de Diderot et D'Alembert, etc. En définitive, cette réalisation constitue un phénomène sans commune mesure avec ce qui se passe dans le reste de la monarchie et témoigne en soi de la prospérité du climat intellectuel qui existait dans le pays. Entre 1784 et 1793, le nombre de membres de la RSBAP se situe entre 1 200 et 1 300²⁷. À l'extérieur du pays, la nouveauté et la valeur du Séminaire furent perçues par Campomanes qui recommandait de créer des sociétés analogues²⁸.

La Bascongada fut dans ses premières années d'existence le cœur de la vie scientifique et culturelle du Pays Basque, palliant en partie, à travers le Séminaire et son Laboratoire, le vide immense dont le pays souffrait en matière de recherche et de science – « une lueur dans un ciel bleu d'été », dira Mitxelena²⁹ –. Elle collabora avec d'illustres professeurs à la fois espagnols – en particulier les enseignants de l'Université de Salamanque – et étrangers.

Elle connut une vie prospère jusqu'en 1794, année où, en raison de la guerre avec la France, Bergara fut occupée par Moncey et les enseignements interrompus. Rétablie avec la signature de la paix, elle mena une vie languissante jusqu'à sa nouvelle interruption, en 1808, en raison de la Guerre de l'indépendance. Humboldt, qui la visita à cette époque finale, la trouva en pleine décadence, avec seulement 36 sémi-

naristes (elle en avait accueilli jusqu'à 130)³⁰. Plusieurs causes convergent vers le déclin : le départ des professeurs de premier plan³¹, la disparition des fondateurs sans successeurs, à quoi s'ajoute la politique hostile de Charles IV d'Espagne contre les institutions culturelles soupçonnées d'avoir collaboré avec l'idéologie révolutionnaire.

Les réformes de l'université espagnole au XIXe siècle passent leur chemin au Pays Basque

Le XIXe siècle entraîna de grands changements dans l'enseignement supérieur en Espagne. Avec l'instauration du réformisme bourbonien, le pays choisit un nouveau modèle d'enseignement supérieur, inspiré de l'université napoléonienne, qui réduisit à néant ce qui restait des universités corporatives de l'Ancien Régime. Le nombre d'universités diminua et l'État contrôla leur fonctionnement, en créant les districts universitaires³². Le décret royal sur les Universités issu du Plan Pidal de 1845 divise le pays en deux grandes zones d'influence : la Biscaye, le Guipúzcoa et l'Alava seront rattachés au tout nouveau district universitaire de Valladolid, tandis que la Navarre dépendra de Saragosse. À cela s'ajoute le fait que la Loi Moyano de 1857 établit le modèle d'université centralisée, uniforme et bureaucratique, qui perdurera jusqu'à la loi de réforme universitaire des années quatre-vingt du siècle suivant.

Malgré tout, sauf d'honorables exceptions, il serait trompeur de penser que ces événements suscitaient à l'époque une grande préoccupation dans le pays et chez ses élites. Le fait est que le Pays Basque était dépourvu, sans heurt apparent, des instruments minimums de formation pour permettre notamment de garantir la continuation de la langue – la formation des maîtres n'était pas entre ses mains –³³, et du Droit propre – ce n'était pas le cas du Droit aragonais ou encore du Droit catalan qui s'appuyaient chacun sur leurs facultés de Droit par exemple. Les deux manifestations culturelles majeures de l'identité nationale étaient négligées faute d'une université pouvant former et œuvrer pour leur développement. À la différence des élites économiques catalanes qui favorisèrent d'importants projets de formation sur le territoire, au Pays Basque l'absence d'université propre se vivait avec une sorte de résignation³⁴. Il est en effet surprenant, une fois l'écart existant entre culture et richesse admis, que l'effort réalisé pour obtenir l'enseignement supérieur fût limité à régler l'insuffisance de l'enseignement technique – la Municipalité de Bilbao et la Diputación provincial s'étaient engagées à créer à leurs frais l'École d'Ingénieurs, « vu la situation préoccupante que l'État traversait » –, car l'École de Commerce existait depuis 1818, créée à la demande du Consulat de Bilbao et plus tard de la Chambre de Commerce³⁵. Peut-être pensa-t-on que « les besoins de formation engendrés par l'industrialisation biscayenne, en dehors du domaine technique, étaient parfaitement conciliables avec le désir de remodeler la société au moyen de l'éducation catholique »³⁶.

Cette situation donna lieu à des initiatives pour la création d'établissements d'enseignement privés qui vinrent pallier le vide immense existant. À Bilbao, dès 1886, on commença à enseigner le Droit et la Philosophie. À ces filières vinrent s'ajouter à partir de 1916 les études commerciales sous l'égide de la Fondation Aguirre. Voilà le germe de l'Université de Deusto. Ce même schéma fut reproduit pour la création de l'ESTE (École Supérieure de Technique Commerciale), où les deux chefs d'entreprise Victorio Luzuriaga et Patricio Echevarría, qui représentaient l'industrie métallurgique la plus dynamique et la plus puissante de Guipúzcoa, dirigèrent la Société Anonyme « Enseñanza Superior » qui confia à la Compagnie de Jésus l'érection de la nouvelle université guipuzcoane³⁷. Dès lors et jusqu'à la création de la faculté de Droit à Saint-Sébastien en 1968, Deusto détint le monopole des ensei-

gnements juridiques dans le pays : les salles de classe des jésuites formeront et diplômeront d'importants contingents de juristes et économistes basques dont l'influence dans les milieux économiques et administratifs a été décisive, en comparaison avec d'autres territoires où le développement de l'université publique intervint plus tôt³⁸.

« Laurac-bat » et l'Université Basco-Navarraise

En Navarre, grâce à l'intervention de la Diputación foral, les choses se passèrent autrement, même si, comme chacun sait, les résultats ne furent pas très différents de ceux des provinces sœurs. Comme dit précédemment, les Cortes jusqu'en 1841 et par la suite le Conseil de l'Éducation de Navarre avaient demandé à maintes reprises la création d'une université officielle sur le territoire.

La demande ne sera présentée une nouvelle fois qu'en 1866, cette fois à l'initiative de la Diputación, dans le contexte du mouvement Laurac-bat – qui succédait à l'ancien Irurac-bat, propre aux trois provinces. Parmi les projets communs portés par Laurac-bat figure celui de l'Université Basco-navarraise, lequel naît d'une série de conférences organisées à Alsasua aux alentours de 1866 « pour promouvoir le sentiment patriotique en resserrant les liens des quatre provinces sœurs », entre quelques députés foraux de Navarre et le député aux Cortes pour l'Alava, Ortiz de Zárate³⁹. Les premiers travailleraient dans le cadre officiel par le biais d'initiatives comme celle mentionnée, et le dernier, tant dans le cadre institutionnel que dans la presse.

À ce cadre institutionnel répond l'initiative de la Diputación foral du 7 juin 1866 accompagnée d'un plan sommaire de création de l'Université, signé par les députés navarrais Zabalza, Fortún, Calatayud, Saenz de Tejada, Bobadilla, Barberena et Elorz. La corporation navarraise expliquait dans son message adressé à chacune des Diputaciones sœurs « En essayant de résoudre le problème qu'elle vient de soulever [l'absence d'université officielle dans le pays], la Diputación de Navarre ne s'est pas limitée à s'enquérir des moyens de créer au sein de son territoire un établissement libre d'enseignement supérieur, elle a en outre considéré l'ensemble du Pays Basque comme son propre pays pour mener un processus de cette envergure ». Le fondement du projet énoncera de manière réaliste l'objectif suivant :

« L'université basco-navarraise sera établie là où les diputaciones de Biscaye, Guipúzcoa, Alava et Navarre l'estimeront souhaitable et elles formeront un district universitaire qui comprendra ces quatre provinces plus celles que le Gouvernement de l'État jugera utile de lui ajouter »⁴⁰.

Le même document contient les projets des facultés de Droit, Médecine, Pharmacie, Sciences, Philosophie et Lettres⁴¹.

Les Diputaciones visées répondent sereinement, en méditant peut-être la réponse en fonction de leurs propres intérêts. Devant l'attitude passive des autres gouvernements provinciaux, la Diputación foral décide d'aller de l'avant, cette fois en demandant à la reine une université pour la Navarre. S'ensuivent deux années de démarches infructueuses, qui se heurteront aux projets du Gouvernement de continuer à réduire le nombre d'universités⁴².

Dès lors, les initiatives emprunteront d'autres chemins. En application du décret du 21 octobre 1868, des propositions d'ordre provincial sont mises en place au sein de chacune des Diputaciones⁴³. L'Alava crée son Université Libre à Vitoria, avec des facultés de Droit et Philosophie, ouverte jusqu'à la proclamation de la République en 1873. Comme nous l'avons vu, la Biscaye choisit d'envisager la création d'une « Université Catholique Biscayenne », avec des facultés de Sciences, de Lettres

et de Droit, qui constitue l'embryon de la future Université de Deusto. Et le Guipúzcoa envisage pour sa part la récupération de l'ancienne Université d'Oñate avec les études de Droit⁴⁴.

Après la parenthèse citée, l'étape suivante de ce parcours historique du projet d'Université Basco-Navarraise réside dans l'adoption par les Assemblées du Guipúzcoa, en pleine Guerre carliste, d'une proposition confiant à la Diputación le rétablissement de la « Société des Amis du Pays de Guipúzcoa », dans l'intention de « l'étendre aux deux autres provinces sœurs et enfin à la Navarre pour que soit formée sous la devise du 'Laurac-bat' une société de même objet que l'ancienne sous la devise de 'Irurac-bat'... »⁴⁵. Cependant, le pays était entré en guerre, si bien que le processus est à nouveau suspendu jusqu'aux années 80, où les relations sont rétablies, ne serait-ce qu'aux fins de salutations personnelles et de questions particulières.

Face à la guerre qui sévissait au sud, il régnait une dynamique différente dans le Pays Basque nord, où avait pris racine, en provenance de Catalogne, la première pousse de ce qui deviendra la *Reinaxença* basque. En 1853, la renaissance culturelle basque s'amorçait en Labourd, menée par Antoine d'Abbadie à travers ses Fêtes Basques.

Grâce au rayonnement des Euskal Lore Jokoak, en Pays Basque sud aussi à partir 1881, les jeux floraux seront le moyen de réunion utilisé avec l'organisation de cycles de conférences, la constitution de sociétés scientifiques et de revues culturelles. Le processus s'accroît dans la dernière décennie du siècle et dans les deux premières du XXe siècle, créant un réseau varié et fertile d'associations dans lequel apparaissent des personnalités éminentes et des œuvres scientifiques paradigmatiques. Le bouillon de culture était en place pour l'apparition de la Société d'Études Basques-Eusko Ikaskuntza⁴⁶.

2. Eusko Ikaskuntza et l'Université Basque

La naissance d'Eusko Ikaskuntza est liée à la revendication de l'Université Basque

Avec l'avènement de la SEV, la revendication universitaire changea de mains ; elle passa d'une demande d'impulsion institutionnelle à une réclamation principalement dirigée par des intellectuels et professeurs universitaires. De ce fait, le débat changea de ton et s'enrichit. Monreal dira que « le débat sur l'université engagé dans les années vingt au sein de l'El-SEV a été le seul important à se produire au cours de ce siècle [XXe] »⁴⁷. Pour la génération d'Euskal Pizkundea, l'absence d'université au Pays Basque était vécue comme une amputation des facultés fondamentales du peuple basque. En pleine période d'expansion et de développement industriel, le pays s'enrichissait, se développait comme place financière, alors qu'il pâtissait dans le même temps d'un véritable sous-développement en matière universitaire. En plein XXe siècle, le vide devenait de plus en plus notable.

La Société d'Études Basques connaissait la valeur de l'enseignement supérieur et de la recherche, leur importance pour cultiver la culture propre et pour le progrès économique. Ce fut une génération exceptionnelle qui lutta intelligemment pour conjuguer les efforts à tous les niveaux, en plaçant la question universitaire au cœur du débat. Eusko Ikaskuntza sut rassembler diverses idéologies, dans une approche consensuelle, en préférant toujours des propositions graduelles et réalistes qui respectaient la légalité de l'État⁴⁸. Au milieu du paysage politique et social tumultueux de l'avant-guerre, elle eut l'art de mobiliser la société et de gagner la confiance des institutions. Elle sut par ailleurs traiter correctement la question territoriale dans un pays désarticulé comme l'était le Pays Basque, en intégrant avec intelligence la dimension interprovinciale et transfrontalière de la culture basque de l'époque.

Il est vrai que, devant l'obstination de l'État et l'inquiétude politique du moment, El-SEV espéra que l'obtention de l'autonomie entraînerait la compétence universitaire et le district propre à partir desquels une Université Basque serait alors possible, mais, comme chacun sait, cela n'arriva pas. Malheureusement, les fruits de son effort se révélèrent tardifs et éphémères dans la mesure où, liés au devenir de la République, ils échouèrent après la division du pays engendrée par le Statut adopté et furent ensuite définitivement enterrés à cause des événements belliqueux.

Mais l'effort réalisé par la génération d'Apraiz ne fut pas vain. Les conditions dans lesquelles la Société souleva les principales questions concernant la revendication universitaire posèrent les jalons de l'institution une fois les institutions restaurées dans la troisième moitié du XXe siècle. C'est pourquoi il est important de revoir les axes du débat sur le modèle d'université qui se déroula au sein de la SEV, et de relater les avatars des démarches, congrès et mobilisations qui furent une référence pour les époques ultérieures.

Le débat sur le modèle universitaire

Le grand effort mis en œuvre par la SEV dans ce domaine souligne sa volonté de s'entendre avec les mouvements pédagogiques rénovateurs d'Europe et d'Espagne, mais elle eut en même temps une dimension propre, liée aux besoins de construction nationale de l'époque. Le débat sur l'Université Basque porta sur certains sujets à portée supraprovinciale comme l'étendue du district, l'emplacement des établissements, le modèle d'enseignement, le financement, la direction de l'université, etc.

La génération qui créa la SEV connaissait l'université espagnole, mais également les grandes universités européennes, dans lesquelles certains de ses membres avaient étudié et avec lesquelles ils restaient en contact. Ángel de Apraiz – professeur de Littérature et Théorie de l'Art aux universités de Salamanque et de Barcelone – avait lui-même bénéficié d'une bourse de voyage du Conseil de Perfectionnement des Études et connaissait bien l'idéologie de l'Institution Libre d'Enseignement. Ses nombreux voyages et séjours au sein d'universités étrangères lui permettaient de comparer les systèmes éducatifs avec justesse pour décider entre les différents modèles⁴⁹.

Alors qu'en Espagne « la question universitaire » opposait les catholiques traditionalistes et libéraux⁵⁰ depuis la Loi Moyano, la SEV resta à l'écart de ce débat. En dépit de l'appartenance confessionnelle évidente de la plupart des promoteurs de l'Université Basque, la Société se tint à l'écart de ce conflit, évitant de se prononcer sur le **caractère laïc ou confessionnel** de l'université à laquelle ils aspiraient⁵¹.

Ils ne voulurent pas non plus s'engager dans la discussion sur l'emplacement des établissements, qui avait suscité tant de méfiance dans le passé de la part des institutions territoriales. Avec une vision pragmatique, ils contournèrent les deux questions mentionnées qu'ils pouvaient diviser idéologiquement, et ils s'attachèrent à se définir par rapport à l'État avec une requête qui, en étant acceptable pour les pouvoirs centraux, permettrait à la fois de développer et d'élever le niveau de la culture basque. L'université devait être conçue comme un élément d'articulation et de cohésion du pays, non comme un facteur déstabilisant. Au sein de la SEV, l'unanimité régnait sur le **territoire** qu'elle devait comprendre. En l'occurrence, une structure tétraprovinciale qui englobe l'ensemble du Pays Basque péninsulaire et qui représente ainsi la culture basque. Apraiz dira que l'Université Basque

« [...] ne doit pas être considérée comme une institution localisée à un endroit précis du Pays, mais comme l'organisation de tous les établissements scientifiques et scolaires d'enseignement supérieur actuels et futurs [...] en lien avec la terre où elle doit s'installer, lo-

calisation qui, en prenant le terme université au sens large, peut inclure toutes les villes importantes du Pays, et les meilleurs moyens de l'obtenir »⁵².

Cette revendication essentielle à la construction nationale ne fut pas réitérée lors de la mise en œuvre finale de l'autonomie dans la République ni après avec la Constitution de 1978.

Concernant les **objectifs**, il était souhaité, comme le prévoyaient les Statuts, que l'université fût « le sommet d'un enseignement lié à la connaissance et à l'amour du pays ». La mission de l'université, d'après Elorrieta, devait être celle d'instruire, « renforcer et perpétuer la vie de l'esprit basque »⁵³. Il s'agissait d'une approche basquiste mais accommodante par rapport à la législation en vigueur, puisque Elorrieta lui-même définit la future université comme « le meilleur attribut d'amour que le peuple basque pouvait offrir à la gloire de l'Espagne »⁵⁴. Telesforo de Aranzadi dira que « notre esprit propre auquel nous n'avons pas le droit de renoncer et que nous avons le devoir de ne pas étouffer, réclame la légalité de l'autorisation pour fonder une université qui soit avant tout un organe propre, promoteur de notre culture... »⁵⁵. À cet effet, il considère que l'objectif prioritaire de l'Université Basque devrait être la recherche pour insuffler de l'oxygène « à une culture moribonde »⁵⁶.

Il n'y avait en revanche pas d'unanimité sur le **modèle universitaire** à adopter : les uns désiraient un modèle propre – Landeta, le comte de Vilallonga –, différent de l'officiel qui produisait tant d'insatisfaction à cause de son bureaucratisme et de sa banalité, car ils estimaient que la spécificité culturelle du pays exigeait une réponse universitaire spécifique elle aussi ; certaines personnalités intellectuelles – Miral, Elorrieta – soutenaient l'approche autonome, qui finit par s'imposer lors du IIIème Congrès de Guernica de 1922 ; les autres plaidaient pour une solution souple, plus accommodante avec l'université d'État (Aranzadi, Zaragüeta, Eguren, Apraiz), c'est-à-dire qu'ils étaient partisans de commencer à dispenser les grades avec les établissements et infrastructures actuels et, au fil du temps, en demander la reconnaissance au Gouvernement. Apraiz optera pour une université officielle, louant « les grands avantages positifs obtenus en Catalogne par l'université d'État : les défauts et vices de celle-ci ne sont pas plus importants que ceux des institutions de type différent »⁵⁷. Enfin, le Règlement et le Rapport élaborés par Vilallonga et envoyés au Gouvernement en 1924 penchent pour une solution flexible : une université « soumise à la législation en vigueur, proposant en ce qui la concerne les réformes qu'elle juge les plus favorables à la réalisation de ses idéaux », qui n'étaient autres que la liberté d'enseignement⁵⁸. C'est ce qui fut appelé le « **statut élastique** ».

Quant aux **programmes d'études**, la volonté était de respecter un tronc commun minimum nécessaire pour obtenir des diplômes officiels et pouvoir accéder aux épreuves d'État sur un pied d'égalité avec les universités officielles, auxquelles il est demandé de détacher le Pays Basque des districts existants à Saragosse et Valladolid. À cet égard, le règlement adopté affirmera que

« [...] l'université présentera un caractère éducatif et social, comprenant les enseignements classiques, scientifiques, technologiques et professionnels, ainsi que les beaux-arts à leur niveau supérieur, la préparation des maîtres, l'enseignement du premier et du second degré dès lors qu'ils impliquent une préparation préalable à l'université ».

Il exprimait également la nécessité pour l'enseignement supérieur de répondre aux besoins de formation continue des ouvriers.

La question de la **gestion économique et du financement** fut pacifique. Il sera dit que le Pays Basque a les moyens financiers suffisants pour fonder et entretenir l'université. D'autre part, le bénéfice des subventions publiques et privées qui sont réclamées ne devrait pas réduire la liberté d'action de l'institution. Ils savent que l'État ne va pas financer une autre université, que la demande serait illusoire, d'ailleurs il est évident dans leurs écrits qu'ils ne veulent pas qu'il le fasse.

Ils penchent pour une **direction** institutionnelle unique, responsable devant un organe composé d'éléments universitaires, post-scolaires et coopérateurs, laissant entre les mains de l'État la fonction inspectrice et supplétive. La majorité penche pour le recrutement libre des enseignants et chercheurs comme prérogative du financement propre.

Pour ce qui est de la langue, il est jugé essentiel de la promouvoir fermement au sein de l'université. Aranzadi soulignera que « nous porterons toujours à l'euskara [la langue basque] le respect que nous lui devons, et nous sommes en droit d'exiger le même respect de qui-conque vit avec l'Euskalduna [le Basque] »⁵⁹. Même au niveau de la recherche, il précise que la langue des thèses ne sera pas une obligation, ouvrant ainsi la porte à l'euskara dans le registre scientifique, et anticipant ainsi à de nombreux égards le débat ultérieur sur la normalisation de la langue dans le milieu universitaire.

Démarches et Congrès de la SEV en faveur de l'Université (1918-1936)

Il a été dit précédemment que les démarches accomplies dans ce domaine par la Société furent rapidement résumées dans un Rapport à l'occasion de l'adaptation d'un Règlement adopté par l'Assemblée Générale et destiné au Gouvernement de l'État⁶⁰. Grâce au document exhaustif élaboré par le secrétaire général de l'époque, nous connaissons aujourd'hui de source sûre les avatars de la revendication universitaire menée par EI-SEV.

En 1918, à l'occasion du cycle de conférences organisées par le Conseil de la Culture de la Diputación de Biscaye, Angel de Apraiz, futur secrétaire général de la SEV, proposa d'organiser un Congrès d'Études Basques pour l'affirmation de la culture basque renaissante, lequel pourrait déterminer, à l'exemple des universités européennes, « tous les courants de vie de notre peuple autour des essences idéales pures ». Ce discours marquait le début de la campagne pro-Université Basque la plus importante engagée jusque-là. Quelques jours plus tard, la Diputación de Guipúzcoa adoptait une motion présentée par son président, Ladislao de Zavala, proposant d'organiser en septembre de la même année un Congrès d'Études Basques parrainé par les quatre Diputaciones et les évêques de Pampelune, Vitoria et Bayonne, dont l'un des objectifs serait notamment de promouvoir l'idée d'une université nationale⁶¹. La Diputación d'Alava reçut un vote de confiance pour parrainer le projet d'« université basco-navarraise avec un règlement analogue à celui de 1866 » ; cependant, en juin 1918, le maire de Vitoria exigea pour la ville le rectorat de l'université et quatre facultés (Droit, Philosophie, Sciences et Pharmacie), en laissant la Médecine à Bilbao, les Sciences Naturelles à Saint-Sébastien et la Médecine Vétérinaire à Pampelune. Les trois autres provinces jugeaient cette proposition inacceptable et parvinrent finalement à reconduire les négociations, en convoquant ensemble le Ier Congrès d'Études Basques, tenu à Oñate en septembre 1918. Ce Congrès d'Études Basques remporta un franc succès et clôtura en déclarant fermement « la nécessité de créer une Université Basque pour des raisons sociales, scientifiques et économiques »⁶².

Dans ce contexte, le décret royal de Règlement du 21 mai 1919 ratifié par le ministre Silió, reconnaissant une autonomie universitaire plus large,

fut interprété comme une occasion que les quatre Diputaciones saisirent, ensemble cette fois, de demander « une université sur la base d'un accord du Gouvernement et des Diputaciones des provinces basques et de Navarre »⁶³. À la demande présentée, les universités de Saragosse et de Valladolid, affectées par les aspirations basques qui menaçaient de réduire sensiblement leur district universitaire et, par là même, les effectifs d'étudiants qu'elles recevaient du Pays Basque, réagirent en tentant de fermer les portes au projet. Les conseils de professeurs des deux institutions prirent chacun une décision exigeant au ministre que la création de nouvelles universités souhaitant adhérer au Plan d'autonomie du Gouvernement fût adoptée par une loi spéciale dans chaque cas. Par ailleurs, il figura dans les Statuts de l'Université de Valladolid et dans ceux de l'Université de Saragosse qu'aucune autre université ne pouvait être créée dans leur district⁶⁴. En août 1919, les sénateurs nationalistes Chalbaud et Horn s'entretenirent avec le nouveau ministre de l'Instruction Publique, Prado y Palacio, conservateur, connu pour son hostilité à l'euskara, lequel leur annonça « le Décret sur l'autonomie universitaire ne permet pas à ce Ministère de créer une Université dans l'une des provinces basques ou en Navarre »⁶⁵. Le projet de loi des universités présenté peu après aux Cortes par le ministre (14 novembre 1919) soutint les intérêts conservateurs des universités existantes : en vertu du projet, créer une nouvelle université imposait une nouvelle loi, car un décret gouvernemental comme jusque-là ne suffisait pas.

La SEV réagit en rédigeant deux communications, l'une adressée aux présidents des Diputaciones et l'autre destinée aux représentants des Cortes. Ainsi, en novembre les Diputaciones s'adressèrent à la Commission de l'Instruction Publique du Sénat avec la prétention d'introduire un recours contre l'article restrictif, au motif que :

« [...] la simple considération de la carte universitaire de l'Espagne, où chacune de ses régions historiques montre son établissement d'enseignement supérieur, sauf celle constituée par les provinces basques actuelles et la Navarre ; et, principalement la perspective de l'intensité et la splendeur qu'une Université gagnerait aujourd'hui là-bas, au bénéfice de la culture publique, sont des raisons que nous cherchons seulement à esquisser et sur lesquelles se fonde le désir commun que nous avons d'exprimer devant cette Commission d'information... que disparaisse du projet de loi actuel son premier article, l'exigence qui ne concerne en rien les objectifs dudit projet, d'une loi spéciale pour que le Gouvernement puisse entreprendre, favoriser ou valider de nouveaux travaux de culture universitaire »⁶⁶.

En janvier 1920, des sénateurs basques de toutes les tendances politiques (Ortega Morejón, Gáldiz, González de Chávarri, Chalbaud et Federico de Echevarría), présentèrent à leur tour une proposition de loi dont l'article 1er érigeait l'Université dans les provinces basques et la Navarre, les Diputaciones désignant l'emplacement des facultés et assumant leurs dépenses⁶⁷. Comme il était à prévoir, la proposition fut rejetée. Malgré l'échec de ces démarches, la revendication universitaire continua d'occuper le premier plan lors des congrès successifs d'Eusko Ikaskuntza.

Le IIème Congrès consacré à « L'enseignement et les questions économiques et sociales », organisé à Pampelune du 18 au 25 juillet, compta sur la présence du ministre de l'Intérieur, Gabino Bugallal, et Alphonse XIII d'Espagne prononça le discours de clôture. Dans ses conclusions, il est rappelé que le Congrès décida,

« [...] d'obtenir des Pouvoirs Publics l'autorisation nécessaire pour créer une Université qui soit un organe de notre culture et progrès

intellectuel » [puisque] « le Pays Basque a les moyens financiers suffisants pour fonder et entretenir l'Université Basque, qui comprendra des études supérieures de recherche scientifique, des études à caractère professionnel et spécialisé, y compris celles comprises actuellement sous le nom d'Écoles spéciales et celles de formation des Maîtres »⁶⁸.

Lors de la nouvelle présentation aux Cortes dudit projet de loi d'autonomie universitaire, le 20 décembre 1921, le Conseil Permanent d'Eusko Ikaskuntza invita les députés et sénateurs basques à reprendre les démarches

« [...] pour qu'en désignant dans cette loi les universités qui seront considérées comme telles, il soit décidé également d'en créer une autre, moyennant un accord du Gouvernement avec les Diputaciones des provinces basques et de Navarre, seule région de la carte universitaire espagnole à être dépourvue de cet organe adapté à ses intérêts et à sa culture »⁶⁹.

Les députés Senante, Elósegui, Ampuero, Aranzadi, Oreja, Barricart, Marqués de Tenorio et Amorena proposent alors un amendement au projet de loi en Commission, qui se révéla infructueux aussi. En l'absence de résultats et devant l'obstination ministérielle, au printemps 1922, Eusko Ikaskuntza appelle de nouveau à la mobilisation du pays et organise un recensement des étudiants basques situés dans l'ensemble de l'État.

Peu après, le IIIème Congrès d'Études Basques, organisé à Guernica du 10 au 17 septembre 1922, qui compta à cette occasion aussi sur la présence d'Alphonse XIII d'Espagne, eut à nouveau une section universitaire, débattit même d'éventuels programmes d'études, par exemple de Médecine, que prépara le docteur Justo Gárate⁷⁰. Pendant les conférences, la commission se consacra à l'étude et à la rédaction du Règlement de l'Université Basque. Le projet élaboré est imprimé pour information de tous les membres afin de recueillir leurs observations. Dans ce contexte se produisit un incident qui devint le symbole de la lutte du Pays Basque pour une université propre. Plusieurs jeunes nationalistes (dont le futur *lehendakari* ou président du gouvernement basque Jesús María de Leizaola) profitèrent de la présence d'Alphonse XIII d'Espagne pour apposer des affiches avec le slogan : « Nous voulons l'Université », qui furent retirées par les forces de l'ordre. Ensuite, une manifestation non autorisée en faveur de l'Université Basque s'acheva par des cris et des incidents. La Guardia Civil espagnole arrêta les manifestants et les conduisit à pied de Guernica à Bilbao, même s'ils furent finalement libérés avant d'arriver à leur destination.

À la clôture du IIIème Congrès, le président de la Diputación de Guipúzcoa, Julián Elorza, évoqua le « désir vif, véhément et profond d'avoir une Université pour le peuple basque », en sollicitant même l'aide directe du roi : « Votre Majesté, tendez-nous votre main bienfaitrice et avec votre protection faites construire l'Université souhaitée »⁷¹. Dans les conclusions, il fut décidé que le projet d'Université Basque serait réalisé par une commission nommée à cet effet et envoyé aux Diputaciones.

Le Conseil Permanent du 26 mars 1923 adopta la constitution de la commission selon la composition suivante : Aranzadi, Vilallonga, Landeta, Zaragüeta, Fuentes, Apraiz, Eguren. Comme dit précédemment, certains étaient partisans de demander une université libre, tandis qu'Ángel de Apraiz plaidait le premier pour une université officielle⁷². En août 1923, la commission est scindée à cause de dissensions internes⁷³. Peu après, en septembre, se produira le coup d'État du général Primo de Rivera qui instaura la dictature. Enfin, le 18 septembre 1923,

voyant que l'instabilité des gouvernements de la Restauration rendait difficile l'obtention d'une université officielle, le Conseil d'Eusko Ikaskuntza arriva à la conclusion que :

« [...] l'Université dont le Pays Basque a besoin doit être une Institution ou une Corporation libre qui, lorsqu'elle aura prouvé sa capacité enseignante et culturelle, lorsqu'elle sera parvenue à réunir les biens et revenus qui assureront la continuité de l'œuvre, et que celle-ci aura acquis le caractère objectif d'une fondation indépendante de tout intérêt particulariste, puisse s'adresser au Pouvoir Public en quête de recommandations, voire même d'assistance comme institution qui serait d'intérêt public puisqu'elle réaliserait un travail social dans le respect des garanties prévues par les lois »⁷⁴.

Le 2 novembre 1923, en apprenant les nouvelles qui circulent sur les réformes probables de l'enseignement, le Conseil Permanent ratifie l'orientation ci-dessus et décide de prendre part à l'information publique ouverte en adressant au Directoire Militaire un courrier qui, après avoir exposé les motifs et produit les preuves qui l'amenaient à intervenir dans cette information, préconisait la liberté d'enseignement et l'établissement des épreuves professionnelles « qui sont désignées aujourd'hui sous le nom d'Examen d'État »⁷⁵. On pourrait penser que le nouveau contexte politique ne se prêtait pas pour demander l'université, et pourtant le régénérationnisme du dictateur sembla au début accepter la possibilité d'une certaine décentralisation régionale. Dans cette situation et afin de préciser au pays et au pouvoir public le critère que défendait la SEV, il fut décidé lors de la session du 19 décembre 1923 d'entreprendre la publication du **Règlement** mentionné plus haut sur lequel devrait se fonder la future université. Rédigé par Vilallonga, il était précédé d'un **Rapport** relatant les démarches effectuées par Eusko Ikaskuntza en faveur de l'Université Basque depuis 1919⁷⁶. Ce règlement fut imprimé puis envoyé aux Diputaciones et au Gouvernement.

À la même époque, au modèle d'université que défendait la SEV – basquiste et commune à tout le pays – s'opposa un autre projet différent, à caractère local, qui émanait cette fois non pas de Vitoria, comme en 1918, mais de la Municipalité de Bilbao et de la Diputación, aux mains des royalistes et partisans de Primo de Rivera, qui réclameraient une université bilbaina. Dans le climat politique de la dictature, la défense de l'Université de Bilbao n'était pas seulement territoriale mais idéologique, reflétant la polémique sur l'autonomie basque, qui opposait les royalistes centralistes aux nationalistes qui défendaient le projet d'Eusko Ikaskuntza. Quoi qu'il en soit, un sort commun était réservé aux deux initiatives, celle de Bilbao et celle de la SEV, face à l'intransigeance de la dictature.

En 1924, la SEV sollicite formellement à l'Université de Valladolid la division du district et la création de l'Université Basque. Le recteur transmet la demande au Gouvernement qui entama un rapport du Conseil de l'Instruction Publique. Le Directoire Militaire rejette finalement la demande car « il existe, pour ce besoin national, un nombre suffisant de facultés à remplir cet objectif »⁷⁷. En se prévalant de l'avis sénatorial récent contre l'Université basque, l'ordonnance royale ajoute que :

« [...] il convient également de noter que, la région basque entourée d'établissements universitaires : Oviedo, Valladolid et Saragosse, bien desservie, il n'y aurait pas de raison, d'ordre administratif, de mettre en place une nouvelle, sans créer d'établissements de nature différente que ceux déjà existants et où les ressortissants des provinces basques et de la Navarre reçoivent un enseignement, des éta-

blissements universitaires dotés d'une longue histoire et dont l'un d'eux pourrait être le plus affecté par la création d'une nouvelle Université ».

En référence cachée au modèle d'université libre défendu par Eusko Ikaskuntza, l'ordonnance de 1924 répondra que

« [...] mais la création ou mise en place d'une nouvelle Université pose des problèmes d'ordre différent de celui indiqué et doit être examinée compte tenu de la situation dans laquelle l'enseignement universitaire se trouve dans notre pays et de la possibilité d'intégration et de l'intérêt de mettre en place chez nous des systèmes et méthodes de pays où la situation sociale et la situation administrative officielle est bien différente de la nôtre »⁷⁸.

Cette décision qui traduisait l'abandon par le dictateur de son régionalisme initial, supposait dans la pratique de contrer aussi le projet bilbaino, ce qui amplifia la rancœur des institutions biscayennes contre la SEV tenue responsable de la décision du ministre. Parallèlement, la presse bilbaina fut interdite par le Gouvernement de tout type d'étude concernant l'université, et les conférences qui étaient prévues sur le sujet durent être annulées. Dans les années suivantes, la revendication universitaire fut reportée, à l'exception de quelques pétitions pour une faculté de Médecine à Bilbao entre 1927 et 1928. De nouveau en 1930, après un assouplissement de l'interdiction citée, la campagne reprit, soutenue par d'autres institutions dont le **Groupe de Culture Basque de Madrid**, étroitement lié et associé à la SEV⁷⁹. Ses locaux accueillèrent la chaire d'euskara de la SEV. On y prépara et mena aussi le sondage « pro-Université Basque » auprès de personnalités intellectuelles et politiques de l'époque comme Ortega, Fernando de los Ríos, Domingo Miral, Ángel Herrera, Miguel de Unamuno, Carlos Jiménez Díaz, Manuel Irujo, etc.⁸⁰. Dans les mois qui précèdent la proclamation de la IIe République, le groupe instigateur de la faculté de Médecine et le Groupe de Culture Basque poussent la SEV, tirant celle-ci de la torpeur de la dictature ; mais les activités de la Commission d'Autonomie monopolisent l'attention de la Société si bien qu'elle n'assumera pas le leadership précédant avant 1932. À l'évidence, les actions avaient été interrompues dans ce domaine pour ne pas interférer dans la négociation sur le Statut d'Autonomie comme raison ou objectif supérieur⁸¹.

La proclamation de la IIe République le 14 avril 1931 donna un nouvel élan tant à la revendication de l'autonomie qu'à la revendication universitaire. Toutes deux firent leur chemin ensemble entre 1931 et 1936, de sorte que le retard du Statut basque entraîna également celui de l'université. Sans affrontement aussi virulent que celui de 1923 – car cette fois il porta directement sur le Statut et non sur l'université –, la République avança les mêmes arguments que ceux utilisés sous la dictature. Le premier **projet de Statut** de l'époque républicaine, élaboré par l'Eusko Ikaskuntza en mai 1931, expédia la question par une formulation laconique : « L'État Basque aura des compétences sur l'enseignement à tous ses niveaux et filières, langue et culture, beaux-arts » (art. 18). La raison de cette formule succincte est que la Société n'était pas encore revenue sur la question et, de plus, elle ne voulait pas prendre le risque que celle-ci modifie la négociation du Statut jugée, comme vu précédemment, tâche prioritaire et porteuse.

Même s'il ne mentionnait pas expressément l'université, il s'agissait d'une formulation très large, sans aucune restriction, qui fut reprise littéralement dans le Statut d'Estella, bien que dans ce second projet une disposition transitoire prévît la rédaction d'« un Règlement de l'instruction publique » destiné à établir l'organisation de l'enseignement, y compris de l'université. Les événements politiques de l'époque amè-

nent une nouvelle fois le Statut dans une situation d'impasse. Devant le blocage du Statut d'Estella, Eusko Ikaskuntza se livra à des travaux complémentaires susceptibles de servir de base à la future université. Ainsi, l'Assemblée Extraordinaire du 21 février 1932 décide de ratifier le règlement de 1923 en évitant de se prononcer sur la localisation des facultés et d'agir avec précipitation au risque de compromettre la négociation du Statut d'Autonomie⁸². L'action de la SEV s'orienta tout au long de la IIe République vers la création de plans d'infrastructures scientifiques : facultés de Médecine, de Sciences et de Journalisme.

Au début de l'année 1932, le Gouvernement républicain d'Azaña prit la décision de dissoudre la Compagnie de Jésus et de saisir les bâtiments de l'Université de Deusto. Immédiatement après, Indalecio Prieto proposa une Université de Bilbao dans les locaux de Deusto. Sans être d'accord avec cette proposition, la minorité basco-navarraise décida de déposer une interpellation parlementaire au Gouvernement à ce sujet⁸³. En revanche, ANV, le grand promoteur de l'Université Basque à Bilbao, estimait qu'il était préférable d'attendre l'adoption du Statut pour en créer une dans le nouveau cadre d'autonomie. Finalement, les divergences idéologiques apparues au sein de la Municipalité de Bilbao entraînèrent la suspension d'une assemblée pro-enseignement supérieur qu'elle avait convoquée le 28 février 1932⁸⁴.

En fin d'année, on constate une tendance accrue de l'État à implanter de nouveaux établissements à frais partagés avec les collectivités locales. Pour cette raison, la SEV relance le débat du vieux sujet qu'est le régime universitaire, collaborer ou non avec l'État avant le Statut d'Autonomie. La méfiance envers un État de type laïciste allait de pair avec la préoccupation face à un interventionnisme excessif de l'État. Des cris d'alarme s'élèvent face à la « débasquisation » hypothétique d'une université contrôlée par l'État. En même temps, quelques-uns protestèrent contre la présence des jésuites et du Diocèse de Vitoria derrière l'autochtonisme du comité pro-Université Basque. Apraiz, neutre, plaide pour une solution pragmatique : créer un Directoire d'« éléments compétents du pays » pour avant ou après le Statut, comme élément tampon entre l'Université Basque et l'État⁸⁵.

Entre-temps, le nouveau projet de Statut des Gestionnaires [les Commissions Gestionnaires provinciales furent créées en avril 1931 sur ordre du Ministère de l'Intérieur de la République, ndt] qui attribuait au Pays Basco-Navarrais « tout l'enseignement sur son territoire, sans autres limites que celles établies par la Constitution » avait été rédigé. Plus précis que les projets antérieurs, il prévoyait la création d'une « Université du Pays Basco-Navarrais », qui régirait « un système organique éducatif » autonome et exercerait l'« inspection de tous les Établissements d'enseignement du pays, sans préjudice de celle qui revient à l'État ». Cette université se consacrerait à « la recherche scientifique, l'application technique et l'approfondissement d'études, la préparation et l'orientation scientifique et professionnelle, l'éducation populaire et intégrale, selon les caractéristiques du peuple basque et les directions de la culture universelle » et pourrait même ouvrir des « délégations et Centres d'étude à l'étranger ». Enfin, il était prévu qu'une loi spéciale, votée par le Parlement général basco-navarrais, organiserait l'enseignement sur les bases ci-dessus, en dotant l'université des moyens nécessaires pour accomplir sa mission rectrice de la fonction d'enseignement et en garantissant son autonomie.

Si ce Statut avait été adopté, l'objectif d'université quadri-provinciale défendu par la SEV aurait également été atteint, comme dans les projets précédents. Néanmoins, en juin 1932, le Statut fut rejeté illégalement par la plupart des municipalités navarraises – car plusieurs maires votèrent contre la décision prise par les mairies –, ce qui obligea à refaire le projet, limité désormais aux trois provinces basques. Le nouveau projet, approuvé en novembre 1933 par les électeurs basques, ex-

cluait la Navarre, dont la future intégration à la région autonome basque était autorisée par une disposition additionnelle. L'article relatif à l'enseignement ne parlait plus d'Université Basco-Navarraise mais d'« Université du Pays Basque »⁸⁶. L'aspiration à une seule université pour les quatre provinces était à nouveau suspendue.

Durant les deux années de « cédisme-radical » (1933-1934) [la CEDA était une coalition de partis catholiques et de droite, ndt], le projet de Statut d'Autonomie basque demeure en suspens et avec lui la question universitaire qui lui était inextricablement liée. Après le triomphe électoral du Front Populaire, en février 1936, la situation se débloqua. Le Statut passa en commission parlementaire et subit quelques modifications mineures. Mais, alors qu'il était sur le point d'être adopté, en juillet 1936, la guerre éclata.

À l'automne de cette année-là, devant la progression des insurgés en Guipúzcoa, le Statut fut adopté d'urgence dans le but d'intégrer définitivement le PNV dans la défense militaire de la République. Le texte adopté par les Cortes reconnaissait au Pays Basque « la faculté de créer et entretenir des Établissements d'enseignement de toutes les filières et de tous les niveaux, même universitaire, à condition que leur orientation et leurs méthodes soient rigoureusement conformes aux dispositions de l'art. 48 de la loi fondamentale ». L'État pourrait conserver les établissements dont il disposait et en créer de nouveaux s'il les jugeait nécessaires (art. 48). En outre, pour la délivrance des diplômes universitaires et professionnels, tant que ne sera pas promulguée une loi réglementant les dispositions de l'article 49, l'examen final d'État se déroulera au sein de la future université et des autres établissements d'enseignement entretenus par la région autonome conformément aux règles et exigences fixées par le Gouvernement de la République (art. 49). Tout cela limitait les compétences d'enseignement d'Euskadi par rapport aux projets précédents.

À partir de ce projet et des événements ultérieurs, le débat sur le modèle d'enseignement supérieur dans le pays changea sensiblement. Il ne concerna plus l'université nationale basco-navarraise. À sa place, le futur Gouvernement basque, alors en pleine guerre, matérialisera l'Université Basque juste pour la Communauté autonome, tandis que la Navarre, aux mains de la droite, n'obtient pas de Statut, si bien que le développement universitaire fut suspendu.

L'éphémère Université Basque de la Guerre civile

En dépit de la situation belliqueuse, le Gouvernement basque mit en place avec une efficacité exceptionnelle une vaste structure administrative, reflet de l'idée de construction nationale que le PNV⁸⁷ testa, profitant de l'isolement d'Euskadi et des circonstances de l'époque. Si le Gouvernement se constitua le 7 octobre 1936, deux jours après, Jesús María de Leizaola, ministre de la Justice et de la Culture, publia un décret rappelant que l'aspiration ressentie de longue date avait à l'époque des possibilités de création immédiate. Avec un grand pragmatisme, le décret reconnaissait que :

« [...] il n'est pas possible d'aboutir à la réalisation pleine et totale d'une œuvre parfaite, mais seulement comme un germe qui ose présenter une œuvre dont il espère que la grandeur atteindra sa plénitude car accomplie par le peuple basque, en empruntant la voie que son initiative veut lui donner, avec un grand enthousiasme, avec un espoir et une confiance sans faille ».

Il disposait ensuite que la préparation d'une entreprise culturelle aussi importante exigeait le conseil de personnalités éminentes dans les disciplines universitaires, auxquelles il confiait la constitution d'une

commission et la rédaction du règlement de l'Université Basque. Dans le pragmatisme précité, il était indiqué également que l'approche de cette initiative était définie par deux circonstances, la guerre et la difficulté de recruter des professeurs et élèves, qui étaient mobilisés, et la préparation existante à Bilbao pour la création d'une faculté de Médecine. Par conséquent, il ordonnait de procéder à l'organisation sans délai de cette faculté qui bénéficiait d'un plus grand nombre d'éléments techniques adaptés.

La tâche essentielle revint de nouveau à Apraiz qui, en s'appuyant sur les matériels créés par Eusko Ikaskuntza dans l'étape précédente, prépara les projets de concept, organisation, localisation, établissements, etc., en faisant le maximum de concessions au réalisme pour mettre en place la faculté de Médecine où, pour la première fois, l'Euskara médical fut introduit comme matière.

Ainsi, le 17 novembre 1936, l'Université Basque/Euzko Irakastola Nagusia⁸⁸ voyait le jour. Et le 1er décembre, sa faculté de Médecine était inaugurée officiellement à l'Hôpital Civil de Basurto. À cette occasion, le Lehendakari souligna que l'Université Basque devait être :

« [...] un laboratoire, une école de formation, nous ne devons pas en sortir des hommes automates, mais des hommes formés qui pourront répandre la science et l'exemplarité de leur conduite ; des hommes qui, une fois l'échange culturel établi avec d'autres universités, pourront y amener toute notre âme, notre culture, notre éducation, afin de pouvoir dire qu'il existe une école digne du Pays ».

Il insistait sur le fait que la mission, outre de former des personnes exemplaires, était de diffuser la culture basque dans le monde. Pour cela, disait Agirre, il fallait créer un modèle propre qui éviterait de reproduire les maux des universités traditionnelles espagnoles. Ce caractère particulier de l'Université Basque devint manifeste à la réception d'un message du recteur de l'Université de Barcelone en représentation du « peuple frère de Catalogne »⁸⁹. Mais en juin 1937, Bilbao était conquise par les troupes franquistes. Le Gouvernement basque partit en exil et toutes les institutions autonomes, l'université comprise, disparurent de la carte.

La revendication universitaire sous le franquisme

Sous la dictature du général Franco, l'idée d'une Université Basque fut absolument bannie du domaine politique. Les pétitions de plusieurs organismes biscayens réclamant un district universitaire revêtirent un caractère purement technique, sans pour autant être dépourvues de toute nuance polémique. Le premier épisode au cours duquel est abordée une nouvelle fois la question universitaire intervint à la suite du décret du 27 mai 1955 qui réorganisait les études d'Économie et créait à Bilbao la faculté de Sciences Politiques, Économiques et Commerciales (section Sciences Économiques et Commerciales) rattachée à l'Université de Valladolid. C'est à ce moment-là que la campagne pour créer l'Université du Nord⁹⁰ défraya la chronique. Il ne faut pas oublier qu'à l'époque la Loi d'organisation universitaire de juillet 1943 était en vigueur. Tout en imposant un modèle d'université catholique, impériale et patriotique, elle continuait de prévoir les 12 universités publiques existantes dans les années républicaines, avec leurs districts respectifs, même si elle ouvrait la porte à la création éventuelle d'autres nouvelles universités par une loi, à la condition de naître avec trois facultés au moins. Comme en 1919, l'Université de Valladolid et la ville elle-même accueillirent la proposition bilbaina comme une sérieuse menace pour leurs intérêts. Et, comme à l'époque, cette initiative fut avortée.

À partir de la fin des années soixante, un changement important s'opéra dans le paysage espagnol : les universités existantes commençaient à être saturées d'étudiants. Accablées par le manque de moyens, elles ne s'opposaient plus aussi virulemment qu'avant à la création de nouvelles universités qui soulageraient leur situation. Ce fait, ajouté au timide relâchement dans la dernière étape de la dictature, fit que le 22 mai 1968 le Conseil des Ministres décida de créer une **Université autonome à Bilbao** ; cette décision laissait à penser qu'elle n'aurait pas de district universitaire propre. D'elle dépendraient la faculté des Sciences Économiques, qui se détachait de Valladolid, et la future faculté de Médecine, à laquelle fut ajoutée la même année une faculté des Sciences. Plus tard, l'Université Autonome de Bilbao vit se joindre à elle d'autres établissements et locaux communs érigés au sein du campus de Leioa, sur une vaste surface acquise par la Diputación et la Municipalité de Bilbao, qui le cédèrent au Ministère de l'Éducation, lequel se chargea de la construction des bâtiments. Contrairement à l'idée initiale, un décret du 18 décembre 1969 prévoyait un district universitaire pour l'université. De faible superficie, car il était composé seulement de la province de Biscaye, mais avec un sens politique important.

Alors que l'Université de Bilbao faisait ses premiers pas, les autres provinces qui dépendaient du district universitaire de Valladolid, à savoir l'Alava et le Guipúzcoa, et du district universitaire de Saragosse, à savoir la Navarre, virent aussi s'implanter des établissements universitaires publics. Dans le Guipúzcoa, une commission dirigée par Ignacio María Barriola, président de l'Association Catholique des Parents d'Élèves, demandait une université guipuzcoane. Le même Conseil des Ministres qui créa l'Université de Bilbao en 1968 avait autorisé l'ouverture d'une **faculté de Droit à Saint-Sébastien** qui dépendrait de Valladolid, et non de Bilbao, comme l'avaient demandé initialement les autorités biscayennes. Les années suivantes permirent d'élargir l'offre universitaire en territoire guipuzcoan avec la faculté des **Sciences Chimiques**, à laquelle s'ajouta en 1976 la faculté d'**Informatique**, qui constitua, avec celles de Madrid et Barcelone, la première existante sous ce nom dans l'État. Avec ces deux facultés, plus les Écoles Universitaires de Formation des Maîtres et de Commerce⁹¹ préexistantes, la province comptait suffisamment d'établissements sur le territoire pour demander la désannexion de l'Université de Valladolid. Le projet convoité par Barriola aurait pu être le germe de l'Université de Guipúzcoa, comme en rêvaient ses promoteurs, mais le climat politique et social de l'époque de la Transition déplaça la question sur un autre plan. À cet égard, le refus du Ministère facilita à la longue la création de l'UPV/EHU. Dans le cas contraire, le choix se serait probablement porté sur un modèle provincial comme celui appliqué dans d'autres communautés autonomes, engendrant une troisième université en Alava et rompant avec le modèle d'intégration partielle – limité à la Communauté autonome basque – qui supposait d'avoir une seule université publique dans les trois provinces.

En Alava également, il se produisit dans le franquisme tardif un certain développement universitaire, plus modeste que le biscayen ou le guipuzcoan. En 1970, un décret ministériel créait à Vitoria le **Collège universitaire d'Alava**, rattaché à l'Université de Valladolid, qui se mit à enseigner la Philosophie et les Lettres, les Sciences et l'année préparatoire de Médecine. Qui plus est, l'Alava fut la première des trois provinces à compter une délégation de l'**Université nationale d'enseignement à distance** (UNED), car sa Diputación Foral porta la création de l'Établissement Associé de Vitoria en 1975. L'année suivante, elle fut mise en place dans le Guipúzcoa, à Bergara, tandis que la Biscaye dut attendre le début des années 1990 avant d'avoir la sienne, érigée à Portugalete. Pour sa part, la Navarre avait pris de l'avance dans la mise en place de l'UNED car, dès 1971, elle comptait un Établissement Associé à Pampelune, rejoint plus tard par celui de Tudela.

Une bonne partie de la campagne des années soixante-dix en faveur de l'Université Basque, qui mettait l'accent sur son caractère *euskaldun* [basque], fut menée par l'Udako Euskal Unibertsitatea (UEU). L'UEU se présenta elle-même comme embryon de l'Université Basque, recevant le soutien de personnalités telles que Julio Caro Baroja et José Miguel de Barandiaran, mais aussi de la RSBA. Entre 1975 et 1977, elle lança plusieurs manifestes en faveur d'une université nationale, populaire et monolingue. Cependant, le caractère maximaliste de quelques-uns de ces écrits fit qu'ils s'attirèrent les critiques d'éminents collaborateurs initiaux comme Koldo Mitxelena ou Carlos Santamaría.

3. Le développement universitaire basque dans le dernier tiers du XXe siècle

En 1977, à la veille de la reconstitution d'Eusko Ikaskuntza qui avait travaillé avec tant d'acharnement pour une Université Basque avant 1936, se déroulaient les premières élections démocratiques et naissait le **district universitaire basque**. Les parlementaires basques élus aux élections de juin 1977 rendirent possible la première étape pour la création de l'université. Le décret 2.541/77 du 23 septembre plaça sous l'autorité de l'Université de Bilbao un nouveau district dont le territoire comprendrait les trois provinces de ce qui deviendrait plus tard la Communauté autonome du Pays Basque. L'Union du centre démocratique (UCD) [coalition de centre-droite qui gouverna en Espagne sous le premier lustre démocratique après la mort de Franco, 1977-1982] de Navarre empêcha l'inclusion du vieux Royaume dans le nouveau district⁹².

En 1979, le Statut de Guernica adopté, « l'enseignement dans son ensemble, à tous ses niveaux et degrés, dans toutes ses modalités et filières », ainsi que la « recherche scientifique et technique et la culture » (art. 16) furent établis comme compétences de la Communauté autonome basque. L'université publique entamait ainsi son propre processus statutaire, long et agité. Un nouveau désaccord se produisit entre les modèles d'université souhaités pour le pays, bien que cette fois le débat prit une tournure essentiellement idéologique⁹³. La difficile situation politique de la Transition retarda l'élaboration du nouveau cadre légal. En février 1980, un arrêté ministériel autorisait le changement de nom de l'Université de Bilbao en **Université du Pays Basque/Euskal Herriko Unibertsitatea** « sur la base de l'extension du District Universitaire aux trois provinces basques ». Peu après eurent lieu les premières élections autonomes qui donnèrent naissance au premier Gouvernement basque de la démocratie dirigé par le lehendakari Carlos Garaikoetxea.

L'adoption de la Loi de réforme universitaire en août 1983 fixa un délai à la phase tourmentée d'élaboration des Statuts de l'UPV/EHU, qui avait été engagée en 1978. En 1985, à l'occasion de l'élection de José Antonio Ardanza à la présidence du Gouvernement basque, les Statuts de l'UPV/EHU⁹⁴ étaient enfin adoptés.

Entre-temps, les universités confessionnelles s'étaient largement développées dans le pays. Comme déjà dit, l'**Université de Deusto**, qui rouvrit ses portes en 1940, connut une extension rapide à Saint-Sébastien, où s'installa le campus des EUTG (Études Universitaires et Techniques de Guipúzcoa). À Vitoria, en revanche, la succursale de Deusto disparut en peu de temps.

Une autre institution catholique, l'Opus Dei, créa à Pampelune en 1952 le **Studium Général de Navarre**, dont l'École de Droit dépendit au début de l'Université de Saragosse. Dans le cadre du concordat signé en 1953 entre l'Espagne et le Saint-Siège, qui permettait la création d'« Universités de l'Église », en août 1960 le Studium Général devint

l'Université de Navarre, qui élargit aussitôt son offre d'enseignement aux facultés de Médecine, Philosophie et Lettres, Journalisme, Architecture, Sciences, Pharmacie, etc. En 1961, l'Université de Navarre commença également une expansion dans le Guipúzcoa, en créant dans la capitale une École Technique Supérieure d'Ingénieurs Industriels, et une faculté des Sciences, par la suite disparue.

En 1987, le Parlement de Navarre approuva la création de l'**Université Publique de Navarre** et prit l'engagement de son financement afin qu'elle élargit l'offre de diplômes disponibles et réunit les enseignements universitaires dispensés au sein d'établissements publics qui exerçaient jusqu'alors sans la coordination suffisante.

À la fin des années quatre-vingt-dix vint s'ajouter la plus jeune des universités basques, **Mondragón Unibertsitatea**, qui naît de l'association de trois coopératives éducatives : l'École Polytechnique Supérieure, la faculté de Commerce et la faculté des Humanités et des Sciences de l'Éducation. En 2011 s'ajoute une quatrième, la faculté des Sciences Gastronomiques.

À partir des universités avec un siège dans la Communauté autonome basque, une Loi du Parlement basque de 2004 créa le **Système Universitaire Basque** comprenant ainsi l'UPV/EHU, comme seule université publique de la Communauté à proposer des enseignements à plus de 45 000 élèves, l'Université de Deusto et la Mondragón Unibertsitatea.

Le Pays Basque nord n'a pas bénéficié, hormis une présence notable d'établissements appartenant à d'autres territoires, d'université propre. Il exista dans les années quatre-vingt du siècle dernier une revendication active, à peine audible aujourd'hui. Les étudiants universitaires du Labourd, de Basse-Navarre et de Soule étudient à Bordeaux, Pau ou Bayonne. Les deux premières sont des villes proprement universitaires ; quant à Bayonne, la faculté Pluridisciplinaire fait partie de l'Université de Pau et des Pays de l'Adour (UPPA) qui étend ses compétences de Pau à l'ensemble de la vallée de l'Adour, entre Tarbes, Mont-de-Marsan et Bayonne. L'IUT de Bayonne (Institut Universitaire Technique), embryon de la faculté Pluridisciplinaire, rattachée à l'UPPA, propose des enseignements à plus de 900 étudiants chaque année. L'École Supérieure des Technologies Industrielles Avancées (ESTIA), située à Bidart, complète cet éventail d'études supérieures dans le Pays Basque continental.

Comment placer la SEV dans le nouveau contexte universitaire ? Les nouvelles approches

La seconde étape de la Société d'Études Basques coïncidera avec le développement du système universitaire autonome dans les différents territoires, une fois les districts universitaires accordés par l'État. Dès lors, la nécessité s'imposera d'adapter la mission de la SEV à la situation actuelle.

Comme cela a été le cas pour d'autres sociétés scientifiques importantes telles que l'Institut d'Estudis Catalans, la SEV s'est elle aussi efforcée de trouver sa place dans le nouveau contexte. Toutefois, il est important de souligner qu'il existe deux facteurs dont la pérennité confère une valeur particulière à la Société depuis sa création et qui continuent d'orienter sa mission, tant dans la période initiale que dans la période actuelle. D'abord, il convient de souligner qu'Eusko Ikaskuntza reste la seule société scientifique et culturelle majeure implantée dans l'ensemble des territoires du Pays Basque. Compte tenu du fait que l'articulation de projets nationaux pose tant de difficultés à cause de la fragmentation territoriale, le sens du pays conseille toujours de soutenir, préserver et encourager les institutions de cette nature. Un autre facteur qui lui confère une valeur de premier plan dans un pays politi-

quement divers et pluriel comme le nôtre est que la SEV offre un lieu de rencontre aux personnes de toute croyance et idéologie unies par leur amour du Pays Basque et qui y habitent, en donnant l'exemple de tolérance et de respect, comme c'est d'ailleurs le cas depuis sa fondation en 1918.

Avec ces atouts à son actif, la Société a essayé de s'adapter aux temps modernes pour continuer à servir la culture basque, en s'efforçant, comme le soulignait son Président actuel, « de trouver une place et la stabilité avec un positionnement propre, différencié et clairement défini dans le réseau d'institutions et d'organismes culturels et scientifiques du Pays Basque-Euskal Herria »⁹⁵. Un résumé des lignes d'action mises en œuvre par la Société dans cette seconde époque, à partir du mandat de son premier président élu après la période de récupération, **José Miguel de Barandiaran**, nous permettra d'évaluer la signification et la portée de cet objectif⁹⁶.

Le mandat de **Gregorio Monreal (1992-1996)** fixa les grandes lignes directrices d'action et les fonctions que la Société remplirait dans cette étape d'adaptation à la nouvelle situation du pays. Le *Mémoire* adopté en 1993 met l'accent sur le caractère d'Eusko Ikaskuntza comme « entreprise culturelle publique autogestionnaire dont la finalité sera l'articulation de la communauté scientifique basque, l'élévation du niveau des études basques, la diffusion culturelle, l'internationalisation de la culture basque et la promotion des travaux de recherche ».

Concernant la première finalité, l'articulation de la communauté scientifique basque, le *Mémoire* explique que :

« La communauté scientifique basque a connu un essor spectaculaire ces dernières années ; à peine consistante au début, elle est passée à plus de cinq mille personnes qui exercent des fonctions liées à l'enseignement supérieur et à la recherche dans les cinq Universités du Pays Basque, dans les Centres Technologiques sous tutelle et dans les groupes de recherche qui travaillent au sein de l'Administration et des entreprises. Les Universités vivent en se tournant le dos les unes aux autres, il manque des programmes communs et une politique commune dans le secteur de l'enseignement et la recherche. La territorialité permet de placer Eusko Ikaskuntza dans l'articulation de la communauté scientifique ».

Pour cela, la Société signa des conventions avec des universités du Système Universitaire Basque, l'UNED, le Basque Studies Program de l'Université de Reno, et elle œuvra pour intégrer les universités navarraises et l'UPPA. D'autre part, elle réalisa un travail financé par Iberdrola afin de connaître les personnes qui composent cette communauté scientifique. Financé par Caja Laboral, elle institua le Prix du meilleur programme en Humanités, Culture, Arts et Sciences Sociales qui est décerné tous les ans par un jury dans lequel sont représentées les sept universités du champ d'action d'Eusko Ikaskuntza. Et elle signa une importante convention avec l'Université d'Oxford qui permit des séjours de recherche au St. Anthony's College de professeurs basques de sciences sociales et juridiques.

En même temps, elle visait l'élévation du niveau des études basques. Le XIIème Congrès de la Société organisé à Vitoria-Gasteiz en décembre 1993 se pencha sur cette question sous le titre « Les Études Basques dans le système éducatif », en impliquant la communauté scientifique et la communauté éducative, en proposant d'instaurer un lien entre les différents niveaux d'enseignement et entre les domaines de connaissance. Les *Cuadernos de Sección*, revue de chacune des sections dont était composée la Société, furent modifiés en élevant le niveau d'exigence scientifique et en les adaptant aux normes internationales en vigueur pour ce type de publications. Dans cette étape, la Société fit

un grand effort de diffusion de la culture basque sous ses multiples formes en offrant ses services aux institutions, surtout aux Municipalités, nombreuses à signer avec elle des conventions de collaboration, au bas mot la centaine, à partir desquelles un vaste programme fut créé.

Sous le mandat de Monreal, on réforma le comité scientifique de la *Revue Internationale des Études Basques* (RIEV), en élevant le niveau de la revue et en l'adaptant aux exigences scientifiques, puis en améliorant sensiblement sa diffusion internationale. Par ailleurs, au cours de cette période, on négocia le transfert à la SEV des droits de l'Encyclopédie Auñamendi, et l'on prépara le lancement sur Internet de l'« Encyclopédie Générale Illustrée du Pays Basque », projet emblématique de la Société.

Durant ses deux mandats triennaux, l'équipe de **Juan José Goiriena de Gandarias (1996-2002)** appliqua et développa les lignes directrices fixées sous la présidence de Gregorio Monreal, si bien que les plans et projets mis en place les années précédentes portèrent leurs fruits. Pour cela, on entreprit un vaste effort d'adaptation des contenus aux moyens d'expression et de diffusion de la nouvelle société numérique. Eusko Ikaskuntza lança son premier site Internet (www.eusko-ikaskuntza.eus) à partir duquel elle commença à proposer un volume de plus en plus important de contenus d'information, d'enseignement et de vulgarisation, produits en interne comme en externe, sur la science et la culture basques. Depuis, l'institution s'est consolidée comme la plus grande vitrine de la culture basque existante sur Internet, avec une progression importante de ses niveaux de diffusion.

Les deux Congrès organisés au cours de cette longue étape (1997, 2001) s'articulèrent autour de l'adaptation des contenus et de leur diffusion sur Internet et sur les nouveaux supports numériques. En 2002, les Fondations Asmoz et Euskomedia virent le jour. Asmoz Fundazioa assumait toute la palette de formations par Internet : master interactif en Droit Environnemental, programme Jakitez de spécialisation en Études Basques, formation en Aménagement et Gestion du Territoire, auxquels vinrent s'ajouter de nouveaux cours d'enseignement supérieur, des formations et masters en ligne ouverts aux étudiants du monde entier.

L'action directive encouragée par **Xabier Retegi (2002-2008)** sera déterminée par une réflexion de fond sur le modèle de Société que doit constituer Eusko Ikaskuntza pour continuer à contribuer au progrès social et culturel au début du XXIe siècle. Pour Retegi, la Société d'Études Basques doit approfondir sa capacité à « rassembler les personnes, institutions et territoires de différentes compositions, idéologies et croyances autour de valeurs socialement partagées et consacrées ».

Au cours de ce mandat, on tenta de reprendre l'idée de l'articulation scientifique de la communauté académique basque, dispersée entre plusieurs universités publiques et privées basques, espagnoles et étrangères. Un programme de recherche fut conçu avec des domaines prioritaires dans lesquels s'inscrivaient les thèmes interdisciplinaires à impact sur la culture basque. On s'efforça en même temps de moderniser les sections, dont quelques-unes languissaient depuis longtemps, sans que leur production scientifique pût être homologuée aux normes exigées à la science contemporaine.

Parallèlement, Eusko Ikaskuntza intensifia sa présence internationale par l'intermédiaire des collectivités basques et des institutions universitaires. La signature de diverses conventions de collaboration en Amérique permit la propagation des Études Basques sur le nouveau continent, avec plusieurs actions pour la préservation du patrimoine des collectivités basques. Afin de coordonner et approfondir ce travail, la Vice-présidence pour l'Extérieur était créée en 2005.

Dans cette étape, la Société favorisa et parraina la création de l'Académie Basque des Sciences, des Arts et des Lettres, Jakiunde, dont le premier président désigné fut Pedro Miguel Etxenike.

Le mandat de **José Mari Muñoa (2008-2012)** fut confronté à la diminution des ressources issues des institutions par suite de la crise économique mondiale. Le Rapport qui rend compte du dernier exercice correspondant à l'année 2012, évoquait

« [...] les restrictions budgétaires de la part des institutions qui soutiennent nos activités... L'amenuisement des ressources invite à une analyse non seulement de type économique mais également de fond sur la contribution qu'il revient à Eusko Ikaskuntza d'apporter à la société dans laquelle nous sommes nés et que nous servons : nous devons déterminer avec précision quelles sont nos forces et la valeur différentielle, quelles sont les missions que nous pouvons et devons remplir pour rester, désormais à l'horizon du premier centenaire, un organisme essentiel et irremplaçable pour la cohésion et le développement des communautés culturellement basques ».

4. Un avenir pour un projet inachevé

L'immense travail accompli par la Société d'Études Basques dans sa volonté de nous doter d'études d'enseignement supérieur fut guidé par une vision de pays qui n'a pas encore porté ses fruits. Peut-être est-ce pour cela que la lutte d'Eusko Ikaskuntza pour l'Université Basque constitue un des chapitres les plus méconnus de notre histoire institutionnelle. L'Université Basque que les représentants d'Eusko Ikaskuntza imaginèrent et pour laquelle ils luttèrent entre 1918 et 1936 était une université dont le territoire s'étendait aux quatre provinces péninsulaires. Même s'ils acceptaient les conditions imposées par l'État quant à son caractère officiel, ils fixaient l'objectif d'articuler la communauté scientifique autour de l'étude de la culture basque sous toutes ses formes dans tout ce qui était compatible avec elle et sans oublier les autres missions d'une université territoriale. Pour mémoire, l'idée d'une université tétraprovinciale échoua, au même titre que d'autres institutions communes, avec l'adoption du Statut basque de la IIe République qui divisait le pays en deux régions autonomes différentes, et l'histoire se répéta avec la Constitution de 1978 puis le Statut de Guernica de 1980, aujourd'hui en vigueur.

À la création des communautés autonomes avec leurs institutions gouvernementales propres, leurs systèmes éducatifs différenciés et leurs deux universités publiques, la Société suivit une politique de dynamiques parallèles, en se souciant peu, voire pas du tout, de rapprocher les communautés scientifiques des deux universités. Ces dynamiques parallèles, pas seulement attribuables aux décisions d'autorités peu basquistes, ont abouti au bout de quarante années de gouvernements autonomes à deux réalités qui se tournent mutuellement le dos, avec de rares initiatives communes et sans volonté manifeste d'articuler une communauté scientifique dédiée à cultiver la culture basque. Il est indéniable que la politique réglementariste du Gouvernement central instaurée à partir de la réforme universitaire des années quatre-vingt (LRU de 1983), suivie par la Loi des Universités de 2001, a laissé peu de marge à l'initiative dans un système universitaire espagnol gouverné par décret dont le résultat a été l'uniformité et la médiocrité de la grande majorité des universités espagnoles.

Il faut constater à l'actif des politiques éducatives de la Communauté autonome basque, et en partie de Navarre, le succès de l'euskaldunisation des enseignements obligatoires qui, à partir des années quatre-vingt-dix, entre en force à l'Université du Pays Basque. Elle entraîne une offre complète d'études universitaires dans la langue du pays, qui s'étend peu à peu à la production scientifique, non seulement de la langue elle-même, mais aussi d'autres domaines de connaissance liés à celle-ci, comme le Droit.

Durant ces quarante années où des universités publiques sont créées au Pays Basque et en Navarre, Eusko Ikaskuntza n'a cessé d'œuvrer pour la culture basque, souvent avec l'appui des enseignants universitaires qui s'intéressaient à ses sections et à ses programmes. Sous le mandat de Gregorio Monreal, cette volonté fut toujours présente, de même qu'elle fut présente sous le mandat de Xabier Retegi, qui signa même une convention-cadre avec les six universités du Pays Basque. Cependant, l'absence de continuité de ces politiques, alliée aux difficultés que leur mise en œuvre posait à la Société d'Études Basques, a entravé jusqu'à présent l'obtention de résultats importants au niveau institutionnel. Force est de constater que les universités basques, tant publiques que privées, ont privilégié d'autres réseaux et d'autres programmes d'études dans le cadre des politiques conçues par l'État, estimant peut-être que leurs administrations respectives de financement n'exprimaient pas non plus d'intérêt particulier à créer ces liens institutionnels entre les administrations universitaires.

De ce fait, l'articulation de la communauté scientifique nationale, objectif rêvé par la génération d'Apraiz, en laquelle les institutions de l'avant-guerre crurent et que les institutions centrales de l'État redoutèrent toujours tant, reste aujourd'hui une réalité inachevée. La création d'une communauté de professeurs et d'élèves, intéressée par la stimulation de la réflexion, l'ouverture à toutes sortes de problèmes moraux, politiques et économiques, et l'estime des valeurs intellectuelles et morales qui déterminent la qualité d'une culture, l'ouverture d'esprit, le respect de la preuve, le rejet du dogmatisme, la liberté d'expression, l'acceptation du pluralisme et de la diversité du pays avec la vocation de le servir, demeure l'enjeu actuel. Le système des universités basques devrait relever ce défi en commun et avec une vision de pays. Il est donc possible que le principal objectif pour lequel luttèrent les fondateurs de la Société soit encore aujourd'hui d'actualité.

Notes

1. Mitxelena, K. "La universidad vasca", Muga, 63, 1979, p. 44.
2. Ibid.
3. Estornés Zubizarreta, I. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*, Donostia : EI-SEV, 1983, p. 87.
4. Monreal, G. "Pasado y presente de la institución universitaria". In : Ohiartzabal, L. (coord.) *La UPV/EHU a debate*, Donostia : Erein, 1998, p. 25.
5. Dans un contexte qui s'était caractérisé historiquement par l'atonie, pour ne pas dire un manque de sensibilité politique et culturelle du pays et de ses dirigeants à la question universitaire, comme le notent García de Cortazar et Montero. García de Cortazar, F. et Montero, M. "Universités", *Diccionario de Historia del País Vasco*, Donostia : Txertoa, 1983.

6. Le récit de l'activité intense menée par la SEV de 1918 à 1924 en faveur de l'Université Basque fut repris par la Société dans le Mémoire adopté et publié en 1923. Voir *Memoria y bases para la resolución del problema universitario en el País Vasco, "autorizado por la censura militar"*, San Sebastián : Eusko Ikaskuntza, 1923. De plus, on peut considérer la bibliographie existante, où il convient de noter à titre non exhaustif les œuvres de José Estornés Lasa (*Los vascos y la universidad*, T. I y II. Colección Auñamendi : Donostia, 1968), et d'Idoia Estornés qui consacre à la revendication universitaire tout un chapitre de son histoire de la Société d'Études Basques accompagnée de nombreuses références documentaires (Estornés Zubizarreta, I. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*, cit.). Voir également Orella, J.L. *La universidad vasca. Proyectos actuales para su implantación*, Donostia : Erein, 1977.
7. À titre d'exemple, on peut citer l'École de juristes aragonais de la faculté de Droit de Saragosse, qui cultiva le Droit propre et joua un rôle prépondérant dans le développement d'un corpus solide de normes codifiées, qui ont donné lieu à ce qui est aujourd'hui le droit civil aragonais moderne.
8. Rodríguez-San Pedro Bezares, L. E. y Polo Rodríguez, J. L. (eds.) *Universidades hispánicas. Modelos territoriales en la Edad Moderna*, Miscelánea Alfonso IX, T. II, Salamanca : Universidad, 2006.
9. Monreal, "Pasado y presente...", cit. p. 18.
10. Goñi Gaztambide, J. "La formación intelectual de los navarros en la Edad Media (1122-1500)", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 10, 1975.
11. Monreal, "Pasado y presente...", cit. p. 18.
12. Mitxelena *La universidad...* cit. p. 44.
13. Jimeno Aranguren, R. "La Contrarreforma en Navarra incorporada a la Corona castellana : las instituciones educativas (1515-1630)". In : Arrieta, Gil, Morales (coord.), *La Diadema del Rey. Vizcaya, Navarra, Aragón y Cerdeña en la Monarquía de España (siglos XVI-XVIII)*, Leioa : Servicio Editorial UPV/EHU, 2017, p. 378.
14. Casado Arboniés, M. "Los colegios menores seculares de patronato eclesiástico de la Universidad de Alcalá. Líneas de investigación", in : *Universidades clásicas de la Europa mediterránea : Bolonia, Coimbra y Alcalá*, Salamanca : Universidad, 2005, p. 225.
15. Chaires pour lesquelles un bienfaiteur riche et influent recevait de la curie apostolique un bref racontant l'histoire de la fondation et accordant au recteur du collège ou prieur du couvent la faculté de délivrer des diplômes par autorité apostolique. En voulant rivaliser avec les grandes universités, ces institutions se heurtaient en règle générale à une pénurie de ressources et ne disposaient donc pas de recettes suffisantes pour payer les chaires et professeurs, sans compter que bon nombre d'entre elles étaient situées dans de petites villes. De surcroît, elles luttèrent contre le fait que les universités majeures étaient réticentes à admettre les diplômés de ces institutions. Voir Jimenez, A. *Historia de la Universidad Española*, Madrid : Alianza Editorial, 1971, p. 120.
16. Fornells, M. *La Universidad de Oñati y el Renacimiento*, Donostia : Diputación de Gipuzkoa, 1995.
17. Pour un portrait du personnage, voir Ayerbe Irizar, R. "Universidad de Sancti Spiritus de Oñate. Fuentes y líneas de investigación". In : Rodríguez-San Pedro Bezares, L.E. y Polo Rodríguez, J.L. (eds.) *Universidades hispánicas. Modelos territoriales en la Edad Moderna*, cit., p. 99.
18. Ibidem. La formule Collège-Université se distinguait des Collèges Majeurs et Mineurs de son époque en ce que lui était annexée une Université littéraire, soumise à lui en un tout, tant dans son régime supérieur que dans sa gestion. Le recteur du Collège (qui constituait l'objet fondamental de la fondation), était juge et conservateur de plein droit et, conseillé par deux assistants, il dirigeait l'Université, jugeait ses affaires et gisait ses finances.
19. Estornés Lasa, *Los vascos y la universidad...*, cit. p. 21.
20. Le 21 octobre, un Décret royal du prétendant au trône Charles VII hissait l'Université d'Oñate à la tête du district universitaire basco-navarrais, "afin qu'elle fût l'établissement de l'enseignement catholique dans les quatre Provinces basco-navarraises". À la fin de la Guerre civile avec la défaite des carlistes, l'université devint une caserne de la garnison locale, le bâtiment servit de caserne militaire jusqu'en 1883, et les cours dispensés ne furent pas reconnus par l'État.
21. Ayerbe, *La Universidad...*, cit. p. 99.
22. Une grande difficulté se posait néanmoins concernant la faculté de Médecine. À Iratxe, l'octroi de diplômes était courant dans ce domaine bien que l'on n'étudiât pas à l'université. Elle conserva ce rare privilège jusqu'en 1753, année où le roi Ferdinand VI d'Espagne l'annula car ne disposant pas de trois facultés de Médecine comme le voulait la règle pour pouvoir délivrer ce diplôme.
23. Estornés, *Los vascos y la universidad...* cit. p. 50.
24. Jimenez, *Historia de la Universidad...*, cit. p. 263.

25. Ces initiatives ne furent pas facilitées car leur travail suscita la méfiance des Universités (par exemple la Société de Saragosse tenta en 1778 d'établir des chaires d'Économie Politique, de Droit Public et de Philosophie Morale, mais se heurta à l'opposition frontale de l'Université de Saragosse). Ailleurs, les Tribunaux, Mairies et autres juges furent les ennemis nés des Sociétés car ils voulaient les commander despotiquement, tels les ecclésiastiques qui, grâce à leurs relations, auraient pu en faire davantage pour les mener à bien, mais si certains se montrèrent favorables à elles, d'autres se montrèrent complètement indolents et réticents à collaborer. Voir Sempere y Guarinos, J. *Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores del reinado del Carlos III*, tome IV, édition numérique fondée sur celle de Madrid, Imprenta Real, 1789. Édition en fac-similé : Madrid : Gredos, 1969. p. 135.

26. Munibe e Idiaquez, X. *Ensayo de la Sociedad Bascongada de Amigos del País dedicado al Rey N. Señor*, RSBAP, 1766. Édition en fac-similé.

27. Le nombre de membres comprend, outre ceux d'« Irurac bat », les membres en Navarre, et ensuite au sein de la Corte et dans le circuit d'Andalousie-Amérique. Monreal, "Pasado y presente..." cit., p. 21.

28. Campomanes, *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, 1774, édition numérique fondée sur celle de Madrid : Imprenta de Antonio Sancha, 1774 ; *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, 1775. Édition numérique fondée sur celle de Madrid : Imprenta de Antonio Sancha, 1775. Dans les années suivantes, jusqu'à 80 institutions de cette nature furent constituées, même si seule celle de Madrid atteint un lustre similaire à celui de l'organisme basque. Bref signalait l'existence de 73 Sociétés. Bref, *Guía del extranjero*, 1804, p. 43.

29. Mitxelena, *La universidad*..., cit. p. 44.

30. Arocena, F. *Panorama de la Historia de Guipuzcoa*, San Sebastián : Diputación de Guipúzcoa, 1968, p. 107.

31. Pour diverses raisons, les professeurs les plus importants, Chavaneau, Proust, Elhuyar, quittèrent Bergara. S'amorce alors un déclin de l'institution, auquel contribuait « le fait que la plupart des étudiants demeuraient attachés aux traditions culturelles espagnoles et n'avaient pas voulu accepter les idées rénovatrices du milieu scientifique, que jamais les organisateurs et directeurs du Collège de Bergara ne tentèrent d'imposer par la force ». Les jeunes voyaient des débouchés plus faciles dans la filière administrative, ecclésiastique ou militaire alors que les sciences physiques et naturelles ou d'application n'étaient pas encore suffisamment estimées. Voir Silvan, L. *Los estudios científicos en Vergara a fines del siglo XVIII*. San Sebastián, 1953.

32. Le décret du 5 juillet 1807, au temps de Charles IV d'Espagne, réduisit le nombre d'universités espagnoles de 22 à 11, déclarant la disparition, entre autres, des universités d'Oñate et d'Iratxe.

33. Un fait marquant à la suite de ladite Loi Moyano est que le diplôme d'instituteur s'obtiendra sur concours organisé aux chefs-lieux des districts universitaires, inexistant dans le pays, comme expliqué. Les Diputaciones basques vont perdre le contrôle des Écoles des Maîtres, entraînant par là un recul soudain de l'euskara dans le pays. L'effet sera particulièrement dramatique en Navarre où, à l'époque, 51 communes dont Pampelune perdent la langue. Par ailleurs, en 1912 est créé le premier tableau d'avancement général des instituteurs qui remplace les tableaux provinciaux. Cette année-là, 61,8 % des maîtres qui exercent dans le pays sont nés hors des quatre provinces contre 19,5 % en Catalogne et 18,7 % en Galice, chacune de ces deux dernières nationalités étant dotée d'universités officielles. Dávila, cité par Estornés Zubizarreta, I. *La construcción de una nacionalidad vasca*... cit. p. 25.

34. En faisant allusion à la tiédeur de la revendication universitaire, Idoia Estornés dira qu'il y eut une déconnexion initiale des élites industrielles biscayennes avec le peuple basque et ses besoins culturels. « La plupart de ces hommes vont constituer, à la différence des industriels catalans, une société fermée et opulente isolée psychologiquement et affectivement du reste de la Biscaye et du Pays Basque ». Estornés Zubizarreta, I. *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*. (Cuadernos de Sección. Historia-Geografía, 14). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1991, p. 180.

35. Flores Gómez, T. *Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea*, 1963-1993 Leioa : Servicio Editorial UPV/EHU, 1997, p. 23.

36. Garcia de Cortazar, F. Montero, M. "Universidades", cit.

37. Diaz de Guereñu, J.M. *Campus de Mundaiz. 50 años de universidad en San Sebastián*, Donostia, 2006, p. 38.

38. Mitxelena, *La universidad vasca*... cit. p. 43.

39. Ortiz de Zárate, R. "Semanario Católico Vasco-Navarro", du 22-II au 28-VI-1867, dix articles sous le titre de « Laurac-bat » paraissent dans l'hebdomadaire *Semanario Católico Vasco-Navarro*, publié à Vitoria à partir du 17-IX-1866.

40. Idoate, F. "Un intento frustrado de universidad vasco-navarra en 1866", *Letras de Deusto*, 1, 1971. 531-544.

41. Bien qu'aucun lieu ne soit précisé pour l'université, la Municipalité de Pampelune offre trois millions de réaux et terrains à la Taconera et à San Lorenzo, près du couvent de San Francisco, en guise d'aide à la future université. Pampelune, qui comptait 16 000 habitants, projette une université avec cinq facultés et 1 500 étudiants. Voir Idoate, F. *Un intento*... cit. p. 536.

42. Le 31 mai 1867, le comte de Guendulain répond en narrant son entretien avec M. Catalina, Directeur de l'instruction publique, qui lui annonce clairement que le Gouvernement n'est pas en mesure de répondre tant qu'il n'aura pas réglé la question des universités supprimées et que pour devenir université il est nécessaire de lui donner un district avec la juridiction correspondante sur les instituts et écoles, ce qui bouleverserait les projets du Gouvernement. Voir Idoate, *Un intento*... cit. p. 540. Néanmoins, au début de 1868, la Diputación de Navarre écrivait de nouveau aux autres Diputaciones basques en les invitant à participer à certains projets communs de type pédagogique et économique qui impliquaient l'existence d'une unité entre les quatre provinces, comme le précise le texte envoyé par la diputación. La Biscaye décida formellement, à la différence de ce qui s'était passé en 1866, d'annoncer ces politiques aux Assemblées Générales de 1868. Ce mouvement d'action commune aux quatre Diputaciones est interrompu par suite des graves événements de la Révolution de septembre 1868. Voir Orella, *La universidad vasca*... cit. p. 26.

43. Le décret du 21 octobre 1868 défendait l'équilibre entre l'enseignement public et privé, la nécessité d'études de différentes durées pour les personnes aux capacités inégales et la liberté de chaire. Un autre décret important, adopté le 25 octobre de la même année, organisait le Deuxième Enseignement, en l'entendant comme un complément ou un développement de l'Enseignement Primaire, qui devait former les citoyens éclairés en les dotant d'une large instruction et régulant les facultés de Philosophie et Lettres, Sciences, Pharmacie, Droit et Théologie.

44. Les démarches réalisées auprès du Ministère de l'Équipement portèrent leurs fruits et, par décret du 25 octobre 1868, l'enseignement des facultés d'Arts et de Droit Civil et Canonique fut autorisé à Oñate. Ainsi apparut l'Université Libre de Oñate, à l'existence brève. Voir Ayerbe, *La Universidad Sancti*... cit. p. 145.

45. Registre des procès-verbaux des Assemblées Générales du Guipúzcoa de 1872, p. 88. Encore une fois, à l'occasion des Assemblées Générales du Guipúzcoa de 1875, une proposition des représentants de Bergara demandant un soutien moral et matériel pour le Séminaire Basco-Navarrais de la ville est refusée « en raison des circonstances et du fait que l'on ne compte pas sur la Diputación pour créer ce Séminaire ». Cette année-là, en séance de la Diputación le 5 avril, les députés sont informés de la communication adressée par Antonio M. de Apellániz, président de la Société Basco-Espagnole « Laurac-bat » de Buenos Aires, dans laquelle il leur offre un acte légalisé de propriété et d'inauguration. Voir Registre des Séances de la Diputación Provincial de Guipúzcoa de 1884, p. 23-24.

46. Monreal, "Pasado y presente..." cit. p. 24.

47. Ibid.

48. Ibid.

49. Arrien, G. "Las ideas educativas europeas en los primeros congresos de estudios vascos". *XI Congreso de Estudios Vascos : Nuevas formulaciones culturales : Euskal Herria y Europa*. Donostia : Eusko Ikaskuntza, 1992, p. 195-202.

50. Depuis le XIXe siècle, le débat en Espagne sur la question universitaire oscillait entre tradition et sécularisation, cette dernière liée à la liberté d'enseignement ou au contrôle de l'État, selon l'idéologie politique de chacun des gouvernements. Jimenez, op. cit., p. 354.

51. Après le deuxième congrès de la SEV, on consulta l'Église qui se méfiait du modèle officiel car elle ne faisait pas confiance au Gouvernement de l'État, non confessionnel, et elle se plaignit amèrement de l'absence de prévision d'une faculté de Théologie dans les projets de la SEV. Orella, José Luis. *La universidad vasca*... cit., p. 12.

52. Apraiz, A. "Universidad Vasca". *Conferencias organizadas por la Junta de Cultura Vasca para el ciclo de 1918*, Bilbao, 1919, p. 16.

53. Elorrieta, T. "Conferencia general sobre enseñanza superior", *II Congreso de Estudios Vascos*, 1920, Donostia : Eusko Ikaskuntza, 1920, p. 167.

54. Ibid.

55. Aranzadi, T., "Los diversos fines a los que debe tender la Universidad : el profesional, el de investigación. Organización de estudios". *II Congreso de Estudios Vascos*, Eusko Ikaskuntza : Donostia, p. 209.

56. Ibid.

57. Monreal, "Pasado y presente...", cit., p. 26

58. *Memorias y Bases para la resolución del problema universitario en el País Vasco*, cit., p. 5.

59. Aranzadi, op. cit., p. 217.

60. *Memoria y Bases para la resolución del problema universitario en el País Vasco*, cit.

61. De Pablo, S. y Rubio Pobes, C. *Historia de la UPV/EHU, 1980-2005*, Leioa : Servicio Editorial UPV/EHU, 2006, p. 29.

62. La question universitaire est reprise dans le numéro 26 des Conclusions en ces termes : « Université. La nécessité de créer une Université Basque étant reconnue pour des raisons sociales, scientifiques et économiques, la section demande au Congrès d'Études Basques la gestion pour la création de cette Université, dont l'étude pourrait être confiée à la future Société d'Études Basques. » I Congreso de Estudios Vascos, Conclusions, n° 26, sect. « Enseignement », p. 947.

63. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. p. 217.

64. De Pablo, S., Rubio Pobes, C. *Historia de la UPV/EHU...*, cit. p. 30.

65. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. p. 217.

66. Orella, *La Universidad Vasca...* cit. p. 16.

67. Amendements sénatoriaux dans le Journal des Séances, annexe au n° 57, 21 janvier 1920, et n° 58, Proposition de loi créant l'Université Basque.

68. La liste de conférenciers fut la suivante : Elorrieta, T. "Conferencia general sobre enseñanza superior", p. 167-183 ; Miral, D. "La familia, el municipio y el Estado ante la Libertad de Enseñanza", p. 184-191 ; Eguren, E. "Régimen autónomo económico-administrativo de la Universidad Vasca", p. 192-206 ; Aranzadi, T. "Los diversos fines a que debe tender la Universidad Vasca : el profesional, el educativo, el de investigación- organización de estudios", p. 207-2018 ; Simonena, A. "Organización de la investigación en la Universidad Vasca", p. 219 ; Gonzalez de Echávarri, J.M. "Las instituciones jurídicas y administrativas en la enseñanza universitaria del país", p. 219 ; Apraiz, A. "Organizaciones estudiantiles. Residencias, sociedades y otros complementos de la vida universitaria. Becas y pensiones. Instituciones postescolares", p. 220-232.

69. Elorza et Apraiz signent le texte.

70. Garate Arriola, J. "Plan de estudios pre-clínicos de la carrera de medicina", in III Congreso de Estudios Vascos, Guernica 1922, Donostia : Eusko Ikaskuntza, p. 155-157.

71. Elorza, J. *Crónica del III Congreso de Estudios Vascos*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1923, p. 18.

72. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios...*, cit. p. 222.

73. Ibid.

74. Ibid.

75. Ibid.

76. *Memoria y bases para la resolución...*, cit.

77. Décret royal du 19 janvier 1924 du Ministère de l'Instruction Publique.

78. Ibid.

79. Présidé par Landeta, Eleizalde (trésorier), Lacarra (bibliothécaire), Berastegui (secrétaire). De Pablo, Rubio, *La Universidad...*, cit. p. 36.

80. Presque tous les sondés étaient en faveur d'une université au Pays Basque, même si Unamuno se déclare « partisan », mais non « enthousiaste ». En général, nationalistes et non-nationalistes défendaient une université basquiste, tandis que les représentants de la gauche – comme le socialiste Enrique Francisco – optaient pour un établissement public et « universaliste ». Ainsi, selon Unamuno, on pourrait « éviter maints dangers », comme celui d'attacher trop d'importance au basque, car il était convaincu que c'était une langue moribonde, sans avenir, qui « n'arrivera jamais à devenir un instrument de culture ». Quant à l'emplacement des facultés, beaucoup optaient pour leur dispersion entre les capitales afin d'éviter les conflits interprovinciaux. Ortega s'opposait à cette idée car, pour lui, « quelques facultés éparpillées, sans contact direct et étroit dans les capitales basques ne changeront en rien l'orientation de celles-ci ». Au contraire, il proposait « l'implantation de l'Université complète à Bilbao », ville qu'il définissait « par ses industries, par sa puissance bancaire », comme « une péniche couchée sur le côté et qui part à la dérive, en attente d'une force compensatrice culturelle pour la sauver. Le fait que Bilbao n'ait pas encore d'Université est une

énorme erreur nationale ». Voir "La Universidad Vasca. Opiniones recogidas por la Agrupación de Cultura Vasca", Madrid, 1932.

81. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. p. 232.

82. Comptes rendus de l'Assemblée Extraordinaire du 21 février 1932, Bulletin de la Société des Études Basques-Eusko Ikaskuntzaren Deia n° 50, 1931, p. 33-34 et n° 53, p. 12-14.

83. Mees, L.; De la Granja Sainz, J.L.; De Pablo Contreras, S.; Rodríguez Ranz, J.A. *La política como pasión : El lehendakari José Antonio Aguirre (1904-1960)*, Madrid : Tecnos, 2014, p. 264.

84. De la Granja Sainz, J. L., *Nacionalismo y Segunda República en el País Vasco, Estatutos de Autonomía, Partidos y Elecciones, Historia de Acción Nacionalista Vasca : 1930-1936*, México : Siglo XXI, 2008, p. 67.

85. Estornés Zubizarreta, *La Sociedad de Estudios Vascos...* cit. p. 233.

86. Tamayo, V. y Tamayo, M. *Fuentes documentales y normativas del Estatuto de Gernika*, Victoria : Diputación Foral de Araba, 1981, p. 43, 52-3, 60.

87. Mees, et al. *La política como pasión...* cit. p. 281.

88. Journal officiel du Pays Basque, n° 41, du 18 novembre 1936. Décret del Departamento de Justicia y Cultura constituant l'Université Basque.

89. De Pablo, Rubio, *La Universidad...* cit. p. 41.

90. « Les provinces basques et celles du nord de la Castille forment un espace trop important et trop dense culturellement pour continuer à les priver d'une Université », déclarait le journal ABC le 22 juillet 1955.

91. Depuis 1915 existait à Saint-Sébastien l'École d'Experts en Commerce de Saint-Sébastien portée à sa création par la Diputación de Guipúzcoa et la Municipalité. En 1923, elle fut élevée au rang d'École Supérieure, délivrant dès lors le diplôme de Professeur de Commerce. En 1972, elle devint une École Universitaire d'Études de Commerce suite à son intégration à l'Université de Valladolid. Voir Arana Gondra, J. y Espí Guzmán, M.T. *Escuela Universitaria de Estudios Empresariales de San Sebastián. Un siglo de Historia : 1915-2015*, Leioa : Servicio Editorial UPV/EHU, 2015, p. 15 y 16.

92. Monreal, "Pasado y presente...", cit. p. 34.

93. Le Rectorat misait sur une université décentralisée qui répondrait à « la personnalité provinciale accusée » des différents organismes territoriaux faisant partie de la Communauté autonome basque. Ses membres souhaitaient qu'en Navarre fussent implantés des établissements publics organisés « dans le système universitaire de l'ensemble du Pays », expliquant que cette aspiration passe par le « respect de la volonté du peuple et des universitaires navarrais ». Ils aspiraient à une université engagée pour le développement du pluralisme culturel du pays et, en ce qui concerne le modèle linguistique, ils déclaraient se soumettre « à la volonté de la société exprimée par le Parlement Basque, même si nous assumons l'engagement de contribuer à la normalisation progressive de la langue basque au sein de l'UPV ». Monreal, G., Mitxelena, K., et. al., *Declaración sobre la Universidad del País Vasco*, 1979.

94. La promotion de la culture et la langue basques, repris comme objectif de l'Université dans son article 1, n'était pas le seul engagement acquis statutairement ; les Statuts prévoyaient une université constituée de trois campus, sans omettre toutefois l'idée de son éventuel élargissement à la Navarre, en notant que cette composition tripartite était en vigueur actuellement et en ajoutant : « Comme son nom l'indique, l'Université du Pays Basque/Euskal Herriko Unibertsitatea portera une attention particulière aux relations avec les établissements situés en Navarre et mettra en œuvre les efforts nécessaires afin d'obtenir un cadre universitaire pour les quatre provinces basques » (art. 2). En évoquant les relations avec d'autres universités et centres de recherche, ils précisaient que « en particulier, l'Université du Pays Basque/Euskal Herriko Unibertsitatea établira des relations de coopération avec les autres établissements publics d'enseignements universitaires et institutions culturelles du Pays Basque, en vue de leur articulation progressive dans une grande unité au service du peuple basque ». Pour le fonctionnement et le développement de ses activités, l'Université « se fonde sur le principe d'unité et s'organise de manière territorialement décentralisée et fonctionnellement déconcentrée ».

95. Discours du président de la SEV, Iñaki Dorronsoro, à l'Assemblée Générale Extraordinaire : 20 décembre 2013.

96. Nous suivons dans les grandes lignes le résumé recueilli par l'intermédiaire d'Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos de l'Encyclopédie Auñamendi, sous l'intitulé « Comment adapter la SEV aux temps nouveaux ? ».

2

Le Premier Statut Basque ou Basque-Navarrais Eusko Ikaskuntza, 1931 *

Gregorio Monreal Zia

Universidad Pública de Navarra
Nafarroako Unibertsitate Publikoa

1. Etat de la question. La contribution d'Idoia Estornés à la connaissance d'EI-SEV et sa contribution à l'autonomie lors de l'étape avant la Guerre Civile

Idoia Estornés Zubizarreta a contribué lors des années quatre-vingt du siècle dernier fondamentalement à la connaissance d'Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques (EI-SEV) pendant la période avant la Guerre civile. Tout d'abord, dans son ouvrage *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*¹, un livre indispensable pour connaître l'évolution de la culture basque pendant période, et inévitable pour la connaissance de cette institution. Une lecture attentive de cet excellent texte sera une bonne façon de participer à la commémoration du centenaire de la fondation, vu qu'il combine l'érudition avec une présentation exceptionnelle de textes et graphiques, avec une prose qui ajoute du plaisir à la lecture. L'ouvrage peut être consulté aujourd'hui dans sa version en Réseau².

Sept ans plus tard, Idoia Estornés publia un second ouvrage visant à informer de la contribution d'EI-SEV à l'autonomie de la Vasconie. En effet, en 1990, une étude intitulée *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*³ vit le jour. Ce fut le résultat de sa thèse doctorale et cela représenta une fresque d'une grande taille sur l'implication de la Société dans le problème public primordial de cette période trouble et créative. La récupération des archives historiques de la Société en 1981 et l'ouverture des Archives de Salamanque lui permirent de disposer d'éléments très précieux. Pendant cinq ans, elle réexamina consciencieusement ce que l'on savait jusqu'à présent au sujet de ces trois lustres décisifs. Il est certain que d'autres études ont profilé par la suite une connaissance sur l'époque, mais en ce qui concerne le travail autonome de la SEV, nous pouvons dire que son ouvrage a fixé une espèce de version canonique. Heureusement, les personnes intéressées ont à leur disposition l'ouvrage en version en Réseau⁴.

C'est la raison pour laquelle notre travail s'est limité à élaborer une synthèse du second ouvrage mentionné d'Idoia Estornés. Je dois admettre qu'il n'a pas été facile de tirer la quintessence des 730 pages de l'ouvrage, aussi riche en information et en réflexion, outre le fait que le processus autonome et politique qu'il étudie est complexe. Ma contribution personnelle à cette synthèse a consisté, à un moment donné, à ajouter certaines *sententias et colores*. Mais dans un texte qui cherche à être simplement utile, je dois avertir que cela n'exempte pas de la lecture de l'ouvrage original d'Idoia Estornés. J'aimerais que cela stimule les membres et les personnes intéressées par l'histoire autonome de la Vasconie pour avoir recours et tirer profit de la source originale. Il serait intéressant que la Société facilite la tâche en réimprimant cet ouvrage, si cela est possible.

Dans tous les cas, n'oublions pas qu'avant et après l'apparition des deux ouvrages mentionnés d'Idoia Estornés, de nombreuses monographies et articles ont été consacrés à l'histoire du statutisme basque pendant la II République. Certains se sont occupés de l'ensemble des Statuts, comme Castells, Tamayo Salaberria ou De la Granja ; d'autres ont

analysé la question d'un point de vue provincial : par exemple, Jimeno Jurío, Arbeloa ou Santiago de Pablo⁵. Car si l'objet précis marqué dans cette synthèse a comme limite le lien et le rôle d'EI-SEV dans la création du premier Statut basque d'Autonomie il y avait d'autres textes dérivés de celui-ci et surtout, il faut tenir compte du fait que le Parlement espagnol de Madrid avait examiné deux projets officiels, celui des Commissions Gestionnaires de 1932 et celui qui prospéra finalement en 1936, bien différent de celui. C'est-à-dire, qu'il y eut une histoire statutaire lors de la II République qui alla au-delà de celui qui fut élaboré au sein de la SEV.

2. Antécédents : l'autonomie dans les Congrès de EI-SEV

Nous pourrions dire que la conscience de la diversité des points de vue dans le pays en matière de mode d'insertion de la Vasconie dans l'État, a déterminé la prudence dont a fait preuve la Société d'Études Basques dans la façon d'envisager la question autonome. Et c'est que cela pouvait représenter un élément de division entre les associés qui avaient différents crédos politiques. L'autocontrôle s'apprécie à travers l'objet des congrès, qui constituaient l'événement emblématique de l'institution, à tel point qu'est née l'institution pour garantir leur tenue périodique. À dire vrai, les congrès ont été consacrés à des matières en relation avec le régénérationnisme national, principalement l'enseignement, mais en veillant à ne pas remettre en question les consensus de base. L'énoncé des six congrès qui se sont tenus jusqu'en 1936 se déduit ainsi : l'enseignement et les questions économiques et sociales (Pampelune, 1920), la langue et l'enseignement (Guernica, 1922), l'art populaire basque (Bergara, 1930), la Médecine et les Sciences Naturelles (Bilbao, 1934) et l'Histoire basque (qui devait être organisée à Estella en septembre 1936)⁶.

L'inquiétude pour traiter l'autonomie lors des congrès a été néanmoins présente dès la naissance d'Eusko Ikaskuntza. Cela était naturel. Une partie de la société basque, plus précisément, les personnes âgées de plus de 45 ans, avaient vécu la fin des Fors avec la Loi d'abolition de Cánovas de 1876, et l'écho de ce triste événement retentit pendant les deux générations suivantes. L'amertume et la déroute envahirent pour beaucoup les esprits dès lors. D'autre part, aucune issue claire à la grande question ne semblait apparaître, bien que les changements politiques permirent la réaction et le un léger décollage du pays comme le souligna le *Mensaje de las Delegaciones* de 1917. Ils tendirent la main vers la Navarre et Alava, où le mouvement fut freiné par les habitants d'Alava à faveur du statu quo concertiste ou des navarrais satisfaits du régime né de la « Ley Paccionada » de 1841.

Dans ce contexte, il est naturel qu'une voix telle que celle d'Orueta⁷ se soit fait entendre, qui demanda lors de l'Assemblée préparatoire du Congrès de la SEV qui allait se tenir à Pampelune en 1920, de donner priorité à la question autonome, faisant écho du processus développé aux Cortes. Lors de la conférence parlementaire, les représentants basques avaient demandé la dérogation de la loi de 1839 et les normes complémentaires. Mais à ce moment-là, la conjoncture en Vasconie changeait, et la majorité forale devait agir à Biscaye avec la puissante Ligue monarchique en collaboration avec le socialisme de Prieto.

3. Le Congrès d'Autonomie manqué en 1924

Néanmoins, les fors et l'autonomie étaient des questions présentes dans la vie publique et Eusko Ikaskuntza les assumait pleinement. L'institution prétendit les aborder lors du III Congrès qui allait se tenir à Vitoria, en 1924.

* Orig. es, p. 387

Arrêtons-nous sur la préparation de cet événement manqué, qui aurait apporté un caractère de congrès à l'autonomie. Le Conseil Permanent du 3 février 1922 accorda « qu'une Commission composée de Messieurs Elorza, Orueta et Landeta⁸, en plus des membres de la Section des Sciences Politiques et Sociales, étudie le projet de Congrès d'Autonomie pour 1924, devant être annoncé à la fin des travaux de celui de Guernica ». En effet, pendant que se tenait cet événement dans la ville forale, la tenue du prochain événement sous le sujet qui vient d'être mentionné fut annoncée.

Orueta fit l'esquisse du Congrès d'Autonomie. Il prétendait lui donner un caractère technique, en prenant comme base la Loi de Statut Régional présentée aux Cortes par la Commission extraparlamentaire nommée par Romanones. Cette norme présentait l'avantage d'être un projet gouvernemental et de déjà être articulée. Mais elle présentait également l'inconvénient de ne pas accepter le pouvoir concertiste des Députations. Landeta et Chalbaud préférèrent un brouillon plus concret et plus engagé. Dans ce sens, ils considérèrent comme point de départ plus approprié le texte rédigé par l'avant-projet basque de cette Commission extraparlamentaire. Il est vrai que jusqu'à présent, le Gouvernement central et les Cortes avaient ignoré les demandes du pays, et l'étude devait partir de la dotation d'un contenu minimum pour l'autonomie. Il convenait en outre d'inclure la Navarre dans l'étude. Et en dernier lieu, ils plaidaient en faveur de l'exercice conjoint de certaines compétences sur les institutions très significatives, telles que l'université ou l'administration de la justice.

À la fin, le Conseil Permanent confia au Congrès de 1924 la tâche de réaliser une étude des services susceptibles d'être rendus conjointement. Ils demandèrent aux membres navarrais de présenter une proposition qui puisse servir de base à la conférence.

Le 17 septembre 1922, l'esquisse du prochain Congrès fut lue à Guernica, avec les sujets et les lignes de développement de chacun d'eux. Cela reflète bien l'état en Vasconie de l'élaboration conceptuelle de l'autonomie à l'époque. Une assemblée de communes établirait la constitution interne de chaque province. Elle serait réglementée par les Assemblées et Députations et leurs compétences respectives, y compris leurs relations avec les mairies et le régime municipal. Il en serait de même pour d'autres matières telles que l'enseignement, les travaux, la richesse urbaine, industrielle et agricole, la santé, l'ordre public, le trésor public provincial, les services interprovinciaux – s'il y a lieu –, le droit social et privé et l'administration de la justice. Idem pour la base automatique de proportionnalité qui pourrait être appliquée à la détermination de la quote-part à payer à l'État.

L'esquisse montre l'inquiétude pour traiter de façon spécifique la Navarre et propose pour cela de nommer une Commission qui se compose des membres du Conseil Permanent appartenant à ce territoire. Sous cet objectif, ils contacteraient la Députation forale pour rédiger un projet d'autonomie provinciale. Six membres navarrais du Conseil Permanent, d'affectation carliste-partisans de Jaime de Bourbon ou nationalistes, préparèrent un court texte qui fut inclus dans le Programme définitif du Congrès approuvé en octobre 1922. Ils sauvaient le régime né de la Loi de 1841 tout en acceptant d'étudier l'autonomie future avec les trois autres provinces.

Le projet entra en vrille après le coup d'État de Primo de Rivera qui prit rapidement des mesures de répression par rapport à la langue, le drapeau, la dissolution des mairies, etc. À cette époque, en outre, le projet d'Université Basque, emblématique pour EI-SEV, fut rejeté solennellement à Bilbao lors d'un meeting de monarchistes et socialistes des partisans de Prieto. D'où le retrait et l'affaiblissement de l'élan autonomiste de l'institution.

D'autre part, la demande que le Dictateur adressa aux Députations basques de rédiger un mémoire d'autonomie contribua à estomper

l'initiative du congrès d'EI-SEV. Guipuzcoa répondit immédiatement et son texte inspira les travaux des deux autres Députations. Il s'agissait d'un travail d'une grande finesse, qui bien évidemment se déroula hors de la portée de la SEV. Il y a dans le Mémoire de Guipuzcoa une idée féconde qui allait être récupérée des années plus tard, le constat que les trois provinces constituent une région naturelle dotée de caractéristiques particulières ; mais la rhétorique du texte est ancrée dans la province, elle évite de donner un fondement nationalitaire à la création d'un organisme suprarégional. Il exclut des termes à éviter à cette époque tels que *basque*, *peuple basque*, *Vasconie*, *Euskal Herria*. Du point de vue du contenu de l'autonomie il n'y a néanmoins pas un recul par rapport à la proposition que contenait le Message des Députations de 1917 au Gouvernement. C'est-à-dire, il plaide soit pour la réintégration forale, qui donnerait une pleine satisfaction aux aspirations et pour laquelle il propose même une méthode de récupération, soit pour la création d'un organisme régional avec des pouvoirs dans onze matières. Le Mémoire tient compte de la Navarre, en soulignant le désir des trois Députations de converger institutionnellement avec l'ancien royaume. La Députation d'Alava accepta le Mémoire. Et elle fut confrontée au rejet de Biscaye avec une déclaration ultra amère rédigée par José Félix Lequerica.

Le Congrès d'Autonomie prévu pour 1924 se retrouva par conséquent suspendu et y compris la Députation de Biscaye retira le Seigneurie de la Société d'Études Basques. Des représentants de la Ligue Monarchique de Biscaye attaquèrent l'institution, centrant leurs invectives sur la personne de Elorza. La SEV survécut grâce à la défense de personnes telles que le philosophe Zaragüeta. Les attaques des évêques de Pampelune et de Vitoria qui accusèrent la Société de neutralisme religieux et de s'éloigner de la discipline du magistère ecclésiastique, et y compris d'exalter la figure de Peñaflorida, à l'orthodoxie douteuse, furent également pour eux très nuisibles. Après l'inévitable repli, la réactivation d'EI-SEV en 1927 se produisit à travers les cours d'été, qui permirent l'incorporation de la nouvelle génération, et d'activités en relation avec la promotion de la langue.

4. La SEV récupère l'initiative autonome. Le rapport des personnalités. La consultation initiale et les réponses

Il était naturel qu'avec l'entrée en crise de la Dictature surgisse la question de l'autonomie, qui avait occupé une place préférentielle parmi les inquiétudes de la SEV au moment où le général Primo de Rivera prit les rênes du pouvoir en 1923. C'est alors qu'apparut dans l'institution le désir de consulter l'opinion basque, apparemment endormie. Un désir de plus pressant après le renouvellement autoritaire des Députations et des Mairies. Le Conseil Permanent, occupé jusqu'alors dans la réclamation du bilinguisme scolaire, assumait le 29 juillet 1930 la responsabilité nécessaire pour la Société. Landeta et Chalbaud déclarèrent que lors du prochain Congrès qui allait se tenir à Bergara il faudrait aborder l'autonomie à travers quatre conférences, une par province. Et Basterrechea se référa directement au besoin de promouvoir l'élaboration d'un Statut de consensus entre les partis. Une Commission d'Autonomie fut nommée, qui outre les personnes citées, accueillit Elorza et Orueta. C'est de là qu'est née l'idée de consulter 200 personnalités de différentes appartenances – 20 d'Alava, 39 navarrais, 31 de Guipuzcoa, 62 de Biscaye plus un labourdin (sic) – à qui on demandait de répondre à ces trois questions dans l'ordre préliminaire de base :

1. Les questions de régime monarchique ou républicain, les principes de droite ou de gauche et les problèmes de souveraineté basque sur le terrain juridique ou celui historique furent laissés

de côté, thèses particulières que la Commission ne souhaite pas préjuger ni compromettre.

2. La personnalité basque sera affirmée dans son unité ethnique et spirituelle, et sa langue vernaculaire comme langue officielle sera sauvegardée.
3. Les organismes, le régime et les fonctions seront dans la mesure du possible de type traditionnel, avec les modifications précises pour les adapter aux besoins des temps présents, recherchant la plus grande efficacité et l'économie de notre administration publique. Parmi ces besoins nous trouvons celui d'une fédération des régions historiques basques, sous réserve de leur autonomie intérieure.

Le texte précédent marquait des limites, comme nous le voyons, mais avançait certaines thèses décisives de signe nationalitaire. Il proposait assurément, une voie autonome fondamentalement forale, provinciale, suggérant la création d'une entité politique nouvelle, une Fédération basque.

De soi, il était difficile d'ordonner les réponses hétérogènes qui arrivèrent, vu qu'il y avait de tout. En ce qui concerne la droite, les monarchistes dynastiques, laissant de côté certains indignés avec la simple formulation de ces prémisses, plaident pour la réintégration forale avec une compétence complémentaire par région. Le magma d'opinions des non-dynastiques était influencé par la division et la faiblesse des carlistes. Il manqua parmi les intégristes une approche semblable à celle indiquée par les dynastiques, sauf la régionalisation ; la position des partisans de Mella est plus concessive, alors que les partisans de Jaime de Bourbon adhèrent à un régionalisme plus décidé, suivant la voie marquée par le Message des Députations. C'est-à-dire, tout d'abord, la réintégration forale préférable, et à défaut et comme solution transitoire, la création d'une entité régionale autonome.

Le nationalisme basque, en raison de ses divisions internes, traversait un moment de récession et passivité en matière de revendications autonomiques, sauf dans le secteur d'Aberri. Parmi les personnalités qui contestèrent, il n'y avait pas de doctrine uniforme. Les propositions allèrent du rétablissement foral (Ángel de Zabala), à l'indépendance des territoires convergents puis à une confédération (Ceferino de Jemein), ou au dépassement du for provincial pour procurer une autonomie des quatre territoires, y compris la Navarre et évitant des manœuvres divisionnaires. Il y eut également la défense d'une autonomie avec un maximum de facultés (José de Eizaguirre). Pour sa part, Irujo estimait que l'initiative était précipitée et préférait un Congrès extraordinaire de la SEV ouvert à toutes les sensibilités politiques du pays. Et fidèle à son souci constant existentiel, il avertissait du besoin de ne pas laisser de côté la Navarre.

Étonnamment, nous retrouvons des partisans des fors parmi les républicains, à commencer par la vague invocation de Prieto à l'esprit foral. Cela est plus évident chez d'autres qui voyaient d'un mauvais œil l'autonomie commune. Dans ce sens, les organismes foraux apparaissent comme la garantie de défense de l'identité provinciale (Martínez de Aragón, Otalora, Madinaveitia). Seul Fatrás plaide pour augmenter le pouvoir politique propre à titre de région autonome.

5. Le rapport de Bergara

Au moment de la conclusion du Congrès de Bergara, le dernier qui se tint conformément aux rites traditionnels de caractère civique-religieux, les personnes présentes purent écouter la lecture du **Rapport autonome** soussigné le 29 juin 1930 par ses auteurs : Landeta,

Chalbard, Elorza, Orueta et Basterrechea. Ils agirent avec beaucoup de liberté par rapport aux opinions que les personnalités émirent. Il était accompagné de trois accords, dont l'un déclarait que la Société maintiendrait l'intention de rédiger un Avant-projet de Statut d'Autonomie.

Du point de vue des concepts juridiques et institutionnels, le Rapport fut très créatif et influença de façon décisive la phase statutaire. Il vaut la peine de s'arrêter sur son contenu.

Les auteurs du Rapport ne laissèrent pas de côté le passé du pays et ses libertés, mais se situèrent au moment présent. Ils souhaitèrent se centrer sur le contenu théorique-pratique des institutions avec l'intention de préparer « l'étude de Bases Générales de constitution forale et de plus grande liberté du Pays Basque ». Ils fuirent des points de vue de parti et projetèrent l'attention sur les Institutions forales, leur restauration « et les relations avec l'État central, ou avec les personnalités péninsulaires, d'après les hypothèses constitutionnelles qui furent établies. Et par conséquent, le discernement de la sphère d'action qui devait être attribuée à l'État et celle qui devait correspondre au Pays ».

À propos de la deuxième question, il convient d'en tirer les vastes conséquences en déclarant que « **la personnalité basque sera affirmée**, dans son unité ethnique et spirituelle et sa langue vernaculaire sera sauvegardée, comme langue co-officielle ». La Commission considéra cette thèse évidente, vu que le peuple basque installé sur les quatre territoires réunit les éléments d'identité accréditant cela en tant que tels, tout comme sa personnalité spirituelle qui se manifesta à travers la langue et la culture. Il existait une personnalité basque nette, au-delà de la diversité historique.

En ce qui concerne la troisième question, ils entendaient que les personnalités consultées acceptaient en général la proposition de **récupération des institutions forales adaptées au temps présent**, mais nettement moins l'**approche fédérative interbasque** qui serait respectueuse de la tradition forale et perfectionnerait « l'ouvrage de l'histoire ». Ils soulignèrent que le passé montrait la tendance à établir des regroupements d'entités inférieures (confréries, conseils, « merindades », provinces, Conférences, intégration à la Couronne...). Et, plus précisément, la solution de la Fédération basque serait « le moyen de sauver l'antithèse de la pluralité historique avec l'unité fondamentale ethnique et spirituelle, en perfectionnant l'évolution sociale et bien entendu, dans le plus grand respect des individualités régionales basques ».

La Commission pensa que le moment était venu de préciser et définir les grands concepts impliqués dans l'autonomie basque. Car par exemple, en réintégrant les Fors, cela permettrait de récupérer la capacité de constitution du pays et avec elle la capacité de les réformer et les mettre à jour, les assemblées basques s'attribuant de larges compétences, comme celles qui ont été réclamées par les Députations dans leur Message de 1917.

Il y a donc lieu d'entrer dans des définitions en distinguant la réintégration du For d'origine, le régime né en 1841 et 1876 et l'autonomie. Nous ajoutons la définition novatrice de la Fédération basque. Il est évident que nous sommes face à d'importantes contributions théoriques de la Société au Droit Public basque. La **Réintégration forale** suppose

« la restitution en Alava, Guipúzcoa, Navarre et Biscaye de la liberté de la souveraineté tempérée par la tradition de la pratique forale, en vertu de laquelle elles fixeront elles-mêmes, leur propre constitution, régime et fonctionnement interne et de relation. Cela suppose la dérogation des lois d'abolitions des Fors basques et le rétablissement du droit précédent.

C'est-à-dire que nous entendons qu'avec le caractère traditionnel et nos liens historiques, cela représenterait **un pouvoir constituant basque**, ou autres pouvoirs égaux entre eux comme les Assem-

blées régionales le furent, avec la faculté de maintenir l'État de droit et de choses antérieures à la première Loi qui enfreint les Fors, et de les réformer si cela est accordé librement ».

La Réintégration forale seconde – il faut entendre que l'on se réfère au régime concertiste établi en 1878 par Cánovas del Castillo dans les trois provinces, ou la « Ley Paccionada » navarre de 1841 –, est

« la poursuite de la personnalité basque et de ses expressions historiques ; avec la possession que nous avons de cette liberté et souveraineté traditionnelles, sous la forme d'Institutions forales dont le Pays basque a été dépouillé ; notre titre actuel étant celui de réparation de l'injustice commise avec l'abolition unilatérale (lorsque les accords plus ou moins exprimés garantissaient ces Institutions), faite sans le consentement des Assemblées Basques, et avec des protestations constamment renouvelées ».

De même, pour les objections du passé, la Commission déclare que « si l'on peut dire en toute vérité qu'il n'y a pas de Réintégration forale nette sans autonomie municipale, on ne peut pas (affirmer que) cela représente une Réintégration dans l'autonomie municipale uniquement ».

Ils définissent en dernier lieu l'autonomie à laquelle on aspire maintenant. C'est la

« réparation partielle de la spoliation des libertés et des droits, susmentionnés, qui se seraient produits par un état transitoire (...), un régime de plus grande liberté que celui actuel ; c'est le droit de négociation établi et reconnu par l'article 2° de la Loi du 25 octobre 1839, qui en confirmant les Fors dans son article 1°, sous réserve de l'unité constitutionnelle de la Monarchie, reconnut le droit que nos grands-parents appelaient « el arreglo foral », un arrangement qui n'a pas eu lieu, laissant inaccomplie, par cette Loi, la même Convention de Vergara (...). Cette « Autonomie » n'est pas comme cette « Réintégration », la réforme de libre et souveraine faculté traditionnelle, mais est limitée par l'imposition de la concilier avec les principes d'une constitution générale (celle de 1837 alors), d'après le même texte légal et son interprétation gouvernementale autorisée ».

En proclamant que ladite Autonomie devait être réclamée subsidiairement et être le plus vaste possible et compatible avec l'union avec l'État espagnol, on souligne que la revendication de la réintégration forale ne doit pas être abandonnée. De même, elle ne doit pas affecter l'autonomie municipale, clé de voûte de l'autonomie basque.

Et il y aurait le quatrième et dernier concept, celui de l'articulation intérieure, la Fédération basque, qui se base sur les besoins du présent. Il s'agit d'une revendication liée à

« la revendication partielle de nos droits. La Commission entend qu'elle doit être commune aux quatre régions sœurs, le fondement biologique-historique-juridique étant analogue pour elles ; conformément au droit de négociation proclamé dans l'article 2° mentionné de la Loi du 25 octobre 1839 ; devant être joint à la représentation et dans la gestion pour obtenir ainsi un droit commun, ayant été également la Loi d'abolition des Fors d'Alava, Guipúzcoa, Navarre et Biscaye. Notre slogan devrait être : « Tous ensemble pour le même droit » ».

La Fédération répond aux « besoins d'un plus grand lien entre les régions sœurs d'Alava, Guipúzcoa, Navarre et Biscaye ». Il y a une communauté d'intérêts, il convient de coordonner leurs services communs,

en préservant l'esprit foral et en garantissant la personnalité de chacun. Pour certains, sa base doit résider dans les traditionnelles « Conférences », alors que d'autres choisissent un organisme commun et permanent à titre de « Confrérie Basque-Navarraise ». Il incomberait aux assemblées territoriales basques de décider. Tous s'en tiendraient à ses décisions à ce sujet.

Les informateurs attirèrent l'attention sur les questions inhérentes à l'actualisation des institutions qu'apporterait l'intégration forale. Il ne faut pas perdre de vue que les communes assistaient aux Assemblées dissoutes en 1876, qu'il était nécessaire d'homogénéiser les structures récupérées et surtout, de réfléchir sur l'organe ou les organes communs des quatre provinces. Si l'on souhaitait surmonter les réticences soulignées dans de nombreuses réponses, il fallait faire très attention en respectant la personnalité de chaque province. Pour cela, continuer d'étudier l'opinion du pays.

Le rapport concluait en suggérant la rédaction d'un avant-projet de Statut basque. La proposition consistait à confier la tâche à cette Commission d'Autonomie, élargie avec d'autres membres du Conseil Permanent et de l'extérieur, provenant des quatre régions basques.

Le Conseil Permanent accepta pleinement le texte du Rapport, avec les réserves de Landeta et Zaragüeta qui considéraient que la Société ne devait ni rédiger le Rapport ni élaborer un Statut. Mais l'Assemblée considéra qu'il s'agissait d'une partie de la tâche culturelle qu'elle devait réaliser. Et le fait d'examiner le contenu théorique pratique du for et discerner ses problèmes historiques et présents l'était.

« Ces études doivent être englobées sur la base de la Réintégration forale, ou de l'application de l'Art. 2° de la Loi du 25 octobre 1839, conformément à l'exercice du droit de négociation que ce précepte établit et reconnaît pour l'Alava, Guipúzcoa, Biscaye et la Navarre, et qu'à ce propos cela impliquerait une révision de la Loi du 16 août 1841 ».

Pour le Conseil Permanent, la Commission d'Autonomie devrait poursuivre son travail, incorporant en outre Zaragüeta et Echegaray, et d'autres qu'elle devrait désigner.

6. Crise de la Dictature. Extension de la Commission d'Autonomie, les Sous-commissions et mode opératoire

En même temps que la présentation du Rapport autonome à Bergara, le cadre politique intérieur et extérieur du pays changea rapidement. La confluence de républicains espagnols et la gauche catalane s'engageaient à travers l'Accord de Saint-Sébastien pour reconnaître politiquement la Catalogne et la doter d'un Statut qui allait être soumis aux futures Cortes. De façon moins claire, cela ouvrait une voie pour la Galice et la Vasconie. Fin 1930, la crise politique dans l'État s'accroît et en Euskal Herria le regroupement des principales familles politiques basques – nationalistes, secteur où émergea une nouvelle formation, Action Nationaliste Basque (ANV), partisans de Jaime de Bourbon et partisans de Mella – se produisit. Les files républicaines accusèrent la SEV du manque d'implication réelle envers la cause forale et autonome, de les avoir éludées aux Congrès.

Les mesures de libéralisation du Gouvernement de l'amiral Aznar arrivèrent tard pour une société qui s'était déjà mobilisée contre le régime à la recherche d'un changement politique plus profond. Mais en ce qui concerne l'autonomie, il convient de souligner que le Gouvernement avait changé d'avis par rapport à l'autonomie catalane et peut-être de la Vasconie : dans la Déclaration de février 1931 il proposa de

« Soumettre aux Cortes un projet dans lequel, pour la détermination des fonctions, le rapport de la Commission extraparlamentaire formulée en 1919 sous la présidence de Monsieur Antonio Maura servirait de base minimale, concédant à la région une pleine autonomie dans l'exercice des fonctions qui lui sont attribuées, évitant des duplicités coûteuses et perturbatrices dans les services. Le Gouvernement propose également, de présenter un projet en fixant les conditions et garanties pour qu'une ou plusieurs provinces puissent se constituer en région et les facultés qui peuvent leur être concédées ».

À une époque de désarroi politique générale, la SEV maintint l'élan et la Commission d'Autonomie poursuivit son travail en silence en étudiant différents problèmes de l'autonomie. Il fallait l'élargir et une liste de 20 membres invités à participer fut rédigée. Les biscayens Manuel Chalbaud, Ramón de Madariaga, Francisco de Basterrechea et Adolfo González de Careaga en faisaient partie. José Gabriel de Guinea, Luis M. de Uriarte, José de Otalora et José María Díaz de Mendivil d'Alava. Julián Elorza, Ladislao de Zabala, Sebastián Machimbarrena, José de Orueta et Bonifacio de Echegaray de Guipuzcoa. Et Joaquín Beunza, Santiago Cunchillos, Luis Oroz, Rafael Aizpún et Serapio Huici de Navarre.

Le 4 janvier 1931 la Commission d'Autonomie décida de créer des Sous-commissions provinciales, d'étudier le sujet de la Fédération, sur la base de la réintégration préalable et de l'adaptation des Fors, et curieusement, d'étudier la crise forale du XIXe siècle. Parce que fonder l'autonomie sur la prémisse d'une personnalité basque requérait une étude et une définition, d'où l'urgence d'étudier certains aspects à prendre en compte par les rédacteurs du Statut : par exemple, comme cela vient d'être souligné, le déroulement de la crise forale lors du siècle dernier, se faire une idée plus précise des différentes branches du Droit basque et systématiser les éléments de la culture basque. Trois sections aborderaient chacune ces trois sujets d'intérêt ; et une quatrième serait consacrée à l'économie.

Lesdites Sous-commissions provinciales seraient composées des membres de la Commission d'Autonomie appartenant à chaque territoire plus les personnes du même domaine considérées nécessaires. Les Sous-commissions devaient répondre à deux points concrets : le mode « selon lequel étaient constitués les organismes foraux représentatifs d'Alava, Guipuzcoa, Navarre et Biscaye en 1837 », c'est-à-dire, avant l'abolition forale, et le mode de « constitution au moment actuel, en tenant compte des antécédents historiques et de la réalité présente ».

Quelques jours plus tard, le profil de la Commission fut tracé, se composant des quatre Sous-commissions. Elle se composa des personnes que nous avons mentionnées plus haut, avec une variante. Dans le cas d'Alava en incorporant Julián Echenique et la Sous-commission agissant sous la responsabilité de **José Gabriel de Guinea**. À Guipuzcoa, Víctor Artola remplaça Sebastián Machimbarrena. La responsabilité incombe à **Julián Elorza**. En Navarre, Huici disparaît et Miguel Gortari s'incorpore. La coordination du groupe sera à charge de **Luis Oroz**, Secrétaire de la Députation Forale. Et à Biscaye, José Ignacio de Arana s'incorpore, **Ramón de Madariaga** agissant en tant que responsable. Les Sous-commissions furent habilitées pour consulter et intégrer

« les personnalités de sa province qui pour leurs loisirs, la spécialité de leurs études ou occupations, leurs représentations sociales, leur histoire publique ou corporative ou leur position importante dans les différents secteurs de l'opinion et de l'économie du pays peuvent contribuer de façon efficace et féconde aux buts poursuivis par la Société ».

La Sous-commission de Biscaye travailla efficacement entre les mois de février et mars. Elle bénéficia, nous ne savons pas en quelle mesure, de 20 personnalités importantes du Seigneurie qui se distinguaient dans différents domaines. Le puissant groupe de Biscaye réalisa des propositions relatives à l'étude du passé foral du Seigneurie, à la mise à jour présente des Assemblées et Députations, ou au design de l'organisme commun – le Conseil Général Basque, de composition confédérale –. Il convient de souligner l'heureuse formulation de la Déclaration préalable qui devait être insérée dans le futur Statut :

« Nous aspirons à ce que le Statut ou Loi de l'Autonomie Basque qui doit être approuvé le jour venu par les Cours espagnoles inscrive comme article 1° une déclaration avec le contenu suivant : «Le Pays basque qui se compose des provinces actuelles d'Alava, Guipuzcoa, Biscaye et Navarre constituera une entité naturelle juridique avec une personnalité politique propre et le droit à se constituer et être régie par elle-même comme un organisme autonome dans la totalité de l'État espagnol avec qui elle vivra structurée conformément aux normes de la loi des relations accordée. Chacune des provinces mentionnées sera constituée et régie à la fois au niveau autonome dans l'unité du Pays Basque» ».

Nous en savons très peu sur le travail de la Sous-commission de Guipuzcoa, et possiblement celle de Navarre et d'Alava ne parvinrent pas à se réunir.

D'autre part, pendant que la Sous-commission de Biscaye faisait son travail, la campagne électorale avait débuté pour renouveler les mairies. Après sept ans de repli pendant la Dictature, les familles politiques avaient besoin de prendre des décisions quant à leur organisation et la présentation des candidatures. Les socialistes et républicains, les groupes nationalistes les monarchistes, aussi bien dynastiques qu'anti-dynastiques, parvinrent à des accords et ajustèrent leur programme pour entrer dans la compétition. Il convient de souligner que l'arrière-plan de ce qui était en jeu était la forme de régime, la poursuite de la monarchie ou l'ouverture sur une République. Le sujet autonome n'apparut pas.

7. Les élections municipales, proclamation de la II République et points de vue divergents en raison de la question du Régime transitoire pour la Vasconie

En Vasconie, les élections municipales donnèrent la victoire aux forces qui soutenaient la Monarchie. Seulement à Bilbao et Saint-Sébastien, le triangle entre la droite, gauche nationale et nationalisme se produisit. Les républicains n'atteignirent pas 15 % de la représentation. Mais la Monarchie tomba dans l'État –Eibar plus tôt– et dès lors, la plus grande préoccupation fut celle du régime transitoire qu'il fallait appliquer dans le pays, en suivant le sillage d'une République catalane confédérée qui avait été proposée en Catalogne.

D'un côté, le modèle de régime transitoire parrainé par le Parti Nationaliste Vasque (PNV), inspiré de la méthode traditionnelle : une République basque novatrice, mais de base municipaliste. Ses responsables élaboraient un Statut. Cette option organique d'autonomie provisoire présentait le grand avantage de la légitimation démocratique, vu que les mairies étaient la seule instance qui venait de sortir des urnes, mais elle présentait l'inconvénient que les résultats électoraux avaient favorisé la droite. Pour les autorités de l'État, il était difficile d'accepter la validité d'une Assemblée Gestionnaire de Mairies avec une majorité de conseillers municipaux non impliqués dans le renverse-

ment de la Monarchie. Le Gouvernement de Madrid avorta par la force la convocation nationaliste à une réunion de Mairies qui allait se tenir à Guernica.

D'un autre côté, la proposition d'ANV liée au Bloc républicain, de créer un organisme qui représente le Pays Basque et mène à bien le Statut à approuver dans les futures Cortes. Or, les résultats du Bloc et d'ANV concédaient peu de légitimité démocratique à cet organisme bien que les membres de l'ANV justifiaient la proposition sur la coloration autonomiste que semblait avoir la naissante République et le vague for de ses représentants en Euskal Herria. Ils pensèrent recevoir le soutien de leur initiative depuis Madrid, qui ne le donna pas, mais dans tous les cas, la hâte d'ANV ne leur permit pas de voir qu'il s'agissait d'un soutien extérieur à la majorité sociale du pays.

Le bateau sur lequel était embarqué l'ANV, c'est-à-dire, le Bloc républicain-socialiste, complètement minoritaire dans le pays, comme nous l'avons vu, naviguait dans d'autres eaux. Le 21 avril, ils créèrent des Commissions Gestionnaires provinciales provisoires avec des éléments du Bloc et ANV. Au nom de la République ils se chargèrent des Députations. À la vue de la restauration du Gouvernement de la Catalogne le 27 avril, le nouveau et petit parti de cadres poursuivi sa tentative de créer l'organisme gestionnaire, et reçut de Prieto de bonnes critiques en échange du soutien loyal du pays à la République. Cela fut un échec. L'approche du PNV au Gouvernement échoua également. Il alléguait qu'il ne pourrait pas inclure la Navarre dans un Statut à quatre provinces.

8. Après l'échec des propositions du Régime provisoire d'autonomie, le recours à EI-SEV. Le problème de la rivalité entre le Mouvement des Maires et les Commissions Gestionnaires Provinciales quant à l'initiative autonome

L'échec de la stratégie des deux parties quant à la création d'un régime provisoire d'autonomie à quatre provinces, d'identité municipaliste ou républicaine obligea à avoir recours à une autre méthode. Il n'y aurait pas d'autorités provisoires en Vasconie pour élaborer et mener à bien un Statut définitif d'autonomie. Il fallait le protagoniste d'une entité à plusieurs partis et autonomiste avec autorité intellectuelle et morale dans le pays. La SEV était là.

Les événements de mai avec les incendies d'églises et d'édifices religieux à différents endroits de l'État firent qu'en Vasconie, les sentiments d'une population majoritairement catholique, suscitèrent la confluence habituelle entre la droite et le nationalisme. Face aux mesures de laïcisation encouragée par la République, le PNV apparaissait comme un port d'accueil pour les naufragés de la droite qui n'étaient pas à l'aise avec le nouvel état des choses. Le Mouvement des Maires parrainé par ce parti fut le bénéficiaire direct de cette dynamique d'attraction. Évidemment, la tendance indiquée eut une répercussion sur la question autonome, l'activité fondamentale dans laquelle les habitants étaient impliqués. Le point de coïncidence entre les maires et les conseillers municipaux de la droite et les nationalistes résidaient dans la réintégration forale, mais peu au-delà, car le passage à la structure du pays n'était pas du tout clair pour les carlistes et les entourages du journal *Diario de Navarra* la rejetaient en tous points. Seul le nationalisme basque plaida clairement pour le complément d'une coupole institutionnelle, de type confédératif, pour les quatre provinces.

La réticence ou le rejet pour soutenir le mouvement des maires par les régisseurs du Bloc républicain des quatre capitales du pays, avec beaucoup de poids sur chaque territoire, représenta une difficulté pour activer l'initiative autonome du groupe de maires. Certains républi-

cains tentèrent en vain que les Commissions Gestionnaires provinciales se chargent du sujet. Nous avons vu qu'EI-SEV semblait être une voie possible. Le premier contact des maires avec cette institution se produisit le 7 mai. Le lendemain, elle reçut la lettre suivante :

« Il a été accordé à l'unanimité, au nom de toutes les municipalités basques, de prier la Société d'Études Basques que lors de la réunion de dimanche prochain à Saint-Sébastien, elle accorde que les sous-commissions des régions basques rédigent les Statuts de Navarre, Guipuzcoa, et Biscaye respectivement, qui articulés entre eux constitueront le Statut basque.

De même, prier que chaque sous-commission dans sa région respective ouvre une période de consultation permettant d'inviter tout d'abord les partis politiques et toutes les personnalités pour qu'ils puissent collaborer dans la rédaction du Statut.

Et à cet effet, les dates suivantes ont été fixées, en partant de la réunion d'Études Basques le 10 prochain : une période de 15 jours jusqu'au 24 courant, date accordée pour la convocation des assemblées régionales, pendant laquelle les Statuts régionaux seront consultés et rédigés.

Après les Assemblées régionales du 24, la grande Assemblée du Pays sera convoquée à Pampelune le 31 afin d'approuver les Statuts qui, unis entre eux, constitueront le Statut Basque ».

La SEV redémarra son activité le 10 mai. Lors de la première réunion de la Commission d'Autonomie il fut constaté que parvenir à un texte de Statut avec un consensus requérait répondre et résoudre à de nombreuses questions délicates. Pour commencer, il fallait assumer la tâche du Mouvement des Maires de rédiger un Statut, mais sans rompre les liens avec les Commissions Gestionnaires provinciales. Ensuite, décider de choisir une formule unitaire ou s'occuper seulement de ressusciter les organismes foraux. Revêtir le texte d'habits républicains ou autochtones ; avec de nombreuses ou moins nombreuses compétences. Et l'éternel point d'interrogation sur le lien avec la Navarre pour établir un statut identique aux trois autres provinces ou de simple Commonwealth à travers un Conseil Général Basque-navarrais.

D'autre part, ANV maintint ouverte la polémique à propos de l'instance qui devait unir au sein de la société politique ce qui ressortirait de la SEV. Ces démarches pour créer une source de partis pro-Statut liée aux Commissions Gestionnaires n'ont pas abouti, proposition qui néanmoins, fut bien accueillie en Alava et en Navarre. Or, avec cette initiative, ils parvinrent à élargir le consensus obtenu sur les deux territoires, expansion qui termina par favoriser le Mouvement des Maires qui, de mai à juin, parvint à réunir 400 adhésions sur 548 communes de Vasconie. Dans ce sens, il vaut la peine de souligner le dynamisme surprenant qu'atteint le Mouvement en à peine trois semaines au mois de mai. Tout particulièrement, son développement fut spectaculaire en Navarre, animé probablement depuis l'ombre par une personnalité telle qu'Irujo. La bonne rhétorique des manifestes que publièrent les maires d'Améscoa Baja et Puente la Reina ne dû pas être étrangère à sa plume. Le soutien au Statut en Navarre semblait majoritaire : des régisseurs firent directement confiance au Mouvement des Maires et d'autres soutinrent le texte cautionné par la Députation, qui à ce moment-là, attendait le résultat de l'avant-projet que la SEV avait entre les mains. Lors d'une réunion à Pampelune des responsables du Mouvement des Maires – 27 avril – le soutien du Statut qui allait sortir de la SEV fut approuvé, mais également l'intérêt de ne pas perdre le contact avec les Commissions Gestionnaires provinciales. C'est de là que sortit le Comité des 18 qui allait donner la forme définitive au texte. Dans la confusion régnante, le Mouvement municipal croissant bénéficia

d'un certain consentement de la part des trois Commissions Gestionnaires et de l'attitude froide de celui de Guipuzcoa.

À un moment donné, lors de la réunion de Bilbao du 29 mai, il sembla possible de coordonner le Mouvement des Maires avec les Commissions Gestionnaires provinciales. Soriano, de Tudela, alléguait la spécialité institutionnelle de la Navarre, qui requerrait son propre chemin jusqu'à l'obtention de l'approbation aux Cours de Madrid du Statut provincial que devait élaborer la Députation. Il était évident que les Commissions Gestionnaires bénéficiaient d'un soutien social très minoritaire dans le pays, mais exerçaient le pouvoir provincial par délégation du Gouvernement central. La clé pour ouvrir la porte des Cours était de façon prévisible entre ses mains. Inopinément, les représentants du Mouvement des Maires vinrent à cette réunion afin de parvenir à un accord de coordination des deux initiatives. José Antonio de Aguirre déclara que le Mouvement des Maires avait confié à EI-SEV la préparation du Statut, et qu'ils souhaitaient faire la campagne avec les Commissions Gestionnaires. Soriano s'opposa sur la base du fait que la moitié de la Navarre n'était pas basque. Après leur absence, les représentants du Mouvement, les Commissions Gestionnaires s'approprièrent le refus de Soriano et créèrent une procédure de rédaction du Statut, menée par elles et extrêmement lente. Il est évident que le PNV ne pouvait pas accepter un retard qui ferait échouer probablement sa proposition de tous se rendre lors des prochaines élections constitutives avec un Statut consensuel dans le pays. Pour l'heure, les maires et les gestionnaires continuèrent leur chemin séparément.

Deux jours plus tard, les élections municipales furent organisées pour couvrir les postes des conseillers municipaux contestés des élections précédentes du 14 avril. Le PNV gagna des places à Guipuzcoa et Biscaye et le Bloc républicain-socialiste en Alava et Navarre. Le Mouvement des Maires fut renforcé par les nouvelles adhésions qu'elle reçut à Guipuzcoa et en Navarre. Pour résumer l'état de la question, jusqu'à présent l'élan autonome s'était déroulé entre deux pôles d'attraction concurrentiels : soit le puissant Mouvement des Maires encouragé par le PNV, qui supposait la majorité et la suffisance en Vasconie, bien qu'en parvenant au Statut à Madrid il aurait été confronté à la résistance de la majorité éventuelle républicaine-socialiste ; soit la proposition d'ANV de donner le rôle principal aux Commissions Gestionnaires provinciales, socialement faible et à l'esprit autonome douteux, qui freinait le déploiement de l'initiative autonome dans le pays, mais qui si elle prospérait, serait mieux accueillie dans les Cortes républicaines.

9. La Commission d'Autonomie rédige le Statut de la SEV. Problèmes principaux : provinces sous le régime des fors ou confédération nationale

En reprenant le travail le 10 mai, la Commission d'Autonomie créa un exposé spécial qui trouva dans le bureau l'apport important qu'elle réalisa presque deux mois avant la Sous-commission de Biscaye. Parmi les supports à souligner se trouve l'importante Déclaration préalable que nous avons reproduite plus haut. Lors de la seconde quinzaine de ce mois, la tâche confiée par le Mouvement des Maires se termina. Elle aborda les questions qui pouvaient susciter des débats et résistances.

La Commission devait parvenir à rédiger un texte valable pour la gauche et pour la droite et résoudre le problème le plus épineux de n'importe quel projet autonome de Vasconie, celui de la structure institutionnelle des territoires. La réussite du stade foral nécessitait de plaider à faveur de la Confédération des quatre provinces. La première réunion de séance plénière de la conférence s'appliqua à cela, à Saint-Sébastien le 14 mai.

Le conférencier de Biscaye Basterrechea partait d'une situation de fait, celle des quatre provinces désarticulées qui avaient le droit de se constituer et de s'articuler entre elles et, si tel est le cas, de disposer d'une représentation commune auprès de la République. La relation entre elles se ferait sur un pied d'égalité, établissant les règles nécessaires. En principe, l'approche semblait acceptable. En mentionnant la situation spéciale de la Navarre et le respect de son dialogue direct consolidé avec l'État, les difficultés furent surmontées avec la formule que, pour les questions d'intérêt provincial spécifique, l'organisme basque s'approprie la proposition que présente la région concernée.

La tension entre la diversité provinciale et le besoin d'unité ou de coordination s'est résolue par un double principe : il existe un pays comme communauté naturelle et juridique qui se voit reconnue une personnalité politique propre. Et il y a plusieurs provinces qui confluent et s'articulent autour d'un accord. Revenons à la formule rédigée à Biscaye et qui eut tant de succès. Cela ne s'est pas renouvelé, au moins de la façon radicale dont cela a été traduit lors de l'exposé :

« Il est déclaré que le Pays Basque, qui se compose des provinces actuelles d'Alava, Guipuzcoa, Biscaye et Navarre, constitue une entité naturelle et juridique avec sa propre personnalité politique et elle se voit reconnue en tant que tel, le droit à se constituer et se régir elle-même, dans tout l'État espagnol avec lequel elle cohabitera structurée conformément aux normes de la Loi sur les Relations accordées.

La situation de droit de chaque province face à la République sera identique pour toutes, tentant d'élargir ses facultés et dans tous les cas, aussi bien l'État central que l'État particulier respectant celles exercées actuellement par chacune d'elles.

Dans l'exercice de leurs facultés, les quatre provinces détermineront d'un commun accord les relations transitoires et permanentes qu'elles souhaitent établir entre elles, confiant leur gestion à un organisme auquel participent le même nombre de représentants et avec les mêmes droits ».

Des solutions furent également évoquées pour des sujets cruciaux comme la composition du Conseil Général Basque et de la Commission Exécutive, les compétences et le Trésor public basque, avec la question des Accords et Conventions [économiques, ndt]. À partir de là, l'exposé fut centré sur la base du travail républicain de Biscaye, le « basquiste » Ramón de Madariaga. Il s'engagea à apporter un texte sur lequel il avait travaillé depuis le mois de janvier. Il s'inspirait du fédéralisme comparé et de la Constitution suisse. Certains concepts idéologiques, comme l'idée du pays, semblent procéder des approches de l'ANV. Idoia Estornés souligne le besoin de tracer les sources de l'ANV.

Les problèmes fondamentaux de l'autonomie furent abordés à partir du texte de Madariaga. Par exemple, la **territorialité**, qui à cette époque ne se référait pas à la Navarre, mais à Treviño et d'autres enclaves, et la considération d'une intégration de La Rioja. La question de la **citoyenneté basque** fut résolue pour l'instant avec une assimilation au voisinage, sauf en ce qui concerne l'exercice du suffrage passif. Le **système judiciaire**, dont la conception répondit à une adaptation du système qui avait été préparé depuis Biscaye par l'avocat Maître Nazario de Oleaga. La **suppression des gouverneurs ou des délégués du Gouvernement central**, vu que la représentation de l'État serait assumée par le Président de l'État basque. La **compétence législative** de celui-ci, mais également des provinces. Et la question du **Trésor Public** qui envisageait le problème de la dissimilitude entre les Accords des trois provinces et la Convention Navarre, fut orienté vers la proposition que les représentants de ce territoire rédigeaient des préceptes spécifiques sur

ce point. Lors de la Commission, la **procédure** d'approbation du Statut dans le pays fut également accordée : les Commissions Gestionnaires convoqueraient les Mairies dont le vote serait pondéré en fonction du nombre d'habitants.

Deux questions suscitèrent le débat sans parvenir en fin de compte à décider de façon ferme : ce que nous appelons aujourd'hui les relations Église-État, et le sujet du Trésor Public.

À peine mis sur la table, on vit rapidement que la question des **relations** Église-État allait être la plus compliquée, ce qui fut réellement le cas plus tard. Des républicains tels que Madariaga pensaient que, de soi, ce qu'il y avait de concordataire, comme matière internationale, était une compétence nationale et il était prévu que la future Constitution suive cette voie. Le PNV entendait, que du point de vue religieux la Vasconie était très différente de l'État et qu'il ne fallait pas oublier les sentiments des basques. D'où le besoin d'avoir un régime particulier en matière de relations avec l'Église. La formule existait déjà en Bavière. Pour l'instant, la Commission ne se prononça pas. Il fallait interpréter le silence comme reconnaissance de la compétence nationale.

La **fiscalité** fit l'objet d'un vaste débat avec un résultat d'accords qui par la suite ne furent pas inclus dans le texte définitif. La décision finale sur le système fiscal basque se retrouvera entre les mains des futures Assemblées Générales [*Juntas Generales*] constituantes. Quant aux relations fiscales avec l'État, la pleine compétence fiscale des trois provinces fut établie à partir de l'Accord Économique de 1925, et dans le cas de la Navarre, de la récente Convention de 1927. Des résolutions ont été prises sur les normes de connexion et sur la création d'une Commission arbitrale avec l'État.

10. La rédaction finale du Statut de la SEV les 30 et 31 mai

Les rapporteurs se réunirent le 30 mai pour prendre des décisions relatives aux problèmes importants signalés dans le brouillon de la réunion précédente du 27 mai.

Depuis sa compétence reconnue en histoire basque, Idoia Estornés fit dans son ouvrage une digression intéressante sur le nom que le Statut donnait au pays. Dans une perspective d'usage de noms dans la littérature historique et dans les textes juridiques les plus récents, la **dénomination de Pays Basque** était relativement novatrice. Parce qu'il n'y a pas eu de nom stable pour nommer l'ensemble du territoire et ses habitants : Vasconie, Cantabrie, Navarre, Provinces Basques, Pays « Bascongado »... La marque *Navarre* bénéficiait du prestigieux soutien d'une forme politique millénaire, d'où la nouveauté un peu francisée de *País Vasco* (*Pays Basque*) pouvait susciter un rejet dans l'ancien royaume. Les membres navarrais de la Commission le soulignaient ainsi. Néanmoins, le nom proposé fut imposé, non sans considérer celui de *Pays Basque-Navarrais*, qui fut soumis au hasard de la décision de l'assemblée des Mairies. À propos, et incidemment, la Commission ne se montra pas très enclin à l'intégration de La Rioja en exigeant des taux très élevés d'adhésion de la population.

La conservation des **droits et obligations de la citoyenneté** basque auraient un délai de 10 ans, et deux ans de résidence légale effective pour l'acquérir seraient exigés.

La question importante de la **composition du Conseil Général Basque** suscita une certaine résistance. Pour son inefficacité présumée, les 80 membres élus des assemblées provinciales (20 par province) afin de composer cette Chambre basque leur semblèrent excessifs. Ils préférèrent quelque chose de plus flexible en fonction des tâches confiées.

La Commission prétendit régler suffisamment en détail l'**organisation militaire de la Vasconie**. Le texte résultant figurerait

comme une annexe du Statut. L'organisation propre faisait partie de l'Armée espagnole, à laquelle elle serait soumise pour sa réglementation de base (recrutement proportionnel à la population, etc.). Elle se composerait d'unités militaires basques-navarraises. Le texte détaille l'ordonnance qui allait être appliquée au corps et l'engagement de l'État Basque dans sa maintenance. Son intérêt est fondé sur l'explication de la conception qu'avaient les membres de la Commission en ce qui concerne un sujet aussi important que l'Armée et le service militaire. Il s'agit d'une approche autonome très vaste qui a disparu dès que la Constitution républicaine fut approuvée.

La Commission parvint enfin à concilier le Concordat revendiqué par la droite. Conformément au texte, les **relations entre l'Église et l'État** « seront sous la sauvegarde de l'État national, auquel ils pourront avoir recours avec la réclamation en dernière instance, ainsi que les citoyens, associations, communes et provinces, etc. ».

Une longue liste de matière ne posa pas de problème : sécurité publique et défense, y compris la police, l'armée et la marine militaire, la santé et l'hygiène, l'enseignement à tous les niveaux et dans toutes les spécialités, l'Assistance Publique privée, et la législation hypothécaire, procédurale et notariale. Il eut des observations en ce qui concerne la retraite des ouvriers et le chômage, et un effort pour aller très loin en matière de travaux, sauf la conservation des ports de Bilbao et Pasajes qui allait faire l'objet d'une convention avec l'État.

En ce qui concerne les **compétences** de l'État, ils regroupèrent celles considérées nécessaires pour la République d'après la future Constitution – dont le brouillon était connu – : droits individuels et sociaux, y compris la liberté de conscience et de culte, le droit de syndication et le libre exercice de l'activité économique individuelle ; et certaines d'incardination douteuse furent attribués au Pays Basque, comme le régime des cimetières existant, la réglementation et la reconnaissance des ordres monastiques ou des congrégations religieuses.

Les **garanties d'accomplissement du Statut Basque** que devrait fournir la République n'ont pas été abordées. Il manqua le texte des mécanismes des institutions de protection de type, par exemple, « *pase foral* » ; au contraire, certaines conditions exigibles à l'organisme basque ont été consignées : que les droits politiques des citoyens soient exercés sous des formes démocratiques, que la norme basque ne contienne pas de dispositions inconstitutionnelles et que par conséquent l'approbation et la modification ou réforme du Statut soit vérifiée par le vote de la majorité absolue des citoyens. Comme on le voit, les préventions sont de caractère unilatéral et à faveur de l'État.

En ce qui concerne les **Statuts particuliers de chaque province** et l'exigence que leurs assemblées législatives soient élues par suffrage universel, les navarrais contestèrent qu'une représentation corporative était nécessaire. La procédure électorale serait décidée par chaque province. Mais il a été accordé que le pouvoir résiduel reviendrait aux provinces.

Les personnes suivantes furent présentes lors de la séance finale : Julián Elorza, Telesforo Aranzadi, José Miguel de Barandiaran, José María Díez de Mendivil, Francisco de Basterrechea, Joaquín Fuentes, José de Aguirre, Claudio de Armendáriz, Luis Chalbaud, Joaquín Beunza, José María Aguirre, José de Vilallonga, Julio Urquijo, Alejo Eleta, Bonifacio de Echegaray et Ángel Apraiz⁹.

11. La première réception du Statut de la SEV dans la société et par les partis basques

Dès lors, nous pourrions abandonner le récit de l'implication d'El-SEV dans l'autonomie lors de l'étape avant la Guerre civile. Le rôle direct de la Commission Statutaire et du Conseil Permanent se termine par la re-

mise du texte au Mouvement des Maires et aux Commissions Gestionnaires provinciales. Il incombera à ces instances et aux partis de se responsabiliser de la gestion de l'autonomie. Il convient néanmoins d'examiner de façon sommaire le destin du Statut dans les mains de ceux qui reçurent le texte, ce qui implique un rapport initial de la réaction de la société et des parties. Et surtout, de noter certains changements importants dans ce texte qui sont survenus lors de l'assemblée des Mairies.

Dans le transfert du Statut de la SEV à la société, deux points critiques ont été immédiatement soulignés. Tout d'abord, la spécificité institutionnelle du vieux royaume qui fut évoqué immédiatement par *Diario de Navarra*. Le média influent de la droite navarraise objecta que le Statut provincialisait un territoire qui avait des mérites historiques et une situation présente particulière, s'agissant d'un État doté des facultés maximales. Et il y eut des commentaires négatifs dans la presse des partis de la droite et certains nationalistes quant à l'exclusion de la relation directe avec le Saint-Siège comme matière statutaire. Mais pour l'instant, personne n'offrit d'alternative au texte de la SEV.

En ce qui concerne les positionnements officiels des partis, le PNV et la Communion Traditionaliste coïncidèrent sur le besoin de formuler deux amendements importants qui parvinrent à avoir un effet destructif sur le consensus atteint dans le Statut d'Eusko Ikaskuntza. À propos de la question citée tant de fois des relations Église-État, les deux familles politiques souhaitaient les réserver pour l'État basque et d'un autre côté, elles prétendaient élever à 10 ans l'exigence de la résidence effective en Vasconie pour bénéficier des droits politiques. De leur côté, les carlistes, enclins à des formes corporatives d'organisation, exprimèrent leurs réserves par rapport au suffrage universel comme procédure unique pour intégrer les assemblées provinciales.

Les socialistes basques-navarrais, et l'Union Républicaine, se souciaient précisément de cette question de suffrage qu'ils combinaient avec la proportionnalité dans la représentation au sein des organes communs de l'État basque, c'est-à-dire, au Conseil Général et à la Commission Exécutive. Minoritaires, ils avaient besoin de faire valoir le poids démographique de Biscaye, qui les représentaient en majeure partie. Il s'agissait sans aucun doute d'une exigence démocratique, mais à l'effet dangereux, dans la mesure où cela compliquait l'union politique de la Vasconie sur la supposition de la possibilité d'une confédération, condition nécessaire pour souder un pays invertébré. Ils souhaitaient laisser également dans les mains de la République certaines matières en relation avec une approche laïque – comme les relations Église-État – ou réduire le poids organique des Mairies dans la configuration du nouvel organisme politique. Mais ils acceptèrent principalement le Statut, attitude qui influença la persuasion discrète et efficace de l'ANV, agent fondamental du consensus dans les files de la gauche autour du Statut de la SEV.

L'Union Républicaine, moins jacobine, plus libérale, ne se souciait pas autant de la réserve de compétences dans les mains de l'État, mais elle s'inquiétait de préserver l'espace provinciale. Solidaridad de Obreros Vascos (syndicat rebaptisé en 1933 comme Eusko Langileen Alkartasuna – Solidarité des Travailleurs Basques) rejoint le soutien de base du texte. Nous avons laissé de côté les intégristes, qui avec leurs amendements prétendaient configurer la Vasconie comme un domaine théocratique.

12. Du Statut de la SEV au Statut d'Estella. Les amendements introduits

Il semblerait qu'au départ l'avant-projet de la SEV était devenu une référence incontestable pour la construction de l'autonomie du Pays

Basque. Mais le pays des basques n'est généralement pas propice aux références collectives partagées. Pour commencer, la Commission Gestionnaire de Guipuzcoa convoqua les Mairies de la province pour se réunir avant de tenir l'assemblée de Pampelune le 14 juin. Au nom d'un éventuel texte autonome pour le gouvernement provincial, le Gestionnaire prétendait que les municipalités se prononcent à propos du Statut ou des Statuts qu'ils désiraient. Le Mouvement des Maires parvint à annuler la convocation.

D'autre part, les puissantes droites catholiques navarraises, qui monopolisaient presque la représentation municipale dans la province, suivirent la vague de réaffirmation catholique nationale induite par les incendies d'édifices ecclésiastiques lors des événements du mois de mai. D'après eux, les libertés de l'Église avaient une préférence sur l'autonomie du pays. Et ils accordèrent de se réunir au même endroit et au même jour prévus pour l'assemblée du Mouvement des Maires. Les démarches des dirigeants du Mouvement furent inutiles, et les droites organisèrent dans la capitale navarraise un événement de masse. Il fut nécessaire que l'assemblée autonomiste change de siège, le transférant à Estella.

Le PNV soutint avec toutes ses forces la campagne pour la tenue de la Grande Assemblée de Mairies à Pampelune, dont le transfert fut accordé la veille. Mais entre-temps, s'éloignant du consensus atteint au SEV, il prit un engagement dangereux lors d'une réunion préalable des Mairies de Guipuzcoa qui eut lieu à Azpeitia. Il assumait là-bas, entre autres, les deux amendements qui s'avérèrent être fatals pour l'avenir du Statut accordé. Se faisant écho des commentaires de la presse de droite, il proposa, avec les partisans de Jaime de Bourbon et intégristes, que l'État basque puisse négocier un Concordat avec le Saint-Siège, et en accord avec les partisans de Jaime de Bourbon, ils élevèrent à dix ans le temps requis de résidence effective pour gagner la citoyenneté politique en Vasconie. Les uns et les autres réclamèrent également la dérogation de la Loi de 1839, en plus de la capitale à Pampelune, etc.

Lors de la Grande Assemblée de Mairies qu'il eut dans la ville d'Ega, 485 représentants assistèrent parmi les 552 Mairies du Pays Basque et plusieurs milliers de personnes (40 000 d'après certains, 10 000 d'après d'autres). Dans un climat d'enthousiasme et fraternité, le Statut fut approuvé par 85,87 % des Mairies. Dans le cas des Mairies navarraises, le soutien implicite de la Députation au Statut fut décisif. De nombreuses municipalités suivirent son critère, et la corporation, malgré tant d'interférences, maintint une bonne entente avec le Mouvement des Maires.

Malgré la naissance heureuse mais compliquée du Statut de la Société d'Études Basques, après d'une période de gestation lors de laquelle l'esprit de concorde et le sens de l'équilibre s'envola, deux des amendements approuvés à Azpeitia menaçaient, outre d'autres préceptes qui offensaient l'esprit républicain, comme cela est exprimé à en Madrid. À l'époque, le brouillon de Constitution de l'État fut découvert. Il fut seulement très clair pour ANV que le Statut de la SEV était intouchable, fruit de concessions réciproques et d'équilibres.

Donc, les amendements d'Azpeitia furent approuvés par acclamation lors de l'Assemblée des Mairies d'Estella. Il faut ajouter le changement qui fut introduit sur la non-subordination du Statut aux exigences de la future Constitution républicaine. Car l'article 15 partait d'une conception de la souveraineté originale forale des territoires basques, partiellement cédée au nouvel État républicain. Ils répondaient assurément à la tradition forale ou à ce que voulait la majorité du pays, mais non pas à l'approche constitutionnelle de la minorité républicaine-socialiste décisive qui avait derrière elle le soutien de ses homologues dans l'État, c'est-à-dire, la majorité aux Cours. Son consentement était indispensable pour que le Statut prospère, quelque chose de presque

impossible avec la réglementation autochtone des relations avec l'Église et l'exigence des dix ans de résidence.

L'**Exposition historique** qu'ajoutèrent les têtes du Mouvement des Maires aux textes statutaires, en accord avec la tradition souverainiste forale, n'allait pas non contribuer à l'acceptation dans le domaine des Gestionnaires ou au Gouvernement central. Un paragraphe attire l'attention sur l'attitude traditionnelle du pays par rapport à l'unité constitutionnelle et sur la réclamation de la réintégration forale. La déclaration finale sur la réserve des droits historiques comme moyen pour procurer à l'avenir une autonomie supérieure, qui ne peut pas être atteinte pour l'instant attire l'attention.

Nous tirons un fragment du vaste premier paragraphe :

« Au cours du XIXe siècle et pendant tout le siècle présent, la protestation contre l'extension de l'unité constitutionnelle de la Monarchie espagnole fut générale et exprimée à plusieurs reprises par ces organismes foraux et publics, par les organisations politiques et par l'opinion générale du pays. De là comme toujours, qu'il existe un mouvement universel chez le peuple basque qui réclamait la dérogation de ces lois, revenant à l'État juridique précédent, que l'on connaît dans notre pays sous le nom de **Réintégration forale** ».

Et pour couronner le texte statutaire, ladite clause de réserve des droits historiques, qui représente une constante des réclamations modernes d'autonomie :

« D'après l'accord pris à l'unanimité par l'Assemblée d'Estella, les Communes basques déclarent solennellement que l'approbation de ce Statut **ne représente aucun renoncement à la réintégration forale pleine**, concrétisée à travers son aspiration à la dérogation totale et pleine des lois du 25 octobre 1839, du 16 août 1841 et toutes celles, bien avant ou bien après ces dates, qui ont enfreint d'une certaine façon les droits sacrés de ce Pays ».

13. Changements postérieurs dans le Statut de la SEV. Les Commissions Gestionnaires Provinciales réalisent également des amendements

Le Mouvement des Maires a fait un faux pas en amendant à Estella le Statut de la SEV. Bien que mal, les Commissions Gestionnaires, concurrence des Maires, acceptaient ou toléraient l'ouvrage de la SEV. Mais ces derniers amendèrent dans un certain sens, les Commissions Gestionnaires se sentirent légitimées pour le faire dans un autre.

À ce moment-là, la tentative du gestionnaire d'**Alava** d'obtenir la complicité municipale pour mener à bien un Statut provincial fracassa, et celui de **Guipuzcoa** accepta celui de la SEV.

Ce qui se passa en **Navarre** eut une plus grande importance. La Commission spéciale nommée par une Députation plus enclin à accepter le résultat de la demande à la SEV, se pencha sur trois propositions : celle de l'accepter, de promouvoir un Statut particulier pour la Navarre, ou adapter le régime en vigueur provenant de la Loi de 1841. Conduites à l'Assemblée des Mairies Navarraises le 10 août, la première (229 mairies sur 267) gagna largement, mais avec certains amendements risqués, comme celui relatif à l'Église ou bien la procédure d'approbation du Statut, qui devait être effectué en bloc, c'est-à-dire en soumettant à un vote des textes avec les amendements incorporés. Les amendements navarrais affectaient Sans doute la viabilité du Statut.

À **Biscaye**, la convocation du Gestionnaire provincial réunit quelques Mairies. Le PNV, lié à Estella pensant que les amendements qui

y ont été approuvés reflétaient mieux la volonté du pays, entra en compétition avec une ANV qui parvint à ce que la proposition de soutenir le Statut original de la SEV prospéra.

Le résultat du premier essai du Statut dans le test auquel il fut soumis pendant les réunions municipales soutenues par les Commissions Gestionnaires provinciales ne fut pas si mauvais. Elles représentaient le pouvoir légal de la République sur chacun des quatre territoires, en plus de la famille républicaine-socialiste.

Le cycle créatif de la SEV avait abouti, et la prononciation du Mouvement des Maires à Estella était publique. Les Commissions Gestionnaires, travaillées par ANV, devaient alors donner leur avis officiel. Lors de la réunion du 21 juin, ils acceptèrent le texte de la SEV avec les dix amendements ajoutés. Ils étaient importants et posaient des problèmes, mais ne représentaient pas en eux-mêmes un obstacle insurmontable pour les démarches postérieures du Statut. Ils affectaient le nom de la nouvelle entité autonome, désormais **Pays Basque-Navarre**, ils modifièrent la composition de l'assemblée législative, de 80 à 40 membres, réduisirent à cinq ans les années de résidence, et réduisirent ou modifièrent certaines compétences...

14. Droite et gauche participent aux élections générales constituantes avec le Statut d'Estella et celui des Commissions Gestionnaires

En principe, les blocs prétendants se présentèrent lors de la campagne électorale avec une variante ou une autre du Statut, c'est-à-dire, celui d'Estella, défendu par les nationalistes et les droites, et celui des Commissions Gestionnaires, compris dans le programme des partis du Bloc républicain-socialiste. L'ANV, à qui l'incorporation de la gauche à l'autonomisme intégrateur représenté par le texte de la SEV devait tant, échoua dans la tentative de nucléariser une candidature qui l'aurait comme revendication commune. Elle tenta y compris que le PNV s'engagea à respecter le résultat d'un référendum avec les deux textes.

Il est évident que lors de la campagne électorale, seul le PNV s'impliqua profondément avec le Statut d'Estella. La crise profonde dont souffrit le parti en Navarre — suite au remplacement de Manuel Aranzadi par José Antonio Aguirre — obéit précisément à la volonté du parti de compromettre les droites de Navarre avec le Statut. Mais elles avaient des inquiétudes d'une autre nature et ne se mirent pas d'accord sur l'importance du thème statutaire.

Le bloc de gauche avait accepté difficilement l'engagement autonome, et pendant la campagne elle aborda le Statut comme un thème secondaire. Mais le cours de la campagne changea d'identité, de façon très négative, l'avant-veille des élections. Indalecio Prieto, le plus haut dirigeant républicain basque et personnalité décisive du Gouvernement de Madrid, condamna le Statut Basque d'Estella dans sa fameuse intervention sur le fronton Euskalduna de Bilbao. Pour le dirigeant socialiste, les Cours constituantes n'allaient pas accepter un Statut Basque. Il s'agissait d'un texte réactionnaire qui exprimait la soumission à l'Église. L'idée était de créer en Vasconie un Gibraltar vaticaniste. Le Statut n'avait pas établi la concorde entre les basques ni avec la République. Ses promoteurs devaient se rendre compte que la clé résidait dans les votes républicains-socialistes. Prieto assura que le nationalisme ne s'était pas engagé envers la République.

La Société d'Études Basques avait accompli la fonction confiée. Dès lors, l'avenir du Statut appartenait à d'autres. Il dut naviguer sur les eaux turbulentes de la politique républicaine et d'une Vasconie divisée avec différents acteurs pour ce qui est de l'autonomie. Les Cortes de Madrid étaient loin et entêtées dans l'élaboration de la Constitution de l'État et

pour consolider la République. Le Statut Basque n'était pas une question de première catégorie.

Conclusion. Dans une courte synthèse de deux pages, Idoia Estornés énuméra les innovations que contenait le Statut d'Eusko Ikaskuntza¹⁰. Des innovations dans les concepts et dans le caractère institutionnel qui représentent un événement fondamental dans le processus de la construction politique de la Vasconie. Il conviendrait de reproduire ici littéralement les deux pages mentionnées, mais en renvoyant le lecteur à la consultation directe à ces dernières, je voudrais insister sur l'appel initial à la lecture des deux ouvrages mentionnés, surtout à ce qui a servi de référence pour rédiger cette synthèse.

Annexe

La longue parenthèse de la Dictature de Franco. Le pari du Gouvernement Basque exilé pour un Code civil pour toute la Vasconie : les Bases de Jesús de Galíndez

La SEV suspendit ses activités après la rupture brutale de l'ordre républicain qui amena au soulèvement militaire et à la Guerre civile qui s'en suivit. En Vasconie, certains prirent la précaution de cacher la documentation de l'institution. À la fin de la II Guerre Mondiale, le VII Congrès fut organisé en 1948 à Biarritz dans les circonstances délicates de l'exile et sous la protection du Gouvernement Basque. Jean-Claude Larronde étudia cet événement et récupéra plus de 100 travaux qui furent présentés là-bas au sein des 15 sections la constituant¹¹.

En ce qui concerne l'autonomie, le Congrès ne contient pas de contribution significative. Les exposés ou les textes présentés ne sont bien entendu pas le fruit d'une demande effectuée par l'institution, forcée à l'inefficacité. Les idées et les aspirations qui inspirèrent le Gouvernement Basque engagé envers la République flottaient dans l'air. La vision de la Vasconie est présente comme cadre d'études et de propositions d'institutionnalisation.

Néanmoins, le VII Congrès fut l'occasion pour présenter un projet d'un grand intérêt en relation avec le Droit civil de la Vasconie. Le lien du projet avec la SEV fut quelque peu circonstanciel, vu qu'il fut conçu et exécuté ailleurs, mais la rareté et l'originalité de l'initiative nous obligent à lui accorder une attention.

Dans la section de Droit, présidée par Javier de Landaburu et Jean Etcheverry-Ainchart, Jesús de Galíndez, à la carrière éphémère, présenta un travail intitulé *Proyecto de bases para la redacción de un Fuero civil vasco*¹². Originaire de la Vallée d'Ayala, il était encore jeune – il fut assassiné par Trujillo huit ans plus tard, alors qu'il avait tout juste 41 ans –, mais il possédait des savoirs hors du commun sur le Droit du pays¹³.

Il débuta ses recherches en étant étudiant à Madrid, alors qu'il avait moins de vingt ans. Il déclara son intérêt pour la Terre d'Ayala, d'où venaient ses ancêtres. Intéressé par le Droit International, il consacra de gros efforts au Droit Basque. Sa monographie la plus remarquable (*El Derecho vasco*. Buenos Aires : Editorial Vasca Ekin, 1947) n'a pas eu parmi nous la diffusion qu'elle méritait. Elle fut rééditée à Bilbao en 2008 par l'Académie Basque du Droit avec une longue introduction, dans laquelle Adrián Celaya se chargea du Droit privé et Santiago Larrazábal du Droit public.

En 1944, Galíndez reçut la demande de la Commission Juridique du Gouvernement Basque, présidée par José María Lasarte, de rédiger un projet de législation privée basque, c'est-à-dire, pour toute la Vasconie, non seulement pour Biscaye ou la Navarre comme cela se faisait à l'époque. L'année suivante, Galíndez remit un texte de Bases au Gouvernement Basque de façon non officielle et à « quelque autre bureau » de

cette entité, et la présenta trois ans plus tard aux juristes présents lors du VII Congrès d'Eusko Ikaskuntza, organisme dont il faisait partie avant la guerre. Il l'avait rédigée en République Dominicaine. Le texte contenait une approche de législation aux territoires de Vasconie avec des perspectives vers « un avenir où nous pourrions légiférer de nouveau ». Il comprend qu'il ne s'agit pas du premier projet, mais le premier à caractère général. Et d'une certaine façon, à caractère officiel. C'est là que réside sa valeur exceptionnelle, parce qu'à cette époque dans l'Espagne de Franco, le traditionalisme, après le Congrès de Saragosse, prétendit consacrer la solution provinciale, dans notre cas, en recueillant le Droit de Biscaye et de Navarre. Depuis cette initiative du Gouvernement Basque de 1944, l'idée de la dimension Nationale d'un Droit civil général de la Vasconie fut oubliée. Les politiciens et les juristes ne s'en sont plus souciés.

Galíndez dénonça la pénétration constante du Code civil et le recul du Droit propre malgré les dispositions de l'article 12 de ce Code. Il est fait mention que seuls les préceptes coutumiers formels sont évoqués et pour le reste, il y a recours au Code espagnol. Il dit connaître les tentatives de recueil qu'il y a eu dans le pays dans le passé, des informations de ce qui se passait en Vasconie arrivaient même jusqu'à son exil en Amérique. Jusqu'à présent, il y a eu des projets partiels, basés sur le Droit repris par écrit, outre, parfois, de mauvaises intentions. Même sans proposer de les inclure dans son texte, il n'oublie pas les « trois provinces septentrionales » asphyxiées par le Code civil français, bien qu'il sache que la population au-delà du Bidasoa s'arrange pour maintenir certaines institutions coutumières.

Le projet se passait de systèmes légaux étrangers et tentait de s'ouvrir vers une législation clairement basque. Ainsi, le texte pouvait s'en tenir au Statut Basque d'Autonomie de 1936, et même aux exigences de l'article 12 du Code civil espagnol. Il adapte le Droit autochtone traditionnel et remplit ses lacunes avec des institutions ou préceptes de systèmes similaires aux systèmes basques. Parfois, il n'hésite pas à proposer ses propres solutions « justes ».

Les 492 bases de ce qu'il appelle le For civil – il avait également l'intention de rédiger trois autres corps spéciaux de Droit agricole, social et commercial – vient s'emboîter dans la structure suivante : des principes généraux, un titre préliminaire et cinq livres qui suivent l'ordre général des matières établi par la civilistique au cours des siècles. Livre I : personnalité humaine – avec huit chapitres – et collectives. Livre II : famille, avec les titres consacrés au mariage, à la filiation et aux autres liens de parenté. Livre III : biens, avec deux chapitres consacrés aux bases pour réglementer la copropriété privée et la propriété publique. Livre IV : obligations ; 154 bases. Et le Livre V, sur les dons et successions, dans lequel il convient de souligner les dons entre époux, la liberté de rédiger un testament et l'ordre des appels¹⁴.

Galíndez, en se situant du point de vue d'un programme législatif pour la Vasconie, attire l'attention avec la déclaration de la base troisième : il prévoit que dans la future rédaction de la loi écrite

« il faudra tenir compte de façon primordiale des préceptes traditionnels des Fors basques, en les harmonisant lorsqu'il y a des différences ; et les lacunes restantes seront complétées en ayant recours aux textes légaux étrangers dont les principes généraux coïncident mieux avec les nôtres »¹⁵.

Que l'on sache, par conséquent, l'honneur d'être le premier, et l'unique ayant tenté de rédiger un Code civil national basque revient à Jesús de Galíndez. Les compilations de Franco à l'époque – la Biscayenne de 1959 et le For civil navarrais de 1973 – enterrent ses racines dans des conceptions propres de l'époque. Et les corps de Droit

réalisés après la Constitution de 1978 acceptèrent, probablement de façon inévitable, les cadres territoriaux qui y étaient définis et l'héritage juridique de l'époque précédente, avec le renoncement à un Droit civil général de la Vasconie. D'où la valeur de l'ouvrage, malheureusement méconnu jusqu'à ce que Larronde le reprit dans son édition du VII Congrès¹⁶.

Il est possible, voir même probable que son idée aurait été considérée si la rupture démocratique du franquisme et la restauration de la légalité républicaine s'étaient produites dans les années 40 ou 50, lorsque le projet national du Gouvernement Basque conservait toute sa vigueur. Mais soyons réalistes : la contribution personnelle de Jesús de Galíndez en 1948 et le Statut de la SEV de 1931 ne sont pas comparables. Ce dernier représentait un objectif prioritaire de l'institution et se concrétisait à travers l'entêtement de ses organes de direction pour regrouper les meilleurs talents du pays. Cela représenta un bond en avant dans la définition des concepts fondamentaux de Droit Public basque. Le rôle d'El-SEV dans les Bases de Galíndez fut bien plus modeste, car elle se limita à recevoir lors de son Congrès dans son exil à Biarritz le travail d'un grand juriste qui consacra sa vie au service de son pays. Si cette circonstance ni l'heureuse récupération de Larronde n'étaient survenues, nous ne connaîtrions peut-être pas aujourd'hui ce projet avant-gardiste.

Notes

1. Saint Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1983, 300 pp. Il raconte la naissance et les principales étapes de développement, de l'élément humain qui a été intégré dans la Société et des lignes et moyens d'action. Il décrit l'apport dans les différents domaines de la culture : Sciences Naturelles et Humaines, Arts, Langue basque, Enseignement, revendication universitaire et sujets publics.
2. <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/analitica/18418> (06/2018).
3. Cuadernos de Sección. Historia-Geografía, n° 14. Saint Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1990. Idoia Estornés décrit les antécédents historiques immédiats de l'autonomie, et le travail réalisé par la Sociedad dans ce domaine jusqu'en 1923, c'est-à-dire, jusqu'à la Dictature de Primo de Rivera. L'intervention de l'organisme s'en suivit alors : le Rapport de Bergara, la constitution de la Commission d'Autonomie et son avenir avant et après la proclamation de la II République, particulièrement lorsqu'elle reçut la demande du Mouvement des Maires de rédiger un Statut pour la Vasconia. Et le résultat final d'un texte qui, malheureusement, fut défiguré partiellement par les maires et autorités républicaines provinciales.
4. En ligne : <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/vasconia/vas14/14015728.pdf> (06/2018).
5. Parmi la bibliographie existante se distinguent :
 - Blinkhorn, Martin. « The Basque Ulster: Navarre and the Basque Autonomy Question under the Spanish Second Republic », in *le The Historical Journal* 3, 1974, pp. 595-613.
 - Castells Arteché, José Manuel. *El Estatuto Vasco. El Estado regional y el proceso estatutario vasco*. Saint-Sébastien : Ed. Luis Haranburu, 1976.
 - Jimeno Jurio, José María. *Navarra jamás dijo no al Estatuto Vasco*. Pampelune : Equipo Informativo Punto y Hora, 1977.
 - Arbeloa Muro, Víctor Manuel. *Navarra ante los Estatutos, 1916-1932*. Pampelune : Diario de Navarra, 1978.
 - « Navarra ante el Estatuto Vasco (1932) », in *Historia* 16, n° 52, août 1980, pp. 19-28.
 - Fusi Aizpuru, Juan Pablo. « Indalecio Prieto y el Estatuto Vasco de las Izquierdas », dans *Homenaje a Julio Caro Baroja*. Madrid : Centro de Investigaciones Sociológicas, 1978, pp. 391-403.

Et Rodríguez de Coro, Francisco. « El Estatuto vasco de la República fue Indalecio Prieto », in *Sancho el Sabio*, n° 1, 1991, pp. 33-53.

—Tomás y Valiente, Francisco. « Los 'derechos históricos' de Euskadi », dans *Sistema*, 31, 1979, pp. 3-28.

—Tamayo Salaberria, Virginia et Carlos. *Fuentes documentales y normativas del Estatuto de Gernika*. Vitoria : Députation Forale d'Alava, 1981.

—Tamayo Salaberria, Virginia. « El proceso estatutario vasco y la reserva de los derechos históricos », in *Jornadas de estudio sobre la actualización de los Derechos Históricos Vascos*. Bilbao : UPV-EHU, 1986, pp. 113-144.

Génesis del Estatuto de Gernika. Oñati : IVAP, 1991.

—Clavero, Bartolomé. « Del principio de salvedad constitucional del derecho histórico vasco », dans la *Revista de Estudios Políticos*, 37, 1984, pp. 7-23.

—Granja, José Luis de la. « Los problemas de la autonomía vasca en el primer bienio republicano », in *La II República. El primer bienio*. Madrid : Siglo XXI, 1987, pp. 401-427.

El Estatuto vasco de 1936, sus antecedentes en la República, su aplicación en la guerra civil. Oñati : IVAP, 1988.

—Pablo, Santiago de. « El Estatuto alavés y la carta foral, dos proyectos autonómicos para Álava durante la II República », in *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía*, n° 6, Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1985, pp. 75-103.

Álava y la autonomía vasca durante la II República. Vitoria-Gasteiz : Diputación Foral de Álava, 1985.

« Navarra y el Estatuto vasco: de la Asamblea de Pamplona al Frente Popular (1932-1936) », in *Príncipe de Viana*, n° 184. Pampelune : Institución Príncipe de Viana, 1988, pp. 401-414.

« Constitucionalismo republicano y Estatuto de Autonomía », in *Cuadernos de Alzate: revista vasca de la cultura y de las ideas*, n° 33. Madrid : Fundación Pablo Iglesias, 2005 pp. 101-115.

6. À propos des différents Congrès, un court récit dans : Estornés Zubizarreta, Idoia, *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*, op. cit. L'événement culturel de la fondation à Oñati, en 1918, fut varié en matière de sujets abordés [pp. 73-74]. Le II Congrès, à Pampelune, en 1920, se consacra à l'*Enseñanza y cuestiones económico-sociales*. Orueta avait demandé de donner priorité au thème autonome [p. 75]. Le III Congrès, en 1922, à Gernika, s'occupa de la question de la langue et l'enseignement [p. 76]. Le IV Congrès, en 1926, à Vitoria, allait être consacré entièrement aux sujets autonomiques. Il souffrit, pour l'avènement de la dictature, un retard de deux ans, et se consacra à l'*orientation et l'enseignement professionnels* [p. 79]. Le V Congrès, qui eut lieu à Bergara en 1930, aborda l'art populaire basque [p. 80]. L'instabilité politique républicaine retarda le VI Congrès jusqu'en 1934, qui accusa les confrontations de la société politique. Bilbao accueillit les congressistes pour aborder la Médecin et les Sciences Naturelles. Il fut publié dans la RIEV et dans des revues spécialisées [p. 82]. Le dernier Congrès de la première étape de la SEV, programmé du 6 au 13 septembre 1936 et qui allait être consacré à l'Histoire basque, ne put pas avoir lieu en raison de la Guerre civile [p. 82].

7. José Antonio Orueta est l'auteur d'un ouvrage très important sur le sujet qui nous occupe : *Fueros y Autonomía. Proceso del Estatuto Vasco*. Saint-Sébastien : Nueva Editorial, 1934.

8. En général, pour la connaissance des biographies des personnages de la SEV cités dans ce travail, cf. *Diccionario Biográfico de Eusko Ikaskuntza*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1998.

9. Le texte final dans *Estatuto General del Estado Vasco: Anteproyecto de la Sociedad de Estudios Vascos*. Saint-Sébastien, 1931, 16 pp. Reed. facsimil. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2006. En ligne (06/2018) : <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/est1931/0001015.pdf>

10. *La construcción de una nacionalidad vasca...* Op. cit., pp. 415-416.

11. S'est produit à la demande de plusieurs personnalités de la culture basque et bénéficia de l'aide du Gouvernement Basque exilé. Jean-Claude Larronde (ed. lit.). *VII Congrès d'Études Basques. Biarritz, 1948*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2003.

12. En ligne (06/2018) : <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/congresos/07/07571615.pdf>

13. L'importance du personnage gagnée avec son ouvrage scientifique et littéraire, augmenta avec son destin final tragique. Des agents du dictateur, alarmé par la nouvelle de la prochaine publication de sa thèse doctorale, très critique de son régime, séquestrèrent et assassinèrent Jesús de Galíndez. Il existe plusieurs approches biographiques (Pedro de Basaldúa, 1981, Koldo San Sebastián, 1996 ; Iñaki Bernardo Urkijo, 1990, 1993 et 2006 ; Alberto Elósegui, 1990).

Dans les années quatre-vingt du siècle dernier, différents organismes publièrent des recueils de ses ouvrages littéraires, historiques, politiques et juridiques.

14. En ligne (06/2018) : <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/congresos/07/07571615.pdf>, pp. 571-615, et plus précisément, 614-615.

15. Ibidem, p. 573.

16. Lors du Congrès de Biarritz, il présenta deux autres exposés : *Valor de los Fueros Vascos considerados según las circunstancias históricas que les dieron origen* (Ibidem, pp. 623-638) et *Semejanza entre los Fueros de Ayala y Bizkaya* (pp. 653-656).

3

Ombres et lumières sur le siècle le plus fécond de l'histoire de la langue basque *

Rosa Miren Pagola
Universidad de Deusto
Deustuko Unibertsitatea

Introduction

Il n'est pas facile de parler de l'évolution de la langue basque pendant ce siècle dernier. Surtout, en sachant que les progrès réalisés, après autant de siècles d'immobilisme et de recul sont grâce à elle. En étant plus précis dans le temps, ce n'est pas avant ces trente dernières années qu'elle atteint un statut juridique et normalisé dont elle n'avait jamais pu jouir auparavant. Néanmoins c'est lors des décennies précédentes que se sont assises des bases solides qui ont permis de parvenir à la situation actuelle. La Société des Études Basques-Eusko Ikaskuntza a été là dès le départ, facilitant le chemin et la soutenant dans cet effort. L'importance et, à la fois, la méconnaissance de cette première période nous ont conduits à être plus méticuleux dans la description.

1. Situation de la langue basque à la création d'Eusko Ikaskuntza

Dans la mesure où les témoignages le permettent, nous pouvons dire que l'un des moments les plus importants de l'histoire des Basques, ainsi que de la langue basque correspond à l'époque préalable et postérieure à la création d'Eusko Ikaskuntza. L'ambiance créée à partir de la perte des fueros (fors), en 1876, après la dernière guerre carliste, a ouvert les portes au mouvement dénommé Renaissance Basque, qui a duré soixante ans. Cette période s'est caractérisée par de nombreux changements qui se sont produits dans différents domaines, et ceux relatifs à la langue basque n'ont pas été des moindres, vu qu'elle a vécu alors un épanouissement important. Notre attention se portera sur l'exposition de cette ambiance des premiers pas faits par Eusko Ikaskuntza autour de la langue basque et ses succès.

Plusieurs forces ont engendré de la douleur et une prise de conscience du peuple pendant ces années-là. D'autre part, la faiblesse de la langue basque et sa disparition dans certains territoires, tout par-

ticulièrement en Navarre, étaient évidentes. Sans oublier que lors du siècle précédent, la plus grande disparition eut lieu en Alava, et celle qui, après la Révolution Française, touchait le Pays Basque continental¹. Il est difficile de ne pas se souvenir d'Unamuno lorsqu'il disait, en citant Campión, que la langue basque montait vers les hauteurs pour s'y réfugier et mourir près du ciel².

Suite à la perte de la guerre, la dépendance de l'Administration centrale augmenta considérablement. La présence de la langue basque s'est réduite au fur et à mesure qu'augmenta l'attitude visant à la remplacer par le castillan (espagnol). De fait, au début du XXe siècle, l'ambiance à l'encontre de la langue basque était plus importante que jamais. Le désespoir augmentait également dans les espaces plus favorables, créant un environnement qui ne lui était en rien favorable: manque de capacité pour développer la littérature écrite en langue basque, impossibilité d'usage pour le développement scientifique, limite de son usage dans le cadre familial et même dans celui-ci, uniquement dans les fermes. Les voix qui se faisaient le plus entendre étaient celles d'Unamuno et Pío Baroja, qui ne rataient pas l'occasion de souligner cela. Dans l'enseignement, il était totalement interdit de l'utiliser sous menace d'une punition physique pour les enfants qui la parlaient, et les professeurs qui enseignaient la doctrine en langue basque risquaient de perdre tous les droits acquis et d'être écartés de l'enseignement³.

Néanmoins, dans la mesure où au niveau national la langue basque était attaquée et éloignée de tous les centres culturels au Pays Basque, dans les universités étrangères elle était considérée comme une pierre précieuse méritant une toute autre attention.

1.1. La langue basque dans les universités européennes

Heureusement, cette haute considération que les scientifiques européens avaient pour la langue basque influença considérablement la reconnaissance sociale à laquelle elle parvint et dont elle avait tant besoin, ajoutée à l'évolution sur le plan intellectuel. Depuis que la voix faisant autorité de W. Humboldt, au XIXe siècle s'est fait entendre depuis l'université de Vienne pour les linguistes les plus prestigieux du moment, sa popularité augmenta sans cesse. Juste à l'époque des néogrammairiens lorsqu'avec l'origine des langues et leurs liens de parenté, les premiers travaux scientifiques des langues commencèrent. Le basque bénéficia considérablement, sans aucun doute, de l'ambiance académique. Le fait qu'il existe en Europe une langue si ancienne attira l'attention des scientifiques les plus illustres et, avec l'admiration, elle suscita leur intérêt pour la découvrir, l'analyser et éditer ses textes classiques. Il convient de souligner entre autres : les Allemands K. Bouda et Th. Linschmann ; l'Autrichien H. Schuchardt – qui, à propos n'était pas néogrammairien – ; les Hollandais Ch. Uhlenbeck et W.J. van Eys ; le Tchèque N. Tauer. Également les Français, bien que de différentes époques, J.J. Saroihandy, J. Vinson, R. Lafon, H. Gavel. Grâce à la *Revue Internationale des Études Basques* (RIEV), créée et éditée par J. Urquijo, les travaux de ces linguistes étrangers ont pu être publiés et connus et ils ont laissé place à des chercheurs du pays, comme J. Larrasquet, entre autres. Au niveau national, c'est au XXe siècle, grâce à R.M. Menéndez Pidal, que débutent les études scientifiques sur les langues romanes de la Péninsule. Ce retard a eu entre autres une influence sur le développement des études basques, donc, outre l'élan de J. Urquijo, R.M. Azkue s'est distingué pour ses travaux de recueil et d'analyse de la langue basque. Finalement, il ne faut pas oublier le grand précurseur, Louis-Lucien Bonaparte, pour son gigantesque travail et l'influence exercée sur les propres bascophones, chez qui il a éveillé la fierté de leur langue⁴.

* Orig. eu, p. 176

1.2. Sociétés et publications périodiques. Premiers témoignages

Cette ambiance de pessimisme et d'angoisse quant à l'avenir de la langue basque et l'identité basque a marqué les personnes les plus conscientes de la société et elle est devenue un stimulant pour travailler à faveur de la langue comme facteur de décision pour la résurgence du peuple basque. La perte des fors est parvenue, d'un point de vue politique, à réunir différentes idéologies en défense de l'euskera. C'est ainsi que se sont distingués à travers cet effort initial des intellectuels, politiciens et personnages d'ambiances cultes et d'une certaine importance sociale.

En 1876, afin de défendre les fors et les institutions basques, le journal *La Paz* fut créé à Madrid. Il est surprenant de voir qu'ont collaboré pour le premier exemplaire, 29 intellectuels basques de renommée, résidant à Madrid et dans tous les territoires du Pays Basque. Bien qu'il n'ait pas duré plus de deux ans, nous pouvons considérer le journal *La Paz* comme précurseur des nombreuses publications périodiques qui sont apparues les années suivantes.

La richesse des sociétés et surtout, des publications qui se sont succédé par la suite fut considérable. Les premières furent les navarrais, avec Iturralde et Suit en tête, qui créèrent l'Asociación Éuskara de Navarra. Visant à stimuler le premier objectif proposé, à encourager et renforcer la langue basque, ils éditèrent le premier numéro de la *Revista Euskara* en 1876. On leur doit la création de la devise *Zazpiak bat* et la création d'un blason qui, pour la première fois, unissait tous les territoires basques. La revue, consacrée à la langue et à sa littérature, fut d'une qualité qui fit ses preuves et qui fut exemplaire. Outre des auteurs navarrais, les écrivains les plus réputés du moment collaborèrent : Vicente Arana, Duvoisin, Becerro de Bengoa, Vinson, entre autres. À travers ces pages, les poésies lauréates lors des Fêtes Basques virent également le jour, ainsi que les derniers articles qu'écrivit le Prince Bonaparte en Navarre sur la langue basque. Malheureusement, en raison du manque de collaborateurs écrivant en langue basque, elle cessa d'être publiée à partir de 1883.

Suivant le modèle de cette société navarroise, de nouveaux modèles se sont vite créés sur d'autres territoires basques. Du point de vue de la langue basque, ceux les plus représentatifs furent ceux qui s'adressèrent à la publication de revues pour écrire en et sur la langue basque. Chronologiquement, nous pourrions souligner les revues suivantes : *Revista de las Provincias Éuskaras* (1878-1881), créée par le célèbre Joaquín Herrán, de Vitoria. Parmi ses collaborateurs, il y eut A. de Apraiz, Becerro de Bengoa ou Baraibar. À Saint-Sébastien, la revue *Euskal-Erria*, créée en 1880 par J. Manterola, fut publiée pendant plus longtemps⁵. À Bilbao, à caractère général, la *Revue de Vizcaya* est née en 1885, et publia des articles écrits sur la langue basque, signés de la main de S. Arana et M. de Unamuno, entre autres. Ce dernier, disait en 1886 : « Je l'utilise moi aussi parfois », et plus loin : « individuellement je cultive la langue basque, bien que je ne m'obstine pas à le propager, car j'ai d'autres choses à faire et parce que je considère cette propagande infructueuse et inutile »⁶. Également à Biscaye, et bien qu'ayant duré moins longtemps, en 1897, R.M. de Azkue, dans un esprit de divulgation, créa la revue *Euskalzale*. Finalement, l'hebdomadaire *Eskualduna* dont la publication commença en 1887⁷ est à souligner par sa grande durée et popularité, présent dans tous les territoires du Pays Basque continental.

La prolifération de la langue basque écrite a souligné le besoin de l'unification orthographique, ce qui a impliqué une grande disparité de critères parmi les écrivains avec leurs correspondants diatribes. Dans cette ambiance, et avec le désir d'avancer et parvenir à des accords, celui qui fut le premier congrès sur la langue basque, le Congrès d'Orthographie fut organisé à Hendaye en 1901. Il accueillit 30

bascophiles, parmi ceux les plus considérés du moment, qui se sont répartis en trois groupes : le premier, dirigé par Sabino Arana ; le second, par Arturo Campión et le troisième, par Gracian Adema « Zaldubi ». Bien que les discussions aient été considérables, un objectif principal a été formulé : que la langue basque soit une langue vivante et qu'elle s'adapte aux besoins quotidiens de l'époque, y compris le niveau scientifique. De même, en laissant les idéologies sur un second plan, il fut demandé que les décisions prises au niveau phonique soient rigoureusement respectées, tout comme les décisions grammaticales et lexiques prises.

1.3. Activités populaires

Les activités organisées par les intellectuels à l'époque ne furent pas les seules. D'une autre façon, ils étaient conscients que l'avenir de la langue basque dépendait du peuple, que la collaboration des citoyens était nécessaire et que les événements qu'ils organisaient devaient s'adresser à eux. Néanmoins, ils ne savaient pas comment parvenir à ce que la langue basque pénètre parmi les gens et se renforce. Comment parvenir au niveau social, à l'adhésion de la langue basque ? En tentant de répondre à ce défi, des activités dirigées vers les citoyens de tous les territoires furent organisées.

Antoine d'Abbadie, s'anticipant à la Renaissance Basque de 1853 à 1876, commença à organiser à Iparralde des jeux floraux dans le cadre des Fêtes Basques. Vu l'immense succès obtenu et, vu qu'ils devenaient des fêtes très populaires, l'Asociación Éuskara de Navarra organisa à Elizondo, en 1879, les premiers jeux floraux du Pays Basque péninsulaire. Le vainqueur fut en cette occasion Felipe Arrese Beitia avec son poème « Ama Euskerari azken agurrak » (« Dernier au-revoir à la mère Euskera ») qui devint très populaire. La propagation des jeux floraux vers le reste des territoires fut très rapide. Ils parvinrent même à être organisés dans différentes communes à l'unisson et dans tous les territoires de la péninsule. Par exemple, en 1880, en plus de Mauleón, les villes suivantes jouirent de l'événement : Bera, Saint-Sébastien et Begoña; et en 1899 à Aramayona. Ils continuèrent d'être organisés lors de toute la première décennie du XXème siècle. Ceux qui se sont tenus en 1901 au théâtre Arriaga de Bilbao, avec l'intervention de M. de Unamuno, qui déclara que la langue basque ne pouvait pas s'adapter aux besoins du moment et que parler en basque à Bilbao était une contradiction, tout en demandant de lui concéder une mort digne⁸, furent particulièrement mémorables. Tout l'auditorium – parmi lequel se trouvaient R. M. Azkue, S. Arana, Kirikiño, entre autres bascophiles importants –, plein d'espoir et de joie, perçut ces mots avec une grande indignation.

D'autres activités comme les concours littéraires encouragés par Iturralde et Suit furent organisés par la Mairie de Pampelune au théâtre Gayarre de 1882 à 1886, avec un grand succès du public. Le succès du début s'est éteint en raison de la faible participation. Les lauréats se répétaient : Claudio Otaegi et Carmelo Echegaray de Guipuzcoa et Felipe Arrese Beitia de Biscaye. Le plus déplorable fut, qu'à sa disparition, personne ne se plaignit ni ne lamenta sa perte⁹. Plus tard, grâce à l'effort de P. Dámaso de Inza, il y eut une tentative pour lui redonner vie, en vain, vu que cela ne dura pas plus de deux ans, de 1926 à 1928¹⁰.

1.4. Usage juridique et administratif

Bien que la situation juridique commentée soit restée en vigueur, l'ambiance bascophone qui se généra eut également une influence sur

l'Administration. À l'exception de quelques témoignages qui nous sont parvenus, il n'y eut aucune documentation officielle écrite en langue basque au fil des siècles ni aucune documentation traduite dans cette langue. Les premiers documents écrits qui, pendant un certain temps ont été engendrés formellement et systématiquement, correspondent à l'époque mentionnée ici. Les premiers et uniques adressés aux citoyens, abordant le Pacte Économique, datent de la fin du XIXe siècle. Les documents produits par les Députations de Biscaye et Guipúzcoa sont des traductions rédigées en langue basque. Ce fut le début des traductions juridiques en langue basque, correspondant surtout aux années qui vont de 1917 à 1920 à Biscaye, et jusqu'au début de la Guerre civile en Guipúzcoa. Ces Députations envoyaient, chacune aux communes respectives, les résolutions principales à travers des circulaires écrites en espagnol avec leur traduction correspondante en langue basque. Cette action, bien qu'elle représentait peu en quantité, eut son importance, vu que la terminologie juridique dans le domaine des connaissances qui jusqu'à présent n'avait pas été utilisé commença à l'être et à être diffusée. La contribution des traducteurs, les biscayens Juan Luis Biziola et Mikel Arrutza et Gregorio Mujika, de Guipúzcoa, mérite la reconnaissance des pionniers dans ce travail et dans le développement de ce domaine¹¹.

Ensuite, loin de faciliter légalement l'usage de la langue basque, les difficultés ne firent qu'enfoncer son chemin. Le Décret Royal (RD) du 08/09/1923 dit :

« S'exprimer ou écrire dans des langues ou dialectes, les chansons, danses, coutumes et costumes régionaux ne font l'objet d'aucune interdiction, mais dans les actes officiels de caractère national ou international, une autre langue que l'espagnol ne pourra pas être utilisée par les personnes investies d'une autorité, qui est la langue officielle de l'État espagnol, sans que cette interdiction n'atteigne la vie interne des corporations de caractère local ou régional, obligées néanmoins, à utiliser l'espagnol dans les livres officiels du registre, des procès-verbaux, même dans les cas où les avis et communications non adressées aux autorités ont été rédigés en langue régionale »¹².

Trois ans plus tard, dans le RD 11/6/1926, art. 1, la même application est imposée à l'enseignement : « Les professeurs nationaux qui interdisent, abandonnent ou compliquent l'enseignement dans leur école de la langue officielle dans les régions où une autre langue native est conservée feront l'objet d'un dossier, pouvant leur imposer la suspension d'emploi et salaires d'un à trois mois ».

L'art. 2 précise : « En cas de récidive, ils seront transférés dans une autre province de la même taille ou d'une taille inférieure, où aucune autre langue que celle officielle n'est parlée ».

La Constitution de la République, 9/12/1931, n'améliore pas non plus la situation. De fait, comme nous le verrons plus loin, malgré l'effort réalisé par les politiciens nationalistes lors des séances du Sénat, cela n'a eu aucun succès. L'intervention de Miguel de Unamuno eut une influence sans aucun doute sur les décisions prises.

La réaction du Chap. 4 est la suivante :

« L'Espagnol est la langue officielle de la République. Tout espagnol a l'obligation de la connaître et a le droit de l'utiliser, sous réserve du droit que les lois de l'État reconnaissent les langues des provinces ou régions. Sauf dispositions des lois spéciales, personne ne pourra se voir dans l'obligation de connaître ou utiliser une langue régionale ».

2. Eusko Ikaskuntza : première étape

2.1. Les débuts

Afin de sortir de cette situation dans laquelle se trouvait la société basque, les quatre Députations se sont vues confrontées au défi d'y mettre un terme. Le Congrès d'Oñate est né de cette ambiance, du 1er au 8 septembre 1918, après une laborieuse planification et préparation, qui pendant huit jours réunit plus de cent congressistes couvrant un large éventail de la pensée et de l'idéologie de l'époque. Ils furent tous d'accord sur le besoin de proclamer avec force la personnalité de la société basque et de stimuler et renforcer leur langue et culture. Lors de ce congrès, les racines d'Eusko Ikaskuntza furent plantées, et après trois mois, les fruits produits furent visibles¹³.

Avant ce congrès, depuis le début du siècle jusqu'à la Première Guerre Mondiale, d'autres se tinrent, suite à différentes initiatives, à Paris, Hendaye, Saint-Sébastien et Biarritz-Hendaye. Dans le domaine de la langue basque, l'orthographe et les lexiques reçurent une attention préférentielle et comme cela a déjà été commenté, ils donnèrent lieu à une réflexion voire des désaccords. Du point de vue des résultats, au-delà de l'image de division et de confrontation entre les congressistes, aucune réussite importante ne se produisit. C'est également pour cette raison que celui d'Oñate se distingua, vu que, bien qu'avec la diversité de pensée des personnes présentes, d'importantes et rigoureuses décisions furent prises dans un climat d'unité et franche harmonie.

Au Congrès d'Oñate – dénommé Premier Congrès d'Études Basques –, des sept groupes généraux qui furent établis, l'un d'eux fut consacré à la langue. Julio Urquijo ne se considéra pas très satisfait de son organisation¹⁴. Bien que les conclusions générales tirées ne furent pas détaillées, ce domaine eut un immense succès, et il convient de souligner que surtout et à l'unanimité, la protection, l'encouragement et le renforcement de la langue basque furent demandés. Néanmoins, tout ce qui fut demandé ne fut pas accompli. Julio Urquijo lui-même au courant des progrès scientifiques appliqués à la linguistique, présenta aux Députations les principaux besoins auxquels il fallait répondre pour faire face à l'étude scientifique de la langue basque : création de chaires basques, celle d'un laboratoire de phonétique expérimentale, la rédaction d'un dictionnaire basque et la publication de l'atlas linguistique du Pays Basque¹⁵.

Les objectifs proposés lors du Congrès furent accomplis rigoureusement par Eusko Ikaskuntza. Les personnes choisies pour occuper les postes en sont un bon exemple. Outre le fait d'avoir concédé à Arturo Campión la présidence d'Honneur de la Société, les personnes suivantes furent nommées membres du Comité Exécutif : président, Julián de Elorza ; vice-présidents, Julio Urquijo et Pierre Broussain ; secrétaire, Angel de Apraiz ; et vice-secrétaire, Gregorio Mujika ; trésorier, Leoncio Urabayen ; et vice-trésorier, Victor Artola. En plus de la longue liste des membres choisis parmi lesquels la fleur du monde de la culture et de la judicature. Il convient de souligner en outre qu'un bon nombre d'élus avait écrit et travaillé autour de la langue basque. La peur qui se reflétait dans les mots de Gregorio Mujika lorsqu'il écrivait ce qui suit illustre cet aspect :

« Et nous, les Basques jeunes, les jeunes Basques qui avons la force et l'enthousiasme qu'apporte la jeunesse, devons-nous rester immobiles, silencieux et les bras croisés alors que nous voyons comment notre langue se perd ? Et vous, les jeunes, qui avez la possibilité de ressusciter la langue basque, lorsque vous aurez appris sa disparition, n'aurez-vous pas honte en reconnaissant que vous avez été bascophones? »¹⁷.

Il est surprenant de constater d'autre part, l'inquiétude dont faisait part Mujika lui-même, en tant que vice-secrétaire de la Société, pour devoir utiliser le dialecte de Guipúzcoa dans les circulaires qui s'adressent aux membres, au point de susciter un débat parmi les membres du comité directeur qui finalement, décida d'effectuer chaque communication dans trois versions : outre celle de Guipúzcoa, écrite par Mujika lui-même, la version de Biscaye fut confiée à Eleizalde et celle labourdine à Broussain.

2.1.1. Enseignement

Le basque fut, entre autres, un sujet prioritaire pour le Conseil Permanent qui, depuis la première réunion, commença à mettre en marche de nouvelles idées et à prendre des décisions pour développer des plans. L'un des premiers réalisés fut celui relatif à l'enseignement, séquencé en trois étapes, l'enfance, celle la plus importante, celle juvénile centrée sur l'université, et la troisième qui s'adressa aux adultes. Cette dernière, à son tour, fut répartie en trois domaines différents : l'un qui s'adresse aux études basques, le second autour de l'organisation de conférences sur la langue basque et le dernier, plus général, correspondant à d'autres études.

Lors de l'exposé ferme que L. Eleizalde présenta dans le cadre du Premier Congrès, il critiqua sans ambages le système d'enseignement de son époque. Il censura que malgré les 500 000 habitants monolingues basques qu'il y avait dans la population, la seule langue utilisée dans les écoles était l'espagnol, et que le problème était le même au Pays Basque continental avec la langue française. Et il dénonçait les graves conséquences de cette pratique pour les enfants¹⁸.

Cette situation influença sans aucun doute, l'importance considérable que prit ce sujet pour les objectifs de la Société. Ils souhaitaient encourager l'enseignement en langue basque et pour y parvenir, ils voyaient le besoin impérieux de publier des brochures et syllabaires pour que les enfants bascophones apprennent à lire en basque. Ce ne fut pas facile et il y eut besoin de plusieurs années pour atteindre le but. D'une certaine façon, les « Écoles de Barriada », qui débutèrent à Biscaye avec le sponsor de la Députation, et qui par la suite ont été implantées à Guipúzcoa se sont retrouvées en dehors de l'action d'Eusko Ikaskuntza. Ces écoles accomplirent un travail social important et furent d'une aide considérable pour atteindre de très bons résultats dans la scolarisation des enfants, ouvrant un chemin fécond pour l'alphabétisation bilingue¹⁹.

Dans tous les cas, il faut tenir compte que ceux qui se chargèrent de gérer et de mettre en pratique ce programme étaient les membres d'Eusko Ikaskuntza²⁰. D'autre part, il faut rappeler que c'est également la même Société qui établit à l'époque les bases théoriques pour l'implantation des premières ikastolas (écoles en langue basque)²¹.

L'enseignement de la langue basque et l'alphabétisation des étudiants correspondant à des niveaux supérieurs dans les villes furent également abordés. En 1888 l'Institut Biscayen de Bilbao lança un appel d'offres pour une place pour couvrir une chaire en euskera. Comme on le sait, R.M. Azkue, M. Unamuno et S. Arana se présentèrent, le premier ayant gagné. Il maintint la chaire depuis ses débuts, en 1888, jusqu'en 1936, même si en 1920, après sa nomination en tant que Président d'Euskaltzaindia, il demanda sa retraite avec pension²². En Navarre, les pères capucins, encouragés par le Premier Congrès, introduisirent l'enseignement de la langue basque dans le plan d'études de l'école de Lecároz. Eusko Ikaskuntza, pour sa part, aida la Députation de Navarre dans le développement des chaires créées lors du Séminaire Diocésain et à l'École de Formation des Maîtres. À Alava, Manuel Lekuona donna

des cours de langue basque au Séminaire depuis 1915 et pensa créer une chaire à son ombre. Ils furent confrontés à de grandes difficultés, vu que le Ministre même de l'Éducation s'y opposa. Finalement, après avoir surmonté des obstacles qui durèrent deux ans, la chaire fut créée à l'Ateneo de Vitoria, avec Lekuona comme professeur. Sur la même ligne de collaboration interinstitutionnelle, Eusko Ikaskuntza continua de créer des chaires à l'intérieur et en dehors du Pays Basque²³. Également dans ce domaine, pour donner des cours compétents, il ressentit le besoin de créer des manuels d'enseignement et d'ouvrir leur propre ligne de production²⁴.

2.1.2. Divulgateion

En suivant la ligne du Premier Congrès, dans l'idée de donner des cours et/ou conférences en langue basque à Madrid, avec l'aide du Gouvernement central, Eusko Ikaskuntza prit un contact épistolaire avec Ramón Menéndez Pidal pour lui demander son aide. Le célèbre philologue ne se fit pas prier. Son avis fut clair et direct, au lieu de créer une chaire de langue basque, il proposa de réaliser des activités plus agiles et populaires : des conférences, activités avec des chansons, refrains, contes, etc. Ainsi, disait-il, cela permettrait d'attirer la complicité des gens et les opportunités de présence et diffusion s'avéreraient bien plus effectives.

Sa proposition alla au-delà en indiquant qu'avec ces supports, il était possible de créer des publications attrayantes. Il offrit l'aide inconditionnelle du « Centre d'Études Historiques », qu'il dirigeait, et se proposa lui-même d'aider dans l'entreprise. Ainsi, suivant ses indications, en 1919 les fameux *Cours de Méthodologie et Haute Culture* qui eurent tant de succès débutèrent. Dès le départ, ils suscitèrent un grand intérêt et continuèrent d'être proposés pendant des années. Le même modèle fut extrapolé de Madrid à Bilbao et au reste des capitales basques, ainsi qu'e dans différentes communes du Pays Basque. Le contenu des cours, sans déplacer la langue basque, eut une grande diversité de matières et parvint à avoir une influence sur le choix thématique des congrès.

2.1.3. Publications

Le début de ses publications s'est produit avec ses propres outils de production : en plus de l'*Ikaskuntzaren Deia* – *Bulletin de la Société des Études Basques*, les séminaires de la *Méthodologie et Haute Couture* qui eurent le plus de succès. La carte d'Euskal Herria a suscité également un grand intérêt. L'action éditoriale s'étendit en outre aux ouvrages avec des problèmes de publication. L'*Euskal Gramatika* de Ithurri ; le *Dictionnaire* d'Azkue ; le *Gerokogero* d'Añibarro ; le *Catalogue de toutes les langues* de Sorrarain furent certaines de celles favorisées. La publication des travaux sur la toponymie suscita un intérêt considérable. Si ce sujet n'a pas été situé dans la section scientifique de Langue mais dans celle de l'Anthroponomie, dénommée « Commission des traditions populaires », en réalisant les démarches de création d'Euskaltzaindia, le désir de transférer à l'Académie les éléments recueillis fut démontré :

« La 'Société d'Études Basques' s'est chargée des ressources pécuniaires et des fonds documentaires relatifs à la Toponymie et Patronymie basques, qui lui ont été transférés par l'organisation similaire d'Études Basques' de Bilbao, refondue aujourd'hui dans la nôtre. Tous ces documents, qui se composent de plusieurs milliards de papiers correctement classés et catalogués seront mis à disposition de la future entité de la langue, dès sa constitution »²⁵.

Les éléments mentionnés ont été recueillis, complétés et préparés pour être édités par Luis Eleizalde. Ils ont vu le jour dans la RIEV de 1922 jusqu'au début de la guerre²⁶.

L'euskera, à partir du dernier tiers du XIXe siècle, devint une langue universitaire grâce à l'initiative des linguistes européens K. Hannemann et Th. Linschmann, qui créèrent la revue scientifique *Euskera* (1886-1896). Cette publication accueillit pendant une décennie les scientifiques qui souhaitèrent publier leurs travaux.

Néanmoins, il n'y eut pas de revues de ce niveau en Euskal Herria, avant que Julio Urquijo, en 1907, pu couvrir ce vide avec la création de la *Revue Internationale des Études Basques*, RIEV²⁷. Urquijo conserva toujours le niveau élevé de ses débuts, en veillant aux partenariats extérieurs, mais également avec son propre travail et en informant des recherches qui étaient réalisées sur la langue basque, sans oublier le grand travail réalisé en rééditant un grand nombre d'ouvrages classiques. En 1921, face aux besoins de la Société de disposer d'une revue de caractère scientifique, J. Urquijo offrit la possibilité que la RIEV devienne cet organe. Cette offre fut acceptée et J. Urquijo en resta le directeur jusqu'en 1936.

2.1.4. Création d'Euskaltzaindia

Si bien les premières voix qui revendiquaient une académie basque se sont fait entendre au cours du XIXe siècle, notamment celles de Jose Pablo Ulibarri, Jose Frantzisko Aizkibel, le jésuite P. Arana, il fallut attendre le siècle suivant pour voir ce souhait se concrétiser. C'est lors du Premier Congrès d'Études Basques, à la demande de la Députation de Biscaye, que le soutien nécessaire pour mener à bout cette initiative fut obtenu²⁹. En effet, l'une des décisions prises par les quatre Députations fut la création de l'Académie Basque, avec la demande à Eusko Ikaskuntza de la mettre en route et de s'en occuper. En outre, il a été décidé que la Commission de Langue rédige et envoie à Eusko Ikaskuntza un exposé pour le gérer par la suite. Ce texte, après quelques formalités, avec un statut de base, fut envoyé l'automne de la même année 1918. Lors de la deuxième réunion du Conseil Permanent, du 2 mars 1919, Eusko Ikaskuntza prit les décisions nécessaires pour exécuter l'habilitation formulée et créer l'Académie, comme cela est indiqué dans l'acte correspondant :

« La création de l'entité ou Académie de la Langue est décidée conformément à un accord du Congrès d'Oñate et agissant conformément à l'exposé désigné, lui accordant une autonomie large et absolue pour la partie scientifique, mais de sorte que la Société puisse agir dans la section tutélaire, soit en établissant des cours de langue basque, soit en éditant des livres de textes en langue basque, et encourageant de quelconque autre façon la diffusion de la langue. De toute façon, il est déterminé que l'Académie est à caractère filial par rapport à la Société et qu'il convient que sur ses imprimés et papiers en-tête il soit fait mention, en plus du titre de l'Académie, de celui de la Société. Quant à la question économique, il est accordé que l'Académie puisse recevoir des subventions indépendamment de celle que reçoit la Société, sous réserve qu'elle contribue à son soutien au début et qu'elle maintienne également par la suite avec elle des relations économiques »³¹.

La procédure pour mettre en route l'Académie a été mise en place, et consiste : à envoyer aux Députations le projet susmentionné et, après l'avoir approuvé, « que les académiciens Membres de l'Assemblée de la Société procèdent à la convocation, et le moment sera alors venu de déterminer les relations de la Société avec l'Académie »³². Luis de

Eleizalde, représentant de la section de la Langue, s'est vu confier la rédaction du document qui allait accompagner le projet avec les résolutions sur sa constitution. Il a très vite accompli cette mission, vu qu'il fut publié dans le même numéro du bulletin sous le titre d'« Académie de la Langue Basque. Document présenté par la Société aux Députations ». Ce document indiquait les raisons qui ont conduit à la création d'Euskaltzaindia, les objectifs à accomplir et les sections le composant. Il y en avait deux, l'une consacrée à la recherche de la langue et l'autre aux soins et à la diffusion de celle-ci³³.

Lors de la réunion du Conseil Permanent d'Eusko Ikaskuntza le 6 septembre, il a été estimé, après avoir reçu l'approbation des Députations, que le chemin pour la création d'Euskaltzaindia était prêt. Par conséquent, le président et le secrétaire accordèrent la date du 21 septembre pour concrétiser l'acte. De même, il fut décidé que les charges engendrées lors des premières réunions seraient assumées par Eusko Ikaskuntza et que par la suite, les relations seraient régies sur les principes établis lors de la réunion du mois de mars ; en outre, il fut décidé qu'Eusko Ikaskuntza concéderait à Euskaltzaindia une dotation économique annuelle³⁴.

Comme cela était prévu, la réunion de constitution de l'Académie se tint au siège de la Députation de Guipúzcoa le 21 septembre 1919. Suivant la procédure établie, des personnes membres du Conseil de la Société furent convoquées et sans aucune élection elles furent nommées académiciens *de facto*, tout comme celles qui se rendraient en représentation des institutions et publications culturelles. Les membres du premier groupe furent proclamés automatiquement académiciens : R.M. de Azkue, Arturo Campión, Luis de Eleizalde et Julio Urquijo. Ensuite, les nouveaux académiciens, avec les délégués qui détenaient la représentation mentionnée, procédèrent à l'élection des membres suivants : Txomin Agirre, Pierre Broussain, M. l'Abbé Adéma, Ramón Inzagaray, José Agerre, Juan Bautista Eguzquiza, A. Raimundo Olabide et A. Pierre Lhande. Lors de la réunion suivante d'Euskaltzaindia, qui se tint le 5 octobre, le renoncement présenté par Adema fut accepté et Landerreche fut élu pour occuper le poste vacant lors de la même réunion ; outre la prise de décisions mentionnée dans l'organisation interne, les fonctions furent réparties et il fut confirmé qu'Euskaltzaindia serait une filiale d'Eusko Ikaskuntza³⁵.

La troisième réunion, qui se tint le 29 octobre, commença par une messe à laquelle assista, en plus des académiciens, le maire de Saint-Sébastien avec les représentants de la Députation de Guipúzcoa. Lors de cette même séance et lors de la séance suivante, qui s'est tenue le 13 novembre, les académiciens d'honneur suivants furent élus : Schuchardt, Uhlenbeck, Vinson et Orkaiztegui, et les académiciens correspondants autonomes : Gavel, Saroïandy, Darricarrère, Menéndez Pidal, Spencer, Dogson, Winckler, Urtel, Lischman et León. Ce chapitre fut clôturé avec l'élection de 37 académiciens correspondants originaires d'Euskal Herria.

D'autre part, aussi bien Euskaltzaindia qu'Eusko Ikaskuntza énoncèrent que la Société fut la créatrice de l'Académie et la baptisa sous le nom d'Euskaltzaindia. Le procès-verbal de cette réunion, repris par le secrétaire d'Euskaltzaindia sous l'intitulé « Résolution d'Eusko-Ikaskuntza », et qui est indiqué selon les termes suivants, rend compte de ce témoignage :

« Dans le numéro suivant de *Deya*, nous reprendrons la résolution que le Conseil Permanent d'Eusko Ikaskuntza a pris le 14 du mois dernier sur la décision d' 'Euskaltzaindia'.

Monsieur Elizalde a dit que grâce à 'Eusko Ikaskuntza' 'Euskaltzaindia' a été créée, et que le nom choisi a été celui qu'elle avait donné, et qu'il le priait personnellement d'accepter le secrétaire récemment nommé.

Tout le monde a répondu oui, et cela a été accordé ainsi, en suivant la proposition du secrétaire »³⁷.

Afin de publier les procès-verbaux des réunions de l'Académie et les travaux de recherche qui ont surgi en son sein, l'année de sa création, le bulletin officiel *Euskera* commença à être publié. D'autre part, le besoin de répondre à l'unification de la langue continua d'être revendiqué avec force, bien qu'à cause de la diversité d'opinions qu'il y avait, aussi bien dans la société qu'entre les propres académiciens, le moment ne sembla pas le plus propice pour faire face à ce défi. Il y eut un accord relatif à l'unification de l'orthographe, sujet débattu auparavant avec la création d'Euskaltzaindia, suivant la proposition de S. Arana en 1896. Même sur ce point, l'unité ne fut pas maintenue non plus, vu que R.M. de Azkue prononça ses propres normes et avis sur l'orthographe et l'établissement d'un dialecte unifié³⁸. Un an plus tard, en 1920, en réponse à la demande faite aux académiciens A. Campión et P. Broussain, un rapport fut présenté qui n'eut pas une grande répercussion à ce moment-là, mais une influence interne. L'année suivante, la décision d'élaborer une grammaire unifiée fut prise, établissant des normes de base à partir des réponses reprises dans tous les territoires de langue basque à travers le dénommé *Triple Questionnaire*. Tous les sondages prévus furent réalisés, permettant d'obtenir ce que nous pouvons considérer comme le premier travail de terrain réalisé dans tout l'Euskal Herria, en vue d'obtenir les informations du niveau morphosyntaxique et lexique de la langue basque. Le début de la guerre frustra l'atteinte du dernier objectif, l'élaboration de la grammaire unifiée, mais le corpus resta comme témoignage d'une entreprise d'une plus grande envergure³⁹.

Dans tous les cas, l'activité d'Euskaltzaindia lors de la période avant-guerre fut intense et contribua à donner une nouvelle dimension à la langue basque, inexistante jusqu'alors.

2.1.5. Congrès

Les congrès furent et sont pour Eusko Ikaskuntza une référence et le reflet de son activité. Il y en a eu six depuis le début de 1918 à 1934. Ils ont tous eu un grand succès et une répercussion, aussi bien dans le domaine scientifique que culturel et social. Le septième, sur le point de se tenir à Estella en 1936, fut interrompu par le début de la guerre.

En ce qui concerne le domaine linguistique, pendant cette période il n'y en a eu aucun se consacrant exclusivement à la langue basque. Les trois premiers furent très intéressants et les contributions proposées furent importantes. Tout d'abord, des sept groupes créés, un s'adressa à la langue. J. Urquijo disserta sur la situation des études basques ; Luis Eleizalde, sur la méthodologie pour récupérer la langue basque ; P. Olabide, sur la lexicologie et la lexicographie et R.M. de Azkue, sur la phonétique. Quant à l'histoire externe de la langue basque, le travail développé autour de l'enseignement fut d'un grand intérêt. Des aspects tels que la situation dans laquelle se trouvait la langue basque et l'information nécessaire pour que les enfants puissent la dominer furent largement débattus. Lors du Deuxième Congrès, Pampelune 1920, avec le domaine socio-économique, celui éducatif fut développé. Dans ce sens, la conférence, complémentaire à la première, préparée par L. Eleizalde sur « Le problème de l'enseignement primaire dans les régions du Pays où l'on ne connaît que la langue basque » s'avéra très intéressante.

Le Troisième Congrès, Gernika 1922, fut consacré exclusivement à la langue et à l'enseignement. En cette occasion, Urquijo avait accompli son désir comptant sur la présence de nombreux linguistes étrangers :

Ühlenbeck, Meyer-Lübke, Saroïandy, Leon, Gavel, Urtel, Lacombe. Les fameux linguistes espagnols suivants furent également présents : Menéndez Pidal, Navarro Tomás, Amado Alonso. Des 21 exposés lus, 13 abordèrent la langue et la langue basque. Les sujets, qui allaient de la linguistique historique jusqu'à celle descriptive expérimentale, couvrant différents domaines, furent abordés avec une grande rigueur scientifique et bon nombre d'entre elles devinrent des références. L'aspect d'enseignement couvrit tous les niveaux, également celui universitaire, qui une fois de plus, fit l'objet d'une revendication.

Les principales conclusions, qui résumées en 23 points ont été extraites de ce Troisième Congrès, s'avèrent intéressantes. Il convient de souligner que les principales bases visant à la normalisation sociale de la langue basque ont été établies à cet endroit. Outre le fait de demander l'autonomie de l'enseignement, l'enseignement en langue basque a été revendiqué dans les villages qui parlent le basque du Pays Basque péninsulaire ; l'engagement de médecins et secrétaires municipaux bascophones ayant l'accréditation concédée par Euskaltzaindia a été recommandée ; on demandait également à l'État la même façon de nommer des notaires bascophones ; d'utiliser la toponymie basque, exprimée avec sa propre graphie ; que les évêques de tous les territoires soient bascophones et que les curés utilisent la langue basque lors des messes et fêtes pastorales ; de même, on demandait à Euskaltzaindia que du point de vue dialectal, elle approche aussi bien les textes dirigés vers l'enseignement de la doctrine chrétienne que ceux religieux en général.

Finalement, lors de ce congrès, le nombre de sections d'Eusko Ikaskuntza a été augmenté de huit à vingt-trois. De toute façon, la section Langue n'a souffert aucun changement, vu qu'elle fut créée dès le départ. Mais de nouveaux représentants furent nommés en cette occasion⁴⁰.

Il convient de souligner les mots prononcés par Julián Elorza, président d'Eusko Ikaskuntza et de la Députation de Guipuzcoa :

« Nous avons pris une résolution ferme, celle d'aimer de plus en plus et de diffuser de plus en plus notre vénérable langue basque, qui à notre avis, ne doit pas être enfermée dans les limites réduites de notre foyer et à la parler furtivement avec notre famille, mais à la lumière du jour, la montrer de plus en plus vivante aux yeux de tous. Vous savez, Seigneur, les racines que cette langue très ancienne a dans notre âme, ce qu'elle vaut et signifie pour nous ; c'est pour cela que nous souhaitons la sortir de l'obscurité et la manifester en public, vivante et fulgurante »⁴¹.

2.2. Évolution jusqu'en 1930

Arrivés à ce point, il convient de rappeler, le coup militaire de Primo de Rivera du 13 septembre 1923 et par conséquent, la dictature imposée par Alfonso XIII qui dura jusqu'en 1930. Pendant cette période, deux moments comportant des changements d'attitudes se sont établis. Le premier, jusqu'en 1925, lors duquel la langue basque fut victime d'attaques et de graves conséquences, ce qui fut le plus dur. Le second, beaucoup plus léger, pendant lequel il fut possible de se rétablir des agressions souffertes.

L'encouragement produit par l'influence du Troisième Congrès s'est estompé. Le secteur le plus puni, dans le domaine de la langue basque, fut celui de l'enseignement, l'un des signes d'identité les plus estimés d'Eusko Ikaskuntza et qui avait compté sur de plus grandes ressources.

2.2.1. Attaques

Elles se sont vite fait sentir. Pour que la situation soit claire, le mois pendant lequel s'est produit le coup, un Ordre Royal (18/10/1923) déclara que la langue officielle de l'État était le castillan (espagnol) et la seule langue que les dirigeants devaient utiliser dans les actes officiels. Ensuite, ce fut le tour de l'éducation : tout l'enseignement devait se faire en espagnol et les inspecteurs devaient veiller au suivi de l'accomplissement de l'ordre, parvenant à les habilitier pour suspendre de leurs fonctions les professeurs qui ne respectaient pas cela (RD 12/2/1924). Les décrets se sont succédé jusqu'à parvenir au retrait des livres scolaires qui n'étaient pas écrits en espagnol⁴². L'effort considérable effectué autour de l'enseignement en langue basque dans les écoles souffrit un grand revers et les ressources investies se perdirent. Par exemple, le cas de la suppression de la matière de langue basque qui était donnée à l'École de Formation des Maîtres de Bilbao et celui de la suppression des chaires.

Néanmoins, l'assaut visant à empêcher l'enseignement de la langue basque avait commencé auparavant, tout particulièrement depuis la Députation de Biscaye⁴⁴. La demande de Landeta trois mois avant le coup militaire est significative :

« Je tenais à informer ce [Conseil] que j'avais visité certaines écoles de quartiers de Biscaye, dans lesquelles les textes en langue basque ont été retirés, copiant dedans en échange des parties des textes classiques castillans, que les enfants ne comprenaient absolument pas. Par conséquent, il est très urgent de fournir aux élèves des textes en langue basque, afin, s'ils ne peuvent pas le faire à l'école, qu'ils puissent se consacrer à la lecture chez eux »⁴⁵.

Ainsi, les institutions de Biscaye, avec les autorités de la Députation en tête, qui avaient été pionnières garantissant l'encouragement de la langue basque dans une nouvelle ambiance, furent désormais les premières à retirer la langue basque de l'enseignement et d'autres domaines comme les publications de livres, magazines, journaux, etc. « Face aux dispositions prises avec la langue basque par les autorités militaires et par celle ecclésiastique, la Société d'Études Basques ne devra pas rester muette » déclarait P. Bernardino de Estella dans sa lettre envoyée à la Société⁴⁶. Il n'y a pas d'unanimité parmi les dirigeants de la Société quant aux critères à suivre. Alors que certains demandaient d'envoyer au Directoire Militaire l'exposé écrit par Landeta sur l'enseignement bilingue dans les lieux où la langue basque était parlée, d'autres, les plus nombreux, se déclaraient à l'encontre et parvinrent à son rejet. En échange une légère motion fut envoyée à faveur de la chaire supprimée à Vitoria⁴⁷.

De même, le Quatrième Congrès sur l'autonomie du Pays Basque, fut autocensuré et remplacé en 1926 par l'« Orientation et Éducation Professionnelle ». Les sujets basques ou en relation avec la langue basque n'eurent pas leur place.

2.2.2. Temps de résistance

Malgré les différends internes, les années suivantes, Eusko Ikaskuntza ne renonça pas à son idée de revendiquer l'enseignement bilingue dans les écoles. Petit à petit, les chaires closes se renforcèrent après leur ouverture. En 1925, à l'Ateneo de Madrid, des cours et des conférences commencèrent à être donnés. La chaire de Vitoria-Gasteiz voulut se rouvrir à l'École des Arts et Métiers, mais cette initiative fut suspendue pour la menace du retrait de l'aide économique reçue depuis le Ministère. La missive contondante qu'envoya Eusko Ikaskuntza ne reçut pas

de réponse⁴⁸. Finalement, le compromis trouvé à l'Académie Garibay fut accepté, vu qu'il fallut rapidement élargir l'offre d'enseignement à trois niveaux de connaissance. L'espace disponible à l'Académie s'avérant insuffisant, 130 étudiants furent transférés cette fois-ci à l'École des Arts et Métiers. Un vide se produisit de quatre ans à Barcelone, vu que les cours qui en 1923 étaient donnés par le capucin Miguel de Alzo durent être suspendus⁴⁹. Une fois l'activité d'enseignement réinstaurée en 1928, dans l'Ateneo, le nombre d'étudiants a été copieux et compta sur trois professeurs, le titulaire étant M. Lekuona⁵⁰. Les cours de langue basque encouragés par Eusko Ikaskuntza arrivèrent également dans les établissements d'enseignement religieux : à Biscaye, chez les Carmélites de Larrea et en Navarre, à l'École des Capucins de Lekaroz. Le succès des cours fut remarquable. La fête organisée par cette école, celle de Lekaroz, avec Eusko Ikaskuntza, l'Euskeraren Festa, lors de laquelle furent répartis des prix parmi 160 étudiants est un exemple⁵¹ de cela.

Les années suivantes, le travail se poursuivit avec enthousiasme, bien que le rythme imposé par l'organisation des activités au début ait cédé quelque peu. La revue RIEV continua d'être publiée en conservant comme toujours sa grande rigueur scientifique. Parmi les actions de la Société, l'organisation en langue basque de conférences populaires se renforça de plus en plus. Les contacts et les collaborations avec les académies et organisations culturelles aussi bien d'Espagne que de l'étranger augmentèrent. De façon générale, nous pouvons dire que les activités organisées ne demandaient pas trop de travail. D'autre part, les nombreuses fêtes organisées autour des éphémérides jouirent d'une grande acceptation populaire. Pour en citer deux mémorables concernant la langue basque : celle proposée à Iztueta et, avec d'autres institutions, l'hommage et la semaine consacrée au jésuite Manuel Larramendi.

2.2.3. Révolution sociale : création d'organismes

« Il est indubitable que tout ce qui est en relation avec la langue suscite un grand intérêt ; le peuple se rend compte que c'est le problème le plus grave du pays, car à l'appel de quelques jeunes, comme nous l'avons vu à Zumárraga, une masse énorme d'enthousiastes de la langue basque répond ».

Ces mots éloquentes d'Elorza illustrent l'enthousiasme spontané populaire qu'éveillaient les événements organisés à faveur de la langue basque. Il est possible que cela réponde à la réaction de la société en conséquence de la répression soufferte par la langue pendant ces années-là. Cette raison sera liée en grande partie, au travail et à la persévérance que certains groupes ont développés à travers des associations actives et flexibles, en marge d'idéologies politiques et soutenus par Eusko Ikaskuntza et Euskaltzaindia. Leurs leaders inspireurs, membres d'Eusko Ikaskuntza engagés dans la conservation de la culture basque, centrent leur objectif principal sur l'encouragement, l'enseignement et la propagation de la langue basque.

Suivant un classement chronologique, la première fut Nafarroako Euskeraren Adiskideak (Amis de l'Euskera de Navarre) en 1925. Son fondateur principal fut Arturo Campión. L'année suivante, la société Euskaltzaleak (Los Bascophiles)⁵³ créée par Euskal-Esnalea et Eusko Ikaskuntza. Finalement, en 1928, la délégation d'Eusko Ikaskuntza en Alava créa la section Baraibar, afin de travailler avec beaucoup d'efforts pour la survie de la langue basque dans les villages bascophones du territoire⁵⁴.

Cette même année, Eusko Ikaskuntza organisa une réunion lors de laquelle elle invita toutes les associations créées pour encourager la langue basque⁵⁵. Lors de cette réunion, la Fédération d'Action Popu-

laire du Basque (FAPE) / Euskal Elkarte Bazpatza fut créée, fédération constituée au sein de la Société des Études Basques, Eusko Ikaskuntza⁵⁶. Les organismes et groupes composant l'ensemble conservaient leur autorité et autonomie, devant présenter à la société tous les actes et travaux jugés nécessaires, indiquant à la Société leurs ressources avec la collaboration qu'ils demandaient. Lors de la même réunion, les bases de fonctionnement de la nouvelle organisation furent fixées, et il fut décidé que le financement serait à charge d'Eusko Ikaskuntza. Il fut établi que le Comité Directeur serait composé d'un représentant de chaque association ou groupe et que le président soit un membre faisant partie du Comité Exécutif d'Eusko Ikaskuntza. Bonifacio Echegaray fut élu pour cette fonction, ayant travaillé intensément pour la création de la nouvelle institution. En outre, il fut accordé que le siège résiderait dans les mêmes locaux qu'Eusko Ikaskuntza et qu'il y aurait dès le départ l'aide d'un employé engagé à cet effet⁵⁷. En 1934, ils changèrent leur nom pour celui d'Euskal-Bazkunen Alkartasuna / Fédération d'Action Populaire du Basque⁵⁸.

Dès lors, avec cette nouvelle association, la langue basque prit une grande place dans la société. La force de la jeunesse se refléta à travers les activités populaires organisées : publications en euskera dans les journaux, distribution de livres basques, examens en basque pendant les cours d'été d'Eusko Ikaskuntza, organisation des fêtes du *Día del Euskera* (Journée de la Langue Basque) et autres populaires toujours autour du basque qui se sont tenues dans toute l'Euskal Herria⁵⁹. La constitution de cette fédération supposa un préambule pour l'époque brillante qui s'annonçait.

2.3. Activités développées jusqu'en 1936

Reprendre tout ce qui avait été fait pendant la décennie des années 30 jusqu'au début de la guerre requerrait un espace bien plus important que celui dont nous disposons. Nous pourrions dire qu'à l'époque, l'idée était de faire tout ce qui n'avait pas été fait pendant l'histoire. Eusko Ikaskuntza fut le moteur du mouvement, soit en soutenant toujours les initiatives qui surgissaient autour de la langue, soit en se chargeant de l'initiative dans l'organisation et la revendication d'un grand nombre d'activités.

La délégation qu'il y avait à Barcelone, outre les cours de langue basque qu'elle donnait, parvint à ouvrir en novembre 1930 une chaire de langue basque à l'université avec deux cours : l'un d'eux de langue et l'autre sur les relations entre la langue basque et la langue romane. Les cours initiés par Odón Apraiz continuèrent à partir de 1934, avec Ángel Apraiz. À la faculté de Philosophie et Lettres de Madrid, une autre chaire universitaire fut créée occupée par Odón Apraiz⁶⁰.

2.3.1. Congrès et cours

Lors de la décennie des années 30, deux congrès furent organisés, et le troisième, comme nous l'avons commenté, dut être annulé en raison du début de la guerre. Le premier, Cinquième dans l'ordre du début, eut lieu en 1930 à Bergara sous le titre de « Art Populaire Basque ». Il n'y eut pas de sujet avec une incidence directe sur la langue basque, sauf les interventions de M. Lekuona, R.M. Azkue et de P. Donostia, qui dissertèrent sur les croyances populaires et la musique. Néanmoins, la langue eut un espace important dans les activités organisées : Journée de l'Enfant Basque, Hommage de la Femme à la Langue Basque, Journée de la Langue Basque. Ces éloquentes mots d'un chroniqueur du congrès sur l'ambiance vécue à Bergara méritent d'être mentionnés :

[Bergara] « a revêtu ses habits de gala qui étaient malheureusement rangés dans un coffre à la merci des mites, avec le désir de souhaiter la bienvenue aux congressistes : la langue basque passe par toutes les fenêtres et balcons, la langue basque dans les annonces des commerces, la langue basque sur la plupart des lèvres. " L'euskera, pour toujours, la langue de ce peuple " pouvait-on lire à une fenêtre »⁶¹.

Les cours d'été qui de 1927 à 1935 se sont tenus chaque année à Saint-Sébastien, se prolongèrent dans d'autres villes comme Bergara, Bilbao, Pampelune, Vitoria-Gasteiz, et fréquemment des excursions étaient organisées à Iparralde. Il convient de souligner celui de 1935, autour des sujets de : langue, littérature, histoire et histoire du sport avec les conférenciers A. Irigaray, J.M. Barandiarán, B. Echegaray, J.M. Leizaola, J. Gorostiaga, entre autres.

2.3.2. Le basque en voie d'officialisation

Même brièvement, une note sur la réunion qui eut lieu le 14 juin 1931 à Estella autour de l'Assemblée des Communes Basques est nécessaire, à laquelle ont assisté la plupart des maires d'Euskal Herria afin de débiter à propos du Statut Basque, plus connu sous le nom de *Statut d'Estella*. Le brouillon présenté, rédigé par Eusko Ikaskuntza sous l'intitulé *Statut Général de l'État Basque : Avant-projet de la Société*, fut approuvé avec quelques modifications. Le Titre 5 consacré à la Langue disait ainsi :

« Art. 16. La langue nationale des Basques est la langue basque. Elle sera reconnue comme officielle dans les mêmes conditions que le castillan (espagnol).

Art. 17. Dans les écoles des territoires de la langue basque, la langue sera utilisée comme véhicule d'enseignement, l'espagnol étant étudié comme matière à tous les niveaux ; alors que dans les écoles de zone de langue castillane (espagnol) l'enseignement sera donné dans cette langue, la langue basque étant étudiée comme matière à tous les niveaux.

Tous les fonctionnaires, employés de bureau ou judiciaires, qui effectuent une prestation de service dans les premiers devront connaître le basque.

Les Députations respectives préciseront aux effets de cet article, les territoires de langue basque ».

C'était la première fois dans l'histoire de la langue basque que son statut juridique était repris dans un texte articulé. Cette année-là une esquisse de protection vers la langue d'Euskal Herria commençait à s'apercevoir et surtout, de reconnaissance pour les 700 000 habitants bascophones⁶².

D'autre part, le besoin d'accréditer la connaissance de la langue basque dans les différents domaines de l'administration ainsi que de l'enseignement et dans les mairies surgit. À cet effet, des examens pour la délivrance de diplômes d'accréditation s'organisèrent dans le cadre des cours d'été d'Eusko Ikaskuntza⁶³.

2.3.3. Publications

Les initiatives autour de la publication de matériels scolaires furent nombreuses, bien que non suffisantes pour faire face aux besoins survenus autour de la langue basque et de l'enseignement dans celle-ci⁶⁴. Parmi les priorités d'Eusko Ikaskuntza se trouvaient la promotion et l'aide à l'édition de livres scolaires. La somme destinée à cet effet est un

indice éloquent. Ainsi, dans les budgets de 1931, la rubrique destinée à ce sujet s'est élevée à 5 000 pesetas, mais cette même année-là, pour répondre à la grande demande existante, elle fut augmentée à 8 000⁶⁵.

La Commission de Premier Enseignement d'Eusko Ikaskuntza publia en 1931 le livre de P. Iturrioz *Txomin ikasle* dans deux versions dialectales. Les ouvrages de I. Lopez Mendizabal *Umearen laguna* et *Martin Txilibitu*⁶⁶. Auparavant, Bernardo Estornés avait écrit *Sabin Euskalduna* (1931)⁶⁷. En réponse à la demande, en 1932 il y eut une nouvelle édition, également dans les variétés de Biscaye et Guipuzcoa, de l'ouvrage d'I. Lopez Mendizabal *Xabiertxo*⁶⁸.

Il est intéressant de souligner le travail réalisé par Ariztimuño pour sauver le dialecte roncalais de sa situation d'agonie, consistant à s'efforcer d'ouvrir deux écoles maternelles, à Isaba et Uztarroz. En outre, il prépara un guide de conversation dans ce dialecte et, même s'il n'a pas eu le temps de matérialiser l'idée, il explora la possibilité de distribuer des « feuilles d'euskera » dans les vallées de Roncal et Salazar⁶⁹.

Le groupe Euskaltzaindiaren Laguntzaileak (Assistants d'Euskaltzaindia), sous la direction de M. Lekuona, présenta un projet qui prétendait concevoir et publier une carte de la langue basque⁷⁰. Ce projet suscita un intérêt à l'époque et il y eut la volonté de le mener à terme, tout particulièrement pour le proposer comme matériel scolaire.

2.3.4. Attitude de l'Église

Le sujet de l'attitude qu'a maintenue l'Église quant à l'usage de la langue basque est très important, en raison de la grande implantation et de l'influence qu'elle exerçait à l'époque sur la société basque. Ce ne sont pas précisément les dirigeants ecclésiastiques qui ont eu les initiatives à faveur de la langue basque, les activités qui ont été développées dans ce cadre ont surgi depuis d'autres niveaux, individuels ou collectifs, mais très rarement soutenus des hautes sphères.

La société de Biscaye Jaungoiko-zale (Amis de Dieu), qui s'est étendue par la suite à Guipuzcoa, eut une grande force et organisa de nombreuses activités sur la langue basque, en relation générale avec l'Église et visant à renforcer son usage. Outre l'enseignement de la doctrine en langue basque, ils envoyèrent l'un de leurs représentants pour s'assurer que les examens relatifs à la connaissance de la doctrine se faisaient en langue basque ; en général, ce travail incombait au prêtre et écrivain Juan Bautista Eguzkitza. Elles n'ont pas été non plus exemptes d'attaques, comme celles souffertes en 1935 avec l'interdiction de réaliser les examens habituels de la doctrine à Zornotza, étendant l'interdiction aux publications⁷¹. Ces interdictions et celles qui vinrent par la suite furent le présage de ce qui s'annonçait.

Mateo Múgica, de Guipuzcoa, bascophone et membre d'Eusko Ikaskuntza⁷², fut évêque de Pampelune, jusqu'à son transfert à Vitoria, entre 1922-1928⁷³. Son attitude avec la langue basque fut positive et productive, les témoignages donnent foi de cela : en 1925 il publia une pastorale en langue basque, il introduisit dans le plan didactique des séminaristes une formation en langue basque (1926) ; à sa demande, P. Dámaso de Inza publia une doctrine en langue basque (1927). Néanmoins, avec l'évêque qui lui succéda, venu de Huelva, la situation empira considérablement, vu qu'il fit plus à l'encontre qu'à faveur de la langue basque. Les prêtres et religieux qui évoluaient dans le cadre de l'association Euskal Adiskideen Elkartea ne recevaient aucune aide ni soutien. À deux reprises, Eusko Ikaskuntza demanda d'envoyer des prêtres bascopphones dans les villages de langue basque. La seconde fois, la demande adressée à l'évêque fut cautionnée par le propre président et soutenue par la signature des membres de cette association. Ce fut en vain. Lors de la dernière réunion qui s'est tenu

avant la guerre, le Conseil Permanent, à la demande d'A. Irigaray prit l'accord visant à féliciter le nouvel évêque, Marcelino Olaechea et appelant à sa condition de bascophone, pour lui faire part de l'espoir qu'il réglerait les problèmes surgis autour de l'utilisation et de la pratique de la langue basque⁷⁴.

Il convient de souligner l'exposé d'A. Irigaray lors duquel il présentait la situation de la langue basque, village par village, sur toute la géographie de Navarre. Il se rendit compte à quel point les prêtres destinés aux villages bascopphones méconnaissaient la langue basque et par conséquent, toutes les activités religieuses, y compris l'enseignement de la doctrine, qui se faisait en espagnol⁷⁵.

En Alava, depuis le début du siècle et suite à l'attitude de l'évêque J. Cadena Eleta, l'ambiance fut négative⁷⁶. À partir de 1928, avec Múgica, la situation s'améliorera à peine et la demande faite jusqu'à deux reprises par Eusko Ikaskuntza pour maintenir les critères sur le bilinguisme établis par les paroisses et pour l'enseignement ne furent pas pris en compte. D'autre part, en Alava, depuis 1932, afin que fleurisse la langue basque sur ce territoire, un groupe composé de six prêtres fut créé, auxquels sont venus s'ajouter 53 autres venant d'autres territoires. Ils étaient fiers de ce qu'ils avaient obtenu, bien que leur intention était de faire plus et qu'ils ne purent pas mettre cela en pratique⁷⁷.

2.3.5. Journée de la langue basque

Le groupe Euskaltzaleak, toujours dynamique et imaginaire, pensa mettre en marche l'idée d'« Egunak » (Les Journées) : *Journée des enfants bascopphones*, *Journée de la poésie en langue basque*, etc., et entre autres, également la *Journée de la Langue basque*. Ces dernières commencèrent à avoir lieu à Guipuzcoa avant 1930, et eurent un grand succès à Mondragón, Zumárraga, Bergara et Segura. À l'initiative de la FAPE, elles s'étendirent vers d'autres territoires et furent organisées à Saint-Jean-Pied-de-Port en 1927 ; à Pampelune en 1930, l'événement eut un grand impact. Ils pensèrent utile de fêter celle de 1931 à Alsasua⁷⁸. Cependant, le président de la Fédération, Echegaray, déclara : « D'après les impressions recueillies à Alsasua et ses alentours, il ne semblait pas que les circonstances conseillaient de célébrer là-bas et maintenant les événements prévus »⁷⁹. Par conséquent, il fut décidé qu'elle aurait lieu à Ondarroa, en même temps que l'hommage qui pensait être rendu à Txomin Agirre.

En 1934, pensant qu'il serait utile d'organiser la fête en Alava, il fut décidé de le faire à Llodio. Pour lui donner plus de poids et de prestance, ils considérèrent que vu qu'elle serait organisée à la fin du VIe Congrès, prévu pour le mois de septembre à Bilbao, et comme Llodio se trouvait à proximité, les personnes assistant au Congrès pourraient profiter de la fête et de sa bonne ambiance bascophone. Ils montrèrent en outre l'intention de solliciter à Eusko Ikaskuntza son aide⁸⁰. Lorsque tout était prêt, une norme arriva du Gouvernement interdisant de célébrer la Journée de la Langue basque. Tout cela, organisation et refus, se fit à nouveau l'année suivante, en 1934. Celle qu'ils avaient organisée à Barambio pour le mois de septembre 1936 ne put pas non plus se célébrer.

3. Les années de répression

Les années de fer et de feu qui sont tombées sur la langue basque à la fin de la guerre durèrent autant que son époque d'épanouissement. Elles furent extrêmement difficiles, vu que tous les succès obtenus précédemment avec tant de ténacité et d'efforts furent arrachés : dispari-

tion totale de la langue basque dans les écoles, fermetures d'ikastolas, interdiction de publications, punition pour ceux qui parlaient en basque en public, obligation sous menace de remettre tous les écrits et livres en langue basque que les gens avaient à la maison, etc.⁸¹. Elle fut également éradiquée des actes religieux et certains prêtres reçurent des punitions et amendes pour avoir donné leurs sermons en langue basque. Pour éviter leur exécution, les personnes bascophiles se sont vues dans l'obligation de s'exiler⁸². Celles qui sont restées eurent moins de chance, comme « Aitzol », J. Ariztimuño, parmi de nombreux autres. Et dans le meilleur des cas, la prison pendant de nombreuses années, et avec la peur d'y terminer leur vie pour la plupart d'entre eux. Le silence que la société s'est vu dans l'obligation de garder est donc compréhensible dans cette ambiance de répression maximale.

Paradoxalement, pendant l'époque de la guerre une page spéciale dans l'histoire de la langue basque s'ouvrit, de la main du Gouvernement Basque, lorsque le Statut d'Autonomie du Pays Basque⁸³ entra en vigueur. Entre autres déclarations, la langue basque, tout comme l'espagnol, était reconnue et implantée comme langue officielle. Bien que la période de temps ait été brève, jusqu'à la chute de Bilbao en juin 1937, là où le Gouvernement Basque était compétent, à Biscaye, dans les territoires du Nord d'Alava et dans l'Occident de Guipuzcoa, à Eibar et Elgeta, elle fut développée à tous les niveaux en ce qui concerne son nouveau statut. Dans l'enseignement, les ordres officiels, les services religieux, etc. Par ailleurs, le premier journal en langue basque, *Eguna*, fut créé et publié début 1937 jusqu'en juin de la même année, sans faute, tous les jours. Il ferma avec l'espoir de rouvrir bientôt. Personne ne pouvait s'imaginer que la fermeture durerait plus de quarante ans. Pendant ce temps-là, à l'ombre de l'institution créée en 1941, Eusko Kontseilu Nazionala (Conseil National Basque), le Projet de Constitution écrit par M. Irujo proclamait la langue basque comme langue nationale⁸⁴.

3.1. La langue basque à Iparralde et dans le monde : publications

Pendant l'après-guerre, les espaces qui purent profiter de la langue basque le firent grâce aux euskaltzales en fuite. Au Pays Basque continental, Barandiarán créa l'Institut Basque de Recherches – Gernika. L'une des six sections le composant était consacrée à la langue et comptait la revue *Ikuska* pour la publication de travaux scientifiques. Ceux qui ont été publiés sur la langue basque étaient en relation avec la littérature orale et la lexicographie. D'autre part, en 1948 à Bayonne, poursuivant l'Eusko Ikaskuntza et comme prolongement de celle-ci, la Société Internationale d'Études Basques fut créée avec sa revue *Eusko Yakintza*. Ces sociétés se sont avérées très utiles, vu qu'entre de nombreuses autres activités réalisées pendant cette période, elles collaborèrent activement à l'organisation du Congrès des Études Basques qui se tint la même année.

À cette époque, le besoin que ressentaient les bascophones de communiquer fit que les publications se multiplièrent. Il n'est pas possible de faire une mention détaillée de toutes celle-ci, ni pour des raisons de durée, car la plupart ont eu une existence éphémère, ni en fonction du thème, la langue basque, qui même là où il apparaissait, ne prenait pas beaucoup de place. Nous pourrions citer *Euzko Enda* et *Anayak*, publiée à Bayonne et Paris respectivement en 1939. Plus tard, en 1948, sous la direction de Rafael Pikabea, *Gernika* fut publié à Saint-Jean-de-Luz. Des auteurs comme Barandiarán, Orixé, Iratzeder, Basarri, Mirande, Villasante, Krutwig, écrivirent dans leurs pages, même si le contenu était dirigé à différents domaines de connaissance. À Bayonne, après la disparition d'Eskualduna, en 1944, sous la direction de P. Lafitte, *Herria* fut édité. Cette

revue, avec un contenu à 99 % écrit en langue basque, obtint en quelques années une grande diffusion, parvenant à atteindre un tirage de 10 000 exemplaires. Bien qu'en moindre mesure, des livres ont également été publiés en dehors du Pays Basque, dans certaines villes françaises et également à Madrid, par exemple, l'ouvrage de R.M. de Azkue *Euskalerriaren Yakintza*.

Les exilés réfugiés en Amérique latine, dès qu'ils furent installés, poursuivirent deux types de production écrite : leur propre création, bien qu'en moindre mesure, et la traduction d'ouvrages classiques. L'un des besoins les plus impérieux auquel ils ont été confrontés fut de trouver là où publier leurs travaux. Les villes les plus importantes qui les hébergeaient s'avèrent les lieux idéaux pour implanter des maisons d'édition et par conséquent, publier aussi bien des livres que des revues : Buenos Aires, Caracas, Guatemala, Montevideo, México, entre autres. P. Irujo, I. López-Mendizábal, Monzón, Zaitegi, Orixé, Ibinagaitia furent des promoteurs significatifs et parmi les maisons d'édition et revues les plus renommées nous trouvons *Ekin*, *Euskal Idaztiak*, *Euzko-Gogoa* et le *Bulletin de l'Institut Américain des Études Basques*.

L'un des endroits les plus actifs en matière de culture du monde culturel basque, dès le XIXe siècle fut l'Argentine. Il n'y a aucun doute sur le fait que la grande affluence de réfugiés actifs dans ce domaine contribua à intensifier encore plus le renforcement de la langue basque. Outre les maisons d'édition et leurs publications correspondantes, l'enseignement de la langue basque s'étendit de façon considérable. Parmi les vingt-quatre Maisons Basques (*Euskal Etxeak*) qu'il y avait en 1955, neuf d'entre elles donnaient des cours en langue basque. La participation de la fondation *Euskaltzaleak* fut également importante et significative. La célébration de la Journée de la Langue Basque à Buenos Aires, en 1949, en est la preuve⁸⁵.

3.2. Congrès

Manu de la Sota pensait depuis longtemps organiser le VIIème Congrès des Études Basques et finalement, avec l'aide du lehendakari J.A. Aguirre, il parvint à l'organiser à Biarritz en 1948. Il compta sur le soutien économique des basques résidents en Amérique et, outre des professionnels qui collaborèrent à titre individuel, les organismes créés récemment « Gernika » *Euskal Institutua* (Institut Basque « Gernika ») et *Nazioarteko Eusko Ikaskuntzen Lagunartea* (Association Internationale des Études Basques) intervinrent dans son organisation. L'objectif principal du Congrès était de faire découvrir le travail qui avait été réalisé pendant les quatorze dernières années par les euskaltzales répartis dans le monde⁸⁶.

Le programme, présenté dans quatre langues, compta sur une grande participation d'euskaltzales et de nombreux spécialistes internationaux. Au total 260 exposés correspondant à quinze domaines de connaissance ont été présentés. Celui relatif à la linguistique était très bien représenté. Entre autres, les personnes suivantes ont participé : H. Gavel, R. Lafon, P. Lafitte, P. Bosch Gimpera, A. Tovar, Tagliavini. Certains, faute du visa nécessaire, ne purent pas être présents, comme ce fut le cas de J. Caro Baroja et Menéndez Pidal. En plus de toutes les interventions, avec leurs apports respectifs, des faits mémorables se produisirent. Par exemple, le ministre français de l'Éducation promit de créer une chaire basque à Bordeaux ; il a été décidé que le dictionnaire basque-français de Pierre Lhande serait complété par la partie français-basque et qu'une équipe dirigée par Jon Bilbao se chargerait de rédiger l'atlas linguistique de la langue basque. La célébration du Jour International de la Langue Basque occupa également un lieu préférentiel. Le jour de Saint-François Xavier, le 3 décembre, sous la devise « Lotsa han-

dia litzateke guk, Euskaldunok, geure hizkuntza galtzen ikustea » (Nous, les basques, nous aurions très honte de voir notre langue disparaître)⁸⁷ fut choisi comme date de célébration. La première qui s'est célébrée, comme cela a été dit plus haut, fut à Buenos Aires en 1949, sous la responsabilité du centre Laurak Bat. À partir de 1995, le Gouvernement Basque, avec Euskaltzaindia, rétablit le même jour et lors de la même fête l'Euskeraren Eguna dans la Communauté Autonome Basque et depuis, elle a lieu chaque année. De même, Eusko Ikaskuntza organise et gère chaque année le prix ENE - Euskeraren Nazioarteko Eguna (Journée Internationale de la Langue Basque), qui vise à reconnaître les organismes ou institutions extérieures à Euskal Herria qui se sont distingués le plus dans la promotion et diffusion de la langue basque.

Lors du VIIIème Congrès (Bayonne, 1954), l'espace qui a été consacré à la langue basque fut limité. Gorostiaga et Altube participèrent entre autres avec leurs contributions⁸⁸.

Finalement, le Gouvernement Basque organisa le Ier Congrès International Basque, qui se tint à Paris en 1956. Afin de préparer un programme important autour de la langue basque et son salut, l'institution Euskal Kulturaren Alde – EKA (à faveur de la Culture Basque) fut créée. J. Zategi y participa en tant que président, J.M. Barandiarán, J.M. Leizaola, J. Solaun, T. Monzón en tant que membres et G. Nárdiz en tant que trésorier. Les collectivités basques ont bien participé à ce Congrès, l'Argentine par exemple, présenta deux exposés⁸⁹.

3.3. Temps de récupération

Dans la mesure où les années de la répression avançaient, la situation se détendait lentement. Vers la moitié de la décennie des années 50, un mouvement de jeunes étudiants surgit, qui intervint activement pour la récupération de la langue basque. Puis dans les années 60, les changements relatifs à la perspective de la peur devinrent significatifs et permirent d'apercevoir un progrès dans différents domaines du monde bascophone, comme dans celui de l'enseignement, dans le domaine des publications et dans le monde musical.

En s'en tenant à la chronologie, la Société Basque des Amis du Pays - Euskerriaren Adiskideen Elkarte surgit de nouveau en 1944 et, quatre ans plus tard, en 1948, ce fut le début de la publication du bulletin *Egan*. La signature de Luis Mitxelena fut présente pratiquement dans tous les numéros, qui au début étaient bilingues. À partir de 1954, présenté sous un éditorial intitulé « Asmo berri » (Nouveau projet), signé par Mitxelena, Irigaray et Arrue, sous la direction même de Mitxelena, le bulletin fut publié exclusivement en langue basque, se poursuivant jusqu'en 1987. Ce ne fut pas la seule initiative. À partir de 1954, la publication de travaux en espagnol sur la langue et littérature basque fut reprise dans l'*Annuaire du Séminaire de Philologie Basque* « Julio de Urquijo » – ASJU, dépendant de la Députation de Guipuzcoa et sous la direction de Luis Mitxelena et Manuel Agud. En Navarre, la Députation Forale créa l'Institution Prince de Viana comme organe de gestion culturelle avec sa propre revue, dénommée également *Príncipe de Viana* (1940). Autour de ce noyau culturel surgit un mouvement à faveur de la langue basque qui, entre autres initiatives, donna lieu à l'apparition de la revue sur la linguistique basque *Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta - FLV* (1969). Les deux publications, ASJU et FLV, restent actuellement actives et sont une référence obligatoire pour les philologues basques.

Pendant la décennie des années 50 qui étaient encore difficiles, Euskaltzaindia continuait, active, bien que fléchissante, de la main d'Azkue et Krutwig tout particulièrement. En 1954, avec les statuts renouvelés, elle nomma de jeunes bascophiles en tant qu'académiciens numéraires

qui introduisirent des airs nouveaux dans l'institution. La réunion qui se tint à Aránzazu et la publication de la revue *Euskera*, toutes deux en 1956, en ont fait une date clé du changement. Dans un cadre dans lequel la société demandait à l'Académie, de façon de plus en plus insistante, d'intervenir dans la normalisation linguistique, la fameuse réunion d'Aránzazu se tint en 1968. Les normes de base pour l'unification de la langue basque écrite au niveau de l'orthographe, de la morphosyntaxe et du lexique y ont été établies sous la direction de Mitxelena. Cela permit de répondre aux besoins manifestés depuis le XIXe siècle⁹⁰.

Cette modalité de la langue basque unifiée, dénommée *euskara batua*, s'est introduite directement dans les domaines de sa compétence : administration, enseignement, médias, entre autres. Néanmoins, dans certains secteurs, elle n'a pas été aussi bien reçue et certaines décisions prises ont été rejetées⁹¹. Avec le temps, l'euskara batua s'est étendue et s'est assise comme la langue écrite, dans les différents niveaux d'éducation et dans les médias, surtout.

Le parcours d'Euskaltzaindia a ensuite porté ses fruits. Parmi ces travaux les plus importants jusqu'à présent, outre la grammaire et le dictionnaire unifié, il conviendrait de souligner l'*Orotariko Euskal Hiztegia* et l'*Euskararen Herri Hizkeren Atlas*, EHHA (Atlas de la langue basque des langages des villages).

La décennie des années 60 serait sans aucun doute, le moment d'épanouissement de la langue basque lors de l'étape que nous décrivons. Pendant ces années-là, les ikastolas ont commencé à surgir en force dans tous les territoires et, avec elles, les publications en langue basque commencèrent à augmenter. En 1963 l'Université de Navarre créa la chaire de Langue et Culture Basque avec un but principal : encourager l'enseignement en langue basque et la recherche dans le domaine de la langue et l'ethnologie. Les premiers professeurs furent J.M. Barandiaran et Jose Basterretxea. À l'Université de Deusto pendant l'année scolaire 1967-68, un groupe d'étudiants, avec la collaboration de certains professeurs jésuites et le soutien de l'université, créa l'Euskal Kultur Mintegia – EKM (Séminaire de la Culture Basque). Les succès obtenus furent nombreux et de différentes natures. Les modèles culturels autour de la langue et de la culture basque furent renouvelés, et ils luttèrent pour que la langue soit cultivée à l'université et atteigne un niveau scientifique. Peu de temps après, ils commencèrent, au niveau de l'enseignement, avec des cours de langue basque à l'université ; lors des séminaires, à promouvoir la culture basque ; à publier des revues universitaires sur le sujet ; et à organiser différentes activités telles que des conférences, des tables rondes, semaines basques, récitals de chant, des séances de *bertsolaris*, des campagnes pour la création de l'Université Basque, etc.⁹². Ce ne fut néanmoins pas le seul cas. Au-delà de l'université, d'autres organisations et domaines commencèrent également à bouger, et à cette époque, les premières manifestations autour de la langue basque et de la culture basque commencèrent.

Malgré cela, il faudra attendre la décennie suivante pour voir ce genre d'initiative se renforcer et se consolider à un niveau plus institutionnel.

Une page mémorable pour l'histoire de la langue basque s'est ouverte avec l'implantation des études de Philologie Basque à l'Université de Deusto pendant l'année scolaire 1976-77 et sa reconnaissance officielle. Il y avait déjà alors à la faculté de Droit de la même université des cours en langue basque. Pendant la décennie des années 80, l'enseignement en langue basque pour tous les diplômes devint un fait à l'Université du Pays Basque. Actuellement, toutes les universités implantées dans le Pays Basque, y compris celle de Pau et du Pays de l'Adour, incluent dans leur programme la langue basque et ont leur propre plan de normalisation linguistique.

4. Officielle enfin !

La protection institutionnelle de la langue basque vint avec le changement politique, dans le contexte du gouvernement de la communauté autonome, avec l'entrée en vigueur du Statut d'Euskadi, dénommé populairement Statut de Gernika, en 1979. Dans son article 6.1 il dit : « La langue basque, langue propre du Peuple Basque, aura, tout comme l'espagnol, un caractère de langue officielle au Pays Basque, et tous ses habitants ont le droit de connaître et d'utiliser les deux langues ». Et, sur la base de cette détermination de la norme, la Loi du 10/1982, du 24 novembre définit le cadre pour la normalisation et l'encouragement de l'usage de la langue basque de ladite communauté.

Dans la communauté autonome de Navarre, le statut de la langue basque est repris dans la Loi organique de Réintégration et Amélioration du Régime Foral de Navarre, plus connue comme Amélioration Forale (1982). D'après cette norme, la langue officielle de Navarre est l'espagnol, et la langue basque n'est officielle que dans les zones où l'on parle le basque, le territoire de Navarre étant ainsi divisé en trois zones linguistiques (Art. 9). Son développement est repris dans la Loi Forale (1986), qui en 2017 a eu, en plus de son titre, un changement non essentiel : la Loi Forale de la Langue Basque⁹³. Dans la zone basque continentale, Iparralde, si elle n'est pas une langue officielle, des progrès considérables sont néanmoins réalisés dans tout ce qui concerne l'enseignement.

Nous savons que les lois et les normes, seules, ne garantissent pas le salut des langues qui se trouvent en danger, bien que leur point de démarrage soit un élément essentiel pour la reconnaissance sociale de leurs droits et devoirs nécessaires et obligatoires. Dans ce sens, le Statut de Gernika a repris avec un bon critère que : « Les institutions communes de la Communauté Autonome, en tenant compte de la diversité sociolinguistique du Pays Basque, garantiront l'usage des deux langues, en réglementant son caractère officiel, et arbitreront et régleront les mesures et moyens nécessaires pour garantir leur accomplissement » (Art. 6.2).

Cette déclaration concédait un rôle décisif aux partis politiques, afin de parvenir à la société l'importance capitale de compter sur sa reconnaissance et acceptation à l'unanimité : « Dans cette situation, la Loi a ouvert un processus visant à recueillir le plus grand consensus possible entre les partis politiques et parvenir à la survie et au développement de la langue basque »⁹⁴.

La mise en vigueur de la Loi de la langue basque dans la Communauté Autonome du Pays Basque a permis d'habiliter différents organismes tels que : le Conseil Consultatif de la Langue Basque (1982) ; la Radiotélévision Basque (EITB) en 1982 ; l'Usage des Langues Officielles des Enseignements non universitaires (1983) a été décrété ; l'Institut Basque de l'Administration Publique (1983) ; le Secrétariat de la Politique Linguistique (1983, 1995) ; le Plan de Normalisation Linguistique des Administrations du Pays Basque (1989). L'enseignement a également joué un premier rôle. Outre l'augmentation du nombre d'ikastolas, les modèles linguistiques ont été conçus pour être appliqués dans tous les établissements scolaires. Avec les plans d'euskaldunisation des étudiants, et pour répondre aux besoins de compter sur le professorat bascophone, le programme dirigé vers l'alphabétisation et l'euskaldunisation dénommé IRALE a été développé. Et comme il ne pouvait en être autrement, le même processus a été élargi à tous les fonctionnaires des différents départements et en dernier lieu, également à la société. Ce fut le début d'organismes tels que : HABE, AEK, euskaltegis municipales, cours d'été et d'autres centres répartis sur toute la géographie basque. Pendant ces dernières années, le plan dénommé Euskara Biziberritzeko Plana - Plan de Promotion de l'Usage de

la Langue Basque défini par la Commission Consultative de la Langue Basque fut suivi.

Bien qu'il ne soit pas possible de citer tous les mouvements et les organisations qui travaillent sur cette ligne, il est incontournable de citer, même de façon générique la grande force et variété des actions issues de l'initiative populaire. Pour ce qui est des médias : radios, chaînes de télévision privée, le journal *Euskaldunon Egunkaria*⁹⁵, publications hebdomadaires. La grande éclosion de la littérature et l'augmentation considérable des publications générales. Médias audiovisuels : chansons, disques, cinéma basque, littérature pour enfants... le Salon de Durango. Et en outre, le grand effort pour euskalduniser autant de secteurs : le monde des entreprises et le monde commercial, etc.

5. Seconde étape d'Eusko Ikaskuntza

Récupérer ce qui en apparence était perdu n'a pas demandé trop de temps. Le début de la seconde étape d'Eusko Ikaskuntza a eu lieu en 1978 avec la célébration de l'Assemblée Générale à Oñate, lors de laquelle ont été formulées les lignes directrices de la Société. Les sections qui existaient auparavant ont également été reprises, 13 au total, et un responsable a été élu pour chacune d'elles afin de profiler et informer des étapes à suivre. L'élection pour la présentation de la section Langue et Littérature est revenue à Manuel Lekuona⁹⁶. D'autre part, sachant que lors du parcours précédent d'Eusko Ikaskuntza les congrès avaient été une référence culturelle et scientifique du Pays Basque, il a été décidé de les poursuivre.

5.1. Congrès

Le IXème Congrès des Études Basques s'est tenu à Bilbao en 1983 sous l'intitulé suivant : « Antécédents récents de la société basque actuelle. XVIIIe et XIXe siècles ». Dans la partie correspondant à la langue, la conférence principale fut à charge de Luis Mitxelena, qui disserta sur la langue basque et les recherches autour de la langue basque de 1700 à 1880.

Le congrès suivant qui suscite notre intérêt fut le XIème Congrès qui s'est tenu sous l'épigraphe suivante : « Nouvelles formulations culturelles : Euskal Herria et Europe » (Saint-Sébastien, 1991), vu qu'il offrait un large cadre dans le domaine linguistique dans le premier des trois grands blocs compris lors de ce congrès, celui dirigé vers la « Civilisation, langue et intersection culturelle ». Quatre exposés ont été assignés à ce bloc, réfléchissant sur l'avenir des langues depuis différentes perspectives et à l'occasion desquels les points de vue suivants ont été montrés : J. Maurais : « Les relations entre la langue et la société dans une perspective de modernisation » ; K. Rotaetxe : « Langue, culture et civilisation : délimitation réciproque et situations basques » ; J. Arenas : « Langue, société et école dans l'Europe de 2000 » ; et J.M. Sánchez Carrión : « Les langues vues depuis l'histoire versus l'histoire vue depuis les langues ». Les communications présentées ont complété correctement la pluralité du cadre décrit, surtout européen, en ce qui concerne la politique linguistique de la langue basque et de la dialectologie.

Le congrès qui s'est tenu en 1993, le douzième, dans le domaine de l'éducation a traité entre autres sujets les problèmes et défis du bilinguisme et du plurilinguisme dans les écoles, centré de façon concrète sur l'aspect technique appliqué à l'enseignement de la langue et à la fonction communicative. La situation et les besoins des universités basques qui donnaient des matières en langue basque pour leurs di-

plômes ont également eu de la place. L'une des conclusions tirées du congrès fut le besoin de renforcer la présence de la langue basque dans les programmes de troisième cycle, de Masters et de doctorats et sur cette même ligne, le besoin de promouvoir et échanger des relations mutuelles entre les universités et les centres de recherche.

5.2. Publications

Pendant les années de main de fer de la dictature, la *Revue Internationale des Études Basques*, RIEV, dû garder le silence, jusqu'à ce que J. Caro Baroja lui fasse à nouveau voir le jour en 1983. Les changements produits furent considérables, vu qu'outre le changement de format, il fut élargi à des domaines différents et variés. La linguistique et la langue basque, ont eu bien entendu eu leur place, bien que limitée dans la mesure où le contenu est devenu interdisciplinaire⁹⁷.

Malgré cette réduction, le domaine linguistique n'est pas resté orphelin en matière de publications de la Société. De fait, chaque section a eu la possibilité d'avoir sa propre publication sous la dénomination générique de « Cahiers de Section ». Cela offrait la possibilité que quelconque chercheur, qu'il soit ou non associé aux membres de la section, ait un endroit où publier ses travaux de recherche. En 1982, la collection de *Langue et Littérature* fut créée, puis à partir de 1997 changea son nom pour celui d'*Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura*. Les dernières années, elle fut publiée sous format digital libre. S'il ne s'agissait pas d'une édition annuelle, l'idée était d'éditer un numéro chaque année, objectif qui a presque toujours été atteint et y compris, parfois deux numéros ont pu être édités la même année.

La contribution faite à la langue basque pendant cette longue période intéressante de développement philologique de la langue a été considérable, vu que ces différents domaines ont été étudiés : phonétique, morphologie, syntaxe, y compris la lexicographie et la lexicologie, sans oublier le vaste espace occupé par l'onomastique. Les aspects depuis lesquels ils ont été traités sont également variés : diachronie, synchronie, travaux descriptifs, empiriques. Les domaines de la dialectologie et de la toponymie ont probablement été ceux les plus cultivés. Pendant les premières années, certains numéros de la revue ont été consacrés à la publication de thèmes monographiques, aussi bien littéraires que linguistiques. Ceux consacrés à ce dernier thème furent : l'hommage rendu à Aingeru Irigaray (1985) ; le résultat des sondages linguistiques réalisés en Navarre, fruit d'une bourse concédée par la même Société des Études Basques (1989) ; la toponymie de Tafalla, qui a également occupé un numéro complet (1989). À partir de 2006, les actes correspondants aux Journées de Linguistique Vasco-romane organisées par la même section ont été repris, et certains numéros de la revue sont devenus dès lors monographiques. Il y a eu quatre numéros au total, un par année ; le dernier qui était le 28ème de la collection, correspondit à l'année 2013.

Les Cahiers publiés par la section d'Education, *Ikastaria*, ont également consacré une grande partie de leur attention à la langue, dont six sur un total de 19 numéros s'en sont occupés. Les sujets ont été les suivants : Langues et processus de formation : éducation plurilingue (2010) ; Analyse de textes basques et enseignement de la langue basque : recherches et réflexions (2005) ; Séparation et unification de codes dans le bilinguisme précoce de langues minoritaires et Nouveaux chemins pour l'enseignement plurilingue, les deux thèmes en 2000 ; Planification et organisation à l'école plurilingue (1997) et Les ikastolas de Biscaye, 1957-1972 : leurs origines et leur organisation (1993).

Dans ce paragraphe qui s'adresse aux publications de section, il convient également de souligner certains travaux de la collection *Mé-*

tika. Cuadernos de Medios de Comunicación. Dans leur premier numéro, « Conjoncture de la presse basque. Approche du succès social et du problème linguistique » (1984) fut publié, et 11 ans plus tard « Euskal prentsaren sorrera eta garapena - Création et développement de la presse basque (1834-1939) » (1995). Pour terminer, il convient de mentionner une autre publication de la Société : *Euskal Herriko Legeriaren Aldizkaria - Eleria* (1996-2013), pour son apport considérable fait autour de la normalisation juridique de la langue. Le numéro consacré à l'analyse de la Loi de Normalisation de la langue basque « Euskararen Normalizazio Legea aztergai » mérite d'être mentionné. Ce numéro monographique reprend les contributions réalisées lors des Journées qui, à l'occasion du XVIe anniversaire de l'implantation de cette Loi, ont été organisées par Eusko Ikaskuntza avec la collaboration de l'HAEE/IVAP⁹⁸.

Il convient de mentionner les numéros monographiques qu'Eusko Ikaskuntza a édités, à travers un accord, dans la collection *Lankidetzan*. Dans cet espace relatif à la langue, *Resurrección Mª de Azkue: euskal kulturaren eraldioa eta funtsezko zutabea* (Résurrection Mª de Azkue : géant de la culture basque et pilier fondamental)⁹⁹ a été publié.

Les travaux suivants sont d'autres monographies publiées par Eusko Ikaskuntza : *15 años de la Ley del Euskera en la Educación, Administración y Medios de Comunicación* (1998)¹⁰⁰ ; *Identité et culture basques au début du XXIe siècle* (2006)¹⁰¹ ; *Euskarazko aldizkari, egutegi eta almanaken errolda* (Recensement basque de revues, calendriers et almanachs, 1834-1959) ; *El espacio bilingüe* (*Aspectos etnolingüísticos del bilingüismo y teoría lingüística de los espacios*)¹⁰².

5.3. Cours, journées, recherches, bourses, prix

À cette époque, la demande croissante d'éducation en langue impliqua le besoin de compter sur un professorat formé et bien préparé afin de garantir un enseignement de qualité. Face au peu de personnel qualifié, Eusko Ikaskuntza, attentive à cette demande, organisa différentes activités d'enseignement. Les premiers cours proposés pendant deux ans, de 1983 à 1984, ont été consacrés à l'enseignement de la grammaire basque, afin que les professeurs obtiennent la compétence nécessaire dans le sujet. Plus tard, en 2011, des séminaires dirigés vers la connaissance de l'action basque ont été organisés. D'autre part, le domaine de la traduction en langue basque a été traité, proposant un cours dirigé aux professionnels de ce domaine (1984-85) et la Société même réalisa celle d'un manuel de Chimie.

Eusko Ikaskuntza cultiva également la présence de la langue basque dans les médias. Sans oublier les travaux réalisés depuis la section, il convient de souligner la place prépondérante de la langue basque pendant les cours d'été de 1998 avec la tenue du séminaire « Médias et langue standard : les grandes langues et les langues minoritaires ».

La Société a toujours traité de façon spéciale le domaine de la recherche et plus précisément celui correspondant à la langue basque est devenu un point de référence pour tout le travail d'encouragement et promotion déployé autour d'elle, comme cela a été vu, partiellement, en abordant la section Langue et Littérature et les 28 numéros de sa revue.

Énumérer toutes les aides proposées au cours des années va au-delà des possibilités de ce travail. À titre d'exemple, nous pourrions citer les 50 aides proposées de 1986 à 2010 pour la réalisation des recherches avec des approches et méthodologies différentes, y compris celles correspondant aux nouvelles technologies appliquées à la langue qui ont été concédées ces dernières années. D'autre part, Eusko Ikaskuntza a travaillé et géré le terrain de la sociolinguistique ou plus justement, celui de la sociologie de la langue. Ainsi de 2012 à 2014, elle a

développé avec le Cluster de Sociolinguistique le projet DIKOMA – Hizkuntza ekologikoaren diskurtsoa eta komunitatearen ahalmentzea (le pouvoir du discours écologique et l'autonomisation de la communauté). Et comme complément pratique du travail précédent pour utiliser la langue, le jeu dénommé EkoLingua solas-jokoa a été créé. L'un des derniers travaux a consisté à diriger le projet EGOD encouragé par le Département de Politique Linguistique du Gouvernement Basque (2014). Le but de ce projet consistait en une analyse des discours de base de la langue basque, à fournir des propositions et adapter la conception du langage aux nouvelles conditions sociales. À partir de 2015 elle a travaillé sur le projet Les scénarios du futur de la langue basque, faisant partie du programme Ekinez, situé à son tour, dans le cadre du XVIIIème Congrès à tenir à l'occasion du Centenaire de la Société (2018).

Le chapitre des bourses, réparti entre différentes sections, a été dirigé en général vers l'encouragement de l'amélioration de la connaissance sur la situation de l'usage de la langue basque. Les bourses Apraiz ont été réparties, en ce qui concerne la langue, de la façon suivante : en 1993, « La langue basque en Navarre : sondages linguistiques (1965-1967) », cité également dans la section des publications ; en 1994, « Euskarazko prentsa lokala : edukiaren azterketa » (Presse locale en langue basque : analyse de contenu) ; en 2010, le travail avec l'intitulé suivant obtint la bourse : « Hizkerak adierazten duena. Goizuetako adibidea » (Ce que transmet la langue. L'exemple de Goizueta). En 1996, la bourse Zumalabe a été concédée au travail « Euskarazko testu juridiko historikoak : Bibliographie » (Textes juridiques historiques en langue basque. Bibliographie). En compagnie d'autres institutions, des bourses ont été concédées : en 2005, avec l'Institut d'Estudis Catalans, « Atzerritarren hizkuntza integrazioa Katalunian eta Euskal Herrian » (Intégration linguistique des étrangers en Catalogne et au Pays Basque). Celles concédées de 2005 à 2013, en collaboration avec Eusko Ikaskuntza et l'Université de Genève ont eu un caractère international, en vertu d'une convention de collaboration entre les deux institutions, et qui étaient dirigées aux chercheurs dans le domaine de la Psychologie et des Sciences de l'Éducation, sous le concept d'Hôte de Relations Internationales. Il y eut neuf bourses dirigées au domaine de l'Éducation et qui avaient comme sujet de travail la langue basque.

Pour terminer, le palmarès des linguistes qui ont reçu des prix concédés par Eusko Ikaskuntza a également été significatif. Le prix Manuel Lekuona a été concédé à plusieurs reprises à des linguistes basques : Manuel Lekuona lui-même en 1983 ; Odon Apraiz (1984) ; Gerardo López de Gereñu (1990) ; José M^a. Jimeno Jurío (1998) ; Piarres Charriton (1999) ; J.A. Arana Martija (2010) ; Jean Haritschelhar (2004) ; et Txomin Peillen (2009). Le dénommé Prix Ville de Bayonne a été concédé en 2007 à Xarles Videgain et Beñat Oyharçabal en 2008. Finalement, le prix Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa, en 1997 est revenu à Luis Villasante et en 2014, à Jean-Baptiste Orpustan.

Reflexion finale

Les personnes qui avec tant d'espoir et d'enthousiasme ont fondé il y a cent ans Eusko Ikaskuntza seront fières et heureuses de constater que les objectifs qu'elles avaient définis et dont elles avaient rêvé, pour ce qui est de la langue basque, ont été atteints d'une certaine façon. D'autre part, que penseraient maintenant Pío Baroja et Miguel de Unamuno en constatant que, non seulement à l'université, la langue basque évolue et se retrouve dans les réseaux au niveau des grandes langues ? De fait, pendant ces dernières années, lors desquelles le monde a changé de façon spectaculaire, le Pays Basque a su s'adapter au changement dignement.

Les défis actuels sont totalement différents à ceux qu'auraient pu imaginer nos ancêtres. Il est nécessaire maintenant de hausser le regard, de bien réussir à capter ces défis et de savoir comment y faire face sans laisser place à l'erreur. Néanmoins, l'objectif principal n'a absolument pas changé : parvenir à ce que la langue basque soit une langue forte et vitale et qu'elle soit utilisée dans tous les niveaux de communication. C'est là un travail complexe. Néanmoins, avec toutes les institutions et organismes sur lesquels nous comptons actuellement, les structures d'Eusko Ikaskuntza, adaptées aux nouvelles situations, sont adéquates et la Société a bien marqué le cap pour avancer sur le long chemin qui nous attend.

Références bibliographiques

Alonso Olea, Eduardo (intro. et ed.). *El concierto económico. ¿Qué ha sido, qué es, qué debe ser?* (Classiques de la Hacienda Foral, 3) Bilbao : Députation Forale de Biscaye, Département du Trésor Public et des Finances, Institut du Droit Historique d'Euskal Herria (UPV-EHU), 1998.

Barandiaran, Alberto. *Iruñeko Udalaren literatur lehiaketak (1882-1928)*. Iruñea : Iruñeko Udala, 1998.

Estornes Zubizarreta, Idoia. *La Société des Études Basques. Aportación de Eusko-Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1983.

Intxausti, Joseba. *Euskara, euskaldunon hizkuntza*. Vitoria-Gasteiz : Eusko Jaurilaritzaren Argitalpen-zerbitzu Nagusia, 1990.

Euskaltzaindia. *Euskararen liburu zuria*. Bilbao : Euskaltzaindia, 1978.

Euskaltzaindia. *Hizkuntz borroka Euskal Herrian*. Bilbao : Euskaltzaindia, 1979.

Irigaray, A. « Information sur l'état linguistique en Navarre en 1935 » dans : *Langue Basque*, 1, 1956. Bilbao : Euskaltzaindia, pp. 41-46.

Larronde, J.-C. « Histoire du VIIème Congrès d'Etudes Basques » dans : *VIIème Congrès d'Etudes Basques = Eusko Ikaskuntzaren VII. Kongresua = VII Congrès des Études Basques. Biarritz, 1948*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza; 2003, pp. 17-61.

Mignaburu, M.E. *El euskera en Argentina. Identidad y sentimiento*. Buenos Aires, 2015.

Mitxelena, K. « Campionen gramatika eta beste » dans *Sobre historia de la lengua vasca*. ASJU, 10. Saint-Sébastien, 1988.

Mujika, G. « Euskaldun gazterari » dans *RIEV*, 1, Bilbao. 1907, p. 48.

Pagola, R.M. *Dialektologiaren atarian. Euskal dialektologiaren historiara hurbilketa*. Bilbao : Guero-Mensajero, 1991.

Pagola, R.M. « Euskal kulturari unibertsitateko leihoa Deustun zabaltzen: EKM » dans *Bilbao: espacio, expansión y fronteras*. (Bidebarrieta: Revista de Humanidades y Ciencias Sociales, 24). Bilbao, 2013, pp. 114-124.

Torrealdai, Joan Mari. *El Libro Negro del euskera*. Saint-Sébastien : Ttartalo, 1998.

Unamuno y Jugo, Miguel de. *Obras completas*. Introduction et notes de M. García Blanco (16 vol.). Madrid : Afrodisio Aguado, 1950-1958.

Urmeneta, Blanca. *Navarra ante el vascuence: actitudes y actuaciones (1876-1919)*. Pampelune – Iruñea : Euskaltzaindia, gouvernement de Navarre, 1997.

Urquijo, Julio. *Estado actual de los estudios relativos a la lengua vasca: discurso pronunciado en el Congreso de Oñate el 3 de septiembre de 1918*. Bilbao : Imp. y enc. de Eléxpuru Hermanos, 1918 (encart).

Urrutia Badiola, Andres M. (edit.). *Euskara Foru Aldundien zirkularretan: Bizkaia (1917-1919), Gipuzkoa (1918-1923)*. Bilbao : Académie Basque du Droit, 2015.

Villasante, Luis. *Hacia la lengua literaria común*. Oñate : maison d'édition Franciscana de Aranzazu, 1970.

Notes

1. D'après les données fournies par I. Velasco, en 1879 le nombre de basco-phones était : Pays Basque continental, Biscaye et Guipúzcoa 82,73 % ; Navarre, 19,98 % et Alava, 9,59 %. J. Intxausti (1990:124).
2. M. Unamuno, vol. VI. (1958: 330). Sabino Arana s'est également servi d'images analogues lors du congrès qui s'est tenu à Hendaye (1901).
3. RD émis par Romanones 1902/11/21. L'ensemble des témoignages est repris par Joan Mari Torrealdai (1998:42 et suivants).
4. Son travail et la publication de son Fond peuvent être consultés en détail sur : <http://bonaparte.deusto.eus> (dernière consultation 06/2018).
5. Publié sous la tutelle de la librairie Baroja. Cela était relaté ainsi après la publication du dernier numéro : « Interrompu avec le numéro du 15 octobre, 1918, correspondant à l'année XXXIX, tome LXXIX, le redémarrage de sa publication est attendu d'ici peu. Librairie Baroja, Saint-Sébastien ».
6. *Revista de Vizcaya*, 12, 15 avril 1886.
7. Les revues en langue basque qui ont été publiées avec le sponsor de l'église et ses institutions et qui, d'autre part, ont été très bien accueillies dans les foyers basques de l'époque ne sont pas mentionnées. À souligner : *Jaungoiko-zale*, Amorebieta ; *Irugarren Prantzisko'tarra*, Pamplona ; *Jesus'en Biotzaren Deya*, Bilbao ; *Zeruko-Argia*, Pampelune.
8. Cette même année-là, Unamuno fut nommé recteur de l'Université de Salamanque.
9. Voir : B. Urmeneta (1997).
10. Alberto Barandiarán (1998) publia les travaux lauréats.
11. Voir chez A. Urrutia (2015) l'édition des textes traduits.
12. Cette citation les deux suivantes sont extraites d'*El libro blanco del Euskera* (1978: 397-398).
13. En 1919, le bulletin trimestriel *Eusko Ikaskuntza'ren Deia* a été créé comme organe officiel. Pendant la première période, jusqu'en 1936, il a été publié sans interruption. *Eusko Ikaskuntza* a été constitué définitivement lors de la première réunion officielle qui s'est tenue le 22 décembre 1918, EID 1 (1919:4).
- En ce qui concerne *Eusko Ikaskuntza*, l'information principale reflétée dans le présent article, a été reprise dans ce Bulletin. (Ci-après dénommé EID).
14. « Malgré le fait de prétendre vouloir amener de fameux linguistes étrangers afin de doter le Congrès d'un haut niveau scientifique [...] à cause surtout, des contraintes de temps, la Section relative à la langue devait être développée dans des limites extrêmement étroites et modestes, qui ne répondent pas à l'état d'épanouissement actuel de la euskarologie ». J. Urquijo (1918:14).
15. Ces sollicitudes ont été faites lors de la conférence donnée lors du Premier Congrès sous l'intitulé : « L'état actuel des études relatives à la langue basque ».
16. La référence « Société » abrège *Sociedad de Estudios Vascos - Eusko Ikaskuntza*.

17. RIEV 1 (1907:48). (Traduction : Rosa Miren Pagola. Ci-après dénommé R.M.P.).

18. D'après le témoignage d'Eduardo de Landeta, en 1923 il y aurait à Biscaye plus de 8 000 enfants monolingues basques. Pris d'I. Estornés (1983:196).

19. En 1920 la Députation de Biscaye a effectué une convocation publique afin de doter de professorat ces 50 écoles. La rémunération proposée, pour enseigner en basque ou espagnol, d'après le profil municipal, s'élevait à 3 000 pesetas. EID 6 (1920:29).

20. En ce qui concerne la langue, ces écoles ont été pionnières, vu qu'elles étaient réparties en deux groupes, en fonction de la langue parlée dans la commune, basque ou espagnol. D'autre part, deux des membres de l'Assemblée d'Instruction qui ont présenté le plan d'implantation à la Députation Forale de Biscaye, Eduardo Landeta et Luis Eleizalde, étaient membres d'*Eusko Ikaskuntza*. Plus loin, dans le paragraphe consacré aux Congrès, nous reviendrons dessus. En ce qui concerne les publications sponsorisées par la Députation de Biscaye –sans oublier les pionniers du siècle précédent : S. Arana, *Umiaren lenengo aizkidea* (1897) et I. Lopez Mendizabal, *Ume koxkorrentzat euzkeraz egindako zenbakiztiya* (1913) –, il conviendrait de citer : *Euskeraz irakurteko irakazpidea ta lenengo irakurkizunak*. Bizkai-Aldundiaren Erri-Irakaskuntza Batzordearen arduraz ta ordainez argitaldua. Bilbao, Alvarezen irakolan, 1920. Y celle d'I. Lopez de Mendizabal: *Umiaren laguna* (1923), sans oublier le classique et fameux livre de lecture *Xabiertxo* publié deux ans plus tard.

21. Bien qu'avec une durée de vie courte, R.M. Azkue avait encouragé la création d'une exclusive pour les enfants à Bilbao (1896-97) et M. Muñoa, avec plus de chance dans la durée et ouverte à tous, garçons et filles, ouvrit à Saint-Sébastien le centre Koruko Andre Mariaren Ikastetxea (1914).

22. Sollicitude qui ne lui a pas été concédée. Eduardo Alonso (1998: XX-XXI).

23. Outre ce qui est indiqué, il convient de souligner les cours donnés à d'autres endroits : Estella, 1933 ; Bayonne, sous la direction de H. Gavel qui donnait des cours dans deux établissements, au Séminaire et au Lycée ; Barcelone –avec le capucin Miguel de Alzo en tant que professeur– et qui parvint à avoir deux chaires ; Madrid, à l'Ateneo, en 1921, avec le membre d'*Eusko Ikaskuntza* Juan de la Escalera Maidagan en tant que professeur ; et Zurich, avec Odon Apraiz.

24. Il y avait un précédent, vu qu'une année plutôt le manuel dirigé à l'étude de la langue basque *Euskaltzale Bazkuna – Método gradual para aprender el euzkera* avait été publié. Premier degré. Publications Editorial Vasca, Euzko Argitaldaria : Bilbao, 1918.

25. EID 2 (1919:12).

26. Le premier article dans RIEV 13,2 (1922:113-509) et le dernier dans le 27,1 (1936: 167-176). Vu qu'Eleizalde est décédé en 1923, tout ce qui a été publié à partir du quatrième volume fut posthume.

27. Il conviendrait de nommer la revue que dirigeait Gregorio Mujika, *Euskal-Es-ndea*, qui bien qu'à un niveau modeste, proposa au basco-phones un espace pour que leurs travaux voient le jour.

28. G. Lacombe continue en tant que secrétaire. EID 11 (1921:4).

29. Celle présentée à la Députation même par le président de la Députation de Biscaye, A. G. de Urquijo, en 1906, sous l'intitulé « Académie de la Langue Basque », RIEV 1 (1907:31-36) fut importante. Et le document que Kosme Elgezabal a adressé à la Députation de Biscaye le 25 janvier 1918, *Euskera* 1-1 (1920:39-41).

30. EID 2 (1919:21-22).

31. EID 2 (1919:6).

32. EID 2 (1919:6).

33. EID 2 (1919:11-13).

34. EID 4 (1919:3-4). *Euskaltzaindia*, y compris les pires années, a reçu d'*Eusko Ikaskuntza* une aide annuelle de 3 000 pesetas jusqu'au début de la guerre en 1936.

35. EID 4 (1919:16-17).

36. EID 4 (1919:17).

37. EID 5 (1920:13-14). Traduction R.M.P. Effectivement, outre la reporter dans le procès-verbal correspondant à la réunion de la date indiquée, il est explicité que le nom d'*Euskaltzaindia* vient de Luis de Eleizalde. EID 6 (1920:4-5).

38. Sous le nom de « *Gipuzkera osotua* », il proposa son propre modèle, et écrivit suivant les critères repris la nouvelle *Ardi galdia* comme exemple à suivre. Il a également émis des avis sur l'orthographe dans son travail *De fonética vasca* (1919). Les critères qu'il a établis et le travail réalisé peuvent se voir plus en détail au R.M. Pagola (1991:164-168 et 177-178).

39. Voir : R.M. Pagola (1991: 179-182).

40. Celui relatif à la dénomination indiquée dans le procès-verbal est un changement considérable. Dans la version espagnole il est dit « Section de Langue » et dans celle en basque « Euskal-Saila ». « Conclusions de la Section de Langue » (1923:105). Parmi les six membres nommés, aucun ne vient d'Alava ni du Pays Basque continental ; le reste des territoires, Biscaye, Guipuzcoa et Navarre, ont eu chacun leurs représentants : K. Elgezabal et N. Oleaga ; A. Zatarain et M. Ureta ; J. Beuntza, I. Arantzadi, respectivement.

41. *Crónica del Tercer Congreso de Estudios Vascos. Preliminares* (1923:18).

42. Pour une meilleure connaissance de la répression soufferte par la langue basque à cette époque, voir : Torrealdai (1998:70-80).

43. Celle de Madrid a reçu l'ordre provisoire de fermeture du Directoire Militaire début 1924. Un mois plus tôt, en décembre 1923, compte tenu de l'information adressée à Eusko Ikaskuntza par le professeur M. Lekuona, le directeur de l'Institut de Vitoria-Gasteiz reçut le même ordre de suspension, vu que le siège de l'Ateneo, avec l'accord de la Députation, se trouvait à l'Institut. EID 21 (1924-6-7).

44. Les problèmes ont surgi après la défaite des nationalistes avec R. de la Sota en tête, et le triomphe de la Ligue d'Action Monarchique. Le retrait de toute subvention à Eusko Ikaskuntza 1924 à 1927 est une action significative.

45. Demande faite à l'Assemblée Permanente d'Eusko Ikaskuntza le 30 juin 1923. EID 19 (1923:6).

46. I. Estornés (1983:27).

47. Zaragüeta se manifesta à l'encontre de la motion de Landeta. En conséquence de cette décision, Landeta présenta sa démission à Eusko Ikaskuntza et cessa. Plus tard, il reprit sa condition de membre. EID 25 (1925:3).

48. L'allégation faite à faveur de la langue basque dans EID 24 (1924:17-18) vaut la peine.

49. EID 17 (1923:42).

50. J. Unzalu et P. Anitua. EID 41 (1929:16).

51. EID 37 (1929:36; 43-44).

52. Lettre adressée par Elorza à Apraiz, le 19 octobre 1928, après la tenue de la *Journée de Langue Basque* à laquelle il a assisté en représentation d'Eusko Ikaskuntza. I. Estornés (1983:185).

53. L'idée de sa création est venue l'année précédente à Fuenterrabía dans le cadre des Fêtes Basques organisées par la Députation de Guipúzcoa. EID 28 (1925:7). Par la suite, cela s'est étendu à d'autres territoires, comme à Biscaye, en 1930, avec des centaines de membres et également avec sa propre commission. EID 47 (1930:35).

54. Les objectifs prévus furent : « la formation d'un recensement des familles qui conservent encore la langue basque en Alava, l'encouragement de l'éducation en langue basque des enfants, la propagation de la langue basque dans les zones de la province qui présente le plus de danger de disparaître, l'organisation de concours qui encouragent la culture de la langue basque, l'organisation de fêtes populaires, etc., etc. ». EID 28 (1928:10).

55. S'agissant d'une réunion ouverte, le nombre de personnes présentes fut très élevé. Les associations présentes furent : Eskualzaleen Biltzarra, Jaungoiko-Zale, Euskal-Esnalea, Euskeraren Adiskideak, Euskaltzaleak et la Section Baraibar.

56. Elle laissée ouverte la possibilité de pouvoir rajouter de nouvelles sociétés ou organisations. Ainsi, depuis le nord du Pays Basque, J. Etchepare, accompagné d'une lettre du président d'Eskualzaleen Biltzarra (Assemblée des Bascophiles), déclarait son adhésion à la nouvelle fédération. Il en profitait pour informer de la situation de l'Eskualzaleen Biltzarra en soulignant que la filiation augmentait sensiblement au fur et à mesure des années et la grande réussite des concours organisés entre les enfants des écoles, signalant que cette même année-là, en 1928, 42 établissements d'enseignement avaient présenté plus de 650 compositions, certaines avec un haut niveau de qualité. EID 39 (1928:18).

Trois mois après la création de la FAPE, Eusko Ikaskuntza reçut un courrier d'Euskaltzaindia lui communiquant l'accord de l'Académie d'adhérer à la nouvelle fédération et de déléguer sa représentation à l'académicien B. Echegaray qui, à son tour, avait été désigné comme président de cette entité. EID 39 (1928:21). La même année, le Padre Donostia communiqua à Eusko Ikaskuntza la création de Saski Naski et son intérêt pour avoir, en plus des contacts, son soutien. EID 40 (1928:8-9).

En 1934, l'association d'amis de Euskaltzaindia s'est vu proposer l'invitation de participer à la Fédération et de même, en 1936, à la Jaungoiko-zale (Amis de Dieux) créée récemment.

57. Information détaillée dans EID 39 (1928:15-20).

58. EID 63 (1934:14). Ci-après, cette entité sera mentionnée sur les sigles de son nom en espagnol, FAPE.

59. Ils ont résolu les problèmes bloqués. Ainsi, entre autres choses, ils ont surmonté les empêchements existants pour ouvrir l'École Basque de Rentería et sont parvenus également à mettre à nouveau en route les cours de langue basque à Vitoria.

60. EID 48 (1930:41) y 65 (1935:13).

61. Article intitulé « Euskera, Eusko-Ikaskuntza'ren V. Batzarrean », signé sous le pseudonyme de Luzear. EID 47 (1930:37). D'autre part, le Sixième Congrès (Bilbao, 1934) a été réparti en deux domaines de connaissance. La langue basque n'a pas eu son propre espace et n'a pas joui de l'ambiance de celui précédent, il n'y a pas eu de présence institutionnelle, et les fêtes basques n'ont pas été organisées. D'après les chroniqueurs « nous vivions une ambiance de soulèvement ».

62. Le chiffre, pris d'Intxausti (1990:125).

63. Les examens étaient réalisés conjointement entre la Federación de Acción Popular Euskerista (FAPE) et Euskaltzaindia. Voir : EID 50 (1931:20); 52 (1931:8).

64. Compte tenu de la forte croissance des écoles basques, les besoins étaient de plus en plus importants. Entre autres initiatives, pendant l'année scolaire 1931-32, la première Ecole Basque de Pampelune fut créée à l'initiative de l'association Nafarroako Euskeraren Adiskideak (Amis de la Langue Basque de Navarre). La Fédération d'Écoles Basques de Biscaye fut créée en 1932. Sur cette même ligne, à Guipuzcoa, le chemin qu'allait entreprendre en 1914 Muñoa s'élargissait de plus en plus.

65. Le budget sur : EID 48 (1931:35) ; la correction par la suite sur EID 53 (1932:9).

66. Eusko Ikaskuntza se chargea des ventes. Le coût de chacune fut d'une peseta pour la première et 10 centimes pour la seconde, avec des bonus pour les membres et pour les personnes qui ne pouvaient pas assumer le coût. EID 53 (1932:3).

67. Traduit par Agustín Zumalabe. Ce livre fut le seul n'ayant pas été écrit à l'origine en langue basque.

68. Il y a eu d'autres initiatives qui n'ont pas abouti pour certaines. Il y avait un grand intérêt pour publier une encyclopédie scolaire. Depuis la Navarre, Archanco et Irigaray demandaient fortement à Eusko Ikaskuntza d'affronter le grand besoin existant de livres basques dans les écoles du territoire. L'édition dans un dialecte de Navarre-laburdin de Xabiertxo fut une autre revendication présente. EID 56 (1932:12-13). D'autres publications basques importantes furent : la *Geografía d'Iturrioz* ; l'ouvrage *Lege Zarra* (Vieilles Fors), écrite par des séminaristes de Vitoria-Gasteiz sous la direction de Barandiaran. Dans le domaine des sciences, si ce n'est pas tous leurs cas, il y eut plusieurs ouvrages financés par Eusko Ikaskuntza et dans tous les cas, leur préparation et publication fut encouragée. Suivant le modèle de l'ouvrage que López Mendizabal publia en 1913, *Ume koxkor' entzat euzkeraz egindako zenbakiztiya edo aritmetika*, L. Eleizalde publia *Zenbakiztia, lenengo mallea* (1920) ; J.M. Zabala-Arana, en éditait deux dans la maison d'édition Bruño: *Euskerazko Zenbakera* (1929) et *Zenbakizti lengaiak* (1933), le même auteur en 1923 prépara également un petit ouvrage de géométrie : *Daneurtiztie: amabi ataltxotan* (1923). J. Jauregi publia de petits livres, un de physique et un autre de chimie : *Pisia* (1935) et *Kimia* (1936).

69. Projets présentés au Comité Directeur de la FAPE. EID 47 (1930:35). Ariztimuño informa lui-même le Comité de la publication des ouvrages traduits en langue basque au nom d'Euskaltzaleak : l'ouvrage de Schiller, *Guillermo Tell*, et celui d'Henri Gheon, *Lucha de idiomas*. EID 67 (1935:4).

70. Sollicitude faite à Eusko Ikaskuntza, EID 60 (1933:12) et 65 (1935:15). Il faudrait commenter, comme antécédents, les tentatives de J. Urquijo en vue de la réalisation de l'atlas de la langue basque dans le Pays Basque continental.

71. Information fournie par Manterola à la FAPE. EID 65 (1935:15).

72. EID 37 (1928:22).

73. Il est possible que sa nomination ait été influencée par l'appel fait lors du IIIème Congrès d'Études Basques, qui s'est tenue à Pampelune, et lors duquel il était demandé que les diocèses basques aient des évêques bascophones.

74. La réunion s'est tenue le 22 septembre 1935. EID 69 (1936:9-10).

75. Cette situation se produisait dans les vallées de : Esteribar, Aezcoa, Salazar, Basaburua, Ulzama, Odieta, Atez, Imoz, Burunda, Larraun. De même, pour ce qui était majoritairement bascophones, comme à Juslapeña, entre autres. A. Irigaray (1974:42-46).

76. À voir brièvement, J. Intxausti (1990:136).

77. Les méthodes à suivre et les actions prévues ont été exposées dans la lettre envoyée à la FAPE le 29 juin 1933. Elles se présentaient comme une filiale de la section Jagon de Euskaltzaindia et de fait, demandaient l'aide d'Eusko Ikaskuntza. EID 58 (1933:12-13).

78. Indiquant qu'ils ne voyaient pas d'inconvénient à ce qu'Euskaltzaindia se joigne également à l'initiative pour l'organisation de sa propre *Journée*. EID 49 (1931:16).

79. EID 50 (1931:19).

80. EID 63 (1934:14-15).

81. Pour les témoignages, J.M. Torrealdei (1998:85-147). Celui relatif à Ricardo Sanz Iturria, de Estella, mérite d'être lu, tout comme la décision dans la ville quatre jours avant l'exécution de son maire, Fortunato Aguirre, le 25 septembre 1936. J.M. Torrealdei (1998:86).

82. Parmi une longue et douloureuse liste d'exilés qui ont eu une étroite relation avec Eusko Ikaskuntza, nous pourrions citer M. de Inza et J.M. Barandiarán.

83. Dans les Cours, qui se trouvaient à l'époque à Valence, le 1er octobre 1936.

84. J. Intxausti (1990:156).

85. La présence basque à ce moment-là est le constat des institutions qui y ont participé : Euskal Echea, Gure Echea, Centro Navarro, Laurak Bat, Euzko Txokoa, Euskaltzaleak, Asociación Coral Lagun Onak, la Audición Programa Vasco, Agrupación Saski-Naski, Liga de Amigos de los Vascos, le journal *Euzko Deya*, Acción Vasca de la Argentina, Emakume Abertzale Batza de Buenos Aires et l'Instituto Americano de Estudios Vascos. Source : Magdalena E. Mignaburu (2015:52).

86. L'information sur ce congrès est extraite de Larronde (2003).

87. Larronde (2003:42).

88. *Bulletin des Etudes Américaines* (1954:234-238).

89. La première par Bonifazio de Ataun, intitulée : « Planning d'une Campagne intensive pour parvenir, comme ligne d'arrivée idéale, à l'euskerisation total du pays », et la seconde, présentée par quatre Établissements Basques : « Pour la défense et le rétablissement de la langue basque ». M. E. Mignaburu (2015:52-53).

90. Cette exigence souvent montrée depuis le XIXe siècle, est devenu formelle et officielle lors d'une réunion du Conseil Permanent d'Eusko Ikaskuntza, dans le document mentionné ci-dessus, envoyé aux Députations en leur demandant la création d'Euskaltzaindia, avec les fonctions et activités à développer. De fait, la section de la Langue du Premier Congrès a demandé à l'unanimité de faire les premiers pas dans ce sens. Voici ci-dessous le texte reprenant ce passage :

« Les travaux de caractère pratique viseront bien entendus (et dans le cadre des conclusions acceptées à l'unanimité dans la Section respective du Congrès à Oñate) à établir l'unification lexicale, phonétique et graphique de la langue, comme base nécessaire pour la création d'une littérature montante et comme préliminaire indispensable également de l'unification ultérieure et définitive du dialecte littéraire auquel aspirent tous les basques ». EID 2 (1919:12).

91. Raison qui a encouragé le président d'Euskaltzaindia, Luis Villasante, à écrire l'ouvrage *Hacia la lengua literaria común* (1970).

92. Information plus détaillée sur : R.M. Pagola (2013:114-124).

93. Approuvée au Parlement de Navarre le 22 juin 2017. Outre le changement de nom, la Zone Mixte a été élargie à 44 autres communes et la vallée d'Atez a été incluse dans la zone bascophone.

94. J. Bengoetxea et I. Alkorta, éditeurs, *Eleria* 5 (2000:9). (Traduction R.M.P.).

95. Ce qui s'est passé avec *Egunkaria* —emprisonnement du directeur et des responsables et fermeture du journal sans raison justifiant de tels actes— reflète l'attitude contraire à la langue basque et à la presse quotidienne écrite en langue basque par les structures de l'État, et a été très significative et a fait beaucoup de bruit. Par conséquent, il a fallu créer le nouveau journal *Berria*.

96. Ces sections se sont poursuivies jusqu'en 2013, date à laquelle, afin de répondre de façon plus adéquate aux défis présents et à venir, la structure de la Société a été modifiée.

97. Dès lors, chaque directeur a marqué sa propre personnalité : J. Garmendia Larrañaga, G. Monreal, Aingeru Zabala, Nicanor Ursua, même si leur objectif principal a toujours été le même : offrir aux tendances et théories scientifiques un lieu de rencontre et de débat. D'ailleurs, lors de son centenaire en 2007, la collection de monographies RIEV. *Cuadernos* a été créée comme extension de la RIEV et sans fréquence fixe.

98. *Eleria* 5, 1-196, Saint-Sébastien, 2000.

99. Bazan, Iñaki et Garamendi, Maite. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2003.

100. G. Monreal et alii, Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1998.

101. Offre les résultats des sondages réalisés sur tous les territoires du Pays Basque autour de l'identité et de la culture basques. <http://www.eusko.ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/ident/fr/ident.pdf> (05/2018).

102. Sánchez Carrión, J. M. El espacio bilingüe. (Aspectos etnolingüísticos del bilingüismo y teoría lingüística de los espacios). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1981.

4

Sciences Historiques, 1918-2018 Contribution d'Eusko Ikaskuntza et de sa section au domaine de l'Histoire *

Joseba Agirreazkuenaga
Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

Introduction

Les réflexions sur le passé des basques et les regards sur l'histoire ont été présents de façon significative, aussi bien dans le programme que dans les conclusions du Congrès d'Eusko Ikaskuntza à Oñati (1918). Il suffit de lire l'introduction du livre du Congrès, édité en 1919, écrit par Gregorio Mujika, secrétaire du comité organisateur, dans lequel il indique que l'objectif principal du Congrès fut « d'éclairer notre histoire oubliée et assombrie ».

Un projet rénové d'avenir fondé sur l'autonomie des basques requerrait un nouveau récit et par conséquent, une nouvelle interprétation et compréhension des faits du passé, vu que l'abolition des institutions forales et d'autonomie ne pouvait pas être érigée au point de démarrage de la modernité des basques et sa marginalisation de l'histoire.

Quelques années auparavant, en 1897, la mairie de Saint-Jean-de-Luz organisa, en partenariat avec l'institution scientifique française Société d'Ethnographie Nationale et d'Art Populaire, un Congrès scientifique qui aborda la tradition et le passé d'Euskal Herria (Fêtes Internationales de la Tradition basque sous la devise de Zazpiak bat, « les sept territoires basques sous un regard commun »). Lors de ce Congrès, des experts, politiciens et des personnes avides d'une connaissance qui a fait ses preuves sur les basques se sont données rendez-vous. C'est ainsi qu'ont assisté des chercheurs d'Euskal Herria de la péninsule, comme R.M. Azkue, le groupe de dantzaris de Beasain et le président de la Députation de Guipuzcoa, entre autres. Différents thèmes relatifs à l'Anthropologie, l'Histoire, le Droit, la Sociologie, le theatre, la Littérature, la musique ou la langue ont fait l'objet d'une analyse lors du Congrès. Lors de l'espace consacré à l'Histoire, Adrien Planté, président de la Société Scientifique de Pau et correspondant de l'Académie de l'Histoire d'Espagne donna la conférence principale sous l'intitulé suggestif de : « Mais les basques ont-ils une histoire ? ». À la fin du XIXe siècle, les petits villages n'avaient pas d'histoire, vu que le récit créé par les États-nations européennes et la narration pour expliquer le passé ont donné comme résultat une histoire de récit unique dont le contenu était sanctionné dans les constitutions politiques respectives, et cette vi-

sion était transmise dans les territoires métropolitains et coloniaux. Et la nouvelle citoyenneté devait respecter et apprendre cette interprétation du passé. Par conséquent, dans la mesure où ces États-nations européens ont établi des colonies en Afrique, en Asie et en Amérique, ils ont inventé un récit, une métahistoire basée sur un essentialisme historique inspiré de la Bible. En définitive, une métahistoire pour une citoyenneté commune et uniforme, indépendante du passé, y compris les habitants des territoires subordonnés et colonisés, afin de garantir l'autorité de l'État-nation libéral créé récemment.

Dans ce contexte, il était raisonnable de se poser la question suivante : il n'y avait aucun doute sur le fait que les basques possédaient un passé, vu qu'ils étaient classés parmi les peuples primitifs de l'Antiquité, mais peut-être pas une histoire, vu qu'ils n'ont pas créé leur propre histoire, n'étant pas devenus un État concret à la fin du XIXe siècle. Albert Goyeneche, maire de Saint-Jean-de-Luz, et euskaltzale (1848-1900), chuchota au rapporteur que l'histoire des basques était l'une de ces histoires invisibles, semblable à celle des femmes de bonne conduite. Dans tous les cas, A. Planté démontra que l'histoire de la nationalité basque se manifestait prioritairement dans le domaine du Droit et était présente dans les institutions créées et développées dans les montagnes pyrénéennes¹.

À Paris en 1900, en plein tourbillon de l'exposition universelle, sous la direction de Julien Vinson, le Congrès d'Études Basques, fut organisé au Palais des Congrès. Le concept d'études basques commença à s'installer à l'académie universitaire. Telesforo Aranzadi², un autre des protagonistes de 1918 participa à ce Congrès. Un an plus tard, en 1901, les bascophiles soucieux de la survie de la langue basque dans le monde moderne se réunirent à Hendaye. Et en 1911, un congrès sur l'histoire en collaboration avec les « sociétés historiques » de la France méridionale³ fut organisé à Biarritz.

Par conséquent, de 1897 à 1918 un intérêt croissant a été suscité au sein de la communauté scientifique sur le passé des basques. D'autre part, il existait une grande inquiétude quant à la visibilité des basques, non seulement parmi les historiens qui analysaient le passé, mais également parmi d'autres collectivités professionnelles, car au XXe siècle il y avait une sensation et un sentiment de faillite et de disparition progressive de la langue basque, de la communauté historique basque, ainsi que de ses institutions d'autonomie. Cette inquiétude s'est reflétée à travers le programme du Congrès à Oñati, où en conséquence de ce qui précède, on proposait d'analyser et de doter d'une visibilité la vie des basques face aux défis de la modernité. Cela nécessitait une évaluation du passé avec un regard tourné vers l'avenir à travers la recherche scientifique. La promotion de la culture scientifique était au centre de l'activité du Congrès.

Le premier rapport du Congrès fut la capacité de convocation pour réunir la communauté scientifique basque de l'époque avec le soutien des quatre Députations basques et les trois diocèses catholiques de Gasteiz, Iruñea et Bayonne. En même temps, ils accordèrent d'apporter une continuité et stabilité à cette initiative à travers la création d'une nouvelle institution, Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques, qui devait encourager la réussite de l'Université Basque et les institutions d'autonomie politique. Cette dynamique, débitrice de la renaissance littéraire basque de 1877, atteint sa maturité à partir de 1918 à travers l'institutionnalisation académique et scientifique.

En résumé, le Congrès de 1918 avait pour but d'approfondir la connaissance sur les basques à travers les méthodes scientifiques ; d'autre part, il cherchait à élargir et appliquer la méthodologie scientifique à toutes les branches du savoir en stimulant la culture scientifique. Comme l'écrivit G. Mujika, il fallait convertir le passé en Histoire, en éclaircissant les ombres de la connaissance par la méthodologie propre

aux sciences historiques. Et pour tout cela, il était nécessaire de réunir et d'organiser les chercheurs face à la carence d'Université Basque. D'où l'importance du Congrès de 1918 vu qu'il encouragea l'articulation d'une communauté scientifique basque et son institutionnalisation en Eusko Ikaskuntza⁴. Plus tard, tous les habitants d'Euskal Herria devinrent un objet d'étude, et les basques passèrent au premier plan afin de se constituer en sujets du récit de l'Histoire qui leur incombait également de l'Histoire Universelle, comme l'a souligné Ángel Apraiz.

En ce qui concerne les historiens d'Eusko Ikaskuntza, nous montrons tout d'abord un bref état de la question sur l'historiographie basque, pour ensuite souligner les contributions des historiens d'Eusko Ikaskuntza. Pour cela, il faut distinguer trois périodes chronologiques.

La première période, de 1918 à 1936 : afin de systématiser l'histoire sur le passé basque de façon novatrice, il a été proposé d'organiser les infrastructures conformément aux méthodes et protocoles des sciences historiques en Europe.

La seconde période, de 1948 à 1954 : les VIIème et VIIIème Congrès d'Eusko Ikaskuntza ont été organisés à Biarritz et à Bayonne, à travers la Société Internationale d'Études Basques. D'un autre côté, des sociétés homologues d'études basques ont été organisées en Amérique.

La troisième période, de 1978 à 2012, se caractérise par le rétablissement d'Eusko Ikaskuntza à l'Université d'Oñati et par l'organisation d'une section Histoire-Géographie.

Lors de chaque étape, nous différencierons le débat historiographique général et les défis de recherche particulière, avec mention formelle des historiens de référence à la période en question. Nous analyserons de même les contributions publiées par Eusko Ikaskuntza et depuis 1983, l'édition d'une revue de recherches historiques les *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía* (Cahiers d'Histoire-Géographie), qui seraient dénommés plus tard *Vasconia*. Parmi les contributions à la culture scientifique d'Eusko Ikaskuntza il convient également d'inclure l'édition de l'Encyclopédie Auñamendi. Bernardo Estornes Lasa fit les premiers pas en 1935, alors qu'il travaillait à Eusko Ikaskuntza et par la suite, pendant les années 60, en revenant de son exil au Chili, il créa l'encyclopédie depuis la maison d'édition Auñamendi. Finalement, l'encyclopédie devint un patrimoine d'Eusko Ikaskuntza au cours de ces vingt dernières années et les entrées et voix de thématiques historiques y prirent une certaine importance, au point également de pouvoir être considérée une encyclopédie de thèmes historiques.

Mais qu'entendons-nous par Histoire ? D'une part, nous différencions la Préhistoire, l'Antiquité et la civilisation romaine par la suite, étudiées principalement à travers l'archéologie. D'autre part, le premier événement significatif de l'histoire basque peut être établi en l'an 1000, vu qu'est apparue une organisation du pouvoir avec ce que l'on appela le royaume de Pampelune. Comme c'est le cas en Europe, les documents écrits et oraux sont plus connus que les évidences archéologiques. Depuis le XIe siècle, le dénommé « ipse » des basques a été structuré autour d'un pouvoir public constitué qui prit la forme d'un royaume avec des autorités, vécus et expériences qui se trouvent dans le fondement de la nouvelle civilisation européenne.

1. La Renaissance basque (1876-1918) : le passé, les métarécits et l'histoire

Pendant le XIXe siècle, à l'époque du Romantisme, l'origine, l'ancienneté et le primitivisme des basques devinrent un objet d'intérêt et de recherche. L'histoire des basques écrite et publiée par Agustín Chaho s'avère être un témoin fidèle. Mais ce qu'il convient de souligner c'est que les protagonistes de ces récits étaient « les basques ». Au Pays

Basque continental, les institutions représentatives de l'Ancien Régime furent abolies au cours de la Révolution Française et par conséquent, des réflexions et récits furent prodigués autour de l'origine des basques. Pendant ce temps, les juristes et historiens de l'Euskal Herria péninsulaire furent plongés dans la légitimation historique des institutions dérivées de la constitution forale jusqu'en 1877. Les juristes occupèrent le territoire de l'histoire et par conséquent, ils créèrent des arguments *ad probandum* dans le contexte d'un procès lors duquel ait été élucidé la survie des institutions basques d'autonomie. Les arguments étaient construits en fonction de la thèse finale qu'il fallait prouver comme s'il s'agissait d'un tribunal de justice espagnol.

L'explication du passé fondé sur les métarécits pesait également et était transmise particulièrement dans le domaine populaire. La Bible était prise comme source de connaissance préférentielle et dans son contexte la succession des événements historiques était établie. Ainsi, José Pablo Astarloa écrivit vers 1818 *Antzinako euskaldunen alabantzak*, « les gloires des primitifs basques ». En partant des narrations propres de la Bible, un lien était établi avec l'expérience contemporaine des basques et ces derniers émergeaient comme un peuple singulier pour la défense de la religion catholique dans un sens providentialiste, ainsi que « nos lois, notre langue basque ». À la même époque, J.A. Zamakola suivit le chemin du juriste et historien Arnaud Oihenart pour culminer son travail, en publiant *Historia de las naciones bascas* (Histoire des nations basques)⁵. Dans cet ouvrage, la société et le peuple émergent comme axe narratif pour proclamer la fédération des peuples dans une sorte d'Union Européenne. Or, l'ouvrage de Zamakola accepte également des mythes et légendes de son époque en démontrant le faible esprit critique. De même, des légendes ont été écrites, ainsi que des comptes et des nouvelles avec un fond historique qui contribuaient à encourager un imaginaire basque. L'ouvrage de l'écrivain Francisco Navarro Villoslada *Amaya o los vascos en el siglo VIII* (Amaya ou les basques au XVIIIe siècle) fut celui qui eut le plus de succès.

Par conséquent, nous devons différencier le passé et sa connaissance analytique à travers les sciences historiques dont le résultat déboucherait sur l'Histoire. Nous avons un passé proche et un autre lointain et autour de ces faits, l'Histoire et des histoires sont écrites. À propos du passé des basques, des points de vue différents et contradictoires sont reflétés dans les récits, dans la littérature, ou dans le *bertsolarisme*. D'un côté, l'histoire créée dans les institutions avait pour objet la défense de l'institutionnalisation forale, aussi bien à l'époque de la monarchie composée qu'à la période libérale. En Navarre, comme dans les Assemblées Générales des territoires de Biscaye, Guipuzcoa et Alava, elle était rédigée en espagnol et en latin, vu que les destinataires des histoires avec des thèses juridiques et politiques étaient les autorités du royaume d'Espagne. Cependant, Juan Ignacio Izueta écrivit en langue basque l'histoire de Guipuzcoa et tenta de combiner dans le même ouvrage les récits oraux et mythiques avec les propres récits de la narration culte⁶.

Dans la mesure où la sécularisation s'est généralisée au détriment d'une vision providentialiste, la connaissance du passé s'est développée à travers les sciences historiques, en marge des métahistoires littéraires.

Dans ce processus de discernement et transition entre les métahistoires littéraires, une histoire providentialiste et la production historique avec des fondements scientifiques, deux auteurs se sont distingués : Arturo Campion et Carmelo Echegaray. Les deux historiens furent des références dans la naissance d'Eusko Ikaskuntza, en 1918. Arturo Campion analysa la structure de pouvoir du royaume de Navarre, pour élaborer une vision générale du passé des basques et d'Euskal Herria. En outre, il différenciait les genres de fiction par rapport aux contributions avec un fondement dans les méthodes de recherche historique. D'une part, il écrivait des nouvelles et des narrations

historiques, mais d'autre part et en se basant sur le positivisme historiographique, il utilisa les méthodologies et les théories des sciences historiques pour analyser le passé. Parmi ces travaux se distingue la connaissance d'historiens contemporains, aussi bien français que du Royaume-Uni : Thomas Carlyle, Jules Michelet, Lord Macaulay, Augustin Thierry, Edgar Quinet ou Lucien Febvre. Son principal souci était l'institutionnalisation politique, et il élaborait un renouvellement historiographique de l'histoire de Navarre et d'Euskal Herria ajustée à l'événement historique. Pour expliquer l'essor et la réussite du carlisme au XIXe siècle, il utilisa le psychologisme⁷. Dans le texte qu'il écrivit en hommage à son ami C. Echegaray, il déclara que l'Histoire devait rechercher la vérité, mais en même temps, elle devait s'écrire avec style et beauté : l'Histoire « recherche la vérité et la raconte ensuite en beauté »⁸.

D'autre part, Carmelo Echegaray dirigea la conférence initiale de la section d'Histoire lors du Congrès de 1918. Vingt ans plus tôt, en 1898, il refléta avec une certaine clarté dans son livre *Trabajos de un cronista* (Travaux d'un chroniqueur)⁹ son objectif historiographique :

« Le renouvellement des études historiques relatives au Pays Basque (...) l'histoire n'est pas un ouvrage exclusif des grands, des figures, des caudillos. Plus que la leur, c'est l'ouvrage des petits, des inconnus, des anonymes, des invisibles, de ceux qui constituent ce que nous appelons le peuple ».

Cela ne se limite pas à la transcription des documents. Il s'inspira de l'historien Augustin Thierry et de l'historicisme du XIXe siècle.

Sabin Arana et Anjel Zabala, contemporains de C. Echegaray, critiquèrent son ouvrage, car pour eux le recours au passé est un moyen pour fonder un projet d'avenir. À leur avis, le passé politique et institutionnel des basques devait être interprété à travers une clé de souveraineté politique. Sur la base des livres de J.A. Zamakola et Pedro de Novia de Salcedo¹⁰, ils évoquaient une souveraineté politique dans le passé, propre à la société politique libérale, générant un anachronisme historiographique néanmoins utile pour un récit nationaliste basque. Son objet n'était pas autant la rédaction d'une histoire fondée sur les sciences historiques que l'élaboration d'un récit qui fonde la construction d'un projet politique futur. Or, dans ce récit, les basques apparaissent comme un sujet collectif à un moment où les institutions représentatives basques furent abolies en 1877 et par conséquent, la personnalité politique collective et cette vision influencèrent les projets d'histoire nationale basque.

Telesforo Aranzadi est un autre des personnages importants et protagonistes du Congrès de 1918. Professeur d'université à Barcelone qui jouissait d'un grand prestige pour ses recherches et l'un des promoteurs les plus importants d'Eusko Ikaskuntza. Pendant les dernières années du XIXe siècle, il réalisa son doctorat autour des basques, leur origine étant le problème que l'on prétendait résoudre. Mais il s'agissait d'un homme de science et de convictions athées et il marqua donc la distance avec le métarécit de la Bible. Il appela à la méthode scientifique pour répondre aux défis de la connaissance et de l'archéologie pour faire des recherches sur la Préhistoire. Il fut le maître d'une nouvelle génération de chercheurs parmi lesquels se trouvait José Miguel Barandiaran. Dans un prologue écrit en 1934 pour le livre de J.M. Barandiaran *Breve historia del hombre primitivo* (Brève histoire de l'homme primitif), il déclara qu'il n'y avait pas lieu de « vouloir classer les basques, qui ne sont ni des primitifs arriérés ou laissés de côté, ni indifférents (...) entêtés à vouloir les utiliser comme exemple d'arguments de théories dépassées »¹¹; en somme, les basques n'étaient pas primitifs ni anciens. La connaissance des cultures primitives peut constituer un objet d'étude louable et nécessaire, mais sa

corrélation avec celle contemporaine et la considération de primitifs des contemporains ne se soutenait pas en termes scientifiques, car les basques, non en vain, avaient été en communication et action permanente dans la construction sociale moderne de la société basque au cours de changements successifs pendant le dernier millénaire en Europe.

La revue *Hermes* fut créé en 1917 par le cubain de naissance Jesús de Sarria et manifestait une nouvelle modernité basque. La publication devint une revue basque à vocation cosmopolite, avec des articles dans différentes langues, y compris l'euskera. Son directeur et les autres membres de son conseil éditorial participèrent également au Congrès d'Oñati et soutinrent la création d'Eusko Ikaskuntza. Cet intellectuel qui arriva d'une grande ville cosmopolite telle que La Havane à la fin du XIXe siècle souhaitait faire de Bilbao une nouvelle ville basque et cosmopolite et pour cela, dans ses pages, avec l'histoire basque, il promouvait également en parallèle une histoire de l'Europe et universelle¹².

L'encyclopédie dénommée *Geografía General del País Vasco-Navarro* (Géographie Générale du Pays Basque-Navarre) fut lancée à travers une maison d'édition catalane, sous la direction de Francisco Carreras Candi. Le premier volume fut publié en 1911 et le dernier et sixième en 1925. Avec une iconographie moderniste rénovatrice, cette encyclopédie reflétait des histoires des villes et constitua dans son ensemble un travail systématique important pour la connaissance de l'histoire et de la géographie des basques, établissant un cadre de référence pour l'état de la question des recherches historiques.

Enfin, il faut rappeler que dès le début du XXe siècle, aussi bien Biscaye que Guipuzcoa étaient plongées dans le processus de révolution industrielle. Comme dans d'autres zones industrielles européennes, une nouvelle société ouvrait son chemin, rompant avec le passé et la sensation de discontinuité envahissaient la conscience d'une partie significative de la société basque. Par conséquent, il n'est pas surprenant qu'en 1918 un intérêt supplémentaire ait été suscité par une connaissance renouvelée du passé qui explique ce qui se passait dans le présent, fondée sur les méthodes scientifiques.

2. Le Congrès d'Études Basques d'Oñati, en 1918 : section d'Histoire

Ángel Apraiz, professeur d'université d'Esthétique et Littérature à l'université de Salamanque lors d'une conférence à Bilbao sur l'Université Basque proposa en janvier 1917 la convocation d'un Congrès d'Études Basques. L'Euskal Herria qui se modernisait suite à l'industrialisation nécessitait urgemment acquérir de nouvelles connaissances à travers des méthodes scientifiques, dans tous les domaines du savoir. Par conséquent, le Congrès a systématisé les demandes et besoins propres d'une nouvelle société moderne et signala parmi ces dernières et revendiqua le besoin d'une propre université. A. Apraiz avait voyagé et analysé les différents modèles d'université et proposait le modèle nord-américain par rapport à celui qui était établi en Espagne. Comme point de départ, il comprenait tout d'abord que les scientifiques basques devaient se donner rendez-vous lors d'un Congrès et s'articuler autour d'une institution, intention à laquelle il parvint avec la fondation de la Société d'Études Basques-Eusko Ikaskuntza.

Le Congrès fut organisé par les quatre Députations basques et les diocèses de Gasteiz, Iruñea et Bayonne. À Biscaye, les *jeltzales* de la Communion Nationaliste Basque, qui étaient arrivées pour la première fois à occuper la présidence de la Députation, encouragèrent avec le soutien de son président Ramón de Sota le projet du Congrès. À Guipuzcoa, le pacte des intégristes catholiques et carlistes adhéra également au Congrès, alors qu'en Alava et en Navarre les monarchistes d'inspiration

conservatrice et libérale le soutinrent également. Par conséquent, la plupart des participants étaient rattachés à des partis confessionnels d'inspiration catholique. Aussi bien l'organisation du Congrès, que lors de chacune des conférences, il existait un regard prédominant sur le passé, l'Euskal Herria qui était sur le point de se perdre, et ils clamaient l'analyse et conservation des caractéristiques propres aux basques qui partaient ou disparaissaient afin de garantir une sorte de continuité face aux changements qui s'annonçaient. Mais l'avenir gravite également autant que le passé et implique l'inquiétude des organisateurs, et pour cela, les problèmes sanitaires de l'époque, ou bien les sujets en relation avec l'urbanisme et l'économie, l'industrie, les relations sociales sont analysés... Pour cela, faute d'université, ils ont considéré nécessaire d'analyser l'expérience du congrès et ont créé Eusko Ikaskuntza pour exécuter le programme du Congrès ainsi que pour encourager la connaissance de la méthode scientifique. Pour analyser le passé, il était obligatoire de le faire à travers la science historique et l'archéologie.

En nous en tenant à la section d'Histoire, avant tout, nous devons analyser la conférence d'Ángel Apraiz, qui interprétait le passé des basques à la lumière d'un discours historique renouvelé. Il indiqua dans le titre même une inquiétude nouvelle : « La tâche du peuple basque face à la culture universelle ». Il a concrétisé l'objectif dans la première ligne : « Placer les sujets qui concernent la vie de notre peuple plus en profondeur, sur un plan d'universalité ». En ce qui concerne la façon d'être et l'identité des basques, il souligna deux particularités : la volonté et le désir. La volonté passionnée, l'énergie et la constance se font voir dans tous les domaines où ils interviennent. De même, il a tenté d'établir les points de connexion entre l'histoire locale et globale pour fixer et évaluer l'apport des basques. Et pour cela, il mentionne les contributions de personnes concrètes. Tout d'abord, il se réfère aux basques en tant que marins, commerçants et hommes de la mer, plongés dans l'océan et à la recherche de la baleine. C'est à travers la mer qu'eut lieu la première mondialisation et les basques furent présents. Dans le domaine du Droit, il mentionnait Francisco de Vitoria, et Ignacio de Loiola depuis « la très haute sphère de l'action religieuse ». Par la suite, la Société Basque des Amis du Pays au XVIIIe siècle pour son apport à la culture scientifique ainsi qu'à la musicologie. Il se montra inquiet de l'avenir de la langue basque et considérait qu'elle représentait l'élément essentiel de l'identité basque et conclut : « Ainsi, la connaissance propre, base du savoir et la prise de conscience de l'effort qui est le principe de toute action, seront nos meilleures offrandes au patrimoine commun de tous les hommes »¹³.

Néanmoins, la conférence centrale du domaine de l'Histoire a été à charge de C. Echegaray. Il représentait la professionnalisation du métier d'historien au début du XXe siècle et dès la fin du XIXe siècle il exerçait en tant que chroniqueur nommé par les trois Députations. Dans sa conférence magistrale, il mentionna le Moyen Âge, résumant ce qui était publié dans un livre quelques années auparavant¹⁴, une contribution faite dans le cadre du modèle de l'historiographie européenne.

Mais en outre, il offrit également une autre conférence plus engagée avec le débat politique de l'époque dans le domaine des Sciences Sociales qu'il intitula « Droit politique basque ». Dans cette contribution, il signala « le besoin de donner à cette étude une base scientifique ». Ainsi, il mettait l'accent à nouveau sur l'importance de la connaissance historique, c'est-à-dire, sur l'urgence d'analyser les pouvoirs publics et leur exercice dans le contexte du Droit historique basque. Il défendit également le besoin de comprendre entièrement le Droit historique, le mode selon lequel les basques ont conceptualisé et créé un Droit, dans l'ordre des cadres de compétence que la future autonomie basque devait fixer, vu qu'à partir du Message des Députations de 1917 l'obtention d'un large cadre d'autonomie politique devint le principal souci des politiciens basques.

Dans la section de l'Histoire, l'Histoire religieuse que sur l'Euskal Herria présentait Eugenio Urroz mérite d'être mentionnée. Il démontra connaître le sujet, critiqua des vieux mythes, comme le monothéisme des basques. Et pour finir, il proposa une méthodologie pour l'élaboration d'une histoire de l'Église basque. De même, il fit une proposition afin d'analyser les croyances préalables au christianisme et l'évolution de l'organisation ecclésiastique du christianisme. J.A. Lizarralde contribua dans le domaine de l'histoire religieuse et T. Guiard en ce qui concerne l'histoire maritime des basques. Gregorio Mujika analysa les éléments de la vie quotidienne. Pedro Murlane, la poésie en euskara. Juan Allende-Salazar s'occupa de mettre les bases pour l'analyse de la bibliographie basque, ainsi qu'une histoire de l'imprimerie. Juan Carlos Guerra se chargea de la conférence sur la généalogie. Tomás Echevarría parla du besoin urgent d'avoir une Bibliothèque Centrale basque. Et, pour terminer, le leader des libéraux monarchistes de Biscaye, critiquant les budgets du nationalisme basque, salua l'espagnolisme des basques et pour tenter de démontrer son influence dans le renforcement de la nation espagnole, il prit comme référence son attitude au cours de la guerre de la Convention (1793-1795), un sujet réellement controversé.

Mais les réflexions sur le passé ont également été réalisées dans le reste des sections du Congrès. Par exemple, dans le domaine de l'Art, de nouveau le travail d'Ángel Apraiz et les conférences de Ricardo Gutiérrez se sont avérées novatrices. D'autre part, Manuel M. Smith analysa l'urbanisme des villes et des villages à travers le temps et Luis Elizalde fit une incursion dans l'histoire de l'enseignement dans la section correspondante.

Quant à la Préhistoire, José Miguel Barandiaran dans la section dénommée *Raza* aborda le thème des origines et son apport eut une valeur fondamentale. Il approfondit dans le domaine de la Préhistoire et la méthodologie archéologique. Il prit comme référence ledit *Manuel de recherches préhistoriques* éditées en France et l'appliqua au cadre d'Euskal Herria. Depuis 1916, le groupe formé par T. Aranzadi, Enrique Eguren, tous deux professeurs d'université et J.M. Barandiaran, professeur au Séminaire Diocésain de Vitoria, réalisait des prospections archéologiques en communication avec les préhistoriens européens. Ils avaient commencé les fouilles de Santimamiñe et l'hypothèse stratigraphique élaborée là-bas expliquée en fonction des stratigraphiques d'autres grottes fouillées en France. Cependant, vu qu'il s'agissait d'un chercheur scientifique, il conclut que les résultats déjà connus devaient être soumis à des modifications et changements, dans le cadre des résultats des recherches suivantes.

En résumé, la contribution la plus importante faite lors du Congrès d'Oñati fut que la Préhistoire et l'Histoire devaient être développées avec les méthodologies scientifiques propres au XXe siècle. Lors du Congrès, de nouvelles questions et interrogations se sont posées sur le passé et les réponses devaient être obtenues en appliquant les sciences historiques, en vertu des tendances historiographiques, théories et approches du moment. En somme, les rapporteurs du Congrès choisirent la rédaction d'une nouvelle Histoire basée sur la méthodologie scientifique, approfondissant une connaissance fondée sur l'érudition empirique et proclamèrent que l'Histoire devait être compréhensible et interprétable dans les paramètres de la culture universelle vu qu'après tout, l'histoire basque en fait partie. Ci-après, les histoires racontées à travers des récits et contes de fiction ou narrations de nouvelles devaient se circonscrire au domaine de la Littérature.

En dernier lieu, et en ce qui concerne la section d'Histoire, ils accordèrent qu'à l'avenir, il serait nécessaire d'organiser des archives et de les diffuser en suivant l'exemple de Serapio Mujika, qui avait réorganisé les archives municipales et générales de Guipúzcoa. La publication d'une nouvelle documentation devait mettre en œuvre la

réalisation de nouvelles recherches sur l'histoire des basques, confiant peut-être de trop sur les bénéfices que pourrait apporter une histoire positiviste ajustée au document. De même, ils proclamèrent le besoin de réaliser des monographies historiques. Et en dernier lieu, ils sollicitèrent « de faire un bref historique d'Euskal Herria, afin de l'étudier dans les écoles du territoire ». C'est-à-dire qu'il était nécessaire d'écrire un manuel sur l'histoire des basques afin de l'enseigner dans tous les établissements scolaires. Le besoin d'une revue scientifique d'études historiques basques a également été revendiqué.

Entre autres initiatives, ils préconisèrent la création du Musée basque, la dérogation du châtiment de la bague pour parler en langue basque dans les écoles et la rédaction du catalogue des grottes.

Carmelo Echegaray et Juan Allende ont été élus pour être les représentants de la section d'Histoire lors de l'Assemblée Permanente d'Eusko Ikaskuntza.

3. Les apports les plus significatifs dans les domaines de l'Histoire, de la Préhistoire et l'Archéologie : 1918-1936

De plus grands apports ont été réalisés dans le domaine de la Préhistoire que dans le domaine de l'Histoire. Trois noms incontournables : Telesforo Aranzadi, J.M. Barandiaran et Enrique Eguren. Mais ce fut J.M. Barandiaran qui assumait la tâche de synthétiser d'un point de vue général les nouveautés que les recherches préhistoriques ont apportées au sujet des origines des basques.

Dans le domaine de l'Histoire, les contributions se sont avérées plus modestes, mais dans tous les cas, nous devons souligner les frères Carmelo et Bonifacio Echegaray, vu qu'Arturo Campion avait réalisé ses apports historiographiques principaux avant la fondation d'Eusko Ikaskuntza¹⁵.

3.1. José Miguel Barandiaran

En 1917 il avait publié à Gasteiz le travail *Resumen de la prehistoria del País Vasco* (Résumé de la Préhistoire basque) et à Eusko Ikaskuntza, il développa la section de Préhistoire avec une perspective rénovatrice. En outre, il utilisait systématiquement des méthodologies orales et des sondages ethnographiques à travers la société Eusko Folklore. Il mit en route une méthodologie pour créer de nouvelles sources, à travers des sondages systématiques. Eusko Folklore fut créée à Gasteiz, au séminaire du diocèse de Vitoria, dont J.M. Barandiaran était professeur. Avec ses *Anuarios de Eusko Folklore* et ses interprétations historiques sur la formation et diffusion des faits culturels, il contribua à la connaissance de l'histoire de la vie quotidienne du XIXe et XXe siècles. Dans les publications d'Eusko Folklore nous trouvons des outils de la vie quotidienne ainsi que des croyances propres à l'époque des Fueros, principalement à partir du siècle XVII. Le recueil des données autour du mode de vie et du passé des gens fait que J.M. Barandiaran en plus de préhistorien du être considéré comme un historien des personnes communes. Ses études ethnographiques contribuèrent à rendre visibles scientifiquement et historiquement celles qui n'avaient pas formellement d'histoire. Pour cela, Eusko Folklore doit également être considéré une revue du territoire de l'Histoire. Et à travers cette revue, J.M. Barandiaran a exprimé son interprétation historique autour de la formation des communautés rurales et leur évolution.

Néanmoins, leurs apports à la section de la Préhistoire ont eu un plus grand impact scientifique. Eusko Ikaskuntza finança les recherches et prospections de J.M. Barandiaran, Telesforo Aranzadi et Enrique Eguren en 1919. En 1925 il organisa un congrès d'archéologie à l'École des Arts et

Métiers de Gasteiz ; de même, ils créèrent le *Centro de Investigaciones Prehistóricas* (Centre de Recherches Préhistoriques). En 1933 il publia un état de la question général, *Breve historia del hombre primitivo* (Brève histoire de l'homme primitif), afin d'offrir le cadre général de connaissance. Et par la suite, il appliqua ce schéma à Euskal Herria. En 1934, J.M. Barandiaran publia, en euskera et espagnol, *El hombre primitivo en el País Vasco* (L'homme primitif au Pays Basque), l'histoire des premiers habitants d'Euskal Herria. L'interprétation préhistorique s'est installée dans la culture scientifique après une contribution empirique sans précédent. D'après l'observation de J.M. Barandiaran, en plein XXe siècle il y avait encore parmi les basques les empreintes des premiers habitants et pour cela, dans son interprétation, il procurait établir un lien d'union et continuité entre les basques contemporains et les habitants de la préhistoire, comme moyen pour résoudre le défi des origines des basques. Dans le nouveau livre publié à Buenos Aires en 1953, il établit que les basques seraient les descendants directs des habitants de la préhistoire, lors d'un processus d'évolution déployé dans les Pyrénées occidentales.

En résumé, aussi bien T. Aranzadi dans le domaine de l'Anthropologie physique, que J.M. Barandiaran, établissent les recherches préhistoriques au niveau de ses collègues européens.

3.2. Carmelo Echegaray

L'historien Arturo Campion était président d'honneur d'Eusko Ikaskuntza et maître pour les historiens basques. Mais C. Echegaray assumait la responsabilité de la section d'Histoire d'Eusko Ikaskuntza. Ils accordèrent que l'encouragement des infrastructures pour la recherche historique était prioritaire, par exemple, des catalogues documentaires et de sources archivistiques. Ainsi, C. Echegaray informa des sources dans les archives publiques¹⁶. Il décéda en 1925 et Eusko Ikaskuntza prépara un livre d'hommage en 1928¹⁷. Ce livre reflète un état de niveau de l'historiographie basque de l'époque. Les chercheurs étaient encore des otages des documents et addicts à la collection d'informations. Néanmoins, l'Histoire requiert obligatoirement un fil interprétatif et narratif. Les documents ne sont en eux-mêmes que des instruments pour expliquer l'Histoire, c'est l'historien qui en fait des éléments interprétatifs des événements et faits. Dans ce livre, J.M. Barandiaran exposa une recherche érudite autour de Mari dans le monde mythologique basque et Béatrice Quijada, de l'University of California, effectua un apport sur la nouvelle histoire créée par F. Navarro Villoslada.

L'année suivante, son frère, Bonifacio Echegaray, fit un précieux résumé de l'histoire d'Euskal Herria avec l'entrée *Vasconia*, dans le dictionnaire encyclopédique que publiait Espasa-Calpe.

3.3. Bonifacio Echegaray, le Congrès d'Histoire et autres initiatives

Le but d'Eusko Ikaskuntza était la publication d'une nouvelle histoire des basques adaptée aux critères de l'historiographie scientifique. Il encouragea à cet effet les concours publics, mais face aux échecs, il demanda à Bonifacio Echegaray de l'écrire. Il réalisa des apports en prenant comme point de départ le Droit et publia des articles monographiques étendus sur les sujets suivants : la vie commerciale et civile, les rites autour de la mort, le voisinage et les relations qui en dérivent¹⁸.

En attendant, Bernardo Estornes, employé d'Eusko Ikaskuntza, publia en 1932 un manuel d'*Historia del País Vasco* (Histoire du Pays Basque) du point de vue du nationalisme basque inspiré de la doctrine de Sabín Arana. Par la suite, il démarra le projet d'une encyclopédie basque, à laquelle nous avons fait référence, qui est devenu l'ouvrage de sa vie¹⁹.

Une autre initiative consista en la promotion d'investigations monographiques sur les localités. De même, dans la section d'Histoire le projet d'une exposition sur les guerres civiles du XIXe siècle a été débattu. Néanmoins, les souvenirs et les méfiances entre les carlistes et les libéraux persistaient et ces derniers craignaient les interprétations qu'auraient pu faire les carlistes. Malheureusement, en 1936, au lieu d'une exposition, la population basque du faire face à une guerre. Le coup militaire organisé entre autres, par les carlistes et les franquistes contre la République, obligea de suspendre le VII Congrès des Études Basques qui était prévu à Estella-Lizarra au mois de septembre.

Le VII Congrès serait consacré de façon monographique aux études historiques. Le jeune historien José María Lacarra fut l'une des personnes ayant participé à sa préparation avec un programme en accord avec l'historiographie du moment. Tout indiquait que les initiatives pour la création d'un système historiographie basque pourraient se faire après le Congrès. L'histoire économique et sociale était un sujet important qui devait être abordé par Ildefonso Gurrutxaga, et l'intervention de Th. Lefebvre était également annoncée.

Dans la première partie du présent livre (vid. Chapitre 2.3, pp. 501) on fait référence aux 11 sections qui allaient composer le Congrès d'Histoire de 1936. L'énumération de ces sujets renforce l'hypothèse que nous soutenons ici par rapport à la croissante professionnalisation de la discipline et à l'existence alors d'une communauté d'historiens.

3.4. Une innovation dans l'histoire basque : Théodore Lefebvre, *Les modes de vie dans les Pyrénées-Atlantiques orientales* (1933)

La recherche et la publication de Théodore Lefebvre ne s'est pas faite dans le cadre d'Eusko Ikaskuntza, mais a eu un impact direct sur les études historiques basques. Il s'agit d'une contribution novatrice qui analyse la civilisation matérielle produite ces 500 dernières années des deux côtés des Pyrénées, dans la géographie des basques²⁰. Fréquemment, les recherches ethnographiques de la vie traditionnelle basque ne reflètent pas le temps chronologique ; néanmoins, la recherche de Th. Lefebvre tenta de fixer l'évolution dans le temps des activités maritimes, agricoles, d'élevage, commerciales ou protoindustrielles. De même, il analysa pour la première fois l'évolution démographique lors des siècles suivants. En somme, il établit un point de départ de base pour la recherche historique du point de vue socio-économique et la recherche du cadre physique. Le membre d'Eusko Ikaskuntza J. Thalamas publia en 1935 un livre intitulé *Aspectos de la vida profesional vasca* (Aspects de la vie professionnelle basque) qui s'inspirait des résultats de la recherche de Th. Lefebvre et devint une nouvelle référence pour une interprétation renouvelée du passé professionnel de la plupart de la population basque.

4. Poursuite, diffusion et internationalisation des historiens d'Eusko Ikaskuntza pendant la période délicate de la dictature et de l'exile (1936-1978) : José Miguel Barandiaran, Philippe Veyrin, Ildefonso Gurrutxaga, Julio Caro Baroja, Jon Bilbao

Au moment du coup militaire de 1936 contre la République, exécuté par un secteur de membres de l'Armée espagnole, la Communion Traditionaliste et les monarchistes, le président d'Eusko Ikaskuntza était un important dirigeant carliste de la Communion Traditionaliste, Julián Elorza, alors que le secrétaire général, Ángel Apraiz, était un académicien libéral et basquiste, qui à la fin de la guerre souffrit la répression. Le Conseil Permanent d'Eusko Ikaskuntza se composait en 1936 de 23

représentants des sections scientifiques et de travail. Serapio Mujika, qui comme cela a été indiqué, s'était distingué comme organisateur général des archives de Guipuzcoa, était le président de la section d'Histoire ; J.M. Barandiaran, de la section de Préhistoire et Anthropologie ; et B. Echegaray, de la section de Droit. Les membres du Conseil Permanent étaient des personnalités avec des études supérieures universitaires, avec la présence marquée d'avocats.

La plupart des membres d'Eusko Ikaskuntza se situaient dans le cadre sociologique du catholicisme d'inspiration basquiste, tout particulièrement du Parti Nationaliste Basque (PNV) et de la Communion Traditionnaliste. Malgré leur forte présence, victorieux à la fin de la guerre, Eusko Ikaskuntza ne continua néanmoins pas pendant le franquisme, bien qu'il ne soit pas fait mention qu'elle ait été supprimée à travers un ordre formel. À la fin de la guerre, l'espagnol et le basque étaient des concepts antithétiques pour les nouveaux dirigeants et, par conséquent, cela devint un objet de suspicion. Dans tous les cas, la dérogation de l'Accord Économique dans les Députations de Biscaye et Guipuzcoa impliqua leur limite économique totale. Comme l'a expliqué Jesús Elosegi²¹ à J.M. Barandiaran, ni Julio Urquijo, ni les membres d'Eusko Ikaskuntza alignés avec le carlisme et par conséquent avec le franquisme montrèrent un intérêt pour poursuivre Eusko Ikaskuntza, et en 1945 ils créèrent la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País (Société Basque des Amis du Pays). Cependant, R.M. Azkue, avec le soutien de l'avocat traditionaliste et basquiste Nazario Oleaga, parvint à poursuivre l'Euskaltzaindia, même en acceptant les modifications organisationnelles prononcées par les autorités franquistes.

Dans tous les cas, la culture et l'expérience scientifique d'Eusko Ikaskuntza et des historiens en particulier, se sont reproduites au-delà de la propre survie de l'institution, aussi bien en exil qu'à l'intérieur, jusqu'en 1978 lorsque l'institution fut rétablie ainsi que la section d'Histoire²².

4.1. Activités internationales d'Eusko Ikaskuntza et des historiens basques : VII Congrès de Biarritz (1948), VIII de Bayonne (1954). Institut Américain d'Études Basques de Buenos Aires (1950). Basque Studies Program de Reno, Nevada (1967)

José Miguel Barandiaran vivait exilé au Pays Basque continental et avait une intention très claire : le travail débuté par Eusko Ikaskuntza devait se perpétuer en promouvant des investigations scientifiques dans les domaines de l'Histoire et de l'Ethnographie. En 1945, les chercheurs s'organisèrent autour de l'Instituto Gernika et en 1947 le premier numéro de *Gernika Eusko Jakintza. Revues des Études Basques* (Revista de Estudios Vascos) fut publiée. Les membres d'Eusko Ikaskuntza pensèrent par la suite qu'il était nécessaire de poursuivre la tradition des Congrès d'Études Basques, ce pour quoi ils créèrent une nouvelle société instrumentale dénommée Société Internationale d'Études Basques présidée par José Miguel Barandiaran et avec Jon Bilbao en tant que secrétaire de ces initiatives scientifiques²³. Ils souhaitaient démontrer que les Études Basques, et tout particulièrement l'histoire des basques, relevaient de la compétence des chercheurs et experts au niveau international, indépendamment du crédo politique ou religieux. Le Musée Basque de Bayonne s'est avéré être un autre agent actif dans ces initiatives. Précisément, un membre du conseil du Musée, Philippe Veyrin, publia en 1943 une histoire générale des basques de Lapurdi, Behe Nafarroa et Zuberoa²⁴.

Le VII Congrès d'Études Basques fut organisé à Biarritz en 1948 et de nombreux travaux d'Histoire furent présentés. Néanmoins, pour les autorités franquistes, le Congrès avait des connotations politiques et ils empêchèrent la participation directe des chercheurs du Sud des Pyrénées tels que Jesús Elosegi ou Julio Caro Baroja. Dans une ambiance in-

ternationale avec la participation de chercheurs français, les basques faisaient l'objet d'une investigation préférentielle. Dans ce cadre, Jon Bilbao commença son travail sur la bibliographie basque, alors que le mécène philippin Manuel Ynchausti réalisa un travail graphique sur l'expansion des basques dans le monde. À la fin du Congrès, il projetèrent la création d'une université d'été, dans l'intention de renforcer la continuité scientifique et l'institutionnalisation des études basques, mais le projet ne se consolida pas²⁵.

Le VIII Congrès d'Études Basques eut lieu à Bayonne, en 1954²⁶. De nouveau, le Musée Basque de Bayonne fut un agent actif, et Manuel Ynchausti encouragea la réalisation d'une exposition sur l'extension des basques et leur influence dans le monde, comme s'il s'agissait de réaliser le programme qu'A. Apraiz annonçait en 1918. L'effort réalisé par M. Ynchausti permet de mettre en évidence la visibilité des basques dans l'histoire globale.

D'un autre côté, l'Institut Américain des Études Basques fut créé à Buenos Aires en 1943. Le nouvel Institut fut créé sous le signe de l'emblème d'Eusko Ikaskuntza. Il commença par publier un bulletin avec des articles qui se référaient au passé des basques sous la direction de Gabino Garriga et Ildefonso Gurrutxaga. Gurrutxaga devait intervenir lors du Congrès d'Histoire frustré de 1936. Il donna des cours d'histoire des basques à Ziburu et pendant l'exil, il se consolida comme un historien de référence. Ces articles combattaient une vision idéalisée du passé qu'il considérait propre au traditionalisme et par conséquent, qui alléguait une histoire rigoureuse et critique conformément aux méthodes scientifiques. Bien que l'exil ne fut pas l'état idéal pour les chercheurs historiques, il tenta d'apporter un nouveau regard sur le passé pour l'expliquer avec une perspective d'histoire nationale basque. Ce projet, encouragé personnellement par José Antonio Aguirre, fut frustré par la mort prématurée du lehendakari²⁷. Néanmoins, pendant les années 60 il continua de transmettre ses connaissances d'histoire lors de conférences et conversations à Donibane Lohitzune, Martin Ugalde ayant dû résumer cette vision dans sa synthèse de l'histoire des basques.

L'Université du Nevada, en 1967, fonda le Basque Studies Program sous la direction de William Douglass à laquelle venait s'incorporer l'historien Jon Bilbao. Comme résultat de ses recherches, en 1975 W. Douglass et J. Bilbao publièrent *Amerikanuak. Basque in the New World*²⁸, une recherche sur la diaspora basque, tout particulièrement en Amérique. L'expérience d'Eusko Ikaskuntza fut décisive dans la formation intellectuelle de Jon Bilbao. La vision générale et la méthodologie scientifique qu'appliquaient les recherches éditées par Eusko Ikaskuntza sont sous-jacentes dans ce livre. Ce livre, outre le fait d'inaugurer une nouvelle ligne d'investigation sur la diaspora et les émigrations basques, représente également une façon de faire histoire dans laquelle les basques se constituent en tant que sujets centraux de la narration historique. Actuellement, The William A. Douglass Center for Basque Studies, à Reno (University of Nevada), est devenu un centre international académique de référence pour la recherche sur les études basques en général et sur les études historiques en particulier.

4.2. La continuité des historiens d'Eusko Ikaskuntza à Saint-Sébastien : Real Sociedad Vascongada de Amigos del País. Julio Caro, Los Vascos (1949)

En 1953 J.M. Barandiaran revint au Pays Basque en Espagne. Jesús Elosegi était son contact et personne de confiance, qui avait participé aux campagnes archéologiques et publications. Par la suite, il devint animateur principal de la Société des Sciences Aranzadi, créée à Saint-Sébastien dans le cadre de la RSVAP en 1947. La RSVAP fut fondée en 1945 afin

d'investiguer et approfondir les études basques et l'Histoire. Il éditait une revue, le Bulletin de la RSVAP, et ils se réunissaient à la Députation de Guipuzcoa pour organiser des séminaires et activités académiques. Il y avait parmi les participants Julio Caro Baroja, qui réalisa ses premières publications en Eusko Ikaskuntza. Et c'est dans ce contexte qu'il publia son livre *Los Vascos. Etnología* (Les Basques. Ethnologie)²⁹.

Il s'agit d'un livre d'histoire des basques qui met l'accent sur le processus de la romanisation et de transformation de la société basque lors du dernier millénaire. Ces présuppositions, sa thématique et sa vision sociale connectaient avec le mode de faire histoire représenté par les animateurs de la revue *Annales de Paris*³⁰. Le livre comprend les basques des deux côtés des Pyrénées. À la fin, il montre un schéma historiographique globalisateur, qui reste une source d'inspiration actuellement. Ce livre soulignait l'importance de la période historique du dernier millénaire dans la formation de la société basque et représentait une vision sociale, économique et anthropologique renouvelée pour comprendre les dynamiques développées par les basques face aux défis des modernités qui dominaient en Europe. Aussi bien par sa conception que par la thématique, il se situait dans les présuppositions théoriques qu'Eusko Ikaskuntza avait encouragées et fut une contribution indispensable pour les études historiques en général et pour l'histoire sociale en particulier.

Les initiatives et l'organisation de la Société des Sciences Aranzadi, dans ses sections de Préhistoire et Ethnographie, signifiaient également une ligne de continuité dans le travail initié par Eusko Ikaskuntza sous la direction de J.M. Barandiaran et Jesús Elosegi. En 1953 J.M. Barandiaran publia dans la maison d'édition Ekin de Buenos Aires un autre travail systématique sur les habitants primitifs d'Euskal Herria pour répondre plus solidement aux origines des basques en l'articulant avec les habitants du néolithique et du paléolithique supérieur.

Pour terminer, nous devons souligner la production historique de Fausto Arocena à Saint-Sébastien. À Bilbao, avec le soutien de son Académie des Sciences Médicales et la collaboration de l'Université de Deusto, la Semaine de l'Anthropologie Basque fut organisée en 1970, sous les directives du médecin José Luis Goti. Lors d'éditions postérieures, sous la direction scientifique de J. Caro Baroja, les Semaines abordèrent des thèmes historiques. En ce qui concerne les nouvelles générations d'universitaires basques, cette initiative fut une sorte de pont et de lien de continuité entre la dynamique d'Eusko Ikaskuntza d'avant-guerre est celle qui à partir de 1978 se développa.

5. La revitalisation d'Eusko Ikaskuntza-Société d'Études basques de 1978 : « Une société qui a pour base la recherche », José Miguel Barandiaran

Sachant qu'il s'agissait de l'un des six membres survivants du Conseil Permanent de 1936, José Miguel Barandiaran servit de lien de raccord pour établir la légitimité et continuité d'Eusko Ikaskuntza. Il exprima très clairement ce que devait être Eusko Ikaskuntza à l'avenir : « une société ayant pour base la recherche ». À partir de 1918, la méthodologie propre aux sciences était celle qui devait guider les recherches dans les études basques, et en 1978 il rappelait que la Société d'Études Basques devait promouvoir, stimuler et divulguer la culture scientifique. Par conséquent, à Oñati en 1978, il fut accordé de réorganiser les sections scientifiques et c'est ainsi que se forma la section d'Histoire-Géographie, et d'un autre côté la section de Préhistoire-Archéologie, dans le cadre d'un ensemble de 15 sections scientifiques de l'Eusko Ikaskuntza renouvelée.

La conférence sur l'Histoire fut confiée au professeur de l'Université de Deusto Andrés Mañaricua. Expert en la matière, son objectif fut

de dessiner un tableau d'ensemble de l'historiographie basque en 1978. Mais il donna priorité, depuis son point de vue positiviste, au caractère institutionnel et politique, sans mentionner à peine celui économique, social ou culturel qu'il observait comme émergents. Il invoqua de nouveau la carence d'une histoire générale d'Euskal Herria et envisagea le besoin de recherches monographiques. Il mentionna les revues d'études historiques basques comme indicateur fidèle des problèmes envisagés. Or, il se soucia également de mentionner les recherches faites par les jeunes diplômés de l'Université de Deusto, la démographie et les sujets socio-économiques étant ceux qui suscitaient le plus d'intérêt. Pour cela, il conclut qu'outre l'histoire des institutions et les idées politiques, il était indispensable d'aborder l'aspect économique, social et culturel. Cependant, il ignora les approches et recherches novatrices, comme l'ouvrage de Th. Lefebvre (1933) ou Julio Caro Baroja (1949) ou les apports de J.M. Barandiaran à l'histoire des mentalités populaires.

Le résumé sur la Préhistoire et l'Archéologie réalisé par le professeur d'université Jesús Altuna fut bien plus précis. Il conclut que la recherche scientifique avait atteint un grand développement et que par conséquent, elle était consolidée. La revue que publiait Aranzadi, *Munibe*, était un indicateur excellent vu qu'il s'agissait d'une publication à fort impact scientifique. C'est peut-être pour cela que la section Préhistoire-Archéologie d'Eusko Ikaskuntza, occupée en grande partie par des membres de la Société des Sciences Aranzadi, se développa à peine les années suivantes.

6. Les apports des historiens de la section Histoire-Géographie d'Eusko Ikaskuntza : 1979-2012

Compte tenu de l'existence de l'Institut Géographique Basque, Andrés de Urdaneta, Euskal Geografi Elkargoa (INGEBA), qui développait des activités liées spécifiquement à la Géographie, la section Histoire-Géographie se centra exclusivement dans la pratique sur la première des deux disciplines. Lorsqu'en 1978 la section d'Histoire commença à être organisée, la plupart de ses membres actifs étaient des diplômés universitaires en Histoire et matières liées formés à Valladolid, Salamanque, Barcelone, Saragosse, Madrid, depuis 1963 à l'Université de Deusto et à l'Université de Navarre et à partir 1979 à l'université publique, UPV/EHU, au campus de Vitoria-Gasteiz. D'un autre côté, il convient de souligner que le Séminaire de Culture Basque-Euskal Kultur Mintegia de l'Université de Deusto utilisa et diffusa le symbole d'Eusko Ikaskuntza dans les affiches et campagnes menées, entre autres, par Gonzalo Duo, et en 1972 encouragea une université d'été à Azkoitia et Oñati pour promouvoir les études basques. Pour sa part, à Donibane Lohitzune l'Udako Euskal Unibertsitatea (1973) fut organisée. Dans les deux initiatives, la langue basque était la langue véhiculaire pour les recherches scientifiques. Par conséquent, l'initiative envisagée pour les cours d'été d'Eusko Ikaskuntza de 1927 à 1936 ou l'université d'été de 1948 à Ustaritz, trouva un nouveau cadre de réalisation avec une nouveauté : les nouvelles initiatives se faisaient en langue basque.

Dans ce nouveau contexte³¹, la première réunion des membres de la section d'Histoire d'Eusko Ikaskuntza eut lieu le 10 février à Saint-Sébastien, José María Jimeno Jurio ayant été élu en tant que président. En 1980 Iñaki Zumalabe fut nommé nouveau président occupant ce poste jusqu'en 1985. Par la suite, les présidents de la section d'Histoire furent des docteurs universitaires : Joseba Agirreazkuenaga (1985-1992), Lola Valverde (1992-1996), Josu Chueca (1996-1999), Iñaki Bazan (1999-2010) et Juan Carlos Jiménez de Aberasturi (2010-2012). La dernière réunion organique de la section, d'après le procès-verbal ordinaire,

s'est tenue le 27 décembre 2012. Cependant, un groupe de membres continue de se réunir pour soutenir, appuyer et poursuivre la publication du magazine d'histoire, *Vasconia*.

Les apports des historiens de la section d'Histoire d'Eusko Ikaskuntza sont résumés dans les initiatives suivantes :

1. La création d'infrastructures historiographiques pour l'encouragement des recherches historiques
2. L'encouragement d'un système historiographique basque : le *Cuaderno de Sección* (Cahier de Section) et la revue *Vasconia*
3. Les Congrès d'Études Basques IX et X
4. Programmes de recherche : le cours et les Journées d'études historiques locales
5. Journées, conférences et réunions de chercheurs à l'initiative des membres de section
6. Aides à la recherche comme encouragement tout particulièrement adressé aux jeunes membres

6.1. La création d'infrastructures historiographiques pour l'encouragement des recherches historiques

Dans les premiers procès-verbaux des réunions de la section d'Histoire d'Eusko Ikaskuntza une grande inquiétude se détache pour l'état des archives et des documents historiques, ainsi que pour l'accès à ces derniers. Les catalogues étaient limités et déficients. Il était nécessaire de renouveler les infrastructures historiographiques. À Oñati, A. Mañaricua appela au besoin de préparer des catalogues de documents d'archives. Dans ce domaine, il convient de souligner deux projets et initiatives envisagés lors des réunions ordinaires de la section d'Histoire :

- *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco* (Sources documentaires médiévales du Pays Basque). La transcription et publication de documents du Moyen Âge fut une initiative prise immédiatement après l'organisation de la section d'Histoire et la constitution du Gouvernement Basque. Le directeur du patrimoine, des archives et bibliothèques du Gouvernement Basque était Aingeru Zabala, professeur de l'Université de Deusto qui, sensible à la demande envisagée, s'engagea à donner cours à l'initiative et la poursuivre en la soutenant depuis sa responsabilité à la Députation Forale de Biscaye. Lors du Congrès Le Fuero de Saint-Sébastien et son époque organisé par Eusko Ikaskuntza au mois de janvier 1981, l'accent fut mis sur le besoin du projet et sous la direction du professeur José Luis Orella, il démarra avec succès. Le premier tome de cette collection fut publié en 1982 et le volume 153 vient d'être édité. Cette collection contient des transcriptions de documents depuis le Moyen Âge jusqu'au XVIe siècle³².
- *Centre de Documentation d'Histoire Contemporaine du Pays Basque*. L'idée pour sa création a également été présentée en 1979, lors de la première réunion de la section, et une fois approuvée, elle fut située tout d'abord au Palais Ramery de Hondarribia. Ce Centre a recueilli une précieuse collection de documents contemporains de littérature grise, correspondant à une époque historique d'une grande vitalité sociale, se composant d'affiches, de magazines, de brochures, de photos etc. En plus de cela, il réunit des archives privées, ainsi qu'une vaste collection de documents de partis, syndicats et associations. Ces supports recueillis ont pris une valeur supplémentaire de par leur rareté et le fait qu'ils sont difficiles à trouver actuellement. Le Centre élaborera et éditera huit publications monographiques. En 2018, l'aspect principal de ce fond exceptionnel a été déposé aux Archives Historiques d'Euskadi et sa numérisation s'avère urgente.

6.2. Un système historiographique basque : la revue *Vasconia*

Les membres des 15 sections d'Eusko Ikaskuntza ont détecté comme besoin péremptoire la création de revues scientifiques pour la diffusion de ses recherches et la culture scientifique. Et ainsi, Eusko Ikaskuntza a accordé de créer entre autres la revue intitulée *Cuadernos de sección. Historia-Geografía* (Cahiers d'Histoire-Géographie) dont le premier numéro a été édité en 1983.

La création de cette revue a été l'initiative la plus importante et durable vu qu'il s'agit d'un outil indispensable pour le développement du système historiographique basque. Une revue est l'indicateur le plus important pour mesurer le niveau et l'impact de recherche d'une communauté scientifique.

En 1990, Eusko Ikaskuntza choisit pour ses publications scientifiques les normes propres aux revues scientifiques importantes, et dès 1996, le conseil de rédaction de la revue accorda la dénomination de *Vasconia*, précédant le nom de *Cuadernos de Historia-Geografía* (Cahier d'Histoire-Géographie), le nom classique latin correspondant au territoire de la communauté des basques.

Les résultats des recherches des membres de la section étaient édités dans cette publication, ainsi que ceux d'autres chercheurs. On observe une variété de thèmes, exposant les intérêts et courants historiographiques au cours de 35 ans. Un total de 41 numéros a été publié jusqu'à présent. La revue fait partie de l'European Reference Index for Humanities de l'European Science Foundation, ainsi que d'autres index de référence qui cautionnent sa qualité scientifique.

En 2003, Carmelo Landa³³ analysa 33 numéros édités pendant 20 ans, correspondant à la période 1983-2003, 356 chercheurs ayant collaboré dont 238 étaient membres d'Eusko Ikaskuntza. De 1983 à 2003, 484 textes ont été publiés. La plupart des textes, 428 (88 %), étaient publiés en espagnol, 29 en langue basque (6 %), 5 en français (1 %) et 2 en anglais. Quant aux sujets, en arrondissant les chiffres de C. Landa, 30 % abordent l'Histoire sociale, 20 % l'Histoire Politique, 10 % l'Histoire économique et 13 % le Droit, l'Administration et l'organisation territoriale ; 8 % correspond à l'Historiographie et 5 % à la Culture.

De même, la revue est devenue une plateforme pour la diffusion des articles des jeunes chercheurs avec des bourses d'Eusko Ikaskuntza, une référence et opportunité pour ceux qui s'initient au métier d'historien. Le président et le secrétaire de la section occupaient respectivement pendant la période de leur mandat le poste de directeur et secrétaire de la revue.

De 2005 à 2017, c'est-à-dire, du numéro 34 à 41, la vitalité de la période initiale retombe, même si sur huit volumes de la revue, 147 articles ont été publiés, d'auteurs uniques pour la plupart. La disparition des aides à la recherche d'Eusko Ikaskuntza pour les jeunes chercheurs et la cessation des convocations des Journées d'études historiques locales, ainsi que la dissolution de la section d'Histoire-Géographie en 2013 en conséquence d'un processus de restructuration organisationnelle d'Eusko Ikaskuntza, sont certains des facteurs qui ont porté préjudice à son parcours brillant. Actuellement, les chercheurs en thèmes historiques basques sont disséminés et la publication de la revue est devenue un lien de raccord fragile.

Au total, la revue a apporté 631 articles et textes dont plus de 400 chercheurs en ont été les auteurs. Cela signifie que la contribution à l'historiographie basque exprimée dans le magazine *Vasconia* atteint une répercussion considérable non seulement dans la communauté scientifique d'Euskal Herria, mais dans celle générale des historiens. La revue *Vasconia* est devenu une référence de l'historiographie basque pour les chercheurs et a encouragé la diffusion des méthodes propres aux sciences historiques pour analyser le passé, et se prépare pour de nou-

veaux défis propres au XXIe siècle mondialisé et soumis à la discipline des indices d'évaluation.

6.3. Les Congrès d'Études Basques, IX et X

Les contenus des neuvième et dixième Congrès d'Études Basques ont été étroitement liés aux sciences historiques. Le neuvième s'est tenu en 1983 à Bilbao et a eu comme sujet principal les antécédents proches de la société contemporaine basque. Des thèmes et problèmes relatifs à l'histoire économique et sociale ont été analysés, ainsi qu'à la culture littéraire des XVIIIe et XIXe siècles. Une nouvelle génération d'historiens ouvrait son chemin au Congrès.

Le Xème Congrès a eu lieu en 1987, à Iruñea-Pampelune, sur le thème des archives, bibliothèques et musées. Au cours de celui-ci, l'infrastructure documentaire des historiens a été abordée, ainsi que la diffusion de ses résultats dans les musées. Lors des Congrès d'Études Basques suivant, tout particulièrement lors de celui de Gasteiz-Vitoria de 1993 sur l'Éducation, les thèmes historiques ont été abordés en fonction de la problématique générale du Congrès.

6.4. Programmes de recherche : Journées d'Histoire Locale

En 1987, la section d'Histoire entreprit un nouveau programme général de recherche d'Histoire locale. Conformément au propre parcours d'Eusko Ikaskuntza, elle organisa tout d'abord un cours méthodologique pour la formation des chercheurs, tout d'abord à Bilbao puis à Pampelune. Lors de ce cours, les jeunes chercheurs et moins jeunes eurent l'occasion d'acquérir et de comparer une série de connaissances avec lesquelles aborder la réalisation de monographies d'études locales. Avec les textes des rapporteurs du cours, un livre de formation a été édité pour les chercheurs³⁴.

Ensuite, les premières Journées d'Histoire Locale ont été convoquées les 24 et 25 novembre 1988 à la bibliothèque Dr. Camino de Saint-Sébastien. Les Journées proposaient d'analyser les pouvoirs locaux, tout particulièrement ceux publics, depuis le Moyen Âge jusqu'à présent.

Au total, de 1988 à 2006, neuf Journées ont été organisées et leurs résultats ont été publiés dans la revue *Vasconia*. Ces Journées sont un échantillon de l'initiative des historiens d'Eusko Ikaskuntza. Les thèmes abordés ont été les suivants : pouvoirs politiques, sociétés et conflits, espaces urbains, les formes de transmission culturelle, la famille et les membres de la famille, l'emploi, l'histoire du genre, des juridictions locales aux ordonnances municipales.

Les symposiums annuels d'Histoire de Bilbao organisés depuis 1996 sont une autre initiative liée à la dynamique des Journées. Il y a eu jusqu'à présent 21 éditions auxquelles ont participé plus de 300 chercheurs qui ont contribué à une révision historiographique et une connaissance plus profonde du passé de Bilbao à l'initiative de Bidebarrieta Kulturgunea et Eusko Ikaskuntza. Les résultats ont été publiés dans la revue *Bidebarrieta*³⁵.

6.5. Journées et réunions de chercheurs

Il convient également de souligner d'autres Journées encouragées à l'initiative de la section d'Histoire : 475ème anniversaire de la conquête de la Navarre ; hommage à Félix M. Ugarte ; la Guerre Civile et la violence ; 150ème anniversaire du siège de Bilbao ; Mondragón à l'époque de la guerre de la Convention ; Manuel Irujo Olló ; Journées d'Histoire

orale ; Arnaud Oihenart et le XVIIe siècle. Ces Journées et réunions scientifiques sont le fruit de la pluralité des intérêts et des inquiétudes qui se manifestaient lors des réunions ordinaires académiques de la section d'Histoire.

6.6. Aides à la recherche comme encouragement dirigé tout particulièrement aux jeunes associés

La création d'une atmosphère et communauté de chercheurs est une condition requise indispensable pour la stimulation de la recherche et la création de nouveaux chercheurs. De même, pour que les chercheurs tournent leur regard vers les études historiques basques, il est nécessaire d'encourager des défis de recherche. Un système académique est établi à l'université, mais la transmission des connaissances requiert également d'autres domaines de socialisation.

Le système d'aides à la recherche qu'avait organisé Eusko Ikaskuntza contribua à encourager les recherches historiques sur les basques et fut un instrument pour attirer les jeunes talents, à qui l'on offrait un forum de discussion et publication des résultats de leurs recherches. Ce programme d'aide géré par la section d'Histoire parvint à renforcer et consolider le système historiographie basque.

Conclusions

Le principal apport d'Eusko Ikaskuntza dans le domaine de l'Histoire au cours de ces cinq dernières années a été l'usage, le maniement et la diffusion des méthodes scientifiques pour analyser le passage des basques et pour encourager l'écriture de l'histoire des basques. La Société d'Études Basques choisit et diffusa la connaissance et l'application des sciences historiques pour l'écriture de l'histoire des basques.

Les apports spécifiques sont les suivants :

1. De 1918 à 1936 : la prise, l'encouragement et la diffusion des méthodes scientifiques pour l'élaboration d'une histoire générale d'Euskal Herria, aussi bien en matière de préhistoire que d'histoire.
2. De 1936 à 1978 : la dynamique entreprise les années précédentes, malgré la disparition de l'institution elle-même, inspira une inertie qui trouva des voies de continuité dans l'ensemble d'Euskal Herria ainsi que dans la diaspora avec historiens réfugiés. De 1945 à 1954, une internationalisation des historiens et chercheurs formés à Eusko Ikaskuntza suite à l'exil provoqué par le franquisme se produisit. Les historiens et intellectuels réfugiés dans d'autres pays ont veillé à poursuivre la culture scientifique d'Eusko Ikaskuntza et ils ont contribué ainsi à son institutionnalisation et diffusion dans le Pays Basque continental, au Musée Basque de Bayonne, à Montevideo, Buenos Aires et Reno. L'initiative entreprise en 1967 à Reno (University of Nevada) s'est avérée plus durable et a encouragé les recherches historiques, tout particulièrement des basques en Amérique et en Australie, par les propres orientations de la culture scientifique d'Eusko Ikaskuntza. Au Pays Basque péninsulaire, sous la dictature franquiste, les recherches de préhistoire et histoire se poursuivirent dans le cadre de la nouvelle Société Basque des Amis du Pays et la Société des Sciences Aranzadi. Le livre de J. Caro Baroja *Los Vascos*, est un indice clair de poursuite de la dynamique entreprise par les historiens d'Eusko Ikaskuntza. La réalisation de l'encyclopédie Auñamendi des frères Bernardo et José Estornes répond

également à la culture scientifique encouragée par Eusko Ikaskuntza, les entrées systématiques de cette encyclopédie sur l’Histoire du Pays Basque étant à sougliner.

3. En 1978 Eusko Ikaskuntza fut rétablie et, répondant aux instructions du nouveau président, J.M. Barandiaran, les sections scientifiques furent rétablies parce que la recherche devait être un signe d’identité d’Eusko Ikaskuntza. En 1979, la section d’Histoire fut organisée, les programmes de recherche entrant en vigueur. La section a été le point de rencontre des chercheurs et a réalisé de précieuses contributions à la communauté scientifique : la collection Fuentes Documentales Medievales, le Centre de Documentation d’Histoire Contemporaine, un programme spécifique de recherches locales avec neuf Journées et vingt-et-un symposiums d’histoire de Bilbao et Journées monographiques ensuite. Mais la contribution la plus précieuse a été la création et publication d’une revue scientifique d’Histoire, *Vasconia*, le plus haut représentant de sa production historiographique comme le reflète le fait de son inclusion à l’ERIH (European Reference Index for Humanites). Depuis 1983, elle a publié 631 textes et articles scientifiques, un apport significatif à l’historiographie basque. Le défi de l’avenir est l’inclusion de la revue à d’autres index de référence pour que l’impact de sa diffusion soit majeur, ainsi que la production d’articles de recherche de qualité comme moyen d’insertion de l’historiographie basque dans les réseaux européens et mondiaux des sciences historiques.

Notes

1. Planté, Adrien. “Les Basques ont-ils une histoire?” dans *La Tradition au Pays Basque. Ethnographie, Folk-Lore, Art populaire, Histoire, Hagiographie*. Bayonne : 1899 ; Elkar, 1994, p. 112.
2. Aranzadi, Telesforo. *La Vasconia*. Buenos Aires : novembre 1900.
3. Vilallonga, José. “Les Congrès des Études Basques ont une histoire. Chronique des Congrès précédents” in *VIIIème Congrès d’Études Basques* (8. 1954. Baiona, Uztaritz). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2003, pp. 9-14.
4. Pour évaluer l’influence des historiens d’Eusko Ikaskuntza dans le contexte de l’historiographie basque, voir : Agirreazkuenaga, Joseba. *De los vascos sin historia a los vascos con historia*. Saint-Sébastien : Txertoa, 2016.
5. Zamacola, José Antonio. *Historia de las naciones bascas de una y otra parte del pirineo septentrional y costas del mar cantábrico desde sus primeros pobladores hasta nuestros días con la descripción, carácter, usos, costumbres y leyes de cada uno de los estados Bascos que hoy existen*. Auch, 1818.
6. Iztueta, Juan Ignacio. *Gipuzkoako probintziaren kondaira edo Historia zeinetan jartzen diraden argiro beraren hasieratik orain arte dagozkion barri gogoangarriak egin eta zuzendu deban*. Saint-Sébastien : Imprenta Baroja, 1847.
7. Majuelo, Emilio. *La idea de historia de Arturo Campion*. Saint-Sébastien: Eusko Ikaskuntza, 2011
8. Campión, Arturo. “Echegaray y la historia”, in *Euskalerriaren alde*. Saint-Sébastien: 1925, pp. 413-415
9. Echegaray, Carmelo. *Trabajos de un cronista*. Bilbao : Biblioteca Bascongada de Fermín Herran, 1898, p. 131.
- Arocena, Fausto. “Don Carmelo de Echegaray y la historia del País Vasco”, in *Euskalerriaren alde*. Saint-Sébastien: 1926, pp. 404-418.
- Gurrutxaga, Ildenfoso. “Carmelo de Echegaray. Su influencia en los estudios vascos” in *Euskalerriaren alde*. Saint-Sébastien: 1928, pp. 127-135

10. Novia de Salcedo, Pedro. *Defensa histórica legislativa y económica del Señorío de Vizcaya y provincias de Alava y Guipuzcoa*. Bilbao : Delmas e hijo, 1851, 4 vols.
11. Aranzadi, Telesforo. “Preámbulo” a Barandiaran, J.M. *Breve historia del hombre primitivo*. Vitoria : Montepío diocesano, 1933.
12. Agirreazkuenaga J. Hermes. *Revista del País Vasco*. Bilbao 1917-1922. *La ciudad, el hombre, la revista. Hiria, gizona, aldizkaria*. Bilbao : Bidebarrieta Kulturgunea-Ayto. de Bilbao, 2000, 110 pages.
13. Apraiz, Angel. “La labor del pueblo vasco ante la cultura universal” in *Primer Congreso de Estudios Vascos*. Bilbao: Bilbaina de artes gráficas, 1919-1920, p. 498
14. Echegaray, Carmelo. *Las provincias Vascongadas a fines de la Edad Media. Ensayo histórico*. Saint-Sébastien : 1895.
15. Pour analyser l’époque, voir Estornes Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca. (1918-1936)*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1983, pp. 115-135.
16. Echegaray, Carmelo. *Informe acerca de los documentos referentes a la historia vasca que se contienen en los archivos públicos*. Saint-Sébastien : 1919.
- Inéditos de documentos referentes a la historia vasca que se contienen en los archivos de Brujas*. Saint-Sébastien : 1929.
17. *Homenaje a Carmelo Echegaray*. Saint-Sébastien: Députation de Guipuzcoa-Eusko Ikaskuntza, 1929.
18. Echegaray, Bonifacio. *El proceso de la Zamacolada. Conferencia*. Bilbao : 1920.
- “*Vasconia*” dans l’*Enciclopedia Universal ilustrada*. Madrid : Espasa, 1929, pp. 148-169.
- La Vecindad. Relaciones que engendra en el País Vasco*. Saint-Sébastien : 1933.
- La vida civil y mercantil de los vascos a través de sus instituciones jurídicas*. Saint-Sébastien: 1923.
19. Fondo Bernardo Estornes Lasa. En ligne : <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/fr/> (06/2018)
20. Lefebvre, Théodore. *Les modes de vie dans les Pyrénées Atlantiques Orientales*. Paris : A. Colin, 1933.
21. Larronde, Jean-Claude. “Histoire du VIIème Congrès d’Études Basques. Biarritz, 1948” in *VIIème Congrès d’Études Basques* (7. 1948. Biarritz). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza Ikaskuntza, 2003, p. 37.
22. Agirreazkuenaga, Joseba. “Reinterpreting the Basque Past in Exile: Scholars, Narratives and Agendas (1936-1977)” in *Storia della Storiografia-Histoire de l’Historiographie-History of Historiography-Geschichte der Geschichtsschreibung*. N° 69, 1. Pisa-Roma: Fabrizio Serra editore, 2016, 65-82.
23. Irujo, Xabier. *Jon Bilbao Azkarreta* (Cayey 1914-Vitoria-Gasteiz 1994). Vitoria-Gasteiz : Eusko Jaurlaritza, colección Bidegileak, 2014.
24. Veyrin, Philippe. *Les Basques de Labourd, de Soule et de Basse Navarre, leur histoire et leurs traditions*. Bayonne : 1943 ; Arthaud, 1975.
25. Larronde, Jean-Claude. “Histoire du VIIème Congrès d’Études Basques, Biarritz, 1948” in *op.cit.*, pp. 17-61.
26. Larronde, Jean Claude. “Histoire du VIIIème Congrès d’Études Basques. Bayonne, Ustaritz, 1954” in *VIIIème Congrès d’Études Basques* (8. 1954. Baiona, Ustaritz). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2003, pp.13-39.
27. San Miguel, María Luisa (ed.). *Ildefonso Gurruchaga: Aprendamos nuestra Historia. Reflexiones sobre mi país*. Saint-Sébastien : Saturraran, 2002, deux vols.
- “La Historia de una Historia”, in J.A. Agirre: *proiektu kultural bat - Un proyecto cultural*. Saint-Sébastien : Saturraran, 2007.
- L’institut publiait son bulletin. Les travaux d’histoire publiés sont disponibles à l’adresse suivante :
- <http://urazandi.euskaletxeak.net/vol1/dvd04/Bolet%EDnIAEV/htm/index.htm> (06/2018)
28. Douglass, W.A.; Bilbao, J. *Amerikanuak. Basques in the New World*. Reno : University of Nevada, 1975.
29. Exprimé par Julio Caro lors de l’interview chez lui à Itzea (Bera). Caro Baroja, Julio. *Los Vascos. Etnología*. Saint-Sébastien : RSVAP, 1949.
30. “Une telle conception de l’ethnologie se confond presque trait pour trait avec celle de l’histoire, comme on la comprend actuellement. D’ailleurs, M. Caro Baroja est un excellent historien”. Lapeyre, Henry. “Ethnologie et Histoire. À propos des Basques” in *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*. Paris, 1951, p. 499.
31. Pour connaître le contexte, voir : Lopez Atxurra, Rafael : “Cultura, educación y estudios vascos: hitos para la recuperación de nuestra memoria histórica (cronología)”, in *XII Congrès d’Études Basques: Etudes Basques dans le système éducatif* (Gasteiz, 1993). Saint-Sébastien: Eusko Ikaskuntza, 1995, 55-81.

Artetxe, Karmele. *Euskara unibertsitatera bidean: eragileak eta proiektuak* (1939-1990). Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea, 2011, 151 p.

32. Zabala, Aingeru. "Colección de Fuentes documentales medievales del País Vasco" in *RIEV*, 45, 1. Saint-Sébastien, 2000.

33. Landa, Carmelo. "Revista Vasconia, cantera de la nueva historiografía vasca (1983-2003)", in *Vasconia, Cuadernos de Historia-Geografía*, 34. Saint-Sébastien: Eusko Ikaskuntza, 2005, pp. 481-633.

34. Agirreazkuenaga, Joseba (ed.). *Tokiko historiaz ikerketak=Estudios de historia local* (Bilbao, 1987). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1987.

35. <http://www.ehu.eus/ojs/index.php/Bidebarrieta>; www.bidebarrieta.com (06/2018)

5

Un siècle d'Anthropologie, d'Ethnographie et de Folklore au Pays Basque (1918-2018) *

José Ignacio Homobono Martínez

Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

1. Présentation

Ce chapitre tente d'élucider chacun des profils de deux savoirs, l'Ethnographie et le Folklore, plus celui d'une discipline du domaine académique, l'Anthropologie Sociale, dans le contexte spatio-temporel du Pays Basque (1918-2018). Inextricablement liés dans leurs origines mais nettement différenciés – en particulier la dernière – après leur apparition tardive, il faudra les situer dans un contexte diachronique, celui-là même suivi par Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques (EI-SEV), institution culturelle qui sera déterminante dans la configuration des trois. Et ce compte tenu de l'apparition chronologique inégale au Pays Basque des milieux – académiques ou associatifs – qui contribuent à la configuration de cette trilogie méthodologique.

La structure de l'exposition repose sur la trajectoire principale des chercheurs et chercheuses. Comme ceux-ci et celles-ci ne constituent pas des écoles ou tendances définies (sauf les Groupes Etniker et les anthropologues féministes), il n'est point facile de les regrouper par institutions académiques et/ou de recherche. En conséquence, sur la base de la duplicité ou multiplicité des attributions et sous-spécialités, il a été pris en compte la plus évidente de chaque chercheur et chercheuse, au moins du point de vue d'un observateur externe, et en donnant toujours priorité à EI-SEV.

À cette dernière s'ajoutent d'autres institutions de notre région où ont été cultivées ces disciplines : la Fondation Barandiaran, la Société des Sciences Aranzadi, la Société Basque des Amis du Pays (RSBAP) et Ortzadar Folklore Taldea.

En ce qui concerne les publications, relevons en particulier : *Anuario de Eusko-Folklore*, *Zainak*. *Cuadernos de Antropología-Etnografía*, *Jentilbaratz*. *Cuadernos de Folklore*, *Revue Internationale des Études Basques* (RIEV), toutes d'EI-SEV. *Cuader-*

nos de Etnología y Etnografía de Navarra (Gouvernement de Navarre) ; *Kobie*. *Anthropología Cultural* (Diputación Foral de Biscaye) [la Diputación Foral constitue l'exécutif de la province basque, ndt] ; *Munibe* (S.S. Aranzadi), *Boletín de la RSBAP*, *Ohitura*, *Ankulegi*, *Sukil* et *Itsas Memoria*. *Revista de Estudios Marítimos del País Vasco* (Untzi Museoa/Musée Naval de Saint-Sébastien).

2. L'Anthropologie, l'Ethnographie et le Folklore naissants dans la première période d'Eusko Ikaskuntza

Durant cette première étape (1918-1936), Eusko Ikaskuntza canalise la production de l'Ethnographie et du Folklore. Au Congrès d'Oñate, constitutif d'EI-SEV, sous le nom de « Raza » furent inscrits les savoirs – Anthropologie Physique, Préhistoire, Ethnologie – peut-être difficiles à délimiter en 1918, mais dont l'association est incompréhensible de nos jours. Une Anthropologie vouée à l'étude des caractéristiques physiologiques et une Ethnographie empiriste de la culture matérielle, uniquement différenciée du Folklore en ce que celui-ci se rapporte à la culture immatérielle. Les conférenciers du Congrès dans ce domaine furent le jeune prêtre et chercheur José Miguel de Barandiaran (Ataun [Guipúzcoa], 1889-1991), l'anthropologue Telesforo de Aranzadi (Bergara [Guipúzcoa], 1860-1945) et l'archéologue Enrique de Eguen (Vitoria, 1888-1944), qui exploraient les sites dolméniques d'Aralar.

Après l'obtention d'un doctorat en Pharmacie (1887), Telesforo de Aranzadi s'intéressa à l'Anthropologie. En 1891, il obtint le prix de la Société Anthropologique de Paris pour son travail « Le peuple basque ». En 1917, il fait la connaissance de Barandiaran, avec qui il commence son travail de fouille des dolmens, dont les résultats furent publiés dans le premier volume de l'*Anuario de Eusko-Folklore* (1921). En 1920, il fut nommé Professeur d'Anthropologie à l'Université de Barcelone, un poste qu'il occupa jusqu'à sa retraite en 1931. En 1936 eut lieu la découverte à Itziar du crâne le plus ancien jusqu'alors. Ce qui fit remonter l'ancienneté du biotype indigène à l'époque préhistorique. La production d'Aranzadi se révéla immense : plus de 300 publications – livres et articles – sur l'Anthropologie, l'Ethnographie et la Préhistoire du Pays Basque (Goicoetxea, 1987).

Les premières collectes de données ethnographiques d'EI-SEV débutent en 1919 via un questionnaire limité à l'étude de la société traditionnelle basque (paysanne, pastorale et de pêche), ignorant le binôme industriel/urbain, déjà prédominant à l'époque dans les zones démographiquement plus importantes. Il s'agissait d'inventorier les traits en principe pérennes.

Le Folklore et l'Ethnographie naquirent comme disciplines d'étude des traditions culturelles paysannes chez les peuples européens avec un discours lié au romantisme, à la religion et au nationalisme périphérique ou étatique¹. Et il en découla un recueil et classement de données sans trop de réflexion². Sinon l'interprétation pérennaliste des faits étudiés comme survivances d'une prétendue pensée mythique. Avec pour résultat le rejet des concepts de changement, conflit et progrès auxquels même la société traditionnelle ne reste pas étrangère (Homobono, 2009 : 358-364). Bien que Barandiaran admit dans la dernière étape de sa vie :

« Mais la réalité humaine est variable ; elle est en transformation perpétuelle. Les traditions font place à de nouvelles formes, elles sont dans une décadence aujourd'hui plus accélérée que jamais, proches de leur crépuscule ou extinction totale à cause de l'industrialisation de la vie et des nouvelles expériences qui lui sont associées et par des impositions de forces allochtones » (Barandiaran, 1980 : XI-XII).

* Orig. es, p. 426

Rapidement, il apparut que l'Anthropologie physique, la Préhistoire et l'Ethnographie devaient se différencier et utiliser leurs propres méthodes de recherche (Caro Baroja, 1979 : 18). En dépassant les limites locales et même la frontière politique. Avec tout cela, EI-SEV devient l'institution de consultation obligatoire dans ces thématiques (Estornés, 1983 : 111-113).

En 1921, Barandiaran met en place trois initiatives : d'une part, il crée la Société d'Eusko-Folklore, avec le Laboratoire d'Ethnologie et de Folklore, dont le siège est situé au Séminaire de Vitoria. Son objectif est de former progressivement un corpus sur la vie traditionnelle basque à l'aide d'un groupe de collaborateurs résidant dans diverses régions du pays. Le caractère de nombreuses descriptions passées est fui et les données recueillies sont classées scientifiquement. D'autre part, il fonde la revue *Anuario de Eusko-Folklore*, dont les 14 premiers numéros (jusqu'en 1934) seraient publiés par EI-SEV³. Et en troisième lieu, il lance une nouvelle publication, *Eusko-Folklore. Materiales y cuestionarios*, où seront rassemblées les légendes, traditions, croyances, coutumes, pratiques religieuses et magiques du peuple basque.

En définitive, l'institutionnalisation des études ethnographiques et folkloriques revient à Barandiaran. En 1913, à l'Université de Leipzig en Allemagne, il avait assisté à un cours du professeur W. Wundt sur la Psychologie des peuples. Influencé par lui, Barandiaran jugea indispensable l'étude de la culture de sa terre. À la Sorbonne parisienne, il poursuivit des études d'Ethnologie, d'Anthropologie et de Paléontologie humaine. Son orientation théorique tend vers l'École Historique de Vienne, qui était axée sur l'étude des particularités des peuples et déplorait la disparition des prétendues formes archaïques, se proclamait empiriste, postulait que toute généralisation scientifique devait être précédée d'une compilation et d'une description systématiques des événements culturels, et était confessionnellement chrétienne (Azcona, 1984) ; « sans trop endosser de théories » (Barandiaran, 1980 : XIII).

La section d'Anthropologie, d'Ethnographie et de Préhistoire élit comme président Barandiaran en 1923. À ce moment-là, la Société d'Études Basques disposait d'un organe interne pour la diffusion scientifique : la *Revue Internationale des Études Basques* (RIEV), fondée en 1907 par le philologue biscayen Julio de Urquijo. Personne influente dans les milieux scientifiques internationaux, Urquijo parvint à attirer dans les pages de la RIEV des chercheurs et journalistes de renom à l'époque : Georges Hérelle (1848-1935), analyste rigoureux du théâtre populaire basque ; Violet Alford (1881-1972), éminente folkloriste anglaise, auteur d'un important répertoire d'études sur la danse et le théâtre populaire ; Rodney Gallop (1901-1948), diplomate et folkloriste anglais, auteur de le pasteur protestant et bascologue anglais Wentworth Webster (1828-1907), à qui nous devons un vaste recueil de contes et légendes ; ou Julien Vinson (1843-1926) qui, outre la chorographie avec sa suppression brutale dans l'État espagnol par le régime franquiste, toutes les activités d'EI-SEV cessent en 1936 (Caro Baroja, 1978 : 17-18). Cela n'empêcha pas la tenue de deux Congrès d'Études Basques à Biarritz (1948) et à Bayonne/Ustaritz (1954), qui permirent le regroupement des exilés de la culture basque.

Cependant, le travail ne s'interrompt pas complètement car, de Sare, Barandiaran créait le Laboratoire d'ethnologie & Eusko-Folklore en 1938 et la revue *Ikuska* en 1946. De plus, quelques numéros d'Eusko-Folklore. Documents et questionnaires furent publiés dans le Bulletin du Musée Basque de Bayonne et dans l'hebdomadaire *Herria*. Il fut également mené une campagne d'enquêtes ethnographiques et de recherches préhistoriques centrées sur Sare et réalisées dans onze communes du Pays Basque nord, plus le village frontalier navarrais de Zugarramurdi (Barandiaran, 1982 : 298 ; Duvert, 2014).

En Pays Basque sud, de 1942 à 1947 furent publiés les quatre volumes d'*Euskalerriaren Yakintza*, un large répertoire folklorique œuvre du prêtre Resurrección Mª de Azkue (Lekeitio [Biscaye], 1864-1951), président de l'Académie de la Langue Basque (1919-1951) (Rubio-Ardanaz, 2003). Au cours de la même décennie, Julio Caro Baroja publie ses premières recherches.

3. L'école ethnographique et folklorique basque

3.1. José Miguel de Barandiaran et les groupes Etniker

De retour à Ataun en 1953, Barandiaran reprend ses recherches préhistoriques et ethnographiques. Entre 1963 et 1980, il dirigea le Cours d'Ethnologie à la chaire de Langue et Culture Basques de l'Université de Navarre (UNAV) (Beguiristain, 2011). En 1978, il fut nommé Docteur Honoris Causa par l'Université du Pays Basque et en 1986 par l'Université de Deusto (UD). Il fut par ailleurs nommé citoyen d'honneur par les deux Diputaciones de Guipúzcoa (1983) et de Biscaye (1990), et il reçut les médailles d'Or du Gouvernement de Navarre et de la Diputación d'Alava (1990).

En 1976, il entreprit aux côtés des membres du dernier Conseil Permanent d'avant-guerre la refondation d'Eusko Ikaskuntza. À l'Assemblée Générale de 1978 il fut désigné président, un poste qu'il occupa jusqu'à la fin de sa vie. Dix ans plus tard était créée sous les auspices d'Eusko Ikaskuntza la Fondation José Miguel de Barandiaran, qu'il présiderait également, et il est reconnu membre d'honneur de l'Institut Labayru. Durant sa longue vie, il publia 248 travaux entre livres et articles. De 1972 à 1984 virent le jour les 22 volumes de ses *Œuvres Complètes*. Encore à la fin de 1989, il publia *Mitos del Pueblo Vasco*.

Dès lors, plus encore que la personnalité notoire de Barandiaran, le réseau de groupes, lignes de recherche et publications qui trouvent en lui leur maître nous intéresse. L'école ethnographique et folklorique qui suit ses pas approfondit dans le milieu rural entendu comme dépositaire de valeurs (ethniques et religieuses), de croyances et d'éléments culturels « purement basques », face à la ville et à sa culture, au changement et à l'historicité, éludés comme instigateurs de la déstructuration de ladite société traditionnelle (Beguiristain, 1996 : 2 ; Jimeno Aranguren, 2003). Bien qu'un Barandiaran alors nonagénaire affirmât que l'absence du milieu urbain dans les recherches entreprises par ses groupes n'était pas due tant à une exclusion méthodologique qu'à la priorité de « collecter et classer » ce qui était en train d'être remplacé par un tel milieu. De fait, le monde urbain a sa place dans les tomes plus récents de l'*Atlas Ethnographique du Pays Basque*. Une autre caractéristique de cette école est la discrimination positive en faveur des zones basco-phones.

Cela étant, la culture populaire d'abord et le patrimoine culturel ensuite sont des concepts qui ont jusqu'à présent occupé le champ appelé Ethnographie et Folklore, entre lesquels il n'existe pas de délimitation claire (Homobono, 2009 : 359). Et ce bien que le Folklore ait penché pour les caractéristiques idéatives de la culture, laissant à l'Ethnographie les aspects matériels. Car selon le maître lui-même, une composante culturelle, quelle qu'elle soit, possède des « fonctions utilitaires et symboliques » (Barandiaran, 1982 : 299 ; Homobono, 2009 : 359). Aujourd'hui, les deux concepts sont cultivés par des groupes en marge des institutions académiques.

Les enquêtes systématiques, où est étudié tout le système de catégories qui font partie d'une population, commencèrent à être réalisées plus tard que les enquêtes élémentaires, axées sur la description d'un ou de plusieurs éléments culturels (Barandiaran, 1982 : 299). D'après

une de ses citations, les travaux de recherche et publications réalisés conformément à cette méthodologie « constituent un véritable vivier de documents d'où toutes les personnes [...] qui sont intéressées par l'étude des traditions populaires [...] et du folklore basque en particulier pourront extraire du matériel » (Barandiaran, 1982 : 297).

Pour soutenir la chaire de Barandiaran à l'UNAV, entre 1968 et 1986 furent lancés les Groupes Etniker, dédiés à la collecte ethnographique. Leur objectif ultime est la création d'un *Atlas Ethnographique du Pays Basque* (commencé en 1987), grâce à l'application du questionnaire élaboré par Barandiaran et du travail de terrain (Manterola et Arregi, 2005). Le mouvement se propagea peu à peu dans le reste du Pays Basque, si bien qu'il fut créé des sections ou groupes en Pays Basque sud – et plus tard en Pays Basque nord – à caractère territorial, lesquels ont déjà publié plusieurs monographies et volumes thématiques. Une sélection de leurs travaux venait enrichir au fur et à mesure l'*Anuario de Eusko-Folklore*.

Le contexte de la société basque antérieur à sa sécularisation actuelle, en l'absence d'universités publiques et avec la prédominance de deux universités catholiques, explique, dans celle-ci comme dans de nombreuses autres initiatives culturelles nées au XXe siècle, son empreinte confessionnelle. D'autre part, même si parmi ses collaborateurs figurent des professionnels ou académiciens, ils le sont principalement de disciplines extérieures aux sciences sociales, qui font bien souvent de l'étude de leurs localités ou régions d'origine une pratique de loisirs culturels.

Le premier groupe fut celui de Navarre, fondé en 1968. Son responsable est Mª Amor Beguiristain (Pampelune, 1949), professeur de Préhistoire de l'UNAV. Certains travaux de ses membres ont été réunis dans les *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* (CEEN), revue dirigée dans un premier temps par Julio Caro Baroja, que Beguiristain elle-même remplaça par la suite. L'anthropologue social Jesús Azcona, Mikel Aranburu Urtasun, Kepa Fernandez de Larrinoa, Susana Irigaray et David Mariezkurrena se sont succédé à la tête de la publication.

En 1973 est créé Etniker-Bizkaia, dont le siège est situé à l'Euskal Biblioteka du Séminaire de Derio, dans le Diocèse de Bilbao, et quatre ans plus tard le groupe fut intégré dans le Département d'Ethnographie de l'Institut Labayru, aujourd'hui Labayru Fundazioa (Barandiaran, 1982 : 298 ; Homobono, 1992 : 148). Le centre biscayen favorisera la création en 1991 de la Société Etniker-Euskalerrria. À sa tête sera le prêtre Ander Manterola Aldekoa (Zeanuri [Bizkaia], 1934), professeur d'Anthropologie Culturelle à l'École Diocésaine d'Instituteurs de Derio (1974-1979). Il fut vice-président pour la Biscaye d'EI-SEV (1979-1991) et président de la Fondation Barandiaran (1991-1994). Bizkaitar Argia/Personnage illustre de Biscaye, depuis 2002. Il est l'auteur de *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiaran* (1889-1991) (2003), écrite aux côtés de Gurutzi Arregi, directrice à la fois du Département d'Ethnographie de l'Institut Labayru et d'Etniker-Bizkaia depuis sa création. À partir de 1986, elle fait partie du comité interrégional des Groupes de Recherche Ethnographique Etniker-Euskalerrria et coordonne le comité de rédaction de l'*Atlas Ethnographique du Pays Basque*.

En 1971 est créé le Groupe Etniker-Araba, qui connut plusieurs avatars avant de rejoindre en 1988 le Séminaire Alavais d'Ethnographie à entité juridique indépendante. Le séminaire publiait la revue *Ohitura. Estudios de Etnografía Alavesa*, dirigée depuis 1994 par l'ethnographe alavais Juan José Galdós López de Laño (Vitoria-Gasteiz, 1963). Pour sa part, la Société des Sciences Aranzadi couvrit en 1972 la naissance du Groupe Etniker-Gipuzkoa. En 1986 est constitué Etniker-Iparralde au sein de l'Association Lauburu de Bayonne.

Les Groupes Etniker vont continuer à travailler selon les principes énoncés par Barandiaran, en privilégiant le travail de terrain par rapport

à la réflexion, car « la théorie peut servir parfois de stimulant à la recherche ; mais en général elle doit s'en tenir là : un gramme de faits vaut plus qu'une tonne d'appareil théorique ou d'hypothèses » (Barandiaran, 1979 : XV).

3.2. Ethnographes et/ou folkloristes plus autonomes

Il convient de regrouper dans cette rubrique les chercheurs, disciples de Barandiaran, dans l'œuvre desquels sont présents l'Ethnographie et/ou le Folklore. Et qui, tout en appartenant à une ou plusieurs des institutions précitées, voire en exerçant des fonctions au sein de celles-ci, se sont caractérisés par leur parcours autonome.

Indépendamment des travaux de Barandiaran mais « en suivant ses conseils et enseignements, bien que je n'eusse jamais l'occasion de travailler en collaboration directe avec lui », comme l'écrit Josemari Vélaz de Mendizabal dans la biographie consacrée au Prix Manuel de Lekuona 1990, il y a lieu de citer l'ethnographe Gerardo López de Guereñu Galarraga (Vitoria-Gasteiz, 1904-1992). Il appartient au premier conseil d'administration de la Société Excursionniste Manuel Iradier, où il donna des cours sur le patrimoine culturel et naturel. Autodidacte, il travailla en solitaire sur plusieurs fronts de recherche, notamment l'Ethnographie, le lexique, les villages alavais – essentiellement Apellániz –, le calendrier des fêtes ou la médecine populaire.

Juan Garmendia Larrañaga (Tolosa [Guipúzcoa], 1926-2015) : ethnographe et folkloriste influencé par l'œuvre de Barandiaran, mais également par celle de Caro Baroja. En 1984, il obtint un doctorat en Anthropologie Philosophique à l'UPV/EHU. Au sein d'EI-SEV, il occupa différents postes et, en 1996, il fut désigné membre d'honneur. En 2001, il remporta le prix Eusko Ikaskuntza-Caja Laboral des Humanités, de la Culture, des Arts et des Sciences Sociales. Pendant les années où la RIEV était dirigée par Julio Caro Baroja, il exerça comme coordinateur, et à son décès il assura par intérim la direction jusqu'à la désignation de Gregorio Monreal. La monographie de la collection *Lankidetzan*: Juan Garmendia Larrañaga. Solasean (2005), de Josemari Vélaz de Mendizabal, lui fut consacrée. Ses *Obras Completas*, publiées entre 1997 et 2008 et mises sur support numérique par EI-SEV, sont hébergées sur le site web, classées par matières : ethnographie, carnavaux, fêtes, jeux, mythes et légendes, médecine populaire, rites, histoire et écrits sur l'auteur (Vélaz de Mendizabal, 2005 ; Homobono, 2009 : 364).

Antxon Aguirre Sorondo, originaire de Saint-Sébastien (1946-2014). En tant qu'ethnographe, folkloriste et historien, aucun thème relatif au patrimoine culturel basque ne lui fut étranger, comme en témoignent ses près de trente livres. Parmi eux : *Tratado de Molinología* (1988), *Ermitas de Gipuzkoa* (1993), *Supersticiones populares vascas* (1997) ou *Etnografía del Enclave de Treviño* (2005). Plus des centaines d'articles et collaborations à des revues, journaux et publications collectives. Il tient au nombre de ses mérites les prix Marqués de Lozoya de la recherche anthropologique (1987) et Manuel de Lekuona pour l'ensemble de son œuvre (2014).

Anton Erkoreka (Bermeo [Biscaye], 1950). Il a concilié son activité de professeur avec la direction à partir de 1998 du Musée Basque d'Histoire de la Médecine et de la Science situé dans le campus de Biscaye (UPV/EHU) dont il fut le Vice-recteur (2004-2005). Il fait partie des Groupes Etniker depuis leur fondation. Président de la section d'Anthropologie-Ethnographie d'Eusko Ikaskuntza (1987-1992) et vice-président pour la Biscaye (1997-2002). Dans le domaine ethnographique et folklorique, outre des articles, il a publié des livres comme : *Análisis de la medicina popular vasca* (1985), *Euskal Antropologoak, Etnologoak eta Etnografoak gaur* (1988) et *Etnografía de Bermeo* (2003).

Fermín Leizaola, originaire de Saint-Sébastien (1943), directeur du Département d'Ethnographie de la Société des Sciences Aranzadi et coordinateur de projets mis en œuvre par la Diputación Foral de Guipúzcoa. Auteur de monographies et d'articles sur le pastoralisme basque, mais également d'études sur les croyances et les symboles. Prix Manuel de Lekuona en 2017.

José María Satrustegi (Arruazu [Navarre], 1930-2003) fut disciple de Barandiaran, collaborateur de Julio Caro Baroja depuis l'étape fondatrice des CEEN et membre du Groupe Etniker-Navarra. Bien qu'en autodidacte, ses préoccupations intellectuelles dépassaient le carcan rigide des ethnographes et folkloristes. Parmi son œuvre ethnologique abondante figurent les livres : *Etnografía navarra. Solsticio de invierno* (1974), *Mitos y creencias* (1980) et *Comportamiento sexual de los vascos* (1981), auxquels s'ajoutent de nombreux articles sur la mythologie, la religiosité populaire, la médecine populaire, la technologie et l'artisanat traditionnels, ou encore le folklore (Jimeno Aranguren, 2004 ; Homobono, 2009 : 364).

Felipe Barandiaran Irizar (Saint-Sébastien, 1913-1995), ethnologue, neveu de José Miguel de Barandiaran. Il fit des études d'Ethnologie et de Sociologie religieuse à l'Institut Catholique de Paris, matières qu'il dispensa à partir de 1956 à l'École Sociale du Séminaire de Vitoria-Gasteiz. Il est l'auteur d'une importante monographie ethnologique : *La comunidad de pescadores de bajura de Pasajes de San Juan (ayer y hoy)* (1982).

Emeterio Sorazu (Getaria, 1937-Ibarra [Guipúzcoa], 2010) passa sa thèse de doctorat *Antropología y religión del pueblo vasco*, éditée en 1980, avec un prologue de Barandiaran. Elle contient peu d'Anthropologie, beaucoup de Folklore et un soupçon d'Ethnographie. Dans celle-ci, il aborde la religion et la mythologie, les structures théophaniques du monde religieux et les hiérophanies comme médiatrices du sacré. Il publia des articles sur les sanctuaires, la religiosité populaire et les fêtes traditionnelles.

La déjà citée Gurutzi Arregi (Lemoa [Biscaye], 1936) est docteur en Sociologie. Vice-secrétaire d'Eusko Ikaskuntza (1979-1984), secrétaire gestionnaire (1982-1990) et présidente de sa section d'Anthropologie-Ethnographie (1979-1988). Elle a publié les livres *Ermitas de Bizkaia* (1987) et *Origen y significación de las ermitas de Bizkaia* (1999). Elle a par ailleurs publié des articles sur la religiosité populaire, les confréries, les croyances, les rites et la médecine populaire.

Michel Duvert (Bayonne, 1941), docteur en Sciences Naturelles et formé en Études Basques aux côtés d'Eugène Goyheneche et José Miguel de Barandiaran. Il fit ses premiers pas au sein du Groupe Etniker-Iparalde : directeur de celui-ci, membre du comité interrégional des Groupes Etniker Euskalerrria et du comité de rédaction de l'*Atlas Ethnographique du Pays Basque*. Auteur de nombreux articles sur le Folklore et l'Ethnographie. Ses thèmes de prédilection sont la religion populaire et les rites funéraires, l'art et les histoires de l'habitat local, en particulier de la montagne basque.

Thierry Truffaut, membre du Groupe Etniker-Iparalde et d'EI-SEV, a étudié les carnivals basques depuis 1978. Sa réorientation vers les études universitaires – doctorat en Ethnologie – lui a permis de repenser ses approches en dépassant la description ethnographique. Dans son livre *Joldun et kaskarot* (2005) sur les carnivals d'Ituren/Zubieta (Navarre) et du Labourd, il prête davantage attention à des aspects comme la sociabilité des jeunes ou les relations de voisinage ; ou encore à la signification changeante des deux fêtes organisées par des localités inscrites dans la société rurale de la postmodernité. Bien que ses interprétations restent prisonnières de l'objectif de les identifier à des survivances d'un fond mythologique hypothétique (Homobono, 2009: 367).

L'étude ethnologique *La tradition de danse en Béarn et Pays Basque français* (1984) de Jean-Michel et Hélène Guilcher, spécialistes en danses traditionnelles françaises, constitua à l'époque un effort novateur. Ce fut éga-

lement le cas des études axées sur les groupes carnavalesques d'ihoadunak d'Ituren/Zubieta : nous faisons référence tant à l'étude la plus ethnographique de Mikel Lizarza (1974) qu'à celle effectuée par M.O. Echegut (1991) à partir de l'ethnologie historique (Homobono, 2009 : 367).

3.3. Le Folklore dans la seconde étape d'Eusko Ikaskuntza⁴

Le premier numéro des *Cuadernos de Sección. Folklore* d'EI-SEV est publié en 1983. Sous cet intitulé parurent les cinq premiers numéros (1983-1994). À partir du sixième (1997), leur titre change pour devenir *Cuadernos de Folklore*. Leur thématique s'est limitée aux expressions de musique, coutumes, jeux et sports, fêtes et danses.

Entre 1983 et 2013, la section de Folklore organisa des Journées, Séminaires et Rencontres sur : l'initiation au folklore basque (Saint-Sébastien, 1981, Pampelune-Iruñea, 1982, Bilbao, 1983, Vitoria-Gasteiz 1984) ; les danses de bâtons en Navarre (Pampelune-Iruñea, 1985) ; le folklore et l'éducation (Bilbao, 1999) ; la recherche actuelle sur la musique et les danses traditionnelles (Saint-Sébastien, 2003 ; Abadiño [Biscaye], 2005) ; sur les rites de Noël (Lesaka [Navarre], 2005) ; les fêtes actuelles du point de vue du folklore (Saint-Sébastien, 2006) ; le folklore dans les audiovisuels (Bilbao, 2007) ; les jeux et les sports populaires et traditionnels (Basauri [Bizkaia], 2008) ; la recherche folklorique et ethnographique en Pays Basque (Basauri, 2008) ; la musique folk et la musique traditionnelle (Basauri, 2009). Dans la deuxième décennie du siècle, les forums portèrent sur la danse *al sueto* (Eibar [Guipúzcoa], 2011) et les manifestations sonores en lien avec la culture traditionnelle (Bilbao, 2013). Ces dernières servirent à montrer l'actualité et les nouveaux potentiels du Folklore.

Une bonne partie des réflexions recueillies lors de ces rendez-vous furent exprimées dans les *Cuadernos Jentilbaratz* et dans la collection *Lankidetzan*. Les cahiers, en outre, ont disposé de quatre numéros monographiques. Le numéro 3, de Tomás Díez Peñalba (1989) : *Legado musical de Julián Romano: repertorio de música para dulzaina*. Le numéro 10, d'Urko Arozena : *Panderoa jotzen ikasteko eskuliburua* (2007). Le numéro 13 : *Haur folklorea Euskal Herrian. Irakaskuntzako materialak / El folklore infantil en Euskal Herria. Materiales para su enseñanza* (2011). Et le numéro 15 : *Performantza eta erritua Gernikako Marijesietan. Identitaterako ahotzak* (2013), écrit par Daniel Rementería Arruza (bourse Agustín Zumalabe 2005).

Juan Antonio Urbeltz Navarro (Pampelune-Iruñea 1940) présida la section de Folklore durant les premières années. Chorégraphe et folkloriste, son travail s'est concrétisé par des spectacles de danse qui plongent leurs racines dans la tradition et apportent des propositions novatrices. Dans ses livres, il se laisse aller à des interprétations très personnelles, hautement spéculatives, sur ses origines et significations : *Dantzak. Notas sobre las danzas tradicionales de los vascos* (1978), *Los bailes de espadas y sus símbolos: ciénagas, insectos y moros* (2000), *Crónlech vasco y zorro japonés. De Jorge Oteiza a Akira Kurosawa* (2012), *'Morir' en la hoguera el Martes de Carnaval* (2017), etc. Il a reçu des prix internationaux importants pour ses propositions chorégraphiques et de culture populaire.

Emilio Xabier Dueñas (Baracaldo [Biscaye], 1959), en tant que président de la section de Folklore, dirigea la revue *Jentilbaratz* dans sa dernière étape. Ses thèmes de recherche tournent autour de la danse et la musique traditionnelles, ou les coutumes festives : *Olentzero* [littéralement « nouvelle saison », *Olentzero* désigne le solstice d'hiver. Porteur d'espoir et de lumière, il annonce la nouvelle année et le retour des beaux jours. Dans la mythologie basque, il apparaît sous la forme d'un charbonnier et le christianisme en a fait l'annonciateur de la naissance du Christ, ndt], le carnaval, etc. Il est l'auteur et/ou le coauteur d'articles et de livres : *Ihateriak / Carnavales* (Bilbao, 1992) ; *Invitación al estudio de la*

danza tradicional en el País Vasco (1998) ; *Fronteras y puentes culturales. Danza tradicional e identidad social* (1999). Il a dirigé le projet “Dantza eta eszena tradizionala: Dokumentazio eta bilduma mapa” (2009-2010) pour la collecte de documentation sur les groupes et académies de danse, collectifs musicaux et autres associations liées à la danse et la musique traditionnelles.

Josu Larrinaga Zugadi est souvent associé à Dueñas dans un tandem innovant. Ils s'accordent à mettre l'accent sur les aspects identitaires, socialisateurs et participatifs du folklore basque (Homobono, 2009 : 366-367). Larrinaga est l'auteur d'*Asociaciones de mocerías en Euskal Herria* (1988), *Fiestas y niños en Bizkaia* (1994) et de *Sakanako Folklore. Folklore de la Sakana* (2003). Il a publié dans *Jentilbaratz* des articles sur les associations de jeunes gens en Biscaye, la socialisation et l'éducation des enfants, les carnivals basques, la danse *a lo sueto*. Et dans *Zainak*, il a collaboré avec des thèmes sur les rassemblements festifs. Il obtint la bourse Agustín Zumalabe en 1999.

Par ailleurs, *Jentilbaratz* a bénéficié des contributions plus ou moins assidues de José Antonio Quijera, Karlos Sánchez Ekiza, Iñaki Irigoien et du déjà mentionné Mikel Aranburu Urtaşun, vice-président d'EI-SEV en Navarre sur la période 1996-2002, qui porte son attention sur les événements festifs de danse et sur la réinvention de ceux-ci au service de la construction d'identités collectives. Dans l'index des auteurs, nous trouvons aussi les anthropologues sociaux Kepa Fernández de Larrinoa et Daniel Rementeria.

L'orientation de la section de Folklore au fil des années fut donnée par la personnalité et les intérêts de ses présidents ou présidentes : Juan Antonio Urbeltz (1978-1994), José Antonio Quijera (1994-1998), Mertxe García Pérez (1998-2001), Karlos Sánchez Ekiza (2001-2005) et Emilio Xabier Dueñas (2005-2013). La musique et la danse traditionnelles prévalurent durant les quatre premiers mandats. À partir de 2006, la section s'attacha à couvrir non seulement les domaines qui servaient de référence à la section mais aussi les moyens qui les soutenaient et d'autres aspects de la culture traditionnelle, à une époque où l'UNESCO assumait parmi ses objectifs la défense du Patrimoine Culturel Immatériel. La démythification des fêtes populaires ou l'application de la photographie et de la vidéo comme outils d'apprentissage et de promotion furent des thèmes suscitant un regain d'intérêt.

En dehors d'EI-SEV, dans les études de Folklore basque, l'esprit innovant se manifeste par des initiatives comme les Journées de Folklore organisées depuis 1970 par Ortazar Euskal Folklore Taldea à Pampelune-Iruñea et publiées dans les revues CEEN et Sukil (1995-2004).

4. L'Ethnohistoire

La conjonction de l'Histoire et de l'Anthropologie ou l'Ethnologie implique une profonde imbrication entre ces deux disciplines. Imbrication rejetée par certains historiens ou anthropologues qui, tout au plus, peuvent comprendre l'existence d'une superposition de données entre les deux, sinon leur étude séparément. D'où que les chercheurs de cette catégorie soient rares et l'apparition de l'Ethnohistoire tardive, aux alentours des années 1940.

4.1. Julio Caro Baroja

Julio Caro Baroja (Madrid, 1914-Vera [Navarre], 1995). Il défendit sa thèse de doctorat à l'Université Complutense (1941). Et il enseigna au sein des universités de Coimbra (1957-1959), Oxford, Chicago et Paris (1962). Entre 1965 et 1968, il donna des cours d'Ethnographie de l'Espagne au Centre Latino-américain d'Anthropologie, à Madrid. Nommé

tardivement, en 1981, professeur Émérite d'Anthropologie philosophique par l'UPV/EHU, il dispensa plusieurs cours – de 1981 à 1984 – auprès de sa faculté de Philosophie et des Sciences de l'Éducation à Saint-Sébastien. Il enseigna également à l'Université de Deusto.

Il exerça son travail d'enseignant informel depuis le bureau de sa maison *Itzea*, recevant et orientant des anthropologues sociaux qui se proposaient d'effectuer des travaux de terrain en Espagne : Kenny, Douglass, Tax, Greenwood, MacClancy et d'autres. Formation poussée des enseignants à travers ses livres, articles et conférences. Il servit également de mentor et référence aux générations d'anthropologues étrangers – George Foster, Julian Pitt-Rivers –, espagnols et basques, même à quelques-uns de l'école de Barandiaran, tout en étant anticlérical. Au Pays Basque, les travaux de Caro Baroja suscitèrent l'admiration, mais pas de disciples.

Bien que réunissant les critères pour être considéré comme anthropologue, il préféra se définir comme ethno-historien, car les références qui structurent ses études sont le regard diachronique et la culture. Dans une Espagne où l'Anthropologie n'était pas institutionnalisée, il se tint à l'écart des paradigmes dominants et des orthodoxies, même s'il eut des précepteurs allemands de l'École de Vienne. Ce qui ne l'empêcha pas d'être notre grand théoricien de l'Anthropologie, d'envergure internationale.

Une bonne partie de son œuvre majeure, composée de plus de 60 livres et de centaines d'articles, fut consacrée à la culture basque et à la Navarre en particulier. Il approfondit des thèmes comme la religiosité populaire, les mythes, les rites et les fêtes du cycle annuel : *El carnaval. Análisis histórico-cultural* (1965), *La estación de amor. Fiestas populares de mayo a San Juan* (1979) et *El estío festivo. Fiestas populares del verano* (1984) (Jimeno Aranguren, 1997 : 102-103). En 1941, il avait déjà publié *La vida rural en Vera de Bidasoa*. Même si son œuvre phare à cet égard est *Los Vascos* (1949), une vision de synthèse de l'ensemble de la culture basque. Titre suivi de *Vasconiana. De Historia y Etnología* (1957), *Ritos y mitos equívocos* (1974), *Etnografía histórica de Navarra* (1971-72). Et d'une série de cinq volumes intitulés *Estudios Vascos*, qui est une anthologie de son œuvre sur le Pays Basque. Il mena une réflexion critique sur des sujets aussi brûlants que l'identité basque, le populisme ou la violence (1984), se heurtant à un contexte social et académique de graves conflits politiques (Caro Baroja, 1978 ; Homobono, 1992 : 149-150 et 2009 : 365 ; Velasco, 2015).

Il nous avertit de la caducité des interprétations mythiques ou des survivances présumées. Dans son œuvre de maturité, les sources d'archives et les sources littéraires prennent de l'importance. Puis, dans la dernière étape de sa vie, les thèmes à caractère épistémologique marquent. Ce fut précisément à ce stade avancé qu'il gagna la reconnaissance publique. *Con letra fina y aguda. Navarra en los textos de Julio Caro Baroja* (2014), est une compilation posthume de son œuvre.

Étudiant universitaire, il intégra les rangs d'EI-SEV et, à partir de 1940, il continua de fréquenter les survivants de part et d'autre des Pyrénées. Il participa à la relance de la Société en 1978. Il assumait la direction de la RIEV en 1981. Cette revue lui consacra deux tomes d'hommage (numéros 31.2 et 31.3), avec la participation de 70 auteurs hommes et femmes. Il appartient à diverses académies scientifiques, recevant des distinctions d'excellence comme le prix Príncipe de Viana (1995) et l'Eusko Ikaskuntza-Caja Laboral des Humanités, de la Culture, des Arts et des Sciences Sociales lors de sa première édition (1995).

4.2. José Mª Jimeno Jurío

José Mª Jimeno Jurío (Artajona [Navarre], 1927-2002) se démarqua des canons folkloristes après sa première collaboration avec Barandiaran ; ainsi que de la dynamique d'étudier la région atlantique et basque

(la Montagne), pour s'occuper de la Navarre dans son ensemble, en privilégiant les régions Moyenne et Ribera afin d'équilibrer « l'évaluation de ce qui est nord-occidental comme quintessence de ce qui est basque ». Dans son œuvre, il cultive l'Histoire, l'Ethnologie et le Folklore. Ce dernier aborde les fêtes populaires, organisées sous forme de calendrier : le Carnaval, Mai, la Saint-Jean, les pèlerinages et fêtes patronales. En 1970, il s'unit au Groupe Etniker-Navarra en publiant pour la première fois dans les CEEN. Du fait de son engagement pour le changement politique, il se livra aux questions les plus controversées de l'histoire basque récente mais sans négliger les études ethnologiques. Vice-président d'Eusko Ikaskuntza en Navarre entre 1983 et 1987, l'institution lui décerna en 1998 le prix Manuel de Lekuona (Homobono, 2006 : 15-45, 383-396 ; 2009 : 366).

À l'instar de Caro Baroja, Jimeno jouit d'une reconnaissance mais, en raison de son caractère critique et indépendant, il fut voué à travailler en solitaire. Son œuvre abondante compte plus de vingt livres et deux cents travaux entre articles et chapitres de livres. La maison d'édition navarraise Pamiela – aux côtés d'Udalbide et d'Euskara Kultur Elkartea – entreprit en 2005 l'édition des 62 volumes de ses *Obras Completas* sous la direction de son fils Roldan Jimeno et la coordination de David Mariezkurrena.

5. L'Anthropologie dans et sur le Pays Basque

5.1. La contribution anglo-saxonne

Parallèlement, le monde anglo-saxon assistait à un renouveau de l'Anthropologie Sociale britannique et de l'Anthropologie Culturelle américaine. Avec l'éveil de l'intérêt pour la péninsule Ibérique, entre 1945 et 1948 quelques chercheurs développèrent ici des travaux de terrain. Néanmoins, il faudra attendre les années 1960-1970 pour voir venir au Pays Basque de jeunes anthropologues américains de formation académique, disciples des précédents (Caro Baroja, 1978 : 20), suivis plus tard par des homologues britanniques. Ils réalisent des études de terrain sur les communautés rurales, des actions qui viennent de leur intérêt pour la paysannerie européenne. Le Pays Basque offrait un laboratoire suggestif pour l'étude du processus de changement de la société rurale traditionnelle vers la société industrielle urbaine.

Le plus en avance de tous fut l'Américain William A. Douglass (1939), dont les séjours discontinus au Pays Basque se déroulent entre 1963 et 1974 à Aulesti-Murélaga (Biscaye) et à Etxalar (Navarre). De ces séjours naissent deux monographies : *Death in Murelaga: the social significance of funerary ritual in a Spanish Basque village* (1969), et *Echalar and Murelaga: opportunity and rural depopulation in two Spanish Basque villages* (1973), traduites en espagnol en 1973 et 1977 respectivement. Dans la première, autour de l'étude de la mort, il analyse les structures de parenté et voisinage à partir des cercles concentriques d'*etxea* et *auzoa* (maison et quartier), et la communauté locale la plus inclusive. Les deux monographies s'inscrivent dans le paradigme dominant de l'Anthropologie Culturelle, le fonctionnalisme et les études de communauté. Mais, alors que la première contemple Aulesti (Murélaga) comme une communauté fermée, la seconde introduit la perspective de la méthode comparative entre deux communautés locales. Douglass aborda également l'étude de la diaspora basque, tant dans l'Ouest américain qu'en Australie. Aux côtés de Jon Bilbao, il publia *Amerikanuak. Basques in the New World* (1975). Il concentra son étude particulièrement sur les festivals basques comme reproduction du sens d'appartenance à la communauté ethnique d'origine. En 1967, il obtint un doctorat en Anthropologie Sociale à l'Université de Chicago et, la même année,

il prit en charge la coordination du Programme d'Études Basques de l'Université de Reno (Nevada), qu'il dirigerait jusqu'à sa retraite en 2000 (Homobono, 1992 : 150-151).

À ce poste lui succéda Joseba Zulaika Irureta (Itziar-Deba [Guipúzcoa], 1948), anthropologue au curriculum anglo-saxon sauf une brève fonction d'enseignant à l'UPV/EHU. Parmi ses publications, à noter la controversée *Basque violence: metaphor and sacrament* (1988), traduite en espagnol en 1990. Même si au départ il se montra comme un critique sévère du musée de Bilbao, l'essai *Guggenheim Bilbao. Crónica de una seducción*, de 1997, reflète son évolution. En 2014, et après vingt ans de travail, l'œuvre *Vieja luna de Bilbao. Crónicas de mi generación vit le jour* (Homobono, 1992 : 159-160).

Anthropologue et économiste américain, Davydd J. Greenwood (1942) est professeur émérite d'Anthropologie au Goldwin Smith et directeur de l'Institut d'Études Européennes à l'Université de Cornell (Ithaca, New York). À partir d'un travail de terrain en 1968-69, il réalisa sa thèse de doctorat en 1970 sur les changements sociaux, économiques et culturels produits dans la localité guipuzcoane de Fontarabie, de l'agriculture au tourisme. Il considère la culture locale et la fête de l'Alarde [la parade] comme des ressources touristiques au même titre que d'autres. Par la suite, son intérêt se tourna vers le phénomène coopératif de Mondragón : *Industrial Democracy as Process: Participatory Action Research in the Fagor Cooperative Group of Mondragon* (1992). Précédé par la publication de *Culturas de Fagor* (1991) (Homobono, 1992 : 151-152).

Durant les années 1970, l'anthropologue norvégienne d'expression anglophone Marianne Heiberg (1945-2004) effectua un travail de terrain au Pays Basque. Son objectif était l'étude du nationalisme basque, tant au niveau macro – des personnalités dont les discours construisent la nation – que micro – des *cuadrillas* et *sociedades* [la *cuadrilla* désigne un groupe d'amis et la *sociedad* désigne une association où les membres se retrouvent entre eux, animés par un intérêt commun, ndt] qui font de même dans la ville d'Elgeta (Guipúzcoa). Elle exprima tout cela dans diverses publications (Homobono, 1992 : 152-153).

L'Américaine et Britannique Sandra Ott (Pennsylvanie, 1951) étudia l'Anthropologie Sociale à l'Université d'Oxford et appartient aujourd'hui à l'Université de Reno (Nevada). Elle est l'auteur d'un travail notoire de recherche, (1981), fruit de son travail de terrain entre 1976 et 1979 dans la communauté pastorale souletine de Sainte-Engrâce. Son thème est l'échange entre groupes domestiques et les événements ritualisés du cycle vital (Homobono, 1992 : 152).

Comme il ne pouvait en être autrement vu l'absence d'institutions universitaires publiques, ces travaux pionniers d'Anthropologie Socioculturelle ne dépassèrent pas la rubrique de « sciences sociales d'importation » (Homobono, 1992 : 150-153).

Le dernier jusqu'ici de cette saga d'anthropologues anglo-saxons fut Jeremy MacClancy (1953). Issu de l'Université d'Oxford, il effectua une recherche autour du nationalisme et de l'identité basque dans deux villages navarrais (1989-1990). Son article « Imaging the Basques: anthropological perspectives » (2008) est paru dans la RIEV. *Cuadernos*, n° 2. Il défendit la thèse contestable de la transition directe du carlisme rural au nationalisme *abertzale*.

5.2. L'Anthropologie Socioculturelle

La division du travail dans le champ des sciences sociales attribua à la Sociologie l'étude du *nous*, des sociétés modernes et urbaines, et à l'Anthropologie Socioculturelle l'étude des *autres*, du caractère exotique des sociétés primitives et/ou traditionnelles. C'est seulement dans une seconde période de son histoire que l'intérêt de l'Anthropologie Socio-

culturelle se déplaça progressivement vers les segments ruraux des sociétés industrielles et urbaines puis, enfin, vers celles-ci. De ce fait, les deux sciences sociales se chevauchent aujourd'hui thématiquement, et parfois méthodologiquement, surtout quand elles utilisent des méthodes qualitatives. L'Anthropologie Sociale s'institutionnalisa initialement avec l'hégémonie des postulats fonctionnalistes qui, éludant les changements et conflits, soulignent les continuités (Homobono, 2000 : 7 ; 2009 : 360).

L'Anthropologie Socioculturelle, insérée tardivement dans le milieu académique basque, consacra ses lignes de recherche préférentielles à des sujets comme la langue, l'ethnie, le nationalisme et le genre, dans un travail légitimant de ceux-ci, mais au détriment d'autres champs d'étude comme les rituels festifs, l'urbain ou la maritimité. Alors que l'analyse anthropologique privilégie ces variables dans une société complexe comme la basque, toute autre possibilité demeure à la dérive entre le Scylla d'un empirisme ethnographique qui dédaigne tout ce qui ne se rapporte pas à la société et à la culture rurale, et le Charybde d'une Anthropologie Culturelle américaine qui ne prête pas assez d'attention à celles-ci (Homobono, 1992, 2009 : 368).

Dans la perspective anthropologique, l'Ethnographie constitue l'outil de la collecte de données, pour ensuite les interpréter et composer des textes. Un dialogue s'installe entre l'observateur et les phénomènes étudiés grâce au travail de terrain et au cadre théorique et explicatif sur lequel repose l'analyse. La description ethnographique est un travail de construction, conception et traduction, préalable à l'analyse de caractère théorique (Rubio-Ardanaz, 2007 : 41-45).

5.3. L'Anthropologie Sociale dans les universités

5.3.1. Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

À partir de 1980, une bonne partie de l'activité académique de l'Anthropologie Sociale basque s'inscrit institutionnellement dans l'UPV/EHU ; et celle de recherche, au sein d'EI-SEV. Le département d'Anthropologie Sociale fut créé durant l'année 1979-80 à la faculté de Philosophie et des Sciences de l'Éducation de Saint-Sébastien, pour s'intégrer ensuite (1987) à celle de Philosophie des Valeurs et d'Anthropologie Sociale (Homobono 1992 : 153).

Le Séminaire d'Études sur la Femme/Emakumeari Ikerketarako Mintegia, constitué en son sein en 1980, encouragea les études de/sur les femmes dans la société et la culture basques. Son intense travail de recherche interdisciplinaire aboutit à la publication *Txostetak* (Homobono, 1992 : 153-156). Avec l'introduction des études de troisième cycle, il laissa place au Master en Études Féministes et de Genre. La première étude du séminaire, réalisée dans dix-sept localités du littoral, du milieu rural et du milieu urbain, parut dans la publication *Mujer Vasca. Imagen y realidad* (1985).

Vu que nombre de ces anthropologues sont des femmes, l'identité et la culture de genre deviennent leurs sujets d'intérêt préféré, quasi exclusif et à vocation féministe. Bien que d'autres identités les motivent aussi. Leur coupure méthodologique avec l'Ethnographie n'est pas étrangère à un désintérêt pour la société traditionnelle ; les rituels festifs sont des thématiques qui, de ce point de vue, offrent un développement limité. Il en va de même pour les inégalités sociales et la sociabilité. Toutefois, le département ne néglige pas l'Anthropologie Urbaine, ni le patrimoine culturel non plus.

L'alma mater de la création et orientation de ce département fut sa première directrice, Teresa del Valle Murgo (Saint-Sébastien, 1937),

docteur en Anthropologie de l'Université d'Hawaï (1978). À son retour en 1979, il n'existait pas encore à l'UPV/EHU la discipline de l'Anthropologie Sociale, dont elle obtint la première chaire en 1988 et l'exerça jusqu'à son passage au statut d'émérite (2007). Elle fut directrice du Séminaire d'Études de la Femme (1990-1994). Elle dirigea l'équipe qui décrocha la bourse José Miguel de Barandiaran d'EI-SEV en 1981 pour la recherche « Étude comparative sur le comportement et les valeurs de la femme basque en milieu rural, de pêche et urbain ». Directrice de la collection *Cuadernos de Antropología* (1981-1995). Son travail d'enseignante-chercheuse s'intéresse en particulier au domaine de l'Anthropologie Féministe. Les sujets abordés ont trait à l'espace et au temps, aux systèmes de propriété et aux stratégies de la parenté, à l'ethnicité et aux rituels, à l'impact des nouvelles socialisations et à la répartition inégale du pouvoir entre les femmes et les hommes. Parmi ses œuvres publiées sur le Pays Basque figurent : *Mujer vasca. Imagen y realidad* (dir., 1985) ; *Korrika: rituales de la lengua en el espacio* (1988) ; *Andamios para una nueva ciudad. Lecturas desde la antropología* (1997). En outre, elle a publié de nombreux articles d'un point de vue féministe, traitant les inégalités entre genres et la violence machiste. Elle fut présidente du XVIIème Congrès d'Études Basques (2008) (Homobono, 1992 : 156-157). Prix Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa en 2018.

Dans cette monoculture des relations de genre à partir d'une Anthropologie féministe se situent également le professeur Lourdes Méndez Pérez ou le professeur Mari Luz Esteban Galarza, avec des publications dans des revues anthropologiques. La Britannique Margaret Bullen, docteur en Anthropologie Sociale de l'Université de Liverpool, est installée au Pays Basque depuis 1991 et appartient à ce département où elle donne des cours aux étudiants étrangers de passage à l'UPV/EHU. Elle a coécrit avec José Antonio Egidio le livre *Tristes espectáculos: las mujeres y los Alardes de Irun y Hondarribia* (2004).

Joxemartin Apalategi Begiristain (Ataun, 1949-2006) donna des cours au sein du département précité à partir de 1981, décrochant un doctorat en Anthropologie Culturelle trois ans plus tard. Il fut l'anthropologue le plus proche de l'œuvre de Barandiaran. Ses lignes de recherche portèrent sur la production orale populaire, l'histoire de l'Anthropologie, l'Anthropologie Urbaine, etc. Parmi ses œuvres, nous relèverons : *Mujer vasca. Imagen y realidad* (1985, en collaboration) ; *Antropología Hiria Bilbon* (1987) ; *Introducción a la historia oral: Kontzaharrak, cuentos viejos* (1987). Il fut vice-président en Guipúzcoa d'EI-SEV de 1991 à 1993 ; et directeur jusqu'en 1989 de la collection "Antropologiaren Euskal Bilduma Barandiaran Joxemiel" de la maison d'édition Haranburu. Il appartient au premier comité scientifique de la Fondation Barandiaran (Erkoreka, 1988 : 53-58 ; Homobono, 1992 : 157-158).

Aitzpea Leizaola Egaña (Saint-Sébastien, 1971) est professeur du département depuis 2001. Elle obtint un doctorat en Anthropologie à l'Université de Nanterre (France) en 2010 en soutenant une thèse sur l'influence de la frontière politique au Pays Basque, l'identité et la territorialité. L'axe principal de ses recherches en Anthropologie Sociale est l'Europe et son identité, la nationalité, l'Anthropologie politique et la mémoire de la Guerre civile au Pays Basque (2006 et 2007), plus les musées ethnologiques.

Jesús Azcona Mauleón (Arróniz [Navarre]), docteur en Ethnologie à l'Université de Fribourg (Suisse) et professeur d'Anthropologie Sociale (UPV/EHU), s'intéressa à l'analyse théorique et épistémologique des divers courants anthropologiques. Un autre de ses champs d'étude est l'Anthropologie basque, avec des publications comme *Etnia y nacionalismo basque. Una aproximación desde la antropología* (1984), et divers articles.

Iñaki Arrieta Urtizberea (Errenteria [Guipúzcoa], 1965). Diplômé d'un doctorat en Anthropologie Sociale de l'UPV/EHU (1998) et membre du département (2000). Ses lignes de recherche se rapportent

au milieu rural, à la muséologie et au patrimoine culturel. Depuis 2006, il convoque chaque année un congrès international sur le patrimoine muséal dont les résultats sont réunis dans une collection de livres.

Pío Pérez Aldasoro (Pasaia [Guipúzcoa], 1963), docteur en Anthropologie Sociale et professeur de l'UPV/EHU depuis 2005, il a publié des articles sur la pêche côtière à Pasaia et Fontarabie (Guipúzcoa) dans différentes revues. Il obtint la bourse de recherche Agustín Zumalabe 2010 en formant équipe avec Ignacio Ayestarán.

José Miguel (Txemi) Apaolaza Beraza (Hernani [Guipúzcoa], 1949). Docteur en Anthropologie Sociale de l'UPV/EHU (1990), où il fut professeur jusqu'en 2010. Il participa à des projets de recherche sur l'identité ethnique, le genre, l'espace et l'immigration. Auteur du livre *Lengua, etnicidad y nacionalismo* (1993).

5.3.2. Universidad Pública de Navarra / Nafarroako Unibertsitate Publikoa (UPNA)

Kepa Fernández de Larrinoa (Bilbao, 1958) obtint un doctorat en Anthropologie Sociale à l'UPV/EHU, où il donna des cours à l'École de Travail Social. Depuis 2005, il est professeur au département homonyme de l'UPNA. Il a étudié la culture basque dans l'Ouest des États-Unis à travers les festivals de Reno. À partir de ce moment-là, il concentra ses recherches sur les fêtes et danses traditionnelles, en particulier les *Maskaradak* carnavalesques de Soule. Il a également dirigé différents projets de recherche sur l'écosystème pastoral pyrénéen ou les communautés rurales. Parmi ses livres et monographies figurent : *Nekazal gizartea eta antzerki herrikoia Pirinioetako haran batean* (Zainak, n° 9 [1993]), rendu possible grâce à la bourse Ángel de Apraiz en 1991 ; *Mujer, ritual y fiesta: género, antropología y teatro de carnaval en la sociedad rural pirenaica* (1997) ; et *Danzas tradicionales en el País Vasco. Fronteras y puentes culturales: danza tradicional e identidad local* (dir., 1998), première des trois parties d'un projet commandé par le Gouvernement basque qui comprend aussi : *Invitación al estudio de la danza tradicional en el País Vasco* (coord., 1987) et *Catálogo de fiestas y danzas tradicionales en el País Vasco* (dir., 2003) (Homobono, 1992 : 162 ; 2009 : 371-372). Plus récemment, il a publié *Del delito cultural y su resolución sociopolítica* (2013) et *Manifiesto por una antropología razonada* (2011). Il fut président de la section d'Anthropologie-Ethnographie d'EI-SEV (1995-1998).

Roldán Jimeno Aranguren (Pampelune, 1973) est docteur en Histoire de l'UPNA (2001) et docteur en Philosophie et Sciences de l'Éducation de l'UPV/EHU. Professeur de l'Université de Navarre (1996-2001) et de l'Université de Pau et des Pays de l'Adour (2001-2002). Depuis l'année 2003-2004, il donne des cours d'Histoire du droit à l'UPNA, matière qu'il aborde avec un clair regard anthropologique. Entre 1998 et 2005, il coordonna la RIEV. Auteur de plus d'une douzaine de livres (dont certains édités par EI-SEV, comme la biographie de son père, José María Jimeno Jurío, en 1998) consacrés en bonne partie au culte des saints navarrais et au christianisme au Moyen Âge et à l'époque moderne dans une triple perspective : historique, anthropologique et démythificatrice.

Rosa García-Orellán (Pasaia [Guipúzcoa], 1960), docteur en Anthropologie Sociale et Culturelle de l'UPV/EHU (2002), fut professeur-tutrice de l'UNED-Bergara et, depuis 2010, elle enseigne au département des Sciences de la Santé de l'UPNA. Ses recherches tournent autour de deux axes de travail : l'Anthropologie de la mort, et l'étude de la pêche transnationale et industrielle de la morue comparativement entre le Pays Basque et la Galice, avec l'accent mis sur la situation de la femme dans cette activité. Parmi ses nombreuses publications individuelles ou collectives figurent des livres comme *Hombres de Terranova* (2009).

José Antonio Jáuregui Oroquieta (Egillor [Navarre], 1941-Sibiu [Roumanie], 2005). Master en Anthropologie Sociale à l'Université d'Oxford et sociobiologiste. Il fut professeur titulaire d'Anthropologie Sociale à Oxford et en Californie ; fondateur et directeur du département d'Anthropologie de l'UPNA, et premier doyen de sa faculté des Sciences Sociales et Humaines. Chaire Jean Monnet de l'UE. Il représenta l'UPNA au Conseil Permanent d'EI-SEV (Homobono, 1992 : 163).

Nuria Cano Suñén (Saragosse, 1975), initialement formée comme économiste, obtint un doctorat en Anthropologie Sociale à l'UPV/EHU (2011). Elle a donné des cours d'Intervention sociale aux étudiants en Travail Social. Elle est l'auteur de plusieurs travaux sur les paysages et les représentations du passé industriel de la Rive Gauche de Biscaye et notamment sur le paysage du monde rural, à savoir la vallée de Karrantza.

5.3.3. Universidad de Deusto (UD)

Josetxu Martínez Montoya, anthropologue alavais (Zambrana [Alava], 1947), titulaire d'un doctorat de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de Paris. De 1995 à 2010, il fut responsable de la maîtrise d'Anthropologie Sociale de l'UD. Il a mené des recherches sur la mémoire collective et la nouvelle ruralité alavaise. Parmi ses publications figurent : *Los nuevos usos del espacio rural* (1994) ; *Pueblos, ritos y montañas. Prácticas vecinales y religiosas en el tiempo y en el espacio de la comunidad rural* (Valle de Arana, Alava) (1996) ; et *La identidad reconstruida. Espacios y sociabilidades emergentes en la ruralidad alavesa* (2002), recueil d'articles publiés entre 1992 et 2000. Il a analysé les caractéristiques symboliques des fêtes patronales et les sentiments d'appartenance qu'elles suscitent. Il assumait l'édition littéraire du numéro 18 de Zainak sur *Religión y símbolos* (1999) (Homobono, 2009 : 371).

5.3.4. Université de Pau et des Pays de l'Adour

Pierre Bidart (Saint-Étienne-de-Baïgorry [Basse-Navarre], 1947-Sofia [Bulgarie], 2010) obtint un doctorat en Lettres et Sciences Humaines à l'Université Paris-X. Il officia comme maître de conférences d'abord à l'Université de Pau et des Pays de l'Adour, et ensuite à l'Université de Bordeaux-II comme enseignant et professeur d'Anthropologie. Sur l'Anthropologie politique, la société et la culture basques, il publia : *Le pouvoir politique à Baigorri, village basque* (1977), et *La singularité basque : généalogie et usages* (2001). Il dirigea également des ouvrages collectifs comme *La nouvelle société basque : ruptures et changements* (1980) ou *Société, politique, culture en Pays Basque* (1986).

Membre de la Casa de Velázquez (1984-1987) et président du Comité Izpegi (association créée en 1989 pour la réflexion et l'action en faveur du développement économique et culturel du Pays de Baigorri), il fut distingué par les États français (2001) et espagnol (2002). Affecté à Sofia en qualité de conseiller pour la coopération scientifique et culturelle, il décéda en 2010 (Homobono, 1992 : 165-166).

5.3.5. L'Anthropologie Sociale basque dans les universités étrangères

Eugenia Ramírez Goicoechea (Cambridge [Angleterre], 1958), docteur en Sociologie, spécialité Anthropologie Sociale, matière qu'elle dispense à l'UNED de Madrid depuis 1985. Son premier livre, fruit d'un travail de terrain à Errenteria (Guipúzcoa), porte le titre *De jóvenes e identidades: socioantropología de la etnicidad en Euskadi* (1991). Elle a publié sur

la parade de Fontarabie (1985), sur les *cuadrillas* au Pays Basque et l'identité locale (1984) et à propos de la marginalité dans un quartier d'Errenteria (1992 et 2000) (Homobono, 1992 : 164).

Francesc Xavier Medina Luque, anthropologue social et professeur de l'Universitat Oberta de Catalunya à Barcelone, obtint son doctorat en soutenant la thèse *Vascos en Barcelona. Etnicidad y migración vasca hacia Cataluña en el siglo XX* (éditée par le Gouvernement basque en 2002), sujet sur lequel il a également publié des chapitres dans des livres et des articles (1993-2003). Il a contribué à diverses monographies sur l'Anthropologie Urbaine de Zainak par des textes sur la fête, l'alimentation, la sociabilité et l'associationnisme, la construction et l'appropriation de territoires d'identité ethnique par la diaspora basque. Il a aussi collaboré à la RIEV (Homobono, 2011 : 116-117).

6. La section d'Anthropologie-Ethnographie d'Eusko Ikaskuntza

Le Cuaderno de Sección. Antropología-Etnografía, comme les autres revues de section d'EI-SEV, fut créé en 1982. Les treize premiers numéros (1982-1995) parurent sous cet intitulé. À partir du numéro 14 (1997), son titre deviendra Cuadernos de Antropología-Etnografía, un changement qui correspond à sa consolidation en tant que revue scientifique spécialisée en recherches physiques et sociales, mais aussi ethnographiques. Jusqu'en 2013, elle publia 36 numéros, alternant les anthologies avec les monographies de thématique spécialisée derrière lesquelles se trouvent les Journées précédentes.

Elle a été l'un des organes majeurs de la recherche anthropologique du sud de l'Europe, avec la participation de nombreux chercheurs espagnols, étrangers et basques. Sans compter les travaux apportés par ceux-ci aux Congrès d'EI-SEV : ainsi, par exemple, lors du XVème Congrès (Saint-Sébastien, 2001), dans sa section *Un futuro para nuestro pasado. Innovaciones en el campo de la Antropología y del Patrimonio Cultural*, un nombre important de contributions fut présenté dans les domaines de l'Anthropologie Physique, l'Anthropologie Socioculturelle et le Folklore.

La recherche dans ces matières est aussi encouragée par la Fondation José Miguel de Barandiaran à travers les bourses ethnologiques qui portent son nom. Teresa del Valle et son équipe (1981), les groupes qui élaborent l'Atlas Ethnographique du Pays Basque (1983) et Michel Duvert (1987) furent soutenus durant l'étape où la Fondation était affiliée à EI-SEV. Par la suite, Kepa Fernández de Larrinoa, Thierry Truffaut, Daniel Rementeria et plusieurs groupes de chercheurs ont bénéficié de cette bourse.

Ce fut le cas également d'Eric Dicharry (Bayonne, 1969), docteur en Anthropologie Sociale et Historique d'Europe, spécialiste en ethno-linguistique et expert dans le phénomène des mascarades souletines, un sujet auquel il consacra sa thèse de doctorat publiée en 2012 sous le titre *Du rite au rire. Le discours des mascarades au Pays Basque*. La bourse de recherche dans le domaine de l'Ethnologie de la Fondation Barandiaran en 2009 lui permit d'approfondir l'humour, cette fois sous l'angle du bertsolarisme en Pays Basque nord au début du XXIe siècle. Le livre résultant, *Le rire des Basques*, vit le jour en 2013.

Pour sa part, EI-SEV accordait chaque année les bourses Agustín Zumalabe et Ángel de Apraiz. En outre, par le biais des sections, elle soutenait financièrement les recherches de ses membres, dont quelques-unes étaient reprises dans les Cuadernos de Sección, y compris naturellement Zainak.

Les anthropologues basques énumérés dans cette rubrique sont intervenus en qualité d'enseignants dans le cadre du cours interactif Jakitez depuis sa première édition (2000-2001) jusqu'à la dernière (2006-2007).

6.1. Ethnographie

Comme l'indique le nom de la revue, l'Ethnographie a été présente dans l'activité de Zainak, surtout durant sa première étape. Dans ses numéros anthologiques se distinguent les noms d'auteurs tels que Gurutzi Arregi, Antxon Aguirre, Anton Erkoreka, Ander Manterola, Fermín Leizaola, Juan Antonio Apraiz, Thierry Truffaut, David Mariezkurrena, etc. Certains articles sur le patrimoine immatériel peuvent être rattachés au Folklore : fêtes diverses et carnivals, croyances, magie et mythes, légendes et contes, rites mortuaires et danses. Il en va de même pour la seconde partie – religion et culte – de l'article de Jose Miguel de Barandiaran "Guía para una encuesta etnográfica" (n° 3, 1985).

Ces auteurs, à la différence de ceux qui collaboreraient aux monographies ultérieures, appartiennent exclusivement au Pays Basque et beaucoup sont membres des Groupes Etniker. On ne constate pas de préoccupation pour les innovations méthodologiques ni thématiques, exception faite d'un article⁵ qui aborde le changement et le conflit, l'historicité propre aux relations sociales, plus l'utilisation des sources documentaires. Tout ce corpus ethnographique diminuera au fur et à mesure que l'Anthropologie s'affirmera dans ses diverses spécialités.

6.2. Anthropologie Physique

L'Anthropologie Physique, très importante dans la première étape d'Eusko Ikaskuntza, vit sa réapparition entravée par son manque de présence dans les universités basques et par la refondation tardive d'EI-SEV. Et c'est dans sa revue Zainak qu'elle trouvera une place de choix. Les Journées de ce domaine ont été les suivantes : Alimentation et Nutrition (Bilbao, 1999) ; Anthropologie de l'Alimentation, Nutrition et Santé (Bilbao, 2003) ; Us et coutumes dans l'alimentation (Bilbao, 2006) ; Alimentation et Mondialisation (Bilbao, 2010).

Dans les numéros 1 et 3 de Zainak apparaissent deux articles de José María Basabe (Muskiz [Biscaye], 1914-1985). Prêtre et anthropologue, il étudia les Sciences Naturelles à l'Université de Barcelone en y entrant comme professeur de Biologie générale en 1956. En 1958, il obtient le doctorat en Sciences. Dans les années 1960, il exerce comme assistant au sein du département d'Anthropologie et d'Ethnologie du Conseil supérieur de recherches scientifiques (CSIC) à Barcelone où il sera nommé collaborateur pour des recherches génétiques et anthropologiques. Entre 1968 et 1973, il fait partie du Laboratoire d'Anthropologie de la faculté des Sciences. Ensuite, il fut professeur du département d'Anthropologie de la section de Sciences Biologiques et vice-doyen de la faculté de biologie de León, rattachée à l'Université d'Oviedo. À la création de l'Université du Pays Basque, il est nommé professeur d'Anthropologie à la faculté des Sciences. Son travail de recherche s'orienta progressivement vers le Pays Basque où il limite ses études au secteur de population génétiquement basque, conformément à ses principes biologistes. En 1981, il devint professeur d'université retraité. Les numéros 4 et 5 de Zainak (1987) constituèrent un *Homenaje al Dr. Basabe* à titre posthume.

Dans les numéros 1, 4, 7 et 13 également, Concepción de la Rúa Vaca (Bilbao, 1958) signe, en collaboration, chacun des articles. Docteur en Sciences Biologiques (1984), depuis 2000 elle occupe la chaire d'Anthropologie Physique du département de Génétique, Anthropologie Physique et Physiologie Animale à l'Université du Pays Basque. Elle a consacré une partie de sa recherche à l'étude des populations anciennes du Pays Basque, pour ensuite l'étendre à des projets d'histoire des populations humaines. Elle introduit des approches méthodologiques nouvelles comme l'analyse d'ADN, les techniques de datation et

l'analyse de génomes anciens. Avec Isabel Arenal, elle publia *Antropología de una población medieval vizcaína. San Juan de Momoitio. Garai*, une recherche menée grâce à la bourse Agustín Zumalabe (1987) et reprise dans une monographie (n° 7, 1990). Même si la plupart de ses contributions s'orientent vers d'autres champs de publication.

Après elle, la place dans ce domaine revient à Esther Rebato (Algorta [Biscaye]), diplômée d'un doctorat en 1985, qui débuta son activité d'enseignante à l'UPV/EHU au sein du même département que la précédente. Elle fit partie du comité de rédaction de *Zainak*, puis de son comité scientifique. Membre d'équipes de recherche, elle collabore à de nombreux numéros et a coédité les monographies de cette spécialité : *Estudio del somatotipo en la comarca de Busturia* (n° 12, 1995) ; *Investigación bioantropológica en la población de Bizkaia* (n° 16, 1998), résultat de la bourse Agustín Zumalabe ; *Nutrición, alimentación y salud: confluencias antropológicas* (n° 20, 2000) ; *La imagen corporal, entre la biología y la cultura: antropología de la alimentación, nutrición y salud* (n° 27, 2005) ; *Usos y costumbres en la alimentación* (n° 30, 2008) ; et *Alimentación y globalización* (n° 34, 2011). Sa recherche a porté sur des aspects de la biologie des populations humaines actuelles : croissance et développement, état nutritionnel, dimorphisme sexuel et héritabilité de la taille et la forme corporelles. Plus récemment, elle a étudié les déterminants génétiques des phénotypes d'obésité dans la population générale et dans l'ethnie gitane en particulier. Esther Rebato fut récompensée en 2009 de la médaille académique Alex Hrdlička, sur proposition de la Société Tchèque d'Anthropologie, en reconnaissance de sa carrière remarquable dans le domaine de l'Anthropologie Physique. En 2012, elle fut élue présidente de l'European Anthropological Association.

Un autre grand nom de cette spécialité est Javier Rosique, docteur en Sciences Biologiques (Anthropologie Physique) de l'UPV/EHU. Il enseigne actuellement à l'Université d'Antioquia, Medellín (Colombie). Membre d'équipes de recherche, il a collaboré à neuf numéros de *Zainak*. Par ailleurs, il obtint aux côtés d'Esther Rebato la bourse Agustín Zumalabe en 1994.

6.3. Anthropologie Socioculturelle

La principale ligne des monographies de *Zainak* fut consacrée à plusieurs sous-spécialités anthropologiques, toutes sociales. Le numéro 6 (1988) s'intitula alors génériquement *Antropología Cultural*. Il reprenait les conférences présentées au IIème Congrès Mondial Basque dans le cadre du « Congrès d'Anthropologie » : Anthropologie Physique, Anthropologie Culturelle et Archéologie.

Zainak hérite de l'Ethnographie et du Folklore trois thématiques qui, classées chronologiquement, sont : l'étude des sociétés de montagne, la maritimité, la religiosité et les fêtes populaires. Elles utilisent la perspective analytique de l'Anthropologie Sociale après obtention préalable de données ethnographiques – travail de terrain, observation et entretiens –, outre des documents de sources primaires ou secondaires. Et s'y ajoute la nouvelle Anthropologie Urbaine, plus ou moins récente dans les pays occidentaux.

Concernant les différentes sous-spécialités de l'Anthropologie Sociale, entre 1981 et 2012 furent organisés les Journées et congrès suivants : Anthropologie (Bayonne et Saint-Sébastien, 1981) ; Mythologie (Bayonne et Saint-Sébastien, 1986) ; Congrès International sur la Stèle Funéraire (Saint-Sébastien, 1991) ; Méthodologie de recherche dans les archives (Bergara, 1993) ; Introduction à l'Anthropologie de la forêt et la montagne (Saint-Sébastien, 1995) ; Sociétés de montagne (Pampelune-Iruñea, 1996) ; Introduction à l'Anthropologie des sociétés de pêche (co-organisée avec la section de Folklore à Saint-Sébastien,

1996) ; Anthropologie Urbaine. Les rues : Anthropologues dans la ville (Saint-Sébastien, 1997) ; Anthropologie des communautés de pêche (Bilbao, 1997) ; Anthropologie de la forêt et des sociétés de montagne (Vitoria-Gasteiz, 1997) ; Anthropologie sur la religion et les symboles (Pampelune-Iruñea, 1998) ; Anthropologie de la pêche et de la mer au Pays Basque (Saint-Jean-de-Luz [Labourd], 2000) ; Anthropologie et religion : fêtes, rituels et identités (Pampelune-Iruñea, 2001) ; Anthropologie Urbaine : les cultures de la ville (Bilbao, 2002) ; Anthropologie de la mer : technologie, économie, société et changement culturel dans la pêche artisanale (Bermeo [Biscaye], 2002) ; Rencontre de réflexion anthropologique. Le travail de terrain, l'ethnographie et la méthodologie (Saint-Sébastien, 2004) ; Anthropologie de la religion : religiosité populaire et identités (Pampelune-Iruñea, 2004) ; Anthropologie Maritime. Culture et sociétés maritimes : parcours et attentes futures (Portugalete [Biscaye], 2005) ; Anthropologie Urbaine. Villes mondiales et cultures locales (Bilbao, 2007) ; Anthropologie Urbaine. Espaces publics : usages, discours et valeurs (Bilbao, 2012).

Nombre de ces Journées ont été de véritables congrès en raison de la qualité et de la quantité de leurs participants aussi bien basques qu'espagnols et européens. Leurs principales contributions furent publiées dans les numéros successifs de *Zainak*.

6.3.1. Sociétés de montagne

Le numéro 14 de *Zainak* (*Comunidades de Montaña*, avec une édition littéraire de Kepa Fernández de Larrinoa) est consacré sous forme monographique aux nouvelles modalités de vie et structures sociales dans ce secteur. Il souligne la relation étroite qui se noue dans toute communauté entre les domaines les plus importants de sa vie sociale (économie, société, politique et représentations sociales). Le n° 17 (*Montaña, Sociedad y Cultura*, avec une édition littéraire de Josetxu Martínez Montoya) complète la précédente dans l'étude socioculturelle des communautés de montagne.

6.3.2. Anthropologie Maritime

Cette spécialité de l'Anthropologie est, chez nous, une étude quasi exclusive de la pêche côtière. La culture maritime est pensée comme un modèle relationnel dynamique, en évolution constante du fait de l'adoption de nouvelles technologies et techniques pour la production et pour le marché, et du fait de la réorganisation des relations sociales (Rubio-Ardanaz, 2003a : 9-11). La maritimité est un réseau complexe de manifestations socioculturelles propres au littoral et à la mer. À noter la patrimonialisation et la mise en valeur, soit à travers le musée ou d'autres expressions populaires, qui remplissent la fonction de mémoire et d'identité.

Juan Antonio Rubio-Ardanaz (Bilbao, 1956) soutint sa thèse de doctorat (Ph. D. Anthropologie) à l'Université de Montréal (Canada) en 1996. Au Musée Maritime de Bilbao, il dirigea le projet de l'exposition permanente (1999-2001). Il a travaillé comme professeur d'Anthropologie Socioculturelle à l'UPNA, l'UD et l'UPV/EHU. Après ces expériences d'enseignant, il s'établit comme professeur d'Anthropologie Sociale à l'Université d'Estrémadure à partir de 2003. Son dévouement au secteur halieutique sous des angles théoriques et appliqués se traduit par des articles sur la pêche et le patrimoine maritime et par des livres comme : *La Antropología Marítima subdisciplina de la Antropología Sociocultural. Teoría y temas para una aproximación a la comunidad pescadora de Santurtzi* (1994) ; *Lemanes, sardineras y pescadores. Realidades marítimas en perspectiva antropológica*

(2006) ; ainsi que *Antropología y Maritimidad. Entramados y constructos patrimoniales en el Abra y Ría de Bilbao* (2014). Il est directeur de la collection d'études maritimes du Musée Maritime Ría de Bilbao. Il fut président de la section d'Anthropologie-Ethnographie d'Eusko Ikaskuntza et directeur de *Zainak* jusqu'à la disparition de celle-ci (1999-2013) ainsi qu'éditeur ou coéditeur littéraire des cinq monographies de *Zainak* sur l'Anthropologie Maritime.

D'autres encore ont écrit sur les sujets maritimes : les anthropologues Pío Pérez Aldasoro et Rosa García-Orellán ; les ethnographes de Bermeo Anton Erkoreka et Juan Antonio Apraiz Zallo, récupérateur de la navigation traditionnelle ; Xabier Armendariz, expert en croyances, ex-voto et offrandes marines. Sans oublier José Ignacio Homobono et Isusko Vivas.

En 2010, une équipe d'experts en Anthropologie et Ethnographie maritimes – Juan Antonio Rubio-Ardanaz, Juan Antonio Apraiz, José Ignacio Homobono et Isusko Vivas – réalisa une analyse en guise de diagnostic pour la définition d'un modèle socio-patrimonial dans les communautés côtières afin de favoriser leur développement. Les organismes promoteurs de *Mare Vasconum* furent : EI-SEV, le Gouvernement basque et Udallarrantz (le Forum des communes littorales d'Eudel).

6.3.3. Fêtes populaires, rituels et identités collectives

Toute fête populaire comprend, dans une mesure plus ou moins grande, les aspects suivants : religieux, identitaire, ludique, sociable et convivialiste, économique, idéologique et nationalitaire, plus l'appropriation de lieux et d'espaces publics, avec leurs rituels et symboles.

José Ignacio Homobono a étudié les fêtes du cycle annuel basque, comme les pèlerinages aux sanctuaires ou chapelles de montagne. Dans ce sens, il publia avec Roldán Jimeno deux numéros de *Zainak* : le 26 (*Fiestas, rituales e identidades*) et le 28 (*Formas de religiosidad e identidades*). Sont également étudiées les fêtes populaires urbaines et d'aires métropolitaines (comme la zone minière et manufacturière ou la Ría de Bilbao et son Abra), les fêtes des villages de pêcheurs, qui véhiculent la sociabilité et la convivialité amicales, ainsi que les identités professionnelles, de genre ou locales. Et les fêtes thématiques autour d'un produit, un marché médiéval ou une tradition où la représentation idéalisée du passé est combinée à des pratiques de marché, des référents identitaires et des spectacles. Sans oublier les fêtes pluriculturelles, qui se font l'écho de l'immigration (Homobono, 1992 ; 2009 : 368-383).

D'autres événements festifs sont ceux du carnaval, étudiés par Josesetxu Martínez, Kepa Fernández de Larrinoa et Margaret Bullen ; Maribel Egizabal s'est occupée des rituels de transformation de l'espace public des vieux quartiers de Bilbao dans des perspectives de genre.

6.3.4. Anthropologie Urbaine

Le travail de la jeune Anthropologie Urbaine au Pays Basque a pour objet d'étude le milieu urbain, tant dans ses aspects théoriques qu'empiriques. En particulier ses espaces publics – de consommation, de multiculturalisme, de sociabilité jeune, de genre et d'appropriation festive –, ses mouvements sociaux et sa stigmatisation (Homobono, 2000a). De la diffusion du processus d'urbanisation et de modernisation de la campagne, de la ville diffuse, du changement des méthodes de production et des nouveaux mouvements sociaux, l'on déduit la fin de la discontinuité entre les milieux rural et urbain (Homobono, 2000 b : 33).

Promoteur des Journées d'Anthropologie Sociale d'EI-SEV (urbaines, religiosité et fêtes), et membre du comité de rédaction puis du

comité scientifique de *Zainak*, José Ignacio Homobono a exercé comme éditeur littéraire de plusieurs de ses numéros monographiques : le 19, *Invitación a la Antropología Urbana* (2000) ; avec Isusko Vivas des numéros 31-32, *Ciudades globales y culturas locales* (2009), et 36, *Espacios públicos: discursos, usos y valores* (2013) (Homobono, 1992 : 162-163 ; 2009 : 369-370). Dans l'ensemble, les Journées et monographies sur l'Anthropologie Urbaine ont été les plus importantes en raison du nombre et de la qualité de leurs participants.

Il a étudié la définition globale de l'Anthropologie Urbaine et mis à jour sa bibliographie. Au Pays Basque : les fêtes urbaines, la culture des villes, les espaces publics ; les territoires de quartiers ; les sociabilités (groupes informels et associations), en explicitant les identités qui les sous-tendent. À cela s'ajoute l'étude d'auteurs classiques de la sociologie urbaine et rurale (Bourdieu, Lefebvre), la géographie urbaine (Reclus) et l'urbanisme (Mumford).

José Ignacio Homobono Martínez, socio-anthropologue⁶ (Barakaldo [Biscaye], 1947), est docteur en Sociologie de l'UPV/EHU et en Anthropologie Sociale de l'Université d'Estrémadure (2015). Il a participé à des équipes de recherche en études de type culturel, urbain et territorial réalisées pour le Gouvernement basque et le Gouvernement de Navarre. Par ailleurs, il fut commissaire de trois expositions sur le patrimoine industriel. Il a été professeur de Sociologie de l'UNED-Bergara (Guipúzcoa) (1983-1991), du Programme Master en Études Environnementales et Territoriales de l'UD (1990-2001), et de 1989 à 2015 de l'UPV/EHU. Ses lignes de recherche se développent autour du patrimoine culturel, des fêtes et identités collectives, de la sociabilité, de la maritimité ; outre des études urbaines à Bilbao et à Vitoria-Gasteiz. Auteur des livres : *Fiesta, sociabilidad e identidad: cronotopos de la globalización* (2009) ; et *Fiestas marítimas populares. Patrimonio inmaterial de la Ría de Bilbao. El Abra y la costa occidental de Bizkaia* (2016). Directeur de trois autres livres et de plus de 55 articles dans des revues scientifiques ou chapitres de livres publiés de 1982 à 2016.

Isusko Vivas Ziarrusta (Bilbao, 1975) étudia à l'UPV/EHU (docteur en Beaux-Arts, 2004), à l'UNED et à l'Université d'Estrémadure (doctorat en Anthropologie Sociale, 2013). Il est professeur de la faculté des Beaux-Arts (UPV/EHU) depuis 2007. Il entre un peu plus tardivement dans le domaine des études urbaines basques avec une série de publications (1999-2015). À partir d'un regard interdisciplinaire, initialement construit à partir des Beaux-Arts et progressivement incliné vers l'Anthropologie Sociale, ses thèmes principaux s'articulent autour des espaces et paysages, la sculpture urbaine, la planification ou le patrimoine de la ville postindustrielle, les présences monumentales et les persistances symboliques (Homobono, 2009 : 124-125).

Il étudie les méthodes de planification et réhabilitation urbaine du Bilbao Métropole, outre les deux autres villes littorales basques sur leurs fronts d'eau. Isusko a publié des livres qui concilient les thématiques maritime, patrimoniale et urbaine : *Entre la escultura y el mobiliario urbano: el caso de Bilbao: regeneración urbana de la ciudad postindustrial* (2005) ; *Donostia: itsasbaztereko hiria* (2014) ; et *Identidad marítima, iconicidad y patrimonio. Paisaje Fluvial, portuario e industrial en el Área Metropolitana de la Ría de Bilbao* (2015). S'y ajoutent 40 articles dans des revues scientifiques. Au sein de *Zainak*, il fut membre du comité de rédaction et ensuite du comité scientifique.

Tant au sein qu'en dehors de *Zainak*, les personnes suivantes ont aussi cultivé les champs de bitume : Teresa del Valle, Jokin Apalategi et Margaret Bullen ; Eugenia Ramírez ; Maribel Egizabal, Joseba Zulaika ou Marisol Esteban. Pour leur part, Andeka Larrea et Garikoitz Gamarra abordent l'espace public et la dépolitisation de la population du Bilbao Métropole. Sans oublier une équipe d'EI-SEV qui étudia l'Eurocité Basque Bayonne-San Sebastián (Homobono, 2009 : 119-127).

Bibliographie et liens

- Agirreazkuenaga, Joseba; Gómez, Agustín; Morales, Juan Antonio. *Diccionario biográfico de Eusko Ikaskuntza*. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1999; pp. 23-214. En ligne (06/2018).
- Anuario de Eusko Folklore. Vitoria-Gasteiz: Fundación Barandiaran Fundazioa. En ligne : (06/2018).
- Aranzadi, Telesforo; Barandiarán, José Miguel; Etcheverry, Miguel Ángel. *La Raza Vasca*. Zarauz: Icharopena, 1959.
- Arregi, Gurutzi. "El patrimonio cultural en la obra de don José Miguel de Barandiarán". In: *Cuadernos de Etnología y Etnografía Navarra (CEEN)*. Pamplona/Iruña: Gobierno de Navarra; n° 73, 1999, pp. 343-353.
- Auñamendi Eusko Entziklopedia. Bernardo Estornés Lasa Funtso. Diccionario Enciclopédico Vasco. Eusko Ikaskuntza. En ligne : aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/ (06/2018).
- Azcona, Jesús. "La Escuela Histórica de Viena y la antropología vasca. Su alcance epistemológico en el contexto de la antropología europea". In: *CEEN*, n° 43, 1984. Pamplona/Iruña: Gobierno de Navarra, pp. 137-152.
- Barandiaran, José Miguel. "Antropología cultural en el País Vasco. Investigación del equipamiento material y de las mentalidades". In: *Cuadernos de Sección. Antropología-Etnografía*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, n° 1, 1982; pp. 295-300.
- Barandiaran, José Miguel. "Prólogo (1979)". In: Emeterio Sorazu Ugarte-mendia. *Antropología y Religión en el Pueblo Vasco*, 2ª ed. San Sebastián: Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, 1980; pp. XI-XV.
- Barandiaran, José Miguel. "Prólogo". In: *Ohitura. Estudios de etnografía alavesa*. Vitoria-Gasteiz: Diputación Foral de Álava, n° 5, 1987; pp. 7-17.
- Beguiristain, Mª Amor. "Del folklore a la etnología". In: Mª A. Beguiristain (dir. lit.). *Etnografía de Navarra*. 1ª ed. Pamplona/Iruña: Diario de Navarra, 1996; vol. I, pp. 1-14.
- Beguiristain, Mª. Amor. "José Miguel de Barandiarán en la Universidad de Navarra". In: *CEEN*, n° 86, 2011. Pamplona/Iruña: Gobierno de Navarra; pp. 321-341.
- Caro Baroja, Julio. "Antropología y Etnografía. Antropologia eta Ethnographia. Balance de cuarenta y dos años". In: *Asamblea General. Estado Actual de los Estudios Vascos*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1979; pp. 17-26.
- Carreira, A. "Bibliografía de Julio Caro Baroja". In: *Revue Internationale des Études Basques*, RIEV, vol. 31, n° 2, 1986. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza; pp. 247-290.
- Carreira, A. *Julio Caro Baroja, etnógrafo*, 1ª ed. Santander: Univ. de Cantabria, 1995.
- Dialnet. Fondation Dialnet. Logroño: Université de La Rioja. En ligne: (06/2018).
- Dueñas, Emilio Xabier. "La Cultura de la Tradición: entre el Folklore... y la Antropología". In: *RIEV*. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 2007; n° 1; pp. 57-102.
- Duvert, Michel. "José Miguel de Barandiarán y la investigación antropológica en el País Vasco (1936 a 1953)". In: *CEEN*, n° 89, 2015. Pamplona/Iruña: Gobierno de Navarra; pp. 179-201.
- Erkoreka Barrena, Anton. *Euskal antropologoak, etnologoak eta etnografoak gaur*, 1ª ed. Donostia: Kriselu, 1988.
- Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*, 1ª ed. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1983; 300 p. En ligne: <http://www.euskomedia.org/analitica/1841> (06/2018).
- Garmendia Larrañaga, Juan. *Juan Garmendia Larrañaga. Bilduma*. En ligne: (06/2018).
- Greenwood, Davydd. "Julio Caro Baroja. Sus obras e ideas". In: *RIEV*, n° 31-2, 1986. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza; pp. 227-245.
- Goicoetxea Marcaida, Ángel. "La Antropología Cultural en [Telesforo] Aranzadi". In: *Cuadernos de sección. Antropología-Etnografía*, n° 5, 1987. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza; pp. 192-213.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "Evolución y estado actual de la antropología en el País Vasco". In: *Anales de la Fundación Joaquín Costa*. n° 9, 1992. Huesca: Fundación Joaquín Costa; pp. 147-170.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "De la antropología social a la antropología urbana". In: *Invitación a la antropología urbana*, n° 19 de Zainak, 2000a. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 7-12.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "Antropología urbana: itinerarios teóricos, tradiciones nacionales y ámbitos temáticos en la exploración de lo urbano". In: *Zainak*, 2000b. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 15-50.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "Los trabajos y los días de un etnohistoriador. José María Jimeno Jurío, diseñador de calendarios festivos de Vasconia". In: *Obras completas de José Mª Jimeno Jurío*. Pamplona/Iruña: Udalbide-Pamiela-Euskara Kultur Elkargoa, n° 51, 2006; pp. 15-45 y 383-396.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "Folklore, socioantropología y fiesta. La licuefacción de la tradición vasca en la modernidad globalizada". In: Emilio Dueñas (ed. lit.). *Juegos, Deportes e Investigación Folclórica. Jornadas. Basauri*, 2008 (Lankidetzan, n° 51). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2009; pp. 357-391.
- Homobono Martínez, José Ignacio. "Explorando los campos de asfalto. Los trabajos y los días de la antropología urbana en Euskal Herria". In: *Joxe-martin Apalategi Begiristain. Oroimenez - En recuerdo - À la mémoire*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011; pp. 107-140.
- Jentilbaratz. *Cuadernos de Folklore*. Donostia: Eusko Ikaskuntza. En ligne (06/2018).
- Jimeno Aranguren, Roldán. "Julio Caro Baroja, Etnografía Histórica de Navarra. Índice y Estudio Crítico". In: *CEEN*, n° 69, 1997. Pamplona/Iruña: Gobierno de Navarra; pp. 87-206.
- Jimeno Aranguren, Roldán. "La negación de la ciudad como lugar antropológico en la metodología de José Miguel Barandiarán". In: J. I. Homobono y J. A. Rubio-Ardanaz (eds. lits.). *Las culturas de la ciudad* (Zainak, n° 23), 2003. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 399-414.
- Jimeno Aranguren, Roldán. "Aportación de Jose Mari Satrustegi a la Antropología histórica, cultural y simbólica". In: *Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta*, n° 96, 2004. Pamplona/Iruña: Gobierno de Navarra; pp. 385-389.
- Manterola, Ander; Arregi, Gurutzi. *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiarán, 1889-1991*, 1ª ed. Ataun (Gipuzkoa): Fundación José Miguel de Barandiaran, 2003.
- Manterola, Ander; Arregi, Gurutzi. "El Atlas Etnográfico de Vasconia. Génesis y desarrollo de un proyecto de investigación". In: *Munibe (Antropología-Arkeologia)*, n° 57, 2005. Donostia-San Sebastián: Sociedad de Ciencias Aranzadi; pp. 401-413.
- Pérez Aldasoro, Pío. "La obra etnológica de Felipe Barandiaran Irizar: su preocupación por la cultura pescadora". In: *Zainak*, n° 15. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 29-37.
- Rubio-Ardanaz, Juan Antonio. "El cambio como objeto de estudio y análisis para la antropología de la pesca". In: *Zainak*, n° 25, 2003a. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 9-11.
- Rubio-Ardanaz, Juan Antonio. "Azkue folklorista y gran testamento de la tradición cultural vasca". In: Iñaki Bazán y Maite Garamendi (eds. lits.).

Resurrección Mª de Azkue: euskal kulturaren erraldoia eta funtzesko zutabea (Lankidetzan, 26). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003b; pp. 71-81.

Rubio-Ardanaz, Juan Antonio. "Diseño y paisaje de la cultura pescadora: etnografía y epistemología de la antropología marítima". In: *Zainak*, n° 29, 2007. Donostia: Eusko Ikaskuntza; pp. 39-52.

Velasco Maillo, Honorio M. "Las aportaciones de Julio Caro Baroja en tiempos de una antropología no institucionalizada en España". In: *CEEN*, n° 89, 2015. Pamplona/Iruña: Gobierno de Navarra; pp. 151-176.

Vélez de Mendizabal Azkarraga, Josemari. *Juan Garmendia Larrañaga. Solasean* (Lankidetzan, 36), 1ª ed. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2005.

Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía. Donostia: Eusko Ikaskuntza. En ligne: (06/2018).

Notes

1. Avec des prédécesseurs notoires en la personne de J. G. Herder (*Volksgeist*: l'esprit du peuple) et en les frères Grimm (Allemagne) ; A. Van Gennep (France) : folkloriste et ethnographe, qui étudiait les faits culturels immatériels.
2. Obtenues par l'observation et des entretiens. Comme l'entendait l'anthropologue social Bronislaw Malinowski.
3. En 1955, la Société des Sciences Aranzadi prend le relais et publiera 16 numéros. En 1981, EI-SEV reprend l'*Anuario* et, jusqu'en 1990, elle publiera neuf numéros et rééditera ceux d'avant-guerre. Enfin, à partir du numéro 37 jusqu'au dernier, la collection appartient à la Fondation Barandiaran.
4. Nous remercions la collaboration d'Emilio Xabier Dueñas en tant qu'expert en Folklore.
5. Cordon, Juan: "Conflictos administrativo-sociales entre la población minera y la tradicional durante la explotación intensiva de mineral de hierro en los montes de Triano (1877-1885). Consecuencias actuales". *Cuaderno de Sección. Antropología-Etnografía*, n° 6 (1988).
6. La Socio-anthropologie est une école qui allie la Sociologie et l'Anthropologie. Comme l'entendirent, dès le début du XXe siècle, Émile Durkheim, Marcel Mauss, Robert Hertz, Georges Gurvitch, Maurice Halbwachs, etc. Elle est fondamentalement française, même si elle est liée à l'École américaine de Chicago dédiée à l'étude ethnologique de la ville entre 1930-1960 : Nels Anderson, Louis Wirth, William Whyte, etc.

6

Droit public et privé en Vasconie Contribution de la Société d'Études Basques, 1978-2018 *

Gregorio Monreal Zia

Universidad Pública de Navarra
Nafarroako Unibertsitate Publikoa

1. Nouveau cycle historique en relation avec le rôle d'EI-SEV en matière d'autogouvernement de la Vasconie

Après la Réforme politique qu'il y a eu en Espagne en 1977, le scénario politico-institutionnel était bien différent de celui de 1931, l'année où Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques (EI-SEV) conclut la rédaction d'un Statut d'Autonomie, le plus important qu'il y a eu en Vasconie. Il convient de consigner des données importantes qui marquent la différence. La première se réfère aux ressources intellectuelles disponibles.

Lors de la première époque (1918-1936), dans un pays dépourvu d'universités, Eusko Ikaskuntza accueillait ou bien était acceptée par la plupart des personnalités du monde de la culture. Mais à partir des années 70 du siècle dernier, plusieurs universités sont apparues en Vasconie, pourvues pour certaines de facultés de Droit et de Sciences Sociales où il y avait une communauté d'une centaine de chercheurs et érudits. Au début de la Transition, l'EI-SEV n'était pas encore sortie de la léthargie de 40 ans de suspension à laquelle elle s'est vue obliger pendant le franquisme.

D'autre part, les différences ne pouvaient pas être plus importantes en ce qui concerne le processus autonome du pays, vu que le mode d'accès à l'autogouvernement qui a été suivi lors de l'étape républicaine a eu peu à voir avec la procédure utilisée pour obtenir la pré-autonomie basque de 1978-1979 et ensuite celle définitive du Statut de Guernica et de l'Amélioration navarroise. Pendant cette période, après des élections municipales, les Mairies étaient la seule instance légitimée démocratique pour intervenir, alors que maintenant, avec la Transition, les hôtels de ville sont restés occupés pendant deux ans par les autorités de l'époque franquiste. N'oublions pas qu'après les élections générales de 1977, l'assemblée des parlementaires élus – députés et sénateurs – étaient la seule qui pouvait prendre des résolutions constituantes dans n'importe quel domaine public.

En somme, les différences intellectuelles et politiques à une époque et à l'autre étaient considérables, ce qui a eu une répercussion sur le rôle de l'EI-SEV en matière d'autogouvernement pendant les quatre premières années de la création de l'autonomie basque actuelle. L'institution sortait des catacombes et lorsqu'elle entreprit son chemin il y avait un Statut, un Parlement et un Gouvernement basques. Et deux Communautés Autonomes constituées en Vasconie. Il restait une fonction nécessaire d'études même si, ne disposant pas de son propre personnel d'études, il fallait coopérer avec les chercheurs des départements des universités et instituts qui étaient apparus (Université de Deusto, Université du Pays Basque, Université de Navarre, Université Publique de Navarre, faculté pluridisciplinaire de Bayonne de l'Université de Pau et des Pays de l'Adour).

Il était naturel que dans les nouvelles circonstances que nous venons de souligner, l'EI-SEV n'ait pas voulu influencer la norme autonome ou se prononcer sur des questions de cette nature. Mais elle s'est

impliquée, avec un dévouement et des résultats importants, dans les études relatives à l'autogouvernement du passé et du présent lors des congrès ou activités de l'ensemble de la Société, ou à des journées organisées par la section de Droit.

Une vaste monographie pour reporter l'ensemble des travaux que la Société a consacrés lors de sa seconde période de vie – 1978-2017 – au Droit et aux institutions des territoires de la Vasconie et des deux Communautés Autonomes constituées sera nécessaire. Mais nous disposons seulement de l'espace d'un article dans cet ouvrage collectif, ce qui oblige à la synthèse la plus extrême.

2. Les publications d'EI-SEV en relation avec le Droit et l'autogouvernement

Après la nouveauté de sa réapparition, à partir des années quatre-vingt, l'EI-SEV reçut de nombreux textes provenant d'une communauté scientifique spécialisée et en expansion. La plupart des travaux provenaient d'érudits et de professeurs de facultés et d'établissements supérieurs du pays. Le flux de textes requérait des supports complémentaires aux actes des Congrès, publiés au fur et à mesure de leur tenue, de la RIEV (*Revue Internationale des Études Basques*) qui avait été récupérée, ou des collections normales. Les *Cuadernos de Sección* furent alors créés, chacun d'eux dirigés par son propre Conseil de Rédaction. À partir de 1996 un titre particulier pour chacune des quinze collections précéda. Ce fut le cas du *Cuaderno* de la section de Droit, qui depuis 1998 (numéro 11) compléta son nom par le terme d'*Azpilcueta*, en commémoration du grand juriste et moraliste navarrais du XVIe siècle. Les 21 cahiers qu'édita la section regroupèrent les travaux consacrés au Droit public et privé de la Vasconie, allant rapidement au-delà du domaine du pays face aux défis que la construction juridique et institutionnelle de l'Europe posait. La grande crise qui amena à la profession universitaire le Plan de Bologne et les systèmes d'évaluation scientifique ont affecté les publications de l'EI-SEV et également l'édition sur papier de ce cahier, qui fut interrompu en 2010. Il n'est donc plus édité, mais les 21 numéros publiés de 1984 à 2010 peuvent être consultés en Réseau¹.

Il y a ensuite un autre support éditorial à souligner : nous nous référons à RIEV. *Cuadernos*, qui de fait, représente de véritables monographies consacrées à des sujets précis qui donnent son titre à chacun des numéros. Parmi les douze monographies publiées, quatre nous intéressent. En dernier lieu, il existe une autre collection, *Lankidetzan*, fruit des activités développées en collaboration avec des organismes étrangers à la propre Société. Comme nous allons le voir, seulement deux numéros parmi les 63 de la collection jusqu'à présent, sont en relation avec le domaine dont s'occupe cet article.

En explorant les groupes de matières desquels nous souhaitons informer, nous utiliserons toutes les sources citées. Ajoutons que par ses particularités linguistiques et d'approche éditoriale, nous aborderons à part un autre support créé par EI-SEV. Nous parlons de la revue *Eleria. Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria*.

L'ordre des matières du présent exposé de la contribution de l'EI-SEV à l'autogouvernement de la Vasconie tente d'élucider le rôle joué par l'institution. Il est inévitable que l'aspect subjectif interfère, peut-être excusable lorsqu'il n'est prescrit à aucun endroit un ordre objectif de sélection et de hiérarchisation des thèmes. Il est probable que le lecteur considère, et certainement à juste titre, qu'il y a d'autres critères et formes plus appropriés d'articuler la production de la Société en matière de Droit public et privé du pays.

Nous avons cru utile de commencer par le Droit historique et l'institutionnalisation de la Vasconie, en concluant par le régime fiscal

concerté, l'institution la plus caractéristique de nos deux communautés autonomes. Aborder ensuite les études réalisées sur le Droit privé foral, et consacrer le reste du travail aux problèmes qui se sont posés pour l'autogouvernement ces dernières décennies : par exemple, les changements conceptuels par rapport à la nature et à la valeur du pouvoir public, le besoin de réformes de l'autonomie à la vue de l'évolution de l'État constitutionnel en Espagne et de ce que représente l'incorporation à l'Europe.

3. Le Droit historique

L'EI-SEV a consacré une certaine attention à différents aspects du **Droit historique**. Lors du premier numéro desdits *Cuadernos de Sección*, de 1984, certains professeurs de la faculté de Droit de Saint-Sébastien se sont chargés de la formation du Droit historique sur les différents territoires². Et six ans plus tard, un autre numéro a été publié, consacré aux **Journées sur les Cortes, Juntas et Parlements**. Les assemblées représentatives basques firent l'objet dans ce cahier de précieux travaux, aussi bien dans le cas des sept exposés présentés que dans vingt communications d'une grande valeur d'information, qui méritent d'être prises en compte³. En général, ils se sont occupés de l'Âge moderne et contemporain, donnant également une information de notables de l'historiographie de la politique du XIXe siècle comme Ortiz de Zárate et Pedro de Egaña, Yanguas et Miranda, Chalbaud et Gregorio Balparda. En ce qui concerne l'autogouvernement des territoires historiques, plus précisément aux *Juntas Generales* du XIXe siècle, l'exposé présenté par J. Agirreazkuenaga à l'occasion d'une autre journée consacrée à l'histoire des assemblées représentatives⁴ est intéressant. Les *Juntas* sont considérées à juste titre l'antécédent le plus immédiat des parlements autonomiques actuels.

Un intéressant colloque fut organisé en 2006 à l'Université d'Oxford par les professeurs Jon Arrieta – à l'époque fellow dans ce centre anglais réputé dans une chaire dotée par l'EI-SEV – et le célèbre historien et publiciste anglais John Elliot est en relation avec le Droit public historique. Il aborda les **modes d'articulations politiques territoriales en Angleterre et en Espagne**, constituées dans des États composés [*Estados compuestos*] propres à l'Ancien Régime. Ils prétendaient étudier et comparer leurs mécanismes institutionnels d'intégration. Bien que les travaux fournis visaient directement à élucider le fonctionnement des organes centraux de ces importantes monarchies, il ne faut pas perdre de vue que le roi et ses Conseils constituent une dimension essentielle du caractère foral basque. Le monarque castillan est l'un des éléments qui forment le mode d'insertion des territoires de la Vasconie dans l'ensemble de la Monarchie espagnole.

Nous ne forçons pas les choses en inscrivant dans le domaine du Droit historique les origines du **constitutionnalisme** et du **statutisme**, même en laissant de côté maintenant le grand projet de Statut de 1931, que nous avons examiné ailleurs (vid. Monreal, pp. 546). Il y a deux numéros de *Lankidetzan* consacrés à ce sujet. En 2008, l'EI-SEV organisa à la faculté pluridisciplinaire de Bayonne des journées consacrées à la commémoration du second bicentenaire de l'élaboration et promulgation par Napoléon de sa Constitution pour l'Espagne, le premier événement, comme nous le savons, dans l'évolution de l'État libéral dans la péninsule. Jusqu'à seize exposés ont été présentés à charge d'importants professeurs espagnols et français. Les personnes réunies abordèrent les antécédents de caractère constitutionnel dans les deux États (A. Rigaudière, J.P. Massias, M. Lafourcade et A. Vergne) et le cadre juridique espagnol du moment (J.C. Alli). Certains aspects internes de la Constitution de Bayonne – pour certains une simple Charte concédée

– retinrent l’attention, comme le traitement que reçoivent les droits individuels (A. Martin) ou bien le mode d’organisation du Statut de Bayonne dans l’Administration centrale (J.A. Escudero). La question forale était incontournable : les personnes présentes lors de l’Assemblée de Bayonne furent témoins pour la première fois de la confrontation entre la Constitution espagnole et les Fors basques, un problème crucial voué à perdurer pendant les deux siècles suivants (G. Monreal). Trois personnages, contemporains ou présents lors de l’Assemblée de Bayonne, furent étudiés. C’est le cas de Manuel et Miguel de Lardizábal (J. L. Orella), et de l’Amiral Mazarredo⁵ de Bilbao.

D’une certaine façon, il convient de situer dans le Droit historique le **Statut que concéda la II République** au dernier moment, en octobre 1936. Son origine et la façon dont les pouvoirs législatif, exécutif et judiciaire ont été formés, ainsi que l’influence qu’il exerça sur le for dans son contenu furent analysés⁶.

4. À propos de l’institutionnalisation interne de la Vasconie

Le Statut de Guernica de 1979 et l’Amélioration navarraise de 1982 constituent la porte d’entrée à l’institutionnalisation interne de la Vasconie, comme le fut le Statut républicain que nous venons de mentionner dans la structuration fugace de 1936. Malheureusement, l’EI-SEV ne consacra pas une étude spécifique sur la norme fondamentale navarraise, la Loi organique d’**Amélioration du For de Navarre** (LORAFNA). Mais la Société s’est occupée du **Statut de Guernica**. D’importants académiciens des Universités du Pays Basque, Deusto et Publique de Navarre abordèrent les sujets essentiels du Statut. Entre autres, la relation du Statut avec la Constitution, le rapport avec la Communauté Forale de Navarre ou les exigences statutaires en matière de recherche. L’ensemble était précédée d’une importante interview avec P.L. Uriarte, qui fut le négociateur du premier Accord économique⁷.

4.1. Municipalité

La section de Droit s’est souciée de l’étude de l’institutionnalisation de différentes structures du pays. Pour commencer, à propos du rôle réservé à la **municipalité**, l’entité qui doit être considérée primordiale pour l’avenir institutionnel de la Vasconie : des journées commémorèrent l’Assemblée municipale basque de 1919, qu’EI-SEV, créée récemment, organisa cette année-là⁸. Il y eut une grande réflexion sur l’institution de nos jours, étudiant aussi bien la municipalité dans la Communauté Autonome Basque qu’en Navarre. Les maires de Saint-Sébastien et Gasteiz eurent l’occasion d’expliquer leur point de vue sur le gouvernement municipal et l’état des deux villes au niveau des années quatre-vingt-dix⁹.

4.2. Relations entre la Navarre, la Communauté Autonome Basque et le Pays Basque français

Dans le domaine de l’institutionnalisation de notre pays non structuré, il y a lieu de situer une journée particulière consacrée aux **relations entre la Communauté Autonome Basque et la Navarre**. Il fallait situer les contacts dans le cadre constitutionnel, c’est-à-dire, évaluer les possibilités de correspondance que concède le Droit de l’État et vérifier les sensibilités majoritaires existantes dans la société, qui furent présentées élégamment par Javier Balza et Jaime Ignacio del Burgo¹⁰. Une confrontation respectueuse d’avis qui mérite le détour aujourd’hui,

vingt ans plus tard, lorsqu’une relation amère réciproque a été instaurée, au moins par l’une des parties.

En ce qui concerne l’autre dimension de la territorialité, celle en relation avec les basques d’**Iparralde**, l’EI-SEV a mené à bien des rencontres et activités tendant à établir des cadres et concepts favorisant une relation fructueuse. Depuis la limite du concept et la réalité de la région frontalière, aux alliances territoriales et aux frontières européennes, et aux normes d’une alliance concrète et souhaitable au sein d’une région européenne, celle qui avec une chance inégale a été constituée par l’Aquitaine, le Pays Basque et la Navarre. La dimension plus concrète visant à explorer les possibilités d’Eurocité Bayonne-Saint-Sébastien a été touchée, avec un prolongement plus générique vers l’urbanisme comme mode d’organisation du territoire transfrontalier.

4.3. La projection dans l’État des Communautés Autonomes de la Vasconie : les faits qui marquent la différence

Un monographique de la collection *Lankidetzan*, consacré aux **faits qui marquent la différence basque dans l’État autonome**, recueillit de nombreuses contributions sur un sujet suggestif, mais discuté. Le numéro envisage ce que suppose une spécificité institutionnelle depuis différents points de vue, aussi bien celui général que celui particulier basque. Car dans notre cas, la langue, la culture, les structures sociales et économiques et la politique représentent des faits qui marquent la différence ayant un reflet dans le caractère des autonomies qui se sont consolidées en Vasconie occidentale et en Navarre à partir de la Transition de 1977. D’où l’importance de définir ce que supposent constitutionnellement les faits qui marquent la différence (E. Fossas), tout particulièrement les références à la langue, la culture et l’organisation forale (I. Agirreazkuenaga et M. Razquin) et l’influence que ces faits ont sur le fédéralisme démocratique et sur la plurinationalité (F. Requejo). Il y a des pays où la condition de « société différente » sert de base à un fédéralisme différenciateur, comme c’est le cas du Québec (A. Sáiz). En revenant à l’État espagnol et à la Vasconie, il était intéressant de connaître la réponse des Constitutions espagnoles lors des deux derniers siècles à une question aussi spécifique que les Fors Basques (G. Monreal), et lors de la Transition, l’empreinte qu’ont laissée les faits qui marquent la différence aussi bien dans la Constitution en vigueur (J.C. Alli), que dans les Statuts d’Autonomie (D. Loperena) et dans la jurisprudence constitutionnelle (J. Caño). La longue liste de perspectives indiquées a été complétée par d’autres aspects à souligner. Par exemple, celui du traitement qui applique le Droit communautaire aux faits qui marquent la différence ou bien celui de l’emplacement qui lui correspond dans le bloc de constitutionnalité (J.A. Corriente). Une synthèse finale sur le fait qui marque la différence de nos deux communautés (J.M. Castells)¹¹ fut nécessaire.

La monographie préparée sous l’intitulé de *La institucionalización jurídica y política de Vasconia* par les professeurs G. Jáuregui, J.M. Castells et X. Iriondo fut plus brève. Le but était de montrer les **effets de la mondialisation sur le principe de souveraineté**, ainsi que l’influence de la **perspective européenne** sur cette institutionnalisation, et déchiffrer la signification concrète de l’articulation de la Vasconie dans les États espagnols et français¹².

4.4. La vague catalane du droit à décider arrive en Vasconie

Vers la moitié de cette décennie, l’écho de la question catalane est arrivé en Vasconie, enflammé après le jugement de 2010 du Tribunal

Constitutionnel par rapport au Statut déjà approuvé lors du référendum. Pour cela et parce qu'il existait des inquiétudes endogènes au Pays Basque, un débat intense a été suscité au sein d'une partie de la communauté académique du pays. Il fut particulièrement vif et créatif parmi les juristes et politologues. Trois chercheurs proches de l'EI-SEV, Joxerramon Bengoetxea, Julen Goikoetxea et Mario Zubiaga, se réunirent et éditèrent en 2015 un ensemble de travaux en relation avec la **démocratie et le droit de décider au XXIe siècle**. Il n'était pas facile de reconduire vers un ordre d'exposé clarificateur la longue liste de questions abordées dans le numéro 11 de RIEV. *Cuadernos*¹³. Des auteurs fondèrent le droit d'autodisposition dans la décision démocratique (J. Goikoetxea, I. Urrutia et M. Zubiaga), et effectuèrent une application de ce droit aux théories et processus de sécession démocratiques, prenant comme référence le cas catalan (F. Requejo et Zubiaga lui-même). Ainsi, l'élément de référence canadien, puissant et inévitable, fut présent lors du débat, plus précisément en ce qui concerne le référendum constitutionnel (A. Gagnon). La consultation plébiscitaire sur l'indépendance réalisée récemment en Écosse (C. O'Neill) ne pouvait pas non plus être éludée. D'autre part, il était très intéressant d'élucubrer sur la réponse prévisible de l'Union Européenne donnée aux régions avec des aspirations à l'indépendance (G. Avery), et la considération que pourrait mériter cette dernière hypothèse comme une simple modalité d'extension interne de l'Union (J.J. Álvarez). D'une façon ou d'une autre, il convenait d'examiner la réglementation du droit à décider (E. Ruiz Vieytes), comme celle des institutions dérivées de celle-ci comme le référendum, la sécession et la réforme constitutionnelle (E. Virgala et I. Urrutia). Et enfin, ceux qui plaident pour l'exercice du droit à décider doivent se confronter à la question importante de quoi faire en s'en tenant toujours aux procédures démocratiques. La réponse fut assumée par les trois professeurs organisateurs de l'événement. Car il y a également une perspective propre de la sociologie politique qui attire l'attention sur les agents sociaux qui activent les processus de décision (P. Ibarra, Z. Nikolas, S. Noon et P. Pugès).

5. Bilan finisécularaire de l'application de l'Accord et de la Convention économiques

Il est possible que les Journées d'études de 2002 sobre l'Accord et la Convention Économique représentent la contribution fondamentale de l'EI-SEV à la connaissance de la caractéristique de l'autogouvernement basque. L'organisateur et éditeur Joxe Mari Aizega expliqua lors d'un long prologue la raison d'être de cet événement qui parvint à réunir une trentaine de conférenciers sur quatre journées, avec une conférence centrale chacune. Les sections de Droit et de Sciences Sociales intervinrent dans l'organisation. Malgré l'importance des Accords et de la Convention, qui semble désormais évidente, les deux institutions étaient alors mal connues dans le monde académique et parmi la citoyenneté.

Il convient de souligner l'effort organisationnel mérité consistant à structurer un nombre si élevé d'interventions consacrées à la même institution, afin de surmonter d'inévitables chevauchements¹⁴. Il s'agit de la même difficulté expérimentée en tentant d'ordonner la présentation des contributions.

5.1. La créativité fiscale de l'Accord et de la Convention économiques

Vingt ans s'étaient écoulés depuis que le ministre Añoveros et le conseiller du Trésor Public du Gouvernement de Carlos Garaikoetxea,

Pedro Luis Uriarte, culminèrent la négociation de l'Accord Économique. Dix ans plus tard, la Convention navarraise a été renouvelée en profondeur. Les circonstances de négociation ont contribué à dynamiser un processus créatif dans le domaine de la fiscalité auquel le Droit comparé pouvait peu contribuer. Comme l'indiqua dans son exposé le Conseiller d'économie du Gouvernement de Navarre :

« La pression politique peut forcer parfois la précision technique et éclairer des concepts juridiques indéterminés (pression globale équivalente), ampleurs très difficiles à évaluer (recouvrement par achats intracommunautaires, macroampleurs utilisées dans les ajustements), asymétries (pour la norme applicable ou la compétence d'inspection, dans les formules d'ajustements financiers) ou bien points de connexion de suivi administratif difficile (résidence effective) ».

Deux acteurs importants intervinrent dans la négociation. Celui qui fut vice-président du Gouvernement de Navarre, José Antonio Asiain, expliqua comment se déroula l'initiative pour parvenir à l'accord de 1990. La Convention était indispensable si l'on prétendait que la Communauté Forale assume les compétences en matière d'Education et Santé. Un effort considérable fut réalisé pour parvenir au niveau le plus élevé de consensus entre les forces politiques de Navarre. Alors que le négociateur de l'Accord Économique, José Ramón López Larrínaga, souligna que si le Statut de Guernica établit les bases du futur Accord, il était nécessaire de parvenir à des concrétisations compliquées sur le quoi et le comment. Quant aux difficultés, il a été compliqué d'établir la première partie de la norme et la seconde relative à la quote-part.

La rénovation navarraise de 1969 et la nouvelle Convention de 1990 étaient également requises par le fait que la Communauté Forale avait besoin de s'adapter aux changements fiscaux dérivés de la nouvelle économie et de la délocalisation croissante du fait imposable (José Javier Armendáriz). D'autre part, la nouvelle de l'Accord de 1981 de disposer d'une capacité de normes obligea les autorités de la Communauté Autonome Basque à assimiler et développer les compétences fiscales, y compris en les élargissant par la suite (Javier Moreno). Également d'incorporer des fonctionnaires du Trésor Public de l'État et de convoquer de nouvelles places de fonctionnaires (Javier Muguruza).

5.2. La structuration des relations fiscales avec l'État

Dans un travail sur l'évolution des impôts, Joseba Agirreazkuenaga signala les étapes qui se succédèrent après 1839 jusqu'à l'approbation du premier Accord, aussi bien du point de vue des normes que du renforcement organique des Trésors publics locaux.

Le manque de foi et d'acceptation de l'Administration centrale par rapport à l'institut financier basque a été un problème permanent avant la Guerre civile et après l'approbation de la Constitution de 1978 et du Statut. L'ignorance de la doctrine académique sur le Droit historique basque a également pesé. Nous disons cela parce que précisément à l'époque où se sont tenues les Journées, il y avait des dossiers ouverts et des judiciarisation de conflits, d'où le fait que les exposés se référent à plusieurs reprises au caractère litigieux. Nous pourrions dire que le conflit avec l'État fut quelque peu inhérent à l'Accord Économique, et a grandi au fur et à mesure que les territoires assumaient des compétences. Seule la paix fiscale accordée en janvier 2000 dans la Commission Mixte du Quota calma la relation entre les territoires foraux et l'Administration centrale (José Luis Vivanco). Dans le cas de la Navarre, le Gouvernement central parvint à envisager jusqu'à quatre

recours de constitutionnalité contre de nombreuses autres lois forales approuvées au Parlement de Pampelune (Pedro Ugalde).

Aux yeux d'Iñaki Lasagabaster, une bonne définition des concepts harmonisateurs et la reconnaissance de la force de loi aux normes forales aideraient à surmonter le caractère litigieux et la judiciarisation, qui permettrait de les soumettre au contrôle du Tribunal Constitutionnel. Pour sa part, Elena Reta signala la convenance que les trois Territoires Historiques réglementent et accordent les différents points de connexion afin d'éviter des problèmes aux contribuables. Ainsi, Iñaki Zubiri souligna les résultats positifs et les bénéfices de l'Accord entre autres, le recouvrement par les Députations de tous les impôts essentiels du système fiscal et le fait que l'Accord détermine le quota et implicitement les ressources qui sont à disposition des territoires foraux.

5.3. Le système concerté et l'Union Européenne

Joxe Mari Aizega a souligné que l'élimination des distorsions fiscales en Europe a donné lieu au démantèlement des frontières intérieures et la suppression des douanes. Bien évidemment ces étapes n'étaient pas suffisantes et il fallait surmonter la barrière que représentaient les importantes différences entre les systèmes fiscaux des États. Dans ce sens, l'obtention du marché intérieur effectif oblige à assimiler tous les résidents de l'Union Européenne. C'est à cela qu'a tendu aussi bien le pacte fiscal que la directive sur l'épargne et le code de conduite.

Ces années-là, l'incompréhension du Tribunal de Justice du Luxembourg se fit sentir à propos de la nature juridique et politique des Accords. Nous nous référons à la question des « aides de l'État » et des incitations fiscales (Antonio Creus). En principe, ces dernières ne supposent pas un transfert des ressources, mais un soulagement des charges spécifiques (Marcos Araujo), donc le spécialiste italien Franco Fichera, dans un travail documenté, a souligné que certaines mesures basques avaient été comprises dans le code de conduite.

6. Les nouveaux défis du Droit civil de Vasconie

Nous indiquions que le Droit civil propre, l'un des éléments primordiaux de la culture du pays, ne parvint pas à devenir un objet central du travail de la Société. Et cela, à un moment d'initiatives académiques et législatives pour l'actualiser et le codifier. Il conviendrait de méditer sur les raisons de retrait des civilistes. Mais cela n'empêche pas pas, comme nous allons le voir, que des apports précieux aient été faits les premières années de cette période.

6.1. Étudier et préserver la coutume juridique autochtone

Au moment de la restauration de l'EI-SEV en 1978, le Droit civil de Vasconie se trouvait au point mort, au moins dans la Communauté Autonome Basque¹⁵. Or, certains juristes inquiets de sa vigueur, comme c'est le cas du civiliste de Biscaye Adrián Celaya, était partisan de réformer le Rassemblement civile de Biscaye de 1959, élaboré pendant le ministère franquiste d'Antonio Iturmendi, fils également du Seigneurie. Le Rassemblement navarrais, élaboré douze ans plus tard se caractérisait par sa qualité technique et son conservatisme. Elle était en accord en outre avec le mode de voir les choses des pouvoirs factuels hégémoniques dans la Communauté Forale.

La nouvelle Constitution démocratique de 1978 habilitait les Communautés Autonomes à reformuler le vieux Droit civil foral. Le plus si-

gnificatif de la conjoncture civilistique basque de la Transition fut que tout comme maintenant, il manquait des conditions socio-politiques pour quelconque tentative de réaliser une formulation conjointe du Droit civil foral des deux communautés. Il convient de l'expliquer par une combinaison de manque de volonté dans le domaine politique et d'absence de propositions crédibles parmi les érudits. Il est vrai qu'il n'existait pas en Vasconie de personnalités importantes de la science juridique qui envisageaient un objectif intégrateur¹⁶.

Une Navarre complaisante avec elle-même laissa passer – jusqu'à ce jour – l'occasion de la réforme du Rassemblement ou Nouveau For franquiste de 1973. Ce ne fut pas le cas de la Communauté Autonome qui, avec un certain retard, actualisa son ordonnance privative avec la Loi/1992 de **Droit Civil** du Pays Basque. L'événement éveilla les vocations foralistes et la section de Droit de l'EI-SEV consacra jusqu'à trois Journées à l'ordonnance privée de la Vasconie, le bijou méconnu de la culture du pays. En son sein, trois *Cuadernos de Derecho* consacrés à la matière furent publiés, les numéros 8 (1993), 12 (1998) et 13 (1998). En général, leurs pages s'alimentèrent des contributions de certains foralistes importants, parmi eux se trouvait l'enthousiaste et regretté Álvaro Navajas, de Guipuzcoa, le vétéran civiliste de Biscaye Adrián Celaya, le juriste navarrais Francisco Salinas, et l'historienne du Droit labourdin Maïté Lafourcade, spécialiste de l'ordre juridique de l'autre côté de la frontière. Il est vrai que ce fut un moment intéressant en raison de la perspective globale du pays, bien qu'elle se soit limitée à percevoir la comparaison des Droits civils territoriaux, curiosité qui par la suite ne s'est pas renouvelée. Mais il est certain que la volonté de la Société de traiter conjointement le Droit civil de tout le pays a été mise en évidence, qui pour certains d'entre nous signifie la somme de la Communauté Autonome Basque, de la Navarre et des basques de France. Les travaux de synthèse fournis décrivaient et caractérisaient l'ordre traditionnel des différents territoires. La valeur des apports provient de la compétence accréditée de ses auteurs¹⁷. La question de la vigueur à Guipuzcoa d'un Droit civil foral propre était en attente¹⁸.

Un groupe transfrontalier de juristes, surgi au sein de la section de Droit et financé par le Conseil Régional d'Aquitaine, face à la préoccupation pour le présent et l'avenir de la coutume juridique, prit l'initiative d'organiser des Journées en 1994 avec la faculté pluridisciplinaire de Bayonne. Certains exposés consacrés à la valeur de cette source y ont été découverts, surtout là où il n'y avait pas de Droit écrit ou bien là où la coutume n'était pas reconnue dans l'ordre juridique¹⁹. L'avenir du Droit civil en Alava après la promulgation de la Loi civile basque où la survie des restes du Droit civil propre à Iparalde importaient²⁰. Il faut lamenter qu'à partir de cette date, les *Cuadernos* cessèrent de recevoir une production civilistique, sauf certaines exceptions²¹.

6.2. La caractérisation du Droit civil propre et le défi européen

Il vaut la peine de s'arrêter et de porter une certaine attention au XI Congrès d'Études Basques qui s'est tenu à Saint-Sébastien en 1991 lors duquel certains des juristes mentionnés plus haut réfléchirent sur le Droit civil propre. Il convient, sans abandonner pour l'instant le mode de synthèse, de recueillir ses réflexions avec une certaine ampleur.

Nous venons de dire que l'idéal d'intégration d'un Droit civil pour la Vasconie péninsulaire, aspiration propre de l'étape républicaine et encore présente dans les Bases que rédigea Jesús de Galíndez, qui n'ont pas été connues dans le pays (vid. Monreal, *Annexe*, pp. 556), était presque oublié. Les basques avaient alors intégrés la charte constitutionnelle des deux Communautés Autonomes, avec leurs ordres civils correspondant. Les aspirations actuelles se limitaient à étendre le Droit de Biscaye à

l'ensemble de la Communauté Autonome Basque, récupérant en même temps quelque institution coutumière de Guipuzcoa. Pour leur part, les secteurs influents de Navarre considéraient inquestionnable le Nouveau For approuvé par Franco en 1973. Lors du XI Congrès, les juristes convoqués par l'EI-SEV continuèrent d'investiguer sur les valeurs sous-jacentes de l'ordre civil privé et présentèrent certaines réflexions à propos de l'effet possible de l'entrée en Europe.

L'illustre juriste de Biscaye **Adrián Celaya**²², en spéculant sur la nature de l'Europe, sa variété et unité, souligna les valeurs qui sont propres au Droit du continent. Parmi eux l'humanisme, le pluralisme et l'universalisme. Plus précisément, en signalant son évolution, il met en relief son émancipation du Droit divin et de la théologie, la récupération du Droit civil romain effectué à partir du Haut Moyen Âge, et le transit vers les conceptions juridiques de l'Illustration et à partir de là, la diffusion du Droit révolutionnaire, inspiré de l'égalité et de la liberté.

Ce qui caractérise le Droit basque, d'après Celaya, est sa résistance à accepter le Droit romain et l'existence de mécanismes de défense d'ordre autochtone. La tendance de sécularisation de la société basque, qui tend à libérer les institutions d'autogouvernement de l'influence des ecclésiastiques et des autorités ecclésiastiques, est une particularité. Il note que la consolidation des libertés concrètes, présentes dans les for médiévaux basques, a préparé le chemin pour des formulations libérales modernes. La généralisation de la noblesse fut un pas en avant décisif dans ce sens. D'où que l'observateur de notre Droit situé d'un point de vue contemporain, constate que certaines des libertés concrètes de nos ancêtres méritent un jugement très positif : ainsi, l'interdiction de la prison pour des dettes, ou la suppression de la garde à vue si l'accusé donnait des garanties de répondre à un droit, ou à l'immunité de la maison, l'interdiction de la torture, etc. Celaya ressentait la pénible croisée des chemins dans laquelle se trouvait la Vasconie à cette époque, vu que la violence, outre sa connotation négative éthique, éloignait le pays du chemin vers l'Europe.

L'avocat et publiciste de Pampelune **Tomás Urzainki Mina**²³ s'est fait l'écho de la thèse de Paul Ourliac, historien du Droit de l'Université de Toulouse, à propos de l'existence d'un écosystème juridique pyrénéen dont faisaient partie entre autres les Droits civils de Vasconie, y compris naturellement celui de Navarre. Configuré sous des formes coutumières dans le Bas Empire, et mis par écrit dans le Haut et Bas Moyen-âge, il parvint à sa maturité au XVIe siècle. À ses yeux, l'ordre navarre n'avait pas la reconnaissance due depuis que la Navarre perdit la stabilité lors de ce siècle et ne pourra pas subsister, sauf si elle parvient à la souveraineté pour soutenir son système juridique. En partant de la thèse que la Navarre a été l'unique structure nationale – le mode plus avancé d'une communauté humaine organisée – dons ont été dotés les basques, il considère la restitution ou le retour des compétences comme étant prioritaire.

En expliquant l'ordre de prédation des sources du Droit en Navarre, comme cela a été établi dans le Nouveau For de 1973, le grand juriste de Tudela **Francisco Salinas Quijada**²⁴ nota les changements apportés dans ce domaine par l'entrée de l'Espagne dans la Communauté Européenne. Le Droit communautaire occupa de la première place dans la hiérarchie des normes de l'ancien royaume. L'incidence de ce Droit dans l'ordre foral de Navarre se manifeste surtout dans l'action des institutions comme le Conseil Européen qui procure l'harmonisation des ordres civils continentaux à travers deux instruments légaux de base, les *Conventions* et les *Recommandations*. Ce sont des traités multilatéraux qui reprennent le consensus de plusieurs pays sur un sujet spécifique, bien que pour leur effectivité, il soit nécessaire qu'ils soient intégrés dans la législation nationale. Là où les Conventions n'arrivent pas, les *Recommandations* ou suggestions non obligatoires peuvent valoir. Donc, la lé-

gislation forale céderait face à ce qui a été accordé dans les traités, non pas face à d'autres expressions de volonté des normes européennes.

L'incorporation à la Communauté Européenne ne devrait pas supposer, en principe, de changement dans les normes substantielles dans la répartition des compétences entre l'État et la Navarre pour l'application du Droit qui vient du continent, bien que très vite une réduction dans la compétence et le renforcement des fonctions exécutives se fera sentir. La LORAFNA (Loi Organique de Réintégration et Amélioration du Régime Foral de Navarre) dans son article 58.2 confère à la Navarre l'exécution des Traités et Conventions Internationales en ce qui concerne les matières propres leur incombant, ce qui pourrait avoir une influence sur le Droit civil navarras. Salinas présente, à titre d'exemple, l'influence particulière du Droit communautaire sur certaines institutions civiles forales. Il en est ainsi en ce qui concerne la troisième source du Droit civil navarras, c'est-à-dire aux principes généraux du Droit. La définition de ces principes revient en Europe au Tribunal de la Justice de la Communauté, qui les extrait des ordres nationaux et des traités. D'où qu'en cas de lacunes juridiques propres, les principes généraux européens peuvent avoir une incidence sur les principes généraux navarras.

En vertu du principe de primauté, la jurisprudence des tribunaux navarras doit respecter le Droit communautaire quant à l'effet direct qu'il a sur la Navarre et l'usage systématique de l'incidence pré-judiciaire. Il s'agit d'un système fondé sur le respect et la bonne volonté des juges nationaux et du Tribunal européen. Il faudra tenir compte de cela au moment de la réalisation de la réforme du Nouveau For de 1973.

7. Convergence basque, nation libérale et plurielle, et post-souveraineté

Lors du XV Congrès d'Études Basques, qui s'est tenu à Saint-Sébastien en 2001²⁵, il y eut certains exposés en relation avec les problèmes de l'articulation nationale, qui se sont manifestés à nouveau entre nous lors de la Transition, avec l'incompréhension de l'historiographie étatique quant aux revendications nationales et avec la variété pratique de conception de la souveraineté.

Gregorio Monreal²⁶ examina l'incidence que les structures actuelles et celles passées ont et qui survivent encore dans la cohésion et l'intégration des basques comme communauté politique. Il y a de nombreux aspects à examiner, depuis la géographie physique à la population et l'habitat, l'économie... Mais il centra l'analyse sur les aspects politiques, institutionnels et juridiques qui affectent la constitution du peuple basque comme un sujet politique.

Parmi les points faibles de la Vasconie pour se structurer comme communauté politique il y a tout d'abord, le manque d'une dénomination commune à la collectivité basque qui soit acceptée par tous. C'est le reflet d'une histoire de déstructuration territoriale, où il y a eu des tendances ou des pulsions centripètes, mais où un éloignement a été imposé, tout du moins en ce qui concerne la Navarre et les trois autres provinces. La configuration actuelle dans deux Communautés, dérivée de la Constitution espagnole, est le résultat de cet avenir dual, contradictoire. Le passé clairement s'est manifesté en Vasconie pendant la Transition à la démocratie. Les divergences furent alors nombreuses : l'acceptation ou le refus de la Réforme politique, les différentes conceptions opposées sur la nature du pays et les concessions qu'elle devait recevoir de l'État en tant que tel. À cela venait s'ajouter l'appréciation différente sur la méthode politique à utiliser dans le développement autonome et dans le gouvernement de Vasconie – de front ou transversal –, et l'attitude à suivre par rapport à la Constitution de l'État et le Statut d'Autonomie, les deux normes fondamentales des quarante dernières années.

La plus grande divergence se réfère à la façon d'être de la Vasconie en Espagne. Cela reste une question de fond depuis l'instauration de l'État constitutionnel et la crise de la foralité : soit la Vasconie constitue un élément, en suivant le chemin général de la Constitution sur le statut de ces parties la composant – auparavant provinces et maintenant des regroupements en Communautés Autonomes –, soit il y a un genre de continuité de la culture politique de la foralité que postulait l'union politique de Vasconie en Espagne mais depuis le Droit propre et la bilatéralité de la relation.

Pour le professeur **Joxerramon Bengoetxea**²⁷ ne pas distinguer la nation de l'État, aussi bien du point de vue conceptuel que des normes est une supercherie. L'élément spécifique de l'État est la souveraineté qui est accompagnée d'une attribution dérivée, la personnalité juridique internationale. La souveraineté est précisément la passerelle incontournable sur le chemin qui va de la nation à l'État. Les deux concepts sont en relation avec l'autodétermination, bien que la souveraineté soit un concept échelonné prôné également de ceux qui peuvent décider de son avenir. Le cas de la souveraineté partagée européenne se trouve là et nous observons une division de pouvoirs, compétences et fonctions entre l'Union et les États membres qui sont répartis conformément aux principes de subsidiarité et proportionnalité, et à ceux d'efficacité et proximité.

Il revendique la fonction historique du nationalisme libéral et son rôle libérateur des peuples européens à partir de la Révolution française, et se méfie des doctrines qui favorisent le nationalisme de l'État, car ils entravent le développement de l'union politique du continent.

En affrontant le problème de la nation, Bengoetxea pose quelques questions. Ainsi, à la question de ce qu'est la nation et comment elle est définie, il répond d'un point de vue descriptif-constitutif. Et il aborde du point de vue des normes les exigences de la nation par rapport aux autres nations, rentrant dans la question des devoirs des nationaux. En dernier lieu, en ce qui concerne l'emplacement ou bien l'échelonnement des nationalismes le situe entre deux pôles idéaux extrêmes qui vont depuis l'impérialisme nationaliste au cosmopolitisme radical. Bengoetxea s'incline pour un nationalisme minimaliste, compagnon du libéralisme, compatible avec le pluralisme et la diversité.

L'État en tant que tel est resté inchangé, sauf la position du Gouvernement central qui ressent la perte de la distribution interne du pouvoir. Il y a évidemment des facteurs dans la contemporanéité qui affectent l'État classique. Le développement d'un pouvoir au-dessus de lui, les exigences de coopération dans le cadre de la mondialisation, où les processus fédératifs et l'action des acteurs internationaux de type privé, tels que les multinationales, sont constatées. Mais en général et pour l'instant, les organes continentaux européens sont intergouvernementaux, non supranationaux. Et ceux qui le sont n'ont pas de caractère démocratique, comme c'est le cas de la Commission Européenne, du Tribunal de la Justice et du Tribunal Européen des Droits de l'Homme.

L'autodétermination des nations sans État, c'est-à-dire, celles incluses dans les structures nationales qui comprennent une ou plusieurs régions-nations de petite taille, plaide plusieurs solutions. Car il y a déjà des états qui donnent un jeu européen aux parties les composant, comme les *länder* allemands ou bien les régions belges. Ce sont des régions constitutionnelles qui tentent de jouer un rôle dans la gouvernance européenne. C'est probablement un terrain de jeu dans lequel la Vasconie devrait rechercher des alliances pour pousser l'Union à s'ouvrir à ces réalités, sans perdre de vue que les États membres ressentent la tentation de minimiser le rôle des nations-régions favorisant les municipalités comme partenaires du pouvoir européen.

Le professeur **Michael Keating**, directeur du Centre Écossais de Changement Constitutionnel, constate l'existence d'historiographies

compétitives. Il y a une historiographie étatiste qui envisage l'État comme un stade sur le chemin vers l'unité nationale dans lequel la souveraineté représente l'expression finale du processus. Dans ce sens, il présente l'ordre pré-moderne européen comme un obstacle au progrès et à l'illustration. Dans notre cas, l'historiographie étatiste, tout particulièrement dans sa formulation extrême – celle inspirée du jacobinisme français –, dédaigne les cultures et les langues minoritaires. Il remet en question également la valeur morale des droits historiques congelés dans le temps, les considérant incompatibles avec l'ordre sorti de la Révolution française.

D'après Keating, les Sciences Sociales lient le principe des nationalités et le nationalisme avec l'État, pendant qu'ils voient dans la nation une invention qui n'a pas de droits. Et néanmoins, il peut y avoir des nations sans État : il s'agit de formations avec des structures objectives et une autoconscience nationale qui réclament l'autodétermination, bien qu'elle n'ait pas à plaider nécessairement l'indépendance. Cela supposerait qu'ils ont la capacité de négocier leur propre statut dans un ordre international émergent.

À la vue des implications qu'apporte la nouvelle économie globale et le poids des structures transnationales, les mouvements nationalistes s'orientent dans trois sens. Il y a des mouvements souverainistes, comme c'est le cas du Scottish National Party, pour lesquels l'indépendance souveraine est possible à un coût plus bas que dans le passé. Il y a ensuite les partisans de la co-souveraineté ou souveraineté-association qui acceptent de maintenir un lien avec l'État d'origine – c'est le cas du Québec –. Et en dernier lieu, les post-souverainistes, qui aspirent à maximiser l'autonomie et l'influence de la nation, mais se maintiennent ambivalents quant aux objectifs ultimes. Plusieurs nations sans États européennes répondent à cette approche. Il y a par conséquent différentes stratégies et l'autodétermination peut avoir différentes sorties.

Keating rappelle aux critiques de la post-souveraineté qu'il y a des pays où les gens assument deux ou plusieurs identités, et se résistent à tracer une ligne marquée entre l'autonomie vaste, la souveraineté et l'indépendance. La stratégie post-souverainiste, dont la forme précise change au cas par cas, a sa place sur le marché politique.

En rentrant dans le domaine de ce qu'il appelle « la démocratie plurinationale », l'auteur britannique distingue entre multinationalité – la coexistence de plusieurs nations – et la plurinationalité, comme concept plural de nationalité qui a différentes significations dans différents contextes. Et de la dérive l'État plurinational, celui qui comprend différentes communautés politiques, de différents *demos*. Entre elles, il y a une asymétrie.

8. À la recherche d'une voie appropriée pour approfondir dans l'autogouvernement de la Vasconie

À partir de ce qui est survenu dans la Commission d'Autogouvernement du Parlement Basque de la législature de 2012-2016 et des intentions en matière autonome, assigné au Pacte de Gouvernement, récemment inauguré, la Société d'Études Basques organisa une Journée de réflexion le 20 avril 2016. De fait, une partie de la Journée, que nous examinons maintenant, a été consacrée à l'étude sur le mode le plus adéquat pour approfondir dans l'autogouvernement basque ; l'autre s'est chargé de comparer les modèles européens²⁸.

Le poids de la première partie est revenu à **Juan José Álvarez**, professeur de Droit International Public de l'Université du Pays Basque. En Vasconie et dans l'État, il existe des positions différentes quant à l'autogouvernement qui répondent à différentes approches par rapport à l'évolution souhaitable dans les prochaines années. Il y a une option re-

centralisatrice qui a peu de partisans parmi nous, bien que l'on ne puisse pas dire la même chose dans l'État. Il plaide à faveur d'un État vertical qui réagit face au bouleversement de compétences et au coût de l'État des autonomies. Une seconde option, qui dispose d'un soutien majeur dans l'ensemble du territoire espagnol, propose ou se résigne à la maintenance du *statu quo* actuel. C'est la proposition de la droite nationale et d'une partie de la gauche. Ils sont, en dernier lieu, ceux qui souhaiteraient implanter un système plurinational, qui supposerait la reconnaissance de la condition nationale de certaines communautés, un autogouvernement plus ample et la présence des sujets nationaux dans les institutions centrales. Et la bilatéralité. Il a la faveur des nationalités périphériques de la Catalogne et de la Vasconie.

La reconnaissance de la démocratie plurinationale se heurte à une culture politique qui accepte le pluralisme religieux ou culturel, mais pas celui national, qui est le seul qui garantit l'égalité juridique des différents sujets nationaux qui atteignent la condition de *demós*. Car il est propre à une démocratie de cette nature qu'elle ait différents *demós*. Étendre l'idée du pluralisme national dans la société politique faciliterait les accords futurs dans le pays.

Le problème auquel un processus de changement de la situation actuelle se heurte est l'ambiguïté que préside le titre VIII de la Constitution qui, pour commencer, ne mentionne pas les entités autonomiques composant l'État. Et d'autre part, il y a la cristallisation et le fixisme d'un bloc de normes constitutionnelles qui part de 1978, un moment historique très conditionné par l'hégémonie des forces qui provenaient de la Dictature. Le bloc des normes constitutionnelles reflète la puissance de l'Administration centrale et d'une judicature qui fait pression en pro de la recentralisation de l'État, aussi bien avec les lois organiques et de bases encouragées par le Gouvernement et approuvées par les majorités du Parlement comme avec des interprétations jurisprudentielles qui confirment cette orientation.

Le problème de la réforme de la Constitution réside dans le fait qu'il faut le faire dans un cadre concret de relations de force très défavorable à la reconnaissance nationale. Il pourrait plaider l'ignorance de l'existence de la nation basque ou même la perte de compétences, parvenant à une véritable *reformatio in peius* constitutionnelle. Et d'autre part, pour les basques, cela surprendrait le pays sans un projet institutionnel majoritairement partagé, dans un état d'insécurité qui freine toute initiative de changement.

La question de la reconnaissance nationale n'est pas la seule raison qui rend la réforme désirable. Il y a d'autres raisons importantes qui la rendent nécessaire, entre autres l'obsolescence de la propre Constitution. Par exemple : encore en 1978 les constituants semblaient avoir la nostalgie des colonies perdues du XIXe siècle, et arbitrèrent un traitement spécial dans la Grande Charte des territoires d'Amérique et des Philippines alors que la réalité émergente de l'Union Européenne fut ignorée. Une nostalgie impériale et un déficit d'attention envers l'Europe dont fait partie l'Espagne, bien qu'à cette époque elle était en dehors des institutions du continent.

Álvarez constate que l'avancée de l'autogouvernement basée sur la condition nationale de la Vasconie – ou d'une partie d'elle – peut poursuivre soit une voie lente, de nature réformiste, soit un chemin direct qui pourrait aller à la confrontation de projets aussi bien dans le pays que dans l'État central. Or, la confluence interne basque pour une voie réformiste aurait besoin de prendre en considération certains éléments qu'il semble facile d'approuver : ainsi, l'acceptation du caractère spécifique et particulier du Statut de Guernica, ou bien le constat que ce dernier ne s'est pas encore développé pleinement. Probablement également ils pourraient assumer qu'il est nécessaire d'aller au-delà quant à la liste de compétences et à la reconnaissance, vu que la parti-

cularité basque le permettrait. Et probablement l'acceptation du principe de pacte aussi bien dans le domaine interne, interbasque, que dans les relations avec l'État.

En s'appuyant sur la légitimité que donne la libre décision basée sur la condition nationale et sur l'antécédent des titres historiques, il s'agirait d'accorder une liste de compétences dotées « d'un contenu décisif réel, et d'accorder également son interprétation bilatérale en cas de conflit et garantir l'accomplissement de ce qui a été accordé ».

Álvarez comprend qu'il existe des instruments juridiques pour effectuer une réforme du statut actuel de la Vasconie. Il y a la Disposition Supplémentaire 1ère, sur laquelle il y a peu de références dans ses réflexions et qui présente l'inconvénient qu'elle a été sévèrement limitée dans sa portée par la jurisprudence constitutionnelle, et cite également celle Dérogatoire 2nde. Il faudrait précisément débattre si permettre l'approbation de cet amendement en 1977 fut un discernement ou bien une erreur des sénateurs, vu qu'il n'est pas fait mention que cela ait amélioré la position constitutionnelle basque et rompt un titre juridique commun avec la Navarre. Il y aurait également, par ajout, et dans ce cas avec une plus grande sécurité, la Disposition Supplémentaire du Statut de Guernica et de l'Amélioration Navarraise. Dans les deux cas, il déclare la réserve des droits historiques, qui pourraient habilitier une extension de l'autogouvernement. Bien évidemment toujours si l'autre partie, l'État, accepte cette voie.

En Vasconie il existe, par conséquent, « un droit de décision soumis à un pacte » postérieur avec l'État. Certaines expressions de l'ordre actuel, comme l'Accord Économique, représentent une forme de souveraineté partagée et impliquent l'accord périodique interbasque et avec l'État et la négociation. Ils pourraient être le modèle qui inspire le développement politique général de la Vasconie. Aux yeux d'Álvarez la potentialité du cadre conceptuel et des normes décrit devrait rouvrir les portes vers un nouvel accord ou pacte politique avec l'État, après une entente entre les forces politiques basques.

En somme, comme cela est indiqué plus haut, les objectifs à traiter dans un nouvel accord politique seraient les suivants : compléter un Statut qui n'a pas été encore accompli entièrement ; le mettre à jour, en tenant compte du nouveau contexte socio-politique basque, espagnol et européen. Et avancer dans le sens de la plurinationalité²⁹.

9. La projection européenne de la Vasconie

9.1. EI-SEV face à l'entrée dans les Communautés européennes. Renforcement des Régions, Charte Européenne de Droits Fondamentaux et projet d'une Constitution pour une Fédération Européenne de la Société d'Études Basques

L'admission de l'Espagne dans les Communautés européennes a représenté un grand défi pour la section de Droit, où a été constitué un Groupe d'Études intitulé Europe-Pays Basque. Il se composait de plusieurs jeunes professeurs enthousiastes animés par Joxerramon Bengoetxea et Maite Zelaia. Il était logique que la condition infra-étatique de nos deux communautés autonomes basques et la situation administrativement subordonnée d'Iparralde oriente l'intérêt des promoteurs pour les régions et leur rôle dans le nouvel ordre institutionnel européen. Précisément, les Journées sur le régionalisme qui se sont tenues en 1998 et en 2000 souhaitaient examiner la fonction de ces organismes infra-étatiques dans l'évolution d'une Union Européenne tournée vers l'intégration et la consolidation.

Le Traité de Maastricht avait créé le Comité des Régions, dans lequel allaient être représentés des organismes territoriaux dotés de dif-

férentes natures, depuis de simples organismes à caractère local à des formations pourvues de compétences législatives. On pensa que le Traité d'Amsterdam pourrait développer les « régions » dans un sens favorable aux intérêts européens du Pays Basque. D'où l'intérêt de réfléchir sur le sujet. Lors des Journées de 2000, Bengoetxea eut l'occasion de définir le cadre général des problèmes, alors que différents conférenciers se sont chargés de préciser le concept de région (Zelaia), la valeur du régionalisme pour l'intégration européenne (Renyer), et l'utilité d'une Chambre des Régions du Conseil Européen pour instaurer une façon différenciée de représentation. Mais ce fut l'institution du Comité des Régions qui reçut une attention supérieure. L'insuffisance de la participation autonome dans les sujets européens a été constatée, même en tentant de découvrir des formes différentes d'implication (R. Bustos Gisbert et E. Roig Molés). Et, comme nous l'avons signalé, le rôle à jouer dans ce Comité par les régions avec une compétence législative intéressait particulièrement, comme c'est le cas de nos deux communautés autonomes (J. Llimona)³⁰.

L'année suivante, en décembre 2000, le Parlement Européen, le Conseil Européen et la Commission Européenne approuvèrent la **Charte Européenne des Droits Fondamentaux**, qui réunissait dans un seul document les droits jusqu'alors dispersés à travers les législations nationales et dans les Conventions internationales du Conseil Européen ou des Nations Unies. La dynamique section de Droit de l'EI-SEV proposa de réaliser une analyse technique et juridique du texte renouvelé lors de Journées. Les professeurs universitaires présents, spécialisés en Droit communautaire et en Droits fondamentaux, spéculèrent sur l'efficacité juridique de la Charte (L. Martín Retortillo), soulignant sa force indirecte et son autonomie modérée (R. Alonso García). Ils tentèrent de répondre à deux questions importantes, si la Charte constituait une première étape vers la Constitution européenne (P. Pérez Tremps) et si, en ce qui concerne les droits de l'homme, il fallait la situer dans le domaine du Droit communautaire et celui international³¹.

Les initiatives qui se produisaient sur le continent pour disposer d'une authentique Constitution européenne qui simplifierait les Traités existants firent un pas en avant significatif le 18 juin 2003 avec la première approbation d'un texte de Traité constitutionnel. La section de Droit était aux aguets, il fut proposé d'élaborer ladite **Constitution Européenne de la Société d'Études Basques** (2003)³². Il s'agit d'un texte structuré selon cinq titres consacrés aux principes de la nouvelle Constitution (I), aux missions (II), aux institutions (III), aux procédures de prise de décision (IV) et aux dispositions finales (V). Cela s'est fait comme nous l'avons dit, sous la couverture de la section et avec son approbation et le soutien d'organes de direction de la Société, bien que de fait, comme c'est le cas avec tant de textes législatifs, cela fut l'ouvrage personnel de Joxerramon Bengoetxea, personnalité décisive dans le travail juridique de l'EI-SEV pendant la première décennie de ce siècle. Également les années suivantes. Le caractère testimonial de la proposition ne lui retire pas de sa valeur pédagogique – la structure représente un excellent guide d'initiation au Droit communautaire européen –. Il convient de souligner en outre, qu'il exprime un sentiment radicalement européen et démocratique d'une partie importante des membres de l'EI-SEV. Sans doute, c'est un honneur pour une association culturelle d'avoir donné naissance à ce texte.

9.2. Modèles européens d'autonomie territoriale

La Journée organisée par la SEV le 20 avril 2016, dont nous parlons un peu plus haut, souhaite examiner de façon comparative les modèles européens de distribution autorité territoriale du pouvoir politique, y

compris en ce qui concerne leurs relations avec les institutions européennes. De fait, les pays étudiés – ou au moins objet de l'exposé – furent l'Écosse, la Belgique et la Confédération suisse. Le traitement suivi par les conférenciers fut libre, non soumis à des paramètres comparatifs, vu que chacun souligna le caractère caractéristique de l'autogouvernement du pays étudié. Ils se firent écho du titre des Journées vu qu'il se référerait à l'*Avenir de l'autogouvernement basque : analyse comparative de modèles et la dimension européenne*.

Dans la recherche de modèles européens contenant des éléments exploitables du point de vue qui nous occupe, **Andrew Scott**, de l'Université d'Édimbourg examina de façon concise l'évolution politique, idéologique et constitutionnelle de l'Écosse, l'ancien pays celtique qui céda sa souveraineté à la Couronne anglaise dans l'Union Act de 1708. Les Écossais participèrent au bénéfice de l'Empire britannique pendant 300 ans, et après la disparition de celui-ci, ils souhaitaient récupérer et élargir leur pouvoir. Ils envisagèrent y compris un référendum d'indépendance en 2015.

Dans les Flandes, les basques ont également eut une source d'inspiration pour leur propre autogouvernement en ce qui concerne l'acquisition de compétence internationale. **David Crieckemans**, de l'Université d'Anvers en témoigna. Les défis qui touchent ce territoire belge dynamique se situent dans les trois vagues à faveur de l'autogouvernement qui se sont produites ces dernières années dans certaines communautés non étatiques de notre continent : celles de 1980, 1990 et celles actuelles. La Belgique représente un exemple de passage de la recherche du développement économique et culturel à la tentative de se situer sur la carte internationale. Dans les Flandes, un travail est fait pour créer des instruments permettant une activité diplomatique propre ou complémentaire à celle de l'État central ; et pour verticaliser la structure organisationnelle des relations extérieures, veillant à doter les territoires de tous les outils. Ils tentent de faire coïncider et converger les pouvoirs internes propres (*in foro interno*) avec les compétences de l'entité fédérée (*in foro externo*). Sur les bases de ces dernières, les Flandes auraient la capacité de conclure des traités ou d'envoyer ses propres représentants à des organisations internationales ou supranationales. D'autre part, ils prétendent faire disparaître les hiérarchies entre les différents gouvernements belges, qu'ils soient fédérés ou fédéraux. Crieckemans exposa la portée de la représentation belge dans les institutions européennes : le permis d'une activité paradiplomatie directe, avec ses propres réseaux dans les domaines économique, culturel, touristique et agricole³³.

L'exemple suisse est toujours présent lorsque l'on parle de fédéralisme. **Nicolas Schmitt**, de l'Institut du Fédéralisme de la Université de Fribourg expliqua le mythe suisse de l'unité dans la diversité, symbolisé à travers le multilinguisme propre au pays alpin. Un mythe avec une certaine substance gagnée au fil du temps, où la centralisation nécessaire de petits cantons n'a pas empêché de conserver certaines spécificités. L'expression *unus pro omnibus, omnes pro uno* exprime la dimension mythique du constitutionnalisme suisse, qui a une reconnaissance légale dans son article III de la Constitution de 1848 et dans celle de 1999, et se concrétise à travers des institutions telles que le Conseil Fédéral et le régime de consultations, ou bien le régime fiscal reconnu à des municipalités, cantons et à la Confédération. Les restes confédératifs sont également présents dans la dimension démocratique aussi bien au niveau fédéral que cantonal, dans la capacité de ces entités pour passer des accords entre eux ou bien au niveau international. Il existe une capacité cantonale pour participer à la prise de décision de domaine national ou d'être consultée en matière de politique extérieure.

En ce qui concerne la question de l'applicabilité en Vasconie de réalités externes telles que celle du Royaume-Uni, de l'Allemagne fédérale

et de la Belgique confédérale, le professeur **Asier Aranbarri** a tenté d'y répondre à partir de la réalité des régions dotées d'une reconnaissance constitutionnelle et européenne³⁵. Et d'autre part, l'évidente hétérogénéité des modèles européens a conduit **Juan José Álvarez** à se poser des questions sur la receptivité de l'Union Européenne face aux particularités institutionnelles propres à la Vasconie ou à ce qui peut surgir en Catalogne. Parce qu'il est évident que les modèles institutionnels européens s'articulent de différentes façons. Nous avons vu : depuis la souveraineté partagée suisse, à la loyauté multilatérale fédérale allemande, ou à la croissante capacité de la Flandre en matière de politique extérieure et de représentation dans les institutions européennes. Nous disposons d'éléments fiscaux confédéraux dans les deux Communautés Autonomes du pays.

Xabier Ezeizabarrena va dans le même sens. Il a proposé une relecture du concept de souveraineté, car ces dernières décennies l'exercice du pouvoir politique, limité internement par les droits de l'homme et des citoyens, a changé. Entre nous, la souveraineté étatique serait conditionnée si le principe de bilatéralité ou de souveraineté partagée qui est présent dans la Disposition Supplémentaire 1ère de la Constitution et dans les dispositions concordantes des Statuts de nos deux communautés était appliqué de façon flexible et extensive. Il faudrait procurer la bilatéralité dans un cadre statutaire renouvelé qui établit sa loyauté institutionnelle et les garanties de l'accomplissement. L'auteur met l'accent sur l'exercice de la Disposition Supplémentaire pour recueillir de nouvelles compétences et pour les protéger, la faisant valoir face à l'État et à l'Union Européenne. En ce qui concerne cette dernière, se trouve le cas des réformes des interprétations qui ont été réalisées en Allemagne, Belgique et Autriche, pour faciliter la participation active des *länder* et des régions auprès des organes continentaux³⁶.

9.3. À propos de la place que doivent occuper dans l'Union Européenne les régions-nations qui se sont émancipées de l'État mère

Lors de la Journée que nous mentionnons, l'importante question des problèmes suscités par le cas d'une région-nation qui parvient à s'émanciper d'un État qui fait partie de l'Union européenne et qui prétend être membre de cette entité a été abordé. Le problème fut traité par le philosophe du Droit de l'Université du Pays Basque **Joxerramon Bengoetxea**. Plus précisément, il examina le cas de l'Écosse après le référendum que ce pays nord-atlantique a tenu en septembre 2014, avec un résultat négatif. La réflexion s'est appuyée sur un hypothétique second référendum qui donnerait un résultat positif. À cette date, le Royaume-Uni n'avait pas encore décidé lors du référendum à propos de son appartenance à l'UE, et il y avait des conjectures sur les conséquences positives ou négatives que le résultat pourrait avoir pour l'Écosse, qu'elle débouche sur le Brexit ou sur la maintenance anglaise au sein de l'Union.

Neil MacCormick, maître de l'érudit basque, réfléchit sur le devenir éventuel de l'Écosse quant à sa participation dans l'Union Européenne si elle venait à se constituer en État en suivant une procédure démocratique et accordée. Plus précisément si cela impliquait son départ des institutions qui regroupent les États du continent, en vertu d'un acte d'exclusion des autres pays ou bien au contraire, si elle serait maintenue automatiquement en son sein en tant qu'un membre de plus de l'Union. MacCormick plaide pour la dernière solution sur la base du fait qu'il s'agit d'un cas d'extension « intérieure » qui n'implique pas une augmentation territoriale ou de la population en Europe.

MacCormick distingue ladite extension intérieure de la « commune », qui se réfère aux pays qui jusqu'alors ne faisaient pas partie de

l'Union. L'intégration se produit dans ce dernier cas après que les aspirants parviennent à réunir les conditions qui leur sont exigées et que les États membres accomplissent. C'est le mode d'intégration suivi par neuf états européens de 1973 à 1995. Jusqu'alors, l'extension commune est l'unique procédure d'intégration connue, des problèmes délicats se posent donc lorsqu'il s'agit de l'intégration novatrice de région telle que l'Écosse, et peut-être plus tard d'autres régions-nations. Il s'agit de territoires qui indirectement se trouvent dans l'Union.

Ces régions-nations de l'Occident européen seraient seulement des nouveaux membres formellement, vu qu'elles ne génèrent pas une augmentation du territoire ni de la population, et qu'elles ne sont pas obligées d'altérer leur ordre juridique pour l'adapter à l'ordre européen. Elles se trouvaient à l'intérieur, les obliger à en sortir pour y rentrer à nouveau n'aurait donc pas de sens. Il reste juste à déterminer leur représentation dans les institutions européennes. Procéder ainsi serait une exigence du principe démocratique qui imprègne toutes les instances européennes, qu'elles soient communes, nationales ou régionales. Si le processus d'émancipation a été accordé, l'Union et les autres membres doivent accepter le résultat, négociant les points mentionnés de représentation.

Bengoetxea souligne, dans le cas de « l'extension intérieure », l'importance que peut avoir, avec le principe démocratique, celui de l'interdépendance. Le fait que les membres de l'Union sont en même temps indépendants les uns des autres, mais également dépendants. C'est la raison même d'appartenir à la nouvelle Europe institutionnelle. Nous parlons du fonctionnalisme inhérent à l'interdépendance, à la démocratie, à la volonté populaire et aux droits. L'interdépendance doit tenir compte de la volonté démocratique des peuples. Car le réseau qui est créé pour favoriser la cohabitation intérieure de chaque société et entre les peuples est basé sur la confiance. Aucun membre ne peut abuser de sa position. Et sur le respect qui, par exemple, se manifeste en Europe en acceptant le départ du Royaume-Uni, s'il accorde ainsi à travers son référendum, tout comme le départ de l'Écosse s'il se produit.

Bengoetxea pondère l'importance que la décision d'émancipation soit prise de façon démocratique et en utilisant une procédure accordée avec l'État mère. Il s'agirait d'une question centrale, une condition pour que le résultat, en vertu de la loyauté fédérale, soit accepté par les membres de l'Union. L'Europe n'est pas seulement un marché, mais un domaine de pouvoir moral, qui respecte les procédures et les résultats démocratiquement obtenus. Ce concept de la loyauté fédérale vient de la doctrine constitutionnelle allemande. Bien qu'à ce sujet il y a eu des déclarations contradictoires de la Présidence de la Commission Européenne.

En partant de l'hypothèse que l'entité qui se sépare de l'État mère accomplit les principes constitutionnels de l'UE, il y a lieu de spéculer à propos de sa participation à l'Union, question qui n'est pas envisagée par les traités constitutifs de celle-ci. D'où le fait que soient suscitées différentes hypothèses sur ce qui peut se passer. Au moins quatre : rester automatiquement dans l'Union Européenne, débattant uniquement les problèmes de représentation de la nouvelle entité nationale dans les organes de gouvernement de la Communauté ; deuxièmement, le départ fictif et temporaire de celle-ci, pendant que le sujet indiqué et d'autres points sont accordés ; troisièmement, la procédure complexe de partir réellement pour ensuite demander l'entrée ; et en dernier lieu, le départ sans retour comme punition à la sécession, quelque chose de contraire aux principes de démocratie, loyauté et interdépendance qui imprègnent l'UE. Mais comme nous le disons, les traités ne disent rien ce sujet.

Face à la lacune observée dans l'ordre européen, Bengoetxea rappelle que théoriquement, il faut au moins compléter le vide en ayant

recours à l'analogie, à l'interprétation et à l'utilisation des principes généraux de l'ordre européen. Pour voir ce que donne l'analogie, il a recours aux articles 48, 49 et 50 du Traité. Les trois présentent l'inconvénient d'être prévus si états se trouvent en dehors de l'Union, alors qu'il est évident que le nouvel État demandeur n'est pas sorti de l'UE et accomplit toutes les conditions requises pour en faire partie. En outre, avec le départ, les citoyens européens, les entreprises qui font partie du marché unique se voient privés de leurs droits, et tout cela contre la volonté des personnes impliquées. Si nous regardons le domaine des traités, la seule solution qui reste serait de les modifier pour envisager ce cas spécifique de participation à l'Union Européenne.

Vu que le Droit communautaire n'apporte pas d'éléments de normes pour fonder l'analogie, il faut avoir recours au Droit public international et aux principes généraux du Droit européen. Par exemple, le principe de continuité des effets utilisés pour réduire l'impact de l'urgence d'un nouvel État. Ou à ce qu'indique ce Droit en matière de statuts et traités, recours peu fructueux vu qu'il n'y a pas de précédents dans l'UE. Aux yeux de Bengoetxea, le cas de l'Algérie, du Groenland, de La Sarre, de l'Allemagne de l'Est de la Tchécoslovaquie ne sert pas à grand-chose, vu qu'il ne s'agit pas de cas de ségrégation d'une région-nation par rapport à un État membre. Dans la recherche d'un fondement plus ou moins sûr pour l'incardination dans l'UE d'une région-nation, l'auteur analyse les virtualités des principes généraux contenus dans les traités européens. Ou bien il propose d'étudier sur un autre plan, dans le sens même de l'UE, dans son objectif, dans la catégorie de projet qui la soutient, dans la raison de sa naissance ; c'est-à-dire, qu'il faut avoir recours à la philosophie politique.

La ligne consistant à fonder l'intégration des régions-nations émancipées sur la dernière raison d'être de l'UE s'est vue affectée, d'après Bengoetxea, par l'accord restrictif du Conseil Européen de mars 2016. Mais ce fut plutôt un accord des chefs du Gouvernement des États et qui associerait chacun des États, non pas l'UE en tant que telle.

À côté de l'imprécision des arguments juridiques se trouve le fondement pragmatique de l'atteinte des objectifs finaux de l'UE. Nous nous trouvons face à des réalités pratiques et politiques. Les raisons qui poussent une région-nation à se séparer de l'État nid et à se doter d'institutions nationales articulées dans l'Union devraient importer. Car il s'agit d'une aspiration qui n'affecte pas le but fondamental. Croître et s'étendre est un objectif propre à une Europe qui prétend répondre à la mondialisation, à la crise économique et financière au changement climatique. Si les choses sont ainsi, exclure de son domaine quiconque, réunissant toutes les conditions requises, souhaite continuer à être membre de l'UE n'a pas de sens³⁷.

10. Langue basque et Droit dans l'EI-SEV

Il est impossible de dire que l'EI-SEV de la seconde époque se soit distinguée par la production en langue basque. Mais elle a également des mérites dans ce domaine fondamental du travail culturel de la Vasconie. Il convient de souligner, en ce qui nous concerne, deux domaines différents, celui de l'étude du régime linguistique et la publication d'une revue juridique en langue basque.

10.1. L'intérêt pour étudier et faire découvrir le régime linguistique de la Communauté Autonome Basque et de Navarre

En 1998 la Société a consacré un monographique aux 15 ans de la Loi de la Langue Basque dans l'éducation, l'administration et les médias. Elle réunissait un

dossier sur les « réussites et échecs de la loi après plus d'une décennie et demie de vigueur ». Elle reproduisit dans le monographique tout d'abord la défense du projet au Parlement de Gasteiz, à charge de Pedro Miguel Etxenike, alors titulaire de la section Éducation du Gouvernement Basque. Mais il contenait également une réflexion critique autour des politiques linguistiques qui s'appuyèrent sur la norme mentionnée. Il fallait connaître son impact sur l'Administration publique de la communauté autonome basque, mis en relief dans un planning qui visait le besoin de créer des zones pour l'usage des deux langues au niveau municipal (I. Agirreazkuenaga et J. Erkoreka). Il aborda également le « domaine où les résultats ont été les plus spectaculaires », c'est-à-dire, de l'évolution de l'enseignement bilingue non universitaire à partir des modèles envisagés dans le Décret 138/83 du Bilinguisme (Mikel Zalbide). En dernier lieu, un bilan de l'application de la loi sur la presse écrite, radio, télévision et Internet a été fait (J. Díaz Noci)³⁸.

Dix ans plus tard, l'EI-SEV publia deux monographies en anglais sur le régime légal de la langue basque. La première, rédigée par I. Lasagabaster, prit en considération les structures administratives de la France et de l'Espagne et les dispositions de leurs Constitutions respectives. Elle constata les conséquences négatives de la répartition par zones linguistiques qui proviennent du régime restrictif d'officialité de la langue basque dans l'Amélioration navarraise, qui sont accentuées par une politique linguistique délibérément l'imitatrice. Dans le Pays Basque français, le cadre légal rend impossible l'officialité³⁹.

Dans le second ouvrage mentionné, conduit par G. Totoricagüena et I. Urrutia, neuf spécialistes ont analysé et diagnostiqué la réalité légale et effective de la langue basque dans leurs propres terres et en dehors. Les articles détaillent les cas légaux, lois, politiques de gouvernement et programmes contemporains du Pays Basque et de la diaspora qui compliquent ou contribuent à maintenir la langue privative vivante. Dans la recherche d'un élément de comparaison, il y a une vaste description du modèle de coexistence linguistique du Canada⁴⁰.

10.2. Eleria, Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria

Dans le domaine de la langue basque et du Droit, il est nécessaire de mentionner tout particulièrement une initiative d'EI-SEV originale et louable qui malheureusement, n'a pas été poursuivie. L'origine d'Eleria, revue des juristes basques, est en relation avec l'accès à la profession universitaire dans les années quatre-vingt d'une nouvelle génération éduquée dans la langue du pays. Son objectif de fondation primordiale fut d'offrir un débit éditorial au « droit produit en langue basque et l'utiliser comme outil pour la normalisation de la langue basque juridique, aussi bien dans le domaine universitaire que dans le monde de la pratique »⁴¹.

La revue a été dirigée par Josu Erkoreka, docteur en Droit et qui connaît l'Administration autonome. La gestion du secrétariat académique pendant les 20 premiers numéros a été à charge d'Itziar Alkorta Idiakez, Maître de conférences en Droit civil, qui a joué un rôle important dans le lancement et la conservation de la revue.

Eleria parvint à publier 24 numéros de 1996 à 2013. Deux numéros par an ont vu le jour à sept reprises, ce qui accrédite la volonté de faire une revue semestrielle. Seulement en une occasion, en 2002, Eleria manqua à son rendez-vous annuel. À en juger sur le contenu des derniers numéros, la revue abandonna la scène publique lorsqu'il semblait que les originaux affluaient dans la Société.

Il serait impossible de raconter, même de façon plus succincte, les centaines d'articles publiés au cours des dix-sept ans de vie de la revue.

Nous allons mettre l'accent à ce titre sur trois domaines généraux de la revue : tout d'abord, certaines contributions importantes au Droit et à la science juridique, puis, les études sur l'ordre en matière de langue et en dernier lieu, la série d'entretiens à des personnes qui se sont distinguées dans le domaine de la profession, qu'ils fussent académiciens ou applicateurs du Droit.

Deux observations préalables doivent être faites. D'un côté, et comme nous venons de l'indiquer, nous n'allons pas offrir une énumération ni une description détaillée de la contribution à différents domaines ou matières, qui serait un objectif impossible à réaliser. D'autre part, les références bibliographiques complètes des articles ne sont pas fournies. Les renvois de l'appareil critique conduisent au numéro de la revue où la matière mentionnée est abordée.

1. Cela résulte quelque peu répétitif quant à l'information fournie plus haut, mais nous ne pourrions pas valoriser à sa juste mesure la revue sans résumer les domaines du Droit cultivés.

En **Droit public**, thèmes européens – avec l'urbanisme –⁴², sont ceux les plus récurrents : la Constitution européenne, la Déclaration des Droits et surtout, la région, l'entité européenne qui intéresse le plus en Vasconie par sa condition d'élément de représentation et participation à l'Union⁴³. À titre d'exemple : *Eleria* consacra à la région un numéro complet, avec 20 travaux, traitant ses aspects historiques, éthiques et politiques, en l'associant à l'Union Européenne et à la politique⁴⁴. Il y a également eu de la place pour la question des droits historiques dans sa relation avec les institutions du continent⁴⁵.

La production en matière de Droit du travail et de la Sécurité Sociale fut marginale, de même pour le Droit fiscal, abordé uniquement en matière d'harmonisations⁴⁶.

Quant au **Droit civil** il y a des textes sur des droits d'auteur et de propriété intellectuelle, locations rurales, génétique et limites légales à la reproduction humaine, ainsi qu'en ce qui concerne la propriété des centres religieux en Navarre⁴⁷. Il y a peu de production en matière de **Droit civil foral**, juste deux travaux sur les successions accordées et les délégations de pouvoir pour succéder⁴⁸. Il en est de même pour le **Droit commercial** avec des articles sur le contrat de transport et sur l'entrée automatique, l'arbitrage des entreprises avec une participation⁴⁹.

On apprécie le poids des collaborateurs spécialisés en Droit pénal qui présentent des **textes canoniques pénaux** et font des **commentaires bibliographiques** des ouvrages d'auteurs tels que Luigi Ferrajoli, Günter Jakobs, Winfried Hassemer, David Garland et Bernd Schünemann⁵⁰.

La **Justice** et l'autogouvernement firent l'objet d'un numéro spécial. Il réunit les éléments recueillis pendant des Journées qui se sont tenues à Oñati. Il s'agissait d'exposés sur des questions diverses depuis des points de vue historiques, sociologiques, juridiques et comparés. Il y avait des travaux signés d'experts étrangers⁵¹.

2. Nous avons vu que la revue est née principalement de l'élan d'une nouvelle génération de juristes du Pays basque impliquée dans le développement scientifique de la propre langue. Il était nécessaire de connaître tout d'abord le **régime légal linguistique** qui a été établi les premières années de la Transition. Quinze ans s'étaient écoulés depuis l'approbation de la Loi de la Langue Basque (Loi 10/1982) dans la Communauté Autonome Basque. Faisant écho de la monographie publiée en espagnol, augmentèrent ce numéro spécial d'*Eleria* les travaux de plusieurs spécialistes qui évaluèrent l'application de la norme dans les trois domaines de la société concernée par le caractère officiel : l'enseignement, l'Administration et les médias. Une réflexion fut également portée sur l'avenir⁵². D'autre part, la revue étudia la genèse et le fonctionnement d'Udalerrri Euskaldunen Mankomunitatea (UEMA),

entité née, entre autres buts, pour promouvoir et consolider l'usage de la langue dans les municipalités bascophones⁵³. Conformément au modèle de traitement indiqué, l'application en Navarre de la Loi du Basque approuvée à l'époque par le Parlement de la Communauté (Loi Forale 18/1986) fit également l'objet d'une étude détaillée. En dernier lieu, il y a un travail consacré au régime linguistique d'Iparralde et la langue basque dans les municipalités de ce territoire⁵⁴.

L'engagement envers la langue basque et son usage académique ne s'est pas épuisé avec l'étude du régime légal. Nous notions plus haut que l'un des objectifs de fondation assignés par *Eleria* fut l'**étude et la création de la langue basque juridique**⁵⁵. Les tâches assumées par la rédaction de la revue requéraient des critères techniques explicites⁵⁶. Elle s'est rendu compte de la controverse existant dans la société sur le besoin d'exiger des conditions requises linguistiques dans certaines professions, telles que la magistrature⁵⁷, ou bien les conditions légales pour son usage dans l'Administration⁵⁸.

Le développement du jargon juridique de la langue basque rendit nécessaire la sélection, traduction et présentation de textes de certains **classiques de la science juridique**. Il était peu probable que les ouvrages complets de certains grands théoriciens de la philosophie du Droit ou d'autres disciplines soient traduits dans notre langue, mais il fallait recueillir une collection de textes importante en les mettant à disposition des étudiants et des personnes intéressées par leur étude pour connaître directement les auteurs. La direction d'*Eleria* conçut un petit programme de traduction qui a été publiée sur plusieurs numéros afin de les réunir à la fin dans un numéro spécial complet. Les textes furent accompagnés de commentaires de spécialistes. Il conviendrait peut-être que ce numéro, après avoir retiré d'autres éléments qui ne sont pas en relation avec les classiques, fasse l'objet maintenant d'une publication particulière. Nous parlons des textes de Friedrich von Savigny, Rudolf Ihering, Karl L. Llewellyn, H.L.A. Hart, Hans Kelsen, Lawrence Friedman, Ronald Dworkin, Neil McCormick⁵⁹.

3. Il y eut une autre section à mentionner et qui conserve aujourd'hui toute sa valeur d'information. Nous parlons de la **section des entretiens** qui a débuté dans le premier numéro. Ils sont véritablement utiles pour connaître les inquiétudes et intérêts du monde judiciaire et académique finisécular au début de notre siècle. Une douzaine de magistrats et administrateurs de la justice⁶⁰ ont été interviewés et autres professeurs d'université⁶¹. Y compris certains politiciens avec un engagement académique⁶².

Notes

1. <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/azpilcueta-cuadernos-de-derecho/bi-710/>

2. Dans le n° 1 de *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, correspondant à 1984, José Luis Orella, Ricardo Gómez Rivero et Luis Miguel Díez de Salazar participèrent avec différents travaux sur le sujet.

3. *Azpilcueta, Cuadernos de Derecho*, 6, de 1988. Les Cortes de la Haute Navarre ont été étudiées par Fernando Arvizu et celles de la Basse Navarre par Manex Goyhenetche. José Luis Orella et Ricardo Gómez Rivero ont également présenté cette fois-ci les deux exposés. Martín Razquin s'est chargé du nouveau Parlement navarrais. Les communications, riches et variées en information, se réfèrent presque exclusivement aux aspects concrets des institutions historiques.

4. Agirreazkuenaga Zigorraga, Joseba. "Exploring Resilience Patterns amongst National Minorities: From the Historical Representative Assemblies (1812-1877) to the Basque Parliament (1980)", in *The Making of Parliaments: 19th and 20th Century, Europe and America*. (RIEV. Cuadernos, 6). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2010.

5. *Les origines du constitutionnalisme et la Constitution de Bayonne du 7 juillet 1808*. (RIEV. Cuadernos, 4). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2009.

6. Azpilcueta, *Cuadernos de Derecho*, 4, 1987. Idoia Estornés s'est chargée de la genèse, J.M. Castells de l'exercice autonome, Enrique Lucas du pouvoir exécutif, Antonio M. Lorca du pouvoir judiciaire et Francisco Salinas du traitement du Droit privé.

7. Gernikako Estatutoaren 20. Urteurrena=20° Aniversario del Estatuto de Gernika. (Monografías Euskonews&Media). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2000. Tirage à part d'Euskonews&Media, 51 (1999).

8. La Société a réédité ses procès-verbaux. En ligne: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/asamblea-de-administracion-municipal-vascasan-sebastian-1919-recopilacion-de-trabajos/ar-1090/> (06/2018)

9. Azpilcueta, *Cuadernos de Derecho*, 10, de 1995, consacré à la municipalité.

10. Azpilcueta, *Cuadernos de Derecho*, 11, de 1998. Francesc de Carrera, professeur catalan de Droit constitutionnel, a traité le cadre constitutionnel qui réglemente la matière.

11. *Estado Autonómico y Hecho Diferencial de Vasconia*. (Lankidetzan, 15). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2000.

12. Jáuregui, Gurutz ; Castells, José Manuel ; Iriondo, Xabier. *La institucionalización jurídica y política de Vasconia*. (Lankidetzan, 4.) Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1997.

13. *Naciones y Estados en el siglo XXI: Democracia y Derecho a Decidir*. (RIEV. Cuadernos, 11). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2015.

14. *Concierto y Convenio Económico: Jornadas de Estudio*. (Azpilcueta. *Cuadernos de Derecho*, 18). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2002, 400 pp.

15. Adrián Celaya a réalisé en 1979, sous le titre d' « El Derecho vasco, hoy », une approche sur l'état des études sur le Droit de Biscaye : <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/asamblea/00990106.pdf> (06/2018)

En parallèle et dans le même but, Francisco Salinas Quijada prépara un autre texte, « Estado de los estudios y trabajos jurídico-forales navarros » : <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/asamblea/01070115.pdf> (06/2018)

16. Il est certain qu'au début du processus législatif, il y eut des voix au sein du département de Droit civil de l'UPV/EHU qui mirent en évidence la fragmentation du Droit privé de la Communauté Autonome et le besoin d'aborder son traitement d'un point de vue général. C'est-à-dire, la Communauté Autonome Basque.

17. Azpilcueta, *Cuadernos de Derecho*, 8, de 1993. Le numéro a été consacré à l'hommage à Álvaro Navajas. La description du Droit de chaque territoire a été à charge de Lafourcade, Celaya et Salinas. L'apport de Jacques Poumarède sur le Droit civil du nord des Pyrénées est utile, dans lequel il maintient la thèse de son maître Ourliac à propos de l'existence d'une culture juridique commune sur les deux versants des Pyrénées.

18. Azpilcueta, *Cuadernos de Derecho*, 12, de 1998. Adrián Celaya s'est chargé du traitement de Guipuzcoa dans la nouvelle loi civile et effectua des propositions qui ont fructifié au Parlement la même année de la publication de ce numéro.

19. L'EI-SEV facilita la publication d'une monographie de deux travaux en relation avec le voisinage. Ils avaient été imprimés en 1933 : <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/riev/23/23546564.pdf> (06/2018)

Elle a également permis la lecture d'un autre travail sur la signification juridique de certains rites funéraires du Pays Basque qui vit le jour en 1925 : <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/riev/16/16094118.pdf> (06/2018)

20. Azpilcueta, *Cuadernos de Derecho*, 13, de 1998. Dans l'énoncé de la Journée figurait la pratique du Droit coutumier au Pays Basque. Manuel M. Uriarte se chargea de l'Alava, Francisco Salinas de la coutume de la Navarre et Iparralde, le plat fort de la Journée, fut pour Maïté Lafourcade, Jean Etcheverry-Ainchart, Bernard Gouffrant et Michel Richer.

21. C'est le cas par exemple d'un travail de José María Gorostiza sur la vigueur et la valeur actuelle des matières de base comme limite à la liberté de testament dans le déroulement du Droit civil basque. En Azpilcueta, *Cuadernos de Derecho*, 21, 2010.

22. Celaya Ibarra, Adrián. « El Derecho vasco en el ámbito del Derecho europeo », in *XI Congreso de Estudios Vascos: Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1991, pp. 153-161.

23. Urzainqui Mina, Tomás. « El Derecho navarro en la encrucijada europea », in *ibidem*, pp. 415-441.

24. Salinas Quijada, Francisco. « El Derecho navarro y la nueva Europa », in *ibidem*, pp. 359-372. Le même auteur a présenté lors du Congrès *La Formación de Álava* (2 octobre 1982) l'intéressant exposé « Estudio comparativo del Derecho ayalés y navarro ». Vitoria : Députation Forale d'Alava, 1983, pp. 447-466.

25. *XV Congrès d'Études Basques*, 2001. Science et culture basque et Réseaux télématiques. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2002.

26. Monreal Zia, Gregorio. « El presente vasco condicionado por el pasado », in *ibidem*, pp. 337-252.

27. Bengoetxea, Joxerramon. « Europa-Euskalerrria: un mosaico policéntrico », in *ibidem*, pp. 419-432.

28. Álvarez Rubio, Juan José [edit. lit.]. *Euskal autogobernuaren etorkizuna: eredu en azterketa alderatua eta dimentsio europarra*. (RIEV. Cuadernos, 12). Eusko Ikaskuntza : Saint-Sébastien, 2016.

29. Álvarez Rubio, Juan José. « The future of Basque Self-governement: A Constructive Reflection », in *ibidem*, pp. 125-160.

30. Azpilcueta, *Cuadernos de Derecho*, 16, de 2001. Il répond à l'énoncé général d' « Estudios sobre regionalismo en Europa ». Il reprend dans les deux annexes la Déclaration sur le Régionalisme en Europe et les Documents du Congrès des Pouvoirs Locaux et Régionaux d'Europe.

31. Azpilcueta, *Cuadernos de Derecho* n° 17, de 2001. Les Journées furent présentées par Maite Zelaia et le point de vue officiel sur cette question, comme lors des Journées précédentes sur le régionalisme, fut exposé par José María Muñoa.

32. Sous le titre indiqué, le document peut être consulté sur : http://www.eusko-ikaskuntza.eus/PDFAnlt/mono/eukons/konstituzioa_es.pdf (06/2018)

33. Crikemans, David. « Flanders/Belgium: identity and national coexistence, and the representation of the interests of the Belgian federation vis-a-vis of the European institutions », in *Euskal autogobernuaren etorkizuna: eredu en azterketa alderatua eta dimentsio europarra*, op. cit., pp. 43-59.

34. Schmitt, Nicolas. « In the country of William Tell, the myth become reality: some reflections about cantons' sovereignty », in *ibidem*, pp. 60-80.

35. « Erregio errealitateen papera Europan », in *ibidem*, pp. 83-100.

36. Ezeizabarrena Sáenz, Xabier. *Basque Historical Rights within the European Union. A Path towards Co-Sovereignty*. (RIEV. Cuadernos, 12). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2008. Il rédigea la même année l'introduction de *Foreword: Europe and Co-sovereignty*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, publication monographique reprenant différentes contributions sur les entités infra-étatiques et la co-souveraineté dans le cadre de l'Union Européenne.

37. Bengoetxea, Joxerramon. « Nazio-erregio izatetik Estatukide izatera, barneko zabalkuntza Europar Batasunean », in *Euskal autogobernuaren etorkizuna: eredu en azterketa alderatua eta dimentsio europarra*, op. cit., pp. 104-123.

38. *15 años de la Ley del Euskera en la Educación, Administración y Medios de Comunicación*. (Tirage à part) Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1998.

39. Lasagabaster, Iñaki. « The Legal Status of Euskara in the French and Spanish Constitutional Systems », in Totoricagüena, Gloria, Urrutia, Iñigo (eds.). *The Legal Status of the Basque Language Today: One Language, Three Administrations, Seven Different Geographies and a Diaspora*. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2008, pp. 115-133.

40. *Ibidem*.

41. Eleria. *Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria*, 0, 1996.

42. Eleria, 2, 4, 19.

43. Eleria, 6, 12, 13, 19.

44. Eleria, 21.

45. Eleria, 13.

46. Eleria, 1, 20, 22.

47. Eleria, 7, 10, 13, 19, 24.

48. Eleria, 16 et 17.

49. Eleria, 9, 18, 19.

50. Eleria, 17, 20, 22, 23, 24.

51. Eleria, 7. Les Journées se sont tenues en partenariat avec l'Institut International de Sociologie Juridique d'Oñati. Jon Arrieta, Benjamín González Alonso, Rafael Jiménez Ansio, Michele Taruffo et Jacques Commaille, entre autres, collaborèrent.

52. Eleria, 5.

53. Eleria, 6.

54. Eleria, 3 (dans la législation) et 17 (en ce qui concerne l'usage en fonction des municipalités).

55. Eleria, 0.

56. Eleria, 1.

57. Eleria, 1.

58. Eleria, 4.

59. Les textes ont été publiés dans les numéros d'Eleria, 3, 4, 7, 9, 10 et 12. Les présentations qui figurent dans le recueil numéro 15 furent à charge de Joxerramon Bengoetxea – sept –, et une de José Ignacio Lacasta.

60. Il convient de souligner les entretiens avec Emilio Olabarria, membre alors du Conseil du Pouvoir Judiciaire (Eleria, 1), Joaquín Bayo (2), Manuel Zorrilla (3), Garbiñe Biurrun (4), Alfonso Aya (6), Adrián Celaya – dans ce cas également professeur et publiciste – (12), et Juan Luis Ibarra (18). Il faut inclure également l'entretien avec le notaire Andrés Urrutia (13) et Javier Berástegui, président du Tribunal Basque pour la Défense des la Concurrence.

61. Gregorio Monreal (Eleria, 7), Alberto Atxabal (8), Maïté Lafourcade (14), Joxerramon Bengoetxea (20), et Juan Churrua (22). Il faut ajouter l'entretien avec le sociologue juridique Pierre Guibentif (6).

62. Xabier Arzalluz (Eleria, 23).

7

DES ARTS ET DES LETTRES

Art et Patrimoine Historico-Artistique *

Edorta Kortadi Olano
Universidad de Deusto
Deustuko Unibertsitatea

Les années pionnières

Durant les premières années du XXe siècle, des initiatives pionnières virent le jour en territoire basque concernant la création artistique et sa promotion, l'étude et la protection patrimoniale. En 1911 naissait l'Association des Artistes Basques avec pour mission de « promouvoir le développement des beaux-arts » en donnant aux artistes les moyens nécessaires pour leur participation aux expositions nationales et internationales. À la tâche entreprise depuis le siècle précédent par les Commissions provinciales des monuments (compilée dans leurs bulletins d'information et d'étude : le bulletin de Navarre à partir de 1895 et le bulletin de Biscaye à partir de 1909), s'ajouta l'apparition en 1915 du premier tome du *Catálogo Monumental de España* qui revint au territoire d'Alava, car premier de la liste alphabétique des provinces. Au cours de la même décennie démarrait aussi la publication de *Geografía General del País Vasco Navarro*, un ouvrage en six volumes qui contenait une systématisation jusque-là inédite du patrimoine artistique basque péninsulaire.

Derrière ces initiatives se trouvaient des personnes qui prendraient part au premier Congrès d'Études Basques en 1918 et qui, quelques mois plus tard, parrainèrent la création de la Société d'Études Basques-Eusko Ikaskuntza. Des cycles de conférences sur l'histoire de l'Art, la peinture et la sculpture, l'archéologie, l'architecture, l'urbanisme, etc. furent dispensés à Oñate. Il y eut des débats qui abordèrent, entre autres thèmes, le catalogage des œuvres artistiques, leur conservation et restauration, la promotion du style basque dans la construction ou les arts appliqués (appelés à l'époque *Belles industries*). Et pendant toute la durée du Congrès au cloître de l'université Renaissance d'Oñate furent exposés près d'un demi-millier de tableaux, sculptures, meubles et autres éléments représentatifs de l'Art Basque.

L'Alavais Ángel de Apraiz, professeur de Littérature et Théorie de l'art à l'Université de Salamanque et plus tard à l'Université de Barcelone, fut la véritable *alma mater* du Congrès. À la constitution d'Eusko Ikaskuntza, il occupa son Secrétariat Général et le bureau de la section d'Art d'où il tenta de mettre en place les propositions émanant des conférences de congrès, à savoir en particulier : la formation d'un répertoire d'artistes basques ; la promotion des arts plastiques par le biais de concours, expositions et collections ; l'établissement de collections populaires ; le catalogage du patrimoine artistique. Et dans le domaine de l'architecture et l'urbanisme : l'adoption d'arrêts municipaux *ad hoc* ; le levé de plans ; l'urbanisation de toutes les communes ; le contrôle des réformes ; la diffusion des formes architecturales passées et, en outre, le catalogage des édifices importants.

Traduit dans les faits, la section accueillera la création des premiers index, catalogues et fichiers sur l'Art et les artistes basques, qui seraient développés avec l'ouverture des Archives photographiques d'art et d'architecture, à l'époque seuls répertoires dans leur genre relatifs à tout le pays. Cette mission de collecte se poursuivra dans le temps et impliquera des membres et étudiants, des professionnels et amateurs.

En partenariat avec les Commissions des monuments historiques et artistiques des différents territoires, il fut entrepris de sauver, protéger et étudier le patrimoine historique monumental. En Navarre, les deux institutions parrainèrent une importante Exposition d'art rétrospectif organisée lors du IIème Congrès d'Études Basques en 1920. Ce dernier nous amène à rappeler que les Congrès organisés par Eusko Ikaskuntza serviraient dès lors non seulement à l'étude, comme le veut son principe, mais aussi à la sensibilisation et à la créativité artistique. Outre l'organisation d'expositions comme celles décrites (voir ci-dessous *Expositions aux Congrès d'Études Basques*), il était confié à des créateurs de renom la conception de leurs affiches, une technique largement développée dans notre pays à partir des années vingt. Quelques-unes de ces affiches font aujourd'hui partie de la mémoire visuelle collective : Antonio de Gueza (deuxième Congrès, 1920), Alberto Arrue (troisième, 1922), Obdulio L. Uralde (quatrième, 1926) et Eduardo Lagarde (cinquième, 1930). Dans la seconde époque historique de la Société, la continuité sera assurée par Xabier Morrás (dixième Congrès, 1987), Andrés Nagel (onzième, 1991) et Néstor Basterretxea (douzième, 1993), entre autres artistes.

Dans ses premiers bulletins d'information, la Société (*Eusko Ikaskuntzaren Deia*) commença à publier des questionnaires ethnographiques comme moyen de stimuler la recherche de terrain par les membres, notamment sur les rites, les traditions et les expressions locales en voie d'extinction. Grâce à cette technique, elle parvint à recenser les constructions architecturales dignes d'intérêt. Elle en fit de même concernant les arts plastiques et décoratifs durant les travaux de préparation du Vème Congrès consacré à l'Art Populaire Basque (Bergara, 1930). Le choix de ce thème s'expliqua par un obstacle – la dictature de Primo de Rivera qui empêchait l'organisation du Congrès d'Autonomie souhaité – et en même temps par son opportunité : le premier

* Orig. es, p. 450

Congrès International d'Art Populaire organisé à la fin de 1928 à Prague par la Commission internationale de coopération intellectuelle, sous tutelle de la Société des Nations, auquel participèrent des hommes et des femmes d'Eusko Ikaskuntza qui se firent les porte-parole de l'appel en faveur de la dignification et l'approfondissement des manifestations créatives du peuple simple.

Dans sa conférence intitulée "Cuestiones generales acerca del Arte popular vasco", le professeur Eugeniusz Frankowski définissait l'Art populaire comme « le miroir de la vie du peuple dans toute sa richesse de manifestations spirituelles et matérielles », et il résumait sa valeur par « le peuple, éloigné des grands centres de la vie, a su conserver dans ses créations un style personnel, élaboré par de nombreuses générations ». José Miguel de Barandiaran, pour sa part, mettrait l'accent sur les caractéristiques historiquement persistantes de l'Art populaire basque.

Le Vème Congrès laissa dans son sillage des projets comme l'Exposition d'art décoratif basque organisée à Getxo à la fin de 1935, mais encore d'autres qui, comme l'ensemble des activités et de la Société elle-même, furent interrompues après le coup d'État de juillet 1936.

Les années dramatiques

L'éradication violente d'Eusko Ikaskuntza de l'espace culturel basque pendant plus de quarante ans doit être vue comme un signe éloquent de la catastrophe que représentèrent pour notre pays la Guerre civile et la dictature ultérieure. Car non seulement une majorité de la classe politique fut réduite au silence mais, plus grave encore, l'expression du propre et singulier fut proscrite, du plus matériel comme la langue par exemple au libre exercice de l'imagination créatrice. Dans ces circonstances, bon nombre d'artistes prometteurs d'avant-guerre virent leurs carrières tronquées ou s'exilèrent, quand ils ne périrent pas au combat. Il fallut attendre des années avant qu'une nouvelle génération ne prît le relais.

De la dispersion provoquée par la dictature vint l'urgence de s'organiser depuis l'extérieur en attendant que le régime cédât sous la pression des puissances victorieuses dans la Seconde Guerre mondiale. Cela encouragea la convocation en 1948 à Biarritz du VIIème Congrès d'Études Basques sous le slogan « Que l'âme basque ne meure pas ». Deux de ses quinze sections abordèrent des thèmes qui nous intéressent ici : en *Muséographie*, dix conférences furent présentées sur la situation muséale en Pays Basque nord surtout, mais aussi en Pays Basque sud et de thème basque à Paris ; dans la section *Arts*, la plupart des conférences portèrent sur des questions musicales et folkloriques, avec des contributions ponctuelles en rapport avec la peinture, les arts décoratifs et l'héraldique.

Dans un climat politique sensiblement plus déprimé après la signature du Concordat avec le Vatican et des pactes avec les États-Unis qui soutinrent le franquisme, le VIIIème Congrès d'Études Basques fut convoqué à l'été 1954 avec pour sièges Bayonne et Ustaritz. Selon le même schéma qu'un lustre plus tôt, les sections furent chacune consacrées à *L'Art et la musique* et à la *Muséologie*, avec sept conférences présentées dans chacune d'elles.

Dans les conclusions du premier Congrès d'Études Basques, en 1918, un appel était lancé à l'Église pour qu'elle élevât le niveau de formation artistique du clergé basque. Aussi, en 1953, les congressistes féliciteront-ils l'évêque de Bayonne, Mgr Terrier, pour sa décision de retirer des églises de son diocèse les sculptures et peintures produites en série. Le VIIIème Congrès invita les communes et collectivités à prendre exemple en remplaçant les objets banals par des œuvres originales de création locale « dans les salles ou sur les places qui dépendent de leur bon goût ».

Les années nucléaires

En reprenant le fil de son histoire interrompue en 1936, notre Société commença par définir quels seraient les domaines structurants de son action dans la nouvelle étape. À l'évidence, les arts et le patrimoine monumental en faisaient partie. Il fut demandé à l'auteur de cet article de faire une première ébauche, que nous exposâmes à l'Assemblée Générale de refondation organisée à Oñate en septembre 1978 :

- Dans l'horizon d'une Université du Pays Basque qui était déjà en gestation, il faudrait conjuguer les efforts et coordonner les volontés avec le monde académique.
- Compte tenu que le temps passé depuis le silence forcé d'Eusko Ikaskuntza avait vu apparaître des associations, galeries, groupes d'amateurs et clubs d'Art, il s'imposait une coordination d'individus et d'institutions culturelles/artistiques pour analyser la situation et trouver des réponses cohérentes aux enjeux du futur.
- L'on travaillerait pour le renforcement, la revitalisation et la mise à jour des musées, bibliothèques et maisons de la culture dans le pays entier.
- La conservation et restauration, le catalogage et l'exposition des œuvres d'Art devraient également figurer dans l'emploi du temps de la nouvelle section scientifique d'Eusko Ikaskuntza.
- Et il fallait ouvrir des canaux de distribution et de socialisation de l'Art dans toutes ses modalités.

Il s'agissait d'une analyse d'urgence et quelque peu improvisée qui avait pour seule fonction de donner un point de départ aux travaux de la section d'Arts Plastiques et Monumentaux (initialement « des Beaux-Arts »), qui sera créée officiellement le 10 février 1979.

L'activité d'Eusko Ikaskuntza dans le domaine qui nous concerne durant les quatre décennies suivantes peut se résumer en huit rubriques :

Musées et monuments
Forums académiques. Recueils bibliographiques
Promotion de la recherche
Publications
Travail à l'échelle locale
Expositions et programmes artistiques
Enseignement artistique
Prix

Musées et monuments

Quatre décennies d'incurie culturelle et de maltraitance du patrimoine laissèrent le pays dans une situation préoccupante. Les paroles prononcées par Ángel de Apraiz soixante ans plus tôt sur la nécessité de cataloguer et de protéger le patrimoine historique et artistique basque étaient toujours d'actualité dans une certaine mesure, « car cela permettrait d'éviter en grande partie les dépouillements et profanations de la cupidité et de l'ignorance ».

Très tôt furent établis des plans de travail destinés à la sensibilisation et à la défense du patrimoine. Au 1980, vu qu'il s'agissait d'un problème transversal, on approuva la création d'une commission interdisciplinaire composée de membres de quatre sections d'Eusko Ikaskuntza : Préhistoire et Archéologie, Arts Plastiques et Monumentaux, Ethnographie et Anthropologie et Sciences Naturelles. Un rapport détaillé fut rédigé et publié sur le catalogage, la législation, la politique et la structuration administrative, les réalisations pratiques, la diffusion et la sensibilisation.

En outre, il fut proposé d'instituer dans chaque territoire une Commission Provinciale de défense du Patrimoine Artistique qui servît d'organe consultatif à l'Administration publique.

Cette année-là, la section d'Arts Plastiques et Monumentaux organisa un premier cycle de conférences sur la Conservation du patrimoine artistique destiné à la sensibilisation sociale aux problèmes pressants. De 1987 à 1991, la Société collabora avec le Gouvernement basque à l'inventaire du patrimoine historico-architectural et du patrimoine mobilier de l'Église.

Heureusement, les catalogues monumentaux tant attendus virent le jour dans ces années-là : les quatre volumes de *Monumentos de Bizkaia* actualisèrent et complétèrent en 1987 celui publié en 1958 ; entre 1980 et 1998, le *Catálogo Monumental de Navarra* sortit de l'imprimerie en neuf tomes ; pendant ce temps se poursuivait l'élaboration du *Catálogo Monumental de la Diócesis de Vitoria*, entamée en 1967.

Mais il était non moins urgent d'étudier la réalité muséale. Ce thème, comme nous l'avons vu, fit l'objet d'un débat à l'occasion des Congrès de 1948 et 1954. L'absence de recensement complet et à jour des musées du Pays Basque encouragea la section d'Anthropologie-Ethnographie à en établir un de manière provisoire, avec plus d'enthousiasme que de moyens, au début des années 1980. Jusqu'à ce que, des années plus tard, une équipe de chercheurs universitaires de la Société confectionna le premier *Recensement des Musées du Pays Basque*, qui fut présenté lors du Xème Congrès d'Études Basques consacré aux Archives, Bibliothèques et Musées (Pampelune, 1987). Ce fut un moment important pour deux raisons : premièrement, parce que l'état de la question fut fixé avec précision, et deuxièmement, parce que les débats du congrès permirent de poser les bases pour une professionnalisation renouvelée et une modernisation technique conforme aux dernières tendances muséologiques.

Le progrès accompli du début des années quatre-vingt à l'an deux mille peut se mesurer en comparant les préoccupations soulevées audit Congrès de 1987 à celles ayant conduit à la convocation des Journées sur la Loi des Musées en 2007. En effet, à cette dernière date, il ne s'agissait plus de savoir quels musées existaient, ni d'examiner qui et comment les gérer, comme cela se fit à Pampelune vingt ans plus tôt. Les thèmes débattus sur proposition de la section d'Arts Plastiques et Monumentaux prenaient une tournure et un aspect bien différents : les nouveaux formats pour la conservation et la diffusion du Patrimoine, les possibilités et les difficultés qui se posaient en la matière dans un Pays Basque désormais sans frontières intérieures, l'impact de la révolution technologique sur les musées et les équipements culturels ou le binôme collectionnisme public/collectionnisme privé. Des préoccupations qui, en définitive, traduisaient une réalité déjà bien consolidée.

Forums académiques. Recueils bibliographiques

Après avoir évoqué le Xème Congrès d'Études Basques, ajoutons maintenant que les réflexions sur l'Art et le patrimoine artistique et architectural ont aussi été stimulées lors des congrès suivants. Il convient de souligner en particulier le XVème Congrès, en 2001, qui permit un examen complet de la situation de l'Art (architecture, sculpture, peinture et photographie, ainsi que l'art électronique émergent), de la culture et de la science au Pays Basque dans le contexte de la dernière révolution technologique et dans les coordonnées sociales, institutionnelles et politiques du début du XXIe siècle.

Déjà cinq ans avant, fin 1996, la section avait convoqué à Bilbao des acteurs impliqués pour débattre pendant trois jours sur l'Art Contemporain dans sa triple perspective : création, formation et diffusion.

Cependant, la contribution la plus ambitieuse et la plus fructueuse de toutes celles apportées par Eusko Ikaskuntza dans notre discipline fut celle

inscrite dans le cycle Euskoart. Journées de l'Art Basque. Initiative proposée par Montserrat Fornells dans son programme pour la présidence de la section, et avec María José Aranzasti dans el travail de coordination, entre 1996 et 2008 il fut procédé à la révision et à l'actualisation de l'historiographie sur les différentes périodes. Les principales conférences des sept Journées furent confiées à d'éminents spécialistes et accompagnées toujours d'un bon nombre de communications présentées par des enseignants, doctorants, étudiants, critiques et chercheurs. En guise de valeur ajoutée, toute la bibliographie sur l'Art dans chaque phase de l'histoire fut rassemblée par le membre Mikel Bilbao (un projet caressé depuis des années qui avait connu une première ébauche dans les «Recueils bibliographiques pour l'étude de l'Art» réalisés en 1980 et 1986 par des membres de la section en collaboration avec le département correspondant de l'Université du Pays Basque).

Conférences, contributions et bibliographies furent recueillies dans des monographies successives d'*Ondare. Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales*, sept volumes qui sont aujourd'hui une référence incontournable pour l'étude de l'Art Basque du Moyen Âge au XXIe siècle. Nous les énumérons ici :

Révision de l'Art Médiéval (première Journée, organisée en 1996).

Ondare. Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales, n° 15.

Révision de l'Art de la Renaissance (1998). *Ondare*, 17.

Révision de l'Art Baroque (2000). *Ondare*, 19.

Révision de l'Art Néoclassique et Romantique (2002). *Ondare*, 21.

Révision de l'Art Basque : 1875-1939 (2004). *Ondare*, 23.

Révision de l'Art : 1939-1975 (2006). *Ondare*, 25.

Révision de l'Art : 1975-2005 (2008). *Ondare*, 26.

En annexe à ce long cycle, plusieurs autres Journées sur la situation du patrimoine historico-artistique furent organisées en 2010 dans les quatre capitales du Pays Basque sud.

Promotion de la recherche

En qualité d'organisme de promotion de la connaissance, tout au long de ses cent ans de vie, Eusko Ikaskuntza a stimulé l'étude et la recherche surtout dans les domaines humanistes, l'un d'eux étant l'Art.

Les aides annuelles à la recherche, canalisées à travers les sections scientifiques, soutinrent des étudiants universitaires sur des projets qu'ils pouvaient mûrir sous forme de mémoires ou thèses de doctorat. Par ce biais également, les chercheurs non professionnels furent en mesure d'apporter des travaux sur l'Art, ainsi que sur l'Histoire, l'Ethnographie ou la Musique, sous la direction de spécialistes de la Société.

Les bourses Ángel de Apraiz et celles accordées en partenariat avec l'Institut d'Estudis Catalans financèrent des études majeures réalisées par de jeunes spécialistes basques et catalans quelquefois intéressés par des thèmes artistiques ou patrimoniaux.

Publications

Les textes des conférences et communications aux Journées, séminaires et forums, mais aussi le produit des recherches animées par les sections, ont été recueillis dans les *Cuadernos* correspondants qui, à partir du numéro 16 (1997), sont présentés sous le titre *Ondare*. La collection complète contient 28 volumes : les sept cités consacrés à la Révision de l'Art Basque, plus trois à caractère monographique et les autres de contenu divers.

À cela il faut ajouter que la *Revue Internationale des Études Basques* (RIEV), créée en 1907, garde entre ses pages d'excellents travaux sur l'Art Basque tant dans sa réalité statique que dynamique. Dans les près de cent tomes de sa première époque dominent les études relatives à l'Art Médiéval et à l'Art Moderne, tandis que dans la seconde prévalent les études d'Art Contemporain.

Travail à l'échelle locale

Ce bilan serait incomplet sans une référence aux accords avec les villes et collectivités régionales qui, depuis le milieu des années quatre-vingt-dix, soutiennent des travaux axés sur la conservation, l'étude et la mise en valeur du patrimoine local.

Les inventaires, conseils scientifiques et techniques, bourses de recherche, organisation de musées et d'archives, publications, expositions, programmes artistiques, signalétique... témoignent d'une action diversifiée et complète dans presque l'ensemble du Pays Basque.

Enseignement artistique

Dans le tripode qui a soutenu historiquement la tâche d'Eusko Ikaskuntza – recherche, formation et diffusion –, les programmes d'éducation artistique eurent une formulation précise dans l'avant-guerre à travers les cours sur l'Esthétique à l'École des Arts et Métiers

de Bilbao, ainsi que dans le cadre des Cours d'Été organisés par Eusko Ikaskuntza depuis 1926 jusqu'à la Guerre civile.

Dans la seconde étape, d'intéressantes convergences se produisirent entre les chercheurs et chercheuses d'Art et d'éducation dans leurs sections scientifiques respectives, et des programmes d'enseignement furent dispensés en la matière, tel le mastère spécialisé Jakitez d'experts universitaires en Études Basques (1996-2002) dont l'offre de formation comportait l'Art Basque.

Prix

Nous concluons ce rappel rapide avec les prix que décerne Eusko Ikaskuntza chaque année aux personnalités qui, selon l'avis de ses membres, méritent la considération de références intellectuelles, artistiques et humaines.

Au sein du long palmarès du Prix Manuel Lekuona, dans le domaine qui nous intéresse, nous trouvons les noms de Manuel Lekuona lui-même (premier lauréat en 1983), du sculpteur Jorge Oteiza (1996), de la femme peintre Menchu Gal (2006), et des historiennes de l'Art Micaela Portilla (1997) et Soledad Silva Verástegui (2012).

Enfin, jusqu'aux toutes dernières éditions du Prix Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa des Humanités, de la Culture, des Arts et des Sciences Sociales, le professeur Juan Plazaola (1998) et les deux grands artistes Eduardo Chillida (1999) et Nestor Basterretxea (2005) furent honorés.

Expositions aux Congrès d'Études Basques

- Ier Congrès d'Études Basques (1918. Oñate). Le cloître de l'Université Sancti Spiritus abrita une exposition de plus de 400 pièces réparties en huit sections : peinture, sculpture, photographie et gravure, objets artistiques, meubles, autres objets, ethnographie et anthropologie, objets religieux.
- IIème Congrès (1920. Pampelune). L'exposition d'Art Rétrospectif réunit dans le cloître de la cathédrale un large échantillonnage du patrimoine des bailliages dans les spécialités de préhistoire, peinture, sculpture, métaux ouvrés, céramique et émail, mobilier, héraldique, tissus, bibliographie et sigillographie, documentation historique, armurerie, numismatique et autres.
- IIIème Congrès (1922. Guernica). Lors du Congrès Langue et Enseignement furent organisées trois expositions : sur les activités réalisées dans le domaine économique par les caisses d'épargne biscayennes ; sur les écoles de quartier ; et une troisième artistique et de costumes typiques basques. Simultanément, la Diputación biscayenne parraina une exposition avec près de deux cents œuvres très remarquables de peinture ancienne et moderne, gravure, sculpture et art décoratif.
- IVème Congrès (1926. Vitoria). Trois expositions furent aménagées autour du thème Orientation et Enseignement Professionnels : l'Art Ancien de Vitoria, avec des tableaux de grandes dimensions d'auteurs comme Ribera, Murillo, Greco, Zurbarán, etc. ; un échantillonnage de documentation historique alavaise et un autre sur les établissements d'Enseignement Professionnel.
- Vème Congrès (1930. Bergara). Pour illustrer l'Art Populaire Basque, il fut réalisé une sélection complète d'objets décoratifs de différentes périodes, art mobilier et domestique, religieux et funéraire, arts du fer, habits, travaux et coutumes... Il fut reconstruit, entre autres éléments,

- un cimetière, une chapelle, une forge, un grenier à grain, des ateliers de menuisier et céramiste et une cuisine basque de type navarrais.
- VIIIème Congrès (1954. Bayonne, Ustaritz). Le mécène Manuel de Ynchausti conçut, réalisa et finança une Salle de la Diaspora Basque au Musée Basque de Bayonne.
- Xème Congrès (1987. Pampelune). Trois expositions en lien direct avec la thématique du Congrès furent installées : l'imprimerie en Navarre ; la conservation et restauration au musée ; et les publications des archives, bibliothèques et musées.
- XIème Congrès (1991. Saint-Sébastien). Un rappel des dix Congrès précédents par le biais d'affiches, programmes, comptes rendus, publications, brochures et dépliants administratifs.
- XIIème Congrès (1993. Vitoria-Gasteiz). Huit expositions simultanées sur les études basques dans le système éducatif.
- XIIIème Congrès (1995. Zamudio). L'exposition Science, technologie et changement social visualisa l'influence de la science et la technologie sur la société tout au long de l'histoire de l'humanité, avec une approche de la réalité concrète du Pays Basque en la matière.
- XVème Congrès (2001. Saint-Sébastien). La section d'Arts Plastiques et Monuments organisa la première exposition sur l'Art électronique tenue au Pays Basque.
- XVIème Congrès (2005. Bilbao). Plusieurs organisations et institutions présentèrent visuellement leurs travaux en matière de développement durable.
- XVIIème Congrès (2009. Vitoria-Gasteiz). Le travail esclave de plus de 15 000 prisonniers sous la dictature franquiste dans les Pyrénées Occidentales témoigna d'un épisode tragique de l'histoire basque.

Récapitulation évaluative

Durant ses cent ans de vie, Eusko Ikaskuntza est restée fidèle à la vocation et à l'esprit de sa création, bien qu'elle ait naturellement adapté et modulé son action au rythme des changements culturels, historiques et sociaux produits dans notre pays.

La tâche qu'elle avait devant elle à sa naissance, en 1918, était immense. Presque tout était à faire concernant la création de plateformes et la dotation de moyens pour l'étude et la recherche, la sensibilisation sociale aux aspects matériel et immatériel du patrimoine du peuple basque, la modernisation du Pays. Au cours des années que nous avons appelées les années pionnières, les femmes et les hommes d'Eusko Ikaskuntza mirent en œuvre une action enthousiaste et multiforme qui ouvrit de nouvelles voies dans lesquelles la Société s'engagerait jusqu'au déclenchement de la Guerre civile. Pour alors, soit 1936, elle avait seulement pu réaliser une infime partie des priorités qui furent fixées lors des Congrès d'Études Basques successifs. Une bonne partie des grandes perspectives dessinées n'obtinrent pas satisfaction, mais leur apport constituerait une page majeure dans l'histoire moderne du Pays Basque.

Vinrent ensuite les années dramatiques de la dictature, l'exil et le silence imposé par les armes. Une période très longue où bon nombre des personnes qui avaient créé et bâti Eusko Ikaskuntza disparurent peu à peu. Mais la Société ne périt pas pour autant. Elle continua de vivre sous forme d'espoir et d'horizon vital comme l'exprimèrent les appels aux Congrès d'Études Basques des années 1948 (« Que l'âme basque ne meure pas »), et 1954 (« Langue et culture basque : comment les maintenir et les développer ? »).

Lorsque la Société d'Études Basques commença une nouvelle vie, en 1978, beaucoup de choses avaient changé et même, il faut le dire, amélioré. Mais les conséquences de quarante ans de grossières politiques culturelles et de centralisme inefficace laissèrent des effets poignants.

Eusko Ikaskuntza se nourrit de la sève de jeunes générations nées après la guerre. Ce fut une période d'effervescence, d'espoir immense, de travail partagé. Nous nous mîmes au service des institutions démocratiques, en les aidant, tout en essayant de combler leurs lacunes là où les structures encore précaires ne répondaient pas. Il fut mis en œuvre un grand travail sur tous les plans qui impliqua au fil des années des centaines de personnes d'âges et d'horizons différents, de sensibilités et d'orientations vitales hétérogènes.

Nombre de ces initiatives et demandes que la Société d'Études Basques revendiqua à l'aube de sa seconde étape furent assumées et articulées, lentement mais sûrement, par les nouvelles Diputaciones Forales et les Gouvernements basque et navarrais constitués durant la transition politique. Dans les arts et le patrimoine historico-artistique basques, dont nous avons dressé ici un bilan succinct, au cours de ces années nucléaires de la vie d'Eusko Ikaskuntza sont apparues une multitude d'instances spécialisées. Aujourd'hui, nous disposons d'un vaste réseau de musées et de réputation internationale dans certains cas ; il y a des centres d'Art dans l'ensemble des territoires et maisons de la culture des villes et quartiers ; les universités basques forment chaque année de jeunes spécialistes et la recherche est encouragée dans toutes les disciplines associées aux arts ; au niveau scolaire, la sensibilité et la connaissance artistique sont cultivées auprès des générations qui nous succéderont ; nous avons des associations concernées par la défense du patrimoine ; il y a des galeries qui font état de la nécessaire dimension de marché sans laquelle les professionnels n'existeraient pas. Et nous avons des artistes, de très bons artistes.

En définitive, nous ne vivons certes pas dans le meilleur des mondes, mais notre réalité actuelle n'est pas tellement éloignée de celle dont rêvaient nos prédécesseurs quand ils fondèrent Eusko Ikaskuntza en 1918.

Bibliographie

- Abós Ugarte, Ángel. *Bases para el estudio de museos y monumentos de Euskal Herria*. Cuadernos de Medios de Comunicación, 2. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1987.
- Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de El a la cultura vasca (1918-1936)*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, 1983.
- Kortadi Olano, Edorta. "Eusko Ikaskuntza eta Artea" En: *Asamblea General. Estado Actual de los Estudios Vascos* (1978). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.
- Ondare. *Cuadernos de Artes Plásticas y Monumentales*. 28 vols. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982-2012. En ligne (06/2018).
- Ormazabal Altuna, José Ángel. "Eusko Ikaskuntza, los Congresos de Estudios Vascos y sus exposiciones". En: *XI Congreso de Estudios Vascos: «Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa»*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1992; pp. 557-579.
- V Congreso de Estudios Vascos (1930). L'Art Populaire Basque. En ligne (06/2018).
- Veilla Iriondo, Jaione. "La presencia del Arte en la RIEV". In: *El esfuerzo de tres épocas. Centenario de la RIEV, 1907-2007* (RIEV. Cuadernos, 1). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007; pp. 143-218.
- XV Congreso de Estudios Vascos (2001). Section 5. Arts plastiques. En ligne (06/2018).

7

DES ARTS ET DES LETTRES

L'action musicale d'Eusko Ikaskuntza (1918-1936 y 1979-2013) *

Jon Bagüés

ERESBIL. Musikaren Euskal Artxiboa

Archives Basques de Musique

Itziar Larrinaga

Musikene. Euskal Herriko Goi-Mailako Musika Ikastegia

Centre Supérieur de Musique du Pays Basque

1. Entre 1918 et 1936

La section de Musique et Danse est créée à la suite de la réorganisation des sections d'Eusko Ikaskuntza en 1922, avec comme premier représentant élu Juan Carlos de Gortázar. Auparavant, la musique faisait partie de la section Art. Dès 1919, la Société exprima son intérêt de « désigner des représentants pour recueillir les mélodies, légendes, proverbes et, d'une manière générale, tout ce qui a trait au folklore du Pays »¹. Les comptes de cette année 1919 font état des dépenses en « instruments de musique populaire », allusion à une campagne d'impulsion donnée à l'instrument du txistu². Cette action, qui peut nous paraître simple aujourd'hui, constituait au début du XXe siècle une homogénéisation de

l'instrument du txistu, un progrès organologique qui, parallèlement à la récupération de la littérature la plus ancienne connue pour l'instrument, assurait la transmission de la tradition basque de musique et danse.

Une action à fort impact social fut le renouvellement du répertoire pour orchestres au Pays Basque grâce au soutien offert par Eusko Ikaskuntza au projet de la Maison d'Édition de Musique Basque, présenté en 1920 par Bernardino Elósegui et Isaac Mendizábal, puis accompli à Tolosa. On édita 50 œuvres pour orchestre – sous forme de partition-script et parties séparées pour tous les instruments – entre les années 1921 et 1935³.

Eusko Ikaskuntza effectua aussi très tôt des démarches pour promouvoir la musique des compositeurs basques à l'étranger⁴.

En 1925, Juan Carlos de Gortázar présente le projet de réédition du livre *Gipuzkoako Dantzak*, de Juan Ignacio Iztueta. Son décès l'année suivante l'empêcha de voir la publication, finalement éditée par son successeur, le Père Donostia, en 1929⁵. À cet égard, notons qu'Aita Donostia fut élu à la tête de la section en 1926, puis réélu en 1930. Le processus d'élection proposé en 1934 pour la période suivante est intéressant : l'Assemblée demanda aux membres d'établir une liste de trois candidats pour chaque section, avec la possibilité pour le directeur en exercice d'être réélu ; dans la section de Musique, la liste comprend les noms de Jesús Guridi, Pablo Sorozábal et José Uruñuela. Finalement, le Père Donostia fut réélu pour la période 1935-1939.

Au cours de la décennie 1927-1936, plusieurs organismes et projets demandèrent le soutien et la protection d'Eusko Ikaskuntza, par exemple l'Académie de Danses Basques lancée par la Municipalité de Saint-Sébastien (1927) ou encore l'organisme Saski-Naski (1928). Eusko Ikaskuntza augmenta également le tirage de la réédition d'Iztueta de 200 exemplaires afin que tous les membres de l'Association de Txistularis bénéficient de l'accès gratuit à un exemplaire. Le souci de récupération d'instruments de musique traditionnelle s'étend à d'autres instruments, comme l'alboka, Telesforo de Aranzadi proposant l'organisation d'un concours d'albokaris durant le Congrès d'Études Basques organisé à Bergara en 1930. Les Congrès et les Cours d'Été que parrainait la Société depuis 1927 accueillirent non seulement des conférences sur le folklore mais aussi des spectacles de danse et musique basques.

Pourtant, l'action musicale d'Eusko Ikaskuntza ne se limita pas au genre traditionnel. En 1930 fut lancé un projet d'importance majeure pour la récupération du patrimoine musical basque. Le Père Donostia indiquait à l'époque la « volonté de la Société de publier les œuvres inédites du musicien azpeitian Anchieta, de la fin du XVe siècle, dont certaines se trouvent à Tarazona, où le musicographe catalan Mossen Anglés en a obtenu des photocopies pour la Bibliothèque de Catalogne »⁶. Le projet fut approuvé et l'on obtint des copies des photographies réalisées par les archives Mas de Barcelone. Dans le Mémoire qui est cité plus loin, écrit par le Père Donostia en 1938, le compositeur informait : « L'auteur de ce Mémoire a préparé un volume de compositions, presque toutes inédites, du grand polyphoniste Joannes de Anchieta, qui comprend deux *Misas*, deux *Magnificat*, un *Salve*, plusieurs *Motetes* et un *Libera me* »⁷.

Ce travail ne fut pas le seul accompli par le Père Donostia en rapport avec la musique historique au sein d'Eusko Ikaskuntza. En 1934, le Conseil Permanent est informé que Donostia

« vient de réaliser une découverte d'un grand intérêt pour la musicographie basque. Dans de vieux cahiers abandonnés, il a trouvé de nombreuses œuvres de musique de chambre du XVIIIe siècle, d'auteurs indéniablement basques et presque tous inconnus – Oxinaga, Larrañaga, Lonbide, Bidaurre, Echeberria, Gamarra, Sostoa, Eguiguren, Aguirre et Ibarzabal – qu'Eusko Ikaskuntza s'efforce de

présenter aujourd'hui dans un centre culturel de Barcelone et, plus tard, lors de notre congrès de Bilbao, comme une affirmation de la tradition de notre culture artistique »⁸.

La présentation se déroula en avril à l'Université de Barcelone et en septembre dans la salle de la Société Philharmonique de Bilbao, en clôture du VIème Congrès d'Eusko Ikaskuntza.

Une autre question importante à nos yeux dans toute cette première époque est le souci et l'intérêt de lier la musique aux nouvelles technologies. Au début, ce fut au travers de la photographie et des films cinématographiques, mais les allusions au gramophone⁹ ne manquèrent pas non plus, surtout aux émissions radiophoniques, où l'on mettait l'accent sur l'utilisation de la musique basque. Ainsi, en 1931 était diffusée de Bayonne une conférence du Père Donostia accompagné par le ténor Laborde, sans oublier l'interprétation de plusieurs œuvres de la Schola Cantorum de Saint-Jean-de-Luz. Dès 1932 furent programmés des espaces hebdomadaires en basque, le mercredi, sur Unión Radio de Saint-Sébastien. En 1934, pour fêter sa centième émission, la station de radio organisa une édition spéciale avec l'intervention de l'Orchestre Philharmonique Donostiarra, Eusko Abesbatza et les txistularis de Rentería. Radio Bilbao diffusait également une fois par semaine des émissions avec des « titres musicaux ».

Une nouvelle proposition de soutien à la publication d'œuvres orchestrales de compositeurs basques fut présentée par César Figuerido en 1935, lors de l'avant-dernier Conseil Permanent de la Société dans cette première époque. C'était le dernier rayon de lumière d'une génération de promoteurs musicaux avant que les nuages sombres de l'intolérance ne se propagent pendant quarante ans.

Toutefois, en exil et en pleine guerre, le Père Donostia écrivait en 1938 à Bègles (Bordeaux) un Mémoire intitulé « Études Basques... Section MUSIQUE – Publications qui peuvent se faire », avec l'orientation qu'il proposait pour la section de Musique d'Eusko Ikaskuntza. Il contenait comme projets la reproduction en fac-similé de la publication *Souvenir des Pyrénées*, de Mme de la Villéhelio (1864), la conférence de Charles Bordes sur la Musique Populaire reprise dans le livre *La Tradition Basque* (1896), la réédition de la conférence sur la Musique Populaire de Resurrección Mª de Azkue (1901), celle de José Uruñuela sur le *Folklore Musical Vasco en Alaba* [sic] (1934) ou encore la publication du *Cancionero Vasco Inédito* avec les mélodies recueillies par lui-même tout au long de sa vie¹⁰. Dans la « musique savante », outre l'édition de l'œuvre d'Anchieta, le Père Donostia prévoyait l'édition de « deux cahiers de musique pour clavier d'auteurs basques : l'un, d'organistes des XVIe et XVIIe siècles ; l'autre, de clavecinistes du XVIIIe siècle »¹¹.

2. Entre 1979 et 2013

2.1. La reconstitution

Après la longue parenthèse de la guerre et la dictature, Jorge de Riezu évoqua à l'occasion de l'Assemblée Générale d'Eusko Ikaskuntza de 1978 l'état de la question des études de Musique et Folklore dans sa conférence « Música popular y música sabia »¹². La section de Musique et Danses reprit son activité peu après sous le nom de section de Musique et Folklore. Sa première réunion eut lieu le 8 juin 1979 et l'on y proposa, mais sans décider, la division de la section en deux parties : « a) Folklore, divisé en quatre catégories : Chorégraphie, Costumes, Instruments populaires et Musique Populaire ; b) Musique savante »¹³.

C'est le Conseil Permanent qui, sur la proposition d'Imanol Olaiola, décida sa scission en deux sections telles qu'évoquées ci-dessus le

14 juillet 1979 car « le secteur culturel qu'elle englobe est trop vaste »¹⁴. Il fut convenu que Juan Antonio Urbeltz, élu président à l'unanimité de la section, continuerait à la tête de la section de Folklore, et José Luis Ansorena, directeur d'Eresbil, fut nommé provisoirement coordinateur pour la mise en place de la section de Musique. Ce dernier fut élu président lors de la première réunion de la section, organisée le 10 novembre 1979, puis réélu à nouveau en 1984. Par la suite, le poste revint à José Antonio Arana Martija (entre 1987 et 1990), Jon Bagüés (1990-1996), Aintzane Cámara (1996-2000), Gotzon Ibarretxe (2000-2005) et Itziar Larrinaga (2005-2009 et 2009-2013).

L'ample activité de la section durant toute la période qui débute en 1979 et s'achève en 2013 pourrait être classée en trois grands volets : un volet Lignes prioritaires d'action, un volet Publications et un volet Séminaires, journées et congrès. Le premier concerne la stratégie de la section et les principaux projets abordés ; les deux derniers furent le véhicule pour la socialisation des études, débats et réflexions menés en son sein.

2.2. Lignes prioritaires d'action

Les lignes prioritaires d'action de la section de Musique convergèrent vers deux grands thèmes : tout d'abord, le patrimoine musical basco-navarrais, et, subsidiairement, l'éducation musicale. Nous nous intéresserons ici au premier d'entre eux, dans lequel s'inscrivent les initiatives pour la conservation, la mise en valeur et la promotion du patrimoine musical, qui concernaient aussi bien la récupération de la musique proprement dite, que l'étude monographique de ses compositeurs(trices) et la mise en valeur d'instruments comme l'orgue. Tout cela dans l'objectif urgent de « sauvegarder les valeurs » et d'« éviter la destruction »¹⁵ et dans une perspective à moyen et long terme d'enrichissement de la mémoire sociale.

Parmi les projets mis en œuvre dans ce sens, il convient de souligner dès 1979 la coordination pour la localisation, le classement et le catalogage des archives musicales basco-navarraises – d'institutions ecclésiastiques, civiles et de particuliers – via la création d'équipes de travail provinciales. On inventoria ou l'on rassembla les catalogages existants de 28 archives au moins, notamment des Archives musicales de la paroisse de Nuestra Señora de la Asunción de Markina-Xemein, des Archives Symphoniques du Conservatoire Municipal de Saint-Sébastien, ou encore des archives particulières de Norberto Almandoz. On entreprit aussi un important travail de transcription en graphie actuelle des œuvres d'auteurs basco-navarrais pour leur interprétation ultérieure : Eresbil conserve aujourd'hui 66 transcriptions financées par Eusko Ikaskuntza d'auteurs comme Juan de Anchieta, Frère José de Baquedano, Juan Francés de Iribarren et Joaquín Tadeo de Murguía. Par ailleurs, l'année 1980 vit la mise en place d'un cycle de concerts de musique basque Eresbil-Eresiak, initialement parrainé par Eusko Ikaskuntza. En 1991, une formation de catalogage fut organisée afin de préparer les professionnels de la documentation.

À partir de 1992, la section de Musique commença la gestation d'un projet de mise en valeur et promotion du patrimoine autour de la musique traditionnelle d'Euskal Herria-Pays Basque qui deviendrait emblématique pour Eusko Ikaskuntza : Euskal Kantutegia. Ce projet chercha à impliquer les sections de Folklore, Anthropologie et Langue et Littérature. Il consistait en la création d'une base de données, consultable en ligne, des chansonniers basques de musique traditionnelle. Durant la première phase, mise en œuvre entre 1997 et 2001, on dépouilla systématiquement les 31 chansonniers imprimés

les plus anciens et qui pourraient être considérés comme « primitifs » : parmi eux notamment ceux d'Iztueta et de la Villéhelio du XIXe siècle ; celui de Vogel, d'avant la Guerre civile ; mais également le *Cancionero Vasco* du Père Donostia, publié en 1994 par Eusko Ikaskuntza. La deuxième phase, conduite par Euskomedia et Eresbil, démarra entre 2008 et 2009 avec l'ajout de 16 nouveaux chansonniers. Euskal Kantutegia contient actuellement plus de 5 000 chansons en ligne – chaque registre est composé d'une fiche catalographique, une partition, un texte et un fichier MIDI. À celles-ci il faut ajouter plus de 3 500 chansons répertoriées dans la deuxième phase (non encore consultables en ligne). Cette base de données constitue un outil précieux pour l'enseignement, la recherche, l'interprétation et la création ; mais aussi une référence pour la gestation de nouveaux projets autour de la chanson traditionnelle en Euskal Herria – Pays Basque.

Or, la section de Musique ne se livra pas seulement à la musique « savante » du passé et à la musique « populaire ». À partir de 1996, elle s'intéressa également à la création actuelle au Pays Basque et lança en 1997 avec l'aide d'Eresbil – un des principaux promoteurs – la création de l'actuelle Musikagileak-Association des Compositeurs en Pays Basque¹⁶. Plus tard, comme on le remarquera dans le volet Journées, séminaires et dans le volet Publications, elle lança divers séminaires et une publication majeure sur la création actuelle : le numéro 18 de *Musiker*. Elle organisa par ailleurs des conférences-concerts de musique contemporaine, comme celle du groupe Oiasso Novis en 2003, ou encore la rencontre et le concert de Ramón Humet en 2006 en partenariat avec le Festival Sinkro.

À partir de 2005, conformément à la stratégie générale d'Eusko Ikaskuntza, la section s'attacha désormais à lancer des projets de récupération et promotion du patrimoine à l'échelle locale dans le cadre des accords que l'institution avait signés avec différentes municipalités basco-navarraises. Celui présenté à Lesaka cette année-là aboutit à la création d'une archive musicale contenant près de 300 œuvres qui nourrit le répertoire des groupes locaux. Plus tard, fut entrepris à Zumaia un énorme travail de catalogage qui rassembla plus de 1 800 registres d'œuvres écrites par des compositeurs nés ou attachés à la ville, parmi lesquels se trouvent des auteurs aussi importants pour l'histoire de la musique en Pays Basque qu'Antonio et José Trueba, Luis et Juan Urteaga, José María Beobide, José María Olaizola, Ángel Embil ou encore Máximo Moreno. De plus, en accord avec les municipalités d'Antzuola et de Lizarra, une étude monographique fut engagée sur le musicien Alfonso Ugarte, réformateur de la musique sacrée au début du XXe siècle.

La section de Musique attacha également un soin particulier à la mise en valeur de l'art de la facture d'orgue et de l'orgue comme instrument. On peut se demander pourquoi cet intérêt. L'orgue constitue une part importante de notre patrimoine historique et artistique. Il a été – et est encore – un instrument emblématique de nos villages et villes, tant par sa complexité technique que par son histoire. En outre, la facture d'orgue a été profondément ancrée au Pays Basque depuis le XVIIe siècle jusqu'au dernier quart du XXe siècle. Sur nos terres naquirent les facteurs d'orgues pionniers qui tracèrent la voie de la construction d'orgues dans la péninsule Ibérique et ses colonies pendant plusieurs siècles, notamment Frère José de Echevarría et Aquilino Amezuza. L'intérêt de la section pour l'instrument amena à la création en son sein d'une commission d'orgue en 2009 qui, entre autres actions, supervisa un projet pilote pour la mise en valeur de l'orgue de l'église de San Esteban de Bera : ce projet partait d'une étude sur l'instrument et d'un cycle classique de concerts – formule demandée par la Municipalité – pour proposer, dans une deuxième phase, des formes de diffusion nouvelles et variées.

2.3. Les publications

2.3.1. Musiker. Cuadernos de Música

En 1982, Eusko Ikaskuntza entamait la publication des *Cuadernos de Sección*, parmi lesquels celui de Musique¹⁷, dont le premier numéro vit le jour en 1983. L'importance de ce *Cuaderno* est considérable dans la mesure où il vint combler une lacune historique. Le seul précédent concernait une revue de recherche musicale, *La Revista Musical de Bilbao*, publiée de 1909 à 1913. De plus, en l'absence d'études musicologiques dans les universités basco-navarraises, *Musiker* canalisa et donna de la visibilité à la recherche musicale en Pays Basque pendant plus de trois décennies. Sa consolidation à travers vingt numéros offrit à Eusko Ikaskuntza une place de choix dans le domaine musicologique national.

Le coordinateur des huit premiers numéros fut Jon Bagüés. À partir du numéro 9 (année 1997), la revue changea de nom pour devenir *Musiker* et créa un comité de rédaction. En 2011, le conseil scientifique fut constitué. La direction de la publication appartenait aux président(e)s de la section : Aintzane Cámara (du numéro 9 au 12), Gotzon Ibarretxe (13 et 14) et Itziar Larrinaga (du 15 au 20). À partir du numéro 15 et avec la parenthèse du numéro 16, la revue bénéficia de la figure d'un éditeur littéraire, exercée tour à tour par Jon Bagüés, Nathalie Morel, Aintzane Cámara, Esteban Landart et Michel Jurine, Patricio Goyalde.

À noter les monographies de *Musiker* pour leur précieuse contribution tant à l'étude des compositeurs, interprètes, musicologues ou facteurs d'orgues basques – cf. Aita Donostia (*Cuaderno* numéro 3), Enrique Jordá (9), José Luis Ansorena (13), José Antonio Arana Martija (15) ou Aquilino Amezua (19) – qu'aux thèmes d'actualité – tels que la Musique et le territoire (17), la Musique et la création actuelle (18) et les Musiques Urbaines (20).

2.3.2. Les partitions

Déjà au moment de sa mise en place en 1979, la section avait l'idée ambitieuse de continuer « le grand travail de publications musicales [partitions] qu'Eusko Ikaskuntza mena au cours de l'étape précédant la Guerre civile espagnole, à travers la Maison d'Édition de Musique Basque, parrainé par Eusko Ikaskuntza »¹⁸. Il fut discuté en son sein, en différentes étapes, de projets d'édition de partitions à la fois de musique ancienne et contemporaine, même d'enregistrement de cassettes ou CD. Si ces projets ne purent être menés à bien, l'on parvint toutefois à réaliser l'édition en fac-similé d'œuvres de Dámaso Zabala (12 *estudios de Mecanismo*, op. 66 et op. 67), Felipe Gorriti (*Zortziko*), José Mª Alvira (*Romanza sin palabras: para piano*) et José Mª Uruñuela (*El clavecin de Bendaña y Eusko Dantzak*). En outre, il fut créé une collection de partitions dédiée à la musique historique, dont seuls les deux premiers volumes virent le jour : *Juegos de versos y sonatas* de Manuel de Gamarra, en 1986, et *Obras musicales* de Joaquín Ojinaga, en 1989. Plus tard, en 2008, suite à une demande de la Municipalité d'Andoain, on publia l'œuvre musicale d'Alberto Aguirre.

2.3.3. Les monographies

Parmi les monographies éditées par Eusko Ikaskuntza, on en retiendra plusieurs consacrées à la musique. La plupart sont publiées dans la collection *Lankidetzan*, qui réunit des études sur des thèmes très variés menées en collaboration avec différentes municipalités ou organismes du Pays Basque et de Navarre. C'est le cas des travaux de J. Sergio del Campo, *El órgano en la villa de Ochandiano* (2000), et d'Ainhoa Kaiero, *Alfonso*

Ugarte (1879-1937) *eta musika sakratuaren berrikuntza Hego Euskal Herrian* = *Alfonso Ugarte* (1879-1937) *y la reforma de la música sacra en territorio vasco-navarro* (2009) ; et, plus liés à la section de Folklore, les travaux de Juan Mª Beltrán, *San Telmo Museoko soinu eta hots tresnak* (1998) et d'Oxtikenekoak Kultur Elkartea, *Senpereko Kantu Xaharrak* (2001). Enfin, et en dehors de cette collection, la section publia la monographie d'Aintzane Cámara et al. *Acerca de la música a través de programas educativos en la CAPV: miradas desde la diversidad de públicos* (2012), qui réalisait une analyse des programmes mis en place par différents organismes basques afin de rendre la musique accessible aux jeunes et adultes, tout en offrant une réflexion d'ensemble et des propositions d'action.

2.3.4. Obras Completas du Père Donostia

La publication lancée par Eusko Ikaskuntza au cours des années des *Obras Completas* du Père Donostia mérite une mention particulière. En complément des *Obras musicales* éditées par l'Archive du Père Donostia, fut mise en place en 1983 l'édition de son *Obra Literaria*, projet de La Gran Enciclopedia Vasca repris en 1985 par Eusko Ikaskuntza. Dans cette collection, la section de Musique participa à l'édition des quatre volumes du *Cancionero Vasco* qui, comme indiqué précédemment, vit le jour en 1994. Les *Obras Completas* ont vu le dernier volume (X), intitulé *Notas de Folklore*, édité en 2016.

2.3.5. Prix Manuel Lekuona

Depuis la création du Prix Manuel Lekuona en 1983 pour honorer les personnes qui se sont distinguées par leur *opera omnia* en faveur de la culture basque, la récompense est revenue à plusieurs musiciens. Dans la collection Prix Manuel Lekuona, ont été publiées les biographies et bibliographies ou/et catalogues des œuvres de : Jorge de Riezu (numéro 3, 1994, lauréat 1985), Sabin Salaberri (n° 25, 2008, lauréat 2007), José Antonio Arana-Martija (n° 28, 2011, lauréat 2010) et José Luis Ansorena Miranda (n° 29, 2012, lauréat 2011).

2.3.6. Autres publications

Durant la période 1918-1936, le *Bulletin de la Société d'Études Basques* (*EID*), à diffusion trimestrielle, comprenait une section intitulée « Naskaldia » avec des actualités sur la vie culturelle aux quatre coins du Pays Basque. Les activités musicales, naturellement, occupaient une large place.

Il est également important de souligner, au moins à titre quantitatif, l'espace que d'autres publications d'Eusko Ikaskuntza ont dédié à la musique, telles que la *RIEV* ou *Euskonews*, qui comptent respectivement environ 50 et 400 articles sur la musique. La section, à travers ses membres, a contribué activement à ces deux publications et aussi à *Auñamendi Euskal Entziklopedia*.

Eusko Ikaskuntza a publié par ailleurs d'autres imprimés en rapport avec la musique, comme c'est le cas de la conférence *¿Cómo canta el vasco?* d'Aita Donostia dans sa première époque ou la brochure *Exposición de música vasca* 1985.

2.4. Séminaires, journées et congrès

Parmi les diverses activités organisées par la section, on notera les cinq conférences tenues en 1997 à Saint-Sébastien sur l'histoire de la mu-

sique au Pays Basque à l'occasion du 25e anniversaire du Festival Musikaste. Elles apportaient en l'occurrence une contribution de poids à un sujet très peu abordé. La section participa aussi activement au IIIème symposium sur Bilbao, en 1997, intitulé « Bilbao, une ville musicale », organisé par Bidebarrieta Kulturgunea et Eusko Ikaskuntza.

De même, entre 1999 et 2001, elle organisa plusieurs séminaires sur la Musique Contemporaine en partenariat avec l'Association des Compositeurs Basco-Navarrais, l'Institut français de Bilbao et Bilbo Arte.

À partir de 2005, les préoccupations des membres se tournèrent peu à peu vers les professions de la musique au XXIe siècle. Fruit de cet intérêt, furent les Journées de 2006 et 2009 – cette dernière axée sur le métier d'organiste.

Il convient également de souligner les Journées d'hommage, comme celle préparée au musicien Rodrigo A. de Santiago (1907-1985) en collaboration avec la Municipalité de Barakaldo et le Conservatoire de la localité en 2007, puis un an plus tard à la figure de José Antonio Arana Martija à qui la section dédia le numéro 15 de la revue *Musiker*.

Il faut mentionner les Journées de présentation des numéros 18 au 20 de *Musiker* : le 18 dédié à la *Música y creación actual / Gaurko musika eta sor-kuntza* (2011), le 19 consacré au facteur d'orgues Aquilino Amezua (2012) et le numéro 20 sur les *Músicas urbanas / Hiri musikak* (2014). Ces présentations donnèrent l'occasion de socialiser la recherche et les réflexions des membres et collaborateurs dans les médias.

Nous ne manquerons pas de signaler les contributions musicales aux Congrès d'Eusko Ikaskuntza, en citant comme exemple les congrès tenus à Donostia-Baiona en 2001 (XVème Congrès) et à Vitoria-Gasteiz en 2009 (XVIIème Congrès)¹⁹.

Le mot de la fin

La contribution d'Eusko Ikaskuntza aux études sur la musique en Pays Basque est indéniable. Sa section de Musique fut le ciment des individualités qui s'appliquaient au développement de la recherche dans le domaine de la Musicologie, discipline absente en tant que telle des universités du pays. En effet, les actions que la section de Musique entreprit à partir de 1979 avaient pour horizon de contribuer à la création d'un Institut de Musicologie Basque²⁰. Bien que cet Institut ne fût pas constitué, l'engagement de la section pour la recherche musicale se concrétisa, outre par des publications monographiques et de partitions de musique historique, mais aussi par une revue scientifique, *Musiker*, qui gagna en qualité, présence et impact au fil des années jusqu'à s'imposer comme une publication de référence au niveau national.

Une des réussites majeures d'Eusko Ikaskuntza fut, à n'en pas douter, sa vision de placer la musique à côté et au même rang que d'autres arts et disciplines scientifiques, lui conférant ainsi une présence dans le domaine des études basques qu'elle n'avait pas dans les universités.

À noter également la contribution de l'institution au pays dans le domaine du patrimoine musical, en accord et en relation étroite avec Eresbil, ainsi que son incidence dans le domaine de l'éducation musicale au travers d'études et de réflexions sur la problématique. À signaler aussi son travail de diffusion de la recherche musicale à travers la revue *Euskonews* ou les émissions de radio.

La section de Musique fut une agora de réflexion sur la musique qui réunit, outre des spécialistes, des interprètes, des compositeurs et des critiques. Dans ce travail, nous nous sommes penchés sur les projets qu'elle mena à bien, mais en laissant d'autres à l'état d'ébauche qui pourraient encore être développés, comme la promotion du projet emblématique Kantutegia ou du projet spécifique Azkue-Kantutegia.

D'autres projets ne dépassèrent pas le domaine des grandes idées ou des rêves, comme la création d'un musée de la musique, les projets d'édition de partitions et d'enregistrement mentionnés plus haut, l'organisation d'un festival de musique de chambre tournant dans les trois capitales basques, cette dernière suggestion émanant du Comité Consultatif de Musique du Gouvernement Basque, pour ne citer que les plus importants.

Eresbil-Archives Basques de Musique, a été un fidèle collaborateur d'Eusko Ikaskuntza, servant parfois de moteur et soutien à la section de Musique. Musikagileak-Association des Compositeurs en Pays Basque, entretint aussi une relation étroite à ses débuts avec Eusko Ikaskuntza. En outre, Musikene-Centre Supérieur de Musique du Pays Basque, débute sa collaboration avec Eusko Ikaskuntza à travers la création d'une base de données sur la recherche musicale, *Musikertuz*. Il ne tient qu'à Eusko Ikaskuntza de renouer ces alliances et de relancer des projets d'envergure pour le pays dans le domaine musical.

Notes

1. *Eusko Ikaskuntza'ren Deia*-Bulletin de la Société d'Études Basques (EID), n° 2, 1919, p. 8.
2. Juan Mª Beltrán est parvenu à conserver au sein de l'institution *Soinuena* d'Oiartzun un exemplaire des txistus fabriqués et donnés par Eusko Ikaskuntza, dont certains comprenaient une plaquette avec la légende « Eusko Ikaskuntza'k emandakoa ». Parmi d'autres artisans, ils furent créés par Juan Manuel Biurra-rena, Teodoro Larralde et Isidro Ansorena. Certains documents administratifs nous autorisent à supposer que plus de 300 exemplaires furent fabriqués en ce temps-là. En 1934, à la demande du Père Donostia, « il fut décidé que parmi les nombreuses demandes reçues, la priorité serait donnée à celles venant d'organismes et en particulier de ceux à même de faire réapparaître son usage dans les régions où il a disparu ».
3. Une bonne partie des œuvres étaient des compositions primées lors de concours, aboutissant à des œuvres pour orchestre symphonique qui font toujours partie du répertoire des orchestres basques. Parmi leurs auteurs, nous trouvons les noms de Feliciano Beobide, José Franco, Jesús Guridi, Eduardo Moco-roa, Tomás Múgica, Rodrigo A. de Santiago ou José Mª Usandizaga. La maison d'édition éditait également une série de partitions pour piano (12), une série de partitions pour voix et piano (12) et une autre série de musique chorale (30).
4. En 1921, Eusko Ikaskuntza remit quatre *Preludios Vascos* du Père Donostia pour leur interprétation par l'orchestre Schnelder Petersen au théâtre Tivoli de Copenhague. À l'issue de leur interprétation, la presse danoise accueillit la nouveauté de manière élogieuse.
5. Plus tard, en 1931, Aita Donostia obtint un crédit de 250 pésètes pour traduire « en espagnol le texte basque d'Iztueta sur les danses basques, qui se révélerait très utile aux chercheurs ».
6. *EID*, n° 46, 1930, p. 7.
7. Mémoire cité dans RIEZU, Jorge de. « Música popular y música sabia ». Dans : *Asamblea General. Estado actual de los estudios vascos*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1979, p. 151-158. Le Père Donostia avait présenté au Congrès International de Musicologie organisé en avril 1936 à Barcelone le travail « Joanes de Anchieta y su obra musical » (publié par la suite dans *La Gran Enciclopedia Vasca*, t. I, p. 583 et dans le vol. V, p. 203-213, de l'*Obra Literaria del P. Donostia*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1985). Sont conservées dans les Archives du Père Donostia toutes les transcriptions réalisées par notre musicien et chercheur sous forme de « 185 pages de partition », comme il le précisait lui-même.
8. *EID*, n° 61, 1934, p. 23.
9. En 1922, en réponse à la proposition de Leoncio Urabayen sur « l'intérêt de recueillir à l'aide du gramophone et du cinématographe les impressions de chants, danses, jeux et épreuves de force basque, il fut décidé, comme mesures immédiates visant à faciliter la mise en œuvre du projet, d'offrir aux folkloristes

Resurrección María de Azkue et José Antonio de Donostia l’acquisition par la Société des appareils phonographiques qu’ils jugeaient utiles à cette fin ».

10. Le P. Jorge de Riezu rend compte de ce Mémoire, commentaires précis à l’appui, dans la contribution « Música popular y música sabia », op. cit.

11. Le deuxième fut publié par le Père Donostia lui-même sous le titre *Música de Tecla en el País Vasco. Siglo XVIII* (Lecároz, 1954).

12. RIEZU, Jorge de. « Música popular y música sabia », op. cit.

13. Compte-rendu de la section de Musique et Folklore, 8 juin 1979.

14. Compte-rendu du Conseil Permanent, 14 juillet 1979.

15. Compte-rendu de la section de Musique, 21-01-1984. Il souligne l’importance de ce travail de récupération patrimoniale.

16. Compte-rendu de la section de Musique du 23 novembre 1996. Des délégués de cette Association commencent à participer aux réunions de la section de Musique.

17. Le compte-rendu de la section du 15-11-1980 témoigne que la création d’une revue de Musicologie Basque était un projet conçu « de longue date », qui aboutit grâce à la politique éditoriale d’Eusko Ikaskuntza.

18. Lettre du 20-11-1979 au président d’Eusko Ikaskuntza dans laquelle est présenté un dossier de la première réunion de la section de Musique.

19. Au Congrès de 2001, la section organisa les tables rondes « Diagnostic de la musique en Euskal Herria – Pays Basque » et « Objectifs et réalités de l’éducation du musicien professionnel et de l’amateur » ; et au congrès de 2009, la séance d’exposés « Innovation et créativité dans l’éducation et dans la diffusion de la musique : vers une communauté solidaire », et la table ronde « Musika ondarea / Patrimoine musical ». Ce dernier Congrès comprenait également la proposition innovante de concert « Beethoven : en scène », en collaboration avec le Centre supérieur de musique du Pays Basque Musikene.

20. Selon le président, José Luis Ansorena, sa fondation revenait à un organisme « à caractère plus officiel » que la propre section « ou même aux musicologues ». Compte-rendu de la section de Musique du 15-11-1980. Voir également Ansorena, José Luis, « Hacia la creación del Instituto de Musicología Vasca ». Dans : Txistulari, n° 99, p. 9-10 ; et Ansorena, José Luis, « Eresbil euskal ereslarien bilduma / Archivo de Compositores vascos ». Dans : I Semana de Estudios de Historia Eclesiástica del País Vasco. Homenaje a J. M. de Barandiarán y M. de Lecuona. Vitoria-Gasteiz: Facultad de Teología, 1981.

7

DES ARTS ET DES LETTRES

Recherche et diffusion de la littérature
au sein d’Eusko Ikaskuntza *

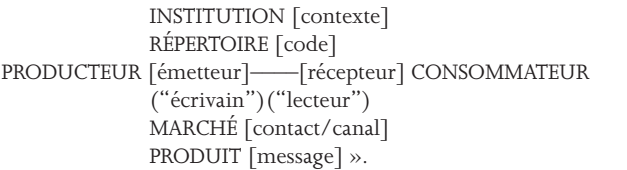
Jon Kortazar
Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

Ce travail vise à résumer l’histoire d’Eusko Ikaskuntza-Société d’Études Basques (EI-SEV) en lien avec la littérature basque, surtout avec celle écrite en langue basque. Il se penche sur son caractère d’institution centrale dans le système littéraire. Et deux époques sont décrites dans son travail : une première étape, jusqu’en 1936, où l’accent est mis sur l’importance de la recherche et la diffusion, et la seconde où, sans renoncer à la recherche, elle a joué un plus grand rôle d’institutionnalisation de la littérature.

Les institutions dans les systèmes littéraires

Quand Itamar Even-Zohar (en ligne : 33) définit le système littéraire, il évoque toujours l’importance des institutions dans la pratique et la réflexion sur la littérature :

« J’aimerais emprunter le fameux schéma de la communication et du langage de Jakobson (Jakobson 1980 [1956] ; Jakobson 1960 : en partic. 353-356), en l’adaptant au cas de la littérature. Il peut produire ainsi le tableau suivant de facteurs impliqués dans le (poly)système littéraire (avec les termes de Jakobson entre crochets) :

En dépit de l’affirmation selon laquelle il suit d’une certaine manière Jakobson, Itamar Even-Zohar est conscient que son schéma se distingue de celui réalisé par le linguiste russe en ce que, précisément, il introduit la catégorie d’institution qui différencie son concept de système de celui qui décrit la communication dans le langage courant. Et il poursuit plus loin avec la définition d’« institution » qui ne correspond pas exactement à celle de contexte :

« Une “institution” consiste en l’agrégation de facteurs impliqués dans le maintien de la littérature comme activité socioculturelle. C’est l’institution qui régit les règles à prévaloir dans cette activité, validant certaines et rejetant d’autres » (ibidem, en ligne : 40).

Le sens de création d’un canon qu’Itamar Even-Zohar confère à l’institution est contrebalancé par le fait qu’il existe diverses institutions et que toutes n’agissent pas de manière consensuelle, d’où les frictions susceptibles de naître entre plusieurs institutions. En conséquence, il admet la combinaison dans le système de plusieurs éléments ou de différentes institutions dans le système littéraire.

« En termes spécifiques, l’institution comprend au moins une partie des producteurs, “critiques” (en tout genre), maisons d’édition, publications périodiques, clubs, groupes d’écrivains, instances gouvernementales (comme les bureaux ministériels et les académies), établissements d’enseignement (écoles de tout niveau, y compris les universités), les médias de masse sous toutes leurs facettes, et autres. Naturellement, cette grande diversité ne forme pas un corps homogène, capable – en quelque sorte – d’agir harmonieusement et avec un succès assuré pour imposer ses préférences. Au sein de l’institution elle-même, il y a des luttes pour le pouvoir, si bien que chaque fois un groupe ou l’autre parvient à occuper le centre de l’institution, en devenant l’organe directeur » (ibidem, en ligne : 40).

Il est évident à tout observateur qu’Eusko Ikaskuntza a joué un rôle de premier plan pour étudier la littérature dans les diverses langues du Pays Basque et pour agir dans le système littéraire basque.

Sa méthode de travail a évolué dans l’histoire, comme son poids d’institution dans le système a changé aussi au fil du temps. Néanmoins, sa présence a été incontestable au sein de l’histoire des institutions dans le système de la littérature en langue basque. Certes, elle a adopté des mesures plus innovantes au début de son histoire, en tant qu’institution

* Orig. es, p. 459

centrale et unique dans le paysage culturel basque, capable de rassembler et diriger des chercheurs et scientifiques de premier rang et à profil pluridisciplinaire, puis plus conservatrices dans la seconde partie de son évolution historique, réalisant des activités plus conventionnelles (bourses, congrès, revues académiques), mais non moins précieuses.

Cet article vise une approche de l'activité dans la réflexion sur la littérature, et en priorité sur la littérature basque dans la Société tout au long de son histoire, se définissant comme une des organisations scientifiques fondamentales dans le développement et le maintien de la littérature basque, tel qu'Itamar Even-Zohar définit le travail des institutions dans les systèmes littéraires.

Cependant, après avoir décrit de manière académique la fonction principale des institutions dans les systèmes littéraires, j'aimerais proposer une approche plus personnelle de l'histoire de la Société, en proposant une description de son histoire interne, de sorte que le lecteur aborde son histoire de manière plus intuitive. L'orientation de l'article consiste dès lors à donner un aperçu du travail de l'institution dans le domaine de la littérature, plutôt qu'à énumérer l'immense production sur le terrain de la littérature.

Eusko Ikaskuntza et la recherche sur la littérature. Première époque

Deux événements – l'un bien connu, l'autre moins – ont lié mon imagination et mon travail intellectuel à l'histoire de la Société. Le premier, le plus diffusé, se résume à la présentation au Congrès d'Études Basques de 1930 de *La poesía popular vasca* de Manuel Lekuona, car elle a largement ouvert la voie des études sur l'oralité dans notre environnement culturel. Le deuxième est quasi inédit : le poète basque Esteban Urkiaga, *Lauaxeta*, se trouvait à Saint-Sébastien le 18 juillet 1936 pour assister aux Cours d'Été d'Eusko Ikaskuntza. Il rejoignit Bilbao à la hâte pour se mettre aux ordres du Parti Nationaliste Basque et participer à l'organisation de l'Armée Basque. Cette information apparaît dans le dossier d'instruction du procès qui le condamna à mort.

Les deux événements résument la trajectoire de la société : recherche, formation, diffusion.

Au cours de cette première époque, l'exploration de la littérature, principalement basque, celle écrite dans cette langue trouvera un appui important pour sa diffusion et création dans la *Revue Internationale des Études Basques*, fondée en 1907 par Julio de Urquijo, qui la céda à la Société d'Études Basques en 1921. Son importance dans le paysage de la création culturelle ne fait aucun doute. Née avec une empreinte internationale présente déjà dans son titre, la RIEV mena une révolution dans les études de philologie basque, car sa rigueur venait à emporter les efforts bien intentionnés mais ascensionnels qui étaient courants dans les études linguistiques du début du XXe siècle. Nous mentionnerons seulement le travail imposant réalisé par la *Revue*, qui laisse loin derrière elle les autres publications scientifiques parues dans ce domaine à l'époque.

Il est bien connu que notre institution se vantait de transversalité idéologique et qu'elle réunissait des personnes de diverses tendances, tant parmi ses membres que parmi ses dirigeants. Mais la RIEV et la section de Littérature d'Eusko Ikaskuntza se tourneront rapidement vers la littérature écrite en langue basque, si bien que toutes deux mettent en œuvre le programme pour que la littérature serve de base à l'idée de nation, programme qu'Itamar Even-Zohar décrit de la manière suivante :

« La "littérature" s'est révélée quasiment indispensable pour la création des "nations" évoquées par ces noms. Dans chacun des cas, un petit groupe de personnes, que j'appellerai "acteurs socio-sémio-

tiques", communément appelés "écrivains", "poètes", "penseurs", "critiques", "philosophes" et similaires, produisirent un immense corpus de textes à l'aide desquels ils comptaient justifier, valider et soutenir l'existence ou le souhaitable de celle-ci, la valeur et la pertinence d'une entité créée à laquelle on aspire, c'est-à-dire de la nation allemande, la nation bulgare, l'italienne, etc. En même temps, ils mettent aussi en ordre l'ensemble des textes et noms qui pourraient en principe être utiles afin de justifier leur cause » (en ligne : 67).

La mission de la RIEV consista pour l'essentiel en la création de ces acteurs intellectuels qui produisirent des textes et qui s'appliquèrent à l'édition et la compilation (sans oublier la publication des romans de Domingo Agirre) d'œuvres d'auteurs basques. En ce sens, elle contribua à produire des « signes identitaires » en langue basque qui renforçaient l'idée qu'ils aidaient ainsi à la création de l'idée de nation. Dévoiler les œuvres des écrivains classiques basques (Juan Aguirre, en ligne, et Estornés Zubizarreta 1983 : 150-151) venait à combler un vide laissé vacant, en prônant ainsi un examen de la langue réelle, loin du purisme dont faisait preuve le premier nationalisme basque.

D'autre part, Manuel Lekuona importait dans ce terrain d'accumulation de textes ceux issus de la littérature traditionnelle à partir de sa classique étude *La poesía popular vasca*, conférence présentée lors du Congrès de Bergara et qui fut publiée en livre intitulé *Literatura oral euskérica* en 1935. Cette œuvre fonda une nouvelle évaluation de la littérature traditionnelle et populaire tout en proposant de nouvelles méthodologies pour son étude. Manuel Lekuona comprenait bien la valeur des formes et des techniques de la littérature orale, de sorte qu'il ouvrit une voie de connaissance sur les formes et les genres oraux qui est arrivée jusqu'à nos jours (Kortazar 2016). Il permit des années plus tard à Luis Michelena de pouvoir affirmer :

« La littérature populaire basque, essentiellement orale, est sans doute aussi riche et variée que celle de tout autre peuple. La littérature cultivée est au contraire tardive, rare et dans l'ensemble de qualité médiocre » (1960 : 11).

Un esprit curieux et cultivé comme celui d'Esteban Urkiaga, *Lauaxeta*, pourrait constituer le paradigme d'un enthousiaste de la Société. Convaincu comme les écrivains de la génération de 1914 [la Génération de 1914 est une appellation historiographique qui désigne une génération littéraire d'écrivains espagnols du XXe siècle située entre la génération de 98 et celle de 27, ndt] que la culture créait le germe des peuples et nations, et que la culture de l'esprit était indispensable pour l'éducation des masses, il assistait fréquemment aux Cours d'Été que la Société organisait en guise de formation et de vulgarisation depuis 1927 (Estornés Zubizarreta 1983 : 87). Et si l'on parcourt sa bibliothèque, les publications de la Société se distinguent dans sa collection ; on peut voir également un exemplaire de *Literatura oral euskérica* de Manuel Lekuona. En sus de poète, *Lauaxeta*, conscient de son importance, cultiva par ailleurs le théâtre, et en cela il coïncide avec les efforts d'Eusko Ikaskuntza qui développa les arts de la scène par le biais d'initiatives diverses : dépôt d'œuvres susceptibles de nourrir les groupes artistiques ; *Antzerki Sariketa* pour des textes scéniques ; *Antzezleri aldraen Sariketa*, concours de groupes ; concours de théâtre guignol en basque (Estornés Zubizarreta 1983 : 164-166).

Littérature et société. La seconde étape d'Eusko Ikaskuntza

À l'issue de la longue nuit de la dictature franquiste, Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques reprend son activité en 1978, à l'époque de la

Transition espagnole, et au moment où le rétablissement des institutions culturelles servira de porte d'entrée à l'apparition des structures politiques perdues dans la Guerre civile de 1936-39. Deux personnes jetteront un pont entre l'époque républicaine et la nouvelle en démocratie : José Miguel de Barandiaran, qui dirigera la Société en occupant la présidence, et Manuel Lekuona, qui réassumera l'orientation des études sur la littérature. (Chose curieuse, la marque publique de respect leur est accordée par l'usage de *Monsieur* : Monsieur José Miguel, Monsieur Manuel. Cela souligne le capital symbolique qu'ils accumulent comme directeurs de projets dans leur expérience culturelle.)

Or les temps ont changé. La Société n'est plus seule désormais. Les différentes universités du Pays Basque ont commencé à travailler et faire des recherches dans les domaines sur lesquels planchaient les différentes sections de la Société. À mon avis, sa stratégie en ce qui concerne les études sur la littérature basque va suivre une voie d'institutionnalisation encore plus importante. De cette manière, son travail porte sur les hommages (à travers les prix), sur la recherche (à travers la revue spécialisée publiée par la section de Langue et Littérature, et la RIEV), et l'internationalisation de la littérature basque au travers de concerts avec des universités étrangères. Ainsi, elle est devenue une créatrice – notion à prendre dans son sens le plus sociologique – de « réputations » (Even-Zohar en ligne : 40). Les études sur la littérature menées par les universités ont, pour leur part, préféré porter une attention plus soutenue à la littérature contemporaine, et se sont intéressées davantage à l'art populaire, sous l'impulsion de la postmodernité qui, comme on sait, procure une indéfinition concernant la frontière entre haute culture et basse culture. En général, on peut affirmer que la Société a préféré rester dans une vision plus moderne que postmoderne de la culture, dans une évaluation de la haute culture.

a) Les prix

L'institution maintient et favorise deux prix de prestige et qualité au sein du système culturel basque, des prix non délimités au domaine de la littérature mais de la culture en général. Le travail d'Ana Toledo (2002) sur l'importance des prix pour la canonisation d'un écrivain est éclairant pour analyser le rôle que jouent ces récompenses dans le système culturel.

Le Prix Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa nomme des personnes qui ont réalisé une activité remarquable dans le monde de la culture, des arts, des lettres ou des sciences sociales. Dans le domaine de la création littéraire, les personnes suivantes ont été distinguées : Julio Caro Baroja, Luis Villasante, Juan Garmendia Larrañaga, Bernardo Atxaga, Juan San Martín, Daniel Innerarity, Joxe Azurmendi, Mariasun Landa, Jean-Baptiste Orpustan et Javier Echeverría. La polyvalence de la perspective des lauréats est à saluer. Des écrivains en basque et en espagnol, des créateurs de fiction et de poésie (Atxaga, Mariasun Landa, Juan San Martín) et des spécialistes en langue et littérature (Villasante et Orpustan) ont été nommés. On remarquera la tendance à récompenser des essayistes et des experts en sciences sociales qui analysent l'actualité et les mouvements plus contemporains. Le nombre de lauréats qui avaient déjà gagné le Prix national de littérature d'Espagne dans ses diverses catégories (Atxaga, Landa en récit et en littérature jeunesse, Innerarity et Echeverría dans la catégorie Essai) n'est pas sans attirer l'attention.

Le Prix Manuel Lekuona, remis pour la première fois en 1983 précisément à celui qui porte son nom, est une distinction plus orientée vers le monde des lettres, même si l'on peut observer une présence de créateurs d'autres disciplines. La loi non écrite de le décerner chaque année à une personnalité d'un territoire distinct du Pays Basque crée une illusion d'équilibre. Dans ce cas, les créateurs laissent leur place aux divers spécia-

listes de la littérature et la culture basques et les exemples d'historiens ne sont pas rares. À l'occasion de ce prix et du précédent, les mentions ne différencient pas la création en basque ou en espagnol, suivant la transversalité qui caractérise la Société tout au long de son histoire.

Les Prix Ville de Bayonne ayant pour vocation recherchée de couronner les créateurs du Pays Basque français ne sont pas à dédaigner, car ils démontrent encore une fois la décision de prendre en compte les différents territoires historiques du Pays Basque.

b) Congrès, journées et forums

Au cours de la seconde étape de la Société, divers congrès ont étudié de manière monographique l'héritage laissé par plusieurs personnalités majeures du système littéraire basque. Il ne s'agit pas réellement de créateurs, c'est pourquoi nous ne parlons pas d'écrivains, mais plutôt de créateurs du système culturel, de sorte que leur impulsion entraîne une multiplication de la création par d'autres acteurs du système. Je fais référence en particulier à la journée-séminaire en hommage à Emiliano Arriaga (1994), aux forums (1995, 2001) et publications consacrées à W. von Humboldt, et au congrès international consacré à Antoine d'Abbadie (1997). Dans cette impulsion, la Société se pose comme une structure d'études qui ne néglige pas les courants du XIXe siècle qui définirent plus tard la culture basque. Cela montre que la littérature ne se compose pas seulement de création, mais aussi d'autres agents extratextuels qui influencent fortement l'activité littéraire.

Ce ne sont pas les seuls acteurs socioculturels auxquels Eusko Ikaskuntza a rendu hommage. Il convient de signaler les volumes consacrés à Resurrección María de Azkue (2003), à Elías Amezaga (2009) ou à Agosti Xaho (2013).

c) La recherche : Oihenart. Cuadernos de lengua y literatura

L'impulsion que la Société a donnée à l'étude de la littérature et la preuve de son intérêt se manifestent clairement dans le soutien d'Oihenart. *Cuadernos de Lengua y Literatura*, une publication qui a dévoilé les travaux de recherche sur la littérature d'un grand nombre de créateurs et chercheurs, certains renommés, d'autres à leurs débuts.

Depuis 1982, la revue a laissé des contributions fondamentales à la connaissance de la littérature et la culture basques. Au fil de son histoire, chaque président de la section Langue et Littérature d'Eusko Ikaskuntza a marqué de l'empreinte de sa personnalité les sujets monographiques des *Cuadernos*. Manuel Lekuona (1979-1987), Karmele Rotaetxe (1987-1992) et José María Etxebarria (1992-1995) furent les premiers responsables de la section. Patricio Urkizu (1995-2002), intéressé par le théâtre et par les études sur la littérature de la Première Guerre mondiale, encouragea les monographies qui approfondirent le savoir sur *Guerra y literatura* ou *Teatro popular europeo*. L'auteur de cet article se proposa de travailler (2002-2006) sur la littérature contemporaine et dirigea deux monographies, l'une consacrée au récit d'Unai Elorriaga, et l'autre sur *Creación y Censura*, une réflexion qui partait du climat de crispation engendré après l'attentat contre les Tours Jumelles. Carmen Isasi (2006-2011) a préféré se tourner vers des sujets de linguistique.

d) Présence internationale

L'institution, consciente de l'importance de la promotion extérieure de la culture basque, a entretenu des relations durables avec des universités

étrangères. On peut citer les conventions signées avec l'Université de La Plata en Argentine, qui donna lieu à un cursus de master en Littérature orale basque (2006), dispensé par l'auteur de cet article, et à celui assuré par Bernardo Atxaga à l'Université de Stanford (États-Unis), intitulée *El despertar del erizo: el caso de la cultura vasca* (2010).

Le Séminaire sur la mémoire historique de la Guerre civile dans les littératures ibériques, organisé à Saint-Sébastien en 2011 avec la participation de spécialistes d'universités d'Europe et des États-Unis, fut lui aussi de portée internationale.

e) Bourses et aides

Si le regard extérieur sur les grands noms a été une manière d'avoir une influence sur le monde culturel basque, il ne faut pas oublier le soutien à la recherche que la Société a apporté via des bourses institutionnelles, certaines importantes et de longue durée comme les bourses Apraiz et Zumalabe, ou encore la bourse Eusko Ikaskuntza-Institut d'Estudis Catalans, qui ont donné de si bons résultats scientifiques. Mais on relèvera en particulier les aides aux jeunes chercheurs, véritable pépinière de création scientifique au Pays Basque.

Conclusion

Dans cet aperçu des activités autour de la littérature réalisées par Eusko Ikaskuntza, j'aimerais souligner deux caractéristiques qui ont été maintenues depuis sa naissance : une transversalité idéologique et un regard global, premièrement sur le Pays Basque dans sa totalité, et deuxièmement sur les spécialistes reconnus sans oublier ceux qui commencent leur carrière de recherche. Confirmés et débutants n'ont pas eu la même prééminence. En revanche, ils ont partagé une place au sein d'une institution de recherche.

Bibliographie

- Aguirre, Juan. "Revista Internacional de los Estudios Vascos". *Enciclopedia Auñamendi*. <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/revista-internacional-de-estudios-vascos/ar-126377/> (06/2017).
- Estornés Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos. La aportación de Eusko-Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza. Sociedad de Estudios Vascos, 1983. [http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/la-sociedad-de-estudios-vascos-aporacion-de-eusko-ikaskuntza-a-la-cultura-vasca-1918-1936/ar-1079/\(06/2017\)](http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/la-sociedad-de-estudios-vascos-aporacion-de-eusko-ikaskuntza-a-la-cultura-vasca-1918-1936/ar-1079/(06/2017))
- Even-Zohar, Itamar. *Polisistemas de la cultura*. http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/polisistemas_de_cultura2007.pdf (06/2017).
- Kortazar, Jon: "Orality in Basque Literary Historiography". In: Chamberlain, D.F.; Chamberlin, J.E. (ed.): *Or Words to that effect*. John Benjamins: Amsterdam/Philadelphia, 2016; 172-181.
- Michelena, Luis. *Historia de la Literatura Vasca*. Minotauro: Madrid, 1960.
- Oihenart. *Cuadernos de Lengua y Literatura*. <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/oihenart-cuadernos-de-lengua-y-literatura/bi-760/> (06/2017).
- Toledo, Ana. "En torno a los premios literarios". *Mundaiz*, 2002, 64; 57-70.

8

Un monde évolué et en évolution Un rapide tour d'horizon pédagogique sur quatre générations *

Juan José Etxeberria

Bankoa

L'évolution socio-économique connue en cent ans est le résultat de multiples actions et événements qui ont eu lieu au cours de cette période. Ces faits – un par un – que l'on perçoit et assume naturellement au moment où ils se produisent, mais sans réaliser la profondeur que prend la vision quand elle se réfère à deux moments éloignés entre eux. À titre d'exemple de ce qui s'est passé sur le plan socio-économique et de la répercussion sur le Pays Basque et sur Eusko Ikaskuntza, ce chapitre retrace quelques événements qui forment un récit simple, construit à partir de notes et commentaires choisis avec plus ou moins de discernement et adressé en particulier aux jeunes générations, susceptibles d'être intéressées par la connaissance – même sommaire – de faits et situations qui ont déterminé les réalités actuelles d'Eusko Ikaskuntza et du Pays Basque où ils doivent construire leur avenir.

Le récit s'est efforcé de retracer l'histoire dans une perspective globale, objective à partir de l'inévitable subjectivité du regard, en reliant les cent années comme une chaîne dont les maillons sont des jalons, progrès significatifs, conflits, événements (douloureux pour certains) qui – les uns et les autres – ouvrent une nouvelle voie ou rompent avec les schémas passés ; des faits qui ont favorisé (même s'ils ont parfois freiné) le développement socio-économique et, en tout cas, ont entraîné des réorganisations sociales, presque toujours profondes. Voilà la perspective que nous présentons aux jeunes générations qui n'ont connu que des événements et progrès technologiques récents, non moins importants, mais sans doute plus profonds que bien d'autres avant eux, dans la mesure où le progrès accéléré, croissant et effréné ne passe pas du tout inaperçu sinon tout le contraire... ravage-t-il les croyances ou réalise-t-il les utopies ?

Comment en est-on arrivé à la situation socio-économique actuelle et d'où vient-elle ? Quelle est cette situation et comment pourrait-on la décrire ? Autant de questions dont la réponse ne peut se limiter à une vague de données chiffrées, pourcentages et graphiques. Car ce ne sont pas tant – ou pas seulement – les chiffres et les tendances qui comptent. Il est vraiment essentiel de se pencher sur les faits et de s'interroger sur les sentiments et les désirs de la société : connaître ses états d'esprit dans les différentes circonstances étudiées, ses espoirs et ses déceptions, ses joies et ses souffrances, ses projets, ses utopies... Un sujet simplement effleuré dans ce travail, déjà traité par d'autres personnes, mais tout de même ouvert pour l'approfondir lors de futures recherches.

Le changement générationnel aide à retracer l'histoire et à situer certains événements, mais il ne doit pas servir à expliquer et à justifier une nouveauté. En effet, la vie s'écoule avec des hauts et des bas inattendus qui ne prennent pas en compte l'âge des personnes : simplement, les changements arrivent, se produisent. Parfois à la suite de tendances déjà perçues ou juste pressenties, d'autres fois à cause de découvertes imprévisibles, de progrès scientifiques ou d'intuitions géniales. Mais également de conflits armés encouragés par une ambition malsaine de pouvoir et par l'absence de scrupules. Les sept années de vaches grasses et les sept années de vaches maigres sont le souvenir biblique de cette réalité. Dans toutes les générations – en chevauchant celles-ci –

on perçoit des changements et des progrès, mais on trouve aussi des réussites, des erreurs et des conflits.

Les trisaïeuls et les trisaïeules

À l'époque des trisaïeuls des jeunes d'aujourd'hui, l'Europe vécut une situation de conflits politiques et de différends coloniaux et frontaliers qui se soldèrent par la **Grande Guerre** (1914-1918), dont les lourdes conséquences larvées s'aggravèrent parallèlement au relâchement des coutumes qui formèrent celle qu'on appela la *Belle Époque*, où les soirées, les bals, les casinos, le jeu et la bonne vie étaient appréciés avec une distinction et une élégance recherchées par les uns et contemplés avec admiration, avec envie ou avec dépit par les autres. Biarritz et Saint-Sébastien témoignent, dans leur architecture et leur urbanisme, de la splendeur de l'époque.

Le Pays Basque disposait déjà à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle d'un système financier complet avec les banques de Bilbao, de Vitoria, Guipuzcoano, de Vizcaya, de San Sebastián et sept caisses d'épargne – trois provinciales et quatre municipales – sans oublier la Caisse d'Épargne, plusieurs caisses rurales et aussi la Bourse de Bilbao, institution clé pour notre développement financier au cours des cent ans, quel que fût le moment politique vécu. Les chambres de commerce de chaque territoire avaient une activité florissante, en continuité dans un certain nombre de cas des historiques Consulats.

Bien que dépourvues d'université publique, l'Université de Deusto, l'École d'ingénieurs industriels et plusieurs autres écoles et centres universitaires rattachés couvraient partiellement le domaine de l'enseignement supérieur.

Jusqu'en 1911, date de la création à Bilbao de Solidarité des Ouvriers Basques (devenue Eusko Langileen Alkartasuna-Solidarité des Travailleurs Basques, ELA-STV), le syndicat socialiste Union Générale des Travailleurs (UGT) dominait la scène syndicale. L'économie du Pays Basque reposait sur l'agriculture, la pêche, l'exploitation minière, le commerce et sur les PME, même si des entreprises de taille importante existaient déjà ou virent progressivement le jour comme Forges de l'Adour (1882), Papelera Española (1901), Altos Hornos de Vizcaya (1902), Cementos Portland (1905), Construcciones y Auxiliador de Ferrocarriles - CAF (1917)... et d'autres connues pour leur originalité comme Heraclio Fournier, établie à Vitoria depuis la fin du XIXe siècle.

Le commerce maritime se faisait à travers les ports de Bilbao, Pasajes et Bayonne. La population était caractérisée par son application au travail, son esprit d'épargne (notamment en Pays Basque nord ou Iparralde) et son goût pour la technologie. L'École d'Armurerie d'Eibar – la première de formation professionnelle en Espagne – inaugura sa première année académique en 1913. Le coopérativisme agricole émergeait avec force en Navarre, favorisant le développement de l'agriculture. La croissance démographique et l'activité économique insuffisante incitaient à l'émigration, en particulier depuis les cantons de Saint-Jean-Pied-de-Port et Saint-Étienne-de-Baïgorry, entraînant à certains moments le dépeuplement de l'intérieur du Pays Basque nord.

Dans le monde, l'époque était aux découvertes : celle supposée du Pôle Nord en 1909 et celle vérifiée de l'Antarctique en 1911.

Eusko Ikaskuntza est constituée deux mois avant la signature de l'armistice de la Première Guerre mondiale (11 novembre 1918). Un an plus tard naît Euskaltzaindia, l'Académie de la Langue Basque.

La Guerre de 14-18 terminée (qui laisse plus de 5 200 morts en Pays Basque nord), les pays de l'Entente victorieuse infligent des sanctions sévères aux Puissances centrales vaincues, en particulier à l'Alle-

magne, et redéfinissent les frontières, à l'origine de conflits qui persistent encore aujourd'hui.

Une fois la paix instaurée, bien que précaire, le tourisme commence à devenir une des composantes du secteur tertiaire qui fait augmenter le PIB du Labourd. C'est l'âge d'or de Biarritz. Et aussi plus ou moins des autres territoires du Pays Basque. C'est précisément à cette époque que les touristes huppés viennent avec leurs cuisiniers qui laisseront ici la graine de la future Haute Cuisine basque.

En 1921 était créée la Caja de Ahorros de Navarra et, au milieu des années vingt, les huit caisses du Pays Basque formaient la FVNCA (Fédération basco-navarraise des caisses d'épargne).

En 1925 les vins d'Alava obtenaient la première appellation d'origine accordée en Espagne.

Les bisaïeuls et les bisaïeules

Se chevauchant avec l'époque des trisaïeuls, les années de vaches maigres arrivent en chaîne : **la Grande Dépression de 29** (à partir du krach de la Bourse de New York le 29 octobre, baptisé « Mardi Noir »), l'inflation galopante, la démoralisation des peuples perdants, les nationalismes et les ferveurs patriotiques... un minestrone, bouillon de culture pour **l'apparition du fascisme, du nazisme** et de leurs coryphées...

Les contributions d'Eusko Ikaskuntza dans le domaine socio-économique au cours de cette première époque concernent essentiellement des études sur l'agriculture, l'élevage et la pêche, en définitive le secteur primaire. Dans ce contexte, on peut rappeler la Semaine Agricole Alavaise (Vitoria, 1921), l'Assemblée sur la Pêche Maritime (Saint-Sébastien, 1925) ou les Cours d'Orientation Agricole dans le cadre des Cours d'Été de 1935 à Tudela. Plusieurs Congrès d'Études Basques abordèrent les questions agricoles et forestières.

L'organisation de services de statistiques pour l'ensemble du Pays fut intéressante aussi – en ce qu'elle apporte une contribution précieuse à la sociologie de l'époque. Lors du IIème Congrès (Pampelune, 1920), une conférence se pencha sur le problème de « l'Habitat au Pays Basque et en Navarre », avec la présentation d'un tableau statistique à ce sujet (F. de Urbina).

En 1921, des diputados forales navarrais, membres de cette Société d'Études Basques, proposèrent en séance plénière de la Diputación la création de la Caja de Ahorros de Navarra qui fut en effet constituée cette année-là. Les contributions théoriques de la Société aux questions fiscales et relatives au Trésor Public Municipal (comme l'étude détaillée « La Banque Privée au Pays Basque et en Navarre au début du XXe siècle ») sont régulières.

L'avant-projet de Statut d'Autonomie d'Eusko Ikaskuntza de 1931 eut une importance historique.

La Grande Dépression et ses lambeaux se firent sentir quasiment partout dans le monde jusqu'aux premières années quarante. Les faillites et les suicides se multiplièrent dans le monde des propriétaires fonciers, tandis que le chômage et la misère étaient les compagnons indésirables des plus faibles.

Au cours de cette longue époque, l'UGT et l'ELA-STV se partagèrent la domination syndicale en Pays Basque sud, tandis que la CGT régnait en Pays Basque nord. À partir de 1930, le syndicat nationaliste obtient une forte pénétration dans la classe ouvrière locale.

Le 14 avril 1931 voit la naissance de la IIe République espagnole (Eibar fut la première municipalité à la proclamer). Cinq ans plus tard, un soulèvement militaire se produit et entraîne la **Guerre civile** (18 juillet 1936-1er avril 1939). Commenait alors la dictature franquiste, un régime dans lequel les libertés n'avaient pas leur place, ni non plus, par conséquent, Eusko Ikaskuntza à des fins officielles. Dans l'ensemble du Pays Basque – notamment en Guipúzcoa et en Biscaye, qualifiées de « provinces traîtresses » par un décret franquiste du 23 juin 1937 –, les années correspondant à la **deuxième moitié des années trente, aux années quarante et au début des années cinquante** (suivent les bisaïeux) furent **particulièrement pénibles**, non seulement sur le plan politique mais également sur le plan économique et sur le plan social. La guerre dans les deux camps et la répression odieuse qui suivit la victoire laissèrent des plaies très profondes et difficiles à cicatiser.

Nombreuses furent les personnes – chefs d'entreprise, commerçant(e)s, artisans, salarié(e)s, artistes, médecins, philosophes, etc. – à garder vivant l'esprit d'Eusko Ikaskuntza pendant tout le temps – certes très long – où elle fut proscrite de facto. Ainsi on combla ce vide, dans un esprit devenu réalité : « Asmoz ta jakitez » [pour le talent et le savoir]. José Miguel Barandiaran disait qu'Eusko Ikaskuntza continua de travailler dans l'après-guerre car ses membres poursuivirent leurs recherches. Il y eut une parenthèse, mais pas d'oubli, ni d'indifférence, ni de conformisme. Les VIIème et VIIIème Congrès d'Études Basques organisés à Biarritz (1948) et à Bayonne (1954) contribuèrent à cela. À l'issue du premier d'entre eux, en 1949 fut proclamée la Journée Internationale de la langue basque.

Les Diputaciones Forales de Biscaye et Guipúzcoa [les Diputaciones Forales constituent l'exécutif de chacune des provinces basques. Les *Diputados forales* sont les responsables chargés de diriger les différents départements composant chaque *Diputación Foral*, ndt] se transformèrent en Diputaciones Provinciales désormais dirigées par des personnes affectées au nouveau régime avec soumission aux directives nationales-syndicalistes et avec la perte résultante d'autonomie aux fins de la gestion des ressources. En Alava, l'Accord économique « *Concierto Económico* » approuvé par Décret du 9 juin 1925 subsista. La Navarre conserva elle aussi le régime foral reconnu par la Loi dite *Paccionada*. Une des preuves de l'importance que revêtait pour ces deux territoires le maintien de leur fuero réside dans la largeur et la qualité de leurs routes, en contraste avec l'étroitesse et l'abandon des voies biscayennes et guipuzcoanes. Le népotisme étant une autre caractéristique de la dictature, un traitement différent fut accordé aux territoires « loyaux » et à ceux qui ne l'avaient pas été, ainsi qu'aux entreprises fidèles au Régime par rapport à celles qui ne l'étaient pas ou ne l'exprimaient pas ; les ralliées à la cause se voyaient faciliter l'importation de certains équipements et matières premières, chose qui était interdite aux autres, ce qui se traduisait directement par un avantage compétitif.

En Pays Basque sud – comme dans la plupart des villes d'Espagne – le **rationnement** des denrées de première nécessité est imposé (remplacé par des huiles de coco, sucre roux, de curieux légumes secs comme les pois carrés, gesses ou lentilles d'Espagne) ; le pain est élaboré à base de farines brunes méconnues (en partie de caroube sans doute), le chocolat est farineux ou sableux, les escrocs prolifèrent avec l'approbation des prévôts locaux nommés par et pour le Régime (formidable anticipation de la corruption moderne) ; et le **marché noir** (vente clandestine de produits taxés) fait des siennes modifiant – outre le prix – le poids ; ainsi, les légumes secs – en particulier les lentilles –

regorgent de petits cailloux qu'il faut trier patiemment pour éviter les ennuis dentaires... Les propriétaires de champs de blés et leurs amis, sans parler des protégés du Régime, reçoivent des contingents de farine de blé et mangent du pain blanc devant l'admiration de leurs voisins. Beaucoup de gens souffrent de la faim, la vraie faim. La pénurie de matières premières freine le moindre développement industriel majeur.

Le Régime proclame que l'autarcie est la voie à suivre par l'Espagne, car le pays possède les ressources suffisantes pour ne dépendre de personne. L'Église, l'Armée et une partie de la haute bourgeoisie applaudissent la nouvelle doctrine qui aspire à modifier plusieurs théories économiques et à servir d'exemple pour d'autres pays...

En guise de défi au syndicat unique, appelé « Vertical », l'UGT, l'ELA-STV et la CNT appellent dans les années quarante depuis l'exil, principalement depuis la France, à quelques grèves dans les zones industrielles de Biscaye qui ne connurent qu'un suivi symbolique, mais servirent à garder vivant l'esprit de la IIe République.

De cette époque d'après-guerre date la naissance à Bilbao en 1944 d'**Iberduero**, résultat de la fusion d'Hidroeléctrica Ibérica et de Saltos del Duero (entreprises appartenant respectivement aux banques Banco de Vizcaya et Banco de Bilbao), appelée à devenir l'entreprise électrique la plus importante de la péninsule. En 1992, son union avec Hidroeléctrica Española donnera lieu à la création d'Iberdrola.

L'invasion de la Pologne par l'Allemagne nazie (1er septembre 1939) déclenche la **Seconde Guerre mondiale**, qui se prolongera jusqu'au milieu de l'année 1945. Le Pays Basque nord subit la guerre et la division du territoire entre une zone occupée par les Allemands et une zone libre sous le régime de Vichy.

Avant la dégradation de l'économie européenne à l'issue de la IIe Guerre mondiale, les États-Unis lancèrent un programme d'aide appelé **Plan Marshall** (1948) qui bénéficia à la majorité des États européens occidentaux sauf à l'Espagne, volontairement isolée des pays démocratiques pour éviter l'importation d'« idées nuisibles » à l'esprit patriotique, telles les idées judéo-maçonniques, ainsi que les idées communistes bolcheviques susceptibles d'encourager les tendances rouges séparatistes. (Le plus beau cadeau de ce Plan pour l'Espagne fut peut-être le film *Bienvenue Mr Marshall* qui reflète sur le ton de l'humour les espoirs et la réalité d'un village.)

En réponse au Plan Marshall, en 1949 fut constitué à Moscou le **COMECON**, un conseil d'aide économique mutuelle entre les membres de l'Union des Républiques Socialistes Soviétiques – l'URSS – et ses satellites. Ce plan marque le début de ce qu'on appela la **Guerre froide** entre l'Occident capitaliste et les pays de l'Orbite russe, un affrontement politique, économique, militaire, social, scientifique, c'est-à-dire sous toutes ses formes, entre le bloc occidental (capitaliste) dirigé par les États-Unis et le bloc oriental (communiste) mené par l'Union Soviétique.

Au début des années cinquante, en contrepartie de l'autorisation pour établir quatre bases militaires opérationnelles, les États-Unis versèrent une aide économique considérable à l'Espagne, puis atténuèrent l'isolement du pays après son admission dans certains organismes internationaux et un commerce international naissant.

Pendant des décennies, notamment dans les villes industrielles, la figure du patron (parfois « patriarche ») se démarqua. Dans la pratique, cela revint à institutionnaliser le « paternalisme », un concept loin des connotations négatives qui lui furent attribuées à une époque plus récente. C'étaient des années où le patriarche ou la matriarche vivait jour après jour (y compris les jours fériés) dévoué(e) à son entreprise et s'efforçait de compenser par différentes initiatives la couverture sociale insuffisante dont bénéficiaient ses travailleuses et travailleurs à l'époque.

Les aïeuls et les aïeules

On peut estimer que la transition progressive (ou le chevauchement) de la génération des bisaïeuls à celle des aïeuls se déroula dans les premières années de la **seconde moitié du XXe siècle**. Au cours de cette première époque de maturité des futurs aïeuls, l'Espagne mène quelques grands projets à impact économique et social, comme la construction d'immenses marais pour la production d'électricité, mais également pour l'irrigation des champs et l'approvisionnement en eau des populations. Les lignes ferroviaires s'étendent. Les entreprises d'électricité gagnent en importance. L'industrie du fer redouble de force. **Sefanitro** est inaugurée par Franco en 1950 à Barakaldo. En 1952 naît l'Estudio General de Navarra, prédécesseur de l'**Université de Navarre**. En 1954, **Ajuria S.A.**, entreprise créée à Vitoria en 1923, est considérée comme la plus grande usine de matériel agricole d'Espagne. En 1954 est constituée à Saint-Sébastien l'entreprise **Koipe**, le plus grand producteur et distributeur d'huile pour l'alimentation nationale. En 1955 est créée aussi à Vitoria **Imosa**, qui construira pendant des années des fourgons DKW (et des véhicules Mercedes-Benz à partir de 1981, après une longue série de vicissitudes actionnariales). Le développement industriel navarrais progresse dans les années cinquante avec des entreprises comme **Imenasa** (1953), **Agni** (1954) ou **Potasas de Navarra** (1957). En Pays Basque nord, 1954 marque le début d'une grande transformation, agricole dans les terres, industrielle sur le littoral ; le tourisme retrouve un second souffle ; les coopératives agricoles sont créées.

Au Pays Basque — avec le soutien d'organisations diverses et le concours des entreprises — la Formation Professionnelle a traditionnellement été favorisée. Cette politique a joué un rôle essentiel dans son développement économique, grâce à la qualité technique et humaine des cadres intermédiaires des entreprises. Il s'agit là d'un atout important qu'il faut défendre et moderniser en adaptant la formation à l'évolution technologique au fur et à mesure qu'elle se produit, sans quitter le contexte humaniste auquel toute formation doit penser. À cet égard, la notion de « formation professionnelle duale » portée récemment par le Gouvernement basque va tout à fait dans ce sens, car elle ajoute un modèle souvent demandé par les entreprises, les établissements de formation et les étudiants.

Comme un reflet du style social qui régnait dans l'Espagne catholique, le premier mai était déclaré jour férié sous le vocable de **Saint Joseph Ouvrier** et l'on célébrait au stade de football Santiago Bernabéu, bondé d'un personnel discipliné et enthousiaste, les **Manifestations Syndicales** (exercices gymnastiques réalisés par des jeunes hommes du Front des Jeunesses et des jeunes filles de la Section Féminine vêtues d'un chemisier et d'une jupe bouffante discrète) [le *Frente de Juventudes* et la *Sección Femenina* assuraient l'encadrement de la jeunesse espagnole dans une logique à la fois militaire, religieuse et idéologique, ndt].

Le **mouvement coopératif** lancé par le prêtre José María Arizmen-diarrieta au milieu des années cinquante représente un des événements les plus importants pour l'avenir économique et social du Pays Basque.

En 1957 est signé le **Traité de Rome**. L'Euratom et la Communauté économique européenne (connue d'abord sous le nom de « Marché Commun ») sont mises en place le 1er janvier 1958. Ces institutions succèdent à la CECA (Communauté européenne du charbon et de l'acier). En réponse au Marché Commun, le Royaume-Uni lance en 1960 la création de l'**Association européenne de libre-échange**, intégrée dans un premier temps par la Suède, la Norvège, le Danemark, la Suisse, l'Autriche et le Portugal. L'Europe se divise en deux blocs commerciaux : l'un, de six pays et l'autre de sept pays, ce dernier de courte durée. L'Espagne restera en dehors des institutions européennes jusqu'en 1986.

En 1957 était inaugurée la VIIIème **Foire-exposition de Bilbao**, grande vitrine du tissu économique et industriel non seulement de la Biscaye mais aussi du Pays Basque entier pendant le demi-siècle suivant.

Suite au mouvement coopératif susmentionné, la **Caja Laboral Popular** (aujourd'hui Laboral Kutxa) était fondée en 1959, année qui marque un véritable tournant pour l'économie et la société espagnoles : le **Plan de Stabilisation**, prôné par le ministre du Commerce de l'époque, Alberto Ullastres, met fin à une ère d'isolationnisme économique et laisse place à un développement naissant, stimulé ensuite par le « Plan de développement économique et social » dont les **Pôles de Développement** chercheront à relancer les régions espagnoles les plus déprimées (ce n'était pas le cas de celles qu'on appelait alors les provinces basques).

À cette date-là, Eusko Ikaskuntza est revenue dans le giron de la société basque qui l'avait vue naître.

Les études sur l'autogouvernement et les systèmes de *Concierto* et *Convenio* seront une constante dans son programme tout au long du processus de constitution et de consolidation des structures d'autogouvernement.

Dans les années 60, les **technocrates** prennent la direction du bureau économique du Gouvernement ; la pléiade des López (L. Rodó, L. Bravo, L. de Letona) marque un style d'efficacité et de rigueur apparemment inconnu jusque-là dans l'Espagne des arrivistes et flatteurs. Chacune des grandes banques commerciales crée sa banque industrielle, dont Baninbao et Indubán. Et c'est au Pays Basque que ces établissements sont le plus actifs, motivés par le dynamisme de leurs chefs d'entreprise.

Sous l'effet d'une **relative ouverture des frontières** et du développement naissant du commerce international, quelques événements majeurs se produisent sur le plan économique. Les investissements étrangers commencent à affluer. En 1963, le secteur automobile s'implante à Pampelune avec l'usine d'AUTHI (Automóviles de Turismo Hispano-Ingleses) qui devient ensuite SEAT et aujourd'hui **Volkswagen**. Cette ouverture exerce également une influence sur les mouvements sociaux, bien que persiste le syndicat vertical, invention efficace pour contrôler d'une main de fer toute velléité professionnelle. À vrai dire, l'interdiction des syndicats ouvriers sous la période franquiste n'empêcha pas l'action clandestine des organisations traditionnelles ni l'apparition de nouveaux mouvements, surtout pendant la période de croissance économique des années soixante et soixante-dix.

Dans le Plan de Développement Economique et Social, le Pays Basque ne reçut aucune aide ni avantage ; il fut contraint de se débrouiller sans ces soutiens. L'Alava devint un pôle local : **Vitoria développe les infrastructures** que les entreprises industrielles des territoires voisins lui demandaient pour leur expansion et elle leur procura les soutiens appropriés.

Qui, en Espagne, prit en compte toutes les « provinces basques » au moment de distribuer les fonds ? Seuls les Basques se souvenaient des besoins de leurs congénères et voisins. Ici, il faudrait citer les grands hommes qui consacrèrent leur intelligence, leurs efforts et leurs biens pour soutenir leur pays. Ni ils ne s'en allèrent effrayés par la violence, ni ils ne placèrent leurs économies dans des paradis lointains. Ils restèrent pour investir efforts et capitaux dans leur pays. Ils créèrent de la richesse pour la communauté, mais aussi des emplois. Les ouvriers — d'ici et d'ailleurs — travaillèrent ; et même très dur. Beaucoup réussirent. La société tendit à s'égaliser. Les classes moyennes imposèrent peu à peu leur présence majoritaire et instaurèrent un équilibre, social et écono-

mique, culturel et artistique. Même sous le poids de la tutelle politique, le Pays Basque ne perdait pas son essence.

Sur le plan sociologique, on remarque le nombre élevé d'entreprises de Vitoria-Gazteiz où les femmes occupaient des postes de travail dans une proportion bien supérieure à celle des hommes, comme dans le cas cité plus haut de Fournier avec plus de 90 % de travailleuses sur un effectif de près de mille personnes.

Eusko Ikaskuntza vit intensément le long et difficile processus de reconversion et contribue à sa réussite par ce qu'elle sait faire : étudier, réfléchir, socialiser la connaissance.

En Navarre, la consolidation du secteur secondaire arrive avec le Plan de Promotion Industrielle de 1964 lancé par la Diputación Foral et qui s'avère être, aux côtés du Plan Agricole, Forestier et Tourisme, la réponse du territoire aux Plans de Développement de l'État.

En Pays Basque nord, la IIe Guerre mondiale divisa le pays, comme indiqué précédemment, et freina son développement. Mais l'après-guerre dépassée, la région se transforma : on introduisit le maïs hybride, on créa des coopératives agricoles, la surface de culture augmenta ; sur le littoral, l'activité de pêche s'intensifia, on relança l'industrialisation, on implanta des entreprises comme Dassault. Après la fermeture de Saint-Gobain et de Forjas en 1964, on lance la communauté d'agglomération BAB (Bayonne-Anglet-Biarritz) qui donne lieu à la naissance d'une pléiade de petites industries regroupées autour du port. En quelques années seulement, près de 60 % du secteur secondaire se concentre dans cet espace.

En Biscaye et Guipúzcoa, l'activité de pêche (PYSBE, 1919-1974) et l'industrie de la conserve connurent une progression importante.

L'ELA-STV connu à partir de 1964 une transformation profonde, qui modifia peu à peu sa configuration et influença fortement son caractère et sa personnalité. Des mouvements unitaires lancés dans les usines naquirent au cours de cette même période les Commissions Ouvrières (CCOO), germe du syndicat homonyme inspiré par le Parti Communiste d'Espagne (PCE), ainsi que le front ouvrier de la gauche nationaliste révolutionnaire, qui avait dans l'ETA son avant-garde, pré-décesseur de l'actuel LAB (Langile Abertzaleen Batzordeak).

Le 20 juillet 1969, l'homme marchait sur la Lune tandis que sur la Terre on vivait une certaine reprise économique.

En 1969 également naît Eroski, entreprise coopérative de distribution appartenant à la Corporación Cooperativa Mondragón (MCC).

Au cours de cette longue période hasardeuse de la première époque des aîeuls (1950-70 environ), l'initiative et l'esprit de travail du peuple basque permirent en Pays Basque sud, d'abord, de supporter et d'affronter les difficultés économiques inhérentes à la pénurie de matières premières et à l'autarcie et, plus tard, avec une ouverture naissante vers l'extérieur, d'attirer quelques investissements et, surtout, de devenir un pays accueillant de grands mouvements migratoires de main-d'œuvre. Dès lors, sa sociologie se modifia progressivement en fonction des nouvelles circonstances de la population relatives à la culture, l'enseignement, l'urbanisme, le logement et d'autres aspects.

La pénurie d'énergie dont souffre le Pays Basque justifia plusieurs initiatives. Une des plus importantes fut la création de Petronor. En 1968 naît le promoteur de la raffinerie dont l'autorisation avait été accordée par le Ministère de l'Industrie. À ses débuts, il bénéficia de la participation des établissements Banco de Bilbao et Banco de Vizcaya, des caisses

d'épargne municipale et provinciale, de Gulf Oil Co. et de Río Gulf ; dès la concession obtenue, le monopole pétrolier espagnol CAMPSA les rejoignit. Comme condition supplémentaire pour la concession, il était exigé à Gulf Oil un investissement complémentaire qui se concrétisa par le financement de la digue de Punta Lucero, ouvrage d'importance majeure car il permettrait le développement du superport et l'amarrage des gros pétroliers. On peut se faire une idée des retombées économiques générées par ces investissements au Pays Basque. La raffinerie commença ses opérations en 1973, plus précisément quelques mois avant la crise pétrolière (le prix du baril de brut grimpa de 1,20 dollar environ à 12 ou 14 dollars). Cet événement entraîna la modification des critères sur l'utilisation des différents types d'énergie. Les énergies alternatives (charbon et autres) furent à nouveau mises en valeur ou firent l'objet de recherches, tout cela justifié par le coût comparé en présence d'un pétrole en hausse permanente.

À cette époque des aîeuls, l'énergie nucléaire souleva une problématique longue et complexe. Les tentatives de l'État de créer au Pays Basque des usines de production de ce type d'énergie contre l'avis de la société suscitèrent des réactions, certaines d'une violence extrême et regrettable. La construction de la centrale nucléaire de Lemoiz, engagée en 1972, fut interrompue en mars 1984 quand le génie civil était pratiquement terminé. Avant son arrêt, l'ETA commit des attentats ayant coûté la vie à cinq personnes qui, pour des raisons purement techniques, étaient impliquées dans le projet.

C'est aussi à l'époque des aîeuls (années 1970) qu'est conçue et construite l'autoroute B-B (Bilbao-Béhobie), épine dorsale pour le développement des deux territoires. Tous les établissements financiers de Biscaye et du Guipúzcoa, à savoir : bancos Bilbao, Vizcaya, Guipuzcoano et San Sebastián, les caisses d'épargne provinciales de Biscaye et du Guipúzcoa, les caisses d'épargne municipales de Bilbao et Saint-Sébastien – conseillés par le consultant SENER – unirent leurs forces dans la promotion du projet. Un rassemblement inédit d'efforts mais non compensés par l'attribution de la concession qui fut accordée à la société créée à cette fin par Ferrovial, à laquelle néanmoins les caisses d'épargne citées furent finalement aussi invitées.

Dans la perspective de l'intégration à la Communauté économique européenne, Eusko Ikaskuntza encouragea la réalisation d'études sur l'économie, l'innovation, les transports et d'autres aspects majeurs pour l'intégration au sein de l'UE actuelle.

Et à partir des années quatre-vingt, elle lança des Journées et forums de réflexion sur les aspects généraux et partiels des relations transfrontalières aux nouvelles coordonnées de l'Europe unie. (Voir dans la bibliographie : Azkoaga. Cuadernos de Sección Ciencias Sociales y Económicas).

Ces événements s'inscrivent dans une crise générationnelle, sociale et politique qui pointait déjà depuis la fin des années soixante. Rien qu'entre 1967 et 1975, le Gouvernement franquiste déclara sept États d'exception au Pays Basque, avec la suspension des libertés publiques déjà marginales qui en résulte.

En 1973 naissait Ibermática, en association de la Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián et de la multinationale IBM.

En 1975 est créée la banque Banco Industrial de Gipuzkoa qui, au bout de plusieurs années, remplaça son nom par celui de Bankoia. (En 1997, Crédit Agricole Pyrénées-Gascogne achète la majorité du capital.)

C'est toujours dans la génération des aîeuls que se produit le retour à la démocratie, au décès du dictateur Francisco Franco Bahamonde le

20 novembre 1975. Non sans opposition et critiques – de fond et de forme –, une monarchie parlementaire fut réinstaurée et les élections générales des députés et sénateurs se tinrent le mercredi 15 juin 1977.

Les **Pactes de La Moncloa**, rédigés par le ministre de l'Économie Enrique Fuentes Quintana, furent signés le 25 octobre 1977 entre toutes les forces politiques parlementaires d'Espagne en réponse à la situation économique alarmante de l'époque dans un pays qui devait importer deux tiers de l'énergie consommée, qui souffrait d'un très fort déficit de sa balance commerciale, d'une dette extérieure élevée, d'une inflation dépassant les 20 % (avec des pics supérieurs à 40 % conjoncturellement) et d'un nombre croissant de chômeurs. Ces chiffres révèlent la gravité d'une situation économique qui concorda avec le processus de transition politique et l'influença sans doute aussi.

Dans ce contexte de pénurie économique, la fin des années soixante-dix et le début des années quatre-vingt voit éclater une **crise profonde** qui touche un nombre élevé d'établissements financiers, **banques et caisses rurales**. Environ 56 banques disparurent par absorption, changement de propriétaire, liquidation... auxquelles s'ajoutèrent plusieurs caisses d'épargne et bon nombre de caisses rurales. De tous les établissements nés sur le territoire basque à partir des années soixante, seules Bankoa et les banques industrielles filiales de la grande banque subsistèrent.

En 1978 est créé l'Institut basque d'études et de recherche (IVEI) qui changea très vite son appellation par **Ikei**. Avec la participation des chambres de commerce, caisses d'épargne, banques et plusieurs entreprises importantes des trois territoires du Pays Basque sud, il combla le vide existant dans le domaine des études sur la macroéconomie, les secteurs industriels, les transports et autres lors du rétablissement de la démocratie.

Le 18 décembre 1979, le **Statut d'Autonomie d'Euskadi (Pays Basque)** est adopté comme loi organique à l'issue du référendum organisé le 25 octobre de la même année.

En 1980, **Elkargi** – société de cautionnement mutuel – émet sa première garantie. Elle constitua un moteur essentiel – ajouté au dynamisme de chaque chef d'entreprise – pour le développement plus rapide des PME, dans la mesure où elle leur procurait une source de financement jusque-là difficile à obtenir. Sa renommée franchit les frontières et son assemblée annuelle devint un lieu de rencontre entre chefs d'entreprise et autorités, ainsi qu'un forum de réflexion sur l'avenir de l'économie.

En 1980, l'**Université du Pays Basque** est officiellement constituée.

Le **23 février 1981** se produisit un **coup d'état** spectaculaire et théâtral qui, après de longues heures d'incertitude, se révéla un échec. Il laissa néanmoins l'inquiétante, non plus seulement impression mais constatation, qu'il subsistait une considérable force méfiante ou contraire à la démocratie, prête à lutter pour établir des limites à une évolution ouverte vers la pleine liberté.

En mai 1981, les gouvernements espagnol et basque officialisent le **Concierto Económico** et fixent les critères pour définir la **Quote-part** à payer à l'état en compensation des compétences non transférées.

En 1982 est promulguée la Loi organique de **Réintégration et d'Amélioration du Régime Foral de Navarre**, qui met à jour les compétences de la Diputación Foral, laquelle adopta en 1984 l'appellation de Gouvernement de Navarre, tout en conservant l'ancienne comme deuxième appellation.

Confebask fut constituée le 4 mars 1983 à l'initiative des organisations patronales d'Alava (SEA), de Biscaye (CEV) et du Guipúzcoa (ADEGI) pour représenter ensemble les intérêts généraux et communs des chefs d'entreprise basques.

Lors des premiers pas de l'autonomie basque, une étape charnière se présente pour l'économie : la **reconversion industrielle**, amorcée

au début des années quatre-vingt et qui se prolonge au cours de la décennie (conditionnée dans sa seconde moitié par l'entrée de l'Espagne dans la Communauté économique européenne le 1er janvier 1986). Les principaux secteurs industriels du Pays Basque furent sévèrement touchés par une reconversion certes nécessaire mais qui engendra l'inévitable et douloureux contrecoup du déclin des secteurs traditionnels, comme l'acier, les biens d'équipement, le papier, le textile et beaucoup d'autres encore. La fermeture d'entreprises et les licenciements massifs suscitérent des moments d'incertitude et un mécontentement généralisé qui ne disparurent pas de sitôt. La Biscaye, qui occupait en 1971 le premier rang en revenu par habitant parmi les provinces espagnoles, passa au quatorzième rang en 1985 ; sur la même période, le Guipúzcoa recula de la deuxième à la onzième place et la Navarre de la huitième à la dixième place. Le chômage dans le Pays Basque sud atteindra 21,9 % en 1984. Ce furent des années d'efforts nécessaires pour trouver un nouvel équilibre.

À partir du début des années quatre-vingt-dix, Eusko Ikaskuntza s'impliqua dans la réflexion, la vulgarisation et l'enseignement sur le système science-technologie dans la Communauté Autonome Basque et en Navarre. Toujours dans la perspective de situer le Pays Basque en bonne position face à la révolution technologique. (Voir dans Bibliographie) Dans le même temps, elle mit en place des formations de troisième cycle sur les études basques et la stimulation de la culture scientifique (1996-2002) ou encore sur l'Aménagement et la gestion du territoire (1997-2005).

Par chance, la capacité politique et économique dont disposaient le Gouvernement basque et le Gouvernement de Navarre furent déterminantes pour rénover les structures économiques et conserver le tissu industriel de leurs territoires. L'Agence pour la promotion de l'industrie en Euskadi (SPRI), la collaboration publique-privée et l'accord des gouvernements avec les institutions financières jouèrent un rôle essentiel en pleine crise industrielle et économique.

Dans le cas de la Navarre, son Gouvernement misa par ailleurs sans hésiter sur un tourisme rural, prédécesseur du tourisme vert dont elle est restée pionnière au fil des années.

Les pères et les mères

L'époque de la génération des aïeuls se chevauche avec celle des **parents** à peu près au milieu des années 80 du XXe siècle.

Le 12 juin 1985, l'Espagne signait l'acte d'**adhésion** aux Communautés européennes, qui aboutit l'année suivante à son entrée dans la **Communauté économique européenne** (aujourd'hui l'Union européenne).

En 1985, l'Institut du logiciel et des systèmes, prédécesseur d'ESTIA - École Supérieure des Technologies Industrielles Avancées, est créé à **Bidart**.

En 1987 naît l'**Université Publique de Navarre**.

En 1987, l'URSS met en place la **Pérestroïka**, restructuration de l'économie soviétique et timide ouverture à la libre expression et à la participation politique. Commençait alors un processus historique majeur qui aboutit à la chute du **Mur de Berlin** à la fin de 1989 et à la réunification allemande en octobre 1990. Tout cela aura une répercussion directe pour les économies de nombreux pays – particulièrement ceux de l'Europe de l'Est – et indirecte pour d'autres, comme le Pays Basque.

En 1988 est signé l'accord de fusion des banques Banco de Bilbao et Banco de Vizcaya, donnant naissance à la BBV puis, à partir de 1999, à la BBVA après l'intégration d'Argentaria (conglomérat des banques officielles d'Espagne).

À la fin des années quatre-vingt, la FVNCA (Fédération basco-navarraise des Caisses d'Épargne) encourage la création des entreprises Norbolsa, Biharko et Zihurko, avec prise de participation des six caisses d'épargne du Pays Basque. Plus tard, suivant la tendance de l'époque, la Fédération stimule les fusions entre les caisses provinciales et municipales de chaque territoire : naissent ainsi en 1990, dans le Pays Basque sud, BBK, Vital Kutxa et Gipuzkoa eta Donostiako Kutxa, tandis qu'en Navarre, dix ans après, Caja Navarra absorbe la Caja Municipal de Pamplona.

En 1995 furent organisées les premières Journées Européennes de Projectique. Une fois par an jusqu'en 2011, des chercheurs en sciences sociales du Pays Basque nord et du Pays Basque sud se donnèrent rendez-vous pour aborder des réflexions sur la science du projet comme mode de cognition, d'organisation et d'action face à la complexité des systèmes sociaux.

À noter à cette époque le pari de la diversification industrielle et la formation progressive des « clusters » suggérés par le professeur Michael Porter, qui contribuèrent à améliorer la compétitivité dans divers secteurs. Eusko Ikaskuntza et l'Institut basque de la compétitivité-Orkestra lanceront entre 2008 et 2012 des études sur les clusters Papier, Électronique, Informatique et Télécommunications, Industrie Maritime et Industrie Aéronautique et Spatiale.

Grâce à EHN (Energía Hidroeléctrica de Navarra), à la fin des années quatre-vingt, la production d'énergie éolienne gagne du terrain en Navarre, où sont installées de nombreuses éoliennes et créées des entreprises pour la construction d'une partie de leurs composants.

Sur la période qui démarre avec le rétablissement de la démocratie, c'est-à-dire dans la génération des aîeuls (1975-1990), la société espagnole – et dans une mesure comparable la société basque – vit en réalité une sorte de « contrat social » non explicité reposant sur l'acceptation aussi bien des vertus de l'État-Providence que de ses contraintes, c'est-à-dire : d'une part, l'acceptation d'une économie de marché régulée et, d'autre part, l'établissement de garanties publiques en matière d'éducation, de santé et de sécurité sociale générale. Dans ce cadre, l'économie se développe dans une certaine harmonie, bien qu'en Pays Basque sud la violence freinât quelques initiatives.

En 1992, Luzaro lance son activité de prêts participatifs.

Le 7 février 1992 fut signé dans la ville néerlandaise de Maastricht le Traité de l'Union européenne (UE), nouvelle étape dans l'intégration des pays membres de celle qui s'appelait jusqu'alors Communauté économique européenne (CEE). En vigueur depuis le 1er novembre 1993, le Traité de Maastricht encouragea l'établissement d'une politique extérieure et de sécurité commune, ainsi que l'union économique et monétaire.

Trois jours avant la fin de l'année 1993, la grande crise de Banesto se déclare, précipitant avec elle la banque Banco de Vitoria.

L'ouverture des frontières intérieures dans l'Europe unie en 1993 signifie que, pour la première fois dans l'histoire moderne, les Basques de part et d'autre des Pyrénées peuvent circuler librement, sans autres obstacles que ceux du milieu naturel. Cette situation entraîne des opportunités mais aussi des enjeux économiques. Au début des années quatre-vingt-dix, la plateforme transfrontalière ZAISA voit le jour dans

la zone douanière d'Irun. À l'issue de développements successifs, elle devient la plus forte concentration d'entreprises de transport et logistique du Pays Basque et une des plus importantes du sud de l'Europe.

L'autoroute de Leizarán (aujourd'hui Leizaran), après de nombreux incidents et événements regrettables – y compris des morts – provoqués par les personnes qui s'opposaient à sa construction, fut achevée après six ans de travaux le 5 mai 1995.

La même année 1995 naît Euskaltel grâce à l'aide du Gouvernement Basque et des caisses d'épargne du Pays Basque sud. (Fin 2015, elle rejoint l'opérateur de câble galicien R pour former le groupe de télécommunications leader du nord de l'Espagne.)

Sans pouvoir situer leur implantation et développement à une époque précise car, à des degrés divers ils ont existé à toutes les époques, les centres technologiques, les organismes de soutien à l'innovation et à la recherche, le développement des technologies de l'information et de la communication (les TIC)... ajoutent un autre aspect caractéristique au Pays Basque, avec un effet logique sur la création et la promotion d'entreprises basées sur les nouvelles technologies. Tout cela se traduit par un déplacement progressif – en termes de PIB et d'emploi – des industries traditionnelles vers le secteur tertiaire.

Les pôles technologiques et scientifiques d'Alava, de Biscaye et du Guipúzcoa, connus sous le nom de Miñano, Zamudio et Miramón, sont créés dans la seconde moitié des années quatre-vingt et au début des années quatre-vingt-dix. En Navarre, quelques années plus tard (2000), le Pôle de l'Innovation est créé. Le Labourd lance le Pôle d'Izarbel.

Le superport de Bilbao, un ouvrage gigantesque initié en 1992, grandit progressivement, intégrant de nouveaux quais et installations qui permettent le développement constant du trafic maritime dans ses différents types.

En 1997 naît l'Université de Mondragón.

En 1998 est fondée la Banque centrale européenne (BCE), banque centrale des pays de l'Union européenne qui adoptera l'euro comme monnaie en circulation à partir de 2002.

Le premier Congrès d'Études Basques du XXe siècle (2001) réalisa un examen complet sur la situation de l'Art, la Culture et la Science au Pays Basque. Il insista particulièrement sur deux aspects importants pour l'avenir : l'insertion dans la nouvelle Europe et la situation des mouvements sociaux basques.

En 1999 est engagée la construction du Canal de Navarre. Le poids que revêt sur ce territoire l'industrie agroalimentaire, fondée sur la richesse et la diversité de son agriculture, a été renforcé par le canal dont la première phase a permis de mettre en irrigation plus de 20 000 hectares, auxquels s'ajouteront 30 000 de plus au terme de la seconde phase.

La fin des années quatre-vingt-dix voit la création de la société Bahía de Bizkaia Gas. En 2003 sont inaugurées à Zierbena les installations de regazéification du gaz naturel liquéfié transporté à bord de navires spéciaux. Un projet à caractère stratégique indéniable pour un environnement très industrialisé, et pourtant déficitaire en énergie.

Passé le cap du deuxième millénaire sans que le changement de chiffre n'ait provoqué le chaos informatique annoncé par certains augures catastrophistes, 2001 ouvrait le XXIe siècle tant attendu avec des promesses de progrès et de bien-être. Cependant, l'économie se ressentait après une longue étape de croissance et l'ingénierie financière commençait à obnubiliser les esprits des non-initiés ; les entreprises point com

et le capital-risque prirent leur essor jusqu'à la rupture du sortilège et la claqué des ensorcelés. Ainsi, celle qui s'était fait appelée « nouvelle économie » entra dans le tiroir aux souvenirs.

À la différence de l'« accord implicite » mentionné plus haut, à partir des années quatre-vingt-dix on oublia de respecter l'aspect « social » du marché en procédant à sa déréglementation et à une limitation des garanties présentes et futures des classes ouvrières, qui s'accompagnèrent d'une hausse progressive de l'inégalité. De ce fait, les mouvements de protestation se multiplièrent, suscitant une instabilité sociale préoccupante.

Le « 11 septembre » est le gros titre incontestable de 2001. Fait insolite, situation de stupeur, rupture de confiance... c'est tout cela et bien plus encore qu'évoquèrent les événements de cette date, les attentats-suicides d'avions contre les Tours Jumelles de New York, contre le Pentagone et celui raté contre le Capitole. Ils semèrent destruction et mort dans de nombreux domaines de la vie. La nécessité de relancer une économie menacée de récession entraîna une réduction des taux d'intérêt de référence. Pour une raison ou pour une autre, le Pays Basque ne freina pas son développement.

Les pièces et billets en euros entrèrent en circulation le 1er janvier 2002 dans les douze États de l'UE qui l'adoptèrent : Allemagne, Autriche, Belgique, Espagne, Finlande, France, Grèce, Irlande, Italie, Luxembourg, Pays Bas et Portugal.

Le chaos annoncé par la convergence des monnaies nationales dans l'euro ne se produisit pas dans ce cas non plus. En revanche, la disparition de la pèsète en Espagne eut pour effet un arrondi général à la hausse des prix qui se traduisit par l'augmentation de la plupart des produits de consommation. Le Pays Basque n'échappa pas à cette manœuvre, que certains commerçants en particulier réalisèrent avec brio et culot.

L'année 2003 commença sous la menace pathétique d'une guerre dont les conséquences s'annonçaient douloureuses, comme ce fut d'ailleurs le cas une fois l'Irak envahi et son président renversé, puis pendu. En Espagne, l'activité immobilière poursuivait sa croissance imparable et quelque peu chaotique.

En 2003 naît à Irun FICOPA, un parc des expositions dynamique et transfrontalier qui contribue à la connaissance et au rapprochement des économies de part et d'autre de la Bidassoa.

En 2004, la Foire-exposition de Bilbao cède son espace pour la construction du nouveau stade San Mamés Barria et le BEC (Bilbao Exhibition Center) ouvre ses portes à Barakaldo.

Cette même année 2004 laissa derrière elle des événements tragiques qu'il est impératif de rappeler. Le brutal attentat terroriste-djihadiste commis à Madrid le 11 mars (le 11-M) marqua une année pleine de confrontation politique, mais surtout elle grava dans nos mémoires de manière indélébile des images de douleur profonde, mêlées au baume d'une solidarité sans limites. Et à la fin de l'année, une catastrophe naturelle impressionnante frappait plusieurs pays du Sud-Est asiatique. Le terme tsunami, inconnu jusque-là de nombreuses personnes, entra à jamais dans le dictionnaire des cauchemars.

Les perspectives d'une disparition imminente de la violence de l'ETA furent brusquement interrompues deux jours avant la fin de l'année 2006 lorsque survint l'attentat de Barajas, qui provoqua la confusion, l'angoisse et de nombreux dégâts matériels et, plus regrettable encore, car irréparable, il faucha deux jeunes vies.

En décembre 2006, le Gouvernement Basque lance la Fondation basque pour la science Ikerbasque. En juillet 2007 est créée l'Agence basque de l'innovation Innobasque et, en octobre, sous l'impulsion d'Eusko Ikaskuntza, est fondée l'Académie des sciences, des arts et des lettres Jakiunde.

À l'échelle mondiale, 2007 sera rappelée pour l'explosion des subprimes, ces actifs financiers composés de prêts immobiliers accordés par des banques américaines dans des conditions de risque et d'intérêt guère orthodoxes, puis titrisés et vendus grâce aux excellentes notes données par les agences de notation. À la suite du défaut de paiement de ces titres, il s'installa dans le monde entier une méfiance entre banques, dont l'exposition à ces subprimes n'était pas connue, ce qui asphyxia le marché des transactions quotidiennes interbancaires et nuisit sérieusement à la liquidité des entreprises.

En Espagne, une grande bulle immobilière et une corruption profonde commençaient à se profiler.

Au cours de l'année 2008 survinrent la faillite de Lehman Brothers et le sauvetage en dernier recours ou la perte de statut de la quasi-totalité des banques d'investissement et d'affaires.

En 2004, la Société initiait un processus pour approfondir le concept de Développement Durable. Les années suivantes, des diagnostics et évaluations seront effectués sur le modèle actuel de croissance socio-économique et ses conséquences. Le XVIème Congrès d'Études Basques (2005) marqua une étape dans ce travail.

La même année, Eusko Ikaskuntza, l'Université de Deusto et l'Université du Pays Basque unirent leurs forces pour créer un consortium de chercheurs destinés à évaluer de manière continue la réalité entrepreneuriale basque selon la méthodologie GEM (Global Entrepreneurship Monitor).

La corruption – indifférente aux problèmes externes – est peu à peu démasquée mais non éradiquée. Le président américain Barack Obama attribue à la cupidité la responsabilité dans l'affaire des subprimes ; il évoque aussi la déréglementation qui est le fleuron du néolibéralisme dont la foi dans le dieu Marché est infinie.

En Espagne, le chômage imposait de mettre en place des mécanismes de soutien aux personnes en situation de précarité extrême, tandis que les ajustements fiscaux auxquels elle s'était engagée vis-à-vis de l'Union européenne commencèrent. Pour renforcer le système, la Banque d'Espagne crée le FROB, Fonds de restructuration ordonnée bancaire, et le SIP, Système institutionnel de protection, figure de durée éphémère destinée à la fusion entre caisses d'épargne ayant des problèmes qui, loin d'apporter une solution, entraîna un problème plus grave encore : il fut démontré ainsi que mauvais x mauvais = pire.

En mai 2009, l'autoroute Eibar-Vitoria ouvrait ses portes trente-cinq ans après la mise en service de la B-B.

L'économie mondiale présentait de nettes disparités. En Europe, la crise avait frappé de plein fouet les économies des PIGS (pour leurs initiales en anglais : Portugal, Italie, Irlande, Grèce et Espagne), appelés ainsi péjorativement par les pays UltraNorth. La solidité de l'euro était remise en cause. Et les mêmes agences qui donnèrent la meilleure note possible – AAA – aux subprimes, contribuèrent avec leurs critères très discutables à favoriser ou léser la dette de tel ou tel pays. Certains politiciens proposèrent même (sans succès, heureusement) une Europe à deux vitesses : celle des bons élèves qui courraient sur une piste et celle du peloton des mauvais élèves qui se déplaceraient sur un sentier escarpé.

À l'été 2010, Banco Sabadell fait l'acquisition de Banco Guipuzcoano, d'où le transfert de son centre de décision à l'extérieur du Pays Basque et la quasi-disparition d'une des banques d'épargne les plus anciennes du Guipúzcoa et d'Euskadi.

Les hommes en noir, fonctionnaires européens dépêchés pour imposer les critères de la surnommée Troïka (Fonds monétaire international,

Banque centrale européenne et Commission européenne) dans les pays avec des établissements financiers en difficulté, deviennent célèbres en 2011 et 2012.

Dans ce contexte d'exaspération, la **deuxième fusion** des caisses basques se réalisait en 2011. Cette fois pour donner lieu à la création de **Kutxabank** par un apport de la branche bancaire des trois caisses d'Euskadi. Les anciennes BBK, Kutxa Gipuzkoa-Donostia et Vital Kutxa se transformaient en Fondations Bancaires, conservant leurs œuvres sociales respectives et les actifs non-bancaires, ainsi que les actions de la nouvelle banque.

Dans une époque historique dominée par l'incertitude, Eusko Ikaskuntza proposa aux acteurs sociaux de repenser et reformuler les questions liées aux sciences sociales en partant de la réalité la plus immédiate : le concept de Justice à l'ère de la mondialisation, la valeur du domaine public, la construction d'une société solidaire, la qualité de vie, les relations de genre, la nécessité d'une mémoire sociale qui serve de pont entre le passé et le futur... C'est sur ces sujets et d'autres encore que le XVIIème Congrès d'Études Basques se pencha en 2009 avec l'Innovation pour le Progrès Social Durable comme référence thématique.

Pour sa part, **Caja de Navarra se diluait au sein de CaixaBank**, qui se formait comme un des établissements les plus puissants d'Espagne. Les centres de décision étaient transférés de Navarre en Catalogne.

Ainsi la géographie financière du Pays Basque changeait substantiellement ; mais pas vraiment en mieux.

Le modèle financier que représentaient les Caisses d'Épargne bénéficiait de la reconnaissance populaire, d'un esprit vraiment social, ouvert à toutes les catégories de la population. Il était apprécié à la fois par ses employés et ses clients. Néanmoins, il fut supprimé devant la passivité de ceux qui auraient dû être capables de défendre sa survie. L'incompétence de certains directeurs de caisses et de certains politiciens, leur ignorance et leur pusillanimité menèrent à la grande conclusion : il n'y a plus et il n'y aura plus de caisses à poser problème. Une victoire pour leurs concurrents.

Il convient de souligner qu'en octobre 2011 se produisait l'annonce désirée de l'**arrêt définitif de l'activité armée de l'ETA**. Car on ne peut oublier que pendant très longtemps (depuis les années soixante jusqu'en 2011), la société basque dut vivre dans un climat d'insécurité, de méfiance et de peur, avec les menaces et l'extorsion du terrorisme de l'ETA et la riposte de groupes d'extrême-droite ; une **violence** qui laissa derrière elle beaucoup de victimes, assassinées, séquestrées, extorquées et une souffrance au sein de nombreuses familles. Si l'investissement et le développement économique se poursuivirent, ils furent sérieusement touchés par la crainte et le risque d'une éventuelle instabilité sociale. Que serait-il advenu du Pays Basque s'il n'avait pas subi ce fléau ? Une digression qui ne conduit à rien sur le plan matériel. Mais une digression que l'on ne peut ni ne doit éviter comme réflexion morale.

En 2012, la fusion d'Ipar Kutxa et de Caja Laboral donne naissance à **Laboral Kutxa**.

À l'aube de la deuxième décennie du siècle, les **chiffres du chômage** atteignaient des niveaux très préoccupants. En 2012, on frôla les six millions en Espagne ! Soit plus de 26 %. La même année en Euskadi, le taux de chômage approchait 16 %, tandis qu'en Navarre il s'élevait à un peu plus de 17 %. Et chose plus grave encore : chez les jeunes il prenait des proportions alarmantes, plus de 40 % dans de nombreux endroits, voire plus de 50 % dans certains cas.

La chute des prix en Espagne attira de nombreux **investisseurs internationaux** (dont certains labellisés « requin ») qui achetèrent de grandes et petites entreprises, un phénomène comparable à celui connu en Pays Basque sud. En revanche, le Pays Basque nord conserva sa capacité de décision dans une mesure bien supérieure. La cause probable de cette disparité réside dans le développement inégal des entreprises du Pays Basque nord et du Pays Basque sud, les premières n'ayant pas encore atteint des niveaux qui les rendissent convoitables pour les fonds d'investissement.

En 2014, les tensions économiques, les pénuries de certains pays ou les programmes d'austérité menés à l'extrême aboutirent à une **tendance déflationniste** indésirable.

Au cours de ces années de crise, le **prix du pétrole** connut de fortes variations en fonction de différents événements et réactions des pays producteurs, mais aussi du fait des avancées technologiques obtenues dans le procédé de **fracking**. Le 19 juin 2014, un baril de pétrole Brent était coté à 115 dollars ; à partir de ce moment-là, il s'effondra de manière spectaculaire : début 2016, il chuta de 30 \$ pour se fixer à environ 50 \$.

En parallèle au développement économique, on assiste à une grave dégradation de l'**environnement** et à un changement climatique dont les conséquences sur la nature et sur la vie des personnes peuvent se révéler extrêmement néfastes. Dans ce contexte, le 24 mai 2015, le pape François publia la lettre encyclique **Laudato si** appelant à la protection de la Terre nourricière et, le 22 juin 2016, à l'occasion du **Sommet de Paris sur le Changement Climatique**, 195 pays parvinrent à un accord pour limiter l'augmentation de la température de la planète.

Malheureusement, quelques mois plus tard, le tout nouveau président des États-Unis, Donald Trump, affirmait que son pays se désengagerait de l'accord pour ne pas nuire à l'activité des entreprises polluantes de son pays. Il le promit : « America First! L'Amérique d'abord !... ». Jusqu'à l'asphyxie finale.

À la suite des révoltes et de la complexe **guerre en Syrie**, une **marée humaine** commença à se déplacer vers l'Europe en quête d'un refuge où vivre et exister en tant que personnes jusqu'à ce que leurs terres d'origine retrouvent la paix et puissent se reconstruire. Des personnes que les mafias répugnantes exploitent dès le début de leur périple difficile.

Eusko Ikaskuntza favorise la production de la pensée critique au travers de groupes de recherche, forums de réflexion, Journées et congrès scientifiques comme celui qui aura lieu à l'occasion de son centenaire en 2018. Un des cinq espaces du XVIIIème Congrès d'Études Basques a pour axe thématique le Développement socio-économique : la société basque et l'entreprise.

Une question humanitaire à laquelle l'Europe, et par conséquent le Pays Basque, ne peuvent pas tourner le dos, quitte à devoir également l'examiner et la traiter sous un angle économique et sociologique.

Le 23 juin 2016, le Royaume-Uni organisa un référendum sur son appartenance à l'Union européenne. Le résultat, favorable à la sortie – le surnommé **Brexit** – fut un coup de massue inattendu de l'Angleterre la plus rance contre le reste de l'Europe et contre bon nombre de ses propres citoyens, surtout les jeunes.

Le 5 février 2016, l'**Euribor** à douze mois passa en **négatif** pour la première fois de son histoire, -0,002, et les premières semaines de 2017 confirmèrent la tendance (-0,10 %). Il enregistrait ainsi douze mois consécutifs d'intérêt négatif.

Le dernier jour de la même année, la fusion par absorption d'Elkargi sur Oinarri est consommée, donnant naissance à une société de cautionnement mutuel importante par sa taille, sa solvabilité et son activité.

Les cyber-attaques se multiplièrent au cours de la deuxième décennie du XXIe siècle, avec un impact particulier dans les institutions publiques et les grandes entreprises en 2017.

Les jeunes

Flashs de l'économie actuelle au Pays Basque, vue sous plusieurs angles

Comment pourrions-nous décrire les particularités de la conjoncture économique actuelle et les voies que celle-ci semble vouloir suivre dans un avenir proche ?

En ayant plus ou moins conscience des époques où elles ont pris de l'ampleur, il est des activités dans le monde des services qui ne datent pas d'hier mais qui bénéficient aujourd'hui d'une attention particulière du fait de leur importance quantitative ou qualitative et de leur contribution au PIB et à l'emploi. Il s'agit de branches économiques diverses avec une appellation propre. Ainsi, nous avons l'économie de la culture, de la gastronomie et de la restauration, du sport, des personnes âgées, des technologies, de l'apprentissage, mais aussi (tout particulièrement chez nous) les branches qui forment une économie dite de l'égalité, avec des entreprises destinées à accueillir l'engagement et la force de travail de personnes à capacité réduite.

Dans le cas du Pays Basque, nous pouvons parler – au moins comme tendance – d'un développement équilibré de l'ensemble de ces économies, indépendamment de celle qui a été la sœur aînée, à savoir l'industrie, qui continuera de l'être avec les adaptations que la technologie et l'évolution conseilleront (Industrie 4.0, économie circulaire, collaborative, tridimensionnelle ou Dieu sait quelle autre) et, bien entendu, avec aussi l'évolution de la chère sœur cadette indispensable, le secteur primaire.

On peut juger très satisfaisante et prometteuse la manière dont les nouvelles générations, les enfants, assument pleinement et renforcent les actions engagées à l'époque de leurs parents. Ils forment une économie différente, plus ouverte sur le monde, plus personnaliste et en même temps plus en besoin de collaboration, de mécanismes de rencontre, prête à la coopération pour aborder des expériences internationales (un exemple : en 2017 naît Goierri Valley, une alliance entre les entreprises de cette vallée du Guipúzcoa).

La chute de l'emploi salarié paraît une tendance difficile à inverser : elle reculera lentement mais sûrement, tant que proliféreront les professionnels indépendants ou les mini-entreprises, dont les entreprises technologiques.

Les loisirs (qu'il n'est pas toujours prudent de classer dans « économie ») occuperont une part croissante du temps au fur et à mesure que les robots exerceront des tâches aujourd'hui accomplies par des personnes en chair et en os. Ce phénomène d'expulsion du travail et de création de temps libre entraînera la nécessité impérieuse d'arbitrer ce qu'on appelle le revenu de base universel ou inconditionnel dont il incombera aux jeunes générations de fixer la réglementation.

La proximité, en opposition à la mondialisation, deviendra une valeur à impact économique dans des domaines très divers de la cité-État.

Les avalanches de touristes (auxquelles nous contribuons tous) commencent à lasser lorsqu'il s'agit d'être récepteur et non émetteur. D'où les restrictions qui seront mises en place pour, dans certains cas, encourager un type de visiteur et, dans d'autres, le décourager ; un sujet qui concerne aussi le Pays Basque. Il s'agira de ne pas transformer une

source de richesse, de relation culturelle et d'ouverture sur le monde en un élément qui dénature jusqu'à un point insupportable la vie des habitant(e)s de chaque ville.

D'une manière ou d'une autre, il reviendra aussi aux nouvelles générations d'inverser ou d'atténuer les effets pervers de la mondialisation, notamment une inégalité croissante et insupportable. 1 % de la population mondiale détient plus de richesses que les 99 % restants, et huit milliardaires possèdent (à un dollar près) autant que la moitié la plus pauvre de la population du monde : eux oui, ils se sont mondialisés.

Les divers numéros d'*Azkoaga. Cuaderno de Ciencias Sociales y Económicas* réunissent des études sur l'évolution des principaux paramètres économiques et sociaux du Pays : à celles déjà citées sur la science et la technologie, il faut ajouter les contributions sur l'Aménagement et la gestion du territoire, l'Économie et l'entreprise ou la Société de la Connaissance. (Voir Bibliographie)

Des études mettent en garde contre le risque qu'un déséquilibre entre les politiques de développement et les politiques de bien-être social ne génère un Pays Basque à deux vitesses. D'où la nécessité de mettre l'accent sur la création d'emplois de qualité, ce qui présuppose à son tour une vaste formation généralisée de la population. L'immigration sera nécessaire, même si l'on favorise la natalité qui, dans le meilleur des cas, aurait besoin de plusieurs décennies pour atteindre des chiffres d'équilibre migratoire.

Et bien que le citer coule presque de source, la numérisation continuera de progresser et d'imprégner – jusqu'à la moelle – toutes les activités de la vie.

Une remarque importante

Le résultat différent obtenu à différents moments de l'histoire n'est pas paradoxal mais plutôt démonstratif d'une réalité – la valeur d'une bonne administration interne.

Les stratégies en matière de science et technologie mises en place par les gouvernements autonomes dès le début des années quatre-vingt furent essentielles pour donner de l'élan à l'investissement en R&D, qui passa ces années-là d'une part négligeable de 0,05 % du PIB à des pourcentages légèrement supérieurs à 2 % à partir du nouveau millénaire.

Lorsque la reconversion frappa durement l'ensemble des régions espagnoles, le Pays Basque – après avoir supporté comme enclume le châtimement brutal du démantèlement d'entreprises autrefois de pointe et un chômage élevé – lança avec fermeté et de manière coordonnée, non pas le marteau, mais une action publique-privée qui fut possible car les institutions basques (le *Concierto Económico* tout juste adopté) détenaient des compétences et les utilisèrent pour relancer l'économie ; elles encouragèrent à travers la SPRI et d'autres organismes/programmes une initiative privée soutenue par son Gouvernement, tandis que dans beaucoup d'autres régions la reprise ralentissait et le chômage devenait chronique.

Plus récemment, lorsque l'Espagne devait payer le sauvetage européen demandé pour sortir de la crise financière un nombre élevé de caisses d'épargne mal gérées, le fait pour le Gouvernement basque de ne pas pouvoir exercer la souveraineté financière en matière de gestion et contrôle de ses caisses d'épargne (prévues dans le Statut d'Autonomie) l'empêcha de les défendre et entraîna, sans considération aucune,

leur introduction dans le même réseau que les autres caisses d'épargne et, par conséquent, leur disparition en tant que telles.

Les conclusions sont les suivantes : les compétences servent à quelque chose ; l'autonomie-souveraineté revêt une grande importance dans la gestion des questions économiques et financières ; enfin, la revendication légitime – et légale – de ces compétences est pleinement justifiée, lorsque – comme c'est le cas – lesdites compétences sont gérées correctement et se traduisent par « plus de souveraineté et d'autogouvernement, plus d'amélioration de la société ».

Épilogue

La naissance d'Eusko Ikaskuntza et ses vingt premières années se situent à l'époque agitée de conflits et de guerres que vécurent les trisaïeux. Les finances, l'industrie du fer et le secteur primaire avaient déjà établi des bases solides pour l'économie financière et l'économie réelle au Pays Basque.

À l'époque des bisaïeux, il est intéressant de noter le climat suspicieux, méfiant, parfois sombre qui est vécu en Espagne, et en particulier au Pays Basque, à cause de la répression, de la dénonciation anonyme venimeuse et de l'absence de liberté. Au temps des aïeux, on vit également le sentiment de manque de liberté et d'être assujéti, même si quelques souffles d'ouverture se produisent.

La parenthèse de la proscription d'Eusko Ikaskuntza (1937-77) fut une autre conséquence de la persécution des intellectuels que le franquisme pratiqua en cohérence avec ses principes. Au cours de cette longue période, le Pays Basque sud accueillit de grands flux migratoires qui modifièrent sa sociologie. Quoi qu'il en soit, il évita le déclin économique et moral du Pays.

Dans le Pays Basque nord, l'après-guerre mondiale surmontée, on assista à une renaissance de l'activité économique, du secteur primaire en Basse-Navarre et en Soule et de l'industrie dans les régions côtières.

Dans le Pays Basque sud, le dictateur décédé, les aïeux célébrèrent en 1978 le retour à l'Eusko Ikaskuntza « officielle » qui entraîna une véritable explosion d'activités et d'initiatives, canalisées principalement à travers les sections scientifiques, dans l'austérité d'une démarche réalisée par une petite équipe de personnes issues de tous les territoires qui géra les soutiens reçus des institutions fondatrices, les Diputaciones forales et le Gouvernement de Navarre, ainsi qu'occasionnellement des Gouvernements basque et espagnol.

Dans les dernières décennies du XXe siècle et les premières années du XXIe siècle, avec les parents dans la vie active, l'économie du Pays Basque se renforça, se modernisa, intégra des progrès technologiques et s'internationalisa largement.

Au cours des dix dernières années, l'impact de la crise économique mondiale fit vaciller de nombreuses structures dans tous les pays. Nous ne fûmes pas une exception ; Eusko Ikaskuntza adapta sa structure et réorganisa son fonctionnement. Elle réussit à surmonter les difficultés, non sans souffrance.

La Grande Récession a laissé de nombreuses séquelles, les principales étant le chômage et l'inégalité ; mais aussi de grands points d'interrogation pour l'avenir proche, comme c'est le cas avec le pétrole et la dérive de son prix, ou l'argent, parfois à un taux d'intérêt négatif. Mais, entre-temps, la technologie – imparable – continue à ouvrir de nouveaux horizons et les jeunes générations – les enfants – se posent déjà en acteurs d'une économie qu'il leur revient de modeler : ils devront conjuguer, relier, intégrer, choisir, encourager ou freiner, rendre compatibles des concepts et réalités tels que Mondialisation, Proximité, Internationalisation, Égalité, Emploi, Autonomie, Temps libre, Loisirs,

Revenu de Base Universel, Coopération, Compétence, Tourisme, Massification, Longévitité, Environnement, Écologie, etc.

Ils le feront au sein d'un peuple humaniste, honnête, travailleur, ouvert, imaginatif, qui est et va continuer d'être – car ses citoyens et citoyennes de toutes les couleurs le veulent ainsi – un partenaire dans les décisions globales européennes et solidaire avec les autres peuples, jamais résiduel et soumis à des intérêts soudains, ce qui n'est pas le cas actuellement et ne doit pas être permis dans le futur.

La tâche est immense pour les aïeux et les aïeules, les mères et les pères, les jeunes... et leurs descendants.

Bibliographie

1. Cuadernos de Sección

La section de Sciences Sociales et Économiques d'Eusko Ikaskuntza publia 16 volumes de ses *Cuadernos de Sección* entre 1984 et 2013 (Azkoaga. *Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas* à partir de 1997). Tous sont disponibles sur : <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/fr/publications/azkoaga-cuadernos-de-ciencias-sociales-y-economicas/-bi-705/> (06/2018).

Gallastegui, Mre Carmen e Inmaculada. *Un análisis económico de la Ley de Territorios Históricos*. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 1). San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1984.

Investigación científica e innovación tecnológica. (Cuadernos de Sección. Sociedad, Ciencia y Tecnología, n° 1). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994.

Sociedad, ciencia y tecnología: riesgos y beneficios sociales del desarrollo tecnológico. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 2). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

Sociedad, ciencia y tecnología: relaciones ciencia, tecnología e industria en el País Vasco. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 3). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1995.

Sociedad, ciencia y tecnología: investigación y empresa. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 4). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1996.

Alliances territoriales et frontières européennes. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 5). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997.

Buesa, Mikel; Navarro, Mikel; Zubiaurre, Arantxa. *La innovación tecnológica en las empresas de las Comunidades Autónomas del País Vasco y Navarra*. Cuadernos de Sección. (Ciencias Sociales y Económicas, n° 6). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997.

Azkoaga. *Ciencias Sociales y Económicas*, n° 7. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.

Trabajos sobre Ordenación y Gestión del Territorio de Euskal Herria, 1. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 8). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Indicadores de la ciencia, la tecnología y la innovación: metodología y fuentes para la CAPV y Navarra. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 9). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Alberdi Larizgoitia, Alberto. *Tasa de beneficio, crecimiento económico y distribución de la renta*. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 10). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Jornadas de reflexión sobre la Eurociudad Vasca Bayonne-San Sebastián. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 11). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.

Trabajos sobre Ordenación y Gestión del Territorio de Euskal Herria, 2. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 12). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2004.

La producción de la identidad en la sociedad del conocimiento. Cultura experta e identidad en el País Vasco. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 13). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2006.

Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas, n° 14. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011.

Euskal ekonomiaren eta enpresaren egungo erronkak = Retos actuales de la economía y empresa vasca. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 15). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2012.

II Jornada de Investigación Doctoral sobre Economía y Administración de Empresas en Euskal Herria = Enpresen Ekonomia eta Administrazioa Euskal Herrian gaiari buruzko Doktoretza Ikerketaren II. Jardunaldia. (Cuadernos de Sección. Ciencias Sociales y Económicas, n° 16). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2013.

2. Congrès d'Études Basques

Dans au moins 11 des 17 Congrès d'Études Basques organisés de 1918 à 2008 furent abordées, à titre principal ou dans des domaines thématiques, des questions d'intérêt social et économique. Toutes les conférences sont disponibles sur <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/fr/publications/congres-d-etudes-basques/bi-129/> (06/2018).

Ier Congrès d'Études Basques (1918. Oñate). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1919.

IIème Congrès d'Études Basques (1920. Pampelune). L'enseignement et les questions économiques et sociales. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1920.

IVème Congrès d'Études Basques (1926. Vitoria). L'orientation et l'enseignement professionnels. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1927.

VIème Congrès d'Études Basques (1948. Biarritz). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2003.

VIIIème Congrès d'Études Basques (1952. Bayonne, Ustaritz). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2003.

IXème Congrès d'Études Basques (1983. Bilbao). Antécédents récents de la société basque actuelle. XVIIème et XIXème siècles. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1984.

Xème Congrès d'Études Basques (1987. Iruñea). Archives, Bibliothèques et Musées. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1988.

XIème Congrès d'Études Basques (1991. Donostia). Nouvelles formulations culturelles : le Pays Basque et l'Europe. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1991.

XIIème Congrès d'Études Basques (1993. Vitoria-Gasteiz). Études Basques dans le système éducatif. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1995.

XIIIème Congrès d'Études Basques (1995. Zamudio). Science, technologie et changement social dans le Pays Basque. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1996.

XIVème Congrès d'Études Basques (1993. Vitoria-Gasteiz). Société de l'Information. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 1998.

XVème Congrès d'Études Basques (2001. Saint-Sébastien, Bayonne). Science et culture basques, et réseaux télématiques. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2002.

XVIème Congrès d'Études Basques (2005. Bilbao). Développement durable-IT. Le futur. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2006.

XVIIème Congrès d'Études Basques (2009. Vitoria-Gasteiz). Innovation pour le progrès social durable. Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2012.

– *Innovación para el progreso social sostenible.* (RIEV. Cuadernos, 7). Saint-Sébastien : Eusko Ikaskuntza, 2010.

3. Autres publications

L'aménagement du territoire en Pays Basque. (Actes du Colloque). Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2007.

Bayona Sáez, Cristina (dir.). *Sistema de innovación y competitividad en Navarra. Una comparación con el País Vasco.* Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2005.

Global Entrepreneurship Monitor. Communauté Autonome du Pays Basque. Rapports exécutifs annuels, 2005-2014. Disponibles sur : <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/fr/publications/global-entrepreneurship-monitor/bi-24055/> (06/2018).

Navarro, Mikel; Buesa, Mikel. *Sistema de innovación y competitividad en el País Vasco.* Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2003.

Los orígenes históricos del clúster de la industria aeronáutica y espacial en el País Vasco. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2012.

Los orígenes históricos del clúster de la industria marítima en el País Vasco y su legado para el presente. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2010.

Los orígenes históricos del clúster de electrónica, informática y telecomunicaciones en el País Vasco y su legado para el presente. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2008.

Los orígenes históricos del clúster del papel en el País Vasco y su legado para el presente. Donostia: Eusko Ikaskuntza, Orkestra, 2008.

Los sistemas de ciencia y tecnología de la Comunidad Autónoma Vasca y Navarra: una visión desde los recursos económicos dedicados a proyectos de investigación. Donostia: Eusko Ikaskuntza 1995.

9

Culture et identité

Argitxu Camus Etchecopar

Euskararen Erakunde Publikoa
Office Public de la Langue Basque

Introduction

A l'issue du premier Congrès d'Études Basques qui eut lieu à Oñati en septembre 1918, les congressistes présents fondèrent la Société d'Études Basques. Les objectifs de l'organisation furent définis en ces termes:

« La Société d'Études Basque a pour but de réunir tous les amoureux du **Pays Basque** qui, aspirant à **restaurer la personnalité de celui-ci**, se proposent de promouvoir par les moyens adaptés l'**intensification de la culture** comme condition indispensable à la réalisation de cet objectif. En ce qui concerne les travaux menés

à bien par ce programme, cette Société répondra tant aux éléments fondamentaux et particuliers de sa personnalité, qu'aux éléments qui constituent la **culture universelle** et qui émane de ce Pays, en privilégiant ceux réputés être les plus urgents. Dans tous les cas, elle servira tout particulièrement les intérêts des **diverses régions du Pays Basque**, informés du **caractère religieux** qu'il a toujours eu »¹.

Ainsi, le ton est donné: Eusko Ikaskuntza-Société d'Etudes Basques (EI-SEV)² se veut être un projet culturel ambitieux, inscrit clairement dans une société donnée – la société basque –, désirant travailler au service du progrès social et culturel de celle-ci. Pour ce faire, tout au long de son parcours EI-SEV n'aura de cesse de regrouper des personnes, des institutions de tout bord qui travailleront à la diffusion, promotion et recherche sur tout ce qui touche au fait basque. L'organisation, à l'heure de la mise en place de ses divers projets, prend toujours racine sur sa base, la société basque, en réfléchissant à ses besoins (en constante mutation). L'importance que revêtent les concepts d'"identité" et de "culture" dans les fondements de l'organisation – et que cette contribution se propose d'analyser plus en détail – est donc une évidence. Il semble opportun de nous attarder un instant sur ces deux concepts ô combien complexes.

A ce propos, le sociologue Mucchielli, dans un *Que Sais-je* consacré à l'identité apporte des éclairages des plus intéressants:

« Dans son sens premier, l'identité est le caractère de ce qui est identique ou similaire. Ce nom indique qu'une chose (ou une personne) est de même nature qu'une autre, qu'elle lui est identique. Puis le sens s'enrichit. Il commence à être employé en philosophie pour indiquer le caractère de ce qui est permanent. "C'est la mémoire qui fait votre identité", affirme Rousseau, "si vous avez perdu la mémoire, comment serez-vous le même?" (*Emile ou de l'Education*, 1762). Donc son sens s'étend à la notion de permanence. Aujourd'hui, enfin, il désigne le caractère unique d'un individu ou d'un groupe. Mais cette unicité est celle d'un individu ou d'un groupe qui forme un tout uni de caractère permanent. Nous retrouvons ces trois piliers de l'identité que sont l'unicité, l'unité et la permanence dans la plupart des définitions de l'identité »³.

Mais le concept d'identité est tout sauf un concept fixé. Il faut le penser dans le cadre du paradigme de la complexité et de la subjectivité. Mucchielli propose cette définition de l'identité:

« L'identité est un ensemble de significations apposées par des acteurs sur une réalité physique et subjective, plus ou moins floue, de leurs mondes vécus, ensemble construit par un acteur. C'est donc un sens perçu donné par chaque acteur au sujet de lui-même ou d'autres acteurs »⁴.

Cette identité est toujours en transformation, puisque les contextes de référence de celle-ci (contexte biologique, économique, culturel...) qui fournissent les significations, sont chacun en évolution du fait même des interactions. L'identité représente un concept complexe dans le sens où il recouvre des réalités totalement différentes. Ainsi, un acteur social peut s'identifier à la fois à une classe sociale, à un sexe, à une famille, à un pays, à un groupe ethnique... C'est ce dernier aspect évoqué, le groupe ethnique, dont il est question ici dans cet article: le sentiment d'appartenance à l'identité collective basque. Les marqueurs et les manifestations de cette identité collective basque sont plurielles (il existe

plusieurs façons de se sentir Basque) et changent constamment. Au Pays Basque, et aux quatre coins du monde, des personnes se revendiquent basques. Mais, au cours de l'histoire, les manifestations de cette identité ont changé. Et ces manifestations sont plurielles. Ainsi, on ne vit pas son identité de la même façon si on vit à San Francisco (Californie) ou à Bilbao (Biscaye); si on vit à Mauléon (Soule) ou à Mondragon (Guipúzcoa).

Le concept de culture revêt, tout comme le concept d'identité, des réalités différentes:

« Une culture est un ensemble d'acquis communs aux membres d'un groupe et c'est aussi toutes les expressions et réalisations issues de ce système d'acquis mentaux. Une culture comprend les croyances, les normes, valeurs et représentations communes mais également les coutumes, les mœurs, l'ensemble des objets quotidiens et des expressions artistiques »⁵.

La culture représente une conséquence de l'identité, et non pas un élément de sa description. La continuité de la culture au fil du temps est une revendication récurrente de tout groupe ethnique quand, dans la réalité, elle change constamment. Il est de plus en plus communément accepté que le sentiment d'appartenance ethnique ne se définit pas par une particularité culturelle objective mais bien par la construction sociale et politique de celle-ci⁶. L'analyse de concepts tels que la culture, l'identité (ou même la nation) n'est donc pas chose aisée, car elle est une science interprétative.

Les nombreux bouleversements sociaux et politiques survenus dans la société basque au cours du XXème siècle ont bien évidemment marqué en profondeur son identité et sa culture. EI-SEV, de par son parcours (1918-2018) et objet premier (voir citation plus haut), a suivi de près cette évolution, a dû adapter ses missions en fonction de ces changements, et y a également activement participé. Notre contribution se propose donc de répondre à deux questions principales: Quelle culture et quelle identité basques sont mises en avant par EI-SEV? Quelle a été sa contribution dans la définition et l'évolution de la perception de ces deux concepts clés?

Dans cette contribution, une partie est consacrée à chacun de ces deux concepts.

Identité

La Société d'Etudes Basques s'est formée dans un contexte particulier de renouveau culturel généralisé dans toute l'Europe. Comme son nom l'indique, l'organisation met en avant une identité clairement basque, ce qui ne l'empêche pas de s'ouvrir à des idéologies différentes et de collaborer activement avec des non basques. Par ailleurs, cette connotation identitaire basque ouvertement affichée lui a valu des critiques et des obstacles divers au cours de son histoire.

Contexte particulier dans lequel Eusko Ikaskuntza-Société d'Etudes Basques voit le jour

La création d'EI-SEV s'inscrit dans un contexte européen et basque particulier qu'il paraît important de rappeler. A cette époque, l'Europe connaît un réveil des nationalités⁷ et, fruit du mouvement romantique du XIXème siècle, les cultures populaires et le folklore connaissent un regain d'intérêt.

A la fin du XIXème siècle et début du siècle suivant, de grands bouleversements surviennent dans la société traditionnelle basque: la langue basque perd de la vitesse, son économie s'industrialise (au Guipúzcoa et en Biscaye), des milliers d'immigrants issus d'autres régions de la péninsule ibérique s'installent au Pays Basque Sud et les processus d'urbanisation et de l'exode rural s'enclenchent. Face à cette réalité, des chercheurs se mettent au travail afin de collecter les coutumes et croyances en phase de disparaître⁸.

Ainsi, dans la deuxième moitié du XIXème siècle, diverses initiatives dans le but de conserver et d'étudier la culture basque populaire voient le jour. Pour n'en citer que quelques-unes, les Fêtes Basques (appelées également Jeux Floraux ou *Lore Jokoa*) organisées par Antoine d'Abbadie entre 1853-1899 et la Asociación Euskara de Navarra fondée en 1877 s'inscrivent dans ce mouvement. Dans un souci de donner un nouveau souffle à l'identité basque, Antoine d'Abbadie institua des fêtes qui mettaient à l'honneur la pelote, les vers basques et autres coutumes locales. La Asociación Euskara de Navarra, créée par l'historien, écrivain et peintre navarrais Juan Iturralde y Suit (1840-1909) à Pampelune en 1877, avait pour objectif de « conserver et propager la langue, la littérature et l'histoire basco-navarraise, étudier sa législation et encourager tout ce qui touche au bien-être moral et matériel du Pays ». Ce regain d'intérêt pour le passé et pour les études basques amena, en plus des recherches sur la langue basque, au développement des recherches dans le domaine archéologique, anthropologique et historique. L'équipe d'investigation composée de Barandiaran, Aranzadi et Eguren réalisa de nombreuses prospections, fouilles et recherches dans les montagnes basques de 1916 à 1936.

D'un point de vue politique, la perte des *fueros* (fors) à l'issue des Guerres Carlistes amena un grand vide institutionnel et cela se traduisit par un désir de créer des liens institutionnels et culturels entre les quatre provinces du sud du Pays Basque (Biscaye, Guipúzcoa, Navarre, Alava). D'ailleurs, la veille de la création d'Eusko Ikaskuntza, les candidats nationalistes remportèrent les élections de février 1918 en Biscaye.

C'est donc dans un climat d'exaltation culturelle et politique que le Ier Congrès d'Etudes Basques eut lieu à Oñati, Guipúzcoa, en 1918. La Députation du Guipúzcoa en fut l'instigatrice et elle se dirigea vers les autres provinces (Alava, Biscaye et Navarre) pour l'organiser ensemble. Le Congrès fut un réel succès avec une assistance de plus de 900 congressistes. Un grand nombre de chercheurs spécialisés dans les études basques répondirent à l'appel (juristes, linguistes, musiciens, économistes...). A l'issue du Congrès, EI-SEV fut fondée comme un projet culturel ambitieux qui se proposait de combler un vide culturel, académique et politique. « Une entreprise culturelle publique venait de naître, financée par les contributions des quatre diputaciones, bien qu'autogérée et dirigée de manière autonome par les intellectuels et chercheurs du Pays Basque »⁹.

José Miguel de Barandiaran, éminent membre d'EI-SEV jusqu'à sa mort en 1991, rappela l'objectif de récupération identitaire de l'organisation lors de l'Assemblée de 1978 qui marqua la restauration de l'organisation après une longue période de sommeil forcé par la dictature franquiste:

« Diffuser la culture basque et proposer des solutions aux différents problèmes de science et d'actualité dans le pays. Et aussi promouvoir la formation d'un organisme qui, constitué par tous les amoureux du Pays Basque, perpétuerait le travail du Congrès et perdurerait en tant qu'unificateur et directeur de la renaissance de notre culture »¹⁰.

Une identité affichée clairement basque...

EI-SEV regroupe en son sein des personnes qui se considèrent Basques ou des "amoureux" du Pays Basque et de sa culture. D'ailleurs, les membres d'Eusko Ikaskuntza dans ses premières années s'autoproclament "vasquistas". Mais quel type d'identité basque est mis en avant par l'organisation?

EI-SEV se veut ouverte à tous les Basques. Encore de nos jours, et ce depuis sa genèse, EI-SEV met en avant une identité basque qui comprend les sept provinces historiques du Pays Basque. Dans ce souci d'ouverture à tout le territoire basque, l'organisation a toujours considéré les trois langues parlées au Pays Basque comme ses langues officielles de fonctionnement (le basque, le français et l'espagnol).

Il est vrai qu'elle est l'émanation des quatre diputaciones du Pays Basque Sud, principaux financeurs de l'organisation à ses débuts (avec, depuis les années 1980, le gouvernement autonome basque et le gouvernement espagnol). Mais elle a dès ses origines une vocation panbasquiste: des représentants d'*Ipparalde* sont présents au Congrès de 1918 et dans les organes décisionnaires. La délégation en provenance du nord de la Bidassoa présente lors du Ier Congrès d'Etudes Basques était composée, entre autres, de monseigneur Gieure, évêque de Bayonne, des députés Ibarnégaray et Guichené, ainsi que de divers intellectuels travaillant à la diffusion des études basques (Daranatz, directeur d'*Euskalduna*, du lexicologue Darricarrère et du secrétaire de la *Revue Internationale d'Etudes Basques*, RIEV, Georges Lacombe).

D'après les statuts de l'organisation approuvés en 1918, le Conseil Permanent (*Junta Permanente*) est constitué de représentants des diputaciones de l'Alava, Guipúzcoa, Biscaye et Navarre « et les représentations analogues du reste du Pays Basque », faisant allusion au Pays Basque de France. Ce désir de représenter l'ensemble des territoires basques nous le retrouvons au niveau du Comité Exécutif. Le premier Comité Exécutif de l'association désigné en fin d'année 1918 comptait en son sein deux navarrais (le président d'honneur Arturo Campion et le trésorier Leoncio Urabayen), trois guipuzcoans (le président Julian Elorza, le vice-secrétaire Gregorio de Mujica et le vice-trésorier Victor Artola), un biscayen (premier vice-président Julio de Urquijo, fondateur de la *Revue Internationale d'Etudes Basques*), un d'Alava (le Secrétaire général Angel de Apraiz) et une personne "ultrapirenaica" (deuxième vice-président Pierre Broussain).

A la veille de la Guerre Civile espagnole, EI-SEV comptait des délégations locales, en plus du siège implanté à Donostia: en Alava, en Biscaye, au Guipúzcoa et en Navarre. Des délégations virent également le jour à Madrid, à Barcelone ainsi qu'aux Amériques dans les années 1920 et 1930 (dans les capitales argentine et mexicaine). L'organisation pouvait également compter sur un noyau actif de collaborateurs en *Ipparalde*, mais il faut attendre 1993 pour que les choses se formalisent de ce côté-là de la frontière, avec la création d'une association loi 1901: "Eusko Ikaskuntza-Société d'Etudes Basques". Lors de la célébration du 75ème anniversaire d'EI-SEV en 1993, le conseiller régional à la Culture de la Région Aquitaine, Maurice Touraton, et le professeur de l'Université de Pau et des Pays de l'Adour Pierre Bidart, prirent part à la cérémonie académique d'ouverture.

Eusko Ikaskuntza a donc bien conscience de la réalité des Basques disséminés de par le monde et de l'importance de créer des ponts entre le Pays Basque et sa diaspora. Ce souci de participer à la communauté basque globale atteignit son point culminant avec la création du programme Euskosare, réseau de la communauté basque globale, en 2005. Euskosare fut créé comme un instrument de communication à destination des Basques et des institutions disséminés aux quatre coins du globe. Cet instrument permettait d'échanger des informations sur les

diverses communautés basques existantes de par le monde et d'organiser des activités concrètes entre les communautés.

Enfin, il est important de rappeler que l'association est ouverte à tous les "amoureux du Pays Basque" (*amantes del País Vasco*), tous ceux qui ont un intérêt pour le fait basque, qu'ils soient basques ou pas. EI-SEV a de ce fait, au cours de son parcours, collaboré activement avec nombre de bascologues et entités intellectuelles du monde entier. D'ailleurs, Eusko Ikaskuntza fit office de centre de réception des consultations diverses concernant les thèmes basques émanant des institutions académiques du monde entier, jusqu'à ce que la Guerre Civile mette un terme à cet élan.

De nos jours, EI-SEV est une des seules organisations culturelles du Pays Basque (avec Euskaltzaindia) implantée dans tous les territoires (la Communauté Autonome Basque, la Communauté Forale de Navarre et la toute récente Communauté d'Agglomération Pays Basque).

...Ouverte à des idéologies différentes

Tel que mentionné auparavant, la création d'EI-SEV et le développement du mouvement autonomiste sont intimement liés. Eusko Ikaskuntza « naît comme un reflet culturel du mouvement autonomiste qui touche le Pays Basque au début du XXe siècle (...) L'objectif sera la création d'un humus culturel qui soutiendra et rendra possible un nouveau mouvement autonomiste plus homogène et unitaire »¹¹. Les autonomistes partagent l'idée selon laquelle le fait de renforcer la connaissance sur la réalité basque (par le biais d'une université par exemple) pourra amener une plus grande autonomie culturelle et politique. Le mouvement autonomiste s'illustre donc dans un projet culturel, Eusko Ikaskuntza.

Ce projet se veut être une plateforme culturelle supra partisane, ouverte à des idéologies différentes. Dès sa création, l'organisation cherche le consensus, elle cherche à rassembler. Ainsi, le 1er Congrès d'Etudes Basques put compter sur le soutien de la majeure partie des groupes politiques de l'époque, exception faite des socialistes et républicains de gauche. Nous l'avons vu, dans les organes décisionnaires de l'organisation, l'équilibre régional est recherché. Mais la proportionnalité idéologique y est également présente: carlistes, nationalistes, libéraux, monarchistes, décident de travailler ensemble à l'élaboration de ce projet culturel qu'est Eusko Ikaskuntza. Des personnes sans étiquette politique participèrent au projet également : notamment le directeur de banque Victor Artola Galardi « de tendance basquiste sans étiquette »¹². Ce n'est donc pas anodin si un homme doté d'une « grande capacité de dialogue et de négociation » comme Julian Elorza Aizpuru (député provincial du Guipúzcoa) fut nommé président d'Eusko Ikaskuntza en 1918¹³.

En outre, l'organisation s'affiche clairement comme une entité respectueuse de la religion catholique, sans pour autant être confessionnelle: laïcs et hommes d'Église se retrouvent. Le chanoine de la cathédrale de Pampelune, Alejo Eleta Larumbe prit la charge de la section Etudes Sociales d'Eusko Ikaskuntza de 1931 à 1934. Lors du IIème Congrès d'Etudes Basques qui eut lieu à Pampelune en 1920, sa contribution porta sur les « banques populaires et les caisses d'épargne: leur orientation pour aider au mieux la classe ouvrière ».

EI-SEV, tout en se revendiquant entité culturelle, n'en est pas pour autant apolitique. En effet, elle désire participer aux débats de son temps et fait souvent office de forum politique: un espace où des intellectuels et politiques issus de familles différentes peuvent se réunir et exposer leur vision du Pays Basque et de son devenir. Eusko Ikaskuntza, tout en étudiant le passé, se veut en même temps être

proactif dans la définition de la société basque de demain. Mentionnons ici deux exemples illustrateurs de cette idée. Dans les années 1930, Eusko Ikaskuntza rédacta un avant-projet de statut d'autonomie pour les Cortes Républicaines. Plus récemment, en préparation de son centenaire, Eusko Ikaskuntza a impulsé des forums en direction de la société civile pour collecter sa vision de la société basque de demain et construire ensemble son avenir. Par conséquent, Eusko Ikaskuntza, tout en travaillant avec les institutions diverses du Pays Basque (gouvernement basque, diputaciones, CAPB¹⁴, villes), garde son autonomie et veut être un moyen d'expression de la société civile.

Nous l'avons vu, un pluralisme idéologique caractérise fortement l'identité d'EI-SEV, et ce dès sa genèse. Ce caractère transversal d'EI-SEV qui rassemble des représentants de territoires, d'institutions, d'idéologies et de professions différentes perdure de nos jours.

...Qui lui a valu des critiques

La connotation identitaire basque ouvertement affichée d'EI-SEV et le pluralisme idéologique qui la caractérisait était loin de faire l'unanimité dans le contexte particulier de radicalisme politique des années 1920-1930.

Dès ses premières années d'existence, l'organisation a dû essuyer des critiques et des attaques. Celles-ci ont été plus ou moins virulentes en fonction du contexte politique qui régnait. Par exemple, la Liga Monárquica de Biscaye qui se forma en 1918, dès sa création, exprima ouvertement son opposition au projet. Durant la dictature de Primo de Rivera, les hostilités et attaques à l'encontre des activités menées par EI-SEV furent nombreuses et quelques-unes de ses activités ne purent aboutir. En 1924, la Députation de Biscaye, dirigée par la ligue monarchique, rompit avec Eusko Ikaskuntza amputant de ce fait l'association d'une rentrée d'argent importante.

Le prêtre José Miguel Barandiaran se vit à plusieurs reprises interdit de participer aux réunions par sa hiérarchie. Son neveu, Luis de Barandiaran Irizar, dans son livre *José Miguel de Barandiaran: Patriarca de la Cultura Vasca* consacre un chapitre à ce sujet: "Le péché de s'orienter vers les études basques ou le chemin de croix et de lumière d'une recherche". Il cite son oncle en ces termes très révélateurs: « Sous prétexte de défendre l'Espagne, il n'est pas permis d'étudier le peuple basque par les Basques ni la religion des Basques ».

La Guerre Civile et la venue de Franco au pouvoir stoppa les activités et dispersa les membres d'EI-SEV de par le monde. Barandiaran, dont nous venons de parler, s'exila en *Iparralde* où il résida jusqu'à son retour dans sa ville natale d'Ataun, Guipúzcoa, en 1953. Comme lui, beaucoup d'autres durent quitter le Pays Basque. Le philologue, philosophe et écrivain de Biscaye Sebero Altube Lertxundi s'exila en Argentine en 1936, puis résida vingt-deux ans à Pau (Béarn) avant de retourner à Guernica en 1958¹⁵. D'autres membres d'Eusko Ikaskuntza n'eurent pas à s'exiler mais ils durent changer d'activité. Angel de Apraiz Buesa, natif de Vitoria-Gasteiz, qui était professeur à l'université de Salamanque ne put reprendre son activité que six ans plus tard, en 1945. D'autres moururent pendant la Guerre Civile, comme le navarrais Joaquín Beunza Redín qui fut fusillé¹⁶. Durant les décennies de dictature franquiste, les membres d'Eusko Ikaskuntza en exil en *Iparralde* ou dans la diaspora continuèrent les activités d'EI-SEV, non sans difficultés et avec moins d'intensité qu'avant. Ainsi, deux Congrès eurent lieu, en 1948 à Biarritz et en 1954 à Bayonne. Mais il faudra attendre la fin de la dictature pour voir l'organisation se reformer en 1978.

Culture

En 1918, les membres d'EI-SEV se lancèrent comme objectif premier de travailler à la connaissance, préservation et au développement de la culture basque. Pour ce faire, ils définirent un projet culturel ambitieux, très complet, qui touchait à tous les pans de la culture: sciences humaines et sociales, sciences naturelles, les arts... Tel que les statuts le stipulent, Eusko Ikaskuntza s'intéresse autant à la culture traditionnelle basque qu'à la culture dite universelle développée par la société basque. Au fil des années, l'institution a suivi ce projet, progressivement, même si certains pans ont été plus développés que d'autres.

Derrière ce projet culturel ambitieux, en toile de fond, se trouvait le projet de création d'une Université Basque et le souhait d'en finir avec l'amateurisme scientifique.

La renaissance de la culture basque

Grâce au travail incessant de ses membres, EI-SEV a joué un rôle de premier plan dans la renaissance de la culture basque. Elle a contribué à la rendre plus visible. Les travaux de recherche sur le fait basque se sont multipliés, améliorant de ce fait la connaissance générale de la société sur sa culture. Les études basques devinrent un sujet légitime d'investigation. En outre, les instruments de divulgation mis en place par la Société ont permis d'ouvrir cette connaissance au monde académique en général (localement et à l'étranger) ainsi qu'à la société civile via l'organisation de congrès, conférences, cours d'été, publications... Par conséquent, EI-SEV, de par les activités proposées, contribua grandement à renforcer le sentiment d'identité collective des basques et à diffuser la culture basque au-delà du Pays Basque. Barandiaran, lors du discours qu'il prononça en 1978 à l'occasion de la restauration d'EI-SEV expliqua que l'un des objectifs recherchés par les fondateurs de l'association était d'« affirmer et cultiver leur propre conscience de Basques »¹⁷.

Au début du XXème siècle, la préoccupation de nombreux intellectuels de par le monde – et les chercheurs gravitant autour d'Eusko Ikaskuntza ne sont pas une exception – était de collecter les coutumes et traditions des peuples. Ainsi, les travaux menés par Barandiaran sur les croyances populaires, ceux menés par le Père Donostia sur la musique traditionnelle ou encore les recherches de Azkue sur les chants et contes populaires illustrent bien cette tendance.

“Pénétration de la culture universitaire et le contrôle de l'amateurisme”¹⁸

Avec EI-SEV, les études basques et leur investigation connaissent un grand saut qualitatif d'un point de vue scientifique.

L'un des principaux instigateurs d'EI-SEV est sans nul doute Angel de Apraiz. Né à Vitoria-Gasteiz en 1885 il enseignait la littérature et l'art à l'université de Salamanque. Il voyagea beaucoup en France, Angleterre, Hollande et aux Etats Unis où il eut l'occasion de se familiariser avec des systèmes universitaires différents. Il vécut à Barcelone où il fit la connaissance de l'Institut d'Etudes Catalanes. Quand en janvier 1918 la Junta de Cultura Vasca de la députation de Biscaye l'invita à participer à un cycle de conférences, sa contribution porta sur l'Université Basque. C'est de là que le projet de création d'EI-SEV naquit. Agirreazkuenaga explique: « il peut être considéré comme le principal auteur et idéologue d'Eusko Ikaskuntza ». Angel de Apraiz rédigea les statuts et occupa le poste de secrétaire général au sein de l'organisation de 1918 à 1936¹⁹.

La création d'une université au Pays Basque fait donc partie des grandes revendications de la Société à ses débuts. En effet, les fondateurs d'EI-SEV partageaient l'idée selon laquelle la création d'une Université Basque conférerait de la respectabilité académique à la culture basque. Dans cette optique, les membres de l'association travaillèrent d'arrachepied à la pénétration progressive de la culture universitaire au sein de la société basque (cours d'été, conférences...).

Les chercheurs gravitant autour d'EI-SEV désiraient mettre fin à l'amateurisme scientifique qui caractérisait alors les études basques. Ainsi, des cours de méthodologie scientifique sont proposés par des chercheurs, sous la houlette d'EI-SEV: l'association fait venir d'éminents spécialistes européens au Pays Basque afin qu'ils partagent leur savoir et les chercheurs basques quant à eux n'hésitent pas à renouveler leurs connaissances méthodologiques en effectuant des voyages dans d'autres régions d'Europe. L'exemple du parcours de José Miguel de Barandiaran illustre bien nos propos. Barandiaran n'aura de cesse de puiser dans les sciences européennes les outils nécessaires à ses recherches concernant la société traditionnelle basque²⁰. En 1913, 1919 et 1922 Barandiaran se rendit en Allemagne (Leipzig et Cologne) pour suivre des cours d'éminents spécialistes tels que Wilhem Wundt²¹ et Fritz Grabner²². Ces cours lui furent bénéfiques pour ses recherches ethnographiques, notamment d'un point de vue méthodologique. Fritz Graebner est le fondateur de l'Ecole d'ethnologie de Vienne (école diffusioniste) aux côtés de Wilhem Wundt; école qui applique la méthode historico-culturelle. Barandiaran fit la connaissance de Bronislaw Malinowski qui théorisa sur la méthode participative en anthropologie (fondateur de l'Ecole fonctionnaliste). Il fit de même pour ses recherches préhistoriques quand il se rendit à plusieurs reprises à Paris dans les années 1920 et 1930, au Collège de France et à l'Institut de Paléontologie Humaine, pour aller à la rencontre du “Pape de la préhistoire”, le Père Henri Breuil. Barandiaran s'inspira donc de tous ces enseignements à l'heure de rédiger son “questionnaire pour une recherche ethnographique de la vie populaire”. En outre, en 1921, dans le premier numéro de la revue scientifique *Anuario de Eusko Folklore* qu'il dirigeait, Barandiaran fit paraître ses “Brèves instructions pratiques pour le chercheur folkloriste” et commença donc à son tour à former des chercheurs²³.

Assez rapidement, les travaux de Barandiaran furent applaudis par les spécialistes européens et les portes des entités scientifiques les plus prestigieuses lui furent ouvertes. Il contribua grandement à la diffusion des études basques à l'international. Ander Manterola, dans son *Vida y obra de José Miguel de Barandiaran* explique, et avec raison: « le matériel recueilli par Barandiaran est une des contributions les plus importantes que le Pays Basque ait apportées à l'ethnologie européenne »²⁴.

Un autre éminent spécialiste de l'ethnographie basque est sans nul doute Julio Caro Baroja qui se rapprocha d'EI-SEV alors qu'il était encore étudiant. A l'université de Madrid, ses professeurs de renom Hugo Obermayer (préhistoire) et Hermann Trimborn (ethnologie) le dirigèrent vers des études en histoire et en ethnographie. Il apprit beaucoup de Barandiaran et Aranzadi qu'il considérait comme ses maîtres: ils lui transmirent notamment leur méthode de travail quant à la collecte des mœurs et coutumes. Il dirigea le Museo del Pueblo Español de Madrid et effectua de nombreux voyages en Espagne et à l'étranger: Etats Unis, Angleterre, Sahara...

Le renouveau du concept de culture basque

Enfin, il nous semble important de mentionner une autre contribution des membres d'EI-SEV en ce qui concerne le concept de culture basque:

ils participèrent au renouveau du concept. Au début du XXème siècle les études sur l'origine du peuple basque sont nombreuses et celles-ci développent bien souvent leur thèse sous le prisme du concept de race. Mais les travaux notamment de Barandiaran et de Caro Baroja sur les modes de vie populaires contribuèrent à relayer les discours sur la race dans un second plan. La race laisse donc la place à l'ethnie²⁵.

S'ouvrir à la culture universelle et moderne

EI-SEV est à la fois tourné vers le passé, le présent et le futur de la société dans laquelle elle s'inscrit. EI-SEV s'est donné pour mission de travailler en faveur du progrès social et culturel de la société basque. Xabier Regi, président de 2002 à 2008, exprime cette idée de la façon suivante: « Historiquement, Eusko Ikaskuntza s'est distinguée pour sa capacité d'anticipation et pour sa vision stratégique des besoins et des enjeux futurs de la société basque ». Une des caractéristiques de l'organisation est qu'elle s'est toujours inscrite dans son temps et qu'elle a su faire appel aux paradigmes de la culture universelle et moderne pour arriver à ses fins. D'ailleurs, lors du Ier Congrès d'Etudes Basques de 1918, la contribution d'Angel de Apraiz porta sur « la mission du peuple basque à l'égard de la culture universelle ».

EI-SEV avait bien conscience que ce progrès social et culturel de la société basque devait notamment passer par une réforme de l'enseignement. Ainsi, en plus du projet de création d'une université, les membres d'EI-SEV s'attelèrent à la question de la réforme de l'enseignement primaire et dirigea ses efforts plus particulièrement sur la question de l'enseignement bilingue. Ainsi, le second Congrès d'Etudes Basques organisé en 1920 à Pampelune traita de l'enseignement et des questions économique-sociales. EI-SEV « dessina des modèles d'enseignement bilingue basés sur la pédagogie théorique et expérimentale »²⁶, participa à la création des premières écoles en basque (*ikastola*) et fit paraître des manuels en basque pour les écoles.

Dans son parcours, EI-SEV traita des questions socio-économiques et fut l'instigateur de débats sociaux importants. Par exemple, toujours à la veille de la Guerre Civile, EI-SEV développa des études sur la pêche et le milieu agricole et créa une commission spécifique pour aborder le thème de l'exode rural. En outre, EI-SEV à travers sa section Médecine lança des campagnes de divulgation concernant l'hygiène et la santé. Il publia notamment un livret de puériculture, un autre sur l'hygiène à destination des écoles et mit en œuvre une campagne pour prévenir des méfaits de l'alcool.

Ce désir de travailler au service du progrès social perdura aux lendemains de la restauration d'EI-SEV, à partir de 1978. Les années 1990 furent marquées par le développement des nouvelles technologies et le besoin d'inscrire la société basque dans ce nouveau contexte de société globale se fit sentir. Ce n'est donc pas anodin que le XIVème Congrès organisé en 1997 développa le thème de la société d'information. Le Congrès marqua le début d'une réflexion de fond sur les nouvelles technologies. Il s'agissait d'évaluer l'impact que celles-ci pouvaient avoir sur la société basque et d'en ressortir les opportunités qu'elles pouvaient offrir. A partir là, EI-SEV réfléchit à la création de nouveaux outils et à de nouvelles façons de travailler, toujours au service de la culture basque: numérisation de l'Encyclopédie Auñamendi et autres fonds de l'organisation, publications électroniques...

Conclusion

Lors de la création d'EI-SEV en 1918, toutes les bases sont posées. Les fondateurs ont mis sur pied un grand projet sociétal, très ambitieux. Les objectifs demeurent les mêmes de nos jours:

« Diffuser la culture basque et proposer des solutions aux différents problèmes de science et d'actualité dans le pays. Et aussi promouvoir la formation d'un organisme qui, constitué par tous les amoureux du Pays Basque, perpétuerait l'activité du Congrès et perdurerait en tant qu'unificateur et directeur de la renaissance de notre culture »²⁷.

L'identité basque mise en avant par l'organisation se veut inclusive: elle est ouverte à tous les Basques et non Basques issus de tous les territoires du Pays Basque et au-delà: EI-SEV collabore activement avec les membres de la "huitième province" (expression qui fait référence à la diaspora basque) et toute personne intéressée par les études basques. En outre, un pluralisme idéologique caractérise les membres d'EI-SEV.

L'organisation s'est donnée comme mission de travailler au service du progrès social et culturel de la société basque. Par conséquent, ses projets s'intéressent à la fois à la culture traditionnelle basque et à la culture universelle émanant du Pays Basque.

EI-SEV a joué un rôle de premier plan tout au long du XXème siècle dans la survie, le renouvellement et le développement de l'identité et de la culture basques. En effet, cette identité et cette culture ne sont pas figées, elles évoluent de manière permanente. Eusko Ikaskuntza a contribué à rendre la culture basque plus visible (localement et à l'international) et a aidé à poser les jalons de la culture basque moderne. Elle fait l'objet d'une reconnaissance culturelle et elle s'est forgée une réputation solide. Elle est reconnue d'utilité publique depuis 1992.

EI-SEV est un outil créé par la société basque, au service de celle-ci. La société est en constante mutation et EI-SEV se doit de suivre ces changements en renouvelant constamment ses activités. Lors du 75ème anniversaire d'EI-SEV, le président de la Communauté Autonome Basque de l'époque, José Antonio Ardanza, prononça les mots suivants, qui, 25 ans plus tard, sont toujours d'actualité:

« Le renouveau d'Eusko Ikaskuntza ne peut être une simple répétition de ce qui s'est fait 75 ans plus tôt. Il doit épouser le contexte de la société basque actuelle et des institutions dont celle-ci s'est dotée ; tout cela dans un processus de réforme et régénération ».

En effet, à la naissance d'Eusko Ikaskuntza en 1918, un vide culturel caractérisait la société basque de l'époque. Aux lendemains de la dictature franquiste la société basque se relève et fonde progressivement diverses entités culturelles, dont des universités. Par conséquent, EI-SEV doit trouver sa place dans ce nouveau contexte socio-culturel. Tout comme elle l'avait fait dans les années 1990²⁸, à l'occasion de son centenaire EI-SEV a démarré une nouvelle réflexion stratégique pour réfléchir à son développement et à celui de la société basque. Le but est de construire une société durable dans le Pays Basque du XXIème siècle. Pour cela, quatre thèmes majeurs sont étudiés: l'avenir de la langue basque, la structure socio-politique, les modèles socio-économiques et la réalité socio-culturelle²⁹. Pour chacun des thèmes, un diagnostic est posé et des propositions concrètes pour l'avenir sont avancées.

Bibliographie

Agirreazkuenaga, Joseba (et al). *Diccionario biográfico de Eusko Ikaskuntza (1918-1998)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.

Anderson, Benedict. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. New York: Verso, 1991.

Barandiaran, José Miguel (de). *Diario personal. Desde los primeros trabajos científicos, hasta el inicio del exilio (1917-1936)*. Volumen I. Colección Sara, Ataun: José Miguel de Barandiaran Fundazioa, 2005.

Camus Etchecopar, Argitxu. “Barandiaran eta Europa”. In: *Europa, Barandiaran eta baloreak. Jose Miguel Barandiaranen heriotzaren 25. urteurrena, 2016*. Vitoria-Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 2017; pp. 55-62.

“El Primer Congreso de Estudios Vascos. Celebrado en la villa de Oñate del 1 al 8 de septiembre de 1918”. In *Euskalerrriaren Alde*, San Sebastián: imprenta Martín, Mena y cía., c. 1919³⁰.

Estornes Zubizarreta, Idoia (et al). *Eusko Ikaskuntza: Passé, présent, futur*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1993.

Estornes Zubizarreta, Idoia. *La Sociedad de Estudios Vascos: Aportación de Eusko Ikaskuntza a la Cultura Vasca (1918-1936)*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1983.

“Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos”. Entrée dans l’Encyclopédie Générale Illustrée du Pays Basque. <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/eusko-ikaskuntza-sociedad-de-estudios-vascos/ar-40053/> (06/2018).

Eusko Ikaskuntza. *Asamblea General. Estado actual de los estudios vascos / Batzarre Nagusia. Euskal ikasteen gaurko egoera (Oñati, 1978)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.

Eusko Ikaskuntza. “75 aniversario de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos”. Discursos del acto académico. In: *RIEV*, 42, 1. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994; pp. 183-229.

Fernandez de Labastida, Ixone. “Jose Miguel Barandiaran, euskal gizartea eta kultura”. In: *Europa, Barandiaran eta baloreak. Jose Miguel Barandiaranen heriotzaren 25. urteurrena, 2016*. Vitoria-Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 2017; pp. 43-53.

Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1993.

Manterola, Ander; Arregi, Gurutzi. *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiaran* (Colección Sara, 1). Ataun: José Miguel de Barandiaran Fundazioa, 2003.

Mucchielli, Alex. *L’identité* (Coll. Que Sais-je). Paris: PUF, 2013.

Notes

1. Article premier des Statuts de la Société d’Etudes Basques, adoptés en 1918. Nous avons pris la liberté de mettre les références à la culture et à l’identité en caractère gras.

2. Dans cette contribution, nous faisons référence à la Société d’Etudes Basques-Eusko Ikaskuntza de façon différente: Eusko Ikaskuntza, Société d’Etudes Basques, EI-SEV, l’association, l’entité ou même l’organisation.

3. Mucchielli, Alex. *L’identité*, Coll. Que Sais-je. Paris: PUF, 2013.

4. Idem.

5. Idem.

6. Les œuvres de Geertz (1993) et d’Anderson (1991) nous apportent des éclairages intéressants sur le sujet. La définition de culture de Geertz est la suivante: “an historically transmitted pattern of meanings embodied in symbols, a system

of inherited conceptions expressed in symbolic forms by means of which men communicate, perpetuate, and develop their knowledge about and attitudes toward life” (Geertz, p. 89). Anderson définit la nation comme “une communauté politique imaginée”. Cette notion d’invention s’applique à tout type d’analyse culturelle.

7. Des mouvements d’indépendance touchent notamment la Belgique et les pays de la péninsule des Balkans qui peu à peu s’émancipent de leur tuteur ottoman. Le principe de liberté des peuples à disposer d’eux-mêmes accompagné de l’idée de nationalité se développe au sein de nombreuses populations en Europe, dont les Basques.

8. Par exemple, le prêtre anglican Wentworth Webster (1828-1907) entreprit un gros travail de collecte de contes traditionnels du Pays basque.

9. Encyclopédie Auñamendi: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/eusko-ikaskuntza/ar-40053/> (dernière consultation 06/2018).

10. Barandiaran, José Miguel (de). “Breve historia de la Sociedad de Estudios Vascos”, In: Eusko Ikaskuntza. *Asamblea general: estado actual de los estudios vascos*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1979.

11. Encyclopédie Auñamendi, op.cit.

12. Agirreazkuenaga, Joseba (et al). *Diccionario biográfico de Eusko Ikaskuntza (1918-1998)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1999.

13. Idem.

14. Communauté d’Agglomération Pays Basque.

15. De 1931 à 1935, il avait été maire de Guernica. Agirreazkuenaga, op.cit.

16. Agirreazkuenaga, op.cit.

17. Barandiaran, op.cit, 1978. Il prononça ces mots dans la “Bienvenida a los asambleístas / Bazkideei ongi etorria”: “Los traía aquí un noble afán de estudiar transcendentales problemas de su pueblo, de este pueblo nuestro al que tanto debemos, a afirmar y cultivar su propia conciencia de vascos y a crear una institución que inquiriese su cultura actual, en sus raíces y en su largo proceso diacrónico, investigando y aprendiendo ‘asmoz ta jakitez’”.

18. Estornes Zubizarreta, Idoia (et al). *Eusko Ikaskuntza: Passé, présent, futur*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1993.

19. Agirreazkuenaga, op.cit.

20. Camus Etchecopar, Argitxu. “Barandiaran eta Europa”. In: *Europa, Barandiaran eta baloreak. Jose Miguel Barandiaranen heriotzaren 25. urteurrena, 2016*. Vitoria-Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 2017; pp. 55-62.

21. Wilhelm Wundt (1832-1920), psychologue et philosophe allemand.

22. Fritz Graebner (1877-1934), géographe et ethnologue allemand.

23. Autour de Barandiaran, dans les années 1960, les groupes de recherche Etniker s’organisèrent pour collecter des données concernant la culture basque.

24. Manterola, Ander; Arregi, Gurutzi. *Vida y obra de D. José Miguel de Barandiaran* (Colección Sara, 1). Ataun: José Miguel de Barandiaran Fundazioa, 2003. Mais tout le monde ne partage pas l’avis d’EI-SEV sur les thèmes à traiter (études basques) et le renouvellement des méthodes utilisées. Barandiaran, dans son journal exprime sa déception face au peu d’enthousiasme de sa hiérarchie pour ses activités de recherche. Il aurait aimé pouvoir intégrer tous ses acquis dans ses cours au Séminaire de Vitoria où il enseignait: “Después de los viajes por los museos, tras los estudios en mis cursos de Alemania, vine muy animado para actuar en el seminario, mejor equipado que antes en mi juicio. Pero en Vitoria no pensaban utilizar con prisas mis servicios”. Nombreux sont les prêtres qui ne comprennent pas l’intérêt que porte Barandiaran pour les croyances populaires, considérées comme des “superstitions,” sujet de peu d’intérêt à leurs yeux

25. Fernandez de Labastida, Ixone. “Jose Miguel Barandiaran, euskal gizartea eta kultura”. In: *Europa, Barandiaran eta baloreak*. cit., pp. 43-53.

26. Estornes, Idoia (et al), op.cit.

27. Nous citons, encore une fois, Barandiaran. Discours prononcé lors de la restauration d’EI-SEV en 1978.

28. Le président d’EI-SEV à l’époque était le navarrais, professeur d’université Gregorio Monreal Zia. De cette réflexion était ressorti qu’EI-SEV devait travailler à l’articulation de la communauté scientifique basque, à l’élévation du niveau des études basques, à la diffusion culturelle et à l’internationalisation de la culture basque (Encyclopédie Auñamendi, op.cit.).

29. La partie “réalité socioculturelle” comprend une section Société basque: culture et identités.

30. La revue *Euskalerrriaren Alde* publie la “Crónica general” du Congrès de 1918, preuve de la grande adhésion et de l’esprit de fraternité qui régnait lors des congrès.

Aurkibideak
Índices
Sommaires

Lanaren aurkibide orokorra

Aurkezpena. Iñaki Dorronsoro. Lehendakaria 5

I Eusko Ikaskuntza, 1918-2018

Juan I. Aguirre Sorondo

Sarrera 10

- 1. Mende baten atarikoak** 12
- 1.1. Aro garaikide berria 14
 - 1.2. Euskal Herria, 1876-1936. Gizartea eraldatzen 16
 - 1.3. Eusko Ikaskuntza sortzeko oinarriak 21
 - 1.4. 1918 26

- 2. Lehen aldia: 1918-1936. Julian Elorzaren lehendakaritza** ... 30
- 2.1. Bosturteko eratzailera, 1918-1923 32
 - 2.2. Diktadurako interludioa, 1923-1930 38
 - 2.3. Errepublikako urteak, 1931-1936 47

3. Bi kulturak, 1936-1975 56

- 4. Bigarren aldia: 1976-2018** 68
- 4.1. Anabiositik suspertzera 70
 - 4.2. Jose Miguel de Barandiaranen lehendakaritza, 1978-1991 74
 - 4.3. Gregorio Monrealen lehendakaritza, 1992-1996 82
 - 4.4. Juan Jose Goiriena de Gandariasen lehendakaritza, 1997-2002 88
 - 4.5. Xabier Retegiren lehendakaritza, 2003-2008 93
 - 4.6. Jose María Muñozaren lehendakaritza, 2009-2012 99
 - 4.7. Iñaki Dorronsororen lehendakaritza, 2012- 102

- 5. Eranskinak** 110
- Hiru idatzi mende beterako:
- 1. Eusko Ikaskuntzaren Araudia (1919) 112
 - 2. Eusko Ikaskuntzak 1977ko irailaren 20an egindako Adierazpena 112

- 3. Erakunde fundatzaileek 2018ko martxoaren 14an Adierazpen instituzionala Eusko Ikaskuntzaren mendeurrenenan 113
- Eusko Ikaskuntzaren argitalpenak 116
- Eusko Ikaskuntzaren sarien irabazleak 118
- Eusko Ikaskuntzari buruzko bibliografia 120
- Aitortzak eta sariak 123

II Mende bete zientziaren, ekonomiaren, gizartearen eta kulturaren garapenean

Aurkezpena 127

- 1. Euskal Unibertsitatea.** Itziar Alkorta Idiakez 128
- Sarrera 130
- 1. Aurrekari historikoak, XVI-XIX mendeak 131
 - 2. Eusko Ikaskuntza eta Euskal Unibertsitatea 136
 - 3. Unibertsitatearen garapena XX. mendearen azken herenean 146
 - 4. Amaitu gabeko proiektua eta etorkizuna 149

- 2. Hego Euskal Herriko lehenbiziko Estatutua. Eusko Ikaskuntza, 1931.** Gregorio Monreal Zia 154
- 1. Gaiaren egoera. Idoia Estornésen ekarpena bai EI-SEVi buruzko ezagutzarako bai EI-SEVek Gerra Zibilaren aurreko etapan autonomiarako egindako ekarpenei buruzko ezagutzarako 156
 - 2. Aurrekariak: autogobernua EI-SEVeko kongresuetan 157
 - 3. Autonomiaren gaiari buruzko huts egindako kongresua (1924) 157
 - 4. EI-SEVek autonomia-ekimena berreskuratu. Pertsona ospetsuen txostena. Hasierako kontsulta eta erantzunak ... 159
 - 5. Bergarako txostena 160
 - 6. Diktaduraren krisia. Autonomia Batzordea handiagotzea, azpiatzordeak eta jarduteko modua 162
 - 7. Udal-hauteskundeak, II. Errepublikaren aldarrikapena, eta elkarren kontrako jarrerak, Euskal Herriako Erregimen iragankorraren gaiaren harira 164

8. El-SEVengana jotzea, behin-behineko Autonomia-erregimenerako proposamenen porrotaren ondoren. Alkateen Mugimenduaren eta Probintzietako Batzorde Kudeatzaileen arteko lehia, autonomia-ekimenaren harira . . .	164
9. Autonomiaren Batzordeak El-SEVen estatutua landu zueneko. Arazo nagusiak: probintzia foralak edo konfederazio nazionala	166
10. El-SEVen estatutuaren azken idazketa, maiatzaren 30ean eta 31n.	168
11. El-SEVen estatutuaren hasierako harrera gizartean eta euskal alderdien aldetik	169
12. El-SEVen estatututik Lizarrako Estatutura. Sartutako zuzenketak	170
13. Geroko aldaketak El-SEVen estatutuan. Probintzietako Batzorde Kudeatzaileek ere zuzenketak aurkeztu	171
14. Eskuina eta ezkerreko hauteskunde orokor konstituziogileetara Lizarrako Estatutuarekin eta Batzordeen Estatutuarekin aurkeztu ziren	172
Erankina. Francoren diktaduraren parentesi luzee. Erbesteko Eusko Jaurlaritzaren apustua, Euskal Herria osorako Kode Zibil baten alde: Jesús de Galíndez "Oinarriak"	172

3. Argi-ilunak euskarak bizi izan duen menderik emankorrenean. Rosa Miren Pagola	176
Atariko	178
1. Eusko Ikaskuntza sortu zen garaiko egoera	178
1.1. Euskara Europako unibertsitateetan	
1.2. Elkarrekin eta aldizkariak. Lehenengo emaitzak	
1.3. Ekitaldi herrikoiak	
1.4. Erabilera juridiko-administratiboaz	
2. Eusko Ikaskuntza: lehenengo epea	181
2.1. Hastapenak	
2.2. 1930era arteko bilakabidea	
2.3. 1936ra arteko ekintzak	
3. Errepresio urteak	190
3.1. Euskara Iparraldean eta munduan: argitalpenak	
3.2. Kongresuak	
3.3. Galdua berreskuratzen	
4. Azkenean ofiziala!	193

5. Eusko Ikaskuntzaren bigarren epea	194
5.1. Kongresuak	
5.2. Argitalpenak	
5.3. Ikastaroak, jardunaldiak, ikerketak, bekak, sariak	
Azkena	196
Erreferentzia bibliografikoak	197

4. Zientzia Historikoak, 1918-2018. Eusko Ikaskuntzako eta Historia saileko ekarpenak Zientzia Historikoen esparruan. Joseba Agirreazkuenaga	202
Sarrera	204
1. Euskal Pizkundearen abiatze (1876-1918): iragana, metakontakizunak eta historia	206
2. Oñatiko Eusko Ikaskuntzen kongresua 1918an: Historia saila	208
3. Historia, historiaurre eta arkeologia arloko ekarpenik nabarmenenak: 1918-1936	209
3.1. Jose Miguel Barandiaran	
3.2. Carmelo Echegaray	
3.3. Bonifacio Echegaray, Eusko Ikaskuntzako historialaria eta beste egitasmoak	
3.4. Euskal Herriko historiaren berrikuntza: Théodore Lefebvre, <i>Les modes de vie dans les Pyrénées Atlantiques orientales</i> (1933)	
4. Eusko Ikaskuntzaren eta historialarien nazioararteratze garai zailetan, diktadura eta erbestean (1936-1978): Jose Miguel Barandiaran, Philippe Veyrin, Ildefonso Gurrutxaga, Julio Caro Baroja, Jon Bilbao.	211
4.1. Eusko Ikaskuntzaren eragina eta euskal historialariak testuinguru berrietan : Biarritz (1948), Buenos Aires (1950) Baiona (1954), Reno (Nevada) (1967)	
4.2. Eusko Ikaskuntzako historialarien jarraipena Donostian: Real Sociedad Vascongada de Amigos del País. Julio Caro Baroja, <i>Los Vascos</i> (1949)	
5. 1978ko Eusko Ikaskuntzaren berpizte eta antolaketa Oñatin: "Ikerketa oinarritzat darabilen elkarte", Jose Miguel Barandiaran.	213
6. Eusko Ikaskuntzako Historia-Geografia saileko historialarien ekarpenak: 1979-2012	214

6.1. Historian trebatzeko eta ikerketa zientifikoak eragiteko, premiazko azpiegiturak	
6.2. Euskal sistema historiografikoaren sarea eta antolaketa: Vasconia aldizkaria	
6.3. Eusko Ikaskuntzaren Kongresuak, IX. eta X.ak.	
6.4. Ikerketarako programak: tokian tokiko historiak burutzeko jardunaldiak	
6.5. Jardunaldiak eta ikerlarien arteko bilkurak	
6.6. Ikerketarako laguntzak bazkideentzat, bereziki ikerlari gazteentzat ikerketa munduan sartzeko eta ikerketak burutu eta argitaratzeko	
Ondorioak	217
5. Mende bete Antropologia, Etnografia eta Folklore Euskal Herrian (1918-2018).	
José Ignacio Homobono Martínez	220
1. Aurkezpena	222
2. Antropologiaren, Etnografiaren eta Folklorearen hastapenak Eusko Ikaskuntzaren lehen aroan	222
3. Euskal eskola etnografiko-folklorikoa	224
3.1. Jose Miguel Barandiaran eta Etniker taldeak	
3.2. Etnografo eta folklorista autonomoak	
3.3. Folklorea Eusko Ikaskuntzaren bigarren aroan	
4. Etnohistoria	229
4.1. Julio Caro Baroja	
4.2. Jose M ^a Jimeno Jurío	
5. Antropologia: Euskal Herria igorle eta hartzaile	230
5.1. Anglosaxoien ekarpena	
5.2. Antropologia Soziokulturala	
5.3. Gizarte Antropologia unibertsitateetan	
6. Eusko Ikaskuntzako Antropologia-Etnografia saila	235
6.1. Etnografia	
6.2. Antropologia Fisikoa	
6.3. Antropologia Soziokulturala	
Bibliografia eta estekak	241
6. Zuzenbide publikoa eta pribatua Euskal Herrian Eusko Ikaskuntzaren ekarpena, 1978-2018.	
Gregorio Monreal Zia	244
1. Ziklo historiko berria, Euskal Herriko autogobernuaren gaian EI-SEVek izandako eginkizunari dagokionez	246
2. EI-SEVen argitalpenak zuzenbidearekin eta autogobernuarekin lotutako gaietan	247
3. Zuzenbide historikoa	248
4. Euskal Herriaren barne-instituzionalizazioaz	248
4.1. Udalerria	
4.2. Nafarroaren, Euskal Autonomia Erkidegoaren eta Iparraldearen arteko harremanak	
4.3. Euskal Herriko autonomia-erkidegoen proiektzioa Estatuan: egitate bereizgarriak	
4.4. Erabakitze eskubideari buruzko Kataluniako iritzia Euskal Herrira heldu da	
5. Ekonomia Itunaren eta Hitzarmen Ekonomikoaren aplikazioari buruzko mende-amaierako balantzea	250
5.1. Ekonomia Itunaren eta Hitzarmen Ekonomikoaren sormen fiskala	
5.2. Estatuarekiko zerga-harremanen egituraketa	
5.3. Sistema hitzartua eta Europar Batasuna	
6. Euskal Herriko zuzenbide zibilarren erronka berriak	252
6.1. Bertako ohitura juridikoa aztertzea eta gordetzea	
6.2. Zuzenbide zibil propioaren ezaugarriak eta europar erronka	
7. Euskal konbergentzia, nazio liberal eta plurala, eta post-subiranotasuna	254
8. Bide egoki baten bila, Euskal Herriko autogobernuaren sakontzeko	256
9. Euskal Herriaren proiektzio europarra	258
9.1. EI-SEV europar erkidegoetan sartzearen aurrean. Eskualdeak sendotzea, Europar Batasuneko Oinarritzko Eskubideen Gutuna, eta Eusko Ikaskuntzaren proiektua europar federazio baten konstituzioa egiteko	
9.2. Lurralde-autonomiako europar ereduak	
9.3. Estatu matritetik emantzipatzen diren eskualde-nazioek Europar Batasunean izan behar duten lekua	
10. Euskara eta Zuzenbidea EI-SEVen	262
10.1. Euskal Autonomia Erkidegoko eta Nafarroako hizkuntza-araubidea aztertze eta ezagutzera emateko interesa	
10.2. Eleria, Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria	

7. Arteak eta Letrak:

Artea eta Ondare Historiko-Artistikoa.

Edorta Kortadi Olano 270

 Hasierako urteak 270

 Urte dramatikoak 271

 Eratze urteak 272

 Balorazio-laburpena 276

 Bibliografia 277

Eusko Ikaskuntzaren lana musikaren arloan (1918-1936 eta 1979-2013). Jon Bagüés. Itziar Larrinaga 278

 1. 1918 eta 1936 bitartean 278

 2. 1979 eta 2013 bitartean 280

 2.1. Berreraketa

 2.2. Lehentasunezko lan-ildoak

 2.3. Argitalpenak

 2.4. Mintegiak, jardunaldiak eta kongresuak

 Amaitzeko 284

Literaturaren ikerketa eta zabalkuntza Eusko Ikaskuntza.

Jon Kortazar 286

 Instituzioak sistema literarioan 286

 Eusko Ikaskuntza eta literaturaren gaineko ikerkuntza.

 Lehen aroa 287

 Literatura eta gizartea. Eusko Ikaskuntzaren bigarren aroa . 288

 Ondorioa 291

 Bibliografia 291

8. Aldatzen ari den mundu aldatua. Ibilbide didaktiko azkarra lau belaunalditan zehar. Juan José Etxeberria 292

 Bibliografia 310

9. Kultura eta Identitatea. Argitxu Camus Etchecopar 312

 Sarrera 314

 Identitatea 315

 Kultura 319

 Ondorioa 321

 Bibliografia 322

Aurkibideak

Lanaren aurkibide orokorra 642

Eduki grafikoak eta kredituak 654

Índice general de la obra

Presentación. Iñaki Dorronsoro. Presidente 6

I Eusko Ikaskuntza, 1918-2018

Juan I. Aguirre Sorondo

Introducción 328

1. Prolegómenos a un siglo 329

- 1.1. La nueva edad contemporánea 329
- 1.2. Vasconia, 1876-1936. Una sociedad en transformación .. 330
- 1.3. Bases para el nacimiento de Eusko Ikaskuntza 332
- 1.4. 1918 334

2. Primer periodo: 1918-1936. Presidencia de Julián Elorza .. 336

- 2.1. Lustró constituyente, 1918-1923 336
- 2.2. Interludio dictatorial, 1923-1930 339
- 2.3. Los años republicanos, 1931-1936 342

3. Las dos culturas, 1936-1975 346

4. Segundo periodo: 1976-2018 350

- 4.1. De la anabiosis a la revitalización 350
- 4.2. Presidencia de José Miguel de Barandiaran, 1978-1991 352
- 4.3. Presidencia de Gregorio Monreal, 1992-1996 355
- 4.4. Presidencia de Juan José Goiriena de Gandarias, 1997-2002 358
- 4.5. Presidencia de Xabier Retegui, 2003-2008 360
- 4.6. Presidencia de José María Muñoa, 2009-2012 363
- 4.7. Presidencia de Iñaki Dorronsoro, 2012- 364

5. Apéndices 368

- Tres textos para cien años: 368
 - 1. Reglamento de Eusko Ikaskuntza (1919) 368
 - 2. Declaración de la Sociedad de Estudios Vascos (20 de septiembre de 1977) 369

- 3. Declaración institucional de las entidades fundadoras ante el centenario de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos (14 de marzo de 2018) 369
- Publicaciones de Eusko Ikaskuntza 370
- Palmarés de Premios de Eusko Ikaskuntza 370
- Bibliografía sobre Eusko Ikaskuntza 370
- Reconocimientos y premios 371

II Un siglo de desarrollo científico, económico, social y cultural

Presentación 372

1. La Universidad Vasca. Itziar Alkorta Idiakez 373

- Introducción 373
- 1. Antecedentes históricos, siglos XVI-XIX 373
- 2. Eusko Ikaskuntza y la Universidad Vasca 376
- 3. El desarrollo universitario vasco del último tercio del siglo XX 382
- 4. Un futuro para un proyecto inconcluso 384

2. El primer Estatuto Vasco o Vasco-Navarro.

- Eusko Ikaskuntza, 1931.** Gregorio Monreal Zia 387
- 1. Estado de la cuestión. La aportación de Idoia Estornés al conocimiento de EI-SEV y de su contribución a la autonomía en la etapa anterior a la Guerra civil 387
- 2. Antecedentes: el autogobierno en los Congresos de la SEV 388
- 3. El fallido Congreso de Autonomía en 1924 388
- 4. La SEV recupera la iniciativa autonómica. El informe de las personalidades. La consulta inicial y las respuestas 389
- 5. El informe de Bergara 390
- 6. Crisis de la Dictadura. Ampliación de la Comisión de Autonomía, las Subcomisiones y el modo de operar 391
- 7. Las elecciones municipales, proclamación de la II República y posturas enfrentadas con motivo de la cuestión del Régimen transitorio para Vasconia 392

8. Tras el fracaso de las propuestas del Régimen provisional de autonomía, el recurso a El-SEV. El problema de la rivalidad entre el Movimiento de Alcaldes y las Gestoras Provinciales en cuanto a la iniciativa autonómica	392
9. La Comisión de Autonomía elabora el Estatuto de la SEV. Problemas principales: provincias forales o confederación nacional	393
10. La redacción final del Estatuto de la SEV los días 30 y 31 de mayo	394
11. La primera recepción del Estatuto de la SEV en la sociedad y por los partidos vascos	395
12. Del Estatuto de la SEV al Estatuto de Estella. Las enmiendas introducidas	395
13. Cambios posteriores en el Estatuto de la SEV. Las Gestoras Provinciales también enmiendan	396
14. Derecha e izquierda acuden a las elecciones generales constituyentes con el Estatuto de Estella y el de las Gestoras	397
Apéndice. El largo paréntesis de la Dictadura de Franco. La apuesta del Gobierno Vasco en el exilio por un Código civil para toda Vasconia: las Bases de Jesús de Galíndez	397

3. Luces y sombras en el siglo más fecundo de la historia del euskera. Rosa Miren Pagola	399
Introducción	399
1. Situación del euskera a la creación de Eusko Ikaskuntza	399
1.1. El euskera en las universidades europeas	
1.2. Sociedades y publicaciones periódicas. Primeros testimonios.	
1.3. Actividades populares	
1.4. Uso jurídico-administrativo	
2. Eusko Ikaskuntza: primera etapa	401
2.1. Los inicios	
2.2. Evolución hasta 1930	
2.3. Actividades desarrolladas hasta 1936	
3. Los años de represión	408
3.1. El euskera en Iparralde y en el mundo: publicaciones	
3.2. Congresos	
3.3. Tiempo de recuperación	
4. Oficial, ¡por fin!	410

5. Segunda etapa de Eusko Ikaskuntza	410
5.1. Congresos	
5.2. Publicaciones	
5.3. Cursos, jornadas, investigaciones, becas, premios	
Reflexión final	412
Referencias bibliográficas	412

4. Ciencias Históricas, 1918-2018. Aportación de Eusko Ikaskuntza y de su sección al ámbito de la Historia.	
Joseba Agirreazkuenaga	415
Introducción	415
1. El Renacimiento Vasco (1876-1918): el pasado, los metarrelatos y la historia	416
2. El Congreso de Estudios Vascos de Oñati, en 1918: sección de Historia	418
3. Las aportaciones más significativas de las áreas de Historia, Prehistoria y Arqueología: 1918-1936	419
3.1. José Miguel Barandiaran	
3.2. Carmelo Echegaray	
3.3. Bonifacio Echegaray, el Congreso de Historia y otras iniciativas	
3.4. Una innovación en la historia vasca: Théodore Lefebvre, <i>Les modes de vie dans les Pyrénées Atlantiques orientales</i> (1933)	
4. Continuidad, difusión e internacionalización de los historiadores de Eusko Ikaskuntza durante el difícil período de la dictadura y el exilio (1936-1978): José Miguel Barandiaran, Philippe Veyrin, Ildefonso Gurrutxaga, Julio Caro Baroja, Jon Bilbao	420
4.1. Actividades internacionales de Eusko Ikaskuntza y de historiadores vascos: VII Congreso de Biarritz (1948), VIII de Baiona (1954). Instituto Americano de Estudios Vascos de Buenos Aires (1950). Basque Studies Program de Reno, Nevada (1967)	
4.2. La continuidad de los historiadores de Eusko Ikaskuntza en Donostia: Real Sociedad Vascongada de Amigos del País. Julio Caro, <i>Los Vascos</i> (1949)	
5. La revitalización de Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos en 1978: “Una Sociedad que tenga como base la investigación”, José Miguel Barandiaran	422

6. Las aportaciones de los historiadores de la sección de Historia-Geografía de Eusko Ikaskuntza: 1979-2012	422
6.1. La creación de infraestructuras historiográficas para el fomento de las investigaciones históricas	
6.2. Un sistema historiográfico vasco: la revista <i>Vasconia</i>	
6.3. Los Congresos de Estudios Vascos, IX y X	
6.4. Programas de investigación: Jornadas de Historia Local	
6.5. Jornadas y reuniones de investigadores	
6.6. Ayudas a la investigación como estímulo especialmente dirigido a los socios jóvenes	
Conclusiones	424
5. Un siglo de Antropología, Etnografía y Folklore en Euskal Herria (1918-2018). José Ignacio Homobono Martínez	426
1. Presentación	426
2. Las incipientes Antropología, Etnografía y Folclore en el primer periodo de Eusko Ikaskuntza	426
3. La escuela etnográfico-folclórica vasca	427
3.1. José Miguel de Barandiaran y los grupos Etniker	
3.2. Etnógrafos y/o folcloristas más autónomos	
3.3. El Folclore en la segunda etapa de Eusko Ikaskuntza	
4. La Etnohistoria	430
4.1. Julio Caro Baroja	
4.2. José M ^a Jimeno Jurío	
5. La Antropología en y sobre Euskal Herria	431
5.1. La aportación anglosajona	
5.2. La Antropología Sociocultural	
5.3. La Antropología Social en las universidades	
6. La sección de Antropología-Etnografía de Eusko Ikaskuntza	433
6.1. Etnografía	
6.2. Antropología Física	
6.3. Antropología Sociocultural	
Bibliografía y enlaces	436
6. Derecho público y privado en Vasconia. Aportación de la Sociedad de Estudios Vascos, 1978-2018. Gregorio Monreal Zia	438
1. Nuevo ciclo histórico en relación con el papel de EI-SEV en materia de autogobierno de Vasconia	438
2. Las publicaciones de EI-SEV relacionadas con el Derecho y el autogobierno	438
3. El Derecho histórico	439
4. Sobre la institucionalización interna de Vasconia	439
4.1. Municipio	
4.2. Relaciones entre Navarra, la Comunidad Autónoma Vasca y el País Vasco de Francia	
4.3. La proyección en el Estado de las Comunidades Autónomas de Vasconia: los hechos diferenciales.	
4.4. Llega a Vasconia la onda catalana del derecho a decidir	
5. Balance finisecular de la aplicación del Concierto y del Convenio económicos	441
5.1. La creatividad fiscal del Concierto y del Convenio Económicos	
5.2. La articulación de las relaciones tributarias con el Estado	
5.3. El sistema concertado y la Unión Europea	
6. Los nuevos retos del Derecho civil de Vasconia	442
6.1. Estudiar y preservar la costumbre jurídica autóctona	
6.2. La caracterización del Derecho civil propio y el reto europeo	
7. Convergencia vasca, nación liberal y plural, y postsoberanía	443
8. En busca de una vía apropiada para profundizar en el autogobierno de Vasconia.	444
9. La proyección europea de Vasconia	445
9.1. EI-SEV ante la entrada en las Comunidades europeas. Fortalecimiento de las Regiones, Carta Europea de Derechos Fundamentales y proyecto de una Constitución para una Federación Europea de la Sociedad de Estudios Vascos	
9.2. Modelos europeos de autonomía territorial	
9.3. Sobre el lugar que deben ocupar en la Unión Europea las regiones-naciones que se emancipan del Estado matriz	
10. Lengua vasca y Derecho en EI-SEV	448
10.1. El interés por estudiar y dar a conocer el régimen lingüístico de la Comunidad Autónoma Vasca y de Navarra	
10.2. <i>Eleria, Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria</i>	

7. Artes y Letras:

Arte y Patrimonio Histórico-Artístico.

Edorta Kortadi Olano 450

Los años precursores 450

Los años dramáticos 451

Los años nucleares 451

Recapitulación valorativa 454

Bibliografía 455

Acción musical de Eusko Ikaskuntza (1918-1936 y

1979-2013). Jon Bagües, Itziar Larrinaga 455

1. Entre 1918 y 1936 455

2. Entre 1979 y 2013 456

2.1. La reconstitución

2.2. Líneas prioritarias de acción

2.3. Las publicaciones

2.4. Seminarios, jornadas y congresos

A modo de cierre 458

Investigación y difusión de la literatura en Eusko

Ikaskuntza. Jon Kortazar 459

Las instituciones en los sistemas literarios 460

Eusko Ikaskuntza y la investigación sobre literatura.

Primera época 460

Literatura y sociedad. La segunda etapa de

Eusko Ikaskuntza 461

Conclusión 462

Bibliografía 462

8. Un mundo cambiado y en cambio. Un veloz recorrido
didáctico de la mano de cuatro generaciones.

Juan José Etxeberria 463

Bibliografía 472

9. Cultura e identidad. Argitxu Camus Etchecopar 474

Introducción 474

Identidad 475

Cultura 477

Conclusión 478

Bibliografía 479

Índices

Índice general de la obra 646

Contenidos gráficos y créditos 654

Sommaire détaillé

Présentation. Iñaki Dorronsoro. Président 7

I
Eusko Ikaskuntza, 1918-2018
Juan I. Aguirre Sorondo

Introduction 484

1. Prolégomènes pour un siècle 485

1.1. La nouvelle époque contemporaine 485

1.2. Le Pays Basque, 1876-1936. Une société en mutation . . . 486

1.3. Bases de la naissance d'Eusko Ikaskuntza 489

1.4. 1918 490

2. Première période : 1918-1936. Présidence de Julián Elorza 492

2.1. Lustre constituant, 1918-1923 492

2.2. Interlude dictatorial, 1923-1930 495

2.3. Les années républicaines, 1931-1936 498

3. Les deux cultures, 1936-1975 503

4. Seconde période : 1976-2018 507

4.1. De l'anabiose à la revitalisation 507

4.2. Présidence de José Miguel de Barandiaran, 1978-1991 509

4.3. Présidence de Gregorio Monreal, 1992-1996 512

4.4. Présidence de Juan José Goiriena de Gandarias, 1997-2002 515

4.5. Présidence de Xabier Retegui, 2003-2008 517

4.6. Présidence de José María Muñoz, 2009-2012 520

4.7. Présidence d'Iñaki Dorronsoro, 2012- 522

5. Appendices 526

Trois textes pour cent ans : 526

1. Règlement d'Eusko Ikaskuntza (1919) 526

2. Déclaration de la Société d'Études Basques (20 septembre 1977) 526

3. Déclaration institutionnelle des organismes fondateurs à l'occasion du centenaire d'Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques (14 mars 2018) 527

Publications d'Eusko Ikaskuntza 528

Palmarès des Prix d'Eusko Ikaskuntza 528

Bibliographie sur Eusko Ikaskuntza 528

Prix et récompenses 529

II
Un siècle de développement scientifique, économique, social et culturel

Presentation 530

1. L'Université Basque. Itziar Alkorta Idiakez 531

Introduction 531

1. Antécédents historiques, XVIe-XIXe siècles 531

2. Eusko Ikaskuntza et l'Université Basque 534

3. Le développement universitaire basque dans le dernier tiers du XXe siècle 540

4. Un avenir pour un projet inachevé 542

2. Le premier Statut Basque ou Basque-Navarrais. Eusko Ikaskuntza, 1931. Gregorio Monreal Zia 546

1. État de la question. La contribution d'Idoia Estornés à la connaissance d'El-SEV et de sa contribution à l'autonomie lors de l'étape avant la Guerre Civile 546

2. Antécédents : l'autonomie dans les Congrès de El-SEV . . . 546

3. Le Congrès d'Autonomie manqué en 1924 546

4. La SEV récupère l'initiative autonome. Le rapport des personnalités. La consultation initiale et les réponses 547

5. Le rapport de Bergara 548

6. Crise de la Dictature. Extension de la Commission d'Autonomie, les Sous-commissions et le mode opératoire 549

7. Les élections municipales, proclamation de la II République et points de vue divergents en raison de la question du Régime transitoire pour la Vasconie 550

8. Après l'échec des propositions du Régime provisoire d'autonomie, le recours à l'El-SEV. Le problème de la rivalité entre le Mouvement des Maires et les Commissions Gestionnaires Provinciales quant à l'initiative autonome . . .	551
9. La Commission d'Autonomie rédige le Statut de la SEV. Problèmes principaux : provinces sous le régime de fors ou confédération nationale	552
10. La rédaction finale du Statut de la SEV les 30 et 31 mai . . .	553
11. La première réception du Statut de la SEV dans la société et par les partis basques	553
12. Du Statut de la SEV au Statut d'Estella. Les amendements introduits	554
13. Modifications postérieures dans le Statut de la SEV. Les Commissions Gestionnaires Provinciales réalisent également des amendements	555
14. Droite et gauche participent aux élections générales constituantes avec le Statut d'Estella et celui des Commissions Gestionnaires	555
Annexe. La longue parenthèse de la Dictature de Franco. Le pari du Gouvernement Basque exilé pour un Code civil pour toute la Vasconie : les Bases de Jesús de Galíndez	556

3. Ombres et lumières sur le siècle le plus fécond de l'histoire de la langue basque. Rosa Miren Pagola	558
Introduction	558
1. Situation de la langue basque à la création d'Eusko Ikaskuntza	558
1.1. La langue basque dans les universités européennes	
1.2. Sociétés et publications périodiques. Premiers témoignages	
1.3. Activités populaires	
1.4. Usage juridique et administratif	
2. Eusko Ikaskuntza : première étape	560
2.1. Les débuts	
2.2. Évolution jusqu'à 1930	
2.3. Activités développées jusqu'en 1936	
3. Les années de répression	566
3.1. La langue basque à Iparralde et dans le monde : publications	
3.2. Congrès	
3.3. Temps de récupération	

4. Officielle enfin !	569
5. Seconde étape d'Eusko Ikaskuntza	569
5.1. Congrès	
5.2. Publications	
5.3. Cours, journées, recherches, bourses, prix	
Réflexion finale	571
Références bibliographiques	571

4. Sciences Historiques, 1918-2018. Contribution d'Eusko Ikaskuntza et de sa section au domaine de l'Histoire.	
Joseba Agirreazkuenaga	574
Introduction	574
1. La Renaissance basque (1876-1918) : le passé, les métarécits et l'histoire	575
2. Le Congrès d'Études Basques d'Oñati, en 1918 : section d'Histoire	577
3. Les apports les plus significatifs dans les domaines de l'Histoire, de la Préhistoire et l'Archéologie : 1918-1936	578
3.1. José Miguel Barandiaran	
3.2. Carmelo Echegaray	
3.3. Bonifacio Echegaray, le Congrès d'Histoire et autres initiatives	
3.4. Une innovation dans l'histoire basque : Théodore Lefebvre, <i>Les modes de vie dans les Pyrénées-Atlantiques orientales</i> (1933)	
4. Poursuite, diffusion et internationalisation des historiens d'Eusko Ikaskuntza pendant la période délicate de la dictature et de l'exile (1936-1978) : José Miguel Barandiaran, Philippe Veyrin, Ildefonso Gurrutxaga, Julio Caro Baroja, Jon Bilbao	579
4.1. Activités internationales d'Eusko Ikaskuntza et des historiens basques : VII Congrès de Biarritz (1948), VIII de Bayonne (1954). Institut Américain d'Études Basques de Buenos Aires (1950). Basque Studies Program de Reno, Nevada (1967)	
4.2. La continuité des historiens d'Eusko Ikaskuntza à Saint-Sébastien : Real Sociedad Vascongada de Amigos del País. Julio Caro, <i>Los Vascos</i> (1949)	
5. La revitalisation d'Eusko Ikaskuntza-Société d'Études Basques de 1978 : « Une société qui a pour base la recherche », José Miguel Barandiaran	581

6. Les apports des historiens de la section Histoire- Géographie d'Eusko Ikaskuntza : 1979-2012	581
6.1. La création d'infrastructures historiographiques pour l'encouragement des recherches historiques	
6.2. Un système historiographique basque : la revue <i>Vasconia</i>	
6.3. Les Congrès d'Études Basques, IX et X	
6.4. Programmes de recherche : Journées d'Histoire Locale	
6.5. Journées et réunions de chercheurs	
6.6. Aides à la recherche comme encouragement dirigé tout particulièrement aux jeunes associés	
Conclusions	583
5. Un siècle d'Anthropologie, d'Ethnographie et de Folklore au Pays Basque (1918-2018).	
José Ignacio Homobono Martínez	585
1. Présentation	585
2. L'Anthropologie, l'Ethnographie et le Folklore naissants dans la première période d'Eusko Ikaskuntza	585
3. L'école ethnographique et folklorique basque	586
3.1. José Miguel de Barandiaran et les groupes Etniker	
3.2. Ethnographes et/ou folkloristes plus autonomes	
3.3. Le Folklore dans la seconde étape d'Eusko Ikaskuntza	
4. L'Ethnohistoire	589
4.1. Julio Caro Baroja	
4.2. José M ^a Jimeno Jurío	
5. L'Anthropologie dans et sur le Pays Basque	590
5.1. La contribution anglo-saxonne	
5.2. L'Anthropologie Socioculturelle	
5.3. L'Anthropologie Sociale dans les universités	
6. La section d'Anthropologie-Ethnographie d'Eusko Ikaskuntza	593
6.1. Ethnographie	
6.2. Anthropologie Physique	
6.3. Anthropologie Socioculturelle	
Bibliographie et liens	596
6. Droit public et privé en Vasconie. Contribution de la Société d'Études Basques, 1978-2018.	
Gregorio Monreal Zia	597
1. Nouveau cycle historique en relation avec le rôle de l'EI-SEV en matière d'autogouvernement de la Vasconie . . .	597
2. Les publications de l'EI-SEV en relation avec le Droit et l'autogouvernement	598
3. Le Droit historique	598
4. À propos de l'institutionnalisation interne de la Vasconie . . .	599
4.1. Municipalité	
4.2. Relations entre la Navarre, la Communauté Autonome Basque et le Pays Basque français	
4.3. La projection dans l'État des Communautés Autonomes de la Vasconie : les faits qui marquent la différence.	
4.4. La vague catalane du droit à décider arrive en Vasconie	
5. Bilan finiséculaire de l'application de l'Accord et de la Convention économiques	600
5.1. La créativité fiscale de l'Accord et de la Convention économiques	
5.2. La structuration des relations fiscales avec l'État	
5.3. Le système concerté et l'Union Européenne	
6. Les nouveaux défis du Droit civil de Vasconie	601
6.1. Étudier et préserver la coutume juridique autochtone	
6.2. La caractérisation du Droit civil propre et le défi européen	
7. Convergence basque, nation libérale et plurielle, et post-souveraineté	602
8. À la recherche d'une voie appropriée pour approfondir dans l'autogouvernement de la Vasconie.	603
9. La projection européenne de la Vasconie	604
9.1. EI-SEV face à l'entrée dans les Communautés européennes. Renforcement des Régions, Charte Européenne de Droits Fondamentaux et projet d'une Constitution pour une Fédération Européenne de la Société d'Études Basques	
9.2. Modèles européens d'autonomie territoriale	
9.3. À propos de la place que doivent occuper dans l'Union Européenne les régions–nations qui se sont émancipées de l'État mère	
10. Langue basque et Droit dans l'EI-SEV	607
10.1. L'intérêt pour étudier et faire découvrir le régime linguistique de la Communauté Autonome Basque et de Navarre	
10.2. <i>Eleria, Euskal Herriko Legelarien Aldizkaria</i>	

7. Des Arts et des Lettres :

Art et Patrimoine Historico-Artistique.

Edorta Kortadi Olano 610

Les années pionnières 610

Les années dramatiques 611

Les années nucléaires 611

Récapitulation évaluative 614

Bibliographie 614

L'action musicale d'Eusko Ikaskuntza (1918-1936 et 1979-2013).

Jon Bagüés. Itziar Larrinaga 614

1. Entre 1918 et 1936 614

2. Entre 1979 et 2013 615

2.1. La reconstitution

2.2. Lignes prioritaires d'action

2.3. Les publications

2.4. Séminaires, journées et congrès

Le mot de la fin 618

Recherche et diffusion de la littérature au sein d'Eusko Ikaskuntza.

Jon Kortazar 619

Les institutions dans les systèmes littéraires 619

Eusko Ikaskuntza et la recherche sur la littérature.

Première époque 620

Littérature et société. La seconde étape d'Eusko Ikaskuntza 620

Conclusion 622

Bibliographie 622

8. Un monde évolué et en évolution. Un rapide tour d'horizon pédagogique sur quatre générations.

Juan José Etxeberria 622

Bibliographie 632

9. Culture e identité. Argitxu Camus Etchecopar 633

Introduction 633

Identité 634

Culture 637

Conclusion 638

Bibliographie 639

Sommaires

Sommaire détaillé 650

Contenus graphiques et crédits 654

Eduki grafikoak eta kredituak
Contenidos gráficos y créditos
Contenus graphiques et crédits

Parentesi artean adierazi ditugu material grafikoa eta dokumentala eman dituzten artxiboak, funtsak, liburutegiak eta editorialak; horiei guztiei, eskerrak eman nahi dizkiegu. Agertzen diren gainerako materialak Eusko Ikaskuntzaren artxibokoak dira. Laburdurak: Kartela: Kart. Argazkia: Argz.	Entre paréntesis se indican los archivos, fondos, bibliotecas y editoriales que han aportado material gráfico y documental, a los que hacemos constar nuestro agradecimiento. Las restantes imágenes reproducidas pertenecen al archivo de Eusko Ikaskuntza. Abreviaturas: Cartel: Kart. Foto: Argz.	Entre parenthèses sont indiqués les archives, fonds, bibliothèques et éditeurs qui ont apporté du matériel graphique et documentaire, et que nous remercions vivement. Pour le reste, toutes les images reproduites appartient aux archives d'Eusko Ikaskuntza. Abréviations: Affiche: Kart. Photo: Argz.

4 Eusko Ikaskuntzaren logoaren jatorrizko diseinua, arkatzean egina. Diseño original, a lápiz, del emblema de Eusko Ikaskuntza. Conception originale, au crayon, de l'emblème d'Eusko Ikaskuntza. (<i>Apraiz fondoa; EI-SEV</i>) 15 Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne. “L'étude fait l'avenir”. 16 Oñatiko Unibertsitateko eraikin errenazentista. Edificio renacentista de la Universidad de Oñate. Bâtiment Renaissance de l'Université d'Oñate. 1898-1899 ikasturteko programa. Programa del curso 1898-99. Programme de l'année scolaire 1898-99. (<i>Koldo Mitxelena Kulturunea; Biblioteca de Navarra / Nafarroako Liburutegia</i>) 17 Mina de La Unión, Luchana. Orconera Iron Ore. (Argz.: Hauser y Menet, 1894. Bizkaiko Foru Aldundia-Foru Artxiboa/Diputación Foral de Bizkaia-Archivo Foral) 18 “Ilbarritz. Biarritz. Au Pays Basque”. Henri Dormoy, 1930. (Euskal Herriko Kartelak: Askatasunaren irudiak. Tafalla: Txalaparta, [1997]) 19 Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako Diputazioen bilera; hortik atera zen Gobernuarentzako Mezua (1917-VII-17). Reunión de las Diputaciones de Álava, Bizkaia y Gipuzkoa de la que salió el Mensaje al Gobierno (17-VII-1917). Réunion des Députations de l'Álava, Biscaye et Guipuzcoa dont est issu le Message au Gouvernement (17-VII-1917). 20 Humboldt-Universität zu Berlin. Paul Otto, 1883. (Argz.: Eva Nieto) Nafarroako Euskal Elkargoaren estatutuak eta domina (Juan Iturralde Suit), 1878. Estatutos y medalla (Juan Iturralde y Suit) de la Asociación Éuskara de Navarra (1878). Statuts et médaille (Juan Iturralde y Suit) de l'Association Éuskara de Navarre (1878). (<i>Nafarroako Errege Artxibo Nagusia / Archivo Real y General de Navarra</i>) 21 Antoine d'Abbadie (© Abbadia-Académie des Sciences) “Zazpiak Bat” leloaren lehen adierazpen grafikoa: Donibane Lohizuneko 1892ko Euskal Jaietako kartela. Primera representación gráfica del “Zazpiak Bat”: cartel anunciador de las Fiestas Vascas de San Juan de Luz de 1892. Première représentation graphique du « Zazpiak Bat » : affiche des Fêtes basques de Saint Jean de Luz de 1892. Kart.: Jules Mesnard (<i>Bilboko Arte Ederren Museoa / Museo de Bellas Artes de Bilbao</i>. Euskal Herriko Kartelak: Askatasunaren irudiak, cit.) (<i>Euskal-Festak Zestua-n 1898: oroimengarria uri ontako bilguma bereziaren erabakiz argitaratua = Juegos florales euskaros en Cestona 1898. Donostia: Victoriano Iraola, [ca. 1898]</i>)	22 Julio de Urquijo Ibarraren erretratua; Eusko Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkaria (RIEV) sortu zuena. Retrato de Julio de Urquijo e Ybarra, fundador de la Revista Internacional de Estudios Vascos. Portrait de Julio de Urquijo e Ybarra, fondateur de la Revue Internationale des Études Basques. <i>Thyra Ekwall de Ullmann (Gipuzkoako Foru Aldundia / Diputación Foral de Gipuzkoa)</i> 23 Euskalerriaren Alde, 1906. <i>Euskalerriaren Alde-Revista de Cultura Vasca, 1906.</i> <i>Euskalerriaren Alde, 1906.</i> (<i>Donostia Kultura. Liburutegi Nagusia / Biblioteca Central</i>) Donostiako Museo Historiko, Artistiko eta Arkeologikoaren barnea, haren lehen kokalekuan (1902). Geroago, domingotarren San Telmo komentura lekualdatu zuten, eta leku horretatik datorkio oraingo izena. Interior del Museo Histórico, Artístico y Arqueológico de San Sebastián en su primer emplazamiento (1902). Posteriormente se trasladaría al convento dominico de San Telmo del que tomó su definitiva denominación. Intérieur du Musée historique, artistique et archéologique de Saint Sébastien à son premier emplacement (1902). Ultérieurement, il sera déplacé au couvent dominicain de San Telmo dont il prit son nom définitif. (Argz. Leopoldo Ducloux. © San Telmo Museoa) 25 Agintarien dantza Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuan. Baile de autoridades durante el I Congreso de Estudios Vascos. Bal des autorités pendant l'Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresua. Oñati, 8-IX-1918. (Argz. Leopoldo Ducloux. Fototeka Kutxa; EI-SEV) 26 Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuaren enblema. Emblema del I Congreso de Estudios Vascos. Emblème du 1er Congrès des Études basques. Estornés Zubizarreta, Idoia. La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936). [Donostia]: Eusko Ikaskuntza, 1983. <i>Constitución y fines de la Sociedad [1928?]</i> 27 Bilboko “Sociedad de Estudios Vascos” elkarteak Eusko Ikaskuntzarekin bat egin zuen, azken hori sortu zenean. La Sociedad de Estudios Vascos de Bilbao se fusionó con Eusko Ikaskuntza al nacimiento de esta. La « Sociedad de Estudios Vascos » de Bilbao a fusionné avec Eusko Ikaskuntza à la naissance de celle-ci. Eusko Ikaskuntzaren bulego nagusiak, Gipuzkoako Diputazioko jauregian. Oficinas centrales de Eusko Ikaskuntza en el palacio de la Diputación de Gipuzkoa. Bureaux centraux d'Eusko Ikaskuntza dans le Palais de la Députation de Guipuzcoa. 28 Oñati 1918an, Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresua egin zenean. Oñati durante el I Congreso de Estudios Vascos en 1918. Oñati pendant le 1er Congrès des Études basques en 1918. 29 “Asociación de Artistas Vascos” elkartearen bereizgarria; elkarte hori izan zen Bilboko Eusko Ikaskuntzaren ordezkartitzaren egoitza.

Distintivo de la Asociación de Artistas Vascos, sede durante varios años de la delegación de Eusko Ikaskuntza en Bilbao.

Distinctif de l'«Asociación de Artistas Vascos», siège pendant plusieurs années de la délégation d'Eusko Ikaskuntza à Bilbao.

Euskalerrriaren Alde aldizkariak argitaratu zuen Gregorio Mujikak idatzitako Eusko Ikaskuntzaren I. Kongresuko kronika orokorra.

La revista *Euskalerrriaren-Alde* publicó la crónica general del I Congreso de Estudios Vascos escrita por Gregorio Mújica.

La revue *Euskalerrriaren-Alde* a publié la chronique générale du 1er Congrès des études basques écrite par Gregorio Mújica.

33

Agintariak katedralera bidean, Eusko Ikaskuntzaren II. Kongresuko Te Deum ospakizunera joaten.

Autoridades de camino hacia la catedral para asistir al Te Deum conmemorativo del II Congreso de Estudios Vascos.

Autorités en route pour la cathédrale pour assister au Te Deum commémoratif du 2ème Congrès des Études basques.

Pamplona, 25-VII-1920. Julián Elorza (presidente de la Diputación de Gipuzkoa), Lorenzo Oroz (presidente de la Diputación de Navarra), Alfonso XIII, Luis de Echevarría (presidente de la Diputación de Bizkaia), José Mª de Landa (alcalde de Pamplona), José Mª de Unda (presidente de la Diputación de Álava).

Kart.: Antonio de Gueza.

Euskal Herriko mapa, Federico Montaner Caneten zuzendaritzapean egina (1922).

Mapa del País Vasco realizado bajo la dirección de Federico Montaner Canet (1922).

Carte du Pays basque réalisée sous la direction de Federico Montaner Canet (1922).

(Argz. *mapa Javier Juanes*)

34

Eusko Ikaskuntzaren II. Kongresuko biltzarkide-gidak (1920).

Guías del congresista del II Congreso de Estudios Vascos (1920).

Guide des congressistes du 2ème Congrès des Études basques (1920).

Kart. *III Congreso: Ramiro Arrue.*

35

Santimamiñe, Kortezubi, 1920. Enrique Eguren, Telesforo Aranzadi, José Miguel de Barandiaran. Lázaro, Tomás, Laurentzi.

(Argz. *Jesús Larrea*)

36

Metodologiari eta Goi Kulturari buruzko Ikastaroa, Eugeniusz Frankowski emana.

Curso de Metodología y Alta Cultura impartido por Eugeniusz Frankowski.

Cours de Méthodologie et Études culturelles approfondies dispensé par Eugeniusz Frankowski.

Eusko Ikaskuntzaren artxiboei buruzko lehen txostena, Carmelo Echegarayk 1919an prestatua.

El primer informe archivológico de Eusko Ikaskuntza, preparado en 1919 por Carmelo de Echegaray.

Le premier rapport archivologique d'Eusko Ikaskuntza, préparé en 1919 par Carmelo de Echegaray.

Nekazaritza eta Abeltzaintzako Arabako Astearen programa (1921).

Programa de la Semana Alavesa Agropecuaria (1921).

Programme de la Semaine Alavaise Agricole (1921).

Kart.: *J. Marín.*

Irritza. Toribio Alzagak itzultitako eta egokitutako Shakespeareren Macbeth (1926).

Irritza. Traducción y adaptación de *Macbeth* de Shakespeare por Toribio Alzaga (1926).

Irritza. Traduction et adaptation de *Macbeth* de Shakespeare par Toribio Alzaga (1926).

37

Eusko Ikaskuntzaren logoaren lehen zirriborroak.

Primeros bocetos para el emblema de Eusko Ikaskuntza.

Premiers croquis pour l'emblème d'Eusko Ikaskuntza.

38

Itsas Arrantzari buruzko Biltzarraren kartela, Joaquin Tellecheak egina; eta Donostiako antzinako zigiluan oinarritutako logotipoa (1925).

Cartel de la Asamblea de Pesca Marítima Vasca, obra de Joaquín Tellechea, y logotipo basado en el antiguo sello de San Sebastián (1925).

Affiche de l'Assemblée de pêche maritime, œuvre de Joaquín Tellechea, et logotype inspiré de l'ancien timbre de Saint-Sébastien (1925).

Euskal Herriko Udalen Biltzarrerako akreditazioa (1919).

Acreditación para la Asamblea de Administración Municipal Vasca (1919).

Accréditation pour l'Assemblée municipale basque (1919).

39

Mutrikuko Arrantza Eskolako irakaslea eta ikasleak (20ko hamarkada).

Maestro y alumnos de la Escuela de Pesca de Mutriku (años 20).

Maître et élèves de l'École de Pêche de Mutriku (années 20).

(Argz. *Indalecio Ojanguren*)

40

Carmelo Echegarayren erretratua, Manuel Losadak 1927an egina.

Retrato de Carmelo de Echegaray realizado en 1927 por Manuel Losada.

Portrait de Carmelo de Echegaray réalisé en 1927 par Manuel Losada.

(*Gipuzkoako Foru Aldundia / Diputación Foral de Gipuzkoa. Argz. Javier Juanes*)

Julian Elorzari omenaldia egiteko sinadura-albumaren azala (1924).

Portada del álbum de firmas en homenaje a Julián Elorza (1924).

Couverture de l'album des signatures en hommage à Julián Elorza (1924).

[Txiki]

41

Eusko Folklorearen Laborategiak (logotipoa), Ikerketa Prehistorikoen Zentroak bezala, Gasteizko Arte eta Lanbide Eskolan zuen egoitza.

El Laboratorio de Eusko Folklore (logotipo), al igual que el Centro de Investigaciones Prehistóricas, tenían su sede en la Escuela de Artes y Oficios de Vitoria.

Le Laboratoire d'Eusko-Folklore (logotype), comme le Centre de Recherches Préhistoriques, avaient leur siège au sein de l'École des Arts et Métiers de Vitoria.

42

Kart.: *Obdulio López Uralde*

Ohorezko aureskua Eusko Ikaskuntzaren IV. Kongresua zela eta. Arabako Diputazioko presidentea Gasteizko alkatearen alabaren aurrean dantza egiten. Sokan, Nafarroako eta Bizkaiko Diputazioetako presidenteak.

Auresku de honor con motivo del IV Congreso de Estudios Vascos. El presidente de la Diputación de Álava baila ante la hija del alcalde de Vitoria. En la cuerda, los presidentes de las Diputaciones de Navarra y Bizkaia.

Auresku d'honneur à l'occasion du 4ème Congrès des Études basques. Le président de la Députation de l'Alava danse devant la fille du maire de Vitoria. Sur la corde, les présidents des Députations de Navarre et de Biscaye.

“Eusko Ikaskuntza’k emandakoa” legenda duen txistuetako bat; 1921etik aurrera egin ziren.

Uno de los txistus con la leyenda “Eusko Ikaskuntza’k emandakoa” producidos a partir de 1921.

L'un des txistus avec la légende « Eusko Ikaskuntza’k emandakoa » produits à partir de 1921.

43

1932ko Udako Ikastaroetako parte-hartzaileak, Iruñeko Comptos Ganberaren Museora egindako bisitan.

Los participantes en los Cursos de Verano de 1932 durante la visita al Museo de la Cámara de Comptos de Pamplona.

Les participants aux Cours d'été de 1932 pendant la visite du Musée de la Cour des Comptes de Pampelune.

(Argz. *Gerardo Zaragüeta*)

44

Euskeltzaleak, zertarako? Acción Popular Vasca. Su finalidad, su organización, su programa (1930). Sarrera: Leopoldo Zugaza. Zarautz: Asociación Ikeritz, [1999].

Euskal Liburuen Erakusketa Arabako Diputazioaren jauregian (1935).

Exposición de Libros Vascos en el palacio de la Diputación de Álava (1935).

Exposition des Livres basques au Palais de la Députation de l'Álava (1935).

(Argz. *C. Yanguas. Gasteizko Udal Artxiboa / Archivo Municipal de Vitoria-Gasteiz*)

45

Eusko Ikaskuntzaren V. Kongresuaren inaugurazioan (Bergara, 1930-VIII-31), Ignacio Baleztena Mª Dolores Monzonen aurrean dantza egiten, lau Diputazioetako presidentek bertan direla: Villafrancako markesa (Bizkaia), Ricardo Añibarro (Gipuzkoa), Sanz (Nafarroa) eta Abreu (Araba).

En la inauguración del V Congreso de Estudios Vascos (Bergara, 31-VIII-1930), Ignacio Baleztena baila ante Mª Dolores Monzón en presencia de los presidentes de las cuatro Diputaciones: marqués de Villafranca (Bizkaia), Ricardo Añibarro (Gipuzkoa), Sanz (Navarra) y Abreu (Alava).

À l'inauguration du 5ème Congrès des Études basques (Bergara, 31-VIII-1930), Ignacio Baleztena danse devant Mª Dolores Monzón en présence des présidents des quatre Députations : marquis de Villafranca (Biscaye), Ricardo Añibarro (Guipuzcoa), Sanz (Navarre) et Abreu (Alava).

Kart.: Eduardo Lagarde.

46

Arte Herrikoari buruzko Eusko Ikaskuntzaren Kongresuko akta-liburuko binetak. Viñetas del libro de actas del Congreso de Estudios Vascos dedicado al Arte Popular. Vignettes du livre d'actes du Congrès des Études Basques consacré à l'Art populaire.

47

Gasteizen 1924ko uztaillean egitekoa zen (azkenean ez zen egin) Autonomiari buruzko Kongresuaren programa eta oinarriak.

Programa y bases para el Congreso de Autonomía previsto para el mes de julio de 1924 en Vitoria y que no llegó a celebrarse.

Programme et bases pour le Congrès d'autonomie prévu pour le mois de juillet 1924 à Vitoria et qui n'a jamais été mis en œuvre.

Euskal Estatuaren Estatutu Orokorra. Eusko Ikaskuntzaren aurreproiektua (1931).

Estatuto General del Estado Vasco: anteproyecto de Eusko Ikaskuntza (1931). *Statut Général de l'État Basque : avant-projet d'Eusko Ikaskuntza* (1931).

Kart.: Héctor Arcelus (1933). (Euskal Herriko Kartelak: Askatasunaren irudiak, cit.)

48

Autonomia Estatuturako proiektu bat prestatzeko eskatuz, Eusko Ikaskuntzara 1931n bidalitako telefonema ugarietako bat.

Uno de los muchos telefonemas remitidos a Eusko Ikaskuntza en 1931 solicitando la preparación de un proyecto de Estatuto de Autonomía.

L'un des nombreux téléphonèmes remis à l'Eusko Ikaskuntza en 1931 demandant la préparation d'un projet de Statut d'Autonomie.

Euskal Estatutuaren aldeko udal-kanpainaren zigilua.

Sello de la campaña municipal pro Estatuto Vasco.

Timbre de la campagne municipale pro Statut basque.

49

Euskal Unibertsitatearen aldeko kanpaina zigilu-jaulkipen berezi baten bidez finantzatu zen (1932-1933).

La campaña pro Universidad Vasca se financió mediante una emisión especial de sellos (1932-1933).

La campagne pro Université basque a été financée à travers une émission spéciale de timbres (1932-1933).

50-51

Eusko Ikaskuntzak antolatutako Udako Ikastaroetako parte-hartzaileetako batzuk, Pedro Antequera Azpirik eta Jon “Txiki” Zabalok egindako erretratuetan.

Algunos de los participantes en los Cursos de Verano de Eusko Ikaskuntza retratados por Pedro Antequera Azpiri y Jon Zabalo Ballarin “Txiki”.

Quelques participants aux Cours d'été de l'Eusko Ikaskuntza portraiturés par Pedro Antequera Azpiri et Jon Zabalo Ballarin dit « Txiki ».

52-53

Jon “Txiki” Zabalok egin zituen Eusko Ikaskuntzak argitaratutako eta banatutako eskola-liburuen eta silabarioen azalak.

Jon “Txiki” Zabalo realizó las portadas de los libros escolares y silabarios que Eusko Ikaskuntza publicó y distribuyó.

Jon « Txiki » Zabalo a réalisé les couvertures des livres scolaires et manuels que Eusko Ikaskuntza a publié et distribué.

(Argz. facistol: Javier Juanes)

54

Eusko Ikaskuntzako Batzorde Iraunkorreko kideak, 1932an.

Miembros de la Junta Permanente de Eusko Ikaskuntza en 1932.

Membres du Conseil Pémanent d'Eusko Ikaskuntza en 1932.

Zutik: Aniceto Olano (P. Miguel de Alzo), Francisco de Basterretxea, José Miguel de Barandiaran, Claudio Armendáriz, Aita Donostia, Juan de Allende Salazar, Angel de Apraiz, (?), Manuel de Irujo, Pedro Garmendia. **Eserita:** Julio de Urquijo, Telesforo de Aranzadi, Julián Elorza, Michel Lerembouere, Juan Zaragüeta, Severo Altube.

55

Donostiako euskal liburutegian erakusten ziren eguzki apaingarriak Rodrigo Mercado de Zuazola apezpikuaren ezkutu heraldikokoak ziren, eta Oñatiko Unibertsitatean zuten jatorria.

Los soles ornamentales que se exponían en el salón-biblioteca de San Sebastián, formaban parte del escudo heráldico del obispo Rodrigo Mercado de Zuazola y procedían de la Universidad de Oñati.

Les soleils ornementaux qui étaient exposés dans la salle de bibliothèque de Saint Sébastien faisaient partie du blason héraldique de l'évêque Rodrigo Mercado de Zuazola et venaient de l'Université d'Oñati.

59

Donostiako Ikasketa Zientifikoen Zentroaren logoa eta eraikina.

Logo y edificio del Centro de Estudios Científicos en San Sebastián.

Logo et bâtiment du Centre d'Études Scientifiques de Saint-Sébastien.

61

Eusko Ikaskuntzaren VII. Kongresuko parte-hartzaileak (Biarritz, 1948).

Participantes en el VII Congreso de Estudios Vascos (Biarritz, 1948).

Participants au 7ème Congrès des Études basques (Biarritz, 1948).

1. Ernest Pezet, mgr. Clément Mathie, Anton Orbe, Alberto Onaindia, Doroteo Ziaurriz, Martín García Urteaga. Mme. Ynchausti, Manuel de Ynchausti, Jesús de Galindez. Mgr. Larrouyet.

(Manuel de Ynchausti, Ustaritz; EI-SEV)

2. Banderole de bienvenue sur l'Avenue d'Anglet par laquelle on arrivait au Lycée de Biarritz, siège du Congrès.

(Peru Ajuria, Bilbao; EI-SEV)

3. Mgr. Larrouyet, Aldasoro, Belausteguigoitia, Doroteo Ziaurriz, Manuel de Ynchausti, Ernest Pezet, Jesús de Galindez, mme. Pezet, José Antonio Aguirre.

(Manuel de Ynchausti, Ustaritz; EI-SEV)

62

Euskal Ikasketen Institutu Amerikarrak Eusko Ikaskuntza hartu zuen erreferentziatzat, eta horrela adierazten zuen haren enblemak.

El Instituto Americano de Estudios Vascos tenía a Eusko Ikaskuntza como referencia, y así se expresaba en su emblema.

Euskal Ikasketen Institutu Amerikarra avait Eusko Ikaskuntza comme référence, et s'exprimait ainsi sur son emblème.

63

El genio de Nabarra, Buenos Airesko Ekinek argitaratutako lehen liburua.

El genio de Nabarra, primer libro editado por Ekin de Buenos Aires.

El genio de Nabarra, premier livre édité par Ekin de Buenos Aires.

(Fundación Sancho el Sabio Fundazioa)

Liburuaren egilea, Arturo Campión, Javier Cigaren erretratuan; Eusko Ikaskuntzako ohorezko presidentea izan zen 1918tik 1936ra.

Su autor, Arturo Campión, presidente de Honor de Eusko Ikaskuntza entre 1918 y 1936, retratado por Javier Ciga.

Son auteur, Arturo Campión, président d'honneur d'Eusko Ikaskuntza entre 1918 et 1936, portraituré par Javier Ciga.

(Nafarroako Museoa / Museo de Navarra; EI-SEV)

64

Kart.: José Mª Zabala (1970). (Euskal Herriko Kartelak: Askatasunaren irudiak, cit.) (Argz. Javier Juanes)

65

Auñamendi eta Itxaropena argitaletxeek Durangoko Euskal Liburu eta Disko Azokaren lehen edizioan (1965) parte hartu zuten. Garai hartako argitalpen batzuek Eusko Ikaskuntzari buruzko motiboak zituzten.

Las editoriales Auñamendi e Itxaropena participaron en la primera edición de la Feria del Libro y del Disco Vasco de Durango en 1965. Algunas de las publicaciones de aquel momento llevaban motivos alusivos a Eusko Ikaskuntza.

Les éditions Auñamendi e Itxaropena participèrent à la première édition du Salon du Livre et du Disque basque de Durango en 1965. Certaines des publications de cette époque faisaient allusion à Eusko Ikaskuntza.

(Itxaropena; Gerediega)

66

Antzerki independentea eta Euskal Kanta Berria, 1960ko eta 1970eko hamarkadetan hedatzen ari ziren adierazpen kulturalak eta aldarrikatzaileak.

Teatro independiente y Nueva Canción Vasca, expresiones culturales y reivindicativas en expansión en las décadas de 1960 y 1970.

Théâtre indépendant et Nouvelle Chanson Basque, expressions culturelles et revendicatives en expansion au cours des décennies 1960 et 1970.

1: *Tomás Hernández Mendizábal*. (Tomás Hernández Mendizábal diseinugile grafikoa = diseñador gráfico. *Donostia: Diputación Foral de Gipuzkoa, 2003*)

2: *José Luis Zumeta* (Euskal Herriko Kartelak: Askatasunaren irudiak, *cit.*)

Manuel Ynchausti VII. Kongresuan.

Manuel de Ynchausti durante el VII Congreso.

Manuel de Ynchausti pendant le 7ème Congrès.

(*Peru Ajuria, Bilbao; El-SEV*)

67

Biarritzeko Lizeoa, Eusko Ikaskuntzaren VII. Kongresuaren egoitza (1948).

Liceo de Biarritz, sede del VII Congreso de Estudios Vascos (1948).

Lycée de Biarritz, siège du 8ème Congrès des Études basques (1948).

(*Peru Ajuria, Bilbao; El-SEV*)

71

Berrezarpenerako Batzar Nagusia, 1978an.

Asamblea General de reinstauración en 1978.

Assemblée générale de la réinstauration en 1978.

Oñati, 1978-IX-17. Agustín Zumalabe, José Miguel de Barandiaran, José Mª Aguirrebaltzegui.

72

Kart.: Eduardo Chillida.

Batzar Nagusian, beste espezialista batzuekin batera, Julio Caro Baroja etnografo eta historialariak parte hartu zuen.

En la Asamblea intervino, junto a otros especialistas, el etnohistoriador Julio Caro Baroja.

Dans l'Assemblée Générale est intervenu avec d'autres spécialistes, l'ethno-historien Julio Caro Baroja.

(*Argz. José Mª Zabala*)

73

1978tik aurrerako Eusko Ikaskuntzaren jarraipena ziurtatu zuten 1936ko Batzar Iraunkorreko zazpi kideak.

Los siete miembros de la Junta Permanente de 1936 que aseguraron la continuidad de la Sociedad a partir de 1978.

Les sept membres du Conseil Pémanent de 1936 qui assurèrent la continuité de la Société à partir de 1978.

74-75

Eusko Ikaskuntzaren logotipoak 1918tik 2018ra.

Logotipos de Eusko Ikaskuntza entre 1918 y 2018.

Logotypes d'Eusko Ikaskuntza entre 1918 et 2018.

76

1980an, Hondarribian ireki zuen Euskal Herriko Historia Kontenporaneoko Dokumentazio Zentroa.

En 1980, abrió en Hondarribia el Centro de Documentación de Historia Contemporánea.

En 1980, le Centre de documentation d'histoire contemporaine ouvre ses portes à Hondarribia.

(*Argz. Arantza Cuesta*)

Kart.: Estudio digal

77

Bizkaiko noblezia (XV. mende amaierako dokumentua).

La nobleza vizcaína (documento de finales del siglo XV).

La noblesse biscayenne (document de la fin du XVème siècle).

(*Archivo General de Simancas, Cámara de Castilla. Cédulas. 9, 12.3.; Rosa Ayerbe*)

78

Kart.: Xabier Morrás

1987ko Kongresuan, Iruñeko Ziudadelan hiru gairi buruzko erakusketa egin zen: artxiboai, liburutegiei eta museoei buruzkoa.

Durante el Congreso de 1987, la Ciudadela de Pamplona albergó una triple exposición sobre archivos, bibliotecas y museos.

Pendant le Congrès de 1987, la Citadelle de Pampelune a abrité une triple exposition sur des archives, des bibliothèques et des musées.

80

Eusko Ikaskuntzaren saririk zaharrena bereizten duen Remigio Mendibururen eskultura; lehen edizioak Manuel Lekuona saritu zuen, eta izen hori du orain sariak.

Escultura de Remigio Mendiburu que acredita el premio decano de Eusko Ikaskuntza, cuya primera edición reconoció a quien le da nombre: Manuel Lekuona.

Sculpture de Remigio Mendiburu qui accrédite le doyen des prix d'Eusko Ikaskuntza, dont la première édition a récompensé celui qui lui a donné son nom : Manuel Lekuona.

81

“Sara'ko ilarria”: José Miguel de Barandiaranek bere tumulurako diseinatutako estela.

“Sara'ko ilarria”: estela diseñada por José Miguel de Barandiaran para su túmulo.

« Sara'ko ilarria » : stèle conçue par José Miguel de Barandiaran pour sa tombe.

(*Fundación Barandiaran Fundazioa*)

Kart.: Andrés Nagel.

82

Sailen ordezkariekin egindako zuzendaritzaren bilera (1993).

Reunión directiva con representantes de las secciones (1993).

Réunion directive avec des représentants des sections (1993).

Germán Yanke, Mirentxu Goñi, Coro Cillán-Apalategui, Joxemartin Apalategui, Gregorio Monreal, Joseba Agirreazkuenaga, Olatz Zumalabe, Alvaro Arrizabalaga, Laura Aisensón, Jon Bagüés, Lola Valverde.

83

Eusko Ikaskuntzaren sorreraren 75. urteurrena zela-eta egindako ekitaldi akademikoa.

Acto académico por el 75 aniversario de la fundación de Eusko Ikaskuntza.

Acte académique pour le 75ème anniversaire de la fondation d'Eusko Ikaskuntza.

Oñati, 1993-IX-17. Alberto Pradera eta Eli Galdos (Bizkaiko eta Gipuzkoako diputatu nagusiak, hurrenez hurren); Juan Cruz Alli eta José Antonio Ardanza (Nafarroako eta Euskadiko lehendakariak); Gregorio Monreal (Eusko Ikaskuntzako lehendakaria); Alberto Ansola (Arabako diputatu nagusia); eta Fernando Sebastián (Iruñeko artzapezpikua).

(*Argz. Edurne Koch, Egunkaria*)

84

Kart.: Néstor Basterretxea

(*Erakusketa argz.: Arantza Cuesta*)

85

“Zientzia, teknologia eta gizarte-aldaketa” erakusketa (1995).

Exposición “Ciencia, Tecnología y Cambio Social” (1995).

Exposition « Science, technologie et changement social » (1995).

Kart.: Iñaki Iturbe.

86

Oñatiko Unibertsitatearen Eusko Ikaskuntzen Programa W. von Humboldt-i buruzko nazioarteko ikastaro batekin hasi zen (1995).

El Programa de Estudios Vascos Oñatiko Unibertsitatea se abrió con un curso internacional sobre W. von Humboldt (1995).

Le programme des Études basques Oñatiko Unibertsitatea s'est ouvert avec un cours international sur W. von Humboldt (1995).

87

Basque Studies Program programari egindako omenaldia, haren 25. urteurrenean.

Homenaje al Basque Studies Program con motivo de su 25 aniversario.

Hommage au Basque Studies Program à l'occasion de son 25ème anniversaire.

Donostia, 1992. William A. Douglass, Gregorio Monreal.

88

Eusko Ikaskuntzak antolatutako bisita kulturala.

Visita cultural organizada por Eusko Ikaskuntza.

Visite culturelle organisée par Eusko Ikaskuntza.

Atapuerca, 1999.

(*Argz. Arantza Cuesta*)

89

Antoine d'Abbadie Nazioarteko Kongresua, 1897-1997 (aktak, 1997).

Congreso Internacional Antoine d'Abbadie, 1897-1997 (actas, 1997).

Congrès international Antoine d'Abbadie, 1897-1997 (actes, 1997).

Kart.: Estudio digal

90
Auñamendi Entziklopediaren digitalizazio-proiektuaren lehen erakuspena.
Primera demostración del proyecto de digitalización de la Enciclopedia Auñamendi.
Première démonstration du projet de numérisation de l'Encyclopédie Auñamendi.
Donostia, 1997. Zutik: Joseba Agirreazkuenaga, Mikel Aranburu, Jean Fagoaga, Juan José Goiriena de Gandarias, Idoia Estornés. *Eserita:* Lola Valverde, Bernardo Estornés, Paco Díaz de Ceberio.
(Argz. Arantza Cuesta)

91
XV. Kongresuko ondorioen bilera (2001).
Sesión de conclusiones del XV Congreso (2001).
Séance de conclusions du 15ème Congrès (2001).
Alfredo García Ramos, Montserrat Fornells, Joseerra Gartzia, Xabier Alkorta, Koldo Unzeta, Jesús Altuna, José Manuel Castells.
(Argz. Juan txo Egaña)
Kart.: Erramun Landa.

92
Prix Eusko Ikaskuntza-Ville de Baiona Saria, 2006. Debout: Zoe Bray. *Assis:* Eguzki Urteaga (vice-président d'Eusko Ikaskuntza Iparralde), Jean-Claude Larronde (président), Jean Grenet (député-maire de Baiona) et Bernard Massé (adjoint à la Culture).
(Argz. Maite Ithurbide)
Web Auñamendi Eusko Entziklopedia-Fondo Bernardo Estornés Lasa Funtsa.
(Angel Illarramendi: argz. Charo San Sebastián Agirre)

93
Hitzarmena zuten udalen ordezkarien bilera Oñatin (2004).
Reunión en Oñati de representantes de ayuntamientos con convenio (2004).
Réunion à Oñati de représentants de municipalités avec convention de collaboration (2004).
(Argz. Arantza Cuesta)

95
XVI. Kongresua prestatzeko egindako BAI programaren bilera.
Reunión del programa BAI preparativo al XVI Congreso.
Réunion du programme BAI préparatif du 16ème Congrès.
(Argz. Itsaso Olaizola)
Kart.: Estudio Lanzagorta.

96
Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa Sariaren banaketa, hamargarren edizioan.
Entrega del Premio Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa en su décima edición.
Remise du Prix Eusko Ikaskuntza-Laboral Kutxa lors de sa dixième édition.
Chillida Leku, Hernani, 2004-IX-8. Juan José Ibarretxe (Eusko Jaurlaritzako lehendakaria), Salvador Ordoñez (Unibertsitate eta Ikerketa estatu-idazkaria), Miren Azkarate (Eusko Jaurlaritzako Kultura sailburua), Luis Campoy (Nafarroako Gobernuko Hezkuntza sailburua), Joxe Joan González de Txabarri (Gipuzkoako diputatu nagusia) eta Laboral Kutxako eta Eusko Ikaskuntzako presidente Juan Mari Otaegi eta Xabier Retegui, hurrenez hurren, saridunekin eta haien ordezkariekin, 1995etik 2004ra bitartean.
(Argz. Arantza Cuesta)

97
EuskoSarek online eta offline jarduerak sustatu zituen, munduan barrena sakabanatutako euskal komunitatea biltzeko.
EuskoSare promovió actividades online y offline para concitar a la comunidad vasca dispersa por el mundo.
EuskoSare a encouragé des activités en ligne et hors ligne pour réunir la communauté basque dispersée dans le monde.

Benito Lertxundi

98
Euskal Nortasuna eta Kultura XXI. mendearen hasieran
Identidad y Cultura Vascas a comienzos del siglo XXI
Identité et Culture Basques au début du XXIème siècle.
Donostia, 2007. Igor Ahedo (Eusko Ikaskuntza), Xabier Retegui (Eusko Ikaskuntza), Erramun Bachoc (Euskal Kultur Erakundea), Iñaki Martínez de Luna (Eusko Jaurlaritz / Gobierno Vasco).
(Argz. Jaione Irureta)

99
Jakiunde – Zientzia, Arte eta Letren Akademiaren batzar eratzailea (2007).
Sesión constitutiva de Jakiunde – Academia de las Ciencias, las Artes y las Letras (2007).
Séance constitutive de Jakiunde – Académie des Sciences, des Arts et des Lettres (2007).
(Argz. J.M. Pemán)

100
Eusko Ikaskuntzaren argitalpenen funtsa helbide honetan dago:
http://www.eusko-ikaskuntza.eus/eu/argitalpenak.
En www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones se encuentra el fondo de publicaciones de Eusko Ikaskuntza.
Sur <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/fr/publications> se trouvent les publications d'Eusko Ikaskuntza.

101
Eusko Ikaskuntzaren XVII. Kongresuaren inaugurazio-ekitaldia.
Sesión inaugural del XVII Congreso de Estudios Vascos.
Séance inaugurale du 17ème Congrès des Études basques.
Gasteiz, 2009-XI-18. Blanca Urgell (Eusko Jaurlaritzako Kultura sailburua), José Mª Muñoa (Eusko Ikaskuntzako lehendakaria), Xabier Agirre (Arabako diputatu nagusia) eta Teresa del Valle (Kongresuko lehendakaria).
(Argz. Lino González Rico)
Kart.: Mattin Osinalde

102
Gobernantza Demokratikoaren Arloko Gizarte Foroa (2017).
Foro social del área de Gobernanza Democrática (2017).
Forum social du groupe de réflexion sur la Gouvernance démocratique (2017).
(Argz. Arantza Cuesta)

103
Gizarteari, kulturari, zientziari eta teknologiari buruzko azterketa, gogoeta eta eztabaidea egiteko bi espazio: Urteko Galdera eta Solasaldiak.
Dos espacios para el análisis, la reflexión y el debate sobre sociedad, cultura, ciencia y tecnología: *Urteko Galdera* y *Solasaldiak*.
Deux programmes pour l'analyse, la réflexion et le débat sur la société, la culture, les sciences et la technologie : *Urteko Galdera* et *Solasaldiak*.

104
Nevadako (Reno) Unibertsitateko Center for Basque Studieseko zuzendariari ENE Saria ematen.
Entrega del ENE Saria al director del Center for Basque Studies de la Universidad de Nevada, Reno.
Remise de l'ENE Saria au directeur du Center for Basque Studies de l'Université du Nevada, Reno.
Donostia, 2017. Iñaki Dorronsoro, Xabier Irujo.
(Argz. Miren Etxabe)
ENE Sariaren disenua: Nestor Basterretxea.

105
Kart.: Angel Blanco Egoskozabal

106
Eusko Ikaskuntza sortu zuten erakundeen Adierazpen instituzionala, entitatearen lehen mendeurrenean.
Declaración institucional de las entidades fundadoras de Eusko Ikaskuntza con motivo de su centenario.
Déclaration des institutions fondatrices d'Eusko Ikaskuntza à l'occasion de son centenaire.
Bilbo, 2018-III-14. Ana Olló (Nafarroako Gobernuko Herritarrekiko eta Erakundeekiko Harremanen sailburua), Ramiro González (Arabako diputatu nagusia), Iñaki Dorronsoro (Eusko Ikaskuntzako lehendakaria), Unai Rementeria eta Markel Olano (Bizkaiko eta Gipuzkoako diputatu nagusiak, hurrenez hurren), eta Xabier Alkorta (XVIII. Kongresuaren eta Mendeurreneko ekitaldien batzorde antolatzailearen lehendakaria).
(Argz. David de Haro)

123
(Argzk. Javier Juanes, Arantza Cuesta)

662
Colofón a partir del realizado para la edición de las actas del V Congreso de Estudios Vascos (1930).

**EUSKO
IKASKUNTZA**
Asmoz ta Jakitez

100